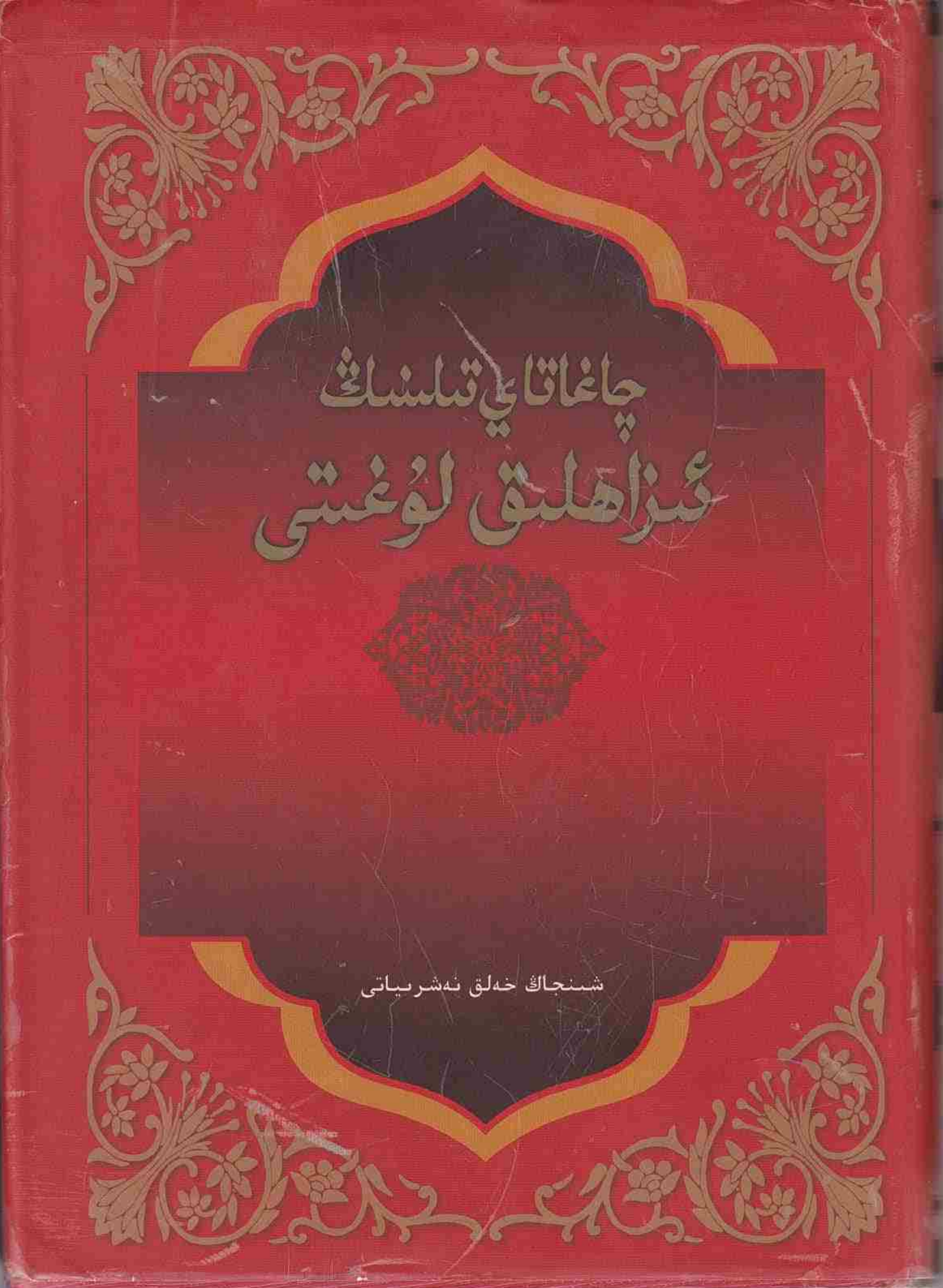

چاغاتاي تىلىنىڭ
ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

چاغاتاي تىلىنىڭ
ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

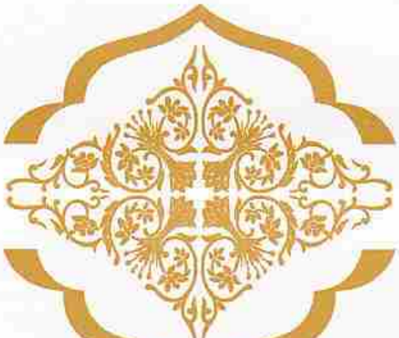

چاغاتاي تىلىنىڭ
ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر:
مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن
غەنىزات غەيۇرانى
ئىسمائىل قادىر
ئابلىمىت ئەھەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据
察哈台语详解词典/艾尼扎提，买买提吐尔逊巴吾东编著
—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2002.3
ISBN7－228－07052－6

Ⅰ.察… Ⅱ.①黄… ②买… Ⅲ.①突厥语族—词典②词典—突厥语族、维吾尔语 （中国少数民族语言）
Ⅳ.H510.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 016183 号

责任编辑：艾尼扎提·艾如拉尼
买买提吐尔逊·巴吾东，艾克巴尔· 艾力
责任校对：艾尼扎提·艾如拉尼
封面设计：王洋
美 术 字：吾布力哈斯木·毛明

察哈台语详解词典 （维吾尔文）

买买提吐尔逊·巴吾东，艾尼扎提·艾如拉尼
斯马义·卡迪尔，阿布里米提·艾海提 编著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编 830001）
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
787×1092 毫米 16 开本 51.75 印张 2 插页
2002 年 4 月第 1 次印刷 2002 年 4 月第 1 版
印数：1—5,000

ISBN7－228－07052－6/H.483 定价：100.00 元

كىرىش سۆز

چاغاتاي تىلى XV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XX ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقلەر بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان تىل بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خاقانىيە ۋارىيانتى بىلەن ئىدىقۇت ۋارىيانتىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇ تىل قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى، يەنى ئۇنىڭ بىر تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى. چىڭگىزخان ھايات ۋاقتىدا موڭغۇل ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق جايلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا مىراس تەرىقىسىدە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە ھازىرقى شىنجاڭ، ماۋارائۇننەھر، يەتتە سۇ قاتارلىق جايلارنى چاغاتايغا بەرگەن. چاغاتاي بۇ كەڭ زېمىندا 1224 — 1242 ـ يىللىرى ھاكىمىيەت تۇتقان ۋە بۇ ھاكىمىيەت تاكى 1370 ـ يىللارغىچە داۋاملىشىپ، چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن 37 كىشى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان. چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئورناتقان ئەنە شۇ «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالغان. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى خېلىدىن بېرى بۇ تىلنى «چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى» دېگەن مۇۋاپىق نام بىلەن ئاتاش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىل تەتقىقات قىلىنىشىغا باشلىغاندىن بېرى (مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئۆتكەن ئەسىردە باشلانغان) ئىلىم ئەھلى بۇ نام بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئايرىتىپ بېرەلەيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ھەم بۇ تىل شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ ئادەتلىنىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلىم ساھەسىدە يەنىلا «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتاش داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

چاغاتاي تىلى فونېتىكا، گرامماتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاش بىلەن بىللە ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور تەسىرىگە ئۇچراپ، نۇرغۇنلىغان ئەرەبچە ـ پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ قوللىنىلغانلىقى ۋە بىرمۇنچە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش ـ يېزىش ئىشلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاساسەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلىدىغان زىيالىيلار تەدرىجىي كۆپەيدى. ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە شۇنداق كۈچلۈك تەسىرى ئاستىدا ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئائىت ئۇقۇملار ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىشقا، ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە بار سۆزلەرنىڭ ئورنىغىمۇ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىشكە، ھەتتا ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر تولاراق ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىلىشقا يۈزلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىغا چوقۇنىدىغان بىر قىسىم تۈركىي تىللىق زىيالىيلار ئىچىدە «تۈركىي تىل شېئىر يېزىشقا يارىمايدۇ»، «ئەرەب تىلى ھەسەل تىل»، «پارس تىلى شېكەر تىل»، «تۈركىي تىل قوپال، تىكەنلىك تىل» دەيدىغان تۈركىي تىلدىن يۈز ئۆرۈشتەك ئىنتايىن

خاتا پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى. بۇ چاغدا لۇتفى، سەككاكى، خارەزمى، ئاتايى قاتارلىق شۇ زامانىنىڭ تۈركىي تىللىق مەشھۇر شائىر ـ ئەدىبلىرى تۈركىي تىل بىلەن مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يېزىپ، دىۋانلار تۈزۈپ يۇقىرىدىقىدەك خاتا پىكىر ئېقىمىغا زەربە بەردى. نەتىجىدە XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ گراماتىكا قانۇن ـ قائىدىلىرىنىڭ ئىختىيارىدا مىڭلاپ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىلىدىغان بىر باسقۇچ يەنى «چاغاتاي تىلى» شەكىللەندى.

XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي تىلىنىڭ ئەلشىر نەۋايىنى يادرو قىلغان ھۈسەيىن بايقارا، مۇھەممەت سالىھ، بابۇر، ئۇبەيدى، شىكەستە قاتارلىق ۋەكىللىرى مەيدانغا كېلىش بىلەن بۇ تىل زور دەرىجىدە مۇكەممەللەشتى ۋە تۇراقلاشتى. بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋايىنىڭ زور ئىستېداد ۋە تالانت بىلەن يېزىلغان ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرى بۇ تىلنى كلاسسىك دەۋرگە ئېلىپ كىردى ھەم بۇ دەۋردە چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر ئالدىنقىغا نىسبەتەن سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ ئىككى باسقۇچىدا ئەلشىر نەۋايى، لۇتفى قاتارلىق مەشھۇر شائىر ۋە ئەدىبلەر تۈركىي تىل بىلەن يۇقىرى سۈپەتلىك نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ، تۈركىي تىلىنىڭ ھەممىگە قادىر پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرغان، بۇ ئارقىلىق تۈركىي تىلنى تۆۋەن كۆرۈشتەك خاھىشلارغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ، ئىسلام مەدەنىيىتى غالىب تۇرۇۋاتقان ئاشۇ تارىخىي شارائىتتا ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ كۆپلەپ ئىشلىتىلىش ۋەزىيىتىنى تىزگىنلىيەلمىدى. بەلكى نەۋايى دەۋرىدە ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىش سالمىقى تېخىمۇ ئۆرلىدى. شۇنىڭدەك ئەلشىر نەۋايى قاتارلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئەسەرلىرىدە ئەرەب ـ پارس تىلى سۆزلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىشتىن خالىي بولالمىدى.

چاغاتاي تىلى XVII ئەسىردىن ئېتىبارەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى سۆزلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى تەدرىجىي ئازىيىپ، بارغانسېرى ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك بىر خىل يۈزلىنىش بويىچە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. بۇ ھال XIX ئەسىردىن باشلاپ تېخىمۇ ئوچۇق گەۋدىلەندى. XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاراباتى، خىرقىتى، زەلىلى، نىزارى، زىيائى، ھىجران، موللا شاكىر، بىلال نازىم، ناقىس، موسا سايرامى، ئەرشى، خەستە، شەھىدى، شەۋقى، سالاھى، مەھزۇن، نۆبىتى، قەلەندەر، سەبۇرى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، گۇمنام، موللا سىدىق يەركەندى، مۆجىزى، زۇھۇرى، مەشھۇرى، ئابدۇقادىر داموللا قاتارلىق يۈزلەپ شائىر، ئەدىبلەر مەيدانغا كەلدى. بۇلار ئىجاد قىلغان مەيلى نەزمى مەيلى نەسرىي ئەسەرلەر ياكى تەرجىمە ئەسەرلىرى بولسۇن بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ نەۋايى ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنىڭ ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك يۈزلىنىشىنىڭ بۇ باسقۇچنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ 300 يىلدىن ئارتۇقراق تەرەققىيات جەريانى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش جەريانى بولدى. شۇنداق قىلىپ، 600 يىلغا يېقىن تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن چاغاتاي تىلى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغا كەلگەندە تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاساسەن تاماملاپ، ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە راۋاجى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ

مەنىسىگە چىقىشىغا يول بەردى.

زاماننىڭ تەرەققىياتى، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەتنىڭ تېز يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ خەلقىمىز ئارىسىدا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى، بولۇپمۇ ئالتە ئەسىر داۋام قىلغان چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئاجايىپ مول ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش، بىلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلمەكتە. بىراق، چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىش، بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ۋە بۇ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشىنىشكە ياردەم بەرگۈدەك سىستېمىلىقراق تۈزۈلگەن قورال كىتابلار (لۇغەتلەر) نىڭ كەملىكى بۇ قىزغىنلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا پايدىسىز ئامىل بولۇپ تۇرماقتا. شۇڭا بىز بۇ نۇقتىنى نەزەرگە ئېلىپ، چاغاتاي تىلىنى ئۆگەنگۈچى ۋە بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئوقۇشتا قىزىقىدىغانلارغا (ئومۇمەن ھاجەتمەنلەرگە) ئازراق بولسىمۇ ياردىمى بولار دېگەن مەقسەت بىلەن بۇ لۇغەتنى تۈزۈپ چىقتۇق. كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە پايدىلانغۇچىلارنىڭ لۇغەت ھەققىدىكى قىممەتلىك پىكىرلىرىنى قارشى ئالىمىز.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. بۇ لۇغەتكە چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ۋە چاغاتايچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئەرەبچە، پارسچە ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلمەيدىغان ياكى ناھايىتى كەم ئىشلىتىلىدىغان كونا ئۇيغۇرچە سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدىن 21 مىڭدىن ئارتۇقراق كىرگۈزۈلدى.

2. سۆزلەر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى.

3. سۆزلەر قۇرنىڭ بېشىغا ھازىرقى ئىملادىكى يېزىلىشى بويىچە قارا ھەرپ بىلەن يېزىلىپ، ئۇنىڭ يېنىغا (كىچىك ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) چاغاتايچە يېزىلىشى، ئۇنىڭ يېنىغا (ئوتتۇرا ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار يەنى ئەرەبچە سۆزلەرگە «ئە»، پارسچە سۆزلەرگە «پ»؛ ئەگەر بىرىككەن ياكى ياسالما سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىي ئەرەبچە، ئىككىنچى تەركىبىي پارسچە بولسا «ئە + پ»؛ بىرىنچى تەركىبىي پارسچە، ئىككىنچى تەركىبىي ئەرەبچە بولسا «پ + ئە» شەكلىدە بېرىلدى. مەسىلەن:

ئابدەست [آبدست] (پ) ئەپچىل، چاققان؛ ئۆتكۈر.
ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما.
ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا.
ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.
ئالەمسۇز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.
بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە؛ نادان.

4. ھەربىر سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ رەقەم بىلەن ئايرىلغان مەنىلىرىگە بىر - ئىككىدىن نەزمىي ياكى نەسرىي مىساللار كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن:

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا، شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.

— خىرقەتى.

3) شاراب، مەي:

ھەمىيەت داغى مانىئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋايى.

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، ئايالى، خوتۇن، خوتۇنى، جۈپتى:

بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجەلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ   چاچ ئۆرۈمى: ئىشىق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلەن باغلايدۇر، ئۆكتۇرگەلى چاغلايدۇر، بۇقۇل نەزىيان ئەتمىش.

— ۋەفايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تۇزىقى:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نەچاغ سەييادلەرغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

5. ئەرەبچە ياكى پارسچە سۆزلەرگە ئۇيغۇرچە قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلىشى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بولسا، ئۇنداق سۆزلەرگە ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار بېرىلمىدى. مەسىلەن:

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، يارىدار.

رەڭلىغ [رنك ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبىلىك.

6. ھەربىر سۆزدىن كېيىن تەركىبىدە شۇ سۆز بار سۆز بىرىكمىلىرى ھازىرقى ئىملايىمىزدىكى يېزىلىشى ۋە ھازىرقى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە بېرىلدى. چاغاتايچە يېزىلىشى بېرىلمىدى. مەسىلەن:

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى؛ قاتتىق يامغۇر.

ئەبرى بالا — ئاپەتلىك بۇلۇت.

جاھ [جاه] (ئە) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە. 2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۈيۈكلۈك، شان - شەرەپ.

ئالي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇجەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

7. پېئىللارنىڭ ئاساسەن نۆل دەرىجىسى ئېلىندى. مەسىلەن:

ئاۋۇچلاماق [اوچلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر

1. «ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تاشكەنت، 1985 ـ يىل نەشرى.
2. «نەۋايى ئەسەرلىرى لۇغىتى»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل نەشرى.
3. شەيخ سۇلايمان بۇخارى «لۇغەتى چاغاتاي»، ئىستانبول مېھران مەتبەئەسى، ھىجرىيە 1300 ـ يىل.
4. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.
5. «تۈركچە قامۇس»، ئىستانبول، مائارىپ كۈتۈبخانىسى.
6. «پارسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
7. «ئەرەبچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
8. «تۈركچە سۆزلۈك»، ئەنقەرە. 1959 ـ يىل نەشرى.
9. نەۋايى «خەمسە»، قولىيازما.
10. نەۋايى «چاھار دىۋان»، قولىيازما.
11. «دىۋانى ئەرشى»، قولىيازما.
12. «دىۋانى نەۋبەتى»، قولىيازما.
13. «دىۋانى مەشھورى»، قولىيازما.
14. ئىبراھىم ئىبن يۇسۇپ خوتەنى «مەنتىقۇت ـ تەير»، قولىيازما.
15. نەۋايى «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
16. نەۋايى «تاپمادىم»، غەزەللەر، تاشكەنت، 1989 ـ يىل.
17. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
18. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
19. «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
20. «نىزارى داستانلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
21. «بولاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1 ـ سانىدىن تاكى 1993 ـ يىلغىچە بولغان بارلىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان كلاسسىك ئەسەرلەر.

لۇغەتنىڭ «ئا، ئە، ت، ج، د، ر، ز، ژ، ف، غ، ك، گ، ل، ھ، ۋ، ئې، ئى، ي» ھەرپلىرىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن، ئابلىمىت ئەھەتلەر؛ «ب، پ، چ، خ، س، ش، ق، م، ن، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» ھەرپلىرىنى غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرلار ئىشلىدى.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

№	ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلەر	چاغاتاي يېزىقىدا ئىپادىلىنىشى		مىساللار
1	ئا	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	آ عا ؤا	آدم (ئادەم) عالم (ئالەم) سؤال (سوئال)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا ـا ى	صدا (سەدا) مسافر (مۇساپىر) هدى (هۇدا)
2	ئە	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا، ئ، ءع ءو عه ءا ئه	ابد (ئەبەد) قرائت (قىرائەت) بدعت (بىدئەت) رءوساء (رۇئەساء) جمعه (جۇمئە) جرءات (جۈرئەت) نشئه (نەشئە)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	(ـَ)	بدل (بەدەل) خبر (خەبەر)
3	ب	ب		بازار (بازار) باطل (باتىل)
4	پ	پ		پاسبان (پاسىبان) پاشنه (پاشنە)
5	ت	ت، ط ة		تاج (تاج) خط (خەت) صلاة (سەلات)
6	ج	ج		جنايت (جىنايەت) جهالت (جەھالەت)
7	چ	چ		چرخ (چەرخ) چشم (چەشم)
8	خ	خ		خاتمه (خاتىمە) خجل (خەجىل)
9	د	د		دريا (دەريا) دوست (دوست)
10	ر	ر		رحمت (رەھمەت) رخسار (رۇخسار)
11	ز	ذ ز ض ظ		ذليل (زەلىل) زبان دراز (زەبان دەراز) ضعيف (زەئىپ) ظالم (زالىم)
12	ژ	ژ		ژاله (ژالە)
13	س	ث س ص		ثابت (سابىت) سعادت (سەئادەت) صحنه (سەھنە)
14	ش	ش		شادمان (شادمان) شربت (شەربەت)
15	غ	غ		غبار (غۇبار) غلام (غۇلام)
16	ف	ف		فخر (پەخر) فرمان (پەرمان)
17	ق	ق		قبر (قەبر) قرعه (قۇرئە)

81	ك	ك		كريم (كەرىم) كلام (كەلام)
19	گ	گ		گلنار (گۈلنار) گياه (گىياھ)
20	ڭ	نگ		رنگ (رەڭ) جنگ (جەڭ)
21	ل	ل		لازم (لازىم) لشكر (لەشكەر) لغت (لۇغەت)
22	م	م		ماهيت (ماھىيەت) مدرسه (مەدرەسە)
23	ن	ن		ناطق (ناتىق) نتيجه (نەتىجە)
24	ھ	ح ھ ه		حاكم (ھاكىم) حق (ھەق) هجران (ھىجران) پادشاه (پادشاھ)
25 26 27 28	ئو ئۇ ئۆ ئۈ	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	او، عو، ئو، ٴوو ا ع	اوتاجى (ئوتاجى) عود (ئۇد) مسئول (مەسئۇل) رٴووف (رەئوف) الفت (ئۇلپەت) عشر (ئۆشر)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	-و (ُـ)	روح (روھ) خوب (خوب) حصول (ھۇسۇل) سرور (سۇرۇر) غصون (غوسۇن)
29	ۋ	و		وكيل (ۋەكىل) دوۋاء (دەۋاء) دولت (دەۋلەت)
30 31	ئې ئى	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	اي، ئي، عي، ا، ء، ءٔ	ايجاد (ئىجاد) جبرائىل (جەبرائىل) عيش (ئىيش) اسراف (ئىسراف) عشق (عشق) مسائل (مەسائىل)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ـيـ (ـِ، يء، ى) (ـِ)	جيل (جىل) زير (زىر) غبارى (غۇبارى) بشارت (بىشارەت) مسكين (مىسكىن)
		سۆز ئاخىرىدا	ئي عي	جزئى (جۇزئى) شافعى (شافىئى)
32	ي	ى		يار (يار) يزدان (يەزدان)

چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک گ نگ ل م ن و ھ ى

ئىزاھات

1. چاغاتاي يېزىقى ئېلىپبەسىدە 33 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى بار. سوزۇق تاۋۇشلارغا مەخسۇس ھەرپ بەلگىلەنمىگەن ۋە ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمىگەن.

2. بۇ جەدۋەلدىكى «ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش غ ف ق ك گ ل م ن و ھ ى» قاتارلىق 23 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى بىلەن ئوخشاش. لېكىن «ۋ» چاغاتاي يېزىقىدا چېكىتسىز يېزىلىدۇ، «ھ» نىڭ سۆز ئاخىرىغا ئۇلىنىدىغان «ە» شەكلىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇ شەكىل بەزى سۆزلەردە مۇشۇ شەكىل قوشۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: خانه (خانە)، حلقه (ھەلقە)، ششه (شىشە)، لېكىن «ە» نىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش «ئى» تەلەپپۇز قىلىنغان بەزى سۆزلەردە ۋە باشقا ئايرىم سۆزلەردە «ھ» ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

سه (سىھ) مه (مەھ) سياه (سىياھ) كوتاه (كوتاھ)

3. جەدۋەلدىكى «نگ» سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە «ڭ» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ، سۆز ئوتتۇرىسىدا بەزىدە «ن» ۋە «گ» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ:

رەنگ (رەڭ) رنگى (رەنگى)
جنگ (جەڭ) جنگاور (جەنگاۋەر)

4. «ث ح ذ ص ض ط ظ ع» قاتارلىق سەككىز ھەرپ ئەرەب تىلىغا خاس ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر بولۇپ، چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىش ئادەتلىنىلگەچكە بۇ ھەرپلەر ساقلاپ قىلىنغان. لېكىن بۇلار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا مۇستەقىل فونېما بولمىغانلىقتىن «ث ص» تاۋۇشلىرى «س» بىلەن؛ «ح» تاۋۇشى «ھ» بىلەن؛ «ذ ض ظ» تاۋۇشلىرى «ز» بىلەن؛ «ط» تاۋۇشى «ت» بىلەن؛ «ع» تاۋۇشى بوغۇم بېشى بولغاندا شۇ بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، يېپىق بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ئ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ: علم (ئىلىم)، ممنوع (مەمنۇئ).

5. ئەلىف (ا) ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئايرىم بىر ئۈزۈك تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك روللىرى بار: 1) سۆز بېشىدا كېلىپ سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئى، ئۇ» نى ئىپادىلەيدۇ: اثر (ئەسەر)، استاذ (ئۇستاز)، اسم (ئىسىم). 2) ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە «ئا» نى ئىپادىلەيدۇ: كامل (كامىل)، جسارت (جەسارەت). 3) سۆز بېشىدا «ي، و» دىن ئىلگىرى كېلىپ ھەمزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: ايجاد ← إيجاد (ئىجاد)، اولى ← أولى (ئۇلا)، «اي» «ئى» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋارىيانتى ۋە «ئې» نى ئىپادىلەيدۇ؛ «او» «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋارىيانتىنى ئىپادىلەيدۇ. 4) يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ھەمزە (ء) نىڭ تەگلىك ھەرپى بولىدۇ: شأن (شەئن)، بأس (بەئس).

6. بۇ جەدۋەلدىكى «و، ى» ھەرپلىرى «ۋ، ي» ئۈزۈك تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە ئورنىدا كېلىدۇ. «و» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ بۇ بوغۇمنىڭ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

نوگ (نوگ) نفوس (نوفۇس) منقول (مەنقۇل) وقوف (ۋۇقۇف).

«ى» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ، شۇ بوغۇمنىڭ «ئى (ئې)» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

تسليم (تەسلىم) مجيد (مەجىد)
سلبى (سەلبى) فارسى (فارسى)

«ى» بەزى ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئەلىپقا ئوخشاش «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ: صدى = صدا (سەدا) معنى (مەئنا) .

7. بۇ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىگەن لېكىن يېزىقتا ئۇچرايدىغان «ة» ئالامىتى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ «ت» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. حلاقة (ھەلاقەت) زكاة (زەكات) «وا» مەخسۇس پارسچە سۆزلەردە قوللىنىلىپ، ئىككى ئۇزۇك ئارىسىدا كەلگەندە «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

خواجه (خاجە) خوار (خار)
خواست (خاسەت) خواب (خاب)

8. چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب ـ پارس يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدىكى سوزۇق تاۋۇشلار كۆپ ھاللاردا ئايرىم ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنمەي دىئاكرىتىك بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، بۇ بەلگىلەر مۇقەددەس كىتاب (قۇرئان) دىن ئېلىنغان نەقىل، باشلانغۇچ دەرسلىكلەر، بەزى شېئىرىي ئەسەرلەردە بېرىلگەندىن باشقا ئادەتتىكى كىتابلاردا قويۇلمىغان، لېكىن ئوقۇش جەريانىدا تولۇقلاپ ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇ بەلگىلەر تۆۋەندىكىچە:

1) «ـَ» (زەۋەر ياكى پەتھە) «ئە»نى ئىپادىلەيدۇ:
بدن (بەدەن) ، بشر (بەشەر) .

2) «ـِ» (زىر ياكى كەسرە) «ئى»نى ئىپادىلەيدۇ:
جسم (جىسىم) ، تمثال (تىمسال)

3) «ـُ» (پىش ياكى زەممە) «ئۇ»نى ئىپادىلەيدۇ:
كتب (كۇتۇب) ، بقعه (بۇقئە)

4) «ـْ» (سۇكۇن) شۇ ھەرپنىڭ يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ئۇزۇك تاۋۇش ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: ابر (ئەبر) ، خصلت (خىسلەت)

5) «ـّ» (تەشدىد) ئۇستىگە مۇشۇ بەلگە قويۇلغان ئۇزۇك تاۋۇشنى تەكرارلاشنى ئىپادىلەيدۇ: معلم (مۇئەللىم) مدرس (مۇدەررىس)

6) «ـٓ» (مەد) ئەلىپنىڭ ئۇستىگە قويۇلۇپ (آ) «ئا» ئوقۇلىدۇ: آب (ئاب) ، آسار (ئاسار)

7) «ـً» (قوش زەۋەر) رەۋىشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ئۇستىگە قويۇلىدۇ ھەم «ا» (ئەلىپ) قوشۇلۇپ «ئەن» ئوقۇلىدۇ: تماماً (تەمامەن) ابداً (ئەبەدەن) . ئەگەر سۆز ئاخىرىدا (ة) بولسا قوش زەۋەر شۇنىڭ ئۇستىگە قويۇلىدۇ، ئەلىپ قوشۇلمايدۇ: نسبةً (نىسبەتەن) ، حقيقةً (ھەقىقەتەن) .

8) «ء» (ھەمزە) بۇ بەلگىنىڭ سۆز ئوتتۇرىسى، سۆز ئاخىرىدا كېلىشى ئەرەب تىلىغا خاس ئادەت. ئۇ ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكىدەك قوللىنىلغان: ① بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ئـ، ؤ أ» ياكى «ئې، ءوو، ئو» شەكىلدە:

تأمل (تەئەممۇل) مسئله (مەسئەلە)
مؤيد (مۇئەييد) رئيس (رەئىس)
مسئول (مەسئۇل) ، دقائق (دەقائىق)
رءوف (رەئۇف) قرائت (قىرائەت)

② بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «أ ؤ ئ ء» شەكىلدە كېلىدۇ: مأيوس (مەئيۇس) مؤمن (مۇئمىن) هجائ (ھەجائ) ماء (مائ) .

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 4
لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىلغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر 5
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى 7
لۇغەت تېكىستى 1

ئا 1
ئە 23
ب 75
پ 119
ت 136
ج 177
چ 202
خ 214
د 243
ر 291
ز 332
ژ 370
س 371
ش 414
غ 443
ف 460
ق 488
ك 512
گ 545
ل 572
م 587
ن 656
ھ 698
ئو 733
ئۇ 735
ئۆ 741
ئۈ 743
ۋ 744
ئې 762
ئى 766
ي 798

ئا

ئا [آ] 1) ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۈندەش: ئەي! ، ھەي! . 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قاراتمىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئا يىگىت — ئەي يىگىت.

بۇلبۇلا — ھەي، بۇلبۇل.

«دېدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»

— خىرقەتى.

نىگارا — ھەي نىگار:

يافىلىك جەۋرى نىگارا، يا سىنىڭ دەردىڭ ماڭا.

— ئاتايى.

ئاب [آب] (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.

ئاب جۇش— قايناق سۇ.

ئاب دىيدە — 1) كۆز يېشى. 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن.

ئاب رەھا — سۇ يولى، ئېرىق.

ئاب زىلال — سۈزۈك سۇ.

ئابى ئاتەش رەڭ — كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس.

ئابي بەقا — مەڭگۈلۈك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئاغىز خىيالىن مەن،

كى مۇندە خىزىردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم

— لۇتفى.

ئابى جارى — راۋان ئېقىۋاتقان سۇ.

ئابى چەشىم — كۆز يېشى.

ئابى چەشمە — بۇلاق سۈيى.

ئابى رەۋان — ئېقىن سۇ.

ئابى زەمزەم — مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۈيى؛ تەۋەرۈك سۇ.

ئابى زىندەگانىي — «ئابى ھەيات» قا قاراڭ.

ئابى كەۋسەر — جەننەتتىكى كەۋسەر ناملىق بۇلاقنىڭ سۈيى:

ئۇد، ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،

دۇررى - مارجان تاشلىرىدۇر كۇھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

ئابى ھەيات — ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۈيى، تىرىكلىك سۈيى؛ بۇ سۇنى ئىچكەن كىشى مەڭگۇ ياشايدۇ، دەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن ھەم بۇ بۇلاق سۈيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، «خىزىر سۈيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساب ئەيلىگىل،

مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان — «ئابى ھەيات» قا قاراڭ:

خىزىر يەڭلىغ ئۇمر ئۇچۇن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،

بىزنى ئۆلتۈرمەككە مەھۋەش يارنىڭ زەھەر ئابى بار.

— گۇمنام.

ئابى ھىرۋان — رەھمەت سۈيى:

قىلما پىرسىز ئابى ھىرۋاندىن خىيال،

پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال.

— خەراباتى.

ئابا[آبا] 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد[آباد] (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان. 2) ئوبدان، ياخشى. 3) چىرايلىق، ئېسىل.

خانەئى ئاباد — پاراۋان ئائىلە (ئۆي):

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يىمەگىل غەم،

كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەلىلى.

كىشۋەر ئاباد — گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئابادان[آبادان] (پ) «ئاباد» غا قاراڭ.

ئابادان نەۋكەر — ۋەزىپىسىنى ياخشى بېجىرگۈچى نۆۋكەر.

ئابادگەر [آبادگر] (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۈتكۈچى.

ئابادى[آبادى] (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد[آباواجداد] (ئە) ئاتا - بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا — ئاتا - بوۋا.

يەتتە ئابا — يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئابائ [آباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا - بوۋىلار، ئەجداد. 2) ئابرۇي، قەدىر - قىممەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر. 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش[آب پاش] (پ) 1) سۇ سەپكۈچى. 2) سۇ سەپكۈچ؛ ۋارونكا.

ئابتابە[آبتابە] (پ) 1) ئاپتۇۋا، چۆگۈن. 2) سۇ كوزىسى (كومزىكى). 3) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور [آب خور] (پ) 1) سۇغىرىش ئورنى. 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق. 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت. 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد [آبخورد] (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، ھاردۇق ئېلىش ئورنى، قونالغۇ. 2) تەقدىر؛ 3) ئامەت، تەلەي. 4) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخورىش [آبخورش] (پ) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار[آبدار] (پ) 1) مول سۇ. 2) كۆچمە م: سۈزۈك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق:

چەشمەئى خورشىد نۇر ئەمۋاجى بىرلە دەھرنىڭ —
يۈپ يۈزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار.

— تەجەللى.

3) تۇغرا، ئېنىق. 4) ئۆتكۈر.

ئابدار نۇكتە — ئوچۇق، روشەن (تورا، ئېنىق) ھېكمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۆتكۈر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر؛

يۈتىغا كىيىپ مۇزەئى ھەككەدار،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار.

— موللا شاكىر.

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل. 2) كۆچمە م: يارنىڭ لېۋى.

ئابدان[آبدان] (پ) «ئاۋادان» غا قاراڭ.

ئابدان كاغەز — ياخشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I [آبدست] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چېۋەر؛ قولى گۈل. 2) ئۆتكۈر.

ئابدەست II [آبدست] (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III [آبدست] (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق. 2) تەرەتكە ئىشلىتىدىغان سۇ. 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV [آبدست] (پ) 1) تۇغرا، تۈز، تۈپتۈز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى. 2) ئوچۇق - ئاشكارا.

ئابدەھان [آب دهان] (پ) 1) سېرىق سۇ، شۆلگەي. 2) ئاغزى ئىتتىك ئادەم.

ئابرومەند[آبرومند] (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرۇيلۇق؛ غۇرۇرلۇق. 2) سالاپەت؛ مەرتىۋە. 3) يۈز، ئابرۇي، شۆھرەت. 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو(ي) [آبرو (ى)] (پ) 1) نام، ئابرۇي، ئاتاق، شۆھرەت، ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر - قىممەت؛ غۇرۇر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما:

دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئۈمىد ئابشار
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلگۈن ئەيلەدى پەسلى بەھار.

— دىۋان قارى

ئابكار[آبكار] (پ) 1) سۇچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، سانقۇچى.

ئابكەش [آبكش] (پ) 1) دەرەخنىڭ ياش نوتىسى، چىۋىق. 2) دەرەخنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى. 3) سۇ توشىغۇچى، سۇچى.

ئابگەرم[آبگرم] (پ) 1) ئارشاڭ، ئارشاڭ سۈيى. 2) ئىسسىق سۇ. 3) كۆز يېشى. 4) شاراب، مەي.

ئابگۇن[آبگون] (پ) 1) پارقىراق، ئۈنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان. 2) كۆكۈچ رەڭ. 3) شىشە، ئەينەك.

پەردەئى ئابگۇن — ئاسمان مەنزىرىسى.

چەرخى ئابگۇن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر [آبگير] (پ) 1) كۆل، كۆلچەك. 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 3) قايىنام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەڭلەرنىڭ) قىرغىقىدىكى رايون. 5) ھاممام (مۇنچا) غا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن[آبگين] (پ) 1) نەملىك، ھۆللۈك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە [آبگينە] (پ) شىشە، ئەينەك؛ ئىدىش؛ ئەينەك قاچا (ئىستاكان). 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات [آب نبات] (پ) ناۋات؛ قەنت - گېزەك.

ئاب نەمەك[اب نمك] (پ) تۇز ئېرىتمىسى، تۇز سۈيى.

ئابنۇس [آبنوس] (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇش پۇراقلىق دەرەخ.

تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۈس.

ئابۇتاب [آب وتاب] (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك. 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلداماقلىق.

ئابۇخاك [آب وخاك] (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن. 2) ۋەتەن.

ئابۇدانە [آب ودانە] (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك. 2) تۇرمۇش ۋاستىلىرى، تىرىكچىلىك يولى. 3) يېمەكلىك، يېمەك - ئىچمەك. 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ[آب ورنگ] (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق.

2) جامال، ھۆسن.

ئابۇشقە [آبوشقە] 1) ئاتا. 2) بوۋاي. 3) ئەر. 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇننىڭ ئېرى. 5) دوست:

پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خابلىق.

— ئا. نىزارى.

ئابۇگىل [آب وگل] (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ - تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە). 2) تۇغما تەبىئەت. 3) يەر بۆلىكى. 4) ئۆي.

ئابۇ ھەۋا [آب وھوا] (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم. 2) سۇ ۋە تۇپراق.

يۈزۈڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا:

ئابۋاب شادمەنلىك دايىم كۈشادە بولسۇن،
دۇنيادە باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل.

— دىۋان قارى.

ئابى جۇ [آب جو] (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ:

قەددىڭىز سەۋرى رەۋانۇ لەئلىڭىز ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەفئىغە ئابى جۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

ئابىد [عابد] (ئە) 1) تائەت - ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى:

تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۇملە ئالەم مەست شەيدادۇر.

— سادابى.

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I [عابدە] (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئايال. 2) ئابىدە (خوتۇن - قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II [آبدە] (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق. 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فىرىب [عابدفريب] (ئە + پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار [آب دنار] (پ + ئە): شىپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى:

ئېرۇر ئابى دىنار ياكىم بۇزۇر.
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چايىنەك ھۇزۇر

— موللا شاكىر.

ئابىر [عابر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئابىرەيىن] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى.

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك، يۈرگۈزمەك.

ئابى رو [آب رو] (پ) ئابرۇي، نومۇس.

ئابى روكناباد [آب روكناباد] دەريا ئىسمى (ئىراننىڭ شىرازى ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا):

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەنىنىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

ئابىلە [آبلە] (پ) (تىب) 1) چىپچەك. 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما. 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالىقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما:

يۈزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە.

— ئا. نىزارى.

4) داغ.

ئابىي I [آبى] (پ) بېھى.

دەرەخت ئابىي — بېھى دەرىخى.
شەربەتى ئابىي — بېھى شەربىتى.

ئابىي II [آبى] (پ) 1) ھۆل، نەملەنگەن. 2) ھاۋارەڭ. 3) كۆچمە م: خىجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابيار [آبيار] (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابېك ~ ئاتەبېك [اتابيک] 1) تەربىيىچى. 2) ئاببسىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئاتار - تۇتار [آتار توتار] 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك. 2) چاققانلىق؛ تېزلىك. 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك. 4) شىددەت. 5) زورلۇق. 6) قىزىققانلىق، غەزەپ. 7) توپ تۈرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ [آتاغ] 1) بىرەرسىگە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز). 2) ۋەدىلەشكەن نەرسە. 3) نەزەردىن ئۆتكەن. 4) ۋەدە، قارار. 5) ھەسسە، قىسمەت.

ئاتاغلاماق [آتاغلاماق] ۋەدە بەرمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ [آتاغليغ] 1) بېشى باغلاغلىق، ۋەدىلەشكەن (قىز):

مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئېدى،

گويىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىغ ئىدى.

— نەۋايى.

2) يېقىنلىق.

ئاتالا [آتالا] بىر خىل تاماق تۈرى:

ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
فەقىر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماچ.

— مۇنىس.

ئاتەش [آتش] (پ) ئوت:

ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۆسنىدىن جانىغە ئاتەش.

— خىرقەتى.

ئاتەش ئالۇد [آتش الود] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفرۇز [آتش افروز] (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق. 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئويناشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن [آتش افزون] (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۈچلۈك ئوت. 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەنداز [آتش انداز](پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالىغۇچى. 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز [آتش انگىز] (پ) ئوت كۈچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق:

لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر يۈز مىڭ كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.

— لۇتفى.

ئاتەشبار [آتشبار] (پ) ئوت چاچقۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە [آتش پاره] (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م:
مەڭزى قىزىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:

تۇرغالى بىرلە ئاتەشپارەدۇر ئول شوخكىم،
يوقۇ يارىمنى ئانىڭ ئاياغى كۆيدۈرۈر.

— نەۋايى.

ئاتەشپەرەست [آتش پرست] (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى:

ئەي نەۋايى، بولدى ئول بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ ـ ۋەھ گەر ئۆرسا جانىغە زۇننار نار.

— نەۋايى.

ئاتەشتاب [آتشتاب] (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۈچى. 2) ئوت ياققۇچى. 3) ئوت ئۇچقى.

ئاتەشخانە [آتشخانه] (پ) 1) مەش، ئوت ئۇچقى. 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي) ، ئوتخانا. 3) ئاتەشپەرەسلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان [آتشدان] (پ) ئوتخانا.

ئاتەشدانلىغ [آتشدانليغ] كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش.

ئاتەشرىز [آتش ريز] (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رېزە [آتش ريزه] (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان [آتش زبان] (پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە [آتش زده] (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن، ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن [آتش سخن] (پ) تۆھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان [آتش فشان] (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى. 2) يانار تاغ، ۋولقان.

ئاتەش فىشانلىغ [آتش فشانليغ] ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن [آتش فگن] (پ) ئوت سالغۇچى، قاقشاتقۇچى:

يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شۇئلە زەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.

— نەۋايى.

ئاتەشكارلىغ [آتشكارليغ] 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتتا قىزىتىش؛ ئوت يېقىش. 2) تۆمۈرچىلىك.

ئاتەشكەدە [آتشكده] (پ) ئوت پەرەسلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا:

ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ۋىساقىن كۆيدۈرۈر، بىزنى ۋىساقى كۆيدۈرۈر.

— نەۋايى.

ئاتەشگاھ [آتشكاه] (پ) 1) ئوتخانا، ئوچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەسلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ [آتشكه] (پ) «ئاتەشگاھ» قا قاراڭ.

ئاتەشگۇن [آتشكون] (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك [آتش ناك] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن:

مېھىر ئەمەس، مەشئەل يارۇتقان قەلئەنى ئەفلاكىدىن،
كىم فەلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكىدىن.

— نەۋايى.

كۆچمە م: 1) يارنىڭ لىۋى. 2) قىزىل مەي.

ئاتەشناك ئىشق — قىزغىن مۇھەببەت.

لەئلى ئاتەشناك — قىپقىزىل چوغدەك لەئل.

ئاتەشۋار [اتش وار] (پ) ئوتقا ئوخشاش، ئوتتەك، ئىسسىقتەك.

ئاتەشىن [آتشين] (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق:

كۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىڭگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۆل بولسام، تۇزۇلسام.
— خىرقەتى.

2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.

ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەڭزى قىزىل.

ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:

لەئلگۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
ياغدۇر ئىردى، يوق ئىردى ھەمراھى.
— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئل.

ئاتەشىن ئۇزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قاراڭ.

ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل.

ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قاراڭ.

لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئل» گە قاراڭ.

لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتماق، قىزارتماق.

ئاتقاماق [اتقامق] قىزغىن قىلماق، يالاپ ئوقۇماق.

ئاتقۇلىغ [آتقليغ] ئوق ئېتىشتا ماھىر، مەرگەن.

ئاتىفەت [عاطفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرەۋۋەت.

ئاتىقماق [اتيقماق] ئاتى چىقماق، مەشھۇر بولماق، شۆھرەت قازانماق، داڭقى چىقارماق.

ئاتىل [عاطل] (ئە) 1) ھۇرۇن، بوشاڭ. 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز. 3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.

ئاتىم [آتيم] مەنزىل، بىر ئوق يەتكۈچە ئارىلىق:

قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي.
— بابۇر.

ئاج [عاج] (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.

ئەي فۇزۇلى، بەن مالامەت مۈلكىنىڭ سۇلتانى يەم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج.
— فۇزۇلى.

2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.

ئاجور [آجور] تەرخەمەك.

ئاجوز [آجوز] ئەرزان.

ئاجۇر [آجور] (پ) «ئاجىر» غا قاراڭ.

ئاجۇرپەز [آجرپز] (پ) خىش پىشۇرغۇچى.

ئاجۇن [آجون] دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر:

سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەيىن بەلا قانى،
مەندەك ئاناڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟
— لۇتفى.

ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىق.

ئاجى I [آجى] موماي، چوڭ ئانا.

ئاجى II [آجى] بىئاراملىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خۇشياقماسلىق.

ئاجىر [آجر] (پ) خىش.

ئاجىر پارە — خىش پارچىسى.

ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم - شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.

ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ. 2) كۈچسىز، بوش:

ئول دۇكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

3) كۆچمە م: ئىلاجسىز، ناتەۋان:

تالىپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىزىسە ياشىنى شىكەستە ئانام.
— ئا. نىزارى.

4) كەمبەغەل، پېقىر. 5) قارىغۇ.

ئاجىزانە [عاجزانه] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتەۋانلارچە. 2) ئىتائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.

ئاجىزە [عاجزه] (ئە) 1) ئاجىز ئايال. 2) قىز بالا، قىز.

ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.

ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قاراڭ.

ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق، ئازابلانماق؛ ھاياجانلانماق.

ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك. كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ - ئەلەملىك.

ئاجىغماق [آجغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلانماق.

ئاچار [آچار] 1) مۇۋە - چېۋە. 2) كۆكتات. 3) مۇۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئاچمالىق [آچمالىق] سوپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان. 2) كەشىپ قىلىنغان. 3) بوشىتىلغان. 4) ھاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قاراڭ.

ئاچىتماق [آچتماق] جاننى قىيىنىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرد، ئەلەم؛ غەم - غۇسسە؛ (كۆڭلى) غەش، خىرە:

تىلىم ئاچىغ، دىلىم قاتتىغ، ئۆزۈم زالىم،
قۇرئان ئوقۇپ، ئەمەل قىلماي يالغان ئالىم.

— ئەھمەد يەسەۋىي.

ئاچىغ باش [آچيغ باش] 1) بەڭۋاش، چېچىلاڭغۇ، باش - باشتاق. 2) يالاڭ باش.

ئاچىغلىق [آچيغليق] ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەردلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك، خىرەلىك، قايغۇلۇق:

ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتتىغلىق،
ھەم ئەندىشە بار ئىدى ئاچىغلىق.

— نەۋايى.

ئاچىقگوي [آچيق گوي] توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق [آچيقماق] ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا [آختا] پىچىۋېتىلگەن، جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.

ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات.

ئاختا قۇل — جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قۇل، خادىم.

ئاختاچى [آختاچى] ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا سارايى ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم [آخسوم] 1) مەست، بەك مەست. 2) پۇشايمان. 3) يۇتۇم. 4) ھەملە. 5) ئاداۋەت، گىنە؛ غۇم.

ئاخسۇملاماق [آخسوملاماق] 1) قىلىقسىزلىق قىلماق. 2) يۇتۇم - يۇتۇم ئىچمەك. 3) ئاداۋەت ساقلىماق. 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخور [آخور] (پ) 1) ئوقۇر. 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند [آخوند] (پ) ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ موللا، ئوقۇتقۇچى.

ئاخىر [آخر] (ئە) 1) سوڭ. 2) تۈگىگەن، پۈتكەن.

ئاخىر ئولماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.

ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەر ۋاقىت.

ئەۋۋەلىنى ئاخىرىنى — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاخىرەت [آخرەت] (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقىي دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم). 2) قىيامەت. 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك [آخرتليک] 1) ئۇ دۇنيالىق، باقىي دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك. 3) كۆچمە م: كېيەنلىك. 4) دىنىي چۈشەنچىدە كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھاياتلىق.

ئاخىر زەمان [آخرزمان] (ئە) دىنىي چۈشەنچىدە دۇنيانىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

بوسۇغەدىن كۆڭگۈرە قوپتى راۋان،
دېدى: مەنەم فىتنەئى ئاخىر زەمان.

— ئەھمەدى.

ئاخىرگەھ [آخركه] (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر [آخرالامر] (ئە) ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئەڭ ئاخىرى، ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن [آخرين] (ئە + پ) كېيىنكىلەر.

ئاداب [آداب] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەب] ئىنسانىي قائىدىلەر، خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۈرۈش - تۇرۇشتىكى ياخشىلىقلار:

ئۆتتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى نېچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب.

— سەدائى.

ئادات [عادات] (ئە) [بىرلىكى: ئادەت] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش - ھەرىكەتلەر، ئەنئەنىلەر.

خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەتتە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش [آداش] 1) ئاخىر، ئاياغ، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭتۇشلار.

ئاداق [آداق] ئاياغ، ئاخىر؛ نىھايەت:

فۇرقەتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يەتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۈشۈپ، ھالىنى ئېيتسا تۇت قۇلاق.

— لۇتفى.

ئادەم [آدم] (ئە) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا [آدم اتا] دىنىي چۈشەنچىدە: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا ئانىنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام [آدم عليه السلام] (ئە) «ئادەم ئاتا» غا قاراڭ.

ئادەم سەفى [آدم صفى] (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئادەم كۈش [آدم كش] (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات. 2) كۆچمە م: رەھىمسىز؛ شەپقەتسىز.

ئادەمىي [ادمى] (ئە) ئادەمزات، ئادەم بالىسى. 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە [آدميانه] (ئە + پ) ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت [آدميت] (ئە) ئىنسانىيەت، ئادەملىك.

ئادەمىيۋەش [آدمى وش] (ئە + پ) ئادەمگە ئوخشاش، ئادەم سۈپەت.

ئادى [عادى] 1) رىۋاتلەردىكى بىر قوۋم بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ. 2) ئىسمى، ئېتى؛

يۈتۈگىنى سەرۋ ئوقۇماق ئەلگە ئادەت ئولدى ۋەلي،
ئەرەم نىھالى نې نىسبەت بۇ دېۋەچە ئادى بىلەن.

— ئاتايى.

ئادىل [عادل] (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي.

ئادىل نىھاد — تۈپتىن ئادالەتلىك.

ئادىم [آديم] قەدەم.

ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق. 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق.

ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق.

ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۈرمەك. 2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە [آدينه] (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار [عار] (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى. 2) ئابرۇي، پەخر.

ئارا I [آرا] (پ) «بېزەك، زىننەت؛ بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى» دېگەنگە ئوخشا ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرنى ياسايدىغان قوشۇمچە.

ئارا ئەيلەمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى.

جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى.

خۇد ئارالىغ — مەغرۇرلۇق، شۆھرەتپەرەسلىك.

دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك.

مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى.

ئارا II [آرا] ئارا، ئوتتۇرىلىق.

ئاراغا كىرمەك — ۋاستە بولماق.

ئارالارىدا — ئوتتۇرىلىرىدا.

شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۆھلەت ئىچىدە.

ئاراست [اراست] (پ) «ئاراستە» گە قاراڭ.

ئاراستە [آراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياسىتىلىق:

ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

ئاراستەلىق [آراستەليق] ئاۋات، تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەلگەنلىك.

ئارام [آرام] (پ) 1) تىنچ، سۈكۈنات؛ قارار. 2) راھەت، ئىستىراھەت، ھۇزۇر. 3) ئولتۇرۇپ قېلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قېلىش.

ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستىراھەت قىلماق.

ئارامبەخش [آرام بخش] (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھۇزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي [آرام جوي] (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قېدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خالىغۇچى.

ئارامگاھ [آرامگاه] (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر [آرامكير] (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان [آرامى جان] (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش [آرامش] (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب [آرام ياب] (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي [آراي] (پ) «ئارا I » گە قاراڭ.

ئارايىش [آرايش] (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۇرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۇرۇر،
ھەيئەتىم كۆرگەنگە ئاسايىش دۇرۇر.

— نەۋايى.

ئارايىش ئاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك. 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك.

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى.

ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت.

ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلىماق، زىننەتلىمەك.

ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قاراڭ.

ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش، بەت زىننەتلەش تارغىقى.

ئارە [آرا] «ئارا II» گە قاراڭ.

ئارەز I [عارض] (ئە) يۈز، بەت چېھرە، چىراي، جامال

ئاتەشىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چېھرە، گۈزەل يۈز:

يا رەب، گۇل ئارەزمىدۇر يا لالە ئەرغەر ئۈستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۋى سەنەۋۋەر ئۈستىنە.

— ئاتابى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بوبى خانلارغە لايىق.

— لۇتفى.

ئارەز II [عارض] (ئە) 1) يۈز بېرىش پەيدا بولۇش. 2) ۋەقە، ھادىسە. 3) توسالغۇ.

ئارەز III [عارض] (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرد تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى.

ئارەستەگى [آراستگى] (پ) بېزەلمەكلىك، سەرەمجالاشماقلىق.

ئارەمىدە [آرميده] (پ) تىنچ، ئارام ئالغان.

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج [آرنج] (پ) جەينەك.

ئارتانماق [آرتانماق] «ئارتىنماق» قا قاراڭ.

ئارتۇقسى [آرتوقسى] ئارتۇقچە، كۆپ، زىيادە:

يۈز ئۈزرە خال سىياھلىغى كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زىبۇ فەرلالە.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئارتۇقسىلىغ [آرتوقسليغ] ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق [آرتيلماق] مىنمەك.

ئارتىنماق [آرتينماق] ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق.

ئارد [آرد] ئارقا، كېيىن.

ئاردىچە [آرديچه] كەينىچە، ئارقىچە، ئارقىسىدىن.

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ [آرزو] (پ) 1) ئىستەك، خاھىش. 2) ھەۋەس، مەيىل.

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خالىماق. 2) ھەۋەس قىلماق.

ئارزۇ قىلماق — «ئارزۇ ئەتمەك » كە قاراڭ.

ئارزۇ خاھ [آرزوخواه] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۈمىدۋار.

ئارزۇ داري [آرزودارى] (پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند [آرزومند] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ ئىنتىزار:

دىدى: *ۋەسلىغە بارسەن ئارزۇمەند؟*
دىدى: *بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.*

— نەۋايى.

ئارسىز [عارسيز] نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق [آرغاداماق] 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك. 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى [آرقەخطى] كىشىنىڭ ئومۇرتقا سۆڭىكى.

ئارمان [آرمان] (پ) 1) ئارزۇ، غايە. 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئارۇق [آروق] 1) پاكىز، تازا. 2) ئورۇق، ياداڭغۇ. 3) كەم.

ئارىتماق [آريتماق] كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز [عارض] (ئە) تەبىئىي بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان.

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛

ئارىز ئولماق — «ئارىز بولماق» قا قاراڭ.

ئارىزە [عارضه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك.

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئارىغ I [آريغ] «ئەرىغ» كە قاراڭ.

ئارىغ II [آريغ] ئورۇق، ئارغىن.

ئارىغسىزلىق [آريغسزلىق] ناپاكلىق.

ئارىف [عارف] (ئە) بىلگۈچى، تونۇغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا، بىلىمدان:

مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئېدى پاك،
بىمىسلى ئېردىلەر مانەندى مەنسۇر.

— سەدائى.

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۈك.

ئارىلماق [آريلماق] ئايرىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئارىماق [آريماق] «ئارىلماق» قا قاراڭ.

ئاري I [آرى] ھە، شۇنداق، توغرا، راست، شۈبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

يۈزۈڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارىي تارازۇ.

— لۇتفى.

ئارىي II [عاری] (ئە) 1) يالىڭاچ. 2) بوش، خالىي؛ تىنىق، تازا.

ئارىي ئەتمەك — خالاس قىلماق.

ئارىي قىلماق — تازىلىماق.

ئارىي ئولماق — خالىي بولماق، بوشانماق.

ئارىي - ئارىي [آری آری] (پ) ھە - ھە، راست - راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئارىيەت [عاريت] (ئە) 1) ئار - نومۇس، ئىززەت - نەپس. 2) ئۇيات، شەرم. 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش.

ئارىيەت دەۋلەت — قولدىن - قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق.

ئارىيەت ئىستەمەك — ئارىيەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز [آز] 1) ئاچ كۆزلۈك، ھېرىسلىك:
قارىغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرىس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.

— زەلىلى.

2) بېرىلگەنلىك.

ئازاد [آزاد] (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە [آزاده] (پ) 1) ئازاد، ئەركىن. 2) توغرا، ئەيىبسىز. 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد.

ئازادە سەرۋ — تىك ئۆسكەن سەرۋ؛ كۆچمە م: قەددى - قامىتى كېلىشكەن يار.

ئازادەئى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەركىسى:
ئابۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۈشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.

— قەلەندەر.

ئازادەكىش [آزادەكیش] (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.

ئازادگان [آزادگان] (پ) «ئازادە» گە قاراڭ.

ئازادەلىغ [آزادەلیغ] ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.

ئازادەۋەش [آزادەوش] (پ) ئازادە سۈپەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىز.

ئازادى [آزادی] (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد:
ئەي گۇل يۈزىگە ھۆر پەرى بەندەئى جانى،
ئانىڭ بۇيۇك ئازادى ئېرۇر سەرۋى رەۋانى.

— سەبۇرى.

ئازارى [آزاری] (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن.

ئازارى جان [آزاری جان] (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.

ئازاغلاق [آزاغلاق] «ئازالماق» قا قاراڭ.

ئازاق [آزاق] ئاياغ (پۇت):
ئەي سەككاكى بۇ شاھ قابىقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھېچ ھەۋا قىلما.

— سەككاكى.

ئازالماق [آزالماق] 1) ئازايتماق، كېمەيمەك. 2) يېتىشمەسلىك. 3) سىقىلماق.

ئازەر [آذر] (پ) 1) ئوت، ئالاۋ. 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى. 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.

ئازەر پەرەست [آذرپرست] (پ) ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى.

ئازەرم [آزرم] (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا. 2) مېھرى، مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق. 3) غەزەپ.

ئازغاشماق [آزغاشماق] يولدىن چىقماق، ئازماق:
مۇبارەك ئوغلى بىر كۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇ ساغاندە كۆردى بىر چاھ.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئازغۇرماق [آزغورماق] ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.
كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەر كۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.

— مەھزۇن.

ئازغۇن [آزغون] 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئاينىغان:
خالىقا كۆڭلۈمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.
2) ئاسىي. 3) ئۇرۇق.

— سۇيى ئەللەيار.

ئازمايىش [آزمايش] (پ) سىناش، ئىمتىھان.

ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك.

ئازمايىش قىلماق — «ئازمايىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئازمۇدە [آزموده] (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن:
ئۇلەر كىم سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفادە ئازمۇدە.

— ئانايى.

ئازمۇن [آزمون] (پ) «ئازمايىش» قا قاراڭ:

شاھقە مەلۇم بولغان گول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشىقنى قىلماق ئازمۇن.

— نەۋايى.

ئازمۇنلۇق [آزمونلوق] سىناشلىق.

ئازۇردە [آزرده] (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىينالغان؛ ئازابلانغان.

ئازۇردە جان — جېنى قىينالغان:

ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان فەلەك،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان فەلەك.

— ئا. نىزارى.

ئازۇردە خاتىر — كۆڭلى ئازار يېگەن.

ئازۇردە دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق [آزوقلاماق] ئوزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق [آزتماق] 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق. 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك:

ئۆركۈرەپ يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر - ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.

— نەۋايى.

ئازىقماق [آزيقماق] ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم [عازم] (ئە) 1) بىرەر ئىشنى بىجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى. 2) يۈرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى.

ئازىم بولماق — كەتمەك، جۆنەپ كەتمەك؛ سەپەرگە يول ئالماق.

ئازىمى دەشتى ئادەم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنە [آذينه] (پ) جۈمە، جۈمە كۈنى.

ئاس [آس] 1) يۇڭى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىر خىل ھايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىبىرىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئاس - ئاس [اس آس] تىب: سەۋدا كېسىلى، مالخولىيا.

ئاسا [آسا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تىنچىتقۇچى، راھەتلەندۈرگۈچى، راھەتلىك. 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى گول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.

— ئا. نىزارى.

جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش.

دەريا ئاسا — دەرياغا ئوخشاش، ناھايىتى كۆپ.

دىل ئاسا — كۆڭۈل راھىتى.

سۇبھى ئاسا — تاڭغا ئوخشاش، يورۇق.

سۇبھى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق.

قەترە ئاسا — تامچىدەك، ناھايىتى ئاز:

ئۆزىدىن ئەلگە دەريا - قەترە ئاسا،
ۋەلى ئەلدىن ئۆزىگە قەترە - دەريا.

— نەۋايى.

ئاسار [آثار] (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر. 2) نىشانلار، بەلگىلەر. 3) تەسىرلەر. 4) ھادىسىلەر؛ ۋەقەلەر:

ھېكايەت قىلىپ دەھرى ئاسارىنى،
ئىكەۋلەن دېبان قەۋلى ئەخبارىنى.

— ئا. نىزارى.

ئاسارئەتىقە — قەدىمكى يادىكارلىقلار.

نەسىمى قۇدسىي ئاسار — 3) كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ [آساو] شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات):

مېنىڭ ئەي شاھى فەلەك مەركەبىنى كۈن يەڭلىغ،
بولما مەغرۇر گاھى ئۇل ئەشھەب ئىررۇر ئەسرۇ ئاساۋ.

— مۇنىس.

ئاسايىش [آسايش] (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.

ئاسايىش تاپماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشتە [آسايشته] (پ) «ئاسايىش» قا قاراڭ.

ئاسايىشگاھ [آسايشگاه] (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان [آستان] (پ) «ئاستانە» گە قاراڭ.

ئاستان خاكى — پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانە [استانه] (پ) 1) بوسۇغا. 2) ساراي. 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى:

بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بىررۇرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەئى مەئشۇقى ياستانۇنى نىيەت تۇت.

— زەلىلى.

4) پايتەخت. 5) ئوردا.

ئاستان بوس — ئاستانە سۆيۈش، خىزمەتكارلىق.

ئاستانى قەبۇل — قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر [استر] (پ) ئەستەر (كىيىم - كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن [استين] 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى. 2) پەس، تۆۋەن، تەرىپى، ئاستى، كەمسىر.

ئاسرامىش [اسراميش] 1) قوغداش، ئاسراش. 2) ئىگدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرۇ [آسرو] (پ) «ئەسرۇ» غا قاراڭ.

ئاسمان [آسمان] (پ) كۆك، ساما، پەلەك.

ئاسمانىي تۆرت دەفتەر — كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ [آسمان دەۋ] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇدە [آسوده] (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.

ئاسۇدە خاتىر — كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق [آسودەلیق] تىنچلىق، خاتىرجەملىك:

ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۈلزارى چەمەن.

— نەۋايى.

ئاسىب [آسیب] (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت، تىنچسىزلىق:

سەھەرى مەتلۇبى، پۇر مىھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۇر ئاسىبى راھى ئارمۇن.

— فۇزۇلى.

ئاسىبى زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ [آسیغ] پايدا، نەپ:

ھاسىلى خىزمەت ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆردە نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نوقرە بىلەن زەر مەتاڭ.

— زەلىلى.

ئاسىغلانماق [آسیغلانماق] ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي [عاصى] (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسيادكار:

بەختىسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۈرمەن بۇ كۈن،
تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئادىي خىجلىتىم.

— مەھزۇن.

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قەۋم.

ئاسىيۇ ئابىي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا [آسیا] (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى. 2) تۈگمەن:

خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۇچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۈر باشىم.

— زەلىلى.

ئاش - ئاش [آش آش] مۆجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى.

ئاشارى [آشارى] ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I [آشام] (پ) 1) يېيىش، ئىچىش:

قىلىپ تەلبەلىك، خوردۇ ئاشام يوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام يوق.

— ئا. نىزارى.

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك.

ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قاراڭ.

دۇرد ئاشام — مەي ساقىندىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II [اشام] تەبىقە، مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق [آشاماق] «ئاشام I » غا قاراڭ.

ئاشامە [آشامه] «ئاشام II » گە قاراڭ.

ئاشكار [آشكار] (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ ئوپئوچۇق، ئايدىڭ.

ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، ئوچۇق كۆرسەتمەك.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشنا [آشنا] (پ) دوست، بۇرادەر:

جەمالۇ جاھ ئېلىدىن يۈز فەراغەتىم باردۇر،
ئورامۇڭ ئىتى ماڭا ئاشنا، كىبرەك بولسا.

— لۇتفى.

ئاشناروي [آشناروی] (پ) تونۇش - بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۈپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان:

فەلەك ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلئوس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

2) داد - پەرياد؛ قورقۇنچ. 3) كۆچمە م: ئويغىنىش، قوزغىلىش.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غوۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 - كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا ئاشۇر، ئاشۇرا ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «ئاشۇر» غا قاراڭ.

ئاشۇفتە [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان؛ چۇۋۇلغان. 2) بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا:

ماڭا مۇشكۈل كۆرۈندى ئەي، پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

ئاشۇفتە دەستار — سەللىسى چۇۋۇلغان؛ ئۆزگە ئېتىبار بەرمىگۈچى.

ئاشۇفتە دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەڭ مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى تۇزاققە بىزنى ئول لەئل ئۈزرە خال.
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان.
ئاشۇفتە نىھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام.
ئاشۇفتە ھالى — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتەخۇ [آشفتەخو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان:
پانىي، دىۋانىي، ئاشۇفتەخۇ،
نىچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۇيىتى گۇ.
— نەۋايى.

ئاشۇفتە دىماغ [آشفتەدماغ] (پ) مەجنۇن سۈپەت:
پەرىشاندۇر كۆڭۈل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بۇۋەتەن ئەلبەتتە، ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

ئاشۇفتەلىغ [آشفتەليغ] پەرىشانلىق؛ مەپتۇنلۇق، بىرلگەنلىك.
ئاشۇفتەۋار [آشفتەوار] (پ) «ئاشۇفتەۋەش» كە قاراڭ.
ئاشۇفتەۋەش [آشفتەوش] (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.
ئاشۇقماق [آشوقماق] ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرىماق؛ ھولۇقماق، بىسەرەمجان بولماق:
چۇ ئول دايە ئۇلدەم يۈگۈردى قوپۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە ئول ئاشۇقۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاشۇلە [آشولە] بىر تۈرلۈك كۈي - نەغمىنىڭ ئىسمى.
ئاشىق [عاشق] (ئە) ئىشققا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەتكە بېرىلگۈچى، سۆيگۈچى، خۇشتار.
ئاشىقى بىچارە — بىچارە ئاشىق.
ئاشىقانە [عاشقانە] (ئە + پ) ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە؛ مۇھەببەتلىك.
ئاشىق پىشە [عاشق پيشە] (ئە + پ) بېرىلگەن ئاشىق.
ئاشىقنەۋاز [عاشق نواز] (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى، شەپقەت قىلغۇچى.
ئاشىيان [آشيان] (پ) 1) ئۇۋا. 2) ئۆينىڭ يۇقىرى قەۋىتى. 3) ئۆي - جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چىقىپ ئاشىيان.
— ئا. نىزارى.

بىر ئۆيىنى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشىيان،
كى ئول ئاشىياندا تۇتتى مەكان.
— ئا. نىزارى.

ئاشىيانە [آشيانە] (پ) «ئاشىيان» غا قاراڭ.
ئاغ [آغ] 1) ئاق. 2) ئاغ (ئىشىمنىڭ).
ئاغا [آغا] 1) ئاكا. 2) چوڭ ئاكا. 3) ھۆرمەتلىك زات. 4) باشلامچى. 5) جامائەت يېتەكچىسى:
شاھىكى ئاتاڭ ئاغا ئاغادۇر،
ئول ساڭا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر.
— نەۋايى.

ئاغاچ [آغاچ] 1) دەرەخ، ياغاچ:
پەھلىۋانلار، بادپالار سەكرە دىندە ھەر نىگە،
تىفل ھەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاچدەن ئاتى ۋار.
— فۇزۇلى.

2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەڭ (ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى):
ئابادى، خەرابى، دەرياسى، دۇزى،
يۈز قىرىق ئالتە ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا.
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە [آغاچە] چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئاياللىرىغا قارىتا ھۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.
ئاغاچ قاۋۇنى [آغاچ قاونى] 1) تەرخەمەك. 2) لىمون.
ئاغاچلىق [آغاچلق] ئورمانلىق.
ئاغارماق [آغارماق] ئاقارماق:
ساچۇ ساقالىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرىڭ فىروزەدەك.
قول - ئاياغىڭ قىپقىزىل،
خۇمداندا پىشقان كوزەدەك.
— لۇغەتى چاغاتاى.

ئاغاز [آغاز] (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئىپتىدا.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
ئېچىپ يانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بىنەۋا ئەھلىن ھەمراز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق.
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ئاغازۇئەنجام — بىرەر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.
شەرھى ئاغاز — شەرھى قىلىشنى باشلاش.

قىسسە ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.

ئاغالىغ [آغاليغ] بۈيۈكلۈك، قېرىنداشلىق.

ئاغسەقال [اغسقال] ئاقساقال، مويسىپىت، مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى.

ئاغۇ [آغو] ئوغا، زەھەر:

پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمە،
بىر يېتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمە.

—غېرىب ـ سەنەم.

ئاغۇش [آغوش] (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.

ئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلىماق، قوينىغا، باغرىغا ئالماق:

سەرۋ قامەتى گۇل پۇش، زۇلفى كاكۇلى پەردۇش،
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىڭ ئولسە ئىبرەت تۇت.

— زەلىلى.

ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېتىشماق:

ياغىپ غەم باشىغە چۈ بىھۇش ئولۇپ،
كۆزى ياش ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئاغۇشتە [آغوشته] (پ) «ئاغىشتە» گە قاراڭ.

ئاغىر [آغير] 1) ۋەزمىن، ئېغىر. 2) قىممەت. 3) سالماقلىق. 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان.

ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.

ئاغىرلاماق [اغيرلاماق] 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلىمەك. 2) ئەركىلىمەك. 3) باھالىماق.

ئاغىشتە [آغشته] (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن:

بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشتە سەن،
قان بىلەن تۇپراقغە ئاغىشتە سەن.

— نەۋايى.

ئافات [آفات] (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.

ئافاق [آفاق] (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۇپۇقلار؛ دۇنيا، ئالەم.

ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى:

ئافاق ئىچىگە ھىجر تۈنىدە نەزەر ئەيلەڭ،
مەھتاب ئەمەس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.

— زەلىلى.

ئافاقسۇز [آفاق سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى:

لەك تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
شەيخنى ئول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.

— نەۋايى.

ئافاقگەرد [آفاق گرد] (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەچتى.

ئافاقگىر [آفاقگير] (ئە + پ) دۇنيانى ئىگىلىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.

ئافەت [آفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايىئاپەت؛ مۇسىبەت. 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.

ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى.

ئافەت زەدە — زور بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان.

ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.

ئافەرىدە [آفريده] (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.

ئافەرىدگار [آفريدگار] (پ) يارانقۇچى، تەڭرى.

ئافەرىن I [آفرين] (پ) ياخشى، ياشا، بارىكاللا (ئۇندىش):

ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۋى يەڭلىغ قامەتىڭغە ئافەرىن.

— سەدائى.

ئافەرىن II [آفرين] (پ) يارانقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.

ئافەرىنى سۇنئ — يارىتىش سەنئىتى.

جان ئافەرىن — جان يارانقۇچى؛ خۇدا.

جەھان ئافەرىن — جاھاننى يارانقۇچى.

سۇخەن ئافەرىن — سۆز يارانقۇچى.

ئافەرىنەندە [آفريننده] (پ) يارانقۇچى، ئاللا.

ئافەرىنەندەئى زەمىن — زېمىننى يارانقۇچى.

ئافەرىنىش [آفرينش] (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كېلىش:

زەررە ـ زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۋ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئولمىشىم.

— زەلىلى.

ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رىجەسى.

ئافتاب [آفتاب] (پ) قۇياش، كۈن نۇرى.

ئافتاب كۈرەسى — قۇياش شارى.

ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:

سايەئى ئۇممۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.

— فۇزۇلى.

ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.

ئافتابە [آفتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا. 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى [آفتابەچى] ئوردا ـ سارايلاردا، مېھمانلارغا ئاپتۇۋا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست [آفتاب پرست] (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت [آفتاب طلعت] (ئە + پە) گۈزەل، مېھرى ئىسسىق.

ئافتابرو [آفتاب رو] (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە. 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زەدە [افتاب زده] (پ) كۈندە كۆيگەن، قارايغان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافىيەت [افيت] (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش تىنچلىق؛ ئامان ـ ئېسەن، بەختلىك:

بەرھەنە بولمايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتتە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋۋارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە گەنجىدە،
مۇبارەك مۈلۈكدۇر ئول، مۈلكى ۋەيران ئولمىسۇن يا رەب.

— فۇزۇلى.

ئافىيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىز، كىشىلەر.

ئاق I [اق] ئاق (زىت مەنىسى: قارا). 2) تازا، پاك.

ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالنىڭ ئاقارغان قىسمى:

ساقال ئاقى ئۆلۈمگە پىشىرەۋدۇر،
كى ياشلىق سەبزەسىگە چۈشكەن قىرەۋدۇر.

— نەۋايى.

كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II [عاق] (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.

ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى لەنەت ئوقۇغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن. 2) لەنىتى.

ئاق قىلماق — (ئۆز پەرزەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەتلىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار [آقار] 1) تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. 2) ئاقىدىغان، دائىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش [آق باش] 1) يالاڭ باش. 2) قوناق.

ئاقبالداق [اق بالداق] قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرغان دان (يېمەكلىك).

ئاق تويغۇن [اق تويعون] بوز قارچىغا.

ئاقچە [اقچه] 1) ئاغىچا (ئانا):

ئاقچە ئانا ـ مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجاننى كەلتۈر.

— غېرىب ـ سەنەم.

2) پۇل؛ 3) قوغۇننىڭ بىر تۈرى:

دېدى: *كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟*
دېدىكىم: *بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.*

— مەھزۇن.

ئاق خەت [آق خط] ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك [آق سونكاك] ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قاراڭ.

ئاقسۇملاماق [آقسوملاماق] «ئاخسۇملاماق» قا قاراڭ.

ئاقشام [اق شام] 1) كۈنپېتىش بىلەن تۈن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۇگۇم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە [عاق نامه] (ئە) مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۈتۈك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاقئۆي [آق اوى] كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك [اق اويلوك] مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىلغان، سۈرگۈن قىلىنغان.

ئاق ئۆيلۈك قىلماق — خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب [عاقب] ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت [عاقبت] (ئە) [كۆپلۈكى: **ئەۋاقىب**] 1) ئاخىر، بىرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە. 2) ئاخىرىدا، نەتىجىدە.

ئاقىبەت ئەندىش — ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت مەھمۇد — ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش [عاقبت انديش] (ئە + پ) ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئالدىن بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىن كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بىخەير [عاقبت بخير] (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۇلئەمر [عاقبت الامر] (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا [عاقرقرحا] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى، ئېقىلقارا.

ئاقىزماق [آقيزماق] ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل [عاقل] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا. 2) ئەقىل بىلەن ئىپتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا) :

دۇناكۈن بىر فەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۈن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.

— ئاتايى.

ئاقىلانە [عاقلانە] (ئە + پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە [عاقلە] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئاياللار توغرىسىدا) .

ئاقىلە زەن [عاقلەزن] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئاياللار توغرىسىدا) .

ئاقىل فەرىب [عاقل فريب] (ئە + پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت. 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزىبىلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد [عاقل مرد] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا) .

ئاكا [آكا] چوڭ قېرىنداش، ئاغا.

ئاكە [آكە] «ئاكا» غا قاراڭ.

ئاكەچە [آكەچە] ئايلا، ئاچا، خانئاچا، ئاغىچا؛ (بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكا - ئاكاچە ...) .

ئاكچى [آكچى] «ئاكاچە» گە قاراڭ.

ئاكو [آكو] شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف [عاكف] 1) تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش. 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەڭرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئېتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاھ [آگاه] (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ:

كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاھ سەن - سەن.

— ئاتايى.

2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھوشيار؛ زېرەك، سەگەك.

دىل ئاگاھ — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاھلىغ [آگاەليغ] «ئاگاھى» غا قاراڭ:

ئەيلە ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيلە تاپ ئاگاھلىغ.

— نەۋايى.

ئاگاھۋار [آگاەوار] (پ) ھوشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۋەش [آگاەوش] (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق. 2) ھوشيارراق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى [آگاهى] (پ) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق. 2) ھوشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ [آگە] (پ) «ئاگاھ» قا قاراڭ.

ئاگەھى [آگهى] (پ) «ئاگاھى» غا قاراڭ.

ئاگىن [آكين] (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش. 2) نەقىشلىك.

گۈل ئاگىن — گۈلدار، بېزەلگەن.

ئاڭ I [آنک] 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم. 2) چۈشەنچە، سېزىم. 3) ئاڭ.

ئاڭ II [آنک] ئوۋ (ئوۋلانغان ياكى ئوۋلىنىدىغان جان - جانىۋارلار) .

ئاڭا [آنكا] ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن:

ئاڭا سوردى: نىچۈكدۇر ئول غەرىبىم،
مۇھىببىدىن ياد ئېتەرمۇ ئول ھەبىبىم.

— لۇتفى.

ئاڭاچە [آنكاچە] ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان [آنكديبان] تاسادىپىي، تۇيۇقسىزلا، ئۈشتۈتۈت.

ئاڭدىماق [آنكديماق] تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق:

خىلۋەتدە ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەمىندە ئېرمىش.

— نەۋايى.

ئاڭدىنماق [آنكدينماق] «ئاڭدىماق» قا قاراڭ.

ئاڭلاماق [آنكلاماق] 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك، يادلىماق. 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئاڭماق [آنكماق] 1) ئۇقماق، چۈشەنمەك، پەملىمەك. 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك:

دۇر تىشىڭغۇ گۈل يۈزۈڭنى ئاڭىپ ئانچە يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىڭ نەۋھە بىرلە ئەبرى نەيسان يىغلادى.

— سەككاكى.

ئاڭىز [آنكيز] ئېڭىز.

ئال I [آل] 1) ئالدى تەرەپ، ھۇزۇرى. 2) ئۇدۇل، قارشىسى. 3) چېكە، پېشانە. 4) جامال، چىراي:

ئال بىرلە سالدى ئالمە ياڭاقىڭ كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقە ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.

— سەككاكى.

ئالتىنە — «ئاللىدا» غا قاراڭ:

بۇ شىۋە بىلە سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆر يۈرۈمسگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.

— ئاتايى.

ئاللىدا — ئالدىدا.

ئاللىغە — ئالدىغا:

بەزى ئاللىغە كېلىپدۇر مۇشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئيىڭدىن ئىستەرلەر نىجات.

— نەۋايى.

ئالىدا — «ئاللىدا» غا قاراڭ.

ئالىغە — «ئاللىغە» گە قاراڭ.

ئالىندە — «ئاللىدا» غا قاراڭ:

ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە مۇشرىكدۇركى، ئىمان ئارزۇلار.

— ئاتايى.

ئال II [آل] (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغۇچ:

گۈلىستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گۈل خىجىل رۇخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.

— نەۋايى.

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق.

ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك» كە قاراڭ.

بادەئى ئال — قىزىل مەي.

ھۇللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

III **ئال** [آل] (ئە) ھىيلە، نەيرەڭ.

ئال IV [آل] (ئە) ئائىلە، خاندان، ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش.

ئالى ئەبا — «ئالى نەبي» گە قاراڭ.

ئالى ئەسھاب — سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى.

ئالى رەسۇل — «ئالى نەبي» گە قاراڭ.

ئالى نەبي — پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زۆھرا، كۈيئوغلى ھەزرەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا [آلا] «ئالاي» غا قاراڭ.

ئالات [الات] (ئە) [بىرلىكى: ئالەت] ئەسۋابلار، قوراللار، ياراغلار.

چىنىنى ئالات — چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان [الا توپيلان] غەلۋە - ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك، ئالىتوپىلاڭ.

ئالاچوغ [الاچوغ] چەللە، كەپە، ئۇۋا.

ئالاچوق [آلاچوق] «ئالاچوغ» قا قاراڭ.

ئالاچى [آلاچى] قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار [آلار] ئۇلار:

مەسىھا خىزىر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئۆلدەمدە - بۇ، بۇ دەمدە سەن - سەن.

— لۇتفى.

ئالارتماق [آلارتماق] ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قاراڭغۇلاشماق.

ئالاقماق [آلاقماق] تارمار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاڭ [آلانک] تۈپىلىك، ئېدىر، داۋان، ئېگىز - پەسلىك:

قەتئە قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈز مىڭ ئالاڭ.

— نەۋايى.

ئالامان [آلامان] مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى [آلامانچى] بۇلاڭچى، بۇلاڭ - تالاڭ قىلغۇچى؛ باشباشتاق، يارىماس.

ئالاۋ [آلاو] 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت:

كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىر نىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.

— ئا. نىزارى.

2) ئىسسىقلىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرەتنى يۇقىرى، جۇشقۇن.

ئالاۋلىماق [آلاوليماق] يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي [آلاى] (پ) بۇلغىغۇچى، مىلىگۈچى؛ بويىغان.

چېھرى ئالاي — يۈزنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى، ھىيلىگەر.

مەي ئالاي — مەي يۇققان، مەي ئارىلاش.

ئالايىش [آلايش] (پ) بۇلغىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالائ [آلاء] (ئە) نازۇنېمەتلەر، يېمەك - ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپەكە [آلەپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت [آلت] (ئە) «ئالات» قا قاراڭ.

ئالەم [عالم] (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات. 2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.

ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:

ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.

— سەدائى.

ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى.

ئالەمى فانى — يوقالغۇچى دۇنيا.

ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى.

پادىشاھى ئالەم — جاھاننىڭ شاھى.

ئالەم ئارا [عالم ارا] (ئە + پ) ئالەمنى بېزىگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي [عالم ارای] (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قاراڭ.

ئالەم ئەفرۇز [عالم افروز] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ [عالم پناه] (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە م: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۇفر، ئىمان سوز ھەم.

— نەۋايى.

ئالەمشۇمۇل [عالم شمل] (ئە + پ) خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفۇرۇز [عالم فروز] (ئە + پ) «ئالەم ئەفرۇز» غا قاراڭ.

ئالەم گەرد [عالم گرد] (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك [عالم گردلیک] دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر [عالمگیر] (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولىغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۇبرا [عالم كبرا] (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، پۈتكۈل، بارلىق، كائىنات. 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمەين [عالمين] (ئە) ئىككى ئالەم (باقىي ۋە فانىي دۇنيا) .

ئالبان [آلبان] زورلۇق بىلەن يۈكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق، ئالۋان.

ئالپ [آلپ] باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پالۋان.

ئال تامغا [آل تمغا] قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلغان تامغا.

ئالتايى I [آلتایی] قىزىل تۈلكە، ئالتاي تۈلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا:

قىزىلگۈل تابى توق ئانچەكى سىماب،
يوق ئالتايىچە ياغان شۇئلەغە تاب.

— نەۋايى.

ئالتۇن بىلگە [آلتون بیلکا] يارلىق، پەرمان، تۈرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن [آلتونلوغ چیبین] تىللا چىۋىن، يالتىراق چىۋىن.

ئالتۇن مۇغ [آلتون موغ] كىمخاب، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق [آلتون رورق] قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۈرتىدىغان بىر خىل قارا بوياق) .

ئالچى [آلچى] 1) ئوشۇق ئويۇنىدىكى ئوشۇقنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان ھالىتى (ئۇتقانغا بىشارەت) . 2) ئەلچى. 3) تاغ چوققىسى. 4) ئۈستۈن، غالىب.

ئالچىق [آلچىق] جاسۇس، ئىشپىيون، ئەيىار.

ئالداراماق [آلداراماق] 1) ئالدىرىماق، ئالمان - تالمان ھەرىكەت قىلماق. 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ [آلداغ] ھىيلە، ھىيلە - نەيرەڭ.

ئالداغچى [آلداغچی] ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق [آلداغلیق] ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن [آلغون] تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى [آلغینچی] توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق [آلقاماق] دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق:

سەندە ناز ئولدى نەۋايىدا نىياز ئەرمەس ئەجەب،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.

— نەۋايى.

ئالمە باش [آلمەباش] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇج [آلوج] ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە) .

ئالۇد [آلود] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغانغان، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇيقۇ ئارىلاش.

خۇن ئالۇد — قان ئارىلاشقان، يۇقىقان، قانلىق، قانغا بويالغان:

ئېردى باشدىن ئاياغى خۇن ئالۇد،
كۆڭۈل ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.

— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

زەھەر ئالۇد — زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك.

مەي ئالۇد — مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەگكەن.

ئالۇدە [آلوده] (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.

ئالۇدە دامەن — 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق. 2) ئېتەكى بۇلغانغان.

خاك ئالۇدە — توپىغا مىلەنگەن:

يىقىتمىش ئانى ئىشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۇدە راھەت قىلىپ.

گەردە ئالۇدە — چاڭ باسقان.

ئالۇدەلىق [آلودەليق] ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.

ئالۇفتە [آلفته] (پ) 1) بېرىلگەن، ئاشىق، ھەيران. 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەڭ.

ئالۇفتەۋار [آلفتەوار] (پ) ئالىفتىلارچە، ئالىفتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.

ئالىجەناب [عالى جناب] (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل. 2) ئالىي ھىممەت. 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.

ئالىفتە [آلفته] (پ) «ئالۇفتە» گە قاراڭ.

ئالىم [عالم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلەما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، يېتۈك، چوڭقۇر ئىلىملىك.

ئالىمۇلغەيب [عالم الغيب] (ئە) غايىب سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.

ئالىن [آلين] پېشانە، ماڭلاي.

ئالىھى [اله] (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.

فانۇسى ئالىھى — ئىلاھى پانۇس:

كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويىاكى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.

ئالىي [عالى] (ئە) 1) يۈكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەن. 2) ياخشى.

ئالىي بۇرۇج — ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان.

ئالىي جاھ — ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

ئالىي دەرگاھ — يۇقىرى دەرىجىلىك قەسىر، ساراي.

ئالىي سىفات — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك.

ئالىي شان — يۈكسەك مەرتىۋىلىك، ئەڭ قەدىرلىك.

ئالىي مەقام — يۈكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك.

ئالىي مەكان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

ئالىي نەژاد — يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق.

ئالىي نىھاد — زاتى ئۇلۇغ.

ئالىي ھەسەب — يۈكسەك پەزىلەتلىك.

فەرمانى ئالىي شان — ئالىي ۋە مۆتىۋەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.

ئالىيە [عاليه] (ئە) 1) يۈكسەك، ئۇلۇغ، بۈيۈك (ئاياللارغا قارىتا). 2) ئالىيە (ئىسىم).

ئام [عام] (ئە) ئاما، كۆپچىلىك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):

ئاتاي خاسلىق دەئۋىي قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭلىدە ساقلاكىم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.

— ئاتايى.

ئام بولماق — ئومۇمىي بولماق، كۆپچىلىككە يېيىلماق.

بارى ئام — ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.

ئاماچ I [آماچ] (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشق قىلىش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قارا، نىشان تاختىسى):

سەن بولۇپ تىرتەئنە ئاماچى،
تاپدى ئەلتاف شاھنى راجى.

— كامىل.

ئاماچ ئەيلەمەك — مۆلچەرلىمەك، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.

ئاماچ II [أماچ] يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان، بۇسۇقا.

ئاماچخانا [اماچخانه] (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.

ئامادە [اماده] (پ) تەييار، تەييارلانغان:

كى ئامادە قىلدى توي ئەسبابىنى،
زىبايەتكە ئاچتى ھەم ئەبۋابىنى.

— ئا. نىزارى.

ئامادە ئەتمەك — «ئامادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئامادە ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.

ئامادە تۇتماق — تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ ئورنىغا قويماق.

ئامادە قىلماق — «ئامادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئامال [آمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئۈمىدلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.

ئامان [امان] (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.

ئامەد [امد] (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.

ئامراغ [امراغ] يېقىن، ئۈلپەت.

ئامراق [امراق] «ئامراغ» قا قاراڭ.

ئاممە [عامه] (ئە) «ئام» غا قاراڭ.

ئامۇ [امو] ئامۇ دەريا.

ئامۇدە [آموده] (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن. 2) بېزەتىلگەن؛ يېپقا تىزىلغان (لەئل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزىش [آمرزش] (پ) «ئامرزىش» قا قاراڭ.

ئامۇرزىگار [آمرزگار] (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەڭچىلىك قىلغۇچى.

ئامۇز [آموز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى.

ئامۇزگار [آموزكار] (پ) 1) ئۆگەتكۈچى، 2) تەجرىبىكار، بىلىمدان:

ھەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
ھەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.

— نەۋائى.

ئامى [عامى] (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.

ئامىختە [آميخته] (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۈرۈلگەن، قوشۇلغان.

ئامىر I [امر] (ئە) ئەمر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ ھۆكۈمدار.

ئامىر II [عامر] (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.

ئامىرزىش [آمرزش] (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەڭچىلىك قىلىش.

ئامىز [آميز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىككەن، قوشۇلغان، . . . لىق، . . . دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:

كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىپ،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.

— ئا. نىزارى.

رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.

ئامىزىش [آميزش] (پ) ئارىلىشىش، بىرىش - كېلىش.

ئامىل I [عامل] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىشلىگۈچى، ئىشچى. 2) ئەمەلدار، ھاكىم.

ئامىل II [عامل] (ئە) سەۋەب.

ئامىن [آمين] (ئە) پاتىھەدە: «ئىلاھا شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، دۇئايىمىزنى قوبۇل قىلغىن» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.

ئان [آن] (پ) ۋاقىت، پەيت، لەھزە، دەم.

بىر ئان — بىردەم.

ئانت [انت] ۋەدە، قەسەم:

ئانت ئىچىپسەن گويياكىم ئەھدۇ ھۆسنۈڭدە بېگىم،
قىلغايسەن بىر جەراھەتلىك كۆڭۈل دەرمانىنى.

— لۇتفى.

ئانتخور [انت خور] قەسەمخور.

ئانجاق [آنجاق] شۇنچە، شۇنچىلىك:

لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىدە تەبئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۇخەندەن يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

ئانچە [انچه] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى:

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.

— سەككاكى.

ئانچىنان [آنچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا: *بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان، كى ئول شۇئلە — سارىغە بولدى رەۋان.*

— ئا. نىزارى.

ئاندىماق [انديماق] «ئاڭدىماق» قا قاراڭ.

ئانقەدەر [انقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.

ئاھ [آه] 1) مېھىر، خۇشاللىق، سېغىنىش قاتارلىق ھېس - تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ. 2) دەرد - ئەلەم، نالە - پىغان ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ:

ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ.

ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ:

ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:

گورىستانغا بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىغان - نەۋھە ئەيلەپ ئۇرۇپ ئاھى سەخت.

— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:

كۆرۈپ لەيلى ئولدەم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.

— ئا. نىزارى.

ئاھە [آهه] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.

ئاھەڭ I [آهنگ] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش. 2) باشلاش. 3) يۈزلىنىش.

ئاھەڭ II [آهنگ] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئاھەڭ — ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.

ئاھەڭ III [آهنگ] (پ) ئاھاڭ، كۈي، ئاۋاز ئېقىمى.

ئاھەن [آهن] (پ) تۆمۈر.

ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.

ئاھانجامە [آهن جامه] (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر

ئىش كىيىمى.

ئاھەنرەبا [آهن ربا] (پ) 1) ماگنىت. 2) كۆچمە م: ئۆزىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر [آهنگر] (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۇداز [آهن گداز] (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى، تۆمۈرچى. 2) تۆمۈر (چويۇن) نى ئېرىتىدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن [آهنين] (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەڭ [آهنين چنگ] تۆمۈر پەنجە، پەنجە، پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۈچلۈك.

ئاھەنىن دىز [آهنين دز] (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I [آهو] (پ) كېيىك.

ئاھۇ II [آهو] (پ) ئەيىب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان [آهوافغان] ئاھ - پىغان، نالە - پىغانلار:

تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقمالىڭ ئىنتىزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

ئاھۇبەچچە [آهوبچه] (پ) كېيىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە [آهوبره] (پ) «ئاھۇبەچچە» گە قاراڭ.

ئاھۇچەشىم [آهوچشم] (پ) بوتا كۆز.

ئاھۇزار [آهوزار] (پ) «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇفىغان [آهوفغان] «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇگىرلىك [آهوكيرليك] ئەيىب تاپماقلىق، ئەيىب ئىزدىمەكلىك.

ئاھۇنالە [آهوناله] «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇۋاۋەيلا [آهوواويلا] (پ) ئاھ، ئېھ، ۋاي (ھەسرەت چېكىش، ئازابلىنىشقا ئوخشاش ئىچكى ھېس - تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

ئاھۇۋاۋايلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىيو پىنھانلارىم بىر - بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.
— سەدائى.

ئاھۇيى خوتەن [آهوى‌ختن] خوتەن كېيىكى.

ئاھۇيى مۇشك [آهوى‌مشک] (پ) ئىپار كېيىك:

ئايا دىلبەر ئەگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئىۋە - ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.
— سەدائى.

ئاھىستە [آهسته] (پ) 1) ئاستا، تىۋشسىز. 2) ئالدىرىماستىن. 3) بىلىنەر - بىلىنمەستىن، سەل - پەل. 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن. 5) بىلدۇرمەي، بىلىندۇرمەي، ئاشكارا قىلماي، يوشۇرۇنچە. 6) ئېھتىياتلىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە - ئاھىستە [آهسته اهسته] (پ) ئاستا - ئاستا، تىۋشسىز، تىنچ، جىمجىت، يەڭگىل:

تۈن ئاقشام كەلدى كۆلبەمگە مېنىڭدەك دىلرەبا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە - ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.
— سەدائى.

ئاھىستە خو(ي) [آهسته‌خو (ى)] (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ [آهسته‌رو] (پ) ئاستىلىق، سۇسلۇق؛ ئاستا، سۇس (يول ماڭغاندىكى ھەرىكەت)، روھسىز:

ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلىدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

ئاۋ [او] شىكار، ئوۋ:

كۆزى - قاشىدىن ئوق - يانى كېتەرمەس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.
— ئاتايى.

ئاۋارە [اواره] (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز:

بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۈپەت،
يۈرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانىمانىم قايدا سەن؟
— ئا. نىزارى.

ئاۋازە [اوازه] (پ) 1) خەۋەر، دېرەك. 2) داڭق، نام، شۆھرەت:

چىقمادى ئاۋازەڭى ئۆمر ئىچىدە سەندىن ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.

ئاۋان [اوان] (ئە) [بىرلىكى: ئان] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋەخ [اوخ] ئا! ۋاي! ئاھ - ۋاھ! (ئۈندەش سۆز).

ئاۋەر [آور] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۈرىدىغان، كەلتۈرگەن، كەلتۈرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيام ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

رەشك ئاۋەر — قىزغانچۇقلۇق.

نۇكتە ئاۋەر — 1) چوڭقۇر مەنىلىك. 2) پاساھەتلىك. 3) چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە [آورده] (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋۇرىنماق [اورينماق] 1) ئىتتىرىلمەك. 2) بىر نەرسىگە قول تەگكۈزمەك. 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق [اوتماق] 1) يىغىدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك:

ئەل ئارا شۆھرەت فەساھەتتىن بولۇپ،
[illegible] بىرلە غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.

— نەۋايى.

ئاۋۇج [اَوج] 1) ئۇچۇم، چاڭگال؛ سىقىم، ئالىقان. 2) [illegible].

ئاۋۇج ئاچماق — چاڭگال ئاچماق.
ئاۋۇج خاك — (بىر) سىقىم تۇپراق.
ئاۋۇج قاقماق — چاۋاك چالماق:
كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،
جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.

— نەۋايى.

ئاۋۇچلاماق [اَوچلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

ئاۋۇرت [اَورت] قوۋۇز.

ئاۋۇنتۇرماق [اَوونتورماق] «ئاۋۇنتماق» قا قاراڭ.

ئاۋىز [آويز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىقلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

دەستە ئاۋىز — 1) قولدا ئېسىلغان. 2) ۋاستە؛ قۇتۇلۇش ۋاستىسى. 3) سوۋغا، ھەدىيە.

ئاۋىزە [آويزه] (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىقلىق، ئاسما. 2) ھالقا، ئىسىرغا، زىرە.

ئاۋىزە قىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.

ئائىد [عائد] (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.

ئائىدە [عائده] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، تەئەللۇق بولغان (بىرەر نەرسىگە).

ئائىلە [عائله] (ئە) 1) خوتۇن. 2) ئاتا - ئانا ۋە بالا - چاقىلار.

ئائىنە [آئينه] (پ) «ئايىنە» گە قاراڭ.

ئايا [آيا] (پ) 1) ئەي!... ھەي!... 2) سوراق ۋە ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرگۈچى ياردەمچى سۆز: «ئەجەبا، ئۇنداقتا، ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئايا بىلمەي — نېمە دېيىشىنى بىلمەي.
ئايامەھۋەشا — ئەي ئاي يۈزلۈك!

ئايات [آيات] (ئە) [بىرلىكى: ئايەت] 1) نىشانلار، بەلگىلەر. 2) قۇرئان جۈملىلىرى:
جامالىڭ مۇسھەفىنىڭ ئاياتىدىن،
ئەمەس يۇسۇفى كەنئان بولۇپدۇر.

— ئاتايى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخش ئايەتلەر.
ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز [اَياز] 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ. 2) كېچىنىڭ سوغۇقى. 3) كۆچمە م: ئادىللىق:
سەيد بى پەرۋا يۈرۈرگە شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

ئاياغ [اَياغ] «ئاياق» قا قاراڭ.

ئاياق [اياق] 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام. 2) ئاياغ، پۇت.

دەۋىر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى:
تۇتار ئېردى ساقىي دەما - دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.

— ئا. نىزارى.

ئاياقچى [اَياقچى] 1) شاراب قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقىي. 2) مەي ساتقۇچى:
ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھابا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.

— ئا. نىزارى.

ئايالغۇ [اَيالغو] «ئەيالغۇ» غا قاراڭ.

ئايان [اَيان] (ئە) كەلگۈچى.

ئايان بولماق — كەلمەك.

ئايەندە [آينده] (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.

خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.
ئۇلكى يىقمايدۇر ۋۇجۇدى قەسرىن ئىشق ئايەندەئى،
ۋەسلى خىلۋەتگاھ دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.

— مەھزۇن.

ئايتمان [اَيتمان] ئېيتمايمەن.

ئايدىن [اَيدين] ئايدىڭ (كېچە).

ئايرو [اَيرو] 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا. 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.

سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز:
ئاندىن ئايرو ئاشىقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبردىن بىگانەمەن.

ئايرى [اَيرى] باشقا، غەيرىي؛ بۆلۈنۈش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش.

ئايرى - ئايرى [اَيرىاَيرى] باشقا - باشقا.

ئايرىلىق [اَيريليق] ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.

ئاي زەۋرەقى [آىزورقى] ئېگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى.

ئايىردۇك [آيردوك] ئايرىسۇن.

ئايىرماق [ايرماق] ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملەمەك؛ چاچماق.

ئايرمان [آيرمان] ئايرىمايمەن.

ئايىرمان ساچىڭ بەندىدىن مەن كۆڭۈلنى.

— نەۋايى.

ئايىقماق [آيقماق] 1) ھېيىقماق. 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق [آيىلدورماق] 1) ئايرىلدۇرماق. 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق [ايلماق] ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۈزۈلمەك.

ئايىم [آييم] 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا. 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام. 3) ئانا:

دەۋلەتىڭدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىئدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار.

— ئاتايى.

ئايىن I [آيين] (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل، مۇراسىم. 2) ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش.

ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى.

ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋىشى.

ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى.

ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئادىتى.

ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى.

ئايىنى ۋىفان — مۇھەببەت بىرىكىش.

شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:

شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھغە نە ئۈچۈن تابىئ بولاي.

— نەۋايى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II [آيين] (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق پەردازلىماق. 2) ياسانماق. 3) رەتلىمەك.

ئايىننەما [آيينەما] (پ) چىرايلىق بېزەلگەن.

ئايىنە [آيينە] (پ) ئەينەك:

ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك.

ئايىنە سېنىڭ يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا يۈزۈندە يوق سەفاسى.

— سەككاكى.

ئايىنە بەند [آيينەبند] (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردازلاش:

دىلئارانى ئانداغ تۇتۇپ ئەر جۇمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.

— ئا. نىزارى.

ئايىنەدار [آيينەدار] (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى:

لېكىن ئۆلمىش كۆزلەرىمدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۆيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغەدۇر ئايىنە دار.

— تەجەللى.

ئايىنە سان [آيينەسان] (پ) ئەينەكتەك، سۈزۈك.

ئايىنە فام [آيينەفام] (پ) «ئايىنە گۇن» غا قاراڭ:

رەھىم ئېيتىپ ھالىمغە ئۇل، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفەس تەھقىقىغە ئايىنە فام.

— مەھزۇن.

ئايىنەكىردار [آيينە كيردار] (پ) «ئايىنە سان» غا قاراڭ.

ئايىنە گۇن [آيينەگون] (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق، سۈزۈك.

ئايىنە ۋار [آيينەوار] (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش:

ئۇل قىلىبان جىلۋەئى ھۆسن ئاشكار،
سەن كۆڭۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.

— نەۋايى.

ئە

ئەئادي [اعادى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۈشمەنلەر.

ئەئالي [اعالى] (ئە) [بىرلىكى: ئالى] يۇقىرى دەرىجىلىكلەر، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر، ئۇلۇغلار، ئالىي زاتلار.

ئەئەزز [اعز] (ئە) ئەڭ ئەزىز، ئەڭ ئىززەتلىك، ئەزىزراق.

ئەئەززى ئەسهاب — سۆھبەتداشلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەهباب — دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى، ھۆرمەتلىكى.

ئەب [اب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبائ] ئاتا، پەدەر:

«ئاتاڭ ئاپۇ ئاناڭ خۇرشىد ئىدى ئەركىنكى سەن تۇغدۇڭ،
ۋەلي ھۆسنۇ لەتافەتدە ني ئەب ئوخشار ساڭانى ئۇمم.»

— نەۋايى.

ئەبا [عبا] (ئە) دەرۋىش ۋە قەلەندەرلەر كىيىدىغان، يوڭ چەكمەندىن تىكىلگەن كالتا، يەڭسىز ئۇست كىيىم (يەپىنچا).

ئەبابىل [ابابيل] (ئە) تاغ قۇشى؛ ئۇزۇن قانات، قارلىغاچلار.

ئەباتىل [اباطيل] (ئە) 1) ئىغىۋا، ئۇششاق سۆز، پىتنە - پاسات، پىتنە - ئىغۋا، مىش - مىش گەپ، ئۇسەك سۆز، سۆز - چۆچەك، قۇرۇق گەپ؛ 2) «باتىل» غا قاراڭ.

ئەبائ [اباء] (ئە) رەت قىلىش، باش تارتىش.

ئەبەد [ابد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئاباد] پايانى يوق كېلەچەك زامان («ئەزەل» نىڭ قارشىسى): مەڭگۈلۈك؛ ئەبەدي؛ دائىمىي؛ ئەبەد؛ چەكسىزلىك، دائىملىق.

ئەبەد نۇقتەسى — بېگانە خال، گۈزەللىكنىڭ دائىمىي ۋە ئۆزگەرمەس بەلگىسى.

ئەبەد ھەيات — تۈگىمەس، مەڭگۈ ھايات.

ئەبەد ئۆمەرى — تۈگىمەس، باقىي ئۆمۈر.

ئەبەدا [ابدا] (ئە) دائىما، ھەمىشە.

ئەبەدۇلئەبەد [ابدالابد] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ئەبەدي؛ ئاخىرى، پايانى يوق؛ ئۈزلۈكسىز، چەكسىز.

ئەبەدي [ابدى] (ئە) دائىمىي، دائىملىق، مەڭگۈلۈك.

ئەبەس [عبث] (ئە) بىھۇدە، پايدىسىز، ئورۇنسىز، كېرەكسىز، بىكار، بىكارغا:

ئەبەس بىرلە دىلنى بىرىپ دەھرىگە،
كىمە ئۆزرە چىقتۇق تۇشۇپ بەھرىگە.

— ئا. نىزارى.

ئەبەن [اباً] (ئە) «ئەبەن ئەن جەددەن» گە قاراڭ.

ئەبەن ئەن جەددەن — ئاتا بوۋىدىن تارتىپ، بوۋىدىن بوۋىغا، نەسلىدىن نەسلىگە (قالغان).

ئەبەۋى [ابوى] (ئە) ئاتا:

رىزا بولسا فەرزەندلەردىن ئەبەۋى،
تۇغار باشىغە بەختىنىڭ كەۋكەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەببەدەت [ابدت] (ئە) «ئەببەدەت ئەھسانەھۇ» غا قاراڭ.

ئەببەدەت ئەھسانەھۇ — ياخشىلىقى (ئېھسانلىرىنى) ئەبەدىيلەشتۈرسۇن، ياخشىلىقى (ئېھسانى) ئەبەدي بولسۇن! (دۇئا).

ئەبتەر [ابتر] (ئە) 1) كالتە، قىسقا، ئۈزۈلگەن؛ خۇنۇك، نۇقسانلىق. 2) ئەرزىمەس، كېرەكسىز، بىكار، پايدىسىز. 3) تىنچسىز. 4) ۋەيران، خاراب:

ئۆلۈمغە چارە يوقدۇر ئەي بەرادەر،
ئۆلۈم ۋەھىمىدە ھەرجان بولغاي ئەبتەر.

— خەراباتى.

5) خەستە، ناتىۋان. 6) پەرىشان، بەختسىز:

سۇنبۇل ئولسۇن يا زىرە يا زەئفران يا ئۇدكىم،
بارچەنى ئەبتەر قىلۇر ئول سۇنبۇلى ئەنبەر شىكەن.

— گۇمنام.

7) ئارۇز ئىلمىدىكى بىر خىل ئاتالغۇ.

ئەبتەر شىۋە [ابتر شيوه] (ئە + پ) ھەردەم خىيال.

ئەبتەرۋەش [ابتروش] (ئە + پ) بەختسىزرەك، خارابلاشقاندەك، پەرىشانغا ئوخشاش.

ئەبتەري [ابترى] (ئە + پ) 1) ئەڭ بەختسىز؛ دىۋانە؛ 2) ئەخلاقسىز.

ئەبجەد [ابجد] (ئە) قەدىمكى ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سىرە (تەرتىپ) كۆرسەتكۈچى سەككىز ئۇيدۇرما سۆزنىڭ بىرىنچىسى ۋە شۇ ئويدۇرما سۆزلەر مەجمۇئەسىنىڭ نامى (بۇنىڭدىكى ھەربىر ھەرپ بەلگىلىك سان قىممىتىگە ئىگە). ئەرەبچە تەرتىپى، ئەبجەد ھېسابىغا ئوخشاش.

تەختەئى ئەبجەد — ئەبجەد تاختىسى:

ئەيلەر مېنى لەۋھى قەلەم سىرىدىن ئاگاھ،
ئىلكىمگە ھەنۇز ئالمايىن ئول تەختەئى ئەبجەد.

— زەلىلى.

ئەبجەدخان [ابجدخوان] (ئە + پ) مەكتەپكە يېڭى كەلگەن بالا، ئېلىپبەنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئوقۇغۇچى.

تىفلى ئەبجەدخان — ئەبجەد ئۆگەنگۈچى بالا.

ئەبد [عبد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبىد/ ئىباد] قۇل، بەندە.

ئەبدال [ابدال] (ئە) 1) ۋەلىيلىكنىڭ (ئەۋلىيالىقنىڭ) بەلگىلىك بىر دەرىجىسىگە ئېرىشكەن گورۇھ؛ ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار. 2) تائەت - ئىبادەت قىلغۇچىلار، دەرۋىشلەر؛ 3) قەلەندەر، دىۋانە.

ئەبدالۋەش [ابدال وش] (ئە + پ) ئەۋلىيا تەبىئەت؛ دەرۋىش سۈپەت؛ قەلەندەر سۈپەت.

ئەبدان [ابدان] (ئە) [بىرلىكى: بەدەن] بەدەنلەر، تەنلەر، كىشىنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى، قاتتىق يامغۇر:

تۆكۈپ ئەشكىنى ئەبرى باران كەبى،
ئاقىپ ياشلار لەئلى رۇممان كەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەبرى بەلا — بالا بۇلۇتى، ئاپەتلىك بۇلۇت، پالاكەت بۇلۇتى.

ئەبرى بەھار — باھار بۇلۇتى؛ كۆكلەم بۇلۇتى:

چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.

— ئا. نىزارى.

ئەبرى بەھاران — «ئەبرى بەھار» غا قاراڭ.

ئەبرى بەھارىي — كۆك يېغىن بۇلۇتى.

ئەبرى پۇربا — «ئەبرى بەھارىي» غا قاراڭ.

ئەبرى خىرام — بۇلۇتقا سەكرەيدىغان؛ بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبرى رەھمەت — رەھمەت يېغىنىنى كەلتۈرىدىغان، بەھرىمەن قىلىدىغان بۇلۇت.

ئەبرى غۇرران — گۈلدۈرمامىلىق بۇلۇت.

ئەبرى قىيرمانەندە — قارا بۇلۇت.

ئەبرى كافۇرېبز — قار ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.

ئەبرى كەرەم — كەرەم بۇلۇتى؛ ساخاۋەت بۇلۇتى.

ئەبرى گەۋھەربار — 1) گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت. 2) ساخاۋەتلىك كىشى، مەنپەئەتدار ۋە بەھرىمەن قىلغۇچى شەخس.

ئەبرى گەۋھەر سەنج — گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.

ئەبرى گىريان — ياش تۆككۈچى بۇلۇت:

ئىشق بەھرىدىن ۋۇجۇدۇم قەترەلەر جەزب ئەتمەسە،
نې ئۈچۈن ئۇششاق ئىچىدە ئەبرى گىرياندۇر كۆزۈم.

— گۇمنام.

ئەبرى مۇتىر — يامغۇر بۇلۇتى؛ كۆپ يېغىنلىق بۇلۇت.

ئەبرى نەۋبەھار — باھار مەۋسۇمىنىڭ باشلىنىش دەۋرىدىكى كۆك يېغىن بۇلۇتى.

ئەبرى نەيسا — «ئەبرى بەھار» غا قاراڭ.

ئەبرى ھەسرەت — زەرەر يەتكۈزگۈچى، ھەسرەت بۇلۇتى.

ئەبرى ئىسھان — كۆچمە م: سېخىيلىق، مەردلىك، ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن ساخاۋەت قىلغۇچى.

ئەبرار [ابرار] (ئە) ياخشىلار، ياخشىلىق بىلەن تونۇلغانلار، پاك كىشىلەر، ياخشىلىق ئىگىلىرى، ئەدەپ - ئەخلاقلىقلار.

ئەبر ئاسا [ابرآسا] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

ئەبرەس [ابرص] (ئە) 1) بەدىنىگە ئاق چۈشكەن؛ تېرىسى ئاقارغان. 2) پېسە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم.

ئەبرەش [ابرش] (ئە) 1) قىزىل ئالا ياكى قارا ئالا تۇس. ئاق ۋە قىزىل رەڭ ئارىلاش، رەڭگارەڭ. 2) ئالا - بۇلا ئات، خالدار ئات:

تاڭ يوقكى ئۆزگە مەھۋەش ھەر نەچچە بولسە دىلكەش،
سەكرەتكەنىڭدە ئەبرەش گەر بولسە پايمالىڭ.

— مەھزۇن.

ئەبرخىرام [ابرخرام] (پ) بۇلۇتقا ئۆرلەيدىغان (سەكرەيدىغان)، بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبركەف [ابركف] (پ) كۆچمە م: قولى ئوچۇقلۇق، سېخىيلىق.

ئەبركىردار [ابر كردار] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتلۇق.

ئەبرۇ [ابرو] (پ) قاش:

مۇھەببەت ياسىدىن كىرپىك بەس ئوقىنى بەلەند ئەتتى،
مېنىڭ جانىمنى قۇربان ئەتكەلى پەيۋەستە ئەبرۇبى.

— زەلىلى.

كەمان ئەبرۇ — قېشى كاماندەك، ئەگمە قاش، قايرىلما قاش.

ئەبرىشىم [ابريشيم] (پ) 1) يىپەك. 2) يىپەك گەزلىمە، شايى.

ئەبكار [ابكار] (ئە) [بىرلىكى: بىكر] قىزلار؛ يېڭى، تازا، نازۇك.

مەئنى ئەبكارى — كۆچمە م: نازۇك پىكىرلەر، ساپ پىكىرلەر.

ئەبكەم [ابكم] (ئە) 1) تىلسىز، كېكەچ: گاچا. 2) لال (خىجالەتتىن تىلى تۇتۇلغان، دۇدۇقلىماق).

ئەبكەم قىلماق — خىجالەت قىلماق، كېكەچلەندۈرمەك.

ئەبكەملىق [ابکم ليق] تىلسىزلىق؛ كېكەچلىك؛ لال بولماق؛ ئاجىزلىق.

ئەبلەغ [ابلغ] (ئە) ئەڭ بالاغەتلىك؛ بالاغەتلىكرەك، يېتۈكرەك.

ئەبلەق [ابلق] (ئە) 1) ئالا ـ بۇلا، ئاق ـ قارا تۈس. 2) ئالا پوستىن. 3) يۇڭلىرى ئالا يوللۇق ئات، ئالا ـ جىبار ئات، زىراپە. 4) كۆچمە م: كېچە ـ كۈندۈز، دەۋر.

زەمانە ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۈز:

زەمانە ئەبلەقى قالغاي رەۋىشدىن،
گۇل ئاشۇبى زەمان سەكرەتسە ئەبرەش.

— نەۋايى.

ئەبلەھ [ابله] (ئە) نادان، تەنتەك، ئەقىلسىز؛ پەمسىز، دۆت، ئەخمەق:

خەلقىغە مەردۇد ئەبلەھدۇر بىلىڭ،
ھەق قاتىدە مەلئۇن گۇمرەھدۇر بىلىڭ.

— خەراباتى.

ئەبلۇك [ابلوك] (ئە) پەسكەش، مۇناپىق؛ ئىككى يۈزلەمە.

ئەبنا [ابنا] (ئە) [بىرلىكى: ئىبن] ئوغۇللار، بالىلار، پەرزەنتلەر، ئەۋلاد.

ئەبنايى ئەمم — ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ پەرزەنتلىرى.

ئەبنايى جىنس — جىنسداشلار، تەڭتۇشلار؛ ئىنسانلار، ئادەملەر؛ پىكىرداشلار.

ئەبنايى دەھرى — دۇنيا ئەھلى. «ئەبنايى دەۋران» غا قاراڭ.

ئەبنايى دەۋران — دەۋر پەرزەنتلىرى؛ زاماندىشلار، تەڭتۇشلار.

ئەبنايى روزگار — بىرگە كۈن كەچۈرگۈچىلەر.

ئەبنايى زەمان — زامان ئەھلى.

ئەبھاس [ابحاث] (ئە) [بىرلىكى: بەھس] 1) تالاش ـ تارتىش، مۇنازىرە، بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر يۈرگۈزۈش. 2) ماۋزۇ، تېما.

ئەبھەر [ابهر] (ئە) بوتاكۆز گۈل، نەرگىس.

ئەبھەر شەمەمى — نەرگىس پۇراقلىق، بوتاكۆز ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەبۇ [ابو] (ئە) ئاتا؛ ئادەتتە ئاتاقلىق ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ:

ئەبۇ بەكر — بەكرىنىڭ ئاتىسى.

ئەبۇتتۈرك [ابوالترک] (ئە) 1) تۈرك ئاتىسى، تۈرك خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى. 2) يافەسنىڭ كونا ئىسمى، لەقىمى.

ئەبۇس [عبوس] (ئە) خۇنۇك، بەتبەشىرە، كۆرۈمسىز.

ئەبۇشقە [ابوشقه] ئەر، قېرى ئەر (خوتۇننىڭ ئېرى)، بوۋاي:

فەلەكدىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئەبۇشقە بىلە قىلدى ھەمخابلىق.

— ئا. نىزارى.

بىر ياندىن ئوغۇل غەمۇ شىكەنجى،
بىر ياندىن ئەبۇشقە دەردۇ رەنجى.

— نەۋايى.

ئەبۇلبەشەر [ابولبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئەجدادى، ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئەبۇلغازىي [ابوالغازی] (ئە) سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ لەقىمى.

ئەبۇلفورس [ابولفرس] (ئە) پارسلارنىڭ ئاتىسى؛ پارس خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبولھىند [ابوالهند] (ئە) ھىندى ئاتىسى، ھىندى خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۋاب [ابواب] (ئە) [بىرلىكى: باب] 1) ئىشىكلەر، دەرۋازىلار، بۆلەكلەر، قىسىملار. 2) كىتاب بابلىرى، بۆلۈملىرى:

ئاڭا تاپشۇرۇپ بوردى ئاداب ئۈچۈن،
ئۇكۈش ئىلمىغە فەتھى ئەبۋاب ئۈچۈن

— ئا. نىزارى.

ئەبۋابۇلمەئانىي [ابواب المعانی] (ئە) مەنە ئىشىكلىرى، يوللىرى.

ئەبىد [عبيد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار، بەندىلەر.

ئەبىر [عبير] (ئە) خۇشبۇي ماددىلار بىرىكمىسى، خۇشبۇي ماددا (ھىد)، ئەنبەر، ئىپار.

ئەبىرى جەننەت — جەننەتكە مەنسۇپ ئەنبەر، خۇشبۇي ھىد.

ئەبىر ئاسا [عبيراسا] (ئە + پ) ئىپار ھىدلىق، خۇشپۇراق تارقاتقۇچى؛ خۇش ھىدلىق؛ تەبىئىي يېقىملىق، ئىپاردەك، ئىپارغا ئوخشاش:

ئەبىرەفشان [عبيرافشان] (ئە + پ) 1) ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) چېچىلغان («ئەبىر» گە قاراڭ)، ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) بىلەن خۇشـ

بۇي قىلىنغان؛ ئىپار بويلۇق. 2) يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى، ئەبىر چاچقۇچى.

ئەبىربىز [عبيربيز] (ئە + پ) «ئەبىر ئاسا» غا قاراڭ.

ئەبىر سىرىشت [عبيرسرشت] (ئە + پ) 1) ئىپار ئارىلاش، خۇشبۇي. 2) كۆچمە م: ئەڭ قاراڭغۇ؛ «ئەبىر ئاسا» غا قاراڭ.

ئەبيات [ابيات] (ئە) [بىرلىكى: بېيت] بېيىتلار، شېئىرلار:

ئەبياتىڭ ئەي زەلىلى بوستان ئىچىدە ئەيتۇر،
سەرۋى بەلەندى ئۆزرە، قۇمرىنىڭ بى نەۋابى.

— زەلىلى.

ئەبيات ئەتمەك — بېيىت (شېئىر) ئىجاد قىلماق.

ئەبياز [ابيض] (ئە) ئاق، ئاپئاق.

ئەبياز پۇش [ابيض پوش] (ئە + پ) ئاق كىيگەن، ئاققا ئورالغان، ئاق رغان.

سۇبھى ئەبياز پۇش — كۆچمە م: تاڭ، ئاپئاق تاڭ، ئاقارغان تاڭ.

ئەپپانى [اپپانى] (ئە + پ) كاچاتلاش، مۇشت بىلەن ئۇرۇش؛ تۈرتكە.

ئەتا [عطاء] (ئە) بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ئىنئام، ھەدىيە، ساخاۋەت.

ئەتائەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام بەرمەك؛ تۆھپە قىلماق، ساخاۋەت كۆرسەتمەك.

ئەتا ئەيلىمەك — «ئەتا ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەتا قىلماق — «ئەتا ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەتابېك [اتابيک] «ئاتابېك» كە قاراڭ.

ئەتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى يۇلتۇزى (ئەپسانىلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىدۇ. پارسچىسى: دەبىر).

ئەتاكىش [عطاكيش] (ئە + پ) ئاتا قىلغۇچى، بەخش ئەتكۈچى.

ئەتالىق [اتاليق] ئاتىلىق، ئاتا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش.

ئەتايا [عطايا] (ئە) تۆھپىلەر، ھەدىيىلەر، ئىنئام - ئېھسانلار.

ئەتەش [عطش] (ئە) 1) تەشنالىق. 2) خۇمار، بىرەر نەرسىگە ھەۋەسلەنمەك:

مەستى مەي مۇھەببەتىڭ يادىنى ئىچتى ھۇنۇر،
نالەئى ئەل - ئەتەش قىلغۇر بولماسا بىر زەمان قەدەھ.

— زەلىلى.

ئەتەكە [اتكه] تەربىيىچى، مۇرەببىي.

ئەتباق [اطباق] (ئە) [بىرلىكى: تەبەق] تەبىقىلەر؛ قەۋەتلەر، قاتلاملار.

ئەتبائ [اتباع] (ئە) تەۋەلەر، پۇقرالار، ... قاراشلىق كىشىلەر؛ تەرەپدارلار؛ ئەگەشكۈچىلەر.

ئەتتار [عطار] (ئە) ئۇپا - ئەڭلىك، دورا - دەرمان ۋە تۈرلۈك خۇشبۇي نەرسىلەرنى ساتقۇچى؛ تەنزىكەش؛ 2) «مەنتىقۇتتەير» نىڭ مۇئەللىپى - فەرىدىددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى:

ئەھلى ئىرفان سالىكى ئەتتارى ئول،
مەئرىفەت بازارىنىڭ ئەتتارى ئول.

— نەۋايى.

ئەتتارلىق [عطارليق] خۇش پۇراقلىق، خۇرسەن قىلغۇچى يېقىملىق سۆزلەر:

تارتىبان گاھ ئىززەتۇ گاھ خارلىق،
ئەيلەبان ئەقشامغىچە ئەتتارلىق.

ئەتر [عطر] (ئە) ئەتىر، خۇشبۇي ماددا؛ خۇشبۇيلۇق.

ئەتر ئەنگىز — ئەتىر ھىدلىق؛ خۇش پۇراق.

ئەترى رۇھ ئەفزا — جانلاندۇرغۇچى ئەتىر.

ئەتراك [اتراک] (ئە) [بىرلىكى: تورك] تۈركلەر (ئەرەبلەر تۈرك سۆزىنى ئەتراك قىلىپ، كۆپلۈك ئۈچۈن قوللىنىدۇ).

ئەتراكى فەقىر — كەمبەغەل، بىچارە تۈركلەر.

ئەترەفزاي [عطر فزاى] «ئەترفىزاي» غا قاراڭ.

ئەترفىزاي [عطرفيزاي] (ئە) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

ئەتشان [عطشان] (ئە) تەشنا.

ئەتف [عطف] (ئە) 1) گرامماتىكىلىق ئاتالغۇ، سۆزلەرنىڭ بىرىكىشى. 2) يۈزلەنمەك، ئاغماق؛ بۇرۇلۇش.

ئەتفال [اطفال] (ئە) [بىرلىكى: تىفل] گۆدەكلەر، ياش بالىلار:

بۇ ھەنگامەدە لەيلى رەنجۇر ئىدى،
كى ئەتفاللار سىلكىدىن دۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

ئەتفالى جۇنۇن — بالىلىق سارائلىقى، ياشلىق تەلۋىلىكلىرى.

ئەتفالى غەم — كۆچمە م: تۈرلۈك - تۈمەن غەم - قايغۇلار.

ئەتفالى نۇجۇم — كىچىك يۇلتۇزلار.

ئەتقىيا [اتقيا] (ئە) تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچى كىشىلەر.

ئەتكە [اتكه] «ئەتەكە» گە قاراڭ.

ئەتلال [اطلال] (ئە) ئەسكى بىنا ۋە ۋەيرانىلىقلار (خارابىلىكلەر) نىڭ نىشانىلىرى (ئىزلىرى).

ئەتلەس [اطلس] (ئە) 1) ئەتلەس، گەزلىمە. 2) پەردە، توسۇق، توسۇقتىكى نەرسە.

ئەتلەس II [اطلس] (ئە) كۆك، ئاسمان.

ئەتلەسى چەرخ — ئاسمان.

ئەتلەسى فەلەك — ئاسمان: ئاسمان رەڭدارلىقى؛

ئەتلەسى گەردۈن — ئاسمان، ئاسمان بېزىكى، رەڭدارلىقى.

ئەتناب [اطناب] (ئە) چۈلۋۈرلار، ئارقانلار، (ئارغامچىلار)؛ كەمەند؛ تۇزاق.

ئەتۋار [اطوار] (ئە) [بىرلىكى: تەۋر] 1) يۈرۈش - تۇرۇش، خۇلق، ھەرىكەت، قىلىقلار، پېئىللار. 2) يول، ئۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت. يوسۇن. 3) باب (بابىدا) يول (يولىدا)، ساھە (ساھەسىدە).

ئەتۋارى پىسەندە — ياخشى، يېقىملىق خۇلق - ئەتۋار؛ يېقىملىق قىلىقلار.

سالىكى ئەتۋارلىق قىلماق — سوپىلىق يولىنى تۇتماق.

ئەتىبباﺋ [اطباء] (ئە) [بىرلىكى: تەبىب] تېۋىپلار، ھەكىملەر، داۋالىغۇچىلار:

ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ،
كى شەھزادە رەنجىگەن بول چارە خاھ!

— ئا. نىزارى.

ئەتئىمە [اطعمه] (ئە) [بىرلىكى: تەئام] تائاملار؛ يېمەكلەر.

ئەتىيە [عطيه] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق قىلىنغان نەرسە.

ئەجايىبۇل - مەخلۇقات [عجايب المخلوقات] (ئە) 1) ئاجايىپ مەخلۇقلار. 2) تۈرلۈك مەخلۇقلار ھەققىدىكى بىر كىتابنىڭ نامى.

ئەجەب [عجب] (ئە) قىزىق؛ تەئەججۇپ، ئاجايىپ - غارايىپ، ھەيرەتكە سالىدىغان.

ئەجەب قالماق — ھەيرەتتە قالماق، تەئەججۇپلەنمەك.

ئەجەب - ئەجەب [عجب - عجب] (ئە) قىزىق - قىزىق؛ يېڭى - يېڭى؛ ئاجايىپ — ئاجايىپ؛ ھەيرەتلىك.

ئەجەبلىق [عجب ليق] ئاجايىپلىق، تەئەججۇپلىك، چۆشەنمەسلىك.

ئەجەبۋەشلىك [عجب وشليك] ئەجەبلەنمەكلىك، تەئەججۇپلەنمەكلىك.

ئەجەل [اجل] (ئە) ئەجەل، ئۆلۈم؛ ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم مۆھلىتى.

ئەجەل پەيكى — ئۆلۈم ئەلچىسى.

ئەجەل پەيمانەسى — ئەجەل مۇددىتى، ئۆلۈم پەيتى.

ئەجەل تاشى — ئۆلۈم تېشى.

ئەجەل تىيغى — ئۆلۈم خەنجىرى؛ ئۆلۈم تىغى.

ئەجەل جەمى — ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

ئەجەل چابوكى — ئۆلۈم چەۋەندازى؛ ئۆلۈم ئالامەتلىرى.

ئەجەل خارى — ئۆلۈم تىكىنى؛ ئۆلۈم ئازابى.

ئەجەل خەيلى — ئۆلۈم لەشكىرى؛ ئۆلۈم غالىبلىقى.

ئەجەل دامى — ئۆلۈم تۇزىقى، ھالاكەت تۇزىقى.

ئەجەل دەرۋازەسى — ئۆلۈم دەرۋازىسى، ئىشىكى؛ ئۆلۈم يولى، ئۆلۈم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىشى.

ئەجەل دەۋزەخى — ئۆلۈم دوزىخى، ئازابلىق، مۇشەققەتلىك ئۆلۈم.

ئەجەل زەھرى — ئۆلۈم ئوغىسى، زەھرى.

ئەجەل سەررىشتەسى — ئۆلۈم يىپىنىڭ ئۇچى؛ ئۆلۈم ۋاستىلىرى.

ئەجەل سەرسەرى — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم قۇيۇنى.

ئەجەل شامى — ئۆلۈم ئاخشىمى، ئۆلۈم قاراڭغۇلۇقى، ئۆمۈر تۈگىگەن پەيت.

ئەجەل قەسرى — ئۆلۈم قورغىنى، يوقلۇق ئالىمى.

ئەجەل قەفەسى — ئۆلۈم قەپىسى، گۆر.

ئەجەل قۇللابى — ئۆلۈم تانىپى، ئۆلۈم چاڭگىلى.

ئەجەل گورى — ئۆلۈم گۆرى.

ئەجەل مەيى — ئۆلۈم شارابى.

ئەجەل نەخلى — ئۆلۈم دەرىخى.

ئەجەل ئۇيقۇسى — ئۆلۈم ئۇيقۇسى.

ئەجەل ئىلكى — ئۆلۈم قولى.

ئەجەل يېلى — ئۆلۈم شامىلى؛ ئاخىرقى نەپەس، ئۆلۈم نىشانىسى.

ئەجەم [عجم] (ئە) ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى؛ ئىران (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىگە ئىشلىتىلىدۇ):

مەرھەبا سۇلتان ساتۇق بۇغرائى خانىم مەرھەبا،
مەشھەدىڭنى مەككەئى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.

— زەلىلى.

ئەجەم تىلى — پارس تىلى؛ ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل.

ئەجەم شۇئەراسى — پارس شائىرلىرى.

ئەجەم مۇلۇكى — ئىران پادشاھلىرى.

ئەجەمىي [عجمى] (ئە) پارسىي.

ئەجداد [اجداد] (ئە) [بىرلىكى: جەد (د)] ئاتا ـ بوۋىلار، بوۋا، ئەجداد.

ئەجدەر [اجدر] «ئەژدەر» گە قاراڭ.

ئەجر [اجر] (ئە) ئەجىر؛ مۇكاپات.

ئەجرام [اجرام] (ئە) جىسىملار، ئاسمان جىسىملىرى.

ئەجز [عجز] (ئە) 1) كۈچسىز، زەئىپلىك، ئاجىزلىق، بىچارىلىق، ئىقتىدارسىزلىق؛ 2) بىمارلىق؛ 3) ئاجىزلىقنى، تۆۋەنلىكنى تەن ئېلىش:

زىيارەت قىلىپمەن چۈ ئېيلەپ دۇئا،
تۆمەن ئەجز ئىلە كۆرگۈزۈپ ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ئەجز ئەتمەك — ئاجىزلىق قىلماق.

ئەجز كېتۈرمەك — زەئىپلىك كۆرسەتمەسلىك.

ئەجزۇ تەھەييۇر — ئاجىزلىق ۋە ھەيرەتلىنىش.

ئەجزۇ نىياز — ئاجىزلىق ۋە يالۋۇرۇش؛ ئىلتىجا.

ئەجزا [اجزا] [بىرلىكى: جۇزۇ/ جۇز] 1) بىر نەرسىنىڭ بۆلەكلىرى، بۆلەكلەر، پارچىلار. 2) مۇقاۋىلانمىغان كىتاب ياكى دەپتەرنىڭ بۆلەكلىرى، پارچىلىرى، كىچىك رىسالە (بروشور).

قۇياش ئەجزاسى — قۇياش زەررىلىرى.

ئەجز پەيۋەندە [عجزپيوند] (ئە + پ) ئاجىزلىق، زەئىپلىككە مۇپتىلا؛ مادارسىز، ماغدۇرسىز.

ئەجزكىش [عجزكيش] (ئە + پ) ئاجىز، ئاجىزلىق؛ ئاجىزلىق كۆرسەتكۈچى.

ئەجساد [اجساد] (ئە) [بىرلىكى: جەسەد] جەسەتلەر، گەۋدىلەر، ئۆلۈكلەر.

ئەجلاف [اجلاف] (ئە) ساددا ۋە گول كىشىلەر، بىلىمسىزلەر، قوپال كىشىلەر.

ئەجلال [اجلال] (ئە) ئېھتىرام، ھۆرمەت، ھۆرمەتلىك؛ ھۆرمەت قىلماق، ھۆرمەتلىمەك؛ قەدىرلىك.

ئەجمەل [اجمل] (ئە) ياخشى، گۈزەل، ئەڭ گۈزەل، بەك چىرايلىق.

ئەجناس [اجناس] (ئە) [بىرلىكى: جىنس] 1) جىنسلار، تۈرلەر؛ 2) تاۋارلار، ماللار:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلگەدەم.

— ئا. نىزارى.

ئەجنا سۇتەقدىر — مال ۋە مەبلەغ.

ئەجنەبىي [اجنبى] (ئە) باشقا، بىگانە، يات، يات كىشى.

ئەجنەبىي سۆز — باشقا سۆز، يات سۆز.

ئەجۇبە [عجوبه] (ئە) ئاجايىپ؛ ئەجەبلەندۈرگۈچى؛ ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ ـ غارايىپلار.

ئەجۇبە پەيكەر — ئاجايىپ قامەتلىك، ئاجايىپ چىرايلىق، كىشىنى ناھايىتى ھەيران قالدۇرغۇچى جامال.

ئەجۇز [عجوز] (ئە) 1) قېرى خوتۇن (ئايال)، كەمپىر. 2) كۆچمە م: كونا ئالەم؛ 3) جادۇگەر، مەككار.

ئەجۇزە [عجوزه] (ئە) «ئەجۇز» غا قاراڭ.

ئەجۋىبە [اجوبه] (ئە) [بىرلىكى: جەۋاب] جاۋابلار.

ئەجىب [عجيب] (ئە) 1) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق. 2) ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان؛ ئاجايىپ ياخشى.

ئەجىللە [اجله] (ئە) [بىرلىكى: جەلىل] ئۇلۇغلار، كاتتىلار، بۈيۈك زاتلار.

ئەجىللەئى ئەسھاب — ئۇلۇغ سۆھبەتداشلار.

ئەجىللەئى ئەھباب — ئۇلۇغ دوستلار، مۆتىۋەر قەدىردانلار.

ئەخا [اخا] (ئە) تۇغقانلار، دوستلار.

ئەخەسس I [اخص] (ئە) خاسراق، مەخسۇسراق؛ ئەڭ خاس، ئەڭ مەخسۇس؛ ئەڭ خاسلار، ئالىي تەبىقىلەر، ئەڭ يېقىنلار:

«...... ئەگەر چەندە ئۇلار ئەخەسسى ئەرباب ۋە ئەئەززى ئەھباب ئىردىلەر، ......»

— قىدىرى.

ئەخەسسى ئەسھاب — ئەڭ يېقىن سۆھبەتداشلار.

ئەخەسس II [اخس] (ئە) 1) ئەڭ پىخسىق، ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل. 2) پەس، خار ـ كىچىك (كىشىلەر).

ئەشرەف ئەخەسس — چوڭ ـ كىچىكلەر.

ئەخەۋىي [اخوى] 1) ھەمنەپەسلىك، بۇرادەرلىك، دوستلۇق. 2) ئەخەۋىي (تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇسى).

ئەخبار [اخبار] (ئە) خەۋەرلەر، مەلۇماتلار، ئۇچۇرلار.

ئەخبار راۋىيلەرى — خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.

ئەخباس [اخباث] (ئە) يامان خۇسۇسىيەتلەر، پەسكەشلەر، يارىماسلىقلار؛ ناپاكلىقلار.

ئەخبەس [اخبث] (ئە) ئەڭ ئىپلاس، يامان، پەسكەش، يارىماس؛ ناپاك.

ئەختەچى [اختەچى] 1) ئات باقار، ئاتقا قارىغۇچى، ئاتلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى. 2) خەۋەرچى، ئەلچى، خەت توشۇغۇچى. 3) كىشىلەرنىڭ لەقىمى.

ئەختەر [اختر] (پ) 1) يۇلتۇز:

تۇلۇن ئەيلەدى چۈنكى ئەختەر كەبى،
كى سامىن قولاقىدا گەۋھەر كەبى.

— ئا. نىزارى.

2) تەقدىر، قىسمەت، بەخت. 3) يۈز، جامال، چىراي، ھۆسن. 4) بايراق، تۇغ. 5) مەنزىل، ماكان؛ شولا.

ئەختەر چېچەكلەرى — چاقنىغان يۇلتۇزلار.

ئەختەر قارا بولماق — بەختسىزلىككە يولۇقماق.

ئەختەر يارۇتماق — يۇلتۇز كۆلۈپ باقماق.

ئەختەرى بەخت — بەخت يۇلتۇزى.

ئەختەرى بەلەند سايە — كۆچمە م: شاھزادە ئۇلۇغلار.

ئەختەرى پۇرتاب — پارلاق يۇلتۇز؛ ئەڭ پارلاق يۇلتۇز.

ئەختەرى تابناك — تاۋلىنىپ تۇرىدىغان (يالتىراق) يۇلتۇز.

ئەختەرى تالىئ — ئىقبال يۇلتۇز.

ئەختەرى جەھانتاب — جاھانغا نۇر بەرگۈچى يۇلتۇز؛ جاھاننى نۇرلاندۇرغۇچى يۇلتۇز.

ئەختەرى سەئد — بەخت يۇلتۇزى.

ئەختەرى سۆۋگە تۇشمەك — بەختسىز بولماق، نابۇت بولماق.

ئەختەرى سۇھەيلى — سۇھەيلى يۇلتۇزى.

ئەختەرى فەر خۇندە — بەخت يۇلتۇزى، ئىقبال يۇلتۇزى.

ئەختەرى مەسئۇد — مۇبارەك يۇلتۇزى، بەخت يۇلتۇزى.

ئەختەرى مۇنخەسىف — تۇتۇلغان يۇلتۇز، قۇياش نۇرىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۆز نۇرىنى يوقاتقان يۇلتۇز.

ئەختەرى نەھىس — شۇم يۇلتۇز، بەختسىزلىك يۇلتۇزى.

ئەختەرى ئىشق — ئىشق - مۇھەببەت يۇلتۇزى.

ئەختەر شۇناس [اخترشناس] (پ) مۇنەججىم، ئاسترونوم.

ئەختەرفىشان [اخترفشان] (پ) كۆز يېشى؛ يىغا.

ئەخرەب [اخرب] (ئە) ئارۇز ئۆلچەملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەخز [اخذ] (ئە) ئېلىش.

ئەخز ئەتمەك — «ئەخز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەخز ئەيلەمەك — ئالماق، تارتىۋالماق؛

ئەخز مالى ھەرام — مەنئى قىلىنغان مالنى ئېلىش ھارام.

ئەخزەر [اخضر] (ئە) كۆپكۆك، يېشىل، سەۋزە رەڭ:

كۆرۈنۈر سىپىھرى ئەخزەر، سەمەن چۇ سۇنبۇلە تەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر، تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.

— زەلىلى.

ئەخزەر بولماق — كۆكەرمەك، كۆپكۆك بولماق.

ئەخزەر خىلئەت — يېشىل تون.

ئەخزەر گىياھ — يېشىل ئۆسۈملۈك.

سىپىھرى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان.

ئەخزەرپۇش [اخضرپوش] (ئە + پ) يېشىل كىيىملىك، يېشىل كىيىم كىيگەن؛ كۆك كىيىم كىيگەن؛ دەرۋىش، سوپى.

ئەخزەرگون [اخضركون] (ئە + پ) يېشىل رەڭلىك، يېشىل رەڭ.

ئەخزەرۋەش [اخضروش] (ئە + پ) يېشىل، يېشىلغا مايىل.

ئەخزەري [اخضرى] (ئە) يېشىل رەڭلىك، كۆپكۆك بويالغان؛ ھاۋارەڭ.

ئەخسوم [اخسوم] «ئاخسوم» غا قاراڭ.

ئەخسۇملەماق [اخسوملاماق] «ئاقسۇملاماق» قا قاراڭ.

ئەخگەر [اخكر] (پ) 1) يېنىپ تۇرغان ئوت؛ چوغ:

داغى پەرزەنت جىسىم ئارا جانىمنى ئۆرتەپ قىلدى كۆل،
نەچچە يىغلاپ ئۆچمەدى خاكستەر ئىچرە ئەخگەرىم.

— مەھزۇن.

2) ئاشىق.

ئەخگەر قىلماق — ياندۇرماق، ئوتقا سالماق.

ئەخگەر كۆڭلى — چوغدەك يېنىپ تۇرغان يۈرەك.

ئەخگەر ئولماق — چوغلانماق، يانماق.

ئەخگەرنىشىن [اخكرنشين] (پ) چوغدەك تۇرغۇچى، كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ چوغقا چۈشكەن؛ ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغان.

ئەخلات [اخلاط] (ئە) [بىرلىكى: خىلىت] 1) خىلىتلار، ئارىلاشمىلار. 2) ئەخلەتلەر. 3) كۆچمە م: ھەر خىل پىكىرلەر.

ئەخلاق [اخلاق] (ئە) خۇلق، قىلىق، پېئىل؛ ئەدەپ، ئەخلاق.

ئەخلاقى ھەمىدە — ياخشى، ماختاشقا ئەرزىيدىغان خۇلق، ئەدەپ.

ئەخى I [اخى] (ئە) «ئەخىي» گە قاراڭ.

ئەخى II [اخى] ئاخىر (ياردەمچى سۆز)؛ نەتىجە.

ئەخىي [اخى] (ئە) 1) ئالىي ساخاۋەت ئىگىسى، ئەڭ

سىخىي كىشى. 2) ئاكا ـ ئۇكا دوست، ئاغىنە، ھەمنەپەس؛ 3) كىشى ئىسمى؛ لەقەم.

ئەد(د) [عد] 1) سان، ساناق، ھېساب. 2) قاتار؛ 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە؛ 5) مەرتەم، قېتىم.

بىھەددۇ ئەد(د) — سان ـ ساناقسىز.

ھەددۇ ئەد — سان ـ ساناق، چەك ـ چېگرا؛

I **ئەدا** [ادا] (ئە) 1) بايان، ئىپادىلەش. 2) ئۆتەش؛ تۆلەش، بېجىرىش. 3) تەلەپپۇز؛ مەنە. 4) سۆز؛ ئىبارە. 5) بىرەر ئىشنىڭ ئىجراسى، بېجىرىلىش يوسۇنى؛ تەلەپپۇزغا سېلىش. 6) سۆز ئاخىرى، قوشۇمچە.

ئەدا ئەيلەمەك — بېجىرمەك.

ئەدا بولماق — بەجا كەلتۈرۈلمەك؛ ئەمەلگە ئاشماق؛ ئاخىرىغا يەتكۈزۈلمەك، تۆگىمەك.

ئەدا تاپماق — ئىپادىلىمەك.

ئەدا قىلماق — يېزىپ تۈگەتمەك.

ئەدا تۈزمەك — 1 بەجا كەلتۈرمەك، بېجىرمەك، ئۆتىمەك. 2) ئورۇنلاشتۇرماق. 3) يەتكۈزمەك. 4) باشتىن ساقىت قىلماق؛ 5) بايان ئەتمەك، ئىپادىلىمەك.

ئەدا يەتمەك — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگەتمەك، تامام بولماق.

ئەدائى قەرز قىلماق — بۇرچىنى ئۆتىمەك.

ئەدائى مەئنەۋىي — ئىچكى روھى، قەلبنى سۆزسىز بايان قىلىش.

ئەدا II [ادا] (پ) ناز ـ كەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدالە [عداله] (ئە) ئادىللىق.

جامى ئەدالە — ئادىللىق قەدەھى؛ ئىنساپ يۈزىسىدىن تۇتۇلغان جام.

ئەدالەت [عدالت] (ئە) ھەققانىيەت؛ ئىنساپلىق، شەپقەتلىك، ئادىللىق.

ئەدالەت ئالەمى — ئىنساپ، رەھىمدىللىك دۇنياسى؛ دەۋرى.

ئەدالەت ئەۋجى — ئادالەت، ئاسمىنى؛ ياشاش يۈكسەكلىكى.

ئەدالەت پەرتەۋى — ئادالەت نۇرى، شولىسى، يالقۇنى.

ئەدالەت تەرقى — ئىنساپ، ئادىللىق يولىيورۇقى، قانۇنى.

ئەدالەت جەھانى — ئادىللىق دۇنياسى، ئالىمى، دەۋرى.

ئەدالەت چەمەنى — ئادالەتنىڭ پەيتى.

ئەدالەت سىپېھرى — ئادالەت ئاسمىنى، يۈكسەك ئادىللىق.

ئەدالەت گۈستەر — ئادالەتنى كېڭەيتكۈچى، يايغۇچى.

ئەدالەت ھەۋاسى — ئىنساپ يولىيورۇقى.

ئەدالەت ئۆيىدىن سەددى ئىسكەندە ئەتمەك — ھەققانىيلىك تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىمەك.

ئەدالىق [ادالىق] 1) جاراڭلىق. 2) ئىپادىلىك.

ئەدامەئۇمرەھۇ [ادامەعمره] (ئە) تەڭرى ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزاق قىلسۇن!

ئەدانى [ادانى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدنا] ناھايىتى تۆۋەن كىشىلەر، خارلار.

ئەداۋەت [عداوت] (ئە) دۈشمەنلىك، ئاداۋەت، قارىمۇ قارشىلىق، ئۆزئارا زىددىيەت.

ئەداۋەت ئەبۋابى — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك ئىشىكى.

ئەداۋەت كۆرگۈزمەك — قارشىلىق قىلماق.

ئەداۋەت ئەييامى — دۈشمەنلىك دەۋرى، مۇددىتى.

ئەداۋى [اداوى] (ئە) دورىلار، ئوت ـ دورىلار، پارتلاتقۇچ دورىلار؛ دورا ـ دەرمانلار.

ئەدەب [ادب] (ئە) 1) ياخشى تەربىيە، مۇۋاپىق ھەرىكەت، ياخشى خۇلق. 2) ئىلىم، بىلىم، پەزىلەت ۋە كامالەت. 3) تەلىم ـ تەربىيە. 4) تەنبىھ؛ جازا.

ئەدەب ئەتمەك — جازاسىنى تارتماق.

ئەدەب ئەھلى — ئەدەپلىكلەر؛ دانىشمەن كىشىلەر.

ئەدەب بۇيرۇماق — جازا بەلگىلىمەك.

ئەدەب بىناسى — ئەدەپ ۋە ئەخلاق چېگراسى، پەردىسى.

ئەدەب تەركى — ئەدەپسىزلىك.

ئەدەب رەسمى — ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىسى، تەرتىپى.

ئەدەب قىلماق — 1) تەربىيە بەرمەك، ئەدەپ ئۆگەتمەك؛ 2) جازا بەرمەك، جازالىماق؛ ئاگاھلاندۇرماق.

ئەدەبگاھ [ادبگاه] (ئە + پ) تەربىيە ئورنى، مەكتەپ.

ئەدەد [عدد] (ئە) 1) سان؛ مىقدار؛ ساناق، ھېساب:

قەدەمنى ئەدەد بىرلە باسغىل ساناپ،
كى ئاگاھلىق بىرلە ھەريان قاراپ.

— ئا. نىزارى.

2) قاتار. 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە. 5) مەرتەم.

ئەدەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن زىيادە، سان ـ ساناقسىز:

ئەدەددىن فۇزۇنراق ئىدى لەشكەر،
شۇ جائەتدە يەكتا ئىدى ھەر بىرى.

— ئا. نىزارى.

ئەدەد كەسرەتى — ساننىڭ كۆپلۈكى.

ئەدەد مەخلەسى — ساناش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سان؛ يىغىندى.

ئەدەدسىز [عددسيز] سان ـ ساناقسىز، ھېسابسىز، كۆپ.

ئەدەدلىغ [عددليغ] سانلىق.

ئەدەس [عدس] (ئە) ماشنىڭ بىر خىلى، يېسمۇق، ئاق ماش.

ئەدەش [عدش] (ئە) نامى ئوخشاش، ئىسىمداش.

ئەدەم [عدم] (ئە) 1) يوق، يوقلۇق. 2) نابۇت، ئۆلۈم.

ئەدەم ئەتمەك — يوقاتماق، يوق بولماق؛ ھالاكەتكە يېقىنلاشتۇرماق.

ئەدەم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، نابۇت قىلماق.

ئەدەم بولماق — 1) يوقالماق، يوق بولماق؛ 2) ئۆلمەك، يەر يۈزىدىن يوقالماق. 3) يامان ئەھۋالغا قالماق.

ئەدەم تەرىقى — يوقلۇق يولى.

ئەدەم تۈنى — پەيدا بولۇشتىن ئاۋۋالقى يوقلۇق.

ئەدەم خانە قاھى — ئۆزىنى (خۇدادىن ئۆزگىنى) ئۇنتۇش جايى.

ئەدەم دەرياسى — يوقلۇق دەرياسى؛ يوقلۇق ئېقىمى.

ئەدەم دۇرجى — ئۆزلۈكنى يوقىتىدىغان جاي.

ئەدەم رىشتەسى — يوقلۇق يىپى، يوقلۇق تۈزىقى.

ئەدەم سەھراسى — يوقلۇق سەھراسى.

ئەدەم شامى — يوقلۇق قاراڭغۇلۇقى، يوقلۇق تۈنى.

ئەدەم قىلماق — يوق قىلماق.

ئەدەم كۈنجى — يوقلۇق بۇرجىكى.

ئەدەم كويى — يوقلۇق كوچىسى، مەنزىلى.

ئەدەم كىشۋەرى — يوقلۇق مەملىكىتى، ئۇ دۇنيا.

ئەدەم مۈلكى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم مىسرى — يوقلۇق شەھرى؛ يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم نىھانخانەسى — يوقلۇق، يوشۇرۇنلۇق؛ كۆرۈنمەسلىك؛ يوقتىن بار بولۇش، تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش.

ئەدەم ۋىلايەتى— يوقلۇق، نابۇتلۇق ۋىلايىتى.

ئەدەم ئىقلىمى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم يولىن تۇتماق — يوقىتىشقا كىرىشمەك.

ئەدەمى تەئەييۇن — تايىنى يوق؛ ئىشەنچسىزلىك؛ بەگۋاشلىق.

ئەدەمى تەربىيە — تەربىيىلەنمەسلىك.

ئەدەمى تەمەئ — تەمەسىزلىك، تەمە قىلماسلىق.

ئەدەمى مۇناسىبەت — باغلانمىغان، باغلانماي قالغان.

ئەدەمى ئۇلفەت — كۆڭۈل يېقىنلىقىنىڭ بولماسلىقى، ئاشناسىزلىق، ئۆزئارا قەدىرسىزلىك.

ئەدەمگام [عدم كام] (ئە + پ) قەدەم قويمىغان، ئۇچرىمىغان؛ بار بولمىغان.

ئەدەمۋار [عدم وار] (ئە + پ) يوقتا ئوخشاش، يوقتەك، يوقلۇق.

ئەدەمۋار ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۇنتۇماق.

ئەدەن [عدن] (ئە) يەمەندە ئەڭ ياخشى مەرۋايىتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بىر ئارالنىڭ نامى.

دۇررى ئەدەن — ئەدەن ئۈنچىسى:

مېنىڭ ساغىر ئىچىلسە ئۈيلەكىم ئابى ھەيات،
يەرنىڭ تېيىدا دۇررى ئەدەن بولسا كېرەك.

— قىدىرى.

ئەدەۋات [ادوات] (ئە) [بىرلىكى: ئەدات] ئەسۋابلار، قوراللار.

ئەدل [عدل] (ئە) 1) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىق؛ ھەقلىق:

ئەگەر ئەدل ئىلە چىقسە ئاتى ئانىڭ،
جەھان ئىچرە ياخشى سىفاتى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنساپ.

ئەدل ئاياغى — مۇرۇۋۋەت، جامى؛ ياخشىلىق؛ مەرھەمەت.

ئەدل ئەمرى — ئادىللىق يوليورۇقى؛ ئادىللىق كۆرسەتمىسى.

ئەدل ئەھلى — ئادالەتلىكلەر، ئادىللار.

ئەدل ئەۋزانى — ھەقىقەت ئۆلچىمى، مىزانى.

ئەدل ئەيلەمەك — ئىنساپ، ھەققانىيلىق كۆرسەتمەك، ئادالەت يولىنى تۇتماق.

ئەدل بارۇسى — ئادالەت قولى؛ ئىرادە.

ئەدل بوستانى — ئادالەت بېغى؛ ئادالەتنىڭ گۈللىنىشى، ياشنىشى.

ئەدل بۇنيادى — ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويۇش، ئادالەتنى تىكلەش.

ئەدل تەرىقى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل جويبارى — ئادالەت، ئىنساپنىڭ يولغا قويۇلۇشى.

ئەدل زەنجىرى — ئادالەت زەنجىرى.

ئەدل سازىنى تۈزمەك — ئادالەت ئورناتماق.

ئەدل قانۇنى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل قۇياشى — ئادىللىق، ئادالەتچىلىكنىڭ پارلاق ئەنئەنىسى.

ئەدل قىلماق — ئادالەت يۈرگۈزمەك.

ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ، ھەققانىيلىق بىلەن ئەرز سوراش.

ئەدل ئۆيىنى مەئمۇر ئەيلەمەك — ئادالەتلىك، ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويماق؛ ئادالەتلىك بۇرچىنى ئادا قىلماق.

ئەدلچە [عدلچە] ئادالەتكە ئوخشاش؛ ئادالەتچىلىك، ئادىللىقچە.

ئەدن [عدن] (ئە) جەننەت، باغ.

ئەدنا [ادنا] (ئە) 1) تۆۋەن، ئەڭ پەس. 2) ئازغىنا. 3) كىچىككىنە، ئەرزىمىگەن:

بۇ دېھقانچىلىق كەسپى ئەئلا دۇرۇر،
كى ئاندىن بۆلەك بارچە ئەدنا دۇرۇر.

— غەرىبى.

4) تۆۋەن تەبىقە ئادەملىرى، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن تەبىقىسى؛ خار - زار كىشىلەر:

ئەدنازادە — تۆۋەن ئادەملەر پەرزەنتى، ئەۋلادى.

ئەدنا مەقام — ئەڭ پەس ئورۇن؛ ئەڭ تۆۋەن ئورۇن.

ئەۋ ئەدنا — پەسرەك، يېقىنراق (قۇرئاندىكى بىر ئايەتكە ئىشارە).

ئەدھان [ادھان] (ئە) خۇشبۇي ماددا؛ ياغلار.

ئەدھەم [ادهم] (ئە) 1) قارا؛ قارا تورۇق ئات. 2) ئىسىم (پادىشاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، تەسەۋۋۇپ - سوپىلىق يولىغا كىرگەن بەلخ پادىشاھى ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى):

چۇ ئىبراھىمى ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۇزەر ئەيلەپ، ئۆزىنى
ئاجىز بىچارەۋۇ بىخانىمان قىلغانى.

— زەلىلى.

ئەدۇ [عدو] (ئە) «ئەدۇۋۇ» غا قاراڭ.

ئەدۇۋۇ [عدو] (ئە) دۈشمەن، ياۋ، رەقىب:

يىقىلدى دەپ زەلىلنى ئەدۇۋۇ شا ئولماغىل ھەرگىز،
مەدەدكارى ئانىڭ سۇلتان ساتۇن بۇغرا خانىم بار.

— زەلىلى.

ئەدۇۋ دامى — دۈشمەن تۇزىقى؛ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە گىرىپتار بولۇش.

ئەدۇۋدىن مۇبەررا قىلماق — دۈشمەندىن خالىي قىلماق، قۇتۇلدۇرماق.

ئەدۇۋ قەسدى قىلماق — دۈشمەننى يوقىتىشقا بەل باغلىماق.

ئەدۇۋبەند [عدوبند] (ئە + پ) دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇچى، قولغا چۈشۈرگۈچى.

ئەدووۋەش [عدووش] (ئە + پ) دۈشمەنلەرچە قىلىق، دۈشمەنلىك قىلىش؛ دۈشمەنگە ئوخشاش ئىش تۇتقۇچى، دۈشمەن سۈپەت.

ئەدۋار [ادوار] (ئە) [بىرلىكى: دەۋر] 1) دەۋرلەر، ئايلىنىشلار. 2) مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر ساھەسى. مۇزىكا نەزەرىيىسى، شەرق مۇزىكىسىنىڭ كونا نوتا ئۇسۇلى. 3) مۇزىكىشۇناسلىق؛ مۇزىكىغا ئائىت كىتابلار.

ئەدۋار ئىلمى — مۇزىكىشۇناسلىق ئىلمى، مۇزىكا نەزەرىيىسى.

ئەدۋىيە [ادويه] (ئە) [بىرلىكى: دەۋا] داۋالار، دورىلار.

ئەدىب [اديب] (ئە) 1) تەربىيىچى، مۇئەللىم (ئوقۇتقۇچى). 2) ئەدەبىياتچى.

ئەدىل [عديل] (ئە) 1) قەدىر - قىممەتتە بىر - بىرى بىلەن باراۋەر بولغان ئىككى نەرسە ياكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 2) تۆگە ئۈستىدە ئىككى كاجىۋاندا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 3) ئوخشاش، تەڭ، باراۋەر.

ئەدىلسىز [عديل سيز] (ئە) مىسلىسىز، ئوخشىشى يوق، تەڭداشسىز؛ بىگانە.

ئەدىم [عديم] (ئە) يوق، بولمىغان، تېپىلماس.

مىسلىڭ ئەدىم — ئوخشىشىڭ، تەڭدىشىڭ يوق.

ئەدىمۇلمىسل [عديم المثل] (ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

ئەدئىيە [ادعيه] (ئە) [بىرلىكى: دۇئا] دۇئالار.

ئەديان [اديان] (ئە) [بىرلىكى: دىن] دىنلار.

ئەر [ار] (پ) 1) «ئەگەر» باغلىغۇچىسىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى (كلاسسىك ئەدەبىياتتا ۋەزىن ئېھتىياجى بىلەن «ئەگەر» سۆزى «ئەر» شەكلىدە قىسقارتىلىپ ئىشلىتىلگەن). 2) خاھ، خاھى:

ئەگەر مۇسلىھمەن ئەر مۇفسىد، ۋەگەر ئاشىقمەن ئەر ئابىد،
نې ئىشىمنىڭ بار سېنىڭ زاھىد، مېنىڭكى ئىختىيارىم بار.

— بابىر.

ئەرابە [عرابه] (پ) ھارۋا.

ئەراجىف [عراجيف] (ئە) بىھۇدە سۆزلەر، مىش - مىش گەپلەر.

ئەرازى [اراضى] (ئە) [بىرلىكى: ئەرز] يەرلەر، زېمىنلار، جايلار، ماكانلار.

ئەرازىل [اراذل] (ئە) ئەڭ رەزىللەر، پەسكەشلەر؛ ئەڭ تۆۋەن (پەس) تەبىقە ۋەكىللىرى؛ ناكەسلەر:

سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئەرايىس [عرايس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرۇس] كېلىنلەر، كېلىنچەكلەر؛ گۈزەللەر.

ئەرەب [عرب] (ئە) 1) ئەرەب خەلقى؛ ئەرەب كىشىسى. 2) ئەرەبىستان، ئەرەب مەملىكىتى.

ئەرەب بەررى — ئەرەب مەملىكىتى، ئەرەبىستان.

ئەرەبىي [عربى] (ئە) 1) ئەرەبچە؛ ئەرەبكە، ئەرەب تىلىغا تېگىشلىك؛ ئەرەب، ئەرەب خەلقىگە مەنسۇپ.

ئەرەبىيات [عربيات] «ئەرەبىيەت» كە قاراڭ.

ئەرەبىيە [عربيه] (ئە) ئەرەب تىلى ئىلمى.

ئەرەبىيە ئۇلۇمى — ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى، ئەدەبىيات قائىدىلىرى، مەنتىق، ئارۇز، قاپىيە ئىلىملىرى.

ئەرەبىيەت [عربيت] (ئە) ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى؛ ئەرەب تىلىغا ئائىت، ئەرەبچە.

ئەرئەر [عرعر] (ئە) قارا ئارچا، تاغ سەرۋى دەرىخى:

قاشى مېھراب تا مۇنبەر، كۆزىدۇر چەشمەئى كەۋسەر،
قەدى چۇن سەرۋ يا ئەرئەر يۈرۈشى كەبكى خۇشرەفتار.

— نەۋبەتى.

ئەرەز [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلىدە بولماي، كېيىن پەيدا بولغان ۋاقىتلىق سۈپىتى.

ئەرەس [ارس] (ئە) ئەزەربەيجاندىكى بىر دەريانىڭ نامى.

ئەرەسات [عرصات] (ئە) [بىرلىكى: ئەرسە] 1) بوش مەيدان مەنىسىدىكى ئەرسە سۆزىنىڭ كۆپلۈكى؛ 2) غوۋغا، توپىلاڭ، قىيامەت.

ئەرەستۇ [ارسطو] (يۇنانچە + ئە) يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئارىستوتېل ئىسمىنىڭ ئەرەبچە شەكلى.

ئەرەش [ارش] (ئە) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (50 ـ 60 س. م).

ئەرەفات [عرفات] (ئە) ئەرەبىستاننىڭ مەككە شەھىرى ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.

ئەرەق I [عرق] (ئە) تەر.

ئەرەقى پېشانىي — پېشانە تەرى.

ئەرەق II [عرق] (ئە) ئىچىملىك، هاراق.

ئەرەق رىز [عرق ريز] (ئە + پ) تەر تۆككۈچى؛ مېھنەتكەش، مېھنەت سۆيەر.

ئەرەقناك [عرقناك] (ئە + پ) تەرلىك، تەرلىگەن.

ئەرەقنىشىن [عرقنيشين] (ئە + پ) تەرگە چۆمۈلگەن، تەرگە پاتقان.

ئەرەقنىشىن گۈل — مەھبۇبەنىڭ قىزىرىپ تەرلىگەن يۈزى.

ئەرباب [ارباب] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا لايىق كىشىلەر، ئىش ئىگىلىرى، پەزىلەت ئىگىلىرى. 2) ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلار:

كەئبەئى ئەربابى هاجەت قاشلارىڭ مېھرابىدۇر،
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.

— ئاتايى.

ئەربابى بىنىش — كۆرگۈچىلەر، بىر ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى كۆرەلەيدىغانلار.

ئەربابى تەغافۇل — غەپلەت ئىگىلىرى، غاپىللار، غەپلەتتە قالغانلار.

ئەربابى دىن — دىن ئەربابلىرى:

دېدى: ئەي ماغا پىر ئەربابى دىن،
ئەمانەت سۆزۈمنى تۇتۇڭ مۇتەئىن.

— ئا. نىزارى.

ئەربابى مەئانىي — مەنە بىلگۈچى كىشىلەر؛ ئالىملار.

ئەربابى ھەقىقەت — ھەقىقەت يولىنىڭ ئىگىلىرى؛ ھەقىقەت كۆزلىگۈچىلەر.

ئەربابى ۋەزايىف — ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت ئەربابلىرى.

ئەرباغ [ارباغ] سېھىر، كۆز بوياش، ئەفسۇن؛ ئۇرۇلۇپ - چىرمىشىپ تۇرۇش.

ئەربەدە [عربده] (ئە) شاۋقۇن - سۈرەن، توپىلاڭ، قىيچۇ (چۇقان)، غوۋغا؛ مەستانە ۋارقىراش.

ئەربەدە ئەيلەمەك — شاۋقۇن - سۈرەن سالماق، ۋارقىراپ - جارقىرىماق، قىيا - چىيا قىلماق؛

ئەربەدە بۇنياد ئەتمەك — شاۋقۇن - سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، تەرتىپسىزلىك قىلماق.

ئەربەدە قىلماق — «ئەربەدە ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

بەھرىكى جۇنۇن بېشەسىن ئەربەدە قىلدى،
رۇباھ سۈفەت ئەقىل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.

— زەلىلى.

ئەربەدەجو [عربده‌جو] (ئە + پ) غوۋغا قوزغاتقۇچى، توپىلاڭچى.

ئەربەدەگەر [عربده‌كر] (ئە + پ) جاڭجالكەش، غوۋغاچى، ماجىراچى.

ئەربەئىن [اربعين] (ئە) 1) چىللە، قىرىق كۈن؛ قىرىق كۈن ئىبادەت قىلىش:

ئەربەئىن ئولتۇردى بولغايكىم رىيادىن شەيخلەر،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس نىيازى بولماسا.

— زەلىلى.

2) جامىي ئەسىرىنىڭ نامى. 3) قىرىق ھەدىس (ئەسەر نامى).

ئەربەئىن ئەھلى — قىرىق ھەدىس يازغانلار.

ئەربەئىن ھەدىس — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەشھۇر قىرىق ھەدىسى، قىرىق سۆزى، نەسىھىتى.

ئەرتەنماق [ارتانماق] «ئەرتىلماق» قا قاراڭ.

ئەرتىلماق [ارتيلماق] 1) ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك. 2) پاكلانماق، ئېرتىلماق.

ئەرجۇمەند [ارجمند] (پ) 1) ئېزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، قىممەتلىك، ھۆرمەتلىك، شەرەپلىك، مۆتىۋەر، دانىشمەن، ئەقىللىق:

ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرىمەند،
كى ھەمدۇل سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.

— غەرىبى.

2) ئەرزىيدىغان، لايىق، سازاۋەر. 3) مەشھۇر، ئۇلۇغۋار. 4) يېتىشىش قىيىن بولغان نەرسە.

ئەرجۇمەند ئەتمەك — سازاۋەر قىلماق؛ ئىززەتلىك قىلماق، ئېزىزلىمەك؛

ئەرجۇمەند ئەيلەمەك — ئىززەتلىك، ئابرۇيلۇق قىلماق، ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىك.

ئەرجۇمەند بولماق — ئىززەتلىك، قەدىرلىك بولماق؛ بەھرىمەن بولماق.

ئەرجۇمەند تۇتماق — ئۆزىنى چوڭ تۇتماق؛

تۇتار ئېردىم ئانداغ بەسى ئەرجۇمەند،
بارى مۇلكلەردىن ئىدى دىل پەسەند.

— ئا. نىزارى.

ئەرجۇمەند قىلماق — «ئەرجۇمەند ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەرچە [ارچه] (پ) «ئەگەرچە» نىڭ قىسقارغان شەكلى؛ ئەگەر، ئەگەرچە، گەرچە.

ئەردەۋان [اردوان] (پ) قەدىمكى ئىراندىكى ئەپسانىۋى بىر پادىشاھنىڭ نامى؛ 2) ئىراندىكى قەدىمكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئەردەۋىل [اردويل] ئاقسۇنىڭ قەدىمكى نامى:

شەھرى ماچىندىن زەلىلى تىلبە ئەيلەپدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۇچارۇ سەير تۇرپاندۇر تەمەئ.

— زەلىلى.

ئەرراس [عراس] (ئە) ھاڭراش، ھۆركىرەش (يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋارقىرىشى).

ئەرراس ئىزھار قىلماق — ھاڭرىماق.

ئەرراف [عراف] (ئە) 1) پالچى، رەممال، يۇلتۇزغا قاراپ پال باققۇچى، مۇنەججىم. 2) داخان، باخشى، پېرىخون. 3) سەنئەتكار، سەنئەت ئەھلى.

ئەررە [اره] 1) ھەرە (ياغاچ كېسىشتە ئىشلىتىدىغان سايمان). 2) لەھەڭ بېلىقىنىڭ ئارقا قانىتىنىڭ چىشلىرى:

باشىغە قويۇپ ئول زەمان ئەررەئى،
دەمىن ئاسۋادى، چىقمادى، زەررەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەررەفىق [الرفيق] (ئە) «ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق» قا قاراڭ.

ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق — «ئاۋۋال يولداش بول، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە ئىبارە (ماقال).

ئەرز I [ارض] (ئە) يەر، زېمىن، يەر يۈزى:

ئاسمانۇ ئەرزۇ ئەبرۇ ئاقتاب،
ئافەرىنىش بەھرىدىن گويا ھۇباب.

— زەلىلى.

ئەرز سەتھى — يەر يۈزى، يەر ئۈستى.

ئەرزۇ سەما — يەر ۋە ئاسمان؛

ئىشىق بىر ئوتدۇركى ئۆچمەس تۈنۇ كۈن سوزاندۇر،
ئۆچقۇنى تۈشمەس ساڭا ئەرزۇ سەمادا ئىستەگىل.

— گۇمنام.

ئەرزى ساكىن — جىمجىت تۇرغان يەر، بە قارار تۇرغان يەر.

ئەرزى ۋە سىئ — كەڭ يەر، دۇنيا.

ئەرزى كۇتۇب — يەر كىتابلىرى، دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرز Ⅱ [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئېنى، كەڭلىكى.

ئەرز Ⅲ [عرض] (ئە) 1) بايان، مەلۇمات؛ ئىزھار، مۇراجىئەت، ئىستەك، ئىلتىماس؛ شىكايەت. 2) كۆرسىتىش، نامايىش قىلىش؛ ھاۋالە قىلىش.

ئەرز ئەتمەك — 1) بايان قىلماق، (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق. 2) كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، قوبۇل قىلىشقا ھاۋالە قىلماق.

ئەرز ئەيلەمەك — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق؛ ئىزھار قىلماق.

ئەرز قىلماق — «ئەرز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەرزگە يەتكۈزمەك — بايان ئەتمەك.

ئەرز ئۇلماق — بىلدۈرمەك؛ مەلۇم قىلماق.

ئەرزى پەيام — خەۋەر يەتكۈزۈش، دېرەك بېرىش.

ئەرزى تەزەللۇم — زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىش.

ئەرزى دۇئا ئەيلەمەك — دۇئايى سالام ئېيتماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزى رۇخسار — يۈز كۆرسىتىش، بەت ئېچىش.

ئەرزى فەساھەت — پاساھەت مەيدانى، بابى، ساھەسى.

ئەرزى كارامەت ئەيلەمەك — مۆجىزە كۆرسەتمەك.

ئەرزى كەرەم قىلماق — سېخىيلىق كۆرسەتمەك.

ئەرزى مۇسقىي — مۇزىكا ئاڭلىتىش.

ئەرزى نىياز — 1) سالام، دۇئا. 2) زارلىنىش، يالۋۇرۇش.

ئەرزى نىياز ئەتمەك — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەرزى نىياز ئەيلەمەك — 1) موھتاجلىق دەردىنى بايان قىلىش، ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈرمەك. 2) دۇئايى سالام ئېيتىش، ھاجەت مەقسەتنى بىلدۈرمەك؛

[illegible] مۇددىئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى [illegible] ئەرزى نىياز ئەيلەبان.

— ئا. نىزارى.

ئەرزى نىياز قىلماق — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەرزى نىياز ئۇلماق — زارلانماق، يالۋۇرماق، ئىلتىجا قىلماق.

ئەرزى نىياز ئىزھارى بولماق — موھتاجلىقنى ئىزھار قىلماق.

ئەرزى ھال ـ ھال — ئەھۋال بايانى.

ئەرزى ھال ئەيلەمەك — (مەقسەتنى) ئىزھار قىلماق.

ئەرزى ھۇنەر — ھۇنەر كۆرسىتىش.

ئەرزى ئىخلاس ئەيلەمەك — ئىخلاس، سەمىمىي دوستلۇق كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق.

ئەرزى ئىمان ئەتمەك — ئىمانغا دەۋەت قىلماق، مۇسۇلمانلىققا دەۋەت قىلماق.

ئەرزاق [ارزاق] (ئە) [بىرلىكى: رىزق] رىزقلار، ئوزۇقلار.

ئەرزال [ارذال] (ئە) [بىرلىكى: رەزىل] 1) پەسكەشلەر، رەزىللەر؛ پەس ئادەملەر؛ تۆۋەن؛ قەبىھ، پەس. 2) تۆۋەن تەبىقە، تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى، ئاۋام خەلق.

ئەرزال تەمەللۇقى — پەس كىشىلەرنىڭ خۇشامىتى.

ئەرزالۇ ئەشراب — تۆۋەن ۋە يۇقىرى تەبىقىلەر.

ئەرزالۇ دۇرد ئاشام — مەي ساقىندىسىنى ئىچكۈچى تۆۋەن كىشىلەر.

ئەرزانى [ارزانى] (پ) بېرىش، بېغىشلاش، لايىق كۆرۈش؛ سازاۋەر؛ مۇيەسسەر؛ لايىق، مۇۋاپىق.

ئەرزانى ئەتمەك — «ئەرزانى ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەرزانى ئەيلەمەك — لايىق كۆرمەك، بېغىشلىماق.

ئەرزانى تۇتماق — مۇيەسسەر قىلماق.

ئەرزە [عرضه] (ئە) ئەرز؛ ئىلتىماس؛ ئىزھار؛ شىكايەت.

ئەرزە قىلماق — بايان قىلماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزەداشت [عرضداشت] (ئە + پ) ئەرز قىلىش، ئەرز تۇتۇش؛ ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش؛ ئىستەك، مەقسەتنى خەت ئارقىلىق بىلدۈرۈش.

ئەرزە داشت قىلماق — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق، مەقسەتنى ئېيتماق.

ئەرزەندە [ارزنده] (پ) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:

بېگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.

— ئا. نىزارى.

2) ئەركە، سۆيۈملۈك.

ئەرسە [عرصه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەرسات] 1) مەيدان، سەھنە، بىنا قۇرۇلىدىغان كەڭ مەيدان؛ كەڭلىك:

بولدى چۇن زەررىن لەۋا سۇبھ ئاقلىغىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۈن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

2) شاھمات تاختىسى. 3) ئالەم، دۇنيا:

ئەرسەئى ئاسمان — ئاسمان بوشلۇقى؛ يۈزى.

ئەرسەئى ئافاق — ئۇپۇقلار كەڭلىكى؛ كۆك، ئاسمان:

شورىشى جۇنۇنىڭدىن تولدى ئەرسەئى ئافاق،
رەقس قىل زەلىلى سەن تابەكەي فىراموشى.

— زەلىلى.

ئەرسەئى ئالەم — ئالەم بوشلۇقى، يەر يۈزى.

ئەرسەئى باگەھ — پادشاھ زىياپەتخانىسىنىڭ سەھنىسى.

ئەرسەئى بەزم — بەزم مەيدانى، سەھنىسى.

ئەرسەئى خاك — كۆچمە م: دۇنيا، يەر يۈزى، يەر مەيدانى.

ئەرسەئى شەترەنج — شاھمات تاختىسى.

ئەرسەئى مەھشەر — قىيامەتتە بارچە ئىنسانلار توپلىنىدىغان مەيدان، قىيامەت مەيدانى.

ئەرش [عرش] (ئە) 1) ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرىسى، يۇقىرى قەۋىتى. 2) ئەڭ يۇقىرى جاي، يۈكسەك جاي. 3) تەخت.

ئەرش بۇرجى — ئاسماننىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەرش جەنان — ئەڭ يۇقىرى ئورۇن.

ئەرش سۇتۇنى — ئاسان تۈۋرۈكى، دۇنيا تايانچى.

ئەرش قەندىلى — كۆچمە. م: قۇياش ياكى ئاي.

ئەرشى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئەرش؛ ئۇلۇغۋار.

ئەرشى ئەئلا — ئەڭ يۈكسەك ئەرش:

كى شەھزادە كەۋنەين ئارا شەھسەۋار،
بۇلار ئەرشى ئەئلاغەدۇر كۆشۋار.

— ئا. نىزارى.

ئەرشى بەرىن — يۇقىرى، يۈكسەك ئاسمان.

ئەرشى سەرىر — (ئاسمان) تەختى كۆتۈرۈلگەن، يۇقىرىلغان؛ يۈكسەلگەن.

ئەرشى مۇئەللا — ئەرشئەلا.

ئەرش ئاسا [عرش آسا] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۈكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن؛ باغرى كەڭ.

ئەرشايىن [عرشايين] (ئە) ئەرشئەلا دەرىجىسىدىكى، ئەڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى.

ئەرشەد [ارشد] (ئە) ئەڭ يېتۈك، دانا.

ئەرش پەرۋاز [عرش پرواز] (ئە + پ) يۈكسەك، يۇقىرى پەرۋاز، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگۈچى.

ئەرشسا (ي) [عرش ساى] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۈكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن، ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىغا تەڭ، ئەرشكە ئوخشاش.

ئەرش فەرسا [عرش فرسا] (ئە + پ) ئەرشكە ئوخشاش يۈكسەك، ئاسماندەك ئېگىز.

ئەرشى ئەئزەم ئېلى [عرش اعظم ايلى] (ئە) كۆچمە م: پەرىشتىلەر.

ئەرغەدال [ارغدال] تۆپە؛ تاغ ۋە تاغدەك ئېگىزلىكنىڭ باغرى:

باز نىيادىن قىلىبان ئىنتقال،
قومغە كىرىپ يۇردۇك ئاشىپ ئەرغەدال.

— زەلىلى.

ئەرغەدەماق [ارغداماق] ئالدىماق، ھىيلە بىلەن يەڭمەك.

ئەرغەنۇن [ارغنون] (يۇنانچە) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى.

نە ھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شورىشى پەيمەندۇرپەيدا.

— زەلىلى.

ئەرغەۋان [ارغوان] (پ) باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىلگۈللۈك دەرەخ، قىزىلگۈل، قىزىل.

ئەرغەۋان بولماق — قىزارماق.

ئەرغەۋانى مەي — قىزىل مەي.

ئەرغەۋان خەد [ارغوان خد] (پ) قىزىل يۈزلۈك، گۈزەل مەڭىزلىك.

ئەرغەۋان رىز [ارغوان ريز] (پ) قان - ياش تۆككۈچى، قاتتىق يىغلىغۇچى.

ئەرغەۋان گۇن [ارغوان كون] (پ) كۆچمە م: قىزىل تۇسلۇك.

ئەرغەۋانىي [ارغوانى] (پ) قىزىل رەڭلىك، توق قىزىل.

ئەرغەۋانىي تون — قىزىل تون.

ئەرغۇشتەك [ئەرغوشتك] مۇزىكىلىق بىر ئۇسسۇل، ئويۇن.

ئەرغۇۋان [ارغوان] (پ) «ئەرغەۋان» غا قاراڭ:

بولۇپ چېھرىسى زەئفدىن ئەرغۇۋان،
نەدۇر ئەرغۇۋان ئول، دېگىن زەئفەران.

— ئا. نىزارى.

ئەرفەئ [ارفع] (ئە) ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۈكسەك، يۈكسەكرەك، ئېگىزرەك.

ئەرفەئى دەرەجات — دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.

ئەرقام [ارقام] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] 1) رەقەملەر، سانلار. 2) يېزىقلار.

ئەرقەم [ارقم] (ئە) 1) ئالىچىپار. 2) ئالىچىپار يىلان.

ئەرك [ارك] ساراي، قەسىر، ئېگىز قورغان، ئىچكى قەلئە؛ پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان - سارىيى.

ئەركان [اركان] (ئە) [بىرلىكى: رۇكىن] 1) تۈۋرۈكلەر، تايانچلار. 2) تەركىبىي قىسىملار، ئاساسلار. 3) بۇرجەكلەر. 4) رۇكىنلار (ئارۇزدا).

ئەركانى دەۋلەت — دۆلەت تايانچلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى؛ ئەمەلدارلار، ئەربابلار.

ئەرلات [ارلات] تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

ئەرمەنۋار [ارمن وار] (پ) ئەرمەنچە.

ئەرمەنى [ارمنى] (پ) ئەرمەنىستانلىق.

ئەرمەنىي ساز [ارمنى ساز] (پ) ئەرمەنچە، ئەرمەنىستانلىقلار ئىشلىگەن.

شەرابى ئەرمەنىي ساز — ئەرمەنچە شاراب، ئەرمەن مېيى، شارابى.

ئەرمۇغان [ارموغان] تارتۇق، ھەدىيە.

ئەرنەب [ارنب] (ئە) توشقان.

ئەرۇز [عروض] (ئە) 1) شېئىر ۋەزىنلىرى ھەققىدىكى پەن. شەرق پوئېزىيىسىدىكى شېئىر ئۆلچىمى. 2) ئارۇز ۋەزنىدە يېزىلغان شېئىر، ئەسەر. 3) ئەرەبىستاندىكى بىر ۋادىنىڭ نامى.

ئەرۇز ئەھلى — ئارۇز ئىلمىگە ئائىت تۈرلۈك ئەسەرلەر يازغان ئالىملار.

ئەرۇز فەنى — شېئىر ۋەزنلىرى، ئۆلچەملىرى ھەققىدىكى پەن.

ئەرۇس [عروس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرائىس] 1) كېلىن، كېلىنچەك. 2) باھار چېچەكلىرى:

سەھەر ئەرىي چىقتى سەدائى خۇرۇس،
سەھەر سىرىپ گۈلشەن ئىچىندە ئەرۇس.

— زەلىلى.

ئەرۋىسى پەردەنىشىن — پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئىيىشلىك كېلىنچەك.

ئەرۋىسى گەردۇن — ئاسمان كېلىنى؛ ئاي.

ئەرۋسانە [عروسانە] (ئە + پ) كېلىنلەرچە، كېلىنلەرگە خاس، گۈزەل.

ئەرۋسەك [عروسك] (ئە + پ) ئويۇنچۇق، قورچاق.

ئەرۋاھ [ارواح] (ئە) [بىرلىكى: روھ] روھلار.

ئەرۋاھى قۇددۇسى — مۇقەددەس روھلار (پەرىشتىلەر).

ئەرى [ارى] 1) ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:

[illegible] ئارا ئاغزىڭ چۈچۈك تىل بىرلە گويا ئاڭلاسام،
شەھدلىغ نىشى بىلە گۈل بەرگىنى تەشمىش ئەرى.

— نەۋايى.

2) تازا، ساپ، پاك.

ئەرىتماق [ارىتماق] 1) تازىلىماق، پاكلىماق؛ 2) كۆيدۈرمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

ئەرىز [عريض] (ئە) ئەنلىك، كەڭ.

ئەرىغ [ارىغ] 1) پاكىز، ساپ، تازا، تىنىق. 2) يېڭى. 3) ياخشى، دۇرۇس. 4) ئوزاق. 5) مەھرۇم. 6) پايدىسىز. 7) ئېرىق (سۇ ئاقىدىغان):

كۆزۈمى ئېردى دەردۇ داغ ئىچىندە،
ئەرىغ قازماقغە شاغىل تاغ ئىچىدە.

— نەۋايى.

8) كۆز يېشىنىڭ ئېقىشى؛ «ئارىغ» قا قاراڭ.

ئەرىغلىغ [ارىغ لىغ] 1) پاكىزلىق، تىنىقلىق؛ پاكلىق. 2) ئېرىقتا ئاقىدىغان، ئېرىقتىكى.

ئەرىق [ارىق] 1) «ئەرىغ» گە قاراڭ. 2) باشقىچە؛ ساپ.

ئەرىماق [ارىماق] تازىلانماق، پاك بولماق.

ئەرىن [عرين] (ئە) ئورمان، توقاي، جاڭگاللىق؛ يىرتقۇچلار، ھايۋانلار؛ يىرتقۇچ ھايۋان ياشايدىغان توقاي، جاڭگال.

ئەز [از] (پ) سۆز ئالدى قوشۇمچە؛ ئۇيغۇر تىلىدا چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» رولىدا كېلىدۇ.

ئەز تەھى دىل — ئەستايىدىل، چىن كۆڭۈلدىن.

ئەز رويى لۇتف — ياخشىلىق يۈزىسىدىن، ياخشىلىقتىن.

ئەزا [عزا] (ئە) 1) ماتەم، مۇسىبەت، ھازا. 2) داد ـ پەرياد، ۋارقىراش.

ئەزا تۇتماق — ماتەم تۇتماق، يىغلىماق، ھازا تۇتماق.

ئەزا سورەماق — كۆڭۈل سورىماق، تەسەللى بەرمەك، تەزىيە بىلدۈرمەك.

ئەزاب [عذاب] (ئە) مۇشەققەت، ئازار، دەرد، ئەلەم، ئازاب.

ئەزاب ئايەتلەر — ئازاب توغرىسىدىكى (قۇرئان) ئايەتلىرى (جۈملىلىرى)، ئازاب ئالامەتلىرى.

ئەزاب ئەتمەك — ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك.

ئەزابى ئەلىم — تاقەتسىزلىك ئازابى.

ئەزاب يەتكۈزمەك — ئازابلىماق، ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزازىل [عزازل] (ئە) 1) شەيتاننىڭ ئەسلى ئىسمى. 2) كۆچمە م: ئەسكى، يامان؛ نەيرەڭۋاز.

ئەزامەت [عزامت] (ئە) شۇملۇق؛ غەرەز، خۇسۇمەت؛ يامانلىق.

ئەزەب [عزب] (ئە) بويتاق، ئۆيلەنمىگەن.

ئەزەل [ازل] (ئە) ئەڭ ئاۋۋال، باشلىنىش، باشلىنىشى نامەلۇم بولغان قەدىمكى زامان.

ئەز ئەزەل — ئەزەلدىن، قەدىمدىن.

ئەزەل خەتتى — تەقدىر، ئەزەلدە پۈتۈلگەن (يازمىش).

ئەزەل دىۋانى — قىسمەت، تەقدىر، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەلەي.

ئەزەلدىن تائەبەد — ئەڭ ئاۋۋالدىن ئەڭ ئاخىرغىچە؛ پۈتۈن، بارلىق، داۋامىدا؛ باشتىن ـ ئاياغ.

ئەزەل ساقىيسى — كۆچمە م: تەقدىر پۈتكۈچى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەزەل سۇبھى — ئەزەل تېڭى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېڭى.

ئەزەل قەسسامى — قىسمەت پۈتكۈچى، ياراتقۇچى، خۇدا.

ئەزەل قىسمەت — ئەڭ ئاۋۋالقى نېسىۋە، تەقدىر، تەقسىمات.

ئەزەل نەققاشى — 1) تەقدىر سۈرەتچىسى؛ 2) كۆچمە م: ياراتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

رۇزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى كۈنى.

ئەزەلىل [ازل] (ئە) ئارۇز ۋەزنى زىھافلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەزەلىي [ازلى] (ئە) ئەزەلگە تەۋە، ئەزەلىي، دائىمىي.

ئەزەمەت [عظمت] (ئە) 1) ئۇلۇغۋارلىق، ئۇلۇغلۇق؛ بۈيۈكلۈك. 2) سەلتەنەت، ھۆكۈمرانلىق، ئەمەلدارلىق.

ئەزەمەت كۆرگۈزمەك — چوڭچىلىق قىلماق، كىبىرلىمەك.

ئەزبەر [ازبر] (پ) ياد، يادىدىكى، يادلانغان.

ئەزبەر ئەيلەمەك — يادلىماق؛ ئېسىدە تۇتماق.

ئەزبەر قىلماق — «ئەزبەر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەزبەر ئوقۇماق — يادقا ئوقۇماق.

ئەزبەس [ازبس] (پ) چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن؛ ھەر ھالدا، ھەر قاچان، قانداقتۇ.

ئەزبەسكى [ازبسكه] (پ) «ئەزبەس» كە قاراڭ.

ۋادەئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشىم،
سايە بەخش ئولغاي مېنىڭ باشىمغە گوياكى ھۇما.

— زەلىلى.

ئەزداد [اضداد] (ئە) [بىرلىكى: زىد] زىتلار، مۇخالىپلار، زىددىيەتلەر، قارىمۇ قارشىلىقلار.

ئەزرا [عذرا] (ئە) پاك قىز. 2) ۋامىق ئاشىق بولغان قىز («ئۇزرا» غا قاراڭ).

ساقىئى ئەزرا ئۇزار — نەپىس كىيىم كىيگەن گۈزەل ساقىي.

ئەزرائىل [عزرائيل] (ئە) ئۆلۈم پەرىشتىسى، جان ئالغۇچى پەرىشتە، ئەزرائىل.

ئەزرەق [ازرق] 1) (ئە) كۆك، كۆك تۈس، يېشىل؛ ھاۋا رەڭ؛ 2) كۆچمە م: ئاسمان.

سىپىھرى ئەزرەق — كۆك ئاسمان.

ئەززەشەئنۇھ (ۇ) [عزشاء نه] (ئە) ئاللا ئەزىزدۇر؛ ئۇلۇغ، شانلىق.

ئەززەمەن قەنەئ [عزمن قنع] (ئە) قانائەت قىلغان (قانائەتچان) كىشى ئىززەتلىك بولىدۇ؛ قانائەتلىك كىشى ئەزىزدۇر.

ئەزفەر [اذفر] (ئە) ئۆتكۈر ھىد؛ ئۆتكۈر ھىدلىق؛ تازا؛ خالىس.

مۇشكى ئەزفەر — ئىنتايىن خۇشبۇي ئىپار.

ئەزكىيا [ازكيا] (ئە) [بىرلىكى: زەكىي] زېرەكلەر، زەكىيلەر.

ئەزل [عذل] (ئە) بوشىتىش، چەتلىتىش، ئۇزاقلاشتۇرۇش؛ مەنسەپتىن چۈشۈرۈش.

ئەزل ئەتمەك — بوشاتماق، ۋەزىپىدىن چۈشۈرمەك؛ ھەيدىمەك؛ ئۇزاقلاشتۇرماق، يوقاتماق.

ئەزل قىلماق — 1) يىراقلاشتۇرماق، سۈرگۈن قىلماق؛ ئەمەلدىن بوشاتماق. 2) رەت قىلماق؛ ئىستىپا بەرمەك.

ئەزلۇ فەۋت — چەتلىشىش ۋە يوقىتىش.

ئەزم I [عزم] (1) بىرەر ئىشقا نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، مېڭىش:

گويدەك بولدى ئاتابى ھەرتەرف سەرگەشتە ھال،
ئول سەنەملەر شەھسەۋارى ئەزمى چەۋگان قىلغالى.

— ئاتايى.

2) ئىرادە، قەتئىي، قارار:

ۋەلې ئەمدى ئەزمىم بۇ دۇركىم خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۈمگە مۇھلەت فىزاي.

— نەۋايى.

ئەزم ئەتمەك — بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئاتلىنىش؛ كېتىش، جۆنەش؛

دېدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چىرىك بىرلە جامغا يۈرۈڭ ئەزم ئۆتىپ.

— مۇللا شاكىر.

ئەزم ئەيلەمەك — «ئەزم ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەزم قىلماق — «ئەزم ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەزم كوسىن ئۇرماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەرگە تەييارلانماق.

ئەزمى ئەسەر — زور تەسىر؛ ھەددىدىن ئارتۇق تەسىر.

ئەزمى بېداد ئەيلەمەك — زۇلۇمنى مەقسەت قىلماق؛ ياۋۇز نىيەت بىلەن ئاتلانماق.

ئەزمى تەسبىھۇمۇسەللا قىلماق — تەسۋى ۋە جايىنامازغا ئىنتىلمەك. تەسۋى ۋە جايىنامازنى قولىغا ئالماق؛ ناماز ئوقۇپ، تىلاۋەت قىلىشقا كىرىشمەك.

ئەزمى تەۋاف قىلماق — زىيارەتكە بېرىشنى نىيەت قىلماق.

ئەزمى جەۋلان ئەيلەمەك — كەزمەك، قەست، نىيەت قىلماق.

ئەزمى خىلۋەت قىلماق — خىلۋەتكە كىرمەك، يوشۇرۇنماق.

ئەزمى دەير قىلماق — بۇتخانا تەرەپكە بارماق؛ ئاتلانماق.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.

ئەزمى زۇننار ئەيلەمەك — باشقا دىنغا ئۆتمەك؛ بۇتپەرەس بولماق، بۇتقا چوقۇنماق.

ئەزمى سەفەر ئەيلەمەك — سەپەرگە ئاتلانماق؛ نىيەت قىلماق.

ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.

ئەزمى سەما ئەتمەك — ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

ئەزمى ھەرەم قىلماق — ھەجگە بارماق؛ ئىختىيار [illegible] يولغا قەدەم قويماق.

ئەزمى ۋەتەن — ۋەتەنگە يول ئېلىش، ۋەتەنگە يۈزلىنىش.

ئەزمى ۋىسال ئەيلىمەك — ۋىسالغا ئىنتىلمەك، بارماق، ۋىسالغا يېتىشكە: مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

ئەزم II [عظم] (ئە) سۆڭەك، ئۇستىخان.

ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك، ئەسكى سۆڭەك.

ئەزمساز [عزم ساز] (ئە + پ) تەييارلىق كۆرگۈچى؛ [illegible] ئىشنى يولغا قويغۇچى.

ئەزھا [اضحى] (ئە) قۇربانلار.

ئەزھا ئېيدى — قۇربان ھېيتى.

ئەزھار [ازهار] (ئە) چېچەكلەر، گۈللەر؛ گۈزەللىك؛ [illegible].

ھەدايىقى نامەتەناھىي ئەزھارى — پايانسىز باغلارنىڭ گۈللىرى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ سۆز بايلىقى؛ رەڭمۇرەڭلىكى.

ئەزھارۇممىنەششەمس [ازهار من الشمس] (ئە) قۇياشتىن يورۇقراق، روشەنرەك، ناھايىتى ئېنىق، مەلۇم؛ ئەڭ مەشھۇر.

ئەزھان [اذهان] (ئە) [بىرلىكى: زېھىن] زېھىنلەر، ئەقىل - پاراسەتلەر.

ئەزھەر [اظهر] (ئە) ناھايىتى ئوچۇق، ئەڭ پارلاق، [illegible] كۆزۈنەرلىك.

ئەزۇبەت [عذوبت] (ئە) شېرىنلىك، تاتلىقلىق؛ يېقىملىق.

ئەزۋاج [ازواج] (ئە) [بىرلىكى: زەۋج / زەۋجە] زەۋجەلەر (خوتۇنلارنىڭ ئەرلىرى؛ نىكاھ بىلەن باغلانغان ئەر - خوتۇنلار، ئەرلەرنىڭ خوتۇنلىرى).

ئەزۋاق [اذواق] (ئە) [بىرلىكى: زەۋق] زوقلار، سۆيۈنۈشلەر.

ئەزىتماق [ازيتماق] «ئازىتماق» قا قاراڭ.

ئەزىز [عزيز] (ئە) 1) تېپىلماس. 2) ئۇلۇغ، قەدىر - قىممەتلىك، مۆتىۋەر، مۆھتەرەم. 3) سۆيۈملۈك. 4) تەڭدىشى ئاز، تەڭداشسىز؛ ئۇلۇغۋار. 5) شاھ؛ كاتتا [illegible]: ئۇلۇغ زات. 6) قەدىر - قىممىتى يۇقىرى، [illegible].

ئەزىز بىلمەك — ئەزىزلىمەك، قەدىرلىمەك؛

ئەزىز تۇتماق — ئەزىزلىمەك، ھۆرمەتلىمەك، قەدىرلىمەك.

ئەزىقماق [ازيقماق] «ئازىقماق» قا قاراڭ.

ئەزىم [عظيم] (ئە) 1) ئۇلۇغ، كاتتا، بۈيۈك، زور. 2) مۇھىم. 3) ئېغىر، قىيىن. 4) ئىنتايىن كۆپ، ھېسابسىز. 5) باي، مەرتىۋىلىك.

ئەزىم شانى — ئۇلۇغ، شانلىق، مەرتىۋىلىك.

ئەزىمۇ جۇسسە — گەۋدىسى زور.

ئەزىمۇششەئن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئېتىبارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىمە [عزيمه] (ئە) «ئەزىمەت» كە قاراڭ.

ئەزىمەت [عزيمت] (ئە) 1) كاتتا. 2) قەست، نىيەت، جەزم: ئىنتىلىش:

تۇت ئەي ساقىي ئىچمەك ئەزىمەت قىلاي،
چۇ شامى تىرىكلىك غەنىيمەت قىلاي.

— ئا. نىزارى.

3) يۈنىلىش؛ سەپەرگە مېڭىش.

ئەزىمەت ئەتمەك — سەپەرگە ماڭماق، كەتمەك.

ئەزىمەت بولماق — يېتىپ بارماق؛ يوللانماق.

ئەزىمەت قىلماق — 1) قارار، ئەھد قىلماق، بىرەر يەرگە بېرىشقا ئاتلانماق، كەتمەك؛ سەپەرگە ماڭماق. 2) ئىنتىلمەك؛ يول ئالماق. 3) قوشۇن تارتىپ بارماق؛ يۈرۈش قىلماق؛ جۆنىمەك. 4) ۋاپات قىلماق، ئۆلمەك؛ يوللانماق؛ ئۆتمەك.

ئەزىمۇششان [عظيم الشان] (ئە) ئۇلۇغ، كاتتا، يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛ ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىيەت [اذيت] (ئە) ئازار، ئازاپ، ئوقۇبەت.

ئەژدەر [اژدر] (پ) ھەيۋەتلىك چوڭ يىلان، ئەپسانىۋى يىلان، ئەجدىھا.

ئەژدەرئاسا [اژدرآسا] (پ) ئەجدىھادەك، ئەجدىھاغا ئوخشاش.

ئەژدەرمار [اژدرمار] (پ) بوغما يىلان، چوڭ يىلان.

ئەژدەرھا [اژدارها] (پ) «ئەژدەھا» غا قاراڭ.

ئەژدەۋەرەش [اژدروش] ئەجدىھاغا ئوخشاش، ئەجدىھادەك؛ قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك.

ئەژدەھا [اژدها] (پ) 1) ئەجدىھا؛ ئاغزىدىن ئوت پۈركۈگۈچى ۋە كىشىگە ھەيۋە قىلغۇچى، دەم تارتقۇچى ئەپسانىۋى ۋەھشىي مەخلۇق. 2) قەست قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى؛ بالا؛ ئاپەت، دۈشمەن. 3) قورقۇچى، كۈچلۈك كۆزەتكۈچى.

ئەژدەھاسىنى مور ئەيلەمەك — 1) ئەجدىھاسىنى چۇمۇلە قىلىۋەتمەك. 2) كۆچمە م: زوراۋانلىقتا زەربە بەرمەك، كۈچسىزلەندۈرمەك.

ئەژدەھا ئۆيى — ئەجدىھا ماكانى.

ئەژدەھاكوش [اژدهاكش] (پ) ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، قورقماس، باتۇر:

قەتلىم ئەتمەسلەر غەمۇ دەردىڭ ۋەلى تەھقىرىدىن،
مور قەتلىن ئەژدەھا كۇشلار قاچان ئەيلەر پىسەند.

— نەۋايى.

ئەژدەھالىق [اژدهاليق] زوراۋانلىق.

ئەژدەھالىق قىلماق — زوراۋانلىق قىلماق.

ئەژدەھاۋەش [اژد هاوش] (پ) ئەجدىھا سۈپەت، ئەجدىھاسمان، ئەجدىھاغا ئوخشاش؛ غەم - ئەندىشە يەتكۈزگۈچى.

ئەژىر [ازير] (پ) ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق.

ئەسا [عصا] (ئە) ھاسا تاياق:

ناگەھانى زاھىر ئولدى مۇستەفا،
بەردىلەر بۇ يەتتە تەنگە بىر ئەسا.

— زەلىلى.

ئەسا تۇتماق — ھاسا تايانماق.

ئەسايى كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ تايىقى، ھاسىسى.

ئەساپقۇر [اساپقور] (ئە) «ئەسەپقۇر» غا قاراڭ.

ئەساتىر [اساطير] (ئە) ئەپسانىلەر، ئويدۇرمىلار.

ئەسارەت [اسارت] (ئە) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەساس [اساس] (ئە) تايانچ، ئۇل. 2) ئاساس؛ زېمىن. 3) تەرتىپ، تۈزۈم. 4) كۆركەملىك، يېتۈكلۈك. 5) مۇستەھكەم بىنا. 6) سەۋەب، نېگىز؛ باھانە:

چۇ شەۋكەتدە گەردۇن ئەساس ئېردى ئول،
كى تەخت ئۈزرە زەررىن لىباس ئېردى ئول.

— ئا. نىزارى.

ئەساس تۈزمەك — «ئەساس سالماق» قا قاراڭ.

ئەساس سالماق — بىرەر نەرسىنى ئورناتماق؛ مەيدانغا كەلتۈرمەك. مۇستەھكەملىمەك؛ ئىش باشلىماق، قول سالماق.

ئەساس كەلىسا — خرىستىيانلار ئىبادەتخانىسى؛ مەنزىلى، ئۆلى.

ئەساسى ئىختىلال — پەرىشانلىق سەۋەبى.

ئەساغىر [اصاغر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسغەر] كىچىكلەر، ئەڭ كىچىكلەر، نارەسىدىلەر.

ئەكابىردىن ئەساغىرغىچە — كاتتىلاردىن كىچىكلەرگىچە.

ئەسافىل [اسافل] (ئە) [بىرلىكى: ئەسفەل] پەسلەر، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر، نادانلار.

ئەساكەش [عصاكش] (ئە + پ) ھاسىغا تايانغۇچى، ھاسىلىق.

ئەساكىر [عساكر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسكەر] ئەسكەرلەر.

ئەساكىرى مەنسۇرە — غالىب ئەسكەرلەر، يېڭىلمەس قوشۇن.

ئەسالەت [اصالت] (ئە) ئېسىللىق، ئېسىلزادىلىك، ئۇلۇغلۇق، زاتى (نەسلى) پاكلىق.

ئەسالىق [عصاليق] ھاسىلىق، تاياقلىق.

ئەسالىق قىلماق — ھاسا، ياراغ ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەك.

ئەسامى [اسامي] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] ئىسىملار، ناملار، ئاتالمىلار.

ئەسامى كۇتۇب — كىتاب ناملىرى.

ئەسەب [اصب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئساب] 1) نېرۋا جىددىيلىكى. 2) قىيىن، قىيىنچىلىق، دىشۋارچىلىق.

ئەسئەب [اصعب] (ئە) ناھايىتى قىيىن، ئىنتايىن مۇشكۇل، كۆپ مۇشەققەتلىك؛ قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك؛ قىيىن؛ قىيىنراق، قاتتىقراق.

ئەسەپقۇر [اساپقور] (ئە) قوينىڭ يەلكە سۆڭىكى، ئۇچىسى.

ئەسەد [اسد] (ئە) 1) شىر، ئارسلان. 2) شەمسىيە يىلنىڭ بەشىنچى ئېيى.

ئەسئەد بۇرجى — 1) ئەسەد ئېيى. 2) كۆچمە م: پادىشاھ دەرگاھى، ئوردىسى، تەختى. 3) غەلىبە.

ئەسەد بېشەسى — ئەسەد بۇرجى (نۇقتىسى: قەدىمكى ئاسترونومىيە ئىلمىدا قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت دائىرىسى ئون ئىككى نۇقتا بويىچە ھېسابلىنىدۇ).

ئەسەد كىردارلىق — شىردەك، شىر قىلىقلىق؛ زوراۋانلىق.

ئەسەدۇللاھ [اسدالله] (ئە) خۇدانىڭ شىرى. (ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا بېرىلگەن نام).

ئەسەر [اثر] (ئە) 1) ئالامەت، نىشان، ئىز، بەلگە؛ نىشانە. 2) كىتابلار، داستانلار، ئىجادىيەتلەر. 3) تەسىر:

ئاڭا كىم، ئىشق، ھالى بولدى غالىب،
ئەسەر قىلماس نەسىھەتگۇي پەندى.

— ئاتايى.

ئەسەر ئەتمەك — تەسىر يەتكۈزمەك.

ئەسەر ئەيلەمەك — تەسىر قىلماق.

ئەسەر قىلماق — «ئەسەر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەسەر ئولماق — مەۋجۇت بولماق؛ تەسىر تاپماق.

ئەسەر يەتكۈزمەك — 1) تەسىر قىلماق؛ 2) خەۋەر كەلتۈرمەك؛ نىشانە كۆرسەتمەك.

ئەسەرلىق [اثرليق] تەسىرچان، جەلپ قىلارلىق.

ئەسەس [عسس] (ئە) مىرشەپ؛ كېچە قاراۋۇلى، پاسىبان، ساقچى:

قۇرقۇبان خاجە ئەسەسدىن قاچتىلا،

مەسجىدى ئۇچرادى، ئىشكىن ئەچتىلا.

— زەلىلى.

ئەسئەسە [عصعصه] (ئە) داغدۇغا.

ئەسەف [اسف] (ئە) ئەپسۇسلانماق، قايغۇ.

ئەسەفا [اسفا] (ئە) ئەپسۇس، ئېچىنىش، نادامەت.

ئەسەم [اصم] (ئە) قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاڭ؛ ساراڭ.

ئەسەن [اسن] (ئە) يېشى چوڭ، ئەڭ قېرى.

ئەسەھ [اصح] (ئە) ئەڭ توغرا؛ توغرىراق، دۇرۇسراق.

ئەسپ [اسب] (ئە) ئات.

ئات ئوغلىغە بەرمەدى ئىختىيار،
كى بىر ياخشى ئەسپغە ئەيلەپ سەۋار.

— نىزارى.

ئەسپى ئەرەب — ئەرەب ئېتى.

ئەسپى راۋان — يۈگۈرۈك ئات.

بىرلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسپى رەۋان،
بىرلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دەۋان.

— خەراباتى.

ئەسپى سىياھ — قارا ئات.

ئەسباب [اسباب] (ئە) [بىرلىكى: سەبەب] 1) سەۋەبلەر، باھانىلەر؛ ياراغلار؛ ۋاستىلەر. 2) ئەسۋاب، ئۈسكۈنە جاھازلار، كېرەكلىك ياراقلار. 3) مال ـ دۇنيا، قىممەت باھا نەرسىلەر، بېزەك بۇيۇملىرى. 4) داستىخان، نازۇ نېمەتلەر. 5) ئىلاج. 6) كىشەنلەر، بەند قىلىش ۋاستىلىرى. 7) ئەمگەك، سۆيۈش. 8) قابىلىيەت؛ بەرداش، تاقەت:

ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم،

— نىزارى.

ئەسبابى ئالەت — قورال ـ سايمانلار.

ئەسبابى ئەيش — ئەيش ـ ئىشرەت، كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك زۆرۈري نەرسىلەر.

ئەسبابى سەئادەت — بەختلىك بولۇش ۋاستىلىرى، يوللىرى.

ئەسبابى سۇۋاربي — باشقا سەۋەبلەر؛ دۇنياۋى مەشغۇلاتلار.

ئەسبابى مۇرە — كۆڭۈل تارتقان (خالىغان) بۇيۇملار.

ئەسبابى نەجات — قۇتۇلۇش ۋاستىلىرى، نىجاتلىق يوللىرى.

ئەسبابى نەغمات — مۇزىكا سايمانلىرى.

ئەسبابى ھەرب — ھەربىي قوراللار، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسباق [اسباق] (ئە) [بىرلىكى: سەباق] ساۋاقلار، دەرسلەر، تەلىملەر؛ تەجرىبىلەر.

ئەسباھ [اصباح] (ئە) سۇبھىلەر، ئەتىگەنلەر، چۈشتىن بۇرۇن.

ئەستار [استار] (ئە) [بىرلىكى: سەتر] پەردىلەر.

ئەستەغفىرۇللاھ [استغفرالله] (ئە) خۇدادىن ياخشىلىق، كەچۈرۈم سورايمەن («توۋا! ئۆزۈڭ كەچۈر! خۇدا ساقلىسۇن! ») غا ئوخشاش مەنە ئىپادىلەيدىغان ئۈندەش سۆز.

ئەسىر [عصر] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) كۈنپېتىشقا يېقىن ۋاقىت؛ پېشىن ۋە شام نامازلىرى ئارىلىقىدىكى ۋاقىت.

ئەسىر قىيامى — ئەسىر نامىزىغا تۇرۇش.

ئەسرار [اسرار] (ئە) [بىرلىكى: سىر] سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر:

گۈلشەندە خىرام ئەيلەپ ئىدى ئول قەدى قامەت،
ئەي دوست بەيەكبار،
ئالەم ئېلىغە تۈشتى چۇ ئەشۇبى قىيامەت،
فاش بولدى بۇ ئەسرار.

— زەلىلى.

ئەسرارى تاب — كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام سىرلىرى.

ئەسرارى شىگەرف — ئاجايىپ سىرلار.

ئەسرارى قۇدس — ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرى.

ئەسرارى ھەقىقەت — ھەقىقەت سىرلىرى، ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ۋەھدەت — تەنھالىق، بىرلىك، يېگانىلىق سىرلىرى.

ئەسرارى ئىرفان — بىلىم سىرلىرى.

ئەسرارى ئىشق — ئىشق سىرلىرى:

نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.

— ئا. نىزارى.

ئەسرارى ئىلاھى — تەسەۋۋۇپقا ئائىت دىنىي سىرلار.

ساھىب ئەسرار — سىرداش.

ئەسرەئ [اسرع] (ئە) سۈرئىتى تېز، ئەڭ تېز يۈرۈشلۈك.

ئەسرۇ [اسرو] (پ) 1) ناھايىتى كۆپ، ھەددىدىن زىيادە، غايەت كۆپ، تالاي، ھېسابسىز:

بادەئى ھۆسنۈڭ بىلە مەغرۇر بولما ئەسرۇكىم،

ئاقىبەت غەم شەربەتىن ئىچەرۇر فەلەك پەيمانەسى.

— ئاتايى.

2) تېز. 3) قاتتىق.

ئەسسار [عصار] (ئە) جۇۋازچى، ياغچى.

ئەسسار ئۆيى — جۇۋازچى ئۆكۈزى (ئۆي، كالا).

ئەسغەر [اصغر] (ئە) كىچىكرەك؛ ناھايىتى كىچىك، ئەڭ كىچىك.

ئەسفار [اسفار] (ئە) [بىرلىكى/: سفر/ سەفەر]كىتابلار؛ مەكتۇپلار.

ئەسفارى سەما — كۆكتىن چۈشكەن كىتابلار؛ ئاسمان سەپەرلىرى.

ئەسفارى سەھاۋىي — «ئەسفارى سەما» غا قاراڭ.

ئەسفەر [اصفر] (ئە) سېرىق، ساپسېرىق، ناھايىتى سېرىق.

ئەسفەل [اسفل] (ئە) ئەڭ پەس، ئەڭ تۆۋەن؛ پەسرەك.

جانىبى ئەسفەل — تۆۋەن تەرەپ، پەس تەرەپ.

ئەسفەلنىشىن [اسفل نشين] (ئە + پ) پەستە، تۆۋەندە ئولتۇرىدىغان، پەس ئورۇنلۇق؛ پەس، تۆۋەن مەرتىۋىلىك.

ئەسفەندان [اسفندان] (پ) قىچا.

ئەسفىيا [اصفيا] (ئە) [بىرلىكى؛ سەفىي] پاكلار، تاللانغانلار.

ئەسقال [اثقال] (ئە) ئېغىرلىقلار، يۈكلەر؛ ئېغىر يۈكلەر، نەرسىلەر.

كېلىپ ئەسمەئى كۆردى ئەھۋالىنى،
بولۇپدۇر نەدامەت ۋە ئەسقالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەسكى [اسكى] كونا، قەدىمكى:

كى ئەسكرگەن ئىردى دەرەختى ھەيات،
ئاڭا بولدى لازىم لىباس مەمات.

— ئا. نىزارى.

ئەسكى رەبات — كونا لەڭگەر (كونا دۇنيا).

ئەسلا [اصلا] (ئە) ھېچ، ھېچ ۋاقىت، ھېچقاچان؛ مۇتلەق.

ئەسلاف [اسلاف] (ئە) [بىرلىكى: سەلەف] ئالدىنقىلار، ئاتا - بوۋىلار.

ئەسلەم [اسلم] (ئە) ئارۇز ۋەزىنلىرىدىن بىرى.

ئەسلەن [اصلا] (ئە) ئەسلىدە، ھەقىقەت، تۈپ ماھىيىتى بىلەن.

ئەسلەھە [اسلحه] (ئە) [بىرلىكى: سەلاھ] قوراللار، قورال - ياراغلار؛ ھەربىي ھازىرلىقلار.

ئەسما [اسما] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] 1) ئىسىملار، ئاتلار، ناملار. 2) ئاتاش، نام قويۇش.

ئەسمار [اثمار] (ئە) [بىرلىكى: سەمەر/ سەمەرە] 1) مېۋىلەر:

بۇ ئاقشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخلى ئەسماردىن بىر ئاتاي.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: نەتىجىلەر.

ئەسمائ [اسماع] (ئە) ئىشىتكەن، ئاڭلىغان.

ئەسمائ ئەتمەك — ئىشىتمەك، ئاڭلىماق.

ئەسنا [اثنا] (ئە) زامان، پەيت، چاغ، ۋاقىت؛ ئارا، ئوتتۇرا؛ ھالەت.

ئەسناف [اصناف] (ئە) [بىرلىكى: سىنىف] سىنىپلار، تۈرلەر، خىللار، ژانىرلار.

ئەسنام [اصنام] (ئە) [بىرلىكى: سەنەم] بۇتلار، سەنەملەر.

ئەسھاب [اصحاب] (ئە) [بىرلىكى: ساھىب] سۆھبەتداشلار، ئۈلپەتلەر، دوستلار؛ ئاغىنىلەر، مەجلىس، زىياپەت ئەھلى:

كى تەسلىم ئېتەر يار - ئەھبابلار،
يىغىلغان بۇ مەجمەئدە ئەسھابلار.

— غەرىبى.

ئەسھابى جاۋىندانىي — دائىمىي، ئەبەدىي سۆھبەتداشلار، دوستلار.

ئەسھابى دىن — دىندارلار، دىن ئەھلىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت — دوستلۇق ئەلچىلىرى، رىسالە ئىگىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەرنىڭ ھەمسۆھبەتلىرى.

ئەسھابى كەئنۇجۇم — مېنىڭ سۆھبەتداشلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشاشتۇر.

ئەسھابى كەھف — يەتتە ئەسھاب (قىسسىسى)؛ غار دوستلىرى:

ئەي زەلىلى، سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇ كۈن،
جەئفەرى تەييار ئىشىكى بولدى غارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

ئەسھابى ھۈنەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، سەنئەتكارلار:

تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەسەردىن.

— لۇتفى.

ئەسھابى يەمىن — ئىشەنچلىك سۆھبەتداشلار.

ئالى ئەسهاب — بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە سۆھبەتداشلار.

ئەسهەل [اسهل] (ئە) ئەڭ ئاسان، قولاي، ئاسانراق.

ئەسهەل قىلماق — ئاسان قىلماق.

ئەسۋاب [اثواب] (ئە) [بىرلىكى: سەۋب] كىيىملەر، كىيىم - كېچەك؛ تونلار.

ئەسۋات [اصوات] (ئە) [بىرلىكى: سەۋت] تىۋۇشلەر، ئاۋازلار، سادالار.

ئەسۋەد [اسود] (ئە) قارا.

ئەسۋىلە [اسوله] (ئە) [بىرلىكى: سەۋال] سوئاللار، سوراقلار.

ئەسىر I [اسير] (ئە) 1) تۇتقۇن، ئەسىر، بەند. 2) مۇپتىلا، ئىختىيارسىز، ئاشىق. 3) موهتاج، قاراشلىق، تەۋە.

ئەسىر ئەتمەك — ئۆزىگە قاراتماق؛ مەھلىيا، رام قىلدۇرماق.

ئەسىر ئەيلەمەك — 1) بەند قىلماق، مۇپتىلا قىلماق. 2) نەپسىنى يەڭمەك، غالىب كەلمەك. 3) مەجبۇر قىلماق، مەجبۇرلىماق.

ئەسىر بولماق — 1) قولغا چۈشمەك، تۇتقۇن بولماق؛ قارام بولماق. 2) مۇپتىلا بولماق، ئىختىيارسىز ئاشىق بولماق، يولۇقماق، گىرىپتار بولماق. 3) غەرق بولماق، پاتماق.

ئەسىر قىلماق — 1) تۇتماق، قولغا چۈشۈرمەك، بەند قىلماق. 2) ئۆلتۈرمەك، هالاك قىلماق.

ئەسىرى ئەندۇھ — دەرد، غەمگە مۇپتىلا بولغان.

ئەسىر فىراق — جۇدالىقتا قالغان؛ پىراق ئەسىرى؛ ئايرىلغان، هىجران (ئايرىلىش) تۇتقۇنى.

ئەسىرى كۇفر — مەپتۇن بولغان؛ ئىشق يولىدا هەر قانداق نەرسىنى تەرك قىلماق؛ مۇهەببەتكە بېرىلگەن.

ئەسىرى مىھەن — مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولغان.

ئەسىرى ئىزتىراب — ئازاب، قايغۇ، ئەلەمگە يولۇققان.

ئەسىر II [اثير] (ئە) ئالىي، يۇقىرى، ئېگىز؛ ئاسمان، پەلەك.

چەرخى ئەسىر — ئېگىز ئاسمان؛ ئاسماننىڭ يۇكسەك قەۋىتى.

سىپھرى ئەسىر — «چەرخى ئەسىر» گە قاراڭ.

ئەسىرانە [اسيرانه] (ئە + پ) ئەسىرلەرچە، تۇتقۇنغا ئوخشاش.

ئەسىرلىك [اسيرليك] مەھبۇسلۇق، بەندىلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەسىغ [اسيغ] پايدا، بەھر، نەپ.

ئەسىل [اصل] (ئە) ھەقىقىي؛ نەسلى پاك؛ شەرەپلىك.

ئەش [اش] شېرىك، دوست، ئۈلپەت، جۈپ.

ئەشئار [اشعار] (ئە) [بىرلىكى: شېئىر] شېئىرلار، غەزەللەر:

چۇ مايىل بولۇپ تەبئى ئەشئارغە،
تىزار ئېردى سۆز جەۋاھەرنى تارغە.

— ئا. نىزارى.

ئەشئە [اشعه] (ئە) [بىرلىكى: شۇئائ] شولىلار، نۇرلار:

··· مۇلك شەبىستانى بىر دەۋلەتى مەشئەلى بىرلە رەۋشەن بولدى، ئۇچقۇنى ئەشئەسىدىن بەدرى مۇنىر سۇھادەك ياشۇرۇندى.

— قىدىرى.

ئەشئەئى زات — نۇرانە زات؛ تەڭرى نۇرى.

ئەشئەئى لەمەئات — پارقىرىغان نۇرلار.

ئەشئەئى مىھر — مېھىر نۇرلىرى.

ئەشەد (د) [اشد] (ئە) ئەڭ قاتتىق؛ قاتتىقراق.

ئەشەرات [عشرات] (ئە) [بىرلىكى: ئەشەرە] ئونلار.

ئەشەرە [عشره] (ئە) ئون، ئون دانە.

ئەشەرەئى كامىلە — كامالەتكە يەتكەن ئون قىز.

ئەشئەرىيە [اشعريه] (ئە) كالام (ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئېتىقاد قائىدىسى توغرىسىدىكى ئىلىمدە) بىر ئېقىم.

ئەشباھ I [اشباه] (ئە) [بىرلىكى: شىبىھ / شەبىھ] ئوخشاشلىقلار.

ئەشباھ II [اشباح] (ئە) 1) ئۇزاقتىن كۆرۈنگەن بىرەر شەكىلنىڭ قارىسى، شەپە؛ 2) گەۋدىلەر.

ئەشبەھ [اشبه] (ئە) ناھايىتى ئوخشاش؛ ئوخشاشراق.

ئەشتۇر [اشطر] (ئە) [بىرلىكى: شەتر] 1) يېرىم، بىر قىسىم. 2) شېئىرنىڭ يېرىم مىسراسى. 3) يۆنىلىش.

ئەشجار [اشجار] (ئە) [بىرلىكى: شەجەر] دەرەخلەر:

تىرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.

— غەرىبى.

ئەشجار تەربىيەتى — دەرەخلەر پەرۋىشى.

ئەشجارۇ ۋەرد — گۈل، ئەتىرگۈل كۆچەتلىرى.

ئەشرار [اشرار] (ئە) يامان ئادەملەر، بۇزۇقلار.

ئەشراف [اشراف] (ئە) [بىرلىكى: شەرىف] شەرەپلىك ۋە ئەتىۋارلىق كىشىلەر، شەرەپ ئىگىلىرى، ئالىي تەبىقە، ئالىي زاتلار.

ئەشراف ئىنبىساتى — ئۇلۇغلار سۆھبىتى، شادلىقى، خۇش چاقچاقلىقى.

ئەشرەف [اشرف] (ئە) شەرەپلىكرەك، ئەڭ شەرەپلىك؛ ئۇلۇغ، ئىززەتلىك، ئالىي زات:

تۇشۇپ بارگاھىغە قىلدى خىيال،
كى ئەشرەفلەرىغە دېدى ئەرزھال.

— ئا. نىزارى.

ئەشرەفى ئەۋساف — ئەڭ ئالىي، شەرەپلىك سۈپەت، خۇسۇسىيەت.

ئەشرەفى خەلق — يارىتىلغان مەۋجۇداتنىڭ ئەڭ ئىززەتلىكى، ئەڭ ئۇلۇغى.

ئەشرەفىي [اشرفى] (ئە) ئالتۇن نامى (قەدىمكى ئىران تىللاسىنىڭ نامى).

ئەشرىبە [اشربه] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسىلەر، ئىچىملىك، ئىچىملىكلەر.

ئەشغال [اشغال] (ئە) [بىرلىكى: شۇغل] مەشغۇلاتلار، ئىشلار:

گۈلىستان ئارا كەلدى ئەتغاللار،
قىلىپ چۈن سەياھەتكە ئەشغاللار.

— ئا. نىزارى.

دېدى ئەي بۇرادەر نىچۈك ھالدۇر،
ۋۇقۇئ ئەيلەگەن تۇرفە ئەشغالدۇر.

— ئا. نىزارى.

ئەشغال كەسرەتى — ئىش (مەشغۇلات) نىڭ كۆپلۈكى.

ئەشقىيا [اشقيا] (ئە) [بىرلىكى: شەقىي] 1) يارىماس، ياۋۇز كىشىلەر، زالىملار، ياۋۇزلار. 2) بەختسىزلەر:

كۆڭۈلدىن چىقار بەئزى ئۇجب رىيا،
داغى قىلماغىل زۇمرەئى ئەشقىيا.

— ئا. نىزارى.

ئەشك [اشک] (پ) 1) كۆز يېشى. 2) نۇر زەررىچىلىرى. 3) كۆز.

ئەشك ئارتىماق — يېشىنى ئېرتماق.

ئەشك ئاقماق — يېشى ئاقماق.

ئەشك ئەختەرى — ياش تامچىلىرى.

ئەشك ئەفشان — ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى.

ئەشك بەھرى — كۆز يېشى دېڭىزى، ياش دېڭىزى.

ئەشك تۇخمى — كۆز يېشى؛ ياش تامچىسى؛ يىغا سەۋەبلىرى، ۋاستىلىرى.

ئەشك جۇيبارى — كۆزدىن ئاققان ياشلار.

ئەشك خۇنابى — قانلىق كۆز يېشى.

ئەشك دانەسى — ياش تامچىسى.

ئەشك دەرياسى — كۆز يېشى دەرياسى.

ئەشك دۇرلەرى — «ئەشك ئەختەرى» گە قاراڭ.

ئەشكدىن ئەنجۇم تۆكۈش — ناھايىتى ئەلەملىك يىغلاش.

ئەشك ژالەسى — ياش مۆلدۈرلىرى؛ شەبنەملىرى.

ئەشك ساچماق — ياش تۆكمەك.

ئەشك سەيلى — كۆز يېشى سېلى؛ تىنىمسىز كۆز يېشى، قاتتىق يىغا.

ئەشك سۇۋى — كۆز يېشى.

ئەشك سۇيى — «ئەشك سۇۋى» غا قاراڭ.

ئەشك سېلابى — «ئەشك سەيلى» گە قاراڭ.

ئەشك سېلى — «ئەشك سەيلى» گە قاراڭ.

ئەشك سابى — كۆز يېشىنىڭ يىرىڭلىنىشى (يىرىڭلىق كۆز يېشى).

ئەشك فىشان — «ئەشك ئەفشان» غا قاراڭ.

ئەشك قانى — قانلىق كۆز ياش.

ئەشك قانىن ئاقىزماق — ياش ئاققۇزماق، قان يىغلىماق.

ئەشك كەسرەتى — كۆز يېشىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەشك گەۋھەرى — كۆز يېشى دانىلىرى، تامچىلىرى؛ كۆز گۆھىرى.

ئەشك مەۋجى — كۆز يېشى دولقۇنى.

ئەشكنى رەۋانە ئەيلەمەك — ياش ئاققۇزماق.

ئەشك ئېۋرۇلماق — كۆزگە ياش كەلمەك.

ئەشكى ئاب — كۆز يېشى:

تولا ناله ئەيلەپ ئۇرۇپ پېچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.

— ئا. نىزارى.

ئەشكى ئەنجۇمرېز — تامچە ـ تامچە ياش تۆكۈش.

ئەشكى تەھەسسۇر — ئەپسۇس، ھەسرەت يىغىسى.

ئەشكى جىگەرگۇن — جىگەررەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى رەۋان — ئېقىۋاتقان كۆز يېشى.

ئەشكى رىيازەت — ئىبادەت يىغىسى.

ئەشكى سىيم ئەندۇد — ئاق ساقالغا تامچىلىغان كۆز يېشى.

ئەشكى سىيمىن — «ئەشكى سىيم ئەندۇد» غا قاراڭ.

ئەشك شەفەقگۇن — شەپەق رەڭگىدىكى قىپقىزىل كۆز يېشى.

بىز ئەشكى غەلتان — تامچىلاپ ئاققۇچى كۆز يېشى؛ توختاۋسىز ئاققان كۆز يېشى.

ئەشكى گۇلرەڭ — گۇل رەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى گۇلگۇن — ئاقەتسىز يىغا نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كۆز يېشى؛ قانلىق ياش.

ئەشكى گۈلنار — قانلىق ياش؛ قان يىغلاش.

ئەشكى لەئلىگۈن — لەئلى رەڭلىك كۆز يېشى.

ئەشكى نەدامەت — پۇشايمانلىق كۆز يېشى.

ئەشكى نىشات — خۇرسەنلىك يېشى، خۇشاللىق يىغىسى.

ئەشكى نىياز — ئۈمىدۋارلىق نەتىجىسىدە يالۋۇرۇپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز ياشلىرى.

ئەشكى نىياز ئەيلەمەك — ياش تۆكۈپ يالۋۇرماق.

ئەشكى نىياز تۇفانى — موھتاجلىقتا، زارلىنىپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز يېشى؛ موھتاجلىق كۆز يېشى؛ ئۈمىدۋارلىق كۆز يېشى.

ئەشكى ھەسرەت — ئەپسۇسلىنىش، ھەسرەت يېشى؛ نادامەت يىغىسى.

ئەشك ياغدۇرماق — يىغلىماق، ياش ئاققۇزماق.

ئەشك ياغماق — ياش تۆكمەك، ياش ئاقماق.

ئەشك يامغۇرى — ناھايىتى كۆپ ئاققان كۆز يېشى تامچىلىرى.

ئەشك يولىن تۇتماق — يىغىنى توختاتماق، يېشىنى توختاتماق.

ئەشكال [اشكال] (ئە) [بىرلىكى: شەكىل] 1) شەكىللەر، تۈرلەر، جىنسلار، خىللار. 2) گېئومېترىك شەكىللەر، سۈرەتلەر. 3) قىياپەت، كۆرۈنۈش. 4) مۇشكۇللۇكلەر، چىگىشلىكلەر. 5) ئاسمان جىسىملىرىنىڭ مەلۇم بىر پەيتتە ھاسىل قىلغان ئالاھىدە گېئومېترىك شەكلى.

ئەشكالى سىپىھر — ئاسمان شەكىللىرى.

ئەشكانى [اشكانى] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ بىر سۇلالىسى.

ئەشكەستە [اشكسته] (ئە) شىكەستە، سۇنۇق.

ئەشكەستەلىغ [اشكستەليغ] شىكەستىلىك، سۇنۇقلۇق.

ئەشكبار [اشكبار] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكبار ئەتمەك — يىغلاتماق.

ئەشكبار ئەيلەمەك — «ئەشكبار قىلماق» قا قاراڭ؛

ئەشكبار قىلماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك.

ئەشكپاش [اشک پاش] (پ) كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكرېز [اشكريز] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغۇچى.

ئەشكرېز بولماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك، يىغلاڭغۇ بولماق.

ئەشكرېزان [اشک ريزان] (پ) «ئەشكرېز» غا قاراڭ.

ئەشكرېزان ئولماق — ياش تۆكمەك، يىغلىماق.

ئەشكرېزلىغ [اشک ريزليغ] ياش تۆكمەكلىك، يىغلىماقلىق.

ئەشكفىشان [اشک فشان] (پ) كۆز يېشىنى چاچقۇچى، يىغلىغۇچى.

ئەشكناك [اشكناک] (پ) ياش ئاققۇزغۇچى (تۆككۈچى)، ياشلىق، يىغلىق.

ئەشكناك ئەيلەمەك — كۆزىدىن ياش ئاققۇزماق، كۆزدگە ياش ئالماق، يىغلىماق.

ئەشمە [اشمه] 1) قول بىلەن ئىشلىگەن، ئارغامچا. 2) جاي ئىسمى:

ئۇشبۇ سۆز ئۇستىدە يېتىپ ئەشمەگە،
دەلۋەرسەن بىرلە سالىپ چەشمەگە.

— زەلىلى.

ئەشھەب [اشهب] (ئە) 1) ئېقىمتۇل، كۇل رەڭ ۋە شۇ خىل رەڭدىكى ئات. 2) بوز ئات؛ ئاق، ئېقىش بوز ئات.

ئەشھەبىنىڭ تۇياغى — ئاتنىڭ تۇيىقى.

ئەشھەر [اشهر] (ئە) ئەڭ مەشھۇر.

ئەشىر [عشر] (ئە) ئوندىن بىر.

ئوشرى ئەشىر — يۈزدىن بىر.

ئەشيا [اشيا] (ئە) [بىرلىكى: شېيئە] 1) دوستلار توپى. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، مەۋجۇدات (جانسىز).

ئەغراز [اغراض] (ئە) [بىرلىكى: غەرەز] غەرەزلەر، مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

ئەغزىيە [اغذيه] (ئە) [بىرلىكى: غىزالار] غىزا، يېمەكلىكلەر؛ ئوقەتلەر، تائاملار.

ئەغلات [اغلاط] (ئە) [بىرلىكى: غەلەت] سەۋەنلىكلەر، خاتالىقلار، يېڭىلىشلار.

ئەغلاتى ئاممە — خەلق ئاممىسىنىڭ خاتالاشتۇرۇشى:

... شۇنىڭدىن بۇيان ئول يۇرت ئاقسۇن ئاتالدى،
كېيىن ئەغلاتى ئاممە بىرلە ئاقسۇ ئاتالىپ قالدى.
ئەسلىدە بۇ شەھەرنى ئەردەۋىل دەر ئېردىلەر.

— موللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەغلال [اغلال] (ئە) [بىرلىكى: غول] بويۇنتۇرۇقلار، زەنجىرلەر، كىشەنلەر:

چۈبىدىلنى كەلتۈردى خۇسرەۋغە پات،
سالىپ بەند ئەغلالنى قاتمۇ قات.

— ئا. نىزارى.

ئەغلالۇ سەلاسىل — زەنجىر ۋە كىشەنلەر.

ئەغلەب [اغلب] (ئە) كۆپ؛ كۆپچىلىك؛ كۆپرەك.

ئەغلەز [اغلظ] (ئە) ئەڭ كەپسىز، ئەڭ قوپال.

ئەغنەماق [اغنماق] ئېغىنىماق، يەردە يېتىپ دومىلىماق.

ئەغنىيا [اغنيا] (ئە) [بىرلىكى: غەنى] بايلار، دۆلەتمەنلەر:

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۆزى ئەغنىيا ئېردى مالى گۆھەر.

— موللا شاكىر.

ئەغيار [اغيار] (ئە) [بىرلىكى: غەير] بىگانىلەر، يادلار، باشقىلار، غەيرىيلەر؛ رەقىبلەر، دۈشمەنلەر:

ۋۇجۇدىغە دۈشمەن ئوقى كار ئەمەس،
خۇدا يار ئىدى، ئەسلە ئەغيار ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئەفئا [افعا] (ئە) «ئەفئى» گە قاراڭ:

كى ئىشرەت قۇرۇپ، مەي ئىچمەي دەمبە دەم،
چېكەردىن بۇرۇن ئۆمىر ئەفئاسى دەم

— ئا. نىزارى.

ئەفازىل [افاضل] (ئە) [بىرلىكى: ئەفزەل] پەزىلەتلەر؛ پەزىلەت ئىگىلىرى، كاپالەت ئىگىلىرى؛ ئەڭ پەزىلەتلىك كىشىلەر.

ئەفازىلى دەۋران — زامان ئۇلۇغلىرى.

ئەفئال [افعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] 1) ئىش-ھەرىكەتلەر؛ ئىشلار، قىلىقلار؛ قىلمىشلار؛ 2) ئادەت، ئەخلاق:

كۆرۈپ شەيخ سەئىدى بۇلار ھالىنى،
بۇ بىگانىلەر فېئىل-ئەفئالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەفئالى تەبەئ — بويسۇنۇش، قارىغۇلارچە ئەگىشىش يوسۇنى، ئادىتى.

ئەفائىل [افاعل] (ئە) ئارۇز ۋەزنى رۇكنلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەفەن [عفن] (ئە) ئەڭ بەتبۇي، سېسىق پۇراقلىق.

ئەفتادە [افتاده] (پ) 1) يىقىلغان، دەرمانسىز، زەئىپ، تاشلاندۇق؛ ئېزىلگەن، قىينالغان:

كەرەم قىل خۇداۋەند مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئىسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

2) كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەفتادە ئەتمەك — قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفتادە بولماق — ئېزىلمەك، قىينالماق.

ئەفتادەئى ئىشق — ئىشق قۇربانى؛ ئىشققا مۇپتىلا بولغان؛ ئىشقتا (يولىدا) ئېزىلگەن.

ئەفتادەلىغ [افتادەليغ] ئاجىزلىق، بىچارىلىك، زەئىپلىك، مەيۈسلۈك، چۈشكۈنلۈك.

ئەفتادەلىغ ئەييامى — قىيىنچىلىق، خار-زارلىق پەيتلىرى.

ئەفتادەۋەش [افتادەۋش] (پ) دەرمانسىزلارچە، زەئىپلەرچە؛ ئاشىق سۈپەت؛ بىچارە ھال؛ كەمبەغەلگە ئوخشاش، غېرىبانە.

ئەفتانۇ خېزان [افتانو خيزان] (پ) يىقىلا-قوپا، يىقىلىپ-قوپۇپ.

ئەفراد [افراد] (ئە) [بىرلىكى: فەرد] كىشىلەر، شەخسلەر.

ئەفراد بىلمەك — قاتارغا كىرگۈزمەك، سەپداش بولماق.

ئەفراز [افراز] (پ) كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش.

ئەفراشتە [افراشته] (پ) «ئەفراز» غا قاراڭ:

دېدى: *ئەيلەڭىز بەزم ئاراستە،*
مۇزەييەن بىساتىنى ئەفراشتە،

— ئا. نىزارى.

ئەفرەنج [افرنج] (ئە) پەرەڭ، ياۋروپا.

ئەفرۇختە [افروخته] (پ) لاۋۇلداپ تۇرغان، يالتىراق، پارلاق، پارلىغان، قىزىرىپ ياغان؛ ياندۇرۇلغان؛ ئوت ياققان.

ئەفرۇز [افروز] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: «كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى، روشەن قىلغۇچى، ئايدىڭلاشتۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئەدل نۇرى تۇرۇر جەھان ئەفرۇز،
پەرتەۋى مۈلك ئىچىدە زۇلمەت سۇز.

— موللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەفرىدۇن [افريدون] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى.

ئەفزا [افزا] (پ) كۆپىنچە سۆزگە قوشۇلۇپ «ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئىشق ئەسرارىن ئىشىتمەك ئىستەمەڭ ئەي ئەھلى دەرد،
نۇكتەئىدۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى تۇفان خۇرۇش.

— سەبۇرى.

دۆلەت ئەفزا — بايلىق كۆپەيتكۈچى.

راھەت ئەفزا — راھەتنى ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى.

روھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى.

ئەفزار [افزار] (پ) ئەسۋاب، ئىش قورالى.

ئەفزاي [افزاى] (پ) «ئەفزا» غا قاراڭ:

ۋەزىرى ئەنىڭ مۈلك ئارايى چىن،

ئانىڭ ئەقلىدە زىيىبە ئەفزايى چىن.

— ئا. نىزارى.

ئەفزايىش [افزايش] (پ) زورايتىش، كۆپەيتىش؛ ئارتتۇرۇش.

ئەفزۇد [افزود] (پ) كۆپىيىش، ئارتىش، ئۇلغىيىش.

ئەفزۇن [افزون] (پ) 1) ئارتۇق، زىيادە، كۆپ؛ كۆپرەك. 2) ئەۋزەل، يۇقىرى، ئۈستۈن:

غەمزەلەرىم بارچەدىن ئەفزۇن ئېرۇر،
لەيلى مېنىڭ غەمزەمە مەجنۇن ئېرۇر.

— ئەھمەدى.

ئەدەددىن ئەفزۇن — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز.

ئەفزۇن ئەتمەك — ئاشۇرماق، كۈچەيتمەك.

ئەفزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق؛ كۆپەيتمەك؛ كۆپەيتتۇرمەك.

ئەفزۇن بولماق — ئارتماق، زىيادە بولماق؛ ئارتۇقراق بولماق.

ئەفزۇن قىلماق — ئارتتۇرماق، كۆپەيتۈرمەك.

ئەفزۇن ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەفزۇنلۇغ [افزون لوغ] «ئەفزۇنلىغ» قا قاراڭ.

ئەفزۇنلىغ [افزون ليغ] ئارتۇقلۇق، زىيادىلىك، كۆپلۈك.

ئەفسار [افسار] (پ) نوختا، تىزگىن.

ئەفسار ئۇرماق — نوختا سالماق؛ ئۆزىگە رام قىلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلماق.

ئەفسانە [افسانه] (پ) 1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ رىۋايەت:

ۋۇجۇدۇم خىرمەنىدىن ھاسىلىم بىر دانەدۇر پەيدا،
ۋەلې ئول دانەدىن، ئالەمدە يۈز ئەفسانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

2) يالغان، ئويدۇرما، بىمەنە سۆز. 3) مەشھۇر، ھەممىگە تونۇلغان. 4) ماختالماق؛ داۋراڭ.

ئەفسانە ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، چۆچەك سۆزلىمەك؛ نەقىل كەلتۈرمەك؛

ئەفسانە بولماق — كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چۈشمەك، تۈرلۈك رىۋايەتلەرگە سەۋەب بولماق.

ئەفسانە سەنج — 1) ئەفسانە ئېيتقۇچى، ھېكايە قىلغۇچى؛ 2) سۆزگە نەزەر سالغۇچى، تەنقىدىي نەزەر بىلەن ئاڭلىغۇچى.

ئەفسانە قىلماق — رىۋايەتلەر توقۇماق.

ئەفسانەئى دەرد — دەردلىك ئەپسانە، غەم - غۇسسە بىلەن تولغان ھېكايە.

ئەفسانەئى ئىشق — ئىشق - مۇھەببەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەر.

ئەفسانە پەرداز [افسانه فرداز] (پ) ھېكايە توقۇغۇچى، ھېكايىنى (چىرايلىق قىلىپ) ئېيتقۇچى.

ئەفسانە سەراي [افسانه سراى] نەقىل قىلغۇچى، ھېكايىچى.

ئەفسانە گۇزار [افسانه كزار] (پ) ھېكايە ئېيتقۇچى، سەرگۇزەشتلەر سۆزلىگۈچى.

ئەفسانەلىغ [افسانه ليغ] مەشھۇرلۇق؛ ئەپسانىلىق؛ كۆپ سۆزلىمەكلىك.

ئەفسانەۋەش [افسانەوش] (پ) ئەپسانىۋى؛ ناتوغرا؛ يالغان.

ئەفسەر [افسر] (پ) پادىشاھلىق تاجى، جىغا؛ تاج؛ تەخت؛ بىرەر نەرسىنىڭ بېشى، ئۇچى.

ئەفسەررۇم — رۇم شاھلىقى، پادىشاھلىقى.

ئەفسەر نىگار — تاج نەقىش بىلەن بېزىتىلگەن.

ئەفسەرى رىفئەت — يۈكسەكلىك، مەرتىۋىلىك تاج.

ئەفسەرى گەردۇندىن ئۆتمەك — شاھلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەفسەھ [افصح] (ئە) ئەڭ گۈزەل (فەسىھ) سۆزلىگۈچى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا).

ئەفسەھۇلكەلام [افصح الكلام] (ئە) 1) ئەڭ گۈزەل، فەسىھ سۆز ئىگىسى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا)، ناتىق. 2) ماھىر يازغۇچى، روشەن بايان قىلغۇچى.

ئەفسۇردە [افسرده] (پ) روھسىزلانغان، سولغان، سولغۇن، چۈشكۈن، بوشاشقان؛ غەملىك:

ۋىلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەفسۇردە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، چۈشكۈن.

ئەفسۇس [افسوس] (ئە) پۇشايمان، ئېچىنىش، ئەپسۇس.

ئەفسۇن [افسون] (پ) 1) سېھىر، نەيرەڭ، ھىيلە، مىكىر. 2) جادۇ، نەيرەڭ دۇئاسى؛ جادۇگەرلەرنىڭ سېھرى. 3) ئەپسانە، ھېكايە؛ نەيرەڭ.

ئەفسۇن ئەيلەمەك — ئالدىماق، ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلەتمەك؛ سېھىرلىمەك.

ئەفسۇن تىراز — قارا جادۇ، ئىشق سەۋداسىغا سالىدىغان تۇمار.

ئەفسۇنى كەشمىر — كەشمىر جادۇسى.

ئەفسۇنساز [افسون ساز] (پ) 1) سېھىرلىگۈچى،

سېھىر بىلەن ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى، ھەيران قالدۇرغۇچى. 2) ماھىر ھېكايىچى، ئاجايىپ داستانچى.

ئەفشان [افشان] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى؛ تارتقۇچى؛ چېچىش؛ چېچىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. 2) كىتاب بېتىگە چېچىلغان زەر؛ نەقىشلىك بېزەك؛ بېزىنىق؛ تەۋسىپ:

ئاھ ئۇرارمەن ھەر زامان ئالەمگە مۇشك ئەفشان تولۇر،
چۈنكى زۇلفۇڭ بۇيىدىن كۆڭلۈم بولۇپدۇر مۇشكدار.

— گۇمنام.

زەرۋەرق ئەفشان قىلماق — ئالتۇن زەررىسىنى چاچماق (كىتاب ۋاراقلىرىغا).

مۇشك ئەفشان بولماق — مۇشك (ئىپار) چاچماق، خۇش پۇراق تارقاتماق.

ئەفغان [افغان] (پ) 1) قايغۇ ـ ئەلەمدىن نالە قىلىش، پەرياد قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش؛ ئاۋاز، سادا. 2) پىغانلار، پەريادلار، نالىلەر.

ئەفغان ئەتمەك — «ئەفغان قىلماق» قا قاراڭ.

ئەفغان ئەيلەمەك — يىغلىماق، داد ـ پەرياد قىلماق.

ئەفغان تارتماق — نالە ـ پەرياد قىلماق.

ئەفغان تۈزمەك — داد ـ ۋاي سالماق، پەرياد، نالە قىلماق.

ئەفغان چەكمەك — پەرياد، پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان قىلماق — پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان ئوتى — ئاھۇ ـ پەرياد ئوتى؛ ئىشق ئوتى.

ئەفغانلىق [افغان ليق] ئاھۇ پەرياد چېكىۋاتقان، پىغانلىق.

ئەفقەر [افقر] (ئە) يوقسۇلراق؛ ئەڭ يوقسۇل، ئەڭ كەمبەغەل.

ئەفكار [افكار] (پ) «ئەفگار» غا قاراڭ.

ئەفكەن [افكن] (پ) «ئەفگەن» گە قاراڭ.

ئەفكەندە [افكنده] (پ) «ئەفگەندە» گە قاراڭ:

ئارەزىنىڭ ئۈستىدە قاشلار كۆك ئانىڭ ئەفكەندەسى،
ئاي يۈكۈنۈپ، كۈن ساغىنىپ سەجدە ئەيلەر بەندەسى.

— ئەرشى.

ئەفكەندەلىغ [افكندەليغ] «ئەفگەندەلىك» كە قاراڭ.

ئەفگار [افكار] (پ) 1) يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ. 2) ئۆرتەنگەن؛ ئېزىلگەن؛ ناچار؛ غەملىك.

ئەفگار ئەتمەك — يارىلاندۇرماق، جاراھەتلەندۈرمەك.

ئەفگار ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۈرمەك، يارىدار قىلماق، قىيناماق، ئازابلىماق.

ئەفگار قىلماق — «ئەفگار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفگار كۆڭۈل — دەردلىك يۈرەك.

ئەفگار ئولماق — جاراھەتلەنمەك، ئېزىلمەك.

ئەفگار ئىستەمەك — قىيناماق، جەبىر ـ جاپا قىلماق.

ئەفگارلىغ [افكارليغ] ئاجىزلىق، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق، يارىدارلىق.

ئەفگەن [افكن] (ئە) كۆپىنچە باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاشلىغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ يىقىتقۇچى؛ چۇشۇرگۈچى؛ سالغۇچى؛ تارتقۇچى؛ چاچقۇچى؛ ياغدۇرغۇچى؛» مەنىلەردە كېلىدۇ.

خەدەڭگ ئەفگەن — ئوق ئاتقۇچى.

زۇلمەت ئەفگەن — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى.

شەمئى نۇر ئەفگەن — نۇر چاچقۇچى شام.

لۇئبەت ئەفگەن — ھىيلىگەر.

ئەفگەندە [افكنده] (پ) 1) تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق؛ يىقىلغان؛ بەختسىز، بىچارە، ئاجىز، موھتاج. 2) تەۋە، قارام.

ئەفگەندەئى بىئېتىبار — نەزەردىن قالغان كىشى، لاياقەتسىز كىشى.

بەندەئى ئەفگەندە — تاشلاندۇق بەندە (يېزىقتا كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

ئەفگەندەلىك [افكنده ليك] چۈشكۈنلۈك، زارلىق، پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ زەئىپلىك.

ئەفلاك [افلاك] (ئە) [بىرلىكى: فەلەك] پەلەكلەر، ئاسمان؛ ئاسمان قەۋەتلىرى:

يەتتە ئەفلاك ئۆزرەكىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۈتىيا.

— زەلىلى.

ئەفلاك جامى — ئاسمان گۈمبىزى؛ بەخت ـ سائادەتتىن بەھرىمەن بولۇش.

ئەفلاك جىرمى — كۆكتىكى يۇلتۇزلار.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەفلاك سىفەت — ئالىي سۈپەت.

ئەفلاك شاھى — شاھلار شاھى؛ قۇياش.

ئەفلاك شەھرىستانى — بېزەكلىك پەلەكلەر.

ئەفلاكۇ ئەنجۇم — ئاسمان ۋە يۇلتۇزلار.

ئەفلاك ئېلى — پەلەكلەر يۇرتى، ئېلى؛ پەلەك ھەرىكىتى.

ئەفلاكى ئالىي — ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئەفلاكى بەلا — بالا ئاسمىنى، بەختسىزلىك ئاسمىنى.

ئەفلاكى كەجرەفتار — ئەگرى، تەتۈر ئايلانغۇچى پە-

[illegible]

ئەفلاكى مەشئەل ئەفرۇزى — يورۇقلۇق بەرگۈچى ئاسمان قۇياشلىرى.

پەردەئى ئەفلاك — ئاسمان پەردىسى.

ھەفتى ئەفلاك — يەتتە قات ئاسمان.

ئەفلاكچە [افلاكچه] ئالىي، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، يۈكسەك ئاسمان.

ئەفلاك رەۋ [افلا ک رو] (ئە + پ) ئاسمان كېزەر.

ئەفلاك سۇز [افلاک سوز] (ئە + پ) كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى.

ئەفلاج [افلج] (ئە) پالەچ كېسىلىگە يولۇققان كىشى.

ئەفن [عفن] (ئە) «ئەفەن» گە قاراڭ.

ئەفۇ [عفو] (ئە) كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش؛ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلىش.

ئەفۇ ئەتمەك — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفۇ ئەيلەمەك — گۇناھىدىن كەچمەك، كەچۈرمەك.

ئەفۇ قىلماق — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفۇ كۆرگۈزمەك — ئىلتىپات قىلماق، كەچۈرمەك.

ئەفۋاج [افواج] (ئە) [بىرلىكى: فەۋج] گۇرۇھلار، توپلار.

ئەفۋاھ [افواه] (ئە) ئېغىزلار.

ئەفۋۇللاھ [افوالله] (ئە) تەڭرى ئەپۇ قىلسۇن، خۇدا ساقلىسۇن!

ئەفئى [افعی] (ئە) 1) يىلان، كاتتا يىلان، زەھەرلىك يىلان:

سالامەت ئاتەشگە باقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
چۇ مارى ئەفئى بەگلىغ چاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەلىلى.

2) كۆچمە م: چاچ، سۆيگىنىنىڭ چىچى؛ چاچ ئۆرۈمى؛

ئەفئى مۇئەنبەر — خۇشبۇي قارا يىلان؛ كۆچمە م: سۆيگىنىنىڭ قارا، خۇشبۇي چىچى؛

ئەفئى مۇشكىن — 1) قارا يىلان. 2) كۆچمە م: قارا، خۇشبۇي چاچ.

ئەفىف [عفيف] (ئە) ئىپپەتلىك (نومۇسلۇق)، پاك، پاكىزە، تازا؛ يارامسىزلىقلاردىن خالىي.

ئەفيۇن [افيون] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن؛ قارا دورا.

ئەفيۇن كەسرەتى — ئەپيۇننىڭ كۆپلۈكى، مولل‌ۇقى.

ئەفيۇنىي [افيونی] (پ) ئەپيۇنكەش.

ئەقاسىي [اقاصی] (ئە) ئۇزاقلار.

ئەقاقىر [عقاقر] (ئە) بىر خىل دورىنىڭ نامى (ئۆسۈملۈك يىلتىزى).

ئەقالىم [اقاليم] (ئە) [بىرلىكى: ئىقلىم] ئىقلىملار، مەملىكەتلەر، قىتئەلەر، ئۆلكىلەر.

ئەقالىمى جەھان — پۈتۈن دۇنيا، دۇنيا مەملىكەتلىرى.

ئەقالىمى سەبئە — يەتتە ئىقلىم، پۈتۈن يەر يۈزى؛ بارچە قىتئەلەر.

ئەقەبە [عقبه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەبات] 1) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، توسۇق؛ مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك يوللار، تاغ يوللىرى. 2) كاتتا ۋە ئېغىر ئىش.

ئەقەللى [اقل] (ئە) ئەڭ ئاز.

ئەقبە [عقبا] (ئە) «ئەقەبە» گە قاراڭ.

ئەقبەھ [اقبح] (ئە) [بىرلىكى: قەبىھ] ئەڭ يامان، ئەڭ خۇنۇك.

ئەقتاب [اقطاب] (ئە) 1) قۇتبىلار. 2) پېشۋالار، ئەۋلىيالار. 3) كۆچمە م: بىرەر گۇرۇھ ياكى قوۋمنىڭ يېتەكچىلىرى (باشلىقلىرى):

ئاندا باردۇر قىرىق مەردانى خۇدا،
قۇتبۇلئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

ئەقتابى زەمان — زامانە ئۇلۇغلىرى.

ئەقتار [اقطار] (ئە) [بىرلىكى: قۇتر] 1) چەت - ئەتراپلار. 2) ئايلانمىلار، دائىرىلەر.

ئەقتائ [اقطاع] (ئە) پارچە - پارچە نەرسىلەر، نان بۆلەكلىرى، پارچىلىرى.

ئەقد [عقد] (ئە) 1) باغلاش، تۈگۈن، بەند. 2) نىكاھ، جۈپلىشىش. 3) تاللاش، ئىختىيار قىلىش.

ئەقد ئەتمەك — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەقد ئەمرى — نىكاھقا دائىر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار.

ئەقد ئەيلەمەك — نىكاھ قىلماق؛ نىكاھقا ئالماق؛ تاللىماق؛ ئىگىللىمەك، قولغا ئالماق.

ئەقد بەزمى — نىكاھ تويى.

ئەقد تەزۋىج — نىكاھلاش.

ئەقد سىلكى — باغلاش يىپى.

ئەقد بولماق — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەقد مىساھى — نىكاھ شەرتلىرى.

ئەقدۇ كابىن — نىكاھ ۋە تويلۇق.

ئەقدام [اقدام] (ئە) [بىرلىكى: قەدەم] قەدەملەر؛ ھەرىكەت؛ ئەگىشىش:

چۇ لەيلى ئىشقىغەچە گام ئۇرۇپ،
زەمان تىنمايىن يەرگە ئەقدام ئۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەرىكەت قىلماق؛ يول يۈرمەك.

ئەقداھ [اقداح] (ئە) [بىرلىكى: قەدەھ] قەدەھلەر، كاسىلار، مەي پىيالىلىرى.

ئەقدەس [اقدس] (ئە) ئەڭ مۇقەددەس؛ ئەڭ مۇبارەك.

ئەقدەم [اقدم] (ئە) ئەڭ ئىلگىرى، ئەڭ مۇقەددەم؛ ئىلگىرىرەك، ئالدىنراق؛ يۇقىرى، ئالىي.

ئەقدەم كۆرمەك — يۇقىرى بىلمەك.

ئەقران [اقران] (ئە) [بىرلىكى: قەرىن] تەڭتۇشلار، تەڭ ياشتىكىلەر؛ يېقىنلار.

ئەقرەب [عقرب] (ئە) چايان، چايان بۇرجى.

ئەقرەبا [اقربا] (ئە) [بىرلىكى: قەرىب] ئۇرۇق - تۇغقانلار، ئەڭ يېقىن كىشىلەر.

ھەممە ئەقرەبا بىرلە بولدى رەۋان،
چۇ ئول قەريە ئەشجارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

ئەقسا [اقصا] (ئە) 1) ئەڭ ئۇزاق (يىراق) قىرغاق؛ بىرەر ئۆلكە ياكى شەھەرنىڭ يىراق بۇرجىكى. 2) چەت، ئۇزاق؛ يۇقىرى، تۆر.

ئەقسا بىلاد — ئەڭ يىراق مەملىكەتلەر.

ئەقسايى رۇم — رۇمنىڭ ئەڭ چەت جايى.

مەسجىدى ئەقسا — قۇددۇس شەھىرىدىكى كاتتا مەسچىت.

مەقسەدى ئەقسا — ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت.

ئەقسام [اقسام] (ئە) قىسىملار، ئۆلۈشلەر، بۆلەكلەر.

ئەقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قاراڭ.

ئەقشام [اقشام] كەچقۇرۇن، كەچكى پەيت؛ تۈن، ئاخشام.

ئەقشام زۇلمەتى — تۈن قاراڭغۇسى.

ئەقشام كۆلى — ئاخشام خىرە - شىرەلىكى، تۈگىشى.

ئەقشامغى [اقشام غى] تۈندىكى، كېچىدىكى، ئاخشامقى.

ئەقشام قۇرۇن [اقشام قرون] كەچقۇرۇن.

ئەقىل [عقل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇ قۇل] 1) ئەقىل، ئىدراك، زېھىن. 2) دانالىق، بىلىمدانلىق؛ پەم - پاراسەت.

ئەقىل ئەللىدە — ئاڭلىق چۈشىنىش بويىچە؛ ئەقلەن.

ئەقىل ئالماق — مەپتۇن قىلماق، ھەيران قالدۇرماق.

ئەقىل ئەھلى — ئەقىللىقلار، ھوشيارلار.

ئەقىل پىرى — تەپەككۇر ئۇستازى؛ پاراسەتلىك كىشىلەر.

ئەقىل چىرى — ئەقىل كۈچى، ئەقىل قۇۋۋىتى.

ئەقىل خىرمەنى — ئەقىل مۇجەسسەملىكى، يىغىندىسى.

ئەقىل دۈن — ئەقلى پەس.

ئەقىل دېھقانى — ئاڭلىق چۈشەنچە، مۇلاھىزە؛ تەجرىبىلىك، ئاڭلىق كىشى.

ئەقىل سەررافى — ئەقىل زەرگىرى، ئەقىل باھالىغۇچىسى.

ئەقىل كۆيى — ئەقىل - ئىدراك يولى.

ئەقىل كۇل — 1) كاتتا ئەقىل؛ ئىلاھىي ئەقىل (تۇغما ئەقىل). 2) جىبرىئىل.

ئەقىل مۇھەندىسلەرى — دانىشمەنلەر، ئالىملار، بىلىمدانلار.

ئەقىل مىزانى — ئاڭ، ئەقىل ئۆلچىمى، تارازىسى.

ئەقىل نام ئاۋەرى — نام قويغۇچى ئەقىل.

ئەقىل ھېسابى — ئاڭ دائىرىسى، چېگراسى.

ئەقىل ئوتى — زېھىن ئۆتكۈرلۈكى، ھوشيارلىق.

ئەقلۇ فەھمى خۇردەدان — نازۇك، تولغان ئەقىل.

ئەقىل ئۆيى — مېڭە، پىكىر - خىيال.

ئەقىل ۋەسۋاسى — ئەقىل ۋەسۋەسىسى؛ مەپتۇنلۇق؛ ئەقىل دولقۇنى.

ئەقىل ئىشىكى — ئەقىل ئىشىكى؛ ئەقىل يولى. ئاڭلىق يول.

ئەقلى جەۋھەرشۇناس — يېتۈك، كامىل ۋە سۆزنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى كىشىلەرنىڭ ئىدراكلىرى.

ئەقلى خۇردەبىن — ئەقلى ئۆتكۈر، سەزگۈر، پەم - پاراسەتلىك.

ئەقلى خۇدبىن — پەقەت ئۆزىنى ئويلىغۇچى، ئۆزى ھەققىدىلا پىكىر قىلغۇچى شەخس.

ئەقلىدىن بىگانە — ئەقلىدىن ئازغان، تەلۋە.

ئەقلى زايىل — ئەقلى كەتكەن؛ ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقىلسىز بولۇپ قېلىش.

ئەقلى زۇلمانىي — ئەقىلسىز، دۆت.

ئەقلى سەركەش — ئىتائەتسىز، قەيسەر ئەقىل.

ئەقلى سەلاھ — توغرا، ساغلام پىكىر.

ئەقلى سىتەمكار — جەبىر - زۇلۇم قىلغۇچى، جاپا يەتكۈزگۈچى ئەقىل؛ ئىشق يولىنى توسىدىغان ئەقىل.

ئەقلى كۇلل — «ئەقىل كۇل» غا قاراڭ.

ئەقلى مەسلەھەتىن — مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول، توغرا پىكىرگە ئۈندىگۈچى ئەقىل.

ئەقلى مۇجەررەد — ساپ ۋە ئۆتكۈر ئەقىل؛ ئابستراكت ئەقىل.

ئەقلى مۇستەقىم — ئېغىشمايدىغان، ئىككىلەنمەيدىغان،

مۇستەقىل ئەقىل؛ بىر پىكىرلىك ئادەم.

ئەقلى مۇھاسىب — پەم - پاراسەتكە قايىل بولغۇچى؛ ئاقىل ئەقىل - ئىدراك.

ئەقلام [اقلام] (ئە) [بىرلىكى: قەلەم] قەلەملەر.

ئەقلايىن [عقلايين] (ئە) ئاقىلانە، ئاقىللارچە، دانالىق بىلەن.

ئەقلەن [عقلاً] (ئە) ئەقىل يۈزىسىدىن.

ئەقىل زۇدا [عقل زدا] (ئە) ئەقىلنى ئالغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى؛ ئەقىلنى يوقىتىدىغان، ئەقىلدىن ئايرىيدىغان.

ئەقىل كۆش [عقل كش] (ئە + پ) ئەقىلنى يوقاتقۇچى، ئەقىلگە نۇقسان يەتكۈزگۈچى.

ئەقلىيات [عقليات] (ئە) ئەقىلگە ئائىت، ئەقلىي بىلىملەر.

ئەقمىشە [اقمشه] (ئە) [بىرلىكى: قۇماش] ھەرخىل توقۇلما ماللار، ماتالار.

ئەقۋال [اقوال] (ئە) [بىرلىكى: قەۋل] سۆزلەر، گەپلەر، رىۋايەتلەر:

بۇ مەردۇملۇق ئەقۋالى پەيان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقۋام [اقوام] (ئە) [بىرلىكى: قەۋم] قوۋملار.

ئەقۋىيا [اقويا] (ئە) [بىرلىكى: قەۋىي] كۈچلۈكلەر، قاۋۇللار، قۇۋۋەتلىكلەر؛ چوڭلار.

ئەقىدە [عقيده] (ئە) 1) ئېتىقاد، ئىشەنچ؛ ئىخلاس. 2) چۈشەنچە، پىكىر، بىلىش.

ئەقىدە قىلماق — 1) ئىشەنچ ھاسىل قىلماق؛ ئېتىقادلىق بولماق. 2) گۇمان قىلماق:

تەڭرى خاننى ئەچۇق ئەقىدە قىلىپ،
[illegible] روزى ئىستەگەن گۇمراھ.

— نەۋايى.

ئەقىق [عقيق] (ئە) قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق:

[illegible] لەبىڭ كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
[illegible] خەتتىگى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

ئەقىق ناب — ساپ، سۈزۈك، ھېقىق.

ئەقىقى بىغەش — تازا، ساپ ھېقىق؛ كۆچمە م: قىزىل [illegible] مەيىنىڭ قىزىلراقى.

ئەقىقى ناب — «ئەقىق ناب» قا قاراڭ.

ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەن ھېقىقى؛ قىپقىزىل ھېقىق. 2) كۆچمە م: قىپقىزىل لەۋ.

لەب ئەقىقى — لەۋ قىزىللىقى.

ئەقىلە [عقيله] (ئە) باشچى، يولباشچى. 2) ئەقىللىق ئايال؛ پەرەنجىگە ئورالغان ئايال. 3) زەئىپ، ئاجىز.

ئەقىم [عقيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەيىم] تۇغماس، پەرزەنتسىز؛ نەتىجىسىز، مېۋىسىز.

زەنى ئەقىم — «ئەقىمە» گە قاراڭ.

مەردى ئەقىم — پەرزەنتسىز ئادەم.

ئەقىمە [عقيمه] (ئە) تۇغماس ئايال.

ئەكابىر [اكابر] (ئە) [بىرلىكى: ئەكبەر] ئەڭ ئۇلۇغلار، ئەڭ كاتتىلار؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر، مەنسەپدارلار.

ئەكابىرۇ ئىزام — ئەڭ كاتتا، چوڭ كىشىلەر.

ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەتىۋارلىق زاتلار.

ئەكابىرە [اكابره] (ئە) ساسانىيلار سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ لەقىمى.

ئەكاسىرە [اكاسره] (ئە) «ئەكابىرە» گە قاراڭ.

ئەكباد [اكباد] (ئە) جىگەرلەر.

ئەكباد پەيۋەند — جانجىگەرلەر، تۇغقانلار.

ئەكبەر [اكبر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكابىر] ئۇلۇغ، كاتتا؛ ئەڭ كاتتا.

ئەكتاف [اكتاف] (ئە) [بىرلىكى: كتف] يەلكىلەر.

ئەكرەم [اكرم] (ئە) ئەڭ ئالىيجاناب، ئەڭ سېخىي، ئەڭ ياخشى، تولىمۇ ھىممەتلىك.

ئەكرەمۇلئەكرەمىن — كەرىم (ياخشى، ئالىيجاناب، ھىممەتلىك) لەرنىڭ كەرىمى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەكرىمۇززەيفە [اكرم الضيفه] (ئە) «مېھمانىنى ھۆرمەت قىلىڭلار» دېگەن مەنىدىكى بىرىكمە.

ئەكس [عكس] (ئە) 1) سۈرەت، تەسۋىر، شەكىل؛ ئىنكاس. 2) شولا، يالقۇن. 3) (بىرەر نەرسىنىڭ) ئەكس تەرىپى، ئەكسى، قارىمۇ قارشى، زىت.

ئەكس ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، تەسۋىر قىلماق، تەسۋىرلىمەك.

ئەكس تاپماق — ئەكسى تەسۋىرىنى كۆرمەك، قوبۇل قىلماق.

ئەكس تۇتماق — قارشى، زىت ئىش قىلماق.

ئەكس تۈشمەك — سۈرىتى، تەسۋىرى چۈشمەك.

ئەكس سالماق — تەسۋىرىنى سىزماق، ئەكس ئەتتۈرمەك.

ئەكس كۆرگۈزمەك — شولىسى چۈشمەك، ئەكس كۆ-

رۇنمەك.

ئەكسەر [اكثر] (ئە) 1) كۆپ، كۆپچىلىك، كۆپ سانلىق. 2) ئىنتايىن نۇرغۇن. 3) دائىملىق. 4) كۆپىنچە، ئومۇمەن. 5) كۆپرەك، ئوشۇقراق.

ئەكسەرىيەت [اكثريت] (ئە) كۆپچىلىكى، يېرىمىدىن كۆپرەكى.

ئەككە [عكه] (ئە) سېغىزخان.

ئەكل [اكل] (ئە) يېمەكلىك؛ يېمىش؛ تاماق:

فەراغەت تاپىپ ئەكل ـ ئاشامدىن،
چىقاردى سۆزىن سەرۋ گۇلفامدىن.

— ئا. نىزارى.

ئەكلۇ شورب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەكمەل [اكمل] (ئە) ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ يېتۈك، ئەڭ كامىل؛ ئەۋزەل:

ھەر كىشىكىم ئىلىمدە ئەكمەل دۇرۇر،
بەلكى مەلائىكىدىن ئول ئەفزەل دۇرۇر.

— موللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەكمەلى دەۋران — دەۋرنىڭ يېتۈك كىشىسى.

ئەكمەلى ئىنسان — ئەلا ئىنسان، ئىنساننىڭ ئەڭ ياخشىسى:

گۇمنام، بۇگۇر ئەكمەلى ئىنسان كەتتى.
كۆڭلۈڭ سەدەفىن تۇت لەبى نەيسان كەتتى.

— گۇمنام.

ئەكمەھ [اكمه] (ئە) تۇغما كور.

ئەكناف [اكناف] (ئە) ئەتراپلار، تەرەپلەر، تۆت ئەتراپ، ئۆپچۆرە، چېگرا.

ئەكنۇن [اكنون] (پ) ئەمدى؛ ئەمدىلىكتە؛ شۇ ۋاقىت، شۇ پەيت، شۇ دەم:

چەكتىم جەفانى ئەكنۇن تەندە ھالەت قالمادى،
كەزدىم شەھرۇ بەيابان دىلدە ھەسرەت قالمادى.

— مەشرەپ.

ئەلا I [الا] (ئە) ھاي، ئاگاھ بول، ئاڭلا! (ئۈندەش سۆز).

ئەلا II [علی] (ئە) ...... ئۈستىگە، ...... گە؛ يۈكسەكلىك. ئالىي دەرىجە.

ئەلا قەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.

ئەلا كۇللى ھال — ھەر ھالدا.

نۇرەن ئەلا نۇر — نۇر ئۈستىگە نۇر.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە يۈكسەك مەرتىۋە، دەرىجىگە ئىگىلىك:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

ئەلاچە [الاچه] ئەلا، ئالا ـ بۇلا، چىپار؛ سەگەز (ماتا).

ئەلاچە ھاشىيەلىك تون — ئالا ـ بۇلا جىيەكلىك تون.

ئەلاچۇغ [الاجوغ] «ئالاچۇق» قا قاراڭ.

ئەقىل ئەلاچۇغى — ئەقىل ئۆۋىسى، مېڭە؛ كۆڭۈل.

ئەلاچۇغ ئېلى — كۆچمەنچى خەلق.

ئەلاچۇق [الاجوق] «ئالاچۇق» قا قاراڭ.

ئەلاخان [الاخان] خانىۋەيران.

ئەلاخان ئەيلەمەك — خانىۋەيران قىلماق؛

ئەلاخانۇ ئەلامان — ئۆي ـ جايسىز، ماكانسىز، خانىۋەيران؛ ھايات تەشۋىشلىرى.

ئەلاقە [علاقه] (ئە) 1) مۇناسىۋەت، باغلىنىش؛ مۇئامىلە، ئالاقە. 2) سەللىنىڭ ئۇچى، ھالاقىسى.

ئەلالا [علالا] (ئە) 1) شاۋقۇن ـ سۈرەن؛ غوۋغا، قىيا ـ چىيا. 2) ئاۋاز؛ 3) ماجىرا؛ گەپ:

يامان ئادەمىلەر چۇ غوۋغا قىلىپ،
جەھان ئىچرە تۇرفە ئەلالا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلالا ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق. شاۋقۇن كۆتۈرمەك.

ئەلالا تۇشمەك — غوۋغا، توپىلاڭ باشلانماق.

ئەلا سالماق — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، غوۋغا كۆتۈرمەك.

ئەلامان [الامان] «ئەلاخان» غا قاراڭ.

ئەلامەت [علامت] (ئە) 1) بەلگە، نىشان، ئىز. 2) ھادىسە.

ئەلئان [الان] (ئە) ھازىرلا، شۇ پەيتتە.

ئەلانىيە [علانيه] (ئە) ئاشكارا، ئوچۇق.

ئەلاھازەلقىياس [علی هذاالقياس] (ئە) شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ ئېھتىمال:

كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئەلايىق [علايق] (ئە) [بىرلىكى: ئەلاقە] 1) باردى ـ كەلدىلەر، ئالاقىلەر، باغلىنىشلار، مۇناسىۋەتلەر. 2) دۇنيا ـ مالغا ھەۋەس قىلىش:

ئاتايى، كەچ بۇ دۇنيادىن، ئەلايىق تەركىنى قىلكىم،
سەلاتۇ سەۋم ئاشىقغە بۇ كۇن تەركى ئەلايىقدۇر.

— ئاتايى.

ئەلەيكە [الايكه] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلەيۇكە [الايوكه] «ئەلەيەكە» گە قاراڭ.

ئەلئەتەش [العطش] (ئە) ئۇسساش، ئۇسسۇزلۇق، تەشنالىق.

ئەلەددەۋام [علي الدوام] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت، ئۈزلۈكسىز:

[illegible] ئىش بولسا مۇھەييا ئەلەددەۋام،
[illegible] يوق مۇغەننى، دانا سۇخەنۋەرى.

— سەبۇرى.

ئەلئەدل [العدل] (ئە) ئادالەت، ئادىللىق.

ئەلەر [الار] (ئە) 1) ئۇلار. 2) ئۇ (ھۆرمەت مەنىسىدە).

ئەلەز (زە) [الذ] (ئە) ئەڭ لەززەتلىك.

ئەلەست [الست] (ئە) 1) مەن ئەمەسمۇ؟ 2) ئەزەلىيەت، [illegible] زاماننىڭ دەسلەپكى پەيتى.

جامى ئەلەست — تەقدىر نېسىۋىسى.

گۈلزارى ئەلەست — دۇنيانىڭ باشلىنىشى.

ئەلەسسەباھ [على الصباح] (ئە) ئەتىگەن تاڭدا، ئەزاندا، ئەتىگەنلەپ.

ئەلەسسەۋىيە [على السويه] (ئە) باراۋەر، باپباراۋەر، تەڭ.

ئەلئەسمائ [الاسماء] (ئە) ئەلئەسمائۇ تەنزىلۇ مىنەسسەما — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.

ئەلەف [علف] (ئە) ئوت، كۆكات (كۆكتات)، زىرائەت، [illegible].

ئەلەف بەھا — زىرائەتلەرنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن [illegible].

ئەلەلخۇسۇس [على الخصوص] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

ئەلەلئىتلاق [على الاطلاق] (ئە) مۇتلەق ئومۇمىيەتلىك [illegible] رەۋىشتە.

ئەلەلئىجمال [علي الاجمال] (ئە) قىسقا قىلىپ ئېيتقاندا، [illegible] ئېيتقاندا.

ئەلەلئىھتىمال [على الاحتمال] (ئە) ئېھتىمالغا يېقىن:

[illegible] شەھەرگە قىلىشلار سوئال،
[illegible] ئەلەلئىھتىمال.

— ئا. نىزارى.

ئەلەم I [علم] (ئە) 1) ئالامەت، بەلگە، نىشان. 2) [illegible] 3) كۆتۈرۈلگەن؛ كۆچمە م: يالقۇن:

[illegible] ئەفلاككە،
بەرق تۇشكەندەك خەسۇ خاشەككە.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەيلەمەك — كۆچمە م: مەشھۇر قىلماق، ھەممىگە تونۇتماق؛ بايراق قىلىپ كۆتۈرمەك.

ئەلەم بولماق — كۆچمە م: مەشھۇر بولماق، نام چىقارماق، تونۇلماق.

ئەلەم تارتماق — «ئەلەم چەكمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم چەكمەك — 1) بايراق تىكمەك؛ بايراق كۆتۈرمەك. 2) يورۇش قىلماق؛ گۈزەللىك كۆرسەتمەك. 3) يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك؛ ئۆرلىمەك:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۈرلۈك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

ئەلەم سۇتۇنى — بايراق دەستىسى؛ غەلىبە بەلگىسى.

ئەلەم قىلماق — «ئەلەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم كۆتۈرمەك — بايراق كۆتۈرمەك؛ كۆتۈرۈلمەك؛ چىقماق (قۇياش)؛ نۇر تاراتماق.

ئەلەم ئۇرماق — 1) بايراق تىكمەك؛ جەزم قىلماق، مەقسەت قىلماق. نام چىقارماق؛ يېگانە بولماق. 2) كۆتۈرۈلمەك؛ زورايماق، كۈچەيمەك، ئەۋج ئالماق؛ مەرتىۋىگە ئېرىشمەك. 3) نىشانە، بەلگە بەرمەك.

ئەلەمى زەركەش — زەرلەنگەن بايراق؛ قۇياش.

ئەلەمى نىگۇنسار بولماق — تەسلىم بولماق. تەن بەرمەك؛ يەر بىلەن يەكسان بولماق.

ئەلەمى يىققۇق — كۆچمە م: ئاجىز، قولى قىسقا؛ مەغلۇپ.

سۇتۇنى ئەلەم — «ئەلەم سۇتۇنى» غا قاراڭ.

ئەلەم II [علم] (ئە) ئاتاقلىق ئات.

ئەلەم III [الم] (ئە) 1) ئاغرىق، دەرد، ئەلەم؛ رەنج، غەم، قايغۇ، ئازاب، ھەسرەت.

ئەلەم چەكمەك — دەرد تارتماق، قىينالماق، ئازاب تارتماق.

ئەلەم قويماق — غەم ـ ئەندىشىگە سالماق، خاپا قىلماق.

ئەلەم يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئاغرىتماق.

ئەلئەمان [الامان] (ئە) ئۈندەش سۆز: ياردەم بىرىڭ! قۇتقۇزۇڭ!

لەھزە ـ لەھزە ياش چېكەر ئىشقىم شەرابى، ئەي رەفىق،
ئەلئەمان، شەۋقى مۇھەببەت شۇئلەسىدىن ئەلئەمان.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەنگىز [الم انكيز] (ئە + پ) 1) ئەلەم قوزغاتقۇچى، ئەلەمگە سالغۇچى. 2) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك.

ئەلەم پەرۋەرد [الم پرورد] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەملىك، ھەسرەتلىك.

ئەلەمتىراز [علم طراز] (ئە) سۈرەتنى بايراقنى بېزىگۈچى.

ئەلەمسەنج [الم سنج] (ئە + پ) غەم ۋە ھەسرەتلىك؛ ئازاب تارتقۇچى.

ئەلەمشوي [الم شوي] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەمنى كەتكۈزىدىغان.

ئەلەمكەش [علم كش] (ئە + پ) بايراقچى، بايراق كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار:

كى مەھزۇن دېدى: «بۇ نە يەڭلىغ ئۇمۇر؟
ئەلەمكەش باشىمدا تاپىپدۇر زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

ئەلەمكەش ئولماق — كۆچمە م: يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەلەن [علن] (ئە) ئاشكارا، ئايان، ئوچۇق.

ئەلەن ئەتمەك — ئاشكارا قىلماق.

ئەلەيھىسسەلام [عليه‌السلام] (ئە) ئۇنىڭغا سالاملار بولسۇن! (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەتنامە: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، دېگەنگە ئوخشاش).

ئەلباس [الباس] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] «ئەلبىسە» گە قاراڭ.

ئەلبورز [البرز] (پ) ئىران مازەندەرانىدىكى تاغنىڭ نامى.

ئەلبىسە [البسه] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] لىباسلار، كىيىملەر، ئۇستۇۋاشلار.

ئەلتاف [الطاف] (ئە) [بىرلىكى: لۇتف] 1) ئىلتىپاتلار، مەرھەمەتلەر، يۇمشاقلىقلار، ياخشىلىقلار؛ 2) يېقىملىقراق.

ئەلتەف [الطف] (ئە) ئەڭ ئىلتىپاتلىق، ئەڭ نازۇك، ئەڭ مۇلايىم.

ئەلدەلدەغە [الدالداغه] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلسىنە [السنه] (ئە) [بىرلىكى: لىسان] تىللار.

ئەلغەرەز [الغرض] (ئە) خۇلاسە، نەتىجە (شۇكى):

تورمادۇق ئول لەنگەر ئارا، ئەلغەرەز،
يول يۈرۈمەك بولدى قەلەندەرگە فەرەز.

— زەلىلى.

ئەلف [الف] (ئە) مىڭ (1000).

ئەلفە ـ ئەلفە — مىڭ ـ مىڭ، مىڭلاپ.

ئەلفۇ ئەلف — «ئەلفە ـ ئەلفە» گە قاراڭ.

ئەلفاز [الفاظ] (ئە) [بىرلىكى: لەفز] 1) لەۋزلەر، سۆزلەر، ئىبارىلەر، جۈملىلەر. 2) سۆز قىلىش ئۇسۇلى، تەلەپپۇز. 3) تىل:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خىيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەقىقى مەلال.

— ئا. نىزارى.

ئەلفازى شىرىن — تاتلىق (شېرىن) سۆزلەر.

ئەلفازى فەسىھ — گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

تۈرك ئەلفازى — تۈرك سۆزلىرى.

چىن ئەلفاز — راست سۆزلەر.

ئەلفەقىرۇلھەقىر [الفقيرالحقير] (ئە) پېقىر ۋە كەمتەرىن، پېقىر ۋە كەمتەر.

ئەلفىراق [الفراق] (ئە) ئايرىلىش، ئاجرىلىش ئالدىدا ئېيتىلىدىغان «ئەلۋىدا» رولىدىكى ئۈندەش سۆز:

يىراقلىقدىن ئانداغ يىراقتىن يىراق،
زىھى ئۇن چېكىپ: ئەلفىراق، ئەلفىراق.

— ئا. نىزارى.

ئەلقاب [القاب] (ئە) [بىرلىكى: لەقەب] 1) لەقەملەر، ناملار، تەخەللۇسلار. 2) سۈپەتلىگۈچى، ماختىغۇچى سۆزلەر.

ئەلقەماق [القماق] ئالقىشلىماق (قارغىماقنىڭ زىت مەنىسى)، كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق.

ئەلقىسسە [القصه] (ئە) خۇلاسە؛ ھېكايىمىزغا كېلەيلى؛ شۇنداق قىلىپ؛ خالاس.

ئەلكاسىب [الكاسب] (ئە) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

ئەلكاسىبۇ ھەبىبۇللاھ — كاسىپ (بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى) ئاللانىڭ دوستىدۇر.

ئەلكەن [الكن] (ئە) تىلسىز؛ كېكەچ؛ گاچا؛ لال.

ئەلكىن [الكن] مېھمان:

ئارىيا، بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ياخشى بىلەن يامانلارنى ئەلكىن ئايرىيدۇ.

— خەلق قوشىقى.

ئەللاف [علاف] (ئە) 1) ئاشلىق سودىگىرى. 2) تۈگمەنچى؛ 3) ئۇن بازىرى.

ئەللام [علام] (ئە) ئەڭ بىلىملىك، ئالىم؛ تەڭرى.

ئەللامە [علامه] (ئە) ئاتاقلىق، بۈيۈك ئالىم:

جۇنۇن دەرسىنى ئېيتۇرمەن مەگەر پىرى مۇغان بىلگەي،
زەلىلى سۆزنى نازۇك ئەيلەدىڭ، ئەللامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئەللامەئى كىشۋەر — مەملىكەتنىڭ يېتۈك ئالىمى.

ئەللامۇل غۇيۇپ — غايىبنى بىلگۈچى:

[illegible] ئايىبغە ئەللامۇل غۇيۇبسەن،
[illegible] ئەيىبگە سەتتارۇل ئۇيۇبسەن.

— خەراباتى.

ئەللان [علان] (ئە) تۆھپىكار.

ئەللاھ [الله] (ئە) ئاللا (خۇدانىڭ نامى) : خۇدا، تەڭرى.

ئەللاھ — ئەللاھ! خۇدا ـ خۇدا؛ كۆچمە م: ئەي! ئەجەبا! (ھەيرەت، تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش) .

ئەلماس [الماس] ئالماس، قىممەت باھا قىزىلما مىتال.

ئەلمۇتەخەللىس [المتخلص] (ئە) تەخەللۇسلۇق، تەخەللۇس قويغان، نام ئالغان، لەقەملىك.

ئەلمۇتەكەللىم [المتكلم] (ئە) سۆز ئىگىسى، سۆزلەگۈچى.

ئەلمۇلەققەب [الملقب] (ئە) لەقەملەنگەن، لەقەملىك.

ئەلمۇلكۇلەھۇ [الملكله] (ئە) مۈلۈك ئۇنىڭغا (خۇداغا) تېگىشلىك.

ئەلمىننەتۇ [المنة] (ئە) شۈكۈر، تەشەككۈر.

ئەلمىننەتۇ لىللاھ — خۇداغا شۈكۈر.

ئەلھان [الحان] (ئە) [بىرلىكى: لەھن] 1) ياخشى، يېقىملىق ئاۋازلار، ناۋۇشلار؛ قۇشلارنىڭ سايرىشى. 2) كۈي، ئاھاڭ، نەۋا:

[illegible] دەرد مەندانە غەزەلخان،
[illegible] بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى ئەلھان.

— لۇتفى.

ئەلھانسەرا [الحان سرا] (ئە + پ) سايرىغۇچى؛ ناخشىچى.

ئەلھاننەماي [الحان ماى] (ئە + پ) تۈرلۈك ئاھاڭدا [illegible]، شېرىن تىل بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

ئەلھەزەر [الحذر] (ئە) 1) ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق. 2) كۆپىنچە ئۇندەش سۈپىتىدە ئىشلىتىلىپ: «ھەزەر قىل! ساقلان! پەخەس بول! [illegible]» غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

[illegible] جەبر يەتكۈر گەچ سىپېھرى نىلۇفەر تەنھا،
[illegible] دەرۋازەڭى فەقر ئۆزرە قويدۇم ئەلھەزەر تەنھا.

— زەلىلى.

ئەلھەق [الحق] (ئە) ھەقىقەتەن، توغرىسى، راستىتىن.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحمدلله] (ئە) 1) بارلىق مەدھىيە [illegible] خاس؛ خۇداغا ھەمدىلەر بولسۇن. 2) خۇداغا شۈكۈر.

[illegible] ئىشىككە دەپ «شەيئى لىللاھ»،
[illegible] يۈزۈڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.

— مەشرەپ.

ئەلھۆكمۇلىللا [الحكم لله] (ئە) ھۆكۈم قىلىش ئاللانىڭ ئىشىدۇر، خۇدانىڭ ھۆكۈمى شۇنداق.

ئەلۋان [الوان] (ئە) [بىرلىكى: لەۋن] رەڭلەر، بوياقلار، رەڭگارەڭ، تۈرلۈك ـ تۈمەن.

ئۈتتۈن گەر نەچچە ئەلۋاندۇر، كۆيۈپ ئوت بولسە يوق فەرقى،
ئەدەد مەئدۇم ئولۇر ئول ئوت كەبى سوزۇ جەلالىڭدىن.

— گۇمنام.

ئەلۋاھ [الواح] (ئە) [بىرلىكى: لەۋھە] لەۋھەلەر، تېكىست تاختىلىرى.

ئەلۋىدائ [الوداع] (ئە) كېتەر (ئايرىلىش) ۋاقتىدا خەيرلىشىش (خوشلىشىش) ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان: خەير، قېلىڭ ... مەنىلىرىدىكى سۆز؛ خەير ـ خوش، ئەلۋىدا، ياخشى قېلىڭ:

قىلىپ ئول زەمان پىر ئىلە ئەلۋىدائ،
چۇ شەھزادە بارماقغە قىلدى شۇجائ.

— ئا. نىزارى.

ئەلۋىدا قىلماق — خەيرلەشمەك؛ تەرك ئەتمەك؛ ۋىدالاشماق.

ساغەرى ئەلۋىدا — كېتىش، خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.

ئەلى [على] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن تۆتىنچىسى ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى.

ئەلى زۇلفىقارى — ئەلىنىڭ قىلىچى.

ئەلىف [الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى بىرىنچى ھەرپ «ا» نىڭ نامى:

كى مىژگان ئوقىنى قاش ياسىدىن ئول ماھ رۇخسار،
ئەلىف ئىرمەس ئوقىدۇر «جان» ئىچىندە جانغە ئاتغاندۇر.

— ئەرشى.

2) ئوق، نەيزە؛ ھايات ۋاستىسى. 3) «ئەبجەد» ھېسابىدا بىر. 4) كۆچمە م: تىك شەكىل، تىك قامەت:

ئەلىف ئىردى قەدىم، ئەي شاھى خۇبان، ئەمدى نۇن يەڭلىغ،
ستەمگەرىي مۇرۇۋۋەت كۆرمەدىم دۇنيابى دۇن يەڭلىغ.

— زەلىلى.

5) كۆچمە م: كىشىنىڭ بەدىنىگە چېكىلگەن خال (داغ) نىڭ تىك تۇرغاندىكى شەكلى. 6) ئاھ، نالە، ئىز، نىشانە؛ ئەكس.

ئەلىف چەكمەك — ئېلىپ شەكلىدە سىزماق، يازماق.

ئەلىف كەسمەك — 1) بەدەنگە يۇزگە ئېلىپ شەكلىدە خال ئويماق. 2) مۇشەققەت چەكمەك.

ئەلىق [اليق] (ئە) «لايىق» نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى. (ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇۋاپىق) .

ئەلىل [عليل] (ئە) ئىللەتلىك، نۇقسانلىق كېسەل؛ بىمار

(ئاغرىق)؛ غەش؛ دەردمەن، ئاچىز.

ئەلىل قىلماق — خار قىلماق؛ تارتىنماق؛ ھەزەر قىلماق؛ ئاغرىنماق؛ ئاچىزلاشتۇرماق.

ئەلىم I [علیم] (ئە) بىلەرمەن (بىلگۈچى)، دانا، خەۋەردار.

ئەلىم II [الیم] (ئە) ئەلەملىك؛ ئەلەم قىلغۇچى، مۇشەققەتلىك؛ ئېغىر.

ئەزابى ئەلىم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق ئازاب.

ئەلىيۇلئەزىم [علي العظيم] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ يۈكسەك:

ئىلاھا، سىفاتىڭ، ئەلىيۇلئەزىم،
كى ئەللاھ زاتىڭ، سىفاتىڭ قەدىم.

— ئا. نىزارى.

ئەلىيەق [ئەلیەق] (ئە) ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇناسىپ؛ مۇناسىپراق، لايىقراق؛ ئوخشاشراق؛ كېلىشكەن.

ئەما [عمی] (ئە) كور، قارىغۇ، ئەما؛ كورلۇق.

ئەمارەت [امارت] (ئە) ئەمىرلىك، ھاكىملىق، بەگلىك، ئەمىرگە قاراشلىق، مەنسەپدارلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ بۇيرۇق قىلىش.

ئەمارەت دىۋانى — مەھكىمە.

ئەمارەت سىيتى — ئەمىرلىك، ھاكىملىق شان - شۆھرىتى.

ئەمارەت مەئاب [امارت مآب] (ئە) ئەمىرلىك مەنسەپدىكى (ئەمىرنىڭ ئۇنۋانى)؛ ئەمىرلىك مەنسىپىدە تۇرغۇچى؛ ئەمىرلىكنى كۆزەتكۈچى.

ئەمارىي [عماری] (ئە) 1) ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىلغا ئارتىلغان كاجىۋا، بالداق. 2) كۆچمە م: جىنازا، تاۋۇت:

چۈبىر نەئش ئەمارىغە كىردى ئىكەۋ،
كى ئۆلگەن كىشىن بىرلە جانسىز كۈيەۋ.

— ئا. نىزارى.

ئەماسىل [اماثل] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار؛ «ئەمسال 1» گە قاراڭ.

ئەمامە [عمامه] (ئە) سەللە، دەستار:

ئەفەندى سەن مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ شەھرىدە ئەلھاق،
باشىڭدا بىر قۇچاق ئەمامەئى جۇجى زەرىن دەرلەر.

— زەلىلى.

ئەمان [امان] (ئە) 1) خەۋپسىزلىك، ئاسايىشلىق؛ نىجات، قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.

ئەمان تاپماق — 1) تىنچلىق، پاراغەتتە بولماق. 2) نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.

ئەمان ھىرزى — سېھىر ۋە جادۇغا قارشى يازدۇرۇلغان تۇمار.

ئەمانىي [امانی] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.

خەتتى ئەمانىي — كەچۈرۈم خېتى، ئازادلىق خېتى.

ئەمەد [عمد] (ئە) ياغاچ، تۈۋرۈك.

ئەمەل I [عمل] (ئە) 1) ئۈمىد، ئىستەك، تىلەك، ئارزۇ. 2) ئىش، ھەرىكەت؛ ئىجرا. 3) مەنسەپ؛ خىزمەت؛ ۋەزىپە.

ئەمەل ئەھلى — ئەمەلدارلار.

ئەمەل ئەيلەمەك — 1) (بىرەر ئىشنى) بېجىرمەك، ئىجرا قىلماق. 2) رىئايە قىلماق؛ ئىش تۇتماق.

ئەمەل قىلماق — «ئەمەل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەمەل مۇفلىسلىغى — ياخشى ئىشلارنىڭ بولماسلىقى.

ئەمەل مىزانى — ئەمەل ئۆلچىمى.

ئەمەل ھىرىسى — ئەمەلگە ھېرىلىش.

ئەمەل II [امل] (ئە) كۆي، ناخشا، ئاھاڭ.

ئەمەل ئەھلى — كۈيچى، كۈيلىگۈچى.

ئەمەلۇ قەۋل — كۆي - ئاھاڭ.

ئەمەلە [عمله] (ئە) 1) ئەمەلدارلار. خىزمەتچىلەر. 2) ئىش بېجىرگۈچىلەر. 3) پائالىيەت؛ ئىشلىنىش.

ئەمتار [امطار] (ئە) [بىرلىكى: مەتەر] يامغۇرلار، ھۆل - يېغىن؛ تامچىلار.

ئەمجاد [امجاد] (ئە) يۈكسەك دەرىجىلىك، شۆھرەتلىك، ئالىي نەسەب.

ئەمدا [عمدا] (ئە) قەستەن، بىلىپ تۇرۇپ، ئەتەي، ئەتەيلەپ.

ئەمدەن [عمداً] (ئە) «ئەمدا» غا قاراڭ.

ئەمر [امر] (ئە) 1) بۇيرۇق، ھۆكۈم، پەرمان. 2) ھەققىدە، خۇسۇسىدا، توغرىسىدا. 3) ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە.

ئاۋ ئەمرى — ئوۋ ئىشى.

ئەمر ئەتمەك — «ئەمر قىلماق» قا قاراڭ.

ئەمر ئەيلەمەك — بۇيرۇق بەرمەك، بۇيرۇماق، پەرمان قىلماق.

ئەمردىن غەيرى — بۇيرۇقتىن تاشقىرى.

ئەمر قىلماق — بۇيرۇماق، پەرمان بەرمەك.

ئەمرۇنەھىي — بۇيرۇش، ئۈندەش (ياخشى يولغا) ۋە قايتۇرۇش (يامان يولدىن).

ئەمرۇنەئى — قىلىشقا بولىدىغان ۋە بولمايدىغان ئىشلار.

ئەمرى خىلاف — بۇيرۇققا خىلاپ ئىش قىلىش.

ئەمرى غەرىب — دىققەتنى جەلپ قىلغۇچى ھادىسە.

ئەمرى مەھال — قىيىن، بىجىرىش مۇشكۈل بولغان ئىش:

ئىشق خىزمەتىنى چۇ قىلسام خىيال،
كى ئەجرىنى ياندۇرماق ئەمرى مەھال.

— ئا. نىزارى.

ئەمرى مەئرۇف — ياخشىلىققا ئۈندەش.

ئەمرى ھىدايەت — توغرا بۇيرۇق، ھەققانىي بۇيرۇق؛ توغرا يول.

ئەمرى ئىتتىفاقىي — بىر - بىرىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىر خىل ئىش قىلىپ قويۇش، ئەينەن بىر خىل شېئىر يېزىش؛ تۇيۇقسىز بىرەر ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشى.

ئەمراز [امراض] (ئە) [بىرلىكى: مەرەز] كېسەللىكلەر.

ئەمراغ [امراغ] (ئە) ئۆزىگە تارتىش، خۇشال قىلىش، ـرلىش.

ئەمراغ ئەتمەك — ئۆزىگە تارتماق، خۇشال قىلماق، ـرلىمەك.

ئەمرەد [امرد] (ئە) ياش، يىگىت.

ئەمرەق [امرق] (ئە) دوستلۇق، ئۈلپەت؛ ئامراق.

ئەمرود [امرود] (پ) نەشپۈت، ئامۇت.

ئەمربەدىئ [امربديع] (ئە + پ) گۈزەل، يېقىملىق ئىش، قىزىق ئىش.

ئەمرى مەۋھۇم [امر موهوم] (ئە) ھاياتىي گەپ.

ئەمرى مەئھۇد [امر معهود] (ئە) ئادەتتىكى ئىش.

ئەمسار [امصار] (ئە) [بىرلىكى: مىسىر] كاتتا شەھەرلەر.

ئەمسال I [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار، تەڭتۇشلار، تەڭداشلار.

ئەمسال II [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مەسەل] مەسەللەر، ماقاللار، مىساللار؛ دەلىللەر.

ئەمسىلە [امثله] (ئە) [بىرلىكى: مىسال] مىساللار، ئۆرنەكلەر.

ئەمكىنە [امكنه] (ئە) [بىرلىكى: مەكان] تۇرار جايلار، ئورۇنلار.

ئەملاك [املاك] (ئە) [بىرلىكى: مۈلك] مۈلۈكلەر، ـىقلار، يەر - سۇلار، كىشىنىڭ ئىختىيارىدىكى بۇيۇملار.

ئەملاك ئەتمەك — ئۆز مۈلكىگە ئايلاندۇرماق.

ئەملەھ [املح] (ئە) ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن، ئەڭ ـلىق.

ئەملەھ ئولماق — گۈزەللەشمەك، ئەڭ گۈزەل بولماق.

ئەمم [عم] (ئە) قېرىنداش.

ئىبن ئەمم — ئىككى تۇغقان بۇرادەرلەر:

ئەندەلىبى مەن ھەمىشە بوستانى ھەمدىدىن،
نەئت پاكى ئىبن ئەمم مۇستەفا كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

ئەمما بەئد [امابعد] (ئە) مەقسەتكە كەلسەك، شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن.

ئەممار [امار] (ئە) بۇيرۇغۇچى، ئۈندىگۈچى (يامان يولغا).

نەفسى ئەممار — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس.

ئەممارە [اماره] (ئە) «ئەممار» غا قاراڭ.

ئەممارە نەفس — «نەفسى ئەممارە» گە قاراڭ.

نەفسى ئەممارە — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس:

مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىر دەكتۇر بۇكى ئەقل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.

— نەۋايى.

ئەممال [ئمال] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىش كۆرگۈچى؛ 2) سېلىق سالغۇچىلار.

ئەمن [امن] (ئە) 1) ئامانلىق، تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق. 2) تىنچ؛ خىلۋەت؛ راھەت.

ئەمنى مەنزىل — تۇرار جاينىڭ خاتىرجەملىكى، خەۋپسىزلىكى؛

مەنزىل ئەمن — تىنچ جاي.

ئەمن ئاباد [امن آباد] (ئە + پ) 1) تىنچلىق جايى؛ تىنچ جاي، راھەت - پاراغەتلىك جاي؛ 2) تىنچ - ئامانلىق تىلىكى؛ ئالقىش.

ئەمنۇ ئەمان [امن وامان] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق ۋە راھەت.

ئەمنىيەت [امنيت] (ئە) تىنچلىق، ئامانلىق؛ خەۋپسىزلىك؛ خاتىرجەملىك.

ئەمنىيەت رۇب [امنيت روب] (ئە + پ) تىنچلىقنى بۇزغۇچى، تىنچسىزلاندۇرغۇچى.

ئەمۋات [اموات] (ئە) [بىرلىكى: مەييىت] ئۆلۈكلەر.

ئەمۋات ئەتمەك — كۆچمە م: خازان قىلماق؛ قىشلىق ئۇيقۇغا كىرگۈزمەك (دەرەخلەرنى).

باخ ئەمۋاتى — كۆچمە م: قىش ئۇيقۇسىدىكى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئەمۋاج [امواج] (ئە) [بىرلىكى: مەۋج] مەۋجلەر، دولقۇنلار.

ئەمۋال [اموال] (ئە) [بىرلىكى: مال] ماللار، ئەشيالار، مال - مۈلۈك، مال - دۇنيا، بايلىقلار:

ئەمۋالى بولسا ھەددى ئەدەددىن فۇزۇن داغى،
ئەئزازى بولسە ھەمەدىن ئارتۇق ھەمە مەھەل.

— سەبۇرى.

ئەمىر [امير] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇمەرا] پادىشاھ، رەئىس، ھۆكۈمدار، ھاكىم، باشلىق، بەگ، پېشۋا.

ئەمىرزادە [اميرزاده] (ئە + پ) پادىشاھنىڭ ئوغلى، شاھزادە.

ئەمىرۇلمۇئمىنىن [اميرالموءمنين] (ئە) 1) مۇسۇلمانلار ئەمىرى؛ 2) خەلىپىلەرگە بېرىلگەن نام؛ (ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئادەتتە «مىر» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.)

ئەمىرۇلئۇمەرا [اميرالاءمرائ] (ئە) ئەمىرلەرنىڭ ئەمىرى، شاھلارنىڭ شاھى:

ئەيلەدىلەر ۋەسپى ئەمىرانە چىن،
بەلكى ئەمىرۇلئۇمەرا خانە چىن.

— زەلىلى.

ئەمىق [عميق] (ئە) چوڭقۇر، تىرەن:

تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھېچ فەرشتە يۇ پەرى،
يۇسۇف مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.

— زەلىلى.

ئەمىق ئەيلەمەك — ئەتراپلىق پىكىر قىلماق.

ئەمىق زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن، تىرەن (چوڭقۇر) پىكىر.

ئەمىق ئولماق — چوڭقۇر بولماق.

جەھالەت ئەمىقى — جاھالەتنىڭ چوڭقۇرلۇقى:

ئەقىدە يولىدىن كىمەرسە چىقار،
جەھالەت ئەمىقىغە ئۆزىنى تىقار.

— ئا. نىزارى.

فىكرى ئەمىق — چوڭقۇر پىكىر:

تەئەممۇل بىلە قىلدى فىكرى ئەمىق،
خىيالات بەھرىدە بولدى غەرىق.

— ئا. نىزارى.

ئەمىن [امين] (ئە) 1) ساقلىغۇچى؛ ئامانەتكە خىيانەت قىلمىغۇچى، سادىق، ئىشەنچلىك؛ توغرا؛ خەزىنىچى. 2) خەۋپسىز، تىنچ، سالامەت:

بەلايۇ فىتنەدىن دايىم ئەمىندۇر،
مۇرەببىئى بۇ تۈركىستان زەمىندۇر.

— زەلىلى.

3) ۋەكىل.

ئەمىيم [عميم] (ئە) ئومۇمى؛ ئاما؛ ھەممىگە يېيىلغان، بارچىگە تەڭ.

ئەمىيمى لۇتف — بارچىگە تەڭ ئىلتىپات.

لۇتفى ئەمىيم — «ئەمىيمى لۇتف» غا قاراڭ.

ئەنا [عنا] (ئە) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب؛ ئوقۇبەت، كۈلپەت؛ رەنج. 2) ھەسەت؛ ئىغۋا.

ئەھلىئەنا — ھەسەتخورلار، ئىغۋاگەرلەر، خاپىلىق كەلتۈرگۈچىلەر.

رەنجۇ ئەنا — رەنجىش ۋە مۇشەققەت.

ئەنادىل [عنادل] (ئە) [بىرلىكى: ئەندەلىب] بۇلبۇللار.

ئەناسىر [عناصر] (ئە) ماددىلار، ئېلېمېنتلار، بىرەر نەرسىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى؛ ئۇنسۇرلار:

ئەناسىردىن قىلىبسەن ئادەمىزاد،
بىراۋنى دىۋدەك، بىرنى پەرىزاد.

— خەراباتى.

ئەناسىرى ئەربەئە — تۆت ئۇنسۇر، ئېلېمېنت (سۇ، ھاۋا، تۇپراق، ئوت).

ئەناسىرى ئەفلاك — پەلەك جىسىملىرى، ئۇنسۇرلىرى.

ئەنام [انام] (ئە) كىشىلەر، خەلق.

بەينەل ئەنام — خەلق ئارىسىدا.

كاففەئى ئەنام — بارچە ئادەملەر، بارچە خەلق.

ئەنامىل [انامل] (ئە) پەنجە ئۇچلىرى.

ئەنان [عنان] (ئە) بۇلۇت.

ئەنانىيەت [انانيت] (ئە) 1) مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق، ئۆزۈمچىلىك. 2) ئىززەت نەپسى، غۇرۇرى.

ئەنانىيەت خاشاگىن ساۋۇرماق — كىبىر ۋە تەكەببۇرلۇقنى يوقاتماق، يەڭمەك.

ئەناۋىن [عناوين] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنۋان] نام - نىشانلار، بەلگىلەر، ئۇنۋانلار.

ئەنە [انا] (ئە) مەن.

ئەنە ئەفەسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.

ئەنە ئەفسەھ — «ئەنەئەفەسەھ» كە قاراڭ.

ئەنەس [انس] (ئە) پەيغەمبەر ساھابىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەنەلھەق [اناالحق] (ئە) مەن ھەقمەن:

مەستانە ئەنەلھەق ئۇزە ئەسرارنى كۆردۇم،
مەنسۇر بولۇپ باش ئالىبان دارنى كۆردۇم.

— گۇمنام.

ئەنبار [انبار] (پ) 1) خامان، ئامبار. 2) ئەخلەت، سۇپۇرۇندى.

ئەنبار ئەيلەمەك — يىغماق، جەملىمەك.

ئەنباركەش [انبار كيش] (پ) ئەخلەت توشۇغۇچى، [illegible].

ئەنباز [انباز] (پ) 1) شېرىك، ئۈلپەت؛ جۈپ، ئەش:

كىمى قىتر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
كىمى سەۋج ئۈستىدە كۈن بىرلە ئەنباز.

— لۇتفى.

ئەنباز كەلمەك — ماس كەلمەك، مۇۋاپىقلاشماق.

ئەنباز ئولماق — شېرىك، ئورتاق بولماق.

ئەنبانچە [انبانچە] (پ) خالتا، توۋرا.

ئەنبە [انبە] (پ) ئىران ۋە ھىندىستان مېۋىلىرىدىن بىرى.

ئەنبەر [عنبر] (ئە) 1) خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەييارلانغان خۇشبۇي قارا ماددا؛ خۇش پۇراق. 2) كۆچمە م: يارنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى.

ئەنبەر سارا — ساپ ئەنبەر، ئەڭ خۇش پۇراق ئەنبەر؛ [illegible] يېقىملىق پۇراق.

ئەنبەر نەسىم — ئەنبەر ھىدىنى كەلتۈرگۈچى، خۇش پۇراق تارقاتقۇچى.

ئەنبەرى سۇنبۇل — ئەنبەر پۇرايدىغان چاچ:

ئى سەرۋ بىلە گاھدا بۇ شەكلى شەمايىلدۇر،
ئى ئەنبەرى سۇنبۇلدا بۇ نەۋئىي سەلاسىلدۇر.

— گۇمنام.

ئەنبەر ئاسا [عنبر آسا] (ئە + پ) ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەردەك.

ئەنبەر ئالۇد [عنبر آلود] (ئە + پ) ئەنبەر ئارىلاش؛ ئەنبەردەك قاپقارا.

ئەنبەر ئەفشان [عنبرافشان] (ئە + پ) ئەنبەر (خۇش پۇراق) چېچىلغان؛ ئەنبەر چاچقۇچى، تارقاتقۇچى.

ئەنبەر ئەفشان ئەيلەمەك — خۇش پۇراق تارقاتماق، [illegible].

ئەنبەر بار [عنبر بار] (ئە + پ) ئەنبەر ياغدۇرغۇچى، يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى.

ئەنبەر بىز [عنبر بيز] (ئە + پ) ئەنبەر چېچىلغان، خۇشبۇي.

ئەنبەرسا [عنبرسا] (ئە + پ) «ئەنبارساي» غا قاراڭ.

ئەنبەرساي [عنبرساى] (ئە + پ) 1) ئەنبەر سۈرتۈلگەن خۇشبۇي؛ 2) تاڭ قاراڭغۇلۇقى.

ئەنبەر سىرىشت [عنبرسرشت] (ئە + پ) ئەنبەر[illegible] ئەنبەر ئارىلاش، خۇشبۇي.

ئەنبەر شەمىم [عنبر شميم] (ئە) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەنبەرفىشان [عنبرفشان] (ئە + پ) خۇش پۇراق تارانقۇچى، ئەنبەر چاچقۇچى.

ئەنبەرۋەش [عنبروش] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر پۇراقلىق.

ئەنبەرىن [عنبرين] (ئە + پ) 1) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي؛ ئەنبەر ئارىلاشقان؛ 2) قارا نەرسە:

ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۈششاقلار،
جان قولۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما ـ دەم ساناشۇر.

— ئەرشى.

ئەنبەرىن ئەفئى — قارا يىلان؛ كۆچمە م: ئۆرۈلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.

ئەنبەرىن تەناپ — كۆچمە. خۇشبۇي پۇرايدىغان، ئەمبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن خال — قارا خال، مەڭ.

ئەنبەرىن دۇد — كۆچمە م: خۇشبۇي، ئەنبەر پۇرايدىغان قاپقارا چاچ.

ئەنبەرىن زۇلف — 1) خۇشبۇي، ئەنبەر ھىدلىق قارا چاچ؛ 2) قاراڭغۇ كېچە.

ئەنبەرىن فام — ئەنبەر تۈسلۈك، ئەنبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن ھىلال — (ھىلال: ئۈچ كۈنلۈك ئاي) كۆچمە م: قاراقاش.

ئەنبۇر [انبور] (پ) ئامبۇر، قىسقۇچ.

ئەنبۇھ [انبوه] (پ) 1) ئۇيۇشقان، توپلانغان. 2) تولا، ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز. 3) جامائەت، گۇرۇھ:

نەمايان كۆرۈپ بىستۇن كۇھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.

— ئا. نىزارى.

ئەنبۇھ ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەنبىيا [انبيا] (ئە) [بىرلىكى: نەبىي] پەيغەمبەرلەر، نەبىيلەر، ئەلچىلەر: تائەتدە ئۇزۇن ئۆمر شۇمارى ئاخىر، تاپقىندابىل ئەنبىيا شىئارى ئاخىر.

نەۋايى

ئەنبىيا ھەلقەسىنىڭ خاتىمى — پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرى (مۇھەممەد پەيغەمبەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ):

ئەنبىيائى مۇرسەلىن — ئەلچىلەر، كىتاب ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەر.

ئەنجام [انجام] (پ) 1) ئاقىۋەت، ئاخىر، تۈگەش؛ نەتىجە، بېجىرىش؛ تۈگەللىنىش:

ئەزەلدىن جەھان رەسمى ئەنجامىدا،
ئەمەس ئىنسۇجىن ئەسلە ئارامىدا.

— ئا. نىزارى.

ئەنجام ئەيلەمەك — كۆچمە م: قەست قىلماق؛ لايىق كۆرمەك.

ئەنجام بەرمەك — تۈگەتمەك، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.

ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، تامام بولماق.

ئەنجامۇ ئاغاز — ئاخىر ۋە باشلىنىش.

ئەنجامى ئەدل — ئادالەت نەتىجىسى.

ئەنجامىغا يەتكۈزمەك — تۈگىمەك، تامام بولماق.

ئەنجۇم [انجم] (ئە) [بىرلىكى: نەجم] 1) يۇلتۇزلار. 2) ئۈنچە، مەرۋايىتلار:

يىغلىدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، يىل ئانى قۇم كەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەنجۇم ئەنجۇمەنى — يۇلتۇزلار توپى.

ئەنجۇم تۆكمەك — كۆچمە م: ياش تۆكمەك.

ئەنجۇم تىرناغى — يۇلتۇز قىرلىرى.

ئەنجۇم خەيلى — يۇلتۇزلار لەشكىرى؛ يۇلتۇزلار توپى.

ئەنجۇم دۇررى — يۇلتۇزلار.

ئەنجۇم دىرەملەرى — يۇلتۇز تەڭگىلىرى؛ يۇلتۇز نۇرلىرى، كۆرۈنۈشلىرى.

ئەنجۇم ساچماق — كۆچمە م: بەخت - سائادەت بەرمەك.

ئەنجۇم سىپاھ — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز قوشۇنلار؛ ئەسكىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.

ئەنجۇم سىپاھى — يۇلتۇزلار لەشكىرى.

ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.

ئەنجۇم كۆزى — يۇلتۇزلار يورۇقلۇقى، نۇرلۇق كۆرۈنۈش.

ئەنجۇم گۇرۇھ — كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.

ئەنجۇم گۈلى — يۇلتۇزلار گۈلى؛ ھېسابسىز گۈل.

ئەنجۇمى ئەشك — ياش تامچىلىرى.

ئەنجۇمى پەيكان — ھېسابسىز نەيزىلەر، تىغلار؛ كۆز ئوقى.

ئەنجۇمى رەخشان — پارلاق يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمى سىپېھرنىشىن — ئاسمانغا تاقالغان يۇلتۇزلار؛ ئېگىز، يورۇق يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمى شەبگەرد — «ئەنجۇمى شەبگىر» گە قاراڭ.

ئەنجۇمى شەبگىر — تۈندە سەير قىلغۇچى (ئايلىنىپ يۈرگۈچى) يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمۇ نەھس — يامانلىق كەلتۈرگۈچى يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمى ئۇلۇۋۋى رىفئەت — يۇكسىلىشنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى؛ ئەڭ ئېگىز، يۇكسەك يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمەن [انجمن] (ئە) 1) يىغىلىش، مەجلىس، يىغىن، بەزمە، مەرىكە. 2) كۆپچىلىك، جامائەت:

ھەمراھ ئىدى يەتتە قەلەندەر بىلەن،
سۆھبەتىمىزدىن ھەمەيەر ئەنجۇمەن.

— زەلىلى.

ئەنجۇمەن ئەھلى — بەزمىدىكىلەر؛ مەجلىس، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەنجۇمەنى غەم — خاپىلىق، ماتەم يىغىنى؛ دەرد - ئەلەمنىڭ كۆپلۈكى، كۆلپەتلەر يىغىندىسى.

ئەنجۇمەن ئاراي [انجمن آراى] (ئە + پ) يىغىلىشقا ھۆسن بەرگۈچى، بېزىگۈچى.

ئەنجۇمەن پەردازلىغ [انجمن پردازليغ] مەجلىسنى قىزىتماقلىق.

ئەنجۇمەن دىيدە [انجمن ديده] (ئە + پ) مەجلىس كۆرگەن، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك.

ئەنجۇمەن ساز [انجمن ساز] (ئە + پ) 1) مەجلىس قۇرغۇچى؛ 2) كېڭەش بىلەن ئىش قىلغۇچى.

ئەنجۇم رەباي [انجم رباى] (ئە + پ) يۇلتۇزنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ يۇلتۇزلارنى نىشانغا ئالغۇچى:

ھەم ئوقى تىرە كېچە ئەنجۇم رەباي،
ھەم قىلىچى زەھىم بولۇپ يېڭى ئاي.

— نەۋائى.

ئەنجۇم رىز [انجم ريز] (ئە + پ) 1) يۇلتۇزلارنىڭ نۇر ياغدۇرۇشى، يۇلتۇزلارنىڭ ئۇچۇشى. 2) يامغۇرغا ئوخشاش كۆز يېشى.

ئەنجۇم سان [انجم سان] (ئە) يۇلتۇزدەك، يۇلتۇزغا ئوخشاش؛ ئەتراپىنى يۇلتۇز ئورىغاندەك.

ئەنجۇمشۇناس [انجم شناس] (ئە + پ) يۇلتۇزشۇناس، ئاسترونوم، مۇنەججىم.

ئەنجۇم گۇرۇھ [انجم كروه] (ئە + پ) كۆپ پۇقرالىق (شاھ)، كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.

ئەنداز [انداز] (پ) 1) تاشلىغۇچى، ئاتقۇچى؛ سالغۇچى. 2) تاشلاش، ئېتىش. 3) قەست، دۈشمەنلىك. 4) مۆلچەر؛ ئىنتىلىش؛ نىشانغا ئېلىش.

خارە ئەنداز — تاش ئاتقۇچى.

ئەندازە [اندازه] (پ) 1) ئۆلچەم، قېلىپ، ئەندىزە. 2) نەمۇنە؛ قىياس؛ سېلىشتۇرۇش؛ ئوخشاش. 3) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.

ئەندازەسىز [اندازەسىز] ئۆلچەمسىز، چەكسىز، چېگرىسىز، ھېسابسىز؛ قىياسسىز.

ئەندام [اندام] (پ) 1) بەدەن، بوي، گەۋدە، قەددى - قامەت، تەن؛ جىسىم:

چۇ خۇسرەۋ كۆرۈپ بۇ سىفەت يالپال،
ئەجەب شىر ئەندامۇ ساھىب جەمال.

— ئا. نىزارى.

2) ئەيت - بەشىرە؛ قىياپەت. 3) زىننەت؛ تەرتىپ؛ يارىشىقلىق؛ كۆركەملىك. 4) كۆرۈنۈش.

ئەندام بەرمەك — زىننەت بەرمەك؛ تەرتىپكە سالماق.

ئەندامى رۇھئەۋزا — روھلاندۇرغۇچى قىياپەت.

ئەندەر [اندر] (پ) ئىچىدە، ئارىسىدا؛ ··· - دا، ··· - دە.

زەر ئەندەر زەر — ئالتۇن، ئالتۇن ئىچىدە.

ئەندەرز [اندرز] (پ) پەند - نەسىھەت؛ ۋەسىيەت.

ئەندەك [اندک] (پ) بىر ئاز، ئازغىنا؛ جىندەك:

ئەندەك ئاھىم، قورقمەن، توققۇز فەلەكنى ئۆرتەگەي،
گەر قوپى يۈزلەنسە بىللە تا سەمەكنى ئۆرتەگەي.

— ئەرشى.

ئەندەلىب [عندليب] (ئە) بۇلبۇل:

ئەندەلىبى بىنەۋا يەڭلىغ قاچانغە يىغلايىن،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە بىردەم بەختى بىدار ئولماسا.

— زەلىلى.

ئەندەلىبى خۇشنەۋا — يېقىملىق كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: پەيغەمبەرلىك بەلگىسى.

ئەندەلىبى سۇخەنۋەر — سۆزلىگۈچى (گەپ قىلغۇچى) بۇلبۇل، شېرىن سۆز بۇلبۇل؛ بىلىمدانلىق كۈيچىسى.

ئەندەلىبى نەغمە سەراي — كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: بىلىمدىغان، دانىشمەن.

ئەندەلىبۋار [عندليب وار] (ئە + پ) بۇلبۇلغا ئوخشاش، بۇلبۇلدەك، بۇلبۇل سۈپەت:

چېكىپ ئەندەلىبۋار ئاھۇ فىغان،
ئوقۇپ ئىشق ھەرفى بىلەن داستان.

— ئا. نىزارى.

ئەندۇختە [اندوخته] (پ) ھاسىل قىلىنغان، توپلانغان، يىغىلغان، نەتىجە.

ئەندۇختەئى ئىشتىياق — زوق - شوق، ئىستەك يىغىندىسى، دولقۇنى.

ئەندۇد [اندود] (پ) سۇۋالغان؛ قاپلانغان؛ سۇرتۇلگەن؛ (كۆپىنچە مۇستەقىل سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ.)

سىيمى زور ئەندۇد — كۈمۈش ئۈستىگە ئالتۇن قاپلانغان.

ئەندۇز [اندوز] (پ) كۆپىنچە سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) ئالغۇچى؛ ھاسىل قىلغۇچى؛ قازانغۇچى. 2) ئېلىش، ھاسىل قىلىش؛ قازىنىش، ··· قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىشرەت ئەندۇرز — راھەتلىك، پاراغەتلىك.

ئەندۇھ [اندوه] (پ) غەم، قايغۇ، ئەلەم، دەرد، رەنج.

ئەندۇھ تۇفراغى — قايغۇ، ئەلەم تۇپرىقى.

ئەندۇھ غىزالسى — غەم يېيىش، ئەلەم چېكىش.

ئەندۇھ يەئجۇجى — غەم لەشكىرى.

ئەندۇھ يېلى — غەم شامىلى.

ئەندۇھى دەۋران — دەۋر، زامان، غەم ئەلەملىرى.

ئەندۇھى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، دەردى، قايغۇسى.

ئەندۇھى فىراق — پىراق قايغۇسى.

ئەندۇھى ھىجران — ئايرىلىش قايغۇسى.

ئەندۇھ ئاسا [اندوهآسا] (پ) غەم ئارىلاش، قايغۇ - غەم بىلەن.

ئەندۇھ ئەفزا [اندوهافزا] (پ) غەم، قايغۇ كەلتۈرگۈچى؛ مۇڭلۇق، قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەندۇھزا [اندوهزا] (پ) قايغۇ، غەم كەلتۈرگۈچى، ئارتتۇرغۇچى.

ئەندۇھزا خەيلخانەسى — غەم - قايغۇلار ئۆيى.

ئەندۇھگىن [اندوهكين] (پ) غەملىك، قايغۇلۇق.

ئەندۇھلىغ [اندوهليغ] قايغۇلۇق.

ئەندۇھناك [اندوهناک] (پ) قايغۇلۇق، غەملىك، دەردلىك:

ھىدايەت زەمانىدا ئول زاتى پاك،
كىرىپ كەئبە يولىغە ئەندۇھناك.

— ئا. نىزارى.

ئەندىش [انديش] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال؛ مۇلاھىزە. 2) پىكىر قىلغۇچى، ئويلىغۇچى. 3) مۇلاھىزىلىك.

ئەندىشە [انديشه] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال، مۇلاھىزە. 2) خەۋپ، قورقۇنچ. 3) مەقسەت، قەست:

ئالىپ قولغە مىتىن بىلە تىشەنى،
سۇ ئاچماق ئۈچۈن قىلدى ئەندىشەنى

— ئا. نىزارى.

ئەندىشە قىلماق — ئويلىماق، پىكىر قىلماق.

ئەندىشەئى گۇمراھ — كۆچمە م: ئېتىقاد.

ئەندىشەئى نۇر — چوڭقۇر خىيال، پىكىر.

ئەندىشەۋار [انديشهروار] (پ) مۇلاھىزىلىك پىكىر؛ مەقسىتى ئوخشاش.

ئەندىشەۋار بولماق — پىكىر، مەقسەت جەھەتتىن ئوخ-

شىماق، پىكىر، مەقسىتى ئوخشاش بولماق؛ مۇلاھىزىلىك بولماق.

ئەنزار [انظار] (پ) قاراشلار، نەزەرلەر؛ بېقىشلار؛ تەكشۈرۈش.

كەۋكەب ئەنزارى — يۇلتۇزلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتى.

ئەنساب [انساب] (ئە) [بىرلىكى: نەسەب] نەسەبلەر، نەسىللەر.

ئەنسار [انصار] (ئە) ياردەمچىلەر؛ ياردەم بەرگەنلەر؛ مەدەت بەرگۈچىلەر، تەرەپدارلار؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرگە مەدەت بەرگەن مەدىنە ئاھالىسى، ئەنسارلار.

ئەنسەب [انسب] (ئە) ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق؛ مۇناسىپراق، لايىقراق.

ئەنشى [انشى] (ئە) ئىنشا، يېزىق، خەت، ئىجاد.

ئەنشى ئەتمەك — ئىنشا قىلماق، يازماق، ئىجاد قىلماق.

ئەنفاس [انفاس] (ئە) [بىرلىكى: نەفەس] 1) نەپەسلەر، تىنىقلار؛ دەملەر. 2) تىل، ئاۋاز، سۆز؛ سۆزلەش ئاھاڭى.

ئەنفاسى جان بەخش — «ئەنفاسى مەسىھا» غا قاراڭ.

ئەنفاسى رۇھۇللاھى — ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپەسى، جان بەخش ئەتكۈچى، تىرىلدۈرگۈچى نەپەسلەر؛ ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى فەسىھ — يېقىملىق نەپەسلەر.

ئەنفاسى قۇدسى — «ئەنفاسى مۇقەددەس» كە قاراڭ.

ئەنفاسى مەسىھ — ئەيسا نەپەسلىرى.

ئەنفاسى مەسىھا — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر:

سۈرەتى يۇسۇف، *نىگارا* سەندەدۇر،
دايىم *ئەنفاسى مەسىھا* سەندەدۇر.

— لۇتفى.

ئەنفاسى مۇقەددەس — پاك، مۇقەددەس نەپەسلەر.

ئەنفاسى نەفھەئى سەندەل — سەندەل دەرىخىنىڭ ئىسى كېلىدىغان نەپەسلەر.

ئەنفاسى ئىساسىرىشت — ئەيسا دىمى بىلەن يۇغۇرۇلغان؛ ھاياتبەخش، جانلاندۇرغۇچى.

ئەنفەئ [انفع] (ئە) ئەڭ پايدىلىق؛ پايدىلىقراق، پايدىلىق.

ئەنفۇس [انفس] (ئە) [بىرلىكى: نەفس] شەخسلەر، جانلار.

ئەنقا [عنقا] (ئە) 1) قاپ تېغىدا ياشايدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى، ئەنقا. 2) تېپىلماس، نادىر، يېگانە:

كۆزلەرىڭدەك بەسكى تۇتتۇم گۇشە *ئۇزلەت* قاقىدە،
فەرق ئېتە ئالماي دۇرۇرلار زەررە ئەنقارىن مىنى.

— ئاتايى.

ئەنقەرىب [عن‌قريب] (ئە) يېقىندا، يېقىن كۈندە، يېقىن ئارىدا؛ ئېھتىمال:

ئەي گۆرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.

— زەلىلى.

ئەنكەبۇت [عنكبوت] (ئە) ئۆمۈچۈك:

قارا زۇلفۇڭ خەيالى چىرمادى باشىدىن ئاياغىمنى،
مەگەر بىر ئەنكە بۇتىغە مەگەسدەك سەيدى تار ئولدۇم.

— گۇمنام.

ئەنكە بۇتى پەردەدارى — ئۇۋا ياسىغۇچى ئۆمۈچۈك.

ئەنكەر [انكر] (ئە) ناھايىتى يېقىمسىز (ئاۋاز ھەققىدە)؛ خۇنۇك؛ يېقىمسىزراق.

ئەنكەرۇلئەسۋات — ئەڭ يېقىمسىز، خۇنۇك ئاۋاز، تاۋۇش.

ئەنكەل [عنكل] (ئە) گىرىپتار، باغلىنىپ قالغان، بېرىلىپ قالغان، ئاشىق.

ئەنگەبىن [انكبين] (پ) «ئەنگۇبىن» غا قاراڭ:

زەھر ئىچەر يار ئىلكىدىن ھەرزار رىندى مەيپەرەست،
ھۆرى جەننەت ئەنگەبىندىن ئەيلەگەن ھەلۋا بىلۇر.

— گۇمنام.

ئەنگەچە [انكچه] ئۇنىڭغىچە؛ ئۇ پەيتكىچە؛ ئۇ ۋاقىتقىچە.

ئەنگەل [انكل] (پ) دەخلى يەتكۈزگۈچى؛ ئارتۇقچە، بىگانە؛ يېقىمسىز كىشى.

ئەنگۇبىن [انكبين] (پ) ھەسەل، بال:

لەئلى ھەدىسىدە دىمانكىم، سىفەت ئۇيلە كىرىپكىن،
ئەغزىمە چۈنكى سانچىلۇر نىش بۇ ئەنگۇبىن ئارا.

— نەۋايى.

ئەنگۇر [انكور] (پ) ئۈزۈم:

ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۇزىگە چۈن سىپاھى.

دانەئى ئەنگۇر — ئۈزۈم دانىسى:

كەچكۈل ئىچرە دانەئى ئەنگۇر ئىدى،
دانە ئېرمەس ئېردى، ئەينى نۇر ئىدى.

دەرەختى ئەنگۇر — ئۈزۈم تېلى، تال.

ئەنگۇرىستان [انكورستان] (پ) ئۈزۈمزارلىق، ئۈزۈملۈك باغ.

ئەنگۇشت [انكشت] (پ) بارماق (قول ياكى پۇتنىڭ.)

ئەنگۇشتخاي [انكشت خاى] (پ) ھەيرەتتە قالغان،

ھەيران؛ ئەپسۇسلىنىش.

ئەنگۈشتنەما [انكشت نما] (پ) بارماق بىلەن سانىغۇدەك؛ ئەتىۋارلىق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك؛ شۆھرەت، داڭق چىقارغان؛ ئابرۇيلۇق؛ ھەممىنى قايىل قىلىدىغان.

ئەنگىز [انكيز] (پ) 1) قوزغىتىش؛ قوزغاتقۇچى، ئويغاتقۇچى. 2) قەست. 3) باشلاش؛ مەشغۇل بولۇش:

سەن ئانداق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،
مەن ئۇش مۇنداق سىرىشكىم بىرلە خونرىز.

— لۇتفى.

ئەنگىز ئەيلەمەك — باشلىماق، بايان قىلماق؛ كۆتۈرمەك.

ئەنگىز قىلماق — «ئەنگىز ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىپ زەمانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىڭ باھانە.

— لۇتفى.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى؛

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى.

ئەنھار [انهار] (ئە) دەريالار؛ قاناللار، ئېقىن سۇلار:

سالىپ تەرھى مېئمار ئىشىغە بۇلار،
قىلىپ جارى ئەنھار ئىچرە سۇلار.

— ئا. نىزارى.

ئەنھى [انهى] (ئە) خەۋەر، مەلۇمات.

ئەنۋار [انوار] (ئە) [بىرلىكى: نۇر] 1) نۇرلار، يورۇقلۇقلار، روشەنلىكلەر. 2) كۆچمە م: چېھرە، نۇرلۇق چېھرە:

ئەنۋارى تەجەللىيى ئىلاھاغا تولۇپدۇر،
ئىسمەر سەرى ئالەمگە زەلىلى چۇ نەزەر قىل.

— زەلىلى.

ئەنۋارۇلھۇدا — توغرا يول نۇرلىرى:

«ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئسى ئەنۋارۇلھۇدا»
(*قۇياشتەك چاقناپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن توغرا يول نۇرلىرى پارلايدۇ.*)
يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— نەۋايى.

ئەنۋارى شاھەنشەھ — ئۇلۇغ شاھلىق بەلگىسى، شاھلىق نۇرلىرى؛ ئۇلۇغ كۆرۈنۈش.

ئەنۋارى قۇدس — مۇقەددەس نۇرلار.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلىغان نۇر.

ئەنۋائ [انواع] (ئە) [بىرلىكى: نەۋئ] تۈرلەر، خىللار؛ سانسىز خىل، ھەر خىل، تۈرلۈك - تۈمەن.

ئەنۋائى بەلىيەت — تۈرلۈك خاپىلىقلار؛ ھەر خىل كۆرگۈلۈكلەر.

ئەنۋائى زەرەر — تۈرلۈك - تۈمەن زەرەرلەر.

ئەنۋائى قىسىق — تۈرلۈك - تۈمەن يامان ئىشلارنى قىلماق.

ئەنۋائى نېئمەت — خىلمۇ خىل نېمەت:

يېتىلۈر بەس لەتىق ئەنۋائى نېئمەت.
كېلىپ قىلسا بۇلۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

ئەنۋائى نىيازمەندلىغ — تۈرلۈك - تۈمەن ھاجەتمەنلىك.

ئەنۋائى ئىزا ۋە زەرەر — ناھايىتى كۆپ، تۈرلۈك كۈلپەتلەر ۋە زىيانلار، ئەزىيەتلەر.

ئەنۋەر [انور] (ئە) ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ روشەن، پارلاق:

باقىبان ئەل سارى جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۇن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەلىلى.

ئەنىس [انيس] (ئە) 1) ئۈلپەت، دوست، يېقىن، ئورتاق، ئاشنا، ھەمدەم، ھەمدەرد، ھەمسۆھبەت، سىرداش؛ 2) يېقىملىق.

ئەنس بولماق — ئۈلپەت بولماق.

ئەنىسى ئەنجۇمەن — مەجلىس ئۈلپىتى؛ كۆڭۈلگە يېقىن دوست، ھەمسۆھبەت؛ سىرداش.

ئەنىسى جاۋىدانىي — مەڭگۈلۈك دوست؛ ئايرىلماس ئۈلپەت.

ئەنىسى خىلۋەت — يالغۇزلۇقتىكى ھەمدەم، سىرداش دوست.

ئەنىف [عنيف] (ئە) 1) قوپال، رەھىمسىز؛ قەھىرلىك. 2) ئۆچەكەشكۈچى.

ئەنىن [انين] (ئە) نالە قىلىش.

ئەھادىس [احاديث] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىس] پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى؛ ھەدىسلەر؛ سۆزلەر، گەپلەر.

ئەھادىس رەسۇل — پەيغەمبەر سۆزلىرى، ھەدىسلىرى.

ئەھادىسى مۇستە فاۋىي — پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەدىسلىرى.

ئەھالى [احالى] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر، ئادەملەر، ئاھالە.

ئەھەب (ب) [احب] (ئە) ناھايىتى سۆيۈملۈك، ئەڭ ياخشى.

ئەھەد [احد] (ئە) بىر، يالغۇز؛ بىرەركىم، بىرسى.

باغى ئەھەد — جەننەت، خۇدانىڭ بېغى.

ھېچ ئەھەد — 1) ھېچكىم. 2) كۆچمە م: خۇدا، تەڭرى.

ئەھەقق [احق] (ئە) ئەڭ لايىق، مۇناسىپ؛ ھەقلىقراق.

ئەھەم (م) [اهم] (ئە) ناھايىتى مۇھىم.

ئەھباب [احباب] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] دوستلار، يارانلار، سۆيۈملۈكلەر؛ سىرداشلار:

دۇرۇدۇ سەلام ئالى ئەسھابىغە،
كى تەسلىم ئەۋلادۇ ئەھبابىغە.

— ئا. نىزارى.

ئەھباب مۇلاقاتى — دوستلار سۆھبىتى.

ئەھبار [احبار] (ئە) دانىشمەنلەر، دانالار، ئالىملار.

ئەھد I [عهد] (ئە) ۋەدە، ۋەدە بېرىش، سۆز بېرىش، قەسەم، شەرت؛ ئۈستىگە ئالغان مەجبۇرىيەت.

ئەھد ئەتمەك — قەتئىي قارار قىلماق، سۆز بەرمەك، ئەھدۇ پەيمان قىلماق.

ئەھد ئەيلەمەك — ۋەدىلەشمەك، بىر سۆزدە بولماق.

ئەھد باغلىماق — قەتئىي قارار قىلماق، ۋەدە بەرمەك.

ئەھد شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.

ئەھد مىساق — ئەھدۇ پەيمان، قەتئىي ۋەدە بېرىش.

ئەھدۇ قەۋل — شەرتلىشىش، قول باغلىشىش.

ئەھدى مەھكەم — ئۆز سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى.

ئەھدى يالغان — ئالدامچى؛ ۋاپاسىز. ۋەدىسى يالغان.

ئەھد II [عهد] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) ھايات، ئۆمۈر.

ئەھدى پەئىد — ئۇزاق مۇددەت؛ يىراق زامان، قەدىم زامان.

ئەھرار [احرار] (ئە) [بىرلىكى: ھۆر] 1) ئازاد، ئەركىن. 2) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك؛ ئالىيجاناب ۋە ھىممەتلىكلەر؛

يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرارنى،
مۇھىبى خۇدا، پاك ئەبرارنى.

— ئا. نىزارى.

ئەھرەمەن [اهرمن] (پ) ئەڭ دەھشەتلىك دىۋە:

مەنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇلئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نىچۈن بويىنۇمدا زۇلفى تارى چىرماشقان تۇمارىم بار.

— گۇمنام.

ئەھزان [احزان] (ئە) غەملەر، قايغۇ ـ ئەلەملەر، قايغۇلار.

ئەھسەن [احسن] (ئە) 1) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ گۈزەل؛ ياخشىراق، گۈزەلرەك. 2) ماختاش، ئاپىرىن.

ئەھسەن ئەيلەمەك — ياخشىلىماق، تۈزەتمەك.

ئەھسەنۇلقەسەس — قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى، قىسسە ۋە ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى.

ئەھسەنى تەقۋىم — ئەڭ چىرايلىق سۈرەت، ئىنسان سۈرىتى.

ئەھسەنتە [احسنت] (ئە) 1) قايىل، تەھسىن، ئاپەرىن، بەللى! 2) ياخشى قىلدىڭ:

ھەمە دېدى: ئەھسەنتە ئەي نەۋجەۋان،
كى قىلماس بۇ ئىشنى جەھان پەھلەۋان.

— ئا. نىزارى.

ئەھشا [احشا] (ئە) ئىچكى ئەزالار (قېرىن، يۈرەك، جىگەر، بۆرەككە ئوخشاشلار).

ئەھشام [احشام] (ئە) خادىملار، تەۋەلەر، قاراشلىقلار.

ئەھفاد [احفاد] (ئە) ئەۋلاد، ئەۋلادلار؛ نەۋرىلەر.

ئەھقەر [احقر] (ئە) ناھايىتى قەدىرسىز، ناھايىتى ئېتىبارسىز، ناھايىتى خار؛ كۈچسىز.

ئەھكام [احكام] (ئە) [بىرلىكى: ھۆكۈم] 1) ھۆكۈملەر، يولىيورۇقلار، نىزاملار، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار؛ نەتىجىلەر. 2) ئاسترونومىيىدە يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىش. 3) گەپ؛ مەسىلە.

ئەھكامى نامەئىدۇد — سان ـ ساناقسىز ھۆكۈملەر؛ ھادىسىلەر.

نۇجۇم ئەھكامى — يۇلتۇزلار ھەققىدىكى تەتقىقاتلار.

ئەھل [اهل] (ئە) 1) ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك. 2) ئائىلە، ئايال. 3) ئاھالە. 4) ئاشىق؛ ساداقەتلىك، لايىق.

ئەھلۇ ئەۋلاد — ئائىلە ۋە پەرزەنتلەر، ئۇرۇق ـ ئەيماق.

ئەھلى ئالەم — ئالەم ئاھالىسى، بارچە ئادەملەر.

ئەھلى ئەدەب — ئەدەب ئەھلى، ئەدەبلىك كىشىلەر.

ئەھلى ئەدەم — يوق بولغان؛ نابۇت بولغان.

ئەھلى ئەزا — ھازىدار كىشىلەر، ماتەملىك كىشىلەر.

ئەھلى ئازاب — ئازاب چەككۈچىلەر، مەزلۇملار.

ئەھلى ئەزىمەت — يولغا، سەپەرگە چىققان كىشىلەر.

ئەھلى ئەس — زامانداشلار.

ئەھلى ئەقل — ئەقىل ئىگىلىرى، دانالار، ئەقىللىقلار.

ئەھلى ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم تارتقۇچىلار، ئازاب تارتقۇچىلار.

ئەھلى ئەنا — مۇشەققەتتە، قىيىنچىلىقتا قالغانلار.

ئەھلى ئەيان — ئىمانى كامىللار، ھەقىقىي ئىشەنچ ئىگىلىرى.

ئەھلى ئەيش — مەئىشەتپەرەسلەر، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلەر.

ئەھلى ئەييام — زامانە كىشىلىرى.

ئەھلى باتىن — يوشۇرۇن سىرلارنى بىلگۈچىلەر، كېلە-

چەكنى كۆرگۈچىلەر، ئەۋلىيالار؛ تەسەۋۋۇپ ئەھلىلىرى؛ بىلىمدانلار. دانىشمەن كىشىلەر؛ كۆڭلىنى خۇداغا باغلىغانلار.

ئەھلى بەزم — زىياپەتتىكىلەر، بەزمىدە ھازىر بولغانلار.

ئەھلى بەقا — باقىيلار، ئەبەدىيلەر؛ ئەبەدىي تىرىكلەر؛ تەڭرىگە يېقىن كىشىلەر.

ئەھلى بەلىييەت — رەنج، مۇشەققەت، ئازاب چەككۈچىلەر؛ بالاغا قالغانلار.

ئەھلى بەيئ — ئۆي ئىگىلىرى؛ دەللاللار.

ئەھلى بىنىش — كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر؛ يىراقنى (ئۇزاقنى) كۆزلىگۈچىلەر؛ دانا، دانىشمەنلەر؛ زېرەك، ھوشيارلار.

ئەھلى پەرخاش — جەڭچىلەر.

ئەھلى تاج — شاھلار، تاج ئىگىلىرى.

ئەھلى تەبئ — ئىقتىدارلىق كىشىلەر، شائىرلار، ئەدىبلەر.

ئەھلى تەجاھۇل — جاھالەت ئەھلى، جاھىللار.

ئەھلى تەختۇتاج — پادىشاھلار.

ئەھلى تەرەب — بەزم ئەھلى، خۇش چاقچاق كىشىلەر.

ئەھلى تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەك كىشىلىرى، سوپىلىققا مەنسۇپ كىشىلەر، مۇرىت.

ئەھلى تەرىق بولماق — زاھىد ۋە سوپىلار قاتارىغا كىرمەك.

ئەھلى تەزەللۇم — مەزلۇملار، ئېزىلگەنلەر.

ئەھلى تەسەۋۋۇف — سوپىلار، خۇدا كۈيلار، نەپسىدىن كەچكەنلەر.

ئەھلى تەقۋا — «ئەھلى تەقۋى» گە قاراڭ.

ئەھلى تەقۋى — تەقۋادارلار.

ئەھلى تەلەب — ئۇمۇمەن بىرەر تىلەك، ئىستەك ئارقىسىدا يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى تەلەۋۋۇن — تۇرلۇك تۇستە كۆرۈنگۈچىلەر، شارائىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرغۇچىلار.

ئەھلى تەمكىن — سۆلەتلىك كىشىلەر؛ ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن كىشىلەر.

ئەھلى تەمىز — ئاجرىتقۇچى، پەرقلەندۈرگۈچىلەر؛ زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى تەنەئئۇم — نېمەت ئىگىلىرى، پالۋان ياشىغۇچى كىشىلەر.

ئەھلى تەھقىق — بىلىمدانلار، ھەقىقەتنى ئىزدىگۈچىلەر؛ شېئىرشۇناسلار.

ئەھلى تەئرىخ — تارىخچىلار، تارىخشۇناسلار.

ئەھلى تەئيىد ئولماق — قۇۋۋەتلىك، ئىرادىلىك بولماق.

ئەھلى تۇزاب — تۇپراققا قوشۇلغانلار، ئۆلۈكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — 1) كەسىپداشلار. 2) سوپىلارغا ئەگەشكەن كىشىلەر.

ئەھلى جاھ — مەنسەپدارلار، يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر، بايلار.

ئەھلى جەدەل — بەسلەشكۈچىلەر، بەس تالاشقۇچىلار.

ئەھلى جافا — جاپاكەشلەر، جاپا چەككۈچىلەر.

ئەھلى جەھان — بارچە ئادەملەر، پۈتۈن دۇنيا ئەھلى.

ئەھلى جۇد — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى جۇلۇس — مەجلىستىكىلەر، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەھلى جۇنۇن — شەيدالار، ئاشىقلار؛ دىۋانىلەر، سەۋدايىلار.

ئەھلى خانەقاھ — نامازخانلار.

ئەھلى خەرابەت — 1) مەيخانا ئەھلى. 2) كۆچمە م: ۋەھدەت مېيى بىلەن مەست بولغانلار.

ئەھلى خۇراسان — خۇراسان خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى خىرەد — ھوشيارلار، ئەقىل - ئىدراكلىقلار، زېرەكلەر.

ئەھلى خىزمەد — خىزمەت كۆرسەتكەنلەر، خىزمەتتىكىلەر.

ئەلى دانىش — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى دەرد — دەردمەنلەر، ئاغرىقلار؛ ئاشىقلار.

ئەھلى دەرك — چۈشەنگۈچىلەر، بىلگۈچىلەر.

ئەھلى دەرۋىش — دەرۋىشلەر.

ئەھلى دەقىق — دىققەت قىلغۇچىلار، ئېتىبار بەرگۈچىلەر.

ئەھلى دەۋر — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

ئەھلى دەۋران — دەۋر، زامان كىشىلىرى؛ زامان ئەھلى، زامانداشلار.

ئەھلى دەۋزەخ — دوزىخىلار.

ئەھلى دەۋلەت — دۆلەتمەنلەر؛ بايلار.

ئەھلى دەير — بۇتخانا ئەھلى.

ئەھلى دۇنيا — ھەممە ئادەملەر، دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر؛ دۇنيانى دوست تۇتقۇچىلار:

كافىر بولساڭ ئىشقى بول، ئەھلى دۇنيا بولماغىل،
زاھىد سۈپەت دۇنيا دەپ، ھەرگىز مۇردار بولماغىل.

— مەشرەب.

ئەھلى دىل — 1) پاكىز كىشىلەر؛ سوپىلار. 2) يۈرەك

سىرلىرىنى سەزگۈچى، سىرداش، غەمخور؛ كۆڭۈل بەرگەن، ئاشىق.

ئەھلى دىن — 1) دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار، دىندارلار. 2) زاھىدلار.

ئەھلى دىيار — ۋەتەن، ئۆلكە خەلقى.

ئەھلى رەھمەت — مېھرىبانلار، شەپقەتچىلەر، غەمخورلار، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچىلەر؛ گۇناھى كەچۈرۈلگەنلەر.

ئەھلى رۇزگار — زامان كىشىلىرى.

ئەھلى رىيا — مۇناپىقلار، مەككارلار.

ئەھلى زاھىر — 1) يۈزەكى نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر، يۈزەكى كۆرۈنۈشنى بايقىغۇچىلار؛ يۈزەكى قارىغۇچىلار. 2) روشەن، ئېنىق پىكىر قىلغۇچىلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى زەڭ — ھەبەشتەك قاپقارا.

ئەھلى زەمان — زاماندىشلار، زامانە ئەھلى؛ زامان كىشىلىرى.

ئەھلى زۇلم — زالىملار؛ زالىم تەبىئەتلىك كىشىلەر.

ئەھلى زۇھد — دىندارلار، سوپىلىقتا بېرىلگەن كىشىلەر.

ئەھلى زىندان — زىنداندىكىلەر، تۇتقۇنلار.

ئەھلى سەئادەت — سائادەتمەنلەر، بەختىيارلار.

ئەھلى سەخا — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى سەفا — كۆڭلى ساپ كىشىلەر، پاك كىشىلەر.

ئەھلى سەفەر — يولۇچىلار، سەپەر قىلغۇچىلار.

ئەھلى سەلامەت — ساق - سالامەت قېلىشنى ئىزدىگەنلەر؛ سالامەتلەر، ساقلار، پاكلار، ياخشى كىشىلەر.

ئەھلى سەلاھ — ياخشى كىشىلەر، تەقۋادارلار، پاكلار.

ئەھلى سەۋال — سوئال بەرگۈچىلەر، سورىغۇچىلار.

ئەھلى سەۋدا — ئىشق سەۋداسىغا يولۇققان كىشىلەر، سەۋدايىلار، شەيدالار.

ئەھلى سۇرەت — يۈزەكى، نادان ئادەملەر، تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال كىشىلەر.

ئەھلى سۇلۇك — تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى سۇننەت — سۇننىيلەر، سۇننىي مەزھىپىگە ئەگەشكۈچى مۇسۇلمانلار.

ئەھلى سىدق — توغرا سۆزلۈك كىشىلەر، سادىقلار، ساداقەتلىكلەر، توغرىلار؛ راستچىللار.

ئەھلى شەست — سالغا، سىرتماق تاشلىغۇچىلار.

ئەھلى شەقاۋەت — بەدبەختلەر؛ بەختى قارىلار.

ئەھلى شۇھۇد — شاھىدلار، گۇۋاھلار، گۇۋاھچىلار.

ئەھلى غۇرۇر — مەغرۇرلار، غۇرۇرغا بېرىلگەنلەر.

ئەھلى غىنا — 1) سازەندىلەر، ناخشىچىلار. 2) بايلار. 3) ھېچنەرسىنى نەزىرىگە ئىلمايدىغان ھەممەتلىكلەر.

ئەھلى فەزەئ ۋە نەفىر — قورقۇنچ، ۋەھىمىدىن نالە قىلغانلار.

ئەھلى فەزل — پەزىلەت ئىگىلىرى، ئىلمىي كىشىلەر.

ئەھلى فەزلۇ كەمال — پەزىلەتلىك، يېتۈك كىشىلەر؛ ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھلى فەساد — يول توسارلار، قاراقچىلار.

ئەھلى فەن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى، يېتۈك، بىلىملىك، ماھىر كىشىلەر.

ئەھلى فەنا — ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئىلاھىيغا بېرىلگەن ئادەملەر، تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى فۇزۇن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى؛ بىلىمدانلار.

ئەھلى قەبۇل — خۇلق - مىجەزى ياخشى كىشىلەر، خەلققە ياقىدىغانلار، خەلق ياقتۇرىدىغانلار.

ئەھلى قەلەم — قەلەم ئىگىلىرى، ئەدىبلەر، شائىرلار؛ كاتىپلار.

ئەھلى قۇبۇر — قەبرىدە ياتقانلار، ئۆلۈكلەر:

ھەر يېتىمى كى بۇ جەھان ئىچرەدۇر،
يىغلار ئانىڭ ھالىغە ئەھلى قۇبۇر.

— زەلىلى.

ئەھلى قۇلۇب — كۆڭلى ساپ، ۋىجدانى پاك كىشىلەر؛ قەلب ئىگىلىرى.

ئەھلى كەرەم — سېخىي، قولى ئوچۇق كىشىلەر:

گەدادۇر جەنابىڭدا ئەھلى كەرەم،
ئەتا قىلماغاي بەرمەسەڭ سەن دەرەم.

— ئا. نىزارى.

ئەھلى كەلام — سۆز ئۇستىلىرى، ئەدىبلەر، ناتىقلار.

ئەھلى كەمال — ھېكمەت، كامالەت ئىگىلىرى، ئالىملار.

ئەھلى كەمىن — ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچىلار.

ئەھلى كۇفرۇدىن — كاپىرلار، دىنسىزلار.

ئەھلى گۇناھ — گۇناھكارلار.

ئەھلى ماتەم — ماتەم تۇتقانلار.

ئەھلى مەئانىي — مەنە ئىگىلىرى، مەنە ۋە بايان ئالىملىرى.

ئەھلى مەجلىس — ئۇلپەتلەر، سۆھبەتداشلار؛ يىغىنغا توپلانغانلار.

ئەھلى مەززەللەت — خار، تۆۋەن كىشىلەر.

ئەھلى مەشرەب — ئىچىملىك مۇخلىسلىرى.

ئەھلى ماقالەت — سۆز، نۇتۇق ئەھلى؛ گەپدانلار.

ئەھلى مەكتەب — مەكتەپتىكىلەر؛ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇت-

چىلار.

ئەھلى مەلامەت — مالامەت، تاپا - تەنە قىلغۇچىلار.

ئەھلى مەئرىفەت — مەرىپەت، ئىلىم ئىگىلىرى.

ئەھلى مەئنى — مەنە ئىگىلىرى، بىلىمدانلار؛ سۇخەندانلار.

ئەھلى مۇتىئ — ئىتائەتكارلار؛ بويسۇنغۇچىلار، باش ئەگكۈچىلەر.

ئەھلى مۇسىبەت — غەم، ئەندىشە، قايغۇ - ئەلەم چەككۈچىلەر.

ئەھلى مۇناجات — يىلىنىپ يالۋۇرغۇچىلار.

ئەھلى مۇھەببەت — ئاشىقلار؛ دوستلار؛ مۇھەببەتلىكلەر.

ئەھلى نامۇس — نومۇسلۇق، نومۇسچان كىشىلەر.

ئەھلى نەجات — قۇتۇلغانلار، نىجات تاپقانلار، خالاس بولغانلار.

ئەھلى نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچىلار، ئەپسۇسلانغۇچىلار.

ئەھلى نەزەر — ياخشى قارىغۇچىلار، نەزەر سالغۇچىلار.

ئەھلى نەسىم — يەل، يېقىملىق شامالدىن بەھرىمەن بولغۇچىلار.

ئەھلى نەشات — ۋاقتىنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەر، خۇشاللىق ئىزدىگۈچىلەر.

ئەھلى نۇجۇم — مۇنەججىملەر، ئاسترونوملار.

ئەھلى نۇقسان — جاھىللار؛ نادانلار؛ نۇقسانلىقلار.

ئەھلى هال — تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىسىدە: ئىشق يولىدا ئۆزىنى يوقىتىش ھالىتىگە چۈشكەن سوپىلار.

ئەھلى ھەربى — ھەربىيلەر، سىپاھلار، ئەسكەرلەر.

ئەھلى ھەق — تەڭرىگە يېقىنلار.

ئەھلى ھەقىقەت — سوپىلىقتا، سوپىلىق مەسىلىلىرىدە خۇداغا يېتىشكەن كىشىلەر.

ئەھلى ھەيا — ھايالىقلار، ئەپپەتلىكلەر؛ ئەندىشە بىلەن يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى ھۇزۇر — ھازىرلار، ئاگاھلار، ھوشيارلار.

ئەھلى ھۇش — ھوشيارلار، زىرەكلەر.

ئەھلى ھۇسن — گۈزەللەر، زىبالار.

ئەھلى ھۇنەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، ھۈنەرۋەنلەر.

ئەھلى ھىجاز — ھىجاز خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى ھىجران — ئايرىلىش ئازابىدا كۈن كەچۈرۈۋاتقانلار.

ئەھلى ھېكمەت — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر؛ پەيلا-

سوپىلار.

ئەھلى ئۇقۇل — ئاقىللار، دانالار، ئەقىل ئىگىلىرى.

ئەھلى ئۇبۇر — كەزگۈچى، ساياھەتچى، ئۆتكۈنچى، كېزىپ يۈرگۈچىلەر؛ سودىگەرلەر، ساياھەتچىلەر.

ئەھلى ئۇسۇل — دىنىي قانۇن ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار.

ئەھلى ۋەرەئ — تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار؛ پاكلار: *ئەگەر ئىشق ئاپەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەئ بىلكىم، تىلىڭغە ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.*

— گۇمنام.

ئەھلى ۋەسل — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋەفا — ۋاپادارلار، ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار.

ئەھلى ۋەھدەت — خۇدانىڭ بىرلىكىنى تەن ئېلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنغان كىشىلەر.

ئەھلى ۋەيل — دوزاختىكىلەر، دوزاخ ئەھلى.

ئەھلى ۋۇسۇل — يېتىشكەن، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋۇقۇف — خەۋەردار كىشىلەر، بىلگەنلەر، خەۋەردارلار.

ئەھلى ۋىداد — دوستلار.

ئەھلى ۋىسال — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەن ئاشىقلار.

ئەھلى ۋىفاق — ھەمكارلىق، دوستلۇققا ئىنتىلگۈچىلەر.

ئەھلى ئىھتىدا — توغرا يولدا ماڭغۇچىلار؛ يول تاپقانلار.

ئەھلى ئىھتىياج — موھتاج كىشىلەر.

ئەھلى ئىئتىبار — ئىبرەت ئالغۇچى كىشىلەر، ئىبرەت ئىگىلىرى.

ئەھلى ئىدراك — ئەقىللىقلار، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ پاراسەتلىك، زىرەك كىشىلەر.

ئەھلى ئىرادەت — مۇرىتلار، مۇخلىسلار.

ئەھلى ئىرتىداد — دىندىن قايتقانلار؛ مەسلەكتىن يانغانلار؛ ھەيدەلگەنلەر.

ئەھلى ئىرفان — بىلىم، مەرىپەت ئەھلى.

ئەھلى ئىسلام — مۇسۇلمانلار.

ئەھلى ئىسيان — ئىتائەتسىز كىشىلەر، قوزغىلاڭچىلار، ئىسيانكارلار.

ئەھلى ئىشق — ئاشىقلار.

ئەھلى ئىلىم — ئىلىم ئىگىلىرى؛ ئالىملار.

ئەھلى ئىمان — مۇسۇلمانلار، مۆمىنلەر، دىنغا ئېتى-

قاد قىلغۇچىلار.

ئەھلى ئىبادەت — ھال - ئەھۋال سورىغۇچىلار.

ئەھلى يەقىن — خۇدانى تونۇغانلار، خۇداكۆيلار.

ئەھلەن [اهلاً] (ئە) ئەھلەن ۋە سەھلەن (بەزىدە «مەرھابا» سۆزى ھەم قوشۇلىدۇ) : «خوش كېلىپسىز، ياخشى كېلىپسىز، مەرھەمەت!» كە ئوخشاش ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئەھلىلىق [اهل ليق] ئىگىلىك، ساھىبلىق؛ مەھرەملىك (دوستلۇق، بۇرادەرلىك؛ چورىلىق) ، بىر دىللىق.

ئەھلۇللاھ [اهل الله] (ئە) ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار:

يەتتە تەن كەلتۈر ئۇ ئەھلۇللاھدىن،
بەئىدەزان ھاجەت تىلە ئەللاھدىن.

— زەلىلى.

ئەھلىيەت [اهليت] (ئە) يېقىن بولۇش، يېقىنلىق.

ئەھمال [احمال] (ئە) [بىرلىكى: ھەمل] يۈكلەر.

ئەھمال ۋە ئەسقال — يۈكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر.

ئەھمەر [احمر] (ئە) قىپقىزىل، قىزىل:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

لالەئى ئەھمەر — قىزىل لالە:

چىمەن سارىغە ناگەھ تۈند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۈنبۈلى رەئنا.

— زەلىلى.

ئەھمەرىي [احمري] (ئە) قىزىل؛ قىزىلغا مەنسۇپ.

ئەھمەق [احمق] (ئە) گول، نادان، ئەخمەق.

ئەھۋال [احوال] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ھالەتلەر، ھاللار، ئەھۋال.

ئەھۋالى مەسەل — خار - زارلىقتا نەمۇنە.

ئەھۋەل [احول] (ئە) ئالغاي، ئەلەس كۆز (كۆزى بىر نەرسىنى ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق قىلىپ كۆرىدىغان)، غىلاي:

كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەڭرى تەجەللى نەبەل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد - ماھ ئەمەسمۇ.

— زەلىلى.

ئەھببا [احبا] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] ئەھبابلار، دوستلار، سۆيۈملۈكلەر، جورىلار.

ئەھببابىي دەۋران — دەۋران، زامانە دوستلىرى.

ئەھيا [احيا] (ئە) 1) قايغۇلار، مىسكىنلىكلەر. 2) ۋۇجۇدقا چىقىش؛ تىرىك؛ جانلاندۇرۇش، تىرىلدۇرۇش:

كۆڭۈل ئارەزىن مەيدە ھەمرا قىلاي،
ئانىڭ كەيفىدە دىلنى ئەھيا قىلاي.

— ئا. نىزارى.

ئەھيانەن [احياناً] (ئە) بەزەن؛ بەزى ۋاقىتتا، گاھى - گاھى.

ئەۋ [او] ئۆي، خانا:

گۈل نەۋرۇزنى كۆتەرىپ ئەۋگە ئېلىتكەنى.

— لۇتفى.

كۆز ئەۋى — كۆز چانىقى.

ئەۋاخىر [اواخر] (ئە) [بىرلىكى: ئاخىر] ئاخىرلار، كېيىنلەر؛ بىرەر دەۋرنىڭ ئاخىرلىرى، كېيىنكى بەتلەر.

ئەۋارىز [عوارض] (ئە) [بىرلىكى: ئارىزە] پەيدا بولغان نەرسىلەر، ھادىسىلەر؛ تۈرلۈك تاسادىپىيلىقلار، ئىشلار، مەشغۇلاتلار: يامانلىقلار، ئىللەتلەر.

ئەۋاسىت [اواسط] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسەت] ئوتتۇرىلار؛ ئوتتۇرا ھاللار؛ ئوتتۇرا زامان.

ئەۋام [عوام] (ئە) ئومۇم، ئامما؛ خەلق، خالايىق؛ ئاددىي كىشىلەر.

ئەۋام ئەرازىلى — ئاددىي خەلقنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىلەرى.

ئەۋامۇنناس [عوام الناس] (ئە) خەلق ئاممىسى، ئومۇم خەلق، ئاددىي خەلق، پۇقرا.

ئەۋامىر [اوامر] (ئە) [بىرلىكى: ئەمر] ئەمرلەر، بۇيرۇقلار.

ئەۋان I [اوان] (ئە) ۋاقىت، پەيت، زامان، مەۋسۇم.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق پەيتى.

ئەۋان II [عوان] (ئە) 1) ئۆي ئىشى بىلەن مەشغۇل ئايال. 2) ئەرلىك ئايال. 3) دۆلەت پاسىبانى، مىرشاب؛ قاتتىق قوللۇق، جازالىغۇچى جاللات.

ئەۋانىي [اوانى] (ئە) [بىرلىكى: ئىنا] ئىدىشلار؛ قاپلار.

ئەۋانىيى سىيمىن — كۈمۈش ئىدىشلار.

ئەۋائىل [اوائل] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋۋەل] ئاۋۋاللار، ئىلگىرىلەر، دەسلەپ، بىرەر نەرسىنىڭ باشلىنىش دەۋرى، ئىپتىدائىيسى؛ ئاۋۋالقى دەۋرلەر.

ئەۋايىل [اوايل] (ئە) «ئەۋائىل» غا قاراڭ.

ئەۋباش [اوباش] (پ) بەتقىلىق، بەڭۋاش، تەرسا، ساياق:

ھەردەم يېتىبان پەلەككە ھۇبۇم،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇفتۇ گويۇم.

— قىدىرى.

ئەۋباشلىق [اوباش لیق] تەرتىپسىزلىك، تەربىيەسىزلىك. ئۆز بېشىمچىلىق.

ئەۋتاد [اوتاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەد] 1) قوزۇقلار، مىخلار. 2) قەبىلە پېشۋالىرى، بىرەر جامائەتنىڭ ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك كىشىلىرى؛ ئەۋلىيالار؛ تۆت ئەۋلىيانىڭ باشلىقى؛ خۇداغا يېتىشكەنلەر. 3) ئىككى ھىجالىق ئارۇز رۇكنى.

ئەۋتار [اوتار] (ئە) چالغۇ تارلىرى.

ئەۋتان [اوطان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەن] ئورۇن، مەكان؛ ۋەتەنلەر؛ ئىستىقامەت جايلىرى.

ئەۋج [اوج] (ئە) 1) ئېگىز، يۇقىرى. 2) بىرەر نەرسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى؛ چوققا. 3) ئېگىزلىك. 4) ئاسمان، پەلەك:

ئەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالەسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

ئەۋج ئالماق — كۈچەيمەك، زورايماق.

ئەۋج بەرمەك — يۇقىرى دەرىجىگە، يۇكسەك مەرتىۋىگە يەتكۈزمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك.

ئەۋج تاپماق — يۇكسەك ئورۇن ئالماق، يۇقىرى دەرىجە ۋە مەرتىۋىگە يەتمەك؛ تەرەققىي قىلماق.

ئەۋج تۇتماق — يۇكسەك دەرىجىگە، يۇقىرى ئورۇنغا، ئېگىز چوققىلارغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەۋج تىلەمەك — يۇقىرى مەرتىۋە ۋە يۇكسەك ئورۇنغا ئىنتىلمەك، مايىل بولماق.

ئەۋجى رىفئەت — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇكسەك دەرىجە.

ئەۋجى سەلتەنەت — پادىشاھلىق ئورنى.

ئەۋجى سىپىھر — ئاسمان چوققىسىنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئورنى.

ئەۋجى شەرەف — ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسى، بۈيۈكلۈكنىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەۋج كەمال تاپماق — كامالەت چوققىسىغا ئېرىشمەك.

ئەۋجى مۇقەرنەس — ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى.

ئەۋجى ھەقىقەت — ھەقىقەت ئاسمىنى؛ ھەقىقەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

ئەۋجى ۋەلا — ئەڭ يۇكسەك:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەئنى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

ئەۋجىگاھ [اوجی گاه] (ئە + پ) يۇقىرىسى، يۇقىرى ئورۇن، يۇكسەك جاي:

ئۆتۈپ بۇ كېچە بولدى خۇرشىد فاش،
سەما ئەۋجىگاھىدا تۇردى قۇياش.

— ئا. نىزارى.

ئەۋد [عود] (ئە) قايتىش، ئارقىغا قايتىش.

ئەۋد ئەتمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك؛ قايتىلماق.

ئەۋد ئەيلەمەك — «ئەۋد ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەۋد قىلماق — «ئەۋد ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئەۋر [عور] (ئە) يالىڭاچ.

ئەۋر ئولماق — يالىڭاچ بولماق.

ئەۋراد [اوراد] (ئە) [بىرلىكى: ۋىرد] بامدات، تاڭ نامىزىدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان دۇئا ياكى ئايەت؛ دۇئالار؛ ۋەزىپىلەر («ۋىرد» قا قاراڭ).

مەنۇ رۇخسارۇ زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى،
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلەر.

— ئاتايى.

ئەۋراق [اوراق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەرەق] 1) ۋاراقلار، سەھىپىلەر. 2) بەرگلەر؛ ياپراقلار:

لالە ياپراغى ۋەيا ئەۋراقى گۈلدىن دەفتەرى،
مىسرەئى شوخىنى تەھرىر ئەتكەلى دىۋان كېرەك.

— زەلىلى.

3) بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسىملار. 4) قەغەزلەر، ھۆججەتلەر. 5) يازمىلار (شېئىر، رىسالە ۋە باشقىلار)، كىتابلار. 6) بىرەر نەرسىلەر مەجمۇئەسى، قامۇسى، يىغىندىسى.

ئەۋراقى سىيم — كۈمۈش ۋاراقلار؛ كۆچمە م: قۇياش نۇرلىرى.

جەمال ئەۋراقى — كىشىنىڭ يۈزى (مەڭزى).

ئەۋرەت [عورت] (ئە) ئەۋرەت، جىنسىي ئەزا، ئۇياتلىق جاي، نامەھرەمگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان ئەزالار (دىنىي چۈشەنچىدە: ئەرلەر ئۈچۈن كىندىكتىن تىزغىچە بولغان قىسمى؛ خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن جەينەكتىن بويۇنغىچە ۋە بويىنىدىن تۆۋەنگىچە بولغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

سەترى ئەۋرەت — ئەۋرىتىنى يېپىش (يوشۇرۇش).

ئەۋرەڭ [اورنگ] (پ) 1) تەخت، ئوردا:

چىقارسام بۇ ئەۋرەڭگە شەھزادەنى،
كۆزۈم نۇرى دىلبەند فەرھادنى.

— ئا. نىزارى.

2) تاج. 3) شەرەپ؛ گۈزەللىك. 4) ئەقىل: بىلىم. 5) ئاسمان. 6) ھۆكەر يۇلتۇز (يۇلتۇزلار تۈركۈمىدىن بىرىنىڭ نامى). 7) شەۋكەت (ئەل ئىچىدە قازانغان كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان - شۆھرەت).

ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە تەخت:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۈمۈررەڭ،

يا مىسسى نۇقرەۋۇ دەك، يا كۆھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەۋرۇلمەك [اورولماك] 1) ئايلانماق، ئۆرۈلمەك. 2) مەشغۇل بولماق؛ قايغۇرماق.

ئەۋزار [اوزار] (پ) ئەسۋاب، قورال («ئەفزار» غا قاراڭ).

ئەۋزان [اوزان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزن] 1) ۋەزىنلەر؛ ئۆلچەملەر (شېئىرىي ئۆلچەم)؛ ئارۇز ۋەزىنلىرى. 2) مۇزىكىدىكى ئۆلچەم.

ئەۋزائ [اوضاع] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزئ] ھالەتلەر؛ ئەھۋاللار؛ شارائىتلار.

ئەۋزەھ [اوضح] (ئە) روشەن؛ روشەنرەك، ئوچۇقراق؛ ئەڭ روشەن، ئەڭ ئوچۇق.

ئەۋساف [اوصاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسف] سۈپەتلەر، تەرىپلەر، ماختاشلار.

ئەۋسافى پىسەندىدە — يېقىملىق سۈپەتلەر، مۇۋاپىق ھالەتلەر.

ئەۋسافىن بىتمەك — تەرىپ - تەۋسىپىنى يازماق.

ئەۋسافى ھەمىدە — ياخشى سۈپەتلەر مەدھىيىسى.

ئەۋسافى ھىلىم — تاقەت، بەرداش؛ يۇمشاقلىق سۈپەتلىرىنىڭ ماختىلىشى.

ئەۋسەت [اوسط] (ئە) 1) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىچە. 2) قىسقا، ئىخچام.

ئەۋسەت سۆز — قىسقا سۆز، ئىخچام سۆز.

خەيرۇلئۇمۇرى ئەۋسەتۇھا — ھەممە ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچىسى ياخشى.

ئەۋسەتۇنناس [اوسطالناس] (ئە) ئوتتۇرا تەبىقىدىن بولغان كىشىلەر.

ئەۋسەئ [اوسع] (ئە) كەڭرەك؛ ناھايىتى كەڭ.

ئەۋقات [اوقات] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقت] 1) ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر. 2) ئۆمۈر، ھايات؛ زامان، دەۋر. 3) ئۆمۈر كەچۈرۈش، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش:

تەلبەۋۇ رەسۋايى خەرابات ئۈچۈن،
ئاشىقى بەدنام ھەر ئەۋقات ئۈچۈن.
— زەلىلى.

ئەۋقات جامى — ۋاقىتلار جامى؛ ۋاقىت جەريانى؛ ۋاقىتنىڭ سىغدۇرۇش ھەجمى.

ئەۋقات سۈرمەك — ھايات كەچۈرمەك، ئۆمۈر ئۆتكۈزمەك.

ئەۋقاف [اوقاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقف] ۋەخپىلەر، ۋەخپە قىلىنغان مۈلۈكلەر (مەسچىت، مەدرىسە، قارىيخانا، خانىقا تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلەر — سۇ ۋە باشقا مۈلۈكلەر، «ۋەقف» گە قاراڭ).

ئەۋلا [اولا] (ئە) ياخشىراق، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلاد [اولاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلەد] پەرزەنتلەر، ئوغۇللار؛ ئوغۇل - قىزلار؛ نەسىل.

ئەۋلادى كىرام — ياخشى ئەۋلاد.

ئەۋلادلىغ [اولادليغ] پەرزەنتلىك، تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق.

ئەۋلاد مانەند [اولاد مانند] (ئە + پ) ئوغلىدەك، پەرزەنتىدەك، قېرىنداشتەك.

ئەۋلى [اولى] (ئە) ياخشىراق، ئەۋزەلرەك، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلىيا [اوليا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلىي] ۋەلىيلەر، دوستلار؛ ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر؛ مۇقەددەس، ئەزىز ئادەملەر؛ روھانىيلار.

ئەۋلىيائى مۇرسەلىن — خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلەر.

ئەۋلىيائى ئىزام — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالار.

ئەۋلىيائۇللاھ [اولياءاللّٰه] (ئە) خۇدانىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرى؛ خۇداغا يېقىن كىشىلەر.

ئەۋن [عون] (ئە) ياردەم، مەدەت، كۆمەك.

ئەۋھام [اوهام] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھم] ۋەھىمىلەر، قورقۇنچلار، ئويلار، تۇيغۇلار، بىھۇدە خىياللار.

ئەۋۋارە [اواره] (ئە) ئاۋارە، ئامالسىز؛ سەرگەردان، تېنىگەن:

بەيابانى فىراق ئىچرە بەسى ئەۋۋارەلەر سىزمۇ؟
قايۇ ئەۋۋارەلەر، دەرد ئىچرە باغرى پارەلەر سىزمۇ؟
— ئەرشى.

ئەۋۋارەئى بىخانۇمان — ئۆي - جايسىز، سەرگەردان؛ تېنىگەن.

ئەۋۋەل [اول] (ئە) 1) بىرىنچى، ئاۋۋالقى، دەسلەپ؛ ئالدىن، ئىلگىرى. 2) باشلانغۇچ؛ ئىپتىدائىي، باش.

ئەۋۋەلى ئافەرىنىش — يارىتىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى).

ئەۋۋەلى جۇلۇس — مەجلىس، مۇراسىمنىڭ باشلىنىشى.

ئەۋۋەلى ھال — دەسلەپ، ئاۋۋال.

ئەۋۋەلا [اولا] (ئە) بىرىنچىدىن؛ ئالدىدىن، باشتىن.

ئەۋۋەلئاقشام [اول آقشام] كەچقۇرۇن، تۈن باشلىنىش پەيتى.

ئەۋۋەلەن [اولن] (ئە) بىرىنچىدىن؛ دەسلەپ، باشتىن،

ئەۋۋالدا، دەسلەپكى ۋاقىتتا.

ئەۋۋەلغى [اولغى] «ئەۋۋەلگى» گە قاراڭ:

كۆڭلۈم ئىچرە دەردۇ غەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس،
كىم ئۇل ئاينىڭ ھەجرى ھەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس.

— نەۋايى.

ئەۋۋەلگى [اولكى] بىرىنچى، دەسلەپكى، ئالدىنقى، ئەۋۋالقى، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى.

ئەۋۋەلىن [اولين] (ئە) ئالدىنقى، ئالدىنقىلار.

ئەۋۋەلىنۇ **ئاخىرىن** — ئالدىنقى (ئاۋۋالقى) لار ۋە ئاخىرقىلار «باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.»

ئەۋۋەلىيەت [اوليت] (ئە) ئىلگىرىلىك، بىرىنچىلىك؛ قەدىمكىلىك؛ ئەزەلدىن بارلىق.

ئەئادى [اعادى] (ئە) دۈشمەنلەر.

ئەئتاف [اعطاف] (ئە) مېھرىبانلىقلار، مەرھەمەتلەر.

ئەئجەم [اعجم] (ئە) 1) كۆچمە م: نادان، ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن. 2) ياخشى سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىقتىدارى تۆۋەن

ئەئجەمى [اعجمى] (ئە) «ئەئجەم» گە قاراڭ.

ئەئجۇبە [اعجوبە] (ئە) «ئەجۇبە» گە قاراڭ.

ئەئجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادشاھى،
خىرگاھىي بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

ئەئجۇبەلىق [اعجضبەليق] ئاجايىبلىق، غارايىبلىق.

ئەئدا [اعدا] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۈشمەنلەر.

ئەئدا **سىپاھى** — دۈشمەن لەشكىرى.

ئەئداد [اعداد] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەد] سانلار، ساناقلار، ھېسابلار.

ئەئدادىدە **تۇتماق** — سانغا قوشماق، قاتاردا سانىماق، ھېسابقا قوشماق.

ئەئراب [اعراب] (ئە) ئەرەبلەر، كۆچمەنچى ئەرەبلەر؛ سەھرايى ئەرەبلەر:

سوردىلەر ئەئرابىلەردىن كىم قايان،
رەۋزەئى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.

— زەلىلى.

ئەئرابى [اعرابى] (ئە) بەدەۋىي (سەھرادا كۆچمەنچى)، ئەرەبلەر.

ئەئراز [اعراض] (ئە) [كۆپلۈكى ئەرەز] «ئەرەز» گە قاراڭ.

ئەئزا [اعضاء] (ئە) 1) تەن ئەزالىرى، قىسىملىرى؛ 2) بەدەن، تەن، گەۋدە.

ئەئزەم [اعظم] (ئە) ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ ئۇلۇغ:

كى فارۇقى ئەئزەم ئەدالەت سىرىشت،
ھەياكانى ئوسمان ئىبادەت سىرىشت.

— ئا. نىزارى.

ئەسسەۋادول **ئەئزەم** — ئەڭ زور كۆپچىلىك، مۇتلەق كۆپ سانلىقلار.

ئەئزەم **سەۋاد** — كاتتا شەھەر، كاتتا ئۆلكە.

ئەئقەل [اعقل] (ئە) ئەقىللىقراق؛ ئەڭ ئەقىللىق.

ئەئقەلى **دۇزگار** — زامانىسىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق كىشىسى.

ئەئلا [اعلا] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى؛ ئۈستۈن؛ يۇكسەكرەك، ئالىيراق:

بولسا جەننەتدە ئاتابى سەنسىزىن قىلغاي فىغان،
سالدىلار دەۋزەخكە دەپ فىردەۋسى ئەئلادىن مىنى.

— ئاتايى.

ئەئلا **مەقام** — يۇقىرى، يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجە.

ئەئلام [اعلام] (ئە) [بىرلىكى: ئەلەم] 1) بايراقلار؛ 2) ئاتاقلىق ئاتلار (ئىسىملار). 3) مەلۇم قىلىش، ئۇقتۇرۇش:

خوجەغە قىلدى سەلام ئىكرام ئېيتىپ،
بارچە ئەھۋالاتىنى ئەئلام ئېيتىپ.

— زەلىلى.

ئەئلەم [اعلم] (ئە) زور ئالىم، بۈيۈك ئالىم؛ ناھايىتى دانا، كاتتا ئىلىم ئىگىسى، دانىشمەن.

ئەئلەمى **ئۇلەما** — ئالىملارنىڭ ئەڭ بىلىمدانى.

ئەئما [اعما] (ئە) 1) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ؛ 2) بىلىمسىز، نادان؛ خەۋەرسىز.

ئەئما **كەلمەك** — بىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق قىلماق.

ئەئمال [اعمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئەمەللەر، ئىشلار، قىلمىشلار.

ئەئمال **نامەسى** — قىلىنغان ئىشلار خاتىرىسى.

ئەئمالى **خەير** — ياخشى ئىشلار.

ئەئمالى **قەبائىھ** — يامان، رەزىل، قەبىھ قىلمىشلار.

ئەئۋاد [اعواد] (ئە) قورۇق سۆلەت.

زۇمرەئى ئەئۋادۇ تەكاسۇل — بىر توپ بىكارچى، مېھنەتتىن باش تارتقۇچىلار.

ئەئۋام [اعوام] (ئە) يىللار، زامانلار.

ئەئۋان [اعوان] (ئە) ياردەمچىلەر.

ئەئىززە [اعزە] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىز] ئەزىزلەر، ھۆرمەتلىكلەر؛ چوڭلار؛ دانىشمەنلەر.

ئەئىززەئى ئەھباب — ئەزىز دوستلار؛ ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك جورىلار؛ كۆڭلى يېقىن كىشىلەر.

ئەئىممە [ائمه] (ئە) [بىرلىكى: ئىمام] ئىماملار، پېشۋالار.

ئەئىممەئى ئىسلام — ئىسلام ئىماملىرى، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋالىرى.

ئەئيان [اعيان] (ئە) 1) ئاقسۆڭەكلەر، ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىكلەر، تونۇلغان، ئاتاقلىق كىشىلەر. 2) كۆزگە كۆرۈنگەن، ئاشكارا، ئوچۇق، چۈشىنىشلىك؛

پادشاھا، يوقتۇر ھېچ پىنھان ساڭا،
زاھىرۇ باتىن ھەممە ئەئيان ساڭا.

— خەراباتى.

ئەئيانى ھەزرەت — (پادشاھ) ھۇزۇرىدىكى مەنسەپدارلار.

ئەيالەت [ايالت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەيالات] ۋىلايەت، بىرەر مەمۇرىي دائىرە.

ئەيالغۇ [ايالغو] 1) مۇزىكا ئەسۋابلىرىدىن بىرى. 2) ئۇلەن، كۈي، ئاھاڭ، تەسىرلىك قوشاق.

ئەيالغۇچى [ايالغوچى] مۇزىكانت.

ئەيب [عيب] (ئە) نۇقسان، خاتا، كەمچىلىك، گۇناھ.

ئەيىب كۆزى — نۇقسان ئىزدىگۈچى، كۆز.

ئەيىبپوش [عيب پوش] (ئە + پ) ئەيىب يوشۇرغۇچى، سىر ساقلىغۇچى، بىراۋنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرمەسلىككە سالغۇچى، ئەيىب كەچۈرگۈچى.

ئەيبجو [عيب جو] (ئە + پ) ئەيىب ئاختۇرغۇچى، كەمسىتكۈچى؛ قارا نىيەت؛ پىتنە - پاسات تارقاتقۇچى.

ئەيبجوي [عيب جوى] (ئە + پ) «ئەيبجو» غا قاراڭ.

ئەيبجويلىق [عيب جويليق] ئەيىب تېپىش، كەمچىلىك ئىزدەش؛ قارا نىيەتلىك، پىتنە - پاسات تارقاتماقلىق.

ئەيبجويلىك [عيب جويليك] «ئەيبجويلىق» قا قاراڭ.

ئەيبگو [عيب كو] (ئە + پ) چېقىمچى، يامانلىغۇچى، بىراۋنىڭ ئەيىبىنى يايغۇچى، يۈزىگە سالغۇچى.

ئەيبگوي [عيب كوى] (ئە + پ) «ئەيبگو» غا قاراڭ.

ئەيىبىنلىغ [عيبين ليغ] بەتنىيەتلىك، قارا كۆڭۈللۈك، ئىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەش.

ئەيىبىنلىق [عيبين ليق] «ئەيىبىنلىغ» گە قاراڭ.

ئەيت [ايت] 1) ئېيتماق، سۆزلىمەك. 2) يازماق، پۈتمەك. 3) ئوقۇماق. 4) كۈيلىمەك.

ئەيتام [ايتام] (ئە) [بىرلىكى: يەتىم] يېتىملار.

ئەيتىكلىك [اعتيكليك] چېقىمچىلىق، ئېغىۋا؛ گەپ - سۆز؛ تەنە.

ئەيزەن [ايضاً] (ئە) يەنە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇنىڭدىن باشقا.

ئەيش [عيش] (ئە) تۇرمۇش، ياخشى تۇرمۇش؛ ھايات. 2) خۇشاللىق، كۆڭۈللۈك؛ خۇشال - خۇراملىق، شادلىق، راھەت - پاراغەت، كۆڭۈل خۇشلۇقى:

كەتتى چۇ سەرسەرى جەھان، كەلدى نەسىمى نەۋ بەھار.
تەلبە زەللى ئەيشىدىن كۆڭلىدە نائۇمىد ئەمەس.

— زەللى.

ئەيش ئەتمەك — خۇرسەنچىلىك، كەيپ - ساپا قىلماق، كۆڭلىنى خۇش قىلماق.

ئەيش ئەھلى — ئەيش - ئىشرەت قىلغۇچىلار، بەزمىدىكىلەر.

ئەيش ئەيلەمەك — ئەيش - ئىشرەت قىلماق، كەيپ - ساپا سۈرمەك.

ئەيش بەزمى — ئويۇن - كۈلكە، خۇرسەنچىلىك، خۇشاللىق بەزمىسى.

ئەيش تەھرىسى — ئەيش - ئىشرەت ئىستىكى.

ئەيش جامى — شادلىق قەدەھى.

ئەيش خەتى — خۇشاللىق خېتى.

ئەيش دەۋرانى — خۇشاللىق ۋاقتى؛ خۇشاللىق چاغلىرى.

ئەيش سازى — ئەيش - ئىشرەتكە لازىمەتلىك جابدۇق ۋە ئوزۇقلار.

ئەيش سۇبھى — ۋىسال ئۈمىدى؛ خۇشاللىقنىڭ باشلىنىشى.

ئەيش كامى — ھالاۋەت؛ ھايات تەمى.

ئەيش گۈلبۈنى — شادلىق گۈللەپ - ياشنىغان چاغ.

ئەيش گۈلى — خۇشاللىقنىڭ ياشنىغان پەيتى.

ئەيشۇ تەرەب — شادلىق، خۇرسەنلىك، ئويۇن - كۈلكە:

ئەيشۇ تەرەبدە ئەي پەرى سەن كەبى دىلرەبا كېرەك.
دەردۇ غەمىڭدە ئۆلگەلى مەن كەبى مۇبتەلا كېرەك.

— گۇمنام.

ئەيشۇ كام — خۇشاللىق ئىستىكى؛ پاراغەت، مەقسەتكە ئېرىشىش.

ئەيشۇ مۇراد — مەقسەتكە، شادلىققا يېتىش.

ئەيشۇ نەشاد — شاد - خۇراملىق، خۇشۋاقلىق.

ئەيشۇ ئىشرەت — ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپا.

ئەيشى خىلۋەت — خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش:

ـــرا هۆسنۇڭ ئىشكارى نەقشى تابىدۇر فەلەك،
ئەيشى خىلۋەت ئىچرە ھەمتارىڭ ئەمەس ئېبردى مەلەك.

— گۇمنام.

ئەيشى سۇرۇر — ئەيش - ئىشرەت خۇشاللىقى، هايات سۆيۈنچىسى، شاد تۇرمۇش.

ئەيشى مۇدام — دائىملىق راھەت - پاراغەت مەيى، شادلىق كەيپى.

ئەيشى مۇستەدام — دائىمىي خۇرسەنچىلىك؛ ئۈزلۈكسىز ئەيش - ئىشرەت.

ئەيش پەرداز [عيش پرداز] (ئە + پ) تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈچى.

ئەيشساز [عيش ساز] (ئە + پ) ئەيش - ئىشرەتساز، ئەيش - ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەيشساز بولماق — ئەيش - ئىشرەتكە مەشغۇل بولماق.

ئەيش گۈزىن [عيش كوزين] (ئە + پ) ياخشى كۈن كەچۈرگۈچى، ياخشى مەئىشەت، ئىشرەتپەرەس، ئەيش - ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەيلەدىك [ايلاديك] ئەيلىدۇق، قىلدۇق، (پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى).

ئەيلەيۇ [ايلايو] ئەيلەپ، قىلىپ (پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكلى).

ئەيماق [ايماق] ئېيتماق، دېمەك.

ئەيمان [ايمان] (ئە) 1) ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ. 2) قەسەملەر؛ ۋەدىلەر:

ئىشق ئولمايدۇر كىشى تا كەچمەگۈنچە جانىدىن،
ۋۇسلىغە مەھرەم بولۇرمۇ ئۆتمەسە ئەيمانىدىن.

— زەلىلى.

ئەيمەن [ايمن] (ئە) 1) ئەرەبىستاندىكى بىر جاينىڭ نامى؛ 2) دەرەخ نامى:

ئەيمەن دەرەختىدىن كىم مۇساغە ئوت كۆرۈندى.
ـــى ئەنەللاھ ئەيتۇر ئەسرارى جان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

نارى ئەيمەن — ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان دەرەخ.

ئەين I [عين] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ع» ھەرپىنىڭ نامى.

ئەين II [عين] (ئە) 1) كۆز قارىچۇقى. 2) بۇلاق. 3) ئەينەك، كۆزگۈ. 4) ماھىيەت؛ جەھەت. 5) مەنبە مەنبەسى:

ـــتۇل ئەين ئىچرە رو بولدى بەلا،
ـــ - ئارى مۇستەجاب ئولدى دۇئا.

— زەلىلى.

ئەينەن تۇسەممىا سەلسەبىل — سەلسەبىل ناملىق بۇلاق.

ئەينى بىباكلىك — ئىتائەتسىزلىكنىڭ ئەينى ئۆزى.

ئەينى بىنىش — ئۆتكۈر كۆز، چوڭقۇر چۈشەنگۈچى، بىلىملىك كىشىلەر.

ئەينى تەلەتتۇف — نازۇك مۇئامىلىدە بولۇش تۈپەيلى، بىرلا ياخشىلىق ئۈچۈن.

ئەينى جەلادەت — ئەزىمەتلىك يۈزىسىدىن، چاققانلىق، تېزلىك.

ئەينى رەسۋالىق — ئۆتە رەسۋالىق؛ رەسۋالىقنىڭ ئۆزى.

ئەينى رەشك — رەشك تۈپەيلى، رەشك تەقەززاسى بىلەن، رەشكلىك قاراش (نەزەر).

ئەينى زەمان — زاماننىڭ ياخشىسى، ئۇلۇغى.

ئەينى سەفا — ساپ ئىرادە، گۈزەل ئارزۇ.

ئەينى كەرەم — ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئەينى كەسافەت — كاساپەت مەنبەسى؛ ناھايىتى كاساپەت.

ئەينى مەقسۇد — ئەسلى مەقسەت، ھەقىقىي مەقسەت.

ئەينى مۇھەببەت — مۇھەببەت تۈپەيلى؛ خالىس مۇھەببەت.

ئەينى ناز — ناز تۈپەيلى؛ نازلىق كۆز؛ پەقەت ناز قىلماقلىق.

ئەينى نەزاھەت — ھەقىقىي پاكلىق، ئەسلى پاكلىق.

ئەينى نۇر — نۇرنىڭ دەل ئۆزى، ئۆز يورۇقلۇقى.

ئەينى ھەيات ئەفزا — ھايات بېغىشلىغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى، ئىلتىپاتلىق كۆز.

ئەينى ئىززەت — ئىززەت يۈزىسىدىن، ۋەجىدىن.

ئەينى ئىفلاس ۋە فەلاكەت — ئىنتايىن چۈشكۈنلۈك ۋە پالاكەت.

ئەينى ئىنايەت — ئىنايەتنىڭ ئەينى ئۆزى؛ خالىس مېھرىبانلىق.

ئەينى يەرەقان — سېرىق كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغان كىشىنىڭ كۆزى.

ئەينە [اين] (ئە) قەيەردە؟

ئەينەلمەفەر — قاچىدىغان جاي قەيەردە؟

ئەينەين [عينين] (ئە) ئىككى كۆز.

ئەينۇلكەمال [عين الكمال] (ئە) كامالەت، بالاغەت، پەقەت كامالەت سەۋەبىدىن.

ئەينۇلھەيات [عين الحيات] (ئە) 1) ھايات بۇلىقى، ھايات سۈيى؛ 2) ئەسەر نامى:

ئەرىقنى دەيان ئىسمى «نەھرۇننەجات»،
كى سەرشارىنىڭ ئاتى «ئەينۇلھەيات».

— ئا. نىزارى.

ئەينۇليەقىن [عين اليقين] (ئە) بىرەر نەرسىنى ماھىيەتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش، بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئېنىق مەلۇمات:

كۇفرۇ ئىمان ئايەتىنىڭ شەرھىنى ساھىب نەزەر،
كۆزلەرىڭ ئاقۇ قاراسىندەك كۆرەر ئەينۇليەقىن.

— ئاتايى.

ئەينۇليەقىن ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ چىن، ھەقىقەتنى بىلگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى كىشىلەر.

ئەينىيەت [عينيت] (ئە) ئەينى ئۆزى؛ ئۆزلۈك.

ئەيۋان [ايوان] (ئە) 1) ئالدى ئوچۇق يۇكسەك بىنا، قەسىر. 2) ئالتىنچى قەۋەت ئاسمان، پەلەك؛ ئالتىنچى قەسىر:

بۇساغاڭدا كۆك تىرەر ئىبردى باشىم لۇتفۇڭ بىلە،
يەرگە چالدىڭ شىشەدەك ئەيۋانى مىينادىن مېنى.

— ئاتايى.

3) قۇياشنىڭ 12 بۇرجىكىدىن بىرى.

ئەيۋانى رىفئەت — يۇكسەك (قەسىر)؛ ئاسمان.

ئەيۋانى مۇنەققەش — بېزەكلىك، نەقىشلىك قەسىر، پەلەك، چەرخ.

ئەيۋانى مىينا — كۆك ئاسمان.

ئەيبانە [عيبانه] (ئە) جەرىمانە، تۆلەم.

ئەيىغ [ايغ] ئېيىق.

ئەيىقماق [ايقماق] ئايرىلماق؛ ئويغانماق؛ ھوشيار بولماق، ھوشىغا كەلمەك؛ چۈشەنمەك؛ پەملىمەك.

ئەيىلدوماق [ايلدورماق] ئويغاتماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك؛ ئاجراتماق.

ئەيىلماق [ايلماق] «ئەيىقماق» قا قاراڭ.

ئەيياب [عياب] (ئە) ئەيىبلىگۈچى.

ئەييار [عيار] (ئە) ھىيلىگەر، مەككار؛ سېھىرگەر.

ئەييار كۆز — ھىيلىگەر كۆز.

دىلبەرى ئەييار — سېھىرلىگۈچى دىلبەر.

ئەييارە [عياره] (ئە) مۇناپىق، ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار؛ كونا دۇنيا.

ئەيياش [عياش] (ئە) مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتپەرەس، ئەيش - ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەييام [ايام] (ئە) [بىرلىكى: يەۋم] كۈنلەر، دەۋر؛ پەيت، چاغلار، زامانلار، ۋاقىتلار.

ئۆيقۇسىز ئۆتكەزگى سەن ئەييامنى،
بىھۇدە ئۆتكەزمە سۇبھى - شامنى.

— خەراباتى.

ئەييامى ئەدل كۆرگۈزمەك — ئادالەت، ئىنساپ كۆرسەتمەك؛ ھەققانىيلىك دەۋرى، زامانى بولماق.

ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى، ياشلىق دەۋرى.

ئەييامى فاتي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر.

ئەييامى ۋىسال — يېتىشىش كۈنلىرى، ئۇچرىشىش پەيتلىرى.

زەئف ئەييامى — كۈچسىزلىك پەيتلىرى، ئاجىزلىق دەۋرى.

ئەييۇھەسساقي [ايهاالساقى] (ئە) ئەي ساقي.

ئەييۇھەنناس [ايهاالناس] (ئە) ئەي ئادەملەر، ئەي خالايىقلار!

بىلىڭ ئەييۇھەنناس يىتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغا بەرگۈم غۇلام.

— ئا. نىزارى.

ب

ب چاغاتاي ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى.

با [با] (پ) 1) بىرەر سۈپەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆز ئالدى قوشۇمچە، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەت ياسىغۇچى «لىق، چى، دار» قوشۇمچىلىرىنىڭ رولدا كېلىدۇ:

سۈلۈكەتتە ماھىر ئەجەب باتەدەب،
تەكەللۇم قىلۇر سۆتكە غۇنچە لەب.

— ئا. نىزارى.

2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: با قەلەم – قەلەم بىلەن، با تەرتىپ – تەرتىپ بىلەن، با مەسلىھەت – مەسلىھەت بىلەن. 3) «بە I» گە قاراڭ.

باب I [باب] (ئە) 1) ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق:

كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى،
كۆرۈپ شاھى فەغفۇر بۇ ئىنئامىنى.

— ئا. نىزارى.

2) بۆلۈم، قىسىم، باب:

سۆزلەشىبان ھەربىرى بىر بابىدىن،
تىز رەۋان ئۆتتىلەر تىزنابىدىن.

— زالىلى.

3) جەھەت، ساھە، مەسىلە:

پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سىنىڭدەك دەھرئارا،
كىم يۈزۈڭنى كۆردى دەر: مەريەمدىن ئېرمىشدۇر ئەفىق.

— ئۇبەيدى.

باب II [باب] (پ) ماس، مۇۋاپىق، لايىق، باب.

بابا [بابا] بوۋا؛ مويسىپىت؛ قېرى؛ بۇرۇن ياشىغان كىشىلەر، ئەجدادلار.

بابەت [بابت] (ئە) جەھەت؛ توغرىسىدا، ھەققىدە؛ تۈر، خىل.

بابەركەت [بابركت] (پ + ئە) بەرىكەتلىك، مول.

بابەھا [بابها] (پ) باھالىق، قىممەت.

بابەھائ [بابهاء] (پ + ئە) ھۆسن، جامال، گۈزەللىك، رۇشەنلىك.

بابزەن [بابزن] (پ) كاۋاپ زىخى.

بابۇل خىلاپ [باب الخلاق] (ئە) ئەگرىلىك، ناتوغرىلىق.

بابىل [بابل] (ئە) ئىراقتا قەدىمكى زاماندا مەشھۇر بولغان بىر شەھەر.

باپەندە [بافنده] (پ) باپكار، توقۇمىچى:

ۋۇجۇدىغە باپەندەنىڭ تۇشتى تاب،
زەبان چەرخىغە ئەشتى سۆزدىن تەناب.

— غەرىبى.

بات [بات] (پ) تېز، ئىلدام، ئىتتىك، پات:

قارا ساچىڭ كۆڭۈلگە كەلسە دەرمەن،
قەرارىمغەكى بات بول باشىڭ ئال، قاچ.

— ئاتابى.

بات ئەيلەمەك — تېز قىلماق، قەتئىي بەرمەك:

گەر مالنى ئەسبابى نىجات ئەيلەگەسەن،
دەرۋىشكە سەدقىسىنى بات ئەيلەگەسەن.

— نەۋايى.

باتەئەب [باتعب] (پ + ئە) 1) ھارغان، ھاردۇق يەتكەن، چارچىغان. 2) مادارسىز، كۈچسىز:

يەنە خاجە سورىدىكى، ئەي باتەئەب،
ھەلەب شەھرىگە كەلمەكىڭ نى سەبەب.

— ئا. نىزارى.

باتەرتىب [باترتيب] (پ + ئە) تەرتىپ بىلەن، تەرتىپلىك.

باتەنەززۇل [باتنزل] (پ + ئە) چۈشكۈنلۈك بىلەن، ئۆزىنى پەس كۆرۈپ.

بات – بات [بات – بات] (پ) تېز – تېز، پات – پات.

باتراغ [باتراغ] تېزرەك، پاتراق.

باتماق [باتماق] 1) چۆكمەك، غەرق بولماق، پاتماق؛ 2) يوشۇرۇنماق، كۆمۈلمەك، يوقالماق:

فەلەك ياتىب ئاياغ ئىلگىن ئۆزاتىپ،
ئىشەك يەڭلىغ قارا بالچىقتا باتىب.

— نەۋايى.

باتمان I [باتمان] ئېغىرلىق ئۆلچىمى، پاتمان.

باتمان II [باتمان] پاتمايمەن.

باتىل [باطل] (ئە) 1) بۇزۇق، بۇزۇلغان؛ بوش،

قۇرۇق:

... ئىلاھا باتىل ئىشلاردىن ماڭا بەرگىل پۇشەيمانلىق.

— ئەھمەد يەسەۋى.

2) ئاساسسىز، بىھۇدە؛ ناتوغرا، ناھەق:

قازىلار پەتۋايى بەريان ھەقنى باتىل قىلدىلار،
كۇفر ئېتىپ ئىمانە كەلمەس، كەلمەككە ئار ئەتدىلەر.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

3) يالغان، ساختا:

تەمبۇرەنىڭ باتىلە پەرۋەردەسىن،
يىرتايىن ئول باشتىن - ئاياغ پەردەسىن.

— ئەھمەدى.

باتىل ئەتمەك — بۇزماق.
باتىل بولماق — بۇزۇلماق.
باتىل خەيال — بىھۇدە، بۇزۇق خىيال.

باتىن [باطن] (ئە) 1) ئىچ، ئىچكى دۇنيا، كۆڭۈل:

قىلىپ باتىنىدە خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئۇلماقىغە نىچۇكدۇر سەبەب.

— ئا. نىزارى.

2) يوشۇرۇن، مەخپىي، پىنھان:

خۇدانىڭ خەلقىغە كۆپ جەبر ئەيلەر،
كى باتىن كۆزلەرنى كور ئەيلەر.

— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

باتىن ئەئما — زېھنىسىز، ئوقۇشسىز.
باتىن ئۆي — كۆڭۈل ئۆيى.
باتىنى قارا زاھىرى ئاق — ئىچى قارا كۆرۈنۈشى ئاق، ئىككى يۈزلىمچى.

باتىنەن [باطناً] (ئە) ئىچىدىن، يوشۇرۇن.

باتىنەن ۋە زاھىرەن — ئىچىدىن ۋە تېشىدىن.

باج [باج] (پ) پادشاھ ۋە ئۇنىڭ تەرىپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئالىدىغان سېلىقى؛ باج، ياساق:

چۇ شاھلارغا قىلساڭ ئەگەر تاجىنى،
كى ئالتۇن - كۇمۇشتىن ئالىپ باجىنى.

— غەرىبى.

باجۇد [باجود] (پ + ئە) مەرھەمەتلىك، ھىممەتلىك، سېخىي.

ۋۇجۇدى باجۇد — مەرھەمەتلىك شەخس.

باخەبەر [باخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋىرى بار:

بۇلاردىن سوراب مەن، ئايا راھبەر،
بۇ ئىشدىن فەقىرنى قىلىڭ باخەبەر.

— ئا. نىزارى.

باختەر [باختر] (پ) 1) غەرب، كۈنپېتىش.

باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربدىن شەرقىچە.

2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.

باختەن [باختن] (پ) يېڭىلمەك، ئۇتتۇرماق؛ زىيان تارتماق.

باخسۇم [باخسوم] تېرىق، بۇغداي ياكى قوناق ئۇنىدىن قىلىنغان بوزىغا ئوخشاش ئىچىملىك.

باخنامە [باخنامه] (پ) 1) لەقەم. 2) نام، ئۇنۋان، ئاتاق.

باخۇسۇس [باخصوص] (پ + ئە) 1) مەخسۇس قىلىنغان، خاس. 2) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

باخىرەد [باخرد] (پ) ئەقىل، ھوشقا ئىگە؛ ئەقىللىق، دانا.

باد [باد] (پ) يەل، شامال:

قىلىپ باد يەڭلىغ جەھاننى گوزەر،
خەبەر ئالماقىغە شەھەرمۇ شەھەر.

— ئا. نىزارى.

بادى ئەجەل — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم خەۋىرى:

بولۇپ غەرق كىشتى، فۇرۇ كەتتى ئەل،
كى تەقدىر ئىلە ئەستى بادى ئەجەل.

— ئا. نىزارى.

باد پەنەھ — شامالدىن پاناھلىنىدىغان جاي.
بادى خەزان — كۈز شامىلى:

دەر ئېردىكى تىترەپ چۇبادى خەزان،
كى ئۆچتى چىداغىم نېتەي، ئاھ، جان.

— ئا. نىزارى.

بادى سەبا — تاڭ شامىلى، مەيىن شامال.
بادى سەرسەر — ئىتتىك شامال، قاتتىق شامال، بوران:

بولۇپ بادى سەرسەر مەسەللىك ئېتى،
قاباتىپ تۇرار جۇرغا تىڭىنىڭ ئېتى.

— موللا شاكىر.

بادى سۇبھ — سەھەر شامىلى:

كىم ئايغاي شەرھى ھالىمنى قاتىڭدە،
چۇ بادى سۇبھ يەتمەس ھەزرەتىڭدە.

— لۇتفى.

بادى مۇخالىف — تەتۈر شامال:

چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىف شەدىد،
خەلايىق جانىدىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.

— ئا. نىزارى.

بادام [بادام] (پ) بادام؛ بادام شەكىللىك:

كاكۇلىنىڭ تارى داغى بادامدۇر،
كۆزلىرى گۇياكى چۇن بادامدۇر.

— زەلىلى.

بادامە [بادامه] (پ) بادام شەكىلدىكى، بادام نۇسخا.

بادامە مۇھر — بادام شەكىلدىكى مۆھۈر.

باد ئاۋەرد [باد آورد] (پ) يەل كەلتۈرگەن، شامال ئېلىپ كەلگەن؛ مۇشەققەتسىز قولغا كەلگەن.

بادە [بادە] (پ) مەي، شاراب:

ھەمە قاچتى مەندىن ھەرامزادەلەر،
چەراكىم فەقىردا تۈگەپ بادەلەر.

— ئا. نىزارى.

بادە ئاشام — مەيپەرەس، شارابخور.

بادە بەزمى — مەي زىياپىتى، ئىچىملىك ئولتۇرۇشى.

بادەئى ئەسفەر — سېرىق مەي.

بادەئى تەھۇرا — ساپ، تازا مەي.

بادەئى سەندەل — سەندەل پۇراقلىق مەي.

بادەئى گۈلپام — قىزىل، ياقۇت رەڭ مەي.

مەدەئى گۈلگۈن — قىزىل رەڭلىك سۈزۈك مەي.

بادەئى ناب — تازا، تىنىق، ساپ مەي:

ئىلىندە بىر پىيالە بادەئى ناب،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گۈلبەرگى سىيراب.

— لۇتفى.

بادەئى ھۇمرا — قىزىل مەي.

بادەئى ئىشرەت — خۇشاللىق شارابى، ئىشرەت شارابى:

نەسىب ئەتمىش فەلەك خۇنابەئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كۆرەرمۇ بادەئى ئىشرەتنى ئول ھەرگىز رەۋا بىزگە.

— مەھزۇن.

بادەئى ئىشق — ئىشق، سۆيگۈ، ۋىسال مەيى:

بادەئى ئىشقىڭدىن ئەت كۆڭلۈمنى مەست،
لىبىڭ ئول يەڭلىغكى بولغاي مەي پەرەست.

— نەۋايى.

بادەپالا [بادەپالا] (پ) مەينى سۈزۈشتە ئىشلىتىدىغان لاتا، داكا، مەي سۈزگۈچ.

بادە پەرەست [بادە پرست] (پ) مەيپەرەس، مەيگە بېرىلگەن.

بادە پەيماي [بادە پيماى] (پ) مەي قۇيغۇچى؛ مەي ئىچكۈچى:

بۇ بەزمى غۇسسە ئىچرە بادە پەيماي،
بولۇر ھەرلەھزە مۇنداق مەجلىسئاراي.

— نەۋايى.

بادە پۇرۇش [بادە فروش] (پ) مەي ساتقۇچى.

بادە كەش [بادە كش] (پ) مەيخور، شارابخور:

سەن ئەمدى غەم يېمە كۆڭلۈڭنى خۇش تۇت،
تەرەب بىرلە ئۆزۈڭنى بادەكەش تۇت.

— نەۋايى.

بادە نۇش [بادە نوش] (پ) مەي ئىچكۈچى، مەي ئىچكەن، مەيگە ئۆگەنگەن.

باد بان [بادبان] (پ) يەلكەن، يەلكەنلىك كېمە، كېمە چېدىرى:

خىرەد كىشتى ئۆزرە تىكىب بادبان،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۇيۇندەك رەۋان.

— ئا. نىزارى.

بادپا [بادپا] (پ) يەلتاپان، تېز يۈرەر؛ چاپقۇر ئات:

يەنە ئەمر قىلدى پەرى ئەي ئاتا،
يەنە كەلتۈرۈڭ تېزرەك بادپا.

— ئا. نىزارى.

باد پاي [باد پاي] (پ) «بادپا» غا قاراڭ:

چاپىپ ھەر تەرەپ بادپايى سەمەند،
شىكار ئەيلەبان بارچە پەستۇ بەلەند.

— ئا. نىزارى.

بادنەما [بادنما] پ) شامال يۆنىلىشىنى كۆرسەتكۈچى ئەسۋاب.

بادىنجان [بادنجان] (پ) پېدىگەن (چەيزە).

بادىيە [باديه] (ئە) چۆل، باياۋان، سەھرا:

كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجەب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئۇشول ۋادىيە.

— ئا. نىزارى.

بار I [بار] دۇر، ئېرۇر (كېسىملىك جۈملە ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدىغان قوشۇمچە):

شوخلۇقتىن ئوينىشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەستۇر جان بىرۇردە لەئلى شەككەر بارى بار.

— مەھزۇن خوتەنى.

بار II [بار] (پ) يۈك.

بارى ئەندۇھ — غەم يۈكى.

بارى دىل — كۆڭۈل يۈكى، كۆڭۈلدىكى تەشۋىش.

بار III [بار] (پ) 1) مېۋە؛ ھوسۇل. 2) قورساقتىكى بالا:

بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم ئىچرە بار،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.

— زەلىلى.

بار IV [بار] مەررە، قېتىم، نۆۋەت:

قىلىب نەغمىنى ئۈچ قاتار،
بۇ نەخش غەزەلنى نەچچە بار.

— موللا شاكىر.

بار ئەۋۋەل — دەسلەپكى قېتىم، بىرىنچى قېتىم، تۇنجى قېتىم.

باردىگەر — كېيىنكى قېتىم، ئىككىنچى قېتىم.

بىر بار — بىر قېتىم:

مەيخانىسىگە يول بەرسە بىر بار،
ئۆزلۈكنى تاشلاپ بولسام سەبىكار.

— خەستە.

بار V [بار] (پ) ئىجازەت، رۇخسەت، ئىزىن؛ قوبۇل.

بار ئەھلى — ساراي مەمۇرلىرى.

بار بەرمەك — كىرىشكە رۇخسەت بەرمەك، قوبۇل ئەتمەك.

بار تاپماق — كىرىشكە ئىجازەت ئالماق، قوبۇل ئېتىلمەك.

بارى ئام — ئومۇمىي قوبۇل.

بارى ئام بەرمەك — ھەممىنى قوبۇل قىلماق.

بار ئىستەمەك — رۇخسەت، ئىجازەت سورىماق.

بار VI [بار] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: ياغدۇرغۇچى، تۆككۈچى، تارقاتقۇچى، ، ياغقۇچى مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئەنبەر بار — ئەنبەر تارقاتقۇچى، گۈزەل ھىدلىق.

بارىد بار — سوغۇق تارقاتچۇچى.

كافۇر بار — كافۇر ياغدۇرغۇچى.

باراب [باراب] (پ) سۇغىرىلىدىغان يەر.

باراج [باراج] (پ) تۇغۇت ئانىسى.

بارئاغۇش [بارآغوش] بىر باغلام، بىر قۇچاق، بىر يۈدە (ئوتۇن).

باران [باران] (پ) يامغۇر:

نە نامازۇ رۇزىيۇ نە ئەيلەدىم ھەججۇ - زەكات،
بولدى ئەمدى كۆز ياشىم چۇن مىسلى باران ئەلۋىدا.

— سەدائى.

تىير باران — ئوق ياغدۇرۇش.

سەنگى باران — تاش ياغدۇرۇش.

بارە I [بارە] (پ) مەررە، قېتىم؛ «بار IV» غا قاراڭ.

بارە II [بارە] (پ) ھەق…، خۇسۇس…،

بارەسىدە [بارەسيده —] خۇسۇسىدا، ھەققىدە:

بىزنىڭ بارەمىزدە چېكىپ رەنجىنى،
ئاڭا ئەرزىمەس بەرسە مىڭ گەنجىنى.

— ئا. نىزارى

بارە III [بارە] (پ) قەلئە، قورغاننىڭ تېمى.

بارە IV [بارە] (پ) ئات، ئۇلاغ.

بارە-بارە [بارە-بارە] (پ) بىر قېتىم - بىر قېتىم، ئاستا - ئاستا، بارا - بارا.

بارەندە [بارنده] (پ) ياغقۇچى.

بارەندە ئەبر — يامغۇرلۇق بۇلۇت.

باربار [باربار] (پ) قايتا - قايتا، تەكرار - تەكرار.

باربەست [باربست] (پ) يۈك تېڭىش.

بارخانە [بارخانه] (پ) چېدىر؛ مال ئامبىرى، ئامبار.

باردار [بار دار] (پ) 1) مېۋىلىك. 2) ھامىلىدار، ئېغىر ئاياغ. 3) يۈك كۆتۈرگۈچى ھامال.

بارسىپ [بارسيب] سىلكىپ، ئويىنىتىپ:

ساچ باغ ئۇچىنى بارسىپ،
مۇنساكىنى يۆرگەنىپ،
يولغا كىردى تەبرىنىپ،
يۈگۈرۈپ يۈرۈر ئېردىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

باركەش [بار كش] (پ) يۈك توشۇغۇچى، ھامال.

بارگاھ [بارگاه] (پ) 1) پادىشاھ قوبۇلخانىسى، قەسىر، ساراي:

تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاھلار،
مۇۋاپىق بولدى ئىككى پادىشاھلار.

— لۇتفى.

2) چېدىر، ئۆتاق:

يەقىن نامراتلارغا ھەم بەردى ئات،
ئاق ئۆي چادىرۇ بارگاھ بىرلە كات.

— موللا شاكىر.

3) مازار، قەسىر:

خەلق تاۋاپ ئەتمەك ئۈچۈن بارگاھ،
بارماقىنى بەرمەس ئىلكىدىن رەھا.

— زەلىلى.

فەلەك بارگاھى — ئاسمان قەسىر، يۈكسەك ئاسمان.

بارھا [بارها] (پ) بىرنەچچە قېتىم، بىرنەچچە مەررە.

بارۇت [باروت] (پ) مىلتىق دورىسى، پورۇخ.

بارۇت ساز [باروت ساز] (پ) مىلتىق دورىسى ياسىغۇچى.

بارۇتگەر [باروت كر] (پ) مىلتىق دورىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئۇستا.

بارۇر I [بارور] (پ) مېۋىلىك، ھاسىل بولغان.

بارۇر II [بارور] بارىدىغان:

قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشىق ئېلىنىڭ بولۇپدۇرۇر سەجدەگاھى بۇ بابىڭىز.

— ئۇبەيدى.

بارۇھ [باروح] (پ + ئە) روھلۇق، جانلىق، ياشناپ

تۇرغان.

بارىي [بارى] (ئە) ياراتقۇچى، ئاپىرىدە قىلغۇچى ئاللا.

بارىبان [بارىبان] بېرىپ.

بارىد [بارد] (ئە) سوغۇق.

بارىد رەتىب — ھۆل سوغۇق.

بارىد يابىس — قۇرۇق سوغۇق.

بارىقە [بارقە] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، چاقنايدىغان.

بارىقەئى زىبا — نۇرنىڭ پارلىشى.

بارىقەئى سەرمەدىي — ئەبەدەدىي روشەنلىك.

بارىقەئى لەتاپەت — يارقىن، ئىللىق گۈزەللىك.

بارىك [باریک] (پ) ئىنچىكە، نازۇك.

بارىكەللاھ [بارك الله] (ئە) ئاللا بەرىكەت بەرسۇن! خۇدا مۇبارەك قىلسۇن! :

دېدى *بارىكەللاھ مۇرادىڭغا* يەت،
نەئىش *خاتىرەڭگە* بېتەر، *قىل ئەبەت*.

— ئا. نىزارى.

بارىكبىن [بارىك بين] (پ) نازۇك نەرسىلەرنى كۆرۈپ بىلەلەيدىغان، ئۆتكۈر، زېرەك.

بارىكبىنلىك [بارىك بين لىك] زېرەكلىك، ئۆتكۈر زېھنىلىك.

بارىندەك [بارندەك] (پ) يامغۇرلۇق بولۇتتەك:

جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىندەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.

— لۇتفى.

بارەۋاج [بارواج] (پ + ئە) راۋاجلانغان، ئىشى ئالغا باسقان:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ - خەراج.

— موللا شاكىر.

بارىياب [بارياب] (پ) قوبۇل قىلىنغان، كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان.

باز I [باز] (پ) لاچىن:

چۇ ناز گۇل تەزەرۇ ئاشكار ئەيلەبان،
بەسى بازۇ شاھىن شىكار ئەيلەبان.

— نەۋايى.

باز II [باز] (پ) يەنە، قايتا:

چۇ بىر جامنى باز مەملۇ ئېتىپ،
ساقىي تۇتتى جامنى خۇشبۇ ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

باز III [باز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئوينىغۇچى، ئويناتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: مەيمۇنباز - مايمۇن ئويناتقۇچى، ئىشقىباز - ھەقىقىي ئاشىق.

باز ئەتمەك — ئويناتماق:

كەبكىدەك رەفتار ئىلە ھەر سارى ئەيلەپ جىلۋەلەر،
بەندى زۇلفىن باز ئېتىپ ئەنبەر فىشانلىقلار مۇدۇر.

— گۇمنام.

باز IV [باز] (پ) ئېچىش، ئېچىلىش؛ ئۇچۇق:

ئۆتۈپ ئېردى گۈل كۈن بۇ يەڭلىغ ئۇمۇر،
ئەجەب ۋاقىئە باز تاپتى زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

بازار [بازار] (پ) سودا - سېتىق قىلىنىدىغان جاي، بازار.

بازارگان [بازاركان] (پ) بازارچى، سودىگەر، ئېلىپ - ساتار.

بازارى [بازارى] (پ + ئە) بازارلىق، بازار ئەھلى.

بازئاۋەرد [باز آورد] (پ) قايتا كەلتۈرۈش؛ ھەدىيە، سوۋغا.

بازەۋق [با ذوق] (پ + ئە) زوقمەن، زوقمەنلىك بىلەن.

بازبان [بازبان] (پ) لاچىنۋاز، لاچىننى شىكارغا ئۆگەتكۈچى، لاچىن بىلەن شىكار قىلغۇچى.

بازبىن [بازبين] (پ) بىلەت سانىغۇچى.

بازجۇست [بازجست] (پ) ئاختۇرۇش، تەكشۈرۈش.

بازجۇست ئەيلەمەك — قىدىرماق.

بازگەشت [بازگشت] (پ) قايتىش، يېنىش.

بازگەشت ئەيلەمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك.

بازگۇن [بازگون] (پ)؛ 1) تەتۈر، چەپ، ئەكس. 2) بەختسىز.

بازگۇنە [بازگونه] (پ) «بازگۇن» غا قاراڭ.

بازگوي [بازگوي] (پ) ناخشا، غەزەلدە بىر سۆزنى ياكى بىر بېيىتنى قايتىلاپ تەكرار ئېيتىش.

بازۇ [بارو] (پ) بىلەك:

كى بازۇسىدۇر مىسلى شاخى چىنار،
يۈزى ئاي مەسەللىك ئۆزى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

بازۇيى ئەدل — ئادالەت قولى.

بازۇلۇق [بازولوق] 1) بىلەكلىك. 2) كۆچمە: كۈچلۈك:

چۈكىسىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۆھ ئانداغكى بىد.

— ئا. نىزارى.

بازى [بازى] (پ) ئويۇن؛ ئالداش.
بازى بەرمەك — ئالدىماق.
بازى يېمەك — ئالدانماق.

بازىچە [بازيچه] (پ) 1) ئويۇنچۇق؛ قوچاق؛ 2) چاقچاق.
بازىچەئى ئەتفال — بالىلار ئويۇنچۇقى.

بازىگەر [بازيگر] (پ) ئويۇنچى، مەسخىرىۋاز.

باسەفا [باصفا] (پ + ئە) ساپالىق، تازا، يېقىملىق:

كۆرۈپمەن ئەجەب گۈنبەزى باسەفا،
كى ئۇستاد ئىلكىدە تاپمىش بەنا.

— ئا. نىزارى.

باسرۇغ [باسروغ] 1) ئاق ئۆي ئۈستىگە ياپىدىغان كىگىز. 2) باسقۇچ (باسىدىغان).

باسقۇن [باسقون] تاجاۋۇز، ھۇجۇم.

باسۇت [باسوت] ياردەم، قوللاش، مەدەت، ياردەمچى، يۆلىگۈچى، كۆيۈنگۈچى.

باسىبان [باسيبان] بېسىپ:

ئون كىشىدە ئالتە ئىبشەك، ئىككى قوي،
گاھ باسىبان يۇقارى، گاھىدا ئوي.

— زەلىلى.

باسىت [باسط] (ئە) 1) ئېچىلغان، يېيىلغان. 2) كۆڭۈل ئاچقۇچى.

باسىرە [باصره] (ئە) كۆرۈش قۇۋۋىتى، كۆرۈش سەزگۈسى؛ كۆز.

باسىق [باسيق] بېسىملىق، چىداملىق.

باسىن [باسن] باسما، مەتبەئە.

باسىنج [باسنج] زۇلۇم، ئېزىش.

باسەۋەللاھ [باسوى الله] (ئە) ئاللادىن باشقىسى:

ئاھىكىم ئول بادەدىن نۇش ئەيلەسەم،
باسەۋەللاھنى فەراموش ئەيلەسەم.

— خەراباتى.

باشەرەف [باشرف] (پ + ئە) شەرەپكە ئىگە، ئالىيجاناب، ئېسىل:

تىلەر ئەردى ھەقدىن كى قابىل خەلەف،
مۇناجات ئەيلەپ شەھى باشەرەف.

— ئا. نىزارى.

باشەفىق [باشفيق] (پ + ئە) شەپقەتچى، ھېسداشلىق قىلغۇچى:

مەلىكە دېدى: *خاجەئى باشەفىق،*
نەچۈك كەل دۇرۇر سىزگە بولغان رەفىق.

— ئا. نىزارى.

باشۇكۇھ [باشكوه] (پ) شەۋكەتلىك، سەلتەنەتلىك؛ تەنتەنىلىك؛ تەمكىن، سالماق:

شەھەنشاھ ئانداغ ئىرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ - كوھ،

— ئا. نىزارى.

باشارماق [باشارماق] باشقۇرماق، يولغا سالماق.

باشام [باشام] (پ) پەردە، ئىشىك ياكى دېرىزە پەردىسى.

باشامە [باشامه] (پ) ئاياللارنىڭ چۈمپەردىسى.

باشقان [باشقان] باشلىق، يۇرت چوڭى.

باشقالىق [باشقاليق] ئىختىلاپ، ئايرىمىلىق، جۇدالىق.

باشى [باشى] (پ) رەھبەر، باشلىق، سەردار.

باشىر [باشير] سۆت بىلەن:

ئانىڭدەك ئەتىلەر بارچەسى تەدبىر،
كى بىر - بىرىگە قاۋۇشقاي شەھدۇ باشىر.

— لۇتفى.

باغ [باغ] (پ) گۈلزار، گۈلشەن، باغ.
باغۇ بوستان — باغ ۋە گۈلزارلار، ياشنىغان باغ:

يەنە ئەيلەدى باغۇ - بوستانلار،
كى پەيدا قىلىبان گۈلىستانلار.

— غەرىبى.

باغۇراغ — باغ ۋە دالا، باغ ۋە ئوتلاق:

ئاندا گەر قىلساڭ تەمەئكىم سەرۋىيۇ ھەم باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گۇشەئى دىۋار تۇت.

— مەھزۇن.

باغى ئىرەم — جەننەت بېغى؛ كۆچمە: ناھايىتى ياخشى باغ:

يا پەرى يا ھۆر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەرىم دۇچارى كاشغەر.

— گۇمنام.

باغى ۋىسال — ۋىسال بېغى.
باغى جەننەت — جەننەت بېغى، بوستان.
باغى جىنان — «باغى جەننەت» كە قاراڭ:

مەلامەت ئوقىدىن جىسمىمدە ھەددىسىز يارەلەردۇر كىم،
بولۇرمۇ ئىشق ئىلىگە يارەلەر باغى جىنان بىر كۈن.

— گۇمنام.

باغى رەھمەت — رەھمەت بېغى.
باغى رىزۋان — جەننەت.

باغات [باغات] (پ) باغلار، باغلىق جايلار.

باغى [باغى] (ئە) باش تارتقۇچى؛ ئازغۇنلۇق.

باقى [باقى] (ئە) 1) ئەبەدى، دائىمىي، مەڭگۈ:
ئەلقىسسە، بۇ شاھلارغا ھەياتلىق باقى بولماي، جەھان سەلتەنەتنى بېرىپ، بۇ فەلەكى غەددار پات فۇرسەتتە ياندۇرۇپ ئالدى.

— موللا سىدىق.

2) قالدۇق، ئېشىپ قالغان نەرسە:

نېچۇك جان بەرمەسۇن ۋەسلىڭ تىلەپ دەردۇ فىراقىدىن،
قەلەندەرغە ۋىسالىڭ دەۋلەتۇ ھەم ئۇمرى باقىدۇر.

— ئۇبەيدى.

باقىئى ئۇمىر — قالغان ئۆمۈر:

قەدەھگەردان قىلىبان ساقىئى ئۇمىر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىئى ئۇمىر.

— لۇتفى.

باقىمەندە [باقى ماندە] (پ) قالدۇق، قالدۇق قەرز؛ باقىمەندە.

باك [باك] (پ) 1) قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە:

دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۈرەكىنى چىقارىپ باك قىلسا.

— لۇتفى.

2) زەرەر:

جان ئەگەر ئول ئارەز ئۇچۇن بارسا يوق، كۆڭلىدە رەھىم،
سۇسىزىن يۈز بالىغ ئۆلسە بەھرىغە نې باك ئېرۇر.

— لۇتفى.

3) ئەندىشە، يىغا - زار:

ئاقىل ھۇۋەيدا بولۇپ ئەيلەدى باك،
بەرەھنە سەبر باقاسىنى قىلدى چاك.

— ئەھمەدى.

باكاۋۇل [باكاول] پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان خىزمەتچى، ئاشپەز:

باكاۋۇل پادشاھغە پەركەچىدۇر،
سىلىپ دىۋانغە ئىش يەتكۇرگۇچىدۇر.

— مەھزۇن.

باكەمال [باكمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، يېتىلگەن؛ مۇكەممەل؛ تالانتلىق، ئىقتىدارلىق:

ھۇنەرمەنلىكتە ئەجەب باكەمال،
ۋە لېكىن ئاڭا ئەردى ئون ئىككى سال.

— ئا. نىزارى.

باكى [باكى] (ئە) يىغلىغۇچى.

باكىر [باكر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن.

باكىره [باكره] (ئە) توي قىلمىغان قىز.

باڭ [بانگ] (پ) قىچقىرىلغان، ۋارقىرىغانئاۋاز، سادا، پەرياد:

بۇ ۋەسۋاس ئىلە تۈن ئۆتۈپ ئاتتى تاڭ،
كى مۇرغى سەھەر ئول زەمان ئۇردى باڭ.

— ئا. نىزارى.

باڭى بەلەند — يۇقىرى ئاۋاز:

بەيت ئوقۇپ ئۈچ كىشى باڭى بەلەند،
يۈردۈكۈ قالدى سىپىلى ياركەند.

— زەلىلى.

بال I [بال] (پ) قانات.

بالۇ پەر — قانات - قۇيرۇق:

دېمە قىرغول، كەبۇتەر بىرلە ئۇرمىش بالۇ پەر،
شۇڭقار ئىلە ھەم خىرام ئولمىش ھەۋا ئۈستىدە قار.

— سەبۇرى.

بال II [بال] (ئە) كۆڭۈل، دىل، خاتىرە.

بال III [بال] ھەسەل.

بالا [بالا] (پ) ئېگىز، يۇقىرى، ئۈستۈن:

گۈلشەن گۈلى تازە، قەدى سەرۋ ئولمەقى بالا،
قەدىڭ تۈز ئۆلۈپ تازە ئاچىلغانىڭ ئۈچۈندۇر.

— گۇمنام.

بالىباس [بالباس] (پ + ئە) كىيىم كىيگەن، كىيىملىك:

رەسۇلى خۇدا دېدى ئولدۇركى ناس،
جەھان مەجلىسىدە بولۇر بالىباس.

— غەرىبى.

بالىق [بالق] بېلىق:

گەھى قەئر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۈستىدە كۇن بىرلە ئەنباز.

— لۇتفى.

بالىن [بالين] (پ) ئورۇن - كۆرپە، چۈشەك:

ئانى يانقوزۇپ ئۆيدە بالىن ئۆزە،
نە بالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

بام [بام] (پ) 1) سۇبھى، تاڭ. 2) ئۆگزە، ئۆگزە ئۈستى:

كى بىر ھۇجرا تەئيىن قىلىپ بام ئۆزە،
چىكىپ ئاھۇ - ئەفغان چىقىپ تام ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

بامەسلەھەت [بامصلحت] (پ + ئە) مەسلىھەت بىلەن، پىكىرلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ.

بامداد [بامداد] (پ) ئەتىگەن؛ ئەتىگەنلىك ناماز.

بامىدە [باميده] ئۆگزىدە:

تىڭلادىم ئول ھالىنى ھەيرەت تۈنى،

يەتتى فەلەك بامىدە غەۋغا ئۈنى.

— ئەھمەدى.

بامىقدار [بامقدار] (پ + ئە) مىقدارلىق، باھالىق، قەدرى بار.

بان [بان] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، شۇ ئىسىم بىلدۈرگەن شەيئىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچىنىڭ نامىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم ياسايدۇ:

باغبان - باغۋەن، پاسبان - پاسىۋان، دەرۋازەبان - دەرۋازىۋەن:

بۇلار ھەر بىرى بىر جەھانبان ئىدى،
جەھان مۈلكىگە خانۇ خاقان ئىدى.

— ئا. نىزارى.

2) قاراۋۇل، قاراۋۇللۇق قىلغۇچى:

سىپەند ئېرمەس ئوت ئۈزرە ئول سەنىڭكى دانەئى خالىڭ،
ئەسىرىڭ بەند ئەتمەكلىككە ئول بانى زەنەخداندۇر.

— گۇمنام.

بانەۋا [بانوا] (پ) ئاۋازى ياخشى، ئاۋازلىق: باي، بەختلىك.

بانو [بانو] (پ) ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئاياللارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ قوللىنىلىدۇ: خانىم، ئايىم:

تاماشا قىلىپ سائەتى ماھۋەش،
كى بانۇيى ئالى نەسەب شاھۋەش.

— ئا. نىزارى.

بانى [باني] (ئە) بىنا قۇرغۇچى، بىناكار.

باھ [باه] (پ) جىنسىي مۇناسىۋەت، جىنسىي قۇۋۋەت.

باھەسرەت [باحسرەت] (پ + ئە) ھەسرەتلىك:

مۇنىڭدەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۈنچە روبەرو باھەسرەتۇ غەم.

— لۇتفى.

باھەم [باهم] (پ) بىرلىكتە.

باھەيات [باحيات] (پ + ئە) ھاياتبەخش، جانلىنىپ تۇرغان.

باھۇزۇر [باحضور] (پ + ئە) ھۇزۇر قىلىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال:

كىلىپ تاغۇ تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.

— موللا شاكىر.

باھۇنەر [باهنر] (پ) ھۈنىرى بار، كەسپى بار.

باھىر [باهر] (ئە) روشەن، ئېنىق، ئاشكارا.

باھىس [باحث] (ئە) ئىزلەنگۈچى، تەتقىقاتچى.

باۋەفا [باوفا] (پ + ئە) ۋاپادار، ئىشەنچلىك، سادىق.

باۋەر [باور] (پ) 1) ئىشەنچ، ئېتىقاد:

كى باۋەر قىلمىسا ئۇشبۇ سۆزۈمگە بىۋەفا دىلبەر،
يىيرىپ بۇ كۆكرىكىم خەنجەر بىلەن باغرىمنى كۆرسەتسەم.

— ئا. نىزارى.

2) توغرا، ھەقىقەت.

باۋەر ئەتمەسلىك — ئىشەنمەسلىك، چىنپۇتمەسلىك؛ گۇمان، شۈبھە بىلەن قارىماق:

باۋەر ئەتمەس نەچچە قان يۇتسام يۈزىنىڭ يادىدا،
كۆرمەدىم دەپ كۆزلەرىڭدىن ئىشقىنىڭ ئاسارىنى.

— ناقىس.

باۋەر ئەيلەمەك — ئىشەنمەك، چىنپۇتمەك.

باۋەر بولماق — ئىشەنچلىك بولماق:

بەرمەپ ئېركەن ھەقتەئالا ساڭا ھەرگىز ئېئتىقاد،
مىنىڭ دېدىم ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساڭا.

— ئۇبەيدى.

باۋەر قىلماق — ئىشەنچ قىلماق:

مەنىڭ ئىشقىمنى باۋەر قىلمادى، قاشىمغە كەلتۈرگىل،
كۆرۈپ ھالىم قولىن تىشلەپ نەچاغلىق شەرمسار ئولسۇن.

— گۇمنام.

باۋۇرچى [باورجى] ئاشپەز:

باۋۇرچى قىلدىلەر تويدى قېرىننى،
قوغۇنلار ئاراسدا بىپھتەرىننى.

— مەھزۇن.

باۋۇرچىخانە [باورجى خانە] ئاشپەزخانا.

باۋۇجۇد [باوجود] (پ + ئە) 1) مەۋجۇتلۇققا ئىگە، ۋۇجۇدقا كەلگەن. 2) شۇنداق بولسىمۇ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇپ:

باۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دونخسال،
تونىگە تىكمىش ئىدى گەردۇن مىسال.

— نەۋايى.

بائېئتىقاد [بااعتقاد] (پ + ئە) ئېتىقاد بىلەن، ئېتىقادى بولغان ھالدا:

دېدى: ئاندا شاپۇرى بائېئتىقاد،
قىلاي كارىڭىزدا فەقىر ئېئتىماد.

— ئا. نىزارى.

بائىس [باعث] (ئە) 1) سەۋەب، ۋەج، باھانە:

چۇ بائىس بولۇپ دەردى سەرگە خاجە،
كى فائىل بولۇپ دەردى سەرگە خاجە.

— ئا. نىزارى.

2) ئاساس، مەنبە:

سەنسىز بىلمەم ئۆزۈم بەلكىم ئۆلۈك مەن يا تىرىك،

بائىسى ئۆمرى ئەزىزۇ ئىفتىخارىم قايداسەن؟

— ئۆبەيدى.

بائىسى ئەفگارلىغ — غەمكىنلىك، كۆڭلى غەشلىكنىڭ سەۋەبى.

بائىسى تەھەييۇر — ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىسى دەرد — غەم، دەردنىڭ سەۋەبى.

بائىسى غەمكەش — غەم يېيىشنىڭ سەۋەبى:

ئىشق ئارا جانۇ دىلىم ھەردەم كەشاكەشلىقدادۇر،
بائىسى غەمكەشلىك ئول دىلجۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

بائىسى قۇۋۋەت — قۇۋۋەت مەنبەسى.

بائىسى ئىفتىخار — ئىپتىخارلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىجازەت [باجازت] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن؛ رۇخسەت بىلەن.

بائىدراك [باادراك] (پ + ئە) ئىدراكلىق، زېھنى ئۆتكۈر، پاراسەتلىك.

بائىلىم [باعلم] (پ + ئە) ئالىم، ئىلىملىك.

بائىمتىياز [باامتياز] (پ + ئە) ئىمتىيازغا ئىگە، ئىمتىيازلىق.

بايەد [بايد] (پ) 1) جەزمەن، چوقۇم، زۆرۈر. 2) مۇمكىن، ئېھتىمال:

كى بايەدكە شايەد ئاتا ئەيلەگىل،
بۇ ئېھسان ئىشىن بى خەتا ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى.

بە [به] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىپ سۈپەت ياسايدۇ:

بەقۇۋۋەت - قۇۋۋەتلىك، بەھۇزۇر - ھۇزۇرلۇق.

2) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ ئورۇن، يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:

كى ئاندىن يۈرۈپ تېز ئەيلەپ سەمەند،
كى داخىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.

— ئا. نىزارى.

3) جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا كېلىپ «مۇ، ۋە، ھەم» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

يارنى سۇراغلاپ دەشت بەدەشت، كۇھ بەكۇھ يۈرەي،
مەجنۇن سىفەت دىلبەر ئۈچۈن ئەيلە ئارىسىز.

— موللا بىلال.

4) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

مەجنۇ دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دېدىكىم، قىلايىن قىزىمنى دوخول.

— ئا. نىزارى.

بەئەين [بەعين] (پ + ئە) ئاجرىتىپ بولمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش، ئۆزىنىڭ ئوخشىشى، خۇددى ئۆزى:

ماڭا بۇ سەفەرنىڭ ئىشىدۇر زەدۇر،
بۇ يولنىڭ غەمىدۇر بەئەينى سۇدۇر.

— ئا. نىزارى.

بەباد [بباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ بىكارغا.

بەباد بەرمەك — بىكارغا كەتكۈزمەك، ھاۋاغا ئۇچۇرماق.

بەباد ئولماق — بىكارغا كەتمەك، سورۇلماق.

بەباد ئولماغاي — بىكار كەتمىگەي، يوق بولمىغاي.

بەبر [ببر] (پ) يولۋاس:

بۇ بېشەكىم ئۆتەردە ۋەھم ئېتىپ لال،
سالۇر بەبر ئاندا پەنجە شىر چەڭگال.

— نەۋايى.

بەبرى خۇنرىز — قان تۆككۈچى، يىرتقۇچ يولۋاس.

بەبرى بەيابان — سەھرا يولۋىسى.

بەت I [بط] (ئە) ئۆردەك.

بەت كەباب — ئۆردەك گۆشىدىن تەييارلانغان كاۋاپ.

بەت II [بت] (پ) «بەد» گە قاراڭ:

ئاران قويدى ئېسە تاتماغە قۇرسەت،
تاتار - تاتماستىن يىغدى سۇفرەنى بەت.

— لۇتفى.

بەتائەت [بطائت] (ئە) ئاستىلىق، سۆرەلمىلىك.

بەتالەت [بطالت] (ئە) 1) بىكار تەلەپلىك، ئىشسىزلىق. 2) باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق؛ دادىل.

بەتەر [بتر] (پ) «بەدتەر» گە قاراڭ:

فۇرقەتىدە كىم ئۆلۈمدىندۇر خەتەر،
سەككىز ئۇچماق، يەتتى دەۋزەختىن بەتەر.

— لۇتفى.

بەتەڭ [بتنگ] (پ) تار، سىقىلغان.

بەتەڭ كەلمەك — سىقىلماق، تويماق:

كەلدىم ئوشۇل ھالدە جاندىن بەتەڭ،
چىقتى خارابەتتە غەۋغايى جەڭ.

— ئەھمەدى.

بەتەمام [بەتمام] (پ + ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن، تولۇقى بىلەن:

ئالدى سەبرىم ئول پەرىزاد، دىلىم ئالدى قەددى شەمشاد،
مېنى كۆرۈپ بولدى ناشاد بەتەمامى خەيلى ئەفلاك.

— موللا بىلال.

بەتتال [بطال] (ئە) 1) كېرەكسىز، ئىشتىن چىققان،

قىممىتى يوق. 2) بىكارچى، ئىش قىلمايدىغان. 3) باتۇر، قەھرىمان.

بەتلان [بطلان] (ئە) پايدىسىز؛ يالغان، ساختا، ئىشەنچسىز.

بەتن [بطن] (ئە) قورساق، ئىچ:

چۈ ئىزھار ئېتىپ مەزھەرى ئىشقىنى،
سەدەپ بەتنىدىن گەۋھەر ئىشقىنى.

— ئا. نىزارى.

بەچە [بچه] (پ) گۆدەك، بالا خىزمەتكار، بالا ئويۇنچى:

ئالىپ كىردى ئول قەسر ئەيۋانغە،
كى ئول بەچە ئولتۇرغۇزۇپ يانىغە.

— ئا. نىزارى.

بەچچە [بچه] (پ) «بەچە» گە قاراڭ.

بەخت [بخت] (پ) شادلىق، مەمنۇنىيەتلىك، ئارمانسىزلىق؛ ئامەت، تەلەي؛ ئىقبال، تەقدىر؛ بەخت.

بەخت ئەختەرى — بەخت يۇلتۇزى.

بەختى بەد — بەختى قارا:

قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراسىڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەردۇر بۇ نارىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.

— ئۇبەيدى.

بەختى بەلەند — بەختلىك، ئامەتلىك.

بەختى بىدار — ئويغاق بەخت، دائىمىي بەخت.

بەختى كامران — بەختكە ئېرىشكەن، مەقسىتىگە يەتكەن، بەختلىك.

بەختى گۇمراھ — ئاداشقان، بەختسىز.

بەخش [بخش] (پ) بەرمەك، بېغىشلىماق؛ ھەدىيە قىلماق؛ ئىگە بولماق:

ئاتام ئېردى ئول شەھر ئارا تاج بەخش،
كى شەھلىق بىلەن نەچە يىل سۈردى رەخش.

— ئا. نىزارى.

بەخشايىن [بخشاين] (پ) 1) كەچۈرۈم قىلماق. 2) تۆھپە، ھەدىيە، ئىنئام.

بەخشەندە [بخشنده] (پ) بەرگۈچى، بەخش قىلغۇچى.

بەخشىش [بخشش] (پ) ھەدىيە، سوۋغا؛ ئېھسان، سەدىقە.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بەخىل [بخيل] (ئە) پىخسىق، بېخىل؛ ئىچى تار، ئاچكۆز.

بەخيە [بخيه] (پ) تىكىش، كىيىمنىڭ تىكىشى، جىيەك.

بەخيەساز — جىيەك تىككۈچى.

بەد [بد] (پ) 1) يامان، يارىماس، بۇزۇق:

كېلىپ ئىشكىگە دائىم گەدادەك تەلمۈرۈپ تۇردۇم،
گەدالىق بەد ئىدى دوستلار، گەدادىن بەلكى خار بولدۇم.

— موللا بىلال.

2) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە كېلىپ «يامان، بۇزۇق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:

قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراسىڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەدۇر بۇ نارىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.

— ئۇبەيدى.

3) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، ئىسىم بىلدۈرگەن مەنىنىڭ يامانلىق تەرەپتىكى سۈپىتىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ:

بەد بەشىرە — سەت چىراي؛ بەدھال - ھالسىز؛ بەدخۇي - قىلىقى يامان.

بەدئامۇز [بدآموز] (پ) 1) يامانلىققا ئۆگەنگەن. 2) يامانلىقنى ئۆگەتكۈچى.

بەداھەت [بداهت] (پ) 1) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ 2) تاسادىپىي ۋەقە.

بەد ئاۋاز [بدآواز] (پ) ئاۋازى خۇنۇك، ئۈنى يېقىمسىز.

بەدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، دەسلەپ:

شەبابەت زەمانى بەدايەت ئىدى،
مېنىڭ ۋەرزىشىم كۆپ ساياھەت ئىدى.

— ئا. نىزارى.

بەدئايىن [بدآيين] (پ) 1) قانۇن - شەرىئەتنى ئىنكار قىلىدىغان، گۇناھكار. 2) دىنسىز، دىنغا ئىشەنمەيدىغان.

بەدئەختەر [بداختر] (پ) بەختسىز، بەختى قارا، تەلەيسىز.

بەدەخشان [بدخشان] (پ) ئابغان تۈركلىرى ئورۇنلاشقان بىر ناھىيىنىڭ نامى ۋە ئۇ يەر لەئل بىلەن تونۇلغان، بەزىدە لەئل مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدۇ:

بارچە خوش قامەت سەفا تەلئەت ۋە لېبكىن باتىنى،
ئاق قوناق شەخى، سۇنۇق شىشە، بەدەخشان كورسى.

— ناقىس.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاننىڭ قىزىل تېشى؛ قىپقىزىل لەۋ؛ سۆيگىنىنىڭ قىزىل لېۋى:

مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر، خۇرشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۈرەكىم قان ئەيلەدىڭ لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.

— ئۇبەيدى.

بەدئەدا [بدادا] (پ) 1) قوپال سۆزلۈك، ئاچچىق تىللىق؛ 2) خۇنۇك، يېقىمسىز تاۋۇش.

بەدەر [بەدر] (پ) قويۇۋېتىلگەن؛ قاچقان.

بەدەر كەتمەك — نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز كەتمەك، قارىسىنمۇ كۆرسەتمەي كەتمەك:

قايان تەرەپكە بەدەر كەتتى ئول،
يۈگۈرماق بىلە باقمايىن ئوڭ ۋە سول.

— ئا. نىزارى.

بەدئەفئال [بدافعال] (پ + ئە) قىلىقى سەت، خۇلقى يامان، قىلىقسىز.

بەدەل [بدل] (ئە) ئالماشتۇرۇش: ئالماشتۇرۇلىدىغان نەرسە:

دېدى: ئون بەرابەر كۆمۈشتۇر بەدەل،
بېرىڭ دەرمەھەل ئەسلە قىلماي جەدەل.

— ئا. نىزارى.

بەدەل قىلماق — ئالماشتۇرماق.

بەدئەمەل [بدعمل] (پ + ئە) يامان قىلىق، بۇزۇق ھەرىكەت.

بەدئەندام [بداندام] (پ) خۇنۇك، سەت.

بەدئەھد [بدعهد] (پ + ئە) ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان، ۋاپاسىز، تۇراقسىز.

بەدئەھدۇپەيمان [بدعهدپيمان] (پ + ئە + پ) ۋەدىسى يالغان، يالغانچى، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان:

يۈكى ئانىڭ ئەھدۇ پەيمانىدا مەن ئۇلسام داغى،
بەختى پۇرسەت تاپسالىڭ، ئول بەدئەھدۇ پەيمانىمغا ئايت.

— نەۋابى.

بەدئەھل [بداهل] (پ + ئە) بۇزۇق، پەسكەش، يامان، ناچار.

بەدەۋلەت [بەدولت] (پ + ئە) چوڭ دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە، دۆلەتمەن.

بەدەۋى [بدوى] (ئە) كۆچمەن خەلق؛ نادان، مەرىپەتسىز.

بەدەۋىيەت [بدويت] (ئە) كۆچمەنلىك؛ نادانلىق، مەرىپەتسىزلىك.

بەدبار [بدبار] (پ) قوپال، كېلەڭسىز، ئېغىر.

بەدبەخت [بدبخت] (پ) بەختسىز، تەلەيسىز؛ بەختى قارا.

بەدبەشىرە [بدبشره] (پ + ئە) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدبەيەن [بدبيەن] (ئە + پ) يامان مەلۇمات، خاتا دەلىل؛ زىيانلىق پىكىر؛ ناتوغرا مۇلاھىزە:

ۋەزىر بەدبايانغا ھاجەت ئەرمەس،
سۇئال ئەتمەك ئايانغا ھاجەت ئەرمەس.

— زەلىلى.

بەدبۇ [بدبو] (پ) ھىدى يامان، يېقىمسىز پۇراق، سېسىق پۇراق.

بەدبىن [بدبين] (پ) باشقىلارغا يامانلىق سېغىنغۇچى.

بەدتەر [بدتر] (پ) يامانراق، بەتەر:

ھەم ئول يەردە يىقىلدى زار ـ مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەدتەر ماھى قەسەبپۇش.

— لۇتفى.

بەدتەرىن [بدترين] (پ) ناھايىتى يامان، ئەڭ يامان:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زىھى بەدتەرىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.

— ئا. نىزارى.

بەدتەئم [بدطعم] (پ + ئە) تەمسىز، تەمى يوق.

بەدجەھل [بدجهل] (پ + ئە) پەيلى يامان، ئاچچىقى تېز كېلىدىغان.

بەدخاھ [بدخواه] (پ) يامانلىق سېغىنغۇچى، يامان نىيەتلىك.

بەدخور [بدخور] (پ) ئېغىزغا تېتىمايدىغان، تەمسىز.

بەدخۇ [بدخو] (پ) مىجەزى يامان، يامان خۇيلۇق؛ قوپال، يامان ئادەتلەنگەن:

بارچەغە لۇتف ئەيلەرۇ قىلماس ماڭا ھېچ ئىلتىفات،
بۇ مەنىڭ ھالىمغە ئول بەدخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

بەدخۇلق [بدخلق] (پ + ئە) خۇلقى، قىلىقى يامان.

بەدخۇي [بدخوي] (پ) «بەدخۇ» غا قاراڭ:

نەقىلدىم يارەب ئول بەدخۇي جەۋاب بەرمەس سەلامىمغە،
ئاچىغ سۆز بىرلە دەشنام ئەيلەدى شىرىن كەلامىمغە.

— مەھزۇن.

بەددىل [بددل] (پ) يامان نىيەت، شۈبھىلىك، گۇمانلىق.

بەددىل بولماق — شۈبھىلەنمەك، بەتگۇمان بولماق.

بەددىيانەت [بدديانت] (پ + ئە) دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

گەر مۇسۇلمان زادە بولسالىڭ ئەي مەھى نامېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.

— ئۇبەيدى.

بەدر [بدر] (ئە) تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:

ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئۆزىن كۆرگىلى نې يەرگە يەتكۈزۈر ھەر ماھ ـ ماھ.

— ئەتائى.

بەدرى كەۋاكەب — يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئاي:

ئۇشبۇ جەمائەت بەدرى كەۋاكەب بىز،

مەئنىسى يوق باتىلۇ بىباك بىز.

— ئەھمەدى.

بەدرى ماھ — تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
لەبلىڭ ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،
يۈزۈڭ كۆرگەچ نېچۈك كۆز ئاچمايىن ئول بەدرى ماھىمدۇر.

— گۇمنام.

بەدرى مۇنىر — نۇرلۇق تولۇن ئاي:
سەئادەت سىپىھرىدە بەدرى مۇنىر،
دىيانەت ئېلى ئىچرە رەۋشەن زەمىر.

— ئا. نىزارى.

بەدرەگ [بدرک] (پ) تېگى پەس، ناپاك، ئىپلاس:
بەرىپ قىممەتىنى كەنىزەك ئۈچۈن،
فوسۇنساز پۇرمەكىر بەدرەگ ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

بەدرەڭ [بدرنگ] (پ) 1) رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى بەدرەڭ.

— مەھزۇن.

2) رەڭگى سەت بىر خىل قوغۇن.

بەدرۇددۇجا [بدرالدجى] (ئە) تۈندىكى تولۇن ئاي:
ئايا شاھى لەۋلاك بەدرۇددۇجا،
شەفائەت مەيدىن ماڭا قىل ئەتا.

— ئا. نىزارى.

بەدرۇز [بدروز] (پ) يامان كۈن، بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەدزاد [بدزاد] (پ) يامان، يارىماس ئادەم:
يەنە قول ئۇزاتتى پەرىزادغە،
يەنە ئۇردى خەنجەرنى بەدزادغە.

— ئا. نىزارى.

بەدزەبان [بدزبان] (پ) تىلى يامان، يامان سۆزلۈك.

بەدسىگال [بدسگال] (پ) نىيىتى يامان، نىيىتى بۇزۇق:
قەزار كىرىپ باغ ئارا پىرى زال،
بۇيى زاھىرى، باتىنى بەدسىگال.

— ئا. نىزارى.

بەدشەكىل [بدشكل] (پ + ئە) كۆرۈنۈشى سەت، خۇنۈك.

بەدفەرجام [بدفرجام] (پ) ياخشى نەتىجە بەرمەيدىغان، يامان ئاقىۋەتلىك.

بەدكار [بدكار] (پ) ئەخلاقسىز، يارىماس، يامان ئىش قىلغۇچى:
ناقىساكىم قەدرى كەمدۇر ئەھلى ئىلىم، قارىيۇ، دەرۋىشنىڭ،
فاسىقۇ بەدكار، بەدخۇ مۇھتەرەم ئىنسان ئارا.

— ناقىس.

بەدكەردار [بدكردار] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يامان قىلىقلىق:
قىلۇرمەن شىكىۋەلەر مەككارەلەردىن،
نە بەدكەردار بەد خۇنخارەلەردىن.

— مۇھەممەد سادىق.

بەدكارلىق [بدكارليق] ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق:
ساڭا كەسىب بەد فېئىل بەدكارلىق،
ماڭا كەسبدۇر ئەبرىشىمكارلىق.

— غەرىبى.

بەدگۇمان [بدگمان] (پ) گۇمانخور، يامان نىيەت؛ شۈبھە.

بەدگۇمان ئەيلەمەك — گۇمان قىلماق، شۈبھىلەنمەك.

بەدگۇمان بولماق — شۈبھە بىلەن قارىماق، گۇمانلانماق:
نېتىپ قاشىمدا كۆرەي دېۋلەركى، باردۇر ئىشىم،
مەلايىك ئۆتسە ئانىڭ سارى بەدگۇمان بولماق.

— نەۋايى.

بەدگۇمانلىق [بدگمانليق] ئىشەنمەسلىك، گۇمانخورلۇق.

بەدگوي [بدگوي] (پ) يامان سۆزلىگۈچى؛ قوپال سۆز؛ تۆھمەتچى، غەيۋەتچى.

بەدگويلۇق [بدگويلوق] تۆھمەتچىلىك، غەيۋەتچىلىك:
كىشىدىن ساڭا يەتسە بەدگويلۇق،
ئاڭا ئەيلەسەڭ ئۆزنى خوشخويلۇق.

— غەرىبى.

بەدگەۋھەر [بدگوهر] (پ) ئەسلى يامان، ئەسلى پەس.

بەدگەۋھەرلىغ [بدگوهرليغ] ئەسلى يامانلىق، ئەسلى-زاتى پەسلىك.

بەدلەھجە [بدلهجه] (پ + ئە) قوپال سۆزلۈك، سۆزى يېقىمسىز، سېسىق گەپ قىلىدىغان.

بەدمەسلەھەت [بەدمصلحت] (پ + ئە) يامان مەسلەھەت بەرگۈچى، بۇزۇق نىيەتلىك:
ئەداۋەت سارىگە بەد مەسلەھەتلەر،
ئىلاج كورىدىن كاج مەسلەھەتلەر.

— مۇھەممەد سادىق.

بەدمېھر [بدمهر] (پ) شەپقەتسىز، مېھرسىز، كۆيۈمسىز:

كۆڭۈلنى باغلىما مېھرىغە ئول ئېرۇر بەدمېھر،
دېمى بۇزال نېچە ئەلنى ئاتەۋان قىلادۇر.

— غەرىبى.

بەدنام [بدنام] (پ) يامان نام چىقارغان، نامى بۇلغانغان، نامىغا داغ چۈشكەن، يامان ئاتلىق:

چىقاردى يۈلەپ بارچە خەددامىلار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدناملار.

— ئا. نىزارى.

بەدنەپەس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى سوغۇق، يامانلىق كۆزتكۈچى.

بەدنەپس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى يامان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان.

بەدنەما [بدنما] (پ) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدنەماي [بدنماي] (پ) «بەدنەما» غا قاراڭ:

بۇ كەسسىپ ئىچرە ئۇمر ئۆتسە ھالىڭغا ۋاي،
داغى بەخىر ئېتەر سەنمۇ، ئەي بەدنەماي.

بەدنىھاد [بدنهاد] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يىرگىنچلىك، سەت، كۆرۈمسىز:

كىچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھقە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

بەدھال [بدحال] (پ + ئە) 1) ئەھۋالى يامان، ناچار؛ بەختسىز:

چۇ تەبىبە قىلىپ بارچە جۇھھالغە،
كى ئىبرەت قىلىپ جۇملە بەدھالغە.

— ئا. نىزارى.

2) جانسىز. كۈچسىز، مادارسىز:

ۋەلې نەۋرۇز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال.
كۆز ئاچمادى تاڭ ئاتقۇنچە قالىپ لال.

— ئا. نىزارى.

بەدھال ئولماق — ھالسىزلانماق، يامان ئەھۋالغا قالماق، كۆڭلى بۇزۇلماق:

زەمانى تۇرۇپ ئانچە بەدھال ئولۇپ،
ئاڭا سۆز قىلىشقە تىلى لال ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

بەدھەيبەت [بدهيبت] (پ + ئە) كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان، ۋەھىمىلىك؛ سەت، قوپال.

بەدھۇش [بدهوش] (پ) ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىزلانغان، بىھوش:

ساقىيا، ھىجران خۇمارى لالۇ بەدھۇش ئەيلەمىش،
بەرمەگەيسەن بىزگە يەتسە دەۋرى ساغەر ئىنتىزار.

— نەۋايى.

بەدۇك [بدوك] بۈيۈك، چوڭ؛ ناھايىتى.

بەدىماغ [بەدماغ] (پ + ئە) 1) دىمىغى ئۈستۈن، كىبىرلىك، تەكەببۇر. 2) يۇقىرى پەرۋاز:

بەلكى بۇ فەسلى باغ ئۆتەر، قۇمرىيۇ - تۇتى، زاغ ئۆتەر،
سەرۋۇ يەنە بەدىماغ ئۆتەر، بەلكى بۇ نەۋبەھار ئۆتەر.

— موللا بىلال

بەدىھە [بديهه] (ئە) ھازىر جاۋابلىق؛ ئۇشتۇمتۇت، بىردىنلا ئېيتىلغان سۆز.

بەدىئ [بديع] (ئە) نەپىس، گۈزەل، نادىر؛ تازا، ساپ.

ئىلمى بەدىئ — ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسىنىڭ 3 - قىسمى؛ ئىستىلىستىكا.

بەدىئ خۇبى مەنزەر — ناھايىتى گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك:

يەمەن خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

بەدىئ ئولماق — گۈزەل، نەپىس بولماق، گۈزەللەشمەك.

بەدىئە [بديعه] (ئە) 1) گۈزەللىك، نەپىسلىك، كۆركەملىك. 2) كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، ماختاشقا سازاۋەر بەددىئىي ئەسەر.

بەدىئۇەش [بديعوش] (ئە + پ) مۇكەممەل، ئاجايىپ نادىر يېزىلغان شېئىرلار.

بەدىئىي [بديعي] (ئە) سەنئەتلىك، ئىستېتىكىلىق.

بەر I [بر] (پ) 1) سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «قا، غا؛ دا، دە؛ ئۈستىدە، توغرىسىدا...» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. 2) بەزىدە «بە» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

بەركەمال — تولۇقى بىلەن؛ بەردەۋام - داۋاملىق.

بەر II [بر] (پ) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە، پايدا، مەنپەئەت:

كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەككەر تاپار.

— نەۋايى.

بەر تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرە ئالماق:

قەدىمىنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر،
مېنى كۆرمەس پەرىتەك ئادەمىلەر.

— لۇتفى.

بەر يېمەك — لەززەتلەنمەك، پايدىلانماق:

سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىن غەمخار،
ۋىسالىڭدىن يېسۇن بەر ئاخىرى كار.

— لۇتفى.

بەر Ⅲ [بر] (پ) بەدەن، گەۋدە؛ كۆكرەك.

بەر Ⅳ [بر] (ئە) قۇرۇقلۇق، يەر؛ دەشت، چۆل.

بەررۇ **بەھر** — قۇرۇقلۇق ۋە سۇ، يەر يۈزى.

بەرابەر [برابر] (پ) تەڭ، بىر خىل؛ بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان:

كىم ئۆرتەي دېدى ئالەمنى سەراسەر،
تىلەدى كۆرمەدى گۈلنى بەرابەر.

بەرات [برات] (ئە) 1) يارلىق؛ ئازارلىق خېتى:

مۇشكىن خەتىكى چەشمەئى ھەيۋان نەباتىدۇر،
بىر دانە جان ئەڭەكى تىرىكلىك بەراتىدۇر.

— ئاتايى.

2) قەمەرىيە يىلى ھېسابىدا 8 - ئاينىڭ نامى، شەبان؛ بايرام:

ئەي قەلەندەر، گەر تاپىشسام ئول پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىبغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.

— ئۇبەيدى.

بەرئامەد [برآمد] (پ) چىقىش، كۆتۈرۈلۈش، يۈكسەلىش.

بەراي [براي] (پ) ئۈچۈن؛ چۈنكى، ... لىقتىن؛ ھەققىدە.

بەرايى **خۇدا** — خۇدا ھەققىدە، خۇدالىق ئۈچۈن:

مەنى ئاندا يەتكۇر بەرايى خۇدا،
قۇدۇمىڭغە ياران، بۇ جانىم فىدا.

— ئا. نىزارى.

بەرايا [برايا] (ئە) خالايىق؛ مەخلۇقات:

رەئاياغا قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەراياغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

بەرەس [برص] (ئە) ئاق كېسەل؛ پېسە.

بەرەنداز [برنداز] (پ) بۇزغۇچى، بەرباد قىلغۇچى، ۋەيران قىلغۇچى:

چۈن ئەمەلى بىرلە نەۋاساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۈنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.

— نەۋايى.

بەرەندە [برنده] (پ) ئىگە بولغان، ئېرىشكەن، ئالغان؛ ئىگە بولغۇچى؛ يەڭگۈچى، غالىب.

بەرەھنە [برهنه] (پ) 1) قىپيالىڭاچ، كىيىم - كېچەكسىز:

بولۇپ سەر بەرەھنە بارىپ مەن يەقىن،
سالام ئەيلەدىم يەرگە سۇرۇب جەبىن.

— ئا. نىزارى.

2) كەمبەغەل، يوقسۇل.

بەرباد [برباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ شامال بىلەن سورۇلغان، يوقالغان؛ ۋەيران، خاراب، يوق:

نەسىمى يار قويىنىدىن تاپىلسە،
سۇلەيمان مۈلكىنى بەرباد ئوقۇرلەر.

— ئەتايى.

بەرباد **ئەتمەك** — «بەرباد قىلماق» قا قاراڭ:

نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۆلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

بەرباد **قىلماق** — يوق قىلماق، تۆگەتمەك، شامالغا ئۇچۇرۇۋەتمەك.

بەربەت [بربط] (ئە) بەربەت، ئۆردەك شەكىلدىكى چالغ ئەسۋابى:

كى قانۇنۇ تەنبۇرۇ بەربەت، غەجەك،
يەنە چەڭۇ سەنتۇر ياشىل چەمبەرەك.

— ئا. نىزارى.

بەربەتزەن [بربطزن] (ئە + پ) بەربەتچى.

بەربەتنەۋاز [بربطنواز] (ئە + پ) بەربەت چالغۇچى.

بەربەر [بربر] (پ) 1) ئافرىقىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قەبى خەلقى. 2) ۋەھشىي، ياۋۇز. 3) تەييار، تەييارلانغان، ھ زىرلانغان:

ئايرىلار بولسالڭ مېنىڭدىن، ئەي دىلاۋەر، ئەلۋىدا،
مەنمۇ ھەم ئەمدى كېتەرمەن سۈيى بەربەر، ئەلۋىدا.

— موللا بىلال

بەرتەرەپ [برطرف] (پ + ئە) چەتتە، ياقتا؛ ياقلى بىر ياقلىق، بىر تەرەپتە.

بەر تەرەپ **قىلماق** — بىر ياقلىق قىلماق؛ تازىلىما تۈگەتمەك:

كەلدى سەفا لەشكەرىيۇ تۇزدى سەف،
قىلدى ئەدالەت چېرىكىن بەر تەرەف.

— ئەھمەدى

بەرجا [برجا] (پ) مۇناسىپ، ئورۇنلۇق.

بەرجامەندە [برجامنده] (پ) بىر جايدا ئولتۇرۇ قالغان، سەپەرگە چىقمىغان.

بەرجاي [برجاي] (پ) جايغا، ئورۇنغا:

تۇرۇپ تويلاپ ئول ئەلدە بىر - ئىككى ئاي،
كېتۇردىلەر تەرەب شەرتىنى بەرجاي.

— لۇتفى

بەرجەستە [برجسته] (پ) چوقچىيىپ تۇرغان، كۆرگ كۆرۈنەرلىك، گەۋدىلىك.

بەرخ [برخ] (پ) ھەسسە، نېسىۋە، ئۈلۈش؛ قىسمەت.

بەرخەبەر [برخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋەر تاپقان، بىلگەن:

دېمەككى كىم، بەرخەبەر بول، تەلبە كۆڭلۈمدىن چۈئول،
قايدە كىم بارسە نەۋايىنى خەبەردار ئەيلەمەس.

— نەۋايى.

بەرخوردار [برخوردار] (پ) 1) بەھرىمەن، پايدىلانغۇچى. 2) بەختىيار، خۇشال، شاد - خۇرام.

بەرخوردارلىغ [برخوردارليغ] 1) بەھرىمەنلىك. 2) بەختىيارلىق، شادلىق، خۇشاللىق.

بەرخى [برخى] (پ) بىرئاز، قىسمەن.

بەرد [بەرد] (ئە) سوغۇق:

ساچىپ ئول كىشى يۈزۈمە ئابى سەرد،
ھەرارەت كېتىپ تەندەكى، بولدى بەرد.

— ئا. نىزارى.

بەردار [بردار] (پ) پايدا ئالغۇچى؛ بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.

بەردە [برده] (پ) قۇل، ئەسىر، تۇتقۇن:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەر كەردەسى.

— ئا. نىزارى.

بەردەدار [بردەدار] (پ) قۇلدار، قۇل ئىگىسى.

بەردەم [بردم] (پ) قاۋۇل، كۈچلۈك، ساغلام، تېتىك.

بەردەۋام [بردوام] (پ + ئە) داۋاملىق، توختاۋسىز.

بەردۇش [بردش] (پ) يەلكە، مۈرە، ئۈچا.

بەررۇي خاك [برروى خاك] (پ) تۇپراقتا، توپىدا؛ تۇپراق ئاستىدا:

قالىبىدىن رۇھ بارىپ ئېرىدى پاك،
ياتىپ ئۆلۈكلەر كېبى بەررۇي خاك.

— ئەھمەدى.

بەررە [بره] (پ) 1) پاقلان، قوي. 2) كېيىك بالىسى:

كى ئاھۇ بەررە لەھمەسى جانۋەر،
ئىنزافە ئاڭا شەھدۇ شەكەر.

— ئا. نىزارى.

3) ئاجىز، دەرمانسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بەرزەخ [برزخ] (ئە) 1) ئىككى نەرسىنىڭ ئارىلىقى؛ بوغۇز. 2) جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى. 3) قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك ھالەت.

بەرزەڭگى [برزنكى] (پ) قاپقارا ئادەم؛ ھەيۋەتلىك.

بەرزگەر [برزكر] (پ) دېھقان، يەر تېرىغۇچى، ئورۇق چاچقۇچى.

بەرش [برش] (پ) ئۈمىد، ئارزۇ.

بەرغئاب [برغ آب] (پ) توغان، توسما.

بەرف [برف] (پ) قار:

ئەجەب گىريە ئاغاز ئېتىپ مەن شىگەرف،
چېكىپ ئاھى سەردۇ تۆكۈپ ئەشك بەرف.

— ئا. نىزارى.

بەرق [برق] (ئە) 1) چاقماق، چېقىن، يېشىن:

غەم كۈنجىدە ھىجران تۈنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۈن بەرق يانىپ ۋەئدەئى يالغانىڭ ئۆچۈندۇر.

— گۇمنام.

2) ئوت:

سىنىڭ يادىڭ دىلىم ئارامىدۇر، زىكرىڭ ئېرۇر قەندىم.
كۆڭۈل يورۇتقۇچى شەمئىمۇ جان كۆيدۈرگۈچى بەرقىم.

— موللا بىلال.

3) شولا، نۇر:

ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقىدىن مەدھى نۇبۇۋۋەت مۇنبەرى.

— سەبۇرى.

بەرق ئەيلەمەك — «بەرق ئۇرماق» غا قاراڭ.

بەرق ئۇرماقا — 1) چاقنىماق، پارقىرىماق. 2) نامايان بولماق، كۆرۈنمەك:

دۇدى ئاھىم بەرق ئۇرۇپ ھەردەم فەلەكنىڭ ئۈستىدە،
بۇ ئەزىز جىسمىم كۆيۈپ كۈل بولدى كەلمەيدۇ ھەنۇز.

— سەدائى.

3) كۆچمە: گۈللەپ - ياشنىماق، روناق تاپماق.

بەرقۇ شەرار — چاقماق ۋە ئۇچقۇن:

گۇمنامغە جەننەت گۈلى، دەۋزەخ ئوتى تەڭدۇر،
ئىشق ئوتى فەنا قىلدى نە بەرقۇ نە شەرارمەن.

— گۇمنام.

بەرقى شەرەر نەما — چاقماق چاقتۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى:

چىقسە باشىغە تاج تاقىپ كۆيدۈرۈر ئەلنى ئوت ياقىپ،
چەر سارىغە قاراپ باقىپ بەرقى شەرەر نەما كۆرۈك.

— گۇمنام.

بەرقى ئاپەت — ئاپەت چاقمىقى، جان ئاپىتى، تېز كەلگەن ئاپەت:

تىيرى بارانى غەمىڭ كۆڭلۈمگە كىم ياغدى، ئېرۇر،
ھەر تەرەفدىن ئافەت لەمئەئى پەيكان ئاڭا.

— نەۋايى.

بەرقى ئەجەل — ئۆلۈم چاقمىقى:

بەرقى ئەجەل چابۇكىگە مەركەبى تېز،

سالسبان رۇھ خەيلى ئىچرە گۇرىز.

— نەۋايى.

بەرقى خاتىف — كۆز قاماشتۇرغۇچى چېقىن.
بەرقى خۇ — چاقماقتەك تېز ماڭغۇچى، چاپقۇر.
بەرقى خىز — «بەرقى خۇ»غا قاراڭ.
بەرقى رەخشان — پارلىغان چاقماق، چېقىن؛ كۆچمە: سۈزۈك مەي.
بەرقى ھەۋا — چاقناق، پارلاق ھاۋا.
بەرقى ۋىسال — ۋىسال نۇرى، ۋىسال ئوتى.
بەرقى ئىشق — ئىشق چاقمىقى، ئىشق ئوتى:

دەردۇ ئەلەم بەھرىدە مەن غەرقى ئىشق،
شۇئلە ۋۇجۇدۇمدىن ئۇرار بەرقى ئىشق.

— ئەھمەدى.

بەرقەرار [برقرار] (پ + ئە) قەتئىي، تۇرغۇن، دائىمىي، قارار تاپقان.

بەرقرەۋ [برق رو] (ئە + پ) چېقىندەك تېز يۈرگۈچى.

بەرقۋەش [برق وش] (ئە + پ) چاقماققا، چېقىنغا ئوخشاش، چېقىنسىمان:

... بۇراقى بەرقۋەش ئۆزرە چىققانى.

— نەۋائى.

بەرقئاسا [برق آسا] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش.

بەقئاسار [برق اسار] (ئە + پ) «بەرقئاسا» غا قاراڭ.

بەرق رەفتار [برق رفتار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتەك تېز يۈرىدىغان.

بەرق مىسال [برق مثال] (ئە) 1) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش. 2) شاد - خۇرام، كۆركەم:

رۇتبەسى ئانداكى يۈز پەيكى خايال،
ئۇرسا يۈز مىڭ قەدەمى بەرق مىسال.

— نەۋايى.

بەرقۋار [برقوار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش:

چاپار ئېردى ھامۇن ئارا بەرقۋار،
قىلىپ ھەۋزگە يەتكەلى ئىختىيار.

— ئا. نىزارى.

بەرقىن [برقين] (ئە + پ) قەتئىي، قايتمايدىغان، ئىرادىلىك.

بەركە [بركه] (ئە) كۆل.
بەركەئى ماھىيان — بېلىقلىق كۆل.

بەركەمال [بر كمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، كەمكۈتسىز، مۇكەممەل، يېتىلگەن:

ئانى سۆيگىل ھۆسنى بولغاي بەر كەمال،
بولماغاي مۇمكىن قۇياشقا زەۋال.

— سەبۇرى.

بەركىتمەك [بركيتماك] تەييارلىماق، تەخ قىلماق:

غەزەلچىغە جەرمەندە تەييار ئېتىپ،
دەغى باخشىلار داپلىرىن بەركىتىپ.

— غەرىبى.

بەرگ I [برگ] (پ) 1) يوپۇرماق؛ مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە. 2) ياخشىلىق:

بەرگىم قانى بەر يۈزىنى لالە رەڭ قىلۇر،
كۆرسە كىشى دېگەي ئەجەب لالە زاردۇر.

— موللا بىلال.

بەرگى ئەسفەر — سېرىق يوپۇرماق:

خەزان ئىچرە چۇن بەرگى ئەسفەر ساچىپ،
فەلەك ھەر سارى يۈزمىڭ ئەختەر ساچىپ.

— نەۋايى.

بەرگى سەمەن — ياسمەن يوپۇرمىقى، ياسمەن مېۋىسى:

ئىشق ئەسرارىنى ھەر چېھرەسى زىبا بىلمەس،
بۇلبۇل ئەفغانىنى ھەر بەرگى سەمەنسا بىلمەس.

— ناقىس.

بەرگى شەجەر — دەرەخ يوپۇرمىقى.
بەرگى كاھ — سامان پارچىسى.
بەرگى گۇل — گۇل يوپۇرماقلىرى.
بەرگى لالە — لالە يوپۇرمىقى.
بەرگى ئۇمىد — ئۈمىد يوپۇرمىقى، ئۈمىد مېۋىسى.
بەرگى نەي — قوغۇننىڭ بىر تۈرى، ناشپىكەر:

قوغۇن كەلدى بۇ يەردە بەرگى نەي دەپ،
سۆزۈمنى ئەيتىبان تورماي كېتەي دەپ.

— مەھزۇن.

بەرگ II [برگ] (پ) 1) ئەسۋاب، جاھاز، بېزەك. 2) زورۇر نەرسىلەر؛ مەجلىس، سەپەر ئەنجاملىرى.

بەرگەسەن [برگاسن] بەرگىيسەن:

كۆزگۈ ئول بولغايكى تارتىپ يۈز بەلا،
بەرگەسەن لەۋھى زەمىرىڭگە جىلا.

— نەۋايى.

بەرگەران [برگران] (پ) ساقىت.
بەرگەران بولماق — ساقىت بولماق، قۇتۇلماق:

كى ئەي فەرزەند، غەمدىن بەرگەرن بول،
بۇ ئىشكىم كامىڭ ئولمىش كامران بول.

— نەۋايى.

بەرگەشتە [برگشته] (پ) 1) ئارقىغا قايتقان، ئايلانغان،

2) ئىستى قايتقان.

بەرگەشتە بەخت — بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەرگەشتەلىك [برگشتەليك] قايتقانلىق، كەينىگە كەتكەنلىك، يۈز ئۆرۈگەنلىك:

قىلىكىدىن زىھى يەتتى سەرگەشتەلىك،
يۈزۈمنى بۇ رەڭ بەخت بەرگەشتەلىك.

— ئا. نىزارى.

بەرگرىز [برگ ريز] 1) يوپۇرماق تۆككۈچى؛ خازان، خازان بولۇش:

چىمەن يوق ئەمدى باغ ئارا بۇ رۇستەخىز،
كى ئېتىبان سەرسەرىدەي بەرگرىز.

— نەۋايى.

2) قېرىلىق؛ ئامەتسىزلىك، بەتەلەيلىك.

بەرگرىز بولماق — خازان بولماق.

بەرگرىزان [برگ ريزان] (پ) يوپۇرماق تۆكۈلۈش؛ كۈز.

بەرگۇ [برگو] سىلىق تارتۇق، سوۋغا.

بەرگۈزىدە [برگزيده] (پ) تاللانغان، تاللاپ ئېلىنغان؛ ئالاھىدە:

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۆئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋبەتى.

بەرگۈزىن [برگزين] (پ) تاللاپ ئېلىنغان.

بەرگۈزىن ئەۋقات — ياخشى يېمەكلىكلەر.

بەرگۇم [برگوم] بېرىمەن:

دېدى شاھغە: شەيخ ئالىيجاناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۇم جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

بەرگۋەش [برگوش] (پ) يوپۇرماقسىمان.

بەرنا [برنا] (پ) 1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ 2) ياش يىگىت:

يۈزى شەمسى قەمەر يەڭلىغ قەدى شەمشاد ئول بەرنا،
ئەگەر بىلسەڭ مېنىڭ يارىم ھەمەئەلدىنكى سەدرەدۇر.

— سەدائى.

بەرنامە [برنامە] (پ) پىلان، پروگرامما.

بەرھەم [برهم] (پ) يوقىلىش: يوقىتىش؛ نابۇت قىلىش:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىكىڭ خەيلى سىپاھدۇر.

— گۇمنام.

بەرھەم بەربەك — توختاتماق، خاتىمە بەرمەك؛ يوق قىلماق:

ئەگەر يەلدا تۈنىدە ئاي يۈزۈڭدىن پەردەنى ئالساڭ،
بۇ يەلداغا بېرىپ بەرھەم ئۇشۇل شەبنى زىيا ئەيلەر.

— موللا بىلال.

بەرھەم قىلماق — پاراكەندە، پەرىشان قىلماق، يوقاتماق.

بەرھەم زەدە [برهم زده] (پ) يوقالغان، ئۆچكەن:

تولا قەھر ئىلە رەڭگى بەرھەم زەدە،
سەلافەت بىلە قىلغۇسى ئەربەدە.

— ئا. نىزارى.

بەرھەق [برحق] (پ + ئە) ھەق، ھەققانىي، چىن، راست، توغرا.

بەرئەفتاد [برافتاد] (پ) يىقىلغان، يىقىلىپ چۈشكەن:

تا ھىسسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئەفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

بەرى I [برى] ھەممە، ھەممىسى، بارى، بارچىسى:

قىز مەئنىسىگە چەندان ئەسرارى ھەمە مەئنا،
شەرھ ئەيلەسە ئاشىقلار ئالەم بەرى ھەيران قىز.

— سەدائى.

بەرى II [برى] (ئە) خالىي، خالىس، پاك، تازا.

بەزە [بزە] (پ) گۇناھ، جىنايەت، ئەيىب:

يوقسە يالغان دىمەكدەكىم بەزەدۇر،
چۈن ئۇزاق چەكتى ئەسرۇ بىمەزەدۇر.

— نەۋايى.

بەزەك [بزك] بېزەك، ياسىنىش، زىننەت.

بەزەكدار [بزكدار] ياسانغۇچى، زىننەتلەنگۈچى، بېزەكلىك؛ بېزەك ئىگىسى:

بەزەكدارلارغە ياساپ سىخلار،
كى زەنجىر ئىشكەل بىلەن مىخلار.

— غەرىبى.

بەززاز [بزاز] (ئە) رەخت، گەزلىمە سودىگىرى.

بەزل [بذل] (ئە) ئىنئام، ھەدىيە، سوۋغا:

چىقىپ تەختكە ئەيلەگىل دادى ئەدل،
ئۈلۈغلار بىلەن ئەيلە ئىجلاس بەزل.

— ئا. نىزارى.

بەزل ئەتمەك — بەخش قىلماق.

بەزل ئەيلەمەك — ھەدىيە، ئىنئام قىلماق:

كۆڭلىدە ئۈمىد ئېردى بۇ شاھغە،
كى بەزل ئەيلەسەم تەختىم ئول ماھغە.

— ئا. نىزارى.

بەزلە [بذلە] (ئە) لەتىپە، چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆز؛ شېئىرنى بەدىئىي ئوقۇش.

بەزلەگۇ [بذلەگو] (ئە + پ) لەتىپە ئېيتقۇچى، كۈلدۈرگۈچى، ھېكايىچى.

بەزلەگۇي [بذلەكوي] (ئە + پ) «بەزلەگۇ» غا قاراڭ.

بەزلەسەنج [بذلەسنج] (ئە + پ) بەدىئىي سۆز ئۇستىسى، ماھارەتلىك شائىر.

بەزلۇجۇد [بذل وجود] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

بەزم [بزم] (پ) ئويۇن - كۈلكىلىك سۆھبەت، ئولتۇرۇش:

باردۇر كۆڭلى ئانىڭ دەردۇ ئەلەمنىڭ مەسكەنى،
كىمنىكىم ناقابىلۇ بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

— ئۇبەيدى.

بەزمئاراي [بزم آرای] (پ) بەزمىنى قىزىتقۇچى، قىزىقچى:

مېزبان بەنە بولدى بەزم ئاراي،
دېدى ئوت ھەر ئۇلۇپ نىشان ئەفزاي.

— نەۋايى.

بەزم ئەفرۇز — بەزمىنى قىزىتقۇچى.

بەزم ئەھلى — ئولپەتلەر، ئەيش - ئىشرەت قاتناشچىلىرى.

بەزمى دىلفەرىز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان بەزمە.

بەزمى شەۋق — ئەيش - ئىشرەت ئارزۇسى.

بەزمى ئىشرەت — ئويۇن كۈلگە، كەيىپ - ساپا.

بەزمى ۋىسال — يارغا يېتىش، يار بىلەن ئۇچرىشىش بەزمىسى.

بەزمگاھ [بزمگاه] (پ) بەزمە جايى.

بەس [بس] (پ) 1) كۇپايە، يېتەرلىك. 2) كۆپ، غايەت؛ دېمەك، بولدى؛ چۈنكى:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

بەس بولدى — يېتەرلىك بولدى، كۇپايە قىلدى.

بەس ئەيلەمەك — تەرك قىلماق، توختاتماق.

بەس قىلماق — تۈگەتمەك.

بەسا [بسا] (پ) كۆپىنچە؛ دائىم.

بەسارەت [بصارت] (ئە) 1) ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئالدىن كۆرەرلىك. 2) ئەقىللىق، دانا، ھوشيار:

يەمەن سۇلتانى چۈن كۆردى جەمالىن،
بەسارەت بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.

— لۇتفى.

بەسارەت ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر:

بەسارەت ئەھلى ئەيلەدى ئىتتىپاق،
ھەرەم جانىبىغە چۇ قويغىل ئاياق.

— ئا. نىزارى.

بەساغا [بساغا] مازار، قەبرە، قەبرىستان.

بەسالەت [بسالت] (ئە) باتۇرلۇق، چوڭ يۈرەكلىك.

بەساتىن [بساتين] (ئە) «بوستان» نىڭ كۆپلۈكى، بوستانلار، گۈلباغلار.

بەسەر I [بصر] (ئە) 1) كۆز، كۆرۈش، كۆرۈش قۇۋۋىتى. 2) بىلىم مەلۇمات:

يۈزۈڭدىن گەر يىراق سالسام نەزەرنى،
نېتەرمەن كۆزدە بۇ نۇرى بەسەرنى.

— ئاتايى.

بەسەر II [بسر] (پ) سەرەنجام، تامام.

بەسەل I [بسل] (پ) تېرىق؛ مەلۇم بىر نەرسىنىڭ كىچىك بىر پارچىسى.

بەسەل II [بصل] (ئە) پىياز.

بەست I [بسط] (ئە) 1) يېيىش، ئېچىش. 2) خۇرسەنلىك.

بەست ئەتمەك — شادلانماق؛ يايماق.

بەست II [بست] (پ) باغلىنىش، بىرىكىش؛ باغلىق، بەنت.

بەستە [بسته] (پ) باغلانغان، بەنت:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىدىن بىرىنى جەستە - جەستە دېدىم.

— نەۋايى.

بەستەئى دام ئەيلەمەك — تۇزاققا ئىلىندۇرمەك.

بەستەئى دامى فىراق — ئايرىلىش تۇزىقىغا ئىلىنغان، ھىجران تۇزىقى:

ئىش تەرىقىدىن يىراق ئەتمىش بەسى،
بەستەئى دامى فىراق ئەتمىش بەسى.

— نەۋايى.

پاي بەستە — ئايىغى باغلانغان، تۇتقۇن.

بەست فىزاي [بسطفزای] (ئە + پ) شادلىقنى، خۇرسەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى.

بەسى [بسى] (پ) 1) كۆپ، ناھايىتى كۆپ، بەك نۇرغۇن:

ئەدۇۋ خەيلىگە سالىپ شور غەۋغا،
بەسى جانلارنى ئايرىپ تەندىن ئاندا.

— مۇھەممەد سادىق.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك، غايەت، تولىمۇ:

[illegible] ئاتقۇنچە مۇنگلەنەك باش تۇتتى،
بەسى غەم يېدى ـ بۇ خۇنابە يۇتتى.

— لۇتفى.

بەسى مۇشكىل — ئىنتايىن قىيىن، ناهايىتى مۇشەققەتلىك.

بەسىت [بسيط] (ئە) 1) كەڭ، يېيىلغان. 2) ئاددىي، مۇرەككەپ بولمىغان.

3) ئارۇز ۋەزنىدە بىر بەھرىنىڭ نامى:

بارچەسىغە بار ئانىڭ ئىلمى مۇھەت،
گەر مۇرەككەپ بولسۇن ئول شەي، گەربەسىت.

— نەۋايى.

بەسىر [بصير] (ئە) كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك: سەزگۈر.

بەسىرەت [بصيرت] (ئە) كۆزى ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:

بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزە بارچە مەسنەد نىشىن.

— ئا. نىزارى.

بەسىرەت كۆزى — ئۆتكۈر كۆز.
كۆھلى بەسىرەت — كۆز سۈرمىسى.

بەشاشەت [بشاشت] (ئە) خۇش چىراي، خۇشال، تەبەسسۇم:

سۇمۇردۇم ئانى كۆپ بەشاشەت بىلە،
كى ئىلكىگە سۆيدۇم بەشارەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

بەشەر [بشر] (ئە) ئىنسان، ئادەمزات؛ ئىنسانىيەت:

بەشەرنىڭ بارچەسى يارىم ئۈچۈن ۋابەسە ھەيراندۇر،
كى بەرداش قىلا ئالغايمۇ مەلائىك كۆرسەلەر، ئايا.

— موللا بىلال.

بەشەرى جىنس — ئادەم ئەۋلادى، ئادەمزات.

بەشەرە [بشره] (ئە) چىراي، ئەپت، تۇرق.

بەشەرىيەت [بشريت] (ئە) ئىنسانىيلىك، كىشىلىك.

بەشەري [بشرى] (ئە) ئىنسانىي، ئىنسانغا مەنسۇپ:

ھۇر، يوق، يوق، نەھۇر، بەلكى پەرى،
نە پەرى، بەلكى ئاپەتى بەشەري.

— نەۋايى.

بەشەك [بەشك] (پ + ئە) شۈبھىلىك، گۇمانلىق.

بەشەگو [بەشەگو] بەش، بەش دانە.

بەشىر [بشير] (ئە) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

بەشىك [بشيك] بۆشۈك.

بەغايەت [بەغايت] (پ + ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، ناهايىتى.

بەغەير [بەغير] (پ + ئە) باشقىچە، بۆلەك، ئۆزگە.

بەغىر [بغر] جىگەر؛ بېغىر؛ قەلب، كۆڭۈل؛ يۈرەك، كۆكس.

بەغىر پارىسى — جىگەر پارىسى.
بەغىر چاكى — قەلب يارىلىرى، كۆڭۈل دەردلىرى.
بەغرى سۇۋ — مەيۈس، غەمكىن، قايغۇلۇق.

بەغياز [بغياز] (پ) ئىنئام، ئېھسان، مۇكاپات.

بەقا [بقا] (ئە) 1) باقىيلىك، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك؛ بارلىق:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئەغىز خەيالىنى مەن،
كى مۇندا خىزىردەك ئابى بەقا تىلەپ كەلدىم.

— لۇتفى.

2) ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت:

تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىيزبان،
قەزا يەتتى بولدى بەقاغە رەۋان.

— ئا. نىزارى.

بەقا ئالەمى — ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت.
بەقا دەشتى — مەڭگۈلۈك سەھرا، ئەبەدىيلىك باياۋىنى.
بەقا گۈلشەنى — جەننەت گۈلزارى.
بەقا مۈلكى — ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك ئالىمى، ئۇ دۇنيا.
بەقا نەقدى — مەۋجۇتلۇق دەۋرى.
بەقايى ئەبەد — ئەبەدىي بارلىق.
بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي، دائىمىي.
بەقايى سەرچەشم — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەسى، ئەبەدىيلىك بۇلىقى.
بەقايى كامىل — تۈگىمەس باقىيلىق.

بەقاسىز [بقاسيز] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئەبەدىي تۇرمايدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى:

بەقاسىز جەھاننىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل.

— ئا. نىزارى.

بەقەر [بقر] (ئە) كالا، سىيىر:

بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشىڭ،
بۇ ھىرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشىڭ.

— غەربى.

بەقەم [بقم] (ئە) قىزىل بوياق ئېلىنىدىغان دەرەخ؛ قىزىل بوياق؛ بەقەمنىڭ غولىغا ئوخشاش قىزىل:

كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قايناپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.

— ئا. نىزارى.

بەگسىگ [بگسيگ] بەگكە ئوخشاش، بەگدەك، بەگ كەبى.

بەڭ [بنگ] (پ) نەشە:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى، كەلدى بەدرەڭ،
چىرايى سارغايىپ يىگەن كەبى بەڭ.

— مەھزۇن.

بەڭا [بنكا] ماڭا، مەن ئۈچۈن:
شەرھى ئەھۋالىم ساڭا يەتسە نەسىھەت كەبى تەلخ،
تەلى گۇفتارىڭ بەڭا مەخمۇرە ساغەرتەك لەزىز.

— فۇزۇلى.

بەل [بل] (ئە) 1) بەلكى، ئېھتىمال:
ماڭا ھەم كەبابىنى قىلدى كەرەم،
ياڭى جان كىرىپ بەل كېتىپ ئەسلى غەم.

— ئا. نىزارى.

2) ئەكسىچە:
يوقسا يول بىر كۈن ئىككى كۆنلۈك ئەمەس،
بەل كىشى پايانىغە يەتتۈك دېمەس.

— نەۋايى.

بەلا [بلا] (ئە) قايغۇ، مۇسىبەت؛ ئاپەت، بالا، بالا - قازا:
دەشت ئارا نەۋئى بەلالار چېكىپ،
جەۋرى سىتەم بىرلە بەلالار چېكىپ.

— زەلىلى.

بەلا ئەسىرى — ئاپەتكە، بالا - قازاغا ئۇچرىغۇچى.

بەلائەھلى — ئاپەتكە ئۇچرىغۇچى، مۇسىبەتكە دۇچار بولغۇچى.

بەلا بەرقى — ئاپەت چاقمىقى.

بەلا خاراسى — بالا - قازا، ئاپەت، كۈلپەت تېشى.

بەلا دەشتى — ئاپەت، مۇسىبەت بالا - قازا سەھراسى.

بەلا سەيلى — بالا - قازا، ئاپەت سېلى، مۇسىبەت ئېقىمى.

بەلا سىپىھرى — بالا ئاسمىنى، ئاپەت كۆكى.

بەلا غۇبارى — بالا - قازا، ئاپەت، مۇسىبەت، غەم - قايغۇ توزىڭى.

بەلا كۈلبەسى — بالا - قازا، ئاپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.

بەلا لىۋاسى — بالا - قازا، ئاپەت بايرىقى، مۇسىبەت تۇغى.

بەلا مەزرەئى — بالا - قازا، ئاپەت مەيدانى، ئاپەت ئېكىنزارى.

بەلا مەسكەنى — غەمخانە؛ كۈلپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.

بەلا مەكتۇبى — ئايرىلىش - ھىجران خەۋىرى، دەرد - ئەلەم دېرىكى.

بەلا مۇغىلانى — بالا - قازا، ئاپەت تىكىنى:
ئاياققا كىرسە نې بوشقاي بەلا مۇغىلانى،
گەر ئۇلسا بادىيەدىن كەئبەئى سەفا مەلھۇز.

— نەۋايى.

بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويى — بالا - قازا، دەرد - ئەلەم، جاپا - مۇشەققەت كوچىسى، يولى:
تەنىمنى ئۆرتەگەن ئول دىلبەرىمنىڭ ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويىگە سالغان فىراقىدۇر.

— قەلەندەر.

بەلاۋۇ ۋەھشەت — بالا - قازا ۋە قورقۇنچ، خەۋپ - خەتەر.

بەلايى ياغدۇرماق — بالا - قازا، كۈلپەت، بەختسىزلىك كەلتۈرمەك.

بەلايى خۇمار — كەيپتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى، خۇمارلىق دەردى.

بەلايى ئاسمان — تەقدىر، پېشانىگە پۈتۈلگەن مۇسىبەت.

بەلايى ناگەھان — ئۇشتۇمتۇت، تاسادىپىي ئۇچرىغان بالا - قازا، كۈلپەت.

بەلايى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت، ئىشق دەردى.

بەلا ئەنگىز [بلانكيز] (ئە + پ) بالا كەلتۈرگۈچى، پالاكەتكە سالغۇچى، بالاغا قالدۇرغۇچى.

بەلابىل [بلابل] (ئە) [بىرلىكى: بۇلبۇل] بۇلبۇللار.

بەلاجو [بلاجو] (ئە + پ) «بالاجوي» غا قاراڭ.

بەلاجوي [بلاجوي] (ئە + پ) بالا - قازا تىلىگۈچى، پىتە سېلىشنى ئىزدىگۈچى.

بەلارەك [بلارك] (پ) يالتىراق تىغ، ئۆتكۈر قىلىچ.

بەلارەك زەربەتى — ئۆتكۈر قىلىچ زەربىسى.

بەلاشۇر [بلاشور] (ئە + پ) بالا تاپقۇچى، بالاغا قويغۇچى.

بالاغەت [بلاغت] (ئە) 1) ۋايىغا يېتىش، يېتىلىش، بالىغلىق. 2) سۆزنى دەل جايىدا ئىشلىتىش، بەدىئىي ئىپادە.

بەلاغەت ئەھلى — يېتىلگەن كىشىلەر، سۆز سەنئىتى ئىگىلىگەن كىشىلەر.

بەلاغەت بابى — بەدىئىي ئىپادىلەش، سۆزنىڭ يېتەرلىكلىكى.

بەلاغەت بۇرجى — بالاغەت چوققىسى.

بەلاغەت جەۋاھىرى — سۆز ئۈنچىلىرى، جىرايلىق سۆزلەر.

بەلاغەت تەزيىنى — سۆز زىننىتى.

بەلاكەش [بلاكش] (ئە + پ) جەبرى - جاپا تارتقۇچى، ئازاب چەككۈچى، بالاغا قالغان.

بەلاگەردان [بلاگردان] (ئە + پ) بالانى قايتۇرغۇچى؛ سەدىقە، قۇربانلىق.

بەلاھەت [بلاهت] (ئە) ساددىلىق، مۇلاھىزىسىزلىك:

ئون جۇزۇ تۇرۇر ئېبردى بارى ھۇسنۇڭ بەلاھەت،
قىسمەت كۆنى ھەق توققۇز ئۈلۈش سىزگە بېرىپدۇر.

— لۇتفى.

بەلەد I [بلد] (ئە) (كۆپلۈكى: بىلاد) : يۇرت، شەھەر، مەملىكەت:

خەزايىن يىغىپ لەشكەرى بىئەدەد،
تەسەررۇف قىلىپ دىيارى بەلەد.

— ئا. نىزارى.

ئەھلى بەلەد — شەھەر خەلقى، شەھەرلىكلەر:

بۇلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.

— ئا. نىزارى.

بەلەد II [بلد] (پ) 1) يول باشلىغۇچى؛ ھەمراھ. 2) كەسىپ ئەھلى، بىلگۈچى.

بەلەدىيە [بلديه] (ئە) شەھەرلىك ھۆكۈمەت.

بەلەند [بلند] 1) يۇقىرى، ئېگىز:

جۇ بەردىڭ ئاڭا رۇتبە مۇنداغ بەلەند،
قىلىپ كۆڭلىنى سېۋمەكىڭ ئەرجۇمەند.

— نەۋايى.

2) ئۇستۇن، ئەۋزەل:

كۆرۈندى جەزىرە ھەۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارنىڭكىم نەۋاسى بەلەند.

— ئا. نىزارى.

3) مۇتەۋەر، ئالىيجاناب:

ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۆمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۈز چەندان.

— مۇھەممەد سادىق

بەلەند ئەختەر — خۇش بەخت.

بەلەند پەرۋاز — 1) يۇقىرى، يۇكسەك پەرۋاز. 2) ئالىي ھىممەتلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

بەلەندۇ پەست — ئېگىز - پەس، ياخشى - يامان.

بەلەند چىقماق — داڭق چىقارماق.

بەلەند ئىدراك — ئاڭلىق، زېھىنلىك، زېھنى ئۆتكۈر.

بەلدە [بلده] (ئە) شەھەر.

بەلدەئى فاخىرە — پەخىرلىك، كۆركەم شەھەر.

بەلكى [بلكه] (ئە + پ) بەلكى، ئەمما، ياكى؛ ھەتتا؛ ئېھتىمال:

تېرىپ ئۈندۈرۈپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.

— غەرىبى.

بەلى [بلى] (پ < ئە) 1) ھە، خوش، شۇنداق؛ بەلكى:

داغى بىر كېلىپ كۆرگەنىم يارنى،
تاپىپ مەن بەلى بەختى بىدارنى.

— ئا. نىزارى.

2) ئەلۋەتتە:

كەنت - بەكەنتىنى تەماشا قىلىپ،
تۇشەۋۇ تالقان بەلى پەيدا قىلىپ.

— زەلىلى.

بەلىغ [بليغ] (ئە) ياخشى سۆزلەيدىغان، سۆزمەن.

بەلىيات [بليات] (ئە) [بىرلىكى: بەلىيە] بالالار، قىيىنچىلىقلار، كۈلپەتلەر:

خۇدا ساقلاسۇن بارچە ئاپاتىدىن،
مۇبارەك تېنىڭنى بەلىياتىدىن.

— ئا. نىزارى.

بەلىيە [بليه] (ئە) بالا، ئاپەت، بەختسىزلىك.

بەلىيەت [بليت] (ئە) «بەلىيە» گە قاراڭ:

ئەقلى - ھوشۇمدىن جۇدا ئەيلەپ، قىلىپ دىۋانەۋار،
تىيرى - بارانى بەلىيەتكە نىشان قىلغان پەلەك.

— ئا. نىزارى.

بەمەۋلا [بمولى] (پ + ئە) ياخشى دوست:

قوپتى قەلەندەرلەر تەماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.

— زەلىلى.

بەنات [بنات] (ئە) [بىرلىكى: بىنت] قىزلار.

بەناگاھ [بناگاه] (پ) تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت:

يۇرۇر ئېبردى دەريا ئارا بارچە خەلق،
بەناگاھ مۇخالىپ بوران ئۇردى ھەلق.

— ئا. نىزارى.

بەناگاھ قىلىپ قوپتى زەرگەر جەدەل،
سېنىڭ سۆزلەرىڭ بىزنى قىلدى كەسەل.

— غەرىبى.

بەناگۇش [بناگوش] (پ) قۇلاقنىڭ يۇمشاق قىسمى، قۇلاق تۈۋى:

دەمىنى چىقارماي بولۇپ دەرغەزەب،
بەناگۇشىمە بەردى قاتىغ ئەدەب.

— ئا. نىزارى.

بەند [بند] (ئە) 1) تۈگۈن، بوغۇنچە:

پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.

— زەلىلى.

2) توسۇلۇش، توسۇق:

يەنە دىۋانىلىك باشلاپ خىرەدمەند،
بولۇپ دىۋانىلەرغە مەۋسۇمى بەند.

— لۇتفى.

3) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالەت:

بۇلبۇلى خامۇش بولۇپ تابۇكەي،
بەند ئەسىرى غەزەلۇ چەڭگۇ نەي.

— زەلىلى.

4) مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.

بەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتقۇن قىلماق:

بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال سارى ئالىپ كەتتىلەر.

— ئا. نىزارى.

بەند ئەيلەمەك — 1) باغلىماق، ئەسىر قىلماق، ئىختىيارسىزلاندۇرماق. 2) توختاتماق، 3) قولغا كەلتۈرمەك، ئىختىيارىنى ئالماق:

دېسەم: زۇلفۇڭنى كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.

— نەۋايى.

4) ئىلىندۇرماق، تۇزاققا چۈشۈرمەك.

بەند بولماق — ئىگىلەنمەك، ئىشغال قىلىنماق.

بەند ئولماق — باغلانماق، يېپىشماق.

بەندى ئەزىم — يىرىك كىشەن، چوڭ كىشەن.

بەندى جۇنۇن — ساراڭنى باغلايدىغان:

پەرشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.

— گۇمنام.

بەندى زۇلف — چاچ ئۆرۈمى.

بەندى زىندان — زىندانغا ئېلىش:

تۆمۈردىن تۇزاق ئەتتىڭ ھەيۋان ئۈچۈن،
سەلاسىل ياساپ بەندى زىندان ئۈچۈن.

— غەربى.

بەندۇ كۇشاد — ئەسىرلىك ۋە ئازادلىق.

بەندە [بندە] (پ) 1) قۇل، ئەركىسىز كىشى:

سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتىبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.

— قەلەندەر.

2) تۇتقۇن، ئەسىر:

ئۇلۇستا مۇستەھقلەرنى قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد.

— لۇتفى.

3) مەھلىيا:

نۇش قىلىپ جامى مەيى لالە گۈن،
بەندە قىلاي پارەئى بىزور جۇنۇن.

— زەلىلى.

4) كەمىنە، پېقىر.

بەندەئى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنغان، ئۆز ئىختىيارىدىن چىققان:

بەشىنچىگە چۈن يەتكۈزۈپ گامىنى،
قىلىپ بەندەئى ئەمرى بەھرامنى.

— نەۋايى.

بەندەئى بىئار — نومۇسسىز، ئۇياتسىز قۇل:

كۈندە مىڭ سەۋت ئەيلەسەڭ كەتمەس قاشىڭدىن،
سۇبھى شام، ئىشىكىڭدە بۇ سەدائى بەندەئى بىئار كەچ.

— سەدائى.

بەندە پەرۋەر — ئىنسانپەرۋەر، ساخاۋەتلىك.

بەندەئى چاكار — خىزمەتكار قۇل.

بەندەئى چاۋۇش — خىزمەتكار ئىشىك ئاغىسى.

بەندەئى خاكسار — بىچارە، پەقىر قۇل.

بەندە خانە — قۇلنىڭ ئۆيى.

بەندەئى خاس — مەخسۇس قۇل، ئالاھىدە قۇل:

مەنسۇر ئىرۇر ھەق پەرەست،
ئەللاھ بىرلە قەۋلى راست.
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەندە زادە — قۇلدىن تۇغۇلغان، قۇل بالىسى.

بەندەئى فەرمان — بۇيرۇققا بويسۇنغۇچى، ئىتائەتكار.

بەندەئى مۇخلىس — ئىخلاسمەن، ساداقەتلىك قۇل.

بەندەئى نەفس — نەپس بەندىسى، ، نەپسى بۇزۇق، ئاچكۆز.

بەندە نەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان.

بەندەلىك [بندەليك] قۇللۇق، خىزمەتكارلىق؛ ئەسىرلىك:

خۇداغا بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقتۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۆللى شەرىئەتكە مۇۋافىقدۇر.

— نەۋبەتى.

بەندەۋار [بندەوار] (پ) قۇللارچە، قۇل كەبى:

كېلىپ باشىدىن ئۆيرۈلۈپ بەندەۋار،
ياقامنى تۇتۇپ يىغلادىم زار - زار.

— ئا. نىزارى.

بەندلىغ [بندلغ] باغلاقلىق، باغلىنىغلىق.

بەند - بەند [بندبند] (پ) پارچە - پارچە، ئۆگە - ئۆگۈ:

يانارىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سېنىڭ ئىشقىڭدىن، ئەي دىلبەر،

ئەگەركىم سۆئەكىمنى بەند ـ بەندىدىن جۇدا قىلسالى.

— قەلەندەر.

بەندى تار [بندتار] (پ) تور، قىلتاق:

ئەي سابا، يەتكۈز بۇگۈن، مەندىن نىگارىمغا دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ چۈشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— ئا. نىزارى.

بەنى [بنى] (ئە) ئەۋلاد، باللار.

بەنى ئادەم — ئادەم باللىرى، ئادەم ئەۋلادى:

ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدە زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.

— ئەرشى.

بەنى ئەسفەر — سېرىق جىنس، سېرىق تەنلىكلەر.

بەنى ئىسرائىل — يەھۇدىيلار.

بەھ [به] (پ) 1) ياخشى، ياخشىراق:

قەزارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.

— ئا. نىزارى.

2) ئەڭ ياخشى.

بەھا [بها] (ئە) 1) قىممەت. 2) ھۆسن، گۈزەللىك. 3) روشەنلىك. 4) ئەھمىيەت، قەدىر ـ قىممەت.

بەھادۇر [بهادر] باتۇر، پالۋان، قۇدرەتلىك:

كېلىپ تۇشتى ئاندىن بەھادۇر جاۋان،
جەنازە باشىدە قىلىپ كۆپ فىغان.

— ئا. نىزارى.

بەھار [بهار] (پ) ئەتىياز، باھار، كۆكلەم:

تۈگەندى ئەشكى گۈلگۈن، ئەمدى قالمىش زەفەرانى يۈز،
فەلەك زۇلمى بەدەل قىلدى خەزان بىرلە بەھارىمنى.

— نەۋايى.

بەھارى جەمەل — گۈزەل چىراي.

بەھارى ھۆسن — مەھبۇبە، گۈزەل.

بەھارى ۋەسىل — يېتىشىش باھارى، ۋىسال كۆكلىمى.

بەھارى ئىشق — سۆيگۈ باھارى، ئىشقىي ـ مۇھەببەتنىڭ باشلىنىشى.

بەھاران [بهاران] (پ) باھار، باھار پەسلى.

بەھارىستان [بهارستان] (پ) يېشىللىققا پۈركەلگەن گۈلزارلىق، باغچا.

بەھارگاھ [بهار گاه] (پ) ئەتىياز، ئەتىياز كۈنلىرى.

بەھاسىز [بهاسز] باھاسى يوق، قىممەتلىك، بىباھا:

ئىغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دىرەمگە بەھا ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

بەھانە [بهانه] (پ) ئۆزرە، ئاساسسىز سەۋەب، باھانە:

گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.

— لۇتفى.

بەھانە قىلماق — ئاساسسىز سەۋەب كۆرسەتمەك، ساختا دەلىل كۆرسەتمەك:

تەرزى نىگاھىدا بەھانە قىلىپ،
روبى زەمىن خانەئى خانە قىلىپ.

— زەلىلى.

بەھەم I [بهم] (پ) 1) بىرلىكتە، بىرگە:

مېنىڭكى مۇرادىم ئۆمرۈر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مۇدام.

— موللا شاكىر.

2) بىللە، ياندۇ يان:

جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرەھەم،
يۈرتى خىتاي بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.

— زەلىلى.

بەھەم بولماق — 1) بىللە بولماق، ئېرىشمەك:

ھەركىمكى بەھەم بولمادى بەندى خەم زۇلفۇڭ،
قەسدى ھەممەنىڭ ھەلقەئى چىرماشىڭ ئولۇپدۇر.

— گۇمنام.

2) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق:

ئەگەر بەرسە ھەق سىزگە قابىل خەلق،
تالڭ ئېرمەس بەھەم بولسا ئۇشبۇ شەرەف.

— ئا. نىزارى.

بەھەم II [بهم] (پ) يوقىلىش، نابۇت قىلىش:

سىزگە بەھەم يەتمەگەي ئول نازەنىن،
سۇرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.

— زەلىلى.

بەھەم يەتمەك — يوقىلىش، خاراب بولۇشقا يۈز تۇتماق، كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىماق:

بۇمۇ ھەم يەتمەي بەھەم ئەل دېسە ئول ئايىنىڭ ئىنى،
ھەرنەچچە تاش تۈشسە باشىمدۇر بەلىيەت تاغىدىن.

— گۇمنام.

بەھەمدۇللاھ [بحمدالله] (پ + ئە) ئاللاغا ھەمدۇ ئېيتىش بىلەن، ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانا ئېيتىپ:

بەھەمدۇللاھ، كۆردۈم جەمالىڭنى مەن،
قىلاي ئەمدى دەفى مەلالىڭنى مەن.

— ئا. نىزارى.

بەھر I [بحر] (ئە) [كۆپلۈكى: بىھار/بۇھۇر] دەريا، چوڭ دەريا؛ دېڭىز.

بەھر ئەخزەر — يېشىل دېڭىز.

بەھر نەۋەرد — دەريا كەزگۈچى.

بەھرۇبەر — 1) ھۆل - قۇرۇق، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق. 2) پۈتۈن دۇنيا:

بولغۇدەكسەن دەھر ئارادا پادىشاھى بەھرۇبەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سەئادەت بولسە گەرياۋەر ساڭا.

— قەلەندەر.

بەھرى جەھەل — كۆز يېشى دەرياسى.

بەھرى ئەمىق — چوڭقۇر دېڭىز.

بەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ دېڭىز، چوڭ دەريا.

بەھرى بىپايان — چەك - چېگرىسىز دېڭىز.

بەھرى بەقا — جەننەت دەرياسى، ئەبەدىيلىك دەرياسى.

بەھرى جۇد — «بەھرى كەرەم» گە قاراڭ.

بەھرى خاك — سۇ - تۇپراق:

ئېرىمەس ئۇلار تۇپراغ ۋە سەن نۇرى پاك،
خىلقەت ئۇلارغە، ساڭا بەھرى خاك.

— سەبۇرى.

بەھرى رەھمەت — ئىلتىپات، مەرھەمەت دەرياسى.

بەھرى غەم — غەم دېڭىزى.

بەھرى كەرەم — ھىممەت، مەرھەمەت دەرياسى.

بەھرى كەمال — كامالەت دېڭىزى، تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك يەتكۈزىدىغان دەريا.

بەھرى گەردۇن — ئاسمان، پەلەك.

بەھرى گۈزەشت — ئاقار دەريا:

بۇ يار ئۈستىنى دامەنى كوھى رەست،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۈزەشت.

— موللا شاكىر.

بەھرى مەۋج — مەۋجلىك دەريا، دولقۇنلۇق دېڭىز:

بۇ ھەيىندە يامانلار ئىشى تۈنتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

بەھرى ۋاسىئ — كەڭ دېڭىز.

بەھرى ئىرفان — ئىلىم - مەرىپەت دېڭىزى.

بەھرى ئىشق — ئىشق دېڭىزى.

بەھر II [بحر] (ئە) (شېئىردا) ۋەزىن، ئۆلچەم مەنىسىدە.

بەھرە [بهره] (پ) قىسمەت، نېسىۋە؛ ئۈلۈش؛ پايدا:

تۇغۇلمىش ئىدى كاشغەر شەھرىدە،
جەھانغا كېلىبان ئاتا بەھرىدە.

— ئا. نىزارى.

بەھرە يەتكۈزمەك — پايدا يەتكۈزمەك، پايدىلاندۇرماق.

بەھرە تاپماق — پايدىلانماق.

بەھرەدار [بهره‌دار] (پ) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى.

بەھرەمەند [بهرمند] (پ) بەھرە ئالغۇچى، پايدا ئالغۇچى:

ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرەمەند،
كى ھەمدۇ سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

بەھرەۋەر [بهره‌ور] (پ) پايدىغا ئىگە بولغۇچى، مەنپەئەتلەنگۈچى:

ھەمانا چىقىپ مۈلك مەيدانىدىن،
مېنى بەھرەۋەر قىلدى چەۋگانىدىن.

— ئا. نىزارى.

بەھرەۋەر بولماق — بەھرە تاپماق:

جەھان ئىچرە بول ئىلىم ئىلە بەھرەۋەر،
ھەۋايۇ ھەۋەس يولىدىن قىل ھەزەر.

— ئا. نىزارى.

بەھرەياب [بهره‌ياب] (پ) «بەھرەۋەر» گە قاراڭ.

بەھرەين [بحرين] (ئە) 1) ئىككى دەريا (رۇم ۋە پارس دەرياسى):

ئەي نەۋايى، مەجمەئۇلبەھرەين بولغاي ئاشكار،
مەيلى قىلسە سېلى ئەشكىم ناگاھان جەيھۇن سارى.

— نەۋايى.

2) شەھەر نامى.

بەھرۇلئەبرار [بحرالابرار] (ئە) ياخشىلىق دەرياسى، ياخشىلىق، ساخاۋەت.

بەھرۇننەجات [بحرالنجات] (ئە) 1) نىجاتلىق دەرياسى، قۇتۇلۇش دەرياسى. 2) پەرھاتنىڭ شىرىن ئۈچۈن قازغان كۆلىنىڭ نامى:

مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قويۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.

— ئا. نىزارى.

بەھرىنە [بحرنه] دېڭىزغا:

يولۇڭدا قاش ئېرۇر كۆز بەھرىنە يول،
ساڭا ھەر نېچەكىم مۇنداق گۈزەر بار.

— لۇتفى.

بەھس [بحث] (ئە) تالاش - تارتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىزدىنىش.

بەھس ئەتمەك — پىكىر يۈرگۈزمەك، مۇنازىرە قىلماق، تارتىشماق:

بەھس ئېتەر ئەردى مۇنەججىم سىفىر ئاغزىم نۇقتەسىن،
ھاسىلى مەبھەسنى سوردۇم ئەرسە، ئايتۇر ھېچ، ھېچ.

— قەلەندەر.

بەھمەن [بهمن] (پ) 1) شەمسىيە يىلى ھېسابىدىكى

ـ ئاي. 2) قىش ئېيى (يانۋار). 3) ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ نامى.

بەھىل [بەحل] (پ + ئە) رازىلىق، رازى:

كۆزۈم نۇرى كەتتى جەھان بولدى داج،
بەھىلدۇرمەن ئەكنۇن جان ئەتسە خىراج.

— ئا. نىزارى.

بەئۇلۇ [بەعلو] (پ + ئە) يۈكسەك، يۇقىرى.

بەۋادى [بوادى] (ئە) [بىرلىكى: بادىيە] چۆللەر، سەھرالار.

بەۋارىق [بوارق] (ئە) [بىرلىكى: بارىقە] چاقماقلار، يېشىنلەر.

بەۋاسىر [بواسير] (ئە) بوۋاسىر كېسەللىكى، گېمورروي.

بەۋەجھ [بوجه] (پ + ئە) يۈز بىلەن.

بەۋەجھى ئەھسەن — چىرايلىق يۈز بىلەن.

بەۋەقت [بەوقت] (پ + ئە) ۋاقتىدا.

بەۋەقتى بەھار — باھار ۋاقتىدا.

بەۋۋاب [بواب] (ئە) دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى.

بەئىد [بعيد] (ئە) يىراق:

جەھان ئەھلى باردۇر شەقى يا سەئىد،
بىرى يارىغە قۇرب، بىرىدۇر بەئىد.

— غەرىبى.

بەئىدۇلفەھم [بعيدالفهم] (ئە) چۈشەنچىدىن يىراق، چۈشىنىش قىيىن.

بەيابان [بيابان] (پ) سەھرا، چۆل:

تىكىپمىز بەيابان ئارا كۆپ شەجەر،
كى ئول نەخلەردىن بولۇپ كۆپ سەمەر.

— غەرىبى.

بەيات [بيات] 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى. 2) ئون ئىككى مۇقامدىن بىرىنىڭ نامى:

زىلەيخانى جۇنۇن لەشكەر چېكىپ ئەيلەر سىياسەت كۆپ،
بەيات ئاھەڭگىدىن تاشلارمۇ سەن كۆڭلۈمنى زىندانە.

— ناقىس.

بەياد [بەياد] (پ) ياد قىلىش بىلەن، سېغىنىش بىلەن؛ سېغىنىپ، ياد قىلىپ:

ئەدا ئەيلەدىم ھەر كۈنى بامداد،
قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردىم ھەقنى بەياد.

— ئا. نىزارى.

بەياز [بياض] (ئە) 1) ئاق، ئاقلىق:

ساچىڭ شاھى سەۋادى لەيلەتۇلقەدر،
يۈزۈڭ سۇبھى بەيازى لەيلەتۇلبەدر.

— سەبۇرى.

2) شېئىرلار توپلىمى.

بەياز بولماق — ئاقارماق، يورۇماق:

يەنە گۈل سەنەم ئەيلەدى ئېتىراز،
چۇ يەتتى سەھەر بولدى سۇبھى بەياز.

— ئا. نىزارى.

بەيازۇ سەۋاد — ئاق - قارا، ئاق - قارىلىق:

بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ - فەۋاد،
كى فېئلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ - سەۋاد.

— غەرىبى.

بەيازۇل بەيز [بياض البيض] (ئە) تۇخۇمنىڭ ئېقى.

بەيازۇل ئەين [بياض العين] (ئە) كۆزنىڭ ئېقى.

بەيان [بيان] (ئە) سۆز، ئىپادىلەش، تەسۋىر؛ تەرىپ، ئىزھار قىلىش؛ مەلۇمات، دەلىل:

بېھىشت دەۋزەخ تالاشۇر، تالاشماقتا بەيان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە فىرئەۋن، ھامان بار.

— ئەھمەد يەسەۋى.

بەيان ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، ئېيتماق، ئىپادىلىمە:

بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەئرىفەت،
خەرىدار بولۇپ، قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەرىبى.

بەيانى فەسىھ — گۈزەل، راۋان بايان.

بەيئەت [بيعت] (ئە) ۋەدە بېرىش؛ بويسۇنۇش:

كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.

— ئا. نىزارى.

دەستى بەيئەت — قول بېرىش، تەۋە بولۇش:

زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھالى پۇرسىش نەسىھەت قىلىپ.

— موللا شاكىر.

بەيەك [بيك] (پ) بىرلا، بىرغىنا:

كۈنكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئۆزرە گۈزار ئەيلەبان.

— ئا. نىزارى.

بەيەكبار [بيك بار] (پ) بىريولى؛ توساتتىن:

ئۇشۇل مەجلىسدەكى ئەل كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.

— لۇتفى.

بەيت I [بيت] (ئە) [كۆپلۈكى: بۇيۇت] ئۆي، خانا،

جاي:

بىلمەدىم مەن نە ئىش بولدى بۇ كۈن بۇ تۈندە،
يوق گۈل پەرى رەھنەمايىم بۇ بەيت ئىچىندە.

— سەككاكى.

بەيت كاشانە — ئۆي، خانا.

بەيتى ۋەيرانە — ۋەيرانە، خارابە ئۆي.

بەيت II [بيت] (ئە) ئىككى مىسرا شېئىر.

بەيتۇللاھ [بيت الله] (ئە) مەككە شەھىرىدىكى كەئبىنىڭ نامى؛ ئاللانىڭ ئۆيى.

بەيتۇلمال [بيت المال] (ئە(1) دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىنغان مال - مۈلۈك. 2) دۆلەت خەزىنىسى.

بەيتۇلھەزەن [بيت الحزن] (ئە) غەم ئۆيى، غەمخانا:

سەككاكىنىڭ ئۆرنىنى ئۇشۇل يۇسۇفى سانىن،
يەئقۇب بىكىن ھەجرىدە بەيتۇلھەزەن ئەتتى.

— سەككاكى.

بەيتۇلمەئمۇر [بيت المعمور] (ئە) ئاۋات ئۆي، (دىنى رىۋايەتتە: تۆتىنچى ئاسماندىكى كەبىگە ئوخشاش مۇقەددەس ئۆي):

غەنىلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتۇلمەئمۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

بەيتۇلمۇقەددەس [بيت المقدس] (ئە) قۇددۇس شەھىرى؛ قۇددۇستىكى زىيارەتگاھ.

بەيتۇلھەرام [بيت الحرام] (ئە) بەيتۇللا ۋە كەئبىنىڭ يەنە بىر نامى:

كى تەختى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام،
ئەجەم مۈلكىدە ئېردى بەيتۇلھەرام.

— ئا. نىزارى.

بەيتۇل ئىنتىزام [بيت الانتظام] (ئە) ئىنتىزاملىق، تەرتىپلىك ئۆي؛ ئىنتىزامغا سالغۇچى ئۆي.

بەيرەم [بيرم] 1) ھېيت، بايرام، شادلىق كۈنى. 2) بىر خىل نازۇك، يۇپقا بۆز.

بەيزا [بيضا] (ئە) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ نۇرلۇق:

مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن.
شۇئائى يۈزۈڭدەكى بەيزا، ئىشق.

— موللا بىلال.

يەدى بەيزا — ئاق قول، پارلاپ تۇرىدىغان قول:

ئۇلۇسقا توي بىرۇر بولساڭ قويۇپ ئالتۇن - كۆمۈش گىردە،
يەدى بەيزا بىكىن ئىلكىڭ جەھانغە زەرفىشان كەلدى.

— سەككاكى.

بەيزە [بيضه] (ئە) تۇخۇم:

بۇ تاۋۇسغە بەيزە خۇرشىدۇ ماھ،
قىلۇر رەڭ - بەرەڭ چۈجەسىن جىلۋەگاھ.

— ئا. نىزارى.

بەيزەئى زەر — ئالتۇن تۇخۇم.

بەيزەدار [بيضەدار] (ئە + پ) تۇخۇملۇق، تۇخۇمى بار، ئۇرۇقلۇق.

بەيزەۋار [بيضەوار] (ئە + پ) تۇخۇمدەك، تۇخۇم كەبى.

بەين [بين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:

قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.

— ئا. نىزارى.

بەين - بەين [بين بين] (ئە) ئارا - ئارىسىدا؛ ياخشىمۇ ئەمەس - يامانمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال؛ باراۋەر.

بەينەلئەخبار [بين الاخبار] (ئە) خەۋەرلەر ئارىسىدا، خەۋەرلەردە.

بەينەلمەنزىلەين [بين المنزلين] (ئە) ئىككى مەنزىل ئارىسى.

بەينەلمىلەل [بين الملل] (ئە) خەلقئارا، جاھان ئىچى.

بەينەھازەلفىراق [بين هذاالفراق] (ئە) بۇ ئايرىلىشتا، بۇ جۇدالىقتا:

ئىرادە قىلىپ خىزمەتىڭدىن يىراق،
كى ئىنزھار ئېتىپ بەينە ھازەلفىراق.

— ئا. نىزارى.

بەيئ [بيع] (ئە) سېتىش، سودىلىشىش:

كى بەيئ ئەتكەمەن ئانى بولدى زەرۇر،
كى نەقدىنەلەرگە يېتەدۇر فۇتۇر.

— ئا. نىزارى.

بەيئ ئەتمەك — ساتماق:

دېدى: ئۇشبۇ گەۋھەرنى بەيئ ئەتكەمەن،
ئەگەر ئالماساڭ سەن، يانىپ كەتكەمەن.

— ئا. نىزارى.

بەيئى ۋەسىل — ۋەسلىگە يېتىش سودىسى، ۋەسلىنى سېتىۋېلىش:

بارماغىم كۆكسۈمنى يارماغىلىققە دايىم بارماغى،
بەيئى ۋەسلىڭغە سانارغە ئاندا ئېردى يارماغىم.

— گۇمنام.

بەيئ شەرا [بيع شرا] (ئە) سېتىش - سېتىۋېلىش، سودا.

بەيئ شەرا ئەيلەمەك — سودا قىلماق:

ـرەمى خوشلۇق يۈزىنى بۇ جەھاندا كۆرمەدىم،
ـەن پەرى پەيكەر بىلەن تائەيلەدىم بەيئو شەرا.

— قەلەندەر.

بەيىنە [بينە] (ئە) دەلىل، ئىسپات، ھۆججەت.

بەئد [بعد] (ئە) كېيىن، ··· دىن كېيىن.

بەئدە [بعد] (ئە) «بەئد» گە قاراڭ:
ـئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
ـاشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كىبلۇر.

— نەۋبەتى.

بەئدەز [بعداز] (ئە + پ) ··· دىن كېيىن:
ـ ئېردى ئانىڭ مەقسەدىنى تاپىلىڭ،
ـكى بەئدەز ئانى خالىك بىرلە ياپىلىڭ.

— ئا. نىزارى.

بەئدەزان [بعدازان] (ئە + پ) ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭ-
ـدىن كېيىن:
ـۇ كۆڭلۈمدەكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
ـۇلۇپ بەئدەزان مۇندا قايىم مەقام.

— ئا. نىزارى.

بەئدەزىن [بعدازين] (ئە + پ) ئاشۇنىڭدىن كېيىن:
ـىدىكىم لەئلىڭ خەيالى بىرلە ئۇسرۇكمەن مۇدام،
ـەگەر ئابىھەيات ئولسە، كېرەكمەس بەئدەزىن.

— ئاتايى.

بەئزەن [بعضاً] (ئە) بەزى، بەزىدە، ئايرىم پەيتتە، گاھى - گاھىدا.

بەئزى [بعضى] (ئە) ··· نىڭ بەزىسى، ··· نىڭ بىر قىسمى، بىرئاز.

بەئس I [باس] (ئە) 1) قورقۇش. 2) ئازاب. 3) قاتتىقلىق. 4) باتۇرلۇق.

بەئس II [بعث] (ئە) 1) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش؛ 2) ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش.

بوتە I [بوتە] ئالتۇنچىلارنىڭ ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچىسى:
ـەي كۆڭۈل، ئول سىمتەن ۋەسلىن قىلۇر بولساڭ ھەۋەس،
ـىل يۈرۈڭ ئالتۇننى غەم بوتەسىدە ئىستىھان.

— ئاتايى.

بوتە I [بوتە] (1) بوتا، بوتىلاق. (2) كۆچمە م: ـەرزەنت، ئوغۇل.

بورچى [بورچى] ئاشپەز:
ـەراخور، بەكاۋۇل، بورچى، ئۆيچىسى،
ـە غەزا كارنايۇ سۇرنايچىسى.

— موللا شاكىر.

بوريا [بوريا] (پ) بورا:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشىدىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.

— غەرىبى.

بورىياباف [بورياباف] (پ) بورا توقۇغۇچى.

بوساغە [بوساغە] بوسوغا، پەس يەر.

بوستان [بستان] (پ) باغ، گۈلزار، چىمەن:
ئانى جىلۋەگەر قىلدى ئىنسان ئارا،
شەمىمىنى ئانداغكى بوستان ئارا.

— ئا. نىزارى.

بوستان ئەفرۇز — گۈلتاجى خوراز.
بوستان سەرا — بوستاندا سايرىغۇچى، بۇلبۇل.

بوقۇرسا [بوقورسا] بوقۇسا (يەر ھەيدەيدىغان سايمان):
ئەگەر ئەتمەسەڭ بىز بوقۇرساڭغا تىش،
كى ھەيرەتتە يازىڭ بولۇر ئېردى قىش.

— غەرىبى.

بولجاب [بلجاب] مۆلچەرلەپ، ئېنىقلاپ:
كۈنىن بولجاب ھەم ئول كۈن بولغە تۈشتى،
ئۇرۇپ فەرخار مۈلكىنە ياۋۇشتى.

— لۇتفى.

بولجار [بلجار] مۆلچەر، نىشان:
تۆگىلەر جايى تاغ باشى،
بولجارىمىز يار باشى.
شۇ بولجارغا يەتكەندە،
توختىمايدۇ كۆز ياشى.

— موللا بىلال.

بولغامەن [بولغامن] بولغايمەن، بولىمەن:
گۈل يۈزۈڭ سەرۋ قەدىڭ قىلسام خەيال،
سەرۋ يەڭلىغ بولغامەن سەرگەشتە ھال.

— گۇمنام.

بولۇبان [بولۇبان] بولۇپ:
شام ئىدى ئاھىستە قويۇپ ناگەھان،
يۈردۈم ئوشۇل يولغا بولۇبان رەۋان.

— زەلىلى.

بۇ I [بو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
چۇ مۇھرى ئاڭا بەردى پىر يادكار،
كى بۇ مۇھرىدە تۇرفە ئەسرار بار.

— ئا. نىزارى.

بۇ دەم — شۇ ۋاقىت، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:
مېھىنبانۇ بىرلە قىلىپدۇر ياراش،

ئانىڭ بىرلە بۇ دەم تۇرۇپدۇر مەئاش.

— ئا. نىزارى.

بۇدۇر — مۇنداق، مۇنۇلار:

ۋەسىيەت بۇدۇر، شاھلار قەۋلىدىن،

فەنا ئىستە ئاخىردەكى ھەۋلىدىن.

— ئا. نىزارى.

بۇدۇركىم — شۇنداقكى، ... بولسا مۇنداق:

تىرىكلىك كېرەكمەس سېنىڭسىز ماڭا،

مۇرادىم بۇدۇركىم يېتىشسەم ساڭا.

— ئا. نىزارى.

بۇ يەڭلىغ — شۇ كەبى، شۇنىڭغا ئوخشاش:

نەچە ئاي بۇ يەڭلىغ قىلىپ پەرۋىش،

كى سۈتدىن كېچىپ ئاغزىغە چىقتى تىش.

— ئا. نىزارى.

بۇ بالىڭ — بۇنداق سادا، بۇنىڭغا ئوخشاش سادا.

بۇ II [بو] (پ) «بۇي» غا قاراڭ.

بۇبەك [بوبك] (پ) 1) كەپتەر. 2) ئاچا - سىڭىل:

ھەر تۈنكى قىلسام ئول بۇبەكى فىتنە يادىنى،

يۇرمەن ياشىمدىن ئىككى كۆزۈمنىڭ سەۋادىنى.

— ئاتايى.

بۇت I [بت] (پ) 1) بۇتپەرەسلەر چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىدىغان سۈرەت ياكى ھەيكەل، بۇت:

ناز ئىلە چىقسالىڭ ئۆيۈڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،

سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.

— قەلەندەر.

بۇت ئەيلەمەك — بۇت ياسىماق:

شەھەر خەلقىنىڭ ئەسلى بازارى يوق،

كى بۇت ئەيلەمەكدىن بۆلەك كارى يوق.

— ئا. نىزارى.

2) سەنەم، گۈزەل:

ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چەۋكان سىكەلەك،

غارەتى دىنىم ئۈچۈن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.

— مەھزۇن.

بۇتى نەبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم:

بۇتى نەبۇد مەگەر ھۇرى پەرىنىزاد،

لەبى نازۈك، بۇيى چۇن سەرۋى ئازاد.

— لۇتفى.

بۇت II [بوت] پۇت، ئاياغ:

قەتل قىل نەفسىڭ ھەۋاسىن ئىستەسەڭ ئازادەلىغ،

بۇت ئوشاتماي ئازەر ئوغلىغە قاچان تەگدى بەرات.

— ناقىس.

بۇتا [بتا] (پ) ئەي بۇت؛ ئەي گۈزەل.

بۇتتەراش [بت تراش] (پ) بۇت ياسىغۇچى:

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،

ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.

— ئا. نىزارى.

بۇتپەرەست [بت پرست] (پ) بۇتقا سەجدە قىلغۇچى، بۇتپەرەس:

ۋىلايەت ھەمە كافىرۇ بۇت پەرەست،

بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلە مەست.

— ئا. نىزارى.

بۇتخانە [بتخانە] (پ) بۇتپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى:

مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالىسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،

بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

بۇتراماق [بوتراماق] توزۇماق، تارقىماق، پاراكەندە بولماق:

ئانىڭ ۋەھشەتىدىن ئەجەب تىترەدىم،

سەراسىمەۋار ھەر تەرەف بۇترادىم.

— ئا. نىزارى.

بۇتكەدە [بتكدە] (پ) «بۇتخانە» گە قاراڭ.

بۇتگەر [بتگر] (پ) «بۇتتەراش» غا قاراڭ.

بۇتۇن [بطون] (ئە) [بىرلىكى: بەتن] قورساقلار، قېرىنلار.

بۇ جەھل [بوجهل] (ئە) 1) ئەبۇجەھل سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، مۇھەممەت پەيغەمبەرگە قارشى بولغان بىر ئەرەبنىڭ نامى. 2) كۆچمە م: ناھايىتى جاھىل.

بۇخار [بخار] (ئە) پار، تۇمان.

بۇخل [بخل] (ئە) بېخىللىق، پىششىقلىق، پىخسىقلىق:

مەنى گۇمنامغە بەرمەي زەكاتى ھۆسن قايتاردىڭ،

كۆرەرمۇ بۇ خىل ئارا بىر شەھرى يارىمەن كەبى ھەرگىز.

— گۇمنام.

بۇخۇر [بخور] (ئە) خۇش پۇراقلىق ئىسرىق.

بۇخۇرات [بخورات] (ئە) [بىرلىكى: بۇخۇر] ئىسرىق.

بۇد [بود] (پ) بارلىق، مەۋجۇتلۇق:

ئول ئاي ئوتىدا بۇد بولدى نابۇد،

جان جانغە كىردى جانانە بولدۇم.

— گۇمنام.

بۇدۇ نابۇد — بار ۋە يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى، بارلىق، ھەممە:

كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دەرمەن باغرى تاشىمدۇر،

يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشىمدۇر.

— گۇمنام.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يەر، ۋەتەن:
سۇراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

بۇدى يوق — بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى يوق.
نابۇدىڭنى قىلدى بۇد — سېنى يوقتىن بار قىلدى.
بۇدۇم — بارلىقىم:
ئۆزۈمدىن كېتىپ مەن چۇ بىخۇد ئولۇپ،
كى بۇدۇم ئانىڭ بىرلە نابۇد بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بۇراق [براق] (ئە) ئىسلام دىنىنىڭ قارىشىچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر مىراج كېچىسى ئاسمانغا چىققاندا مىنگەن ئات؛ چاپقۇر ئات:
ياش فەرزەندىن يۈگۈرتۈپ يۈز سارى ھەردەم كۆزۈم،
چۇن سېنىڭ ئىزىڭنى تاپماي چاپتۇرۇپ گۈلگۈن بۇراق.
— لۇتفى.

بۇرج [برج] (ئە) 1) قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى:
تەۋسەنى دەۋلەت ئۈزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

2) سېپىلنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان تۆت بۇرجىكى، مۇنار:
ئۈزۈڭ بىرلە تونى سالىپ دۇرج ئارا،
ھەمەل دۇرجىنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا.
— ئا. نىزارى.

بۇرجۇ بارۇ — قەلئەنىڭ مۇنارى ۋە تاملىرى.
بۇرجۇ كاھ — مۇنار ۋە ساراي.
بۇرجى ئاب — جەدى، دەلۋە، ھۇت بۇرجلىرى (قىش ئايلىرى).
بۇرجى ئاتەش — سەرەتان، ئەسەد سۇنبۇل بۇرجلىرى (ياز ئايلىرى).

بۇررا [برا] (پ) ئۆتكۈر، كەسكىن.
خەنجەرى بۇررا — ئۆتكۈر قىلىچ:
ئۆلۈمنى خوش قىلىپ ھىجران ئېلىمىدىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىمىدىن.
— لۇتفى.

بۇرران [بران] (پ) «بۇررا» غا قاراڭ:
ئۈزۈپ باشىنى تىغى بۇرران بىلە،
سۆكۈپ جىسمىنى تىيرى پەرران بىلە.
— ئا. نىزارى.

بۇررانلىغ [برانليغ] ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك.

بۇرقەئ [برقع] (ئە) يۈزگە تارتىدىغان پەردە، چۈمبەل:
يۈزىدىن بۇرقەئىن ئالسا يارۇتۇر مىسلى كۈن شەبنى،
قاماشىپ كۆزلەرى ئولدەم ئۇچالماس مۇرغىكى شەبگار.
— موللا بىلال.

بۇرقەئ ئالماق — نىقابنى، چۈمبەلنى ئاچماق:
ئال بىرلە سالدى ئالما ياڭاقىڭ كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقەئ ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

بۇرنا [برنا] بۇرۇن، ئىلگىرى:
شاقاۋۇل يوق ئىدى بۇرنا خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۈك ئۆز ۋەتەندە.
— مەھزۇن.

بۇرناغى [برناغى] بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى:
يازىپ بۇرناغى كاتىپ ئانداغ رەقەم،
سوئالى ئاندىن ئابغە بۇردەردۇ غەم.
— ئا. نىزارى.

بۇرھان [برهان] (ئە) دەلىل، ھۆججەت.
بۇرھانى ساتىئ — روشەن، ئېنىق دەلىل.
بۇرھانى قاتىئ — كەسكىن دەلىل.
بۇرۇج [بروج] (ئە) [بىرلىكى: بۇرج] بۇرجلار.
بۇرۇدەت [برودت] (ئە) سوغۇقلۇق.
بۇرىدە [بريده] (پ) كېسىلگەن، كېسىك.
بۇزۇغ [بزوغ] 1) بۇزۇق، ۋەيرانە:
بۇ فەرخى بۇزۇغ كۆسەنى تاپىپ،
ياتى باشىغە ئەسكى شالىن ياپىپ.
— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، قايغۇلۇق (كۆڭۈل ھەققىدە).

بۇس [بوس] (پ) «بۇسە» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ «بۇسە» گە قاراڭ:
كېچە - كۈندۈز خەيالىم ئاستان بۇسىنى قىلماغلىق،
ۋىسالى دەۋلەتىن تاپماققە سەگلەر سانى راھىمدۇر.
— گۇمنام.

بۇسە [بوسه] (پ) سۆيۈش، ئۆپۈش:
قىلىپ بۇسەلەر چۇن كەفۇ پايىغە،
سۈرۈپمەن يۈزۈمنى يۈزى ئايىغە.
— ئا. نىزارى.

بۇسە قىلماق — سۆيمەك، ئۆپمەك:
كى مەھۋۇننى بۇسە قىلىپ دىلبەرى،
كى لەئلى لەبىدىن تاتىپ شەككەرى.
— ئا. نىزارى.

بۇسۇ كەنار — قۇچاقلاپ سۆيۈش:

ھەكىم ئەھلى ئۆمر ئەتتى بۇسۇ كەنار،
ۋەلې ئۆزگە ئىشىدىن قىلىڭىز قەرار.

— ئا. نىزارى.

بۆش [بوش] غەزەپ، ئاچچىق:
ھەجر ئوتى نىچە مەجرۇھ ئېتىپ بۆزدى جىگەرنى،
ۋەسلىڭ بۆشىغە مەرھەمى نې خۇش ياقە كەلدى.

— سەككاكى.

بۆشۇرغانماق [بوشورغانماق] ئىچى پۇشماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك:
بۆشۇرغانىپ تۇمەن مىڭ سۆز بىرلە،
كېڭەشتى ئولتۇرۇپ نەردۇز بىرلە.

— لۇتفى.

بۆغز [بغض] (ئە) دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
بۆغزى ھەسەد — ئىچى تارلىق، كۆرەلمەسلىكتىن بولغان دۈشمەنلىك:
بىرەۋ كىم ساڭا قىلسا بۆغزى ھەسەد،
سىپارىش قىل ئانى جەنابى ئەھەد.

— ئا. نىزارى.

بۆغز بولماق — دۈشمەنلىكنى، ئۆچمەنلىكنى كەلتۈرمەك:
ھەرنە تاپسە ھەق يولىغە ئېھسان قىلۇر،
بېخىللارنىڭ ئەداۋەتى بۆغز بولماي.

— يەسەۋى.

بۆقئە [بقعه] (ئە) جاي، ئورۇن، زېمىن؛ خانىقا:
قەدەم بىرلە جەھانبان بەنا ئەيلەگەن،
كى بۇ بۆقئەنى جا ـ بەجا ئەيلەگەن.

— ئا. نىزارى.

بۆقەئ [بقع] (ئە) [بىرلىكى: بۆقئە] جايلار، ئورۇنلار؛
ئۇمىد ئىلە باردىم مەدەد ئىستەبان،
مۇبارەك بۆقەئدىن سەنەد ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

بۆقرات [بقراط] قەدىمكى گرېك تېبابەت ئالىمى:
مەئانى ھەرىمىدە سۇقرات ئولاي،
كى سوقرات يوق، بەلكى بۆقرات ئولاي.

— ئا. نىزارى.

بۆڭ [بونک] مۇڭ، غەم:
زەكاتى بىرلە بۆڭدىن دېسەم، ئايتۇر،
قاۋۇڭ، كەتسۇن، بۇ سەككاكى گەدانى.

— سەككاكى.

بۆلئەجەب [بوالعجب] (ئە) ئەڭ قىزىق، تەئەججۇپلىنەرلىك، ئاجايىپ.
بۆلەغائ [بلغاء] (ئە) [بىرلىكى: بەلىغ] سۆزمەنلەر.

بۆلبەشەر [بوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى، ئادەم ئاتا:
كېلىپ دەھر ئارا ھەزرەتى بۆلبەشەر،
سەمادىن تۇزۇپ مەنزىلى بولدى يەر.

— غەرىبى.

بۆلبۆل [بلبل] (ئە) 1) بۇلبۇل:
مەۋسۇمى بەھار ئولدى گۇل رەڭگىنى ئال ئەيلەر،
بۆلبۆلنى چەمەن ئىچرە شورىدە مەقال ئەيلەر.

— زەلىلى.

2) ئاشىق:
سەھەر تەرفى چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىينەئى بۆلبۆل كەباپ ئەيلەب.

— زەلىلى.

بۆلبۆلى گويا — سايرىغان بۇلبۇل.
بۆلبۆلى شەيدا — پىغان قىلغۇچى بۇلبۇل؛ بېرىلگەن ئاشىق.
بۆللۇر [بلور] (ئە) ئەينەكنىڭ بىر تۈرى:
كۆمۈشدىن قىيالە بۆللۇرى سۇراھ،
كى بۇتۇن سۇراھىدا گۇلرەڭ راھ.

— ئا. نىزارى.

بۆلھەۋەس [بوالهوس] (ئە) ھەۋەسكار، ھەۋەس قىلغۇچى:
كەتكۈڭ ئاخىر رىھلەت ئاھەڭگىن تۈزۈپ، ئەي بۆلھەۋەس،
بارچە قالغاي ئايرىلىپ، بارغاي نەدامەت بىرلە غەم.

— سەبۇرى.

بۆلۇغ [بلوغ] (ئە) يېتىشىش، بالاغەتكە يېتىش.
بۆنياد [بنياد] (پ) 1) ئاساس، ئۇل:
چۇ بىر ئابچە يەمەندە چىراغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۆنياد.

— لۇتفى.

2) سەۋەب:
تۇغيان ئېتەر جۇنۇنۇم زەنجىرى ئىشق كەلتۈر،
ئەفسۇنگەران ئەزايىم بۆنياد ئەگەر قىلماسا.

— زەلىلى.

بۆنياد ئەتمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك:
ئۇلار قاشىدا دەفمە بۆنياد ئېتىپ،
بۇزۇلغان بىقائىنى ئاباد ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

بۆنياد قىلماق — مەۋجۇت قىلماق، پەيدا قىلماق:
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد قىلدى،
كۆيۈكلۈك نەۋھەرلەر بۆنياد قىلدى.

— لۇتفى.

بۇي [بوي] (پ) پۇراق، ھىد:
ئىدى: «ئەي بالام، مەن سۆزۈڭگە قۇلاق ـ
سالىپمەن، كېلۇر بۇيى دەردۇفىراق» .

— ئا. نىزارى.

بۇي تامماق — ھىدى دىماغقا ئۇرۇلماق:
ۋەسلى باغىدىن دىماغىغە ئانىڭ بۇيى تامار،
كىم سارىغ تا يۇزىنىۋ كۆزنى تا قان ئەيلەمەس.

— قەلەندەر.

بۇي كەلمەك — پۇراق چىچىلماق:
كۆرۈپمەنكى گۈلشەن ئېرۇر بىنەزىر،
كېلۇر بۇيى ئاندىن مۇشكى ئەبىر.

— ئا. نىزارى.

بۇيى خۇش — خۇش پۇراق:
بۇيى خۇش مۇشكى خوتەندىن زىياد،
خارى، خەسى مۇشكى سەمەندىن زىياد.

— زەلىلى.

بۇيى خۇن — قان ھىدى، قان پۇرىقى:
سەبا سەھرايى غەمدىن لالەگۇن جامى جۇنۇن كەلتۇر،
كى دەۋران ساغەرىدىن مەي كېرەكمەز بۇيى خۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.
بۇيى ۋەفا — ۋاپادارلىق ئالامىتى، ۋاپا قىلىش بەلگىسى:
جەھاندىن ھىچ ئادەم تاپمادى بۇيى ۋەفا، يىغماڭ،
ئانى جەمئ ئەيلەگەنلەر كۆرمەدى غەيرى جەفا ئاخىر.

— زەلىلى.

بۇيلە [بويله] بۇنىڭ بىلەن، بۇنداق:
دىبدىلەر ھۇد ھۇدغا كىم پىشۋا،
بۇيلە شاھا فۇرقەتى ئەرمەس رەۋا.

— سەبۇرى.

بۆرك [بورك] بۆك، باش كىيىم، قالپاق.
بۆركە [بوركه] كىچىك قۇل:
بۇ شەھزادەنىڭدۇر ئاتام كۆركەسى،
مۇخادىملارىدىن فەقىر بۆركەسى.

— ئا. نىزارى.

بۆركلۈك [بوركلوک] بۆكلۈك، قالپاقلىق؛ يۆگەكلىك، ئۇراقلىق:
بۆركلۈك يۈرگەن قىز ئەردى،
ئۆزى خەلقتىن ئۈز ئەردى.

— موللا مۇھەممەت نىياز.

بۆز [بوز] توقۇلغان ماتا، خام؛
كى بۆز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بۆز بىلە قىلدى كار. — غەرىبى.

بۇررەندە [برانده] (پ) بۇرەندە (موزدۇزلۇق ئەسۋابى) :
ئۆتۈكچىغە بۇررەندە بىزدىن دۇرۇر،
كى نەججارغە رەندە بىزدىن دۇرۇر.

— غەرىبى.

بۇزۇرگ [بزرک] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ ھۆرمەتلىك.
بۇزۇرگۇ كۇچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇشـ شاق:
گۈلى پەردە نىشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۇچەك ئىچرە خار ئەتمە.

— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزرکوار] (پ) ئۇلۇغۋار، ھۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نىچۇك ئورنى بار.

— موللا شاكىر.

بىھ [به] (پ) ياخشى، خوپ، ماقۇل:
مۇشكىن ساچىڭغا ئەنبەرە ئۆزنى تۇتارسەن بىھ،
سەۋدايى خام فاسىل ئېتىپدۇر دىماغىنى.

— لۇتفى.

بىھبۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى ھالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بىھۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشىقغە بىھبۇد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاھلىق بىزگە بىھبۇد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

بىھتەر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بىھتەرىدۇرسەن،
يۈزۈڭ يۇلتۇزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— موللا بىلال.

بىھتەرىن [بهترين] (پ) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.
بىھجەت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.
بىھراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرھەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەدسىز داغ،
ئېرۇر ھەرقايىسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بىھراغ.
— گۇمنام.

بىھزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.
بىئاب [بي اب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بىئابرۇ [بى آبرو] (پ) ئابرۇيى يوق، ئابرۇيسىز.

بىئابۇتاب [بى اب وتاب] (پ) نۇرسىز، پارلاپ، يالتىراپ تۇرمايدىغان، خىرە.

بىئار [بى عار] (پ + ئە) ئار - نومۇسسىز، ئۇياتسىز.

بىئارام [بى آرام] (پ) ئارامسىز، تىنچسىز؛ ھالاۋەتسىز، بىقارار.

بىئازار [بى آزار] (پ) كىشىگە ئازار بەرمەيدىغان، دىلىنى ئاغرىتمايدىغان، مۇلايىم.

بىئازەرم [بى آزرم] (پ) ھاياسىز، ئۇياتسىز.

بىئاقىبەت [بى عاقبت] (پ + ئە) ئاقىۋىتى يامان.

بىئەبا [بى ابا] (پ + ئە) تارتىنماي:

سورارمەن سوئال ئەزبەرايى خۇدا،
جەۋابىنى ئايتىڭ ماڭا بىئەبا.

— ئا. نىزارى.

بىئەدەپ [بى ادپ] (پ + ئە) ئەدەپسىز، تەرتىپسىز، ھاياسىز، نادان:

كى تەفتىش ئېتىپ شاھ قىلدى غەزەپ:
«نىدىن مۇنكىر ئولدۇڭ، ئايابىئەدەپ.»

— ئا. نىزارى.

بىئەدەد [بى عدد] (پ + ئە) ھېسابسىز، نۇرغۇن:

شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەبدىن بىئەدەد.

— قەلەندەر.

بىئەدىل [بى عديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

بىئەمەل [بى عمل] (پ + ئە) ئەمەل قىلمايدىغان، ئەمەلسىز.

بىئەندازە [بى اندازه] (پ) ئۆلچەمسىز، ئەندىزىسىز.

بىئەۋن [بى عون] (پ + ئە) ياردەمسىز، مەدەتسىز.

بىباك [بى باك] (پ) بىپەرۋا، ھېيىقمايدىغان، قورقماس.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا پەلەك.

بىباكلىق [بىباكليق] بىپەرۋالىق، ھېيىقماسلىق:

كىبرەكدۇر بۇ ۋەرتە ئارا پاكلىق،
داغى قىلماسۇن ئەسلە بىباكلىق.

— ئا. نىزارى.

بىبەدىل [بى بديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز:

كى شالگەر ئىشىنى ئالىپ بىبەدىل،
تىرەنى سۇنۇچ بىرلە ئەيلەپ ياشىل.

— غەرىبى.

بىبەر [بى بر] (پ) مېۋىسىز، ھوسۇلسىز.

بىبەرلىك [بى برليك] مېۋىسىزلىك.

بىبەرگ [بى برگ] (پ) يوپۇرماقسىز، بەرگسىز؛ مېۋىسىز:

ۋۇجۇدۇم گۈلىستانى بىبەرگدۇر،
بۇ ھەسرەت بىلە پەيكەرىم مەرگدۇر.

— ئا. نىزارى.

بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە، نادان:

تولا يىغلادى بىبەسەر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىف ئولدى ئۆز.

— ئا. نىزارى.

بىبەقا [بى بقا] (پ + ئە) ئەبەدىي بولمىغان، ۋاقىتلىنچە، قىسقا، ئامانەت.

بىباھا [بى بها] (پ + ئە) باھاسى يوق، قىممەتلىك.

بىباھانە [بى بهانه] (پ) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، باھانىسىز.

بىبەھر [بى بهر] (پ) بەھرىسىز، پايدىسى يوق.

بىبۇنياد [بى بنياد] (پ) ئاساسسىز، تۈپسىز، ھۇلسىز:

دەمى مەھبۇبەسىز ئاشىق ھەياتىن،
ئەگەر خىزىر ئىرسە بىبۇنياد ئولۇرلار.

— ئاتايى.

بىبى [بىبى، بى بى] (پ) خانىم، خوجايىن ئايال.

بىبىزائەت [بى بضاعت] (پ + ئە) مال - مۈلۈكسىز، بىساتسىز، كەمبەغەل.

بىبىم [بى بيم] (پ) قورقۇنچسىز، خەۋپسىز.

بىبىمۇ ۋەھىم — خەۋپ - خەتەرسىز.

بىپايان [بى پايان] (پ) چەكسىز، پايانسىز، ئاخىرى يوق.

بىپەدەر [بى پدر] (پ) ئاتىسىز:

گەر كىشى پىر سىزكى گويا بىپەدەر،
بىپەدەر كۆپ يۈرسە يول كۆرگەي خەتەر.

— خەراباتى.

بىپەرتەۋ [بى پر تو] (پ) نۇرسىز، شولىسىز، يالقۇنسىز.

بىپەرۋا [بى پروا] (پ) پەرۋاسى يوق، ئېتىبارسىز، بىغەم:

سەيدى بىپەرۋا يۈرۈر گەر شاھبازى بولماسە،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسە.

بىپەيۋەند [بى پيوند] (پ) باغلىنىشسىز، بىرىكمىگەن،

ئۇلانمىغان.

بىپىر [بی پر] (پ) پىرسىز، رەھبەرسىز، يېتەكچىسىز.

بىتاب I [بی تاب] (پ) 1) بىتاقەت، بىئارام:

جەھان كارى بارىغە بىتاب ئولۇپ،
كى شاھى فەرىدۇنغە ھەمخاب ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) كۈچسىز، دەرمانسىز:

قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەيكىم ئىشقى تىيرەڭگى،
جەھاندا بارمىدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.

— ئا. نىزارى.

بىتابۇ تەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز.

3) كېسەل.

بىتاب II [بی تاب] (پ) 1) نۇرسىز، ھارارەتسىز. 2) تاۋلانمىغان، خام.

بىتابلىغ I [بی تابليغ] كېسەللىك.

بىتابلىغ II [بی تابليغ] نۇرسىزلىق، خىرەلىك، ھارارەتسىزلىك.

بىتاقەت [بی طاقت] (پ + ئە) سەۋرسىز، تاقەتسىز، بىئارام.

بىتەئەب [بی تعب] (پ + ئە) مۇشەققەتسىز، قىينالماستىن.

بىتەئەممۇل [بی تامل] (پ + ئە) ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

بىتەئەييۇن [بی تعين] پ + ئە) مۇئەييەن بولمىغان، ئېنىقسىز، بىتايىن.

بىتەخەللۇق [بی تخلق] (پ + ئە) خىلاپسىز، ئۆزگەرىشسىز، ئېنىق.

بىتەكەللۇف [بی تكلف] (پ + ئە) تەكەللۇپسىز، مۇشەققەتسىز.

بى تەمكىن [بی تەمكين] (پ + ئە) بىقارار، سەۋرسىز.

بىتەمىز [بی تميز] (پ) پاك بولمىغان، پاسكىنا، مەينەت:

ئۇچاسىدا بىر ژەندە بولغان لىباس،
كى ئول كەل دۇرۇر بىتەمىز بىقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىتەھاشى [بی تحاشی] (پ + ئە) تىلرتىنماستىن، قورقماي:

چۇ ئول ئاستانەغە يېتىشىپ ئەردى باش،
كىرىپ ئۆي ئىچىگە كى ئول بىتەھاش.

— ئا. نىزارى.

بىتەھەررۇك [بی تحرك] (پ + ئە) ھەرىكەتسىز.

بىتەھەررۇك بولماق — قىمىرلىيالماس بولماق، ھەرىكەتسىز بولماق.

بىتەھەممۇل [بی تحمل] (پ + ئە) 1) كۆتۈرەلمەيدىغان، چىدامسىز، سەۋرسىز. 2) توختىماي، تېزدىن.

بىتەۋەققۇف [بی توقف] (پ + ئە) توختاپ تۇرماستىن.

بىتەۋەككۇل [بی توكل] (پ + ئە) تەۋەككۇلسىز، تەۋەككۇل قىلماستىن.

بىتەۋەھھۇم [بی توهم] (پ + ئە) قورقۇنچسىز، ۋەھىمىگە چۈشمەي.

بىتەۋجىيە [بی توجيه] (پ + ئە) يۈزىنى بىر تەرەپكە بۇرىماسلىق، مەنىنى باشقىچە چۈشەندۈرەلمەسلىك.

بىتۇش [بی توش] (پ) مادارسىز، كۈچسىز.

بىتۇشۇ تاب — كۈچ - قۇۋۋەتسىز.

بىتۇشە [بی توشه] (پ) ئوزۇقسىز، تەمىناتسىز.

بىتمەك [بيتمك] يازماق، پۈتمەك.

بىتىك [بيتيك] خەت، مەكتۇپ، نامە.

بىتىكچى [بيتيكچی] خەت يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا.

بىج [بيج] ئەمچەك، كۆكس:

ئىككى قولاقى گۇلدە ياپۇرماغدەك،
ئىككى بىجى سىينەدە قايماغدەك.

— زەلىلى.

بىجا [بی جا] (پ) نامۇۋاپىق، ئورۇنسىز.

بىجان [بىجان] (پ) 1) جانسىز، ئۆلۈك:

لەئلى يادى بىر نەفەس كۆڭلۈمدە ئانىڭ بولماسا،
يۈز نەفەس سۇرسە مەسىھادىغى بىجاندۇر تەنىم.

— مەھزۇن.

2) كۆچمە: ئاجىز، نازۇك.

بىجان قىلماق — ئۆلتۈرمەك، جانسىزلاندۇرماق:

تۆمۈردىن يەنە ئوقىا پەيكان قىلىپ،
ئەدۇ - خەيلىنى ئاندا بىجان قىلىپ.

— غەرىبى.

بىجامە [بی جامه] (پ) كىيىمسىز.

بىجەدەل [بی جدل] (پ + ئە) جاڭجالسىز، جېدەل قىلماي، تالاشماي.

بىجەزب [بی جذب] (ث + ئە) تارتىش قۇۋۋىتى يوق؛ يېقىمسىز.

بىجۇرم [بی جرم] (پ + ئە) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىجۈرئەت [بی جرات] (پ + ئە) جۈرئەتسىز، قورقۇنچاق.

بىجىن [بجين] مايمۇن.

بىجىھەت [بى جهت] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئورۇنسىز.

بىچارە [بى چاره] (پ) چارىسىز، تەدبىرسىز، ئىلاجىسىز.

بىچارىلىك [بى چارەليک] چارىسىزلىك، ئىلاجىسىزلىق:

چۈشافۇر بىلدى بۇ ئەۋۋارىلىك،
كى ھىجران ئىلكىدە بىچارىلىك.

— ئا. نىزارى.

بىخاب [بى خواب] (پ) ئۇيقۇسىز، ئويغاق:

مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئۈچۈن،
سەبەب قىلدى ھېكمەتتە بىخاب ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

بىخابۇ خور — ئۇيقۇسىز ۋە تاماقسىز:

تەشنەلەب باغرىم قىزىپ بىخابۇ خور خۇبنار ئولۇپ،
ۋەسلىڭ ئۈممىدى بىلە غەمدىن قۇرۇپ سارغارماغىم.

— گۇمنام.

بىخار [بى خار] (پ) تىكەنسىز:

گۈلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جەھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.

— لۇتفى.

بىخاست [بى خواست] (پ) 1) توساتتىن، ئىختىيارسىز:

كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.

— لۇتفى.

2) سورماستىن:

مۇخالىف سۆز بىلەن، ئەي قەۋلى ناراست،
مېنى سالدىڭ بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.

— لۇتفى.

بىخانۇمان [بى خان ومان] (پ) 1) ئۆي - جايسىز، سەرسان - سەرگەردان:

مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر،
بۇلبۇلى بىخانۇمانغە گۇشەئى گۈلزار خۇب.

— قەلەندەر.

2) ۋەيران بولغان، سورۇلغان:

كېزىپ كوچىلەر مېھمان ئىستەبان،
بۇزۇغ ئىچرە بىخانۇمان ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

بىخەبەر [بى خبر] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز:

چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى بولۇپ بىخەبەر،
تولا سۆز دېدىڭ ئەلگە سالماي نەزەر.

— غەربى.

بىخەتا [بى خطا] (پ + ئە) خاتاسىز، توغرا.

بىخەسارەت [بى خسارت] (پ + ئە) زىيانسىز، زەرەرسىز.

بىخەلەل [بى خلل] (پ + ئە) نۇقسانسىز، بېجىرىم، مۇستەھكەم:

فىراغەت تاپىپ بولدى ئاسۇدە ھال،
بولۇپ ئەيش ئارا بىخەلەل، بىمەلال.

— ئا. نىزارى.

بىخەۋف [بى خوف] (پ + ئە) خەۋپسىز، خەتەرسىز.

بىخەيال [بى خيال] (پ + ئە) خىيال قىلماستىن، ئويلىماستىن.

بىخۇد [بيخود] (پ) 1) ھوشسىز، ھوشىنى يوقاتقان:

ئول زەمان كۆردۈم يۈزۈڭنى ئەيلەدى ئىشقىڭ ئەسىر،
بۇ جىھەتتىن سەرۋىدەك بىخۇد گەھى ھوشيارمەن.

— موللا بىلال.

2) مەست:

ئىچىپ مەينى بىخۇد بولۇپ دەربەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەپ قىلايمەن سەفەر.

— ئا. نىزارى.

بىخۇد ئولماق — ھوشىنى يوقاتماق، ھوشسىزلانماق:

تۈش بىلەن قۇش لەنگەرىگە يەتمىشىم،
بىخۇد ئولۇپ ھۇش ئېلىدىن كەتمىشىم.

— زەلىلى.

بىخۇدانە [بيخودانه] (پ) ھوشسىزلارچە.

بىخۇمار [بى خمار] (پ + ئە) خۇمارسىز.

بىخۇن [بى خون] (پ) قانسىز؛ رەڭگى تاتارغان:

يۈزۈندە بېلگۈلۈك فەررى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۈنئى بىخۇن.

— لۇتفى.

بىخىرەد [بى خرد] (پ) ئەقىلسىز، ھوشسىز:

قوپالماي ئورۇندىن ئەقلىدىن بىخىرەد،
ئالىپ ئەقل ھوشىنى ئول سەرۋىقەد.

— ئا. نىزارى.

بىخىلاف [بى خلاق] (پ + ئە) خىلاپسىز، قارشىلىقسىز.

بىد [بيد] (پ) تال، تال دەرىخى:

چۈكسىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئانداغكى بىد.

— ئا. نىزارى.

بىدى لەرزان — مەجنۇنتال:

بۇ باشىم ئايلاندۇرۇر ھەجرىڭ شامالى ھەر تەراف،
گۈلشەنى ئىشقىڭدا قىلغان بىدى لەرزان سەنمۇسەن.

— گۇمنام.

بىداد [بيداد] (پ) جەبىر — زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نا مېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.

— قەلەندەر.

بىداد ئەيلەمەك — جەبىر - زۇلۇم قىلماق.

بىدادفەن [بىيدادفن] (پ + ئە) جەبىر - زۇلۇمغا ئۆگەنگەن.

بىدادگەر [بيدادكر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، جەبىر سالغۇچى.

بىدادلىق [بيدادليق] زالىملىق:

قىلىپ ئىشق ئەھلىغە بىدادلىق،
زەمانى ئاڭا بەرمەيىن شادلىق.

— ئا. نىزارى.

بىدار [بيدار] (پ) ئويغاق؛ ھوشيار، سەگەك:

چۇ نەمرۇد جانىدىن بىزار بولغاي،
يارانلار ئويقۇدىن بىدار بولغاي.

— مۇھەممەد سادىق.

بىدار بولماق — 1) ئويغانماق، ھوشيار بولماق:

چۇ گۇل ناز ئويقۇسىدىن بولدى بىدار،
كۆرەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.

— لۇتفى.

2) دائىمىي بولماق:

ماڭا بەخت بىدار بولدى نەسىب،
تۇمەن شۈكرى دىلبەرغە بولدۇم قەرىب.

— ئا. نىزارى.

بىدارلىق [بيدارليغ] ئويغاقلىق، ھوشيارلىق.

بىداۋ [بيداو] چاپقۇر ئات:

نۇرەسسە قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر،
پەرى ئەڭلىك سىلىق بويلۇق بىداۋلەر.

— لۇتفى.

بىدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، ئىپتىدا، ئاۋۋال:

ئەيىب ئەتمەڭىز جەفادىن ئەگەر ئىگرەسە كۆڭۈل،
مەئلۇم ئەمەس مۇرىدقا بۇ ھالەت بىدايەتى.

— سەككاكى.

بىدئەت [بدعت] (ئە) 1) يېڭى پەيدا بولغان ئادەت:

سېنى قويمادى باققالى ھەر قايان،
بولۇپ فېئلى بىدئەتكە تۇرلۇك زىيان.

— ئا. نىزارى.

2) دىنغا خىلاپ يېڭىلىق ۋە كېيىن قوشۇلغان، ئۆرپ - ئادەت:

شەرىئەتكە مۇنكىر بولغان بىدئەتلىرى،
كۆزگە ئىلماي مۇبتەدىئدىن قاچار بولغاي.

— ئەھمەت يەسەۋى.

بىدەرەڭ [بى درنك] (پ) تېز، دەرھال، توختاۋسىز:

چۇمۇشكىن ساچىم بولدى كاپۇررەڭ،
بۇگۈن - ئەرتە يەتسە قەزا بىدەرەڭ.

— ئا. نىزارى.

بىدەرد [بى درد] 1) دەردسىز، ئاغرىقى يوق. 2) ئىشقسىز، مۇھەببەتسىز.

بىدەرمان [بى درمان] (پ) كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز.

بىدەرىغ [بى دريغ] (پ) 1) ئايىماستىن، شەپقەتسىز، قورقماستىن:

مەلىكە قويۇپ ئالدى ئىلكىگە تىغ،
كېسەي يارنىڭ باشىنى بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى.

2) ئويلىماستىن:

بۇ سائەتتە سابىت ئالىپ قولغە تىغ،
ئۆزۈمگە ئۇرارمەن دېدى بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى.

بىدەست [بى دەست] (پ) قولسىز.

بىدەستۇ پاي — قول - ئاياغسىز.

بىدەۋا [بى دوا] (پ + ئە) داۋاسى يوق، ئىلاجى يوق، چارىسىز:

ئوشۇل كۈندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى، ئەي پەرى - پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.

— قەلەندەر.

بىدرۇد [بدرود] (پ) ۋىدالىشىش، تاشلاپ كېتىش:

دېدىم: مەھۋەشا، ئىشقىڭ ئەتتى خەراب،
كى بىدرۇدغە قويمادى ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى.

بىدرۇد ئەتمەك — ۋىدالاشماق:

كى بىدرۇد ئېتىپ قالدىلار جايىدا،
كۆڭۈلنى ئالىپ قالدى مەئۋايىدا.

— ئا. نىزارى.

بىدرەم [بى درم] (پ) پۇلسىز، يوقسۇل:

قىچقىرۇرسەن سىيمۇ زەرلىكلەرنى كۆرسەڭ قاشىڭە،
زەررە ياد ئەتمەي بىلالنى بەلكى بىلدىڭ بىدرەم.

— موللا بىلال.

بىدىل [بى دل] (پ) 1) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم:

دېدى: ئەي نىگارا، خەبەردار بول،
كى بىچارە بىدىلغا دىلدار بول.

— ئا. نىزارى.

2) مەپتۇن، مەھلىيا:

كېچە قايغۇدىن ئەسىرۇ بىدىل ئىدى،
تۈشى كۆردى پىرى بۇ نۇكتە ئىدى.

— ئا. نىزارى.

3) دەردلىك ئاشىق:

توشۇپ بەردى ئالدىن ھەمۇل ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بىدىل بۇ ئەبياتنى.

— ئا. نىزارى.

بىدىماغ [بی دماغ] (پ) روھى چۈشكۈن، سۇلغۇن، ھەسرەتلىك:

كى ناز ئەھلىدەك كىم ئۇزاتىپ ئاياغ،
قىلۇر ئاشىقنى ئەجەب بىدىماغ.

— ئا. نىزارى.

بىدىن [بی دین] (پ + ئە) دىنسىز، غەيرىي دىن.

بىديانەت [بی دیانت] (پ + ئە) ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، نومۇسسىز.

بىر [بر] (ئە) ياخشىلىق.

بىررۇ ئەھسان — ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق.

بىراھ [بیراه] (پ) يولسىز؛ ئاداشقان، يولدىن ئازغان:

قويغىن ئوشۇل دەئۇۋىئى بىراھىنى،
مات قىلايىن سەن كەبى يۈز شاھىنى.

— ئەھمەدى.

بىراھ بەيدا — يولسىز چۆل، يولى يوق دەشت:

نەچە يىلدۇر ئول مېنىڭ جانىمغە قەست ئەيلەر، مۇدام،
شەمشەرى ھەجرى ئىلە بىراھ بەيدا قىلدى ئىشق.

— سەدائى.

بىراۋ [براو] باشقا بىر كىشى، كىمدۇر:

بىراۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.

— ئا. نىزارى.

بىرەتە [بیرته]بىرەر، بىر دانە، بەزىدە:

بىرەتە كېمىلەرنى چايقابان يەل،
يوۋار ئەردى زۇھەل ئۆز يۇرتىدىن ئەل.

— لۇتفى.

بىرەنج [بی رنج] (پ) مۇشەققەتسىز، ئەلەمسىز؛ جاپا چەكمەي:

كۆڭۈل گەنجىدە ئانچە بار ئىدى گەنج،
كى قىلغاي ئەردى يىللار سەرف بىرەنج.

— لۇتفى.

بىرەھىم [بی رحم] (پ + ئە) شەپقەتسىز، رەھىمسىز:

سەلابەت بىرلە ئول بىرەھىم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن سوردى بىر - بىر.

— لۇتفى.

بىرلە [بیرله] بىللە، بىلەن:

ئول ئاندىن نالەلەر بىرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىندە بەريان.

— لۇتفى.

بىرلەھزە [بیرلحظه] بىردەم، بىرمۇددەت، قىسقا بىر ۋاقىت:

ئەي بېگىم، ئىيد بولدى كەل، بىرلەھزە سەيران قىلغالى،
ئىيدگاھ خەلقىن مېنىڭدەك جۈملە ھەيران قىلغالى.

— ئاتايى.

بىشەرم [بی شرم] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، نومۇسسىز:

بىشەرمۇ ھەيا — ئار - نومۇسسىز:

بىھەمدۇللاھ، كىشى بىلمەس سەدايىن قايسى مەزھەفتە،
كۆرۈپ بۇ زاھىرىمنى تۇرفە بىشەرمۇ ھەيا دەرلەر.

— سەدائى.

بىشەۋەر [بیشەور] (پ) جاڭگالدا ئۆسكەن، ياۋايى.

بىشۇمار [بیشمار] (پ) ھېسابسىز، سان - ساناقسىز، كۆپ:

بار ئەردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشۇمار.

— ئا. نىزارى.

بىشۇمارە [بیشماره] (پ) «بىشۇمار» غا قاراڭ:

ئايىردى نەۋكەر ئىش تۇغلۇ نەغارە،
ۋىلايەت گەنجۇ مالى بىشۇمارە.

— لۇتفى.

بىشىكىب [بی شکب] (پ) سەۋرسىز، تاقەتسىز، ساراسىم:

دىدىكىم: كۆتەر باشىڭ ئەي غەم نەسىب،
بەيان ئەيلە ھالىڭ ماڭا بىشىكىب.

— ئا. نىزارى.

بىغايەت [بی غایت] (پ + ئە) چەكسىز، تۈگىمەس:

قاتار كىرپىكى ئوق، قاشى ئەردى يا،
كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.

— ئا. نىزارى.

بىغەش [بی غش] (پ + ئە) پاكىز، تازا، باشقا نەرسىلەر ئارىلاشمىغان:

خۇمار ئالۇدە مەن لۇتۇق ئەيلەگىل، ئەي دىلبەرى رەئنا،
تەرەھھۇم قىل يەنا كەلتۇر ماڭا سەن بادەئى بىغەش.

— سەدائى.

بىغەم [بی غم] (پ + ئە) غەمسىز، ئەندىشىسىز، دەردسىز:

— بىغەمۇغەش غەم - ئەندىشىسىز:

بېتىشتىلەر ھەرەمغە بىغەمۇغەش.

— لۇتفى.

بىغەۋس [بى غوص] (پ + ئە) سۇغا شۇڭغۇماستىن، شۇڭغۇماي.

بىغەۋسۇ غەۋۋاس — غەۋۋاس سۇ ئاستىغا چۈشمەستىنلا:

ئۇغان تەقدىرىدىن بىغەۋسۇ غەۋۋاس،
تېگىزدە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.

— لۇتفى.

بىغۇبار [بى غبار] (پ) چاڭ - توزانسىز؛ كىرسىز.

بىقائىدە [بى قاعده] (پ + ئە) قائىدىسىز، تەرتىپسىز، قائىدە ئۇقمايدىغان:

ئول شوخى شەكەر غەبغەب كۆرمەغۇ ئىدى مەكتەپ،
بىقائىدە زۇر يارەب، ھەر نەۋئى كەلام ئەتتى.

— ناقىس.

بىقەرار [بى قرار] (پ + ئە) 1) قارارسىز؛ بىئارام، تۇرالمايدىغان:

كېلىپ كۆلبەسىگە بولۇپ بىقەرار،
بولۇپ يانە كۆرمەك ئۈچۈن ئىنتىزار.

— ئا. نىزارى.

2) بىتاقەت، ئىنتىزار:

سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدەك بولماغايمەن بىقەرار ھەرگىز،
ئەگەر دەۋزەخ ئوتىدەك ئىچىمە يۈز مىڭ شەرەر بولغاي.

— قەلەندەر.

بىقەيد [بى قيد] (پ + ئە) باغلاقسىز، كىشەنسىز.

بىقۇسۇر [بى قصور] (پ + ئە) قۇسۇرسىز، نۇقسانسىز.

بىقىياس [بى قياس] (پ + ئە) چەكسىز، مۆلچەرلىگۈسىز:

ئاڭا كەيدۈرۈپ ئانچە فاخىر لىباس،
مەلاھەتتە ئانچە بولۇپ بىقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىكام [بى كام] (پ) ئۈمىدسىز، مەھرۇم:

قىلىپ ئەسفەلەرغە توقۇم خاسۇ ئام،
كى رەختىم بىلە ئەيلەدىم ھەم بىكام.

— غەربى.

بىكەران [بيكران] (پ) چەكسىز، سان - ساناقسىز، بايانسىز:

كى لەشكەر ئاڭا بىسەھەدۇ بىكەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۇتۇلغان جەھان.

— ئا. نىزارى.

بىكەس [بيكس] (پ) 1) ھېچكىمى يوق، يېگانە، يالغۇز:

ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۈرسە، خوپ كەس بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىگىسىز، يېتىم، پېقىر:

بۇ بىكەس كېلىپ ياتقالى ئالتە ئاي-
بولۇپدۇر، ئايا پىرى خاجە ساراي.

— ئا. نىزارى.

بىكەسۇ مىسكىن — يېتىم - مىسكىن:

غەرىبۇ بىكەسۇ مىسكىنىمەن، ئەي جان،
غەرىبۇ ئاشىقۇ غەمكىنىمەن، ئەي جان.

— لۇتفى.

بىكەسلىك [بيكسليك] يالغۇزلۇق، تەنھالىق؛ غېرىبلىق، يېتىملىك:

شاھ زەربەفتى ۋەفاسىزدۇر تەرىقى فەقر تۇت،
تاپتى بىكەسلىك بىلە كۆڭلى بۇزۇلغان ئاندا سۇد.

— سەبۇرى.

بىكر [بكر] (ئە) قىز بالا، ئىپپەتلىك، پاك:

ئېيتىپ خاجە كۆڭلىدە كۆپ شۇكرلەر،
جەھاندا تاپىلغاي دەبان بىكرلەر.

— ئا. نىزارى.

بىكىن [بيكين] ... دەك، كەبى؛ ... مىسكىن:

ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۈمىز غەمناك ئېرۇر،
گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىندىن چاك ئېرۇر.

— لۇتفى.

بىگانە [بيگانه] (پ) 1) يات كىشى، ناتونۇش:

چىلتەن ئىدى جەنانە، بامۇ ھەمراھ - ھەمخانە،
يولۇقتىمۇ بىگانە، يولىڭىزدە دېديا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

2) ئايرىلغان، ئازغان، نادان:

گەرچە شەرىئەتتە چۇ بىگانە مەن،
ئەھلى تەرىقەت بىلە ھەمخانە مەن.

— ئەھمەدى.

3) باشقا يۇرتلۇق، چەت ئەللىك:

قالۇر، ئاكىم، تەخت بىگانەگە،
خەلەق بىزدە يوق قالغۇسى يىگانە.

بىرۇبار [بيروبار] يەككە - يېگانە، دائىمى:

خۇش قۇدرەتلىك پەرۋەردىگار بىرۇبارىم،
قولۇم تۇتۇپ يولغا سالغىل ئەتتەلھادى.

— سەبۇرى.

بىرىئايەت [بى رعايت] (پ + ئە) ئەندىشىسىز؛ ئېھتىياتسىز؛ رىئايە قىلماسلىق.

بىرىلمەمىش [برلميش] بېرىلمىگەن، بېرىلمىگۈدەك:

زىھى سەئادەت ئېرۇر سائەتى خەيالى غەمىن،

بىرىلمەمىش ئانى كەۋنەيىن خۇشلۇغىغە ئىۋەر.

— سەبۇرى.

بىرىنج I 〔 برنج 〕 (پ) گۈرۈچ:

ئۈنچ نەرخىدىن بىرىنج قىممىتى بەس بەستدۇرۇر،
گەرچە يوق مۇندىن مۇكەررەمراق نېمەرسە دان ئارا.

— ناقىس.

بىرىنج II 〔 برنج 〕 (پ) مىس ۋە قوغۇشۇننىڭ ئارىلاشمىسى، برونزا:

يەنە نۇقرە تىللا بىرىنىج شەمئىدان،
ياقىپدۇر ئانى بارچە بولمىش ئەيان.

— ئا. نىزارى.

بىرىنجىنە 〔 برنجينه 〕 (پ) سېرىق مىس؛ برونزىدىن ياسالغان؛ كۆچمە: سارغىيىش.

بىرىيا 〔 بى ريا 〕 (پ + ئە) راستلىق بىلەن، قىلچىمۇ ساختا قىلماستىن:

تەرەھھۇم قىلىپ بىزگە قىلغىل دۇئا،
دۇئانى ماڭا ئەيلەگىل بىرىيا.

— ئا. نىزارى.

بىريان 〔 بريان 〕 (پ) كۆيۈپ قورۇلغان، كاۋاپ بولغان؛ كاۋاپ:

قېرىغە ئىچى كۆيدى رەھىم ئەيلەبان،
ئىككى مۇرغى بىر يان بېرىپ نەچچە نان.

— ئا. نىزارى.

بىريان ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، كاۋاپ قىلماق:

مەقسەدىڭ نېدۇر سىينىڭ ئەي مەھۋەش ساھىبجەمال،
يۈرەكىمنى قان ھەم سىينەمنى بىريان ئەيلەدىڭ.

— قەلەندەر.

بىريان قىلماق — كۆيدۈرمەك، ئۆرتەندۈرمەك:

ئوتلۇق كۆزۈڭ ئالىندە كۆپ بىريان قىلدىم جانۇدىل،
ئۇسرۇڭ ئول كافىر نەدىن مەيل ئەتمەدىلەر يانىمە.

— سەككاكى.

باغرى بىريان — يۈرىكى كاۋاپ، ئۆرتەنگەن:

بىخۇد بولۇپ يۈرۈر بولغاي مەستۇ ھەيران،
ئەللاھ، دەيۇ كۆزدە ياشى باغرى بىريان.

— ئەھمەد يەسەۋى.

بىزائەت 〔 بضاعت 〕 (ئە) مال - مۈلۈك، ئەسۋاب، سەرمايە:

بۇ نېچۈك ئەلەمدۇر، ئەي يار، كۆرەردۇر يۈزۈڭنى ئەغيار،
مېنى سورغالى قىلىپ ئار كۆرەر سەنمۇ بىزائەت.

— موللا بىلال.

بىزار 〔 بى زار 〕 (پ) پەريادسىز، زارلىماي.

بىزەبان 〔 بى زبان 〕 (پ) تىلسىز، گاچا.

بىزەرەر 〔 بى ضرر 〕 (پ + ئە) زەرەرسىز، زىيانسىز.

بىزەۋال 〔 بى زوال 〕 (پ + ئە) يوق بولماس، دائىمىي.

بىسات 〔 بساط 〕 (ئە) پالاس، گىلەم؛ يەرگە سېلىنغان نەرسە:

بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بورىيا،
قومۇشتىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.

— غەرىبى.

ئالەم بىساتى — يەر يۈزى.

بىسەئادەت 〔 بى سعادت 〕 (پ + ئە) سائادەتسىز، بەختسىز، ئىقبالسىز.

بىسەبات 〔 بى ثبات 〕 (پ + ئە) قارارسىز، تۇراقسىز؛ ئۆتكۈنچى:

مەگەر ئەللىك ئۈچ تەن قالىبدۇر ھەيات،
بەقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسەبات.

— ئا. نىزارى.

بىسەبەب 〔 بى سبب 〕 (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز.

بىسەبر 〔 بى صبر 〕 (پ + ئە) سەۋرسىز، بىتاقەت، چىدىغۇسىز:

نەچە بىسەبر سەن قىلمە تەكەللۇم ئىشقىدىن ھەرگىز،
كىشىكىم بۇلھەۋەسدۇر مەھز ئەسرار ئېيتىپ بولماس.

— گۇمنام.

بىسەبرۇ تەھەممۇل — سەۋر - تاقەتسىز:

چۇ ئول ھالەت بىلە كۆردى ئانى گۇل،
يېرىندىن قوپتى بىسەبرۇ تەھەممۇل.

— لۇتفى.

بىسەد 〔 بى صد 〕 (پ) يۈز ئەمەس، تالاي، نۇرغۇن:

مەلىكەڭگە لايىق مەتاڭ مۇندا بار،
بۆلەككە يۈگۈرمەڭ بىسەد زىنھار.

— ئا. نىزارى.

بىسەر 〔 بى سر 〕 (پ) باشسىز، بىۋاش.

بىسەرۇ سامان — بىچارە، ھېچنەرسىسى يوق:

مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم كۆرگەن جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي ماڭا ئوخشاش بىسەرۇ سامان ئەمەس.

— قەلەندەر.

بىسەرمايە 〔 بى سرمايه 〕 (پ) سەرمايىسىز، مەنبەسىز؛ قولى بوش.

بىسەرۇپا 〔 بى سروپا 〕 (پ) باش - ئاياغسىز؛ چارىسىز، تەمتىرىگەن:

يۈرۈپ نەچچە كۈن بىسەرۇپا بولۇپ،
ھەمە دەردۇ غەمگە مۇھەييا بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

بىستەر [بستر] (پ) ئورۇن - كۆرپە، تۆشەك، ياستۇق:
يېقىتتى مېنى بىستەرى خابغە،
قويۇپ باشنى گۇمبەزدە مېھرابغە.

— ئا. نىزارى.

بىسسەۋاب [بالصواب] (ئە) توغرىسى، ئېنىقى.

ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — ئاللا توغرىسىنى ياخشىراق بىلگۈچىدۇر.

بىسمىل [بسمل] (ئە) سويۇش، باش كېسىش؛ سويۇلغان.

بىسمىل قۇش — بېشى كېسىلگەن قۇش:
فەنا تىغىدا بىسمىل قۇش كەبى ئەندۇھى دەۋراندىن،
تىنىمدا پىچىتا بۇ جانىم ئىچرە ئىزتىراپ ئېردى.

— ناقىس.

بىسمىل قىلماق — سويماق، ئۆلتۈرمەك:
ئوق ئاتىبان قولىغە ئىشكەل سالىپ،
داغى ئوق بىلە ئانى بىسمىل قىلىپ،

— ئا. نىزارى.

نىم بىسمىل — چالا بوغۇزلانغان:
ماتەمدە نىم بىسمىل قۇش كەبى باشىم ئۇرۇپ،
تىغلاماي نەيلەي مەنى بىچارە سەندىن شەھپەرىم.

— مەھزۇن.

بىسۇتۇن [بستون] (پ) پەرھات قازغان تاغنىڭ نامى:
نەمايان كۆرۈپ بىسۇتۇن كۇھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.

— ئا. نىزارى.

بىسيار [بسيار] (پ) كۆپ؛ مول:
دامەنەئى بىيشەدە بىر ساي ئىكەن،
سەددى قەد بىسيار ئەجەب جاي ئىكەن.

— زەلىلى.

بىش [بيش] (پ) كۆپ، ئارتۇق.

بىشەبىھ [بى شبيه] (پ + ئە) ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلىقى يوق.

بىگانەۋەش [بيگانەوش] (پ) بىگانە سۈپەت، يانقا ئوخشاش:
دەھرنىڭ بىگانەۋەش زالىمغا بولما ئاشنا،
كىم سېنى تا ئاشنا ئەتتى ئۆزى بىگانە دۇر.

— سەبۇرى.

بىگاھ [بيگاه] (پ) ۋاقىتسىز.

گاھۇ بىگاھ — ئۇزلۇكسىز، ھەمىشە:
كېچە - كۈندۈز خەيالى بىرلە ھەمراھ،
تىشى كۈچى بۇئەردى گاھۇ بىگاھ.

— لۇتفى.

بىگەران [بى كران] (پ) چەكسىز، ھېسابسىز، كۆپ:
يىغىلسا ئەگەر لەشكەرى بىگەران،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچىپ ھېچقاچان.

— موللا شاكىر.

بىگۇمان [بى گمان] (پ) گۇمانسىز، شۈبھىسىز، شەكسىز:
ھەزرەتى سۇلتان سۆزىدۇر بىگۇمان،
قالدى گۇمان ئىچرە دېدىلەر گۇمان.

— زەلىلى.

بىگۇناھ [بى گناه] (پ) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىلاد [بلاد] (ئە) [بىرلىكى: بەلەد] شەھەرلەر، مەملەكەت:
سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادىنى.

— ئا. نىزارى.

بىلادى ئەزىم — ئۇلۇغ شەھەر، چوڭ مەملىكەت:
كى قۇستەنتەنىيە بىلادى ئەزىم،
ئېرۇر ئاندا كۆپراقى نازۇ - نەئىم.

— ئا. نىزارى.

بىلادى جەھان — دۇنيادىكى شەھەرلەر، ئەللەر:
سەمەرقەند بىلادى جەھان سەيقەلى،
نە سەيقەلكى پەرتەۋفىشان مەشئەلى.

— ئا. نىزارى.

بىلازەرۇر [بلاضرور] (ب) زۆرۈرىيەتسىز، كېرەكسىز.

بىلە [بيله] بىلەن، بىللە:
بۇ كاسىبغە مەۋجۇد ئىدى بىر ئوغۇل،
كى دەريا لەبىگە بىلە كەلدى ئول.

— ئا. نىزارى.

بىلئەدەد [بالعدد] (ئە) سان بىلەن، رەقەم بىلەن:
چىراغىن ھۇرۇفىنىكى ئەھلى خىرەد،
كى تارىخى سالىن دېمىش بىلئەدەد.

— ئا. نىزارى.

بىلئەكس [بالعكس] (ئە) ئەكسىچە.

بىلئەين [بالعين] (ئە) كۆز بىلەن.

بىلخاسسە [بالخاصه] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بىلخاسسىيە [بالخاصيه] (ئە) خاسىيىتى جەھەتتىن، ئالاھىدىلىكى بىلەن.

بىلفىئىل [بالفعل] (ئە) ئەمەلدە، ئەمەلىيەتتە، راستىن.

بىلقۇۋۋە [بالقوه] (ئە) كۈچ بىلەن، كۈچىگە قاراپ.

بىلقىس [بلقس] (ئە) سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن، ئۇنىڭغا تېپىشماقلارنى ئېيتقان ۋە ئۇنىڭ ھېكمەت-

لىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سەبانىڭ ئايال پادشاھى:

يا پەرى يا ھۆر ياردۇر يا بىلقىسى ئالى نەسەب،
يا ئۆيىدىن قىلدى گۇل خۇرشىدى دەۋرانىم تۇلۇئ.

— قەلەندەر.

بىلكۇل [بالكل] (ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن.

بىللاھ [باللە] (ئە) ئاللاغا قەسەمكى، خۇدا ھەققى:

ھېچكىشى مەندەك سىنىڭ ئىشقىڭدا سەرگەردان ئەمەس،
باشقىنەڭدىن ئۆزگۈلەي، بىللاھ سۆزۈم يالغان ئەمەس.

— قەلەندەر.

بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم قىلىمەنكى:

غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرما،
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما.

— لۇتفى.

بىلمان [بيلمان] بىلمەيمەن:

قايسى بىر دەردىم بەيان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتنى،
بىلمان يا كەلمەگەي مۇنداق بىراۋغا مېھنەتى.

— مۇھەممەت سادىق.

بىلمەين [بيلماين] بىلمەي، بىلمەستىن:

ئاتاسىغە يەتتىكى سۈرئەت بىلە،
ئۆزىن بىلمەين دەردۇ فۇرقەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

بىلھەقىقەت [بالحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، راستتىن.

بىلھەم [بيل هم] شۇنى بىلگىنكى...

بىلئىتتىفاق [بالاتفاق] (ئە) ئىتتىپاقلىق بىلەن.

بىلىك [بيليك] ئىلىم، بىلىم:

كۆيمە بۇ سۆزگە چۇ بىلۇرسەن بىلىك،
باس يۈرەكىڭ، قارنىڭغە قويغىن ئىلىك.

— ئەھمەدى.

بىم [بيم] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، ۋەھىمە:

بۇ خوشلۇقدىن كەتتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفۇ قالمادى بىم.

— لۇتفى.

بىم ئەيلەمەك — قورقماق.

بىم سالماق — قورقۇتماق:

ئۆلۈم يادى كۆپ سالدى كۆڭلۈمگە بىم،
داغى جان بىرۇر خەۋفى دىلدا مۇقىم.

— غەربى.

بىمۇ ناكال — خەۋپ - خەتەر.

زىرى بىم — قورقۇنچ، ۋەھىمە ئاستىدا.

بىھەد ئەندازەئى بىم — چېكى بولمىغان قورقۇنچ، چەكسىز ۋەھىمە:

ئالدىمىزدا يەتتە ۋادىدۇر ئەزىم،
ھەر بىرىدە بىھەد ئەندازەئى بىم.

— سەبۇرى.

بىمار [بيمار] (پ) 1) ئاغرىق، كېسەل. 2) دەردكە مۇپتىلا ئاشىق:

كۆرىنۇر ئۆشبۇ جەھان سەنسىز ماڭا بەيتۇل خەزان،
ھەردەمى سەنسىز ئۆتۈپدۇر ئۇل دەمى بىمارمەن.

— موللا بىلال.

بىمانەند [بى مانند] (پ) ئوخشىشى تېپىلمايدىغان، تەڭداشسىز.

بىمايە [بى مايه] (پ) ھېچنەرسىسى يوق، سەرمايىسىز.

بىمەجال [بى مجال] (پ + ئە) كۈچسىز، ئىقتىدارسىز، ماجالى يوق:

باشىغا قويۇپ ئەردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.

— موللا شاكىر.

بىمەدار [بى مدار] (پ + ئە) دەرمانسىز، ھالسىز:

كۆڭۈلنىڭ كارى يادلانماق، يۈرەكنىڭ پىشلى ئۆرتەنمەك،
بۇ ئىشلاردىن بىلىڭلار، بۇ زەئىف تەن بىمەدار بولماق.

— موللا بىلال.

بىمەدارا [بى مدارا] (پ + ئە) مۇرەسسەسىز، كېلىشمەسلىك.

بىمەر [بيمر] (پ) ھېسابسىز، ئۆلچەپ بولمايدىغان.

بىمەرام [بى مرام] (پ) مەقسەتسىز؛ ئۈمىدسىز:

كى مەئشۇق - ئاشىق سۆزىدۇر تەمام،
كېتىپدۇر جەھاندىن بۇلار بىمەرام.

— ئا. نىزارى.

بىمەزە [بى مزه] (پ) تەمسىز، مەزىسى يوق؛ تۇتۇرۇقسىز.

بىمەغز [بى مغز] (پ + ئە) مېڭىسىز، ئەقىلسىز؛ مەنىسىز، مەنىسى يوق:

كى ئەي يۈرگۈئى بىمەغزى پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئۆشبۇ داستان.

— لۇتفى.

بىمەكان [بى مكان] (پ + ئە) ماكانسىز، جايسىز، ئورۇنسىز.

بىمەلال [بى ملال] (پ + ئە) مالال بولماي، ئەركىن، توسقۇنسىز.

بىمەلاھەت [بى ملاحت] (پ + ئە) كۆرۈمسىز، چىرايسىز.

بىمەنزىل [بى منزل] (پ + ئە) ماكانسىز، تۇرار

جايسىز.

بىمەھار [بيمهار] (پ) يۇگەن، چۇلۋۇر:

ئۇچ كىشى گويا شۇتۇرى بىمەھار،
قۇندۇق ئوشۇل كېچە باربان يەسار.

— زەلىلى.

بىمەھاسىل [بى محاصل] (پ + ئە) ئۈنۈمسىز، پايدىسىز.

بىمەھەل [بى محل] (پ + ئە) ۋاقتى، پەيتى ئۆتكەن؛

پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەفغانلىرىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.

— قەلەندەر.

بىمەئنا [بى معنى] (پ + ئە) مەنىسىز، مەزمۇنسىز.

بىمۇرۇۋۋەت [بى مروت] (پ + ئە) ھىممەتسىز، ئادەمگەرچىلىكى يوق.

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرىسىز، ھەسسىسى يوق:

رەقىب تەئنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەبان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.

— ئاتايى.

بىنەفشە [بنفشه] (پ) 1) بىنەپشەرەڭ. 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، ناماز ئۆتىمەيدىغان:

دەۋزەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بويىندا يىلان بىلەن چايان بار.

— ئەھمەد يەسەۋى.

بىنەمەك [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەززىسىز:

نەلەر كەلتۈرۈپ باشىغە بۇ فەلەك،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلم ئىلە بىنەمەك.

— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:

غەرىبۇ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۈمىد تۇتتۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىچارەئى زارى.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

2) بەھرىسىز، مەھرۇم، بىچارە:

تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.

— غەرىبى.

بىنەۋالىغ [بى نواليغ] بىچارىلىك، مەرھۇملۇق:

ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋۋارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسىھ،
فەنا دەيرىدە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.

— مەھزۇن.

بىنەۋم [بى نوم] (پ + ئە) ئۇيقۇسىز:

ئۆزى پەنج ۋەقت دائىما سەۋم ئىدى،
كېچىلەرد بىدارۇ بىنەۋم ئىدى.

— موللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئاياغلاشمىغان، پايانى يوق:

قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چىرىگى بىنىھايەت مۈلكى مەئمۇر.

— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:

كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىماي، ئۇيقۇسىز:

شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۈندۈز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھە» گە قاراڭ.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:

گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلىدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.

— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۆلچەر بىلەن، بۇ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:

ئەرۇر چۇن تەفاۋۇت بىلە گول ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:

نېچۈك سەن بۇ ئۆزۈن يول ئەمگەكىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ئېلىندىن.

— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۇس:

بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسىنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسىنى.

— ئا. نىزارى.

كى ئالتۇن كۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
كى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇررەد ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:

كى ئەتراپىدا غار بىھەد تولا،
مۇئەييەن ئەمەس پىر يانقان خىلا.

— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ بىگەران — ھەددى - ھېسابسىز، سان - ساناقسىز:

كى لەشكەر ئاڭا بىھەددۇ بىگەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۇتۇلغان جەھان.

— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.

بىھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:

مەن قىبرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تاڭ ئەمەس،
باردۇر ياش قۇللار ساڭا ئالەمدە بىھەددۇ قىياس.

— قەلەندەر.

بىھەددۇ ھېساب — ناھايىتى كۆپ، سان - ساناقسىز:

قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بىھەددۇ ھېساب،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.

— لۇتفى.

بىھەد بەئىد — ناھايىتى يىراق:

سىز تۇشۇپ ئول شاھدىن بىھەد بەئىد،
ئول ياۋۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەدىد.

— نەۋايى.

بىھەمدەم [بى همدم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۈلپەتسىز.

بىھەمدىكە [بحمدك] (ئە) ماڭا ھەمدۇ (ئاللاغا ئېيتىلەدۇ)، شان - شەرىپىڭ بىلەن.

بىھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:

بىھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر كۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم.

— ئا. نىزارى.

بىھەمىيەت [بى حميت] (پ + ئە) 1) غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۇس:

نەدۇر ئەي بىھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.

— لۇتفى.

2) پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بىھەنگام [بى هنگام] (پ) ۋاقىتسىز، پەيتسىز.

بىھەيا [بى حيا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار - نومۇسسىز:

ئۆتەر بىر - بىر باسىپ شۇم بىھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ - شەر ئاھىستە - ئاھىستە.

— نەۋبەتى.

بىھۇدە [بى هوده] (پ) 1) نەتىجىسىز، پايدىسىز:

بىلدىم ئەھدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بىھۇدە كۆيمەك ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.

— قەلەندەر.

2) بىكاردىن، بولار - بولماس:

ئۆبى فەلان بەردە ۋەلىي بارماغىل،
بىھۇدە بۇ يولدا يۈرۈپ ھارماغىل.

— زەلىلى.

بىھۇزۇر [بى حضور] (پ + ئە) بىئارام، ھالاۋەتسىز.

بىھوش [بى هوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:

تەھەممۇل قىلىپ سۆزدە خاموش بول،
كى خاموش بولۇپ بەلكى بىھوش بول.

— غەرىبى.

بىھۆكمى [بحكم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.

بىھۆكمى لىللاھ — خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن:

شەھى مىرزەبانكىم، بىھۆكمى لىللاھ،
كى مەسئۇدى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.

— ن. زىبائى.

بىھى I [بهى] (پ) 1) بىھى (مېۋە نامى):

يۈزۈمدىن تىغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر سارى ئېرۇر، نى ۋەجھە،
بىھىنى تىغ بىلەن چۇن قەتل قىلماي رەسىم ئەمەس ئەسلا.

— نەۋايى.

2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:

بىھى رەڭگىدەك ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.

— نەۋايى.

بىھى II [بهى] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:

ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بىھى.

— ئا. نىزارى.

بىھىجاب [بى حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوۋۇق؛ يالىڭاچ:

ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بىھىجاب،
دۇئالار ئەدا ئەيلەدى بىھىساب.

— ئا. نىزارى.

بىھىراس [بى حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.

بىھىس [بى حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.

بىھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:

ماڭا بىھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چېكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.

— مەھزۇن.

بېھىشت ئاسا — جەننەت كەبى.

بېھىشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالىدىغان جەننەت.

بېھىشتى جاۋىدان — ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك جەننەت:

كۆرمەگەي ھەرگىز بېھىشتى جاۋىداندا گۈل يۈزىن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.

— گۇمنام.

بېھەل [بحل] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:

بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىنگىچە - سىڭىل،
رىزالىق ئالىپ بىر - بىرىدىن بېھەل.

— مولla شاكىر.

بېھەل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:

دوستلار، بېھەل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىدائ،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىدائ.

— نەۋبەتى.

بېھەل قىلماق — كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلماق:

تۆكسە قانىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بېھەل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋ قانىنى.

— سەككاكى.

بىۋە [بيوه] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:

دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بىۋە خاتۇنلار بېھىشتى گوشتۇ ياغ.

— زەلىلى.

بىۋەجھ [بى وجه] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.

بىۋەزن [بى وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدىر - قىممەتسىز.

بىۋەفا [بى وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.

بىۋەھم [بى وهم] (پ + ئە) ۋەھىمسىز، قورقۇنچسىز.

بىۋۇجۇد [بى وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان. گەۋدىلەنمىگەن:

قەرى ھەم بىۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭغاچ.

— لۇتفى.

بىۋۇقۇف [بى وقوف] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.

بىۋۇھۇم [بى وهوم] (پ + ئە) «بىۋەھم» گە قاراڭ:

گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بىۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.

— ئا. نىزارى.

بىئېتىبار [بى اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:

ئەجەب زىرە نازۇك ھۈنەر بىزدە بار،
ھۈنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بىئېتىبار.

— غەرىبى.

بىئېتىدال [بى اعتدال] (پ + ئە) مۆتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.

بىئېتىماد [بى اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:

بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۇڭگان خۇنرىزى بىئېتىماد.

— مولla شاكىر.

بىئېتىنا [بى اعتنى] (پ + ئە) ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دىققەت قىلماي.

بىئىبا [بى ابا] (پ) 1) تارتىنماي، ئۇيالماي:

بۇچاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،
بۇ مەنچىڭلار كۆپ يىغلاشىپ بىئىبا.

— مولla شاكىر.

2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم - پاراسەتسىز؛ بىلىپ يەتمەي:

كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىخەمۇ بىئىدراكۇ بىجان.

— سەدائى.

بىئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بىئىشتىباھ [بى اشتباه] (پ + ئە) شۇبھىسىز، شەكسىز:

كى سىدنىسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

بىئىكراھ [بى اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.

بىئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.

بىئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجرالمايدىغان، كۆچمەيدىغان.

بىئىنتىھا [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.

بىيارىد [بيارد] (پ) دوست بولماق:

جەنانەئى مەن بەمەن بىيارىد،

ۋىن مۇردە تەنىم بەئۇسپارىد.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بى يقين] (ئە) شۇبھىسىز، ئېنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنىڭ قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىڭ بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى،

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تېز:

جىلۋە سالىپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيىشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال:

مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىيىشەگە،
تەرەددۇد بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

بىيىك [بييك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:

بار ئەردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى،

بىيىك بارگاھ — كاتتا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسىر:

چۇھىندۇ ئارا بار ئىدى پادشاھ،
كى ئۆز ۋەقتىدە ئول بىيىك بارگاھ.

— نىزارى.

پ

پا I [پا] (پ) «پاي»غا قاراڭ:

خىراماڭ چاغى لۇتۇف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كوييۇڭدا خاكى پا بولماق.

— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقەت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:

يوق ئېرىسە ئېرۇر بۇ قەۋى، ئول زەئىف،
ئاڭا ھېچ پا بىرلە ئېرمەس ھەرىف.

— نەۋايى.

پا بەرەھنە [پابرهنه] (پ) 1) يالاڭ ئاياغ. 2) كەمبەغەل:

پا بەرەھنە، باش يالاڭ، يىرتىپ ياقە، فەرياد ئېتىپ،
تەلبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانىمۇ ئېكىن.

— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:

كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۈكۈن،
سىدىق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.

— ئەرشى.

پا بەست [پابست] (پ) «پا بەستە»گە قاراڭ.

پا بەستە [پابسته] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاققا چۈشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۇشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كېپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۇسە قىلىش؛ ھۆرمەت، تەزىم.

پابۇس **ئەتمەك** — زىيارەت قىلماق.

پاپۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پاپۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياماش.

پاچە [پاچه] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار»غا قاراڭ.

پاداش [پاداش] (پ) 1) بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، بەدەل؛ مۇكاپات:

ئەگەر ئەيلەسە ئول ۋەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.

— ئا. نىزارى.

2) ھەمراھ

پەلەكتىن نەلەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئارا ئۇشبۇ پاداشىمە.

— ئا. نىزارى.

پادە [پاده] (پ) پادا، توپ.

پادە - پادە [پاده پاده] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ - توپ.

پادەست [پادست] (پ) توختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزهر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ»قا قاراڭ:

بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۇمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۇن ئىككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇ ھەيا.

— نەۋايى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ:

خىرامان چىقىپ تەختقە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.

— ئا. نىزارى.

پادشاشەب [پادشاشب] (پ) كېچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:

سېرىغ ھىرىنى قىلدى پادشاشەب،
كېچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.

— مەھزۇن.

پادشالىغ [پادشاليغ] پادىشاھلىق.

پادشاھانە [پادشاهانه] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاهزاده] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاهوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پاره] (پ) 1) پارچە، بۆلەك:

ۋە لېكىن تاپالماي ئاڭا چارەئى،
ئۆرۈپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.

— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:

جەبىلىنىڭ يۈرىكىم بەسى يارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.

— ئا. نىزارى.

3) كىتابنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:

شەۋكەتى ھۈسنۈڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھاد - شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.

— ئەرشى.

پارە ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك - بۆلەك قىلماق.

پارە بولماق — يانچىلماق.

پارە جىگەر — كۆڭلى ئېزىلگەن، كۆڭلى يېرىم:

دەبان: «*كەلسە مۇندا ئەگەر ئاشىقىم،*
كۆزى ياشۇ پارە جىگەر ئاشىقىم.»

— ئا. نىزارى.

تەختە پارە — بىر پارچە تاختاي:

قالىپىمەنكى بىر تەختە پارە ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەڭگىخارە ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

جىگەر پارە — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت:

جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئەلەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.

— ئا. نىزارى.

پارە - پارە [پارەپارە] (پ) پارچە - پارچە:

قىلىپ پارە - پارە بۇلار سالىنى،
كى دەرياغە غەرق ئەيلەبان مالىنى.

— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسيز] پۈتۈن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان.

پارەنج [پارنج] (پ) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە بېرىلىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە.

پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۇي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:

مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۈسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.

— لۇتفى.

پارساۋۇ كۇبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار:

ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇلدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۇبراغە غەلىز.

— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.

پارسالىغ [پارساليغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۇيلۇق:

كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈڭ سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۈككىم پارە ئەيلەپ خىرقە تارىدىن رىندا قىلدىم.

— ئەرشى.

زوھدى پارسالىغ — مال - دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:

ئاتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئېلىگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايىدەسى زوھدى پارسالىغنىڭ.

— گۇمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۇپۇرگۈندى.

پارۇ II [پارو] (پ) كۈرەك؛ پالاق.

پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:

ئۆتۈپ ئىبردى تۈندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.

— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.

پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:

قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.

— گۇمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:

گەر مۇسۇلمانسەن پەيەمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئىدۇر ئىمانىڭى دىلگە غىلاف.

— نەۋبەتى.

پاسبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:

ھۈزۈرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسبان ئاندا.

— ئەرشى.

پاسبانلىق [پاسبانليق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:

ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،
تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسبانلىق قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.

پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى» ، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

نۇر پاش — نۇر چاچقۇچى.

ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.

پاشەندە [پاشندە] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.

پاشكەستە [پاشكستە] (پ) 1) پۇتى سۇنۇق، توكۇر. 2) كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز.

پاشنە [پاشنە] (پ) 1) پاشنا، سوڭ؛ تاقا. 2) كۆچمە م: ئاستانە.

پاغوندە [پاغنده] (پ) پاختا، ئىتىلغان پاختا.

پاغور [پاغر] (پ) قىل قۇرت كېسىلى.

پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۈچلۈك.

پاك [پاك] (پ) 1) پاك، تازا، ساپ:

قىلىپ سۇبھى گۇل دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋاردىن قىلدى زۇلمەتنى پاك،

— ئا. نىزارى.

2) بىگۇناھ:

ئىكى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.

— ئا. نىزارى.

3) خالىس:

مەجازدا كىم بولسا چۇن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.

— ئا. نىزارى.

پاك ئايىن — پاكىز، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.

پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:

يا رەب، مۇھەممەد ھۆرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.

— شەۋقى.

پاكباز [پاک باز] (پ) ساداقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:

زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېھتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېھرىبان قەدەھ.

— زەلىلى.

پاكدامەن [پاک دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.

پاكدەست [پاک دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.

پاكراي [پاک رای] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.

پاكرۇ [پاک رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.

پاكى [پاکی] (پ) پاكىز، تازا.

پاكىزە [پاکيزه] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.

پالا [پالا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۈزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.

بادە پالا — مەي سۈزگۈچ.

پالەھەڭ [پالهنگ] (پ) نوختا.

پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۈزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.

پامال [پامال] (پ) «پايمال»غا قاراڭ.

پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:

گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.

— گۇمنام.

پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:

كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.

— ئا. نىزارى.

2) ئاست، تەگ، ئاساس:

ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.

— ئا. نىزارى.

پاياب [پاياب] (پ) تېيىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.

پايان [پايان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:

ئەي جەفاچى تۇت غەنىمەت كۆركىمنىڭ دەۋرانىنى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.

— مەھزۇن.

پايان ئابە — سۇنىڭ تەكتى.
پايان تاپماق — تامام بولماق.

پايە [پايه] (پ) 1) ئاياغ:

نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۈزقاتلە جانىمدۇر.

— ئەرشى.

2) باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:

سەرۋ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىندە ھەر كىشىنىڭ پايەسى.

— سەككاكى.

3) ئاست، تەگ:

نەردىبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئېردى نەبىسرى ئەئزەم ئەمەس.

— ئەرشى.

پايە تاپماق — مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.

پايەندە [پاينده] (پ) دائىمىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:

رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،

دەۋلەتىڭ پايىندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.

— گۇمنام.

پايبەست [پايبست] (پ) «پابەستە»گە قاراڭ:

ئۆتەر ئەردىم بىبال ئەفسانەئى ئەنقايى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايبەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

پايبەستە [پايبستە] (پ) «پابەستە»گە قاراڭ.

پايبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس»قا قاراڭ.

پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائىمىي.

پايدار بولماق — بەرقارار بولماق، دائىمىي بولماق:

چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قەرار،
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.

— ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (ت) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.

پايگاھ [پايگاه] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:

ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئاڭى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.

— گۇمنام.

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:

جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالىمدا خەسدىڭ پايمالدۇر.

— گۇمنام.

پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:

خىراملىڭ چاغى لۇتق ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.

— ئەرشى.

پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:

مەن خەستە خەستەڭ تاڭ ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
ئول گۇل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزرە، جەۋلان ئېرۇر.

— مەھزۇن.

پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:

كۆڭۈلنى قىلماڭ ئىشق ئارا پايمال،
ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.

— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] (پ) ئاتا، دادا:

كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.

— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدرانە] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرگ] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشىش، خەيرلىشىش.

پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:

كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار - زار.

— ئا. نىزارى.

پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:

ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،
ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.

— نەۋايى.

پەدىد [پديد] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:

ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،
ئۆرۈپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.

— ئا. نىزارى.

پەدىد ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق:

ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەييەن بىساتىنى ئەيلەپ پەدىد.

— ئا. نىزارى.

پەدىد بولماق — زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:

ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.

— ئا. نىزارى.

پەدىد قىلماق — كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:

ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەڭلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.

— ئا. نىزارى.

پەدىد ئولماق — زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:

رويى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.

— زەلىلى.

پەدىدار [پديدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:

بارۇ خىزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۇلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئېچىدە.

— زەلىلى.

پەدىدار بولماق — پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك،

نەۋ بادەئى فىردەۋس ۋە سەرۋى خىرامان، ياخىغچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەڭ بولدى پەدىدار، يا قامەتى زىيبا.

— ئەرشى.

پەيدار قىلماق — پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:

نىگارىم كۆڭلى مۇلكىن ئالغالى ھاجەت ياراغ ئېرمەس،
نىگۈن قەد بىلە ئاھىم بەس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر ھەم.

— گۇمنام.

پەر ئاچماق — قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكنده] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان:

پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ.
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.

— ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

بادە پەرەست — ئىچىملىككە بېرىلگەن.

ئاتەش پەرەست — ئوتقا چوقۇنغۇچى.

مېھمان پەرەست — مېھماندوست.

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى. 2) خىزمەتكار، چۆرە. 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستنده] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى. 2) خىزمەتچى، چۆرە. 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېۋىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند»گە قاراڭ.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەۋرىشىم.

پەرەندە [پرنده] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق ھەققىدە).

پەرتاب ئەتمەك — ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:

نۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.

— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق — نۇر چاچماق:

چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىشتىياقىڭ ھەرنەچچەسى يۈز نەچچەئى مەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:

مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.

— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتوليغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:

پەرتەۋى ھۆسنۈڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.

— ئەرشى.

پەرخاش [پرخاش] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.

پەرخاش قىلماق — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بېزەك.

پەرداخت قىلماق — زىننەتلىمەك.

پەرداز [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

ئەفسانە پەرداز — ھېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.

چارە پەرداز — چارە تاپقۇچى.

خارە پەرداز — تاش يونغۇچى، تاشتىراش.

سىپھر پەرداز — سىپھىر قىلغۇچى، سېھىرگەر؛ سەنئەتكار.

كىنە پەرداز — دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.

نۇكتە پەرداز — مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پرده] (پ) پەردە، توسۇق:

خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.

— شەۋقى.

پەردە سالماق — پەردە چۈشۈرمەك، پەردە ياپماق:

مەگەر تەشرىق ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالار ئەيلەپ، مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

پەردە كۆپمەك — پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.

پەردەئى ئابگۇن — ئاسمان مەنزىرىسى.

پەردەئى زار — سىر پەردىسى، سىر.

پەردەئى شام — تۈن، كېچە.

پەردەئى شەرم — ھايا پەردىسى، ئۇيات.

پەردەئى مۇشكىن — 1) قارا پەردە. 2) كۆچمە م: قاراڭغۇ كېچە. 3) دۇتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەدىسى.

پەردەئى ئىسمەت — پاكلىق پەردىسى.

پەردە باف [پرده باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۇش [پرده‌پوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:

قىلدى دەرياغە بۇ خارىڭ پەردە پۇش،
مېھرى ئوتىدىن تۇشمەسۇن دەپ سۇغا جۇش.

— نەۋايى.

پەردەدار [پرده‌دار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:

پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانلىق مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىڭ نۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.

— زەلىلى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەكى] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان ھالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى:

ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقدەك پەررانمۇ سەن؟
گوت ساچىپ ھەريان يۈزۈڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۆتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتمەك:

چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۈنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئۆتۈپ ئوق يىلان.

— ئا. نىزارى.

پەرزەدە [پرزدە] (پ) 1) قانات قاققان. 2) قانىتى قىرقىلغان. 3) چەككۈچ بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1) كۈچلۈك، قابىل. 2) شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال:

پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.

— زەلىلى.

پەركاھ [پر كاه] (پ) شال پاخلى:

دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەھلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەھلى قاشىڭدا بىر پەركاھ.»

— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پركەجى] تاج تىككۈچى:

باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دىۋانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.

— مەھزۇن.

پەركەند [پر كند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند - پەركەند — پارچە - پارچە.

پەركەندە [پر كندە] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پر گار] (پ) دۈگىلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پر گالە] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك.
پەرگالە - پەرگالە — پارچە - پارچە، پارە - پارە؛ ۋەيران:

چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،
ئۆزىن قىلدى پەرگالە - پەرگالە كۆپ.

— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنيان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:

گۇشىشكىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.

— سەككاكى.

پەرھىز [پرهيز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:

مەبى لەئلىڭ خەيالى چەشمەسى كۆڭلۈم سارى ئاقىب،
يۇدى پەرھىز تۇپراغىنى ھەرنەچچە غۇبارىم بار.

— گۇمنام.

پەرۋبال [پروبال] (پ) قانات - قۇيرۇق:

باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۋبال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.

— ئا. نىزارى.

پەرۋبال ئاچماق — قانات - قۇيرۇقىنى يايماق، ئۇچچاق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر - تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:

نەچچە بىپەرۋا ئېسەلىڭ گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېبردىلىڭ گاھى - گاھى ئەرشىغە پەرۋا بىگىت.

— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:

مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىرنەچچە راز ئېتەي.

— ئا. نىزارى.

2) ئۇچقاندەك تېز:

گەر ئالسە قولىغە شەمشىرى جانباز،
سالىپ كۇفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.

— موللا پازىل.

پەرۋانە [پروانە] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:

چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزىيا.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىگە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:

يۇزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،

كى پەرۋانەدەك ھەرزەمان يانەمەن.

— ئا. نىزارى.

پەرۋانەدەك — پىرقىراپ، ئايلىنىپ:

چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.

— ئا. نىزارى.

پەرۋانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرۋانە كەبى، پەرۋانىدەك؛ بېرىلگەن:

ئۆرتەدى شەمئىغە دائىم پەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋبەھار.

— خەراباتى.

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلىگۈچى، قوللىغۇچى، ئۆستۈرگۈچى، قۇۋۋەتلىگۈچى، سۆيگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

جان پەرۋەر — جانلاندۇرغۇچى.

خىرەد پەرۋەر — ئەقىللىق.

سىفلە پەرۋەر — تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۈچى:

ئېرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمەسدۇركى ئەمىن ئانىڭدىن كىشى.

— ئا. نىزارى.

غەم پەرۋەر — غەم بىلەن ئۆسكەن، غەمكىن.

ناز پەرۋەر — نازلىق قىلغۇچى:

تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئول ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىيۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.

— ئەرشى.

نەقىش پەرۋەر — نەقىشنى سۆيگۈچى:

قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۇل مەشامىن ئەيلەدى، سۇمبۇل مۇئەتتەر ئەيلەدى.

— ئەرشى.

پەرۋەرد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلەنگەن، ئۆسكەن دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

دەرد پەرۋەرد — دەرد بىلەن ئۆسكەن، دەردمەن.

ناز پەرۋەرد — ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيىلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.

پەرۋەردە تاپماق — تەربىيىلەنمەك.

پەرۋەردە قىلماق — تەربىيىلىمەك.

پەرۋەردىگار [پرودگار] (پ) بارلىقنى يارانقۇچى، خۇدا:

چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساڭادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

پەرۋەرىش [پرورش] (پ) تەربىيىلەش، ئۆستۈرۈش.

پەرۋىيزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەلگەك.

پەرۋىن [پروين] (پ) ئۈركەر يۇلتۇز:

كى خۇرشىد خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۈنجۈسى.

— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1) پەرى. 2) گۈزەل، چىرايلىق:

قاچىپ كىردى تەخت ئاستىغە گۇل زەمان،
پەرى گۇل زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.

— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.

— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:

چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خەيال،
ھەلقەئى گىردابىغە تۈشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

پەرىزاد [پرى زاد] (پ) پەرىدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:

خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»

— ئا. نىزارى.

پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:

ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟

— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرى زاده] (پ) «پەرىزاد»قا قاراڭ.

پەرىسان [پرى سان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1) چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:

سىبلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) پاراكەندە:

ئويقىدا ئېركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،

كىم، بىرەر يۇمسام كۆزۈم چۈشۈم پەرىشان كۆرۈنۈر.
— لۇتفى.

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:
جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يېتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:
بۇ ئىشقە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئاراملىق:
يۈزگە ساچتىم ئۆگۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى ئول تۇنۇر كۈن نېچە مۇپتەلا قىلسا.
— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
پەرىۋەش بىلە ئۇچتى ئانداغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.
— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياققۇچى، تاپقۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبىئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.

دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:
كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئەت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.
— ئەرشى.

دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياققۇچى، يېقىملىق.

سېھھەت پەزىر — ساغلام:
چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئول ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۈن بولدى سېھھەت پەزىر.
— ئا. نىزارى.

نەسىھەت پەزىر — نەسىھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسىھەتنى ئاڭلىغۇچى:
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۈشكى ئەبىر.
— زەلىلى.

نەقش پەزىر — نەقشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذيره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.

پەزىرە كەلمەك — ماقۇل بولماق.

پەژمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سولغۇن؛ بىئارام.

جانى پەژمان — غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.

پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سولغۇن، بوزۇلغان، خاراب بولغان:
ۋەلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، غەم باسقان:
قەبىلە بارى بىلدى ئول ھالىنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالىنى.
— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە بولماق — غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:
كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەھمەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر ئول ئۆزى.
— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە قىلماق — سولدۇرماق، ۋەيران قىلماق:
فەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزبەس سوزى ئەففانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.
— ئەرشى.

پەژمۇردە ھال — ۋەيران، بىئارام:
ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە خەيال.
— ئا. نىزارى.

پەژۇھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەتقىق قىلغۇچى.

دانىش پەژۇھ — ئىلىم تەتقىق قىلغۇچى.

دىن پەژۇھ — دىن تەتقىق قىلغۇچى.

پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.

پەست قىلماق — پەسەيتمەك، توختاتماق:
تۈگەتتى سۆزىن، يۇمدى ئول كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.
— ئا. نىزارى.

پەسۇپىش [پس‌وپش] (پ) ئىلگىرى - كېيىن، ئىلگىرى - ئاخىر:
غەمىنكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۇپىش.
— شەۋقى.

پەسىج [پسيج] (پ) 1) تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۈك. 2) قىممەتلىك.

پەشمىن [پشمين] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.

پەشمىن كىسۋەت — يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىيىم.

پەشمىنە [پشمينه] (پ) 1) يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. 2) يۇڭ كىيىم:

يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.

— ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:

ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.

— ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي.

پەشنەد [پشند] (پ) يېقىمسىز.

پەشىز [پشيز] (پ) 1) ئەرزىمەس. 2) پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل.

پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.

پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتىگەن، سەھەر، تاڭ.

پەلەڭ [پلنگ] (پ) قاپلان:

مەئانى بىشەسىدە شىرۇ ئەژدەھالار بار،
پەلەڭى جەئفەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.

— زەلىلى.

پەلىد [پليد] (پ) ناپاك، نىجىس:

كۆرۈڭ قەترە پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.

— موللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپاناھ:

ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.

— ئا، نىزارى.

2) سىغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:

كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

پەناھ ئەيلەمەك — سېغىنماق، پاناھلانماق:

تاپاي چۇن فەنا قافىغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرىمىنى ئەيلەي پەناھ.

— ئا. نىزارى.

پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش.

پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:

پەنجەڭنى كۆرەر ئىبسەم، بەناگاھ،
قىلغۇمدۇر خەيال ئەللاھ.

— ئەرشى.

پەنجە خۇرشىد — كۆچمە. م: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.

پەنجاھۇھەفت — ئەللىك يەتتە:

ۋەرەقىغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
ھەزارۇ دۇسەدباز پەنجاھۇ ھەفت.

— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:

ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندىغە.

— خەراباتى.

پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.

پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:

كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.

— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:

ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قابۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.

— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قۇلىقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلەۋان [پهلوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك:

نىھان ساقلاسە بىر نەچچە خادەمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.

— ئا. نىزارى.

پەھلەۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، بىقىن؛ قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:

بۇغەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى مەي،
ھاياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.

— ئا. نىزارى.

2) ئىز:

كۆڭۈل ئەگەرچە خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكارە.

— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزىغا چۈشمەك.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، ئېرۋا يىپلىرى:

ئەز پەي كۆشىغە كىرگەيلەر ھەمە،

ھەربىرىنىڭ كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.

— زەلىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:

پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.

شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:

سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيامآور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

پەياپەي [پياپى] (پ) قاتمۇقات، ئۈستى - ئۈستىلەپ، ئارقىمۇئارقا:

سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەياپەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاڭ فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە بەياد ئەيلەپ،

— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ.

پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ:

پەيەمبەر ئىدى ھەزرەتى زىكرىيا،
ئىبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بەلا.

— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:

يېتىسسەلەرچى ئەجەب پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بىھەققى ھۆرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.

— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزىدىن ماڭغۇچى:

مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.

پەيرەۋلىق [پيروليق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:

ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
بولنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسەتمەگەي.

— بابىر.

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزىدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش. 2) تەۋەلىك.

پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:

لىسانى غەيبگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقىڭ تۇتتى مەرھابا قىلايىن.

— زەلىلى.

پەيرەۋدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۆزۇرىدا قىلماق:

مېنى پەيرەۋدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.

— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:

يارنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئىبسە ئەئجازى مەگەر مۇزمەر دۇرۇر پەيغامىدا.

— بابىر.

پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاڭلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاڭلانماق.

پايغامگەر [پيغام كر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى:

مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجدارۇ ھۇد - ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقنىڭ ئۇچى، ئوق:

ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيىدۇر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنىمگە جان ئوشۇل پەيكان بىرۇر.

— بابىر.

2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:

كۆز ئۇچى بىلەن باقتى، تەگدى تىيرى مىژگانى،
سىينەم ئۆزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ۋەيران، قىنز.

— نەۋبەتى.

تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:

تىگسىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.

— ئا. نىزارى.

ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۈر:

نەگە تۈردۈڭ دەرسىلەر مەھشەردە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدەغى ناۋەكلەرنىڭ پەيكانىنى.

پەيكەر [پيكر] (پ) 1) گەۋدە، بوي:

يەپابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۇدۇر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.

— زەلىلى.

2) سۈرەت، شەكىل:

تەن ئىچىدىن بەلگۈرۈر جانىڭ سەنىڭ،

شىشە ياسىرئات ئولۇپتۇر پەيكارىڭ.

— گۇمنام.

3) يۈز، چىراي. 4) كۆرۈنۈش، قىياپەت:

ئەرق ئېتىبدۇر پەيكەرىمنى، ئاھكىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ توپان بىلە.

— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك.
دىۋ پەيكەر — بەتهەيۋەت، دىۋە سۈرەت.
كۆھ پەيكەر — تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك:

بولۇپ كۆھ پەيكەر ئاتىغە سىۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.

— ئا. نىزارى.

ماھ پەيكەر — ئاي يۈزلۈك.

پەيما [پيما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «تارتقۇچى، ئۆلچىگۈچى؛ يۈرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.

باده پەيما — مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.
بەھر پەيما — دەريا كەزگۈچى، دېڭىز ساياھەتچىسى.
قەدەھ پەيما — قەدەھ تۇتقۇچى:

مەستمەن بىر باقماغىنىدىنكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يىگىت.

— ئەرشى.

پەيمان [پيمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:

بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۈم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇتقى ئەھدۇ پەيمانىندەدۇر.

— لۇتفى.

پەيمان شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
پەيمان قىلماق — ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:

بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.

— ئا. نىزارى.

پەيمانە [پيمانه] (پ) 1) پىيالە، قەدەھ:

مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

2) ئۆلچەم، قاچا:

چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.

— ئا. نىزارى.

پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.
پەيمانەئى ئۇمر — ئۆمرى تۈگىگەن.
ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيموده] (پ) يول يۈرگۈچى، سەيياھ:

زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.

— بابىر.

پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.

پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.

پەيۋەستە [پيوسته] (پ) 1) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:

قاراقچى بولمىسا ئەبيار كۆزى،
نەغۇ پەيۋەستە ھەربىر دەمدە سەنسەن.

— ئا. نىزارى.

2) ھەمىشە، دائىم:

جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىڭ فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شېۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.

— ئاتايى.

پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:

كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دېرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشمىدۇر.

— گۇمنام.

پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى، تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:

مۇشارۇن ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:

بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇق ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.

— زەلىلى.

پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:

مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىندلەر ئۇنسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر - بىرىگە ئىختىلات.

— شەۋقى.

پەيۋەند ئەنگۇشت — بارماق ئۆگىلىرى.
پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.
پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.
چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.
دەرد پەيۋەند — دەردلىك.
فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.
قەيد پەيۋەند — بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.
ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە

بىرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پیوندلیق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2) قېرىنداشلىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پۇتراتماق] (پ) تارقاتماق؛ ئۈركۈتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماق] (پ) تارقىلىشماق:

سۆزۈلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.

— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماق] (پ) تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:

چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.

— ئا. نىزارى.

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.

تارۇ پۇد — ئۆرۈش ۋە ئارقاق.

پۇر [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول:

كى سەئدىن شىكەستە ئانىڭا پۇر ئىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:

يۇزۇڭ ئۆزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۈمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قىلىپ دەرد ئىچرە دەرمانىمدىن ئايرىلغاچ.

— ئەرشى.

پۇر ئاپەت — ئاپىتى كۆپ، ئاپەتلىك.

پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، پىتەرلىك قىلماق:

نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئى ئەت خۇمارىمنى.

— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:

بىر مەھۋەشى پۇر جافا قولىدىن،
ھەردەم ماڭا يۈز بەلا نېدىندۇر.
سەن رەھم نىگاھى بىرلە باقماي،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.

پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.

پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.

پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.

پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.

پۇر زىبا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:

جەھان رەئنالارىدىن كۆزلەرىم شەھبازدېك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۆندېك يۇزۇڭدىن پۇرزىبا بىر كۈن.

— گۇمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسداق.

پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:

چىقتى داغى سىينەئى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فىئىلىڭ تەباھ.

— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:

باشىڭدىن چەرخ ئۆرۈپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارمەن ياڭلىغ.

— گۇمنام.

پۇر گوي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.

پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.

پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:

مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۆلبەم ئىچرە جىلۋەئى ماھى جەھانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.

پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.

پۇر ھەزىن — مەيۇس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ:

مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇئ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كېيىن باشىغە ھەرنە كەلگەنىن.

— غەربى.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.

تۆھفەئى پۇر — نۇرغۇن تۆھپە، ئىنئام:

كى تەئيىن قىلىپ تۆھفەئى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىتئە ئەدا.

— ئا. نىزارى.

پۇر II [پر] (پ) پەرزەنت، بالا:

زەمانى كۆڭۈل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.

پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.

پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قايناق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.

پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.

پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.

پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام - بۇرام، كۆپ ئېگىلگەن.

پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:

ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىينە پۇر خۇن قىلمىساڭ.

— خەراباتى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۈچى، بىلىملىك.

پۇر سو [پرسو] (پ) يورۇق، نۇرلۇق.

پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.

پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك.

پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر:

جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇر فەندىن نەھاسىل.

— لۇتفى.

پۇر فۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:

ئاتا يەئقۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.

— ئا. نىزارى.

پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.

پۇزىش پەزىر — ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.

پۇش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى، كىيگەن» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

ئەخزەر پۇش — يېشىل كىيىملىك.

پەردە پۇش — پەردە يېپىنغان.

پۇست پۇش — تېرە كىيگەن؛ كۆچمە. م: دىۋانە.

زۇمرەد پۇش — يېشىل كىيىم كىيگەن.

زىرىھ پۇش — ساۋۇت كىيگەن.

سىياھ پۇش — قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.

2) كىيىم، لىباس:

قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پۇشى پەرىزادى،
كى ئاندىن تۇردە سۆزىنى يەزەدگە شانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

زەررىن پۇش — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:

نەكاپىر، نەمۇسۇلمان، تاڭ ئاتتى زەررىن پۇش،
كىيەر يەنە كېچەلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.

— زەلىلى.

پۇشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۆچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.

— شەۋقى.

2) سىرت، تېرە:

سەرۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟

— زەلىلى.

پۇشت پا ئۇرماق — تەرك ئەتمەك، كەچمەك.

پۇشت II [پشت] (پ) ئەۋلاد:

كى ئول مۇلك ئالارغا قالىپ نېچە پۇشت،
چىقارماي ئالاردى سىپىھرى دۇرۇشت.

— نەۋايى.

پۇشتى پەناھ — يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:

زۇھد ئېلىدىن ئىشق ئىلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
بۇ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

پۇشتە [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.

پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.

پۇشىدە [پوشيده] (پ) 1) مەخپىي، يوشۇرۇن، بېكىتىكلىك:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەر نە ئالەمنى خەراب.

— زەلىلى.

2) كىيىنگەن، يېپىنغان.

پۇيە [پويه] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.

پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:

گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.

— ئا. نىزارى.

پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.

پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.

پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:

ئول ئىتتەك بەياباندا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول سارى بولمىش ئەيان.

— ئا. نىزارى.

پۇيەزەن [پويەزن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.

پۇيەسىز [پويەسز] ھەرىكەتسىز، يۈرۈشسىز.

پۇيەگەر [پويەگر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:

ئۇمر ئىچى باشۇ ـ ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇيادىن غەيرى.

— ئەرشى.

پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.

پۇتكۈرمەك [پتكورماك] (پ) تامامىلىماق، پۈتكۈزمەك:

ماڭا مۇشكىل سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۈتكۈرمەسەڭ مەندە نە ئىمكان.

— موللا پازىل.

پىتمەس [پتماس] (پ) پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:

نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
تاتىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.

— نەۋبەتى.

پىچ [پيچ] (پ) تولغىنىش، ئۆرىلىش، بۇرىلىش.
پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.
پىچ دەر پىچ — ئۈستى - ئۈستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.
پىچ ئۇرماق — تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ — قولغا ئورىماق، چىڭ تۇتماق.

پىچاپىچ [پيچاپيچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئورالغان.
2) كۆچمە. م: مۇشكۇل، قىيىن.

پىچان [پيچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان.

ئىشقىپىچان [عشق پيچان] (ئە + پ) ھەشقىپىچەك (بىر خىل سامان غوللۇق گۈل):

رەھىم ئەيلە، ئەي مەھۋەش، تۈشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نىھالىڭغە بولدى ئىشقىپىچان قىز.

— نەۋبەتى.

پىچ - پىچ [پيچ پيچ] (پ) بۇرام - بۇرام؛ ئۆرۈم:

ئەي مەسلەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈز مىڭ پىچ - پىچ،
سورماسالىڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كىچ - كىچ.

— ئاتايى.

پىچۇتاب [پيچو تاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:

كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراپ،
كى مۇ ئوتغە تۈشكەن كەبى پىچۇتاب.

— ئا. نىزارى.

2) ھاياجانلىنىش:

كۆڭۈلگە تۈشۈپ ئول زەمان پىچۇتاب،
كى رەئشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.

— ئا. نىزارى.

3) قىينىلىش، ئازابلىنىش:

يۈزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭ يادىدا تۈنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

پىچۇتاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق:

فەلەكدە مېھرو گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۇ تاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

پىچۇتاب سالماق — لەرزىگە سالماق؛ سىلكىنمەك:

كېتەر بۇ چەمەندىنكى رۇزى شەباب،
چۇ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۇتاب.

— ئا. نىزارى.

پىچۇتاب ئۇرماق — تولغانماق، پەرياد ئۇرماق:

تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.

— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پيچيده] (پ) ئورالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.

پىچىش [پيچيش] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش؛ ئېگىلىش.

پىچىن [پيچين] (پ) چىگىش، مۇرەككەپ، قىيىن.

پىر [پير] (پ) 1) قېرى، ياشانغان، پېشقەدەم:

كۆرەرلەر بىرنى ئىككى پىرى گۇمراھ،
شەياتىن سەپلەرىگە زەردىۋال شەيخ.

— شەۋقى.

2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۇرۇھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:

بىرۇر ئېردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.

— ئا. نىزارى.

3) بىرەر كەسىپنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئاقساقال:

ئاتام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كارىدىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.

— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قېرى - ياش:

ئىلمىسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەپ كۈنۈ تۈن يۈرگىل رەۋان.

— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيىچى، ئۇستاز:

كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.

— ئا. نىزارى.

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:

كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا كىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇن نادان كىشى.

— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:

ئۆلگۈدەك دۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.

— مەھزۇن.

پىرى زال — كەمپىر، قېرى خوتۇن:

دېدىم: «نەۋئەرۇسكى، ئېرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۇيدۇر ئەفسۇن سىگال.»

— ئا. نىزارى.

پىرى زال ئەتمەك — قېرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:

بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ۋەبال،
ئەلىف قەددىن ئەتتى فەلەك پىرى زال.

— ئا. نىزارى.

پىرى سەييىاد — پېشقەدەم ئوۋچى:

بۇ مەۋزۇئ ئارا پىرى سەييياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستاد مەن.

— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس،
خەلاس ئول زەھردىن، گەر پىرى كامىل.

— ئەرشى.

پىرى نۇر — پېشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ ئەقىل - پاراسەتلىك قېرى كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبە كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.

— خەراباتى.

پىرى ئۇستاد — پېشقەدەم ئۇستاز، تەربىيىچى:
تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈڭ سەرۋى ئازادغە!»

— ئا. نىزارى.

پىراستە [پيراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
سۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە سالماق:
... گاھى قەدەم كىسۋەتىن پىراستە قىلىپ، تەختەئى تابۇت سەرگەندار قىلماق...

— ئا. نىزارى.

پىران [پيران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار:
ئەي گۇمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشە گىران كەتتى.
ياتما، قوپاقوپ، نىجىس جەھان ئۈستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ - تەننى پىران كەتتى.

— گۇمنام.

پىراھەن [پيراهن] (پ) كۆڭلەك:
گۈلىستاندا چىقار پىراھەنىڭنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئوينا سۇيىماچ.

— ئاتايى.

پىرايە [پيرايه] (پ) بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇڭ سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۋ بويلۇقلار يۈزىنىڭ گۈل يۈزۈڭ پىرايەسى.

— گۇمنام.

پىرەھەن [پيرهن] (پ) «پىراھەن»گە قاراڭ:
ئەنۇس كەبى شۇئلەسىدىن كېچەلا كۆيدۈم،
تا كىيدى قەددى قامەتىغە پىرەھەنى شۇخ.

— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۋالىغ ئوتىنىكىم ماڭا ئۇچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.

— گۇمنام.

پىرزەن [پيرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەن،
چىقىپ باشىغە گۈل كەبى سىيمتەن.

— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پيرليق] (پ) 1) قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.

— ئا. نىزارى.

2) شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پيرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلبە زەلىلى ھوش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكىن - سېكىن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىنزدىلەر ھەر قايان قەدەھ.

— زەلىلى.

پىسە [پيسه] (پ) ئالىچىپار، ئالا - بۇلا.

پىسە يىپەك — ئالىچىپار يىپەك.

پىسە تەناب — ئالا - بۇلا يىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئۆسمۈر، ياش:
ئىرادە بۇ ئېركەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالىپدۇر پەدەر.

— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:
بىرى دەپ: پەرىدىن يېتىپدۇر ئەسەر،
بىرى دەيكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.

— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۈل بېرىش؛ ئېتىبار:
بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۇرمەند.

— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:
رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىڭىزنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەڭكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.

— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۈل بەرمەك:
كىشىكىم جەھاندا ئېرۇر دەرد مەند،

كى بۇ نەزمىنى كۆرسە قىلغاي پىسەند.

— ئا. نىزارى.

خۇد پىسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:

نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پىسەند.
ھەۋا قەيدى بولمىش يولىغە كەمەند.

— ئا. نىزارى.

ناپىسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پىسەندە [پسنده] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پىسەندىدە [پسنديده] (پ) تاللانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پىستە [پسته] (پ) پىستە ۋە پىستە دەرىخى.

پىستەئى دىلرەبا — مەھبۇبىنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پىستە (مەھبۇبىنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):

تۇرسە كەرەشمىلەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلىنىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پىستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.

— گۇمنام.

پىش [پيش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:

ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.

— نەۋبەتى.

پىش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:

نەچە كەلسە مۇندا پىش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.

— ئا. نىزارى.

پىش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.

پىش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.

پىش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى.

پىشاب [پيشاب] (پ) سۈيدۈك.

پىشاپىش [پيشاپيش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.

پىشانى [پيشانى] (پ) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) تەقدىر، تەلەي:

ئولدى بىر نۇرۇڭ رىكابىن نەرگىسى رۇھۇل - ئەمىن،
رەھمەتىڭ پىشانىسىدە دائىما يوق ئەردى ھېن.

— ئەرشى.

پىشە [پيشه] (پ) ھۈنەر، كەسىپ؛ ئادەت:

دېدى شاھزادە: «كېتتۇر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»

— ئا. نىزارى.

پىشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:

ئادەمىيلىق پىشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.

— ئەرشى.

پىشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۈنەر قىلماق:

ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پىشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.

— نەۋبەتى.

ئافەت پىشە — ئاپەت كەلتۈرگۈچى، ئاپەتخور:

چىن چىمەندىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۈل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پىشە، ناگاھ ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

دام پىشە — دامىغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:

مىكر ئايىن دام پىشە ئەنبەرىن كاكۇللارىڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.

— ئەرشى.

خىرەد پىشە — ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

ھەم پىشە — ھەم كەسىپ.

ۋەفا پىشە — ۋاپادار:

گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىفە،
بولدى ماڭا ھەم مىھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.

— ئاتايى.

پىشەسىز [پيشەسيز] ھۈنەرسىز، كەسپى يوق:

خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۈلفەت مۇھەييالانمىسۇن.

— ئارەزى.

پىشەۋۇر [پيشەور] (پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

پىشباز [پيشباز] (پ) كۈتۈۋېلىش، قارشى ئېلىش.

پىشباز چىقماق — قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:

ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇنىياز.

— ئا. نىزارى.

پىشخانە [پيشخانه] (پ) قوبۇلخانا.

پىشكار [پيشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غوجىدار.

پىشكەش [پيشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:

كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۈرۈپ نەچچە ھەممالنى.

— ئا. نىزارى.

پىشگاھ [پيشگاه] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پىشۋا [پيشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پىشۋاز [پيشواز] (پ) «پىشباز»غا قاراڭ.

پىشىن [پیشین] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى. 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنهان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي:

چۇ زىبرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەرۇر،
كى پىنهان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇهۇر.»

— ئا. نىزارى.

پىنهان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:

خىزمەتىڭدە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنهان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پىنهان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:

ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۇكى ئىچرە ۋاي،
گوييا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنهان تولۇن ئاي.

— ئەرشى.

پىنهان تۇتماق — سىر تۇتماق:

چۇ ساندۇقنى ئېلىپ ئۆيىگە جۇهۇد،
كى پىنهان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن هۇسۇد.

— ئا. نىزارى.

پىنهان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:

ئالىپ باردى پىنهان قىلىپ خاك ئارا،
ياتىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

پىنهانى [پنهانى] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن هالدىكى.

ت

تا [تا] (پ) 1) تا، تاكى:

تا سەفەر قىلماققە ئەزم، ئەي ماھتابان، ئەيلەدىڭ،
ئىلچىلىككە ئىلچىنى گوياكى زىندان ئەيلەدىڭ.

— قەلەندەر.

2) ـ غىنچە، ـ گىنچە:

كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئۆلمىشتۇر مەلۇل،
ھەجرىڭلە تا رۆزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.

— ئەرشى.

تائات [طاعات] (ئە) [بىرلىكى: تائەت] «تائەت» كە قاراڭ.

تائەبەد [تابد] (پ + ئە) ئەدەبىي، مەڭگۈ:

تا ئەبەد مەردۇدۇ مەلئۇن ئەيلەبان،
ئىبرەتۇ ئافاقۇ گەردۇن ئەيلەبان.

— نەۋايى.

تائەت [طاعت] (ئە) [كۆپلۈكى: تائات] ئىتائەت قىلمىش، بويسۇنۇش؛ تائەت ـ ئىبادەت، دىنىي بۇيرۇقلارنى بىجىرىش:

زاھىدلەرنىكى، تائەتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.

— سەبۇرى.

تاب I [تاب] (پ) 1) تاقەت، چىدام؛ كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت:

تاب كەلتۈرمەس نەزەر ھۆسنى جەھان ئاراسىغە،
ياشۇرۇن كۆپ پەردە كەينىدىن قارالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

يۈرەدۇرمەن چىمەندە زارى يىغلاپ،
كۆڭۈلدە سەبر يوق، جىسمىمدەدۇر تاب.

— خىرقەتى.

تابۇ تەۋان — قۇۋۋەت، دەرمان؛

تاۋۇ تەۋانالىغ — قادىرلىق، قۇدرەتلىك؛

2) ئېشىلىش، تولغىنىش:

قۇش بالاسى ئاشيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.

— ئەرشى.

تاب ئاچىلماق — تارقالماق (ئېشىلگەن نەرسە ھەققىدە)؛

تاب بەرمەك — 1) يىپ ئەشمەك. 2) كۆچمە م: يەڭمەك.

تاب تاپماق — جىپسىلاشماق، چىرماشماق.

تاب ئۆرماق — چىرمالىماق، تولغانماق، بۇرالماق.

رىشتە تاب — ئېشىلگەن، ئېشىپ پىشۇرۇلغان يىپ، «رىشتە» گە قاراڭ.

3) نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت، ئىسسىتما:

تاپىپ ئايىنەك يۈزى كۈن تابىدىن تاب،
تۆتۈپ كۆزلەرى ياش ئورنىدە خۇناب.

— لۇتفى.

ھەر يۈرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابدەك سىچقىراپ خۇنابى بار.

— گۇمنام.

تاب سالماق — ئىسسىتماق، قىزىتماق.

جەھانتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى، غايەت قىزدۇرغۇچى.

تاب II [تاب] (پ) تەڭ:

كافىر ئەھلى تاب كېلەلمەسلەر ئانىڭ بىر تىغىغا،
قاتىلۇ جەللاد ئاتالغان نۇرى ئىمانىم كېلۇر.

— موللا بىلال.

تابان I [تابان] تاپان، پاشنا.

تابان II [تابان] (پ) نۇر، يورۇق، يارقىن، پارلاق، يالتىراق؛ شولا:

قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەرقەدىڭدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىنىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

تەخت ئۆزرە چىقىپ، ئەي جان، بىگە ھۆكم سۇلتان قىل،
تىيرە تۈن ئاراسىدا گۇل يۈزۈڭنى تابان قىل.

— موللا بىلال.

بەرقى تابان — پارلاق چاقماق، يالتىراق چاقماق.

تابان ئەختەر — يورۇق يۇلتۇز.

خۇرشىدى تابان — قۇياش نۇرى، قۇياشنىڭ شولىسى:

لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.

— قەلەندەر.

ماھى تابان — ئاي نۇرى.

مىھرى تابان — «خۇرشىدى تابان» غا قاراڭ:

يۈزمۇ بۇ يا مىھرى تابان يا يادى بەيزامۇدۇر،
يا كۆڭۈللەر كۆزگۈسى يا بىر گۇلى ھەمراھمۇدۇر.

— ئەرشى.

تابە [تابە] (پ) تاۋا، لېپ (نان، قۇيماق قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە).

تابەدان [تابدان] (پ) تۈڭلۈك، ئىشىك رۇجىكى.

تابەقەننەئلۇ [طابق النعل] (ئە) ماس كەلدى، ماسلاشتى.

تابەكەي [تابكى] (پ) قاچانغىچە:

كائىناتى بى مەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرقى يەڭلىغ ئۆتكەرۈرمەن ھەيف ئۆمرۈمنى ئەبەس.

— زەلىلى.

تابەندە [تابنده] (پ) تاۋلانغۇچى، پارلىغۇچى، نۇر تارقاتقۇچى:

گويا يۈزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تابەندە بۇگۈن كىچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.

— زەلىلى.

تابدار [تابدار] (پ) 1) چىدامىلىق، سەۋرچان. 2) پۇختا، چىڭ، مۇستەھكەم. 3) پارلاق، يالتىراق. 4) دولقۇنسىمان، ئورالغان، يۆگەلگەن، چىرماشقان. 5) بۇدۇر، بۇژغۇن:

بىنەفشە تابدارۇ بەرگى سۇنبۇل ھەم پەرىشاندۇر،
كۆتۈرمەي گۈل يۈزىدىن پەردەئى بادى سەبا ئاخىر.

— زەلىلى.

تابسىز [تابسيز] چىدامسىز، تاقەتسىز:

جىسمى گۈلگۈن، كۆڭلەكنى گۈل ئۈزرە گۈل،
كۆرمەگىدىن تابسىز يۈزمانىڭ كۆڭۈل.

— نەۋايى.

تابناك [تابناك] (پ) نۇرلۇق، پارلاق؛ مۇنەۋۋەر.

تابۇت [تابوت] (ئە) تاۋۇت، جىنازا:

كى تابۇتلارنىڭ ئالىپ مىخلارىن،
نە مىخلارنى ئالدىم تۆمۈر سىخلارىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تابۇتپوش [تابوت فوش] (پ) تاۋۇت ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق.

تابۇغ [تابوغ] ئىبادەت قىلماق، باش ئەگمەك، تىۋىنماق.

تابۇق [تابوق] 1) بويسۇنۇش، ئىتائەت. 2) ھۇزۇر؛ خىزمەت:

نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.

— لۇتفى.

تابۇق ئەتمەك — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
تابۇق ئەيلەمەك — تەزىم قىلماق، يۈكۈنمەك؛
تابۇق قىلماق — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تابۇلغە [تابولغه] دويۇلغا.

تابۇلغۇ [تابولغو] «تابۇلغە» گە قاراڭ.

تابىئ [تابع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەبەئە، تەۋابىئ، تابىئىن] باشقىلارغا ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى؛ تەۋە، تەۋەلىكى:

شاھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.

— سەبۇرى.

تابىئ بولماق — ئەگەشمەك، بويسۇنماق؛
تابىئى شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتىگە تەۋە.

تابىستان [تابستان] (پ) ياز.

تابىستانى [تابستانى] (پ) يازلىق، يازغا تېگىشلىك؛ يازدىكى.

تابىش [تابش] (پ) 1) نۇر، پارلاقلىق، يالتىراقلىق. 2) تەپتى، ھارارىتى. 3) ئىسسىقلىق ھارارەت. 4) كۆچمە م: كۈچ، مادار، قۇۋۋەت:

قىزارتۇر ئوت يېقىن بولغان كىشىنى،
قۇيارمۇ سالمايىن ئوت تابىشىنى.

— خىرقەتى.

تاپاك [طاپاك] تىپىرلاش، بىزەۋتە بولۇش.

تاپان [تاپان] «تابان I» گە قاراڭ.

تاپو [تاپو] ئىتائەت، سەجدە قىلىش، باش ئېگىش؛ ئەگەشىش.

تاپىرجىمەك [تاپيرجيماك] ھەرىكەتلەنمەك، قىمىرلىماق، تىپىرلىماق.

تاپىنماق [تاپينمق] تىۋىنماق، باش قويماق، سەجدە قىلماق.

تاتار [تاتار] «مۇشك» كە قاراڭ؛
مۇشكى تاتار — تازا ۋە ئەلا خۇشبۇي ئىپار.

تاتلاماق [تاتلاماق] 1) تاتىلىماق؛ 2) ئاغدۇرماق (يەرنى)، ئارىلاشتۇرماق.

تاتماچ [تاتماچ] «تۇتماچ» قا قاراڭ.

تاتماق [تاتماق] تېتىماق، تېتىپ باقماق:

ئوخشىماس كەئسىغە شەمسى كەيفىنكى فەيزى مەسبەھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.

— ئەرشى.

ئاران قويدى ئېپسە تاتماغە فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسىدىن يىغدى سۇفرەنى بەت.

— لۇتفى.

تاتۇ [تاتو] تاي، تايچاق؛ قەشقەر ئېتى.

تاتۇرماق [تاتورماق] 1) تارتقۇزماق، تارتقۇزۇپ قويماق.

2) تېتىماق.

تاج [تاج] (ئە) شاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق بەلگىسى بولغان، قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن باش كىيىم:

كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجى دەۋلەت — دۆلەت تاجىنىڭ ئىگىسى:

تاجى - دەۋلەت، تىغى نۇسرەت بىرلە بولغايسەن مۇدام،
كۆز قاراقىدەك سەرىرى ئىززەت ئۈزرە پايدار.

— تەجەللى.

تاجانماق [تاجانماق] 1) باش تارتماق، قايتۇرماق، رەت قىلماق. 2) غۇرۇرلانماق، كىبىرلەنمەك.

تاجدار [تاجدار] (ئە + پ) «تاجۋەر» گە قاراڭ:

قىلىپ تاجىمىز ھەممىنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۇك گۇشۋار.

— غەرىبى.

تاجدىھ [تاج دە] (ئە + پ) تاج بەرگۈچى؛ كۆچمە م: زور ۋە قۇدرەتلىك پادىشاھ.

تاجخۇرۇس [تاج خروس] (ئە + پ) تاجىگۈل.

تاجىر [تاجر] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇججار] سودىگەر، تىجارەتچى:

ئاتام تاجىر ئىردى بەغايەت غەنى،
مۇساپىرلىق ئىردى ئۇلارنىڭ فەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجۋەر [تاجور] (ئە + پ) تاج كىيگەن، پادىشاھ، تاجدار.

تار [تار] (پ) 1) يىپ؛ ئارقان؛ تالا. 2) تار (سازنىڭ تارى):

ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىر - بەم چەكتى.

— ئەرشى.

3) چاچ، كىرپىك تالاسى:

ھۇماگەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئىردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

4) شام پىلىكى. 5) ئۇزۇش. 6) قاراڭغۇ. 7) ھەسەت، ئىچى تارلىق. بەسلەشمەك. 8) تار («كەڭ» نىڭ قارشىسى):

ئىككى غۇنچەڭ ئىرمەس ئەي گۈلچېھرە تەڭ،
ئاغزىڭ ئەسرۇ تار، كۆڭلۈڭ ئەسرۇ كەڭ.

— نەۋايى.

زۇلمۇ سىتەمنى زۇلفۇڭنۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

9) تور:

دەردىدىن چىقار جانىم، ھىجىر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكەبۇتنىڭ تارى چىرماشىپ ئاياغىمغە.

— مەھزۇن.

تارموي — چاچ تالاسى:

گاھى سۇفىلاردەك ئەيلەسەم ھەق،
ھەر تار مويۇم دېمىش ئەنەلھەق.

— موللا سالىھ.

تارۇپۇد — ئۆرۈش، ئارقاق:

لەشكەرى شەيتان ھۇجۇم ئەتكەندە كۆپ بەردى شىكەست،
تارۇ پۇدى خىرقە دۈشمەنگە سىپاھىڭدۇر سىنىڭ.

— زەلىلى.

تارى ھەيات — تىرىكلىك يىپى، جان، نەپەس؛ تىرىكچىلىك:

ئۆرۈپ شەمسە ئوتىغا گاھى قاناتىن،
ئۈزەي دەپ دۇنيادىن تارى ھەياتىن.

— خىرقەتى.

شەبى تار — قاراڭغۇ كېچە:

مۇھەببەت تارى — مۇھەببەت رىشتىسى، مۇھەببەت يىپى:

جەھاندا بىر مىنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

مىكرى تارى — قىلتاق يىپى (مىكرى قىلتاقنىڭ يىپى):

مىكرى تارىدىن يۈزىگە سالىبان تۈرلۈك تۈگۈن،
ئۆزىگە ئازادەلەر قەيدىنى مۇئتاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تاراج [تاراج] (پ) 1) بۇلاڭ، تالان - تاراج:

گەرشى، يارىڭ نەقدى ئىمانىنى تاراج ئەيلەدى،
نىگە بەس ئول شوخ زالىم نامۇسۇلمان بولماسا.

— ئەرشى.

2) كۆچمە م: ئىشغال، ئىشغال قىلماق:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غايىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

تاراج قىلماق — بۇلىماق، تالان - تاراج قىلماق.

تاراغ [تاراغ] تارغاق.

تارام [تارام] بۆلەك، ھەسسە.

تارەك [تارك] باشنىڭ تۆپە قىسمى، باش؛

تاجى تارەك — باش ئۈستىگە قويۇلغان تاج.

تارەم I [طرم] (ئە) 1) ئۈستى گۈمبەزلىك ئېگىز ئۆي، گۈمبەز؛ قۇببە. 2) كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى ئەئلا — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى مىينۇ — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەم II [طارم] (ئە) «تارەم I» گە قاراڭ.

تارتار I [تارتار] يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش:

شۇئلە تارتار بۇ كىبچە ئاھىم فەلەككە، يا مەگەر،
شەمئى نەزرى ئېلتەدۇر ئىيسا پەيەمبەر سارى بىل.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تار - تار II [تار تار] (پ) تالا - تالا، تارقاق:

سىراۋ قىلدى نەسساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار - تار.

— غەرىبى.

تارى [طارى] (ئە) توساتتىن كۆرۈنۈش، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇش؛

تارى بولماق — توساتتىن پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك.

تارى قىلماق — كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق.

تارىق [تاريق] تېرىق (دان).

تارىق - تارىق — كۆچمە م: ئۇششاق.

تارىقماق [تاريقماق] زېرىكمەك، سىقىلماق:

مەن قۇشى دۇرمەن چەمەندىن چىقماغان،
دەشتۇ ۋادى سەيرىدىن تارىقماغان.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تارىماق [تاريماق] چاچماق، سەپمەك؛ دارىماق؛ پەيدا بولماق:

فىسىق تۇخمىن نەفس ئارا ئۆلكىم تارىر،
سۇۋ ئارا ھەر غۇتەكىم، ئۇردى ئارىر.

— نەۋايى.

تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يانە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تازە [تازه] (پ) 1) يېڭى:

ئول ئاي ھايات چەشمەسىدىن تازە جان قىلۇر،
ھەرلەھزە قاشى ياسى ماڭا قەسدى جان قىلۇر.

— گۇمنام.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل رەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

3) پاك، پاكىز، ساپ، تازا؛ ئازادە:

يۈزۈڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

تازە تاپماق — روھلانماق، جانلانماق:

تازە تاپىپ تەندە دىلۇ جان، ھەيات،
يول يۈرۈدۈك تا تەرەپى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

تازە جانلىق — يېڭىدىن جانلانغان؛ روھلىنىپ كەتكەن.

تازە دەملىق — يېقىملىق سۆزلۈك.

تازەلىغ [تازەليغ] يېڭىلىق، ياشناپ تۇرغانلىق.

تازى [تازى] (پ) 1) ئەرەبىي، ئەرەبچە، ئەرەب خەلقىگە ۋە ئەرەب، جىنسىغا ئائىت. 2) ئەرەبىي ئات، ئەرەب ئارغىمىقى، چاپقۇر ئات، تۇلپار. 3) ئوۋ ئىتى.

تازىيانە [تازيانه] (پ) قامچا:

ھەر شۇئلەكى ئاھىم ئوتىدىن زەبانەدۇر،
ئەھلى جۇنۇنغە شۇئلە ئەمەس تازىيانەدۇر.

— زەلىلى.

تازىيانە چەكمەك — قامچا ئۇرماق، قامچىلىماق.

تاس I [تاس] (پ) داس، جام،

ھەۋادىس راھىغە ئەل نۇشى ئۈچۈن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

تاسى نىگۇن — كۆمتۈرۈلگەن داس؛ كۆچمە م: ئاسمان، كۆك.

فەلەك تاسى — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تاس II [طاس] (پ) «تاس I» گە قاراڭ.

تاسباز [طاس باز] (پ) نەيرەڭۋاز، كىچىك جاملارنى ئىشلىتىپ ئويۇن كۆرسەتكۈچى سېھىرگەر.

تاسكەش [طاس كش] (پ) 1) قولغا سۇ قۇيغۇچى، ئاپتۇۋچى. 2) هاممال.

تاش [تاش] 1) تاش. 2) سەككىز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى مۇساپە. 3) تاشقىرى، تاشقى:

تاۋۇشكىم ئۆي تاشىدىن كەلسە دەرمەن: باغرى تاشىمدۇر،
ئىشىكدىن سايە كىرگەچ ساغىنۇرمەنكىم، قۇياشىمدۇر.

— نەۋايى.

تاغتىماق [تاغيتماق] يەلپۈتمەك، يېيىلدۇرماق:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتتى مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.

— سەككاكى.

ئەي ھۆسن گەنجى، بۇ زەئىف كۆڭلۈمنى ۋەيران ئەيلەمە،
يۈز ئۈزە زۇلفۇڭ تاغىتىپ، ئۆمرىم پەرىشان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

تاغىي [طاغى] (ئە) ھەددىدىن ئاشقۇچى؛ ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى؛ بويۇن تولغىغۇچى.

I **تاق** [طاق] (ئە) 1) ئىشىك ۋە بىنالارنىڭ ئۈستىدىكى، ئېگىز قىلىپ يېرىم دائىرە شەكلىدە ئىشلەنگەن جاي؛ گۈمبەز:

تائەت بىلە تا بولماسا ئىيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۆنگرەئى تاقى زەبەرجەد.

— زەلىلى.

2) مېھراب، تەكچىلەرنىڭ تۆپىسىدىكى قايرىلما قىسىم:

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۆزرە كۆلباڭگى سەمەد ئۇردى،
بەرەھمەن دەير ئايۋانىدا ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

— نەۋايى.

3) كۆچمە م: قاش ئەگمىسى:

ئوقتەك بويۇمنى ئەگىلدى ياتەك،
ئول فىتنەلىك ئىككى تاقىڭىزدىن.

— لۇتفى.

تاقى ئەبرۇ — قاش ئەگمىسى؛ ئەگمە قاش:

يوق ئېردى سەجدە گاھىم ئىچرە تاقى ئەبرۇيۇڭ،
قاشىڭ كۆرۈنسە نەمازىم بارى قەزا قىلايىن.

— گۇمنام.

تاقى ئەفلاك — ئاسمان يۇكسەكلىكى.

كۆك تاقى — كۆك (ئاسمان) گۈمبىزى، ئاسمان (ئاسماننىڭ گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

تاق II [طاق] (ئە) 1) تاق، يالغۇز، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) ئەرسىز ياكى خوتۇنسىز كىشى تۇل ياكى بويتاق:

قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مىۋە مەھەللىدە چىرە تاقىدۇر.

— زەلىلى.

قاچان بولغاي سېنىڭدەك يارى بىھراق،
ياراتىپدۇر سېنى ھەق ھۆسن ئارا تاق.

— خىرقەتى.

تاقى ئافاق — دۇنيادا يەككە ـ يېگانە.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك:

قاچان كۈن چىقسا ئاي، ئەختەر ئۆزىنى ئاشكار ئەتمەس،
ئانىڭدەك دىلبەرىم بىرلە قايۇ خۇبلار تاقاشىبدۇر.

— گۇمنام.

تاقاۋۇتقە [تاقاووتقە] تاقا، ئات تاقىسى.

تاقەت [طاقت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام، بەرداش، سەۋر:

كۆرمەسەم بىردەم ئانى ئارامۇ تاقەت يوق ماڭا،
نەۋبەتى قىلسام جانىم باشىغە ئىسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

تاقچە I [تاقچە] 1) ئۆي تەكچىسى. 2) ئۆۋا؛ كاتەك.

تاقچە II [طاقچە] «تاقچە 1»گە قاراڭ.

تاقىيە فۇرۇش [تاقيەفروش] (پ) دوپپىچى.

تاڭ [تانك] 1) ئەتىگەن، سەھەر، سەھەر ۋاقتى:

ئەي ۋاي، قاچان شامى فىراقىڭ تاڭى ئاتقاي،
كىم بولدى ماڭا ئۇشبۇ يارۇق دۇنيا قاراڭغۇ.

— ئاتايى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش:

ھەرنەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۆلكۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

تاڭ يېلى — تاڭ شامىلى، سەھەر شامىلى:

كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تاڭ يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.

— ئەرشى.

تاڭلا [تانكلا] ئەتە، ئەتىسى:

چىقار تاڭلا شاھى بۇتى قاشىغە،
خەبەر ھەم بېرۇرلەر قارى ـ ياشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاڭلاغى [تانكلاغى] ئەتىكى، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلالىق [تانكلاليق] ئەتىلىك، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئۇقماق. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

تاڭىرغاماغ [تانكيرغاماغ] تېڭىرقىماق:

ئىلىكدىن ئىچقىنىب بالىقنى سالدى،
تاڭىرغاب بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

تاڭىزغاماق [تانكيزغاماق] ئەجەبلەنمەك، تاڭ قالماق.

تالاز [تالاز] بوران، قۇيۇن.

تالغاماق [تالغاماق] تالىلماق، ئاجراتماق، پەرق قىلماق.

تالغۇم [تالغوم] دولقۇن، مەۋج، قاينام.

تالۇن [تالون] تولۇن، تولغان:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزرە كۆرگەچ بەدەل قىلمان،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋە يا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

تالىھ [طالح] (ئە) يامان، ياۋۇز.

تالىئ [طالع] (ئە) 1) كۆتۈرۈلگۈچى، چىققۇچى، كۆرۈن-

گۈچى (كۆن، ئاي ۋە يۇلتۇز ھەققىدە):
پەلەكدىن مېھرى ئەنۋار بولدى تالېئ،
قاراڭغۇلۇقنى كۆزدىن قىلدى راجېئ.
— لۇتفى.

2) بەخت، ئىقبال، قىسمەت؛ تەلەي:
بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالېئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۈن روبى ئاتارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.
سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالېئىمنىڭ دونلۇغى،
بۇ ھەمە مەھروبلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

تالېئ بولماق — چىقماق، كۆرۈنمەك.

تالىب [طالب] (ئە) تەلەپ قىلغۇچى، ئىزلىگۈچى؛ خالىغۇچى، ئاختۇرغۇچى؛ تالىپ:
ئىلاھا خىرقەتنى ئەيلە تالىب،
ۋىسال ئىستەرگە قىل ئىشقىنى غالىب.
— خىرقەتى.

تالىب بولماق — ئىستىمەك، خالىماق.

تالىبى ئىلىم — ئوقۇغۇچى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى.

تالىقماق [تاليقماق] تالچىقماق (ئۇزۇلۇپ قالماق)، ئاغرىماق، كېسەل بولماق.

تام [تام] (ئە) 1) تولا، تولۇق، پۈتۈن. 2) كەمچىلىكسىز.

تامات [طامات] (ئە) بىھۇدە، تۇتۇرۇقسىز سۆزلەر، لاپ.

تامشالماق [تامشالماق] تەمشەلمەك، ئۆرۈنماق:
بى ۋاپادۇر، ئەي قەلەندەر، بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نېچە قىلساڭ باغىيۇ ئەيۋان سىرا.
— قەلەندەر.

تامغا [تمغا] تامغا، مۆھۈر، نىشانە، بەلگە.

تامغاچى [تمغاچى] 1) تامغا باسقۇچى، مۆھۈردار. 2) ئاتقا تامغا سالغۇچى. 3) باج ئالغۇچى، باجگىر.

تامغە [تمغه] «تامغا»غا قاراڭ.

تامۇغ [تموغ] دوزاخ:
بولۇر كۇفرى ئەھلى ئېھىشتىدىن يىراق،
تامۇغدا مۇئەببەد چېكەر ئېھتىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تامېئ [طامع] (ئە) تەمەگەر، بىراۋدىن بىرەر نەرسە ئۈمىد قىلغۇچى، بىراۋنىڭ نەرسىسىگە كۆز تىككۈچى.

تامىئە [طامعه] (ئە) «تامېئ»غا قاراڭ.

تامىزماق [تاميزماق] تېمىتماق، تامغۇزماق:
ئۆزۈپ جانىغە نەيزە گۈل تىكەندىن،
تامىزىپ قەترە ـ قەترە قان بەدەندىن.
— خىرقەتى.

تانۇغ [تانوغ] گۇۋاھ، شاھىد؛ بەلگە، نىشانە، ئىسپات، دەلىل؛

يالغان تانۇغ — يالغان گۇۋاھ.

تانۇغلۇغ [تانوغ لوغ] گۇۋاھلىق؛ بەلگىلىك.

تانۇق [تانوق] «تانۇغ»قا قاراڭ.

تانۇقلاماق [تانوقلاماق] مۇۋاپىق كۆرمەك، ئېتىراپ قىلماق؛ ئىشەنمەك.

تانۇماق [تانوماق] تونۇماق، بىلمەك، ئۇقماق:
قىلۇر ئېردىم ئانداغ ئاڭا ئىزتىراب،
تانۇي دەپ بۇ جانىنىڭ يۈزىگە قاراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تانىماق [تانيماق] «تانۇماق»قا قاراڭ.

تائۇن [طاعون] (ئە) ۋابا:

تائۇن مەرەزى — ۋابا كېسىلى.

تاۋاچى [تواچى] پادىشاھنىڭ بۇيرۇق ۋە تاپشۇرۇقلىرىنى تېگىشلىك يەرلەرگە يەتكۈزگۈچى ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەمەلدار.

تاۋشالماق [تاۋشالماق] ئېزىلمەك، يانجىلماق، زەئىپلەنمەك، كېسەل بولماق؛ دەردلىك:
تاقەتىم گەر قالمادى تارتارغە مېھنەت تاغىنى،
نە ئەجەب بۇ يۈكنى گەر ئەفلاك چەكسە تاۋشالۇر.
— نەۋايى.

تاۋۇس [طاوس] توز:
كى تاۋۇس پەرىدىن قىلىپ يەلپۈگۈچ،
نە پەردىن كى زەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاۋۇس پەيكەر — توز شەكىللىك، گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك.

تاۋۇشقان [تاووشقان] توشقان.

تاۋۇشماق [تاووشماق] 1) توشماق، كامالەتكە يەتمەك؛ ئاخىرىغا يەتمەك. 2) سەكرىمەك، يۈگۈرمەك، تېز ماڭماق.

تاۋۇق [تاووق] توخۇ:
مۇرغ، تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تەلپىنۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.
— موللا بىلال.

تائىب [تائب] (ئە) توۋا قىلغۇچى، توۋا قىلغان.

تائىب ئولماق — توۋا قىلماق.

تائىر [طائر] (ئە) «تايىر»غا قاراڭ.

تائىفە [طائفه] قەبىلە؛ كىشىلەر توپى، گۇرۇھ:

خۇبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلار،
ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گوياكى پەرىزاد.

— زەلىلى.

تاياغ [تاياغ] تاياق، كالتەك؛ چىۋىق.

تاياغلاماق [تاياغلاماق] ئۇرماق، تاياق سالماق.

تاياق [تاياق] «تاياغ»قا قاراڭ:

ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تايىب [تايب] (ئە) «تائىب»غا قاراڭ.

تايىر [طاير] (ئە) 1) قۇش. 2) ئۇچقۇچى.

تايىرى دەۋلەت — دۆلەت قۇشى.

تايىرى قۇدس — كۆچمە م: روھ، جان.

ئوق تايىرى — كۆچمە م: ئېتىلغان ۋە ھاۋادا كېتىۋاتقان ئوق.

تايى [طابى] (ئە) تاي ناملىق قەبىلىگە مەنسۇپ.

تە [ت] ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بەشىنچى ھەرپى ۋە ئۇنىڭ ئاتىلىشى:

«ت» تولۇن ئايدەك يۈزۈڭگە بەندەمەن، شاھى جەھان،
تاقەتىم يوق تەلمۇرۇپ، ئارزۇم قانارىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

تەئادۇل [تعادل] (ئە) بىر - بىرىگە تەڭ كېلىش، باراۋەرلىك، تەڭلىك.

تەئادۇل ئەتمەك — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

تەئادى [تعادى] (ئە) ئۆزئارا دۈشمەنلىشىش، دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.

تەئارۇز [تعارض] (ئە) ئۆزئارا قارشىلىشىش، زىددىيەت، قارشىلىق.

تەئاشۇق [تعاشق] (ئە) بىر - بىرىگە مۇھەببەت باغلىماق، بىر - بىرىنى ياخشى كۆرمەك.

تەئاقۇب [تعاقب] (ئە) ئىز بېسىپ كېلىش، كەينىگە كىرىش، بىر - بىرىنى نازارەت (تەقىب) قىلىش، سۈڭدىشىش.

تەئالەللاھ [تعالى الله] تەڭرى، بىرلا ئاللا:

ئۇلۇغ زاتىدۇرۇر بىچۇن، بى مىسل،
تەئالەللاھ، ئاندىن بارچە ئەسغەر.

— ئەرشى.

تەئام [طعام] (ئە) يېمەكلىك، تاماق:

تەئامىنى ئالدىم يېدىم ئەندەكى،
كېتىپ ئەقلۇ ھۇشۇم ھەمە تەندەكى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەب [تعب] (ئە) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:

مەن ئولسام فەرەھلىك بىلە رۇز - شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.

— ئا. نىزارى.

يۈرۈپ سال ئارا چۇن قىرىق رۇز - شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.

— ئا. نىزارى.

تەئەب تارتماق — قىينالماق.

تەئەببناك [تعيبناك] (ئە + پ) 1) مۇشەققەتتە قالغان، قىينالغان. 2) مۇشەققەتلىك، قىيىن.

تەئەججۇب [تعجب] (ئە) ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىش:

ئايا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەڭ بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەگىز ئىشق ئىچرە قىلغان كار بارىغە.

— ئا. نىزارى.

تەئەججۇب ئەنگىز [تعجب انكيز] (ئە + پ) كىشىنى ھەيران قالدۇرماق، ئەجەبلەندۈرىدىغان.

تەئەددۇب [تعدب] (ئە) ئەدەپلىك، تەرتىپلىك، ئەخلاقلىق:

كى مەكتەپكە بەردى ئانى ئىلىم ئۈچۈن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلم ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

تەئەددۇد [تعدد] (ئە) ساناق؛ سانىلىش، سانى كۆپىيىش؛ كۆپەيتىش.

تەئەددى [تعدى] (ئە) زۇلۇم قىلىش، تاجاۋۇز قىلىش؛ ھەددىدىن ئېشىش.

تەئەددى پىشە [تعدى پيشه] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، تاجاۋۇز قىلغۇچى.

تەئەررۇز [تعرض] (ئە) 1) تېگىش، تاقىلىش. 2) قارشىلىق كۆرسىتىش.

تەئەررۇز قىلماق — (1) تەگمەك، تاقالماق. (2) قارشىلىق قىلماق.

تەئەززۇم [تعظم] (ئە) ئۇلۇغلىنىش، كىبىرلىنىش، ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىش.

تەئەسسۇف [تاسف] (ئە) ئېچىنىش، ئەفسۇسلىنىش؛ كۆيۈنۈش:

كۆرۈپ رەڭگى رۇيۇم تەئەسسۇف قىلىپ،
ئالىپ باردى ئۆيگە تەكەللۇف قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەسسۇف يېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

تەئەششۇق [تعشق] (ئە) ئاشىق بولۇش، ئاشىقلىق، سۆيۈش:

تەئەششۇق قىلىپ ساقىنى دىلفىگار،
كەرەم ئەيلە ساغەر قىلاي جان نىسار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەققۇل [تعقل] (ئە) ئەقلىگە كەلتۈرۈش، ئەقىل يۈرگۈزۈش.

تەئەققۇل ئەيلەمەك — ئەقلىگە كەلتۈرمەك، ئەقىل يۈرگۈزمەك.

تەئەققۇل قىلماق — «تەئەققۇل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەئەللۇق [تعلق] (ئە) 1) ئالاقە، باغلىنىش، مۇناسىۋەت؛ تەۋە، ئىگىلىك، تېگىشلىك:
فەرەڭگە تەئەللۇق، ھەۋاسى بەلەند،
بار ئېردىكى شاھى بەسى ئەرجۇمەند.
—ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مال - دۇنيا، بايلىق:
قىلىپ يولدا ئانچە تەمەللۇقلارىن،
ئالىپ كەلدى بارچە تەئەللۇقلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەللۇل [تعلل] (ئە) 1) ئىللەتلىنىش، كېسەل بولۇش، يۇقۇملىنىش. 2) باھانە قىلىش، سەۋەب كۆرسىتىش.

تەئەللۇل قىلماق — باھانە قىلماق.

تەئەللۇم [تعلم] (ئە) ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش.

تەئەممۇل [تأمل] (ئە) چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش:
گۈلۈستان ئىرەمنى تەئەممۇل قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۈل قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەممۇلسىز [تامل مسيز] ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

تەئەننى [تأنى] (ئە) ئاستىلىق، سۇسلۇق، بىرەر ئىشتا تېز بولماي، سۇس، ئاستا ۋە ئېغىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش:
تەئەننىلەر ئەتتى يەنە لاجىرەم،
كى رۇمغە ئەزىيمەت قىلىپ بىشەكەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەھھۇد [تعهد] (ئە) ئەھد قىلىش، زىممىسىگە ئېلىش، سۆز بېرىش.

تەئەھھۇد ئەتمەك — ئەھدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

تەئەھھۇد قىلماق — «تەئەھھۇد ئەتمەك» كە قاراڭ.

تەئەھھۇل [تأهل] ئۆيلىنىش، خوتۇن ئېلىش.

تەئەييۇن [تعين] (ئە) بەلگىلىك بولۇش، كۆزگە كۆرۈنۈش؛ ئېنىقلىنىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ شۆھرەتلىنىش.

ئەدەمى تەئەييۇن — «ئەدەم» گە قاراڭ.

تەئەييۇنات [تعينات] (ئە) [بىرلىكى: تەئەييۇن] بارلىق، مەۋجۇدات، دۇنيادا بار نەرسىلەر؛ «تەئەييۇن» غا قاراڭ.

تەب [تب] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك:
ئەزابىڭدىن ئېتىپ خەۋق، ساھىبى تەبدەك كى تىترەرمەن،
بۇ ۋەجھىدىن بولۇپتۇركىم، چىرايىم ھەم سامان يەڭلىغ.
— موللا بىلال.

ساھىبى تەب — بەزگەك، كېسەلمەن.

تەبار [تبار] (پ) قېرىنداش، ئەۋلاد؛ نەسىل، نەسەب.

خېش تەبار — قېرىنداش، ئۇرۇق.

تەبان [تبان] (پ) تۆلەم، ئىشتىراپ.

تەباھ [تباه] (پ) خاراب، بۇزۇق، ۋەيران:
ئەمەسدۇر ئۇستۇخانى خەر ئىتنىڭ ئاستىدا سۆدرەلگەن،
غەمىڭ رەنجى بىلە ئۆلگەن مېنىڭ جىسمى تەباھمەدۇر.
— گۇمنام.

تەباھ بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق.

تەباھ روزغار — تۇرمۇشى بۇزۇلغان.

فېئلى تەباھ — بۇزۇق ئىش، قىلىق:
كىردىگارا، لۇتۇق ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

تەبايىئ [طبايع] (ئە) [بىرلىكى: تەبىئەت] «تەبىئەت» كە قاراڭ:
چۇن كۇدۇراتى تەبايىئدىن نېچۇك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سۇزى گۇدازى بولماسا.
— زەلىلى.

تەبەئە [تبع] (ئە) تەۋە كىشىلەر، قاراشلىق كىشىلەر.

تەبەر I [تبر] (پ) پالتا:
ياساپ ئوغرىغە بەلكى تىغۇ تەبەر،
سېنىڭ خەنجەرىڭ بىرلە تامنى تېشەر.
— غەرىبى.

تەبەر II [طبر] (پ) «تەبەر I» گە قاراڭ.

تەبەر جەڭگى [تيرچنكى] (پ) ئايپالتا.

تەبەرخۇن I [طبرخون] (پ) 1) چىلان، چىلان دەرىخى؛ 2) كۆچمە م: قىزىل رەڭلىك.

تەبەرخۇن II [تبرخون] (پ) «تەبەرخۇن I» گە قاراڭ.

تەبەررا [تبرا] (ئە) چەتلىشىش، يۈز ئۆرۈش، ئۆزىنى قاچۇرۇش،

تەبەررا ئەيلەمەك — چەتلەشمەك، يۈز ئۆرۈمەك، ئۆزدىنى قاچۇرماق.

تەبەررى [تبرى] (ئە) «تەبەررا» غا قاراڭ.

تەبەسسۇم [تبسم] (ئە) مىيىقىدا كۈلۈش:

ئول پەرىزادىم ماڭا باقىپ تەبەسسۇم ئەيلەدى،
ئىلتىفات ئەتتى قۇلىغە، ئەي رەقىبلەر سىز ئۆلۈڭ!

— قەلەندەر.

تەبەق [طبق] (ئە) 1) تاۋاق، ئاياق:

بۇ يەڭلىغ تەبەقدە غىزالار يىدۇك،
يارانقان خۇداغە سەنالار دىدۇك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قات، قەۋەت:

ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسمىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گوييا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزرە يەتتى تەبەق.

— ئەرشى.

تەبەقات [طبقات] (ئە) [بىرلىكى: تەبەقە] قاتلاملار، قەۋەتلەر، دەرىجىلەر.

تەبەقچى [طبق چى] تاۋاق (تاماق) توشۇغۇچى.

تەبەھ [تبه] (پ) «تەباھ» قا قاراڭ.

تەبەھكار [تبهكار] (پ) جىنايەتچى، گۇناھكار، يولدىن ئازغان، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى:

دىدى: تاجىر ئىبرەمەس بۇ ئەيياردۇر،
قەۋافىل ئىچىدە تەبەھكاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەگەرچە بۇ بەندەڭ گۇنەھكاردۇر،
يۈتۈرگەن يولىنى، تەبەھكاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەبباخ [طباخ] (ئە) ئاشپەز، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى.

تەبخ [طبخ] (ئە) پىشۇرۇش، يېمەكلىك پىشۇرۇش.

تەبخالە [تبخاله] (پ) ئۇچۇق.

تەبخى [طبخى] (ئە) پىشۇرغۇچى، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى، «تەبباخ» قا قاراڭ.

تەبدىل [تبديل] (ئە) ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش:

ھۆسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھرى ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانمۇ ئىبكىن.

— گۇمنام.

تەبرىز [تبريز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەرنىڭ نامى:

بىر شىر مەرتىنى بار دەپ ئىشىتتىم،
تەبرىز ئىچىندە ئىسمى خۇدا داد.

— موللا بىلال.

تەبل [طبل] (ئە) كاتتا ناغرا، دۇمباق:

گەرچە ئەل ساڭا قاقار مىھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۈلشەنىڭدە يوقتۇرۇر ئەسرار مەندەك بۇلبۇلۇڭ.

— قەلەندەر.

تەبلەك [طبلك] (ئە + پ) كىچىك ناغرا.

تەبۇغ [تبوغ] «تابۇق» قا قاراڭ:

كۆز ياشى يىغلايۇ تۆشەيىن دەر ئاياغىڭە،
بىلمان نەدۇر تەبۇغدە، بۇ سائىل سەۋالىنى.

— سەككاكى.

تەبۇق [تبوق] «تابۇق» قا قاراڭ.

تەبئ [طبع] (ئە) تەبىئەت، مىجەز، خاراكتېر، تالانت:

تۇرفە سۈنئى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

مەندە تەبئى شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسرارىدىن.

— ئەرشى.

بىتتەبئ — ئۆز خاھىشى بىلەن؛

تەبئ ئەھلى — شائىر، سەنئەت ئەھلى؛ زەكىي كىشىلەر:

ئۇرۇج ئەيلەر فەلەككە زارلىقىدىن يىغلاغان ياشىم،
تەماشا قىلغالى تەبئ ئەھلىگە پەۋۋارەدۇر كۆڭلۈم.

— مەھزۇن.

تەبئى ئاجىز — خاراكتېرى بوش.

تەبئى سەلىم — ساق تەبىئەت، ساپ خاراكتېر.

تەبئى مۇلايىم — بىرەر نەرسىنى تېز ئۆگىنىدىغان، زېھنى راۋان.

تەبئى نامەۋزۇن — كېلىشمىگەن خاراكتېر، شېئىر ئېيتىشقا لاياقەتسىز.

شوخ تەبئى — شوخ تەبىئەتلىك:

بىلىڭ ئارمانىدا مەندە نىچۇككىم قالمادى دەرمان،
كى سەندەك شوخ تەبئى شوخ جەۋلانىمدىن ئايرىلغاچ.

— ئەرشى.

تەبئپەرەست [طبع پرست] (ئە + پ) شېئىرغا بېرىلگەن، شائىر.

تەبىئەت [طبيعت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، پەيل، ئەدەۋار، مىجەز.

تەبىب [طبيب] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر:

يۈرۈپ سورىدۇم تەبىبلەردىن: «نەدۇر بۇ دەردىمە دەرمان؟»
تەبىب ئايتۇركى: «ئەي نادان، بۇ دەردى بىداۋا دەرلەر».

— زەلىلى.

تەبىرى [تبيرى] (پ) دۇمباق، ناغرا:

تەبىرى بېشەئى مەيدان دىۋانى سۇخەندۇرمەن،
كۆڭۈلدىن ماسىۋا قەتئ ئەتكەلى تىغى دۇدەم تەنها.

— زەلىلى.

تەپ [تب] (پ) «تەب»كە قاراڭ.

تەپانچە I [تبانچه] (پ) شاپىلاق، تەستەك.

تەپانچە II [طبانچه] (پ) «تەپانچە I » گە قاراڭ.

تەتار [تتار] «تاتار»غا قاراڭ.

تەتەببۇئ [تتبع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەتەببۇئات] بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىغا (ئىزىغا) چۈشۈش، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈش، ئىزلاش؛ تەتقىق قىلىش، مۇھاكىمە قىلىش.

تەتەببۇئ ئەيلەمەك — ئەگەشمەك، ئىزدىن بارماق، تەكشۈرمەك.

تەتەببۇئ قىلماق — «تەتەببۇئ ئەيلەمەك»كە قاراڭ:

خاجە سالمانىڭ قەسىدەسىغە تەتەببۇئ قىلىبدۇر.

— نەۋايى.

تەتەممە [تتمه] (ئە) ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش، تۈگەش.

تەتبىق [تطبيق] (ئە) سېلىشتۇرۇش؛ مۇۋاپىقلاشتۇرۇش، ئۇيغۇنلاشتۇرۇش.

تەتبىق قىلماق — سېلىشتۇرماق، مۇۋاپىقلاشتۇرماق.

تەتمىم [تتميم] (ئە) «تەتەممە»گە قاراڭ.

تەتۋىل [تطويل] (ئە) سوزۇش، ئۇزارتىش.

تەتىممە [تتمه] (ئە) داۋامى، قالغان قىسمى.

تەجاھۇل [تجاهل] (ئە) خۇپسەنلىك قىلىش، بىلمەسلىككە سېلىش.

تەجاۋۇز [تجاوز] (ئە) ئۆتۈش، چېگرادىن ئۆتۈش؛ تاجاۋۇز.

تەجاۋۇز ئەيلەمەك — ئۆتمەك، چېگرىدىن ئۆتمەك، تاجاۋۇز قىلماق.

تەجەددۇد [تجدد] (ئە) يېڭىلىنىش.

تەجەررۇد [تجرد] (ئە) ئالاقىسىزلىق، چەتلىنىش، ھەممە نەرسىدىن كېچىش، يالغۇزلۇق.

تەجەررۇئ [تجرع] (ئە) غورتۇلداپ ئىچىش.

تەجەززى [تجزى] (ئە) ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈش.

جۇزئى تەجەززى پەزىر — پارچىلىنىشچان، بۆلۈنىدىغان بۆلەك.

تەجەللى [تجلى] (ئە) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش:

پەرتەۋى ھۇسنى تەجەللى يا يەدى بەيزا ئېرۇر،
كەئبەئى كويىنى كۆركىم لامەكان ئىماسى بار.

تەجەللىيات [تجليات] (ئە) [بىرلىكى: تەجەللى] كۆرۈنۈشلەر، جىلۋىنىشلەر.

تەجەممۇل [تجمل] (ئە) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۇلەيمان ھەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زەھى شەمشىرى ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.

— زەلىلى.

تەجەممۇل ئەھلى — دۆلەتمەنلەر، زىبۇ زىننەتلىك كىشىلەر.

تەجدىد [تجديد] (ئە) يېڭىلاش، يېڭىدىن پەيدا قىلىش.

تەجرىد [تجريد] (ئە) ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي بولۇش، چەتلىشىش، ئاجراش، يەككىلىك، تەنھالىق:

يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.

— زەلىلى.

تەجرىد ئەھلى — ئارتۇقچە نەرسىلەردىن ئۆزىنى خالىي قىلغان كىشىلەر:

قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بىھەد.

— ئەرشى.

تەجنىس [تجنيس] (ئە) 1) ئەدەبىياتتا ئومونىملار (شەكىلداش سۆزلەر) ئارقىلىق سۆز ئويۇنى قىلىش، تۈيۈق.

تەجنىسى تام — تولۇق تەجنىس؛ ئومونىملارنى شېئىر قاپىيەلىرىدە ئىشلىتىش.

2) مۇزىكىدىكى ئاھاڭ ئېغىر ۋە مۇرەككەپ كۈيلەردىن بىرى.

تەجھىز [تجهيز] (ئە) 1) جاھازلاش. 2) تەييارلاش، مېيىتنى يەرلىككە قويۇش ئۈچۈن تەييارلاش.

تەجھىل [تجهيل] (ئە) نادان، جاھىل دەپ ھۆكۈم قىلىش؛ نادانلىققا تەن بېرىش.

تەجۋىز [تجويز] (ئە) ماقۇل كۆرۈش، راۋا كۆرۈش، ئىجازەت.

تەجۋىز ئەتمەك — راۋا كۆرمەك، لايىق تاپماق.

تەجۋىف [تجويف] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىنى كاۋاك قىلىش.

تەجۋىف سالماق — كاۋاك قىلماق.

تەخەششۇئ [تخشع] (ئە) كەمتەر، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق؛ ئەدەپلىك، تاۋازۇلۇق؛ تەكەللۇپ:

ياساۋۇل ئايدى ئولدەم تەزەررۇئ بىلە،
قىلىپ كۆپ تەمەللۇق، تەخەششۇئ بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەخەلخۇل [تخلخل] (ئە) بۆلۈنۈش، بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش، بىر - بىرىدىن جۇدا بولۇش.

تەخەلخۇلپەزىر — ئاجرالغان، ئاجرىلىدىغان.

تەخەلخۇل تاپماق — بۆلۈنمەك، ئاجرالماق، جۇدا بولماق.

تەخەللۇت [تخلط] (ئە) 1) ئارىلاشتۇرۇش، بىرىكتۈرۈش. 2) ئۇچرىشىش، يېقىنلىشىش.

تەخەللۇج [تخلج] (ئە) 1) قورقماق، چۆچۈمەك؛ تەمتىرىمەك، ھودۇقماق. 2) ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

تەخەللۇس [تخلص] (ئە) 1) خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش. 2) تەخەللۇس (ئۆز ئىسمىدىن باشقا ئىككىنچى بىر نامنى قوللىنىش).

تەخەللۇف [تخلف] (ئە) 1) خىلاپلىق قىلىش. 2) ئىختىلاپ، نامۇۋاپىقلىق، توغرا كەلمەسلىك. 3) ئارقىدا قېلىش.

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق. 2) سالاپەت، سىپايە؛ كەمتەر.

تەخەللۇل [تخلل] (ئە) ئىناقسىزلىق، كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق.

تەخەييۇل [تخيل] (ئە) خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش.

تەخەييۇل قىلماق — خىيال قىلماق، خىيالىغا كەلتۈرمەك.

تەخت [تخت] (پ) پادىشاھنىڭ مۇراسىملاردا ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ئورۇندۇقى، تەخت:

كى تۇججار بەچچە چىقىپ تەختكە،
سەزاۋەر بولدى ئۇلۇغ بەختكە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختە [تخته] (پ) تاختا، دوسكا؛ پارچە:

ۋەقتىڭ ئولسۇن خۇشكى مەيدەلىك، تۆھپە قىلغان بۇۋرەق،
بىر قارا چاپى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار.

— تەجەللى.

تەختە كىيىز — كىگىز پارچىسى.

تەختەيى رەمل — رەممال (پالچى) لارنىڭ مەخسۇس تاختىسى (پالچىلار پال ئاچقاندا ئۇنىڭدىكى چېكىت ۋە سىزىقلارغا قاراپ ئىش كۆرىدۇ).

تەختەسەڭ [تخته سنک] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تەختنىڭ پۇتى. 2) تەختنىڭ ئاستى:

ئانىڭ تەخت پايىن يۈزۈمگە سۈرۈپ،
يۈزۈم يوقكى بەلكى كۆزۈمگە سۈرۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختگاھ [تختگاه] (پ) تەخت قۇرۇلغان جاي، پايتەخت، پادىشاھ ياشايدىغان شەھەر، پادىشاھ سارىيى.

تەختگىر [تخت گير] (پ) 1) تەخت ئالغۇچى. 2) كۆچمە م: كۈچلۈك پادىشاھ؛ مۇستەقىل پادىشاھ.

تەخسىس [تخصيص] (ئە) مەخسۇسلاش؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش؛ بېكىتمىش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۇفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

بەتەخسىس — خۇسۇسەن.

تەخفىف [تخفيف] (ئە) 1) يەڭگىللىشىش؛ ئاجىزلىشىش. 2) ئازىيىش، كېمىيىش.

تەخفىف ئەيلەمەك — يەڭگىللەتمەك.

تەخلىس [تخليص] 1) خالاس قىلىش، قۇتقۇزۇش. 2) تازىلاش.

تەخلىس بەرمەك — قۇتقۇزماق؛ تازىلىماق.

تەخلىئ [تخليع] (ئە) سېلىش؛ سالدۇرۇۋېلىش (كىيىمىنى).

تەخمىر [تخمير] (ئە) كىرىشتۈرۈش، ئارىلاشتۇرۇش، خېمىر قىلىش.

تەخمىر ئەيلەمەك — كىرىشتۈرمەك، خېمىر قىلماق.

تەخمىنشۇناس [تخمين شناس] (ئە + پ) تەخمىن قىلغۇچى؛ ھېسابلاپ چىققۇچى:

نەزمۇ نەسرىم كاتىبى تەخمىنشۇناس،
پارسا يۈز مىڭ بەيت ئەگەر ئەردى قىياس.

— نەۋايى.

تەخۋىف [تخويف] (ئە) قورقۇتۇش؛ تەھدىد.

تەخۋىف ئەتمەك — قورقۇتماق.

تەدارۇك [تدارك] (ئە) 1) ئورۇنسىز (خاتا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تولۇقلاش. 2) ئىلاج، چارە.

تەدبىر [تدبير] (ئە) تەدبىر، چارە، ئۇسۇل، ئامال؛ پىلان، لايىھە:

بۇ تەدبىرنى ئايتىپ مەنى ئامەغە،
داغى چۇلغاغايكىم ياڭى جامەغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەدرىج [تدريج] (ئە) ئاستا ـ ئاستا، ئاستىلىق، تەدرىجىي.

تەدقىق [تدقيق] (ئە) پارچىلاپ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش.

تەدۋىر [تدوير] (ئە) 1) قورشىماق، مۇھاسىرە قىلماق،

ئورىماق. 2) ئايلانماق، پىرقىرىماق، ئايلاندۇرماق، پىرقىراتماق.

تەدۋىن [تدوين] (ئە) 1) تۈپلەش، جەملەش. 2) شېئىر ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تۈپلەپ، تەرتىپلەپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈش، دىۋان تۈزۈش.

تەدۋىن قىلماق — تۈپلەپ تەرتىپلىمەك، تۈپلىمە ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

تەر [تر] (پ) 1) ھۆل؛ نەم، تەر:

تۇرۇپ ئېرىدىم ئاندا ئاقىپ تەرلەدىم،
بۇ ھالەتنى كۆردى بۇرادەرلىرىم.

— ئا. نىزارى.

2) يېڭى، ساپ، تازا. 3) ئۇچار قاناتلار.

تەر ئەيلەمەك — 1) ھۆل قىلماق، ھۆللىمەك. 2) ئۇيالدۇرماق؛ ئۇيالدۇرۇپ تەرلەتمەك.

تەردامەن — كۆچمە م: گۇناھكار، يارىماس ئىشلارنى قىلغۇچى.

تەرۇ تازە — ياشىنىغان، يېڭىلانغان، گۈللىگەن:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىبائى.

تەرۇ تازە ئەيلەمەك — ياشناتماق، گۈللەتمەك.

تەرازۇ [ترازو] (پ) 1) ئۆلچەم، ئۆلچەش ئەسۋابى. 2) ھەق، ھەققانىي، توغرا:

يۈزۈڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
«كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ».

— لۇتفى.

تەرازىي [تراضى] (ئە) بىر - بىرىدىن رازى بولۇش، شاد بولۇش، خۇشاللىنىش.

تەرازىي قىلماق — رازىلاشماق.

تەراش [تراش] (پ) 1) يونۇغۇچى، تاراشلىغۇچى. 2) قىرىندا.

خارا تەراش — تاش يونۇغۇچى.

تەراكىب [تراكيب] (ئە) [بىرلىكى: تەركىب] «تەركىب» كە قاراڭ.

تەراكىمە [تراكمه] (ئە) [بىرلىكى: تۈركمەن] تۈركمەنلەر.

تەرانە [ترانه] (پ) 1) ناخشا؛ ئاھاڭ؛ مۇقام:

مۇغەننى ئەيلەگەچ مۇنداق تەرانە،
چەمەن چەكتى شەرابى ئاشىقانە.

— زەلىلى.

2) سۆزلىمەك:

دېدىمكى: بۇ قىزغە فەسانە قىلاي،
كۆڭۈل خاھىشىنى تەرانە قىلاي.

— ئا. نىزارى، ن. زىبائى.

3) سايرىماق:

تەرانە بىرلە كېلىپ گۈلغە ھەر سەھەر بۇلبۇل،
فىراق خارىنىڭ ئازارىنى بەيان قىلادۇر.

— مەھزۇن.

4) ئارۇز ئىلمىدا رۇبائىي ۋەزنىنىڭ نامى.

تەرانە تۈزمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك.

تەرانە چەكمەك — «تەرانە تۈزمەك» كە قاراڭ.

تەرانە سۈرمەك — كۈيلەپ ئوقۇماق؛ سۆزلىمەك.

تەرانغۇ [ترانغو] تاغتېرىكىگە ئوخشاش بىر تۈرلۈك ياۋايى دەرەخ.

تەراۋەت [طراوت] (ئە) يېڭى، تازا، ساپ، پاكىز؛ ساپلىق، يېڭىلىق:

بەھارى ئارەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بە رەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تەراۋىش [تراوش] (پ) سىزىپ چىقىش، تېمىش.

تەراۋىش ئەتمەك — «تەراۋىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

تەراۋىش ئەيلەمەك — سىزىپ، تېمىپ چىقماق.

تەرەب [طرب] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:

خۇشال، ئول رىندكىم ئۆمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم - بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى.

تەرەب ساغەرى — شادلىق پىيالىسى، خۇشچاقچاقلىق.

تەرەب شەمئىن — خۇشاللىق شېمى، چىرىقى:

زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.

— زەلىلى.

تەرەبخېز [طرب خيز] (ئە + پ) شادلىق قوزغىغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى.

تەرەبفىزا [طرب فزا] (ئە + پ) شادلىقنى ئاشۇرغۇچى، شادلاندۇرغۇچى.

تەرەبلىق [طربلىق] خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق.

تەرەبناك [طربناك] (ئە + پ) خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن:

مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۈن كۆڭلۈم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەرەددۇد [تردد] (ئە) بىرەر مەسىلىدە بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇش، ئىككىلىنىش:

سەفەرنىڭ ئىشىنى تەرەددۇد قىلىپ،
ئىتى ھەم بۇرادەرلەرىنى ئالىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرەششۇھ [ترشح] (ئە) 1) سويۇقلۇقنىڭ سىزىپ ئېقىشى. 2) كۆچمە م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلىشى.

تەرەششۇھ قىلماق — 1) سىزماق؛ 2) بىلىنىپ قالماق.

تەرەففۇئ [ترفع] (ئە) يۇقىرى كۆتىرىلىش، يۇقىرىلاش، يۈكسىلىش.

تەرەققۇس [ترقص] (ئە) ئۇسسۇل؛ تولغىنىش؛ تەۋرىنىش؛ قوزغىلىش، چاچراش:

باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەقۇس قىلىپ.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تەرەككۇب [تركب] (ئە) بىر نەرسىنىڭ باشقا بىر نەرسە بىلەن بىرىكىشى؛ بىر نەچچە ماددىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولۇش.

تەرەنجەبىن [ترنجبين] (پ) ياتاق شېكىرى، تەرەنجەۋىل.

تەرەننۇم [ترنم] (ئە) [كۆپلۈكى: تەرەننۇمات] كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش؛ يېقىملىق سۆزلەش.

خۇشا، ئول رىندكىم ئۆمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلخەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم-بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

تەرەننۇم ئەيلەمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق؛ چىرايلىق سۆزلىمەك؛

تەرەننۇم تۈزمەك — «تەرەننۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەرەننۇمگەر [ترنم گر] (ئە + پ) چالغۇچى، سازەندە، كۈيلىگۈچى، قوشاقچى.

تەرەھھۇم [ترحم] (ئە) رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت:

ساڭا تەرەھھۇم ئېتىپ بەرمەسە مۇرادىمنى،
قىيامەت ئولسا سېنىڭ ياقاڭدا دۇر بىلەكىم.

— گۇمنام.

تەرەھھۇم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق.

تەربىئ [تربيع] (ئە) 1) تۆتكە يەتكۈزۈش، تۆتلۈك قىلىش. 2) تۆتكە بۆلۈش. 3) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — بىر پىلانېتىنىڭ باشقا بىر پىلانېتا بىلەن توقۇنۇشىشى.

تەرجۇمە [ترجمه] (ئە) بىر تىلدىن ئىككىنچى تىلغا ئاغدۇرۇش، تەرجىمە:

كىم، بۇ دەفتەرغە بېرىپ تەۋفىق ھەق،
تەرجۇمە رەسمى بىلە يازسام ۋەرەق.

— نەۋايى.

تەرجىھ [ترجيح] (ئە) بىر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىدىن ئارتۇق كۆرۈش.

تەرجىھ ئەيلەمەك — ئۈستۈن (يۇقىرى) كۆرمەك.

تەرجىھ تاپماق — ئۈستۈن (يۇقىرى) بولماق.

تەرجىھ قىلماق — «تەرجىھ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەرجىئ [ترجيع] (ئە) قايتۇرۇش، تەكرارلاش.

تەرخان [ترخان] 1) سېلىقتىن ۋە ئەيىبلىنىشتىن ئازاد قىلىنغان؛ ئىمتىيازلىق كىشى. 2) شۇنداق ئىمتىيازغا ئىگە بولغان مەنسەپدار.

تەردامانلىق [تردامانليق] كۆچمە م: ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق.

تەردامەنلىق [تردامن ليق] «تەردامانلىق» قا قاراڭ.

تەردىد [ترديد] (ئە) رەت قىلىش، قايتۇرۇش؛ قەتئىي بىر پىكىر قىلماسلىق.

تەررار [طرار] (ئە) ئوغرى، يانچۇقچى:

مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

تەرراھ [طراح] (ئە) 1) نەقىشلىگۈچى، نەققاش، بىنالارنى بېزىگۈچى. 2) ئارخىتېكتور.

تەرراھلىغ [طراح ليغ] 1) نەققاشلىق. 2) ئارخىتېكتورلۇق.

تەررە [تره] (پ) تاماققا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كۆكتات («تەرۋە تازە/تەرۇ تازە» شەكلىدىمۇ كېلىدۇ).

تەررە فۇرۇش [تره فروش] (پ) كۆكتاتچى.

تەرز [طرز] (ئە) ئۇسۇل، چارە؛ يوسۇن، شەكىل:

ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندىسى.

— ئەرشى.

سەبا ئوشبۇ ساڭا بۇ قۇلنىڭ ئەرزى،
بىلۈرسەن جۇملە ئىشنىڭ ھەرنە تەرزى.

— خىرقەتى.

تەرس [ترس] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە.

تەرسا [ترسا] (پ) خرىستىئان، نەسرانىي، ئىساۋىي (ئىسا دىنىدىكى):

كۆپ مۇسۇلماندىن قويۇپ تەرسا بولۇرنى قاۋلاسالىڭ،
سەن بۇ كۇندىن سوڭرە ھېچ زۇلفۇڭنى زۇننار ئەيلەمە.
— سەككاكى.

تەرسان [ترسان] (پ) قورقۇش، ۋەھىمە قىلىش:

ھەر كىشى ھەق قەھرىدىن تەرسان بولۇر،
ئول كىشىدىن بارچە خەلقلەر زان بولۇر.
— خەراباتى.

تەرسكار [ترسكار] (پ) پەرھىز تۇتقۇچى، ئۆزىنى ساقلىغۇچى.

تەرسناك [ترسناک] (پ) 1) قورقۇنچلۇق؛ 2) قورقۇنچاق.

تەرسىئ [ترصيع] (ئە) 1) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بىرەر نەرسىنى زىننەتلەش، بېزەش. 2) شېئىردا بىرىنچى مىسرا بىلەن ئىككىنچى مىسرانى بىر - بىرىگە ئاھاڭداش، ۋەزىنداش ۋە قاپىيىداش قىلىپ كەلتۈرۈش.

تەرغىب [ترغيب] (ئە) قىزىقتۇرۇش، ئۈندەش، رىغبەتلەندۈرۈش.

تەرفىھ [ترفيه] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق.

تەرفىئ [ترفيع] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش؛ مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇش.

تەرق [طرق] (ئە) 1) ئۇرماق، سوقماق. 2) ھۇجۇم قىلماق، زەربە بەرمەك:

زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نارۇ كەرەشمەدىن تەرق.
— زەلىلى.

تەرك I [ترک] ئۇرۇشتا باشقا كىيىلىدىغان مىس ۋە تۆمۈر قېتىشمىلىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم.

تەرك II [ترک] (ئە) تاشلاش، تاشلىۋېتىش؛ ۋاز كېچىش؛ قارىماي قويۇش:

يوقۇ بارىن تەرك قىلماي يار تاپماق يوقدۇرۇر،
تۇرفەدۇركىم بۇ زەماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۆل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ يىغانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەركى ئەدەب — ئەدەپ (ئەخلاق) قا زىت قىلىنغان ئىش - ھەرىكەت.

تەركى خاب — ئۇيقۇنى تاشلىماق:

كىشىكىم تەشنە كۆرسە ئول پەرىنى، جىلۋەگەر يۈرمەس،
نېگە ئەرشى كەبى تا روزى مەھشەر تەركى خاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

تەركى دۇنيا — دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، يەككە ھالدا تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش.

تەركى ھۇش ئەتمەك — «تەركى ھۇش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

قويۇپ لەبىمنى مەي ئۆزرە تەركى ھۇش ئەتتىم،
تۇشۇپ ئاياغىغە سەرمەست ئەجز پەرۋەر ھەم.
— سەبۇرى.

تەركى ھۇش ئەيلەمەك — ھوشىدىن كەتمەك، ھوشىنى يوقاتماق.

تەركىب [تركيب] (ئە) بىرىكتۈرۈش؛ بىرىكمە، تەركىب:

ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەيىن رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەڭ يوق ھەرقايان ئاندا.
— ئەرشى.

تەرلىك [ترليک/تيرليک] ئىچ كۆڭلەك.

تەرھ [طرح] (ئە) 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش:

چەككەندە نەققاشى قەزا ئول سەرۇ كۆلرۇخ سۇرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئەيلەپ ئاي - كۈن ھەيئەتىن.
— نەۋايى.

2) قۇرۇلغان بىنا. 3) قۇرۇلۇشى، تۈزۈلۈشى، قۇرۇلۇش ۋە ئىمارەتلەرنىڭ پىلان - خەرىتىسى، لايىھە:

يوق پەرقلەر ئىچرە جانا سەن كەبى شېرىن دەھەن،
كۆزلەرىڭ تەرھىغە نەچۇك ئوخشاتاي نەرگىسنى مەن.
— گۇمنام.

4) تەرتىپ، تۈزۈم.

تەرھى ئەجەب — ئاجايىپ بىنا لايىھىسى.

تەرھى ئەجەب سالماق — ئاجايىپ لايىھە تۈزمەك، ئاجايىپ ئىش قىلماق.

تەرھى تەئەب — قىيىنچىلىق، مۇشكۈللۈك.

تەرھى رەقەم قىلماق — لايىھە سىزماق.

تەرۋىج [ترويج] (ئە) راۋاجلاندۇرۇش؛ قىممىتى ۋە ئېتىۋارىنى ئاشۇرۇش.

تەرۋىھ [ترويح] (ئە) خۇشبۇي قىلىش؛ راھەتلەندۈرۈش، دەم بېرىش.

تەرىد I [طريد] (ئە) 1) خىتاب؛ نەرە؛ سۈرەن، شاۋقۇن. 2) كۆچمە م: قاتتىق ھۇجۇم:

تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتتەك گۆكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.

تەرىد ئەتمەك — «تەرىد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەرىد ئەيلەمەك — قاتتىق ھۇجۇم قىلماق.

تەرىد II [ترید] (ئە) توغرام، توغرالغان نان.

تەرىد قىلماق — توغرىماق، توغراپ يۇمشاتماق (نانىنى).

تەربي [طرى] (ئە) 1) يېڭى. 2) كۆچمە م: گۈزەل، تازا.

تەرىق [تريق] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇرۇق] 1) يول، ئىز. 2) ئۇسۇل، يوسۇن، قائىدە، رەسىم. 3) مەسلەك. 4) ۋاستە، سەۋەب:

بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب تەرىيق — مەلۇم بىر مەسلەككە ئىگە كىشى (سوپىيلىقتا).

ھەمتەرىيق — يولداش، ھەمراھ.

تەرىيقەت [تريقەت] (ئە) ئۇسۇل، يول، مەسلەك، سوپىيلىق يولى.

تەرىيقەت ئەھلى — سوپىيلار.

تەرياق [ترياق] 1) ئەپيۇن. 2) زەھەر قايتۇرۇش دورىسى.

تەرياك [ترياك] «تەرياق»قا قاراڭ:

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەزەررۇئ [تضرع] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش:

بۇ دەريا لەبىگە كېلىپ شاھزاد،
تەزەررۇئلار ئەتتى، قىلىپ ھەققە داد.

— ئا. نىزارى.

تەزەررۇئ ئەتمەك — «تەزەررۇئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەزەررۇئ ئەيلەمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق، ئىلتىجا قىلماق.

تەزەرۇ [تزرو] (ئە) قىرغاۋۇل، ياۋا توخۇ:

بارۇر تەرفى چەمەنگە سەيرئۈچۈن بىر شوخ رەئنايى،
خىرامىدىن سالىپ كىبكۇ تەزەرۇ ئىچرە غەۋغايى.

— زەلىلى.

تەزەلزۇل [تزلزل] (ئە) 1) قىمىرلاش، تىترەش. 2) ئەھۋال ئۆزگىرىش. 3) ھولۇقۇش.

تەزەلزۇل تاپماق — قىمىرلىماق؛ تىترىمەك:

قەلەكدە مېھر گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافرىغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچتاب ئەيلەب.

— ئەرشى.

تەزەللۇل [تذلل] (ئە) ئۆزىنى خار تۇتۇش، ئۆزىنى پەس (تۆۋەن) تۇتۇش.

تەزەللۇم [تظلم] (ئە) زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىش، زۇلۇمدىن زارلىنىش؛ داد - پەرياد:

بۇ سۆگ ئىچرە ناكەس تەزەللۇم قىلىپ،
ماڭا باقتى ئول شۇم تەكەللۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەھلى تەزەللۇم — زۇلۇمدىن پەرياد قىلغۇچىلار، مەزلۇملار.

تەزەللۇم ئەتمەك — «تەزەللۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

خەلق ھالىغە تەرەھھۇم ئەيلەبان،
دىلبەرىغە كۆپ تەزەللۇم ئەيلەبان.

— نەۋابى.

تەزەللۇم ئەيلەمەك — زۇلۇمدىن شىكايەت قىلماق، داد - پەرياد كۆتۈرمەك.

تەزەۋۋۇج [تزوج] (ئە) جۈپ بولۇش، ئۆيلىنىش.

تەزكىر [تذكير] (ئە) خاتىرىگە كەلتۈرۈش، ئەسلەش، زىكىر قىلىش.

تەزكىرە [تذكيره] (ئە) 1) خاتىرە، ئەسلەش، ئەسكە ئېلىش ئۈچۈن ۋاستە بولغۇچى يازما قەغەزلەر. 2) خاتىرىنامە. 3) كۆچمە م: شائىرلار، ئالىملارنىڭ تەرجىمىھالى ۋە ئەسەر نەمۇنىلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام.

تەزمىن [تضمين] (ئە) بىراۋنىڭ مەلۇم بىر شېئىرىنىڭ ئايرىم مىسرالىرىنى ئۆز شېئىرى ئىچىگە كىرگۈزۈش؛ نەقىل كەلتۈرۈش.

تەزھىب [تذهيب] (ئە) زەرلەش، ھەل بېرىش، ئالتۇن يالىتىش، ئالتۇن قاپلاش، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەش.

تەزۋىج [تزويج] (ئە) ئۆيلەندۈرۈش؛ نىكاھ.

تەزۋىر [تزوير] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر:

بۇ ئالەم زالىدىن تۇتقىل كەنارە،
ئېرۇر تەزۋىرى ئانىڭ بىشۇمارە.

— ئەرشى.

تەزئىف [تضعيف] (ئە) بىرنى ئىككى قىلىش (بىرنى ئىككىگە كۆپەيتىش)، ئىككى باراۋەر قىلىش.

تەزئىف ئولماق — ئىككىگە كۆپەيمەك؛ ئىككى باراۋەر بولماق.

تەزيىن [تزيين] (ئە) زىننەتلەش، بېزەش:

قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بېرەۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيىن بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئاسمان تەزيىن — ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن، ئاسماندەك بېزەلگەن.

تەزيىن بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

تەزيىن تاپماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك.

تەساموۋ [تسامع] (ئە) ئۆزىنى ئاڭلىمىغانغا سېلىش.

تەسانىف [تصانيف] (ئە) [بىرلىكى: تەسنىف] «تەسنىف» كە قاراڭ.

تەساھۇل [تساهل] (ئە) بىپەرۋالىق، بىخەستەلىك، سەل قارىماق، ئېتىبارسىزلىق:

خەت يارۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نېدۇر،
قىلدى كاغەزنى *قارا* دەپ خاندىن ئىشىتتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

تەسەددۇق [تصدق] (ئە) سەدىقە قىلىش، بىرەر نەرسىنى سەدىقە يولى بىلەن باشقىلارغا بېرىش.

تەسەددۇق قىلماق — سەدىقە قىلماق، سەدىقە قىلىپ بەرمەك.

تەسەررۇف [تصرف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسەررۇفات] 1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش. 2) شېئىردا ئايرىم سۆزلەرنىڭ گراماتىك شەكلىنى شائىر ئۆز رايىغا ئۆزگەرتىش:

يۈز تۈمەن ئەرمان زېمىنىكىم مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف، غەم ئۇنىڭ ئورتاغىدۇر.

— تەجەللى.

تەسەلسۇل [تسلسل] (ئە) زەنجىر ھالقىلىرىغا ئوخشاش بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىش، ئارقىمۇئارقا تىزىلىش:

سېنىڭ زاتىڭ تەسەۋۋۇردىن مۇنەززە،
ساماۋاتىڭ تەسەلسۇلدىن مۇنەززە.

— خەراباتى.

تەسەللۇف [تصلف] (ئە) ماختانچاقلىق، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلىمەن دەپ دەۋا قىلىش، بىلەرمەنلىك قىلىش.

تەسەۋۋۇر [تصور] (ئە) بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، زېھنىدە گەۋدىلەندۈرۈش:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

تەسەۋۋۇف [تصوف] (ئە) سوپىلىق، سوپىزىم.

تەسبىھ [تسبيح] (ئە) تەسۋى:

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۇفرىن ئىماندىن كېچىپ،
بوينىدا تەسبىھنى بىلگە زۇننار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

تەسبىھۇ نەماز — تائەت - ئىبادەت قىلماق، ناماز ئوقۇماق:

تەكيە گاھى زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھەققە لۇتفى ئەيلەيدۇر خۇدايى ئاشىقان.

— زەلىلى.

تەسبىھى يۇسىر — دېڭىزدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن تەسۋى.

تەسخىر [تسخير] (ئە) 1) ئىستىلا قىلىش (ھەربىي كۈچ بىلەن)، بېسىۋېلىش، قولغا ئېلىش، ئىگىلەش:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر *ئەل بىلە* تەسخىر ئېتەر،
شەھرى *دىل ئالماققە* دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

2) ئىلىندۇرۇش، رام قىلىش. 3) ماقۇل كەلمەك، تەسلىم بولماق.

تەسخىر ئەيلەمەك — رام قىلماق، قولغا ئالماق؛ تەسلىم قىلماق، ماقۇل كەلتۈرمەك.

تەسخىر بولماق — «تەسخىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

مەگەركىم ئول پەرى تەسخىر *بولغاي*،
زۇلەيخا *بىرلە* يۇسۇف بىر *بولغاي*.

— لۇتفى.

تەسرىھ [تصريح] (ئە) ئوچۇق ۋە ئېنىق ئىپادىلەش.

تەسرىھ ئەيلەمەك — ئوچۇق ئىپادىلىمەك، ئېنىق سۆزلىمەك.

تەسفىيە [تصفيه] (ئە) ساپلاشتۇرۇش، تازىلاش، روشەنلەشتۈرۈش، تىندۇرۇش.

تەسفىيە تاپماق — ساپلانماق، روشەنلەشمەك.

تەسكىن [تسكين] (ئە) توختاش؛ توختىتىش، تىنچىتىش؛ ئارام:

ۋائىمزا، مەنى ئەتمەگىل ئىلتىپ پەرى ئەيلەپ جۇنۇن،
يوق *بۇ* دەۋر ئوتىغە تەسكىن *يا كۆڭۈل* سەۋداسىغە.

— موللا سالىھ.

تەسكىن بەرمەك — ئارام بەرمەك.

تەسكىن تاپماق — توختىماق، ئارام ئالماق، ئارام تاپماق:

بۇ سۆزدىن *تاپتى بۇلبۇل* كۆڭلى تەسكىن،
تىكەنگە رەشكىدىن كىم ئەيلەدى كىن.

— خىرقەتى.

تەسكىن تۇتماق — بىر يەردە تۇرماق، تىنچلانماق.

تەسلىم [تسليم] (ئە) تاپشۇرۇش؛ بىرەر پىكىرنى قوبۇل قىلىپ كۆنۈش؛ بويسۇنۇش؛ تەن بېرىش، قايىل بولۇش.

ئېرۇر *ئالتىنچىنىڭ* مەنىسى تەسلىم،
ئەگەر *ئالساڭ* دىلۇ جان بىرلە تەئلىم.

— خىرقەتى.

تەسمىيە [تسميه] (ئە) ئات (ئىسىم) قويۇش، نام قويۇش، ئاتاش؛

تەسمىيە قىلماق — نام قويماق، ئاتىماق.

تەسنىف [تصنيف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسانىف] 1)

تۈرلەرگە ئاجرىتىش، كلاسسىفىكاتسىيە. 2) بىرەر ئەسەر يارىتىش. 3) مۇزىكىدا بىرەر كۈي يارىتىش.

تەسۋىر [تصوير] (ئە) سۈرەتلەش، بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى خىيالىغا كەلتۈرۈش.

تەشەببۇھ [تشبه] (ئە) ئوخشاشلىق، ئوخشاپ قېلىش.

تەشەددۇد [تشدد] (ئە) شىددەتلىنىش، قاتتىقلىشىش، قاتتىقلىق پەيدا قىلىش؛ ئېغىرلىشىش.

تەشبىئ [تشبيع] (ئە) 1) تولماق، لىق تولماق، قاپلىماق. 2) تويماق، تويۇنماق.

تەشبىھ [تشبيه] (ئە) 1) ئوخشىتىش، دوراش، تەقلىد قىلىش. 2) ئوخشىماق، ئوخشىشىپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك. 3) خۇددى شۇنداق، شۇنداق.

تەشبىھ ئەتمەك — ئوخشاتماق:

گۈلىدۇركىم قىزىل ساچباغ ئۇچىغا سەرنىگۇن ئەيلەپ،
ئۆزىنى تەشبىھ يۈزۈڭگە ئەيلەمەكلىك بىرلە ئاسقاندۇر.

—گۇمنام.

تەشت [طشت] (پ) لىگەن؛ ئىدىش.

زەررىن تەشت — ئالتۇن لىگەن.

تەشخىس [تشخيص] (ئە) تونۇۋېلىش، ئاجرىتىۋېلىش، ئېنىقلاش؛ كېسەللىكنى ئېنىقلاش، دىئاگنوز قويۇش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىنى كۇفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

تەشدىد [تشديد] (ئە) 1) شىددەتلەندۈرۈش، ئېغىرلاشتۇرۇش. 2) ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىككى قېتىم قايتىلاپ (تەكرارلاپ) ئوقۇش؛ ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشىنى كۆرسىتىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە.

تەشرىھ [تشريح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئوقتۇرۇش، ئىزاھلاش، شەرھلەش؛ تەھلىل قىلىش.

تەشرىف [تشريف] (ئە) ئۇلۇغلاندۇرۇش، شەرەپلەندۈرۈش؛ مەرھەمەت قىلىپ كېلىش:

مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالار ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

تەشرىف ئەتمەك — مەرھەمەت قىلىپ كەلمەك.

تەشرىف كەلتۈرمەك — «تەشرىف ئەتمەك» كە قاراڭ.

تەشرىفات [تشريفات] (ئە) پادىشاھ تەرىپىدىن بىرەر كىشىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ئۇستىباش.

تەشنە [تشنه] (پ) 1) ئۇسسىماق، ئاغزى قۇرۇماق، چاڭقىماق. 2) تەشنا بولماق؛ ئارزۇ قىلماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق:

قويۇپ نانىنى ئالدىم تۇمەن شۈكرى دەپ،
بەسى تەشنە بولدۇم قۇرۇق نانىنى يەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەشنەلەب [تشنەلب] 1) (پ) ئۇسساش، تەشنا، چاڭقاش:

ھەركىم ئابىردى تەشنەلەب نۇش ئەيلەدى،
سۆز دېمەكدىن تىلنى خامۇش ئەيلەدى.

— نەۋايى.

گۇمنام ئەگەرچە تەشنەلەب ياڭسا بۇ چەشمە سارىدىن،
بولماسا گەر قەترە نەسىب، بارما دېگەنچە بارادۇر.

— گۇمنام.

2) سېغىنىش، ئارزۇ، ئىنتىزارلىق:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۈرۈرسەن تەشنەلەب ئىچمەيى مەي رۇخسارىدىن.

— ئەرشى.

تەشنىئ [تشنيع] (ئە) مالامەت قىلىش؛ ئەيىبلەش.

تەشھىر [تشهير] (ئە) شۆھرەتلەندۈرۈش، مەشھۇر قىلىش، ھەممىگە بىلدۈرۈش.

تەشھىز [تشحيذ] (ئە) ئۆتكۈرلىتىش، بىلەش، چاقلاش.

تەشھىز خاتىر — خاتىرىسىنى، زېھنىنى ئۆتكۈرلىتىش.

تەشۋىر [تشوير] (ئە) 1) دولقۇن. 2) پالاكەت.

تەشئىر [تشعير] (ئە) چاچ، ساقال قويۇش.

تەغار I [تغار] چوڭ يۇمىلاق ئىدىش، چوڭقۇر كۈپ.

تەغار II [طغار] «تەغار I »گە قاراڭ.

تەغارە [تغاره] «تەغار I » گە قاراڭ:

تەرەب ۋەقتىنى، ئەرشى، مۇغتەنەم بىل،
سۇمۇر گەردۇنغە ئۆلچەپ بىر تەغارە.

— ئەرشى.

تەغارى I [تغارى] «تەغار I » گە قاراڭ.

كەتۇر، ساقى، تەغارى بەھرى تىمسال،
قەدەھ كىشتىسىن ئول مەي بەھرىغە سال.

— نەۋايى.

تەغارى II [طغارى] «تەغارى I » گە قاراڭ.

تەغافۇل [تغافل] (ئە) 1) بىلمەسلىككە سېلىش، كۆرمەسلىككە سېلىش. 2) بىپەرۋالىق، بىخۇدلۇق، بىخەستىلىك:

ئەيلەپ ئىستىغنا ئۇنۇتساڭ مەن گەدانى تاڭ ئەمەس،
كىم تەغافۇل كىشۋەرىدە سەن قاراخان ئەي نىگار.

— تەجەللى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى:

چۈ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،

مەمايىلدار ئېتىپ گوياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.

— زەلىلى.

تەغايى [طغايى] تاغا (ئانىنىڭ ئاكا ياكى ئۇكىسى).

تەغەللۇب [تغلب] (ئە) يەڭمەك، غەلىبە قىلماق؛ بويسۇندۇرماق، بېقىندۇرماق، ئىستىلا قىلماق.

تەغەننىي [تغنى] (ئە) 1) كۈيلەش؛ ناخشا، ناخشا ئېيتىش. 2) بېيىش.

تەغەييۇر [تغير] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش؛ بۇزۇلۇش.

تەغەييۇر تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغرىب [تغريب] (ئە) سۈرگۈن قىلماق؛ قوغلاپ چىقارماق، ھەيدىمەك.

تەغلىت [تغليط] (ئە) 1) تەشۋىشلەنمەك. 2) خاتالاشماق.

تەغلىز [تغليظ] (ئە) 1) قويۇقلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق. 2) كۈچەيتمەك؛ چوڭقۇرلاشتۇرماق. 3) قوپاللاشتۇرماق، يىرىكلەشتۇرمەك؛ دارىتمىلاپ تىللىماق.

تەغىير [تغير] (ئە) ئۆزگەرتىش:

يارىغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغىير.

— لۇتفى.

تەغىير ئەتمەك — ئۆزگەرتمەك.

تەغىير تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغىير قىلماق — «تەغىير ئەتمەك» كە قاراڭ.

تەف [تف] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك.

تەفاخۇر [تفاخر] (ئە) پەخىرلىنىش.

تەفاخۇر قىلماق — پەخىرلەنمەك.

تەفاسىر [تفاسير] (ئە) [بىرلىكى: تەفسىر] تەفسىرلەر؛ «تەفسىر» گە قاراڭ.

تەفاۋۇت [تفاوت] (ئە) ئايرىماق، پەرق:

كارۇ بارى دەھر ئارا يوقدۇر تەفاۋۇت، ئەي خىرەد،
غەم يېمە كۆپ، غەم غۇبارىدىن ئۆزۈڭ مەسرۇر تۇت.

— ئەرشى.

تەفاۋۇت ئەيلەمەك — ئايرىماق، پەرقلەندۇرمەك.

تەفەررۇج [تفرج] (ئە) سەيلە، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش:

تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن كېچەلەردە گۈنبەزى خوزرا.

— زەلىلى.

تەفەررۇس [تفرس] (ئە) پاراسەت بىلەن بىلىۋېلىش، بايقىۋېلىش.

تەفەرئۇن [تفرعون] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلىنىش.

تەفەققۇد [تفقد] (ئە) 1) يوقالغان نەرسىنى ئاختۇرۇش، سۈرۈشتۈرۈش. 2) مېھرىبانلىق، مېھرىبانچىلىق كۆرسىتىش.

تەفەھھۇس [تفحص] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفەھھۇسات] ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، سۈرۈشتۈرۈش، ئاختۇرۇش:

باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەفەھھۇس ئەيلەمەك — سۈرۈشتۈرمەك، تەكشۈرمەك.

تەفەھھۇم [تفهم] (ئە) ئۇقماق، چۈشەنمەك، بىلمەك، ئۆزلەشتۈرمەك؛ چۈشىنىشلىك، ئېنىق.

تەفەئۇل [تفال] (ئە) 1) تەخمىنلەش؛ پال كۆرۈش، پال ئېچىش. 2) ياخشىلىققا ئۆرۈش.

تەفتىك [تفتيك] 1) قوي يۇڭى (باھاردا قىرقىلغان پاكىز يۇڭ)؛ ئىنچىكە قىل؛ تىۋىت.

تەفرىھ [تفريح] (ئە) خۇرسەن قىلىش، شادلاندۇرۇش:

قارا ئەنگۇر ئابىدىن ئەتكەن مۇئەنبەر بادەنىڭ،
ئۆزگە بىر تەئسىرۇ خاسى، باشقا بىر تەفرىھى بار.

— تەجەللى.

تەفرىھ ئەتمەك — شادلاندۇرماق.

تەفرىت [تفريط] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا سۇسلۇق بىلەن قاراش، نورمال ھەرىكەتتىن ئارقىدا قېلىش، كەمچىلىك سادىر قىلىش. 2) نورمالسىزلىق.

تەفرىد [تفريد] (ئە) يالغۇزلۇق، يەككىلىك، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتتە تۇتۇپ، يالغۇزلۇقتا ياشاش.

تەفرىق [تفريق] (ئە) 1) ئايرىش، بۆلۈش. 2) ئايرىلىش، بۆلۈنۈش. 3) پەرقلىنىش.

تەفرىقە [تفريقه] (ئە) ئايرىلىش؛ پەرىشان بولۇش؛ ئاجرىتىش.

تەفزىھ [تفضيح] (ئە) بىراۋنىڭ ئەيىبىنى ئاشكارىلاپ رەسۋا قىلىش، شەرمەندە قىلىش.

تەفزىل [تفضيل] (ئە) ئاشۇرۇش، ئەۋزەل بىلىش.

تەفسان [تفسان] (پ) ناھايىتى قىزىق، ناھايىتى ئىسسىق، تاۋلانغان.

تەفسەندە [تفسنده] (پ) قىزىغان، ئىسسىق، قايناق، قىزغىن.

تەفسىر [تفسير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفاسىر] 1) شەرھ-ئىزاھ، بىرەر تېكىستنىڭ مەنىسىنى ئېچىش. 2) قۇرئان

ئايەتلىرىنى ئىزاھلاش ۋە شۇ توغرىدا يېزىلغان كىتاب:

سۈرەئى ئىشقىڭنى تەفسىر ئەتكەلى بار كىمدە تىل،
مەكتەبى خامۇشلۇقغە كىردى ئەربابى بەيان.

— ئەرشى.

تەفسىل [تفصيل] (ئە) بىرەر نەرسىنى ئەتراپلىق، ئوچۇق ۋە ئېنىق بايان قىلىش، كېڭەيتىپ سۆزلەش.

تەفسىل ئەيلەمەك — كېڭەيتىپ سۆزلىمەك.

تەفھىم [تفهيم] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئاڭلىتىش.

تەفۋىز [تفويض] (ئە) تاپشۇرۇش، ئىشنى باشقىلارغا يۈكلەش.

تەفۋىز ئەتمەك — تاپشۇرماق.

تەقابۇل [تقابل] (ئە) 1) ئۇچراشماق، يولۇقماق. 2) قارىمۇقارشى. 3) سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك.

خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلەر،
خۇتەن رەئنالارىغە، ئەي كۆڭۈل، قىلما تەقابۇل سەن.

— زەلىلى.

تەقازا [تقاضا] (ئە) خالاش، ئىستەش، تەلەپ قىلىش.

تەقازا قىلماق — ئىستىمەك، خالىماق، تەلەپ قىلماق.

تەقەببۇل [تقبل] (ئە) قوبۇل قىلىش.

تەقەببۇل ئەيلەمەك — قوبۇل قىلماق.

تەقەببۇل قىلماق — «تەقەببۇل ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەقەددۇم [تقدم] (ئە) ئىلگىرىلەش، مۇقەددەم بولۇش:

كۆن تۇرسا دائىم، ئولماسا پىنھان، ماڭا قاراپ،
كۆز تىيرەلىككە قالغۇسى تەقەددۇمۇڭ.

— گۇمنام.

تەقەررۇب [تقرب] (ئە) يېقىنلىشىش.

تەقەييود [تقيد] (ئە) باغلىنىش.

تەقبىھ [تقبيح] (ئە) يامانلىققا تارتىش، يامانلاش.

تەقتىئ [تقطيع] (ئە) 1) كېسىش؛ بۆلەكلەرگە بۆلۈش، پارچىلاش. 2) شېئىردا مىسرالارنى ئايرىم بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ، ۋەزنىنى ئۆلچەش.

تەقدىر [تقدير] (ئە) 1) پەرەز، ئېھتىمال، ھال. 2) باھالاش. 3) پېشانىدىن كۆرۈش:

قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

تەقدىس [تقديس] (ئە) پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش.

تەقدىم [تقديم] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى بىرسىگە بېرىش. 2) بىرسىنى ئىككىنچى بىرسى بىلەن تونۇشتۇرۇش.

تەقدىمۇ تەئخىر — ئالدى ـ كېيىن، مۇقەددەم ـ ئاخىر.

تەقرىر [تقرير] (ئە) قارار قىلىش؛ مەقسەتنى (ئاغزاكى) ئاڭلىتىش، بايان قىلىش:

جەفا مەكتۇبىنى ھىجران ئېلىگە شەرھ ئېتە ئالماي،
تىلىم تەقرىر ئېتەرگە ئاجىز ئولدى ھەم قەلەم تەنھا.

— زەلىلى.

تەقرىر ئەتمەك — «تەقرىر ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەقرىر ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، تىلغا كەلتۈرمەك:

روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقرىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۈرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

تەقسىر [تقصير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەقسىرات] كەمچىلىك سادىر قىلىش؛ كەمچىلىك، نۇقسان:

ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نېچۇن تەقسىرلەر،
ۋەسلىڭە، ئەي شاھى خۇبان، بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.

— ئەرشى.

تەقسىر ئەتمەك — «تەقسىر ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەقسىر ئەيلەمەك — كەمچىلىك سادىر قىلماق؛ بىر ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزەلمەسلىك.

تەقسىر قىلماق — «تەقسىر ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەقسىرات [تقصيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەقسىر] كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

تەقلىل [تقليل] (ئە) ئازايتىش؛ كېمەيتىش.

تەقلىل قىلماق — ئازايتماق، كېمەيتمەك.

تەقۋا [تقوى] (ئە) دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.

تەقۋا ئەھلى — تەقۋادار كىشى.

تەقۋى [تقوى] (ئە) «تەقۋا»غا قاراڭ:

تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر بەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

تەقۋىم [تقويم] (ئە) 1) توغرىلاش، تىكلەش. 2) بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتى. 3) پىلانېتلارنىڭ ھال ۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار، توپلام.

تەقۋىيە [تقويه] (ئە) «تەقۋىيەت»كە قاراڭ:

قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۈز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلف ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسمى دالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

تەقۋىيەت [تقويت] (ئە) قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، كۈچەيتىش؛ ياردەم بېرىش:

نەچە كۈن بۇلارنى قىلىپ تەربىيەت،

ساقايدى ياراسى قىلىپ تەقۋىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەقى [تقى] تېخى، تېخىمۇ:
ياراشۇر باغ ئىچىگە غۇنچە بۇ گۇل،
تەقى خۇشلۇق باغىشلار ساقىئى مۇل.
— خىرقەتى.

يەنە، يەنىمۇ:
ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاغا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ۋامىق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— موللا بىلال.

تەك I [تك] (پ) يورغىلاش، يۈگۈرۈش، چېپىش:
نە مۇمكىن سەئيى ئىلە كويى سارىغە نەچچە ئۇرسام تەك،
تەمەننا ھەلقەسىدۇر ئول قۇياش ئىشكىدە سالىنچەك.
— ئەرشى.

تەكۇ پوي — يۈگۈرۈش:
ئانىڭ نەشئەسىدە تەكۇ پوي ئۇراي،
بۇ مەنزىلدىن ئۆزگە ۋەتەندە تۇراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكۇ پوي ئەتمەك — «تەكۇ پوي ئۇرماق»قا قاراڭ.
تەكۇ پوي ئۇرماق — يۈگۈرمەك، چاپماق.
تەكۇ تىز — يۈگۈرۈش، چېپىش.
تەكۇ دەۋ — يۈگۈرۈش.
تەك ئۇرماق — يورغىلىماق، يۈگۈرمەك، چاپماق؛
تىز تەك — چاپار، چاپىدىغان، ئىلدام.

تەك II [تك] تەگ، تېگى، تۈۋى، ئاستى:
جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدەدۇرۇر،
قەيزى فۇتۇھى جان رەگىدەدۇرۇر.
— زەلىلى.

تەكاسۇل [تكاسل] (ئە) سۇسلۇق، پەرۋاسىزلىق.

تەكاۋەر [تكاور] (پ) يورغا ئات:
شاھانە تەسھەتىمدۇر گوياكى نۇش دارۇ،
ئاھىستە سۈر تەكاۋەر ھەر گۇشە داد خاھى.
— زەلىلى.

تەكاۋەر سۈرمەك — ئات سالماق، چاپماق، ئاتلىق كىرىپ كەلمەك.

تەكە [تكە] تاغ ئۆچكىسى، تېكە.

تەكەسسۇر [تكسر] (ئە) سۇنۇش، قايرىلىش، جاراھەتلىنىش.

تەكەففۇل [تكفل] (پ) كېپىل بولۇش.
تەكەففۇل قىلماق — كېپىل بولماق.

تەكەللۇف [تكلق] (ئە) 1) ئۆزىنى كۆلپەتكە سېلىش، ئۆزىنى قىيناش، قىينىلىش ۋە ئازابلىنىش ئارقىلىق بىر ئىشنى بېجىرىش؛ 2) ھەشەمەت، بېزەك.
تەكەللۇفلار ئەتتى تەۋازۇئ بىلە،
شەھەر ئىچىدە تۇشتى تەۋابىئ بىلە.
— ئا. نىزارى.

تەكەللۇفلىق [تكلق ليق] ھەشەمەتلىك، بېزەكلىك.

تەكەللۇم [تكلم] (ئە) سۆزلەش، پاراڭ سېلىش، سۆزلىشىش:
ئاشىق ئولغان چاغدا ئۆرتەپ ئانى بەرباد ئەيلەدىم،
قىلما ئەي ناسىھ، تەكەللۇم يوقتۇ بارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.

تەكەللۇم ئەتمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك»كە قاراڭ.
تەكەللۇم ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، سۆزلەشمەك، پاراڭلاشماق.
تەكەللۇم سۈرمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك»كە قاراڭ.
تەكەللۇم كۆرگۈزمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەكبەند [تكبند] (پ) 1) كەمەر. 2) تۆشلۈك، تۆش تارتقۇ.

تەكبىر [تكبير] (ئە) خۇدانى ئۇلۇغلاپ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئېيتىش:
كۆرەرلەركىم مەلەك سىيرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھۇ نالىش بىرلە تەكبىر.
— لۇتفى.

تەكبىرى تەھرىم باغلىماق — نامازدا خۇدادىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن كېچىپ، قول قوۋۇشتۇرماق.
تۆرت تەكبىرى فەنا — پانىيلىقنىڭ تۆت تەكبىرى؛ كۆچمە م: پانىيلىقنىڭ تۆت يولى.

تەكزار [تكزار] ئۈزۈملۈك، ئۈزۈمزار:
ھەر تەرەپىدە چەمەنۇ تەكزار،
لەبالەب ساي ئۆزرە ياتىپتۇر ھەزار.
— زەلىلى.

تەكزىب [تكذيب] (ئە) بىراۋنىڭ سۆزىنى يالغانغا چىقىرىش.
تەكزىب قىلماق — يالغانغا چىقارماق.

تەكسىر I [تكسير] (ئە) 1) سۇندۇرۇش، جاراھەتلەندۈرۈش. 2) سۇنۇش. 3) قىرىش، يونۇش (تاشقا كۆپتۈرمە سۈرەت چىقىرىش ئۈچۈن).

تەكسىر II [تكثير] (ئە) كۆپەيتىش.

تەكفىر [تكفير] (ئە) كاپىر (دىنغا ئىشەنمىگۈچى) دەپ ھۆكۈم قىلىش.

تەكفىن [تكفين] (ئە) مېيىتنى كېپەنلەش.

تەككە [تكه] «تەكە» گە قاراڭ.

تەكمىل [تكميل] (ئە) كامالىغا يەتكۈزۈش، كامىل قىلىش، تولدۇرۇش، مۇكەممەللەش.

تەكيە [تكيه] (ئە) 1) ياستۇق، تەكىيە؛ يۆلەنچۈك، تايانچ. 2) دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس تۇرار جايى، ئومۇمىي ياتاقخانا.

تەكيە خارا — تاش ياستۇق، قاتتىق ياستۇق.

تەكيەدار [تكيەدار] (ئە + پ) «تەكيە» گە قاراڭ:

ئەي زەلىلى، تەكيەدارى گىشۆەرى تەن بولماغىل،
كىم سېنى شۇكرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

تەكيەگاھ [تكيەكاه] (ئە + پ) 1) يۆلەنچۈك، يۆلىنىدىغان جاي؛ تايانچۇق. 2) كۆچمە م: ياردەم بەرگۈچى، مۇداپىئە قىلغۇچى:

كۇسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۇچا،
كۇچادا بولۇر مەنزىلى تەكيەگاھ.

— موللا شاكىر.

تەگ [تك] «تەك I» گە قاراڭ.

تەگەرگ I [تكرك] (پ) خامپا.

تەگەرگ II [تكرك] مۆلدۈر.

تەگرە [تكرا/تيكرا] ئەتراپ؛

ئانىڭدەك چىرقىراب سەسكەندى ناگاھ،
كىم ئول تەگرەدەگى ئول بولدى ئاگاھ.

— لۇتفى.

تەگرەسىدە — ئەتراپىدا.

تەگرۈ [تكرو/تيكرو …]غىچە، …گىچە، …گە، قەدەر؛

ئوشانغە تەگرۈ — شۇنىڭغىچە.

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۈ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

تەگۈرمەك [تكورماك/تيكورماك] تەگكۈزمەك، يەتكۈزمەك.

كۆز تەگۈرمەك — كۆز يەتكۈرمەك؛ تىكىلمەك، ئېتىبارغا ئالماق.

تەڭ [تنك] (پ) 1) تار، قىستاڭ، زىچ. 2) بىر ئېشەكلىك يۈك؛ تاي، توپ، بىر باغلام (يۈك). 3) تۆش تارتقۇ، تۆشلۈك.

تەڭ شەرابلىغ — مەي كۆتۈرەلمەسلىك، مەيدىن يېڭىلىش.

تەڭ نەفەس — زىققى نەپەس، نەپەس سىقىلىش.

دىلتەڭ — يۈرىكى، دىلى سىقىق.

تەڭەشتۈرمەك [تينكاشتورماك] تەڭلەشتۈرمەك.

تەڭبەستە [تنك بسته] (پ) 1) مۇستەھكەم. 2) تۆشبېغى، تۆش تارتقۇسى (تۆشلۈك، كەمەلدۈرۈك) چىڭ تارتىلغان (ئات ھەققىدە):

كېچە شەبدىزىن ئەيلەب تەڭبەستە،
ياڭى ئايدىن كېلىپ سەتلىغە دەستە.

— نەۋايى.

تەڭ - تەڭ [تنك تنك] (پ) توپ - توپ، تاي - تاي.

تەڭدىل [تنك دل] (پ) يۈرىكى سىقىلغان.

تەڭرى [تنكرى] ئاللا، خۇدا:

دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەڭرى قىلمىش مىسالى ھۇما.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەڭباي [تنكباى] (پ) 1) تار يول. 2) بوغۇز، ھەلقۇم.

تەل [تل] (ئە) تۆپە، دۆڭ، ئېگىزلىك:

تەرزى قاراساي تۇشۇپ تەل كەبى،
ساي يۈزى چۇن قارا بەخمەل كەبى.

— زەلىلى.

تەلاتۇم [تلاطم] (ئە) ئۇرۇلۇش، دولقۇنلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشى.

پۇر تەلاتۇم — دولقۇنلۇق، غايەت زور دولقۇنلۇق.

تەلاج [تلاج] (ئە) ئالغاي.

تەلافىي [تلافى] (ئە) قولدىن كەتكەن نەرسىنى قايتىدىن قولغا كىرگۈزۈش:

نە بولغاي، ئەي سەبا، گەر سائەتى تەركى جەفا تۇتسالىڭ،
تەلافىي كاش يۈز نەۋمىد ئېتىپ بىر مۇددەئا تۇتسالىڭ.

— سەبۇرى.

تەلافىي ئەيلەمەك — قولغا كىرگۈزمەك.

تەلافىي ماقەت — يوقالغان نەرسىنى قولغا كىرگۈزۈش.

تەلالا [تلالا] (ئە) 1) ئاھاڭ؛ كۈي. 2) ھايقىرىق:

كى تۇججار بىرلە تاماشا قىلۇر،
ئىچىپ مەينى ئانداغ تەلالا قىلۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلايە [طلايه] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار قىسمى، ھىمايىچى ئەترەت.

تەلە [تله] لاي؛ تۇزاق.

تەلەب [طلب] (ئە) سوراش، ئىستەش، خاھىش، مەيل:

ئۆلگۈچە قىلسام تەلەب ۋەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىمكىن،
ئەسلىنى تاپماق بەسى مۇشكىلكى، ئاسان سۇرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلەب ۋادىيسى — سوپىلىق مەسلىكىدىكى يەتتە ۋادىي (يەتتە دەرىجە) نىڭ بىرىنچىسى.

تەلەبە [طلبه] 1) تەلەپ قىلغۇچىلار. 2) تىلەمچىلەر. 3) ئىلىم ئالغۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار.

تەلئەت [طلعت] (ئە) يۈز، بەت، چىراي؛ كۆرۈنۈش، ھۆسن، گۈزەللىك:

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياڭى ئاي،
بىرىنىڭ تەلئەتىدۇر ئىيدى ئەكبەر.

— ئاتايى.

قەمەر تەلئەت — ئاي يۈزلۈك:

قاشىدا جەۋانى قەمەر تەلئەتى،
بەئەينى پەرىدۇر ئانىڭ خىلقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماھى تەلئەت — «قەمەر تەلئەت» كە قاراڭ:

كەلگۈسى بىر - بىر بىسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە - ھەلقە چىرماشىپ قەددىگە گىيسۇيى ھەبىب.

— موللا بىلال.

تەلەتتۇف [تلطف] (ئە) سىلىق ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئەركىلەش:

دېدىمكى: تەلەتتۇف بىلە باقساڭىز،
مېنىڭدەك غەرىبغە نەزەر قىلساڭىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلەززۇز [تلذذ] (ئە) لەززەتلىنىش.

تەلەززۇزات [تلذذات] (ئە) [بىرلىكى: تەلەززۇز] لەززەتلىنىدىغان نەرسىلەر، «تەلەززۇز» غا قاراڭ.

تەلەف [تلف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلەفات] نابۇت، ھالاك، يوق بولۇش.

تەلەف بولماق — نابۇت بولماق، يوق بولماق، يىتمەك، تۈگىمەك.

تەلەففۇز [تلفظ] (ئە) سۆزلەش، ئېيتىش، دېيىش.

تەلەققى [تلقى] (ئە) ئېلىش، قوبۇل قىلىش.

تەلەققى قىلماق — قوبۇل قىلماق.

تەلەممۇز [تلمذ] (ئە) شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

تەلەۋۋۇن [تلون] (ئە) 1) رەڭگارەڭ بولۇش، ئۆزگىرىپ تۇرۇش؛ تاۋلىنىش. 2) كۆچمە م: تۇتۇرۇقسىز (بولۇش)، ساۋاتسىز (بولۇش).

تەلەۋۋۇنلۇغ [تلون لوغ] 1) رەڭگارەڭ، ئۆزگىرىشچانلىق. 2) كۆچمە م: ساۋاتسىزلىق.

تەلەئلۇ [تلاءلو] (ئە) پارلاش، پارقىراش، يالتىراش.

تەلبە [تلبه] (پ) 1) تەلۋە، سەۋدا، مەجنۇن. 2) پەرىشان؛ گاڭگىرىغان. 3) ئاشىق، مەپتۇن، ئىشقا گىرىپتار بولغان:

زەلىلى تەلبەنى دىلبەر كويىدىن قوغلاغانىڭلار
چۇ بۇتخانە ئىچىدىن كافىرۇ تەرسانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

تەلبەراي [تلبەراى] (پ) ساراڭلارچە، تەلۋىگە ئوخشاش:

تەلبەراي ئەتتى كۆڭۈل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئېلىدىن بىزنى پىنھان سۈرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلبەرەتمەك [تيلباراتماك] ساراڭ قىلماق، تەلۋە قىلماق، ئازدۇرماق.

تەلبىس [تلبيس] (ئە) ھىيلە - مىكىر، نەيرەڭ، يالغان:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

تەلتىف [تلطيف] ئەركىلەش، ئەركىلىتىش، شېرىن سۆزلەرنى قىلىش.

تەلتىفى مەقال ئەيلەمەك — ئەركىلەپ سۆزلىمەك.

تەلخ [تلخ] (پ) ئاچچىق:

ھەمىشە گۈل يۈزىن تەدبىرىن ئەتكەي،
لەبىدىن تەلخ ئۆمرىن شىرىن ئەتكەي.

— خىرقەتى.

تەلخ ئەيلەمەك — ئاچچىققا ئايلاندۇرماق، يېقىمسىز قىلماق.

تەلخ گۇفتار — ئاچچىق سۆزلەش.

تەلخ يىغلاماق — ئەلەملىك يىغلىماق، ئاچچىق يىغلىماق.

تەلخكام [تلخ كام] (پ) قايغۇلۇق، قىينىلىپ ئۆتىدىغان؛ ئۈمىدسىز.

تەلخكام ئولماق — قايغۇرماق، قىينىلىپ كۈن كەچۈرمەك.

تەلخىس [تلخيص] (ئە) يەكۈنلەش، خۇلاسىلەش.

تەلقىن [تلقين] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلقىنات] 1) تەلىم، بىرەر مەسىلىنى باشقىلارغا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش:

ھۆسن ئەتئالىغە لەۋھى ئارەزىدىندۇر سەبەق،
ئايغە تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئلە مېھرى خاۋەرى.

— ئەرشى.

2) مېيىت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ئىمام تەرىپىدىن «كەلىماتى مەئلۇمە» نىڭ تەكرارلىنىپ كېلىشى.

تەلقىن ئەيلەمەك — ئېنىق چۈشەندۈرمەك، ئۆگۈتمەك، يادىغا سالماق، ئۈندىمەك.

تەلقىن ئوقۇماق — چۈشەندۈرمەك، ئۆگۈتۈلمەك، ياد-

غا سىلىنىماق.

تەلىئە [طليعه] (ئە) قوشۇننىڭ ئالدىدا مېڭىپ يول ئاچقۇچى ۋە دۈشمەننىڭ ئەھۋالى، تۇرغان جايى ھەققىدە مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى ئەسكەر؛ ئىلغار.

تەمام [تمام] (ئە) 1) ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك:

دېدى: خاجە: شاھا، يوق ئېردى بالام،
يېتىشتىكى ئۆمرۈم بولۇرغە تەمام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەممە، ھەممىسى، بارلىقى، پۈتۈنلەي:

ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەمام ئاڭلادىم،
كى جانىم قۇلاقى بىلە تىڭلادىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت سارىدىن.

— ئەرشى.

تەمەتتۇئ [تمتع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەمەتتۇئات] بەھرلىنىش، پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش.

تەمەتتۇئ **تاپماق** — بەھرلەنمەك، پايدا تاپماق، مەنپەئەت ئالماق.

تەمەسخۇر [تمسخر] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش.

تەمەسخۇر **قىلماق** — مەسخىرە قىلماق، مازاق قىلماق.

تەمەسسۇك [تمسك] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات. 2) تۇتماق، تۇتۇۋالماق، يېپىشماق.

پۈتۈن بىزگە بەرگىل تەمەسسۇك خەتى،
داغى ئاندا تۇتسۇن ئۇلۇغلار ئاتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇق [تملق] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش؛ ساختا تەزىم:

تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئۇردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇك [تملك] (ئە) ئىگە بولغانلىق، بىرەر مۈلۈكنى ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا ئالغانلىق.

تەمەننا [تمنا] (ئە) تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ:

ئاتايى خۇد قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۈلكى جەم تاپىلماس.

— ئاتايى.

تەماننا **ئەتمەك** — «تەمەننا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەمەننا **ئەيلەمەك** — ئارزۇ قىلماق.

تەمەنناي **خام** — ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئۈمىد، خام تەمە.

تەمەۋۋۇج [تموج] (ئە) دولقۇنلىنىش، چايقىلىش.

تەمەۋۋۇج **سالماق** — دولقۇنلاندۇرماق، چايقالدۇرماق.

تەمەۋۋۇل [تمول] (ئە) مالدارلىق، بايلىق، باي بولماقلىق.

تەمەئ [طمع] (ئە) 1) خام خىيال، تەمە. 2) ئارزۇ، ئىستەك، ئۈمىد (غايىۋى). 3) ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتلىك، تويماسلىق:

ۋەسلىڭى تەمەئىدە زاردۇرمەن،
سەرگەشتەئى بىقەراردۇرمەن.

— ئەرشى.

تەم - تەم [تم تم] تامچە - تامچە، قەترە - قەترە:

سەر - بەسەر سۇرگەتدىن ئول ئارەز ئۆزرە تەم - تەم ئەرەق،
نەۋنىھال ئۈستىدە قۇدرەت بېلىدىن شىرىن سەمەر.

— ئەرشى.

تەمسىل [تمثيل] (ئە) مىسال كەلتۈرۈش، ئوخشىتىش.

تەمكىن [تمكين] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام؛ ئېغىر تەبىئەتلىك، سۆلەت، ھەيۋەت.

تەمكىن **تاپماق** — ئېغىر بولماق، بىر جايدا قارار تاپماق.

جەلال تەمكىن — ئەزىمەت، سۆلەتلىك، بۈيۈك، ھەيۋەتلىك.

سىپىھر تەمكىن — ئاسماندەك ۋەزمىن، ھەيۋەتلىك.

تەملىك [تمليك] مۈلۈكلۈك، مۈلۈك قىلىپ بېرىش:

مەغفىرەت گەنجى سەڭا تەملىك ئېرۇر، مانىئ ئەمەس،
ئەيلەسەڭ ئىسيانى كۆپ ئۈممەتكە ھەر مىقدار خەرج.

— نەۋايى.

تەممە [تم] (ئە) ئاخىرلاشتى، تامام بولدى، تۈگىدى (كۆپىنچە كىتابلارنىڭ ئاخىرىغا يېزىپ قويۇلىدۇ).

تەممە **بىل خەير** — ياخشىلىق بىلەن تامام بولدى.

تەممە **چەكمەك** — تامام قىلماق، تامام بولدى دەپ يازماق.

تەمھىد [تمهيد] (ئە) 1) يېيىش. 2) تۈزۈش، تەرتىپلەش، رەتلەش، تۈزىتىش.

تەمۇز [تموز] (پ) شەمسىيە يىلىنىڭ مارت ئېيىدىن باشلاپ بەشىنچى ئېيىغىچە بولغان ئۈچ ئاينىڭ ئوتتۇرىسى (سەرەتان، ئىيۇل).

تەمۇغ [تموغ] «تامۇغ» غا قاراڭ:

كى ئەھلى زوھد قىلۇر تاڭلا ئىشرەتى جەننەت،
تەمۇغ ئارا نەچە مەيخانەلەر بىنا قىلايىن.

— گۇمنام.

تەمىيىز [تمييز] (ئە) 1) ئاجرىتىش (ياخشىدى

ياماندىن)، ئايرىش، پەرقلەندۈرۈش. 2) ئېنىق، روشەن، مەلۇم:

تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىيىزدۇرۇر،
فىل يۇكىنغە مورچە كۆپ ئاجىزدۇرۇر.

— خەراباتى.

تەمىيىز قىلماق — 1) ئاجراتماق، پەرق قىلماق. 2) بىلمەك، سەزمەك.

تەن [تن] (پ) 1) تەن، بەدەن، جىسىم. 2) ئادەم، شەخس:

بۇ سائەت ئىچىندە بەرەھمەن كېلىپ،
مۇنىڭ ئارقاسىدىن نەچچە تەن كېلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەناب [طناب] (ئە) ئارغامچا؛ تاناب؛ يىپ؛ چۇلۇۋۇر:

ھەلقە - ھەلقە زۇلفۇڭىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تەنابى سەيد ئول گىيسۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

تەناسۇب [تناسب] (ئە) بىر - بىرىگە ماس ۋە ئۇيغۇن بولۇش، كېلىشمەكلىك؛ نىسبەت پەيدا قىلىش.

تەناقۇز [تناقض] (ئە) بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى سۆزگە قارشى قويۇلۇشى، ئىككى سۆزنىڭ بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى كېلىشى، زىتلىق، ئانتونىملىق.

تەنان [تنان] (پ) 1) تەنلەر، بەدەنلەر، گەۋدىلەر، جىسىملار. 2) ئادەملەر، شەخسلەر، كىشىلەر توپى:

دېدى ئاتلانىپ چىقتى نەچچە تەنان،
بالىلار بىللە بولدى تاغقا رەۋان.

— موللا بىلال.

تەناۋۇل [تناول] (ئە) 1) يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق:

كېلۇر ئالدىڭىزغە كى ئاندىن تەئام،
تەناۋۇل قىلۇرسەن ئىشىڭ تۇرفە خام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېرىشمەك.

تەنەززۇل [تنزل] (ئە) 1) تۆۋەنلەش، پەسكە چۈشۈش. 2) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، كەمتەرسىزلىك، كەمتەرلىك:

چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست،
تەنەززۇللۇق ئولدى بولۇپ ھالى سۇست.

— ن. زىيائى.

تەنەففۇر [تنفر] (ئە) يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش.

تەنەققۇل [تنقل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەنەققۇلات] ئىچىملىك بىلەن بىللە قەنت - گېزەك، يەل - يېمىش يېمەك؛ زاكوسكا.

تەنەند [تنند] (پ) ھۆرۈن، ئىش خۇشياقماس.

تەنەۋۋۇئ [تنوع] (ئە) تۈرلىنىش، خىلمۇ خىل بولۇش، تۈرگە ئايرىلىش.

تەنەئئۇم [تنعم] (ئە) نازۇ - نېمەتلەر ئىچىدە ياشاش، راھەتتە ياشاش:

ئاۋ ئاۋلاپ، قۇش سالىپ چىرغاپ ھەمىشە،
كېچە - كۈندۈز تەنەئئۇم قىلدى پىشە.

— لۇتفى.

تەنەئئۇمات [تنعمات] (ئە) [بىرلىكى: تەنەئئۇم] «تەنەئئۇم» غا قاراڭ.

تەنبەل [تنبل] (پ) 1) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس. 2) كۆچمە م: سېمىز.

تەنبۇرە [طنبوره] (ئە) تەنبۇرنىڭ كىچىك بىر تۈرى.

تەنبۇل [تنبول] تائامغا سېلىنىدىغان بىر خىل خۇشبۇي ياپراق (ھىندىستاندا ئۆسىدۇ).

تەنبىھ [تنبيه] (ئە) ئەيىبلەش، كايىش، تاپا - تەنە قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش؛ جازالاش:

بەشىنچى مەنىسىدۇر، ئاڭلا، تەنبىھ،
بارابەر قايدا بولسۇن باغ ئىلە تىھ.

— خىرقەتى.

تەنپۇش [تن پوش] (پ) كىيىم، يېپىنچا.

تەندۇرۇست [تن درست] (پ) ساغلام، سالامەت.

تەندۇرۇست ئولماق — ساقايماق، تۈزەلمەك.

تەنزىھ [تنزيه] (ئە) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش:

ئىككىنچى مەنىسى تەنزىھدۇر بىل،
كۆڭۈلدىن خار خەشەكنى سەن ئېرىتقىل.

— خىرقەتى.

تەنسىف [تنصيف] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈش؛ 2) ھېساب ئىلمىدا بەلگىلىك سانىنىڭ يېرىمىنى بەلگىلەش.

تەنسىف قىلماق — ئىككىگە بۆلمەك، يېرىمىنى ئاجراتماق.

تەنقال [تنقال] بەلگىلەنگەن جايغا يىغىلىش توغرىسىدا ئەسكەرگە خەۋەر بېرىش ياكى بۇيرۇق قىلىش.

تەنقىر [تنقير] (ئە) ئويۇش، كولاش.

تەنقىر ئەيلەمەك — كولىماق.

تەنقىس [تنقيص] (ئە) كېمەيتىش، ئازايتىش، كەم كۆرسىتىش؛ يېتىشمەسلىك، سىقىلىش.

تەنقىس بەرمەك — سىقماق، كېمەيتمەك.

تەنقىس تاپماق — تۈگەللەنمەك، تۈگىمەك؛ تۈگەپ قال-

ماق.

تەنكىر [تنكير] (ئە) 1) ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش. 2) ئەرەبچىدە بىرەر ئىسىمنى «نەكرە» يەنى ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش (ئىسىم ياكى سۈپەتنىڭ ئالدىغا «ئەل /ال» نى قوشماسلىق).

تەنگە [تنكه] تەڭگە، پۇل.

تەنگەئى بەيئەئانە — زاكالەت، سودا ئۈستىدە ئالدىن بېرىلگەن پۇل.

تەنگۇداز [تن كداز] (پ) بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى.

تەنناز [طناز] (ئە) نازلىق، كېلىشكەن، گۈزەل، نازىنىن:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
نازى شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەننازلىق.

— ئەرشى.

تەنھا [تنها] (پ) [بىرلىكى: تەن] 1) يالغۇز، تەنھا، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) پەقەت، پەقەتلا. 3) كىشىلەر توپى:

بادە ئىچتىم زەۋقىدە مەي ئەكسىنى كۆردۈم،
ھۆسن باغىدا تەنھا ئولتۇرۇر خىرامان قىز.

— نەۋبەتى.

تەنۇرە [تنوره] (پ) پەرتۇق (تۆمۈرچىلەر كىيىدىغان)؛

چەرمىن تەنۇرە — تېرىدىن ياسالغان پەرتۇق:

تېمۇرچىدىن تىلەپ دەم بىرلە كۆرە،
بېلىگە باغلەبان چەرمىن تەنۇرە.

— نەۋائى.

تەنۇمەند [تنومند] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك؛ ساغلام؛ سېمىز، گەۋدىلىك.

نا تەنۇمەند — كۈچسىز، ساقسىز، ھالسىز.

تەنۋىر [تنوير] (ئە) نۇرلانماق، يورۇماق، نۇر چاچماق:

كۆزۈم تۇشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۋىرغە.

— ئا. نىزارى.

تەنۋىن [تنوين] (ئە) «ن» لەشتۈرۈش (ئايرىم ئەرەبچە ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنى «ن» بىلەن ئېيتىش).

تەھ [ته] (پ) تەگ، ئاست، ئەڭ ئاستى، قەۋەت:

بار ئېرىدىكى دەريا سۈيى ئانچە ئەۋج،
مېنى تەھكە تاشلاپ ئۇرار ئېردى مەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھادى [تهادى] (ئە) ئۆزئارا سوۋغا ئەۋەتمەك، ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلماق.

تەھارەت [طهارت] (ئە) 1) پاكلىق، پاك بولماقلىق، يۇيۇنۇپ تازىلىنىش.
2) ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن پۇت، قول، يۈز قاتارلىق ئەزالارنى يۇيۇش.

تەھاشى [تحاشى] (ئە) بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ چەتلىشىش، چېكىنىش؛ تارتىنىش.

تەھالۇك [تهالك] (ئە) 1) تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، ئارزۇ قىلماق؛ بېرىلمەك، ئىزدىمەك. 2) تىرىشماق. 3) جان تىكمەك، جېنىنىڭ بارىچە.

تەھەتتۇك [تهتك] (ئە) پەردە يىرتىلىش، شەرمەندە بولۇش، رەسۋالىق.

تەھەتتۇك بولماق — رەسۋا بولماق، شەرمەندە بولماق.

تەھەررۇك [تحرك] (ئە) قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش:

يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۋاردا،
تەھەررۇك بىلە يۈردى ئەبھاردا.

— ئا. نىزارى.

تەھەررۇك ئەھلى — ھەرىكەت قىلىپ تۇرغۇچى كىشىلەر.

تەھەررۇك ئەيلەمەك — قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

تەھەررۇك تاپماق — ھەرىكەتلەنمەك.

تەھەررۇكسىز [تحرك سيز] ھەرىكەتسىز، قىمىرلىمايدىغان.

تەھەرمۇز [تحرمز] (ئە) ھارامزادىلىك، ئالدامچىلىق، ھىيلىگەرلىك؛ شەخسىيەتچىلىك.

تەھەسسۇر [تحسر] (ئە) ھەسرەت چېكىش، ئەپسۇسلىنىش.

تەھەككۇم [تحكم] (ئە) 1) ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، زورلۇق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىش:

ئەل بەختى ئاقلىغى نېتەيىن يەتتى ۋەسلىگە،
بەختىم قارالىغى ماڭا قاتىش تەھەككۇمۇڭ.

— گۇمنام.

2) غالىب كېلىش. 3) بىرەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمىنى خالار - خالىماس قوبۇل قىلىش.

تەھەمتەن [تحمتن] (پ) 1) باھادىر، پالۋان. 2) رۇستەمنىڭ لەقىمى:

شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھەمتەن،
بولۇبان زىر دەستىڭ دىۋە ئەسۋەد.

— ئەرشى.

تەھەممۇل [تحمل] (ئە) تاقەت، سەۋر، چىدام، تەمكىنلىك، ۋەزمىنلىك:

تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى كۆل،
تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل.

— لۇتفى.

تەھەممۇل ئەيلەمەك — چىدىماق، تەمكىن بولماق، ئېغىرلىق قىلماق، سەۋر قىلىپ تۇرماق.

تەھەممۇل پىشە قىلماق — تەمكىنلىكنى كەسىپ قىلماق، ئېغىرلىقنى ئادەت قىلماق:

يانا ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۇرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.

— لۇتفى.

تەھەممۇل كۆرگۈزمەك — «تەھەممۇل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھەممۇللىق [تحمل ليق] چىداملىق، سەۋرلىك، ئېغىرلىق، تەمكىنلىك.

تەھەۋۋۇر [تهور] (ئە) غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، مەسىلىگە چۈشەنمەي تۇرۇپ، بىردەملىككە قىزىشىپ، غايەت ئاچچىقلىنىش، غەزەپلىنىش، ھولۇقۇش:

ئۆتۈپ نەچچە مۇددەت تەھەييۇر بىلە،
تەھەييۇر دېمەنكىم تەھەۋۋۇر بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇر [تحير] (ئە) ھەيران بولۇش؛ ھەيرانلىق:

قولىن تىشلەدى قىز تەھەييۇر قىلىپ،
ئوقۇغان نەمازنى تەمەسخۇر قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇرات [تحيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەھەييۇر] «تەھەييۇر» غا قاراڭ.

تەھبەتەھ [تەبتە] (پ) قاتمۇقات:

غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.

— نەۋبەتى.

تەھت [تحت] (ئە) ئاست، تەگ:

ھېچ ئۆزۈيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە سەيرى بولغاي شاخۇ رەڭ.

— گۇمنام.

تەھتى فەرمانىدە — ھۆكۈم ئاستىدا، ئىختىيارىدا، قارىمىقىدا:

تەھتى فەرمانىدە ئالەم كىشۇەرى.

— نەۋايى.

تەھتەس - سەرا [تحت الثرى] (ئە) يەر ئاستى:

نەماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشتگاھ،
بۇ مەنچىلىك سەپەر قىلدى تەھتەس - سەرا.

— موللا شاكىر.

تەھتۇش - شەرىن [تحت الشرين] (ئە) دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستى:

سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇلد بەرىندۇر،
بىھىشتىم سەنسىزىن تەھتۇش - شەرىندۇر.

— لۇتفى.

تەھدىد [تهديد] (ئە) قورقۇتۇش، دوق قىلىش، تەھدىت.

تەھدىد ئەتمەك — قورقۇتماق، تەھدىت سالماق.

تەھرىر [تحرير] (ئە) يېزىش، ئەسەر يېزىش:

يىراقراقدىن تۇرۇپ نەۋرۇزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھرىرىن ئىرشاد.

— لۇتفى.

تەھرىر ئەتمەك — «تەھرىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

تەھرىر ئەيلەمەك — يازماق، ئەسەر يازماق.

تەھرىس [تحريص] (ئە) ھېرىسمەن قىلىش، ھېرىسىنى ئويغىتىش، تەمە قوزغىتىش.

تەھرىس ئەيلەمەك — ھېرىسمەن قىلماق.

تەھرىك [تحريك] (ئە) ھەرىكەت، ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، قىمىرلىتىش، قوزغىتىش.

تەھرىكە [تحريك] (ئە) «تەھرىك» كە قاراڭ:

قالىپ تەھرىكەدىن ياتىپ مۇردەدەك،
كۆزىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۇردەدەك.

— ئا. نىزارى.

قولى بىرلە سالنى قىلىپ تەھرىكە،
يۈرۈر ئېردى، تۈزدى شامال مەئرىكە.

— ئا. نىزارى.

تەھرىم [تحريم] (ئە) مەنئى قىلىش، ھارام قىلىش، قايتۇرۇش، ياندۇرۇش:

…*سەبا بۇلبۇلنىڭ كۆڭلىنى گۈلى قەھقەھدىن تەھرىم قىلىپ، قىزىل گۈل قاشىغە تەكلىف قىلغانى.*

— خىرقەتى.

تەھزىب [تهذيب] (ئە) تازىلاش، پاكلاش؛ تازىلىق، پاكلىق.

تەھزىر [تحذير] (ئە) 1) ھەزەر قىلدۇرۇش، قاچۇرۇش؛ چەتلەشتۈرۈش. 2) قورقۇتۇش.

تەھزىل [تهزيل] (ئە) ئاجىز، زەئىپ؛ قۇۋۋەتسىز.

تەھسىل [تحصيل] (ئە) ئوقۇش، بىلىم ئېلىش، بىلىم ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش.

تەھسىل ئەتمەك — «تەھسىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھسىل ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، ئوقۇماق.

تەھسىن [تحسين] (ئە) ئاپىرىن ئوقۇش، تەقدىرلەش، ماقۇللاش، ماختاش:

سەبا ئايدى گۈل بولماس مۇنچە ياخشى،
ئەجەب تەھسىن بۇ گۈلنىڭ تۈرفە نەقشى.

— خىرقەتى.

تەھسىن ئەتمەك — «تەھسىن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھسىن ئەيلەمەك — ماختىماق، ماقۇللىماق.

تەھقىق [تحقيق] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش، تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش، ھەقىقەتلەش؛ ھەقىقەتەن:

تەھقىقى جەھەننەم بولۇر مەنزىلى،
ئەزابلارنى كۆرگەي بۇ يولنىڭ ئېلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەقىقەتلىك، راستلىق:

ئاغزى تەھقىقدە كۆپدىن بار ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگەھان شەكدىن چىقاردى لۇتق بىرلە خەندەسى.

— ئەرشى.

تەھقىق ئەتمەك — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

تەھقىق ئەيلەمەك — تەكشۈرمەك.

تەھقىق قىلماق — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەھلى تەھقىق — ھەقىقەت ئەھلى؛ راستچىللار، راست سۆزلىگۈچىلەر:

يەنە ئول خاتەمى تەيسىگكى دەۋرەخ ئىچرە كۆيمەسلىك،
دېمىشلەر ئەھلى تەھقىقلەر سەخاۋاتى ئېرۇر بائىس.

— موللا بىلال.

تەھلىل [تحليل] (ئە) 1) ئانالىز. 2) ئېرىتىشۋېتىش. 3) مۇرەككەپ بىر نەرسىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ تەكشۈرۈش. 4) تەڭرىنىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىش.

تەھنۇقرە [تەنقرە] (پ) تېگى كۆمۈش، يۈزى ئالتۇن.

تەھنىيەت [تهنيت] (ئە) قۇتلاش، تەبرىكلەش، مۇبارەكلەش:

سەردىر ئۆزرە چىقتىم تۈزۈپ سەلتەنەت،
خەلايىق كېلىپ ئەيلەدى تەھنىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھۇر [طهور] (ئە) ناھايىتى تازا، ئىنتايىن پاك:

ئول غار ئىچرە چىلتەندۇر، ئىچكەنلەرى تەھۇردۇر،
كاسەلەرى دۇر دۇرۇر، شەراب ئىچەر ئىردىيا.

— م. نىيازى.

تەھۇرا [طهرا] (ئە) «تەھۇر»غا قاراڭ.

تەھۇرا بادەسى — پاكىز شاراب؛ ئۆتكۈر شاراب.

تەھۇرا شەربەتى — ئەڭ شېرىن شەربەت.

تەھۋىل [تحويل] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆز ھالىتىدىن باشقا بىر ھالەتكە كەلتۈرۈش، ئايلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىش. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە قۇياشنىڭ بىر بۇرجىدىن باشقا بىر بۇرجىغا ئۆتۈشى.

تەھۋىلدار [تحويل دار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

تەھىييات [تحيات] (ئە) [بىرلىكى: تەھىييە] «تەھىييە» گە قاراڭ:

كى بىر نامەئى يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىييات ھەزاران - ھەزار.

— موللا شاكىر.

تەھىييە I [تحيه] (ئە) 1) سالام، دۇئا، ماختاش. 2) تىرىكلىك (ھايات) بېرىش.

تەھىييە II [تهيه] (ئە) ھازىرلاش، تەييارلاش.

تەۋابىئ [طوابع] (ئە) [بىرلىكى: تابىئ] ئەگەشكۈچىلەر.

تەۋاتۇر [تواتر] (ئە) ئېغىزدىن ئېغىزغا يېيىلىش، تارقىلىش؛ ئاشكارىلىنىش (خەۋەرگە ئائىت).

تەۋاجىر [تواجر] (ئە) «تاجىر»غا قاراڭ:

چۇ دەريا سارىغە گۈزەر ئەيلەدىم،
تەۋاجىرنى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى،

تەۋاچى [تەواچى] جارچى، ئېلانچى؛ مۇخبىر.

تەۋارىخ [تواريخ] (ئە) [بىرلىكى: تارىخ] تارىخلار.

تەۋارۇد [توارد] (ئە) كەينى - كەينىدىن، ئارقا - ئارقىدىن، ئۈستى - ئۈستىلەپ؛ ئىككى ئىش تەڭ كەلمەك.

تەۋارى [توارى] (ئە) يوشۇرۇنماق، مۆكمەك، مۆكۈنمەك.

تەۋازۇئ [تواضع] (ئە) 1) ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتۇش، كەمتەرلىك. 2) ھۆرمەت، ئىززەت، ئېھتىرام:

ئانىڭ بىرلە ھەمراھ نەچە ئادەمى،
تەۋازۇئدا تۇردى نەچە خادەمى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆچمە م: ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇش.

تەۋازۇئ ئەيلەمەك — ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتماق، تۆۋەن تۇتماق، ھۆرمەت قىلماق.

تەۋاف [طواف] (ئە) زىيارەت.

تەۋاف قىلماق — مۇقەددەس ھېسابلانغان كىشى، نەرسە، جايلارنى زىيارت قىلماق.

تەۋافۇر [توافر] (ئە) يېتەرلىك، تولۇق، كۆپ، مول؛ باياشات، مولچىلىق، مەمۇرچىلىق.

تەۋان I [توان] (پ) قۇۋۋەت، كۈچ، قۇدرەت؛ تاقەت، چىدام.

ناتەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز، قۇدرەتسىز:

ناتەۋان جانىمغا جانا ئۈلپەتلىك دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.

— ئەرشى.

تەۋان II [توان] «تەبان»غا قاراڭ.

تەۋانا [توانا] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك، ساغلام؛

بىرى ئايتۇركى: ئەي ھەبىبۇ تەۋانا،
ئىبرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.

— لۇتفى.

تەۋانا پەيكەر [توانا پيكر] (پ) تېنى قۇۋۋەتلىك.

تەۋانالىغ [تواناليغ] «تەۋانا»غا قاراڭ.

تەۋانگەر [توانكر] (پ) 1) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك. 2) باي؛ دۆلەتمەن، پۇلدار:

بار ئىبردىكى ئاندا ئەجەم خەيلىدىن،
غەنىيۇ تەۋانگەر كەرەم خەيلىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋۋاب [تواب] (ئە) 1) قوبۇل قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى. 2) ئاللا، تەڭرى.

تەۋايىف [طوايف] (ئە) [بىرلىكى: تايىفە] گۇرۇھلار، قەبىلىلەر، تائىپىلەر.

تەۋەججۇھ [توجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، يۈزىنى بۇراش، ئىخلاس؛ ھۆرمەت، ئېھتىرام:

بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتىدىن ئۇزلەت ئىختىيار ئەيلەپ، جەناب ھەزرەتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى،...

— ئا. نىزارى.

2) دىققەت - ئېتىبار. 3) تەڭرىگە يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش.

تەۋەججۇھ ئەتمەك — يۈزلەنمەك، يالۋۇرماق.

تەۋەججۇھ كۆرسەتمەك — ئىلتىپات قىلماق.

تەۋەسسۇل [توسل] (ئە) ۋاستە قىلىش، تايىنىش؛ باھانە، سەۋەب.

تەۋەسسۇئ [توسع] (ئە) كېڭىيىش، كېڭەيتىش، ئاشۇرۇش.

تەۋەققۇف [توقف] (ئە) توختاش، جىم تۇرۇش، ئىككىلىنىش:

دېدى: سىزنى چىرلار ئەمىرى زەمان،
تەۋەققۇفنى تاشلاپ بولۇڭلار رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەققۇف ئەيلەمەك — توختىماق، جىم تۇرماق.

تەۋەققۇئ [توقع] (ئە) ئۈمىد بىلەن قاراش؛ ئىنتىزار بولۇش:

تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.

— لۇتفى.

تەۋەققۇئ ئەتمەك — «تەۋەققۇئ ئەيلەمەك»كە قاراڭ؛

تەۋەققۇئ ئەيلەمەك — ئۈمىد بىلەن قارىماق، كۈتمەك، كۆز تۇتماق.

تەۋەققى [توقى] (ئە) چېكىنمەك.

تەۋەككەل [توكل] (ئە) 1) پۈتۈن ئۈمىدىنى تەڭرىگە باغلاش، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىگە ئىشىنىش. 2) تەۋەككۈل قىلىش، كۆپ ئىككىلەنمەي قىلىنغان ھەرىكەت.

تەۋەللا I [تولا] (ئە) 1) يېلىنىپ سوراش؛ يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش؛ ئۈمىد، ئۈمىدلىنىش. 2) دوست تۇتۇش:

شەھەرگە ياقىن بىر مەكان راستلادى،
تەۋەللا قىلىپ ئۆي سارى باشلادى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەللا قىلماق — 1) يېلىنماق، يالۋۇرماق؛ ئۈمىد قىلماق. 2) دوست تۇتماق.

تەۋەللا II [تولى] (ئە) «تەۋەللا I »گە قاراڭ.

تەۋەللۇد [تولد] (ئە) تۇغۇلۇش، پەيدا بولۇش:

...مۇھەببەتتىن نە ئىشلار تەۋەللۇد قىلۇر... ئول سىرنى ئەيان ۋە ئول سۆزنى بەيان قىلماق.

— خىرقەتى.

تەۋەللۇد تاپماق — تۇغۇلماق.

تەۋئەمان [توامان] (ئە) قوشكېزەك، ئىككىزەك:

مېنى ئىل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

تەۋەھھۇم [توهم] (ئە) ۋەھىمىگە چۈشۈش، قورقۇش:

كى سابىت تەۋەھھۇم بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۆزە بەر قەرار.

— ئا. نىزارى.

تەۋەھھۇم ئەيلەمەك — قورقماق، ۋەھىمىگە چۈشمەك.

تەۋبە [توبه] (ئە) 1) يامان قىلمىشقا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن قىلىنغان قارار، بېرىلگەن ۋەدە:

كۇفر زۇلفىدىن يانارغە تەۋبە قىسدىن ئەيلەسەڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ تەۋبەلەردىن قىلمە ئىستىغفار بەس.

— ئەرشى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ.

تەۋبە شىكەن — تۇۋىسىنى بۇزغۇچى، ۋەدىسىدىن يانغۇچى؛

تەۋبە نەسۇھ — سەمىمىي ۋە ھەقىقىي تۇۋا.

تەۋدىئ [توديع] (ئە) خوشلىشىش، خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش.

تەۋدىئ قىلماق — خەيرلەشمەك، خوشلاشماق.

تەۋر [طور] (ئە) 1) يوسۇن، رەۋىش، ئۇسۇل، تەرز؛ ئادەت، قىلىق، تەرتىپ:

كى بۇ ھەركۇندەكى ئەشئار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى بىلە گۇفتار ئەمەستۇر.

— لۇتفى.

تەۋر ئەتمەك — بىرەر نەرسىگە ئۆگەنمەك، ئادەت قىلماق.

تەۋر ۋەزئ — رەۋىش ۋە تۇزىلىش.

تەۋرات [تورات] (ئە) يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي كىتابى (مۇسا پەيغەمبەرگە نازىل بولغان، دېيىلىدۇ).

تەۋرىت [توريت] (ئە) مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان كىتاب، تەۋرات.

تەۋرىت كەلىمەسىدىن تاپتى تەراۋەت ئىنجىل،
فۇرقانى ئەمەدىدە ھەرفى زەبۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

تەۋزىھ [توضيح] (ئە) ئىزاھلاش، روشەنلەشتۇرۇش.

تەۋزىھ بەرمەك — روشەن قىلماق، ئايدىڭلاشتۇرماق، ئىزاھلىماق.

تەۋزىھ قىلماق — «تەۋزىھ بەرمەك»كە قاراڭ.

تەۋزىئ [توضيع] (ئە) تارقىتىش، بۆلۈپ تارقىتىش، تەقسىملەپ بېرىش.

تەۋسەن [توسن] (پ) شوخ ئات، ئويناق ئات:

سىندى چۇ تەۋسەن جۇنۇن كۇندە شەھ سۇۋار ئىشق،
قەنىئ بۇ ماسەۋا ئۇچۇن ئىلكىدە زۇلفىقار ئىشق.

— زەلىلى.

تەۋسەنى تەخەييۇل — خىيال ئېتى، خىيال.

تەۋسەنلىغ [توسن ليغ] كۆچمە م: شوخلۇق، شاشلىق.

تەۋسىئ [توسيع] (ئە) كېڭەيتىش؛ كەڭچىلىك، كەڭلىك.

تەۋسىف [توصيف] (ئە) سۈپەتلەش، ماختاش:

تەۋسىفى ھۇسنۇڭ تۈگەنمەكلىك مەھال ئېرمىش مەھال،
مېڭىدىن بىرنى بەيان ئەتسەم بولۇر يۈز مىڭ كىتاب.

— قەلەندەر.

تەۋف [طوف] (ئە) ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۈرتۈش؛ زىيارەت:

تەۋف قىلىپ ئەرتەسى بولدۇم رەۋان،
بولدى ئەجەب گەرم زەمىنۇ زەمان.

— زەلىلى.

تەۋفى ۋىدا ٴ — خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى كۆرۈشۈش.

تەۋفگاھ [طوف كاه] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي؛ «تەۋف، تەۋاف»لارغا قاراڭ.

تەۋفىر [توفير] (ئە) ئاشۇرۇش، چوڭايتىش؛ كۆپەيتىش؛ پايدا:

ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئەردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋفىر.

— لۇتفى.

تەۋفىر ئەتمەك — كۆپەيتمەك.

تەۋفىق [توفيق] (ئە) 1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئويغۇنلۇق. 2) ياردەم، مەدەت.

گۇلشەنى تەۋفىقدىن ئالغان نەسىم،
كۆڭلىگە تەئسىر ئېتىپ ئەردى ئەزىم.

— نەۋايى.

تۆكۈلدى گۆھەردەك كۆزىدىن ياشى،
بولۇپ تەۋفىق ئاخىر ئانىڭ يولداشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋفىق ئەھلى — تەلىپىگە يەتكەن، ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىلەر.

تەۋق [توق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتۋاق] 1) گۇناھكارنىڭ بويىنىغا جازا تەرىقىسىدە سېلىپ، قولۇپلاپ قويۇلىدىغان گۇندا، تاقاق؛ گەدەنلىك. 2) كۆچمە م: باشقا چۈشكەن ئېغىر تەشۋىش، دەردىسەر. 3) قۇشلارنىڭ بويىنىدىكى ھالقا شەكىللىك سىزىق؛ قۇشلارنىڭ بويىنىغا سېلىنىدىغان تاسما. 4) بويۇنغا باغلايدىغان باغ، مارجان يىپى:

گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.

— ئەرشى.

تەۋقى غەبغەب — ئېڭەك ئاستى گۆشىنىڭ ئايلانمىسى.

تەۋقى لەئن — لەنەت تاختىسى، تاقىقى، ھالقىسى:

بويىنىنى سۇنماي ئەيان ئەتكەندە تەئن،
سالىبان بويىنغە ئانىڭ تەۋقى لەئن.

— نەۋايى.

تەۋقىر [توقير] (ئە) ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، تەزىم قىلىش.

تەۋقىف [توقيف] (ئە) 1) توختىتىش، توختىتىپ قويۇش. 2) بەند قىلىش.

تەۋقىف گاھ [توقيف كاه] (ئە + پ) توختىتىپ قويۇش ئورنى، بەند قىلىش ئورنى؛ زىندان.

تەۋقىئ [توقيع] (ئە) 1) شاھنىڭ يارلىقى، بۇيرۇق ۋە پەرمانلىرىغا قويۇلغان مەخسۇس بەلگە. 2) شۇنداق بەلگە قويۇلغان بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق.

تەۋلە [طوله] «تەۋىلە»گە قاراڭ.

تەۋلىيەت [توليت] (ئە) ۋەخپە يەرلەرنى باشقۇرۇش، مۇتىۋەللىلىك باشقۇرماقلىق.

تەۋھىد [توحيد] (ئە) 1) يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇققا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش. 2) ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى، سوپىلىقنىڭ بەشىنچى دەۋرى:

كىمگە كىم، تەۋھىددىن بەردىڭ كۇشاد،
مىدھەتىدە كۇفر قىلدىڭ ئىتتىھاد.

— نەۋايى.

قىسمى تەۋھىد ئەيلەمەك — ئەزەلدە يەككە قىلىپ ياراتماق:

ھەر كىشىكىم، قىسمى تەۋھىد ئەيلەدىڭ،
بائىسى تەجرىدۇ تەفرىد ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەبباره ياستانمىش.

— ئەرشى.

تەۋئ [طوع] (ئە) رىغبەت، مەيل، خاھىش.

تەۋئ ئەيلەمەك — خالىماق، مەيل (ئىختىيار) قىلماق.

تەۋىل [طويل] (ئە) ئۇزۇن.

تەۋىلە [طويله] (ئە) ئاتخانا، كاتتا ئاتخانا.

تەئىب [تعب] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق، خاراكتېر، تەبىئىي خۇسۇسىيەت.
2) خاھىش.

تەئبىر [تعبير] (ئە) بايان قىلىش، ئىزاھلاش، مەنىسىنى ئېچىش.

تەئبىر ئەيلەمەك — مەنىسىنى ئاچماق، بايان قىلماق.

تەئبىيە [تعبيه] (ئە) 1) تۈزۈش، تەرتىپكە سېلىش، جاي - جايىغا قويۇش (سەپ ھەققىدە). 2) پىستىرما، بۆكتۈرمە:

رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇر،
رەۋشەن ئېتىپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەلىلى.

تەئبىيە باغلاماق — تىزماق، تەرتىپكە سالماق، بېزىمەك:

تەئبىيە باغلاپ بەسى ئەھلى ھۇنەر،
تاپىپ ئاندىن مۇلكۇ كىشۋەر زىبىۇ زەر.

— نەۋايى.

تەئتىر [تعطير] (ئە) خۇشپۇراق قىلىش، خۇشبۇيلاندۇرۇش.

تەئتىل [تعطيل] (ئە) بىكار تۇرۇش، ئىشنى ياكى ئوقۇشنى توختىتىش، تەتىل:

كى ئۇن تارتماقىغە بېرىلىڭ يارغۇچاق،
جۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

تەئتىل ئەيلەمەك — ئىشنى توختاتماق.

تەئجىل [تعجيل] (ئە) 1) ئالدىراش، تېزلەشتۈرۈشكە ئىنتىلىش، سۈرئەتنى تېزلىتىشكە تىرىشىش. 2) ھولۇقۇش، ھاياجانلىنىش:

سەبا تەئجىل ئېتىپ تا كىردى يولغا،
قىلىپ سۈرئەت قاراماي ئوڭ ۋە سولغا.

— خىرقەتى.

تەئجىل ئەيلەمەك — ئالدىرىماق.

تەئخىر [تاخير] (ئە) 1) كېچىكتۈرۈش. 2) كېچىكىش.

تەئخىر ئەتمەك — كېچىكتۈرمەك.

ئەرشىيا، مەي ئىچ دەما - دەم، قىلماغىل تەئخىركىم،
«ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان» كېلۇر ھەردەم نىدا.

— ئەرشى.

تەئداد [تعداد] (ئە) 1) سان، ھېساب، ئەدەت. 2) ساناش، ھېسابلاش:

ماڭا قىلغانلارنى تەئداد ئېتەرگە،
يوق ئەختەر، تۆكتى كۆك سەڭكى شۇمارە.

— ئەرشى.

تەئدىب [تاديب] (ئە) ئەدەپ بېرىش، جازا بېرىش.

تەئرىز [تعريض] 1) كىنايە بىلەن سۆزلەش. 2) ئېتىراز بىلدۈرۈش.

تەئرىف [تعريف] (ئە) نەرسە، ۋەقە، ھادىسە، چۈشەنچە قاتارلىقلارنىڭ ئىخچام ۋە ئېنىق ئىپادىسى، تەسۋىرى، خاراكتېرىستىكىسى:

كېلىپ ئېردى رۇمغە فەرەڭ ئەلچىسى،
بۇ تەئرىفنى ئاڭلاپ كۇلەر ئول بەسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىب [تعضيب] (ئە) ئازابلاش، رەنجىتىش.

تەئزىر [تعذير] (ئە) كايىش، ئازار بېرىش؛ جازالاش.

تەئزىز [تعزيز] (ئە) ئىززەتلەش، ئەزىز كۆرۈش، ھۆرمەتلەش، ئېھتىرام بىلدۈرۈش.

تەئزىم [تعظيم] (ئە) ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش.

تەئزىم تاپماق — ئۇلۇغلانماق، ھۆرمەتلەنمەك.

ئاڭا تەئزىم ئەتتىم قويۇپ نۇن كەبى،
قىلىب سەيھە ئانداغكى مەجنۇن كەبى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىيە [تعزيه] (ئە) ماتەملىك كىشىگە تەسەللى بېرىش، ئەھۋال سوراش.

تەئزىيەت [تعزيت] (ئە) «تەئزىيە»گە قاراڭ:

بۇرادەرلەر ئانداغ قىلىپ مەشۋەرەت،
تۈگەشتى ئاتاغە تۇتۇپ تەئزىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئلىف [تاليف] (ئە) 1) سازلاش، تەڭشەش. 2) تۈزۈش، ئەسەر يېزىش، ئاھاڭ يارىتىش:

دېدى تەئلىف ئەتكىل بۇ يەڭلىغ كىتاب،
خەلايىق دىماغىغە يەتكۈز گۇلاب.

— غەرىبى.

3) ئەسەر؛

سەۋت تەئلىف ئەتمەك — كۈي، ئاھاڭ ياراتماق.

تەئلىق [تعليق] (ئە) 1) ئېسىش، ئېسىپ قويۇش؛ ئېسىلىپ تۇرۇش. 2) ھۆسنخەتنىڭ بىر تۈرى (خەتتى تەئلىق)؛ تەئلىق نۇسخا.

تەئلىم [تعليم] (ئە) 1) ئىلىم. 2) ئەدەپ - ئەخلاق، تەربىيە. 3) تەلىمات، نەزەرىيە. 4) كۆرسەتمە، يولىيورۇق. 5) ئۆگىتىش، بىلىم بېرىش:

قىشلار ئەتفالىغە توغدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.

— ئەرشى.

تەئمىر [تعمير] (ئە) بۇزۇلغان جاينى ياساش، ئىمارەت سېلىش، بىنا قىلىش.

تەئمىر ئەيلەمەك — بۇزۇلغان جاينى ياسىماق، ئىمارەت (بىنا) قىلماق.

تەئمىق [تعميق] (ئە) چوڭقۇر پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق ئويلاش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش.

تەئمىق قىلماق — چوڭقۇر پىكىر قىلماق، ئەتراپلىق ئويلىماق.

تەئمىم [تعميم] (ئە) ئومۇملاشتۇرۇش، كۆپچىلىك ئارىسىغا تارقىتىش.

تەئمىم ئەيلەمەك — ئومۇملاشتۇرماق، تارقاتماق، يايماق.

تەئمىيە [تعميه] (ئە) يوشۇرۇن، سىرلىق ھالغا كەلتۈرۈش.

تەئمىيە ئامىز — تېپىشماققا ئوخشاش، سىرلىقراق.

تەئن [طعن] (ئە) 1) ئېيتىش، ئىرغىتىش (تاش ۋە ئوقنى). 2) تەنە قىلىش، كىشىنىڭ نۇقسان ۋە كەمچىلىكلىرىنى يۈزىگە سېلىش.

تەئن ئەھلى — تەنە قىلغۇچىلار، گەپ ئويناتقۇچىلار.

تەئنە [طعنه] (ئە) «تەئن»گە قاراڭ.

فەلەك ئەشكىن تۆكۈپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۈلەر خۇرشىد قىلىپ تەئنە بۇ چېھرە زەئفىرانىمغە.

— ئا. نىزارى.

تەئنە ساز [طعنه ساز] (ئە + پ) تەنە قىلغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مەسخىرىلىك كۈلگۈچى.

تەئۋىز [تعويذ] (ئە) تۇمار (كۆز تېگىش ۋە باشقا يامانلىقلارنى قايتۇرۇش ئۈچۈن پۈتۈلگەن دۇئا):

تارەئى مويىنى كەلتۈر ئەيلەيىن تەئۋىزگە باغ،
يا ئۆزۈڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۈرگىل ماڭا.

— موللا بىلال.

تەئۋىق [تعويق] (ئە) 1) قايتۇرۇش، كېچىكتۈرۈش، مەنئى قىلىش. 2) بەند قىلىش.

تەئۋىل [تاٴويل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەئۋىلات] 1) سۆزنى ئۆز مەنىسىدىن باشقا مەنىگە بۇراش؛ بايان قىلىش، چۈشەندۈرۈش:

... ئاتاسى ئوغلىغە ئول سۈرەتنىڭ تەئۋىلىنى ئايتىپ، ئوغلىنى سەفەر ئىشىدىن مانىئ ئەيلەگەنى...

— ئا. نىزارى.

2) چۈش ئۆرۈش، چۈشكە تەبىر بېرىش.

تەئيىد [تاييد] (ئە) قۇۋۋەتلەش، مۇستەھكەملەش، تەكتىلەش.

تەئيىن [تعيين] (ئە) تەيىن، تەيىنلەش، بەلگىلەش:

دېدى: باشلاڭىزلار مۇنى ئىچكەرى،
قىلىڭ جاي تەئيىن سارايدىن نارى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئيىن ئەيلەمەك — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك.

تەي [طى] (ئە) يۈرۈش، كېزىش؛ ئۆتۈش:

ئىكى مۇشفىق يۈرۈپ تەي قىلدىلار يول،
كېتىپ غەم كۆڭلەرى چۈللەر بولۇپ گۇل.

— خىرقەتى.

تەي ئەتمەك — «تەي ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

تەي ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك.

تەيىي ئەرز — يەر يۈزىنى ياكى ئۇزاق يولنى ئاز ۋاقىت ئىچىدە كېزىپ چىقىش.

تەير [طير] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇيۇر] 1) ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش:

سەبا ئېردى جەھان ئىچرە سەبۇك سەير،
قىلۇر ئېردى جەھان گۇلزارىدا تەير.
— خىرقەتى.

2) ئۇچۇش، كېزىش:
ئول كۈنى يولچاق لەبىنى سەير ئېتىپ،
تاڭلاسى دەريا يۈزىدىن تەير ئېتىپ.
— زەلىلى.

3) قۇش، ئۇچار قانات:
قىلۇر ئېردىم ھەر كۈنى بۇ ئالەمنى سەير،
كېزىپ ھەر تەرەفنى ئۇچۇپ مىسلى تەير.
— ئا. نىزارى.

تەير قىلماق — ئۇچماق.
مەنتىقۇتتەير — «قۇشلار سۆھبىتى» (ئەسەر نامى).

تەيران [طيران] (ئە) ئۇچۇش، پەرۋاز:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيرانىدەك قىلغىل نىسار،
لالەئى داغدار ئۈندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.

تەيران قىلماق — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق:
چۈن نېچە كۈن بۇيلە تەيران قىلدىلار.
— نەۋايى.

تەيلەسان [طيلسان] (ئە) رىدا (باشقا ئارتىپ ياكى بويۇنغا سېلىپ يۈرۈلىدىغان، رومالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۇستىباش):
كىيمىش ئېردى قارا ئەتلەسدىن ھەۋا بىر تەيلەسان،
ئانى مېھر ئەتتى زىبا تىرناغى بىرلە تار - تار.
— تەجەللى.

تەييار [طيار] (ئە) ئۇچقۇر، قاناتلىق:
زەلىلى جەئفەرى سادىقنى دەيدۇر مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھانى كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

تەييىب [طيب] (ئە) «تەييىبە»گە قاراڭ.

تەييىبە [طيبه] (ئە) 1) پاك، پاكىز، تازا. 2) ياخشى. 3) خۇشبۇي، خۇش پۇراق:
چىلتەن ئىدى ھەببە، بەرگىل ئاڭا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييىبە، ئاندا ھازىر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

ئەرۋاھى تەييىبە — پاك ئەرۋاھلار.

توبەتو [توبتو] (پ) «توبەرتو»غا قاراڭ.

توبەرتو [توبرتو] (پ) قاتمۇقات، ئۈستى - ئۈستىگە:
غەمى ئىشقىڭ كۆڭۈلدە باغلانىپ ئانداغكى توبەرتو،
بولۇپدۇر كۆڭلۈم ئىچرە بەستە - بەستە غۇنچە يەڭلىغ قان.
— ئا. نىزارى.

توبرە [توبره] توۋرا:
كى غەلبارغە ئالىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

توبۇلغا [توبولغا] «داۋۇلغا»غا قاراڭ.

تودە [توده] (پ) توپ، توپلام، دۆۋە؛ گۇرۇھ:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تودەئى خەسدۇر.
— زەلىلى.

تور [تور] 1) قۇش ۋە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تور. 2) قۇش قونىدىغان ياغاچ، قونداق.

تورسۇق [تورسوق] تۇلۇم.

تورقە [تورقه] كەتان ناملىق ماتادىن تىكىلگەن قىممەت باھا كىيىم («كەتان»غا قاراڭ).

توز [توز] چاڭ، توزان، غۇبار.

توزاڭ [توزانك] يۇمشاق توپا، شورلۇق.

توس [توس] 1) قېيىن ياغىچى، قېيىن ياغىچىنىڭ پوستى. 2) تۇپراق.

توستەغان [توستاغان] قىمىز قۇيۇپ ئىچىدىغان ياغاچ كاسا، ئاياق، جام؛ كوزا.

توسقال [توسقال] «توسقاۋۇل»غا قاراڭ.

توسقاۋۇل [توسقاوول] 1) يول ئېغىزلىرىغا مەسئۇل قاراۋۇل، كۆزەتچى؛ مۇھاپىزەتچى؛ توسۇپ، تۇتۇپ تۇرغۇچى. 2) مەدەتكار.

توشۇق I [توشوق] قەدىمكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىدىن بىرى، قوشاق:
ئاڭلامايىن سۆزدە توپۇق بەھرىنى،
قايسى توپۇق بەلكى توشۇق بەھرىنى.
— «لۇغەتى چاغاتاي»دىن.

توشۇق II [توشوق] يۈك:
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق،
كۆچۈپ ئۆيدىن ئۆيگە توشۇپدۇر توشۇق.
— موللا شاكىر.

توقۇشماق [توقوشماق] توقۇنۇشماق، دۇچ كەلمەك؛ تەگمەك.

توڭ [تونك] سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ مۇز:
ئاھۇ ئەشكىدىن ئېرۇر ئوتۇ سۇ ئىچرە ئاشىق،
زاھىدا، نې غەم ئاڭا گەر قىزىغ ئولغىل گەر توڭ.
— نەۋايى.

توڭراغۇ [تونكراغو] قوڭغۇراق:

توڭراغۇ ئاۋازىدىن مەھمىلدە يار ئۇلماق كېرەك،
كۆپ نىشات ئاۋەر كېلۇر ئول گۇئۇزار ئۇلماق كېرەك.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

توڭۇر [تونكور] پەرى؛ جىن، ئالۋاستى.

توڭۇز [تونكوز] 1) توڭگۇز، چوشقا:
قىز ئايىتتى: «بولماسە شەيخى كىبار،
قىل توڭۇز كۈتمەكنى بىر يىل ئىختىيار.»
— ئىبنى يۇسۇپ خوتەنى.

2) تۈركىي خەلقلەر مۆچىلىنىڭ ئون ئىككىنچىسى.

توڭۇلماق [تونكولماق] ئۈمىدسىزلەنمەك، غەمكىن بولماق، كۆڭلى سۇنماق:
ۋەفا قىلغاي دەبان يۈزمىڭ يۈگۈردۈم،
ۋەفانى كۆرمەدىم، ئەمدى توڭۇلدۇم.
— خىرقەتى.

تولاشىق [تولاشق] تولغاشقان؛ ئەگرى - بۈگرى، ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، تۈگۈلگەن؛ چىرماشقان.

تولان [تولان] بەش ياشلىق (بەش ياشار) ئات.

تولاي [تولاى] كۆپ، تولا، نۇرغۇن؛ توپلانغان، جەملەنگەن:
ئېرۇرمەن بەندەلەرنى سەرنىگۇنى،
تولاي يارۇ بەرادەرنىڭ زەبۇنى.
— سوفى ئاللا يار.

تولغاماق [تولغاماق] قايرىماق، بۇرىماق، ئەشمەك؛ تولغىماق.

باش تولغاماق — بويۇن تولغىماق، تەكلىپنى رەت قىلماق، باش تارتماق:
شەپەق بىرلە فۇرۇزىن تولغاماي باش،
تاشىپ ئىش باشىغە ئاقۇ قىزىل تاش.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تولغامە [تولغامە] پىستىرمىدا ياتقان ئەسكەر، بۆكتۈرمە؛ پاناھلانماق، يوشۇرۇنماق.

تولغاندۇرماق [تولغاندورماق] ئايلاندۇرماق، چايقالدۇرماق، دولقۇنلاتماق:
چۇن قۇيۇنى دەشت ئارا ئايلاندۇرۇپ،
سۇۋدە ئىگرىمنى داغى تولغاندۇرۇپ.
— نەۋايى.

تولقاماق [تولقاماق] دەرد - ئەلەم چەكمەك، غەم - ئەندىشە قىلماق.

تولقۇم [تولقوم] دولقۇن، مەۋج؛ تاشقىن:
ئىشقكىم بىر بەھرى بىپايان ئېرۇر، تۇشتىنىڭ ئاغا،
نەچچە بىر گىردابى تولقۇملار كۆرەرسەن بىگۇمان.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تولۇ [تولو] كەمچىلىكسىز، پۈتۈن، تولۇق.

تولۇن [تولون] تولغان، تولۇق، لىپمۇلىپ:
ئون تولۇن ئاينىڭ قىراغىدىن چۇ ئالدىڭ ئون ھىلال،
كىردى تۈپراغە ھىلال، ئاچتى تولۇن ئايغە جەمال.
— نەۋايى.

تون [تون] كىيىم، تون، لىباس:
ئېرۇر سەرگەشتە خاكى تەن ئارا مەھزۇن كۆڭۈل ھەريان،
تون ئەتكەندەك قويۇندىن جىسمىغە مەجنۇنى سەرگەردان.
— نەۋايى.

تونغۇز [طونغوز] «توڭۇز» غا قاراڭ.

تونلۇق [تونلوق] تونلۇق، تون كىيگەن.

تۇبا [طوبى] (ئە) «تۇبى» غا قاراڭ:
سال سايە مېنىڭ باشىمە، ئەي رەشكى سەنەۋبەر،
كىم غەيرەتى تۇبا داغى رىزۋان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

تۇبۇچاق [توبوچاق] يۈگۈرۈك، چاپقۇر ئات.

تۇبى [طوبى] (ئە) 1) دىنىي ئېتىقادتا جەننەت دەرىخى دەپ پەرەز قىلىنغان گۈزەل دەرەخ. 2) كۆچمە م: كېلىشكەن قامەت:
سايەئى تۇبىدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتول - مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.

تۇتەگى [طوطكى] (پ) يېشىل؛ زەڭگەر.

تۇتەگى رەڭ — يېشىل رەڭ، سەۋزە رەڭ، زەڭگەر رەڭ.

تۇترۇق [توتروق] 1) تۇتۇرۇق، تۇتاندۇرۇق. 2) ئىشەنچ - سۇبات.

تۇتقۇن [توتقون] ئەسىر، بەند:
تەلەب قىلدى تۇتقۇننى مەجلىس ئارا،
كى سۇرگەي ئانىڭ بىرلە بىر ماجەرا.
— نەۋايى.

تۇتماچ [توتماچ] ئۇنئاش، ئۈگرە ئاش.

تۇتماق [توتماق] 1) ئۇشلىماق. 2) بەرمەك، تەقدىم قىلماق؛ ئۇزاتماق. 3) قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر قىلماق، رام قىلماق؛ ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق؛ قاپلىماق. 4) ھېسابلىماق؛ بىلمەك؛ پەرەز قىلماق. 5) قوللانماق. 6) ساقلىماق، ئاسرىماق. 7) چىدىماق. 8) ئەمەل قىلماق. 9) كۆنمەك.

ئاتىنى تۇتماق — نامىنى ئاغزىغا ئالماق، ئاتىماق، تىلغا ئالماق؛

ئارام تۇتماق — ئارام ئالماق، جىم تۇرماق.

ئەۋج تۇتماق — كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرىلىماق؛

خەبەر تۇتماق — خەۋەر تاپماق، بىرەرسى ھەققىدە دېرەك ئالماق.

خۇش تۇتماق — شاد قىلماق، شادلىقتا ئۆتكۈزمەك.

رەنج تۇتماق — كېسەل بولماق.

قەدەمىنى سابىت تۇتماق — ئەھدىدە مەھكەم تۇرماق.

ئورنىنى تۇتماق — ئورۇن باسماق، بىراۋنىڭ ئورنىنى باسماق.

ئورۇن تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.

ۋىسال تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.

ئىتەك تۇتماق — كۆچمە م: 1) بېرىلمەك. 2) ئۇستاز، پىر ۋە ئىشانغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە كىرمەك.

ياد تۇتماق — ئېسىدە ساقلىماق.

يول تۇتماق — 1) توسماق. 2) يولغا چۈشمەك، يوللانماق.

تۇتۇق [توتوق] 1) پەردە، توسۇق. 2) تۇتۇق.

تۇتىيا I [توتيا] (پ) مىسنىڭ دېتىدىن پەيدا بولغان كرىستال (قەدىمكى زاماندىكى كۆز ئاغرىقىنىڭ دورىسى):

نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئويناتىپ ئول چابۇكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۇفراغىن كۆزۈمگە ئەيلەپ تۇتىيا كەتتى.

— ئەرشى.

تۇتىيا II [طوطيا] (پ) «توتىيا I »گە قاراڭ.

تۇججار [تجار] (ئە) [بىرلىكى: تاجىر] سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر:

مەتائۇ جەۋاھىر ئالىپ ئاقىلە،
كى تۇججارلاردەك قىلىپ ئامىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇخم [تخم] (پ) 1) ئۇرۇق، تۇخۇم. 2) مەنبە، نېگىز:

ۋەھشەتىم چۈن قەبر دەھشەت گىرىدىن ھەر باربار،
باۋۇجۇدى تۇخمى تائەتدىن تىجارەت قىلمادىم.

— زەلىلى.

تۇخمە [تخمه] (پ) نەسىل، ئەۋلاد، ئۇرۇق.

تۇخميانە [تخميانه] (پ) دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن بىرىنىڭ ئۇرۇقى.

تۇد [تود] ئۇجمە دەرىخى ۋە مېۋىسى.

تۇر [طور] (ئە) تۇر تېغى (ئەرەبىستاندا).

تۇراب [تراب] (ئە) تۇپراق، يەر:

نەۋائىيا، كېلىبان پىرى دەير ئاچسا ئىشىك،
كۆتەرمە باش ئاياغىدىن باشىڭ گەر ئولسا تۇراب.

— نەۋايى.

ئەھلى تۇراب — كۆچمە م: ئۆلگەن، ۋاپات بولغان كىشىلەر.

تۇربە [تربه] (ئە) 1) تۇپراق، يەر؛ 2) كۆچمە م: قەبرە، مازار. 3) ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بىنا، مەقبەرە.

تۇربەت [تربت] (ئە) «تۇربە»گە قاراڭ.

زەلىلى تۇربەتىدە مۇتربىا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭۇ رەباب ئېردى.

— زەلىلى.

تۇررە [طره] (ئە) كوكۇل، ئۆرۈلگەن چاچ، چاچنىڭ بۇدۇرى:

قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوشى پەرىزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يازارغە شانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

تۇررەئى پۇرخەم — بۇدۇر كوكۇل، چاچ.

تۇررەئى سۇنبۇل — سۇمبۇل شاخلىرى:

سەھەرگىم، گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلغاي،
گۈل ئۆزرە تۇررەئى سۇنبۇل ساچىلغاي.

— نەۋايى.

تۇررەھات [ترهات] (ئە) [بىرلىكى: تۇرھە] تېتىقسىز سۆزلەر، بىھۇدە سۆزلەر.

تۇرشروي [تورش روى] (پ) سۆرۈن چىراي، قوشۇمىسى تۈرۈلگەن، قاپىقى سېلىنغان.

تۇرغۇ [تورغو] ھۆكۈمنامە ۋە يارلىققا ئوخشاش ھۆججەتلەرنىڭ ياخشى ۋە ئۇزاق ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان داكا، بۆز.

تۇرفە [طرفه] (ئە) يېڭى؛ يېڭىلىق؛ قىزىق، ئەجەبلىنەرلىك، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ نادىر؛ كەم ئۇچرايدىغان:

قوزغالىپ ئەھلى جەھان تۇرلۇك تەماشا ئەيلەگىز،
ئوت ساچىپ ئاھىمدىن ئەيلەي تۇرفە ئاتەشبازلىق.

— ئەرشى.

تۇرفەتۇل - ئەين [طرفةالعين] (ئە) كۆز ئېچىپ يۇمغىچە، دەقىقە، ئەڭ قىسقا مۇددەت:

تۇشتى ئول مەھۋەش يۈزىگە تاكۆز ئاچتىم ھەر كېچە،
ئىستەمەسمەن تۇرفەتۇل - ئەين كۆز ئاچماق ئۇيقۇدىن.

— نەۋايى.

تۇرفەراق [طورفەراق] ئاجايىپراق، قىزىقراق.

تۇرناچى [تورناچى] قاتارلىغۇچى، سەپ تۈزگۈچى (قوشۇننى).

تۇرۇر [تورور] «-دۇر، - تۇر» قوشۇمچىسىنى ئىپادىلەيدىغان (كېسىم بەلگىسى).

تۇرۇق [طرق] (ئە) [بىرلىكى «تەرىق»] يوللار؛ مەسلەكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — دەرۋىشلەر.

تۇرۇنج [ترنج] (ئە + پ) لىمون (لىمون دەرىخى ۋە مېۋىسى).

تۇرىسىنا [طورسينا] (ئە) «تۇر»غا قاراڭ.

تۇزاق [توزاق] 1) دام، تۇزاق، قاپقان، قىلتاق. 2) كۆچمە م: ھىيلە - مىكىر، نەيرەڭ؛

رەفىقسىز كېتەرگە ئېرۇر يول يىراق،
ماڭا بۇ پەرىۋەش بولۇپدۇر تۇزاق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇزلاق [توزلاق] تۇز كانى.

تۇزلۇق [توزلوق] تۇز ئىدىشى، تۇز قاچىسى، تۇز قاپىقى.

تۇش [توش] تەرەپ، ئەتراپ، تامان؛ ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ تۇشمۇتۇشتىن؛ ھەر تەرەپتىن.

تۇش - تۇشتىن — ھەر تەرەپتىن، تۇشمۇتۇشتىن.

تۇشلۇق تۇشى — ھەر كىشى ئۆزىچە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا.

تۇغ [توغ] بايراق:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەركىم تېخىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

تۇغدارى [توغدارى] دۇغداق (بىر خىل قۇش).

تۇغرا [طغرا] (ئە) 1) گېرب، دۆلەت نىشانىسى، پادىشاھنىڭ يارلىق، پەرمان ۋە قارارلىرى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن مەخسۇس بېزەكلىك بەلگە. 2) مەكتۇپلارنىڭ تۆپىسىگە يېزىلىدىغان مەخسۇس سۆز. 3) كىتابلارنىڭ بېشىغا چۈشۈرۈلگەن سىزىقلىق رەسىم:

خەتى لەۋھى ھۆسنىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.

— زەلىلى.

تۇغرايى سەئادەت — بەخت، ئىقبال بەلگىسى.

خۇجەستە تۇغرا — مۇبارەك (قۇتلۇق) بەلگە.

تۇغماچ [توغماچ] تۈركىي ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تۇغماق [توغماق] 1) تۇغۇلماق. 2) چىقماق، كۆرۈنمەك (قۇياش ۋە ئاي ھەققىدە).

تۇغۇرماق [توغورماق] تۇغماق.

تۇغيان [طغيان] (ئە) تېشىش، ھاياجانلىنىش، ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ بويۇن تولغاش؛ قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش:

جۇنۇن تۇغيانىدىن دىۋانەمەن زەنجىرى يەتكۈزگەي،
مۇرۇۋۋەتتىن چۇ زۇلفى پۇرشىكەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تۇفان [طوفان] (ئە) 1) كۈچلۈك سۇ تاشقىنى، توپان؛ 2) كۆچمە م: زور غوۋغا، توپىلاڭ.

بەلا تۇفانى — زور ۋە دەھشەتلىك ئاپەت:

قىلدى مەگەر ئول نۇھ سىفەت دەئۋىئى پۇرشور،
تۇفانى بەلا ئىچرە بەناگەھ ئاقا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇفەيل [طفيل] (ئە) 1) سەۋەب، باھانە، ۋاستە. 2) چاقىرىلمىغان مېھمان.

تۇفراغ [تفراغ] تۇپراق، يەر؛ چاڭ، غۇبار:

مۇسبەتلەر يېتىپ ئاخىر ئاتادىن،
قايۇ فەرزەند ساچماي باشقە تۇفراغ.

— ئەرشى.

تۇفراغ ئەجزاسى — تۇپراق زەررىلىرى.

تۇفراق [تفراق] «تۇفراغ»قا قاراڭ.

تۇفۇلىيەت [طفوليت] (ئە) ياشلىق؛ ياشلىق پەيتى، بالىلىق:

يادىمە مۇنداق كېلۇر بۇ ماجەرا،
كىم، تۇفۇلىيەت چاغى مەكتەب ئارا.

— نەۋابى.

تۇل I [طول] (ئە) 1) ئۇزۇن، ئۇزۇنلۇق؛ بوي. 2) ئۇزۇن مۇددەت؛

تۇل بەرمەك — سوزماق، ئۇزارتماق.

تۇل تاپماق — سوزۇلماق، ئۇزارماق.

تۇلى ئەمەل — بىھۇدە خىيال، بىھۇدە ئۈمىد؛ كۆچمە م: دۇنياغا ھېرىس بولۇش.

تۇلى دەۋران — ئۇزاق دەۋر سۈرۈش.

تۇلى ھەيات — ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇنلۇقى، ئۇزاق ياشاش.

تۇل II [تول] تۇل (تۇل ئايال).

تۇلانى [طولانى] (ئە + پ) ئۇزۇنسىغا؛ ئۇزۇن تەرەپ، ئۇزۇنچاق.

تۇلۇئ [طلوع] (ئە) چىقىش، كۆرۈنۈش (قۇياش، ئاي):

بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالېئىمدۇر قايسى كەۋكەبىدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

تۇلۇئ ئەتمەك — قۇياش ياكى ئاينىڭ چىقىشى، كۆرۈنۈشى.

تۇمار [طومار] (ئە) 1) ئۇچ بۇرجەك قىلىپ پۈكلەنگەن

نامە، خەت؛ مەكتۇب. 2) دۇئا يېزىلغان قەغەز:

ئىككى جادۇ كۆزلەرىگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

ھىجا تۇمارى — «ھىجا»غا قاراڭ.

تۇماغە I [توماغە] يىغىدىن ئۆگىتىلگەن قۇشنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان قېيىش تۇماق.

تۇماغە II [طوماغە] «تۇماغە I »گە قاراڭ.

تۇمتەراق [طمطراق] (پ) 1) تەنتەنە، دەبدەبە؛ شاۋقۇن - سۈرەن. 2) چىرايلىق كىيىنىپ يۈرگۈچى:

سوزى دىل تەقرىر ئىبتەر چاغ ئاغزىدىن ئوتلار ساچىپ،
تۇمتەراقى سىينە بىرلە نۇكتەرانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

تۇمۇشماق [تومۇشماق] دومسايماق؛ شۇمشەيمەك، بىر چەتتە ئۆكسۈگەن قىياپەتتە ئولتۇرماق.

تۇنبان [تنبان] (پ) ئىشتان، شىم.

تۇند [تند] (پ) 1) تېز، شىددەتلىك، قاتتىق. 2) ئاچچىق؛ غەزەپ؛ غەزەپلىك. 3) ئاساۋ، بوي بەرمەيدىغان؛ شوخ.

تۇند بادى — «تۇند سەرسەر»گە قاراڭ.

چەمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

تۇند سەرسەر — قاتتىق بوران، سوغۇق شامال، شىۋىرغان.

تۇند سەمەند — چاپقۇر، توسۇن ئات.

تۇند سەيل — كۈچلۈك سەل، قاتتىق سەل (قىيان).

تۇند گىرداب — شىددەتلىك قاينام، كۈچلۈك قاينام؛ ئىلاجىسىزلىق.

تۇند مەي — كۈچلۈك مەي، ئۆتكۈر مەي.

تۇند مىزاجلىق — باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالماقلىق، قەيسەرلىك؛ ئىنتىكلىك.

تۇند ئولماق — غەزەپلەنمەك، ئاچچىقلانماق، قىزىشماق.

تۇندۇ تىز — تېز سۈرئەت بىلەن.

تۇند باد [تند باد] (پ) بوران، كۈچلۈك شامال؛ توپىلاڭ:

بەھرىدىن زەۋرەقنى تارتارلار تۆتۈپ ساھىل سارى،
كىم ئانى غەرق ئەتكەلى يەتكۈرمىش ئولغاي تۇند باد.

— نەۋايى.

تۇندخو [تندخو] (پ) 1) بىر سۆزلۈك، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرغۇچى، جاھىل. 2) نازۇك تەبىئەت:

كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخو سەخت بىھەمتا ساۋۇق.

— ئەرشى.

تۇندلىغ [تندليغ] تېزلىك، ئىنتىكلىك؛ قوپاللىق، توڭلۇق، سوغۇق مۇئامىلىلىك.

تۇنقال [تونقال] «تەنقال»غا قاراڭ.

تۇھفە [تحفە] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇھەف] تۆھپە، سوۋغا، تارتۇق:

ئەجايىب تۇھفە بۇ مېھمانغە چۇنكىم شەھ چېكىپ خۇشراق،
يوق ئېرمىش جۇز مەتائى فەقر بەھرى ئەرمۇغان ئاندا.

— ئەرشى.

تۇھفە چەكمەك — سوۋغا (تارتۇق) قىلماق؛ تارتۇق تەقدىم قىلماق.

تۇۋاغ [تواغ] تۇۋاق:

يۈزۈمدۇرۇر ئەشھەبىڭ تۇۋاغى،
باشىمدۇرۇر مەركەبىڭ ئاياغى.

— نەۋايى.

تۇۋۇرلۇغ [توورلوغ] ئاقئۆينىڭ تۈڭلۈكىگە يېپىلىدىغان كىگىز.

تۇئمە [طعمە] (ئە) ئوزۇق، تائام، بىر ۋاخلىق يېمەكلىك؛ يەم:

ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇئمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئېلى يەڭلىغ خۇمارىم بار.

— گۇمنام.

تۇيناغ [تويناغ] «تۇياق» مەنىسىدە («تۇۋاغ»قا قاراڭ):

ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، قۇزۇللۇق قىلماغىل كۆپ.

— لۇتفى.

تۇيناق [تويناق] «تۇيناغ»قا قاراڭ.

تۇيۇر [طيور] (ئە) [بىرلىكى: تەير] قۇشلار:

زەمىنىنىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.

— غەرىبى.

تۇيۇغ [تويوغ] «تەجنىس»كە قاراڭ.

تۇيۇق [تويوق] «تۇيۇغ»قا قاراڭ.

تۆبە I [توبە] تۆپە، ئېگىز يەر:

قوپۇپ، ئەي فەلانى، يېشىپ ئال مۇنى،
تۆبەمىزدە مۇنداغ كىبلۇر بىر ئۇنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆپە II [توپە] «تۆبە I »گە قاراڭ.

تۆر [تور] تۆپە، يۇقىرى، يۇقىرى ئورۇن، تۆر (ئۆينىڭ تۆرى):
مەگەركى مەسجىد ئىكەندۇركى، بولدى بۇتخانە،
يۈزۈڭكى، ئىككى قاشىڭدىن تۆرىدەدۇر مىھراب.
— نەۋايى.

تۆرە [تورە] 1) قائىدە، قانۇن، ئىنتىزام؛ ئادەت. 2) ئادەم بويى باراۋرىدە ياسالغان قالقان. 3) خانزادە، پادشاھزادە، خان ئەۋلادىغا مەنسۇپ كىشى:
تۆرە بارچە قۇللاب ئىلە بەندۇ بەست،
كەمىن ئەيلەبان كەينىدە ئەھلى شەست.
— نەۋايى.

تۆرە ئايىنى — تۆرە ئادىتى، تۆرە بەلگىلىگەن قائىدە:
غەم غىزاسى ئاراسىدە قانى تۈركانە ئاياغ،
تۆرە ئايىنى بىلە تامسا توقۇر، ئاقسا ئوتۇز.
— نەۋايى.

تۆرتەر [تورتار] تۆتتىن.
تۆرتەر مىڭ — تۆت مىڭ تالدىن.

تۆرت زىدد [تورت ضد] تۆت قارىمۇقارشى ماددا (ئوت، سۇ، ھاۋا ۋە تۇپراق):
سۇئىدىن كۆرگىلكى مۇنداق تۆرت زىد،
بولۇپ ئىنسان خىلقەتىدە مۇتتەھىد.
— نەۋايى.

تۆرت ئۇنسۇر [تورت عنصر] «تۆرت زىدد» گە قاراڭ:
تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.
— نەۋايى.

تۆرمە [تورما] ئىنچىكە يۇڭدىن توقۇلغان تون.
تۆرمە تون — يۇڭدىن تىكىلگەن تون، چاپان.

تۆرمەك [تورماك] يىغماق، ئورىماق؛ ياپماق.

تۆزمەك [توزماك] چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك، تاقەت قىلماق:
كۆڭۈلگە شەمئى جەمالىڭ سالىبدۇرۇر بىر ئوت،
كى تۆزمەگەي ئاڭا پەرۋانە بىل سەمەندەر ھەم.
— نەۋايى.

تۆشە [توشە] ئوزۇق ـ تۈلۈك؛ يول (سەپەر) ئوزۇقى:
مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۆشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.
— زەلىلى.

تۆشەك [توشك] 1) ياستۇق، تەكىيە. 2) ئورۇن ـ كۆرپە:
بۇ بەخمەل تۆشەكدە ياتىپدۇر بىر ئىت،
تۇرار خىزمەتىدە بەش ـ ئالتە يىگىت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكە [توكا] قەبرە، گۆر؛
تۆكە تاشى — قەبرە تېشى (ئۆلگەن كىشىنىڭ كىملىكىنى خاتىرىلەپ، ئۇنىڭ نام ـ ئەمىلىنى يېزىپ قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان تاش).

تۆكۈز [توكوز] تەلتۆكۈس؛ تولا:
كى تەييار بولدى كىمە يەتتە يۈز،
بەش ـ ئون كۈن ئىچىدە بارىسى تۆكۈز.
— ئا. نىزارى.

تۆڭۈلمەك [تونكولماك] قايتىماق، بەزمەك، تەزمەك، ئۈمىد ئۈزمەك؛ تۆڭۈلمەك، سوۋۇماق.

تۆبەن [توبن] تۆۋەن، پەس، تەگ:
سالىپ ئەلچى لەھزە باشىنى تۆبەن،
دېدىكىم نە تەدبىر دەيمەن سىزگە مەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۈرك [ترك] 1) تۈرك، تۈركىي خەلق. 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل.
كىم كۆرسە ئانىڭ يۈزىنى ئايتۇر:
نە تۇرفە ئىبرۇر بۇ تۈرك بالاسى.
— سەككاكى.

تۈركى ئەنجۇم — قۇياش.
تۈركى خوتەن — «تۈركى خىتا»غا قاراڭ؛
تۈركى خىتا — كۆچمە م: 1) گۈزەل. 2) قۇياش.
تۈركچە خەت — ھۆسنخەتنىڭ بىر تۈرى، تەئلىق نۇسخا.
تۈركى چىن — «تۈركى خىتا»غا قاراڭ.
تۈركى فەلەك — كۆچمە م: مارس پىلانېتاسى.
تۈركى ھىجاز — مۇزىكىدىكى بىر كۈي نامى.

تۈركانە [تركانە] تۈركلەرچە، تۈركلەرگە خاس، تۈركلەرنىڭكىدەك، تۈركىي، ساددا.
تۈركانە ئاياق — تۈركلەر ئادىتىچە ئىچىلىدىغان مەي، تۈركلەرچە مەي ئىچىش.
تۈركانە ساز — تۈركچە ساز (چالغۇ)، تۈركچە كۈيلەش.

تۈركتاز [تركتاز] (پ) ئات سېلىپ، تۇساتتىن باستۇرۇپ كېلىش، تالان قىلىش ۋە تالان قىلغۇچى:
ئات ئاياغىدا قالۇر فەرھاد ـ مەجنۇن خۇبلاشىپ،
ئىشق مەيدانىدا قىلساڭ نەچچە تۈركتازلىق.
— ئەرشى.

تۈركتاز ئەيلەمەك — 1) تالان قىلماق، تالىماق. 2)

كۆچمە م: هۇجۇم قىلماق:

نازەنىن چۇن كەلدى ئەيلەب تۇركتاز،
ئەيلەبان ئول خەستەغە زاهىر نىياز.

— نەۋايى.

تۇركىگۇي [تركى كوى] (شېئىر ۋە قوشاقلارنى) تۈرك تىلىدا يازغۇچى، تۈرك تىلىدا سۆزلىگۇچى.

تۇرمەك [تورماك] «تۆرمەك» كە قاراڭ.

تۇز [توز] 1) توغرا، تۇز، كېلىشكەن. 2) تەكشى يەر، دالا.

تۇز بولماق — توغرا بولماق.

تۇزلەنمەك — مۇۋاپىقلاشماق، كېلىشمەك.

تۇزرەك [توزراك] 1) توغرىراق، راستىراق. 2) تەكشىرەك، تۇزرەك.

تۇزلۇك [توزلوك] توغرىلىق، هاللىلىق.

تۇزمەك [توزماك] 1) تۈزمەك، تۈزەتمەك، توغرىلىماق؛ بىنا قىلماق، ياراتماق:

يۇز جەفاۋۇ جەۋر ئەسبابىن تۇزەر، كۆركىم، بۇ دەهر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن هەر لەهزەكىم ياد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

2) كېلىشتۈرمەك. 3) سازلىماق؛ تەرتىپكە سالماق. تەييارلىماق.

ئەنجۇمەن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.

مەئاش تۇزمەك — تىرىكچىلىك قىلماق، هايات كەچۈرمەك.

تۇزۇك [توزوك] تۇز، تۇپتۇز:

چۇ مەسئۇدنى غەم خەيلى ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.

— ن. زىيائى.

تۇزۇكلۇك [توزوك لوك] ياخشىلىق، توغرىلىق، دۇرۇسلۇق.

تۇشلەنمەك [توشلاناك] ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل كەلمەك، دۇچ كەلمەك.

تۇشمەك [توشماك] يۇز بەرمەك، كەلمەك.

ئاچچىغ تۇشمەك — ئاچچىق بولماق.

ئەگرى تۇشمەك — ناتوغرا ئورۇنلاشماق.

پىسەندە تۇشمەك — ماقۇل بولماق.

شىگۇفت تۇشمەك — هەيران بولماق.

مەست تۇشمەك — مەست بولماق.

تۇگەن [توكان] داغ؛ ئىز، بەلگە؛ جاراهەتنىڭ دېغى.

تۇگەن قۇيدۇرماق — داغلىماق، تۆمۈرنى قىزىتىپ تامغا قىلىپ باسماق.

تۇگەن ئۆرتەمەك — «تۇگەن قويدۇرماق» قا قاراڭ.

تۇگەنمەك [توكاناك] تاماملانماق، تۇگىمەك، پۇتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك:

تىلەپ ئول گۇلنى ياشىم ئاققۇزۇپ مەن،
تۇگەندىم رەشك دەردىدىن سىزىپ مەن.

— خىرقەتى.

تۇگۇشمەك [توكوشماك] باغلاشماق، تۇگۇن قىلىشماق.

سۆز رىشتەسىن تۇگۇشمەك — سۆزنى بىر يەرگە قويماق، بىر قارارغا كېلىشمەك، گەپ بىرىكتۈرۈشمەك.

تۇگۇن [توكون] تۇگۇن، هالقا:

سۇنۇق كۆڭلۇم ئۇزارىڭ شەۋقىدىن تاپمىش تۇگۇنلۇككىم،
هىلال ئانداغكى ئولمىش مېهرىدىن ئون تۆرت كۇنلۇك مەه.

— ئەرشى.

تۇگۇنگىنە [توكون كنه] تۇگۇنچە، كىچىككىنە تۇگۇن.

تۇمەن [تمان] 1) ئون مىڭ. 2) يېزا، رايون.

يۇز تۇمەن ۋاي — مىڭ ئەپسۇس.

تۇن [تون] كېچە:

مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۇمە هىجران تۇنى گەردۇن،
يۇزى بىھەد يارالىغ بۇ كۆڭۇلدىن هەم خەراش ئولسۇن.

— ئەرشى.

تۇن ئاقشام — كەچقۇرۇن.

تۇن پەردەسى — تۇن قاراڭغۇلۇقى.

تۇن مۇشكى — «تۇن پەردەسى» گە قاراڭ.

تۇنقاتار [تونقاتار] پادىشاھ تۇرغان جاينىڭ تۇن قاراۋۇلى، كېچىلىك قاراۋۇل.

تۇنمەك [تونمك] تىنماق، تىنچلانماق، تىنچىماق، توختىماق.

تېپۇك [تيپوك] 1) تېپىش، تېپىك؛ تەپكۇ. 2) قىزىل، تەپ (بىر خىل باللار كېسەللىكى):

تاپىپ تەسكىن جەفاكارلار هۇجۇمى،
تېپۇكدىن تىنسا كۆڭلۇم مەرزۇ بۇمى.

— نەۋايى.

تېپىنگۇ [تيپينكو] ئۇزەڭگە:

شەهسەۋارىمنىڭ ئاياغىن ئۆپكەلى رازى دۇرۇر،
ئاي بىلە كۇن هەر بىرىسى بىر تېپىنگۇ ئورنىدا.

— نەۋايى.

تېشە [تيشه] (پ) مېتىن:

تاغ ئۆزرە چىقىپ ئىردى تاماشا بىلە شىرىن،
كۆرگۇزدى نەۋا نالەسىدىن تېشەئى فەرهاد.

— زەلىلى.

تېشەۋەر [تيشەور] (پ) 1) ياغاچچى. 2) كۆچمە م: تاش كەسكۈچى:

كېزەر ئېردى باقىپ ھەر پىيشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تېشەۋەرنى.

— نەۋايى.

تېك [تيك] 1) جىم. 2) پەقەت؛ يالغۇز، بىرلا، تاق (جۈپنىڭ قارشىسى)؛

تېك تۇرماق — جىم تۇرماق.

تېكىن [تيكين ...]، گىچە، قەدەر:

مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتكە تېكىن ھەرگىز بۇ دەردىمغە داۋا قىلماس.

— سەككاكى.

تېگىن [تيكين] «تېكىن»گە قاراڭ.

تېڭىز [تينكيز] دېڭىز:

ئۆزىنى تېڭىزغە ئۇرۇپ ئاقىبەت،
ئۆزىن سۇ يۈزىدە سۇرۇپ ئاقىبەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېڭىشتۇرمەك [تينكيشتورماك] «تەڭەشتۇرمەك» كە قاراڭ:

چۇن ئانىڭ بىرلە تېڭىشتۇردى ئۆزىن،
نالە قىلدى ئەشكبار ئەيلەب كۆزىن.

— نەۋايى.

تىب [طب] (ئە) 1) تېبابەت، مېدىتسىنا، داۋالاش:

ھەزرەتى نۇھدەك ئۇمر كۆرسە بىراۋ ئول ھەم نېدۇر،
تىب ئارا خەلقى جەھاننىڭ بولسەلەر لوقمانى ھېچ.

— موللا بىلال.

2) يىقىملىق پۇراق؛ پاكىزلىك، پاكلىق.

تىب ئىلمى — تېبابەت ئىلمى.

تىترەتمەك [تيتراتماك] تىترەك، بەزگەك كېسىلى.

تىترەگۈچ [تيتراكوچ] كېلىنلەرنىڭ بېشىغا سانجىپ قويۇلىدىغان بېزەك، جىغا:

ئول بۇتى چابۇكسەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكراتۇر،
تىترەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.

— ئەرشى.

تىر [تير] (پ) 1) ئوق، كامان ئوقى، يا ئوقى. 2) ئاتارۇد (مىركۇري) پىلانېتىسى. 3) ئۇزۇن، تىك ياغاچ، ماچتا (كېمە ۋە باشقىلارنىڭ).

تىراز [طراز] (ئە) 1) بېزىگۈچى؛ ياراتقۇچى. 2) يىپەك جىيەك. 3) زىننەت، بېزەك، نەقىش. 4) ئۇسلۇب، رەۋىش، تەرز.

شەمئى تىراز — شامدەك، شامغا ئوخشاش، شامسىمان:

گۇلمۇ ھەم سەن، غۇنچەۋۇ ھەم سەرۋى ناز،
بەزمى ئۇششاق ئىچرە ھەم شەمئى تىراز.

— گۇمنام.

تىرەنداز [تيرانداز] (پ) مەرگەن.

تىردان [تيردان] (پ) ئوقدان.

تىش [تيش] چىش:

ئارەزى شەمس يا قەمەر، تىشلارى دۇرر يا گۇھەر،
خىفچەئى گۇلمۇدۇر بۇ يا كۆرسەم ئانىڭكى قامەتى.

— ئەرشى.

تىش بېرىكتمەك — جەزم قىلماق؛ ئەستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق.

تىش قىرچىللەتماق — 1) چىش غىچىرلاتماق. 2) كۆچمە م: غەزەپلەنمەك.

تىشنى بەغرىگە بېرىك قىلماق — چىشنى چىشىغا قويماق.

تىش ئۇرماق — چىشلىمەك.

تىش ئىرجەيتماق — ھىجىيىپ كۈلمەك.

تىفل [طفل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتفال] 1) بالا، گۆدەك. 2) ياش، بويىغا يەتكەن:

جەفا تىغىنى دەۋران تىفل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.

— ئەرشى.

تىفلۋەش [طفل وش] (ئە + پ) بالا تەبىئەت، نازۇك، نازىنىن، گۈزەل.

تىلا [تلا] (ئە) پارلاقلىق.

تىلاۋەت [تلاوت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ قىرائەت قىلىش.

تىلىسىم [طلسم] (ئە) تىلسىم، جادۇ.

تىلىسمات [طلسمات] (ئە) تىلسىملار، جادۇلار:

ئېرۇر بۇ شەھەرنىڭ ئىچى تىلىسمات،
كىشى كىرسە ھەرگىز تاپالماس نىجات.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىلمىز [تلميذ] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلامىز] 1) شاگىرت، ئوقۇغۇچى. 2) تەۋە، ئەگەشكۈچى.

تىلۇك [تيلوك] 1) كېسىك، تىلىنغان. 2) يىرتىق.

تىم I [تيم] (پ) ئۈستى يېپىلغان بازار، رەستە؛ كارۋان ساراي.

تىم II [تيم] تامچە، قەترە.

تىمار [تيمار] (پ) غەم، قايغۇ، غۇسسە.

تىمتەراق [تمتراق] دەبدەبە؛ زەرەر:

چۇ بۆرىدىن قويغە يەتسە تىمتەراق،
ئول شۇباندىن ئاندا بىر ئىت ياخشىراق.
— نەۋايى.

تىمچە [تيمچه] تامچە.

تىمسال [تمثال] (ئە) [كۆپلۈكى: تەماسىل] 1) سۈرەت، رەسىم. 2) مىسال؛ ئوخشاش. 3) تەسۋىر؛ يول-يورۇق، پەرمان.

تىمساھ [تمساح] تىمساھ (يۇلتۇز نامى).

تىن [تين] ھالاۋەت؛ دەم.
تىن تاپماق — تىنچىماق، تىنماق، دەم ئالماق.

تىھى [تهى] (پ) خالىي، بوش؛ بەھرىسىز.

تىۋە [تيوه] تۆگە:
سەلاتىن رۇسۇمى بىلە شىيۋەنى،
تۈزۈپ راست قىلدى نەچە تىۋەنى.
— ئا. نىزارى.

تىي [تى] توختىماق، بەس قىلماق.
تىيەرمەن ئاھۇ ئەشكىمنى ئۇلۇس بىدادىدىن يۇقسە،
ئالۇر دادىم ئالاردىن ئۇشبۇ سەرسەر بىرلە تۇفانىم.
— نەۋايى.

تىيب [طيب] (ئە) «تىيبەت»كە قاراڭ.

تىيبەت [طيبت] (ئە) ياخشىلىق، خۇش تەبىئەتلىك؛ خۇش ھىدلىق.

تىير [تير] (پ) «تىر»غا قاراڭ؛
قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىيرى بەلا — بالا ئوقى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۇم ئۆزرە يۈز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

تىيرە [تيره] (پ) 1) قاراڭغۇ؛ قارا. 2) غەم - غۇسسىلىك؛ قايغۇلۇق. 3) خىرە، نۇرسىز:
جەھانغا شەمئى تولسا، چىقسىمۇ كۈن تىيرەلىك كەتمەس،
بۇ رەڭ ئالەمغە، ئەي گۇمنام، جانان نۇرى تۇتاشىپتۇر.
— گۇمنام.

تىيرە ئەختەر — بەختسىز، تەلەيسىز.
تىيرە ئەنجۇم — خىرە يۇلتۇزلۇق.
تىيرە ئەۋقاتلىغ — غەم - غۇسسىلىك، قايغۇلۇق، بەختسىزلىك.
تىيرە بولماق — قارايماق.
تىيرە تۇتماق — قاراڭغۇلۇقتا قالدۇرماق.
تىيرە تۇفراق — قارا يەر.
تىيرە جەبىن — خىرە يۈزلۈك.
تىيرە چاھ — قاراڭغۇ زىندان.
تىيرە خاك — قارا تۇپراق.
تىيرە دۇد — قارا تۈتۈن.
تىيرە راي — يامان نىيەتلىك، قارا پىكىرلىك.
تىيرە رو — قارا يۈزلۈك.
تىيرە روز — قايغۇلۇق.
تىيرە روزگار — بەختى قارا؛ بەدبەخت:
نىگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

تىيرە روي — نادان، كالتە پەم.
تىيرە زات — جاھالەتتە، قاراڭغۇلۇقتا قالغان كىشى.
تىيرە شام — قاراڭغۇ كېچە.
تىيرە گەرد — قويۇق چاڭ، توزان؛ قاراڭغۇلۇق.
تىيرە مىزاج — قاراڭغۇلۇقنى خالىغۇچى.
تىيرە نىھاد — غەملىك، يامان تەبىئەتلىك؛ كۆڭلى قاراڭغۇ.
تىيرە ھال — يامان ئەھۋال.

تىيرەڭ [تيرنک] چوڭقۇر، تېرەن.

تىيردان [تيردان] (پ) «تىردان»غا قاراڭ.

تىيرى باران [تيرباران] (پ) ئوق يامغۇرى؛ ئوق ياغدۇرۇش:
تىيرى بارانى مەلامەتكە ھەدەف بولدى باشىم،
باشىنى باشقۇرماق بەسى مۇشكۇلكى بۇ باران بىلە.
— ئا. نىزارى.

تىيرى دەۋران [تيردوران] (پ) قاراڭغۇ زامان:
تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ - ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

تىيز پەي [تيزپي] (پ) يۈگۈرمەك، ئىلدام؛ چاپقۇر.

تىيزتەك [تيزتک] (پ) چاپقۇر، ئىلدام.

تىيز تۇند [تيزتند] (پ) تېز سۈرئەت، تېز سۈرئەت بىلەن، ناھايىتى چاپسان، چاپسانلا:
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند رەھمانغە قۇل،
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند شەيتانغە قۇل.
— خەراباتى.

تىيزرەۋ [تيزرو] (پ) يۈگۈرۈك، چاپقۇر.

تىيزكۇش [تيزكوش] (پ) تېز ھەرىكەت قىلىدىغان،

چاققان.

تىيز گەرد [تيزكرد] (پ) تېز يۈرگۈچى، چاپقۇر:

تا نېچە مىڭ يىل سىپپېھرى تىيز گەرد،
جەھدۇ جىد بىرلە بولۇپ گېتى نەۋەرد.

— نەۋايى.

تىيز ھۇش [تيزهوش] (پ) ھوشيار، پەملىك.

تىيغ [تيغ] (پ) 1) قىلىچ، خەنجەر، پىچاق. 2) چوققا. 3) نەشتەر:

بۇجان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىيغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.

— ئەرشى.

تىيغى كىن — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قىلىچى، نەپرەت خەنجىرى:

قاراقچىغا تەييار ئېتىپ تىيغى كىن،
كى تۇجار يولىدا تۇتارلار كەمىن.

— غەربى.

تىين [طين] (ئە) لاي.

تىينەت [طينت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، تەبىئەت، پېئىل، يارىتىلىش؛

ئىشتىلدى ئانداغ ئۇلۇغ تىينەتىڭ،
داغى مەئلۇم ئۆلدى يەنە سىيرەتىڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئارىغ تىينەتلىغ — پاكىز تەبىئەتلىك.

ج

جا [جا] (پ) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر:

ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۈرۈرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېپدىندۇر.

— ئەرشى.

جا بولماق — سىغماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق.

جا بەجا [جابجا] (پ) جاي - جايىدا، رەتمۇ - رەت، تەخمۇ - تەخ:

ھەممە كارىڭىزنى قىلاي جا بەجا،
كۆڭلۈڭدە نە كەچسە ئانى ھەم ئەدا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابدۇغ [جابدوغ] جابدۇق، ئۇسكۇنە، ئەسۋاب، ئۆي سەرەمجانى، ئىشلەپچىقىرىش قورالى:

قىلىپ مەشۋەرەت ئەلچى بىرلە بۇ قىز،
سەفەر جابدۇغىن ئەيلەدى رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابىر [جابر] (ئە) جەبىر قىلغۇچى؛ زالىم:

ئول بەغايەت زالىم ۋە جابىر ئېردى،
ئەمما باناكەتىي مۇنىڭ ئەكسى بىتىپتۇركىم.

— نەۋايى.

جادە [جاده] (ئە) «جاددە» گە قاراڭ:

جادەئى شەرئ — دىن، شەرىئەت يولى؛ تەرتىپ، نىزام:

يول ئېرۇر جادەئى شەرئ داغى توشەۋۇ سۇۋ،
ساڭا ئاينى ئۇبۇدىيەت؛ ئاڭا فەرزۇ سۇنەن.

— نەۋايى.

جاددە [جاده] (ئە) 1) يول، كاتتا يول؛ كوچا:

تا قايسى ئارىغ تىينەتلىغ يولدىن ئازمىش بولغاي ۋە قايۇ پاك،
خىلقەتلىك جاددەدىن چىقىپ قىلۇر ئىشىن يازمىش بولغاي.

— نەۋايى.

2) قائىدە، نىزام، تەرتىپ. 3) يولىيورۇق:

جەننەتكە بارۇرغە ئىستەسەڭ يول،
بۇ جاددە بىرلە مۇستەقىم ئول.

— نەۋايى.

جاددەئى شەرئ — «جادەئى شەرئ» گە قاراڭ.

جاددەئى نافەرمانلىغ — يوليورۇققا بويسۇنماسلىق يولىنى تۇتۇش.

جادۇ [جادو] (پ) 1) سېھىر، جادۇ. 2) جادۇ قىلغۇچى، جادۇگەر، سېھىرگەر:

ئىككى جادۇ كۆزلەرىڭە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىنىدا تۇمار ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

جادۇ قىلماق — سېھىرلىمەك؛ مىكرى قىلماق، كۆز باغلىماق.

جادۇيى دانىشۋەر — بىلىمدان سېھىرگەر.

جادۇيى ھىندى — ھىندى سېھىرگەرى.

نەرگىسى جادۇ — شوخ كۆز، ئويناق كۆز، سېھىرلىك كۆز:

كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەرگىسى جادۇ كۆرۈپ،
تىفلى يەڭلىغكىم يۈگۈرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ.

— نەۋايى.

جار [جار] (پ) سادا، ئېلان، ئاۋاز، نەرە؛ بىرەر ئىش توغرىسىدا ۋارقىراپ خەۋەر بېرىش.

جار يەتكۈزمەك — ئېلان قىلماق، ۋارقىراپ خەۋەر قىلماق، جار سالماق:

چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ،
يۈرۈش ھۆكمىنى ئەلگە جار يەتكۈزۈپ.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

جارچى [جارچى] جارچى، ئېلان قىلغۇچى، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

جارۇب [جاروب] (پ) سۈپۈرگە:

فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.

— ئەرشى.

جارۇبكەش [جاروب كش] (پ) تازىلىق خادىمى (سۇپۇرگۈچى)؛ خىزمەتكار:

فەقىر ھەم ئول ئاستانە جارۇبكەشلەرىدىنمەن.

— نەۋايى.

جارۇبۇلجار [جارو بولجار] (پ) ۋەدە جايى، چاقىرىلغان جاي، تەكلىپ قىلىنغان جاي؛ جەڭ كۈنى يىغىلىدىغان ئورۇن.

جارى [جارى] (ئە) 1) يۈرگۈچى، يۈرىدىغان؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان. 2) ئاققۇچى، ئاقىدىغان؛ ئېقىپ تۇرغان:

سۇيى جارى جەننەتنەما باغى بار،

ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) تەسۋىرلىنىش، نىشانلىنىش. 4) نامايان بولۇش، كۆرۈنۈش. 5) تىلغا ئالماق:

تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.

— خىرقەتى.

جاري بولماق — 1) ئاقماق، ئېقىپ تۇرماق. 2) داۋام قىلماق. 3) تەقەززا قىلماق. 4) يۈرۈشمەك، ئەمەلگە ئاشماق.

جاري بۇلاغ — ئاقار بۇلاق.

جاري ئولماق — «جارى بولماق» قا قاراڭ.

جارىيە [جاريه] (ئە) 1) چۆرە، خىزمەتچى ئايال:

مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرۈر جارىيە،
يەنە ساندۇقۇم بار، بىر ئىت سارىيە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قۇل، تۇتقۇنلۇقتىكى ئايال.

جازىب [جاذب] (ئە) 1) تارتقۇچى، رام قىلغۇچى؛ سۆيۈملۈك. 2) مايىل:

مۇندا كىم يەتسە سادىقۇ كازىب،
تەبئى بولغاچ سۆز ئىچگەلى جازىب.

— نەۋايى.

جازىبە [جاذبه] (ئە) تارتىش كۈچى، تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى كۈچ.

جازىم [جازم] (ئە) جەزمەنلەشتۈرگۈچى، مۇقەررەرلەشتۈرگۈچى، قەتئىي قارار قىلغۇچى، بىرەر ئىشقا مەھكەم بەل باغلىغۇچى.

جازىم ئەيلەمەك — قەتئىي نىيەت قىلماق، ئىشەنچ ھاسىل قىلماق.

نىيەت جازىم بولماق — نىيىتى، ئىنتىلىشى ئېنىق (مۇقەررەر) بولماق.

جاسۇس [جاسوس] (ئە) سىر ئالغۇچى، ئايغاقچى.

جاسۇسسۇل ـ قەلب — دىل سىرىنى ئوغرىلىغۇچى، بىراۋنىڭ دىلىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىشكە ئىنتىلگۈچى.

جافىي [جافى] (ئە) جاپا قىلغۇچى، جاپاكار (ئاساسەن: ئاسىي ـ جافىي شەكلىدە كېلىدۇ):

ئاسىيۇ جافىي پەرىشانمەن بەسى.

— نەۋايى.

جالىس [جالس] (ئە) 1) پىكىرداش، دوست، ئۈلپەت. 2) ئولتۇرغان، بىر جايدا ئولتۇرغان.

جام [جام] (پ) 1) قەدەھ، مەي پىيالىسى:

قويۇپ ئالىغە گۈنە ـ گۈنە تەئام،
ئىگەچ ـ ئوق تۇتتىلەر تولا ـ تولا جام.

— نەۋايى.

جامى ئەلەست — تەقدىر شارابى؛ ئەزەل جامى؛ ئەزەل كۈنى.

جامى بەقا — جەننەت قەدەھى، شارابى.

جامى بىللۇرى — بىللۇر (خروستال) قەدەھ.

جامى تەرەب — شادلاندۇرغۇچى مەي.

جامى جەم — جەمشىت جامى، پادىشاھ جەمشىت ياساتتۇرغان تىلسىملىق جام (نەۋائىنىڭ تەرىپىچە: جەمشىت ھېكىمەلەرگە بۇيرۇپ ئىككى جام ياساتتۇرغان. بىرىنىڭ ئىسمى «جامى ئىشرەتفىزاي» — بۇ جامدىكى مەي ئىچكەن بىلەن تۈگىمەس، تولۇق تۇرۇۋېرەر ۋە قىيپاش قىلىنسىمۇ ھەم تۆكۈلمەس ئىكەن؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى «جامى گىتىينە ماي» — بۇ جامدىن مەي ئىچكەن پەيتتە دۇنيادا يۈز بەرگەن ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرار ئىكەن. بۇ جام يەنە «جامى جەھانبىن، جامى جەھاننەما» دەپمۇ ئاتىلىدۇ):

كىشكىم كويىدا كۆل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمەن تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.

— ئەرشى.

جامى جەھانبىن — «جامى جەم» گە قاراڭ.

جامى جەھاننەما — «جامى جەم» گە قاراڭ.

جامى دۇردئاشام — مەي دۇغىنى (قالدۇقىنى) ئىچكۈچى.

جامى شەبانە — كەچقۇرۇن ئىچىلىدىغان مەي:

كۆز ئاچقايمەن مەگەر مەھشەر سەباھى،
كى ئىچىشمەن ئەجەب جامى شەبانە.

— نەۋايى.

جامى مۇھەببەت — مۇھەببەت شارابى، قەدەھى:

تەشنەلەپ جامى مۇھەببەتدىن نوغا سەرشار ئەمەس،
چۈن ئەزەل ساقىسىدىن ھەردەم ماڭا پەيمانەدۇر.

— ئەرشى.

جامى ھىلالىي — يېرىم ئاي شەكلىدە ياسالغان قەدەھ.

جامى ۋەھدەت — 1) يەككە ـ يېگانە، خۇدا، 2) بىرلىك (بىرلىشىش) يولى.

جامى ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت جامى، قەدەھى:

كېلىپ گۈلشەندە نۇش ئەت جامى ئىشرەت،
ھەمىشەم مەن بولاي ئالدىڭدا ساقىڭ.

— خىرقەتى.

جامى ئىشرەتفىزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ئارتتۇرغۇچى قەدەھ (مەي).

جامە [جامه] (پ) تون، كىيىم، لىباس:

ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،

يۈزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.

— خىرقەتى.

جامە باف [جامە باف] (پ) توقۇغۇچى، توقۇمىچى، باپكار:

جامە باف ئامادە قىلدى كارگاھ،
قىلغالى زەربەفت ئانى كىيمەككە شاھ.

— نەۋايى.

جامە چاك [جامە چاك] (پ) 1) يىرتىق تون؛ يىرتىق چاپان. 2) قەدەھ؛ كوزا:

گەر نەۋائىي بولسە مۇغ دىيرىدە مەستۇ جامە چاك،
كىم تىرىكلىكدىن بۇ سۇلتانلىغ ئانىڭ مەقسۇدىدۇر.

— نەۋايى.

جامگىر [جام گير] (پ) جام ئالغۇچى؛ مەيگە ئىنتىلگۈچى؛ مەي ئىچكۈچى.

جامىئ [جامع] (ئە) 1) جەملىگۈچى، توپلىغۇچى؛ ئۆز ئىچىگە قاپسىۋالغۇچى:

ۋە بۇ جەمئىيەتنى «بەش گەنج» جامىئى ۋە ھىند شەكەر ـ رىزى، بەلكى شىرىن كەلامىغە مۇسەلەم تۇتماق.

— نەۋايى.

2) ئادەملەر توپلىنىدىغان جاي؛ مەسچىت.

مەسجىدى جامىئ — كاتتا مەسچىت.

جامىئىيەت [جامعيت] (ئە) 1) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك. 2) قورشىۋالغان؛ قاپلىغان. 3) ئەكس ئەتتۈرگەن، ئىپادىلىگەن. 4) مۇجەسسەملەشتۈرگەن.

جان I [جان] (ئە) «جىن» غا قاراڭ.

جان II [جان] (پ) 1) روھ، تىرىكلىك، ھايات:

ئانىسىزىن جانسىز كۆرەرمەن گەر تېنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغە دەرمانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

2) ۋۇجۇد. 3) ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ئىمكانىيەت. 4) كۆڭۈل:

چۇ مېھمان ئۇزاتىپ قولىن خانىغە،
قويۇپ مىزبان مىننەتىن جانىغە.

— نەۋايى.

جان بەلاسى — تىرىكلىك ئاپىتى.

جان تەركى ئەتمەك — ئۆلمەك.

جان رىشتەسى — قان تومۇرى؛ كۆڭۈل، ئارزۇ ـ ئۇمىدى، ئىستىكى:

نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.

— ئەرشى.

جانغا يەتمەك — جېنىدىن تويماق.

جان كاھى — جاننى ئۆرتەيدىغان.

جان مۇلكى — كۆڭۈل:

ھۆسنىدىن ئافاق ئارا غەۋغا ئىدى،
زۇلمىدىن جان مۇلكىگە يەغما ئىدى.

— نەۋايى.

جان ھىرزى — جان ساقلىغۇچى، جانغا مەدەت بەرگۈچى (دۇئا).

جانۇ تەن — مادار ۋە قۇۋۋەت.

جانۇ جەھان — پۈتۈن دۇنيا، پۈتۈن بارلىق، مەۋجۇدلۇق:

مەي لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.

— ئەرشى.

جان ئۆرتەمەك — جاننى قىينىماق.

جانى ئاغىزغا يەتمەك — قاتتىق ساراسىمگە چۈشمەك، ئۆرلەر ھالەتكە كەلمەك.

جانى ئەزىز — ئەزىز، شېرىن جان.

جانى زار — بىچارە جان.

جانان — [جانان] (پ) 1) مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيۈملۈك يار:

لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۈن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.

— ئەرشى.

2) ناھايىتى گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن قىز، نازىنىن. 3) يېقىملىق؛ ئالىيجاناب.

جان ئەفرۇز [جان افروز] (پ) جانغا راھەت بەرگۈچى، ياشناتقۇچى:

سۆيى كەۋسەر سۆيىدەك جان ئەفرۇز،
ئوقى دەۋزەخ يەلىنىدەك پور سوز.

— نەۋايى.

جان بەخش [جان بخش] (پ) جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:

قوپماغى مۇمكىن ئەمەستۇر بەلكى تەبرەنماغى ھەم،
تاپماسا جان بەخش لەئلىڭ نۇكتەسىدىن جان سەبا.

— نەۋايى.

جانباز [جانباز] (پ) جېنىنى تىككۈچى، بىرەر ئىشتا غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار:

زىرىھۇ قالغان كىبرەك ئىسلام، بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىستەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

جانپەرۋەر [جان پرور] (پ) جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەت بەرگۈچى؛ راھەت كەلتۈرگۈچى.

جان خاكسار [جان خاكسار] (پ) كەمسىتىلگەن، يامان ھالەتكە چۈشكەن؛ غېرىب:

خاكى پايى بولدى جانى خاكسارىم قان يۇتۇپ،
كىم چىقىپ لەئلىڭنى ئۆپكەي رىشتەئى زۇلفىن تۇتۇپ.
— نەۋايى.

جاندار [جاندار] (پ) 1) جان ئىگىسى، ھاياتلىق، تىرىك جان، جانلىق. 2) جانىۋار.

جانسوز [جان سوز] (پ) جان ئۆرتىگۈچى، جاننى قىيىنىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى:

بىدىل چېكىبان بىر ئاھى جانسوز.
— نەۋايى.

جانسىپار [جان سپار] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى، جېنىنى قۇربان قىلغۇچى، قېنىنى ئايىمىغۇچى، ساداقەتلىك.

جانىستان [جان ستان] (پ) جان ئالغۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

جانفۇرۇز [جان فروز] (پ) جانغا ھۆسن بەرگۈچى؛ روھلاندۇرغۇچى:

كىم دەردۇ گۇدازۇ سوز بىرلە،
يۈز شۇئلەئى جانفۇرۇز بىرلە.
— نەۋايى.

جانفىزا [جانفزا] (پ) 1) جاننى قۇۋۋەتلەندۈرگۈچى، جانغا راھەت، ئارام بەرگۈچى؛ شادلاندۇرغۇچى:

جانفىزا لەئلىڭ بىلەن شىرىن سۆزۈڭ، سۇۋۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇرئاب.
— ئەرشى.

2) يېقىملىق.

جانفىزاي [جانفزاى] (پ) «جانفىزا» غا قاراڭ.

جانفىشان [جان فشان] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى.

جانكاھ [جانكاه] (پ) جاننى قىيىنىغۇچى، جانغا ئازاب بەرگۈچى؛ ئۆمۈرنى قىسقارتقۇچى:

يارنى كۆڭلۈمدە جان يەڭلىغ نىھان قىلغاي ئېدىم،
ئەيىبى كۆڭلۈمنىڭ بۇدۇركىم، نالەئى جانكاھى بار.
— نەۋايى.

جانگۇداز [جان كداز] (پ) 1) جاننى قىيىنىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى. 2) كۆڭۈلگە ھارارەت سالغۇچى.

جانلىغ [جانليغ] «جانلىق» قا قاراڭ.

جانلىق [جانليق] جانىۋار، ھايۋان.

جانلىق قىلماق — جان كىرگۈزمەك، تىرىلدۈرمەك.

جانىن [جانن] (پ) دىۋە؛ پەرى:

گەر ئاتى ئۇلۇب زەمان بەدئىي،
زاتى كېلىپ ئىنسۇ جانىن بەدئىي.
— نەۋايى.

جاننەۋاز [جان نواز] (پ) 1) ئەركىلىگۈچى؛ يېقىملىق؛ 2) كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، خۇرسەن قىلىدىغان سۆز.

جان نىسار [جان نثار] (پ) جان پىدا قىلغۇچى:

«نۇن» نىيازىمدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن جانىنسارىم سەنمۇ سەن.
— موللا سالىھ.

جان نىسار ئەتمەك — جاننى پىدا قىلماق، باشقىلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلمەك.

جانىب [جانب] (ئە) 1) تەرەپ:

شەھەر جانىبغە ئالىپ يۈردىلەر،
بۇ قىز گۈلشەنىغە بارىپ تۇردىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھۆرمەت، ئېھتىرام. 3) سەۋەب.

جانىب تۇتماق — باشقا كىشى تەرىپىگە ئۆتمەك؛ كىشىدىن يىراقلاشماق.

جانىبى ئەسفەل — پەس، تۆۋەن تەرەپ:

فەزلەلەرى دەفىي ئۈچۈن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاھىر ئول.
— نەۋايى.

جانىبىنى تۇتماق — تەرىپىنى ئالماق. ياقلىماق، ھىمايە قىلماق.

جانىي [جانى] (پ) جانغا تېگىشلىك، كۆڭۈلگە ئەڭ يېقىن دوستلار.

جاھ [جاه] (پ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن:

بىل مۇنىكىم ئۇمىز ۋەفاسىزدۇرۇر،
دەۋلەت ئىلە جاھ بەقاسىزدۇرۇر.
— نەۋايى.

2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۈيۈكلۈك، شان - شەرەپ، شەۋكەت.

ئالىي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇ جەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

جاھۇ مۈلك — مەرتىۋە، بايلىق.

جاھى رەفىئ — يۈكسەك مەرتىۋە؛ ئەڭ ئۇلۇغ مەنسەپ.

جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ.

جاھدوست [جاه دوست] (پ) ئەمەلپەرەس.

جاھىل [جاهل] (ئە) نادان، بىلىمسىز:

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئۆلماق ئاڭا مايىل.

— ئەرشى.

جاھىل سىرىشت — نادان تەبىئەت، جاھىل.

جاھىلى خۇدكامە — ئۆزىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئىلىمسىز كىشى.

جاھىلى ناخىرەدمەند — ئەقىلسىز، نادان.

جاھىلىيەت [جاھليت] (ئە) جاھىللىق، ئىلىمسىزلىك؛ ئەرەب جەمئىيىتىدە ئىسلامغىچە بولغان دەۋر.

جاۋەزە [جاوزه] (ئە) جاۋەزەل - ئىسنەيىنى شائ — ئەرەبچە ئىبارە: «كۇللۇسىررىن جاۋەزەل - ئىسنەيىنى شائ» مىسراسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، مەنىسى: «ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (ھەممىگە) يېيىلىدۇ» دېمەكتۇر.

جاۋىد [جاويد] (پ) ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ، ھەمىشە.

بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي ساقلىنىش، ئۆزگەرمەسلىك.

جاۋىد بولماق — دائىمىي بولماق؛ ئەبەدىي قىلماق.

جاۋىد ئۆلماق — «جاۋىد بولماق» قا قاراڭ.

جاۋىدان [جاودان] (پ) «جاۋىد» قا قاراڭ:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانىمدۇر.

— ئەرشى.

جاۋىدان فۇرقەت — ئەبەدىي ئايرىلغان.

جاۋىدانە [جاودانه] (پ) دائىمىي رەۋىشتە؛ «جاۋىد» قا قاراڭ.

جاۋىدانىي [جاودانى] (پ) 1) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك. 2) دائىمىي، ئەبەدىي.

جائىز [جائز] (ئە) مۇمكىن بولغان، رۇخسەت قىلىنغان.

جائىز تۇتماق — ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىماق؛ رۇخسەت بەرمەك.

جائىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جاي [جاى] (پ) «جا» غا قاراڭ:

قىلىپ ھەمنىشىنلىق ئاڭا ئىككى ئاي،
ياندا بىرىپ تۇرغالى ياخشى جاي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جايگىر [جايكىر] (پ) ئورۇن ئالغۇچى، ئورناشقۇچى، ئورۇن تۇتقۇچى:

مۇررۇۋۋەتكە ھەسەد بولمىش جايگىر،
زىھى خۇش، ئەلۇ مەملەكەت دىلپەزىر.

— نەۋايى.

جايگىر تۇشمەك — ئورۇنغا چۈشمەك.

جايىز [جايز] (ئە) «جائىز» غا قاراڭ.

جايىزۇل - خەتا [جايزالخطا] (ئە) خاتا قىلىش مۇمكىن بولغان:

ئادەمى جايىزۇل - خەتا بولمىش،
بۇ خەتا بارچەغە رەۋا بولمىش.

— نەۋايى.

جايىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جەب [جب] (ئە) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

جەبەرۇت [جبروت] (ئە) 1) ئەزىمەت؛ بۈيۈك، ئۇلۇغ؛ بۈيۈكلۈك، ئۇلۇغلۇق. 2) كىبىرلىك.

نې ئەزەمەت ئىچرە ئاڭا سۇد ئولۇب،
نې جەبەرۇتىغە زىيان بۇد ئولۇپ.

— نەۋايى.

جەبەل [جبل] (ئە) [كۆپلۈكى: جىبال] تاغ.

جەببار [جبار] (ئە) 1) قۇدرەتلىك؛ قۇدرەت ئىگىسى. 2) جەبر قىلغۇچى، غەزەپ قىلغۇچى؛ تەڭرى:

كىبرىيا ۋە جەبەرۇت ئەساسى خالىقى جەبباردۇر،
بۇ سىفەتكە ئول سەزا ۋە بۇ سىفەت ئاڭا سەزاۋەردۇر.

— نەۋايى.

جەببار سىفەت — قەھرلىك.

دەرگەھى جەببار — تەڭرىنىڭ دەرگاھى:

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەي تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

شاھى جەببار — قۇدرەتلىكلەر شاھى، تەڭرى:

سىياسەتلەرنى ئەيلەر شاھى جەببار،
مېنىڭ سارى دۇرۇر ھەر سىرفەكىم بار.

— نەۋايى.

قۇدرەتۇل - جەببار — تەڭرىنىڭ قۇدرىتى:

ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسغە سالىھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل - جەببار ئىشىق.

— موللا سالىھ.

جەبر [جبر] (ئە) ئازاب، زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

كۆڭلۈم يۈزىنى جەبر ئىلە چۈن سەندىن ئۆيۈرمان،
ئاخىر نەچە بۇ جەبرۇ ستەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.

— ئاتايى.

جەبر - جەفا — «جەبر - ستەم» گە قاراڭ:

قاچان يۈز قايتۇراي جەبرۇ جەفادىن،
غەمىڭ بارۇ ھەم يوق يۈز مىڭ بەلادىن.

— خىرقەتى.

جەبر - ستەم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق جاپا:

لۇتفۇ كەرەمىڭنى سەن ئەگەر مەندىن ئاياساڭ،
جەبر ستەمىڭ لۇتفۇ كەرەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.

— ئاتايى.

جەبرەئىل [جبرائيل] (ئە) تەڭرى بىلەن پەيغەمبەر ئوتتۇرىسىدا ۋەھيي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە نامى.

جەبرەئىلى ئەمىن — ئىشەنچلىك پەرىشتە.

جەبرەئىل ئاسا [جبرائيل اسا] (ئە + پ) جەبرائىلغا ئوخشاش، جەبرائىل سۈپەت:

جەبرائىل ئاسا ئەيان راز ئاڭا،
قۇرب ئەرشى ئەۋجىدە پەرۋاز ئاڭا.

— نەۋايى.

جەبھە [جبهه] (ئە) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) يۈز؛ ئاي يۈزلۈك:

شۈكۈھىڭ جەبھەسىدىن چۈن سۇرەييا،
يەتى قەترە ئارىقدەك يەتتى دەريا.

— نەۋايى.

جەبھە تەگۈرمەك — تەزىم قىلماق، يەر ئۆپمەك:

ئاچقاچ ئۇستادىنىڭ ئاتىن كۆردى،
ئۆپۈبان يەرگە جەبھە تەگۈردى.

— نەۋايى.

جەبھەچىنى ـ پېشانە قورۇقى.

جەبھەئى ھۇر ـ ھۆر يۈزلۈك، گۈزەل.

جەبىن [جبين] (ئە) 1) ماڭلاي، پېشانە:

جەبىنىدە ئەنۋارى شاھەنشاھى،
كەلامىدە ئەھيايى رۇھۇللاھى.

— نەۋايى.

2) يۈز، بەت؛ جامال.

جەبىنلەرى گۈل ـ گۈلۈ كىرپىكلەرى خار،
قاپاغلارى كەڭ ـ كەڭۈ ئاغىزلارى تار.

— نەۋايى.

3) باش:

قويدۇم ئاتىنىڭ ئاياغىغا جەبىن،
دېدىم ئەيا ناسىرى شەرئى مۇبىن.

— نەۋايى.

4) ياۋۇز، پەسكەش، رەزىل.

تىيرە جەبىن — پېشانىسى تەتۈر، شور پېشانە، بەختسىز.

مەھجەبىن — پېشانىسى ئايغا ئوخشاش يالتىراق؛ كۆچمە م: گۈزەل، سۆيۈملۈك؛ سۆيۈملۈكى.

جەت [جت] (ئە) [كۆپلۈكى: جەتۇت] 1) ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق. 2) ھايۋان ئويناتقۇچى:

ئەيىغ لەئىبىدىن جەتفەكىم نان ئېرۇر،
ئانى ئىتغە سالماق نې ئىمكان ئېرۇر.

— نەۋايى.

جەتۇت [جتوت] (ئە) «جەت» كە قاراڭ.

جەدەل [جدل] (ئە) 1) تارتىشىش، بەسلىشىش، مۇنازىرە. 2) غەيرەت قىلىش، ئۇرۇنۇش، تىرىشىش. 3) تېز، تېز سۈرئەت.

بەھسۇ جەدەل — ئۇرۇش ـ جاڭجال.

جەدەل ئەتمەك — جۇشقۇنلۇق بىلەن كىرىشمەك؛ تىرىشماق، ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق.

جەدەل قىلماق — ئالدىرىماق.

جەدد [جد] (ئە) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاتىسى، بوۋا؛ ئەجداد.

بۇزۇرگۋار جەدد — «جەددى بۇزۇرگۋار» غا قاراڭ.

جەددۇ ئابا — ئاتا بوۋىلار، ئەجدادلار.

جەددۇ ئەب — بوۋا ۋە ئاتا.

جەددى ئەئلا — نەسەب جەھەتتىن ئالىي تەبىقە.

جەددى بۇزۇرگۋار — چوڭ بوۋا، ھۆرمەتلىك بوۋا.

جەددە [جده] (ئە) 1) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا؛ 2) بۇۋى.

جەدۋەل [جدول] (ئە) 1) سىزىق. 2) گرافىك. 3) تۇسۇق، تام. 4) ئېرىق. 5) رىشتە، ئۈمىد رىشتىسى، يىپ. 6) پىلان.

جەدۋەل تارتماق — كىتاب بەتلىرىنى سىزماق، زىننەتلىمەك.

جەدىد [جديد] (ئە) 1) يېڭى؛ 2) ئارۇز ۋەزىنلىكى بەھرىلەردىن بىرىنىڭ نامى.

جەدى [جدى] (ئە) 1) تاغ ئۆچكىسى؛ كېيىك. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە: ئون ئىككى بۇرجدىن بىرىنىڭ نامى. 3) ئاي نامى (شەمسىيە ‹قۇياش› يىلى ھېسابىدا قىش پەسلى ئايلىرىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، 22 ـ دېكابىر — 12 ـ يانۋارغا توغرا كېلىدۇ).

جەر [جر] (ئە) «جار» غا قاراڭ:

چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ، يۈرۈش ھۆكمىنى ئەلگە جەر يەتكۈرۈپ.

— نەۋايى.

جەر يەتكۈزمەك — خەۋەر بەرمەك.

جەراھەت [جراحت] (ئە) 1) يارا، جاراھەت. 2) ئازار، رەنج. 3) ئەلەم. قايغۇ:

نەچچە كۈن بولدى جەراھەت قىلدى جىسمىمنى زەئىف.
ئەيلەبان يار كويىدا شامۇ سەباھ بىدادلىق.

— نەۋبەتى.

4) ئاجىزلىق.

... لەئلى شەھۋاردەك ئەلفازى كۆڭۈل جەراھەتىغە جەۋھەرى
رۇھ يەتكۈزدى.

— نەۋايى.

جەراھەت ئەنگىز — جاراھەتلىگۈچى، جاراھەتلەندۈرگۈچى؛ ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، يارىدار.

جەراھەتلىق [جراحتليق] «جەراھەتلىغ» قا قاراڭ.

جەراھەتۋار [جراحت وار] (ئە + پ) يارىدارلارچە، جاراھەتلەنگەنگە ئوخشاش:

سىينەم ئۆزرە تەگدىكىم نەزارەسىدىن تىيرى ئىشق،
ناۋەكى پەيكانەدىن بولدۇم جەراھەتۋارلىق.

— نەۋبەتى.

جەرايىم [جرايم] (ئە) [بىرلىكى: جۇرم] گۇناھلار.

جەرەس [جرس] (ئە) قوڭغۇراق، كارۋان تۆگىسىنىڭ قوڭغۇرىقى:

كارۋانى دەرد ئىلە قىڭ مۇھەببەت دەشتىنى،
كىم نىدائى مۇجدەئى ۋەسل ئەيلەر ئاندا ھەر جەرەس.

— نەۋايى.

جەريان [جريان] (ئە) ئېقىش، ئېقىم، ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى، جەريانى.

جەرچى [جرجى] «جارچى» غا قاراڭ.

جەردە [جرده] (پ) جەدە، جەدە ئات؛ تورۇق ئات.

جەررار [جرار] (ئە) 1) ئۆز تەرىپىگە تارتقۇچى. 2) كاتتا گۇرۇھ (توپ). 3) ئۇرۇشقاق، قورقماس كىشىلەر توپى.

سىپاھى جەررار — جەڭگىۋار قوشۇن.

جەرراrلىق

جەررار [جرارليق] جەڭگىۋارلىق، باتۇرلۇق.

جەرراھ [جراح] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر، ۋىراچ:

بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد،
بىرىنىڭ كىرپىگى ئالماس خەنجەر.

— ئاتايى.

جەررە [جره] (ئە) «جۇررە» گە قاراڭ.

جەررەباز [جره‌باز] (ئە + پ) قۇش نامى:

فەلەك جەۋھىدە غەرق ئولۇپ جەررە باز،
پەرۇ بال ئۇرار چۇن نىشەبۇ فەراز.

— نەۋايى.

جەرف [جرف] (پ) 1) چوڭقۇر. 2) بىپايان.

جەرگە [جركه] 1) ئايلانما، دائىرە، سەپ، قاتار. ئورنىۋىلىش (ئوۋدا). 2) ئەسكەر، قوشۇن. 3) مەرتىۋە.

ئۇلۇغ جەرگەلىك — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

جەرۇھ [جروح] (ئە) «جۇرۇھ» قا قاراڭ.

جەرۇھناك [جروح ناک] (ئە + پ) جاراھەتلىك، يارىلىق:

ئىككەۋلەن بەرەھنە جەرۇھناك ئىدى،
قولى ۋە قۇتى ھەم باشى چاك ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىبيائى.

جەرىب [جريب] (پ) يەر ئۆلچىمى (تەخمىنەن بىر تاناپ):

مەساھەت بىلە بىغۇسۇنۇ قەرىبىم،
بىلىپ ھەۋزدەككىم، ئىبرۇر بىر جەرىب.

— نەۋايى.

جەرىدە [جريده] (ئە) 1) دەپتەر. 2) يەككە، تەنھا.

جەرىمە [جريمه] (ئە) 1) گۇناھ، جىنايەت. 2) جەرىمانە.

جەزا [جزا] (ئە) 1) جازا، چارە:

ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.

— موللا سالىھ.

2) بەدەل؛ مۇكاپات:

... جەمئى مەزاھىب ۋە مىلەل ئەھلى قاشىدە سابىتدۇركىم، ياخشىلىق جەزاسى يوقتۇر يەجۇز ياخشىلىق.

— نەۋايى.

جەزالەت [جزالت] (ئە) 1) موللۇق، ئارتۇقلۇق؛ مۇستەھكەملىك. 2) سۆزگە چېچەنلىك؛ پاساھەت.

جەزائ [جزاء] (ئە) «جەزا» غا قاراڭ.

جەزايىر [جزاير] [بىرلىكى: جەزىرە] «جەزىرە» گە قاراڭ.

ئەھلى جەزايىر — ئاراللاردا ياشىغۇچى:

قاراقچىلار دۇرۇر ئەھلى جەزايىر،
بولۇرلار بىگەران بەھر ئىچرە سايىر.

— نەۋايى.

جەزەئ [جزع] (ئە) بىتاقەتلىك؛ دادۇ پەرياد، غوۋغا:

ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىبيائى.

جەزەئ ئەيلەمەك — بىتاقەتلىك قىلماق؛ دادۇ پەرياد قىلماق؛

جەزەئى ئەكبەر — دىنىي تەلىمات بويىچە، قىيامەت كۈنىدە بولىدىغان دادۇ پەرياد:

مەھشەر كۈنىدە كىم، جەزەئى ئەكبەر ئولغۇسى،

ھەجرىڭدە كەلدى كۆڭلۈمە يۈز ئانچە رۇستەخىز.
— نەۋايى.

جەزەئى مەھشەر — قىيامەت غوۋغاسى.

جەزەئكار [جزعكار] (ئە + پ) دادۇ پەرياد قىلغۇچى، تاقەتسىز، سەۋرسىز:

بۇ دەرد ئىچرە ئولكىم، جەزەئكارراق،
رىزا بەرمەگەن دەردى دۇشۋارراق.

— نەۋايى.

جەزب [جذب] (ئە) تارتىش، جەلپ قىلىش، ھاياجانغا چۈشۈش (تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئۆزىدىن كەتكەن ھالىتى):

كۇشاد ئەيلەپ يارىپ گۇل پەردەسىنى،
تېنىگە جەزب ئېتىپ گۇللار ئىسىنى.

— خىرقەتى.

جەزب ئەيلەمەك — 1) تارتماق. 2) شۇمۇرمەك.

جەزب قىلماق — كۆڭۈلنى ئۆزىگە جەلپ قىلماق:

ئانىڭدەككى مەي جەزبى ئانىڭ ئىشى،
ئالا ئالماغاي جەزب قىلماي كىشى.

— نەۋايى.

جەزبى نەزەر — جەلپ قىلىش نەزىرى، تارتىش، ھاياجانلاندۇرۇش نەزىرى:

ھۆر پەرى بولغان بىلەن كۆزىدە يوق جەزبى نەزەر،
بىر نەزەردە قۇل قىلۇر پەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

جەزبە [جذبه] (ئە) «جەزب» گە قاراڭ.

جەزم [جزم] (ئە) 1) قەتئىي، مۇقەررەر؛ ئېنىق، قارار، نىيەت:

كى بىلدىم بۇ قىزنىڭ خەيالىنى جەزم،
ئىكەۋلەن قاچارغە قىلىپ يولنى ئەزم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەقىرگە دەپ ئېردىلەركىم: «*ئۆلچە مۇمكىن بار، بۇ يۇرتنىڭ مەنئىغە سەئى قىلغايسەن ۋە گۇل مەتلۇب سۇرەت باغلاماغاي، ئەزىمەت جەزم بولسە، بىزگە بىتىپ يىبەرگەيسەن.*»
— نەۋايى.

2) ئەرەب ئېلىپبەسىدە يېپىق بوغۇم بەلگىسى، سۇكۇن.

جەزم ئەتمەك — «جەزم قىلماق» قا قاراڭ.

جەزم ئەيلەمەك — «جەزم قىلماق» قا قاراڭ.

جەزم قىلماق — بەل باغلىماق، قارار قىلماق، بىرەر ئىش ياكى پىكىرنى مۇقەررەر قىلماق.

جەزۋەل [جذول] (ئە) «جەدۋەل» گە قاراڭ.

جەزئ [جزع] (ئە) مۇنچاق؛ كۆز، كۆز ساقىسى:

... قىزىل ئالتۇن قارا توغراغچە كۆرۈنمەي، كۆزى جەزئى بىللۇرىي دۇرۇجىغا تۇشۇپ...
— نەۋايى.

جەزىرە [جزيره] (ئە) [كۆپلۈكى: جەزائىر] 1) ئارال، جۇغراپىيىلىك جاي نامى:

ئالىپ يۇردى دەريا جەزىرە سارى،
بەناگاھ چىقىپ مەن قىراقدىن نارى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) جاڭگال:

ھەم تەنۇمەندۇ ھەم شۇجائۇ دەلىر،
ئول سىفەتكىم جەزىرە ئىچرەكى شىر.

— نەۋايى.

جەسەد [جسد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەجساد] 1) گەۋدە، جىسىم، تەن، بەدەن. 2) سۆڭەك. 3) تۇپراق:

مەجازى ئاپتابىدا قۇرۇتغىل بۇ جەسەدنى پاك،
كى ئاندىن سوختە ئەيلە ئىشق ھەقىقەت ئىچرە ئەي شاھا.

— موللا بىلال.

جەستە [جسته] (پ) 1) سەكرىگەن، ئىرغىپ چىققان. 2) «جەستە ـ جەستە» گە قاراڭ.

جەستە ـ جەستە [جستەجستە] (پ) 1) ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن؛ پارچە ـ پارچە. 2) كەم ـ كەم. 3) ئاستا ـ ئاستا؛ 4) ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىدىن بىرنى جەستە ـ جەستە دېدىم.

— نەۋايى.

جەسىم [جسيم] (ئە) يىرىك، كاتتا، گەۋدىلىك.

جەشن [جشن] (پ) ئويۇن ـ كۈلكە مەجلىسى، بەزمە، زىياپەت.

جەشن تۈزمەك — مەجلىس قۇرماق.

جەشنى ئەزىم — كاتتا مەرىكە.

جەشنى ئەزىم ئەيلەمەك — كاتتا بەزمە قۇرماق، كاتتا توي قىلماق.

جەشنى خۇسرەۋانە — كاتتا شاھلارغا مۇناسىپ يىغىن:

تۈزۈپ مەن ياڭلا جەشنى خۇسرەۋانە،
قىلاي ئەلچىنى ئۇزرى دەپ رەۋانە.

— نەۋايى.

جەفا [جفا] (پ) جاپا، زۇلۇم، سىتەم، ئازار:

ھەر كۈنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەندىن فەقىر ئول بىۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

جەفا ئەيلەمەك — جەبىر ـ زۇلۇم قىلماق، قىيناماق.

جەفا تىيغى — جاپا خەنجىرى، جاپا قىلىچى:

ۋەفا ئېلىگە ئۇرار دەم - بەدەم جەفا تىيغىن،
فەلەك ئىشىنى كۆرۈڭ شوخ بىۋەفاغە باقىڭ.

— ئەرشى.

جەفا قىلماق — «جەفا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەفائى روزگار — زامانە زۇلۇمى.

جەفا پەرداز [جفاپرداز] (پ) جاپا قىلغۇچى، سىتەم قىلغۇچى، زالىم.

جەفاجو [جفاجو] (پ) جاپا (سىتەم) قىلغۇچى، جاپا قىلىش يولىنى ئىزدىگۈچى، زالىم.

جەفاكار [جفاكار] (پ) 1) جاپا قىلغۇچى زالىم:

يەنە كىنىغە تۇردى بۇرادەرلەرىم.
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئۆز ئاشىقىنى قىيىنىغۇچى مەشۇقە:

نى جەفاكەشمەن كۆرۈڭكىم، بار ئاڭا قىلماق جەفا،
سۆز ۋەفادىن زاھىر ئەتسەم ئول جەفاكار ئاللىدا.

— نەۋايى.

جەفاكەش [جفاكش] (پ) قىينالغان، جەبىر - جاپا تارتقان، ئەرزىيەت چەككەن، ئېزىلگەن.

جەفاكوش [جفاكوش] (پ) جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى.

جەفاكىش [جفاكيش] (پ) 1) جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن:

ئول بىر ئۇرۇبان كۆڭۈلگە يۈز نىش،
بۇ بىر بولۇبان داغى جەفاكىش.

— ئەرشى.

2) ئەرزىيەت، جاپا قىلغۇچى؛ مەھبۇبە.

جەفاگەر [جفاكر] (پ) «جەفا گۇستەر»گە قاراڭ.

جەفاگۇستەر [جفاكستر] (پ) جاپا قىلغۇچى، جاپاچى، ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەففەل - قەلەم [جف‌القلم] (پ) 1) قەلەمنىڭ قۇرۇشى، قەلەمنىڭ يېزىشتىن توختىشى؛ 2) چۈشەنمەستىن؛ بىردىن.

جەڭ [جنك] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:

كى ئىمانىنى ئايتىپ دىلۇجان بىلە،
قىلىپ جەڭ ئاغاز شەيتان بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەڭجۇ [جنكجو] (پ) «جەڭجوي» غا قاراڭ.

جەڭجوي [جنكجوى] (پ) 1) ئۇرۇشقاق، ئۇرۇش - جاڭجال ئىستىگۈچى. 2) جەڭگىۋار:

بۇ ھەيئەت بىلە چابۇكى جەڭجوي،
تۇرۇپ ئوردادە باشلادى گۇفتۇگۇي.

— نەۋايى.

جەڭگى [جنكى] (پ) 1) «جەڭجوي» غا قاراڭ. 2) زوراۋان:

ئاڭا كىرگەلى شېرى جەڭگى كېرەك،
مۇڭا ھەم دىلاۋەر نەھەڭگى كېرەك.

— نەۋايى.

جەلا [جلا] (ئە) 1) ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش، ۋەتەندىن ئايرىلىش؛ غۇربەتچىلىككە قېلىش:

ئول لەھزە ئەجەب بولۇر ئىش،
يا ئۆلماغۇ يا جەلا بولۇر ئىش.

— نەۋايى.

جەلا ئەتمەك سۈرمەك، كۆچۈرمەك (بىر جايدىن يەنە بىر جايغا) ، قوغلىماق.

جەلا بولماق — 1) كەتمەك، تاشلاپ كەتمەك، تەرك ئەتمەك؛ ھىجرەت قىلماق، كۆچمەك. 2) قوغلانماق.

جەلا قىلماق — «جەلا ئەتمەك» كە قاراڭ:

جارى بەلا بىرلە ئېتىپ مۇبتەلا،
ئۆزدىيۇ ساۋۇردى، قىلدى جەلا.

— نەۋايى.

جەلا ئىختىيار قىلماق — ۋەتەننى تەرك قىلماق؛ غۇربەتچىلىكنى ئىختىيار قىلماق؛

جەلايى ۋەتەن — ۋەتەندىن جۇدا بولۇش.

جەلاجىل [جلاجل] (ئە) قوڭغۇراق.

جەلادەت [جلادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ مەردلىك، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، دادىللىق، جاسارەتلىك؛ چاققانلىق.

جەلادەت ئەيلەمەك — باتۇرلۇق قىلماق، جاسارەت كۆرسەتمەك.

جەلادەت قىلماق — «جەلادەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەلال [جلال] (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك؛ ئەزىمەت، ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ جەلال — بۈيۈكلۈك ۋە ئەزىزلىك:

دېدىم: *ئەي جۇداۋەند ئىززۇ جەلال،*
ساڭا ئاشكارا ئېرۇر سىررۇ ھال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەلالەت [جلالت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، ئۇلۇغۋارلىق، بۈيۈكلۈك.

جەلالىيەت [جلاليت] (ئە) «جەلالەت» كە قاراڭ:

تا ئەگەر ئوت سالسا جەلالىيەتى،
لۇتف ئىلە ئۇرغاي سۇۋ جەمالىيەتى.

— نەۋايى.

جەلايىر [جلاير] جەلائىر (قەبىلە نامى) .

جەلد [جلد] (ئە) چاققان؛ زىرەك؛ ئەپچىل:

نەچە مىڭ جەلد مەللاھى ھۇنەرۋەر،

بەلىغ يەڭلىغ سۇۋ ئىچرە مەۋجپەرۋەر.

— نەۋايى.

جەلدۇ [جلدو] (ئە) مۇكاپات، ئىنئام:

نەۋائىي، ئوينادى جان، جەلقىدىن بۇرۇن رەھىم ئەت،
چۇ قىلدى جەلدىلىك، ئەمدى كېرەك ئاڭا جەلدۇ.

— نەۋايى.

جەلل [جل] (ئە) «جەللە» گە قاراڭ.

جەللاب [جلاب] (ئە) سودىگەر، ئېلىپ - ساتار.

جەللاد [جلاد] (ئە) جان ئالغۇچى، ئۆلۈم ھۆكۈمىنىڭ ئىجراچىسى، جاللات:

دېمەي ئەسلە ھەرفىنى قىلدىم سۈكۈت،
دېدى شاھ: جەللاد! بارىپ قولىنى تۇت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەللادى فەلەك — ئەزرائىل.

جەللادى مەغبۇن — دەرغەزەپ جاللات:

ئېرۇر مەشھۇركىم، جەللادى مەغبۇن،
چۇ مىڭ قان تۆكسە ئەيلەر تىغ مەدفۇن.

— نەۋايى.

جەللە [جله] (ئە) بۈيۈك، ئۇلۇغ، ئالىي.

مەلىكى ئەللام جەللە ۋەئەلا — بۈيۈك ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك زور ئالىم.

جەللەت [جلت] (ئە) جەللەت ئەلا ئۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ — (ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە قەدرى ئارتسۇن) مەنىسىدىكى دۇئا.

جەلىس [جليس] (ئە) بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت، مەجلىسداش؛ ئورتاق:

بولۇپ جۇزۋدانى ئەنىسى ئانىڭ،
كىتابى رەفىقۇ جەلىسى ئانىڭ.

جەلىل [جليل] (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك.

جەلىلۇل — قەدر [جليل‌القدر] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قەدرى يۇقىرى، ھۆرمىتى يۇقىرى:

... شەيخى كۆپ جەلىلۇل - قەدر ۋە كەبىرۇششان ئىكەندۇر.

— نەۋايى.

جەلىي [جلى] (ئە) 1) روشەن، ئوچۇق، يورۇق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك. 2) يىرىك يېزىلغان خەت.

جەم [جم] (پ) «جەمشىد» نىڭ قىسقارتىلمىسى («جەمشىد» كە قاراڭ):

ئاتابى خود قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.

— ئاتابى.

جەم جەنان — «جەم قەدر» گە قاراڭ.

جەم شۇكۇھ — دەبدەبىلىك، جەمشىتتەك سۆلەتلىك.

جەم قەدر — جەمشىت مەرتىۋىلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەم ئىقتىدار — زور ئىقتىدارلىق، جەمشىتتەك قۇدرەتلىك.

جەمائەت [جماعت] (ئە) 1) جەمئىيەت. 2) ئادەملەر، كۆپچىلىك، جامائەت، كىشىلەر توپى؛ گۇرۇھ.

جەمائەتى ئەزىزلەر — ئەزىز جامائەت؛ ئۇلۇغلار، چوڭلار گۇرۇھى.

جەمەئاتى فۇزەلا — پازىللار، ئالىملار گۇرۇھى.

جەمائەتى قەلەندەرلەر — بىر گۇرۇھ، بىر توپ قەلەندەرلەر:

بىر كۈن جەمائەتى قەلەندەرلەر ھەمەدانغا يېتىپتۇرلەر...

— نەۋايى.

جەمائەتى كەسىر — كاتتا گۇرۇھ، كۆپچىلىك.

جەمائەتى مەشايىخ — شەيخلەر توپى، گۇرۇھى.

جەمائەتخانە [جماعت خانه] (ئە + پ) يىغىلىش جايى، مەجلىسخانا.

جەماد [جماد] (ئە) تاش، جانسىز نەرسە، مىنېرال:

سېنىڭ تەختىڭ بىرنەچە جەماددۇر.

— نەۋايى.

جەمادات [جمادات] (ئە) جانسىز نەرسىلەر، جانسىز تەبىئەت.

جەمازە [جماره] (ئە) تېز يۈرەر، چاپقۇر تۆگە، يۈگۈرۈك تۆگە:

رۇھىن قىلىپ ئول ئۈمىد تازە،
ھەر سارى سۈرەر ئىدى جەمازە.

— نەۋايى.

جەمال [جمال] (ئە) 1) ھۆسن، چىراي، يۈز، بەت، چېھرە:

ئەي نىگارا، كاشكى كۆرسەم جامالىڭ ئەكسىنى،
كۆيدۇما فانۇسدەك شەمئى شەبىستانىم ساڭا.

— نەۋبەتى.

2) گۈزەللىك. 3) ياخشىلىق، ياخشى خۇسۇسىيەت:

... يەئنى خەلقىنىڭ جەمالى ئەسبابىنىڭ ئىبىساتىدادۇر ۋە فەقر جەمالى ئەسبابى تەئەييۇن ۋە مۇسەببىب ئىنبساتىداۋە ئاڭا رۇجۇئىدا ۋە رىزا ئانىڭ ئەھكامىغە.

— نەۋايى.

تىيرە جەمال — قايغۇلۇق چىراي:

دېدىم: ئەي پەرىۋەش مەلال ئولماغىل،
بۇ غەم بىرلە تىيرە جەمال ئولماغىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەمال ئاچماق — يۈز كۆرسەتمەك؛ چىراي ئاچماق.

جەمال ئەفزا — گۈزەللەشتۈرگۈچى، ھۆسن ئارتتۇرغۇ-

چى؛ ھۆسنى ئارتقان.

جەمال ئەھلى — ھۆسندارلار، گۈزەللەر.

جەمال تۇتماق — يۈز كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك.

جەمەل دەۋرى — ھۆسنلىك پەيتلىرى، ياشلىق.

شەمئى جەمال — نۇرلۇق چىراي:

كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۇلبەئى ئەھزان دىمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشاتۇر.

— ئەرشى.

جەمالىيەت ⌈ جماليت ⌉ (ئە) «جەمالىييەت» كە قاراڭ:

ئەمما نىچۇككى ۋەھابلىغى تەقازابى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى، قەھھارلىغى داغى بۇلارنىڭ ئەكسى مۇقتەزىي قەھرۇ جەمالىيەت بولدى.

— نەۋايى.

جەمالىييەت ⌈ جماليت ⌉ (ئە) مەرھەمەت، ئىلتىپات، مېھرىبانچىلىق.

جەمان ⌈ جمان ⌉ (ئە) «جۇمان» غا قاراڭ.

جەمەل ⌈ جمل ⌉ (ئە) تۆگە، ئەركەك تۆگە.

جەمرىي ⌈ جمرى ⌉ (ئە) تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ.

جەمشىد ⌈ جمشيد ⌉ (ئە) 1) ئۇلۇغ پادشاھ. 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادشاھلىرىدىن بىرى (ئەدەبىياتتا قىسقارتىلىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ):

قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.

— ئەرشى.

جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئۇلۇغ پادشاھ.

جەمشىد شۇكۇھ ⌈ جمشيد شكوه ⌉ (پ) جەمشىتكە ئوخشاش؛ شانۇشەۋكەتلىك.

جەمشىدۋەش ⌈ جمشيدوش ⌉ (پ) جەمشىت كەبى، جەمشىتكە ئوخشاش:

ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.

— نەۋايى.

جەممازە ⌈ جمازه ⌉ (ئە) «جەمازە» گە قاراڭ:

بۇ قافىلە ئەھلىغە ھەرەم شەۋقى تەمام،
جەممازەلەرى پويە بىلەن ئەبىر خىرام.

— نەۋايى.

جەممال ⌈ جمال ⌉ (ئە) تۆگىلەرنى يولدا يېتىلەپ ماڭغۇچى، تۆگىچى.

جەممالۇ شۇتۇر — تۆگىچى ۋە ئات ـ ئۇلاغ.

جەمئ ⌈ جمع ⌉ (ئە) 1) يىغىندى، توپلام؛ قوشۇلما؛ يىغىش، توپلاش؛ توپلانغان، يىغىلغان. 2) بارچە، ھەممە. 3) يىغىن، مەجلىس ئەھلى:

ياپار فانۇس بىرلە شۇئلەسىن شەمئ،
كۆرەرلەر پەردەدىن ئول شۇئلەنى جەمئ.

— نەۋايى.

4) گۇرۇھ، جامائەت.

جەمئ ئەتمەك — 1) يىغماق، توپلىماق، قوشماق؛ 2) تۈزمەك:

ئەمىر ئىقبال سىيىستانىي شەيخ ئەلائۇد دەۋلەدىنكى، ئانىڭ پىرىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بىر كىتاب جەمئ قىلىپتۇر.

— نەۋايى.

جەمئ ئەيلەمەك — يىغماق، توپلىماق؛ «جەمئ ئەتمەك» كە قاراڭ.

جەمئ بولماق — يىغىلماق، توپلانماق.

جەمئ قىلماق — «جەمئ ئەتمەك» كە قاراڭ.

جەمئ ئولماق — «جەمئ بولماق» قا قاراڭ:

دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشھۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

جەمئى بەسىر — ھوشيارلار، دانالار.

جەمئى كەسىر — كاتتا گۇرۇھ؛ كۆپ كىشى.

دىل جەمئ — خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئاراملىقى:

قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقمىسا شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.

— خىرقەتى.

جەمئىيەت ⌈ جمعيت ⌉ (ئە) 1) توپلانغان، جەم بولغان. 2) ئادەملەر گۇرۇھى، مەجلىس ئەھلى. 3) خاتىرجەملىك، تىنچلىق:

ئۈمىد ئۇلكىم، بارچە مېھنەتلەر دەۋلەتكە ۋە… بارچە پەرىشانلىغلار جەمئىيەتكە بات مۇبەددەل بولغاي.

— نەۋايى.

4) مال ـ مۈلۈك.

ۋە يەئقۇب ئەلەيھىسسەلامغە بۇ فەرزەندلەر مۇيەسسەر بولغاندىن سوڭ، قوي ۋە سايىر مەۋاشىي ۋە ئۇبەيدىن كۆپ جەمئىيەت ھاسىل بولدى.

— نەۋايى.

جەمئىيەتى زاھىر — توپلانغان جامائەت، گۇرۇھ.

جەمىل ⌈ جميل ⌉ (ئە) 1) چىرايلىق، گۈزەل، نازىنىن، 2) ياخشى، كۆركەم.

جەمىلە ⌈ جميله ⌉ (ئە) چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال:

ئىففەت ھەرەمىدە ئول جەمىلە،
سەۋداسىدە زار يۈز قەبىلە.

— نەۋايى.

جەمىئ [جەميع] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، پۈتۈن:

بۇ ئۆي ئىچرە جەمىئى پىرۇ بەرنا،
مۇغەننى بىرلە مۇترىب، زىشت رەئنا.
— خىرقەتى.

جەناب [جناب] (ئە) 1) ئاستانە، بوسۇغا، دەرگاھ؛ ھۇزۇر:

ئىلاھا، بىلۇرسەن قۇلۇڭ دەردىنى،
جەنابىڭغە قويدۇم يۈزۈم زەردىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەرتىۋە (لىك)، دەرىجە (لىك). 3) ھۆرمەت، ئىھتىرام ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

جەنابى گەردۇن ئىنتىساب — ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.

گەردۇن جەناب — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەنابەت [جنابت] (ئە) غۇسىل قىلىش، چۆمۈلۈش؛ ناپاكلىق:

نى جەنابەتدۇر بۇيۇ بىباكلىق،
كىم چۆمۈپ تۈن - كۈن يېتىشمەس پاكلىق.
— نەۋايى.

جەنازە [جنازە] (ئە) 1) مۇردا. 2) تاۋۇت.

جەناق [جناق] ئېگەرنىڭ قېشى.

جەناھ [جناح] (ئە) قانات، قۇشلار قانىتى:

بۇ قۇشلار جەناھى بىلە چۇن يېتىپ،
شەياتىن غۇبارىنى بەربات ئېتىپ.
— نەۋايى.

جەناھەين [جناحين] (ئە) ئىككى قانات.

جەنب [جنب] (ئە) يان، يان تەرەپ.

جەندە [جندە] (پ) دەرۋىشلەر تونى، جەندە:

تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كىيدى جەندە، باشىغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

جەندە پوش [جندە پۇش] (پ) دەرۋىش:

بىر كۈن ئەيلەر ئېردى جامى ئەيش نوش،
كۆردىكىم بارۇرلەر ئىككى جەندە پوش.
— نەۋايى.

گەدايى جەندە پوش — جەندە كىيگەن گاداي:

بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمە جەلال،
گۇلخەنۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پوش.
— سەبۇرى.

جەندەرە [جندرە] (پ) 1) مۇقاۋىچىلارنىڭ پرېسسى (ماتېرىياللارنى بېسىم بىلەن قىسىدىغان ماشىنا)، ئىسكەنجە. 2) قولباغ.

جەندەلىغ [جندەليغ] جەند كىيىملىك، قۇراق تونلۇق.

جەننات [جنات] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەتلەر. 2) باغلار، بوستانلار.

جەننەت [جنت] (ئە) «جەننات» قا قاراڭ:

زەمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەرىبىي.

جەننەت ئەھلى — ياخشى ئادەملەر، ئۇلۇغلار.

جەننەت سەرىر — شادلىق تەختى.

جەننەتنەما — جەننەتكە ئوخشاش:

سۇيى جارى جەننەتنەما باغى بار،
ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەننەتى نەئىم — ئەڭ نېمەتلىك باغۇ بوستان.

جەننەتئاسا [جنتآسا] (ئە + پ) جەننەت كەبى، جەننەتكە ئوخشاش.

جەننەتئاسار [جنتآسار] (ئە + پ) ئاۋات، مەمۇر؛ جەننەت مىسال:

ۋەلې چۇنكى مەنزۇرى ئولغاچ بۇ نەھر،
ياساپ ئاندا بىر جەننەتئاسار شەھر.
— نەۋايى.

جەنىبەت [جنيبت] (ئە) 1) پادشاھلار سەپەرگە ئېھتىيات ئۈچۈن بىرگە ئېلىپ يۈرىدىغان ئات؛ مىنىلىدىغان ئات:

لايىق ساڭا كەلدى بۇ جەنىبەت،
ئاتلانكى، مەھەل ئېرۇر غەنىمەت.
— نەۋايى.

2) ھەمراھلىق، بىرگە يۈرۈشلۈك.

جەنىبەت سۈرمەك — بىرلىكتە ئاتلىنىپ بارماق:

دېدىلەر ئول يان جەنىبەت سۈرگۈلۈكدۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا، كۆرگۈلۈكدۇر.
— نەۋايى.

جەنىبەتكەش [جنيبت كش] (ئە + ب) ئېھتىيات ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، («جەنىبەت») كە قاراڭ:

دېدى: گۆدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەۋادەم مېنىڭ.
— نەۋايى.

جەھالەت [جهالت] (ئە) جاھىللىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك؛ غەپلەت.

جەھان [جهان] (پ) ئالەم، دۇنيا؛ بارلىق:

خەزان بولسە ھەرگەھ جەھاننىڭ گۇلى،

تۇرارمۇ ئۇ يەردە غەرىب بۇلبۇلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھان ئەھلى — بارچە خەلقلەر، ئادەملەر.

جەھان باغى — ئالەم؛ بارلىق؛ تەبىئەت.

جەھان دەر جاھان — جاھان ئىچىدە جاھان.

جەھاندىن بارماق — ئۆلمەك.

جەھاندىن كەچمەك — ھايات بەھرىدىن كەچمەك.

جەھاندىن نىھان بولماق — دۇنيادىن يوشۇرۇنماق؛ ئۆلمەك.

جەھان غەمىنى يېمەك — دۇنيانى غەنىيمەت بىلمەك، توۋا - تەزەررۇئ قىلماق.

جەھانغە ۋىدائ ئەتمەك — دۇنيا بىلەن ۋىدالاشماق، ئۆلمەك.

جەھان كىشىۋەردى — دۇنيا مەملىكەتلىرى، ۋىلايەتلىرى.

جەھان مۇلكى — دۇنيا، شاھلىق؛ يەر - يۈزى.

جەھانى بىگەران — چەكسىز ئالەم.

جەھانى فانىي — ئۆتكۈنچى دۇنيا.

ئىككى جەھان — بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيا.

جەھان ئارا [جهان ارا] (پ) جاھاننى بېزىگۈچى، دۇنياغا روشەنلىك بەرگۈچى.

جەھان ئاراي [جهان اراى] (پ) «جەھان ئارا» غا قاراڭ:

مېھرى جاھان ئاراي — جاھاننى بېزىگۈچى قۇياش.

جەھان ئەفرۇز [جهان افروز] (پ) ئالەمنى يورۇتقۇچى؛ ئاۋات قىلغۇچى.

جەھانبان [جهان بان] (پ) جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى، ھۆكۈمدار، پادىشاھ.

جەھانبانلىغ [جهان بانليغ] پادىشاھلىق، ھۆكۈمدارلىق.

جەھانبانلىق [جهان بانليق] «جەھانبانلىغ» قا قاراڭ:

كى چۈن ھەق ئەيلەپ زاھىر ھىدايەت،
ماڭا قىلدى جەھەنبانلىق ئىنايەت.

— نەۋايى.

جەھانبانلىق ئايىنى — پادىشاھلىق يولىيورۇقى.

جەھانبىن [جهان بين] (پ) «جەھانبىين» غا قاراڭ.

جەھانبىين [جهان بين] (پ) جاھاننى كۆرسەتكۈچى، ئۇزاقنى كۆرگۈچى قىز.

جامى جاھانبىين — جاھاننى كۆرسەتكۈچى جام:

ساقىيا، جانى جاھانبىين تۇتكى، ئاندىن كەشف ئېتەي،
كىم كۆپ ئىش بۇ كارگەھ ۋەزئىدە مۇبھەمدۇر ماڭا.

— نەۋايى.

چەشمى جاھانبىين — ئۇزاقنى كۆرگۈچى كۆز؛ يېتۈك، ئەقىللىق.

جەھان پەناھ [جهان پناه] (پ) جاھان ھامىيسى، جاھاننى ئۆز پاناھىغا ئالغان كىشى، پادىشاھ.

جەھان پەھلەۋان [جهان پهلوان] (پ) دۇنيادىكى ئەڭ زور پالۋان:

رۇستەمغە جەھان پەھلىۋانلىغ لەقەبىن بېرىپ، سىپاھسالار قىلدى.

— نەۋايى.

جەھان پەيما [جهان پيما] (پ) 1) جاھاننى كەزگۈچى، جاھانكەشتى. 2) ئۇچقۇر ئات:

تىلەپ ھىممەت، دۇئا بىرلە قوپۇپ تېز،
جەھان پەيماسى ئۆزرە ئەيلەدى خىز.

— نەۋايى.

جەھان پەيماي [جهان پيماى] (پ) «جەھان پەيما» غا قاراڭ.

جەھانتاب [جهان تاب] (پ) جاھاننى يورۇتقۇچى؛ قىزدۇرغۇچى.

شەمئى جەھانتاب — گۈزەل سۆيۈملۈكى.

مېھرى جەھانتاب — ئالەمنى روشەن قىلغۇچى، جاھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.

ھۆسنى جەھانتاب — جاھاننى روشەنلەشتۈرگۈچى ھۆسن:

كۆرۈپ شېرۇيا ئول ھۆسنى جەھانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىھانتاب.

— نەۋايى.

جەھان خۇسرەۋ [جهان خسرو] (پ) جاھان پادىشاھى.

جەھاندار [جهاندار] (پ) 1) جاھاننى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى؛ زور شاھ. 2) قۇدرەتلىك.

جەھان سوز [جهان سوز] (پ) 1) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى؛ قۇياش. 2) مەھبۇبە. 3) زالىم، ستەم قىلغۇچى.

جەھان سوز ئەيلەمەك — جاھاننى كۆيدۈرىدىغان، جاھانغا پىتنە (غوۋغا) سالىدىغان قىلماق:

ۋە لېكىن ھۆسن ئوتىن ئەيلەپ جەھان سوز،
بولارنى ئاندىن ئەتتى ئالەم ئەفرۇز.

— نەۋايى.

جەھان كۈشاي [جهان كشاى] (پ) جاھاننى بويسۇندۇرغۇچى، جاھاننى بېسىۋالغۇچى، زور پادىشاھ.

جەھانگەرد [جهان كرد] (پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەزدى، جاھانكەشتى:

تۈن - كۈنكى قىلۇر سىپېھرى ناۋەرد،
سېنىڭ تەلەبىڭدەدۇر جەھانگەرد.

— نەۋايى.

بەرقى جەھانگەرد — چاقماقتەك تېز يۈرگۈچى.

جەھانگەشتە [جهانكشته] (پ) ساياھەتچى، دۇنيانى كەزگۈچى.

جەھانگىر [جهانكبر] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى؛ غالىب:

خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.

— زەلىلى.

جەھاننەما [جهان نما] (پ) جاھاننەما، جاھاننى كۆرسەتكۈچى.

جەھاننەماي [جهان نماى] (پ) «جەھاننەما» غا قاراڭ.

جەھەننەم [جهنم] (ئە) دوزاخ:

ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويىدى بۇ كەمپىر ئاياق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھەننەم خىتتەسى — دوزاخ مەملىكىتى.

جەھد [جحد] (ئە) 1) ئىنكار، تېنىش، رەت قىلىش؛ بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش. 2) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت.

جەھد ئەتمەك — 1) ئىنكار قىلماق، تانماق. 2) «جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەھد ئەيلەمەك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:

جەھد ئەيلەپ، ئەي سابا، بىر نامە كەلتۈرگىل ماڭا،
ئول پەرىۋەش نەزدىدىن پەيغامە كەلتۈرگىل ماڭا.

— موللا بىلال.

جەھد قىلماق — «جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەھدۇ تەئجىل — تىرىشىش ۋە ئالدىراش (بىرەر ئىشنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن).

جەھدۇ جىد — ئەستايىدىل تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ سۈرئەت — سەمىمىي ئۇرۇنۇش؛ تىرىشىش ۋە ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ شىتاب — «جەھدۇ تەئجىل» گە قاراڭ.

جەھر [جهر] (ئە) 1) ئوچۇق؛ ئاشكارا. 2) ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلەش.

جەھر ئەتمەك — ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلىمەك.

جەھل [جهل] (ئە) 1) بىلىمسىزلىك، نادانلىق؛ بىلمەسلىك. 2) غەپلەت؛ جاھالەت. 3) ئاچچىق قىلىش. 4) ئاتاقلىق ئات، نام.

جەھل ئەتمەك — نادانلىق قىلماق، بىلىمسىزلىك قىلماق؛ ئاچچىق قىلماق.

جەھل ئەھلى — نادانلار، بىلىمسىزلەر.

جەھل مەيى — نادانلىق، ئىلىمسىزلىك مەيى (شارابى):

... ھۇشيارلەرى جەھل مەيىدىن مەست، ئۇسرۇكلەرى مەي
ۋە مەئشۇقە پەرەست.

— نەۋايى.

جەھۇل [جهول] (ئە) ئىنتايىن نادان، ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمسىز.

جەھىم [جحيم] (ئە) جەھەننەم، دوزاخ.

نىيرانى جەھىم — دوزاخ ئوتى:

كىم دوستدۇرۇر نازۇ نەئىم ئاڭلا ئانى،
دۇشمەن ئېسە نىيرانى جەھىم ئاڭلا ئانى.

— نەۋايى.

جەۋ [جو] (پ) 1) ئارپا. 2) كىچىك، ئاددىي.

جەۋ بەجەۋ — بىرمۇ بىر، ھەممە، بارلىق.

جەۋاب [جواب] (ئە) جاۋاب:

دېسەڭكىم: «يوق ھەددىڭ ۋەسفىمدە سۆز سورماق، ئەلىم تۇتماق،
جەۋابىم ئولدۇرۇركىم: «ئەركۇرۇنى ھەق گۇۋاھىمدۇر.»

— ئەرشى.

جەۋاب ئايتماق — 1) جاۋاب ئېيتماق. 2) ئەسەر يازماق؛ مەلۇم ئەسەرگە جاۋابنامە يازماق.

جەۋابى تەسدىق — تەستىق جاۋابى.

جەۋابىدە جامە سىنماق — جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلماق:

رەقەم قىلدى فەرخۇندە «شەمنامە» كى،
چۇ سىندى جەۋابىدە ھەر جامەئى.

— نەۋايى.

جەۋاد [جواد] (ئە) سېخىي، ساخاۋەتلىك، قولى ئوچۇق.

جەۋار [جوار] (ئە) «جىۋار» غا قاراڭ.

جەۋارىھ [جوارح] (ئە) بەدەن ئەزالىرى، ئورگانلار: قول، ئاياغ، تىل ۋە باشقىلار:

بارچە جەۋارىھ بىلە ئەئزادە تەڭ،
سۈرەت نەئىيۇ ھەيۇلادە تەڭ.

— نەۋايى.

جەۋامېئ [جوامع] (ئە) [بىرلىكى: جامېئ] توپلىغۇچىلار، جەم قىلغۇچىلار.

جەۋامىئۇل - كەلىم [جوامع الكلم] (ئە) ئۆزى قىسقا، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.

جەۋان [جوان] (پ) ياش؛ يىگىت؛ زور، «جۇۋان» غا قاراڭ:

جەۋانلىق كېتىپ يۇزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋان دەۋلەت — بەخت - ئىقبال ئىگىسى.

نەۋجەۋان — ياش يىگىت، «نەۋجۇۋان» غا قاراڭ:

بۇ ھەنگامە ئېردىم ھەنۇز نەۋجەۋان،
كى بولدۇم ئاتا ئورنىدا ھۆكمىران.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋانبەخت [جوان‌بخت] (پ) «جۇۋانبەخت» كە قاراڭ.

جەۋانمەرد [جوان‌مرد] (پ) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك، ئېسىل خىسلەتلىك؛ ئالىي ھىممەتلىك يىگىت:

كى ھەم شاھ سەن ھەم جەھان پەھلەۋان،
جەۋانمەرد ئۆزۈڭ دەۋلەتىڭ نەۋجەۋان.

— نەۋايى.

جەۋانىب [جوانب] (ئە) [بىرلىكى: جانىب] تەرەپلەر، ئەتراپ، ياقلار:

... ۋە كۆڭلىنىڭ ساف ۋە كەڭلىگى بۇكىم، ئەتراف ۋە جەۋانىبلاردەكى پادىشاھلار قاتتىغ - يىرىك ۋە ئاچچىغ - چۇچۇك سۆزلەرنى قىلىپ ئەلچى كىرگۈزسەلەرمۇ، ئۇلۇغلۇق ۋە ئېغىرلىق قىلىپ، ... مۇلايىم، يۇمشاق شىرىن سۆزلەرنى قىلىپ، كەڭلىك بىرلە جەۋابىنى بېرىپ، مۇراسا ۋە مۇدارا تەرىقنى ئۆزلەرىگە لازىم تۇتادۇر.

— م. سايرامى.

جەۋاھىر [جواهر] (ئە) [بىرلىكى: جەۋھەر] 1) گۆھەرلەر، قىممەت باھا تاشلار، جاۋاھىر:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.

2) بەدىئىي يۇكسەك ئىبارە ۋە سۆزلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر:

مۇرەسسەئ جەۋاھىر بىلە بولسە جام،
ۋەلې دەۋر ئەرا جام تاپسە خىرام.

— نەۋايى.

جەۋاھىر ئەفشان — 1) جاۋاھىر چاچقۇچى؛ 2) نۇر چاچقۇچى.

جەۋاھىر فىشان — «جەۋاھىر ئەفشان» غا قاراڭ.

جەۋاھىر نىسار — گۆھەر بېغىشلايدىغان.

جەۋاھىرى ئەسرار — سىرلار جەۋھەرى (ئەسەر نامى).

جەۋاھىرى ئەشك — ياش دانىلىرى، تامچىلىرى.

جەۋاھىرى سەمىن — قىممەت باھا تاشلار.

جەۋاھىرى نەفائىس — 1) نەپىس جاۋاھىرلار. 2) قىممەت باھا (ئەڭ تازا، ساپ) تاشلار. 3) چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن ئەدەبىي ئىبارىلەر. 4) كۆڭۈلگە ناھايىتى يېقىن كىشىلەر.

جەۋاھىرى نەفايىس — «جەۋاھىرى نەفائىس» قا قاراڭ.

مەئادىن جەۋاھىرى — مەدەنلەر جەۋھىرى؛ ئاجايىپ سۆزلەر.

جەۋەك [جوک] (پ) يوللۇق ماتادىن تىكىلگەن پەرىجىنىڭ بىر تۈرى.

جەۋەك ئەتلەس — يوللۇق ئەتلەس:

جەۋەك ئەتلەس ئەيلەپ ئۆزىگە لىباس،
كىيىپ بۆرك ئورنىدا باشىغە تاس.

— نەۋەئى.

جەۋدەت [جودت] (ئە) 1) سىزگۈر. 2) نۇقسانسىز؛ كامالەتكە يەتكەن.

جەۋر [جور] (ئە) ئەرزىيەت، زۇلۇم، سىتەم، جەبىر، جاپا، ئازار؛ ئادالەتسىزلىك:

مۇنچەمۇ بولغاي سىتەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەردەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.

— ئەرشى.

جەۋر ئەتمەك — «جەۋر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەۋر ئەندىش — زۇلۇم قىلغۇچى.

جەۋر ئەيلەمەك — 1) زۇلۇم قىلماق. 2) ئەقلىنى ئاداشتۇرماق، شەيدا قىلماق.

جەۋركەش [جورکش] (ئە + پ) ئەرزىيەت تارتقۇچى، جەۋر كۆرگۈچى.

جەۋزا [جوزا] (ئە) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ بىرى بولۇپ («بۇرج» غا قاراڭ)، سەرەتان ۋە سەرۋى بۇرجلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بۇ بۇرج يانمۇ يان تۇرغان ئىككى قىز شەكلىدە تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. 2) شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا باھار پەسلى ئايلىرىنىڭ ئۈچىنچىسى بولۇپ، 22 - ماي — 21 - ئىيۇنلارغا توغرا كېلىدۇ.

ئەتاردۇقا زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

جەۋزا ئاياغى — جەۋزا ئېيىنىڭ ئاخىرى.

جەۋزا تۇنى — جەۋزا ئېيى كېچىسى.

جەۋزا كۈنى — يىلنىڭ ئەڭ ئۇزۇن كۈنى، 22 - ئىيۇن.

جەۋزەھر [جوزھر] (پ) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن جايى. 2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز.

جەۋزەھر دوم — ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن ئورنىدىن بىرى.

جەۋز بويا [جوزبويا] (پ) ھىندىستان ياڭىقى؛ دورىلىق ياڭاق.

جەۋز بويى [جوزبويى] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.

جەۋزىبويا [جوزبويا] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.

جەۋشەن [جوشن] (ئە) ساۋۇت، قۇياق (سىمدىن توقۇلغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى):

مەرز ئۇزرە كىيەر سىپەرگە جەۋشەن،
شەشپەر كۆتەرۇر باشىغە سەۋسەن.

— نەۋايى.

جەۋشەنى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان ساۋۇت.

جەۋف [جوف] (ئە) 1) ئىچ؛ قورساق. 2) بىر نەرسىنىڭ ئىچى، بوشلۇق، كاۋاك. 3) قەلب.

فەلەك جەۋفى — كۆك (ئاسمان) بوشلۇقى.

قەلەم جەۋفى — قومۇش قەلەمنىڭ كاۋىكى.

يەتتى كۆك جەۋفى — يەتتە قات ئاسمان بوشلۇقى.

جەۋلان [جولان] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش. 2) يۈرۈش، ھۇجۇم. 3) ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ئويناش، ئويناقلاش:

كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىنكى رەئنانى كۆر.

— ئەرشى.

جەۋلان ئەيلەمەك — ئايلانماق، كەزمەك؛ ئويناقلىماق.

جەۋلان بەرمەك — جىلۋە بەرمەك.

جەۋلان كۈنى — ئۇرۇش، ھۇجۇم كۈنى.

جەۋلانىن ئۆپمەك — سەيىر قىلىپ ئۆتكەن يېرىنى، ئىزىنى سۆيمەك.

جەۋلانگاھ — [جولانگاه] (پ) «جەۋلانگەھ» كە قاراڭ.

جەۋلانگەھ [جولانگە] (پ) جەۋلان قىلىدىغان يەر، مەيدان:

چۇن ئادەمىدە يوق ۋەفا، كۆر ئول پەرى ئىشقى ئارا،
جەۋلانگەھىم دەشتى فەنا ۋەيرانەئى غەم مەسكەنىم.

— نەۋايى.

جەۋلەھە [جولھە] (پ) توقۇمىچى، بۆزچى، باپكار.

جەۋھەر [جوھر] (ئە) 1) گۆھەر، قىممەت باھالىق تاش؛ ئېسىل ماددا:

بۇ تاغۇتلارنى ياساپ زەر بىلە،
مۇزەييەن قىلىپسەنكى جەۋھەر بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاساس، ماھىيەت. 3) نادىر، كەم ئۇچرايدىغان. 4) نازۇك ھېس - تۇيغۇلار. 5) ھايات. 6) تازا، ساپ.

جەۋھەرشۇناس — گۆھەرشۇناس.

جەۋھەر مىسال — گۆھەرگە ئوخشاش.

جەۋھەرى تەقۋا — تەقۋادارلىق ئاساسى.

جەۋھەردار [جوھردار] (ئە + پ) 1) يالتىراق، پارلاق؛ يالتىراپ، جىۋىرلاپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك. 2) قىلىچ.

جەۋھەرىي [جوھرى] (ئە) قىممەت باھا تاشلارنى ئايرىغۇچى، پەرقلەندۈرگۈچى؛ جەۋھەرشۇناس:

قىيمەتى ھۆسنۈڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرىي.

— ئەرشى.

جەئبە [جعبە] (ئە) ئوقدان، ساداق.

سىپىھر جەئبەسى — ئاسمان ئوقدانى.

جەئفەرىي [جعفرى] (ئە) زەھەرلىك قارا يىلان:

يەتتە ئەئزا جەئفەرىي تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەھايى داغدار ئۇندى سەراسەر قانىدىن.

— زەلىلى.

جەيان [جيان] غەزەپلىك؛ دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:

قەھرىدىن ئەر شىرى جەيان كۆردى بىيىم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن ئېتىم.

— نەۋايى.

جەيب [جيب] (پ) 1) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى. 2) چۆنتەك، يانچۇق؛ قويۇن:

ساچىپ ئەبرى دەۋلەت باشىم ئۇزرە دۇر،
تولۇپ جەيب - دامەن گۆھەر بىرلە پۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) يان؛ يېقىنلىق:

ۋەگەر بەرسە ئۆز جەيبى ئىچرە مەھەل،
ئۆزى قەتلىغەدۇر تەنابى ئەجەل.

— نەۋايى.

4) كۆڭۈل، دىل، دىلدىكى مۇددىئا.

جەۋھەرى جەيب — كۆڭۈلنىڭ نازۇكلۇقى.

جەيران [جيران] كېيىك، ئاھۇ، جەرەن:

سۈرمە بىلەنمۇ ئول ئاي كۆزنى قارا ئەيلەمىش،
يوقسە خوتەن جەيرانى مۇشك ئىچىدە ئاغنەمىش.

— نەۋايى.

جەيش [جيش] (پ) ئەسكەر، لەشكەر، قوشۇن.

جەيش تۈزمەك — قوشۇن تۈزمەك:

ئۈچ ئاي بۇ قەسر ئەرا ھەم تۈزدىلەر جەيش،
سۇرۇدۇ نادە بىرلە قىلدىلەر ئەيش.

— نەۋايى.

جەيھۇن [جيحون] ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى:

نە دەيىن بەختى بەدىمدىن، ئەي مۇسۇلمانلار كۆرۈڭ،
سۇ تىلەپ جەيھۇنغا بارسام بولادۇر جەيھۇن سەراب.

— قەلەندەر.

جەيھۇن ئەتمەك — جەيھۇن كەبى ئاققۇزماق، كۆپ ئاققۇزماق (ياشنى).

جەيھۇن قىلماق — «جەيھۇن ئەتمەك» كە قاراڭ.

جو [جو] (پ) 1) ئېرىق:

كۆزىدىن دۇررى مەرجان ئاققۇزۇپ سۇ،
قانىدىن ئاقتى ھەرياندىن بولۇپ جو.

— خىرقەتى.

2) سۆز بىرىكمىسىدە «ئىستىگۈچى، قىدىرغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جوبەجو — «جوي» غا قاراڭ.

دەۋاجو — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.

رىزاجو — رىزالىق (رازىلىق) ئىزدىگۈچى.

جوب [جوب] (پ) 1) تەڭ، ماس، مۇناسىپ، لايىق:

ئىش ئەزىمۇ يول يىراقۇ خەۋف كۆپ،
نىچۈك ئولغاي ئەزىمىمىز بۇ يولدا جوب.

— نەۋايى.

2) ئورۇن، ماكان.

جوش [جوش] (پ) 1) قايناش:

مۇنى كۆرگەچ غەرىپ بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
مۇھەببەت خەمرى كۆڭلىدىن قىلىپ جوش.

— خىرقەتى.

2) غۇلغۇلا، غوۋغا، توپىلاڭ:

ھۇسن دىلجوي، كۆزى يەغماگەرى ئەقلىمى ھوش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جوش.

— سەبۇرى.

3) زوق، زوق - شوق:

بۇ شىرىن سۆزىدىن دىلىم ئۇردى جوش،
بولۇپ مەست ئانداغ يىراق بولدى ھوش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) غەيرەت، غەيرەت قىلماق:

سىپاھ بەھرىغە تۈشتى ئول نەۋئ جوش،
كى ئۆتتى فەلەك لۇججەسىدىن خۇرۇش.

— نەۋايى.

5) ھارارەت. 6) قىزىقىش (پەيدا بولماق). 7) ھۇجۇم قىلماق:

مەگەر بەسكى جوش ئۇردى خەلقى كەسىر،
يەر ئەجزاسى بولدى تەخەلخۇل پەزىر.

— نەۋايى.

جوش سالماق — غۇلغۇلا سالماق، غوۋغا (توپىلاڭ) قىلماق.

جوشۇ خۇرۇش — غوۋغا، توپىلاڭ.

جوشان [جوشان] (پ) قايىنىغان ھالدىكى؛ قايناپ تۇرغان؛ دولقۇنلىنىپ تۇرغان.

بەھرى جوشان — قايناپ، دولقۇنلىنىپ تۇرغان دېڭىز.

مەراقى جوشان — قايناپ تۇرغان شورپا.

جوڭ — [جونك] كېمە:

ئىكى يۈز جوڭ ھەددىسىز ھەربىرى كەڭ،
فەلەك جوڭىنى ھەر بىر تۇتمايىن تەڭ.

— نەۋايى.

جولدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قاراڭ.

جوي [جوى] (پ) 1) ئېرىق، ئۆستەڭ:

مەگەر شىرىنغە بولدى ئارزۇيى،
چىقارماق خارە ئىچرە تۇرفە جويى.

— نەۋايى.

2) ئېقىن سۇ:

ئۇزۇلدى تەنىدىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىزدىگۈچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قالدىم،
دۇنيا بىلە ئۇقبانى جويغە ساتا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇرفە جوي — ئاجايىپ ئېرىق.

دەۋا جوي — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.

دىلجوي — كۆڭۈل ئىزدىمەك؛ كۆڭۈلچەكلىك:

گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەھلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجويلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رىزاجوي — رازىلىق ئىزدىگۈچى.

جويا [جويا] (پ) ئىزدىگۈچى، سۈرۈشتە قىلغۇچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى، قىدىرغۇچى.

جويان [جويان] (پ) «جويا» غا قاراڭ.
جويانى شەھ — پادىشاھ ئىزدىگۈچى:
خىلئەتى ئەخزەر بىلە جويانى شەھ،
يول ئازىققانلارغا بولغىل خىزرى رەھ.
— نەۋايى.

جويانى مەتالىب بولماق — ئىزدەلگەن نەرسىلەرنى قىدىرماق.

جويە [جويه] (پ) ئېرىق، ئېرىقچە:
تاكى بىر جويە ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋايى.

جويەندە [جوينده] (پ) ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى:
ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىرگەدا تەرىزدە گۈلفەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

جويبار [جويبار] (پ) 1) ئېرىق، دەريا، ساي:
نىگاھى تىيغ چەكمىش، ئەي خىزىر، ھەيۋان سۈيى تۇت تەرك،
نېدىنكىم ئول شەھادەت جويبارىدىن ئىچەرمەن سۇ.
— سەبۇرى.
2) ھەقىقەت ئېقىمى. 3) بەھرىمەنلىك.
جويبارى ئەدل — ئادىللىق، ئىنساپلىق.
لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك.

جۇئەل [جعل] (ئە) قارا قوڭغۇز، تېزەك قوڭغۇزى:
جۇئەلدۇر تېزەك توشۇماقدىن زەبۇن،
كى بولمىش قەرارىب يۈزى سەرنىگۈن.
— نەۋايى.

جۇببە [جبه] (ئە) 1) ھەشەمەتلىك، كەڭ، ئۇزۇن ۋە يەڭگىل تون. 2) جەڭدە كىيىدىغان كىيىم، جەڭ كىيىمى.
جۇببەۋۇ دەستار — ھەشەمەتلىك تون ۋە سەللە:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.
— زەلىلى.

جۇببەئى سىنجاپ — سىنجاپ (قىزىل تۈلكە) تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا:
جۇببەئى سىنجابىڭ ئىچرە ۋەسلە ـ ۋەسلە قاقىمى،
توغرى ھىجران شامىدا بىر ـ بىر سەئادەت ئەنجۇمى.
— نەۋايى.

جۇد [جود] (پ) 1) ئىنئام، ئېھسان. 2) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.
بافەررۇ جۇد — شان ـ شەۋكەت ۋە ساخاۋەت بىلەن.
جۇد ئەھلى — سېخىيلار.

جۇدا [جدا] (پ) ئايرىلىش، پىراق:
جۇدا بولدۇم فەلەكنىڭ گەردىشىدىن،
كېتىپ ئېردىم گۈلى قەھقە قاشىدىن.
— خىرقەتى.

جۇدا ئەيلەمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق.

جۈرئە [جرعه] (ئە) بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام؛ ئىچىملىك:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا، بىر جۈرئە تۇت ئانداغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

جۈرئە چەكمەك — بىر ئوتلام مەي ئىچمەك.

جۈرئەت [جرات] (ئە) جۈرئەت (بىرەر ئىشقا پېتىنىش) ، جاسارەت، غەيرەت:
تەلەب بىرلە بولدۇم قىلىپ جۈرئەتى،
ھىساردىن چىقارغە ئېتىپ سۈرئەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۈرئەت بولماق — پېتىنماق، جۈرئەت قىلماق؛ جاسارەت كۆرسەتمەك.

جۈرئەچەش [جرعەچش] (ئە +پ) مەيخور، مەي تېتىغۇچى:
بولۇپ چۈن ئانىڭ جامىدىن جۈرئەچەش،
بولۇپ چەرخ سۇفىيلەرى جۈرئەكەش.
— نەۋايى.

جۈرئەخار [جرعەخوار] (ئە + پ) مەيخور:
بولۇپ ھەم جۈرئەخار جامى ئانىڭ.
— نەۋايى.

جۈرئەخور [جرعەخور] (ئە + پ) «جۈرئەخار» غا قاراڭ.

جۈرئەدان [جرعەدان] (ئە + پ) 1) قەدەھ، رومكا. 2) ئىچىلىدىغان قەدەھنىڭ قېپى. 3) ياندا ئېلىپ يۈرۈلىدىغان سۇ ئىدىشى، سۇ قاپىقى.

جۈرئەرىز [جرعەريز] (ئە + پ) «جۈرئەدان» غا قاراڭ.

جۈرئەكەش [جرعەكش] (ئە + پ) 1) ساقىي، مىراب، مەي قۇيغۇچى. 2) مەي ئىچكۈچى، مەي تېتىغۇچى:
بۇ كۈن فەرھاد ئول ئازادە ۋەشدۇر —
كى، يوقلۇق بادەسىدىن جۈرئەكەشدۇر.
— نەۋايى.

3) مەددەت يەتكۈزگۈچى:
بولۇپ مەيغە چۇ ھوشى گەرەۋ،
ئاڭا جۈرئەكەش، يوق مەگەركىم، بىرەۋ.
— نەۋايى.

جۇرئەنۇش [جرعەنوش] (ئە + پ) «جۇرئەكەش» كە قاراڭ.

جۇررە [جره] (ئە) ھەرقانداق قۇشنىڭ ئەركىكى.

جۇررەباز [جرەباز] (ئە) ئەركەك لاچىن، لاچىننىڭ ئەركىكى.

جۇرم [جرم] (ئە) گۇناھ، ئەيىب، جىنايەت:

ئەرشى ھەم نەۋمىد ئەمەس، چۇنكىم ئىېرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

جۇرم ئەھلى — گۇناھكارلار؛ جىنايەتچىلەر.

جۇرم ئەيلەمەك — گۇناھ قىلماق.

جۇرمۇ ئىسيان — جىنايەت ۋە ئىسيان، ھېسابسىز گۇناھكارلىق.

جۇرمانە [جرمانه] (ئە + پ) قىلىنغان گۇناھ (جىنايەت) ئۈچۈن ئېلىنىدىغان نەرسە، ھەق، جەرىمانە، گۇناھنى، ئەيىبنى ياپقۇچى.

جۇرمشوي [جرمشوى] (ئە + پ) گۇناھنى ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرگۈچى، گۇناھنى ياپىدىغان:

گۇناھكار بولغاچ ئاڭا ئۈزر جوي،
كەرەم بەھرىدىن بولغاي ئول جۇرم شۇي.

— نەۋايى.

جۇرۇھ [جروح] (ئە) [بىرلىكى: جەرھ] يارىلار، جاراھەتلەر:

بەسى ھىيلە بىرلە كىرىپ باغ ئارا،
بولۇپ باشى غەم ئىلە جۇرۇھدىن يارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇز [جز] (ئە) 1) باشقا، ئۆزگە، بۆلەك:

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

2) پارچە، بىرەر نەرسىنىڭ قىسمى، بىر دانىسى. 3) ئەزا، بەدەن ئەزالىرى. 4) ئازغىنە، كىچىككىنە.

جۇزجۇۋ — بۆلەك - بۆلەك، پارچە - پارچە.

جۇزۇكۇل — پارچە ۋە پۈتۈن، كاتتا ۋە كىچىك؛ بار - يوق؛ ھەممە نەرسە.

جۇزى لايەنفەك — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان، ئاجرالماس قىسىم.

يوق تۇرۇر جۇز تىيرەلىك — قاراڭغۇلۇقتىن باشقا (نەرسە) يوقتۇر.

جۇزۋ [جزو] (ئە) «جۇز» غا قاراڭ:

مەن قەترەۋۇ سەن دەريا، زاتىڭدا فەنا بولسام،
نە ئەيب مېنىڭ جۇزۋىم كۆرگەندە دېسە ئەل گول.

— گۇمنام.

جۇزۋ ئولماق — پۈتۈننىڭ بىر قىسمى بولماق؛ بىرىكىپ كەتمەك.

جۇزۋۇ كۇل — «جۇزۇكۇل» غا قاراڭ.

جۇزۋى سەغىر — كىچىك بۆلەك.

جۇزۋى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەس، ئاجرالماس قىسىم.

جۇزۋى لايەنفەك — ئاجرالمايدىغان بۆلەك.

جۇزۋ - جۇزۋ [جزو - جزو] (ئە) بۆلەك - بۆلەك، پارچە - پارچە.

جۇزۋدان [جزودان] (ئە + پ) پوپكا، تېرە سومكا (خالتا):

... ئۈمىد ئەجزاسىن فەقر جۇزۋدانىغە سالىپ...
ھەر كۈن بىر مەنزىل ۋە ھەر ئاي بىر شەھەر قەتئى قىلغان مۇبتەدىيلەر.

— نەۋايى.

جۇزئ [جزء] (ئە) قىسىم، بۆلەك، پارچە.

جۇزئي [جزئى] (ئە) بىرئاز، ئازغىنە، كىچىككىنە، قىسمەن، ئەرزىمەس.

جۇزئىيات [جزئيات] (ئە) 1) پارچىلار، بۆلەكلەر، ئەھمىيەتسىز، كىچىك، خۇسۇسىي مەسىلىلەر؛ پارچە، ئەرزىمەس نەرسىلەر. 2) شېئىر، ئۆلچەملىك سۆزلەر.

جۇستۇجو [جستجو] (پ) قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش، سورىقىنى قىلىش:

مەن قاچان ئۆزلۈكدىن ئەتتىم جۇستۇجۇ ئەۋۋەلدىن ئوق،
قىسمەتىم كەلمىش زىبەس مەي بىرلەكەيفۇلمۇتتەفەق.

— ئەرشى.

جۇستۇجوي [جستجوى] (پ) «جۇستۇجۇ» غا قاراڭ:

بەس ئىدى ئول رىشتەئى كاكىل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستۇجوي ئۆزگە تەناب.

— موللا بىلال.

جۇسسە [جثه] (ئە) 1) تەن، بەدەن، گەۋدە. 2) جەسەت:

بىرى جۇسسە ئىچرە زەبەردەستراق،
يەنە بىرى ھەقىر ئېردىيۇ پەستراق.

— نەۋايى.

جۇغرات [جغرات] (ئە) قېتىق؛ قايماق.

جۇڭ [جنک] 1) كېمە؛ 2) تۇرلۇك شېئىرلار ۋە تارىخلار يېزىلىدىغان دەپتەر؛ تاللانغان ئەسەرلەر؛ تەرمىلەر.

جۇل [جل] 1) ئات يوپۇقى، جول، توقۇم:

كى زەبەرفەت جۇلنى ياپىپدۇر ئاڭا،
ئون ئىككى لەئلنى ئاسىپدۇر ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېرە.

جۇلدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قاراڭ:

تۇتۇپ جۇلدۇ ئالۇر يارماققا قالقان،
دېگىلكىم ئەيلەمىشلەر تاغنى تالقان.

— نەۋايى.

جۇلگە [جلگه] (پ) 1) تاغ ئېتىكى؛ تاغ ئارىلىقى. 2) ئوتلاق، يايلاق؛ كۆكلەمزار.

جۇللاپ [جلاپ] (پ) 1) گۇلاب. 2) گۇل سۈيى بىلەن ھەسەل ياكى شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شەربەت:

لەززەت تاپار ئول نەۋئ چۇچۇك جانىم ئالۇردىن،
ئەتفالدەك ئولغان كىبى جۇللاپ ئىللە مۇتەزز.

— نەۋايى.

2) شاراب.

جۇلۇس [جلوس] (ئە) ئولتۇرۇش؛ مەجلىس.

جۇلۇس بۇيۇرماق — قامىماق:

دېدىكىم قىلدىلەرنارىن مەھبۇس،
چاھ قەھرى ئارا بۇيۇردى جۇلۇس.

— نەۋايى.

جۇمادۇس - سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادىس - سانىي» غا قاراڭ.

جۇمادۇل - ئاخىر [جمادى الاخر] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 6 - ئاي نامى.

جۇمادۇل - ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) «جۇمادىل - ئەۋۋەل» گە قاراڭ.

جۇمادىس - سانىي [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادۇل - ئاخىر» غا قاراڭ.

جۇمادىل - ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 5 - ئاينىڭ نامى.

جۇمان [جمان] (ئە) ئۈنچە، مەرۋايىت، مەرۋايىت شەكىللىك كۈمۈش دانىلىرى.

جۇمئە [جمعه] (ئە) ھەپتىنىڭ 5 - كۈنى، جۈمە.

مەسجىدى جۇمئە — جۈمە نامىزى ئوقۇلىدىغان كاتتا مەسچىت.

جۇمەل [جمل] (ئە) ھەرپلەر بويىچە ھېسابلاش؛ ئەبجەد ھېسابىدا ھەرپ بويىچە ھېسابلاش قائىدىسى:

بۇ تارىخدا غەرابەت باركى، تارىخىنىڭ ئاي ۋە كۈنىنىڭ زىكرىدىن يىلى ھېسابى جۇمەل قائىدەسى بىلەن ھاسىل بولۇر.

— نەۋايى.

جۇملە [جمله] (ئە) 1) توپ، ھەممە، پۈتۈن، بارچە:

بولۇپ ۋەقتى بەھارى گۇل ئاچىلسا،
باغ ئىچرە جۇملە قۇشلەر نالە قىلسا.

— خىرقەتى.

2) جۈملە (گراممانىكىدا)، گەپ.

جۇملەئى ئالەم — بارچە ئالەم.

جۇملەئى خەيل — پۈتۈن جامائەت.

ئول جۇملەدىن — شۇ جۈملىدىن.

جۇملەتۇل - مۇلك [جملةالملك] (ئە) 1) پۈتۈن مەملىكەت. 2) دىۋان بېگى، خەزىنىچى.

جۇناغ [جناغ] ئېگەر، «جەناق» قا قاراڭ.

جۇناق [جناق] «جەناق» قا قاراڭ.

جۇنبۇش [جنبش] (پ) «جۇنبىش» قا قاراڭ.

ھەر سارى قارا بۇلۇتقا جۇنبۇش،
ئەيلەب قارا دىۋدەك غۇرۇنبۇش.

— نەۋايى.

جۇنبۇشنەماي [جنبش نماى] (پ) «جۇنبىشنەماي» غا قاراڭ.

جۇنبىش [جنبش] (پ) 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت، قوزغىلىش:

قۇرۇغلۇق ئىچرە چۇن قالمادى ھېچ ئىش،
رەۋانى كېمەلەرگە بولدى جۇنبىش.

— نەۋايى.

جۇنبىش قىلماق — قوزغالماق؛ قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

جۇنبىشنەماي [جنبش‌نماى] (پ) 1) ھەرىكەتچان؛ ھەرىكەتچانلىق؛ ھەرىكەتكە كىرىش. 2) قوزغالغۇچى، ھەرىكەت قىلغۇچى.

جۇنۇد [جنود] (ئە) قوشۇن، لەشكەر:

قىلاي شاھى بەندەر ئۈچۈن ھۆكىم زۇد،
يەتۈرگەي قاشىمغە ھەمىن دەم جۇنۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇنۇن [جنون] (ئە) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى، ئازغانلىق، سەۋدايىلىق:

كۆڭلۈك بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەلىلى.

2) ئاشىقلىق، بىقارارلىق.

جۇنۇن ئاياغى — ئاشىق:

سەۋداغە تۇتۇنغە ساچى مانەند،
ھەر تارى جۇنۇن ئاياغىغە بەند.

— نەۋايى.

جۇنۇن ئەھلى — ئاشىقلار.

جۇنۇن تەئۋىزى — جۇنۇن، سەۋدايىلىقتىن ساقايتىدۇ، دەپ بويۇنغا ئېسىلغان دۇئا تۇمارى.

جۇنۇن دەشتى — 1) دەشت ۋە سەھراكەبى بىپايان. 2) ھېسابسىز جۇنۇن.

جۇنۇن سەھراسى — ئىشق سەھراسى، مەجنۇنلۇق چۆلى:

ماڭا مۇشكىل كۆرۈندى، ئەي پەرى، رولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

جۇنۇن قەيدىغە پابەست بولماق — جۇنۇنلۇق ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق، سەۋدايى ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق.

جۇھھال [جهال] (ئە) [بىرلىكى: جاھىل] جاھىللار، نادانلار.

جۇھۇد [جهود] (ئە) «جۇيۇت» قا قاراڭ:

جۇھۇد دېدى: *باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،*
بىرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇۋال [جوال] (پ) قاپ، تاغار.

جۇۋالگەر [جوالكر] (پ) «قاپ تىككۈچى؛ جۇۋالدۇرۇز:

ۋە شەيخى ئەبۇ ئەسامە ۋە شەيخى ئەبۇل خەيرى ھەبەشىيۇ مۇھەممەد ساھىر جۇۋالگەر... نى كۆرۈپ ئېردى.

— نەۋايى.

جۇۋان [جوان] (پ) يىگىت، «جەۋان» غا قاراڭ:

تاماشاغا كېلۇر پىرۇ جۇۋانلار،
قىلۇر گۇل زەۋقى بىرلە تازە جانلار.

— خىرقەتى.

نەۋجۇۋان — ياش يىگىت، يىگىتچاق.

جۇۋانە [جوانه] (پ) كەپتەر بالىسى، باچكا.

جۇۋانبەخت [جوان بخت] (پ) بەختىيار، بەختلىك، تەلەيلىك؛ كېلەچىكى پارلاق.

جۇۋانغار [جوانغار] قوشۇننىڭ سول قانىتى:

جۇۋانغارغە ھەم ئالتى يۈز مىڭ ئەدەد،
بۇلار باشقە ئاندىنكى بولغاي مەدەد.

— نەۋايى.

جۇۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئەر، يىگىت؛ مەرد، سېخىي، ئوچۇق قوللۇق؛ ئالىيجاناب.

جۇۋۇن [جوون] 1) دەريا، ساي. 2) يۇيۇنۇش، تازىلىنىش.

جۇئ [جوع] (ئە) 1) ئاچلىق. 2) ئىشتىھا.

جۇئ ئەھلى — ئاچلار.

جۇيۇت [جيوت] (ئە) 1) ئەسلى «جەت» بولۇپ، ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق نامى. 2) جوھۇت، يەھۇدىي.

جۇيۇش [جيوش] (ئە) [بىرلىكى: جەيش] 1) قوشۇنلار، ئەسكەرلەر. 2) گۇرۇھ، توپ.

جېلى [جيلى] سىرتماق، كىشەن، ئىشكال، تاقاق، قول - بويۇندىكى تۆمۈر ھالقا.

جىبال [جبال] (ئە) [بىرلىكى: جەبەل] تاغلار.

جىببە [جبه] (ئە) مېتالدىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىمى، تۆمۈر كىيىم، ساۋۇت.

جىببەچى [جبەچى] 1) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى. 2) قورال - ياراغ ئامبىرىنىڭ باشلىقى. 3) خان سارىيىدىكى مەنسەپدارلاردىن بىرسى.

جىبرىل [جبريل] (ئە) «جەبرەئىل» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، «جەبرەئىل» گە قاراڭ:

شەھپەرى جىبرىل يا نەۋرەس نىھالى باغى ئىشق،
جىلۋەگەر يارۇھ شەكلى يا قەددى رەفتامۇدۇر.

— ئەرشى.

جىبىللەت [جبلت] (ئە) 1) خۇي. 2) يارىتىلىش، تۇغما، تەبىئىي. 3) ئۇلۇغلۇق.

جىبىللىي [جبلى] (ئە) 1) تۇغما، تەبىئىي. 2) ۋۇجۇد.

جىبىللىي خىسال — تۇغما (تەبىئىي) خىسلەتلەر.

فەنايى جىبىللىي — تۇغما پانىيلىق (ئۆزلۈكنى يوقىتىپ، ئىلاھىيەتكە سىڭىنىش):

چۇن ئۇلارغا فەقرىي زاتى ۋە فەنايى جىبىللىي مەۋجۇد ئېردى.

— نەۋايى.

جىجىغ [جيجيغ] دۇمبە ياغ (ماي).

جىدال [جدال] (ئە) جەڭ، ئۇرۇش؛ نىزا، جاڭجال؛ توپىلاڭ:

تۈزەلدى يەنە ئىككى ياندىن يەسال،
يەنە ئاشكار ئولدى رەسمى جىدال.

— نەۋايى.

جىددى [جد] (ئە) 1) تىرىشىش، تىرىكىشىش؛ غەيرەت؛ 2) ھەرىكەت.

جىددى ئەيلەمەك — تىرىشماق، تىرىكەشمەك:

جىددى كۆرگۈزمەك — «جىددى ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جىددۇ جەھد — تىرىشىش، بىرەر ئىشقا ئەستايىدىل كىرىشىش:

كى ئولتۇردى مۇنداق ئىككى بىخىرەد،

خاجە كىردى سۆزگە قىلىپ جىددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىددۇ جەھد ئەتمەك — «جىددۇ جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جىددۇ جەد ئەيلەمەك — ھەرىكەت قىلماق، كىرىشمەك.

جىرغاماق [جرغاماق] زوقلانماق.

جىرم [جرم] (ئە) 1) جىسىم:

غەبغەت ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
ھالە ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.

2) ماھىيەت. 3) ئېغىرلىق، ۋەزىن. 4) گەۋدە، بىر نەرسىنىڭ بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى.

جىرمى غەبرا — يەر يۈزى، يەر شارى؛ يەر كۆرۈنۈشى.

جىرمى ماۋىي — «يەتتە جىرمى ماۋىي» غا قاراڭ.

جىرمى ھىلال — ئاي شەكلى، كۆرۈنۈشى.

قۇياش جىرمى — قۇياش شەكلى، كۆرۈنۈشى.

يەتتە جىرمى ماۋىي — يەتتە قات ئاسمان.

جىرىب [جريب] (پ) «جەرىب» كە قاراڭ.

جىرىلداماق [جريلداماق] 1) ۋارقىرىماق. 2) غۇدۇڭشىماق، گەپ كۆتۈرەلمەي ئاچچىقلىنىپ سۆزلىمەك.

جىزيە [جزيه] (ئە) سېلىقنىڭ بىر تۈرى (مۇسۇلمان ئەللىرىدە ياشىغۇچى باشقا دىندىكى كىشىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان سېلىق).

جىسىم [جسم] (ئە) 1) گەۋدە، ئورگانىزم، جىسىم:

ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھېكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزرە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

2) ماددا. 3) شەكىل، پورما. 4) ئەسل، ماھىيەت. 5) ئاسمان يۈزى:

كۆك تەبئىغە چۈن ھەرارەت ئاشىب،
جىسمىغە شەفەقدىن ئوت تۇتاشىب.
— نەۋايى.

6) چېھرە. 7) تاقەت، سەۋر:

بىرىگە ھەجەر جىسمىدىن تۇشەدۇر،
ئاڭا نەقد بەلكىم جىگەر گۇشەدۇر.
— نەۋايى.

جىسىم پەست ئولماق — خار بولماق.

جىسىم مۈلكى — پۈتۈن بەدەن، گەۋدە.

جىسمۇ جان — گەۋدە ۋە روھ.

جىسىم ئۆيى — گەۋدە تۈزۈلۈشى.

جىسىم ۋەيران — كۆڭلى بۇزۇلغان.

جىسمى غەم ئەفسۇرد — غەم بىلەن ئىشتىن چىققان (كاردىن چىققان) گەۋدە.

جىسمى گۇلگۇن — گۇل بەدەن.

جىسمى مەمات — مۇردا:

ئاياقچى كەتۈرگىل شەرابى ھەيات،
نېتاڭكىم تىرىلسە بۇ جىسمى مەمات.
— ن. زىيائى.

جىسمى ناتەۋان — كۈچسىز گەۋدە؛ ئاشىق گەۋدىسى.

جىسمى ئۇريان — يالىڭاچ بەدەن.

جىسمانىيەت [جسمانيت] (ئە) جىسمىغا تېگىشلىك، جىسمىيلىق.

جىغ [جغ] پىغان، داد - پەرياد قىلىش.

فەريادۇ جىغ — پەرياد ۋە پىغان:

كىمگە كىم، دولاب پەرخىدەك سالۇر سەرگەشتەلىك،
بوغزىن ئىپ بىرلە بوغار قىلغان سايى فەريادۇ جىغ.
— نەۋايى.

جىغان [جيغان] كەمبەغەل، ھېچنەرسىسى يوق، قولى قىسقا.

جىفە [جيفه] (ئە) «جىيفە» گە قاراڭ.

جىك [جيك] بىقىمسىز، سىڭمەيدىغان.

جىگەر [جكر] (پ) 1) بېغىر، جىگەر:

ئەجەب جەللاد ئىكەنسەن تاپمادىڭ مەندەك ئەسىرى ئىشق،
كەباب ئەتتىڭ يۈرەك بىرلە جىگەر قانىم شەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

2) يۈرەك.

جىگەرى كەباب بولماق — كۆيمەك:

كۆڭلى ئىشى ئىزتىراب بولدى،
گويا جىگەرى كەباب بولدى.
— نەۋايى.

جىگەر پارە [جكر چاره] (پ) پەرزەنت، ئوغۇل - قىز.

جىگەر تاب [جكر تاب] (پ) 1) جىگەرنى ئۆرتىگۈچى. 2) ئەلەملىك، دەردلىك:

بار ئاندا غىزا غەمى جىگەر تاب،
سۇۋ ئورنىدا قەترە - قەترە خۇناب.
— نەۋايى.

جىگەرخار [جكرخوار] (پ) 1) قىيىنىغۇچى، ئازابلىنغۇچى. 2) قاتتىق ئازابلانغان، قايغۇلۇق، غەمكىن.

جىگەرخۇن [جكرخون] (پ) 1) باغرى قان؛ ئادەتتىن تاشقىرى غەم - قايغۇ چەككەن، ئازابتا قالغان، قىينالغان:

سەبا خارىنى ئەيلەپ نىش دىلدوز،
جىگەرخۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.

— ئەرشى.

2) ئاشىق.

جىگەررېش 〔 جكرريش 〕 (پ) كۆڭلى يارا، دەرد-ئەلەملىك؛ باغرى پارە.

جىگەرسوز 〔 جكرسوز 〕 (پ) 1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى. 2) قاتتىق ئازاب بەرگۈچى، قىينىغۇچى. 3) باغرىنى كۆيدۈرگۈچى. 4) ئېچىنارلىق.

جىگەرگاھ 〔 جكركاه 〕 (پ) جىگەر جايلاشقان ئورۇن؛ ئوڭ قولتۇق:

بۇ سەۋدا كۆرۈپ تاجىرى ناتەۋان،
جىگەر گاھىدىن ئەتتى نەقدىن رەۋان.

— نەۋايى.

جىگەرگۇن 〔 جكركون 〕 (پ) 1) جىگەررەڭ؛ قىزىل. 2) قانلىق كۆز ياش.

جىگەرگۇنە 〔 جكركونه 〕 (پ) «جىگەرگۇن» غا قاراڭ.

جىلا 〔 جلا 〕 (ئە) روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق:

سەرىغ كۇلاھ ئىلە ئول شوخ گۇل قەباغە باقىڭ،
كۇلاھى ئۈزرە ساچىلغان داغى جىلاغە باقىڭ.

— ئەرشى.

جىلا بەرمەك — روشەن قىلماق، روشەنلەشتۈرمەك، پارلاقلاشتۇرماق، پارقىراتماق.

جىلاتاپماق — روشەن بولماق، پارلىماق، پارقىرىماق.

جىلاۋ 〔 جيلاو 〕 (ئە) يۈگەن، تىزگىن، «جىلەۋ» گە قاراڭ:

ئەل ئىنان ئىختىيارى چىقتى يەكسەر ئىلگىدىن،
پويەدە ھەر سارى ئول چابۇككى، قايتۇردى جىلاۋ.

— نەۋايى.

جىلاۋدار 〔 جيلاودار 〕 (ئە + پ) خان، پادىشاھ، بەگ ئاتلىق يۈرگەندە ئات تىزگىنىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭغۇچى، ئات يېنىدا يۈرگۈچى؛ ياندا ماڭغۇچى:

پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار.
پەتنىگان ئالدىدا لۇبيا جىلۋەدار.

— زەلىلى.

جىلەۋ 〔 جيلو 〕 (ئە) 1) ئالدى، ئالدى تەرەپ. 2) يۈگەن، تىزگىن.

جىلد 〔 جلد 〕 (ئە) 1) مۇقاۋا، كىتاب مۇقاۋىسى. 2) توم (كىتابقا قارىتا. مەسىلەن: بىرىنچى توم، ئىككىنچى توم …). 3) تېرە:

قان قويماي سالسا رەكلەرىغە،
جىلدى ياپىشىپ سۆڭەكلەرىغە.

— نەۋايى.

جىلۋە 〔 جلوه 〕 (پ) 1) يالتىراقلىق، پارلاقلىق:

ئاغىنامىش گۈلزار ئارا مەئشۇقۇ ئاشىق بىر بولۇپ،
ئىككى رەڭلىك جىلۋە قىلغان بىر گۈلى رەئنا ئەمەس.

— ئەرشى.

2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسىتىش، نازلىق كۆرسىتىش. 3) گۈزەل؛ ناز، كەرەشمە. 4) رەپتار، يۈرۈش، ھەرىكەت.

جىلۋە ئەيلەمەك — ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك، نازلىق كۆرۈنمەك؛ يالتىراپ كۆرۈنمەك.

جىلۋە بەرمەك — گۈزەل، جىلۋىلىك كۆرسەتمەك.

جىلۋە قىلماق — 1) نامايىش قىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك. 2) ئۆزىنى گۈزەل، پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك.

جىلۋەئى زات ئايىنەسى — ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەينىكى.

جىلۋەئى زۇھۇر قىلماق — ئۆزىنى نامايان قىلماق؛ ئاشكارا بولماق.

جىلۋەئى ھۆسن ئەيلەمەك — ھۆسنىنى كۆز - كۆز قىلماق، جامالىنى كۆرسەتمەك.

جىلۋەدېھ 〔 جلوەده 〕 (پ + ئە) جىلۋىلەنگۈچى يالتىرىغۇچى.

جىلۋەساز 〔 جلوەساز 〕 (پ) جىلۋە قىلغۇچى، يالتىراپ (پارلاپ) كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:

مەلىكە ئۆي ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىلۋە ساز ئەتمەك — جىلۋىلەندۈرمەك، بېزىمەك.

جىلۋە ساز بولماق — خۇش كۆرۈنمەك، جىلۋە بىلەن پەيدا بولماق.

جىلۋەگاھ 〔 جاوەكاھ 〕 (پ) 1) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش جايى؛ نامايان بولۇش، يالتىراپ كۆرۈنۈش ئورنى:

تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

2) جاي، ئورۇن، تۇرار جاي.

جىلۋە گاھى گۈلشەنى قۇدس — پاكلىقنىڭ كۆرۈنۈش جايى.

جىلۋەگەر 〔 جلوەكر 〕 (پ) جىلۋە قىلغۇچى، جىلۋە بىلەن كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:

ئولسە گەر زۇلفۇڭ خەيالى بۇ كۆڭۈلدە جىلۋەگەر،

شانە يەتكۈلۈك چاك - چاك ئولمىش كۆڭۈل مەئۋاسىدىن.
— ئەرشى.

جىلۋەگەر بولماق — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق.

جىلۋە گۇستەر [جلوەكستر] (پ) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى.

جىلۋەنەما [جلوەنما] (پ) «جىلۋە نەماي» غا قاراڭ.

جىلۋەنەماي [جلوەنماى] (پ) 1) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى. 2) ياشناپ تۇرغان، كۆرۈنگەن.

جىلى [جيلى] «جېلى» غا قاراڭ.

جىلىكار [جلى كار] (پ) 1) ئەمەلدارلىق. 2) تىزگىن.

جىم [جيم] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ نامى:

بۆلەكلەر زۇلم ھەددىن ئول ئىكەۋۈغە يەتكۈرە ئالماس،
جەفانىڭ «جىم» ى گەر كۆرۈ، ستەمنىڭ «سىن» ى قاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

جىماد [جماد] (ئە) «جەماد» قا قاراڭ.

جىمار [جمار] (ئە) مەيدە تاش (پارچە تاش).

جىن [جن] (ئە) جىن؛ پەرى، مالائىكە.

جىن ئەلالاسى — شاۋقۇن - سۈرەن:

قەسر ئۆزە تۇشتى جىن ئەلالاسى،
مېنى دىۋانە قىلدى سەۋداسى.
— نەۋايى.

جىنۇ بەشەر — جىن ۋە ئادەم.

جىنۇ مەلائىك — دىۋە ۋە پەرىشتە.

جىنان [جنان] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەت، جەننەتلەر:

مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېيتاي ھۆر جىنان يەتكۈلۈك ئېرۇر،
ھۆسنى ئىقلىمىدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى.
— موللا بىلال.

جىنان رەۋزەسى — جەننەت بېغى.

جىنان گۈلشەنى — «جىنان رەۋزەسى» گە قاراڭ.

جىنانۋەش [جنان وش] (ئە + پ) جەننەتكە ئوخشاش؛ باغقا ئوخشاش.

جىنس [جنس] (ئە) 1) تۈر، خىل:

خۇدا ھەر جىنس مەخلۇق ئەتتى پەيدا،
بىرىنى بىرگە ئانداق قىلدى شەيدا.
— خىرقەتى.

2) ئۇرۇق - ئايماق؛ جىنس. 3) رەخت، مال، كىيىملىك:

تۇھفەرلەكى يۇبەردى قەيسەرى رۇم،
بولسە جىنسى فەرەڭ دىباسى.
— نەۋايى.

بەشەر جىنسى — ئادەم جىنسى، ئىنسانىيەت.

جىنسى بەشەر — «بەشەر جىنسى» گە قاراڭ:

ۋەفا مەۋجۇت ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سىرىشتىدۇر تەغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.
— ئا. نىزارى.

جىنسى بەنى — «جىنسى ئىنسان» غا قاراڭ.

جىنسى تەير — قۇشلار تۈرى.

جىنسى ختا — پالاس تۈرى.

جىنسى زىبا — يىپەكتىن توقۇلغان رەخت؛ پالاس.

جىنسى مەخلۇقات — ھايۋانلار جىنسى.

جىنسى مور — ھاشارات تۈرى، چۈمۈلىلەر.

جىنسى ئىنسان — ئىنسانلار، ئادەملەر.

جىنسىيەت [جنسيت] (ئە) جىنسىيىيەت» كە قاراڭ.

جىنسىيىيەت [جنسييت] (ئە) ھەمجىنسلىق، جىنسداشلىق.

جىنن [جن] (ئە) «جىن» غا قاراڭ.

جىننۇ ئىنس — جىن ۋە ئىنسان.

جىنناھ [جناح] (ئە) «جەناھ» قا قاراڭ.

جىھات [جهات] (ئە) [بىرلىكى: جىھەت] 1) جەھەتلەر؛ تەرەپلەر. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، ئەسۋاب، ئەشيا:

ھەم نەقدىڭ ئۈچۈن ئەۋەزدۇر ئاتىم،
ھەم ئۆزگە جىھاتىڭغە جىھاتىم.
— نەۋايى.

3) دۆلەت؛ مال - مۈلۈك:

تۈنۈ كۈن تارتقانچە مالۇ جىھات،
تارتتى مېھماننى ئالىغە بات.
— نەۋايى.

4) بارلىق:

قالماسە ئالەم مەتائىدىن جىھات،
ئۆزگە نەۋئ ئولغاي ساڭا ئول دەم سىفات.
— نەۋايى.

جىھاد [جهاد] (ئە) دىن يولىدا ئۇرۇشۇش، دىن ئۈچۈن كۈرەش قىلىش.

جىھاد ئەيلەمەك — ئۇرۇشماق، جەڭ قىلماق.

جىھاد قىلماق — «جىھاد ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

رۇم مالىنى ئەيلەبان بەرباد،
ئەيلەر ئەھلى فەرەڭ بىرلە جىھاد.
— نەۋايى.

جىھاد كەمەرىن ئىجتىھاد بېلىگە باغلاماق — غەيرەت بىلەن جەڭ قىلماق، ئۇرۇشقا ئاتلانماق.

جىھاز [جهاز] (ئە) مال، ئەشيا، نەرسە. بۇيۇم؛ ئەسۋاب - ئۈسكۈنىلەر:

كىم يار ئاڭا ھۇش ئىلە خىرەددۇر،
مالىيۇ جىھازى بىئەددەدۇر.
— نەۋايى.

جىھەت [جهت] (ئه) [كۆپلۈكى: جىھات] سەۋەب، ۋەج؛ «جىھات» قا قاراڭ:

فەلەك سەككاكىغە بۇ كۈن قۇلۇڭ سەن دەر، جىھەت زاھىر،
تۈن ئاقشام ئىتلەرىڭ بىرلە ئوتتۇرمىش بىر زەمان، ئەي جان.
— سەككاكى.

جىھەت كۆرمەسلىك — سەۋەب، ۋەج تاپماسلىق.

جىۋار [جوار] (ئه) 1) يان؛ قاتار؛ ئەتراپ، يېقىن يەر؛ 2) قوشنا.

جىيفە [جيفه] (ئه) ھارام، ھارام ئۆلگەن ھايۋان:

چۇ سىفلەگەنج تاپار، مۇجىبى ھەلاكى ئېرۇر،
كى جىيفەدۇر مۇشۇك ئىلكىگە چۇن تۇشەر مەسلۇخ.
— نەۋايى.

2) مال - مۈلۈك، بايلىق.

چ

چابۇك [چابک] (پ) 1) چاققان، تېز، ئىلدام:
كېزەر ئېردى باقىپ ھەر پىشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تىشەۋەرنى.
— نەۋايى.

ئۇشبۇ سۆزلەرنى جىنەستە ئاڭلابان دەرھال كېلىپ،
چۇشتى چابۇك ئۇجمەنىڭ سىر راھىنى ئالدى كېلىپ.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) شوخ:
خىزمەت چاغىدۇر چابۇك ئول، ئەي قاسىدى دانا، بول بادىيە پەيما.
تاكاشىغەر ئۇلغۇنچە ساڭا مەنزىلۇ مەئۋا، كەز ئۆلكەۋۇ سەھرا.
— ئابدۇجېلىل داموللاھاجى.

چابۇك ئەندىشە — تېز پىكىر، ئۆتكۈر زېھىن.
چابۇك پا — ئايىغى چاققان، تېز؛ تېز يۈرەر.
چابۇك خىرام — «چابۇك پا» غا قاراڭ.
چابۇك خىز — تېز چاپار، چاققان.
چابۇك خەيال — پەملىك، پاراسەتلىك.
چابۇك دەست — چاققان، ئەپچىل.
چابۇك رەقەم — تېز يازار.
چابۇك رەقەم چەكمەك — تېز يازماق:
چۇ سەفھەگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نۇقۇلات سەترىدە چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

چابۇك رىكاب — «چابۇك سەۋار» غا قاراڭ.
چابۇك سەۋار — ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەنداز:
ئول بۇتى چابۇك سەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكرەتۇر،
تىترەگۇچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.

چابۇك سۇخەن — سۆزمەن.
چابۇك قەدەم — «چابۇك پا» غا قاراڭ.
چابۇك مەۋزۇن — خۇش پىچىم.
چابۇك ئولماق — تېز، چاققان بولماق:
چۇن بولدى ئىجازەت ماڭا ئول ھەزرەتى پىردىن، چابۇك ئولە قاچتىم،
ئانداقكى قەفەسدىن بوشۇغان مۇرغى خۇش ئاۋاز، يا بۇلبۇلى گويا.
— ئابدۇجېلىل داموللاھاجى.

چابۇكلۇق [چابک لوق] چاققانلىق، تېزلىك:
قەدى رۇھ ئافەتى چابۇكلۇق ئىچرە،
بېلى جان رىشتەسى نازۇكلۇق ئىچرە.
— نەۋايى.

چابۇن [چابون] پەردە.
چابۇن ئەتمەك — پەردىلىمەك، توسماق:
ناگاھ، ئۇكۇ چەكمەگەي دەبان ئۇن،
تۇمشۇغى ئېتىپ كۆزىنى چابۇن.
— نەۋايى.

چابۇن قىلماق — «چابۇن ئەتمەك» كە قاراڭ.
چاپ [چاپ] (پ) بېسىش؛ باسما.
چاپ ئەتمەك — باسماق.
چاپ قىلماق — «چاپ ئەتمەك» كە قاراڭ.
چاپار [چاپار] (پ) خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.
چاپان [چپان] چاپان، تون؛ جەندە:
ۋەيا كىيسەم چاپان قىلسام گەدالىق،
ئۇشۇنداغدا بولۇرمۇ ئاشنالىق.
— موللا فازىل.

چاپچى [چابجى] كىتاب باسقۇچى، باسما ئىشچىسى.
چاپخانە [چابخانە] (پ) باسمىخانا.
چادىر [چادر] (پ) چېدىر:
چىقىپ نېچۇككى قارا مەخمەلىنە چادىر ئارا،
بەرەھنە ياتسە بۇتى سىيمى پەيكەرى دىلدار.
— ئابدۇجېلىل داموللاھاجى.

چادىر شەب — چايشاپ.
چار [چار] (پ) «چەھار» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى، «چەھار» غا قاراڭ:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چار ئەناسىر — تۆت زات: سۇ، توپا، ئوت، ھاۋا:
قىبلەنى بىر بىلمەدىم ئالتە جەھەتتىن ھەنۇز،
چار ئەناسىر بىلەن ئاڭلاماغ ئەمرۇ مەھال.
— زەلىلى.

چار باغ — شەھەر سىرتىدىكى ھاۋالىق جاي، قورغانلىق

باغ:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بېۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

چارە [چاره] (پ) ئىلاج، تەدبىر:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

چارە ئەتمەك — ئىلاج قىلماق.
چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى.
چارە پەرداز — چارە قىلغۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە پەيۋەند — چارە تاپقۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە تاپماق — ئىلاجىنى قىلماق:
ھەۋس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغە كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

چارە خاھ — چارە ئىزدىگۈچى:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ:
«كى شەھزادە رەنجىگە بول چارە خاھ!»
— ئا. نىزارى.

چارە رەس — ئىلاج قىلغۇچى.
چارە ساز — چارە قىلغۇچى:
بۇلار رۇھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارە ساز.
— ئا. نىزارى.

چارە سەنج — چارە قىلغۇچى.
چارە سىگال — چارە كۆرگۈچى.
چارە كۇش — چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى، جان كۆيەر.
چارە نەما — چارە كۆرسەتكۈچى.

چارە جو [چارهجو] (پ) چارە ئىزدىگۈچى، ئىلاج تاپقۇچى.

چارەگەر [چارهكر] (پ) چارە كۆرگۈچى.

چار پارە [چار پاره] (پ) تۆت پارچە؛ يىرتىق.

چارچوب [چار چوب] (پ) كىشەك، رامكا.

چارسەد [چارصد] (پ) تۆت يۈز:
يەنە مۇجتەھىدلەر ئىبرۇر چار سەد،
كى ئاندا بولۇپ ئىنتىقالى جەسەد.
— ئا. نىزارى.

چارسۇ [چارسو] (پ) 1) تۆت بۇرجەكلىك. 2) تۆت كوچىنىڭ بىرلەشكەن جايى، تۆت كوچا ئاغزى.

چارگاھ [چاركاه] (پ) ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ بىرىنىڭ نامى:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئىبرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چارمىخ [چارميخ] (پ) گۇناھكارلارنى ئىككى قول ۋە ئىككى پۇتىنى باغلاپ ئازابلاش ئۈچۈن تۆت تەرەپكە قېقىلغان مىخ، قوزۇق.

چارىك [چاريك] قوشۇن، لەشكەر، ئەسكەر.

چارىيەك [چاريك] (پ) تۆتتىن بىر ئۈلۈش، چارەك.

چاسۇ [چاسو] (پ) «چارسۇ»غا قاراڭ:
دادام بىرلە ئانامغە چاسۇ ياغلىق،
قويۇپدۇر ئۆزگەگە يانچۇقغە چاغلىق.
— موللا نىياز.

چاش [چاش] (پ) «چاشت»قا قاراڭ:
پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

چاشت [چاشت] (پ) چۈش ۋاقتى:
چاشت بولۇپ ئەردى باۋەر خۇدا،
بولدى نەمايان سەۋادى نىيا.
— زەلىلى.

چاشتگاھ [چاشتكاه] (پ) چۈشكىچە بولغان ۋاقىت.

چاشگاھ [چاشكاه] (پ) «چاشتگاھ»قا قاراڭ:
نەسىب بولۇپ ئەردى مەگەر چاشگاھ،
بولدى زىياد ھەممەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

چاشنى [چاشنى] (پ) 1) لەززەت، تەم:
سۇھبەتى پىرى مۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەڭدۇر.
— زەلىلى.

2) بەھرە:
دىماغىم چاشنىئى تاپمادى فەريادى بۇلبۇلدىن،
چەدىسى خەتتۇ خالىڭ قىلمادىم يا ھەرفى كاكۇلدىن.
— زەلىلى.

چاغىر [چاغر] مەي، شاراب:
بەڭۇ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالدىدا قويۇپ كوزە.
— موللا قۇربان.

چاقىر [چاقير] «چاغىر»غا قاراڭ.

چاقىلماق [چاقيلماق] ئۇت ئالماق، يانماق؛ ئۇرۇلماق،

چېقىلماق:
چاقىلۇر ئېركەن سىنىڭ ئىشقىڭ ئوتى ئاھىم بىلە،
كىرلەسەم جان ئىچرە سىررىڭنى كۆزۈم ياشى چاقار.
— ھافىز خارەزمى.

چاقىن [چاقين] چاقماق، چېقىن:
چاقىن ھەرياندىن ئولغاچ بولسە يەردىن تافەلەك زاھىر،
تەجەللى شەۋقىدىن ئارىفغە خىلۋەت مەسكەنى جانان.
— ناقىس.

چاك [چاك] (پ) 1) يىرتىق، يېرىق، چاك:
ئۆرۈبان خەنجەرى غەم كۆكسىگە چاك،
قىلىبان ياقاسىدىن تا ئېتەك چاك.
— موللا فازىل.

2) يارا، جاراھەت:
ھەيئەتتە چۇ قىلسە سەيرى ئەفلاك،
بۇ رەيھان سىينەسىن ئېتەر چاك.
— ئابدۇجېلىل داموللاھاجى.

چاك ئەتمەك — 1) يارماق، تىلماق:
قاش ئاتىپ قوزەھ ياسىن، تەگدى تىيىرى مىژگانى،
چاك ئېتىپ تىلىپ باغرىم تاپمادىم چى دەرمانى.
— شەھىدى.

2) چاك قىلماق، يىرتماق. 3) ئاچماق، كولىماق.
چاك ئەيلەمەك — «چاك ئەتمەك» كە قاراڭ:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۇكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەنجەرى ھىجران ھۇجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

چاك ئېرمەك — چاك بولماق، يىرتىلماق:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۈمىز غەمناك ئېرۇر،
گۇل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىندىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

چاكەر [چاكر] (پ) خىزمەتكار، چاكار:
بۇ سوفىيانى رىيايىلاردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندان دەردى نۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

چاكەر بولماق — خىزمەتچى بولماق:
بۇ يەڭلىغ كۇن ماڭا بولسە مۇيەسسەر،
ماڭا فەتھى زەفەر بولغايلا چاكەر.
— موللا فازىل.

چاكەران [چاكران] (پ) [بىرلىكى: چاكەر] خىزمەتكارلار:
كەربەلادۇر چاكەرانى ئالى مەرۋان قايداسەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سەۋارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

چاك - چاك [چاك چاك] (پ) تىلىم - تىلىم.
چاك - چاك ئەتمەك — تىلىم - تىلىم قىلماق.
چاكلىغ [چاكليغ] يارا، يارىلانغان.
چاڭگال [چنكال] «چەڭگال» غا قاراڭ:
چاڭگالى غەمزەڭگە رەۋان جانىم قۇشى بولغاي ئەسىر،
كۆزۈڭنى باز ئەتكەن ئارا كىم ھەملەئى بار ئەتكەسەن.
— ھافىز خارەزمى.

چال [چال] (پ) خەندەك، ئورەك.
چالاب [چالاب] (پ) سۇ ئورىكى.
چالاك [چالاك] (پ) 1) چاققان، تېز:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.
— موللا فازىل.

2) كىلىشكەن، خۇشبۇي:
مەن پاك نەزەر بىرلە ئۇشۇل پاكنى سەۋدۇم،
غەمزە بىلە جان ئالغۇچى چالاكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

چالاك ئەيلەمەك — چاققانلىق قىلماق؛ شوخلۇق قىلماق:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۈم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

چالماق [چالماق] 1) باغلىماق، تاقىماق. 2) ئورماق، يىقىتماق:
ساڭا نە بولدى بۇ نە ھالغە قالدىڭ،
مېنى باغرىم بىلەن توفراققە چالدىڭ.
— موللا فازىل.

3) چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چالماق.
چالىغ [چاليغ] (پ) يۈگۈرۈك، تېز؛ ئۆتكۈر.
چام [چام] مۆلچەر، قىياس؛ كۇچ، ماجال؛ قەدەم، باسقۇچ.
چاھ [چاه] (پ) 1) قۇدۇق:
تەشنەلىك قالمادى لەبىڭ شورماي،
نى شەرابۇ نەچاھى زەمزەمدە.
— زەلىلى.

2) ئورا، يەر ئاستى گەمە:
ھەمە ھاسىلىڭنى تىقىپ چاھغە،
تۇرۇپسەن بەھاسىن تىلەپ ئاھغە.
— غەرىبى.

3) زىندان:

باش چېكەرسەن تا فەلەككە خەلقنىڭ ئىكرامىدىن،
ئەي ھەماقەت پىشە، ئەمدى مۇستەئىددى چاھ بول.

— ناقىس.

چاھغە سالماق — قۇدۇققا تاشلىماق؛ غەم - قايغۇغا سالماق:

ئەتقىيا زۆھدنى رىياغا سالىپ،
تائەتىنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.

— موللا قۇربان.

چاھى زەقەن — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى:

زۇلفۇڭ كەمەندى بەند ئېتەرگەر زال بولسۇن ۋەر پىژەن،
كىم قىلدى يوق ئىشق ئەھلىدىن يۈزمىڭنى ئۇل چاھى زەقەن.

— ناقىس.

چاھى زەنەخدان — كۆلگەندە يۈزدە ھاسىل بولىدىغان زىناق:

مېنى ئاشۇفتەيۇ مەجنۇن قىلۇر زۇلفى پەرىشانىڭ،
كۆڭۈلنى ھەم سالۇر زىندانغە ئۇل چ   ھى زەنەخدانىڭ.

— ھافىز خارەزمى.

چاۋۇش [چاوش] (پ) 1) ھۆدەيچى (ئەرز ئېيتقۇچىلارنى شاھقا مەلۇم قىلغۇچى ئوردا ئەمەلدارى). 2) ئىشىك ئاغىسى، قاراۋۇل:

كارۋان مەنزىلگە يەتتى، كەلمەدى باڭى جەرەس،
ئەي زەلىلى، بىخەبەرسەن كەتتى چاۋۇشى كېچە.

— زەلىلى.

چاي [چاى] چاي.

چاي جۇش — قايناق، قىزىق چاي:

بۇ شىۋەنى مەئزۇز تۇت، ئەي يار نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمابى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئۇل ھەيبى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چاي جۇش چىلىم.

— ئەرشى.

چەپ [چپ] (پ) سول؛ تەتۈر، كاج.

چەپۇ راست — سول ۋە ئوڭ، سولغا ۋە ئوڭغا.

چەپەر [چپر] (پ) «چاپار»غا قاراڭ:

چەپەر سەييارەسى سەۋۋاقى يۈرگىل ئۆيلە سۈرگەتتە،
كى سەيرىڭنى كۆرۈپ بادى سەبا قالسۇن خىجالەتتە.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

چەتر [چتر] (پ) 1) چېدىر:

نوزۇل ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت.

— ئا. نىزارى.

2) سايىۋەن:

چۇ زەرب تىغى بىرلە تەنىم ئۆزرە سەتر،
يۈزۈمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر.

— ئا. نىزارى.

چەترى سىياھ — قاراڭغۇلۇق؛ بەختسىزلىك:

گۇنبەزى گەردۇن سەۋاد كىم دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئەرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.

— ئەرشى.

چەترى شاھ — بەختلىك:

يار ھۇسنى پەرتەۋى تۇشكەچ كۆڭۈلدۇر چەترى شاھ،
جىلۋە قىلماڭ كېچەلەر ئەمدى ماڭا، ئەي چېھرى ماھ.

— ناقىس.

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي.

چەرا [چرا] (پ) ئوتلاق، يايلاق.

چەراغ [چراغ] (پ) چىراغ؛ نۇر، يورۇقلۇق.

چەراغان [چراغان] (پ) «چىراغان»غا قاراڭ:

زەلىلى تەلبەگە ئالەم قاراڭغۇ بولسا غەم يەرمۇ،
چەراغان ئەيلەدى ئالەمنى گويا داغى ھىجرانىم.

— زەلىلى.

چەراكىم [چراكيم] (پ) شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى:

چۇ فەرھاد كۆڭلى مۇشەۋۋەش ئىدى،
چەراكىم ۋۇجۇدىدا ئاتەش ئىدى.

— ئا. نىزارى.

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.

— ئا. نىزارى.

چەراگاھ [چراكاه] (پ) يايلاق، ئوتلاق.

چەرب [چرب] (پ) 1) ماي.

چەربى بادام — بادام مېيى:

كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.

— ئا. نىزارى.

2) چېچەن، ئۇستا.

چەرب دەست — چەبدەس، چاققان؛ ئۇستا.

چەرب زەبان — تىلى ياغلىما؛ سۆزمەن؛ شېرىن سۆز.

چەرخ [چرخ] (پ) 1) چاق 2) ئايلىنىش:

ئەي فەلەك، چەرخىڭ بۇزۇق، كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى،
مەيلى بارۇ مەيلى يوققە ئىنتىزار قىلدىڭ مېنى.

— شەھىدى.

3) كۆچمە: ئاسمان، پەلەك، كۆك. 4) كۆچمە: زامان، دەۋر:

بۇ يەڭلىغ ئېرۇر چەرخنىڭ قىلمىشى،
ۋەفاسىز ئېرۇر دەھر گەردۇن ئىشى.

— ئا. نىزارى.

5) كۆچمە. تەقدىر، تەلەي، بەخت:
چۈن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مېھرىن كۆردىكىم،
كويى گەردىن سۈرمە ئەيلەپ، ئەرشى، كۆزۈڭنى يارۇت.
— ئەرشى.

چەرخ ئاسا — چاقسىمان؛ ئاسماندەك.
چەرخ ئاشىيان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
چەرخ ئەتمەك — ئايلانماق.
چەرخ ئەيلەمەك — «چەرخ ئەتمەك» كە قاراڭ.
چەرخ دەبىرى — مىركۇرىي يۇلتۇزى.
چەرخ دەۋايىرى — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
چەرخ دەۋران — تەلەينىڭ قايتا كېلىشى:
تۇتاشتى ۋۇجۇدىغە ھىرمان ئوتى،
نە ھىرمان ئوتى، چەرخ دەۋران ئوتى.
— ئا. نىزارى.

چەرخ فەرسا — كۆككە تۇتاشقان، ئەڭ يۇقىرى.
چەرخ قەۋسى — ئۇپۇق.
چەرخ ئۇرماق — ئايلانماق:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فىدەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پەركار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

چەرخى ئەتلەس — ئاسمان، كۆك
چەرخى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان:
ئەگەرچە چەرخى ئەخزەر باشىغە خۇرشىد تاج ئولدى،
ئىبرور مۇھتاج باشىن چەرخ ئىتىپ خۇرى تەجەللىغە.
— ناقىس.

چەرخى ئەرشا — ئاسمان سۆيەر.
چەرخى ئەنجۇم — يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى.
چەرخى ئەئزەم — بۈيۈك ئاسمان.
چەرخى ئەئلا — ئەڭ ئېگىز ئاسمان.
چەرخى بەرىن — ئېگىز ئاسمان:
زەلىلى، بىسەرۇ سامانلىغىڭنى سورماغىل مەندىن،
ساڭا مەئلۇم ئەمەسمۇ گەردىشى چەرخى بەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا ئالەم.
چەرخى پابەرجا — قىمىرلىماس ئاسمان:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۈن چەرخى پابەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

چەرخى پەيما — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى پەيمەي — «چەرخى پەيما» غا قاراڭ.
چەرخى پۇرفەن — ھىيلىگەر دۇنيا، مەككار دۇنيا.
چەرخى پىر — كونا دۇنيا.

چەرخى دۇن — تەتۈر ئايلانغۇچى؛ پەسكەش پەلەك.
چەرخى زالىم — زالىم پەلەك، كاج تەقدىر:
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ھالىم،
نى قىلدى ماڭا بۇ چەرخى زالىم.
— موللا نىياز.

چەرخى رەفىئ — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى كەجرەفتار — تەتۈر ئايلانغۇچى پەلەك:
ئەي ھۇۋەيدا، بولما گول بۇ چەرخى كەجرەفتارغە،
لەھزەدە يۈز شىيۋەلەر بۇنياد ئەتتۇردى فەلەك.
— ھۇۋەيدا.

چەرخى كەيۋان — زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ زاھىر بولۇشى:
ئەئجۇبەئى ئىلاھى كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

چەرخى كۇھەن — كونا دۇنيا.
چەرخى گەردان — پەلەك چاقى، تەقدىر:
چۇ تىترەپ تېنى بىدىلى زان كەبى،
باشى ئايلانىپ چەرخى گەردان كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى گەردۇن — «چەرخى گەردان» غا قاراڭ:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نە گەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى مەككار — ھىيلىگەر پەلەك:
چەرخى مەككار ھىيلەسىدىنكىم كىنايەت ئەيلەيىن،
ئەھلى ئالەمدىن نەچە تەئرىف شىكايەت ئەيلەيىن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

چەرخى مۇخالىف — تەتۈر پەلەك.
چەرخى مۇدەۋۋەر — توختىماي ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك.
چەرخى مۇقەۋۋەس — يايغا ئوخشاش پەلەك.
چەرخى مۇلايىب — ئويناشقۇچى، نەيرەڭۋاز پەلەك.
چەرخى نىگۇن — تەتۈر پەلەك؛ تەلەيسىزلىك:
ئۆزىدە سەرگەشتە ئەيلەپ دەھر ئارا چەرخى نىگۇن،
ۋەھشى قىلغان ئېردى كۆڭلۈمنى بەلىيەت تاغىدا.
— ئا. نىزارى.

چەرخى نىلگۇن — كۆك ئاسمان.
چەرخى نىلۇفەر — نىلۇپەر ئاسمان.
چەرخى ۋاژگۇن — تەتۈر پەلەك، كاج پەلەك:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانى سەرەفراز ئەيلەبان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

چەرخاب [چرخاب] (پ) 1) قايىنام. 2) سۇ تۈگمىنى.

چەرخپەرۋاز [چرخ فرواز] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، پەرۋاز قىلغۇچى.

چەرخزەن [چرخ زن] (پ) ئۇسسۇلچى.

چەرخمانەند [چرخ مانند] (پ) ئاسمان كەبى.

چەرخۋار [چرخ وار] (پ) ئاسماندەك.

چەرخۋەش [چرخوش] (پ) ئاسماندەك كاتتا.

چەرگە [جر كه] (پ) دائىرە، ھالقا؛ گۇرۇھ، توپ.

چەرگە بولماق — توپ بولماق، قىسىلماق:

ئول ئاغرىق سەندە ئېرمىش بىزدە بولدى،
يۈرەك باغرىم تامامى چەرگە بولدى.

— موللا فازىل.

چەرگەر [چركر] (پ) چالغۇچى، سازەندە.

چەرم [چرم] (پ) 1) چەم:

بەقەدر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشىڭ،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشىڭ.

— غەرىبى.

2) تېرە:

باسماغاچ ياتقان كۆڭۈللەرنى يولۇڭدا قامەتىڭ،
بولدى بۇ چەرمىغە ئىككى كاكۇلۇڭدىن دەررەسى.

— ناقىس.

چەرمىن [چرمين] (پ) چەمدىن تىكىلگەن.

چەرىك [چريك] (پ) ئەسكەر؛ قوشۇن.

چەشم [چشم] (پ) كۆز:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغە كىرپىكىڭ خەيكلى سىپاھىدۇر.

— گۇمنام.

چەشم باز — كۆز ئوينانقۇچى:

نەزەر قىلغىل، تەقى ھالىمنى بىلگىل،
ساڭا ئوخشاش چۇ يوقدۇر چەشم بازى.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمۇ ئەبرۇ — كۆز ـ قاش:

نەزەرغە كەلتۇرۇر جانىنى ھافىز،
ئىشارەت ئەيلەسە ئول چەشمۇ ئەبرۇ.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمى خۇن فىشان — كۆزدىن قان ئېقىش؛ قان تېمىش:

كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلمىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.

— ئەرشى.

چەشمى گىريان — يىغلىغان كۆز، دائىم يىغلايدىغان كۆز.

چەشمەئى ھۆسن — گۈزەل، چىرايلىق كۆز:

چەشمەئى ھۆسنۈڭدىن، ئەي جان، قەترەئى نۇش ئەتكەلى،
خىزر يەڭلىغ ئالەم ئىچرە زىندەدۇر ئايۇ قۇياش.

— ھافىز خارەزمى.

زەھرى چەشم — يامان كۆز بىلەن قاراش.

چەشمە [چشمه] (پ) بۇلاق:

تاغۇ تىزنىڭ سۈيى كېتىپ نارى،
چەشمەلەردىن سۇھەم ئەمەس جارى.

— موللا قۇربان.

چەشمە سار — بۇلاقلار كۆپ بولغان جاي:

چەشمە سارى مەشرەبىڭ ھەريان قىلۇر تۈرلۈك زۇھۇر،
ئۆزلۈكىدىن كۆكتە كەۋسەر، يەر ئۈزە زەمزەم ئەمەس.

— ئەرشى

چەشمە سۇ — بۇلاق سۈيى:

رەياھىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۈيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.

— ئا. نىزارى.

چەشمەئى دەرد — دەرد ـ ئەلەم بۇلىقى.

چەشمەئى زىندەگانىي — ھاياتبەخش بۇلاق.

چەشمەئى مېھر — قۇياش، ئاپتاپ.

چەشمەئى ھەيات — ھايات بۇلىقى.

چەشمەئى ھەيۋان — تىرىكلىك بۇلىقى، ئابىھايات.

چەشمە يەڭلىغ — بۇلاققا ئوخشاش، بۇلاقتەك:

ئەمرى سەرەندىب ئىشىتتى سۆزىن،
قىلىپ چەشمە يەڭلىغكى ئىككى كۆزىن.

— ئا. نىزارى.

چەشمە نەۋبەھار — ياشلىق بۇلىقى:

چەشمە نەۋبەھارىڭغە مەن نە دەپ بەھا ئايتاي،
لەبلەرىڭ قىزىلگۈلدەك ئابدانە رۇممانى.

— شەھىدى.

كۆز چەشمەسى — كۆز بۇلىقى، كۆز يېشى:

بەلابى ئىشقىدىن بولدى كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا،
ئەلىفتەك قەددىم ئول دەريانىڭ ئىچرە كۆرۈنۈر يەكتا.

— ھافىز خارەزمى.

چەشم بەند [جشم بند] (پ) كۆز باغلىغۇچى.

چەشمخانە [چشم خانه] (پ) كۆز چانىقى، چاناق.

چەشن [چشن] (پ) تەنتەنىلىك يىغىلىش، بەزم.

چەشن تۈزمەك — بەزمە قۇرماق.

چەغانە [چغانه] (پ) ساپايى:

دەرياۋۇ كۇھ دەشتى جۇنۇت ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەگى ھەمدەمى چەك، چەغانەدۇر.

— زەلىلى.

چەغرە [چغر] (پ) خەۋەرچى، ئۇقتۇرغۇچى:
نە ئىمامى شەھر بولدۇم نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەچۇ سۇفىئى رىيابى نەقەلەندەران نۇكرە.

— زەلىلى.

چەك I [چك] (پ) تامچە، قەترە.

چەك II [چك] (پ) ئىڭەك، مەڭز:
سەن بولماساڭ جەننەت ئاراكىم ئارزۇ قىلغاي ئانى،
ھۇسنۇڭ چەكى ئاچىلمەسە ھەرگۇلكى بار بولغاي خەزان.

— ناقىس.

چەكمەك [چيكماك] 1) تارتماق، باشتىن كەچۇرمەك:
زەۋق ئىتىپ جەبرۇ جەفاسىن جان بىلە چەككەي ئىدىم،
ياد قىلسە گاھى گەھ يارى جەفاكارىم مىنى.

— ھافىز خارەزمى.

2) تارتماق، ئۇرماق:
چەككىل قىلىچىڭنى تەقى مەن خەستەنى چاپغىل،
سەنسىز چۇ تىرىلمەك ماڭا ئەسرى قارا قىندۇر.

— ھافىز خارەزمى.

3) تىكىپ، سىزىپ، ئويۇپ، بېزىمەك:
چۇ سۆز ۋادىسىغە سۇرۇپ رەخشىنى،
قەلەم گامى بىرلە چېكىپ نەقشىنى.

— ئا. نىزارى.

4) قىلماق، ئەتمەك:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.

— ئەرشى.

5) چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۇپ تۇرفە ئىشكەنجىنى.

— ئا. نىزارى.

6) ياسىماق، تەييارلىماق:
چۇ بىرلەمئە قەۋسى قۇزەھ چەكتى ياي،
تۇلۇئ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.

— ئا. نىزارى.

7) سۆزلىمەك:
يۇرۇبان چېكىپ ئاغزىدا ئەلفىراق،
نىگارى ئۇچۇن تارتىبان ئىشتىياق.

— ئا. نىزارى.

ئاھ **چەكمەك** — ئاھ ئۇرماق:
چېكىپ ئول زەمان ھەر بىرى ئوتلۇغ ئاھ،
كى بىخۇد يىقىلدى بولۇپ خاكى راھ.

— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد **چەكمەك** — سوغۇق، ئاچچىق ئاھ ئۇرماق:
كى شەھزادە قانتىق چېكىپ ئاھى سەرد،
دىدى: «دۇشمەن ئىرمەس، ئىرۇر شىرى مەرد.»

— ئا. نىزارى.

ئەفغان **چەكمەك** — پىغان قىلماق، نالە قىلماق:
ئەجەب نۇكتەكەر بىرلە ئەفغان چېكىپ،
ئۇرۇپ باشىغە دەردى ھىجران چېكىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلەم **چەكمەك** — ئەلەم تارتماق.

پەركار **چەكمەك** — دائىرىسىنى سىزماق، بەلگىلىمەك:
نە قەريە يوقكى سەۋادىدا سۇرمەدىڭ مەركەب،
نە شەھر يوقكى مەدارىدا چەكمەدىڭ پەركار.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

تىغ **چەكمەك** — تىغ تارتماق، تىغ ئۇرماق.

تىل **چەكمەك** — سۆزلىمەك:
تۇرۇپ بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جەھان ۋاقىئاتىن قىلىپ قالۇ قىل.

— ئا. نىزارى.

جام **چەكمەك** — ئىچكۈلۈك ئىچمەك، مەي ئىچمەك:
ھەمول زار فەرھاد فەرخۇندە فام،
چېكىپ يار يادى بىلە نەچچە جام.

— ئا. نىزارى.

رەقەم **چەكمەك** — يازماق، پۈتمەك:
رىۋايات نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۇرۇپدۇر قەلەم.

— ئا. نىزارى.

ساز **چەكمەك** — ساز چالماق.

سەلا **چەكمەك** — چاقىرماق، دەۋەت قىلماق.

سىپاھ **چەكمەك** — ئەسكەر تارتماق.

سىتەم **چەكمەك** — زۇلۇم كۆرمەك، ئېزىلمەك.

فىراق **چەكمەك** — ئايرىلىش، جۇدالىق دەردىنى تارتماق:
ئۇرۇپ ئاھ لەيلى چېكىبان فىراق،
مۇھەببەت نەۋاسىغە سالدى قۇلاق.

— ئا. نىزارى.

فىغان **چەكمەك** — زارلانماق، ئىڭرىماق:
ئول ئىتدەك بەياباندا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پويە ئول سارى بولمىش ئەيان.

— ئا. نىزارى.

قول **چەكمەك** — قولىنى تۇتماق؛ قوللىماق:

قول بەردى ئىنايەت بىلە ئەمدى ماڭا جانان،
گويا ئۆزىنە چەكدى قولىن لۇتق ئىلە سۇلتان.

— هافىز خارەزمى.

قۇللاب چەكمەك — بەند قىلماق، باغلىماق.

نالە چەكمەك — نالە قىلماق، ئاھ ئۇرماق:

فىغان بىرلە نالە چېكەر ھەمدەمى،
مۇشۇ ھەم چىقار چۇن سەدايۇ دەمى.

— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:

دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كەلام،
چۇ مەسئۇد دىماغىغە يەتتى مەشام.

— ئا. نىزارى.

ئۈن چەكمەك — ئاۋاز چىقارماق، ئۈن چىقارماق؛ نالە قىلماق، يىغلىماق:

دېدى قىز: «تەۋەھھۇم بىلە چەكمە ئۈن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاڭا تۆرت كۈن!»

— ئا. نىزارى.

ئىشتىياق چەكمەك — سېغىنماق:

چىقىپ تۈندە لەيلى چېكىپ ئىشتىياق،
سەدا جانىبىغەكى قويدى ئاياق.

— ئا. نىزارى.

چەڭ I ［ چنک ］ (پ) ئۇيغۇر سوقما تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، چاڭ:

گۈلىستان بولۇبان غۇنچە دىلتەڭ،
سەداغا كەلدىلەر قانۇن ئىلە چەڭ.

— موللا فازىل.

چەڭ زۇلفى — چاڭ تارى.

چەڭ II ［ چنک ］ (پ) چاڭگال، قول پەنجىسى.

چەلپەك ［ چلپك ］ (پ) سۇت، ماي بىلەن تەييارلانغان نان.

چەلچەلە ［ چلچلە ］ (پ) قارلىغاچ:

چەلچەلە كۆڭلۈڭدە ئولتۇردۇڭ خەلايىق بىلمەدى،
ئافتابى ماھى ئەختەر يا گۇۋاھىڭدۇر سىېنىڭ.

— زەلىلى.

چەلىپا ［ چليپا ］ (پ) بۇت؛ خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس بەلگىسى، كرېست.

چەم ［ چم ］ (پ) تۆكۈلگەن؛ چۇۋۇلغان:

ھىچ تەبىب كەلمەدى باشىم ئۆزە بەرادەران،
سۇرەتى چەم موي ئېرۇر رەنج چېكىپ ئەلەددەۋام.

— زەلىلى.

چەمەن ［ چمن ］ (پ) گۈللۈك، باغ، چىمەن، ئوتلاق:

ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن سارى بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.

— ئەرشى.

فەسلى گۈل يەتمىش چەمەندە بۇلبۇل ئەيلەر زەمزەمە،
رەقس قىل، ناقىسكى بۇدۇر نەغمەئى زەۋقى ۋىسال.

— ناقىس.

چەمەنزار ［ چمن زار ］ (پ) ئوتلاق، چىمەنلىك، يېشىللىق:

ئايا غۇنچە، كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.

— ئا. نىزارى.

چەمبەر ［ چمبر ］ (پ) دۈگىلەك، ھالقا، چەمبەر، گەردىش.

چەمبەرە ［ چمبرە ］ (پ) چەمبەرسىمان.

چەمدان ［ چمدان ］ (پ) كىيىم ساندۇقى، تېرە ساندۇق، چامادان.

چەند ［ چند ］ (پ) 1) بىرئاز. 2) بىرقانچە، بىرنەچچە:

قىلۇر جانىۋارنىڭ تەنى ئىچرە بەند،
ئۆزى ئۆلمەس ھەرگىز زەخم ئەتسە چەند.

— ئا. نىزارى.

3) بۆلۈم.
4) قاچان:

ھەر چەند ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلامەن داد،
دادىمغە قەنى يەتكەنىڭ، ئەي زالمۇ بىداد.

— زەلىلى.

چەند ھەزار — نەچچە مىڭ:

بارغۇسى ئەھلى زەمان ئەيياملاردا چەند ھەزار،
يولغە سالسە قۇۋۋەتى بولسە كېمە يولدىن ئازار.

— ئابدۇقادىر داموللام.

ئەگەر چەند — گەرچە:

ئەگەر چەندىكى بولسامۇ سەبەبدىن ئافەرىنەندە،
ۋەلېك خەلق ئەتكۈچى سەن ـ سەن بېرىپ جاننى نەھىس تەندە.

— شەھىدى.

روز چەند — بىرنەچچە كۈن:

قىلىپ ئېردىم ئانىكى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.

— ئا. نىزارى.

ھەر چەند — گەرچە:

خوشلامام ئەغيارلار ھەرچەندە قىلسا ئىززەتىم،
جاھىلان سۆز قىلسالار تاپماس قولاقدە لەززەتىم.

— شەھىدى.

چەندان ［ چندان ］ (پ) 1) كۆپلىگەن، نۇرغۇن:

مېنىڭ بىرلە چەندان لىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) بىرقانچە قېتىم، كۆپلەپ:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
«قىيامەتغىچە يوقتۇر ئاڭا خەندان».
— موللا فازىل.

3) ھەسسە، باراۋەر:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۈز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

چەھ [چه] (پ) «چاھ»قا قاراڭ:
كىرپىكلەرىڭ چەھلەر قازار، گويا كۆڭۈللەرگە ياسار،
غەمدىن قۇتۇلماي ئولگەلى، ئەي ماھۋەش، بەيتۇل - ھەزەن.
— ناقىس.

چەھى غەبغەب — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى، زىناق:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھېچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۇسۇفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

چەھار [چهار] (پ) تۆت.

چەھار **داڭ** — ئالتىدىن تۆت ھەسسە.

چەھار **يار** — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى تۆت خەلىپە: ئەبۇبەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى:
يا رەب مۇھەممەد ھۆرمەتى ھەم چەھاريارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

چەھار **ياك** — تۆتتىن بىر.

چەھارپا [چهارپا] (پ) چارۋا.

چەھارۇم [چهارم] (پ) تۆتىنچى:
شەمسى چەھارۇم ئاسمان داغ ئولۇبان خىجىل ھەنوز،
رۇيى زەمىندە ئۇنگەلى سەبزۇ لالەزار ئىشق.
— زەلىلى.

چەۋرۇلمەك [چورولماك] چۆرۈلمەك، ئايلانماق:
فارىغ ئولسە ئالتەدىن مەردانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئوڭۇ خاھى سول چەۋرۇلسە گەر يەتتى فەلەك.
— ئەرشى.

چەۋكان [چو كان] «جەۋان»غا قاراڭ:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بوتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۈچۈن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

چەۋگان [چوكان] (پ) 1) ئاتلىق ئوينايدىغان توپ (گوي) نى دومىلىتىدىغان ۋە توختىتىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق:
مەيداندا قىلسۇن گوي دەپ باشىمنى قىلدىم خاكى رەھ،
ئىلكىڭگە ئالساڭ نې بولۇر چەۋگانۇ گويئەندازنى.
— ناقىس.

2) ئات توپى ئويۇنى.

چوب [چوب] (پ) ياغاچ، تاياق:
غەزەب قىلدى مەسئود نىگەھبانغە كۆپ،
قىساسىغە ئاندىن تۇتۇپ ئۇردى چوب.
— ئا. نىزارى.

چوبان [چوبان] (پ) «چوپان» غا قاراڭ.

چوبدار [چوبدار] (پ) 1) تاياق تۇتقۇچى، توقماقچى:
جۇنۇندىن يەتتە ئەزا لەشكەرى غەمنىڭ ھىسارىدۇر،
بەلى ھەر ئۇستىخانىم ئىشق ئېلىنىڭ چوبدارىدۇر.
— زەلىلى.

2) پادىچى.

چوبدەست [چوب دست] (پ) ھاسا، تاياق.

چوبەك [چوبك] (پ) تاياقچە؛ چىۋىق.

چوبىن [چوبين] (پ) ياغاچ، تاياق.

چوپان [چوپان] (پ) قوي باققۇچى، مالچى، پادىچى:
مەنىڭ قىلدى زەكاتىنى چوپانلار،
ئۆشرەنى ھەم ئۇنۇتتى دېھقانلار.
— موللا قۇربان.

چوق [چوق] تولا، كۆپ.

چۇ [چو] (پ) «چۇن»نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۈملە بېشىدا «چۈنكى، شۇڭا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۇلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

2) جۈملە بېشىدا: «شۇئان، شۇ چاغ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ دەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

3) ئىككى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرى ئارىسىدا «كى» باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ:
بۇ مۇنچە توق بولغانىنى چو قىلدى سۇنئى بارى بار،
بۇ قۇدرەتنى كۆرۈپ ھەق ھەزرەتىندىن كارۇبار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

4) كېيىنكى جۈملىنى ئالدىنقى جۈملىنىڭ بېقىندى جۈملىسىگە ئايلاندۇرىدۇ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،

چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.

5) بەزى سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «…تەك، دەك» قوشۇمچىسى ۋە «كەبى، ئوخشاش» تىركەلمىلىرى رولىدا كېلىدۇ:
ئالىپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۇرۇپ نەچچە خادىم چۇ كۆك ئەختەرى.
— ئا. نىزارى.

چۇجۇق [چۇجق] تاتلىق، شېرىن، سەرخۇش:
كۇندۇزى ھەم كۆڭلۇم چۇجۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزۇم ئاچۇقدۇر.
— موللا نىياز.

چۇست [چست] (پ) 1) تېز، چاققان:
كېلىپ چۇست فەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

چۇست دەست — چاققان.
چوستى چابۇك — چاققان، ئەپچىل.
2) تەييار، ھازىرلاندى.
چۇست ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
بۇ خۇشتانچ جابدۇقىنى ئەيلەدى چۇست،
بەنى ئۇزرا سارى بەل باغلادى رۇست.
— موللا فازىل.

3) مەھكەم، پۇختا.
چۇست ئەتمەك — مەھكەملىمەك.

چۇغز [چغز] (پ) 1) ھۇۋقۇش، بايقۇش:
نالەئى بۇلبۇل جۇداۋۇ نەئرەئى ئاۋازە چۇغز،
ۋائىزا، سەن قايداۋۇ تەرزى كەلامى ئاشقان.
— زەلىلى.

2) يامانلىق، ئاپەت:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۇم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

چۇغزى يەڭلىغ — بايقۇشتەك:
چىقاردى غەرىبنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۇغزى يەڭلىغ باشىغە چوقۇپ.
— ئا. نىزارى.

چۇغۇل [چغول] غەيۋەتچى، ئىغۋاگەر.
چۇقەھ [چوقە] چوققا؛ دۆۋە:
كۆردى كۆزۇمكىم مىنىڭ نەچچە قۇرۇغان چۇقەھ،
خەت كەبى پەيدا ئىكەن جەبھەسى ئۆزرە رەقەم.
— ناقىس.

چۇلغاشماق [چولغاشماق] ئارىلاش يىغىلماق، چۇلغاشماق:
چۇلغاشىپ بىر ئۆيىگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە - ناۋالار ھەم.
— موللا قۇربان.

چۇن [چون] (پ) 1) ئوخشاش، كەبى:
قاشىمدە تۇرۇپدۇركى بىر نەۋ جەۋان،
بولۇپ خەۋف بىرلە يۇزۇم چۇن سامان.
— ئا. نىزارى.

2) چۇنكى:
بىگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

3) شۇ چاغ، ۋاقتىكى:
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن ماڭا بېشارەت قىلدى.
نەزم قىل دەپ ھەم ئايدى،
تۇركى تىلگە دېدىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

5) ئۇنداقتا:
قىرانى سەئد بولغاي ئاشىق ئۇچۇن،
يۇزۇڭ چۇن ماھۇ قاشىڭدۇر تارازۇ.
— ھافىز خارەزمى.

چۇنۇ چەرا — 1) ئۇزۇلمەس دەتالاش، بەس - مۇنازىرە:
ھەر قوپال باشسىز ئېرۇر قوپمىش نىفاقۇ ماجەرا،
تۇتسە مەھكەم بىر ئۇلۇغنى چەست ئۇلۇر چۇنۇ چەرا.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) نېمە ئۇچۇن، نېمىشقا:
ئول خالىقى ئەفلاكغە ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۇندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا.
— ناقىس.

چۇنان [چنان] (پ) 1) شۇ قەدەر، شۇنچە:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشۇنداق، شۇنداق:
چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇتاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.

3) خۇددى … گە ئوخشاش:
بۇ مەزمۇننى قىلدى زەبانىدا ۋەرد،
كى سەرگەشتە بولدى چۇنان بادى گەرد.
— ئا. نىزارى.

چۇنانكى [چنانكه] (پ) شۇنچىۋالا، ئاشۇنچىلىك:
غەمكى دىن غەمدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى چوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ پەسۇ پىش.
— شەۋقى.

چۇنانكىم [چنانكيم] (پ) «چۇنانكى» گە قاراڭ:
چىقىپ نەززارەگە كۆكدىن كەۋالىب،
چۇنانكىم لەيلىگە بولدىلا تالىب.
— موللا فازىل.

چۇنكى [چون كه] (پ) چۇنكى، سەۋەبى شۇكى؛ خۇددى ··· غا ئوخشاش:
ئۆرتەدى شەمئىغە دائىم چەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋ بەھار.
— خەراباتى.

چۇنكىم [چونكيم] (پ) «چۇنكى» گە قاراڭ:
سەناخان بولسە بۇلبۇلتەك قەمۇ جانلار ئەجەب ئېرمەس،
گۇلى ئەيشۇ تەرەب چۇنكىم ئانىڭ ئەھدىندە خەنداندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چۆرگىمەك [چوركيماك] ئورىماق:
ياپىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

چۆرى [چورى] بالا خىزمەتچى:
چۆرى كىردى، مەھزۇننى قىلدى خەبەر،
«ئاتا بىرلە ھەجگە قىلىپدۇر سەفەر».
— ئا. نىزارى.

چۆل [چول] سۇسىز يەر، دەشت.
نەكىم يوللارىدا دېگىز، تاغ ئېرۇر،
گەھى چۆل - بەيابان توفراغ ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

چېغ [چيغ] (پ) داد - پەرياد:
چىنى تۈركىستان زەمىنىنىڭ خەلقىغە چېغىم كېلۇر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋفى ئىمامان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

چېكىبان [چيكيبان] چەككەندىن كېيىن، چېكىپ:
كى جەدۋەل چېكىبان، رىجە تارتىبان،
قىلىپ ئاندا ئەنھار شەكلىن ئەيان.
— ئا. نىزارى.

چېھر [چهر] (پ) «چېھرە» گە قاراڭ.

چېھرە [چهره] (پ) 1) يۈز، چىراي:
كۆرۈب قەيس ئول دەم چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
بولۇپ ئەرغەۋان چېھرەسى مىسلى كاھ.
— ئا. نىزارى.

2) سىياق، كۆرۈنۈش:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

پەرى چېھرە — تۇرقى گۈزەل، پەرىزاتقا ئوخشايدىغان:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي - بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

چېيرە [چيره] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان. 2) باتۇر، غالىب.

چېيرەكۈن — غەلىبىدىن دېرەك بېرىلگەن؛ قورشالغان:
ئەترافى باغ چېيرەگۈن ئەجەب لالەگۈن بۇ كۈن،
قەبرى ئىمامۇ جەئفەرى ئەبيارخۇن بۇ كۈن.
— زەلىلى.

چىبىن [چبين] چىۋىن:
ياتىپدۇر بىر ئىت كۆپ زەئىفو نەھىف،
بولا ئالماغان ئول چىبىنغە ھەرىف.
— ئا. نىزارى.

چىرا [چرا] (پ) «چەرا» غا قاراڭ.

چىراغ [چراغ] (پ) چىراغ:
بۇ ئالەمنىڭ چىراغى مەن ئېرۇرمەن،
كى خاتىرلەر فەراغى مەن ئېرۇرمەن.
— موللا فازىل.

چىراغان [چراغان] (پ) 1) رەڭگارەڭ چىراغلار:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەراۋان،
كەۋاكىبلارنى مانەندى چىراغان.
— زەلىلى.

2) رەڭگارەڭ چىراغ يېقىلغان جاي.

چىراغان بولدى — رەڭگارەڭ چىراغلاشتى:
سەماۋات ئۆزرە قىلدى كەۋكەبىستان،
چىراغان بولدى ئول شەمئى شەبىستان.
— موللا فازىل.

چىراكىم [چراكيم] (پ) «چەراكىم» گە قاراڭ:
تۇمەنىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

چىراي [چهرەای] (پ) گۈزەللىك، جامال.

چىرغاماق [چيرغاماق] شاد - خۇرام ياشىماق:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

چىرك [چرك] (پ) 1) بۇزۇقلۇق، چىرىكلىك. 2)

بۇزۇقچىلىق:
كىمنى فۇھشۇ قىلسە خابى غەفلەت،
قىلۇر شەيتان چىركى بىرلە ئۈلفەت.
— موللا فازىل.

چىركى [چركى] (پ) 1) پاسكىنىچىلىق، ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق:
قىلۇر ۋەسۋاس ئول شەيتان چىركى،
بولۇر ئەلگە ھەمە ھاسىل چىركى.
— موللا فازىل.

2) پاسكىنا، ئىپلاس، بۇزۇق.

چىركىن [چركين] (پ) ئىپلاس، چىرىك:
ناقىسا، دەۋراندا دەۋر ئەتتىمكى ئىستەپ ئوخشاشىڭ،
ھېچ تەن مۇلكىدە سەندەك تاپمادىم چىركىن كۆڭۈل.
— ناقىس.

چىرلاماق [چرلاماق] چاقىرماق، قىچقارماق:
ئالىپ كىردى چىرلاپ ئۇنى شول زەمان،
سەلام قىلدى، شەھنى كۆرۈپ نەۋجەۋان.
— ئا. نىزارى.

چىرماماق [چيرماماق] ئورىماق، ئايلاندۇرۇپ ئورىماق.

چىز [چيز] (پ) نەرسە؛ ئىش:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھاردۇر،
نەسايىھ سىفەت بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

چىگىل [چيكيل] قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كېچەلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۈز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۈزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

چىلتەن [چهل تن] (پ) قىرىق ئەۋلىيا، ماشايىخ:
ئۆزى بىھىشت ھۆرىدۇر،
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇر.
ئىچەر شەراب ئەنتەھۇر،
خاس ئەۋلىيا ئېردىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

چىللە I [چله] (پ) 1) دەرۋىشلەرنىڭ قىرىق كۈنگىچە تاشقىرىغا چىقماي ئىبادەت قىلىشى:
چىقىپ ئەلدىن چىللەدىنۇ بەشەردىن،
خەيالات ئەيلەبان بارچە خەتەردىن.
— موللا فازىل.

چىللە ئولتۇرماق — ئىبادەت ئۈچۈن بىر جايدا قىرىق كۈن ئولتۇرماق.

2) قىش ۋە ياز پەسىللىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى قىرىق كۈن.

چىللە تابىستان — يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق قىرىق كۈنى، مەۋسۇمى.

چىللە زىمىستان — قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق قىرىق كۈنى، مەۋسۇمى.

چىللە Ⅱ [چله] (پ) كامالەكنىڭ كىرىچى.

چىللە فۇرۇش [چلەفروش] (پ) كامالەك كىرىچىنى ساتقۇچى.

چىللە خانە [چلەخانە] (پ) چىللە ئۆتكۈزىدىغان ئۆي.

چىللە نىشىن [چلەنشين] (پ) چىللە ئۆتكۈزگۈچى:
پىرى مۇغان ئىشقىدىن مىسرەئى شوخ تازەمەن،
چىللە نىشىن شەيخ ئۆتەر كۆڭلۈم ئاڭا مۇرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

چىمگىن [چم كن] (پ) سۇ لېشىدەك؛ لەشلىك:
ئاشىقانە نالەۋۇ گۈلباڭ ئېتىپ چىمگىن ئارا،
بۇلبۇلى ئاشۇفتەنى ئۆزۈڭ بىلەن دەمساز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

چىن I [چين] (پ) راست، ھەقىقىي:
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن —
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھېچ بويۇن.
— ئا. نىزارى.

چىن Ⅱ [چين] (پ) چۆرۈم؛ چىگىلەك:
چىن قىلماق — تۈرمەك، پۈرۈشتۈرمەك:
نېدىن مۇنچە قورقارسەن، ئەي نازەنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!
— ئا. نىزارى.

چىنى زۇلف — چىگىلەك چاچ:
ئانىڭكىم چىنى زۇلفى پۈرشىكەندۇر،
لەبى شىرىنى شەككەر شىكەندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چىن Ⅲ [چين] 1) قەدىمكى شەرقىي تۈرك ئەللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىن. 2) جۇڭگو.

چىن Ⅳ [چين] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «تەرگۈچى» مەنىدە كېلىدۇ:
گۈل چىن — گۈل تەرگۈچى.

چىن - چىن [چين چين] (پ) تال - تال، پۈرۈم - پۈرۈم:
سەييارەمەن سۆزۈم چىن، ئىلكىمدە ھەلقە چىن - چىن،
ئاھۇيى دەشتى ماچىن، تاپتىم شىكار ئىچىدە.
— زەلىلى.

چىنان [چنان] (پ) «چۇنان»غا قاراڭ:
كۆرۈپ بىر - بىرىنى چىنان يىغلاشىپ،
فەلەكدىن نە ئۆتكەننى مۇڭداشىپ.
— ئا. نىزارى.

خ

خاب [خواب] (پ) 1) ئۇيقۇ:
ھەرام بولسۇن سېنىڭسىز ھۇر ئىلە خاب،
نەسىبىم بولماسۇن بىر قەترەئى ئاب.
— موللا فازىل.

2) چۈش:
قۇلاغى گىلەمدەك، كۆزى چۈن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇ باسقان ھالدا.

خابۇ خەيال — خام خىيال:
سەدقەئى دەردىڭ قىلۇرمەن دۇنيانى ئەيشى خۇشىن،
ئەيشى ئېرۇر خابۇ خەيال دەرد يولداشىم مېنىڭ.
— ھۇۋەيدا.

خاب جامە — ئۇخلاش كىيىمى.

خاب خانە — «خابگاھ» قا قاراڭ.

خابى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسىنىڭ ئۇيقۇسى، ئۆلۈم ئۇيقۇسى:
بۇلبۇلى بىنەۋا ئىدىم يوق ئىدىكىم چەمەن ھەنۇز،
خابى ئەدەمدە ئەردىلەر سۇنبۇلى ياسەمەن ھەنۇز.
— زەلىلى.

خابى خەرگۇش — يالغان ئۇيقۇ؛ پەرۋاسىزلىق:
تاۋۇشقان ئۇيقۇسى ئاندىن ئالىپ ھۇش،
ساغىنىپ دىلبەرىنى خابى خەرگۇش.
— نەۋايى.

خابى شىرىن — شېرىن ئۇيقۇ:
سەھەر دەردىلىك كىشىنى كۆزىغە ئۇيقۇ بولۇر ئاچچىغ،
بولۇر بىدەردلەرغە خابى شېرىن سۇبھىدەم پەيدا.
— ھۇۋەيدا.

خابى غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى:
بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئېرۇر، فېئلى كارى بەھ.
— موللا قۇربان.

تەركى خاب ئەيلەمەك — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
سېپىپ يۈزىگە بويى ئەنبەر گۇلاب،
پەرى ئول زەمەن ئەيلەدى تەركى خاب.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خاب — شېرىن ئۇيقۇ، تاتلىق ئۇيقۇ:
خىتابى يا مۇزەممىل قۇم شەھەنشەھ گۇشىۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدەپا.
— شەۋقى.

خابگاھ [خواب گاه] (پ) ئۇخلاش ئورنى، ياتاق.

خابگەھ [خاب گه] (پ) «خابگاھ» قا قاراڭ.

خاتەم [خاتم] (ئە) 1) تامغا، مۆھۈر: تامغىلىق ئۈزۈك:
فەتھىل - ئەبۋابى فۇيۇزاتىڭدىن ئېردى ئىززۇ جاھ،
مايەئى مۇئجىز سۇلەيمان ئىلكىدە خاتەم ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۈزۈك؛ ئۈزۈكنىڭ كۆزى:
بۈتون بىرلە خاتەم ساڭا تۇھفەدۇر،
تونى ھۇللە، خاتەم ئېرۇر بەلكى نۇر.
— ئا. نىزارى.

3) ئاخىر، ئەڭ ئاخىرقىسى:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

4) «خاتەمۇل - ئەنبىيا» نىڭ قىسقارتىلمىسى:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇركىم سەخاۋەت پىشەقىل،
روزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

خاتەمۇس - سەلتەنەت — پادىشاھلىق مۆھۈرى.

خاتەمۇل ئەنبىيا — ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن قوللىنىلىدىغان تەرىپ سۆزلىرىنىڭ بىرى)؛

خاتەمى نەبۇۋۋەت — ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك.

خاتەمى بۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مۆھۈرى.

نەققاشى خاتەم — مۆھۈر ئويغۇچى.

خاتۇن [خاتون] خانىم، خېنىم؛ ئايال:
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەگكىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە.
— موللا نىياز.

خاتىب [خاطب] (ئە) سۆزلىگۈچى، سۆزلەشكۈچى.

خاتىر [خاطر] (ئە) 1) خىيال، ئوي، پىكىر:
بەيابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،

چۈدۈر بار روشەن ئۆلدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) كۆڭۈل:

تۇرۇپ سائەت ئاندا تەماشا قىلىپ،
ئانىڭ كارى خاتىرنى شەيدا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

خاتىر ئازار — كۆڭلى ئازار يېگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.

خاتىر بەست — كۆڭۈل باغلىغان، بېرىلگەن.

خاتىر پەزىر — يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.

خاتىر فەراغ — كۆڭلى تىنچ، خاتىرجەم:

داغى ھەربىر مەھرەمىگە فەزل ئېتىپ بەشدىن ياراغ،
بۇ ياراغ بىرلە ئۇلارنى ئەيلەبان خاتىر فەراغ.

— ئابدۇقادىر داموللا.

خاتىر مەلۇل — كۆڭلى زېرىككەن، رەنجىگەن:

كى خاتىر مەلۇل باقتى پەرزەندىغە،
تەسەللى بېرىپ نۇرى پەيۋەندىغە.

—ئا. نىزارى.

خاتىر نەۋاز — كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، مېھرىبان.

خاتىر نىشان — ئەسكە سالىدىغان، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان.

خاتىر نىشان قىلماق — ئەسكە سالماق.

خاتىرى تەسكىن تاپماق — كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشمەك، كۆڭلى خاتىرجەم بولماق:

مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىب خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم نارى.

— ئا. نىزارى.

خاتىرى غەمناك — كۆڭلى، دىلى غەملىك:

غەمناك كۆڭۈلگە ئۇشانىڭ كۆپ نەزەر بار،
بۇ مەئنا بىلەن خاتىرى غەمناكىنى سەۋدۇم.

— ھافىز خارەزمى.

خاتىرى مەھزۇن — دىلى غەملىك، كۆڭلى قايغۇلۇق.

پەرىشان خاتىر — ئېسى جايىدا ئەمەس، كۆڭلى پەرىشان.

يورۇق خاتىر — كۆڭلى ئوچۇق، ئوچۇق پىكىرلىك.

خاتىرات [خاطرات] (ئە) [بىرلىكى: خاتىر] «خاتىر» گە قاراڭ.

خاتىرە [خاطره] (ئە) «خاتىر» گە قاراڭ.

خاتىرخاھ [خاطر خواه] (ئە + پ) كۆڭلى چۈشكەن، كۆڭلىگە ياققان.

خاتىر شۇناس [خاطر شناس] (ئە + پ) ئېسىدە ساقلىغۇچى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى تاپقۇچى.

خاتىمە [خاتمه] (ئە) 1) ئاخىرى، تاماملىنىشى. 2) كىتابنىڭ تۈگىگەن، تاماملانغان قىسمى.

خاج [خاج] (پ) كرېست، سەلىب.

خاج پەرەست — خرىستىئان.

خاجە [خواخه] (پ) 1) بەگ، خوجا، خوجايىن؛ ئەپەندى:

يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.

— ئا. نىزارى.

2) باي، تۆرە:

تىيالماي ئۆپكەسىنى خاجە نۇئمان،
بارۇر ئېردى ياشى چۈن ئەبر باران.

— موللا فازىل.

خاجەئى باشەفىق — شەپقەتلىك خوجايىن، باي:

مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەلدۈرۈر سىزگە كىم بول رەفىق.

— ئا. نىزارى.

خاجە سەرا [خواجه سرا] (پ) ھەرەم ئاغىسى.

خاجە ۋار [خواجەوار] (پ) خوجايىنلاردەك، باشلىق كەبى.

خاجىگان [خواجكان] (پ) [بىرلىكى: خاجە] «خاجە» گە قاراڭ.

خادە [خاده] ئۇزۇن ۋە سىلىق، تۈز ياغاچ، خادا:

بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادە بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئۇڭلار.

— موللا نىياز.

خادىم [خادم] (ئە) خىزمەتكار، مۇلازىم، مالاي:

نىھان ساقلەسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.

— ئا. نىزارى.

خەسۇل - خاس خادىم — ئەڭ يېقىن خىزمەتكار.

خادىمان [خادمان] (ئە) [بىرلىكى: خادىم] خىزمەتكارلار، مۇلازىملار:

مېھىنبانۇ فەرمانغە سۇردى زەبان،
يىغىلدى ھەمە چوڭ - كىچىك خادىمان.

— ئا. نىزارى.

خادىمە [خادمه] (ئە) خىزمەتكار خوتۇن ۋە قىز.

خادىملىق [خادم ليق] خىزمەتكارلىق، مۇلازىملىق.

خادېئ [خادع] (ئە) ئالدىغۇچى، ئالدامچى.

خار I [خوار] (پ) قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، خار.

خار ئەتمەك — كەمسىتمەك، خارلىماق:

بۇ چەرخى ۋاژگۈن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،

كى نادانىنى سەرئەفراز ئەيلابان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

خار بولماق — پەس كۆرۈلمەك، خارلانماق:
مەردئول كەددى يەمىن ئەيلەپ شەبەن رۇز ياتماسە،
مېھنەت ئىلە قول - پۇتى گەرچە ئۇزۇلسە قاتماسە،
تارتمايىن مىننەت كىشىدىن ئابرويىن ساتماسە،
ئافەرىن مۇنداغ كىشىگە كۇلفەت ئەلدىن تارتماسە،
ئەھلى ھىممەت بولسە مۇنداغ خار بولماس ھېچ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار — ناھايىتى ئېتىبارسىز، قاتتىق خارلانغان:
باغ ئىچىدە مېۋەلەردىن سەن ئېرۇرسەن خارۇزار،
ئەينى كۇلفەتدىن بولۇرسەن كەچ كۇز ئىچرە زارۇزار.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار ئەتمەك — قاتتىق خارلىماق.
مۇقەممەر، ئوغرى، يالغانچى، ھەرامخور تىنچى راھەتدە،
بېرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنى خارۇ زار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

خار II [خورا] (پ) سۆز ياسىغۇچى ئارقا قوشۇمچە، بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يېگۈچى»، «ئىچكۈچى» مەنىلىرىدىكى سۆز ياسايدۇ:
ھەرام خار — ھارام يېگۈچى.
قەدەھ خار — مەي ئىچكۈچى.

خار III [خار] (پ) تىكەن:
ئەدەمنى مەن ۋۇجۇدە نىسبەت ئەتمەن،
گۇلىستان ئۆزگە ئېرۇر، خار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

خار ئەفشان — 1) تىكەنلىك. 2) كۆچمە م: قوپال سۆزلۈك.

خار مۇغلان — چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك:
دولدىن ئۇيان خار مۇغلان ئىكەن،
چۆل جەزىرەئى بەبەيان ئىكەن.
— زەلىلى.

خارى ئەزاب — 1) ئازابلىغۇچى تىكەن. 2) قىيناق.

خارى خەسەك — تىكەنلىك ئوت.

خارى مىژگان — تىكەنگە ئوخشاش كىرپىك:
خەمالىڭ گۇلىستانىندىن قاچان خۇشۋەقت بولغايمەن،
جىگەرنى گۇل بىكىن چۇن پارە ئەيلەر خارى مىژگانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خارى ھەلاك — ھالاك قىلغۇچى تىكەن، زەھەرلىك تىكەن.

خارا I [خارا] (پ) ئۆيۈل تاش، گرانىت:
سىتەم تىغىن ئۇراردا بىدەرىغ ئول،
فەزاي ئورنىغە دۇر خارا ۋە فولاد.
— ئەرشى.

خارا تەراش — تاش كەسكۈچى، تاشچى.

خارا شىكەن — تاش قازغۇچى، تاش يارغۇچى.
كى مىتىنى زەربىدە خارى شىكەن،
قىلىپ رەخنە خارانى ئول كوھكەن.
— ئا. نىزارى.

خارا كەسمەك — تاش يونىماق، تاش پارچىلىماق:
كى خارا كېسىشكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قوللەلەرىن كېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

خارا يىرىك — يىرىك، قاتتىق:
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىندا تىرىك،
يانىم ئاستىدا گەرچە خارا يىرىك.
— غەرىبى.

مەڭگى خارا — چوڭ قاتتىق تاش، قورام:
گۇلۇ بۇلبۇل فىغانىم بىرلە دائىم مەست بولمىشلار،
سىرايەت قىلمادى كۆڭلۈڭگە گويا سەڭگى خارايى.
— زەلىلى.

خارا II [خارا] (پ) پارقىراپ تۇرىدىغان قىممەت باھالىق بىر خىل يىپەك:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەگنىدە كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

خاراۋەش [خاراوش] (پ) تاشقا ئوخشاش، مۇستەھكەم.

خاراكەن [خاراكن] (پ) تاش يونىغۇچى، تاش قازغۇچى:
جۇنۇن تاغىدا خاراكەن كەبى ھەردەم قىلۇر ئەفغان،
بۇلۇتدەك كۆزلەرىم ئاقۇ قاراسى ئالىشىپ گىريان.
— ئەرشى.

خاراكوب [خاراكوب] (پ) تاش قازغۇچى، تاش چاققۇچى.
خاراكوب قىلماق — تاش چاقماق.

خاران [خاران] (پ) خار بولغۇچىلار، خارلانغانلار:
يول بىلمىگەن ئالىملار،
سىر تۇتمىغان زالىملار،
ئەرۇ خاتۇن ئامىيلار،
بارى خاران ئەردىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خارە [خاره] (پ) «خارا» گە قاراڭ.
خارە ئەنداز — تاش قوپۇرغۇچى، تاش ئاتقۇچى.
خارە ئەفكەن — تاش ئاتقۇچى، تاش قازغۇچى.

خارە بۇر — تاش كەسكۈچى:
كى ئۈچ يىل ئىككى يۈز خارە بۇر ئۇستاد،
ئالە ئالماي هەم ئانچە خارەدىن راد.

— نەۋايى.

خارە پەيماي — تاغ - تاشلارنى كەزگۈچى.

خارەزم [خارزم] ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر شەھەر:
هافىزغە نەۋا تەگمەسە خارەزمدە، ئاندىن،
قىلار ئىدى ئاهەڭگى شىراز ئىلە سىپاهان.

— هافىز خارەزمى.

خارەندە [خارندە] (پ) 1) تاتىلىغۇچى، قاشلىغۇچى.
2) تاتىلىغۇچ، قاشلىغۇچ.

خار خار [خار خار] (پ) 1) غەم - قايغۇ، تەشۋىش.
2) قاتتىق ئارزۇ تۈپەيلى پەيدا بولغان هاياجان.

خار - خەس [خار خس] (پ) ئۇششاق تىكەن، تىكەن باسقان، تىكەنلىك:
يول باشلىغۇچى كەئبە تەۋافىغە نەهاجەت،
هەر خارى خەسى دەشتى سەۋاد هەرەمىدۇر.

— زەلىلى.

خاركەش [خار كش] (پ) ئوتۇنچى.

خارىج [خارج] (ئە) چىققۇچى؛ تاشقىرى، سىرت:
چۈن ئەزە قىسمەتىدىن هېچنىمە خارىج ئەمەس،
ئەيلەمەس فاقەسىدىن ۋاقىفى ئەسرار گىلە.

— نەۋايى.

خارىج ئەتمەك — چىقارماق، قوغلىماق:
خارىج ئەتتى بىرىنى ئەللامە،
ئىلمى ئەسبابدىن بۇ پىرى هۇدا.

— شەۋقى.

خارىج نەۋا — ئاۋازى يېقىمسىز، ئاۋازى خۇنۇك.

خارىج روي — نىيىتى بۇزۇق، بۇزۇق نىيەتلىك.

خارىستان [خارستان] (پ) تىكەنلىك، تىكەنزار:
شەبى تارىك چۈن ئالەم زەمانى هەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدىن خارىستانىم بار ۋادى هەم گۈلشەن.

— موللا قۇربان.

خارىق [خارق] (ئە) غەلىتە، پەۋقۇلئاددە:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسە هەم دەۋرىشى سەن،
تاپتى شۆهرەت بىر نەچە هەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.

— ناقىس.

خارىقى ئادەت — ئادەتتىن تاشقىرى.

خاس [خاص] (ئە) 1) مەخسۇس، ئالاهىدە، تېگىشلىك.
2) يېقىن كىشىلەر؛ ئىمتىيازلىق تەبىقە، يۇقىرى تەبىقە.

بەندەئى خاس — يۇقىرى تەبىقىغە مەنسۇپ كىشى:
مەنسۇر ئىبرۇر هەق پەرەست،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاست،
ئەقىل هەيران ئەردىيا.

— موللامۇهەممەد نىيازى.

خاس ئەتمەك — لايىق كۆرمەك، بەلگىلىمەك.

خاسۇ ئام — هەممە، بارچە:
چۈتەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.

— ئا. نىزارى.

خاس - ئام [خاس عام] (ئە) بارچە، هەممە:
ئەلالا ئارا ئەيلەدى ئىز دىهام،
كېتىپ هەۋز سارى بارى خاس - ئام.

— ئا. نىزارى.

خاسە [خاصە] (ئە) 1) ئارتۇقچىلىق، ئالاهىدىلىك.
2) مەخسۇس؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

خاسەلىق [خاصەليق] ئالاهىدە، مەخسۇسلانغان:
خۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقىب كىردى چارباغى،
خاسەلىق ئەردى ئول باغى،
هەۋز ئىچىگە توشتىيا.

— موللامۇهەممەد نىيازى.

خاستە [خواستە] (پ) 1) تەلەپ، ئۈمىد، تىلەك، تەكلىپ؛ سوراق:
كى مېهمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

2) مال - مۈلۈك، بايلىق.

خاسلىغ [خاص ليغ] يېقىنلىق، مەخسۇسلۇق.

خاسىر [خاسر] (ئە) زىيان تارتقۇچى، زىيان تارتقان.

خاسىيەت [خاصيت] (ئە) 1) مەخسۇس سۈپەت، خۇسۇسىيەت:
كى بۇ جايغە خاسىيەت بۇدۇرۇر،
زەۋايىرغە هەم خەيرىيەت بۇدۇرۇر.

— ئا. نىزارى.

2) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت:
ئۈشبۇ ئاندا مېۋەلەردىن هەر بىرى تاپتى خەبەر،
هەربىرى ئۆز خاسىيەت ئەۋسافىدىن بەردى خەبەر.

— ئابدۇقادىر داموللا.

3) نەتىجە، تەسىر.

خاسىيەت بەرمەك — نەتىجە بەرمەك، تەسىر بەرمەك.

مۇخالىف خاسىيەت — قارىمۇ قارشى خۇسۇسىيەت.

خاشاك [خاشاك] (پ) 1) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى، خەشەك، خەس:

كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئۇل بۇت مەستكىم.
ھەجر ئوتى يانىمدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەرزىمەس، ياراقسىز:

ئايتەك يۈزىنە ئايىنە بولغالى كۆڭلۈم،
ھاشاكىم، ئۇشول كۆزگۈدە خاشاكنى سەۋدىم.
— ھافىز خارەزمى.

3) مۇردا.

خاشاك ئەتمەك — قۇرۇتماق، قاغجىراتماق.

خاشاك رۇب — كوچا سۈپۈرگۈچى، ئەخلەت يىغقۇچى.

خاشاكى خەۋاتىر — قۇرۇق، بىھۇدە خىياللار.

خاشاكۆش [خاشاكوش] (پ) خەشەككە ئوخشاش، خەشەكتەك.

خاشە [خاشە] (پ) «خاشاك» قا قاراڭ.

خاقان [خاقان] پادىشاھ، شاھلار شاھى، خانلار خانى، ئىمپېراتور:

چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن يۈترادى.
— ئا. نىزارى.

خاقانى چىن — چىن پادىشاھى.

خانۇ خاقان — خان ۋە پادىشاھلار:

ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

خاك [خاك] (پ) 1) توپا، تۇپراق؛ كۈل:

مەزەللەت خاكىغە سۈرتۈپ يۈزىنى، يىغلابان مەجنۇن.
نېچۈككىم بولماغايلار سەن كەبى ئالەمدە بىرلەيلا.
— شەۋقى.

2) پەس كۆرۈلگەن، خار:

ئادەمىلىق تۇپراغىن بەرسەفەنا يېلىگە چەرخ،
ئاھكىم، يوقتۇر كىشى ئەھلى ۋەفادىن خاكراق.
— نەۋايى.

خاك ئەرا — پۈتۈن دۇنيا، يەر يۈزى.

خاك ئەتمەك — ئۆلتۈرمەك.

خاك بولماق — 1) ئۆزىنى پەس تۇتماق. 2) كۆچمە م: ئۆلمەك.

خاك بۇس — 1) تۇپراقنى سۆيۈش. 2) كۆچمە م: قۇللۇق قىلىش، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش. 3) زىيارەت قىلىش.

خاك قىلماق — توپىغا ئوخشاش قىلماق، تۆگەتمەك، ئۆلتۈرمەك:

كۆزۈڭ قەترە پەلىدىن پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— موللا پازىل.

خاكران [خاكران] (پ) يەر يۈزى، دۇنيا، ئالەم:

ئەھلى دىلنى بىھۇزۇر ئەيلەر فىغانى بۇلبۇلان،
خاكرانى دەھرىنىڭ ھەرگىز بەھارى بولماسا.
— زەلىلى.

خاكراھ [خاكراه] (پ) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر؛ خار.

خاكراھ بولماق — ئۆزىنى پەس تۇتماق، كەمتەر بولماق؛ خار بولماق:

ئەگەرچە ئەۋۋەلۇ ئاخىر گەدالار ئىچرە شاھ ئولدۇم،
فىغانكىم شوخلار سەر مەنزىلىدە خاكراھ ئولدۇم.
— زەلىلى.

خاكرەھ [خاكره] (پ) «خاكراھ» قا قاراڭ.

خاكسار [خاكسار] (پ) 1) تۆۋەن، پەس؛ خار، ئەرزىمەس:

ئەگەر يۈرسە بىر يىلكى لەيلۇ ناھار،
سەپەر مىھنەتىدە بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: كەمتەر:

مۇلاقات بولدى ئاغا بىر كىشى،
ئۆزى خاكسارۇ گادايلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

خاكسار ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق، خارلىماق.

خاكسار ئەدۇۋ — يەر بىلەن يەكسان بولغان دۈشمەن.

خاكسار بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، خارلانماق:

چىقارسام مۇھەببەت ئوتىدىن شارار،
كۆيۈپ چۈن ۋۇجۇدۇم بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

خاكسارلىق [خاكسارليغ] 1) تۆۋەنلىك، خارلىق. 2) كەمتەرلىك.

خاكسۇد [خاك سود] (پ) توپىغا سىلەنگەن، چاڭ - توزان باسقان:

يۈزىن مېھىردەك ئەيلەگەچ خاكسۇد.
ھەبىبىغە يەتكۈردى ھەقدىن دۇرۇد.
— نەۋايى.

قەدەم خاكسۇد قىلماق — قەدەم قويماق.

خاكى I [خاكى] (پ) توپىدىن بولغان، ئەسلى تۇپراق.

خاكى پا — «خاكى پاي» غا قاراڭ.

خاكى پا بولماق — «خاكى پاي بولماق» قا قاراڭ:

خىرامىڭ چاغى لۇتق ئېيلەپ، نە بولغاي پايماقىل ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

خاكى پاي — ئاياغ ئاستى تۇپىسى؛ بويسۇندۇرۇلغان. تەۋە:
ئاتىڭنىڭ خاكى پايىغە زەلىلى يۈزىنى سۈردى،
ئىدا كەلدىكى قەسرىڭدىن: كۆزۈڭ سۈر، تۇتىيا دەرلەر.
— زەلىلى.

خاكى پاي بولماق — ئاياغ ئاستىدىكى تۇپا بولماق، بويسۇنماق، تەۋە بولماق.

خاكى دەر — تۇپىدا، تۇپراقنىڭ ئىچىدە:
ئۆپە بىلگەيمۇ ئەزاقىنى تەپ،
باشىنى يولىندا خاكى دەر قىلدىم.
— هافىز خارەزمى.

خاكى راھ — «خاكراھ» قا قاراڭ:
سەرۋەرانى سەيرفىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۈملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

خاكى رەھ — «خاكرەھ» قە قاراڭ.

خاكى سىياھ ئەيلەمەك — قارا تۇپىدەك سورىماق (پۇلنى)، بۇزۇپ - چاچماق.

خاكى II [خاكى] (پ) ئۇچىغا سۆڭەك تۇتۇلغان ۋە ئەڭ يىراققا كېتىدىغان ئوق (ئوقيانىڭ ئوقى).

خاكىستەر [خاكستر] (پ) كۈل:
ئىشتىكىل، ئايا خۇبلار، سەرۋەرى،
كى ئىشقىڭ ئوتى قىلدى خاكىستەرى.
— ئا. نىزارى.

خاكىستەري [خاكسترى] (پ) كۈل رەڭ.

خاكي I [خاكى] (پ) تۇپراقتىن بولغان، تۇپراققا مەنسۇپ:
خاكي قەدەمىنى كۆزۈم چەككەلى سۈرمە،
كۆزۈم قاشىدە دۇرئىلە گەۋھەرگە نې ساندۇر.
— هافىز خارەزمى.

خاكي نىهاد — ئەسلى تۇپراقتىن بولغان.

خاكي II [خاكى] (پ) «خاكى II » گە قاراڭ.

خال I [خال] 1) ئادەم يۈزىدىكى قارا نۇقتا، مەڭ:
يۈزى ئۈستۈندىكى ئول دانەئى خال،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەندۇر.
— هافىز خارەزمى.

2) كۆزگە چۈشكەن ئاق:
خەتتۇ خالى ھەسرەتىدىن ئانچە ئەشكىم ئاقتىكىم،
بىر كۆزۈم تۇتتى غۇبادۇر بىر كۆزۈمگە تۇشتى خال.
— نەۋايى.

خالى خەتتى — ئېڭەكتىكى مەڭ:
خالى خەتتى زۇلفى چۈن نەقش ئىگار،
مۇرغى كۆڭۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.
— زەلىلى.

خالى سىياھ — قارا خال:
زۇلفۇڭدەكىم ئول خالى سىياھ نافەئى چىندۇر،
يالقۇن تېمە، گەر مۇشك تېسەم ئانىڭى، چىندۇر.
— هافىز خارەزمى.

خالدار [خالدار] خاللىق، خېلى بار:
ھەردەم كۆڭۈل ھەلاكۇ كۆزۈم تىرە بولماغىن،
بىلگەي بىرەۋكى، يارى ئېرۇر شوخۇ خالدار.
— نەۋايى.

خالىس [خالص] (ئە) 1) غەرەزسىز، سەممىمىي، لىللا:
ناقىسا، كۆڭلۈڭنى خالىس قىل نۇقۇشى غەيرىدىن،
ئول پەرى كويىدا جانىڭنى دېسەڭ گەر ئۇتقۇزاي.
2) ساپ، تازا:
ھەر غەشلىغدىنكى ناقىس،
بولدى بۇگۇداز بىرلە خالىس.
— نەۋايى.

3) يالغۇز، تەنها:
كەرەمدىن جامىمە ئەفيون ئېزىپ مەي بەرگىل، ئەي ساقى،
كى باسماس بادەئى خالىس مېنىڭ ھەجر ئىچرە خۇمماريم.
— ناقىس.

خالىق [خالق] (ئە) يارانقۇچى، خۇدا:
پادىشاھا، جۇرمى ئىسيانىم كەچۈرگىل، خالىقا،
سەندىن ئۇلمىش ئەفۇ رەھمەت مەغفىرەت تۈرلۈك ئەتا.
— شەۋقى.

خالىقى ئالەم — ئالەمنى يارانقۇچى، خۇدا.

خالىقى ئەفلاك — ئاسمان - پەلەكنى يارانقۇچى، خۇدا:
ئول خالىقى ئەفلاكقە يۈز ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۈنۇ چىراي.
— ناقىس.

خام [خام] (پ) 1) پىشمىغان، پىشۇرۇلمىغان:
بىر كۆرسە ئانى مەجنۇن ھۇسنىگە بولۇر مەفتۇن،
لەيلىگە كۆيۈپ نېچۈن ئىشق ئاشىنى خام ئەتتى؟
— ناقىس.

2) تەجرىبىسىز. 3) بىھۇدە، ئورۇنسىز، ئەمەلگە ئاشمايدىغان.

خامە [خامە] (پ) قەلەم:

رەمزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەرەپا ئوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

خامە چەكمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق:

چېكىپ خامەسىن، نەقىش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

خامە سۇرمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق.

خامە ئۇرماق — «خامە سۇرمەك» كە قاراڭ.

خامكار [خامكار] (پ) ئىش كۆرمىگەن، ئاددىي پىكىر قىلىدىغان؛ كالتە پەم.

خامۇش [خاموش] (پ) ئۈندىمەس، جىم، سۆزسىز، شۈك:

شەھادەت مەيىنى بېگىم نوش ئېتىپ.
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خامۇش ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

خامۇش دىماغ — سۆز قىلمايدىغان، جىم تۇرىدىغان، سۆزسىز:

كى مەسئۇد دېدى سۆزنى باشتىن ئاياغ،
ئىشىتتى بۇلار بولدى خامۇش دىماغ.

— ئا. نىزارى.

خامۇش ئولماق — سۆز قىلماسلىق، جىم تۇرماق:

يىغىلدىكى پەرھاد مەدھۇش ئولۇپ،
ياتىپ ياندا يارى خامۇش ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

خامۇشلىغ [خاموش ليغ] سۈكۈت ساقلاش، جىم تۇرۇش ھالىتى.

خامىس [خامس] (ئە) بەشىنچى.

خامىسە [خامسه] (ئە) «خامىس» قا قاراڭ.

خان I [خان] (پ) 1) داستىخان. 2) رىزىق، تائام، غىزا. 3) پىلانېتا.

خانى گەرەم — ساخاۋەت داستىخىنى.

خانى نەۋال — مەرھەمەت داستىخىنى.

خان II [خان] پادىشاھ، خان.

خان بىننى خان — شاھ ئوغلى، شاھ.

خانە [خانه] (پ) 1) ئۆي، ئائىلە، ماكان، خانا:

ھەمرازى ئاڭا مەلەك ئولۇردى،
ھەم خانە ئاڭا فەلەك ئولۇردى.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئورۇن، جاي» ، مەنىسىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ. م: كۇتۇبخانە، قىرائەتخانە.

خانە بەرەنداز — قاتتىق ئىسراپخور، بار يوقىنى سورۇپ تۈگىتىدىغان:

چۇن ئەمەلى بىرلە نەۋا ساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.

— نەۋايى.

خانە بەردۇش — 1) ئۆي - ماكانسىز، سەرگەردان:

ئەي زەلىلى تەكيەدارى كىشۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سەنى تەگرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

خانە ۋادە — ئەۋلاد، سۇلالە.

خانەئى خاس — مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس ئورۇن:

كېلىپ چۇن كىرىپ خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سەرا.

— ئا. نىزارى.

خانەئى كەلبە — مەككىدىكى مۇسۇلمانلار تاۋاپ قىلىدىغان مۇبارەك ئۆي، تاۋاپ قىلىدىغان جاي:

ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىنىڭ ئول ئاستانى ئالى ئۆزرە سەجدەگاھىمدۇر.

— گۇمنام.

خانەقاھ [خانقاه] (ئە) چوڭ مەسچىت؛ شەيخ، سوپى - ئىشانلارنىڭ زىكرى قىلىدىغان جايى:

بۇ دەمدە خانەقاھ كۇنجى كۆرۈنۈر كۆزگە چۇن زىندان،
چىقىپ زىنداندىن، ئەي ئاشىق، چەمەندە لالەزار ئىزدە.

— ھافىز خارەزمى.

خانەقەھ [خانقه] (ئە) «خانەقاھ» غا قاراڭ:

خانەقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى، ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.

— ئەرشى.

خانەندە [خواننده] (پ) 1) كىتاب ئوقۇغۇچى، كىتاب ئوقۇپ بەرگۈچى:

كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابىنى يازار،
بەزى جا بولسا غەلەت راس ئەيلەمەكتۇر نىگۆكار،
قەست ئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسا غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام، ھەقارەت ھەرزەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خاندان [خاندان] (پ) ئۆي، ئائىلە: ئائىلە كىشىلىرى، ئۇرۇق، نەسىل - نەسەب:

مۇسىبەت سالىپ خاندان ئىچرە ئول،

ئۆزى ھەم تاموغ سارىغە تۇتتى يول.
— ئا. نىزارى.

خانىمان [خانمان] (پ) ئۆي - جاي، ئۆي جاھازلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ئۆي - بىسات:
زەلىلى تەرك ئېتىپ ئالەمنى كەچتىم خانىمانىمدىن،
تەۋافى ھەزرەتى سۇلتان ساتۇقى بۇغراخان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خانىكە [خانيكە] ئانىسى ياكى چوڭ ھەدىلىرىنى چاقىرىشتىكى ھۆرمەت سۆزى:
ھەرەملەرنى قىچقىردى ئىقبالىغە،
چۇ خانىكەسىن كەلتۇرۇپ ئالىغە.
— ئا. نىزارى.

خانۇمان [خان ومان] (پ) «خانىمان» غا قاراڭ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇ مانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھەلالىڭغە فىدا يۈز قاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.

خاھىش [خواهش] (پ) ئارزۇ، ئۈمىد، ئىستەك.
خاھىش ئەتمەك — ئىزلىمەك، خالىماق:
ئاتا ئەيلەمىش ھەق ساڭا تەختۇ تاج،
ئەگەر خاھىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
— ئا. نىزارى.

خاۋەر [خاور] (پ) كۈنچىقىش، شەرق:
كۆڭلۈنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزگە رام ئەيلەپ،
كۆزۈم ئاچتىم، كىرىپ كەۋكەبدە پىنھان شەمسى خاۋەردەك.
— موللا سالىھ.
مىھرى خاۋەر — شەرق قۇياشى، قۇياش.

خاۋەرى [خاورى] (پ) شەرقىي، شەرققە مەنسۇپ، شەرقچە.

خائىف [خائف] (ئە) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق.

خەباسەت [خباسة] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق، يامانلىق.

خەبەر [خبر] (ئە) خەۋەر، ئۇچۇر:
ئىلگىرى ئەلچى يۈرۈتىبان قاراقاش بىلە شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر.
— موللا سالىھ.
خەبەر ئالماق — خەۋەرنى ئۇقماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق؛ قارىماق، كۆيۈنمەك:
قىلىپ ئەقلىنى خىزىردەك راھبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىل خەبەر.
— ئا. نىزارى.
خەبەرمەك — ئەھۋالنى بىلدۈرمەك، خەۋەردار قىلماق:
ئاقىپ مەن، ماڭا ھۇشدىن يوق ئەسەر،
كى تەقدىرى ھەق بەردى سىزدىن خەبەر.
— ئا. نىزارى.
خەبەر تاپماق — خەۋەردار بولماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق:
خەبەر تاپقاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نادىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
خەبەر قىلماق — خەۋەر بەرمەك، ئەھۋالنى بىلدۈرمەك:
بېلىنى ياد ئەيلەدىم ھەردەم،
ئالەمى غەيبىدىن خەبەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.
خەبەر گۇزار — خەۋەر بەرگۈچى، مۇخبىر.

خەبباز [خباز] (ئە) نان ياققۇچى، ناۋاي.

خەبت [خبط] (ئە) ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقلىنى يوقىتىش.
خەبت ئولماق — ئەقلىنى يوقاتماق، ئەقلىدىن ئازماق.

خەبچە [خبچە] پورەك.
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەرەن،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلىڭ.
— زەلىلى.

خەبىر [خبير] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەر قىلغۇچى.

خەبىس [خبيث] (ئە) ئىپلاس، ناپاك.

خەت (ت) [خط] (ئە) [كۆپلۈكى خۇتۇت - خطوط.] 1) سىزىق، يول، ئىز:
ئەگەر ئول ياش بىلە باشىڭ ئوشالغاي،
سەئادەت خەتتىدۇر، گەر زەخمى قالغاي.
— نەۋايى.

2) خەت، مەكتۇب، پۈتۈك، يېزىق:
بۇ گۇلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

3) يېڭى چىققان مويلەۋ، مىيىق؛ بۇرۇت.
4) چاچ، كوكۇلا چاچ:
كۆزۈڭ تۈركۈ خەتىڭ ھىندۇبى جادۇ،
كىم ئاندىن باغلادى قان نافى ئاھۇ.
— ھافىز خارەزمى.

5) ھۆكۈم، پەرمان.
خەتتى بەرات — ئازادلىق خېتى، گۇناھسىزلىق خېتى، يارلىق:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزدە ئول خەتتى بەراتىمدۇر.
— زەلىلى.

خەت - بەخەت — سىزىقمۇ سىزىق.

خەتى پىشانە — پېشانىگە پۈتۈلگەن:

خەتتى پېشانەئى ئازارىلەرنى سەندىن ئاڭلارمەن.
يۈزۈڭ بىرلە قاشىڭنى سەجدەدە لەۋھى قەلەم ئەتكەچ.

— زەلىلى.

خەتى رەيھان — 1) قەدىمكى خەتتاتلىقتىكى خەت نۇسخىلىرىدىن بىرى. 2) بويى رەيھان، رەيھان، قامەتلىك:

ئەي كۆزلەى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.

— ئەرشى.

خەتائ [خطاء] (ئە) يېڭىلىش، خاتا:

قىلىپ بىز بۇ دەرگاھىدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئاتا.

— موللا قۇربان.

خەتاكار [خطاكار] (ئە + پ) ئەيىبكار، خاتا قىلغۇچى، گۇناھكار.

خەتاكۇش [خطاكوش] (ئە + پ) گۇناھلىق ئىشلارنى قىلىپ يۈرگۈچى.

خەتەرات [خطرات] (ئە) خەۋپ - خەتەرلەر.

خەتەرناك [خطرناك] (ئە + پ) خەتەرلىك، خەۋپلىك؛

يول يىراقدۇر، كۆپ خەتەرناك يول غەمىنى تازە قىل،
شەۋقى بىلسەڭ يول غەمىنى تازە قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

خەتتات [خطاط] (ئە) خېتى چىرايلىق، خۇش خەت يازغۇچى.

خەتم [ختم] (ئە) 1) تامامىلاش، تۈگىتىش، ئاخىرى. 2) مۆھۈر، تامغا.

خەتمى قۇرئان — ئۆلگەنلەر ئەرۋاھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم:

قالىپمەن ئاھ نېتەي ئارمان بىلە،
كى ياد ئەتكەمەن خەتمى قۇرئان بىلە.

— ئا. نىزارى.

خەتمى كەلام — «خەتمى قۇرئان» غا قاراڭ:

بۇلاردىن تىلەپ ئىستىئانەت مۇدام،
كى خەتمى كەلام ئەيلابان سۇبھى - شام.

— ئا. نىزارى.

خەتمى قىلماق — 1) بىرەر ئىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەك. 2) مۆكەممەل بىلمەك.

خەتىب [خطيب] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى، ۋەز ئېيتقۇچى، ئىمام.

خەتىر [خطير] (ئە) خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق.

خەد [خد] (ئە) يۈز، مەڭىز، ياڭاق:

سەباھەتتە جەھان مەشھۇرى ئۇلساڭ،
ئەگەر يۈسۈف مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.

— ئەرشى.

پەرى خەد — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

پەرى خەد، پەرىزاد، پەرىۋەش داغى،
پەرى پەيكەران ئىسمى دىلكەش داغى.

— ئا. نىزارى.

قىرمىزى خەد — قىزىل يۈزلۈك:

ئىللا دېمىش كۆرمەي سېنى، ئەي لالەرۇخ، قىرمىزى خەد.
خۇرشىد يۈزۈ جەللاد كۆز، كاكۇللەرى مۇشكى خوتەن.

— ناقىس.

خەدەڭ [خد نك] (پ) ئوق، ئوقيانىڭ ئوقى:

كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەكدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.

— ئەرشى.

خەدەڭ ئەيلەمەك — ئوق قىلماق:

بۇنى سەبزەرەڭ ئەيلەپ، كەمەرىنى تەڭ ئەيلەپ،
مىۋەسىن خەدەڭ ئەيلەپ، قاشىن كەمان قىلۇرسەن.

— زەلىلى.

خەدەڭ تارتماق — ئوق ئۈزمەك.

خەدەم [خدام] (ئە) [بىرلىكى «خادىم - خادم»] خادىملار، خىزمەتچىلەر، مالايلار.

خەددام [خدام] (ئە) «خادىم» غا قاراڭ:

چىقاردى يۆلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدناملار.

— ئا. نىزارى.

خەددامىلىق [خدام ليق] مۇلازىملىق، خىزمەتكارلىق، مالايلىق:

چۇ كىشتى ئارا قىلدى خەددامىلىق،
چىقىپ خۇشكىغە يەتتى ئارامىلىق.

— ئا. نىزارى.

خەر [خر] (پ) ئېشەك:

ناقىسى دىلخەستەدۇر قۇيرۇقى كالتە ئېشەك،
لېيك قىلالماس بۇ سۆز قۇيرۇقى يۈزگەز خەرى.

— ناقىس.

مادە خەر — مادا ئېشەك:

كى ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ فىرقەدە نامۇس يانەڭگى،
شەرىئەت ئۇشبۇ سۇرەتلىكنى دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.

— موللا نىيازى.

مەردەكى خەر — ئەخمەق ئادەم.

خەراب [خراب] (پ) بۇزۇق، ۋەيران؛ يامان، ناچار:

كۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى كۆرمەي،
گۇشەئى مېھرابدە مەستۇ خەراب.

— ھافىز خارەزمى.

خەراب ئەتمەك — «خەراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كى ئوت بىرلە بىزنى خەراب ئەتكۈسى،
كېمە ئىچرە سىخلاپ كەباب ئەتكۈسى.

— ئا. نىزارى.

خەراب ئەيلەمەك — بۇزماق، ۋەيران قىلماق:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشتىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەرنە ئالەمنى خەراب.

— زەلىلى.

خەراب قىلماق — «خەراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

قىلىپ زۇلۇم ئىلە خانىمانىن خەراب،
شەھىد ئەيلەدى ئانى ئەفراسىياب.

— ئا. نىزارى.

خەرابات [خرابات] (پ) 1) ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان جاي، خارابە. 2) مەيخانا:

ھەر نەۋىدىكىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەگىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

خەراباتى [خراباتى] (پ) 1) خاراب بولغان جايدا تۇرغۇچى، دەرۋىش، تەركىدۇنيا. 2) مەي ئىچكۈچى، مەيخانە ئەھلى:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

خەرابە [خرابه] (پ) ۋەيرانە، بۇزۇلغان، تاشلاندۇق، خارابە:

تاشىرغە تاشۇ خىشتۇ بەل ئەرابە،
تۇتۇپ چىن ئىچرە ئابادۇ خەرابە.

— نەۋايى.

خەرابى [خرابى] (پ) ۋەيرانلىق، بۇزۇقلۇق.

خەراج [خراج] (ئە) سېلىق، باج، پاراق.

خەراش [خراش] (پ) 1) يونۇش، تاراشلاش، قىرماق:

يەنە بار ئىدى قارەن سەڭگىتەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق:

ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.

— ئا. نىزارى.

خەراش ئەيلەمەك — 1) يونۇماق، تاراشلىماق، قىرماق:

خەراش ئەيلەدى يەشمىنى ئول زەمان،
چۇشەھزادە بولدى بەسى شادمان.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق.

خەراش قىلماق — «خەراش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

رىزق ئۈچۈن قىلمە كۆڭۈل لەۋھىنى ھەسرەتتىن خەراش،
ئەيب ئېرۇر ئەھلى خىرەددىن ئەل بىلەن قىلماق تالاش.

— ناقىس.

خەراشىدە [خراشيده] (پ) قىرىلغان؛ خىرىلدىغان، بوغۇق.

خىراشىدە بولماق — قىرىلماق، بوغۇلماق، خىرىلدىماق.

خەرپۇشتە [خرپشته] (پ) گۈمبەز شەكىلدىكى نەرسە؛ راۋاق، چېدىر.

خەرج [خرج] (ئە) 1) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:

كەسبىدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.

— ئا. نىزارى.

2) خىراجەت قىلىنىدىغان پۇل، سەرپلىنىدىغان مەبلەغ:

ھەقدى رەھمەت خەرجىڭ ئەتسە ھەق نى تاڭ ئۆلكىم تاپار،
سەن كەبى مەھبۇبى ۋەسلىن ئەيلەگەي ناچار خەرج.

— نەۋايى.

خەرجۇ خەراج — خەج ۋە خىراجەت:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ خەراج.

— موللا شاكىر.

خەرجى دىرەم — يولدا لازىم بولىدىغان ئوزۇق.

خەرجى سەفەر — يول خىراجىتى.

خەرجى مەئاش — تىرىكلىكتە ئىشلىتىدىغان خىراجەت، ياشاش ئۈچۈن لازىم بولىدىغان نەرسىلەر.

خەرجلىك [خرج ليك] خەجلەشكە كېرەكلىك:

كۆز تۆكەر ۋەسلىڭ ئۈچۈن دۇررى ئەدەن، ئەي گۇلرۇخ،
خەرجلىك بولسە بۇرەڭ قالمادى ئىمساك ماڭا.

— ناقىس.

خەرچەڭ [خرچنك] (پ) قىسقۇچپاقا:

كۆڭۈل فىراقىڭە تۇشكەچ فىغان چېكەر ھەردەم،
تومۇزدا ئۆيلەكى ئەفغان تولا چېكەر خەرچەڭ.

— ناقىس.

خەرگۇش [خركوش] (پ) ياۋا توشقان.

خەرمەن [خرمن] (پ) چەمبىرەك.

خەرمۇھرە [خرمهره] (پ) ئىشەكمۇنچاق:

نەچچە ھۆسن ئەھلى كېلىپ يانداشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇھرە ئىچىدە گۈييا بىر گەۋھەرى.

— ئەرشى.

خەرۋار 〔 خروار 〕 (پ) بىر ئېشەك يۈك (ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى، تەخمىنەن 300 كىلوگرام).

خەرىد 〔 خريد 〕 (پ) سېتىش، ساتماق:

ئاناسى بىلەن ئول ماڭا زەر خەرىد —
دەبان، كوپ جەدەل قىلدى خاجەسەئىد.

— ئا. نىزارى.

خەرىدار 〔 خريدار 〕 (پ) 1) سېتىۋالغۇچى، تەلەپكار:

مەن جەفاكارى، سەن ۋە فادارىم،
يۈز تۈمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.

— موللا قۇربان.

2) كۆچمە م: بىرەۋگە مۇھەببەت قويغان، كۆڭلى چۈشكەن كىشى، ئاشىق:

مېھىنبانۇ ھەر كۈنى خەبەردار ئىدى،
ھەمول كۆھكەنگە خەرىدار ئىدى.

— ئا. نىزارى.

خەرىدارلىق 〔 خريداراق 〕 تەلەپكارلىق؛ خېرىدارى بار، خېرىدارغا ئىگە:

كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

خەرىف 〔 خريف 〕 (ئە) كۈز، كۈز پەسلى.

خەزان 〔 خزان 〕 (پ) 1) كۈز پەسلىدە تۆكۈلگەن، سارغايغان ياپراق:

رەۋابى ھۆسن ئۈچۈن چېھرەمنى گاھى ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۆسنى زاھىر بولسەگەر رەڭگى خەزان پەيدا.

— ئەرشى.

2) كۈز، كۈز پەسلى:

خەزان بەرگىدەك سارغايىپ چېھرەسى،
تولا خەۋف ئىلە قالمادى زەھرىسى.

— ئا. نىزارى.

خەزان ئەتمەك — سارغايتماق:

ئەلا ئەي لالە يەڭلىغ گۈلئۈزارىم،
خەزان ئەتتىڭ مېنى ئەي نەۋ بەھارىم.

— موللا پازىل.

3) يانجىلغان، ئازابلانغان؛ دەردلىك:

بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلىرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.

— ناقىس.

خەزان بولماق — 1) سارغىيىپ، قۇرۇپ قالماق. 2) ئازاب ـ ئوقۇبەتتە ئېزىلمەك، مەجرۇھلانماق:

سېنى دەپ چېكەر بۇلبۇل ئاھۇ فىغان،
ئانى يىغلاتىپ كۆپ بولۇرسەن خەزان.

— ئا. نىزارى.

خەزان قىلماق — سارغايتماق، قۇرۇتماق:

مېنى ئىشق ئوتى قىلىپدۇر خەزان،
ھەنۇز سەبزە ئېردىم بولۇپمەن سامان.

— ئا. نىزارى.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:

بادى خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ، نى سۇمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.

— زەلىلى.

فەسلى خەزان — يوپۇرماقلار سارغايغان مەزگىل، كۈز پەسلى:

بەھار كۈنلەرى كەتمىش يېتىپ بۇ پەسلى خەزان،
دەرەختى ئۆمرىنى يۇلماقغە بىخ ئىلە بۇنياد.

— شەۋقى.

خەزانە 〔 خزانه 〕 (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەزانە سەنج — خەزىنە ئىگىسى.

خەزانە خاس — پادىشاھنىڭ خۇسۇسىي خەزىنىسى.

خەزانەدار 〔 خزانەدار 〕 (ئە + پ) خەزىنىچى.

خەزانى 〔 خزانى 〕 (پ) سېرىق رەڭلىك.

خازانى ئەيلەمەك — سارغايتماق.

خازانى باغ — قۇرۇپ قالغان باغ.

خازانى بەرگ — سارغايغان يوپۇرماق.

خەزايىن 〔 خزاين 〕 (ئە) خەزىنىلەر (بىرلىكى: خەزىنە):

سىپاھ ئايدى: «ئانداغ ئىسە مەن ئالاي،
خەزايىنغە مىڭ تەڭگەنى مەن سالاي.»

— ئا. نىزارى.

خەزەف 〔 خزف 〕 (ئە) ساپال، ساپال قاچا.

خەزرا 〔 خضرا 〕 (ئە) يېشىل:

تەفەررۇج گاھى سۇنئىنىڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن ـ كېچەلەردە كۈنبەزى خەزرا.

— زەلىلى.

خەزىنە 〔 خزينه 〕 (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەس 〔 خس 〕 (پ) 1) قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، پاخال:

ئەيا غۇنچە كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.

— ئا. نىزارى.

2) ۋاپاسىز، نائەھلى؛ پەس كىشى:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەر مەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نەقۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

3) ئىزىلگەن، يانجىلغان؛ يارىلانغان:
دېدى: «شاھزادە دىلىم خەس ئېرۇر،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بەس ئېرۇر».
— ئا. نىزارى.

خەسارەت [خسارت] (ئە) زەرەر، زىيان:
قەزاغە كىشى نالە ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

خەسايىس [خصايص] (ئە) [بىرلىكى: خاسىيەت] خۇسۇسىيەتلەر، خاسىيەتلەر.

خەسايىل [خصايل] (ئە) [بىرلىكى: خىسلەت] خىسلەتلەر.

خەستە [خسته] (پ) 1) كېسەل، كېسەلمەن:
يۈزۈڭنى كۆزۈم ئاقىبەتۇلئەمر كۆرستەر،
ھەمراھ مەنى خەستەغە چۈن نۇرى يەقىندرۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) قىينالغان، ئازابلانغان؛ دەردمەن:
بىۋەفا ئەيلەمەگەي ئول نازەنىن،
رەھىم قىلسە خەستە ئاشىقلارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) ئاجىز، كۈچسىز، زەئىپ:
ھەمىشە خەستەدۇر دەردى بىلەن جان،
بولا بىلمەدى بۇ بىمار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

4) بىچارە، مىسكىن:
يېتەرمۇ بىر كەمىنە خەستەگە بۇيى ۋىسالىڭدىن،
دېگەچ شامۇ سەھەرلەر ئەشكى خۇندىن جۇيىبار ئەيلەر.
— شەۋقى.

خەستە ئەيلەمەك — 1) كېسەل قىلماق، مەجرۇھلاندۇرماق. 2) ئازابلىماق، قىينىماق:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلەن بىرنەچچە كۆڭلۇم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نىگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

خەستە جان — ئاغرىق، زەئىپ:
كى سىزدەك بىرەۋ ناتەۋانى ئىدىم،
ئانىڭ ئىشقىدا خەستە جانى ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

خەستەجان بولماق — زەئىپلەشمەك، ئاجىزلاشماق:
بۇلار ئىلكىدىن بىر بولۇپ خەستە جان،
فەلەك بىزنى ئەيلەپ ئەجەب ناتەۋان.
— ئا. نىزارى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، دەردمەن:
دېدى خەستە دىلغە شاھى: «ۋاستە —
قىلالى سەرەندىب سارى رابىتە».
— ئا. نىزارى.

خەستە ھال — قىيىن ئەھۋالدا قالغان، بىچارە:
گۆھەر سىلكى كەبى مەنزۇمە بىرلە يوقلامىشسىزلەر،
بىزنىڭدەك خەستە ھالىنى بۇ يەڭلىغ ھالى غۇربەتتە.
— ئابدۇخېلىل داموللا ھاجى.

خەستە ئولماق — ئازابلانماق، قىينالماق:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمە پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خەشتەۋۇ مىسكىن — ئاجىز ۋە غېرىب، دەردمەن بىچارە:
خوشلاشىبان خەستەۋۇ مىسكىن زەلىل،
بۇلبۇل ئېردى چىقتى قەپەزدىن دېگىل.
— زەلىلى.

خەستە خانە [خسته خانه] (پ) ئاغرىقلارنى داۋالايدىغان ئورۇن.

خەستە ۋار [خەستەوار] (پ) ئاغرىقتەك.

خەستەك [خستك] قۇرىغان ئوت ـ چۆپتەك:
مەن خەستە، خەستەك تاڭ ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
ئول گۈل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.

خەسدەك [خسدك] «خەستەك» كە قاراڭ:
خەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۈل ئەتمەسمەن،
بارى گۈلشەن گۈلى ئالىندا خەسدەك پايمالىدۇر.
— گۇمنام.

خەسم [خصم] (ئە) قارشىلىششىش؛ دۇشمەن، رەقىب:
چۇ پەيۋەند ئېتىپ شەستىگە بىر خەدەڭ،
رەھا ئەيلەدى خەسمىغە بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

خەسم ئولماق — قارشىلاشماق، دۇشمەنلەشمەك:
بەرادەرلىرى خەسم ئولۇپ ھەر زەمان،
كى تەدبىر ئىلە ئەيلەدى خەستە جان.
— ئا. نىزارى.

خەسى [خصى] (ئە) پىچىلغان، ئاختا.

خەسى قىلماق — پىچماق، ئاختا قىلماق.

خەسىس [خسيس] (ئە) بېخىل، پىخسىق:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەد تەردىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

خەشەب [خشب] (ئە) ياغاچ، ئوتۇن.

خەشخاش [خشخاش] (پ) كۆكنار، كۆكنار غوزىسى.

خەشم [خشم] (پ) قەھر، غەزەپ:
بولۇپ خەشم قىلدى مېنى مۇندا بەند،
بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند.
— ئا. نىزارى.

خەشمناك [خشمناك] (پ) ئاچچىقلانغان، غەزەپلەنگەن.

خەفائ [خفاء] (ئە) 1) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيلىك. 2) رەنج، كۆڭۈل ئاغرىقى:
قالمادى ئالەم ئىلىدە زەررەئى بۇيى ۋەفا،
ئالسە بەرمەس، كەتسە كەلمەسلىك بىلە سالمىش جەفا،
بارچە ئىش فەندۇ ـ فۇنۇن، مەكىر ئۇلدىلار قالماي سەفا،
ھىچ جىھەتدىن ھىچ دىلدا شاد يوق باردۇر خەفا،
مۇنىڭ ئۇچۇن ھەممەلەرگە تەڭگو ـ تار ئۇلدى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

خەفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

خەفالىغ [خفاليغ] مەخپىي، يوشۇرۇن بولغان:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئىردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا پازىل.

خەفەقان [خفقان] (ئە) يۈرەك سېلىش، قان بېسىمىنىڭ ئارتىشىدىن بولىدىغان كېسەللىك.

خەفتان [خفتان] (پ) ئۇرۇش كىيىمى.

خەففاش [خفاش] (ئە) شەپەرەڭ.

خەفى [خفى] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
يەتتە فەلەك يەتتە بەھر، يەتتە يەرۇ يەتتە شەھر،
خاھى خەفى، خاھى جەھر، شەۋقۇڭدا زار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خەفىيات [خفيات] (ئە) [بىرلىكى: خەفىيە] : مەخپىيەتلەر، يوشۇرۇنلۇقلار:

سىررۇل خەفىيات — مەخپىيەتلىكلەرنىڭ سىرى، يوشۇرۇن سىرلار:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سەن سىررۇل خەفىيات.
— زەلىلى.

خەفىيە [خفيه] (ئە) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيەت؛ مەخپىي.

خەفىيەت [خفيت] (پ) «خەفىيە» گە قاراڭ.

خەفىف [خفيف] (ئە) يەڭگىل:
سۇرەتى پاكىڭغە بۇ جانىمنى نىسبەت ئەيلەسەم،
ئول كۆرۈنۈر بەس خەفىفۇ، بۇ كۆرۈنۈر بەس گەران.
— ھاپىز خارەزمى.

خەلائ [خلاء] (ئە) 1) خالىي جاي، بوش جاي:
لەئىنلەرنى كۆرسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلائ يىغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
— ئا. نىزارى.

خەلائ بولماق — خالىي، پىنھان بولماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خەلايىق بارى ئۇيقۇغە قىلدى مەيل،
ئاتا ۋە ئانادىن خەلائ بولدى لەيل.
— ئا. نىزارى.

خەلائ ۋە مەلا — ئايرىم ۋە توپى بىلەن:
كى مىراس دۇنياسى بىھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلائ ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

2) تەرەتخانا.

خەلاب [خلاب] (پ) لاي، پاتقاق.

خەلاجاي [خلا جاى] (ئە + پ) خالاجاي، تەرەتخانا.

خەلاس [خلاص] (ئە) قۇتۇلۇش، ئىلاج تېپىش:
دېدى قىز: «گەر ئەتسەڭ، بۇ ئىشغە سەۋەب،
خەلاسىمغە مەن ھەم قىلايىن تەلەب» .
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئەيلەمەك — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
جۇدا ئەيلەگىل ئەھلى فەسساقدىن،
خەلاس ئەيلەگىل كىبىر ئەخلاقدىن.
— ئا. نىزارى.

خەلاس بولماق — قۇتۇلماق:
دېدىكىم: «قىلالى دېڭىز سارى ئەزم،
بىھەمدىللا، بولدۇق خەلاس ئەمدى جەزم» .
— ئا. نىزارى.

خەلاس قىلماق — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە زاھىزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق:
خەلاس ئولماق ئۇمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

خەلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،

مەسنەد ئەۋجى خىلافەتتە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا .
— زەلىلى.

خەلايىق [خلايق] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر:

خەلايىق كۆپ ئېردى چۇ خاقان بىلە،
كى شەھزادەئى زارى ھەيران بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەلە [خله] (ئە) سانجىق، ئاغرىق.

خەلەف [خلف] (ئە) پەرزەنت؛ ۋارىس، ئىز باسار:

چۇ ئۆمرى ئانى سۇرئەت ئايىن ئېتىپ،
خەلەف يوقلۇغى ئانى غەمكىن ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بەرمەك — پەرزەنت تۇغماق:

بى بى بەتنىدىن بەرمەدى بىر خەلەف،
ماڭا رۇزگار ئېردى دۇرسىز سەدەف.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بولماق — ۋارىس بولماق، ئىز باسار بولماق:

فەنا ئەزم سارى يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف بولغاي ئول.
— ئا. نىزارى.

خەلەق [خلق] (ئە) يىرتىق، تۇزغان.

خەلەل [خلل] (ئە) 1) ئەيىب، نۇقسان:

ئاخىرەت ئەسبابى ئۆزرە تۇشتى سەر تا سەر گىرىھ،
زۇھدتەقۋا رىشتەسىدىن تاپسا بىر مويى خەلەل.

2) ئەندىشە:

جانۇدىل ئولغاي خەلاس شايەد كەسەلدىن، ئەي خۇدا،
شەۋقى پەرۋانە قۇتۇلغايلار خەلەلدىن، ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

3) زىيان، ئاپەت:

نە سۇنئۇڭدىن ئەجەب يۈز مىڭ جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇڭغە خەلەل يۈزمىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيدا.
— نەۋايى.

خەلەل بەرمەك — زىيان يەتكۈزمەك:

چۇمەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل،
كى ئىنئام، ئېھسان قىلىپ ئەلگە بەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل بولماق — زىيان بولماق:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەرمەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نە قۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل يەتمەك — زىيان يەتمەك:

مەن ئۆلسەم جەھاندىن ئاتىم ئۆچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل يەتمەگەي.
— ئا. نىزارى.

خەلخال [خلخال] (ئە) ئاياغقا تاقىلىدىغان كۈمۈش تاقا.

خەلفەت [خلفت] (ئە) 1) دىنىي جەھەتتە ئوقۇمۇشلۇق كىشى. 2) قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغانلارنىڭ نامىغا قوشۇلغان ئىلمىي مەرتىۋە نامى. 3) كونا (دىنىي) مەكتەپتە موللامىغا ياردەملىشىپ بالىلارنى باشقۇرىدىغان ئوقۇغۇچى:

ئەبەردى بالالەرنى مەكتەب ئۈچۈن،
كى مەھزۇن قويۇپ بەردى خەلفەت ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى.

خەلق [خلق] (ئە) 1) ئادەملەر، كىشىلەر، ئامما. 2) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:

خەلق ئەتمەك — ياراتماق:

قەترەئى ناپاك سۇدىن سۆرەتىمىز خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر، ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خەللاق [خلاق] (ئە) ياراتقۇچى، خۇدا:

خۇداۋەند خەللاق جان ئافەرىن،
كى جان ئافەرىن بەل جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى.

جەھان سەفھىغە كەلتۈرمىش ئەدەم ئىقلىمىدىن خەللاق،
ھەمە زىنجانغە بولمىش گاھى خوشلۇق گاھى مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.

خەللاقى ئالەم — ئالەمنى ياراتقۇچى، خۇدا:

ئىنايەت قىلسەلەر خەللاقى ئالەم،
بېھىشت ئەنبەر سىرىشتىدىن چىقمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

خەلئ [خلع] (ئە) قومۇرۇش، ئېلىپ تاشلاش.

خەلىفە [خليفه] (ئە) 1) ئىز باسار، ئورۇن باسار. 2) خەلىپە:

مۇستەفادىن سوڭ خەلىفە كىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتتە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا .
— زەلىلى.

خەلىق [خليق] (ئە) ئەخلاقلىق، ياخشى تەبىئەتلىك.

خەلىل [خليل] (ئە) 1) دوست. 2) ئىبراھىم پەيغەمبەر:

رەھمەتىڭ مەۋج ئۇرسەلەر ئاتەشنى گۈلزار ئەيلەسەڭ،
نە ئەجەب قىلساڭ خەلىل يەڭلىغ ئانى بوستان ئارا.
— شەۋقى.

خەلىل ئاسا — ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش:

ئەگەر تىغى قەزا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل ئەيتماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرمانىنى مەردى خۇدا بولماق.
— زەلىلى.

خەلىلۇللاھ [خليل الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى، ئىبرا-

ھەم پەيغەمبەر:
ئىشق ئوتىنى خارۇخەسدىن دېمە ئۆرگەن دۇد ئېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد ئېرۇر.
— موللا قۇربان.

خەم [خم] (پ) ئېگىلگەن؛ پۈكۈلگەن:
كۇندۇزۇمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

2) تولغانغان، تولغىماچ:
ھەر كىشىكى كۆردى پەرىدۇر دېدى،
رىشتەئى جان پۇرخەم زۇلفى ئىدى.
— زەلىلى.

خەم ئەيلەمەك — پۈكمەك، ئەگمەك:
قامەتىم خەم ئەيلەبان جانىمنى سەكرەتمەك ئۈچۈن،
گاھى قاشىن تەبرەتىب گەھ كۆزلەرىنى ئويناتۇر.
— ئەرشى.

خەم بولماق — 1) ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۆچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

2) تولغانماق، تەۋرەنمەك:
بولدى خەم كاكۇللارىڭ فىكرىدە جانلار مۇزتەرىب،
سەبرى ئۇممىدى يىراقتۇر سىپھرىنىڭ مەفتۇنىدىن.
— ناقىس.

خەم قىلماق — پۈكمەك، ئەگمەك:
تۆكۈپ ئەشكىنى شاھزادە رەۋان،
بېلىن خەم قىلىپ ئۆزرە قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

خەماش [خماش] (پ) كېرەكتىن چىققان، كېرەكسىز، تاشلاندۇق.

خەمان [خمان] (پ) ئېگىلگەن، ئەگمە.

خەم بەخەم [خم بخم] (پ) تولغانغان، بۇرالغان، تولغىماچ.

خەم - خەم [خم خم] (پ) ئەگرى - بۈگرى.

خەمدار [خمدار] (پ) «خەمىدە» گە قاراڭ.

خەمر [خمر] (ئە) شاراب، ھاراق.

خەمسە [خمسه] (ئە) 1) بەش. 2) بەشلىك. 3) بەش داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان توپلام:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۋىلىنى،
تاپار «خەمسە» دە كۈللى تەفسىلىنى.
— ئا. نىزارى.

خەممار [خمار] (ئە) مەيپۇرۇش، ھاراق ساتقۇچى.

خەممار خانە — مەيخانا، قاۋاقخانا.

خەمۇش [خموش] (پ) جىمىغۇر، تىنچ، جىم؛ خامۇش:
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەمۇش.
— ئا. نىزارى.

خەمۇش ئەتمەك — سۆزلىمەي جىم تۇرماق، جىم بولماق:
ھەنۇز ئول نازەنىن چىقماي ھەرەمدىن نالە قىلماڭلار،
زەلىلى دىلبەرىنى كۆردى نۇتقىنى خەمۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەمۇش ئەيلەمەك — جىم قىلماق.

خەمۇش بولماق — جىم بولماق، سۆزلىمەي تۇرماق:
ئەي جان قۇلاقى، تۇتمە گۇش، يا رەب، دەۋام سەن ئەيبى پۇش،
سەتتار دەپ بولدۇم خەمۇش، يادىڭ بىلەن بولدۇم فەنا.
— غەرىبى.

خەمۇل [خمول] (ئە) نامسىز؛ يالغۇزلۇق، تەركىدۇنيالىق.

خەمىدە [خميده] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
ئەلىف قەد ئېردى ئول بولدى خەمىدە،
بۇ ھاللارغا قالىپ مەجنۇن غەمىدە.
— موللا فازىل.

خەمىر [خمير] (پ) 1) خېمىر. 2) خېمىرغا ئوخشاش، يۇمشاق:
ھەرنەكىم كەلسە قەزادىن ئۆزنى چۈن تەسلىم ئېتەر،
ھەجرىنىڭ پامالى فۇرقەتىنىڭ خەمىرىدۇر كۆڭۈل.
— ناقىس.

خەميازە [خميازه] (پ) ئەسنەك:
سەفايى باتىن ئەيلەپ ھەرنەفەستە تازە بولغايسەن،
مەئانى شاھىدىغە بائىسى خەميازە بولغايسەن.
— زەلىلى.

خەنجەر [خنجر] (پ) ئىككى تەرىپى بىسلىق پىچاق، خەنجەر:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

خەند [خند] (پ) «خەندە» گە قاراڭ.
ئالىپ باردى، قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىھەتلەر ئەيلەپ قىلار ئىدى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەند قىلماق — يېقىملىق كۈلمەك:
ئالىب باردى، زىندان ئارا قىلدى بەند

كى سابىت بۇ ئىشغە قىلۇر ئېردى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەندان [خندان] (پ) كۈلگەن، كۈلۈپ تۇرغان ھالەت، شاد - خۇراملىق:

بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
قىيامەتكىچە يوقتۇر ماڭا خەندان.
— موللا فازىل.

خەندان ئەيلەمەك — كۈلدۈرمەك، شادلاندۇرماق.

خەندان بولماق — كۈلمەك، شادلانماق:

گۈلىستانى ئەيش ئىچرە بىكىن خەندان بولۇپ،
لۇتق بىرلە ھافىزى مەيخارەنى ئاۋاز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

خەندان ئويناماق — شاد - خۇرام كۈلۈپ ئوينىماق:

گەر باشىڭنى جەۋر مىقرازى بىلە كەسسە نىگار،
شەمئىدەك مەجلىس ئارا گىريانۇ خەندان ئويناغىل.
— ھافىز خارەزمى.

گۈلى خەندان — ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل:

غۇنچە تەك تار ئاغىزغە مەڭزەگەن
گۈلىستان ئىچرە گۈلى خەندان قانى؟!
— ھافىز خارەزمى.

نارى خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى؛ يېرىلغان ئانار:

گۈلىستان بىرلە باغ ئىچرە كۈلە كىرىپ يۈزۈڭ ئاچساڭ،
سالۇر ناز ئىچرە تۇرلۇ نار ئولدەم نارى خەندانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خەندانىتەك [خندانتيك] كۈلۈپ تۇرغاندەك؛ ئېچىلغاندەك:

نارى خەندانىتەك كۆرۈنگەلى ئۇشانىڭ گۈل يۈزى،
ئوتغە ئۆرتەر ھەرنەفەس بۇ جانى ئەفگارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

خەندە [خنده] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم:

ئېرۇر ئول خۇجەمەن بىچارە بەندە،
خوشى بار شاد ئەيلەر خاھ خەندە.
— موللا فازىل.

خەندە ئەيلەمەك — يېقىملىق كۈلمەك:

بۇ گۈلشەن ئىچىدىن چىقار بىر فىغان.
ئاڭا خەندە ئەيلەر ھەمە بولبۇلان.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خەندە — شېرىن، يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش:

نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەر خەندىغە،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە.
— ئا. نىزارى.

گۈلى خەندە — گۈلدەك ئېچىلماق.

خەندەئى [خندهء] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم، قاراڭ: «خەندە»:

چۇ شەھزادە ئاڭلاپ قىلىپ خەندەئى،
كىيىپ قاتمۇ قات جامەلەر زىندەئى.
— ئا. نىزارى.

خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھات — ئەپسۇس - نادامەت كۈلكىسى:

گۇۋاھدۇر تەلبەئى مەجنۇن تۇغۇڭغە بارچە ئاياتىڭ،
يېتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتىڭ.
— موللا نىياز.

خەندەق [خندق] (ئە) ئورا، دۈشمەن ئۆتەلمەسلىك ئۈچۈن قېزىلغان چوڭقۇرلۇق؛ قانال.

خەندە ناك [خندەناك] (پ) كۈلۈپ تۇرغان؛ مەسخىرە قىلىپ كۈلگۈچى، زاڭلىق قىلغۇچى.

خەنناس [خناس] (پ) 1) ئازدۇرغۇچى، شەيتان:

ئۆزى مانەندى خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۇلتان.
— موللا نىياز.

2) يامان ئىش قىلغۇچى، شەيتان سۈپەت ئادەم:

دېدى: «ئەي دەللەسەن كاپكىيۇ ۋەسۋاس،
ساڭا جىن ئولاشىپ بولدۇڭمۇ خەنناس.»
— موللا فازىل.

خەنناق [خناق] (ئە) بوغۇپ، دىمىقتۇرۇپ ئۆلتۈرگۈچى.

خەۋاتىر [خواطر] (ئە) تىنچسىزلىق، تەشۋىش:

قالماغاندىن سوڭ كۆڭۈللەردە خەتەر،
ھېچ خاتىردە خەۋاتىردىن ئەسەر.
— نەۋايى.

خەۋارىق [خوارق] (ئە) ئاجايىپ - غارايىپلار؛ كارامەت:

قايدە خەۋارىق ئىلە مۇئجىزدۇرۇر،
ئەقل ئانىڭ ئىدراكىدە ئاجىزدۇرۇر.
— نەۋايى.

خەۋارىقى ئادەت — كارامەت.

خەۋاس [خواص] (ئە) 1) خاسىيەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر. 2) خاس كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار.

خەۋاقىن [خواقين] (ئە) خاقانلار.

خەيال [خيال] (ئە) 1) ئوي، پىكىر، نىيەت، مۆلچەر، پەرەز. 2) گۇمان.

خەيال ئەيلەمەك — ئويلىماق، پىكىر قىلماق، مۆلچەرلىمەك، پەرەز قىلماق:

نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۇلار كارۇ بارىن خەيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

خەيالات [خيالات] (ئە) خىياللار، پىكىرلەر، پەرەزلەر؛ گۇمانلار:

خەيالات مەيدانىغە ئەزم ئېتەي،
كى مەزمۇن ھەرفى بىلەن بەزم ئېتەي.

— ئا. نىزارى.

خەيالاتى سەۋدا — بۇزۇق خىياللار، يامان ئويلار:

كى دەريانى سەير ئەتسە دەفئى ئۇلغۇسى،
خەيالاتى سەۋداكى رەفئى ئۇلغۇسى.

— ئا. نىزارى.

خەير [خير] (ئە) ياخشى، ياخشىلىق، ئىنئام:

مىزبانلەرگە مەلالەت يەتكەي،
خەير بىرلە ئەل ئانى ياد ئەتكەي.

— نەۋايى.

خەيرۇ بەرەكات — ئىجابىي نەتىجىلەر.

خەيرۇ سەلامەت — تىنچلىق، ئامانلىق.

خەيرۇ شەر — ياخشىلىق - يامانلىق.

خەيرۇ دۇئا قىلماق — ياخشىلىق تىلىمەك، ياخشى نىيەتتە دۇئا قىلماق.

خەيرات [خيرات] (ئە) ياخشىلىق؛ بەرىكەت.

خەيرئەندىش [خيراندش] (ئە + پ) ياخشى پىكىرلەر، ياخشى نىيەتلەر.

خەيرباد [خەيرباد] (ئە + پ) خەيرلىشىش، خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيرۇلبەشەر [خيرالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى.

خەيل [خيل] (ئە) 1) نۇرغۇن، تولا؛ گۇرۇھ، تائىپە:

نە خۇب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خەيالىم.

— موللا فازىل.

2) ئەل، جامائە:

خەيلىم ئارا سالسە بۇيلە ئەفسۇس،
تۇشسە قارا يەرگە نەڭگۇ نامۇس.

— نەۋايى.

3) ئائىلە، بالا - چاقا:

ھەر نېچە ئەدەب بولسە قاتىغ يەتكۈرگىل،
خەيلىڭغە ئەدەب قىلىپ ئاسىغ يەتكۈرگىل.

— نەۋايى.

خەيلۇ سىپاھ — قول ئاستىدىكى ئادەملەر ۋە ئەسكەرلەر.

خەيلى بەشەر — ئىنسانلار.

خەيلى مەۋەددەت — بىر - بىرىگە ئىخلاسلىق ۋە مۇھەببەتلىك كىشىلەر.

خەيلى شۇكۇفە — گۈللەر گۇرۇپپىسى، گۈللەر تۇپى.

خەيمە [خيمه] (ئە) كىگىز ئۆي، چېدىر:

كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خەيمەگە.

— ئا. نىزارى.

خەيمەدۇز [خيمەدوز] (ئە + پ) كىگىز ئۆي، چېدىر تىككۈچى.

خوب [خوب] (پ) 1) ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك:

بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوب دەلىر،
قىلىپ پەند بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر.

— ئا. نىزارى.

2) ياخشى، دۇرۇس:

دېدى شاھى قۇلزەم: «سۆزۈڭ خوب ئېرۇر،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرۇر.»

— ئا. نىزارى.

3) چىرايلىق، گۈزەل:

تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەب ئارا خوبلار سەرۋەرى.

— ئا. نىزارى.

4) ئەۋزەل:

ۋەگەر خۇد ئۆزىن بىلسە مەغلۇبدۇر،
نەسىھەت بىلە ئىكتىفا خوبدۇر.

— نەۋايى.

خوب كەس — ياخشى ئادەم؛

ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە خوب كەس بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

خوبلار سەرۋەرى — ياخشىلارنىڭ باشلىقى؛ گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى:

دېدى ئول: «ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مېنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.»

— ئا. نىزارى.

خوبۇ جەمىل — گۈزەل ۋە كۆركەم، چىرايلىق ۋە كېلىشكەن:

جۇملەئى جانان ئارا شاھ سەن ئولساڭ نە سۆز،
كى بىرى ئېرمەسدۇرۇر سەن كەبى خوبۇ جەمىل.

— ناقىس.

خوبان [خوبان] (پ) 1) چىرايلىق، چىرايلىقلار، گۈزەل، گۈزەللەر، كۆركەم، كۆركەملەر:

ماڭا بەس گۇشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.

— ئەرشى.

2) ياخشى ئادەم:

خوبانى جەھان تەلبە كۆرۇبان قاچادۇرلەر،

ئادەم ئەمەس ئۇل تائىفە گوياكى پەرىزاد.
— زەلىلى.

خوبلاشماق [خوبلاشماق] خوشلاشماق، خەيرلەشمەك:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

خوبلۇق [خوبلوق] گۈزەللىك، ھۆسندارلىق؛ ياخشىلىق:
قىزنىڭ خوبلۇقى بولغاي ئانادىن،
ئىلىكلارنىڭ ئۇلۇر ياخشى ئىنادىن.
— موللا فازىل.

خورد I [خورد] (پ) يارىشا، مۇناسىپ، لايىق، لاياقەت.

خورد II [خورد] (پ) يېمەك ـ ئىچمەك، تائام، غىزا.

خوردۇ خاب — يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ:
بەھرە خوردۇ خابىن ئۇل تاپتى، بۇدۇر ئانداكىم،
قىلدى ئەھيا كېچەسىن، سايىم كېچۈردى كۈندۈزىن.
— نەۋايى.

خورما [خرما] (پ) خورما دەرىخى ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى:
كىرىپ بىشە ئىچرە يېدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەدسىز تولا.
— ئا. نىزارى.

خوشە [خوشه] (پ) 1) باش، باشاق:
ئوغۇرلاپ كېچە خوشەۋۇ ئۇنچەنى،
كى مەھكەم قىلىپ تولدۇرۇپ گۆشەنى.
— غەرىبى.

2) 12 ئاسمان بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى (سۇمبۇلا) :
تۇتۇپ مەھسۇلى ھىرزىن خوشە خىرمەن،
چاپانغە كەففەنىڭ ئاستىدا مەسكەن.
— نەۋايى.

خوشەچىن [خوشەچين] (پ) باشاقچى، باش تەرگۈچى:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىڭدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەلىلى.

خوشەزار [خوشەزار] (پ) باشاق كۆپ جاي، باشاقلىق:
خوشەزارى دەھر ئارا بىر ھۆسن گۈندەم گۈن كۆرۈپ،
پۇشتى پايى ئۇرماسە فىردەۋسىنى، ئادەم ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇ [خو] (پ) خۇي، قىلىق؛ تەبىئەت، مىجەز:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

خۇي يۇمشاق — خۇشخۇي، مىجەزى ياخشى:

خۇبەسا [خبثا] (پ) قەبىھ، ئىپلاس ئادەملەر.

خۇفتەن [خفتن] (پ) ئۇخلاش ۋاقتى، كەچ:
ۋەقتى خۇپتەن كېتەدۇر،
تاڭ ئاتقۇنچە ياتادۇر،
ئۆزكە ئىشلار قىلادۇر،
دەبان خەلقلەر ئىدىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

خۇتبە [خطبه] (ئە) 1) جۈمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا خاتىپ (خۇتبە ئوقۇغۇچى) تەرىپىدىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇلىدىغان پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرى:
ئەيلەبان ئىنشاكى مۇنبەر ئۆزرە تاڭلا خۇتبەدە،
زاھىر ئەتكەي شاھ ئاتىدىن سوڭ دۇئايۇ مىدھەتىن.
— نەۋايى.

2) نىكاھ ۋاقتىدا ئىمام تەرىپىدىن ئوقۇلىدىغان دۇئالار مۇقەددىمىسى:
خۇتبە ئەمرىنى ئىفتىتاھ ئەتتى،
خوجەغە سىڭلىنى نىكاھ ئەتتى.
— نەۋايى.

3) سۈپەتلەش، ماختاش.
4) كىتاب مۇقەددىمىسى.

خۇتۇت [خطوط] (ئە) «خەت» نىڭ كۆپلۈكى ـ خەتلەر.

خۇتۇر I [خطور] (ئە) ئويىدا، خاتىرىسىدە ساقلاش، ئەستە تۇتۇش، ئەسلەش.

خۇتۇر II [خطور] (ئە) [بىرلىكى: خەتەر] خەتەرلەر:
دىيانەت بىناسىغە يەتمىش فۇتۇر،
ئىبادەت مەكانىغە بولمىش خۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇتۇۋۋەت [خطوت] (ئە) قەدەم، چامدام، ماڭدام:
رەئاياغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەراياغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

خۇجەستە [خجسته] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك؛ بەختلىك:
خۇجەستە زاتىڭ ئۇل ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئۇل ھادىس،
كى قىلدى خىلئەتىڭنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس.
— موللا قۇربان.

خۇجەستە ئەسەر — تەسىرلىك ئەسەر.
خۇجەستە ئەلپاز — گۈزەل سۆزلەر.
خۇجەستە ئەۋقات — مۇبارەك ۋاقىتلار.
خۇجەستە جەمال — چىرايلىق، ھۆسندار.
خۇجەستە دەۋران — ئاجايىپ ياخشى زامان، دەۋر.
خۇجەستە كەلام — دانا، خۇش گەپ، شېرىن سۆز.
خۇجەستە مەقام — قۇتلۇق جاي.
خۇجەستە مەقدەم — قۇتلۇق قەدەم.

خۇجەستە ھەرىپ — بەختلىك دوست، ياخشى ئۈلپەت.

خۇد I [خود] (پ) جەڭچىلەر كىيىدىغان تۆمۈر قالپاق:

ئاتى نەئلىدىن تاكى خۇدىدا مىل،
كىرىپ كۆك تىمۈر ئىچرە ئانداقكى نىل.

— نەۋايى.

خۇد II [خود] (پ) 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

تانماغلىق ئانى ئەھلى ئەدەبنى ئۆرتەر،
تاتماغلىق ئانى خۇد ئىككى لەبنى ئۆرتەر.

— نەۋايى.

2) يالغۇز، پەقەت:

تىفەيلى ئانىڭ بارچە جانۇ جەھان،
تاپىپ خۇد ئاندىن بۇ كەۋنى مەكان.

— ئا. نىزارى.

3) ئۆزى، ئۆزىلا:

نە تەشنە بولغانى يادىغا كېلۇر،
نە ھۇشۇ فەھم خۇد يادىغا كېلۇر.

— موللا فازىل.

4) ھېچ، ھېچقانداق:

ئىبادى ئاسى ـ جافى ئاڭلا مەھشەرگاھ ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۆزرلەر خۇد غەيبكە قولغاي.

— موللا قۇربان.

خۇدا [خدا] (پ) يارانقۇچى، ئاللا، تەڭرى:

خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.

— ئا. نىزارى.

خۇدايى زۇلمەنەن — ئېھسانلار ئىگىسى خۇدا:

رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستەدۇر زارىڭ سېنىڭ،
دەۋلەتىڭ پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.

— گۇمنام.

خۇدايار — خۇداغا يېقىن، خۇداغا دوست:

ئايا دوستلار خۇدانىڭ يادىدىن ھېچ بولماغىل غايىل،
خۇدا يارى بىلە بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەرايى خۇدا — خۇدانىڭ رايى بىلەن، خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن:

تۇمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خەلاس،
بەرايى خۇدا قىلدى جانىمغە خاس.

— ئا. نىزارى.

خۇداداد [خداداد] (پ) 1) سوۋغا قىلغان، ئىنئام قىلغان، بەخش ئەتكەن، ئىلتىپات قىلىنغان.

2) تەبىئىي، تۇغما:

مەھبۇبەكىم بار تۇرۇر ھۇسنى خۇداداد،
بەربەستە ئوشۇل، زىينەتۇ زىۋەرگە نې ساندۇر.

— ھافىز خارەزمى.

خۇداۋەندە [خداوند] (پ) 1) خۇدا، تەڭرى، ئاللا:

نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھەمىن ئاشىق خۇداۋەندا.

— شەۋقى.

2) ئىگە، خوجايىن:

خۇداۋەندى ئىنسۇ خۇداۋەندى جان،
خۇداۋەندى مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.

— ئا. نىزارى.

خۇداۋەند تەئالا — ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدا.

خۇداۋەند كەرىم — ئالىيجاناب، سېخىي خۇدا.

خۇداپەرەس [خداپرست] (پ) خۇداغا ئىبادەت قىلىدىغان.

خۇدبىن [خودبين] (پ) باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھاكاۋۇر، تەكەببۇر، مەنمەنچى:

بۇ كۇن تەبلى تەمەننا قاقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەلىلى.

خۇدبىنلىق [خودبين ليق] ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق:

كۆرمە ئارادە ئۆزۈڭنى مىسكىنلىك ئارا،
كىم بولدى كىشى ھەلاكى خۇدبىنلىك ئارا.

— نەۋايى.

خۇدپىسەند [خودپسند] (پ) ئۆزىگە ئىشەنگەن؛ تەكەببۇر:

نەۋاساز قۇشنى قەپەس ئىچرە بەند،
چۇمەسئۇد قاشىدا قويۇپ خۇدپىسەند.

— ئا. نىزارى.

خۇددام [خدام] (ئە) مۇلازىملار، خىزمەتچىلەر، خادىملار:

گەر ساڭا خۇد لەبىيۇ خۇددام ئېرۇر،
قايغۇلارى كۆڭلىگە ناكام ئېرۇر.

— نەۋايى.

خۇدراي [خودراى] (پ) باشباشتاق، قەيسەر، جاھىل:

قىرقىپ ئېردى قاشىن ئول بادە نەرەستى خۇدراي،
تازە چىقمىش، نىئەجەب، گەر دېسەم ئانى يېڭى ئاي.

— نەۋايى.

خۇدرەڭ [خودرنگ] (پ) بويالمىغان، ئۆز ئەسلى رەڭگى، باشقا رەڭگە ئارىلاشمىغان رەڭ.

خۇدرۇ [خودرو] (پ) ئۆزى ئۆسۈپ قالغان، ياۋا:

تاشلاغىل ناقىس، رىزا دەشتىغە قويماي ھالىغە،
گەر سېنى تىندۇرماسا ھەريان سۇرۇپ خۇدرۇ كۆڭۈل.

— ناقىس.

خۇدروي [خودرى] (پ) «خۇدرو» غا قاراڭ:

كۆزمۇدۇر يا كافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدروي يا بەرگى سۇمەن.

— ھافىز خارەزمى.

خۇدستانلىغ [خودستان ليغ] ئۆزىنى ماختىماق.

خۇدشىگەن [خودشكن] (پ) كەمتەر، كىچىك پېئىل:
خۇدشىگەنگە يەتتى ئول ئالى مەقام،
خۇدنەما تاپتى بۇ يەڭلىغ ئىنتىقام.

— نەۋايى.

خۇدكار [خودكار] (پ) ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىدىغان، ھەرىكەتچان:
خەبەر ئالدى خەددام خۇدكارلار،
يىغىلدى ھەمە يار، ئەغيارلار.

— ئا. نىزارى.

خۇدكام [خودكام] (پ) پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان:
كىمكى مەندەك ئىشق ئەرا بىسەبرۇ ئارام ئولماسۇن،
يار ئاڭا بىر سەن كەبى بەدمىھرى خۇدكام ئولماسۇن.

— نەۋايى.

خۇدكامە [خودكامه] (پ) «خۇدكام» غا قاراڭ.

خۇدنەما [خودنما] (پ) شۆھرەتپەرەس، ئۆزىنى كۆرسەتىشكە ئىنتىلگۈچى، ئابرۇيپەرەس:
مەرھەلەئى فەغانەكىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلىڭ،
جەزبە ئېلى سەۋارەدۇر، زاھىد خۇدنەما ياياق.

— زەلىلى.

خۇدنەمالىق [خودناليغ] شۆھرەتپەرەسلىك، ئابرۇيپەرەسلىك.

خۇدنەماي [خودنماى] (پ) «خۇدنەما» غا قاراڭ.

خۇرد [خورد] (پ) ئۇششاق، كىچىك؛ پارچە، پارچىلانغان:
تۇرالماي شەھەر ئىچرە، كەلدىم بۇيان،
كى ماتەم تۇتۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.

— ئا. نىزارى.

خۇردى كەلان — چوڭ ـ كىچىك، ئۇششاق ـ چوڭ:
تۇشۇپ تاغ باشىدىن ھەمە كافىران،
توشۇپ بۇتلارىن ھەمە خۇردى كەلان.

— ئا. نىزارى.

خۇردە [خورده] (پ) «خورد» قا قاراڭ.

خۇردەدان [خورده‌دان] (پ) زېھنى ئۆتكۈر، پەملىك:
بەقاسىزدۇر جەھان مۈلكىنى شاھى خۇردەدان كەتمىش،
ۋەلى گەر كەتسە ھەركىمدەك نە بىنامۇ نىشان كەتمىش.

— ئەرشى.

خۇردەدانلىق [خورده‌دانليق] ئۆتكۈرلۈك، ھوشيارلىق.

خۇررەم [خرم] (پ) خۇشال، شاد، خۇرسەند:
جەمالۇ ھۆسنى ئەكسىندىن گۈلىستان يەڭلى خۇررەمدۇر،
ئانىڭ ھۆسنى جەھان ئاراسى تاكىم بولدى جان ئارا.

— ھافىز خارەزمى.

خۇررەم بولماق — خۇشاللانماق، شادلانماق:
جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىنتەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.

— لۇتفى.

خۇررەم قىلماق — خۇشاللاندۇرماق، شادلاندۇرماق:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت.

— ئا. نىزارى.

خۇررەملىق [خرم ليق] شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەندلىك:
باردۇر يامان ئەلگە ھەمنەشىنلىغدە زەرەر،
خۇررەملىق ئارا رەنجۇ ھەزىنلىغدە زەرەر.

— نەۋايى.

خۇرسەند [خرسند] (پ) رازى، مەمنۇن، خۇشال، شاد:
شەئىن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئېرۇر مۇڭا زىبىجان.

— موللا قۇربان.

خۇرسەندلىق [خرسندليق] رازىلىق، مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق، شادلىق.

خۇرشىد [خورشيد] (پ) 1) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ:
كى خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب سارى ئەيلەدى ئىنتىقال.

— ئا. نىزارى.

2) ناھايىتى گۈزەل، بەك چىرايلىق:
ئول بار ئىكەنۇ ئۆزگە قاچان كۆزگە كۆرۈنسۇن،
خۇرشىد بارىندە مەھۇ ئەختەرگە نې ساندۇر.

— ھافىز خارەزمى.

خۇرشىدى پەرتەۋرا — نۇرلۇق قۇياش:
مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.

— ئەرشى.

خۇرشىدى خاۋەر — شەرق قۇياشى:
كى خۇرشىدى خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۈنجۈسى.

— ئا. نىزارى.

خۇرشىد رەخشان — پارلاق قۇياش:

نەماھىنكى، خۇرشىد رەخشان كەبى،
چۇ بەرپا قىلىپ خىيمەۋۇ بارگاھ.

— ئا. نىزارى.

خۇرشىدى فەر — كۆركەم، ھەيۋەتلىك قۇياش:
تەۋسەنى دۆۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.

— قەلەندەر.

خۇرشىد ماھ — نۇرلۇق ئاي:
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىد ماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەكتى ئاھ.

— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈز — گۈزەل يۈز، چىرايلىق يۈز:
خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قارىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.

— موللا نىياز.

خۇرشىد راي [خورشيدراى] (پ) ئۆتكۈر، روشەن پىكىرلىك:
رەۋەن بولدى خاقانى خۇرشىدراي،
بۇ ئىلكىدە ئايىنە، ئول بىردە ئاي.

— نەۋايى.

خۇرشىد سىيما [خورشيدسيما] (پ) قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل.

خۇرشىدۋار [خورشيدوار] (پ) قۇياش كەبى، قۇياشتەك.

خۇرشىدۋەش [خورشيدوش] (پ) قۇياشتەك نۇرلۇق، يارقىن:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.

— نەۋايى.

خۇرۇج [خروج] (ئە) قارشى چىقىش، توپىلاڭ قىلىش:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

خۇرۇج ئەتمەك — قارشى چىقماق، توپىلاڭ قىلماق:
ئانى ھەم تەماشا قىلىپ نەچچە كۈن،
خۇرۇج ئەتكەلى بەلكى يۆتكەپ ئورۇن.

— ئا. نىزارى.

خۇرۇج ئەيلەمەك — «خۇرۇج ئەتمەك» كە قاراڭ.

خۇرۇس [خروس] (پ) خوراز:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتىنىڭ زورىدىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسنىڭ مادەۋۇ نەردىن ئەمەس.

— ئەرشى.

خۇرۇش [خروش] (پ) قىچقىرماق، چىللىماق، تۇۋلىماق، ھۆركىرىمەك، پىغان، پەرياد، نالە:
رەڭگى گۈل سىمگۇندۇر، شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر، بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.

— زەلىلى.

خۇرۇش ئەيلەمەك — ۋارقىرىماق، ھۆركىرىمەك، قىچقىرماق، تۇۋلىماق؛ پەرياد چەكمەك، نالە قىلماق:
سۇ ئالىبان زەررەئى نۇش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.

— زەلىلى.

خۇرۇش قىلماق — «خۇرۇش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
مۇنچە بولۇپ باقمادى قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.

— زەلىلى.

خۇرۇشان [خروشان] (پ) پىغان، پەرياد چەككۈچى، قىچقىرغۇچى، شاۋقۇن سالغۇچى:
بولدى ھەر نەۋاكەش بىر بەھرى جۇشان،
رۇبائىي بەھرى ساز ئەيلەپ خۇرۇشان.

— نەۋايى.

خۇسرەۋ [خسرو] (پ) 1) بۇرۇنقى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ لەقىمى:
مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھۇرمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: پادىشاھ، شاھ:
باشىمغە تاپىلسە تاقىيئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.

— موللا نىياز.

خۇسرەۋانە [خسروانه] (پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلاردەك، پادىشاھلارغا لايىق:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كىبرەكلىكنى جەزم.

— ئا. نىزارى.

خۇسرەۋانى [خسروانى] (پ) پادىشاھلىق، پادىشاھلارغا تېگىشلىك، پادىشاھلارغا مەنسۇپ.

خۇسۇسەن [خصوصاً] (ئە) 1) بولۇپمۇ، ئەڭ مۇھىمى:
خۇسۇسەن فەقىر غەمكەشۇ ناتەۋان،
سىرىشكىمنى ھەر سۇبھى ئەيلەپ رەۋان.

— ئا. نىزارى.

2) ئاتايىن، مەخسۇس:
خۇسۇسەن خىسالى ھەمىدىڭ بىلىپ،
ئۇلۇغ ئېئتىماد ئىشلەرىڭگە قىلىپ.

— نەۋايى.

خۇسۇمەت [خصومت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت:

خۇسۇمەت تەرەپتىن يىراق كاردۇر،
دىسەڭ راست سۆزنى فىراق كاردۇر.

— ئا. نىزارى.

خۇسۇسىيەت [حصوصيت] (ئە) 1) سۇپەت، بەلگىلەر. 2) خاسلىق، مەخسۇسلۇق.

خۇش [خوش] (پ) 1) ياخشى، ماقۇل:

يالغۇز بول، رەنج پەرۋەرد ئولماق،
خۇشراق چۇ يامان رەفىقدەك فەرد ئولماق.

— نەۋايى.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلې خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.

— ھافىز خارەزمى.

3) شاد، خۇشال، خۇرسەن:

خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلې خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.

— ھافىز خارەزمى.

خۇش ئەلھان — خۇش ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز:

سايەئى سەرۋىمەنۇ يارى گۇلۇ بوستانى،
نەغمە سەنج ئولسە دەغى بولبۇلى خۇش ئەلھانى.

— زەلىلى.

خۇش بولماق — شادلانماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق:

مەنىم بىرلە بەسى خۇش بولغاي ئېردىڭ،
قاچان كەتسە ئارادىن بۇ مەڭۇ تۇ.

— ھافىز خارەزمى.

خۇش خەبەر — ياخشى خەۋەر، خۇرسەندلىك بېغىشلىغۇچى خەۋەر، شادلاندۇرغۇچى خەۋەر:

دېدى قىز: «ئىشىتكىل ساڭا خۇش خەبەر،
ماڭا بول كۆرۈنگەن ئېرۇر سىيمبەر».

— ئا. نىزارى.

خۇش سۇلۇك — خۇش مۇئامىلە:

ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقرپەرۋەر تورۇر خۇش سۇلۇك.

— ئا. نىزارى.

خۇش نەفەس — ئاۋازى يېقىملىق، تاتلىق - شېرىن سۆزلەيدىغان:

ئاسىپدۇر تورۇسقا چۇ ئالتۇن قەفەس،
قۇشى بىر - بىرىدىن ئېرۇر خۇش نەفەس.

— ئا. نىزارى.

خۇش نىھاد — خۇش تەبىئەتلىك، مىجەزى يېقىملىق:

چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۇلۇپ لەفز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نىھاد.

— ئا. نىزارى.

خۇش ۋەقت — ۋاقتى خۇش، خۇشال - خۇراملىق:

سىزلەرنى داغى تۇتۇپ سەلامەت،
خۇش ۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.

— موللا نىياز.

خۇشا [خوشا] (پ) نېمىدېگەن ياخشى؛ قانداق ياخشى:

بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خۇشا، ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقامىدا بىردەك.

— ئەرشى.

خۇشاب [خوشاب] (پ) تازا، ساپ، تىنىق، يالتىراق:

ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەرلەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.

— ئا. نىزارى.

دۇررى خۇشاب — ساپ، تازا ئۈنچە - مەرۋايىت:

فىراقى رەڭگى رۇخسارى لەبىڭدە تۇنلەيۇ كۇنلەپ،
سىرىشكىم يىغلارەم ھەر قەترەسىن دۇررى خۇشاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

خۇشامەت [خوش آمد] (پ) بىرەۋغا تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، خۇشامەت:

كى مەھزۇن خۇشامەت قىلىپ دايەگە،
قىلىپ فەرش توققۇز مەتائ پايەگە.

— مەھزۇن.

خۇشئايەندە [خوش آينده] (پ) خۇش كەلگۈچى، گۈزەل تۇيۇلىدىغان، يېقىملىق:

ئانداغ خۇشئايەندە كۆزۈم قاشىدىن ئاشدى،
كىم گۇلشەنى جاندە يۈرۈسە سەرۋى خىرامان.

— ھافىز خارەزمى.

خۇشباش [خوشباش] (پ) خۇش مۇئامىلە، خۇش ۋاقىت.

خۇشبەرنا [خوش برنا] (پ) چىرايلىق، كېلىشكەن.

خۇشبۇ [خوش بو] (پ) خۇشبۇي، ئىللىق:

دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەردە سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

خۇشتالېئ [خوش طالع] (پ + ئە) بەختلىك، بەختىيار، تەلەيلىك:

بىر سۇبھىكىم ئاڭا كىم تالېئ ئولۇر بادە قويانى،
خۇش بەختى ھۇمايۇن بىلە خۇشتالېئىن فىرۇز.

— نەۋايى.

خۇشتەبىئ [خوش طبع] (پ + ئە) ياخشى تەبىئەتلىك، مىجەزى، خۇلقى ياخشى؛ شائىرانە مىجەزلىك، ئەدىب.

خۇشتەر [خوشتر] (پ) ياخشى، ناھايىتى ياخشى:

پۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.

— موللا قۇربان.

خۇشتەقرىر [خوش تقرير] (پ + ئە) يېزىقتا مەزمۇنىنى ياخشى ئىپادىلەپ بەرگۈچى، چىرايلىق، مەزمۇنلۇق جۈملىلەرنى تۈزگۈچى.

خۇشتەۋىر [خوش طور] (پ + ئە) ھەرىكىتى يېقىملىق.

خۇشخان [خوش خوان] (پ) خۇش ئاھاڭ، خۇش ئاۋاز.

خۇشخۇ [خوش خو (ى)] (پ) خۇش تەبىئەتلىك، ياخشى مىجەزلىك، ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشخۇي، مۇلايىم:

رەنج بولماس ھەر جەفايىكىم چېكەر ئەغيارىدىن،
يار يادى بىرلە ئادەت ئەيلەگەن خۇشخۇ كۆڭۈل.

— ناقىس.

خۇشرەفتار [خوش رفتار] (پ) چىرايلىق ماڭىدىغان.

خۇشرەڭ [خوش رنك] (پ) رەڭگى چىرايلىق، گۈزەل.

خوشسائەت [خوش ساعت] (پ + ئە) ياخشى سائەت، ياخشى پەيت.

خۇشك [خشك] (پ) 1) قۇرۇق، سۇسىز:

ياپۇشسە ئول ئوتدىن ھۆلۇ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نە مۇمكىن سالۇر ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

2) قۇرۇق يەر:

كى خۇشكىدا ئولتۇرۇپ ئېردى ئول،
تەۋەھھۇم بىلەن باقىبان ئوڭۇسول.

— ئا. نىزارى.

خۇشك رۇد [خشك رود] (پ) قۇرۇغان دەريا، قۇرۇغان ئېقىن:

كىشى كىم مۇھەببەتى يوق ئانى دەرلەر خۇشك رۇدى،
سەبەبى تەمام ئالەم ئەۋلانىڭ ئېرۇر ۋۇجۇدى.

— زەلىلى.

خۇشك سال [خشك سال] (پ) قۇرغاقچىلىق يىلى:

خۇشك سال ئولدى بۇ يىل ئول نەۋئىكىم گەرد ئىچرە ئەل،
بىر - بىرىن كۆرمەس ئەگەرچە ئولتارۇرلەر روبەرۇ.

— نەۋايى.

خۇشك لەب [خوشك لب] (پ) مەھرۇم، بىبەھرە، تەشنا:

چەشمەئى ھەيۋاندىن ئۆتكەن خۇشك لەب،
بەركەدىن دەفئى ئەتەش قىلغان تەلەب.

— نەۋايى.

خۇشكۇۋار [خوشكوار] (پ) 1) تاتلىق، تەملىك، پۇراقلىق:

گۈلىستان خۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۈزۈپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خوشكۇۋار ئىزدە.

— ھافىز خارەزمى.

خۇشگۇي [خوش كوى] (پ) شېرىن سۆز، چىرايلىق سۆز:

سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمە سەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.

— ھافىز خارەزمى.

خۇشلەھجە [خوش لهجه] (پ + ئە) خۇش ئاۋاز، يېقىملىق سۆزلەيدىغان.

خۇش مەشرەب [خوش مشرب] (پ) ياخشى تەبىئەتلىك، خۇش چاقچاق، خۇشخۇي، لەۋەن.

خۇش مەقال [خوش مقال] (پ + ئە) سۆزگە ئۇستا، گەپدان.

خۇشنەما [خوش نما] (پ) كۆركەم، چىرايلىق، گۈزەل:

باسىپ تۇخمىنى چۈن چىقاردى بالا،
پەرۇ بال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.

— ئا. نىزارى.

خوشنەۋا [خوش نوا] (پ) ئاھاڭى يېقىملىق، خۇش ئاۋاز.

خۇشنەۋاز [خوش نواز] (پ) ياخشى چالغۇچى، ئۇستا سازەندە.

خۇشنەۋىس [خوش نويس] (پ) چىرايلىق خەت يازغۇچى، خۇشخەت.

خۇشنۇد [خوشنود] (پ) رازى، مىننەتدار، شاد:

رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە،
مېنىڭ خۇشنۇدلۇقۇمدىن ئول بىھىشتى جاۋىدان كەتتى.

— موللا سالىھ.

خۇففاش [خفاش] (ئە) قارىغۇ ياپىلاق، شەپەرەڭ.

خۇك [خوك] (پ) توڭگۇز، چوشقا.

خۇكبان [خوكبان] (پ) توڭگۇز باققۇچى.

خۇكچەران [خوك چران] (پ) «خۇكبان» غا قاراڭ.

خۇلد [خلد] (ئە) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ جەننەت:

قىلىپ نۇكتە دىۋانىنى نەقشى چى،
مۇھەببەت ھەۋاسىدا خۇلدى بەرىن.

— ئا. نىزارى.

خۇلد ئاشيان [خلد آشيان] (ئە + پ) جەننەتكە كىرىدىغان، جەننەتىي.

خۇلد ئايىن [خلد آين] (ئە+پ) جەننەتتەك بېزەكلىك.

خۇلد بەرىن [خلدبرين] (ئە + پ) جەننەت:
كەئبەۋۇ خۇلد بەرىننى كۆلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشەتۇر.
— ئەرشى.

خۇلد رىزۋان [خلدرضوان] (ئە) جەننەت:
بۇلار يۇرگۇسى خۇلد رىزۋان ئارا،
تەماشا قىلىپ باغۇ بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

خۇلۇس [خلوص] (ئە) خالىسلىق، توغرىلىق؛
خۇلۇس قەلب — چىن كۆڭۈل، سەمىمىي كۆڭۈل.

خۇم [خم] (پ) 1) كوزا، كۇپ:
مۇھتەسىب سىندۇردى خۇمنى، موفت تەھسىن، ئەيلەدى،
بۇ جىھەتدىن ئىككىسى ئۇمرى ئارا تاپماس ھەلال.
— ناقىس.
2) چوڭ دۇمباق.
3) ئۇزۇن سۇناي.

خۇمار [خمار] (ئە) 1) مەستلىكتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى:
ئۆلگۇدەكدۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن، ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغە قەترە مەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.
2) زور ئارزۇ، مۇشتاقلىق:
ھافىزا، ئىچكەي ئىدىم بۇ جامى جاندىن بادەلەر،
بىر نەفەس سورسە ئىدى ئول لەئلى خۇمارىم مېنىڭ.
— ئەرشى.

خۇماسى [خماسى] (ئە) بەشلىك، بەشتىن تەركىب تاپقان.

خۇمخانە [خمخانە] (پ) مەي تەييارلايدىغان ئۆي، مەيخانا:
قىلۇر ھەركىم چۇ ئۇسرۇك نەرگىسىن يادى چۇ ھاجەت مەي،
ئېرۇر خۇمخانەلەر ھەريان بۇدەم مەيخانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

خۇمۇل [خمول] (ئە) نامەلۇملۇق، ئېنىقسىزلىق، نام - نىشانسىزلىق:
باش كۆتەر، ناقىس، خەيال ئابادى ۋەھمىڭدىن بۇدەم،
كىم تەكەللۇم چاغى جۇرئەتدىن خىجىلدۇر ھەم خۇمۇل.
— ناقىس.

خۇمۇل بولماق — نام - نىشانسىز بولۇپ كەتمەك، ئىز - دېرەكسىز يوقالماق:
بۇ سۆزنى دەبان كەتتى ئالەمدىن ئول،
چۇ ئول غار بەتنىدە بولدى خۇمۇل.
— ئا. نىزارى.

خۇن [خون] (پ) قان:
ئۆزىن بىچارە ئەيلەپ زار مەجنۇن،
دەما دەم باغرىنى ئەيلەپ جىگەر خۇن.
— موللا فازىل.

خۇن تۆكمەك — ئادەم ئۆلتۈرمەك، قان ئاققۇزماق:
كىرىپ ئۆچگە قىلھال ئېتىپ رەۋزەنىن،
قىلىپ قەسد تۆكمەك پەرىنىڭ خۇنىن.
— ئا. نىزارى.

خۇناب [خوناب] (پ) قانلىق ياش، ئاچچىق يىغا:
تۆكۈپمەن بەسى ئەشكىدىن ئابلار،
كى ئەشك ئورنىدا كەلدى خۇنابلار.
— ئا. نىزارى.

خۇنابە [خو نابە] (پ) «خۇناب» قا قاراڭ:
ئەقلىم جۇنۇن دىۋانەدۇر ئەگمە ھىلالىڭ كۆرگەلى،
ھەر كۇن كۆزۈم خۇنابەدۇر ھۇسنۇ جەمالىڭ كۆرگەلى.
— موللا سالىھ.

خۇنابە يۇتماق — قان يۇتماق، ئېغىر دەرد - ئەلەم تارتماق، قاتتىق ھەسرەت چەكمەك:
ئەي كۆڭۈل دەۋران غەمىدىن سۆز دېمە خۇنابە يۇت،
ئاندىن ئەيلە غۇنچەدەك كۆڭلۈڭگە قۇۋۋەت لايەمۇت.
— ئەرشى.

خۇنئاشام [خون آشام] (پ) قان ئىچكۇچى، قانخور:
بادەئى سافى چېكىپ ئەھباب ئىلە غافىل ۋەلېك،
كىم يىراقدىن داغى بىر مەھرۇمى خۇنئاشامى بار.
— نەۋابى.

خۇن ئالۇد [خون آلود] (پ) قانغا بويالغان، قان ئارىلاش:
يەنە ياد ئەيلەپ دىلئارانى ھەم،
تۆكۈپ خۇن ئالۇد ياشىن دەمبەدەم.
— ئا. نىزارى.

خۇن ئامىز [خون آميز] (پ) قان ئارىلاش، قانلىق.

خۇنبار [خون بار] (پ) قانلىق ياش تۆككۈچى، ئاچچىق يىغلىغۇچى:
كۆزۈ كۆڭلۈم خۇشلۇغىن خالۇ لەبىدىن ئىستەمەن،
ھەجرىدە كۆڭلۈمگە داغۇ دىيدەئى خۇنبار بەس.
— ئەرشى.

ئەشكى خۇنبار — قان يىغلىغۇچى، ئاچچىق ياش تۆككۈچى:
تىلاۋەت ئەيلەسەڭ دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىڭ،
گور ئىچرە شەمئى تابانىڭ تەبارەك فاتىھە شەب - روز.
— شەۋقى.

خۇنبەر [خون بر] (پ) «خونبار» غا قاراڭ.

خۇن پالا [خون پالا (ى)] (پ) قان يۇقى، قان تەگكەن.

خۇنخار [خون خوار] (پ) قانخور، قان تۆككۈچى:

كۆيدۈرۈپ جانۇ كۆڭۈل ھەم قانىن ئىچمەكلىك ئۈچۈن،
لەئلى ئاتەشبار ئىلە ئول نەرگىسى خۇنخار بەس.

— ئەرشى.

خۇنخارە [خون خواره] (پ) «خۇنخار» غا قاراڭ.

خۇنرىز [خونريز] (پ) 1) قان تۆككۈچى، قانخور:

كەمەر باغلاپ چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە خەنجەرى تىيزى.

— زەلىلى.

2) رەھىمسىز، زالىم:

بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئىئتىقاد،
بۇ تۇڭگان خۇنرىزى بىئىئتىماد.

— موللا شاكىر.

خۇن رىزان [خون ريزان] (پ) قان تۆكۈشكەن، قىرغىن قىلىشقان ھالدا:

ياغىپ قان ھاۋادىنكى باران كەبى،
ئىكى كۈنغىچە خۇن رىزان كەبى.

— ئا. نىزارى.

خۇنسا [خنثا] (ئە) ئىككى جىنسلىق:

نەيەردە ھاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى - ئۈچدىن زەن،
بۇگۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغا بەرمىش پەن.

— موللا قۇربان.

خۇنفىشان [خون فشان] (پ) قان چاچقۇچى، قاتىل.

خۇنكار [خون كار] (پ) قان تۆككۈچى، قان ئىچەر، جاللات:

بەسكى نەرگىس بۇ چەمەندە جىلۋە خۇنكار ئەيلەدى،
يوق چەمەن نەرگىسلەرى، بەل نەرگىسى بىمارەلەر.

— ئەرشى.

خۇنىن [خونين] (پ) قانلىق، قان رەڭ، توق قىزىل:

نۇكتەئى مەۋھۇم ئەمەس كۆڭلۈمدە ئاغزىڭ يادىدىن،
كىم بۇ خۇنىن غۇنچە ئىچرە داغى پىنھانىمدۇر ئول.

— نەۋايى.

خىتاب [خطاب] (ئە) 1) سۆز بىلەن قىلىنغان ئىلتىماس، مۇراجىئەت:

ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىر نەفەس ئارام بەرمەس،
خىتاب زائىقەتۇل - مەۋت ئىلە لەبىل - مىر ساد.

— شەۋقى.

2) بۇيرۇق:

قىلدىم ئىبسە كىمىيا خىتابىڭ،
يىبەردى بۇ يەڭلىغ خىتاب ئەيلەبان.

— نەۋايى.

خىتاب ئەيلەمەك — ئىلتىماس، مۇراجىئەت قىلماق، بىراۋغا قاراپ سۆزلىمەك:

پۇرسىشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.

— زەلىلى.

خىتاب قىلماق — «خىتاب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

مىھىنبانۇ ھەر نىچە قىلدى خىتاب،
چۇ بىدىل خىجالەتدە بەردى جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

خىتتە [خطه] (ئە) مەملىكەت، ئۆلكە؛ شەھەر.

خىتتەئى پاك — گۈزەل ئۆلكە، گۈزەل شەھەر:

ئول ئايدىن يارۇمىش ئول خىتتەئى پاك،
قۇياش ئۇيلەكىم بۇ مەركەزى خاك.

— نەۋايى.

خىجالەت [خجالت] (ئە) ئۇيىلىش، ئىزا تارتىش، خىجالەت:

خىجالەت بابىدىن ھەر كۈندە مىڭ تۇرلۇك ئاچىلمىشدۇر،
بۇ رەڭگىمنى كىشى كۆرگەي دېگەيلەر كىم سەمان كاغەز.

— شەۋقى.

خىجالەتزەدە [خجلتزده] (ئە + پ) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل بولغان:

سۇنبۇلى زۇلفى بىلەن گۇل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.

— ھافىز خارەزمى.

خىجلەت [خجلت] (ئە) خىجالەت، ئىزا تارتىش:

تۇنۇ كۈن ئەزم ئەيلەپ ئول ئالەمگە بولغاچ نۇر تاش،
خىجلەت ئەيلەپ ئاي قارالىق بولدى، سارغاردى قۇياش.

— ئەرشى.

خىجىل [خجل] (ئە) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان:

خىجىل بولدى بۇ ھالدا تىيرى مىژگان،
دېدى: بۇ قېئىلدىن، كەل ئەمدى سەن يان.

— ئا. نىزارى.

خىدمەت [خدمت] (ئە) خىزمەت، ئىش.

خىدمەتكۇش [خدمت كوش] (ئە + پ) تىرىشىپ ئىشلىگۈچى، تىرىشچان، خىزمەتلەرنى بېجىرگۈچى.

خىراج [خراج] (ئە) 1) سېلىق، تۆلەم، ئۇرۇش چىقىمى:

ئەمەس سۇلتان جەھان مۇلكىن ئالىپ، ئەلدىن خىراج ئالغان،
جەھان سۇلتانى ناقىس ھالى سورغان ئەھلى ھىممەت بىل.

— ناقىس.

2) ئىشلىتىلىدىغان نەرسە، مەبلەغ، پۇل:

كى بىچارەدۇرمەن ماڭا يوق ئىلاج،
چۈ لازىم بولۇپدۇر ئاتامغا خىراج.

— ئا. نىزارى.

خىراجەت [خراجت] (ئە) لازىم قىلىنىدىغان پۇل، مەبلەغ، چىقىم:

ئۆزۈم ئىزدەمەككە ئىجازەت بېرىڭ،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بېرىڭ.

— ئا. نىزارى.

خىرام [خرام] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش، قايتىش:

بولۇپ مەئرىكەنىڭ ئىشى ھەم تەمام،
دېدىكىم: پەرىلەر قىلۇرمىز خىرام.

— ئا. نىزارى.

2) ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۈرۈش، چىرايلىق يۈرۈش:

دۇئا قىلدى ئول پەرى ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ سارى قىلدى خىرام.

— ئا. نىزارى.

3) ھەرىكەت، ئۆرۈنۈش، ئولتۇرماسلىق:

كى مۇرادى ئانىڭ خىرام بولۇپ،
كۈيى مەقسۇد سارى گام بولۇپ.

— نەۋايى.

خىرام ئەيلەمەك — كەتمەك، جۆنىمەك، ماڭماق:

بېگىم جەننەت ئىچرە خىرام ئەيلەدى،
بۇ دۇنيا ھۇزۇرىن ھەرام ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

خىرام قىلماق — «خىرام ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

بولۇپ ئانچە خۇشدىل قىلدى خىرام،
چۈ مەھۋەش سارى ئاشۇقۇپ قويدى گام.

— ئا. نىزارى.

خىرامان [خرامان] (پ) 1) ئۆزىنى ئوينىتىپ، ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:

باغى كىسرەتدە نىھانى ۋەھدەتى كۆردى كۆڭۈل،
جىلۋە نەخلىستانىدا نەخلى خىرامانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) بىمالال، خاتىرجەملىك بىلەن:

خىرامان چىقىپ تەختكە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ، ئاچتۇرۇپ بارگاھ.

— ئا. نىزارى.

خىرامان بولماق — ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:

گەر خىرامان بولسا ئول سەرۋى رەۋان،
جان رەۋان بولۇر ئانىڭ رەفتارىنە.

— ھافىز خارەزمى.

خىرامان تۇتماق — ئۆزىنى چىرايلىق، خاتىرجەم، بىمالال تۇتماق:

خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن (ھەر كۈن) ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت.

— موللا نىياز.

سەرۋى خىرامان — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك، كېلىشكەن:

بوي چەكتىڭۇ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

خىرە [خيره] (پ) گۇڭگا، تۇتۇق، قاراڭغۇ باسقان، خىرە؛ سۇنۇق:

كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۈرمەئى مازاغ.

— شەۋقى.

خىرەد [خرد] (پ) 1) ئەقىل، ھوش، پاراسەت:

كۆڭۈل ئىستەبان بىزگە بەردىڭ مەدەد.
قەبۇل ئەتمەگەي بۇ سۆزۈڭنى خىرەد.

— ئا. نىزارى.

2) چۈشەنچە.

گۇيا بۇيلە ھۆكم ئېتەر خىرەدىم،
كى ساڭا ھەم يېتەر ئىمىش مەدەدىم.

— نەۋايى.

خىرەد ئەھلى — ئاقىللار، دانىشمەنلەر، ئەقىل ئىگىلىرى:

ئىنانمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپايان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قوينىدا پىنھان.

— موللا قۇربان.

خىرەد تەرىقى — دانالار ئۇسۇلى، ئاقىللار يولى:

ھەر كىمگە خىرەد تەرىقىنىڭ نىسبەتى بار،
دەۋلەتكە ئەگەر يەتسە ئانىڭ مۇددەتى بار.

— نەۋايى.

خىرەد سەفھەسى — ئەقىل كىتابى:

چۈ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

خىرەد شەمئى — ئەقىل چىرىغى.

خىرەد لال بولماق — ھەيران بولماق.

خىرەد نىشانى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك بەلگىسى.

خىرەدنى زايىل ئەتمەك — ئەقلىنى يوقاتماق، مەست، بىھوش بولماق.

خىرەد پەرۋەر [خردپرور] (پ) ئەقىللىق، دانا.

خىرەد پەيۋەند [خردپيو ند] (پ) ئەقىللىق دەپ ھېسابلانغان.

خىرەد پىشە [خردپيشه] (پ) ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

خىرەد روب [خردروب] (پ) ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى، ئەقلى ـ ھۇشىنى ئالغۇچى.

خىرەدفەن [خردفن] (پ) ئەقلىنى ئىشلەتكۈچى، ئەقلىدىن پايدىلانغۇچى.

خىرەدلىغ [خردليغ] ئەقىللىق.

خىرەدمەند [خردمەند] (پ) 1) ئەقىللىق، دانا:

ئانىڭ دامىغە، ئەي قۇش، تۇشمەگىل بولساڭ خىرەدمەندى،
فۇسۇن دامىن قۇرۇپ ھەركىمگە بىر تەدبىر ئېتەي سۇلتان.

— موللا نىياز.

2) ئالىم، ئۆلىما:

سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن ھەسەب،
خىرەدمەندۇ دانابى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

خىرەدنامە [خردنامە] (پ) ئەقىل ـ ھېكمەت ھەققىدىكى بايانات، ھېكمەت رىسالىسى.

خىرەدنىھاد [خرد نهاد] (پ) ئەقىللىق، ئەقلى بار، زېرەك.

خىرەكەش [خيرەكش] (پ) قاراڭغۇلۇققا تارتىش، خاپىلىق كەلتۈرۈش.

خىرقە [خرقە] (ئە) ئەسكى چاپان، جەندە، دەرۋىشلەر كىيىمى:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

خىرقەئى فەقىر — مەخسۇس پەقىرلىق تونى:

ئاڭلابان ئول دەرد ئىلە ھالات ئاڭا،
خىرقەئى فەقر ئەتتى ھەۋالات ئاڭا.

— نەۋايى.

خىرقە كىيمەك — دەرۋىشلەر قاتارىغا ئۆتمەك، سوپىلار يولىدا ماڭماق.

غەم خىرقەسى — غەم تونى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرەرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

خىرقەپۇش [خرقە پوش] (ئە + پ) خىرقە كىيگەن، دەرۋىش.

خىرقەتى [خرقتى] (ئە) يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى، دەرۋىش.

خىرگاھ [خركاه] (پ) 1) چېدىر:

فەلەكدۇر يەتتە خىرگاھىكى بىر ـ بىر ئۆزرە تىكمىشلەر،
ئاڭا قەندىل ئېتىپ خۇرشىددىن ھەي قادىرى دانا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئەنجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى، چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سىپېھرى خىرگاھى — ئاسمان چېدىرى، كۆك، ساما.

خىرگاھۋەش [خركاەوش] (پ) چېدىرغا ئوخشاش، چېدىر كەبى.

خىرگەھ [خركە] (پ) «خىرگاھ» قا قاراڭ:

ئول پەرى ھۇسنى جەھان ھۇسنى ئارا شەھدۇر مەگەر،
كۆزلەرىم ئاقۇ قارالىق ئىككى خىرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

خىرگەھى [خركهى] (پ) تۆۋەن ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىدىغان ناخشا.

خىرمەن [خرمن] (پ) 1) ئورۇلغان زىرائەتنى توپلاپ، تېپىپ، تازىلاپ ئالىدىغان جاي، خامان:

چۇ خىرمەن يېرىدە چاچىلغان ئۇرۇق،
ھەمە مۇرلەرغە بولۇپتۇر ئوزۇق.

— غەرىبى.

2) تۇپ، نېگىز، ئاساس:

ناز ئىلە ئوتلۇق كۆزى ھەريان باقىپ،
زۇھدۇ ۋەرەئ خىرمەنىگە ئوت ياقىپ.

— نەۋايى.

3) كۆپ، مول:

كۆڭۈلدە ئانچە ئوقۇڭدىن تۆكۈلدى پەيكانىم،
باشاق بىلە بۇ بەلا مەزرەئىدە خىرمەندۇر.

— نەۋايى.

خىرمەنى ئەغيار — دۈشمەن توپى، قارشى چىققۇچىلار، قارشى ھەرىكەت قىلغۇچىلار.

خىرمەنى بەرباد ئۇلماق — ھوسۇلى زايا بولماق، شامالغا ئۇچماق، يوق بولماق:

تا ھىرسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئۇلماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئۇفتاد ئۇلماس.

— سەبۇرى.

خىزاب [خضاب] (ئە) بوياق، رەڭ.

خىزاب بەرمەك — قىزارتماق، بويىماق.

خىزر [خضر] (ئە) خىزىر پەيغەمبەر، خىزىر ئەلەيھىسسالام:

ئەبىھايۋان نېگە بولسە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

خىزىر سۈيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).

خىزىرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.

خىزىرمانەند [خضرمانند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.

خىزىرۋەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:

تەفەككۇر قىلىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزىرۋەش يارنى.

— ئا. نىزارى.

خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:

كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۈپەتلەر:

بۇشەھ (نىڭ) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.

— ئا. نىزارى.

خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قاراڭ.

خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:

خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەلىلى.

خىسلەت [خصلت] (ئە) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.

خىشت [خشت] (پ) خىش:

شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۇڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.

— موللا نىياز.

خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:

كى سەرداردىن زۇلم شايىئىدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئىدۇرۇر.

— ئا. نىزارى.

2) يالغان:

چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈڭ بەئىزىسىدۇر خىلاف.

— غەرىبى.

خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:

ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمىسار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:

خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.

— ئا. نىزارى.

خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.

خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.

خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.

خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:

ئانىڭ ئەجرىغە دىدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نىئمەت ئەلۋانىمنى كۆرسۇن.

— موللا فازىل.

خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.

خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:

قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.

— موللا قۇربان.

خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.

بولسە تەبئ ئىچرە خىلتىدىن ئىللەت،
ماددە بولسە ھەر نېچۈك زەخمەت.

— نەۋايى.

خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:

دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىڭ سەيرى دەريا دۇرۇر».

— ئا. نىزارى.

خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:

ئانىڭ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.

— ئا. نىزارى.

2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:

ئارزۇ ئەيلەمەكىم ئۆزگەلەرنىڭ خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.

— شەۋقى.

خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:

تەۋەككەلتۇ ئىلەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋەتىدىن ئۆزنى خار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

2) يالغۇز، تەنها؛ يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
بۇ رەڭ خىلۋەتكى نى تاڭ بەلكى ئادەت بۇدۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىزبان، مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

خىلۋەت ئەيلەمەك — خالىي قىلماق، بوشاتماق.

خىلۋەت تاپماق — يالغۇزلۇق تاپماق، قولاي پۇرسەتتىن پايدىلانماق؛ ئادەمسىز خالىي جاي تاپماق.

خىلۋەتى خالى — باشقا نامەھرەملەر بولمىغان جاي.

خىلۋەتخانە [خلوت خانه] (ئە + پ) ھېچكىم يوق ئۆي، يالغۇزلۇق ئۆيى.

خىلۋەتسەرا [خلوت سرا] (ئە + پ) «خىلۋەتخانە» گە قاراڭ.

خىلۋەتگاھ [خلوت كاه] (ئە + پ) ياتلاردىن خالىي جاي، دەم ئېلىش ئورنى؛ يالغۇزلۇق ئۆيى، بوش ئۆي:
بىرگە بولۇپ مەدرەسە ئارام گاھ،
بىرگە خىلۋەتگاھ بولۇپ خانەقاھ.
— نەۋايى.

خىلۋەت گۇزىن [خلوت كزين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقنى، يالغۇز جاينى ياخشى كۆرگۈچى.

خىلۋەتنىشىن [خلوت نشين] (ئە + پ) خىلۋەتتە، يالغۇز ئولتۇرغۇچى:
بولۇپ خىلۋەتنىشىن تەنھالىقىمنىڭ بائىسى شولدۇر،
كىم ئىككى - ئۈچ نەفەس ئول تەبئ نازۇك بولدى مېھمانىم.
— ناقىس.

خىنا [خينا] (ئە) خېنە:
ئوسما، خىنا بىرلە قىيامەتدۇرۇر،
سۇرمەئى سۇنبۇلغە نە ھاجەتدۇرۇر.
— زەلىلى.

خىيار [خيار] (ئە) ئەرك، ئىختىيار.

د

دابىبە [دابە] (ئە) مىنىشكە بولىدىغان ياكى يۈك توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆت ئاياغلىق ھايۋان (ئومۇمىي ئىسىم).

داپقۇر [داپقور] مەرتە، كەررە.

داج [داج] (ئە) قاراڭغۇ، تۇم قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇق:

كى ئاھىستە ماڭدىم تاپالماي ئىلاج،
يولۇمنى كۆرەلمەي نېدىن ئېردى داج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۈن داجى — تۈن قاراڭغۇلۇقى:

كى تۈن داجى كەتتى يەنە ئاتتى تاڭ،
خورۇس بىرلە تاۋۇس يەنە ئۇردى باڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

داج ئەيلەمەك — قاپقاراڭغۇ قىلماق.

داخىل [داخل] (ئە) 1) كىرگەن، ئىچىدىكى؛ ئىچى، ئىچكىرىسى:

قەدەم تەشرىف ئەيلەپ بولدى داخىل،
كى بىر گۈلنىڭ تۈبىگە بولدى نازىل.

— ناقىس.

2) داخىل، تېگىشلىك:

ئىچىپ گەر ئولدى كۆپ، قىلمىش پەناھىم،
بۇ ئىچكەنلەرنى ئۆلگەنلەرگە داخىل.

— ئەرشى.

داخىلى ئەۋباش — ئەقىلسىز، بەڭۋاشلار بىلەن بىرگە بولماق.

داخىلى شەھەر — شەھەر ئىچى؛ شەھەرگە كىرمەك:

بولاي بىر تەرزى بىرلەن داخىلى شەھەر،
كى ئەل ئاڭلاپ بۇ ئىشدىن ئالماسۇن بەھەر.

— ناقىس.

دەيرغە داخىل — 1) بۇتخانا ئىچىدە؛ 2) قاۋاقخانا ئىچىدە.

داد [داد] (پ) 1) ئەرز، پەرياد:

سەھەرلەر ئويغىنىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.

— خىرقەتى.

2) ئىنساپ، ئادالەت:

قىلسام ساڭا ھەر نەچە تەزەللۇم،
فەريادۇ فىغانكى، داد تاپمان.

— بابىر.

3) ياردەم:

لۇتفى دىل ئەفگار تىلەر ھەجر ئېلىدىن داد،
ئەھۋالىنى ئول بېگىمۇ خانىمە ئايتىڭ.

— لۇتفى.

داد ئالماق — ئۆچ ئالماق، مەزلۇمنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، زالىمنى جازالىماق.

داد ئەيلەمەك — ئىنساپ قىلماق، ئادالەت كۆرسەتمەك.

داد بەرمەك — دادىغا يەتمەك.

داد تاپماق — ئادالەت تاپماق.

داد تىلەمەك — ئىنساپ، ئادالەت تىلىمەك.

داد دېمەك — ياردەم تىلەپ شىكايەت قىلماق:

بۇ دىۋانە يىغلاپ ئۇرۇپ بۇتغە باش،
دېمىش «داد» كۆزدىن تۆكۈپ تۇرفە ياش.

— ئا. نىزارى.

داد ئىستەمەك — ياردەم سورىماق، ئادالەت تىلىمەك.

دادىغا يەتمەك — دادىنى (ئەرزىنى) ئاڭلىماق، تىڭشىماق:

ھەرچەندە ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلارمەن داد،
دادىمغە قانى يەتكەنىڭ، ئەي زالىمى بىداد.

— زەلىلى.

دادىن بەرمەك — بىرەر ئىشنى ئورنىغا قويماق، جايىغا يەتكۈزمەك، ناھايىتى ياخشى بېجىرمەك.

دادىنى بەرمەك — «دادىن بەرمەك» كە قاراڭ:

نەفسى كافىردىن غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەسەس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

دادىنى ئىشىتمەك — ئەرزىنى ئاڭلىماق، تىڭشىماق:

ئىشىتمىش ئۇلۇغ بۇت مۇنىڭ دادىنى،
بىلىپدۇركى يەنە نىكۇ زارىنى.

— ئا. نىزارى.

دادەك [دادك] 1) چۆرە، دېدەك؛ ئايال خىزمەتكار. 2) جانان، گۈزەل.

دادخاھ [دادخواه] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ شىكايەت قىلغۇچى،

دەۋاگەر:

ئىشىكىڭگە كەلدىم بولۇپ دادخاھ،
كى ئورنۇمدا قويساڭ مۇنى پادىشاھ.

— ئا. نىزارى.

2) ئەرز تىڭشىغۇچى:

«غەيىن» غەۋغا، ، غۇسسە، غەم كەلسە باشىمغە چارە يوق،
غەم غۇبارىم، جان فەراغىم، دادخاھىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

دادخاھلىق قىلماق — ئادالەت تەلەپ قىلماق؛ شىكايەت قىلماق.

... خابە ئىنىنىڭ ياۋەرلىكى بىلە سۇدىن خەلاس بولۇپ، تۇرلۇك مۇشەققەتلەر بىلە ئۆزىنى بىر شەھەرگە ئىلتىكەنىدە، يەنە بۇرادەرلەرى تۇتۇپ، ئول شەھەرنىڭ پادىشاھىغە: «بىزنىڭ ئىنىمىزنى ئۆلتۇرۇپ ئەھۋالنى بۇ قۇل ئالىپ قاچىپدۇر» دەپ داد - خاھلىق قىلغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دادگەر [دادگر] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، دادىغا يەتكۈچى، ئادىل:

پادىشاھا بۇ قۇلۇڭغە قىل نەزەر،
سەندىن ئۆزگە يوق تۇرۇر بىر دادگەر.

— خەراباتى.

2) ئەرز ئاڭلىغۇچى، ئەرز تىڭشىغۇچى.

دادگەرى مۇلك پەناھ — ئادىل، ئادالەتپەرۋەر پادىشاھ:

ئەرز قىلىپ بارچەنى شاھ ئاللىدە،
دادگەرى مۇلك پەناھ ئاللىدە.

— نەۋايى.

دادگۇستەر [دادگستر] (پ) «دادگەر» گە قاراڭ.

دار [دار] (ئە) 1) ياغاچ:

... ھەمول ئۇچۇردە بىر كارۋان ئول چاھ باشىغە تۇشۇپ، چاھغە دار سالىب، يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى چاھدىن چىقاردىلەر.

— نەۋايى.

2) دار:

قىلدۇرۇڭ سىز يانە بۇ ئەرزىمنى، ئەي ئەھبابلار،
جەۋر - زۇلمى بىرلە ئاسسۇن شۇم رەقىبىنى دارغە.

— قەلەندەر.

3) ھويلا، ئۆي - جاي، ماكان؛ ئوچۇقچىلىق، دالا، مەھەللە؛ شەھەر، دۆلەت:

كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خەيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.

— ئا. نىزارى.

دارۇس - سەلتەنەت — پايتەخت، مەركەز.

دارۇل - ئەنا — قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەت ئۆيى.

دارۇل خىلافەت — شاھ دەرگاھى، شاھ ئوردىسى.

دارۇل - فەنادىن ئەزم قىلماق — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، پانىي دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتمەك.

دارۇل - مۇلك — مەركەز، پايتەخت.

دارى بەقا — مەڭگۈلۈك ئۆيى؛ ئەبەدىيەت، ئۇ دۇنيا.

دارى رەسەن — دارنىڭ ئارغامچىسى:

بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.

— زەلىلى.

دارى فەنا — پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەبباره ياستانمىش.

— ئەرشى.

دارى فەنادىن ئىنتىقال ئولماق — «دارۇل - فەنادىن ئەزم قىلماق» قا قاراڭ.

دارا [دارا] (پ) 1) ئىگە، ساھىب. 2) شاھ، پادىشاھ. 3) دارا - دارىيۇس (ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ 5 - پادىشاھى):

قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.

— ئەرشى.

دارايى دەۋر — «دارايى زەمان» غا قاراڭ.

دارايى زەمان — زامان پادىشاھى.

دارايى كىشۋەر — مەملىكەت پادىشاھى.

داراپەرەست [داراپرست] (پ) شاھپەرەس، پادىشاھپەرەس؛ شاھقا سادىقلار، شاھقا سادىق كىشىلەر.

دارافەر [دارافر] (پ) ھاكىم، شەۋكەتلىك شاھ؛ دارا (ئىران شاھى) دەك شەۋكەتلىك:

قويۇپ شاھى دارافەر ئالىغە يۈز،
ني دارافەر ئىسكەندەر ئالىغە يۈز.

— نەۋايى.

دارايى [دارایی] (پ) يىپەكتىن يۇپقا، نازۇك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ماتا (رەخت).

دارايى ماۋىي — ھاۋا رەڭلىك ماتا (رەخت).

دارەندە [دارنده] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى؛ خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

دارباز [دارباز] (پ) دارۋاز.

داربازان [داربازان] (پ) دارۋازلار:

تەۋەككۇل دەپ مىسالى داربازان،

دەرەخت ئۆزرە قەددەم قويدۇم ئۇشۇل ئان.
— ناقىس.

دارچىنى [دارچينى] دارچىن (ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى).

دارۇ [دارو] (پ) 1) دورا؛ ئىلاج:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

جۇنۇن دافىئىگە ئىستەر ئېردى دارۇ،
بۇ دارۇ نەفئ قىلماس ئېردى بىر مۇ.
— ناقىس.

ھۇش دارۇ — ھۇشىغا كەلتۈرىدىغان دورا.
2) ئوق ـ دورا، مىلتىق دورىسى.

دارۇت ـ تەلەف [دارالتلف] (ئە) يوق بولۇش ئۆيى، غايىبلىق ئۆيى.

دارۇخانە [داروخانه] (پ) دورىخانا.

دارۇس ـ سەلام [دارالسلام] (ئە) 1) سالامەتلىك ئۆيى؛ تىنچ جاي. 2) ئەرەبىستاندا بىر جاينىڭ نامى؛ باغدات شەھىرى. 3) ئۇ دۇنيا، جەننەت:
بۇ نەسىھەت ياد ئال ئەي خاسۇ ئام،
ئاقىبەت بولغاي ساڭا دارۇس ـ سەلام.
— خەراباتى.

دارۇس ـ سەلخ [دارالسلخ] (ئە) قۇشخانا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار سويۇلىدىغان جاي، قاسساپخانا.

دارۇس ـ سۇرۇر [دارالسرور] (ئە) شاھلىق ئۆيى، خۇرسەنلىك ماكانى؛ ئۇ دۇنيا، جەننەت.

دارۇش ـ شىفا [دارالشفا] (ئە) شىپاخانا، كېسەلخانا؛ داۋالىنىدىغان ۋە تېبابەت ئىلمى ئۆگىتىلىدىغان ئورۇن.

دارۇغە [داروغه] شەھەر تەرتىپىنى نازارەت قىلغۇچى مىرشەپ؛ شەھەر باشلىقى، دورغا.

دارۇگىر [داروكير] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ تالاش، تالاش ـ تارتىش، توقۇنۇش؛ ئىسيان:
دارۇگىرى ئىشقىنىڭ تاراجىدىن مەنسۇرۋار،
نەغمەئى جۇشى ئەنەل ـ ھەق چەككەلى مەردانە يوق.
— زەلىلى.

دارۇل ـ ئەمان [دارالامان] (ئە) تىنچلىق ئۆيى، سالامەتلىك ئۆيى، ئامانلىق ئۆيى، تىنچ ۋە ئاسايىشلىق جاي:
لەيلى باشىغە بەلا ياغدۇردى بۇ نەھار،
چۇن بەناھ بولماقغە، ئەي دارۇل ـ ئەمانىم، قايدەسەن؟
— ئا. نىزارى.

دارۇل ـ بەقا [دارالبقا] (ئە) باقىيلىق، ئەبەدىيلىك ئۆيى، ئۇ دۇنيا:
نە ھاجەت ئۆيۇ ئايۋانۇ سەرايۇ بوستان ئەتمەك،
كىرىپ قەبر ئىچرە تەنھا مەنزىلىڭ دارۇل ـ بەقا ئاخىر.
— زەلىلى.

دارۇل ـ غۇرۇر [دارالغرور] (ئە) مەغرۇرلۇق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، بۇ ئالەم.

دارۇل ـ فەنا [دارالفنا] (ئە) پانىيلىق ئۆيى، بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
كۈنىكىم بولۇپمەن ساڭا ئاشنا،
ماڭا دەۋزەخ ئولدى بۇ دارۇل ـ فەنا.
— ئا. نىزارى.

دارۇل ـ قەزا [دارالقضا] (ئە) قازىخانا؛ ھۆكۈم ئۆيى:
ماسىۋابى قەتئ ئەيلەيدۇر دامى تىغى زەبان،
روبە روبى جانىبى دارۇل ـ قەزا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

دارۇل ـ قۇرب [دارالقرب] (ئە) ئۆز يۇرت، دائىمىي تۇرىدىغان جاي.

دارۇل ـ ھەۋادىس [دارالحوادث] (ئە) ھادىسىلەر ئۆيى؛ دۇنيا، ئالەم.

دارۇل ـ ھۇففاز [دارالحفاظ] (ئە) قارىيخانا، قۇرئاننى يادقا ئالدۇرىدىغان جاي.

دارىماق [داريماق] 1) ھازىر بولماق، كەلمەك؛ پەيدا بولماق؛ مەيدانغا كەلمەك. 2) يولۇقماق، دۇچار بولماق.

داس [داس] (پ) ئورغاق (دېھقانچىلىق سايمىنى):
قىلمامىش كۆڭلۈمدە قىرقىلماق مەئاشى سەبرىدىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۈن قەددىم ئاڭادۇر ھۆكمى داس.
— ئەرشى.

ئەمەل داسىنى تۇتماق — ياخشى نام ـ ئەمەل بىلەن بىزەنمەك.

مېھنەت داسى — مۇشەققەت، مېھنەت ئازابى؛ قىيناق، ئازاب ـ ئوقۇبەت.

داستان [داستان] (پ) تارىخ؛ ھېكايە، قىسسە، داستان:
كۈلەر ئېردىم بۇرۇن فەرھادى مىسكىن داستانىغە،
بۇ شىرىندۇركى ئانىڭ بىرلە ـ ئوق ھەم داستان بولدۇم.
— بابىر.

خەتمى داستان — ھېكايە ئاخىرى، خاتىمىسى؛ داستاننىڭ تۈگەللىنىشى.

داستان ئاغازى — داستان، قىسسىنىڭ باشلىنىشى.

داستانسەرا [داستانسرا] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستانسەراي [داستانسراى] (پ) «داستانسەرا» غا

قاراڭ.

داستانگۇستەر [استان كستر] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستدارى [داستدارى] (پ) دەللال؛ ياردەمچى:

نى دەۋرىدە خەيلى داستدارى،
نى ئالىدە سەرۋى گۈل ئۈزارى.

— نەۋايى.

داش I [داش] (پ) خۇمدان؛ ھاك، ساپال ئىدىشلار پىشۇرۇلىدىغان جاي.

داش II [داش] تاش.

داشخانە [داشخانە] (پ) «داش I» گە قاراڭ.

داغ [داغ] 1) بەلگە، نىشانە، ئىز، ئەسەر:

جانىمدە ئەلىف يەڭلىغ ئول سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانىمدە نىھان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

2) كۆيۈك، كۆيگەن جاي، داغ:

داغدىن جىسمىم ئارا ھەر سارى ئاچىلغان سۆگەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۈلۈمسىۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.

— ئەرشى.

3) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، كۈلپەت؛ ھىجران؛ مۇھەببەت جاپالىرى:

تاۋۇس ئوخشە بار ئىدى ھەر داغىم ئۆزرە نەچچە داغ،
داغلىغ كۆڭلۈمگە شوخ لالەزارىم ئۇچرادى.

— قەلەندەر.

4) ئەپسۇس:

ئەزمىدە ئول قەۋمغە داغ ئۆزرە داغ،
قەنتىدە بۇ خەيلغە باغ ئۆزرە باغ.

— نەۋايى.

5) تاغ:

ئەي نەۋايى، تەلبە كۆڭلۈم ئايتتى، ئەمدى ئىستەمەن،
نەچچە داغۇ دەشتدىن ئىستەب كېتۈرگەيمەن ئانى.

— نەۋايى.

داغ قويماق — كۆيدۈرمەك؛ قايغۇغا سالماق، ئۆرتىمەك.

داغ كۆيدۈرمەك — قىزىتىلغان نەرسە بىلەن يۈزىگە خال قويماق.

داغى ئەلىف — زىننەت ئۈچۈن كىشىنىڭ يۈزىگە چېكىلگەن ئوسمارەڭ داغ، خال.

داغى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، ھىجرانلىقتىن يەتكەن كۈلپەت:

مېنىڭ جانىمغە قويدۇڭ داغى فۇرقەت،
كىشى گەر كۆرمەگەن دەردۇ بەلانى.

— خىرقەتى.

داغى نىھانىي — يوشۇرۇن ئەلەم.

داغى ھىجران — ھىجران غېمى، كۈلپىتى:

ماڭا گەر قويدى بۇلبۇل داغى ھىجران،
يەنادىن كۆرمەسۇن ئول ھەم ۋەفانى.

— خىرقەتى.

داغى ھىرمان — تىلەك، ئارزۇ، مۇرادقا يېتەلمەسلىك دېغى (كۈلپىتى).

داغى ئۆرتەمەك — داغلىماق، كۆيدۈرمەك؛ تامغا باسماق.

داغدار [داغدار] داغ چۈشكەن، بۇلغانغان.

داغۇلى [داغولى] ئالدامچى؛ ھەييار.

داغۇلىي [داغولى] «داغۇلى» غا قاراڭ.

داغى [داغى] يەنە؛ ھەم، ھەمدە:

تاغنى ئەرىتۇر ئاھىم ئەسەر قىلغۇسى بىر كۈن،
كۆڭلۈڭ نېچەكىم بولسە تېمۇر، تاش داغى پۇلاد.

— لۇتفى.

دافېئ [دافع] (ئە) خالاس قىلماق، قايتۇرماق، يوق قىلماق؛ قايتۇرغۇچى، يوقاتقۇچى:

ئىبەرتىپ ھەر تەرەفكە نەچچە ئادەم،
دېرەكلەپ بىر مۇئالىج دافېئى غەم.

— ناقىس.

دافېئى سەۋدا — (روھىي كېسەللىك) نى يوقاتقۇچى؛ داۋالىغۇچى؛ زېرىكىشنى قايتۇرغۇچى.

دافېئى گەزەند — زەرەرنى قايتۇرغۇچى.

دەردغە دافېئى — دەردنى قايتۇرغۇچى.

رەنجغە دافېئى — كېسەللىكنى، ئاغرىقنى (داۋالاپ) يوق قىلغۇچى.

داڭ [دانگ] 1) ھەر بىر نەرسىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى؛ مەلۇم ھەسسىسى، مىقدار:

... بۇ مەبلەغ ۋە مىقداردىن چەھار داڭىنى ئۆزى ئالغاي، دۇ ـ داڭىنى ئول ئىككەۋگە يەتكۈرگەي.

— نەۋايى.

2) تاڭ قالماق، ھەيران بولۇپ جايىدا تۇرۇپ قالماق:

مەگەركىم بۇ تۇركى بولۇپدۇر ساراڭ،
باشىم يەرگە قويغاچ تۇرۇپ قالدى داڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دال [دال] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سەككىزىنچى ھەرپ «د» نىڭ نامى. 2) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، پۈكۈك:

رەھىم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئانداغكى دال.

— قەلەندەر.

3) سۆيگۈنىنىڭ چېچى، ماڭلىيى (ماڭلاي چاچ)، كوكۇلا:

كاكۇلۇڭ ئەلگە جەھاننى تىيرە قىلغان دۇد ئىرۇر،
ھەر سارى زۇلفۇڭ ئىكى يانىدە تۇشكەن دال ئاڭا.

— نەۋايى.

4) دەلىل، بەلگە. 5) دالالەت، دالالەت قىلغۇچى:

بارچە خەلايىق توپ بىكىن تاشلار ئاياقىڭ ئۆزە باش،
بۇ ئىشكە زۇلفۇڭ دال ئىرۇر، سەن ئانى چەۋگان ئەيلەمە.

— زەلىلى.

دال ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

دال تاپماق — يولىيورۇق تاپماق، دالالەتكە ئېرىشمەك.

دال ئولماق — بەلگە، نىشانە بولماق، دەلىل بولماق.

دالۇگۈل — نەقىش، بېزەك؛ ئۈست كىيىمگە چۈشۈرۈلگەن دال «د» شەكلىدىكى گۈل.

دالان [دالان] (پ) دالان، دەھلىز.

دالباي [دالباى] ئۇۋ قۇشىغا بېرىلىدىغان گۆش، پارچە گۆش، دالۋاي.

دالدا [دالدا] 1) ئارقا، ئارقا جاي، دالدا (پاناھ) جاي. 2) تايانچ.

دال ـ گۈل [دال گل] (پ) 1) نەقىش، بېزەك. 2) چايشاپ ۋە رومال قاتارلىقلارغا تىكىلگەن گۈللەرنىڭ بىر خىلى، «دال» غا قاراڭ.

دالۇچى [دالوچى] پالچى، قارىسىغا سۆزلىگۈچى:

ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۇمرەھ بولۇر.

— خەراباتى.

دام [دام] (پ) 1) تۇزاق، تور:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

2) مىكىر، ھىيلە:

يۈزىدە داملار شەكلىن كۆرۈپ ئول،
قىلۇر جان قۇشلارىن تۇتماقغە چارە.

— ئەرشى.

3) ئاشىق، مۇپتىلا. 4) تۇرلۇك ھايۋانلار.

ئەسىرى دام بولماق — تۇزاققا ئىلىنماق، قولغا چۈشمەك.

دامۇ دەد — 1) زۇلۇم كۆرسىتىش. 2) يىرتقۇچ ۋە يىرتقۇچ بولمىغان ھايۋانلار.

دامى راھ — يولغا قويۇلغان تۇزاق؛ توسۇق.

دام يايماق — ھىيلە قىلماق.

داماد [داماد] (پ) كۈيئوغۇل؛ باغلانغان:

يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر، ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.

— قەلەندەر.

دامان [دامان] (پ) «دامەن» گە قاراڭ:

نى بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۇلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۈرۈپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.

— قەلەندەر.

پاك دامان — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا:

ئۆلكى تەۋۋابۇن رەھىمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ۋادەرىغا، بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

دامانە [دامانە] (پ) «دامەنە» گە قاراڭ.

قاف دامانەسى — قاپ تېغى ئېتىكى.

دامە [دامە] (ئە) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «داۋام قىلسۇن، داۋام ئەتسۇن، ئۇزۇن بولسۇن» مەنىلىرىنى بېرىدۇ.

دامە ھەياتۇھۇ — ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن! (دۇئا ئىبارىسى)

دامەن [دامن] (پ) 1) ئېتەك:

ئايا پادىشاھا فەقىرلەرغە باق،
سەخا دامەنىنى غەرىبلەرغە قاق.

— ئا. نىزارى.

2) ئۆڭكۈر، چوڭقۇرلۇق، ئويۇلغان، چوڭقۇر جاي. 3) ھەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، چەت، ياقا:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

4) سەھرا، باياۋان:

كىم يەتدى چۇ ئول دامەنغە مەجنۇن،
كىم سەير ئېتىپ مېھرى گەردۇن.

— نەۋايى.

ئالۇدە دامەن — ئىپلاس، يارىماس، نومۇسسىز، بۇزۇق؛ ئېتىكى بۇلغانغان.

پاك دامەن — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا.

تەردامەن — نومۇسسىز، گۇناھكار.

دامەنى پاك — «پاك دامەن» گە قاراڭ:

جەھاندا نازەنىن كۆپتۇر ۋە لېكىن،
سېنىڭدەك كىمدە باردۇر دامەنى پاك.

— لۇتفى.

دامەنە [دامنە] (پ) چەت، قىرغاق؛ ئېتەك.

دامەنفىشان [دامن فىشان] (پ) 1) ئېتەك يايغۇچى؛ 2) ئۆزىدىن كەتكەن، زوق ـ ئىشتىياقتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان.

دامەنكەشان [دامنكشان] (پ) 1) ئېتەك سۆرەپ

يۇرۇش، سۆرىلىش؛ 2) پېشىنى (ئېتىكىنى) قېقىش؛ ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش.

دامەنگىر [دامنگير] (پ) 1) ھەققىنى تەلەپ قىلغۇچى، دەۋاگەر. 2) ئېتىكىنى تۇتقۇچى، پېشىگە ئېسىلغۇچى.

دامەنگىر بولماق — توختاتماق، تۇتماق؛ توسۇق بولماق.

دامگاھ [دامگاه] (پ) 1) ئوۋ ئۈچۈن تۇزاق قۇرۇلغان جاي. 2) بۇ دۇنيا، پانىي ئالەم.

دامگەھ [دامگه] (پ) «دامگاھ» قا قاراڭ.

دان [دان] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

ئۈنەرمۇ دان ئەگەر نەم ئولماسا يەر،
چۈمۈپ دان بىغ ئۇرۇپ بەس كۆرسەتۇر سەر.

— خىرقەتى.

2) يەمچۈك، دان:

چوقۇپ بۇ مۇرغ ئول داننى تۇتۇلدى،
تۇتۇپ بەند ئەتتىلەر قايدىن قۇتۇلدى.

— خىرقەتى.

3) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

مۇرغى تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سىنىڭ ئىشقىڭداكىم،
بۇ غەرەزدىن تىلىنۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.

— موللا بىلال.

4) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلگۈچى» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

بىسياردان — كۆپ بىلگۈچى.

خۇردە دان — ئىنچىكە (مۇرەككەپ) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۈچى.

دانا [دانا] (پ) بىلىمدان، ئەقىللىق، دانىشمەن:

تەغافۇلدىنمۇ يا دانالىغىدىنمۇ بىلەلمەنكىم،
ئالىپ ئۇيقۇنى مەندىن لەھزەئى بىدارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دانا بولماق — دانىشمەن، ئالىم بولماق.

دانايى ئافاق — يېگانە بىلىملىك، تەڭداشسىز بىلىم ئىگىسى.

دانايى دەۋران — ئۆز دەۋرىنىڭ دانا كىشىسى.

دانايى زاھىد — زاھىدلار داناسى.

دانايى ئىشق — ئىشق ئەھلىنىڭ داناسى، دانىشمەن ئاشىق:

شۈكرىلىللاھ، ئىشقىڭغە دەرلەر مېنى دانايى ئىشق،
تاكى قىلدىم بۇ خوتەندە سەن بىلەن سەۋدايى ئىشق.

— قەلەندەر.

فەن دانالارى — ئالىملار.

دانامەنىش [دانامنش] (پ) دانا تەبىئەتلىك.

داناۋەر [داناور] (پ) دانا، بىلىملىك، ئالىم.

داناۋەش [داناوش] (پ) دانالارچە، دانا سۈپەت، داناسىمان، بىلىمدان.

دانە [دانه] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

كۆرۈڭ ئىككى ۋەپالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىن،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.

— قەلەندەر.

2) يەمچۈك (قۇشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن تۇزاق ئەتراپىغا چېچىلغان دان).

3) يالغۇز، يەككە، يېگانە:

گەر يىغىلسە يەر يۈزىدىن قالمايىن ساھىب جەمال،
بارچەسىن گويا سەدەفدۇر، سەن ئارادە دانە سەن.

— قەلەندەر.

4) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

دانەئى ھۆسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سىنىڭدەك مۇبتەلابى تاپمادىم.

— ئەرشى.

5) تامچە، تارام ـ تارام:

كۆزىدىن دانە ـ دانە ياش ئاقىزىپ،
گۆھەر خىزمەت قىلىپ بىر ـ بىر تامىزىپ.

— خىرقەتى.

6) چىش:

... بىر ـ بىرىگە قاۋۇشماي ئۆز ھالىغە كۈلۈپ، باشى كۆكسىگە تۇشۇپ، ئاغزى ھۆققەسىدىن دانەلەرى تۆكۈلۈپ، ...

— نەۋايى.

دانە خەشخاش — كۆكنار (ئەپيۇن) ئۇرۇقى.

دانە ساپماق — ئۇرۇق چاچماق.

دانەئى ئەنجۇم — يۇلتۇزلار، يۇلتۇز دانىلىرى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساپىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دانە پاش [دانه پاش] (پ) 1) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچى.

2) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچ:

دىگىل دۇددىن شۇئلە دام ئەتتى فاش،
شەرەرلەردىن ئولدى ئاڭا دانە پاش.

— نەۋايى.

دانەرىز [دانه ريز] (پ) دان چاچقۇچى:

بەسى ئەل بولۇپ تام ئۆزە دانە رىز،
ئۇچۇرۇپ كەبۇتەر بىرۇر ئەردى خىز.

— نەۋايى.

دانەندە [داننده] (پ) بىلگۈچى، بىلىمدان، بىلەرمەن، ئالىم.

دانىش [دانش] (پ) بىلىم، ئىلىم، مەرىپەت؛ بىلىش؛

مەلۇمات:

بەئزەغە بازارمەنا، بەئزەلەر قىلمىشلا ھېچ،
بىرگە ئەقلۇ فەھم دانىش، بىرنى نادان ئەيلەبان.

— مولا سالىھ.

دانىش ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئالىملار:

نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۈلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپدۇر ھەيرەتىم.

— ئەرشى.

دانىش ئامۇز [دانش آموز] (پ) مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى، بىلىمدان.

دانىش ئايىن [دانش آين] (پ) 1) «دانىشمەند» كە قاراڭ. 2) تىلەك، ئىستەك:

قىلىپ دانىش ئايىن دۇئا ئېيتىدا،
دۇئادىن سۇڭ ئەتتى بۇ يەڭلىغ ئەدا.

— نەۋايى.

دانىشپەرۋەر [دانش پرور] (پ) ئىلىم ھامىيسى.

دانىش پۇجۇھ [دانش پجوه] (پ) تەتقىقاتچى، ئىلىم ئىزدىگۈچى، ئىلىم يولىدا ئىزدەنگۈچى، ئىلىمگە ئىنتىلگۈچى.

دانىش قەرىن [دانش قرين] (پ) بىلىمنى ئۆزلەشتۈرگەن (يېتۈك) ئالىم.

دانىشمەند [دانشمند] (پ) بىلىمدان، بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا، دانىشمەن؛ پەيلاسوپ، ئالىم.

دانىشمەندانە [دانشمندانه] (پ) بىلىمدانلارچە، بىلىملىكلەرچە، ئالىملارچە.

دانىش نەۋەرد [دانش نورد] (پ) بىلىم بىلەن يېتىشكەن، بىلىم جەھەتتە يېتىلگەن.

دانىشۋەر [دانشور] (پ) «دانىشمەند» كە قاراڭ:

يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇ فۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.

— ناقىس.

داۋ [داو] (پ) 1) شەترەنج (شاھمات)، قىمارغا ئوخشاش ئويۇنلاردا يېڭىدىن يۈرۈش ياكى باشلاش نۆۋىتى. 2) قىماردا ئوتتۇرىغا تىكىلگەن پۇل. 3) تالىشىش (يۈرۈش ياكى باشلاش) نۆۋىتى.

داۋەر [داور] (پ) شاھ، پادىشاھ؛ ھۆكۈمدار، ھاكىم.

داۋەرى ئەئزەم — ئۇلۇغ پادىشاھ.

داۋۇد [داود] (ئە) ئىسىم، داۋۇد پەيغەمبەر:

يەھياۋۇ نۇھ، ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يىغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سوراغ.

— شەۋقى.

داۋۇدئاسار [داود آسار] (ئە + پ) داۋۇد پەيغەمبەرگە ئوخشاش.

داۋۇدى [داودى] (ئە) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى:

سۇ ئەيلەي بۇ جەھان خەلقىن ئېرىتىپ،
مېنىڭ داۋۇدى يەڭلىغ ئۇد سازىم.

— خىرقەتى.

داۋۇدىي [داودى] (ئە) «داۋۇدى» غا قاراڭ.

داۋۇلغە [داولغا] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دائىر [دائر] (ئە) 1) ئايلانغۇچى؛ ئايلاندۇرغۇچى. 2) دائىر، ئائىت، تېگىشلىك.

دائىر ئەيلەمەك — ئايلاندۇرماق.

دائىر بولماق — ئايلانماق.

دائىر ئولماق — «دائىر بولماق» قا قاراڭ.

دائىرە [دائره] (ئە) 1) دائىرە، مەيدان، ئايلانما، ئايلانما سىزىق (چەمبىرەك). 2) چېگرا. 3) ئاسمان، ئالەم تۈزۈلۈشى.

دائىرەئى سىپېھر — ئاسمان چەمبىرىكى، دۇنيا.

دائىرەئى لاجۇۋەرد — ئاسمان.

دائىرەئى ھەقىقەت — ھەقىقەت دائىرىسى.

دائىرەئى ئۇشر — پەلەكنىڭ ئونىنچى دائىرىسى.

دائىم [دائم] (ئە) دائىم، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت.

دائىما [دائما] (ئە) «دائىم» غا قاراڭ.

دائىي [داعى] (ئە) ئىستىگۈچى، تەلەپ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ چاقىرغۇچى، دەۋەت قىلغۇچى:

بىرىگە چاكەرۇ بەندە ئاتابى،
بىرىگە خادىمۇ دائىيى كەمتەر.

— ئاتابى.

دائىيە [داعيه] (ئە) 1) ئارزۇ، مەقسەت؛ ئىستەك، خاھىش؛ ئىرادە. 2) تەقەززا. 3) سەۋەب. 4) چاقىرىق، تىلەك ئىزھار قىلماق؛ چاقىرغۇچى، تىلەك ئىزھار قىلغۇچى، تەشۋىقاتچى:

ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۇچۇك قال.

— ناقىس.

داي [داى] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:

كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىنىڭ،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىنىڭ.

— نەۋايى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:

چېكىپ ھىفزى ئۈچۈن دەۋرىدە دىۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.

— نەۋايى.

دايە [دايه] (ئە) ئىنىكئانا، بالا باققۇچى، بالا تەربىيىلىگۈچى ئانا:

تاپىپ كەلتۈردىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈككە ئانى قىلدى دايە.

— ناقىس.

دايەئى جىگەر سوز — ئىچ كۆيەر ئىنىكئانا.

دايەئى مېھرىبان — مېھرىبان، كۆيۈمچان ئىنىكئانا:

دېدىم مەن: *ئايا دايەئى مېھرىبان،*
ۋەتەنگە *يانارمەن سەھەر بىگۇمان.*

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دايەگانە [دايەگانە] (ئە + پ) ئىنىكئانىلارچە، ئىنىكئانىغا ئوخشاش.

دايىگەر [دايكر] سوقمىچى، سوقما تام ئەتكۈچى، تام ئەتكۈچى ئۇستا:

بولۇپ ھەر دايىگەر گەردۇنغە پەيۋەست،
قالىپ بىل ئۇرغۇچى بالچىغ ئەرا پەست.

— نەۋايى.

دايىرە [دايره] (ئە) «دائىرە» گە قاراڭ.

دەبان [دبان] دەپ:

كېلۇرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھەجرەلەر كۆپ - كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

دەببابە [دبابه] (ئە) 1) شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى. 2) ئېيىق:

سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەيۇ كەششافە ھەم.

— نەۋايى.

دەبباغ [دباغ] (ئە) 1) كۆنچى، تېرە پىششىقلاپ ئىشلىگۈچى. 2) بۇقا تېرىسىدىن قاپقا ئوخشىتىپ ياسالغان، يا ئوقى ئۆتمەيدىغان قېلىن كىيىم؛ تېرە كىيىم. 3) قەدىمكى «شەترەنجى كەبىر» ناملىق شاھماتنىڭ ئوفىتسېر دەرىجىلىك ئۇرۇقىدىن بىرىنىڭ نامى.

دەبدەبە [دبدبه] (ئە) 1) تەنتەنە؛ سۆلەت، ھەيۋەت:

شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە -
تۈزۈپدۈر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.

— ئا. نىزارى.

2) يۇقىرى ئاۋاز، شاۋقۇن - سۈرەن:

مېنىپ رەخش ئۆزرە قىلىپ يولنى تەي،
تۈزۈپ دەبدەبە مىسلى كاۋۇس كەي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەبدەبە قىلماق — ھەيۋە قىلماق، ھەيۋە كۆرسەتمەك.

دەبقۇر [دبقور] مەرتەم، كەررە.

يەتتە دەبقۇر — يەتتە مەرتەم.

دەبۇر [دبور] (ئە) غەرب شامىلى، غەربتىن شەرققە ئۇرۇلغان شامال.

دەبىر [دبير] (ئە) 1) كاتىپ، مىرزا:

دېدىكىم: *دەبىرغە پۈتۈك نامەئى،*
ئانى ئۆلتۈرۈرگە چېكىڭ خامەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاتارۇد (مېركورىي) سەييارىسى. 3) ھېسابچى، پادىشاھلىق پۇلنى ھېساب - كىتاب قىلغۇچى.

دەبىرى رەقەمسەنج — تەجرىبىلىك كاتىپ.

دەبىرى مەزكۇر — ئەسلىتىلگەن، تىلغا ئېلىنغان، قەيت قىلىنغان كاتىپ.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىپى؛ ئاتارۇد يۇلتۇزى.

دەبىرىستان [دبيرستان] (ئە + پ) 1) يېزىقچىلىق ئۆيى. 2) مەكتەپ.

دەبىرىستان ئەھلى — مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى.

دەبىستان [دبستان] (ئە + پ) ئوقۇش (ئەدەب - قائىدە ئۆگىنىش) ئۆيى، تەلىم - تەربىيە ئۆيى؛ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ.

دەجلە [دجله] (ئە) دەجلە دەرياسى (باغدات شەھىرى يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا).

دەججال [دجال] (ئە) 1) ئالدامچى، ھىيلىگەر. 2) ئەپسانىۋى مەخلۇق.

دەخل [دخل] (ئە) 1) كىرىش (بىر نەرسىنىڭ ئىچىگە)، ئارىلىشىش، مۇناسىۋەتتە بولۇش، ئالاقىدە بولۇش؛ بەھرىمەن بولۇش، دەخىل. 2) دارامەت، كىرىم:

خەرج قىلغىل دەخلىنىڭ ئەندازەسى،
بۇيرۇدى بۇ سۆزنى ھېكمەت قازىسى.

— خەراباتى.

دەخل ئەتمەك — «دەخل بەرمەك» كە قاراڭ.

دەخل ئەيلەمەك — كىرىشمەك، ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق.

دەخل بەرمەك — ئارىلاشتۇرماق، يېقىنلاشتۇرماق؛ كىرگۈزمەك.

دەخل قىلماق — 1) ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق، ئالاقىدە بولماق. 2) باستۇرۇپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق؛

دەخلى بار — كېرەكلىك، پايدىلىق، زۆرۈرلۈك.

دەخلىنىڭ ئەندازەسى — كىرىم ئۆلچىمى، ئەھۋالى.

دەخمە [دخمه] مەقبەرە.

دەخى [دخى] يەنە؛ تېخى:

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۈزىنى، تۈشدى فىغانە.

— نەسىمىي.

دەد [دد] (پ) يىرتقۇچ، ياۋايى هايۋان؛ شىر.

دەدۇ ۋەهش — ۋەهشىي، يىرتقۇچ هايۋانلار.

دەدەك [ددک] «دادەك» كە قاراڭ.

دەدىل [دديل] (ئە) دادىل، جەسۇر، جەسۇرانە، مەردانە.

دەر [در] (پ) ئىشىك؛

دەرۇ دىۋار — ئىشىك ۋە تام.

دەرا [درا] (پ) قوڭغۇراق:

بولسا گەر ئۆلۈك تىرىلۇر تەۋسەنى ئۈستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇڭ قۇلاقىغە كىرەر ئاۋاز دەرا.

— قەلەندەر.

دەراز [دراز] (پ) ئۇزۇن، دارازا:

بىلەلمەسمەن ئۇمرۇم ئىرۇرمۇ دەراز،
كى بىر يىل ئۆتەرمۇ ۋە يا ئاندىن ئاز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سۆزۈڭنى تولا قىلماغايسەن دەراز،
قىلىپ مۇختەسەر ئەمدى قىل سۆزنى ئاز.

— ئا. نىزارى.

دەراز دەست — قولى ئۇزۇن؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك.

دەراز نەفەس — 1) ئۇزۇن نەپەس، تىنىق 2) ئەزمە، گەپنى چايناپ، سوزۇپ قىلغۇچى.

دەراهىم [دراهم] (ئە) [بىرلىكى: دىرهەم] «دەرهەم» گە قاراڭ.

دەراي [دراى] (ئە) «دەرا» غا قاراڭ.

دەرە [دره] (پ) 1) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى تار يول، ئاچال. 2) ئېگىز - پەس دەشت (چۆل) يەرلەر.

دەرەجات [درجات] (ئە) [بىرلىكى: دەرەجە] دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ ئىززەت - هۆرمەت:

ئەگەرچە قوي سەرى مەهرەمنى قەلب هەمدەمگە،
كۆتەر كەرەم بىلە هەمنى تاپىلغۇسى دەرەجات.

— شەۋقى.

دەفىئ دەرەجات — يۇكسەك دەرىجىلەر.

دەفىئۇد - دەرەجات — يۇقىرى دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر.

دەرەجە [درجه] (ئە) 1) مەرتىۋە، دەرىجە؛ تەرتىپ؛ «دەرەجات» قا قاراڭ.

دەرەخت [درخت] (پ) 1) دەرەخ. 2) قامەت؛ ۋۇجۇد، بارلىق:

كىم ئەسكىرىبان هەياتى رەختى،
مايىل ئەتسە يىقىلغەلى دەرەختى.

— نەۋايى.

3) بۆلۈم، باب:

... مەشهۇر مۇنداقدۇركى، ئالار سۇلۇك ئەييامىدە قىرق ئەربەئىن چىقارىپتۇرلەر ۋە تۆرت ئەربەئىن بىردەرەخت ئۈستىدە چىقارىپتۇرلەر.

— نەۋايى.

دەرەختى بىسەمەر — مېۋىسىز دەرەخ:

دەرىغا، قىلمادىم تائەت قېرىلىق نەۋبەتى يەتتى،
ۋۇجۇدۇم باغى ئۆرۈلدى دەرەختى بىسەمەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

دەرەخش [درخش] (پ) 1) يالتىراش، پارلاش. 2) چاقماق، چېقىن.

دەرەخشان [درخشان] (پ) «دەرەخشەندە» كە قاراڭ.

دەرەخشەندە [درخشنده] (پ) روشەن، پارقىراق، پارلاق، پارقىراپ تۇرىدىغان.

دەرەخشەندە بولماق — پارقىرىماق، پارلىماق.

دەرەفش [درفش] (پ) 1) بىگىز، دەرەش. 2) بايراق، تۇغ، ئەلەم:

... كاۋە ئاهەنگەرنى ئۇلۇق تەربىيەت قىلىپ، تەيەممۇن ئۇچۇن ئانىڭ يىغاچقە باغلاپ ئەلەم قىلغان سەختىيانىنى مۇرەسسەئ قىلدىكىم، دەرەفشى كاۋىيانى ئانى دەرلەر.

— نەۋايى.

دەرەك [درک] (ئە) خەۋەر، دېرەك.

دەرەكۇل - ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەر بېرىش.

دەرەڭ [درنگ] (پ) 1) ئاستا، ئالدىرىماي، ئېهتىيات بىلەن. 2) پۇرسەت، ۋاقىت. 3) توختىلىش، قارار تېپىش، ئارام:

بولۇپ جۇملە مۇشتاق ئاڭا ئىچكەلى،
ئۇلار قىلدى مەن يەڭلىغ ئاندە دەرەڭ.

— خۇشهال غەرىبى.

دەرەڭ ئەيلەمەك — تەخىر قىلماق؛ كېچىكمەك.

دەرەڭ بولماق — توختالماق.

دەرەڭ قىلماق — «دەرەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دەرەم [درم] (ئە) «دىرەم» گە قاراڭ:

بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى هۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.

— ئەرشى.

دەرەندە [درنده] (پ) «دەررەندە» گە قاراڭ:

بۇ يەڭلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لوقمە بۇ.

— ئا. نىزارى.

دەرەۋ [درو] (پ) بۇغداي، ئارپىغا ئوخشاش دانلىق زىرائەتلەرنى ئورۇش:

قاچان ساچسە تۇفراققە بۇغداي بىرەۋ،
يوق ئىمكان كىم ئول ئارپا قىلغاي دەرەۋ.

— نەۋايى.

دەربان [دربان] (پ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك ساقچىسى:

نېچۈك قىلغاي ئىشىكدىن قوغلاسە ئىتلارنى دەربانىم،
بۇ غەم بىرلەن يۈزۈم ئەكسىدىن ئولغاچ زەئفىران كاغەز.

— شەۋقى.

دەربايىست [دربایست] (پ) 1) مۇۋاپىق، توغرا كېلىدىغان. 2) كېرەك، زۆرۈر.

دەربايىست بولماق — مۇناسىپ بولماق؛ لازىم بولماق، كېرەك بولماق.

دەر بەدەر [دربدر] (پ) ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈش، كوچىمۇ كوچا چېپىپ يۈرۈش، سەرگەردان؛ بەڭۋاش:

نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

دەربەر [دربر] (پ) 1) ئۆز ئىچىگە ئېلىش، تەركىبىدە بولۇش، ئىچىدە بولۇش. 2) ئىگە، ئىگە بولماق:

كىمكى ۋەسفىڭنى ئىشىتتى، ئەي پەرىزادى زەمان،
كېچەۋۇ كۈندۈز خەيالى بۇ ئانى دەربەر قىلاي.

— قەلەندەر.

3) كىيىنمەك، ياسانماق؛ ياسىماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

شۇم رەقىب ئەيلەر جەفا ئانىڭگە دىلبەر قىلماسۇن،
جەۋر، سەركەشلىك كىتابىن مۇنچە دەربەر قىلماسۇن.

— قەلەندەر.

دەربەست [دربست] (پ) 1) قورشىۋېلىنغان، توسۇقلۇق:

ئانىڭ ئولدى تەراز ھەم دەربەست،
نەچە كىشۋەر داغى ئاڭا پەيۋەست.

— نەۋايى.

2) ھەممە، بارلىق، ھەممىسى.

دەربەند [دربند] (پ) 1) ئىشىك، دەرۋازا؛ ئىشىك ئالدى، بوسۇغا؛ تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈشمە، تاغ ئاغزى:

قۇتۇلماغلىق كەمەند زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكىل،
نەھەڭ بەھرىئى بىپايان ئىدىم دەربەندى شەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

2) قەلئە. 3) جاي نامى (خاس ئىسىم):

··· ئەرز قىلدىلاركىم، قىفچاق دەربەندغە مۇستەۋلى بولۇپتۇر، ئول يولغە ئۇبۇر قىلىپ، ··· دەربەندنى ئالىپ ئابادان قىلىپ، ··· ئانداق مەزبۇت قىلدى.

— نەۋايى.

قەلئە دەربەندى — قورغان دەرۋازىسى.

دەربەندلىق [دربندليق] قامال، قورشاۋدا قالماق، مۇھاسىرە ئىچىدە قالماق؛ تۇتقۇنلۇق.

دەرپەي [درپی] (پ) ئارقىمۇ ئارقا، كەينى - كەينىدىن، توختىماي؛ توختاتماي:

نەچچە ئىمساك ئەتكەسەن، ئەي ساقى، مەي دەرپەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يىقىت يا ياز خۇمارىم جام ئىلە.

— ئەرشى.

دەرج [درج] (پ) 1) سۆزلەش، بايان قىلىش. 2) ئورالغان خەت. 3) سەدەپ قۇتىچە؛ خەزىنە. 4) ئاغىز، لەۋ؛ ئەزگۈ (ياخشى) سۆزلەر.

دەرج ئەتمەك — سۆزلىمەك، بايان قىلماق.

دەرج قىلماق — 1) «دەرج ئەتمەك» كە قاراڭ. 2) سۆز، پاساھەت دۇرلىرىنى چاچماق.

دەرجى دەقايىق — نەپىس خەزىنىلەر.

دۇرلەر دەرج قىلماق — ياخشى سۆزلەر ئېيتماق.

دەرخاست [درخواست] (پ) ئىلتىماس، تەلەپ، ئۆتۈنۈش:

غەلەت، كەمىنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىردىن قويماڭىز كاست.

— خىرقەتى.

دەرخاست قىلماق — ئىلتىماس قىلماق، سورىماق؛ تەلەپ قىلماق.

دەرخەر [درخر] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرخەرد [درخرد] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرخۇر [درخور] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان، يارىشا:

جام دەرخۇر ئاڭا كەئسى خۇرشىد،
دىمە خۇرشىدكى، جامى جەمشىد.

— نەۋايى.

دەرخۇرد [درخورد] (پ) «دەرخۇر» غا قاراڭ.

دەرد [درد] (پ) 1) كېسەللىك، دەرد، ئاغرىق. 2) غەم، قايغۇ؛ كۈلپەت، ئازاب، مېھنەت. 3) ئىشىق، سۆيگۈ، مۇھەببەت؛ ئاشىق.

دەرد ئالۇد — خەستە، دەردلىك، غەملىك، دەردكە تولغان، قايغۇلۇق.

دەرد ئەھلى — ئاشىقلار:

قىلىپ جارى مۇھەببەت ئۇتىنى تىز،

ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررىز.
— خىرقەتى.

دەرد پەرۋەرد — دەرد ئىچىدە ئۆسكەن، دەردكە يولۇققان، دەردلىك.

دەرد پەيدا بولماق — تولغاق تۇتماق.

دەرد پەيۋەند — دەردكە گىرىپتار بولغان، خاپىلىققا دۇچار بولغان.

دەرد تۇشمەك — غەم چۈشمەك.

دەرد ئېلتماق — قىينىماق، ئازابلىماق.

دەردۇ ئافەت — دەرد ۋە ئاپەت.

دەردۇ ئاھ — دەرد ۋە ئاھ.

دەردۇ بەلا — دەرد ۋە بالا، بالا - قازا، بالايىئاپەت:

تا سىنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مىھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

دەردۇ بەلا تىكەنلەرى — غەم، كۆلپەت، جازا، ئاپەت تىكەنلىرى.

دەردۇ بەلا چاقىنى — غەم - كۆلپەت، جاپا، ئازار چاقمىقى، چېقىنى.

دەردۇ ئەلەم — دەرد ۋە ئەلەم، غەم - قايغۇ، ئازاب - ئوقۇبەت:

ھىجرىڭ ئوتىدىن ئاھ ئۇرۇپ شامۇ سەھەر قان يىغلابان،
دەردۇ ئەلەم بىرلە فىغان نالان قىلىپ سىزدى قاراغ.
— شەۋقى.

دەردۇ رەنخ — دەرد ۋە رەنج:

قارالىڭ ھالىمغە كىم ھەيرەت بىلە ئەي ۋامىقۇ - ئۇزرا،
كۆرۈپ ئېلەپ تەرەھھۇم دەردۇ رەنجى بىشۇمارىمغە.
— ئا. نىزارى.

دەردۇ غەم — دەرد ۋە غەم:

بىرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەررار يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

دەردۇ مىھنەت — مىھنەت ۋە ئازاب، مىھنەت ئازابى:

ئىشق ئۇلپەت چەشمەسىدىن دەردۇ مىھنەت جۇش ئېتەر،
تۇپراغى ھەسرەت بىلەن بىتكەن ھىسارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دەردۇ مىھنەت تاشىغە باش ئۇرماق — كۆلپەتكە دۇچار بولماق، ئازاب - ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولماق، بېشىغا غەم چۈشمەك.

دەردۇ ئىشق ئاتەشكەدەسى — ئىشق مەنبەسى.

دەردى بېخۇدلۇق — ھۇشسىزلىق دەردى.

دەردى بېدەرمان — «دەردى بېدەۋا» غا قاراڭ.

دەردى بېدەۋا — ئىلاجىسىز (ئامال قىلغىلى بولمايدىغان) دەرد؛ داۋالاپ، ساقايتىپ بولمايدىغان ئاغرىق.

دەردى دىل — كۆڭۈل دەردى، كۆڭۈل ئىزتىرابى، غېمى، ھەسرىتى:

قات - قات يۈرەگىم باغلادى قان غۇنچە مەڭىزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئايتىڭ.
— لۇتفى.

دەردى فۇرقەت — پىراق دەردى، ئازابى:

سەبا بۇلبۇلنى كەلتۈردى ئوشۇل ۋەقت،
ئاچىلدى دەردى فۇرقەت باغلاغان بەخت.
— خىرقەتى.

دەردى فىراق — ھىجران قايغۇسى، ئايرىلىش ئىزتىرابى، ئايرىلىش:

زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

دەردى مۇفرىت — ھەددىدىن زىيادە دەرد، كۆلپەت.

دەردى ناياب — كەم ئۇچرايدىغان دەرد، ئازاب.

دەردى ھال — مۇشكۇل ھال - ئەھۋال:

دېدى: گۈل دەردى ھالىم سورمادىڭ دەپ،
تىكەن ھەم جىسمى جانىم ئۆرتەدى دەپ.
— خىرقەتى.

دەردى ھىجران — ھىجران (ئايرىلىش) دەردى، ئازابى:

ئول كۆڭۈلكىم دائىما ئىشى سىنىڭلە ۋەسل ئىدى،
ياندى شەۋقىڭدىن ئەسىرى دەردى ھىجران ئولدى، كەل.
— نەسىمى.

دەردى ئىشتىياق — سېغىنغانلىق، سېغىنىش قايغۇسى؛

دەردى ئىشق — ئىشق دەردى، ئازابى:

تاش يۈرەكى كۆرۈنۈر ئول شوخىنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك بار دۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

دەردا [دردا] (پ) ئەي، ۋاي، ۋاھ! دەرىخا! ئەپسۇس:

ھەرچەندە سەئيى ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.
— زەلىلى.

دەرداكى [درداکه] (پ) «دەردا» غا قاراڭ.

دەردكەش [دردکش] (پ) دەردلىك، دەردمەن:

جۇنۇندىن ئەقلكۇش، بەل دەردكەش ھەم،
پەرى رۇخسارە، بەل دىۋانەۋەش ھەم.
— نەۋايى.

دەردلى [دردلی] دەردلىك:

فەقەت ھالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافىدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرايى.

دەردمەند[دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردىمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— موللا سالىھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانه] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە **تۇشمەك** — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە[دردمند شيوه] (پ) ئادەتتە كېسەلگە ئوخشاش يۈرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفىي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانىي سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە يىگىتدۇر.
— نەۋايى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قاراڭ:
چەرخ ئۆزە خۇرسىدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى يايمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك[دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمىنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋايى.

دەردىسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىيىنىلىش؛ قىيىنچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردىسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك[دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەزگۈر.
دەرراك **تەبئ** — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران[دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۇپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋايى.

شىرى **دەرران** — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [دره] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەندە] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يېرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.
دەرز **ئەتمەك** — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز - **بەردەرز** — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز **قىلماق** — «دەرز ئەتمەك» كە قاراڭ.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس **تەركىن تۇتماق** — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماسلىق.
دەرسى **سەرد** — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇقتىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەرسى **ئىشق** — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋىقى:
نى ئۇچۇن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسكاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بەلىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىنسان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نىجات،
رىفئەتىڭ دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.

ئەھلى **دەرك** — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك **ئەتمەك** — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

دەرك قىلماق — «دەرك ئەتمەك» كە قاراڭ:

بىمەك - ئىچمەكنى ھەم قىلىپ تەرك ئول،
كى مەھۋەش ۋىسالىنى قىلىپ دەرك ئول.

— ئا. نىزارى.

دەركى مەئنى — مەزمۇننى بىلىش، چۈشىنىش.

دەركار [دركار] (پ) لازىم، كېرەك، زۆرۈر:

ئەگەر بەختىڭ ئۇ ياغدۇر، ئەختەرىڭ يار،
بۇ پەردىن ئۆت، بۇ تاشنى ئەيلە دەركار.

— ناقىس.

دەرگاھ [درگاه] (پ) 1) ئىشىك، بوسۇغا؛ ئاستانە:

ئۆلەرمەن دەرگاھىڭدىن كەتمەيگەيمەن،
بەغايەت شەرھى ھالىڭنى ئىشىتتىم.

— خىرقەتى.

2) ئوردا، پادىشاھ قەسرى، ساراي. 3) ئۆي؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر تۇرىدىغان جاي. 4) تەڭرى ھۇزۇرى.

دەرگاھى ئالىي — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي جاي.

دەرگاھى ئەزەل — ئەڭ بۇرۇنقى دەرگاھ، تەڭرىنىڭ ھۇزۇرى:

قىلىپ شۈكرانە دەرگاھى ئەزەلگە،
ئۆلەشتۇردى جەۋاھىرلارنى ئەلگە.

— ناقىس.

دەرگاھى كىبرىيان — تەڭرىنىڭ دەرگاھى.

دەرگاھى ھەق — «دەرگاھى كىبرىيان» غا قاراڭ:

قىلىپ دەرگاھى ھەققە شۈكرى - ئېھسان،
بولۇرغە ۋەئد قىلدىم ئاندا مېھمان.

— ناقىس.

دەرگەھ [درگه] (پ) «دەرگاھ» قا قاراڭ:

كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ،
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.

— شەۋقى.

دەرگەھ نىشىن [درگه نشن] (پ) 1) ساراي ئەھلى؛ 2) پادىشاھ.

دەرگىر [درگير] (پ) ئۆزىگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇنلىغۇچى:

بىلىپ بارچە كىم مەنىڭ دەرگىر ئەمەس،
رىزادىن ئۆكۈن ھېچ تەدبىر ئەمەس.

— نەۋايى.

دەرمان [درمان] (پ) 1) كۈچ، قۇۋۋەت:

ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.

— ئەرشى.

2) داۋا؛ چارە، تەدبىر، ئىلاج:

بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لوقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەپ.

— شەۋقى.

دەرمان ئەتمەك — ئىلاج قىلماق، داۋالىماق.

دەرمان قىلماق — «دەرمان ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەرماندە [درمانده] (پ) قىيىن ئەھۋالدا قالغان، ئەھۋالى ناچار، بىچارە:

يار ئەمەس دەرماندە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.

— زەلىلى.

دەرماندە بولماق — ئامالسىزلىقتىن ئارا يولدا قالماق.

دەرماندە قالماق — «دەرماندە بولماق» قا قاراڭ.

دەرمەھەل [درمهل] (پ + ئە) ئۆز ۋاقتىدا، تېزدىن:

مەن دېدىم: «ئەي بىگەدەپ، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئىپ»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.

— موللا سالىھ.

دەرمىيان [درميان] (پ) ئوتتۇرىدا، ئارىدا:

ۋەقتى يەنە ئافەتى زەمانە،
كۆردى ئىكىمىزنى دەرمىيانە.

— موللا سالىھ.

دەرھەم [درهم] (پ) 1) چېتىشقان، چىرماشقان، بىرلەشىپ كەتكەن؛ توپلانغان. 2) ئوراپ ئالغان، ئورىۋالغان. 3) چېچىلغان، پەرىشان بولغان:

ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.

— بابىر.

دەرھەم ئەتمەك — قوشماق، ئارىلاشتۇرماق.

دەرھەم ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق؛ ئورىماق.

دەرھەم قىلماق — «دەرھەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەرھەم ئۇرماق — توپلىماق.

دەرۋېزە [درويزه] (پ) «دەرىيوزە» گە قاراڭ.

دەرۋېش [درويش] (پ) 1) پېقىر، كەمبەغەل. 2) خۇداگۇي، تەسەۋۋۇپ مەسلەكلىرىدىن بىرىگە مەنسۇپ بولغان كىشى، سوپى، زاھىد، دۇنيانى تەرك قىلغان كىشى. 3) پاك، ساپ دىل؛ 4) شەخس نامى، لەقەم.

دەرۋىش [درويش] (پ) «دەرۋېش» كە قاراڭ:

ئول تۈنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى بىر - بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسرىگە يانىپ كېلىپ، دەرۋىشلەرنىڭ ئول تاق

ئىچىدە كۆرۈپ ئىدى، ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى...
— ئا. نىزارى.

دەرۋىشانە [درویشانه] (پ) 1) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشسىمان، دەرۋىشلەرچە. 2) دەرۋىشلەرگە ئاتاپ تەييارلانغان ئاش.

دەرۋىشخوي [درویش خوی] (پ) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشلەرچە:

بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقر جوي،
شەھ ئولسە ۋەلي بولسە دەرۋىشخوي.

— نەۋايى.

دەرۋىشدوست [درویش دوست] كەمبەغەللەرگە شەپقەت قىلغۇچى، كەمبەغەلپەرۋەر.

دەرۋىشۋەش [درویش‌وش] (پ) «دەرۋىشخوي» غا قاراڭ.

دەرى [دری] (پ) 1) جىلغا، تاغ ئارىلىقىدىكى چوڭقۇرلۇقتا ياشىغۇچى قۇش:

شەترەنجۇ بەختۇ بەردى سەئادەت سىپنىڭ بىلەن،
كىم ئوينادى ئۇتتۇلدىيۇ باغلاندى شەش دەرى.

— سەيفى سەرايى.

2) «دەرە» گە قاراڭ:

پاسىبانى بىمۇرۇۋۋەت رەشكىدىن ياندۇرماغىل،
بۇ دەرى دەرگامىدىن دىدارى سۇلتاندۇر تەمەئ.

— زەلىلى.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:

مەلىكە ئۆي ئىچىدە بەئد ئىشۋەناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەرىجە [دریجه] (پ) «دەرىچە» گە قاراڭ:

مۇنىڭدىن ھەم ئاچاي يەتتە دەرىجە،
كىرىپ ئىستەي، ياپاي بەختىم بارىچە.

— خىرقەتى.

دەرىچە [دریچه] (ئە) دېرىزە، كۇنگۇرە؛
دەرىچە دۇن — ئىشىك - دېرىزە:

ئانا ئىشىككە يەتتى،
دەرىچە دۇن ئاچىلدى.

— نىيازى.

دەرىدە [دریده] (پ) يىرتىق، يىرتىلغان:

كىيىپ جىسمىغە بىر دەرىدە چاپان،
ساپىدۇر پەتىلە، يۇرىدۇر سامان.

— ئا. نىزارى.

دەرىغ [دریغ] (پ) 1) ئەپسۇس! ئەتتەڭ! نادامەت:

دەرىغ، ئول كۆڭلۈم ئىچرە پارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

2) قىزغىنىش، ئاياش، كۆزى قىيماسلىق:

... فەرزەندىم بەھا ئۆددىن ھەقىدە تەربىيەت ۋە شەفقەتنى دەرىغ تۇتماغايسەن.

— نەۋايى.

دەرىغ بولماق — ئېچىنارلىق، ئەپسۇسلىنارلىق بولماق.
دەرىغ تارتماق — ئەپسۇس قىلماق، ئەپسۇسلانماق.
دەرىغ تۇتماق — ئايىماق، قىزغانماق.

دەرىغا [دریغا] (پ) دەرىخا، ھەي ئەتتەڭ، ئەپسۇس، ئىسىت!» مەنىلىرىنى بېرىدىغان ئۈندەش سۆز:

دەرىغا! ھېچكىم بىلمەس ئىبسە ئەفتادە ھالىمنى،
نىگارىم لۇتفۇ قەھرىدىن ئۆزۈم كۆرسەم ئەيان كاغەز.

— شەۋقى.

دەرىي [دری] (پ) «دەرە» گە قاراڭ.

دەريا [دریا] (پ) 1) دەريا. 2) دېڭىز:

كىرمەگەيمەن جەننەتۇل - مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۈشى تۇشمەگەي دەرياغە گۆھەر بولماسا.

— زەلىلى.

3) ئېقىن، مۇھىت. 4) چەكسىز، چېگراسىز. 5) ئەسەر، كىتاب («مەنتىقۇت - تەير» گە ئىشارە):

دۇرغە گەرچە ياپماسە ھەم دەسترەس،
يىغسە دەريا مەۋجىدىن خاشاكۇ خەس.

— نەۋايى.

6) مەنە دەرياسى، ئىلىم:

قەلەندەر سەيرىنى ۋەقتى سەپەردە كىمكى مەنئ ئەيلەر،
ئېرۇر زەنجىر ئىلە باشدىن ئاياغ دەريانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

7) بەھرە ئېلىش، ساياھەت قىلىش:

دەريا ئاتا — ئالىي ھىممەت، ناھايىتى ھىممەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك.
دەرىيايى ئافەت — ئاپەت كەلتۈرگۈچى دەريا.
دەرىيايى ئەبرار — 1) ياخشىلار دەرياسى. 2) خىسرەۋ دېھلەۋىي قەسىدىسىنىڭ نامى.
دەرىيايى ئەئزەم — ئۇلۇغ دەريا، كاتتا دەريا:

ئېرۇر ئول دىۋە - دۇشمەن خەسمى مەلئۇن،
ئېرۇر دەرىيايى ئەئزەم - خىزرى مەيمۇن.

— ناقىس.

دەرىيايى جەيھۇن — جەيھۇن دەرياسى (ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى):

ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،

سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

دەريايى خۇنخار — قان ئىچكۈچى دەريا، قانخور دەريا:
ئېرۇرھەر بۇرجىدا دەريايى خۇنخار،
داغى ھەر ياندا تاغى چەرخى دىۋار.
— ناقىس.

دەريايى رەھمەت — رەھىم ـ شەپقەت دەرياسى، رەھمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئجۇز.
— شەۋقى.

دەريا زەمىر — كەڭ بىلىم دولقۇنىغا ئىگە بولغان كۆ-ڭۈل؛ كۆڭلى كەڭ؛ بىلىملىك:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەئلا زەمىر.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ساھىل — دەريانىڭ قىرغىقى، ساھىلى:
خۇدايا يەتكۈزۈپ ئول مەغفىرەت دەريايى ساھىلغە،
بىھەققى ھۆرمەتى «تاھا» گۇنەھدىن ئەيلەگەيسەن پاك.
— شەۋقى.

دەريايى شاھى — شاھلىق دەرياسى:
بىلىپ ئول خەستە ھالاتىن كەماھى،
كى بار ئېرمىش دۇرى دەريايى شاھى.
— نەۋايى.

دەريايى شەۋق — دەريا ۋە دېڭىزغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلىنىپ تۇرغان زوق ۋە ئىستەك.

دەريايى ئۇممان — ئۇممان دېڭىزى، ئوكيان:
تۆكۈپ ياشىنى قەيس باران كەبى،
نە بارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ئىلىم — بىلىم ئېقىمى، ئىلىم دەرياسى.

غەرىقى دەريايى رەھمەت قىلماق — رەھمەت دەرياسىغا پاتماق؛ كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق.

دەريا بار [دريابار] (پ) دەريالار، دېڭىزلار، كاتتا دېڭىز، ئوكيان.

دەريا جەناب [دريا جناب] (پ + ئە) كەڭ، پايانسىز دەرگاھ:
سۆز ئاندىن سۇرۇپ شاھى دەريا جەناب،
بېرىپ بۇيلە سۇقراتى دەنا جەۋاب.
— نەۋايى.

دەريادىل [ديادل] (پ) 1) دىلى دەريا، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ. 2) زور ئالىم، يېتۇك ئالىم.

دەريا زەدە [دريازده] (پ) دەريا پالاكىتىگە ئۇچرىغان؛ كونىرىغان، ئىشتىن چىققان.

دەريا ستىز [دريا ستيز] (پ) دەريادەك قەھرلىك.

دەريا شۇكۇھ [درياشكو] زىيادە، ھېسابسىز شان ـ شەۋكەتلىك:
بۇ ئايىن بىلەن شاھى دەريا شۇكۇھ،
يۈرۈپ قىلدى دەريانى يۈكدىن سۇنۇھ.
— نەۋايى.

دەريا كەش [درياكش] (پ) 1) كېمىچى، قېيىقچى. 2) كۆپ ئىچكۈچى.

دەريا گەرد [درياكرد] (پ) دەريادا يۈرگۈچى، غەۋۋاس.

دەريا مايە [دريامايه] (پ) سەرمايىسى دەريا كەبى كۆپ، ھېسابسىز باي.

دەريا نەۋال [دريانوال] (پ) 1) دۆلەت ئىگىسى، دۆلەتلىك كىشى:
يانە قەتلە دارائى دەريا نەۋال،
دېدى: ئەي ھەكىمى مەسىھا مىسال.
— نەۋايى.
2) ھېسابسىز سېخىي، زور ھىممەتلىك، خەير ـ ئېھسانى دەريا كەبى كەڭ.

دەريا نەۋەرد [دريانورد] (پ) دېڭىز ساياھەتچىسى.

دەريا ۋەش [دريا وش] (پ) دەريا كەبى، دەريادەك.

دەريە [دريه] (پ) «دەريا» غا قاراڭ:
ئوشۇل ۋەقت مەھزۇن دېدى: «ئەي ئاتا،
سالاي تورنى مەن دەريەغە بىخەتا.
— ئا. نىزارى.

دەريوزە [دريوذه] (پ) 1) گادايلىق، تىلەمچىلىك. 2) گاداي، تىلەمچى، پېقىر. 3) دەرۋىش. 4) خاھىش، ئىستەك.

دەريوزە ئەتمەك — تىلىمەك، تىلەمچىلىك قىلماق؛ ئىستىمەك.

دەريوزە قىلماق — «دەريوزە ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەريوزە نەماي [دريوذەنماى] (پ) تىلەمچى، گاداي چىراي، گادايغا ئوخشاپ قالغان.

دەرموزە [درموزه] (پ) «دەريوزە» گە قاراڭ.

دەژەم [دژم] (پ) «دىژەم» گە قاراڭ.

دەژەمۋار [دژەموار] (پ) «دىژمۋار» غا قاراڭ.

دەساتىن [دساتين] (پ) [بىرلىكى: داستان] داستانلار؛ قوشاق، نەغمىلەر، «داستان» غا قاراڭ:

دەساتىنى خاتىر نەۋاز — يېقىملىق داستانلار.

دەست [دست] (پ) 1) قول:
شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھەمتەن،

بولۇبان زىرى دەستىنىڭ دىۋە ئەسۋەد.
— ئەرشى.

2) ھۆكۈم، پەرمان:
سۆيۈپ ھەم يەنە شاھنىڭ دەستىنى،
ئوقۇپ ئېردىم ئەۋۋەل ئېگىز - پەستىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كەررە، مەرتەم، نۆۋەت:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

چابۇك دەست — چاققان، چېۋەر.

چىرە دەست — باتۇر؛ پالۋان.

دەست ئەندازلى — 1) قول ئۇزىتىش. 2) بىمالال سۆزلەش.

دەست بەدەست — قولمۇ قول؛ ھەمدەم، ھەمراھ.

دەست بەرمەك — 1) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق؛ مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك؛ ئىش ئوڭدىن كەلمەك:
ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىندىن دەست بەرمەس چۈن سەلام،
كۆز ئۇچى بىرلە يىراقتىن مەرھەبا بولسۇن ساڭا.
— لۇتفى.

2) ئىمكان، ئىلاج، ئىمكانىيەت:
جەۋاب كۈتتى بولۇپ ئۇ ئىشق ئارا مەست،
ۋەلى تەقدىر كۈلۈپ تېز بەرمەدى دەست.
— سەيفى سەرايى.

دەست تاپماق — 1) قولغا چۈشۈرمەك؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق. 2) زەپەر، غەلىبە قىلماق؛ ئۈستۈن بولماق؛ غالىب كەلمەك.

چابۇك دەست — قولى ئىتتىك، چاققان، قولى ئەپلىك:
ئىدىممەن شوخ، چابۇك دەستۇ تەنناز،
سەبا رەفتارى گۈلگۈن ئەيلەدىم ناز.
— ناقىس.

دەستى بەيئەت — تەۋە بولماق، تەۋەلىكىگە ئۆتمەك:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھال پۈرسىش، نەسىھەت قىلىپ.
— موللا شاكىر.

دەستى تەقدىر — تەقدىر قولى، تەقدىر قىسمىتى:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقدىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.

دەستى كۈتاھ — قولى قىسقا:
خۇش ياراشۇر سەرۋەدەك قەددى ئۆزە سىيم ئالماسى،
ئاھكىم، يەتمەس ئاڭا بۇ دەستى كۈتاھىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

دەستار [دستار] (پ) سەللە:
ئەي خىرەدمەندلەر، سۆزۈمگە فەھم - ئىدراك ئەيلەڭ،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەفغان ئەيلەبان.
— موللا سالىھ.

ئاشۇفتە دەستار — سەللىسى چۇۋۇلغان.

دەستارخان [دستارخوان] (پ) داستىخان؛ سۇپرا.

دەستاس [دستاس] (پ) قول تۈگمىنى، يارغۇنچاق:
سۇھاۋۇش دانەسىن دەستاسى گەردۇن،
مىڭ يىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋايى.

دەست ئامۇز [دست آموز] (پ) قولغا ئۆگىتىلگەن، رام قىلىنغان.

دەستان [دستان] (پ) 1) داستان، قىسسە، ھېكايە. 2) مىكىر، ھىيلە. 3) كۈيلەش؛ سايراش، ناۋا، نەغمە. 4) پالۋان (رۇستەمنىڭ لەقىمى):
كۆپرەك تەۋارىخدە رۇستەمى دەستانى ئاتىڭ نەسلىدىن دەپتۇرلەر.
— نەۋايى.

دەستان سەرا [دستان سرا] (پ) «دەستان سەراي» غا قاراڭ.

دەستان سەراي [دستان سراى] (پ) داستان ئوقۇغۇچى، داستان ئېيتقۇچى، كۈيلىگۈچى.

دەست ئاۋىز [دست آويز] (پ) تۆھپە، ھەدىيە، سوۋغا.

دەستە [دسته] (پ) 1) تۇتقۇچ، دەستە، ساپ؛ 2) بىر تۇتام، بىر توپ، بىر دەستە (گۈل):
قىلىپ گۈلنى يىگىتلەر بەستە - بەستە،
يېبەرۇر مەئشۇقىغە دەستە - دەستە.
— خىرقەتى.

3) مەسخىرە:
جىلۋەگەر ئول كۆزگۈدە جان سۇرەتى،
دەستە بولۇپ ئاڭا ئارىغ ھەيئەتى.
— نەۋايى.

سىيمگۇن دەستە — كۈمۈش ساپلىق؛ كۈمۈش دەستە.

دەستئەفشان [دست افشان] (پ) قول سىلكىش، ۋاز كېچىش.

دەست پېچ [دست پيچ] (پ) 1) قولغا ئوراش، يۆگەش. 2) سەۋەب، ۋاستە؛ «دەست ئاۋىز» غا قاراڭ.

دەستبوس [دست بوس] (پ) قول تۇتۇشۇش.

دەسبوس قىلماق — قول تۇتۇشماق.

دەستبۇرد [دست برد] (پ) 1) توساتتىن ھۇجۇم قىلىش؛ كۈچ ۋە قۇۋۋەت كۆرسىتىش؛ ئېلىشىش. 2)

غەلىبە، ئۈستۈنلۈك. 3) كۈچ، قۇدرەت.

دەستبۇرد ئاشكار ئەيلەمەك — توساتتىن ھەمەل (ھۇجۇم) قىلماق.

دەسترەس [دست رس] (پ) 1) قولى يېتىش، ئىمكانىيەت پەيدا قىلىش. 2) ئىمكانىيەت، پۇرسەت. 3) قۇدرەت، ئىقتىدار، كۈچ، قۇۋۋەت.

دەسترەس تاپماق — ئىمكان تاپماق؛ يېتىشمەك، ئېرىشمەك.

دەسترەسى يوق — ئىمكانى يوق، يېتىشىش مۇمكىن بولمىغان، قولى قىسقىلىق.

دەست رەنج [دست رنج] (پ) 1) قول ئەمگىكى، قول ئىشى. 2) مۇشەققەت.

دەستكار [دستكار] (پ) 1) سەنئەت؛ ھۈنەر؛ سەنئەتكار، ئۇستا. 2) قولدا ئىشلەنگەن؛ ئويمىكارلىق. 3) ياردەمچى، مەدەتكار.

دەستگاھ [دستكاه] (پ) 1) ئەسۋاب، ئەسۋاب - ئۈسكۈنە، ياراغ. 2) بايلىق، دۆلەت، قۇدرەت ۋە ئىمكانىيەت؛ ئىقتىدار:

ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.

— ئا. نىزارى.

3) ئەمەل، مەرتىۋە:

دەستگاھىن بەلەندراق قىلدى،
قاشىدە ئەرجۇمەندراق قىلدى.

— نەۋايى.

4) ۋەج، سەۋەب:

بۇ دەئۋى دەستگاھىن بىر زەمان يىغ،
چۇ دەئۋى ئىچرە مەئنى يوق، نې ئاسىغ؟

— نەۋايى.

دەستگىر [دستكير] (پ) 1) ياردەمچى، قوللىغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، مەدەتكار:

ئانىڭ ئاتاسىدۇر ئاتامغە ۋەزىر،
يامان - ياخشى ئىشىدا ئىدى دەستگىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قولغا ئېلىش، قولغا چۈشۈرۈش؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق.

دەستگىر بولماق — 1) مەدەت بەرمەك، ياردەم بەرمەك:

كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.

— ئا. نىزارى.

3) ئەسىر بولماق، ئەسىر ئېلىنماق، قولغا چۈشمەك:

سېزىپ ئېردىكى ئول غۇربەت ئەسىرى،
ھەمانا بولدى دۈشمەن دەستگىرى.

— نەۋايى.

دەستگىر قىلماق — قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر ئالماق:

دېدى: «كىرمەسۈن قاشىمە ئول ۋەزىر،
قىلالماس جەھاندا مېنى دەستگىر.»

— نىزارى.

دەستمايە [دستمايه] (پ + ئە) سەرمايە، دەسمايە، نەق پۇل:

ئىدى دەستمايە سەراسەر ئاڭا،
يىگىرمە سەكىز تۈمەن مىلڭ زەر ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەستمۇزد [دستمزد] (پ + ئە) ئىش ھەققى، مائاش:

ئانىڭ چۈن رىشتەئى ئۆمرىنى ئۈزدۈڭ،
ئېرۇر بۇ گەنجى مەخفىي دەستمۇزدۈڭ.

— نەۋايى.

دەستۇ پا [دستو پا] (پ) قول ۋە ئاياغ؛

دەستۇپا ئۇرماق — تەلپۈنمەك، ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق، ئىنتىلمەك.

دەستۇر [دستور] (پ) 1) بۇيرۇق؛ ئىجازەت، رۇخسەت:

نە بائىسدىن بولۇپدۇر سىزگە دەستۇر،
داغى ئول ھۇر كىمدۇر، كىمگە مەقسۇر.

— ناقىس.

2) رەسىم، ئادەت؛ قائىدە، يوسۇن، تەرتىپ:

قەدەم دەستۇرى بىرلە ئول كالانى،
كالا ئېرمەس، جەھانغە ماجەرانى.

— ناقىس.

3) كۆرگەزمە؛ نەمۇنە، قوللانما.

دەستۇر تاپماق — ئىمكانىيەت تاپماق؛ ئىجازەت ئالماق.

دەستۇرۇل - ئەمەل — ئىش - ھەرىكەتنىڭ دەستۇرى، قائىدىسى:

شاھى راھى شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەردۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل - ئەمەل.

— زەلىلى.

دەستۇرخان [دستورخوان] (پ) «دەستارخان» غا قاراڭ:

... ئەلۋان - ئەلۋان تەئاملارنى تارتىپ دەستۇرخاننى يىغىپ بولغاندا بابىر شاھ مۇسىقىغە ئىشارەت قىلىپ ئېردىلار، بۇ ئەزىز تەنبۇرنى قوللارىغە ئالىپ، «چۆل ئىراق» مۇقامىغە نەۋازىشغە كەلتۇردى.

— مۆجىزى.

دەستيار [دستيار] (پ) ياردەمچى، ھىمايىچى،

كۆمەكچى.

دەشت [دشت] (پ) 1) چۆل، سەھرا، باياۋان:

كېزىپ دەشتلەرنى شىكار ئەيلەدى،
شىكارىكى ئانداغ شىئار ئەيلەدى.

—ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) جاي نامى:

بىر پەنجشەنبە كۈنى ئول ھەزرەت خىزمەتلەرىدە گازۇرگاھدىن
دەشت يۈزى بىلە خىيابان سارى بارىلەدۇر ئېردى.

— نەۋايى.

دەشت بەھايىمى — ياۋايى ھايۋان.

دەشت تۇتماق — دەشت، سەھرا، باياۋاندا تۇرماق.

دەشت قەتئى — دەشت كېزىش.

دەشتنى سىپېھر مەزرەسىدەك كۆكەرتىرمەك — بېيىماق، باي بولماق، مال - دۇنياسى زىيادە كۆپەيمەك.

دەشتۇ جىبال — سەھرا ۋە تاغ، تاغۇ دەشت:

كى باردۇر ماڭا ئانچە مالۇ مەنال،
چۇ يايلاق ماڭا ئۇشبۇ دەشتۇ جىبال.

— ئا. نىزارى.

دەشتى بەيابان — چۆل - باياۋان:

سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكەۋلەن تەي قىلىپ دەشتى بەيابان.

— خىرقەتى.

دەشتى سەھرا — دەشت ۋە سەھرا، باياۋان:

تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەن كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

دەشتى غەم — غەم - ئەلەم چۆلى، سەھراسى:

بۇ يەردىن قۇدرەتى يەتكۈنچە كەتتى،
كېزىپ بۇ دەشتى غەم بىر يەرگە يەتتى.

— خىرقەتى.

دەشتى كەربالا — ئىراقتا بىر جاينىڭ نامى:

كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يا رەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول نەۋئى دەشتى كەربەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

دەشتى مەلاھەت — ئىنتايىن جەزىبىلىك، كۆڭۈل تارتىدىغان جاي.

دەشتى مىنۇ سىرىشت — گۈللەنگەن سەھرا.

دەشتى نەبەرد — ئۇرۇش مەيدانى:

نەسىمىيۇغا بىرسارى سۇردى گەرد،
كۆرۈندى خەلايىققە دەشتى نەبەرد.

— نەۋايى.

دەشتۇ ھامۇن — «دەشتى سەھرا» غا قاراڭ:

كېزىپ فەرھاد يەڭلىغ دەشتى ھامۇن،
ۋەزىرى ئېردى ئاقىل ئاندا مەجنۇن.

— ناقىس.

دەشتى ھىجران — جۇدالىق دەشتى، ھىجران ئازابى:

ئىشق تۇغيان ئەيلەبان بىچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

فەنا دەشتى — يوقلۇق باياۋىنى، يوقىلىش چۆلى، ئۆلۈم:

فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۇر بەقا ھاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەھشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

دەشتبان [دشت بان] (پ) قورۇقچى، نازارەتچى.

دەشت پەيما [دزت پيما] (پ) دەشت كەزگۈچى، سەھرادا يۈرگۈچى.

دەشت پەيماي [دشت پيماى] (پ) «دەشت پەيما» غا قاراڭ.

دەشترەۋ [دشت رو] (پ) «دەشت پەيما» غا قاراڭ.

دەشتنەۋەرد [دشت نورد] (پ) چۆل، سەھرا، باياۋان كەزگۈچى، دەشت ئايلانغۇچى؛ دەشتتە قالغان:

كۆردى شەھكىم سىپاھى دەشتنەۋەرد،
پاتتى ئانداقكى يوق ئالاردىن گەرد.

— نەۋايى.

دەشنام [دشنام] (پ) سۆكۈش، قارغاش؛ ئەيىبىنى ئېيىتىپ ئۇيالدۇرۇش؛ ھاقارەت:

خۇش ئېرۇر بارىندەك چۇنكىم ئاچچىغ - چۈچۈك،
لۇتف بىرلە سورسا گەر ھالىمنى ھەم دەشنام ئىلە.

— ئەرشى.

دەشنام ئەتمەك — سۆكمەك، قارغىماق؛ ئۇيالدۇرماق.

دەشنام ئەيلەمەك — «دەشنام ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەشنە [دشنه] (پ) خەنجەر، ئۇچى ئۆتكۈر پىچاق:

قىلاي دەشنەئى بىرلە باغرىنى چاك،
ۋە گەرنە ئۆزۈمنى قىلايىن ھەلاك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەشنەئى خۇنرېز — قان تۆككۈچى خەنجەر.

دەشنە يېمەك — خەنجەر يېمەك؛ جاراھەتلەنمەك.

دەغا [دغا] (پ) ئالدام، ھىيلە، مىكىر؛ ھەييارلىق، ھىيلىگەرلىك:

ئىسيان ئارا قالغان ئىبتىلانىمۇ دەيىن؟
مەئمۇر ئەتكەن نەفسى دەغانىمۇ دەيىن؟

— نەۋايى.

دەغاباز [دغاباز] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى.

دەغەل [دغل] (ئە) مەككار، ھىيلىگەر، ئالدامچى؛ قىلتاقچى؛ قوپال، نائەھلى:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

دەغەلۋەش [دغل وش] (ئە + پ) 1) مەككارسىمان، ھىيلىگەرگە ئوخشىغان، ھىيلىگەردەك. 2) قوپال، نائەھلى.

دەغدەغە [دغدغه] (پ) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت. 2) تىنچسىزلىق، تەشۋىش، پەرىشانلىق. 3) دەۋا:

بۇ دەغدەغەدىن كەنارە ئىستە،
ھەم فىكر ئىلە بولسە چارە ئىستە.

— نەۋايى.

4) شەۋكەت، ئۇلۇغۋارلىق. 5) مايىللىق، خاھىش، ئىستەك، ئارزۇ.

دەغى [دغى] «داغى» غا قاراڭ:

گەردىش رۇزكارىدىن تۇلكىنى دەي قېين ئاتا،
يار زەماندىن دەغى خۇرۇس ئىلە خۇكنى ئەمەك.

— زەلىلى.

دەف [دف] (پ) داپ:

كى تەنبۇرۇ چەڭگۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفاتىر [دفاتر] (پ) «دەفتەر» گە قاراڭ:

كېلىپ كۆڭلىمە مەجنۇن، لەيلى يادى،
دەفاتىر ئۈستىنە سۆز سېلى ياغدى.

— سەيفى سەرايى.

دەفائىن [دفاين] (ئە) «دەفايىن» غا قاراڭ.

دەفايىن [دفاين] (ئە) [بىرلىكى: دەفىنە] كۆمۈلگەن بايلىقلار، خەزىنىلەر، كۆمۈكلۈك نەرسىلەر، مال - دۇنيالار:

قىلىپ راست ئانچە دەفايىن شەرەف،
سەفەر ئەزم قىلدىم بۇخارا تەرەف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە [دفعه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفائەت] مەرتەم، كەررە، قايتا، قېتىم، نۆۋەت:

... خاجەناڭ... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە - **دەفئە** — قايتا - قايتا، مەرتەم - مەرتەم.

دەفەئات [دفعات] (ئە) قايتا - قايتا؛ «دەفئە» گە قاراڭ.

دەفئەتەن [دافعته] (ئە) تۇيۇقسىز، كۇتۇلمىگەندە، بىراقلا:

ئىبەردى دەفئەتەن ئىككى ۋەزىرنى،
ئالىپ كەلمەك ئۈچۈن ئول بىنەزىرنى.

— ناقىس.

2) قايتا، قايتىدىن، قايتىلاپ:

كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى، يىراقدىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.

— ناقىس.

دەفەك [دفك] (پ) «دەف» كە قاراڭ.

دەفتەر [دفتر] (پ) [كۆپلۈكى: دەفاتىر] 1) دەپتەر، تىكىلگەن (تۇپلەنگەن) قەغەزلەر:

نە تالېئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.

— بابىر.

2) كىتاب:

شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھادۇ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.

— ئەرشى.

3) داستان:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

4) شېئىر توپلىمى. 5) ھېساب - كىتاب توپلىمى:

تىلەپ دەفتەر ئول شاھ دىۋانىدىن،
كى مەخزەن ئېدى جەمئى فەرمانىن.

— نەۋايى.

6) ئۇسلۇب، قائىدە - قانۇن كىتابى. 7) دۇنيا، ئالەم.

دەفتەرى سالۇس — مۇئامىلە قائىدە - قانۇنى.

دەفتەرى ھەجر — ئايرىلىش، جۇدالىق، پىراق ھەققىدە قىسسە، ھىجرانلىق داستانى.

دەفتەرى ھۇسن — گۈزەللىك مەجمۇئەسى، چىراي، بەت:

تا سېنى كۆردۈممەن، ئەي گۈلچېھرەئى نا مېھرىبان،
جەننەتۇ باغى ئىرەمدەك بولدى كۆزۈمگە جەھان،
دەفتەرى ھۇسنۇڭنى قىلدىم نەچچە تۇرلۇ داستان.

— قەلەندەر.

دەفن [دفن] (ئە) يەرگە كۆمۈش، دەپنە قىلىش؛ يوقىتىش؛ قۇتۇلۇش:

چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.

— نىزارى.

دەفن ئەتمەك — (يەرگە) كۆممەك، يەرلىككە (گۆرگە) قويماق.

دەفن ئەيلەمەك — «دەفن ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەفن قىلماق — 1) «دەفن ئەتمەك» كە قاراڭ؛ 2) خەزىنە، بايلىق، مال ـ دۇنيانى يوشۇرماق، كۆممەك.

دەفئ [دفع] (ئە) قايتۇرۇش، يىراقلاشتۇرۇش. ھەيدەش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش، يوقىتىش:

يۇزلەنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.

— بابىر.

دەفئ ئەتمەك — 1) ئادا قىلماق؛ ساقىت قىلماق؛ 2) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.

— ئەرشى.

دەفئ ئەيلەمەك — قايتۇرماق، رەت قىلماق؛ يوقاتماق، كەتكۈزمەك:

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

دەفئ قىلماق — 1) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ. 2) ئۆزىنى ساقلاپ قالماق، ئۆزىنى قوغدىماق، قوغدانماق:

ئىزەنگۇ قامچىلاپ دەفئ قىلدى بەھرام،
ئايتتىكىم: «سەن ئەي سەردارى ئەييام...

— لۇتفى.

دەفئى ئازار ئەيلەمەك — ئازارنى يوقاتماق، كەتكۈزمەك.

دەفئى ئەتەش — تەشنالىقنى يوق قىلىش.

دەفئى بولماق — يوقالماق، ساقىت بولماق:

دېدى: بولدى بىشەك رەۋا ھاجەتىم،
بەھەمدىللاھ، دەفئ بولۇپ ئافەتىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئى جۇنۇن — جۇنۇنلۇقنى قايتۇرۇش، تەلۋىلىكتىن شىپا تېپىش.

دەفئى خۇمار — خۇمارنى قايتۇرۇش، تەشنالىقنى قاندۇرۇش؛ مەستلىكتىن يېشىلىش:

زىھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە رۇزى ـ شەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.

— شەۋقى.

دەفئى زەرەر ئەيلەمەك — زىياننى قايتۇرماق، زىياندىن قۇتۇلماق.

دەفئى سەۋدا — سەۋدايىلىقنى داۋالاش، ساراڭلىقنى يوقىتىش:

دەفئى سەۋدايىمغا يازغىل بىر شىپانىڭ نۇسخەسىن،
كىم خىرەد بۇقراتى كۆڭلۈڭنى قارا بادىن ئاتار.

— تەجەللى.

دەفئى غەم — غەم ـ ئەلەمنى يوقىتىش، قۇتۇلۇش:

ئەمدى مەدھۇش بولدى دەپ قىلما خىيال ئەي ساقىيا،
دەفئى غەم ئەيلەپ ماڭا سەن بادەنى ئىنئامە تۇت.

— موللا بىلال.

دەفئى فىراق — ئايرىلىش ئازابىدىن قۇتۇلماق، ۋىسال تاپماق:

زەنجىر دېمەڭ، ئىلكىدىكى دىلبەرنىڭ،
كىم دەفئى فىراقىغە تۇمارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

دەفئى مەلال — قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلماق، قۇتقۇزماق:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. نىزارى.

دەفئى مەلامەت — تەنە ۋە نۇقسانلارنى يوقىتىش.

دەفئى ئولماق — كەتمەك، قايتماق، يوقالماق.

دەفىنە [دفينه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفايىن] 1) بايلىق، خەزىنە، مال ـ دۇنيا؛ كۆمۈلگەن نەرسە. 2) مەنىلەر خەزىنىسى؛ «دەفايىن» غا قاراڭ:

سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بېيتى بىر ئۆي مەئانىي گەۋھەرلەردىن ئاندا [دىۋاندا] يۈز دەفىنە.

— نەۋايى.

دەقائىق [دقائق] (ئە) [بىرلىكى: دەقىق] ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنىلەر، نازۇك پىكىرلەر؛ «دەقىق» كە قاراڭ؛

دەقايىق خەيلى — ئىلىم ـ مەرىپەت كىشىلىرى، دانىشمەنلەر، ئەدىبلەر، بىلىم ئىگىلىرى.

دەققاق [دقاق] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا دىققەت بىلەن ئىنچىكىلەپ قارىغۇچى، نازۇك پەم كىشى، زىرەك ئادەم، چوڭقۇر چۈشەنچىلىك. 2) ئەللاپ (ئۇن ساتقۇچى)، ئۇن سودىگىرى.

دەقىق [دقيق] (ئە) [كۆپلۈكى: دەقائىق] 1) نەپىس، ئىنچىكە، نازۇك، لەتىپ؛ قىيىن، چوڭقۇر مەنىلىك:

لەئلى لەبىڭ كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

2) دىققەت بىلەن ئۆگىنىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش:

ھەكىملەر مىزاجىنى تەفتىش ئېتىپ،
دەقىق ئىلملار بىرلە ئەندىش ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

3) قىسقا:

... تەرىقەت ئادابى سۇلۇكىدە ئانداق دەقىق رەۋىش بىلە

تەرىقلەرىن تۈزدىلەر.

— نەۋايى.

دەقىق تەئەققۇللۇغ — ئۆتكۈر ۋە ئىنچىكە چۈشەنچىلىك، چوڭقۇر پەم.

نۇكتەئى دەقىق — نازۇك سۆز.

دەكاكىن [دكاكين] (ئە) دۇكانلار؛ «دوكان» غا قاراڭ.

دەكلە [دكلا] «دېكلەي» گە قاراڭ.

دەڭ [دنک] (پ) 1) ھوشسىزلىق؛ گاراڭ، ئاڭسىز:

بىر قەلەندەر بار ئىدى مەبھۇتى دەڭ،
سۇبھۇ شام ئانىڭ غىزاسى ئېردى بەڭ.

— نەۋايى.

2) ھەيران، ھەيرەت. 3) داڭ، قوڭغۇراق:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفىۋۇ تۆمۈررەڭ،
يا مىسسۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى

دەڭ ئەيلەمەك — 1) بىھوش قىلماق. 2) ھەيرەتتە قالدۇرماق.

دەڭ قالماق — ھەيران قالماق، ھەيران بولماق، نېمە قىلارىنى بىلمەسلىك.

دەڭ قىلماق — «دەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دەلال [دلال] (پ) قىلىق، ناز - كەرەشمە:

تەركى ئىشق ئەتتى نەۋائى، تۇتۇبان تەقۋىيۇ زۇھد،
ئەي سەنەملەر، ئاڭا كۆپ غەنجۇ دەلال ئەيلەمەڭىز.

— نەۋايى.

دەلالەت [دەلالت] (ئە) 1) نىشانە، ئالامەت، بەلگە؛ گۇۋاھلىق؛ شاھىدلىق. 2) كۆرسىتىش، يولغا سېلىش، ئۈندەش. 3) ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، ئۇرۇنماق.

دەلالەت قىلماق — ئىشارەت قىلماق، كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك؛ ئۈندىمەك.

دەلايىل [دلايل] (ئە) [بىرلىكى: دەلىل] دەلىللەر، ھۆججەتلەر:

يۈزۈڭدۇر شەمئ، ۋەللەيلى نىقابى ئەنبەرىڭ، جانا،
تىلەيدۇر گەر كىشى، باردۇر بۇ مەئنىغە دەلايىل كۆپ.

— ۋەفائى.

دەلايىل كۆرگۈزمەك — دەلىللەر كۆرسەتمەك.

دەلدە [دلدا] دالدا، پاناھ، پاناھ جاي:

دەۋر ئېلى جەۋرىدىن ئۆلدۇم، قېنى مەيخانە يولى،
كىم ئېرۇر قاچقالى كۆپ دەلدەسى بىر لەھزە پەناھ.

— نەۋايى.

دەلق [دلق] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىمى، جەندە:

مەخزەنى گەۋھەرى سۇخەن تەلبە زەلىلى تاپماغاچ،
دەلقى قەلەندەرى بىلەن دەر - بەدەر گەدا ھەنۇز.

— زەلىلى.

دەلقى پەشمىنە — يۇڭدىن توقۇلغان كىيىم.

دەلقى خىزرۋەش — كۆك تون؛ يېشىل تون.

سارىغلىغ دەلق — مەللەتون.

دەللاك [دلاک] (ئە) ھاممامدا كىشىلەرنى ئۇۋۇلاپ، تېنىنى ئىشقىلاپ يۇيۇپ قويغۇچى كىشى، خىزمەتچى، خىزمەتكار.

دەللال [دلال] (ئە) خىزمەتچى؛ كېلىشتۈرگۈچى، بىدىك:

يارانتى ھەر خېرىدارىغە دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكىللەرگە ھەللال.

— خىرقەتى.

دەللالە [دلاله] (ئە) دەللال، ھىيلىگەر (ئايال)، ۋاستىچى، بىدىك (ئايال):

تولا تەكرار ئېتىپ ئازغۇردى ئاخىر،
ئوشۇل دەللالەئى بەدبەختى كافىر.

— ناقىس.

دەللە [دلـه] (ئە) جادۇگەر، ھىيلىگەر، ھەييار (خوتۇن).

دەللەتۇل - مۇختالە — ئەپسانىلەردە ھىيلىگەرلىك بىلەن نام چىقارغان ھەييار خوتۇن.

دەللەئى پۇرفەن — كۆپ ھۈنەرلىك دەللە، ناھايىتى ھىيلىگەر.

دەلۋ [دلو] (ئە) 1) چېلەك، سۇغا:

قىرىق غۇلاچ سىيلى جىبورتوپ سالىپ،
دەلۋ بىلەن چەشمەسىدىن سۇ ئالىپ.

— زەلىلى.

2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون بىرىنچىسى؛ قىش پەسلىنىڭ ئۈچىنچى ئېيى:

دەلۋە چاغى، جىدد چاغى، جىلۋەگەردۇر بۇلئەجەب،
يوقدۇرۇر دەۋزەخدە مۇنداغ ھەم يانا ھاشا ساۋۇق.

— ئەرشى.

دەلېر [دلير] (پ) «دەلىر» گە قاراڭ.

دەلىر [دلير] (پ) يۈرەكلىك، شىجائەتلىك، جاسارەتلىك، جەسۇر، پالۋان، باتۇر، دادىل:

ئۆزى شوخ ئەمما بەغايەت دەلىر،
جەمالىغە دەھر ئىچرە شەھلەر ئەسىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرى زەمان — زامانىنىڭ پالۋان، باتۇرلىرى، جاسارەتلىك كىشىلىرى:

بۇ يەڭلىغ جەۋاب بەردى دەرۋىشلەر،
دەلىرى زەمان نىڭ ئەندىشلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرانە [دليرانه] (پ) جەسۇرلارچە، باتۇرلارچە، دادىللىق بىلەن.

دەلىل [دليل] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات، ئاساس؛ گۇۋاھ:

يوق مەكانىڭ كۆزۈمگە پىنھان سەن،
بارلىقىڭغە دەلىل ھەمە ئافاق.

— شەۋقى.

2) باشقۇرغۇچى؛ يول باشلىغۇچى؛ يېتەكچى:

دەلىل ئولدى خىزىر يەڭلىغ تۇتۇپ قول،
ئۇ يەرنى بىر تەرەفكە باشلادى يول.

— ناقىس.

دەلىل ئەيلەمەك — شاھىد قىلماق؛ دەلىل كۆرسەتمەك.

دەلىل بولماق — يېتەكچىلىك قىلماق.

دەلىل ئولماق — ئىسپات بەرمەك، گۇۋاھ بولماق:

شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئىبرۈرلەر ھەيات.

— ئا. نىزارى.

دەلىلۇللاھ — ئاللانىڭ دەلىلى، تەڭرى ئەۋەتكەن يول كۆرسەتكۈچى.

دەلىل ئاۋەر [دليل اور] (ئە + پ) دەلىل كەلتۈرگۈچى، ھۆججەت كۆرسەتكۈچى.

دەلىلە [دليله] (ئە) «دەلىل» گە قاراڭ:

مۇھىم ئىشلارىدا ۋەسلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەلىلە قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم [دم] (پ) 1) نەپەس، ھايات، ئۆمۈر:

كېچەۋۇ كۈندۈز تىلەر يىغلاپ قەلەندەر تەڭرىدىن،
قىلماغىل ئاخىر دەمىدە ئانى ئىماندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

2) پەيت، پۇرسەت، ۋاقىت، كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئاردلىق:

بىر دەمى ۋەسلى خەيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئىبرۇر مەھزى مەئاش.

— ئەرشى.

3) ئەھۋال، ھالەت، تۇرمۇش:

ئىشق ئىسىدىن ئەت دەمىمنى مۇشكىن،
ئىشق ئوتىدىن ئەت يۈزۈمنى رەڭگىن.

— نەۋايى.

4) ئاۋاز، ئۈن، سادا. 5) كۆيۈك، غەم، ئەندىشە. 6) ئىلھام. 7) شامال، يەل شامالنىڭ ئىسسىق ھارارىتى. 8) تۆمۈرچىلەرنىڭ كۆرىكى. 9) قىزىل رەڭلىك مەي. 10) بىس (شەمشەرنىڭ بىسى):

بىئەدەبىكى تەئنە ئىلە قىلسا ئەگەر سۆزۈمگە رەد،
تىغى زەبان ئاڭا كۆرۈڭ چۇن دەمى زۇلفىقار ئۆتەر.

— زەلىلى.

دەم ئاچماق — ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق.

دەم ئەتمەك — دەم (ھاۋا) بەرمەك.

دەم تاپماق — راھەت تاپماق؛ جانلانماق.

دەم تارتماق — سۈمۈرمەك، دەم تارتماق:

دۇنيا ھەمە ئانىڭ سارى يۈز قويسا قەدەم،
دەم تارتار جەھاننى مىسلى ئەژدەھا.

— سەبۇرى.

دەم چەكمەك — ئاھ چەكمەك، ئىچىگە تارتماق.

دەم قىلماق — دەمىدە، دەمىدە قىلماق:

قۇلىن لام ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنىڭ ئاڭا دەم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم ئۇرماق — نەپەس چىقارماق:

دەم ئۇرسا ئوت ئوتۇن ئۆززە تۇتاشۇر،
ئۆچەر چوغ ھەرنەچە ئوچاقتىن ئاشۇر.

— خىرقەتى.

دەم ئۇرمان — نەپەس چىقارمايمەن، سۆز ئاچمايمەن:

يۈز ئۆيۈرسەڭ تاغى مەن يۈز چەۋۇرمەن،
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرمان.

— لۇتفى.

دەمى پەيكان — تىنىق، نەپەس ئوقى:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانىمدۇر.

— ئەرشى.

دەمى تىغ — تىنىق خەنجىرى، نەپەس تىغى:

بۇ جان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مىئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.

— ئەرشى.

دەمى خەش — ياخشى نەپەس؛ ئىلتىپات، ياخشى گەپ.

دەمى دۇد — نەپەس، تىنىق تۇتۇنلىرى، ئىسلىرى:

چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇ تاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى.

دەمى سۆزلەمەي — بىردەم سۆزلىيەلمەي:

ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەمۇش.

— ئا. نىزارى.

دەمى غەمناك — غەمكىنلىك تىنىقلىرى، مۇڭلۇق ئاھاڭلار:

ئەگەر گۈل بىرلەن ئۇلتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.

— قەلەندەر.

دەمى مۇلكەش — پادىشاھلىق مېيى (شارابى)، شاھانە مەي:

قوي قىسسەئى جەمشىدنى جامى ئىلكىمىدىن،
گەر بولسا دەمى مۇلكەش جەندۇر ماڭا، ئەي دوست.

— ئاتايى.

دەمى نىشات — شادلىق نەپەسلىرى:

دەمى نىشات مەي ئەيشى بادەسى تۇتائالماس،
سىپېھر دائىر چەرخ نىگۇن گۇمبەزى دەۋۋار.

— سەبۇرى.

دەمى نەقد — ھازىرقى ۋاقىت، يېقىن پۇرسەت.

دەمى ئىيسا — «دەمى ئىيسەۋي» گە قاراڭ:

قۇياشكىم مېھىر ئەمەس ناز ئەۋجىدە ئول نەۋئىكىم تىنماس،
دەمى ئىيسا بىلە ئاھىم ئۇرۇچى گەر تۇتاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

دەمى ئىيسەۋي — ئەيسا نەپىسى (ئەپسانىلەردە بايان قىلىنىشىچە: ئەيسانىڭ نەپىسى ئۆلۈكنى تىرىلدۇرەرمىش).

دەم يولى — نەپەس يولى، كېكىردەك.

دەما ـ دەم [دمادم] (پ) ئۈزلۈكسىز، ئۈزۈلدۈرمەي، ئارقىمۇ ئارقا:

ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما دەم ساناشۇر.

— ئەرشى.

دەم ـ بەدەم [دمبدم] (پ) «دەما ـ دەم» گە قاراڭ:

دەم ـ بەدەم، سائەت ـ بەسائەت مەينى كەلتۇر نۇش ئېتەي،
سۇبھى، شام، بەلكى دەۋام ئۆتكۈزمەيىن ئەييامە تۇت.

— موللا بىلال.

دەمار [دمار] (ئە) 1) تارمار؛ يوق قىلىش، ھالاك قىلىش. 2) يىلتىز، تومۇر. 3) تۈتۈن:

سەنەم زۇلفىدەك ئەيلەبان تارۇمار،
قوپارۇر ئېردى بارچەمىزدىن دەمار.

— نەۋابى.

دەمار چىقارماق — ھالاك قىلماق.

دەمان [دمان] (پ) دەھشەتلىك؛ ھەمىلە قىلغۇچى، نەرە تارتقۇچى؛ قورقۇنچلۇق (كۆپىنچە پىل، شىر، ئارسلانغا ئوخشاش ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).

پىلى دەمان — ھەيۋەتلىك پىل.

دەمان چەكمەك — نەرە تارتماق.

دەمەك [دمك] 1) (ئىلگىرى ئادەم ئولتۇرغان، كېيىن كۆچۈپ كەتكەن) جاي، تاشلاندۇق يەر، ۋەيرانە، ئەسكى، كونا. 2) سەھرا، دەشت.

دەمدار [دمدار] (پ) قۇيرۇق، سايە:

ئارقاسىدا نەفسى مۇردارنىڭ،
ئەرگەشىبان چۇن سەگى دەمدارمەن.

— موللا سالىھ.

دەمدەمە [دمدمە] (پ) پاراڭ، مۇھاكىمە، مەسلىھەت:

يىغىپ ئۆز سىپاھىن قىلىپ دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۈزۈپ دەمدەمە.

— ئا. نىزارى.

دەمساز [دمساز] (پ) ھەمدەم، ھەمدەرد، ئۈلپەت، دوست، ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، سىرداش:

چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۈرلۈك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانىمان دەمسازلىق.

— ئەرشى.

دەمساز ئەتمەك — دوست تۇتماق، ئۈلپەت، ھەمدەرد بولماق.

دەمساز ئولماق — «دەمساز ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەم سەرد [دم سرد] (پ) سوغۇق نەپەس؛ يېقىمسىز سۆز قىلغۇچى:

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دەمگىر [دمكير] (پ) نەپەسنى قىسقۇچى، بوغقۇچى.

دەمىدە [دميده] (پ) كۆرۈنمەك، تۇغۇلماق:

سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋائى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير، بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.

— زەلىلى.

دەنا [دنا] (پ) «دانا» غا قاراڭ:

ئۆزى قادىر، ئۆزى دەنايى بىئەيب،
مېنىڭ ھالىمغە لايىق قىلدى سۆز سەيب.

— خىرقەتى.

دەنائەت [دنائت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك.

دەنانىر [دنانير] «دىنار» غا قاراڭ:

دېدىمكى دەنانىر بېرەي بىشۇمار،
ئالىڭلار خەرىدنى مەئەل ـ ئىختىيار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەندان [دندان] (پ) چىش:

ئەنبەر ساچىلۇر زۇلفىڭنى گەر شانە قىلۇر سەن،
شەككەر تۆكۈلۈر ئەز لەبۇ دەندانى فەلانى.

— نەسىمي.

دەندانە [دندانە] (پ) 1) چىش، كۆرەك چىش:

فەقەت ھالىنى كۆرگەنلەر ئىبتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافىدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرابى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردىمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— موللا سالىھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانه] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە [دردمند شيوه] (پ) ئادەتتە كېسەلگە ئوخشاش يۈرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفىي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانىي سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە يىگىتدۇر.
— نەۋايى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قاراڭ:
چەرخ ئۆزە خۇرسىدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى ياپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك [دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋايى.

دەردسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىيىنچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك [دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەزگۈر.
دەرراك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋايى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.
دەررە [دره] (ئە) قامچا، دەررە.
دەررەندە [درەنده] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.
دەرز [درز] (پ) يېرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.
دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز - بەردەرز — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قاراڭ.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماسلىق.
دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇق تىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئىبتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋىقى:
نى ئۈچۈن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردىسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسكاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.
دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بىلىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىسيان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نىجات،
رىفئەتىڭ دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.

ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك ئەتمەك — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

ئەجەل دەندانەسىن يەر باشقە ئاخىر،
كىشى جەمشىددەك گەر بولسە سەرۋەر.

— ئەرشى.

2) قەلئە، قەسىر، كېمىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى بوشلۇق، ئاراچ، كۇنگۇرە:

قەسرى ئۇل ھۇسن شەھىنىڭ ئېرۇر ئانداق ئالىي،
كى فەلەك كۇنگۇرەسى دەندانە ئېمىش.

— نەۋايى.

دەنىي [دنى] (ئە) پەس، پەسكەش، تۆۋەن، رەزىل، يارىماس.

چەرخى دەنىي — پەسكەش پەلەك، ۋاپاسىز پەلەك.

دەنىي ئەۋقات — يامان ۋاقىت.

دەھ [دە] (پ) ئون، رامزاننىڭ ئاخىرقى ئون كۇنى:

دۇنيا قىزىدىن كېچەلى، ھۇر قىزىنى قۇچالى،
دەھ ئىچىدە ۋەجد ھالى مەشرەپ ئىختىيار قىلدىڭ.

— مەشرەپ.

بىر دەھ — ئون كۇن.

دەھان [دھان] (پ) «دەھانە» گە قاراڭ:

سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن، غەبغەبى چىن، غۇنچەئى خەندان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

دەھانە [دھانە] (پ) 1) ئېغىز، ئاغزى:

كىرىپ كەلدى ئاندىن ۋەزىر نەھس شۇم،
دېدى: «يىغلاما كۆپ دەھانەڭنى يۇم.»

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) دەرۋازا، كىرىش جايى، ئېغىزى؛ چېگرا.

دەھە [دھە] (پ) «دەھ» كە قاراڭ.

دەھەن [دھن] (پ) «دەھانە» گە قاراڭ:

ئېرۇر زۇلفى مۇشكىن چۇ پىستە دەھەن،
كى ھەر تارى مىژگانلارى سەپ شىكەن.

— ئا. نىزارى.

دەھەنە [دھنە] (پ) «دەھانە» گە قاراڭ.

دەھر [دھر] (ئە) زامان، دەۋر؛ دۇنيا، ئالەم:

جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.

— ئەرشى.

2) يەر يۇزى.

سىپاھدىن تولا كۆردىلەر يەر يۇزىن،
قارا ئەيلابان دەھر تاغۇ تۇزىن.

— نەۋايى.

3) ھايات:

گۇلنىڭ شەمئىنى مۇنەۋۋەر قىل،
ئەتىردىن دەھرنى مۇئەتتەر قىل.

— نەۋايى.

دەھر ئەسبابى — جاھاندارچىلىق ئەسۋابلىرى؛ دۇنيا مۇلكى:

دەھر ئەسبابىن نېتەرسەن كۆر ھەۋادىس ئوقلارىن،
كەيگەنىڭدۇر گەر ساۋۇت، پەرران ئۆتەر، كۆڭلۇڭ ساۋۇت.

— ئەرشى.

دەھر ئەھلى — دۇنيا، زامانە ئەھلى:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

دەھر بازارى — دۇنيا، زامان بازىرى.

دەھر بەريان — دۇنيانى كۆيدۇرگۇچى، جاھانغا ئوت سالغۇچى:

دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۇپ.

— ئەرشى.

دەھر دەيرى — جاھان بۇتخانىسى، خارابە دۇنيا:

دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىبىا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.

— ئەرشى.

دەھر زالى — دۇنيا، ئالەم؛ ھىيلىگەر دۇنيا.

دەھر غەددار — مەككار ئالەم، ۋاپاسىز دۇنيا:

بىمېھر ئىكەن بۇ دەھر شەددار،
بۇ چەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.

— موللا سالىھ.

دەھر مەفخەرى — دۇنيانىڭ شان - شەۋكىتى، شۆھرىتى:

ئايدى رەۋان قەسىدەئى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتىكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.

— سەيفى سەرايى.

دەھر ئېلى — ئالەم خەلقى، جاھان ئەھلى:

كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇرەسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دەھر ئىشى — ئالەمنىڭ ئاجايىپ - غارايىپلىرى، دۇنيانىڭ سىر - مۆجىزاتلىرى:

ئىكەۋ بىرلە قالدى ھېكايەت قىلىپ،
گەھى دەھر ئىشىدىن شىكايەت قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەھرى باغى — دۇنيا، ئالەم؛ دۇنيا، ئالەم بېغى؛ تەبىئەت:

لەتافەت گۇلشەنىدە گۇل كەبى سەن سەبزى خۇررەم قال،

مەن گەرچە دەھرى باغىدىن خەزان ياپراغىدەك باردىم.

— بابىر.

دەھرى بىبەقا — تۇراقسىز جاھان، ۋاقىتلىق دۇنيا:

قويۇپ بارغۇمدۇرۇر ئاخىر بۇ دەھرى بىبەقا ھەرگىز،
يۇزىدۇر لەئلۇ گەۋھەر... سىيمۇزەر قىلسام.

— قەلەندەر.

دەھرى دەنى — پەسكەش دۇنيا، رەزىللىك دۇنياسى.

دەھرى دۇن — ھىيلىگەر ئالەم، مەككار دۇنيا:

دەھرى دۇندىن مۇبارەك تەگمەسۇن ئازار نازۇك جىسمىڭە،
دەھر ئەھلىدىن مۇبارەك كۆڭلۈڭە غەم بولماسۇن.

— بابىر.

دەھرى دۇنپەرۋەر — «دەھرى دۇن» غا قاراڭ:

مېنى خار ئەتتىيۇ قىلدى مۇددەئىيغە پەرۋەرىش،
دەھرى دۇنپەرۋەرنى ئۆزگە مۇددەئاسى قالدىمۇ؟

— بابىر.

دەھرى سايىم — روزا تۇتقۇچى، تەقۋادار، روزىدار كىشى:

كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك - ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.

— ناقىس.

دەھرى فانى — بۇ ئالەم، يوقالغۇچى ئالەم؛ پانىي دۇنيا:

ئۆتتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداق كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۈن دەھرى فانى.

— ناقىس.

دەھرى فەنا — ۋاقىتلىق دۇنيا، بۇ ئالەم:

ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھېكايەتى،
ھەمە ئەلەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.

— سەبۇرى.

دەھرى فىتنە ئەنگىز — پىتنە - پاسات قىلغۇچى دەۋر، زامان، دۇنيا.

دەھرى كۇھەن — كونا ئالەم، قېرى دۇنيا:

تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۇبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كۇھەن.

— ئا. نىزارى.

دەھر نەۋەرد [دهر نورد] (پ) ئالەم كەزگۈچى، سەيياھ.

دەھسەد [دەصد] (پ) مىڭ (سان).

دەھشەت [دهشت] (پ) 1) قورقۇنچ، قورقۇش، چۆچۈش. 2) قىيامەت خەۋپى. 3) تىنچسىزلىق، خەۋپ.

دەھشەتئەنگىز [دەشت انگيز] (پ) قورقۇنچلۇق.

دەھلىز [دهليز] (پ) يۆلەك؛ قازناق، كارىدور، تونىل، دالان:

خادىم ۋە فەۋراشلەر ھەر كېچە... خانەقاھنىڭ گۇنبەزىدە ۋە دەھلىزلەرىدە شەمئ ياندۇرغايلار.

— نەۋايى.

دەھنە [دهنه] (ئە) ئېغىز، ئېقىن، سۇ ئېغىزى، سۇ چىقىش ئورنى، قاپتال، يېرىق، تۆشۈك:

مۇبارەك شەككەر ئەفشان مۇشكى ئاسا ئاب دەھنىدىن،
قۇدۇغدىن ئاب شور بىسيار تاتلىغ بولدى شىرىن ناك.

— شەۋقى.

دەھيەك [دەيک] (پ) ئوندىن بىر.

دەۋ [دو] (پ) 1) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يۈگۈرگۈچى، چاپقۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇ دام، شىرى ژەيان.

— ئا. نىزارى.

تېزدەۋ — تېز يۈگۈرگۈچى، تېز چاپقۇچى، چاپقۇر. 2) قىمار ئويۇنىدا قويۇلغان پۇل؛ تەۋەككۈل قىلىش:

دەۋۇ داملارغە بولۇپ ئۇلفەتى،
بۇلاردىن ئاڭا يەتمەيىن كۇلفەتى.

— ئا. نىزارى.

دەۋا [دوا] (ئە) 1) دورا، مەلھەم:

نېدۇر ئۆلكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭەلمەس.

— سەيفى سەرايى.

2) قۇۋۋەت، دەرمان:

پادىشاھى ئىسلامنىڭ شەفقەت بىلە چارە سازلىغى بارچە غەمزادىلەر دەردىغە دەۋادۇر.

— نەۋايى.

3) چارە، تەدبىر، ئىلاج:

كى شايەد بىر دەۋابى چىقسە ئاندىن،
بولۇپ غەمسىز ئۆتۈپ كەتسەم جەھاندىن.

— ناقىس.

دەۋا قىلماق — داۋالىماق.

دەۋا كۆمەك — داۋالىماق.

دەۋاب [دواب] (ئە) ھايۋانلار.

دەۋابب [دواب] (ئە) «دەۋاب» قا قاراڭ.

بەھر دەۋاببى — دېڭىز - سۇ ھايۋانلىرى.

دەۋات [دوات] (ئە) سىياھدان، دۇۋەت:

ئايەتى ئىشق جان ئارا سىزغالى كىرپىكى قەلەم،
بولدى يۇرەك دەۋات ئاڭا غەم خەتىدىن سىيارەدۇر.

— گۇمنام.

دەۋاج [دواج] (پ) 1) يوتقان - كۆرپە؛ تۆشەك. 2) تون، يەكسىز يېپىنچا:

سۇلتان كۆلدى... بىز ھېلى كەلسەك، دەپ لەشكەرگاھىغە بارىپ ۋەزىر ـ ئەمىرلەرىغە كۆرگەن ۋاقىئەنى بايان قىلدى. باشلارىغە تاج ئۇستىلارىغە دەۋاج يافتى.

— مۆئجىزى.

دەۋاجو [دواجو] (ئە + پ) داۋالىغۇچى.

دەۋاڭ [دوانك] دەۋاڭ دەرياسى («سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدا كۆرسىتىلگەن دەريادىن بىرى).

دەۋام [دوام] (ئە) ئۈزلۈكسىز، دائىم، داۋاملىق، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

جەھاندا مېنىڭ ئىستەگىم بۇ ئىدى،
خۇدادىن دەۋام تىلەگىم بۇ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

دەۋان [دوان] (پ) تۆپە، ئېگىزلىك، داۋان:

ئەي دەرىغا، خاھىشى نەفسىڭ دەۋاندىن ئۆتمەيىن،
ھەق تەرەفكە يول تاپىلماس ئۇشبۇ رەفتارىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

دەۋاۋىن [دواوين] (ئە) [بىرلىكى: دىۋان] دىۋانلار، كىتابلار، شېئىر توپلاملىرى.

دەۋائىر [دوائر] (ئە) [بىرلىكى: دائىرە] 1) دائىرىلەر، ئايلانمىلار. 2) زۇلۇم، جاپا. 3) مۇسىبەت، ئاپەت:

فەلەكدە دەۋائىركى رەسىم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۈنجىدەك ئاندا يۈزمىڭ زەۋايا.

— نەۋابى.

دەۋايىر [ئە] (ئە) «دەۋائىر» غا قاراڭ.

دەۋەران [دوران] (ئە) «دەۋران» غا قاراڭ.

دەۋر [دور] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدۋار] 1) ئايلانما، دائىرە، ھالقا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋەدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئايلىنىش:

يەتتە ئىقلىمنىڭ شەھى بولغۇنچە، ئەي ساھىب جەمال،
قۇللارىڭدەك ئىشكىڭدە دەۋر سۇرسەم كاشكى.

— قەلەندەر.

3) پەيت، مۇددەت، ۋاقىت، زامان:

ئايىتتىم يىغلابان دەۋرىم جەفاسىن،
بىر ئەرنىڭ قىسسەسى، ئاخچى ۋەفاسىن.

— سەيفى سەرابى.

4) ئەتراپى، يېنى، چۆرىسى:

ئول زۇھەلكىم تاپتى ئانىڭ دەۋرىدە ئادەم ۋۇجۇد،
چەرخ ئۆزرە قارا رەڭ ئىلە قىلۇر ئەئدانى خار.

— تەجەللى.

دەۋر ئەتمەك — ئايلانماق.

دەۋر ئەھلى — بىر ۋاقىت ياكى بىر زاماندا ياشىغۇچى خەلق، زامانداشلار:

ساقىيا، تۇتقىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگەكىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەڭلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.

— خۇشھال غەرىبى.

دەۋر ئاياغى — دەۋر، نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ تۇرغۇچى مەي قەدەھى؛ دەۋر قەدەھى؛

دەۋر ئاياقى — «دەۋر ئاياغى» غا قاراڭ:

بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادغە يەتتى دەۋر ئاياقى.

— لۇتفى.

دەۋر بىۋەفالىرى — مەلۇم بىر دەۋردە ياشىغان زالىم ۋە جاھىل كىشىلەر، دەۋرنىڭ بىۋاپالىرى.

دەۋرى تاپماق — ئايلانماق: «دەۋر ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەۋر ئېلى — زامانە ئادەملىرى، كىشىلىرى.

دەۋرى تەسەلسۇل — ئۈزلۈكسىز، ئايلىنىپ تۇرىدىغان؛ ئۈزۈلمەس زەنجىر، زەنجىر ھالقىلىرى:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەڭ يەتكۈچە سىنماسۇن زىيائ.

— زەلىلى.

دەۋرى چەرخ — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرى زەمان — مەلۇم بىر دەۋرنىڭ يەككە ـ يېگانە ھۆكۈمرانى.

دەۋرى سىپھىر — 1) ئاسماننىڭ ئايلىنىشى. 2) تەقدىر.

دەۋرى فەلەك — «دەۋرى سىپھىر» گە قاراڭ.

دەۋرى قەمەر — ئاينىڭ ئايلىنىشى؛ ئاينىڭ دەۋر قىلىشى:

غەمزەسىنىڭ ئالتىنە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.

— سەيفى سەرابى.

دەۋرى گەردۇن — پەلەك، ئاسماننىڭ ئايلىنىشى، دۇنيا.

دەۋرى مۇستەئجىل — 1) تېز ئايلانغۇچى. 2) دۇنيا.

دەۋرى نىشات — خۇرسەنلىك نۆۋىتى، شادلىق پۇرسىتى.

دەۋرى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت دەۋرى.

دەۋرى ئىنسان — ئادەملەر توپى، دائىرىسى:

ھەر بىرسىنىڭ جانى مەن خەستەغە قۇربان ئىدى،
ھەمزەبانغە ھال قىلسام، دەۋرى ئىنسان ئەيلەبان.

— موللا سالىھ.

دەۋران [دوران] (ئە) ئايلىنىش، سەير قىلىش؛ پەلەك، دائىرە. 2) ئەسىر، ئۆتۈپ تۇرغان دەۋرلەر، زامان:

دىلرەبالار قەسدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇركىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسەتۇر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

3) يەر يۈزى، دۇنيا؛ تىرىكلىك، ھاياتلىق:

تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي مەھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

4) پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق:

كى، ئەي شەھزادەئى جەمشىدى دەۋران،
سەلاتىن نەسلىنى خاللاقى سۇلتان...
— ناقىس.

قۇلۇڭ گەر بولسەلەر شەھلەر، تاڭ ئېرمەس، ئەي پەرى پەيكەر،
سېنىڭدەك سۇرمەگەن دەۋران جەھان ئىچرە سۇلەيمان ھەم.
— قەلەندەر.

5) نۆۋەت، دۆرەم:

گۇلخەند قىلىپ ئىلگە تۇرۇپ سۇندى ئەياق،
تەئجىل ئەيلەگىل ساقىئى دەۋران ئۆتتى.
— گۇمنام.

دەۋران ئەھلى — زامانە ئەھلى.

دەۋران باغى — دۇنيا، ئالەم، جاھان.

دەۋران بەزمى — دۇنيا، زامانە ئىشرەتى.

دەۋران بۇلەغاسى — جاھاندىكى سۆز ئۇستىلىرى، سۆز سەنئەتكارلىرى؛ ماھارەتلىك ئەدىبلەر، بۈيۈك كىشىلەر.

دەۋران تاجى — دۇنيا تەشۋىشلىرى.

دەۋران سەھىفەسى — جاھان، دۇنيا، ئالەم ۋەرەقلىرى، سەھىپىسى.

دەۋران غۇسسەسى — دەۋر قايغۇسى، جاھان غەملىرى:

نېچە دەۋران غۇسسەسى بولغاي مېنىڭ جانىمغە خاس،
كاشكى ئۆلسەم داغى بۇ غۇسسەدىن بولسام خەلاس.
— بابىر.

دەۋران مېھنەتى — دەۋران جاپالىرى، جاھان مۇشەققەتلىرى:

نېچە بولغاي يار ھىجرانىيۇ دەۋران مېھنەتى،
نەقدى ئۇمرۇم، ئاھكىم، ئۆتتى غەمۇ ماتەم بىلە.
— بابىر.

دەۋران ھەۋادىسى — زامانە ھادىسىلىرى، تۈرلۈك - تۈمەن (ناخۇش) ھادىسىلەر.

دەۋران ئۇرماق — دەۋر سۈرمەك.

دەۋران ئۆيى — دۇنيا، ئالەم.

دەۋران ئېلى — دەۋرنىڭ قولى، زامان زۇلۇملىرى:

يۈلۈپ تاشلامىش ئانى دەۋران ئېلى،
تېگىپدۇر قۇرۇتقاي خەزانىنىڭ يېلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەۋرانى ئەفلاك — پەلەكنىڭ ئەتراپى، پەلەك ئاستى:

جەفاۋۇ شىيۋەۋۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.
— ئەرشى.

دەۋرانى دۇن — پەسكەش زامان، دەۋر.

دەۋرانى مۇشەئبىد چەرخى پۇرفەن — سىرلىق، نەيرەڭۋاز پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرانى ھۇسن — گۈزەللىك دەۋرى، گۈزەللىك پەيتى.

دەۋرانى ۋىسال — ئۇچرىشىش پەيتلىرى، ئۇچرىشىش ۋاقىت - پۇرسەتلىرى.

دەۋرە [دوره] (پ) 1) ئايلانما، دائىرە؛ بىرەر نەرسىنىڭ گىردابى، ئەتراپى. 2) يىغىن، سۆھبەت، بەزمە:

زەقەن چاھى گۇل دەۋرەنىڭ نۇقتەسى،
تۇشۇپ چاھ ئارا ئەھلى دەۋران بەسى.
— نەۋابى.

دەۋرەئى پەركار — ئايلانما، دائىرە.

دەۋرەئى خەت — يېڭى چىققان بۇرۇت ئەگىمى، مىيىق ئەگمىسى:

دەۋرەئى خەت ئارەزى دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
مېھىر ئەترافىدا نىلى رەڭگى پەرخى چەنبەرى.
— ئەرشى.

دەۋرەئى ئىرادەت — ئايلىنىش خاھىشى، ئىرادىسى.

دەۋرىنچ [دورينچ] (ئە) ئايلانغۇچى، ئايلىنىپ تۇرغۇچى:

پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

دەۋزەخ [دوزخ] (پ) 1) دوزاخ، جەھەننەم:

ئەي خۇدايا شىددەتى مەھشەرنى ئاسان ئەيلەگىل،
يەتتە دەۋزەخ ئىچرە ئۇل نارى شەقاۋەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

2) ئازاب، مۇشەققەت؛ قىيىنچىلىق:

ئالار كۆپ يۈردىيۇ سەھراغە كىردى،
گۇنەشدىن سەھرا ئۇزرە دەۋزەخ ئېردى.
— سەيفى سەرابى.

3) ئاخىرەت ئوتخانىسى:

توزۇغايلار ھەممە دەۋزەخ ئوتىدىن بولغاي ئەمان،
مۇشت خاكى بەشەر ئاتەشكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

دەۋزەخى سوزان — دوزاخ ئوتلىرى، كۆيدۈرگۈچى دوزاخ:

دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھەجر — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش ئازابى:

دەۋزەخى ھەجرىڭدە كۆيدۈم رەھم ئېتىپ سور ھالىمنى،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىغا زەھر ئەيپۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھىجران — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش زۇلمى:

ئېرۇر بۇ شەرت ۋەسلىڭ بەزمىدە بەرسەڭ مەيى ئىشرەت،
كى ئەۋۋەل دەۋزەخى ھىجران ئىلە ھەددىسىز ئازاب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

دەۋزەخچە [دوزخچه] دوزاخ كەبى، دوزاخقا تەڭ، دوزاخقا ئوخشاش.

دەۋلەت [دولت] (ئە) 1) دۆلەت، سەلتەنەت؛ قۇدرەت:

كېچەيۇ كۈندۈز تىلەرمەن ھەقتەئالادىن مۇراد،
بولغاسەن دەۋلەت بىلە خۇبلار ئىچىندە ئەرجەمەند.
— قەلەندەر.

2) بايلىق، مال - دۇنيا:

ساڭا بەرگەن بۇ دەۋلەتنى خۇدا ھېچكىمگە بەرمەپدۇر،
بىھىشتنى ئارزۇ قىلماس كىشى كىرسە سەرايىڭغە.
— قەلەندەر.

3) بەخت، سائادەت، ئىقبال؛ تەلەي:

بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۇممەتى قىلدى،
ئەتابى خالىقىل ئەشيا بۇ دەۋلەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

4) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق:

تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەتكىلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۇچرار.
— شەۋقى.

5) بەھرىمەنلىك، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىش:

چۇنان ئاشىق ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن ئارزۇ ئەتكەچ،
چىقىپ سەۋتۇ سەداسىدىن تۇمەن تۈرلۈك فىغان پەيدا.
— شەۋقى.

6) مەدەت، ياردەم؛ مەقسەت:

سەدەفتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل.
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.

دەۋلەت پەناھ — ھۆكۈمران پادىشاھ.

دەۋلەت قۇشى — بەخت قۇشى، بەخت بەلگىسى:

ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىڭ ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دېمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

دەۋلەت ياب — دۆلەت ئىگىسى، ھۆكۈمران.

دەۋلەتى — ئەبەدىيلىك مەملىكىتى، مەڭگۈلۈك ئالەم:

شەۋقى دۇنيانى ئېئتىبار ئەتمە،
ئىزدەگىل دەۋلەتى بەقا جايىڭ.
— شەۋقى.

دەۋلەتى پەناھ — «دەۋلەت پەناھ» قا قاراڭ.

دەۋلەتى جاۋىد — دائىمىي بەختىيارلىق، ئەبەدىي دۆلەت.

دەۋلەتى دىيدار — نېسىپ بولۇش، ۋىسال دۆلىتىگە ئېرىشىش.

دەۋلەتى سەرمەد — يۈكسەك، ئالىي دۆلەت.

دەۋلەتى مەفخەر — پەخىرلەنگۈدەك دۆلەت، سۆيۈنەرلىك دۆلەت:

بۇ كۈن يۇسۇف جەمالىنى قىلىپتۇر ھەق ساڭا بەخشىش،
نە بەخشىش، بەخشىشى دەۋلەت، نە دەۋلەت دەۋلەتى مەفخەر.
— سەيفى سەرابى.

دەۋلەتى ۋەسل — ۋىسال دۆلىتى، قوشۇلۇش راھىتى:

دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب؟
— ئەرشى.

دەۋلەتى ۋىسال — «دەۋلەتى ۋەسل» گە قاراڭ:

ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە، كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

دەۋلەتخاھ [دولتخواه] (ئە + پ) خەيرخاھ؛ دوست.

دەۋلەتخاھانە [دولتخواهانه] (ئە + پ) خەيرخاھلىق، دوستانە:

خەيالىڭغە كەلگەن دەۋلەتخاھانە سۆزۈڭ بولسە ئايت.
— نەۋايى.

دەۋلەت سەرا [دولتسرا] (ئە + پ) پادىشاھلىق قەسرى، ئوردا.

دەۋلەتمەند [دولتمند] (ئە + پ) 1) باي، مۇلۇكدار.
2) بەختىيار، بەختى كۈلگەن، پارلىغان.

دەۋۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قاراڭ.

دەۋۋار [دوار] (ئە) دەۋر قىلغۇچى، ئايلانغۇچى.

چەرخ دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز، ئاسمان، ئايلانغۇچى پەلەك:

باشىدىن ئايلانىپ چۇن چەرخ دەۋۋار،
يىقىلىپ شەمئ ئالدىغە نىگۇن سار.
— خىرقەتى.

گۈنبەزى دەۋۋار — «چەرخى دەۋۋار» غا قاراڭ:

قايسى كۈن كۆردۈم گۈل ئاينى مەن بولۇپ دىۋانەۋش،
گۈنبەزى دەۋۋارغە يەتتى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.

— موللا بىلال.

دەۋۋۇلغان [دولغان] «دەۋۋۇلغە» گە قاراڭ.

دەۋۋۇلغە [دولغه] دۇبۇلغا، ئۇرۇش كىيىمى، باش كىيىم.

دەئ [دع] (ئە) تاشلا، يوق قىل (پېئىل).

دەئب [داب] (ئە) ئادەت، قىلىق، خىسلەت (بۇ سۆز كۆپىنچە: «دەئبۇ پېشە، دەئبۇ فەن، دەئبۇ خىسال، دەئبۇ خو، دەئبۇ شىئار» قاتارلىق شەكىلدە كېلىپ «ئادەت، پېئىل، ئەتىۋار، رەۋىش، خىسلەت» كە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ).

دەئب ئەتمەك — ئادەت قىلماق.

دەئب بولماق — ئادەتلەنمەك؛ ئادەت بولماق.

دەئب ئولماق — «دەئب بولماق» قا قاراڭ.

دەئۋ [دعو] (ئە) «دەئۋە» گە قاراڭ:

سەرۋ ئىلە شەمشاد تۈرلۈك دەئۋ قىلسە، سەن كېلىپ،
قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل، سەرۋى رەۋانىم قايداسەن؟

— ئەرشى.

دەئۋا [دعوا] (ئە) دەۋا، دەۋا ـ دەستۇر؛ دەۋا قىلىش، ھەق تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، دە تالاش:

يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپتۇر،
سەنەملەر ھۆسن دەئۋاسىن قويۇپتۇر.

— ئاتايى.

ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەركىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.

— موللا سالىھ.

دەئۋا ئەيلەمەك — تالاشماق، تارتىشماق، دەۋا قىلماق؛ ئىسپاتلىماق.

دەئۋا قىلماق — 1) دەۋا قىلماق. 2) ئۆزىنى ئۇلۇغ كۆرسەتمەك.

دەئۋايى ئاشىق — ئاشىقلىق دەۋاسى، مۇھەببەت دەۋاسى؛ سۆيگۈ تەلىپى:

ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمىسار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

دەئۋايى شەرئى — شەرىئەت يولى بىلەن دەۋا قىلىش.

دەئۋات [دعوات] (ئە) «دەئۋەمگە» كە قاراڭ.

خەيالى، ئاندادۇر گەرچە ئۆزى دەئۋات ئولمىشكىم،
نى تاڭ ئېردى ئەگەر بولسە ئۆزى ھەم ھەرقاچان ئاندا.

— ئەرشى.

دەئۋادار [دعوادار] (ئە + پ) دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى.

دەئۋە [دعوه] (ئە) دۇئا، تىلەك، ئىستەك.

مۇستەجابۇد ـ دەئۋە — دۇئاسى قوبۇل بولىدىغان:

ئىشق زۇلمى ھەددىدىن ئۆتتى كۆڭلۈمى، ئەي پارسا،
گويىيا پىر مۇستەجابۇد ـ دەئۋە ئانى قارغامىش.

— نەۋايى.

دەئۋەت [دعوت] (ئە) چاقىرىش؛ چاقىرىق، تەكلىپ:

قاشىمغە يەتۈرسۇن ياساۋۇل ئانى،
دېسۇن شاھ دەئۋەت قىلادۇر سېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەئۋەت قىلماق — چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق؛ ئۈندىمەك، دەۋەت قىلماق.

دەئۋەت مەقامى — تەكلىپ ۋە ئۈندەش ھوقۇقىغا ئىگە.

دەئۋى [دعو] (ئە) «دەئۋا» غا قاراڭ:

گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسەنى غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.

— ئەرشى.

دەئۋىئى ئىشق — سۆيگۈ دەۋاسى. سۆيگۈ تەلىپى، مۇھەببەت تەلەپ قىلىش:

چۇ قىلدىم دەئۋىئى ئىشقىڭ ماڭا لازىم گۇۋاھ ئولدى،
سارىغ چېھرەمدە قان ياشىمنى كۆر، تەسدىقى قىل جانا.

— فىراقى.

دەئۋىي [دعوى] (ئە) «دەئۋا» غا قاراڭ.

دەي [دى] (پ) قىش مەۋسۈمى (قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق ئېيى)؛ سوغۇق؛ قاتتىق سوغۇق:

ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.

— قەلەندەر.

دەي سەرسەرى — قىشنىڭ سوغۇق شاملى.

دەي شىددەتى — قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقى، زىمىستان.

دەيجۇر [ديجور] (ئە) ئەڭ قاراڭغۇ (كېچە)، قاراڭغۇلۇق؛ زۇلمەت.

شامى دەيجۇر — قاپقاراڭغۇ تۈن:

ئاڭا تەگرۇ تۇردىكى كەچ بولدى كۈن،
يېتىپ شامى دەيجۇر ئارا كىردى تۈن.

— ئا. نىزارى.

دەير [دير] (ئە) 1) بۇتخانا، راھىبلار تۇرىدىغان جاي؛ مۇناستىر.

2) مەيخانا، قاۋاقخانا:

سايەئى تۇبىدىن ئارتۇق خۇم تۈبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.

— گۇمنام.

3) دۇنيا، جاھان، بۇ دۇنيا:

چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھنىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

ئەھلى دەير — 1) بۇتخانا ئەھلى. 2) مەيخانا ئەھلى.

پىرى دەير — «دەير پىرى» گە قاراڭ:
قانىئ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەير ئەھلى — «ئەھلى دەير» گە قاراڭ.

دەير پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانىچى، خوجايىن:
مەھزۇنا، مەي ئىستەسەڭ سىندۇر كۆڭۈلنى بۇ گەداي،
دەير پىرى مەي بېرۇر سىنغان ساپالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

دەيرى خەراب — خاراب بولغان، بۇزۇلغان بۇتخانا، ئىبادەتخانا، چېركاۋ.

دەيرى فەنا — دۇنيا لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ، پاني بولغانلار دۇنياسى.

دەيرى مەكر — ھىيلە - مىكىر دۇنياسى.

دەيرى مېھنەت — مېھنەت، مۇشەققەت دۇنياسى.

فەنا دەيرى — «دەيرى فەنا» غا قاراڭ:
مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

دەين [دين] (ئە) قەرز، (ئادا قىلىشقا تېگىشلىك) بۇرچ:
شەھەر ئاھالىسىدىن ساداتى ئالىيشان ۋە ئۇلەمائى ئالىي مەكان ... تەئزىيە تۇتۇپ، لىباسىغە تەغيىر بېرىپ، مەرسىيە ۋە تارىخلەر ئايتىپ، دەيىنىنى ئۆزلەرىغە ئىقرار قىلدىلەر.
— نەۋابى.

دەيۇپ [ديوب] دەپ، سوراپ:
دەيۇپ ئاغا سۇھەيل: «نې گۇل تېرۇرسەن،
ئۆزۈڭ گۇلشەندە كۆركلى گۇل ئېرۇرسەن؟
— سەيفى سەرابى.

دەييار [ديار] (ئە) 1) تۇرغۇچى؛ ئىستىقامەت قىلغۇچى؛ مۇناخ. 2) ئۆي ئىگىسى؛ ھەمشەھەر.

دوبۇلغا [دوبولغا] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دوزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زۇھدە - تەقۋا گوييا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دوزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دوست [دوست] (پ) 1) دوست، يېقىن، ئاشىنا، يار (يار - بۇرادەر) . 2) مەھبۇبە، مەشۇق. 3) خۇدا، تەڭرى:
كىم ئاغا جۇز دوست زۇھۇر ئەتمەگەي،
بەلكى ئانىڭ غەيرى خۇتۇر ئەتمەگەي.
— نەۋابى.

دوستدار [دوستدار] (پ) دوست، ئاشىنا؛ دوست تۇتقۇچى.

دوستداران [دوستداران] (پ) «دوستدار» غا قاراڭ:
ئايا دوستداران ساھىب خىرەد،
مەنۇ زارغە ئەيلەڭىزلەر مەدەد.
— ئا. نىزارى.

دوستگاني [دوستكانى] (پ) 1) ئىچكۈلۈك ئىچىلىۋاتقان چاغدا، ئۆزى ئىچىشكە تېگىشلىك بولغان مەينى مۇھەببەت ۋە ئىخلاس بىلەن باشقا بىر كىشىگە تەقدىم قىلىش، تۇتۇش، ئۆتۈنۈش، كۆڭۈل ئۆتەش؛ تەقدىم قىلىنغان قەدەھ، دوستلۇق قەدەھى، دوستلار بىلەن ئىچىلىدىغان مەي. 2) كاتتا جام، قەدەھ.

دوستگاني تۇتماق — دوستلۇق يۈزىسىدىن قەدەھ تەقدىم قىلماق.

دوش [دوش] (پ) 1) يەلكە، مۈرە، تاغاق:
ئالىپ دوشىغە ئاينى گەردۇن كەبى،
بولۇپ باشدە تاجى فەرىدۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

2) ئۆتكەن كېچە، ئۆتكەن كۈن، ئاخشام.

دوش بەردوش [دوش بردوش] (پ) مۈرىمۇ مۈرە، يانمۇيان؛ پەيدىنپەي:
بولۇپ مەھۋ يارىمغە مەدھۇش ئولاي،
نىگارىم بىلە دوش بەردوش ئولاي.
— ئا. نىزارى.

دوكان [دكان] (پ) [كۆپلۈكى: دەكاكىن] 1) دۇكان:
دوكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئىشخانا؛ ئىجادىيەت ئۆيى:
بۇ ئىككى نەرسەنىڭ دۇككانى ئولدۇر،
دوكان ئېرمەس، دېگىلكىم كانى ئولدۇر.
— ناقىس.

دوكاننى يۇرۇتمەك — قەلبىدىكى (كۆڭلىدىكى) ئىشلارنى ئورنىغا قويماق.

دوكانچە [دكانچە] بوتكا، كىچىك دۇكان.

دوككان [دوكان] (پ) «دۇكان» غا قاراڭ:
ئالىپ بەردى ئۇلار دوككانى مەھفۇز،
بولۇر ئېردىم تىجارەت بىرلە مەھزۇز.
— ناقىس.

دولبوغە [دولبوغە] «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دولتۇ [دولتو] سىرتلان (بۆرىگە ئوخشاش بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان).

دولاب [دولاب] (پ) چاق، چىغرىق؛ دائىم بىر يۆنىلىشتە ئايلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە:

چۇ نەسىمىي جاۋىدانى يار ئىلە بولدى ۋىسال،
قوي نەچە ئايلانسە كەزسىن بۇ ياشىل دولابلەر.

— نەسىمىي.

دون [دون] (پ) رەزىل، پەس، پەسكەش؛ خار، مەرتىۋىسى ئەڭ تۆۋەن. «دۇن» غا قاراڭ:

بۇ نە تالىئدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختى ۋاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دونان [دونان] «دونەن» گە قاراڭ.

دونەن [دونن] تۆت ياشار ئات، تۆت ياشلىق ئات:

بىر قۇلۇننى «كۇررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غونان ۋە دونەن ۋە تۇلەن ۋە چىرغە ۋە لەنغە دېگۇنچە فەسىھراقلارى تۇركچە دەرلەر ۋە كۆپرەگى مۇنى ھەم بىلمەسلەر.

— نەۋايى.

دۇ [دو] (پ) ئىككى (سان).

دۇ ئاشامە — ئىككى قەۋەتلىك.

دۇ ئالەم — ئىككى ئالەم، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا:

چۇن دەلىل سانىئى دۇ ئالەمگە،
سابىت ئولمىش ھەقايىقى ئەشيا.

— شەۋقى.

دۇ ئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات:

قويۇپ ھەر قافىلە ئۆز مۇلكىنە يۇز،
دۇ ئەسپە ئىلگەرۇ تۇشتى قۇلاۋۇز.

— لۇتفى.

دۇپارە — ئىككى پارە، ئىككى بۆلەك:

رىيا كۇلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سىپھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇجەھان — «دۇ ئالەم» گە قاراڭ:

ئىشىكىڭدە گەدالىققە ئالماس دۇ جەھان گۇمنام،
شەھلىق ماڭا ئول جانا سىز بولماساڭىز مەنسىز.

— گۇمنام.

دۇسالە — 1) قوش يىل، قوش ئاي. 2) قوشۇش، قوشۇلۇش:

خۇمار ئول لەب مەيگۇن خەراب ئەتتى مېنى،
يۇرەك قانىنى زەلىلى مەي دۇسالە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇسەرا — ئىككى ئالەم، ئىككى دۇنيا:

ئىبتىدا ئەيلەدىم بەنامى خۇدا،
رەمز كۇن بىرلە خەلق ھەر دۇ سەرا.

— شەۋقى.

دۇ مىژگان — جۈپ كىرپىك، قوش كىرپىك:

كۆڭلۇم قۇشى كۆپ خەستە دۇ مىژگان ئوقىدىنكىم،
سەيدىگە ئانىڭ ئېردى مەگەر كۆزلەرى جەللاد.

— ئەرشى.

دۇئا [دعاء] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدئىيە] 1) سالام تىلەك، ئىستەك؛ تەلەپ. مەقسەت؛ خۇدادىن يالۋۇرۇپ ياخشىلىق تىلەش؛ ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش:

ئەي، سەبا، يەتكۇز بۇگۇن مەندىن نىگارىمغە دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ تۇشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— موللا بىلال.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەماسەنسەن ئاڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.

— ئەرشى.

2) تۇمار:

ماڭا يازدىڭ دۇئاكىم، ئول پەرىنى كۆرگەمەن ناگاھ،
يازار ئۇچۇن پەرى كۆزگە ئەيان بولغان زەمان تەئۋىز.

— نەۋايى.

دۇئا ئەيلەمەك — ياخشىلىق تىلىمەك:

ۋە لېكىن رەھم شەفقەت بىرلە بىر خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرۇللاھ بېرىڭلار ئاش.

— شەۋقى.

دۇئا تىلەمەك — مەدەت تىلىمەك، دۇئاسىنى تىلىمەك:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۇشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەلىلى.

دۇئا خەتمى — ياخشى تىلەكلەرنىڭ ئادا ئېتىلىشى.

دۇئا قىلماق — «دۇئا ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

ياز ئەگەر ناگەھ كېزەر بولساڭ چەمەندە ناز ئىلە،
گۇل ئاياغىڭغە تۇشۇپ، بۇلبۇل دۇئالار قىلغۇسى.

— لۇتفى.

دۇئايى خەير — بىراۋغا ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان دۇئا.

دۇئايى دەئۋەتى — دەۋەت قىلىش، چاقىرىق قىلىش دۇئاسى:

ئوقۇيدۇ ھەر نەپەس ئەھلى زەمانە،
دۇئايى دەئۋەتى بۇ ئاستانە.

— زەلىلى.

دۇئاخان [دعاخوان] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قاراڭ:

ئەتىببانى كەلتۇردى كۆرمەك ئۇچۇن،
دۇئاخانىنى كەلتۇردى ھۇرمەك ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

دۇئاگو [دعاگو] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قاراڭ:
ئاجۇندە تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇئاگوي [دعاكوى] (ئە + پ) دۇئا قىلغۇچى، ياخشى تىلەك تىلىگۈچى؛ تىلەكداش، يېقىن ئادەم؛ ئاشىق:
يۈزۈڭ ئالدە ئۆلمەكتۇر ياراغىم،
دۇئاگويمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇبارە [دوباره] (پ) ئىككى مەرتەم:
تۈنۈ كۈن شىۋەڭ ئولسۇن ئىشق بارى،
دېسەڭكىم، كۆرگەمەن ئۆمرى دۇبارە.
— ئەرشى.

دۇبدورۇن [دوبدورون] (پ) چۇقان - سۈرەن، دۈپۈر - دۈپۈر، دۈپۈرلىگەن ئاۋاز.

دۇبۇلغا [دوبولغا] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا تىغ ياكى ئوقتىن قوغدىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان، تۆمۈر - پولاتتىن ياسالغان باش كىيىم).

دۇتا [دوتا] (پ) «دۇتاھ» قا قاراڭ.

دۇتارە [دتاره] (پ) دۇتار، قوش تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
دۇتارە ئۈنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇترىبغە قۇلاق تۇتكى، نى دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

دۇتاھ [دوتاه] (پ) ئىككى پۈكۈلگەن، پۈكۈك؛ ئېگىلگەن، ئېگىك؛ غەم تارتىپ پۈكۈلگەن:
قەمەر ھەر ئاي باشى مۇئجىز نەماي ئىلكىڭدىن،
قاچىپ باشىنى ئوغۇرلاركى، بولۇر ئۇيلە دۇتاھ.
— نەۋايى.

قەددى دۇتاھ — غەم بىلەن پۈكۈلگەن قەد.

دۇتەھ [دوته] (پ) «دۇتاھ» قا قاراڭ:
ئاي كەبى ئەلبەسكىڭ ئۆپەي قەسدە چەرخ ئولدى دۇتەھ،
شەيخلىق دەئۋاسىن ئەيلەپ قەددى ئانىڭ خەم ئەمەس.
— ئەرشى.

دۇججاج [دجاج] (پ) توخۇ:
چۇ سۇبھ ئولدى شەبنىڭ قاراسى كېتىپ،
كى دۇججاجلارنىڭ فىغانى يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

دۇججاجە [دجاجه] (پ) «دۇججاج» غا قاراڭ:
كى دۇججاجە فەرياد ئېتەر ھەر زەمان،
دەرىغا، ئۆتەر دەپ بەقاسىز جەھان.
— ئا. نىزارى.

دۇچار [دوچار] (پ) ئۇچراش، يولۇقۇش، دۇچ كېلىش:
ياپەرى، ياھۇرى يا باغى ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەر كىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دۇچار بولماق — يولۇقماق، دۇچ كەلمەك.

دۇچار ئولماق — «دۇچار بولماق» قا قاراڭ:
دۇچار ئولماس ئېردىم ساڭا كاشكى،
سەن ھەم باقماس ئېردىڭ ماڭا كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇچوبە [دوچوبه] چېدىر:
دۇچۇبە ئەۋجى بۇ فىرۇزە خىرگاھ،
ئانىڭ ئىككى كۆمەچى مىھر ئىلە ماھ.
— نەۋايى.

دۇخان [دخان] (ئە) تۈتۈن، دۈت.

دۇختەر [دختر] (پ) قىز، قىز بالا:
جۈملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

دۇخۇل [دخول] (ئە) داخىل، داخىل بولۇش، كىرىش:
ئاتاسى سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدى،
دەلالەتكە ئۆزنى دۇخۇل ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

دۇخۇل ئەيلەمەك — كىرمەك، كىرىپ كەتمەك.

دۇد [دود] (پ) 1) تۈتۈن، ئىس:
قارا قۇيۇندەك چىقار خەسدەك تېنىمدىن دۇد ئاھ،
كىم خەيالىن ئەيلەسەم ئوتلۇق نىگاھى ئوت ياقار.
— تەجەللى.

دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

2) ئاھ، ئاھۇ نالە؛ ساراسىم؛ پۇشايمان:
ئۆز قىلغان ئىشىنىڭ قەباھەتى خاتىرىگە كېلىپ، دۇد باشىغە ئاشتى.
— نەۋايى.

3) توزان، چاڭ - توزان؛ خىرە، خىرەلىك. 4) زۇلۇم.
5) غەم، ئەلەم:
رىشتەئى ھىجرانىمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بىھىشت،
ئاھ دۇدىدىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.

6) ئىسرىق:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ئاھى دۇد ئالۇد — ئادەتتىن تاشقىرى قايغۇلۇق ئاھ؛ تۈتۈن ئارىلاش ئاھ.

تۈن دۇدى — تۈن قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇلۇق.

دۇدى ئاھ — ئوتلۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ؛ ئاھ تۈتۈنى؛ پىراق مۇشەققىتى:

يۈزى مەيگۈن ئەمەس قانلىغ ياشىم تەئسىرىدۇر، بىلكىم،
قارا كاكۇل ئەمەس باشىمدا پۈتكەن دۇدى ئاھىمدۇر.

دۇدى غەزەب — غەزەپ ئاھى؛ پىراق ئوتى.

دۇدى گۇناھ — ئىسيان تۈتۈنى.

دۇدى ھىجران — پىراق ئوتى، ھىجران، ئايرىلىش ئازابى:

ئەۋجىدىن تا ئەۋجىگە سالماق نەزەر مۇمكىن ئەمەس،
يا ئىرۇر بۇ دۇدى ھىجران [يا] ئۆزۈن ساچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

دۇداغ [دوداغ] لەۋ، كالپۇك:

ئەسلى ئالچىن، سۆزلەرى چىن، كۆزلەرى تاتار ئىرۇر،
مىلىڭ ياشار ھەركىم دۇداغى شەربەيىن تاتار ئىرۇر.

— سەيفى سەرايى.

دۇدە [دوده] (پ) 1) كۇيە، قۇرۇم؛ ئىس، تۈتۈن. 2) ئۇرۇق، ئەۋلاد:

تۇت ئاڭاكىم، ئىرۇر ئىش ئاگاھى،
مەفخەرى دۇدەئى مىرانشاھى.

— نەۋايى.

3) تاڭ قاراڭغۇلۇقى؛ قاراڭغۇلۇق نىشانىسى. 4) تەخت، دەرگاھ.

دۇدەئى كەيقۇباد — كەيقۇباد دەرگاھى؛ تەخت.

دۇدمان [دودمان] (پ) خانىدان؛ قەبىلە، ئائىلە.

دۇر I [دۇرر] (ئە) غا قاراڭ:

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئىرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر ئامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

دۇرى راز — سىر ئۈنچىلىرى، سىر جاۋاھىرلىرى:

دىدى ئەۋۋەل نەدىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۈنچىسى، رەھمەت گۆھەرى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئىرۇر ھاسىل،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابىھەيات.

— شەۋقى.

دۇرى سىيراب — «دۇرى سىراب» قا قاراڭ:

بۇ كۆڭۈلنىڭ سەيدىغە ھەر تارىدۇر تۇللابلار،
خوپ ياراشىپدۇر قۇلاغىڭغە دۇرى سىيرابلار.

— قەلەندەر.

دۇرى مەقسۇد — «دۇررى مەقسۇد» قا قاراڭ:

قولغە كەلتۈرمەك مەھال ئىرمىش دۇرى مەقسۇدىنى،
كىم مىنىڭدەك ئوشۇرۇپ قويسە قەدەم ئۆرچاغىدىن.

— قەلەندەر.

دۇرى ناب — «دۇررى ناب» غا قاراڭ:

مۇلاقات بولدۇمكى بەۋۋابغە،
قاراپ مەن كەتۈرگەن دۇرى نابغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرى ئۇممان — «دۇررى ئۇممانى» غا قاراڭ:

دىدى: «بۇ ئىلتىفات ئۇبدان بولۇپدۇر،
مىنىڭدەك تاش دۇرى ئۇممان بولۇپدۇر.

— ناقىس.

دۇرى يەكتا — «دۇررى يەكتا» غا قاراڭ:

دىمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگويو كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

دۇر II [دور] (پ) ئۇزاق، يىراق؛ يىراقلاشقان:

چۇ سەن سالدىڭ مىنى نەۋرۇزدىن دۇر،
ئانى ماڭا، مىنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.

— لۇتفى.

دۇرەخش [در خش] (پ) «دەرەخش» ، «دەرەخشان» لارغا قاراڭ.

دۇرەخشان [درخشان] (پ) يالتىراق، پارلاق، يالت - يۇلت قىلىپ تاۋلانغۇچى، نۇرلۇق، يورۇق:

يەر ئۆزە پەيدا ئەمەس خىزىر، فەلەك ئۆزرە مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

بەرقى دۇرەخشان — يالت - يۇلت قىلىپ چاقنىغۇچى چاقماق، ئەتراپنى يورۇتقۇچى چاقماق، چېقىن.

دۇرەخشان ئەيلەمەك — يورۇتماق.

دۇرەخشان بولماق — روشەن بولماق، نۇرلۇق بولماق:

جۇۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۈستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

دۇرەخشان قىلماق — «دۇرەخشان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

مىھرى دۇرەخشان — پارلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.

دۇرەخشەندە [درخشنده] (پ) «دۇرەخشان» غا قاراڭ.

دۇرەر [درر] (ئە) [بىرلىكى: دۇرر] دۇرلار، ئۈنچىلەر، مەرۋايىتلار؛ «دۇرر» غا قاراڭ.

دۇرەر ساچماق — 1) ئۈنچە ـ مەرۋايىت چاچماق. 2) ئاجايىپ سۆز ئېيتماق.

دۇرەربار [درربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس سۆز ئېيتقۇچى؛ شائىر.

دۇرەفشان [درفشان] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈل بەرگى لەبى لەئلى دۇرەفشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) چىرايلىق شېئىرلار تۈزگۈچى؛ گۈزەل سۆزلىگۈچى:

قۇلاق سالغىل ساڭا بىر سۆز ئايتاي،
دۇرەفشانلىق قىلىپ كۆڭلۈڭنى ئاۋتاي.

— خىرقەتى.

دۇرەڭ [دورنک] (پ) 1) ئىككى خىل، ئىككى خىل رەڭ. 2) ئىككى يۈزلىمىچى. 3) ساۋاتسىز.

دۇرئەندىش [دورانديش] (پ) يىراقنى كۆزلىگۈچى، مۇلاھىزىلىك، ئاقىۋەتنى ئويلاپ ئىش قىلغۇچى:

ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمەس.

— نەۋايى.

دۇربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت ياغدۇرغۇچى. 2) چوڭقۇر مەنىلىك، قىممەتلىك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر قىلغۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغا سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇربارى يەنە.

— ئەرشى.

دۇربار ئەلفاز — 1) نازۇك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر. 2) كۆز يېشى.

دۇربارلەفز — مەنىلىك سۆز، شېرىن سۆز.

دۇربار يىغلاماق — يىغلىماق، كۆز يېشى تۆكمەك:

سەھابىكىم بولۇپ دۇربار يىغلاپ،
ئاڭا كىرگەن كىشىگە زار يىغلاپ.

— نەۋايى.

دۇرباش [دورباش] (پ) يىراقلاش، قېچىش، ئۇزاقلىشىش؛ چەتكە چىقىۋېلىش.

دۇرباش ئەيلەمەك — يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، چەتلەتمەك.

دۇربىن [دوربين] (پ) 1) دۇربۇن. 2) يىراقنى كۆردىغان، ئۇزاقنى كۆرەلەيدىغان:

مۇئەييەن كۆرگەنىڭدىن ھەر نەزەردە جەننەتۇ دەۋزەخ،
كەرامەت قۇلزۇمىنىڭ كۈشتەسىدە دۇربىن دەرلەر.

— زەلىلى.

دۇربىين [دوربين] (پ) «دۇربىن» غا قاراڭ.

دۇرپاش [درپاش] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى. 3) ياش تۆككۈچى؛ 4) كۆز ياشلىرى.

دۇرج [درج] (ئە) 1) سەدەپ، قىممەت باھا تاشلار ساقلىنىدىغان قۇتا، جاۋاھىر قۇتىسى:

يەنە يول كىراسى بىلە خەرجىغە،
بېرىپ نوقرەلەرنى سالىپ دۇرجىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېغىز، كاۋاك.

دۇرجى دەقايىق — گۈزەل سۆزلەر يىغىندىسى.

دۇرجى لەب — لەۋ قۇتىسى؛ گۈزەل لەۋ:

كۆزى نەچچە قەتلىڭ ئىستەر، بولماغىل نەۋمىدكىم،
دۇرجى لەبدىن تىرگۈزۈرگە خەستە سۇپ ئىمانى كۆر.

— ئەرشى.

دۇرجى لەئل — ئېغىز، ئاغزى، لەۋ ياقۇتى؛

دۇرجى مۇھەببەت — سۆيگۈ جاۋاھىرى، ئۈنچىسى:

مۇھەببەتنىڭ ئۈچىنچى ھەرپى «ب» دۇر،
قاچان دۇرجى مۇھەببەت ئېردى بە دۇر.

— خىرقەتى.

دۇرجى ياقۇت — ياقۇت قۇتىسى، گۈزەل لەۋ، ئېغىز:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىندە ئابىھەيۋان ياشىرىن،
دۇرجى ياقۇتىڭدە، ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمى.

دۇرد [درد] (پ) ھەر نەرسىنىڭ قالدۇقى، دۇغى، لايقىسى.

بادە دۇردى — مەي دۇغى.

دۇردى ئامىز — دۇغ ئارىلاشقان:

شەرابى نىخۇدى ئايىنە يەڭلىغ سافدۇر كۆڭلۈم،
بۇ مەيخانە مەيدىن ئىچمەگىزلەر دۇردى ئامىزى.

— زەلىلى.

دۇردى جامىن سۇمۇرمەك — جام، پىيالىدىكى قالدۇق، ساقىندى (مەينى) سۇمۇرمەك.

دۇرد ئاشام [درد آشام] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىندىسىنى ئىچكۈچى.

دۇردان [دردان] (ئە + پ) 1) ئۈنچە قۇتىسى، دۇر ساقلىنىدىغان قۇتا؛ 2) ئۈنچە، مەرۋايىت:

قاشى مېھرابىغە يۈز قويسام كۆزى چولپانچە بار،
لەبلەرى مانەندى لەئلۇ تىشلارى دۇردانچە بار.

— موللا سالىھ.

دۇردانە [دردانە] (ئە + پ) 1) يۇلتۇز ۋە سەييارىلەر:

ھەمۇل چەرخ باغرىغە دۇردانەدۇر،
ھەمۇل بەھرۇ گەۋھەرغە ئەفسانەدۇر.

— نەۋايى.

2) دۇر، ئۈنچە، مەرۋايىت:

پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئېيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:

چۇ بەرنا ئىشىتتى بۇ ئەفسانەنى،
تۆكەر بولدى كۆزدىنكى دۇردانەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇردكەش [دردكش] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىندىسىنى ئىچكۈچى، مەيخور؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

دۇردنوش [دردنوش] (پ) «دۇردكەش» كە قاراڭ.

دۇرر [در] (ئە) [كۆپلۈكى: دۇرەر] 1) دۇر، ئۈنچە، مەرۋايىت:

ساڭا قۇل بولغانىغە فەخر ئېتەرلەر بارچە سەرۋەرلەر،
تىشىڭنى ھەسرەتىدىن قان يۇتارلار دۇررۇ گەۋھەرلەر.

— قەلەندەر.

2) مەنىلەر، سۆزلەر؛ چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇ كان بېرۇر.

— بابىر.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى، ياش ئۈنچىلىرى:

ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.

— ئەرشى.

4) پەرزەنت:

مۇكەللەل مىھر دۇرى بىرلە تاجى،
ئاناڭ بىر ئۆزگە دۇرغە ئېھتىياجى.

— نەۋايى.

5) سۆيگۈ، ئىشق:

بولۇپ قىزغە مەۋجۇد چۇ دۇررى مۇراد،
كۈلۈپ غۇنچە يەڭلىغ چۇنان بولدى شاد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇت - تاج — «دۇررى تاج» غا قاراڭ؛

دۇررى ئەدەن — ئەڭ تازا، ساپ ئۈنچە:

ۋەسلىڭ بىلە دەشت ئۆزرە خارا دۇرۇ گەۋھەردۇر،
مانەندى ئۇشاق تاشدۇر ھەر دۇررى ئەدەن سەنسىز.

— گۇمنام.

دۇررى ئەشك — كۆز يېشى، ياش ئۈنچىلىرى:

ئەيا مەھبۇب يولۇڭغە دۇررى ئەشكىمنى نىسار ئەيلەپ،
تەسەددۇق ئەيلەسەم مۇڭلۇغ باشىمنى خار - زار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

دۇررى ئەمانەت — قىممەتلىك تاپشۇرۇقلار.

دۇرى ئەنجۇم — يۇلتۇز دۇردانىلىرى:

يۇگۇرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.

— ناقىس.

دۇررى بەخت — بەخت گۆھىرى، بەختىيارلىق جاۋاھىرى:

بۇ سەرھەد ئېرۇر ھەم ئاڭا پايى تەخت،
فەلەك ياغدۇرۇپدۇر بەسى دۇررى بەخت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى بىبەھا — باھاسىز ئۈنچە، قىممەتلىك بايلىق:

نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خىرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.

— ئەرشى.

دۇررى پاك — 1) ساپ، تازا، گۆھەر. 2) نازۇك تەبىئەت. 3) شاھزادىگە ئىشارە:

ۋە ئۇلچە سەلتەنەت دۇرجىنىڭ دۇررى پاكى··· سۇلتان مۇھەممەدمىرزا ··· بابىدا بىتىلىپ ئېردى.

— نەۋايى.

دۇررى تاج — تاجغا ئورنىتىلغان ئۈنچە.

دۇررى جەۋاھىر — ئۈنچە - مەرۋايىت، قىممەت باھا خەزىنە:

نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلەر ئىخلاس زاھىر.

— لۇتفى.

دۇررى جەۋھەر — «دۇررى جاۋاھىر» غا قاراڭ:

سەيفى سەرابى خىزمەتىڭە مەدھ ئوقۇپ تۆكەر،
بەھرى ئېرۇر ئىچىندىن ئالىپ دۇررى جەۋھەرى.

— سەيفى سەرابى.

دۇررى خۇشاب — يالتىراق، ساپ مەرۋايىت:

لەبلەرىڭدۇر شەھدۇر شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايىغە ئاي يۇزۇڭدۇر ئافتاب.

— قەلەندەر.

دۇررى زات — ئەسلى نەسەب.

دۇررى ژالە — ياش، كۆز يېشى، ياش ئۈنچىلىرى:

دېدى: *كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە؟*
دېدى: *ئىشقىڭ تېگىپتۇر ئاھۇ نالە.*

— خىرقەتى.

دۇررى سەفىد — 1) ئاق ئۈنچە. 2) قورغان نامى:

··· ۋەئۆز ئوغلى ئىسفەندىيارنىكىم، دۇررى سەفىد قورغانىدا

مەھبۇس قىلىپ ئېردى، چىقارىپ... ئەرجەسپ ئىنتىقامىغە يىبەردى.

— نەۋايى.

دۇررى سەمىن — قىممەت باھا تاش؛ بىباھا گۆھەر تاش.

دۇررى سىيراب — تازا، پاكىز گۆھەر.

دۇررى شاھانە — شاھلارغا مۇناسىپ، كەم تېپىلىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب ئەفرۇز — كېچىسى يورۇيدىغان، كېچىنى يورۇتىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب چىراغ — كېچىسى چىراغقا ئوخشاش يورۇيدىغان گۆھەر، پارىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان گۆھەر.

دۇررى شۇھۇد — سىرە گۆھەر، چوڭ مەرۋايىت:

كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى غەلتان — يۇملاق گۆھەر:

مەقدەمىڭغە ساچقالى يۇزدىن ئۇگۇن يوق ئالتۇنۇم،
بار ۋەلى كۆز بەھرىدە كۆب دۇررى غەلتانىم مېنىڭ.

— لۇتفى.

دۇررى گەرانمايە — 1) قىممەت باھا ئۈنچە. 2) شاھزادىگە ئىشارە:

ئول دۇررى گەرانمايەنى تەڭرى تەئالا مىرزا بىلەن بېگىم ئۈچۈن پايەندە تۇتسۇن.

— نەۋايى.

دۇررى گەۋھەرخانە — گۆھەر ۋە ئۈنچىلەر خەزىنىسى:

ھەق تەلەب سەن تىنمايىن ھەق سارى قاچ،
دۇررى گەۋھەر خانەگە دەرۋازە ئاچ.

— شەۋقى.

دۇررى گۆھەر — گۆھەر ئۈنچىلىرى، مەرۋايىت:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.

— ئەرشى.

دۇررى گىرامى — 1) قىممەت باھا گۆھەر؛ 2) مەھبۇب، گۈزەل جانان.

دۇررى لايەنزۇر — تەڭدىشى يوق گۆھەر، ساپ گۆھەر، ئاز ئۇچرايدىغان گۆھەر.

دۇررى مائەۋھا — ۋەھىي (خەۋەر) دۇرلىرى؛ قىممەتلىك خەۋەرلەر.

دۇررى مەقال — سۆز ئۈنچىلىرى؛ سۆزلەش قابىلىيىتى.

دۇررى مەقسۇد — مەقسەت گۆھىرى، ئىنتىلىشكە سەۋەبچى بولغان نەرسە:

بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.

— مەشرەپ.

دۇررى مەكنۇن — تازا، ساپ مەرۋايىت:

لەبلەرىڭدەك لەئلى يوقتۇر، ئاغزىڭ ئوخشە غۇنچەئى،
تىشلەرىڭغە، ئەي پەرىۋەش، دۇررى مەكنۇن ئوخشىماس.

— قەلەندەر.

دۇررى مەنزۇم — شېئىر ئۈنچىلىرى، نەزم تىزمىسى.

دۇررى مەئنى — دۇر كەبى قىممەت باھا مەنىلەر، چىرايلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، نازۇك پىكىرلەر.

دۇررى ناب — 1) تازا، تىنىق، ساپ، سۈزۈك، مەرۋايىت؛ قىممەت باھا تاش. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز.

دۇررى ناياب — 1) كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مەرۋايىت. 2) مەنە دۇرلىرى، ئۈنچىلىرى.

دۇررى نەزمى — نەزم، شېئىر ئۈنچىلىرى:

سېھر قىلغاي سۆزدە لۇتفى ساھىرى كەشمىرتەك،
دۇررى نەزمىغە قۇلاق گەر سالسە ماھى كەبۇلى.

— لۇتفى.

دۇررى ھەقايىق — ھەقىقەت سۆزلىرى.

دۇررى ئۇممانى — ئوكيان، دېڭىز مەرۋايىتى.

دۇررى ئېھسان — ساخاۋەت ئۈنچىلىرى:

دوستلار مەندىن ئىشىت ئەفسانە ئەئيان ئەيلەبان،
بىر ـ بىرىمىزگە ھەقىقەت دۇررى ئېھسان ئەيلەبان.

— موللا سالىھ.

دۇررى يەتىم — سەدەپتە يالغۇز يېتىشكەن مەۋايىت، قىممەت باھا مەرۋايىت، يېگانە گۆھەر:

سەن كەبى چىقماس نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،
توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.

— شەۋقى.

دۇررى يەكتا — دۇنيادا يېگانە، قىممەت باھا، تەڭدىشى يوق گۆھەر:

دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.

— ئەرشى.

دۇررى يەكدانە — «دۇررى يەكتا» غا قاراڭ:

نىھان ئولدى سەدەفدە گەۋھەرى بىر دۇررى يەكدانە،
بۇ دەھر بىبەقا دەپ، خۇشلاماي ئول لامەكان كەتتى.

— موللا سالىھ.

دۇررى يىگانە — «دۇررى يەكتا» غا قاراڭ:

تەلقىنى ئىشقى پىرى تەرىقەتكى ئەيلەدى،
سالدىم بۇ جان قۇلاقىغە دۇررى يىگانەدۇر.

— زەلىلى.

دۇرراج 〔 دراج 〕 (ئە) 1) قىرغاۋۇل، بۆدۈنە تۈرىدىكى بىر خىل قۇش:

چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۇزۇپ دۇرراجۇ كەكلىك تۈرلۈك ئەلھان.

— لۇتفى.

2) شەخس نامى (خاس ئىسىم):

ئەبۇلھەسەن دۇرراج ئۈچىنچى تەبەقىدىندۇر.

— نەۋايى.

دۇررەتۇت ـ تاج 〔 درهالتاج 〕 (ئە) تاجغا قادالغان ئۈنچە؛ ئەڭ يۈكسەك، ئەڭ ئالىي سۈپەت.

دۇرفىشان 〔 در فشان 〕 (ئە + پ) «دەرافشان»، «دۇرەفشان» لارغا قاراڭ:

چىقىپ ساھىلغە ئەيلەپ دۇرفىشانلىغ،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نۇكتە دانلىغ.

— ناقىس.

دۇرنىسار 〔 درنثار 〕 (ئە) دۇر چېچىش؛ دۇر چاچقۇچى، بەھرە بەرگۈچى يامغۇر:

قىلدى بۇلۇت ئەشكى بىلەن دۇرنىسار،
بولدى چاقىن كۆلكۆسىدىن خاكسار.

— نەۋايى.

دۇرۇد 〔 درود 〕 (ئە) دۇئا، سالام، ئالقىش، مەدھىيە؛ ياخشىلىق تىلەش:

دۇرۇد ئايغىل مۇھەممەد جانىبىغە تىنمايىن، شەۋقى،
ئۈمىدى ۋەسل ئىلە قورقۇنجى فۇرقەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.

— شەۋقى.

دۇرۇدى نامەئدۇد — سانسىز ـ ساناقسىز ماختاش.

دۇرۇ دەراز 〔 دورودراز 〕 (پ) ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن، سوزۇلغان.

دۇرۇر 〔 دورور 〕 دۇر (ھۆكۈم ياردەمچىسى):

ئۆرتەنمەكۇ كۆز ياشىمى تۆكمەكدۇرۇر ئىشىم،
بۇ غۇسسە نى ئول شەمئى شەبىستانىمە ئايتىڭ.

— لۇتفى.

دۇرۇست 〔 درست 〕 (پ) 1) تولۇق، كامىل، پۈتۈن. 2) ياخشى، توغرا، راست؛ ئورۇنلۇق. 3) ساغلام، سالامەت. 4) خالىس، سەممىي:

كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يارى نۇخۇست.

— ئا. نىزارى.

دۇرۇست ئەيلەمەك — قەتئىي كىرىشمەك، جەزم قىلماق.

دۇرۇست قىلماق — توغرا قىلماق؛ ئاساس سالماق.

دۇرۇغ 〔 دروغ 〕 (پ) ئالداش، ئالدىماق؛ ساختا، يالغان:

ئەگەرچە ۋەزىرىنىڭ سۆزىدۇر دۇرۇغ،
سىنىڭ ئەمرىڭ ئانداغ تونۇر ئىچرە چوغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇشت 〔 درشت 〕 (پ) قوپال؛ قوپاللىق بىلەن.

دۇرۇشتخوي 〔 درشتخوى 〕 (پ) قوپال قىلىقلىق، قوپال خاراكتېرلىك.

دۇرۇشتگوي 〔 دروشكوى 〕 (پ) قوپال سۆزلۈك؛ قوپال مۇئامىلىلىك:

ئەكسەرى فاھىق ۋە بەدخوي، ۋە قالغانى كاج تەبئۇ دۇرۇشتگوي.

— نەۋايى.

دۇزد 〔 دزد 〕 (پ) ئوغرى:

زوھدۇ تەقۋا گوييا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دۇزد ھەم يىراغ.

— خەراباتى.

دۇشاب 〔 دوشاب 〕 (پ) شىرنە، ئۈزۈم شىرنىسى.

دۇشمەن 〔 دشمن 〕 (پ) رەقىب، ياۋ، دۈشمەن.

دۇشمەن تۇتماق — دۈشمەن، رەقىب دەپ بىلمەك، دۈشمەن، رەقىب دەپ ھېسابلىماق.

دۇشنام 〔 دشنام 〕 (پ) تىل، ھاقارەت؛ تىللاش، ھاقارەتلەش، كەمسىتىش، دەشنەم، «دەشنام» غا قاراڭ:

ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەم ـ بەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېھسان قىلماغىل.

— لۇتفى.

دۇشۋار 〔 دشوار 〕 (پ) قىيىن، ئېغىر، مۇشكۈل:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

دۇشۋاردىن دۇشۋار — ناھايىتى قىيىن.

دۇشۋار قىلماق — قىيىنلاشتۇرماق، مۇشكۈللەشتۈرمەك.

دۇشىزە 〔 دوشيزه 〕 (پ) قىز.

دۇشىزەدىن نىقاب ئالماق — غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

دۇك 〔 دوك 〕 يىك.

دۇكتەراش 〔 دوك تراش 〕 يىكچى.

دۇگانە 〔 دو كانه 〕 (پ) جۈپ، ئىككىزەك؛ ئورتاق:

يوق، يوق، دېمە ئانى ئىككى دانە،
ئول دانە ئەمەس ئېدى دۇگانە.

— نەۋايى.

دۇلاب 〔 دولاب 〕 (پ) 1) چىغرىق (قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىدىغان چاق)؛ 2) ئىشكاپ، يەشىك، ساندۇق.

دۇلدۇل [دلدل] (ئە) جەرەن؛ دۇلدۇل:

كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر - رىزا ساھىبى زۇلفىقار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇلۇغە [دولوغه] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا كىيىدىغان، تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم)، «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دۇم [دم] (پ) «دۇمىن» غا قاراڭ:

كى بۇ دۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.

— ئا. نىزارى.

دۇمار [دمار] (پ) «دەمار» غا قاراڭ.

دۇمۇئ [دموع] (ئە) [بىرلىكى: دەمئ] كۆز ياشلىرى:
لالەگۇن دۇمۇئ — لالىدەك (قىپقىزىل) كۆز ياشلىرى.

دۇمىن [دمين] (پ) ئاخىرى؛ ئىككىنچى؛ قۇيرۇقى:

تاشلاسە ھەر ئىت ئەۋۋەلغى ئىشكىن،
ھەر ئىشىكنىڭ ئىتلارى تۇتقاي دۇمىن.

— خەراباتى.

دۇن [دون] (پ) 1) پەس، پەسكەش، رەزىل، ناكەس:

كەتمەگەي مىھرىڭ مىنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلەرىمنى گەر رەمىم.

— قەلەندەر.

2) خار؛ لاياقەتسىز. 3) كاج، بىتەلەي:

سەرنەۋشتىم ئىبردىمۇ يا تالىئىمنىڭ دۇنلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋابى تاپمادىم.

— ئەرشى.

دۇن سىفەت — پەسكەش، ئەخلاقسىز، يارىماس سۇپەتلىك ئادەم.

دۇن شىئار — رەزىل نىيەتلىك، ياۋۇز.

دۇن مەرتەبە — مەرتىۋىسى پەس، تۆۋەن.

دۇنى لەئىم — لەنىتى؛ زاتى، نەسلى پەس.

دۇنبال [دنبال] (پ) دۇم، ئارقا؛ ئارقا تەرەپ؛ بىرەر نەرسىنىڭ داۋامى، ئاخىرى:

قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالىدە،
قالىپمەن نىتەي ئەمدى دۇنبالىدە.

— ئا. نىزارى.

دۇنبالە [دنباله] (پ) 1) ئارقا، ئارقا تەرەپ. 2) قۇيرۇق، قۇيرۇق قىسمى. 3) داۋاملىق، ئۈزلۈكسىز.

دۇنپەرەست [دون پرست] (پ) پەسكەش، يارىماس، ئەخلاقسىز، رەزىل، ناكەسلەرنى دوست تۇتقۇچى:

بىرەۋكىم ئىبرۇر دەھر ئارا دۇنپەرەست،
تەئەللۇق مەيگە قىلىپ ئۆزنى مەست.

— ئا. نىزارى.

دۇنپەرۋەر [دون پرور] (پ) 1) يامان، پەس كىشىلەرنى تەربىيە قىلغۇچى:

بۇ دۇنپەرۋەرلەر ئىچرە ئىئتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيەمبەر مۇئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل - قەمەر قىلسام.

— قەلەندەر.

2) چەرخ، پەلەك؛ تەقدىر.

دۇنخىسال [دون خصال] (پ + ئە) پەسكەش، پەس تەبىئەت؛ زاتى، نەسلى پەس؛ يامان، ناچار خۇلق:

بار ۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دۇنخىسال،
تونىغە تىكمىش ئىبدى گەردۇن مىسال.

— نەۋايى.

دۇنسىرىشت [دون سرشت] (پ) پەس خۇلق، ناكەس، يامان تەبىئەت.

دۇنۇۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۇۋۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۋ [دنو] (پ) پەسلىك، تۆۋەنلىك (تۆۋەن دەرەجە، مەرتىۋىدە).

دۇنيا [دنيا] (ئە) 1) جاھان، ئالەم، بارلىق:

ئەي كۆڭۈل، ياخشى ئىككى دۇنيادىن،
بىر نەزەر قىلسا ساڭا دىلدارىڭ.

— بابىر.

2) دۇنيا، بايلىق:

«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكىر دۇنيا دىسوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

تەركى دۇنيا قىلماق — 1) ئالەم تەشۋىشلىرىنى تەرك ئىتىپ، ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماق. 2) مال - دۇنيادىن ۋاز كەچمەك:

سالىھى يار كەيىدە گوۋھەرنى جۇستىجويىدە،
تەرك ئىتىبانكى دۇنيانى دەر - بەدەر گەدا بولاي.

— موللا سالىھ.

دۇنيا ئەرۇسىبى تەلاق قىلماق — دۇنيادىن كەچمەك، دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزمەك.

دۇنيادىن بارماق — ۋاپات بولماق، ۋاپات قىلماق.

دۇنيادىن چىقماق — «دۇنيادىن بارماق» قا قاراڭ.

دۇنيا غەمى — مال - دۇنيا، بايلىق غىمى، مال - دۇنيا يىغىش ئىستىكى:

تاشلاغىل دۇنيا غەمىنى ئەسلى غەمدۇر ئاخىرەت،
بادى سەر - سەردەك ئۆتەر ئۆمرۈڭ بۇ تۇرغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

دۇنياۋۇ ماھىفا — دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسە ۋە ھادىسىلەر.

دۇنيايى دۇن — پەسكەش دۇنيا:

بولماغاي ھەرگىز گەدالار ئەل ئالىدا ئېئتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى ئەي، قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

دۇنياپەرەست [دنيا پرست] (ئە + پ) «دۇنيا دوست» قا قاراڭ.

دۇنيا دوست [دنيا دوست] (ئە + پ) دۇنيانى دوست تۇتقۇچى، بايلىقنى ياخشى كۆرگۈچى.

دۇنيا گۆزىن [دنيا كزين] (ئە + پ) دۇنيانى (بايلىقنى) خالىغۇچى.

دۇنيالىغ [دنياليغ] 1) دۇنيالىق، بايلىق، مال - ئەشيا. 2) ئاخىرەتلىك.

دۇنيە [دنيى] (ئە) «دۇنيا» غا قاراڭ:

تۇتۇپتۇر دۇنيەنى ھۆسنىڭ سەراپاي،
جەمالىڭ چۈن بولۇپتۇر ئالەمئاراي.

— سەيد ئەھمەد.

دەۋات [دوات] (ئە) دۇۋەت، سىياھ قۇتىسى:

كىيىپدۇركى خەلقى فەرەڭ جامەسىن،
ئالىپ قوللارىغە دەۋات خامەسىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇۋەت [دوت] (پ) «دەۋات» قا قاراڭ:

كېتۇر ساقىكى، تۇت بادە، ماڭا ئانداغ مۇھىت ئىچسە،
قەلەم ساقى بولۇپ جامى دۇۋەتتىن گەر دىھان كاغەز.

— خۇشھال غەرىبى.

دۇۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قاراڭ.

دۇيۇم [دويم] (پ) ئىككىنچى، ئىككىنچى نۆۋەت، مەرتەم:

يەنە زەرب ئۇردى دۇيۇم بارەئى،
يىقىلدىم تاپالماي ئاڭا چارەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دېبەق [ديبق] (پ) قىممەت باھالىق ماتا، ئېسىل رەخت.

دېر [دير] (پ) ئۇزاق (ۋاقىت).

دېر **ئەتمەك** — ئۇزاققا سوزۇلماق.

دېرەك [ديرك] (ئە) ئىز، بەلگە؛ خەۋەر.

دېرەكلىمەك — ئىزدىمەك:

دېدىكىم: «ئۇستا بىر نەققاش تاپسۇن،
ھايال بولماي دېرەكلەپ رەخش چاپسۇن».

— ناقىس.

دېكلەي [ديكلاي] قىسقا يەڭلىك ئۈست كىيىم.

دېگۈل [ديكول] ئەمەس.

دېگۈلۈك [ديكولوك] ئېيتقۇلۇق؛ ئېيتىشقا تېگىشلىك گەپ.

دېگۈنچە [ديكونجه] دېگۈچە، ئېيتقۇچە؛ ··· غىچە، ··· گە قەدەر.

دېگىن [ديكين] «تېگىن» گە قاراڭ.

دېگىنچە [ديكينجه] «دېگۈنچە» گە قاراڭ.

دېمەمەك [ديماماك] دېمەسلىك، ئېيتماسلىق.

دېمەن [ديمان] دېمەيمەن:

ئۆزنى لايىق لۇتفۇ ئېھسانىغا دېمەن،
كىم سىياسەت قىلغالى ھەم ئىددېمەن.

— نەۋايى.

دېھ [ديه] (پ) قىشلاق، يېزا.

دېھدار [ديهدار] (پ) قىشلاق ئاقساقىلى (مەنسەپ نامى).

دېھقان [ديهقان] (پ) 1) دېھقان. 2) قىشلاق باشلىقى. 3) تەجرىبىلىك كىشى، ئىش بىلەرمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى. 4) ئىگە، ياراتقۇچى، خالىق.

دېھقانى ئەزەل — ئاللا، تەڭرى؛ تەقدىر:

ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زىھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

دېھقانى قەزا — «دېھقانى ئەزەل» گە قاراڭ.

دېھقانى سۇنئ — «دېھقانى ئەزەل» گە قاراڭ.

دېھقانلىغ [ديهقانليغ] دېھقانچىلىق.

دىبا [ديبا] (پ) نەپىس يىپەك ماتا؛ يىپەك كىيىم:

ياپىپ نەئش ئۆزرە چۈ زىبا مەتائ،
بەسى رەڭگى خۇش ئېردى دىبا مەتائ.

— ئا. نىزارى.

دىبايى بىنەفش — بىنەپشە رەڭلىك يىپەك رەخت.

دىبايى چىنى — چىندا توقۇلغان نەپىس رەخت.

دىبايى گۈل رەڭ — ئاچ قىزىل رەڭلىك، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك يىپەك رەخت.

دىبايى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان شايى.

دىبايى چىن — چىن شايىسى.

سەفھە **دىباسى** — نەپىس زىننەتلەنگەن بەت، زىننەتلىك سەھىپە.

دىباچە [ديباچه] (پ) 1) كىرىش سۆز، مۇقەددىمە. 2) كىتابنىڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىرىنچى سەھىپىسى. 3) ھەر نەرسىنىڭ باشلىنىش قىسمى.

دىدبان [ديدبان] (پ) قاراۋۇل، نۆۋەتچى.

دىدەك [ديدک] (پ) چۆرە، خىزمەتچى قىز، چاكار:

كى زالىم قاشىدىن قۇتۇلدى ئۇلەر،
بولۇپ شادۇ خۇررەم دىدەكلەر كۈلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرا [درا] (پ) «دەرا» غا قاراڭ.

دىرايەت [درايت] (ئە) ئاڭ، ئەقىل ۋە تەجرىبە ئارقىلىق بىلىش، خەۋەردارلىق.

دىرايەت ئاسا [درايت اسا] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، دانىشمەن، ئۇستاز.

دىرەفىش [درفش] (پ) 1) چاقماق. 2) پارقىراق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان. 3) بىگىز، دەرەش. 4) ئۈچ بۇرجەكلىك ۋە زىننەتلىك بايراقچە؛ بايراق.

دىرەفشى كاۋىيانى — قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرسى بولغان زەھھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ئىسپىھانلىق مەشھۇر تۆمۈرچى كاۋەنىڭ چەم بايرىقى.

دىرەم [درم] (ئە) تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە؛ تىيىن:

كېلىپ بۇتپەرەستلەر تىزىنى پۈكۈپ،
ئالىپ ھەم بارۇرلار دىرەملەر تۆكۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرەمپاش [درم پاش] (پ) تەڭگە چاچقۇچى، سېخىي.

دىرەمسەنج [درم سنج] (پ) پۇل ئۆلچىگۈچى.

دىرەمسىز [درم سيز] پۇلسىز؛ كەمبەغەل، پېقىر.

دىرەمسىز ئەل — كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

دىرھەم [درهم] (ئە) «دىرەم» گە قاراڭ.

دىرئ [درع] (ئە) ساۋۇت (قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى).

دىز [دز] (پ) قورغان، قەلئە.

ئاھەنىن دىز — تۆمۈر قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

دىژەم [دژم] (پ) 1) ئېزىلگەن، ئازاب چەككەن؛ خار، غەمكىن، سۇلغۇن، خاراب. 2) غەزەپلىك، قەھرلىك.

دىژەم ئەھلى — ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن كىشىلەر، خار - زار ئادەملەر:

دېدى: ئىككى مەرھۇم ئەجەم ئەھلىدىن،
ئوغۇرلۇق قىلىپدۇر دىژەم ئەھلىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىژەمۋار [دژەوار] (پ) خارلارچە، غەمكىن ھالدا، سۇلغۇن قىياپەتتە.

دىسار [دثار] (ئە) سۆز بىرىكمىسىدە «مول، تولۇق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

بۇقەلەمۇن دىسار — ئۆزگىرىدىغان، ئۆزگىرىشچان؛ ئىرادىسى ئاجىز، سۆزىدە تۇرالمايدىغان؛ ۋاپاسىز.

فەساھەت دىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن تولغان.

مۇسىبەت دىسار — مۇسىبەت (بەختسىزلىك) بىلەن تولغان.

خىلافەت دىسار — ئالىي مەنسەپلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

دىققەت [دقت] (ئە) 1) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق:

قان يۇتۇپ دىققەت بىلە ۋەسفىڭنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىڭ قەدرىمنى سەن، ئەي ماھ رۇھ ئەفزا، دەرىغ.

— قەلەندەر.

2) نازۇك تەبىئەتلىك. 3) ھوش. 4) ئېھتىيات. 5) ئوي، پىكىر، تەپەككۇر:

مەھۋ ئولدى مىيانىڭدە خەيالىم بۇ سەبەبدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۇخەن ئىستەر.

— تەجەللى.

6) چۈشىنىش ھەددىدىن تاشقىرى قىيىن بولغان مەزمۇن.

دىققەت شىرا — چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك.

دىققەتى گىرىنھاك — پىكىر - خىيالى چىگىش.

دىققەت تۇتماق — ئىنچىكىلەپ كۆزەتمەك؛ ئېتىراپ قىلماق.

دىققەت پىشە [دقت پيشه] (ئە + پ) ھەربىر نەرسىگە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان، ئىنچىكە كۆزەتكۈچى.

دىققەتسازلىغ [دقت سازليغ] مەسىلىگە ئەتراپلىق قارايدىغان؛ قاتتىق ئېتىبار بېرىدىغان.

دىگەر [ديكر] (پ) ئۆزگە، باشقا.

دىگەرگۇن [ديكر كون] (پ) باشقا رەڭدىكى؛ باشقىچە، ئۆزگىچە:

بۇ سۆزنى دەر ئىدى، ئەمما جىگەر خۇن،
بۇرۇنغى ھالىدىن بولدى دىگەرگۇن.

— خىرقەتى.

دىگەرگۇن ئەيلەمەك — باشقىچە ھېس قىلماق.

دىگەرگۇن تاپماق — «دىگەرگۇن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دىل [ديل] (پ) 1) يۈرەك، كۆڭۈل، قەلب:

تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتىڭنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.

— تەجەللى.

2) خاتىرە؛ روھ، مەيل، خاھىش، ھەۋەس.

دىل ئەينەسى — 1) كۆڭۈل ئەينىكى؛ ئەينەكتەك كۆڭۈل:

بولۇپ مەست مەئشۇق جەمالىن كۆرەي،

دىل ئايىنەسىنىڭ غۇبارىن سۈرەي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) كۆچمە م: خاتىرىسى، تەسەۋۋۇرى، خىيالى.

دىلۇ جان — دىل ۋە جان، بارلىق، پۈتۈن ۋۇجۇد:

مېنىڭ ھالىم ئانىڭ يادى خەرابى،
دىلۇ جانىم ئانىڭ ئىشقى كەبابى.

— خىرقەتى.

دىلى گىريان — يۈرىكى يىغلىغان، قايغۇلۇق، غەمكىن، پىغانلىق:

پاكدۇرسەن ھەمە ئىنسان سىفەتىدىن، يا رەب،
مۇنچەلىك بىرلە تەسەللى دىلى گىريان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ئەھلى دىل — پاك كىشىلەر، پەزىلەتلىك كىشىلەر:

ياد قىلسۇن بۇرقەئىن ئەسمەك نەسىمى سۇنبۇلى،
دېسە گەر ئەھلى دىلى ھەرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي.

— ئەرشى.

تىيرە دىل — كۆڭلى قاراڭغۇلاشقان؛ كۆڭلى خاپا، دىلى غەش:

كېتىپ شام رەنجۇر ئاتىپ ساڭا تاڭ،
دىلى تىيرە دىلدۇر ئاتاۋۇ ئاناڭ.

— ئا. نىزارى.

جانۇ دىل — «دىلۇ جان» غا قاراڭ:

كۆزۇ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.

— ئەرشى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، پەرىشان، خاپا:

ئىلاھا، ئاچقاسەن بەختىم ئىشىكىن،
كۆتەرگىل خەستە دىلدىن غەم چىرىكىن.

— خىرقەتى.

خۇنى دىل — يۈرەك قېنى:

خۇنى دىلدىن تۇشە ئەيلەپ، ئەرشى، قىل قەتئى تەرىق،
ئىشىق ئەتۋارىدا يوقتۇر مۇندىن ئارتۇغراق مەمەر.

— ئەرشى.

سوزى دىل — 1) يۈرەك ئوتى، قەلب ھارارىتى:

سوزى دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوزى ھىجرانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) كۆيگەن يۈرەك، ئۆرتەنگەن قەلب.

شەھرى دىل — دىل مەملىكىتى، كۆڭۈل ئېلى:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر،
شەھرى دىل ئالماقدا دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

دىلئارا [دل ارا] (پ) 1) كۆڭۈلنىڭ بېزىكى، كۆڭۈلنى زىننەتلىگۈچى؛ كۆڭۈلنى يۇمشىتىدىغان، ئوۋلايدىغان. 2) يار، مەشۇق، گۈزەل جانان، سۆيۈملۈك مەھبۇب. 3) كىشى ئىسمى:

دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل تەختى ئۆزە سۇلتان.

— ئا. نىزارى.

دىلئاراي [دل اراى] (پ) «دىلئارا» غا قاراڭ.

دىلئارام [دل آرام] دىلغا ئارام بەرگۈچى، مەھبۇبە، مەشۇق، يار، جانان:

دىلئارام كۆپ ئېرۇر، دىلدار كەمدۇر،
بۇ ئىشتىن جانغە پۇر دەردۇ ئەلەمدۇر.

— خىرقەتى.

دىلئازار [دل ازار] (پ) دىلغا ئازار بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان؛ كۆڭۈلنى رەنجىتكۈچى، قىينىغۇچى:

بېرىدىپ كۆڭلۈم، ئانى دىلبەر دەبان سەھۋ ئەتكەن ئىرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك غەيرى دىئازارلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دىلئازۇردە [دل آزورده] (پ) كۆڭلى ئازار تاپقان، رەنجىگەن.

دىلئاسا [دل آسا] (پ) كۆڭۈلگە خۇشياقىدىغان، يېقىملىق، غەمخور:

كىرىپ ئۆي ئىچىگە تاپىپ خاجەنى،
دىلئاسالىق ئەتتى سۆيۈندى جېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلئاساي [دل آساى] (پ) «دىلئاسا» غا قاراڭ.

دىلئاشۇب [دل اشوب] (پ) كۆڭۈلنى تىنچسىزلاندۇرغۇچى، غەش قىلغۇچى، رەنجىتكۈچى' پىتنىخور:

ئاشىقكى بولۇر ھۇسن ئىلە يوق مۇنچە دىلئاشۇب،
ئاندىن داغى بىر ئۆزگە لەتافەتدۇرۇر ئۇشبۇ.

— لۇتفى.

دىلاۋەر [دلاور] (پ) 1) باتۇر، قەھرىمان، پالۋان؛ يۈرەكلىك. 2) خۇش پېئىل، چىقىشقاق. 3) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، خۇرسەن قىلغۇچى:

ئانچەغە تەگرۇ ئەدگۇ ئاتىڭ خەير ئۆزە قالىپ،
سۆزلەنسۇن ئەل تىلىندە جەھاننىڭ دىلاۋەرى.

— سەيفى سەرايى.

دىلئاۋىز [دل اويز] (پ) كۆڭۈلنى بەند قىلماق؛ مەپتۇن قىلماق؛ يېقىملىق:

قىلۇر تۇرلۇك نەۋا بىھەد دىلئاۋىز،
بولۇر ئانىڭ نىداسىدىن شەكەررىز.

— خىرقەتى.

دىل ئەفرۇختە [دل افروخته] (پ) 1) دىلنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى. 2) دىلنى شادلاندۇرغۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى.

دىل ئەفكار [دل افكار] (پ) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى ۋەيران، ئاشىق؛ مەھبۇب:

تىيرە قىلغان روزىگارىمنى بۇ كۆزى قارەدۇر،
مەئلۇم ئۆلكىم يوقتۇرۇر مەندەك دىل ئەفكارى يەنە.

— سەككاكى.

دىلبەر [دلبر] (پ) 1) كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى. 2) گۈزەل، جانان، مەشۇق، مەھبۇب:

ئەي يىنجۇ تىشلىق دىلبەرىم، لەئلى گۆھەر بارىڭ ھەقى،
سەككاكىنىڭ ئىككى كۆزىن ھەر لەھزە ئۇممان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

دىلبەرى تەررار — كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى گۈزەل، مەشۇق:

نىگە بولدۇم ئانىڭدەك دىلبەرى تەررارغە مايىل،
لەبى لەئلى بەدەخشانۇ يۈزى گۈلزارغە مايىل.

— قەلەندەر.

دىلبەرى تەرسا — خرىستىئان (ناسارا) گۈزىلى.

دىلبەرى تۇرپان — تۇرپان گۈزىلى، تۇرپان قىزى:

خۇشلاشۇرمەن كاشغەردىن، چىنۇ ماچىن سەير ئېتەي،
ئانداكى كۆڭلۈم قالىپتۇر دىلبەرى تۇرپانىدىن.

— زەلىلى.

دىلبەرى خۇنخار — قان ئىچكۈچى مەشۇق، قانخور جانان:

زۇلم كۆرگۈزدى ماڭا ئول شوخ گۈلرۇخسار شەمئ،
قىلمادى رەھمى ماڭا ئول دىلبەرى خۇنخار شەمئ.

— قەلەندەر.

دىلبەرى سەرمەستان — خۇش كەيپ گۈزەل؛ سۆيگۈ شارابىدىن مەست بولغۇچى مەشۇق؛ شوخ؛ بىپەرۋا:

ئەي بۇبى بەھەرىستان، ۋەي ھۇرى نىگارىستان،
ۋەي دىلبەرى سەمەرىستان دىدارىڭغە مۇشتاقمەن.

— نەسىمى.

دىلبەرى رەئنا — گۈزەل مەھبۇب، تەڭداشسىز يار:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپمەن ۋالەئى شەيدا، تۇشۇپسەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

دىلبەرى گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك دىلبەر، گۈلدەك گۈزەل يار:

سەن ھۇسن ئېلىنىڭ خانىسەنۇ بەندە تىلەنچى،
سەن دىلبەرى گۈلرۇخسەنۇ مەن بۇلبۇلى مەھجۇ.

— لۇتفى.

دىلبەرى مەھۋەش — ئاي يۈزلۈك گۈزەل، ئايدەك گۈزەل يار، جانان:

ئۇ دىلبەرى مەھۋەشىغە، غەمزە بىلە دىلكەشكە،
چېھرەم ئۆزە قان - ياشىم ھالىمنى بايان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

دىلبەرى نادىر — تەڭداشسىز گۈزەل، تەڭدىشى يوق جانان:

بۇ قاشۇ يۈزۈ كۆزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سىنىڭدەك كۆرمەگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.

— قەلەندەر.

بۇتى دىلبەر — دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى سەنەم؛ گۈزەل سىيما؛ يار، جانان:

بارغالى ئەزم ئەيلەسەم ئول جەننەتى كويى سارى،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.

— قەلەندەر.

دىلبەرا [دلبرا] (پ) ئەي گۈزەل، ھەي جانان:

سىنى مەن، دىلبەرا، ئول كۈندە كۆردۈم،
ئىكى ئالەم ئارا جان بىرلە سۆيدۈم.

— خىرقەتى.

دىلبەستە [دلبسته] (پ) كۆڭلى باغلانغان، مەپتۇن بولغان، ئاشىق بولغان، قاتتىق بېرىلگەن؛ ئاشىق.

دىلبەند [دلبند] (پ) 1) بىراۋغا كۆڭۈل قويغان، كۆڭۈل بەرگەن، كۆڭلى باغلانغان؛ ئاشىق. 2) كۆڭلىنى رام قىلىۋالغان كىشىسى، سۆيگىنى. 3) جىگەر پارىسى، پەرزەنتى:

بۇلار دېدىكى: ئەي فەرزەندى دىلبەند،
غىزا يەپ ئولتۇرۇڭ خۇررەمۇ خۇرسەند.

— ناقىس.

دىلپەزىر [دلپزير] (پ) يېقىملىق، گۈزەل، كۆڭۈلدىكىدەك:

چۇ ئەسباب ئالىدە تاشدۇر خەمىر،
ھەجەرنى ياغاچدەك ياساپ دىلپەزىر.

— ئا، نىزارى.

دىلپەزىر بولماق — كۆڭۈلگە ياقماق.

دىلپەزىر تەبئىلىق — خۇش تەبىئەتلىك، خۇش مۇئامىلىلىك.

دىلپەرىز تۇشمەك — ماقۇل كەلمەك، ياقماق.

دىلپىسەند [دلپسند] (پ) 1) كۆڭۈلگە خۇش كېلىدىغان، كۆڭۈل تارتىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ يېقىملىق:

بولماسە ئېردى نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.

— قەلەندەر.

2) پەرزەنت، بالا:

دېدىكىم ئاناسى: *«ئايا دىلپىسەند،*
ئاتاڭنى مەلىك چاھ ئارا قىلدى بەند».

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلتەڭ [دلتنگ] (پ) 1) تەڭلىكتە قالغان، سىقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا. 2) ئىچى تار.

دىلتەڭ ئولماق — سىقىلماق، ئازابلانماق، قايغۇرماق.

دىل جەمئ [دل جمع] (پ + ئە) خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئاراملىقى:

قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقماسە شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.

— خىرقەتى.

دىلجۇ [دل جو] (پ) كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈل ئۇۋلىغۇچى، كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى؛ ئەركىلىگۈچى.

دىلجۇي [دل جوى] (پ) «دىلجۇ» غا قاراڭ.

دىلجۇيلۇق [دل جوى لوق] كۆڭلىنى ئېلىش، خۇرسەن قىلىش، كۆڭۈل ئۇۋلاش، كۆڭۈل ئىزدەش، ھېسداشلىق قىلىش:

گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەسلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجۇيلۇق ئەتكەن دىلستانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

دىلجۇيلۇق ئەيلەمەك — 1) ھال ـ ئەھۋال سورىماق. 2) مېھرىبان بولماق. 3) يېقىملىق، سۆيۈملۈك بولماق.

دىلخاھ [دل خواه] (پ) 1) كۆڭۈل ئىستىكى، ئارزۇ، ئىنتىلىش. 2) كۆڭۈلگە يېقىن، كۆڭۈل تارتقان، يېقىملىق:

تىلەر كۆڭلۈم سېنى ئالەمدەۋۇ بەس،
بۇ نىسبەتدىن سېنى دىلخاھ دەرمەن.

— لۇتفى.

دىلخاھۋەش [دل خواهوش] (پ) «دىلخاھ» قا قاراڭ.

دىلخەراش [دل خراش] (پ) كۆڭۈل دەردلىرىنى قوزغىغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

دىلخەستە [دل خسته] (پ) يۈرىكى دەردلىك، دىلى ئېزىلگەن، كۆڭلى ۋەيران؛ ئاشىق:

دىلخەستە ۋەفائىنى ئول كۆزلەرى مەستانە،
باغرىنى كەباب ئەيلەپ كۆڭلىن تولا قان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن؛ كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى:

ئۇ يەردە بار ئىكەندۇر ياخشى بىر قۇش،
ئۆزى غەمكەش ئىكەن، ئاۋازى دىلخۇش.

— خىرقەتى.

دىلخۇن [دل خون] (پ) يۈرىكى قان، زەرداپ؛ قاتتىق ئەلەم چەككەن، قاتتىق ئازابلانغان.

دىلدار [دلدار] (پ) 1) كۆڭۈلنى رام قىلغۇچى؛ ئۇۋلىغۇچى. 2) يېقىملىق، تەسىرلىك:

تەكەللۇمدىن ئېتىپ تۈرلۈك شەكەررىز،
كۆڭۈل دىلدار ھېكايەت قىلدى ئەنگىز.

— لۇتفى.

3) گۈزەل، جانان:

ساڭا كۆڭلۈمنى ئالدۇردۇم جەھاندا،
كۆرۈپمەن گەرچە كۆپ دىلدارلارنى.

— بابىر.

4) يار، دوست، ئاشنا:

ئەي نىگارا، سەن ئىدىڭ بۇ خەستە كۆڭلۈم خۇشلۇغى،
ئەمدى بۇ غۇربەت ئىچىدە كىمسەنى دىلدار ئېتەي؟

— موللا بىلال.

دىلدارى مۇساھىب — كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى سۆھبەتداش.

دىلدارلىق [دلداريق] غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، ھېسداشلىق:

رەئىيەتكە قىلدىم ۋەفادارلىق،
فەقىر ناتەۋانلارغە دىلدارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلدوز [دلدوز] (پ) 1) كۆڭۈلدىن قايغۇنى يوقاتقۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى؛ كۆڭۈلنى ياسىغۇچى، تەسەللى بەرگۈچى. 2) باتۇر، مەرد:

ئاتى ئول يىگىتنىڭكى بېھروز ئىدى،
يىگىتلىكدە گوياكى دىلدوز ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دىلنى يارا قىلغۇچى، قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى:

ئاتار بولسە كىشىگە ناۋەكى خۇنرىزى دىلدوزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋسەن كىيسەكىم سۇدەك گۈزەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

تىيرى دىلدوز — يۈرەككە سانجىلغۇچى ئوق:

ئەي فەلەك، كۆكسۈڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۆزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:

خۇش ئىشۋە نەماۋۇ دىلرەباسەن،
ئەمما نېدىنكى بىۋەفاسەن.

— ئەرشى.

2) گۈزەل، ساھىبجامال:

دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاھى غەمزەسىدىن گۈلئۈزارى كاشغەر.
3) يار، مەشۇق، جانان:
كۆرۈپدۇر بۇ خوتەندە ئاي يۈزۈڭنى، ئەي ماھى تابان،
فىراقۇ ھەجرىڭە، ئەي دىلرەبا خۇنخار، يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

ساقى دىلرەبا — دىلنى تارتقۇچى ساقى:
تەكەللۇم قىلىپ ساقىئى دىلرەبا،
كى مەي دۇردىنى لۇتف ئىلە قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلرەبايەندە [دل ربايندە] (پ) كۆڭۈلنى جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈل ئالغۇچى.

دىلرىش [دل ريش] (پ) كۆڭلى يارا، قايغۇغا چۆككەن، كۆڭلى ۋەيران بولغان:
ئالۇر ئېردى دۇئا دەرۋىشلەردىن،
تەجەررۇد پىشەلىق دىلرىشلەردىن.
— ناقىس.

دىلسوز [دل سوز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ دىلى كۆيگەن، يۈرىكى ئۆرتەنگەن. 2) جانكۆيەر، غەمخور، مېھرىبان:
قالۇرلار ئەھلى فەرزەند يىغلاشىپ قەۋمۇ قارىنداشىڭ،
كىم ئولغاي ئۇندا يولداشىڭ نەماز - روزە ئىلە دىلسوز.
— شەۋقى.

دىلسۇختە [دلسوختە] (پ) يۈرىكى كۆيگەن، ئۆرتەنگەن.

دىلسۇختەۋار [دلسوختەوار] (پ) يۈرىكى كۆيگەندەك غەمكىن، ئەلەملىك.

دىلستان [دلستان] (پ) دىلنى تارتقۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، دىلبەر، مەھبۇب:
بەھارۇ باغ سەيرىن نې قىلايكىم، دىلستانىمنىڭ،
يۈزى گۈل، زۇلفى سۇنبۇل، قامەتى سەرۋى خىراماندۇر.
— بابىر.

دىل سۇۋەيدا [دل سويدا] (پ + ئە) يۈرەكتىكى داغ، جاراھەت، كۆيۈك ئىزى، يارا:
دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەرگاھى ئوشۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھى ئول قاراغە يارى غار.
— تەجەللى.

دىلشاد [دل شاد] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن، مەمنۇن، خۇشال:
ئەلگە ئىشرەت باغىدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەرىبىڭ غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

دىلشىكەستە [دل شكستە] (پ) كۆڭلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن، غەمكىن، مەيۇس.

دىلشىكەن [دل شكن] (پ) كۆڭۈلنى سۇندۇرغۇچى، خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى.

دىلفەزا [دل فزا] (پ) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، شادلاندۇرغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
ئەجەب دىلفەزا بەيتى ئەشئارنى،
كى مەزمۇنىدا ياد ئېتىپ يارنى.
— ئا. نىزارى.

دىلفۇرۇز [دل فروز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى:
ھىدايەت چىراغى قىلىپ دىلفۇرۇز،
كى زۇلمەت سەراسى بولۇپ مىسلى روز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى، يېقىملىق.

دىلفىرىب [دل فريب] (پ) 1) كۆڭۈلنى ئالدىغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ئۆزىگە تارتقۇچى:
قارەلىقدىندۇر سەنەملەر ساچۇ قاشى دىلفىرىب،
قارەلىقدىن تاپتى قىممەت ئەنبەرۇ مۇشكى تاتار.
— تەجەللى.

دىلفىگار [دلفگار] (پ) دىلى يارا، خەستە، مەجرۇھ:
مۇنچە نىگە ئەيلەدىڭ دىلفىگار؟
يوقتۇر يەنە سەن كەبى ستەمكار.
— ئەرشى.

دىلكەش [دلكش] (پ) دىلنى تارتقۇچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك:
مىنىڭ بەزمەمدە بولسە نەغمە پەرداز،
مۇھەببەتدىن چىقارسە دىلكەش ئاۋاز.
— خىرقەتى.

دىلكەش نەۋا — دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى مۇقام، كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى كۈي.

دىلكەش سۇرۇد — يېقىملىق ناخشا؛ ئاۋاز.

ئايىنى دىلكەش — ياخشى ئادەت، يېقىملىق مىجەز، ئېسىل پەزىلەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداغ شوخ بىپەرۋا يىگىت،
خۇلقى خۇش، ئايىنى دىلكەش، ھەيئەتى زىبىبا يىگىت.
— ئەرشى.

سەۋتى دىلكەش — «دىلكەش سۇرۇد» قا قاراڭ:
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مىنىڭ يارىمغا يەتكۈرگىل،
نەۋا تۇرلۇك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

دىلكۇشا [دلكشا] (پ) كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، شادلاندۇر-

غۇچى؛ يېقىملىق:

كاشغەر شەھرىنى بىلىڭ گۇمنامىنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەتفەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

— گۇمنام.

نەۋائى دىلكۇشا — يېقىملىق كۈي.

نۇتقى دىلكۇشا — دىلغا ياقىدىغان سۆز، يېقىملىق نۇتۇق.

دىلكۇشادە [دلكشادە] (پ) 1) ئوچۇق كۆڭۈل. 2) شاد، خۇرسەن.

دىلكۇشادە ئولماق — شاد بولماق، كۆڭلى ئېچىلماق، غەمدىن قۇتۇلماق.

دىلكۇشاي [دلكشاى] (پ) «دىلكۇشا» غا قاراڭ.

دىلگىر [دىلگير] (پ) يۈرىكى سىقىلغان، بوغۇلغان؛ ئازار يېگەن، رەنجىگەن؛ خاپا، غەمكىن:

قىلىپ ھۇسنى ئاتى بۇلبۇلغە تەئسىر،
غەرىب بىچارە بۇلبۇل بولدى دىلگىر.

— خىرقەتى.

دىلمۇردە [دل مردە] (پ) كۆڭلى ئۆلۈك، ئارزۇ - ھەۋىسى يوقالغان، بوشاشقان.

دىلنەۋاز [دل نواز] (پ) 1) دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى يايراتقۇچى؛ يېقىملىق؛ يار، جانان، مەشۇق:

مېنىڭ سەن ئىككى ئالەم دىلنەۋازىم،
سېنىڭ ئۈچۈن ئېرۇر سوزۇ گۇدازىم.

— خىرقەتى.

دىمار [ديمار] (ئە) 1) تۈتۈن. 2) ھالاكەت، نابۇت. 3) «دەمار» غا قاراڭ.

دىمار چىقارماق — ھالاك قىلماق:

ئالى ئەبباس ئەيلەبان كىسۋەتلەرىنى قاپقارا،
قارا باسقاندەك مۇخالىفتىن چىقارمىشلار دىمار.

— تەجەللى.

دىماغ [دماغ] (پ) 1) بۇرۇن. 2) مېڭە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلەر، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلەر مەستانە ئەۋرۇلدى دىماغ.

— شەۋقى.

3) كەيپىيات، روھىي ھالەت. 4) تەبىئەت، كۆڭۈل. 5) ئارزۇ - ئىستەك، خاھىش. 6) خىيال، ئەقىل، ھوش.

دىماغ زەئىفى — نېرۋا ئاجىزلىق.

دىماغ خۇش ئولماق — شاد بولماق، خۇشاللانماق.

دىماغ قىزىغ ئولماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

دىماغ گەرم ئەتمەك — مەست قىلماق.

دىماغ ئۆيى — مېڭە قاپقىقى.

دىماغى فۇلاد — جاھىل، قەيسەر، گەپكە كىرمەيدىغان.

دىماغى مۇشەۋۋەش — پەرىشان ھالەت.

دىن [دين] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ:

خار كۆرسەڭ بايغە ئىززەت ئەيلەبان فەقر ئەھلىنى،
دىننى بەرباد ئەيلەگەيسەن، دىنى ئىمانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

دىنار [دنار] (ئە) 1) ئالتۇن تەڭگە. 2) پۇل بىرلىكى. 3) قىپقىزىل، چاقناپ تۇرغان:

قويار سەدقەلەر دەپ بۇ دىنارنى،
بىلىپ مۇئتەبەر ئول نىگۇنسارنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىنپەرۋەر [دين پرور] (ئە + پ) دىن ھامىيسى.

دىنىي [دينى] دىنغا مەنسۇپ، دىنغا ئائىت.

دىۋ [ديو] (پ) 1) دىۋە، شەيتان؛ ھەيۋەتلىك، ناھايىتى زور، كۈچلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇق:

قازىپ ئېردى دىۋلەر قىلىپ ئېھتىمام،
پامەردى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مۇغەمبەر، ئالدامچى، مەككار، ھىيلىگەر. 3) بالا - قازا. 4) دەھشەت. 5) تېز، چاپقۇر، ئىلدام يۈرەر.

دىۋى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق، شەيتانلىق، زوراۋانلىق.

دىۋى لەئىن — لەنەتلەنگەن دىۋە:

كىمكى سۇجۇد ئەيلەمەدى ھۇسنۇڭە،
دىۋى لەئىن ئولدىيۇ شەيتانىمىز.

— نەسىمىي.

مىدھەتى دىۋ — دىۋىنىڭ مەدھىيىسى:

ئىستەمە قەددىڭ جەھاندىن بەسكى ئەفرىدۇن ئەسىر،
مىدھەتى دىۋ ئەيلەبان سۇلبى پەرىزاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دىۋار [دىوار] (پ) 1) تام. 2) چېگرا؛ توسۇق:

ئەجەب باغىكى ھەر دىۋارى ئانىڭ،
شەرافەت سايەسى يەڭلىغ ھۇمانىڭ.

— ناقىس.

سايەئى دىۋار — تام سايىسى، كۆلەڭگىسى:

دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى سارى سايەئى دىۋار بەس.

— ئەرشى.

سەرى دىۋار — تامنىڭ بېشى، كوچىنىڭ بېشى:

مەنى ھەيران باشىغە سايەسى تۈشسە ئەجەب ئېرمەس،
نېتاڭ، خۇرشىدى شەۋكەتكىم سەرى دىۋارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

دىۋان [ديوان] (پ) [كۆپلۈكى: دەۋايىن] 1) دەپتەر؛

دىۋان، توپلام؛ مەجمۇئە:
بىلمەسەك ئەھلى جۇنۇننىڭ ھالەتىنى، زاھىدا،
ھەسبى ھال ئاچقىل زەلىلى تەلبەنىڭ دىۋانىدىن.
— زەلىلى.

2) دۆلەت مەھكىمىسى، ھۆكۈمەت ئىدارىسى:
كى دىۋانغا باردىم تەمەللۇق ئۈچۈن،
ئالار سەرۋەرىغە تەئەللۇق ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دۆلەت ھېسابات مەھكىمىسى:
دىۋاندا مۇللالاركى پۈتۈپ دەفتەرى ھىساب،
ئىنسابۇ ئەدل چېھرەسىگە ياپسا ئول نىقاب.
— سەبۇرى.

4) ئوردا، ساراي، قەسىر:
مەجالىس تۈزۈپ بىللە دىۋان ئارا،
ئىكەۋ ئولتۇرۇپ قەسرۇ ئەيۋان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىۋان باشى — دىۋان باشلىقى، مەھكىمە باشلىقى، ۋەزىر.

دىۋان بېگى — ۋەزىر؛ باش كاتىپ:
دېدىكىم: *ئاتام شەھقە دىۋان بېگى،*
نە دىۋان بېگى، بەلكى ئەيۋان بېگى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەفھەئى دىۋان — دىۋان بېتى، سەھىپىسى:
گۈلىستانى سۇخەننى سەير ئېتەردە سەفھەئى دىۋان،
چېكەر باشىغە گۇلدەك مىسرە ئىنى ئىنتىخاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ھۆسن دىۋانى — گۈزەل چېھرىسى، رۇخسارى.

دىۋانە [ديوانه] (پ) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى:
يارنىڭ كويىدا مەن دىۋانە بولدۇم ئاقىبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

2) سەرسان، سەرگەردان؛ گاداي. 3) ئاشىق:
ئەي سەنەملەر سەرۋەرى، جانىم ساڭا دىۋانەدۇر،
كىم چىراغى ھۆسنۈڭە كۆڭلۈم قۇشى پەرۋانەدۇر.
— ئەرشى.

4) دىۋانە، تىلەمچى:
بۇ دىۋانە ئالسۇن يىغىپ پۇللارىن،
خەزايىن، دەفايىن بىلە قوللارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىۋانە پەيۋەند — دىۋانىلەرچە.

دىۋانە كىردار — دىۋانە مىجەز، سەۋدايى.

دىۋانە شىئار — دىۋانە سۈپەت، سەۋدايى مىجەز.

دىۋانە مانەند — دىۋانىگە ئوخشاش، سەۋدايىلاردەك.

دىۋانە مىسال — «دىۋانە مانەند» كە قاراڭ.

دىۋانەئى ئاشۇفتە — ئاشىق، شەيدا، سەرسان - سەرگەردان.

دىۋانەئى ئالىي سىفەت — پاك ھەقىقىي ئاشىق.

دىۋانەئى خۇمارى ئەبتەرىي — دائىم ئىچىپ، مەست - ئەلەست بولۇپ يۈرگۈچى كىشى.

دىۋانەئى سىياھپۇش — 1) ئەل نەزىرىدىن قالغان كىشى. 2) ئۆزىنى كەمتەر قىلىپ كۆرسىتىش.

دىۋانەئى شەيدا — ئەقلىدىن ئاداشقان ئاشىق.

دىۋانەئى فاسىقى ئەبتەرىي — يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى ساراڭ.

دىۋانەئى فەرزانە — دانىشمەن، بىلىمدان دىۋانە.

دىۋانە ئولماق — 1) سەۋدايى، تەلۋە بولماق. 2) ئاشىق بولماق، گىرىفتار بولماق.

دىۋانەسار [ديوانەسار] (پ) سەۋدايى سۈپەت، ساراڭغا ئوخشاش، تەلۋىلەردەك، دىۋانىلەر كەبى.

دىۋانەگان [ديوانەكان] (پ) سەۋدايىلار، دىۋانىلەر:
جان بېرۇردە زەررە تەغىير ئولمادى،
ئەي پەرى رو، ھالەتى دىۋانەگان.
— زەلىلى.

دىۋانەۋار [ديوانەوار] (پ) «دىۋانەسار» غا قاراڭ:
ئەرشىيا، گەرچە نەۋائى ھەم ئەسىر بولمىش ئىكەن،
بولماغاي مۇنداغ ئانى دىۋانەۋار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دىۋانەۋەش [ديوانەوش] (پ) «دىۋانەسار» غا قاراڭ.

دىۋانخانە [ديوان خانە] (پ) دۆلەت كاتىبات مەھكىمىسى.

فەلەك دىۋانخانەسى — ئاسمان.

دىۋانىي [ديوانى] (پ) دىۋانغا تېگىشلىك، مەھكىمىگە تەۋە.

دىۋانىي قىلماق — مۇسادىرە قىلماق، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالماق.

دىۋئايىن [ديواين] (پ) 1) دىۋىگە ئوخشاش، دىۋىسىمان. 2) ھىيلىگەر، مەككار، قۇۋ.

دىۋباد [ديوباد] (پ) 1) چاڭ - توزان. 2) قۇيۇن. 3) كۈچلۈك، پالۋان.

دىۋبەند [ديوبند] (پ) دىۋە بىلەن ئېلىشقۇچى، دىۋىنى يەڭگۈچى، دىۋىنى باغلىغۇچى؛ زور، جەسۇر، كۈچلۈك، پالۋان.

دىۋپەيكەر [ديور پيكر] (پ) دىۋىدەك؛ ھەيۋەتلىك، بەتشەكىل.

دېۋزاد [ديوزاد] (پ) 1) دېۋدىن تۇغۇلغان، دېۋە ئەۋلادى، دېۋە بالىسى. 2) دېۋدەك. 3) زور گەۋدىلىك، يۈگۈرۈك ئات.

دېۋزادە [ديوزاده] (پ) «دېۋزاد» قا قاراڭ.

دېۋزەدە [ديوزده] (پ) دېۋە ئۇرغان، جىن ئۇرغان.

دېۋسار [ديو سار] (پ) دېۋە شەكىللىك، دېۋىگە ئوخشاش.

دېۋسان [ديو سان] (پ) دېۋسىمان، دېۋە كەبى؛ زور.

دېۋسىيرەت [ديو سيرت] (پ) دېۋە خۇيلۇق، دېۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، بۇزۇق مىجەزلىك.

دېۋكۇش [ديو كش] (پ) 1) دېۋىنى ئۆلتۈرگۈچى. 2) كۈچلۈك، پالۋان، باتۇر.

دېۋلاخ [ديولاخ] (پ) دېۋە كۆپ جاي، دېۋىلەر ماكانى.

دېۋمانەند [ديومانند] (پ) دېۋسىمان، دېۋىگە ئوخشاش؛ زور، كۈچلۈك؛ قوپال.

دېۋنەژاد [ديو نژاد] (پ) دېۋە نەسەب، دېۋە ئەۋلادى، دېۋدىن تۆرەلگەن؛ دېۋدەك قەبىھ.

دېۋنىھاد [ديونهاد] (پ) دېۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، قەبىھ.

دېۋۋەش [ديو وش] (پ) «دېۋ مانەند» كە قاراڭ.

دېۋۋەش **خەلق** — دېۋىگە ئوخشايدىغان كىشىلەر.

دېۋە [ديوه] (پ) «دېۋ» گە قاراڭ:

كىم ئۇل پەرىسىز قىلغۇسىدۇر دېۋە تەسەۋۋۇر،
ئەرشىكى ئانىڭ بولسە چۇ ھەمخانە پەرىزاد.

— ئەرشى.

دېۋە **ئەبتەر** — بەتھەيۋەت؛ يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى دېۋە؛ قورقۇنچلۇق ئادەم:

بار ئېردىكىم ئاڭا يەتتە بەرادەر،
زەخامەتلىك، يوغان باش دېۋە ئەبتەر.

— ناقىس.

دىيار [ديار] (ئە) 1) ئۆلكە، مەملىكەت؛ ئۆلكىلەر، مەملىكەتلەر. 2) يۇرت، ۋەتەن، ئۆي، ماكان:

زىھى ئازادەئى مەن ئىشق ئارا مەجنۇن ئەمەس ھەمراھ،
نە مەندە خانۇمانۇ نە ماڭا يارۇ دىيار ئولغاي.

— سەبۇرى.

دىيارى **ئەجەم** — ئەجەم مەملىكىتى، ئۆلكىسى:

تاپاي مەنفەئەت دەپ سەفەر ئەيلەدىم،
دىيارى ئەجەمغە گۇزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيارى **خاۋەر** — شەرق مەملىكىتى، ئۆلكىسى.

دىيارى **كاشغەر** — قەشقەر دىيارى، ۋىلايىتى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئېلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.

— گۇمنام.

دىيارى **ھۆسن** — 1) گۈزەللىك دىيارى. 2) چىراي، يۈز، چېھرە:

دىيارى ھۆسنىدىن ئەزم ئەيلەسەم كۆلبەم سارى ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردا بەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

غەم **دىيارى** — غەم - قايغۇ دىيارى، دەرد - ئەلەم ماكانى:

سەبا ھەم قىلدى بۇلبۇلنى پۇرىسىتىش،
ساڭا بۇ غەم دىيارىدا بەدۇر ئىش.

— خىرقەتى.

دىيانەت [ديانت] (ئە) 1) دىندارلىق، دىن تۇيغۇسى. 2) كۆچمە م. ۋىجدان، ئىنساپ. 3) ھەقىقەت. 4) ئېتىقاد، ئىشەنچ.

بەددىيانەت [بدديانت] (پ + ئە) 1) دىنسىز. 2) ئېتىقادسىز. 3) ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

مېنىڭ چىقمايدۇ دەردىم، ئەي قەلەندەر، زەررەچە ھەرگىز،
رەقىبى بەددىيانەتنى ئەگەر ئوت ئىچرە كۆيدۈرسەم.

— قەلەندەر.

دىيەت [ديت] (ئە) خۇن باھاسى، خۇن پۇلى (بىراۋنى ئۆلتۈرگەنلىك ئۈچۈن تۆلىنىدىغان قان باھاسى).

ھۆكمى **دىيەت** — خۇن ھەققى تۆلەش ھۆكۈمى، خۇن ھەققى توغرىسىدىكى كېسىم.

دىدار [ديدار] (پ) 1) يۈز، چېھرە. 2) ۋىسال، يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش:

سەبا گۈلنىڭ دىدارىغە خەرىدار ئىستەپ بارىپ، بۇلبۇلنى تاپقانى.

— خىرقەتى.

دىدار **كۆرمەك** — كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

جىلۋەئى **دىدار** — چىراي جىلۋىسى:

گۈلنى نەيلەي، گۈلشەن ئىچرە بولسە گۈلرۇخسار بەس،
شىيۋەئى ھۆسنى مەلاھەت، جىلۋەئى دىدار بەس.

— ئەرشى.

مەستى دىدار **ئولماق** — كۆرۈشۈش ئىشتىياقىدا مەست بولماق، قاتتىق سېغىنماق.

نېئمەتى **دىدار** — ئۇچرىشىش نېمىتى، ۋىسال:

ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددەئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىداردۇر.

— شەۋقى.

دىدە [ديده] (پ) كۆز:

ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۈرۈرمەن،
دىدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

دىدە بىخاب — ئۇيقۇسىز كۆز.

دىدەئى پۇرخۇن — قانغا تولغان كۆز.

دىدەئى جان — جان كۆزى:

تەۋاق ئەيلەدىم دىدەئى جان بىلە،
بارىپ ئالدىغە خەتمى قۇرئان بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىدەئى جەھانبىن — جاھاننى كۆرەلىگۈچى كۆز، ئۆتكۈر كۆز.

دىدەئى خۇنبار — قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز:

ئىلتىفاتى كۆرمەدىم ئول دىلبەرى تەرراردىن،
كەلمەدى رەھمى ئانىڭ بۇ دىدەئى خۇنباردىن.

— قەلەندەر.

دىدەئى رەۋشەن — نۇرلۇق، ئۆتكۈر كۆز.

دىدەئى گىريان — يىغلاپ تۇرغان كۆز، ياشقا تولغان كۆز.

دىدەئى ئىبرەت — ئىبرەت كۆزى، ئىبرەت - ساۋاق ئالغۇچى كۆز.

نۇرى دىدە — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت، سۆيۈملۈك كىشىسى:

كى ئەي نۇرى دىدەم قايان باردىڭىز؟
سەفەردىن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىدەبان [ديدهبان] (پ) پايلاقچى، نازارەتچى، كۆزەتچى، قاراۋۇل، ساقچى، مۇھاپىزەتچى.

دىدبان [ديدبان] (پ) «ديدهبان» غا قاراڭ.

دىنار [دينار] «دىنار» غا قاراڭ.

ر

رازجو 〔 رازجو 〕 (پ) سىر، مەخپىيەتلىك ئىزدىگۈچى:
كەيفىيەت سوردىكى نە هال ئېردى بۇ،
شەيخ ئايتدى: كى ئەي رەفىقى رازجو.
— نەۋايى.

رازدار 〔 رازدار 〕 (پ) 1) سىرداش، مۇڭداش:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەڭ مۇژدەئى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.

2) خەۋەردار. 3) ئىشەنچلىك.

رازۇلۇغ 〔 راضولوغ 〕 رازىلىق، «رازى» غا قاراڭ:
بەرمەگەلى نەھەد تۇرۇر كەلسە قىزاغە رازۇلۇغ،
قانغالى ئارزۇسىغە كۆرمەدىلەر رەۋا چىچەك.
— موللا سالىھ.

رازى 〔 راضى 〕 (ئە) باش ئەگكەن، قوبۇل قىلغان، ئىتائەت قىلغان:
ئەندەلىبغە خاردىن مەجۇنغە ئەتقال تاشىدىن،
رازىدۇر يۈز جەۋرى يەتسە خار ئىلە خاراسىغە.
— موللا سالىھ.

رازى بولماق — كۆنمەك، قانائەت قىلماق، باش ئەگمەك، ئىتائەت قىلماق:
ئەرزى دىلىمنى ئىشتىبان رەھىم ئەيلەسە مەن زارغە،
گۈل سۆيگەلى بولسە بەھەم رازى بولۇرمەن خارغە.
— موللا سالىھ.

رازىق 〔 رازق 〕 (ئە) رىزىق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى، تويدۇرغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
جەمىئى جەھاننىڭ ئېرۇر خالىقى،
ھەمە زى نەفەسنىڭ ئېرۇر رازىقى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رازىيانە 〔 رازيانه 〕 (پ) ئارپابەدىيان.

راست 〔 راست 〕 (پ) 1) چىن، ھەقىقەت؛ توغرا؛ ئوڭ:
…فەرەڭ ئەلچىسى ۋەزىرىنىڭ سۆزى راست چىقىپ ۋە ئانى ئىفشا قىلىپ، شاھ ۋەزىرنى زىنداندىن خەلاس قىلىپ ۋە شاھ قەفەسدەكى ئىككى كىشىنىڭ ھالىنى تەجەسسۇس قىلغانىدا، خاجە نائىلاجلىقىدىن باشىغە كەلگەن سەرگۈزەشتىن بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئۆدۈل، تۈپتۈز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.

3) لايىق، مۇناسىپ؛ ئوخشاش، ماس؛ خۇددى:
ئەگەر راست بولساڭ ئاڭا مۇئتەقىد،
كى زىندانغە بارغىل بولۇپ مۇستەئىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) تازا، پاكىز:
خىزىردىن ئىبلىس ئېرۇر ئەئما كەبى،
راست زۇمۇررەد بىلە ئەفئا كەبى.
— نەۋايى.

5) مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.

راست ئەيلەمەك — راسلىماق، تەييارلىماق:
بۇ شەھ ئەمر قىلدى تەبەھكارنى،
ئاسىلىغ راست ئەيلەپ ئېگىز دارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راست قىلماق — 1) سازلىماق (چالغۇ ئەسۋابلىرىنى):
سەن مەي ئىچىبۇ راست قىلىپ ساز ئىلە ئاھەڭ،
مەن قان يۇتۇبۇ تارتىبان ئەفغان ئىلە نالە.
— نەۋايى.

2) تەييارلىماق، راسلىماق، «راست ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

راست كەلتۈرمەك — توغرىلىماق، توغرا كەلتۈرمەك.

راست كەلمەك — ماس كەلمەك، توغرا كەلمەك؛ راست چىقماق.

راستىي - رەستىي — «توغرا بولساڭ قۇتۇلىسەن» مەنىسىدىكى ئىبارە.

راست بەسەر 〔 راست بصر 〕 (پ + ئە) توغرا كۆڭۈل:
تۈز كۆرگۈۋچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈۋچى راست بەسەر.
— نەۋايى.

راست رەۋ 〔 راست رو 〕 (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا، ھالال.

راست رەۋلىق 〔 راست رو ليق 〕 توغرىلىق، ھالاللىق.

راستگار [راست كار] (پ) قۇتۇلۇش؛ ئاقلىنىش، پاكلىنىش:

ئاڭا راستىي ـ رەستىي كەلگەي بەكار،
قاچان راست بولماي بولۇر راستگار.

— نەۋايى.

راستگار بولماق — قۇتۇلماق.

راستگام [راست كام] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا قەدەم تاشلىغۇچى.

راستگو [راستكو] (پ) توغرا سۆزلۈك، توغرىسىنى، ھەق گەپنى قىلغۇچى:

راستگو كىرسە بولماغاي ئاڭا جۇش،
سۈيى بەرگەي ھەۋاسى چەشمەئى نۇش.

— نەۋايى.

راستگوي [راستكوي] (پ) «راستگو» غا قاراڭ:

تاپىلماي ئالەم ئىچرە بىر مۇۋافىق يار، مەگەر تاپتىم،
ئۆزى سافۇ سۆزى ساف راستگويلىغدە ئەيان كاغەز.

— خۇشھال غەربى.

راست مانەند [راست مانند] (پ) راستقا ئوخشاش.

راسۇ [راسو] (پ) سۆسەرلەر ئائىلىسىدىن بولغان يىرتقۇچ كىچىك ھايۋان.

راسىخ [راسخ] (ئە) [كۆپلۈكى: راسىخىن] 1) مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس، بەرقارار، دائىمىي، مەھكەم تۇرىدىغان. 2) بىلىدىغان، ياخشى بىلگۈچى.

راسىخ بولماق — بەرقارار بولماق، مۇستەھكەم بولماق.

راسىخ تۇتماق — مۇستەھكەم قىلماق، بەرقارار تۇتماق.

راغ [راغ] (پ) 1) ئوتلاق، يايلاق؛ دالا:

نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قىلىپ راغنى باغ ئىلە بوستان،
كى جارى قىلىپ ئاندا ئابى رەۋان.

— ئا. نىزارى.

2) باغ، باغچە؛ باغ ـ بوستان:

يەتتى سۇلتانغە بۇ سۆز باشىدىن ـ ئاياغ،
تىيرە بولدى كۆزلەرگە باغۇ راغ.

— زەلىلى.

راغىب [راغب] (ئە) خالىغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى؛ مايىل؛ خاھىش:

ئەگەر راغىب ئېسەم دىل باغىغە ۋەسلى قەدەم قىلماق،
بەكىت كۆڭلۈڭگە ئىتلار مېھرىنى راغىب قۇياشىمدۇر.

— گۇمنام.

راغىب بولماق — خالىماق، مايىل بولماق:

بۇلبۇل سەبادىن گۈلنىڭ ۋەسفىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى گۈلگە تالىب بولۇپ، بارۇرغە راغىب بولۇپ، سەبادىن بىرنەچچە سوئال سوراغانى.

— خىرقەتى.

راغىب ئولماق — تەلەپ قىلماق، «راغىب بولماق» قا قاراڭ.

رافەت I [رافت] (ئە) ئەسلى «رەئفەت» بولۇپ، ۋەزن ئېتىبارى بىلەن «رافەت» بويىچە ھەم ترانسكرىپسىيە قىلىندۇ؛ «رەئفەت» كە قاراڭ:

بولدى سەركەشلىكدىن ئانىڭ ئافەتى،
ئەجزۇ تۇفراغلىق بۇ بىرىنىڭ رافەتى.

— نەۋايى.

رافەت II [رافت] (ئە) يېقىنلىق؛ «رەئفەت» كە قاراڭ.

رافىئ [رافع] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، يۈكسەلدۈرگۈچى.

راقىم [راقم] (ئە) خەت يازغۇچى، كاتىپ:

... دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىمائ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل ۋە مەئنى دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە لىسانىدىن داغى بىگانە بولدى.

— قېدىرخان يەركەندى.

راقىي [راقى] (ئە) دۇئاخان؛ سېھىرگەر، سېھىر قىلغۇچى:

يانە راقىيۇ ساھىرى ھۈنەرى،
دەفئى ئېتەردۈك زىيانى دىۋۇ پەرى.

— نەۋايى.

راك [راك] ئۇيغۇر مۇقاملىرىدىن بىرى:

ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەئىن،
بەلكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.

— موللا سالىھ.

راك، ئوشاق ۋە ئوشاقنىڭ مەرغۇلەلىرىنى ئىجاد ۋە كەشف قىلىپ ئالەمگە يايغان، شاگىردلارىغە تەئلىم قىلغان ئېردى.

— مۆجىزى.

راكىب [راكب] (ئە) ئاتلىق، ئات (ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى) مىنىپ يۈرگۈچى:

مىنىسە ئەبرەش ئول قۇياش، كۆيمەي نىتەيكىم، بابىرا،
مېنى كۆيدۈرمەككە يەلدۈر مەركەب، ئوتدۇر راكىبى.

— بابىر.

راكىب بولماق — «راكىب ئولماق» قا قاراڭ:

چۇ شەھ باد پەيماغە راكىب بولۇپ،
تەقى قاھ بارماقغە راغىب بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

راكىب ئولماق — بىرەر ئۇلاغقا مىنمەك؛ ئاتلانماق.

راكىئ [راكع] (ئە) رۇكۇ قىلغۇچى، بېشىنى ئەگكۈچى، ئىككى پۈكۈلگۈچى:

ئەي نەۋائى، ئىستەسەڭ بەرگۇ نەۋا بۇ باغ ئارا،
گۈلدەك ئول راكىئ، كىچە بۇلبۇل كەبى بىدار سۇبھ.

— نەۋايى.

راكىئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك.

رام [رام] (پ) پەرمانبەردار، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش:

كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلە بولدى بەسى رام،
نى يەرگە يەتكۈسى ئاخىر سەرەنجام.

— سەيىد ئەھمەد.

رام ئەيلەمەك — 1) جەلپ قىلماق، ئۆزىگە تارتماق:

دانەنى ئادەمگە سەن دام ئەيلەدىڭ،
نەفسنى ئول دانەغە رام ئەيلەدىڭ.

— خەراباتى.

2) ئىتائەت قىلماق، ئىتائەتكار بولماق.

رام بولماق — مايىل بولماق، بويسۇنماق:

تەسەللى خاتىر دېدىم ياخشى سۆز،
بولۇپ ئەندەكى رام بۇ قىز ئاچتى كۆز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رام قىلماق — «رام ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رام ئولماق — «رام بولماق» قا قاراڭ:

نېتكۈڭ، ئەي جان، گەرچە ئىستەر بۇتى ئارامىڭ سېنىڭ،
رام ئولغان كۆپدىن ئوق ئارامى جانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رامىش [رامش] (پ) 1) پاراغەت؛ رەھمەت قىلىش. 2) ناخشا، مۇزىكا:

كى ئول ئۇن بىلە ئەيلەگىل رامىشى،
كى يەتكەي ماڭا بىردەم ئارامىشى.

— نەۋايى.

رامىش ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، مۇزىكا چالماق.

رامىشگەر [رامشكر] (پ) ناخشىچى؛ مۇزىكانت:

زۇھرە داغى فەخر ئېتىپ بولمىش ئىدى رامىشگەرى،
خىزمەتىدە خەم قىلىپ قەددىنى چەرخى چەنبەرى.

— ئەرشى.

رامىشي [رامشى] (پ) كۈيلىگۈچى، (مۇزىكا) چالغۇچى.

رامىھ [رامح] (ئە) 1) (ھەرىكەتتىكى) ئاتلىق ئەسكەر. 2) نەيزە تۇتقان، نەيزىلىك. 3) يۇلتۇز نامى.

سىماقى رامىھ — ئەسەد بۇرجى (ئون ئىككى بۇرجىنىڭ بىرى) دىكى بىر يۇلتۇزنىڭ نامى؛ «بۇرج» قا قاراڭ:

ئوتاغەلەردىن نەسرى تايىرغە رەم، نەيزەلەردىن سىماقى
رامىھ يۈزى دەرھەم.

— نەۋايى.

ران [ران] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۇرگۈزگۈچى، ماڭغۇزغۇچى، كەتكۈزگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

زەئفران — كۈچسىزلىكنى، ماغدۇرسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى؛ كۈچكە، ماغدۇرغا كىرگۈزگۈچى.

راھ [راح] (ئە) 1) شادلىق. 2) كۆچمە م: مەي، شاراب:

ئىچۇرگەچ غۇسسە راھىن مېھر ئەياغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

راھى رەيھاني — كۆكۈش ۋە خۇشبۇي مەي.

راھى گۈلفام — گۈل رەڭ، ئەتىرگۈل رەڭلىك مەي، قىزىل مەي، قىزىل رەڭلىك شاراب:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

راھى نەھرۇن - نىجات — نىجاتلىق دەرياسىنىڭ شارابى، ئاسايىشلىق مېيى:

كى بولسۇن ماڭا راھى نەھرۇن - نىجات،
تاپاي زەۋقىدىن جاۋىدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

راھى ۋەسل — ۋىسال شارابى، ئۇچرىشىش مېيى:

ئايا ساقىيا، تۇت ماڭا راھى ۋەسل،
بولاي زەۋقى - شەۋقىدە مىسباھى ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

راھ Ⅱ [راه] (پ) يول؛ مەسلەك؛ ئېتىقاد:

يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە راھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم خەتەر بولماسا.

— زەلىلى.

راھى ئەدەم — يوقلۇق يولى:

ئەي گۆرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۇن تاڭلا قىيامەت ئەتقەرىب.

— زەلىلى.

راھى راست — توغرا يول:

يا رەبا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلكى، •فاسىق بولماغاي.

— خەراباتى.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش:

زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئەيلەدىم ئەزم راھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇشە راھى — سەپەر ئوزۇقى، يول ئوزۇق - تۈلۈكلە-

رى:

ياشلىقىمدا گەۋھەرى تائەتنى بەرباد ئەيلەدىم،
تۇشە راھى ئاخىرەت بىلكۆل ئەدا بولدى، دەرىغ.

— شەۋقى.

تۇشەئى راھ — «تۇشە راھى» غا قاراڭ:

كېتەر يولۇڭغە نە لازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راھىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.

— شەۋقى.

خاكى راھ — يولنىڭ توپا - تۇپرىقى؛ يولنىڭ چاڭ - توزىنى:

خارلىق ھەددىن ئاشۇرماڭ، چۈنكى ئىززەت يولدادۇر،
ئاتىڭىز نەئلىندە بىزنى خاكى راھ ئەيلەپ ئۆتۈڭ.

— لۇتفى.

شاھ راھ — پادشاھلىق يول، خان يولى؛ كاتتا يول:

شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل - ئەمەل.

— زەلىلى.

راھەت [راحت] (ئە) تىنچلىق، ھۇزۇر، لەززەت، دەم ئېلىش:

يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغىرىپ.

— موللا سالىھ.

راھەت سىرىشت — راھەت ئارىلاش:

رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم راھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدە جۇز ئارزۇيى ۋەسلى بار.

— مەشھۇرى.

راھەتۇ ئىشرەت — راھەت ۋە ھۇزۇر - ھالاۋەت:

مىڭ دېدىم ئەرزىمنى، بىرى بولمادى باۋەر ساڭا،
كۆرمەدى ھەرگىز جەھاندە راھەتۇ ئىشرەت يۈزىن.

— قەلەندەر.

راھەتى دەۋران — دەۋرنىڭ راھەت پاراغىتى:

تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي موھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

راھەتەين [راحتين] (ئە) ئىككى راھەت.

ئەل - يەئسۇ ئىھدەر - راھەتەين — ئۈمىدسىزلىك ئىككى راھەتنىڭ بىرى:

ساقىيا، كۆپ ۋەئدە قىلدىڭ، راھ ئىلە راھەت يېتۇر،
يوقسە قىل مەئيۇسكىم، ئەل - يەئسۇ ئىھدەر - راھەتەين.

— نەۋايى.

راھبەر [راهبر] باشقۇرغۇچى؛ يول كۆرسەتكۈچى، يولباشچى، يېتەكچى:

دېدىم: يەتسە ناگاھ بۇلاردىن زەرەر،
مەنى ناتەۋانغە بولۇڭ راھبەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھرەۋ [راهرو] (پ) يولۇچى، ساياھەتچى:

كۇفرۇ ئىمان راھرەۋغە كىش ئەمەس،
ئەسل يولدا بەند راھى بىش ئەمەس.

— نەۋايى.

راھزەن [راهزن] (پ) ئوغرى؛ يول توسار، قاراقچى:

مەستانە نەۋا بىرلە قوياي كەئبە سارى يۈز،
كىم يولدە مېنى مۇغبەچەئى راھزەن ئىستەر.

— تەجەللى.

كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە راھزەنلەردىن ئالدى قىساس.

— ئا. نىزارى.

راھشۇناس [راهشناس] (پ) يول تونۇغۇچى، يول بىلگۈچى:

بولدۇڭ چۇ بەلادە راھشۇناسىم،
باردۇر ساڭا مۇنچە ئىلتىماسىم.

— نەۋايى.

راھنەما [راهنما] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەمۇن [راهنمون] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەۋەرد [راهنورد] (پ) «رەھنەۋەرد» كە قاراڭ.

راھۋار [راهوار] (پ) 1) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:

ئايدى يەتىم: ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.

— زەلىلى.

2) يول يۈرمەك، ئاتلانماق، ماڭماق:

كى ئاندىن بولۇپمىز يەنە راھۋار،
قىلىپ ئىختىيارۇ ۋىدائۇ دىيار.

— ئا. نىزارى.

راھىب [راهب] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇھبان] خرىستىئان دىنىدىكى تەقۋادارلار، زاھىد، موناخ؛ تەركىي دۇنيا قىلغانلار:

ياراماس قۇلغە ئالۇر ساھىبى،
كېتەر ئۆز يېرىگە ئەمەس راھىبى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھىبى جاۋىد ئەتمەك — يولباشچىلىق قىلماق:

كۆڭلۈڭنى زەمان بەھرەسىدىن نەۋمىد ئەت،
نەفسىڭگە بۇ ئىشنى راھىبى جاۋىد ئەت.

— نەۋايى.

راھىلە [راحله] (ئە) ئات - ئۇلاغ، يۈك ھايۋانلىرى:

كىم قىلسە سەفەر يۈك بىلە، خەۋفۇ خەتەرى بار،
نې مال، ئوزۇقۇ راھىلە، بىخەۋفۇ خەتەرمەن.

— گۇمنام.

راھىم [راحم] (ئە) باشپاناھ، مېھرىبان، شەپقەتچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):

قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت، ئەي راھىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە بۇرى ئىمان ھەم.

— قەلەندەر.

راۋەند [راوند] (پ) بىر تۈرلۈك دورا ئۆسۈملۈكى:

بىلە دورى، راۋەند، نىلپەر، كۈن دورى،
سۆرۈنجان، خۇللەنجان، كىبابە، سەلىخ.

— موللا بىلال.

راۋىي [راوى] (ئە) رىۋايەت قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى، نەقىل كەلتۈرگۈچى؛ خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى:

قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشىتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.

— سەيىد ئەھمەد.

راۋىيى نۇكتەدان — ھېكمەت سۆزلىگۈچى، رىۋايەتچى:

رىۋايەت قىلۇر راۋىيى نۇكتەدان،
كى ئۆتكەن زەماندىن نەچە داستان.

— ئا. نىزارى.

راۋىيان [راويان] (ئە) [بىرلىكى: «راۋىي»] 1) «راۋىي» غا قاراڭ. 2) رىۋايەت، قىسسە:

كەل، ئەي ۋەئىزگوي، ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.

— موللا شاكىر.

رائىز [رائض] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، ئۆگەتكۈچى؛ مەشىق قىلدۇرغۇچى؛ «رايىز» غا قاراڭ:

كۆڭۈلكىم، ئەسرۇ تەۋسەن ئېردى زۇھد ئايىنىدە، كۆڭۈل،
كى ئىشقىڭ رائىزىدىن نې زەبۇنلەردەك يۇۋاشىپدۇر.

— نەۋايى.

رائىي [راعى] (ئە) باشچى، سەركەردە، ھۆكۈمران:

رائىي ئول دېھقانكى نان بەرگەي رىيا،
بولغاي ئول مەھشەر كۈنىدە روسىيا.

— خەراباتى.

رائىيە [رائيه] (ئە) ئاخىرى «ر» ھەرپلىك سۆز:

رائىيە قەسىدەسى — قاپىيىسى ياكى رادىپى «ر» بىلەن تۈگىگەن قەسىدە.

قەسىدەئى رائىيە — «رائىيە قەسىدەسى» گە قاراڭ.

راي I [راى] (ئە) 1) پىكىر، ئوي، قاراش؛ ئەقىل، پەم، پاراسەت:

ئانىڭ رايى بىرلە تۈزەلدى جەھان،
كى ئاباد بولدى بۇزۇلغان مەكان.

— ئا. نىزارى.

2) ئىرادە، خاھىش؛ ئىختىيار:

كېرەك ئۆلتۈر، كېرەك ئەرسە قۇلۇڭمەن،
مۇبارەك بۇيرۇغۇڭدۇر قۇتلۇ رايىم.

— سەيفى سەرايى.

3) قارار، تەۋە:

فەلەك شەمئى رايى مۇنىرى ئانىڭ،
مەلائىك چىراغى زەمىرى ئانىڭ.

— نەۋايى.

4) يول:

سەھەر ۋەقتى بىر راي تاپتى سەۋاب،
ئالىپ غەيب دوشىزەسىدىن نىقاب.

— نەۋايى.

رايى ئەلەم ئاراي — ئالەمنى بېزىگۈچى (بېزەتكۈچى) پىكىر.

رايى ئەلىل — خاتادىن خالىي بولمىغان چۈشەنچە، قاراش.

رايى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىكىر؛ كاتتا ئىختىيار، چوڭ ھوقۇق:

خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتدە پادىشاھغە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگىلى بۇيرۇغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رايى پاك — توغرا پىكىر.

رايى خىرەد — ئەقىل، ئىدراك ئىلاجى:

دىماغ ئىچرە خەبت ئولدى بىھەددۇ ئەد،
فۇتۇر ئولدى ئايىنى رايى خىرەد.

— نەۋايى.

رايى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان سۆز، پىكىر.

رايى رەفىئ — يۈكسەك، ئۇلۇغۋار پىكىر.

رايى سايىب — توغرا پىكىر، ھەققانىي پىكىر.

رايى سەۋاب — توغرا ئوي، توغرا قاراش، پىكىر.

رايىغە كىرمەك — بىراۋنىڭ پىكرىگە قوشۇلماق، سۆزىگە كىرمەك.

رايى گەردۇن — قىسمەت، تەقدىر:

رايى گەردۇنغە دەست تاپقۇسىدۇر،
كۆكنى ئالىدە پەست تاپقۇسىدۇر.

— نەۋايى.

راي مەزبۇت — خاتىرسى ياخشى؛ ئەستە مەھكەم ساقلىنىدىغان ئوي - پىكىر:

يىگىتچكە فىكر بىرلە رايى مەزبۇت،
خوتۇنى ھۇسن بىرلە خەتتى مەنقۇت.

— ناقىس.

خۇد راي — بىر سۆزلۈك، ئۆز پىكرىنى راست قىلىدىغان؛ ئۆز بېشىمچى.

ھۇمايۇن راي — قۇتلۇق پىكىر، ياخشى ئوي.

راي II [راى] ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

رايەت [رايت] (ئە) [كۆپلۈكى: رايات] بايراق:

رايەتى گەردۇنساي — ئاسمانغا، كۆككە تۇتاشقان بايراق.

رايزەن [راى زن] (ئە + پ) 1) پىكىر قىلغۇچى؛ بىلدۈرگۈچى؛ سۆزىنى ئۆتكۈزگۈچى، سۆزى ئۆتكۈر:

تۇزۇپ ھېكمەت ئەھلى بىلە ئەنجۇمەن،
بولۇر ئېردى بۇ ئەمردە رايزەن.

— نەۋايى.

2) دانا، ئەقىللىق؛ مەسلىھەتگوي.

رايزەن بولماق — پىكىرلەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك، پىكىر ئالماشتۇرماق.

رايگان [رايكان] (پ) پۇلسىز؛ تېپىۋالغان، بىكارغا كەلگەن نەرسە:

بېرۇرسەن ئاندا قۇشنى رايگانە،
تاپالماي بەرمەسڭگە ھېچ بەھانە.

— ناقىس.

رايىج [رايج] (ئە) ئىستېمالدىكى، قوللىنىلىۋاتقان؛ ئۆتىدىغان (پۇل، ئاقچا):

ئۆز سۇلۇكىغە نەتابى ئىستەدى،
قىلماق ئۇ نەقدىنى رايىج ئىستەدى.

— نەۋايى.

رايىجە [رايجه] (ئە) «رايىج» غا قاراڭ.

رايىز [رايض] (ئە) ئات چاپتۇرغۇچى، ئات ئۆگەتكۈچى، چەۋەنداز؛ «زائىز» غا قاراڭ.

رايىھە [رايحه] (ئە) ھىد، ئىس، بۇي.

رەئايا [رعايا] (ئە) [بىرلىكى: رەئىييەت] «رەئىييەت» كە قاراڭ:

تۇرغۇزۇبان شەھر ئىچىدە تۆرت ئاي،
خىزمەت ئېيتىپ بەگۇ رەئاياۋۇ باي.

— زەلىلى.

رەب [رب] (ئە) «رەبب» گە قاراڭ:

تەلەبدىن قالما شەۋقى ئىزدە رەبدىن،
دەرى رەھمەت ئاچىلغاي ئىرتىھال شەيخ.

— شەۋقى.

قەزاراكى بىر كۈن ئىدى نىمشەب،
قىلىپ بەندەلىك مەن بەدەرگاھى رەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەبا [ربا] (پ) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى، كۆتۈرگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

دېدى پىر: بۇ بەچچە ماڭا ئەقرەبا،
كۆرۈپ خۇب بۇت ئەتمىش دىلنى رەبا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەردە رەبا ئولماق — پەردىنى كۆتۈرمەك.

رەباب [رباب] (ئە) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى):

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

رەبات [رباط] (ئە) [كۆپلۈكى: رەباتات] مۇساپىرخانا، كارۋان سارىيى، يولۇچىلار قونالغۇ قىلىدىغان ئۆتەڭ:

تازە تاپىپ تەندە دىلدۇجان، ھەيات،
يول يۈردۈك تا تەرەفى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

رەباتى ئالىي — ئالىي قونالغۇ جاي، ئالىي كارۋان ساراي:

ئەسكى رەبات — كۆچمە م: دۇنيا.

رەباي [رباى] (پ) «رەبا» غا قاراڭ.

ھۇشرەباي — ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

رەبايەندە [رباينده] (پ) ئۆزىگە تارتىدىغان، جەزىبىلىك: ئىككىنچى قىسىم ئولدۇركى، جەمئى ھالەتى ۋەناخۇش خەيالاتى ئۆزىگە پىسەندىدە ۋە رەبايەندە، مۇستەھسەن ۋە خۇشايەندە كۆرۈنگەي.

— نەۋايى.

رەبب [رب] (ئە) تەڭرى، خۇدا، پەرۋەردىگار، ئاللا:

ئەجەب ئېرمەس كەرەمىدىن ئەتائى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇ ھەسبى قازىيۇل - ھاجات.

— شەۋقى.

رەببى رەھىم — ناھايىتى شەپقەتلىك تەڭرى، پەرۋەردىگار:

ئاسراغاي بارچە يامانلىقدىن سېنى رەببى رەھىم،
تەر چېكىپ ئوتدەك يانىپسەن مەي ئىچىپ مەستانە سەن.

— قەلەندەر.

رەببى غەفۇر — (گۇناھلارنى) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى ئاللا.

رەببانىي [ربانى] خۇداغا مەنسۇپ:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانىي ئەتا قىلمىش خۇدا سانىسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلىم ھېكمەت بابىدىن يەنبۇئ.

— شەۋقى.

رەببەنا [ربنا] (ئە) ئەي، بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز؛ تەڭرى:

نەچچە كۈن ياتتىم پۈتۈم ئاغرىق بولۇپ، يالغۇز خەفا،

رەببەنا، دۈشمەنگە كۈلكۈ قىلماغىل، دوستغە تەفا.

— موللا سالىھ.

تىلەرمەن كېچە - كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.

— خىرقەتى.

رەببۇل - جەلىل [رب الجليل] (ئە) ئۇلۇغ تەڭرى:

«زەلەمنا» دېبان يىغلادى نەچچە يىل،
كەرەم ئەيلەدى باز رەببۇل - جەلىل.

— غەرىبى.

رەببۇن [ربون] (ئە) تەڭرى، ئاللاھ:

زىيارەتكە سەبەبدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» فۇر مەزكۇر.

— شەۋقى.

رەببىكە [ربك] (ئە) ئىگەڭ، پەرۋەردىگارىڭ، تەڭرىڭ:

بۇيى گۈلنىڭ ئانھەزرەتى رەببىكە ئەلادۇر،
بۇ گۈلنى قىلاي تۇھفە ئۇ زىيبا سەنەمىمگە.

— موللا سالىھ.

رەببىل - فەلەق [رب الفلق] (ئە) سۇبھىنىڭ پەرۋەردىگارى، تاڭ سەھەرنىڭ ياراتقۇچىسى:

يۈز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كوڭلۇم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل - فەلەق.

— ئەرشى.

رەببىل - ئىززەت [رب العزة] (ئە) قۇدرەت ئىگىسى؛ شەرەپ ئىگىسى:

باشىدىن ئەۋرۇلۇپ قىلسام ئىكەنمەن جانىمە قۇربان،
كېلىپدۇر رەببىل - ئىززەتدىنكى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان» .

— موللا سالىھ.

رەببىئۇل - ئەئلا [رب الاعلى] (ئە) ھەممىدىن يۇقىرى خۇدا، مەرتىۋىلىك ئاللا، خۇدا:

تەلبە مەشرەب يىغلايۇر يا رەببەنا،
«رەببىئۇل - ئەئلا» دېسەم بولغايمۇكىن.

— مەشرەب.

رەبت [ربط] (ئە) 1) باغلىنىش، تۇتىشىش. 2) ئالاقە، ئالاقىدارلىق:

تۈز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۈنەر كۆرگۈچى راست،
بەسەر، ئۇلكىم، دىماغىدا خەبت - سۆزىدە يوق رەبت.

— نەۋايى.

3) قائىدە، ئىنتىزام:

مۇلك ئىشى زەبتۇ رەبتسىز بولدى،
سەلتەنەت ئەمرى زەبتسىز بولدى.

— نەۋايى.

رەبت ئەيلەمەك — باغلانماق؛ ئالاقە قىلماق.

رەبھ [ربح] (ئە) ① پايدا، ئۆسۈم، جازانە. ② كىرىم، مەنپەئەت.

رەبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك سائەت.

رەبىت [ربيط] (ئە) 1) زاھىت. 2) باغلانغان، چىگىلگەن.

رەبىئ [ربيع] (ئە) ياز بېشى، كۆكلەم چېغى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ:

كۆرۈب ئارەزىڭ يىغلاسام يوق بەدىئ،
كېلور سەيل بولغەندە سەيل رەبىئ.

— نەۋايى.

ربىئۇلئاخىر [ربيع الآخر] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 4 - ئاينىڭ ئاتىلىشى. («رەبىئوسسانى») دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

رەبىئۇل ئەۋۋەل [ربع الاول] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 3 - ئاينىڭ نامى.

رەت [رت] (پ) يالىڭاچ، يالاڭئۇاش؛ قۇرۇق.

رەتەب [رطب] (ئە) ھۆل، قۇرۇمىغان، نەم.

رەتىل [رطل] (ئە) قەدەھ، كاسا، پىيالە، سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى — لىتىر:

چۇ بىر رەتىل نۆش ئەيلەبان مەست ئولۇب،
كى ساقىي ئەياغىدە — ئوق پەست ئولۇب.

— نەۋايى.

رەج [رج] (پ) بوششىپ كەتكەن؛ ئەزمە كىشى.

رەجائ [رجاء] (ئە) ئۈمىد، ئارزۇ، تىلەك.

رەجاھەت [رجاحت] (ئە) ئاشماق، ئېشىپ كەتمەك، ئۈستۈنلۈك.

رەججالە [رجاله] (ئە) جەمئىيەت داشقىلى؛ يالاقچى؛ پىيادە يۈرگۈچى.

رەججالە بازى — لۈكچەكلىك ھەرىكىتى، مۇتەھەملىك.

رەجە [رجه] (ئە) قاتار، تىزىق، سەپ، تەرتىپ:

تارەجە چەكمەس يەرنگە باغبان،
باغ ھەمان زىبدە جاڭگال ھەمان.

— نەۋايى.

رەجەب [رجب] (ئە) قەمەرىيە ھېسابىدا 7 - ئاينىڭ نامى — رەجەب ئېيى.

رەجەز [رجز] (ئە) ئۆزىنى ماختىماق.

رەجئەت [رجعت] (ئە) قايتىش، ئارقىغا يېنىش:

بۇ تەئەجقۇبلىق سەفەردىن چۇن تەئەققۇل قىلدى ئۇد،
سەيرئە ئارا قىلغەن كىبى زاھىر ئەتارۇد رەجئەتىن.

— نەۋايى.

رەجۇلىيەت [رجوليت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك،

باتۇرلۇق، يېتىلگەنلىك، بالاغەتكە يەتكەنلىك.

رەخ [رخ] (پ) 1) چاك، يېرىق، سىزىق. 2) چېگرا.

رەخت [رخت] (پ) 1) ئۆي جابدۇقلىرى، مال ـ مۈلۈك؛ كىيىم ـ كېچەك، يوتقان، يېپىنچا. 2) سەپەر يۈكى.

رەخت ئاۋىز — كىيىم ئاسقۇچ.

رەخت باغلاماق — يۈك باغلىماق، سەپەر جابدۇقلىرىنى يىغىشتۇرماق، يولغا هازىرلانماق؛ كېتىشكە تەييارلانماق:

باغلاغىل رەختى سەفەر بارماق ئۈچۈن ئامادە بول،
قالماغاي ئۈشبۇ جەھان ئىچىندە ئاخىر ھېچ شەي.
— قەلەندەر.

رەختى سەفەر باغلاماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.

رەخش [رخش] (پ) 1) يۈگۈرۈك ئات، ئالا ئات، تۇلپار:

ئىتتەك ئىرنىشىپ رەخش ئىزىن سۈرمە قىلىپ،
باش ئىشكىگە قويغان يارى غارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

2) نۇر، يورۇقلۇق؛ چاقماق:

ئاياغىڭ رەخشىنى فەرخۇندە ئۆزەر كۆزلەرىم سۈرتۈپ،
ھەياتى تازە تاپمىش نۇشىدىن سامى گۇلاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

رەخش خىرامى — ئاتنىڭ يورغىلاپ يۈرۈشى.

رەخش سۈرمەك — ئات سالماق، ھۇجۇم قىلماق.

رەخشى تېزتەك — چاپقۇر ئات، يۈگۈرۈك ئات.

رەخشى گەۋھەر — پارلاق، نۇرلۇق گۆھەر.

رەخشان [رخشان] (پ) جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان، يالتىراق، پارلاق:

كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى رەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.
— قەلەندەر.

رەخشان بولماق — پارلىماق، يالتىرىماق، نۇر چاچماق.

رەخشان شىھاب — جۇلالىق چېقىن:

قارا تۈن كەلدى كۆلبەم سارى ئول گۇلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەترە ـ قەترە خۇبلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

رەخشان قۇياش — پارلاق قۇياش.

رەخشان ياساماق — يورۇتماق؛ كۆركەم قىلماق، پارقىراتماق.

خۇرشىد رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاق قۇياش:

تەلئەتىڭ چۈن ۋەززۇھادۇر ساچلارىڭ مانەندى شەب،
ھەم شەرافەت ئەۋجىدە خۇرشىد رەخشان سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

شەمئى رەخشان — نۇرلۇق چىراغ، نۇرلۇق شام:

ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يا رەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.
— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — يالتىراق گۆھەر، نۇرلۇق ياقۇت:

سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

مېھرى رەخشان — كۆڭلى نۇرلۇق:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئىبسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

رەخشەندە [رخشنده] (پ) «رەخشان» غا قاراڭ:

قۇياش ئېرمەس فەلەكدە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسىكىم، شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

رەخشەندە بەرق — يالتىراق، پارلاق چاقماق.

رەخشەندە كۆزگۈ — مەشۇقەنىڭ پارلاق جامالى.

رەخشەندە مېھر — پارلاق قۇياش، يورۇق ئاپتاپ.

مەھى رەخشەندەسى — ئاي جىلۋىسى، ئاي نۇرى:

فەرش ئولغان خىشتلاركىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.
— ئەرشى.

رەخنە [رخنه] (پ) 1) دەز، يېرىق، تۆشۈك، چاك:

ۋەسل قەسرىدۇر بەلەند، ئانداغ فەلەكنىڭ رەخنەسى،
يارنى قايدىن كۆرەر ئاشىق ئىنايەت بولماسا.
— مەشھۇرى.

2) زەرەر، جاراھەت:

كۆز ئۈچى بىرلە باقتى تەگدى تېرە مىژگانى،
سىينەم ئۆزرە پەيكانى رەخنە قىلدى ۋەيران قىلىز.
— نەۋبەتى.

رەخنە تۆشمەك — زەرەرلەنمەك.

رەخنە سالماق — 1) بوشاشتۇرماق، سۇسلاشتۇرماق. 2) تەشمەك، دەز كەتكۈزمەك.

رەخنە ـ رەخنە [رخنه رخنه] (پ) دەز، يېرىق، چاك ـ چاك:

ئىشق ئېلىنىڭ تۆگمەسى غەم تىدىن قانمۇ ئېكىن،
رەخنە ـ رەخنە ھەر تەرەف چۈن لالە خەندانمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

رەد [رد] (ئە) قايتۇرۇش، ئىنكار قىلىش؛ قوبۇل قىلماسلىق:

بۇ ئالەم زىيبىدىن بولغىل مۇجەررەد،

فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.

«يېرىم ئىقلىم» دەپتۇر بىخىرەددۇر،
ئەگەر «بىر» دېسە ھەم يۈز قاتلا رەددۇر.
— ناقىس.

رەد ئەتمەك — «رەد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
رەد ئەيلەمەك — قايتۇرماق؛ ئىنكار قىلماق.
رەد قىلماق — «رەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇۋتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رەدد [رد] (ئە) «رەد» كە قاراڭ:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بىھەد.
— ئەرشى.

رەددۇ بەدەل — رەت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش:
ھەسەددىن بۇلار ئىچرە بولدى جەدەل،
بۇلار سۆزلەرى بولدى رەددۇ بەدەل.
— غەرىبى.

رەددۇ قەبۇل — رەت قىلىش ۋە قوبۇل كۆرۈش:
ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

رەددى باب — ئىشىكتىن قايتۇرۇش، ئىشىكتىن كىرگۈزمەسلىك:
سېنى مەئشۇقلاردىن سۆيمەكىم تاڭلاپ گۇناھ ئېركەن،
نېدۇر ئۇششاقلار سىلكىدىن ئايرىپ رەددى باب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

رەددى بەلا — بالانى قايتۇرۇش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۇھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

رەدىف [رديف] (ئە) 1) ئاتقا مىنگەشكۈچى، ئەگىشىپ، سۆگدىشىپ بارغۇچى. 2) شېئىر تۈزۈلۈشىدە مىسرا ۋە بېيىتلاردا قاپىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان سۆز، رادىپ:
بۇ قائىدە ۋە رەدىف سۇلتان ساھىبقىراننىڭ ئىختىرائىدۇر.
— نەۋايى.

رەز [رز] (پ) تەك، ئۈزۈم:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىبدۇر قانات.
— قەلەندەر.

رەز چەمەنى — تەكزار، ئۈزۈمزار.
رەز سۈيى — مەي، مۇسەللەس.
رەز فەرزەندى — مەي، شاراب.
رەز قىزى — ئۈزۈم، تەك قىزى؛ مەي، مۇسەللەس:
مەشھۇرى يۈرۈر خۇمار تارتىپ،
رەز قىزىغە ئىنتىزار تارتىپ.
— مەشھۇرى.

فەرزەندى رەز — «رەز فەرزەندى» گە قاراڭ.
رەزالەت [رذالت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك، تۆۋەنلىك، پەس تەبىئەتلىك، رەزىللىك:
بىلۇركى، روزى ئاڭا ھەق بېرۇر، ئۆزىدەكىنىڭ،
بولۇر چۇ بەندەسى، بائىس ئېرۇر رەزالەت ئاڭا.
— نەۋايى.

رەززاق [رزاق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى:
كەرەمىڭ كەڭرۇ ئەھلى ئالەمگە،
لۇتف ئېھسان بىلەن ئەجەب رەززاق.
— شەۋقى.

بەندە ئاجىزغە يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەزم [رزم] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ غوۋغا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۈگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن سارى يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ماڭا قەتل ئىشىنى قىلىپدۇركى جەزم،
تاپىپ خالى يەرنى ئىكەۋ تۈزسە رەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
رەزم ئەيلەمەك — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.
رەزم تۈزمەك — ئۇرۇشماق، ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق.
رەزم سالماق — ئۇرۇش ئاچماق.
رەزم مەيدانى — جەڭ مەيدانى.
رەزمۇ كىن — ئۇرۇش ۋە جاڭجال (ئاداۋەت).
رەزم ئىچىندە تەلەف ئولماق — جەڭدە نابۇت بولماق، قۇربان بولماق؛ يوقاتماق.
رەزمساز [رزمساز] (پ) 1) جەڭچى. 2) جەڭگىۋار:
تۇمەن مىڭ قانىنىڭ ئولسام رەزمسازى،
سېنىڭ قانىڭغە بولغايمۇ مۇۋازى.

— نەۋايى.
رەزمگاھ [رزم گاه] (پ) ئۇرۇش جايى، جەڭ مەيدانى:
بۇ يەڭلىغ سىپاھ باشىن بان ئىككى شاھ،
كى بىر كۈنچىلىك قالدى يول رەزمگاھ.

— نەۋايى.

رەزمگەھ [رزم كە] (پ) «رەزمگاھ» قا قاراڭ.

رەزىل [رذيل] (ئە) پەس، تۆۋەن؛ قەبىھ، ناكەس.

رەزىلى دەنىي — پەس، پەسكەش، بىۋاپا دۇنيا.

رەزىلى دۇنىي — «رەزىلى دەنىي» گە قاراڭ.

رەزىلۋەش [رذيل وش] (ئە + پ) پەسكەش، يىرگىنچلىك.

رەزىن [رزين] (ئە) مەھكەم، قەتئىي؛ مۇھىم:

رايى رەزىن — قەتئىي پىكىر.

رەس [رس] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قىلغۇچى، يەتكۈچى، يېتىشكۈچى؛ كۆرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

چارە رەس — بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ يەتكۈچى، ئىلاجىنى قىلغۇچى.

فەرياد رەس — (بىراۋنىڭ) داد ـ پەريادىنى ئاڭلىغۇچى، رەھىم قىلغۇچى؛ قولاق سالغۇچى:

نەچچە شامى غەمدە ئۆلسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسا [رسا] (پ) يېتىش، يېتىۋېلىش (يېتىشىۋېلىش):

گەرچە تەرىقەتتە ئەمەسمەن رەسا،
تۇشە قىلاي سەبۇر تەۋەككۇل ئەسا.

— زەلىلى.

نەھەددى كىمسەنىڭ باردۇر بىلىشدە ساڭا تەڭ ئولغاي،
فلاتون ئافەرىن ئەيلەر سېنىڭ ئەقلى رەسايىڭغە.

— قەلەندەر.

رەسا ئولماق — يەتمەك، يېتىشمەك.

رەساس [رصاص] (ئە) 1) قوغۇشۇن. 2) ئوق:

گەر شىكەستىم بولسا پەست ئەغيارىدىن تەئن ئەتمەگىز،
كىم، شىكەستىغە سەبەب ئالماسىنىڭ باردۇر رەساس.

— بابىر.

رەسان [رسان] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يەتكۈزگۈچى، كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

مۇجدە رەسان — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى.

نەفئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى.

رەسائىل [رسائل] (ئە) «رەسايىل» غا قاراڭ:

ھەر يەردەكى ئول دەبان مەسائىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسائىل.

— نەۋايى.

رەسايىل [رسايل] (ئە) [بىرلىكى: رىسالە] رىسالىلەر، كىتابچىلار؛ مەكتۇپلار.

رەسەد I [رسد] (پ) ئۆلۈش، ھەسسە:

ۋە ئاسارىدىن رەسەددۇركىم، بابىلدە ياساپتۇركىم، ھالا تىللى ئەقەرقۇن دەرلەر.

— نەۋايى.

رەسەد II [رصد] (ئە) كۆزىتىش جەدۋەلى تۈزۈش؛ ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل:

رەسەد باغلىماق — ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل تۈزمەك، سەييارىلەرنى ھېسابقا ئالماق.

رەسەد قىلماق — كۆزەتمەك.

رەسەد بەند [رصد بند] (ئە + پ) ئاسترونوم؛ مۇنەججىم:

سۇ ھەيلا ھېكمەت ئايىنى رەسەد بەند،
كى ئول بولغۇسى مەندىن سوڭغى فەرزەند.

— نەۋايى.

رەسەن [رسن] (پ) 1) ئارقان، ئارغامچا؛ تاسما، يىپ:

بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى، ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.

— زەلىلى.

2) ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى؛ كۆچمە م: يار:

دۇد سالدىم كىرپىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسەن ئالماق — تاسما، يىپ ئالماق.

رەست [رست] (پ) قۇتۇلۇش، نىجات، نىجات تېپىش.

رەستە [رستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، نىجات تاپقان؛ خالاس قىلىنغان. 2) سەپ، قاتار:

شەيخۇل ـ ئىسلام دەپتۇركى، يەر ـ كۆك ئەھلىدە ھەركىمدىن رەستە بولغايسەن، سۇد قىلغايسەن.

— نەۋايى.

رەستە بولماق — قۇتۇلماق؛ خالاس بولماق.

رەستگار [رست كار] (پ) قۇتۇلغۇچى، خالاس تاپقۇچى؛ خالاسلىق؛ قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەستگار بولماق — قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەسم [رسم] (ئە) قائىدە، قانۇن؛ يولىيورۇق:

نىگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

بۇ ئالەم رەسمى بىرلە ئول چېكەر باش،
تەئەززۇرسىز بولۇر ئىش بولغۇسى پاش.

— ناقىس.

رەسمۇ ئايىن — قائىدە ـ يوسۇن:

جەھاندا قويدى ياخشى رەسمۇ ئايىن،
تۈزەتتى دۇنيىنى سەر تا بەپايىن.

— لۇتفى.

رەسمى ئادەت — ئەدەپ ـ قائىدە، قائىدە ـ يوسۇن:

ئۈمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.

— شەۋقى.

رەسمى ئىسلام — ئىسلام دىنى قائىدە ـ يوسۇنى، ئىسلام دىنى ئەدەپ ـ قائىدىسى:

كېلىپ بەردى سەلامى رەسمى ئىسلام،
سەلامىغە جەۋابىن ئەيلەدۈك خام.

— ناقىس.

رەسۇل [رسول] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇسۇل] ئەلچى، پەيغەمبەر:

بەھەققى ئالى نەبى ھۆرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ـ ئەلەم بولماس.

— شەۋقى.

رەسۇلى ئەرەب — ئەرەبلەردىن چىققان ئەلچى.

رەسۇلى ئەمىن — ئىشەنچلىك، راستچىل ئەلچى (پەيغەمبەر سۈپىتى).

رەسۇلى خىرەد پېشە — ئەقىل ـ ئىدراكلىق دانا ئەلچى.

رەسۇلى مۇستەفا — تاللانغان ئەلچى، پەيغەمبەر:

يوق ئىدۇك بار ئەيلەدىڭ لۇتفۇڭنى ئىزھار ئەيلەدىڭ،
ئەۋۋەلا خەلق ئەيلەدىڭ نۇرى رەسۇلى مۇستەفا.

— شەۋقى.

ئەسھابى رەسۇل — پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرى:

بەندە ئەجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رەسۇلانە [رسولانه] (ئە + پ) پەيغەمبەرانە، ئەلچىلەرگە خاس؛ ئەلچىلىككە يارىشا.

رەسۇلانە نۇزۇل — ئەلچىلەرگە ئوخشاش بېرىش.

رەسۇلۇللاھ [رسول الله] (ئە) ئاللانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر:

رەسۇلۇللاھ بىلەن زىينەت بېرىپ ئول ئەنبىيالارغە،
تەمامى ئەھلى جەننەتلەرگە سەرۋەر باغىبان كەلمىش.

— شەۋقى.

رەسۋا [رسوا] (پ) رەسۋا، شەرمەندە؛ رەسۋالىق، شەرمەندىلىك:

ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لېك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.

— قەلەندەر.

رەسۋايى ئالەم — پۈتۈن ئالەمنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:

گەرچە ئاشىق لازىمى ئالەمدە رەسۋالىقدۇرۇر،
ئىشق ئارا بابىر كەبى رەسۋايى ئالەم بولماسۇن.

— بابىر.

رەسۋايى جەھان — جاھاننىڭ رەسۋاسى، جاھاننىڭ شەرمەندىسى:

ئىشق ئارا قاچتىم خالايىقتىن داغى مەجنۇن بولۇپ،
كىم مەلامەت بىرلە رەسۋايى جەھان قىلغان فەلەك.

— ئا. نىزارى.

رەسۋايى دەھر — زامان، دەۋرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:

بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم، كۆردۈم ئەگەرچە نەچچە شەھر،
ئاقىبەت مەندەك بولۇر شەك يوقتۇركىم رەسۋايى دەھر.

— قەلەندەر.

رەسۋايى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:

ھەر زەمان يۈز ناز ئىلە، ئەي شوخ، جەۋلان ئەيلەمە،
ئىشق ئېلىنى دەھر ئارا رەسۋايى دەۋران ئەيلەمە.

— قەلەندەر.

رەسۋايى ئىشق — سۆيگۈ رەسۋاسى، مۇھەببەت شەرمەندىسى:

ماڭا ئوخشە يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر شەيدايى ئىشق،
بولماغان مەندەك كىشى دۇنيادا بىر رەسۋايى ئىشق.

— قەلەندەر.

رەسىدە [رسيده] (پ) يېتىشكەن، ئېرىشكەن، يېتىلگەن:

نارەسىدە — ۋايىغا يەتمىگەن، بويىغا (بالاغەتكە) يەتمىگەن، نارەسىدە.

نەۋرەسىدە — يېڭىدىن يېتىلگەن، ئۆسمۈر.

رەشاد [رشاد] (ئە) توغرا يول تېپىش، شۇ يولدىن مېڭىش.

رەشاشە [رشاشه] (ئە) 1) شەبنەم. 2) يامغۇر تامچىسى.

رەشەھات [رشحات] (ئە) [بىرلىكى: رەشھە] تامچىلار:

...... ئول چەشمە رەشەھاتىدەك ئەشكى رۇدىن.

— نەۋايى.

رەشك [رشك] (پ) ھەسەت، قىزغىنىش:

سەبا بۇلبۇلغە نەسىھەت قىلىپ ئاۋۇتقانى، رەشك ئوتىنى ساۋۇتقانى.

— خىرقەتى.

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

رەشك تەرىقى — ھەسەت يوللىرى.

رەشكى جەننەت — جەننەتنىڭ رەشكى:

كويىدۇرمۇ رەشكى جەننەت يا مەلائىككە مۇتەۋۋق،
يا كۆڭۈللەر خىلۋەتى يا مەسجىدى ئەقسامۇدۇر.

— ئەرشى.

رەشكى قەمەر — ئاينىڭ قىزغىنىشى.

رەشھ [رەشح] (ئە) سىزىش، تېمىش.

رەشھە [رشحە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەشەھات] تامچە، سىزىپ چىققان سۇ تامچىلىرى:

ئۆزى دەريايى رەھمەتتۇر خىرامى مەۋجى رەھمەتتۇر،
ئىكى ئالەم لەبىدە رەشھە لۇتفى ئاتاسىدۇر.

— مەشھۇرى.

رەشىد [رشيد] (ئە) 1) مەرد، باتۇر؛ كامالىغا يەتكەن، ۋايىغا يەتكەن:

يەنە فەرھاد بولمىش نەۋجۇۋان ھەم،
خىرەدمەندۇ رەشىدۇ پەھلەۋان ھەم.

— نەۋايى.

2) توغرا يول تاپقان 3) خاس ئىسىم.

رەغبەت [رغبت] (ئە) خاھىش، مەيل، قىزىقىش، ئارزۇ:

رەغبەت ئەتمەك — خالىماق، قىزىقماق؛ ئۇرۇنماق؛ ئارزۇ قىلماق.

رەغبەت ئەيلەمەك — «رەغبەت ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەغبەت قىلماق — «رەغبەت ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەغبەتنەماي [رغبت نماى] (ئە + پ) رىغبەتلەنگۈچى، خالىغۇچى، قىزىققۇچى:

نې مەنزىلغە كىم بولسە ئىشرەتفەزاي،
تەبىئەت كېرەك بولسا رەغبەتنەماي.

— نەۋايى.

رەغم [رغم] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ ئەكسىنى قىلىش، ئەكسىچە ئىش كۆرۈش؛ قارىماستىن، ئېتىبار بەرمەستىن، ھېسابلاشماستىن.

رەغمىغە — قارشىسىغا، ئەكسىگە.

رەف [رف] (پ) كۆچمە م: قىسىلىش، سىقىلىش، تۇنجۇقۇش:

قويمە يۈزىڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.

— نەسىمى.

رەفاقەت [رفاقت] (ئە) 1) دوستلۇق، يولداشلىق؛ مېھرىبانلىق؛ ئېتىبار بېرىش، كۆيۈنۈش:

چىقىپ ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدى،
رەفاقەت روسۇمىن ئەدا ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

ئەگەر ئىككى كىشى تاپسە رەفاقەت،
بۇ ئىككەۋدىن ئىدى نەقلى ھېكايەت.

— ناقىس.

2) سەپداش، دوست:

چۇ بەندەر بارۇرغە خەيال ئەيلەدىم،
رەفاقەتلەرىڭگە سىگال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفاقەت ئەيلەمەك — دوستلۇق، مېھرىبانلىق كۆرسەتمەك؛ ئېتىبار بەرمەك، كۆيۈنمەك:

ئايا فەرھادۇ شېرىن، ئەيلەڭىز بىزگە رەفاقەتلىك،
كى ھىجران ئوتى ھەرگىز بەرمەدى تەسكىن قەرارىمغە.

— ئا. نىزارى.

رەفاھىيەت [رفاھيت] (ئە) پاراۋانلىق، تۇرمۇش باياشاتچىلىقى؛ ياخشى ئەھۋال.

رەفئەت [رفعت] (ئە) يۈكسەكلىك، ئېگىزلىك:

ھەم رەفئەت ئەرشى بارىندە مەكان،
ھەم بۇراقىڭغە خۇلدى بارىندە چەرا.

— نەۋايى.

رەفتار [رفتار] (پ) 1) ئادەت، رەسىم:

ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۈزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.

— موللا سالىھ.

2) يۈرۈش، يۈرگۈچى:

قايسى كۆز بىرلە سېنىڭدىن ئۆزگىنى مەن كۆزلەيىن،
قايسى پايىم بىرلە سەنسىز كوچىدا رەفتار ئېتەي.

— موللا بىلال.

رەفتار ئەتمەك — يۈرمەك.

رەفتار ئەيلەمەك — «رەفتار ئەتمەك» كە قاراڭ:

كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تاڭ يېلىدىن گۈلبەرگىنكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.

— ئەرشى.

باد رەفتار — شامالدەك يۈرەر.

تېز رەفتار — تېز يۈرەر، يۈگۈرۈك:

ياكى ئات بىرلە ئېشەك بولسە ئىدى تېز رەفتار،
مىنىبان ئۈستىگە ئەل سەيرىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

خۇش رەفتار — خۇش يۈرەر؛ ئەۋرىشىم:

بەندەلىكنى تەۋقىنى بويىنغە سالغاي شول زەمان،
كىمكى كۆردى قامەتى ئول سەرۋ خۇش رەفتار شەمئ.

— قەلەندەر.

رەفرەف [رفرف] (ئە) پەلەمپەي، شوتا؛ باسقۇچ؛ يۇقىرىغا چىقىش ياكى تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان قۇرۇلما:

دېگەيلەر ئۈممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۈمىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

رەفز [رفض] (ئە) 1) تاشلاپ كېتىش. 2) رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش.

رەفئ [رفع] (ئە) 1) كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش؛ يۈكسەلىش:

نەدۇر مەندىن تەمەننايىڭ بۇ مۇشتاقانە بەزم ئىچرە،
قولۇم سۇندۇم سوراھى بويىنغە رەفئى ھىجاب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

2) يۇقىرى، ئېگىز:

مۇھەببەت غەيرەتى گۈلگۈن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقسام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.

— ئەرشى.

3) يوق قىلىش:

ئانى سىپقاراي ئەيلەي ئەندۇھ دەفئ،
داغى نەشئەسى ئەيلەسۇن غەمنى رەفئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفئ ئەتمەك — «رەفئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رەفئ ئەيلەمەك — كۆتۈرمەك، يوق قىلماق.

رەفئ ئولماق — 1) كۆتۈرۈلمەك، يۈكسەلمەك. 2) يوق بولماق، غايىب بولماق.

رەفئى بولماق — «رەفئ ئولماق» قا قاراڭ.

رەفئى رەۋاق — يۇقىرى، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەشتاق، راۋاق.

رەفئى مەقام — يۇقىرى جاي، يۈكسەك ماكان.

رەفئى ھىجاب ئەيلەمەك — ئارىدىكى ئۇياتنى يوق قىلماق؛ پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق.

رەفئى ئولماق — «رەفئ ئولماق» قا قاراڭ.

رەفىق [رفيق] (ئە) ھەمراھ، يولداش، دوست؛ بۇرادەر؛ مەھبۇبە، سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى؛ ھەمدەرد، سىرداش، سۆھبەتداش:

تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

ئىشتىڭ دوستلار، بۇ كۈن جۇدا بولدۇم نىگارىمدىن،
رەفىقىم، ھەمدەمىم، ئول مېھرىبانىم، گۈلئۈزارىمدىن.

— موللا سالىھ.

رەفىق بولماق — ھەمراھ، دوست بولماق، ئورتاقلاشماق:

دېدى: كۆڭلىڭىزدۇر مەلال، ئەي شەفىق،
تەماشا قىلىڭكى، بولالى رەفىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىقۇ ئاشنا — دوست ۋە ئاشنا:

بىلە ئالمان بۇ تولۇئ تالىئىمدۇر كەۋكەبىدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

رەفىقۇ ھەمدەم — ھەمراھ، دوست؛

رەفىقى جاۋىدانى — ئۆمۈرۋايەت ئورتاق، دائىمى يار.

رەفىقى رازجو — سىرداش.

رەفىقى زىبا چېھر — گۈزەل سىمالىق (كۆرۈنۈشلۈك) ھەمراھ.

رەفىقى مەھرەم — سىرداش دوست؛ سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى.

رەفىقى مەۋەددەت — مېھر - مۇھەببەتتە ئورتاق.

رەفىئ [رفيع] (ئە) يۈكسەك، ئېگىز، بۈيۈك:

بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى مەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىئ مەكان — يۈكسەك ئورۇنلۇق، يۇقىرى دەرىجىلىك.

رەفىئۇد - دەرەجات — يۈكسەك، بۈيۈك دەرىجىلەر.

رەقەبە [رقبه] (ئە) 1) گەدەن، بويۇن. 2) قۇل، چۆرى.

رەقەم [رقم] (ئە) 1) سان؛ بەلگە؛ يېزىق؛ يېزىش:

كۆرۈپ بارچەسىنىڭ گۇناھىن ئۆتۈپ،
ئەۋانلارغە بىر - بىر رەقەملەر پۈتۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەكتۇپ، نامە:

كاشىفۇل - ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەرە،
ئەھسەنەت - تەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.

— ئەرشى.

باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.

— شەۋقى.

3) تەقدىر:

تىبىر ئىلگىدە نە قەلەم، نە رەقەم،
بەلكى رەقەم ئايەتى جەففەل - قەلەم.

— نەۋائى.

رەقەم ئەتمەك — «رەقەم ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

رەقەم ئەيلىمەك — يازماق، پۈتمەك.

رەقەم تاپماق — يېزىلماق، پۈتۈلمەك؛ كۆرسىتىلمەك.

رەقەم چەكمەك — ھۆكۈم چىقارماق؛ يازماق؛ يېزىشقا باشلىماق:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك:

بەيىنەۋدەر، بەيان قەنى ئالىم، بە ئەمەل ھەممە،
فەتىۋا ئۈزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.

— زەلىلى.

روزى رەقەم — تەقدىر قىلىنغان كۈن:

كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزىنى فەقىر، قىلما ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.

— مەشھۇرى.

رەقەمخان [رقم خوان] (ئە + پ) سىرداش:

يەنە بىر يان ئۇستادۇ پىرىڭ سېنىڭ،
رەقەمخانى لەۋھى زەمىرىڭ سېنىڭ.

— نەۋايى.

رەقەمزەد [رقم زد] (ئە + پ) رەقەم چېكىش، يېزىش:

رەقەمزەد قىلماق — يازماق.

رەقەمزەدە [رقم زده] (ئە + پ) يېزىلغان، ئىنشا قىلىنغان:

لاجەرەم بۇ شەرىف سىلسىلەنىڭ مەناقىبى شەرھىن ۋە ئەھۋالىن ئالارنىڭ بەئزى قۇدسىيا كەلىماتلارى بىلەكى، مەئارىف نىگارخانەلەرىنىڭ رەقەمزەدەسى بولۇپتۇر، مىسكىيەتۇل - خىتام قىلىلدى.

— نەۋايى.

رەقەمزەن [رقم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ:

چىقاردى سەفھەيۇ كىلكىم قەلەمزەن،
ھەمۇل يەر سۈرەتىن بولدى رەقەمزەن.

— نەۋايى.

رەقەمسەنج [رقم سنج] (ئە + پ) دانىشمەن، بىلىمدان.

رەقەمكار [رقم كار] (ئە + پ) 1) يېزىلغان، سىزىلغان. 2) رەقەم چەككۈچى.

رەقەمكەش [رقم كش] (ئە + پ) يازىدىغان، پۈتۈدىغان.

رەقەمى [رقمى] (ئە) رەقەملىك؛ يېزىلغان:

يا رەب، چېكىبان كۆپ رەقەمى جۇرمۇ گۇناھ،
نامەمنى قارا قىلدىمۇ ئۆمرۈمنى تەباھ.

— قىدىرخان يەركەندى.

رەقبە [رقبه] (ئە) ئېرىق، ئۆستەڭ بويىدىكى يەر، سۇغا يېقىن يەر.

رەقس [رقص] (ئە) ئويۇن (تۇرلۇك شەكىلدىكى سەنئەت ئويۇنلىرى)؛ ئۇسسۇل:

جەننەت مەگەر بىزە دېسە ئولدەم ئۆزىن جەھان،
رەقس ئۇردى ئاشىقانە يۈرۈپ چەرخ چەنبەرى.

— سەيفى سەرايى.

رەقسان [رقصان] (ئە + پ) ئۇسسۇلچى، ئۇسسۇل ئوينىغۇچى:

ئېيدى ۋەسل بولماس بەھەم ئىشقىڭدا قۇربان بولمايىن،
جان قۇشۇڭ تاغىڭ ھەۋاسى ئۈزرە رەقسان ئولمايىن.

— مەشھۇرى.

رەققاس [رقاص] (ئە) 1) ئويۇنچى؛ ئۇسسۇلچى:

سەمائ ئەيلەپ ئۇچۇپ تا بولدى رەققاس،
ئىكى قولدەك پەرىدىن چىقتىلار قاس.

— خىرقەتى.

قىلۇر ھەركىم بىلۇر ياخشى قىلىقلار،
غەزەلخانلىق بىلە ھەم رەققاسلىقلار.

— خىرقەتى.

2) تەشۋىشكە ياكى ھاياجانغا، ئىزتىراپقا چۈشكەن؛ تىنچسىز، تىنىمسىز؛ كۆڭلى غەش؛ بىتاقەت، بىئارام:

مېھمان بولماق ئېمىش جان ئۆيىدە،
يۈركۈم، كۆڭلۈم ئولۇپتۇر رەققاس.

— نەۋايى.

رەقىب [رقيب] (ئە) كۆزىتىپ يۈرگۈچى، پايلاقچى، دۈشمەن:

رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئەلىفدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.

— نەسىمى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.

— سەيىد ئەھمەد.

رەقىق [رقيق] (ئە) مېھرىبان، شەپقەتلىك:

كىم قەلبى رەقىق ئېرۇر، ئاڭا مۇھتاج ئول،
توقلۇق چۇ كۆڭۈلنى قاتىق ئەيلەر ئاچ ئول.

— نەۋايى.

رەك [رك] (پ) «رەگ» كە قاراڭ:

ھېچ ئۆزۈيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە، سىر بولغاي شاخۇ رەك.

— گۇمنام.

جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدە دۇرۇر،
فەيزى فۇتۇئ جان رەكىدە دۇرۇر.

— زەلىلى.

رەكەئات [ركعات] (ئە) [بىرلىكى: رەكئەت] «رەكئەت» كە قاراڭ.

رەكئەت [ركعت] (ئە) ئوتتۇلۇۋاتقان نامازنىڭ بىر قىسمى، يەنى بىر قىيام (تىك تۇرۇپ ئوقۇش)، بىر رۇكۇ (ئېگىلىپ ئوقۇش)، سۇجۇت (يېتىپ باش قويۇپ ئوقۇش) قاتارلىقلار، مەسىلەن: پېشىن نامىزى ئون رەكئەت، شام نامىزى بەش رەكئەت دېگەندەك:

ئوقۇغىل تۆرت رەكئەت، ئەي بۇرادەر،
كى هەر رەكئەتكە بىر قۇليا بەرابەر.

— «فەۋزۇن ـ نىجات».

رەكىك [ركيك] (ئە) سۇس، زەئىپ:

رەكىك گۇفتار — سۇس، خۇنۇك سۆز، گەپ.

رەگ [رگ] (پ) تومۇر، قان تومۇر:

رەگى گۇل سىيمگۇندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر بۇلبۇل خورۇش ئەتكەچ.

— زەلىلى.

رەگ ئۈزمەك — تومۇر ئۈزمەك؛ ئالاقە ئۈزمەك.

رەگ ـ بەرەگ [رگبرگ] (پ) تومۇر ـ تومۇرلىرى:

قىلىچ زەخمى ئانداغ ئۆتتۈپ رەگ ـ بەرەگ،
بۇ ئەھۋالنى كۆرەى بىچارە سەگ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەگزەن [رگ زن] (پ) 1) تومۇرغا نەشتەر ئۇرۇپ قان ئالغۇچى. 2) چالغۇ تارىنى چەككۈچى، مۇزىكا ئورۇنلىغۇچى، مۇزىكانت.

رەڭ I [رنگ] (پ) 1) رەڭ، بوياق، تۈس:

زىيبا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
هەركىمدەئى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.

— تەجەللى.

2) خىل، تۈر. 3) نەپ، پايدا:

رەڭگى يوقتۇر چۇن قىزىل گۇلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئەل قولاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.

— نەۋايى.

4) يۈز، چىراي، بەشىرە؛ كۆرۈنۈش، هالەت:

مەي ئىچكەن قىز كەبى تۇرسا قىزارىپ،
كېتەر ئۆزگە سۇچۇك رەڭگى قاۋارىپ.

— خىرقەتى.

ئەزدى كۆڭلۇم جىلۋەگەر كۆرگەچ بۇ رەڭ ئاقىل يىگىت،
بەرقدەك جەۋلان قىلۇردا هەر تەرەف مايىل يىگىت.

— ئەرشى.

5) ئىنتىزام، يۇرۇش ـ تۇرۇش، تەرتىپ:

بۇ رەڭ بارماغلىقۇ كەلمەگلىك ئاڭلاپ تىشلەبان بارماغ،
تەجەللى جىلۋە قىلدى باربان خۇرشىدى سان ئاندا.

— ئەرشى.

6) بايلىق؛ مەنسەپ، ئەمەل، هۆكۈم؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئابرۇي:

هەم هۇسەينى سۆزىدىن رەڭى غەرىب،
هەم غەرىبى دەمىدىن بەيتى ئەجەب.

— نەۋايى.

7) كۆز بوياش، ئالداش؛ ئالدامچىلىق؛ 8) خىل، تۈر، قىسىم، يوسۇن:

هىيلەگەر زاهىدنى كۆرگەچ ئىشق ئېلى بولمىش بۇ رەڭ،
قەسدى جان ئانداغكى بۇركۇت ئەيلەگەي تۈلكۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەڭ ئەتمەك — بويىماق، پەردازلىماق.

رەڭ ئەيلەمەك — «رەڭ ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەڭ تۇتماق — رەڭلەنمەك، بويالماق، قىزارماق.

رەڭ قىلماق — «رەڭ ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەڭگارەڭ — هەرخىل تۈسلۈك، رەڭمۇ رەڭ.

رەڭگى كافۇرىي — ئاپئاق رەڭلىك.

رەڭگى گۇلنار ئولماق — ئانار گۇلىگە ئوخشاش رەڭدە بولماق.

رەڭگى مەلبۇسات — هەر خىل رەڭلىك كىيىم؛ نەقىشلىك.

رەڭگىنى ياقۇت ئەتمەك — قىزارتتۇرماق، پەدازلىماق، ياشناتماق.

رەڭ II [رەنگ] (پ) تاغ ئۆچكىسى:

بەلىغ سەيد ئەيلەبان هەر يان نەهەڭى،
نېچۈككىم رەڭ سەيد ئەتگەي پەلەڭى.

— نەۋايى.

رەڭ ئامېز [رنگ اميز] (پ) 1) رەڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) رەڭمۇ رەڭ، رەڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.

رەڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بويامچىلىق، هىيلىگەرلىك.

رەڭ ـ بەرەڭ [رنگ برنگ] (پ) رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۈرلۈك:

جەهان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۇللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر هېچ بىرى گۇلبەرگىدىن هەرگىز.

— شەۋقى.

رەڭرېز [رنگ ريز] (پ) بوياقچى.

رەڭرېزلىق — بوياقچىلىق:

كۆرۈپ ئول رەڭرېزلىق ئىشلەرىنى،
تەراغ كۆلمەككە ئاچىپ تىشلەرىنى.

— نەۋائى.

رەڭگىن [رنكين] (پ) 1) رەڭدار، تاۋلىنىپ تۇرىدىغان؛ رەڭلىك؛ گۈزەل؛ رەڭمۇ رەڭ:

خەيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.

— ئەرشى.

2) بېزەكلىك، نەقىشلىك. 3) شېرىن، دىلكەش، يېقىملىق:

تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇگۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.

— ئەرشى.

رەڭگىن بولماق — بويالماق، قىزارماق.

رەڭگىن قىلماق — رەڭدار قىلماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

رەڭگىنلىغ — گۈزەللىك، رەڭدارلىق:

لەئل يەڭلىغ رەڭگىنلىغ چىقمىش ئۆيىدىن ئافتاب،
بادەئى رەڭگىن مەي ئىچتى ئول لەبى سەرشارىدىن.

— ئەرشى.

رەڭگىنلىق — «رەڭگىنلىغ» قا قاراڭ.

رەڭلىغ [رنك ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبىلىك.

رەم [رم] (پ) قورقۇش، چۆچۈش، ئۈركۈش، ئۈركۈپ قېچىش:

رەم ئۇرما زەلىلى مەئرىفەتدىن ھەرگىز،
دەرۋىش دۇئايى ساھىب خەير ئەيلەر.

— زەلىلى.

رەم ئەتمەك — چۆچۈپ قاچماق، چۆچۈمەك، ئۈركىمەك.

رەم بەرمەك — چۆچۈتمەك، ئۈركۈتۈپ قاچۇرماق.

رەم قىلماق — «رەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەم قىلىپ قاچماق — ئۈركۈپ قاچماق.

رەم يېمەك — «رەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەمان [رمان] (پ) ئۈركۈگەن، ئۈركۈپ قاچقان:

ۋەھشەتىم دەشت ئۆزرە زاھىردۇر جۇنۇنىدىن ئانچەكى،
ۋەھشىكىم مەجنۇنغە رام ئېرۇر مەندىن رەمان.

— نەۋائى.

رەمە [رمه] (پ) توپ، پادا (ئادەملەر توپى، قوي پادىسى دېگەندەك)؛ گۇرۇھ، جەمئىيەت، خەلق:

مۈلك ئەھلىغە مېھرىبانلىغ ئەيلە،
ئانداقكى رەمەغە شۇبانلىغ ئەيلە.

— نەۋائى.

رەمەد [رمد] (ئە) كۆز ئاغرىقى:

قىلىپ نەرگىس ئۆز غۇنچەسىن بەيزەدار،
كى كۆزىندە ئېردى رەمەددىن غۇبار.

— نەۋائى.

رەمەزان [رمضان] (ئە) توققۇزىنچى ئاي (ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا)، روزا ئېيى:

چىراكىم خەير بىسيار ھاسىل ئۇلغايلار بۇ ئاي ئىچرە،
مۇبارەك رەمەزانىنىڭ جابدۇغىدىن يېڭى جان كەلمىش.

— شەۋقى.

رەمەق [رمق] (ئە) جان چىقىش ئالدىدىكى نەپەس، تىنىق، ئەڭ ئاخىرقى نەپەس:

ئۇتغە تۇشسە مەھۋ ئولماي نېتكۇسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جانىدىن رەمەق.

— ئەرشى.

رەمز [رمز] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇمۇز] 1) ئىما، ئىشارەت، ئالامەت؛ ئۆز ئارا كېلىشىلگەن يوشۇرۇن بەلگە، شىفىر:

خىلافى رەسم ئۇچۇن بۇ رەمزىدىن بومىش كىشى ئاگەھ،
پەرىزادى پەرى ئاسىبىدىن تەئۋىز تاپغاي ۋەھ.

— ئەرشى.

2) كىنايە:

شوخنىڭ تەبئىدە چۇ دىققەت ئىدى،
رەمز ئىلە نۇكتەئى دەقىق دېدى.

— نەۋائى.

3) مەخپىيەت، مەخپىيەتلىك:

كى ئىشتەرمەن بۇ رەمزىڭ ئاشكارا،
مەنى يارىڭغە ئايغايسەن، نىگارا.

— ناقىس.

رەمل [رمل] (ئە) [كۆپلۈكى: رىمال] قۇم، قۇم بىلەن پال ئېچىش؛ پالچىلىق.

رەمل مەشقى — پال ئېچىش ئۈچۈن قەغەزگە تۇرلۇك سىزىق ۋە نۇقتىلارنى سىزىپ مەشىق قىلىش، پالچىلىق مەشقى.

رەممال [رمال] (ئە) پالچى، قۇم (تاش) بىلەن پال ئاچقۇچى.

رەمۇز [رموز] (ئە) ئىما - ئىشارەتلەر؛ «رەمز» گە قاراڭ:

ناز قىلىپ رەمۇز ئىلە قىلدى كۆڭۈلنى پۇر جۇنۇن،
بارمىدى ياكى بىلمەدىم لەيلى بىلەن قەرابەتى.

— ئەرشى.

رەمۇزات [رموزات] (ئە) «رەمز» گە قاراڭ.

رەمىدە [رميده] (پ) ئۈركۈگەن، چۆچۈگەن، قورققان؛ چۆچۈپ قالغان، قورقۇپ قالغان؛ ئۈركۈپ قاچقان.

رەمىدە ئەيلەمەك — ئۈركۈتۈپ قاچۇرماق؛ چۆچۈتمەك.

رەمىدە بولماق — يىراقلاشماق، قاچماق.

رەمىدە خاتىر — خاتىرى، كۆڭلى پەرىشان.

رەمىدە ھۇش — ھوشىدىن ئايرىلغان، بىھوش.

رەمىم [رميم] (ئە) كونا، ئەسكى، قەدىمكى؛ ئەسكىرىگەن، چىرىگەن:

كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلىرىمنى گەر رەمىم.

— قەلەندەر.

ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك.

رەنج [رنج] (پ) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق؛ مېھنەت:

سودىگەركى يامبۇ بولسا نەچە تۈمەن،
بىرلەھزە يەتمەسە ئاڭا ھېچ رەنج ـ لەھەن.

— سەبۇرى.

يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

2) زەخمەت؛ ئازاب، ئازار، دەرد، ئەلەم؛ ئاغرىق:

بۇ دەردىنىڭ ھېچ دەۋاسى يوقتۇر،
بۇ رەنجىنىڭ ھېچ شىفاسى يوقتۇر.

— موللا سالىھ.

بەرمەگىل قولدىن قەنائەت گەنجىنى،
بولغۇسى ئول گەنجى رەنجىڭگە ئىلاج.

— شەۋقى.

رەنج پەرۋەرد — مۇشەققەت بىلەن ئۆسكەن، كېسەلمەن.

رەنج پەيماي — مۇشەققەت تارتقان، رەنجىگەن.

رەنج پەيمۇدەلىغ — قىينالغانلىق، مۇشەققەت تارتقانلىق.

رەنج تاپماق — قىينالماق، مۇشەققەت چەكمەك.

رەنج فەرساي — قايغۇلاندۇرغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

رەنج فەرسۇد — جاپا ـ مۇشەققەتتىن ھارغان، دەرد ـ ئەلەمدىن ھالسىزلانغان.

رەنج كۆرمەك — «رەنج تاپماق» قا قاراڭ.

رەنجگە سالماق — ئازار بەرمەك، خاپا قىلماق.

رەنجۇ ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:

ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئالەم قىلغۇچە،
تومۇغدىن فۇزۇنراق سىتەم قىلغۇچە.

— ئا. نىزارى.

رەنجۇ ئەنا — ئازاب ـ ئوقۇبەت، مىھنەت ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم.

رەنجۇ تەئەب — كېسەللىك ۋە ھارغىنلىق:

مەن ئۆلسەم فەرھەلىك بىلە روز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.

— ئا. نىزارى.

رەنجۇ رىيازەت — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:

نېكىم تەقدىر بولسا، ئول بولار تەھقىق بىلگەيسىز،
ئېرۇر مەڭگۇ جەدەل، رەنجۇ رىيازەت بارچە بىھۇدە.

— بابىر

رەنقۇ زەلەل — مۇشەققەت ۋە خارلىق.

رەنجۇ مۇشەققەت — جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:

يۈزلەنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.

— بابىر.

رەنجۇ مىھنەت — غەم ـ غۇسسە، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:

ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مىھنەت بۇ كېچە.

— قەلەندەر.

رەنجى خۇمار — خۇمار ئاغرىقى:

ئۆلتۈرۈر ھەردەم مېنى مەي ئىچمەسەم رەنجى خۇمار،
مەن نېچۈك بولماي ھەمىشە كۆلبەئى خۇممار ئارا.

— مەشھۇرى.

رەنجى رەۋان — جان ئازابى.

رەنجى زەخمەت — جاراھەت، زەخمەت ئاغرىقى، دەردى:

ۋا دەرىغا، بىر كۈنى كەلگەي كەمىنگاھدىن ئۆلۈم،
جان ھىسارى تەنگە ئۇرغاي رەنجى زەھمەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

رەنجى ھادىس — تۈيۇقسىز بالا ـ قازانىڭ دەرد ـ ئەلەمى:

ۋەلى بىر ئۆمۈر، بۇ گۈلشەندىن ھەۋادىس،
قىلىپ جانىمغە ھىجران رەنجى ھادىس.

— قىدىرخان يەركەندى.

رەنجان [رنجان] (پ) رەنجىگەن:

ئەزاسىدىن بولۇپ ھەر خەيل رەنجان،
يەنە ھەق مەۋھىبەت ئەيلەپ يېڭى جان.

— نەۋايى.

رەنجە [رنجه] (پ) رەنجىگەن، قىينالغان، ئازابلانغان، سىقىلغان؛ خاپا.

رەنجە ئەيلەمەك — قىينالماق، ئازابلانماق.

رەنجە قىلماق — «رەنجە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رەنجۇر [رنجور] (پ) كېسەلمەن، دەردمەن؛ ئېزىلگەن؛ كېسەل، كۈچسىز، ماغدۇرسىز:

ھەبىبىڭ ھۆرمەتىدىن شەۋقى ئىمانىنى مەھكەم قىل،
ئۆلەر ۋەقتىدە شەيتان غارەتىدىن قىلماغىل رەنجۇر.

— شەۋقى.

تاشىدۇر ھۆققەئى ياقۇت ئارا دۇر،
كۆرۈپ سېھھەت تاپار گەر بولسا رەنجۇر.

— خىرقەتى.

رەنجۇر بولماق — ئازابلانماق، قىينالماق؛ كېسەل بولماق، سىقىلماق.

دېدى گۈل بىزدىن ئۆتكەن بولسا مەغرۇر،
مەنى بىچارەدىن كۆپ بولما رەنجۇر.

— خىرقەتى.

رەنجۇرلۇغ — كېسەللىك، بىمارلىق.

رەنجۇر ئولماق — «رەنجۇر بولماق» قا قاراڭ:

يار رەنجۇر ئولدى مەن ئاندىن داغى رەنجۇرراق،
ھالەتىم دىشۋار، ئەي پەرۋاردىگارا، بول تەبىب.

— زەلىلى.

رەنجىدە [رنجيده] (پ) رەنجىگەن، مۇشەققەت تارتقان، ئازاب چەككەن:

قەدەم رەنجىدە قىل كۆڭلۈم ئۈچۈن، ئەي يارىنىڭ ئوقى،
مېنىڭ بۇ ناتەۋان كۆڭلۈمگە چۈن دەرماندىن ئارتۇقسەن.

— بابىر.

رەھ [ره] (پ) يول، ئىز؛ «راھ» گە قاراڭ:

يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويىكىم، خەتەرى بولماسا.

— زەلىلى.

ئىت كەبى تەلمۈرۈبان خاك رەھىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

رەھ ئاۋەرد — 1) سوۋغا. 2) مەسلەك، ئۇسۇل.

رەھ رەۋان — يولغا راۋان بولۇش، يۈرۈپ كېتىش:

ئەلىپ رۇخسەت ئاندىن بولۇپ رەھ رەۋان،
بۇ مەجمۇئەغە ياپماق ئۈچۈن بىر مەكان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھا [رها] (پ) خالاس بولغان، قويۇپ بېرىلگەن، بوشىتىلغان؛ قويۇپ بېرىش، بوشىتىش؛ ئازاد، ئەركىن:

نىشانغە ئوقىنى رەھا ئەيلەگەي،
كۆڭۈل مەقسەدىنى ئەدا ئەيلەگەي.

— ئا. نىزارى.

دېدى: «پۇت ـ قولىنى قىلىڭلار رەھا،
كى ئەمرىمنى فىلھال كېتۈرسۇن بەجا».

— ئا. نىزارى.

رەھبە [رحبه] (ئە) سەھنە، ئويۇن ـ كۈلكە جايى؛ سۇپا:

مەۋلانا شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي ··· بىر رەھبەدە ئولتۇرۇپ ئېرمىشلەر.

— نەۋايى.

رەھبان [رهبان] (ئە) بۇتپەرەسلەر ئۇستازى، رەھبىرى، باشلىقى:

ئاندا نې رەھبان ئىدى نې بەرەھمەن،
لېك بارى بۇتلەر ئىدى سىيمتەن.

— نەۋايى.

رەھبەر [رهبر] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ ئۇستاز:

رىزا باشىنى سۇئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سۇئال ئىچىندە كۆتۈر سەرۋى قامەتىڭنى پات.

— شەۋقى.

خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۆمرۇ ئىززەت جۈملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

رەھدار [رەدار] (پ) يول ساقچىسى، يول نازارەتچىسى، يول كۆزەتچىسى.

رەھرەۋ [رەرو] (پ) يول يۈرگۈچى؛ مۇساپىر، «راھرەۋ» گە قاراڭ:

نەچە تەشنە رەھرەۋنى سىيراب ئېتەر،
ئۇنىڭ سايەسىدە تېخى خاب ئېتەر.

— زەلىلى.

رەھرەۋى جەھان پەيما — تېز يۈرگۈچى جاھانكەشتى.

رەھرەۋى فەرزانە — دانىشمەن يولۇچى.

رەھزەن [رەزن] (پ) قاراقچى، يول توسار؛ «راھزەن» گە قاراڭ:

كېلىپ تەگدى رەھزەن بورقىن ياكى چاڭ،
پۇلىن بەردى ئەمما قۇتۇلدى ئاغاڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ نېچۈك كۆز، بۇ نېچۈك تەرز، بۇ نېچۈك نازۇ نىگاھ،
ھەر بىرى يۈز كارۋانى ئەقلىنىڭدۇر رەھزەنى.

— مەشھۇرى.

رەھشۇناس [رەشناس] (پ) يول تونۇيدىغان، بىلىدىغان؛ يول بىلگۈچى، يول تونۇغۇچى:

بولۇپ ئەنجۇم ئەھۋالىغە رەھشۇناس،
تەبىئەتلەرىن داغى ئەيلەپ قىياس.

— نەۋايى.

رەھ فىكەندە [رەفكنده] (پ) يولغا، يەرگە تاشلانغان.

رەھكاۋ [رەكاو] (پ) «راھرەۋ» گە قاراڭ.

رەھكۇب [رەكوب] (پ) يول باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

رەھكۆب بولماق — يول باسماق، يول يۈرمەك.

رەھگۈزار [رهگزار] (پ) 1) قاتناش يولى، كاتتا يول، ئادەملەر ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يول. 2) يولۇچى، ئۆتكۈنچى:

دېمە كويىدا ھەر سارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەراسەر رەھگۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رەھگۈزەر [رهگزار] (پ) «رەھگۈزار» غا قاراڭ:

تەرىقەت ئەھلى بۇ كۇن بەردىلەر ئەجەب خەبەر،
قەلەندەرانە ئۆتۈڭلەر جەھان چۇ رەھگۈزەرى.

— زەلىلى.

ئۆشبۇ ئالەم گويىيا بىر رەھگۈزەر،
قىلماغىل زىنھار ئاڭا ئەندەك نەزەر.

— خەراباتى.

رەھل [رحل] (ئە) 1) ئەسۋاب؛ يول (سەپەر) جابدۇقلىرى (يۈكى). 2) سەپەرگە چىقىش؛ كۆچۈش. 3) ئوقۇش ۋاقتىدا كىتاب قويىدىغان تاختا، ئورۇندۇق.

رەھم I [رحم] (ئە) رەھىم، شەپقەت، جان كۆيدۈرۈش؛ ئېچىنىش:

رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.

— غەيرەتى.

رەھم ئەتمەك — «رەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

داغدىن جىسمىم ئارا ھەر سارى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.

— ئەرشى.

رەھم ئەھلى — قېرىنداشلار، رەھىمدىللار؛ جان كۆيەرلەر.

رەھم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق؛ ئېچىنماق:

لۇتف ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بىر نەزەر قىلساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.

— رىزائى.

رەھم قىلماق — «رەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

ئەجابەتكە بولدى دۇئايىم قەرىن،
ماڭا رەھم قىلدى جەھان ئافەرىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھم II [رحم] (ئە) بالىياتقۇ؛

رەھم ئىچرە غىزا ھەم ئولكى مەئكۇم،
مەۋابى دىلكۇشا ھەم ئولكى مەئلۇم.

— نەۋايى.

رەھمان [رحمان] (ئە) رەھىم ـ شەپقەت قىلغۇچى، ئاللا:

يۈزۈڭدە سۈرەتى رەھماننى كۆردۈم،
قاشىڭدە قاف ۋەل ـ قۇرئاننى كۆردۈم.

— نەسىمى.

بەندە ئاجىزغە ئاغىر كەلتۈرسە مىزان پەللەسى،
ياخشى ئەئمال بىرلە شايەد زات رەھمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رەھمانىي [رحماني] (ئە) خۇداغا، تەڭرىگە تېگىشلىك، خۇدانىڭ، خۇدادىن.

رەھمەت [رحمت] (ئە) مەرھەمەت، رەھىمەت، تەشەككۈر:

مۇھەببىيا ئەيلەگەيلەر ئانچۇنانكىم ئابۇ نېئمەتدىن،
ئوشۇل رەھمەت ئىلە ماھى مۇبارەك رەمەزان كەلمىش.

— شەۋقى.

ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سىرىشتە،
سالىپ بويىنۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.

— خىرقەتى.

رەھمەتەن لىل ئالەمىن — ئالەم ئۈچۈن رەھمەت:

چۇن ۋۇجۇدى رەھمەتەن لىل ئالەمىن،
سەجدەگەھ بولدى ماڭا روبى زىمىن.

— خەراباتى.

رەھمەت شەرابى — ئىلتىپات، تەشەككۈر شەرابى:

بوستان ئىچىندە تۇرلى چەچەك ئەنجۇمەن قۇرۇپ،
رەھمەت شەرابى بىرلە بولۇپ مەست ھەر بىرى.

— سەيفى سەرابى.

رەھمەت قىلماق — شەپقەت قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

رەھمەتىغە بارماق — «رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق» قا قاراڭ.

رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق — دۇنيادىن ئۆتمەك، قازا قىلماق.

رەھمەتى ھەق — ھەقتائالانىڭ رەھمىتى، ئاللانىڭ مەرھەمىتى:

تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

ئايەتى رەھمەت — رەھىم قىلىش، مەرھەمەت قىلىش توغرىسىدىكى ئايەت:

نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا، ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت،
ئانىڭ ھەققىدە نازىل بولدى گويا ئايەتى رەھمەت.

— قەلەندەر.

ئەھلى رەھمەت — رەھمەتكە لايىق كىشى:

ئېرۇر تالىبغە تەڭ ئەيش ئولسا نېئمەت،
بارىغە شۈكر ئېتەر بىل ئەھلى رەھمەت.

— خىرقەتى.

دەريايى رەھمەت — مەرھەمەت دەرياسى:

شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،

تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئجۇز.
— شەۋقى.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۈنچىسى، تەشەككۈر ئۈنچەسى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابى ھەيات.
— شەۋقى.

رەھمەتفىزاي [رحمت فزاى] (ئە + پ) رەھىم-شەپقەتلىك؛ مەرھەمەت قىلغۇچى.

رەھمەتۇللاھ [رحمة الله] (ئە) رەھمەتلىك، خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مۆمىن (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە):

ۋەئدەئى لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھدىن ئۈمىد،
شەۋقى، نالان بولماغىل بەس فېئلى شەيتانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.

رەھن [رهن] (ئە) رەنە، گۆرۈ:
رەھن ئەتمەك — گۆرۈگە، رەنىگە قويماق.
رەھن ئەيلەمەك — «رەھن ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەھنەما [رهنما] (پ) يول باشلىغۇچى، يولباشچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ رەھبەر، «راھنەما» غا قاراڭ:

مېنى خەلق ئەيلەگەن قادىر خۇداسەن،
يولىن يوق ئەيلەگەنگە رەھنەماسەن.
— ناقىس.

تەلەبدە بولساڭ ئەگەر ياخشى رەھنەما ئۇچرار،
كۆڭۈلنىڭ زەڭگىنى ئاچقۇندەك ئاشنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

رەھنەماي [رهنماى] (پ) «راھمەما» غا قاراڭ.

رەھنەمۇن [رهنمون] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ «راھنەمۇن» غا قاراڭ:

تايىپ دانا مۇئەللىم زۇفۇنۇنى،
جەمىئى ئەھلى دانىش رەھنەمۇنى.
— ناقىس.

رەھنەۋەرد [رهنورد] (پ) يول يۈرگۈچى، يولۇچى، ساياھەتچى، كەزگۈچى:

دېدىمكى، سۈرمە قىلاي گەردى رەھنەۋەردىڭنى،
قىغانكى، تاپمادى كۆز تۇتىياغە گەردىڭنى.
— نەۋايى.

رەھۋار [رەوار] (پ) تېز، راۋان:

ئول ئەشھەب گەردى پەست ئېردى رەھۋار،
نېچۈككىم بولسە غەلتان دۇررى شەھۋار.
— نەۋايى.

رەھىق [رحيق] (ئە) ساپ، سۈزۈك (تىنىق) مەي، ياخشى مەي.

رەھىل [رحيل] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش؛ 2) ئۆلۈش.
رەھىل ئاغاز قىلماق — كۆچۈشكە باشلىماق؛ كېتىشكە تەمشەلمەك.
رەھىل ئەتمەك — كۆچمەك، كەتمەك؛ يولغا چىقماق.
رەھىل تۇتماق — كۆچمەك، سەپەر قىلماق.

رەھىلكوش [رحيل كوش] (ئە + پ) 1) يولۇچى. 2) يولغا سالغۇچى:

سۆز ناقەسىنىڭ رەھىلكوشى،
بۇ نەۋائى چېكەر ھۇدى خۇرۇشى.
— نەۋايى.

رەھىم [رحيم] (ئە) مەرھەمەتلىك؛ رەھىملىك، رەھىم قىلغۇچى، مېھرىبان؛ مېھرىبان ئاللا:

ئەگەر يەتسە شەھدىن ماڭا بۇ سىتەم،
رەھىم سەن بۇ بەندەڭغە قىلغىل كەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھمى رەھنەما سەنسەن، ماڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.
— ئەرشى.

رەھىمەھۇللا [رحمه الله] (ئە) ئاللا ئۇنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، گۇناھىدىن ئۆتسۇن:

... ۋە مەۋلانا ئەبدۇسسەلام شىرازىي رەھىمە ھۇللاھكى، ئول زەمانىنىڭ ماھىر ھەكىمى ۋە ھازىق تەبىبى ئېردى — بۇ زەئىفغە مۇئالىج ئېردى.
— نەۋايى.

رەۋ [رو] (پ) قوشما سۆز تەركىبىدە «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
رەھرەۋ — يول يۈرگۈچى، كەزگۈچى، ساياھەتچى.

رەۋا I [روا] (پ) 1) لايىق، مۇناسىپ، ماس، مۇۋاپىق. 2) چىقىرىش. 3) يەتمەك، ئېرىشمەك.
رەۋا ئەيلەمەك — مەقسەتكە يەتمەك (يەتكۈزمەك)، ئېرىشمەك (ئېرىشتۈرمەك)؛ ھەل قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق:

مەبى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھانىنى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

مېنىڭ بۇ دەردىمە، يا رەب، دەۋا قىل،
ماڭا لۇتفۇڭ ئىلە ھاجەت رەۋا قىل.
— خىرقەتى.

رەۋا بولماق — لايىق كەلمەك؛ مۇمكىن بولماق.
رەۋا تۇتماق — لايىق كۆرمەك، مۇناسىپ كەلمەك.
رەۋا كۆرمەك — «رەۋا تۇتماق» قا قاراڭ.

بۇ گۈلشەندە مېنىڭ كۆڭلۈم خۇشى سەن،
نېچۈك مېھنەت رەۋا كۆرسەم ساڭا مەن.

— خىرقەتى.

رەۋا II [روا] (پ) «رەۋان» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، يۈرگۈچى، ماڭغۇچى، كەتكۈچى.

رەۋاتىب [رواتب] (ئە) [بىرلىكى: راتبە] بەلگىلەنگەن ھەق؛ مائاش، نەپىقە.

رەۋاج [رواج] (ئە) 1) ئېتىبار:

تاپماغاي ئېردى رەۋاجى قىسسەئى ئابى ھەيات،
زۇلمەت ئىچرە نەچچە يىل خىزرۇ سىكەندەر بولماسا.

— زەلىلى.

2) قوللىنىۋاتقان پۇل. 3) ئامال، چارە:

تاپالمام كېتەرنىڭ ئىلاجىنى ھەم،
بىلەلمەم تۇرارنىڭ رەۋاجىنى ھەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەۋاق [رواق] (پ) پېشايۋان؛ ئايۋان؛ راۋاق.

رەۋان I [روان] (پ) 1) مېڭىش، يۈرۈش، كېتىش:

چىقىپ مەن بۇ يەردىن تاڭ ئاتغان زەمان،
يۈرۈپ ئەھلى تۇججار قاشىغە رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېقىش، تامچىلاش، تۆكۈلۈش (كۆز يېشى):

ناۋەكى ئىشقىڭ تېگىپ ئانداغ كۆڭۈل مەجرۇھدۇر،
ھەر قايان بولدى رەۋان ھەر قەترە قانىمدىن قىيان.

— ئەرشى.

3) دەرھال، دەررۇ، تېز. 4) سىلىق، سىپايە. 5) قىممەتلىك، قىممەت باھا.

رەۋان ئايتماق — پاساھەت بىلەن سۆزلىمەك، سىللىق ئېيتماق.

رەۋان ئەتمەك — بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇنلىماق.

رەۋان ئەيلەمەك — «رەۋان ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەۋان ئولماق — يۈرمەك، ماڭماق، يولغا چىقماق. 2) كەتمەك، قايتماق.

رەۋان قەد — خۇش قامەت، بوي - تۇرقى كېلىشكەن.

رەۋان قىلماق — 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق:

گەردى باد ئايلەپ ۋۇجۇدۇمنى ئەدەم ۋادىسىدا،
كوھى غەم سەر مەنزىلى سارى رەۋان قىلغان فەلەك.

— ئا. نىزارى.

2) ئۇرماق، سالماق:

غەزەب بىرلە خەنجەرنى قىلدى رەۋان،
تېگىپ دالۇسىغە، كېسىلدى چاپان.

— ئا. نىزارى.

رەۋان II [روان] (پ) جان، روھ؛ ھايات، تىرىكلىك.

رەۋان بەخش — جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى.

رەۋان تاپماق — جان تاپماق، تىرىلمەك.

رەۋانى پۇر ئەنۋار — نۇرلۇق، پاكىز روھ.

رەۋان كىر گۈزمەك — جانلاندۇرماق.

رەۋانى ھەشمەت — ئۇلۇغلۇق، ھەشەمەتلىك، دەبدەبە.

رەۋان ئاسا [روان آسا] (پ) راھەتبەخش؛ ناھايىتى راۋان.

رەۋانە [روانە] (پ) «رەۋان I» گە قاراڭ:

رەۋانە ئەيلەمەك — كۆز يېشى قىلماق، تۆكمەك، ئاققۇزماق.

رەۋانپەرۋەر [راوان پرور] (پ) ھاياتبەخش.

رەۋان سۇ [اوان سو] ئېقىن سۇن.

رەۋانى [روانى] (پ) دەرھال، تېزدىن، تېز سۈرئەت بىلەن.

رەۋايىھ [روايح] (ئە) يېقىملىق، خۇش پۇراق ھىدلار؛ «رايىھە» گە قاراڭ.

رەۋەندە [روندە] (پ) 1) يۈرگۈچى، كەزگۈچى؛ كەتكۈچى. 2) مۇساپىر. 3) خەت توشۇغۇچى؛ چاپارمەن.

رەۋەندەئى سەما — ئاسمان كېزەر.

رەۋزە [روضە] (ئە) 1) باغ، باغچا؛ گۈلشەن. 2) جەننەت:

ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۆر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەئلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.

— بابىر.

3) قەبرە، مازار، زىيارەتگاھ:

رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇھۇر،
رەۋشەن ئەيلەپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەلىلى.

4) باب، بۆلۈم، پەسىل.

رەۋزە بوستانى — جەننەت بوستانى.

رەۋزە پاك — مۇقەددەس مەقبەرە، پاك قەبرە.

رەۋزە مانەند — گۈلباغ، جەننەتتەك.

رەۋزەئى جان — جان گۈلشىنى.

رەۋزەئى جەننەت — جەننەت بېغى:

سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئكى رەخشانىم بىلە.

— قەلەندەر.

رەۋزەئى جىنان — جەننەت باغلىرى.

رەۋزەئى خەزرا — ياپيېشىل باغ، يېشىل بوستان.

رەۋزەئى خۇلد — ئەبەدىي جەننەت، دائىم كۆكلەپ تۇر-

دىغان باغ.

رەۋزەئى دارۇل ـ بەقا — «رەۋزەئى خۇلد» قا قاراڭ.

رەۋزەئى رۇھ ئەفزا — دىلنى شادلاندۇرغۇچى باغ؛ جان بېغىشلىغۇچى گۈلشەن.

رەۋزەئى رىزۋان — «رەۋزەئى جىنان» غا قاراڭ:

مەگەر يا رەۋزەئى رىزۋانىمدۇر بۇ؟
ئاغىز يا غۇنچەئى خەندانىمدۇر بۇ؟

— ئاتايى.

رەۋزەئى زەركار — ئالتۇن بېزەكلىك بىنا.

رەۋزەئى فىردەۋس — جەننەت بېغى:

رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم رەھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدا جۇز ئارزۇيى ۋەسلى يار.

— مەشھۇرى.

رەۋزەئى نەزم — شېئىرىيەت بېغى، نەزم گۈلشىنى.

رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى (ئەپسانىۋى گۈزەل بىر باغنىڭ نامى).

رەۋزەن [روزن] (پ) تۆشۈك؛ تۈگلۈك؛ دېرىزە:

قىلىپدۇرمەن دىلۇ جانىم نىسارىڭ،
تېنىمنى قىلدى رەۋزەن نىش خارىڭ.

— خىرقەتى.

رەۋزەن ئەيلەمەك — تەشمەك، تۆشۈك ئاچماق؛ دېرىزە ياكى تۈگلۈك ئاچماق.

رەۋزەن ـ رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك.

رەۋزەن ئۆزرە رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك ئۈستىگە تۆشۈك.

رەۋزەنە [روزنه] (پ) 1) «رەۋزەن» گە قاراڭ؛ 2) ئۆزۈم بارىڭىغا ئىشلىتىلىدىغان بادرا.

رەۋشەن [روشن] (پ) 1) روشەن، يورۇق، يارقىن. 2) سۈزۈك، غۇبارسىز، پاك. 3) غەمسىز؛ شاد ـ خۇرام:

چىراغى تىيرە ئولسە ياغ قۇيماق،
كېلىپ رەۋشەن قىلىپ گورىنغە بارماق.

— خىرقەتى.

رەۋشەن ئەتمەك — بېزەك بەرمەك، زىننەتلىمەك.

رەۋشەن ئەيلەمەك — مەلۇم قىلماق، ئاشكارىلىماق.

رەۋشەن چەراغ — نۇر چاچقۇچى؛ پەيز بەرگۈچى.

رەۋشەن دىل — پاك قەلب؛ ئوچۇق كۆڭۈل.

رەۋشەن قىلماق — يورۇتماق.

رەۋشەن گۇۋاھ — ئوچۇق دەلىل.

رەۋشەن ئولماق — نۇرلانماق، روشەنلەشمەك، پارلىماق.

رەۋشەن راي [روشن راى] (پ) مۇتەپەككۇر، دانا، پىكرى روشەن.

رەۋشەن رەۋىش [روشن روش] (پ) گۈزەل ئەخلاقلىق، شان ـ شەرىپىگە داغ تەگكۈزمىگەن.

رەۋنەق [رونق] (ئە) 1) جىلۋە قىلىش، يالتىراش، پارلاش. 2) كۆركەم، گۈزەل:

مەي ئىچەردە گۈل ۋەقتى رەۋنەقى چەمەن ياخشى،
تازە بولدى ھەر مەجلىس شەمئى ئەنجۇمەن ياخشى.

— زەلىلى.

3) روناق، راۋاج، تەرەققىيات:

گۈلىستانى چەمەندە رەۋنەقى ئابى تەراۋەت يوق،
تەرەننۇم ئەيلەگەيمۇ بۇلبۇلى باغى خىتا ئاخىر.

— زەلىلى.

رەۋنەق تاپماق — تەرەققىي قىلماق، يۈكسەلمەك، يۇقىرىغا ئۆرلىمەك، راۋاجلانماق، روناق تاپماق.

رەۋنەقلىق [رونقليق] كۆركەملىك، گۈزەللىك.

رەۋھ [روح] (ئە) ئارام، راھەت.

رەۋىش [روش] (پ) 1) يولىيورۇق. 2) ئادەت، قىلىق، مىجەز:

كىچىك ـ چوڭغە مۇنداغ رەۋىش خوب ئەمەس،
ئىشىتمەي سۆزۈمنى ساڭا ئەرزىمەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) رەسىم ـ يوسۇن، قائىدە:

قىلىپ ئىشلارىمدا ئول ئاگاھلىق،
ئۆتۈپ بۇ رەۋىشدە شەھەنشاھلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىش:

ئېرۇر ئالتىنچى ھازىرلىق بۇ ئىشدە،
رىزا جويەندەلىقدۇر ھەر رەۋىشدە.

— خىرقەتى.

رەئد [رعد] (ئە) 1) چېقىن ـ چاقماق ئاۋازى؛ گۈلدۈرماما:

ياقام يىرتىپ، كۆكسىن تىرناپ، ساچىپ ئوت سوزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

2) ئوت چاچقۇچى قورال؛ توپ.

رەئد ئەسبابى — ئوت چاچقۇچى قورال، توپ.

رەئد تاشى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ تېشى، ئوقى.

رەئد يايى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ يايى.

رەئس [رأس] (ئە) باش، باشلىق.

رەئسەن ـ بەرەئس — باشمۇ باش؛ تەڭ.

رەئشە [رعشه] (ئە) تىترەك، لەرزە.

رەئشە قىلماق — تىترەتمەك، لەرزىگە كەلتۈرمەك.

رەئفەت [رافت] (ئە) مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، دوستلۇق؛ ھېسداشلىق:

ماڭا مەئلۇم ئولدى ئانىڭ ھىممەتى،
كۆڭۈلگە پەيدار ئولۇپ رەئفەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئنا [رعنا] (ئە) 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ زىبا، زىننەتلىك:

دىلبەرىم، سەندەك جەھاندە ھېچكىم رەئنا ئەمەس،
فۇرقەتىڭدە ھېچكىم مەندەك ساڭا شەيدا ئەمەس.

— نەۋبەتى.

2) بىر خىل گۈلنىڭ نامى:

ئەبىرۇ ئەنبەرۇ رەئنايۇ سەۋسەن،
خۇخاگۇل، ياسۇمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.

— خىرقەتى.

رەئنايى جەھان — جاھان گۈزىلى:

كى رەئنايى جەھان مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتكەچ،
قىزىلگول ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.

— شەۋقى.

رەئنايى خوتەن — خوتەن گۈزىلى:

خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۆسن دەيدۇرلار،
كى رەئنايى خوتەنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلمە تەقابۇل سەن.

رەئنا سىفەتلىك — خۇشپىچىملىق، گۈزەللىك، زىبالىق؛ يېقىملىق.

رەئنا قەد — گۈزەل قامەت، سەۋرى قەد:

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلارمەن،
كۆزۈمنىڭ جويىبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.

— سەككاكى.

رەئنالىغ [رعناليغ] خۇش قامەتلىك، گۈزەللىك؛ يېقىملىق؛ مەغرۇرلۇق.

رەئنالىغ قىلماق — ئۆزىنى خۇش قامەت قىلىپ كۆرسەتمەك.

رەئنالىق [رەئناليق] «رەئنالىغ» قا قاراڭ.

رەئنا نىھال — گۈزەل قامەت، خۇش قامەت.

رەئىس [رئيس] (ئە) باش؛ باشلىق، سەردار؛ بىر دۆلەتكە ياكى بىرەر جەمئىيەتكە رىياسەتچىلىك قىلغۇچى:

ئەكابىر رەئىسلەر چىقىپ سەيرىگە،
ئويۇن تۈزدى باقماي شەرۇ خەيرىگە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىسى شەرىف — ئەزىز رەئىس، شەرەپلىك رەئىس:

تۇتۇپ جامى زەررىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزغا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىيە [رعيه] (ئە) «رەئىيەت» كە قاراڭ:

تەزۋىر بىرلە بىرنى ئىككى، ئوننى يۈز پۈتۈپ،
سالسە رەئىيەلەرغە دەما ـ دەم تۈمەن ئەزاب.

— سەبۇرى.

رەئىيەت [رعيت] (ئە) 1) پۇقرا، خەلق:

ئەي مەلىك، سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۈلفەت بىر بەرلە ھەم دادىنى.

— خەراباتى.

2) بىرەر چارۋىدارنىڭ ئىلكىدىكى مال ـ ۋارانلار.

رەئىييەت [رعيت] (ئە) [كۆپلۈكى: رەئايا] «رەئىيەت» كە قاراڭ.

رەئىيەتنەۋاز [رعيتنواز] (ئە + پ) خەلقپەرۋەر، پۇقراپەرۋەر، ئەل سۆيەر:

ئۆزى ئادىل ئېردى رەئىيەتنەۋاز،
ئانىڭ لۇتفى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

رەئيى [رأيى] (ئە) ئوي، پىكىر، خىيال؛ ئەندىشە؛ تەدبىر:

نېچە مەقدۇر بار، نېچە ئانىڭ رەئيىچە بارغايسەن،
نېچە بارغانچە سەن ئۆزۈڭنى بىمىقدار تاپغايسەن.

— بابىر.

رەياسەت [رياست] (ئە) 1) رەئىسلىك، يېتەكچىلىك، رىياسەت. 2) ئەمەلپەرەسلىك.

رەياسەت مەسنەدى — ھۆكۈمرانلىق تەختى.

رەياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] رەيھانلار، خۇشبۇي ئۆسۈملۈكلەر، گۈللەر، گىياھلار.

رەيب [ريب] (ئە) شۈبھە، گۇمان، شەك:

مېنىڭ تەيىبىلىكىمدىن كۆيدۈر ئەيىبىم،
بۇ سۆزگە يوق ئېرۈر ھېچ شەك ۋە رەيبىم.

رەيھان [ريحان] (ئە) «رەياھىن» غا قاراڭ:

بىنەپشە، سۇنبۇلۇ رەيھان دېسەڭ بار،
گۈلى ئەبباس، نا پەرمان دېسەڭ بار.

— خىرقەتى.

رەيھانە [ريحانه] (ئە) رەيھانزار، گۈلزار.

رەيھانى [ريحانى] (ئە) 1) رەيھان ھىدلىق، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) رەيھان رەڭلىك.

رو [رو] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چېھرە؛ «روي» غا قاراڭ:

ئانىڭ بىرلە مۇندا كىمەر ئېردى سۇ،
يېتەردى يۈيۈرغە ئىلىك بىرلە رو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) توغرىسىدا، ھەققىدە، قارىتا.

رو قىلماق — مايىل قىلماق، قىزىقتۇرماق.

پەرى رو — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھرە، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.

— ئەرشى.

روب [روب] (پ) سۆز تەركىبىدە «كەتكۈزگۈچى، يوق قىلغۇچى؛ يۈيۈپ، سۈپۈرۈپ تاشلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

تاش ئۆزرە قىلىپ تەننى سەركوب،
مۇژگاننى ئەيلەبان زەمىن روب.

— نەۋايى.

ئەمنىيەت روب — تىنچلىقنى كەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى؛ تىنچسىزلاندۇرغۇچى.

خىرەد روب — ئەقىلنى ئالغۇچى، ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى.

سەلامەت روب — تىنچسىزلاندۇرغۇچى، تىنچلىقنى بۇزغۇچى.

روباب [رباب] (پ) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى)، «رەباب» قا قاراڭ:

مەن چەڭ كەبى ئىككى قات ئولۇپ،
نەۋھە قىلۇرەم روباب ئىچىندە.

— نەسىمى.

روباھ [رباه] (پ) تۈلكە:

بەبرىگە جۇبۇن بىشەسىدىن ئەربەدە قىلدى،
روباھ سىفەت ئەقل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.

— زەلىلى.

روبەراھ [روبراه] (ئە) «روبەرەھ» كە قاراڭ:

جەزايىرنى تا فەتھ قىلغۇنچە شاھ،
ھىسابىن ھەكىم ئەيلەبان روبەراھ.

— نەۋايى.

روبەرەھ [روبره] (پ) يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش.

روبەرەھ قىلماق — سەپەرگە چىقماق:

بولغىل نەۋايى روبەرەھ، قىلغىل فەنا كويىن پەناھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خانقەھ، قىل دەير پىرى خىزمەتىن.

— نەۋايى.

رو بەرو [روبرو] (پ) يۈزمۇ يۈز، روبىرو، مۇقابىل، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ قارشى، قارىمۇ قارشى:

فەرەڭ شاھى شاھ بەندەرنى كەلتۈرۈپ روبەرو قىلماقچى بولغانىدا، بەرەھمەن تەئەررۇز قىلىپ پادىشاھنىڭ قاشىدىن چىققا-

نى …

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روبەرو ئەيلەمەك — مۇقابىل قىلماق، كۆرۈشتۈرمەك، يۈزلەشتۈرمەك:

رەسۇلى خۇدا ئارزۇ ئەيلەدى،
كى رۇھۇل ـ ئەمىن روبە رو ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

روبەرو قىلماق — «روبە رو ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

بەرەھمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگۇ،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي رو بەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روبەروي [روبروى] (پ) «روبەرو» غا قاراڭ:

ئاغزىنە رو بەروي قىلۇر لۇتفىغە مىنى،
يوق يەردە نىچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.

— لۇتفى.

روپوش [روپوش] (پ) يۈزى يېپىقلىق، شەرم ـ ھايالىق؛ يۈزىنى ياپقان، روپاش:

بەرگى ياپراغى بىلەن تا گۈلنى روپۇش ئەيلەمىش،
بۇلبۇلانى باغىنى گوياكى خامۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

روتازە [روتازه] (پ) تازا، پاكىز يۈز (چىراي)؛ گۈزەل، چىرايلىق.

رود [رود] (پ) ئېرىق، ئۆستەڭ؛ دەريا؛ جىلغا؛ «رۇد» قا قاراڭ:

گاھ ئايتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى،
گاھ ئاقىزار سىرىشكى بىرلە رودى.

— لۇتفى.

رود ئولماق — ئېقىن بولماق، ئاقماق:

نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفانى سىرىشكىم، چەشمە ـ چەشمە بولدى رود ئولدۇم.

— زەلىلى.

رودى جەيھۇن — جەيھۇن (ئەمۇ) دەرياسىنىڭ ئېقىنى:

ئارادە بۇلبۇلۇ سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىپ كۆزلەرىندىن رودى جەيھۇن.

— لۇتفى.

رودە [روده] (پ) ئىچ ـ قارىن، ئۈچەي ـ باغىر.

قوي رودەسى — قوي ئۈچىيى؛ قوينىڭ ئىچ ـ قارنى، ئۈچەي ـ باغرى:

تېشىپ بىھەد تەنى ئاسۇدەسىنى،
كەباب ئەتكەن كەبى قوي رودەسىنى.

— نەۋايى.

رود باد [رودباد] (پ) سۇ بويى، سۇ ئېقىپ تۇرغان جاي:

ئاندا كەتتىمكى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.

— زەلىلى.

رود بار [رودبار] (پ) 1) ئاقار سۇ؛ دەريا. 2) جىلغا، قانال. 3) دېڭىز؛ دېڭىز قىرغىقى. «رۇدبار» غا قاراڭ.

رودخانە [رودخانە] (پ) دەريا؛ ئېرىق؛ ساي، جىلغا، قانال؛ «رۇدخانە» گە قاراڭ.

روز [روز] (پ) كۈن؛ كۈندۈز:

يۈرۈپ سال ئارا چۈن قىرىق روز - شەب،
بۇ مۇددەتتە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.

— ئا. نىزارى.

روز ئەفزۇن — كۈنسايىن ئارتماق، كۆپەيمەك:

گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمىدىن كىشۋەر كۈشالىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەقشىن زاھىر ئەتتى.

— قىدىرخان يەركەندى.

روز چەند — نەچچە كۈن:

قىلىپ ئېردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.

— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

روزۇ شەب — كېچە ۋە كۈندۈز؛ ھەمىشە، ھەر دائىم:

شاھى كەنئان ئىشقىدا ھەمچۈن زىلەيخا نەچچە يىل،
يۈسۈفىم دەپ روزۇ شەب قان يىغلابان بىداردۇر.

— شەۋقى.

روزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، ئەڭ دەسلەپكى كۈن:

روزى ئەزەل كۆي دېدى، كۆيدۈم - ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا ياتقان خار ئېردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم.

— مەشرەپ.

روزى رەخشان — كۈندۈز كۈن، يورۇق كۈن، پارلاق كۈن:

تونۇماس خۇشرۇي بىلەن بەدرۇينى سوفىئى شەھەر،
ئەئماغە تۈندىن نە مېھنەت روزى رەخشاندىن نەھەز.

— مەشھۇرى.

روزى رەقەم — ئەزەل كۈندىكى تەقسىمات خېتى، قىسمەت:

كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى فەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.

— مەشھۇرى.

روزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:

كىمسە گەر ئىشكىڭنى ياستانماقدىن ئۆلمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا روزى مەھشەر قىلما ھىرماندىن خەلاس.

— ئەرشى.

روزى نەۋرۇز — باھارنىڭ بىرىنچى كۈنى، نورۇز كۈنى:

يېڭى يىلنىڭ باشىندە روزى نەۋرۇز،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۇررى شەب ئەفروز.

— لۇتفى.

روزى ھەشر — «روزى مەھشەر» گە قاراڭ:

خۇشرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۈنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

تىيرە روز — قارا كۈنگە قالغان، قايغۇلۇق:

نىگە ۋەسلىڭ فۇرقەتىدىن مېنى قىلغۇڭ تىيرە روز،
كىم شىئار ئەيلەپ ئۆزۈڭگە مۇنچە ئىستىغنا يىگىت.

— ئەرشى.

نىم روز — يېرىم كۈن:

شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىم روز،
قۇشتەك ئۇچۇبان يېتىبان تاربوغۇز.

— زەلىلى.

روزانە [روزانە] (پ) 1) كۈندۈزى، كۈن بويى، ھەر كۈنى:

ھەي - ھەي، نې گۇناھكار زەلىلىدۇرمەن،
شەب مەست، سەھەر بەڭگىۋۇ روزانە جۇنۇب.

— زەلىلى.

2) رىزق، ئوزۇق - تۈلۈك؛ كۈندىلىك تىرىكچىلىك كىردمى:

بىھىشتىن چىقاردى نېچە دانەنى،
تېرىپ ئەيلەگىل رىزقى روزانەنى.

— غەرىبى.

تىلەمچى گەدالارغە روزانەئى،
تويۇپ شادلىق بىرلە مەستانەئى.

— غەرىبى.

روزە [روزە] (پ) روزا، رامزان ئېيىدا روزا تۇتۇش:

يېتىشتى بەيرەمۇ رەفئ ئەتتى روزە قايغۇسىن،
ھەلال مۇسقىلى يورۇتتى بادە كۆزگۈسىن.

— نەۋايى.

روزە ئەلەست — ئەزەل كۈنى، ئەڭ بۇرۇنقى كۈن، قىسمەت كۈنى:

زەلىلىدىن رەمۇزى مەئنىئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى ئەقل روزە ئەلەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

روزە دار [روزەدار] (پ) روزا تۇتقۇچى، روزا تۇتقان كىشى:

ئەقل ئىلە شۇرب ئەيلەمەگەي روزەدار،
لىبك ئىككىنچىگە بۇدۇر ئېئتىبار.

— نەۋايى.

روزگار [روزگار] (پ) 1) تۇرمۇش؛ تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش:

مېنىڭكى روزگارىمغە ئەجەل چاڭگالىنى ئاچتى،
كى غۇنچە ئاچىلۇر ۋەقتىدە ئەزرائىل ئۈزۈپ قاچتى.

— موللا سالىھ.

مۇناڭ بىرلە ئۆتۈپ روزگارى،
بولۇپ مەقبۇل قىلغان ئاھۇ زارى.

— ناقىس.

2) تەقدىر، قىسمەت؛ تەلەي، بەخت:

كۆزۈمنىڭ نۇرى ھۆسنۈڭ شەمئى ئېردى،
جۇدا بولدۇم، قارادۇر روزگارىم.

— خىرقەتى.

3) دەۋر، زامان:

بولماسا نامۇ نىشانىم، ئەيب قىلماڭكىم، فىراق،
روزگار ئەۋراقىدە نامۇ نىشانىم ئۆرتەدى.

— نەۋايى.

روزگار ئەھلى — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

روزگار ھاۋادىساتى — دەۋر ھادىسىلىرى، ھايات ھاۋادىساتى:

تا روزگار ھەۋادىساتى بىرلە ئول شاھاندا سەلتەنەتى ئاساسىن بەرھەم ئۇردى، …

— قىدىرخان يەركەندى.

روزگار ئېلتمەك — ۋاقىت ئۆتكۈزمەك، ۋاقىتنى سوزماق؛ ھاياتنى ئۇزارتماق.

روزگار كۆھەن — قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىنۋاتقان ھايات، قېرى دەۋر:

زەمان ئىنقىلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۈزەر ئەيلەگەي روزگارى كۆھەن.

— ئا. نىزارى.

تىيرە روزگار — يامان تۇرمۇش؛ قاراكۈن؛ جاپالىق شارائىت:

نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.

— ئەرشى.

روزنامە [روزنامە] (پ) كۈندىلىك دەپتەر (خاتىرە):

مىرزام دەۋلەت بىلە دېۋاندا ئولتۇرغاندا، ھەر ئىشكىم ۋاقېئە بولۇر، قەلەمدى قىلىپ، روزنامەدە سەبت قىلىلسە.

— نەۋايى.

روزى [روزى] (پ) رىزىق، نېسىۋە؛ «رۇزى» غا قاراڭ:

ئاقار ياش كۆزىدىن ئۇنىڭ دەم بەدەم،
بېرىپ روزى كۆرگەن كىشىلەر دەرەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روزى ئەيلەمەك — «روزى قىلماق» قا قاراڭ.

روزى بولماق — نېسىپ بولماق، نېسىۋىگە مۇيەسسەر بولماق، (بىرەر نەرسىگە) ئېرىشمەك.

روزى قىلماق — نېسىپ قىلماق، ئېرىشتۈرمەك.

روزى ئولماق — «روزى بولماق» قا قاراڭ.

روسىياھ [روسياه] (پ) گۇناھكار: قارا يۈز:

تىترەتىپ ئەرزۇ سەمانى بىر باقىپ ئول نامۇەر،
ئولدى خالىس دەرگەھىگە كەلسە يۈز مىڭ روسىياھ.

— ئەرشى.

روسىيەھ [روسيه] (پ) «روسىياھ» قا قاراڭ:

گۇناھىم زەڭگى بىرلەن روسىيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۈمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

روشناس [روشناس] (پ) 1) رەممال، مۇنەججىم. 2) مەشھۇر، داڭدار، تونۇلغان، كۆزگە كۆرۈنگەن:

لۇتفىئى گۇمنامنى ئالەمدە قىلغان رۇشناس،
داغى ئىشقىڭدۇركى دەۋلەتلىق ئىشق دەرلەر ئانى.

— لۇتفى.

رۇفتە [روفته] (پ) سۈپۈرۈلگەن، پاكىزلانغان، تازىلانغان؛ پىشقىلانغان.

روفتە قىلماق — سۈپۈرمەك، پاكىزلىماق، تازىلىماق.

روكەش [ركش] (پ) 1) قاپلىما، ياسىما، ساختا، باشقا نەرسە ئارىلاشقان:

مىسىدۇر ئالتۇن بىلە روكەش، تاشى خوشنەما ۋە ئىچى ناخوش.

— نەۋايى.

2) ئۇياتلىق، شەرمەندىلىك:

جەزم ئېدىلەردىكى تەختى گەردۇنۇەش،
ئايدۇر، ئەمما كۈنەش بىلە روكەش.

— نەۋايى.

روگەردان [روكردان] (پ) يۈز ئۆرۈگەن، تەتۈر قارىۋالغان، قارشىلاشقان.

روگەردان بولماق — يۈز ئۆرۈمەك، قارشىلاشماق.

روي [روى] (پ) 1) يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ «رو» غا قاراڭ:

رويۇڭ بىلەن قاشىڭغە تەشبىھ ئەيلەسەم مەن،
دېسەم مۇنى خاتادۇر شەمسۇ قەمەر مىسالىڭ.

— خۇشھال غەرىبى.

2) قوغۇشۇن ۋە قەلەي ئارىلاش مېتال قېتىشمىسى:

ئىچىندە نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول ھۇفرە كۈنجىدە بىر روي جىسىم.

— نەۋايى.

رويى ئانار — ئانار يۈزلۈك، يۈزى ئاناردەك قىزىل:

بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىممۇ بۇ كۈن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.

رويى ئەندۇد — قاپلىما، ساختا؛ سىرتى باشقا، ئىچى باشقا.

رويى تەۋەككۈل — تەۋەككۈل قىلىش، تەۋەككۈل ساھەسى:
قوپتى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
روبى تەۋەككۈلنى بە مەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

رويى خاك — يەر يۈزى، زېمىن يۈزى:
بولۇپ سۇبھىنىڭ سىينەسى ئەمدى چاك،
ھەمە مەستى خاب ئېردىلەر روبى خاك.
— موللا شاكىر.

رويى رەخشان — نۇرلۇق يۈز، چىراي:
ھۆسنىكىم ئول ئايدادۇر مەڭزىگە كىمنى مەڭىز ئېتەي،
كۈندۈز ئۆزنى كېچە كۆردى روبى رەخشانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رويى رىيا — رىياكارلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، سەمىمىيەتسىز:
مۇرادىم بولمادى ھاسىل، قەلەندەر، بۇ جەھان ئىچرە،
مەگەركىم تەڭرىمە مەن تائەتى روبى رىيا قىلدىم.
— قەلەندەر.

رويى زەرد — چىرايى سېرىق:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقدىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رويى زەمىن — يەر يۈزى:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

رويى سىياھ — قارا يۈز، گۇناھكار؛ يارىماس؛ بەختسىز، بەختى قاچقان:
رەھمەتىڭ ئىشكىن ئاچىپ قەھر ئەتمەي ئەمدى، ئەيلەكىم،
قىلغان ئۆشبۇ جۇرمىدىن روبى سىياھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

رويى لالە ئەھمەر — چىرايى قىزىل لالىدەك، قىزىل يۈزلۈك:
شەھلا كۆزى، روبى لالە ئەھمەر،
سەرۋ قەد ئول سىيمىن بەدەن يوق.
— موللا سالىھ.

رويى نىگار — يار جامالى:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

پاك روي — تازا، توغرا، نومۇسچان.

پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل.

تازە روي — پاك، غۇبارسىز:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بۇي.
— ئا. نىزارى.

زىشت روي — خۇنۇك چىراي:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇند خو سەخت بىھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

سىياھ روي — «روبى سىياھ» قا قاراڭ.

گۈل روي — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل چېھرىلىك:
بىر سەرۋ ئېرۇر بويۇڭ، سەرۋ ئۆزرە گۈل رويۇڭ،
لەئلىڭنى خەيال ئەتتىم، گۈل شاخىدىكى بۇلبۇل.
— گۇمنام.

رويكەش [رى كش] (پ) «روكەش» كە قاراڭ.

روينتەن [روين تن] (پ) «شاھنامە» دە تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردىن ئىسپەندىيانىڭ لەقىمى؛ تۆمۈر تەنلىك:
قېنى دارا داغى قېنى بەھمەن،
قېنى ئىسفەندىيارى روينتەن.
— نەۋايى.

كۆك تۆمەردىن ساۋۇت كىيگەن، ئۆتكۈر قىلىچ ئوينانتقۇچى، روينتەندەك توققۇز مىڭ بەش يۈز پالۋاننى …… شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى.
— «ئىسكەندەرنامە».

رۇباب [رباع] (ئە) تۆتتىن، تۆت دانىدىن.

رۇبائىي [رباعى] (ئە) تۆتلۈك (بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى ياكى ھەممە مىسراسى قاپىيىداش بولغان بىر خىل شېئىر تۈرى):
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋايى.
— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

رۇبائىيات [رباعيات] (ئە) تۆتلۈكلەر:
سالدى شەرھى رۇبائىيات ئاندىن،
رۇبئى مەسكۇن ئارا ھەيات ئاندىن.
— نەۋايى.

رۇبائىييە [رباعيه] (ئە) رۇبائىي بەھرىدە ئېيتىلغان شېئىر پارچىسى، تۆتلۈك، «رۇبائىي» غا قاراڭ.

رۇبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك.

رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىڭ ئىنسان ياشايدىغان،

ئاۋات قىسمى؛ يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق:
بۇ رۇبئى مەسكۇن خەلايىقى فەراغەت مەسكەنىدە مۇشەررەفۇل - هال ئۆز ئەمنىيەت مەئمەنىدە فارىغۇل - بال بولۇپ، ...

— قىدىرخان يەركەندى.

بولۇپ كۆڭلى ئارا بۇ نەۋئى پىندار،
كى بولمىش رۇبئى مەسكۇنغە جەهاندار.

— ناقىس.

رۇتەب I [رطب] (ئە) 1) هۆل، نەم. 2) يېڭى پىشقان مېۋە، هۆل مېۋە:

لەئلىڭ ئاسا چاكىلىك بىمار كۆڭلۈمنى نېتاڭ،
ئەي مەلاهەت نەخلى، چۈنكىم خەستەسىز بولماس رۇتەب.

— نەۋايى.

رۇتەب II [رتب] (ئە) «رۇتبە» گە قاراڭ.

رۇتبە [رتبه] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇتەب] ئۇنۋان، مەرتىۋە، دەرىجە:

دېمەگىل شەهلەرچە يوقتۇر سۆز ئىلىنىڭ رۇتبەسى،
بولسە مۇشكىل سۆز ئەگەر سەن سەددى ئىسكەندەر دېگىل.

— قەلەندەر.

رۇتبەئى ئەئلا — يۇقىرى ئورۇن، ئالىي مەرتىۋە:

نېتەي، نەيلەي، مۇسۇلمانلار كېتىپدۇر ئول شەهى ئەئلا،
دەرىغ، ئول خۇلقى شىرىنى دەرىغ، ئول رۇتبەئى ئەئلا.

— ئەرشى.

رۇتۇبەت [رطوبت] (ئە) هۆل، نەم؛ نەملىك، هۆللۈك:

نەفەس يولىغە قىلدى كۆزگۈنى سەد،
چۇ كۆزگۇ يۈزىگە رۇتۇبەت رەسەد.

— ئا. نىزارى.

رۇجۇلىيەت [رجوليت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك؛ باتۇر، قەيسەر.

رۇجۇئ [رجوع] (ئە) 1) قايتىش:

خەلايىق ئۆيىگە رۇجۇئ ئەيلەدى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە شۇرۇئ ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مۇراجىئەت قىلماق؛ يۈكلىمەك، تاپشۇرماق.

رۇجۇئ ئەتمەك — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رۇجۇئ ئەيلەمەك — قايتماق:

يەنە شاه پەرىغە قىلىپ شەفقەتى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە بېرىپ رۇخسەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇجۇئ قىلماق — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

شەۋقى، هالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گوي،
ئىشق بىرلە زىكرى هەقدىن ئۆزگەسى يۇركار ئەمەس.

— شەۋقى.

رۇخ I [رخ] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چىراي، «رو» غا قاراڭ:

باغبان ئەل سارى جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۈن مەهى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەلىلى.

رۇخى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق يۈز؛ ئىللىق چىراي:

هىجران تۈنى كۆزگە نەچە بىهەد قارا بولسا،
چۈن سۇبه ئۈمىدىم رۇخى تابانىڭ ئۈچۈندۇر.

— گۇمنام.

رۇخى زەرد — سېرىق يۈز، يۈزى سارغايغان:

ئەغيار ئىلە جۇفت بەرمە فەردىم بار،
كىم فۇرقەتى زەئفىدە رۇخى زەردىم بار.

— نەۋايى.

ئايىنە رۇخ — چىراي ئەينىكى، يۈز، چىراي، بەت:

فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن هەر سارى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈز مىڭ تۇتىئى گوياسى بار.

— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق:

ئىدىم ناگاه ئۇشۇل ئەيۋاندا تەنها،
هەرەمدىن بىر پەرى رۇخ بولدى پەيدا.

— ناقىس.

گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل.

رۇخ II [رخ] (ئە) شاهمات ئورۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

خۇبلارنى رۇخ بىلە قىل ماتكىم،
شاه كۆرمەيدۇر سېنىڭدەك بۇ بىسات.

— نەۋايى.

رۇخام [رخام] (ئە) مەرمەر تاش:

بارچە ياشمۇ سەماغ ئىزارە،
لېك فەرشى رۇخام يەكپارە.

— نەۋايى.

رۇخەس [رخص] (ئە) [بىرلىكى: رۇخسەت] رۇخسەتلەر، ئىجازەتلەر، «رۇخسەت» كە قاراڭ:

تەقۋىئى ئىشق ئارا چۇ ئەزىمەت تىلەر كۆڭۈل،
ئەۋۋەل كېرەككى، بىر تەرەف ئەتسەڭ بارى رۇخەس.

— نەۋايى.

رۇخرۇخ [روخ روخ] (پ) ۋاي - ۋۇي! (ئۈندەش)
:

سوردۇم مەگەر بۇ دۇرجى دەهەندۇر دېدىم، دېدى:
رۇخرۇخ دەۋايى دەردى نىهانىڭ ئېرۇر سېنىڭ.

— مەشهۇرى.

رۇخسار [رخسار] (پ) 1) يۈز، بەت، چېھرە:
گۇل ئاي رۇخسارىغا مەي ئەرغەۋانى خوب ياراشىپدۇر،
ئانىڭ تەئسىرىدىن كۈن چەشمەسىگە ئوت تۇتاشىپدۇر.
— گۇمنام.
قامەتىڭ كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەھم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەم.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، جانان:
ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.
— نەۋبەتى.

رۇخسارى ئاتەش — يۈزى ئوت، يۈزى چوغدەك:
دېدىكىم گۈلغە: «ئەي رۇخسارى ئاتەش،
باشىڭدىن ئۆرگۈلەي، ئەي نۇقتە دىلكەش.»
— خىرقەتى.

رۇخسارى ئال — چىرايى، مەڭزى قىزىل؛ چىرايلىق يۈز، گۈزەل جامال:
گۈل ياقا چاك ئەيلەدى رۇخسارى ئالىڭنى كۆرۈپ،
سەرۋى ئەرئەر تىترەدى نازۇك نىھالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

رۇخسارى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق چىراي:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بىر قەدىڭدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىنىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.

رۇخسارى تابدار — «رۇخسارى تابان» غا قاراڭ:
كەباب قىلدى مېنى ئاتەشىن ئۇزار بىلە،
جانىمنى ئۇردى ئۇ رۇخسارى تابدار بىلە.
— مەشھۇرى.

رۇخسارى زۇلف — چاچ ۋە يۈز:
كۆرسەتىپ رۇخسارى زۇلفىن ئول پەرى پەيكەر ماڭا،
جانۇ كۆڭلۈمنى قىلىپدۇر نالەۋۇ شەيدا يەنا.
— بابىر.

رۇخسارى زىيبا — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:
كەلگىل، ئەي رۇخسارى زىيبا،
كىم بولۇرمەن ئاشىكىبا.
— نەۋائى.

رۇخسارى گۈل بەرگ — گۈل بەرگىدەك يۈز، گۈزەل رۇخسار:
شوخلۇغىدىن ئول پەرى رۇخسارى گۈل بەرگىم دېدى،
ھېچبىر ئاغرىرمۇ، ئايا نادان، گەدا سۇلتانىدىن.
— زەلىلى.

رۇخسارى ماھ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
يېتەلمەي كۆرگەنى رۇخسارى ماھغە،
يىقىلدى يۈگرۈبان پاي ئۆزرە چاھغە.
— سەيفى سەرايى.

رۇخسارى ھۇر — ھۆر يۈزلۈك، ھۆر سۈپەت؛ گۈزەل:
بولۇپدۇركى شەھغە كەنىزەك زەرۇر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا رۇخسارى ھۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەرى رۇخسار — «پەرى رۇخ» قا قاراڭ:
گەرچە كۆپدۇر بۇ چەمەندە جىلۋەئى ھۇرى ـ پەرى،
بولسە دائىم كۆلبەم ئىچرە بىر پەرى رۇخسار بەس.
— ئەرشى.

پەرى رۇخسارلىق — «پەرى رۇخ» قا قاراڭ:
ناگەھان چىقتى ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخسارلىق،
جىلۋە ئەيلەپ كۆڭلۈم ئالدى كافىرى زۇننارلىق.
— نەۋبەتى.

گۈل رۇخسار — «گۈل رۇخ» قا قاراڭ:
كۆرمەدىم سەندەك جەھاندا مەھۋەشى دىلدارنى،
دىلبەرى شىرىن زەبانۇ شوخ گۈل رۇخسارنى.
— قەلەندەر.

گۈلى رۇخسار — گۈلدەك چىراي، گۈزەل چېھرە:
گۈلى رۇخسارىغە يەتكەچ ھەرارەت،
ھەرارەتكە تۇتالماي تابۇ تاقەت.
— ناقىس.

لالە رۇخسار — لالە يۈزلۈك، گۈزەل:
ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لالە رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن، مەڭگىدۇر مۇشكى تاتار.
— سەيىد ئەھمەد.

رۇخسارە [رخسارە] (پ) «رۇخسار» غا قاراڭ:
جان سۇجۇد ئەيلەر كۆرۈبان ئافتابى ئارەزىن،
جىلۋەگەر رۇخسارەسىدە نۇرى لىللاھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.
نېتەي بىچارەئى غەمكىن قىلىپدۇر دەرد ئىلە ھىجران،
سارىغ رۇخسارە ھەجرىڭ ئوتىدىن بەرگى خەزان بولدۇم.
— فىراقى.

رۇخسارەئى زىبا — گۈزەل چىراي، چىرايلىق رۇخسار:
جانىمە ئوت سالدى ئول رۇخسارەئى زىبا يەنە،
كۆڭلۈمە ئول زۇلفى بولدى مايەئى سەۋدا يەنە.
— بابىر.

رۇخسارەئى نىكۇ — گۈزەل يۈز، چىرايلىق رۇخسار:
زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خوش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خوشبۇ كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

گۈلى رۇخسارە — «گۈلى رۇخسار» غا قاراڭ:

نە ئەنبەر بۇي خەتدۇر ئول گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رۇخسەت [رخصت] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت، «رۇخەس» كە قاراڭ:

تامام قىلدى ئايتىپ ئەرز سۆزىنى گۇمنام،
بۇدۇر: بېرىڭ رۇخسەت، بولماسا كېرەكىم.

— گۇمنام.

سەبا ئول دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قويۇپ ۋەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.

— خىرقەتى.

رۇخۇت [رخوت] (پ) [بىرلىكى: رەخت] رەختلەر، «رەخت» كە قاراڭ.

رۇد [رود] (پ) 1) مۇزىكا ئەسۋابى، بىر خىل چالغۇ:

گاھى مەجلىسدە تۈزۈپ چاڭى زۇد،
گاھى مۇغەننىيلەر بىلەن ئەيلە رۇد.

— زەلىلى.

2) ئېرىق؛ دەريا؛ ساي، جىلغا، «رود» قا قاراڭ:

فەزاسىدە كۆپ چەشمەيۇ رۇد بار،
بارى يۇب كۆڭۈل كۆزگۈسىدىن غۇبار.

— نەۋايى.

رۇد ئاقىزماق — «رۇد تۆكمەك» كە قاراڭ:

بۇ سۆز بىلە كۆزىدىن ئاقىزىپ رۇد،
دېۋانەسى بىرلە قىلدى پەدرۇد.

— نەۋايى.

رۇد تۆكمەك — كۆز يېشى قىلماق:

تۆكۈپ ئەشكىدىن بارچە يۈزلەرغە رۇد،
دېدىلەر ئانىڭ جانىغە كۆپ دۇرۇد.

— نەۋايى.

رۇدۇجام — دولقۇنلۇق دەريا، دەريا (قەلبىنىڭ) مەۋج ئۇرۇشى:

بۇرۇنراق كىشكىم چوزۇپ رۇدۇ جام،
جەھاندارلىق تەختىن ئەتتى مەقام.

— نەۋايى.

رۇدۇ راھ — نەغمە بىلەن راھەتلىنىش.

رۇدى سىند — سىند دەرياسى:

شىمالدا بۇ بېشەنىڭ رۇدى سىند،
جەنۇبدا زاھىر بولۇپ شەھرى ھىند.

— نەۋايى.

رۇدبار [رودبار] (پ) ئاقارسۇ، «رودبار» غا قاراڭ:

يەنە يۈزدىن ئارتۇق ئېرۇر رۇدبار،
كى ئالۇر ئۇلاردىن ئۇلۇس ئىئتىبار.

— نەۋايى.

رۇدخانە [رودخانه] دەريا، ئېرىق، ساي، «رودخانه» گە قاراڭ.

رۇست [رست] (پ) مەھكەم، قاتتىق، مۇستەھكەم، پۇختا:

تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۇست،
كى زەرىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇست ئەتمەك — «رۇست قىلماق» قا قاراڭ:

كى رۇست ئەتتى ئاتنى كېلىپ كوھكەن،
قىلىپ شۇستۇشۇ پاك ئەيلەپ بەدەن.

— ئا. نىزارى.

رۇست ئەيلەمەك — «رۇست قىلماق» قا قاراڭ.

رۇست قىلماق — مۇستەھكەم قىلماق.

رۇست گام — قاتتىق، پۇختا قەدەم، تەۋرەنمەس قەدەم؛ دادىل:

ھەر بىرىگە بىر ۋەزىرى رۇست گام،
يانە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاج خىرام.

— نەۋايى.

رۇستاخىز [رستاخيز] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ. 2) قىيامەت، مەھشەر؛ «رۇستەخېز» گە قاراڭ.

رۇستائىي [رستائى] (پ) «رۇستايى» غا قاراڭ:

ئايا رۇستائىيكى سەھرا نىشىن،
نىدىن مۇنچە سۆزلەرگە بولدۇڭ قەرىن.

— غەرىبى.

رۇستايى [روستايى] (پ) قىشلاق؛ قىشلاقتا ياشىغۇچى، سەھرالىق.

رۇستەخىز [روستخيز] (پ) «رۇستاخىز» غا قاراڭ:

نەزەر قىلدى خاجە مۇڭا تېز - تېز،
تېگىپ ئىشق ئوتى بولۇپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇستەخىز سالماق — غوۋغا سالماق، توپىلاڭ قىلماق:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رېز،
ئايتماقتا فەزلى سالىپ رۇستەخىز.

— غەرىبى.

رۇستەم [رستم] (پ) «شاھنامە» دە بايان قىلىنغان مەشھۇر شەخس:

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

رۇستەمى داستان — «رۇستەم» گە قاراڭ:

ئەگەر بولسە كىم رۇستەمى داستان،
بۇ يەڭلىغ قىلا ئالماغاي پەھلەۋان.

— ئا. نىزارى.

رۇستەمى زەمان — زامانىنىڭ رۇستىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ پالۋىنى:

مەشرىقى، مەغرىبى، جەنۇب بولسۇن شىمالىغە ئەيان،
كەلدى بالالاغە چېچەك ئافەتى رۇستەمى زەمان.

— موللا سالىھ.

رۇستەم ئاسا [رستم آسا] (پ) رۇستەمگە ئوخشاش، رۇستەمدەك، رۇستەم كەبى:

رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنغارەلەرغە ئىزتىرار،
قانىمىزنى ئالمۇغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار.

— ئەرشى.

رۇستەملىق [رستم ليق] قەھرىمانلىق، پالۋانلىق (رۇستەم كەبى).

رۇستخىز [روستخيز] (پ) «رۇستەخىز» گە قاراڭ:

غەزەل ئەھلىغە ئەۋۋەل ئەيلەپ ستېز،
جەھان ئىچرە سالدىم ئەجەب رۇستخېز.

— نەۋايى.

رۇسۇخ [رسوخ] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ مەھكەملىك، بەرقارارلىق، ئېغىشماسلىق.

رۇسۇخ تاپماق — ئورناشماق، بەرقارار بولماق.

رۇسۇل [رسل] (ئە) ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر؛ «رەسۇل» غا قاراڭ:

رۇسۇل پەيغامى — پەيغەمبەرلەر خەۋىرى، دېرىكى.

رۇسۇم [رسوم] (ئە) [بىرلىكى: رەسىم] ئادەتلەر، قائىدىلەر، ئۆدۈملار، تەرتىپلەر:

ئەي، كاشكى ئول ئەدىبى دانا،
تەرك ئەتسە رۇسۇمى ئەھلى دۇنيا.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

رۇسۇم ئايىنى — ئۆرپ - ئادەت، رەسىم - قائىدە:

مۇڭا خوب كۆرۈنمىش فەرەڭلەر دىنى،
داغى مەرغۇب ئولمىش رۇسۇم ئايىنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇسۇم بولماق — ئادەت بولماق، ئۆدۈم بولماق:

چىقىپ ئوترۇ خاقانغە ئەيلەپ ھۇجۇم،
ئانىڭدەككى ئول چاغدا بولغاي رۇسۇم.

— نەۋايى.

رۇسۇمى مىزبانلىق — مېھمان كۈتۈش قائىدىلىرى، ئادەتلىرى:

قىلىپ تۈرلۈك رۇسۇمى مىزبانلىق،
ئانامدىن ياخشى قىلدى مېھرىبانلىق.

— ناقىس.

رۇسى [روسه] (پ) سەھرايى:

كۈندۈز ساڭا بىر گەدايى رۇسى،
خۇرشىددىن ئىگنىدە كەدۇسى.

— نەۋايى.

رۇشد [رشد] (ئە) 1) توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا چۈشۈش. 2) يېتىلىش؛ يېتۈكلۈك.

رۇشد ئاسارى — يېتۈكلۈك بەلگىلىرى.

رۇشد تاپماق — يول تاپماق، يېتىلمەك.

رۇفۇ [رفو] (پ) ياماش، توقۇش، توقۇپ ياماش.

رۇفۇ قىلماق — توقۇپ يامىماق، ياماق سالماق.

رۇفەقا [رفقا] (ئە) [بىرلىكى: رەفىق] «رەفىق» كە قاراڭ.

رۇقئە [رقعه] (ئە) 1) خەت، مەكتۇپ:

ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»

— ئا. نىزارى.

پۈتۈپ رۇقئە بەردىم قولىغە ئەمەل،
كىشى بەرمەيىن ھېچ سۆزۈمگە خەلەل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياماق:

چۇ شەيخ خىرقەسىغە رۇقئە تىكتى، جىسمى تۇتاشتى،
سەمۇم ھۇللەسىدەك كۆڭلەكىم يورۇنسمۇ ئېركىن؟

— نەۋايى.

رۇقئە ھامىلى — خەت، مەكتۇپ كەلتۈرگەن كىشى.

رۇقئەيى نامە — خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ:

بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامەنى،
ئىشىتسۇن دېدى ئوقۇيىن نامەنى.

— موللا شاكىر.

رۇقئەيى نىياز — ھاجەت سورالغان خەت، ئىلتىماسنامە.

رۇقئەئى [رقعه] (ئە) خەت، مەكتۇپ يېزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان؛ «رۇقئە» گە قاراڭ:

ئەكابىرلاردىن ئالىپ رۇقئەئى،
ئېرۇركىم خۇراسان ئۇلۇغ بۇقئەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇقۇم [رقوم] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] يېزىقلار، رەقەملەر، سىفىرلار:

بىرى مەتنىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىغە قەلەمكەش.

— نەۋايى.

رۇكن [ركن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەركان] ئۈستۈن؛

ئاساس، تايانچ؛ «ئەركان» غا قاراڭ.

رۇكناباد [روكناباد] (پ) جاي ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە).

ئابى رۇكناباد — ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالە زارى كاشغەر.
— گۇمنام.

رۇكۇئ [ركوع] (ئە) پۈكۈلۈش، نامازدا پۈكۈلۈپ تۇرۇش:

قەددەئى ئىشقىڭدە ئوترۇ كۆزلەرىم نەززارەسى،
نې قىيامۇ نې رۇكۇئ، يوق ئوڭۇ سولغە باقماغىم.
— گۇمنام.

رۇكۇئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك.

رۇم [روم] (ئە) قەدىمكى رىم:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكىتىسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت، ئانى شام لەشكەرى.
— سەيفى سەرايى.

سەندىن يەنە تاپمايىن جەھاندا،
كىردىم يەنە رۇم ئىلەل يەمەن، يوق.
— موللا سالىھ.

رۇم سىپاھى — رۇم لەشكىرى، رۇم قوشۇنى:

مەگەر ئەلچى كەلدى ياقا شەھىردىن،
ئەمەس رۇم سىپاھى يانا شەھىردىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇمۇ ئىراق — رۇم ۋە ئىراق:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۈلرۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۈگىلۇ يۈز مىڭ ئەجايىب تۇمتەراق.
— موللا سالىھ.

رۇمى شەھۋار — رۇمنىڭ يىرىك (چوڭ) گۆھىرى:

پىلەك ئىچرە ياتار خەرۋار - خەرۋار،
كى سۇرەت بىرلە بەندى رۇمى شەھۋار.
— زەلىلى.

رۇم ئەھلى [روم اهلى] 1) ئاق تەنلىك؛ رۇم ئەھلى:

بولۇپ ئەمرىم ئىچرە ھەمە ئەھلى رۇم،
سىپەھلەر قاشىمدا تۇزۇپ چۇن نۇجۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شەترەنج (شاھمات) نىڭ ئورۇقلىرى.

رۇممان [رمان] (ئە) ئانار:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مېۋەنى كۆردۇم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رۇممان قىز.
— نەۋبەتى.

لەئلى رۇممان — ئاناردەك ياقۇت لەۋ، قىپقىزىل لەۋ:

لەئلى رۇممان، ساچى سۇمبۇل، قەددى شامشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

رۇممانى [رمانى] (ئە) ئانار رەڭ، قىپقىزىل، توق قىزىل.

لەئلى رۇممانى — قىپقىزىل ياقۇت، ئانار دانىلىرىدەك، ئاناردەك ياقۇت:

زەھمىلىق كۆڭلۈم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قان ئارا،
لەئلى رۇممانى بىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىمدە.
— نەۋايى.

رۇمھ [رمح] (ئە) نەيزە:

«ھا» لەر ئۇچى قەتل ئىشىدە تېز ئولۇپ،
رۇمھ ئۇچىدەك ھەر بىرى خۇنرىز ئولۇپ.
— نەۋايى.

رۇمۇز [رموز] (ئە) [بىرلىكى: رەمز] شەرەتلەر، ئىما - ئىشارەتلەر.

رۇمۇزى ئىشق — ئىشق سىرلىرى؛ ئۆزئارا بىلىشىدىغان شەرەت، يوشۇرۇن بەلگىلەر:

تۇشۇپدۇر باشىمە سەۋدا، رۇمۇزى ئىشقىدىن غەۋغا،
ئۆزىگە ئەيلەدى شەيدا، مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ.
— مەشرەپ.

رۇمى [رومى] (ئە) رۇملۇق.

رۇمى چېھر — ئاق يۈزلۈك.

رۇھ [روح] (ئە) 1) ئەرۋاھ؛ خاتىرە:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆپرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.
— ئەرشى.

2) تەبىئەت، مىجەز؛ ئەھۋال:

رۇھۇمغەكى مەيدىن ئېردى ھەر لەھزە فۇتۇھ،
ناسىھ تىلى نىشى قىلدى ئانى مەجرۇھ.
— نەۋايى.

3) جان، نەپەس.

رۇھ تاپماق — تىرىلمەك:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.

رۇھ كۆزگۈسى — دىل، كۆڭۈل ئەينىكى.

رۇھۇ كۆڭۈل — جان ۋە كۆڭۈل:

بولدى فىدايى رۇھۇ كۆڭۈللەر مۇفەررىھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.
— سەيفى سەرايى.

روھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھىنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي روھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەنىدە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

روھى رەۋان — تىرىك جان، ھەرىكەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى روھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
ئەي رەياھىن راھىمۇ روھى رەۋانىم، لۇتف ئەيلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمىي.

روھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى روھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋايى.

روھى قۇدسىي — ئىلاھىي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە روھى قۇدسىي سۈرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبىباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

روھى مۇجەسسەم — كونكرېت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم روھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

روھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

روھى نەۋائىي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر روھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

روھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە روھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋايى.

روھانە [روحانە] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچگەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۇك روھانە كىرسە ئوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋايى.

روھانىي [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۈرەت، زىھى مەھبۇبى روھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

روھانىيەت [روحـانيـت] (ئـە) «روھانىييـەت» كە قاراڭ.

روھانىييەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

روھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەننىڭ ھەۋاسى،
نە روھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.
سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر روھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

روھ ئەفزاي [روح افزاى] (ئە + پ) «روھ ئەفزا» غا قاراڭ:
دەھر ئارا گۈل چېھرەۋۇ ئىيساۋۇ روھ ئەفزايىسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

روھبان [رھبان] (ئە) «راھىب» قا قاراڭ.

روھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك روھ بەخش.
— نەۋايى.

روھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چىنىڭدۇر،
نەسىمىي روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى،

روھ گۇستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
مائىنىي سەرۋى گۈللارى بىلە روھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە روھ گۇستەر.
— نەۋايى.

روھۇل ـ ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۈرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى روھۇل ـ ئەمىن ھەم لال ئولۇپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

رۇھۇل - قۇدس [روح القدس] (ئە) جىبرائىل؛ مۇقەددەس روھ:

سۇبھ ئاندىن خىلۋەتىمغە نەفھەئى رۇھۇل - قۇدس،
شام مۇندىن كۆنجى فەقرىم رەۋزەئى دارۇس - سەلام.

— نەۋايى.

رۇھۇللاھ [روح الله] (ئە) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:

ئەمەس بۇت بۇ ئىشىدىن ئەگەر ئەگاھى،
بېتەر دادىمە ئىيسا رۇھۇللاھى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ «رۇئۇنەت» كە قاراڭ.

شۆھرەت تونى كىيمەگىڭ رۇئۇنەتتىندۇر،
كىيمى خىرقەئى فەقرۇ خاتىرىڭنى تىنىدۇر.

— نەۋايى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ سەۋرسىزلىك، سەۋر - تاقەتسىزلىك، «رۇئۇنەت» كە قاراڭ.

رۇئيا [رؤيا] (ئە) چۈش، چۈش كۆرۈش (ئۇيقۇدا كۆرگەن غايىب نەرسىلەر):

دېدىم: ئىشق ئالەمى خۇب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،
دېدى: مەن بولماسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.

— نەسىمى.

رۇئيەت [رؤيت] (ئە) كۆرۈش، قاراش؛ كۆزدىن كەچۈرۈش:

تۇرى ھەقۇ كىتاب مەستۇرى ئول،
رۇئيەتۇ مەئرىفەتلە ئايىت مەئلۇم.

— تەجەللى.

رىھ [ريح] (ئە) يەل؛ شامال؛ ھىد:

سەندەل ئاسا شەممۇ رىھ ئاندا،
ئەلگە بارىپ دەمى مەسىھ ئاندا.

— نەۋايى.

رىھلەت [رحلت] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش. 2) ئۆلۈش، ۋاپات بولۇش.

رىھلەت سەھابى — كۆچۈش بۇلۇتى:

غەم تۈنى رىھلەت سەھابى جالەسىدۇر، يا ئىبرۇر،
ماتەمىمغە چەرخ ئەنجۇم جەۋھەرىدىن ئەشكرىز.

— نەۋايى.

رىھلەت كوسىن چالماق — ئۇ دۇنياغا كەتمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك.

رىئايەت [رعايت] (ئە) 1) ئېتىبارغا ئېلىش، ھۆرمەتلەش، رىئايە:

يەنە بىرى بۇ كىم، ھەر ھەرف غەزەلىياتى ئول پۈتكەن غەزەل بىرلە غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن تۇرۇرلار، ...

— قىدىرخان يەركەندى.

2) ئەندىشە؛ ساقلاش، ساقلىنىش:

بۇ تائىفەنىڭ شەرىئەت رىئايەتى ۋە سۈننەت،
مۇتابەئەتىدىن ئۇلۇغراق ئىشلەرى يوقتۇر.

— نەۋايى.

رىئايەت ئەتمەك — «رىئايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رىئايەت ئەيلەمەك — 1) ھۆرمەتلىمەك، ئېتىبارغا ئالماق، نەزەردە تۇتماق، رىئايە قىلماق. 2) ساقلانماق:

خوجە مەيدىن رىئايەت ئەيلەب ئىدى،
ئىھتىياتىن بەغايەت ئەيلەب ئىدى.

— نەۋايى.

رىبقە [ربقه] (ئە) سىرتماق.

رىجال [رجال] (ئە) [بىرلىكى: رەجۇل] ئەرلەر، ئەركەكلەر:

بۇ دەئۋا بىرلە چىقمىش بىر تەرەفدىن،
خاتۇنلار كەلتۇرۇپ ھەلقە رىجال شەيخ.

— شەۋقى.

رىجائ [رجاع] (ئە) قايتىش، بۇرۇلۇش، يېنىش:

بەندە ئاجىز دائىما خەۋفۇ رىجانىڭ ئۈستىدە،
ھەق بىلۇر، مەن بىلمەگەيمەن ئاقىبەت كارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رىجائ ئەتمەك — قايتماق، يانماق، بۇرۇلماق:

تارىخنى بەئدە رىجائ ئەت دېدىم،
ھەيف مۇبارەك يۈزىنى كۆرمەدىم.

— زەلىلى.

رىجائ سۇلكى — قايتىش يولى، ياندىغان يول:

شەۋقى مەستانەنى گەھ قورقۇتۇبان خەۋف ئىلە بىيم،
كى ئۇمىد بىرلە رىجائ سۇلكىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

رىدا [ردا] (ئە) ئۈست كىيىم، يېپىنچا؛ شەيخلەر ۋە دەرۋىشلەر كىيىمى، ئۈستىدىن يېپىپ يۈرىدىغان يەڭسىز تون:

رىداغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارىن بويۇنغە شەيخ سەنئانىم.

— مەشھۇرى.

ھەۋايى سۈنبۈلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.

— ئەرشى.

رىز [ريز] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ ئاققۇزغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئېيتماقتا پەزلىن سالىپ رۇستەخىز.

— غەرىبى.

2) پارچە، ئۇۋاق:
ئەگەر تاشلاسە ئەل بىرەر رىزە نان،
ۋەيا ئاش ئىلە سۇ ۋەيا ئۇستىخان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىز ئەتمەك — تۆكمەك:
بۇ كۆڭۈل ئاينەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم پاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

ئەرەق رىز — تەر تۆككۈچى.

ئەشك رىز — ياش تۆككۈچى.
كېمە يۇردى يىلدام بوراندىنمۇ تېز،
چۆمۈپ سۇ ئىچىدە قىلىپ ئەشك رىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بەرگ رىز — بەرگ، يوپۇرماق تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ كۇز:
بۇ كۈن باغى گۈلىستان گۈللارى خۇش بەرگ رىز ئولدى،
سەھەر ھۇبى چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.

— زەلىلى.

خاررىز ئەتمەك — تاش پارچىلىماق.

رىزان [ريزان] (پ) چېچىلغۇچى، تۆكۈلگۈچى:
گۈلشەنغە خازان بولۇپ سىتىزان،
ئەشجارىغە سالدى بەرگ رىزان.

— نەۋايى.

رىزە [ريزه] (پ) «رىز» غا قاراڭ:
ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.

— ئا. نىزارى.

رىزەچىن [ريزەچين] (پ) پارچە - پۇرات نەرسىلەرنى، قالدۇق نەرسىلەرنى تەرگۈچى:
بىز فەقىرلەركىم، بۇ جەمائەتنىڭ رىزە چىنى خانى ۋە خۇشەچىنى خىرمەنى تۇتەربىز.

— نەۋايى.

رىزە - رىزە [ريزه ريزه] (پ) «رىز - رىز» غا قاراڭ:
گۇفتارغە كەلدى ناگاھ ئۇچۇپ لەئلى نۇش خەند،
بىر پىستە كۆردۇم ئۇندا تۆكەر رىزە - رىزە قەند.

— مەشھۇرى.

رىز - رىز [ريز ريز] (پ) پارچە - پارچە:

رىز - رىز ئەيلەمەك — «رىز - رىز قىلماق» قا قاراڭ.

رىز - رىز قىلماق — پارچە - پارچە قىلماق، ئۇۋاتماق.

رىزۇ پاش [ريزوپاش] (پ) (بىرەر نەرسىنى يۇنۇش ياكى قىرىشتىن چىققان) قىرىندى، چېپىندى، كېپەك.

رىزا [رضا] (ئە) 1) رازىلىق، بويسۇنۇش، كۆنۈش:
بولماس رىزا بۇ مەرتىبەسىن پەست ئېتەر خەيال،
ھەم مەنسەبى كۆرۈنۇر ئۇنىڭ كۆزىگە كەم.

— سەبۇرى.

قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.

— ئەرشى.

2) بۇيرۇق، پەرمان:
بويۇن سۇنغاي رىزايى ھەقغە بەندە،
لەبىن زاھىر يۇمار باتىندە خەندە.

— خىرقەتى.

رىزا ئەھلى — قانائەتلىك ئادەملەر، رازىلار:
يىغى زار قىلماق ئاڭا خۇب ئەمەس،
كى ئەھلى رىزاغە بۇ مەرغۇب ئەمەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزا بەرمەك — رازىلىق بېرىش، بويسۇنۇش:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزا بەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پال ئەيلەپ ھەسەددىن قىلماق ئەئلاغە غەلىز.

— شەۋقى.

رىزا بولماق — «رىزا بەرمەك» كە قاراڭ:
شۇم رەقىبى سەگكە قىلدىڭ تا سەن، ئەي گۈل، ئىلتىفات،
ئۆلمە كىمگە رەشكىدىن، جانا، رىزا بولدۇم بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

رىزا يولى — رازىلىق يولى، رىزالىق يوسۇنى:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.

— ناقىس.

رىزاجوي [رضا جوى] (ئە + پ) رازىلىق ئىزدىگۈچى:
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزا جوي،
سەندىن جەفا مۇناسىب، مەندىن ۋەفا مۇبارەك.

— تەجەللى.

رىزامەند [رضامند] (ئە + پ) رازى، كۆنگەن:
رىزامەند يوق ئولسا ئەگەر بۇ جەھان،
جەھان يوقكى بەلكى بەدەن ئىچرە جان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزىق [رزق] (ئە) ئوزۇق - تۈلۈك، نىسىۋە، ھايات ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر:

رىزقىنى تەڭرىم بىرۇر بەرمەكلىكى يەردىن ئەمەس،
قىز - ئوغۇل فەرزەند تاپماق يا خوتۇن، ئەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

رىزقۇ روز — كۈندىلىك يېمەك - ئىچمەكلەر:

سۇبھ ئويغۇنسىن ئۆلكى ئەيلەر تەرك،
رىزقۇ روزىن ئۆزىگە تۇش كۆرگەي.

— نەۋايى.

رىزقى بابى — رىزىق توغرىسىدىكى باب، نىسىۋە ھەققىدىكى بايان:

خۇدانى زىكرىنى تەرك ئەيلەبان زەھى غافىل،
ئوقۇرسە نەفسىڭ ئۈچۈن رىزقى بابىدىن ئەۋراد.

— شەۋقى.

رىزقى تەيىيىب — ئەلا نىسىۋە، مول رىزىق:

رىزقى تەيىيىبكە قەنائەت مەندە يوق،
يەتسە خەيرىدىن سىرايەت مەندە يوق.

— خەراباتى.

رىزقى فەراۋان — مول نىسىۋە، يېتەرلىك رىزىق؛

بىرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.

— شەۋقى.

رىزالىق [رضاليق] «رىزا» غا قاراڭ:

نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھىممىن ئاشىق خۇداۋەندا.

— شەۋقى.

رىزۋان [رضوان] (ئە) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ رازىلىق، مەمنۇنىيەت جەننىتى؛ سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:

سەن ئاي پەرىلەر ئەختەرىڭدۇر،
رىزۋان ئىلە بارچە چاكەرىڭدۇر.

— ئەرشى.

ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۆر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.

— بابىر.

ھۆرى رىزۋان — جەننەتتە خىزمەت قىلىدىغان گۈزەل قىز، ھۆر:

جەننەتى فىردەۋس ئاراگەر ھۆرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سىينىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.

— ئەرشى.

رىسالە [رساله] (ئە) [كۆپلۈكى: رەسايىل] خەت، مەكتۇپ؛ كىتابچە؛ «رەسايىل» غا قاراڭ:

ئىشىت، سامىئا، بۇ ناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسە گەر كۆز.

— ناقىس.

رىسالە بىتمەك — ئەسەر يازماق:

مەۋلانا مۇھەممەد بەدەخشى ··· مۇئەممما فەنىدە رىسالە بىتىپدۇر.

— نەۋايى.

رىسالەت [رسالت] (ئە) 1) پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك:

بۇ دۇر گۈلدەستەئى باغى رىسالەت تۆرت زىيباكىم،
ئەبا بەكرى، ئۇمەر، ئۇسمان، ئەلىيۇ مۇرتەزاسىدۇر.

— مەشھۇرى.

2) نامە، مەكتۇپ:

ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭنى يارمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.

— شەۋقى.

رىسالەت قىلماق — ئەلچى ئەۋەتمەك.

رىسالەت ئايىن [رسالت آين] (ئە + پ) ئەلچىلەردەك، ئەلچىلەرگە ئوخشاش:

ئۆيلەكىم، سەدرە كەبى مىنبەر ئۆزە گاھى ھەدىس،
يىغىلۇر ھەر سارى ئەسھابى رىسالەت ئايىن.

— نەۋايى.

رىش I [ريش] (پ) ساقال؛ قىل.

رىش باغلىماق — كېلىشمەيدىغان، قامىلاشمىغان ئىش قىلماق؛ ساقالغا ياماشماق.

رىش II [ريش] (پ) يارا، جاراھەت؛ ھەسرەت، نادامەت؛ رەنجىش؛ ناتىۋان، زەئىپ؛ «رىش I» گە قاراڭ:

كىرپىك نەدىنكى بەلكى بولۇپ نىش،
ئەل كۆڭلىنى ھەردەم ئەتكەلى رىش.

— ئەرشى.

ئەگەر يەتسە تىكەندىن جانىغە نىش،
بىرەر قىلغان ئىكەن ھالىڭنى ئول رىش.

— خىرقەتى.

رىش ئەتمەك — يارىدار قىلماق، جاراھەتلەندۈرمەك:

ئاڭا پويە رىش ئەتمىش ئېردى جىگەر،
كى بىر تۇرفە كىشۋەرغە قىلدى گۈزەر.

— نەۋايى.

رىش ئەيلەمەك — «رىش ئەتمەك» كە قاراڭ.

رىش بولماق — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

رىشى قازى — 1) قىلدىن توقۇلغان ياكى شۇنداق نەرسىلەردىن ياسالغان مەي سۈزگۈچ. 2) قازى ساقىلى.

رىشى گاۋ — 1) ئەخمەق، نادان؛ خامتاما؛ تەمەخور. 2) پاخماق ساقال، داپ ساقال.

رىشە [ريشه] (پ) يىلتىز، كۆتىچەك:

چۈن گىياھ بۈتمىش ئۆيلەكىم بىشە،
تۆبىنى مەھكەم ئەيلەمىش رىشە.

— نەۋايى.

رىشت [رشت] (پ) 1) ئېگىرىش (يىپ ئېگىرىش). 2) ئادەت، تەبىئەت.

رىشتە [رشته] 1) يىپ، تاناپ؛ تار؛ پىلىك:
يەنە بولدى تانۇشلۇق ھۆكمى مەزبۇت،
ئۈزۈلگەن رىشتە تاپتى ئەقدى مەربۇت.

— ناقىس.

كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىڭ رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۈتمەس بۇدۇركىم ئېھتىياج.

— شەۋقى.

2) جان؛ تومۇر:
زىنھاركى زۇلىم رىشتەسىن ئۈز،
ئىنساق ئىلە ئەدل قەسرىنى تۈز.

— نەۋايى.

3) كىشەن:
ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سەرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.

— خىرقەتى.

سېنى، جانا، ھەمە كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبا دەرلەر،
مېنى دائىمكى زۇلفۇڭ رىشتەسىغە مۇتەلا دەرلەر.

— ئەرشى.

رىشتە تابى — يىپ ئۆرۈمى، ئېشىپ تەييارلانغان يىپ.

رىشتەئى ئەنكەبۇت — ئۆمۈچۈك تورى.

رىشتەئى جان — جان رىشتىسى، ھاياتلىق رىشتىسى، يىپى:
ئىككى زۇلفى سايەسىغە ئاي يۈزىدۇر ئافتاب،
كىم يۈزىنى كۆرسە تۈشمىش رىشتەئى جانىغە تاب.

— قەلەندەر.

رىشتەئى دۇر — قىممەت باھادۇر (ئۈنچە - مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ:
ھەر بىرسى رىشتەئى دۇرمۇ ئىكىن،
يا لۇئلۇئى دەريائى تەفەككۇرمۇ ئىكىن.

— نەۋايى.

رىشتەئى رەنج — قىزىتما ۋە بەزگەكنى بەند قىلىش ئۈچۈن دۇئاخان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان يىپ.

رىشتەئى زۇننار — زۇننار رىشتىسى (چۇلۇۋۇر ياكى بەلۋاغ تانىسى، يىپى):
سۇجۇد كەئبە دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.

— سەبۇرى.

رىشتەئى كاكۇل — چاچ تارلىرى، كوكۇلا رىشتىسى:
بىس ئىدى ئول رىشتەئى كاكۇل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستىجوي ئۆزگە تەناب.

— موللا بىلال.

رىشتەئى مەريەم — مەريەمنىڭ يىپى؛ ئەڭ ئىنچىكە، نازۇك تالا:
زۇلفىدە سەر رىشتەئى ئىمان بەدەلدۇر كۇفر ئىلە،
نې تەفاۋۇت تۈشسە مەريەم رىشتەسى زۇننار ئارا.

— نەۋايى.

رىشتەئى مەقسۇد — مەقسەت رىشتىسى، مۇرادقا يېتىش ۋاسىتىسى:
تاپار ئەبھار سەيرىسىز رىشتەئى مەقسۇد ئول سائەت،
كى رەھى ئەجز، تەرىقى فەقر، ئايىنى فەنا تۇتساڭ.

— سەبۇرى.

رىشتەئى نەئت — مەدھىيە، ماختاش رىشتىسى:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسىلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇر چاغ.

— شەۋقى.

رىشتەئى ئۇلفەت — ئۇلپەتچىلىك، دوستلۇق رىشتىسى:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرساڭ مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىمكىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.

— مەشھۇرى.

رىشتەئى ھىجران — ئايرىلىش يىپى، ھىجران رىشتىسى:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇدىدىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.

— ئەرشى.

رىشتەئى ئىشق — مۇھەببەت رىشتىسى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۈزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۈ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

جان رىشتەسى — «رىشتەئى جان» غا قاراڭ:
نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
قان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.

— ئەرشى.

مۇھەببەت رىشتەسى — «رىشتەئى ئىشق» قا قاراڭ:
ئۇنىڭ ئالدىدا مەن ۋەسفىڭنى سىزدىم،
مۇھەببەت رىشتەسىغە دۇرنى تىزدىم.

— خىرقەتى.

رىشتەتاب [رشته‌تاب] (پ) ئېشىپ تەييارلانغان يىپ، يىپ ئۆرۈمى:
قىلىپ ھۆكمىكىم ئەل قىلىپ ئىزتىراب،
كىشىدىن تەمەئ قالماسۇن رىشتە تاب.

— نەۋايى.

رىشتەكەش [رشته كش] (پ) كەشتە تىككۈچى، كەشتىچى.

رىشخەند [ريشخند] (پ) مەسخىرە قىلىش، كۈلكە قىلىش، زاڭلىق قىلىش؛ مەسخىرە.

رىشخەند ئەتمەك — مەسخىرە قىلماق، كۈلكە قىلماق، زاڭلىق قىلماق.

رىشۋە [رشوه] (ئە) پارا:

رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلار،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلار.

— تەۋفىق.

بىر شىۋە بەرمەسە كىشىگە بىر قوشۇمچە سۇ،
بىتۇھپە ھېچكىم ئىشىغە بەرمەسە نىزام.

— سەبۇرى.

رىشۋە بەرمەك — پارا بەرمەك:

بېرىپ ئېبردى رىشۋە ئەمىرغە تولا،
كى رىشۋە ئەمىرغە بولۇبان بەلا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىشۋە يېمەك — پارا يېمەك، پارا ئالماق:

رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

رىشۋەت [رشوت] (ئە) «رىشۋە» گە قاراڭ.

رىشۋەتخور [رشوتخور] (ئە + پ) پارىخور، پارا ئالغۇچى، پارا يېگۈچى:

قازىي رىشۋەتخور ئىسلام ھىسارىغە رەخنەگەر ئۇلكى رىشۋەت بېرىپ قۇزات ئالە ئالغاي.

— نەۋابى.

رىفئەت [رفعت] (ئە) يۈكسەكلىك، يۇقىرىلىق، يۇقىرى مەرتىۋىلىك:

رىفئەت ئارا ئاسمانچە قەدرىڭ،
ۋۇسئەتدە جەھان ـ جەھانچە سەدرىڭ.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر يازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

رىفئەت تاپماق — يۈكسەلمەك، ئېتىبارغا، يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

رىفئەتى شان — يۈكسەك شۆھرەت، يۇقىرى شەۋكەت:

فەراخى ھەۋسىلەۋۇ رىفئەتى شان،
تەمامىيەۋۇ قارۇ فەرتى ئېھسان.

— ناقىس.

رىفق [رفق] (ئە) مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق.

رىفق ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق قىلماق:

رىفق ئەيلەمەگى ھەر ئىشتا ئەۋلا ئاخىر،
كىم، ئەقل دەلىلىدۇر مەدارا ئاخىر.

— نەۋابى.

رىقاب [رقاب] (ئە) [بىرلىكى: رەقەبە] قۇللار.

مالىك رىقابى — قۇل ئىگىسى، خوجىسى:

ئايا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھەنشاھ مالىك رىقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

رىققەت [رقت] (ئە) نازۇكلۇق، ئىنچىكىلىك؛ يۇمشاقلىق، مۇلايىملىق.

رىققەت ئەيلەمەك — كۆڭلى يۇمشاقلىق قىلماق، مۇلايىملىق كۆرسەتمەك.

رىكاب [ركاب] (ئە) 1) ئۈزەڭگە:

كۆز ياشىمدىن بار شەرابىم، بار يۈرەكىمدىن كەباب،
ئاتلانۇر بولساڭ قىلاي كۆزۈم چەناقىنى رىكاب.

— قەلەندەر.

قاچان ئالسا ئاتماق ئۇچۇن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۈزرە رىكابىغە پا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرمان، ھۆكۈم:

ئەي جەھانى ھۆسن زىبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىك رىكابىڭ ئاستىدە،

— لۇتفى.

3) بەند (كويزا ـ كىشەن، تاقاق) :

بوينۇڭ ئارا شوخلار تەنابى،
باشىڭ ئۈزە شاھلار رىكابى.

— نەۋابى.

4) شاھ ھۇزۇرى:

دېدى: «لاتەزكۇرۇ مەۋتاكۇنۇ ئىللا بىخەيرىن» نى،
ئۇشۇل شەھەنىڭ رىكابىدا ئىدى روھىل ـ ئەمىن پەرراش.

— شەۋقى.

رىكۋە [ركوه] (ئە) تېرە، چەمدىن ئىشلەنگەن سۇ ئىدىشى، تۇلۇم.

رىكىب [ركيب] (ئە) ئۇلاغ (ئات، تۆگىگە ئوخشاش ھايۋانلار) .

رىگ [ريگ] (پ) قۇم.

رىگزار [ريگزار] (پ) قۇملۇق، قۇم ـ شېغىللىق:

تەي قىلىبان مۇجى بىلەن رىگزار،
زاھىر ئولۇپ گاھى دەرەختى جۇدار.

— زەلىلى.

رىگىستان [ريگستان] (پ) «رىگزار» غا قاراڭ:

بۇ تۇشكەن يېرىمىز رىگىستان ئېرۇر،
كى ئۇڭ قول تەرەفدە گۈلىستان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىند [رند] (پ) 1) مەيپەرەس؛ ئەيش - ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان:

خۇشا، ئول رىندكىم ئۆمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم - بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

2) بىغەم، بىپەرۋا؛ قورقماس:

بادە شىشەگە قولدى، خۇنى دىل بەجۇش ئۇردى،
مۇھتەسىب يېقىن بولدى، رىند بىرلە سۇھبەت تۇت.

— زەلىلى.

گۇنبەزى دەستارىدىن قورقۇتمىغىن، ئابىد، مېنى،
رىندلەرنىڭ گۇنبەزى دىۋارىدىن پەرۋاسى يوق.

— مەشھۇرى.

رىند ئەھلى — مەيخور، ئىچەرمەن كىشىلەر، بىغەم، بىپەرۋا ئادەملەر:

سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل - مەئۋا بىلۇر.

— گۇمنام.

رىند ئېلى — «رىند ئەھلى» گە قاراڭ:

ئەيلەكى تەماشا رىند ئېلى باشىدىن ھەردەم، چۇن ياستانىبانكىم،
مەيخانە ئۇچۇن جامى ئەگەر بولسە مۇدەۋۋەر، كىم مەيغەگەدادۇر.

— خۇشھال غەرىبى.

رىندى باخەبەر — بىپەرۋا مەيپەرەس:

دېدى ساھىب دەردى رىندى باخەبەر،
كى ئەي ھەممىيەتدە تۇڭگۇزلەردىن بەتەر.

— نەۋابى.

رىندى شىراز — شائىر خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ لەقىمى.

رىندى فەنا — تۇگەشكەن، يوقالغان، بىغەم كىشى:

ئەرشى، گەر رىندى فەناسەن كەي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.

— ئەرشى.

رىندى ئىشق پىشە — ئىچىملىك، ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگۈچى:

سەن شەيخ زۇھد شىۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.

— تەجەللى.

رىندانە [رندانە] (پ) مەيپەرەسلەردەك؛ «رىند» گە قاراڭ:

بۇ سوفىيانى رىيايىلەردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندانە دۇردى نۇش ئېردىم.

— زەلىلى.

رىندانە بولماق — مەيپەرەس بولماق، مەيگە ئامراق بولماق:

يۇمدۇم كۆزۈمنى سەندىن بۆلەكتىن،
كەچتىم باردىن، رىندانە بولدۇم.

— مەشرەپ.

رىندەۋەش [رندوش] (پ) مەيپەرەسلەرگە ئوخشىغان، تەبىئىتى بىغەم، بىپەرۋا؛ مەيپەرەسلەردەك:

مەۋلانازادەئى ئەبھەرىيكىم، شەھەرنىڭ مۇفتىيىسى ۋە رىندەۋەش كىشى ئېردى.

— نەۋابى.

رىندى [رندى] (پ) ھىيلىگەر، قۇۋ، تادان؛ «رىند» گە قاراڭ:

ئىشق ئارا قەدر ئىستەسەڭ بىباك بولكىم، ئۆزگەدۇر،
ئەھلى تەقۋا ئاندا، رىندى لاۋۇ بالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

رىۋ [ريو] (پ) مىكىر، ھىيلە، ھىيلە - نەيرەڭ:

چەرخ ئۇرۇبان رىۋ ئىلە نەيرەڭ ساز،
ئويلەكى كۆك خىرقە بىلە تاسباز.

— نەۋابى.

رىۋ ئەيلەمەك — ھىيلە قىلماق، ئالدىماق.

رىۋ كۆرسەتمەك — ھىيلە ئىشلەتمەك.

رىۋ كۆرگۈزمەك — «رىۋ كۆرسەتمەك» كە قاراڭ.

رىۋۇ ئەفسۇن — مىكىر ۋە ھىيلە؛ ئالداش، كۆز بوياش.

رىۋۇ تەزۋىر — مىكىر ۋە ھىيلە.

ھەم ئاخىر بويلە بولدى ئىشغە تەدبىر،
قايۇ تەدبىر، مەكر رىۋۇ تەزۋىر.

— نەۋابى.

رىۋۇ رەڭ — ھىيلە ۋە نەيرەڭ.

رىۋايات [روايات] (ئە) [بىرلىكى: رىۋايەت] سۆز؛ سۆزلەش، ھېكايە ئېيتىش، نەقىل كەلتۈرۈش:

بۇ تۈتى ھەم قىلىپ شىرىن ھىكايات،
داغى رەڭگىن سۇخەنلەردىن رىۋايات.

— ناقىس.

دەبان ھەر كېچە بىر رىۋاياتنى،
قارا باشىدىن ئۆتكەن ھىكاياتنى.

— ئا. نىزارى.

رىۋايات ئەتمەك — ھېكايە قىلماق، نەقىل قىلماق.

رىۋايات ئەيلەمەك — سۆزلىمەك؛ «رىۋايات ئەتمەك» كە قاراڭ.

رىۋايەت [روايت] (ئە) «رىۋايات» قا قاراڭ:

ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.

— سەبۇرى.

رىۋايەت گۇداز — رىۋايەت سۆزلىگۈچى، سۆزمەن، ناتىق:

سۇخەندان شىرىن ھىكايەت گۇداز،
تىزىپ سۆزنى مۇنداق رىۋايەت گۇداز.

— ئا. نىزارى.

رىيا [ريا] (ئە) ئىككى يۈزلىمىلىك؛ مۇناپىق، ئىككى يۈزلىمچى؛ ئۆزىنى يامانلىقلاردىن ساقلانغان قىلىپ كۆرسىتىش:

زاھىد سۇپەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۈرگۈسى،
قوللارىدە تەسبىھى رىيا تائەت قورغۇسى.

— مەشرەپ.

زاھىدلەرنىكى، تائەتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.

— سەبۇرى.

رىيا ئەھلى — رىياكارلار، ئىككى يۈزلىمچى كىشىلەر:

تاڭ ئەمەس گەرمەست يۈرسەڭ دەھر ئارا، چۈنكىم نەسىب،
با رىيا ئەھلىگە مەسجىدۇ ماڭا مەيخانەدۇر.

— ئەرشى.

رىيا بەھرى — يالغانچىلىق دەرياسى، ساختىپەزلىك ئىقىنى:

بۇ ھەيندە يامانلار ئىشى تۈتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

رىيا چەرخى — ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمچىلىك چەرخى (دەۋر، پەلەك).

رىيا كۇلاھى — ساختىپەزلىك كۇلاھى، ئۆزىنى تەقۋادار زاھىد قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيگەن كۇلاھ:

رىيا كۇلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سىپھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەلىلى.

رىياۋۇ ئۇجب — رىياكارلىق، شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنلىك:

سەلاھىن گەر كۆرەر زۇھد ئىچرە زاھىد،
رىياۋۇ ئۇجبدىن كۆرمەس فەسادىن.

— نەۋايى.

رىياۋۇ زۇھد ئەھلى — ساختىپەز ۋە زاھىد كىشىلەر:

مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئەھلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

تەركى رىيا — ساختىپەزلىكنى تاشلاش، يالغاندىن قول ئۈزۈش:

يۈز قويدى خانەقاھدىن مەيخانەغە تەجەللى،
جامى شەراب بىرلەن تەركى رىيا مۇبارەك.

— تەجەللى.

مەكرۇ رىيا — ھىيلە ۋە ساختا:

ئەلگە بەردى بەختۇ دەۋلەت، ئىشرەتۇ راھەت تەمام،
ماڭا يەتكەندە مەگەر مەكرۇ رىيا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

رىياز [رياض] (ئە) [بىرلىكى: رەۋزە] باغلار، جەننەتلەر؛ «رەۋزە» گە قاراڭ:

يۈزۈم قىز ئولۇپدۇر بەياز ئەيلەگىل،
مەقامىمنى رەۋزە رىياز ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىيازى بىھىشت — جەننەت باغلىرى.

رىيازى ئىرەم — ئىرەم (ئەپسانىۋى گۈزەل، خوش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى) بېغى:

ئول ئاچىپ يۈز گۈلى رىيازى ئىرەم،
گۈللار ئۆزرە بۇ ياغدۇرۇپ شەبنەم.

— نەۋايى.

رىيازات [رياضات] (ئە) قىيىنچىلىقلار، مۇشەققەتلەر، ئازابلار، «رىيازەت» كە قاراڭ.

رىيازەت [رياضت] (ئە) قىيىنچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت:

رىيازەتنى ئاشۇرمىشلار پەيغەمبەرلەر تەمامىدىن،
مەقام ئاشماق بىلەن بۇ ئالىي ھىممەتدىن ئىبرۇر مەئخۇز.

— شەۋقى.

تەلەب ئەيلەر خۇدايى لامەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.

— ناقىس.

رىيازەت چەكمەك — قىيىنچىلىق تارتماق، ئازاب چەكمەك:

تا رىيازەت چەكمەيىن تاپماسكى ۋەسلى يارنى،
تا تىرىكمەن ئەيلەسەم ئالدىدا خىزمەتكارلىق.

— نەۋبەتى.

رىيازەت فۇتەسى — رىيازەت پوتىسى، جەبىر - جاپا لۆڭگىسى:

رىيازەت فۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۋ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

رىيازىي [رياضى] (ئە) 1) رىيازەتلىك، جاپاكەش ئادەم؛ رىيازەت، مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بەرگۈچى:

رىيازىي بولسا قازى، بەس ئەجەبدۇر،
كىبرەككىم فىقھ ئىلمى بىلسە قازى.

— نەۋايى.

2) ھىساب ئىلمى، ماتېماتىكا:

تەبكىيۇ رىيازىيۇ ئىلاھىي،
«ئەلىف» ، «بە» ، «تە» دەك ئالىندە كاماھىي.

— نەۋايى.

رىياسەت [رياست] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ رەئىسلىك، باشلىقلىق؛ «رەياسەت» كە قاراڭ.

رىياكەش [رياكش] (ئە + پ) رىياكار، ئىككى يۈزلىمە:

زاھىد سەنۇ كەۋسەر، بىزۇ مۇغ دەيرى نېدىنكىم،
بىر زەھرى بەلاكەش بىزۇ سەن نوشى رىياكەش.

— نەۋايى.

رىيالىق [رياليق] ئىككى يۈزلىمىچىلىك، مۇناپىقلىق، كۆز بويامچىلىق، رىياكارلىق:

نە مۇمكىن جان قۇشى تاپماق رىيالىق ئۇمر ئىچى بەسكىم،
كى باشدىن - ئوق ئاڭا قىسمەت ئىمىشدۇر مۇبتەلا بولماق.

— ئەرشى.

رىياھ [رياح] (ئە) [بىرلىكى: رىھ] شاماللار؛ يەللەر؛ ھىدلار، «رىھ» قا قاراڭ:

ئاڭا تەگرۈكى شەبىستانى سىپېھر،
يەتكۈرۈر رۇھ دىماغىغە رىياھ.

— نەۋايى.

رىياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ:

تۇپراقتىن تۇرلۇك رىياھىنلەر ھوۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم بوستانلىرىنى لەتايىف گۈللارى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

رىيائىي [ريائى] (ئە) ئىككى يۈزلىمىچىلىك؛ ئالدامچىلىق؛ رىياكار؛

زاھىدۇ شەيخى رىيائىيغە قىلىپ لۇتفۇ كەرەم،
ئىشق ئېلىنىڭ ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

تائەتۇ خەيرى سەخا بۇ ئەل رىيائىي ئەيلەمىش،
ئەھلى تەقۋا ئولدۇرۇر تەقۋاسىنى بىلدۇرمەسۇن.

— قەلەندەر.

ز

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۈچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.

زابىت سىپەھدار — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:

سۈرۈپ ئەلنى زابىت سىپەھدارلار،
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.

— نەۋايى.

زابىتە [ضابطه] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن - قائىدە، نىزامنامە:

ئىشىم بولدى كۈندىن قەۋۋى زابىتە،
تۇتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:

زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۇچۇن.

— زەلىلى.

زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.

زات [ذات] (ئە) 1) ئەسل، ماھىيەت، ئاساس. 1) تەڭرى ئىگە، ساھىب:

خالىس ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۈنكى، شەيئىللاھ چېكىپ شائىل دىرەم ئۈزرە تىلەك.

— ئەرشى.

بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت سارىدىن.

— ئەرشى.

3) جىسىم، گەۋدە:

دېدىڭ ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقىمغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

4) ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كېلىپ چىقىش، نەسىل - نەسەب:

سەبا سوردى سېنىڭ ئاتىڭ نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىڭ نە بولغاي.

— خىرقىتى.

زاتى ئەللاھ — تەڭرى، ئاللا، خۇدا:

پەنجەڭنى كۆرەر ئىبسەم بەناگاھ.
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.

— ئەرشى.

زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار؛ كىشىلىك.

زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قاراڭ:

ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەڭلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.

— قەرارى.

زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىڭ سۈپىتى.

زاتى فەرد — يېگانە شەخس.

زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە.

زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قاراڭ.

ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.

— ئەرشى.

زاتۇل بۇرۇج [ذات‌البروج] (ئە) بۇرچلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۇرسى):

بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئانىڭ بابىدە زاتۇل - بۇرۇج.

— نەۋايى.

زاتى [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:

ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى ناياب ئېردى زاتى يەكتاسى.

— مەشھۇرى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما.

ئىلتىفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.

زاخىر [زاخر] (ئە) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق.

بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:

كېلىپ كۆڭلى ئانىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.

— نەۋايى.

زاد I [زاد] (پ) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:

سوراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىبەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.

— لۇتفى.

زادى شەكەررىز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق

پەرزەنت.

زادى ئىففەت — پاكلىق سەۋەبلىرى.

زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.

زاد Ⅱ [زاد] (پ) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى.

زاد سەرۋ — ئازاد سەرۋ، تىك ئۆسكەن سەرۋ (قىش - ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).

زاد Ⅲ [زاد] (ئە) ئوزۇق، ئوزۇق - تۈلۈك، دەسمايە:

سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.

— ئا. نىزارى.

زاد راھ — «زادى راھ» قا قاراڭ:

دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زاد راھ،
كى بىچارە فەرزەندىڭە بول تەباھ.

— ئا. نىزارى.

زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق.

زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى.

زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قاراڭ.

زادە [زادە] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I » گە قاراڭ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساف ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم. 2) قابىليەتلىك، پاراسەتلىك:

نېچە زادەئى تەبئ ئېرۇر ناپىسەند،
كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.

— نەۋايى.

زار [زار] (پ) 1) پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:

بەقالىق يار ھۆسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.

— ئەرشى.

يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئانىڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭگۇ - رەباب.

— قەلەندەر.

2) يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۈچى، ئاھ تارتقۇچى:

زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

3) غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك: بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتىۋان، خار:

كۆردۈم نۇرىنىكى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— موللا سالىھ.

سىنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۈل،
يىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.

— خىرقىتى.

4) موھتاج، تەشنا:

كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مىنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5) ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۈلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دېگەندەك.

زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سېغىندۇرماق، موھتاج قىلماق:

گۈل يۈزۈڭغە ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۈلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۆرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.

— موللا بىلال.

زار بولماق — 1) ئاجىز، ناتىۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد، ھەسرەت چەكمەك. 2) موھتاج، تەشنا بولماق.

زار - زار يىغلىماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق.

«قاف» قاراقىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار - زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمۇ فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

زار قىلماق — ئاجىز، ناتىۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار، موھتاج، تەشنا قىلماق:

يارەب سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىفىڭ جارى قىل ھۇ - ھۇ دەبان قويسام ئاياغ.

— شەۋقى.

زار ئولماق — «زار بولماق» قا قاراڭ.

زارۇبىقەرار — سەۋر - تاقەتسىز موھتاجلىق:

مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھىم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭغە زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:

جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

زارۇ زار — نالە، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق:

بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.

— موللا سالىھ.

زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە.

زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب بىچارە:

ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۇ زارۇغەرىب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى.

— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:

دېدى: بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟
دېدى: جانىمنى قىلدى بۇ نازىڭ چاك.

— خىرقىتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ زارلىق، موھتاجلىق:

بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.

— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:

ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇزار، پېقىر، مىسكىن:

ئولدۇمكى مېنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.

— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:

يارۇ يار دەپ بىھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۈچۈنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.

— موللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پېقىرلىق:

بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.

— خىرقىتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل.

زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:

ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۆنىدىن جانغە ئاتەش.

— خىرقىتى.

زارىيىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، ھۆڭرەپ، ھۆركىرەپ يىغلىماق:

سەھەرلەر ئويغىنىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.

— خىرقىتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:

ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھارىب،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زارىب.

— نەۋايى.

زارىب بولماق — ئۇرماق، ئۇرۇلماق.

زاغ [زاغ] (پ) قاغا؛ سېغىزغان:

جەھانىنىڭ قۇشلارىدا فەرق نېدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.

— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا - قۇزغۇن:

بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۇل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.

گۇمنام.

زاك [زاک] (پ) زاك، بوياق (چەم قارايتىش، چەكمەن بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بوياق):

كەبىر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك چانتىيانا، خەدىت.

— موللا بىلال.

زاكىر [ذاكر] (ئە) تىلغا ئالغۇچى، ھەمدۇ - سانا ئېيتقۇچى؛ ئىبادەتكە قىلغۇچى ئىبادەتكە مەشغۇل بولغۇچى مەشغۇل بولغۇچى:

رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتائىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرپىنىڭ نامى:

نېچۈككىم بولسا دىل لەفزىغە نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىڭدىن.

—نەۋايى.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:

بار ئېردى شەھەرگە ياقىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە — مەككار كەمپىر:

كى ھەر كۈن ناز بىرلە جىلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتىپ كۆڭلىن ئالىپ، ئۆمرىنى قىلغاي كەم.

— ئەرشى.

زالى ئافاق — ئاسمان.

زالى چەرخ — 1) پەلەك. 2) بىر كۈنلۈك ئاي، ھىلال.

زالى خىرەد — ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر.

زالى دەھر — دۇنيا، ئالەم، جاھان:

كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.

— ئابىد قۇمۇلى.

زالى سەرا — خىيال قەسرى، خىيالىي قەسر، كونا ساراي:

گەرم رەۋلەر زەررەلەر دەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.

— گۇمنام.

زالى فەلەك — ئاسمان، پەلەك.

زالى گەردۇن — ئاسمان، كۆك، پەلەك:

ۋەفاسىزدۇر جەھان ئىشتى بۇ موزمۇن،
تېگەر ھەر كۈن بىرەۋگە زالى گەردۇن.

— قەلەندەر.

زال Ⅲ [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ. 2) يامانلىققا ئۈندىگۈچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:

يوق ئىبركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.

— قەلەندەر.

چەرخ زالىن كۆركى، يۈزۈڭ مىكىز بونياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

زالىكە [ذالك] (ئە) بۇ (ئالماش).

غەيرى زالىكە — ۋە بۇنىڭدىن باشقىلار:

... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق،
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا تەرتىب قىلىپ بەرگەي.

— نەۋايى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئادالەتسىز:

تا ساڭا بەردىم كۆڭۈل ئەي مىسلى ئالەم يوق ئارا،
يۈرەكىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۈززە يارا.

— قەلەندەر.

زالىم تەبىئ — زالىم تەبىئەتلىك.

زالىم سىرىشت — زالىم تەبىئەت، ئادالەتسىز.

زالىمۋەش — زالىم كەبى، زالىملارچە.

زالىمى ئالىم نەما — ئۆزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:

فەلەك يەڭلىغ جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.

— مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىللىك؛ كېپىل:

مۇۋاپىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۈر، بابىر،
نې ئۈچۈنكىم كېلۇر دەمگە بۇلا ئالماس كىشى زامىن.

— بابىر.

زامىن تىلەمەك — كېپىللىك تىلىمەك.

زامىن ئولماق — كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1) يېقىن. 2) تىز (ئادەمنىڭ تىزى):

قىلىپ ئىبردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىقدا گويا تېۋە زانۇسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ — ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئولپەت.

زانۇيۇ ھەمدۇش — تىزى تىزىغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ:

بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.

— لۇتفى.

زانۇيى ھەبىب — ئەڭ يېقىن دوست:

چۈن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۆلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.

— موللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشىۋاز؛ «زىنا» غا قاراڭ.

زاھىد [زاهد] (ئە) 1) تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۈزۈپ، تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:

مېنى مەنئى ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.

— نەسىمىي.

زاھىد سىفەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۈرگۈسى،
قوللارىدە تەسبىھى رىيا تائەت قىلۇرغۇسى.

— مەشرەپ.

2) پەرھىزچى، ئۆزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۈچى:

زاھىد تۇتۇپ ئۆزىنى، كىيىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ فۇسۇن بىلە باشىن تەبرەتىپ.

— سەبۇرى.

زاھىدا — ھەي زاھىد، ھەي شەيخ:

زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۆسنى جانان بولماسا.

— ئەرشى.

زاھىد ئەھلى — شەيخلەر، تەقۋادارلار.

زاھىدۋەش — زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش.

زاھىد ئېلى — «زاھىد ئەھلى» گە قاراڭ:

قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.

— زەلىلى.

زاھىدى پەرسۇدە — قېرىغان زاھىد، ھارغان، چۈشكۈنلەشكەن سوپى:

ئىشق ئەتۋارىنى ئايتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قۇرۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھەز.

— مەشھۇرى.

زاھىدى تەررار — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:

مېنى ئۈچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،

كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.

— ئەرشى.

زاھىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاھىد، رىياكار سوپى:

مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
مانەند پۇچەك پۇل.

— زەلىلى.

زاھىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاھىد قىلىپ كۆرسەتكۈچى ھىيلىگەر، رىياكار.

زاھىر [ظاھر] (ئە) 1) روشەن، پارلاق، يورۇق:

رەۋاجى ھۆسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۈل ھۆسنى زاھىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.

— ئەرشى.

2) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق - ئاشكارا، ئايان:

نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاھىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۈمنى ياراي.

— ئەرشى.

3) تاشقى كۆرۈنۈش، بىرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:

«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

زاھىر ئەتمەك — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

گەنج بەخشىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمىدىن كىشۋەر كۇشالىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەخشىن زاھىر ئەتتى.

— قىدىرخان يەركەندى.

زاھىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، ئاشكارا قىلماق.

زاھىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:

يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۆسن دەئۋاسىن قويۇپدۇر.

— ئاتايى.

زاھىر قىلماق — «زاھىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كاشفۇل - ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىنگە بىر مۇختەس رەقەم.

— ئەرشى.

زاھىر ئولماق — «زاھىر بولماق» قا قاراڭ:

زاھىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۈن ساچىڭنىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەڭلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاھىر ئۇلۇمى — «زاھىر ئىلمى» غا قاراڭ.

زاھىر ئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاھىرە [ظاھره] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاھىر» گە قاراڭ:

ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاھىر، كەرامات كۆپ ئېركەندۇر.

— نەۋايى.

زاھىرەن [ظاھراً] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاشكارا، «زاھىر» گە قاراڭ:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.

— ن. زىيائى.

زاھىري [ظاھرى] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاھىر» گە قاراڭ.

زاھىري سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويه] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا] 1) بۇرجەك، ئۆي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ. 2) چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:

ۋائەرەئى قىسمەتتۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.

— مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىدە [زائده] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەكسىز.

زائىد قىلماق — قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائده] (ئە) «زائىد» قا قاراڭ:

سكەندەرگە چۇن يەتتى بۇ قائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نوكتەئى زائىدە.

— نەۋايى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قاراڭ:

خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۆيلەكى سەرۋ ئۆزرە چەمەن تائىرى.

— نەۋايى.

زاي [زاى] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ۋەھشەتزاي — ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زاينده] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈچى.

زايەندە بولماق — تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك.

زايەندە ئولماق — «زايەندە بولماق» قا قاراڭ.

زايچە [زايچه] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل:

يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئېردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد

ئۇچۇن زايىچەئى تالېئ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.
— نەۋايى.

زايېئ [ضايع] (ئە) «زايىئ» قا قاراڭ:
قىلماغىل ئۆمرۈڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

زايىر [زاير] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقه] (ئە) مەزە (تائام) نىڭ تەمىنى بىلىش ئىقتىدارى:
سەن كېتىپ ئەيۇ جانىجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1) يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:
بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرمىش ھۇشمەند ئول،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇن، تۈگىمەيدىغان:
نې مېھر ئىلە ماھ ئىچرە بۇ قىسىم يارۇغلۇق بار،
ھەجرىنىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.
— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق.

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق.

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قاراڭ:
دەۋر ئۇراردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇ كۈن.
— مەھزۇن.

زايىئ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە: *بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەنىدە، بارغان يېرىدە مال ـ ئەھۋاللارنى زايىئ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ، ... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.*
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىئ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۈزمەك:
دەردىم كۆرۈپ مۇئالەجەدە زايىئ ئەتمە ئۆمر،
كىم جاندا دەردى ئىشقدۇرۇر بىدەۋا ماڭا.
— بابىر.

زايىئ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك.

زايىئ قىلماق — «زايىئ ئەتمەك» كە قاراڭ.

زايىئ كەچۈرمەك — بىھۇدە ئۆتكۈزمەك:
زۇلفۇڭ يۈزۈڭ فىراقىندە تۈمەن ھەسرەت بىلە،
ھەيفكىم، زايىئ كەچۈردۈم مۇنچە سالۇ ماھنى.
— نەۋايى.

زايىئ ئولماق — «زايىئ بولماق» قا قاراڭ.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىيۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۆي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:
ئىشىتكەن ئىسە زەبانى ھالىن،
چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.
— موللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق: *ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئ ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەياندا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۇرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.*
— نەۋايى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قاراڭ.

زەبانە [زبانه] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:
كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.
— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق.

زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق.

زەبانە ئۇرماق — 1) «زابانە تارتماق» قا قاراڭ:
زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۆتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۆكۈت ساقلىغۇچى،

خاموش قىلغۇچى، جىمىلغۇچى؛ خاموش، جىمىغۇر. *مۇتەكەللىمىكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۈلبانگىن سىپېھر گۈلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانىڭ بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.*

— نەۋايى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى بولمىغان. 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك.

زەبان بەند ئەيلىمەك — تىلىنى بەند قىلماق، گەپ قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق.

زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۈچى، تىلشۇناس:

كىبرەك، مەخفىي فەھمىغە زەباندانى،
يوق، زەباندانكىم كىبرەك سۆلەيمانى.

— نەۋايى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپىسىدە:

بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.

— موللا سالىھ.

2) ئېگىز، يۇقىرى:

بارچەلەرى خادەمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلاي زەبەر ئولۇپ،

— زەلىلى.

3) ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:

ھەمسىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۈنچە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد فشان] (پ) قىممەت باھا تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:

يېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.

— نەۋەئى.

زەبەردەست [زبردست] (پ) 1) كۈچلۈك، پالۋان، زوراۋان. 2) قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستىبداتلىق، ئىقتىدارلىق:

ھەر كىمكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىلىڭ،
ئاخىر ئەجەل ئىلكىدە ئانى پەست ئەتتىلىڭ.

— نەۋايى.

زەبەردەست ئەيلىمەك — كۈچلۈك، مەرتىۋىلىك قىلماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1) ئىگىلىش، قولىغا ئېلىش، ئىشغال قىلىش؛ تۇتۇش:

جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:

ھەمە ئالىي نەسەب ئەۋلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.

— ناقىس.

زەبت ئەتمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئەيلىمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئالماق — 1) ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولىغا ئالماق. 2) تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

زەبت قىلماق — ئىگىلىمەك، تۇتماق.

زەبتۇئايىن — ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:

ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر ـ تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.

— مەشھۇرى.

زەبھ بولماق — بوغۇزلانماق.

زەبھ قىلماق — سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ كىتابى:

ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بىھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1) ئاجىز، ناتىۋان، زەئىپ، كۈچسىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:

لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلنى ئاسان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناھار ئىشق.

— موللا سالىھ.

2) مەغلۇپ، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:

مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن،

كېتىپ ھوش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.

— ئا. نىزارى.

زەبۇن ئەتمەك — ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۈرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:

ئايىتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.

— لۇتفى.

زەبۇن ئەيلەمەك — غەلىبە قىلماق، يەڭمەك.

زەبۇن بولماق — مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:

يارنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،
بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.

— موللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق، غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۆش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:

بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى روزگاردىن يۈز نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۆش بىدادىن يۈز تۈرلۈك ئىبتىلا يۈزلەندى.

— نەۋايى.

زەبۇنكۆشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس خارۇزارلىق، ناتىۋانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۋەش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:

ھەق ئاندىن ئاسراسۇنكىم ئول زەبۇنۋەش،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۋەش.

— نەۋايى.

زەججاج [زجاج] (ئە) كۇلالچى؛ شىشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شىشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئە) 1) قىيناش؛ ئازابلاش، ئازاب بېرىش. 2) (پەند ـ نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش. مەنئى قىلىش؛ توسۇش. 3) زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق. 4) بىچارىلىك.

زەخامەت [ضخامت] (ئە) يوغان:

يۈز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئەت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.

— نەۋايى.

زەخخار [زخار] (ئە) دولقۇن، دېڭىز سۇيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:

زەمىرى لۇججەئى زەخخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.

— نەۋايى.

زەخم [زخم] (پ) يارا، جاراھەت:

غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىمغە نەۋەك ئوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىمنىڭ تائىمادىنىڭ باشىدىن ـ ئاياغ.

— ئابىد قۇمۇلى.

نېدۇر ئۆلكىم سوقۇپ تەرتىپ بۇتەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئۆتەلمەس.

— سەيفى سەرايى.

2) ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مەلامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:

ھەر نەچچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۆريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۆلكۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

3) زەربە، ئۇرۇش كۈچى:

تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كېلىپ گۈل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.

— خىرقىتى.

كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۋۇ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك. 5) ئاشىقلىق:

نەچچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۈمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قاندىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۇن ئەيلەمەك.

— نەۋايى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۈرمەك، يارىدار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:

قاشىغە باردىم ئول سائەت، قىلىپ تەئزىم ئول پۇرسەت،
ئاتىپ ئول تىيرى مىژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.

— نەۋبەتى.

زەخم ئۇرماق — «زاخىم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق.
بىلىڭ ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئېرۇر بائىس.

— موللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جاراھەت:

قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:

بەزمىڭگە لايىق ئولمادى چەڭۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.

— گۇمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:

هەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى، ئايرىلىش ئازابى:
كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،
كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.
— لۇتفى.

زەخمە [زخمه] (پ) 1) ئۇرۇش، زەربە. 2) يارا، زەخمە. 3) ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك). 4) كوي، چالغۇ كويى.

زەخمە پەرداز [زخمەپرداز] (پ) كويلىغۇچى، چالغۇچى.

زەخمەك [زخمک] (پ) «زەخمە» گە قاراڭ:
لەززەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۆيىن ئەيلەپ ھەبا،
زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۈم سازىدىن چەكتىم نەۋا.
— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناک] (پ) «زەخمىن» گە قاراڭ:
خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،
كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قاننى يۇپمەن قان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زەخمىن [زخمين] (پ) يارىدار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:
سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.
— تەجەللى.

زەخىرە [ذخيره] (ئە) ئېھتىيات ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق - تۈلۈك:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.
— ناقىس.

زەخىم [ضخيم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدىلىك:
ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئەل ئېردىلەر. مەۋلانە قەۋسىي... زەخىم ۋە كۈچلىدۇر.
— نەۋايى.

زەد [زد] (پ) ئۇرۇش، جېدەل.

زەدۇ خورد قىلماق — بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قاراڭ.

زەداي [زداى] (پ) «زەدا» غا قاراڭ:
ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەداي، جامى ماتەمزەداي.
— نەۋايى.

زەدە [زده] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «ئۇرۇلغان، ئېزىلگەن، يانجىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدازەدە» گە قاراڭ:
تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېرەك.
— زەلىلى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:
ياساپ تىنتىرەگۈچ شەھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەرىبى.

زەر ئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئىچرە ئالتۇن.

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىپ، ئالتۇن قاپلانغان زەرلىك.

زەر قۇماشى — زەردىن توقۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:
ئەرشى، گەر رىند فەناسەن كىمي لىباسى فەقرىكىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:
زەر قىزى، ھەڭگامىسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپىنە - دۇنيا:
زەرۇ سىيم تاپىغان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتىغە ئانداغ لەئلنى ئاسۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك، مال - مۈلۈك ۋە يېمەك - ئىچمەك:
كى ئەلقىسسە، پۈتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتائ ساندۇقى.
— ئا. نىزارى ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبىي — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن.

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:
بىر ئىلگىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلگىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانىمدا مېنىڭكىم نەشئەياب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

زەرائەت [ضراعت] (ئە) ئاجىزلىق، كەمتەرلىك، ئىستائەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) 1) پاكىز، پاكىزلىق؛ گۈزەل-

لىك، نازۇك تەبىئەتلىك:

بۇ كۈن ھۆسن ئوردەسىندە پادىشاھسەن،
زەرافەت ئالەمىندە مەھلىقاسەن.

— سەيىد ئەھمەد.

2) خۇش چاقچاقلىق؛ چاقچاق سۆزلەر:

دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىمائ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل مەئنى ۋە دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خوي قىلغان دىۋانە لىساندىن داغى بىگانە بولدى.

— قىدىرخان يەركەندى.

3) ماھىرلىق، ئۇستىلىق:

كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.

— غەرىبى.

زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق.

زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۈللۈك، ساپ دىل:

بۇ دىققەت پېشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە بەئزى ئەجەل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.

— نەۋايى.

زەرافەت دىسار [ظرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.

زەراگىن [زراكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.

زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] 1) «زەرىر» گە قاراڭ. 2) زەررەلەر.

زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.

زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زىبا، گۈزەل لەتىپ؛ «زەرىف» كە قاراڭ:

زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنىلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.

زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:

مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،
روبى زەمىن يەئنى زەر ئەفشان بولۇپ.

— زەلىلى.

زەرئەندۇد [زراندد] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالتىرايدىغان:

كۆرەركىم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.

— ئا. نىزارى.

زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:

ئالىپ قوللارىغە كى ئەسباب ھەرب،
كى قۇبلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.

— ئا. نىزارى.

2) كۈچ، قۇدرەت:

كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،
ياساپ تۇگمەلەر يۈزىگە نەقش ئېتىپ.

— غەرىبى.

3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن؛ بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى.

زەربى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:

جەبىن ئۆززە تەغەييۇر ئەيلەپ ئىزھار،
بېرىپ باتىن قولىدىن زەربى ئازار.

— ناقىس.

زەربى دەست — قول كۈچى؛ قاتتىق كۈرەش، جەڭ.

زەربافت [زربافت] (پ) «زەر بەفت» كە قاراڭ:

ئەسكى چاپان بىلە فارىغ توفراغدا ئولتۇرماق ياخشىراقكى، زەربافت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...

— نەۋايى.

زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق، زەربە:

ئەجايىب بىمەدار ئەتتىڭكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،
نەھىف بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.

— موللا بىلال.

زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىللا، كىمخاب:

خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئىگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۆسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.

— ئەرشى.

زەربخانە [ضربخانه] (ئە+پ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.

زەرپاش [زرپاش] (پ) 1) زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:

ئىمارەت سەئىيدەكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.

— قىدىرخان يەركەندى.

2) قۇياش.

زەرپەيكەر [زرپيكر] (پ) زەر تۇسلۇك، ئالتۇن رەڭلىك:

ئابى ئۇلۇپ تۇگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالما دۇرۇ گەۋھەرى.

— نەۋايى.

زەرخەرىد [زرخريد] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:

مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب

ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەۋايىڭ غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چىھرى سولغان:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۇن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] (پ) جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەرداب:
ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.
— خىرقىتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، باي؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يارەب قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.
— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شافتالۇ شەھد ئەفشان چۇن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەردە [زرده] (پ) 1) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك، سارغايغان. 2) ئۆت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قاراڭ.

زەردەك [زردک] (پ) زەردەك، سەۋزە:
گوشەئىدىن ئاچچىغ ئىتىپ فىياز،
فەررەكچىنىڭ زەردەكى فىل - فىل دەراز.
— زەلىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:
ئەگەر شۇتقاردەك باشىڭدا زەردوزلۇق تۇماغىڭدىن تاج ئەمەستۇر،
شۈكر قىلكىم كۆزۈڭ يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە موھتاج ئەمەستۇر.
— نەۋايى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛
زەردۇشت ئايىنى — زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قاراڭ:
نەرگىس ئۆرۈندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسئى چىنى.
— شەيخ.

زەرر II [ضر] (ئە) زەرەر، زىيان:
سەفەر نەفئۇ زەررى — سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەرىرى (زىيىنى).

زەررابخانە [زراب خانه] (پ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر ساقلىنىدىغان جاي:
... كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سىككە خۇتۇتىدىن مۇئەررادۇرۇر، ئول سادە سىيمەلەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىدە سىككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.
— نەۋايى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قاراڭ.

زەرراتى ئالەم — ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:
ھەمە زەرراتى ئالەم ئىچرە يوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.
— ئابىد قۇمۇلى

زەرراتى جەھان — «زەرراتى ئالەم» گە قاراڭ:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامىئ،
زەرراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابىئ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەرراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۈتكۈل مەۋجۇدىيەت:
ئاسمانى ئەرشى كۇرسى بىرلە بۇ زەرراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۆزە گەردۇ غۇبارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

زەررافە [زرافه] (ئە) 1) زىراپە (بوينى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايۋان). 2) «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذره] (ئە) 1) ئەڭ ئۇششاق بۆلەك، زەررە، ئاتوم:
ئاھلار كىم ئارەزىڭ مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك،
ئايۇكۈن بەلكىم توقۇز چەرخى بەرىنىنى تىترەتۇر.
— ئەرشى.

2) ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:
ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۇرۇپدۇر تەندىكى قانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.

3) نۇر، قۇياش نۇرلىرى:
بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،

ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە - زەررە — پارچە - پارچە، ناھايىتى ئۇششاق.

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد - ئەلەم. غەم - غۇسسە زەررىلىرى:

نەسىب ئەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالىپدۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەمانناسىدا بۇ شەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىردەملىك كۆرۈشۇش، ۋىسال زەررىچىسى:

جىلۋە سالىپ ئۆتتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.
— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋر - تاقەت، كىچىككىنە چىدام:

تاكى نارەنجى ئېگىننى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۇسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.
— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقداردىكى سۇ:

ئوترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۇزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1) كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۈزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2) ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە.

زەررەئى گەردى غۇبار — 1) چاڭ - توزان زەررىلىرى. 2) ئاداۋەت:

ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالىھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر - ۋاپا، مېھر - ۋاپانىڭ زەررىچىسى:

ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:

سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررەئى يەڭلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:

يۈزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭىڭ يادىدا تۈنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەۋار [ذرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:

... تۈتىئى شىرىن گۇفتارنىڭ نەفەسى سۇبھ ئاسارى نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سور ئىشق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەۋار ئىزتىرابغە تۈشكەنى.
— موللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشته] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ؛ نۇر:

كۆرۈنۈپ كۆزگە ئايدىندەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋايى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:

ياغلىقى ئول ھۆللەئى زەررىشتە كەش،
كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.
— نەۋايى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:

نەچچە غەم چەكسەم خەتتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئانداغكىم ياراشقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:

كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىراجىدىن ئارتۇق.
— موللا سالىھ.

زەررىن فىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەھ:

مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن فىيالە ئاڭا.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كىيىك. 2) قۇياش، ئاپتاپ:

ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.
— نەۋايى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:

تۈتۈپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە بۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەس:

تۇتىئى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيىب ئەمەس.

— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر. 2) پالۋان، باتۇر:

بىلىن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،
ۋەلې زەررىن كەمەرلەردۇر سىپاھى.

— نەۋايى.

زەررىن كۇلاھ — ئالتۇن كۇلاھ، ئالتۇن تاج:

چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.

— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:

بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:

كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇنىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.

— غەربى.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:

كى زەررىن مەھاگا قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينه] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:

ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.

— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:

باشىغە قويۇق ئىبردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.

— موللا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنۋەش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:

جۇزۋى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنۋەش.

— نەۋايى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:

كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پىسەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.

— خىرقىتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە.

زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا) .

زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قاراڭ. 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تارانقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، كىمىر. 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك. 3) غەيۋەت - پىسقى - پاسات. 4) قەھر - غەزەپ.

زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۈزلىمچى، مۇناپىق كىشىلەر.

زەرقۇرىيا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە - نەيرەڭ.

زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇرىيا» غا قاراڭ.

زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇرىيا» غا قاراڭ.

زەرقۇ مەكر — «زەرقۇرىيا» غا قاراڭ.

زەرقپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:

ھەق رەھمەتى ئۈمىدى بىلە تۇن - كۈن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقپەرەست.

— نەۋايى.

زەرقساز [زرق ساز] (ئە+پ) «زەرقپەرەست» كە قاراڭ.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۈرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەر سۇيى بىلەن نەقىش سالغۇچى، زەرگەر. 2) زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇدىدىن ئالتۇن ئاجرانقۇچى. 2) ئالتۇن تۇسلۇك (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن زەرلەنگەن.

زەركەش تەناب — زەردىن ئۆرۈلگەن (ئېشىلگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان.

زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زركر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.

— زەلىلى.

زەرگەرى ھەققانى — تەڭرى، ئاللا:
مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سىبىنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.

— زەلىلى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:
كۆڭۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا ئول بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.

— نەۋايى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۈيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:
بىر قەسرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتغە دەخل قىلۇر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەلىلى.

زەرھەل [زرحل] (پ+ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل.

زەرھەل ئەتمەك — زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك.

زەرھەل ئەيلەمەك — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ.

زەرھەل قىلماق — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ.

زەرھەل ئۆتۈك — زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۆتۈك.

زەرھەلقە [زرحلقە] (پ+ئە) ئالتۇن ھالقا:
ئارەزىڭ زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئانىڭ جەدۋەلى.

— نەۋايى.

زەرۇر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:
بولۇپدۇركى شەھغە كەنىزەك زەرۇر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۆر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر. 2) چارىسىزلىك، نائىلاجلىق، ئامالسىزلىق:
يانە ئەل تىلىمدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۇرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.

— لۇتفى.

زەرۇرەت بولماق — كېرەك، لازىم بولماق.

زەرۇرەت يۈزىدىن سورىماق — ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، ۋارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۇرەتەن [ضرورةً] (ئە) زۆرۈرىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:
خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگەۋارغە زەرۇرەتەن قۇرئان ئوقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.

— نەۋايى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نېپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئايالار پېشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:
زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقاقىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرئ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:
ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.

— نەۋايى.

زەرئ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۆلچەم:
سۇۋنىڭ سەتھىغە چۇن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرئ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.

— نەۋايى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋەيىپ بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سېرىق ئۆسۈملۈك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1) پاك، پاكىز؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇش چاقچاق. 2) ھوشيار، زېرەك، دانا:
شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىف،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.

— خەراباتى.

زەرىفۋەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قاراڭ:
مەۋلانا مۇھەممەد ئامىلىي ـ زەرىفۋەش ۋە نازۇكىشىيۋە كىشى ئېردى.

— نەۋايى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.

— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1) غەلىبە، غەلىبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئدىسىگە ئاغا بەردى زەر،
بەلا ھادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.

— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

2) بەخت، ئىقبال:

خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك.

زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ.

زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۆھەرلىرى:

ۋە مۇلك ستانىكىم، ئەزم ئەسرىدىن بەزمە چەمەنىدە ئىنايەت سەھابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.

— قىدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئۇلماق — «زەفەر بولماق» قا قاراڭ.

زەفەر پەيكەر [ظفرپيكر] (ئە+پ) غالىب، يېڭىلمەس.

زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۈرۈلگەن بايراق.

زەفەر نامە [ظفرنامه] (ئە+پ) زەپەرنامە (غەلىبە ھەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).

زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:

شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.

— ئەرشى.

زەققۇم [زقوم] (ئە) 1) زەھەر، ئوغا:

ئانچە نەزەر سالسە سەراسەردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجايى زەققۇم.

— زەلىلى.

2) دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ).

زەققۇمى جەھىم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېھىنلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:

ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتتە بۇ نەۋئى زېھىن ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسسىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئىرمىشلەر.

— نەۋايى.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشىلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.

زەكات [زكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىدىن شەرىئەت ھۆكمى بويىچە پەقىرلەرگە بېرىلىدىغان قىسمى، زاكات:

جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۇچۇن سەدىقەڭدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.

— لۇتفى.

زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) بېرىلىدىغان زاكات.

زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرسىتىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:

بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.

— ئەرشى.

زەكاتچى [زكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.

زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قاراڭ.

زەكىي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:

... ئەمما بەغايەت زېرەك ۋە زەكىي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقىي كىشى ئىرمىش.

— نەۋايى.

زەڭ [زنک] (پ) 1) چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:

كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەڭ،
سىفاتىن ئىشتىپ تاپار يۈز سەفا.

— مەشھۇرى.

2) قارا، قارىلىق. 3) قوڭغۇراق:

زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئىردى كاش.

— نەۋايى.

زەڭ ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر.

زەڭ تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك:

يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشىڭ.

— زەلىلى.

زەڭۋەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بىھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.

زەڭبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ۋىلايىتى).

زەڭبار شاھى ـ كۆچمە م: كېچە، تۈن.

زەڭگ [زنگ] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات.

زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە بۇغار:

بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم پاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋەسنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:

ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى.
ئايىنە بولۇپ تەلئەتى بازارنى كۆردۇم.

— گۇمنام.

زەڭگار [زنگار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:

سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەلىدە پاك قىل،
پاكلىق بىرلە قارا ئايىنەدە جانانەغە.

— ھافىز شىرازى.

سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۈرسەڭ نە پەرۋايىم،

ئەگەر ئايىنەئى رەۋشەن ۋەگەر زەڭگار بولساڭ بول.
— مەشھۇرى.

زەڭگارگۇن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:
سەرۋلەرى سەركەشۇ زەڭگارگۇن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۇتۇن.
— نەۋايى.

زەڭگارى [زانگارى] (پ) 1) سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۇس يېشىل رەڭ. 2) داتلاشقان، دات باسقان:
قويارمەن ئەيىب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۆزارى ئەكسىنى سالماس كۆرۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.
— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنگى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:
گۇناھىم زەڭگى بىرلەن رۇسىيەھ شەرمەندە قولدۇرمەن،
ئۈمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.
يېتىپ كەلدى فىلھال بەش - ئون زەڭگىلەر،
ئۆرۈپ تەنتەنە چاڭ ھەمۇل زەڭگىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۇن زەڭگىسى — قاراڭغۇلۇق، تۇن، كېچە.

زەڭگى دىل — كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
ئىشىتتى سۆزۈمنى ھەمۇل سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار — زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا.

زەڭگىئى خۇنخار — قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئىردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھەلدىن نەھسراق مىررىخ كىردار.
— لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت — ھەرىكەت ۋە ئىشلىرى دىۋىگە ئوخشاش قارا ئادەم؛

زەڭگىئى شەبرەڭ — تۈن قاراڭغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا زەڭگى.

زەڭگىبار [زنگبار] (پ) ھەبەشىستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زاڭبار» غا قاراڭ:
ئاچماساڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جەۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگىبار.
— تەجەللى.

زەلال [ضلال] (ئە) توغرا يولدىن ئادىشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، يولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
— خەراباتى.

زەلال ئەھلى — ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار.

زەلالەت [ذلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەلالەت تۈنى — ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.

زەلەمە [ظلمە] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىفق ۋە مەدارىسىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئاۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
— نەۋايى.

زەللەت [ذلت] (ئە) «زەلالەت» كە قاراڭ:
تەۋەھھۇم ئەيلەگىل ھەقدىنۇ خۇدپىسەند ئولما،
كى قەھرى زەللەت ئېرۇر تۇخمى خۇد نەمالىغىنىڭ.
— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قاراڭ:

زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.

زەلىبىيا [زلبيا] بىر خىل تاتلىق، مايلىق يېمەكلىك:
شائىرانى شەھرى تۈركىستان بەسى نازۇك ئۈچۈن،
شام ئىچىدىن شېشە - شېشە زەلىبىيا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:
بۇخارادا ئانداغ بولۇپدۇر زەلىل،
يۈزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق.

زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتىۋان:
فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭگى نەبى، نال جىسمى ناتەۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانه] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:
زەلىلانە غەۋغاۋۇ فەرياد ئېتىپ،
چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.
— نەۋايى.

زەم Ⅰ [ذم] (ئە) خورلىماق، سۆكمەك؛ خورلانغۇچى.

زەم Ⅱ [ضم] (ئە) جەملەش، قوشۇش، قوشۇلغان، جەم-

لەنگەن:

نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يامەگەر ھەيۋان سۇيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.

— ئەرشى.

قابۇغىنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،
سالىپ قۇفلى ئانداغكى مەھكەم ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىبائى.

زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۇكلىمەك.

زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

ئاي يۇزۇڭگە ۋالە بولغاندىن بىرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شادلىقىنى غەمگە قىلدى زەم.

— موللا بىلال.

زەمان [زمان] (ئە) 1) ۋاقىت، دەۋر، زامان:

چابۇكىكىم قەتل ئۇچۇن سۇردى يەنە مەيدانغە ئات،
ئادەمى قالماس تىرىك سالغان زەمان جەۋلانغا ئات.

— نەۋايى.

2) مۇددەت، پۇرسەت:

ۋە يالاشنىڭ پادشاھلىغىنىڭ زەمانى بەش يىل جوزۋىي ئۆتكۈسۇكدۇر،

— نەۋايى.

زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنلىرى، دەۋر كىشىلىرى:

ھەر نېچە قىلدىم ۋە يا كۆرگۇزدىلەر جەبر، ئەي كۆڭۈل،
ئەيب قىلما گەر زەمان ئەبناسىدىن ياد ئەيلەمان.

— نەۋايى.

زەمانە [زمانه] (ئە) دەۋر پەلەك، تەقدىر:

دېسەڭ زەمانە ستېزىنى ھەر زەمان كۆرمەي،
زەماننى خۇش تۇتۇ قىلما زەمانە بىرلە ستېز.

— نەۋايى.

زەمانى [زمانى] (ئە) بىر ئاز ۋاقىت.

زەمزەم [زمزم] (ئە) 1) توختاتقان؛ توختا. 2) مەككىدە كەبە شېرىپ يېنىدىكى بىر بۇلاق.

زەمىر [ضمير] (ئە) كۆڭۈل، يۈرەك، قەلب؛ ئىچ سىر، ئىچكى دۇنيا؛ ۋىجدان:

مەزمۇن بىلە كۆڭلۇم ئوق كەبى بولدى،
ئەلفازى بىلە زەمىر خۇررەم بولدى.

— نەۋايى.

زەن I [زن] (پ) 1) ئايال، خوتۇن:

بېۋە زەنى ئايدى: *ماڭا مۇژدە بەر،*
مەن بېرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر.

— زەلىلى.

2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇرغۇچى، چالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.

— گۇمنام.

ئىشق ئارا رەسۋالىقىمدۇر تەلبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.

— زەلىلى.

زەنۇ فەرزەند — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا - چاقا:

بولغاي ئۆز شەئىنىنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنۇ فەرزەند، دىرەم بىلە خۇرسەند.

— ن. زىبائى.

زەنۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:

فۇزۇللاردا ئانداغ ئېرۇر تۇمتەراق،
كىچىك - چوڭ، زەنۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىبائى.

زەنى كامىلە — كامىل ئايال:

ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە

— ئا. نىزارى.

زەن II [ظن] (ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:

يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.

— نەۋايى.

زەنان [زنان] (پ) «زەن I » گە قاراڭ:

يىراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇر زەنانلار ئىشى.

— *ئا. نىزارى، ن. زىبائى.*

زەنانە *[زنانه] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:*

ئەي كۆڭۈل تاكى ئۆي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.

— زەلىلى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:

دېمە تەرەب ئەيلەردە زەنەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.

— نەۋايى.

2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:

ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.

— نەۋايى.

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيىب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زىناق؛ ئېڭەك، ساقاق:

قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلم، ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىڭە ھەر بىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.

— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زىناق چوڭقۇرلۇقى.

زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھىجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ»كە قاراڭ:

كۆڭۈللەر يۇسۇفتىن ھەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، ھەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۈلكۈ قازمىش چەھ.

— ئەرشى.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:

زەنبەق ئاندا لالەگۈن بۈتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد،
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغىنى.

— نەۋايى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا.

زەنبەل باق — زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى.

زەنبەل بافلىغ — «زەنبەل باف» قا قاراڭ:

ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزىمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.

— نەۋايى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر» غا قاراڭ:

سەن ئانىڭ ۋەسلىن تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىن،
ھەجر زەنبۇرىن تۇتارغە نالە يەڭلىغ يوق ئەسەل.

— گۇمنام.

زەنبۇر نىشى — ھەرە نەشتىرى.

زەنبورەك [زرنبوك] (پ) توپ، زەمبىرەك:

توپەڭلەر بىلە زەنبورەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.

— نەۋايى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۇنىكى:

بولۇپ مىلڭ غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىرىم بولماسە زەنبۇرخانە.

— نەۋايى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد تۆكمەك:

چېكىپ يۈز زەنج نەۋايى قايىم ئولدۇم،
ۋەلې تۇرغان يېرىمدە دائىم ئولدۇم.

— ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجىۋىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:

ئەگەر قارچىغە توڭماسۇن دېسە، يىل،
كۇنۇن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.

— موللا ئەلى قۇشچى.

مېۋەلەرنى خونغە تىزىپ خىل - خىل،
بوبى قەلەمفۇر، يېرى زەنجەبىل.

— زەلىلى.

زەنجىر [زنجير] (پ) زەنجىر، كىشەن:

ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.

— قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك — زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:

ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەئى كۆڭلۈم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەئى تەررار جوب.

— قەلەندەر

زەنجىر مانەند — زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى.

زەنجىرى ئاھەن — تۆمۈر زەنجىر:

مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمەس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بوينغە مەھكەم تەناب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

زەنجىرى پا — پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:

كۆرۈبان بەئزى ئاشقلاركى ھەلقە - ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.

— زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:

چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گوياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.

— زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن — ئىشق مۇپتىلالىقى.

زەنجىرى زۇلف — زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈمىلىرى؛ زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:

دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.

— ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇللاب — زەنجىر تۇتقۇسى، گىرە:

بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۈمە سەۋدايى زۇلف،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.

— ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت — ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

زەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەردۇشت»قا قاراڭ.

زەنن [ظن] (ئە) «زەن I » گە قاراڭ:
ۋەقتىڭ چۈن كۆڭلۈڭنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە گۇمانغە، كى، خاتىرىڭغە كىرگەي، زايىـئ قىلغايسەن.
— نەۋايى.

زەھەب [ذھب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:
مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.
—ن. زىيائى.

زەھەب نەقرەسى — ئالتۇن ـ كۈمۈش، پۇل ـ مال:
چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۇرۇڭ،
زەھەب نەقرەسىنى ماڭا كەلتۇرۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىيشۇمارراق ئىكرام.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زھر] (پ) «زەھر»گە قاراڭ:
كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھر ئېرمەس شەكەر دەر.
— خىرقىتى.

زەھەر تۇئمى — زەھەرنىڭ تەمى:
ئەي تەبىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇئمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغىمغە.
— مەھزۇن.

زەھەر فىشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:
گاھى دىۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.
— ن. زىيائى.

زەھر [زھر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:
قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھردىن گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:
كى فەرسۇدەلىكنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۇرۇپسىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:
شىرىن لەبىدىن شەھىدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۇم،
زەھر ئابىئى ئەندۇئ ئېرۇر قىسمەتى فەرھاد.
— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن.

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:
قايسى ھەلقۇمدۇرۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟
— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەنگەن.

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھرى:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۈزەشت، قايغۇ ـ ھەسرەت:
بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دېدىمەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.
— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — يېيىنى قىرقىماق، ئۆمرىنى قىسقا قىلماق.

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

زەھر فىراق — ئايرىلىش زەھرى، جۇدالىق ئازابى:
سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەمىشە زەھر فىراق،
نە ئاززۇيى مەي جام ئېرۇر نە مىننەتى جەم.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كۇملىغ — بەختسىززلىك.

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك.

زەھر ھىجران — چىدىغۇسىز ھىجران، ئايرىلىش.
ھۇسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جامۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

زەھرى ئەفيۇن — ئەپيۇن زەھرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۇم رەھىم ئېتىپ سۇردۇرىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قايناپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئېردى نەسىھەتنى گۇش،

ساڭا ئۇرماس ئېردى فەلەك زەھرى جۇش.

— ئە. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھرى چەشىم — زەھەرلىك كۆز قاراش.

زەھرى غەم — غەم ـ غۇسسە زەھىرى، قايغۇ ـ ئەلەم:

كېچە ـ كۈندۈز كەمىتمەي قىلدى نالە،
ئېزىپ گۈل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.

— خىرقىتى.

زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك»كە قاراڭ:

بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.

— ئەرشى.

زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر.

زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر.

زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك»كە قاراڭ.

زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ:

سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمىدىن ئىفتىراق ئەيلەر.

— ن. زىيائى.

زەھرە [زهره] (پ) 1) ئۆت، سەيرا:

قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۈن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: جۈرئەت، شىجائەت، جاسارەت:

لېك ئانىڭ سارى باقارغا زەھرە يوق،
كۆزگە ئول جانىب تەزەردىن بەھرە يوق.

— نەۋايى.

3) ئىنتىلىش، بېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس:

ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفاداردىن،
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە ئوي زەھرە تۇرش.

— شەۋقى.

زەھرە يارىلماق — ئۆتى يېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:

زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.

— ئاتايى.

زەھر خەند [زهرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەند:

دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن سارى بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

زەھر خەند ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.

زەھر نوش [زهر نوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان.

زەھر نوش ئەيلەمەك — 1) زەھەر ئىچمەك. 2) قىيىنچىلىق تارتماق، قىينالماق.

زەھم [زحم] (ئە) قىيناش، ئازابلاش:

ۋە پەراكەندە زەھمەلەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئاياغىغە ئىپ تاقىب مەھەللەتقە سۆدرەدىلەر.

— نەۋايى.

زەھمەت [زحمت] (ئە) قىيىنچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:

يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
ئەمەس نەفئى ھەرگىز يېتەر زەھمەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك»كە قاراڭ.

زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق.

زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.

زەھى [زهی] (ئە) تېخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستتىنلا؛ ھەقىقىي، چىن:

ئۈمىددۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۇنان دەريابى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

زەھى ھۆسنۈڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،
بۇ رەئناغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.

— مەشھۇرى.

بىر قاراپ ۋەلي تاراج ئېتەر ئەقلۇ شەكىب،
ئىشۋەلەر ئەيلەپ قاراقچىدەك زەھى مەستانە يار.

— تەجەللى.

زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:

زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۈرمەك.

زەۋال [زوال] (ئە) 1) يوقىلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:

خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.

— شەۋقى.

2) زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت) :

گەر تاپار خۇرشىد چۈش ۋەقتى كەمال،
شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.

— ئەھمەدى.

زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك.

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):

بىر سىنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.

— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ئالدىدىكى پەيت.

زەۋال يەتكۈرمەك — نابۇت قىلماق؛ تۆۋەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواهر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] «زاھىر» غا قاراڭ.

فەساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەرىن ئول مەھبۇبى ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.

— نەۋايى

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:

ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا ئول ھەم مۇجىبى زەۋائىدلەر بولۇر.

— نەۋايى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرجلار، «زاۋىيە» گە قاراڭ:

فەلەكدە دەۋائىركى رەسىم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۈنجىدەك ئاندا يۈز مىڭ زەۋايا.

— نەۋايى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جورىسى؛ ئەر:

دىلئاراكى تاپتى ھەرەملىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئاڭا بولدى زەۋج.

— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۈرمەك، ئەر - خوتۇن قىلماق، قوشماق (بېشىنى).

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:

بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجەلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1) قېيىق، كېمە:

كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.

— خەراباتى.

2) سۇرەت:

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

زەۋرەق سۇرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق.

زەۋرەقى مەي — (قېيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچه] (پ) كىچىك قېيىق، كىچىك كېمە، قېيىقچە:

ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان ئول قۇياش،
چەخلەر زەۋرەقچەئى ئەشكى رەۋانىمدۇر مېنىڭ.

— مەشھۇرى.

زەۋق [ذوق] (ئە) 1) خۇرسەنلىك، شادلىق:

خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم - بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

2) لەززەت، مەززە، ھۇزۇر، كەيپ:

چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.

— ئەرشى.

بۇ دەير ئىچرە نىچە يۈرگەمەن خۇمار ئالۇد،
سەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقىنى راسا قىلايىن.

— ئەرشى.

3) ھەۋەس، خاھىش، مەيل:

تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆڭۈل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئېردى زەۋق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىستېدات، ماھارەت:

بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۈنلەر بارچە ئەفسانە.

— ھۇزۇرى.

شەفائەتى نەبىۋىيىدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.

— شەۋقى.

5) ئىشق:

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

زەۋق تائات — تائەت - ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:

بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تائات.

— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق.

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋەسى، كەيپى:

تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بىھىشت ئەيۋانىدا،

نە ئۈچۈن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.

— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھلىيا بولۇش:

كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇڭنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.

— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك.

زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى.

زەۋق ئىنبىسات — شاد ـ خۇراملىق.

زەۋق ئەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇرسەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناک] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:

تەنى يول گەردىدىن چۈن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.

— نەۋايى.

زەۋلانە [زولانە] (پ) كويزا، كىشەن:

زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئاياغىدە ئانىڭ زەۋلانە.

— نەۋايى.

زەۋئ [ضوئ] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:

فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تېشىلمەي يۇرەگىڭ،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۆي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋئ.

— نەۋايى.

زەۋىل [زول] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

زەئىف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، قۇۋۋەتسىزلىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:

كويۇڭدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئىفلىغ ئىتلەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتغان ئىتنى ياد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

زەئىف تارىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستىلىك پەيدا بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك.

زەئىفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن بولغان ھالسىزلىق.

زەئىفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى.

زەئىفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:

دەرىغا، دەردى ھىجران زەئىفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۈم بۇ كۆڭلۈم ئىزتىراب ئەيلەپ.

— موللا سالىھ.

زەئىف يەتكۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك، زەخىملەندۈرمەك:

مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەب، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئىف» ،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.

— موللا سالىھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران»غا قاراڭ:

يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.

— ئا. نىزار، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:

شەھىدى كەربەلا يەڭلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گاھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.

— موللا سالىھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەئفەران ئەفشانىي — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ بەرگۈچى.

زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتتۇرماق؛ سارغايتماق.

زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي.

زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە+پ) زەپە ئۆسۈملۈكى تىكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:

كۆرمە سارىغ بەرگۇ قىل نەززارە رۇخسارىم سارى،
قوي خەزان باغىن، گۈزەر قىل زەئفەرانزارىم سارى.

— نەۋايى.

زەئفەرانىي [زعفرانى] (ئە) 1) زەپىران رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق. 2) سارغايغان، سولغان.

زەئفەرانىي ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق، سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە+پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:

سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.

— نەۋايى.

لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

زەئقە [زعقە] (ئە) تىترەش.

زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئىم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛ پىكىر؛ ئىشەنچ، ئېتىقاد:

بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،

زەئىمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجسىز، «زەئىف» كە قاراڭ:

يا فىراقىنىڭ شىددەتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددەتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۋەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.

— موللا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجسىزلار.

زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:

زەئىف ئولدى گۇشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:

نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قاراڭ.

زەئىفى خەستە — ئىلاجسىز، كۈچسىز بىمار.

زەئىفى شەيدا — ئاشىقى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق.

زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە.

زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە:

ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۈرمەس داغى پەرۋاسىغە،

— موللا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز:

... ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارايىھ خىزمەتىغە مۇشەررەف بولۇپ ئېردىم.

— نەۋايى.

زەئىفە [ضعيفه] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:

تۈشۈپ بىر زەئىفە ھەۋا سارىدىن،
سەلام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ نارىدىن.

— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:

چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئىلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خىجىل.

— نەۋايى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:

يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسەن بەرمەيىن تۇئمە ھەيف.

— نەۋايى.

زەيل [ذيل] (ئە) 1) ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۈگەللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:

كى شەھبالغە لەفزىن دېدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئانداغ ئېرۇر بىشۇمار.

— ئا. نىزارى.

2) داۋامىدا، قاتارىدا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە. 3) ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن. 4) ئىلاۋە، قوشۇمچە. 5) ئەتراپ، ئۆپچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچه] (پ) كىچىك گىلەم، پاياندار، پالاس:

ئىپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دېدى: *ئولتۇرسۇن ئول شورىدە ئەھۋال.*

— نەۋايى.

زەين [زين] (ئە) 1) زىننەت، بېزەك. 2) ھۆسن، يارىشىق.

زەينۇل - مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان:

بادە زورىدىندۇر ئەل ئىچرە باسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەي گەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۈرلۈك سەدا.

— ئەرشى.

مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.

— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

گاھى گۇل ئىشقى زورئەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.

— خىرقىتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك.

زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زور پەنجە — پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان.

ئېرۇر زور پەنجە قۇۋۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدگە مىسل تويغۇن دۇرۇر.

— موللا ئەلى قۇشچى.

زور قىلماق — تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زورئازمۇن [زورازمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زوربازۇ [زوربازو] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانە [زورخانە] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:

قولۇڭدىن مەيغۇ شەستىڭدىن داغى ھەيف،
شۇكۇھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيف.

— نەۋايى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈچى، «زور ئازمۇن» غا قاراڭ.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى:

زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.

— نەۋايى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:

مۇسھىلى ساز ئەتتى بىھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۇمۇردى مۇستەمەند.

— نەۋايى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسىمنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى» گە قاراڭ.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف» كە قاراڭ:

ئول زۇئەفانىڭ كەيفىييەتى ھالىن سورۇپ، ئالار دېدىلەر كىم، بىز شۇئەيب پەيغەمبەر قىزلەرى بىز.

— نەۋايى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:

تاقنى قويىكى، ئەنبەرىن مېھراب،
ئۈستىدە خالى ئەنبەرىنە زۇباب.

— نەۋايى.

زۇبدە [زبده] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى.

قايان كەتتى، دەرىخا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم،
كېتىپ ئانداغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسىھمادەم.

— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە» گە قاراڭ.

زۇجاجە [زجاجە] (ئە) جام؛ شىشە؛ قەندىل:

مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆك ئەيۋانىنىڭ تابەدانى بولۇپ.

— نەۋايى.

زۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە» گە قاراڭ.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:

يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا» غا قاراڭ.

زۇدا - زۇد [زودا زود] (پ) تېز - تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:

كى ۋىلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشىككە زۇدا - زۇد.

— نەۋايى.

زۇداي [زداى] (پ) «زەداي» غا قاراڭ.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:

ۋە زەمانىنىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ ۋىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.

— نەۋايى.

زۇررافە [زرافه] (ئە) «زەررافە» گە قاراڭ.

زۇررىيات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەنتلەر:

بەنى ئىسرائىل يەئقۇب ئەلەيھىسسەلام زۇررىياتىدۇر ۋە ئىسبات ئون بىر ئوغلى.

— نەۋايى.

زۇرۇب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب» كە قاراڭ.

زۇرۇف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى: زەرف] «زەرف» كە قاراڭ.

زۇزەنابە [ذوذنابه] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:

ئول سەرۋ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەڭ،
تەھسىيەتىدىن جەھان خەرابەڭ.

— نەۋايى.

زۇزەنەب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە» گە قاراڭ.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۈنەرلەر ئىگىسى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم - پاراسەتلىك:

يېغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئۇرۇنلار.

— ناقىس.

ئىشق ئىلە دىۋانەلىكتە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.

— بابىر.

زۆكۆر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۆگال [زكال] (پ) «زۆغال» غا قاراڭ.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پېقىرلىق:

ئېرۇر زىيىب ئىچـرە ئۇل بىمىسـل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.

— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتنىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبىڭنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.

— خىرقىتى.

3) شاراب:

ھەمىيەت داغى مانىـئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋايى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك.
2) تىنماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق.
زۇلالى خۇرشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق.
زۇلالى خىزىر — تىرىكلىك سۈيى، ھاياتبەخش سۇ، ئابى ھايات.
زۇلالى زىندەگانىي — «زۇلالى خىزىر» غا قاراڭ.
زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلىقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ.
زۇلالى ھەيات — «زۇلالى خىزىر» غا قاراڭ.
زۇلالى ھەيۋان — «سۇلالى خىزىر»غا قاراڭ.

زۇلالىي [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ.

كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالىي قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.

— نەۋايى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قاراڭ.

زۇل - ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم: ئاتاش:

مەشھۇر مۇنداقدۇركىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرلەرىن سۆك-تۇرۇپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېردى. بۇ جىھـەتدىـن ئانى زۇل - ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلەل [ذلل] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قاراڭ.

زۇلەما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، ھەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:

زۇلامالارنى بىر تەرەپ قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.

— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك ئىگە-سى؛ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:

يا غىياسۇل - مۇستەغىس، سەن بەرچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل - ئەسرارى ئالەم، يا ئەلىمى زۇلجەلال.

— مەنسۇر باخشى.

تەڭرىدىن ھەركىم تىلەر مالى ھەلال،
شول زەمان يەتكۇرگۇسدۇر زۇلجەلال.

— خەراباتى.

زۇلخافىقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربىنىڭ ھۆكۈمدارى:

ئەبىبەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۇسەين،
شاھ ئەبۇلغازى مالا - زۇلخافىقەين.

— نەۋايى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:

ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۆلتۇرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

ئىشقىنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۈم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۇشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.

— سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تورىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەيپادلارغە بىر كىيىك ئۆززە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:

ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

زۇلف زەنجىرى — چاچ ئۆرۈمى، ئاشىقلارنى باغلىغۇچى چاچ، زەنجىردەك چاچ:

خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلفى زەنجىرىغە پەند ئولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى — چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:

زۇلفى قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۇر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.

— ئا. نىزارى.

زۇلفۇ چەشمى — چاچ ۋە كۆز:

ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،

بول فىتنه هەم هۇمايۇن هەم ئول بەلا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇلفۇ خالى — چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەڭ:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
— ئاتايى.

زۇلفۇ كاكۇل — چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى زاراغه خۇش بۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇڭ،
كىم ئاياغىغه تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى هەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەه پىچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:
ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرىستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يىگىت.
— مەشهۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قاراڭ:
پەرى روييكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېردى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۇن نىقاب ئېردى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇۋۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۇپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۇپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ.

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى.

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:
كى هەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خىجىل گۇشى نەگىسا.
— ناقىس.

زۇلفى زەمبەر — بۇدۇر چاچ:
چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي مانەندىگىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركەش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئوينايدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:
كەس باشىمنى گۇيتەك خەيلىڭ ئاداقى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۇكۇلگەن چاچ، قايرىما چاچ:
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەهزۇن.

زۇلفى دەرهەم — چىگىش چاچ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچ:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاهىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرهەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆڭۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:
كۆزى، قاشى قىلىپ مىڭ فىتنه ئەنگىز،
لەبى پۇر شىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەهبۇبىنىڭ چاچلىرىنىڭ ئىشتىياقى، سەۋداسى:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ هەددىن، كۆڭۈلگە كىچەكىم،
كۆزگە تاڭ ئولدى سەهەر ئۆتكەنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇشبۇي چاچ.

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇشبۇي قارا چاچ:
كىم كۆرۇپدۇر دەهر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سىلسىلى — «زۇلف زەنجىرى» گە قاراڭ:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۇزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالماىىن نازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياهى — قاپقارا چاچ:
يۇزىن مېهرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغه گويا،
پەرىشان هەر تەرەف زۇلفى سىياهىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب قاتتىق چاڭگاك چاچ؛ يالغان چاچ:
تاپماغۇڭدۇر ئىستەسەڭ مەشهۇرى شەيدادىن كۆڭۈل،

كىم ھەممە شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قۇللابەندەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلف زەنجىرى»گە قاراڭ:
كاكۇلىن ئەژدەرھاسى دەي، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەي،
نەرگىسى جادۇسىنىمۇ دەي، كۆڭلۈم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپاردەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
نې ئۈچۈن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن،
ئەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل ـ ئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نېچۈن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام،
سۇبھى «ۋەششەمسى» يۈزۈڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— موللا سالىھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى ئۆرۈمە چاچ، ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان ئىچىدە،
تىلىمدۇر زۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالىدىغان ھالقىسى، قاغىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلۇف ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم،
ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئۇل ھەم.
— نەۋايى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بېيىت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۈڭگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس ـ ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— ئىسكەندەر نامە.

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلل [ذل] (ئە) «زول» غا قاراڭ.

زۇللىسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلم [ظلم] (ئە) جەۋر، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتق بىھىساب ئەتتىڭ،
يەنە نە ئېردىكى بۇ زۇلم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇلم ئەتمەك — ئۈستۈن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەرھەر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلم ئەيلەمەك — «زۇلم ئەتمەك» كە قاراڭ:
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلم بىداد — ئازاب ـ ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھىم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

زۇلم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك.

زۇلم چەكمەك — جەۋر ـ سىتەم كۆرمەك.

زۇلمۇ سىتەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ سىتەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپا سالغۇچىلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بەلا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۇزارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن — پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھاننىڭ) كۈلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان — زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۈلپەت سالماق:
ئەي ئەجەل ئاھستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،

قىلبە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت»كە قاراڭ:
ئول تەرەفى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمىسىز سۇمۇۋات ئىكەن.
— زەلىلى.

2) ئەپسانىۋى جاي نامى:
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ «ئابى ھەيات» ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
— «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى — قاپقارا چاچ.

زۇلمانىي [ظلمانى] (ئە) 1) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك. 2) قارا، قاپقارا.

زۇلمانىي ھىجاب — 1) قاراڭغۇلۇق پەردىسى. 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن ياپتى فەراغەت،
يانىپ ۋەسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
— خىرقىتى.

زۇلمەت ئاسا — قاراڭغۇلۇق، قاپقاراڭغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆلبەم يارۇت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
— نەۋايى.

زۇلمەت ئامىز — قاراڭغۇلاشقان، قاراڭغۇ چۈشكەن.

زۇلمەت ئەفگەن — 1) قاراڭغۇ. 2) قاراڭغۇلۇق چۈشۈرگۈچى

زۇلمەت ئەفگەن بولماق — قاراڭغۇلۇق چۈشمەك.

زۇلمەت ئەندۇد — قاپقاراڭغۇ، ناھايىتى قاراڭغۇ، زۇلمەت؛ قاراڭغۇلۇق قاپلىغان.

زۇلمەت ئەھلى — گۇمراھلار؛ غەيرىي دىندىكىلەر؛ جاھىللار.

زۇلمەت زەدا — قاراڭغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان.

زۇلمەت زۇدا — «زۇلمەت زەدا» غا قاراڭ.

زۇلمەت فىشان — قاراڭغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا.

زۇلمەت كىردار — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان.

زۇلمەت نىشىن — زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قاراڭغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى.

شەمئىنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئىبرۇر زۇلمەت نىشىن،
گەر كۆرەر ئىبرىسەم يۈزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
— مەشھۇرى.

زۇلمەتى كۇفر — گۇمراھلىق زۇلمىتى، قاراڭغۇلۇقى.

زۇلمەتى مىھر — يورۇقلۇق يېنىدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەمۋاجىدۇركىم زۇلمەتى مىھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۈز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

زۇلمەت ئىسيان — گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پيشه] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۈن زۇلم پىشە سەنگدىل،
ھەر دەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
— ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە يوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتىپ دەردۇ دەۋا.
— سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كيش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئارتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرشىنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىيبا سەنەمۇ بادەئى گۈل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [دوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە»گە قاراڭ.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زۇلم» غا قاراڭ:
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بىرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت»كە قاراڭ.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك،

قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس:

قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.

— ئابىد قۇمۇلى.

قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كېلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.

— مەشھۇرى.

زۇمرەئى ئەۋباش — بەڭۋاشلار.
زۇمرەئى تەھقىق — ھەقىقەتچىلەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى كۇففار — كۇپپارلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار.

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قاراڭ.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق ئۆسۈملۈك؛ ئاچچىق. 2) قوپال، سوغۇق چىراي، سۆرۈن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وش] (پ) «زۇمۇخت» قا قاراڭ:

ئۆز ئىلگىدە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە پەردە ۋە نېچە خانەسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە ھەر خانەسىدە نېچە دانەسى بار. ئول دانە ئاچچىغمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر ۋە يا مەيخۇش.

— نەۋايى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل؛ يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:

ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۆزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۇلخەن ئىچەدۇر جويەندەسى.

— ئەرشى.

تۇشۇپ گۇل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۇن ئوت،
زۇمرۇررەد ئىردە بۇلبۇل بولدى ياقۇت.

— خىرقەتى.

زۇمۇررەد پوش [زمرد پوش] (پ) چىرايلىق، قىممەت باھا كۆك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:

ئول ئىكى رەھرەۋى زۇمۇررەد پوش،
رەھنەمايى ئانىڭ، نېچۇككى سۇرۇش.

— نەۋايى.

زۇمۇررەد فام [زمرد فام] (پ) «زۇمۇررەد گۇن» غا قاراڭ.

زۇمۇررەد گۇن [زمر كون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:

گويىيا توتى خەتىڭ بىرلە لەبىڭدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس ئولدى زۇمۇررەد گۇن ئاڭا مىنقار لەئل.

— نەۋايى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىڭ بېلىگە باغلايدىغان بەلۋېغى، بەلۋاغ:

شەيخ سەنئاندەك ماڭا ئول مەھۋەشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.

— قەلەندەر.

سۇجۇدى كەئبەئى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.

— سەبۇرى.

2) بۇت؛ ئۆزگە چوقۇندۇرغۇچى، تارتقۇچى:

ھەۋايى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچىڭ سەۋادى خىيالىنى مەن رىدا قىلايىن.

— ئەرشى.

3) (بويىنىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:

يولدا بىر مەھۋەشنى كۆردۇم ئۆزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۇلگۇن جەلاسى ئۆشىنىدە زۇننارى بار.

— مەھزۇن خوتەنى.

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيىبلەر، »زەنب» كە قاراڭ.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىققان كۈن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:

مەھۋەشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۇخەن نازۇك ئەدا،
پاكلىق بابىدا مەريەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.

— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن، ساتۇرن يۇلتۇزى:

ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىغماقلىق.

— زەلىلى.

زۇھەل رەڭ — يۇلتۇز رەڭلىك، چىرايلىق.
زۇھەل رەڭ بولماق — يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۋەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش.

زۇھد [زهد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت - ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:

تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.

— ن. زىيائى.

زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:

زۇھد ئەھلىن قويكى، ھەرچەند نۇش ئېتەر كەۋسەر سۇيىن،
بىردەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.

— ئەرشى.

زۇھد ئەيلەمەك — تەقۋادار بولماق، تائەت - ئىبادەت

قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىزدەسەڭ ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

زۇھد تارۇپۇدى — پەرھىزكارلىق، سوپىلىققا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار.

— نەۋايى.

زۇھد شىيۋە — تائەت - ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھد شىيۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.

— تەجەللى.

زۇھدفۇرۇش — تائەت - ئىبادىتىنى، تەقۋادارلىقىنى سۇيىئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى.

زۇھدۇ تائەت — تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقىۇ ئۇستىخانلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھىدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.

— موللا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا — ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق.

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ — زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تىرىكسەن تەڭرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.

— ئابىد قۇمۇلى.

زۇھدۇ رىيا — زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،
بەسكى ئاچماسدا ئىشىكنى بۇ كېچە مەيخانەغە.

— ھافىز شىرازى.

زۇھد ئېلى — زاھىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

زۇھدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار.

زۇھدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەنلا مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئەلگە بولماسا، يارەب،
يوق ئاندا فايدەسى زۇھدى پارسالىغىڭنىڭ.

— گۇمنام.

زۇھدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇھدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەتا قىلايىن.

— ئەرشى.

زۇھر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى.

زۇھر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان ناماز رەكەتلىرى.

زۇھرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۆھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەرداز،
نەۋادا زۇھرەيۇ زۇھراغا دەمساز.

— لۇتفى.

زۇھرەۋۇ جەبىن — زۆھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۆھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇھرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا ھۇسندە بەرابەر.

— مەشھۇرى.

زۇھرەۋۇ ئاي — زۆھرە يۇلتۇز ۋە ئاي:
سېنىڭ بەزمىڭدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېھرۇ ساقى زۇھرەۋۇ ئاي.

— سەيىد ئەھمەد.

زۇھرەۋەش [زهره‌وش] (پ) زۆھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەڭ،
زۇھرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاھەڭ.

— نەۋايى.

زۇھھاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاھىد] زاھىتلار، «زاھىد» قا قاراڭ:
ھەيف يۈز ھەيفكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سىر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.

— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۇش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپىپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۇش.

— نەۋايى.

زۇھۇر [ظهور] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۇسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇيدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.

— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە خۇتۇر قىلمايدۇر ئېردى ۋە خەۋاقى سىپېھر ئىقتىدار تەمەنناسى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغە كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك.

زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قاراڭ.

زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.

زۇۋالە [زوالـه] (پ) زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلىكى):

... خادىملەرى سۇفراسىدە ئاي گىردەسى ۋە قۇياش قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەبباخلارى تەختەسىدە كەھكەشان شەكلى ئۇ سەپكەن بىر زۇۋالە خەمىر.

— نەۋايى.

زۇئم [زعم] (ئە) گۇمان، شۈبھە.

زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئىگە، «زۇ» غا قاراڭ.

زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:

زى ھەيات ئۆلمەك ئۇچۇندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.

— نەۋايى.

زىبەس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:

نېگە يادىدا ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.

— ئەرشى.

ئەبەس گەرچە يۇرۇرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىڭدا قان يىغلاپ،
زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.

— ئەرشى.

زىبەك [زيبک] (ئە) سىماب.

زىبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش.

زىبھ بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق.

زىبھ قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.

زىج [زيج] (ئە) ئاسترونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:

چۇ بەخت ئەختەرى سەئد ئولمادى نەسۇد، ئەيكىم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىڭ.

— نەۋايى.

زىج بىتماق — ئاسترونومىك جەدۋەل تۈزمەك.

زىجان [ذي جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:

تەڭرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبىيا ھېبرى ياخشى ئىنسانغە.

— ن. زىيائى.

زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:

بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.

— قەلەندەر.

زىد تۆرت زىد — بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۇنسۇر (تۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).

زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قاراڭ.

زىددەين [ضدين] قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئېلېمېنت:

ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەين،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇۋافىق.

— نەۋايى.

زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشەلمەسلىك، زىددىيەت.

زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:

مەسىسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.

— زەلىلى.

2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:

ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.

— ئەرشى.

3) سىڭىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:

سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلگە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.

— خەراباتى.

زىرۇ بەم — ئەڭ ئىنچىكە ۋە ئەڭ بوم، نازۇك تاۋۇش:

چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.

— زەلىلى.

زىرۇ زەبەر — ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:

زىرۇ زەبەر خەتتىڭنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىۋايەت.

— زەلىلى.

زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خارۇزار قىلماق:

نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەرىزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.

— قەلەندەر.

زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۇرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۇرمەك.

زىرى تۇراب — تۇپراق ئاستىدا:

بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراب،

بولۇپ ئەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.

— موللا شاكىر.

زىرى خاك — تۇپا ئاستىدا:
دۇئا بىرلە ئېيلەڭ ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.

— موللا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت ئىشىدا رىيازەت قىلىپ،
رىيازەت ئىشىدا زىرائەت قىلىپ.

— غەرىبى.

زىرە [زيره] (پ) «زىر» گە قاراڭ:
ئانىڭ ھەربىر سۆزى كەلدى قۇلاقىمغە بولۇپ زىرە،
بۇ كۆڭلۈم دەر بەدەر ئىزدەر تاپائالماي قايان كەتتى.

— موللا سالىھ.

زىردەست [زير دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قولى ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:
تاكى بەردى، ئەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمنىڭ زىردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

زىردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق.

زىردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زىرىھ [زره] (پ) 1) زىرە، ھالقا. 2) ساۋۇت، تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:
زىرىھۇ قالقان كىيەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىشتەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

زىرىھ ئۆزرە زىرىھ — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زىرىھپۇش [زره پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جۇش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپۇش.

— لۇتفى.

زىرىھگەر [زرەكر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر. 2) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى.

زىست [زيست] (پ) ھايات، تىرىكلىك.

زىست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:
نە ئۇچۇنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زىست قىلمايدۇرمەن.

— نەۋايى.

زىشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك يامان:
كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋشت ئىچرە،
قارىغان چاغدا ئەل ئاغزىدا قالدىم ئىچرە زىشت ئىچرە.

— موللا سالىھ.

زىشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى يامان:
بىر دىرەم بەرسە ساڭا بىر زىشت خۇي،
دېمەگىن يۇسۇف مەسەللىك خوب روي.

— ئەھمەدى.

زىشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:
كۆردى كىم ئەلەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخۇ سەخت مىھەمتا ساۋۇق.

— ئەرشى.

زىفاف [زفاف] (ئە) توي، نىكاھ:
زىفاف كېچەسى ئەسھابىغە بۇيۇردىلەركى، ...

— نەۋايى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۇزۇڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ ئەمەسنى سۆز دېمەسمەن.

— خىرقىتى.

بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەر كىم ئول پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.

— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك:
زىكر ئايتقىل، شۇكرى ئايتقىل، يىغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە ئەئزا روزى مەھشەردە گۇۋاھ بولدى، دەرىغ.

— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق.

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» كە قاراڭ:
جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.

— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق.

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلىمەك؛ يازماق.

زىكر بالى — قىزغىن ماختاش؛ خىيال قانىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
ئەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.

— خىرقىتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش.

زىكرى زەبان — سۆز، سۆز قىلىش، زۇۋان سۈرۈش:

جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل، ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ سۆزى، مەھبۇبنىڭ بايانى:

ئەللاھ ـ ئەللاھ دەپ گۇناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىغ.

— شەۋقى.

زىكرى ھەق — راست گەپ؛ خۇدانى ئەسلەش:

شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گوي،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۈركار ئەمەس.

— شەۋقى.

زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:

تەۋانابى بەدەن ھەم قۇۋۋەتى دىل،
چىرايلىغ سۈرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.

— ناقىس.

زىلى رەفئەت — مېھرىبانلىق سايىسى.

زىلى شەفقەت — رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى.

زىلى ھەق — «زىلى ئىلاھ» قا قاراڭ.

زىلى ئىقبال — بەخت ئىگىسى.

زىلى ئىلاھ — 1) خۇدانىڭ سايىسى، خۇدانىڭ ھامىيلىقى. 2) پادىشاھ:

شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.

— نەۋايى.

زىلى ئىلاھىي — «زىلى ئىلاھ» قا قاراڭ.

زىلال [زلال] (ئە) 1) تىنىق، تازا، سۈزۈك. 2) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ.

زىلالى سافىي — مەنىلىك، مېغىزلىق گەپ.

زىلزىلە [زلزله] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:

رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۈشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

زىلقەئدە [ذى القعده] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قاراڭ.

زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قاراڭ.

زىللى ئاتىفەت — «زىللى رەفئەت» كە قاراڭ:

تانۇماس ئەسلى ئۆز سىفەتلەرىنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىفەتلەرىنى.

— ن. زىيائى.

زىللى جاھ — مەرتىۋە سايىسى، كۆلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق.

زىللى رەھمەت — مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى.

زىللى ئىقبال — بەخت، ئىقبال سايىسى.

زىللى ئىلاھ — خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ.

زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:

قايى دىلغە ئىرادەڭ تۈشتى قويدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.

— گۇمنام.

زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:

يانە مۇنداغ دېدى ھەببى ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.

— ن. زىيائى.

زىلھەججە [ذى الحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قاراڭ.

زىمام [زمام] (ئە) 1) يۈگەن، تىزگىن. 2) ئىختىيار.

زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۈگىنى:

كېتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاڭا ئارزۇيى ۋىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل، كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:

چۇ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىبان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك يېتۇرمەك يامان.

— نەۋايى.

زىممە [ذمه] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:

ئەمما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى، ئەلگە كەچتى ۋە ئون مىڭنى ئالدى.

— نەۋايى.

زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە. 2) مەقسەت، ئىستەك.

زىن [زين] (پ) ئېگەر:

كى ئەكسەر كۆنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالىپ كۆپ نەۋجەۋانى ئىلفەت ئايىن.

— ناقىس.

ۋەلەددىن زىرا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەين.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىن پوش — يوپۇق، ئېگەرنىڭ يوپۇقى:

ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.

— ئا. نىزارى.

زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز

مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:

كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبەھكارلار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:

ئىككىنچى دەفئە پادىشاھغە ئەرز قىلىپ چاھغە تاشلاڭلار دەپ بۇيرۇغانىدا، زىنداندا ئىتنىڭ ۋەفادارلىقى بىرلە روزگار كەچۈرۈپ، يەنە بىر پەرۋىش سەئيى بىرلە چاھدىن خەلاس بولۇپ، خاجە باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى مەلىكەغە تەئرىف قىلغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) غەم، قايغۇ:

كۆز ئاقارىپ سىزغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى - راھەتىنى مىھنەتى زىندان قىلىپ.

— موللا سالىھ.

زىندان ئەھلى — مەھبۇسلار.

زىندانى [زندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:

چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆڭلۈمدە زىندانى.

— نەۋايى.

زىندە [زنده] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:

ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خۇب كەلدىڭىز،
بولدى ئۈچ يۈز يىل بىلىڭكىم، زىندە بىز.

— زەلىلى.

مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەيىنكى قويدى ئەمان.

— ن. زىيائى.

زىندە پىلى — ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە پىلى دەمان — گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە دىل — دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق.

زىندە قىلماق — تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:

كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلې زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.

— ئا. نىزارى.

زىندەئى پۇش — ھاياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمرى زىندەئى پۇش.

— ن. زىيائى.

زىندەئى جاۋىد — ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشناش:

پادىشاھلار زىكرىدەكىم ئەگەر ئادىل بولسە، ئادالەت جۇيبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيران ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.

— ن. زىيائى.

زىندەگان [زندكان] (پ) «زىندەگانىي» غا قاراڭ:

كى تەھسىلى ۋۇجۇھى زىندەگانلىغ،
زەرۇرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ.

— ناقىس.

زىندەگانىي [زندكانى] (پ) ھايات، ئۆمر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:

زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانىي ئېردى.

— نەۋايى.

زىندىق [زنديق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:

ھەر كىشىكىم ئەھلى سىدىق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىندىق بولۇر.

— خەراباتى.

زىندىقە [زنديقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:

مانىي نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىندىقە ئېردى، ئانىڭ زەمانىدە شائىئ بولدى.

— نەۋايى.

زىنھار [زنهار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:

ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىردەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.

— بابىر.

2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يېلىنىپ سوراش:

زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.

— زەلىلى.

3) ئېھتىياتتا بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھوشيار:

ھوشيار بولۇپ بارما بەيابان سارى دەۋرىش،
— بۇ ۋادەدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلنىڭ ئۈنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
— چۇن سەيھەئى دۇلدۇل.

— زەلىلى.

4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:

ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئۆلدى، ئەي ئەھباب.

— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:

ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىندە،

تەمەئ تۇتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيىد ئەھمەد.

زېھ [زه] (پ) 1) ئاپىرىن، تەھسىن. 2) كامانىنىڭ يىپى، كىرىچى. 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىيەك.

زېھ ئاتماق — 1) ئاپىرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق. 2) كاماندىن ئوق ئۈزمەك، ئاتماق.

زېھ قىلماق — كامانىنىڭ يىپىنى تارتماق.

زېھن [ذهن] (ئە) زېھىن.

زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر، ئەقىل - ھوش:
راست يولدىن كىشىكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئەتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.

زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زىھاف [زحاف] (ئە) 1) قىسىرلاش، ئۈمىلەش. 2) ئارۇزدا بىر بەھىر (ۋەزىن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش:
ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دىۋاندە ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھردە ۋە نە ۋەزىندە ئېركەنىن ۋە ئەركانىغە قايسى زىھاف كىرىپ، نە نەۋئ تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— نەۋايى.

زىھافات [زحافات] (ئە) «زىھاف» نىڭ كۆپلۈكى، «زىھاف» قا قاراڭ.

زىھى [زهى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا. 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان. 3) خۇددى، ئۆزى؛ تولىمۇ، ئەڭ. 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:
زېھنىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.

زىھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زىھى ئازاد تەبئ ئېرمىش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەرىبۇ خاكسار ئاشىق پەژمۇردەھال ئەسرو.
— سەبۇرى.

زىھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دورا، تولىمۇ شىپالىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۈرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەييۇب زىھى داۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.

زىھى دەۋلەتلى — نەقەدەر دۆلەتلىك، نېمىدېگەن بەختلىك:
زىھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سىنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نە جەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرايى.

زىھى سائىل — ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سايىل:
ھەق تەرەفدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زىھى سائىل، زىھى بازىل، زىھى رىفئەت نىھاج.
— شەۋقى.

زىھى شەقاۋەت — قانداق بەختسىزلىك.

زىھى غافىل — غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى.

زىھى غەباۋەت — قانداق ئەخمەقلىق.

زىھى لۇتف — ئاجايىپ ياخشىلىق، ئاجايىپ مەرھەمەت:
زىھى لۇتفۇڭ نەسىمىدىن ئاچىلمىش بىر گۈلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكتىلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
— شەۋقى.

زىھى ئىشرەت — نەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زىھى ئىشرەت سىنىڭ ئۆسرۈك كۆزۈڭگە،
كى گۈلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۇزۇپدۇر.
— ئاتايى.

زىۋەر [زيور] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زىۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.

زىۋەر بەرمەك — بېزىمەك؛ بېزەتمەك.

زىۋەر تاپماق — بېزەنمەك، ياسانماق.

زىۋەر كۆرگۈزمەك — چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضيا) (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۇر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زىيا ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيا تۇتماق — يورۇتماق.

زىيايى چەشم — كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

زىياد [زياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەدەددىن زىياد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىياد ئەتمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۈرمەك.

زىياد قىلماق — «زىياد ئەتمەك» كە قاراڭ.

زىيادە [زياده] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:

زىيادە خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.

— ناقىس.

زىيادە ئەتمەك — «زىيادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زىيادە ئەيلەمەك — كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زىيادەت [زيادت] (ئە) «زىيادە» گە قاراڭ.

بولغان سارى زىيادە زىيادەت تەلەپ قىلۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.

— سەبۇرى.

زىيادەت بولماق — ئارتماق، كۆپەيمەك.

زىيارەت [زيارت] (ئە) بىرەر شەخس ياكى بىرەر مەشھۇر جاينى بېرىپ كۆرۈش، زىيارەت:

زىيارەتكە سەبەبدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.

— شەۋقى.

زىيارەتگاھ [زيارتگاه] (ئە + پ) زىيارەت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زىيارەتگاھ:

قويۇپ تۇغ - ئەلەملەر مەزارەتگاھ،
بولۇپ ئىشق ئېلىگە زىيارەتگاھ.

— ئا. نىزارى.

زىيارىز [ضياريز] (ئە + پ) روشەنلىك، نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى:

گەھ يەسرىب ئۆزە بۇ پەرق ئىنىب تېز،
زۇلمەتقە ئەشىئئەسى زىيارىز.

— نەۋايى.

زىيافەت [ضيافت] (ئە) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۈتۈش، زىياپەت:

بۇ بىچارەلەرغە ئېئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زىيافەت كېرەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان [زيان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زىيان:

بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۇرمەس زىيان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان قىلماق — زەرەر، زىيان كەلتۈرمەك.

زىيان - بۇد [زيان بود] (پ) زىيان - زەرەر:

نە نەۋئ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،
نە ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زىيان - بۇد.

— نەۋايى.

زىيانزەدە [زيان زده] (پ) زىيان كۆرگەن، زىيان تارتقان:

فاسىق ۋە خەممار زىيانزەدە ۋە زىيانكار.

— نەۋايى.

زىيانكار [زيانكار] (پ) زىيان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى.

زىيائ [ضياع] (ئە) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋنەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىيائ.

— زەلىلى.

2) مۈلۈكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قاراڭ:

ۋە ئول خەلىلغە دېدىكىم، گۇۋاھ بولۇڭكىم، ھەر نېمە مەندىن باردۇر زىيائ ۋە ئەملاكدىن، بارىن ۋەقف قىلدىم.

— نەۋايى.

زىبب [زيب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:

بۇ ئالەم زىيبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

2) كۆرك، ھۆسن، چىراي. 3) پەرداز بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش. 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:

ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زىيبىغە تازۇتقان گۇلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.

— گۇمنام.

زىبب ئەنگىز — گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان، گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:

زىبب ئەنگىز شۇخى تۇركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.

— زەلىلى.

زىبب ئەمىلى — گۈزەللەر.

زىبب بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك، گۈزەللەشتۈرمەك:

زىبب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.

— زەلىلى.

زىبب تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىبب تۇتماق — «زىبب تاپماق» قا قاراڭ.

زىببۇ ئارايىش — «زىببۇزەين» گە قاراڭ.

زىببۇ زەيىن — زىبۇ زىننەت ۋە پەرداز.

زىببۇ زىۋەر — «زىببۇ زەين» گە قاراڭ:

سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زىببۇ زىۋەردىن لەتىف.

— ئاتايى.

زىببۇ زىينەت — «زىببۇ زەين» گە قاراڭ:

......

زىبۇ زىينەت، خەتتى خالىڭدىن تاپىپ سەھنى چەمەن،
— ئەرشى.

زىبۇ فەر — بېزەك ۋە ھەشەم، بېزەك - ھەشەم:
فىراق ئۆتتى مەگەر بۇدۇر تېنىمدىن ھېچ ئەسەر قىلماس،
يۈزىن كۆرگەندە خۇرشىدى جەھانغە زىبۇفەر قىلماس.
— قەلەندەر.

زىبى ئالەم — ئالەم بېزىكى، ھۆسنى.
زىبى ئەلفاز — سۆزلەر بېزىكى.
زىبى پەر — زىبۇزىننەت، ھەشەمەت، سۆلەت:
گەرد پەيما ھەم بولالماي سۇرئەتىڭ چاغى قەمەر،
مىزبان مېھمانلىغىڭگە بەردى چەندان زىبى فەر.
— ئەرشى.

زىبى تاجۇتەخت — تاجۇ تەخت بېزىكى.
زىبى تارەك — سەللە، كۇلاھ (باش كىيىم) بېزىكى.
زىبى دىۋانى مەلاھەت — گۈزەللىك دىۋانىنىڭ زىننەتى، بېزىكى:
مۇكەررەر مىسرەئىكىم، زىبى دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىڭدىن ئىبارەتدۇر.
— مەشھۇرى.

زىبى ئۇزار — چىرايىنى، يۈزنى بېزەش، پەرداز.
زىبا 〔 زيبا 〕 (پ) 1) بېزەكلىك، زىننەتلىك، قىممەت باھا:
تەرىقى نەقشبەندى ئاڭلادىم زىبا رەۋىشلىكدۇر،
كۆڭۈل مەستى ئىلاھى ئەل كۆزىدە پارسا بولماق.
— زەلىلى.

ئەي جەھانى ھۆسن زىبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىق رىكابىڭ ئاستىدە.
— لۇتفى.

2) گۈزەل، چىرايلىق؛ مەشۇقە، مەھبۇبە:
باغ ئارا سەرۋى سەنەۋبەر قەددى گەر مەۋزۇن ئېرۇر،
نەۋ نىھالى قامەتىڭ يەڭلىغ ۋەلي زىبا ئەمەس.
— ئەرشى.

جانىمە ئوت سالدى ئول رۇخسارەئى زىبا يەنە،
كۆڭلىمە ئول زۇلفى بولدى مايەئى سەۋدا يەنە.
— بابىر.

زىبا ئەرۇس — گۈزەل كېلىن، كېلىنچەك:
چۇن سەرامەد كەلدى ئەرلىكدە خۇرۇس،
ھەق ئاڭا بەردى نەچە زىبا ئەرۇس.
— نەۋايى.

زىبا بولماق — گۈزەل، چىرايلىق بولماق؛ ياراشماق.
زىبا جەبىن — گۈزەل چېھرىلىك، چىرايى گۈزەل:
كىمكى كۆردى ئاي يۈزۈڭنى، ئەي مەھى زىبا جەبىن،
تىشلەدى بارماقلارنى قىلدى يۈزمىڭ ئافەرىن.
— قەلەندەر.

زىبا چېھر — خۇش چىراي، خۇشبۇي، گۈزەل، قاملاشقان.
زىبا خۇي — خۇش ئەخلاق، خۇي - مىجەزى ياخشى:
دەر ئېردى: ئەي رەفىقى زىبا خۇي،
بولما مەندىن بۇ سۆزگە پاسۇخجۇي.
— نەۋايى.

زىبا سىرىشت — گۈزەل تەبىئەتلىك، ياخشى خۇلقلۇق.
زىباگۇي — ناتىق، سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا.
زىبايى تەخت — تەختكە ياراشقان، شاھ بولۇشقا مۇناسىپ.
زىبالار 〔 زيبالار 〕 1) گۈزەللەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار:
مەخلۇقات زىبالارى يوقلۇق خىلۋەتىدىن بارلىق،
سەھراسىدە ئەربەدە ئاغاز قىلمايدۇر ئېردىلەر.
— ئەرشى.

2) يۇلتۇزلار:
شام زىبالەرى قىلىپ زاھىر،
تۇن شەبىستانىدە بولۇپ ساير.
— نەۋايى.

زىبال 〔 زيبال 〕 (پ) ئىززەتلىك، شەرەپلىك؛ مۇبارەك:
بۇ ئىشغە ھەدىس ھەم ئېرۇر شاھى ھال،
كىم سابىت ئېرۇر كۇللى ئەمرىن زىبال.
— نەۋايى.

زىبەندە 〔 زيبنده 〕 (پ) لايىق، مۇناسىپ، ياراشقان؛ كېلىشكەن:
دەۋرى يۈزۈڭ گۈزرە ئەنبەرىن خەت،
زىبەندە نە قۇدرەتى خۇدادۇر.
— زەلىلى.

زىبەندەئى تاجۇ ئەۋرەڭ — تاجۇ تەختكە ياراشقان.
زىينەت 〔 زينت 〕 (پ) زىننەت، بېزەك:
خالكىم مەھبۇبلارنىڭ ھۆسنىگە زىينەت ئېرۇر،
بولماسا رەڭگى قارا ئول ھۆسن ئاچىلماس بەھار.
— تەجەللى.

زىينەت ئەفزا — بېزەك بەرگۈچى، زىننەت قىلغۇچى.
زىينەت ئەفزاي — «زىينەت ئەفزا» غا قاراڭ:
… ئەرز قىلۇركىم، ئول چاغكى، خۇراسانى جەننەت نىشان تەختى كوراگانلىق رەۋاجى بىرلە زىينەت ئەفزاي ۋە گوراگان فەرقى جەھانبانلىق تاجى بىرلە فەلەك فەرساي ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زىنەت ئەيلىمەك — «زىنەت بەرمەك»كە قاراڭ.

زىنەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۇسنىغە زىنەت بېرىپ قىلدى يۈرەكنى *لەختە* قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى *لۇئلۇئى* مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەرىبى.

زىنەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىنەت فىزاي — بېزىتىلگەن، زىننەتلەنگەن.

زىنەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قىزىلگۈل:

سەبا ئەيدى ئاڭا، ئەي زىنەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا ئىدى داغ.

— خىرقىتى.

زىنەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھاننىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئەل ئالىندا ئېئتىبار،
زىنەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىنەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىنەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

زىنەتى ھۇرى پەرى — ھۆر - پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىنەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۇمنام.

ژ

ژاله [ژاله] 1) ھۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۇز پارچىلىرى:

تەۋەھھۇمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئېردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

نەۋائىدەك نىشانە ئورنىغە باشىن تۇتار ئەرشى،
ئەگەر ئىشقىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەرژاله تاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:

دېدى: *كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژاله،*
دېدى: *ئىشقىڭ تېگىپدۇر ئاھۇ ناله.*

— خىرقەتى.

ژاله ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:

ھەۋابى ئىشقىدىن باشىمغە ياغقان ژاله ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۇنكى قالقاندۇر.

— ئا. نىزارى.

ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۇز پارچىلىرى.

ژەرف [ژرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۇزۇن، ئۇزاق، بىپايان:

قايۇ قەترە سۇۋ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتىمنى زەرف.

— ئەرشى.

دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بىپايان دەريا؛ دېڭىز:

يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىكەرف،
تولا مەيدىن ئانداغكى دەريايى ژەرف.

— نەۋايى.

ژەندە [ژنده] (پ) «جەندە» گە قاراڭ:

قامەتىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەۋرىكىم،
باشىدا شەكلى كۇلەھ، بەرگىدىن ئولدى ژەندەسى.

— ئەرشى.

ژەيان [ژيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:

قەھرىدىن ئەرشىرى ژەيان كۆردى بىيىم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن يەتىم.

— نەۋايى.

شىرە ژەيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:

ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژەياندۇر ئىتدۇر،
تاڭ يوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىله بۇ نۇقتە سۇرەي.

— نەۋايى.

قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژەيان.

— ئا. نىزارى.

ژولىده [ژوليده] (پ) پەرىشان، غىش؛ چۇۋۇق، چۇۋۇلغان، چىپچىلغان، يېيىلغان.

ژولىده مو — چىپچى چۇۋۇلغان، پاخماق چاچ:

ھوي بۇ ژولىده مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماغىز،
زاھىر ئولماس زىنەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.

— زەلىلى.

س

سائەت [ساعت] (ئە) ۋاقىت، مەزگىل، سائەت:

كى داخىل بولۇپ ياخشى سائەت بىلە،
چۇ ئاندا تۇرۇپمىز ئىبادەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

سابان [سبان] ساپان، قوش.

سابۇن [صابون] (ئە) سوپۇن.

سابىت [ثابت] (ئە) تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، ئۆز سۆزىدە، مەيدانىدا مەھكەم تۇرىدىغان:

بەيان ئولمىش يۇزۇڭ خۇرشىددىدىن ۋەششەمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغە ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.

— شەۋقى.

سابىت ئەتمەك — ئىسپات قىلماق.

سابىت بولماق — قەيد قىلىنماق، يېزىلماق.

سابىت قەدەم — ئۆز گېپى، ئۆز مەيدانىدا چىڭ تۇرىدىغان، بىر سۆزلۈك، ئۈجەر:

تەلەبدە ھەمچۇ زىلەيخا سابىت قەدەم بولغىل،
مەدەد بېرىلسە بۇ بەختىڭگە مىسىر شاھ ئۇچار.

— شەۋقى.

سابىت قىلماق — «سابىت ئەتمەك» كە قاراڭ.

سابىت ئولماق — «سابىت بولماق» قا قاراڭ.

سابىتات [ثابتات] (ئە) تۇرغۇن يۇلتۇزلار:

يانە بىردە سابىت ئەيلەدىڭ سابىتات،
ئاڭا سەير، ئەمما بۇلەرگە سەبات.

— نەۋايى.

سابىر [صابر] (ئە) سەۋر قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىداملىق، تاقەتلىك:

جەھانكىم بولسە مۇنداغ جانغە جابىر،
نە ئىمكاندۇر بۇتەن بولماقغە سابىر.

— ناقىس.

سابىق [سابق] (ئە) ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن، پېشقەدەم:

ئەمەسمەن بەئز - بەئز ئولماققا لايىق،
ئەمەسدۇر ھېچنېمە زاتىڭغە سابىق.

— ناقىس.

ساتىر [ساتر] (ئە) پەردە؛ يوشۇرغۇچى، سۇققۇچى:

بار ئېردى ۋەسئۇ خەلق سايىر،
ئەشجار گۇلۇسى ئەلگە ساتىر.

— نەۋايى.

ساتىئ [ساطع] (ئە) يالتىرايدىغان، پارقىراق:

جەبىندا ساتىئ رۇ نۇرى سەفا،
جەھەت بۇكى قويماقغە ئات مىرۋەفا.

— ئا. نىزارى.

ساجىد [ساجد] (ئە) سەجدە قىلغۇچى، تەزىم قىلغۇچى:

ھەر سارى بىنا قىلىپ مەساجىد،
ئادەمگە مەلايىك ئاندە ساجىد.

— نەۋايى.

ساچ [ساچ] چاچ، موي:

ئول پەرىۋەشنىڭ ۋىسالىن تەگرىدىن قىلدىم تەلەب،
تەلئەكى چۇن «ۋەززۇھا» دۇر ساچلارى مانەندى شەب.

— موللا سالىھ.

ساچباغ [ساچ باغ] چاچۋاغ:

ساچباغ ئېرمەستۇركى، ئول كافىرغىلاف ئەيلەبدۇر،
ئەلەم ئىچرە كۇفر تەئزىمى ئۇچۇن زۇننارىغە.

— نەۋايى.

ساچماق [ساچماق] 1) سەپمەك، چاچماق؛ تاراتماق، يايماق:

فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

2) ئەكمەك، تېرىماق:

مەززەئى ئىشق ئىچرە ساچماق قابىلىيەت دانەسىن،
ئەيلەدى كۆك تاسىدىن گويا قەزا دېھقانى قايىل.

— نەۋايى.

ساچىق [ساچيق] تارتۇق؛ چاچقۇ:

ساچىق بىرلە نەۋائۇ سازى ئانىڭ،
خىتايى جىنس پايەندازى ئانىڭ.

— نەۋايى.

ساخت [ساخت] (پ) تەييارگەرلىك؛ بېزەك.

سادات [سادات] (ئە) ئابرۇيلۇق، مۆتىۋەر ئادەملەر.

سادە [ساده] (پ) ساددا، ئاددىي، توغرا:

شاھىدى سادە كىرەك فايىز تەلەب موللاغە،
مۇترىبۇ بادە كېرەك رىندەئى بىپەرۋاغە.

— ناقىس.

ساده سۆز — توغرا، راست سۆز:

كى پېچىده قىلماي، قىلىپ ساده سۆز،
تەكەللۇف ئۇمۇرىدىن ئازاده سۆز.

— ئا. نىزارى.

سادەلىغ [سادەليغ] ساددىلىق، تۈزلۈك، گوللۇق.

سادەۋەش [سادەوش] (پ) ساددىغا ئوخشاش، ساددا بولۇپ كۆرۈنگەن:

سادەۋەش يارىم بەغايەت نۇرفەن ئېرمىش ئاڭلادىم،
ئاشكارا دوست، پىنھان دۈشمەن ئېرمىش ئاڭلادىم.

— نەۋايى.

سادىر [صادر] (ئە) پەيدا بولغۇچى، يۈز بەرگۈچى.

سادىر بولماق — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.

سادىر ئولماق — «سادىر بولماق» قا قاراڭ:

سادىر ئولۇپ جۈملە يامان ئىشلارىم،
يەندۈرۈپ ئەلنى نەچە، ئەييارمەن.

— موللا سالىھ.

سادىس [سادس] (ئە) ئالتىنچى.

سادىق [صادق] (ئە) راست گەپ قىلغۇچى، توغرا ئىش قىلغۇچى؛ ساداقەتلىك، ۋاپادارلىق:

دېدى شەيخ: «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمىگە سادىق ئىكەن.»

— ئا. نىزارى.

سادىقانە [صادقانه] (ئە + پ) سادىقلىق، توغرىلىق، ۋاپادارلىق بىلەن:

كى ھۆسن شۇئلە سىدىنكىم يارۇت كۆزۈڭ، ئەرشى،
كى شاھى ھەجرىنى تا سۇبھى سادىقانە قىلاي.

— ئەرشى.

سار [سار] (پ) غەم، قايغۇ، ھەسرەت، ئازاب:

بار مەلەك نىشانىدۇرلەر ئىشق زاتىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل، مۇھەببەت سارىدىن.

— ئەرشى.

سارا [سارا] (پ) خالىس، ساپ، تازا:

ئەي گۈلشەنى رۇخسارىڭ ئولۇب دەھرغە ئارا،
رۇخسار ئۆزە ساچىڭ گۈل ئۆزە ئەنبەرى سارا.

— نەۋايى.

ساربان [ساربان] (پ) تۆگىچى، تۆگە يېتىلىگۈچى:

قوينى قويچىيۇ شۇتۇرنى ساربان،
ئۆي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئۇستىخان.

— زەلىلى.

سارت [سارت] پارس، تاجىك.

سارغارماق [سارغارماق] سارغايماق:

قۇياش رەڭگىغە ئەكسىمدىن قىزارماق گاھى سارغارماق،
تەلەتتۇف بىرلە قەھرىڭدىن قىزارماق زەئفىران پەيدا.

— شەرقى.

سارۇلماق [سارولماق] سورۇلماق، ئۇچماق:

رەسىم ئاڭاكىم دەفتەرى ھۆسنىن كۆڭۈل قىلسە ھەۋەس،
يەلدە سارۇلغان ۋەرەقلەرىدىنمۇ ئەفكار ئەيلەمەك.

— ئەرشى.

سارۇن [سارون] ئورۇن، مەرتىۋىلىك ئورۇن:

ئۆزىن ئالىم ساناپ سارۇن تالاشىپ بىرنەچچە نادان،
ئانىڭ جاھىللىقى گويا قۇياشدىن ھەم داغى تابان.

—موللا قۇربان.

سارى [سارى] 1) تەرەپ، تامان، ياق:

ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن سارى، بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.

— ئەرشى.

2) سىرى، … . بىغانچە:

مەن ۋەفاۋۇ مىھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋ رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

ئانا سارى — ئانا تەرەپ:

ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قورب سۇلتان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

سارىغى [سارغى] تەرەپتىكى، ياقتىكى، تاماندىكى.

ساز I [ساز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:

بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.

— ئا. نىزارى.

ساز II [ساز] (پ) 1) چالغۇ قورالى، مۇزىكا ئەسۋابى، ساز. 2) سازلانغان، سېزى تۈزۈلگەن. 3) ياخشى، دۇرۇست.

سازەندە [سازەنده] (پ) ساز چالغۇچى، سازچى، مۇزىكانت.

ساف [صاف] (ئە) تازا، پاكىز، ساپ:

كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەن ساف قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغە كەششاف قىل.

— ئا. نىزارى.

ساف ئەيلەمەك — ساپ قىلماق، پاكىزلىماق:

ئۆلارنى داغى مەن تەۋاف ئەيلەدىم،
تەۋاف ئەيلەبان دىلنى ساف ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

سافى [صافى] (ئە) 1) ساپلىق، تازىلىق، روشەنلىك. 2)

ساپ، تازا، كىرسىز.

سافى مەشرەب — پاك تەبىئەتلىك، ساپ ۋىجدانلىق.

ساف تەبئ [صاف طبع] (ئە) تەبىئىتى پاك، ياخشى خۇلقلۇق.

ساف چەش [صاف چش] (ئە + پ) ساپ، سۈزۈك مەي ئىچكۈچى.

سافىي ۋەش [صافي وش] (ئە + پ) پاك، ساپ، خالىس:

بۇ سۈپەت سافىي ۋەشى ئالىي نەسەب،
كىم سەفىي كەلدى ئاڭا ھەقدىن لەقەب.

— نەۋائى.

ساغ [ساغ] 1) كېسەل ئەمەس، ساغلام، ساق، سالامەت.

2) ئەس ـ ھوشى جايىدا، ھوشيار:

قالۇرلار ئاغزىن ئاچىپ ئىشق ئەھلى بۇياندىن،
ساغ ئەلگە كۈلگۈ ئېرۇر تەلبە ئەيلەگەن ھەرەكەت.

— نەۋائى.

ساغەر [ساغر] (پ) مەي، شاراب پىيالىسى، قەدەھ:

مەرھەبا ساقى بۈگۈن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.

— زەلىلى.

ساغەرى ياقۇت فام — ياقۇت رەڭ مەي.

ساغەركەش [ساغركش] (پ) مەي ئىچكۈچى:

سۆۋدىن ئولغان زەماندا ساغەركەش،
ئەيلەگەي مەنئى جۇئۇ دەفئى ئەتەش.

— نەۋائى.

ساغداق [صاغداق] ئوقدان، ئوق خالتىسى:

قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.

— گۇمنام.

ساغۇ [ساغۇ] سۇغا، تۇلۇڭ، چېلەك:

بۇ دىدەكىنىڭ ئىلكىدە دەستۇخان،
بىر ساغۇدا جوپپەردە، بىردەستە نان.

— زەلىلى.

ساق [ساق] (ئە) 1) بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن:

سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساق ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلەتا تەھتى فەرش.

— زەلىلى.

ساقىي [ساقى] (ئە) مەي، شاراب قۇيغۇچى:

كەل، ئەي ساقىي، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.

— ناقىس.

ساقىيا [ساقيا] (ئە + پ) ئەي ساقىي:

ساقىيا كەلتۇر مېيى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۈگۈن،
بارچەدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۈگۈن.

— ئاتايى.

ساكىت [ساكت] (ئە) جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈت:

جەۋان شول تەرزى ئەۋۋەل قىلدى ساكىت،
ئىدى لەب باغلاماق بابىدا سابىت.

— ناقىس.

ساكىن [ساكن] (ئە) 1) بىر جايدا تۇرغۇچى، تۇرغۇن ياشىغۇچى:

كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خىيمەگە.

— ئا. نىزارى.

2) سۈكۈن بەلگىسى (O) قويۇلغان ھەرپ.

ساكىنلىك [ساكن ليك] تۇرغۇنلۇق، بىر جايدا تۇرۇشلۇق، ۋەزمىنلىك:

تەدرىج ئىلە تىفل ئولۇر خىراد مەند،
ساكىنلىك ئىلە قامىش بولۇرقەند.

— نەۋائى.

سال I [سال] ياغاچتىن دەريا، كۆللەردە يۈك توشۇش ئۈچۈن ياسالغان قاتناش قورالى.

سال II [سال] (پ) 1) يىل:

مەيۇ تەمام ئولدى ئۆمۈر فىسق بىلەن ماھۇسال،
غافىل ئىدىم بىلمەدىم تەۋبە ئايا زۇل زىلال.

— زەلىلى.

2) ياش:

يېتىپ يەتتەگە سالى ئول ماھىنىڭ،
بولۇپ ساھىبە دەرد ئىلە ئاھىنىڭ.

— ئا. نىزارى.

سالۇماھ — يىل ۋە ئاي:

يارەب، ئەتكىل خەستە ئەرشى بىردەم ئاگەھ ئولمايىن،
غەپلەت ئىچرە ئۆتكەن ئۇشبۇ سالۇ ماھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

سالۇس [سالوس] (پ) ئالدامچىلىق، تىل ياغلىمىچىلىق، يالغانچىلىق، ھىيلە:

بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇدبىل،
زاھىدا سالۇسىغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.

— ئەرشى.

سالىس [ثالث] (ئە) ئۈچىنچى:

بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تولار زەھر جامىڭ،
ئۆتايكىم بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.

— نەۋائى.

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:

ئۆزلۈكىن سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشف ئىزھار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.

— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزىن بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:

نەۋايى ئاللىگە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.

— نەۋايى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، ياللۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ ياردەم:

كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۇسۇف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.

— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇگەر، سېھىرگەر.

سامىرىي [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قاراڭ.

كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانبەخش لەبىدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆجىزىن ئىزھار قىل.

— نەۋايى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشىتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇچى:

ئىشىت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.

— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشىتمەك:

بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇنىنىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.

— موللا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، يارانقۇچى، خۇدا:

نە چۇككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.

— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانقۇچى، خۇدا:

چۇ ئەشيادە كۆرسە كىشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبىدىن قۇدرەتىن.

— نەۋايى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:

ياراتماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسەب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.

— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بىرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:

سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:

سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.

— نەۋايى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:

ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۇلۇس ئەلالاسى.

— نەۋايى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:

ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.

— ناقىس.

ساھىبۇل مىئراجى — مىئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:

بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مىئراجى ئول لاۋلەك تاج.

— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:

مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.

— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:

ئەيا ساھىبى نەزم گۇيى سۇخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.

— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

ئىگىسى، يوشۇرۇن سىرنى بىلگۈچى، سىرداش.

ساھىب بەيت [صاحب بيت] (ئە) ئۆي ئىگىسى، ئۆي - جايلىق.

ساھىب تاج [صاحب تاج] (ئە) تاج - دۆلەت ئىگىسى.

ساھىب تەخت [صاحب تخت] (ئە + پ) تەخت ئىگىسى، شاھ:

ۋەسل ئۈممىدىدە ساھىب راھلەر،
بەلكى ساھىب تەخت ئالىي شاھلەر.

— نەۋايى.

ساھىب تەرىق [صاحب طريق] (ئە) تەرىقەت يولىغا كىرگەن، يول تاپقان، يولغا چۈشكەن.

ساھىب جاھ [صاحب جاه] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك:

چۇ دەۋران بىۋەفادۇر نەچچە ساھىب جاھ ئىسەڭ، ئەي شەيخ،
گەدالەر خاتىرىن ئاسرەي مەغرۇر ئولماغىل ئەسرۇ.

— نەۋايى.

ساھىب جەمال [صاحب جمال] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل:

چۇ تۇرپان نەۋاھىدا تاپىمىش كەمەل،
كى ئەفرىدۇن ئول شاھ ساھىب جەمال.

— ئا. نىزارى.

ساھىبخانە [صاحب خانه] (ئە + پ) ئۆي ئىگىسى:

ئۈمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مىھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ساھىب خەير [صاحب خير] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ئىنئام - ئىھسان قىلغۇچى:

گويىيا ئول كۇن ئەخىيى ساھىب خەير،
شەھر ئەتراپىنى قىلۇر ئىدى سەير.

— نەۋايى.

ساھىب خىرەد [صاحب خرد] (ئە + پ) ئەقىللىق، دانا:

نە قىلدۇقكى دارايى ساھىب خىرەد،
بارىمىزغە مۇنداق چىكىپ خەتتى رەد.

— نەۋايى.

ساھىبدار [صاحب دار] (ئە + پ) ئىگىدار:

بەندى زەنجىرى جۇنۇندىن ساھىبدار ئولمىشەم،
بادەپۇر زۇر ئەردى بىر ساغەردە سەرشار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

ساھىب دەلى [صاحب دلى] (ئە + پ) خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىدار:

يانا ھەم سىياۋۇش ئىردى ۋەلى،
كى ئۆز ۋاقتىدا ئىردى ساھىب دەلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دەۋلەت [صاحب دولت] (ئە) دۆلەتمەن، ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك؛

مىسىردە بار ئىردى ئالىي ھىممەتى،
ئالەمىي مەئنىدە ساھىب دەۋلەتى.

— ناۋايى.

ساھىب دۇئا [صاحب دعا] (ئە) دۇئا قىلغۇچى، خۇدادىن ياخشىلىق تەلەپ قىلغۇچى:

قىلىپ ياد ياران ساھىب دۇئا،
ئۇلار روھىغە ئەيلەيىن ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دىل [صاحب دل] (ئە + پ) ساپ دىللىق، كۆڭلى پاك:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيۇ ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب راي [صاحب راى] (ئە) پىكىر ئىگىسى، دانا.

ساھىبقىران [صاحب قران] (ئە) جاھانگىر؛ بەختىيار، بەختكە ئېرىشكەن، بەختى ئېچىلغان:

ئاتاب ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يارۇقلار سەپلەرىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب كەرەم [صاحب كرم] (ئە) سېخىي، مەرد، مەرھەمەتلىك، شەپقەتلىك:

بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىدائ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجائ.

— ئا. نىزارى.

ساھىب كەمال [صاحب كمال] (ئە) بىرەر ھۈنەر ياكى كەسىپنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن ئادەم، كامالەتكە يەتكەن، ئالىم:

ئەگەرچى فەننىدە ساھىب كەمال ئىرۇر سەيياد،
قاچان بالىغ تۇتا ئالغاي سۇ مەۋجى دامى بىلە.

— نەۋايى.

ساھىب مەقالەت [صاحب مقالت] (ئە) سۆز ئۇستىسى، ناتىق:

فىلاتۇنغە لېكىن ھەۋالەتدۇرۇر،
كى ھىكمەتدە ساھىب مەقالەتدۇرۇر.

— نەۋايى.

ساھىب مۇرەۋۋەت [صاحب مروت] (ئە) ساخاۋەتلىك،

ئادەمگەرچىلىك قىلغۇچى.

ساھىب نەزەر [صاحب نظر] (ئە) ئالدىن كۆرگۈچى، ئۇزاقنى كۆرىدىغان، كارامەت ئىگىسى:

نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۇك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنھا.

— زەلىلى.

ساھىب نىساب [صاحب نساب] (ئە) پۇل ۋە مال ـ مۈلكىدىن زاكات بېرىشكە قادىر كىشى.

ساھىب ھال [صاحب حال] (ئە) ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكىدىن خەۋەردار، ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان.

ساھىب ھۇنەر [صاحب هنر] (ئە + پ) ھۇنەرۋەن، كاسىپ:

ئېرۇرسەن سەئدۇۋەققاس ساھىب ھۇنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.

— ئا. نىزارى.

ساھىب ۋىقار [صاحب وقار] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن:

شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.

— ئا. نىزارى.

ساھىب ۋۇقۇف [صاحب وقوف] (ئە) خەۋەردار، بىلىملىك، تەجرىبىلىك.

ساھىب ئېھسان [صاحب احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ھەدىيە، ئىنئام ئىگىسى:

كى مۇندا داغى ساھىب ئېھسان ئېرۇر،
مۇسەمما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

ساھىر [صاحر] (ئە) سېھىرگەر، جادۇگەر، ھىيلىگەر؛ ئالدامچى، نەيرەڭۋاز:

نەچە بىمەزە سۆزى كافىردىبان،
بۇلارمۇ ئىجزاتىنى ساھىر دىبان.

— ئا. نىزارى.

ساھىل [صاحل] (ئە) دەريا، دېڭىز، كۆللەرنىڭ بويى، قىرغاق:

باشلەبان ئول چېرىكنى ساھىل ئىلە،
سۇ ياقاسىدەغى مەنازىل ئىلە.

— نەۋايى.

ساۋۇتماق [ساووتماق] سوۋۇتماق:

گەھى يادى بىلە ئۆزنى ئۇنۇتۇپ،
گەھى ئىشق ئوتىنى ئولدەم ساۋۇتۇپ.

— موللا پازىل.

ساۋۇرماق [ساوورماق] سورۇماق، ئۇچۇرماق:

فەنا يەلىگە ساۋۇرمىش ۋۇجۇد خىرمەنىنى،
تەمامى ئەلگە نەدامەت بىلە پۇشەيمان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇغ [ساووغ] «ساۋۇق» قا قاراڭ:

ساۋۇغ ئاھلار چەكتى دەم ـ دەم ياتىپ،
كى ھىجران بەلاسىدا مىڭ غەم يېتىپ.

— ئا. نىزارى.

ساۋۇق [ساووق] سوغۇق:

بەھار كۇنلەرى كەلمىش كېتىپ زىمىستان چەرخ،
ساۋۇقنى شىددەتىنى يوق قىلىپ تابىستان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇماق [ساووماق] سوۋۇماق، ئىسسىقلىقنى يوقاتماق:

ساۋۇسا پەرھادۇ مەجنۇن قىسسەسىدىن كۆڭلۈڭىز،
بەس، مېنىڭ ئىشق ئىچرە ئوتلۇغ داستانىمنى تىڭلەڭ.

— نەۋايى.

سائىر [سائر] ـ (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سائىر ئەفراد — باشقا ئادەملەر، قالغان كىشىلەر:

سائىر ئەفراد ئىشى بۇ بولسە ئولكىم فەرد ئېرۇر،
بارچە ئەلدىن ھۇسن ئارا ئازدۇر ئاڭا يۇزمۇنچە ھەم.

— نەۋايى.

سائىر ئەئزا — بەدەننىڭ ھەممە ئەزاسى، ئىنسان بەدىنىنىڭ ئەزالىرى.

سائىقە [صاعقه] (ئە) چاقماق، يېشىن:

ئېسىپ سائىقە چىقتى بادى خىلاف،
تەلاتۇم قىلىپ كېمەنى ئىنھىراف.

— ئا. نىزارى.

سائىل [سائل] (ئەل) 1) تىلەمچى، قەلەندەر:

كەرەم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۈمىد بىرلە،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

2) سوئال قىلغۇچى، سورىغۇچى، ئىزدىگۈچى:

بولسە ئىكىنچى ھۇسنىڭە مايىل،
بولغۇسىدۇر ھەكىم ئاڭا سائىل.

— نەۋايى.

سائ [صاع] (ئە) ئاشلىق كەملەيدىغان چارەك.

سائىد [صاعد] (ئە) بېلەك:

ئانىڭدەك تاپتى سىيمىن سائىدىڭ يادى بىلە ئۇلفەت،
كى دەستامۇز قۇشدەك ئانسىز ئولماس ھەر زەمان كۆڭلۈم.

— نەۋايى.

سائىي [صاعى] (ئە) ھەرىكەت قىلغۇچى، تىرىشچان.

سايە [سايە] (پ) 1) سايە، كۆلەڭگە:
گۈلشەنۇ گۈلبەرگى ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.
— ئەرشى.

2) راھەت، شادلىق:
قايدىن تاپقاي ھەيات سەدمايەسىنى،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئۆمرىن سايەسىنى.
— نەۋايى.

سايە سەۋادى — زۇلمەت نىشانى.
سايەئى چەرخ — يۈكسەكلىك.
سايەئى دىۋار — ئازراق دەم ئېلىش، ئازراق راھەتلىنىش:
دەۋلەت ئىستەب ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى سارى سايەئى دىۋارى بەس.
— ئەرشى.

سايە ئەفگەن [سايەافكن] (پ) ھىمايە قىلغۇچى، پاناھ بولغۇچى.

سايەبان [سايەبان] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى، سايە چۈشۈرىدىغان، كۈنلۈك، ساتما، چېدىر:
بۇ قۇلنى شەررى دۈشمەندىن ئەمان تۇت،
باشىمغە ئۆز پەناھىڭ سايەبان تۇت.
— ناقىس.

سايەۋەر [سايەور] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى.

سايەۋەش [سايەوش] (پ) سايىگە ئوخشاش.

سايىب [صايب] (ئە) توغرا، توغرا يۆنىلىشلىك، نىشانغا توغرا يۆنىلىش بىلەن ماڭغۇچى:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

سايىر [ساير] (ئە) «سائىر» غا قاراڭ.
دېدى: ئاي بىرلە كۈنگە «بولمە سايىر»،
دېدى: «پەر ئۇرماغىل، ئەي نەسرى تايىر».
— ناقىس.

سەئادەت [سعادت] (ئە) بەخت، ئىقبال، تەلەي، بەختىيارلىق:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەخت يار ئولسا،
كېلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غۇلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەئادەت سىرىشت — بەختىيار، تەلەيلىك يارىتىلىش:
كى بۇدۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

سەئادەت يۇلدۇزى — بەخت يۇلتۇزى:
سۇبھى دەۋلەت تەلئەتى باشىدە دۇررى شەبچەراغ،
تاڭ باشىدە كۆر تولۇئ ئەتكەن سەئادەت يۇلدۇزىن.
— نەۋايى.

سەئادەتلىغ [سعادت ليغ] بەختلىك، تەلەيلىك.

سەئادەتمەند [سعادت مند] (ئە + پ) بەختلىك، تەلەيلىك، بەختىيار:
قىلدى ئەلقابىڭ ئەزەلدە ھەق شەفىئۇلمۇزنەبىن،
كەلمەدى ئالەمگە بىر سەندەك سەئادەتمەند شاھ.
— ئەرشى.

سەبا [صبا] (ئە) 1) يېقىملىق شامال، تاڭ شامىلى:
سەبا خادىنى ئەيلەپ نىش دىلدۇر،
جىگەر خۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.

2) ئەتىگەن، سەھەر:
دەشت ئۆزرەكى سەير ئولەر سەباغە،
بەرگى تازالەر ئۇچار ھەۋاغە.
— نەۋايى.

سەبات [ثبات] (ئە) مەھكەم تۇرۇش، مۇستەھكەم، چىداملىق:
سەباتى ئانىڭ ئەسلە جاۋىد ئەمەس،
زەۋالى داغى غەير ناھىد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

سەبات ئولماق — مۇستەھكەم، پۇختا بولماق، چىڭ تۇرماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.

سەباغ [سباغ] يۇڭ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋايدىغان ئىككى تال بارماقتەك ئۇزۇن ياغاچ، ساۋىغۇچ، ساۋاغ.

سەباھ [صباح] (ئە) ئەتىگەن، ئەتىگەنلىكى، تاڭ سەھەر:
سەباھدا مۇرغى سۇلەيمان كەبى سەبا يۈرگىل،
مەسادا مەتلۇبى جان ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.

سەباھۇ مەسا — ئەتە ـ كەچ، دائىم:
تا بولايىن مەست مەسا،
نەچە رىيا بىرلە بولاي پارسا.
— نەۋايى.

سەباھەت [صباحت] (ئە) يورۇقلۇق، پارلاقلىق، گۈزەللىك:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولساڭ،
ئەگەر يۇسۇپ مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

سەبەب [سبب] (ئە) ۋەج، باھانە، ئاساس، سەۋەب:

قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەپ،
مەجازەت قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.

— ئا. نىزارى.

سەبەب بولماق — ئاساس بولماق، باھانە بولماق:

سەبەب بولدى ئالەم خاراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

سەبەد [سبد] نەرسە ـ كېرەك سېلىش ئۈچۈن دەرەخنىڭ ئۇششاق تېلى (چىۋىق) دىن ياسالغان قاچا، سېۋەت:

بىر سەبەدكە قوينىڭ ئىچ ئالەتىنى،
سەلىبان ئەھشاۋۇ قازۇراتىنى.

— نەۋايى.

سەبەق [سبق] (ئە) 1) دەرس، تەلىم:

سۆزى دانىش كىتابىدىن سەبەقدۇر،
يۈزى ھۇسن ئاتىدىن كەم ۋەرەقدۇر.

— زەلىلى.

2) مەنە، چۈشەنچە:

ھەر كىمسەگە ئۆلچە قابىلىيەت،
كۆرسۈن سەبەتى غەمۇ بالىيەت.

— نەۋايى.

سەببەتەكەللاھ [ثبتك الله] (ئە) «ئاللا سېنى مۇستەھكەم قىلدى» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.

ۋەفا يولىدەكى سابىت قەدەم ئېرۇر ناقىس.
دېگەيكى «سەببەتەكەللاھ» كەمال ئەربابى.

— ناقىس.

سەبىت I [ثبت] (ئە) 1) يېزىلغان، قەيت قىلىنغان:

ۋەرەققە كىتاب ئىشى بولدى سەبىت،
ھەزار دوسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.

— ناقىس.

2) يازماق، پۈتمەك:

دېدىم: ئەي كۆڭلۈمغە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتىڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكانىمدە سەبىت.

— نەۋايى.

سەبىت ئەتمەك — مەھكەم قىلماق، مۇستەھكەملىمەك.

سەبىت ئەيلەمەك — «سەبىت ئەتمەك» كە قاراڭ.

سەبىت قىلماق — «سەبىت ئەتمەك» كە قاراڭ.

سەبىت II [سبت] (ئە) شەنبە (شەنبە كۈنى).

سەبىر [صبر] (ئە) تاقەت، چىدام، بەرداش:

ئەگەر سەبىر بىرلە رىزا بولسا ئول،
قىلۇر مۇددەئاسىن خۇدايىم قەبۇل.

— ئا. نىزارى.

سەبىر قىلماق — چىدىماق، تاقەت قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك:

ئاتا سۆگىدا سەبىر قىلماق كېرەك.
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.

— ئا. نىزارى.

سەبرىپەيۋەند [صبرپيوند] (ئە + پ) چىداملىق، تاقەتلىك:

ئاڭا ھاجەت ئېرمەس بىزنىڭ پەندىمىز،
ھەمۇل نوكتەئى سەبرىپەيۋەندىمىز.

— نەۋايى.

سەبرىخاھ [صبرخواه] (ئە + پ) سەبىر ـ تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبز [سبز] (پ) يېشىل، يېشىل رەڭ:

ئۆتۈپ نەچچە ۋەقت بولدى فەسلى بەھار،
چەمەن سەبز ئولۇپ، بولدى چۈن لالەزار.

— ئا. نىزارى.

سەبزە [سبزه] (پ) 1) يېشىل كۆك، كۆكات، كۆكلەم، مايسا:

دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

2) يارنىڭ قېشى:

سەبزەئى خەتتىڭ سەۋادى لەئلى خەندان ئۈستىنە،
خىزر گويا سايە سالمىش ئابى ھەيۋان ئۈستىنە.

— نەۋايى.

سەبزە بولماق — كۆكەرمەك، ياپيېشىل بولماق:

قايدا كەچ بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئويۇڭ.

— زەلىلى.

سەبزەئى **خەت** — ئىنچىكە سىزىق، مىيىق:

لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.

— ھاپىز خارەزمى.

سەبزەزار [سبزه‌زار] (پ) مايسىلىق، ئوتلاق، كۆكلەم:

دامەنى سەھرا دىمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

سەبزەزار **ئەيلەمەك** — ئوتلاق، مايسىزارغا ئايلاندۇرماق:

ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر سەمىنى شور ئۈزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

سەبز پۇش [سبزپوش] (پ) 1) كۆك لىباسلىق، پۇركەلگەن:

ئۆل ئېرۇر شاھى سەبزپۇش قىزى،
كى قۇياش كۇھلىدۇر ئاياغى ئىزى.

— نەۋايى.

2) شەيخ، زاھىد، سوپى:

كۆتەرگەچ باشىنى كۆردى سەبز پۇشى،
يۈزى نۇرانە ئانداغكىم سۇرۇشى.

— نەۋايى.

سەبقەت [سبقت] (ئە) ئىلگىرىلىك، ئالدىغا ئۆتۈش:

غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۈچۈن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن، بىر - بىرىنى ماراشۇر.

— ئەرشى.

سەبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى.

سەبۇ [سبو] (پ) كوزا، مەي كوزىسى:

بۈگۈنكى ساقىئى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇ شىشەئى گۇلگۇن گەھى سەبۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

سەبۇت [ثبوت] (ئە) ئىسپات، تەستىق؛ ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، ئاقلىماق:

ئالەمۇ ئادەمگە دۇر نۇرى سىفاتىدىن سەبۇت،
مەھۇ مۇتلەق ئولغۇسى كۆرسەتسەگەر دىدارىدىن.

— ئەرشى.

سەبۇر [صبور] (ئە) سەۋرلىك، تاقەتلىك، چىداملىق، بەرداشلىق:

چۇن بولدى سەبۇر تەڭرى دادىغە يېتەر،
سابىر كىشى ئاقىبەت مۇرادىغە يېتەر.

— نەۋايى.

سەبۇر بولماق — سەۋر - تاقەتلىك، چىداملىق بولماق.

سەبۇرىي [صبوري] (ئە) سەۋر - تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبۇك [سبک] (پ) ئېغىر ئەمەس، يەڭگىل، يېنىك:

ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلماق نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.

— زەلىلى.

سەبۇكەش [سبوكش] (پ) مەي قۇيغۇچى، مەي كوزىسىنى توشۇغۇچى.

سەبۇكەشلىك [سبوكش ليك] ئىچىشۋازلىق، مەيخورلۇق؛ مەي توشۇش.

سەبۇكبار [سبكبار] (پ) يۈكى يېنىك، يەڭگىل يۈك:

تاشلاپ ئۆزلۇكنى زەلىلى سەن فەنا يولىغە كىر،
چۇن مۇشەققەتدۇر سەپەر ئۆزرە سەبۇكبار ئولماسا.

— زەلىلى.

سەبۇكبار ئولماق — چاققان، يەڭگىل بولماق، خاتىرجەم بولماق:

ئەي نەۋايى، سەفاغە تەييار ئول،
تاكى مۇمكىندۇر سابۇكبار ئول.

— نەۋايى.

سەبۇكپەر [سبکپر] (پ) تېز ئۇچار، ئۇچقۇر:

بولۇپ بىر - بىرلەرىدىن ھەم سەبۇكپەر،
ئالۇرغە قىرغاۋۇل بىرلە كەبۇتەر.

— ناقىس.

سەبۇكپەي [سبك پى] (پ) تېز يۈرگۈچى؛ بىۋاپا:

كى مەندىن سوئرە گەردۇنى سەبۇكپەي،
چۇماڭ يىل ئەيلەسە يەر دەۋرەسىن تەي.

— نەۋايى.

سەبۇكرەۋ [سبكرو] (پ) تېز يۈرگۈچى، چاققان:

فەنا جامىن ئىچىپ بولغىن سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسەڭ گەرچە گىرانباز.

— ئەرشى.

سەبۇكرۇھ [سبكروح] (ئە + پ) خۇشخۇي، خۇش چاقچاق.

سەبۇكسەڭ [سبك سنگ] (پ) يېنىك تاش؛ يەڭگىل؛ قەدىرسىز:

قۇرۇدى ئول ياغاچ، بولدى سەبۇكسەڭ،
بۇ قىلدى لامەكان سارىغە ئاھەڭ.

— ناقىس.

سەبۇكسەير [سبك سير] (پ) تېز ئۆتەر، تېز يۈرگۈچى:

كېلىپ رەڭ تىگرەسىدىن ۋەھش ئىلە تەير،
بارىپ قاشىغە ئول پەيكى سەبوكسەير.

— نەۋايى.

سەبۇكگام [سبك گام] (پ) قەدىمى يېنىك، تېز يۈرىدىغان.

سەبۇھ [صبوح] (ئە) 1) تاڭ سەھەر، تاڭ ئاتار ۋاقتى. 2) مەي قەدەھى، تاڭ سەھەر باش ئاغرىقىغا ئىچىلىدىغان مەي:

سوبھ راھ ئىستەب ئېتتى مەيلى سەبۇھ،
يانىدىن غايىپ ئېردى راھەتى روھ.

— نەۋايى.

سەبۇھ ئەھلى — سەھەردە مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھى يامغۇر — سەھەردە ياغىدىغان يامغۇر.

سەبۇھ گەشان [صبوح كشان] (ئە + پ) تاڭ سەھەر

مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھىي [صبوحى] (ئە) تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي:

چالغىنىپ مېھر سەبۇھىدەك ئەجەپ مەستانەسەن،
تەلبەسەن، بىباكسەنمۇ ياكى ئۇتتەك يانەسەن.

— ئەرشى.

سەبۇھىي جام — «سەبۇھىي مەي» گە قاراڭ.

سەبۇھىي مەي — تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي، شاراب.

سەبۇھىي قىلماق — تاڭ سەھەردە مەي ئىچمەك.

سەبۇئ [سبع] (ئە) ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋان.

سەبۇئىيەت [صبوعيت] (ئە) ۋەھشىيلىك، يىرتقۇچلۇق.

سەبئە [سبعه] (ئە) «سەبئى» گە قاراڭ.

سەبئى [سبع] (ئە) يەتتە (سان):

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى ساماۋات.

— زەلىلى.

سەبئى سەييار — يەتتە پلانېتا (يەتتە سەييارە يۇلتۇز).

سەبي [صبى] (ئە) بالا، گۆدەك:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئېردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەبىل [سبيل] (ئە) يول، سەپەر:

جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشىكىدە سەبىل،
كۆڭلۈمگە ئاچتىلەر چەشمە جوبى سەلسەبىل.

— زەلىلى.

سەبىل قىلماق — بەخش ئەتمەك، قۇربان قىلماق:

قازان ئاستۇرۇپ قىلدى قويلەر قەتىل،
كى مالىن زىيارەتكە قىلغاي سەبىل.

— نەۋايى.

سەبىھ [صبيح] (ئە) گۈزەل، چىرايلىق، ئاق يۈزلۈك؛ بالاغەتكە يەتكەن مەھبۇبە.

سەتەرۋەن [سترون] (پ) تۇغماس ئايال.

سەتەرۋەنلىك [سترونليك] تۇغمايدىغان، تۇغماسلىق.

سەتتار [ستار] (ئە) 1) ياپقۇچى، خالاس قىلغۇچى:

ئەي خۇدايا، روز مەھشەر قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيىبىن مەھۇ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

2) ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

سەتر I [ستر] (ئە) پەردە، يېپىش، يوشۇرۇش:

كەرەم ئەيلەپ نىگارىم سەتر قىلغان ئەيبۇ نۇقسانىم،
ئۆزىدىن ئۆزگىگە كۆرسەتمەگەيلەر دەپ نىھان كاغەز.

— شەۋقى.

سەتر ئەتمەك — ياپماق، يوشۇرماق.

سەتر ئەۋرەت — ئۇياتلىق جايىنى ياپماق.

سەترى ھال — ئەھۋالىنى، ئىچكى سىرىنى يوشۇرماق، بىلدۈرمەسلىك.

سەتر II [سطر] (ئە) يېزىق، يېزىقنىڭ ھەربىر قۇرى، سەتر:

چۇ سەفھىگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نە قۇلات سەترىدە چاپتى رەقەم.

— ئا. نىزارى.

سەتھ [سطح] (ئە) يۈز (ھەرقانداق نەرسىنىڭ يۈزى):

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— نەۋائى.

سەتھى خاك — يەر يۈزى.

سەتھلىغ [سطح ليغ] يۈزەلىك:

تايىب ۋادى ئارا ھەر سەتھلىق مەرز،
سىرىشكى خەيلىدىن ھەرسارى يۈز دەرز.

— نەۋابى.

سەجادە [سجاده] (ئە) جايناماز:

بىز ۋەلى دەپ ئولتۇرۇپ سەجادە دە،
كۆزلەرى كېلىن ھەمىشە مادەدە.

— زەلىلى.

سەجدە [سجده] (ئە) نامازدا پېشانىنى بىر قېتىم يەرگە تەگكۈزمەك:

كېچەۋۇ كۈندۈز يۈرۈپدۇرمەن سۇراغىدا دېدىم،
تۇغنى پېشانەڭگە كۆرگەچ سەجدە چاغىدا دېدىم.

— قەلەندەر.

سەجدە قىلماق — تەزىم قىلماق، تېپىنماق:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

سەجدەگاھ [سجده‌گاه] (ئە + پ) سېغىنىدىغان جاي، مەسچىت، مەسچىت مېھرابى:

پەلەك دېدىكى: «مەن ئالەم پەناھى»،
دېدى يەر: «مەن ئەرەنلەر سەجدەگاھى».

— ناقىس.

سەجئ [سجع] (ئە) نەسرىي شېئىر.

سەخائ [سخاء] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەرد-

لىك:
فۇقەرا ھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

سەخا ئەھلى — سېخىيلەر، قولى ئوچۇقلار.

سەخاسىز [سخاسيز] بېخىل، پىخسىق.

سەخالىق [سخاليغ] قولى ئوچۇق، سېخىي:
بۇلۇتدەك سەخالىق كىبرەك مىزبان،
كى تەڭدۇر ئاڭا مەرز ئىلە مەرزبان.
— نەۋايى.

سەخاۋەت [سخاۋت] (ئە) «سەخاء» غا قاراڭ:
كى ئاجىزغە بول لۇتق ئىلە مېھرىبان،
سەخاۋەت بىلە ئۆزنى قىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

سەخاۋەت كۆرگۈزمەك — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق:
بۇ خىل ئەيلەسە نەفسىڭغە ئەداۋەت كۆرگۈز،
ھەرنىمەنكى تاپىلسە سەخاۋەت كۆرگۈز.
— نەۋايى.

سەخەت [سخط] (ئە) قىيىن، تەس؛ غەزەپ، ئاچچىق:
شور - شورى دەرياۋۇ سەدابى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخەت.
— زەلىلى.

سەخت [سخت] (پ) قاتتىق، قېتىپ قالغان؛ مۇستەھكەم:
كى دۇنيا تالاشىپ بۇرەڭ ئەيلەدى،
ئىمالار بىلەن سەخت جەڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەختكۇش [سخت كوش] (پ) ئۇجەر، قەيسەر؛ تىرىشچان.

سەختگىر [سخت گىر] (پ) كەك ساقلايدىغان، ئاداۋەتخور، ئۆچ ئالغۇچى.

سەد I [سد] (ئە) توسۇق، تام، سېپىل، ئىستىھكام، قورغان، قەلئە:
تولا چەكتىم جەفاۋۇ جەرى بىھەد،
ئوقۇشنىڭ يولىغە باغلاندى بىرسەد.
— ناقىس.

سەددى چىن — جۇڭگو قورغىنى.

سەددى راھ — يول توسۇقى.

سەددى سىكەندەر — ئىسكەندەر سالدۇرغان ئېگىز قورغان:
ھەۋارىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۇ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەددى يەئجۇج — ئەڭ چوڭ دەرۋازا؛ تۆمۈر دەرۋازا:
گەھى سەددى يەئجۇج قىسمى ئەيلەبان،
گەھى يۈز ئەجايىب تىلىسىم ئەيلەبان.
— نەۋايى.

سەد II [صد] (پ) 100 (سان):
سۇبھەئى سەد دانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سومنات ئىچرە بەرەھمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەد پارە — يۈز پارچە:
گۇل ۋەرەق ئاچىپ چەمەندە مۇسفەھى ۋەسفىن ئوقۇر،
غۇنچەلەر شەرھى گۇلى ھۇسنى ئۇچۇندۇر سەد بەيان.
— ئەرشى.

سەد دانە — يۈز دانە:
ئەي زەلىلى زاھىدى خىلۋەت نىشىن دۇر بىخەبەر،
كۆركى ئەيلەيدۇر قولىدا سۇبھەئى سەددانە رەقس.
— زەلىلى.

سەد ھەزار — يۈز مىڭ:
دىدى خاتۇنغە ئۆتكەن سەرگۇزەشتىن،
دەرىغا سەد ھەزار دەردا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەد ھەزاران — يۈز مىڭلاپ:
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن،
سەد ھەزاران بەندەئى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
—زەلىلى.

سەداء [صداء] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش، ئۈن:
ئول شەفىئۇلمۇزنەبىن ئىسمى قىلۇر مۇنداق نىدا،
چىقتى داغى سىينەئى پۇرغۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

سەدايى رەشاد — ھەقىقەت، ئادالەت ئاۋازى.

سەدايى شېۋەن — مۇڭلۇق ئاۋاز، پىغانلىق ئاۋاز:
مۇختەلىف تاپىپ سەدابى شىۋەنىن،
قىلدى ئاندىن ۋەزئى مۇسىقى فەنىن.
— نەۋايى.

سەدارەت [صدارت] (ئە) رەئىسلىك، ۋەزىرلىك؛ چوڭ مەنسەپ.

سەداغ [سداغ] ئوقيا خالتىسى، ساداق:
سەداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇ بىر بۆلەك قاتىل،
جەھان خەرابىغە ئول كافىرى بەلاغا باقىڭ.
— ئەرشى.

سەداق [سداق] «سەداغ» قا قاراڭ.

سەداقەت [صداقت] (ئە) سادىقلىق، ۋاپادارلىق:
سىدىق ئىچرە قاچانكى چىقسا ئاتى ئەرنىڭ،
فاش ئولسە سەداقەتدە سىفاتى ئەرنىڭ.
— نەۋايى.

سەدەد [صدد] (ئە) مەقسەت، نىيەت، قەست، كۆزلەش:
ياركەند ئىچرە زەلىلى تەلبە قويمايدۇ قەدەم،
تا سەدەد كۆھۇ كۆچاۋۇ سەيرى تۇرفان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

سەدەف [صدف] (ئە) 1) سەدەپ:
زەمانە ئەتا قىلدى ھەق بىر پىسەر،
سەدەفا بەتىندىن چىقتى ئوتلۇق گۆھەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئىدىش، قاچا؛ ساقلىغۇچى:
ئەگەر ئاشىيانە خۇد خەزەفدۇر،
ۋەلې ئول دۇرغە مەخزەندەك سەدەفدۇر.
— ناقىس.

سەدەف پارە [صدف پاره] (ئە + پ) سەدەپ، ئاق تاش پارچىلىرى.

سەدەپ رېزە [صدف ريزه] (ئە + پ) سەدەپ سۇنۇقى، ئۇششاق سەدەپ.

سەدەپ سان [صدف سان] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەف كار [صدف كار] (ئە + پ) سەدەپ يونغۇچى، سەدەپ قادالغان.

سەدەفگۇن [سدف گون] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپ رەڭ.

سەدەف ۋار [صدف وار] (ئە + پ) سەدەپتەك، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەقە [صدقه] (ئە) خەير - ئېھسان، قۇربان:
نە ئوچۇنكىم رەسۇل قەۋلى بىلەن،
ياخشى سۆز باردۇر ئويلەكىم سەدەقە.
— نەۋايى.

سەدەقە قىلماق — پىدا قىلماق، بېغىشلىماق، قۇربان قىلماق.

سەد بەرگ [صد برگ] (پ) يۈز ياپراق:
گۇل سۇرۇخۇ سارىغ سەدبەرگ، سەۋسەن،
گۇلى رەئناغە ئەيتۇر بىزنى سەۋ سەن.
— زەلىلى.

سەددەق [صدق] (ئە) راست، توغرا، ھەقىقەت:
چۇنكى ئانىڭ بارچە سۆزى ھەقدۇرۇر،
ئوترۇسىدا ئەل سۆزى «سەددەق» دۇرۇر.
— نەۋايى.

سەدر [صدر] (ئە) 1) ئۇلۇغ، چوڭ (مەنسەپ)؛ باشلىق. رەئىس:
دەۋردۇر سەدر بەدەر كائىنات ئەيلەي بۇگۇن،
ئەژدەھاسەر ئوتلۇغ ئاھىمدىن ئەلەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

2) كۆكرەك، مەيدە.

سەدرى سۇدۇر — ئەڭ تۆر، ئەڭ يۇقىرى ئورۇن؛ ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايە رەمىنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇماھۇنۇز.
— زەلىلى.

سەدرە [سدره] (ئە) سېدە، قارىياغاچ:
خىزمەت ئەيلەپ چۇن رىگابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن،
سەدرەدىن ئاشماقغە جەبرەئىل تاپمادى ھەرگىز ئىلاج.
— شەۋقى.

سەدرەمۇنتەھا [سدرەمنتها] (ئە) جەننەتتىكى ياكى ئەرشىدىكى بىر دەرەخ:
ئېتىپ پەرۋاز سەدرە مۇنتەھاغا،
يېتىپ قەۋسەيىن ئەۋئەرنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەدقە [صدقه] (ئە) كەمبەغەللەرگە قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەير - ئېھسان؛ قۇربان:
نىچۇك دىسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج.
— ئا. نىزارى.

سەديەك [صديك] (پ) يۈزدىن بىر:
يىغلەرىمنى، ئەيكى، كۆپ مەنىڭ ئەيلەدىڭ، يوقتۇر شەكىم،
ئەشكىڭ ئولماقدە سەدىم، گەر بولسە دەردىڭ سەديەكىم.
— نەۋايى.

سەر [سر] (پ) باش، ھەر قانداق نەرسىنىڭ بېشى؛ ئۇچ، چوققا:
ئانىڭدەك خاركىم تەرك ئەيلەگىل سەر،
ئۇرۇپ تىل بىرلە دائىم تامغە خەنجەر.
— ناقىس.

سەرى مو — «سەرى موي» غا قاراڭ.

سەرى موي — باشتىكى تۇكنىڭ ئۇچىچىلىك، قىلچە، ئازغىنا، بەك ئاز:
چۇ ئىستىغنا يۈزىدىن بۇرقەئى ھۇسنىنى ئاچمايدۇر،
ۋۇجۇد ئەسبابىدىن ئاشىقدە بولسە گەر سەرى مويى.
— زەلىلى.

سەرا I [سرا] (پ) ساراي، قەسىر:
باغۇ سەرا بارچە بولۇپ يەرگە تۈز،

زۇلمۇ تەمەئ بولدى ۋەلې بىرگە يۈز.

— نەۋايى.

2) دۇنيا:

كى تەنبىھ ساڭا بۇ سەرانىڭ ئىشى،
ئەزەلدىن ئەبەدكە خۇدانىڭ ئىشى.

— ئا. نىزارى.

سەرا Ⅱ ‏[سرا] (پ) سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «كۈيلىگۈچى، ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى...» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمەسەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۈيلارنى دەستيار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

سەرا Ⅲ ‏[ثرا] (ئە) 1) يەر. 2) گۆر، قەبرە.

تەھتەسسەرا — يەر ئاستى.

سەراب [سراب] (ئە) ئىسسىق كۈنلەردە دالىدا سۇغا ئوخشاش ۋىلىلداپ كۆرۈنىدىغان نەرسە، ئېزىتقۇ:

بۇ قانكى ۋادىئى ئىشق ئىچرە ئاقتى بولسە نې تاڭ،
سامۇم رەڭگىدەك ئول دەشت ئارا سەراب قىزىل.

— نەۋايى.

سەرابوستان [سرابوستان] (پ) باغلىق ھويلا، ئۆي ئەتراپىدىكى باغ، شاھانە قەسىر.

سەراپا [سراپا] (پ) باشتىن - ئاخىر، باشتىن ئاياغ - پۈتۈنلەي:

پەردەپۇش بولغاچ چېمەندە جەئفەرى كەلدۈك چىچىپ.
مەن سەراپا ھابى ھۇبى نالەدىن چۇن ئەندەلىپ.

— زەلىلى.

سەراپەردە [سراپرده] (پ) چوڭ پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر [سراسر] (پ) ئۇ باشتىن - بۇ باشقىچە، باشتىن - ئاياغ، ھەممىيەر؛ پۈتۈنلەي:

كى مۇنداغ تەرزدە بۇلسە سەراسەر،
بىزنىڭدەكلەر ئوقۇپ: «قايداغ كىتاپ» دەر.

— موللا سابىر.

كى تاكەلدىم جەھانغە، ئەي بەرادەر،
كۆرەر مەنكىم ھەمە غەمدۇر سەراسەر.

— ناقىس.

سەراسىمە [سراسيمه] (پ) ھودۇقۇش، تەمتىرەش، ئالاقزادە، سەراسىم.

سەراغاز [سراغاز] (پ) باشلىنىش، ئەڭ ئاۋۋال، يېڭىدىن.

سەرافەت [صرافت] (پ) ئورۇنسىز، ئارتۇقچە قىلىنغان خەج، ئىسراپ.

سەرافەت بولماق — ئىسراپ بولماق.

سەراي Ⅰ ‏[سراي] (پ) «سەرا Ⅰ» گە قاراڭ.

كى داخىل بولۇپمىز چۇ ئاندا بارىپ،
تۇشۇپمىز سەراي ئىچرە يولدا ھارىپ.

— ئا. نىزارى.

سەراي Ⅱ ‏[سراي] (پ) «سەرا Ⅱ» گە قاراڭ.

سەرايەت [سرايت] (ئە) كۆچمەك، يۇقماق؛ ئۇنۇم، نەتىجە:

قىلاي ئۆز كۆرگەنىمدىن بىر ھىكايەت،
ئۇمىد ئولدۇركى بۇ قىلغاي سەرايەت.

— ناقىس.

سەرايەندە [سراينده] (پ) ئېيتقۇچى، ناخشا ئېيتقۇچى، غەزەلخان.

سەرەتان [سرطان] (ئە) 1) قىسقۇچ پاقا (راك). 2) ئاسترونومىيىدە 12 بۇرجنىڭ تۆتىنچىسى؛ يازنىڭ بىرىنچى ئېيى (ئىيۇن):

ئەتارۇ، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان①بىلە زۇھرابى خۇش فام.

— ناقىس.

سەرەفراز [سرافراز] (پ) بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن، مەغرۇر، ؛ يۇقىرى، يۈكسەك؛ خۇرسەند، خۇشال:

ئول قۇش سەفەر ئەيلەپ نې تەرەف گۈلبۇنىن ئاچقاي،
كىم باغ ئارا بىر سەرۋى سەرەفرازى قالىپتۇر.

— نەۋايى.

سەرەفراز ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:

سەرەفراز ئەيلەدى ھەددىن زىيادە،
بۇلار يانماق ئۈچۈن قىلدى ئىرادە.

— موللا سابىر.

سەرەفراز بولماق — خۇشال، مەمنۇن بولماق، ئېرىشمەك.

سەرەفراز قىلماق — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:

سوردى ھالىنى قىلىبان سەرەفراز،
بەردى شەۋقىغە بۇ كەلتۈرگەن نىياز.

— زەلىلى.

سەرەفرازلىق [سرافرازليق] ئۇلۇغۋارلىق، يۈكسەكلىك، خۇرسەندلىك.

سەرەفكەندە [سرافكنده] (پ) بېشى ئېگىلگەن، ئۇياتقا

---

① شېئىردا «سەرەتان» سۆزى «سەرتان» قىلىپ يېزىلغان. شائىر بوغۇم ئېتىبارى بىلەن شۇنداق ئىشلەتكەن بولسا كېرەك.

قالغان؛ خىجالەتتە قالغان:

كى ئىنسان بىلە بارچە شەرمەندە بىز،
سېنىڭ دەرگەھىڭدە سەرەفكەندە بىز.

— ئا. نىزارى.

سەرەفكەندەلىك [سرافكندەليك] بويسۇنۇشلۇق، ئىتائەتمەنلىك:

زۇھورىدىن ئەتتى ساڭا بەندەلىك،
تۇمەن قۇللۇق ھەم سەرەفكەندەلىك.

— ئا. نىزارى.

سەرەنداز [سرانداز] (پ) 1) بېشى چۈشكەن، غەمكىن، خاپا:

گەر خەسمى جەفاسىدىن سەرەنداز ئولغۇڭ،
دائىم تەئەبۇ ئەلەمگە ئەنزاب ئولغۇڭ.

— نەۋايى.

2) باتۇر، غەيرەتلىك، شىجائەتلىك؛ ئەپچىل، چاققان.

سەرەندازلىق [سراندزليق] ئاشىقلىق، سۆكۈتلۈك.

سەرەنجام [سرانجام] (پ) 1) بېجىرىلىش، تاماملىنىش:

بارىپ دەۋلەت ئەركانى شەھ كامىغە،
تاپىپ شوغل ئول ئىش سەرەنجامىغە.

— نەۋايى.

2) ئاقىۋەت، ئاخىر:

جەمىكى ئىزنى تانىب سەرەنجام،
لەيلى ھەشەمى سەرى ئورۇپ گام.

— نەۋايى.

سەرەنجام ئەيلەمەك — تۈگەتمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

سەرەنجام بولماق — تۈگىمەك، بىر تەرەپ بولماق.

سەرەنجام ئرلماق — «سەرەنجام بولماق» قا قاراڭ.

سەربار [سربار] (پ) باش يۈكى، باشقا قويۇلىدىغان يۈك؛ باشقا چۈشكەن ئېغىرلىق.

سەربارلىق [سرباrليق] ئېزىش، قىيناش.

سەرباز [سرباز] (پ) ئەسكەر، چېرىك.

سەربەرەھنە [سربرهنه] (پ) بېشى ئوچۇق، يالاڭباش:

كۆردىلەر كىم ئاندا قىرىق تەن ئولتۇرۇر،
سەربەرەھنە، پابەرەھنە، غەرقى نۇر.

— زەلىلى.

سەربەسەر [سربسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي:

ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چارىيارانۇ سەھابە سەربەسەر.

— زەلىلى.

سەربەستە [سربسته] (پ) يېپىق، يوشۇرۇن، مەخپىي.

سەربەلەند [سربلند] (پ) يۈكسەك، ئاتاقلىق، مەشھۇر، داڭدار:

كى شەمشادى بولسۇن بەسى سەر بەلەند،
چۇ ئاشۇپ ئىلە يەتمەسۇن ھېچ گەزەند.

— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئەيلەمەك — خۇش ۋاقىت قىلماق؛ داڭقىنى، شۆھرىتىنى چىقارماق:

بىرىن سەربەلەند ئەيلەدى بىرنى خار،
بىرىن جابەجا قىلدى بىرنى فىرار.

— ئا. نىزارى.

سەربەلەند بولماق — ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماق، شۆھرەت قازانماق:

چۈن ئىلىم ئىلە ئەرجمەند بولغاي،
ئافاق ئارا سەربەلەند بولغاي.

— نەۋايى.

سەربەلەند قىلماق — «سەربەلەند ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

تەفەككۇر بابىدا قىل سەربەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئولماق — «سەربەلەند بولماق» قا قاراڭ.

سەرپەنجە [سرپنجه] (پ) قول بارماقلىرى، چاڭگال.

سەرپۇش [سرپوش] (پ) قاپقاق، تۇۋاق:

ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزرەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەرىدار ئولماسا.

— زەلىلى.

سەرتاب [سرتاب] (پ) بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرتاسەر [سرتاسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈن، پۈتۈنلەي:

سەرتاسەر جەھانغە ياغسا بالايى توفان،
ئەي قەۋمي قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سەرتاراش [سرتراش] (پ) ساتىراش.

سەرجۇش [سرجوش] (پ) راسا قاينىماق، قاينام:

سەرجۇش بەھار ئەيلەدى زەررىن چىمەنى شوخ،
بۇلبۇل قىلىبان نالەسىدىن ئەنجۇمەنى شوخ.

— زەلىلى.

سەرچە [سرچه] (پ) شېشە.

سەرچەشمە [سرچشمه] (پ) بۇلاق، بۇلاق بېشى:

يۈرۈپ سەرچەشمە ئىگە قىلدى فائىز،
كى گەرچەننەت دېسەم ھەم ئېردى جائىز.

— ناقىس.

سەرخەت [سرخط] (ئە + پ) ھۆسن خەت مەشىق

قىلغۇچىلار ئۈچۈن يېزىپ بېرىلگەن خەت ئۈلگىسى:
تاجۇ تۇغرايى مۇھەببەتنامە تا كەلتۈرمىشەم،
سەرخەتى مەشقى جۇنۇندىن ئىپتىدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

سەرخەم [سرخم] (پ) ھالقا، ئەگمە.

سەرخەيل [سرخيل] (پ) باشلىق، رەھبەر، يولباشچى:
سەرخەيلى سەگى دىلبەر ئەي تەلبە زەلىلى سەن،
يول بەرمەي ئىشكىدە بىللاھ كى ۋەبال ئەيلەر.
— زەلىلى.

سەرخىل [سەرخيل] (پ) باشلىق، قوماندان:

سەرخۇش [سرخوش] (پ) كەيپ، مەست:
ئالەمنى ئەگەر قوزغەبان ئوت سالسە تاڭ ئېرمەس،
ئول شوككى سەرخۇش چىقىبان سېكرىتۇر ئەربەش.
— نەۋايى.

سەرد [سرد] (پ) سوغۇق:
ئارادىن كۆتەردى غەمۇ دەردنى،
كى ئاھىدىن ئولغان دەمى سەردنى.
— ئا. نىزارى.

سەردابە [سردابه] (پ) سۇ ساقلاش ئۈچۈن كولانغان ئۈستى يېپىق كۆلچەك:
دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسە كۇلبەم سارى ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردابەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەردار [سردار] (پ) باشلىق، يېتەكچى، يولباشچى:
كى سەرداردىن زۇلم شايئىدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

سەردار بولماق — باشلىق، رەھبەر بولماق.

سەردەفتەر [سردفتر] (پ) ئەڭ باشتا بولۇش، ئۇلۇغ بولۇش، ئېتىبارغا ئىگە بولۇش؛ دەپتەرنىڭ ئەڭ بېشىغا يېزىلغان:
سەرۋەرى سەردەفتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەلىلى.

سەرراج [سراج] (ئە) ئېگەر - جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرراست [سرراست] (پ) تۈز، تۈز كۆڭۈل، ئاق كۆڭۈل.

سەرراف [كراف] (ئە) 1) پۇل ئالماشتۇرغۇچى، پۇل پارچىلىغۇچى.
2) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن:
خەبەر بەرگۇچى سەررافى گۆھەر پاش،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى نەقدى خەبەر فاش.
— نەۋايى.

سەررىشتە [سررشته] (پ) يىپنىڭ ئۇچى؛ ئىشنىڭ ئاساسى:
بىر نەزەر ئاندىن ئېرۇر سەررىشتەئى نۇر شادلىغ،
كۆرسە ھالىمنى ئۇ تۇفەتدىن پۇتەر ئېردى كەمىم.
— ناقىس.

سەرزەمىن [سرزمين] (پ) يەر - جاي، ئۆلكە، مەملىكەت.

سەرزەنىش [سرزنش] (پ) تىل، ئازار، تەنە، تەنبىھ؛ كايىش:
پەلەكدىن يېتىپ ئول زەمان سەرزەنىش،
تەۋەققۇئ تاپىپ باشىغە تۇرفە ئىش.
— ئا. نىزارى.

سەرزەنىش قىلماق — كايىماق، تەنبىھ بەرمەك.
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

سەرسام [سرسام] (پ) جۆيلۈمەك، ئېگىز - پەس سۆزلىمەك.

سەرسەبز [سرسبز] (پ) كۆكەرگەن، دائىم كۆپكۆك؛ خۇرسەند، شاد.

سەرسەر [صرصر] (ئە) 1) كۈچلۈك ۋە سوغۇق شامال، دەھشەتلىك بوران:
قەدى سەرۋ باغى بەھارىدا بار،
قەزا سەرسەرى قىلماغاي تارمار.
— ئا. نىزارى.

2) تۇپىلاڭ، تىنچسىزلىق:
ئانچە كوفر ئەيتە باشلەدى فەرفەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەرسەر.
— نەۋايى.

سەرسەرى ئافەت — بالايىئاپەت بورىنى.

سەرسەرى ئاھ — قاتتىق ئاھ، كۈچلۈك پىغان:
بۇگۇن باغى گۈلىستان گۈللەرى خۇش بەرگ دېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سەرسەرى مېھنەت — مۇشەققەت بورىنى.

سەرسەرى خىرام — شامالدەك يۈگۈرۈك (ئات).

سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران بورىنى.

سەرسەرمانەند [صرصرمانند] (ئە + پ) كۈچلۈك بورانغا ئوخشاش.

سەرسۇخەن [سرسخن] (پ) سۆز بېشى، باشلانما،

مۇقەددىمە، كىرىش سۆز.

سەرشار [سرشار] (پ) لىق، لىپمۇلىپ، تولا، سىراپ:

ۋىسال جامىدىن بىر نەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇكۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خۇمار ئەيلەپ.

— ئەرشى.

سەرشار ئەتمەك — لىقلىماق، تولدۇرماق؛ قاندۇرماق:

يۈز نىگاھى لۇتۇف ئىلە ئەغيارنى سەرشام ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.

— ئەرشى.

سەرشىكەن [سرشكن] (پ) تەڭ چېچىش، تەڭ تەقسىم قىلىش؛ بىر ئۈلۈش:

يەنە ئەگدىيۇ ئەسمۇئى سەرشىكەن،
كى مەجنۇن، ۋاقىت بىلە كۆھكەن.

— ئا. نىزارى.

سەرف I [سرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:

ئۇستاد ئول شاھ ئىلە خەيلىن تېرىپ،
سەرفلەرىغە زېبۇ ئارايىش بېرىپ.

— نەۋايى.

سەرف ئەتمەك — خىراجەت قىلماق، ئىشلەتمەك، چەقىم قىلماق.

سەرف II [صرف] (ئە) تۈرلەش، مورفولوگىيە.

سەرفەراز [سرفراز] (ئە) ئۇلۇغ، بەختىيار، هۆرمەتلىك:

بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەڭ سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

سەرفەراز ئەيلەمەك — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق، هۆرمەتلىمەك، ئۇلۇغلىماق.

سەرفەراز قىلماق — «سەرفەراز ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.

— ئا، نىزارى.

سەرفىتنە [سرفتنه] (پ + ئە) پىتنە باشلىقى، پىتنە باشلىغۇچى، پىتنە قوزغىغۇچى.

دېدىم، ئەتكىل ئارەزىڭ بىرلە كۆزۈڭ ۋەسفىن، دېدى:
ئارەزىم دەۋرى قالار، سەرفىتنەئى دەۋران كۆزۈم.

— نەۋايى.

سەرفىتنەئى ئەييام — پىتنە - پاسات كۈنى.

سەرفىكەندە [سرفكنده] (پ) ئىستائەت، بويسۇنۇش:

قەۋمۇ ھەيلىكى بەندەم ئېردىڭلەر،
نې دىسەم سەرفىكەندەم ئېردىڭلەر.

— نەۋايى.

سەرفىي [صرفى] (ئە) ئەرەب گراممانىكىسىغا ئائىت.

سەركار [سركار] (پ) ئىش بېشى، نازارەتچى:

ھەمە ئەترافى ئالەمدىن خەبەردار،
ئانىڭ خەيلى ئىچىدە ئەقلى سەركار.

— ناقىس.

سەركەش [سركش] (پ) 1) باش بەرمەيدىغان، ئىستائەتسىز، ئۇجەر، باش تارتقۇچى:

سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.

— زەلىلى.

2) ئەركەيار:

شوخى سەركەش دېدى: ئەي جاھىل سىرىشت،
رازى ئولساڭ ھەرنە ئولسە سەرنەۋىشت.

— نەۋايى.

سەركەش نىھال [سركش نهال] (پ) چىرايلىق، ئېگىز دەرەخ.

سەركۇب [سركوب] (پ) دۈشمەنگە نەيزە ئاتىدىغان ئېگىز جاي؛ قەلئە، قورغان ئەتراپىدىكى ئېگىز توپا دۆۋىسى.

سەركۇفتە [سركوفته] (پ) بېشى يانجىلغان.

سەرگەران [سرگران] (پ) بېشى ئايلانغان، مەست.

سەرگەردان [سركردان] (پ) بېشى ئايلانغان، قەيەرگە بېرىشنى بىلمەيدىغان، سەرسان، ساياق:

تىلەر سەندىن بۇ سەرگەردان كەمىنە،
بويول قەتئىگە رەخشى يا سەفىنە.

— ناقىس.

سەرگەرم [سركرم] (پ) بېشى قىزىغان، مەست.

سەرگەشتە [سركشته] (پ) بېشى ئايلانغان، گاڭگىرىغان، سەرگەردان، ئاۋارە، پەرىشان:

شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋۋارە،
يۈزۈمنى سۈرتۈبان دەرگاھىغە بەس ناتىۋان كەلدىم.

— زەلىلى.

سەرگەشتە ئاشىق — بېشى ئايلانغان، سەرسان بولغان يار:

خەس ئېمەس گىرداب ئاراكىم باشىڭە ئېۋرۈلغەلى،
سۇ ئۈزە سەرگەشتە ئاشىق جىسمىنىڭ خاشاكىدۇر.

— نەۋايى.

سەرگەشتەھال — ئەھۋالى ناچار، بىچارە، ئاۋارە:

غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.

— ئا. نىزارى.

سەرگەشتەلىك [سركشتەليك] سەرسانلىق، سەرگەردا-

لىق، ئاۋارىلىك؛

سەرگۇزەشت [سرگذشت] (پ) بېشىدىن ئۆتكەنلەر، بېشىدىن كەچۈرگەنلەر:

ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۈي،
دېگەي سەرگۇزەشت ماڭا مۇيەمۇي.

— ئا. نىزارى.

سەرلەۋھە [سرلوحه] (پ + ئە) تاختىنىڭ بېشى؛ گېزىت - ژۇرناللاردا ماقالىنىڭ ماۋزۇسى.

سەرمايە [سرمايه] (پ) 1) ئاساس، سەۋەب. 2) دۆلەت، بايلىق، مەبلەغ:

قەتر كېرەك ئاڭلاسا ئۆزپايەسى،
بەھر ئىلە تەڭ تۇتماسە سەرمايەسى.

— نەۋايى.

سەرمەد [سرمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم، داۋاملىق:

دۇرۇدى بىئەدەد ئىقبالى سەرمەد،
ئەزەل سۇبھى ئەبەد شامى بولۇپ ھەد.

— ناقىس.

سەرمەدىي [سرمدى] (ئە) مەڭگۈ، ئەبەدىي، دائىمىي.

سەرمەست [سرمست] (پ) كەيب، خۇش كەيب، مەست:

كېتۇر جامى، ياغاچ ئولغاي ئاڭا ئاج،
مەيىن ئىچكەچ بولاي سەرمەستى مىئراج.

— ناقىس.

سەرمەستان [سرمستان] (پ) كەيپلىك، خۇش كەيپلىك، مەستلىك.

سەرمەنزىل [سرمنزل] (پ + ئە) كارۋانلار ۋە يولۇچىلارنىڭ بىرىنچى قونالغۇسى:

يوق ئاغىزدىن سورۇبان نۇكتە ئاقىبەت قىلدى،
مىنى موسافىرى سەرمەنزىلى فەنا ئول شوخ.

— نەۋايى.

سەرنەۋشت [سرنوشت] (پ) پېشانىگە يېزىلغان، تەقدىر:

سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەختىيار ئولسا،
كىلەر ئالدىغە جەننەت ھۇرۇ غۇلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

سەرنىگۇن [سرنكون] (پ) بېشى تۆۋەن؛ دۈم كۆمتۈرۈلگەن، ئاستىن - ئۈستۈن:

بىرسى ئىستىغنا ئىچىدە سەرنىگۇن،
بىرلەرىنى مەست ئەيلەپدۇر جۇنۇن.

— زەلىلى.

سەرھ [صرح] (ئە) قەسىر.

سەرھەد [سرحد] (پ + ئە) چېگرا، ئاخىرقى چېگرا، ئاخىرقى چەك؛

سەرۋى ئىلە سەنۇبەرچۇن بوستاندا خىجىل بولدى،
قەددىنى بۇگۇن ئۇ شوخ سەرھەدى كەمال ئەيلەر.

—زەلىلى.

سەرھەڭ [سرهنگ] (پ) ھەربىي باشلىق، قوماندان:

گەر فەتىلە ساچلەر توغ ئەيلەسە ئاشىق نېتەڭ،
ئىشق شەھرىدە گەدالەر ساھەدەك سەرھەڭدۇر.

—زەلىلى.

سەرھەلقە [سرحلقه] (پ + ئە) ھالقا شەكلىدە تىزىلغان نەرسىلەرنىڭ (مارجان، مەرۋايىتقا ئوخشاش) ئەڭ چوڭى؛ باشلىق، يېتەكچى:

بۇدەۋردە يوق سەن كېبى خۇشخان ھافىز،
ھۇففاز ئارا سەرھەلقەئى دەۋران ھافىز.

— نەۋايى.

سەرۇپا [سروپا] (پ) ئۈستىباش:

سەرۇپا بەرەھنەلىكدىن بولماس كىشى قەلەندەر،
دۇنياۋۇ ئاخىرەتنى بەرباد ئەگەر قىلماسا.

— زەلىلى.

سەرۇسامان [سروسامان] (پ) ئەسۋاب - ئۈسكۈنە، نەرسە - كېرەك؛ لازىمەتلىك، ياردەم:

زەلىلىدىن سەرۇسامان خىتا ئېلى سورما،
موسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئېردىم.

— زەلىلى.

سەرۋ [سرو] (پ) 1) تىك ۋە تۈز ئۆسىدىغان، قىش - ياز يايپېشىل تۇرىدىغان، چىرايلىق، خۇش قامەت دەرەخ، سەرۋ:

قەدىڭگە سەرۋ ئىلە تۇبى، ساچىڭگە سۇنبۇلى خۇبى،
يۈزۈڭگە ئايۇكۇن، گۇل بىرلە شەمئى ئەنجۇمەن ئاشىق.

— قەلەندەر.

2) قەددى - قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل مەشۇق:

مۇيەسسەر بولسە ئۇمرۇمغە ئەگەركىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۋىگە بۇتەندە جانىمنى.

— قەلەندەر.

سەرۋى ئازاد — چىرايلىق، لەتاپەتلىك يار:

جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.

— قەلەندەر.

سەرۋى بوستان — سەرۋىدەك چىرايلىق، كېلىشكەن مەشۇق:

بەرمەدى پۇرسەتكى بىردەم ھەمنەشىن بولسا ئاڭا،

ئول گۈلى باغى جىنانۇ سەرۋى بوستانىم بىلە.

— قەلەندەر.

سەرۋى چالاك — چىرايلىق سەرۋ:

كەنەب شاخى يوق گەرچى خاشاكچە،
قەلەندەرغە دۇر سەرۋى چالاكچە.

— نەۋايى.

سەرۋى خىران — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك جانان:

بوي چەكتىڭو ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي - ھەي، نەبالا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

سەرۋى دىلجوي — مېھرىبان، كۆيۈمچان دىلبەر:

يۈرۈر ئېرمىش كېچەلەر كوچەۋۇ كوي،
كېزىپ ئالەم ئارا ئول سەرۋى دىلجوي.

— موللا پازىل.

سەرۋى رەۋان — كېلىشكەن مەھبۇب، قەلبى گۈزەل يار؛

قىلمەدىم جانىم پىدا ئالدىڭدا ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، سەھسۇۋارىم بىلمەدى.

— قەلەندەر.

سەرۋى رەئنا — خۇش پىچىم، كېلىشكەن، گۈزەل:

ھۆكىم قىلدىڭى، سەرۋى رەئنانى،
ئالەم ئەھلىغە شۇرۇ ياغمانى.

— نەۋايى.

سەرۋى سايە — گۈزەل، قامەتلىك جانان:

تاپىپ كەلدىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزۈلۈككە ئانى قىلدى رايە.

— موللا سابىر.

سەرۋى سىھى — بويى كېلىشكەن، گۈزەل مەشۇق:

باقمە ھەقارەت بىلە مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋى سىھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

سەرۋى قامەت — كېلىشكەن، گۈزەل قامەت:

رىزا باشنى سوئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سوئال ئىچىندە كۆتەر سەرۋى قامەتىڭنى پات.

— شەۋقى.

سەرۋ گۈلرۇ — سۆيۈملۈك مەشۇق:

كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئول سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.

— نەۋايى.

سەرۋى مەۋزۇن — گۈزەل سەرۋ:

نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.

— قەلەندەر.

سەرۋەر [سرور] (پ) يېتەكچى، يولباشچى، باشلىق:

تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەپ ئارا خۇبلار سەرۋەرى.

— ئا. نىزارى.

سەرۋەقت [سروقت] (پ) يوقلاش، يوقلاپ كېلىش، زىيارەت.

سەروبۇن [سروبون] (پ) قەددى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سەرۋىستان [سروستان] (پ) سەرۋ كۆپ ئۆسكەن جاي، سەرۋىزارلىق:

كىچىك بىرلە ئۇلۇغلار سان ئىچىندە،
نېچۈككىم سەبزە سەرۋىستان ئىچىندە.

— نەۋايى.

سەرۋ قامەت [سروقامت] (پ) قەددى - قامىتى كېلىشكەن، زىلۋا بوي.

سەرۋ قەد [سروقد] (پ) قامىتى سەرۋىدەك مەھبۇبە.

سەرىر [سرير] (ئە) تەخت، ئورۇندۇق، كارىۋات:

شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.

— ئا. نىزارى.

سەرىھ [صريح] (ئە) ئاشكارا، ئېنىق، ئوچۇق، ئايدىڭ.

سەرىئ [سريع] (ئە) تېز سۈرئەتلىك:

رەمىم ئوتى كۆككە چىقار ئويلا تېز،
كى بەرق ئىنمەگەي يەرگە ئانداق سەرىئ.

— نەۋايى.

سەزا [سزا] (پ) جازاغا لايىق، جازاغا تېگىشلىك.

سەزاۋار [سزاوار] (پ) لايىق، مۇۋاپىق:

بۇيۇرماغىل يەنەن سەبر، ئەي تەبىب تەگرى ئۈچۈن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئەمەس ئەمدى سەزاۋار ماڭا.

— نەۋايى.

سازاۋار ئولماق — لايىق، مۇناسىپ بولماق.

سەس [سس] تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، سادا.

سەغ [سغ] (پ) تورۇس، ئۆگزە؛ گۈمبەز.

سەغانە [سغانه] (پ) ئارىلىق، دەلىز ئۆي.

سەغر [ثغر] (ئە) چېگرا، چەك.

سەغىر [صغير] (ئە) كىچىك، ياش بالا (ئوغۇل):

سىزدىن ئەر بولسۇن ئەزىم، ئەرخۇد ھەقىر،

تەۋرۇ ۋەڭ ئىچرە سەغىر، ئەرخۇد كەبىر.

— نەۋايى.

سەغىرە [صغيره] (ئە) قىز بالا.

سەف [صف] (ئە) رەت، قاتار، سەپ.

سەفا [صفا] (ئە) 1) پاكلىق، ساپلىق، تازىلىق:

چۇ تۇفراغى ۋۇجۇدۇڭ بۇتەئى مىھنەتدە كۆيدۇرگىل،
سەفايى زاھىدۇ باتىندە شەرتى كىميا بولماق.

— زەلىلى.

2) تىنچلىق، ئاسايىشلىق:

گۇلىستان غۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۇزۇپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خۇشكۇۋار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

3) گۈزەللىك:

سەفا بەرگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفاكارگاھىدا بۇرھان بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

سەفايى ئاسمان — سۈزۈك ئاسمان:

ئۇمىد ئەتكەچ تۇشەردەپ تارى زەردىن تىيرە كۇلبەمگە،
جەمالى ئافتابىدىن سەفايى ئاسمان كاغەز.

— شەۋقى.

سەفال [سفال] (پ) سافال قاچا، ئىدىش:

گۆھەر ئورنىغا قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار كۆزى ئەھۋەل شىغال شەيخ.

— شەۋقى.

سەفالەت [سفالت] (ئە) خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك:

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالەت،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.

— زەلىلى.

سەفاھەت [سفاهت] (ئە) ئەخمەقلىق، ئەقلىسىزلىق، يەڭگىلتەكلىك.

سەفاھەت ئامىز [سفاهت آميز] (ئە) ئەخمەقلەرچە، نادانلىق بىلەن، قەبىھلەرچە.

سەفاياب [صفاياب] (ئە) پەيزلىك بولۇش، مۇنەۋۋەر، نۇرلۇق بولۇش:

گاھ سالىپ ئابۇقۇبايىس ئۆزە تاب،
ئاندىن بولۇبان ھەرەم سەفاياب.

— نەۋايى.

سەفايىن [صفاين] (ئە) كېمەلەر.

سەفايىھ [صفايح] (ئە) سەھىپىلەر، ۋاراقلار؛ لەۋھەلەر.

سەفەر [سفر] (ئە) ساياھەت، يول، سەپەر:

كى مۇندىن يەنە تەبرەدۇك يۇرگەلى،
سەفەر مىھنەتىدە قەدەم سۇرگەلى.

— ئا. نىزارى.

سەفەرگەشتە [سفركشته] (ئە + پ) سەپەر قىلغۇچى:

دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەرىبان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

سەفەري [سفرى] (ئە) سەپەر قىلغۇچى.

سەفدەر [صفدر] (ئە) باتۇر، جەسۇر:

كۆرسە ئېردى گەر يۇزۇڭنى بولۇر ئېردى ساڭا قۇل،
رۇستەمۇ بەرزو بىلە ئىسكەندەر سەفدەر ساڭا.

— قەلەندەر.

سەفرا [صفرا] (ئە) سېرىق؛ جىگەر ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېرىق ياكى كۆكۈش سېرىق ئاچچىق سۇيۇقلۇق؛ زەردە، ئاچچىق:

ئىچ قەبز تاپار تەرەنجەبىندىن،
سەفرا ئارتار سىكەنجەبىندىن.

— نەۋايى.

سەفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، رەڭگى ئۆچكەن.

سەفسەتە [سفسطه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، قۇرۇق سۆز.

سەفشىكەن [صف شكن] (ئە + پ) سەپ بۇزغۇچى، باتۇر، قەھرىمان.

سەفھە [صفحه] (ئە) 1) قەغەز، ۋاراق، سەھىپە، بەت:

چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۇشۇردى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

2) جامال، يۈز، چېھرە:

سەفھە يۇزى دەرد جىلۋەگاھى،
مىستەر خەتى ھەجر شاھراھى.

— نەۋايى.

3) كىتاب، يېزىق، سۆز:

قىلاي سۆز، بۇ سۆزۇم پايانىغە يەتسۇن،
پۇتۇلسە سەفھەگە ھەريانىغە كەتسۇن.

— ناقىس.

سەفھە ئاچماق — كىتابنى ئاچماق؛ بىر - بىر ۋاراقلىماق.

سەفھەئى ھۆسن — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:

ساچى سەرفىتنەئى دەۋرانەلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۇم سەفھەئى ھۆسنىدە مىسرەئۋار.

— زەلىلى.

سەفىد [سفيد] (پ) ئاق، ئاق تۇسلۇك:

سەندىن ئېرۇر شام غەرىبانە سەفىد،
سەندىن ئېتەر بارچە ئەسرانى ئۇمىد.

— زەلىلى.

سەفىر [سفير] (ئە) باش ئەلچى.

سەفىل [سفيل] (ئە) بەك نامرات، كەمبەغەل، موھتاجلىقتىكى كىشى.

سەفىنە [سفينه] (ئە) كېمە:

سەفىنەگە ئولتۇردى چۈن كارۋان.
ئانىڭ بىرلە دەريادا بولدى رەۋان.

— ئا. نىزارى.

سەقاغ [سقاغ] ئىڭەك:

كەلگىل، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇپ -شۇرۇپ قاپاغىڭغە ئۆپەي.
ئېسلەپ داغى سەقاغىڭغە ئۆپەي.
بەس ئەمدى، دېسەڭ، تۇشۇپ ئاياغىڭغە ئۆپەي.

— ئەرشى.

سەقەر [سقر] (ئە) دوزاخ، جەھەننەم، تومۇغ:

بۇ ئالەم كۆرگۈزۈر گەر لالەۋۇ باغ،
ئېرۇر باغى سەقەر ھەر لالەسى داغ.

— ئەرشى.

سەقەرلات [سقرلات] (ئە) نەپىس يۇڭ رەخت:

ياز يامغۇرى يەتكەچ ئەيلەدىڭ بات،
يەر چەكمەنىنى يەشىل سەقەرلات.

— نەۋايى.

سەققا [سقا] (ئە) سۇ بەرگۇچى؛ سۇ سەپكۈچى، سۇ توشۇغۇچى.

سەئقە [صعقه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش.

سەقىل [ثقيل] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن.

سەقىم [سقيم] (ئە) كېسەل، ئاغرىق، بىمار، خەستە.

سەگ [سک] (پ) 1) ئىت، ئوۋ ئىتى:

بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەفا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.

— ئا. نىزارى.

2) پەسكەش، رەزىل، ئىت مىجەز:

سەگ رەقىب بىلمەسدۇرۇر، جانا، يۈزۈڭنىڭ قەدرىنى،
گۈلنى رەڭگو بويىدىن نې بەھر تاپمىشدۇر گۈلاب.

— قەلەندەر.

سەگباز [سگباز] (پ) ئىت ئۆگەتكۈچى، ئىت ئويناتقۇچى.

سەگبان [سگبان] (پ) ئىت باقار.

سەگسار [سگسار] (پ) ئىتقا ئوخشاش؛ ئاچ كۆز، شەخسىيەتچى.

سەلا [صلا] (ئە) چاقىرىق، مۇراجىئەت، دەۋا:

كى كەلدى ئۆي ھەرەمىدىن نىدائى،
نىدا كىرمەك ئۈچۈن ئېردى سەلائى.

— نەۋائى.

سەلا سالماق — جار سالماق، مۇراجىئەت قىلماق.

سەلا ئۇرماق — جار سالماق، ئۈندىمەك.

سەلابەت [صلابت] (ئە) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىك، ئۇلۇغلۇق؛ قەتئىيلىك، شىجائەتلىك؛ سالاپەت:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى، نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئېردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەلات [صلات] (ئە) ناماز، ئىبادەت:

سەلات خەمسە — بەش ۋاخ ناماز.

سەلاتىن [صلاطين] (ئە) سۇلتانلار، پادىشاھلار:

شەيخان شەھرەباتىن، ئاچ مەئرىفەت قاناتىن،
جانىم بۇگۈن سەلاتىن، تەن قەسرى شاھ ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سالاتىنى كامگار — قۇدرەتلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مەسنەدنىشىن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مازىن — ئۆتكەن سۇلتانلار، قەدىمىي شاھلار.

سەلاتىنزادە [صلاطين زاده] (ئە + پ) شاھزادە.

سەلاس [ثلاث] (ئە) ئۈچ (3).

سەلاسەت [سلاست] (ئە) ئوچۇقلۇق، روشەنلىك، راۋانلىق.

سەلاسىل [سلاسل] (ئە) زەنجىرلەر، كويزىلەر، كىشەنلەر:

شەياتىن لەشكەرىگە داد قىلدى،
سەلاسىل تەبرەتىپ پەرياد قىلدى.

— ناقىس.

سەلام [سلام] (ئە) سالام بېرىش، سالام:

تۇمەنىمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.

— ئا. نىزارى.

سەلام بەرمەك — سالام قىلماق:

كېلىپ رۇھۇل - ئەمىن بەردى سەلامى،
يەتۈردى ھەقتە ئالانىڭ پەيامى.

— ناقىس.

سەلامەت [سلامت] (ئە) ساغلاملىق، ئامانلىق، تىنچلىق:

ئىنشائەللاھ، تۇتۇپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.

— موللا نىياز.

سەلاھ [صلاح] (ئە) 1) ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك، تىنچلىق:

كى مەقسەد تىلەپ ئاندا شامۇ سەباھ،
بىھەمدۇللا يەتكۈردى بىزگە سەلاھ.

— ئا. نىزارى.

2) توغرىلىق، ئەخلاقلىق، ئەدەپلىك، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلاش:

ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.

— ناقىس.

3) پەرھىزكارلىق، تەقۋادارلىق، شەيخلىق:

سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

سەلاھ ئەھلى — توغرا ئادەملەر، تەقۋادار ئادەملەر.

سەلاھ سۆزى — توغرا سۆز، ھەق گەپ:

گەر يوشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىنى،
بارچە سەلاھ ئەھلىغە ھاسىلدۇرۇر.

— نەۋايى.

سەلاھەفزاي [صلاح افزاى] (ئە + پ) ھەقىقەتپەرەسلىك، توغرىلىق.

سەلاھىيەت [صلاحيت] (ئە) قابىلىيەت، لاياقەت.

سەلايە [سلايه] (ئە) دورا ياكى سىياھنى ئېزىدىغان تاش.

سەلەۋات [صلوات] (ئە) رەھمەتلەر، دۇئالار:

دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.

— زەلىلى.

سەلەف [سلف] (ئە) ماختانچاق.

سەلىب I [صلب] (ئە) ئاسماق، ئېسىپ ئۆلتۈرمەك.

سەلىب II [سلب] (ئە) تانماق، ئىنكار قىلماق، يوققا چىقارماق، يوق قىلماق:

چۇ سەلىب ئېردى ئىشىدە ئارزۇ خاھ،
نەسىھەتگۇيغە بولدى ئارزۇ گاھ.

— نەۋايى.

سەلىب ئەتمەك — تاشلىماق، كەتكۈزمەك، يوق قىلماق.

سەلىب قىلماق — «سەلىب ئەتمەك» كە قاراڭ.

سەلبى مەئرۇم — يوقاتماق، يوق قىلماق:

كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلىمدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.

— ناقىس.

سەلبى ۋۇجۇد — ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىش.

سەلبىي [سلبى] (ئە) نامۇۋاپىق، مۇۋاپىق ئەمەس، ئىنكار قىلىنغان.

سەلتەنەت [سلطنت] (ئە) 1) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق، سۇلتانلىق:

ئەگەر يۈز يىل ئۆمرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئېيلەپ، يەر يۇتۇپ قىلغاي ئانى مەھكەم.

— ئەرشى.

2) دەبدەبە، تەنتەنە:

ئەي نەۋايى، فەقر مۇلكىن تۇت غەنىمەت زىنھار،
كى غىنائۇ سەلتەنەتنىڭ كونتۇرۇر دەردى سەرى.

— نەۋايى.

سەلتەنەت بەھرى — ھۆكۈمرانلىق مۇقامى.

سەلتەنەت بۇرجى — ھۆكۈمرانلىق چوققىسى.

سەلتەنەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق.

سەلسەبىل [سلسبيل] (ئە) تازا، تىنىق، مۇزدەك ئېقىن سۇ؛ جەننەت بۇلىقى:

جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭۈلگە ئاچتىلەر چەشمەجوي سەلسەبىل.

— زەلىلى.

سەللە [سله] (ئە) ناماز ئوقۇشتا باشقا ئورايدىغان داكا، سەللە.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللام [صلي الله عليه و سلم] (ئە) ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.

سەللە مەھۇمۇللاھ [سلمهم الله] (ئە) ئاللا ئۇلارنى ساق - سالامەت قىلسۇن.

سەلىب [صليب] (ئە) خرىستىئانلار بۇتى، كرېست.

سەلىتە [سليطه] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز، ناپاك.

سەلىس [سليس] (ئە) روشەن، ئوچۇق، راۋان، سىلىق.

سەلىسەلفاز [سليسا لفاظ] روشەن، سىلىق، راۋان سۆزلۈك، ناتىق.

سەلىقە [سليقه] (ئە) قابىلىيەت، تەبىئەت؛ زەۋق؛ ئۇسلۇب.

سەلىم [سليم] (ئە) ساغلام، سالامەت، ئامان:

مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم بولدى نەسىھەت سۇبھۇ شام،
كىمگە بولسە ئەي قەلەندەر دانىشۇ تەبئى سەلىم.

— قەلەندەر.

سەم [سم] (ئە) 1) ئوغا، زەھەر:

ئەسەلدۇر زىكرى ھەق لەززەت تاپار كامۇلەبىڭ ئاندىن،
ئۆزۈڭنى ئۇرماغىل شەككەر يېدىم دەپ ئۆلتۈرۇر سەمگە.

— ناقىس.

2) ھەييارلىق، ئالدامچىلىق:

ھىممەتى ئېلى كۆزدە قۇرۇتۇپ نەملەرىنى،
نەچە قىلۇر ئاشام فەلەك سەملىرىنى.

— نەۋايى.

سەما [سما] (ئە) ئاسمان، كۆك:

كېلىپ كېمە بىرىيەردە تۇتتى قەرار،
قىلىبان خەلايىق سەماغە فىرار.

— ئا. نىزارى.

سەمان [سامان] سامان:

قەدەم يۆتكەر ئىدىكىم ئاندا ئول نۇر،
سەمانغە كەھرەبا قىلغان كەبى زور.

— ناقىس.

سەماۋات [سماوات] (ئە) «سەما» نىڭ كۆپلۈكى (ئاسمانلار):

زەمىننى ئېيلەبان سەبرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.

— زەلىلى.

سەماۋات پەيما [سماوات پيما] (ئە + پ) سامالارنى، ئاسمانلارنى كەزگۈچى.

سەماۋەش [سماوش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش، ھاۋارەڭ:

سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.

— نەۋايى.

سەماۋىي [سماوى] (ئە) ئاسمانغا تېگىشلىك، ئاسمانغا ئالاقىدار، ھاۋارەڭ، كۆك.

سەمائ I [سماع] (ئە) تىڭشاش، ئاڭلاش، ئىشىتىش.

سەمائ II [سماع] (ئە) زىكىر قىلىش:

بىر كۈن ئۇلغاچ سوفىلار سەۋتى سەمائىدىن مەلۇم،
چالدۇرۇپ چەڭۇ چەغانە، ئوينادىم ئەسنام ئىلە.

— ئەرشى.

سەمەد [صمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك؛ خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:

يۈزىن كەلتۈردى دەرگاھى ئەھەدگە،
مۇناجات ئەتتى ئەللاھى سەمەدگە.

— ناقىس.

سەمەر [ثمر] (ئە) 1) مېۋە، ھوسۇل؛ نەتىجە:

پەرتەۋى ھۆسنۈڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.

— ئەرشى.

2) پايدا، مەنپەئەت، نەپ.

سەمەر بەرمەك — ھوسۇل بەرمەك.

سەمەر تاپماق — پايدا تاپماق، نەپ ئالماق.

سەمەر ساچماق — ياخشىلىق قىلماق.

سەمەرات [ثمرات] (ئە) «سەمەرە» نىڭ كۆپلۈكى:

مۇراد ھوسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۈرەسىدىن ئۈچلا ئانداڈۇر سەمەرات.

— شەۋقى.

سەمەرە [ثمره] (ئە) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە.

سەمەرقەند [سمرقند] ئۆزبېكىستاننىڭ بىر شەھىرى، سەمەرقەنت.

سەمەك [سمك] (ئە) بېلىق، بېلىق تۇرىدىكىلەر؛ يەر ئاستى.

سەمەن [سمن] (پ) ئاق، سېرىق رەڭلىك بىر خىل خۇش پۇراق گۈل:

نەچچە قامچى تۇشۇپتۇر ئول قەدى سىيمىن بەدەن، ئۆزرە،
پەياپەي ساتقە تۇشكەن كەبى سەرۋۇ سەمەن ئۆزرە.

— نەۋايى.

سەمەند [سمند] (پ) رەڭگى سېرىق، يايلى ۋە قۇيرۇقى ئاق ئات؛ چىرايلىق ئات؛ دۇلدۇل، ئارغىماق:

كى ئاندىن يۈرۈپ تىز ئېيلەپ سەمەند،
كى داغىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.

— ئا. نىزارى.

سەمەندى قەلەم — تېز يازىدىغان، چاپقۇر قەلەم:

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— ئا. نىزارى.

سەمەندەر [سمندر] (پ) ئوتتىن پەيدا بولغان ۋە ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى ھايۋان؛ قۇش:

كوھ ئىلە سەھرادا تەڭ يۈرگەي سەمەندەر پەيزى ئام،
فەرقى يوق ناقىس، گەدا بول ياكى ساھىب جاھ بول.

— ناقىس.

سەمەندەرلىق [سمندرليق] سەمەندەردەك كۆيۈش، جان پىدا قىلىش.

سەمەندەرۋەش [سمندروش] (پ) سەمەندەرگە ئوخشاش، سەمەندەر كەبى.

سەمۇر [سمور] (ئە) قۇندۇز؛ قۇندۇز تېرىسىدىن تىكىلگەن كىيىم:

بۇ تۇپراقكى مۇنۇڭدەك تامۇغ ئارا تۇشمىش،
سەمۇرۇ قاقىم ئۈچۈن ئالەم ئاھىغە تەكۈتاز.

— نەۋايى.

سەمۇم [سموم] (ئە) 1) ھەممە نەرسىنى قۇرۇتىدىغان، ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال:

2) كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت، بوي:

ۋامىق ـ ئۆزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.

— شەۋقى.

سەنج [سنج] (پ) بىرىككەن سۆزنىڭ ئىككىنچى تەركىبىدە كېلىپ، تارتقۇچى، چەككۈچى، قىلغۇچى قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ:

سايەئى سەرۋ مەنۇ يار گۈلۈ بوستانى،
نەغمەسەنج بولسە دەغى بۇلبۇل خۇسلھانى.

— زەلىلى.

سەنجاب [سنجاب] (پ) «سنجاب» قا قاراڭ.

سەنجەق [سنجق] بايراق، ئەلەم، تۇغ، سانجاق.

سەنچماق [سنچ ماق] 1) سانجىماق، قادىماق، تاقىماق:

چىقتى گۈلگۈن تون كىيىپ، گۈل سەنچىبان دەستارىغە،
قىلدى ئالەمنى گۈلىستان، ئولكى گۈلگۈن رەخش ئۆزە.

— نەۋايى.

2) چاقماق:

تاكى بىر جويا ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.

— نەۋايى.

سەنچىق [سنچيق] ئاغرىق.

سەندان [سندان] (پ) تۆمۈرچى، زەرگەرلەرنىڭ سەندەلى.

سەندەرۇس [صندروس] (پ) 1) سېرىق يېلىم. 2) كۆچمە، سېرىق تۈس.

سەندەل [صندل] (ئە) ياغىچى قارا ـ سېرىق رەڭلىك، ياغىچىنى كۆيدۈرسە بىرخىل خۇش پۇراق چىقىدىغان دەرەخ:

ۋائىز ئاقىل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۈتتى مىنى ئەجەب سۇراڭ.

— زەلىلى.

سەندەل ئاسا [صندل آسا] (ئە + پ) سەندەل دەرىخى كەبى، سەندەل دەرىخىگە ئوخشاش.

سەندەل ئايىن [صندل آيين] (ئە + پ) خۇش ھىدلىق دەرەخكە (سەندەل دەرىخىگە) ئوخشاش.

سەندەل بۇ [صندل بو] (ئە + پ) سەندەل ھىدلىق، خۇشبۇي.

سەندەل بۇي [صندل بوی] (ئە + پ) «سەندەل بۇ» غا قاراڭ.

سەندەل پۇش [صندل پوش] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭلىك كىيىم كىيگەن.

سەندەل گۈن [صندل گون] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭ.

سەندەل نەسىم [صندل نسيم] (ئە) خۇشبۇي، يېقىملىق شامال.

سەنگ [سنك] (ئە) تاش:

خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئېركەن گەران سەنگ گەۋھەرىنى.

— ناقىس.

سەنگى بەلا — بالا ـ ئاپەت تېشى.

سەنگى خارا — قاتتىق، گرانىت تاش:

تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەنگى خارا.

— ناقىس.

سەنگى مۇشەققەت — مۇشەققەت تېشى، قىيىنچىلىقلار.

سەنگى مالامەت — مالامەت تېشى؛ ئابرۇيسىزلاندۇرۇش.

سەنگ ئەنداز [سنک انداز] (پ) تاش ئاتقۇچى؛ قەلئە تاملىرىدىن ئوق، تاش ئېتىش ئۈچۈن چىقىرىلغان مەخسۇس تۆشۈك.

سەنگ باران [سنک باران] (پ) تاش بوران، تاش ياغدۇرۇش:

يۈز ئۆردى ئويلاكىم ئەبرى بەھاران،
كى فەرھاد ئۆزرە قىلغاي سەنگ باران.

— نەۋايى.

سەنگ بەست [سنک بست] (پ) مۇستەھكەم.

سەنگ بۇر [سنک بور] (پ) تاش كېسەر.

سەنگ پارە [سنک پاره] تاش پارچىسى، ئۇششاق تاش.

سەنگ دىل [سنک دل] (پ) باغرى تاش، رەھىمسىز.

سەنگ تەراش [سنک تراش] (پ) تاشتاراش ئۇستا، تاش يونىغۇچى:

يەنە بار ئىدى قارۇن سەنگ تەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.

— ئا. نىزارى.

سەنگسار [سنكسار] (پ) تاش بوران قىلىش؛ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئادەمنى بېلىگىچە كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈش:

ئەگەرچە تىفلى تاشى باشىم ئۆزرە سەنگسارىمدۇر،
ۋەلى پىنھان ئالۇرغە ئەل كۆزىدىن كوھسارىمدۇر.

— زەلىلى.

سەنئ [صنع] (ئە) ساخاۋەت؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

ئۇلار كەتتى، قويدى مېنى يادكار،
ھەيات ئۇلماقىم ـ سەنئى پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

سەنئ ئەتمەك — ساخاۋەت قىلماق؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:
ئەدەددە قازاقلار ئېرۇر بىشۇمار،
تولا خەلق ئېتىپ سەنئ پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

سەھ [سه] (پ) توغرا، خاتاسىز، دۇرۇس.

سەھاب [سحاب] (ئە) بۇلۇت؛ تۇمان:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۆرۋەش،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئېكىن مۇشكىن سەھاب.

— قەلەندەر.

سەھابە [صحابه] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان، ئۇنىڭ قىلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر؛ ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىنلىرى:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.

— زەلىلى.

سەھاب نەما [سحاب نما] (ئە + پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

سەھايىف [صحايف] (ئە) ۋاراقلار، سەھىپىلەر، بەتلەر. (كىتاب بەتلىرى.).

سەھەر [سحر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن، سەھەر، سۇبھى.

سەھەرگاھ [سحرگاه] (ئە + پ) سەھەر ۋاقتى، تاڭ پەيتى:
تاشى ئانىڭ تەقۋىيى جانگاھدىن،
ئۇقلادى ھەم ئاھى سەھەرگاھدىن.

— نەۋايى.

سەھەرگەھ [سحرگه] (ئە + پ) «سەھەرگاھ» قا قاراڭ.

سەھبا [صهبا] (ئە) قىزىل مەي، ئۈزۈم سۈيى، ئالىي سۈپەتلىك مەي:
ئارەزىن جانان ئاچىپدۇر مېھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.

— ئەرشى.

سەھرا [صحرا] (ئە) دەشت، چۆل، باياۋان:
يەنە غالجە، سەيرەت، بەدەقشان ئېلى،
كى سەھرادا يۈرگەن، بەيابان ئېلى.

— ئا. نىزارى.

سەھرانەۋەرد [صحرانورد] (ئە + پ) چۆل ـ باياۋان كەزگۈچى.

سەھرانىشىن [صحرانشين] (ئە + پ) سەھرانى ئۆزىگە ۋەتەن قىلىپ ئالغان، سەھرادا ئولتۇرغۇچى.

سەھرائىي [صحرائى] (ئە) سەھرادا ياشىغۇچى، دائىم سەھرادا يۈرگۈچى.

سەھل [سهل] (ئە) ئاسان، ئوڭاي، قىيىن ئەمەس، يەڭگىل:
چۇ قارۇن دېدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب».

— ئا. نىزارى.

سەھم I [سهم] (ئە) ئوق، كامان ئوقى.

سەھمى قەزا — تەقدىر ئوقى.

سەھم II [سهم] (ئە) قورقۇش، خەۋپ، ۋەھىمە؛
نى ۋەفاسىز يار ئىكەن ھالىم كۆرۈپ رەھىم ئەتمەدى،
ئۆزگەلەردەك قاشۇ مىژگاندىن ماڭا سەھم ئەتمەدى.

— ناقىس.

سەھن [صحن] (ئە) مەيدان، بوش جاي، ھويلا، سەھنە:
ئېرۇر بۇ سۆز زىھى نازۇك ئىشارەت،
كى ئەتكەي تارلىق سەھنى ئىبارەت.

— ناقىس.

سەھۋ [سهو] (ئە) خاتا، يېڭىلىش، ئۇنتۇش:
بىرىپ كۆڭلۈم ئانى دىلبەر دەبان سەھۋ ئەتكەن ئېرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك، غەيرى دىل ئازارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

سەھۋۇلقەلەم [سهوالقلم] (ئە) قەلەم خاتاسى، يېزىقتىكى يېڭىلىش، خاتالىق:
يوق، يوق ئەمەس بۇيلەكى قىلدىم رەقەم،
بەلكى ئېرۇر بارچەسى سەھۋۇلقەلەم.

— نەۋايى.

سەھى [سهى] (پ) تىك، تۈز:
قەبر ئىچىدە تا بەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلىڭ.

— زەلىلى.

سەھى كامكار — بەختىيار، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران:
خىسرەۋى خۇرشىد سەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەلىلى.

سەھىفە [صحيفه] (ئە) 1) بەت، ۋاراق؛ كىتاب بېتى. 2) ئالەم، دۇنيا، يەر يۈزى:
مەقسۇدكى بۇيلە تۇرفە مەقسۇد،
يوق دەھر سەھىفەسىدە مەۋجۇد.

— نەۋايى.

سەھىفەئى كاپۇر — ئاق قەغەز؛ ساپ دىل.

سەھىھ [صحيح] (ئە) ساغلام، توغرا، خاتاسىز.

سەھىھ ئاھەڭ — توغرا يۈرۈش.

سەھىھ قىلماق — تۈزەتمەك.

سەھىھۇننەسەب [صحيح النسب] (ئە) كېلىپ چىقىشى، نەسلى ياخشى، ساپ:

كى ئول سەيد ئېرمىش سەھىھۇننەسەب،
ۋۇجۇدىدا بىسيار فەزلى ھەسەب.

— ئا. نىزارى.

سەئۇبەت [صعوبت] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:

ھەجر ئارا چەككەن سەئۇبەتنى ئەگەر نەزم ئەتمەدىم،
رىشتەئى جانىمغە ئەشكىم دانەسىن بىر ـ بىر تىزاي.

— ناقىس.

سەۋاب I [ثواب] (ئە) خەيرلىك، ياخشى ئىش؛ ياخشى ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات.

سەۋاب II [صواب] (ئە) ئەۋزەل؛ راست، توغرا، خاتاسىز:

بۇرۇنراق كېتۇرسەڭ جەۋابى سەۋاب،
سەۋاب ئولغۇسى بىزگە داغى جەۋاب.

— نەۋايى.

سەۋابىت [ثوابت] (ئە) 1) پىلانېتىلار، يۇلتۇزلار. 2) تۆمۈر قوزۇق.

سەۋاد [سواد] (ئە) 1) قارا، قاراتۇس، قارىلىق:

سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۈسسە،
ئىكى جەھاندا ئىكى يۈزۈمە قارقىلايىن.

— ئەرشى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:

شەبى يەلدە بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فىراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىنكىم شۆئلەدىن دايىم چىراغىم بار.

— زەلىلى.

3) ئەتراپ، تامان، جاي:

مەككەتۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.

— زەلىلى.

4) شەھەر، ئۆلكە، دىيار، تېررىتورىيە، مەملىكەت:

ئەي ساچىڭ شەيدا كۆڭۈللەرنىڭ سەۋادى ئەئزەمى،
ھەلقە ـ ھەلقە روھنىڭ سەرمەنزىلىدۇر ھەر ھەمى.

— ناۋايى.

5) خەت ـ يېزىق، ساۋات.

سەۋاد ئەيلەمەك — خەت يازماق.

سەۋادى رەۋان بولماق — ساۋاتى چىقماق، خەت يېزىش، ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالماق.

سەۋار [سوار] (پ) ئۇلاغ مىنگەن، ئاتلىق؛ مىنمەك:

دىگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

سەۋاش [سواش] ئۇرۇش، جەڭ، ئېلىشىش.

سەۋال [سوال] (ئە) سوئال، سوراق:

فەراغىدىن كېيىن گەپ سوردى مەندىن،
سەۋال ئىلە جەۋابلار ئۆتتى چەندىن.

— ناقىس.

سەۋالات [سوالات] (ئە) [«سوئال» نىڭ كۆپلۈكى] سوئاللار، سوراقلار.

سەۋامىئ [صوامع] (ئە) تەڭرىگە ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا، (خرىستىئانلارنىڭ) مۇناستىر:

مەساجىد، خانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەپتە تۇرفە رافىئ.

— ناقىس.

سەۋاھىل [سواحل] (ئە) ساھىللار، قىرغاقلار:

بارى مەنزىل بولۇپ سەۋاھىل ئاڭا،
ساھىلى بەھر بولۇپ مەنازىل ئاڭا.

— نەۋايى.

سەۋەللاھ [سواالله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە:

ئىسىستىپ «كۇللۇ شەيئىن ھالىكۇن» نى،
كى بولغايسەن سەۋەللاھدىن كەنارە.

— شەۋقى.

سەۋب [صوب] (ئە) تەرەپ، تامان، ياق.

سەۋەب [ثوب] (ئە) كىيىم.

سەۋت [صوت] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش؛ كۈي، ئاھاڭ:

قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئىگىز پەرۋازلىقنى قەست ئېتىپ باز.

— ناقىس.

سەۋتى ئەلھان — يېقىملىق كۈيلەر، كۈيلەش، سايراش:

چەك نەۋا، ئەي بۇلبۇلى گۈلزارى شەۋق،
سەۋتى ئەلھانىڭ كېلىپ ئەسرارى شەۋق.

— نەۋايى.

سەۋدا I [سودا] (ئە) 1) ئىشق ـ مۇھەببەت، شەيدالىق:

ئۆزۈڭ سالدىڭ بۇ سەۋدانى باشىمغە،
تەرەھھۇم قىل ئاقۇزغان كۆز ياشىمغە.

— ناقىس.

2) خىيال، ھەۋەس، ئارزۇ:

زۇلفى سەۋداسى ئاشىب ھەددىن، كۆڭۈلگە كىچەكىم،
كۆزگە تەڭ ئولدى سەھەر ئۆتكۈنچە تۈندىن نەچچە پاس.

— ئەرشى.

3) مەجنۇنلۇق، ئەقىلدىن ئېزىش:

بەيان ئولمىش يۈزۈڭ خۇرشىدىدىن ۋەششەمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغا ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.

— شەۋقى.

سەۋدا Ⅱ [سود] (پ) 1) ئالدى - ساتتى، تىجارەت، سودا:

تۆگەپ نەچچە كۈندە بۇ سەۋدا ئىشى،
يەقىن بولدى ئول كېمەنىڭ يانىشى.

— ئا. نىزارى.

2) مەنپەئەت، بايلىق:

بارۇر ئېردى بىر كېچە شەبگىر ئېتىب،
بەسى سۇدۇ سەۋدانى تەدبىر ئېتىپ.

— نەۋايى.

سەۋدا Ⅲ [سودا] (ئە) كېسەللىك نامى؛ ئىنسان ئەزاسىدىكى تۆت خىلتنىڭ بىرى:

ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.

— ئەرشى.

سەۋدا ئامىز [سوداآميز] (ئە + پ) ئاشىقلىق، شەيدالىق.

سەۋدا ئەفزاي [سودا افزاى] (ئە + پ) غەم - تەشۋىش ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتتۇرگۈچى.

سەۋدا پېشە [سودا پيشه] (پ) سودىگەر، سودىگەرچىلىك.

سەۋدائىي [سودائى] (ئە) ئەقلىدىن ئازغان، ساراڭ، تەلۋە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۈچتىلار سەۋدائىي ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.

— شەۋقى.

سەۋر [ثور] (ئە) ئۆكۈز؛ قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئاسماندىكى ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئىككىنچىسى:

رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغا،
سەۋر ئەر - ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتادىل غىياس.

— شەۋقى.

سەۋسەن [سوسن] (پ) بىر خىل ئۆسۈملۈك، گۈلسۆسەر:

چېكىپ سەۋسەن تىلى بىرلە فىغانلار،
ئوقۇپ ھەرلەھزە تۈرلۈك داستانلار.

— ناقىس.

سەۋسەنىي [سوسنى] (پ) گۈلسۆسەر رەڭ، يېشىل رەڭ:

سەۋسەنى ئازادە چۇن قامەت چېكىپ ئاچتى كۆزىن،
نەرگىسى پەتتانە يەتكۈزمەس بەلاسى قالمادى.

— ناقىس.

سەۋف [سەوف] (ئە) تېرە، يۇڭ:

سەۋف رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۈنبۈل بىلە مۇشكى خوتەن.

— زەلىلى.

سەۋلەت [صولت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سالاپەت، ئۇلۇغۋارلىق. 2) سىياسەت، قەھر - غەزەپ.

سەۋلەجان [صولجان] (ئە) چەۋگان (ئۇچى ئەگرى تاياق بىلەن ئاتلىق ئوينايدىغان توپ ئويۇنى).

سەۋم [صوم] (ئە) روزا.

سەۋم ئەھلى — روزا تۇتقانلار، پەرھىزكارلار:

كۆپ تۆئمە يەر ئەل ئاراسىندىن ئىخراج ئول،
سەۋم ئەھلى ئارا باش قويۇ ساھىب تاج ئول.

— نەۋايى.

سەۋمەئە [صومعه] (ئە) خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر:

شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تېز ئېرۇر.
ھەرسوفى سەفا تاپماغۇچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لائىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.

— زەلىلى.

سەۋمەك [سومك] سۆيمەك:

گۈلسۇرۇخۇ سارىغ سەد بەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەتيۇر بىزنى سەۋسەن.

— زەلىلى.

سەئىب [صعب] (ئە) قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك:

بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خوشا ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقشامىدا بىردەك.

— ئەرشى.

سەئبھال [صعب حال] (ئە) قىيىن ئەھۋال:

گەرنەۋائىغە يېتەرمىڭ سەئبھال ئاندىندۇرۇر،
كىم خەبەرسىزلەرنى ھالىدىن خەبەردار ئەيلەدى.

— نەۋايى.

سەئد [سعد] (ئە) 1) بەخت، تەلەي، ئىقبال:

ئاڭا سەئد ئەكبەر بولۇپ مۇشتەرى،
كى بەخش ئەيلەسۇن ھۆكم ئەنگۈشتەرى.

— ئا. نىزارى.

2) ئادەم ئىسمى.

سەئقە [صعقه] (ئە) ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش؛ ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشى.

سەئۋە [صعوه] (ئە) بىر خىل قۇش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى زار ئەيلەدۈك،
سەئۋەنى گوياكى شەھباز ئەيلەرۈك.

— زەللىلى.

سەئىي [سعى] (ئە) ھەرىكەت، تىرىشىش، ئۇرۇنۇش، كىرىشىش:

قىلىپ مۇلك سەئيىنى رادۇلئەمان،
ئانىڭ سەئيىدىن بولدى ياخشى، يامان.

— ئا. نىزارى.

سەئىي **ئەتمەك** — ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:

دەۋران قىزىنىڭ ھۆسنىدە بىرچىنى يوق،
گەرچە كۆپ دىسە ئەل بىرىدە ھەم چىنى يوق.
بۇغۇسسەنى دەفئ ئېتەرگە سەئى ئەتسە كىشى،
مۇشكىلدۇر ئاڭا چايى بىلەن چىنى يوق.

— ئەرشى.

سەئىي **قىلماق** — قاتتىق تىرىشماق:

ئەمان ئېستەپ قىلىپ كۆپ سەئىي مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.

— ناقىس.

سەئد [سعد] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك، بەختىيار.

سەيد [صيد] (ئە) ئوۋ، شىكار، ئوۋلانغان نەرسە:

سەيد بىپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەللىلى.

سەيد **ئەتمەك** — ئاشىق قىلماق، گىرىپتار قىلماق:

دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۈم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.

— ناقىس.

سەيد **قىلماق** — ئوۋلىماق:

زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋاتائىرلارىن ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.

— ناقىس.

سەيدگەر [صيدگر] (ئە + پ) ئوۋچى:

نەچە بولسە چۇمچۇققە جادۇ لەقەب،
كۆپىدىن قىلۇر سەيدگەر كۆپ تەرەب.

— نەۋايى.

سەيدگەھ [صيدگاه] (ئە + پ) ئوۋ قىلىدىغان جاي، شىكارگاھ:

يانىپ كەلگۈنچە ناگەھ سەيدگەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.

— ناقىس.

سەير [سير] (ئە) يۈرۈش، تاماشا، ساياھەت:

مەلائىكدىن دېمەسمىز بىز داغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ، ئەي ساھىبى كۆز.

— ناقىس.

سەير **ئەيلەمەك** — ساياھەت قىلماق:

داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.

— ناقىس.

سەير **قىلماق** — تاماشا، ساياھەت قىلماق:

چۇ قىلدۇرسە بولغاي خەزايىننى سەير،
خەزايىن ئىچىدە دەفايىننى سەير.

— ئا. نىزارى.

سەيران [سيران] (ئە) كېزىپ، تاماشا قىلىپ يۈرمەك.

سەيرفۇرۇش [سيرفروش] (ئە + پ) قۇرۇق ۋەدە بىلەن ئالداش، قۇرۇق گەپ ساتقۇچى.

سەيف I [صيف] (ئە) ياز، ياز مەۋسۇمى.

سەيف II [سيف] (ئە) قىلىچ.

سەيفى [صيفى] (ئە) يازلىق.

سەيفۇر [سيفور] (پ) نېپىز رەخت، ئەتلەس:

كەفەن ئەيلەپ ھەرىر ئىلە سەيفۇر،
سېپىبان ئول كەفەن ئارا كافۇر.

— نەۋايى.

سەيفۇلمەلىك [صيف الملك] (ئە) باياشات ۋاقىت:

فىراقىڭ شىددەتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەلىك يىللار،
بەلا دەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.

— شەۋقى.

سەيقەل [صيقل] (ئە) پەرداز، جۇلا؛ پەردازلىماق، يالتىراتماق، جۇلا بەرمەك:

سىنە تا ئايىنە ياڭلىغ قىلماساڭ سەيقەلدە ساف،
ئەي بۇرادەر تۇتىئى شەكەر شىكەندەك ئۇرمالاف.

— زەللىلى.

سەيقەلى **ئايىنە** — پارقىراق، جۇلالىق ئەينەك:

كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.

— زەللىلى.

سەيقەل ئەندۇز [صيقل اندوز] (ئە + پ) پەرداز، جۇلا بەرگۈچى:

ئەي ئىلىم يۈزىگە مەشئەل ئەفرۇز،
فەيز ئايىنەسىگە سەيقەل ئەندۇز.

— نەۋايى.

سەيل [سيل] (ئە) 1) سەل، قاتتىق يېغىن:

كىم ئەلگە جەفا چەھىن تامۇغ زەيلى قىلۇر،
كەۋسەر سۇيىن ئۆزىگە ئۆلۈم سەيلى قىلۇر.

— نەۋايى.

2) كۈچلۈك سۇ ئېقىمى، دولقۇن:

ۋەفا كەلمەدى كاشغەر خەيلىدىن،
بارىبان قۇتۇلدى بەلا سەيلىدىن.

— ئا. نىزارى.

سەيل ئەيلىمەك — ئاقتۇرماق:

يەنە ئەزم قىلماققە مەيل ئەيلەدىم،
غېرىبلىقدا ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

سەيھە [صيحه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش، نەرە.

سەيھۇن [سيحون] (ئە) سىردەريا (سوۋېت ئىتتىپاقىدا):

فىراقىدا ئاقار بىھەد ئىككى كۆزۈم ياشى تورماي،
ئانى كۆرگەن گۇمان ئەيلەر بىرى سەيھۇن، بىرى جەيھۇن.

— قەلەندەر.

سەيىد [سيد] (ئە) باشلىق، رەھبەر، خوجايىن، ئىگە:

بىھەقكى سەيىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھاريار كەبى مۇھتەشەم ئۇمەم بولماس.

— شەۋقى.

سەيياد [صياد] (ئە) ئوۋچى:

نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۆئلە ئورغان،
نە بىر سەيياد ئىدى ئول دام قۇرغان.

— موللا پازىل.

سەييادى لەئىم — پەسكەش، لەنىتى ئوۋچى:

شاھ ئاياغىڭغە سالىپ بەندى ئەزىم،
يوقكى شاھ، ھەر قايسى سەييادى لەئىم.

— نەۋايى.

سەييادلىق [صيادليق] ئوۋچىلىق.

سەييار [سيار] (ئە) كەزگۈچى، سەير قىلغۇچى:

ئۇلارغا دىدى: مەن تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم.

— ئا. نىزارى.

سەييارە [سياره] (ئە) يۇلتۇز، پىلانېتا:

قۇياش ئەرمەس فەلەكتە يارىنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسى كىم شۆئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

سەيياھ [سياح] (ئە) ساياھەتچى.

سەييىد [سيد] (ئە) «سەيىد» كە قاراڭ:

رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.

— زەلىلى.

سەييىدلىق [سيدليق] باشلىقلىق، رەھبەرلىك، خوجايىنلىق:

سىنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سىنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.

— موللا نىياز.

سەييىدىلئەنبىيا [سيدالانبيا] (ئە) پەيغەمبەرلەرنىڭ مۆتىبەرى:

رەسۇلى خۇدا سەييىدىلئەنبىيا،
كېلىپ زاتى تاجى سەرى ئەۋلىيا.

— ئا. نىزارى.

سوغان [سوغان] پىياز.

سوق [سوق] ئاچ كۆز:

ئۆزىگە ئاشىق ئېردى گاھى مەئشۇق،
مەتائى ھۇسنىگە ئۆز خىلۋەتى سوق.

— ناقىس.

سوقتۇر [سوقتور] ئۆردەكنىڭ بىر خىلى؛ سوخسۇر.

سوقماق [سوقماق] تار يول، كىردى - چىقتى يول.

سوكۇل [سوكول] قارغىشقا قالماق، قارغىشقا قالغان.

سوڭ [سونک] كېيىن:

ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.

— ناقىس.

سوڭرا [سونكرا] «سوڭ» غا قاراڭ:

ئانىڭدەك ئۇردى ئول تاش بىرلە ئانى،
كى ئەۋۋەل مەغزى سونكرا چىقتى جانى.

— موللا سىدىق.

سو(ي) [سو، سوى] (پ) تەرەپ، ياق، تامان:

دۇئا يەتكۈر سەبا يارىمغە سەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سويى چىمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

سويۇرغال [سويورغال] ئىنئام، بەخش.

سۇبات [ثبات] (ئە) مۇستەھكەم، مۇقىم، پۇختا، چىڭ:

جەھان بەقاسىغە يوقتۇر بۇ گۈلشەن ئىچرە سۇبات،
ئەجەب سەئادەت ئېرۇر چىقسە ياخشىلىق بىلەن ئات.

— شەۋقى.

سۇببۇھ [سبوح] (ئە) خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ھەممە ئەيىبلەردىن خالىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈردۇ.

سۇببۇھىيان [سبوحيان] (ئە) ھەممە ئەيىبلەردىن خالىيلار، پاكلار:

داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،

ھەممە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.

— ناقىس.

سۇبھ [صبح] (ئە) 1) تاڭ، تاڭ پەيتى، تاڭ سەھەر:

ياشىم ئاقىزىپكى ۋالە ـ ۋالە،
تا سۇبھ قىلىپ فىغانۇ نالە.

— موللا نىياز.

2) يۈزنىڭ يورۇقلۇقى، چىرايىنىڭ پارلاقلىقى، گۈزەللىك:

كۆرگۈزمەدى ئانى چەرخنىڭ ھەر سۇبھى،
جۇز شەنبەئۇ پەنجشەنبەئى ئەنۋەر سۇبھى.

— نەۋايى.

سۇبھ جۇيبەرى — تاڭ دەرياسى، يورۇقلۇق.
سۇبھ سەۋبى — تاڭ تونى، تاڭ قاراڭغۇسى.
سۇبھ سۇپۇرگۇسى — تاڭ شامىلى.
سۇبھۇ شام — ئەتە ـ كەچ، ئەتىگەن ۋە كەچ:

قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭە سۇبھۇ شام،
تاتىرىكمەن دەۋر سۇرسەم مەھۋەشىم.

— قەلەندەر.

سۇبھى ئەنۋەر — يورۇق تاڭ، نۇرلۇق تاڭ.
سۇبھى دەم — تاڭ پەيتى.
سۇبھى سادىق — ھەقىقىي تاڭ، تاڭ ئېتىش پەيتى:

تولۇئ ئەتمەككە ھۆسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلەدى مەتلەئ مۇۋاپىق.

— ناقىس.

سۇبھى ئۆمر — ياشلىق مەزگىلى:

زىھى سۇبھى ئۆمرۈم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.

— شەۋقى.

سۇبھى ۋىسال — ۋىسال تېڭى، ئۇچرىشىش پەيتى:

ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.

— قەلەندەر.

سۇبھان [سبحان] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش (ئاللانىڭ سۇپەتلىرىدىن:)

قايسى ۋەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتماپدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يىگىت.

— قەلەندەر.

سۇبھاسار [صبح اثار] (ئە) تاڭغا ئوخشاش يورۇقلۇق:

كۈلۈپ چۈن سۇبھ مېھر ئىزھار قىلدى،
غەمىم شامىنى سۇبھاسار قىلدى.

— نەۋايى.

سۇبھانەللاھ [سبحان الله] (ئە) ئاللا ھەممە نۇقسانلاردىن خالىي، پاكدۇر.

سۇبھانەللەزى ئەسرا [سبحان الذي اسرى] (ئە) شۇل كېچىدە مىراجغا چىققۇچى پاكتۇر:

يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمېئراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.

— شەۋقى.

سۇبھانىي [سبحانى] (ئە) ئاللا، تەڭرى.

سۇبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى:

سۇبھەئى سەددانە سۇفىلەر فەراموش ئەيلەگەي،
سۇمنات ئىچرە بەرەھمەنلەردە زۇننار ئولماسا.

— زەلىلى.

سۇبھگاھ [صبح گاه] (ئە + پ) سۇبھ ۋاقتى، تاڭ پەيتى، تاڭ ئاتار چاغ:

ھىجران تۈنى زەلىلى رەقس ئەيلەمەي بولۇرمۇ؟
نالەڭگە ئۇن قوشارلەر مۇرغان سۇبگاھى.

— زەلىلى.

سۇبھنىشان [صبح نشان] (ئە + پ) تاڭ خەۋەرچىسى؛ پاكىز:

بارى كىيگەن ھەرىرى سۇبھنىشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە ستارەفشان.

— نەۋايى.

سۇبۇ [سبو] (پ) سۇ قاچىسى، ساپال چۆگۈن.

سۇبۇت [ثبوت] (ئە) قەتئىيلىك، پۇختىلىق، مۇستەھكەملىك:

سىفاتى سۇبۇتىغە يۈزمىڭ لىسان،
كى بولسا قىلالماس بىرىنى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

سۇتۇر [ستور] (پ) ئات، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغ.

سۇتۇن [ستون] ئۇستۇن:

فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۇتۇنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.

— ناقىس.

سۇتۇھ [ستوه] (پ) يۈرىكى سىقىلغان؛ خاپا؛ ئاجىز؛ چارچىغان، ئازابلانغان.

سۇجۇد [سجود] (ئە) سەجدە (ناماز ئوقۇغاندا ئېگىلىپ يەرگە باش قويۇش):

ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۇر مەئخۇر،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇر.

— شەۋقى.

سۇجۇدات [سجودات] (ئە) سەجدىلەر، چوقۇنۇشلار:

بۇگۇن مىھرابى مۇنبەر ھەرفىدىن دەم ئۇرماغىل زاھىد،

سۇجۇداتىم سەنەم قاشىغە يەتنى تەركى ھۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سۇچۇك [سوچوك] تاتلىق، مەززىلىك، شېرىن:
يەدى قۇدرەت بىلە مەي تۇتتى بىر جام،
مۇھەممەد بولدى نۇش ئەتكەچ سۇچۇك كام.
— ناقىس.

سۇخەن [سخن] (پ) سۆز، نۇتۇق، ئىپادە:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۇل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۇلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۇل يەكتا.
— ئەرشى.

سۇخەنئەدا [سخن ادا] (پ) گەپكە چېچەن، ئەدىب، شائىر.

سۇخەنپەرداز [سخن پرداز] (پ) ناتىق، شېرىن سۆز.

سۇخەندان [سخندان] (پ) سۆز ئۇستىسى، ناتىق، سۆزمەن:
بەرمەس تەئۋىل چۇن سۇخەندان سۆزگە،
قىل مۇختەسەر ئۇلچە بولغاي ئىمكان سۆزگە.
— نەۋايى.

سۇخەنرەس [سخن رس] (پ) سۆز قىلغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخرەلەرگە.
— ناقىس.

سۇخەنسەرا [سخن سرا] (پ) «سۇخەنپەرداز» غا قاراڭ:
بۇنەزم تارىخە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسەرالە يۇزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

سۇخەنسەنج [سخن سنج] (پ) سۆزمەن، گەپچى، سۆزگە چاققان:
شەبىستانى كۆڭلۈمدە تەھرىر ئېتەي،
سۇخەنسەنج ئۇلۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەلىلى.

سۇخەنگۇي [سخن گوى] (پ) سۆزمەن، گەپچى:
سەنەم شەھر ئىچرە گويا خىرمەنى گۇل پەردەپۇش ئولغاچ،
زەلىلى خاكى رىزى قەلئەدە مۇرغى سۇخەنگۇيى.
— زەلىلى.

سۇخەنۋەر [سخن ور] (پ) سۆزمەن، گەپدان:
ئەي ۋائىزى سۇخەنۋەر، گوياچۇ ساز ئولدۇڭ،
ئاچماس دەرىنى مەقسۇد مىفتاھى قىيلۇ قالىڭ.
— غەرىبى.

سۇختە [سخته] (پ) يانغان، كۆيگەن؛ كۆيۈك:
ئەيدى بۇ سۆزنىيۇ فەرۋاز ئەيلەدى،
شۇرشى سۇختەنى ئاغاز ئەيلەدى.
— زەلىلى.

سۇخرە [سخره] (ئە) مەسخىرە، كۈلكە.

سۇخسۇر [سخسر] ئۆردەكتىن كىچىكرەك بىر جانىۋار، قوشماق ئۆردەك:
بىر ئاتىم تىيۋەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقۇم لاچىنۇ ۋەيا سۇخسۇر.
— موللا نىياز.

سۇد [سود] (پ) پايدا، نەپ، مەنپەئەت:
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدا يالماس ئوسمە بىرلە خال.
— موللا نىياز.

سۇد ئەتمەك — پايدا يەتكۈزمەك، نەپ بەرمەك:
زەلىلى شەرمىسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بېدەرگاھى خۇدا ھەرھاجەتىڭ بولسە بۇگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

سۇدۇ زىيان — پايدا ـ زىيان:
زەمزە مەسۇرۇددىن ئەيلەدى بىخەبەر مېنى،
كۆڭلۈم ئىچىدە قالمادى سۇدۇ زىيان بېشۇكەم.
— زەلىلى.

سۇدائ [صداع] (ئە) باش ئاغرىقى:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇدائ.
— زەلىلى.

سۇدە [سوده] (پ) پارچىلانغان، مايدىلانغان، ئېزىلگەن:
نەسىمى سۇبھى خەيلى سۇنبۇلى زۇلفۇڭنى تارقاتقاچ،
سەۋادى تۇنچە مۇشكى سۇدادىن ھەريان غۇبار ئېلتۇر.
— نەۋايى.

سۇدە ئەيلەمەك — مايدىلىماق، پارچىلىماق.

سۇدئەندىشە [سودانديشه] (پ) پايدا قوغلاشقۇچى.

سۇدرەمەك [سودرامك] سۆرىمەك:
بويۇن ئارغامچى سالدى سۇدرەدىلەر،
رەسۇلۇللاھ سارى رەئنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سۇدۇر I [صدور] (ئە) باشلىقلار، رەھبەرلەر: كاتتا ئەمەلدارلار، مەنسەپدارلار.

سۇدۇر II [صدور] (ئە) پەيدا بولۇش، كېلىپ چىقىش.

سۇدۇر تاپماق — پەيدا بولماق، سادىر بولماق.

سۇدۇس [سدوس] (ئە) ئۇزۇن چاپان، تون:
بۇراق ئەيلەر ئىدى يۈرمەكتە تەتجىل،

جىلۋىدا سۇدۇس گويا كى جىبرىل.

— ناقىس.

سۇر I [سر] (ئە) توي، بەزم، شادلىق يىغىلىشى:

ئايدىن ئايرۇ ئەيشدىن غەم ياخشىراق،
سۇردىن يۈز قەتلە ماتەم ياخشىراق.

— نەۋايى.

سۇر بولماق — توي بولماق، خۇرسەن بولماق.

سۇر ئۇلماق — «سۇر بولماق» قا قاراڭ.

سۇر II [صور] (ئە) مۈڭگۈزدىن ياسالغان كاناي، سۇناي:

ماڭا يۈزىڭ قىيامەت جىلۋە قىلدى بىلمەيىن زاھىد،
نەسىھەتدە بەيانى ھەيبەتى ئەۋازى سۇر ئەيلەر.

— زەلىلى.

سۇراخ [سوراخ] (پ) تۆشۈك، ئۆڭكۈر:

كىرپىك ئوتىدىن سىنەم ئېرۇر ھەردەمى سۇراخ،
ئوخشاتقان ئۇچۇن ئىككى قاشىڭ سۇرەتى ياغە.

— زەلىلى.

سۇران [سران] شاۋقۇن ـ سۈرەن، غوۋغا؛ ۋارقىراش.

سۇراھى [صراحی] (ئە) قەدەھ، جام، مەي قويۇلىدىغان قاچا:

سۇراھىنىڭ كەنارىدە مۇسەففا بادەنى كۆرۈپ،
خىجالەتىنىڭ نىقابى ئىچرە پىنھان ئابى ھەيۋاندۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

سۇرە [سوره] (ئە) قۇرئاننىڭ 114 بابىنىڭ ھەربىرى:

تىلاۋەت ئەيلە ئۇشول سۇرە «كەھف» ئاخىرىدىن،
«لىقا ئەرەببىھى فەلىيەئمەل ئەمەلەن» دۇرۇش.

— شەۋقى.

سۇرئەت [سرعت] (ئە) تېزلىك، ئىتتىكلىك، چاپسانلىق.

سۇرەت [صورت] (ئە) 1) سۈرەت، رەسىم:

سۇرەتىڭدىن ئاجىز ئېرسە مانى ئېرمەستۇر ئەجەب،
قايدا نەققاش ئەيلەگەي كەلكى ھەزا تەسۋىرىنى.

— نەۋايى.

2) تاشقى كۆرۈنۈش، شەكىل. 3) يوق، تەرىقە، ھىلە.

سۇرەت ئەھلى — رەسساملار، نەققاشلار.

سۇرەتى دىۋار — دىۋارنىڭ كۆرۈنۈشى، شەكلى.

سۇرەتى زاھىر — تاشقى كۆرۈنۈش.

سۇرئەتئايىن [سرعت آیِن] (ئە + پ) تېزلىك بىلەن، جىددەللەپ.

سۇرەتئەنگىز [صورت انگیز] (ئە + پ) سۈرەتنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، جامالىنى نامايان قىلىش.

سۇرەتگەر [صورتگر] (ئە + پ) سۈرەتچى، رەسسام.

سۇرئەتنەما [سرعت نما] (ئە + پ) تېز ھەرىكەت قىلغۇچى، چاپسان يۈرگۈچى، ئىتتىك ماڭغۇچى.

سۇرەتنەماي [صورت نمای] (ئە + پ) سۈرەت كۆرسەتكۈچى.

سۇرەييا [ثریا] (ئە) ئۈركەر يۇلتۇزى:

خاكسار ئول دەھر ئارا ئىستەر ئېسەڭ بولماق بەلەند،
تاپتى شەبنەم ئەجرىدىن ۋەسلى سۇرەييادىن نىشان.

— ناقىس.

سورخ [سرخ] (پ) قىزىل:

كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمەتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.

— ئا. نىزارى.

سۇرخاب [سرخاب] (پ) قىزىل سۇ.

سۇرخ بىد [سوخ بید] (پ) قىزىل تال:

زەنبەق ئەندە لالەگۇن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرۇخ بىد،
ھەرچەمەنگە بېرسە سۇۋ قانلىغ سىرشىكىم ياغىنى.

— نەۋايى.

سۇرۇخ رو [سرخ رو] (پ) قىزىل يۈز؛ شاد، خۇشال.

سۇرخ رولۇق [سورخ رولوغ] قىزىل يۈزلۈك، شادلىق.

سۇرۇد [سرود] (پ) ناخشا، قوشاق، كۈي؛ كۈيلەش، چېلىش:

نەھاجەت نالەئى نەي، يارەبابۇ، بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شۇرۇشى پەيمانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

سورۇد چەكمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك:

يۈز نەۋئى نالەئى نەي يۈز سەدابى ئەرغۇنۇن،
بىرسەھەر چەككەن سۇرۇد ئۆزرە خاھىڭدۇر سىېنىڭ.

— زەلىلى.

سۇرۇدى ئەرغەنۇن — ئەرغەنۇن كۈيى، ئەرغەنۇن ئاۋازى:

سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.

— زەلىلى.

سۇرۇدى دەردناك — غەمكىن كۈي:

مۇتربىا، تۈز بىر سۇرۇدى دەردناك،
ساقىيا، بىدەردلىغدىن مەن ھەلاك.

— نەۋايى.

سۇرۇر [سرور] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق:

تا يۈزۈڭ مىھرى تولۇئ ئەيلەپ جەھاننى تۇتتى نۇر،

تاپتى ئالەم ئول يورۇغلۇق ئىچرە جەننەتتەك سۇرۇر.
— ناقىس.

سۇرۇش [سروش] (پ) پەرىشتە، جەبرائىل:
مۇھتەسىبدىن ھېچ ۋەھىم ئەتمەيدۇ گويا مەيفۇرۇش،
بەردى ئىشرەتدىن خۇمار ئەھلىغە پەيغامى سۇرۇش.
— زەلىلى.

سۇز [سوز] (پ) 1) كۆيدۈرۈش، ئۆرتەش؛
سۇز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سۇز ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) سۇز بىرىكمىسىدە «كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
ئەي ئىشق ئوتىن ئەيلەگەن جەھانسۇز،
ھەربىر شەرەرىنى خانۇمانسۇز.
— نەۋايى.

سۇزان [سوزان] (پ) كۆيگەن، يېنىپ تۇرغان، يالقۇنلۇق:
ئەلھەزەر، مۇنداغ بەلايى ناگەھاندىن ئەلھەزەر،
بەرق جىلۋە، شوخ پەيكەر، ئاتەشى سۇزانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

سوزىش [سوزش] (پ) كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق:
تەۋەككۇل ئەيلە خۇدا دەرگاھىغە باش قويغىل،
باغىرقانىن ئاقىزىپ ئىشق بىرلە جان سۇزىش.
— شەۋقى.

سۇساماق [سوساماق] ئۇسسىماق، سۇسىرىماق:
فىراقىڭ چۆلىدە ئۆلەر قەلەندەر سۇساپ، ئەي دىلبەر.
مۇھەببەت بادەسىدىن زەردەئى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

سۇست [سوست] (پ) بوش، كۈچسىز، ئاجىز، سۇس:
پىرلىق ۋەقتى يېتىشتى سۇست بولۇپ ئەنداملار،
تەن زەئىفۇ، جان زەئىفۇ دىل گەدا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

سۇف [صوف] (ئە) يۇڭ، ماموق.

سۇفار [سوفار] (پ) يا ئوقىنىڭ ئۇچى:
ئوقى سۇفارى كۆڭۈلدە گەرقىزاردى، نې ئەجەب،
كىم بەغىر پەرگالەسى ھەردەم غىزاسىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

سۇفرە [سفره] (ئە) داستىخان.

سۇفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك.

سۇففە [صفه] (ئە) ئايۋان، سۇپا:
سەفايى سۇففەئى ئەھلى سەفادىن تازەدۇر جانىم،
چىراغى مەئرىفەتدىن نۇر ئالۇر قەندىلى ئىمانىم.
— زەلىلى.

سۇفى [صوفي] (ئە) سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى، سوپى.

سۇفىيانە [صوفيانه] (ئە + پ) سوپىلار روھى بىلەن، سوپىلىق يولى بىلەن، سوپىلارچە:
قىلسامكى ئۆزۈمنى پارە - پارە،
ئەمدى بولايىن گەھ سوفىيانە.
— موللا سالىھ.

سۇكر [سكر] (ئە) مەستلىك، كەيپلىك:
خۇدانىڭ بەرگەنىگە قىلمادىم شۇكر،
يېيىشىم بولدى غەدۇر تەغمان بىلە سۇكر.
— قەلەندەر.

سۇككان [سكان] (ئە) تۇرغۇچىلار، بىر جايدا ياشاپ تۇرغۇچىلار، («ساكىن» نىڭ كۆپلۈكى).

سۇكۇت [سكوت] (ئە) جىم تۇرۇش، ئۈندىمەسلىك، سۈكۈت.

سۇكۇن [سكون] (ئە) تىنچىش، ئاسايىش، ھەرىكەتسىزلىك، سەۋر:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۋارىدا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

سۇكۇنات [سكونات] (ئە) جىمجىتلىق:
خىتاب ئەتتى فەلەككە: ئەي فەلەك، تۇر،
تەھەررۇكنى سۇكۇنات خاكىغا ئۇر.
— ناقىس.

سۇگ [سوگ] (پ) ماتەم، ھازا، ئۆلۈم قايغۇسى، مۇسىبەت:
ئاتا سۇگىدا سەبر قىلماق كېرەك،
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سۇگۋار [سوگوار] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق:
بالا دەردىدە بولدىلەر سۇگۋار،
قىلىپ دەم بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

سۇلەيمان [سليمان] (ئە) قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ پادىشاھى داۋۇتنىڭ ئوغلى (ئەقىللىقتا مەشھۇر):
بىر كۇنى ھەزرەتى سۇلەيمانى،
يىغدىلەر جەمئى بولدى ھەيۋانى.
— زەلىلى.

سۇلەيمانۋەش [سليمان وش] (ئە + پ) سۇلەيمان كەبى، قۇدرەتلىك، ئەقىللىقلەرگە ئوخشاش:

سۇلەيمانۋەش چېكىپ ئول يەرگە پايە،
كى قۇشلەر تارتىبان باشىغە سايە.

— نەۋايى.

سۇلب [صلب] (ئە) قاتتىق، مۇستەھكەم.

سۇلتان [سلطان] (ئە) سۇلتان، شاھ، ھۆكۈمران:

ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

سۇلتانى رەزراق — نېمەت بەرگۈچى سۇلتان:

بەندە ئاجىزغا يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

سۇلتانى رۇسۇل — پەيغەمبەرلەر ئۇلۇغى.

سۇلتانى ساھىبقىران — جاھانگىرلار سۇلتانى.

سۇلتانى غەففار — شەپقەتچىلەر سۇلتانى:

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

سۇلتانى ۋەقت — زامان، دەۋر سۇلتانى.

سۇلتانزادە [سلطان زادە] (ئە + پ) پادىشاھ، سۇلتان ئوغلى.

سۇلتانىي [سلطانى] (ئە) ھاكىم، ھۆكۈمدار.

سولس [ثلث] (ئە) ئۈچتىن بىر ($\frac{1}{3}$):

كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس روبئى مەسكۇن سۇلسىغە تەڭ.

— ناقىس.

سۇلسان [ثلثان] (ئە) ئۈچتىن ئىككى ($\frac{2}{3}$).

سۇلھ [صلح] (ئە) يارىشىش، مۇرەسسە:

سالىپ سۇلھدىن سۆز، يۇبەرگەي رەسۇل،
بارىشماق تەرىقىنى قىلغاي قەبۇل.

— ناۋايى.

سۇم [سم] (پ) 1) تۇياق:

پەتھ قىلدىڭ لەشكىرى بىسيارى ھارۇن بۇغراخان،
دۇلدۇلۇڭنىڭ سۇمىدىن دەريادەك ئاقتى قان رەۋان.

— زەلىلى.

2) ئاياغ، پۇت:

يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە توكتى دۇررى ئەنجۇم.

— ناقىس.

سۇمەن [سمن] (پ) خۇشبۇي ئاق گۈل، ياسىمەن گۈلى:

كۆز مۇدۇر ياكافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدرۇي يا بەرگى سۇمەن.

— ھاپىزخارەزمى.

سۇمەنبەر [سمنبر] (پ) ئاق بەدەن، گۈزەل يار:

ئاشۇفتە مېنى ئەيلەدى، ئول شوخ ستەمگەر جانىمغە بەلادۇر،
سىيمىن تەنۇ رەئنالىغىدا ئولدى سۇ مەنبەر چۇن زوھرى سەفادۇر.

— خۇشھال غەرىبى.

سۇمەنبۇ [سمنبو] (پ) ياسىمەنگە ئوخشاش خۇش ھىد؛ يېقىملىق، گۈزەل مەھبۇبە.

سۇمەنبۇي [سمنبوى] (پ) «سۇمەنبۇ» غا قاراڭ.

سۇمەنبىز [سمنبيز] (پ) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

سۇمەنسا [سمنسا] (پ) ياسىمەنگە ئوخشىغان:

ھەم سۇبھ شەمامەسى سۇمەنسا،
ھەم شام نەسىمى سۇنبۇلاسا.

— نەۋايى.

سۇمەنساي [سمنساى] (پ) «سۇمەنسا» غا قاراڭ:

چېھرە تاماشا قىلىڭ تەرزى گۈلى ياسىمەن،
زۇلفى سۇمەنسايىنى سۇنبۇلى تەر ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

سۇمە [ثم] (ئە) كېيىن، سۇڭرە؛ يەنە.

سۇمنات [سمنات] (پ) بۇتخانا، بۇت نامى.

بەرەھمەن زادە دەۋرى سۇمناتىم ئىچرە يۈرسۇن دەر،
مېنى بۇتخانەئى تەرسا ئىچىدە ئول سەنەم كۆرگەچ.

— زەلىلى.

سۇمناتپەرەست [سمنات پرست] (پ) بۇتپەرەس.

سۇنەن [سنن] (ئە) يول، تۇتۇلغان يول، رەۋىش، ئادەت.

سۇنبادە [سنبادە] (ئە) ئەسۋاب بىلەيدىغان تاش، بىلەي.

سۇنبۇل [سنبل] (ئە) 1) بىر خىل خۇشبۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك:

ئىدى سۇنبۇل بىلە گۈل دەممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.

— ناقىس.

2) كۆچمە، سۆيگەن يارنىڭ چېچى:

يەتكەچ ئوق بۇنامە بەرگىل سۇنبۇلۇڭدىن نەچچە تار،
قىلسە خۇش كۆڭلىنى ئەرشى يىغلابان گاھى بۇزاب.

— ئەرشى.

سۇنبۇلى پېچان — قايرىما كۆكۈلا.

سۇنبۇلى دىلكەش — چاچلىرى كۆكۈل ئۇۋۇلايدىغان.

سۇنبۇلى سىراب — پۇراقلىق گۈل.

سۇنبۇلى زۇلف — زۇلف چاچلىرى:

سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.

— ھاپىز خارەزمى.

سۇنبۇلە [سنبله] (ئە) ئاسترونومىيىدە، ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى، ئاي نامى (ئاۋغۇستقا توغرا كېلىدۇ):

شېر يولىدىن ئۆتۈبان گۇشەئى،
سۇنبۇلە رەخشىغە بولۇپ تۇشەئى.

— نەۋايى.

سۇنبۇلئاسا [سنبل آسا] (ئە + پ) سۇنبۇلغا ئوخشاش.

سۇنبۇلئامىز [سنبل آميز] (ئە + پ) سۇنبۇل ئارىلاش، سۇنبۇل قوشۇلغان.

سۇنبۇلىستان [سنبلستان] (ئە + پ) سۇنبۇللۇق، سۇنبۇل ئۆسكەن جاي، باغ:

ئەنبەرى مۇشكىن خوتەن خالىغە بولمىش پايمال،
كاكۇلۇ زۇلفۇڭغە جانا سۇنبۇلىستانىم پىدا.

— قەلەندەر.

سۇننەت [سنت] (ئە) يول، ئادەت؛ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يولى ۋە قىلغان ئىشلىرى.

سۇننىتى مىشكان — مىشكان كىتابىدىكى سۇننەتلەر:

كىتابى سۇننەتى مىشكاندۇرلەر ئىلىمنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇنۇمغە ئىلىم رەببانى.

— موللا نىياز.

سۇننىي [سنى] (ئە) سۇننىي مەزھىبىدىكى؛ سۇننەت ئەھلىگە مەنسۇپ.

سۇنئ [صنع] (ئە) ياساش، يارىتىش؛ ئىش؛ ھۈنەر:

لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن ياۋەلى يۈرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.

— شەۋقى.

سۇھا [سها] (ئە) 1) ئۈكەر تۇپىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ كىچىك كۆرۈنىدىغىنى.

2) ناھايىتى كىچىك، ئەرزىمەس:

كى بىر قەترە قىلدى دەريا نىھان،
سۇھازىمىنىدە چەرخى ئەئلا ـ نىھان.

— نەۋايى.

سۇھاكىردار [سهاكردار] (ئە + پ) سۇھاغا ئوخشاش، كۆزگە غىرە ـ شىرە كۆرۈنىدىغان.

سۇھان [سهان] (ئە) ئېگەك؛ ھەرە.

سۇھبەت [صحبت] (ئە) سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش، سۆھبەت:

ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باڭى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۇھبەتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.

— موللا نىياز.

سۇھبەت تۈزمەك — مەجلىس ئاچماق، سۆھبەتلەشمەك.

سۇۋەيدائ [سويداء] (ئە) قارا چېكىت، نۇقتا (بۇ نۇقتا يۈرەكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولارمىش):

بۇ مەھۋەشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۈم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.

— ناقىس.

سۇۋۇرماق [سوورماق] سۇغۇرماق، يۇلماق.

سۇرمە [سرمه] (پ) قاش ۋە كىرپىكنى بويايدىغان بىر خىل قارا گىرىم، سۇرمە:

ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەينى ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.

— شەۋقى.

سۇرمە ئەيلەمەك — سۇرمە قويماق:

جۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مىھرىن كۆردىكىم،
كوبى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى كۆزۈڭگى يارۇت.

— ئەرشى.

سۇرمەئى ھەيا — ھايا سۇرمىسى:

نەزەركى ئاشىقى مەفتۇنغە ھېچ سالمايدۇ،
بۇ شوخ كۆزلەرىدە سۇرمەئى ھەياغا باقماڭ.

— زەلىلى.

سۇرمە ئالۇد [سرمه آلود] (پ) سۇرمە قويۇلغان، سۇرمە سۇرتۇلگەن:

ئوتلۇغ ئىكى كۆزى سۇرمە ئالۇد،
ئول ئوتغە داغى بۇ سۇرمەدىن دۇد.

— نەۋايى.

سۇرمە ئەندۇد [سرمەاندود] (پ) سۇرمىلەنگەن، سۇرمە قويۇلغان (كۆز)؛ تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان.

سۇرمەدان [سرمەدان] (پ) سۇرمە سالىدىغان قۇتا.

سۇرمەگۈن [سۇرمەگون] (پ) سۇرمەرەڭ.

سۇرمەگىي [سرمگى] (پ) سۇرمەرەڭ، قارا.

سۇرۇك [سوروك] پادا، توپ:

زەمان دەبئى بولدى دىل ئازارلىق،
سۇرۇك ناتەۋانلارغا دىشۋارلىق.

— ئا. نىزارى.

سېب [سيب] (پ) ئالما (مېۋە).

سېپمەك [سيپماك] سەپمەك، چاچماق.

سېپىچ [سەپيچ] (پ) باشقا ئىككى ـ ئۈچ ئايلاندۇرۇپ ئورايدىغان سەللە.

سېراب [سيــراب] (پ) 1) يېتەرلىك دەرىجىدە كۆپ، مول ـ كول:

ھىجران ئوتىدىن ئۇزارىدە تاب،
گۈل بەرگى شىرشىك بىرلە سېراب.

— نەۋايى.

2) سۇلۇق، ھۆل، نەم.

سېرپىمەك [سيرپمك] سەپمەك، چاچماق، پۈركىمەك.

سېشەنبە [سەشنبە] (پ) سەيشەنبە.

سېگاھ [سيگاه] (پ) ئاھاڭ، كۈي.

سېل [سيل] (ئە) قار ئېرىش، قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن ھاسىل بولغان شىددەتلىك سۇ ئېقىنى، تاشقىن، سەل:

ئىشق سېلى يىقەردە كاشانە،
تەگدۇر ئاباد بىرلە ۋەيرانە.

— نەۋايى.

سېلاب [سيلاب] (پ) 1) سەل سۇيى، تاشقىن. 2) كۆز يېشى:

ئەلق ئېرمەس، تاڭ ئېرمەس بولسە ئەمدى دال يەڭلىغ خەم،
بەس ئېرمەس، ئېردى مۇنداغ كۆزلەرىم سېلابىدىن پۇرنەم.

— ئەرشى.

سېل ئەندۇز [سيل اندوز] (پ) سەلگە ئايلىنىدىغان، سەلگە ئوخشاش.

سېلگىنچەك [سيلگنچاك] تۇمار.

سېھىر [سحر] (ئە) نەيرەڭ، كۆز باغلاش، جادۇ، سېھىر:

سېھىرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخارىدىن.

— ئەرشى.

سېھىر ئەنگىز [سحرانگيز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

سېھىرپەرداز [سحرپرداز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، سېھىر قىلىشقا ئۇستا.

سېھىر پەيۋەند [سحرپيوند] (ئە + پ) سېھىر باغلاش؛ ماھارەت كۆرسىتىش.

سېھىر ساز [سحرساز] (ئە + پ) مەپتۇن قىلغۇچى، سېھىرلىگۈچى؛ چىرايلىق سۆزلىگۈچى.

سېۋمەك [سيوماك] ياخشى كۆرمەك، كۆڭۈل بەرمەك.

سېۋىنمەك [سيوناك] سۆيۈنمەك، خۇرسەن بولماق.

سى [سى] (پ) ئوتتۇز (سان).

سىئايەت [سعايت] (ئە) چېقىمچىلىق، تۆھمەت، بۆھتان.

سىبا [صبا] (ئە) ياشلىق، بالىلىق دەۋر.

سىبائ [سباع] (ئە) يىرتقۇچ ھايۋانلار.

سىپارىش [سپارش] (پ) ھال ـ ئەھۋال سوراش، ھۆرمەت، مېھرىبانلىق:

ھەر نۇكتەكى ئەيلەبان گۇزارىش،
مەجنۇننى قىلۇر ئېدى سىپارىش.

— نەۋايى.

سىپارىش قىلماق — 1) تاپشۇرماق:

ئانى چۇن سىپارىش قىلىپ دايەگە،
قىلىڭ پەرۋەرىش يەتكۈزۈڭ ۋايەگە.

— ئا. نىزارى.

2) ھۆرمەتلىمەك، مېھرىبانلىق قىلماق.

سىپاس [سپاس] (پ) ماختاش، مىننەتدارلىق، رەھمەت:

ھەمدۇ سىپاس لايىقى پەرۋەردەگار ئېرۇر،
پەرۋەردەگار ئالەمى ھەژدە ھەزار ئېرۇر.

— زەلىلى.

سىپاھ [سپاه] (پ) 1) ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

2) ئىقتىدار، قۇۋۋەت:

مىننەتىنىڭ ئاستىدا مۇلكۇ سىپاھ،
مۇلكۇ سىپاھ قايسى بولۇر، بەلكى شاھ.

— نەۋايى.

سىپاھ ئەھلى — ئەمەلدارلار، قوماندانلار، ئەسكەر باشلىقلىرى:

*قىلۇر خىزمەتدە گوياكىم **سىپاھ ئەھلىغە** بىر نادان،*
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇ داغى نالان.

— موللا نىياز.

سىپاھ تارتماق — لەشكەر ماڭغۇزماق.

سىپاھى غەم — غەم قوشۇنى، غەم لەشكىرى:

كۆڭۈل كەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سىپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بى تىغۇ سىپەر تەنھا.

— زەلىلى.

سىپاھ ئىلمى — ھەربىي ئىلىم، جەڭ ئىلمى:

كۆڭۈل ئاڭلادى ھەرب ئەسبابى جەڭ،
سىپاھ ئىلمىنى ئۆرگىنىپ بىدەرەڭ.

— ئا. نىزارى.

سىپاھىي [سپاهى] (پ) ھەربىي خىزمەتچى، ئەمەلدار.

سىپاھىيلىغ [سپاهى ليغ] «سىپاھىيلىق» قا قاراڭ.

سىپاھىيلىق [سپاهى ليق] ھەربىيلىك، لەشكەرلىك، ئەمەلدارلىق.

سىپاھىيلىك [سپاهى ليك] «سىپاھىيلىق» قا قاراڭ.

سىپاھىيشېۋە [سپاهى شيوه] (پ) ئەسكەرگە ئوخ-

شاش، ئەسكەر سۈپەت.

سىپەر [سپر] (پ) قالقان:

سەدايى نالەپۇر دەشتۇ بەيابان ئىچرە زىرۇ بەم،
قەنى مەجنۇن ۋەقتى ھال ئولۇپ رەقس ئەيلەگەي بىردەم؛
مېنىڭ توفانى ئەشكىم مەۋج دەريادىن ئەمەسدۇركەم،
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەي دەپ سىپاھى غەم؛
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سىپەر تەنھا.

— زەلىلى.

سىپەرى [سپرى] (پ) ئاخىرىغا يەتكۈزۈلگەن، تۈگەللەنگەن، تۈگەل:

ئېچتى بەھرام قامۇ نىلۇپەرى،
تۈنەدىكىم ياسالغان ئول سىپەرى.

— نەۋايى.

سىپەھ [سپه] (پ) «سىپاھ» قا قاراڭ.

سىپەھبەد [سپهبد] (پ) ئەسكەر باشلىقى، لەشكەر باشلىقى.

سىپەھدار [سپهدار] (پ) ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە؛ ھۆكۈمران.

سىپەھسالار [سپەسالار] (پ) باش قوماندان.

سىپقارماق [سيپقارماق] شۈمۈرمەك، بىر تامچە قالدۇرماي ئىچمەك:

ئەرشى، كەل، ئەمدى خەرابات ئەھلىدىن دەر يۈزەئەت.
جامى بىخۇدلۇقدىن ئانى سىپقارىپ پىرى ھەرى.

— ئەرشى.

سىپېھر [سپهر] ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك، تەقدىر؛ زامان:

ۋەجىد بىلەن ئۇچقالى قانچە يىراقدۇر سىپېھر،
سەدرە سارى ئاچتىلەر مۇرغى كۆڭۈل پەرۋبال.

— زەلىلى.

سىپېھر ئەتلەسى — ئاسمان، پەلەك.

سىپېھر خىرگاھى — كۆك، ئاسمان، پەلەك.

سىپېھر زەرگەرى — قۇياش.

سىپېھر لۇججەسى — پەلەك، ئاسماننىڭ قەھرى.

سىپېھر مەزرەئەسى — كۆك، ئاسمان، كائىنات.

سىپېھرى ئەخزەر — كۆك ئاسمان:

كۆرۈنۈر سىپېھرى ئەخزەر سەمەن چۇ سۇنبۇلۇتەر،
كېچەلەردە ئاي ئەختەر تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.

— زەلىلى.

سىپېھرى بەرىن — ئېگىز ئاسمان، ئەرشى ئەلا:

يەنە گوردۇيىكىم سىپېھرى بەرىن،
كېلىپ ئاندە بىر چادىرى كەمتەرىن.

— نەۋايى.

سىپېھرى پۇرفەن — ھىيلىگەر چەرخ.

سىپېھرى تېزگەرد — زاماننىڭ تېز يۈرەرگەردىشى.

سىپېھرى دەنى — پەسكەش، نامەرد پەلەك.

سىپېھرى دۇن — بەختسىز تەقدىر، بەختى قارا.

سىپېھرى دىجەم — غەمكىن تەقدىر.

سىپېھرى غەددار — ۋاپاسىز پەلەك، كاج تەقدىر:

ھەيھات، نېتەي بۇ سىپېھرى غەددار،
ھىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.

— موللا نىياز.

سىپېھرى كەھكەشان — سامانيولى.

سىتارە [ستاره] (پ) يۇلتۇز:

ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش سىتارە،
دەر ئېردى بىر ئاتىنى «ماھبارە».

— ناقىس.

سىتارە سەھەرى — سەھەر يۇلتۇزى.

فىراق كېچەلەرى كۆركى ئوتلۇق ئاھىمدىن،
سىتارە سەھەرىدەك ئەجەب چىراغىم بار.

— ناقىس.

سىتارەپشان [ستارەفشان] (پ) يۇلتۇز چاچقۇچى، كۆز ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى:

بارى كىيگەن ھەرىرى سۈبھىنشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە سىتارەفشان.

— نەۋايى.

سىتام [ستام] (پ) ئاتنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرى.

سىتان [ستان] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. م:

جانىستان — جان ئالغۇچى، كىشۋەرىستان - مەملىكەتنى بېسىۋالغۇچى.

سىتايىش [ستايش] (پ) ماختاش، مەدھىيە:

سەناۋۇ سىتايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.

— ئا. نىزارى.

سىتەم [ستم] (پ) جەبىر، زۇلۇم:

قايدادۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
يا سىتەم ئىلكىدە بولغان سىنەچاك.

— زەلىلى.

سىتەمدىدە [ستمديده] (پ) ئازاب چەككەن، قىينالغان.

سىتەمكار [ستمكار] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، جەبىر سالغۇچى، زالىم، زومىگەر:

بىمېھر ئىكەن بۇ دەۋرى غەددار،
بۇچەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— موللا سالىھ.

ستەمكەش [ستمكش] (پ) زۇلۇم چەككەن، ئازاب تارتقان، دەردمەن.

ستەمگەر [ستم كر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زومىگەر، زالىم:
مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.
— موللا نىياز.

سىتتە [سته] (ئە) ئالتە (سان).

سىددىق [صديق] (ئە) راست، توغرا سۆزلىگۈچى، چىن سۆزلۈك؛ ئەبۇ بەكرىنىڭ لەقىمى.

سىدرە [سدره] (ئە) ئاچچىق چىلان؛ دىنىي ئېتىقادقا كۆرە يەتتىنچى ئاسماندىكى بىر دەرەخ:
كۆردى نەبى جەبرەئىل بىر قەددەمى بارالمادى،
سىدرەدىن ئۆل نىچۈك ئۆرتەر بولماسا پەرۋبال ئىشق.
— زەلىلى.

سىدراسا [سدرآسا] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخقە ئوخشاش.

سىدرەفەرساي [سدرەفرساي] (ئە + پ) ئاسماننى، پەلەكنى بۇزغۇچى.

سىدرەنىشىن [سدرەنشين] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى:
ئەرش پەرۋاز ئولدىيۇ سىدرەنىشىن،
ئەلگە زاھىر ئەيلەمەي پەرۋاز ئىشىن.
— نەۋايى.

سىدق [صدق] (ئە) توغرىلىق، توغرا سۆزلۈك؛ راستلىق؛ پاكلىق:
ئۇلار سەندىن ئەمەسدۇر، مەن يارانتقان،
ئۇلار كەلتۇرسە سىدقى بىرلە ئىمان.
— ناقىس.

سىدق ئەھلى — راست سۆزلۈك كىشىلەر؛ توغرا يولدىكى كىشىلەر:
چىن بۇ مەقسۇدىغە سادىق ئېردى ئول،
سىدق ئەھلىغە مۇۋافىق ئېردى ئول.
— نەۋايى.

سىدقۇ سەفا — توغرىلىق، پاكلىق:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇ سەفا.
— زەلىلى.

سىدقى سەفا — ھەقىقىي، چىن يورۇقلۇق:
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپېھرىدە ماھ،
ئەي، سىدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
— موللا نىياز.

سىدقى مەزىد — ناھايىتى توغرىلىق؛ راستچىللىق:
كىمە بولدى دەريا ئارا ناپەرىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

سىر [سر] (ئە) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ سىر.

سىرات [صراط] (ئە) كۆۋرۈك، يول؛ دوزاخ ئۈستىگە سېلىنغان ئىنچىكە كۆۋرۈك:
ئەھلى تەرىقەت ئېبىدىلەر شەۋقى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئىي مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

سىراج [سراج] (ئە) چىراغ؛ يورۇقلۇق، نۇر:
ئاياغىدا بەشەرلىك ھۆل ياغاچى،
بۇ زۇلمەتخانەنىڭ ئېردى سىراجى.
— ناقىس.

سىرايەت [سرايت] (ئە) ئىچىگە ئۆتۈش، يۇقۇش، تەسىر:
ئەلەم ئېلى سەراسەر غافىل ئەگەر ئەمەسدۇر،
بۇنالەئى جۇنۇنۇم قىلماسمىدى سىرايەت.
— زەلىلى.

سىرايەت ئەيلەمەك — يۇقماق، ئىچىگە كىرىپ، سىڭىپ كەتمەك، ئۆتمەك:
غەمنىڭ قاتتىغلىغىن قىلسا ھىكايەت،
ئىشىتسە تاش، ئاڭا ئەيلەر سىرايەت.
— نەۋايى.

سىرايەت قىلماق — «سىرايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
بى رەھىملىكىڭدىن ساڭا قىلمايدۇ سىرايەت،
ئەرگەۋدە ئەسەر ئەيلەدى تەسخىرى فۇسۇنۇم.
— زەلىلى.

سىردار [سردار] (ئە + پ) سىرلىق.

سىرر [سر] (ئە) «سىر» غا قاراڭ:
كۆڭۈل قايىسى، خىيالىم قايىسدۇر ھەم،
ئېرۇر سۆزلەتكۈچى سىررىغە مەھرەم.
— ناقىس.

سىررى ئىشق — مەخپىي، يوشۇرۇن ئىشق:
نېچەكىم سىررى ئىشقىنى كۆڭۈلنىڭ كېزەرمەن.
ھەدىسى سوزناكىمدىن بولۇر خۇرشىد تەك پەيدا.
— ھاپىز خارەزمى.

سىرفە [صرفه] (ئە) جەبىر، زۇلۇم، جاپا:
نەچە سىرفەدىن شاھ كېرەكتۇر يىراق،

بۇ يەردە ۋەلى سىرفەسى ياخشىراق.

— نەۋايى.

سىرمەمەك [سيرماماك] ئىلىنىۋالماق، يۇلۇۋالماق؛ ئوغرىلىماق.

سىرىش [سريش] (پ) يېپىشتۇرۇش.

سىرىشت [سرشت] (پ) يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق؛ خىسلەت:

قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت

— ئا. نىزارى.

سىرىشك [سرشك] (پ) كۆز يېشى:

سەۋدا ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مەتتەسىل فەۋۋارە قىلاي.

— زەلىلى.

سىغار [صغار] (ئە) ياش باللار، گۆدەكلەر.

سىغەر [صغر] (ئە) ياشلىق، كىچىكلىك.

سىغرىقماق [سيغريقماق] يوشۇرۇنماق؛ چاقماق (چېقىمچىلىق قىلماق)؛ خەۋەر بەرمەك.

سىغماق [سيغماق] سىغماق، جايلاشماق.

سىغۇرماق [سيغورماق] 1) تەزىم بىلدۈرمەك، تەزىم قىلماق. 2) سىڭدۈرمەك.

سىغىنماق [سيغيناماق] تېۋىنماق، سەجدە قىلماق؛ ئۈمىد بىلدۈرمەك، ئىخلاس قىلماق:

ياقىنراق سىغىندى ۋىسال ئىستەبان،
ۋىسال ئەۋجىغە ئىتتىسال ئىستەبان.

— نەۋايى.

سىفات [صفات] (ئە) سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر:

كى مەشھۇر ئىدى ياخشى ئاتى بىلەن،
ئاتاپ ھەر بەلەد ۋە سىفاتى بىلەن.

— ئا. نىزارى.

سىفاتۇللاھ [صفـات اللـه] (ئـە) ئاللانىڭ سۈپەتلىرى.

سىفاتلىغ [صفات ليغ] ياخشى سۈپەتلىك، خۇسۇسىيەتلىك.

سىفاھان [صفاهان] ئىراندىكى بىر شەھەر، ئىسفەھان:

ئىجازەت بولسا، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئوقۇيىن بۇ غەزەلنى دەر سىفاھان.

— سەيىد ئەھمەت.

سىفەت [صفت] (ئە) 1) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، خىسلەت:

داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.

— ناقىس.

2) ئوخشاش:

ھەمايىل سىفەت تارتىبان قوينىغە،
ئىلىگىن ھەمايىل قىلىپ بوينىغە.

— نەۋايى.

سىفرە [سفره] (ئە) يولچى، سەپەر قىلغۇچى:

مىنى كوچەئى گەدايى نە فەرىبى شەيخ سىفرە،
نەفسى خۇدا تەلەبلەر رەۋىشىدە بارمادىم رە.

— زەلىلى.

سىفلە [سفله] (ئە) پەس، پەسكەش؛ پىخسىق:

سۆھبەتى پىرمۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەڭدۇر.

— زەلىلى.

سىفلىي [سفلى] (ئە) پەس، تۆۋەن.

سىفلى مەقام — ئەسلى پەس، پەسكەش.

سىفلىي مەكان — پەس ئورۇن، پەستىكى جاي.

سىكەنجەبىن [سكنجبين] (پ) سىركە مۇرابىا.

سىكەندەر [سكندر] (پ) ئالېكساندىر ماكادونىسكى:

سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.

— ئا. نىزارى.

سىككە [سكه] (ئە) ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىقلاردىن قۇيۇلغان پۇل، ئاقچا، ئالتۇن - كۈمۈشتىن پۇل قۇيۇش:

ئىشىدە ئول ئون ئىككى ھەر بىرىدۇر دىنار،
كى ئەدل سىككەسىدىن يۈزلەرىدە زىۋەر دۇر.

— نەۋايى.

سىككەئى ئەدل — ئادالەت تىغى.

سىككەئى بىھبۇد — ياخشىلىق.

سىككەئى ئىشق — چىن سۆيگۈ، ھەقىقىي مۇھەببەت:

كەچمەدى تا مەڭگو نامۇسىدىن قەلەندەر دەھر ئارا،
سىككەئى ئىشقى مۇھەببەت نەفسى بەرجا بولمادى.

— قەلەندەر.

سىكىن [سيكين] ئاستا، ئالدىرىماي، ئاۋايلاپ:

كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم.

— ئا. نىزارى.

سىگاھ [سيگاه] (پ) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:

چىقىپ قاتىپ نەفەس چىقماقغە بائىس بىلمەسەڭ نېدۇر،
تەرەننۇم قىل سىگاھ ئاھەڭگى بىرلە نەغمە رىندانە.

— ناقىس.

سىڭار [سينكار] يايىنىڭ ئۇچىغا باغلايدىغان پەي.

سىڭەك [سينكاك] چىۋىن، پاشا.

سىڭرەمەك [سينكراماك] ئاستا، پەس ئاۋاز بىلەن يىغلىماق.

سىڭۇرمەك I [سينكورماك] قايغۇرماق، غەم قىلماق؛ نالە قىلماق:

كۆپ مەدەددۇر ھەجر ئەندۇھىدە ساۋۇغ ئاھلەر،
كىم سىڭۇرسە مەن كەبى ئۆزىگە قەستى جان قىلۇر.

— نەۋايى.

سىڭۇرمەك II [سينكورماك] سىغدۇرماق، ھەزىم قىلماق.

سىلاھ [سلاح] (ئە) قورال ـ ياراغ؛ ئەسلىھە، ئەسۋاب.

سىلاھشۇر [سلاح شور] (ئە + پ) قورال تۇتۇشقا ماھىر، باتۇر، جەڭچى.

سىلان [سيلان] (ئە) ئېقىش، ئېقىپ كېتىش

سىلان دەم — قان ئاقماق، قان چىقماق.

سىلە [صله] (ئە) ئىنئام؛ ياخشىلىق؛ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

سىلك [سلك] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆتكۈزۈپ تىزىدىغان يىپ.

2) تىزىق، قاتار، سەپ.

سىلى [سيلى] (ئە) شاپىلاق؛ مۇشت.

سىلىغ [سيليغ] سىلىق.

سىلسىلە [سلسله] (ئە) 1) زەنجىر:

بەندە زەلىلى سەگى ئەسھاب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بويىنۇمە قوللاب ئېرۇر.

— زەلىلى.

2) ئاتا ـ بوۋىلار تىزمى، ئەۋلاد؛ سۇلالە:

سىلسىلەئى مەشايىخان سۇننەتى تەۋف ئەۋلىيا،
شەيخ رىيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تىرەك.

— زەلىلى.

سىلسىلە ئەھلى — تەبىقىلەر، گۇرۇھلار.

سىلسىلەئى زۇلف — چاچ ئۆرۈملىرى.

زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەرقەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاغە.

— زەلىلى.

سىم [سيم] (پ) كۈمۈش، تەڭگە؛ مېتال يىپ، ئېلېكتر سىمى، تار (چالغۇنىڭ).

سىماب [سيماب] (پ) سىماب:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىنىنى سەن ھەرتاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

سىمابى [سمابى] (پ) سىمابقا مەنسۇب، سىماب رەڭ:

كىردى سىمابى لىباس ئىچرە يانە ئۇ گۇلئۇزار،
ئول قۇياشدەككىم ئاڭا مانەند بولۇر ئەبرى بەھار.

— نەۋايى.

سىمائ [سماع] (ئە) 1) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش.

2) سايراش، كۈيلەش.

سىمۇرغ [سيمرغ] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قۇش، سۇمۇرۇغ:

ئەجەپ سىمۇرغ سەن قانى بەدەنگە،
قانائەت مۇلكىگە ئەنقا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

سىمۇرغ زال — ئازغان قۇش:

فەيز مۇرغى چۈن قانات ياپتى ئىشىڭ پۈتتى سېنىڭ،
ئۆمرۈ دانىش تاپتى شەپقەت ئەيلەگەچ سىمۇرغ زال.

سىمۇرغ بىن [سيمورغ بين] (پ) سۇمۇرۇغنى كۆرگۈچى، كۆزى ئۆتكۈر:

كۆزلەرىڭ سىمۇرغ بىن گەر بولماغاي،
كۆرگۈدەك كۆڭلۈڭ مۇنەۋۋەر بولماغاي.

— نەۋايى.

سىن I [سين] چىراي، شەكىل، تۇس.

سىن II [سين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «س» ھەرپىنىڭ نامى؛ ئادەمنىڭ چىشىغىمۇ ئوخشىتىلىدۇ.

سىنان [سنان] (ئە) نەيزە، نەيزە ئۇچى؛ يارنىڭ كىرپىكلىرى:

كىرپىكلىرى سەف تۈزۈپ سىناندەك،
ھەر قايىسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالىھ.

سىنانى قەلەم — قەلەم ئۇچى.

سىنانۋەر [سنان ور] (ئە + پ) نەيزىلىك جەڭچى.

سىنتاش [سنتاش] مەڭگۈتاش، ئابىدە.

سىنچ [سنچ] چىلدىرما چۆرىسىگە ئۆتكۈزۈلگەن قوڭغۇراقلار.

سىند [سند] ھىندىستاننىڭ بىر ئۆلكىسى:

گەرچە كۆردۈم ھىندۇ سىند، تۇرانۇ ئىرانۇ بوخار،
مەھۋەشى دىلكەش سېنىڭدەك دىلىستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

سىندۇرماق [سيندۇرماق] سۇندۇرماق، ئوشتۇماق؛ بۇزماق.

سىنىقماق [سينيقماق] شىكەستە يېمەك؛ رەڭگى ئۆچمەك.

سەھھەت [صحت] (ئە) ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلاملىق:

مېنى، ئەي دوستلار، ھەريەردە بولسام ياد ئەيلەڭلەر،
تىلەپ ھەقدىن مېنىڭ سەھھەتلىكىم فەرياد ئەيلەڭلار.

— ئەرشى.

سەھھەت تاپماق — داۋالانماق، ساقايماق.

سەھھەتى زات — تەن ساقلىقى.

سەھەتسىز [صحت سيز] كېسەل، ساقسىز، ئاغرىق.

سەھى [صحى] (ئە) توغرا؛ ئېگىز:

ياد ئەيلەمەڭىز باغداغى سەرۋى سەھىينى،
چۈن جان بىلەن ئول سەرۋى خىرامانىنى سەۋەرمەن.

— ھاپىز خارەزمى.

سەھى سەرۋ — چىرايلىق ۋە سەرۋ قامەتلىك يار:

ئاچىلدى چەمەن، گۈلئۇزارىم قەنى،
سەھى سەرۋ بويلۇغ نىگارىم قەنى؟

— نەۋايى.

سەھى قەد [صحى قد] (ئە) قەددى - قامىتى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سىۋا [سوى] (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سىۋەللاھ [سوى الله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە، باشقا.

سىۋۇق [سيووق] سوغۇق، يېقىمسىز:

جانفەزا لەئلىڭ بىلە شىرىن سۆزۈڭ، سىۋۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۇندۇز كۆزلەرىم بولدى پۇر ئاب.

— ئەرشى.

سىيادەت [سيادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، باشچىلىق؛ پەيغەمبەر ئەۋلادىغا مەنسۇپلۇق:

كى تۇرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.

— ئا. نىزارى.

سىياسەت [سياست] (ئە) 1) سىياسەت؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ باشقۇرۇش. 2) قەتل:

تولغاسە بوينىنى بۇ ئالەمدە ئەمرىڭدىن كىشى،
قىل سىياسەت تىغ ئىلە رىشتەئى ئۆمرىن ئەدا.

— قەلەندەر.

3) تەدبىر، چارە؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا قول ئاستىدىكىلىرىنى جازالاش، قورقۇتۇش يوللىرى بىلەن ئىتائەت قىلدۇرۇش:

رىسالەتىڭ دەمىدىن شەرئى كۆزگۈسىگە جىلا،
سىياسەتىڭ ئوتىدىن كۇفر راكىبىغە جەلا.

— نەۋايى.

سىياسەت قىلماق — قاتتىق جازالىماق، قورقۇتماق، پوپوزا قىلماق:

چۇ فەرمان قىلىپ ئول پەرى مەرگىگە،
سىياسەت قىلىپ بەلكى گۇل بەرگىگە.

— ئا. نىزارى.

سىياسەتگاھ [سياست گاه] (ئە + پ) جازا مەيدانى، ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدىغان جاي.

سىيانەت [صيانت] (ئە) غەمخورلۇق، ساقلاش، مۇھاپىزەت؛ ئاسراش؛ ساقلىنىش، ئاسرىلىش.

سىياق I [سياق] ھېساب، ئارىفمېتىكا؛ ئىپادە شەكلى.

سىياق II [سياق] (ئە) تەرز، يوسۇن؛ تەرتىپ؛ چىراي، كۆرۈنۈش:

يەتتە باش سەكسەن ئاياغ، ئوتتۇز بەدەن مارى سىياق،
خەم بولۇپ گۇل ئۇستىدە تەلپۈنمىشىن كۆردۈم بۇ كۈن.

— خۇشھال غەرىبى.

سىياھ [سياه] 1) (پ) قارا:

بۇلۇت ئىبرەس فەلەكنىڭ ئۇچى ئۆزرە جىلۋەگەر بولغان،
باشىمغە سايە قىلغان ھەردەمى بەختى سىياھىمدۇر.

— زەلىلى.

2) خەت يازىدىغان سىياھ.

سىياھبەخت [سياەبخت] (پ) بەختى قارا.

سىياھپۇش [سياەپوش] (پ) قارا كىيىم، قارا كىيىملىك:

سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفزۇر رەۋان ئولمىش،
سىياھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.

— شەۋقى.

سىياھجەردە [سياەجرده] (پ) قارامتۇل.

سىياھگىلىم [سياەگليم] (پ) بەتبەخت، پالاكەت باسقان.

سىياھى [سياهى] (پ) قارا رەڭ.

سىيەر I [سير] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنغان كىتاب:

داغى دەبدۇر «سىيەر» دانلارى سۆز،
بۇ يەڭلىغكىم ئىشىت، سامىئ قويۇپ يۈز.

— ناقىس.

سىيەر II [سير] (ئە) خىسلەت، خۇلق - مىجەز؛ ئادەت، تەبىئەت؛ كۆرۈنۈش، يۈرۈش - تۇرۇش:

لۇقماننىكى بەئزى دىدىلەر پەيغەمبەر،
بەئزى دىدىلەر ھەكىمى پاكىز سىيەر.

— نەۋايى.

سىيەر III [سير] خەت يازىدىغان سىياھ:

زالىمى مەزلۇمغە قىلسە ستەم،

تىغى باتىن بىرلە قىلغاي سىيەر قەلەم.
— زەلىلى.

سىيەھ [سيه] (پ) «سىياھ» قا قاراڭ.

سىيەھپۇش [سيەپوش] (پ) «سىياھپۇش» قا قاراڭ.

سىياھتاب [سيەتاب] (پ) قارا تاۋلىنىدىغان؛ قارامتۇل.

سىيەھچال [سيەچال] (پ) قۇرۇق، زىندان.

بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىيەھچال سارى ئالىب كەتتىلەر.
— نەۋايى.

سىيەھ رو [سيەرو] (پ) يۈزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھ روي [سيەروي] (پ) «سىيەھ رو» غا قاراڭ.

سىيەھ روز [سيەروز] (پ) ئىغىر كۈندە قالغان، بېشىغا ئىغىر كۈن چۈشكەن، جەبىر ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالغان.

سىيەھستارە [سيەستارە] (پ) يۇلتۇزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھفال [سيەفال] (پ) بەختسىز.

سىيەھكار [سيەكار] (پ) ئىچى قارا؛ قارا نىيەت.

سىيەھلىك [سيەليك] پۈتكۈچىلىك، كاتىپلىق:

بۇ يەردە ئىككى يىل قىلدىم سىيەھلىك،
ھەممە قىلغان ئىشىم ئىردى تىبەتلىك.
— ناقىس.

سىيەھنامە [سيەنامە] (پ) گۇناھكار، جىنايەتچى.

سىيت [صيت] (ئە) ئەل ئارىسىغا تارالغان گەپ - سۆز، خەۋەر.

سىير [سير] (پ) تويۇش، قېنىش:

كىشكى مەي بىرلە سىير ئولسە ئاب ئىستەرمۇ،
چۇ تاپسە باغ ئارا گۇلنى گۇلاب ئىستەرمۇ؟
— خۇشھال غەرىبى.

سىيرەت [سيرت] (ئە) يۇرۇش - تۇرۇش، ئادەت، ئەخلاق:

سۇرەتى ئادەم ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھىچ قايىسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

سىيغە [صيغە] (ئە) پورما، شەكىل؛ گراماتىكىلىق شەكىل.

سىيم [سيم] (پ) 1) كۈمۈش، تەڭگە، پۇل:

قىنالىپ يۇرگۇچە ئاچلىققە بۇ بىر قىسىم ھۇنەر،
قەدرى بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سىيم ئىلەزەر.
— موللا نىياز.

2) ئاقلىق، ئاق بەدەن:

تەنىم سىيمى ئىچىگنى قىلسە مەھزۇن،
بولۇر ئىيركىن يۇزۇڭ ئول غەمدىن ئالتۇن.
— نەۋايى.

سىيمۇزەر — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن - كۈمۈش:

گەر سېنى كۆرسەم، نىگارا، باشىمە ئەفسەر قىلاي،
ھەم نىسار، ئەي دىلرەبا، باشىڭغە سىيمۇزەر قىلاي.
— قەلەندەر.

سىيمۇ زەھەب — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن - كۈمۈش:

بولدى كۆلكۈڭدىن جەمئى كان ئارا سىيمۇ زەھەب،
ساكىنى مەيخانەۋۇ مەسجىد سېنى ئەيلەر تەلەب.
— ناقىس.

سىيمى ناب — ساپ كۈمۈش.

سىيما [سيما] (ئە) يۈز، چىراي، تەلەت، كۆرۈنۈش، بەت، ئەپت، تۇرۇق:

ساچار ئىردى مەئانى دۇرلاردىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلىمكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

سىيمەندام [سيم اندام] (پ) كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.

سىيمەندود [سيم اندود] (پ) كۈمۈش قاپلانغان، كۈمۈش بىلەن ئورالغان.

سىيمبەر [سيم بر] (پ) كۈمۈش بەدەن، ئاق بەدەن؛ گۇزەل مەھبۇب:

مۇنىڭ ھالىدىن شەھ ئىدى بىخەبەر،
نىھان ئاھ ئۇرار ئىردى ئول سىيمبەر.
— ئا. نىزارى.

سىيمپاش [سيم پاش] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى.

سىيمپاش ئەيلەمەك — كۆز يېشى تۆكمەك:

سىيمدەك ئەشك كۆزى فاش ئەيلەپ،
بەرى ئالەمگە سىيمپاش ئەيلەپ.
— نەۋايى.

سىيمپا شەندە [سيم پاشندە] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى؛ كۆز ياش تۆكۈش.

سىيمتەن [سيم تن] (پ) كۈمۈش بەدەن؛ گۇزەل، زىبا:

بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۋ بويلۇق، گۇل مەڭزلىك سىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

سىيم قەلب [سيم قلب] (پ + ئە) ساختا پۇل.

سىيمكەش [سيم كش] (پ) كۈمۈش يۆكلەنگەن، كۈمۈش ئارتىلغان.

سىيمگۇن [سيم گون] (پ) كۈمۈش رەڭ، ئاق

تۈسلۈك:

رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەنبەمنى نوش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانادۇر بۇلبۇل خورۇش ئەتكەچ.

— زەلىلى.

سىيمىن [سيمين] (پ) كۈمۈشتەك ئاپئاق، كۈمۈش رەڭ:

نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھتاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەن، تېنى ئاپئاق:

قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنسەن،
قىيامەت قامەتى گۈلى پىرھەن سەن.

— زەلىلى.

سىيمىن زەقەن — ئاق يۈزلۈك؛ چىرايلىق:

شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئۆتلۈككىنە.

— ئەرشى.

سىيمىنبەر [سمين بر] (پ) ئاق بەدەن، زىبا.

سىينە [سينه] (پ) كۆكرەك، كۆكس؛ يۈرەك:

سىينەپۇر دەردى يۈرەكدىن خۇ چىكان،
ئەيدىلەر: «بىزلەرگە بۇ يەردۇر مەكان».

— زەلىلى.

سىينەئى ئەفكار — كۆكسى جاراھەتلەنگەن، قەلبى يارا:

ئوتلۇغ ئاھىمنى چىقارغان سىينەئى ئەفكاردىن،
گۈل جەفاسىنى چېكىپ گۈلشەن ئىچىدە خاردىن.
سابىتى سەييارە يەڭلىغ كۆزلەرى بىداردىن،
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن.
سەد ھەزاران بەندەكى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.

— زەلىلى.

سىينەئى پاك — ساپ قەلب، پاك يۈرەك:

چۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب خىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سىينەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.

— شەۋقى.

سىينەبەند [سينەبند] (پ) ئاشىق يۈرىكىنى ئۆزىگە بەنت قىلغۇچى.

سىينەرىش [سينەريش] (پ) كۆكرىكى تىشىلگەن، كۆڭلى يېرىم.

سىينەسۇز [سينەسوز] (پ) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى:

ھەرلالە بىر ئەخگەر ئىرۇر، لىبىڭ سىينەسۇز،
قاي كۆھى دەرد ئارا بۇ سىفەت لالە باردۇر.

— نەۋايى.

ش

شاب [شاب] (ئە) ياش كىشى، يىگىت، نەۋقىران:

ئاقىپ كۆزلەرىدىن چۇ خۇنابەئى،
يىقىلدى ئۆزىدىن كېتىپ شابەئى.

— ئا. نىزارى.

شاباش [شاباش] (پ) ئاپىرىن، ياشا، بەللى.

بۇ قىچقىرغاچ ئېتىنى لەيلى «باش، باش! »،
تۇرۇپ قالدى بۇ مەجنۇن ئاندا شاباش.

— ئا. نىزارى.

شاپتالۇ [شاپتالو] (پ) شاپتۇل:

دېدى شاپتالۇ: «مەندۇرمەن ئەئلا،
لەززەتىمنىڭ ھېسابى يوق ئەسلا» .

— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاتۇ [شاتو] شوتا:

ئېشىكىنى باغلاسە تۇڭلۇككە بارغاي،
قويۇپ شاتۇ، باشىن ئاندىن چىقارغاي.

— ناقىس.

شاتىر [شاطر] (ئە) پادىشاھ، خان ۋە باشقا ئەمەلدارلار ئاتلىق يۈرگەندە ئۇلارنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ماڭىدىغان ۋە باشقا خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان چاققان، يۈگۈرۈك خىزمەتچى؛ شاتۇر.

شاتىرانە [شاطرانه] (ئە + پ) شاتۇرغا ئوخشاش، شاتۇركەبى:

مىسالى شاتىرانە چۇستۇ چالاك،
ئېتەكنى قىستۇرۇپ يۈردۈمكى بىباك.

— ناقىس.

شاخ [شاخ] (پ) 1) دەرەخ شېخى، پۇتاق:

مۇنى ئاڭلاپ دەرەخت ئۈستىگە چىقتىم،
ياشۇنۇپ شاخ ئارا باشىمنى تىقتىم.

— ناقىس.

2) ھايۋان ياكى ئەپسانىۋى مەخلۇقلارنىڭ مۈڭگۈزى.

شاخى رەيھان — رەيھان گۈلىنىڭ شېخى:

گۈلشەنى ئىمكاندا بوبى ئىشقىدىن تەيب ئەت دىماغ،
بۇ فەنا باغ بوبى شاخى رەيھاندىن ئۈزۈل.

— ناقىس.

شاخە [شاخه] (پ) كىچىك شاخ، شاخچە.

شاخسار [شاخسار] (پ) شاخ ـ شۇمبىلار، شاخ ـ پۇتاقلار:

سەيلى ئەشكىمدىن ئۆتەرگە ئاجىز ئۇلساڭ كېسكامەن،
باغى ئۇمرۇم شاخسارىن قىلغىلى ئامادە پۇل.

— نەۋايى.

شاد [شاد] (پ) خۇشال، خۇرسەن:

قىلىپ قۇللۇقنى سۇلتان تۇت، كۆڭۈلنى بارچەدىن كەم تۇت،
كۆزۈڭنى كىچە لازىم تۇت، ئۆزۈڭنى شاد ـ خۇررەم تۇت.

— موللا نىياز.

شاد ئەتمەك — خۇشال، خۇرسەن قىلماق.

دۇئا بىرلە ھەركىم ئانى ياد ئېتەر،
كى تەۋسىن ئىلە روھىنى شاد ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

شاد ئەيلەمەك — «شاد ئەتمەك» كە قاراڭ:

مەن نەچۇك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلەر،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلەر.

— خاراباتى.

شاد قىلماق — خۇشال، خۇرسەن قىلماق:

ئەفۇئەت گۇناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشكىن كۇشاد قىلغىل.

— موللا سالىھ.

شاد ئولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:

نەدەپ ئېردى ئالىم ئاڭا ياد ئولۇپ،
مۇئەللىم ئانىڭ ئەقلىغە شاد ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

شادۇ خۇررەم — خۇش ۋاقىت، خۇش چاغ:

ئەندىن چىقتىم چۇ شادۇ خۇررەم،
قوينۇم تولا جەيب ھەم ئېتەك ھەم.

— نەۋايى.

شاداب [شاداب] (پ) مول، سىراپ؛ قانغان، بەھرىمەن بولغان:

شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىتى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

شادان [شادان] (پ) خۇشال ھالدا، خۇرسەنلىك بىلەن:

تۇرار ئېردۇككى غەمسىز ئەسرۇ شادان،

يىراقتىن بىر يىگىت بولدى نەمايان.
— ناقىس.

شادان بولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:
كۆرۈپ ئانى قارى بولدى شىتابان،
قوچاغىغە ئالىبان بولدى شادان.
— ناقىس.

شادكام [شادكام] (پ) شاد، خۇرسەن:
كىم دېگەيكىم، قوي بىزنىڭ مەنزىلغەغام،
ناتەۋان ئەزم ئەتتى ئول يان شادكام.
— نەۋايى.

شادلىغ [شادليغ] «شادلىق» قا قاراڭ:
چۈشەھزادەگە يەتكۈسى شادلىغ،
زەمانە بولۇر غەمدىن ئازادلىغ.
— ئا. نىزارى.

شادلىق [شادليق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
كى دەرد ئەھلىغە يەتتى بىدادلىق،
چۈمۇلك ئەھلىدە يوقتۇرۇر شادلىق.
— ئا. نىزارى.

شادمان [شادمان] (پ) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
چۇ پەرھاد ئاندا تۇرۇپ بىر زەمان،
كى تاش سەنئەتىگە بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان بولماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن بولماق:
بەناگاھ بۇخارا بولۇپدۇر ئەيان،
فەقىر ناتەۋانلار بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان قىلماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن قىلماق:
قىلىپ شادمان داغى شاھ ئەيلەدى،
خەلايىققە پۇشتى پەناھ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

شادمانە [شادمانه] (پ) خۇشال، شاد، مەمنۇن:
ئۈمىد ئىلە بارچە شادمانە،
ئۆيلەر سارى بولىلەر رەۋانە.
— نەۋايى.

شادمانلىق [شادمانليق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
ئۆلۈك ئېردىمكىم تىرىلدىم، شادمانلىقدىن دېدىم،
باشىمە گويا بۇ كۈن ئىيسايى پەيغەمبەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

شادىيانە [شاديانه] (پ) شادلىق كۈيى:
ئول تاق ئۈزە دەردى جاۋىدانە،
چالسۇن بۇ تەرەپتە شادىيانە.
— نەۋايى.

شارىب [شارب] (ئە) ئىچكۈچى؛ مەي ئىچكۈچى:
بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسىدىن قەترە شارىپ.
— موللا پازىل.

شارىئ I [شارع] (ئە) توغرا يول، چوڭ كوچا.

شارىئ II [شارع] (ئە) دىنىي قانۇن چىقارغۇچى، قانۇنشۇناس.

شاغىل [شاغل] (ئە) شۇغۇللانغۇچى، مەشغۇل، ئىجرا:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

شاغىل ئەيش — كەيپ - ساپا. ھۇزۇر - ھالاۋەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
ئىدى بىر خىلۋەت ئىچرە شاغىلى ئەيش،
يوق دېدى ئاندا خادىملار بىلەن جەيش.
— ناقىس.

شافي [شافى] (ئە) قېنىقارلىق، يېتەرلىك:
ھەر بىرى بىر ئۆزرىكىم قىلدى خىتاب،
بەددى چۈن ھۇد - ھۇد ئاڭا شافي جەۋاب.
— نەۋايى.

شاقاقۇل [شقاقل] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

شاقۇل [شاقول] (ئە) تامچىلىقتا تامنىڭ تۈز ياكى ئەگرىلىكىنى بىلىشكە ئىشلىتىلىدىغان، ئۇچىغا قوغۇشۇن بېكىتىلگەن يىپ.

شاكىر [شاكر] (ئە) شۈكۈر قىلغۇچى، كۆرگەن ياخشىلىقى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتقۇچى، مىننەتدار:
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

شاگىرد [شاگرد] (پ) ئوقۇغۇچى، ئۆگەنگۈچى، شاگىرت:
مېۋەلەر ئىچرە مەندۇرمەن ئەفزۇن،
ماڭا شاگىرد ۋامىقۇ مەجنۇن.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاگىردكىردار [شاگردكردار] (پ) ئۆزىنى شاگىرتتەك تۇتقۇچى، شاگىرت تەبىئەتلىك.

شاگىردلىق [شاگردليق] شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

شال [شال] يۇڭ رەخت؛ يۇڭ رەختتە تىكىلگەن كىيىم؛ رومال.
دىدىكىم بىنەزىرى: «قالمادى مال،
ئالىپ كەلدىم ھەمە كىمخاب ئىلە شال».
— ناقىس.

شام [شام] (پ) كەچقۇرۇن، شام؛ قاراڭغۇلۇق، تۈن،

كېچە:
رېھى سۇبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقىل ھوش.
— شەۋقى.

شامۇ سەھەر — كېچە - كۈندۈز، دائىم، ھەمىشە:
ياتىپدۇر ئىشىكىڭنى ياستانىپ، شامۇسەھەر يىغلاپ.
يۈرەكىن قان ئېتىپ، كۆزلەرىنى خۇنبار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

شامۇھەبەش — قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇ كېچە، شام:
شامۇ ھەبەش ئەسىر ئېرۇر ھەرخەمى كاكۇلىدە كۆر،
زۇلفى سىلسىلى دەغى چىن ئېلىنى قىلۇر غۇلام.
— زەلىلى.

شامى ئەجەل — ئەجەل كېچىسى، ئەجەل شامى:
بولمىش ئول شامى ئەجەل ئۇمرۇڭ كۈنى ئولتۇرغۇسى،
بولماغايكىم ئۇشبۇ ۋەقتىدە مېھرى تابانىدىن ۋەفا.
— خۇشھال غەرىبى.

شامى ئەندۇھ — غەم كېچىسى، قايغۇلۇق تۈن:
بۇ يەڭلىغ ھال ئىلە ئول شامى ئەندۇھ،
ئاڭا ئەندۇھ يۈكلەپ كۇھ تاكۇھ.
— نەۋايى.

شامى دەيجور — ئەڭ قاراڭغۇ تۈن، قاراڭغۇ كېچە.
شامى دۇدەندۇد — قاپقارا تۈن؛ زۇلمەت.
شامى ماھتاب — ئايدىڭ كېچە.
شامى مېھنەت — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت كېچىسى.
شامى مېئراج — كۆككە كۆتۈرۈلۈش تۈنى.
شامى نىفاق ئەھلى — مۇناپىقلار، بۆلگۈنچىلىك تەرەپتارلىرى، قارا نىيەتلەر، ئىچى قارىلار.
شامى ھەجر — ھىجران قاراڭغۇلۇقى، ئايرىلىش تۈنى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شامگۇن [شام گون] (پ) قارا، قارا رەڭ.

شامە [شامە] (ئە) پۇراش قۇۋۋىتى، ھىدلاش؛ بۇرۇن:
سەباگۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۈردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكدىن بۇي ئالۇرنى شامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

شامىل [شامل] (ئە) تېگىشلىك؛ يېتەرلىك، ئورۇنلۇق:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مۇزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

شاميانە [شاميانە] (پ) چېدىر:
تىكىلگەن ھەر تەرەپ بىر شاميانە،
تىلسىماتى سىكەندەردىن نىشانە.
— ناقىس.

شان [شان] (ئە) 1) قەدىر - قىممەت، مەرتىۋە، دەرىجە:
ھەر كىشى شانىنكى رەفىئ ئەيلەدى،
ئەمرىغە ئالەمنى موتىئ ئەيلەدى.
— نەۋايى.

2) ھۆرمەت، ئىززەت:
رىئايە قىلاي ئولچە ئىمكانىدۇر،
ئانىڭدەك سەرەفرازلەر شانىدۇر.
— نەۋايى.

شانە [شانە] (پ) تارغاق:
بارى ئىشقىڭنى تەھەممۇل قىلغالى كاشانە يوق،
تارى زۇلفۇڭنى يەزەرگە تاقەتى ھەرشانە يوق.
— زەلىلى.

شانەدان [شانەدان] (پ) تارغاقدان.

شاھ [شاھ] (پ) 1) پادىشاھ، خان، شاھ:
كى سەن - سەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئاللاھ، تەڭرى:
ئىش ئۇلۇقدۇر، شاھ ئۇلۇق، دەرگاھ ئۇلۇق،
يول قاتتىق، ۋادى ئۇزۇن، دىلخاھ ئۇلۇق.
— نەۋايى.

شاھۇ گەدا — ھەممە، بارچە:
بۇخاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدەم يولىغە بىر - بىر كىرگۈسى شاھۇگەدا ئاخىر.
— زەلىلى.

شاھى ئالەم — پۈتۈن دۇنيانىڭ، ئالەمنىڭ شاھى:
شىكۋە قىلمە بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەركىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

شاھى ئالەمگىر — دۇنيانى ئىگىلىگۈچى شاھ، جاھانگىر.
شاھى ئالىي سەرىر — ئالىي مەرتىۋىلىك شاھ.
شاھى ئالىي سىفەت — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك شاھ.
شاھى ئالىي نەجاد — ئېسىل شاھ، ئاتا - بوۋىلىرىمۇ شاھ بولۇپ تۇغۇلغان پادىشاھ.
شاھى ئەبرار — ياخشى كىشىلەر، پاك ئادەملەر شاھى:
بۇ سۆزدىن ئول شاھى ئەبرار،
فىراقۇ دەردى ئۇممەتكە گىرىفتار.
— ناقىس.

شاھى ئەنجۇم گۇرۇھ — كۆپ پۇقرالىق شاھ.

شاھى باتەمىز — پاك، ئىبسىل شاھ:

ئويۇن قىلدىم ساڭا مەن ئەي ئەزىزىم،
جەھان ئىچرەكى شاھى باتەمىزىم.

— موللا پازىل.

شاھى بەندەنەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان شاھ:

كىم بۇ سۆزلەركى شاھى بەندەنەۋاز،
قىلدى بۇ قولغە مۇجۇبى ئەئزاز.

— نەۋايى.

شاھى بىداد — زالىم، ئادالەتسىز شاھ:

ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.

— ئا. نىزارى.

شاھى جەم جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي شاھ:

دېدى يىغلاپ تۇرۇپ: «ئەي شاھى جەم جاھ،
چۇ كۆردى بۇ غەزەپنى نەفسى بەدخاھ.»

— ناقىس.

شاھى جەھان — جاھاننىڭ شاھى:

سەرىكىم سەجدەنىڭ تۇفراغىدىن گەردى غۇبار ئەرمەس،
ئەگەر شاھى جەھاندۇر تەختسىز يا تاجدار ئەرمەس.

— زەلىلى.

شاھى جەھانە — جاھاننىڭ شاھى:

جەھان ئىچرە ئىدىم مەن بىر بېگانە،
بولۇپ ئالەم ئارا شاھى جەھانە.

— موللا پازىل

شاھى جەھاندار — جاھاننى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى سورىغۇچى، قۇدرەتلىك شاھ:

يۈزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.

— ناقىس.

شاھى چالاك — كېلىشكەن، قاملاشقان شاھ:

بۇ بىچارە داغى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شاھى چالاك.

— موللا پازىل.

شاھى خۇبان — گۈزەللەر شاھى:

نەچە مۇددەتدۇرۇر كىم مەن ساڭا، دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۇشۇب سەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

شاھى خۇردەدان — ئۆتكۈر، ئەقىللىق، دانىشمەن شاھ:

سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇردەدان پەيدا.

— ئەرشى.

شاھى خۇرشىدۋەش — قۇياشتەك قۇدرەتلىك شاھ:

ئۇرۇپ شاھى خۇرشىدۋەش بارگاھ،
چېكىپ دەشت ئۈزە سەبزە يەڭلىغ سىپاھ.

— نەۋايى.

شاھى خىرەد — دانا، ئەقىللىق شاھ.

شاھى دانىشقەرىن — كۆپ پەنلەرنى ئۆزلەشتۈرگەن، بىلىملىك شاھ.

شاھى دەريائەتا — ئالىي ھىممەتلىك شاھ.

شاھى دەريا جەناب — ناھايىتى مۆتىۋەر شاھ.

شاھى دەريا نەۋال — سېخىي شاھ.

شاھى دەلىر — دۆيۈرەك، شىجائەتلىك شاھ.

شاھى دەۋران — يەر يۈزىنىڭ شاھى؛ زامان شاھى:

بەندە ئاجىز قۇلىسىرات مۇشكۇلنى ئاسان ئەيلىگەي،
ساقلابان دەۋزەخ ئوتىدىن شاھى دەۋرانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

شاھى دۇلدۇل — ھەممە نەرسىنى تېز بىلگۈچى، تېز خەۋەر تاپقۇچى شاھ:

داغى ئايدى مۇھەممەددىن خەبەر ئول،
ئىشىتكەچ كۆپ سۆيۈندى شاھى دۇلدۇل.

— ناقىس.

شاھى زەمانە — زاماننىڭ شاھى:

بارىپ تاپقۇم سېنى با ھەر بەھانە،
بولۇر مەن ئول زەمان شاھى زەمانە.

— موللا پازىل.

شاھى غازى — غالىب شاھ، غەلىبە قىلغۇچى پادىشاھ.

شاھى غالىب — غەلىبە قىلغۇچى، غالىب شاھ:

قىلىپ نۇرىنى پەيدا شاھى غالىب،
ئىدى زاتى بىلە ۋەسلىغە تالىب.

— ناقىس.

شاھى غەددار — خىيانەتكار، مەككار شاھ:

چۇ مۇنداق ۋەئدە قىلدى شاھى غەددار،
ئۆپۈپ يەر تەبرەدى گۇمراھى مەككار.

— نەۋايى.

شاھى غەمخار — غەمخور، مېھرىبان شاھ:

جەھان ئىچرە مېنى ئول شاھى غەمخار،
بۇ يەڭلىغ ھالغە ئەيلەپ گىرىفتار.

— موللا پازىل.

شاھى فەررۇخبەخت — بەختلىك شاھ.

شاھى فەررۇخفال — بەختىيار، كېلەچىكى پارلاق شاھ.

شاھى فەغفۇر — شاھلار شاھى:

كىرىپ يا ئۆيىگە ئانداغ قىلىپ زور،
كى كۆرسە ئافەرىن دەر شاھى فەغفۇر.

— ناقىس.

شاھى فىروزىن — بەختلىك شاھ:

كىشىكىم ئۆزگەدىن كور ئەتسە كۆزىن،
كۆرەر ھەقنى بولۇپ شاھى فىرۇزىن.

— موللا پازىل.

شاھى كىشۋەر خۇدا — مەملىكەتنى ئىدارە قىلغۇچى شاھ، ھۆكۈمران.

شاھى كىشۋەرخىدىۋ — مەملىكەت شاھى، ھۆكۈمران.

شاھى كىشۋەركۇشاي — باشقا مەملىكەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى قۇدرەتلىك شاھ، جاھانگىر.

شاھى گەردۇن جەۋاب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك شاھ:

تەئەققۇل بىلە شاھى گەردۇن جەناب،
قىلىپ ئول رەقەم ئىنتىھابىن ھىساب.

— نەۋايى.

شاھى گەردۇن فىراش — پۈتۈن يەر يۈزىنىڭ شاھى، جاھان شاھى.

شاھى گەردۇن شۇكۇھ — ئىنتايىن داغلىق، شان - شەۋكەتلىك شاھ.

شاھى گۇشۋارە — شاھانە ھالقا؛ ئەتىۋارلىق:

ئېرۇرلار ئىكى شاھى گۇشۋارە،
ھەسەن بىرلە ھۇسەيىن خوشكۋارە.

— موللا پازىل.

شاھى گۇلئۇزار — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل شاھ:

كۆزۈم كور ئەيلەبان كۆردۈم نىگارىم،
جەھان ئىچرە شاھى گۇلئۇزارىم.

— موللا پازىل.

شاھى لەۋلاك — ھەممىنىڭ ھاجىتى چۈشىدىغان، بولۇشقا تېگىشلىك شاھ:

گوياندى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.

— ناقىس.

شاھى مەخزەنفىشان — ساخاۋەتلىك، سېخىي شاھ.

شاھى مەغفۇر — مەرھۇم شاھ، گۇناھى كەچۈرۈلگەن شاھ.

شاھى مۇزەففەر — غالىب، زەپەر قوچقۇچى شاھ:

بىلىپ خەلق شاھى مۇزەففەر ئانى،
ھەكىمۇ ۋەلىيۇ پەيغەمبەر ئانى.

— نەۋايى.

شاھى نەقشبەند — ھەممىگە قادىر شاھ؛ نەقشبەندلەرنىڭ شاھى:

بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شاھى نەقشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلاردىن مەدەد خاھىشغە ئەرز.

— شەۋقى.

شاھى نەۋھاستە — ياش شاھ.

شاھى ئىشرەتپەرەست — ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەن، ئىشرەتپەرەس شاھ.

شاھى ئىھسان — باشقىلارغا ياخشىلىق، خەير - ساخاۋەت، ئىنئام ھەدىيە قىلغۇچى شاھ:

كۆزۈڭ كافىرلىقى يەتمەيدۇرۇركى سۇرمەدار ئەتتىنىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئىھسانىم.

— فىراقى.

شاھا [شاھا] (پ) ئەي شاھ، (مۇراجىئەت بورمىسى):

شاھا نەسىھەتىمدۇر گوياكى نوش دارۇ،
ئاھىستە سۇرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھ.

— زەلىلى.

شاھانە [شاھانە] (پ) پادىشاھلارچە، شاھلارغا خاس:

مەگەر تەشرىف ئەتسە ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالەر ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

شاھانە سەنئەت — دەبدەبىلىك، ماھارەت بىلەن تەييارلانغان، گۈزەل سەنئەت:

قىلىپ قەسىر شاھانە سەنئەت بىلە،
زەرۇ سىيمۇ جەۋھەردە زىينەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

شاھانە بەزم — كاتتا بەزمە، داغدۇغىلىق زىياپەت:

تۈزدىلەر شاھانە بەزمى دىلپەزىر،
بادە ئىچتى ئىشق ئار بولغان ئەسىر.

— نەۋايى.

شاھەندە [شاھندە] (پ) 1) پەرھىزكار.
2) ياخشى، دۇرۇس:

جۇملەجان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر
شۇئلە گۈلگۈن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر،
سەرۋلەر ئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر.
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەندە ئىستىغناسى بار.

— زەلىلى.

شاھەنشەھ [شاھنشە] (پ) شاھلار شاھى، ئۇلۇغ شاھ:

يەنە ھەم مەزارى ئەمىرى جەھان،
كى شاھەنشەھى مىر تۆمۈر كورگان.

— ئا. نىزارى.

شاھباز [شاھباز] (پ) لاچىن:

كەبۇتەر لەيلىيۇ، شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەگىلىغ جىسمى پۇرخۇن.

— موللا پازىل.

شاھ بەيت [شاھبيت] (پ + ئە) ئاساسىي بېيىت.

شاھراھ [شاھراہ] (پ) چوڭ يول، خان يولى:

شاھراھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.

— زەلىلى.

شاھزادە [شاھزادە] (پ) شاھ ئوغلى، شاھزادە:

بەيان ئەيلەپ ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشىتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.

— ناقىس.

شاھسۇۋار [شاھسوار] (پ) ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەنداز:

كى شەھزادە كەۋنەيىن ئارا شاھسۇۋار،
بۇلار ئەرش ئەئلاغە گۇشۋار.

— ئا. نىزارى.

شاھلىغ [شاھليغ] «شاھلىق» قا قاراڭ.

شاھلىق [شاھليق] شاھ ئىگىدارچىلىقىدىكى، شاھقا مەنسۇپ:

بولۇر ئاقىبەت بىر كۈنى ئاشكار،
بولۇپ شاھلىق تەختىدە بەرقەرار.

— ئا. نىزارى.

شاھۋار [شاھوار] (پ) 1) شاھانە، شاھلارغا يارىشىدىغان:

ھەر تەرەفدىن بىر شەھ ئولدى ئاشكار،
بارچە ئايىنۇ سىپاھى شاھۋار.

— نەۋايى.

2) قىممەتباھا، ئۇلۇغۋار:

ئۈزۈلۈپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇدۇردەك مەۋجدار ئەمدى.

— موللا نىياز.

شاھۋەر [شاھور] (پ) «شاھۋار» غا قاراڭ.

شاھۋەش [شاھوش] (پ) شاھقا ئوخشاش، شاھلاردەك:

ھەببەزا، ئەي شاھبازى شاھۋەش،
ھەيئەتىڭ ھەم خۇش، جەمالىڭ داغى خۇش.

— نەۋايى.

شاھى [شاھى] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان بىرخىل گۈلدار نېپىز رەخت، شايى:

تىلەرسەن ئافىيەت ئالەمدە ھاسىدلار جەفاسىدىن،
لىباس ئەتمە تەنىڭگە شاھىيۇ كىمخابلار بىرلە.

— ناقىس.

شاھىد I [شاھد] (ئە) گۇۋاھ، ئۆستىدە قاراپ تۇرغۇچى:

قازىئى مەھشەتگە شاھىدسىز كىراموُل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.

— زەلىلى.

شاھىدى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ، زامانلارنىڭ گۇۋاھى:

دىلرەبالەر قەسدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا كۆرسەتۇر بادى بۇرۇت.

— ئەرشى.

شاھىد II [شاھد] (پ) گۈزەل دىلبەر، سۆيۈملۈك يار:

بادەمىر ئاتىدە شاھىد ئەكسى زاھىد بولمادى،
بادە ئۇ شاھىدقا بولماي نەقد پىندارىم فىدا.

— نەۋايى.

شاھىد ۋەش [شاھدوش] (پ) گۈزەل مەھبۇبە، چىرايلىق يار:

شاھىن [شاھين] (پ) قارچىغا

كەبۇتەر لەيلىيۇ شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.

— موللا پازىل.

شائىر [شاعر] (ئە) شېئىر يازىدىغان كىشى، شائىر:

كۆرەر ئىبردىم تولا شائىر كىتابىن،
ئوقۇر ئىبردىم ۋەرەقلاپ بابۇبابىن.

— ناقىس.

شائىرانە [شاعرانە] (ئە + پ) شائىرلارغا ئوخشاش، شائىرلاردەك، شائىرلارچە؛ شائىرلارغا خاس.

شائىرۋەش [شاعروش] (ئە + پ) شائىرغا ئوخشاش، شائىردەك.

شايەد [شايد] (پ) ئېھتىمال، بەلكىم، ئەجەب ئەمەس، چېغى:

ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھىكىم سەبزەزار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

شايىست [شايست] (پ) لايىق، مۇۋاپىق، مۇناسىپ.

شايىستە [شايستە] (پ) «شايىست» كە قاراڭ:

خىزمەتى شايىستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۈتغىل بەلەند،
بىر كىيافەت جۈملىدىن مەقبۇلى جەببادىل غىياس.

— شەۋقى.

شايىئ [شايع] (ئە) يېيىلغان، تارالغان، مەشھۇر بولغان، ھەممىگە مەلۇم بولغان:

نەدىن بۇ كىشى مۇنچە زايىئ قىلۇر،
جەھان ئىچرە بۇ ئىشنى شايىئ قىلۇر.

— ئا. نىزارى.

شەئامەت [شعامت] (ئە) نىيىتى بۇزۇقلۇق، شۇملۇق، يامانلىق.

شەئەبناك [شعب ناك] (ئە + پ) زوق - شوخ بىلەن سايرىغۇچى.

شەئەف [شعف] (ئە) چىن سۆيگۇ، ھەددىدىن ئارتۇق سۆيۇش.

شەب [شب] (پ) كېچە، تۈن:

سەندەگۇ كىيگەن شەب ئەندەررۇز ھۇللەڭدەك ئېمەس،
كېچەۋۇ كۈندۇز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەش.

— نەۋايى.

شەباب [شباب] (ئە) ياشلىق، يىگىتلىك.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق دەۋرى.

شەباب ئەييامى — ياشلىق دەۋرى، ياشلىق كۈنلىرى.

شەبانە [شبانە] (پ) كېچىلىك، تۈندىكى.

شەب ئاۋىز [شب اويز] (پ) مۇشۇكياپىلاق ئائىلىسىدىكى بىر قۇش.

شەبە [شبە] (پ) قارا؛ قارىلىق.

شەبەفرۇز [شب افروز] (پ) كېچىنى يورۇتقۇچى.

شەبەندۇز [شب اندوز] (پ) كېچىنى قاپلىغۇچى.

شەبەھ [شبه] (پ) قاراتاش؛ قاراڭغۇلۇق.

شەبەھگۇن [شبەگون] (پ) قارا رەڭلىك، قارا تۇسلۇك.

شەب پەرەك [شب پرك] (پ) شەپەرەڭ.

شەب پەرەڭ [شب پرنك] (پ) ئەسلىسى: شەب پەرەك.

«شەب پەرەك» كە قاراڭ:

قاراغىل شامۇسەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ.
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

شەبتاب [شب تاب] (پ) كېچىسى يورۇيدىغان، تۈندە پارلايدىغان.

شەب چەراغ [شب چراغ] (پ) كېچىسى چىراغدەك يورۇقلۇق بېرىدىغان، تۈننى يورۇتقۇچى.

شەبخىز [شب خيز] (پ) تۈندە ئويغانغۇچى، تۈن بويى ئۇخلىمايدىغان:

ئەگەر مەنسۇر بولماقلىق تىلەر بولساڭ مۇھەببەتدە،
ھەمىشە ھافىزى شەبخىز يەڭلىغ زىندەدار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

شەبدىز [شبديز] (پ) قارا ئات.

شەبرەڭ [شب رنك] (پ) قاپقارا، توم قارا، تۈندەك قارا؛ قارا ئات:

چۇشەبرەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گوياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.

— زەلىلى.

شەبگەرد [شب گرد] (پ) تۈندە ئايلانغۇچى، تۈن قاراۋۇلى؛ ئاي.

شەبگۇن [شبگون] (پ) قارا رەڭلىك، تۈن كەبى قارا، قاپقارا:

كۆزۈمنى تاكى قىلمىش ئول سەئادەت ئەختەرى مەتلەئ،
قەراغ ئەرمەسكى سەبگۇن ھۇلدەلىن قىلدىم ئاڭا بۇرقەئ.

— نەۋايى.

شەبگىر [شبگير] (پ) تۈندە ئۇخلىمايدىغان، كېچىچە مېڭىپ چىققۇچى:

ئەي بەساقۇمكى بىر كۈندە يول ئۆزرە قالدىڭ،
رەخش بۇ بادىيەدە سۇرگەلى شەبگىر كېرەك.

— زەلىلى.

شەبنەم [شبنم] (پ) شەبنەم:

بىلۇرمەن ئىككىڭىز ھەيران ئېرۇرسىز،
كۆزى شەبنەم كەبى گىريان ئېرۇرسىز.

— موللا پازىل.

شەبنەم زەدە [شبنم زدە] (پ) شەبنەم چۈشكەن، شەبنەم قاپلىغان.

شەبنەم ئەنگىز [شبنم انگيز] (پ) كۆز ياش ئاققۇزغۇچى، يىغلىغۇچى:

پەرىۋەش دېۋزادىن سۇردى چۇن تېز،
گۇل ئۆزرە سەرسەر ئولدى شەبنەم ئەنگىز.

— نەۋايى.

شەبىخۇن [شبخون] (پ) كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم:

نەكافىر كۆزلەرىڭ ئالەمنى تەنھا ئەيلەدى تاراج،
شەبىخۇن كەلتۈرۈرغەم جانىمە يۈزمىڭ ئىتاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

شەبى رۇز [شبى روز] (پ) كېچە - كۈندۇز؛ دائىم، ھەمىشە:

ئانىڭ ئۇچۇن كۆيەدۇرمەن شەبى رۇز،
تىلىغە جارى بولدى لەيلى فىرۇز.

— موللا پازىل.

شەبىستان [شبيستان] (پ) 1) كېچە قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇ تۈن:

شەبىستانىنى كۆڭلۈمدە تەھرىر ئېتەي،
شۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.

— زەلىلى.

2) كېچىسى قونىدىغان جاي، ياتاق:

تىلەر ئېردى خۇدادىن سۇبھ ئىلە شام،
شەبىستانىغە بىر شەمئى سەفا فام.

— موللا سابىر.

شەبىھ [شبيه] (ئە) ئوخشاش، كەبى:

بۇيۇ باشى ماڭا شەبىھ ئېرمىش،
كۆزۇ قاشى ماڭا شەبىھ ئېرمىش.

— نەۋايى.

شەبى يەلدا [شبى يلدا] (پ) قاراڭغۇ؛ قىشنىڭ ئەڭ ئۇزۇن، قاراڭغۇ كېچىسى:

جەھان گەرتىرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دېمەڭ كىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

شەت (ت) [شط] (ئە) دەريا ۋە دېڭىز قىرغىقى.

شەتات [شتات] (پ) تارىغان، تارقالغان، چېچىلغان؛ تارقالماق، چېچىلماق؛ ھەر خىل، ئارىلاش:

بۇ جەھاننىڭ ئىشكىگە بىر زەررەچە يوقتۇر شەتات،
ھەر سەھەر ۋەقتىدە قىلساڭ يىغلاپ ئىستىغپار خوپ.

— قەلەندەر.

شەتارەت [شطارت] (ئە) شوخلۇق، خۇش چاقچاقلىق، چاققانلىق.

شەترەنج [شطرنج] (ئە) شاھمات؛ قاتار:

داغى شەترەنج ئىلە كاغەز قىمارى،
چاپىقۇ بۆرى، قوي بىرلە قاتارى.

— ناقىس.

شەجەر [شجر] (ئە) 1) دەرەخ، ياغاچ:

بۇ گۇلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسان خەزان مەزمۇن.

— ناقىس.

2) كېلىشكەن قەددى ـ قامەت:

قەددى ھەۋاسىدىن گەھى شەجەر سەرى نەزەر قىلاي،
يۈزى خەيالىدىن گەھى چەمەن سارى گۆزەر قىلاي.

— نەۋايى.

شەجەرە [شجره] (ئە) مەلۇم بىر ئۇرۇق ـ ئەۋلادنىڭ كېلىپ چىقىش ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت تارىخى.

شەخس [شخص] (ئە) ئادەم، كىشى، بىراۋ:

چۇ بۇ شەخس قىلدى تەھىيەت ئەدا،
«كى قارۇن ئاتىم» مەرد سەنئەت نەما.

— ئا. نىزارى.

شەخس دەھرشەخس — ئادەملەر، خالايىق.

شەخس ئىسلام شەخس — مۇسۇلمان.

شەخس نەشاد — ئۆمرىنى كەيپ ـ ساپا بىلەن ئۆتكۈزگۈچى كىشىلەر.

شەخسى [شخصى] (ئە) ئۆزىگە، خاس، ئۆز.

شەدداد [شداد] (ئە) 1) قەدىمكى يەمەن ۋىلايىتىدىكى «ئاد» دېگەن بىر قوۋمنىڭ پادىشاھى. 2) كۆچمە: زالىم، شەپقەتسىز، مۇستەبىت ھاكىم.

شەددە [شده] (ئە) 1) قىممەت باھالىق مارجانلار ئۆتكۆزۈلىدىغان باغلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ بىرىككىنى؛ شەدە. 2) تۇغ، بايراق.

شەدىد [شديد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق، ئېغىر:

بىلمەگەي رەنج شەدىد ئولغاي.
سىھھەت ئەسبابى ناپەدىد ئولغاي.

— نەۋايى.

شەر [شر] (ئە) يامانلىق، گۇناھ:

كى گويا ئاسماندىن يەرگە چۈشتۈم،
ئەمەس يەركىم، ئەزابى شەرگە چۈشتۈم.

— ناقىس.

شەراب [شراب] (ئە) ئىچىملىك، مەي، شاراب، ھاراق:

بىھەد خۇمار ئولدۇم، ساقى، شەراب سۇنغىل،
بولدى ئۆزۈڭگە ئوخشاش ئول بادەئى كەمالىڭ.

— خۇشھال غەرىبى.

شەرابى ئەرغەۋان — قىزىلگۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:

شەرابى ئەرغەۋان شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

شەرابى ئەنتەھۇر — پاك، تازا سۇ، كەيپ قىلمايدىغان شاراب:

تاپماغاي ھەرگىز شەرابى ئەنتەھۇرنىڭ لەززەتىن،
بىر پەرى پەيكەرلەبىدىن بىرگىنە سۆيدۇرمىسۇن.

— قەلەندەر.

شەرابى بىخۇدانە — ھوشسىز قىلىدىغان شاراب:

كېتۇر ساقى، شەرابى بىخۇدانە،
كى سەئىب ئىش سالدى ئالىمغە زەمانە.

— نەۋايى.

شەرابى شەۋق — زور ئىستەك، ئۆتكۈر ئىشتىياق شارابى:

بۇدەير ئىچرە نېچە يۈرگە مەن خۇمار ئالۇد،
شەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقىنى راس قىلايىن.

— ئەرشى.

شەرابى گۇل — گۇل سۈيى، گۇلدىن ئىشلەنگەن شاراب:

بۇ يەڭلىغ كۆلپەتۇ تارتىپ ئەلەملەر،
شەرابى گۇل بولدى رەنجۇغەملەر.

— موللا پازىل.

شەرابى لەئل — يارنىڭ لېۋىدەك قىزىل شاراب:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەپ ئىچمەي مەي رۇخسارىدىن.
— ئەرشى.

شەرابى ناب — تازا شاراب، سۈزۈك مەي:
چۈن ئەزمى شەرابى ناب ئىتەرلەر،
جەيران قوزىسىن كەباب ئىتەرلەر.
— نەۋايى.

شەرابى ئىرتىبات — دوستلۇق، يېقىنلىق شارابى:
قايناسا خومى مۇھەببەتدە شەرابى ئىرتىبات،
سۈرگەلى مەھبۇب سارىدىن يېتىشكەي رويمال.
— ناقىس.

شەرابى ئىشق — ئىشق شارابى:
شەرابى ئىشق ئىچكەنلەر يۈرۈر دۇنيادە مەستانە،
كى ھەركىم ئىچسە بۇ مەيدىن بولۇر ئول مەردۇمەردانە.
— ھۆزۈرى.

شەراب ئالود [شراب الود] (ئە + پ) مەي، شاراب يۇققان، شاراب يۇقى.

شەرار [شرار] (ئە) يالقۇن، ئۇچقۇن:
مۇمكىن ئىرمەستۇركى سەندىن بىر زەمان قالسام تىرىك،
فۇرقەتۇ ھەجرىڭدە باردۇر ئىچىمە يۇزمىڭ شەرار.
— قەلەندەر.

شەرار ئۇچۇرماق — يالقۇنلاتماق:
يەنە مولك ئوزە تۇتتى بەھمەن قىرار،
ئۇچۇردى زەلالەت ئوتىدىن شەرار.
— نەۋايى.

شەرارى شىددەت — شىددەتلىك يالقۇن:
نىھايەت ئىشتىھايى شەھۋەتىدىن،
يامان نەفسى شەرارى شىددەتىدىن.
— ئەرشى.

شەرارى ئىشق — يالقۇنلۇق ئىشق:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

شەرارە [شرارە] (ئە) 1) يالقۇن، ئۇچقۇن. 2) دەرد، ئەلەم.

شەرارەت [شرارت] (ئە) يامانلىق، بۇزۇقلۇق:
دېدى دەۋزەخقە: «يوق قىلغىل ھەرارەت،
بۇ كىچە كۆيمەسۇن ئەھلى شەرارەت.»
— ناقىس.

شەرافەت [شرافت] (ئە) خاسىيەت، پەزىلەت؛ ئابرۇي، شەرەپ، ئالىيجانابلىق:
ئەي گەۋھەرى مەھزەنى شەرافەت،
ئەي جەۋھەرى مەئدەنى سەئادەت.
— موللا نىياز.

شەرائىت [شرائط] (ئە) ئەھۋال، ۋەزىيەت:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائىتىدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋايى.

شەرە [شرە] (پ) ئاچ كۆز، تويماس، نەپسى يامان.

شەرەر [شرر] (ئە) شولا، ئۇچقۇن، يالقۇن:
چۇ شەھزادە سالماي بىرىگە نەزەر،
چېكىپ ھەر زەمان ئاھ ئوتلۇق شەرەر.
— ئا. نىزارى.

شەرەرلىك [شررليق] يالقۇنلۇق، ئوتلۇق:
خەيالىڭدىن ئىبرۇر مەسجىدلەر ئىچرە،
شەرەرلىك ئاھ ئىلە تۇرلۇك غۇلاغول.
— ناقىس.

شەرەف [شرف] (ئە) 1) ئۇلۇغلۇق؛ مەرتىۋە؛ پەخىر؛ ئابرۇي:
مۇلازىملەر چىقىپ ئىستەپ، دىرەكلەپ،
شەرەفنى ھەر بىرى ئۆزگە كىرەكلەپ.
— ناقىس.

2) قەدىر ـ قىممەت، يۇكسەكلىك:
بولدى تەمسىل ھاسىلىم تاپماي شەرەفتىن قەترەنى،
چۈن تەبىب جەھل ئولدى كۆرۈپ ئەفئالىمنى شەيخ.
— خۇشھال غەرىبى.

3) ئەۋزەللىك:
ھەمەلغە قۇياش بەرگەي شەرەف،
يۇرۇش ئەزمى گەر بار ئىسە ھەر تەرەف.
— نەۋايى.

4) بەختىيارلىق:
بۇ خاتۇن باردى بۇرجى شەرەفكە،
شۇرۇئى بەندەلىك ئەيلەر تەرەپكە.
— ناقىس.

شەرەڭ [شرنك] (پ) ئاچچىق تاۋۇز:
ئەگەرچە سۈرەتىدە سەرۇرەڭدۇر،
قوغانلىق ئىچرە پىشقان بىر شەرەڭدۇر.
— ناقىس.

شەرئەن [شرعا] (ئە) شەرىئەت بويىچە، قانۇنغا ئاساسەن، قانۇنىي:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

شەربەت [شربت] (ئە) 1) تاتلىق ئىچىملىك:

ئۇسسىغان يىسەلەر نە راھەتدۇر،
شەربەتنى ئىچسە ھەلاۋەتدۇر.

— ئەخمەتشا قاراقاشى.

2) كېسەلگە بېرىلىدىغان سۇيۇق دورا:

بۇ يۇرماغىل يەنە سەبر، ئەي تەبىب، تەڭرى ئۇچۇن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئىچمەس ئەمدى شەزاۋەر ماڭا.

— نەۋايى.

3) لەززەت، بەھرە ئېلىش:

ئىشى دائىم ۋىسالىمنى تەلەبدۇر،
جەمالىم شەربەتىگە تەشنەلەبدۇر.

— ناقىس.

شەربەتى زىندەگانى — ھايات سۈيى، ھاياتنى ئۇزارتىدىغان ۋە بەھرە بېرىدىغان شەربەت.

شەربەتى مەرگ — ئەجەل، ئۆلۈم شەربىتى.

شەربەتى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران شەربىتى:

ئىچەرمەن شەربەتى ھىجران ھەمىشە،
فىراقىدا كۆزۈم گىريان ھەمىشە.

— موللا پازىل.

شەرت [شرط] (ئە) 1) بىجىرىلىشى تەلەپ قىلىنىدىغان ئىش؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن لازىم بولغان ئەھۋال، شارائىت:

قۇلاق، باش، قول، ئاياغدىن ئادەم ئولغان مۇئتەبەر ئېرمەس،
بۇ يول قەتئىدە بىھەد شەرت ئېرۇر مەشرۇتى ئىنسانغە.

— ناقىس.

2) لازىم، كېرەك:

ئاندادۇر شەرت تەۋازۇئ ساڭا،
ئۇترۇسىدە قەتئىي تەۋەققۇئ ساڭا.

— نەۋايى.

شەرتى ئەھسان — ياخشىلىق شەرتى، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش شەرتى.

شەرتى ئىرادەت — خاھىشقا مۇۋاپىق.

شەرتى ئىكرام — سېخىيلىق، ساخاۋەتلىك ئادىتى.

شەرر [شر] (ئە) «شەر» گە قاراڭ:

يا ئوتۇن بولسا ئىدى كۆيدۈرۈبان كۈل قىلغالى،
رۇزى مەھشەر ئوتىنىڭ شەررىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

شەرزە [شرزه] (پ) غەزەپلىك، دەھشەتلىك.

شەرفە [شرفه] (پ) 1) بوش ئاۋاز، شاۋقۇن، شەپە:

شەرفەئى كەلدى ئىشىكدىن ناگەھان،
كۆردىلەر نۇرانەئى مەردى كەلان.

— زەلىلى.

2) كۆلەڭگە.

شەرم [شرم] (پ) ئۇيات، نومۇس:

ئەدا فەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۇرەت، رەقاسە، شەرم چەشمە.

— ناقىس.

شەرمۇھەيا — ئۇيات ۋە نومۇس، ئار ـ نومۇس:

يوق ئۇچۇن خەلق ئىچىدە شەرمۇ ھەيا،
مۇنداغ ئىشلار بولۇپدۇر ئەلگە رەۋا.

— موللا قۇربان.

شەرمەندە [شرمنده] (پ) ئۇياتتا قالغان، شەرم ـ ھايانى يوقاتقان، ھاياسىز، رەسۋا:

ئۇشبۇ خارلىق ھەمىشە بار سەندە،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى شەرمەندە.

— موللا نىياز.

شەرمەندە بولماق — ئۇياتقا قالماق، رەسۋا بولماق.

شەرمەندە قىلماق — ئۇياتقا قالدۇرماق، رەسۋا قىلماق:

لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.

— ھاپىز خارەزمى.

شەرمەندەلىك [شرمندەليك] خىجالەتچىلىك، رەسۋالىق:

ئۆلۈمدىن بەتتەررەك ماڭا زىندەلىك،
ئۆلاردىن قالىپ يەتتى شەرمەندەلىك.

— ئا. نىزارى.

شەرمىسار [شرمسار] (پ) ئۇياتلىق، شەرمەندە:

زەلىلى شەرمىسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بىرەرگاھى خۇدا ھەر ھاجەتىڭ بولسا بۇگۇن كەلتۇر.

— زەلىلى.

شەرمىسار ئەتمەك — ئۇياتتۇرماق، رەسۋا قىلماق:

ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمىسار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

شەرمىسار ئەيلەمەك — «شەرمىسار ئەتمەك» كە قاراڭ.

ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغا خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمىسار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

شەرمىسار قىلماق — «شەرمىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:

تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي ئىختىيارسىزنامە،

دەمادەم ئەل ئىچرە شەرمىسار قىلما مېنى.
— نەۋايى.

شەرھ [شرح] (ئە) ئىزاھ، يەشمە:
مېڭدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەرھ ئەيلەمەك — ئىزاھلىماق، يەشمەك، بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك:
بۇ نۇقسانىنامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

شەرھ ئەتمەك — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

شەرھ قىلماق — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

شەرھى رۇبائىيات — رۇبائىيلار يەشمىسى.

شەرھى ماجەرا قىلماق — ماجىرا سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەك.

شەرھى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئىستەك شەرھى.

شەرھى موللا — ئەرەبلەرنىڭ گرامماتىكىسى:
ئوقۇپ «كافىيە» يەتكەچ «شەرھى موللا»
بولۇپمەن بىر پەرى ھۆسنىگە شەيدا.
— ناقىس.

شەرھى ھال — ھال ـ ئەھۋال بايانى:
گاھى چېھرەم ئۈزرە ياش ئول شەرھى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېيتالام ئىلە.
— ئەرشى.

شەرھى ۋەقايە — ۋەقەلەر شەرھى:
شەرىكلەر باشلاسە «شەرھى ۋە قايە»،
چىقىپمەن ئارقەسىدىن تايە ـ تايە.
— ناقىس.

شەرھە [شرحە] (ئە) 1) جاراھەت، يارا:
نە شەرھىن ئېشىتگەچ قىلىپ ئەي نالە، سېنى ياد،
كۆز شەرھەلەرىنى كۆرسە، خەراشىڭ ساغىنۇرمەن.
— نەۋايى.

2) پارچە، تىلىم:
يار كەلمەسكە دىلىمنى شەرھە ـ شەرھە ئەيلەدىم،
ئەي سەبا، چاكى دىلىم ھالىنى جانانىمغە ئايت.
— خۇشھال غەرىبى.

شەرئ [شرع] (ئە) 1) شەرىئەت، ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنلىرى:
نەچە ئىش بولۇپ شەرئىدىن تاشقارى،
كى ئىنسافدىن ئەيرۇ ياشۇ قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) يول، مەسلەك:
ئەي نەۋايى، ئالما يار ئاللىدە يۈز تۇفراغدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شېۋەسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋايى.

شەرئى ئەمرى — شەرىئەت بۇيرۇقى:
شەرئى ئەمرىدىن چىقىپ ئابىد ئەگەر تاپسە كەمال،
ئىشق ئەينىدىن نەسىبە ئالماغاندۇر ئول جۇنۇن.
— ناقىس.

شەرئى مۇھەممەد — مۇھەممەد شەرىئىتى:
شەرئى مۇھەممەدىگە سەن بىردەم سۇنماساڭ بويۇن،
قىلغان ئىشىڭ خەتا ئېرۇر پىرۇ پەدەر رىزا ئەمەس.
— زەلىلى.

شەرىئەت [شريعت] (ئە) دىنىي قانۇن، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى:
ئۆزۈم قىلماي ئەمەل، ئەلگە شەرىئەت ھۆكمىن ئايتۇرمەن،
ئەمەل ئەيلەپ ئەتا، ھاجەتلىرىمنى ھەم كىفايەت قىل.
— ناقىس.

شەرىئەت شىئار — شەرىئەت يولى، شەرىئەت يولىنى تۇتقۇچى:
ئەدەپ بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.
— ئا. نىزارى.

شەرىك [شريك] (ئە) شېرىك:
تولا ئېردى ئاڭا باقماقدا مەن بىرلە شەرىك، ئەمما،
مېنىڭ بوينۇمغە تۈشتى بىر نەزەر، دەر زۇلفىنىڭ تارى.
— ناقىس.

شەرىف [شريف] (ئە) شەرەپلىك، ئۇلۇغ، قەدىرلىك، ئەزىز:
ھۆسن ئېلى ئىچرە سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز شەرىف،
بارچە مەھۋەشلەر سېنىڭ ئالدىڭدا باردۇرلار كەشىف.
— قەلەندەر.

شەرىف ئەلقاب — ياخشى نام، ياخشى لەقەملىك:
قاچان ئاندىن گۇم ئەتسەڭ دەھرۇدارا،
شەرىف ئەلقابى بولغاي ئاشكارا.
— نەۋايى.

شەرىف ئەنفاس — مۇبارەك نەپەس، مۇبارەك ۋاقىت.

شەرىف ئەۋقات — ۋاقىتنى ئەڭ ياخشى مەشغۇلاتلار بىلەن ئۆتكۈزگۈچى.

شەرىف سىفەت — ئۇلۇغ سۈپەت.

شەرىف مەقال — ئۇلۇغ، باھاسىز، تەڭدىشى يوق سۆزلەرنى قىلغۇچى.

شەرىفۇل كەۋنەين — ئىككى دۇنيانىڭ ئۇلۇغ كىشىسى.

شەرىفى مەككە — ئۇلۇغ، شەرەپلىك مەككە:

ھەم شەرىفى مەككە بولدى بىقەرار،
تاغ ئۈستىندە تۇرۇپ ئۈشتۈر سۇۋار.

— زەلىلى.

شەرىفە [شريفه] (ئە) «شەرىف» كە قاراڭ.

شەرئىي [شرعى] (ئە) شەرىئەتكە (ئىسلام دىنى قائىدىلىرىگە) تېگىشلىك.

شەرئىيات [شرعيات] (ئە) شەرىئەت مەسىلىلىرىنىڭ مەجمۇئى.

شەست I [شست] (پ) بېلىقنى سانجىپ ئالىدىغان نەيزە؛ بېلىق تۇتىدىغان قارماق:

قۇتۇلماغلىق كەمەد زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكۇل،
نەھەڭ بەھرىكى بى بايان ئىدىم دەربەند شەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

شەست II [شست] (پ) ئاتمىش.

شەش [شش] (پ) ئالتە.

شەشپەر [ششپر] (پ) ئالتە قىرلىق گۇرزە:

يەتتى گەر دۇنغە ئاپەت شەشپەرىدىن،
بولۇپ سۇ ھۇت باغرى خەنجەرىدىن.

— نەۋايى.

شەشدەرى [ششدرى] (پ) دۇنيا؛ ئالتە قاناتلىق ئىشىك:

چەرىدىن تاپماس مۇرەۋۋەت يامغۇرى مىڭ يىلغىچە،
گەر بۇ يەتلىغ ياغدۇرۇر ئوتلار فىراقىڭ شەشدەرى.

— ناقىس.

شەغەب [شغب] (ئە) غوۋغا، توپىلاڭ.

شەفائەت [شفاعت] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوللاش:

دېگەيلەر ئۈممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۈمىتدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

شەفائەت ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق، قوللىماق؛ ۋاستىلىك قىلماق:

شەفائەت قىلماق — «شەفائەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

شەفائەت قىلىپ ئاسى ئۈممەت ئۈچۈن،
قىلىپ جامى كەۋسەرنى پۇر لەبلەپ.

— ۋەفائى.

شەفائەتخاھ [شفاعت خواه] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، شاپائەت كۆرسەتكۈچى:

بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسۇ مۇھەممەد ئۈممەتى قىلدىڭ،
شەفىئ ئەيلەپ شەفائەتخاھىمىزنى ئاقىبەت مەھمۇد.

— شەۋقى.

شەفائەتگەر [شفاغت گر] (ئە + پ) ئىسلاھ قىلغۇچى، ئوتتۇرىغا كىرگۈچى، ۋاستىچى:

ۋەگەر ھۇرمەت ئەھلىنى قىلسە شەفىئ،
شەفائەتگەر ئەمىرغە بولسە مۇتىئ.

— نەۋايى.

شەفائەت پەزىر [شفاعت پذير] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى.

شەفەق [شفق] (ئە) كۈن پېتىش ۋاقتىدا ئۇپۇقتا پەيدا بولىدىغان قىزىللىق؛ شەپەق.

شەفەق گۇن [شفق گون] (ئە + پ) شەپەق رەڭ، قىزىل؛ سارغۇچ قىزىل.

شەفەق مىسال [شفق مثال] (ئە) شەپەقتەك؛ قىزىل.

شەفقەت [شفقت] (ئە) رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق، ياخشىلىق:

سېنىڭ شەفقەتلىرىڭدىن قىلدىم ئۈمىد،
مۇرادىمنى بېرىپ، ياندۇرما نەۋمىد.

— موللا پازىل.

شەفىق [شفيق] (ئە) شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك.

شەفىقانە [شفيقانه] (ئە + پ) مېھىر - مۇھەببەت بىلەن.

شەفىئ [شفيع] (ئە) ھىمايىچى، ۋاستىچى؛ شاپائەت قىلغۇچى:

خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۈنكى شەيئۇللاھ چېكىپ سائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.

— ئەرشى.

شەفىئ ئەتمەك — ھىمايە قىلماق، ۋاستە قىلماق:

شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.

— موللا پازىل.

مۇقەسسەر شەفىئ ئەتسە تەقسىرىنى،
تەلەتتۇق بىلە قىلسا تەدبىرىنى.

— نەۋايى.

شەفىئ ئولماق — ھىمايىچى، ۋاستە بولماق:

ئىلاھا، بارچە جۈرمىن ئەفۇ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.

— ئەرشى.

شەفىئۇلئۇمەم [شفيع‌الامم] (ئە) ئۈممەتلىرىگە شاپائەت قىلغۇچى:

مەئەلقىسسە ئول زاتى ئالىجەناب،
شەفىئۇلئۇمەم شاھى يەۋمىلھىساب.

— ئا. نىزارى.

شەق [شق] (ئە) يېرىش، سۇندۇرۇش، يىرتىش، ئىككى

پارچە قىلىش:
ئۈشبۇدەم قىرىق تەنگە ئەمدى ھەق بولۇپ،
تىترەدى دىۋارى گۈنبەز شەق بولۇپ.
— زەلىلى.

شەققۇل - قەمەر — ئاينى ئىككىگە بۆلدى (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە بېرىلگەن سۈپەت) :
بۇرۇن پەرۋەرلەر ئىچرە ئېئتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيغەمبەر مۇئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل - قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

شەقاۋەت [شقاوت] (ئە) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك؛ يارىماسلىق، ياۋۇزلۇق، ئادەملىك سۈپىتىنى يوقاتقانلىق:
مۇقەددەرگە ھەركىم ئاداۋەت قىلۇر،
ھەسەد بىرلە ئۆزنى شاقاۋەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەقاۋەت ئەھلى — يارىماسلار، ياۋۇزلار:
ئۈمىد شەۋقى خۇدادىن بۇسايە راھەتدۇر،
شەقاۋەت ئەھلىگە مەھشەردە ھېچ كەرەم بولماس.
— شەۋقى.

شەقىي [شقى] (ئە) بەختسىز، گۇناھكار:
كىم يۈزىن ئەيلەپ قارا غەمناك ئېرۇر،
شەقىي ئېمەس، كىم ياقاسى چاك ئېرۇر.
— نەۋايى.

شەك [شك] (ئە) شۈبھە، گۇمان، شەك:
ئاڭا شەك قىلدىلەر بىر مەردخامى،
ئانى مەسخ ئەيلەدى گويا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شەكەر [شكر] (پ) شېرىنلىك، شېكەر:
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىڭگە،
شەكەر ئۆزگە بۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرخاب [شكرخواب] (پ) شېرىن ئۇيقۇ:
خىتابى يامۇ زەمىل قۇم شەھىنشەھ گۇشۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدە پا.
— شەۋقى.

شەكەرخاي [شكرخاى] (پ) شېرىن سۆز:
قىلىپ توي جابدۇغىن بىر ئاي، بىرىم ئاي،
ئاخىردەم لەئلىدىن بولدۇم شەكەر خاي.
— ناقىس.

شەكەرخەند [شكرخند] (پ) چىرايلىق تەبەسسۇم قىلغۇچى؛ شېرىن تەبەم ئىگىسى:
ھەبىبى ھەق ئېرۇركىم ئول شەكەرخەند،
تىشى دۇررى، لەبى لەئلى، سۆزى قەند.
— موللا پازىل.

شەكەرشىكەن [شكرشكن] (پ) شېرىن سۆز قىلغۇچى:
تۇتىنى مەن قاچان تىلىڭە نىسبەت ئەتكەمەن،
بۇ سۇچى سۆز تۇتىئى شەكەرشكەن يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرلەب [شكرلب] (پ) لېۋى شېرىن، شېرىن سۆز، تىلى شېرىن:
ئول شەكەرلەب قاشىدە جان نې بولۇر،
سۆزگە كەلسە ئابى ھەيۋان نې بولۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرىستان [شكرستان] (پ) شېكەرلىك، شېكەر قومۇشى كۆپ ئۆسكەن جاي؛ سۆيۈشكەنلەر سۆھبىتى:
شىرىن لەبى سورغىلۇ سۆزىن جاندىن ئىشتىكىل،
تۇتىي تىلەكىنى شەكەرىستاندىن ئىشتىكىل.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكسىز [شك سيز] چوقۇم، ئىككىلەنمەي:
ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشكىندە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككاك [شكاك] (ئە) گۇمانخور، شەك كەلتۈرگۈچى:
نەچچە شەككاكۇ مۇنافىق بار ئىدى،
ئەۋلىياغە ئىشلەرى ئىنكار ئىدى.
— زەلىلى.

شەككاكلىق [شكاك ليق] گۇمانخورلۇق، ئىشەنمەسلىك:
خۇدا كارىغە قىلمە شەككاكلىق،
ئەقىدەڭدە بولسە كېرەك پاكلىق.
— ئا. نىزارى.

شەككەر [شكر] (پ) «شەكەر» گە قاراڭ. (ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بەزىدە «شەككەر» ئوقۇلىدۇ) :
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىڭگە،
شەكەر ئۆزگەيۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككەر ئەفشان [شكرافشان] (پ) شېكەر چاچقۇچى؛ شېرىن سۆزلۈك:
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول ماھى تابانىم بىلە،
تۇتىئى شىرىن زەبانۇ شەككەر ئەفشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

شەككەرخاب [شكرخواب] (پ) «شەكەرخاب» قا قاراڭ:

ئوڭدا تاپماي تۈشىدە كۆرگەچ ئارەزىڭ بىر يول كۆزۈم،
قىلدى كۆزلەر قىلماغاي مۇنداغ شەككەر خاب ئارزۇ.

— ئەرشى.

شەككەرشىكەن [شكرشكن] (پ) «شەكەرشكەن» گە قاراڭ:

تىلمۇدۇر ياقەند ياخۇد تۇتىئى شەككەرشىكەن،
تىشمۇدۇر يا گەۋھەرى سىيراب يا دۇررى ئەدەن.

— ھاپىز خارەزمى.

شەككەرفىشان [شكرفشان] (پ) «شەككەر ئەفشان» غا قاراڭ:

كۆڭۈل تۇتسىن ئەيلەگىل خۇش زەبان،
كى بولسۇن كەلام ئىچرە شەككەر فىشان.

— ئا. نىزارى.

شەككەرىستان [شكرستان] (پ) «شەكەرستان» غا قاراڭ:

چۇن مەگەس قەندۇشكەرنى خۇش كۆرەر ئالەم ئېلى،
لەئلى سىيرابىڭ ماڭا كىم شەككەرىستاندىن لەزىز.

— خۇشھال غەرىبى.

شەكۇر [شكور] (ئە) شۈكۈر ئېيتقۇچى.

شەكۋە [شكوه] (ئە) شىكايەت، زارلانماق.

شەكىل [شكل] (ئە) 1) قەد، قامەت:

زىنۋەر بىلە شەكلى خوب بولماس،
ھەر قىزكى ئېرۇر يامان لىقالىغ.

— نەۋايى.

2) كۆرۈنۈش، قىياپەت، تۇس، سۇرەت.

شەكلۇ ھەيئەت — شەكىل ۋە كۆرۈنۈش، تەقى - تۇرۇق:

ۋەيا دىۋە ئېرۇركىم شەكلۇ ھەيئەت،
قىلىپ تەبدىل بولمىشدۇر بۇ سۇرەت.

— ناقىس.

شەڭ [شنک] (پ) شوخ، ئويناپ تۇرىدىغان؛ گۈزەل، نازىنىن:

خەراب قىلمەدى ئانچە مىنى مەيى گۈلرەڭ،
كى قىلدى ئارەزمى گۈلرەڭ بىرلە ساقى شەڭ.

— نەۋايى.

شەڭ ئەيلەمەك — نازلانماق، شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇرماق.

شەڭ ئۇرماق — «شەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

مۇنىڭدىن سوڭ ئاكالارى قىلىپ نەڭ،
ھالاك ئەتمىش ئۇ مەلئۇننى ئۇرۇپ شەڭ.

— ناقىس.

شەڭەرف [شنگرف] (پ) قىزىل سىماب، توق قىزىل سىياھ:

مۇھەممەد سەئىد گەۋھەرىغە سەدەف،
چىقىپ بۇ سەدەفدىن بۇ دۇررى شەڭەرف.

— ئا. نىزارى.

شەڭەرف گۇن [شنگرف گون] (پ) قىزىل سىماب رەڭلىك، قىزغۇچ.

شەماتەت [شماتت] (ئە) بىراۋنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىيىنچىلىقتا باشقىسىنىڭ خۇش بولۇشى.

شەمال [شمال] (ئە) شامال:

ئىشىكلەردە شەمال يەڭلىغ كىرىپ بولمە ھەۋاپەيما،
ئەدەب كۈنجىدە بولغىل مۇئتەكىف زىيب ئەيلە ئىمانغە.

— ناقىس.

شەمامە [شمامه] (ئە) ياخشى ھىد، خۇشبۇيلۇق.

شەمايىل [شمايل] (ئە) پېئىل - ئېتىبار، خۇلق؛ سۇرەت، قامەت، تۇزۇلۇش:

بار ئېردى بىر جەۋانى خۇش شەمايىل،
ۋەتەن ئەيلەپ ئىدى شەھەردە ھاسىل.

— ناقىس.

2) خىسلەت، ئادەت:

چۇن ئاڭا بۇ سىفەت شەمايىل ئېدى،
دەشت سەيرىغە ئەسرۇ مايىل ئېدى.

— نەۋايى.

شەمايىم [شمايم] (ئە) يېقىملىق ھىدلار.

شەمەت [شمط] (ئە) قارا نەقىش:

نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەردىن ئۈزرە ئانداغكىم ياراشقاندەك شەمەت.

— ئەرشى.

شەمەي [شمى] ھازىرقى قازاقىستاندىكى بىر شەھەر:

تۇشۇپ يولغە، ھەردەم قىلىپ ئاھۇ ۋەي،
كى بىزگە كۆرۈندى بىناگاھ شەمەي.

— ئا. نىزارى.

شەمس [شمس] (ئە) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ.

شەمسۇز زۇھا — تاڭ قۇياشى، ئەتىگەن چىققان كۈن:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەئنى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

شەمسۇ قەمەر — قۇياش ۋە ئاي:

پەرىلەرنىڭ ساڭا قۇل بولماقىدىن ئۆزگە يوق چارە،
ئەگەر قەدلەرى سەرۋى، يۈزى شەمسۇ قەمەر بولغاي.

— قەلەندەر.

شەمسى ئەنۋەر — قۇياش نۇرى:

غۇلامى دەرگەھىڭدۇر شەمسى ئەنۋەر،

ئېرۇر سەن پادىشاھى مېھر پەرۋەر.
— ناقىس.

شەمس خاۋەر — شەرق قۇياشى:
قارىلىق چاغىم دۇرۇر، ئەي شەمسى خاۋەر، رەھىم قىل،
زەرخەرىدە قىلدۇرۇر مىسكىن قەلەندەر، رەھىم قىل.
— قەلەندەر.

شەمسە [شمسه] (ئە) ئىمارەتنىڭ تاملىرىغا ۋە پەشتاقلىرىغا قۇياش شەكلىدە چۈشۈرۈلگەن نەقىش؛ ھەل بېرىلگەن، پارقىراق قۇببە:
مۇنەۋۋەر بولۇپ لەۋھە ئەنۋارىدىن،
قىلىپ شەمسە خۇرشىد رۇخسارىدىن.
— نەۋابى.

شەمشاد [شمشاد] (پ) قامەتلىك، چىرايلىق بىر خىل دەرەخ:
ئەي ئەجەب ساچلارى سۇنبۇل قاشى مېھرابى كەمان،
قەدى شامشادى جەھان، مۇنجاقى ئالتۇن ئىغاناق.
— شەۋقى.

شەمشەر [شمشير] (پ) شەمشەر، بىر خىل ئۆتكۈر قىلىچ:
فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۇتۇنى،
زەمان شەمشەرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

شەمئ [شمع] (ئە) شام، چىراغ، يورۇق:
مېنى مەكتەبدىن ئەمدى مەنئ قىلدى،
كى پانۇس ئىچرە گويا شەمئ قىلدى.
— موللا پازىل.

شەمئى ئەنجۈمەن — يىغىن، مەجلىستە يورۇتىدىغان شام:
تاڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆي سەن،
نېدىنكىم دەھرىنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۈمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

شەمئى ئەنۋەر — ئەڭ يورۇق، نۇرلۇق شام:
يا غەم تۈنى ئۆچسە شەمئى ئەنۋەر،
پەرۋانەدىن ئولماس ئۆي مۇنەۋۋەر.
— نەۋابى.

شەمئى پىرانۇر — ئەڭ ئەقىللىق، ئەقىل - پاراسەتلىك ياشانغان كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا رەھبەر كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرانۇر كېرەك.
— خاراباتى.

شەمئى تابان — نۇرلۇق يورۇق شام:
تىلاۋەت ئەيلەسەڭ دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىڭ،
گۆر ئىچرە شەمئى تابانىڭ تەبارەك فاتىھە شەب - رۇز.
— شەۋقى.

شەمئى جەمال — نۇرلۇق، پارلاق جامال:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلار مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جامالىغە بولۇر مامەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

شەمئى جەھان — جاھاننى يورۇتقۇچى چىراغ:
ئۇزارى شەۋقى ئولغاچ جىلۋەگەر بۇ خىلۋەت ئىچرە، ۋەھ!
كۆيەر شەمئى جەھان ھەر تۈن داغى پەرۋانە ئاندىن كۆب.
— ئەرشى.

شەمئى چىگىل — چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان كىشى:
كېچىلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دىگىل،
كىم يۈز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

شەمئى دىلپەزىر — گۈزەل دىلبەرنىڭ كۆركى، چىرايى:
جان شەبىستانىدا شەمئى دىلپەزىر،
شەمئ يوقكىم، مەشئەلى مېھرى مۇنىر.
— نەۋابى.

شەمئى رۇخسار — نۇرلۇق چىراي:
فۇرقەت ئوتىغە يانىپ - يانماي رەۋان جاندىن كېچىپ،
شەمئى رۇخسارى ئۈچۈن پەرۋانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

شەمئى سەفا — نۇرلۇق چىراغ.

شەمئى شەبىستان — قاراڭغۇ ئۆينى يورۇتقۇچى چىراغ:
تاپتى مىڭ فەرمانىلە شەمئى جەمالىدىن فۇرۇغ،
يوقمەنۇ پەرۋانىغە شەمئى شەبىستانىغە ئايت.
— خۇشھال غەرىبى.

شەمئى فىروز — يورۇق، نۇرلۇق شام، چىراغ:
گەھى فەرياد ئەيلەپ زار ئۆزىن،
دەمادەم ياندۇرۇپ شەمئى فىرۇزىن.
— موللا پازىل.

شەمئى مۇنەخەسىف — نۇرى تۇسۇلغان، خىرە يورۇتۇلغان شام:
دېمەيكى شەمئى مۇنەخەسىفدەك،
ئاشىق تەنىدە ئىكى ئەلىفدەك.
— نەۋابى.

شەمئى ھەيات — ھايات شامى.

شەمئى ھىدايەت — توغرا يول كۆرسەتكۈچى شام.

شەمئى ۋەسىل — ۋەسىل شامى:
بىر كېچە كۆلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسىل ماھۋەش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يېگىت.
— ئەرشى.

شەمئۇن [شمعون] (ئە) خرىستىئان دىنىدىكى 12 مۇرىتنىڭ بىرسى:

گۈل يۈزۈڭ مۇشتاقى بولماقدۇر سەبەب ۋەسلىڭغە كىم،
بولدى شەۋقىيۇ بەلاكەشلەر يىراق شەمئۇن كەبى.

— ناقىس.

شەمىم [شميم] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:

سەبا ئەنبەر شەمىمى زۇلفىدىن جانىمغە يەتكۈزدۈڭ،
كى رىزۋانۇ بېھىشتى تاپماغايكىم مۇنچە خۇش بۇيى.

— زەلىلى.

شەمئۋار [شمع وار] (ئە + پ) شام كەبى، شامغا ئوخشاش:

مېنۇ قارا كېچە، يوق نىسبەتىم ساڭا، ئەي سۇبھ،
كى سەن ئۆلەرسەنۇ مەن شەمئۋار يىغلارمەن.

— نەۋايى.

شەمئۋەش [شمع وش] (ئە + پ) شام تەبىئەت، كۆيدۈرگۈچى:

بولۇپ ھۇسنۇڭگە زارۇ ئىشقىڭغە ئارامسىز ھەردەم،
يۈرۈرلەر شەمشۋەش ھەر بىر ساچىڭ باشىدا يۈز غەۋغا.

— ئەرشى.

شەميانە [شميانه] (پ) چېدىر، سايىۋەن:

ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى ستارە ھەر بىرى بىر شەميانەدۇر.

— زەلىلى.

شەنىئ [شنيع] (ئە) يامان، خۇنۇك، يارىماس.

شەنىئە [شنيعه] (ئە) «شەنىئ» گە قاراڭ.

شەھ [شه] (پ) شاھ، پادىشاھ:

كى شەھلەرنى قىلسۇن غۇلامى ئانىڭ،
چۇ ئىززەتدە بولسۇن مەقامى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

شەھى ئادىل — ھەقىقەتپەرۋەر شاھ، ئادىل شاھ:

ھۇسن سەرىرى ئۆزە بولدى جۇلۇسۇڭ سېنىڭ،
بىر شەھى ئادىلكى سەن، يوق ساڭا ئەسلا ئەدىل.

— ناقىس.

شەھى ئالىي — يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇلۇغ شاھ:

بويلە مەشئۇق ئاڭا شەھى ئالىي،
ۋەسلى ھەجرىدە بۇ ئىدى ھالى.

— نەۋايى.

شەھى پاكزات — ئېسىلزادە شاھ.

شەھى پۇرخىرەد — دانا، ئاقىل شاھ.

شەھى بىدىل — روھسىز، قايغۇلۇق شاھ.

شەھى دەھر —جاھان، ئالەم شاھى.

شەھى دىلجوي — كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، ئەركە شاھ:

كىمكى باشىن بۇ ئىشتا گوي قىلسە،
خەيالى ئول شەھى دىلجوي قىلسە.

— موللا پازىل.

شەھى زەمانە — زامان، دەۋرى شاھى.

شەھى كاردان — ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك شاھ.

شەھى كامران — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى كامياب — بەختىيار، مەقسىتىگە يېتىشكەن شاھ.

شەھى كەۋنەيىن — پۈتۈن بارلىقنىڭ، ئىككى دۇنيانىڭ شاھى:

خانقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەيىن مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.

— زەلىلى.

شەھى نامۋەر — داڭلىق، مەشھۇر شاھ.

شەھى نەۋجۇۋان — ياش پادىشاھ.

شەھى نۇكتەگوي — چوڭقۇر سۆزلىگۈچى، دانا شاھ.

شەھى نىكبەخت — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى نىكخاھ — ياخشى نىيەتلىك، ساپ دىل شاھ:

بار ئېردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپغان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى.

شەھى ھۇشمەند — ھوشيار شاھ.

شەھادە [شهاده] (ئە) شاھىدلىق، گۇۋاھلىق.

شەھادەت [شهادت] (ئە) گۇۋاھلىق:

فۇرۇغى مەشئەلى ۋەھدانىيەت ئەيلەپ ئەسەر تەنھا،
شەھادەت ئالەمىگە فەيز تولدى سەربەسەر تەنھا.

— زەلىلى.

شەھادەت مەيى — گۇۋاھلىق شارابى:

شەھادەت مەيىنى بىگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خامۇش ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

شەھان [شهان] (پ) شاھلار، پادىشاھلار:

بەيان ئېتەي ھەمە ئۆمرۈم بەناسى ئان تارىخ،
مىڭ ئىككى يۈز ئۆتۈبان ھىجرەتى شەھان تارىخ.

— شەۋقى.

شەھەنشاھ [شهنشاه] (پ) شاھلار شاھى، پادىشاھلار پادىشاھى:

شەھەنشاھ ئانداغ ئېرۈر باشكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ - كوھ.

— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھى جەلالەت — داغدۇغىلىق، ئۇلۇغ شاھ:

ئاتا قىلدى شەھەنشاھى جەلالەت،
ئاڭا بىر ئەختەرى بۇرجى كەرامەت.

— ناقىس.

شەھەنشاھى كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيا شاھلىرىنىڭ شاھى:

زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇد دۇجا.

— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھلىق [شهنشاەليق] ئۇلۇغ شاھلىق:

بىرەۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.

— ئا. نىزارى.

شەھباز [شهباز] (پ) «شاھباز» غا قاراڭ:

سەيد بىپەرۋا يۈرۈرگەر شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

شەھباز قىلماق — ئۇچماق:

مۇيەسسەر يوق ئىدى پەرۋاز قىلماق،
ئۆزىن ئەفلاك ئارا شەھباز قىلماق.

— ناقىس.

شەھبال [شهبال] (پ) چوڭ قانات:

چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەپىز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نەھاد.

— ئا. نىزارى.

شەھپەر [شهپر] (پ) قۇش قانىتى، چوڭ قانات، قاناتتىكى ئەڭ ئۇزۇن تۈكلەر:

بارغالى ئەزم ئەيلەسەم، ئول جەننەت كويى سارى،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.

— قەلەندەر.

شەھد [شهد] (ئە) 1) بال، ھەسەل:

لەئلىنىڭ بىر - بىر ھەدىسى شەھددەك شېرىن ئېرۇر،
ئارى - ئارى دائىما گۈل بەرگىدىندۇر ئەنگۇسىن.

— نەۋايى.

2) شېرىنلىك، لەززەت؛ 3) شېرىن سۇ.

شەھدۇ شەكەر — ھەسەل ۋە شېكەر:

بېھىشتىم ئولدۇرۇر، جانا، ئەگەر ئالدىدا ئولتۇرسام،
نەچە شەھدۇ شەكەر سۆزلەر قىلىپ لەئلىڭنى كۈلدۈرسەم.

— قەلەندەر.

شەھد ئالۇد [شهدآلود] (ئە + پ) ھەسەل ئارىلاشقان، شېرىن.

شەھدرېز [شهدريز] (ئە + پ) ھەسەل تۆككۈچى.

شەھر [شهر] (پ) شەھەر:

سەرۋى رەۋاندەك چىقسە ئول شەھر ئىچرە غەۋغا بولغۇسى،
بىر غەمزەسىندىن ھەر زەمان يۈز فىتنە پەيدا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

شەھرى بەلخ — بەلخ شەھرى:

گۈلشەنى ئالەم ئىچىندە گۈلىستانىم شەھرى بەلخ،
گۈلىستانىم دېمەيىنكىم بوستانىم شەھرى بەلخ.

— قەلەندەر.

شەھرۇررەسۇل [شهرالرسول] (ئە) پەيغەمبەرنىڭ ئېيى:

مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلە شەئبان شۇئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇررەسۇل دەرلەر رەجەبكە تەۋ ئامان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرۇللاھ [شهرالله] (ئە) ئاللانىڭ ئېيى:

رەجەب تەئرىم مەئنى بىرلە شەھرۇللا ئەسەمدۇرلەر،
كىشى جەڭگۇ جېدەلنى ئېشتمەگەندىن ئەل ئەمان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرىستان [شهرستان] (پ) شەھەر قورغىنىنىڭ ئىچى، شەھەر ئىچى:

ئېرۇر تەن مۇلكى شەھرىستانى ئەئزەم،
ئىچىدە يۈز تۇمەن دەريايى قۇلزەم.

— ناقىس.

شەھرىل مۇئمىنىن [شهرالمؤ منين] (ئە) مۆمىنلەرنىڭ ئېيى:

كۆرۈك بۇ ئىلتىپاتى ھەقنى مۇئمىنلەرگە سۇلتانىم،
ئىزافەت بىرلە شەھرىل مۇئمىنىن ئاندىن بەيان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرىيار [شهريار] (پ) بۈيۈك پادىشاھ:

سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايەرەمىنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇما ھۇنۇز.

— زەلىلى.

شەھزادە [شهزاده] (پ) شاھ ئوغلى:

چۇشەھزادە تورپاندا تاپتى قارار،
ھەمە خاندانلار بولدى پايدار.

— ئا. نىزارى.

شەھزادە كەۋنەيىن — ئىككى ئالەم شاھزادىسى:

ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى، شەھزادە كەۋنەيىن ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.

— شەۋقى.

شەھزادەئى خۇرشىد — گۈزەل شاھزادە:

بۇ سۆزگە بەيىنىنە بۇدۇركى بىر كۈن،
كى ئول شەھزادەئى خۇرشىد مەزمۇن.

— ناقىس.

شەھزادەئى بىدىل — ئاشىق، مەپتۇن شاھزادە:

بۇ تەرەپ شەھزادەئى بىدىل،
چۇن ۋۇقۇب ئانچە ئەيلەدى ھاسىل.

— نەۋايى.

شەھزادەئى مەئدەلەت شىئار — ئادالەتلىك، ئادالەتپەرۋەر شاھزادە.

شەھسۇۋار [شهسوار] (پ) 1) ئات مىنىشكە ئۇستا، چەۋەنداز:
ئافتابى ئاسمانى مەئرىفەت چەكمەس ئەلەم،
لامەكان سەر ھەددىدە بىر شەھسۇۋارى بولماسا.

— زەلىلى.

2) مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
قىلمادىم جانىم فىدا ئالدىڭدا، ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، شەھسۇۋارىم بىلمەدىم.

— قەلەندەر.

شەھلا [شهلا] (پ) چوڭ قارا كۆز:
بۇ كۆڭۈل ئاشۇفتە يارنىڭ كۆزلەرى شەھلاسىغە،
نەھەدىم بار كىرگەلى ئىزدەپ ئانىڭ مەئۋاسىغە.

— موللا سالىھ.

شەھلىغ [شەليغ] پادىشاھلىق:
سەئادەتتە مىھرى تۇلۇئ ئەيلەسۇن،
ئاڭا شەھلىغ ھۆكمى تۇلۇئ ئەيلەسۇن.

— ئا. نىزارى.

شەھناز [شهناز] (پ) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى.

شەھنە [شحنه] (ئە) قاراۋۇل باشلىقى، پاسىبان:
بىر تەرەفدىن شەھنە فەرياد ئەيلەدى،
فىتنەئى غەۋغابى بۇنياد ئەيلەدى.

— زەلىلى.

شەھنەتۇن - نەجەف — مەملىكەت پاسىبانى:
شايەد نەۋائى ئەيلەگەي ئول تۆھفەلەر بىلە،
تەرتىبى نەزم مەنقەبەتى شەھنە تۇن - نەجەف.

— نەۋايى.

شەھىنشان [شهنشان] (پ) شاھقا ئوخشاش، ئۇلۇغ.

شەھۋار [شهوار] (پ) بۈيۈك ۋە ئەلا:
كېلۇر ئېردى بۇ يولدا پادىشەھۋار،
قۇلاقلارىندا ئېردى دۇررى شەھۋار.

— موللا پازىل.

شەھۋانى [شهوانى] (ئە) شەھۋەتكە ئائىت.

شەھۋەت [شهوت] (ئە) نەپس تىلىگەن نەرسە، نەپس ئىستىكى:
قىزىدى مەي ئوتىدىن چۇن دىماغى،
تۇلۇپ تاشتى چۇ شەھۋەتنىڭ ئاياغى.

— ناقىس.

شەھۋەتى جەمائ — جىنسىي تەلەپ:
كىينەۋۇ كىبىر قىلماغىل، شەرت قەلەندەرى بۇدۇر،
تەلبە زەلىلى تەرك ئېتىپ لەززەتى شەھۋەتى جەمائ.

— زەلىلى.

شەھۋەتپەرەست [شهوت پرست] (ئە + پ) جىنسىي تەلەپكە قاتتىق بېرىلگەن.

شەھىد [شهيد] (ئە) دىن، مەزھەب ياكى ۋەتەن، ھەققانىيەت يولىدا جېنىنى پىدا قىلغان كىشى، قۇربان:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمىتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.

— ئا. نىزارى.

شەھىد ئەيلەمەك — قۇربان، پىدا قىلماق:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەپا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.

— ئا. نىزارى.

شەھىد قىلماق — ئۆلتۈرمەك:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئال يەزىد،
بىرىن كەر بەلادا قىلىبدۇر شەھىد.

— ئا. نىزارى.

شەھىد ئولماق — قۇربان، پىدا بولماق:
شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغۇسى ئول خۇدا نەزدىدە.

— ئا. نىزارى.

شەھىدى ئىشق — ئىشق - مۇھەببەت قۇربانى:
ئۆزىن ئۆلتۈردى ئاشىق ئىشق بىرلە،
شەھىدى ئىشق ئېرۇر ئىشق ئىچرە غازى.

— ھاپىز خارەزمى.

شەھىدان [شهيدان] (ئە + پ) شەھىدلەر:
فەردابى قىيامەتدە كۆرۈڭ بارچە شەھىدان،
غەيرەتىدىن ئېتەر چاك گىرىبان كەفەنى شوخ.

— زەلىلى.

شەۋاھىد [شواهد] (ئە) گۇۋاھلار، ھۆججەتلەر.

شەۋق [شوق] (ئە) زور ئىستەك، ئۆتكۈر خاھىش، ئىشتىياق:
ئانىڭ كەيفىدە جان بېرەي شەۋق ئىلە،
بولاي ۋەسل چۇن ئاندا مەئشۇق ئىلە.

— ئا. نىزارى.

شەۋقۇ نىياز ئەھلى — ئاشىقلار، موھتاجلار.

شەۋقى ۋەسل — يارغا يېتىشىش ئارزۇسى.

شەۋق ئەنگىز [شوق انگيز] (ئە + پ) قاتتىق ئارزۇ - ھەۋەس ئويغاتقۇچى؛ كۆڭۈلگە مۇھەببەت ۋە ئىشتىياق سالغۇچى:

ساقىيا، تۇت قەدەھى شەۋق ئەڭگىز،
سۇ كەبى سافۇ ئۇت يەڭلىغ تىز.
— نەۋايى.

شەۋق ناك [شوق ناك] (ئە + پ) شەۋقلىق، خۇرسەن.

شەۋقى [شوقى] كلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى (18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن) مۇھەممەد رەسۇلنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى:
تەۋەككەلتۇ ئەلەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،
ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋەتىدىن ئۆزنى ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شەۋكەت [شوكت] (ئە) كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت، شان ـ شۆھرەت؛ سەلتەنەت:
بۇلار شەۋكەتى پادشاھلىق بىلە،
زىيارەت قىلىپمەن گەدالىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋۋال [شوال] (ئە) ھىجرىيە كالېندارىدا 10 ـ ئاي:
ئەشەلتۇل كەلبە ئەي ئەرسەلتەدىن مۇشتەق ئىرۇر شەۋۋال،
«قەبائىلۇل ئەرەب فىھى تەشۇلۇ تەبرىھان» كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبان [شعبان] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 8 ـ ئاي نامى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلەن شەئبان شۆئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇر رەسۇل دەرلەر رەجەبگە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبەدە [شعبده] (ئە) نەيرەڭ، ھىيلە، ئالدامچىلىق، كۆز بويامچىلىق:
گۇلزارى دەھر شەئبەدەسىن گۇبى ئاڭلامىش،
ئىچىندە زەئفەراندىن ئىمەس غۇنچە كۈلگۈسى.
— نەۋايى.

شەئشەئە [شعشعه] (ئە) شولا، نۇر، يورۇقلۇق، قۇياش شولىسى، ئاپتاپ:
ھەلقەزۇلفى ياردىن شۆئلە نۇر ئىرۇر بىلىڭ،
تۇن كېچەلەردە يارۇغان شەئشەئە ئەچىراغ ئەمەس.
— زەلىلى.

شەئشەئەئى جەمال — نۇرلۇق جامال، نۇرلۇق چىراي:
خارەتى كۇفردىن ئىبتەر كەۋكەبۇ جەلال ئىشق،
پەردە كۆتەرمەيىن دەغى شەئشەئى جەمال ئىشق.
— زەلىلى.

شەئن [شأن] (ئـە) يۈكسەك ئىنسانىي پەزىلەت، قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت ـ ئابرۇي؛ شەرەپ؛ داڭق، شۆھرەت:
ۋەھ، غەلەت قىلدىم تەكەللۇم دە سىنىڭ شەئنىڭدەكىم،
فەيز سەندىن فەيزدۇر، ھال ئولسە ھەم سەن بىرلە ھال.
— ناقىس.

شەياتىن [شياطين] (ئە) 1) شەيتانلار، ئىبلىسلەر:
رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەر سارى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەر سەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

2) يولدىن ئازدۇرغۇچىلار:
بىرەۋ ھەققىدە بولماغىل بەدگۇمان،
شەياتىن بىلە بولماغىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

شەيب [شيب] (ئە) چاچ ـ ساقال ئاقىرىش، قېرىلىق؛ مويسىپىتلىك:
ئەي نەۋايى، سەندەك ئەتگەن زايىئ ئەييامى شەباب،
سۇردى يوق ئەنجۇم كەبى ئەشكى نەدامەت شامى شەيب.
— نەۋايى.

شەيبال [شيبال] (ئە) يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردە.

شەيبە [شيبه] (ئە) قېرىلىق، ياشانغانلىق.

شەيتان [شيطان] (ئە) شەيتان، مەككار، ھىيلىگەر، يولدىن ئازدۇرغۇچى:
بۇ لەندىنىڭ فىغانى مىسلى شەيتانىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مامەندى خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى.
— موللا نىياز.

شەيتان پەرەست [شيطان پرست] (ئە + پ) شەيتاننىڭ كەينىگە كىرگۈچى، ئازغۇن:
ئۇ شول ھەين ئارا ئىردى يەزدان پەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتان پەرەست.
— ئا. نىزارى.

شەيتانۋەش [شيطان وش] (ئە + پ) شەيتان كەبى، شەيتانغا ئوخشاش، شەيتاندەك:
ئۆز يولىدا تەگرى تۇتسۇن ئەلنى دۇشمەندىن يىراق،
شەھ قاشىدە كىمكى شەيتانۋەشدۇرۇر ئاندىن يىراق.
— نەۋايى.

شەيخ [شيخ] (ئە) 1) قېرى، مويسىپىت:
دېدى شەيخ «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمىگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

2) تەسەۋۋۇف يولىنىڭ باشلىقى: مازار باققۇچى: شەيخ:
جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆرگەچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مىھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەيخ چالاك — تېتىك، چاققان شەيخ؛ كېلىشكەن شەيخ:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.

— موللا پازىل.

شەيخۇ شاب — قېرى - ياش، ھەممە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادۇر بىھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

شەيخۇل ئىسلام — ئىسلام دىنىدا ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە:
فەقىر ئىلىم ئەھلىدىن ياخشى كۆرەر، بۇ تۇرفە جاھىلنى،
كى قىلدى شەيخۇل ئىسلامكىم ئىبادەت ئىچرە كاھىلنى.

— موللا نىياز.

شەيخى زەمان — زامان شەيخى:
سۇلۇكى فەقىر ئارا دەرۋىشلەرنىڭ خاكى راھى بول،
تەمەننا قىلمە خۇدبىنلەر ئارا شەيخى زەمانلىقنى.

— ناقىس.

شەيخان [شيخان] (پ) شەيخلەر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تىز ئېرۇر.

— زەلىلى.

شەيخزادە [شيخ زاده] (ئە + پ) شەيخ ئەۋلادى، شەيخ پەرزەنتى.

شەيخ مانەند [شيخ مانند] (ئە + پ) شەيخقە ئوخشاش، شەيخدەك:
ھادى قىلىبان نەچە خىرەد مەند،
ئەفسانە گۇزارۇ شەيخ مانەند.

— نەۋايى.

شەيخۇخەت [شيخوخت] (ئە) قېرىلىق.

شەيدا [شيدا] (پ) ئاشىق، مەپتۇن:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن سارى، بولۇرگۈللار،
بىرى مەستۇ بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.

— ئەرشى.

شەيدا ئەيلەمەك — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن قىلماق:
كەلمەسەڭ ئۆزۈڭ ئەگەر تۇشۇمدە ھەم كۆرسەم يېتەر،
ئەيلەمە ئەي بىۋەفا، بۇ قۇلنى شەيدا بۇ كېچە.

— قەلەندەر.

شەيدا بولماق — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن، دىۋانە بولماق:
دەرەختنىڭ ئۈستۈندىن بولدى پەيدا،
دېدىم: «بولدى ئەجەب جانىمغە شەيدا.»

— ناقىس.

شەيدا قىلماق — «شەيدا ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
تا جەمالىڭنى جەھاندا ئاشكارا قىلدىلار،
جۇملە ئالەمنى ساڭا جان بىرلە شەيدا قىلدىلار.

— ھاپىز خارەزمى.

شەيدايى [شيدايى] (پ) شەيدا بولغان، گىرىپتار، مەپتۇن:
ساقى، تۇت قەدەھى مىنايى،
كى ئۇلۇس ئەقلى نېتەر شەيدايى.

— نەۋايى.

شەيئ [شیء] (ئە) بىرەر نەرسە.

شەيئۇللاھ [شیء الله] (ئە) خۇدانىڭ نەرسىسى:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە يۇر بولدى تا ھەفتەم تەبەق.

— زەلىلى.

شوخ [شوخ] (پ) 1) شوخ، ئويناق، چاققان:
ئەگەر ئول شوخلاركىم كەلسە ھەريادىن خىرام ئەيلەر،
ئېرۇر بۇ لەشكەرى كافىر ۋەيا جەمئى بەلادەرلەر.

— ئەرشى.

2) گۈزەل، گۈزەل مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
نېتەيكى يولىدا ئول شوخ زار قىلدى مېنى،
بۇزار بىرلەر گەھى يوقۇبار قىلدى مېنى.

— خۇشھال غەرىبى.

شوخ تەنناز — نازىنىن، خۇش چاقچاق، كېلىشكەن يار:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەنناز،
شاد ئېردىم دەھر ئارا ناشاد بولدۇم.

— قەلەندەر.

شوخ سىيمىنبەر — ئاق بەدەنلىك گۈزەل:
نې قىلىپدۇرمەن دىگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قۇلۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.

— قەلەندەر.

شوخى پەرىزاد — گۈزەل پەرىزات، پەرىزاتتەك گۈزەل يار:
سېنىڭ قايىسى سىفاتىڭنى دەي ئەي، شوخى پەرىزادىم،
جەھاننىڭ مەھۋەشى مەئمۇر سەنسەن بارچىگە ئامىر.

— قەلەندەر.

شوخى تەرسا — غەيرىي دىندىكى گۈزەل، جوھۇت قىزى:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائەتدىن بەرى بولدى ئەيان.

— نەۋايى.

شوخى جادۇ — گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى خۇدراي — ئۆز بىلەرمەن، ئۇجەريار.

شوخى دىلفىرىپ — يولدىن ئازدۇرىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان گۈزەل.

شوخى ستەمكار — باغرى تاش، تاش يۈرەك گۈزەل:

مەن ۋەفا ئەھلى دۇرۇرمەن بىر ۋەفادار ئىستەسەم،
يوق سېنىڭدەك بىۋەفا شوخى ستەمكار ئىستەسەم.

— قەلەندەر.

شوخى سىيمتەن — كۈمۈش بەدەن گۈزەل:

بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۋ بويلۇق، گۈل مەڭىزلىك شىرىنۇ نازۇك بەدەن.

— قەلەندەر.

شوخى شەكەرخەند — چىرايلىق ۋە نازلىنىپ كۈلگۈچى؛ گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك جانان، سۆزى تاتلىق مەھبۇبە.

شوخى قاراقاش — قاراقاش گۈزەل:

ئىشقىڭدە كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۇمان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

شوخى شىرىنگو — شېرىن سۆز گۈزەل.

شوخى مەرغۇب — گۈزەل، يېقىملىق يار.

شوخانەچە [شوخانەچە] (پ) چىرايلىق، گۈزەل، كېلىشكەن.

سالدى باشىغە ئۇلۇغ فىتنەلەر ئەل قەتلى ئۈچۈن،
گەرچى شوخانەچە پېچىك كۆرىنۇر ئەسرۇ كىچىك.

— نەۋايى.

شوخ تەبئ [شوخ طبع] (پ + ئە) ھازىر جاۋاب، زېرەك.

شوخ تەبئلىغ [شوخ طبع ليغ] مىجەزى ئوچۇق، خۇشخۇي.

شوخ زېھىنلىك [شوخ ذهن ليك] زېھنى ئۆتكۈر، قابىلىيەتلىك.

شوخگىن [شوخ گين] (پ) چاقچاقچى، خۇشخۇي، شوخ.

شوخ شەڭ [شوخ شنگ] (پ) جەزبىلىك، خۇش چاقچاق، جىلۋىلىك:

ئېيتىپ دەير بۇنياد ئۈچۈن بادە نۇش،
ئاڭا كىردى ئول مۇغبەچە شوخ شەڭ.

— خۇشھال غەرىبى.

شور I [شور] (پ) تۇزلۇق يەر، تۇزلۇق، ئاچچىق.

شور II [شور] (پ) غەلۋە، غوۋغا، چۇقان، توپىلاڭ:

نەۋايى زەئفى غالىب ئېردى بۇ كوي ئىچرە ئول ئاقشام،
ئەگەر ئۆلمەيدۇرۇر، نە ئېردى ئىتلار شورۇغەۋغاسى.

— نەۋايى.

شورۇ شەئەب — چۇقان - سۈرەن، ۋاراڭ - چۇرۇڭ، پاراكەندىچىلىك، قالايمىقانچىلىق، توپىلاڭ:

خۇداۋەندە بۇ سۆزگە قىلدى غەزەب،
كى دەريا ئارا تۈشتى شورۇ شەئەب.

— ئا. نىزارى.

شورشەر — توپىلاڭ، پاتىپاراقچىلىق، پاراكەندىلىك:

بەرگەسەن، يارەب، بارى ئەلنىڭ مۇرادى مەقسەدىن،
دىن ئېلىگە قىلماغىل دۇنيادا شورۇ شەر نەسىب.

— قەلەندەر.

شورۇ شەغەب بۇنياد قىلماق — پىتنە - پاسات قىلماق، غوۋغا چىقارماق.

شورۇ شەيىن — شاۋقۇن - سۈرەن، توپىلاڭ.

شورابە [شورابه] (پ) كۆز يېشى.

شورە [شوره] (پ) شور يەر، شور يەردە ئۆسىدىغان ئوت:

گۈلشەن ئىچرە چۇن بوتەرگۈل، شور يەردىن شورە زار،
غەيرى غەرد ئەھلى نە بولغاي ئالەمى غەددار ئارا.

— نەۋايى.

شورەزار [شورەزار] (پ) شورلىشىپ كەتكەن يەر.

شورئەفگەن [شورافگن] (پ) غوۋغا چىقارغۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى، پاراكەندىچىلىك سالغۇچى.

شورەپۇشت [شورەپشت] (پ) شورلاشقان، ئېگىز - پەس.

شوربەخت [شوربخت] (پ) بەختسىز، بەختى قارا.

شورىدە [شوريده] (پ) پەرىشان، گاڭگىرىغان، پاراكەندە؛ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان:

بۇلبۇلى شورىدە قايدىن كەسب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.

— ئەرشى.

شورىدە بۇلبۇل — پاراكەندە، پەرىشان بولبۇل:

جەھان ئەھلىغە قوي بۇ فانى دەۋران ماجەراسىنى،
ئەمەل قىل ئاڭلا بۇ شورىدە بۇلبۇلنىڭ نەۋاسىنى.

— موللا نىياز.

شورىدە ھال — پەرىشان ھالەت، ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئەھۋال:

كۆرۈپ شەيخنى شاھ شرىدە ھال،
مەھابەتلەرىدىن بولۇپ ئەقلى لال.

— ئا. نىزارى.

شورىش [شورش] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، ئىسيان؛ ھاياجان:

كۆڭلۈمە شورىش دەمادەم كەلتۈرۈر ئېرمەس ئەجەب،
خەتلەرىڭ يادىدا قوزغالماق خەيالى مۇرنىڭ.

— موللا پازىل.

شورىشى ئىشق — ئىشق غوۋغاسى:

سىرشت ئۇلسە چۇ بىزگە شورىشى ئىشق،
نىچۇك قىلغايمىز ئاندىن ماجەرا بەس.

— ئەرشى.

شول [شول] شۇ (كۆرسىتىش ئالماش) :
دۇئا قىلدى شول ئەسنادا بۇ لەيلى،
ئۇرۇق ـ تۇغقان يىغىلدى بارچە خەيلى.

— موللا پازىل.

شوينى [شوينى] شوينا:
دېدى: «ئوغلۇڭ بەنى ئۇزرا ئېلىندە،
كىيىپ ئەسكى چاپان، شوينى بېلىندە» .

— موللا پازىل.

شۇئائ [شعاع] (ئە) نۇر:
نەزات نۇرى ئېرۇر سەنكى فىكرى شۇئلەلى،
شۇئائىڭا نەزەر ئەتكەچ قوياشقە بولمىش تەڭ.

— ناقىس.

شۇئائى بەرق — چاقماق، چېقىن نۇرى:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۇڭ شۇئلەئى بەردرىن،
مۇزەھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت هارەئى شۇدرىن.

— موللا نىياز.

شۇئەب [شعب] (ئە) شۆبىلەر، تارماقلار، بۆلۈملەر.

شۇئەرا [شعرا] (ئە) شائىرلار:

شۇبان [شبان] (پ) پادىچى، قويچى، چوپان:
ئالى قاچتى ئەشيالىرىم كارۋان،
كى قوينى شۇبان، تىۋەنى ساربان.

— ئا. نىزارى.

شۇبانى چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى چوپان:
سەھرادە قالىپ غەرىبۇ بىخىش،
هەيرەتدە شۇبانى چارە ئەندىش.

— نەۋايى.

شۇبهە [شبهه] (ئە) شەك، گۇمان:

شۇتۇر [شتر] (پ) تۆگە:
قوينى قويچىيۇ شۇ تۇرنى ساربان.
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئۇستىخان.

— زەلىلى.

شۇتۇرمادە [شترماده] (پ) چىشى تۆگە، قايمال، هىڭگان.

شۇتۇرمۇرغ [شترمرغ] (پ) تۆگە قۇش.

شۇجائ [شجاع] (ئە) باتۇر، قورقماس، يۈرەكلىك:
باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.

— ئا. نىزارى.

شۇجائ قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق، جۇرئەت قىلماق:
بۇ ساهىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىدائ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجائ.

— ئا. نىزارى.

شۇجائەت [شجاعت] (ئە) باتۇرلۇق، دادىللىق، جاسارەت:
شۇجائەت شەۋقى، هىممەت بولدى يارى،
سەخاۋەت بىرلە شەفقەت كارى بارى.

— موللا پازىل.

شۇجائەت قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق:
قىيامەتدە قولداپ شەفائەت قىلۇر،
شەفائەت قىلۇرغە شۇجائەت قىلۇر.

— ئا. نىزارى.

شۇدرۇن [شودرون] (پ) شەبنەم، قىرو، نەم:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۇڭ شۇئلەئى بەدرىن.
مۇزەھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت هارەئى شۇدرۇن.

— موللا نىياز.

شۇرب [شرب] (ئە) 1) ئىچىش، ئىچمەك:
نەكۇندۇز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماهتاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

2) نېسىۋە، ئۈلۈش:
ئىچەر جامى ئەجەلدىن شۇربى «كۇللۇمەن ئەلەيهافان»
بۇ مەيىنى نۇش ئېتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكە يۈز تۇتقان.

— موللا نىياز.

شۇرب قىلماق — ئىچمەك:
نەتەفاۋۇت شۇرب قىلسە دۇرد ياخۇد سافىن،
دۇردكەشكىم ئىشق ئارا ساني قىلىبتۇر مەشرەبىن.

— نەۋايى.

شۇرتە [شرطه] (ئە) شامال، دەريا شامىلى.

شۇرهە [شرحه] (ئە) ئىزتىراپلار، غۇلغۇلىلار.

شۇرۇت [شروط] (ئە) شەرەتلەر.

شۇرۇر [شرور] (ئە) ياۋۇزلۇقلار، يامانلىقلار، ناچارلىقلار.

شۇرۇئ [شروع] (ئە) باشلاش، ئىشقا كىرىشىش:
خۇدا تەۋفىق ئىلە نە ئىشىگە شەۋقى،
شۇرۇئ قىلمىش نەهەد ئەسلا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

شۇرۇئ ئەيلەمەك — «شۇرۇئ قىلماق» قا قاراڭ:
خۇدا ئىسمى بىرلە شۇرۇئ ئەيلەدىم،
نەچە ئەمىرلەرنى ۋۇقۇئ ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

شۇرۇئ قىلماق — باشلىماق، كىرىشمەك:
چۇ كەلتۇردۇڭ بۇ سۆزلەرنى بەيانغە،
بولۇپ فارىغ شۇرۇئ قىل داستانغە.
— ناقىس.

شۇرۇھ [شروح] (ئە) شەرھلەر، يەشمىلەر، ئىزاھلار:
ئەي مۇدەررىس، ئىشق سىررى دەفتەرى بىر نۇكتەدۇر،
گەرچى مىڭدىن بىر يازىلمايدۇر يازىب يۈزمىڭ شۇرۇھ.
— نەۋايى.

شۇستۇشۇ [شست شو] (پ) يۇيۇنۇش، تازىنىش:
سەگ رەقىبنى قانچە باقساڭ كۆرمەس ئادەم سانىدا،
ئاقارارمۇ گەر قارا كىگىزنى قىلساڭ شوستۇشۇ.
— قەلەندەر.

شۇشە [شوشە] (پ) سۇ ئاقىدىغان نوكەش، ئىرىقچە؛ چوكا مۇز.

شۇغل [شغل] (ئە) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، مەشغۇللۇق:
ئۇمۇرى دۇنيەۋى شۇغلىن كۆرۈپ ئەلنى دىمە ھۇشيار،
كى جۇش ئەيلەر ئۇلار مەغزىدە ھىرسۇئار ئىلە مەئجۇن.
— ناقىس.

شۇغل قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق، ئىش - خىزمەت بىلەن بولماق:
مەنى قىلدى شاگىردلىككە قەبۇل،
ئانىڭ خىزمەتىگە قىلىپمەن شۇغۇل.
— ئا. نىزارى.

شۇققە [شقە] (ئە) 1) بايراق ياغىچىنىڭ ئۇستىگە باغلاپ قويۇلىدىغان لاتا، پۆپۈك:
ئەلەم شۇققەسى دەغى جىنسى فەرەڭ،
ھەم ئول بارچە زەربافتۇ ھەم يەتتى رەڭ.
— نەۋايى.

2) پەردە.

شۇكر [شكر] (ئە) مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش، رەھمەت، تەشەككۇر، شۇكۇر:
شۇكر، كۆردۇم سىنىڭ ئايدەك يۈزۈڭنى،
ئىشىتتىم مەن سىنىڭ شىرىن سۆزۈڭنى.
— موللا پازىل.

شۇكرى قىلماق — رەھمەت ئېيتماق، شۇكۇر قىلماق:
دەۋلەتى ئۇزما ئىكەن ۋەسلىڭ، نىگارىم، بىلمەدىم،
ۋەسلىڭگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم، بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شۇكرى قىلماق — «شۇكرى ئەتمەك» كە قاراڭ:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇس سەفا.
— زەلىلى.

شۇكرانە [شكرانە] (ئە + پ) شۇكۇر ئېيتىش، مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىش:
كېلىپ شۇكرانە قىلدى خۇداغە،
قويۇپ يۈز ئاستانى كىبرىياغە.
— ناقىس.

شۇكرىللاھ [شكرلله] (ئە) خۇداغا شۇكۇر:
كۇلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇدەم، شۇكرىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

شۇكۇرچى [شوكورچى] پادىشاھنىڭ سايىۋەن تۇتقۇچىسى.

شۇكۇفە [شكوفە] (پ) گۇل، چېچەك، غۇنچە، پورەك:
قان يىغلادى چۇن لالە گۇلگۇن شۇكۇفە ئەيلەپ،
دەرد - ئەلەم گۇلىدىن كۆڭلۇمدە داغ غۇربەت.
— زەلىلى.

شۇكۇفت [شكفت] (پ) ئېچىلغان، ياشنىغان.

شۇكۇفتەدىل [شكفتەدل] (پ) ئوچۇق كۆڭۈل.

شۇكۇفتەۋەرد [شكفتەۋرد] (پ) ئېچىلغان گۇل.

شۇكۇھ [شكوە] (پ) 1) ئۇلۇغۋارلىق، پەخىرلىنىش.
2) شان - شۆھرەت، سۆلەت:
ئۇمىد ئۇلكى ئەئداغە سالغاي شىكەست،
شۇكۇھىنى قىلغاي قارا يەرگە پەست.
— نەۋايى.

3) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىكلىك.

شۇكۇھ ئەتمەك — پەخىرلەنمەك، مەغرۇرلانماق.

شۇم [شوم] (ئە) نىيىتى بۇزۇق، يامان، يارىماس، شۇم:
سالىپ بۇ بەلاغە سىنى نەفس شۇم،
قىلىپ باشغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

2) بىتەلەي، بەختسىز:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بىشەرم قۇلىغىنە يۈزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رويلارىن بۇزۇپ پارە - پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىرئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— موللا سالىھ.

شۇمار [شمار] (پ) ساناق، ھېساب:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

شۇمارە [شمارە] (پ) «شومار» غا قاراڭ.

شۇم بەخت [شوم بخت] (پ) بەتبەخت بەختى قارا.

شۇمداغ [شومداغ] شۇنداق:

خۇدايا لەيلىنى كۆرمەي كېنەرمەن،
بۇ ئەلەمدىن تەخى شۇمداغ كېتەرمەن.

— موللا پازىل.

شۇملۇق [شوملوق] بۇزۇق پېئىللىق، بېخىللىق:

دىن - دىيانەتدە قالماغاچ خۇبلۇق،
يەتتى بولغاي جەھانغا چۇن شۇملۇق.

— موللا قۇربان.

شۇمۇل [شمول] (ئە) ئورىۋېلىش، ئۆز ئىچىگە ئېلىش، جايلىشىش:

ئەگەر خۇد بۇنەۋ ئەيلەمەسسەن قەبۇل،
نە يەڭلىغكى كۆڭلۈڭە ئەيلەر شۇمۇل.

— نەۋايى.

شۆھرەت [شهرت] (ئە) مەشھۇرلۇق، مەلۇملۇق؛ داڭق، شۆھرەت:

ئاتىدۇر «بەھرەۋەر» خۇرشىد سۇرەت،
چىرايلىقلىق بىلە ئالەمگە شۆھرەت.

— ناقىس.

شۆھرەت تاپماق — مەشھۇر بولماق، داڭق چىقارماق:

كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسەھەم، دەرۋىشى سەن،
تاپتى شۆھرەت بىرنەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.

— ناقىس.

شۇئبە [شعبه] (ئە) تارماق، بۆلۈم، پۇتاق؛ تائىپە، گۇرۇھ:

تۇغۇلمىشدۇر مۇھەببەت ھەق سارىغە شۇئبە ئىماندىن،
تەلەبدىن قالماساڭ ئىخلاس ئىلە بۇزىكرىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

شۇئبەدە [شعبده] (ئە) ئويۇن، نەيرەڭ:

بىۋەفا ئالەم ئۇچۇن چەكمە بەلا ئەي ئاقىل،
دىل بېرىپ جاھ تىلەپ شۇئبەدە بۇ دۇنياغە.

— ناقىس.

شۇئبەدەباز [شعبدهباز] (ئە + پ) مەسخىرىۋاز، نەيرەڭۋاز، سېھىر قىلغۇچى:

بۇ كېچەكىم سىپېھرى شۇئبەدە باز،
ئالەم ئەھلىغە بولدى شۇئبەدە ساز.

— نەۋايى.

شۇئبەدەساز [شعبدهساز] (ئە + پ) سېھىر بىلەن كۆڭۈلنى ھاياجانلاندۇرغۇچى.

شۇئبەدەفەن [شعبدهفن] (ئە + پ) نەيرەڭگە ئۇستا.

شۇئبەدەگەر [شعبدهگر] (ئە + پ) ھەرخىل ئويۇن كۆرسەتكۈچى.

شۇئلە [شعله] (ئە) نۇر، يالقۇن، ئوت، شولا:

نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۇئلە ئۇرغان.
نە بىر سەيياد ئىدى ئو دام قۇرغان.

— موللا پازىل.

شۇئلە ئۇرماق — نۇرلانماق، يالقۇنلانماق، ئوت ئالماق:

نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.

— ئا. نىزارى.

شۇئلەئى جانفۇدۇز — كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى نۇر.
شۇئلەئى چىراغ — چىراغ نۇرى، يورۇقلۇق.
شۇئلەئى رۇخسار — يۈز، چىراي نۇرى.
شۇئلەئى سۇزناك — ئوتلۇق شولا.
شۇئلەئى گېتىفۇروز — دۇنيانى يورۇتقۇچى نۇر.
شۇئلەئى فىراق — پىراق، ئايرىلىش ئوتى.
شۇئلەئى شەۋق — كۈچلۈك سۆيگۈ، ئىشق ئوتى.
شۇئلەئى نار — ئوتلۇق، ئىسسىق شولا.

شۇئلەئاسا [شعلهآسا] (ئە + پ) پارقىراق، يالتىرىغان.

شۇئلەئەفگەن [شعلهافگن] (ئە + پ) قىزىتقۇچى، يورۇتقۇچى.

شۇئلەئەنگىز [شعلهانگیز] (ئە + پ) نۇرلاندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى:

دېدى قاي دەرد ئوتىدىن شۇئلە ئەنگىز،
دەمىڭ قىلغاي ئوتۇمنىڭ شۇئلەسىن تېز.

— نەۋايى.

شۇئلەپەرۋەر [شعلهپرور] (ئە + پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، ئوت ئېلىشقا باشلىغان تۇتۇن.

شۇئلەپەيۋەست [شعله پیوست] (ئە + پ) شولىلىق، يالقۇنلۇق.

شۇئلەزەن [شعلهزن] (ئە + پ) يالقۇنلاتقۇچى، نۇرلاندۇرغۇچى:

چۇ شىرىن سۆزىدە بولۇپ شۇئلەزەن،
ۋۇجۇدىنى پاك ئۆرتەدى كۆھكەن.

— ئا. نىزارى.

شۇئلەكەش [شعلهکش] (ئە + پ) ھارارەتنى كۈچلەندۈرگۈچى.

شۇئلەلىغ [شعلهلیغ] ئوتلۇق، يېنىپ تۇرغان، پارلاپ تۇرغان:

ئەي، شۇئلەلىغ ئاراز بىلە كەۋنەيىن ئارا پەرتەۋ فىشان،
سەن جىلۋەگەر ئەھلى نەزەر قىلسە نەزارە ھەر قايان.

— ناقىس.

شۇئلەلىق [شعلەليق] «شۇئلەليغ» قا قاراڭ:
سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىق چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

شۇيۇخ [شيوخ] (ئە) شەيخلەر، قېرىلار، ياشانغانلار.
كەمالدىن نەكى ئۆتتى، يەنە تاپار نۇقسان،
كى كۆپ ياشاپ كىرەر ئەتفال چەرگەسىگە شۇيۇخ.
— نەۋايى.

شۇيۇن [شيون] (ئە) مەرتىۋىلەر، دەرىجىلەر.

شۇيۇئ [شيوع] (ئە) تارقىلىش، يېيىلىش.

شېفتە [شفته] (پ) ئاشىق، مۇپتىلا، مەپتۇن بولغان:
ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شېفتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋاففەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇنۇز.
— زەلىلى.

شېفتە بولماق — ئاشىق بولماق.
شېفتە قىلماق — ئاشىق قىلماق.

شېفتەلىغ [شفتەليغ] ئاشىقلىق، مۇپتىلالىق، مەپتۇنلۇق.

شېفتەلىك [شفتەليك] «شېفتەلىغ» قا قاراڭ.

شېفتەھال [شفتەحال] (پ) ھالى پەرىشان، دىۋانە، ئاشىق.

شېۋە [شيوه] (پ) 1) ئادەت، رەۋىش، يوسۇن:
بۇ شېۋە بىلە سەن يۈرۈسەڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆز يۈرۈمەگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.
— سەككاكى.

2) ھۇنەر:
چۇن ھاكىمى كامىلى ھىندۇ نەجاد،
پىلبالىغ شېۋەسىدە ئۇستاد.
— نەۋايى.

3) ناز، ئەركىلەش، شوخلۇق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شېۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

شېۋە ئەيلەمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك، شوخلۇق قىلماق:
نەزەردىن ئۆتسە ناگاھ جىلۋە ئەيلەپ،
ئالۇر يۈزمىڭ كۆڭۈلنى شېۋە ئەيلەپ.
— موللا پازىل.

شېئىر [شعر] (ئە) غەزەل، نەزمە:
ناقىس ئايتۇر شېئىر ئارا ھەرلەھزە، ئەي ئەقلى كەمال،
تەگىيەگاھىم سۆزدە ئاياتى مۇفەسسەردۇر مېنىڭ.
— ناقىس.

شېئىر ئەھلى — شائىرلار:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.

شىئاب [شعاب] (ئە) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈش قىيىن بولغان يوللار.

شىئار [شعار] (ئە) 1) ئادەت، ھاياتتا تۇتقان يول:
شەرىئەت شىئار ھەزرەتى زۇلفەتا،
تەرىقەت تەرىقىغە ئول رەھنەما.
— ئا. نىزارى.

2) نىشان، بەلگە؛ غايە، مەقسەت:
ئايىنى ۋەفا شىئارىڭ ئولسۇن،
بار ئەمدىكى تەڭرى يارىڭ ئولسۇن.
— نەۋايى.

شىئار ئەتمەك — ئۆزىنى تۇتۇتماق، ئادەت قىلماق، ئادەتلەنمەك:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىئار ئەيلەمەك — «شىئار ئەتمەك» كە قاراڭ:
كىشى شاھلىق ئىختىيار ئەيلەگەي،
ئەدالەت تەرىقىن شىئار ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.

شىئار ئولماق — ئادەت بولماق:
پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بىۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.
— ئەرشى.

شىبل I [شبل] (ئە) بىر ئەۋلىيانىڭ نامى:
سەرۋۇپا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۇفتىگۇي ئىدىم،
شىبل لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.
— زەلىلى.

شىبل II [شبل] (ئە) شىرنىڭ بالىسى.

شىبھى [شبه] (ئە) ئوخشاش، مىسالى، كەبى:
شىبھەسى، گەر يوق ئېھتىمالى ئانىڭ،
مىسلى سەن گەرچە يوق مىسالى ئانىڭ.
— نەۋايى.

شىتائ [شتاء] (ئە) قىش.

شتاب [شتاب] (پ) ئالدىراش، ئاشىقىش، سۈرئەت، تېزلىك:
كىيىك سەھرا يولىن كۆزلەيكى چاپتى،
شتابىدىن كۆزۈمگە بەرق چاقتى.
— ناقىس.

شىتاب ئەيلەمەك — 1) ئالدىرىماق، بىرەر ئىشنى تېزلىك بىلەن بېجىرمەك:

چىقىپ كەتتى تۈنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

2) يۈگۈرمەك.

شىتاب قىلماق — «شىتاب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

يەنە ئىسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.

— ئا. نىزارى.

شىتابان [شتابان] (پ) ئالدىرىغۇچى، يۈگۈرگۈچى:

مۇنى كۆرگەچ بىرى قاچتى بەيابان،
كېلىپ ئات چۇلبۇرىن تۇتتى شىتابان.

— ناقىس.

شىتابەندە [شتابنده] (پ) ئالدىراپ، تېز يۈرگۈچى، ئالدىرىغۇچى:

دېدى: قاي دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جۇيەندە كەلدى يابەندە.

— نەۋايى.

شىتابلىغ [شتابليغ] ئالدىراقسان، ئالدىراڭغۇ.

شىتايى [شتاى] (پ) قىشلىق، قىش مەۋسۇمىگە ماسلاشقان.

شىجائەت [شجاعت] (ئە) ئېغىر ۋە قىيىن شارائىتتا كۆرسىتىلىدىغان مەردلىك، غەيرەت، جاسارەت.

شىددەت [شدت] (ئە) 1) قاتتىقلىق، قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:

ھەجر - فۇرقەت شىددەتىدىن بىھىساب،
جانىدىن ھەرلەھزە تويغان بارمۇمكىن.

— قەلەندەر.

2) كۈچ؛ زور غەيرەت، جاسارەت:

مۇھەببەت ئوتى شەۋقىنىڭ شىددەتى،
ئاراغە ئالىپ قالماسە تاقەتى.

— ئا. نىزارى.

شىددەتلىك [شدت ليق] دەھشەتلىك، كۈچلۈك؛ شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان.

شىر I [شير] (پ) سۈت.

شىرۇ شەكەر — سۈت ۋە شېكەر.

شىر II [شير] (پ) شىر، ئارسلان:

مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە شىر ھەم قىلماس ئىدى باك.

— ناقىس.

شىرى خۇدا — خۇدانىڭ شىرى:

كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سۇۋار،
ئەلىيۇررىزا ساھىبى زۇلفىقار.

— ئا. نىزارى.

شىرى دەلىر — جاسارەتلىك، قورقماس، باتۇر شىر:

سىپپېھرى ھەقىقەتدە بەدرى مۇنىر،
كى قافى شەرىئەتدە شىرى دەلىر.

— ئا. نىزارى.

شىرى غەرران — ھۆركىرىگۈچى شىر:

مېنى كۆرمەي يۈگۈرۈر ئېردى ھەريان،
كى بولسە ئۇرغان ئېردى شىرى غەرران.

— ناقىس.

شىرى نەر — ئەركەك شىر:

بەلادەشتى ئەگەرچە پۇر خەتەردۇر يانماغىل زىنھار،
قەدەم مەردانە قوي بۇ ۋادىغە چۈن شىرى نەر تەنھا.

— زەلىلى.

شىرى يەزدان — ئاللانىڭ شىرى.

كى باردۇر بىرلا شاھىمەردان،
پەيغەمبەر سۆزلەرىدۇر شىرى يەزدان.

— موللا پازىل.

شىرا [شرا] (ئە) سېتىۋېلىش.

شىراز [شيراز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەر:

كى ئاندىن يۈرۈپ كەلدى شىرازغە،
قوشۇلدى كېلىپ يار ھەمرازغە.

— ئا. نىزارى.

شىرازە [شيرازه] (پ) كىتابنى مۇقاۋىلىغاندا ئۇنىڭ ۋاراقلىرىنىڭ سۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يىپ بىلەن تىكىش:

كەرەم رىشتەسى بىرلە شىرازەلىك،
مۇغۇلىيە ئىچرە پۇر ئاۋازەلىك.

— زەلىلى.

شىراك [شراك] ئاياغ كىيىمنىڭ بوغقۇچى، تاسما بوغقۇچ.

شىرالغە [شرالغه] ئۇۋلاپ ئېلىنغان ھايۋان ياكى قۇشنىڭ بويۇندىن يۇقىرى قىسمى.

شىرام [شرام] ئورۇن، ئارامگاھ؛ ۋەتەن.

شىران [شران] تېز، پات، دەررۇ؛ يۈگۈرۈك.

شىرە I [شيره] (پ) شەربەت؛ مەينىڭ بىر تۈرى:

كۆلبەمە قويساڭ قەدەم گەرلۇتف ئىلە، تەييار ئېتەي.
مەي جانىم شىرەسىدىن، شەمئىنىڭ كۆز ياغىدىن.

— قەلەندەر.

شىرە II [شيره] (پ) شىرە، جوزا:

مۇزەھھەب شىرەدە ئالتۇن سۇراھى.
بولۇپ ئالتۇن سۇيى لەۋن ئىچرە راھى.
— نەۋايى.

شىرەفكەن [شيرافكن] (پ) شىرنى يوقاتقۇچى.

شىرەمەرد [شيرمەرد] (پ) باتۇر، پالۋان، ئۆكتەم.

شىربۇزەن [شيربوزن] (پ) شىرنى يەڭگۈچى، شىرنى مەغلۇپ قىلغۇچى.

شىرپەيكەر [شيرپيكر] (پ) شىر كۆرۈنۈشلۈك؛ ھەيۋەتلىك پالۋان.

شىردار [شيردار] (پ) سۈتلۈك (كالا).

شىرداغ [شيردار] ئۈست كىيىم.

شىردان [شيردان] (پ) سۈت قاچىسى.

شىركەت [شركت] (ئە) قوشۇلۇش، شېرىكلىك:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋەسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۈر ئەسلى مەلەك.
— ئەرشى.

شىرىن [شيرين] (پ) 1) تاتلىق، لەززەتلىك:
پەرتەۋى ھۆسنۈڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بۇلۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) مەنىلىك، مەزمۇنلۇق:
سەبت ئەيلەمەسەڭ ئەلەرگە رەڭىن،
مەئنىسى دەقىقۇ لەفزى شىرىن.
— نەۋايى.

3) ئادەم ئىسمى؛ پەرھاتنىڭ مەشۇقى.

شىرىن تەكەللۇم [شيرين تكلم] (پ + ئە) شېرىن سۆز.

شىرىن زەبان [شيرين زبان] (پ) شېرىن سۆز:
فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجراندا مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن لېكىن ئېرۈر شىرىن زەبان.
— قەلەندەر.

شىرىن سۇخەن [شيرين سخن] (پ) سۆزى تاتلىق، شېرىن سۆز:
قىلىپدۇر ھىكايات شىرىن سۇخەن،
خەبەر بەردى سۆز روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

شىرىن كەلام [شيرين كلام] (پ + ئە) شېرىن سۆز، خۇش ئاۋاز، خۇش مۇئامىلە:
ئۇشول تاۋۇس يەڭلىغكىم چەمەندە خۇش خىرام ئەيلەر،
ھەمىشە تۇتىئى گويا بىكىن شىرىن كەلام ئەيلەر.
— ھاپىز خارەزمى.

شىرىن گو [شيرين گو] (پ) شېرىن سۆز، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
ۋەزئى ئوبدان ناھايىتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.
— موللا قۇربان.

شىرىن گۇفتار [شيرين گفتار] (پ) شېرىن سۆز، يېقىملىق گەپ قىلغۇچى:
ئاي پۈتۈن سەرۋقەدۇ گۇل رۇخسار،
غۇنچەڭ ئەيتۇر چاغى شىرىن گۇفتار.
— نەۋايى.

شىرىنۋەش [شيرين دش] (پ) شىرىندەك، شىرىنگە ئوخشاش:
ئانىڭدەك مەھۋەشى دىلكەش جەفا ئەندىشە شىرىنۋەش،
قىلىپ ناقىس كەبى سەركەش كىشىگە بولماسۇن ئۆترۈ.
— ناقىس.

شىش [شيش] (پ) زىخ؛ بىگىز، جۇۋالدۇرۇز:
ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاخشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەرمىژگان بىلە جانىم فىكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىشە [شيشە] (پ) 1) ئەينەك:
چىقتى كۆڭۈل ھىسارىدىن دۇنيابى دۇن بۇگۇن،
ساقى سۇراھى شىشە بىلە سەرنىگۇن بۇگۇن.
— زەلىلى.

2) ئەينەكتە ياسالغان قەدەھ؛ شېشە، بوتۇلكا:
قولىغە شىشەنى ئالدى بەيەكبار،
ئىچىپ بولماي ھەيال ئولدى نىگۇنسار.
— ناقىس.

شىشەئى ساغەر — ئەينەك قەدەھ، ئەينەكتىن ياسالغان رومكا:
مەرھەبا ساقى بۇگۇن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.
— زەلىلى.

شىشەپۇش [شيشەپوش] (پ) شېشە كىيىپ دەرياغا چۈشۈپ، گۆھەر ئالغۇچى؛ شېشە مۇنچاقچى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشەپۇشى تۇشمەگەي دەرياغە گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

شىشەدار [شيشەدار] (پ) پارقىراق، نۇرلۇق.

شىشەدار ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، پارقىراتماق:
رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۋ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.
— شەۋقى.

شىغال [شغال] (پ) 1) چىلبۆرە. 2) ۋەھشىي، يالماۋۇز:
گۆھەر ئۈرنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار كۆزى ئەھۋەل شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

شىغاۋۇل [شغاول] پادىشاھ سارىيىدا تەنتەنىلىك مۇراسىملارنى باشقۇرىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان چوڭ ئەمەلدار.

شىفائ [شفاء] (ئە) كېسەلدىن ساقىيىش، تۈزىلىش:
سىھھەتىم بولسا تاپىبمەن لەئلى يادىدىن شىفائ،
ناتەۋان ھەم بولسام ئانىڭ كۆزلەرى بىمارىمەن.
— نەۋايى.

شىفاخانە [شفاخانە] (ئە + پ) كېسەلخانا، دوختۇرخانا.

شىكار [شكار] (پ) ئوۋ؛ ئوۋلاش؛ ئوۋلانغان نەرسە:
كۆنىكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئۆزرە گۆزەر ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

شىكار قىلماق — ئوۋ ئوۋلىماق:
ئانىڭكى ئىسمى ئېردى شاھ بەھرام،
شىكار قىلۇر ئىدى ھەر سۇبھى، ھەر شام.
— موللا پازىل.

شىكارى [شكارى] (پ) ئوۋچى، ئوۋ قىلغۇچى.

شىكاف [شكاف] (پ) يېرىق، دەز، چاك، تۆشۈك.

شىكايەت [شكايت] (ئە) 1) نالىش؛ ئەرز، ھال ئېيتىش، شىكايەت:
قىلاي ئازراق شىكايەت، ئەي بەرادەر، بۇ جەھان كارى،
خەلايىققە ئۆزىنى كۆرسەتۇرلەر موللا بازارى.
— موللا نىياز.

2) غەيۋەت:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزىنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شىكايەت ئەيلەمەك — نالىماق، ئەرز - ھال ئېيتماق:
باقىب دەرمەن، شىكايەت ئەيلەيىن كۆرچاغ ئانى، قالماس،
كۆزۈمگە تابى نەزرادە، تىلىمگە قۇۋۋەتى تەقدىر.
— نەۋايى.

شىكايەت قىلماق — نالىماق، ئەرز ئېيتماق، شىكايەت قىلماق:
شىكايەت قىلمە، ناقىس، لەبنى باغلاپ رازىلىق كىرگۈز،
كى ھەر تۈرلۈك ھەۋادىسكىم كېلۇر ھەق سارىدىن مىھمان.
— ناقىس.

شىكەست [شكست] (پ) سۇنۇق، مەجرۇھ:
قارا زۇلفۇڭ بىلە چىن مۇشكى قايدا تەڭ بولا بىلسۇن،
شىكەستى مۇشكى چىن ئەيلەر چۇ زۇلفى ئەنبەر ئەفشانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

شىكەست بەرمەك — زەربە بەرمەك:
سەرۋى ئازادىغە بەردى قامەتى تەنھا شىكەست،
باغبانى بىھۇدە ئېيتۇر سەنەۋ بەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

شىكەست قىلماق — سۇندۇرماق، مەجرۇھلاندۇرماق:
خۇدا قىلماسۇن گەۋھەرنى شىكەست،
جەھان خەلقىنى ئەيلەگەي زىردەست.
— ئا. نىزارى.

شىكەست يەتمەك — زىيان يەتمەك:
كى ئاندىن يېتىپ شەۋكەتىغە شىكەست،
بولۇر زىردەستىغە ئول زىردەست.
— نەۋايى.

شىكەستە [شكستە] (پ) 1) سۇنغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ:
— مەنى شىكەستەنى دەۋران شىكەستەرەك قىلدى،
كۆزۈم ياشىنى ئاقىزدى، تامار ئېردى تەم - تەم.
— ناقىس.

2) ئاجىز، زەئىپ:
ئۆزۈڭدىن بۆلەك بەندە يوق پەناھ،
شىكەستە قولۇڭ بارچەسى ئۆزرخاھ.
— ئا. نىزارى.

شىكەستە بەستە — كەم - كۈتە، چولتا:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋۋارە،
يۈزۈمنى سۈرتۈبان دەرگاھىغە بەس ناتەۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

شىكەستە بولماق — جاراھەتلەنمەك، مەجرۇھلانماق؛ ئاجىزلىماق:
ئەگەر بەندەسەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.

شىكەستە خاتىر — جەبىرلەنگەن، ئەلەم تارتقان؛ كۆڭلى يېرىم:
يات ئىلە ئۆزدىن شىكەستە خاتىرە ئانداقكى مەن،
يار ئىلە ئەغياردىن ئازۇردە جانى مەن كەبى.
— نەۋايى.

شىكەستەبال [شكستەبال] (پ) قانىتى سۇنغان؛ روھى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم.

شىكەستەپا [شكستەپا] (پ) ئايىغى سۇنۇق، توكۇر؛ ناتىۋان، قۇدرەتسىز.

شىكەستەمەقال [شكستەمقال] (پ + ئە) نۇتۇق

قابىلىيىتى يوق، دۇدۇقلاپ سۆزلىگۈچى.

شىكەم [شكم] (پ) قېرىن، قورساق.

شىكەن [شكن] (پ) 1) سۇنۇقلۇق، پۈكۈكلۈك، بۇرۇلۇش:

داغى مەن كەبى بولمە پەيمان شىكەن،
كۆڭۈل مۈلكىغە ئالمە تۈرلۈك تۈمەن.

— ئا. نىزارى.

2) بىرىككەن سۆز تەركىبىدە كېلىپ، «بۇزغۇچى، سۇندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

بۇت شىكەن — بۇتنى سۇندۇرغۇچى.

شىكەنج [شكنج] (پ) پۈكۈلۈش، بۇرۇلۇش.

شىكەنجە [شكنجه] (پ) ئازاب، ئوقۇبەت، قىيناق.

شىكۇھ [شكوه] (پ) ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛ تەنتەنە، تەنتەنىلىك:

شىكۇھ قىلغان خەلق ھەيران قالدىلەر،
بەدگۇمانلىقدىن پۇشەيمان قىلدىلەر.

— زەلىلى.

شىكۋە [شكوه] (ئە) نارازىلىق، شىكايەت، نالىش:

مېنىڭدەك بىۋەفانى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.

— موللا نىياز.

شىكۋە قىلماق — شىكايەت قىلماق، نارازىلىق بىلدۈرمەك، نالىماق:

شىكۋە *قىلما، بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەر كىم، ئەزەل،*
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

شىكىب [شكيب] (پ) 1) سەبىر، تاقەت، چىدام:

تامۇمكىن ئۆزۈڭگە سەبىر يار ئەت،
تەسكىنۇ شىكىب ئىختىيار ئەت.

— نەۋايى.

شىكىبا [شكيبا] (پ) سەبىرلىك، چىداملىق، تاقەتلىك.

شىكىل [شكيل] (پ) يىپ، ئارقان.

شىكىل ئەتمەك — باغلىماق، بەند قىلماق.

شىگەرف [شگرف] (پ) ئۇلۇغ، كاتتا؛ كۆچلۈك. 2) ئاجايىپ گۈزەل، كېلىشكەن.

شىن [شين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ش» ھەرپىنىڭ نامى.

شىنا [شنا] (پ) سۇدا ئۈزۈش.

شىناخت [شناخت] (پ) تونۇشلۇق، بىلىشلىك.

شىناسا [شناسا] (پ) تونۇش، بىلىش، تونۇپ بىلگەن، مەرىپەت ھاسىل قىلغان:

كۇشايانى تىلىسمى گەنجىئى ئەسرار،
شىناسا ھەزاجى نەبزى ئەسمار.

— ناقىس.

شىناسنامە [شناسنامه] (پ) پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى.

شىناۋەر [شناور] (پ) سۇدا ئۈزگۈچى:

ھەقايىق بەھرىگە چۆمگەن شىناۋەر،
جەمالى ئىشقىنى كۆرگەن دىلاۋەر.

— ناقىس.

شىناۋەرلىك [شناورليك] سۇ ئۈزۈشلۈك، سۇ ئۈزۈش ھەرىكىتى:

قىلۇرسەن نەسەبەبدىن فىسق ئارا مۇنداغ دىلاۋەرلىك،
چېكەرسەن ھەر زەمان دەريايى غەفلەتتە، شىناۋەرلىك.

— موللا نىياز.

شىنگەرف [شنگرف] (پ) قىزىل بوياق، قىزىل رەڭ:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرف ئۇ تۆمۈررەڭ،
يامىسىۇ نۇقرەۋۇدەك، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

شىنگەرف گۇن [شنگرف گون] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭلىك:

ئىشق ئەبۋابىن چېكەر دەفتەرلەرىندە ئەھلى دەرد،
بۇيلە شىنگەرف گۇن بولدى، شەھىدنىڭ تۇپراغى.

— نەۋايى.

شىنگەرفي [شنگرفى] (پ) قىزىل تۇسلۇك، قىزغۇچ:

يۈزى ئاقۇخەتى لەئلۇ لەبىدە ئول خەتى رەيھان،
كى سۇرخى بىرلە شىنگەرفى زىھى مەئشۇق جەھان كاغەز.

— خۇشھال غەربى.

غ

غاب [غاب] (ئە) ئورمان، توقاي:
ئول خىلافەت بېشەسىنىڭ شېرى غابى تاقىقا يۈزلەنگەن شادمانلىغىڭ تەھنىيەتىن سورغالى...

— نەۋايى.

غاجىر [غاجىر] بۈركۈتسىمان، بۈركۈتكە ئوخشاش بىر خىل كاتتا يىرتقۇچ قۇش.

غار [غار] (ئە) غار، ئۆڭكۈر:

تېز تون ئالغىل پەنا غارىغا ئۆزنى ئەي بىلال،
دېدى - يۇ، قىلدى نەسىھەت نەزم گۇفتارىم ماڭا.

— موللا بىلال.

غارى ئاشىقان — ئاشىقلارنىڭ غارى، تۇرار جايى:

ئەي زەلىلى سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۈگۈن،
جەئفەرى تەييارى ئىشكى بولدى غارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

غارى فەنا — پاناھلىنىدىغان غارى، جاي:

خەلق ئۆزرە پەردەئى غەفلەت نەدىندۇر بىلمەدىم،
مەن دەغى غارى فەنادىن ئەمدى بىدار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

غارەت [غارت] (ئە) [كۆپلۈكى: غارات] تالان - تاراج، تالان - تاراج قىلىپ بىرەر نەرسىنى ئېلىپ كەتمەك:

قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۈز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلف ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسىم دالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

غارەت ئەيلەمەك — تالان - تاراج قىلماق:

كۆز ئۇچى بىرلە باقىپ كۆڭلۈمنى غارەت ئەيلەدى،
ئوقى تەگدى باغرىمە قىلدى يارا ئۆلتۈرگىدەك.

— نەۋبەتى.

غارەت ئېلى — تالان - تاراج قىلغۇچىلار:

ئىشق بارىنى غارەت ئەتكەي،
غارەت ئېلىگە ئىشارەت ئەتكەي.

— ئەرشى.

غارەتى دىن قىلماق — دىننى ئاياغ ئاستى قىلماق.

غارەتى شور — ئىشق - مۇھەببەتنى بۇلاڭ - تالان قىلماق:

كۆزۈم جادۇسىدىن كەشمىرى پۇرشور،
ساچىمدىن چىن ئىچىدە غارەتى شور.

— لۇتفى.

غارەتگەر [غارتگر] (ئە + پ) ئوغرىلىغۇچى، تالان - تاراج قىلغۇچى:

تىكىلمىش كۆزلەرى كۆڭلۈمدە تائەت نەقدىن ئەتسەم جەمئ،
سىتىبىز ئانداغكى غارەتگەرلەر ئەيلەر خانمان كۆرگەچ.

— ئەرشى.

غارەتگەرى ئىمان — ئىمانغا چاڭ سالغۇچى، ئىمانغا زەرەر (شكەست) يەتكۈزگۈچى؛ ئىماننى بۇلىغۇچى:

نە مۇئمىنمەن، نە كاپىرمەن ئىكاۋگە بولۇبان ئاشىق،
كۆزۈڭ غارەتگەرى ئىمان، قاشىڭ مىھرابى ئىمانىم.

— مەشھۇرى.

غارنىشىن [غارنشين] (ئە + پ) غاردا ياشىغۇچى:

ئۆزلەتايىن ھەكىمى غارنىشىن،
ئاڭا تەئبىدىن ئەيلەسە تەلقىن.

— نەۋايى.

غارىب [غارب] (ئە) سۇنۇش، سۇنماق، پاتماق، سۇنغۇچى.

غارىب ئەيلەمەك — پاتۇرماق، سۇندۇرماق.
غارىب بولماق — پاتماق، سۇنماق.

غازە [غازه] (ئە) ئۇپا - ئەڭلىك.

غازە سۈرتمەك — ئۇپا - ئەڭلىك قويماق، سۈرتمەك.
غازە ئۇرماق — ئىز قالدۇرماق.

غازى [غازى] (ئە) غازات قىلغۇچى، ئۇرۇشلاردا غالىب:

يەتتىلەر مىيل ئۆزرە كەلدىلەر بىرى،
ھەم ۋەلى ھەم غازىلەرنىڭ سەرۋەرى.

— زەلىلى.

غازىي [غازى] (ئە) «غازى» غا قاراڭ.

غازىي نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشكەن، غالىب.

غاسىل [غاسل] (ئە) ئۆلۈك يۇيىدىغان، ئۆلۈك يۇيغۇچى.

غاشىيە [غاشيه] (ئە) ئېگەر ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق، يېپىنچا:

شەيخ خاھىي ۋە نەخاھىي ھۆكم قىلدى ۋە غاشىيەنى ئېگىنگە سالىپ ئانىڭ جىلاۋىدا باردى. ئەبۇ جەئفەر خىجىل بولۇپ ئاتدىن تۈشدى.

— نەۋايى.

غافىل [غافل] (ئە) غەپلەتتە قالغان، بىلمەي قالغان؛

خەۋەرسىز:

كېتەر يولۇڭغا نەلازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راھىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.

— شەۋقى.

غافىل بولماق — غەپلەتتە قالماق، بىپەرۋا بولماق:

قىماغىل ئۆمرۈڭنى رازىيە ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.

— ئابىت.

غافىل قالماق — خەۋەرسىز قالماق، غەپلەتتە قالماق.

غافىل ئولماق — بىخەۋەر قالماق.

غافىلۋەش [غافل وش] (ئە + پ) ئۆزىنى بىلمەسلىككە سالغۇچى، بىپەرۋا، بىخەۋەر:

ئايىتمان شاھىمنى يا ماھىمنى يەتكۈر باشىمە،
ھەم مەھى غافىلۋەشىمنى، شاھى ئاگاھىمنى ھەم.

— نەۋايى.

غافىلى [غافلى] (ئە) غاپىللىق.

غالىب [غالب] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، يەڭگۈچى، غالىب:

ئەگەر مەئشۇق ئېرۇر ئاشىققا جازىب،
بولۇرلار ئەھلى ئىشق ئىشقىغە غالىب.

— خىرقەتى.

غالىب كەلمەك — غەلىبە قازانماق، يەڭمەك، ئۈستۈن كەلمەك.

غالىبى مەھز — مۇتلەق ئارتۇق، ئەۋزەل.

غالىيە [غاليه] (پ) 1) قاش ۋە چاچقا سۈرتۈش ئۈچۈن مۇشك، ئەنبەردىن ياسالغان خۇشبۇي قارا ماددا:

بۇلبۇلى نەغمەسەنج ئولۇپ كەلمەدى بىر نەسىم گۈل،
تەلبە زەلىلگە سەھەر غالىيەئى سەبا كېرەك.

— زەلىلى.

2) قارا؛ ھىد:

تۇن ئاقشام تولغانۇپ سۇنبۇل بىكىن زۇلفۇڭدىن ئاھ ئۇردۇم،
ھەۋانى غالىيە تۇتتى، جەھان مۇشكى خوتەن بولدى.

— سەككاكى.

غالىيەساز [غاليه‌ساز] (پ) غالىيە (خۇش ھىد) تارقاتقۇچى.

غالىيەساز ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق، خۇشبۇي ھىدلار چاچماق.

غامىز [غامض] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل، نا ئېنىق.

غامىز مەسئەلە — قىيىن مەسىلە، نا ئېنىق مەسىلە، چۈشىنىكسىز مەسىلە.

غايەت [غايت] (ئە) 1) چەك، ئاخىر، چېگرا:

چوڭ ـ كىچىك بۇ ھالى كېلۇرنى بىلۇر، ۋەلى ـ
ئارمان ـ ئارزۇسىغا يوق ھەددى غايەتى.

— سەبۇرى.

2) جۇدا، غايەت، ناھايىتى:

غايەتى بىلمەسلىكىندىن مۇددەئى كافىر بولۇر،
گەرسۇجۇد ئەيلەر ئاتابى سىزگە ھەق نۇرىن كۆرۈپ.

— ئاتابى.

غايەتسىز [غايت سيز] چەكسىز، چېگراسىز:

شامى ھىجرانىڭى، غايەتسىز ئېرۇر تىيرەلىغى،
ئەدەم ئىقلىمىغە ئول كەلدى سەۋادى ئەئزەم.

— نەۋايى.

غايەتلىغ [غايت ليغ] چېگراسى بار، چەكلىك:

ئول جۇملەدىن مەئشۇق ھۆسن ۋە جەمالىنىڭ بىنىھايەتلىغى ۋە نازۇ ئىستىغناسىنىڭ بىھەددۇ غايەتلىغى.

— نەۋايى.

غايىب [غايب] (ئە) 1) يوق، كۆرۈنمەيدىغان، مەۋجۇت ئەمەس.

كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەرمەن.

— موللا سالىھ.

2) كېلەچەك:

ماڭا ئۆز غايىبىمدىن بىر نىشان ئەت،
دېسەڭكىم، ھەجرىدىن ئۆلمەي، رەۋان ئەت.

— نەۋايى.

غايىب ئەيلەمەك — يوقاتماق، (جاندىن) ئايرىماق؛ مەھرۇم قىلماق.

غايىب قىلماق — «غايىب ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غايىبانە [غايبانه] (ئە + پ) چەتتىن، سىرتتىن، كۆرمەي تۇرۇپ:

بولۇپ ئاشىق ئانىڭغە غايىبانە،
ئۆزى قالدى كۆڭۈل بولدى رەۋانە.

— ناقىس

غەباۋەت [غباوت] (ئە) ئەقىلسىزلىك، كالتە پەملىك، تەنتەكلىك:

ئولكى ئۆزىن بىگەنگەي زىھى غەباۋەت ۋە ئولكى ئۆز سۆزىن بىگەنگەي، زىھى شەقاۋەت!

— نەۋايى.

غەبرا [غبرا] (ئە) يەر، زېمىن، تۇپراق:

نەدىن گەردۇن ئېرۇر سەرگەشتەئى ئىشقىڭ قەرار تاپماي،
نەدىن بىخۇد ياتار شەۋقىڭدە، مەينى ئىچمەيىن غەبرا.

— مەشھۇرى.

غەبغەب [غبغب] (ئە) ئېڭەك، ساقاق، زاڭاق:

يېڭى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھەلقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،

نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۆزە خالۇ خەتىڭ.

— ئەرشى.

سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن غەبغەبى چىن غۇنچەئى خەندان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

غەبن [غبن] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، ئالدام:

ئەينى شەرئەت بارى غەبنى بەلا،
تۈزلۈك ئىلە ھەرخەتى ئانىڭ خەتا.

— نەۋايى.

غەددار [غدار] (ئە) 1) ھىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى، خىيانەتچى، نەيرەڭۋاز، مېھرىسىز، ۋاپاسىز، رەھىمسىز، زالىم:

ئەي بۇرادەر بۇ جەھان غەدداردۇر،
گويىيا بىر ئەۋرەتى مەككاردۇر.

— خەراباتى.

2) خائىن، خائىنلىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان:

بەل ئاڭا يوق ئېردى تۇش ھەم كۇنىنىڭ خىشتى غەددار سىپاھى تۇنىنىڭ زەنگىشىئار چېرىكى شەبىخۇنىدىن فارىغ...

غەددار فەلەك — رەھىمسىز، زالىم پەلەك:

ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۇزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.

— موللا سالىھ.

غەددار قەدەم — زالىم، رەھىمسىز تەقدىر.

غەدر [غدر] (ئە) 1) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ. 2) بىۋاپالىق، زالىملىق، رەھىمسىزلىك. 3) خائىنلىق، خىيانەت.

غەدر ئەھلى — خىيانەت قىلغۇچى كىشىلەر، زالىملار، رەھىمسىز كىشىلەر.

غەدرۇ بىداد — خىيانەت ۋە رەھىمسىزلىك.

غەدركىش [غدركيش] (ئە + پ) خىيانەتچى، ئالدامچى؛ ۋاپاسىز:

شەھەر تىھى سەۋداگەرى غەدركىش، ئۆزىغە سۇد ۋە مۇسۇلمانلارغە قەھەت ئەندىش.

— نەۋايى.

غەدۇد [غدود] (ئە) ئىللەت، مەرەز؛ يامان:

يوقدۇر بۇ خىلئەتدە قۇسۇرۇ غەدۇد،
قۇدرەت ئىلكىدە قىلىپ تار ـ پۇد.

— زەلىلى.

غەدىر [غدير] (ئە) كۆل، تۇرغۇن سۇ.

غەدىرى ۋەھشەتئەنگىز — دەھشەتلىك دېڭىز، قورقۇنچلۇق دېڭىز.

غەرابەت [غرابت] (ئە) 1) ئاجايىپلىق، قىزىقلىق، نادىرلىق، غەلىتىلىك:

غەرابەت مۇندا بىھەددۇ نىھايەت،
تاپىلماي بۇل ئەجەب سەنئەتقە غايەت.

— نەۋايى.

2) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق.

غەرامەت [غرامت] (ئە) پۇشايمانلىق، ئازاب، قىيناق.

غەرامەت يەتمەك — ئازاب يەتمەك، قىيىنچىلىق كەلمەك.

غەرايىب [غرايب] (ئە) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق؛ قىزىق نەرسىلەر، قىزىقچىلىقلار:

بۇ رەڭ داخىللىغىن تەئسىرىن ئاڭلاپ،
غەرايىبكىم بولۇرلار ئاڭا شاغىل.

— ئەرشى.

غارايىب كۆرۈنمەك — قىزىق، ئاجايىپ، يېگانە بولۇپ كۆرۈنمەك:

قويۇپ ئېردىم ئاندا باشىم قىبلەغە،
غەرايىب كۆرۈندى ئۇشۇل سىفلەغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرەز [غرض] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغراز] 1) مەقسەت، نىيەت، مۇددىئا:

غەرەز بۇ شەمئىنى ئۆيگە يارۇتسا،
بىرى ـ بىرسى بىلەن كۆڭلىن ئاۋۇتسا.

— خىرقەتى.

2) يوشۇرۇن (مەخپىي) دۈشمەنلىك.

غەرەزئامىز [غرض آميز] (ئە + پ) غەرەزلىك، باشقا بىر مەقسەتنى كۆزلىگەن؛ غەرەز ئارىلاشقان:

بارچە كەلىماتى ھىيلەئەنگىز ۋە مەجمۇئى ھەرەكاتى غەرەزئامىز.

— نەۋايى.

غەرەزگو [غرض كو] (ئە + پ) غەرەز بىلەن سۆز ئېيتقۇچى، ئەسلى مەقسىتىنى يوشۇرۇپ گەپ سورىغۇچى، غەرەزگۇي:

ئەي نەۋايى، ۋاقىف ئول ھالىڭغا كىم يار ئاللىدە،
بەس، فەراۋاندۇر غەرەزگو ئەسرۇ پەراندۇر غەرەز.

— نەۋايى.

غەرەۋ [غرو] (پ) 1) قەلەم ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان قومۇش، خەت يېزىش ئۇچۇن قەلەم قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان قومۇش. 2) ۋارقىراش، جار سېلىش، نالە، پەرياد، «غەرىۋ»گە قاراڭ:

كىرىپ شەھەر ئىچىگە سالايىن غەرەۋ،
بولۇر ئابرۇ كەلسە ئىستەپ بىرەۋ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرباش [غرباش] تارغاق، «غەرۋاش»قا قاراڭ.

غەربال [غربال] (ئە) غەلۋىر؛ ئەلگەك:

سايىسىلىغىغە زۇھەل ئۆرۈپ فال،
گەز دەستە بىلە قولىدا غەربال.

— نەۋايى.

غەررا [غرا] (ئە) پارلاق؛ جۇشقۇن؛ يارقىن، يېقىملىق:

ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۈن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.

— سەيفى سەرايى.

غەررا قەسىدەلەر — پارلاق ۋە جۇشقۇن قەسىدىلەر.

غەررا نەزم — يارقىن، جۇشقۇن شېئىر.

غەرران [غران] (پ) ھۆركىرىمەك، گۈرۈلدىمەك، خىرىس قىلماق:

تەرىد ئەتكەچ بىلە كۆرگۈزدى جەۋلان،
تېبىندى ھوي ئېتىپ چۇن شىرى غەرران.

— لۇتفى.

غەررە [غره] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ (بىرەر بىھۇدە نەرسىگە ئارتۇقچە بېرىلىش ئارقىسىدا) ئالدىنىش، ئالدىنىپ قېلىش:

بولماغىل مەشھۇرى غەررە گەرتاپارسەن ئىززۇ جاھ،
تەخت - بەخت بىلەن قىلۇركىم ئاقىبەت سۇلتان ۋىداھ.

— مەشھۇرى.

غەرق [غرق] (ئە) غەرق بولۇش، سۇدا ئېقىش، غەرق بولغان، سۇدا ئاققان:

بولۇپ غەرق گويا بەلا بەھرىغە،
ياقىن ئېردى بىشە فەرەڭ شەھرىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرق ئاب ئەتمەك — سۇغا چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق:

ئانىڭ ئىشقى خەراب ئەتتى، يۈرەك - باغرىم كەباب ئەتتى،
كۆزۈمنى غەرق ئاب ئەتتى، ياشىمدا بولدى سىر ئاشكار.

— نەۋبەتى.

غەرق ئەيلەمەك — كۆيۈپ كۈل بولماق؛ كۆيدۈرمەك؛ چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق.

غەرق ئولماق — پېتىپ كەتمەك، چۆممەك، چۆكمەك:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۆرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالىھ.

غەرقى لۇججەئى نۇر — نۇر دەرياسىغا چۆممەك.

غەرقى ھەۋا — ھاۋاغا غەرق بولۇپ؛ ھاۋغا غەرق بولغان؛ ھاۋغا غەرق بولماق.

غەرقاب [غرقاب] (ئە + پ) 1) سۇغا پاتقان، سۇدا ھالاك بولغان؛ غەرق بولغان. 2) گىرداب:

كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلەن غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.

— زەلىلى.

شەيخ دەستۇرلىككە قولىن ئۇزاتدى، ئىلكىن تۇتۇپ چەكتى بەھر ساھىلىغە ۋە مەھلەكە غەرقابىدىن سۇدرەدى ئەمىن مەنزىلىغە.

— نەۋايى.

غەرقە [غرقه] (ئە) پېتىپ كەتكەن، چۆكۈپ كەتكەن:

گەر قىلماساڭ غەرقەئى دەريايى شەپائەت،
مەشھۇر ھەزىن ئۆلگۈسىدۇر تەشنە سەراپا.

— مەشھۇرى.

غەرقەئى خۇناب ئولماق — قانغا پېتىپ كەتمەك.

غەرۋاش [غرواش] «غەرباش»قا قاراڭ:

جەۋلەھە غەرۋاشىدا ئاھاردەك،
يوقكى زەغەن پەررىدە مۇرداردەك.

— نەۋايى.

غەرىب [غريب] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇرەبا] 1) بىچارە، ناتىۋان؛ ھالسىز، ئىگە - چاقىسىز؛ خارلانغان، ئاياغ ئاستى قىلىنغان:

چەرخ ئۆزە خۇرشىددەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.

— ئەرشى.

رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.

— غەيرەتى.

2) ئاجايىپ، قىزىق، تەئەججۇپلىنەرلىك، ھەيران قالارلىق نەرسە:

ۋە غەرىبدۇركىم، زاھىر ئۆلۈمىنىڭ تەكمىلى ۋەقتىدە نېچە ئىش ئالارغا مۇيەسسەر بولۇپدۇركىم، بۇ ئۇممەتدە ئۆتكەن ئەكابىر ۋە ساھىب كەمالىلەردىن ھېچ قايسىغا ۋاقىئ بولغانى زاھىر ئەمەس.

— نەۋايى.

3) ئەۋزەل، ئۇلۇغ؛ بەختىيار:

بۇكى كەلامۇللاھ ئاڭادۇر نەسىب،
كىم يوق ئاڭا مۇئجىزە ئاندىن غەرىب.

— نەۋايى.

غەرىب ئاسار — ئاجايىپ نىشانلار.

غەرىب ئەل — مۇساپىرلار، بىچارىلەر:

بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسىم - ئايىنلارى،
غەرىب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرىب مائانىلىق — ئاجايىپ مەنىلىك.

غەرىب مىسال — مۇساپىرغا ئوخشاش، مۇساپىركەبى.

غەرىب ھال — ئاجايىپ ئەھۋال، ھەيران قالدىغان

ئەھۋال.

غەرىب ھالەت — «غەرىب ھال» غا قاراڭ.

غەرىب ئۇمۇر — ياخشى، ئاجايىپ ئىشلار، قىزىق، ئاجايىپ ۋەقەلەر.

غەرىبى مۇستەمەند — غېرىب، مۇساپىر بىچارىلەر:

غەرىبى مۇستەمەندىدىن بىھەمدىللاھ يىراقماسدۇر،
غەمۇ دەردىدىن ئۆلدۇم ئول پەرى ھەلىمغە باقماسدۇر.

— قەلەندەر.

غەرىبانە [غريبانه] (ئە + پ) غېرىبلارچە؛ غېرىبلىق بىلەن؛ «غەرىب» كە قاراڭ.

غەرىب ئەندام [غريب اندام] (ئە + پ) ئاجايىپ - غارايىپ بەدەن، بوي:

تۇش كۆرەر ھېچ شەكسىزىن ئول شام،
كى ئىكى سۇرەتى غەرىب ئەندام.

— نەۋايى.

غەرىبخانە [غريب خانه] (ئە + پ) 1) مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، غېرىبلار ئۆيى. 2) ئاجايىپخانا، مۇزېي. 3) دۇنيا.

غەرىبلىغ [غريب ليغ] 1) بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق؛ مۇساپىرلىق، غۇربەتتە قالغانلىق. 2) ئاجايىپلىق، ھەيران قالارلىق.

غەرىبنەۋاز [غريب نواز] (ئە + پ) غېرىبپەرۋەر، مۇساپىرپەرۋەر:

ۋە غەرىبنەۋاز ئەھلى جاھلەر سەرمايەئى جاھۇ جالالىن غەرىبلەر سەرۋەقتىغە بەردەۋام تۇتسۇن.

— نەۋايى.

غەرىبىستان [غريبستان] (ئە + پ) غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، «غەرىبخانە» گە قاراڭ.

غەرىبىستان ئەھلى — غېرىبلار، مۇساپىرلار.

غەرىزە [غريزه] (ئە) تەبىئەت، خۇلق، مىجەز، خاراكتېر.

غەرىزە ھەرارەت — تەبىئىي ھارارەت.

غەرىزىي [غريزى] (ئە) تەبىئىي؛ تۇغما.

غەرىزىي ھەرارەت — ئىنسان ۋە ھايۋاندا نەپەس ئېلىشتىن پەيدا بولغان ئىچكى ھارارەت.

غەرىق [غريق] (ئە) غەرق بولغان، سۇدا ئېقىپ ھالاك بولغان؛ پاتقان، چۆمگەن: «غەرق» كە قاراڭ:

دېبان غەرىق بولدى بۇلبۇل كۆز ياشىغە،
نىچۈك بارغۇم گۇلى قەھقەھ قاشىغە.

— خىرقەتى.

غەرىق ئەيلەمەك — پاتۇرماق، غەرق قىلماق.

غەرىن [غرين] (پ) ئورمان، توقاي.

غەرىۋ [غريو] (پ) ۋارقىراش، جار سېلىش، نالە، پەرياد، «غەرەۋ» گە قاراڭ.

غەزا [غزا] (ئە) دىنىي ئۇرۇش.

غەزا مەيدانى — جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ.

غەزات [غزات] (ئە) «غەزا» غا قاراڭ:

نەفس كافىرنى غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەمەس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

غەزال [غزال] (ئە) كېيىك، ئاھۇ.

غەزالى چابۇكخىز — چاققان، چاپقۇر كېيىك.

غەزالى مۇشكبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قاراڭ.

غەزالى مۇشكىن — مۇشكىن كېيىك؛ مۇشك ھىدى بەرگۈچى كېيىك، تىبەت كېيىكى.

غەزالى مۇشكىنبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قاراڭ.

غەزلان [غزلان] (ئە + پ) كېيىكلەر، «غەزال» نىڭ كۆپلۈكى.

چۆرەلەرى كۇھ، بەيابانى دەشت،
جۇش قىلۇر تۇرفە غەزالانى دەشت.

— زەلىلى.

سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزالانى خوتەن كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

غەزالە [غزاله] (ئە) 1) چىشى كېيىك، چىشى ئاھۇ. 2) ئاپتاپ، نۇر (قۇياش نۇرى):

خەتتىڭ ئارا ئۇزارىڭ سەبزە ئىچىندە لالە،
ئول چەشمە پۇر خۇمارىڭ لالەداغى غەزالە.

— بابىر.

غەزالە كىردار — ئاھۇ كۆرۈنۈشلۈك، كېيىكتەك.

غەزالەئى چىن — چىن كېيىكى.

غەزەب [غضب] (ئە) قەھر، غەزەپ؛ ئاچچىق؛ «غەزابات» قا قاراڭ:

قىلىپدۇر بۇ ئىشنى ئاتامغە خەبەر،
غەزەب ئوتى ئانداغ ئۇرۇپدۇر شەرەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزەبات [غضبات] (ئە) غەزەپلەر، «غەزەب» نىڭ كۆپلۈكى.

غەزەبرېز [غضب ريز] (ئە + پ) ئاچچىقلىنىش، غەزەپ چېچىش، قەھر - غەزەپكە كېلىش:

جان قەسدى ئېتەر كىمسە غەزەبرېزلىگى،
ئەلقىسسە كىشىنى ئۆلتۈرۈر تېزلىگى.

— نەۋايى.

غەزەبناك [غضبناك] (ئە + پ) قەھرلىك، غەزەپلىك، غەزەپلەنگەن؛ قىزىشقان:

بولۇپ فەرھاد ئول سۆزدىن تەرەبناك،
كۈلۈپ دېدىكى: ئەي شاھى غەزەبناك.

— نەۋايى.

غەزەل [غزل] (ئە) [كۆپلۈكى: غەزەلىييات] بېيىت، شېئىر، غەزەل:

ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەئىن،
بەلكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.

— موللا سالىھ

لەبى پەيمانىدىن تۆكتى ئەسەلنى،
ئوقۇپ گۈل فۇرقەتىدە بۇ غەزەلنى.

— خىرقەتى.

غەزەل تەرزى — شېئىرىيەت.

غەزەل تەسنىف قىلماق — غەزەل ئېيتماق؛ لىرىك شېئىر ياراتماق.

غەزەلخان [غزل خوان] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى:

چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۈزۈپ دۇرراج كەكلىك تۈرلۈك ئەلھان.

— لۇتفى.

بىيىت ئوقۇپ شۇدەم بولدى غەزەلخان،
ئۆلۈك تەنگە نەۋاسى كىرگۈزۈر جان.

— خىرقەتى.

غەزەلسەرا [غزل سرا] (ئە + پ) غەزەل، شېئىر ئېيتقۇچى، شائىر:

چەڭ بىرلە تەرەبفىزا داغى ئول،
نەغمە بىرلە غەزەلسەرا داغى ئول.

— نەۋايى.

غەزەلسەراي [غزل سراي] (ئە + پ) «غەزەلسەرا» غا قاراڭ.

غەزەلگۇي [غزل كوي] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى، غەزەل ئىجاد قىلغۇچى، شائىر، «غەزەلسەرا» غا قاراڭ:

غەزەلگۇي ئەكابىر ۋە شۇئەرا ئاللىدە مۇنداق مۇقەررەردۇركى، غەزەل تەۋرىغە شەيخ مۇختەر ئىدۇرلەر.

— نەۋايى.

غەزەلىيات [غزليات] (ئە) «غەزەل» گە قاراڭ:

يەنە بىرى بۇكىم، ھەر ھەرف غەزەلىياتى ئول پۈتكەن غەزەل بىرلە،
غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن تۇرۇرلار، …

— قىدىرخان يەركەندى.

غەزەنفەر [غضنفر] (ئە) شىر، ئارسلان:

دېدىكى بۇ تۇرغان بۇرادەرلەرىم،
جەفا بىشەسىدە غەزەنفەرلەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزل [غزل] (ئە) ئېگىرىلگەن، ئېگىرىپ تەييارلانغان يىپ.

غەزلفۇرۇش [غزل فروش] (ئە + پ) ئېگىرىلگەن يىپ ساتقۇچى.

غەزلفۇرۇشلۇق دوكانى — ئېگىرىپ تەخ قىلىنغان يىپ ساتىدىغان دۇكان.

غەزۋ [غزو] (ئە) دىنىي ئۇرۇش، «غەزا» غا قاراڭ.

غەزۋ مەسافى — جەڭ مەيدانى.

غەزۋە [غزوه] (ئە) غازات، ئۇرۇش:

ۋە ھەزرەتى رىسالەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇتەبەئەتغەكىم ئۇھۇد غەزۋەسىدە مۇبارەك تىشلەرى شەھىد بولۇپ ئېردى.

— نەۋايى.

غەسسال [غسال] (ئە) يۇيغۇچى، ئۆلۈك يۇيىدىغان كىشى:

ھەردىرەمكى تۇگۈپ، غەسسالدىن ئۆزگە كىشى ئاچماق مەھال،
ھەر سىيكىم كۆمۈپ، تۇفراغدىن ئۆزگە بىراۋ ئانى يېمەككە يوق ئېھتىمال.

— نەۋايى.

غەسسانى [غسانى] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ غەسسان قەبىلىسىگە مەنسۇپ، غەسسانلىق.

غەسل [غسل] (ئە) يۇيۇش؛ يۇيۇنۇش؛ غۇسل، «غۇسل» غا قاراڭ.

غەش [غش] (ئە) غەم، ھەسرەت؛ كۆڭۈلدىكى ناخۇشلۇق، غەشلىك:

تارىپ تۇخمى كىنىنى بولۇپ يەنە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) بىھوشلۇق، ھوشسىزلىق، ھوشسىزلىنىش:

كۈن - تۈن بەزم ئىچرە ئول ئىككى ستەمكەش،
يىقىلدىلەر تەنەئىئۇمدىن قىلىپ غەش.

— نەۋايى.

3) ئارىلاشتۇرۇش، قوشۇش (مەيگە سۇ قوشۇش، ساپ ئالتۇنغا باشقا مېتال قوشۇش)؛ خىيانەت، ئالداش، ھىيلە قىلىش:

دەۋر ئەھلىدە يوق سافكى، ئانىڭ غەشى يوقتۇر،
جۇز ساقىي دەۋر ئىلگىدە سافى مەي بىغەش.

— نەۋايى.

4) بۇلغانغان، ئىپلاس:

سۈرەتى دەرۋىشۋەش ۋە مەئنىسى سەراسەر غەش.

— نەۋايى.

غەشلىغ [غش ليغ] نۇقسان، كەمچىلىك، ئارىلاشما.

غەشلىق [غش ليق] «غەشلىغ»كە قاراڭ.

غەشي [غشى] (ئە) كۆڭۈل ئېزىش، ئۆزىدىن كېتىش، هوشىدىن كېتىش.

غەشي قىلماق — كۆڭۈل ئازماق، ئۆزىدىن كەتمەك.

غەشيان [غشيان] (ئە) «غەشي»گە قاراڭ:

سۈپۈر كۆڭلۈڭ ئۆيىدىن خارۇ خەسنى،

كۆڭۈل غەشيان بولۇر، كەتكۈز مەگەسنى.

— خىرقەتى.

غەففار [غفار] (ئە) كەچۈرگۈچى؛ شەپقەت قىلغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،

رەهم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

غەففارۇل ـ زۇنۇب — گۇناهدىن ئۆتكۈچى:

يەنە ئاسىيغە غەففارۇل ـ زۇنۇبسەن،

كەرە كۆڭلۈمغە كەششافۇل ـ قۇلۇبسەن.

— خەراباتى.

غەفلەت [غفلت] (ئە) هوشيارسىزلىق، هەر نەرسىگە بىپەرۋا قاراش، بىخۇدلۇق:

غەفلەت ئىلە هەر زەمان يادىڭنى قىلماي، قىل بۇدەم،

تارتقان ئىشقى مەجازى ئىچرە ئاهىمنى كەرەم.

— ئەرشى

غەفلەت ئايىن — غەپلەتتە قالغان، بىپەرۋا.

غەفلەت دامى قويماق — غەپلەت تۇزىقىغا چۈشمەك؛ غەپلەت تۇزىقى قويماق.

غەفلەت ئۇيقۇسى — سەگەكلىكنى يوقاتقۇچى ئۇيقۇ، بىخۇدلۇق ئۇيقۇسى.

غەفلەت ئېلى — بىپەرۋا، بىخۇد كىشىلەر:

غەفلەت ئېلىنى بۇ ئىسيان بىلە يەر يۇتقاي ئىدى،

بىر نەپەس مەردۇ خۇدانىڭكى نامازى بولماسا.

— زەلىلى.

غەفلەتى دۇنيا — بىخۇدلۇق دۇنياسى:

كۆزۈمنى ئاچقالى قويماس مېنى بۇ غەفلەتى دۇنيا،

بولۇرمەن لايىقى خىزمەت ئەگەر تائەت سەهەر قىلسام.

— قەلەندەر.

غەفلەتپەرەست [غفلت پرست] (ئە + پ) غەپلەتتە قالغان، خەۋەرسىز، بىلمەي قالغان:

كى، نە تىلەپ فەهم ئەتتىم ئانى، نە مەست،

خۇد ئېرمەس يەنە تىفلى غەفلەتپەرەست.

— نەۋايى.

غەفۇر [غفور] (ئە) كەچۈرگۈچى، مەغپىرەت قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى:

بۇلبۇل باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،

جامدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.

— ئەرشى.

مېنى سۇغە ئاتتى بۇرادەرلەرىم،

كەرەم ئەيلەدى ئول غەفۇرۇ رەهىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلال [غلال] (ئە) «غۇل»غا قاراڭ:

تۇتۇپ ئۇشبۇ چاڭ موزىنى دەرمەهال،

ئاياققا سالدى كىشەن، قولغا غەلال.

— موللا بىلال.

غەلەبات [غلبات] (ئە) غەلىبە، زەپەر، غالىبلىق، ئۈستۈنلۈك.

غەلەباتى غەزەبات — غەزەپنىڭ ئۈستۈن كېلىشى.

غەلەباتى ۋەقت — (نەپسى) غالىب كەلگەن ۋاقىت.

غەلەبە [غلبه] (ئە) غەلىبە، زەپەر:

هەركىم شەيتانىي ۋەساۋىس ۋە نەفسانىي مەۋاجىز غەلەبەسىدىن دەلىل تىلەمەككە زەلىل ۋە بۇرهان ئىستەمەككە ئەلىل بولسا، ئالار كۇنەشدىن رەۋشەنراق مۆئجىزە بابىدا بەيزا كۆرگۈزگەيلەر.

— نەۋايى.

غەلەت [غلط] (ئە) [كۆپلۈكى: غەللات / ئەغلات] يېڭىلىش؛ خاتا، ناتوغرا، يالغان:

باش ـ ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسا خەت،

ئول خەتى مەۋهۇمدەك باشدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.

— ئەرشى.

ئارغۇماق ئاتلارغا مىنگەن خەلفە ئىشان نام ئىلە،

دام تەزۋىر مىكر ئەيلەپ ياخشى ئەتۋارىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

غەلەت بىيمى — يېڭىلىش خەۋپى، خاتا قىلىش ۋەھىمىسى.

غەلەتگە سالماق — يېڭىلىشتۇرمەك، خاتالاشتۇرماق.

غەلەت قىلماق — خاتا يازماق، يېڭىلىشمەك.

غەلەت نەما — خاتا قىلغۇچى، يېڭىلگۈچى.

غەلەيان [غليان] (ئە) قايناش، كۆتۈرۈلۈش؛ هاياجان؛ غەليان:

بەهرامىنىڭ ئىشق توفانى تۇغيانىدىن بىخىرەد ۋە مەي ئوتى هەرارەتى غەلەيانىدىن بىخۇد بولغانى…

— نەۋايى.

غەلبار [غلبار] (ئە) «غەربال»غا قاراڭ.

كى غەلبارغە ئالىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلبىر [غلبير] (ئە) «غەربال»غا قاراڭ.

غەلتان [غلتان] (پ) يۇمىلاق، يۇمىلغۇچى:

بۇ ياش قەترەلىرىن كۆر يۈزۈم ئۈزە غەلتان،
مۇنىڭ بىكىن يۈرمەس ھېچ فەلەكدە سەييارە.
— سەككاكى.

تىشلارىن يادىدا ھەردەم دۇررى غەلتان يىغلادىم،
بولماغاي ئىشقىڭدا مۇنداغ چەشم خۇنبارى يەنە.
— ئەرشى.

غەلتان ئەيلەمەك — يۇمىلاتماق.

غەلتان بارماق — يۇمىلىماق، ئاقماق (كۆز يېشى).

غەلىز [غليظ] (ئە) قويۇق، قېلىن؛ قوپال:

ئىلىم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

خۇن جىگەردىن تاپتىڭ كەيفى شەراب غەلىز،
داغ دىلى سىنەدىن بۇيى كەباب غەلىز.
— زەلىلى.

غەم [غم] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇمۇم] 1) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، تەشۋىش، كۈلپەت، غەم:

غەمدە سارغۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەركىم تىگىرقاپ قاراشۇر.
— ئەرشى.

2) ئىشق، مۇھەببەت:

بۇل ھەۋەسلەر غەمىنى ئەيلەپ كېلىڭ ئەھبابكىم،
تەلمۈرۈپ ئوترۇسىدا ئانىڭ تۇرالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

غەم ئەھلى — دەردلىكلەر، دەردمەنلەر، ئاشىقلار.

غەم خەيلى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر توپى:

سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

غەم خىرقەسى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر جەندىسى:

فىتنە ئەھكامىن سورۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

غەم دەشتى — ھېسابسىز قايغۇ ـ ئەلەم، غەم تەشۋىشى:

نى ئاسىغ ئوتلۇغ كۆڭۈلدىن مۇنچە ئۆرلەمەك تۈتۈن،
مۇنچە سورۇلماق نىدۇر غەم دەشتىدە گويا قۇيۇن.
— ئەرشى.

غەم دۇدى — قىيىنچىلىق، غەم تەشۋىشى، ئەلەمى.

غەم رەختى — قايغۇ ـ ئەلەم كىيىم ـ كېچەكى:

ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۈز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.
— خىرقەتى.

غەم سەيلى — غەم ـ قايغۇ يىغىسى:

كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلى شەرھى ماجرا تۇتساڭ.
— سەبۇرى.

غەم شامى — غەم قاراڭغۇلۇقى.

غەم شۇئلەسى — غەم ـ ئەلەم شولىسى؛ قايغۇنىڭ زورىيىشى.

غەم فەرسۇد — غەمدە يانجىلغان، قايغۇدا ئېزىلگەن.

غەم قىلىچى — غەم ـ قايغۇ زەربىسى، دەردى:

فىراقى ئوتىدا كۆيدۈم تۈگەندىم،
ئايىردى غەم قىلىچى بەندى ـ بەندىم.
— خىرقەتى.

غەم كۇنجى — غەم بۇلۇڭى:

غەم كۇنجىدە ھىجران تۈنى مەن يىغلامىقىم قان،
چۇن بەرق يانىپ ۋەئدەئى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.

غەم كىشۋەرى — قايغۇ مەملىكىتى، ھېسابسىز غەم ـ ئەلەملەر.

غەم مۇرغى — ھەددىدىن ئاشقان غەم ـ قايغۇ:

قىلىپ گۈل خارى جىسمىن مىسلى گۈلشەن،
تېپىپ غەم مۇرغىغە ھەر يەردە رەۋزەن.
— خىرقەتى.

غەم ئوتى — غەم ـ قايغۇ، ھىجران ئوتى.

غەم ئۆزەغەم — غەم ئۈستىگە غەم؛ ناھايىتى غەمكىن.

غەم ئۆزرەغەم — «غەم ئۆزەغەم» گە قاراڭ:

مېنىڭ جانىمدا بىل غەم ئۆزرە غەمدۇر،
مېنىڭكى ئاھۇ نالىم دەمبەدەمدۇر.
— خىرقەتى.

غەم ئېلى — دەردمەنلەر؛ ئاشىقلار:

ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۈلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

غەم ئىچىن يارماق — 1) غەملىك، تەشۋىشلىك بولماق؛ 2) شىكايەت قىلماق.

غەمى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران قايغۇسى، جۇدالىق ئەلەمى:

قاچار ئاندىن فىراقۇ مېھنەتۇ دەردى غەمى ھىجران،

كىشكىم ئىشق ئوقىغە سىنەيۇ جانىن سۇفەر قىلدى.
— قەلەندەر.

غەمى ئىشتىياق — غەم - قايغۇلۇق سېغىنىش:
ئىشىم قىلدى مۇشكۇل غەمى ئىشتىياق،
ماڭا غالىب ئولدى ھۇجۇمى فىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئاباد [غم آباد] (ئە + پ) غەملىك، غەمگە باي، غەمگە تولغان:
مەدرەسە كۇنجىنى غەم ئاباد ئېتىپ،
تاڭدىن ئاقشامغەچە فەرياد ئېتىپ.
— نەۋايى.

غەم ئەفرۇز [غم افروز] (ئە + پ) غەم - غۇسسىنى يايغۇچى، غەم ۋە ھەسرەتنى تارقاتقۇچى.

غەم ئەندۇد [غم اندود] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق.

غەم ئەندۇز [غم اندوز] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك، ئەلەملىك:
قەزارا خاجەنىڭ جۇفتى بۇ غەم ئەندۇز سۆزنى ئاڭلاپ ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنى ۋە يەنە بىر مەلىكە شىكارغە چىقىپ ئول بىشەدە خاجەنى كۆرۈپ ئۆز جايىغە يەتكۈزۈپ دەئۋا قىلغانى؛…
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئەنگىز [غم انگيز] (ئە + پ) غەم قوزغاتقۇچى، غەم سالغۇچى، قايغۇغا سالغۇچى:
مېنى ھىجراندا ئۆكەر خەلق ۋە لېكىن ئاجىز،
زار كۆڭلۈمگە ئېرۇر بادە غەم ئەنگىز يەنە.
— نەۋايى.

غەمپەرۋەر [غم پرور] (ئە + پ) «غەم پەرۋەرد» كە قاراڭ:
غەمىدىن ئايرو ئىمانكىم، تۇتمىش،
ئۇنس بۇ خاتىرى غەمپەرۋەر ئاڭا.
— نەۋايى.

غەمپەرۋەرد [غم پرورد] (ئە + پ) غەم ئىچىدە ئۆسكەن، دائىم غەم ئىچىدە يۈرگەن، ئۆمرى غەم بىلەن ئۆتكەن.

غەمخار [غم خوار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان؛ غەم يېگۈچى؛ غەمكىن:
غەرەز ئولكىم سىۋەللاھدىن كۆڭۈل ئۈز،
كى چىن ئول يوقتۇرۇر بىر يار غەمخار.
— ئەرشى.

غەمخارى ھەق — ئادىل غەمخور:
پادىشاھا قىلماغىل مۇھتاج خەلق،
سەندىن ئۆزگە يوق ماڭا غەمخارى ھەق.
— خەراباتى.

غەمخارە [غم خواره] (ئە + پ) «غەمخار» غا قاراڭ:
كېچەۋۇ كۈندۈز ئىشىم يىغلاماق، كۈچۈم زارى،
غەمىدىن ئۆزگە كىشى يوق قاشىمدە غەمخارە.
— سەككاكى.

غەمخارلىق [غم خوارليق] غەمخورلۇق.
غەمخارلىق قىلماق — غەمخورلۇق قىلماق، مەدەت قىلماق، ئېچىنماق.

غەمخانە [غم خانه] (ئە + پ) غەم ئۆيى، قايغۇ خانىسى:
ئېتىپ ئىشرەتگەھۇ غەمخانەلەرغە،
قۇلاغ سالۇر ئېدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋايى.

غەمزە [غمزه] (ئە) كۆز قىسىش، كۆز بىلەن ئىشارە قىلىش:
قاراكۆز بىرلە بىر غەمزە قىلىپ يۈزمىڭ جەفا قىلما،
كەرەشمە بىرلە ئالەمنى مەنىڭتەك مۇبتەلا قىلما.
— سەككاكى.

غەمزە چاغى — ناز - كەرەشمە ۋاقتى.
غەمزە ئوقى — ناز ۋە دىلبەرانە كەرەشمە بىلەن كىرپىك سوزۇپ قاراش:
غەمزە ئوقى بىرلە ئېتىپ ئېردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

غەمزەئى بىباك — نازۇ كەرەشمە، ئۆتكۈر غەمزە ۋە ئەركىلىك.
غەمزەئى جادۇ — ناز - كەرەشمىلىك ئويناق كۆز:
سېھىرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخارىدىن.
— ئەرشى.

غەمزەئى چەشم — كۆز قىسىپ قاراش:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق، بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئۇنى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىگىڭ خەيلى سىپاھىمدۇر.
— گۇمنام.

غەمزەدا [غمزدا] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قاراڭ:
قىلىپ شەھ سۆزىنى بۇ يەڭلىغ ئەدا،
ئىشىتتى بۇلار بارچەسى غەمزەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەمزەداي [غمزداى] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قاراڭ:
رىزاڭ ئۆلمەسە كۆڭلۈمە غەمزەداي،
بۇ دەرماندەغە ۋايۇ يۈز قەتلە ۋاي!
— نەۋايى.

غەمزەدە [غمزده] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق:
تەكاۋەرىڭغە باغىر قانىدىن ھىنا باغلا،

ئىتتىغە غەمزەدە جان رىشتەسىنى رەسەن قىلغىل.
— نەۋايى.

غەمزۇدا [غمزدا] (ئە + پ) قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن قۇتقۇزغۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى.

غەمسىرىشت [غم سرشت] (ئە + پ) غەمكىن تەبىئەت، غەمگە پاتقان:

بۇ ھادىس بولۇپدۇر ماڭا سەرنەۋشت،
ۋۇجۇدۇمنى ھەق ئەيلەمىش غەمسىرىشت.

— ئا. نىزارى.

غەمسىرىشتە [غم سرشته] (ئە + پ) «غەمسىرىشت» كە قاراڭ.

غەم فەرسا [غم فرسا] (ئە + پ) غەمنى كەتكۈزگۈچى، بىغەم قىلغۇچى.

غەم فەرسۇد [غم فرسود] (ئە + پ) غەمدە ئېزىلگەن، قايغۇدا قالغان.

غەمفىزا [غم فزا] (ئە + پ) غەمنى ئارتتۇرۇش، غەمنى كۆپەيتىش:

گەر ئىكاۋلان كەلسەلەر ھەم باك ئەمەستۇر، نېچەكىم،
بۇ بىر ئەتسە غەمفىزالىق، ئول بىر ئولغاي غەمزۇداي.

— نەۋايى.

غەمكەدە [غم كده] (ئە + پ) غەمكىن دۇنيا، قايغۇلۇق زامان:

بەھرە ئالۇر ئېردى يىبان ھەر بىرىدىن ئەھلى جەھان،
روزى مەھشەردە نىھان غەمكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

غەمكەش [غمكش] (ئە + پ) غەم تارتقۇچى، غەم قىلغۇچى، ئەلەم چەككۈچى، ئاشىق، مۇپتىلا:

ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.

— خىرقەتى.

غەمگۇزار [غمگزار] (ئە + پ) «غەمگۇسار» غا قاراڭ:

ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بالا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۇلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۇزارىم.

— گۇمنام.

غەمگۇسار [غمكسار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان، غەم - قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچى، كۆڭۈل ئاچقۇچى:

شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەڭ مۇژدەئى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.

— مەھزۇن.

ئىستەدۇك ئالەمدە ئۇمرى غەمگۇسارى تاپمادۇق،
غەم كۈنىدە يارۇ ھەمدەم، جامۇ ساغەردىن لەتىف.

— ئاتايى.

غەمگىن [غمكين] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا، غەمكىن:

بۇ ئىشتىن بولدى بۇلبۇل كۆڭلى غەمگىن،
دېدى نە دىلرەبادۇر كۆڭلى سەنگىن.

— خىرقەتى.

غەمگىن ئەيلەمەك — قايغۇغا سالماق، خاپا قىلماق.

غەمگىن كۆڭۈل — قايغۇلۇق دىل، دەردلىك كۆڭۈل.

غەمماز [غماز] (ئە) چېقىمچى؛ سۆز تارانقۇچى؛ پاش قىلغۇچى (سىر ۋە مەخپىيەتلىكنى):

ئەي ئەسىرى غەيرىدىن راز دىلىڭنى ئاسراغىل،
غەمنى غەمخارىڭغە ئايغىل، ئايماغىل غەممازغە.

— ئەسىرى.

ئەي خىرامى قامەتىڭگە مۇبتەلا تەننازلەر،
غەمزەگەر ئاھۇلەرىڭگە ۋالەدۇر غەممازلەر.

— مەشھۇرى.

غەمناك [غمناك] (ئە + پ) غەمكىن، غەملىك، قايغۇلۇق، غەم چەككۈچى، ئاشىق:

بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زار غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۈم قىلىپ چاك.

— خىرقەتى.

غەمناك ئەيلەمەك — غەمگە سالماق، خاپا قىلماق؛ غەم، قايغۇ، ھەسرەت چەكمەك:

ئەگەر گۇل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.

— قەلەندەر.

غەنايىم [غنايم] (ئە) غەنىيمەتلەر، ئولجىلار، «غەنىيمەت» گە قاراڭ:

سىڭىللەرىن ئەسىرلىكدىن چىقارىپ، ئەزىم غەنايىم بىلە كەلدى.

— نەۋايى.

غەنەم [غنم] (ئە) قوي:

بىراۋ بولدى قاسساپ كۆپ قىردى جان،
غەنەم ئۆلتۈرۈپ ھەر كۈنى تۆكتى قان.

— غەرىبى.

غەنج [غنج] (ئە) ناز، كەرەشمە.

غەنج ئەيلەمەك — ناز - كەرەشمە قىلماق، ئەركىلىمەك.

غەنجۇ دەلال — ناز - كەرەشمە.

غەنجۇغە [غنجوغه] غانجۇغا.

ۋە ئاتىنىڭ ئىيارىن ئەگەرچە «زىن» دەرلەر، ئەمما كۆپرەك

ئەجزاسىن، مىسلى: جىبىلگىر ۋە ھەنا ۋە تۇقۇم ۋە جەزلىغ ۋە غەنجۇغە ۋە چۇبچۇرغەسىن تۇركچە ئايتۇرلار.
— نەۋايى.

غەنچى [غنچى] يىپ (ئارغامچا) نى چىشلەپ ئۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئىتنىڭ بوينىغا باغلانغان ياغاچ.

غەنى [غنى] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغنىيا] 1) باي، دۆلەتمەن؛ موھتاج ئەمەس، ئېھتىياجسىز؛ ھېچنەرسىدىن قىسىلمايدىغان:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى پەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.
2) بىغەم، تەشۋىشسىز:
كام يەتكۈرمەك غەنىمەت ئاڭلا دەۋران ئەھلىغە،
ئەي غەنى، بۇ دەمكى كامىڭ بىرلەدۇر دەۋران ھەنۇز.
— نەۋايى.
غەنى بولماق — بېيىماق، ئېھتىياجسىز بولماق.
غەنى تۇتماق — باي قىلىپ كۆرسەتمەك.
غەنى لايەزال — ئەبەدىي بىھاجەت، ئېھتىياجسىز:
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەدسەن، سەمەدسەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
غەنىئى بەخىل — بېخىل باي، گىرى باي.

غەنىم [غنيم] (ئە) دۈشمەن، رەقىب:
قىلۇر بېخىل ئۆزىگە غەنىم يارلەرىن،
مەن ئۆزىگە جود بىلە دۈشمەننى ئاشنا قىلايىن.
— مەشھۇرى.
غەنىملەر تەرەفىن تۇتماق — دۈشمەن تەرىپىنى تۇتماق، ھىمايە قىلماق.
غەنىم ئىستەمەك — رەقىب قىدىرماق، ئىستىمەك.

غەنىمەت [غنيمت] (ئە) [كۆپلۈكى: غەنايىم] 1) قولاي پۇرسەت، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن يارىتىلغان قولاي پۇرسەت:
ساقىيا تۇتقىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگە كىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەڭلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەربى.
2) دۈشمەندىن ئېلىنغان مال، ئولجا، قىممەتلىك نەرسىلەر؛ غەنىيمەت؛ بايلىق؛ مال - دۇنيا.
غەنىمەت ئەيلەمەك — پۇرسەتتىن پايدىلانماق، قولاي پۇرسەت دەپ قالماق:
خۇداكىم سىزگە بەرمىش مۇنچە دەلەت،
غەنىمەت ئەيلەمەك دەۋلەتدە ئىشرەت.
— ناقىس.
غەنىمەت بىلمەك — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قوتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
غەنىمەت تۇتماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
غەنىمەت ئولماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غەنىي [غنى] (ئە) «غەنى» گە قاراڭ:
ھەر كىمسەكى بۇ خىل ئىرتىكابىدۇر ئانىڭ،
گەر بولسا غەنىي، بۇ خىل ئەزابىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

غەنىيزادە [غنى زاده] (ئە + پ) بايۋەچچە، باينىڭ بالىسى:
گەدازادەئى خىرەدمەند ئەكابىر ھەمرازى، غەنىيزادەئى لەۋەند ئەرزال دەمسازى.
— نەۋايى.

غەۋر [غور] (ئە) 1) ھەرقانداق چوڭقۇرلۇقنىڭ ئاستى، تۈۋى، تەكتى. 2) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتى، ماھىيىتى، تېگى - تەكتى. 3) تەلەپ.
غەۋر ئەيلەمەك — تەلەپ قىلماق، خالىماق.
غەۋر تاپماق — تېگىگە يەتمەك، چوڭقۇر چۈشەنمەك.
غەۋرىغە يەتمەك — تېگىگە يەتمەك، ھەقىقىتىنى بىلمەك؛ دادىغا يەتمەك.

غەۋس I [غوث] (ئە) ياردەم، مەدەت؛ مەدەتكار، ياردەم كۆرسەتكۈچى:
مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ تەبەرىينىڭ مۇرىدىدۇر ۋە ئول ئەبۇ ئەھمەد ھەرىرىينىڭ ئەزىم كەرامات ۋە تېز فەراسەت ساھىبى ئېردى ۋە ئۆز زەمانىنىڭ قىبلە ۋە غەۋسى.
— نەۋايى.

غەۋس II [غوص] (ئە) چۆمۈش، شۇڭغۇش، سۇغا چۆمۈلۈش:
بۇ كۇنلەر غەۋس ۋەقتى يەتمىش ئېردى،
ئەدەن سۇلتانى سەيتىن ئەتمىش ئېردى.
— لۇتفى.
غەۋس ئەتمەك — 1) سۇغا شۇڭغۇماق، چۆممەك. 2) سۆز مەنىلىرىنى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلماق.
غەۋس قىلماق — «غەۋس ئەتمەك» كە قاراڭ.
غەۋسى لۇججەئى ھىلاج ئەتمەك — ئۆمۈر بۇلىقىنىڭ ئەڭ تۈۋىگە يەتمەك.

غەۋغا [غوغا] (ئە) 1) توپىلاڭ؛ شاۋقۇن، شاۋقۇن - سۈرەن؛ جاڭجال؛ تەشۋىش؛ غوۋغا:
بۇ شۇرىش ئىلە سالاي ئالەم ئىچرە يۈز غەۋغا،

كى تېرە ئاھ ئىلە كۆك كۆكسىنى يارا قىلايىن.

— ئەرشى.

ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.

— موللا سالىھ.

2) خۇرسەنچىلىك، ئەيشۇ ئىشرەت؛ قىزىق (قىزغىن) بەزمە:

كېچەلەر ئول بۇت لەبالەب مەي ئىچەر غەۋغا بىلە،
گەر ئىشىتمەس نې ئەجەب دەرد ئەھلى يارەب - يارەبىن.

— نەۋايى.

غەۋغا ئەتمەك — داد - پەرياد كۆتۈرمەك؛ شاۋقۇن سالماق.

غەۋغا قىلماق — «غەۋغا ئەتمەك» كە قاراڭ.

غەۋغا ياۋۇشماق — غوۋغا، توپىلاڭ كۆتۈرۈلمەك، يېيىلماق (كېڭەيمەك).

غەۋۋاس [غواص] (ئە) سۇ ئاستىدىن نەرسە سۇزگۈچى، غەۋۋاس:

بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.

— مەشرەپ.

كىرىپ دەريايى ئىشقە مىسلى غەۋۋاس،
كى لەئلۇ گەۋھەرۇ ئۇمماننى كۆردۇم.

— نەسىمى.

غەۋۋاسى ئەزەل — ئاللاھ، تەڭرى.

غەۋۋاسى دۇن — پەسكەش غەۋۋاس:

بەرسەلەر بىش - ئون دىرەم غەۋۋاسى دۇن،
بەھر ئىچرە سالۇر ئۆزنى سەرنىگۇن.

— نەۋايى.

غەيب [غيب] (ئە) ھېچكىم بىلمەيدىغان، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، غايىب؛ سىر:

تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.

— ئەرشى.

غەيب مەكمەنى — يوشۇرۇن جاي، خۇدا دەرگاھى.

غەيب ھەززى — غايىبلىق ھالاۋىتى، كۆزگە كۆرۈنمەسلىك لەززىتى.

غەيبەت [غيبت] (ئە) بىراۋنىڭ ئارقىسىدىن سۆزلىمەك، بىراۋنى بىراۋغا چاقماق.

غەيبدان [غيب دان] (ئە + پ) مەخپىي نەرسىلەرنى بىلگۈچى، ھەر تۈرلۈك سىرلىق نەرسىلەرنىڭ سىرىنى ئاچقۇچى، خۇدا:

چۇ ئەشيادە كۆرسە كىشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئ غەيبدان قۇدرەتىن.

— نەۋايى.

غەيبىي [غيبى] (ئە) غايىبقا خاس، غايىبتىن كەلگەن:

دىدىمكىم مۇبارەك خاتىرىغەكىم مەۋرىدى فۇيۇزى غەيبىيدۇر،
چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تاپىغايمەن.

— نەۋايى.

غەيبىيە [غيبيه] (ئە) يوشۇرۇن، پىنھان:

بەسا ئەسرارى غەيبىيە ۋە مەئانىيى ھەقىقىيەكى، سۇرەت كىسۋەتىدە ۋە مەجاز لىباسىدە ئەدا قىلىبدۇرلەر.

— نەۋايى.

غەير [غير] (ئە) باشقا، ئۆزگە، يات؛ بىگانە:

كۆزلىمەي ھۆسنۈڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرە كىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۇر دەمادەم تېرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇرزىيا پەيدا.

— ئابىد.

غەير خەيالى — ئۆزگىلەرنى ئويلاش.

غەيرى ئەزغۇلام — غۇلامدىن باشقىلىرى:

شەھنىڭ ئالدىدە يوق غەيرى ئەز غۇلام،
تۇردى ئول قۇل خىزمەتىدە سۇبھ - شام.

— خەراباتى.

غەيرى دۇرەڭلىك — ئىككى خىل رەڭلىنىشتىن باشقا.

غەيرى رىزا — رازىلىقسىز.

غەيرى زالىكە — ئۇنىڭدىن (شۇنىڭدىن) باشقا، بۇنىڭدىن تاشقىرى.

غەيرى زىيان — زىيانسىز.

غەيرى سالىم — سالامەت ئەمەس، ساغلام بولمىغان.

غەيرى غەزا — غازات قىلماي، غازاتسىز.

غەيرى مەۋقىئ — ئورۇنسىز؛ مەۋقەسىز.

غەيراز [غيراز ⋯] (ئە) دىن باشقا:

يىغلادى ھالىمغا يەر ئالتىندا جۇت،
سايە ماڭا سالمادى غەيراز بۇلۇت.

— زەلىلى.

ساڭا كۆڭلۈمدە يوق ھەرگىز يامانلىق،
ئىككى ئالەمدە غەيراز مېھرىبانلىق.

— خىرقەتى.

غەيرەت [غيرت] (ئە) 1) ھەرىكەتچانلىق، جىددىيلىك، بېرىلىپ ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت:

بۇلارنى كۆرۈپ جۇش ئۇرۇپ غەيرەتىم،
قىيامىغە ئانداغ يېتىپ جۇرئەتىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) رەشك، ھەسەت، قىزغىنىش:

نارتەك ياڭاقلىڭ شۇئلەسىن سەن كۆرگۈزۈپ ئەغيارغە،
غەيرەت ئوتى ئىچرە يانە باغرىمنى بىريان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

غەيرەت ئايىن — غەيرەتلىك.

غەيرەت تىغى — ھەسەت، رەشك زەربىسى:

مەئشۇق دېدى: باۋەر ئەمەسدۇر ماڭا ئىشقىڭ،
غەيرەت تىغى بىرلە يۈرەكىمنى يارا قىلدىم.

— ئەرشى.

غەيۇر [غيور] (ئە) باتۇر، پالۋان، قورقماس، غەيرەتلىك:

يەنە كۆپرەك ئېردى سىبائۇ تەيۇر،
كى ئىنسان بىمەككە قىلۇرلەر غەيۇر.

— ئا. نىزارى.

غوتە [غوطە] (ئە) شۇڭغۇش؛ سۇدىن شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقىش:

غوتە ئۇردۇم ئىلمىنىڭ دەرياسىغە،
قىلدى ھەق مەئمۇردۇر يەكتاسىغە.

— خەراباتى.

غوتە تاپماق — «غوتە ئۇرماق»قا قاراڭ.

غوتە ئۇرماق — شۇڭغۇماق، سۇغا شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقماق؛ پاكلانماق، تازىلانماق.

غور [غور] زور تالانغان، باسقۇنغا ئۇچرىغان قەدىمىي بىر شەھەر نامى.

غارەتى غور سالماق — غور شەھىرىنى تالان قىلغاندەك تالان قىلماق.

غۇبار [غبار] (ئە) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:

ئىرۇر ئېردى ئەسا ئەقدادىدىن گام،
ياغىغە غۇبارى يول ئىدى دام.

— ناقىس.

2) خىرەلىك؛ خاپىلىق:

يارۇتتى دىلىمنى چىنان سۇبھۋار،
كېتىپ ساف بولدى ئىچىمدىن غۇبار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.

— موللا سالىھ.

3) تىنچسىزلىق، غوۋغا:

جەھان ئىشلارىغە بولۇپ مۇشتەغىل،
غۇبارى ھەۋەسنى قىلىپ مۇكەھىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇبار ئەيلەمەك — چاڭ - توزان پەيدا قىلماق، (توپا) سورۇماق.

غۇبار ئەنگىز [غبارانكيز] (ئە + پ) چاڭ - توزان پەيدا قىلغۇچى؛ توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى؛ پىتنە - پاسات پەيدا قىلغۇچى:

تاشلادى ھەريان ئۇلۇس جانىنى سەرگەردان قىلىپ،
گىردبادى فىتنە گوياكىم غۇبار ئەنگىز ئېرۇر.

— نەۋايى.

غۇجغاۋ [غجغاو] ئېشەكنىڭ بويىنىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان مۇنچاق ۋە باشقا نەرسىلەر:

ساقالى شەيخى رىيانىيغە گەرچە كەلدى ھەرام،
ۋەلي كۈلەرگە ئىشەك بويىنىغە كىبرەك غۇجغاۋ؟

— نەۋايى.

غۇرەبا [غربا] (ئە) [بىرلىكى: غەرىب] غېرىبلار، مۇساپىرلار، بىچارىلەر.

غۇرەبا خەيلى — غېرىبلار گۇرۇھى، بىچارىلەر توپى.

غۇرەبا قۇتى — بىچارىلەر ئوزۇقى، يېمەكلىكى.

غۇربەت [غربت] (ئە) 1) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق، بىچارىلىك، يالغۇزلۇق، ۋەتەنسىزلىك:

غۇربەت ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئەلدىن ۋەفا ئىستەرنى قوي،
چۈن ۋەفاسىن كۆرمەدىڭ ھەرگىز دىيارۇ يارىڭ.

— بابىر.

2) ئۇ دۇنيا:

بارچە غۇربەتغە خىرام ئەيلەدىلەر،
خۇلد باغىنى مەقام ئەيلەدىلەر.

— نەۋايى.

غۇربەت تارتماق — ۋەتەندىن يىراقتا بولماق.

غۇربەت غەمى — مۇساپىرلىق، يالغۇزلۇق غەم - قايغۇسى:

گەر ئەزىزى مىسىر ئولسا بار دۇرۇر غۇربەت غەمى،
يۈسۈفى دىلخەستەنى سەن قىلما كەنئاندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

غۇربەت ئىختىيار ئەتمەك — دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتماق، تەركىدۇنيا بولماق.

غۇربەتكەش [غربت كش] (ئە + پ) غېرىبلىق تارتقان، مۇساپىرلىق دەردىنى تېتىپ كۆرگەن، غۇربەتتە قالغان:

ئىشق دەشتىن ھېچ غۇربەتكەش مۇسافىر كۆرمەسۇن،
مەن غەرىب ئول دەشت ئارا كۆرگەننى كافىر كۆرمەسۇن.

— نەۋايى.

غۇربەتگەراي [غربت گراى] (ئە + پ) غېرىبلىقنى، غۇربەتتە ياشاشنى خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى:

ساڭا لايىق ئېرمەس بۇ سەراي،

كى بولدۇڭ قويۇپ بىزنى، غۇربەتكەراي.

— نەۋايى.

غورران [غران] (پ) هايقىرىغۇچى، ۋارقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى؛ «غۇررەندە» گە قاراڭ.

غۇرران ھىزەبر — هۆركىرىگۈچى ئارسلان:
ئىچۇككىم تېگىنز سارى غۇررەندە ئەبر،
ۋەيا گور خەيلىغە غۇرران ھىزەبر.

— نەۋايى.

غۇررە [غره] (ئە) ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى، بىر كۈنلۈك ئاي:
ئاي كۆرۈنۈپ غۇررە كەبى تىفلزاد،
تىفلى راھىڭ چەرخى قەدىمىي نىھاد.

— نەۋايى.

غۇررەندە [غرنده] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى؛ گۈلدۈرلىگۈچى.

غۇررەندە ئەبر — گۈلدۈرماملىق قارا بۇلۇت.

غۇرفە [غرفه] (ئە) بالىخانا، بالىخانا ئايۋىنى؛ ئۆي:
غۇرفەلەردىن فىتنەلەر نەززارەگەر،
قىلغالى بىچارەگە يوق چارەگەر.

— نەۋايى.

غۇرۇب [غروب] (ئە) قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنىڭ پېتىشى؛ زاۋال بولۇش.

غۇرۇب قىلماق — 1) پاتماق (قۇياش، ئاي، يۇلتۇز قاتارلىقلار).
2) ۋاپات بولماق، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلماق.

غۇرۇر [غرور] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ ۋاقتىنچە كەلگەن دۆلەت ياكى مەنسەپ بىلەن ئالدىنىش، تەكەببۇرلۇق:
بۇ نەۋبەت جامنى قويماس ئىچۇرمەي ساقىئى دەۋران،
غۇرۇر ئەتمەي تەۋاناكىم بىرىنى ناتەۋان كۆرگەچ.

— مەشھۇرى.

مۇنچە ھەم بولمىش غۇرۇرى ھۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دىمەگەيسەن ھەرساردىن يۇز گىرىفتار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

غۇرۇر زەھرى — مەغرۇرلۇق لەززىتى، ھۇزۇرى.

غۇرۇر ئولماق — ئۆتكۈنچى نەرسىلەر بىلەن مەغرۇرلانماق.

غۇرۇرەت [غرورت] (ئە) «غۇرۇر»غا قاراڭ:
ئۆتۈپ روزگارىڭ غۇرۇرەت بىلە،
ھەمە ۋەقت ئەيشۇ سۇرۇرەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

غۇرۇنبۇش [غرنبش] (پ) ۋارقىراش، هۆركىرەش، هايقىرىق:
ھەر سارى قارا بۇلۇتقە جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دېۋەك غۇرۇنبۇش.

— نەۋايى.

غۇرۇنبۇش نەماي [غرنبش نماي] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى:
قەلىن كىشتى ئولگەندە جۇنبۇش نەماي،
تېرەڭ بەھرى بولدى غۇرۇنبۇش نەماي.

— نەۋايى.

غۇرۇنبىش [غرنبش] (پ) «غۇرۇنبۇش»قا قاراڭ.

غۇرۇنبىش ئەيلەمەك — هۆركىرىمەك، دەھشەتلىك ئاۋاز چىقارماق، نەرە تارتماق.

غۇسسە [غصه] (ئە) غەم، قايغۇ:
بەيان ئەيلەسەم مەن ئەگەر قىسسەنى،
ماڭا ۋە ساڭا كەلتۇرۇر غۇسسەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇسسە بەندى — غەم ـ قايغۇغا پېتىش، غەم زىندانىدا قېلىش.

غۇسسە تۇغيانى — قايغۇنىڭ زورىيىشى، خاپىلىقنىڭ ھەددىدىن ئېشىشى.

غۇسسە راھى — غەم شارابى، غەم، قايغۇ مېيى:
ئېچۇرگەچ غۇسسە راھىن مىھر ئاياغى،
شەفەق يۇزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

غۇسسە سەنج — غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى.

غۇسسە كەش — غەم، ئەلەم، قايغۇ چەككۈچى.

غۇسسە گاھ — غەم ـ غۇسسىلىك جاي، غەم ـ ئەلەم ماكانى.

غۇسسەئى زەڭ — غەم ـ قايغۇ چاڭ ـ توزانلىرى:
نە ياخشى زىب ئېرۇر ئول گۈلغە بۇ رەڭ،
كېتەر ئەلنىڭ ئىچىدىن غۇسسەئى زەڭ.

— خىرقەتى.

غۇسسە يۇتماق — قايغۇرماق، قاتتىق غەمكىن بولماق.

غۇسسە يۇكى — غەم ـ غۇسسە يۇكى، ئېغىرلىقى.

غۇسسە پەرداز [غصه فرداز] (ئە + پ) قايغۇرغۇچى (بىراۋ ئۈچۈن)، غەمخور؛ ھەمدەرد:
دايە بىلە نەچە مەھرەمى راز،
بار ئېردىلەر ئاڭا غۇسسە پەرداز.

— نەۋايى.

غۇسل [غسل] (ئە) چۆمۈلۈش؛ پۈتۈن بەدەنگە سۇ تەگكۈزۈپ يۇيۇنۇش:
غۇسل ئېتەرمەن دەمبەدەم، ئەي ئەھلى راز،
سۇ ئۆزەسىدە سالۇرمەن جاينەماز.

— يۇسۇف خوتەنى.

غۇسل ئەتمەك — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غۇسل ئەيلەمەك — چۆمۈلمەك، يۇيۇنماق.

غۇسل بەرمەك — يۇيماق، غۇسل قىلدۇرماق.

غۇسل قىلماق — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غۇسلى پاك — چۆمۈلۈپ تازا بولۇش، پاك بولۇش.

غۇفران [غفران] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش؛ شەپقەت؛ كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى:

تەۋبە قىلغىل پىتنەگە بول ھەقشۇناس،
قىلغاي ئول غۇفران جەھەننەمدىن خالاس.

— خەراباتى.

غۇل I [غول] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغلال] زەنجىر ھالقا، كىشەن؛ بويۇنتۇرۇق:

قاسىم شەيخ، دەرۋاقۇل شەيخنى ھەم،
تۇتۇپ قەددىنى غۇل بىلەن قىلدى خەم.

— موللا بىلال.

بىلۇرسەنمۇ مېنىڭ ھالىمنى ئەي گۇل،
فىراق زەنجىرىدىن بويىنۇمدادۇر غۇل.

— خىرقەتى.

غۇل II [غول] (ئە) 1) دېۋە؛ جىن. 2) مەركەز، قوشۇن مەركىزى:

قىلىپ غۇلىنى بارچە رۇمىي سىپاھ،
تاپىپ زىينەت ئول غۇل ئىلە رەزمگاھ.

— نەۋايى.

غۇلى بىيابان — دەشت - باياۋانلاردا ئادەملەرنى يولدىن ئازدۇرىدىغان جىن، دەشت - باياۋان دېۋىسى:

كويىدىن رەختى سەفەر باغلاسە ئەغيار، نې تاڭ،
باغۇ گۇلشەندە كۆرەر غۇلى بىيابان تەنقىس.

— نەۋايى.

غۇلى بىيابانى — «غۇلى بىيابان» غا قاراڭ.

غۇلام [غلام] (ئە) قۇل؛ خىزمەتكار، مۇلازىم، مۇلازىم بالا:

كەر بالادۇر جەكەرانى ئالى مەرۋان قايدا سەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سۇۋارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

بۇ قاتىل غۇلامدىن تىلەرمىز قىساس،
چاپىڭ سىز، بولۇرمىز بەلادىن خەلاس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلب [غلب] (پ) تورۇبا، سۇ ئۆتكۈزۈلىدىغان ساپال تورۇبا:

بىرىنىڭ مۇمدەك ئىلگىدە خارە،
قىلىپ سۇۋ غۇلبىغە شىر ئاشكارە.

— نەۋايى.

غۇلبەند [غول بند] (پ) دېۋنى بەند، ئەسىر قىلغۇچى پالۋان:

بارى دېۋپەيكەر، بارى غۇلۋەش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.

— نەۋايى.

غۇلغۇل [غلغل] (پ) «غۇلغۇلە» گە قاراڭ:

چىمەندە بارچە قۇشلار سالدى غۇلغۇل،
بارىدىن ياخشى سۆزلەر ئېردى بۇلبۇل.

— خىرقەتى.

غۇلغۇلە [غلغله] (پ) شاۋقۇن، سۇرەن، سۇنىڭ شارقىرىشى؛ شاۋقۇن - سۇرەن، داۋراڭ:

قۇلاقىمغە ئاڭلاندى بىر غۇلغۇلە،
ھەۋا شەرفە بولدى، زەمىن زىلزىلە.

— ئا. نىزارى.

ئۇلۇس ئىچرە ئانداغكى غەۋغا ئىدى،
غەرەز غۇلغۇلەدىن بۇ رەئنا ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلۇ [غلو] (ئە) «غۇلۇۋ» غا قاراڭ:

ئەقل سەررافى بۇ غۇلۇ ئىچرە،
ئاچتى دوكانىن چارسۇ ئىچرە.

— نەۋايى.

غۇلۇلە [غلوله] (ئە) 1) يۇمىلاق نەرسە، شار؛ ئورالغان ئورام. 2) غوۋغا، غەلۋە:

زەمانە جاھى ئۇچۇن ھەر غۇلۇلەئى تەشۋىش،
كى كەلسە كۆڭلۈڭ ئويىنى ئاڭا قىلۇرسەن خەنج.

— نەۋايى.

غۇلۇلەبەند [غلولەبند] (ئە + پ) پۇكۇلگەن، ئېگىلگەن؛ ئورالغان.

غۇلۇلە بەند تاشلىماق — دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

غۇلۇۋ [غلو] (ئە) قىيا - چىيا، غوۋغا، غەلۋە، توپىلاڭ.

غۇلۇۋ ئەيلەمەك — 1) يوپۇرۇلماق، ھۇجۇم قىلماق. 2) ھەددىدىن ئاشماق، چېگرىدىن، چەكتىن چىقماق.

غۇلۇۋ قىلماق — «غۇلۇۋ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

غۇلۋەش [غول وش] (پ) دېۋگە ئوخشاش، دېۋدەك، ھەيۋەتلىك:

بارى دېۋپەيكەر، بارى غۇلۋەش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.

— نەۋايى.

غۇنچە [غنچه] (پ) 1) غۇنچە:

مىژەڭ چۇن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغزىڭ،
بېلىڭ چۇن خىفچەئى گۇلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.

— ئەرشى.

قىزىل گۇل غۇنچەسىن خەندان ئېتەرگە،
يۈزىن سەيىر ئەھلىگە تابان ئېتەرگە.

— خىرقەتى.

2) گۈزەللەر ئاغزى، چىرايلىق، خۇشپىچىم ئېغىز:

ھەر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سىنىڭدەك گۇل،
ھەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ، ھەم ھوققە ئىچىندە مۇل.

— گۇمنام.

غۇنچە كۇلمەك — ئېچىلماق.

غۇنچەئى خەندان — ئېچىلغان، ئېچىلىپ، كۇلۇپ تۇرغان غۇنچە، مەھبۇبنىڭ كۇلۇپ تۇرغان ئاغزى:

ئاغزىنى ئىستەپ ئەدەم يولىدا كۆڭلۈم بولدى خاك،
دەھر باغىدا ئاچىلغان غۇنچەئى خەنداندىن ئۈز.

— مەھزۇن.

غۇنچەئى دەرد — ئىشق غۇنچىسى.

غۇنچەئى رەيھان — خۇش پۇراق چاچىدىغان غۇنچە، ئېغىز:

گۇل سۇرخ يەڭلىغ يۈزۈڭگە بۇ بىلال بىچارەنى،
ئەيلەدىڭ مانەندى بۇلبۇل غۇنچەئى رەيھانىمۇ سەن.

— موللا بىلال.

غۇنچەئى نىھال — ياش نوتىنىڭ غۇنچىسى:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مىۋەنى كۆردۈم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رومان قىز.

— نەۋبەتى.

غۇنچەئى ۋەھدەت — يەككە - يېگانە، يالغۇز دەپ ئېتىقاد قىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ئاۋۋالقى.

غۇنچە ئەندام [غنچەاندام] (پ) غۇنچە شەكىللىك، غۇنچىغا ئوخشاش:

ھۇسن باغىدا قەدىڭ بولمىش لەتافەت گۇلبۇنى،
تونىنى گۇلگۇن، تۇگمەنى تا غۇنچە ئەندام ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

غۇنچەكىردار [غنچەكردار] (پ) غۇنچە تەرىزلىك، غۇنچە كۆرۈنۈشلۈك:

ئول پەردەلەر ئىچرە غۇنچە كىردار،
بۇ تاشقارى بولدى ئاڭا سىردار.

— نەۋايى.

غۇنچەۋەش [غنچەوش] (پ) غۇنچىغا ئوخشاش، غۇنچە كەبى، غۇنچىدەك، گۈزەل؛ «غۇنچە ئەندام» غا قاراڭ:

غۇنچەۋەش نازۇك بەدەنىنىڭ ئاي يۈزىن كۆرگەن ھامان،
بۇ بىلال ئايتۇر: بولۇرمەن ئاھ - زارىمدىن جۇدا.

— موللا بىلال.

غىرىۋ [غريو] (پ) شاۋقۇن - سۈرەن، توپىلاڭ، غوۋغا، قىقاس - چۇقان:

چۇ بولدى تۇغماغانتەك بىر زەماندا،
غىرىۋۇ زىلزىلە تۇشدى جەھاندا.

— لۇتفى.

غىرىۋ چەكمەك — نالە قىلماق، پىغان چەكمەك، داد - پەرياد كۆتۈرمەك.

غىرىۋ سالماق — شاۋقۇن - سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، غوۋغا قىلماق:

جەنگى نەقارەۋۇ دۇھۇل چالدىلەر،
دەشتى بەيانغە غىرىۋ سالدىلەر.

— زەلىلى.

غىرىۋ يەتمەك — ئاھ - ۋاھ كۆتۈرۈلمەك، داد - پەرياد ئىشىتىلمەك.

غىزا [غذا] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغزىيە] ئوزۇق، يېمەكلىك، تائام، غىزا؛ ئىچىملىك:

كى ئاندىن كەتۇردى ئۆزىگە غىزا،
قىلۇر ئېرمىش ھەر كۈن بۇ يەڭلىغ سەزا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قەدرىنى نامۇناسىپ ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

غىزا تاپماق — غىزا، يېمەكلىك تاپماق.

غىزايى رۇھ — روھ ئوزۇقى، مەنىۋى ئوزۇق؛ روھقا قۇۋۋەت بەرگۈچى.

غىزايى لەتىف — كۆڭۈلگە ياقىدىغان يېمەكلىك:

تۇتۇپ جامى زەردىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزدا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غىلزەت [غلظت] (ئە) قوپاللىق، قوپال تەبىئەتلىك:

كۆپرەگىدە تەبئ غىلزەتى ۋە تەمەئ ئىللەتى پەيدار ۋە ئەقل قىللەتىغە گىرىفتار.

— نەۋايى.

غىلمان [غلمان] (ئە) [بىرلىكى: غۇلام] غۇلاملار، خىزمەتكارلار:

دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.

— قەلەندەر.

غىلمانۋەش [غلمان وش] (ئە + پ) خىزمەتكاردەك، غىلمان (غۇلاملار) كەبى:

خىتاي چىندە تەنلەب نازەنىنلەر،
بارى غىلمانۋەشۇ ھەۋرا جەبىنلەر.

— نەۋايى.

غىنا [غنا] (ئە) بايلىق؛ مالدارلىق؛ ئېھتىياجسىزلىق.

غىنا ئەھلى — بايلار، دۆلەتمەنلەر.

غىنا بىلمەك — ئارتۇق، ئەۋزەل دەپ بىلمەك.

غىنا ھاسىل ئەتمەك — قولىغا بايلىق كىرمەك (كىرگۈزمەك)، بايلىققا ئېرىشمەك.

غىنا ئىزھارى قىلماق — مەمنۇنلۇق نىشانىسىنى بىلدۈرمەك.

غىيبەت [غيبت] (ئە) غەيۋەت، سۆز - چۆچەك.

غىيبەت قىلماق — ئارقىدىن گەپ قىلماق، غەيۋەت قىلماق؛ چېقىمچىلىق قىلماق.

ف

فاتىھە [فاتحە] (ئە) 1) باشلىنىش؛ قۇرئاننىڭ بىرىنچى سۈرىسى. 2) قول ئېچىپ، بىرەر نەرسىنى سوراپ دۇئا قىلىش؛ ياخشىلىق تىلەش.

پاتىھەتۇش - شەباب — ياشلىقنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ياشلىق دەۋرىنىڭ ئاۋۋىلى.

فاتىھەسىدىن خاتىمەسىغىچە — باشتىن - ئاخىرغىچە، باشتىن - ئاياغ، ھەممىسى.

فاتىھە ئوقۇماق — دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك.

فاختە [فاختە] (پ) پاختەك، قۇمرى:

فاختە قەندىلىدە خىلۋەت نىشىن،
ئەرشدە ئول نەۋئ كى رۇھۇل - ئەمىن.

— نەۋايى.

فاخىرە [فاخرە] (ئە) پەرخىرلەنسە ئەرزىيدىغان، ھەشەمەتلىك، دەبدەبىلىك.

بەلدەئى فاخىرە — چىرايلىق، گۈزەل، ئاۋات شەھەر.

فار [فار] (پ) پەنەر؛ پانۇس؛ ماياك:

ئىچكەلى سوزان كۆڭۈل قانىن ئوقۇنىڭ ئاچتى ئاغىز،
ئوت تۇتۇشۇپ سۇۋ فارىدىن كۆل بولدى پەيكانىغەچە.

— نەۋايى.

فارسىي [فارسى] (پ) 1) پارسچە، پارسلارغا خاس. 2) پارس تىلى. 3) پارس تىلىدا يېزىلغان.

فارسىدان [فارسى دان] (پ) پارس تىلىنى بىلىدىغان شەخس:

فارسىدانلەر ئەيلەبان ئىدراك،
ئارىي ئېردى بۇ نەفدىن ئەتراك.

— نەۋايى.

فارۇق [فاروق] (ئە) ھەق - ناھەقنى ئاجرانقۇچى؛ ئادالەتلىك.

فارىسگوي [فارس كوي] (پ) پارسچە سۆزلىگۈچى، پارس تىلىدا سۆزلىگۈچى.

فارىغ [فارغ] (ئە) تىنچىغان؛ بوشىغان، قۇتۇلغان؛ بوش، خالىي:

بىردەمى ۋەسلى خىيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۆھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھز مەئاش.

— ئەرشى.

فارىغ ئەتمەك — بوشاتماق، قۇتقۇزماق.

فارىغ بولماق — قۇتۇلماق، بوشىماق، ئازاد بولماق:

چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ بولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.

— زەلىلى.

فارىغ تۇفراغ — قۇرۇق، بوش يەر.

فارىغ قىلماق — «فارىغ ئەتمەك» كە قاراڭ.

فارىغ ئولماق — «فارىغ بولماق» قا قاراڭ.

فارىغ بال [فارغ بال] (ئە) خاتىرجەم، كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز.

فارىغ دىل [فارغ دل] (ئە + پ) خۇشال، بىپەرۋا:

چۇ مەن بۇ چاقتا تېگرۇ غافىل ئېردىم،
بۇ ئىش تەكلىفىدىن فارىغ دىل ئېردىم.

— نەۋايى.

فارىغۇل - بال [فارغ البال] (ئە) «فارىغ بال» غا قاراڭ.

فازىل [فاضل] (ئە) 1) ئالىي، دانىشمەن. 2) ئارتۇق، ئارتۇقچە.

فازىل كەلتۈرمەك — ئارتۇق (قالدۇق) چىقارماق.

فاسىد [فاسد] (ئە) بۇزۇلغان، بۇزۇق.

فاسىد ئەتمەك — بۇزماق، يوق ئەتمەك.

فاسىد ئەخلات — بۇزۇقلار بىلەن ئارىلىشىش.

فاسىد خەيال — يامان پىكىر، بۇزۇق ئىشلارنى نىيەت قىلغۇچى.

فاسىد خەيالات — بۇزۇق خىياللار.

فاسىق [فاسق] (ئە) پاسىق، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئەخلاقسىز:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

فاسىقى بىنەدامەت — ئەپسۇسلانمايدىغان، پۇشايمان قىلمايدىغان؛ ئەشەددىي.

فاسىل [فاصل] (ئە) ئاجرىتىپ تۇرغۇچى ئارىلىق، پاسىل.

فاسىل بولماق — ئارىنى ئاچماق، ئاجرالماق.

فاش [فاش] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا، مەلۇم:

بىر نەزەردە ئەيلەدىڭ بىتابلىق رەسمىنى فاش،
دەپ نىگارىم ئىستەگىز «ئەي ناتەۋانىم قايدا سەن.»

— ئا. نىزارى.

فاش ئەتمەك — بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق:
مەن قاچان دېدىم: كۆڭۈل دەردىنى، ئەرشى، فاش ئېتەي،
قىلدى ئىشقى بىتەھاشى ياشۇرۇن دەردىنى فاش.

— ئەرشى.

فاش ئەيلەمەك — ئاشكارا قىلماق، تارقاتماق، كۆرسەتمەك:
ئاھ، كۆپ پىچىش ئىلە چەكتىم ئاڭا نىسار ئۈچۈن،
خاھ ئانى فاش ئەيلەسۇن، خاھ ئەمدى بۆركىگە كىچەك.

— ئەرشى.

فاش ئولماق — ئاشكارا بولماق، مەلۇم بولماق:
مامۇق ھەرنەچچە ئوتنى تۆكسە كۆڭلىدە شەرار ئارتار،
نە چاغ مەخفى قىلۇرسەن ئىشق ئوتىن، فاش ئولسە فاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

فاقە [فاقە] (ئە) كەمبەغەللىك، بىچارىلىك، موھتاجلىق، پېقىرلىق:
«فى» كى نۇخۇستىن كۆرە سەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخەسۇر.

— زەلىلى.

فاقە بەلاسى — موھتاجلىق ئاپىتى.
فاقە چىركى — يوقلۇق، بىچارىلىك.
فاقەيۇ فەقر — كەمبەغەللىك، بىچارىلىك.

فاكىھە [فاكهە] (ئە) مېۋىلەر:
… ۋە بۇ شىرىن مېۋە ۋەلايەت باغى شەجەرەسىدىن بولغاي ۋە بۇ لەزىز فاكىھە ھىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى بولغاي.

— نەۋايى.

فال [فال] (ئە) كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىش؛ پال.
فال تۇتماق — پال ئاچماق، ياخشى ئۈمىد تۇتماق، ياخشىلىق كۆزلىمەك؛
فال ئۇرماق — پال ئاچماق.

فام [فام] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇس، رەڭ» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:
نېچەكىم دەردىم يوشۇرسام، ئىشق ئېتەر بىردەمدە فاش،
لەئلگۈن ئەشكىم بىلە يا تىيرەفام ئاھىم بىلە.

— نەۋايى.

فانۇس [فانوس] (پ) چىراغ، پەنەر (كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان چىراغ)، پانۇس:
كى خارمان ئىچىدە بەرگى كاھى بولدۇم،
كى قۇلزۇم ئىچىدە مىسلى ھابى بولدۇم.
كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گوياكى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.

— زەلىلى.

فانۇسى خەيال — 1) ئىچىگە رەسىم چۈشۈرۈلگەن (سىزىلغان) پانۇس. 2) كۆچمە م: ئاسمان. 3) خىيالغا بەند بولغان، خىيالغا غەرق بولۇپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان كىشى.

فانى [فانى] (ئە) 1) «فانىي»غا قاراڭ:
ئەگەر شاھ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۈزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.

— ئەرشى.

2) بۇ دۇنيا:
كۆرمەدىم بۇ فانىدا سەندەك مەلاھەتلىك كىشى،
يا پەرىسەن، يا مەلەكسەن، بىلمەدىم ئىنسانمۇ سەن.

— موللا بىلال.

فانى جەھان — «فانى دۇنيا»غا قاراڭ:
سالىھ ئورۇبان فانى جەھان مۈلكىغە پەشپا،
مەن خۇرشىد ئەمەس فانى بۇ مۈلكۈ ۋەتەنىمگە.

— موللا سالىھ.

فانى دۇنيا — ئۆتۈپ كېتىدىغان، يوقىلىدىغان ئالەم، بۇ دۇنيا:
بۇ يەڭلىغ ئۆتتى فانى دۇنيادىن گۇل،
بولۇپ ھەجرىدەكى ۋەسلىدە بۇلبۇل.

— خىرقەتى.

فانىي [فانى] (ئە) يوقالغۇچى، يوق بولغۇچى.
فانىي ئالەم — ئۆتكۈنچى دۇنيا، بۇ ئالەم.
فانىي ئەيلەمەك — يوق قىلماق؛ ئېسىدىن چىقارماق.
فانىي دەيد — بۇ دۇنيا.
فانىي مەشرەب — پانىي تەبىئەتلىك.
فانىي ئولماق — يوق بولماق، ئۆزلۈكىنى يوقاتماق.
فانىيى مۇتلەق — ئۆزلۈكىدىن پۈتۈنلەي كەچكەن (تەسەۋۋۇپتا).

فانىيانە [فانيانە] (ئە + پ) پانىيلارچە؛ ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلارغا ئوخشاش:
بۇلۇبان جامى فەنادىن بىباك،
فانىيانە قىلايىن خىرقەنى چاك.

— نەۋايى.

فانىي سىفەت [فاني صفت] (ئە) پانىيلىق تەسىرىگە بېرىلگەن.

فانىيۋەش [فانى وش] (ئە + پ) يوق بولغاندەك؛ ئۆزىنى ئۇنتۇغاندەك.

فاھىش [فاحش] (ئە) قەبىھ؛ خۇنۇك؛ ئەخلاقسىزلىق،

ئەدەبسىزلىك:

ۋە لېكىن تىللارىدا كەمال ۋە نۇقسان ھەيسىيەتىدىن فاھىش تەفاۋۇتلاردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەزن قىلۇردا تۇرك سارتقا فائىق كېلىپدۇر.

— نەۋايى.

فاھىشە [فاحشه] (ئە) پاھىشە، پاھىشە ئايال.

فاھىشەئى قەھبە — بۇزۇق ئايال، پاھىشە.

فائىدە [فائده] (ئە) پايدا، بەھرە، نەپ؛ نەتىجە:

دەۋا قىلمادى ھېچ ئانگا فائىدە،
كى تىترەپ تۇرالماي ھەكىم جائىدە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دېدى پىر: بۇلارغە ئېرۇر فائىدە،
ئانى قىلسا ھەركىم تاپار فائىدە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فائىدە بەرمەك — نەپ بەرمەك، مەنپەئەتلەندۇرمەك، پايدا يەتكۈزمەك.

فائىدە يەتكۈرمەك — ياردەم قىلماق.

فائىز [فائض] (ئە) بەرىكەتلىك؛ تولۇپ تاشقان، مول.

فائىزى جۇد — ئىنئام - ئېھسان، ساخاۋەتتە يېگانە (خۇدانىڭ سۈپىتى).

فائىزى مەئانى — مەنىلەر كانى.

فائىزۇل - ئەنۋار [فائض الانوار] (ئە) نۇر يايغۇچى، نۇر تارانقۇچى.

فائىق [فائق] (ئە) 1) غالىب، زەبەردەست؛ يۇقىرى، ئۈستۈن، ئەۋزەل:

دېدىم: سەن بارچەدىن فائىق ئىكەنسەن،
قىزىل گۈل بەزمىگە لايىق ئىكەنسەن.

— فىرقەتى.

2) مۇناسىپ:

شائىركى، ھەرزەسى كۆلمەككە لايىق،
ئۆز خىيالىدا سەئدىي ۋە خىسرەۋغە فائىق.

— نەۋايى.

فائىق بولماق — ئەۋزەل بولماق.

فائىق تاپماق — ئەۋزەل، مۇناسىپ كۆرمەك.

فائىق كەلمەك — يۇقىرى، ئۈستۈن بولماق.

فائىل [فاعل] (ئە) ئىشلىگۈچى، بېجىرگۈچى، قىلغۇچى.

فائىل ئەتمەك — ئىشلەشكە، بېجىرىشكە قابىلىيەتلىك قىلماق.

فايدە [فايده] (ئە) «فائىدە» گە قاراڭ:

ئىشتىسەڭ ۋە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ۋاي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فايدەمەند [فايدەمند] (ئە + پ) پايدا كۆرگۈچى؛ پايدا كەلتۈرگۈچى:

... بۇ ئەبرى بەھاردۇركى، مەرتەبەدە ئاندىن، بەلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدە مەندراقدۇركى، ئانىڭ ئۈستىگە سايە سالۇرغا يايىلە ئالۇر.

— نەۋايى.

فايىز [فايض] (ئە) «فائىز» غا قاراڭ:

كۆڭۈلنى تۈز، تىلەسەڭ فايىز ئولسا تۈز مەئنى،
نېدىنكى، ئەگرى ئىسە ئەگرى كۆرگۈزۈر كۆزگۈ.

— نەۋايى.

فايىق [فايق] (ئە) «فائىق» قا قاراڭ:

مۇئەييەن قىلىپ نەچچە لايىق كىشى،
نە لايىق كىشى، بەلكى فايىق كىشى.

— ئا. نىزارى.

فەئال [فعال] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشىدىغان، ئەستايىدىل ئىشلەيدىغان؛ ئىشچان، ئاكتىپ. 2) قىلىق، ھەرىكەت:

كۆڭۈلنى ئالدۇرۇپ ئېردىم ئانىڭكى ئىككى خالىغە،
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە.

— موللا سالىھ.

فەئەينە [فائين] (ئە) قەيەردە، قېنى:

نە بولدى ياسىرىبو بەتھا ئارا ئوقۇتسامكىم،
ئايا مەنازىلە سالما فەئەينە سالماكى.

— نەۋايى.

فەبىھا [فبها] (ئە) كۆڭۈلدىكىدەك، ناھايىتى ياخشى، مەقسەتكە، ئويلىغىنىغا مۇۋاپىق.

فەبىھەل - مۇراد [فبها المراد] (ئە) «فەبىھا» غا قاراڭ.

فەتا [فتا/فتى] (ئە) 1) يىگىت. 2) شىجائەتلىك.

فەتانەت [فطانت] (ئە) ئۆتكۈر زېھىن، زېرەكلىك؛ خۇشپەملىك، ئەقلىي قابىلىيەت.

فەتتان [فتان] (ئە) پىتنە سالغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ جەزبىلىك:

غەمزەسىنىڭ ئالىتە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتاندۇر.

— سەيفى سەرايى.

فەتتاھ [فتاح] (ئە) ئاچقۇچى، بەند ئىشىكلىرىنى ئاچقۇچى؛ مۇشكۇل ئىشلارنى ئاسان قىلغۇچى؛ ئاللاھ، خۇدا.

فەتتاھى باب — ئىشىكنى ئاچقۇچى:

فەتھە قىل بۇ يولنى ئەي، فەتتاھى باب،
ئۆتتى ئۆمرۇم فىسق ـ ئىسيان بىرلە خاب.
— خەراباتى.

فەتراك [فتراك] (پ) غانجۇغا:
ئۆلۈمدۇر ياخشىراق ئەي دىل تىرىكلىك دەۋلەتىدىن كىم،
ئاسىلىپ رەخش فەتراكىغە سەيدى شەھسۇۋار ئولدۇم.
— گۇمنام.

فەتھ [فتح] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇتۇھ / فۇتۇھات] 1) ئېچىش، ئېچىلىش:
قۇفلى دىل فەتھىغە ئەبرۇ دىلكۇشايىڭدۇر سېنىڭ،
ئۆلمەكىم قەسدىدە چەشمى غەمزەدايىڭدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.

2) ئىشغال قىلىش، ئىگىلەش (شەھەر ياكى مەملىكەتنى). 3) غەلىبە، زەپەر.

فەتھ ئەتمەك — ئىشغال قىلماق، ئىگىلىمەك.

فەتھ باب — ئىشىكنىڭ ئېچىلىشى؛ ئوچۇق ئىشىك.

فەتھ بەرمەك — ياردەم بەرمەك.

فەتھ بولماق — قارار، تەۋە بولماق.

فەتھ قىلماق — ئالماق، قولغا كىرگۈزمەك.

فەتھ نامە — غەلىبىلىك يۈرۈشلەر ھەققىدىكى سالنامە.

فەتھ ھاسىل قىلماق — تەۋەلىكىگە ئالماق، قارار قىلماق.

فەتھ ئولماق — «فەتھ بولماق» قا قاراڭ.

فەتھۇ ئىقبال — بەخت، ئامەت.

فەتھى بىلاد — شەھەر، ئۆلكىلەرنى بېسىۋېلىش.

فەتھى بىھار ئەيلەمەك — دېڭىزغا يۈرۈش قىلماق.

فەتھى جامە — غەلىبە، زەپەر كىيىمى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۈز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

فەتھى زەفەر — غەلىبە، زەپەرنىڭ ياردىمى:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەتھە [فتحە] (ئە) زەبەر، ئەرەب يېزىقىدا ھەرپ ئۈستىگە قويۇلۇپ «ئە» سوزۇق تاۋۇشىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە:
يەنە تۈركچە ئەلفازدۇركىم، ئاندا «ئەلىف» ۋە «ۋاۋ» ۋە «يا»
فەتھە ۋە زەممە ۋە كەسرە ھەرەكەتى ئورنىغا بىتىلۇر...
— نەۋايى.

فەتۋا [فتوا/فتوى] (ئە) 1) دىنىي قانۇن يۈزىسىدىن بىرەر مەسىلە ياكى دەۋانىڭ توغرا ياكى ناتوغرىلىقى، ھالال ياكى ھاراملىقى ھەققىدە بېرىلگەن يازما ياكى ئاغزاكى پىكىر؛ دىنىي كىتاب بويىچە ئىسپاتلاش ئاساسى، كۆرسەتمە. 2) ئىجازەت، رۇخسەت:
بەيىەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بەئەمەل ھەممە،
فەتۋا ئۆزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.
— زەلىلى.

مۇفتى ئىشق قۇتۇب ئېرۇر بەردىلەر فەتۋا جۇنۇن،
قازى ماڭا چەكارىھەدۇر مۇھتەسىبۇ نە خان ـ بەگ.
— زەلىلى.

فەتىر [فطير] (ئە) 1) پېتىر، پېتىر نان. 2) چەمبەر، چەمبىرەك؛ كۆڭگۈرە:
قۇم قەتئى بولۇپ مېنىڭ سەرىرىم،
كۆك قۇرسى بولۇپ مېنىڭ فەتىرىم.
— نەۋايى.

فەتىلە [فتيلە] (ئە) پىلىك، پىلتە:
يارەم فەتىلەسى زەخمىمنى كۆيدۈرۈر ھەر دەم،
مەگەركى قان ئاڭا خاسىيەت ئىچرە بولمىش ياغ.
— نەۋايى.

فەتىلەكەش [فتيلەكش] (ئە + پ) پىلىك تارتقۇچى، شام، جىنچىراغنىڭ پىلىكىگە قارىغۇچى خىزمەتكار.

فەجەرە [فجرە] (ئە) بۇزۇقلار، پاسىقلار:
ئول ئىسلام فەجەرەسى دەفئىغە كوشىش قىلغايلار.
— نەۋايى.

فەجر [فجر] (ئە) تاڭ، سۇبھى، تاڭ يورۇقلۇقى.

فەجر تولۇئى — تاڭ ئېتىشى، سۇبھى ۋاقتى.

فەخ [فخ] (ئە) قىسماق، تۇزاق؛ ئالدام:
فەخ نەمادۇر سوفىي سالۇسكىم ئىشقىدۇر،
كىمكى ئاشىق بولسا باردۇر سۇرەتى رىندانەسى.
— مەشھۇرى.

فەخر [فخر] (ئە) پەخىر، ئىپتىخار؛ پەخىرلىنىش، ئىپتىخارلىنىش:
دەۋلەتۇ فەخرۇ سەئادەتدۇر ماڭا،
خىزمەتىڭگە قانچە يۈرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

فەخر ئەتمەك — «فەخر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر سارى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈزمىڭ تۇتىئى گوياسى بار.
— ئەرشى.

فەخر ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك:
مەقسۇدى شەۋقى قىشۇياز ئىشقىنىڭ ئوتى كۆپ خاھ ئاز،
فەخر ئەيلەگەيلەر ئاڭا ناز، قويغىل يۈرەككە داغ ـ داغ.
— شەۋقى.

فەخرى كىرام — كەرەملىك كىشىلەرنىڭ پەخرى.

فەخرى ئىزام — ئۇلۇغلار پەخرى، ئىپتىخارى.

فەر [فر] (پ) سۆلەت، ھەشەمەت؛ بېزەك؛ پارلاقلىق:

قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار [فرار] (ئە) قېچىش، ئايرىلىش، كېتىش:

غەنى ئېردى ئانداغ پۇلى بىشۇمار،
ئالىپ بارچەسىنى قىلىپدۇر فەرار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار ئەيلەمەك — قاچماق، ئايرىلماق، كەتمەك:

بۇ مالىنىڭ بەھاسىن قارار ئەيلەدى،
جەۋاھىر تىگىشتى فەرار ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراز [فراز] (پ) 1) يۇقىرى، ئېگىز، يۇكسەك. 2) ئېچىش.

فەراز ئەيلەمەك — ئاچماق.

فەراس [فراس] (ئە) ھايۋانلار، ئۆي ھايۋانلىرى:

بىر لەھزەدىن سۇڭرە ئەل گەلە فەراسىن ئول چاھ باشىغە سۇۋارغالى كەلتۇرۇپ، چاھ باشىدىن ياپقان تاشنى ئېلىپ، قەلىن قوي ۋە مەۋاشىغە سۇۋ بەردىلەر.

— نەۋايى.

فەراسەت [فراست] (ئە) پاراسەت، سەزگۈلۈك، ئەقىل - ئىدراك:

فەراسەت بىلە ئەيلەدى بۇ خىيال،
رەسۇلغە بارىپ ئايتايىن ئەرزۇھال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراش [فراش] (ئە) زىلچە، گىلەم؛ پالاس:

ماڭا بىر گۇشەئى فەقر فەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بورىيا بەس.

— ئەرشى.

فەراغ [فراغ] (ئە) 1) تىنچلىق، خاتىرجەملىك؛ خۇرسەنلىك؛ بوشاش، ئازادلىق؛ راھەت، پاراغەت:

ئىشق ئەھلىنىڭ كى دەردۇ ئەلەمدۇر فەراغەتى،
ئىشق ئاتى تۇتماسۇن كىشى، گەر ئىستەسە فەراغ.

— گۇمنام.

نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.

— ئا. نىزارى.

2) يورۇقلۇق:

مېھر ئىستەدى چۇن ھەمەل فەراغى،
دەشت ئۈزرە بۆتەر كۆزى قۇلاغى.

— نەۋايى.

فەراغ تاپماق — راھەت، خۇرسەنلىككە ئېرىشمەك.

فەراغ بولماق — خاتىرجەم بولماق؛ قۇتۇلماق.

فەراغ قويماق — تىنچلاندۇرماق، راھەتلەندۇرمەك.

فەراغ كەمبۇدەلىغى — راھەت كەملىكى.

فەراغ ئولماق — «فەراغ بولماق»قا قاراڭ.

فەراغ ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەراغ يەتمەك — خاتىرجەملىككە يېتىشمەك، خاتىرجەملىك، يېتىشمەك، يەتمەك.

فەراغەت [فراغت] (ئە) «فەراغ»قا قاراڭ:

دۇتارە ئۈنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇترىبغە قۇلاق تۇتكى، نې دەر نەغمەدە سازى.

— بابىر.

فەراغەت تاپماق — راھەتلەنمەك، لەززەت ئالماق:

كۇدۇرات غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراغەت دوست — خاتىرجەملىكنى خالىغۇچى كىشى.

فەراغەت گەنجى — خاتىرجەملىك.

فەراغەت سەنج — پاراغەت، راھەت كۆرگۈچى، تىنچ، خاتىرجەم، راھەت قىلغۇچى.

فەراغەت ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەرامۇش [فراموش] (پ) يادىدىن چىققان، ئۇنتۇلغان:

ئەگەر نەچچە تۇتساڭ تامىزماي ئىچەي،
نە ئىش ئۆتسە سەندىن فەرامۇش ئېتەي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرامۇش بولماق — ئۇنتۇلماق، ئېسىدىن چىقىرىلماق.

فەرامۇش ئولماق — «فەرامۇش بولماق»قا قاراڭ:

ئۇلۇسنىڭ غارەتى ئىمانىغە گەر چىقسە ئول كافىر،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشىكىم، ئاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

فەرامۇشخانە [فراموش خانه] (پ) ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدىغان جاي، ئۇنتۇلۇش ئۆيى؛ گۆر:

... ۋۇجۇد بەزمگاھىدىن سۇردى ۋە ئەدەم فەرامۇشخانەسىغە كىيۇردى.

— نەۋايى.

فەراھەم [فراهم] (پ) يىغىلغان، توپلانغان.

فەراھەم قىلماق — توپلىماق.

فەراۋان [فراوان] (پ) كۆپ، مول، پاراۋان:

بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.

— شەۋقى.

فەراۋان ئەيلەمەك — مول، باياشات قىلماق.

فەراۋان سۆز — ئارتۇقچە گەپ ـ سۆز، ھەددىدىن ئارتۇق سۆزلەش.

فەراۋان قىلماق — «فەراۋان ئەيلەمەك»كە قاراڭ.

فەرايىز [فرايض] (ئە) [بىرلىكى: فەرىزە] زۆرۈرىي ئىشلار، پەرزلەر، خۇدا تەرىپىدىن بۇيرۇلغان ئىبادەتلەر (مۇسۇلمانلار بىجىرىشكە تېگىشلىك بولغان روزا، ناماز، ھەج، زاكات قاتارلىق مەجبۇرىيەت) .

فەرايىزىھا [فرايضها] (ئە) ئۇنىڭ پەرزلىرى:

دەر بەيان فەزىلەتى فەرايىزىھا.

— خەراباتى.

فەرەج [فرج] (ئە) نىجات؛ خالاس بولۇش، يەڭگىللىك؛ قۇتۇلۇش:

چۇ ھەق دېدىكى، مەئەل ئۇسر يۇسر مۇجدە ساڭا،
نە شىددەت ئولسا ئەيان قىل تەلەب سوڭىچە فەرەج.

— نەۋايى.

فەرەخ [فرخ] (پ) «فەررۇخ» قا قاراڭ:

خەلاس ئەيلەگەيسەن ئانىڭ دامىدىن،
ئىچۈرگىل شەرابى فەرەخ جامىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەس [فرس] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراس / فۇرۇس] ئات:

مەئرىفەت مەيدانى چۇن ئايىنە بىگەردى غۇبار،
ئەي زەلىلى جەزبىدىن جەۋلان ئېتىپ مىنگىل فەرەس.

— زەلىلى.

فەرەس سۈرمەك — ئات قويماق، ئات بىلەن يۈرمەك.

فەرەڭ [فرنگ] (پ) ياۋروپا؛ ياۋروپالىق، پەرەڭ:

نەچچە يىل فەرەڭدە كۆرۈپ دەۋلەتى،
كېلىپ ئېردى قولغە فۇزۇن شەۋكەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىچىك ـ چوڭ فەرەڭلەركى زەھرىن ساچىپ،
ئالىپ كىردى بىزنى قابۇغنى ئاچىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭ ئەھلى — ياۋروپالىقلار:

بۇ ئەندىشە بىرلە ياتىپ ئاتتى تاڭ،
فەرەڭ ئەھلى يۈردى سالىپ چۇن پاراڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭگى [فرنكى] (پ) ياۋروپالىقلارغا خاس:

كى ئېگىنىدە ئېردى فەرەڭگى لىباس،
كى چىرلاپ قاشىغە مېنى تۇتتى پاس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۈز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.

— مەھزۇن.

فەرەڭىستان [فرنكستان] (پ) «فەرەڭ»گە قاراڭ.

فەرەڭىۋەش [فرنكى وش] (پ) ياۋروپاچە، ياۋروپالىقتەك:

كەشمىرىسى سىپھرسازلىغدا دىلرەبا ۋە دىلكەش ۋە رۇمىيىسى تۈركتازلىغدا كافىرايىنۇ فەرەڭىۋەش.

— نەۋايى.

فەرەھ [فرح] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق؛ كۆڭۈل خۇشلۇقى:

ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

فەرەھ تاپماق — خۇرسەن بولماق:

سەير قىلسە ھەركىشى تاپقاي فەرەھ،
كۆڭلى بولغاي گويىيا قەۋسى قەزەھ.

— خەراباتى.

فەرەھ ئامىز [فرح آميز] (ئە + پ) خۇرسەنلىك ئارىلىش؛ خۇرسەنلىك:

مەسدۇر ـ ئاچچىغ ۋە نەشئەسى تەرەب ئەنگىز،
يولىدۇر ـ قاتتىغ، ئەمما مەنزىلى فەرەھ ئامىز.

— نەۋايى.

فەرەھ بەخش [فرح بخش] (ئە + پ) خۇرسەنلىك بېغىشلىغۇچى:

ئىشتىتى چۇ خاقان سەراسەر ھەدىس،
فەرەھ بەخش، بەل رۇھ پەرۋەر ھەدىس.

— نەۋايى.

فەرەھزا [فرح زا] (ئە + پ) خۇشلۇق تۇغدۇرغۇچى:

ئانداغ ھەۋا فەرەھزا جانبەخش رۇھ ئەفزا،
گويا دەمى مەسىھاكىم جىسمىغە بېرۇر جان.

— مەشھۇرى.

فەرەھناك [فرحناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد ـ خۇرام:

ئېتىپ يۈز جەۋھەرى پاكىزەنى خاك،
كى ئاندىن بەڭگىئى بولغاي فەرەھناك.

— نەۋايى.

فەرت [فرط] (ئە) ئارتۇقلۇق، ھەددىدىن تاشقىرى.

فەرتى مۇھەببەت — سۆيگۈ، مۇھەببەتنىڭ ئارتۇقلۇقى، كۈچلۈكلۈكى.

فەرتى ئىشتىھا — ئىشتىھانىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۈچلۈكلۈكى.

فەرتۇت [فرتوت] (پ) 1) قېرى، ناھايىتى قېرى،

ئىشتىن چىققان؛ 2) يىرتىق.

فەرتۇتلۇغ [فرتوت لوغ] «فەرتۇتلۇق» قا قاراڭ.

فەرتۇتلۇق [فرتوت لۇق] قېرىلىق، كېسەللىك؛ ئەسكىرىگەنلىك، كونىرىغانلىق.

فەرجام [فرجام] (پ) ئاقىۋەت، تۈگەللىنىش؛ بىرەر ئىشنىڭ نەتىجىسى، ئاخىرى.

فەرخۇندە [فرخنده] (پ) قۇتلۇق، بەختلىك، سائادەتلىك:

كىمسەنى گەردەر ماڭا بىر كەمتەرىن قۇل تۇغدىكىم،
قايسى تالىئ بۇرجىدىن بۇ ئەختەرى فەرخۇندەسى.

— ئەرشى.

فەرخۇندە ئەختەر — قۇتلۇق، بەختلىك يۇلتۇز؛ بەختلىك، تەلەيلىك:

ئاتى فەررۇخ ئۆزى فەرخۇندە ئەختەر،
ئانىڭ ھۆكمىندە ئول ئىقلىمۇ كىشۋەر.

— لۇتفى.

فەرخۇندە ئەۋقات — بەختلىك، سائادەتلىك ۋاقىتلار، پەيتلەر.

فەرخۇندە بەخت — بەختى كېلىشكەن، بەختى بار بولغان، بەختلىك، سائادەتلىك.

فەرخۇندە پەي — قۇتلۇق، سائادەتلىك قەدەم:

ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.

— قەلەندەر.

فەرخۇندە تالىئ — «فەرخۇندە فال» غا قاراڭ.

فەرخۇندە خو — خۇش خۇلق، خۇش پېئىل.

فەرخۇندە راي — دانا، ئاقىل.

فەرخۇندە روزگار — بەختلىك ھايات، تۇرمۇش.

فەرخۇندە زات — بەختلىك كىشى، بەختلىك، قۇتلۇق زات، شەخس.

فەرخۇندە سىفات — قۇتلۇق سۇپەتلىك، بەختلىك خۇسۇسىيەت ئىگىسى.

فەرخۇندە فال — بەختىيار، بەختلىك.

فەرخۇندە فەر — سائادەتلىك، بېزەك، قۇتلۇق سۆلەت.

فەرخۇندە كىشۋەر — بەختلىك، سائادەتلىك مەملىكەت، ئۆلكە، ۋىلايەت.

فەرخۇندە مەئاش — تۇرمۇشى بەختلىك.

فەرخۇندە مەئال — نەتىجىسى خەيرلىك، ئاقىۋىتى ياخشى.

فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، بەختلىك، سائادەتلىك نەپەس.

فەرخۇندە ھال — ياخشى كەيپىياتلىق؛ بەختىيار.

فەرد [فرد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراد] 1) يالغۇز، يەككە، تەنھا؛ ئاجرىغان؛ خالىي.

مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسىۋايى ئىشقىدىن فەرد.

— گۇمنام.

بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر بېيىت:

ئول جۇملەدىن بۇ مەتلەئدۇركىم، فەرد:
فۇرقەتىڭدىن زەئفەران ئۆزرە تۆكەرمەن لالەلەر،
لالەلەر ئېرمەسكى، باغرىمدىن ئېرۇر پەرگالەلەر.

— نەۋايى.

فەرد ئەيلەمەك — ئايرىماق، ئاجراتماق؛ ئۇزاقلاشتۇرماق.

فەرد بولماق — ئاجرالماق.

فەرد قىلماق — ئاجراتماق، خالىي قىلماق.

فەردى زەمان — دۇنيادا يېگانە؛ زاماندا تەڭداشسىز.

فەردى فەرىدۇن — فەرىدۇنچە ئۇلۇغۋارلىق:

يۈزۈندە بىلگۈلۈك فەردى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.

— لۇتفى.

فەردا [فردا] (پ) «فەرداي» غا قاراڭ.

فەرداي [فرداى] (پ) ئەتە، تاڭلا:

مۇستەفا فەردايى مەھشەردە نېچۈك قىلغاي ئىدى،
يەئنى ئۇممەتكە شەفائەتدىن ھىسارى بولماسا.

— زەلىلى.

فەردگوي [فردكوى] (ئە + پ) (مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر) بېيىت ئېيتقۇچى:

تەھەررۇكدىن ئول باش ئېسە گەرمپوي،
نې تاڭ ئىككى چەۋگاندۇرۇر فەردگوي.

— نەۋايى.

فەرر [فر] (پ) «فەر» گە قاراڭ.

فەررۇ شەۋكەت — ھەيۋەت، سالاپەت، سۆلەت.

فەررى تاج — تاج بېزىكى؛ قەدىر - قىممەت، ئىززەت.

فەررى شاھىيى — شاھلىق سۆلىتى.

فەررى شۇكۇھ — نۇرانىلىق، ئۇلۇغۋارلىق؛ قۇدرەت؛ سۆلەت.

فەرراش [فراش] (ئە) سۇپۇرگۈچى (مازار، مەدرىسە، مەسچىتلەرنى سىيرىپ سۇپۇرگۈچى)؛ يىغىشتۇرغۇچى؛ خىزمەتكار:

فەرراشى غۇبارى ئاستانەڭنىڭ،
ھۆرمەتتە چۇ شەھ پەرى ھۇمادۇر.

— زەلىلى.

... سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۇل يولداشىدۇرمەن.

— لۇتفى.

فەرران [فران] (ئە + پ) راۋان، تېز.

فەرران ئوقۇماق — (تۇتۇلماي، تېنىمەي) تېز، راۋان ئوقۇماق.

فەررەست [فرست] بىرەر نەرسىنى ئۇرغاندا ياكى ئاتقاندا ئۇنىڭدىن چىقىدىغان ئاۋاز:

ئۇچۇپ يەتكەندە زەربى دەستى ئانىڭ،
كى بارىپ ئون يىغاچ فەررەستى ئانىڭ.

— نەۋايى.

فەررۇخ [فرخ] (پ) بەختىيار، ئۇلۇغ؛ مۇبارەك؛ گۈزەل:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.

— ئەرشى.

فەررۇخ ئايىن — بەخت كەلتۇرگۇچى؛ بەختىيار قىلغۇچى.

فەررۇخ ئايىن قىلماق — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق.

فەررۇخ بەخت — بەختىيار، قۇتلۇق، بەختلىك.

فەررۇخ بولماق — شاد بولماق، بەختىيار بولماق.

فەررۇخ پاي — قەدىمى قۇتلۇق، قۇتلۇق قەدەم؛ ئەسلى پاك زات.

فەررۇخ جەمال — گۈزەل، چىرايلىق، گۈزەل يۈزلۈك؛ ھۆسنلۈك؛ يېقىملىق.

فەررۇخ دىيدار — ئوچۇق يۈزلۈك، چىرايى يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق؛ بەختلىك، بەختىيار.

فەررۇخ رەسۇل — شاد ـ خۇرام، خۇشخۇي ئەلچى.

فەررۇخ سىپەر — گۈزەللىك، شادلىق بېغىشلىغۇچى:

تۇھفەئى رەئنايى چۇ فەررۇخ سىپەر،
ئادەم ئاتانىڭ قاشىدە قويدىلەر.

— زەلىلى.

فەررۇخ فال — 1) بەختىيار، قۇتلۇق. 2) ياخشى نىيەتلىك، ساپ كۆڭۈل.

فەررۇخ نىھاد — مۇبارەك ۋۇجۇد؛ ئەسلى پاك، ياخشىدىن تارقالغان.

فەرز [فرض] (ئە) 1) ئىجىرلىش زۆرۈر بولغان ئىش، پەرىز. 2) تەخمىن، مۆلچەر، پەرەز:

ھەممە فەرز ۋاجىب سۈننەت مۇستەھەب،
ئېرۇر راست بارچە مۇباھۇ ئەدەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.

— ئەرشى.

فەرز ئەيلەمەك — لازىم قىلماق؛ ۋەزىپە قىلماق:

بەنى ياخۇد مەلەك فەرز ئەيلەدىم گەرچە مەكان تاپمىش،
زەمانى ئول مەكان تاپتى بىجىز ئول ھەر زەمان ئاندا.

— ئەرشى.

فەرز بولماق — لازىم بولماق.

فەرزۇ سۈنەن — خۇدا ۋە پەيغەمبەر بۇيرۇقلىرى.

فەرزى ئەين — ئەڭ، ناھايىتى زۆرۈر، لازىم.

فەرزانە [فرزانه] (پ) 1) ئاقىل، دانا؛ دانىشمەن. 2) يېگانە، تەڭداشسىز.

فەرزانە تەبىئ — دانىشمەن، ئاقىل.

فەرزانەۋار [فرزانەوار] (پ) ئاقىلانە، زېرەكلەرچە:

قويۇپ گام ئۇرۇپ فەدۇ فەرزانەۋار،
قىلىپ دەشت قەتئىنى دىۋانەۋار.

— نەۋايى.

فەرزەن [فرضا] (ئە) تەخمىنەن؛ مۇبادا، ئەگەردە:

ئەگەر فەرزەن ئۆزى بولسا رىزامەند،
بولۇرمۇ رازى ئول شوخى شەكەرخەند.

— نەۋايى.

فەرزەند [فرزند] (پ) ئوغۇل ـ قىز، بالا؛ ئەۋلاد:

يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇرەڭ ھۆسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرىشتەھ دۇر مەگەر.

— ئەرشى.

فەرزەند بولماق — پەرزەنت تۇغۇلماق.

فەرزەند كەلتۇرمەك — تۇغماق.

فەرزىن [فرزين] (پ) 1) پەرزىن، شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى:

شەھ يانىپ فەرزىن كەبى كاجلار مەقام ئەتمىش نې تاڭ،
راسترەۋلەر ئارىسىدىن گەر تۇتسەلەر رۇھدەك قىراق.

— نەۋايى.

2) قولى ئۇزۇن، ھەر ئىشنى قىلالايدىغان، ھەممىدىن كۈچلۈك:

ھەر بىرىگە بىر ۋەزىرى راستگام،
يەنە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاجخىرام.

— نەۋايى.

فەرسا [فرسا] (پ) سۆز تەركىبىدە «بوزغۇچى؛ پۈتتۇر-

گۆچى، ھالسىزلاندۇرغۇچى، چارچاتقۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئانىڭ قەلئەسى كۆھ ئاسا ئېرۇر،
دېمەي كۆھكىم چەرخ فەرسا ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

چېھرە فەرسا — يۈزگە داغ سالغۇچى.
قەدەم فەرسا — چارچاتقۇچى.

فەرساي [فرسای] (پ) «فەرسا» غا قاراڭ.

فەرسەڭ [فرسنگ] (پ) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (بىر فەرسەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ):

كى بىر فەرسەڭ ئولغان بىر يەردىن يىراق،
ئانى كۆرگەنگىدۇر تولا ياخشىراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرسۇدە [فرسوده] (پ) 1) تۇزۇغان، تىتىلغان، ئەسكىرىگەن:

ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن، زىنھار،
كى، بىردەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.

— بابىر.

2) ھارغان، چارچىغان:

كى فەرسۇدەلىكنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۈرۈپمىز كېزىپ بەرر ئىلە بەھرىنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرسۇدە قىلماق — ئازار بەرمەك، خاراب قىلماق.
فەرسۇدە ھال — ھېرىپ - چارچاپ قالغان.
فەرسۇدەئى ھىجران — ھىجران سەۋەبىدىن ھالسىزلانغان، زەئىپلەشكەن.

فەرسۇدەلىغ [فرسودەليغ] «فەرسۇدەلىق» قا قاراڭ.

فەرسۇدەلىق [فرسودەليق] ھارغىنلىق، ھالسىزلىق.

فەرش [فرش] (ئە) 1) تۆر، يۇقىرى تەرەپ:

مېنى قىلدى تەكلىف ئىگىز فەرش ئارا،
مۇغەننى ۋە مۇترىب تۇزۇپ ماجەرا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تۆشەك، گىلەم، پالاس، يەرگە سېلىنغان نەرسە:

تۇرار فەرش ئۆزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىغ ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرش ئولغان خىشتلاركىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىدىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.

— ئەرشى.

فەرشۇ ئىزارە — (ھاممام، مۇنچا تاملىرىغا قويۇلغان) تاش پىلىت، مەرمەر تاشلار.
فەرشى خەيال — كۆڭۈلگە ئورناشقان پىكىر.
فەرشى رەھى — يولغا يېيىلغان، يولغا سېلىنغان، پاياندار:

ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسۇيى چەمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.

— زەلىلى.

فەرشى رۇخام — يەر، زېمىن.
فەرشى سەراپەردە — گىلەم سېلىنغان چېدىر.
فەرشى غەبرا — يەر يۈزى.

فەر - فەر [فرفر] (پ) تېز - تېز؛ قايتا - قايتا:

ئانچە كۆفر ئايتا باشلادى فەر - فەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەر - سەر.

— نەۋايى.

فەرفى [فرفى] (پ) نەپىس:

شەرپەرتى دەستارىن باشىغە بۇرۇنچەك قىلغايلاركى، ئەرۇسى مەستۇرەدۇر ۋە كەردىنى نامەستۇردۇر كەشىدەلىغ ياغلىغ فەرفىغە لەچەك سالغايلار...

— نەۋايى.

فەرق [فرق] (ئە) 1) باش، پېشانە؛ باشنىڭ قاق تۆپىسى؛ دەرىجە. 2) پەرق:

رەھم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە زەئىفمەدىن قوبى،
فەرق ئېتە ئالمان فەلەكدۇر يوقارى يا يەر قوبى.

— قەلەندەر.

فەرقەد [فرقد] (ئە) قۇتۇپ يۇلتۇزى يېنىدىكى ئىككى يورۇق يۇلتۇزلارنىڭ بىرى.

فەرما [فرما] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بۇيرۇغۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.

كار فەرما — ئىش بۇيرۇغۇچى، ئىشقا سالغۇچى.

فەرمان [فرمان] (پ) بۇيرۇق؛ ھۆكۈم:

ماڭا بەس گۇشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.

— ئەرشى.

كى فەرمان ئىشىتتى يېتىپ كەلدى چۇست،
ئەمىرنىڭ قاشىغە ھەمە كۆڭلى رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرمانبەر [فرمانبر] (پ) بويسۇنغۇچى، بۇيرۇققا ئىتائەت قىلغۇچى.

فەرمانبەردار [فرمانبردار] (پ) بۇيرۇقنى (شەرتسىز، قارشىلىقسىز) بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.

فەرمان پەزىر — بۇيرۇقنى بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.

فەرماندېھ [فرمانده] (پ) ھاكىم، شاھ؛ پەرمان

بەرگۈچى:

يانە سۈردى فەرماندىھى روزگار،
كى ئەي دانىش ئەھلىغە ئاموزگار.

— نەۋايى.

فەرمان رەۋا [فرمان روا] (پ) بۇيرۇقى ھەممە يەردە بىجىرىلىشى شەرت بولغان شەخش.

فەرھاد ئاسار [فرهاد اسار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، «فەرھادۋەش» گە قاراڭ.

فەرھاد كۇش [فرهاد كش] (پ) پەرھادنى ئۆلتۈرگۈچى؛ ھەرقانداق زەبەردەست پالۋاننى ئۆلتۈرگۈچى.

فەرھادۋار [فرهادوار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، پەرھادتەك، «فەرھاد ئاسار» غا قاراڭ.

فەرھادۋەش [فرهادوش] (پ) پەرھادقا ئوخشاش:

تاغدىن ئاقشامغەچە غەم تاغىن قازىپ فەرھادۋەش،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە دەشت ئۆزرە ئازىپ مەجنۇن مىسال.

— نەۋايى.

فەرھەڭ [فرهنگ] (پ) قامۇس؛ لۇغەت؛ ئىلىم، بىلىم، ھۈنەر، مەرىپەت؛ بىلىمدانلىق، ئاقىللىق:

بۇ نەۋائى مۇغبەچە مەي تۇتسا دەير ئارا كىشىگە،
كىشى ئەمەس، گەر ئاڭا قالسا دانىشۇ فەرھەڭ.

— نەۋايى.

كۆرۈپ ئول خىسرەۋانە تەختۇ ئەۋرەڭ،
ئاڭا لايىق شۇكۇھۇ ھۇشۇ فەرھەڭ.

— نەۋايى.

فەرئ [فرع] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇئ/فۇرۇئات] شاخچە، شاخابچە، تارماق؛ قىسىم، بۆلەك:

بىئەسلىغە يوق فەھمى مۇيەسسەر نىمەنىڭ،
فەرئ بىرۇر ئەسلىدىن خەبەر ھەر نىمەنىڭ.

— نەۋايى.

فەرىب [فريب] (پ) ئالداش؛ ھىيلە، ھىيلە ـ مىكىر؛ ئالدىغۇچى:

فەرىب ئەڭگىز كافىر كۆزلەرى مەستانەلىك ئەيلەپ،
مۇسەلسەل ھەر خەمى كاكۇلدە يۈزمىڭ بىجتاب ئەردى.

— زەلىلى.

فەرىد [فريد] (ئە) يېگانە، تەڭدىشى يوق:

ئالىپ ئانچە مىقدار مەتائۇ خەرىد،
يەنە دۇرجلاردا جەۋاھىر فەرىد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرىدى زەمان — زاماننىڭ يېگانىسى، تەڭداشسىزى، داناسى.

فەرىدى شەكەرگەنج — شېرىن سۆخەن (سۆزمەن) لىكتە يېگانە.

فەرىدۇن [فريدون] يېگانە، مەشھۇر؛ ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ ئالتىنچى پادىشاھى:

شەھەنشاھى جەھان دارايى ئەئزەم،
فەرىدۇن سىيرەتۇ جەمشىد مەقدەم.

— سەيىد ئەھمەد.

كىشكىم كويىدا كۇل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بىل سۇلەيمان تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.

— ئەرشى.

فەرىدۇن ھەسەبلىق — ئەسىرنىڭ يېگانىسى.

فەرىسە [فريسه] (ئە) پەيلىرى چىرايلىق (تېۋىپلارنىڭ چۈشەنچىسىدە كۆك يۆتەلگە دورا بولىدىغان) ئوۋ قۇشى:

تىيىننىڭ ئۆزى تۇكى ـ يوق بولدى جانىغە ئاپەت،
فەرىسەنىڭ پەرىدىن كەلدى ئۆز باشىغە بەلا.

— نەۋايى.

فەرىشتە [فرشته] (پ) خۇدانىڭ پەرمانلىرىنى بېجىرگۈچى، ياخشى ئىش قىلغۇچى، پەرىشتە؛ پاك، پاكىز:

تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھىچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۈسۈفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.

— زەلىلى.

فەرىشتە خىسال — نۇرانىي، پاكىز.

فەرىشتە زاتلىغ — تەبىئىتى پاك.

فەرىشتە كىردار — پەرىشتە كەبى، پەرىشتىگە ئوخشاش ئىش قىلغۇچى.

فەرىشتەۋەش [فرشتەوش] (پ) پاكلىقتا تونۇلغان، ماختالغان:

ھەم كەلدى فەرىشتەۋەش سىفەتىڭ،
ھەم بولدى مەلەكسىفەت زاتىڭ.

— نەۋايى.

فەرىفتە [فريفته] (پ) 1) ئالداش، ئالدىنىش:

سەن فەرىفتە بولماغىل ئەي خام رىش،
ئاقىبەت ئۇرغاي ساڭا ۋاقتىدا نىش.

— خەراباتى.

2) تەكلىپ:

بۇ سۆزلەرنى ئايتىڭكى شەھزادەگە،
يەنە ھەم فەرىفتە قىلىڭ بادەگە.

— ئا. نىزارى.

فەرىق [فريق] (ئە) پىرقە، گۇرۇھ، توپ، مەزھەب:

يەتمىش ئۈچ زەبان بىلە قىلدى زەلىلدىن سوئال،
ئەيلەگەلى چۇ ئىمتىھان قىرىق يىل ئىچرە ھەر فەرىق.

— زەلىلى.

فەرىھ [فره] (پ) گۈزەل؛ كۆڭۈللۈك:

يانە بىرنى بىر رەۋزە قىلدىڭ نەزىھ،

مۇقىمى ئانىڭ ھۆردىن ھەم فەرىھ.

— نەۋايى.

فەرياد [فرياد] (پ) داد - ۋاي، پەرياد:

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.

— سەيىد ئەھمەد.

فەرياد ئەتمەك — ۋاي - داد قىلماق؛ سايرىماق:

ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

فەرياد ئەيلەمەك — ئاھ - ۋاي قىلماق، پەرياد قىلماق:

مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھمدۇر.

— ئەرشى.

فەريادىغا يەتمەك — ياردەمگە كەلمەك.

فەرياد رەس [فرياد رس] (پ) مەدەت بېرىشكە يېتىپ كەلگەن؛ ياردەمچى:

نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرو كۆرۈپ.

— ئەرشى.

فەريادگەر [فريادكر] (پ) مەدەت سوراپ ۋارقىرىغۇچى، مەدەتكە موھتاج:

كى ئەي خىسرەۋى ئادىلى دادگەر،
نېگە ئەيلەدىڭ بىزنى فەريادگەر؟

— نەۋايى.

فەزا [فضا] (ئە) ئاتموسفېرا، بوشلۇق؛ كائىنات بوشلۇقى؛ مەيدان، كەڭلىك، ئوچۇقچىلىق يەر:

ۋەلەددىن رىزا بولماسا ۋالىدەيىن،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدا زىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزائى زەمان — زامان ساھەسى، زامان ئەھلى:

ئاڭا مۆھرى ئۆرسۇن فەزائى زەمان،
ئانى بىزگە بەرسەڭ تاپارمىز ئەمان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزايى ۋەسىئ — كەڭ مەيدان.

فەزايى ئىرەم — ئىرەم بېغى ھاۋاسى.

فەزايىل [فضايل] (ئە) [بىرلىكى: فەزىلەت] پەزىلەتلەر، ياخشى خىسلەتلەر:

مەۋلانا ساھىب بەلخىي··· ئۆز غەزەللەرىنى ئۆز ئەمەللەرىغە باغلاپدۇركىم، ئانىڭ فەزايىلىغە دەلالەت قىلغاي.

— نەۋايى.

فەزايىھ [فضايح] (ئە) [بىرلىكى: فەزىھەت] رەسۋالىقلار، شەرمەندىلىكلەر؛ «فەزىھەت» كە قاراڭ.

فەزەئ [فزع] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت؛ پەرياد؛ غۇلغۇلا:

تۇرۇپمەن قاشىدا بۇ يەڭلىغ جەزەئ،
كى يىغلاتتىم ئانى قىلىپ كۆپ فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزل [فضل] (ئە) 1) ئارتۇقلۇق، ئۈستۈنلۈك؛ يېتۈكلۈك؛ تالانت، كامالەت. 2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئايىتماقتا فەزلىن سالىپ رۇستەخىز.

— غەرىبى.

فەزل ئەربابى — كامالەت ئىگىلىرى، بىلىملىكلەر.

فەزل ئەھلى — بىلىملىكلەر، ئالىملار.

فەزلۇ دانىش — يېتۈكلۈك:

ئەھلى فەزلۇدانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دون ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

فەزلۇ كەمال — يېتۈكلۈك، كامالەتلىك.

فەزلۇھۇنەر — ھۇنەردىكى ماھارەت، ئۈستۈنلۈك:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمىي.

فەزلى دەۋلەت — يېتەرلىك دۆلەت، بەخت:

قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.

— قەلەندەر.

فەزلى شەرافەت — بۈيۈكلۈك، ئۇلۇغلۇق سەۋەبىدىن:

مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئىكىم قەۋسەيندىن تاپتى مەكان ئاندا.

— ئەرشى.

فەزلى ھەق — ھەق تائالانىڭ پەزىلىتىدىن:

چىقىڭ تۆشۈكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزلە [فضله] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزەلات] ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە، كېرەكسىز، قالدۇق:

فەزەلەلەرى دەفئى ئۈچۈن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاھىر ئول.

— نەۋايى.

فەزلىيات [فضليات] (ئە) 1) دانالىقلار، ئارتۇقچىلىق-

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيىدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انكيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:

هەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئەسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انكيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:

فەسادئەنگىز ئىرۇر ئالەم، جەفا ئەندىش ئىرۇر ئادەم،
ئۆتەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:

تۇرۇپ ئىردى ناگاھ فەسانە تۈزۈپ،
تۆمۈرچى يۈگۈردى تەرانە تۈزۈپ.

— غەرىبى.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى، خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېتىماق، سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قاراڭ.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قاراڭ.

فەسانەئى ئىشق — ئىشق داستانى:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانەوار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:

كىم نەچچە نۇكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋايى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئۇچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:

فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋايىغە مۇسەللەم ئىردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسخ [فسخ] (ئە) بۇزۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):

كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋايى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۈزۈك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۈزۈك.

فەسل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:

چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئىرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
هەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، هەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۈز، كۈز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.

گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:

فەسلى نەۋباھارىدا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

مىسلى كاكۇلى سۇنبۇل ھەر تەرەپ ساچىلغان قىز.

— نەۋبەتى.

فەسىھ [فصيح] (ئە) 1) چىرايلىق، ئېنىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى؛ سۆز ئۇستىسى. 2) پاساھەتلىك (نۇتۇق):

فەسىھ لەفزى بىرلە دېدى ئول شەباب،
تەلەتتۇفلار ئەيلەپ يۈزۈمگە قاراب.

— ئا. نىزارى.

فەسىھ زەبان — نۇتقى پاساھەتلىك؛ چىرايلىق، ئېنىق ۋە روشەن سۆزلىگۈچى.

فەسىھ كەلاملىق — پاساھەتلىك نۇتۇق ئىگىسى، چىرايلىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى.

فەسىھ گۇفتارلىغ — چىرايلىق سۆزلەش؛ روشەن ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىشىش.

فەش [فش] (پ) سەللىنىڭ ئۇچى (پەتلىسى)، سەللىنىڭ يەلكىگە چۈشۈپ تۇرغان قىسمى؛ پەش:

يۈرەك ئاغدى قىلھال قارادىم ئاغا،
قىسىپ فەشلەرىنى يۈگۈردى ماغا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەشان [فشان] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا:

گاھى شەررۇ شۇرىدىن مارۇ چەيان،
گاھى خۇشخۇي تىلى شۇكرۇ فەشان.

— خەراباتى.

فەفھەم [فافهم] (ئە) «بەس، (ئەگەر شۇنداق بولسا) ئاڭلا! چۈشەن!» مەنىلىرىنى بىلدۈرگۈچى ئۈندەش سۆز.

فەقە [فقه] پاقا:

فەقە فىغانىنى سۇ ئىچرە سالىپ،
پەشە مەقامى بىلەن سۇرناي چالىپ.

— زەلىلى.

فەقەت [فقط] (ئە) پەقەت، يالغۇز:

ماڭا دېمە مۇنداق بەلا مەئنى سۆز،
بۇ قىلمىشلارىڭدىن فەقەت كۆڭۈل ئۈز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەقەد [فقد] (ئە) [كۆپلۈكى: فىقدان] يوقىلىش؛ يوقىتىش.

فەقر [فقر] (ئە) كەمبەغەللىك، يوقسۇللۇق؛ بىچارىلىك؛ پېقىرلىق؛ كەمتەرلىك:

فەقر دەردىگە چۈنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.

— شەۋقى.

فەقر ئەھلى — بىچارىلەر، كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

فەقر پايمالى — ئېزىلگەن، ئاياغ ئاستىدا قالغان؛ كەمبەغەل.

فەقر تەرىقى — «فەقر يولى»غا قاراڭ.

فەقر جانىبى — دۇنيادىن ۋاز كېچىش.

فەقر كويى — «فەقر يولى»غا قاراڭ:

ئەيلە، يا رەب، فەقر كويى لەززەتىن بىلدۈرمەيىن،
ئىلتىكەن كۆڭلۈمنى ئانداغ ئىززۇ جاھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە يوقلۇق (سوپىلىقتا) بىچارىلىك ۋە يوقلۇق، كەمتەرلىك ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇغانلىق.

فەقرۇغىنا — كەمبەغەللىك ۋە بايلىق.

فەقر ئېلى — سوپىلار.

فەقرى زاتى — دۇنيانى ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇشقا تەبىئىي مايىللىق (تەسەۋۋۇپتا).

فەقر يولى — بىچارىلىك، يوقسۇللۇق يولى:

ئىشىمدۇر فەقر يولىن تەي قىلىپ قەتئ تەئەللۇقدۇر،
ئىچىپ مەي تۇنۇكۇن مەن تالىبى مەيخانە مەشرەب مەن.

— گۇمنام.

فەقر يۈزىدىن — موھتاجلىق تۈپەيلىدىن، سەۋەبىدىن.

فەقرئەندىش [فقرانديش] (ئە + پ) پېقىرانە، كەمبەغەل سۈپەتلىك:

ۋە فارىغى فەقر ئەندىشىنىڭ ياۋغان ئۇماچى ئالغۇچى غەنىينىڭ نەباتى كۇلاچىدىن مەرغۇبراق.

— نەۋايى.

فەقرپېشە [فقرپيشه] (ئە + پ) كەمتەر؛ كەمتەرلىك، ئاددىي يول تۇتۇش.

فەقرجوي [فقرجوى] (ئە + پ) پېقىرلىقنى ئىزدىگۈچى:

بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقرجوي،
شەھ ئولسە ۋەلى بولسە دەرۋىش خوي.

— نەۋايى.

فەقىر [فقير] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەرا] 1) كەمبەغەل، موھتاج، بىچارە:

كەل ئەي مىسيانچى كەرىم خۇش خەبەر نىشان كەلتۈر،
فەقىرغە مەرد خۇدانى رەۋان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

2) پېقىر - كەمتەرلىك يۈزىسىدىن بىرىنچى شەخس كىشىلىك ئالمىشى «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ:

ھەر كۈنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەن فەقىر ئول بىۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.

فەقىرى تىيرەراي — نادان، كالتە پەم.

فەقىرى مۇتەھەييىر — ھەيران بولغان بىچارە.

فەقىرى ھەقىر — «مەن، كەمىنە» مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

فەقىرانە [فقيرانە] (ئە + پ) پېقىرلارچە، كەمتەرلىك بىلەن:

ئەياقچى، ماڭا جامى پىيرانە تۇت،
دېمان خىسرەۋانە، فەقىرانە تۇت.

— نەۋايى.

فەقىر شېۋە [فقير شيوە] (ئە + پ) ئاددىي كۆرۈنۈشلۈك:

مىر ھۆسەيىن ئەلى جەلايىر... فەقىر شېۋە ۋە فانىيۋەش ۋە بىتەكەللۇف ۋە خۇشتەبئ كىشىدۇر.

— نەۋايى.

فەقىرۋەش [فقيروش] (ئە + پ) كەمتەرىن، ئاددىي:

مەۋلانا غۇبارىي... فەقىرۋەش كىشى ھەم بار.

— نەۋايى.

فەقىھ [فقيه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەھا] ئالىم، بىلىمدان؛ دىنىي ھوقۇق ئىلمىنىڭ بىلىمدانى.

فەقىھى ماھىر — يولىيورۇقنى ياخشى بىلىدىغان، فەقىھى ئىلمى ئۇستازى.

فەڭ [فنک] (ئە) «فەن»گە قاراڭ:

چىداغانچە قىلىپ ئەفسۇنۇ نەيرەڭ،
بارىپ ئەفسۇن ئېيتەيىن مىڭ تۈمەن فەڭ.

— لۇتفى.

فەلاخەن [فلاخن] (پ) «فەلاخۇن»غا قاراڭ:

كوھىستان ئەھلى كۆپ ئاتقاي فەلاخەن،
جۇنۇن ئەھلى كۆپ ئايتقاي ياۋا سۆز فەن.

— نەۋايى.

فەلاخۇن [فلاخون] (پ) پالاقمان، تاش ئېتىش قورالى:

بۇ باشۇ تاش ئارا ھەر كۇن نەچاغ، يا رەب، تالاش ئولسۇن،
فەلاخۇن گەر ئاتار ئول يار تاش ئورنىغە باش ئولسۇن.

— ئەرشى.

فەلان [فلان] (ئە) پالانى، پالانچى، كىمدۇر، كىمدۇر بىرسى:

ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.

— ئەرشى.

بارى ئەلگە ياخشىلىغ قىلغىنكى، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر: «دەھر ئارا قالدى فەلاندىن ياخشىلىغ.»

— بابىر.

فەلاھ [فلاح] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس تېپىش؛ نىجات.

فەلاھ تاپماق — نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.

فەلاھەت [فلاحت] دېھقانچىلىق؛ تېرىقچىلىق:

فەلاھەت فەنىدە بولساڭ بۇ يەڭلىغ،
كەلامىڭ ئەيلەسە ئەيسانى بىخۇد.

— ئەرشى.

فەلەج [فلج] (ئە) بىرەر ئەزانىڭ ئىشتىن (كاردىن) چىقىشى، پالەچ:

خۇشنەۋىس ھەمكىم، سەھۋى كۆپ بولغاي ـ ئىلگى فەلەج ئىللەتىغە جۇب بولغاي.

— نەۋايى.

فەلەق I [فلق] (پ) پالاق (دىنىي مەكتەپلەردە بالىلارنى جازالاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ياغاچ پالاق).

فەلەق II [فلق] (ئە) تاڭ يورۇقلۇقى؛ سۇبھى ۋاقتى:

كانىنىڭ ياقۇتى شام ئولغان شەفەق،
سۇبھى ئەنۋار سارى ئانداقكىم فەلەق.

— نەۋايى.

فەلەك [فلک] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفلاك] 1) ئاسمان، كۆك، پەلەك:

فەلەك ئۈستىدە مېھرۇ يەر ئۈزە مەھۋەشلە مەھۋ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.

— ئەرشى.

2) تەقدىر، بەخت، تەلەي:

ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىب يەڭلىغ بولۇپمەن گۇلئۇزارىمدىن جۇدا.

— موللا بىلال.

تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

فەلەك ئاشۇبى — فەلەك غوۋغاسى:

فەلەك ئاشۇبىدىنكىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئولۇس بىدادىدىن بىئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

فەلەك ئەختەرى — ئاسمان يۇلتۇزى.

فەلەك ئەھلى — پەرىشتىلەر.

فەلەك ئەۋجى — ئاسمان، پەلەك چوققىسى.

فەلەك ئەۋراقى — تەقدىر ـ قىسمەت سەھىپىلىرى:

نە تالېئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.

— بابىر.

فەلەك ئەيۋانى — پەلەك قەسرى؛ يۇكسەك پەلەك، ئاسمان:

فەلەك ئەيۋانىنە باش ئۇندۇرۇرمۇ،
قاشىڭ مېھرابىنىڭ تاقىنە مۇشتاق؟

— ئاتايى.

فەلەك بىدادى — تەقدىر، پەلەك زۇلمى:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

فەلەك پىلى — قۇياش.

فەلەك تاجىرى — تەقدىر سودىگىرى؛ تەقدىر بىلەن سودىلاشقۇچى.

فەلەك تاقى — ئاسمان گۇمبىزى، ئاسمان.

فەلەك تۈركى — مىررىخ (مارس).

فەلەك جامى — ئاسمان؛ پانىي دۇنيا.

فەلەك جەۋرى — تەقدىر، پەلەك جاپاسى:

فەلەك جەۋرى دۇ ئەسپە قىلدى تەئجىل،
كۆز ئاچقۇنچە سېنى ھەم قىلدى تەبدىل.

— لۇتفى.

فەلەك خانى — پەلەك داستىخىنى:

بۇ فەلەك خانى ئۈزە قىلما گۇمان ئەختەر دەپ،
سەدقەئى ھۇسنۇڭە تولدۇردى دۇرۇ مەرجان قىز.

— گۇمنام.

فەلەك دۇرجى — ئاسمان ساندۇقى، ئاسمان.

فەلەكدىن ئۆتمەك — يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك.

فەلەك زالى — ئاسمان، پەلەك.

فەلەك سەبزەسى — ئاسمان قاراڭغۇلۇقى.

فەلەك سەيرى — ئايلىنىپ تاماشا قىلىش.

فەلەك سىررى — پەلەكتىكىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى.

فەلەك شەبىستانى — تۈن، كېچە.

فەلەك شەمئى — قۇياش.

فەلەك قەدر — يۈكسەك مەرتىۋىلىك، شانۇ شەۋكەتلىك.

فەلەك قەزاسى — تەقدىر ھۆكمى.

فەلەك قەلئەسى — ئاسمان، كۆك، پەلەك.

فەلەككە باش تېگىرمەك — ئەڭ يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

فەلەككە خۇرۇش چەكمەك — پىغان قىلماق.

فەلەككە يەتكۈرمەك — ھەددىدىن ئاشۇرماق.

فەلەك گەردىشى — چەرخ، دۇنيا.

فەلەك گۇنبەزى — ئاسمان گۇمبىزى.

فەلەك مۇشكىلاتى — پەلەك، ئاسمان قىيىنچىلىقلىرى.

فەلەك نەۋەردى — ئاسماندا يۈرگۈچى سەيياھ.

فەلەك نىفاقى — چەرخ مۇناپىقلىقى؛ تەلەينىڭ پەسلىكى.

فەلەك ھادىساتى — «فەلەك ھەۋادىسى» غا قاراڭ.

فەلەك ھەۋادىسى — دۇنيا ھادىسىلىرى.

فەلەك ھەيئەتى — پەلەكنىڭ تۈزۈلۈشى، كۆرۈنۈشى.

فەلەك ھىسارى — ئاسمان قەلئەسى.

فەلەك ھىيلەسى — چەرخ مەككارلىقى.

فەلەكى مۇدەۋۋەر — ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئاسمان.

فەلەكى نەقشباز — بېزەكلىك ئاسمان.

فەلەكى نەقشبىن — نەقىشلىك ئاسمان، يۇلتۇزلار بىلەن بېزەلگەن كۆك، پەلەك.

فەلەكانە [فلكانه] (ئە + پ) يۇقىرى، يۈكسەك:

... قۇلۇمدىن كەلسەكىم ئەفلاكنىڭ توقۇز ھەۋاسىدا كەۋاكىب جەۋاھىرىن ۋە ئەنجۇم لەئالىسىدىن ئول ھەزرەت ساچقان دۇرلار ئالىدا نە كۆرۈنگەي ۋە ئانىڭ ھىممەتى جەنابىدا بۇ فەلەكانە مۇھرىق نە بولا ئالغاي.

— نەۋايى.

فەلەك پەيماي [فلك پيماى] (ئە + پ) ئاسماندا يۈرگۈچى، ئاسماندا كەزگۈچى؛ دانىشمەن، پەيلاسوپ.

فەلەك پەيۋەند [فلك پيوند] (ئە + پ) ئاسمانغا ئۇلاشقان، يۈكسەك گۈزەللىك چوققىسىنى ئىگىلىگەن مەھبۇبە؛ يۈكسەك.

فەلەك پەيۋەند قىلماق — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىگە، چوققىغا يەتكۈزمەك.

فەلەك تەزيىن [فلك تزيين] (ئە) ئاسمان كەبى بېزەلگەن:

بۇ يەتتىلىغ فەلەك تەزيىن دەرگاھىدىن ۋە بۇ نەۋ ئەرشايىن بارگاھىدىن خىتابى سەدمەت ئامىز ۋە ھۆكمى ھەيرەت ئەنگىز ئېتىشتى.

— نەۋايى.

فەلەكجاھ [فلك جاه] (ئە + پ) يۈكسەك مەرتىۋىلىك.

فەلەكرەۋ [فلك رو] (ئە + پ) پەلەكتەك تېز يۈرىدىغان:

گاھ دەۋلەتلىق باشىدىن كەتمەيىن چەتر سەھاب،
گاھ فەلەكرەۋ مەركەبىغە ئەتمەيىن پەيكى سەبا.

— نەۋايى.

فەلەكسا [فلك سا] (ئە + پ) ئەڭ يۇقىرى، يۈكسەك.

فەلەكساي [فلك ساى] (ئە + پ) «فەلەكسا» غا قاراڭ.

فەلەك سەرىر [فلك سرير] (ئە) يۇقىرى، يۈكسەك تەختلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

فەلەك سۈرئەت [فلك سرعت] (ئە) تېزلىك چاققانلىق.

فەلەك شىگاف [فلك شكاف] (ئە + پ) دۇنيانى ئۆرتەش، لەرزىگە كەلتۈرۈش.

فەلەك فەرسا [فلك فرسا] (ئە + پ) پەلەككە يېتىدىغان، پەلەكنى ئارقىدا قالدۇرىدىغان.

فەلەك مانەند [فلك مانند] (ئە + پ) ئاسماندەك، ئاسمانغا ئوخشاش، كۆك كەبى.

فەلەك نىشانلىغ [فلك نشانليغ] ئالىي مەقسەتنى كۆزلىگەنلىك.

فەلەكۋار [فلك وار] (ئە + پ) ئاسماندەك.

فەلەكۋەش [فلك وش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش؛ چەكسىز.

فەلەك ئىشتىباھ [فلك اشتباه] (ئە) پەلەككە ئوخشاش ئالىي دەرىجىلىك دەرگاھ.

فەلەكىيات [فلكيات] (ئە) ئاسترونومىيە.

فەللە [فله] (پ) ئوغۇز سۈتى، يېڭى تۇغقان هايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى.

فەم [فم] (ئە) ئاغىز:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئىبرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

قامەتىڭ كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەهم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەم.

— ئەرشى.

فەن [فن] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇنۇن] 1) ئىلىم، هۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ:

ئانىڭ پەيرەۋلىغىنى لازىم ئەيلەپ،
بۇ فەندە سەنھەم ئولدۇڭ نەچچە دۇر بار.

— ئەرشى.

جەفايۇ شىۋەيۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.

— لۇتفى.

2) هىيلە، نەيرەڭ:

قىلۇر قان غەمزەسى كۆزلەرنى باغلاپ،
هالال ئولسۇنكى سىهر ئەيلەر بۇ فەندە.

— لۇتفى.

3) مەقسەت:

چۇن ساڭا كەئبە تەۋافى ئىردى فەن،
دەير ئىشگىندە نىدىن تۇتتۇڭ ۋەتەن.

— نەۋايى.

فەن ئەسهابى — پەن ئىگىلىرى، ئالىملار، بىلىمدانلار.

فەن ئەهلى — بىلىمدار هۈنەرۋەنلەر؛ هۈنەر ئىگىلىرى.

فەن ئەيلەمەك — كەسىپ، ئادەت قىلماق.

فەن قىلماق — «فەن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فەن ئولماق — دائىمىي بولماق، ئادەت بولماق.

فەنا [فنا] (ئە) 1) ئۆلۈم، ئەجەل؛ يوقلۇق، يوق بولۇش، ئۆلۈش، تۈگەللىنىش:

نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

تۆكۈلدى جان سۈيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى هەم كۆڭلى تىندى.

— خىرقەتى.

2) ئۆزلۈكتىن كېچىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرىش:

تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەچ كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

فەنا ئەندىشىلىك — خۇدا گويلۇق.

فەنا ئەهلى — يوقلۇق ئىختىيار قىلغانلار:

بۇ ئالەم زىيبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەهلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

فەنا بارانى — يوقلۇق يامغۇرى، يوق بولۇش يامغۇرى:

مېنى ئۆلتۈردۈڭۇ ئىشقىڭ ئوتىدا نەچچە كۆيدۈردۈڭ،
فەنا بارانىغە خاكىستەرى جىسمىم سەهاب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

فەنا بەرمەك — ئەجەل بەرمەك.

فەنا تابۇتى — پانىيلىق جىنازىسى:

ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەهسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ ئاخىر سۇۋارى يوق.

— مەشهۇرى.

فەنا تەرىيقى — پانىيلىق يولى، بۇ دۇنياغا ئېتىبار بەرمەسلىك.

فەنا تۇفراغىغە يىقىلماق — ئۆلۈش هالىغا كەلمەك، جان بەرمەك.

فەنا جاددەسى — يوقلۇق كوچىسى.

فەنا جامى ئىچمەك — ۋاپات ئەتمەك، ئۆلمەك:

فەنا جامىن ئىچىپ بولغىل سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسەڭ گەرچە گىرانبار.

— ئەرشى.

فەنا دارى — يوقلۇق، پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا.

فەنا دارىغە ئاسماق — هالاكەت دارىغا ئاسماق.

فەنا دەشتى — يوقىلىش، پانىي بولۇش باياۋىنى:

فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا هاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەهشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

فەنا دەيرى — يوقىلىش، پانىي بولۇش مەيخانىسى:

مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم هەياتى جاۋىدان پەيدا.

— شەۋقى.

فەنا شەھرى — يوقلۇق شەھىرى:
فەنا شەھرىدەكى ئەۋارە بولغان خەلقنى كۆردۈم،
جۇنۇن تۇغيان ئېتىپدۇر ھەر بىرىنى دەربەدەر تەنھا.
— زەلىلى.

فەنا شىرويەسى — شىجائەتلىك باتۇرنى يوق قىلىش:
فەنا شىرويەسى ئۆلتۈرمىش ئۇلكىم،
كى خىسرەۋدەك جەھان قىلمىش مۇسەخخەر.
— ئەرشى.

فەناغە ياۋۇق بولماق — يوقلىشقا يېقىنلاشماق، ئۆمرى تۈگەپ قالماق:
قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشداكى فەرزەندى يوق.
— ئا. نىزارى.

فەنا فەرراشى — خىزمەتكارنىڭ تازىلىقى:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگاننى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەنا قاپى — ھالاكەت تېغى:
ئۆزىنى بىنىشان قىلماي، ئۆزى تاپماس نىشان سەندىن،
فەنا قاپىدە پەرۋاز ئەتمەيمىن تاپماس كىشى ئەتقا.
— مەشھۇرى.

فەنا قۇشلەرى — يوقلۇقتا پەرۋاز قىلغۇچىلار.

فەنا گەردى — ھالاكەت توزانلىرى:
بۇ ئالەمگە بەقا قاندىن مۇيەسسەر،
فەنا گەردى بىلە بولسە مۇخەممەر.
— ئەرشى.

فەنا مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى:
ۋەلى پىنھان فەنا مۇلكىدە ئول شاھ،
تەئەللۇقدۇر ئاڭا يەتمەككە ھايىل.
— ئەرشى.

فەنا ئوتىغە ئاتماق — يوقاتماق؛ ۋاز كەچمەك.

فەنا ۋادەسى — ھالاكەت ۋادىسى:
تاپاي مەيپەرەستىنىڭ قولىدىن ئەمان،
فەنا ۋادەسىغە بولايىن رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەنا يولى — پانىيلىق يولى، ھالاكەت يولى:
كىشكى يا خەبەر ئولدى بۇ يول خەتەرلەردىن،
فەنا يولىدا بەقانىڭ ئۇمىدىدە جان داد.
— شەقى.

فەنا يېلى — يوقلۇق شامىلى، ئازاب - ئوقۇبەت دولقۇنلىرى.

فەنايى كامىل — سوپىلىقتا مۇكەممەللىككە ئېرىشىش.

فەھش [فحش] (ئە) ئەدەپسىزلىك، بۇزۇقلۇق، زىنا، پاھىش.

فەھش ئايتماق — سۆكمەك، ھاقارەتلىمەك.

فەھم [فهم] (ئە) پەم، ئىدراك، ئەقىل - ھوش؛ بىلىش، چۈشىنىش:
كىم كۆرۈپ نەرگىس بىكىن كۆز بىلە گۈلتەك يۈزىنى،
يەلگە بېرىپ ئەقلۇ فەھمىن مەستۇ ھەيران قالمادى.
— سەككاكى.

فەھم ئەتمەك — «فەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
سۇ ئىچكەن كۆز ياشىمدىن فەھم ئېتىپ سورماڭ كۆڭۈل چاكىن،
جەفا شەمشەرىنى رەڭگىن ستەم تىغىدا قان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

فەھم ئەھلى — بىلىمدانلار، ئاقىللار.

فەھم ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، چۈشەنمەك؛ پەملىمەك:
قىيمەتى ھۆسنۈڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرى.
— ئەرشى.

فەھم بولماق — چۈشىنىلمەك؛ سېزىلمەك.

فەھم قىلماق — «فەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فەھمۇ ئىدراك — چۈشىنىش ۋە ئاڭلاش.

فەھمى خۇرد — نازۇك پەم؛ سۆزمەن، زېرەك.

فەھىم [فهيم] (ئە) پەم - پاراسەتلىك، چۈشەنگۈچى، زېرەك، ئەقىللىق:
جالىنۇسنىڭ شاگىردىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بۇ كىم،
قابىلىنىڭ سەئادەتى بۇ دۇركىم، فەھىم بولغاي.
— نەۋابى.

فەۋاسىل [فواصل] (ئە) پاسىللار، بۆلۈملەر، ئايرىملار، «فاسىل» غا قاراڭ.

فەۋاكىھ [فواكه] (ئە) [بىرلىكى: فاكىهە] مېۋىلەر.

فەۋاكىھلىغ باغ — مېۋىلىك باغ.

فەۋائىد [فوائد] (ئە) پايدىلار، نەپلەر:
ئانداقكى، ئانىڭ فەۋائىدى ئەتراك ئاراسىدە مەشھۇردۇر.
— نەۋابى.

فەۋايىد [فوايد] (ئە) [بىرلىكى: فايدە] «فەۋائىد» غا قاراڭ.

فەۋت [فوت] (ئە) 1) قولدىن بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېتىش. 2) يوقىتىش، يوقىلىش؛ يوقىتىپ قويۇش. 3) ئۆلۈم، ۋاپات قىلىش.

فەۋت ئەتمەك — ئۆتكۈزۈۋەتمەك، قولدىن چىقارماق، قولدىن بەرمەك.

فەۋت بولماق — 1) ئۆلمەك، ۋاپات بولماق. 2) ئۆتۈپ كەتمەك (ۋاقىت).

فەۋت قىلماق — «فەۋت ئەتمەك» كە قاراڭ.

فەۋت ئولماق — «فەۋت بولماق» قا قاراڭ.

فەۋج [فوج] (ئە) 1) گۇرۇھ، توپ:

يوق كەبۇتەر قەسرىگە قونغان بۇ خۇش سۇرەت بىلە،
تۇشتى بىر فەۋجى فەرىشتە چەرخىدىن ئىززەت بىلە.

— مەشھۇرى.

2) قوشۇن، چېرىك:

ھىسارى غەم دەرى دەرۋازەسىنى مەھكەم ئەيلەپدۇر،
زەلىلى پاسبانى زىرەكى فەۋجى ئەلەم كۆرگەچ.

— زەلىلى.

فەۋج بەرفەۋج — گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ.

فەۋج ـ فەۋج — گۇرۇھ ـ گۇرۇھ، توپ ـ توپ:

غەزەب بەھرىم ئانداغ ئاڭا ئۇردى ئەۋج،
بار ئېردى سىپەھلەر يەنە فەۋج ـ فەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەۋجى فىرار — توپى بىلەن قېچىش، يوقىلىش:

بولدى چۇن زەررىن لەۋا سۇبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەسەسىدىن قاراتۇن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

فەۋجى گۇنەھكار — بىر گۇرۇھ گۇناھكارلار:

زاھىر ئولۇپ زار نىگۇن نىسارلەر،
ھازىر ئولۇپ فەۋجى گۇنەھكارلەر.

— زەلىلى.

فەۋجى لەشكەر — توپ ـ توپ لەشكەرلەر:

سەرىرۇ دەۋلەتىڭ ئىلكىڭدە بولغاي،
كى فەۋجى لەشكەرىڭ ئالەمگە تولغاي.

— زەلىلى.

فەۋر [فور] (ئە) تېز، «فەۋرەن» گە قاراڭ.

بۇ فەۋردە — شۇ زاماندا:

بۇ فەۋردە ئول كەنىزەك ئاڭا خەبەر بەردىكىم، ئەردۇۋان بىر مۇدھىش تۇش كۆرۈپ، بىلۇر ئەلدىن تەئبىرىن سوردى.

— نەۋايى.

فەۋرەن [فورا] (ئە) تېزدىن، دەرھال.

فەۋق [فوق] (ئە) ئۇستۇن، يۇقىرى.

فەۋقەس ـ سۇرەييا — سۇرەييا (ھۇكەر) نىڭ تۆپىسىدە؛ سۇرەييادىن يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك.

فەۋقۇل ـ فەلەك — ئاسمان ئۇستىدە؛ ئاسماندىن يۇقىرى؛ ئەڭ يۇكسەك.

فەۋۋارە [فوارە] (ئە) ئېتىلىپ چىقىدىغان بۇلاق، فونتان:

كۆزۈمدىن قەترە ـ قەترە ئەشك گۇلگۇنۇمنى ساچقاندىن،
جۇنۇن خەيلى تەماشا قىلغالى فەۋۋارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

مەۋجلەردىن داملەر قوي ئىستەسەڭ مۇرغى ۋىسال،
ياش سۇيىدە ئىشتىياقىدىن ئىكى فەۋۋارە قىل.

— مەشھۇرى.

فەيەكۇن [فيكن] (ئە) بەس، بولدى:

كىم بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۇۋەيدا،
بولدى «فەيەكۇن» غۇلۇسى پەيدا.

— نەۋايى.

فەيز [فيض] (ئە) 1) ئىنئام ـ ئېھسان. 2) بەرىكەت، موللۇق. 3) كۆركەملىك، نۇرانىلىق. 4) دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ، بەھرە:

زىيائىيغە لۇتۇق ئەيلەبان قىل كەرەم،
يەتۇر فەيز رەھمەت ئاڭا دەمبەدەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

...تەۋققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.

— لۇتفى.

فەيز ئاسار — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق؛ بەرىكەت؛ ئىنئام ـ ئېھسان) بېغىشلىغۇچى، كۆرسەتكۈچى:

قۇلاق سالدى ئانداغ دىلۇجان بىلە،
بولۇپ فەيز ئاسار گىريان بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەيز ئەھلى — ساخاۋەتلىكلەر؛ ساخاۋەتچىلەر، قولى ئوچۇق ئادەملەر.

فەيز بەخش — ئىنئام قىلغۇچى؛ ئىنئام بەخش ئەتكۈچى.

فەيز تاپماق — بەھرىمەن بولماق، ئارزۇ ـ ئىستەككە يېتىشمەك؛ دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ تاپماق.

فەيز رەسان — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان)، يەتكۈزگۈچى، بېغىشلىغۇچى.

فەيز گۇستەر — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان) تارقاتقۇچى.

فەيز ئېلتماق — بەھرە يەتكۈزمەك.

فەيزى تاپماق — «فەيز تاپماق» قا قاراڭ:

مەندە تەبئىي شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسراردىن.

— ئەرشى.

فەيزى جۇش — ئىنئام ـ ئېھسان بۇلىقى:

ئەيكى، «ئەررەھمان» سىفاتىڭ قۇلزۇمىدۇر فەيزى جۇش،
ئەررەھىم ئىسمىڭ تەزەۋۋرى دائىما رەھمەت خۇرۇش.

— ئەرشى.

فەيزى رەببانىي — پەرۋەردىگار ئىنئام قىلغان ياخشىـ

لىق، رەھىمدىللىق:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلمى ھىكمەت بابىدىن يەنبۇئ.

— شەۋقى.

فەيزى غەفۇر — مەغپىرەت (ئەپۇ) قىلغۇچى ئاللانىڭ ئىنئامى:

بۇلبۇلى باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامىدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.

— ئەرشى.

فەيزى فۇتۇھ — ياردەم ئېھسان ، ئىنئاملىرى:

تاپغۇسىدۇر ھۇسن ئېلى ئىشق ئەھلىدىن فەيزى فۇتۇھ،
تا قانىنى تۆكمەدى ئول لەئلى گويا بولمادى.

— قەلەندەر.

فەيزى فىغان — ھېسابسىز نالە - پەرياد:

قونۇپ سۆز شاخىغە بۇلبۇلدەك ئەتسەم نالە شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەيزى فىغانىمدىن سەر - سەر بەرگىلەر گويا.

— ئەرشى.

فەيزى كامىل — مۇللۇق، باياشاتلىق، يېتەرلىك.

فەيزى مەسىھ — جانبەخش ئەتكۈچىنىڭ دىلخۇشلۇقى:

ئوخشاماس كەئىسىغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.

— ئەرشى.

فەيز يامغۇرى — بەرىكەت، كۆپ ياخشىلىقلار.

فەيز يەتمەك — بەھر ئالماق، بەھرىلەنمەك.

فەيسەل [فيصل] (ئە) ئايرىش، ئاجرىتىش؛ ھەل قىلىش.

فەيسەل بەرمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق؛ ھۆكۈم چىقارماق.

فەيلەسۇف [فيلسوف] (ئە) ئىلىم - مەرىپەت ئىگىسى، پەيلاسوپ، دانىشمەن.

فەيلەسۇفۋەش [فيلسوف وش] (ئە + پ) پەيلاسوپقا ئوخشاش، پەيلاسوپ تەبىئەتلىك.

فەيياز [فياض] (ئە) ناھايىتى پەيزى، لۇتۇف ۋە كەرەم قىلغۇچى، پەيز بېغىشلىغۇچى، بەرگۈچى.

فەييازى جۇد — كەرەمبەخش.

فەييازى ۋۇجۇد — پەيز بېرىپ تۇرغۇچى ۋۇجۇد؛ خۇدا، تەڭرى.

فوتە [فوته/فوطه] «فۇتە» گە قاراڭ:

بېرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فوتەئى زەربەفت — زەر قوشۇپ توقۇلغان پوتا، بەلۋاغ.

فورات [فرات] (ئە) فۇرات دەرياسى (ئاسىيادا):

چۆرۈلۈرمەن باشىدىن ئول شوخنىڭ پەرۋانەدەك،
سەگ رەقىبنىڭ قانىدىن ئاقىزسا دەريايى فورات.

— قەلەندەر.

كەئبەئى كويۇڭدا قىلدىم كۆزلەرىمنى فەرش كىم،
ئەھلى ئالەم بىرىنى دەرنىل، بىرىنى دەجلە، فورات.

— مەشھۇرى.

فۇئاد [فواد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفئىدە] يۈرەك، قەلب، دىل، كۆڭۈل:

ئول كىم تۈنۈكۈن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەر غۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.

— نەۋايى.

فۇتە [فۇتە/فوطه] پوتا، بەلۋاغ، بەلگە ئورىلىپ باغلىنىدىغان ماتا؛ لوڭگە (ھامامدا بەل تۆۋەنىگە ئورايدىغان).

فۇتۇر [فتور] (ئە) 1) ھالاكەت؛ شىكەست؛ زەرەر؛ ۋەيران، خاراب. 2) جاراھەتلىك، ۋەيرانلىق، خارابلىق؛ كۈچسىزلىك، زەئىپلىك. 3) ناپاكلىق، ئىپلاسلىق. 4) كەمچىلىك، نۇقسان.

فۇتۇر تۇشمەك — «فۇتۇر يەتمەك» كە قاراڭ.

فۇتۇر سالماق — ۋەيران (خاراب) قىلماق، شىكەست بەرمەك.

فۇتۇر ۋاقې بولماق — كەمچىلىك، نۇقسان يۈز بەرمەك.

فۇتۇر يەتمەك — زەرەر يەتمەك.

فۇتۇھ [فتوح] (ئە) [بىرلىكى: فەتھ] «فەتھ» گە قاراڭ:

بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

فۇتۇھۇ زەفەر — غەلىبە ۋە زەپەر:

تاپىپ ھەر كۇنىدە فۇتۇھۇ زەفەر،
بولۇپ ئەھلى تۇججار ئارا مۇئتەبەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فۇتۇھ يېتىشمەك — مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك، پايدا كۆرمەك، ساۋاب ئىشقا يېتىشمەك.

فۇتۇھات [فتوحات] (ئە) خۇرسەنلىك؛ مۇۋەپپەقىيەتلەر؛ «فۇتۇھ» قا قاراڭ.

فۇتۇھاتى مەككىي — مەككە شەھىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى (ئەسەر نامى).

فۇتۇۋۋەت [فتوت] (ئە) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق، مەرتلىك، يىگىتلىك.

فۇتۇۋۋەت ئەھلى — ساخاۋەت، مەرھەمەت ئىگىسى.

فۇجۇر [فجور] (ئە) توغرا يولدىن ئېزىش؛ بۇزۇقلۇق، يارىماسلىق، ئەخلاقسىزلىق.

فۇرجاھ [فرجاه] (ئە) كەم؛ ئەرزىمىگەن:

يەنە ئوغلانلارنى مىسىرغا بارۇرنى تەكلىف قىلدى. ئۇلار بىزائەتى فۇرجاھ بىلە كەلدىلەر.

— نەۋايى.

فۇرجە [فرجه] (ئە) 1) يېرىق، تۆشۈك، بوش ئورۇن. 2) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت.

فۇرزە [فرضه] (ئە) كېمىلەرنىڭ دەرياغا كىرىش جايى؛ كېمىگە چىقىدىغان جاي، پورت:

يەمەننىڭ فۇرزەسىغە قىلدىلەر مەيل،
سۇدىن تۇفراققە چىقتىلەر بارى خەيل.

— نەۋايى.

فۇرس [فرس] (ئە) پارسلار:

... فۇرس فۇسەھاسى ھەرقايسى ئۇسلۇبداكىم، سۆز ئەرۇسىغە جىلۋە ۋە نامەيىش بېرىپ ئېردىلەر.

— نەۋايى.

فۇرقان [فرقان] (ئە) ئاجرانقۇچى، ياخشى - ياماننى پەرق قىلىپ (پەرقلەندۇرۇپ) كۆرسىتىپ بەرگۈچى، قۇرئان.

فۇرقەت [فرقت] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:

كۆيدى جانىم فۇرقەتىڭدىن يۈرەكىم ھەم بولدى سۇ،
يەتمەدى زۇلفۇڭ نەسىمىدىن دىماغىم ئىچرە سۇ.

— قەلەندەر.

فۇرقەت ئەزابى — جۇدالىق ئازابى.

دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نىتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناچار ئىشق.

— موللا سالىھ.

فۇرقەت تۈنلەرى — جۇدالىق كېچىلىرى.

تولغانىپ تۈشكەن ساچىڭ يادىدا فۇرقەت تۈنلەرى،
ياد قىلسام تولغانىپ بىلگىل بەسى مەن پىچۇ تاب.

— ئەرشى.

فۇرقەت خۇمارى — جۇدالىق باش ئاغرىقى.

ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خەراب ئەيلەب.

— ئەرشى.

فۇرقەت دەشتى — جۇدالىقنىڭ باياۋىنى.

سالىسە فۇرقەت دەشتىدە بۇ گەردۇنى دۇن رەشكىدىن،
گۈلشەنى ۋەسلىڭنى ھەردەم مەن قىلۇرمەن ئارزۇ.

— قەلەندەر.

فۇرقەت نامەسى — ئايرىلىش خېتى:

ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،
يۇزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.

— خىرقەتى.

فۇرقەت ئوتى — جۇدالىق ئوتى:

ئول ئاناسىنىڭ بالا ھەجرىدە چەككەن فۇرقەتىن،
ھەم تۇتاشقان جانىغە فۇرقەت ئوتىنىڭ ھىرقەتىن.

— موللا سالىھ.

فۇرقەتۇ ھىجران — جۇدالىق ۋە ھىجران:

بىر گۈلىنى كۆرمەدىم بۇلبۇلنى دىلشاد ئەيلەسە،
فۇرقەتۇ ھىجرانىدىن بىر لەھزە ئازاد ئەيلەسە.

— قەلەندەر.

فۇرقەتى خۇنخار — قانخور جۇدالىق:

قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىدىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مىھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارىنىڭ.

— بابىر.

فۇرقەت نەما [فرقت نما] (ئە + پ) ئايرىلغاندەك، جۇدالىقتەك:

سەفەر ئەزمىدە مۇسافىرىدىن ئايرىلۇر چاغدا خەيرباد مەزمۇنلۇق ئەلفازنى رادىف قىلىپ ئايتقان شېئىرنىڭ مەتلەئى فۇرقەت نەما كېلىپدۇر.

— نەۋايى.

فۇرود [فرود] (پ) تۆۋەنلەش، چۈشۈش؛ ئولتۇرۇش، پېتىش:

ئەدەم بولدى پەرتەۋ بولۇپ كۈن فۇرود،
سىيە جۇرمى باشتىن كۆتەردى سەئۇد.

— ئا. نىزارى.

فۇرۇتەن [فروتن] (پ) كەمتەر؛ ئۆزىنى تۆۋەن تۇتىدىغان:

قەدىنىڭ جىلۋەسى ئالىندە سەرۋى نازنى كۆردۈم،
بۇ بىر ئەسرۇ فۇرۇتەن، ئول بەغايەت سەرفەراز ئېرمىش.

— نەۋايى.

فۇرۇدەست [فرودست] (پ) كۈچسىز، مەغلۇپ:

يەتتى كۆكنى ھەق ئەيلەسۇن نەستىڭ،
يەتتى كەۋكەبنى ھەم فۇرۇدەستىڭ.

— نەۋايى.

فۇرۇز [فروز] (پ) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «يورۇتقۇچى، ياندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

دىل فۇرۇز — كۆڭۈلگە ئوت ياققۇچى؛ يېقىملىق.

شەب فۇرۇز — كېچىنى ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى.

فۇرۇزان [فروزان] (پ) پارلاق، يالتىراق؛ نۇر چاچقۇچى:

ئىشقىڭدا تامام خەلق سوزان،
شەۋقىڭ ئوتى ھەر تەرەپ فۇرۇزان.

— مەشھۇرى.

فۇرۇزەندە [فروزنده] (پ) شولا چۈشۈرگۈچى، يورۇت-

قۇچى، ياندۇرغۇچى.

فۇرۇش [فروش] (پ) 1) ساتقۇچى:

بارىپ ئۇل شەھەرگە كەنىزەك ئالاي،
بار ئېردى كەنىزەك فۇرۇش نەچچە باي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خېرىدار:

مۇنچە بولۇپ باقمادى، قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.

— زەلىلى.

فۇرۇغ [فروغ] (پ) يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ نۇر:

بەسكى مەن پەرۋانەدۇرمەن چۆرۈلۈپ يار ئىشقىدا،
يۇر فۇرۇغ ئەتسە تاڭ ئېرمەس شۇئلەبى ئىمان مېنى.

— مەشھۇرى.

ھاجەت ئېرمەسدۇر فۇرۇغى مەشئەلى فانۇسى ماھ،
سۇبھى سادىقدىن نە رەۋشەندۇر بۇ ناگۇشى كېچە.

— زەلىلى.

فۇرۇغ ئەفشان — نۇر چاچقۇچى:

فەيزى خۇرشىدى تولۇھ ئەيلەپ فۇرۇغ ئەفشان بولۇر،
دەير - پىرى جەبھەسىن بىر سۇبھى رەخشان كۆرمىشەم.

— مەشھۇرى.

فۇرۇغى مەئرىفەت — مەرىپەت يورۇقى، مەرىپەت نۇرلىرى:

ئاچار ھەق جويلەر كۆڭلىن فۇرۇغى مەئرىفەت بىرلە،
كەۋاكىبدىن سىپېھرى نىلگۇن زىنھار زار ئەيلەر.

— مەشھۇرى.

فۇرۇكەش [فروكش] (پ) بىرەر جايدا تۇرۇش، ئىستىقامەت قىلىش.

فۇرۇكەش قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق؛ ياشىماق.

فۇرۇگۇزاشت [فروكذاشت] (پ) ئارقىغا تاشلاش؛ بىپەرۋالىق، ئېتىبارسىزلىق.

فۇرۇگۇزاشت قىلماق — ئارقىغا تاشلىماق، تاشلاپ قويماق، بىپەرۋالىق قىلماق، ئېتىبار بىلەن قارىماسلىق.

فۇرۇمايە [فرومايه] (پ) ئەسلى (تېگى) پەس؛ بىچارە، ئېتىبارسىز:

ئاندىن ئۆتمىش كەلامىگە نايە،
كى دېگەن نۇكتە ھەر فۇرۇمايە.

— نەۋايى.

فۇرۇئ [فروع] (ئە) [بىرلىكى: فەرئ] شاخچىلار، شاخابچىلار، تارماقلار، بۆلەكلەر، بابلار.

فۇزەلا [فضلا] (ئە) دانىشمەنلەر، پەزىلەت ئىگىلىرى، ئالىملار:

ۋە زەمانىنىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرەفاسىدىن ئالارنىڭ ۋىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.

— نەۋايى.

فۇزۇدە [فزوده] (پ) ئارتۇق، كۆپ:

كى بىرار بەيت بېشۇ كەم بولدى،
گەر كىسم ئولدى فۇزۇدە ھەم بولدى.

— نەۋايى.

فۇزۇل [فضول] (ئە) 1) كىبىرلىك، ئۆز بېشىمچى، سەپسەتىچى؛ تەنتەك. 2) رەقىب.

فۇزۇللۇق قىلماق — ھەددىدىن ئاشماق، يۈزسىزلىك قىلماق:

ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىن كۆپ.

— لۇتفى.

فۇزۇلىي [فضولى] (ئە) ئۆزىگە تېگىشلىك بولمىغان ئىشلارغا ئارىلاشقۇچى، ئارتۇقچە ۋە بىھۇدە سۆزلىگۈچى؛ ئەدەبىي تەخەللۇس، لەقەم:

تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋايى.

— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

فۇزۇن [فزون] (پ) زىيادە، كۆپ، ئارتۇق:

ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست - بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر ھەددىدىن فۇزۇن سەندەك ۋەلى رەسۋا ئەمەس.

— ئەرشى.

دەۋلەتىڭ بولسۇن فۇزۇن دەپ، ئەي پەرى پەيكەر، سېنىڭ،
دۇشمەنىڭنىڭ قەتلىغە ئۆزۈمنى تەييار ئەيلەدىم.

— قەلەندەر.

فۇزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك.

فۇزۇن كۆزگە فۇزۇن قىلماق — كۆزگە ئارتۇقراق كۆرسەتمەك.

فۇسەھا [فصحا] (ئە) [بىرلىكى: فەسىھ] چىرايلىق سۆزلىگۈچىلەر؛ ئېنىق، روشەن گەپ قىلغۇچىلار، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسەھايى ۋاجىبۇل - ئېھتىرام — ھۆرمەت - ئېھتىرامغا لايىق سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسھەت [فسحت] (ئە) 1) ئوچۇقلۇق، كەڭلىك:

ئاندىن ئەئلادۇر جەناب ئول شاھغە،
ئاندىن ئەۋسەئ فۇسھەت ئول دەرگاھغە.

— نەۋايى.

2) ئىمكانىيەت:

چۈن بۇ لەفزدە مۇنچە ۋۇسئەت ۋە مەيدانىدا مۇنچە فۇسھەت

تاپىلۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇردە [فسرده] (پ) روھسىزلانغان، سولغۇن؛ چۈشكۈن.

فۇسۇس [فصوص] (ئە) «فەسس»گە قاراڭ.

فۇسۇل [فصول] (ئە) [بىرلىكى: فەسل] 1) پەسىللەر. 2) بۆلۈم، باب، بۆلەك.

فۇسۇلى ئارەستە — تەرتىپ بىلەن جايلاشتۇرۇلغان قىسىملار، بۆلۈملەر.

فۇسۇلى بۇقرات — كىتاب نامى:

ۋە فۇسۇلى بۇقرات ئۇل جۇملەدىندۇركىم،
ئەتىببا قاشىدا بەغايەت مۇئتەبەردۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇن [فسون] (پ) سېھىر، ھىيلە، نەيرەڭ؛ «ئەفسۇن»غا قاراڭ:

سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇر مەن،
كىم فۇشەيمان ئۇلماغاي، يا رەبكىم، ئۇل قاتىل يىگىت.

— ئەرشى.

فۇسۇن پەرداز [فسون پرداز] (پ) ئەپسۇنچى، ھىيلىگەر.

فۇسۇن پەرداز شۇئەرا — ماھىر، يۇكسەك سەنئەتلىك شائىرلار.

فۇسۇن رېز [فسون ريز] (پ) ئالدامچى، يالغاننى تارقاتقۇچى، ئەپسانە يازغۇچى.

فۇسۇنگەر [فسون كر] (پ) 1) ھىيلىگەر، جادۇگەر، ئالدامچى، كۆز بۇيامچى. 2) مەپتۇن قىلىدىغان، ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان گۈزەل.

فۇسۇنساز [فسون ساز] (پ) نەيرەڭۋاز، ئەپسۇنچى، ئەپسۇن ئوقۇغۇچى:

ئەي كۆزلەرى ساھىرى قۇسۇنساز،
ئەي باشتىن ئاياغ ئىشۋە پەرداز.

— مەشھۇرى.

فۇقەرا [فقرا] (ئە) [بىرلىكى: فەقىر] پېقىرلار، كەمبەغەللەر؛ خەلق، ئامما؛ «فەقىر»گە قاراڭ:

زۇلەمالارنى بىر تەرەپ قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.

— ن. زىيائى.

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقىر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

فۇقەھا [فقها] (ئە) [بىرلىكى: فەقىھ] فىقھ ئىلمىنىڭ ئالىملىرى، دىنىي ھوقۇق بىلىمدانلىرى:

ھەر يەردىكى ئۇل دەبان مەسايىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسايىل.

— نەۋايى.

فۇلاد [فولاد] (ئە) 1) پولات. 2) ئۆتكۈر:

قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.

— موللا سالىھ.

فۇلاد بازۇ — قولى (بىلىكى) كۈچلۈك، پالۋان.

فۇلك [فلك] (ئە) كېمە:

تېڭىز قەتئى ئېتىپ فۇلكى سايىر بىلە،
گاھى قەتئى ۋادىي جەزايىر بىلە.

— نەۋايى.

فۇللە [فله] (پ) يېڭى تۇغقان ھايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى، ئوغۇز تەييارلىنىدىغان سۈت:

قەۋس تۇتۇپ چىللە دۇئاسى ئۈچۈن،
جەدىي بېرىپ فۇللە غىزاسى ئۈچۈن.

— نەۋايى.

فۇلۇرىي [فلورى] (پ) ئالتۇن ئاقچا، لىرا.

فۇلۇس [فلوس] (ئە) پارچە پۇل، تىيىن، تەڭگە:

ئۇل دېدىكىم، ئەي سەئدىي، بىر ئاۋۇچ فۇلۇس كەلتۇرۇپ،
دەرۋىشلەر سۇفراسى ئۈچۈن پۇل كەلتۇرۇرسەن.

— نەۋايى.

فۇنۇن [فنون] (ئە) [بىرلىكى: فەن] 1) ھۈنەرلەر، سەنئەتلەر:

كى تەنبۇرۇ چەڭۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەنلەر، بىلىملەر:

بۇقرات ھەكىم ساھىبى تەدبىر ئىدى، ئۆتتى،
جاماس فۇنۇن بابىدا بىر ئەر ئىدى، ئۆتتى.

— زەلىلى.

فۇنۇن كەسبى — بىلىم، ئىلىم ھاسىل قىلىش.

فۇھش [فحش] (پ) دەشنام، ئاغزى بېزەپ، بەدگۇي.

فۇھش سۆكمەك — دەشنام بەرمەك، سۆكمەك.

فۇيۇز [فيوض] (ئە) [بىرلىكى: فەيز] «فەيز»گە قاراڭ. لۇتف، كەرەم، ئېھسان:

دېدىمكىم، مۇبارەك خاتىرىڭغەكىم مەۋرىدى فۇيۇزى غەيبىيدۇر، چۈن زاھىردۇر نە نەۋئ تانغايمەن.

— نەۋايى.

فېئىل [فعل] (ئە) [كۆپلۈكى: فىئال / ئەفئال] 1) ئىش، قىلىق، ئادەت. 2) ئىش ـ ھەرىكەتنى بىلدۈرگۈچى

سۆز تۈركۈمى، پېئىل (گراماتىكىدا).

فېئلى تەباھ — يامان ئىش - ھەرىكەت:

كىردىگارا، لۇتۇف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

فېئلى زەمايىم — يامان ئادەت، ناشايان قىلىقلار.

فېئلى زىشت — يامان قىلىق:

كى دەريا قاشىدا ئىكەن ئول كىنىشت،
يېتىپ باردى ئاندا ھەمە فېئلى زىشت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فېئلى شەنىئ — خۇنۇك ئىش؛ يامان ئادەت.

فېئلى شەيتان — شەيتانلارچە قىلىق:

ۋەئدەئى لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتۇللاھىدىن ئۇمىد،
شەۋقى ئالان بولماغىل بىس فېئلى شەيتانىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

فى [فى] (ئە) - دا، - دە (ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى).

فى سەبىلىللاھ — 1) خۇدا يولىدا، ئاللاھ ئۈچۈن:

خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل - مەئۋا ئۈچۈن كۆيىسە،
زەلىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىلىللاھ كۆيدۈردى.

— زەلىلى.

2) خۇدا يولىدا ھەدىيە ياكى سەدىقە قىلىش:

مەسجىدۇ كۆلۈ زىيارائەتگاھ ئېتىپ،
بارچەسىنى فى سەبىلىللاھ ئېتىپ.

— زەلىلى.

فىللاھ — ئاللا ئۈچۈن، خۇدا ئۈچۈن، تەڭرى ھەققىدە:

سەۋەرانى سەير فىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۈملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.

— گەرشى.

فىئال [فعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئل] قىلمىش، ئادەتلەر، قىلىقلار؛ «فېئل» گە قاراڭ:

خەتى ھەم فىئالى، سۆزى ئۆزگەچە،
كى ئەھۋالى باشقا يۈزى ئۆزگەچە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىتادە [فتاده] (پ) چۈشكۈن:

گەرچە بولغاي فىتادەلىك چەكمەك،
چارەدىن بولماغاي ئىلىك چەكمەك.

— نەۋايى.

فىتەن [فتن] (ئە) [بىرلىكى: فىتنە] پىتنىلەر، غوۋغالار، توپىلاڭلار، ئىغۋالار.

فىتر [فطر] (ئە) روزا تۇتۇشنى توختىتىش؛ پەرھىزنى بۇزۇش.

فىتراك [فتراك] (پ) «فىترەك» كە قاراڭ:

فىتراكىغە باغلاپ ئۆيىگە ياندى، ئۆزى ۋە قۇشى قىلغانلارىغە قۇۋاندى.

— نەۋايى.

فىترەت [فطرت] (ئە) تەبىئەت، تۇغما تەبىئەت؛ يارىتىلىش.

جۈملە ئالىملارغە مەن ئەئلەم ئىدىم،
فىترەتى دانىشۋەرى ئالەم ئىدىم.

— زەلىلى.

فىترەك [فترک] (پ) غانجۇغا؛ ئېگەرنىڭ ئىككى يېنىدىكى يۈك باغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاسما.

فىتنە [فتنه] (ئە) 1) پىتنە، غوۋغا، توپىلاڭ، ئىغۋا. 2) مەپتۇنكارلىق، ئۆزىگە رام قىلىش:

كەلدى يەنە بىزگە فىتنە باشلاپ،
ئول باغى چەمەنگە ئوتنى تاشلاپ.

— موللا سالىھ.

چەمەنگە نەرگىسىدىن فىتنە تۈشكەن،
ئۇزارىنىڭ بەھارى رەشكى گۈلشەن.

— ناقىس.

فىتنە ئاسار — توپىلاڭ، غوۋغا، جاڭجال.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى، غوۋغا سالغۇچى؛ ئۆزىگە شەيدا قىلغۇچى:

كۆزى، قاشى قىلىپ مىڭ فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.

— لۇتفى.

فىتنە ئەھكامى — ھۆكۈملەرنى بۇزۇش، بىكار قىلىش:

فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فولاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

فىتنە ئەيلەمەك — بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا قىلماق:

ۋۇسئەتى كۆڭلۈمدە سالسام شادلىقدىن يۈز بىنا،
فىتنەلەر ئەيلەپ دەما - دەم، جۈملە بەرباد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

فىتنە بولغان — مەپتۇن بولغان، بىرىلگەن.

فىتنە جۇش — مەپتۇن قىلىش، رام قىلىش:

ھۇسن دىلجويى، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھۇش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جۇش.

— سەبۇرى.

فىتنە خىز — ناتىنچ، تىنچسىز:

چۈنكى فىكر ئەتتى جان ئەزىز ئېردى،
ئول مەقام ئەسرۇ فىتنە خىز ئېردى.

— نەۋايى.

فىتنە رىز — پىتنە سالغۇچى، تارقاتقۇچى؛

فىتنە ساز — پىتنە قىلغۇچى؛ مەيتۈن قىلغۇچى:
ياقىن كۆندە بىزگە بولۇپ فىتنە ساز،
ئاتا مالى ئەرمىس ئىدى مۇنداغ ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىتنەفىكەن — پىتنە سالغۇچى؛ مەيتۈن، ئىغۋاگەر قىلغۇچى.

فىتنە قىلماق — 1) بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا كۆتۈرمەك. 2) ئاشىقلارنى ھاياجانغا كەلتۈرمەك، مەيتۈن قىلماق.

فىتنە ئويغاتماق — جاڭجال، توپىلاڭ، غوۋغا سالماق؛ ئىغۋا پەيدا قىلماق.

فىتنەئى ئاخىر زەمان — ئاخىر زاماندا بولىدىغان پىتنە، غوۋغالار:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولماينى ئاھىستە باسىغىلىكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم — ئالەمگە پىتنە ـ غوۋغا سالغۇچى، ئالەمدە پىتنە قوزغاتقۇچى:
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

فىتنەئى جەھان ئەيلەمەك — جاھانغا غوۋغا سالماق.

فىتنەئى دەۋران — شۇ دەۋردىكى ئۆزىگە مەيتۈن قىلغۇچى:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋىر سەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتفۇ ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

فىتنەئى ئىمان — ئىماننى قاچۇرغۇچى:
كۆزۈڭ سەر فىتنەئى ئىمان نىگاھىڭ ئاڧەتى جاندۇر،
قاشىڭ ئىتتىك قىلىچمۇكىم، قىلۇر ئول قەسدى قۇربانىم.
— ئەرشى.

فىتنەگەر [فتنەكر] (ئە + پ) پىتنىچى، پىتنە قىلغۇچى؛ گۈزەل مەشۇقە.

فىتنەلىق [فتنەلىق] غوۋغالىق؛ مەيتۈنكارلىق:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىق ئەل.
— لۇتفى.

فىدا [فدا] (ئە) پىدا، پىدا قىلىش، قۇربان، بېغىشلاش:
ئول پەرى رۇخسارىغە بولسۇن ئەگەر يۈزجان فىدا،
جانىمغە بىردۇر ئەگەر، يۈزجان فىدا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.

فىدا ئەيلەمەك — قۇربان قىلماق، بېغىشلىماق:
بەسى كۆڭلۈمنى ئالدىڭ بىر نىگاھى بىرلە، ئەي جانى،
ساڭا ئەمدى فىدا ئەيلەي بۇ جانىم، بەلكى ئىمانىم.
— ئەرشى.

فىدا بولماق — قۇربان قىلىنماق، بېغىشلانماق:
بۇ جان باشىغە ئەي زالىم دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مىئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

فىدا قىلماق — «فىدا ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

فىدايى [فدايى (ئە) پىدايى، ئۆزىنى قۇربان قىلغۇچى، بىرەر مەسلەك يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار كىشى:
بولدى فىدايى روھۇ كۆڭۈللەر مۇفەررىھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.
— سەيفى سەرايى.

فىدايى جان — ھايات بەھرىدىن كېچىپ جان كۆيدۇرگۇچى.

فىد ـ دارەين [فدارين] (ئە) ئىككى دۇنيادا، ئىككى ئالەم:
«ۋەلا مەۋجۇد فىد ـ دارەين قەتتى،
فەقەلتە ئىسمەئۇ يا ئەييۇھەنناس.»
— ئەرشى.

فىرات [فرات] (ئە) «فۇرات» قا قاراڭ:
كۆزۈڭ كۆزۈمە چۇ شۇئلە سىزدى،
كۆزۈم كۆرۈبان فىرات ئاقىزدى.
— ئەرشى.

فىرار [فىرار] (ئە) قېچىش:
قانىمىزنى ئالماغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار،
جۇملەئى خۇنخارەلەر ئۆز شەھرىدىن ئەتكەي فىرار.
— ئەرشى.

فىرار ئەتمەك — «فىرار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فىرار ئەيلەمەك — چېكىنمەك، قاچماق:
دېدىكىم بۇ يەردىن فىرار ئەيلەيىن،
يەنە بىر مەكانغە قەرار ئەيلەيىن.
— ئا. نىزارى.

فىرار تاپماق — قاچماق، چېكىنمەك.

فىرارىي [فرارى] (ئە + پ) قاچاق، قاچقۇچى، قاچاققا مەنسۇپ:
كى شاھ سەۋلەتىدىن فىرارىيدۇرۇر،
فەلان قەلئە ئىچرە ھىسارىيدۇرۇر.
— نەۋايى.

فىراش [فراش] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرش] تۆشەك، ئورۇن - كۆرپە:

بىر كۆھەن بەرىيا فىراش ئېردى،
مۇتتەكا گوشە ئۆزرە تاش ئېردى.

— نەۋايى.

فىراق [فراق] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:

فىراقى خەستەدىل ئاشۇفتە بولدى ئايرىلىپ سەندىن،
فىراقىڭ دەردىگە مەھرەم جەفاغە ھەمزەبان بولدۇم.

— فىراقى.

فىراق ئامىز — ئايرىلىش، يىراقلىق دەردىدىن خەۋەر بەرگۈچى.

فىراق تىيرەلىغى — ئايرىلىش قاراڭغۇلۇقى.

فىراق داغىغە مۇبتەلا قىلماق — جۇدالىق ئىزتىرابىغا سالماق.

فىراق دەشتى — ئايرىلىش جۇدالىقى:

فىراق دەشتى ئارا زۇلمەت ئىچرە سەرگەردان،
مەدىنە، مەككە، ھەرەم شامىيان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

فىراق شىددەتى — ئايرىلىش مۇشەققىتى.

فىراق مۇبتەلاسى — ئايرىلىشتا ئىزتىراب چەككۈچى.

فىراق نامە — جۇدالىق مەكتۇبى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ نامى:

فىراق نامە پۈتۈپ بۇلبۇلغا ئول گۈل،
سەبادىن بەردى كەل دەپ مەن ساڭا قول.

— خىرقەتى.

فىراق ھەيسىيەتى — ئايرىلىش مەنىسى؛ جۇدالىق، يىراق سەۋەبلىرى.

فىراق ئوتى — ئايرىلىش ئازابى:

ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەپن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى ئەي ئەھباب.

— مەھزۇن.

فىراق ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — جۇدالىق ئەلەمىنى پەسەيتتۇرمەك.

فىراق زەبۇن — ئايرىلىش ئازابى:

مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن،
كېتىپ ھۇش - ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.

— ئا. نىزارى.

فىراق ئىستىمەسى — جۇدالىق ئەلەمى.

فىراقى ھەجر — ئايرىلىش ئازابى:

«بە» بەلا باشىمغە كەلتۈرگەن فىراقى ھەجرىدىن،
پارە قىلغان باغرىمە نازۇك نىھالىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

فىرئەۋن [فرعون] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرائىنە] قەدىمكى مىسىر شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى؛ مۇستەبىت، تەكەببۇر، زوراۋان؛ زالىم:

يا رەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەلىلى.

فىردەۋس [فردوس] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرادىس] جەننەت، باغ؛ سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:

جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر ھۆرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغەيمەن بىر سىينىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.

— ئەرشى.

فىردەۋس ئاسا — جەننەتتەك، جەننەتكە ئوخشىغان.

فىردەۋس ئايىن — جەننەتكە ئوخشىغان، جەننەتكە ئوخشاش.

فىردەۋس ۋەش — جەننەتتەك، جەننەت مىسال، جەننەت كەبى.

فىردەۋسى ئەئلا — ئەڭ يۇقىرى جەننەت، ئالىي جەننەت، سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:

دېگىلكىم جەننەتى فىردەۋس ئەئلانى ماكان تۇتتى،
ئىشىكىڭنى سىينىڭ، ئەي دىلرەبا، ھەركىمكى ياستانسۇن.

— قەلەندەر.

فىردەۋسى بەرىن — «فىردەۋسى ئەئلا»غا قاراڭ.

فىرفىرەك [فرفرک] (پ) پىرقىرىغۇچى، پىرىلداق:

ياۋە كۆپ ئايتۇردە بىرى چىرچىرەك،
چەرخ كۆپ ئورماقدە بىرى فىرفىرەك.

— نەۋايى.

فىرقە [فىرقە] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇق] گۇرۇھ، بۆلەك؛ جامائەت؛ مەزھەب.

فىرئون [فرعون] (ئە) «فىرئەۋن»گە قاراڭ:

بۇلار پادىشاھىكى مەلئۇن ئېرۇر،
يامانلىقدا ئانداغكى فىرئون ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىرۇز [فيروز] (پ) بەختلىك، تەلەيلىك:

چۇ نەۋرۇز بولدى نەۋرۇز ئىچرە فىرۇز،
ئاتادى ئوغلىنىڭ ئاتىنى نەۋرۇز.

— لۇتفى.

فىرۇز بەخت — تەلەيلىك، بەخت - سائادەتلىك.

فىرۇزە [فيروزه] (پ) كۆك رەڭلىك قىممەت باھا تاش:

دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئار ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

فىرۇزە بەخت — كۆچمە م: بەختىيار؛ بەخت - سائادەتلىك.

فىرۇزە تاق — كۆچمە م: ئاسمان.

فىرۇزە رەڭ — ھاۋارەڭ، كۆك.

فىرۇزە فام — «فىرۇزە رەڭ» گە قاراڭ.

فىرۇزە گۈن — كۆك تۈسلۈك، ھاۋارەڭ.

فىرىب [فريب] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ئالداش:

ماڭا مەتلۇبى دەرد سوز ئىرۇر، زاھىدغە ئاسايىش،
ئىچۈككىم مەن ئىرۇرمەن ئاشىق، ئول ھەردەم فىرىب ئىلەھ.

— ئەرشى.

فىرىب ئەنگىز — ھىيلە - مىكىر پەيدا قىلغۇچى:

فىرىب ئەنگىز شوخ تۈركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خوبان كابۇل.

— زەلىلى.

فىرىب بەرمەك — ئالدىماق، ھىيلە قىلماق.

فىرىب يەتمەك — ئالدانماق.

فىرىفتە [فريفته] (پ) مەپتۇن، بىرىلگەن؛ ئالدانغان.

فىرىفتە بولماق — مۇپتىلا، مەپتۇن بولماق؛ ئالدانماق؛

فىرىفتە قىلماق — ئۆزىگە تارتماق، جەزب قىلماق، مەپتۇن قىلماق.

فىرىھ [فره] (پ) زىيادە، ئارتۇق، كۆپ.

فىرىھ كەلمەك — ئۈستۈنلۈك، ئارتۇقلۇق قىلماق.

فىزا [فزا] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئارتتۇرغۇچى، كۆيەيتكۈچى؛ بېغىشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جان فىزا — جانلاندۇرغۇچى، جانغا راھەت بەرگۈچى.

فەرەھ فىزا — شادلاندۇرغۇچى.

فىزاي [فزاى] (پ) «فىزا»غا قاراڭ:

مەي ھوش ئەھلى جان فىزايى ھەم،
جامىدىن بەھرەۋەر نەۋائىي ھەم.

— نەۋايى.

فىساغورس [فيثاغورس] (ئە) قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى پىفاگور.

فىسق [فسق] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق؛ يامانلىق قىلىش، ئاداۋەت كۆرسىتىش:

بىلىڭكىم ئادەمىدۇر ئەھسەنى خەلق،
بولۇپدۇر فىسق ئىچرە ئادەمى غەرق.

— خەراباتى.

فىسق ئەھلى — ئەخلاقسىزلار، گۇناھ قىلغۇچىلار.

فىسقۇ زەلال — بۇزۇقلۇق ۋە ئازغۇنلۇق:

كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.

— خەراباتى.

فىسقۇ فۇجۇر — پاسىقلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق:

قىلمىشىم ئول ھەر كۈنى فىسقۇ فۇجۇر،
بەلكى تەمۇغ ئىچىدە فىنىنارمەن.

— موللا سالىھ.

فىسقى مۇفرىت — ئۆتۈپ كەتكەن پاسىقلىق؛ بۇزۇقلۇق.

فىشان [فشان] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى، تۆككۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

گاھى دىۋانىدا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.

— ن. زىيائى.

فىغان [فغان] (پ) نالە، پىغان، داد - پەرياد، ئاھۇ زار:

قاچار بۇلبۇل گۈلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۆسنىنى ئول سوزى فىغانىدىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

فىغان ئەيلەمەك — داد - پەرياد قىلماق، ئىڭرىماق، ھۆۋلىماق؛ ھاڭرىماق:

چۇ كىشتىنى مەللاھ رەۋان ئەيلەدى،
كېلىپ ئىت قىراقدا فىغان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىغان تارتماق — دەرد چەكمەك، ئەلەملىك، ئېچىنىشلىق ۋايىسىماق.

فىغان چەكمەك — نالە قىلماق، پەرياد چەكمەك.

فىغان ھەجرى — جۇدالىق نالىسى، پىغانى.

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنغۇ ھەم ئارتار،
ئىچۈككىم گۈل ۋەسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ - چەھ.

— ئەرشى.

فىغانۇ خۇرۇش — ئېچىنارلىق ۋاي - داد، نالە.

فىغانى ئاتەشناك — ئوتلۇق، ئەلەملىك ۋاي - داد، نالە.

فىغانى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ئەلەملىك نالە، پىغان.

فىقەرات [فقرات] (ئە) [بىرلىكى: فىقرە] پارچىلار، بۆلۈملەر.

فىقھ [فقه] (ئە) قانۇن؛ دىنىي قانۇن؛ دىنىي قانۇن ھەققىدىكى ئىلىم.

فىقھ ئېلى — قانۇنشۇناسلار، دىنىي قانۇن - قائىدە

مۇتەخەسسىسلىرى.

فىقھ ئىلمى — دىننىڭ يولىيورۇقلىرى، قائىدىلىرى توغرىسىدىكى ھوقۇق ئىلمى.

فىكەن [فكن] (پ) «فىگەن» گە قاراڭ.

نالە فىكەن — نالە قىلغۇچى.

فىكەندە [فكنده] (پ) تاشلاندۇق؛ بەندكە چۈشكەن:

قەتل ئەگەر قىلسا ھەم فىكەندەسى مەن،
ئەفۇ ھەم ئەيلەر ئىبرسە بەندەسى مەن.

— نەۋايى.

فىكر [فكر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفكار] ئوي، خىيال، پىكىر؛ مۇلاھىزە؛ ئەندىشە؛ غەم، تەشۋىش:

جان ئۇتماق فىكرىدە غەم كەئىبەتىمىن،
يۈز ئاچسا كىشىگە بەرمەس يۈزدە بىر تاس.

— ئەرشى.

«قاق» قاراقىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ بولۇڭدا زار - زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمنە فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

فىكر ئەتمەك — «فىكر ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فىكر ئەيلەمەك — ئويلىماق، خىيالغا كەلتۈرمەك؛ مۇلاھىزە قىلماق.

فىكر قىلماق — «فىكر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كى تۈندە كېلىپ ئول لەئلىم دارىغە،
قاراپ فىكر قىلدىمكى ھەر سارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىكرى ئەمىق — تىرەن، چوڭقۇر پىكىر.

فىكرى سەھىھ — توغرا ئەندىشە؛ ياخشى ئوي، نىيەت.

فىكرى مەھال — ئەمەلگە ئاشمايدىغان پىكىر.

فىكرەت [فكرت] (ئە) 1) بىلىم، ئىدراك. 2) ئويلاش، پىكىر قىلىش، خىيال. 3) تەخمىن، پەرەز.

فىكرەت ئەندىش — پىكىر قىلغۇچى، خىيالغا چۆمگۈچى.

فىكرەت ئەندىش بولماق — پىكىر قىلماق، خىيالغا چۆممەك.

فىكرەت ئەنگىز — «فىكرەت ئەندىش» كە قاراڭ.

فىكرەت پەرەست — پىكىرگە بېرىلگۈچى، خىيالغا پاتقۇچى.

فىكرەت ساز — «فىكرەت ئەندىش» كە قاراڭ.

فىكرەت نەما — ئويلاپ ئىش قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش كۆرگۈچى، مۇلاھىزىلىك.

فىكرەت ئويى — تەسەۋۋۇر، خىيال.

فىكرەتى نىھان — مەخپىي ئويلاش، يوشۇرۇن خىيال قىلىش.

فىگار [فكار] (پ) جاراھەت؛ جاراھەتلىك، يارىلىق، مەجرۇھ؛ دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن:

ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاقشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەر مىژگان بىلە جانىم فىگار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

فىگار قىلماق — جاراھەتلەندۈرمەك، يارىدار قىلماق.

فىگەن [فكن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «سالغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ تاشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

خارا فىگەن — تاش ئاتقۇچى.

فىل [فيل] (ئە) پىل:

جەفا تىغىنى دەۋران تىغلى، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.

— ئەرشى.

تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىز دۇرۇر،
فىل يۈكىغە مورچە كۆپ ئاجىز دۇرۇر.

— خەراباتى.

فىلاتۇن [فلاطون] ئەفلاتۇن (يۇنان پەيلاسوپى):

لۇتفىدىن ئەز بەسكى قىلدى دىلبەرىم كۆڭلۈمنى شاد،
ئادىلمە ئاگىردىم ئوخشە يۈز فىلاتۇندۇر بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

فىل - بەدىيھە [فى البديهه] (ئە) دەرھال، ئويلىماستىن، بىردىنلا؛ نەق مەيداندا:

فىل - بەدىيھە دەپ بۇ مەتلەئنى ئوقۇپ يۈز ئافەرىن،
خىسرەۋۇ سالمانۇ جامىي رۇھى ئاڭلاپ نەدرەتمىن.

— نەۋايى.

فىل - جۇملە [فى الجمله] (ئە) يىغىپ ئېيتقاندا؛ خۇلاسە؛ ھەممىسى بىر بولۇپ، يىغىنچاقلىغاندا.

فىل - مەسەل [فى المثل] (ئە) مەسىلەن، مىسال ئۈچۈن:

ئالىمكى بولسا ئىلمىدا بىمەسەل، بىبەدەل،
ئەفلاتۇن ئولسا ئالدىدا بىر تىفل فىل - مەسەل.

— سەبۇرى.

فىل - ھال [فى الحال] (ئە) توختاۋسىز، دەرھال، شۇئاندا:

يېتىپ كەلدى فىل - ھال بەش - ئون زەنگىلەر،
ئۇرۇپ تىتىنە چاڭ ھەمول زەنگىلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىل - ھەقىقەت [فى الحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرھەقىقەت:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۈش،

فىل - ھەقىقەت ئەمرى زىندەئى پۈش.

— ن. زىيائى.

فىلۇر [فلور] (پ) ئالتۇن ئاقچا، تەڭگە:

بىراۋ ئاڭا دېدىكىم، ئەگەر ساڭا بىر فىلۇرى بەرسەم، نېچۈك بولغاي؟

— نەۋايى.

فىل - ۋاقېئ [فى الواقع] (ئە) ھەقىقەتتە:

داغ ئۆزە داغدىن ئاۋارە كۆڭۈلدۈر زايىئ،
نې قارا كۈنلەر ئاڭا ۋاقېئ ئېرۈر فىل - ۋاقېئ.

— نەۋايى.

فىلىززات [فلزات] (ئە) [بىرلىكى: فىلىززە] مېتاللار؛ رۇدىلار:

فىلىززات ئارا زاھىر ئەيلەپ تىلسىم،
مۇنەۋۋەر نامۇدار ئېتىپ ئىككى جىسىم.

— نەۋايى.

فىھرەست [فهرست] (پ) كىتاب مۇندەرىجىسى، كىتاب مۇقەددىمىسى؛ ستاتىستىكا جەدۋىلى.

فىھرىست [فهرست] (پ) مۇندەرىجە، بىرەر كىتاب ئىچىدە مەۋجۇت بولغان بابلار ۋە پاراگرافلار رويخېتى؛ «فىھرەست» كە قاراڭ.

ق

قائان [قاان] خانلار خانى، خاقان، بۈيۈك پادشاھ:

كى چىن مۈلكىدە ئېردىلەرخان بارى،
قايۇ خانكى قائانۇ خاقان بارى.

— نەۋايى.

قاب [قاب] (ئە) ئوقيانىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر ئۇچىغىچە بولغان ئارىلىق.

قاباب [قباب] قاماپ، قامال قىلىپ، قاپساپ:

ئالدىلەر بۇ كۆھسار ئىچرە قاباب،
ئوق ئىچىدە كەتتى قىرغىنى بىھىساب.

— زەلىلى.

قابارغان [قبرغان] قاپارتقۇ.

قاباق [قاباق] سۇ ئالىدىغان قاپاق:

چىقىپ ئالدى فىلھال قولىغە قاباق،
دېدى: كەلتۈرەي سۇ بارىپ تىزراق.

— ئا. نىزارى.

قابالماق [قابالماق] قامالماق، تۇرمىگە چۈشمەك:

ۋىسال باغىنى سورماڭكى، مەن نە بىلگەيمەن،
فىراق مۈلكىدە زىندانى ھەجر ئارا قابالىپ.

— نەۋايى.

قاباماق [قاباماق] قاسماق؛ ئوراپ ئالماق.

قابان [قابان] قاۋان، ياۋا توڭگۇزنىڭ ئەركىكى:

چىقتى ئوتتۇرىسىدىن سۆھەيلى دەلبىر،
ئول سىفەتكىم، قابان مەسافىغە شىر.

— نەۋايى.

قابەقەۋسەيىن [قابەقوسين] (ئە) ئىككى ياي ئارىلىقى، يېقىن ئارىلىق:

ئول ئاختام بولدىلار ئاي كۆن يۈزۈڭ خۇرشىدىدىن مەھرۇم،
ئۇرۇج ئەيلەپ مەقامىڭ قابى قەۋسەيىن تاكى ئەۋ ئەرنا.

— شەۋقى.

قابتورغاي [قابتورغاي] قۇتا، ساندۇقچە، زىبۇزىنىنەت ساندۇقى؛ پوسۇلكا.

قابتورقاي [قابتورقاي] «قابتورغاي» غا قاراڭ.

قابقە [قابقه] چىلەكسىمان ئىدىش، تۇڭ.

قابۇ [قابۇ] نىشان.

قابۇرغا [قابۇرغا] قوۋۇرغا.

قابۇز [قابۇز] مۇزىكا ئەسۋابى، قوۋۇز.

قابۇغ [قابۇغ] نەرسىلەرنىڭ ئۈستىنى قاپلاپ تۇرغان قاتتىق قىسمى، پوستى.

قابۇق [قابۇق] «قابۇغ» قا قاراڭ.

قابزىيەت [قابضيت] (ئە) ئىچ قېتىش، چوڭ تەرەتنىڭ راۋان يۈرۈشمەسلىكى.

قابىز [قابض] (ئە) ئالغۇچى، چاڭگال سالغۇچى.

قابىزىل ئەرۋاھ — جان ئالغۇچى، ئەزرائىل:

قابىزىل ئەرۋاھدىن بولماي ئەمىن،
جۈملە ئىمان ئەيدىلەر جان ۋەھمىدىن.

— زەلىلى.

قابىل [قابل] (ئە) قابىلىيەتلىك، لاياقەتلىك، ئىقتىدارلىق:

تەسەۋۋۇف ئىلمى فىقھە، ئىلمى نەھۋىدە بەسى كامىل،
ھەدىسۇ ئايەتۇ ئىلمىدە ئىدىلەر ھەممىدىن قابىل.

— موللا قۇربان.

قابىل ئەيلەمەك — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق قىلماق:

خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئېركەن گەران سەڭ گەۋھەرىنى.

— ناقىس.

قابىلى بىداد — جەبر - زۇلۇمغا بەرداشلىق بەرگۈچى، چىدامىلىق:

زۇلمۇ بىدادىڭنى ئەلگە ئاھو ئەفغان سالما كۆپ،
زۇلم ئەگەر سەن ئەيلەگۈڭ مەن قابىلى بىداد مەن.

— نەۋايى.

قابىلى لۇتفۇ كەرەم — سېخىي.

قاپ [قاپ] كىچىك تاغار، قاپ.

قاپاماق [قاپاماق] «قاباماق» قا قاراڭ.

قاپان [قاپان] (پ) تارازا، قاداق.

قاپاندار [قاپاندار] (پ) تارازىچى، تارازا تارتقۇچى.

قاپقۇچى [قاپقوچى] چىشلىگۈچى؛ پاسىبان.

قاپلان [قاپلان] ① يولۋاس؛ ② ئاي، ئەسەد — ئىيۇل ئېيىغا ئىشارە.

قاپماق [قاپماق] ① تاشلانماق، ھەملە قىلماق. ② چىشلىمەك، چىشلەپ يېمەك (ئىت ھەققىدە).

قاپۇ [قاپو] ئىشىك، دەرۋازا؛ يار، چوڭقۇرلۇق.

قاپۇچى [قاپوچى] ئىشىك باقار، دەرۋازىۋەن.

قاپۇق [قاپوق] جازا مەيدانى؛ قارا، نىشان (ئوق ئاتىدىغان).

قات I [قات] 1) تەرەپ، تامان، يان:

كى جاڭجۇن قاتىغە خىيال ئەيلەدى،
ئىلى مۇلكىگە ئىنتىقال ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) ھۇزۇر، ئالد:

دېدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەئقۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.»

— موللا پازىل.

قات II [قات] قەۋەت.

قاتۇن [قاتن] خوتۇن، خېنىم ئاغىچا، خانىش.

قاتىر [قاتر] قېچىر.

قاتىش [قاتيش] ئارىلاش، قېتىشقان، ئارىلاشقان.

قاتىشتۇرماق [قاتيشتورماق] ئارىلاشتۇرماق، قوشماق.

قاتىغ [قاتيغ] قاتتىق؛ مۇشكۇل، قىيىن:

فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجرانىدە مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن، كېلىن ئىبرۇر شىرىن زابان.

— قەلەندەر.

قاتىغ **كەلمەك** — قاتتىق تۇيۇلماق.

قاتىغلاشماق [قاتيغ لاشماق] كەسكىنلەشمەك.

قاتىق I [قاتق] قېتىق، ئايران.

قاتىق II [قاتيق] «قاتىغ» قا قاراڭ.

قاتىل [قاتل] (ئە) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى:

كى ئەل جانىغە ئانچە قاتىل بولۇپ،
چۇ تاراج قىلماقغە مايىل بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

قاتىلى **چابۇكسۇۋار** — ئاتلىق قاتىل.

قاتىلى **گەردۇن** — دۇنيا قاتىلى.

قاتىلماغلىغ [قاتيلماغليغ] قوشۇلماقلىق:

ياردىن ئايرىلسا، قاتىلماغلىغىن بىلمەس كىشى.
بىلسەكىم چۇن ئايرىلۇر، ئايرىلماس، قاتىلماس كىشى.

— نەۋايى.

قاتىلماق [قاتيلماق] 1) قوشۇلماق، ئارىلاشماق. 2) دۇچ كەلمەك، تېگىشمەك.

قاتىلۇەش [قاتل وش] (ئە + پ) قاتىلغا ئوخشاش، قاتىلدەك.

قاتىئ [قاطع] (ئە) كەسكىن، قەتئىي، ئۈزۈل - كېسىل:

تۆرت كىتاب مەشھۇردۇر تەۋراتۇ ئىنجىل ھەم زەبۇر،
ئەفزەلى قۇرئان تەمام ئول نەسسى قاتىئ ھەمچۇ تىغ.

— شەۋقى.

قاتىئيەت [قاطعيەت] (ئە) قەتئىيلىك، كەسكىنلىك، قەتئىيەت.

قاچ [قاچ] (پ) 1) پارچە، كېسىم، تىلىم. 2) يېرىق، دەز. 3) ئېگەرنىڭ بېشى.

قاچىر [قاچير] بىر خىل قۇش.

قادىر [قادر] (ئە) 1) ھەر قانداق ئىرسىگە كۈچى يېتىدىغان، قۇدرەتلىك:

بەزۇرى نەئمەۋۇ ھەم نىشامەي،
بىئەمرى قادىرى پەرۋەيدىگارەي.

— زەلىلى.

2) ئاللا، خۇدا:

قۇربى ئەيۋانىغە تەقۋىي بولمىدىن گام ئۇرغان،
ۋاسىلىي بارگاھى قادىرۇ غەيپارقەنى؟

— نەۋايى.

قادىر **پاك** — نۇقسانسىز، قۇدرەتلىك خۇدا.

قادىرى **مۇتلەق** — ئىنتايىن قۇدرەتلىك خۇدا.

قارا [قرا] 1) قارا، قارارەڭ:

قارا زۇلفى بىلە كۆزى خۇش ئىرۇر،
چۇ تەررار ئىلە دۇر ئەييار ياخشى.

— ھاپىز خارەزمى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق:

ئويۇن ئويناپ تەمامى جەمئ بولۇپ،
قارا تۈندە بىرى چۇن شەمئ بولۇپ.

— موللا پازىل.

قارا **ئەيلەمەك** — قارا قىلماق؛ ۋەيران قىلماق، بۇزماق:

قارا زۇلغۇڭ ئالدى قارارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.

— ئا. نىزارى.

قارارماق [قارارماق] قارا ھالەتكە كەلمەك، قارايماق:

ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دېمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.

— ئەرشى.

قاراغ [قراغ] كۆز، كۆز قارىچۇقى:

مېنىڭ ھەم بۇ كۆزۈم ئىچرە قاراغىم،
جەھان ئىچرە ئىرۇر خاتىر فەراغىم.

— موللا پازىل.

قاراق I [قراق] «قاراغ» قا قاراڭ:

يۈزۈمنىڭ نۇرىيۇ كۆزدە قاراقىم،
كى بولمىش سەن مېنىڭ خاتىر فەراغىم.

قاراق II [قراق] «قاراقچى» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:

ھاجەتى تۇشسە دەپ ئەلدىن كۆپ ئالۇرسەن قۇللارىن،
يول قاراق قىلغاندىن ئارتۇقدۇر بۇ شىۋەڭ، ئەي قاراق.

— ناقىس.

قاراقچى [قاراقچى] يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچى، قاراقچى:

گۇشەئىنى ئىختىيار ئەيلەپ ھوزۇر ئىزدەر ئىدىم،
ئول قاراقچى كۆزلەرىندىن تاپسام ئىردى مەن ئەمان.

— ھاپىز خارەزمى.

قاراقۇش [قراقوش] ئەنقا، ھۇما، سىمۇرۇغ، دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش چوڭ قۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

قارە [قارە] 1) قارا (رەڭ):

جەھان گەرتىرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دېمەڭكىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

2) قارىچۇق، كۆزنىڭ قارىچۇقى:

ئەي، نەبولغاي كىلسبان كۆزۈمگە قويساڭ قارە رەڭ،
سىزدى كۆزۈم قارەسى كەتكەن يولۇڭ سارى قاراپ.

— ئەرشى.

قارىبچى [قاربيچى] ئوقدان، ساداق:

ۋەجىبە ۋە جەۋشەن ۋە كوھە ۋە قالغاندۇرۇق ۋە قارىچى ۋە ئاھە يوسۇنلۇق ئۇرۇش ئەسبابىنى ھەم تۈرك تىلى بىلەن ئەيتۇرلەر.

— نەۋايى.

قارلاغۇچ [قارلاغوچ] قارلىغاچ.

قارماتماق [قارماتماق] تۇتقۇزماق، ئۇشلاتماق.

قارماماق [قارماماق] تۇتماق، ئۇشلىماق:

پىرى مۇرشىدنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەفسى شەيتاننىڭ قولىنى قارماغان.

— زەلىلى.

قارۇ [قارو] قىساس؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، تۆلەم، بەدەل:

كام ساقىي لەبلەرىدىن تاپتىم ئەمما ئالدى جان،
ئەيكى دەۋراندىن قوش ئىچتىڭ غافىل ئولما قارۇدىن.

— نەۋايى.

قارۇرە [قارورە] (ئە) ئىچىگە ياندۇرغۇچى ماددا قاچىلاپ دۈشمەنگە ئاتىدىغان شىشە قۇتا؛ بومبا.

قارۇرە ئەفكەن [قارورە افكن] (ئە + پ) قارۇرەنى ئاتقۇچى.

قارۇرە ئەنداز [قارورە انداز] (ئە + پ) «قارۇرە ئەفكەن» گە قاراڭ.

قارۇن [قارون] (ئە) باي، ناھايىتى باي كىشى:

چۇقارۇن دېدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھىل ئىشمودۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب.»

— ئا. نىزارى.

قارۇۋەر [قاروور] ھەق، تۆلەم ئالغۇچى؛ مۇكاپات ئالغۇچى:

چۇن نەۋائىگە ئىكى لەئلى مەيدىن تۇتسە قوش،
قارۇۋەر جان ئىستەسەكىم، جان بېرىپ تاپتى مۇنى.

— نەۋايى.

قارى [قارى] ياشانغان، قېرى:

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.

— ئا. نىزارى.

قارىش [قاريش] غېرىچ.

قارىشماق [قاريشماق] يىقىنلاشماق، يېتىشمەك.

قارىغ [قاريغ] قېرىلىق؛ كۆچسىزلىك.

قارىقماق [قاريقماق] كۆز قاماشماق.

قارىماق [قاريماق] قېرىماق، ياشانماق:

باردۇرۇر ئىچىگدە سۆزۈڭ گەرچە بىھەددى ھىساب،
قارىدىڭ ئەمدى، قەلەندەر، قىسسەنى كۇتاھ قىل.

— قەلەندەر.

قارىن [قارين] قېرىن؛ نەپس، ئاچ كۆزلۈك:

خوجەستەنىڭ بويى ئاغدىر بولدى،
قارىن، قورساقى ھەم ئاغدىر بولدى.

— موللا پازىل.

قاز [قاز] غاز.

قازارا [قضارا] (ئە + پ) «قەزارا» غا قاراڭ:

قازارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ - بەتەھ.

— ئا. نىزارى.

قازچى [قازچى] غاز باققۇچى.

قازغاماق [قازغاماق] قازماق، كولىماق.

قازغانماق [قازغانماق] قازانماق، قولغا كەلتۈرمەك.

قازناغ [قازناغ] قازناق:

خاتۇنىكىم ئۇي ئارا پەرداز ئېتىپ ئەلدىن قاچار،
بولمەگول ئەلبەتتە باردۇر ئويناشى قازناغ ئارا.

— ناقىس.

قازى [قاضى] (ئە) ھۆكۈم قىلغۇچى، سوتچى:

ھەمە زاھىد بىلە ئالىمۇ قارى،
بادىن قىلدى بۇلار راغىبۇ رازى.

— موللا پازىل.

قازىئى مەھشەر — قىيامەت قازىسى:
قازىئى مەھشەرگە شاھىدسىز كىرامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەلىلى.

قازۇرات [قاذورات] (ئە) ئىپلاسلىقلار، ئەخلەتلەر:
ئۇچقۇن ئولدى ئارىمى چەرخى بەرىن،
قالدى قازۇرات ئۇزرە ئىشىنەر چىبىن.
— نەۋايى.

قازۇغ [قازۇغ] 1) قوزۇق. 2) ئالتۇن قوزۇق يۇلتۇزى.
قازۇق [قازۇق] «قازۇغ» قا قاراڭ.
قازى كەلان [قاضى كلان] (ئە + پ) قازىلارنىڭ چوڭى، باش سوتچى:
شەئىن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خورسەند ئېرۇر مۇئەززىيجان.
— موللا قۇربان.

قازىئۇلقۇززات [قاضى القضات] (ئە) قازىلارنىڭ قازىسى، باش قازى.
قازىئۇلھاجات [قاضى الحاجات] (ئە) ھاجەتتىن چىقارغۇچى؛ خۇدا:
ئەجەب ئەمەس كەرەممىدىن ئەتايى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇھەسىبى قازىيۇل ھاجات.
— شەۋقى.

قاسىد [قاصد] (ئە) 1) ئەلچى، خەۋەرچى:
مۇستەفا ئەندىشە ئىچرە ئەردىلەر
خانەدانىدىن قاسىدى بەردى خەبەر.
— زەلىلى.

2) قەست قىلغۇچى:
بۇ يەردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال سارى ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

قاسىر [قاصر] (ئە) 1) كەم، قىسقا، كالتە، كوتا:
قاسىرەتىڭكى ھەمدىگەدۇر بولسە مىڭ زىبان،
ھەم بارگاھ سەلتەنەتى يەتتە ئاسمان.
— زەلىلى.

2) كۈچسىز، ئاجىز:
قايسى ۋەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتماپدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يىگىت.
— قەلەندەر.

قاسىر ئولماق — ئاجىز بولماق:
فىغانىكى ئىشق ھەدىسى دەقىق ئېرۇر ئانداق،
كى قاسىر ئولمىش ئانى ئاڭلاماقدىن ئىدراكىم.
— نەۋايى.

قاش [قاش] ھۇزۇر، ئالد (ى)، قارشىسى:
چىقىپ كەتتى تۈنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قاششاق [قاشاق] كەمبەغەل، يوقسۇل، پېقىر.
قاشۇق [قاشوق] ئاش ئىچىدىغان قوشۇق.
قاغۇن [قاغون] قوغۇن:
ئەگەرچە نەي شېكەر كىم تازەنىندۇر،
شەھىنشاھى قاغۇن بېشەكشىرىندۇر.
— زەلىلى.

قاف [قاف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ق» ھەرپىنىڭ نامى:
ئەلىف قەددىنى ئەيلەپ «قاف» ئىلە «نۇن»
جىگەرنى نىش ئەيلەپ كۆزنى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

2) ئەپسانىلەردىكى ئەڭ يىراق، ئەڭ ئېگىز تاغ، يەنى كوھقاپ تېغى:
بىر ھىمايۇن قۇش كىبى سەدقەڭ بولۇر، ئەي مۇغبەچە،
قاف ئەنقاسىمۇدۇر يا دەير خوپپاشىمۇدۇر.
— نەۋايى.

قافىلە [قافله] (ئە) كارۋان، سەپەر قىلغۇچىلار توپى:
مەنسۇر ئەنەل ھەق سىرىنى ئەيلەدى زاھىر،
ئول قافىلەدىن ئىلگەرى يولنى توغۇتۇپدۇر
— زەلىلى.

قافىلە باشى — كارۋان بېشى:
ھەمە قافىلە باشى ئېردى ئاتام
نەباشىكى، زەرفاشى ئېردى ئاتام.
— ئا. نىزارى.

قاقۇم [قاقوم] (پ) «قاقىم» غا قاراڭ.
قاقىم [قاقم] (پ) 1) سۆسەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر ھايۋان — بۇلغۇن:
تېخى قاتىل تارتىبان يۇرمىڭ چېرىك.
كۆزگە كەلمەي ئاندە قاقىمچە ئېرىك.
— نەۋايى.

2) شۇ ھايۋاننىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا.
قال I [قال] (ئە) گەپ، سۆز؛ ۋارقىراش:
تەرەننۇم تۈزۈپ بەيت ئۆز ھالىغە،
كى ئىنشا قىلىپ نۇكتە ئۆز قالىغە.
— ئا. نىزارى.

قال II [قال] (ئە) سىناق، سىنىماق:
بۇ رىيازەت بىرلە تاپتىلەر كەمال،

ھاسىل ئەيلەپ ئىلمى ھالۇ ئىلمى قال.
— زەلىلى.

قالباغ [قالباغ] قالپاق، كۇلا، بۆك، تەلپەك.

قالبۇر [قالبور] غەلۋىر، ئۆتكەمە.

قالتاغاي [قالتاغاى] ئالدامچى، ئوغرى، ھىيلىگەر.

قالتاق [قالتاق] «قالتاغاي» غا قاراڭ:
تاشى چىرايلىق ئىبرۇر باتىنىكى زەھر ئالۇد،
مىسال پىرەزەنى زاھىرى جەۋان قالتاق.
— شەۋقى.

قالتىبان [قالتبان] ئوغرى، قاراقچى، يول توسار.

قالتىماق [قالتماق] ئەدەپسىز، ھاياسىز، نومۇسى يوق، يۈزسىز.

قالتۇق [قلتق] ياۋا كالىنىڭ مۈڭگۈزى.

قالدۇرغۇچ [قلدورغاچ] قارلىغاچ.

قالقان [قلقان] قىلىچ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۆنلۈكسىمان قوغدىنىش قورالى:
گەر جەفا شەمشىرىنى چەكسە ئوشۇل سۇلتان ساڭا،
سىينەنى قالقان قىلىپ، ئەي سىينە قالقان، ئوينىغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قالقاندۇرۇق [قلقاندرق] قالقان؛ بىر خىل ئۇرۇش قورالى.

قالماش [قلماش] سەپسەتە، بىھۇدە گەپ:
دىمە، ئەي ناسىھكى، «قىلمايسەن سۆزۈم بىرلە ئەمەل»،
خاتىرىمدە قايدا قالمىش مۇنچە قالماشلىق سېنىڭ.
— نەۋايى.

قالۇن [قالون] ئۇيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى:
چالىپ نەققارەۋۇ بۇ چەڭ ئىلە نەي،
كى ئۇدۇ بەربەتۇ قالۇنۇ سۇرنەي.
— موللا پازىل.

قالىب [قالب] (ئە) 1) قېلىپ. 2) كۆچمە، بەدەن، تەن.

قالىب ساز — قېلىپ ياسىغۇچى.

قالىن I [قالين] قېلىن، كۆپ؛ زىچ، قويۇق:
ئانى يانقۇزۇپ ئۆيدە قالىن ئۇزە،
نەقالىن ئۇزە فەرش قالىن ئۇزە.
— ئا. نىزارى.

قالىن II [قالين] كېلىننىڭ تويلۇقى.

قامەت [قامت] (ئە) قەد، بوي؛ بەدەن تۈزۈلۈشى:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

قامەتى زىبا — گۈزەل قامەت، تەن تۈزۈلۈشى كېلىشكەن:
جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش - كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

قامەتى مەۋزۇن — چىرايلىق، كېلىشكەن قامەت:
ماقەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنىسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.
— ئەرشى.

قامەتلىغ [قامتليغ] گەۋدىلىك، قامەتلىك:
ھەم گۈلىستان بەزمى ئىچرە سەرۋ قامەتلىغ گۈلى،
ھەم شەبىستان بەزمە ئىھياسىدە شەمئى ئەنۋەرى.
— نەۋايى.

قامۇغ [قاموغ] پۈتۈن، ھەممە، بارچە، بارلىق، جىمى:
بەناگەھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇردۇڭ ئول تەختىتە،
قامۇغ دۈشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتتە.
— قەرارى.

قان [قان] قان:
مەششاتى ھۆسنۈڭ كۆزگۈسىن سەيقەل قىلۇر كافۇر ئىلە،
مەن خۇد ئۆلەرمەن رەشكىدىن قانىم ھىنا بولسە نېتاڭ.
— ناقىس.

قان قىلماق — قان چىقارماق؛ ئۆلتۈرمەك:
قۇربان قىلۇرغە كۆڭلى بار تىيغى فىراقىندىن مېنى،
ئول تۈركى كافىر كىشكىم، بىردەمدە يۈزمىڭ قان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قان يۇتماق — دەردى ئىچىگە تولۇپ كەتمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

قانۇن I [قانون] (ئە) قائىدە، تەرتىپ، قائىدە - تۈزۈم، قانۇن:
ئەدەم بولدى قانۇنى گۇشتەسنى،
ئانىڭدەككى، ئايىنى لۇھدەسنى.
— نەۋايى.

قانۇن II [قانون] ئۇيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى، قالۇن:
تەر غەرىبى ناتەۋانىنى مۇنچە كۆيدۇرمەك نەدۇر،
نالەئى ئەفغانىمە سەرتارۇ قانۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

قانىئ [قانع] (ئە) قانائەت قىلغۇچى، رازى بولغۇچى:
شىئارى ئىشق ئارا كامىل ئىسەڭ يادى ساڭا بەسدۇر،

كى قانىئدۇر دىماغ ئەھلى دىلى گۇل ۋەسلىدىن بۇغە.
— ناقىس.

قانىئ بولماق — قانائەت قىلماق، سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
دىمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستىبدادى،
سەدەف بىر قەترىگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

قانىئى دەرۋىش — قانائەتلىك دەرۋىش:
شەھ چۇ تەمەئ قىلدى ئېرۇر لوقمەخاھ،
قانىئى دەرۋىش ئېرۇر پادشاھ.
— نەۋايى.

قانىئ ئولماق — سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
قانىئ ئولغىل دەردىغەكىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەئى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

قانى [قانى] قېنى (سوراق ئالماش):
دېدى قىز: «جەھاننىڭ ۋەفاسى قانى؟
كۆڭۈل باغلانغانغە سەفاسى قانى؟»
— ئا. نىزارى.

قاھىر [قاهر] (ئە) 1) قەھر - غەزەپ قىلغۇچى. 2) يەڭگۈچى، غالىب:
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە ھەرگىز زالىمى جابىر،
مەگەر زۇلم ئەتكەلى خەلق ئەتتى جانا خالىقى قاھىر.
— قەلەندەر.

قاۋارماق [قاوارماق] قاپارماق (پۇت، قول):
سېنى ئىزدەپ تاپارغە يوقدۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمادى مەندە مەجالىم.
— موللا پازىل.

قاۋرۇلماق [قاۋرولماق] قورۇلماق، پىشماق:
بۇغداي كەبى نەچە قاۋرۇلايىن،
سامان كەبى نەچە ساۋرۇلايىن.
— نەۋايى.

قاۋغۇن [قاوغون] قوغلىغۇچى، تەقىپ قىلغۇچى.
قاۋغۇنچى [قاوغونچي] تەقىپ قىلغۇچى، قوغلىغۇچى.
قاۋماق [قاوماق] قاۋىماق، ھاۋشىماق:
كېچە ئىڭرانسام سەرى كوي كويۇڭدا ئىتدەك، قاۋماكىم،
نالە قىلماق ئول سەرى كوي ئىچرە راھەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قاۋۇرچاق [قاورچاق] قورچاق (بالىلار ئويۇنچۇقى).
قاۋۇشتۇرماق [قاوشتورماق] بىر يەرگە قىلماق، يەرىكتۇرمەك؛
قاۋۇشتۇردى بۇ ئىككى پەيغەمبەرىن،
كۆرۈشتۈردى ئاخىر بولار ھەم بەرىن.
— ئا. نىزارى.

قائىدە [قاعده] (ئە) نىزام، قانۇن، تەرتىپ، قائىدە.
قائىل [قائل] (ئە) «قايىل» غا قاراڭ.
قائىم [قائم] (ئە) «قايىم» غا قاراڭ.
قاي [قاي] قايسى:
ساڭا قاي پەرىدىن بۇ ئازاردۇر،
ئەيت، قايسى دىلبەر ساڭا ياردۇر؟
— ئا. نىزارى.

قاياش [قاياش] ئۇرۇق، نەسىل، قېرىنداش؛ دوست:
ئەي قاياشىم قولاق سال بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندىغە.
— خاراباتى.

قايان [قايان] قايسى تەرەپ، قەيەر؛ قايسى تەرەپكە، قەيەرگە:
نە كۆردى جەھانىبىن يۈزى تىرەدۇر،
قايان باقسە ئاندا نەزەر خىرەدۇر.
— ئا. نىزارى.

قايدا [قايدا] قەيەردە، قاچان.
قايداغ [قايداغ] قانداق:
ئۇ شول ۋەقت رۇزە غەمىنى يىدىڭ،
تەرەددۇددا قايداغ قىلورمەن دىدىڭ.
— ئا. نىزارى.

قايراغ [قاعراغ] بىلەي:
يەنە ھەزرەتى شەيخ ھەبىبى ئەجەم،
كى قايراغدا قىلمىش ۋۇجۇدىن ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

قايماغ [قايماغ] قايماق:
قىل ھەزەر سىماسى ئاق شىرىن سۆخەن ئەييارىدىن،
باردۇرۇر ئەلبەتتە ئەخلەت ئۈستى ئاق قايماغ ئارا.
— ناقىس.

قايۇ [قايۇ] قايسى:
قايۇ ناخىرەد بولسە مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغيىر ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

قايىد [قايد] (ئە) 1) يولباشچى، يېتەكچى. 2) ھەربىي باشلىق.
قايىل [قايل] (ئە) 1) ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى:
ھەركىمكى خىرەد يولى سارى مايىل ئېسە،
بۇ دوست ئاڭا ھەر نەچەكىم قايىل ئېسە.
— نەۋايى.

2) ئىقرار:

ئەي نەۋايى گەر كۆڭۈل كەتتى، مەلالەت كۆرمە كۆپ،
سەنچۇ بىدىللىككە قايىل كۆرۈر ئۇل تەلبە تەڭ.

— نەۋايى.

قايىل ئەتمەك — قايىل قىلماق، ئىشەندۈرمەك:

لىسانىمنى مەدھىڭ ئارا قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى كى فىكرىڭ ئارا مايىل ئەت.

— ئا. نىزارى.

قايىم [قايم] (ئە) 1) قارار تاپقان، قەتئىي ئورناشقان، ئۆزگەرمەس، دائىم بىردەك تۇرىدىغان:

چۇ ئەۋرەڭگى شاخلىغىدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئۇخلىماسلىق: كېچىلىرى ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:

سۈيى كۆزۈ كۆڭۈلنى پاك ئەتمەس نە ئاسىغ،
ئۆتكەرسە تۈننى قايىم يا بولسە كۈندە سايىم.

— نەۋايى.

قايىم مەقام [قايم مقام] (ئە) ئورۇنباسار، ئورنىنى باسقۇچى؛ ياردەمچى:

بۇ كۆڭلۈمدىنكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدزان مۇندا قايىم مەقام.

— ئا. نىزارى.

قەبا [قابا] (ئە) تون، پەرىجە:

غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادۇر بىھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

قەبا قىلماق — تون، پەرىجە قىلماق:

جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.

— قەلەندەر.

قەباب [قباب] (ئە) ئۆزىنى چىرايلىق ۋە ئېسىل كۆرسىتىش:

ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

قەباپەيۋەست [قباپيوست] (ئە + پ) تون كىيگەن، تونلۇق:

ماھى كافۇرگۇن قەبا پەيۋەست،
بولۇپ ئول ھۆجرەدە خۇداپەرەست.

— نەۋايى.

قەبال [قبال] قورشاۋ، قامال.

قەبالماق [قبالماق] «قابالماق» قا قاراڭ.

قەباھەت [قباحت] (ئە) ياۋۇزلۇق، قەبىھلىك، ئوساللىق، يامانلىق:

سىنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سىنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەيىدلىق قەباھەتدۇر.

— موللا نىياز.

قەبائىل [قبائل] (ئە) «قەبايىل» غا قاراڭ.

قەبائىھ [قبائح] (ئە) «قەبايىھ» غا قاراڭ.

قەبايىل [قبايل] (ئە) قەبىلىلەر، تۈرلۈك ئۇرۇقلار:

مەساكىنلەردۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللەردۇر سەبىلدىن سەبىل.

— ئا. نىزارى.

قەبايىھ [قبايح] (ئە) «قەباھەت» نىڭ كۆپلۈكى.

قەبەسە [قبەسە] (ئە) شەھەرچە:

خوجەئى بۇزۇرگۋار قارغالىقدە قەبەسە بۇنياد قىلغانلەرى.

— موللا پازىل.

قەبەل [قبەل] قامال، دالدا.

قەبەل قىلماق — قاسماق، دالدىغا ئالماق:

خاھى پىرۇ خاھى بەرناۋۇ گۇزەل،
بەركىدىلەر خان كېلىپ، قىلدى قەبەل.

— موللا پازىل.

قەبر [قبر] (ئە) گۆر، قەبرە.

قەبرپۇش [قبرپوش] (ئە + پ) قەبرە، ئۈستىگە يېپىلىدىغان رەخت، پەردە:

سىپىھر ئەتلەسىن قەبرپۇش ئەتتىلەر،
كېچە ـ كۈن فىغانۇ خورۇش ئەتتىلەر.

— نەۋايى.

قەبز [قبض] (ئە) 1) قولغا ئالماق، تۇتماق، تۇتاملىساق، ئۇشلىماق. 2) ھۆججەت، تالون، تىلخەت.

قەبز رۇھ — جان بەرمەك، جان ئۈزمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك، ئۆلۈم:

قەبزرۇھ ئەتمەك ئەجەل زەئمىدە مەخسۇسى ئىدى،
دېدى: بار ئىرمىش شىرىكىم ئىككى قەتتالىن كۆرۈپ.

— ناقىس.

قەبزە [قبضه] (ئە) چاڭگال، ئوچۇم، تۇتام، سىقىم؛ دەستە:

قەبزەسىدىن چىققۇچە بۇ ئافتاب،
لەشكەرى سۇلتانىنى قىلدىلەر خەراب.

— زەلىلى.

قەبۇل [قبول] (ئە) 1) ماقۇل بولۇش، رازى بولۇش، مۇۋاپىق تېپىش:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەپ كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

2) ئىلتىپات نەزىرى بىلەن قاراش ۋە تەلىپىگە يەتكۈزۈش.

قەبۇل ئەتمەك — رازى بولماق، رەت قىلماسلىق، مۇۋاپىق تاپماق:

قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سىررۇل خەفىيات.

— زەلىلى.

قەبۇل تۇتماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:

بۇ خىزمەتنى جان بىرلە تۇتتۇم قەبۇل،
قىلا ئالماغاي بولسەكىم ئۆزگە قۇل.

— ئا. نىزارى.

قەبۇل قىلماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:

مەدەد قىلغۇچى ئىككى ئالەمدە ئول،
كى ھەركىم دۇئاسىنى قىلغاي قەبۇل.

— ئا. نىزارى.

قەبۇلىيەت [قبوليت] (ئە) لاياقەتلىك، لايىقلىق، مۇناسىپلىق.

قەبىل [قبيل] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى، ئەينى:

سابىقەن ھەم قىسسە ئۆتمىش بۇ قەبىل،
سىدقىغە ئەسھابى كەھف ئەتتى دەلىل.

— نەۋايى.

2) گۇرۇھ، قىسىم؛ جىنس:

مەساكىنلەردۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللەردۇر سەبىلدىن سەبىل.

— ئا. نىزارى.

قەبىلە [قبيله] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق:

ئاتايۇ ئانايۇ قەبىلە بارى،
تاپىپ ئانى ئىلتىپ قەبايىل سارى.

— ئا. نىزارى.

قەبىھ [قبيح] (ئە) سەت، يامان، كۆرۈمسىز، ناچار:

قەبىھ ئەتمەك — يامان قىلماق، يامان قىلىپ ياراتماق:

قەبىھ ئەتتى نەۋايى، ھەق جەھاننى،
ئىلىمدىن تۇتماغىل كۆز جۇز قەباھەت.

— نەۋايى.

قەپپان [قپان] (پ) چوڭ گىر.

قەپتان [قپتان] ئۇرۇشتا ساۋۇت (پولات كىيىم) ئىچىگە كىيىدىغان پاختىلىق تون.

قەتار [قطار] (ئە) قاتار، تىزىلغان، تىزىقلىق:

يۇرەكىم قان بولۇپ ئاقتى، بىرەر ھالىمنى سورمايسەن،
رەقىبلەرنىڭ قەتارىدا مېنى، ئەي شوخ، سورمايسەن.

— قەلەندەر.

قەتاران [قطاران] (ئە) قاتارىسىغا، قاتارلىشىپ، ئۇرغۇن قاتار:

كۆڭۈل كۆرگەن زەمان مۇرغى سۇخەنگۇي،
تىرەكلەر دۇرۇر قەتاران لەبى لەب جۇي.

— زەلىلى.

قەتتىغ [قتغ] قاتتىق.

قەتتىق [قتق] قاتتىق.

قەترە [قطره] (ئە) تامچە، تېمىم:

بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسىدىن قەترە شارىب.

— موللا پازىل.

قەترەئى بەھر — دەريادىن تامچە، ناھايىتى ئاز:

ئېچەكى پەيزى بىلە ئالەم تولۇپ،
قەترەئى بەھرىدىن ئەنىڭ كام بولۇپ.

— نەۋايى.

قەترەئى سۇ — سۇ تامچىسى:

يۈزۈڭ كۆرۈپ قىزاردى گۈل چەمەندە،
چۈبار ئانىڭ يۈزىدە قەترەئى سۇ.

— ھاپىز خارەزمى.

قەترەئى شەبنەم — شەبنەم تامچىسى:

ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلەسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۈزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.

— ئەرشى.

قەترەئى ناران — كىچىككىنە شولا:

رەھىم ئەيلەدى ھالىمغە ۋۇ كۆز ياشىن ئاقىتتى،
ئانداغكى تۇشەر گۈلىستانىڭ ئۈزە قەترەئى ناران.

— ھاپىز خارەزمى.

قەترەبار [قطره‌بار] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، قەترە ياغدۇرغۇچى.

قەترەئەفشان [قطره‌افشان] (ئە + پ) قەترە چاچقۇچى، زەر چاچقۇچى.

قەترەپاش [قطره‌پاش] (ئە + پ) تامچە چاچقۇچى.

لىلى قاچان قەھرى ئوتى چەكسە باش،
ئەفۇى سەھابى ئېتىبان قەترەپاش.

— نەۋايى.

قەترەرىز [قطره‌ريز] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، تامچىلىغۇچى.

قەتل [قتل] (ئە) ئۆلتۈرۈش، قىرغىن:

نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساقا،
قولۇڭا باردۇر سىنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.

— قەلەندەر.

قەتل ئەتمەك — «قەتل قىلماق» قا قاراڭ:
قەتل ئەتتى كۆزۈڭ كەرەشمە بىرلە،
تىرگۈزدى لەبىڭ يەنە بەھادۇر.
— زەلىلى.

قەتل ئەيلەمەك — «قەتل قىلماق» قا قاراڭ.
يادىڭ ئەتتىم ھەجرى جەللادى يېتىپ قەتل ئەيلەدى،
تىغىدىن ھەرلەھزە يۈز تۈرلۈك ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قەتل قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قىرغىن قىلماق:
سەداقەت قىلىچىن قىلىپ تېزرەك،
كى ئول دىۋنى قەتل قىلماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

قەتلۇ ياغما — تالان ـ تاراج:
ئېلىمكىم بولۇپ قەتلۇ ياغماغە تۇش،
كېلىپ ئون ئۆلۈشتىن بويان بىر ئۆلۈش.
— نەۋايى.

قەتلى ئام قىلماق — قىرغىن قىلماق، ھەممىنى ئۆلتۈرمەك:
ئىشق تىغى قىلسە يۈزمىڭ قەتلى ئام،
نە قىساسۇ نەدىيەت، نە ئىنتىقام.
— نەۋايى.

قەتلە [قتله] قېتىم، مەرتە، كەررە.

قەتلپەيۋەند [قتل پيوند] (ئە + پ) قەتل قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

قەتلگاھ [قتلگاه] (ئە + پ) جىنايەتچىگە ئامما ئالدىدا ئاشكارا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغان جاي، مەيدان.

قەتىغ [قتغ] «قەتتىغ» قە قاراڭ.

قەتىق [قتق] «قەتتىق» قە قاراڭ.

قەتئ [قطع] (ئە) 1) كېزىش، يۈرۈش، بېسىش؛
چۈدەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەير جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزىر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) ئۈزمەك، كەسمەك:
خىلۋەتى خاس كۆڭۈلدىن سۆھبەتى جان ئۆكسۈمەس،
جان ئەگەر قەتئ تەئەللۇق قىلسا جانان ئۆكسۈمەس.
— زەلىلى.

قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
چۇ كەزگەن يولۇمدىن يۈز ئانچە بەئىد،
مۇنى قەتئ ئېتەرگە ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

قەتئ ئەيلەمەك — «قەتئ ئەتمەك» كە قاراڭ:
قىراقىڭ دەشتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەسلىك يىللار،
بەلادەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جانىدىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

قەتئ قىلماق — 1) كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
كېزىپ قەتئ قىلماقغە يول ئېھتىمال،
بۇ دەشتنى دۇرۇر كىم قىيامەت مىسال.
— زەلىلى.

2) ئۈزمەك (ئۈمىد ئۈزمەك):
ئۈشبۇ مۆھلىك ۋەرتە ئىچرە گەرچى ئەلدىن قالمىمىش،
ھېچ ئۈمىدىم قەتئ قىلمان دوستىدىن ئەمما ئۈمىد.
— نەۋايى.

قەتئى مەنازىل — سەپەر قىلماق، يول يۈرمەك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۆزرەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

قەد [قد] (پ) بەدەن تۈزۈلۈشى، بوي، قەد، قامەت:
سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۈسسە،
ئىكى جەھاندا يۈزۈمە قارا قىلايىن.
— ئەرشى.

قەددى ئەرئەر — سەرۋىدەك كېلىشكەن قەد:
قاش ھىلالى، ئېيدى كىرپىك، ناۋەكى دىلدۇر ئىرۈر،
قەددى ئەرئەر، لەئلى شەككەر، كۆزلەرى شەھلا يىگىت.
— ئەرشى.

قەددى جانان — جانانىڭ قەددى:
قەددى جانانى خىرامان بوستان ئىچرە كۆرۈپ،
يادى شەمشاد ئەيلەمەيۇ تەركى سەرۋ ناز قىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قەددى شەمشاد — چىرايلىق قەد، كېلىشكەن قامەت:
قەددى شەمشادە شوخى ئەنبەردىن پوشى پەرىزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يەزەرگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

قەددى قامەت — كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت:
فانۇس كەبى شۆئلەسىدىن كېچە ـ لاكۆيدۇم،
تاكىيدى قەددى قامەتىغە پىراھەن شوخ.
— زەلىلى.

قەدەر [قدر] (ئە) 1) مىقدار، دەرىجە:
ئىسلام دىنىنى كۇفىر كۆزىگە نىسار ئېتەي،
يۈز مۇشتەرىچە قەدەر تاپىدۇر بەھاسىدىن.
— زەلىلى.

2) تەقدىر، يازمىش، پۈتمۈش، ئاللاھنىڭ ئىرادىسى:
ئەگەر ھەرنە بولسا خۇدانىڭ ئىشى،
تاپالماس قەدەرنىڭ ئىلاجىن كىشى.
— ئا. نىزارى.

قەدەرگىر [قدرگير] (پ) ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن.

قەدەرى [قدرى] (ئە) تەقدىردە پۈتۈلگەن، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن؛ تەقدىرچىلىك تەرەپدارى، تەقدىرچى.

قەدەم [قدم] (ئە) چامدام، ئاياغ، قەدەم:

گۈلشەنى دۇنيادا تا قويدۇم قەدەم يۈز شۈكرىكىم،
رەشك، ھەسرەتدىن رەقىبىنىڭ يۈرەكى قاندۇر بۇگۈن.

— قەلەندەر.

قەدەم بەرقەدەم — قەدەممۇ قەدەم، كەينى ـ كەينىدىن:

ئۆلكى قويۇپ يادىيادە ھەر قەدەم،
بۇ ھەم ئېتىپ يۈيە قەدەم بەر قەدەم.

— نەۋايى.

قەدەم تافەرق — باشتىن ـ ئاياغ:

نە ئەجەب باشدىن ئاياغىم دەرد بولسە، ئەي قەزا،
كىم نىگارىمنى قەدەم تا فەرق مەغرۇب ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

قەدەم سۈرمەك — ماڭماق، قەدەم باسماق:

كى مۇندىن يەنە تەبرەدۈك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.

— ئا. نىزارى.

قەدەم قويماق — 1) يېرىپ يەتمەك:

يول بارۇرلەر ئېدى تۈنۈكۈن ھەم،
قويغۇچە ھىند كىشۋەرىغە قەدەم.

— نەۋايى.

2) قەسد قىلماق. 3) ئاتلانماق. 4) ئىرادە باغلىماق، نىيەت قىلماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

قەدەمفەرساي [قەدەم فرساى] (ئە + پ) مېڭىشتىن ئايىغى زەخىملىنىش؛ قەدەم قويۇش.

قەدەمكەش [قدم كش] (ئە + پ) قەدەم باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

قەدەھ [قدح] (ئە) پىيالە، ئىچىملىك قاچىسى، رومكا، قەدەھ:

نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانى ۋابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئۇنۇت.

— ئەرشى.

قەدەھى خۇشگۇۋار — تەمى ياخشى، يېقىملىق مەي:

ساقى ئالىپ كەل قەدەھى خۇشگۇۋار،
بىرگە ئالىپ تارتاي ئانى خاجەۋار.

— نەۋايى.

قەدەھى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، تەملىك مەي:

ساقى، ئالىپ كەل قەدەھى دىلپەزىر،
ئەيلە مېنى جۇرئەسىدىن شېرگىر.

— نەۋايى.

قەدەھپايما [قدح پيما] (ئە + پ) مەي تۇتقۇچى، مەي قۇيغۇچى، ساقى:

مەستمەن بىر باقماغىدىنكىم ، جەھەنگا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلەن مۇنداغ قەدەھپايما يىگىت.

— ئەرشى.

قەدەھخار [قدح خوار] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى، مەيخور.

قەدەھچەش [قدح چش] (ئە + پ) قەدەھ كۆتۈرگۈچى، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھكەش [قدح كش] (ئە + پ) مەيخور، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھنۇش [قدح نوش] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى.

قەدەھلىك [قدح ليك] قەدەھكە قۇيۇلغان:

گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۇتسا شەكەر گۇفتارە دۇر.

— ئەرشى.

قەدخەم [قدخم] (ئە + پ) قەددى پۈكۈلگەن، قەددى ئېگىلگەن.

قەدر [قدر] (ئە) قەدر كېچىسى — رامزاننىڭ 27 ـ كېچىسى (خاسىيەتلىك كېچە) :

فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدر ئىدى،
خەيلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەر تەرەپ سەلام.

— زەلىلى.

قەدىر I [قدر] (ئە) 1) جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئارىسىدا تۇتقان ئورۇن، ئابرۇي، نوپۇز، ھۆرمەت:

كى يوق ئادەمى خەيلىگە ئېتىبار،
بۇ ھەيندە فەساد ئەھلىنىڭ قەدرى بار.

— ئا. نىزارى.

قەدىر II [قدير] (ئە) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك، ھەر نەرسىگە قادىر (خۇدا).

2) قىممەت، دەرىجە:

بادەئى لەئلىڭ ئۇچۇن ئەزمى خەرابات ئەتكەلى،
رىندلەر ئىچرە ئېبرۇر قەرىم بىيىلىك، شانىم ئەزىز.

— نەۋايى.

قەدىردان [قدردان] (ئە + پ) ئاڭ يېقىن، ھۆرمەتلىك؛ مېھرىبان:

فەقىر ئەھلىگە لۇتۇف ئىلە مېھرىبان،
ئەزىز قەدىرلەرگە تەخى قەدىردان.

— ئا. نىزارى.

قەدىردانلىق [قدردانلىق] ئاڭ يېقىنلىق، مېھرىبانلىق:

تەۋاق ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.

— ئا. نىزارى.

قەدىم [قديم] (ئە) ئىلگىرى، بۇرۇن:
قەدىم ئېردۇك بارى مەۋجۇدلەردىن،
ئېرۇرمىز بىز ئۈچار شەھۋەتلەردىن.
— موللا پازىل.

قەرا [قرا] «قارا» غا قاراڭ:
ئەي ئىشق، نېتىپ ئول قەرا كۆزنى كۆرەيىنكىم،
كۆزنىڭ قەراسىنى ھەجرىدە ئەشك ئەيلەدى زايىل.
— نەۋايى.

قەرابە [قرابه] (ئە) قېرىنداش، تۇغقان:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەيىيدىگە قەرابە بۇلار.
— ئا. نىزارى.

قەرابەت [قرابت] (ئە) يېقىنلىق، قېرىنداشلىق، تۇغقانلىق.

قەرار I [قرار] (ئە) 1) تىنچلىق، ئارام، جىملىق، خاتىرجەملىك:
قارازۇلفۇڭ ئالدى قەرارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.

2) ئىلاج:
سەفھەغە يازماي قەرارىم يوق ئىدى،
بۇ رەقەمدە ئىختىيارىم يوق ئىدى.
— نەۋايى.

3) بىرەر ئىش، مەسىلە ھەققىدە قوبۇل قىلىنغان توختام، ھۆكۈم، قارار.

قەرار بەرمەك — 1) ئېنىق پىكىرگە كەلمەك. 2) مۇقەررەر قىلماق.

قەرار تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ ئورۇنلىشىپ قالماق، تۇرۇپ قالماق:
بولۇپ ئارزۇ بىزگە ئەمدى يار،
كى ئۈز شەھرىمىز ئىچرە تاپساق قەرار.
— ئا. نىزارى.

قەرار تۇتماق — جايلاشماق، ماكان تۇتماق:
سەفىنە ۋىساقىدا تۇتتى قەرار،
چىقاردى تەنەئئۇم ھەزاران، ھەزار.
— ئا. نىزارى.

قەرار قىلماسلىق — خاتىرجەم بولماسلىق، تىنچلانماسلىق:
سەنسىز قەرار قىلماسمەن، ئەيب قىلمەكىم،
ئارامۇ سەبر سەندىن ئۆزگەن جانۇ تەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

قەرارۇ سەبر — سەۋر - تاقەت:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلەر مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جەمالىغە بولۇر مانەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

قەرار II [قرار] (ئە) ئىدىش، خالتا، قاپ:
ھەر نە بۈتكۈم بار ئېردى غار ئىچرە،
ئىككىسىدىن سالدى بىر قەرار ئىچرە.
— نەۋايى.

قەرارتماق [قرارتماق] قارايتماق.

قەرار تۇرماق [قرارتورماق] قارايتۇرماق.

قەرارماق [قرارماق] «قارارماق» قا قاراڭ.

قەراغ [قراغ] «قاراغ» قا قاراڭ.
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەين ئەيلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۈرمە قەراغ.
— شەۋقى.

قەراغات [قراغات] بىر خىل ئۆسۈملۈك — قارىقات:
ھەمە چۆل بولدى ياخشى باغ باغات،
بۇلارنىڭ ئورنىغە ئۈندى قەراغات.
— موللا پازىل.

قەراقچى [قراقچى] قاراقچى، يول توسار.

قەرانفۇل [قرنفل] (ئە) ئۈششاق مىخقا ئوخشايدىغان بىر خىل خۇشبۇي دورا، قەلەمپۇر مۇنچاق:
گەھ ئول سۇنبۇلى تەر قەرانفۇل ساچىپ،
قەرەنفۇل دەغى گاھى سۇنبۇل ساچىپ.
— نەۋايى.

قەربان [قربان] (ئە) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قاشى بۇ چاك كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
قىل مەسەل يايى ئېرۇر قەرباننىز.
— نەۋايى.

قەرچىغاي [قرچيغاى] قارچۇغا:
كۆزۈمدىن ئۇچتى ئول ئاي، پەرىمۇ ۋەيا بىر قۇش،
كەبۇ تەرمەن - ئۇنىڭ ئاۋى، ئول قاچىغاي - ئۇقاب.
— بىلاي نازىم.

قەرداش [قرداش] دوست، بۇرادەر، يېقىن؛ تۇغقان:
چۇ كۆرمەي ۋاپا يار، قەرداشىدىن،
كى تاشلاپ يارىنى كېچىپ باشىدىن.
— ئا. نىزارى.

قەرزخاھ [قرض خواه] (ئە + پ) قەرز بەرگۈچى ۋە قەرزنى تەلەپ قىلغۇچى:
ئەيلەدى چۇن ۋەجھىنى خاكى سىياھ،
ۋەئدە ئېتىپ قىلدى غۇلۇ قەرزخاھ.
— ئا. نىزارى.

قەرغە [قرغە] قاغا.

قەرقەف [قرقف] (ئە) مەي؛ سوغۇق سۇ.

قەرقەق ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەرۋى تەسەلسۇل ئەيلەمەڭ يەتكۈچە سىنىماسۇن زىيائ.

— زەلىلى.

قەرن [قرن] (ئە) ئەسىر، دەۋر:

تارتسە يۈز قەرن خىرەد خارىنى،
چەكمەگەي ئانىڭ كۆپىدىن ئارىنى.

— نەۋايى.

قەرنە [قرنە] (ئە) ئەسىر:

كوچەۋۇ بازاركوي ئىچرە تاپىلماس ئىستەمەڭ،
قەرنەلەر ئۆتتى زەلىلىدۇر گەدايى يەتتە تەن.

— زەلىلى.

قەرى I [قرى] ياشانغان، قېرى:

بەرشىم ئەيلەبان ئەۋقات قىلغاي،
قەرى، قىزۇ جۇۋان سىيماپ قىلغاي.

— موللا پازىل.

قەرى II [قرى] قولنىڭ ئۇچىدىن جەينەككىچە بولغان ئارىلىقتا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى؛ گەز:

مەشەققەتتىن يىگىتنى ئەل قەرى دەر،
كى قارىلمىش ئىككى - ئۈچ يۈز قەرى يەر.

— نەۋايى.

قەرىب [قريب] (ئە) يېقىن، قېرىنداش:

كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۈر ئەندەلىب،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.

— ئا. نىزارى.

قەرىب بولماق — يېقىنلاشماق:

نەزارىغە ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.

— ئا. نىزارى.

قەرىب قىلماق — يېقىنلاشتۇرماق:

شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.

— ئا. نىزارى.

قەرىش [قريش] غېرىچ (قول بارماقلىرىنى ئاچقاندا باش بارماقتىن چىمچىلاقىچە بولغان ئارىلىق) :

زۇلفى ئېگىنىگە يېتەر گەر سەچى يەرگە سۆدرەلۇر،
تېگىدۇرۇر قەيدىم ئۇچۇن گەر بىر قەرىش، بىر يۈز قۇلاچ.

— نەۋايى.

قەرىن [قرين] (ئە) 1) يېقىن، يېقىن ئادەم، ھەمسۆھبەت:

يەنە «ھا» سى ھىجرانغە بولدى قەرىن،
«گەلق» دە قەددىدۇر ئەلەمگە يەقىن.

— ئا. نىزارى.

2) باغلىق، كىرىشكەن، مەشغۇل:

كىم مىنى ئەل ئەھلى يەقىن ئاڭلاغاي،
تەقۋىيۇ تاقەتقە قەرىن ئاڭلاغاي.

— نەۋايى.

قەرىن بولماق — يېقىنلاشماق:

كى ھۆيى دىگەنگە بولۇپمىز يەقىن،
ۋە بەلكىم شەھەرگە بولۇپمىز قەرىن.

— ئا. نىزارى.

قەرىنداش [قريىنداش] بىر تۇغقان (ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىل)؛ قېرىنداش:

كى ئەسرارىن ئەندەك كىچىك ياشىغە،
قىلىپ ئاشكارا قەرىنداشىغە.

— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قەرىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.

— موللا نىياز.

قەرىيە [قريە] (ئە) يېزا، كەنت، مەھەللە، قىشلاق:

نەچە قەرىيە ۋە كەنتلەرنى باسىپ،
ئۆرە تۆپە مۈلكىگە باردىم يېتىپ.

— ئا. نىزارى.

قەزا I [قضا] (ئە) 1) بالا، قازا، ئەجەل، ئۆلۈم:

قەزا سۆدرەبان ھەربىرىن ھەرقەيان،
بىرىنى بۇيان قويدى، بىرىنى ئۇيان.

— ئا. نىزارى.

2) ئەزەلدىن بەلگىلەنگەن تەقدىر:

فراق ئىلكىدە ئەي يەئقۇب جانىم بولماغىل دىلگىر،
قەزاغا رو بېرىپ قىلغان ئەمەستۇر ھېچكىم تەغيىر.

— زەلىلى.

3) تەڭرى ئىرادىسى:

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

قەزا كەلمەك — ئەجەل يەتمەك، ئۆلمەك:

تۇت ئەي ساقىيا بىزگە جامى رىزا،
ئانى سىبقاراي كەلسە نەچچە قەزا.

— ئا. نىزارى.

قەزاۋۇ قەدەر — بالا - قازا، تاسادىپىي ۋەقە:

ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۈك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.

— ئا. نىزارى.

قەزائى مامەزا — بىجىرىلمەي قالغان ئىشلارنى

بىجىرىش:
قەزائى مامەزاچۇن فەۋتى ھال ئەيلەر، زىھى ھەسرەت،
مۇۋەفەق ئولكى ئەۋۋەلدىن بولۇر ئۆز ۋاقتىدىن ئاگەھ.

— نەۋايى.

قەزا يەتمەك — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، ئالەمدىن ئۆتمەك:

قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالىدا،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنيالىدا.

— ئا. نىزارى.

قەزايى ۋۇدۇد — ئىرادە قىلىنغان ئۆلۈم:

قىلىپ ئىشنى سوڭرە پۇشەيمان نەسۇد،
بۇ ئىبرىمىش قىزىڭغە قەزايى ۋۇدۇد.

— ئا. نىزارى.

قەزا II [قضا] (ئە) قازىلىق.

قەزارا [قضارا] (ئە + پ) ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي، توساتتىن:

قەزارا كىرىپمىز سەفىنە ئارا،
كىرىپ مال ئانداغ خەزىنە ئارا.

— ئا. نىزارى.

قەزايا [قضايا] (ئە) بۇيرۇقلار، ھۆكۈملەر؛ دەۋالار:

كى دارغە چۈن يەتتى بارغان رەسۇل،
سىكەندەر قەزاياسىغە بەردى تۇل.

— نەۋايى.

قەس [قس] (ئە) پوپ (خرىستىئانلارنىڭ).

بۆشوككە سالدىلار بۇ قەيس قەسنى،
ياتا ئېردى شوراپ ھەردەم لەبىنى.

— موللا پازىل.

قەساس [قصاس] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس:

قەساسىغە ئاستى ئانى دارغە،
بالا دەردىدە تۇردى ئۇ زارغە.

— ئا. نىزارى.

قەساۋەت [قساوت] (ئە) رەھىمسىزلىك، زالىملىق، قاتتىقلىق:

قارا بەختىم ئۇشول مەھبۇب جانىدىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئىرىمايدۇر قەساۋەتدىن ھەجەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

قەسايىد [قصايد] (ئە) قەسىدىلەر:

نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەسايىد بىلە نەقشى قىلدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

قەسەب [قصب] (ئە) زەر ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان نېپىز رەخت.

قەسەبە [قصبه] (ئە) چوڭ قىشلاق، شەھەرچە:

كەشمەگەن شەھرۇ قەسەبە قالمادى،
بىر خەبەر ھېچكىم ئۇلاردىن ئالمادى.

— زەلىلى.

قەسەبپۇش [قصب پوش] (ئە + پ) 1) پەردە:

شەھد ئىككى لەبى، ۋەلى رەتەبنۇش،
بەدر ئىككى يۈزى، ۋەلى قەسەبپۇش.

— نەۋايى.

2) زەرباپ تون كىيگەن:

سۇمۇردى ئۇيلە شەمشادى قەسەبپۇش،
كى مۇندىن ئالدى ئانىڭ ئىچىگە ھۇش.

— نەۋايى.

قەسد [قصد] (ئە) مەقسەت، نىيەت:

قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئېگىز پەرۋازلىقنى قەسد ئېتىپ باز.

— ناقىس.

قەسد قىلماق — مەقسەت قىلماق، نىيەت قىلماق:

بەسى شىرىن ئىشدۇركى ئەفسانەسىن،
ئەگەر قەسد قىلسە ئانىڭ دانەسىن.

— ئا. نىزارى.

قەسىر [قصر] (ئە) ئوردا، ساراي؛ قورغان:

قەرىدون تەختى بىرلە كىسراۋ تاقىن مىننەتىن چەكمەم،
مەجازى شاھلەر قەسرۇ رەۋاقىن مىننەتىن چەكمەم.

— زەلىلى.

قەسرى تاقى — ساراي گۈمبىزى:

كېچەلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۈز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۈزرە ئول شەمئى چىگىل.

— ناقىس.

قەسرى دەۋلەت — ھۆكۈمرانلىق بىناسى:

رەزم مەيدانىدىن يانىپ شادان،
قەسرى دەۋلەتنى قىلساڭ ئابادان.

— نەۋايى.

قەسرى سەندەل — سەندەل دەرىخىدىن قۇرۇلغان قەسىر.

قەسرى كافۇرى — ئاپئاق، چىرايلىق بىنا.

قەسرنىشىن [قصرنشين] (ئە + پ) قەسىردە تۇرغۇچى.

قەسسام [قسام] (ئە) تەقسىم قىلغۇچى، ئۈلەشتۈرگۈچى، رىزىق بۆلگۈچى:

قەسسامى ئەزەلكىم بۇ جەھاننى ياراتىپدۇر،
بەئزىنى فەقىر، بەئزىنى ئەزىز ياراتىپدۇر.

— مىسكىن.

قەسسامە [قسامه] (ئە) قەسەم، ئانت:

مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇل ئىككى قەۋمىغە كىم، مەقتۇل ئەلەرنىڭ ئاراسىدە تاپىلىپ ئېردى، قەسسامەغە ھۆكم قىلدى.

— نەۋايى.

قەسۇر [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر:

جەمال گەۋھەرى يەكتاغا مۇنتەزىر بولۇبان. بېھىشت ھۇرى قەسۇر باغى ئالى رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

قەسىدە [قصيده] (ئە) بىراۋنى ماختاپ، مەدھىيىلەپ يازغان شېئىر، مەدھىيە:

ئوقۇپ بىر قەسىدە چۇ باغقە قاراپ،
ئىشىتتى بۇ سۆزنى ئاتاسى ماراپ.

— ئا. نىزارى.

قەسىدەگۇي [قصيده‌گوى] (ئە + پ) قەسىدە يازغۇچى شائىر.

قەقنۇس [ققنوس ″ ققنس] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ قۇش:

سۆز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوز ھىجرانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

قەقنۇسۋار [ققنسوار] (پ) قەقنۇسسىدەك، قەقنۇس كەبى:

چۇنكى قەقنۇسلىق ئەيلەبان ئىزھار،
ئوت سالىپ ئالەم ئىچرە قەقنۇسۋار.

— نەۋايى.

قەقشال [ققشال] قاقشال.

قەلاۋۇز [قلاوز] يېتەكچى، يول باشلىغۇچى:

غەزەپدۇر بىر قاراقچى سەختگىرى،
ئەلەمچىيۇ قەلاۋۇزۇ بورىيدى.

— موللا پازىل.

قەلئە [قلعه] (ئە) قورغان، ئوردا؛ شەھەر:

تۇرۇسكە دىگەن قەلئە سارى يۈرۈپ،
يېتىپ مۇندا ھەم تۇرفە ئىشلار كۆرۈپ.

— ئا. نىزارى.

قەلئەبەندان [قلعه‌بندان] (ئە + پ) قامال، مۇھاسىرە:

كېلىپ بۇ شەھەر بولدى قەلئەبەندان،
كىرىپ قورغانغە ئول گۈل بەرگى خەندان.

— نەۋايى.

قەلئەدار [قلعه‌دار] (ئە + پ) قەلئە باشلىقى، قەلئە بېگى.

قەلئەۋار [قلعه‌وار] (ئە + پ) قەلئەگە ئوخشاش، قەلئە كەبى.

قەلەم [قلم] (ئە) خەت يېزىش قورالى، قەلەم:

ئالىپ ئىلكىگە ئەژدەرۋەش قەلەمنى،
يازىپدۇر سەفھەگە مۇنداغ رەقەمنى.

— ناقىس.

قەلەم ئەھلى — يازغۇچى، شائىر، ئەدىب؛ خەتتات، نەققاش.

قەلەم بەقەلەم — تامامەن، پۈتۈنلەي، تۈگەل.

قەلەم چەكمەك — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەم سالماق — يازماق.

قەلەم سۈرمەك — خەت يازماق.

قەلەم ئۇرماق — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەمدان [قلم دان] (ئە + پ) قەلەم سالىدىغان قاچا، قەلەمدان:

قەلەمدان ئىچرە مەن بولدۇم گىرىفتار،
ۋەگەر نە ئورنۇم ئېردى تاقى دەستار.

— موللا پازىل.

قەلەمرەۋ [قلم رو] (ئە) مۈلك، قول ئاستىدىكى يەرلەر.

قەلەمزەن [قلم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىب؛ مەنسەپدار:

قەلەمزەنگە بولۇپ سۈرمەك قەلەم فەن،
يانىدە كارفەرما ھەم قەلەمزەن.

— نەۋايى.

قەلەم گۇن [قلم گون] (ئە + پ) قارا.

قەلەمكەش [قلم كش] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ.

قەلەندەر [قلندر] (پ) تەركىي دۇنيا قىلغان كىشى، دەرۋىش.

قەلەندەران [قلندران] (پ) قەلەندەرلەر:

ئالتۇن ئاياغىدىن غۇرۇر ئەيلەسە ئەغنىيايى دۇن،
تەرز قەلەندەران كۆرۈڭ كەللەئى ئۇستىخان قەدەھ.

— زەلىلى.

قەلەندەرخانە [قلندرخانه] (پ) قەلەندەرلەرنىڭ جەم بولىدىغان جايى، قەلەندەرلەر چۈشىدىغان ئۆي.

قەلەندەرپىشە [قلندرپيشه] (پ) قەلەندەرلىكنى ئادەت قىلغان كىشى، قەلەندەر.

قەلەندەرۋار [قلندروار] (پ) قەلەندەرلەرچە، قەلەندەرگە ئوخشاش، قەلەندەر كەبى:

قەلەندەرۋار ئولۇبان كوچەئى تەرك ئىچرە سەير ئەتكىل،
كى ئەيسادەك كىشىگە ئىگنەدىن ماجرا ئاخىر.

— زەلىلى.

قەلەندەرۋەش [قلندروش] (پ) قەلەندەر تەبىئەت،

پەرۋاسىز، ھەممە نەرسىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان:

كىم ئېرۇر ئۇشبۇ كىشى قەللاشلىق،
رىندۇ قەلەندەرۋەشۇ ئەۋباشلىق.

— نەۋايى.

قەلب I [قلب] (ئە) 1) يۈرەك، دىل؛ ھەر نەرسىنىڭ مەركىزى، ئوتتۇرىسى:

ئەي خۇدا رەھىم ئەيلەگىل بىچارە ئۇممەت ھالىغە،
رۇشدى ئىرفاندىن كېيىن يارەببى قەلبى لاتۇزىغ.

— شەۋقى.

قەلب ئارا تۇرماق — ئوتتۇرىدا تۇرماق.

قەلب II [قلب] (ئە) 1) ھەرقانداق نەرسىنىڭ تەتۈرى؛ يالغان، ساختا. 2) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ناپاك:

گەر ياشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىن،
ئۆزىنى قەلبۇ ھىلەساز ئەتدى.

— نەۋايى.

قەلبەكى [قلبەكى] (ئە + پ) ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق مەقسەتلىرى بىلەن ئەسلىدىكىگە ئوخشىتىپ قىلىنغان؛ ساختا، ياسالما، يالغان.

قەلبگاھ [قلب گاە] (ئە + پ) ئارىلىق، ئوتتۇرىلىق، مەركەز.

قەلتەبان [قلتبان] (پ) 1) ئەر - ئاياللارنى پاھىشە قىلىشقا تونۇشتۇرغۇچى. 2) ئىپلاس، رەزىل ئادەم.

قەللاب [قلاب] (ئە) ساختا، ئالدامچى، ھىيلىگەر (ئادەم):

مېنىڭ كۆڭلۈمنى بەند ئەتتى سېنىڭ ئول زۇلفى قەللابىڭ،
نەچۈك قىلساڭ قىل ئەمدى چارە يوقدۇر ئەمدى مەن قايىل.

— موللا ئەلەم.

قەللاش [قلاش] (ئە) ھېچنەرسىسى يوق، مۇقىم بىر يەردە تۇرمايدىغان، ماكانسىز، لاماكان:

فەقىرۇ مىسكىنۇ مۇھتاجلارنى،
گەداۋۇ مۇفلىسۇ قەللاشلارنى.

— موللا پازىل.

قەلىل [قليل] (ئە) ئاز، كەم:

كى خەمسە كالامىد باردۇر تەۋىل،
قىلىپ شىمەئى سۆزنى مۇندا قەلىل.

— ئا. نىزارى.

قەمار [قمار] (ئە) قىمار.

قەمەر [قمر] (ئە) ئاي:

پەرتەۋى ھۆسنۈڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.

— ئەرشى.

قەمەر چېھر [قمرچهر] (ئە + پ) چىرايى ئايدەك، ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

قەمەرسىما [قمرسيما] (ئە) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:

فەلەك قالىب يۇراقىدىن ئېمەس ۋەسفى فەلەك سۈرئەت،
قەمەر يارۇپ جەمالىدىن ئېمەس نەئتىڭ قەمەرسىما.

— نەۋايى.

قەمەرۋەش [قمروش] (ئە + پ) ئايغا ئوخشاش، گۈزەل.

قەمبەر [قمبر] (ئە) كوكۇلا، خورازنىڭ تاجى:

قەدەم قويدۇڭ ئۆزۈڭنى چاغلاماي مەقسۇد ئالىيغە،
رەفىق ئولماقغە يول قەتئىدە رۇخسەت قۇركى قەمبەرتاپ.

— ناقىس.

قەمچى [قمچى] قامچا.

قەمىس [قميص] (ئە) كۆڭلەك، ئىچ كىيىم.

قەمىش [قميش] قومۇش.

قەنا [قنا] ئاياللار تىرنىقىغا سۈرتسە تىرناقنى قىزارتىدىغان بىر خىل ئوت، خېنە.

قەنائەت [قناعت] (ئە) 1) ئازغا ياكى بارىغا كۆنۈش، بارى بىلەن كۆپايىلىنىش:

فەقىرلىق بىناسىنى قىلغىل بەلەند،
قەنائەت تەرىقىدە قىل ئەجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

2) تەمەسىزلىك:

ھەر كىشى بول زەنجىدىن ئولسە يىراق،
سەبرۇ قەنائەت بەرىدىن ياخشىراق.

— نەۋايى.

قەنائەت ئەيلەمەك — كۆپايىلەنمەك، سەبرى قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك.

قەنائەت قىلماق — «قەنائەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

قەنات [قنات] قانات:

ئېرۇر قۇمرى بوينى ئۆزە تەۋقىدار،
كى ئاۋاز ئەيلەپ قەناتىن ئۇرار.

— ئا. نىزارى.

قەند [قند] (پ) قەنت، شېكەر:

بىرى شەربەت قىلىپ قەندۇ شەكەرنى،
كەباب ئەيلەپ بىرى جانۇ جىگەرنى.

— موللا پازىل.

قەندىل [قنديل] (ئە) نۇرغۇن شام قادايدىغان ئاسما شامدان:

شەرىئەت قەندىلىنى رەۋشەن ئەيلەپ رەھنەمۇن بولدۇڭ،
تەرىقەد مەسنەدىدە مەھدى ئاخىر زەمان ئەيلەر.

— زەلىلى.

قەندىلى جەھان تاب — جاھاننى يورۇتقۇچى قەندىل:
ئاي كېچە قەندىلى جەھان تاب ئاڭا،
قەۋسى قۇزەھ ھەيئەتى مىھراب ئاڭا.
— نەۋايى.

قەنى [قانى] قېنى (سوئال ئالماش):
ھەر سۇبھىدەم بۇ خەستەجان ئىگراپ چىكەر تورلۇك پىغان،
ئىمكان قەنى يۇتماسقە قان يوق بولسىگەر ئول لەئل لەب.
— ناقىس.

قەھەت [قحط] (ئە) ئاچارچىلىق، ئاچلىق.

قەھەت ئەندىش [قحط انديش] (ئە + پ) قەھەتچىلىكنى، قىممەتچىلىكنى خالىغۇچى.

قەھبە [قحبه] (ئە) بۇزۇق، پاھىشە ئايال.

قەھبەۋار [قحبەوار] (ئە + پ) پاھىشە كەبى، بۇزۇق خوتۇندەك.

قەھر [قهر] (ئە) غەزەپ، ئاچچىق:
نىزارىنى زار ئەتمەگىل دەھر ئارا،
داغى تاڭلا كۆيدۈرمەگىل قەھر ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەھرى خۇدا — خۇدانىڭ غەزىپى:
قەۋمى ئادىنى ھەلاك ئەتمىش ئۇشول قەھرى خۇدا،
ئەسلى بىلسەڭ ئۇشبۇ سۆزنى بار سەرسەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

قەھقەھە [قهقهه] (ئە) قاھ ـ قاھ (ئاۋاز تەقلىد):
بىر كۈنى قىلدى تەكەللۇم ناز ئېتىپ يارىم ماڭا،
قەھقەھە بىرلە كۈلۈپ ئول يارى دىلدارىم ماڭا.
— بىلال نازىم.

قەھھار [قهار] (ئە) غەزەپلەنگۈچى؛ زالىم؛ ئۆلتۈرگۈچى؛ مۇتلەق ھاكىم؛ خۇدا:
قەدەم ھەمدىڭغە قويغايمەن بەيەكبار،
كى سەن سەن ۋاھىدىل قەھھارۇ جەببار.
— زەلىلى.

قەھھارلىغ [قهارليغ] قەھرلىك، غەزەپلىك.

قەۋافىل [قوافل] (ئە) «قافىلە» نىڭ كۆپلۈكى:
ھەمە كارۋان باشى ئېردى ئاتام،
ئىدى زىردەستى قەۋافىل تەمام.
— ئا. نىزارى.

قەۋائىد [قواعد] (ئە) «قائىدە» نىڭ كۆپلۈكى.

قەۋس [قوس] (ئە) 1) ياي، كامالەك، ياچاق:
قەۋسۇ قۇزەھكە مەشقدۇر قاشى ھىلالىدىن نىشان،
غەمزە ئوقىنى ئىزلەگەچ جانۇ كۆڭۈل شىكارمەن.
— مىسكىن.

2) ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىدىن توققۇزىنچىسى:
قەۋس بولدى يولدا چىللەنشىن،
جەدي نەززارەسىدە قۇللەگۈزىن.
— نەۋايى.

قەۋسەين [قوسين] (ئە) 1) «قەۋس» نىڭ كۆپلۈكى:
مەكان ئىمر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئەكىم قەۋسەيندىن تاپتى مەكان ئاندا.
— ئەرشى.

قەۋس مانەند [قوس مانند] (ئە + پ) يايدەك، كاماندەك، كامالەك كەبى ئېگىلگەن.

قەۋل [قول] (ئە) گەپ، سۆز؛ ھەدىس:
تەۋەككۇلغە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكرى ئەتمەدىڭ ئاخىر ھەۋلەدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، گەپ قىلماق:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانىسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزرى پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

قەۋلى پەيغەمبەر — پەيغەمبەر سۆزى:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈنچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

قەۋلى راست — راست گەپ، ھەق گەپ:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەس،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندەئى خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— «داستانى مەنسۇر» دىن.

قەۋلى كەززاف — يالغانچى، ئالدامچىنىڭ سۆزى:
غەرىش چىقماغىل ئەدل ئىنسافدىن،
كى پەرھىز قىل قەۋلى كەززافدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ـ گۇفتار [قول گفتار] (ئە + پ) گەپ ـ سۆز:
دېدى ئول كىشى تۇرفە ئەسرارنى،
خەتا ئەيلەدىڭ قەۋل ـ گۇفتارنى.
— ئا. نىزارى.

قەۋم [قوم] (ئە) 1) كىشىلەر توپى، گۇرۇھى؛ خەلق:
ھەمە گۇمراھلارنىڭ پىشەۋاسى،
يېتەلمەس قەۋمىغە قىلغان خەفاسى.
2) ئۇرۇق:
كەلسە ھەفتاد دۇ مىللەت فىرقەسىدىن قەۋملەر،

ئېتىرازۇ مەزھەبۇ ئايىن ئۈچۈن قىلماڭ جەدەل.
— زەلىلى.

قەۋمۇخەيل — ئەل ۋە جامائەت:
قەۋمۇخەيلى بارى قالىپ غافىل،
ئول قارا تۈندە ھەستۇ لايەئقىل.
— نەۋايى.

قەۋمى زىيارەتى — كىشىلەردىن ھال - ئەھۋال سوراش، كىشىلەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، زىيارەت قىلىش.

قەۋمى نادان — نادان كىشىلەر، نادان، جاھىل ئەل.

قەۋمى نۇھ — نۇھ ئەلەيھىسسالام قوۋمى:
سەرتاسەر جەھانغە ياغىسە بەلاي توفان،
ئەي، قەۋمى نۇھ قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قەۋماغ [قاوماغ] قوغلىماق، سۈرمەك.

قەۋۋاله [قواله] (ئە) خۇش سۆھبەت؛ غەزەلچى:
سەدايى شىشە كۆڭلۈمدە ھەردەم يۈز تەرەننۇم بار،
نەھاجەت نەغمە قىلماق بۇ كېچە مەجلىسدە قەۋۋاله.

قەۋى [قوى] (ئە) 1) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك:
ئۇفالدا ياتىپدۇر ھەزرەت مەۋلەۋى،
كى موللام ئاتاپ ھەر زەئىفۇ قەۋى.
— ئا. نىزارى.

2) مەھكەم؛ سەمىمىي:
لىساننىڭنى زىكرىڭغە قىلغىل قەۋى،
بولاي ياد ئېتىپ ساھىبى مەئنەۋى.
— ئا. نىزارى.

قەئدە [قعده] (ئە) ئولتۇرۇش.

قەئدەئى سۇجۇد — ئىبادەتكە، سەجدىگە ئولتۇرۇش:
يوقدۇر سەخاۋۇجۇدۇڭ ھەم قەئدەئى سۇجۇدۇڭ،
مەھۋە ئولماي ۋۇجۇدۇڭ، بوسۇكەنار ئىچىدە.
— زەلىلى.

قەئدۇ قىيام — ئولتۇرماق - قوپماق:
بولسا نەماز ئاشىقان خەلق ئىچىدە تەرك ئەگەر،
باتىنىدىن زۇھۇر ئېتەر سەجدەۋۇ قەئدۇ قىيام.
— زەلىلى.

قەئر [قعر] (ئە) 1) تەگ، تۈۋ، ئاست:
گۆھەر ھايى مەئانى قەئرى دەريادىن ئالغايمۇ،
شىناۋەر شىشە يۈشى قۇلزۇمى ئايى رەۋان ئولماس.
— زەلىلى.

2) دەريا تۈۋى:
فۇرۇكەتتى ئەشىيا تۈشۈپ قەئرىگە،
بۇلار ئاقتى تەختەبىلە بەھرىگە.
— ئا. نىزارى.

قەي [قى] قايسى، قاچان.

قەياش [قياش] «قاياش» قا قاراڭ.

قەياسىرە [قياصره] (ئە) قەيسەرلەر، رۇم پادىشاھلىرى.

قەيان [قيان] «قايان» غا قاراڭ.

قەيتۇر [قايتور] قايتىش، قايتىپ كېتىش:
بەناگاھ پەرى چىقتى قەيتۇر ئۆزە،
سەياھەت قىلىپ قەسرى مەشھۇر ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

قەيد [قيد] (ئە) 1) كىشەن، ھەپسە؛ باغلانغان، بېكىتىلگەن، بەند:
تۇشۇپ شول زەمان بىر بالىق سەيدگە،
كىرىپ تور ئارا تۇشتى ئول قەيدگە.

قەيد ئەتمەك — كىشەنلىمەك، كىشەن سالماق، بەند قىلماق، باغلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋا تائىرلارىن ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.
— ناقىس.

قەيد ئەيلەمەك — «قەيد ئەتمەك» كە قاراڭ:
سەرۋىنىڭ بويىنغە زۇلفۇڭنى ئەگەر قەيد ئەيلەدىڭ،
قامەتىڭ نەخلىغە ئاشىقلىق گۇناھىدۇر سېنىڭ.
— ناقىس.

قەيدى جۇنۇن — بەند قىلىنغان، باغلانغان ئاشىق:
زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەر قەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاھغە.
— زەلىلى.

2) يېزىش، كىرگۈزۈش.

قەيد قىلماق — يازماق، پۈتۈپ قويماق، كىرگۈزمەك.

قەيدپەيۋەند [قيدپيوند] (ئە + پ) بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى:
تائىسپ دەردىغە چەرخى قەيد پەيۋەند،
كەمەند ئۆزرە كەمەندۇ بەند ئۆزە بەند.
— نەۋايى.

قەيسەر [قيصر] (ئە) 1) قەدىمكى رۇم پادىشاھى، پادىشاھ:
مۇقىم كوييۇڭ ئالۇرغە ئەگەركى يەتسە بەھەم،
نەچەكى قەيسەر خاقان ئولسە گەر گەدا بولسۇن.
— مىسكىن.

2) باتۇر، قەھرىمان، ئىرادىلىك.

قەيش [قيش] قىيىش، چەم.

قەيماغ [قيماغ] قايماق.

قەييۇم [قيوم] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

ئەگەر ھىممەت قىلىپ ئىچسەڭ بۇ مەيدىن،
ئىنايەت تاپقۇڭ ئول قەييۇمى ھەيدىن.

— موللا پازىل.

قەييۇمى مۇتلەق — خۇدانىڭ سۈپىتى؛ دائىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى.

قەييۇمى ھەقىقى — خۇدا، ئاللا.

قوتان [قوتان] ئايىغى، بويىنى، تۇمشۇقى ئۇزۇن بىر خىل يىرتقۇچ قۇش.

قوخلۇق [قخلوق] قورقۇنچلۇق:

ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەممەخاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.

— موللا پازىل.

قورغاشۇن [قورغاشۇن] قوغۇشۇن:

ئېكىم نۇقرە بىلە ئالماس كانى،
كى قەرھۇ قورغاشۇن، ئالماس كانى.

— موللا پازىل.

قورۇقچى [قوروقچى] ھىمايە قىلغۇچى، قاراۋۇل.

قوشۇق [قوشوق] قوشاق، شېئىر:

دىبان نەقش ئۇزرا دەگىز يار ـ يار،
قوشۇق ئەيتىبان ئەيتىگىز يار ـ يار.

— ئا. نىزارى.

قولداماق [قلداماق] قوللىماق، ياردەم بەرمەك، ھېسداشلىق قىلماق:

چۇ تورپان ئىلىنىڭ يولىن يولداغاي،
قىيامەتدە قولىن تۇتۇپ قولداغاي.

— ئا. نىزارى.

قويى [قوىى] تۆۋەن، تۆۋىنى، ئاستى:

باشىن قويى سالىپ، ئەيدى قەلەمشاھ:
مېنىڭ ھالىمغە بولغىل ئەمدى ئاگاھ.

— موللا پازىل.

قۇباد [قباد] قەدىمكى ئىران شاھلىرىنىڭ بىرسى:

قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى موھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

قۇببە [قبه] (ئە) گۈمبەز، يېرىم شار شەكلىدىكى يېپىق جاي:

چەرخ ئۇششاق ئاھى ئوقىدىن مەگەر ۋەھىم ئەتتىكىم،
قۇببە قىلدى مېھرىنى ئۆز ھەيئەتى قالقان بولۇپ.

— نەۋايى.

قۇببەتۇل ئىسلام — بەلغ شەھىرىگە بېرىلگەن ئۇنۋان:

ساقىيا كەلدى سادايى جامىدىن،
ياد قىلغىل قۇببەتۇل ئىسلامىدىن.

— زەلىلى.

قۇبۇر [قبور] (ئە) قەبرىلەر، گۆرلەر:

ئۆمۈر ئۆتتى بو ھەۋەسدە، جان بۇلبۇلى قەفەسدە،
كامىلغە ھەر نەفەسدە، كەشفى قۇبۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

قۇبۇغ [قبوغ] گۇناھكارلارنىڭ بويىنىغا سالىدىغان تاختا:

قىلىپ قۇللۇغۇڭ سەيلەسەم جان نىسار،
قۇبۇغۇڭدا تۇرسام زىھى بەندەۋار.

— ئا. نىزارى.

قۇت I [قوت] (ئە) 1) يېمەك، ئوزۇق، تاماق:

ئەل غۇلۇسى قىلىپ مېنى مەبھۇد،
غەم كۆڭۈلگە غىزائۇ جانىمە قۇت.

— نەۋايى.

2) روھ، جان:

يىراقتىن كۆرۈپ ئوغلى تابۇتىنى،
ئۇزۇپ چەرخ ئانىڭ ئۇمرىنىڭ قۇتىنى.

— نەۋايى.

قۇت ئەتمەك — ئىچمەك، ئوزۇقلانماق.

قۇت ئولماق — ئوزۇق بولماق، تاماق بولماق.

قۇتى تەئەييۇد — ئۇزۇلدۇرمەي بېرىلگەن ياردەم:

مۇساغە بېرىپ قۇدرەتىدىن قۇتى تەئەييۇد،
كۆرگۈزگۈچى دۈشمەن يانىدا ئىلكىنى بەيزا.

— ناقىس.

قۇتى رۇھ — جان ئوزۇقى.

قۇتى ھايات — كۈندىلىك ئوزۇق، تاماق.

قۇت II [قت] بەخت، سائادەت، تەلەي.

قۇتب [قطب] (ئە) ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسى، مەركىزى؛ ئېتىبار ۋە ھۆرمەت مەركىزى بولغان ئالىم؛ پېشۋا، يولباشچى:

يەنە قوتبلەرنى زىيارەت قىلىپ،
كى ھاجەت تىلەپمەن رىيازەت قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

قۇتبى ئالەم — ئالەمنىڭ پېشۋاسى:

نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۇك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنھا.

— زەلىلى.

قۇتبى ئەۋلىيا — ئەۋلىيالار باشلىقى، يولباشچىسى:

مۇرشىدى ئەتۋارۇ قۇتبى ئەۋلىيا،
كۆڭلىدە شەمئى ھىدايەتدىن زىيا.

— نەۋايى.

قۇتبى زەمان — زامان ئالىمى، زامان يولباشچىسى، پېشۋاسى:

ئۇلاھا، كى قۇتبى زەمان ھۆرمەتى،
بۇ رەۋزە شەرىفدە نىھان ھۆرمەتى.

— ئا. نىزارى.

قۇتبى قەلەندەر — قەلەندەرلەرنىڭ باشلىقى، پېشۋاسى:

قۇتبى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۇلنى بەمەۋلا قىلىپ.

— زەلىلى.

قۇتبى قىيامەت — ئاجايىپ ئىش:

بوي چەكتىڭۇ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي - ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

قۇتبى مۇتلەق — ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم:

مەگنى ئەھلىغە ئىمامى بەرھەم،
ھەقدىن ئىسلام ئارا قۇتبى مۇتلەق.

— نەۋايى.

قۇتبى ۋەلى — پېشقەدەم يولباشچىلار، ئالىملار؛ دوستلار:

ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇكاشغەر نۇاھىن قىلىپ مەنزىلى.

— ئا. نىزارى.

قۇتبۇل ئەقتاب [قطب الاقطاب] (ئە) يولباشچىلارنىڭ يولباشچىسى:

ئانداباردۇر قىرىق مەردانە خۇدا،
قۇتبۇل ئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

قۇتر [قطر] (ئە) 1) تامان، تەرەپ. 2) دىئامېتىر.

قۇترىنى قىياس ئەيلەمەك — ئىچكى تەرەپتىن مۆلچەرلىمەك.

قۇتتائ [قطاع] (ئە) يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچىلار، قاراقچىلار.

قۇتقارماق [قوتقارماق] قۇتقۇزماق، قۇتۇلدۇرماق:

بەندە ئاجىز مۇبتەلادۇر نەفسى شەيتان دامىگە،
قۇتقارىپ ئالساڭ نە بولغاي شۇم ئەھۋالىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

قۇتلۇغ [قوتلوغ] مۇبارەك؛ مۇقەددەس:

ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.

— ئا. نىزارى.

قۇتلۇغلۇغ [قوتلوغ لوغ] مۇبارەكلەش، مۇبارەكلەپ مەلۇم نەرسە ئېلىپ بېرىش، تەقدىم قىلىش:

بۇلار ھەم پىشكەشلەر قىلدى سوۋغات،
ھەمە قۇتلۇغلۇغىغە تىيۇەۋۇ ئات.

— موللا پازىل.

قۇتۇز I [قوتوز] قوتاز.

قۇتۇز II [قوتوز] قۇترىغان.

قۇتۇز بولماق — قۇترىماق:

تەلبەدۇر ناكەس رەقىبىڭ، قەتل ئېرۇر ۋاجىب ئاڭا،
مۇندىن ئۆزگە يوق ئىلاجى، ئىتكى ئول بولغاي قۇتۇز.

— نەۋايى.

قۇچقۇ [قوچقۇ] قۇچاقلىنىدىغان، قۇچاقلاشقا ئەپلىك، قۇچاققا سىغىدىغان.

قۇچماق [قۇچماق] قۇچاقلىماق:

تۇشدە كۆرسەم سىينى قۇچۇپ دىلبەرىم،
رەڭگى رويۇم كەتتى ئۆچۇپ دىلبەرىم.

— قەلەندەر.

قۇدەما [قدما] (ئە) ئۆتمۈش ئەۋلادلار، قەدىمكىلەر، بۇرۇنقىلار.

قۇددۇس [قدس] (ئە) پاك، تازا، ساپ:

شەبىستانىڭ ئار سۇببۇھلەرىدىن يۈز تۈمەن تاۋۇس،
گۇلىستانىڭ ئەرا قۇددۇسلەرىدىن يۈز تۈمەن دەرراج.

— نەۋايى.

قۇددۇسىيان [قدسيان] (ئە) پەرىشتىلەر:

داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.

— ناقىس.

قۇدرەت [قدرت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت؛ قادىرلىق:

ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.

— نۆبىتى.

قۇدس [قدس] (ئە) پاك، مۇقەددەس:

ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسبان ئاندا.

— ئەرشى.

قۇدسىي [قدسى] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىق، پاكىزلىققا مەنسۇپ.

قۇدسىي سىرشت [قدسي سيرشت] (ئە) پاك تەبىئەت، خۇلق.

قۇدسىيە [قدسيه] (ئە) مۇقەددەس، پاك؛ كىتاب نامى.

قۇر I [قور] بەلۋاغ، پوتا:

بېلىگە باغلاپ ئېردى بىر كەمەر بەند،

يانىدا كوشتىكارى قور بىلە بەند.

— موللا پازىل.

قۇر II [قر] (پ) قورال، قورال - ياراغ، ئوق دورىسى.

قۇراق [قراق] ياماق، ھەر خىل پارچە - پۇرات لاتىلار ۋە شۇنداق لاتىلاردىن قۇراشتۇرۇپ تىكىلگەن چاپان.

قۇرئان [قران] (ئە) مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى، قۇرئان:

بۇ ئەمرىن ئىشتتىم دىلۇ جان بىلە،
قىلىپ سۆزنى مەن ھۆكمى قۇرئان بىلە.

— ئا. نىزارى.

قۇرئانىي [قرانى] (ئە) قۇرئانغا مەنسۇپ.

قۇرئە [قرعە] (ئە) شەرتلىك بەلگە، چەك؛ پال:

كىشتەئى تالىئىم بۇگۇن بەھرى فەنا ئىچىدە غەرق،
يولنى ستارەدىن تانۇر قۇرئە ناخۇدا ھۇنۇر.

— زەلىلى.

قۇرئەنداز [قرانداز] (پ) پالچى، پال باققۇچى.

قۇرب [قرب] (ئە) 1) يېقىنلىق:

ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

2) قابىلىيەت. 3) لايىقلىق.

قۇرباغە [قورباغە] «قۇربەقە» غە قاراڭ.

قۇربان [قربان] (ئە) بىرەر ئۇلۇغ، مۇھىم ئىش تۈپەيلى جان پىدا قىلغان، ھالاك بولغان كىشى:

ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشكىندە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

قۇربانىي [قربانى] (ئە) قۇربانلىق، قۇربانلىق قىلىنغان، قۇربانلىققا سويۇلىدىغان.

قۇربەت [قربت] (ئە) يېقىنلىق:

كىمكى قۇربەت زەمانە شاھىغە، تاپايىن دېسە كىرسە راھىغە.

— نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى.

قۇربەت تاپماق — يېقىنلاشماق.

قۇربەقە [قربقە] پاقا.

قۇررائ [قرا ء] (ئە) قارىيلار؛ قۇرئاننى قىرائەت بىلەن يادقا ئوقۇيدىغانلار.

قۇررەتۇلئەين [قرة العين] (ئە) پەرزەنت، كۆز نۇرى.

قۇرس [قرص] (ئە) دۈگىلەك، تۆرۈك نەرسە؛ نان، كاكچا.

قۇرسۇ جەۋىن — ئارپا نان:

نەفس شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئېمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.

— زەلىلى.

قۇرسى پەتىر — دۈگىلەك نان، پېتىر نان.

قۇرسى مېھر — قۇياش.

قۇرتۇلماق [قورتولماق] قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.

قۇرچۇق [قورچوق] كىچىك سەللە.

قۇرۇلتاي [قورولتاى] چوڭ ئاممىۋى يىغىن، كېڭەش، قۇرۇلتاي.

قۇزەھ [قزح] (ئە) كامان، ياي، كامالەك:

ئانىڭدا كەملىكى گوياكى بىريا،
بولۇپ قەۋسى قۇزەھ ئالدىدا گويا.

— موللا پازىل.

قۇزات [قضات] (ئە) قازىلار، سودىيىلەر.

قۇزۇغ [قزغ] قۇزۇق.

قۇسۇر I [قصور] (ئە) كەمچىلىك، نۇقسان، ئەيىب، ئېۋەن:

بوستانۇ باغ جايىڭ، كۆشكى ھەرەم سارايىڭ،
ھەرقايىسى بىر خۇدايىڭ، ئەقلىڭ قۇسۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

قۇسۇر II [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر، سارايلار:

چۇ بولدى تۆرت يىل گەردۇن مۇرۇرى،
ياسالدى تۆرت قىردەۋسۇ قۇسۇرى.

— نەۋايى.

قۇفل [قفل] (ئە) قۇلۇپ:

شەھەر تىلسىمدۇر بەدەن قوفل ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.

— زەلىلى.

قۇفل ئەتمەك — قۇلۇپلىماق، مەھكەملىمەك.

قۇفل قىلماق — «قۇفل ئەتمەك» كە قاراڭ.

قۇفلگەر [قفلگر] (ئە + پ) قۇلۇپ ياسىغۇچى.

قۇل [قول] خىزمەتچى، مالاي، قۇل:

بۇ نۇقساننامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.

— ناقىس.

قۇلەماق [قولاماق] ئۇلىماق، يىقىلماق:

چۇ ئەھلى دەرد ئۇچۇن پەيۋەستە قاش ياسىنى تارتىپ سەن،
ماڭا بوق ناۋەكىڭنى خوش كۇشاد ئەتكىم قولاپدۇرمەن.

— نەۋايى.

قۇلزۇم [قلزم] (پ) چوڭ، چوڭقۇر دەريا، دېڭىز:

ئەي سەبۇك بارانە ھاسىل بىھۇدە قىلماڭ ئىدا،

قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

قۇلسىغ [قلسغ] قولسىمان، قولغا ئوخشايدىغان.

قۇلقۇل [قلقل] (ئە) مەينىڭ شىشە (بوتۇلكا) ئاغزىدىن چۈشكەن ۋاقتىدىكى ئاۋاز:

سەنەم ساقى بولۇپ يەتكۈزمەدى دەۋرى قەدەھ بىزگە،
خەبەردار ئول سۇراھى مەي تۆكەردە ۋەقتى قۇلقۇل سەن.
— زەلىلى.

قۇللاب [قلاب] (ئە) قارماق، چاڭگاق، ئىلگەك:

بەندە زەلىلى سەگى ئەھساب ئىرۇر،
سىلسىلەسى بويىنۇمە قۇللاب ئىرۇر.
— زەلىلى.

قۇللابى [قلابى] (ئە) يالغان، ساختا، ياسىما، ئالدامچى؛ ئىلمەك شەكىللىك؛ ئاساسسىز:

كى ئەھسەن قىلىپ ئىلكىنى قاقىبان،
كى قۇللابى ئىشق بويىنىغە تاقىبان.
— ئا. نىزارى.

قۇللاب ۋەش [قلاب وش] (ئە + پ) قارماقتەك، ئىلگەكتەك:

«ھې» سى ھىلاك ئەتگەلى قۇللاب ۋەش،
مەھلەكى قەلبى ئارا قۇللابكەش.
— نەۋايى.

قۇللە [قله] (ئە) چوققا، تاغ چوققىسى:

كى خارەكىبىشكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قوللەلەرنى كېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

قۇللەئى زۇلۇم — زۇلۇم چوققىسى.

قۇللەئى قاف — تاغ چوققىسى:

ئىقلىمى مۇھەببەتنىڭ سۇلتانى قەنائەتدۇر،
سىمرۇغ سىفەت مەنزىل چۇن قۇللەئى قاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

قۇللۇغ [قوللوغ] قۇللۇق، ئىتائەتمەنلىك:

كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قوللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

قۇلۇب [قلوب] (ئە) «قەلب» نىڭ كۆپلۈكى — قەلبلەر، يۈرەكلەر، دىللار:

يوقكى يالغۇز شەررىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى يۈز پۈتۈھ.
— نەۋايى.

قۇلھۇۋەللاھۇ ئەھەد [قل هوالله احد] (ئە) ئېتىقىدكى ئاللا بىردۇر:

ۋەھدەت ئاباد ئىچرە سۇلتانى سەلاتىن سەن ئۆزۈڭ،
قۇلھۇ ۋەللاھۇ ئەھەد ئالتۇنىدىن ئەفسەر ساڭا.
— ناقىس.

قۇمارغال [قمارغال] ئورالغان، قورشالغان جاي؛ مۇھاسىرە، قەلئە؛ قورغان.

قۇماش [قماش] رەخت، ماتا؛ كىيىم.

قۇمەلاغ [قوملاغ] تېزەك.

قۇمران [قمران] (ئە) كۈن ۋە ئاي:

يىگىتلەر بار ئىدى قۇمران يەڭلىغ،
يېتىپ سەيدىغە ئول ۋەيران يەڭلىغ.
— موللا پازىل.

قۇمرى [قمرى] (ئە) تورغاي تىپىدىكى قۇش، بۇلبۇل:

قۇمرى تاماشا ئەتكەلى كەلدى كۆرۈڭ بۇ باغ ئارا،
بالۇ پەرى نەچۈك بىتەر شاخ سەنۇبەرىم ئىگىز.
— زەلىلى.

قۇۋا [قوا] (ئە) قۇۋۋەتلەر، كۈچلەر.

قۇۋانچۇق [قوانچوق] خۇش قىلىدىغان، خۇشاللاندۇرىدىغان نەرسە:

بۇ قەيس ئىردى ئاناسىغە ئويۇنچۇق،
بەنى ئامىرغە ئىردى بىر قۇۋانچۇق.
— موللا پازىل.

قۇۋانماق [قوانماق] خۇش بولماق، خۇرسەن بولماق:

بەنى ئامىر بۇ نوئمانغە قۇۋاندى،
بۇلار گوياكى بىر تاغقە قۇۋاندى.
— موللا پازىل.

قۇۋۋە [قوه] (ئە) 1) كۈچ، مادار، دەرمان. 2) ئىقتىدار، ئىمكانىيەت. 3) زوراۋانلىق، چىدام.

قۇۋچى [قوچى] قۇشچى، ئوۋچى، تۇراق ياسىغۇچى.

قۇياش [قياش] 1) قۇياش، كۈن:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۆئلەلىغ چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) جامال، كۆرك:

چۇ ئىشقىڭ ئوتى سالدى كۆڭۈلگە تاب،
قۇياشىڭ يۈزىدىن كېتەردى سەھاب.
— نەۋايى.

3) گۈزەل، مەشۇقە:

نە قۇياشكىم، يۈز قۇياش دىۋانەسى،
ھۇسن شەمئى دەۋرىدە پەرۋانەسى.
— نەۋايى.

قىبەل [قبل] (ئە) تەرەپ، تامان.

قىبلە [قبله] (ئە) مۇسۇلمانلار ئىبادەت قىلغاندا يۈزلىنىپ (ئالدىنى قىلىپ) تۇرىدىغان تەرەپ، مەككە تەرەپ:

سەدرى بابادىن بىرى دەرجۇش ئىرۇر،
رويى قىبلە بىرلەرى خامۇش ئىرۇر.

— زەلىلى.

قىبلەتۇلئەبرار [قبلهالابرار] (ئە) ياخشىلار، ئۇلۇغلارنىڭ قىبلىسى؛ شەيخ فەرىدىدىن ئەتتارغە بېرىلگەن سۈپەت.

قىبلەتۇلهاجات [قبلهالحاجات] (ئە) هاجەتمەنلەرنىڭ قىبلىسى.

قىبلەتولكۇتتاب [قبلهالكتاب] (ئە) كىتابلار مۇراجەئەتگاھى.

قىبلەگاھ [قبلهكاه] (ئە + پ) 1) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، قىبلە تەرەپ، سېغىنىش جايى:

ئەي، يۈزۈڭ قىبلە گاھى ئەسلى سەفا،
ئاستانەڭ چۇ جەننەتولمەئۋا.

— هاپىز خارەزمى.

2) ئاشىقلار تېپىنىدىغان جاي، زىيارەتگاھ:

ئەي، سەئادەت مەتلەئى ئول ئارەزى ماھىڭ سېنىڭ،
ئەهلى بىينىش قىلبەگاھى خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.

— نەۋايى.

قىبلەنەما [قبلهنما] (ئە + پ) قىبلىنى كۆرسىتىدىغان ئەسۋاب، كومپاس.

قىپچاق [قيپچاق] قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

قىپچە [قپچه] ئۆسۈملۈكلەرنى ئۇلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نوتا ياكى بىخ، قىپچا.

سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىپچە ئول.

— ئا. نىزارى.

قىتال [قتال] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ.

قىتئە [قطعه] (ئە) پارچە، بۆلەك:

قىتئەئى ئابۇ زەمىنىم بار ئىدى،
نەفئى هەر يىلدا ماڭا بىسيار ئىدى.

— زەلىلى.

قىتمىر [قطمير] (ئە) سوڭ، ئاخىر.

قىدەم [قدم] (ئە) مۇقەددەم، قەدىملىك، ئىلگىرىلىك.

قىدەمىيەت [قدميت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىدمەت [قدمت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىرائەت [قراءت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇش.

گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇگەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۈز يېرىندە سادىر بولماغاي.

— نەۋايى.

قىراغ [قيراغ] قىرغاق، چەت، ياقا:

ھەمەلازىم ئامەدنى سالغە سالىپ،
بۇدەريا قىراغىدا ئاتلار قالىپ.

— ئا. نىزارى.

قىراغراق [قيراغراق] چەترەك، قىرغاقراق:

ئانى جانىبىدا يىراغراق قويۇپ،
كى ۋەهمۇ گۇماندىن قىراغراق قويۇپ.

— ئا. نىزارى.

قراغلاتماق [قيراغلاتماق] يىراقلاتماق، چەتلەتمەك.

قىراق [قيراق] «قىراغ» قا قاراڭ:

كېزىپ سۇ قىراقىن كېچە ئۇيقۇلۇق،
ئۆتۈپ كېچە بولدى سەھەرگە ياۋۇق.

— ئا. نىزارى.

قىران [قيران] يېقىنلىشىش، بىرلىشىش؛ ئىككى سەييارە يۇلتۇزنىڭ بىر بۇرجىدا توقۇنۇشى:

كۆزلەرىڭ ئەژدەردۇر باقما ھەر سارى،
بارچەنى ئەيلەر قىران بىر باقىشىڭ.

— زەلىلى.

قىربان I [قربان] (ئە) خوتۇنى بىلەن جىنسىي مۇناسەۋەتتە بولۇش، جىما.

قىربان II [قربان] (پ) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:

قانشى بۇچاك كۆگۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەنىبەل يايى ئىرۇر قىربانىسىز.

— نەۋايى.

قىرتىش [قرتش] يىلتىز؛ تېرىنى قىرغاندا چىققان قىرىندى.

قىرغۇي [قيرغوى] قۇرغۇي.

قىرمىز [قيرميز] (پ) قىزىل، قىزىل رەڭ.

قىرمىزىي [قيرميزى] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭگە مەنسۇپ.

قىز I [قز] قىممەت.

قىز II [قز] چۆرە، دېدەك.

قىزغۇت [قزغت] ئىبرەت، ئىبرەت جازاسى.

قىساس [قصاص] (ئە) ئىنتىقام، ئۆچ، قىساس:

دېدى: قىساس ئەيلەسەڭ ئالىڭدا باش،
سىيمىنى ئال، گەر غەرەزىڭدۇر مەئاش.

— نەۋايى.

قىسسە [قصه] (ئە) ھېكايە، ۋەقە، سەرگۈزەشت:

باغلا لەب، ناقىس، تەكەللۇمدىن ئۆزاتمە قىسسەنى،
كىم دىگىل ھەر بىر نەفەس ئەيشى سۇلايماندۇر ماڭا.
— ناقىس.

قىسسەئى داستان — داستان بولغۇدەك قىسسە:

زۇھۇرىددىن ئەيلەپ چۇ ھالىن بەيان،
بۇ ۋاقىئەدۇرۇر قىسسەئى داستان.
— ئا. نىزارى.

قىسسەخان [قصەخوان] (ئە + پ) ھېكايىچى، داستانچى.

قىسسەساز [قصاساز] (ئە + پ) «قىسسەخان» غا قاراڭ.

قىسمەت [قسمت] (ئە) بۆلۈش، تەقسىم؛ ئۈلۈش:

رازى بول قىسمەتى قەزاۋۇ قەدەر،
كەم ئېرۇر بۇ جەھاندا ئىقبالىڭ.
— شەۋقى.

قىسمەتى رەززاق — ئاللانىڭ تەقسىماتى، خۇدانىڭ بۇيرۇغىنى:

ھەرنە ھالەتدۇر رىزابەر قىسمەتى رەززاقىغە،
دىلنى پاك ئەيلەپ ھەسەددىن قىلمە ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

قىلادە [قلادە] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بويىنىغا باغلايدىغان باشباغ؛ تۇياق (مىقدار — ھايۋانلارنى سانىغاندا):

قىلادەڭ تەۋقىدىن ھەردەم تاپىب زەۋق،
ساغىنۇرلارمۇ تۇشكەن بوينۇمە تەۋق.
— نەۋايى.

قىلائ [قلاع] (ئە) «قەلئە» نىڭ كۆپلۈكى — قەلئەلەر، قورغانلار.

قىللەت [قلت] (ئە) ئازلىق، ئازچىلىق، كەمچىلىك.

قىلماغۇ [قلماغو] خاتا ئىش، ئەيىب، گۇناھ.

قىمىرداماق [قيميرداماق] قىمىرلىماق، مىدىرلىماق، ھەرىكەتكە كەلمەك.

قىن [قين] 1) غىلاپ. 2) قىيىن، مۇشەققەت، ئازاب.

قىنائ [قناع] (ئە) ئۈستىدىن ياپىدىغان پەردە.

قىيا [قيا] قىر، ئۇچ؛ تىك.

قىيا باقماق — كۆز قىرى بىلەن قاراپ قويماق.

قىياس [قياس] (ئە) ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش؛ مۆلچەر، تەخمىن، پەرەز:

داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.
— ناقىس.

قىياس ئەتمەك — «قىياس قىلماق» قا قاراڭ.

قىياس قىلماق — پەرەز قىلماق، مۆلچەرلىمەك؛ سېلىشتۇرماق:

ھەمە ئەھلى دانىش قىلىپ ئىختىراس،
كى شەھزادىغە ئىسىم قىلدى قىياس.
— ئا. نىزارى.

قىيام [قيام] (ئە) تىك تۇرۇش؛ قۇياشنىڭ تىكلىنىشى؛

گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇ گەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىندە سادىر بولماغاي.
— نەۋايى.

قىيام ئەيلەمەك — مەشغۇل بولماق، ئىبادەتكە كىرىشمەك:

ئويانىدى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

قىيامەت [قيامت] (ئە) 1) ئاخىرقى كۈن، ئاخىرەت كۈنى؛ دىنىي چۈشەنچىدە بۇ دۇنيا ئاخىرلىشىپ، ئۇ دۇنيادا ھەممە تىرىلىپ، سوراق قىلىنىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان كۈن:

تۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە بىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

2) توپىلاڭ، غوۋغا:

كىرىپ سۇ تۇبىگە سەلامەت كۈنى،
بولۇپ ئاشكارا قىيامەت كۈنى.
— نەۋايى.

قىيامەتغەچە — دۇنيا يوقالغانغا قەدەر، دائىم؛

كى ئىمان چىراغىنى قىل رەۋشەنا،
قىيامەتغەچە ئەيلەگىل ئاشنا.
— ئا. نىزارى.

قىيامەتقەچە — «قىيامەتغەچە» گە قاراڭ.

قىيامەت قىلماق — توپىلاڭ چىقارماق، غوۋغا كۆتۈرمەك:

خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەممە يىغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قىيامەت قايىم ئولماق — توپىلاڭ، بىسەرەمجان بولماق،

سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

قىيىل [قيل] (ئە) ئېيتىلغان سۆز.

قىيلۇقال [قيل وقال] (ئە) گەپ ـ سۆز، بىر ـ بىرىگە

قارشى سۆزلەر:

بادەئى مەئرىپەت كېچە يېقىنراق ئىدى،
تۈتتى يولۇمنى بۇگۈن ۋەسۋەسەئى قىيلۇقال.

— زەلىلى.

قىيماچ [قيماچ] قىيىق، قىيسىق كۆز:

نەرگىس ئول كۆزدەك ئېمەس، ئەي باغۇبان، باقىپ كۆز ئاچ،
نە ئۈچۈنكىم ئول پەرى قىيماچ ئېرۇر، بۇبىر تەلاچ.

— نەۋايى.

قىيمەت [قيمت] (ئە) باھا؛ قىممەت، قەدىر:

كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.

— ئا. نىزارى.

ك

كابۇل [كابول] ئافغانىستاننىڭ قەدىمكى ئەڭ چوڭ شەھىرى. بۇ شەھەر 1773 - يىلىدىن باشلاپ ئافغانىستاننىڭ مەركىزى بولغان:

قىربىئەنگىز شوخى تۈركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.

— زەلىلى.

كابىن [كابين] (پ) نىكاھتىن ئىلگىرى ئەر تەرەپتىن تويلىنىش شەرتى بىلەن ئايال تەرەپكە بېرىلىدىغان مال - پۇل:

ئەي نەۋايى، دەھر شوخى ئاشىقى بولدۇڭ، ۋەلېك،
بىلكى، كابىن نەقدى جاندۇر گەر بولۇرسەن كەدخۇداي.

— نەۋايى.

كاتىب [كاتب] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇتتاب] كاتىپ، يېزىقچى؛ خەتتات:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئى ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

كاتىبى ئەمسال — مىساللار كاتىپى؛ تەقدىر:

زىن مەشھۇرىغە يازماي جەفالەر مەشقىن ئەيلەرسەن،
مەگەركىم كاتىبى ئەمسال يامايدۇر ۋىسالىڭنى.

— مەشھۇرى.

كاتىبى قەزا — تەقدىر، پەلەك، چەرخ.

كاج [كاج] (پ) شاپىلاق، «كاچات» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:

تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئۇردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كاج ئۇرماق — كاچاتلىماق، شاپىلاقلىماق.

كاخ [كاخ] (پ) 1) ساراي، قەسىر؛ ئېگىز بىنا. 2) پەلەك، ئاسمان.

كاخى ئالىي — يۇكسەك قەسىر، ئالىي بىنا.

كاخى بەلا — بالا (ئاپەت) قەسرى، بىناسى.

كاخى رەفىئ — «كاخى ئالىي» غا قاراڭ؛

يەتتى كاخى رەفىئ — يەتتە قات ئاسمان.

كار [كار] (پ) 1) ئىش، ھەرىكەت:

ئۇلۇس كارىنى ئېتىدال ئەيلەدىم،
كېچە ئۆتكەن ئىشنى خىيال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەسىر؛ زەخمەت:

ئاتتى مىژگان ئوقلارىن ئىككى قاراقچى كۆزلەرى،
بولدى بۇ جىسمىم زەئىف باغرىمغا ئۇ كا ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

كار ئازماي — سىنالغان، تەجرىبىدىن ئۆتكەن؛ تەجرىبىكار، ئىش بىلگۈچى.

كار فەرما — ئىش بېشى، ئىش ئىگىسى، پەرمان بەرگۈچى، بۇيرۇغۇچى.

كار فەرماي — «كار فەرما» غا قاراڭ.

كارۇ بار — ئىش، ھەرىكەت، ئىش ۋە ھەرىكەت:

ئەيا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەڭ بۇ تويىكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەگىمىز ئىشق ئىچرە قىلغان كارۇ بارىمغە.

— ئا. نىزارى.

كارى بەد — يامان ئىش، يامان ھەرىكەت، تەتۈر قىلىق:

بىناگاھ قىلىسا ئاغام كارى بەد،
ۋەيا نىش ئۇرسا بولۇپ مارى بەد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى دەھر — دۇنيانىڭ ئىشى:

مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا، ئەي لەيلىيۇ شىرىن كارى دەھر،
مەجنۇن ئوخشە سۆزلەمەككە بىئەبا بولدۇم بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

كارى رەزم — جەڭ، جېدەل، ماجىرا:

چۇ بەندەر ئىچىدە تۆگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن سارى ياناماق ئىشىن قىلدى ئەزم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى نىھان — مەخپىي ئىش، سىرلىق ھەرىكەت:

بىناگاھ كېلىپ بىر تۈنى پاسىبان،
ئاڭا پاش ئولۇپدۇر بۇ كارى نىھان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كار ئاگاھ [كاراگاه] (پ) ھوشيار، دانىشمەن، دانا:

بولۇپ بانۇيى كارئاگاھغە پېشە،
ھىسار ئەھلىنى زەبت ئەتمەك ھەمىشە.

— نەۋايى.

كار ئاگەھ [كاراگە] (پ) «كار ئاگاھ» قا قاراڭ:

دېدى: ئەي رەھنەۋەردى كارئاگەھ،

نە ھەدىس ئېيردىكىم دېدىلىڭ ناگەھ.

— نەۋايى.

كاربەند [كاربند] (پ) ئەمەل قىلغۇچى، بويسۇنغۇچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى.

كاربەند ئولماق — ئەمەل قىلماق؛ بويسۇنماق؛ ئەمەلگە ئاشۇرماق.

كارخانە [كارخانه] (پ) 1) ئىشخانا. كارخانا. 2) دۇنيا، دەۋر، زامان:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخەنەدۇر.

— زەلىلى.

كاردار [كاردار] (پ) مەسلىھەتچى؛ ياردەم بەرگۈچى؛

كى ھەركىم تاپىپ ئۆز يېرىدە قەرار،
كى تەسكىن تاپىپ ھەم شەھى كاردار.

— ئا. نىزارى.

كاردان [كاردان] (پ) ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك:

كى مەسئۇدغە ھەمراھ ئىدى بىر كىشى،
ئۆزى كاردانۇ ئۇلۇغ بىر ئىشى.

— ئا. نىزارى.

كاردىدە [كارديده] (پ) ئىش كۆرگەن.

كارزار [كارزار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ، جاڭجال، ماجىرا.

كارساز [كارساز] (پ) ئىش بىجىرگۈچى؛ مەدەتكار، مۇشكۇلنى ھەل قىلغۇچى، ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزگۈچى؛ ئىشلىگەن، ئىش كۆرگەن؛ ئىشلىگۈچى:

قىلۇر ئۇ شەمئى بىرلە ئىشق بازلىق،
مۇڭا جان ئويناماقدۇر، كارسازلىق.

— خىرقەتى.

كارگاھ [كارگاه] (پ) 1) ئىشخانا، كارخانا. 2) دۇنيا؛ پەلەك؛ تەقدىر؛ مەنزىل، قارارگاھ؛ ئۆمىد ئۆيى:

سەفا بارگەھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

3) ئىنسانلارنىڭ بەدەن (ئەزا) تۈزۈلۈشى.

كارگاھ ۋەزئى — دۇنيا تۈزۈلۈشى.

كارگاھى مانەۋىي — رەسسام مانىيىنىڭ سۈرەتخانىسى.

كارگاھى ۋەسىئ — كەڭ دۇنيا.

كارگەر [كارگر] (پ) 1) ئىشچى، خىزمەتچى. 2) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى:

ھەر مۇغەننىيكى، دەردمەندانەراق نەغمە چېكەر، ئانىڭ زەخمەسى زەخملىك يۈرەككە كارگەرراق تېگەر.

— نەۋايى.

كارگەھ [كارگه] (پ) «كارگاھ» قا قاراڭ:

تۇتۇپ بىر قەدەھ ئاڭلات، ئەي دەير پىرى،
كى بۇ كارگەھ سىررى مۇبھەم بولۇپتۇر.

— نەۋايى.

كارىھ [كاره] (ئە) ياقتۇرمىغۇچى، خالىمىغۇچى؛ يېقىمسىز، يىرگىنىشلىك:

خانە قەھ ئىچرە نەۋايىيغە يېتەر كۆپ مەكرۇھ،
دەيردىن ئول سەرى بارماققە ھەم ئېردى كارىھ.

— نەۋايى.

كارىي [كارى] (پ) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى.

كاز [كاز] (پ) كەپە، چەللە؛ «كازە» گە قاراڭ:

قىلىپ نەججارى گەردۇن ھىيلەسازى،
قوبى يېرىدە فەرش ئورنىغە كازى.

— نەۋايى.

كازە [كازه] (پ) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئورا؛ تۇزاق: «كاز» غا قاراڭ:

ۋاقىف ئولكىم، بېشەئى جەھل ئىچرە جىسمىڭ ھۇجرەسى،
نەفس سەييادى ھەۋا سەيدىن تۇتارغە كازەدۇر.

— نەۋايى.

كازۇر [كازور] (پ) «گازۇر» غا قاراڭ.

كازىب [كاذب] (ئە) يالغانچى، كاززاپ:

فۇل تەمە ئەيلەپ گەدا يەڭلىغ مۇرىدلار ئىشكىدە،
پىرى كازىب ئول كىشىدۇر، ئۇشبۇ رەفتارىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

كازىبۋەش [كاذب وش] (ئە + پ) يالغانچىمىدەك، يالغانچىغا ئوخشاش:

بار ئېرمىش بۇرۇن چاغدا كازىبۋەشى،
ئۆيىگە تۇشۇپ شۇئلەئى سەركەشى.

— نەۋايى.

كاس [كاس] (ئە) 1) كاسا، قەدەھ، قاچا:

ئەمەس قان، بادەدۇركىم، بىخۇد ئەيلەب،
يىقارغە ئەلنى قىلمىش چەرخدىن كاس.

— نەۋايى.

2) تاشپاقا قېپى.

كاسە [كاسه] (پ) «كاس» قا قاراڭ:

نە خۇش بادەكىم كاسەسى تولۇنئاي،
ئۆزى ئاپتابى لەۋامىئ فىزاي.

— مەشھۇرى.

كەشەق ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كاسەسىغە.

— نەۋايى.

كاسەدار [كاسەدار] (پ) قەدەھ سۇنغۇچى:

داغى يۈزىن قاناتماغىل تەلبە زەلىلى سەن بۇگۈن،
جامى جۇنۇن تۇتار ئۇچۇن لالەئى كاسەدار ئۆتەر.

— زەلىلى.

كاسەگەر [كاسەگر] (پ) كاسا ياسىغۇچى، كۇلالچى:
مەۋلانا سەئىدى ... كاسەگەرلىك سەنئىتىغە مەنسۇپ ئىردى.

— نەۋايى.

كاست [كاست] (پ) كېمىيىشى، ئازىيىشى، يېتىشمەسلىك:

غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىلىڭ راست،
ئىرۇر دەرخاست بىزدىن قويماغىز كاست.

— خىرقەتى.

بىكەمۇ كاست — كەمچىلىكسىز، نۇقسانسىز.

كاسىب [كاسب] (ئە) كەسىپ قىلغۇچى، قولغا كىرگۈزگۈچى، ئىرىشكۈچى؛ هۈنەرۋەن:

ئىرۇر كاسىب ھەبىبۇللا، ۋەلي قىلغان قەنا كەسبى،
يوق ئول كاسىبكى دۇنيا مالى جاھىن ئىكتىساب ئەيلەر.

— نەۋايى.

كاسىد [كاسد] (ئە) كاسات، راۋاج تاپمايدىغان؛ مالنىڭ ئۆتمەي قېلىشى.

كاش [كاش] (پ) كاشكى، ئەپسۇسكى، نىھايەت:

مۇيەسسە ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
قەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.

— شەۋقى.

كاشانە [كاشانە] (پ) كۇلبە، ئۆي، خانا؛ تۇرار جاي، ئاشيان (ئۇۋا)؛ ماكان؛ ئىمارەت:

بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زىبب ئولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەڭ نە بولغاي دىلكۇشا كاشانەدۇر.

— ئەرشى.

كاشانەئى ئىشق — ئىشق ئۆيى.

كاشى [كاشى] (پ) بېزەكلىك، زىننەتلىك؛ كاھىش.

كاشى كارلىغ — كاھىش پىشۇرۇش؛ كاھىش بىلەن نەقىشلەش، بېزەش.

كاشىف [كاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، ئاچقۇچى، تاپقۇچى:

تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.

— ئەرشى.

كاشىف بولماق — ئاچماق، كەشىپ قىلماق.

كاشىفى ئەسرار — پىنھان، يوشۇرۇن سىرلارنى ئاچقۇچى.

كاشىفى ئەسرارى پىنھان — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:

كاشىفى ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرىنى ئاچقۇچى.

كاشىفىل - ئەسرار — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:

كاشىفىل - ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.

— ئەرشى.

كاغەز [كاغز] (پ) 1) ۋاراق، قەغەز:

خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نىدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

2) خەت، نامە، مەكتۇپ:

دەرىغا! قاسىدى كەلتۈرسە يارىمدىن نىشان كاغەز،
تەلەتتۇف بىرلە مېھر ئەڭگىز ساۋدىدىن بەيان كاغەز.

— شەۋقى.

كاف [كاف] (ئە) ئەرەب ئېلىپبە تەرتىپىدە «ک» ھەرپىنىڭ نامى:

ۋە بۇ مەنزۇر بولغان ئەلفازنىڭ كافلارىدۇركىم، كاف ئورنىغە بىتىلۇر، ئەمما ئەتەللەففۇزغە كاف ئورنىغە كىرمەس.

— نەۋايى.

كافە [كافە] (ئە) «كاففە» گە قاراڭ:

... ۋە سايىر خەلايىق پادىشاھدىن گەداغە دىگىنچە ئەلنىڭ مۇھر ۋە تانۇغلۇغى بىلە مۇكەممەل بولۇپدۇر ۋە كاففەئى ئەنام ھۇزۇرىدا كافەغە ھۆكم تاپىپدۇر.

— نەۋايى.

كاففە [كافە] (ئە) ھەممە، بارچە، پۈتۈن.

كاففەئى ئەنام — بارچە كىشىلەر، بارچە ئادەملەر.

كاففەئى خەلايىق — «كاففەئى ئەنام» غا قاراڭ.

كافۇر [كافور] (پ) ئاق، خۇشبۇي ماددا؛ ئاق، ئاقلىق؛ ئاپئاق تۈس؛ نۇر، يورۇقلۇق:

كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۈلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمىئ ئولغان [دەك] ئۇفۇق بىرلە شەفەق.

— ئەرشى.

قارا دەرلەر ئاق كۆرۈپ ئانى بۇ مەئنى بىرلە كىم،
مۇرەتى كافۇر يەڭلىغ، سىرەتى دۇرمىش ئىپار.

— تەجەللى.

ساچىپ يەر يۈزىگە چۇ كافۇرنى،
نە كافۇر بەلكى ساچىپ نۇرنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كافوربار [كافوربار] (پ) ئاپئاق قار ياغدۇرغۇچى؛ «كافۇربىز» غا قاراڭ:

تاغۇ سەھراغە كافۇربار بولغانى ...

— نەۋايى.

كافۇربىز [كافوربيز] (پ) 1) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) قار ياغدۇرغۇچى؛ روشەنلىك پەيدا قىلغۇچى.

كافۇر پاش [كافور پاش] (پ) نۇر چېچىش، يورۇتۇش:

سۇبھ چۇن ئېلەرگە تۈن رازىنى فاش،
بولدى يەر مۇشكى ئۆزرە كافۇرپاش.

— نەۋايى.

كافۇر كىردار [كافور كردار] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاپئاق:

... باغ لىباسىن كافۇركىردار قىلىپ ...

— نەۋايى.

كافۇرگۇن [كافوركون] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاق تۈسلۈك، ئاق رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.

بادەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك مەي.

كافۇري [كافورى] (پ) كاپۇر تۈسلۈك؛ ئاق رەڭلىك؛ كاپۇرغا ئوخشاش.

كافۇري ئەسۋاب — ئاق تۈسلۈك، ئاق رەڭلىك كىيىملەر.

كافى [كافى] (ئە) «كافىي» غا قاراڭ:

مەيگە تەرغىب ئەتمەكىم كافىدۇرۇر، ئەي پىرى دەير،
مۇندىن ئۆزگە ئىشنى نەيلەرسەن ماڭا ئىرشاد ئېتىپ.

— نەۋايى.

كافىر [كافر] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇففار] 1) ئىسلام دىنىنى ئىنكار قىلغۇچى، دىنسىز. 2) باغرى تاش، تاش يۈرەك، جاپا سالغۇچى، رەھىمسىز:

ئۇرار كافىر كۆزۈڭ زۇلفۇڭغە باغلاپ كۇندە مىڭ خەنجەر،
قاچان ئىشق ئاپەتىدىن كۆردى مەنسۇردارمەن يەڭلىغ.

— گۇمنام.

كافىرى قاتىل — رەھىمسىز.

كافىرى نېئمەت — نېمەتنى قەدىرلىمىگۈچى، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى؛ تۇزكور.

كافىرۋەش [كافروش] (ئە + پ) كاپىرغا ئوخشاش؛ نائەھلى؛ رەھىمسىز:

چىقتى ساغەر تولدۇرۇپ كافىرۋەشى مەھ پەيكەرى،
نەفدى دىن ئالىپ ئىچىمغە سالدى مەيدى ئازەرى.

— نەۋايى.

كافىئ [كافع] (ئە) لايىق، مۇناسىپ:

ئىشق ئارا كافىئ ئەمەس ئاقىلۇ فەرزانەغە پەند،
قايدە بەس نەفىئ يەتۈرگەي مىنى دىۋانەغە پەند.

— نەۋايى.

كافىي [كافى] (ئە) 1) يېتەرلىك، كۇپايە قىلارلىق. 2) قابىلىيەتلىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، ئىش بىلەرمەن.

كاكۇل [كاكول] (پ) چاچ، ماڭلاي چاچ، كوكۇلا:

جىلۋەگەر بولدى ماڭا بىر كەنزەكى نازۇككىنە،
كاكۇلى ھەريان ساچىلغان، قاپقارا كۆزلۈككىنە.

— ئەرشى.

كالا [كالا] (پ) مال - مۈلۈك، بايلىق، ئەشيا؛ ئەسۋاب - ئۈسكۈنە:

قىيمەتى ئەجناسىدىن چۈن شەددە باغلار ھەفتەرەڭ،
ھۆسنى بازارى ئارا زاھىر بولۇر كالاسى چوخ.

— نەۋايى.

كالبەد [كالبد] (پ) گەۋدە، جىسىم، تەن، ۋۇجۇد:

كېتىپ مەغزىدىن فەھمۇ ھۇشۇ خىرەد،
قالىپ روھسىز بىر قۇرۇق كالبەد.

— نەۋايى.

كالبۇد [كالبد] (پ) «كالبەد» كە قاراڭ.

كام I [كام] (پ) 1) تىلەك، ئىستەك، مەقسەت:

ئەھلى فەزلۇ دانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دۇن ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

2) بەھرە، پايدا، بەخت:

مەيى لەبىدىن ئەگەر ئېلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.

— ئەرشى.

كام ئەتمەك — تىلىمەك، مەقسەت قىلماق.

كام تاپماق — مەقسەتكە يەتمەك.

كام رەۋا قىلماق — مەقسەتكە يەتكۈزمەك.

كام سۈرمەك — دەۋر سۈرمەك؛ پاراغەتلىك ھايات كەچۈرمەك.

كامى شۇھۇد — تەسەۋۋۇپتا خۇدانى كۆرۈش، ھەممە شەيئىدە خۇدانى كۆرۈش:

كىم ئاڭا يول تاپماغاي رەڭۇ جۇد،
قالماغاي ۋەسل ئىچرە جۇز كامى شۇھۇد.

— نەۋايى.

كامۇ فەراغ — تىلەك ۋە تىنچلىق.

كامۇ ناكام — خالار - خالىماس.

كامى بۇتمەك — ئۆمرى تامام بولماق، ئۆمرى ئاخىرلاشماق.

كامى دىل — كۆڭۈل ئىستىكى، بەھرە، لەززەت:

كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.

— ئابىد.

كام II [كام] (پ) تاڭلاي، ئېغىز:

رەقىبىدۇر روسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،

ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خىيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

كامە [كامه] (پ) «كام» غا قاراڭ:

ئالارنىڭ تۈزۈپ خاتىرى كامەسىن،
ئالىبان قويۇپ كۆزگە شەھ نامەسىن.
— نەۋايى.

كامجۇ [كامجو] (پ) مەقسەتكە يېتىشنى ئىستىگۈچى، مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلگۈچى؛

كامجۇ بولماق — مەقسىتىگە يېتىشنى ئىستىمەك، مەقسىتىگە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

كامجۇي [كامجوى] (پ) «كامجو» غا قاراڭ:

خەبەر بۇ سىفەتدۇركىم، ئول كامجۇي،
چۇ بولدى مۇھىت ئىچرە ئارامجۇي.
— نەۋايى.

كامجۇي ئولماق — ئارزۇ، مەقسەتكە يېتىشىشنى ئىستىمەك، تىلىمەك.

كامران [كامران] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:

ئول پەرى ئوخشە بولۇر دۇنيا ئىچىندە كامران،
كىمگە كىم بەختۇ سەئادەتنى خۇدا يار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى:

شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە،
تۈزۈپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كامرانە [كامرانه] (پ) 1) مەقسەتكە يەتكەن كىشىلەردەك؛ ئۈمىد، مەقسەتكە يېتەكلىگۈچى (دەك):

قويۇپ يەر ئۆپۈپ بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامرانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كام رەسان [كام رسان] (پ) مەقسەتكە يەتكۈزگۈچى:

تەنغە ھەيات جامىدۇر كام رەسان،
بول تەنغە نىشان كامىدىن جام رەسان.
— نەۋايى.

كام رەۋا [كام روا] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:

شاھ خىزمەتىنى تۈزلۈك ئىلە ئەيلەگىل ئەدا،
تا ئىككى جەھاندا بولغاسەن كام رەۋا.
— نەۋايى.

2) خەۋاردار بولماق:

ھۆكەما بولدىلەر چۇ كام رەۋا،
دېدىلەر كىم: بۇ ئىشتىنۇر ئەمدى دەۋا.
— نەۋايى.

كامكار [كام كار] (پ) «كامگار» غا قاراڭ:

خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

كامكارانە [كامكارانه] (پ) پادىشاھانە، ھۆكۈمرانلارچە:

قويۇپ يەر ئۆپۈپ، بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامكارانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كامگار [كام گار] (پ) بەختلىك؛ قۇدرەتلىك؛ ھۆكۈمران:

فىكر ئېتىپ كامگارى دەۋلەتمەند،
دېدى: «ھەركىم كى جابىر ئەتمىش بەند.»
— نەۋايى.

كامگاھ [كام گاه] (پ) مەقسەت جايى، بارار جايى؛ قەبرىستان.

كامگىر [كامگير] (پ) 1) بەھرە ئالغۇچى، شادلانغۇچى. 2) تارتىنغۇچى.

كامىل [كامل] (ئە) پېتۈك؛ تولۇق، نۇقسانسىز، كەمچىلىكسىز، مۇكەممەل:

چۇ شافۇر نەققاشى كامىل ئىدى،
خىيالىغە كەلگەنگە ئامىل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

كامىلە [كامله] (ئە) «كامىل» غا قاراڭ:

ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىغلىمىزغە بولۇپ ھامىلە.
— ئا. نىزارى.

كامياب [كامياب] (پ) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختىيار:

كېچە - كۈندۈز تىلەكىم بۇدۇر، ئەي سۇلتانى ھۇسن،
ئۆمرى دەۋلەتدىن خۇدايىم سىزنى قىلسۇن كامياب.
— قەلەندەر.

كامياب بولماق — مەقسىتىگە ئېرىشمەك:

ئول پەرىنىڭ ۋەسلىدىن ھەركىمگە بولسۇن كامياب،
ھەر دۇئا قىلسۇن شەك ئېرمەسدۇركى بولسۇن مۇستەجاب.
— قەلەندەر.

كان [كان] (پ) مەدەن، خەزىنە، يەر ئاستى بايلىق؛ بايلىق مەنبەسى؛ مەنبە؛ «كانى» غا قاراڭ:

تۈمەن گۈلدۇر، ئەدەدسىز سانى يوقتۇر،
بۇ يەردىن ئۆزگە گۈلنىڭ كانى يوقتۇر.
— خىرقەتى.

دەۋزەخى سوزاندەسەن، غۇربەت نېچۈن ھەم ئار ئېرۇر،

ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كانىدىن جۇدا.

— قەلەندەر.

كان ئەيلەمەك — تولدۇرماق.

كان بولماق — باي بولماق.

كانى گەنج — خەزىنە كانى؛ ئۇلۇغ ئىنسان:

بىر كۈن ئېگىلىدە گۈتۈن، جىسمىدە رەنج،
شەھەرغە بارۇر ئېردى گۈل كانى گەنج.

— نەۋائى.

كانى لەتافەت — گۈزەللىك، نازۇكلۇق، ياخشىلىق، مۇلايىملىق، ماھىرلىقنىڭ مەنبەسى:

سەككاكىنىڭ ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۈل غۇنچە گىرىبان چەمەنىدە.

— سەككاكى.

كانى مەئرىفەت قىلماق — ئىلىمگە باي قىلماق، ئالىم بولماق؛

كانى نەبات — ناۋات كېنى؛ شىرىنلىك مەنبەسى:

لەبلەرىڭدۇر شەھدۇشەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىپدۇر قەنات.

— قەلەندەر.

كانىي [كانى] (پ) كانغا تېگىشلىك، كان بايلىقى قېزىۋېلىنىدىغان نەرسىلەر.

كاھ [كاه] (پ) سامان، سارغايغان، ئاجىزلاشقان؛ «كەھ» كە قاراڭ:

يەقىنلىق ئەيلەمەگىل ئەسلە پىرى ناقىسغە،
كى نىم دانە تاپالماي قولۇڭغە كاھ ئۈچرار.

— شەۋقى.

كاھۇەش [كاهوش] (پ) سامانغا ئوخشاش، سامان رەڭ، ساماندەك سېرىق.

كاھۇەش قىلماق — سامان قىلماق، سارغايتماق.

كاھىل [كاهل] (ئە) سۇس، بوش؛ ھۇرۇن؛ بىپەرۋا:

ھەر كىشى ھەق ئەمرىغە كاھىلدۇرۇر،
بىگۇمان بىلگىل ئانى جاھىلدۇرۇر.

— خەراباتى.

كاھىل خىرام — سۇس ھەرىكەت قىلغۇچى، سۇس يۇرگۈچى.

كاھىن [كاهن] (ئە) غايىبتىن خەۋەر بەرگۈچى، ئەۋلىيا؛ سېھىرگەر:

تەفسىلى بۇ كىم، كاھىنلەر دېدىلەر، قىرئەۋنغەكىم، ئول مەۋلۇد فەلان كېچە ئىسكەندەرىيەدە ئاتا پۇشتىدىن رەھمغە يارۇر.

— نەۋائى.

كاھىي [كاهى] (پ) سامان تۇسلۇك، سامان رەڭلىك، سېرىق:

رەۋائى ھۇسن ئۇچۇ چېھرەمنى كاھىي ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۇسنى زاھىر بولسەگەر. رەڭگى خەزان پەيدا.

— ئەرشى.

كاھىي ئەتمەك — سارغايتماق.

كاھىيۇەش [كاهى‌وش] (پ) سېرىق رەڭلىك:

سامانغە گەر بېرىپ رەنجى نىھانى،
ھەمۇل كاھىيۇەش ئەيلەپ كەھرەبانى.

— نەۋائى.

كاۋ [كاو] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

خارەكاۋ — تاش قازغۇچى، تاش كولىغۇچى.

كاۋ ـ كاۋ [كاوكاو] (پ) كولاش، قېزىش؛ ئىنچىكە تەكشۈرۈش، قېدىرىش:

كۆڭلۈمنۇ باغرىمنى غەمزەڭ تىيغى ئەيلەر كاۋ ـ كاۋ،
يوق ئەجەب، گەر قان ئاقار ئىككى كۆزۈمدىن ناۋ ـ ناۋ.

— نەۋائى.

كاۋۇرگا [كاوركا] چوڭ ناغرا:

يانە كارنايۇ كاۋۇرگا ئۈنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۈنى.

— نەۋائى.

كاۋىش [كاوش] (پ) كولاش، قېزىش؛ چوڭقۇرلىتىش:

رەقەمكەشكى پىكرىن قىلىپ كاۋىشى،
بۇ يەڭلىغ بېرۇر سۆزگە ئارايىشى.

— ئا. نىزارى.

كاۋيانىي [كاويانى] (پ) «دىرەفش» كە قاراڭ.

كائىنات [كائنات] (ئە) ئالەم، دۇنيا، جاھان، كائىنات:

قىلمادى زات ئىقلىمىدىن جىلۋەسىدەك ھېچ زات،
تاپتى جۇدۇڭدىن ۋۇجۇد ئانداغ جەمئى كائىنات.

— ئەرشى.

كايىنات [كاينات] (ئە) «كائىنات» قا قاراڭ:

كايىناتى بىمەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرق يەڭلىغ ئۆتكەرۇرمەن، ھەيف ئۆمرۈمنى ئەبەس.

— زەلىلى.

كەباب [كباب] (پ) كاۋاپ؛ ئۆرتىنىش، كۆيۈش:

ھەر يۈرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىغ بىلە پىشقان كەبابدەك سىچقىراپ خۇنابى بار.

— گۇمنام.

يادىڭدا بەسى خەراب ئولدۇم،
ئىشقىڭ ئوتىدا كەباب بولدۇم.

— ئەرشى.

كاباب ئەتمەك — «كەباب ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

كاباب ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، ئازابلىماق:

تۇغمىش ئىپردى ئىلگەرى مەشرىق سارىدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىڭ سەن ئول سارى، مېنى ئەيلەپ كەباب.

— ئەرشى.

كەبك [كبك] (پ) كەكلىك، خۇش ئاۋاز قۇش:

ئەيب ئەمەسدۇر سەرۋىدىن ئار ئەتسە مەۋزۇن قامەتى،
جىلۋەئى تاۋۇس ئاڭاۋۇ كەبكىنىڭ رەفتارى بار.

— قەلەندەر.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:

مەلىكە ئۆي ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەربەدەك بولۇپ جىلۋە ساز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەبۇتەر [كبوتر] (پ) كەپتەر:

گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرساڭ مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىم كىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.

— مەشھۇرى.

كەبۇتەرباز [كبوترباز] (پ) كەپتەرۋاز:

ساقىيا، تارتاي كەبۇتەر دەم، كىبتۇر بىر بادەكىم،
بىر كەبۇتەرباز ئۇچۇن ئولدۇم غەمۇ مىھنەت بىلە.

— نەۋايى.

كەبۇد [كبود] (پ) كۆك؛ كۆكۈش (رەڭلىك):

كەبۇد ئىپرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئىيرۇر ئافاقى بەھرۇ بەر.

— زەلىلى.

چەرخى كەبۇد — كۆكۈش ئاسمان.

كەبىر [كبير] (ئە) [كۆپلۈكى: كىبار /كۇبەرا] 1) ئۇلۇغ، بۇيۇك، كاتتا، چوڭ، زور؛ يۇقىرى. 2) چوڭ ياشلىق:

ئۇمىد ئۇلكىم، سەغىر ۋە كەبىر، شەيخۇ شابىنىڭ خاتىرەلە-
رىغە دىلپەزىر ۋە كۆڭۈللەرىغە ناگۇزىر بولغاي.

— نەۋايى.

كەبىرە گۇناھ — چوڭ گۇناھ، زور گۇناھ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ.

كەبىرۇش - شان — ئۇلۇغۋار، مەرتىۋىسى يۇقىرى.

كەپ [كپ] (پ) قول، ئالىقان:

چىقىپ ئالدىغە چۇن مەلىكە كۆرۈپ،
دىلئارا كەپىنى كۆزىگە سۈرۈپ.

— ئا. نىزارى.

كەپەنەك [كپنك] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان تاشقى كىيىم، دەرۋىشلەرنىڭ چەكمىنى:

سەلتەنەت خىلئەتىدىن ئارتۇق ئىرۇر دەيردە مەست،
سۇدراسام بادە گەدالىغدە يىرتۇق كەپەنەك.

— نەۋايى.

كەتارە [كتاره] (پ) ئۆتكۈر قىلىچ ۋە خەنجەر:

يولى بىر سوقماق ئىككى سارى خارە،
ئىتىك ھەر خارە ئانداغكىم كەتارە.

— نەۋايى.

كەتان [كتان] (پ) كانابتىن توقۇلغان كىيىملىك:

كەتانىنى كى زەردىن قىلىپ بافتە،
ئۇچاسىن سىلاپدۇر تۇتۇپ تەھبەتە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەتانى [كتانى] (پ) كاناب رەختتىن تىكىلگەن كىيىم.

كەتم [كتم] (ئە) يوشۇرۇش؛ يوشۇرۇنلۇق؛ پەردە؛ سىر ساقلاش، بېكىتىش.

كەتمى ئەدەم — يوقلۇق، يوقلۇق پەردىسى:

كەتمى ئەدەمدىن نەكىم مەۋجۇد بولۇپ،
ساجىد ئۇلۇپ سەن ئاڭا مەسجۇد بولۇپ.

— نەۋايى.

كەتۈن [كتون] (ئە) بىر تۈرلۈك گەزلىمە؛ «كەتان» غا قاراڭ.

كەتۈرمەك [كيتورمك] كەلتۈرمەك، ئېلىپ كەلمەك؛ ئۇزاتماق، سۇنماق، بەرمەك:

مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۈرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

كەتىف [كتف] (ئە) يەلكە، مۇرە:

قولنى قولتۇغلار ئىچرە مۇئتەكىف ھەم،
قۇلاغلاردىن ئۆتۈپ ئىككى كەتىف ھەم.

— نەۋايى.

كەج [كج] (پ) ئەگرى، قىڭغىر:

بولماغىل كەجلەر ئىشىكىدە گەدا،
راستلىقنى پېشە قىل ساھىب رەۋاج.

— شەۋقى.

كەج تەبىئ — تەتۈر مىجەزلىك، بەتقىلىقلىق؛ كاجلىق؛ تەتۈر پىكىرلىك.

كەج خىرام — تەتۈر ماڭغۇچى.

كەج دەھەن — قىڭغىر ئېغىز:

ئەجەب شۇم تەلئەت قەرى پىرە زەن،
كۆزى گەجگەسىدە، داغى كەج دەھەن.

— ئا. نىزارى.

كەجەك [كجك] (پ) پالچىلارنىڭ تاياقچىسى:

بىنەفشە ئانداكىم گەردۇن كۆكەرتىپ،
كەجەك يەڭلىغ خىرەد بويىنىنى تارتىپ.

— نەۋايى.

كەججە [كجه] (پ) تىلسىز، گاچا:

هەرزە نۇتقۇڭنى فەساھەت ساغىنىپ،
كەججە لەفزىڭنى بەلاغەت ساغىنىپ.

— نەۋايى.

كەجرەفتار [كج رفتار] (پ) تەتۈر ماڭغۇچى، ئايلانغۇچى:

ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مىھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.

— ئەرشى.

2) مەككار، ھىيلىگەر:

كەجرەۋ [كجرو] (پ) «كەجرەفتار» غا قاراڭ:

ئەي فەلەك، كەجرەۋلىقىڭ قوي، بىر زەمان ھالىمغە باق،
غۇنچەدەك كۆڭلۈم بولۇپدۇر تەھ ـ بەتەھ قان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

كەجكۇلاھ [كج كلاه] (پ) 1) دوپپىسىنى قىڭغىر كىيگەن. 2) يار، مەھبۇب:

نەززارەدىن ھۇش ئەقلىنىڭ دەستارى تۇشمەك نە ئەجەب،
مۇنداقكى سەرخۇش سەكرەتۇر ھەريان سەمەند ئول كەجكۇلاھ.

— نەۋايى.

كەچچە [كچه] (پ) «كەججە» گە قاراڭ.

كەچكۇل [كچكول] قەلەندەرلەرنىڭ يېنىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپىقى.

كەد [كد] (ئە) ئىش، مېھنەت، مۇشەققەت؛

كەد ئەيلەمەك — مېھنەت قىلماق، جاپالىق ئىشلىمەك:

تەمەۋۋۇل كەسرەتىدىن بولساڭ ئانداغ،
كى قارۇن دەرگەھىڭدە ئەيلەگەي كەد.

— نەۋايى.

كەدبانۇ [كدبانو] (ئە + پ) ئەرلىك ئايال؛ روزىغارلىق خوتۇن؛ ئۆي خوجايىنى، خېنىم:

مۇۋاپىق تۇشسە كەدبانۇ، دەۋلەت ۋە جەمئىيەتكە بولماقدۇر ۋۇر ھەمزانۇ، ئۇنىڭ ئارايىشى ئاندىن ۋە ئۆيلۈكنىڭ ئاسايىشى ئاندىن.

— نەۋايى.

كەد خۇدا [كدخدا] (پ) 1) ئۆي ـ ئوچاقلىق ئەر، ئائىلە باشلىقى. 2) ھۆكۈمران، شاھ:

بۇ خاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر، ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدەم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۇسى شاھۇ گەدا ئاخىر.

كەدخۇدا بولماق — ئائىلىلىك بولماق، ئۆيلەنمەك.

كەدخۇداي [كدخداى] (پ) «كەدخۇدا» غا قاراڭ:

ئول دەفنەنى ئول ئىككى كەدخۇداي بولغانلارغە مۇسەللەم تۇتتىلەر.

— نەۋايى.

كەدد [كد] (ئە) «كەد» كە قاراڭ.

كەدۇ [كدو] (پ) 1) قاپاق، سۇ قاپىقى؛ قەلەندەرلەرنىڭ قاپىقى؛ «كەچكۇل» غا قاراڭ.

كەدۇئەمرۇد — يۇمىلاق (قاپاق شەكلىدىكى) ئامۇت.

كەدۇ كەچكۇلى — قەلەندەرلەرنىڭ تىلەپ تاپقان پۇلىنى سېلىش ئۈچۈن بويىنىغا ئېسىۋالىدىغان قاپىقى.

كەدۇ ناك — يۇمىلاق نەشپۈت.

كەرام [كرام] (ئە) «كەرەم» گە قاراڭ:

بۇلار نەسلىدىن نەچچە ساھىب كەرام،
كى بىر رەۋزەدە ئەيلەمىشلەر مەقام.

— ئا. نىزارى.

كەرامات [كرامات] (ئە) مۆجىزىلەر، بېشارەتلەر؛ ئالدىن كۆرەرلىك:

كۈنىيەتى ئەبۇ ـ ئابدۇللادۇر ... كۆپ ھەدىسى بار ۋە زاھىر كەراماتى ۋە تەسانىفى داغى بار.

— نەۋايى.

كەرامەت [كرامت] (ئە) [كۆپلۈكى: كەرامات] مۆجىزە، (بولغۇسى ئىشلار توغرىسىدا ئالدىن بېرىلگەن) بېشارەت، ئالدىن بىلىش:

كەرامەت يوقكى مۇئجىز پەرۋەر ئولغاچ،
چۇ مۇسا كۆرگۈزۈپ گەر ئەلگە يۈز يەد.

— ئەرشى.

كەرامەتگوى [كرامت كوى] (ئە + پ) كارامەت كۆرسەتكۈچى.

كەران [كران] (پ) چەت، قىرغاق، چېگرا.

بىكەران — چەكسىز، چېگراسىز.

كەرانە [كرانه] «كەران» غا قاراڭ:

تۈن ئەتلەسىغە كى يوق كەرانە،
خەيلىدە بىر ئەسكى خەيلىخانە.

— نەۋايى.

كەرانبار [كران بار] (پ) ئېغىر يۈكلۈك، يۈكى ئېغىر.

كەرەت [كرت] (ئە) كەررە، مەرتەم.

كەرەشمە [كرشمه] (پ) ناز، جىلۋە، نازلىق بېقىش:

ماڭا ھەر بارە قىلسا ئول كەرەشمە،
كۆزۈمدىن ياش ئاقادۇر چەشمە ـ چەشمە.

— خىرقەتى.

كەرەگ [كرك] (پ) بۆدۈنە:

بىر تەرەفى جانگالى نەيزار ئىكەن،
رويەۋۇ كەرەگ ئاندا تۈمەن بار ئىكەن.

— زەلىلى.

كەرەم [كرم] (ئە) ياخشىلىق، ئېھسان، ئالىي جانابلىق،

مېھرىبانلىق، سېخىيلىك، مەرھەمەت:

ماڭا مول كەرەم قىل ئەيا پىرى دەير،
قىلاي چۇن مۇھەببەت ھەۋاسىدا سەير.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەرەم ئەھلى — سېخىيلار، ئالىي جانابلار.

كەرەم ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، سېخىيلىك قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

كەرەم فەرتى — ياخشىلىق، سېخىيلىكنىڭ زىيادىلىكى.

كەرەمكېش [كرم كيش] (ئە + پ) كەرەم (ياخشىلىق) قىلغۇچى، ئېھسان قىلغۇچى، مېھرىبانلىق كۆرسەتكۈچى:

بەس ئول فىل ھەقىقەت كەرەمكېش ئەمەس،
ئۆزۈڭ مۇكرىم ئول بىر سەبەب بىش ئەمەس.

— نەۋايى.

كەرباس [كرباس] (پ) پاختىدىن يەرلىك ئۇسۇلدا توقۇلغان ماتا، بۆز.

كەردە [كرده] (پ) قىلىنغان.

كەردە نا كەردە — قىلىنغان - قىلىنمىغان.

كەررار [كرار] (ئە) بىرەر ئىشنى تەكرار ئىجرا قىلغۇچى؛ تەكرار، قايتا - قايتا:

كۇفر مەيدانىدىن نە ئارا بەردىلەر بۇ كافىران،
زۇلفىقارى ھەيدەرى كەررارىدىن جەۋلان كېرەك.

— زەلىلى.

كەررەمنا [كرمنا] (ئە) مۇكەررەم قىلدۇق (قۇرئاندا ئىنسان ھەققىدىكى بىر ئايەتكە ئىشارەت قىلىنىدۇ).

كەررەناي [كراناى] (پ) كاناي (چالغۇ ئەسۋابى):

يەنە كەررەنايۇ كاۋۇرگا ئۈنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۈنى.

— نەۋايى.

كەررۇفەر [كروفر] (پ) 1) دەبدەبە، ھەشەمەت؛ كىبىرى، مەنمەنلىك، مەغرۇرلۇق:

قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شاۋقۇن - سۈرەن، داغدۇغا.

كەررۇفەر سالماق — شاۋقۇن سالماق، داغدۇغا قىلماق.

كەررۇفەر قىلماق — دەبدەبە قىلماق، زورلۇق قىلماق.

كەركەس [كركس] (پ) تاپ يېيدىغان، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش بىلەن شۆھرەت تاپقان بىر خىل قۇش:

ۋە ئول نادان تەگرىنى ئوقلادىم دەپ كەركەسلەرنى ساندۇق يوقىرى يانىغە باغلاپ، ئىتلارنى قوي يانىغە باغلاپ يەرگە ئىندى.

— نەۋايى.

كەرگ [كرك] (پ) كەركىدان.

كەرگەدان [كركدان] (پ) «كەرگ» كە قاراڭ.

كەرگەس [كركس] (پ) «كەركەس» كە قاراڭ.

كەرم [كرم] (ئە) ئۈزۈم تېلى، تاك.

كەرھ [كره] (ئە) يېقىمسىزلىق، نا خۇشلۇق؛ يامانلىق، نارازىلىق:

... ۋە مۇجىبى كەرھ ۋە مەلالەت بولغايكىم، بۇ نا تەۋان بۇ ھالەت ۋۇقۇئىدىن سۇڭ فەرراشلەرى سۇبھىنىڭ سىمىن سۇپۇرگۇسى بىلە ... سۇپۇرۇپ.

— نەۋايى.

كەرى [كرى] (پ) يارامىلىق، ئەرزىيدىغان.

كەرى قىلماس — ئەرزىمەس.

كەرىم [كريم] (ئە) سېخىي، ئالىيجاناب، كەرەملىك:

كەرىم سائىلنى بەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۈمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

كەرىم خىلقەت — نەسلى پاك.

كەرىمۇل - ئەخلاق — ياخشى ئەخلاقلىق.

كەرىمۇل - خۇلق — «كەرىمۇل - ئەخلاق» قا قاراڭ.

كەرىمى مۇتەئال — ئۇلۇغ - مەرھەمەتلىك، ھۆرمەتلىك.

كەرىھ [كريه] (ئە) خۇنۇك، يىرگىنىشلىك، يېقىمسىز:

بۇ كىمىم دەپتۇر كەرىھ ئانىڭ جەمالىن،
نە تىل بىرلە دەپ ئېيرگىن بۇ مەقالىن.

— نەۋايى.

كەرىھۇز - زات [كريه‌الذات] (ئە) يېقىمسىز، خۇنۇك، يىرگىنىشلىك؛ تېگى پەس.

كەز [كز] (پ) يىپەك:

سەنئەتىڭ سايباغىدىن كۆك زالى كىيگەن ھۆللەئى ماۋى،
ھاشىيە بولغان شەفەقدىن زەيلىغە رەڭى گۇل كەز.

— نەۋايى.

كەزا [كذا] (ئە) شۇنداق، شۇ كەبى.

كەزاف [كذاف] (پ) «گەزاف» قا قاراڭ:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاف،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— سالىھى.

كەززاب [كذاب] (ئە) يالغانچى؛ مەككار:

دېدىم چەھكە تاشلاڭ بۇ كەززابنى،
داغى بەرمەگىمز نان بىلە ئابنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەزلەمەك [كيزلاماك] كەزمەك، سەيلە قىلماق، ئايلە-

نىپ يۈرمەك.

كەس [كس] (پ) كىشى، شەخس:

بەرھەمەن *بارلىق* دەپ قوشۇپ نەچچە كەس،
يەنە خىزمەتىمگە يېتىشكۈنچە بەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىكەس [بيكس] (پ) ھېچكىمى يوق، ئىگىسىز، يېتىم.

كەسمەك [كيس ماك] 1) كەسمەك؛ قىرقىماق. 2) تىلماق؛ نەقىش ئويماق. 3) ئۈزمەك؛ يەشمەك؛ ئاجراتماق.

كەسكەن نەئىل — تاقا شەكلىدە ئويۇلغان تامغا:

دەردۇغەم بوستانىنىڭ ئاۋۇسىدۇر كۆڭلۈم قۇشى،
گۈل بولۇپ جىسمىمدە كەسكەن نەئىل ھەريانىدىن ئاڭا.

— نەۋايى.

كەسكۈلەتمەك — پارچىلاپ كەسمەك، قىيمىلىماق.

كەساد [كساد] (ئە) كاسات، بازىرى يوق، خېرىدارى يوق؛ «كاسىد» قا قاراڭ:

ئېلىپ بارغىل ۋۇجۇدۇڭ رەختىنى بازارى مەھشەرگە،
كەساد ئولماسدا رەختىڭ ئانچۇنانكىم ئېتىبار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

كەسافەت I [كثافت] (ئە) 1) تولۇقلۇق؛ قويۇقلۇق. 2) قوپاللىق، يىرىكلىك؛ 3) ئېپلاسلىق، يامانلىق:

ھەياتىڭىز زۇلالى ئەبەدغە دېگىنچە جارىي ۋە دەۋلەتىڭىز قۇياشى قىيامەتغىچە زەۋال كەسافەتىدىن ئارىي بولسۇن، ئامىن.

— نەۋايى.

كەسافەت II [كسافت] (ئە) 1) خىرەلىك، تۇتۇقلۇق، گۇڭگا. 2) تۇتۇلۇش (ئاي ياكى قۇياشنىڭ تۇتۇلۇشى).

كەسافەت ئەتمەك — تۇتۇلماق (ئاي ياكى قۇياش ھەققىدە).

كەسالەت [كسالت] (ئە) سۇسلۇق، بوشاڭلىق، لەقۋالىق:

تەبىئەتكى خۇيى كەسالەت دۇرۇر،
تەرەددۇد ئاڭا سەئىب ھالەت دۇرۇر.

— نەۋايى.

كەسب [كسب] (ئە) 1) ئۆگىنىش، ھاسىل قىلىش، ئىگىلەش. 2) ھۈنەر، مەشغۇلات:

بۇلبۇلى شورىدە قايدىن كەسب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيا بولماسا.

— ئەرشى.

كەسب ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، بىلمەك، ئىگىلىمەك.

كەسب ئولماق — ھاسىل بولماق، قولغا كەلمەك.

كەسبى ئايىنى سەئادەت قىلماق — بەخت - سائادەتكە ئېرىشمەك.

كەسبى ھەۋا — سەير قىلىش، ياپراش، راھەتلىنىش.

كەسبى ئۇلۇم — ئىلىم ھاسىل قىلىش، بىلىم ئېلىش.

كەسر [كسر] (ئە) سىنىش، ئۇشتۇلۇش؛ سۇنغان، ئۇشتۇلغان؛ زەئىپلەشكەن.

كەسرى نەفس — 1) نەپسى زەئىپلەشكەن. 2) كەمتەرلىك.

كەسرەت [كثرت] (ئە) كۆپلۈك، موللۇق، كەڭلىك؛ كۆپچىلىك؛ نۇرغۇنلۇق، جىقلىق:

غەمىڭنىڭ كەسرەتىدىن چۈن كەبۇتەرخانەدۇر كۆڭلۈم،
گەر ئۇچسا، قايدىن ئىزدەپ كۆز قاتىدىن دانەزار ئولدۇم.

— گۇمنام.

كەسرەتى ھەسەب — شەرەپ ۋە پەزىلەتنىڭ كەڭ ۋە موللۇقى.

كەسمە [كيسمه] كوكۇلا، چاچ:

قاشىنى سەبزە ئەيلەپ ئوسما بىرلە،
يۈزىگە زىب - زىننەت كەسمە بىرلە.

— خىرقەتى.

كەسىر [كثير] (ئە) كۆپ، مول، جىق، تولا:

ھېچكىم كەسىرى تىغى زەبان سۇخەنۋەران،
ھەرفى بەيان ئېيتالمەگەي ھەمد سەناسىدىن.

— نەۋايى.

كەسىرۇل - ۋۇقۇئ [كثيرالوقوع] (ئە) تېز - تېز (كۆپ) يۈز بېرىدىغان.

كەسىف [كثيف] (ئە) 1) تولۇق؛ قويۇق. 2) قوپال، يىرىك؛ ئېپلاس.

جىرمى كەسىف — يوغان، قوپال گەۋدە.

كەش [كش] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

جەفاكەش — جاپا چەككۈچى.

بەلاكەش — ئازاب تارتقۇچى.

كەشان [كشان] (پ) تارتىدىغان:

ئىتلەر ئىدى ھەرتەرەفى كىش - كەشان،
قالماپ ئىدى مەندە ۋۇجۇدى نىشان.

— زەلىلى.

كەشان ئەيلەمەك — تارتماق.

كەشەف [كشف] (ئە) تاشپاقا؛

كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كەسەسىغە.

— نەۋايى.

كەششاف [كشاف] (ئە) 1) ئاچقۇچى، تاپقۇچى، يەشكۈچى، كەشىپ قىلغۇچى:

كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلە ساف قىل،

كى مەزمۇن قولۇبىغە كەششاف قىل.
— ئا. نىزارى.

2) مەشھۇر خارەزملىك ئالىم زەمەخشەرىنىڭ قۇرئانغا يازغان تەفسىرىنىڭ نامى.

كەششافە [كشافه] (ئە) ھايۋان نامى؛ قەدىمىي شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەبىبابەۋۇ كەششافە ھەم.

— نەۋايى.

كەششەمس [كالشمس] (ئە): كەششەمسى نىسفۇن نەھار — چۈش مەزگىلىدىكى قۇياشتەك.

كەشف [كشف] (ئە) ئېچىش، تېپىش، ئىجاد قىلىش.

كەشف ئەتمەك — ئاچماق، ئىجاد قىلماق؛

كەشفى راز — سىرنى ئېچىش.

كەشنىز [كشنيز] (پ) يۇمغاقسۈت:

بولۇپ مەي شىرەسىدىن ئاتەشئەنگىز،
بېرىپ ئول ئوتقا تەسكىن قۇرسى كەشنىز.

— نەۋايى.

كەشىدە [كشيده] (پ) كەشتە، گۈل تىكمەك.

كەشىدەلىغ ياغلىغ — كەشتە تىكىلگەن تارتۇق، كەشتە تىكىلگەن ياغلىق، كەشتىلىك ياغلىق:

كەشىدەلىغ ياغلىغىدىن فەرقىغە لەچەك سالغايلاركىم،
جۇۋانى مۇخەددەرە ۋە ھۇللە نازۇكلۇغى نامەقدۇردۇر.

— نەۋايى.

كەشىش I [كشيش] (پ) تارتىش، جەلپ قىلىش:

كۆرگەلى ئاشۇفتە زۇلغۇڭنى قەمەرنىڭ دەۋرىدە،
خاتىرىم قىلمىش كەشىش قەتئەن سەرۇ سامان سارى.

— لۇتفى.

كەشىش II [كشيش] (پ) مۇناخ، تەركىدۇنيا قىلغۇچى (خرىستىئان دىنىدىكى).

كەف I [كف] (پ) كۆپۈك:

نە ئاچچىغ سۇكى مەستى ۋەھشەت ئايىن،
لەبىدە كەف، يۈزىدە مەۋجىدىن چىن.

— نەۋايى.

كەف ساچماق — 1) ئېغىزدىن كۆپۈك چاچراتماق. 2) جاۋىلدىماق.

كەف II [كف] (ئە) ئالىقان؛ تاپان:

كەفىن ئاغزى بىلە مۇفلىس دەم ئەيلەپ،
ئىكى تىز كۆكسى ئىچرە مەھكەم ئەيلەب.

— نەۋايى.

گەر نەۋايى ھەجر دەشتىدىن ئۆتە ئالماس، نە تاڭ،
يول يۈرىي ئالماس كەفى غەم تاشىدىن ئەفگار ئۈچۈن.

— نەۋايى.

كەف ئۇرماق — چاۋاك چالماق.

كەفى پاي — تاپان، پۇتنىڭ ئاستى.

كەفارەت [كفارت] (ئە) قىلىنغان گۇناھنىڭ يۇيۇلۇشى ئۈچۈن تۆلەيدىغان بەدەل:

دۇنيا مالىدىن ئۈشبۇ كەنىزەكىم بار. ئەگەر قەبۇل قىلساڭ ئول رەنجىم كەفارەتىگە ساڭا بەردىم ۋە ئەگەر قەبۇل قىلماساڭ، ئازاد قىلدىم.

— نەۋايى.

كەفاف [كفاف] (ئە) تويار - تويماس مىقداردىكى تاماق، ئېھتىياجغا مۇۋاپىق يېمەكلىك.

كەفەن [كفن] (ئە) كېپەن، مۇردىنى ئورايدىغان ئاق ماتا:

مەن مۇندا بۇ كۈن تاڭلا كېتەرمەن ۋەتەنىمگە،
بۇ گۈلنى سېپىڭلار مېنىڭ ئول كۈن كەفەنىمگە.

— موللا سالىھ.

كەفچە I [كفچه] (پ) بىر خىل ياپىلاق باشلىق زەھەرلىك يىلان:

قىزىق كەفچەنى ئىلكىدىن ئالىپتۇر ۋە باشىغە سۇرۇۋېدۇركى، مەغزى چىقىبدۇر، ئەياغىدىن سۆرەپ، گۈلخاندىن تاشقارى تاشلاپدۇر.

— نەۋايى.

كەفچە II [كفچه] (پ) كۆسەي، كەپكۇر.

كەفچە ئۇرار باشلاماق — كەپكۇر، كۆسەي بىلەن تىتماق، ئۇرماق:

... ئۆزى گۈلخانغە كەفچە ئۇرا باشلاپتۇ.

— نەۋايى.

كەفش [كفش] (پ) كەش:

بارىپ كەفشلەرنى پۇتۇمغە كىيىپ،
يەنە ئول گىلىمنى باشىمغە يايىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەفشدوز [كفش دوز] (پ) كەش تىككۈچى، موزدۇز:

كىچىكىدە كەفشدوزلۇققا مەنسۇپ ئىبردى.

— نەۋايى.

كەففە [كفه] (ئە) 1) تارازىنىڭ پەللىسى. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىنىڭ قارىشىچە، ئون ئىككى بۇرجىنىڭ يەتتىنچىسى دەپ پەرەز قىلىنغان مىزان بۇرجى.

كەففەئى مىزان — تارازا پەللىسى:

كەففەئى مىزان ئاڭا ئەفلاك ئولۇپ،
پاتمانى تاشى كۆرەئى خاك ئولۇپ.

— نەۋايى.

كەفلىز [كفليز] (پ) كەپكۇر؛ چۆمۈچ، ساپلىق:

قازان يوقكى ئول ئاندا كەفىلنى ئەمەستۇر،
كى بولسۇن يۈزىگە قازانلار قاراسى.

— نەۋايى.

كەفىل [كفيل] (ئە) كېپىل بولغۇچى، كاپالەتلىك قىلغۇچى:

ئاۋارە كۆڭۈل ئىستەپ جان تەندىن ئالۇر ئىشقىڭ،
ئول تەلىبەگەكىم ئىتمىش گيا بۇ كەفىل ئېرمىش.

— نەۋايى.

كەلابە [كلابه] (ئە) غالتەك (يىپ ئورايدىغان):

بىر كەلابەئىپ — بىر غالتەك يىپ.

كەلاغ [كلاغ] (پ) ئالىقاغا:

بارىپ ئاندا كۆك قارغە — زاغى كېلىپ،
كېتىپ تۇتى، ئەمما كەلاغى كېلىپ.

— نەۋايى.

كەلال [كلال] (ئە) چارچاش، ھارغىنلىق؛ مالاللىق؛ ئېغىرچىلىق:

كۆرەردىن بۇ ئۆلۈم ئولغاچ كەلالى،
مۇبارەك تەبئىغە يەتسە مەلالى.

— نەۋايى.

كەلالە [كلاله] (ئە) «كەلالەت» كە قاراڭ:

ئەي قامەتى سەرۋۇ كۆزى نەرگىس، ئېڭى لالە،
زۇلفۇڭ ئېرۇر ئول لالە ئۈزە مۇشكى كەلالە.

— سەككاكى.

كەلالەت [كلالت] (ئە) «كەلال» غا قاراڭ.

كەلام [كلام] (ئە) سۆز، گەپ؛ نۇتۇق:

ئەي يارانلار بىز ئۆلەرمىز، يادكار قالدى كەلام،
كىشىدىن قالغاي جەھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.

— نەۋبەتى.

كەلامى جانفىزا — ئىلھامبەخش سۆز.

كەلامى خەيرى مەئال — ياخشىلىققا باشلىغۇچى سۆز.

كەلامى دىلئەفروز — دىلنى يورۇتقۇچى، كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى سۆز.

كەلامى رەببانىي — تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان.

كەلامى سەلا ئەفزاي — ياخشىلىققا دەۋەت قىلغۇچى سۆز.

كەلامى فاسىھ — پاساھەتلىك سۆز؛ ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك سۆز.

كەلامى مۇختەسەر — قىسقا سۆز.

كەلام ئاۋەر [كلام آور] (ئە + پ) سۆز كەلتۈرگۈچى.

كەلام ئاۋەر ئەيلەمەك — نۇقتىدىن سۆزلىمەك.

كەلامۇللاھ [كلام الله] (ئە) تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان:

ئېشەك سەۋتى كەلامۇللاھدا كەلدى ئەنكەرۇل - ئەسۋات،
ئانىڭ سەۋتىغە تەقرىبۇ تەخاتى ئىستەمەك بولماس.

— نەۋايى.

كەلئەدەم [كالعدم] (ئە) يوقتەكلا، يوققا ئوخشاش:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

كەلبەك [كلبک] (ئە) كۈچۈك، ئىت.

كەللەپۇش [كلەپوش] (پ) دوپپا.

كەلىد [كليد] (پ) ئاچقۇچ، كېلىت:

كۆڭۈل مەخزەنىنىڭ قۇفلى تىل ۋە ئول مەخزەنىنىڭ كەلىدىن سۆز بىل.

— نەۋايى.

كەلىز [كليز] (پ) ھەسەل ھەرىسى:

نىھايەتدىن ئارتۇق كېلىپ بۇ كەلىز،
بولۇپ بارچە بۇ تاغ ئارا شەھد زىر.

— نەۋايى.

كەلىسا [كليسا] (ي) خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى، چېركاۋ:

شەھ دەۋلەتىدىن يىتتى بۇ دەيرۇ كەلىسا،
ئورنىدا بولدى مەدرەسەيۇ مەسجىدى بىنا.

— نەۋايى.

كەلىم [كلم] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] 1) سۆزلەر، كەلىمىلەر:

رىيايى خانىقاھدە چۈن كەلىمى مەئرىفەت يوقتۇر،
مۇھەببەت ئەھلىنىڭ ئىشكىدە نەقشى بورىيا بولماق.

— زەلىلى.

2) سۆزلىگۈچى، سۆھبەتداش (كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى. دىنىي رىۋايەتلەردە، تۇر تېغىغا چىقىپ تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ. ئۇنى «كەلىمۇللاھ» دەپمۇ ئاتايدۇ).

كەلىمات [كلمات] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] سۆزلەر، جۈملىلەر، گەپلەر، كەلىمىلەر.

كەلىماتى — ئاجايىپ، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر.

كەلىمە [كلمه] (ئە) [كۆپلۈكى: كەلىم / كەلىمات] سۆز، نۇتۇق؛ «كەلىم» گە قاراڭ.

كەلىمۇللاھ [كلم الله] (ئە) تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن (مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى، «كەلىم» گە قاراڭ):

مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرىنىزۇر ئىلەيك»،
ئىشقى مۇھەببەت زورىدىن تىترەر ئىمىشلەر لاغ - لاغ.

— شەۋقى.

كەمال [كمال] (ئە) [كۆپلۈكى: كەمالات] مۇكەممەللىك، تولۇقلۇق، يېتۈكلۈك، نۇقسانسىزلىق؛ تالانت؛ پەزىلەت:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

كەمال ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار؛
كەمال تۇتماق — كامالەتكە يەتمەك.
كەمال دەرىجىسى — پادىشاھلىق.
كەمالى باتىنى — ئىچكى يېتۈكلۈك.
كەمالى خىرەد — ئەقىل - ئىدراك ئۆتكۈرلۈكى.
كەمالى تەربىيەت — ئىلىم - ئەخلاقتا مۇكەممەللىك.
كەمالى ئىشق — ئىشقنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.
كەمالى ھۆسن — نۇقسانسىز گۈزەل يۈز، چىراي:

كەمالى ھۆسنۈڭە «ئەلھەمد» ئىلە دۇئا قىلايىن،
يۈزۈڭ سىفاتىنى «ۋەششەمس» ئىلە ئەدا قىلايىن.

— ئەرشى.

كەمالات [كمالات] (ئە) [بىرلىكى: كەمال] 1) مۇكەممەللىكلەر. 2) پەزىلەتلەر. 3) ئالىي دەرىجە:

ھەر كىمدەكى بار ئىسمە خىيالى،
كەسىب ئەتمەك ئىشق ئارا كەمالى.

— نەۋايى.

كەمان [كمان] (پ) ياي؛ ئەگمە:

قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.

— سالىھى.

كەمان ئەبرو — قېشى يايدەك، ئەگمە قاش.

كەمانخانە [كمان خانە] (پ) ياي ئېتىشنى مەشق قىلىدىغان ئۆي.

كەمانكەش [كمان كش] (پ) مەرگەن، ئاتقۇچى:

يېقىلغاچ بۇ ھەمۇل يۈز روبىنتەنۇش،
كى بارۇ ئۆزرە ئېردىلەر كەمانكەش.

— نەۋايى.

كەمانگەر [كمانگر] (پ) ياي ياسىغۇچى ئۇستا.

كەماھى [كماهى] (ئە + پ) بېلىقتەك، بېلىققا ئوخشاش.

كەماھي [كماهى] (ئە) خۇددى شۇنداق، ئۆز پېتى، ئەينەن، تولۇق؛ ماھىيىتى بىلەن.

كەماھي ئاڭلىماق — تېگى - تەكتىدىن ئېنىق بىلمەك.

كەمەر [كمر] (پ) 1) بەلۋاغ، تاسما بەلۋاغ، كەمەر، بەل:

ياساپ تىنتىرەگۈچ شاھقە تاج زەر،
تېغى ئىشلىدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.

— غەرىبى.

2) تاغ ئارىلىقى، تاغ يولى:

بىلىڭ سەررىشتەسىغە مۇبتەلا بولغان كۆڭۈل سەيدى،
كىيىكدەكدۇركى، مەھكەم ئەيلەمىش يولىن كەمەر ھەريان.

— نەۋايى.

كەمەر باغلىماق — بەل باغلىماق، تەييارلانماق.

كەمەربەند [كمربند] (پ) 1) كەمەر. 2) خىزمەتكار، خادىم.

كەمەربۇر [كمربر] (پ) كارىز كولىغۇچى:

كۆرەردىن يوق كەمەربۇرلەرگە تويماق،
نې ھەددى يەرگە پۇشتى دەست قويماق.

— نەۋايى.

كەمەرگاھ [كمرگاه] (پ) تاغ ئېتىكى، بەل:

كەمەرگاھىدە خەيلى بىنىھايەت،
يەسال تارتىپ ھۇجۇم ئەيلەپ بەغايەت.

— نەۋايى.

كەمەند [كمند] (پ) 1) سىرتماق، ھالقا، تۇزاق، بەند؛ ئارغامچا:

ئەگەر بويىنۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندىغە تەرەپ نادەردىمەند ئولغاي.

— قەلەندەر.

2) يارنىڭ چېچى، رىشتە؛ سەۋەب، ۋەج.

كەمەندى زۇلف — چاچ تۇزىقى، سىرتماققا ئوخشىغان چاچ ئۆرۈملىرى.
كەمەندى ھەم - بەھەم — قايتا - قايتا ئىشلىگەن.

كەمبۇدەلىغ [كمبودەليغ] كەملىك، يوقلۇق:

دەۋران ئاراكىمسە رەنج پەيمۇدەلىغى،
بۇشماس گەر ئەمەس فەراغ كەمبۇدەلىغى.

— نەۋايى.

كەمتەرىن [كمترين] (پ) ئەڭ كەمتەر، تۆۋەنچىلىك:

قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

كەمپىر [كمپير] (پ) موماي، قېرى ئايال:

ساچىدا قارا يوق ئاغزىدا تىشى،
قاتىغ پىشماق ئېردى بۇ كەمپىر ئىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەم سۆخەن [كم سخن] (پ) كەم سۆز، خامۇش:

مەۋلانا ھۇمائىي ··· بەغايەت فەقىر ۋە كەمسۇخەن ۋە نامۇراد كىشى كۆرىنۇر.

— نەۋايى.

كەمم [كم] (ئە) مىقدار، قانچىلىك.

كەممى بىلە كەيفى — بىرەر نەرسىنىڭ مىقدارى بىلەن ھالىتى (قانچىلىك ۋە قانداقلىقى).

كەمىن I [كمين] (ئە) خىلۋەت جاي، پىستىرما؛ قاپقان، تۇزاق:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇرۇر يوللارىغەكى شەيتان لەئىن،
ئاڭا سىھرى بىرلە قويارلار كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەمىن ئەتمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

كەمىن II [كمين] (پ) كەم، ئازغىنا، نۇقسان، ئەيىب؛ كىچىك.

كەمىن خادىم — ئەڭ كىچىك خادىم.

كەمىن ئىش — كىچىككىنە ئىش، ئازغىنا ئىش.

كەمىنە [كمينه] (ئە) تۆۋەن، ئەرزىمەس، پېقىر:

قەبۇل ئەتسەڭ تابۇقچىمەن كەمىنە،
تەرەھھۇم قىل تابۇقچىلار كەمىنە.

— لۇتفى.

كەمىنە كەنىز — تۆۋەن دەرىجىلىك چۆرە.

كەمىنگاھ [كمين گاه] (پ) يوشۇرۇنىدىغان جاي، پاناھلىنىش ئورنى، پىستىرما جاي:

كەمىنگاھدە بەش مىڭ نەبەرد ئازماي،
نىھانىي قويۇپ شاھى فەرخۇندەراي.

— نەۋايى.

كەمىيەت [كميت] (ئە) «كەمم» گە قاراڭ.

كەن [كن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كۇھكەن — تاغ قازغۇچى.

كەنار [كنار] (پ) 1) قىرغاق، چەت؛ ساھىل؛ يان، يېنى:

تاماشا ئەيلەگىز بۇ توي ئارا، ئەي ھۇرۇغۇلمانلار،
قىغانۇ نالەلەر ئەيلەپ كېلىشى ئەمدى كەنارىمغە.

— ئا. نىزارى.

2) تەرەپ، تامان؛ تۆۋەن. 3) قۇچاق، قۇچاقلاش:

نەۋائىييا، مېنى ئول مەست بەزمىدىن سۈردى،
يوق ئېرسە كام ئىلە ئاندىن كەنارە ئەيلەمەدىم.

— نەۋايى.

كەنار تۇتماق — چەتلەشمەك، يىراقلاشماق، خالىي بولماق.

كەنارە [كناره] (پ) «كەنار» غا قاراڭ:

گۇلشەنۇ گۇلبەرگۇ ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
يىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.

— ئەرشى.

كەنارە قىلماق — قىرغاققا چىقماق، چەتكە چىقماق.

كەنارە قىلىنماق — چەتلەشتۈرۈلمەك.

كەنارە ئىستەمەك — چەتلىشىشنى خالىماق.

كەنبۇرە [كن بوره] (پ) ھىيلە، مىكىر، ئالدامچىلىق:

كىشىنىڭ بۇ نەۋ پەردەدارى كەنبۇرەئى ئەسكى سەناچغە غازە سۈرتكەي ۋە تىترەيدۇرغان باشىغە تىترەگۈچ سانچقاي.

— نەۋايى.

كەنز [كنز] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇنۇز] خەزىنە، توپلانغان مال - دۇنيا.

كەننافە [كنافه] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بىر تۈرى.

نەۋايى «شەترەنجى كەبىر» ئورۇقلىرىدىن بىرى دەپ كۆرسەتكەن.

كەنىز [كنيز] (پ) 1) چۆرە، خىزمەتكار ئايال، دېدەك:

كى ئول چاغ ئىدى كەلدى ئىككى كەنىز،
كىرىپ گۇلشەن ئىچرە ئىكى گۇل مەگىز.

— ئا. نىزارى.

2) تەۋە، ئىتائەتلىك:

گەر زۇلۇف ئىلە مۇشكبىز ئىدىلەر،
ئىككىسى ئاڭا كەنىز ئىدىلەر.

— نەۋايى.

كەنىزەك [كنيزك] (پ) ياش چۆرە، ياش خىزمەتچى ئايال؛ ئىگىسى تەرىپىدىن ياخشى كۆرۈلگەن دېدەك:

بار ئېردىكى ئەلنىڭ، كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۇلدەك قىزىل رەڭلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەھ [كه] (پ) سامان؛ «كاھ» قا قاراڭ:

ئەگەر كەھ بولسە لۇتفۇڭ ئەيلەدى كوھ،
لەبىڭدىن روھ بولدى جىسمى مەكرۇھ.

— گۇمنام.

كەھدۇد [كهدود] (پ) سامان تۈتۈنى، سامان ئىسى.

كەھرەبا [كهربا] (پ) 1) سېرىق رەڭلىك تاش، كەھرىۋا:

ئېرنىڭ ئەقىقى گەرچە جەھاندا يىگانەدۇر،
چېھرەم مەگەزلى ھەم يەنە بىر كەھرەبا قېنى؟

— سەككاكى.

2) سېرىق:

بولۇپ بارماقلارى قاندىن خىنا رەڭ،
ۋەلې لەئلى قۇرۇردىن كەھرەبا رەڭ.

— نەۋايى.

كەھرەباگۇن [كهرباگون] (پ) كەھرىۋا رەڭلىك، سېرىق رەڭلىك؛ كەھرىۋاسىمان:

چۇ قەددى كەھرەباگۇن، مېھرى گەردۇن،
يىغاچلار بەرگى رەڭگىن كەھرەباگۇن.

— نەۋايى.

كەھرەبالىق [كهربالیق] تارتماقلىق، جەلپ قىلماقلىق؛ سېرىقلىق.

بىجەزب سەرىغ ئېرۇر رىيالىق،
سەمغ ئەيلەي ئالۇرمۇ كەھربالىق.

— نەۋايى.

كەھرەباۋەش [كهرباوش] (پ) كەھرىۋادەك سېرىق:

سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سىماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.

— نەۋايى.

كەھف [كهف] (ئە) غار، ئۆڭكۈر:

كەھف ئېلى يەڭلىغ ياتىپ مەن، ئىشقدىن بىر جام ئىچىپ،
ئول ئوياندى، مىڭ قىيامەت بولسە يوق ئويغانماقىم.

— گۇمنام.

كەھفى فەنا — يوقىلىش غارى، ئۆزىدىن كېچىش غارى:

كەھفى فەنا ئىچرە ئالار بولسە گۇم،
مەن ھەم ئولاي رابىئۇھۇم، كەلبۇھۇم.

— نەۋايى.

كەھف ئېلى — غاردا ياشايدىغانلار.

كەھفۇل - ئەنام [كهف الانام] (ئە) كىشىلەرنىڭ تايانچىسى، باشپاناھى.

كەھكەشان [كهكشان] (پ) ئاسماندىكى ئۇزۇنىسىغا كۆرۈنىدىغان ئاق يول، سامانيولى:

جەھاندا ئەجەب كوھدۇر سىركە شان،
كى ئەۋجى تەقابىل بولۇپ كەھكاشان.

— ئا. نىزارى.

كەھگىل [كهگل] (پ) سامانلىق لاي، كاكىل:

ماھۋەش ۋەسل ئىچرە بولغاچ كامياب،
دېدىكىم، كەھگىلگە ئۇردىلار گۇلاب.

— نەۋايى.

كەۋاكىب [كواكب] (ئە) [بىرلىكى: كەۋكەب] يۇلتۇزلار:

كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلىيۇ شەرھى ماجەرا تۇتساڭ.

— سەبۇرى.

كەۋدەن [كودن] (پ) 1) يەمسىز؛ ئەخمەق؛ دېۋەڭ؛ تەنتەك. 2) ئورۇق، نىمجان (ئات).

كەۋسەر [كوثر] (ئە) جەننەت بۇلىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى توقلۇق:

ئۇدۇئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلارىدۇر كوھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

كەۋسەر ئاسا — جەننەت بۇلىقىغا ئوخشاش، كەۋسەرسىمان؛ تازا:

نەقد جەننەتدۇر، نەۋايى، كەسۋەر ئاسا مەي ئىچىپ،
ئۆزنى زارۇ ۋالەئى بىر سەرۋى ھۇرىزادە ئەت.

— نەۋايى.

كەۋكەب [كوكب] (ئە) [كۆپلۈكى: كەۋاكىب] يۇلتۇز، سەييارە:

كەلدى ئەخبار ئىچرە شەنبە سەئد ئانىڭ كەۋكەبى،
سەئد ئەكبەر ئۆزرە رەڭگى قارادۇر ساھىب شىكار.

— تەجەللى.

كەۋكەب ئايىن — يۇلتۇزغا ئوخشاش، يۇلتۇزدەك؛ چاقنىغان، پارلاق.

كەۋكەب ئەفشان — 1) يۇلتۇز چاچقۇچى 2) كۆز يېشى.

كەۋكەب ئەفشان قىلماق — ياش تۆكمەك.

كەۋكەب ئەنزارى — ئاسترونومىيىدە: يۇلتۇزلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەت دەرىجىلىرى.

كەۋكەب گۇن — يۇلتۇزلارغا ئوخشاش، پارلاق، تىنىق، چىرايلىق.

كەۋكەبى جەلالەت — پارلاق يۇلتۇز، ئۇلۇغ يۇلتۇز.

كەۋكەبى جەمانتاب — جاھاننى يورۇتقۇچى يۇلتۇز.

كەۋكەبى رەخشەندە — نۇرلۇق يۇلتۇز.

كەۋكەبى سەييار — ئايلانغۇچى يۇلتۇز، سەييارە، پىلانىتا.

كەۋكەبى ئىقبال — بەخت يۇلتۇزى.

كەۋكەبە [كوكبە] (ئە) 1) يۇلتۇز، يۇلتۇزلار توپى. 2) نۇر، يورۇقلۇق، پارلاقلىق:

مېھرى جەمالى كەۋكەبەسى بىلە ئەنجۇمەننى رەۋشەن قىلماغلىغى ... ...

— نەۋايى.

كەۋكەبىستان [كوكبیستان] (ئە + پ) يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان تىنىق ئاسمان؛ يۇلتۇزلار ماكانى:

بۇ لەيلۇ بەدر ئولۇپ شەمئى شەبىستان،
ئۆزارىدىن خەي ئاندا كەۋكەبىستان.

— نەۋايى.

كەۋن 〔 كون 〕 (ئە) مەۋجۇتلۇق، بارلىق؛ دۇنيا:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.

— ئەرشى.

كەۋنۇ فەساد — بارلىق ۋە يوقلۇق؛ بارلىققا كېلىش ۋە يوقىلىش.

كەۋنۇ مەكان — بارلىق، كائىنات؛ دۇنيا، ئالەم:
خۇداۋەندى كەۋنۇ مەكانغە سەنا،
دېدىم، كۆپ سۆيۈندۈم يېدىم ھەم غىزا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەۋنەين 〔 كونين 〕 (ئە) ئىككى دۇنيا؛ جىسمانىي ۋە روھىي ئالەم؛ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەت:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

كەۋنەين شاھى — پۈتۈن بارلىق شاھى، ئىككى جاھان پادىشاھى.

كەئب 〔 كعب 〕 (ئە) ئوشۇق، توپۇق.

كەئبە 〔 كعبه 〕 (ئە) 1) مەككە شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ، مۇقەددەس جاي؛ مۇسۇلمانلار قىبلىسى:
دەيچۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.

— ئەرشى.

ئانى كەئبەگە يەتكۇزۇلۇڭ بۇ زەمان،
كى مەقسەدنى تەڭرىگە ئەيلە ئەيان.

— ئا. نىزارى.

2) كۆڭۈل؛ مۇرات - مەقسەت:
كەئبەكى ئالەمنىڭ ئولۇپ قىبلەسى،
قەدرى يوق ئانداق كى كۆڭۈل كەئبەسى.

— نەۋايى.

كەئبەنى بۇزماق — كۆڭۈل بۇزماق:
بۇ خۇسران بەسكى، چۇن غەم رۇدى تۇزدۇم،
سىرىشكىم سەيلىدىن كەئبەمنى بۇزدۇم.

— نەۋايى.

كەئبەتەين 〔 كعبتين 〕 (ئە) ئىككى كەئبە: 1) مەككە ۋە قۇددۇس شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ. 2) نەرد ئويۇنىدىكى سۆڭەك، تاش:
كىمكى ئول گۇلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،
قالدى جىسمى كەئبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا.

— قەلەندەر.

كەئس 〔 كأس 〕 (ئە) قاچا، جام، مەي پىيالىسى:
ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسبھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تانغان گەدا.

— ئەرشى.

كەي I 〔 كى 〕 (پ) 〔 كۆپلۈكى، كەيان 〕 بۈيۈك پادىشاھ، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك:
مەگەر يادىڭدا يوقتۇركىم، ساڭا مەن،
دېدىم يۈز قەتلە كەي، مەجنۇنى غافىل.

— نەۋايى.

كەي II 〔 كى 〕 شېئىردا ۋەزىن تەلىپىگە ئاساسەن «كى ئەي» نىڭ قىسقارتىلغان شەكلى:
كۆرۈپ تۆرتىنچى مەنزەرنى چۇ خالىي،
دېبان، كەي مېھرىسىز گەردۇنى ئالىي.

— نەۋايى.

كەياسەت 〔 كياست 〕 (ئە) زېرەكلىك، ھوشيارلىق، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
سۆزىدىن فەھىم ئولۇپ ئەقلۇ كەياسەت،
يۈزىدىن بىلگۈرۈپ فەھمۇ فەراسەت.

— نەۋايى.

كەيانى 〔 كيانى 〕 (پ) ئىراننىڭ كەيان سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان شاھلارنىڭ لەقىمى.

كەيانى تەخت (تەختى كەيانى) — كەيانىيلىق تەخت.

كەيانى نەژاد — كەيانى سۇلالىسى نەسلىدىن.

كەيبۇر 〔 كيبر 〕 (پ) 1) كەڭ، ئۇچلۇق نەيزە، ياننىڭ ياپىلاق ئوق بېشى. 2) جادىبەھرە:
نە پەررە غەم سىپاھى كەيبۇرى ئول،
بەلىيەت قەلئەسىنىڭ كۇنگۇرى ئول.

— نەۋايى.

كەيد 〔 كيد 〕 (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ھەييارلىق، ئالدامچىلىق.

كەيد قىلماق — ئالدىماق.

كەيدۇ راي — ھىيلە ۋە تەدبىر.

كەيف 〔 كيف 〕 (ئە) كەيىپ، مەستخۇشلۇق:
ئىچىپ كەيفى بىرلە بولاي ئەقلى لال،
تاپاي يار ئىلە خىلۋەت ئىچرە ۋىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەيفە 〔 كيف 〕 (ئە) قانداق، قانداقراق؛ قانداقچە؛ قانچە:

كەممى بىلەن كەفى مۇبەرھەن — قانچىلىكى ۋە قانداقلىقى ئېنىق.

كەيفىيەت 〔 كيفيت 〕 (ئە) 1) ھەقىقىي ئىش. 2) خۇرسەنلىك. 3) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، كەيپىيات، ھال، ئەھۋال، ھالەت:

فەلەك كەجرەفتار ۋە سىپىھر نا پايدار ئالەمگە گىرىفتار بولغان ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيا ۋە دۇنيا ۋە دۇن ۋە چەرخى بۇ قەلەمۇن ھەۋادىسىغە مۇبتەلا بولغان سەلاتىن ۋە ئۇمەرالار كەيفىيەتىدە.

— ئا. نىزارى.

كەيقۇبادىي [كيقبادى] (پ) كەيقۇبادقا مەنسۇپ، شەھانە:

قىش بولدى بەھار چەمەن، بىد قىپتى،
مۇرغان سەھەر تىلىدا تەۋھىد قىپتى.
شاھان كەيانى زىرى خاك ئولماسالار،
كەيخۇسرەۋۇ كەيقۇبادىي، جەمشىد قىپتى.

— زەلىلى.

كەيل [كيل] (ئە) ئاشلىق ئۆلچەيدىغان كۈرە، چارەك:

شاھىكى فەلەك سارى چۇ مەيل ئولدى ئاكا،
كۆك زەرفى ساچارغا نۇر كەيل ئولدى ئاكا.

— نەۋايى.

كەيۋان [كيوان] (پ) 1) زۆھەل (ساتورىن) يۇلتۇزى. 2) ئېگىز ئاسمان:

مۇنشىي كۆرۈپان خەتى سەۋادىن،
كەيۋان يۈزىغە ساچىپ مىدادىن.

— نەۋايى.

كوب [كوب] (پ) كۆپىنچە سۆز بىرىكمىسىدە «ئۇرغۇچى، تەپكۈچى، يەنچىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

كوب تاپماق — زەربە يېمەك؛ چارچىماق.

كوتاھ [كوتاه] (پ) «كوتەھ» كە قاراڭ:

دېدى: غەم سىررىنى، ئەي قۇش، ئەيان قىل،
دېدى: بۇ سۆزگە، بىل، كوتاھ ئېرۇر تىل.

— خىرقەتى.

كوتەھ [كوته] (پ) كالتە، قىسقا:

قۇللۇقى يەتسە بەھەم بىچارە ئاجىز بەندەغە،
ياتىبان يار كويىدا، ھەجرىدە كوتەھ زارلىغ.

— نەۋبەتى.

كوتەھ ئەتمەك — قىسقا قىلماق.

كوتەھ ئەندىش — قىسقا ئويلايدىغان، كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان.

كوتەھ نەزەر — كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، قىسقا ئويلايدىغان.

كوچەك [كوچك] (پ) كىچىك، كىچىككىنە؛ پارچە.

كوچەكدىل [كوچك دل] (پ) 1) قورققاق، يۈرەكسىز. 2) خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلە؛ كۆڭۈلچەك، خۇشخۇي:

ماڭا بۇ قىسسە بەس مۇشكىل تۇشۇپدۇر،
كىم ئول مەزلۇم كوچەكدىل تۇشۇپدۇر.

— نەۋايى.

كور [كور] (پ) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ.

كور چەشمە — سۇ چىقماس بولۇپ قالغان بۇلاق، سۇسىز بۇلاق.

كورەگان [كوركان] 1) ئاتا ھەم ئانا تەرىپىدىن پادىشاھزادە بولغان كىشى لەقىمى. 2) ئەمىر تېمۇرنىڭ لەقىمى:

ئاڭلادىڭ شاھلىغ ئەھۋالىنى ھەم،
كورەگان تەختىيۇ ئىقبالىنى ھەم.

— نەۋايى.

كورەگانىي [كوركانى] خان كۈيۈسى، كۈيۈ؛ كورەگان پادىشاھلار نەسلىدىن:

بىلىپ بۇ نەۋئ ئىلمى ئاسمانىي،
كى، ئاندىن يازدى زىجى كورەگانىي.

— نەۋايى.

كوزە [كوزه] كوزا؛ ساپال ئىدىش:

قويۇپ كوزەغە سۇ يەنە بىر مىھار،
ئالىپ كەلدى يىلدام بۇ كەمپىر زار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوژ [كوژ] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، مۈكچەيگەن.

كوژ ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

كوس [كوس] (پ) كاتتا ناغرا، پادىشاھ قەسرىدە چېلىنىدىغان غايەت زور ناغرا:

ئىشقى دەۋاسىدا چالدىڭ كوسۇ نەققارەلەر،
ئۇشبۇ تەقلىد بىرلە قىلغان ئىشقى دەۋايىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

كوسى دەۋلەت چالىنماق — دۆلەتكە ئىگە بولماق.

كوسى رەھىل — كارۋان يولغا چىقىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ناغرا.

كوسى رەھىل چالماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەر ناغرىسىنى چالماق.

كوسى رىھلەت چالماق — «كوسى رەھىل چالماق» قا قاراڭ.

كوسى ئىسلاھ ۋە ئىمداد چالماق — تۈزىتىش ۋە ياردەم ناغرىسى چالماق، تۈزىتىش ۋە ياردەملىشىش خەۋىرىنى تارقاتماق.

كوسەۋ [كوساو] كۆسەي، ئوت كولىغۇچ:

تىيرەلەر لۇتفى ئەيلەبان تۇتماس سەفا ئەھلى ئېرىن،
يارىغان بىرلە ئۇچى، شەمئ ئۆزىنى تۇتماس كوسەۋ.

— نەۋايى.

كوسزەن [كوس زن] (پ) ناغرا چالغۇچى:

يەنە كوسزەن تۇشتى جۇنبۇش ئارا،
يەنە كوس تۇشتى غۇرۇنبۇش ئارا.

— نەۋايى.

كوفت [كوفت] (پ) زەربە، ئۇرۇش؛ ئۇرۇلۇش، يانچىلىش، ئېزىلىش؛

كوفت تاپماق — زەربە يېمەك، ئۇرۇلماق؛ يانچىلماق، زېدە بولماق.

كوفتە [كوفته] (پ) يانچىلغان، ئۇرۇلغان چارچىغان، زېدە بولغان.

كوفتەگەرلىك [كوفتەكرليك] تۆمۈرچىلىك:

سىر ھاشىمىي ... ... كوفتەگەرلىك بىلە مەشھۇردۇر.

— نەۋايى.

كولاك [كولاك] (پ) دولقۇن؛ قاتتىق شامال، بوران:

بەھرىغە ناز ئىلە چۇ كۆز سالىبان،
دېمە كولاك، بەھر قوزغالىبان.

— نەۋايى.

كونام [كنام] (ئە) 1) ئوتلاق. 2) دالا قۇشلىرىنىڭ ئۇۋىسى.

كوھ [كوه] (پ) 1) تاغ:

ئانىڭ قەلئەسى كوھ ئاسا ئېرۇر،
دېمەي كوھكىم، چەرخ فەرسا ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېگىز، يۇقىرى.

كوھ پارە — تاغ بۆلىكى.

كوھ تا كوھ — تاغدىن تاغقا؛ كۆپ، تاغلارچە.

كوھ - كوھ — تاغ - تاغ، توپ - توپ.

كوھ ۋىقار — ئېغىر تەبىئەتلىك، چىداملىق.

كوھى ئەندۇھ — غەم تېغى:

قافى كېلىبان چۇ كوھى ئەنبۇھ،
ئەنبۇھ نە مەئنى كوھى ئەندۇھ.

— ئەرشى.

كوھى بەلا — بالا تېغى.

كوھى غەم — غەم تېغى، تاغدەك غەم، ئېغىر قايغۇ:

يىغى زارى بىرلە بويۇم بولدى خەم،
مەگەر كىم يىقىلدى ماڭا كوھى غەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوھى قاف — ئەپسانىۋى تاغ نامى.

كوھى مەئانى — مەنىلەر خەزىنىسى.

كوھان [كوهان] (پ) ئۆركەش؛ ئېگەر:

ئۇرۇپ تېغى فەلەك جىسمىغە سۇھان،
ئۆتۈپ ئول جىسمىدىن ئانداغكى كوھان.

— نەۋايى.

كوھە [كوهه] (پ) ئۇرۇش ئەسۋابى؛ ساۋۇت:

تۇشۇپ ئېردى بىر كوھە ئاچتى ئانى،
ئۇزالى ھەمۇل كوھە ئۆزرە تەنى.

— نەۋايى.

كوھ ئەفكەن [كوهافكن] (پ) تاغ غۇلاتقۇچى؛ پالۋان؛ «كوھكەن» گە قاراڭ.

كوھەك [كوهک] (پ) سەمەرقەند ئەتراپىدىن ئاقىدىغان زەرەپشان دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى.

كوھەن [كهن] (پ) «كوھان» غا قاراڭ:

تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۆبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كوھەن.

— ئا. نىزارى.

كوھپەيكەر [كوهپيكر] (پ) كاتتا گەۋدىلىك، بەھەيۋەت، ھەيۋەتلىك (ئات).

كوھپەيۋەند [كوهپيوند] (پ) تاغقا تۇتاشقان؛ يۈكسەك:

... ئەساسى كوھپەيۋەند بىنا قىلىپ ......

— نەۋايى.

كوھتەن [كوهتن] (پ) يوغان، كاتتا، گەۋدىلىك، تاغ كەبى:

پويە چاغى رەخشى ئولۇپ كوھتەن،
ئۈستىدە قاپلان كەبى ئول پويەزەن.

— نەۋايى.

كوھسار [كوهسار] (پ) تاغلىق، تاغلىق جايلار:

ئۇدۇ ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلارىدۇر كوھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

كوھسارى فىراق — پىراق تېغى.

كوھكەن [كوهكن] (پ) 1) تاغ قازغۇچى (پەرھادنىڭ لەقىمى):

بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىدماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەتى ئاھ.

— ئا. نىزارى.

2) زوراۋان، غالىب:

ئەگەر شىرىن ئۈچۈن فەرھاد ئىشقى كوھكەن بولسا،
نىباتىڭ سەككاكى ھەم جانا يولۇڭدا جانكەن بولدى.

— سەككاكى.

كوھكەنۋار [كوهكن وار] (پ) تاغ قازغۇچىدەك، تاغ قازغۇچىلار كەبى، پەرھاد كەبى:

كى مېھر ئەتكەچ ئەيان تاغ ئۆزرە ئەنۋار،

چىقاي تاغ ئۈزرە مەن ھەم كوھكەنۋار.

— نەۋايى.

كوھ ـ كوھ [كـوهـكـوه] (پ) تاغ ـ تاغ، ناھايىتى كۆپ.

كوھنە [كهنه] (پ) كونا، قەدىمىي، قەدىمكى:

نەچچە كۈن بۇ كوھنە دىۋارى شەھەردە تۇرمىسام،
نىگە ھەقنىڭ تەقدىرى قويمايدۇ رىزقىم بار ئۈچۈن.

— سالىھى.

كوھنە دەير — «كوھنە سەرا» غا قاراڭ.

كوھنە سەرا — دۇنيا.

كوھىستان [كوهستان] (پ) تاغلىق يەر، تاغلىق ئۆلكە، تاغلىق مەملىكەت؛ خۇراساننىڭ جەنۇبىدىكى «كوھىستان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ۋىلايەت:

دەپ ئىبردىڭلار نەسىھەتنى ماڭا، ئەي ئەھلى كوھىستان.
مەن ھەم سىزلەرگە دەپ ئىبردىمكى شوخى بىھەيادۇربۇ.

— موللا بىلال.

كوھىستانى [كوهستانى] (پ) كوھىستانلىق، تاغدا، تاغلىق شەھەردە ياشايدىغان؛ تاغدا ياشىغۇچىلار:

ھاكىم ... تۇش ـ تۇشداغى يوللارغا كىشىلەر چاپتۇرۇپ ئوغرىلارنى تۇتتۇپ، بىر ئۇلۇغ نەۋكەردىن خاجە خىزمەتىغە يىباردۇر. ئىككى كوھىستانى ئوغرى بىلەن.

— نەۋايى.

كوھى [كوهى] (پ) تاغلىق، تاغلىق ئادەم، تاغدا ياشىغۇچى؛ ياۋايى:

بۇلاردىن كوھىيۇ دەشتىي قىلىپ رەم،
ئالار ئورنىن تۇتۇپ بىردەم بۇلار ھەم.

— نەۋايى.

كوي [كوى] (پ) 1) كوچا، يول، چوڭ يول:

ئانىڭ كويىدا كى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بىرىپ كۆڭلۈمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.

— ئا. نىزارى.

گەر ئاشىق ئۆلۈپسە نەگدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىدە ھەيا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

2) مەھەللە، قىشلاق. 3) سۇ ئېقىنى، سۇنىڭ ئېقىشى. 4) مەسلەك، مەزھەپ، يول.

كوي بەكوي — كوچىمۇ كوچا؛ مەھەللىمۇ مەھەللە.

كويى خەممار — مەيخانا.

كويى فەقىر — دەرۋىشلەر مەنزىلى، كارۋان ساراي.

كۇب [كوب] (پ) 1) كۇپ، مەي قاچىلىنىدىغان كاتتا ساپال ئىدىش. 2) ئاسمان، كۆك:

ئانىڭ گەنجىدىن ھەر دىرەم ئەختەرى،
ياشىل كۇب ئاڭا گۇنبەزى ئەخزەرى.

— نەۋايى.

كۇبەرا [كبرا] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] كاتتىلار، ئۇلۇغلار؛ «كۇبرا» غا قاراڭ:

سۇفىييە تەرىقىتىنىڭ شۇ ئەراسىنىڭ كۇبەراسىدىندۇر.

— نەۋايى.

كۇبرا [كبرا] (ئە) ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ كاتتا:

زىيارەتكە سەبەبدۇر نېمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بىسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇر مەزكۇر.

— شەۋقى.

كۇپ [كوب] (پ) «كۇب» قا قاراڭ:

بىر كۈن خىلۋەت تاپىپ، ئول خۇمخانەنى ئىچكەرىدىن باغلاپ، كۇپلەرنى ئۇشاتە باشلادى.

— نەۋايى.

كۇتتاب [كتاب] (ئە) [بىرلىكى: كاتىب] كاتىپلار؛ كىتاب كۆچۈرگۈچىلەر؛ «كاتىب» قا قاراڭ.

كۇتۇب [كتب] (ئە) [بىرلىكى: كىتاب] كىتابلار ئەسەرلەر.

كۇتۇبى ئاسمانى — تەقدىر كىتابى.

كۇتۇبى مۇتەداۋىلات — قوللىنىلىۋاتقان، ئىشلىتىلىۋاتقان كىتابلار.

كۇتۇبخانە [كتب خانه] كۇتۇپخانا؛ كىتابخانا، قىرائەتخانا.

كۇتۇن [كتون] (ئە) ئىنچىكە كاناپ ياكى كەندىردىن توقۇلغان كىيىملىك.

كۇتۋال [كوتوال] (ھ) قورغان، قەلئە باشلىقى؛ قورغان، قەلئە ساقچى ئەترەتلىرى باشلىقى:

قەلئەنىڭ كۇتۋالى ئول زەڭگى،
كۇتۋالى سىپىھردەك رەڭگى.

— نەۋايى.

كۇدۇرەت [كدورت] (ئە) خىرەلىك؛ غەشلىك؛ غەم، قايغۇ؛ غۇبار:

كۇدۇرەت غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇدۇرەت مۇرتەفىئ بولماق — غەشلىك كۆتۈرۈلمەك.

كۇدۇرەت يەتكۈزمەك — غەم، قايغۇ يەتكۈزمەك.

كۇدۇرەتئاسار [كدورت آسار] خىرە كۆرۈنۈشلۈك؛ خىرە، لايقا؛

ۋە ئول تېگىزلەر سۇغالىپ، بىرنەچە كۇدۇرەتئاسار خەيدەك مۇلەۋۋەسلىكغە فاشلەر نەخۋەت ئېلىدىن زۇلالئاسار تەھەررۇك ۋە بەھرىكىردار تەمەۋۋۇج نۇقۇشى كۆرگۈزۈرلەر.
— نەۋايى.

كۆرە I [كره] ئۆلكە، ۋىلايەت، بىرەر نەرسىنىڭ كۆپ چىقىدىغان جايى، كانى، مەنبەسى:
قىلىبان ئىشق «ئەيىنە»ن ھەلقەئى بويىنۇمغە مۇستەھكەم،
كى «شىن» نى شۇئلەسى بىرلە كۆئۈلنىڭ كۆرەسىن تارئەت.
— ئا. نىزارى.

كۆرە II [كره] (ئە) «كۆررە I » گە قاراڭ.

كۆرتە [كرته] كۆئلەك، كىيىم، ئەستەرسىز كىيىم.
كۆرتە جۇببە — كەڭ يەئلىك، ئەستەرسىز تون.

كۆرد [كرد] (پ) سۇ، كۆل.
كۆرد دار — سۇ بويى؛ كۆل بويى:
بولدى نامايان يول ئۆزرە كۆرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.
— زەلىلى.

كۆررە I [كره] (ئە) يۇمۇلاق، تۆرۈك، دۈگىلەك.
كۆررەئى ئەرز — يەر شارى، يەر كۆررىسى.
كۆررەئى خاك — يەر يۈزى.

كۆررە II [كره] (پ) 1) تەخەي، خوتەك. 2) تاي، تايچاق:
بىر قۇلۇننى «كۆررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غۇنان ۋە دۇنان …… دەرلەر.
— نەۋايى.
3) بوتا، بوتىلاق.

كۆرسى [كرسى] (ئە) 1) كۆرس، تەخت، ئورۇندۇق؛ مۇنبەر. 2) ئاسمان:
ئەرش كۆرسىيۇ زەمىنۇ ئاسمان زاتىڭغە غەرق،
سەھۋ ئىكەندۇك ھەرسارى ئىستەپ سېنى ئاختارماغىم.
— گۇمنام.
كۆرسىي نۇھپايە — توققۇز پەلەمپەيلىك مۇنبەر؛ توققۇز قات ئاسمان.

كۆرۇخ [كروخ] مۇساپە ئۆلچىمى، بىرلىكى (تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر ئارىلىق):
چۇ فەيز ئېرۇر مۇتەفاۋىت تاپىلماغاي مەئرۇف،
ئەگەرچە كۆرەھ كەبى كەلدى سۇۋۇرەت ئىچرە كۆرۇخ.
— نەۋايى.

كۆرۈك [كوروك] كۆرۈك، كۆرۈك مېكىيان.

كۆرىز [كوريز] قېرىلىق، كۈچ - قۇۋۋىتىدىن قالغان، ماغدۇرسىز.

كۆسۇف [كسوف] (ئە) تۇتۇلۇش (كۆننىڭ تۇتۇلۇشى):
تاپار چاغدا ئۇمرۇم قۇياشى كۇسۇف،
ساڭا خۇد بار ئۆز قىلغانىڭدىن ۋۇقۇف.
— نەۋايى.

كۆش [كش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۆلتۈرگۈچى، سويغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
ئادەمى كۆش — ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.
خەسم كۆش — دۈشمەننى ئۆلتۈرگۈچى.

كۆشا [كشا] (پ) «كۆشاي» غا قاراڭ:
زۇلفۇڭ، سەنەما، گىرىھ كۆشادۇر،
كىم مۇشكى خىتا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.
چېھرە كۆشا — چېھرىنى (چىرايىنى) ئاچقۇچى؛ شاد ئەتكۈچى.

كۆشاد [كشاد] (پ) 1) ئوچۇق، ئېچىلغان، بوشىتىلغان؛ يېشىلگەن؛ ئېچىلىش:
ئەفۇ ئەت گۇناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشىكىن كۆشاد قىلغىل.
— سالىھى.
2) ئامەت، مۇۋەپپەقىيەت:
ساڭا دائى بولسا كۆشادى ھەۋەس،
بۇ ئالەمدە تاپماق مۇرادى ھەۋەس.
— نەۋايى.
3) ئىمكانىيەت، ئازاد بولۇش، ئاسانلىق.
كۆشاد ئەتمەك — ئاچماق، بوشاتماق:
نەۋا ئەيلەپ كۆشاد ئەتكىل گىرىھلەر،
ئۆلۈك جىسمىم ئارا رۇھى رەۋان بول.
— خىرقەتى.
كۆشاد ئەيلەمەك — ئاچماق؛ ئىجاد قىلماق:
مۇھىم ئىشلارىمنى كۆشاد ئەيلەگىل،
بۇزۇغ خاتىرىمىزكى شاد ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كۆشاد بەرمەك — ئاچماق؛ ئوقۇماق؛ شادلانماق، خۇرسەن بولماق.
كۆشاد تاپماق — ئىش ئوڭدىن كەلمەك، ئامەت كەلمەك.

كۆشادە [كشاده] (پ) ئوچۇق، ئېچىلغان؛ كەڭ؛ ئازادە؛ «كۆشاد» قا قاراڭ:
كېتىپ ئەل، كۆشادە بولۇپ چارسۇ،
چىقىپ ئاقساقالغە بولۇپ روبەرۇ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كۆشادە بولماق — ئېچىلماق؛ شادلانماق.

كۇشادي [كشادى] (پ) ئېچىلىش؛ خۇرسەن بولۇش، خۇرسەنلىك؛ ئېچىلغان:

بەھەمدۇللاھ بولدى كۇشادي ئىشىك،
سىنى تاپتىم ئاخىر جەھاندا تىرىك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇشاي [كشاى] (پ) ئاچقۇچى؛ ھەل قىلغۇچى.

بال كۇشاي — قانات يايغۇچى، قانات قاققۇچى، ئۇچقۇچى.

كۇشايىش [كشايىش] (پ) 1) ئېچىلىش، روشەنلىشىش؛ روشەنلەشتۈرۈش؛ خۇرسەنلىك، خۇرسەنچىلىك:

تا بۇ ۋەقتغەچەكىم، ئارسلانبېك ئاختاچى فەتھ نىشانلەرى بىلە مەزكۇر بولغان ئىنايەتنامەنى يەتكۇردى. كۆڭۈلگە ئاندىن ئاسايىش ۋە كۆزگە كۇشايىش يېتىشتى.

— نەۋايى.

قويا بەردى سۇنى بۇ ئەنھارغە،
بېرىپ چۇن كۇشايىش سەرشارغە.

— ئا. نىزارى.

2) مۇۋەپپەقىيەت، ئامەت:

ئاڭا قىلغاچ نەزەر ئىستەپ كۇشايىش،
جەھان تىمسالىغە تاپتى نەمايىش.

— نەۋايى.

كۇشتە [كشتە] (پ) ئۆلتۈرۈلگەن، ئۆلۈك:

ئۆلۈكلەر ياتۇر كۇشتەدىن پۇشتىلەر،
ياتۇر نىمجان، پۇت سۇنۇق بەزىلەر.

— موللا شاكىر.

كۇشتە ئەيلەمەك — ئۆلتۈرمەك، نابۇت قىلماق.

كۇشتى [كشتى] (پ) يەككىمۇ يەككە ئېلىشىش، كۈرەش:

باۋۇجۇدى ئۇلكى، ئۆز فەنىدەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر ......

— نەۋايى.

كۇشتىدانلىغ [كشتى دان ليغ] كۆرەش ئۇسۇلىنى، جەڭ ماھارىتىنى ياخشى بىلىش، پالۋانلىق.

كۇشتىگىر [كشتى كير] (پ) كۈرەشچى، پالۋان:

باۋۇجۇدى ئۇلكى؛ ئۆز فەنىدەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر ۋە ئانچە يەكفەنلىغدە ۋە مەردۇمئەفكەنلىغدە كىچىك ياشلىق ئېركەندۇركىم، شاگىردى كۇشتىگىر ئېركەندۇر.

— نەۋايى.

كۇشىف [كشىف] (ئە) ئېچىلىش، كەشىپ قىلىنىش، ئاشكارا بولۇش؛ «كەشىف» كە قاراڭ.

لەۋ كۇشىف — ئەگەر ئېچىلسا، ئەگەر كەشىپ قىلىنسا، ئەگەر ئاشكارا بولسا.

كۇف [كف] (پ) بايقۇش؛ بايۋەچچە:

زاھىر ئەتتى ئىجىر ئەھۋالىنى كۇف،
كىم ئىبرۇرمەن مەن زەئىفۇ يول مەخۇف.

— نەۋايى.

كۇفر [كفر] (ئە) كاپىرلىق، دىنسىزلىق:

ئۇلار شاھى مۇندا مۇقەررەر ئىدى،
دىلى كۇفر بىرلە مۇكەددەر ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر ئەھلى — كاپىرلار:

يۈرۈپ كۇفر ئەھلى ئارا كۆپ تەمىز،
فەرەڭ خانىدىن بەلكى بىلگەي ئەزىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر دەيرى — كاپىرلىق ئىبادەتخانىسى.

كۇفر زەنگى — كاپىر نېگىر:

بولۇپ كۇفر زەنگى دىلىدىن ئەدەم،
قىلىپ ئۆتكەن ئىشىدىن تەئەسسۇف نەدەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر زۇلفى — قارا چېچى:

چۇ تاراج سەۋادى كۇفر زۇلفۇڭ ئەيلەدى ئاجىز،
نە قۇدرەتدۇر سىپاھى لەشكەرى دارانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

كۇفرنى فەن قىلماق — بىباش، بەئۇۋاشلىققا كىرىشمەك، ئادەتلەنمەك.

كۇفران [كفران] (ئە) نېمەت قەدرىنى بىلمەسلىك، تۇزكورلۇق.

كۇفرانى نېئمەت — مىننەتدار بولماسلىق، شۈكۈر قىلماسلىق:

ئۆيۈمگە كەلگەن ئېردى نەچچە كۈن بىر خۇشلىقا مېھمان،
ئانىڭكى قەدرىنى بىلمەي بولۇپمەن نېئمەتى كۇفران.

— موللا سالىھ.

كۇففار [كفار] (ئە) [بىرلىكى: كافىر] كاپىرلار، دىنسىزلار:

بىرىنىڭ ئارەزى خۇرشىدى تابان،
بىرىنىڭ كۆزلەرى كۇففارى خەيبەر.

— ئاتايى.

كۇفۇ [كفو] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش:

جۇرمى ئىسيان چاھىدىن چىقماق، نەۋايى ئىلتىماس،
سەندىن ئەيلەر، نەچەكىم يوقتۇر ساڭا كۇفۇەن ئەھەد.

— نەۋايى.

يوقتۇر ساڭا كۇفۇەن ئەھەد — ساڭا ھېچبىر تەڭ ئادەم يوقتۇر.

كۇل [كل] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، بارلىق، پۈتۈن، ھەممىسى، بارچىسى؛ ھەربىرى؛ «كۇللى» غا قاراڭ:

ئەقلى كۇل گوياكى قورسى ئافتاب،
ئەقلى جۇز كەمتەردۇر ئەز زەھرى شەھاب.

— خەراباتى.

كۇلاچ [كلاچ] ھالۋىغا ئوخشاش بىر تۈرلۈك يېمەكلىك، ھالۋا:

لۇقمە ئاگەھلىغ ئىلە سالىك ئەگەر ئەيلىسە نوش،
ياخشىراق ئارپاكۆمەچنىكى تەغافىلدە كۇلاچ.

— نەۋايى.

كۇلاغ [كلاغ] (پ) «كەلاغ» قا قاراڭ:

ئەمما ئول سەفىھە رەقەمىن ئۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى بىلمەس ۋە ئول كۇلاغپالەرنى ئول سەۋاد ئەھلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەھم قىلماس.

— نەۋايى.

كۇلالە [كلاله] (پ) ئۆرۈلگەن چاچ، ئۆرۈپ تۈرمىلەنگەن، ئورالغان چاچ:

سانچىلمامىش گەجەككىم جانۇ كۆڭۈل چىكەرگە،
ئايىردى ئىككى قوللاب ئول ئەنبەرىن كۇلالە.

— نەۋايى.

كۇلاھ [كلاه] (پ) كۇلاھ، باش كىيىم؛ تاج:

تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى جەندە، باشىغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.

— قەلەندەر.

چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ بىلەن باشىمغە چىرماشقان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.

— گۇمنام.

كۇلەھ [كله] (پ) «كۇلاھ» قا قاراڭ.

كۇلەھدار [كله‌دار] (پ) شاھ؛ ئەمەلدار؛ كۇلاھ كىيگەن؛ تاجدار، تاج كىيگەن:

سۆكۈن تاپىپ ئەۋۋەل كۇلەھدارلار،
ئالاردىن قۇيىراق سىپەھدارلار.

— نەۋايى.

كۇلبە [كلبه] (پ) ھۇجرا، ئۆي؛ ماكان؛ خارابە:

زاھىدا فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۇلبەم ئىچرە گەر خىيالى ھۇسنى جانان بولماسا.

— ئەرشى.

كۇلبەئى ئەنا — مۇشەققەت ئۆيى، مۇشەققەتلىك ئۆي.

كۇلبەئى ئەھزان — غەم ئۆيى؛ غەم، مۇشەققەت چېكىلگەن، خاپىچىلىقنى كۆرگەن ئۆي؛ غەمخانا:

نى بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۇلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۈرۈپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.

— قەلەندەر.

كۇلبەئى خەممار — مەيخانا، مەي دۇكىنى.

كۇلفەت [كلفت] (ئە) كۇلپەت، مۇشەققەت، رەنج:

يورۇر ئېردۇك ئانداغ تۇتۇپ ئۇلفەتى،
يىراق بولدى بىزدىن جەھان كۇلفەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇلل [كل] (ئە) «كۇل» غا قاراڭ.

كۇللى شەيئىن — ھەممە نەرسە.

كۇللى ياۋمىن — ھەر كۈنى.

كۇللىيو جۇزئىي — ھەممە نەرسە، بارچە مەۋجۇدات.

كۇللىي [كلى] (ئە) 1) تولۇق، كامىل، يۇقىرى دەرىجىدە؛ كاتتا؛ يىرىك؛ كۆپ. 2) ئومۇمىي، ئاساسىي، مۇھىم؛ پۈتۈنلەي، تامامەن:

كۇللىي رەۋۋ كىرفىچلارى بارچە سەڭ،
ئانىڭ تۆرت ھەددى ياسا ئېردى كەڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇللىيۇ جۇزئىي — يىرىك ۋە پارچە؛ بار ۋە يوق.

كۇللىيۇ ئۇمۇر — ئومۇمىي ئىشلار.

كۇللىيات [كليات] (ئە) 1) بىر تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ يىغىندىسى. 2) شائىرلارنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. 3) بۆلەكلەرگە بۆلۈنىدىغان كۆپلۈكلەر؛ ھەممە نەرسە.

مۇردىكى كۇللىيات — ھەممە نەرسىنى بىلگۈچى.

كۇللىيە [كليه] (ئە) 1) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي. 2) ئومۇمىيلىق، پۈتۈنلۈك.

كۇلۇخ [كلوخ] (پ) كېسەك:

جەھانى خاكى ئېرۇر بىر كېسەك، ۋەلې ناپاك،
ئېتەك يېتۇرمەمەك ئەۋلا مۇلەۋۋەس ئولسا كۇلۇخ.

— نەۋايى.

كومەيت [كميت] (ئە) تورۇق ئات، چاپقۇر ئات:

چۇ سۆز كىشۋەرىغە بېرىپدۇر نىزام،
تەكەللۇم كۇمەيتىغە ئەيلەپ خىرام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇمەل [كمل] (ئە) يېتۈك، كامىل، مۇكەممەل (كىشىلەر):

ئول جۇملەدىن، ئەزىزى ئېردى، بۇ تائىفەنىڭ كۇمەللىدىن ۋە ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد تەبادگانىي كىبار ئەسھابىدىن ئېردى ……

— نەۋايى.

كۇن [كن] (ئە) «بول، پەيدا بول» مەنىسىدىكى بۇيرۇق سۆز:

كى بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۆۋەيدا،
بولدى «فەياكۇن» غۇلۇسى پەيدا.

— نەۋايى.

كۇنتۇ [كنت] (ئە) ئىن، ئۇۋا، يوشۇرۇنغان جاي.
كۇنتۇ كەنزەن — «مەن خەزىنىمەن ...» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە.
كۇنتۇ نەبىييەن — «مەن پەيغەمبەرمەن» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە:
ياشۇرۇن بىلمەگىل ۋاجىب تەئالا ئاشكارادۇر،
كى مەزمۇنى ھەدىس «كۇنتۇكەنزەن» دىن زۇھۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

كۇنج [كنج] (پ) بۇرجەك، بىرەر نەرسىنىڭ بۇرجىكى، چېتى:
رەھىم ئېتىپمەن ناتەۋان ھالىغە، كىردى كۇنج ئارا،
پەردەسىن ياپىپ جەھانغە ماھى تابان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
ئۆزلەت كۇنجى — چەتتە، يالغۇزلۇقتا.

كۇنجايىش [كنجايش] (پ) سىغدۇرۇش؛ سىغىش؛ جايلاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى:
نۇفۇسى قۇدسىلەر ئەۋجىگە يوق بىر زەررە كۇنجايىش،
ئەجەب ئولدۇركى، بۇ سۇرەت بىلە بولدى ئەيان ئاندا.
— ئەرشى.

كۇند [كند] (پ) ئۆتمەس، كەسمەس؛ ئۆتمەيدىغان، كەسمەيدىغان؛ بېخىل.
كۇند بولماق — ئۆتمەس، ئۆتمەيدىغان بولماق.
كۇند زەبان — تىلى تۇتۇلىدىغان، راۋان سۆزلىيەلمەيدىغان؛ كېكەچ.

كۇن - فەياكۇن [كن فيكون] (ئە) پۈتۈن، بارلىق:
يەتتى ئىقلىم ئىلە توقۇز گەردۇن،
بەلكى بۇ دەبدەبەئى كۇن - فەياكۇن.
— نەۋايى.

كۇنگۇر [كنكور] (پ) دەرۋىشلەرنىڭ مەلۇم بىر توپى: مىر سەربەرەھنە ... يىگىتلىكدە ئاقىل كۇنگۇرغە مۇتەئەللىق بولۇپ يۇرۇردە ئايتقان ئەبياتىدىن بۇ رۇبائىيدۇر.
— نەۋايى.

كۇنگىر [كنكير] (پ) «كۇنگۇر» غا قاراڭ.
كۇنھ [كنه] (ئە) ئەسلى، ھەقىقەت، ماھىيەت؛ ھەربىر نەرسىنىڭ تومۇرى، يىلتىزى.
كۇنھى زات — بىرەر كىشىنىڭ ئەسلى، ماھىيىتى.
كۇنۇز [كنوز] (ئە) خەزىنىلەر، يوشۇرۇن بايلىقلار، دەپىنىلەر، گەنج: ۋە ئانىڭ مال ۋە تەجەممۇلى ئول يەرگە يەتتىكىم، خەزايىن ۋە كۇنۇزىنىڭ كەلىدلەرىنى قىرىق خەچىر كۆتەرۇر ئېردى.
— نەۋايى.

كۇنىشت [كنشت] (پ) يەھۇدىيلارنىڭ ئىبادەتخانىسى:
كىمسەگە مەئۋا ھەرەمدۇر يا كۇنىشت،
كۆرمەي ئولماس ئۆلچە بولمىش سەرنەۋشت.
— نەۋايى.

كۇنيە [كنيه] (ئە) «كۇنيەت» كە قاراڭ.
كۇنيەت [كنيت] (ئە) ئەرەبلەردە ھۆرمەت يۈزىسىدىن بېرىلىدىغان لەقەم:
كى ئالەمدە مەشھۇر ھەزرەت دېبان،
كۇنيەتدە خاجە ھىدايەت دېبان.
— ئا. نىزارى.

كۇھان [كوهان] (پ) ئۆركەش، تۆگىنىڭ ئۆركىشى.
كۇھەن [كهن] (پ) 1) كونا، قەدىمكى. 2) ئەسكى، تىتىلغان، كونىرىغان.
كۇھەن پىر — «كۇھەن سال» غا قاراڭ.
كۇھەن تاق — «كۇھەن مەرز» گە قاراڭ.
كۇھەن دەير — 1) كونا، قەدىمكى ئالەم، دۇنيا. 2) مەيخانا.
كۇھەن سال — قېرى، ياشانغان، يېشى چوڭ.
كۇھەن غەمخانە — «كۇھەن مەرز» گە قاراڭ.
كۇھەن لەك — ئېغىر، قىمىرلىمايدىغان.
كۇھەن مەرز — قەدىمىي دۇنيادىن كىنايە.
كۇھەن مەھد — «كۇھەن مەرز» گە قاراڭ.
كۇھەنگەرد [كهن كرد] (پ) قەدىمدىن سەير ئەتكۈچى، كەزگۈچى:
ئانىڭدەك فەرد ئېتىپ چەرخى كۇھەنگەرد،
كى بىر فەرزەندىدىن ھەم ئەيلەبان فەرد.
— نەۋايى.

كۇھل [كحل] (ئە) سۈرمە.
ئەينۇل - يەقىن كۇھلى — ھەقىقەتنى كۆرۈش سۈرمىسى.
كۇھلۇل - جەۋاھىر — ئۈنچىلەر سۈرمىسى؛ قىممەتلىك تاش قوشۇپ (ئارىلاشتۇرۇپ) ئىشلەنگەن سۈرمە.
كۇھلى بەسىرەت — كۆزنى روشەن قىلىدىغان سۈرمە؛ كۆرۈش سۈرمىسى، كۆزنى روشەن قىلغۇچى.
كۇھنە [كهنه] (پ) كونا، ئەسكى؛ «كۇھەن» گە قاراڭ:
كۇھنە رەباتىدۇر جەھان سەربەسەر،
ئادەمى بىر كېچە قونۇبان ئۆتەر.
— زەلىلى.

كۈھنە سال — ياشانغان ئادەم:

بار ئىبردىكى چىندە بىراۋ كۈھنە سال،
ئەرەم باغىن ئەتتى ئانىڭدىن سوئال.

— ئا. نىزارى.

كۈھۈلەت [كهولت] (ئە) ئوتتۇرا ياش، 30 بىلەن 50 نىڭ ئارىلىقى؛ چاچ ئاقىرىشقا باشلىغان پەيت:

يەنە چۈن شەبابۇ كۈھۈلەت داغى،
ئىرۇر ئەلگە ئەيشۇ فەراغەت چاغى.

— نەۋايى.

كۈھۈن [كهن] (ئە) «كۈھەن» گە قاراڭ:

نەھەڭگى دۇرۇر سالخۇردى كۈھۈن،
بۇ دەرياغە سەير ئەيلەگەن ئەۋجۇ بۇن.

— نەۋايى.

كۆب [كوب] 1) كۆپ، ئارتۇق؛ كۆپچىلىك، ئاساسىي قىسمى؛ ھەممە:

ھەرفەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

2) ئۇزاق، داۋاملىق. 3) ناھايىتى، ئىنتايىن؛ ئارتۇق دەرىجىدە؛ غايەت.

كۆبدىن كۆب — ناھايىتى كۆپ، سان - ساناقسىز.

كۆپ [كوپ] «كۆب» كە قاراڭ:

قاچان بولدۇڭ كۆزۈمگە جىلۋەگەر سەن،
نىسار ئەتتىم ئۇشۇلدەم كۆپۈ ئازىم.

— خىرقەتى.

كۆپەلەك [كوپالاك] كېپىنەك:

كەلدى زىب ئەھلىغە رەئنالىغۇ ئۈششاقىغە سوز،
ئول بىرى چۈن كۆپەلەكدۇر، بۇ بىرى پەرۋانە.

— نەۋايى.

كۆچ [كوچ] يۈك، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا ئېلىپ كېتىلىدىغان رۇزغار ئەشيالىرى.

كۆچ بەركۆچ — سەپەر ئۈستىگە سەپەر؛ يۈك ئۈستىگە يۈك، ناھايىتى كۆپ يۈك.

كۆچۈنمەك [كوچوناك] كۆچمەك، يۆتكەلمەك:

خەلايىق كۆچۈندى سالىپ قوزغالان،
مۇبادا قاراقچى قىلۇر دەپ تالان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆرە [كوره] 1) نىسبەتەن، كۆرە. 2) ئوچاق، زەرگەر ۋە تۆمۈرچىلەرنىڭ مېتال ئېرىتىدىغان ئوچىقى.

كۆرەئى گۇداز — تاۋلىغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، قىزدۇرغۇچى ئوچاق.

كۆرە ئالماي [كوره الماى] كۆرەلمەي:

كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇردىسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

كۆرەكە [كوركا] پالاس، كىگىز:

ئاق ئۆيگ ئىشىك رۇست، تۈگلۈك داغى،
بولۇپ كۆرەكە ئەۋ دەۋرىغە تۈك داغى.

— نەۋايى.

كۆرەگە [كوركا] 1) «كۆرەكە» گە قاراڭ. 2) سۇناي.

كۆرك [كورك] چىراي، ھۆسن، كۆرۈنۈش:

لالە كەبى زاھىر ئەيلەبان كۆرك،
ئەگرى قويۇبان قىزىل تېرى بۆرك.

— نەۋايى.

كۆركەباي [كوركەباى] چىرايلىق، ھۆسنلۈك، گۈزەل:

گەر زەكاتى ھۆسن ئۈلەشمەك ئىستەسەڭ، ئەي كۆرەكە باي،
بىل ياقىنكىم، ئۇشبۇ مۇڭلۇغدەك تاپىلماس مۇستەھىق.

— نەۋايى.

كۆركەتمەك [كوركاتماك] 1) ياخشىلاتماق، كۆرۈملۈك قىلماق. 2) كۆرسەتمەك:

مەنزىلىم بۇ پەردە دەپ كۆركەتتىلەر،
كۆزلەردىن غەيب ئولۇبان كەتتىلەر.

— زەلىلى.

كۆركەمەك [كوركاماك] پالاسقا ئورالماق، پۈركەنمەك:

باغ ئارا خەت ئىچرە ئاغزىڭدىن قىزارىپ، سارغارىپ،
غۇنچە زەڭگارى لىباسى بىرلە باشىن كۆركەدى.

— نەۋايى.

كۆركەيمەك [كوركايماك] 1) كۆركەملەشمەك، كۆرۈنۈشلۈك بولماق. 2) ئەسكىرىمەك، كونىرىماق؛

ياشاغان سابى دانىش ئىچرە ياتىپ،
كەتاندەك نەچە ئەسكىرىپ كۆركەيىپ.

— نەۋايى.

كۆرگە [كوركا] 1) مەي ئىدىشلىرى قويۇلىدىغان مەخسۇس تەكچە، ئويۇقچە. 2) مەي ئىدىشى، كۆپ، تۈڭ:

گىلەمى سالىنىپ گۈلگۈنى زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۈلرەڭ دىبا.

— نەۋايى.

كۆرگۈزمەك [كوركوزماك] كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، نامايان قىلماق، بىلدۈرمەك؛ يوللىماق.

كۆرگۈلۈك [كوركولوك] تەقدىر، پېشانىگە پۈتۈلگىنى، كۆرگۈلۈك:

دېدى: ئول يان جانىبەت سۈرگۈلۈكتۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا كۆرگۈلۈكتۇر.

— نەۋايى.

كۆرگىزمەك [كوركزماك] «كۆرگۈزمەك» كە قاراڭ.

كۆرمان [كورمان] كۆرمەيمەن.

كۆرمەمەك [كورماماك] «كۆرمەك» پېئىلىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى: كۆرمەسلىك.

كۆز [كوز] 1) كۆز. 2) كۆرۈش قابىلىيىتى؛ كۆز قاراش، دۇنيا قاراش؛ نۇقتىئىنەزەر؛ پىكىر.

كۆز ئاچماق — ئويغانماق، هوشيار بولماق.

كۆز ئەسرەمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلاپ ساقلىماق.

كۆزتەڭ كەلمەك — كۆز قىسىلماق.

كۆز تۇتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق، ئۈمىد قىلماق، تەمە قىلماق.

كۆز تۈشمەك — 1) كۆرمەك، قارىماق. 2) قوبۇل بولماق، ماقۇل بولماق، مەنزۇر بولماق. 3) كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.

كۆز تىكمەك — 1) ئۈمىد قىلماق. 2) ئۇيالماق، هايا قىلماق.

كۆز خانەسى — «كۆز ئۆيى» گە قاراڭ.

كۆزدىن يىراق تۈشمەك — ئۇزاقلاشماق، كۆزدىن نېرى كەتمەك.

كۆز سالماق — 1) قارىماق، تىكىلمەك. 2) ئېتىبار بەرمەك.

كۆز سەۋادى — كۆز قارىسى.

كۆزگە تۇتىيا بولماق — دەردكە داۋا بولماق.

كۆزگە كەلمەك — ئۇچرىماق.

كۆزگە كىرمەك — ئېتىبارىنى تارتماق، دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىماق.

كۆزگە كىيۈرمەك — كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك.

كۆز مەردۇمى — كۆز قارىچۇقى.

كۆزنى رەۋشەن ئەتمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاهلاندۇرماق، هوشيار قىلماق.

كۆز ئۆيى — 1) كۆز كاسىسى، چانىقى؛ كۆز ئەتراپى. 2) كەيپىيات؛ هەسەت.

كۆز ئۇچىدىن باقماق — بىپەرۋا قارىماق، سەل قارىماق.

كۆزى ئۇچماق — كۈتمەك، تەقەززا بولماق.

كۆز يارۇماق — شادلانماق.

كۆز يۇمماق — 1) ئۇخلىماق. 2) يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

كۆزگۈ [كوزكو] 1) ئەينەك، كۆزگۈ:

ئۆزى ئۆز. هۇسنىگە ئول مەھ مەيل ئېتەر كۆزگۈ كۆرۈپ،
سۇدا گويا تەلپىنۇر قۇش ئەكسىنى ئۆترۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) يالتىراقلىق؛ چاقناش، جىلۋە:

قاتىلىم تىيغى كۆزگۈسى زەڭ ئولماسۇن،
ئەي مەسىھ، ئۆلگەنىم كۆرسەڭ ئاسرا نەفەس.

— نەۋايى.

كۆش [كوش] (پ) هەرىكەت قىلىش، بىر ئىشنى بېجىرىشكە كىرىشىش.

كۆش قىلماق — هەرىكەت قىلماق؛ قايتا - قايتا ئېيتماق.

كۆشك [كوشك] (پ) هەشەمەتلىك بىنا؛ قەسىر:

ۋە بۇ مەرغەنى كۆشكى بۇ هەۋلى مۇهەۋۋەتئەسىنىڭ هەددى جەنۇبى بىلە هەددى غەربىيسىنىڭ مابەينىدە ۋاقىئ ئېردى ۋە ئول ئىمارەتى ئېردى — بۇرۇن چاغدا تەرھ سالغان ۋە قەدىمدە ياسالغان بىناسى تاشدىن ئېردى.

— نەۋايى.

كۆشىش [كوشش] (پ) ئۇرۇنۇش، هەرىكەت قىلىش، تىرىشىش.

كۆشىش قىلماق — هەرىكەت قىلماق، تىرىشماق:

بۇ يەگلىغ مىنىڭ كەلگەنىم تۇرفە ئىش،
گۇمانىم، بىگىم رۇھى قىلدى كۆشىش.

— ئا. نىزارى.

كۆك [كۆك] 1) ئاسمان، پەلەك، كۆك:

چەمەندەگۈل، فەلەكدە ئەختەر ئېرمەس قان يۇتۇپ ئەفغان،
يۈرەكدۇر يەرۇ كۆكتىن هۇسن ئاختارغان نىگاهىمدۇر.

— گۇمنام.

2) چەرخ، تەقدىر:

قاچان يەتسە كۆكدىن بۇلارغە مۇھىم،
ۋەيا بىر هەۋادىس بىلە خەۋفۇ بىيىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) پىلانېتا:

تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك، ئالتى جىهات،
نادىرۇ ئالىي ئىساسى كائىنات.

— نەۋايى.

4) كۆك (رەڭ، تۈس):

ئەي خىرەدمەندلەر، سۆزۈمگە فەهم - ئىدراك ئەيلەلىڭ،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەفغان ئەيلەبان.

— سالىھى.

5) ئوت، ئوت - چۆپ، مايسا:

كۆك سەبزەسى كۆككە يەتكۈزۈپ باش،
ئول كۆكدە بولۇپ نۇجۇم ئۇشاق تاش.

— نەۋايى.

6) مۇزىكىدا ئاۋازلارنىڭ مۇۋاپىقلىقى؛ كۈي، ئاھاڭ:

يىغلاڭ، ئەي شەمئۇ سۇراھىكى، ئۆلەرىمنى بىلىپ،
مۇترىبى نەغمە سەرا نەۋھە كۆكنى چالدى يەنە.

— نەۋايى.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىبى؛ يۇلتۇز.

كۆك ھىسنى — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.

كۆكەلتاش [كوكلتاش] بىر ئەمچەك ئەمگەن، ئېمىلداش، قېرىنداش:

قويۇپ نام سابىت ۋەزىر زادەغە،
كۆكەلتاشى قىلدى بۇ شەھشادەغە.

— ئا. نىزارى.

كۆكتالغۇ [كوكتالغو] توك - توك قۇش:

چۇكۆكتالغۇ سەۋدا بولۇر ھەرساباھ،
تاپالماي جەھاننىڭ ئىشىغە سەلاھ.

— ئا. نىزارى.

كۆكدەتمەك [كوكداتماك] 1) كۆكلەتمەك، كۆكەرتمەك. 2) كۆيگە، ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتماق.

كۆكرەمەك [كوكراماك] قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىماق، گۈركىرىمەك، گۈلدۈرلىمەك.

كۆكس [كوكس] كۆكرەك، سىينە:

دېدى: كۆكسىمنىڭ نە قىلدىڭ پارە - پارە،
دېدى: ئىشقىڭ جەفاسىغە نە چارە.

— خىرقەتى.

كۆكنار [كوكنار] (پ) ئەپيۇن، كۆكنار:

مەلامەت قىلماڭىز ياران ئەگەر بولسام خەراباتى،
گەھى كىم يار كويىدا ئىچىپمەن بادەئى كۆكنار.

— نەۋبەتى.

كۆكۇس [كوكس] «كۆكس» گە قاراڭ:

ياقام يىرتىپ، كۆكۇس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەنج يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

كۆڭلەكچە [كونكلاكچە] كۆڭلەكچان:

نە فۇتۇر ئىسلام ئارا تۇشگەيكى، ئول كافىر يەنە،
مەست ئولۇپ كۆڭلەكچە چىقتى سەكرەتىپ مەيدان سارى.

— نەۋايى.

كۆڭۈل [كونكول] 1) قەلب، دىل، كۆڭۈل. 2) خاتىرە، پىكىر، خىيال. ئىختىيار. 3) كۆڭۈلدىكى.

كۆڭلى بەھر ئالماق — شاد بولماق، خۇرسەن بولماق.

كۆڭلى بۇزۇلماق — غەمكىن بولماق.

كۆڭلى تىلەمەك — ئىستىمەك، خالىماق.

كۆڭلىدىن كەتمەك — خىيالىدىن كەتمەك، كۆڭلىدىن چىقماق.

كۆڭلىگە شىفا ئىستەمەك — دىل، كۆڭۈل خاتىرجەملىكىنى خالىماق.

كۆڭلىدىن چىقارماق — ئۇنتۇماق، ۋاز كەچمەك.

كۆڭلىگە كىرمەك — كۆڭلىگە كەلمەك.

كۆڭلىگە ئۆتمەك — ئويلىماق، خىيالىدىن ئۆتكۈزمەك.

كۆڭۈل بەرمەك — مۇھەببەت باغلىماق.

كۆڭۈلگە ئالماق — ئەسلىمە؛ قوبۇل قىلماق.

كۆڭۈلنى بىر قىلماق — توغرا بولماق، سۆز ۋە ئىشى بىر بولماق.

كۆڭۈلنى باغلىماق — كۆڭۈل قويماق، بىرەر نەرسىگە ئەستايىدىل، قاتتىق كىرىشمەك.

كۆڭۈلنى يارۇتماق — خاتىرىنى، كۆڭۈلنى روشەن قىلماق.

كۆڭۈل ئۆلمەك — ئۈمىدسىزلەنمەك.

كۆلەكە [كولاكا] «كۆلەڭگە» گە قاراڭ.

كۆلەڭگە [كولانكا] سايە، كۆلەڭگە.

كۆلكە [كولكا] «كۆلەڭگە» گە قاراڭ:

ئۈمىد ئولكىم، زەفەر پەيكەر رايەتنىڭ ھۇمايۇنفال كۆلكەسىدىن فىراق دەشتىدە ھىجران سەمۇمىدىن مەھرۇر بولغان زەئىفلەر ئاسۇدەھال ··· بولغايلار.

— نەۋايى.

كۆمەك [كومك] 1) ياردەم. 2) ساقلاش، قۇرۇقلاش، بېقىش:

قويدۇم غەمى ئىشقىمنى گەيان ئەيلەمەكىمدىن،
چەككەي ئېدىلەر كاش تىلىمنى كۆمەكىمدىن.

— نەۋايى.

كۆيدۈرمەك [كويدرماك] 1) كۆيدۈرمەك، ئۆرتىمەك، ياندۇرماق. 2) ئىشقىقا مۇپتىلا قىلماق. 3) يوق قىلماق، بۇزماق، ۋەيران، نابۇت قىلماق.

كۆڭۈل كۆيدۈرمەك — ھەيرەتكە سالماق، لال قىلماق.

كۆيكەنەك [كويكنك] كۆكىنەك؛ شۇڭقار:

ئۇقابۇ كۆيكەنەكنى قىلسالار سەيد،
قاچان قىلغاي ئانىڭ سەيدىنى بۇ سەيد.

— نەۋايى.

كۆيمەك [كوى ماك] 1) يانماق، ئۆرتەنمەك، كۆيمەك؛ كۆل بولماق:

گەر مۇيەسسەر بولماسە ۋەسلى تەلەب ئوتىدا كۆي،

ئىشق تىللاسىنى ئالماق ئىبرىسە مېھنەتدۇر مەھەك.
— گۇمنام.

2) ئازابلانماق، ئىزتىراب چەكمەك:
كۆمسەم جانىم كۆيەدۇر بارغالى يوق تاقەتىم،
يەتكەلى دىدارىڭ ھېچ يوقتۇر بۇ ئىمكانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

كۆيمەنمەك [كويماناماك] ئۆرۈنماق؛ كۆيۈنمەك.

كۆيۈك [كويوك] 1) كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ ئىشق دەردىنى تارتقان. 2) داغ؛ كۆيۈك. 3) غەم، قايغۇ. 4) ئوت.

كۈچ [كوچ] 1) كۈچ، قۇۋۋەت؛ زوراۋانلىق، غالىبلىق.
كۈچ كەلتۈرمەك — زورلۇق قىلماق، ھەملە قىلماق.
كۈچ يەتمەك — زورلۇق قىلماق، قۇۋۋەت كۆرسەتمەك.

كۈچۈن [كوچون] 1) كۈچ بىلەن؛ 2) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك.

كۈسەند [كوسند] كۆسەن (كۈچانىڭ ئىلگىرىكى نامى):
كۈسەندنىڭ ئاتى بولدى ئاندى كۈچا،
كۈچادا بولۇر مەنزىلى تەكيەگاھ.
— موللا شاكىر.

كۈكرەمەك [كوكرەمک] گۈرۈلدىمەك، گۈلدۈرلىمەك، گۈركىرىمەك.

كۈڭرەنمەك [كونكرەنمک] ۋايسىماق، قىينىماق، ئىڭرىماق:
لازىمە ئىشق ئولدى ھىجران، بولما ئاشىق كىمسەگە،
ئەندىكىم بولدۇڭ، تەھەممۇل ئەيلەبان كۈڭرەنمەگىل.
— نەۋائى.

كۈل [كل] كۈل، ئوتنىڭ كۆيگەندىن كېيىنكى قالدۇقى:
كۆزۈڭ شەۋقى سالىپ ئالەمگە ئوتلار ئانچەكىم كۆيگەچ،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلغۇسىدۇر سۆزى ئەفغانىم.
— ئەرشى.
كۈل ئەتمەك — قۇرالسىزلاندۇرماق، يالىڭاچلاپ قويماق؛ يوقاتماق، كۈل قىلماق.
كۈل ئەيلەمەك — كۈل قىلماق، كۈلگە ئايلاندۇرماق:
كۆيدۈرۈپ كۈل ئەيلەدى جىسمىمنى ئانداغ ئىشقكىم،
ئۆمر ئىچى بولدۇم نە بىر ئاغز نى ئەنجام ئىلە.
— ئەرشى.
كۈل بولماق — يوق بولماق، كۆيۈپ كەتمەك:
دىلبەرىما، فىراقىدا سىزدى كۆزۈم قاراغىدا،
كۈل بولۇپ ئىشتىياقىدا بىر يولى مەن ئەدا بولاي.
— سالىھى.
كۈل قىلماق — «كۈل ئەتمەك» كە قاراڭ؛
كۈل ئولماق — «كۈل بولماق» قا قاراڭ:
بۇ يەڭلىغ قىلۇرمەن ئۇلۇغ بۇتقە داد،
ئانىڭ فۇرقەتىدە كۈل ئولدى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۈلەگەچ [كولاكاچ] كۈلىدىغان، كۈلگۈنچەك.
كۈلەگەچ يۈز — كۈلۈپ تۇرىدىغان يۈز، كۈلگۈنچەك يۈز، ئوچۇق چىرايلىق، مەرى ئىسسىقلىق.

كۈلكۈ [كولكو] كۈلكە، تەبەسسۇم:
ھەر نەچچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۆريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئىبلى جىسمىمدە بۇ كۈلكۈ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

كۈلكى [كولكى] «كۈلكۈ» گە قاراڭ:
دېدى «*شەھ قاشىدا ئىشنىڭ تۇت نىھان.*
كى بىھۇدە كۈلكى ئىبرۇرۇ كۆپ يامان. »
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۈلۈمسۈمەك [كولومسومک] كۈلۈمسىرىمەك:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر سارى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۈلۈمسۈپ، شاد ئولۇر گۈل باغرى تاش.
— ئەرشى.

كۈن [كون] 1) كۈن، كۈندۈز، يورۇقلۇق؛ ۋاقىت، پۇرسەت، پەيت، زامان؛ بىر كۈن. 2) قۇياش، كۈن:
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خىراب ئەيلەپ.
— ئەرشى.
كۈن غەمگىن ئولماق — يورۇقلۇق قاراڭغۇلۇققا ئۆتمەك.
كۈنۈتۈن — كۈندۈز ۋە كېچە:
نەكىم بولسە زىندان ئارا نەچچە كۈن،
زىيارەتدە بولسە ئاڭا كۈنۈ تۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قاراكۈن — كۈلپەت، ماتەم، قىيىنچىلىق.

كۈنەس [كونس] «كۈنەش» كە قاراڭ:
سەندەگۈ كېيگەن شەب ئەندەر روز ھۇللەڭدەك ئەمەس،
كېچەيۇ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەس.
— نەۋائى.

كۈنەش [كونش] قۇياش، كۈن:
ئەمىر دەۋلەتشاھ ... ئالەم ئەھلى قاشىدە كۈنەشدىن رەۋشەنراقدۇر.
— نەۋائى.

كۈنتۈش [كون توش] چۈش ۋاقتى، چۈش پەيتى، قىيام پەيتى.

كۈنگۈرە [كنكرە] (پ) «كۈنگىرە» گە قاراڭ:

كۆنگۈرەئى خىيال ئۆزە قوندى كەبۇتەرى ھەرەم،
بال - پەرى زىھى - زىھى فىكر ئۆزە مۇھتەرەم ئىمىش.

— زەلىلى.

كۆنگىر [كنكر] (پ) «كۆنگىرە» گە قاراڭ.

كۆنگىرى ھىممەت — چوققا؛ ئەڭ يۇقىرى تەبىقە.

كۆنگىرە [كنكره] (پ) تام، قەلئە؛ پەنجىرە.

كۆيەۋ [كويو] كۆيۈ، ئايالنىڭ كۆيۈسى:

دېدىم: قورغىنا ئىچرە يۈرەلى ئىككەۋ،
سۆزۈم باۋەر ئەتسەڭ بولاي ھەم كۆيەۋ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كېپ - كېپ [كيپ كيپ] كېلىپ - كېلىپ، كېتىپ - كېتىپ:

ئاپىشتىلار چۇ بىر - بىرىنى سورۇشۇپ،
بەسى يىغلاشتىلار كېپ - كېپ كۆرۈشۈپ.

— نەۋايى.

كېتەرمەك [كيترماك] كەتكۈزمەك؛ يوقاتماق:

دېير پىرى قۇلى مەنكىم مەي ئىلە،
غەير نەقشىنى كۆڭۈلدىن كېتەرىپ.

— نەۋايى.

كېتۈرمەك [كيتورماك] كەلتۈرمەك:

بەھار ئايىامىدۇر داغى يىگىتلىكنىڭ ئەۋانىدۇر،
كېتۈر ساقى، شەرابى نابكىم، ئىشرەت زەمانىدۇر.

— بابىر.

كى مەردانەلىكنى كېتۈردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرە جا.

— ئا. نىزار.

كېجىم [كيجم] جەڭ ۋاقتىدا ئاتقا كىيدۈرۈلىدىغان ئوق ئۆتمەس مەخسۇس يوپۇق:

كېجىملەر داغى بارچە پولاددىن،
تاپىپ لەمئە سۇھانى بېداددىن.

— نەۋايى.

كېچىم [كيجم] «كېجىم» گە قاراڭ.

كېد [كيد] (ھ) ھىندى راجىسى (پادىشاھى) نىڭ نامى.

كېرىش [كيريش] يايىنىڭ يىپى، كىرىچى؛ كىرىچ:

تۇز بول ئوقدەك گەر تىلەرسەن ئەۋج ياكىم ئەگرىدۇر،
دەۋر ھەر بىر گوشەدىن بوغزىغە سالىپدۇر كېرىش.

— نەۋايى.

كېزە [كيزه] يوشۇرۇن، پىنھان:

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۈزىنى، تۇشتى فىغانە.

— نەسىمى.

كېزلەمەك [كيزلاماك] يوشۇرماق:

ۋە لېكىن ئۇچادىن ئۆتۈپ تىزلەدى،
يوق ئىمكان ئاچۇق ئۆزۈنى كېزلەدى.

— نەۋايى.

كېسە [كيسه] (پ) يانچۇق، پۇل قاپچۇقى، ھەميان:

قارار ئېردى ساندۇقغە ئول دەم - بەدەم،
ئالاي دېسە يوق كېسەسىدە دەرەم.

— ئا. نىزارى.

كېفتە [كيفته] (پ) ھېرىش، چارچاش؛ زېرىكىش؛

كىفتە ئولماق — چارچىماق، زېرىكمەك.

كېمە [كيمه] (پ) كېمە، قېيىق:

زىمىستان ئىدىكىم بىغايەت ساۋۇق،
يېتىپ كەلدى ئاخىر كېمەگە ياۋۇق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كېمە تىيرى — كېمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك ئورنىتىلغان ئۇزۇن خادا (ماچتا).

كېمۇخت [كيمخت] (پ) چەم، كۆن؛ تاسما:

قىلىچ سالسا خارانى ئەيلەپ شىكان،
ئولۇپ ئاڭا خارا كېمۇخت غىلاف.

— نەۋايى.

كېمۇختى غەبرا — يەرنىڭ چەمى.

كېمۇر [كيمو] كۆمۈر:

كېمۇر شامۇ دەم ئاندا سۇبھىدەم بىل،
شىھاب ئول كۈرەدىن چىققان ئەلەم بىل.

— نەۋايى.

كېن [كين] كېيىن؛ ئارقا؛

كېندە — ئارقىسىدا؛

كېنچە — كەينىدىن، ئارقىسىدىن، كەينىچە:

مېھىنبانۇ ئانىڭ كېنچە راكىب،
سۇرۇب ئەتبائى بىيايان مەۋاكىب.

— نەۋايى.

كىبر [كبر] (ئە) تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، مەنمەنلىك؛ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق:

ھىرسنى تەرك ئەت قەنائەت پىشە قىل،
كىبرنى تەرك ئەت ئۆلۈم ئەندىشە قىل.

— خەراباتى.

كىبار [كبار] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] چوڭلار، ئۇلۇغ كىشىلەر:

ئۇلۇل - ئەبسار، بەلكى سىغار ۋە كىبار مۇغەننىيلەرغە، خاس

ئاملارغا، بەلكى شاھ ۋە گەدالار زەمىرلارىغا نامەئلۇم قالماغايكى، …

— مۆجىزى.

كىبەر [كبر] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك؛ قېرىلىق، چوڭلۇق:

كى چۈن قىلدى كۆھۇلاتدىن تەجاۋۇز،
كىبەر مېھرابىغە قويمىش ياشى يۈز.

— نەۋايى.

كىبرىت [كبريت] (ئە) 1) قىزىل ياقۇت؛ ئالتۇن:

بۇ خەيلدۇر ھەقىقەت تەرىقىنىڭ سۆخەنۋەرى، بەلكى كىمياگەرى ۋە كىبرىتى ئەھمەرى.

— نەۋايى.

2) ئۇلۇغلۇق:

دېمەيكىم رۇسۇل، ھەر نەكىم تاپتى رۇھ،
بۇ كىبرىتدىن بارچە تاپىپ فۇتۇھ.

— نەۋايى.

كىبرىيا [كبريا] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك:

زىھى تاجىڭغە گەۋھەرى كىبرىيا،
بۇ گەۋھەردىن ئافاق تاپىپ زىيا.

— نەۋايى.

كىتاب [كتاب] (ئە) 1) كىتاب. 2) خەت، مەكتۇپ، رىسالە:

كۆڭۈلنى ئەيلەدىم يۈز چاك ئىشقىڭدىن، مەن مەھزۇن،
كى ھۆسنۈڭ ۋەسفى يازغايمەن كىتابى كاغەزى گۈلگۈن.

— نەۋايى.

3) ئەسەر:

مەدھىنى بىھىساب يازغايلار،
بەلكى مەۋزۇن كىتاب يازغايلار.

— نەۋايى.

كىتابە [كتابه] (ئە) 1) يېزىق، يېزىلغان، پۈتۈلگەن. 2) ئويۇلغان يېزىق، بىنالارنىڭ پەشتىقىغا، تاملىرىغا ئويۇلغان ۋە يېزىلغان ھۆسنخەت:

ئوقۇغان ئەلنى ھەلاك ئەيلەگەي كىتابەسىدە،
ئىچىمدەكىنى ئەيان قىلسە قەبرىم ئۈزرە تاشىم.

— نەۋايى.

كىتابەت [كتابت] (ئە) يېزىش، پۈتۈش؛ خەت، يېزىق:

لەئلى لەبىڭ كۆرەي دېبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

كىتابەت فەنى — يېزىش، كۆچۈرۈش مەشغۇلاتى.

كىتابەت قىلماق — يازماق، كىتاب تۈزمەك.

كىتابدار [كتاب دار] (ئە + پ) كىتابخانا مۇلازىمى؛ كىتابخانا مۇلازىمەتچىسى:

مەۋلانا سالىھىي - ئەگەرچە خۇراسانلىقدۇر، ئەمما كۆپ يىلدۇركى، ھىساردادۇر. ئانداق ئىشتىلۇركىم، ھىساردا پادىشاھنىڭ كىتابدارىدۇر.

— نەۋايى.

كىتپاۋۇل [كيتپاول] قەلئە قاراۋۇلى، ساقچىسى؛ قەلئە باشلىقى:

ئانداغكى، ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىغداۋۇل ۋە يانكاۋۇل ۋە سوناۋۇل ۋە پاتاۋۇل ۋە كىتپاۋۇل …

— نەۋايى.

كىتف [كتف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكتاف] يەلكە، مۈرە:

كىتفى بىرلە تامنى ۋەيران ئەيلەدى،
خىشتلارنى يەرگە يەكسان ئەيلەدى.

— زەلىلى.

كىتمان [كتمان] (ئە) يوشۇرۇن، سىر ساقلاش، پىنھان تۇتۇش.

كىتمان ئەيلەمەك — يوشۇرماق، پىنھان تۇتماق:

ھەردەم ئىستەر تەلبە كۆڭلۈم ئىشق كىتمان ئەيلەمەك،
بەرقى لامىئىنى قاراڭغۇ ئۆيدە پىنھان ئەيلەمەك.

— نەۋايى.

كىتىف [كيتف] (ئە) «كىتف» گە قاراڭ.

كىرام [كرام] (ئە) [بىرلىكى: كەرىم] 1) ئۇلۇغلار. 2) ئەزىزلەر:

قىلدى پەيغەمبەرگە تەئزىمۇ سەلام،
سۆزگە ئەرز ئەتتىكى: ئەي فەخرى كىرام.

— نەۋايى.

3) كېرەملىك، ساخاۋەتلىك؛ بۈيۈك، مۆھتەرەم.

كىرامەند [كرامند] (پ) قىممەتلىك؛ ئىززەتلىك؛ ئۇلۇغۋار، ئەزىز:

كۆپ ئۇزىر قىلىپ سۆزىگە پەيۋەند،
نەقدىنە بەسى تاپىپ كىرامەند.

— نەۋايى.

كىرامۇل - كاتىبىن [كرام الكاتبين] (ئە) ئىسلام چۈشەنچىسى بويىچە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى مۈرىسىدە تۇرىدىغان ئىككى پەرىشتە (ئوڭ مۈرىسىدىكى ساۋابلىق ئىشلارنى، سول مۈرىسىدىكى گۇناھلىق ئىشلارنى يېزىپ تۇرغۇدەك) .

كىرامۋەشلىغ [كرام وش ليغ] ئەزىزلىك، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماقلىق:

دېدىكىم: «ئولدۇر كۆڭۈلنىڭ خۇشلۇقى،
فەقر يولىدا كىرامۋەشلىغى.»

— نەۋايى.

كىرامىن - ناس [كرام الناس] (ئە) كىشىلەرنىڭ

ھۆرمەتلىكى.

كىرامى [كرامى] (ئە) ئۇلۇغ، ئالىيجاناب، ساخاۋەتلىك، كاتتا:

ھەركىمكى تەۋازۇئ ئەمرى كامى بولغاي،
ئول فېئىل ئىلە خەلق ئارا كىرامى بولغاي.

— نەۋايى.

كىرامى سىفەت — سېخىيلىق خىسلەتلىرىنىڭ ئىگەسى.

كىرامى بولماق — ساخاۋەتلىك، ئالىيجاناب بولماق.

كىرايە [كرايە] (پ) 1) كىرا؛ ياللاش. 2) ياللىنىش ھەققى، ئىجارە ھەققى.

كىرايەندەلىق [كرايندەليق] لايىقلىق، ئەرزىمەكلىك.

كىرباس [كيرباس] (پ) «كەرباس» قا قاراڭ.

كىرپىچ [كرپيچ] خىش (پىشىشىق كېسەك):

فەلەك باشىغنى كىرپىچ مۇتتەكاسى قىلغۇسى گەر خۇد،
بۇ دەم خۇرشىد خىشتىدىن باشىغە مۇتتەكا يەتكەي.

— نەۋايى.

كىردار [كردار] (پ) قىلىق، ئىش، ئادەت، ئەمەل؛ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تەرز، رەۋىش، كۆرۈنۈش» مەنىلىرىنىمۇ بىلدۈرىدۇ:

كىردارىغە باقىپ ئەسل ھالىن ئاڭلا،
ئەسلىغە دەلىل ئانىڭ خىسالىن ئاڭلا.

— نەۋايى.

دېدى: ئەي يىگىت ياخشى كىردارلىق،
قىلىپ رەھمەتىمدىن ئۇمىدۋارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىردىگار [كردكار] (پ) يارانقۇچى (تەڭرى):

دېدىلەركىم: كىردىگارىڭ كىم دۇرۇر،
خالىقۇ پەرۋەردىگارىڭ كىم دۇرۇر.

— نەۋايى.

كىردىگارا [كردكارا] (پ) ئەي يارانقۇچى! (ئەي تەڭرى):

كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

كىرم [كرم] (پ) قۇرت، قۇرت - قوڭغۇز.

كىرمى شەبتاب — قاراڭغۇدا يالتىراپ كۆرۈنىدىغان قۇرت.

كىرى [كرى] (پ) ئەرزىگۈدەك.

كىرى ئەيلەمەس — ئەرزىمەس.

كىرياس [كرياس] (پ) 1) بارگاھ، قەسىر:

يەتتىيۇ كۆردى بىر بىيىك كىرياس،
تاقۇ ئەيۋان ئاڭا سىپىھر ئەساس.

— نەۋايى.

2) دەرۋازا؛ ئاستانە. 3) ئاسمان:

بىر ئەجەب يەر قالماغى ئافاق ئارا،
بەلكى بۇ كىرياسى بىلمي تاق ئارا.

— نەۋايى.

كىز [كيز] كىگىز، تەڭلىمات:

ھەر بىر بەسى كەرەشمەدىن جىلۋە قىلۇر چىمەن - چىمەن،
خىلئەتى سەبزە بىتەدۇر بىستەرى زەئفران كىز.

— زەلىلى.

كىزب [كذب] (ئە) يالغان، نەيرەڭ.

كىزب ئالايىش — ئىپلاس يالغانچىلىق.

كىزب كەتۈرمەك — ئىشەنمەسلىك.

كىزب مەھز — پۈتۈنلەي يالغان.

كىسە [كيسە] (پ) 1) «كېسە» گە قاراڭ. 2) سىپاھسالارنىڭ خەت سېلىشى ئۈچۈن بەلۋاغلىرىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپچۇقلىرى:

گەر كىسە ئارا تولا جەھان مالى ئېسە،
خۇشراق ئاندىن ئەگەر كۆڭۈل خالى ئېسە.

— نەۋايى.

كىسەدۇز [كسەدوز] (پ) خەت قاپچۇقى.

كىسەدوزلۇق [كيسەدوزلوق] خەت سېلىنىدىغان قاپچۇق توقۇماق:

مەۋلانا زەين كىسەدوزلۇق سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.

— نەۋايى.

كىسسە [كيسسە] (پ) «كىسە» گە قاراڭ.

كىسۋەت [كسوت] (ئە) 1) كىيىم، كىيىم - كېچەك، ئېگىن، ئۇستىۋاش:

جىبرەئىل ئايدىلار: ئەيا ھۇشيار،
كىسۋەتى مەردان رىيازەت شىئار.

— زەلىلى.

2) يانچۇق، قاپچۇق، خالتا، توۋرا:

ھەر سارى مەخفىي تۈگەنلىك جىسىم ئىلە مۇڭلۇغ كۆڭۈل،
سايىلىدۇركىم ئېرۇر مىلۇ دىرەمدىن كىسۋەتى.

— نەۋايى.

3) گۈزەللىك، بايلىق:

سالىپ كۆڭلۈمە سۆز دېمەك نىيەتىن،
كىيىپ ئەگنىمە داغى سۆز كىسۋەتىن.

— نەۋايى.

كىش I [كيش] (پ) ئادەت، خۇلق؛ يول، مەسلەك؛ دىن.

ۋەفاكىش — ۋاپالىق، ۋاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

كىش II [كيش] (پ) قۇندۇزنىڭ بىر تۈرى؛ قۇندۇز تېرىسى:

مەجنۇننى ياساپ لىباس بىرلە،
تۈن ـ كۈن كەبى كىشۇ ئاس بىرلە.

— نەۋايى.

كىش III [كيش] (پ) ئوقدان.

كىشت [كشت] (پ) تېرىلغۇ يەر؛ زىرائەت:

ئەي بۇرادەر ئۇشبۇ سۆزنى ئاڭلاغىل،
كىشت ـ كارىنى كۈن ئۇلتۇرماسدە قىل.

— خەراباتى.

كىشتى [كشتى] (پ) كېمە:

دېدى چوڭ ئاغام: *كۆر خۇدا سۇنئىنى،*
ئالىپ باردى كىشتى لەبىگە مېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىشتى بەھر پەيما — دېڭىز كېمىسى:

گەھى سار ئېتىپ بەزم دەريا ئارا،
كىرىپ كىشتىئى بەھر پەيما ئارا.

— نەۋايى.

كىشتى ھىلالى — 1) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمە، قېيىق. 2) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمىگە ئوخشايدىغان قەدەھ، قېيىق شەكىللىك قەدەھ.

كىشتىيى بادە — قېيىق شەكىللىك مەي قەدەھى.

كىشتىبان [كشتى بان] (پ) كېمىچى، كېمىنى باشقۇرغۇچى:

نەھەڭى قۇلزۇمى ۋەھدانىيەدىن غەرق بولدىلەر،
نە كىشتى قالدىيۇ نە كىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

كىشتىبانلىغ [كشتى بان ليغ] كېمىچىلىك.

كىشۋەر [كشور] (پ) 1) مەملىكەت؛ ئۆلكە؛ ۋىلايەت:

شەھىنكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.

— سەبۇرى.

2) ئىقلىم:

يەتتە ئىقلىم ئۆزرە كۆپ شەھلەر ماڭا مەنزۇر ئەمەس،
كىشۋەرى ھۆسنى مەلاھەت ئۆزرە جانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

كىشۋەرى دەرى — ئۆلكە، ئىقلىم دەردى.

كىشۋەر ئارا [كشور ارا] (پ) مەملىكەتنى زىننەتلىگۈچى، ئاۋاتلاشتۇرغۇچى؛ پادىشاھ:

مۇقەررەردۇركى شاھى كىشۋەر ئارا،
زەمانى قىلمايىن سەبرۇ مەدارا.

— نەۋايى.

كىشۋەر پەناھ [كشور پناه] (پ) مەملىكەتنىڭ ھامىيسى، پادىشاھ:

ئول ئىككەۋدىن بىرى رۇم ئەھلىغە شاھ،
يانە بىر زەڭ ئەھلىغە كىشۋەر پەناھ.

— نەۋايى.

كىشۋەرخۇدا [كشورخدا] (پ) «كىشۋەر خۇداي» غا قاراڭ.

كىشۋەرخۇداي [كشور خداى] (پ) مەملىكەت ئىگىسى؛ ھۆكۈمدار، پادىشاھ:

يەنە ئەردەشىر ئولدى كىشۋەر خۇداي،
جەھان ئەھلىغە بولدى رەھمەت فىزاي.

— نەۋايى.

كىشۋەرخىدىۋ [كشورخديو] (پ) مەملىكەت ئىگىسى، ھاكىم، ھۆكۈمدار، پادىشاھ:

يەنە ھورمۇز ئولدى چۇ كىشۋەر خىدىۋ،
سىياسەتلەرى سالدى ئەلگە غىرىۋ.

— نەۋايى.

كىشۋەر دىھى [كشور دهى] (پ) مەملىكەتنى تاپشۇرغۇچى، بويسۇندۇرغۇچى:

موغۇل قۇللار كەبى ئالىندە خانلەر،
بولۇپ كىشۋەر دىھى كىشۋەرىستانلەر.

— نەۋايى.

كىشۋەرىستان [كشورستان] (پ) «كىشۋەرگىر» گە قاراڭ:

نەزم كىشۋەرىستانى ھەم سەن ـ سەن،
بەلكى ساھىبقىرانى ھەم سەن ـ سەن.

— نەۋايى.

كىشۋەرىستانلىغ [كشورستان ليغ] جاھانگىرلىك.

كىشۋەر كۇشا [كشر كشا] (پ) مەملىكەتنى ئىشغال قىلغۇچى، جاھانگىر؛ غالىب:

بۇ مۇددەتدە كەمەنىكى ئاسار ئىدى،
كى كىشۋەر كۇشا بەل جەھاندار ئىدى.

— نەۋايى.

كىشۋەر كۇشاي [كشور كشاي] (پ) «كىشۋەر كۇشا» غا قاراڭ.

كىشۋەرگىر [كشوركير] (پ) 1) غالىب. 2) يۇرت ئالغۇچى؛ جاھانگىر.

كىفايەت [كفايت] (ئە) كۇپايە، يېتەرلىك، يەتكۈدەك:

كىفايەت قىلىپ مۇندا تەقسىرغە،
ھەۋالە قىلىپ مىرئەلى شىرغە.

— ئا. نىزارى.

كىفايەت ئولماق — كۇپايە بولماق، يەتمەك.

كىفتە [كيفته] (پ) چەتلىنىش، يىراقلىشىش:

بولدى ئول مەھۋەشقە ئاندا شىفتەگى،
كىم سەبەق بەھسىدىن ئولدى كىفتەگى.

— نەۋايى.

كىفتە ئولماق — چەتتە قالماق، ئايرىلىپ قالماق.

كىفل [كفل] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەسسىسى. 2) ئات، تۆگە قاتارلىق مىنىلىدىغان ھايۋانلارنىڭ ئۈستىگە يېپىلىدىغان گىلەمچە، يوپۇق.

كىلك [كلك] (پ) قومۇش قەلەم:

ھەۋايى سەيرى چىن ئەيلەر زىھى بۇ كىلكى نەققاشىم،
خۇدا بىلگەي مىسالى ماچىن ئىچىدە ئەمدى توختاشىم.

— زەلىلى.

قىلىپ سۆز رىۋايەت خىرەدمەندلەر،
ساچىپ كىلكى نۆگى بىرلە قەندلەر.

— ئا. نىزارى.

كىلكى تەقدىر — تەقدىر قەلىمى، ئەزەلدە پۈتۈلگىنى:

بىھەمدىللاھكى، ئاللىمدە ئەزەلدىن،
جۇنۇ ئىشقدىن يازدى كىللى تەقدىر.

— نەۋايى.

كىلكى سۇنئ — يارىتىش قەلىمى؛ خۇدانىڭ قۇدرىتى.

كىلكى فۇسۇنپەرداز — ئاجايىپ سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىلكى قەزا — «كىلكى تەقدىر» گە قاراڭ.

كىلكى نۇكتەپاش — چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىم I [كيم] (سوراق ئالمىشى):

ئاندىن سوراپدۇرلاركى، بۇ كىشىنى كىم ئۆلتۈردى؟

— نەۋايى.

كىم II [كيم] كى، كىم (باغلىغۇچى):

كىم بوز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۈلكىدە بوز بىلە قىلدى كار.

— غەرىبى.

ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى كىم قىلدىكى، جەزا كۆرمەدى،
سەلاھ ۋە فەساد تۇخمىن كىم ئەكتىكىم، ئۆرمادى.

— نەۋايى.

كىمخا [كمخا] (پ) كىمخاب، يىپەكتىن توقۇلغان رەخت:

... ۋە مۇتەئەخخىر مەشايىخدىن زەمانىنىڭ يىگانەسى ھەزرەتى خاجە بەھاۋۇددىن نەقشبەندكى، كىمخا نەقشىنى باغلاماققە مەشھۇردۇرلەر.

— نەۋايى.

كىمخاب [كمخاب] (پ) «كىمخا» غا قاراڭ:

ئەتلەسۇ كىمخاب ئۆزە فەسلى زىمىستان ئىچرەدۇر،
قارا قۇندۇر، قارا شىرازىغە قەدرۇ ئىفتىخار.

— تەجەللى.

كىمسان [كيمسان] ئالتۇنغا ئوخشاش پارقىراق سېرىق رەڭلىك ماددا بولۇپ، ئۇنى ئۇۋۇتۇپ، نەرسىلەرگە ئالتۇن رەڭ (ھەل) بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ؛ (ئالتۇن) ھەل:

كى كىمساندىن ئالتۇننى فەرق ئەيلەگەي،
قىزىل تابەدىن كۈننى فەرق ئەيلەگەي.

— نەۋايى.

كىمسە [كيمسه] بىرەر شەخس، ئادەم، بىراۋ:

كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۆلبەگى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشەتۇر.

— ئەرشى.

كىمىيا [كيميا] (ئە) 1) خىمىيە؛ قەدىمكى چۈشەنچىدە: مىس، قەلەيگە ئوخشاش مەدەننى ئالتۇنغا ئايلاندۇرماق:

يۈزۈمنى ئالتۇن ئەتتى، سىنىڭ ئىشقىڭ، ئەي سەنەم،
مۇنداغ باقىرنى ئالتۇن ئېتەر كىمىيا قېنى؟

— سەككاكى.

بۇ جۇملىدىن كىمىيا ئىلمىدۇركىم،

— نەابى.

2) ئاجايىپ قىممەتلىك، نادىر نەرسە؛ پاكىز، ساپ.

كىمىيا ئەسەر — چوڭقۇر تەسىر كۈچىگە ئىگە بولغان سۆزلەر.

كىمىياگەر [كيمياكر] (ئە + پ) خىمىيە بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئالىم (خىمىك):

بۇ يولدا دەردۇ غەمدۇر كىمىياگەر،
بۇ ئىشدىن ئىشق ئېلىمدۇر غەمگە چاكەر.

— خىرقەتى.

كىمىياۋەش [كيمياوش] (ئە + پ) خىمىيىگە ئوخشاش، نادىر، قىممەت باھا:

چۈن خالىسۇ پاكۇ بىغەش ئولدى،
ئالتۇن نې كى كىمىياۋەش ئولدى.

— نەۋايى.

كىن [كين] (پ) ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك، قىساس؛ كۆرەلمەسلىك؛ نەپرەت؛ جەڭ:

يەنە كىنىغە تۇردى بۇرادەرلەرىم،
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىنۇ جىدال — ئۇرۇش، جاڭجال، غوۋغا.

كىنۇ رەزم — «كىنۇ جىدال» غا قاراڭ.

كىنايە [كنايه] (ئە) مەسخىرە، زاڭلىق قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياپتا گەپ، دارىتما؛ كىنايە.

كىنايەت [كنايت] (ئە) «كىنايە» گە قاراڭ:

تۈمەن ناز ئىلە بۇ مەقال ئەيلەدى،
كىنايەت بىلە كۆپ سوئال ئەيلەدى.

— نەۋايى.

كىنە [كينه] (پ) «كىن» گە قاراڭ:

ئەيلەبان رەزمۇ كىنە ئىزھارى،
كەلسە جابىر جەزائىرى سارى.

— نەۋايى.

كىنەپەرەست [كينه‌پرست] (پ) ئاداۋەتخور، دۈشمەنلىشىشكە بەل باغلىغۇچى:

ئۆچۈك ئۆلكى گەر ئول بولۇپ كىنەپەرەست،
تەئەددى بىلە تاپسە مۈلكۈمگە دەست.

— نەۋايى.

كىنەپەرداز [كينه‌پرداز] (پ) «كىنەۋەر» گە قاراڭ:

تۇتۇپ فەرھادنى غەدر ئەيلەپ ئاغاز،
تىكىپ ئەۋۋەل دار ئولدى كىنە پەرداز.

— نەۋايى.

كىنەخاھ [كينه‌خواه] (پ) «كىنەۋەر» گە قاراڭ:

ئانچە ئايىندىن تولا بۇ رەزمگاھ،
كىم ئۇرۇشتا ئىككى شاھى كىنەخاھ.

— نەۋايى.

كىنە سەنج [كينه سنج] (پ) «كىنەۋەر» گە قاراڭ:

كىنەكەش [كينه‌كش] (پ) «كىنەۋەر» گە قاراڭ:

يولىن تۇتتى بارىقنىڭ ئاشۇفتەۋەش،
ئاڭا سۇردى بارىق داغى كىنەكەش.

— نەۋايى.

كىنە گۇزار [كينه‌گزار] (پ) «كىنەۋەر» گە قاراڭ.

كىنەۋەر [كينه‌ور] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى، دۈشمەنلىك قىلغۇچى؛ ئۆچ ئالغۇچى؛ قىساسكار، ھەسەتخور.

كىن خاھ [كين خواه] (پ) «كىنەخاھ» قا قاراڭ.

كىن سىگال [كين سكال] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى:

ھەم بورانغا، ھەم جۇۋانغار كىن سىگال،
ھەم يەنە گۇلۇ ھىراۋۇلدا بۇ ھال.

— نەۋايى.

كىياسەت [كياست] (ئە) زېھنىلىك؛ ئۇلۇغلۇق؛ ھوشيارلىق، زېرەكلىك:

ۋەلى شاھغە نۇرى فەراسەت كېرەك،
شۇناسالىغ ئىچرە كىياسەت كېرەك.

— نەۋايى.

سىكەندەر تەرىقى كىياسەت بىلە،
قىلىپ فەھم ئول ئىشنى فەراسەت بىلە.

— نەۋايى.

كىيد [كيد] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ساختىپەز:

مىھىر - مۇھەببەت ئاناڭ ئىرمەس بەجۇز غەزەب،
جۇز كىيد ئەمەس بۇ قەلەمۇننىڭ ئىنايەتى.

— سەبۇرى.

كىيگۈلۈك [كييگولوك] كىيىملىك، لىباس:

نەفس كىيگۈلۈك ئولسا يالاڭ تەنىمغە ھەۋاس،
ھەسىر نەقشى ھەسىرى لىباس ئورنىغە بەس.

— نەۋايى.

كىيۈرمەك [كيورماك] كىرگۈزمەك؛ كەلتۈرمەك:

بۇ يۈردى يىلقىچى يىلقى كىيۈردى،
تەكەللۇفلار بىلە گۇلنى كۆچۈردى.

— لۇتفى.

يىغىشتۇردىلار ئەلنى تەكلىق ئىلە،
كىيۈرمەككە خەندەقغە تەخۋىق ئىلە.

— نەۋايى.

«گ»

گازۇر [گازور] (پ) كىر يۇغۇچى:
سۇبھە سەۋىىنى گازۇرى ئەفلاك،
مېھر سابۇنى سۇرتۇپ يۇدى پاك.

— نەۋايى.

گاژ [گاژ] (پ) ئورۇن، جاي.
گام [گام] (پ) 1) قەدەم، يۇرۇش:
مەنازىلنى كەزدۇك قويۇپ گام تېز،
بۇلار بىرلە يەتتۇككى بەندەرگە بىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يۈنىلىش، قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش.
3) ئاياغ:
كى مىنمەكدىن بولۇپ ئارامى ئانىڭ،
دەمى تىنغاي قاپارغان گامى ئانىڭ.

— نەۋايى.

گام بەرگام — «گام بەگام» غا قاراڭ.
گام بەگام — قەدەممۇ قەدەم؛ توختىماي.
گام رەنجە ئەيلەمەك — قەدەم تاشلىماق، يۇرمەك؛ قاتنىماق.
گام قويماق — قەدەم قويماق، يۇرمەك؛ كىرىشمەك.
گام ئۇرماق — يۇرمەك، قەدەم تاشلىماق:
زىياپەت ئىشى ھەم قىلىندى تەمام،
كى سالىھ ئەمىرنىڭ سارى ئۇردى گام.

— ئا. نىزارى.

گاھ [گاه] (پ) 1) گاھ، گاھى، گاھىدا؛ بەزى، بەزىدە؛ ۋاقىت:
ئەرشىنى ئۇنۇتمە گاھ ياد ئەت،
ۋەسلىڭدىن بەلكى ئانى شاد ئەت.

— ئەرشى.

2) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «جاي، ماكان، ئورۇن» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
جىلۋەگاھىڭ گاھ باغۇ گاھ راغ،
مۇقتەخىر زىبالىغىڭدىن راغۇ باغ.

— نەۋايى.

3) باغ، دەم ئالىدىغان جاي.
ئارامگاھ — ئىستىراھەت جايى.
كارگاھ — ئىش ئورنى، ئىشخانا.

گاھ ـ گاھ — بەزەن، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.
گاھ ـ گاھى — «گاھ ـ گاھ» قا قاراڭ.
گاھلەر — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا.
گاھى [گاهى] (پ) بەزەن، بەزى ۋاقىت، گاھى. «گاھ» قا قاراڭ:
بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گاھى ـ گاھى — بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

گاۋ [گاو] (پ) ئۆكۈز، ئەپسانىۋى ئۆكۈز:
بەزلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسبى رەۋان،
بەزلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دەۋان.

— خەراباتى.

گاۋمىش [گاوميش] (پ) قوتاز:
ئۇشبۇ ئالەم قىلمادىم بىر ياخشى ئىش،
ياخشىراقدۇر بارچە مەندىن گاۋمىش.

— خەراباتى.

گەبر [گبر] (پ) ئاتەشپەرەست، ئوتقا چوقۇنغۇچى، ئوتقا تېۋىنغۇچى، مەجۇسىي:
نى گەبر، نى تەرسا مەن، نى بەرەھمەنۇ، نى شەيخ،
ھەفتاددۇ مىللەتدە بىر نۇقتە خىلاف ئەتتىم.

— زەلىلى.

ھەر بەلا كەلسە ئىلاجى سەبرىدۇر،
كىمكى سەبر ئەتمەسە ئول گەبرىدۇر.

— خەراباتى.

گەبرەك [گبرك] (پ) غەيرىي دىندىكى قىز (بالا)، مەجۇسىي قىز؛ ساقىي:
ئولتۇرۇپ بىر گەبرەكى جام ئەتتى نوش،
كىم كۆرۈپ شەيخ ئەتتى تەركى ئەقلۇ ھۇش.

— نەۋايى.

گەبرەكىي [گبركى] (پ) مەي ئىچىشى.
گەج [گج] (پ) گەج، مەخسۇس سۇۋاق ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گەج، ھاك:

ئىككى رەخنە سارى رەۋان باردىلەر،
گەجۈ خىشنى ئىلە رۇست بۇتكەردىلەر.

— نەۋايى.

گەجەك [گجک] (پ) 1) پېشانىگە چۈشۈپ تۇرغان بۇدۇر چاچ تالالىرى، ماڭلاي چاچ. 2) ئىلمەك، مەخسۇس تاياق.

گەجكارلىق [گجكارليق] گەج بىلەن ئىشلەنگەن، گەجلەنگەن:

ھەم كىرىبان ھەم چىقىپ ئاندىن نەسىم،
تاشىدە گەجكارلىقى سادە سىيم.

— نەۋايى.

گەجىم [گجم] «گېجىم» گە قاراڭ.

گەچە [گچە] (پ) گاچا، تىلى راۋان ئەمەس.

گەچچە [گچە] «گەچە» گە قاراڭ.

گەچكارلىغ [گچ كارليغ] «گەجكارلىق» قا قاراڭ:

بولۇپ گەچكارلىغ سىيمىن رەۋاقى،
ئېچۈككىم، قاش ئىچىندە كۆزنىڭ ئاقى.

— نەۋايى.

گەدا [گدا] (پ) 1) تىلەمچى، سايىل؛ گاداي، پېقىر، كەمبەغەل، بىچارە:

ئابىدا، كەلتۈر بەجا سەن قۇللۇغۇڭنى سىدق ئىلە،
يەتكۈسى قۇل بولسا شەھلىغغە ئۇلاردىن ھەر گەدا.

— ئابىد.

ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۈزىنگە لۇتق نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.

— ئەرشى.

2) بېخىل، چىڭگىز. 3) ئاشىق. 4) تالىپ، ئىزدىگۈچى.

گەدا پېشە — گادايلىققا ئۆگەنگەن.

گەدا زادە — گاداي بالا.

گەدا زادەئى خىرەدمەند — ئەقىللىق گاداي بالا.

گەدا شېۋە — گادايغا ئوخشاش، تىلەمچىگە ئوخشاش.

گەدالىغ ئەتمەك — تىلىمەك، ئىزدىمەك، ئارزۇ قىلماق.

گەدالىغ ئەشكى ساچماق — موھتاجلىق يىغىسى، تىلەمچىلىك كۆز يېشى تۆكمەك.

گەداۋۇ شاھ — ھەممە، بارلىق، بارچە.

گەدايى مۇۋەھھىش — ۋەھشەتكە، قورقۇنچقا سالغۇچى گاداي؛ قورقۇنچلۇق سايىل (تىلەمچى).

گەدايى نىيازمەند — ھاجەتمەن، موھتاج گاداي.

گەر [گر] (پ) ئەگەر؛ خاھ، خاھى، يا، ياكى؛ گەرچە، ئەگەرچە:

كۆزلەرىم چۈن شىشە ھابى قىرمىزىدەك بولماغاي،
تەلبە كۆڭلۈم گەر جامالىغە گىرىفتار ئولماسا.

— زەلىلى.

گەر ۋەتەن لۇتفى كۆزىمدە تۇتمادىڭ، يوقتۇر ئەجەب،
ئەۋ قويارماغلىق ئېرۇر دۇشۋار جەيھۇن ئۈستىنە.

— لۇتفى.

گەران [گران] (پ) 1) ئېغىر، ۋەزمىن:

كېمەچىگە دېدىم: بۇ ئىتنى تۇتۇڭ،
گەران كەلسە سۆز ھەم بۇ سائەت يۇتۇڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قىممەت باھا، قەدىرلىك، قىممەتلىك؛ مۆھىم:

قويۇپ تېۋەلەرگە چۇ بارى گەران،
خاجە بىرلە بولدى يۇلار ھەم رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) مول، كۆپ مىقداردىكى.

گەران سەنگ — ۋەزنى ئېغىر، ۋەزمىنلىك؛ ئېغىر، ئېغىر تاش.

گەرانە [گرانە] (پ) ساھىل، قىرغاق، چەك، چېگرا:

ئىھاتە ئەيلەدىڭ، ئەي بەھرى ئەشك، يەر كۈرەسىن،
ئەجەب ئەمەستۇر، ئەگەر يوق تۇرۇر گەرانە ساڭا.

— نەۋايى.

گەرانجان [گران جان] (پ) ۋەزمىن، ئېغىر، ئېغىر ـ بېسىق؛ تەبىئىيتى، مىجەزى ئېغىر.

گەرانخاب [گران خواب] (پ) ئويغانماس، ئۇيقۇسى قاتتىق، قاتتىق ئۇيقۇدىكى:

كۆپ ئۇردى بۇ نەۋ پېچ ئىلە تاب،
كۆز ئاچمادى مەھۋەشى گەرانخاب.

— نەۋايى.

گەرانخېز [گران خيز] (پ) ھورۇن، سۇس، ئىلمان، قولىدىن ئىش چىقماس.

گەرانمايە [گرانمايە] (پ) قىممەت باھا، قىممەتلىك؛ ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق؛ ئەسلى، نېگىزى.

دۇررى گەرانمايە — قىممەت باھا دۇر، ئۈنچە ـ مەرۋايىت:

... كېچە تاجىرلەرى ئانىڭدەك دۇررى گەرانمايە تاپقانلاردىن سېۋۈنۈپ.

— نەۋايى.

گەراۋ [گراو] (پ) 1) شەرت، ئەھدە باغلاش؛ شەرتلەشىش:

ئەجەب زىرەككى، دانالىق يۈزىدىن،
گەراۋ ئالغان سۇلەيمان ھۇدھۇدىدىن.

— ناقىس.

2) گۆرۈ.

گەراۋ ئېيلىمەك — گۆرۈ قويماق، گۆرۈ قىلماق (پۇل ياكى قىممەت ئورنىغا بىرەر نەرسىنى گۆرۈگە قويماق).

گەراۋ بولماق — ئامانەت بولماق، گۆرۈ بولماق.

گەراي [گراى] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

سەن چۇ بولۇپ سەرخۇشۇ خىلۋەت گەراي،
ئاندا قىلىپ ھەرنە تىلەپ نەفسۇ راي.

— نەۋايى.

گەرەۋ [گرو] (پ) «گەراۋ» غا قاراڭ:

رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شىۋەئى خۇش ئەداسىنە.

— ئەرشى.

گەرچى [گرچى] (پ) گەرچە، ئەگەر:

گەرچى ئىكى نەۋ ئۆتتى رازى،
ئەۋۋەلغىنى ئاڭلاغىل مەجازى.

— نەۋايى.

گەرد I [گرد] (پ) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:

نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

2) يۈرگۈچى، كەزگۈچى:

قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.

— زەلىلى.

3) غەم، ھەسرەت:

مەنى دەرد ئېيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسىۋايى ئىشقىدىن فەرد.

— گۇمنام.

4) ئەسەر، نىشانە، ئىز؛ پايدا، بەھرە، نەپ. 5) تۇپراق زەررىچىلىرى:

ئىشكىڭ توزى جانلار تۇتىياسى،
بوسۇغاڭ گەردى خانلار خۇن بەھاسى.

— لۇتفى.

6) قالدۇق، يۇق. 7) پەردە، ئەمەلدارلىق لىباسى.

گەردە ئالۇد — چاڭغا پاتقان، چاڭ باسقان، چاڭ - توزان قاپلىغان.

گەرد ئالۇدە — «گەرد ئالۇد» قا قاراڭ:

غۇبارى خاكسارى گۇلخەنى ئىشقىڭغە مەن لايىق،
بۇ گەرد ئالۇدەلەرنى دەرگەھىڭغە مۇھتەرەم كۆرگەچ.

— زەلىلى.

گەرد ئەتمەك — ئەزمەك، غەم، ھەسرەتتە قويماق.

گەرد ئەمۋاجى — غەم - ھەسرەت دولقۇنى:

بۇ گەرد ئەمۋاجىدىن ئۆركىم زۇلمەتى مىھىر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۈز ئىسكەندەر.

— ئەرشى.

گەرد ئېيلىمەك — قاراڭغۇ قىلماق.

گەرد باد — تېز شامال، قۇيۇن:

ئاندا كەتتىم كى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.

— زەلىلى.

گەردى ئەنبەر — ئەنبەر زەررىسى؛ خۇشبۇي، قارا چاچ، چاچ تالالىرى.

گەردى بەلا — بالا غۇبارى، كۈلپەت.

گەردى تەئەب — دەرد، غەم.

گەردى راھ — يول چېڭى، يولنىڭ چاڭ - توزانلىرى.

گەردى سۈرمە — سۈرمە چېڭى؛ نەزەر، ئېتىبار.

گەردى فەنا ئولتۇرماق — يىمىرىلمەك. خاراب بولماق.

گەرد II [گرد] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئايلانغۇچى، كەزگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئالەمگەرد — ئالەمنى ئايلانغۇچى.

شەبگەرد — 1) تۈندە كەزگۈچى، تۈندە ئايلانغۇچى؛ تۈن قاراۋۇلى. 2) ئاي.

گەردان [گردان] (پ) ئايلىنىدىغان، ئايلانما:

جەمالىڭ شەمئىگە پەرۋانە ئابىد،
ئانىڭدەك كىم يۈرۈر گەردان بولۇپ نەرخ.

— ئابىد.

گەردان بولماق — ئايلانماق، ئەتراپىدا پەرۋانە بولماق؛ خىزمەتتە بولماق.

گەردان سىپىھر — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.

گۈنبەزى گەردان — ئايلانغۇچى گۈمبەز؛ ئاسمان.

گەردەن [گردن] (پ) گەدەن، بويۇن:

سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتنىڭ قاشىغە يەتۇردى مېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردەنبەستە [گردن بسته] (پ) بويىنى باغلانغان.

گەردەنبەستە قۇل — بويىنى باغلانغان قۇل.

گەردەندە [گردنده] (پ) ئايلانغۇچى؛ كەزگۈچى.

گۈنبەزى گەردەندەئى ئالىي بۇنياد — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.

گەردەنفەراز [كردن فراز] (پ) ئۇزۇن بويۇنلۇق، بويىنى ئۇزۇن؛ مەنمەنچى، تەكەببۇر:

قىلىپ جىلۋە ھەريان ۋەلى مەستى ناز،

سۇراھى كەبى مەستۇ گەردەنفەراز.

— نەۋايى.

گەردەنكەش [گردن كش] (پ) بويۇن تولغىغۇچى، بويسۇنمىغۇچى، ئىتائەتسىز.

گەردەنى [گردنى] (پ) مۇشت ئۇرماق، مۇشت قويماق:

ئارقاغە دەستارى ئۇچى تەككەنى،
تەبرەنۈرى بىرلە ئۇرۇپ گەردەنى.

— نەۋايى.

گەردنامە [گردنامە] (پ) دۇئا تومارى (بىراۋنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يېزىلغان پۈتۈك).

گەردۇن [گردون] (پ) 1) ئاسمان، پەلەك، چەرخ، كۆك:

مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۈنى گەردۇن،
يۈزى بىھەد يارالىغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.

— ئەرشى.

گەردۇندىن ئۆتەر نالەۋۇ زارىم كېچەلەردە،
بىلمەس نېتەي ئول ماھ ئۇزارىم كېچەلەردە.

— ئاتايى.

2) دۇنيا، ئالەم، جاھان:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

ئەي مۇسۇلمانلار نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشىماس.

— قەلەندەر.

3) يۈكسەك، ئېگىز:

ئارىق كۆزىگە دۇررى دۇن، ئىقلىمى بۇ فەرىدۇن،
توققۇز رەۋاقى گەردۇن، گەردۇ غۇبار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

گەردۇن ئەساس — يۈكسەك، يۇقىرى، ئالىي.

گەردۇن بەھرى — ئاسمان دېڭىزى؛ دۇنيا، ئالەم.

گەردۇن جەناب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قۇدرەتلىك.

گەردۇن خەراش — ئاسمانغا تاقاشقان، ئاسمانغا تىرەلگەن.

گەردۇن خىرام — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.

گەردۇن سەرىر — يۈكسەك تەختلىك؛ قۇدرەتلىك شاھ.

گەردۇن سىفەتلىغ — بىۋاپالىق، تەرسالىق، كاجلىق.

گەردۇن شۇكۇھ — ئەڭ يۇقىرى، يۈكسەك شان - شەۋكەتلىك.

گەردۇن شىكاف — ئۆتكۈر، كۆكنى تېشىدىغان.

گەردۇن كوب — كۆكلەرگە كۆتۈرۈلگەن.

گەردۇن مەئاب — ئاسماندا بولىدىغان، ئاسمانغا تېگىشلىك.

گەردۇن مەسنەدا — يۈكسەك تەخت ئىگىسى.

گەردۇن مەقام — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇقىرى ئورۇن.

گەردۇن نەما — ئالەمنى باشقۇرغۇچى؛ ئۇلۇغ:

دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەڭرى قىلمىش مىسالى ھۇما.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردۇن نەماي — ئايلانما، دومىلاق، شارغا ئوخشاش (قۇياشقا ئىشارە)؛

گەردۇن نەۋەرد — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.

گەردۇنى ئالىي ئەساس — ئەڭ يۈكسەك ئاسمان.

گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە قات ئاسماندىكى تەخت:

گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۈمۈررەڭ،
يا مىسسۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۇھسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

گەردۇن ئىھتىشام —زور، ھەشەمەتلىك.

گەردۇنى ۋالا — يۈكسەك ئاسمان.

گەردۇنساي [گردون ساى] (پ) كۆككە، ئاسمانغا تەگكۈچى، ناھايىتى يۈكسەك، يۇقىرى؛ كۆكتە يۈرگۈچى:

ھەمۇل ۋادىيۇ گەردۇنساي خارا،
كى كۆرمىش ئېردىم ئولدى ئاشكارا.

— نەۋايى.

گەردۇنۋار [گردون وار] (پ) كۆك، ئاسماندەك، ئاسمان كەبى.

گەردۇنۋار قەد — كۆك، ئاسماندەك يۈكسەك قەد.

گەردۇنۋەش [گردون وش] (پ) پەلەككە ئوخشاش، ئاسماندەك يۈكسەك:

تىلسىم ئەيلەپ بۇ گەردۇنۋەش ھىسارىن،
قىلىپ مەھزۇن ھىسارى ئىچرە يارىن.

— نەۋايى.

گەردىش [گردش] (پ) يۆرۈش، ھەرىكەت، ئايلىنىش، سەير قىلىش، چەمبىرەك، ئايلانما، دائىرە:

گەردىش رۇزكارىدىن تۈلكىنى دەي قېپىن ئاتا،
تار زەمانىدىن داغى خەرس ئىلە خۇكنى ئەمەك.

— زەلىلى.

ساقىيائى سىيمتەن گەردىشكە كەلتۈرگىل ئاياغ،
ئەرغەنۇن چالغىل مۇغەننىلەر زەلىلى زار ئۈچۈن.

— زەلىلى.

گەردىش نەماي — ئايلانما، ئايلىنىشنى كۆرسەتكۈچى.

گەردىشى ئەييام — زاماننىڭ ئۆتۈشى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.

گەردىشى چەرخ — ئايلىنىش.

گەردىشى دەۋران — زاماننىڭ ئۆزگىرىشى، دەۋرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.

گەردىشى زەمان — ئۆزگىرىش، خىلمۇ خىللىق.

گەردىيەزدى [گردیزدی] (پ) گەرد يەزدى مىنجەز — ئايالالار سالىدىغان تور رومالغا ئوخشاش بىر خىل نەپىس رومال، بۆرتمە شال.

گەرراي [گرای] (پ) 1) قان ئالغۇچى (تومۇردىن). 2) ساتىراش.

گەرم [گرم] (پ) 1) ئىسسىق، قىزىق، قايناق؛ قىزغىن؛ جەزبىلىك، جۇشقۇن:

يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.

— زەلىلى.

سۆھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خىرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.

— زەلىلى.

دىماغىڭى بولدى شەراب ئىلە گەرم،
كى سىماب يەڭلىغ بولۇپ كۆڭلى نەرم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېز، چاققان. 3) قاتتىق، قەتئىيلىك بىلەن.

گەرم ئەتمەك — ھارارەتلىك قىلماق.

گەرم ئەيلەمەك — ئىسسىتماق، قىزىتماق؛ كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتماق.

گەرم بولماق — قىزىماق؛ چاققان بولماق؛ شوخلاشماق.

گەرم پوي — تېز يۈرەر، تېز چاپار، يۈگۈرۈك، چاپقۇر.

گەرم خويلۇق — 1) سەپرا مىجەز، ئاچچىقلانغۇچى، ئاچچىقچان. 2) قىزغىنلىق، كۈچلۈك ھارارەت.

گەرم خىز — تېز يۈرەر، ھەرىكەتچان.

گەرم دىماغ — دىمىقى (كۆڭلى) چاغ، خۇرسەن، شات.

گەرم رەۋ — يورغا، چاققان، تېز يۈرەر:

گەرم رەۋلەر زەررەلەردەك چەرخ ئۇرار مېھىر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.

— گۇمنام.

گەرم رەۋ ئەشك — ئىللىق كۆز يېشى.

گەرم رو — ئىسسىق يۈزلۈك (مېھرى ئىسسىق)؛ ئاشىق.

گەرم سەير — ئىسسىق جايلاردا يۈرگۈچى (قۇشلار).

گەرم سېر — ئىقلىمى ئىسسىق مەملىكەت.

گەرم شىكار — قىزغىن ئوۋ.

گەرم كىن — قاتتىق ئاداۋەت، غەزەپ، دۈشمەنلىك.

گەرم نەفەس — يۈرەكتىن (چىن كۆڭۈلدىن) چىقىدىغان تەسىرلىك سۆزلەر.

گەرم ھەنگامە — قىزغىن ئېچىلغان يىغىن.

گەرم ئولماق — جەزبىلىك بولماق؛ ئەۋج ئالماق؛ ياخشى كەيپىياتلىق بولماق:

سۆھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خەرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.

— زەلىلى.

گەرى [گرى] (پ) 1) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:

بەرسەلەر ئىشق ئەھلى يۈزجان ھەربىرى،
ھۆسنى يۈز مىڭ مۇنچەغە قىلغاي گەرى.

— نەۋايى.

2) گۆرۈۋە، توپ:

زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.

— زەلىلى.

گەز [گز] (پ) 1) يۇلغۇن؛ ئىلمەك، تاياق. 2) كاماننىڭ پەيسىز ئوقى:

بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جوش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپوش.

— لۇتفى.

گەزاف [گزاف] (پ) 1) يالغان، بىمەنە، ئاساسسىز، ئويدۇرما، ساختا. 2) رىياكارلىق.

لافى گەزاف ئۇرماق — يالغان سۆزلىمەك، بىھۇدە، ئاساسسىز گەپ قىلماق، بىھۇدە ۋالاقلىماق.

گەزەك [گزک] 1) مەي ئىچىلگەندىن كېيىن يېيىلىدىغان يېنىك تائام، گېزەك، زاكۇسكا. 2) يارا ياكى جاراھەتنىڭ سوغۇق تېگىپ قىزىرىشى، ئېغىر ئېلىشى:

ھەمۇل ئۈچ ـ تۆرت كۈندە گويا بىر ئۆزۈۋغە تۇگەن قويۇپ،
ئۇل جەراھەت گەزەك بولۇپ، ئاخىر بولدى.

— نەۋايى.

گەزەند [گزند] (پ) زەرەر، زىيان، زىيان ـ زەخمەت، ئاپەت؛ ئازار:

سۆكىر ئېتىپ دەرمەن ماڭا بۇ دەۋلەتى ئەتادۇرۇر،
يەتسە سەندىن ھەر زەمان جانىمغە گەر يۈزمىڭ گەزەند.

— قەلەندەر.

راست ئۇچۇن قامەتى سەرۋ بەلەند،
تىغل تاشىدىن ئاڭا يوقدۇر گەزەند.

— زەلىلى.

گەزەند تېگۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك.

گەزەند يەتكۈزمەك — زەرەر كۆرسەتمەك، يارىدار قىلماق.

گەزەند يەتمەك — زىيان كۆرمەك، زەخمەت چەكمەك.

گەزەندە [گزندە] (پ) نەشتەر ئۇرغۇچى؛ چاقىدىغان، كىشىگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان ھاشارات (ھەرە، چايان قاتارلىقلار):

ئاسۇدە ھەرەندەۋۇ پەرەندە،
ئۇيقۇدا گەزەندەۋۇ دەرەندە.

— نەۋايى.

گەزدەستە [گزدستە] (پ) قامچا:

سايىسىغىغە زۇھۇل ئۇرۇپ فال،
گەزدەستە بىلە قولىدا غەربال.

— نەۋايى.

گەزىستان [گزستان] (پ) يۇلغۇنزار، يۇلغۇنلۇق.

گەژدۇم [گژدم] (پ) «كەژدۇم» غا قاراڭ.

گەشت [گشت] (پ) ئايلىنىش، سەير قىلىش، كېزىش؛ سەپەر؛ يۈرۈش - تۇرۇش، ھەرىكەت؛ ئەتراپ، ئايلانما يول:

كېلىپ تەفتىش ئەتدۈك ئەرەم باغىنى،
نە گەشتى، نە گۈل بىرلە يەفراغىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇممان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتايى.

گەشت ئەتمەك — سەير قىلماق، كەزمەك.

گەشت قىلماق — ئايلانماق، كەزمەك، سەير قىلماق.

گەشت ئەيلەمەك — كەزمەك، سەير قىلماق.

گەلە [گلە] (پ) توپ، گۇرۇھ، پادا.

گەلىم [گليم] (پ) جۇلجۇل كىيىم:

بولدە ئاغرانچىيۇ تەندە بىر گەلىم،
خەلقى ئالەمغە سالىپ شورى ئەرىم.

— زەلىلى.

گەنج [گنج] (پ) 1) خەزىنە، بايلىق، گەنج، مال - دۇنيا:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىرگەنج ھۆسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) ئىلىم، بىلىم؛ قىممەت باھا سۆزلەر، توپلام.
3) مەقسەت، مۇددىئا. 4) بەخت قۇشى، سۇمۇرۇغ.

گەنج تۇتماق — خەزىنە، بايلىق توپلىماق.

گەنج رەۋان — راۋان بولغۇچى (ئېقىپ تۇرغۇچى) بايلىق، «گەنجى رەۋان» غا قاراڭ:

ئافاق ئارا قالمادى بىر مۇخلىسى ھەرگىز،
سۆز مەخزەنىدىن گەنج رەۋان بەردىمۇ كەتتىم.

— زەلىلى.

گەنج ھۆسن — ھۆسن خەزىنىسى، «گەنجى ھۆسن» گە قاراڭ:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىر گەنج ھۆسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار.

— گۇمنام.

گەنجى باداۋەرد — شامال كەلتۈرگەن بايلىق، خەزىنە (خىسرەۋى پەرۋىزنىڭ سەككىز خەزىنىسىدىن ئىككىنچىسىنىڭ نامى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، رۇم قەيسەرى پەرۋىزدىن قورقۇپ بايلىقلىرىنى كېمىلەرگە بېسىپ ئارالغا يۆتكەۋاتقاندا، دېڭىزدا قاتتىق بوران چىقىپ، كېمىلەرنى پەرۋىز تەرەپكە سۈرگەن، پەرۋىز بۇ بايلىقنى قولغا چۈشۈرۈپ «گەنجى باداۋەرد» دەپ ئاتىغان).

گەنجى بەقا — مەڭگۈ تىرىكلىك؛ ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك بايلىق.

گەنجى بىئىنتىھا — تۈگىمەس خەزىنە.

گەنجى راز — سىرلار خەزىنىسى.

گەنجى رەۋان — ھەرىكەتتىكى خەزىنە، «گەنجى قارۇن» غا قاراڭ.

گەنجى شىنگەرف — تاتلىق، لەززەتلىك ھايات.

گەنجى قارۇن — قارۇن بايلىقى، خەزىنىسى (مۇسا پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئەڭ كاتتا بەدەۋلەت ئادەم):

بۇ زىۋەر بىرلە يۈرسەڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.

— ئەرشى.

گەنجى قەنائەت — قانائەت خەزىنىسى؛ قانائەتلىك بولۇش، قانائەتكە باي بولۇش.

گەنجى گىران — تۈگىمەس خەزىنە، بايلىق:

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گەنجى گىران،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر رەنجى گىران.

— خەراباتى.

گەنجى مەخزەن — دۆلەتمەنلىك.

گەنجى مەقسۇد — مەقسەت خەزىنىسى، مۇددىئا.

گەنجى ھەقىقى — ھەقىقىي بەخت:

كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئارا گەنجى ھەقىقىي ئىزدەسەڭ مەۋجۇد.

— شەۋقى.

گەنجى ھۆسن — ھۆسن بايلىقى، خەزىنىسى.

گەنجى ئىرفان — ئىلىم بايلىقى، ئىلىم خەزىنىسى:

ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەمنى يارمىشكىم،

خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان يۇر قىلىپ سەدرا.

— شەۋقى.

گەنجى ئىشق — ئىشق ماكانى:

ئادەمزادنىكى ئىبرۇر گەنجى ئىشق،
ۋاقىف ئەمەس چەگمەگۇچە رەنجى ئىشق.

— زەلىلى.

گەنجى ئىقبال — بەخت، ئىقبال خەزىنىسى.

گەنجى ئىلىم — ئىلىم ماكانى، ئىلىم خەزىنىسى.

گەنجپاش [گنج پاش] (پ) 1) ئالتۇن، دۇرلار چاچقۇچى؛ 2) قىممەتلىك سۆز ئېيتقۇچى:

ئانىڭ بۇ گەنجىدىن تاپماي كىشى كام،
نىچۈككىم گەنجپاشى گەنجە ئارام.

— نەۋايى.

گەنج رىز [گنج ريز] (پ) 1) خەزىنە تۆككۈچى. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى.

گەنج سەنج [گنج سنج] (پ) خەزىنە ئۆلچىگۈچى.

گەنج فىشان [گنج فشان] (پ) خەزىنە چاچقۇچى:

بۇ تىل بىلە كىمسە تاپمادى كام،
جۇز گەنج فىشانى گەنجە ئارام.

— نەۋايى.

گەنجۇر [گنجور] (پ) خەزىنىچى، خەزىنە ساقلىغۇچى:

ئالار ئول خەزايىنغە گەنجۇر ئولۇپ،
ئالارنىڭ نىگاھبانى بۇ مور ئولۇپ.

— نەۋايى.

گەنجىنە [گنجينه] (پ) خەزىنە؛ كان، «گەنج» گە قاراڭ:

سۆزۈڭ دۇررۇ جەۋاھىردۇر، كۆڭۈللەر گەنجىنە لايىق،
نە لايىق، لايىقى خۇسرەۋ، نەخۇسرەۋۇ، خۇسرەۋى كىشۋەر.

— سەيفى سەرايى.

كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەيدۇر سىپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سىپەر تەنھا.

— زەلىلى.

گەنجىنەئى دىل — دىل، كۆڭۈل خەزىنىسى:

دىدى ئەۋۋەل نە دىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

گەندە [گنده] (پ) يامان، يارىماس، نىجاسەت.

گەندە دىماغ — تەكەببۇر، دىمىغى ئۈستۈن.

گەندەرەمەك [كندارماك] (بەتبۇيلۇقتىن، نىجاسەتتىن) ئاينىماق، ھوشىدىن كەتمەك:

ھەر كىشى زەمزەم سۇيىدىن كەلتۈرۈپ،
گەندەرەبان شىشەدە بەسكىم تۈرۈپ.

— نەۋايى.

گەندۇم [گندم] (پ) بۇغداي:

قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۇچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.

— شەۋقى.

گەندۇم گۇن — بۇغداي ئۆڭلۈك (رەڭلىك):

خەرابى چېھرە گەندۇم گۇنى بىپەرۋا ئۈچۈن ھەربار،
قەرار ئەتمەي چۇ چەرخى ئاسيادەك چۆرۈلۈر باشىم.

— زەلىلى.

گەھ [گە] (پ) گاھ، گاھى، بەزەن، بەزىدە، بەزەندە:

نەچچە كويىدا يۈردۈم بۇ گەھ يىقىلىپ گەھى قوپۇپ،
بىر نەزەرنى سالمادى ئاشىقى بىنەۋاسىنە.

— ئەرشى.

گەھكى — ۋاقتىكى، قاچانكى، ھەرقاچان.

گەھ - گەھ — گاھى - گاھى، بەزى - بەزىدە.

گەھۇ بىگاھ — ۋاقتى - ۋاقتىدا، ۋاقتى - ۋاقتى؛ ۋاقىتلىق - ۋاقىتسىز.

گەھۇ بىگەھ — ۋاقتى - ۋاقتىدا، ۋاقتى - ۋاقتى بىلەن.

گەھۋارە [گهواره] (پ) بۆشۈك، بۆلەنگۈچى:

بولماسا بۇ مەرھەلەدە بەس لەۋەند،
يۈشتى چۇ گەھۋارەئى شەرئىگدە بەند.

— زەلىلى.

گەھى [گهى] (پ) «گەھ» كە قاراڭ:

يۈزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇئ - چىنقارۇر،
كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.

— سەككاكى.

گەۋاھىر [گواهير] (پ) «گەۋھەر» گە قاراڭ:

تىرنىپ كىسمەلەرگە جەۋاھىرلارنى،
ئالىپ تۇرفە - تۇرفە گەۋاھىرلارنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەۋەزن [گوزن] (پ) ياۋايى تاغ بوقىسى:

گەۋەزن ئولتۇرۇپ چۇن سۇرۇپ گورتەك،
قىلىپ مەي ئارا نەيشەكەردىن گەزەك.

— نەۋايى.

گەۋھەر [گوهر] (پ) 1) گۆھەر، دۇر، قىممەت باھا تاش؛ «گۆھەر» گە قاراڭ:

جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋھەرى.

— موللا بىلال.

2) پەرزەنت. 3) ئەسل، نەسىل - نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەرى يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بىھىشت ھۇرى قەسۇر باغى ئالىي رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بىرۇر.

— بابۇر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئاراي — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قادالغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر زاي — گۆھەر ياراتقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئېسىل.

گەۋھەر فىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل - يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۇلۇغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قاراڭ.

گەۋھەر ئولماق — ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەرى ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، بىباھا گۆھەر.

گەۋھەرى ئالىي مىقدار — قەدىرى يۇقىرى، ئۈستۈن، ئالىي قەدىر - قىممەت.

گەۋھەرى ئەرجۇمەند — يۈكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەرى ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردى بۇگۇن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەرى ئەشئار،
زەلىلى مەئرىفەتدە ئادەمىننىڭ كۆڭلى دەريايى.

— زەلىلى.

گەۋھەرى ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىرى، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەرى پاك — ئۇلۇغلۇق، ئىنساننىڭ پاكلىقى، چىن ئىنسان.

گەۋھەرى جەيب — كىكتۈل، دىل، دىلدىكى (كۆڭۈلدىكى) مۇددىئا.

گەۋھەرى زىبەندە — يارىشىدىغان، چىرايلىق قىلىندىغان، لايىق، يارىشىملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەرى شەب چەراغ — كېچىسى چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچى گۆھەر؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى:

زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.

— زەلىلى.

گەۋھەرى شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئەڭ ئۇلۇغ، قىممەتلىك.

گەۋھەرى كانىي — ھەقىقىي گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەرى مەئانىي — مەنىلەر گۆھىرى، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەرى مەقسۇد — ئەڭ قەدىر - قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلى، ئاساسىي مەقسەت؛ مەقسەتنى قەدىرلىگۈچى:

گەۋھەرى مەقسۇدىنى ئول تاپمادى بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقى مۇھەببەت دەردى پەيدا بولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەرى مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلى مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەرى مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلى مەقسەتنى خالىماق.

گەۋھەرى مەئنى — مەنىلىك سۆز، قىممەتلىك گەپ، يېتۈك مەزمۇنلۇق سۆز.

گەۋھەرى مېھر — قۇياش.

گەۋھەرى ناياب — تەڭدىشى يوق، ئاز ئۇچرايدىغان:

ۋۇجۇدلەر خۇبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى ناياب ئېردى زاتى يەكتاسى.

— مەشھۇرى.

گەۋھەرى ئۇلۇۋى — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك.

گەۋھەرى ئۇممانى — دېڭىز گۆھىرى.

گەۋھەرى ۋەلا — قىممەت باھا تاش.

گەۋھەرى ئىشق — ئىشق ئاساسى، ئىشقنىڭ ماھىيىتى، ئەسلى:

سەدەفتەك كۆكسۇم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقنى قىلىپ مەنزىل،
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.

— فىراقى.

گەۋھەرى يەكتا — قىممەت باھا تاش؛ ئۇلۇغ زات، ئېسىلزادە، يەككە - يېگانە.

گەۋھەرى يەكدانە — يەككە - يېگانە، ئاز ئۇچرايدىغان.

گەۋھەرلىك [گوهرليک] دانىشمەن كىشىلەر، ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار:

سۆزۈمگە پاك مەئانى گەۋھەرى تاج ۋە ئۆزۈمگە پاك گەۋھەرلىك ئەھلى مەئانى مۇھتاج بولدى.

— نەۋايى.

گەيبۇر [گيبور] ئوق:

چۈن كى سالدى ئىكى قولىغە ئىشكال،
گەيبۇر ئاتىپ بوغۇزلادى فىلھال.

— نەۋايى.

گور [گور] (پ) 1) قەبرە، مازار، لەھەت، گۆر، يەرلىك:

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

ھەرەم بولسا، يانە پەرى بىر لەھۇر،
بولۇر ئاقىبەت ھەم ئاڭا جايى گور.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياۋايى ئېشەك؛ قۇلان:

... بەزى دەپتۇرلاركى، گور ئاۋغە كۆپ مايىل ئېردى.
جايىبان قوھى دەشت سارى سەمەند،
گور بويىنىغە سالۇر ئېردى كەمەند.

— نەۋايى.

گورتەك [گورتک] (پ) «گوردەۋ» گە قاراڭ.

گورخانە [گورخانه] (پ) مەقبەرە:

مىرئەلى دوست... ئاڭا مەئرۇف مەدرەسە ۋە گورخانە ۋە رەباتى بەسدۇر.

— نەۋايى.

گوردەۋ [گوردو] (پ) چاپقۇر، ياۋايى ئېشەك:

مىلىڭ ئات — بارچە ئاھۇ تاقۇ گوردەۋ،
بارى گورۇ ئاھۇدىن ئېلىتىپ گەرەۋ.

— نەۋايى.

گوركەن [گوركن] (پ) گۆر كولىغۇچى، گۆر، يەرلىك قازغۇچى:

ئۇلكى كىشى ئۆلمەكىدىن شاد ئېرۇر،
گوركەنۇ غاسىلۇ جەللاد ئېرۇر.

— نەۋايى.

گورىستان [گورستان] (پ) گۆرىستان، قەبرىستان، مازار:

تەكيە گاھى خەلق گورىستاندۇرۇر،
شاھۇ گەدا قەبردە يەكساندۇرۇر.

—زەلىلى.

مېنى بىر خەچىرغە سۇۋار ئەيلەدى،
گورىستان ئارا ئىختىيار ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوش [گوش] (پ) قۇلاق:

ئەي ئوغۇل ھەر تۈنۈ كۈن ساجىد كېرەك،
چەشمە گوش دەستۇ، يا زاھىد كېرەك.

— خەراباتى.

دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نە چەشم گوش ئېردىم،
يوق ئېردى گىردۇ ئەناسىر چۇ بىنەقوش ئېردىم.

— زەلىلى.

گوش ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق.

گوش سالماق — «گوش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

گوشە [گوشه] (پ) بۇرجەك، چەت، چەت جاي؛ خىلۋەت، بۆلۈك:

غەمىڭگە دىلبەرا جانداك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانىمدا يارى غارىمدۇر.

— گۇمنام.

سەنا ئايتۇرغە، يارەب، شۇئلەئى تىغى زەبان بەرگىل،
زەلىلى بۇ تەلەبدىن گوشەدە ئولتۇرۇر تەنھا.

— زەلىلى.

گوشە تۇتماق — ئۆزاقلاشماق، يىراقلاشماق، خىلۋەتتە بولماق؛ ئۆزىنى خىلۋەتكە ئالماق:

ياتار ئېردىم ئاندا تۇتۇپ گوشەئى،
تۈگەنمەسدە يانە يېتىپ توشەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرزەنت. 3) ئەسلى، نەسىل - نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەرى يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بىھىشت ھۇرى قەسۇر باغى ئالىي رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بىرۇر.

— بابىر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئاراي — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قادالغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر زاي — گۆھەر يارىتقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئېسىل.

گەۋھەر فىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل - يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۇلۇغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قاراڭ.

گەۋھەر ئولماق — ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەرى ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، بىباھا گۆھەر.

گەۋھەرى ئالىي مىقدار — قەدىرى يۇقىرى، ئۈستۈن، ئالىي قەدىر - قىممەت.

گەۋھەرى ئەرجۇمەند — يۈكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەرى ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردى بۇگۈن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەرى ئەشئار،
زەلىلى مەئرىفەتدە ئادەمىنىڭ كۆڭلى دەريابى.

— زەلىلى.

گەۋھەرى ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىرى، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەرى پاك — ئۇلۇغلۇق، ئىنساننىڭ پاكلىقى، چىن ئىنسان.

گەۋھەرى جەيب — كۆڭۈل، دىل، دىلدىكى (كۆڭۈلدىكى) مۇددىئا.

گەۋھەرى زىبەندە — يارىشىدىغان، چىرايلىق قىلىدىغان، لايىق، يارىشىملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەرى شەب چەراغ — كېچىسى چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچى گۆھەر؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى:

زىيىب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.

— زەلىلى.

گەۋھەرى شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئەڭ ئۇلۇغ، قىممەتلىك.

گەۋھەرى كانىي — ھەقىقىي گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەرى مەئانىي — مەنىلەر گۆھىرى، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەرى مەقسۇد — ئەڭ قەدىر - قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلى، ئاساسىي مەقسەت؛ مەقسەتنى قەدىرلىگۈچى:

گەۋھەرى مەقسۇدنى ئول تاپمادى بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقى مۇھەببەت دەردى پەيدا بولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەرى مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلى مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەرى مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلى مەقسەتنى خالىماق.

گوشەئى بۇرقەئ — چۈمپەردە، نىقاب:

گويا يۈزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تا بەندە بۇگۈن كىچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.

— زەلىلى.

گوشەئى خاتىر — خاتىردە ساقلاش، ئەسلەش.

گوشە ئىختىيار قىلماق — يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلماق:

زەئىپ ئولدى گوشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوشەئى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

گوشەئى دامان — ئېتەكنىڭ ئۇچى، پېشى.

گوشەئى دىۋار — ئۆينىڭ بۇلۇڭى:

ئاندا گەر قىلسالىڭ تەمەئ ئىككىم سەرۇ، باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گوشەئى دىۋار تۇت.

— مەھزۇن.

گوشەئى زىندان — زىنداننىڭ بۇلۇڭى:

سەلتەنەت تەختى ھەمە ئۇششاقلارغە دەھر ئارا،
كىشۋەرى ئىشق ئىچرە ئېرمەس گوشەئى زىنداندىن ئۆز.

— مەھزۇن.

گوشەئى فەقرۇفەنا — كەمبەغەللەر پاناھلىنىدىغان خالىي جاي:

ماڭا بىر گوشەئى فەقرۇفەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتىق بورىيا بەس.

— ئەرشى.

گوشەئى مېھراب — مېھراب بۇرجىكى.

گوشەئى ۋەيرانە — خارابىلىك؛ بۇزۇق، ئەسكى (كونا) ئۆي بۇرجىكى:

گوشەئى ۋەيرانەدە يۈرسەم نىشىمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.

— ئەرشى.

گوشە تاب [گوشه تاب] (پ) چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ قۇلىقى:

چۇ مەجنۇن قىلدىڭ ئەمدى، ئەي مۇغەننىي، گوشە تابىڭنى،
كۆڭۈل سەۋداسى تەسكىنى ئۈچۈن بوينۇمغە تۇمار ئەت.

— نەۋائى.

گوشەگىر [گوشەكير] (پ) خالىيدا ياشىغۇچى، تەركىجاھان؛ «گوشەنىشىن» گە قاراڭ:

ئەژدەھايى گوشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

گوشەگىران [گوشەگيران] (پ) «گوشەگىر» گە قاراڭ:

ئەي گۇمناما پاكى زەمىران كەتتى،
ئوقىبا تەرەفىگە گوشەگىران كەتتى،
ياتما قويا قوي نىجىس جەھان ئۈستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ تەنتى پىران كەتتى.

— گۇمنام.

گوشەنىشىن [گوشه نشين] (پ) خىلۋەتنى ئىختىيار قىلغۇچى، دەرۋىشلىك يولىغا كىرىپ، كىشىلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچى:

بۇركۈتى زۇلمى بەسكى بەلەند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تىيرى گوشەنىشىنلەر دۇئاسىدىن.

— زەلىلى.

گوشتى [گشتى] (پ) كۈرەش، جەڭ.

گوشتى فەنى — كۈرەش ئىلمى؛ جەڭ ئىلمى.

گوشتىگىر [گشت گير] (پ) كۈرەشكە چۈشكۈچى پالۋان؛ لەقەب:

مۇھەممەد پەھلەۋان گوشتىگىركىم، گوشتى فەنى باۋۇجۇدى ئۆلكىم، ئانىڭ ئانداق ھەم ۋە مۇلكىدۇر...

— نەۋايى.

گوشمال [گوشمال] (پ) جازالاش، تەنبىھ بېرىش.

گوشمال بەرمەك — جازالىماق، تەنبىھ بەرمەك.

گوشۋار [گوشوار] (پ) «گوشۋارە» گە قاراڭ:

قىلىپ تاجىمىز ھەممەنى تاجىدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۇك گوشۋار.

— غەرىبى.

گوشۋارە [گوشواره] (پ) سىرغا، ھالقا، زىرە:

بىساتلارىدا ئەنجۇمەدەك ساچىلغان،
نوخۇددۇر گەر ئۈچۈندۇر گوشۋارە.

— ئەرشى.

گوي [گوى] (پ) 1) «ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرگۈچى سۆز. 2) چەۋگان ئويۇنىدا ئوينىلىدىغان توپ:

ئۈزۈلدى تەنىدىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوي ئولۇپ كوينىڭدا باشىم باتتى چەۋگانىڭدا كۆپ،
ئايدى ئىنساق ئەيلەسەڭ كەل ئايلانىپ ئانى كەمەر.

— ئەرشى.

گوي قىلماق — ئېگىلمەك، تەزىم قىلماق.

گوي ئۇرماق — گەپ قىلماق، سۆزلىمەك.

گويى غەلتان — يۇمىلىغۇچى توپ.

گويى مېھر — قۇياش توپ.

گويا [گويا] (پ) 1) خۇددى، گويا، گوياكى:

قونۇپ سۆز شاخىغا بۇلبۇلدەك ئەتسەم نالە شەۋقۇڭدا،
بولۇر قەيزى قىغانىمدىن سەرا ـ سەر بەرگلەر گويا.

— ئەرشى.

جەمالى شەمئىدىن سالمىش جەھانغا رەۋشەنالىقنى،
ئۆزىن ئۆردى ئوت ئىچرە ئاشىقى پەرۋانەلەر گويا.

— شەۋقى.

2) سۆزلىگۈچى، گەپ قىلغۇچى، سۆزمەن؛ ئاھاڭ:

قىلىپسەن بىرنى گۇڭگۇ بىرنى گويا،
قىلىپسەن بىرنى لەنگۇ بىرنى پايا.

— خەراباتى.

قەخىر ئېيتەرمەن ۋەسفى ئول ئايىنە رۇخىدىن ھەر سارى،
ۋەسىق ئېيتەرگە گەرچە يۈرمەك تۇتىمى گوياسى بار.

— ئەرشى.

گويا بۇلبۇل — سايراپ تۇرغۇچى، خۇش ئاۋاز بۇلبۇل؛ قۇش.

گويا قۇش — «گويا بۇلبۇل» غا قاراڭ.

گويايى سەنا — سانا ئېيتقۇچى:

سىفاتىن قىلماغۇچ كىمدۇر، سەناسىن دىمەگۈچ كىمدۇر،
زەمىندە ھەر گىياھى بار گويايى سەناسىدۇر.

— زەلىلى.

گويەندە [گوينده] (پ) قىسسە سۆزلىگۈچى، ئەپسانە ئېيتقۇچى؛ قوشاق ئېيتقۇچى؛ ھېكايىچى:

شەھەرنىڭ سازەندە ۋە خانەندە ۋە گويەندەسى،
دائىم ئالار سۆھبەتىدە ھازىر بولۇر ئېردى.

— نەۋايى.

گويئەندۇد [گوى اندود] (پ) ئىشقتا ياغلانغان يۈرەك:

قەلبى گويئەندۇد ئىلە بەيت ئەتسە ۋەسلىن، ئەي كۆڭۈل،
داغىدىن مۇنچە دىرەمكىم مەندە باردۇر، كىمدە بار.

— نەۋايى.

گويى [گويى] (پ) «گويا» غا قاراڭ:

مۇدەۋۋەر گويى سىيمىن يا زەنەخدان،
مۇئەنبەر زۇلف يا چەۋگانمۇدۇر بۇ؟

— ئاتايى.

گويىيا [گوييا] (پ) خۇددى، گويا؛ مىسلى:

دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۆسنۇ خەللاقىغا مەزھەردۇر ئەتەم.

— ئەرشى.

خەتىڭ پەرۋانە كەلتۈرگەچ تىرىلدى ئۆلسىمۇ دىۋانە،
ئانى تىرگۈزمەك ئۈچۈن گويىيا كەلتۈردى پەرۋانە.

— بابۇر.

گويىيا [گوييا] (پ) «گويا» غا قاراڭ:

تىنچ ئەمەسدۇرمەن ماڭا ئارام يوق،
گويىيا ئازغان كۆزۈمگە تەككەن ئوق.

— زەلىلى.

گۇداز [گداز] (پ) 1) ئېرىش، كۆيۈش:

چۈن كۇدۇراتى تەبايىئدىن نىچۈك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سوزى گۇدازى بولماسا.

— زەلىلى.

2) قاتتىقلىق، قاتتىق قوللۇق:

كى سىزلەردە يوقدۇر نەمازۇ نىياز،
چۇ ئىنسان سۈيەت قولىڭىزدۇر گۇداز.

— غەرىبى.

3) دەرد، ئەلەم، ئىزتىراپ.

گۇداز ئەيلەمەك — چۈشكۈنلەشتۈرمەك؛ ئېرىتمەك؛ كۆيدۈرمەك؛ دەرد ـ ئەلەمدە قويماق.

گۇداز تاپماق — ئېرىمەك، كۆيمەك، يانماق.

گۇدازىش [گدازش] (پ) ئېرىش، كۆيۈش، ئېرىتىش:

خاجە قىز بىلە سەۋمەئە شەرابغا مەشغۇل بولۇپ تەۋسىق قىلغانى ۋە خاجە ئول سەنگدىلنى ئىشق ئوتى بىرلە گۇدازىش بېرىپ، مەلىكەغە تەۋقىق ھاسىل بولۇپ، بىجاندىل مۇسۇلمان بولغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇربىز [گربز] (پ) ھىيلىگەر، مەككار:

سەن ئەمەسسەن زالىمۇ گۇربىز ۋە ئول ئەمەسدۇر مەزلۇمۇ ئاجىز.

— نەۋايى.

گۇرد [گرد] (پ) پالۋان، باھادىر، قورقماس:

گۇردى ئەنجۇمبوس — يۇلتۇزلارنى ئۆپقۇچى؛ بېشى كۆككە يەتكەن غالىب پالۋان.

گۇردى رەزم ئازمۇن — ماھىر، تەجرىبىلىك پالۋان.

گۇردى ۋەھشى فىكەن — يىرتقۇچلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى پالۋان.

گۇردە [گرده] (پ) 1) بەل، بېقىن. 2) بۆرەك.

گۇردەگاھ [گردەكاه] (پ) 1) بۆرەك جايى. 2) بەل، بېقىن:

بىرى سوغلۇبان گۇردەگاھىغا تىغ،
تۆكۈپ يەرگە قانىن ئانىڭ بىدەرىغ.

— نەۋايى.

گۇرز [گرز] (پ) گۇرزە، قەدىمىي ئۇرۇش قورالى (چويۈن توقماق)؛

گۇرزى گەرانسەڭ — كاتتا، ئېغىر گۇرزە.

گۇرزە [گرزه] (پ) 1) زەھەرلىك، كاتتا خالدار يىلان. 2) گۇرزە، ئۇرۇش قورالى؛ «گۇرز» غا قاراڭ؛

گۆرزە مارى دەمان — زەھەرلىك، يوغانباش كاتتا يىلان.

گۆرۈسنە [گرسنە] (پ) ئاچ، تەشنا:

تەكىيە قىلىپدۇرلەر غەرىبان شەھەر،
گۆرۈسنەۋۇ تەشنە فەقىران شەھەر.

— زەلىلى.

ئالىپ كەلدىلەر سۈت، قاتتىق نان ـ توقاچ،
تويۇپ ھەر گۆرۈسنە ۋەيا بولسا ئاچ.

— موللا شاكىر.

گۆرۈھ [گروە] (پ) توپ، گۆرۈھ؛ جامائەت:

سۇخەن مەنبەئىنىڭ خىرەدمەندلەرى،
مەئانى گۆرۈھى شەكەرخەندلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆرۈھى ئاجىزۇ زارۇ زەبۇن — چارىسىزلار گۆرۈھى، توپى.

گۆرۈھى بىخەبەر — خەۋەرسىز غاپىللار.

گۆرۈھى خارۇزار — بىچارىلەر گۆرۈھى.

گۆرۈھى دەردناك — دەردمەنلەر گۆرۈھى.

گۆرۈھى مۇستەمەند — غەملىك، قايغۇلۇقلار گۆرۈھى.

گۆرۈھا ـ گۆرۈھ [گروھا كروە] (پ) توپ ـ توپ، گۆرۈھ ـ گۆرۈھ.

گۆرۈھە [گروھە] (پ) كامانغا سېلىپ ئېتىلىدىغان يۇمىلاق ئوق، ساقا:

يا بىراۋ گەز بىرلە بولغاي قاتىللىق،
يا گۆرۈھە بىرلە قىلغاي بىسمىللىق.

— نەۋايى.

گۆرىز [گريز] (پ) 1) قېچىش، قاچماق:

قىلىپ ياد ھەقنى چۇ ئەيلەپ گۆرىز،
كى مىلتىق ئوقىدىن يۈرۈر ئېردى تېز.

— ئا. نىزارى.

2) ئىلاج، چارە، ئامال. 3) ھەزەر، پەرھىز.

گۆرىز سالماق — قاچماق.

گۆرىزان [گريزان] (پ) قاچقان، قاچقۇچى؛ قاچقان ھالدا:

تاڭلا نېتكۈمدۇر سېنىڭ ئالدىڭدا قۇللۇق قىلمادىم،
مىڭ خىجالەتكە سالىپ مەندىن گۆرىزان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

گۆرىزگاھ [گريزگاە] (پ) قاچىدىغان جاي، پاناھ، پاناھ جاي:

ئول بەرى ئالەم ئۈزرە شاھ ئولدى،
مالك ھەر يەر گۆرىزگاھ ئولدى.

— نەۋايى.

گۆرىز [گريز] (پ) «گۆرىز» غا قاراڭ:

كۆز ئۆيىدىن ئول پەرى رام قىلدى، مەردۇم ئەشكىدىن،
بولدى چۇن ھەمخانە تەردامەن ئېرۇر ئەۋلا گۆرىز.

— نەۋايى.

گۆرىزان [گريزان] (پ) «گۆرىزان» غا قاراڭ:

تەلبە ئىتدەك ھەر تەرەفكە يۈز قويۇپ باشىن ئۇرۇپ،
تاش ئۇرۇپ ئىتفال ئاڭا ئاندىن گۆرىزانمۇ ئىكىن.

— گۇمنام.

گۆزار [گذار] (پ) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى، يول:

جان تاپار گۇمنام ئاياغىڭ شەرەفىدىن ئەي مەسىھ،
جىلۋە بىلە ناگىھان قەبرىم سارى قىلساڭ گۆزار.

— گۇمنام.

«ۋاۋ» ۋاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيىن،
ۋايكىم ئارامى جان يا جان گۆزارىم سەنمۇ سەن.

— موللا سالىھ.

گۆزار ئەتمەك — «گۆزار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

گۆزار ئەيلەمەك — ئۆتمەك، يۈرمەك، يول ئالماق.

گۆزارە [گذارە] (پ) ئۆتۈش؛ ئاشۇرۇش:

بۇلار ئەيلەر بىرى ـ بىرىگە نەزارە،
ئېتىپ خۇشلۇقنى ئول ھەددىن گۆزارە.

— خىرقەتى.

گۆزارە ئەيلەمەك — ئۆتمەك، بارماق.

گۆزارە قىلماق — ئۆتمەك؛ ئاشۇرماق.

گۆزارەندە [گذارندە] (پ) 1) تەرتىپكە سالىدىغان، بېزەيدىغان؛ تەرتىپكە سالغۇچى، بېزىگۈچى؛ بېزەتكۈچى. 2) ئۆتكۈزگۈچى؛ ئادا قىلغۇچى؛ بايان قىلغۇچى، نەقىل قىلغۇچى؛ ھېكايىچى.

گۆزارى [گذارى] (پ) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:

كىم دەغدەغە تاپماغاي مۇھاجىر،
خاھى گۆزارىيۇ، خاھى تاجىر.

— نەۋايى.

گۆزارىش [گذارش] (پ) بايان، تەبىر، رىۋايەت؛ ھېكايە؛ نەقىل.

گۆزارىش ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، بايان قىلماق، سۈرەتلىمەك.

گۆزارىش بەرمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق، شەرھلىمەك.

گۆزارىش تاپماق — بايان قىلىنماق (ئېيتىلمەك)، يېزىلماق.

گۆزارىش دىباچەسى — ھېكايىنىڭ مۇقەددىمىسى.

گۆزارىش سۈرەتى تۈتماق — خىيالىدىن كەچمەك، تەسەۋۋۇر قىلماق؛ بايان ئېيتىلمەك.

گۆزارىش قىلماق — ھېكايە قىلماق.

گۆزارىش كۆرگۈزمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق.

گۆزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» قا قاراڭ.

گۆزەر [گذر] پ) 1) كېچىش؛ قېچىش:

چۇ ئىبراھىمۇ ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۆزەر ئەيلەپ،
ئۆزىنى ئاجىزۇ بىچارەۋۇ بىخانىمان قىلماق.

— زەلىلى.

ئەھلى زالىمدىن كىشى قىلسە گۆزەر،
سالماغاي تەگرىم ئانى نارۇ سەقەر.

— خەراباتى.

2) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى؛ يول ئېلىش:

چۇ دەريا سارىغە گۆزەر ئەيلەدىم،
تەۋجىرانى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆزەر ئەيلەمەك — ئۆتمەك؛ يول ئالماق، يۈرمەك؛ كەچمەك:

يەنە بىر شەھەرگە سەفەر ئەيلەسەك،
كى ھىندۇ سارىغە گۆزەر ئەيلەسەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆزەر سالماق — بېرىپ كۆرمەك، خەۋەر ئالماق.

گۆزەر قىلماق — ئۆتمەك؛ خىيالىغا كەلمەك، ئەسلىمەك:

مېنىڭ مېھرىم سېنىڭ ئانداقدۇرۇركىم، ئەي دىلئارامىم،
مۇسۇلمان بولمايىن جەۋرۇ جەفايىڭدىن گۆزەر قىلسام.

— قەلەندەر.

گۆزەران [گزران] (پ) ئۆتكۈنچى:

مەھرۇيلەر مېھرى بىلە بۇر ئالەم ئارا دىلشاد،
سالقىن كەبى بۇ ئۆمۈر ئەزىزىنىڭ گۆزەراندۇر.

— مەشھۇرى.

گۆزەرگاھ [گذرگاه] (پ) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش جايى، يول، كېچىك:

گۆزەرگاھى رۇسۇ دىيارى فەرەڭ،
قايۇ يەرگە يەتكەچ، ئۆتۈپ بىدەرەڭ.

— نەۋايى.

گۆزەرى [گذرى] (پ) ئۆتكۈنچى، «گۆزەران» غا قاراڭ.

گۆزىدە [گزيده] (پ) 1) ماقۇل، يېقىملىق. 2) تارىخىي كىتاب نامى.

گۆزىدە ئەتۋار — تەبىئىتى يېقىملىق، ئەخلاقلىق.

گۆزىر [گذير] (پ) چارە، ئامال، ئىلاج، تەدبىر، ياردەم:

ئىشتىتىكى شەھدىن بۇ سۆزنى ۋەزىر،
دېدىكىم بۇ ئىشقە قىلالى گۆزىر.

— ئا. نىزارى.

كى سۇلتان سۆزۈمنى پەزىر ئەيلەدى،
كۆڭۈل ئىللەتىغە گۆزىر ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆزىن [گزين] (پ) تاللانغان، سايلانغان؛ ماقۇل ۋە مەقبۇل (قوبۇل) بولىدىغان:

ئەيا سايىرى زارى مېھنەت گۆزىن،
سېنى قىلدى ھەق ئەمدى بەلانىشىن.

— ئا. نىزارى.

گۆزىن ئەيلەمەك — سايلىماق، خىللىماق، تاللىۋالماق.

گۆستاخ [كستاخ] (پ) بىئەدەپ، ئەدەپسىز؛ تارتىنمايدىغان، تارتىنماس؛ ئەندىشىسىز؛ ئەركە، ئەركىن:

كېلىپ نەۋرۇز بىلە يانداشتى گۆستاخ،
كۆزىن يۇمدى - بۇ، ئاغزىن ئاچتى گۆستاخ.

— لۇتفى.

گۆستاخانە [كستاخانه] (پ) ئەندىشىسىزلىك بىلەن؛ ئەدەپسىزلىك بىلەن:

مەۋلانا مۇھەممەد ئالىم ... بەھىسە كۆپ گۆستاخانە سۆزلەر ۋە جەۋابلار ئايتۇر ئېردى.

— نەۋايى.

سىياسەت ئەيلەرەم مىژگان سىنانى بىرلە مۇنداقكىم،
كۆزۈم ئۇل يۈزگە گۆستاخانە باقىپ بەھرەمەند ئەتمىش.

— نەۋايى.

گۆستەر [كستر] (پ) كەڭ، كاتتا؛ يايغۇچى، تارقاتقۇچى، كۆرسەتكۈچى.

زۇلم گۆستەر — زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

گۆستەرمەك [گوستارماک/گسترمک] كۆرسەتمەك.

گۆسفەند [گسفند] (پ) قوي، قويدەك (ياۋاش):

ئەي ئوغۇل كۆڭلۈڭدە تۇت ياخشى پەند،
ئاسىيلار گۆرگى ئولدى، مۇئمىن گۆسفەند.

— خەراباتى.

گۆسىستە [گسسته] (پ) ئۈزۈلگەن؛ ئۈزۈك، سۇنۇق.

گۆسىل [گسل] (پ) ئۈزۈلۈش؛ سۇنۇش؛ ئاجراش؛ ئۈزۈش، سۇندۇرۇش.

گۆسىل تاپماق — ئۈزۈلمەك؛ سۇنماق؛ ئاجرالماق.

گۆفت [گفت] (پ) سۆز، نۇتۇق، گەپ.

گۆفتۇ شۇنۇد — «گۆفتۇ شۇنىد» قا قاراڭ.

گۆفتۇ شۇنىد — سۆزلەش ۋە ئاڭلاش، سۆزلىشىش، گەپ - سۆز.

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ - سۆز.

گۇفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىشىن ئەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرلىق ۋەسفىدە قىلساڭ بىر نەچە گۇفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلەر ئۇتقىدەدۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر، ئارى، گۇفتار ئىستەمە.

— نەسىمى.

گۇفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ نالە قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

ئى مۇقەددەس رۇھ يارىم مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىرىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— موللا بىلال.

گۇفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۇفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسا يانىمغە ئول شىكەرخارىم كېلىپ.

— موللا بىلال.

گۇفتگۇ [گفتكو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلەشىش، پاراڭلىشىش؛ ئۇتۇق؛ گەپ - سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش ئىردىم، بىلەلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۇفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي [گفتكوى] (پ) «گۇفتگو» غا قاراڭ:

سەرۇپا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبلى لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۇفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس - مۇنازىرە.

گۇفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۇفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس - مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش - تارتىش:

بۇ ئىردى مۇتتەسىل گۇفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئوغۇل ئىردى ئۇمىدى.

— نەۋايى.

گۇفتۇگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قاراڭ:

زەررەچە ئىلماس كۆزىگە، ئەي قەلەندەر، ئول قۇياش،
دىلبەرلىق ۋەسفىدە قىلساڭ نەچچە دەفتەر گۇفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۇفتۇگوي [گفتكوى] (پ) «گۇفتكوى» غا قاراڭ.

گۇفتۇ گۇزار [گفتكوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس - مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئىمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپرەك مۇلتەفىت بولغاندىن شىكايەت ئىزھار قىلغاي ۋە گىلەمەندلىغ گۇفتۇگۇزارى.

— نەۋايى.

گۇفتىگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قاراڭ:

بەرەھمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. سىزارى، ن. زىيائى.

گۇگۇرت [گوكرد] (پ) «گۇگىرد» قا قاراڭ:

نىل تارتىپ، ئارەزىڭ ئارايىشىن فەن ئەيلەدىڭ،
شۇئلەئى گۇگۇرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

گۇگىرد [گوكرد] (پ) گۈڭگۈرت.

گۇگىردى ئەھمەر — قىزىل گۈڭگۈرت، ئالتۇن رەڭ گۈڭگۈرت:

نې كىبرىت، گۇگىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۇگىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋايى.

گۇڭ [گنك] (پ) 1) گاچا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگمەسە گۇلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۇڭى سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۇل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەك بولۇپمەن گۇڭۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخىمدا گۇل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۇڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۇڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۇڭۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۇڭۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر ئېتەرگە زەبان گۇڭۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۇرەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۇڭۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۇڭرەنمەك [گنك رانماك] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز - ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق؛

گۈگۈرماق:

گۈگۈرەسپ ھەريان ئۇرار ئېردى قەدەم،
غايىبىن ئىستەرگە مەجنۇنى دىلەم.

— نەۋايى.

گۈل 〔گل〕 (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:

لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۈن گۈل،
ئارى چۇ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.

— ئەرشى.

2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:

قىلدى چۇ زىينەت بىلە بەغى سىپىھر،
ئەختەرنىڭ ھەرگۈلىنى رەشكى مىھر.

— نەۋايى.

3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەتلىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:

قاراقچى قانى ئولسا رەختىدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.

— نەۋايى.

8) پەرزەنت:

مۇرادى باغى يۈز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئاررۇمەند.

— نەۋايى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.

گۈل ئەترى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.

گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.

گۈل باشى ئۆزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئىگىسى بولماق.

گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:

باغرىنى باسىپ تاشقا، يۈتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنەمى سەنگدىل گۈل بەدەن ئىستەر.

— تەجەللى.

گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.

گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:

گۈل چاغى گۈلگۇن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۇتسا شەكەر گۇفتارەلەر.

— ئەرشى.

گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرىلىقى.

گۈل دەفتەرى — گۈل ياپرىقى، يوپۇرماق.

گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.

گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.

گۈل سەفھەسى — گۈل ياپرىقى.

گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۈلمەك، قاقاقلىماق، خۇرسەن بولماق.

گۈل - گۈل — 1) چىمەن - چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد - خۇرام:

غۇنچەئى كۆڭلۈمنى گۈل - گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەھەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.

— زەلىلى.

گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قاراڭ:

گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئافەتى باغ جەھەنمگە.

— موللا سالىھ.

گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قاراڭ.

گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزىبىلىك، گۈزەل جامال.

گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:

يا كۆگۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.

— موللا سالىھ.

گۈلى ئەشئار — گۈزەل شېئىرلار:

گويىيا يەر ئۆزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:

مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئېھسان قىل.

— نەۋبەتى.

گۈلى تەربي — سولمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:

خۇمرسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:

بىلە ئالمادىم مەن نىچۈك بەندە دۇر،
بويى سەرۋى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:

زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

گۆفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ - سۆز.

گۆفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىشىن ئەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ بىر نەچچە گۆفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەققويلەر نۇتقىدەدۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر، ئارى، گۆفتار ئىستەمە.

— نەسىمي.

گۆفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ نالە قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

ئى مۇقەددەس رۇھ يارىم مەن ساڭا گۆفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىررىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— موللا بىلال.

گۆفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۆفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۆفتەلىغ قىلسا يانىمغە ئول شەكەرخارىم كېلىپ.

— موللا بىلال.

گۆفتگۇ [گفتكو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلىشىش، پاراڭلىشىش؛ نۇتۇق؛ گەپ - سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش ئېردىم، بىلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۆفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۆفتگۇي [گفتكوى] (پ) «گۆفتگو» غا قاراڭ:

سەرۋىيا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۆفتگۇي ئىدىم،
شىبلى لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۆفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۆفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس - مۇنازىرە.

گۆفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۆفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس - مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش - تارتىش:

بۇ ئېردى مۇتتەسىل گۆفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئۇغۇل ئېردى ئۇمىدى.

— نەۋايى.

گۆفتۇگو [گفتكو] (پ) «گۆفتگو» غا قاراڭ:

زەررەچە ئىلماس كۆزىگە، ئەي قەلەندەر، ئول قۇياش،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ نەچچە دەفتەر گۆفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۆفتۇگوي [گفتكوى] (پ) «گۆفتكوي» غا قاراڭ.

گۆفتۇ گۇزار [گفتكوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس - مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئىمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپىرەك مۇلتەفىت بولغاندىن شىكايەت ئىزھار قىلغاي ۋە ئىلتىمەندلىغ گۆفتۇگۇزارى.

— نەۋايى.

گۆفتىگو [گفتكو] (پ) «گۆفتگو» غا قاراڭ:

بەرەھمەنغە سۇلتان قىلىپ گۆفتىگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆگۈرت [گوكرد] (پ) «گۆگىرد» قا قاراڭ:

نىل تارتىپ، ئارەزىڭ ئارايىشىن فەن ئەيلەدىڭ،
شۇئلەئى گۆگۈرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

گۆگىرد [گوكرد] (پ) گۈڭگۈرت.

گۆگىردى ئەھمەر — قىزىل گۈڭگۈرت، ئالتۇن رەڭ گۈڭگۈرت:

نې كىبرىت، گۆگىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۆگىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋايى.

گۆڭ [گنگ] (پ) 1) گاچا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگىمەسە گۆلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۆڭى سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۈل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەك بولۇپمەن گۆڭۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخىمدا گۈل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۆڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۆڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۆڭۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۆڭۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر ئېتەرگە زەبان گۆڭۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۇرەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۆڭۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۆڭۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۆڭرەنمەك [گنگ رانماك] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز - ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق،

گۆگۈرىماق:

گۆگۈرەنىپ ھەريان ئۇرار ئېبردى قەدەم،
غايىبىن ئىستەرگە مەجنۇنى دىلرەم.

— نەۋايى.

گۈل [گل] (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:

لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۇن گۈل،
ئارى چۇ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.

— ئەرشى.

2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:

قىلدى چۇ زىينەت بىلە بەغى سىپېھر،
ئەختەرنىڭ ھەرگۈلىنى رەڭكى مىھر.

— نەۋايى.

3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەتلىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:

قاراقچى قانى ئولسا رەختىمدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.

— نەۋايى.

8) پەرزەنت:

مۇرادى باغى يۈز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئارزۇمەند.

— نەۋايى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.

گۈل ئەترى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.

گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.

گۈل باشى ئۇزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئىگىسى بولماق.

گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:

باغرىنى باسىپ تاشقا، يۈتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنەمى سەنگدىل گۈل بەدەن ئىستەر.

— تەجەللى.

گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.

گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:

گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي ئەيلەيىن تۇتسا شەكەر گۇفتارەلەر.

— ئەرشى.

گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرىلىقى.

گۈل دەفتەرى — گۈل ياپرىقى، يوپۇرماق.

گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.

گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.

گۈل سەفھەسى — گۈل ياپرىقى.

گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۈلمەك، قاقاقلىماق، خۇرسەن بولماق.

گۈل ـ گۈل — 1) چىمەن ـ چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد ـ خۇرام:

غۇنچەئى كۆڭلۈمنى گۈل ـ گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەھەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.

— زەلىلى.

گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قاراڭ:

گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئاپەتى باغ جەھەننەمگە.

— موللا سالىھ.

گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قاراڭ.

گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزىبىلىك، گۈزەل جامال.

گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:

يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.

— موللا سالىھ.

گۈلى ئەششار — گۈزەل شېئىرلار:

گويىيا يەر ئۆزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەششارەلەر.

— ئەرشى.

گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:

مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئېھسان قىز.

— نەۋبەتى.

گۈلى تەرىي — سولمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:

خۇمرسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:

بىلە ئالمادىم مەن تىنچۇك بەندە دۇر،
بويى سەرۋى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:

زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

ئەندەلىب خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇيى كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

گۈلى رەئنا — رەناگۈل:

كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.

— ئەرشى.

گۈلى رەيھان — رەيھان گۈل:

لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

گۈلى رۇخسار — گۈل يۈز، گۈزەل يۈز.

گۈلى رۇخسارە — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:

نە ئەنبەر بۇيى خەتدۇر ئول گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

گۈلى سەباھ — تاڭ گۈلى، تاڭدا ئېچىلغان گۈل؛ تاڭ گۈزىلى.

گۈلى سەد بەرگ — ئەتىرگۈل:

گۈلى سەدبەرگ، قامچاگۈل، ھېيىدان،
تىۋە قۇيرۇق، قەلەقەگۈل، خوبان.

— خىرقەتى.

گۈلى سەرۋى — ھەرقانداق قىزىل رەڭلىك گۈل.

گۈلى سۇرخ — گۈلسۇرۇخ:

گۈلى سۇرخۇ سارىغ سەدبەرگ سوسەن،
گۈلى رەئناغە ئايتۇر بىزنى سۆي سەن.

— زەلىلى.

گۈلى سۇسەنبەر — مەھبۇبە.

گۈلى سۇنئۇك — گۈل يۈزلۈك:

نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدەمگە يۈزىڭ تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.

— زەلىلى.

گۈلى سىيراب — نەم گۈل، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى شەمس — نۇرلىنىپ تۇرىدىغان گۈل:

گۈلى ئەھمەش، بەھارى، گۈلى نەرگىس،
خورۇبىس، تاجىگۈل، قەھقە، گۈلى شەمس.

— خىرقەتى.

گۈلى ئىشقى — گۈلگە يېتىش ئارزۇسى، گۈل سۆيگۈسى، يار ۋەسلى.

گۈلى قەھقەھ — شادلىق گۈلى:

ھەر ئىش قىلدىم ئانىڭ كۆڭلىن ئاۋۇتتۇم،
گۈلى قەھقەھ دېگەن گۈلدىن ساۋۇتتۇم.

— خىرقەتى.

گۈلى مەقسۇد — ئەسلى نىيەت، نەتىجە، چىن مەقسەت.

گۈلى مۇراد — مەقسەت گۈلى.

گۈلى نەۋخاستە — ياش، گۈزەل مەھبۇبە.

گۈلى ھۇمرا — قىزىلگۈل:

ئەگەرچە دىلرەبادۇر نەچچە رەنا،
ئانىڭ بىل زىننەتىدۇر گۈلى ھۇمرا.

— خىرقەتى.

گۈلاب [گلاب] (پ) 1) گۈل سۈيى، ئەتىرگۈل ياپراقلىرىدىن ئېلىنىدىغان خۇشبۇي ئىچىملىك:

يىراق ئەتتى سۈنى ئىچۈردى گۈلاب،
زەرەر يەتكۈسى دەپ قىلىپ ئىنتىجاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زورىدىن داغى،
ھەم بىرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.

— موللا بىلال.

گۈلاب ئامىز — گۈل سۈيى ئارىلاشتۇرۇلغان.

گۈلابخانە [گلاب خانە] (پ) گۈل سۈيى، خۇشبۇي ئىچىملىك (گۈل سۈيىدىن) چىقىرىلىدىغان جاي؛ گۈل سۈيى خۇشبۇي ئىچىملىك ساقلىنىدىغان جاي (ئۆي).

گۈلئارايلىق [گل ارای ليق] گۈل بىلەن بېزەلگەن؛ خۇش ئاۋاز سايراپ تۇرغان.

گۈلئارايلىق قىلماق — گۈل بىلەن بېزىمەك؛ خۇش ئاۋازدا سايرىماق.

گۈلئاگىن [گل اكين] (پ) گۈلدار، گۈل بىلەن بېزەتىلگەن، گۈل بىلەن بېزەلگەن:

دېگەيلەر سەرۋ قەددۇ خىلئەتىڭنى،
ۋە لېكىن سەرۋ كىم كۆرمىش گۈلئاگىن.

— نەۋايى.

گۈلئامىز [گل اميز] (پ) گۈل ئارىلاش، گۈل ھىدلىق:

نە تەراۋەتدۇرۇر ئول يۈزدەكى، خەيدىن قىلمىش،
گۈلنى شەبنەمزەدە، شەبنەمنى گۈلئامىز يەنە.

— نەۋايى.

گۈلئەفشان [گل افشان] (پ) گۈل چاچقۇچى؛ خۇرسەن ۋە شاد قىلغۇچى، گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:

كۆزلەرىم باغى ساچاردا ئەشك گۈلگۈن، ئەشتىلەر،
بۇ بىرى ئەينۇل ـ ھەيات، ئول بىرى گۈلئەفشاندىن داغى.

— نەۋايى.

گۈلئەندام [گل اندام] (پ) گۈل بەدەن، گۈزەل قامەتلىك، خۇش پىچىم، نازىنىن.

سەرۋى گۈلئەندام — گۈل قامەتلىك سەرۋ؛ گۈزەل

يار.

گۈلبار [گلبار] (پ) گۈل ياغدۇرغۇچى، گۈل تۆككۈچى؛ گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:

بىر پەرىزادى پەرى رۇخسارە گۈلبار كىم ئۈچۈن،
بۇ تەرەننۇمنى چۇ مۇرغانى چەمەن كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

گۈلباڭ [گلبانگ] (پ) يۇقىرى ئاۋاز بىلەن نالە قىلىش، پەرياد چېكىش؛ خۇش ئاۋاز بىلەن سايراش؛ يېقىملىق ئاۋاز؛ بۇلبۇل ئاۋازى:

كى ھاجەت ئىلاجىندا مۇزتەر ئېسە،
چۇ گۈلباڭ بىرلە تەلەب ئەيلەسە.

— ئا. نىزارى.

گۈلباڭ چەكمەك — يۇقىرى ۋە خۇش ئاۋاز بىلەن نالە قىلماق، سايرىماق.

گۈلبەرگ [گل برگ] (پ) 1) گۈل يايرىقى، گۈل:

جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سىنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

2) گۈزەل چىراي، كۆركەم يۈز؛ دىلبەر، مەشۇقە:

قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دېپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى تەرى — يېڭى ئېچىلغان گۈل يايرىقى:

ئەۋۋالا سىراب ئەتتىڭ ئىزلارىن كۆپ، ئەرشىكىم،
ئۆپمەك ئىستەرسەن جەھاندىن نەچچە گۈلبەرگى تەرى.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى خەندان — كۈلگۈچى، كۈلۈپ تۇرغۇچى گۈلبەرگى:

نەزاكەت بوستانىدا قەددىڭ سەرۋى خىرامانىدۇر،
نەزاكەت گۈلىستانىدا يۈزۈڭ گۈلبەرگى خەنداندۇر.

— زەلىلى.

گۈلبوي [گلبوى] (پ) ئەتىرگۈل ھىدلىق، خۇشبۇي:

ساقىيا، تۇت ماڭا گۈلبوي قەدەھ،
خەلق كۆڭلىدىن ئەلەمشوي قەدەھ.

— نەۋايى.

گۈلبۇن [گلبون] (پ) گۈل، گۈل تۈپى؛ گۈل دەرىخى، گۈل بەدەن:

ئول پەرى ھۆسن ئەھلىنىڭ گۈلبۇنى نەۋ باھارىدۇر،
خەندەئى دىلكۈشا لەبى ئىشق ئەھلىنىڭ ئانارىدۇر.

— گۇمنام.

گۈلبۇن نىشىن — ئىشق، ھەۋەس، گۈزەل مەھبۇبىگە قارار تېپىش.

گۈلبۇنى خۇجەستە — سېرىق گۈلنىڭ بىر تۈرى؛ ياخشىلىق، خەيرلىك ئىش؛ سائادەتمەنلىك.

گۈلبىز [گل بيز] (پ) گۈل ھىدى چاچقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى:

باغ ئارا ئىبردىڭمۇ كىم، بۇ كېچە گۈلبىز ئىستە ئەل،
بادە ئىچتىڭمۇ كىم، بىھەد ئىشرەتئەنگىز ئىستە ئەل.

— نەۋايى.

گۈلپاش [گل پاش] (پ) گۈل چاچقۇچى:

ئەلگە رۇخسارۇ تەنىڭ ئاچىپ، مەگەر بەردىڭ ھەيات،
كىم ئۈمىد ئەھلىغە گۈلپاشۇ سەمەندبىز ئىستەئەل.

— نەۋايى.

گۈلجەبىن [گل جبين] (پ + ئە) گۈل پېشانە، ئوچۇق پېشانە، ھۆسندار:

گۈلجەبىنىن كۆزگە كۆپ سۈرتەر ئېسەم، ئەيب ئەتمەڭىز،
نەچەكىم بىر گۈلجەبىنلىقدىن بېرۇر ھەر لەھزە ياد.

— نەۋايى.

گۈلجەبىنلىغ [گل جبين ليغ] ھۆسندار، چىرايلىق:

ھۇر سۈرەتلىغ پەرىزادى ئەجەب،
گۈلجەبىنلىغ سەرۋى ئازادى ئەجەب.

— نەۋايى.

گۈلچە [گلچە] گۈل كەبى، گۈلدەك:

قارا ۋە زەرد، سۈرخ، كۆك گۈل ئېرۇر كۆپ،
ۋە لېكىن بىل قىزىل گۈلچە ئەمەس خوپ.

— خىرقەتى.

گۈلچېھر [گل چهر] (پ) چېھرىسى گۈلدەك، گۈزەل، ساھىبجامال:

يەنە بىر بۇكى دەپتۇر سەرۋى گۈلچېھر،
ئەرەنلەرگە ئەگەر بار ئېرسە بىمېھر.

— نەۋايى.

گۈلچېھرە [گل چهره] (پ) «گۈلچېھر» گە قاراڭ:

سالىھى گۈلچېھرەنىڭ كويىدا بولمىش بىنەۋا،
دەردۇ ھىجرانىغە گىرىفتارى بەلا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش — قۇياشقا ئوخشاش گۈزەل، مەشۇقە.

گۈلچېھرەئى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك مەشۇقە، شېرىن سۆزلۈك گۈزەل:

لايىقى ئەلزەم ئېرۇر قىلسام سىفاتىڭنى بەيان،
بىر سېنىڭدەك يوقتۇرۇر گۈلچېھرەئى شىرىن زەبان.

— قەلەندەر.

گۈلچىن [گل چين] (پ) گۈل تېرىغۇچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، گۈلچى:

پىكرىڭ چەمەنىدە كۆپ رەياھىن،
لېكىن بولۇپ ئاندا خەلق گۈلچىن.

— نەۋائى.

گۈلخەد [گل خد] (پ) گۈل يۈز، كېلىشكەن جامال، گۈزەل:

يۈگۈرمەكلىكىدە ھەر گۈنبەزكى سەكرەر ئول مەھى گۈلخەد،
گۈلى مېھر ئالدارار بىھەد ئۈيالۇر گۈنبەزى ئەخزەر.

— نەۋائى.

گۈلخەن [گلخن] (پ) 1) گۈلخان، ئوت، ئالاۋ:

خاكسارى ئاتەشى گۈلخەن نىشىن ئىشقلار،
ئارزۇيى دەۋلەتى مۈلكى سۇلەيمان ئەيلەمەس.

— زەلىلى.

2) ئوت يېقىلىدىغان جاي، ئوتخانا:

ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.

— ئەرشى.

گۈلخەنگە يۈز قويماق — ئوتقا چۈشمەك، گۈلخانغا يېقىلماق.

گۈلخەنىي [گلخنى] (پ) 1) ئوت ياققۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى. 2) گاداي، بىچارە؛ بىقارار ئاشىق.

گۈلخەنىي مەجنۇن — ئاشىقلىقتا دىۋانە بولغان.

گۈلخەنىي مېھنەتكەش — مېھنەتكەش ئوت ياققۇچى، ھال - كۈنى ناچار، پېقىر.

گۈلدەستە [گلدسته] (پ) گۈل باغلىمى، گۈل ئورىمى؛ گۈلدەستە؛ ياخشىلىق، بەختلىك، سائادەتمەنلىك مەجمۇئەسى:

يارەب تاپتى ھاجىب بۇ دىلخەستەنى،
نە دىلخەستە بەلكى گۈلدەستەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەئى يا نىھالى شەمشاد.

— ئەرشى.

گۈلدەستەبەند [گلدستەبند] (پ) 1) گۈل دەستىلىگۈچى، گۈل تىزغۇچى. 2) ئالىملار، شائىرلار، ئىلىم ئەھلى. 3) قۇياش.

گۈلرەڭ [گل رنگ] (پ) گۈل رەڭ، گۈل تۈسلۈك؛ قىزىل:

گۈل كەبى جىسمىڭغە، ئەي ساقىي، بىنەفش ئايىن تۈتۈك،
ئۈيلەدۇركىم، بادەئى گۈلرەڭ ئۈچۈن ساغەر بىنەفش.

— نەۋائى.

گۈلرو [گل رو] (پ) گۈل يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق؛ گۈل چىراي:

كىم تەبەقدەك ئوت ئارا خالىڭ سىپەندى دانەدۇر،
چەشمى بەد دەفئىغە ئول گۈلرو ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

گۈلروي [گل روى] (پ) «گۈلرو» غا قاراڭ:

نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئول گۈلرويىنىڭ،
ھەر تەرەفدە يۈز سىنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.

— ئەرشى.

گۈلرۇخ [گل رخ] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق؛ مەھبۇبە، مەشۇقە:

نېچۈك ئەي ئاشىقى شەيدا، دېمەسمەن ۋەسفىدە گۈلرۇخ،
كىم ئول ئەكسى تۈشەر گۈللار گۈلىستان ئىچرەدۇر رەئنا.

— ئەرشى.

قاراتۇن كەلدى كۆلبەم سارى ئول گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئىبرۇركىم قەترە - قەترە خۇيلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

گۈلرۇخسار [گل رخسار] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل:

بۇلبۇلى كۆڭلۈمنى سەدقە قىل، قەلەندەر، دەھر ئارا،
خار زۇلفى، ئارەزى ئول شوخ گۈلرۇخسار خوب.

— قەلەندەر.

گۈلرېز [گل ريز] (پ) گۈل تۆككۈچى، گۈل چاچقۇچى؛ مۇشەك، ئوت ئۇچقۇنلىرىنىڭ ئاسماندىكى گۈل شەكلى.

گۈلرېز ئەيلىمەك — گۈل چاچماق، گۈل تۆكمەك.

گۈلزار [گل زار] (پ) 1) گۈلزار، چىمەن، گۈلباغ:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۇسنۇڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگى لەبى لەئلى دۇرئەفشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) يۈز - چىراي، گۈزەللىك:

ئانىڭ گۈلزارى ھۇسنىنى خەزاندىن ئىسراغىل، يارەب،
نىھالى قەددىن ئاسىبى زەماندىن ئاسراغىل، يارەب.

— ئەرشى.

گۈلزارۇ چەمەن — چىمەن ۋە گۈلزار.

گۈلزارى خەلىل — ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ گۈلزارلىقى.

گۈلزارى شەۋق — يېتىشىش، ئېرىشىش ئىشتىياقى.

گۈلزارى ۋىسال — يېتىشىش، ئېرىشىش.

گۈلزارى ئىرەم — ئىرەم بېغى، ئىرەم بېغى كەبى ئەڭ گۈزەل باغ.

گۈلشەكەر [گل شكر] (پ) گۈلقەنت، شېرىن، مەززىلىك:

خارۇ قامۇشنىڭ تۆبىدىن لۇقمەخور،

لىبىك بىرىپ تۇتۇم ئاڭا گۈلشەكەر.

— نەۋايى.

گۈلشەن [گلشن] (پ) 1) گۈلباغ، چىمەن، باغ:

گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۈلشەنىڭدە يوقدۇرۇر ئەسرارى مەندەك بۇلبۇلۇڭ.

— قەلەندەر.

2) ئاۋات؛ زىننەتلىك. 3) كۆڭۈل، كۆڭۈللۈك؛ شاد، خۇرسەن؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ 4) سۆيگىنى، مەھبۇبە:

ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۈم بەسى نالان،
ئىككى نەرگىسلەرىڭ شەۋقىدە كۆڭلۈم كۆزگۈسى ھەيران.

— ئەرشى.

5) جەننەت:

خۇداجوي دىمە ئۇل جەننەت تەلەبدۇر،
ئۇشۇل گۈلشەن سۆيىگە تەشنەلەبدۇر.

— خىرقەتى.

گۈلشەن ئەتمەك — گۈلزار قىلماق، باغۇ بوستانغا ئايلاندۇرماق.

گۈلشەن قىلماق — «گۈلشەن ئەتمەك» كە قاراڭ.

گۈلشەن ھەر يەردە مەقام قىلماق — باغ ئارا جايلاشماق؛ سەير قىلماق.

گۈلشەنى ئەخزەر — گۈلخانا، گۈلزار.

گۈلشەنى ئەسلىي — ئەسلى مەقسەت؛ ئەبەدىي، ھەممىشە باھار، باشقا ئالەم، باشقا دۇنيا، ئۇ دۇنيا.

گۈلشەنى بىھىشت — جەننەت گۈلزارى.

گۈلشەنى تەجرىد — تەركىدۇنيالىق، يالغۇزلۇق گۈلشەنى.

گۈلشەنى تەۋفىق — پاكلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى.

گۈلشەنى چەرخى بەرىن — يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان ئاسمان.

گۈلشەنى دەھر — ھايات، ئالەم.

گۈلشەنى دەۋلەت — ياشنىغان، تەرەققىي تاپقان دۆلەت؛ ئىقبال، بەخت.

گۈلشەنى رەياھىنى — تىل ئىمكانىيەتلىرى؛ سۆزلىرى.

گۈلشەنى فىردەۋس — جەننەت بېغى گۈلزارى.

گۈلشەنى مىنا — كۆك، ئاسمان؛ ئەڭ گۈزەل گۈلزار.

گۈلشەنى مىنا سارى ئەزم قىلماق — مىئراج، ئاسمانغا چىقماق.

گۈلشەنى ۋەسل — سۆيگىنىگە ئېرىشىش:

نەسىبىم گەر ئەمەسدۇر گۈلشەنى ۋەسلىڭ تەماشاسى،
ئېرۇر باغى ئىرەم دەۋزەخ ماڭا، فىردەۋس ئاتەشگەھ.

— ئەرشى.

گۈلشەنۋار [گلشن وار] (پ) گۈلشەن، گۈلباغ كەبى، گۈلباغدەك:

تا بىرەي، كۆڭلۈم ئولۇپ گۈلشەنۋار،
كۆزگە شەھزادە يۈزىدىن ئەنۋار.

— نەۋايى.

گۈلفاش [گل فاش] (پ) 1) گۈل تارقاتقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى؛ گۈلنىڭ ئېچىلىشى:

قەددىم خەمى بىلە تەبەسسۇمەت قاشىڭ ئولۇپدۇر،
قان يىغلاماقىم سەدقەئى گۈلفاشىڭ ئولۇپدۇر.

— گۇمنام.

2) ئوت چاچقۇچى.

گۈلفام [گلفام] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىلگۈل رەڭ:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

2) گۈزەل، جانان:

قۇرۇغ نان ئىسسىغ سۇ قۇيۇپ جامغە،
يىدۇردۇمكى ئالداپ بۇ گۈلفامغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلفام ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلفىشان [گل فشان] (پ) گۈل چاچقۇچى، ياخشى ھىد، ئەتىر؛ «گۈلئەفشان» غا قاراڭ:

ۋەھ، نە بەلادۇرۇر بۇ كۈن جىلۋەگەر ئولدى بىر بەتى،
ئارەزى گۈلفىشان ئىكەن، تامشادۇر مەلاھەتى.

— ئەرشى.

گۈلقەند [گل قند] (پ) 1) گۈلقەنت (قىزىلگۈل يوپۇرمىقى بىلەن شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شىرنىلىك). 2) سۆيگىنىنىڭ، مەھبۇبەنىڭ لىۋى.

گۈلكىردار [گل كيردار] گۈلدەك، گۈل كەبى:

نامۇدار ئىچرە گۈلكىردار بولسا،
تەكەللۇم ئىچرە بۇلبۇلۋار بولسا.

— نەۋايى.

گۈلگەشت [گلگشت] (پ) گۈلباغ، گۈزەل جاي، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن كەڭ تاماشىگاھ:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلد دىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالەزارى كاشغەر.

— گۇمنام.

گۈلگەشت ئەتمەك — گۈلباغنى سەير قىلماق (ئايلىنىپ تاماشا قىلماق).

گۈلگەشت ئەيلەمەك — گۈلنى تاماشا قىلماق، گۈل-

ـزارنى ئايلىنىپ يۈرمەك.

گۈلگۈن [گلگون] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىل، قىزىل رەڭ:

ئۇرغان ئاھىم سۇبھى چاغى بادەئى گۈلگۈن ئىچىپ،
كۆك ياقاسىن سۇبھىۋەش بىر دەمدە ئۇل چاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

2) «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىدا بايان قىلىنغان، شىرىن مىنىدىغان ئاتنىڭ نامى:

ئۆزى گۈل رەڭۇ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋايى.

گۈلگۈن ئەشك تۆكمەك — قان يىغلىماق؛ ئەلەمدىن قان ـ قان يىغلىماق.

گۈلگۈن بولماق — قىزارماق.

گۈلگۈن سۇۋ — قان؛ قىزىل رەڭلىك سۇ.

گۈلگۈن سۇۋار — گۈل رەڭلىك ئاتقا مىنگەنلەر:

بۇ مەيدان ئىچرە ھەر گۈلگۈن سۇۋارىكىم قىلۇر جەۋلان،
نەزەردىن ئۆتكۈسى تۇندۇ رەۋان بەرقى جەھان يەڭلىغ.

— مەشھۇرى.

گۈلگۈن سىرىشك — قىپقىزىل كۆز يېشى، قان ئارىلاش كۆز يېشى.

گۈلگۈن شەراب — گۈل رەڭ شاراب، قىزىل، قىزىل رەڭ شاراب:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەبا — قىزىل كىيىم:

چەمەندە نەيلەيىن ئاچىلسا يۈز گۈل،
گەر ئۇلسە جىلۋەئى گۈلگۈن قەبا بىس.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەدەھ — قىزىل مەي ئىدىشى.

گۈلگۈن قىلماق — قىزارتماق، قان ـ قان يىغلاتماق.

گۈلگۈن مەگىز — «گۈلگۈن يۈز» گە قاراڭ:

شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئۇل گۈلگۈن مەگىز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخسارىدىن گۈلبەرگ ئۆزرە ياغدۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

گۈلگۈن يۈز — گۈلگە ئوخشاش، گۈل تۇسلۇك.

گۈلگۈنە [گلگونه] (پ) 1) ئوپا، ئوپا ـ ئەڭلىك، زىننەت:

گۈلگۈنە قويمىش ئۇل ماھ، سەن قانە باتتىڭ ئى كۆز،
مىژگانىڭ ئىلگى ئۆزرە رەڭگى ھىنا مۇبارەك.

— تەجەللى.

2) قىزىل، قىپقىزىل:

قامىتى مەۋزۇنىڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنىسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

گۈلگۈنە ئەيلەمەك — يۈزنى قىزىل قىلماق.

گۈلگۈنپوش [گلگون پوش] (پ) قىزىل كىيگەن، قىزىل كىيىملىك؛ قىپقىزىل.

گۈلگۈنپوش ئەتمەك — قىپقىزىل قىلماق.

گۈلمانەند [گل مانند] (پ) گۈلگە ئوخشاش، گۈل كەبى:

ئۆزى گۈلرەڭۇ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋايى.

گۈلمىخ [گل ميخ] (پ) «گۈلمىخ» قا قاراڭ.

گۈلمىخ [گل ميخ] (پ) 1) قالپاقلىق ئۇزۇن مىخ؛ تىكەنلىك مىخ:

چاكلىك كۆكسۇم ئىشىكدۇر، جىسىم ئۆيى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئۇل ئىشىكنىڭ ھەلقەسىدۇر نەئلۇ گۈلمىخى تۈكەن.

— نەۋايى.

2) يۇلتۇزلار:

بۇ زەۋرەققە گۈلمىخ ئېتىپ كەۋكەبىن،
قىلىپ بادبان سۇبھ چادىرشەبىن.

— نەۋايى.

گۈلنار [گلنار] (پ) 1) ئانارگۈل، قىزىلگۈل. 2) قىزىل رەڭ، قىپقىزىل. 3) گۈزەل، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:

نەۋبەتى كىم يارنىڭ كويىدا بولدى بىنەۋا،
رەھىم ئەيلەپ بىرگىنە گۈلنار باقمايدۇر ماڭا.

— نەۋبەتى.

گۈلنار ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلنار قىلماق — گۈلزار قىلماق، گۈلزارغا ئايلاندۇرماق.

گۈلنارى خەندان — كۈلۈپ تۇرغان يار:

كۆلەردە كۆرسە ئاغزى بىرلە تىشىن،
بولۇر گۈلنارى خەندان پارە ـ پارە.

— سەككاكى.

گۈلنارگۈن [گلنارگون] (پ) گۈلنار رەڭلىك، ئانارگۈلى رەڭلىك:

ئالار گۈلنارگۈن قەسىر ئىچرە گۈلپاش،
كۆتەرمەي لەئلگۈن مەيدىن دەمى باش.

— نەۋايى.

گۈلنارىي [گلنارى] (پ) ئانار گۈللۈك؛ قىزىل

رەڭلىك:

… فەرھاد بىرلە گۈلنارىي قەسر مەيلى قىلىپ…

— نەۋايى.

گۈلئۈزار [گل عذار] (پ) (پ + ئە) گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:

ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يا رەب، نەسىپ ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۈزارىمنى.

— ئەرشى.

ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىپ يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۈزارىمدىن جۇدا.

— موللا بىلال.

گۈلىستان [گلستان] (پ) 1) گۈلزار، گۈلباغ، باغ، چىمەنزار:

قاچار بۇلبۇل گۈلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۆسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

2) ئىنايەت، ھىممەت، ساخاۋەت. 3) (كىشى خۇرسەن بولىدىغان) گۈزەل ئارامگاھ. 4) ياشنىغان، بەخت.

گۈلىستان بولماق — ئاۋات بولماق، ياشنىماق.

گۈلىستان قىلماق — ئاۋات قىلماق؛ ياشناتماق.

گۈلىستانى خەلىل — ئالاۋ، گۈلخان، ئىبراھىم خەلىلۇللاھ تاشلانغان گۈلخان.

گۈلىستانى سۆخەن — نۇتۇق گۈلزارى:

تۈشۈپ مەزمۇن رەڭگىنىكى، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۆخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.

— ئەرشى.

گۇم [گم] (پ) يوقىلىش، غايىپ، ئادىشىش، يولدىن ئېزىش؛ يوق، يوقالغان:

دېمىش بەخت ـ تالىئىلارىم بولدى گۇم،
كى قۇستەنتەنىيە مېنىڭ مەۋلۇدۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇم ئەتمەك — «گۇم ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

گۇم ئەيلىمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق.

گۇم بولماق — يوقالماق، يوق بولماق، غايىپ بولماق؛ ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ باشقىچە تۈس ئالماق.

گۇم قىلماق — «گۇم ئەيلىمەك» كە قاراڭ:

ئىشىت بەھرى قۇدرەت تىلاتۇم قىلىپ،
بىرىن جارى ئەيلەپ بىرىن گۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇم ئولماق — «گۇم بولماق» قا قاراڭ.

گۇماشت [گماشت] (پ) «گۇماشتە» گە قاراڭ:

قىلىپ ئىتتىفاقى كۆپ ئەھلى گۇماشت،
پۈتۈپ سۈندى كەمپىر سارى ئەرزەداشت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇماشتە [گماشته] (پ) گۇماشتا، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ۋەكىل قىلىنغان كىشى، ۋەكىل، نائىب، قولچوماق:

ساسان ئەردۇۋاننىڭ فارس ۋىلايىتىدە بىر گۇماشتەسى ئىردى.

— نەۋايى.

گۇمراھ [گمراه] (پ) «گۇمرەھ» كە قاراڭ:

بۇ گۇمراھ قۇلۇڭغە قىلىپ مەرھەمەت،
خەتا ئىشلارىمنى ئېتىپ مەغفىرەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەرەم كۆرگۈز ئىنايەت ئەيلەبان يا ئەھمەدا قۇلغە،
سېنىڭ ئۈممەتلەرىڭدىن بىر قۇلى كىم رۇسىيا گۇمراھ.

— شەۋقى.

گۇمراھ ئەتمەك — يولدىن ئازدۇرماق، ئاداشتۇرماق.

گۇمراھ بولماق — ئاداشماق؛ يولدىن ئازماق؛ سەرسان ـ سەرگەردان بولماق:

ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۇمراھ بولۇر.

— خەراباتى.

گۇمراھ قىلماق — «گۇمراھ ئەتمەك» كە قاراڭ.

گۇمراھى مەككار — يولدىن ئازغان مەككار، ھىيلىگەر.

گۇمراھۋەش [گمراوش] (پ) ئاداشقانغا، ئازغانغا ئوخشاش؛ ئاداشقاندەك:

ئەي نەۋائىي، گەر ھىدايەت ئەتسە، يولغە كىرگەمەن،
گەرچى مۇغ دەيرىدە ھالا بار ئىسەم گۇمراھۋەش.

— نەۋائى.

گۇمرەھ [گمره] (پ) 1) بىچارە، پېقىر، سەرگەردان؛ ئاۋارە. 2) گۇمراھ، يولنى يوقاتقان، يولدىن ئاداشقان، يولدىن ئازغان؛ مەقسىتىگە يەتمىگەن:

مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۇمرەھلەنى قۇتبى جەھان دەرلەر.

— زەلىلى.

گۇمشۇدە [گم شده] (پ) يوقالغان، يوق بولغان؛ ئاداشقان:

ھەم غەم تۈنى كۆرگۈزۈپ ۋەفا سەن،
ھەم گۇمشۇدەلەرغە رەھنەما سەن.

— نەۋائى.

گۇمنام [گم نام] (پ) نامسىز، نامى ئۆچكەن، نامى يوقالغان، ئېتىباردىن قالغان:

شۇملۇقىدىن بەسكى بىئارام ئىدىم،
ھېچ كىشى بىلمەس ئىدى گۇمنام ئىدىم.

— زەلىلى.

گۆن [گون] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «رەڭ، تۈس» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

كافۇرگۆن — كاپۇر رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.

نىلگۆن — نىل رەڭلىك، كۆك.

گۆناگۆن [گوناگون] (پ) رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇخىل، تۈرلۈك - تۈمەن:

رەڭگى گۆناگۆن قىلىپ بىللۇرى ساق،
لەئل ئىلە ياقۇت دەپ ئايتىپ گەزاف.

— نەۋايى.

گۆناھ [گناه] (پ) «گۆنەھ» كە قاراڭ:

تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتتۇن بارچە گۆناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

گۆنە [گونه] (پ) رەڭ، تۈس؛ تۈر، خىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەڭنا ئىرۇر بىر گۆنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باشى سۈنبۈلۈڭ ئىچرە تۈرلۈك لالەئى ھومرا.

— مەشھۇرى.

گۆنە گۆنە — رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇ خىل.

گۆنە گۆنە تەئام — خىلمۇ خىل تائام، يېمەكلىك.

گۆنەئى بەرگى خەزان — رەڭمۇرەڭ كۈز بەرگىلىرى.

ھەرگۆنە — ھەرخىل، تۈرلۈك.

گۆنەش [گنش] (پ) قۇياش:

ئىرمەس بۇ ئىسىغ گۆنەشدە چەكمەك ئىمكان،
خۇشتۇر كىشىگە بولسە ساۋۇغ سايە مەكان.

— نەۋايى.

گۆنەھ [گنه] (پ) ئەيىب، گۆناھ؛ جىنايەت:

بارچەنىڭ ئول ئەيىبىنى ھەم ئاچقۇچى،
نەچە گۆنەھ ئەھلى بىلە يارمەن.

— موللا سالىھ.

گۆنەۋەرد [گونەورد] (پ + ئە) ھەرخىل گۈل، تۈرلۈك گۈل:

كۆك ئۆلەڭ ئەترافىدا ھەر گۆنەۋەرد،
ئەنجۇم ئىلە دائىرەئى لاجۇۋەرد.

— نەۋايى.

گۆنبەد [گنبد] 1) گۈمبەز، ئىمارەت قۇببىسى. 2) ئاسمان، پەلەك. 3) سەييارە، پىلانېتا. 4) ئىمارەت، بىنا. 5) تەبىقە:

دېدى، ئەي سايىرى فەلەك پەيماي،
چەرخ گۆنبەدلەرىدە جىلۋە نەماي.

— نەۋايى.

گۆنبەدى ئەيۋان — ئايۋان گۈمبىزى.

گۆنبەدى بىسۇتۇن — ئاسمان، پەلەك.

گۆنبەدى خەزرا — كۆك گۈمبىزى، گۈمبەز، ئاسمان.

گۆنبەدى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.

گۆنبەدى دەۋۋارسا — «گۆنبەدى دەۋۋار» غا قاراڭ.

گۆنبەدى گۈل — گۈمبەزگە ئوخشاش غۇنچە.

گۆنبەدى لاجۇۋەرد — «گۆنبەدى خەزرا» غا قاراڭ.

گۆنبەدى مىينا — كۆك، ماۋىي ئاسمان؛ پەلەك.

گۆنبەز [گبنذ] (پ) «گۆنبەد» كە قاراڭ.

گۆنبەزى ئەخزەر — كۆك، ئاسمان:

كەبۇد ئىرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۆنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئىرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.

— زەلىلى.

گۆنبەزى جەفاكوش — جاپالىق؛ جاپا سالغۇچى.

گۆنبەزى خەزرا — كۆك گۈمبىزى، ئاسمان.

تەفەررۇج گاھى سۈنبۈلۈڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن - كېچەلەردە گۆنبەزى خەزرا.

— زەلىلى.

گۆنبەزى دەستار — گۈمبەزدەك يوغان سەللە:

گۆنبەزى دەستارىدىن قورقۇتماغىل ئابىد مېنى،
رىندلەرنىڭ گۆنبەزى دىۋارىدىن پەرۋاسى يوق.

— مەشھۇرى.

گۆنبەزى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك، ئۆزگىرىپ تۇرغۇچى دۇنيا:

بۇ سەنئەت بىلە گوياكىم باشىڭدۇر گۆنبەزى دەۋۋار،
قاشىڭدۇر يا ھىلالى ئەيد يا قەۋسى ئەسراندۇر.

— گۇمنام.

گۆنبەزى گەردان — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.

گۆنبەزى گەردەندەئى ئالىي — ئاسمان؛ چەرخ، پەلەك.

گۆنبەزى گەردۇن — «گۆنبەزى گەردان» غا قاراڭ:

گۆنبەزى گەردۇن سەۋدا دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئىرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.

— زەلىلى.

گۆنبەزى لاجۇۋەرد — كۆك ئاسمان.

گۆنج [گنج] (پ) خەزىنە؛ ئامبار؛ «گەنج» كە قاراڭ:

كىرگەلى كويى مەلامەتغە ماڭا ئەي پىرى دەير،
كىم سەلامەت گۆنجىدىن چىقماقغە ئىمداد ئەيلەگىن.

— ئابىد.

گۆنجايىش [گنجايش] (پ) سىغدۇرۇشلۇق، كىرگۈ-

زۈشلۈك؛ سىغىدىغان، سىغىشلىق؛ سىغىش:
ۋە لېكىن بۇ دەفتەردە گۇنجايىشى،
ئەمەس سىققۇدەك بارچە ئارايىشى.
— نەۋايى.

گۆھەر 〔 گهر 〕 (پ) 1) گۆھەر؛ مەرۋايىت، قىممەت باھا تاش:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

2) چوڭقۇر مەنىلىك سۆز. 3) ئەسلى، نېگىزى.
گۆھەر ساچماق — نۇر چاچماق.
گۆھەرى ئابدار — تازا، ساپ گۆھەر.
گۆھەرى پاك — خالىس، پاك.
گۆھەرى شەبچەراغ — كېچىنى يورۇتىدىغان پارلاق، پارقىراق گۆھەر.
گۆھەرى مەئنى — گۆھەرگە ئوخشاش قىممەت باھالىق؛ گۈزەل مەنىلىك.
گۆھەرى يەكتا — ئەڭ ئېسىل، تەڭداشسىز:
نىگارىم بىر مەجازى ھەم ھەقىقەتدۇر ئۇنىڭ ئىشقى،
مەجازى گەرچە زەردۇر كىم ھەقىقەت گۆھەرى يەكتا.
— موللا بىلال.

گۆھەرى يەكدانە — بىردىنبىر گۆھەر، كەم ئۇچرايدىغان گۆھەر:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گۆھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۈزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

گۆھەر ئەفشان 〔 گهرافشان 〕 (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ:
تاكى خەزان ئېلى زەرئەفشان ئېرۇر،
ئەبرى بەھارى گۆھەر ئەفشان ئېرۇر.
— نەۋايى.

گۆھەربار 〔 گهربار 〕 (پ) گۆھەرلەر ياغدۇرغۇچى، پايدا يەتكۈزگۈچى.
گۆھەربار ئەلفاز — ئېتىبارلىق ۋە مەنىلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى.
گۆھەربار خامە — ئۆتكۈر قەلەم، پاساھەت بىلەن يازىدىغان قەلەم.

گۆھەرپاش 〔 گهرپاش 〕 (پ) 1) گۆھەر چاچقۇچى؛ چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى؛ 2) كۆز يېشى تۆككۈچى:
دېمە يالغۇز بولۇپ سۆزدىن گۆھەرپاش،
كى سۆزچە يۈز ئىككى كۆزدىن گۆھەر پاش.

گۆھەرچىن 〔 گهرچين 〕 (پ) گۆھەر تېرىش، گۆھەر يىغىش؛ مەنپەئەتدار بولۇش:
گەنجىنەئى فىكرى گەۋھەر ئايىن،
ئاندىن بارى خەلق ئولۇپ گۆھەرچىن.
— نەۋايى.

گۆھەررېز 〔 گهرريز 〕 (پ) گۆھەر تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ مەنىلىك سۆزلەر قىلغۇچى:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تېز،
ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررېز.
— خىرقەتى.

گۆھەرفىشان 〔 گهرفشان 〕 (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قاراڭ:
مۇنداق دېدى سۆز گۆھەرفىشانى،
ئايتۇردا بۇ نۇكتەدىن نىشانى.
— نەۋايى.

گۆھەرۋار 〔 گهروار 〕 (پ) گۆھەر كەبى، گۆھەرگە ئوخشاش:
كى بىر شىشە ساز ئەتتى ساندۇرقۇەش،
گۆھەرۋار ساندۇق ئارا كىردى خۇش.
— نەۋايى.

گۇۋا 〔 گوا 〕 (پ) گۇۋاھ، شاھىد، «گۇۋاھ» قا قاراڭ:
ئەي قىلىپ لۇتفۇ ئەتا بىرلە ئۇلۇس كامى رەۋا،
ئەي ۋۇجۇدۇ ئەدەم ئىكىسى ۋۇجۇدىڭغە گۇۋا.
— نەۋايى.

گۇۋارا 〔 گوارا 〕 (پ) تېز ھەزىم بولىدىغان، يېقىملىق، سىڭىشلىك؛ مەززىلىك.
راھى گۇۋارا — تەملىك، مەززىلىك، خۇش تەم مەي.

گۇۋاھ 〔 گواه 〕 (پ) گۇۋاھ، شاھىد، ئىسپات:
بولۇپ زاتى رەخشەندە مىرئات ئاڭا،
گۇۋاھ ئۇشبۇ دەئۋىدە زەررات ئاڭا.
— نەۋايى.

گېتى 〔 گيتى 〕 (پ) ئالەم، دۇنيا، جاھان؛ رۇزگار:
كېچە كەۋاكىبتى مۇزەييەن قىلىپ،
شۇئلەسىدىن گېتىنى رەۋشەن قىلىپ.
— زەلىلى.

گېتى ئاراي — جاھاننى بېزىگۈچى، جاھاننى زىننەتلىگۈچى.
گېتى پەناھ — پادىشاھ، ھەممىگە پاناھ، سايىۋەن، پۈتۈن دۇنيا سايىۋىنى.
گېتى فۇروز — ئالەمنى، دۇنيانى يورۇتقۇچى.
گېتى نەما — جاھان ئەينىكى، جاھاننى كۆرسەتكۈچى ئەينەك.

گېتىستان 〔 گيتى ستان 〕 (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى،

يەر يۈزىنى ئالغۇچى، پادىشاھ:
دېدى، كى ئەي شەھەنشاھى گېتىستان،
ئەدالەتتە دۇنياۋۇ ئۇقباستان.

— نەۋايى.

گېتىنەۋەرد [گيتى نورد] (پ) جاھان كەزگۈچى، جاھانكەچتى.

گېتىنەۋەرد بولماق — جاھان كەزمەك.

گېج [گيج] (پ) ھەيران، ھەيران قېلىش، تاڭ قېلىش، گاڭگىراپ قېلىش.

گېج ئولماق — ھەيران بولماق.

مەغزىنى گېج قىلماق — بېشىنى (مېڭىسىنى) گاڭگىرىتىپ قويماق.

گېزەرمەك [گيزارماك] (پ) ئۆڭمەك، رەڭگى ئۆچمەك.

گىزلەنمەك [گىزلاماك] (پ) بېكىنمەك، يوشۇرماق.

گىر [گير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، تارتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلىگۈچى ياسىغۇچى قوشۇمچە:

ھۆسن ئالەم گىرۇ زۇلفۇڭ سۇبھ شامى ئاشىقان،
ھەلقە ـ ھەلقە كاكۇلۇڭ گوياكى دامى ئاشىقان.

— زەلىلى.

گىرامي [گرامى] (پ) قىممەتلىك، سۆيۈملۈك؛ ئەزىز.

گىرە [گيره] (پ) تۈگۈن، چىگىك، ھالقا:

خۇش ھۇزۇرىدۇر كىشىگە ئىشرەت ئەيلەپ ھەر كېچە،
ئىككى ئاشىق بىر بولۇپ بەستە گىرەلەرنى شىشىپ.

— نەۋبەتى.

گىرد [گرد] (پ) ئايلانما، ئەتراپ؛ قىرغاق:

قىلىپ گۇل ھىجراسى گىردىدە جەۋلان،
نەۋايى باشلادى گىريانۇ نالان.

— لۇتفى.

گىرد بالىش — يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە.

گىرد بالىشتى — «گىرد بالىش» قا قاراڭ.

گىرد بولماق — ئەتراپقا توپلانماق، جەم بولۇپ تۇرماق.

گىرد باد — ئايلانما شامال، قۇيۇن.

گىرداب [گرداب] (پ) گىرداپ، قايىنام، قۇيۇن:

... ئۇزراغىدار ئۇتى ھەرارىتىدىن ۋامۇق جىسمىن ئەشك گىردابىدا غەرق قىلغاندەك...

— مۆجىزى.

گىردابغە تۇشمەك — غەرق بولماق؛ قايىنامغا كىرىپ قالماق؛ تەشۋىشكە چۈشمەك؛ قىيىنچىلىققا ئۇچرىماق:

چەشم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۈشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

گىردابى غەم — غەم قايىنىمى:

غەرق ئېتىپدۇر پەيكەرىمنى، ئاھ كىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ تۇپان بىلە.

— ئا. نىزارى.

گىردە [گرده] (پ) دائىرە، چۆرە، ئەتراپ، يۇمىلاق:

... مەدرەسەنىڭ ھەر تالىبى ئىلمى ئالىلىندە ئەتارىدكىم ... تىفلى ئەجەدخان، خادىملارى سۇفرەسىدە ئاي گىردەسى...

— نەۋايى.

گىردباد [گردباد] (پ) ئايلانما شامال، قۇيۇن:

ھەرفىلىڭ گىردباد دەشتى ھامۇن ئىچرە ھەيران سەن،
ساڭا خىزىر سىمىبەر بىردەمى ئەمداد قىلغايمۇ؟

— زەلىلى.

گىردبالىشت [گردبالشت] (پ) يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە (ئەتراپىغا گىجىم تۇتۇلغان ياستۇق).

گىردگاھ [گردكاه] (پ) 1) بەل؛ بېقىن. 2) كەمەر.

گىرۇدار [گيرودار] (پ) ئېلىشىش؛ جەڭ، ئېلىشماق، جەڭ قىلماق؛ ئېلىشقۇچى، تالاشقۇچى:

سەككىز ئۇجماغىنكى بەرپادۇر بەھارى ئاشىقان،
يەتتە دەۋزەخ ھاي ـ ھوي گىرۇدارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

گىرۇكار [گيروكار] (پ) ئىگىلىگۈچى، قولىغا ئالغۇچى؛ ھۆكۈمران:

سالۇ مەھۇ گەردىشى لەيلۇ نەھار،
بارچە سېنىڭ قۇدرەتىڭ ئەي گىرۇكار.

— زەلىلى.

گىرىبان [گريبان] (پ) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى:

سەككاكىتەك ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۇل غۇنچە گىرىبان چەمەنىدە.

— سەككاكى.

چەكى گىرىبان ئەتمەك — «چاكى گىرىبان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

چاكى گىرىبان ئەيلەمەك — 1) ياقا يىرتماق. 2) بوغۇلماق، قايغۇرماق.

چاكى گىرىبان قىلماق — «چاكى گىرىبان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

گىرىفت [گرفت] (پ) ئېلىش، چاڭ سېلىش؛ دەشنام بېرىش:

يوقكى يالغۇز شەددىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى ئۆز فۇتۇھ.

— نەۋايى.

گىرىفتار [گرفتار] (پ) 1) يولۇققان، گىرىپتار، بەند، ئەسىر، مەھكۇم:
ئىشقى مەجازىغە خەرىدارلىق،
سەددى ئىسكەندەرگە گىرىفتارلىق.
— زەلىلى.

ئالىپ قويدى مېنى دىلىم كامىغە،
گىرىفتار بولدۇم ئانىڭ دامىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەپتۇن قىلغۇچى، ئاشىق:
جانىمدىن ئۆزگە يارى ۋەفادار تاپمادىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم.
جانىمدىن ئۆزگە جانى دىلئەفكار كۆرمەدىم،
كۆڭلۈم كەبى كۆڭۈلنى گىرىفتار تاپمادىم.
— بابىر.

ۋەسق ئېتەي دەپ گەر ئاتىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،
يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.
— ئەرشى.

گىرىفتار ئەيلەمەك — يولۇقماق؛ ئەسىر، بەند قىلماق.

گىرىفتار بولماق — ئەسىر چۈشمەك، قولغا چۈشمەك، يولۇقماق، ئۇچرىماق.

گىرىفتار ئولماق — «گىرىفتار بولماق» قا قاراڭ:
مۇنچە ھەم بولمىش غۇرۇرى ھۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دېمەگەيمەن ھەر ساردىن يۈز گىرىفتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

گىرىفتارى ئەسىر بولماق — ئەسىر ۋە مۇپتىلا بولماق.

گىرىفتارى نەجەند بولماق — ئىتائەت ۋە خۇشامەتچىلىك قىلماق.

گىرىفتارۇ نەقىف — ئاشىق بولۇش، ئەسىرلىك.

گىرىفتارى ئەلەم بولماق — دەردكە، ئاغرىققا يولۇقماق:
يىغلاپ ئايتۇر بۇ بىلال بولدۇم گىرىفتارى ئەلەم،
غۇنچەۋەش يارىم ئېرۇر بۇ دەردكە دەرمانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.

گىرىفتارى جەھان — ئەڭ ئېغىر گىرىپتار، ھەممىدىن بەك مەھكۇم:
نېتەي بۇ ئىككى رەنج بىرلە گىرىفتارى جەھاندۇرمەن،
غەمى ئەندۇھۇ كۆپىدۇر، دەرد بىرلە ھەمزەباندۇرمەن.
— موللا سالىھ.

گىرىفتارى بىقەيد قىلماق — زەنجىرسىز گىرىپتار (بەند) قىلماق.

گىرىھ [گره] (پ) 1) تۈگۈن، چىگىلگەن، چىگىش؛ ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى:
ماڭا مەي نەشائىسىدۇر زەۋق ئىلە خەندان ئولماق،
غۇنچەلەردەك گىرىھ ھەم ھەربىرى چەندان ئولماق.
— گۇمنام.

گىرىھ زۇلفىدىن ھەلقە سالدىلار بويىنۇمغە دام ئەيلەپ،
كۆڭۈلنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ.
— موللا سالىھ.

2) ئەگىرلىك، قىڭغىرلىق. 3) مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق:
يۈز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كۆڭلۈم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل - فەلەق.
— ئەرشى.

گىرىھ سالماق — قېشىنى تۈرمەك.

گىرىھ ئۇرماق — باغلىماق، چىگمەك، تۈگمەك.

گىرىھكار [گره‌كار] (پ) چىگىشلەشتۈرگۈچى، تۈگۈن پەيدا قىلغۇچى.

گىرىھ كۇشا [گره‌كشا] (پ) «گىرىھ كۇشاي» غا قاراڭ:
زۇلفۇڭ سەنەما گىرىھ كۇشادۇر،
كىم مۇشك ختا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.

گىرىھ كۇشاي [گره‌كشاى] (پ) تۈگۈن، چىگىشلەرنى يەشكۈچى؛ قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلغۇچى:
تەسەۋۋۇف ۋە دىققەت مۇشكىلاتىنىڭ گىرىھ كۇشايى شەيخ زەھىرىددىن سەنائىي.
— نەۋايى.

گىرىھگىر [گره‌گر] (پ) تۈگۈنلۈك، چىگىش:
زەنەخدانىم بىلە زۇلفى گىرىھگىر،
ھەزىن كۆڭلۈمگە ئېركىن چاھۇ زەنجىر.
— نەۋايى.

گىرىھناك [گره‌ناك] (پ) تۈگۈن، چىگىش؛ قىيىن.

گىرىيان [گريان] (پ) يىغلىغۇچى؛ يىغلاپ تۇرغان:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىرىيان بولماسا.
— ئەرشى.

كۆزى گىرىيان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك - ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

گىرىيان ئەتمەك — يىغلاتماق.

گىرىيان بولماق — يىغلىماق، كۆز يېشى قىلماق.

گىرىيان كۆز — دائىم يىغلاپ تۇرىدىغان كۆز؛ ياشلىق كۆز:

ئىككى گىريان كۆزلەرىم كويۇڭدا يىغلاپ ئولتۇرۇر،
كەئبەدە ئەھلى جەھان كۆرگەن چەھۇ زەمزەم ئەمەس.

— ئەرشى.

گىريە [گريه] (پ) يىغا، يىغا ـ زار؛ كۆز يېشى تۆكۈش، يىغلاش:

ھاي ـ ھۇي گىريەيى مەستانەدىن بىھۇش ئۇچۇن،
ئەربەئەينى شەيخلەردە قىلمادىم جوشى خۇرۇش.

— زەلىلى.

نە گىريە قىلماي، نە زارى بولماي،
نە غەمگە قالماي، ئەي سەرۋ قامەت.

— موللا بىلال.

گىريەزار [گريەزار] (پ) «گىريە» گە قاراڭ:

قۇچاقىغە ئالدى قىلىپ گىريە زار،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن بولۇپ سوگۋار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كى تاغىنىڭ تۆۋىنىدە قىلۇر گىريەزار،
ئىشىتكەن كىشىلەر بولۇر بىقەرار.

— موللا بىلال.

گىزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» قا قاراڭ.

گىسۇ [گيسو] (پ) چاچ، ئۆرۈلگەن چاچ، كوكۇلا:

ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تانايى سەيد ئول گىسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

كۆڭلۈم ئىپتەر ئول ھەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ھەزەن ئىستەر.

— تەجەللى.

گىسۇيى ئەنبەرىن — قاپقارا خۇش ھىدلىق چاچ.
گىسۇيى پۇرتاب — بۇدۇر قىلىنغان كوكۇلا، چاچ.
گىسۇيى سۇنبۇل — ئۆرۈلگەن سۇنبۇل (چاچ):

تاڭ سەھەرلەر تۇشتى خۇشبۇيلۇق گۇلۇ گۇلشەن ئارا،
سەرسەرى گىسۇيى سۇنبۇل بۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

گىسۇيى مۇشكبۇ — پۇراقلىق، ياخشى ھىد تارقاتقۇچى چاچ.
گىسۇيى مۇشكىن — مۇشك ھىدلىق چاچ، خۇشبۇي چاچ.

پاراكەندە بولۇپ گىسۇيى مۇشكىن،
نىھالى ئەرغۇۋاندەك سەرۋ سىيمىن.

— لۇتفى.

گىسۇيى ھەبىب — ئۆرۈمە چاچلىق يار:

كەلگۈسى بىر ـ بىر بىسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىپ قەددىغە گىسۇيى ھەبىب.

— موللا بىلال.

گىل [گل] (پ) لاي، پالچىق:

خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.

— ناقىس.

گىلە [گله] (پ) رەنجىش، خاپا، خاپا بولۇش؛ غەيۋەت ـ شىكايەت:

قىلىپ بىر كۈنى ئول ئىستەمگەر گىلە،
ياتار ئېردىم ئول كۈن ھەرىمىم بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىم گۇنە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر،
كىم گىلە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر.

— خەراباتى.

گىلە ئەتمەك — «گىلە قىلماق» قا قاراڭ.
گىلە ئەيلەمەك — شىكايەت قىلماق.
گىلە قىلماق — رەنجىتمەك، خاپا قىلماق.

گىلە ئامىز [گله اميز] (پ) خاپىلىق، خاپىلىق ئارىلاش؛ شىكايەت ئارىلاش:

مەھۋەشى بىخەبەر ئەركەندىن ئانىڭ خاتىرى زارى ھەيرانىدىن شەرھى ھال ۋە غەمكەشى غافىل ئەركاندىن ئانىڭ رازى پىنھانىدىن گىلە ئامىز مەقال.

— نەۋايى.

گىلكار [گل كار] (پ) تامچى:

چۇ تامچى ئالىپ كەسپى گىلكارلىق،
جەھاننى قىلىپ قەسرۇ دىۋارلىق.

— غەرىبى.

گىلىم [گليم] (پ) گىلەم، پالاس:

گىلىمى سالىنىپ گۇلگۇنۇ زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۇلرەڭ دىبا.

— نەۋايى.

گىن [گين] (پ) «گىنە» گە قاراڭ:

بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسىم ـ ئايىنلارى،
غەرب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گىنە [گينه] (پ) ئۆچ، ئاداۋەت:

بولدى بەدەشتى كەربەلا ھەددىن ئاشىپ ھەرارەتى،
باشلادى بەچچەلەرگە ئول شور، گىنە ھەم ئەداۋەتى.

— موللا سالىھ.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئى بىلمەك تازە تەھارەت دۇرۇر.

— زەلىلى.

گىيا [گيا] (پ) 1) «گىياھ» قا قاراڭ:

قونۇپ بۇزلەرىمغە يولۇم تۇفراغى،

غىزايىم گىيا ۋە شەجەر ياپراغى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئادەم:

ئەقلى كۆل بىر تۇتىيىدۇر گويىيا،
بىر تاۋۇغدۇر ئەقلى جۇزۋى ئەي گىيا.

— خەراباتى.

گىياھ [گياه] (پ) ئۆسۈملۈك، ئوت، گىيا:

ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادشاھىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

گىياھى مېھر — مېھرگىيا (دورا ئۆسۈملۈكى).

ل

لا [لا] (ئە) ياق، يوق، ئەمەس (ئىنكارنى ئىپادىلىگۈچى ئالدى قوشۇمچە:)

بۇسە سوئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئمىدە دۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.

— تەجەللى.

لائەقەل — ھېچ بولمىغاندا، يوق دېگەندە.

لائىلاھە ئىللەللاھ — پەقەت بىر ئاللادىن باشقا ئىلاھ (خۇدا) يوق.

لابە [لابە] (پ) 1) يالۋۇرۇش، ئىلتىجا، ئۆتۈنۈپ سوراش. 2) ئالداش، ھىيلە، نەيرەڭ:

ياشلىغ ئەيلەرمۇ ۋە يا شوخلۇق قىلۇرنى بىلمەدىم،
لابەلەر كۆرگۈزمىش ئول ھەرلەھزە يۈز تۈرلۈككىنە.

— ئەرشى.

لابەگەر [لابەگر] (ئە + پ) خۇشامەت قىلغۇچى، ھىيلىگەر.

خاجەغە شەھۋەت ئېردى مۇستەۋلى،
قىلمادى سۇد لابەگەر قەۋلى.

— نەۋايى.

لابۇد [لابد] (ئە) چارىسىز، ئامالسىز؛ پەقەت؛ بار ـ يوقى:

ئىسا ئەلەيھىسسالام ئالەم ئەسبابىدىن ھېچ نېمە قەبۇل قىلمادى ۋە لابۇدلەردىن بىر پەشمىنە تون ۋە بۆرك ۋە بىر ئەساسى بار ئېردى.

— نەۋايى.

لات [لات] (ئە) 1) بۇت. 2) جاي ئىسمى:

بۇ مەنزىل ئاتىنى دەر ئېردىكى لات،
زىمىنلەردە ئالتۇن ئىكەن قاتۇ قات.

— ئا. نىزارى.

لاتۇمەنات — ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى.

لاتۇ ئۇززا — «لاتۇمەنات» قا قاراڭ.

لاتەخەف [لاتخف] (ئە) قورقما، ئەندىشە قىلما، خەۋپلەنمە:

ئەي فەنا كويىغە ئاغزىم چۈن تەۋەككۇل بولدى راست،
ھەر نېچە بۇ يول مەخۇف ئولسا قەدەم ئۇر لاتەخەف.

— نەۋايى.

لاتەقۇل [لاتقل] (ئە) سۆزلىمە، ئېيتما، گەپ قىلما:

دەير پىرى بىرلە مەي ئىچسەڭ، نەۋائىي، ئاسرا دەم،
بولسا فەھم ئېبرىق ئۈنىدىن گەرچە قول ـ قول لاتەقۇل.

— نەۋايى.

لاتپەرەست [لات پرست] (ئە + پ) بۇتقا چوقۇنغۇچى، بۇتپەرەس.

لاتۇسرىفۇ [لاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار.

لاجەرەم [لاجرم] (ئە) شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ سەۋەبتىن؛ ئەلۋەتتە؛ شەكسىز، شۈبھىسىز:

مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ھۆسنۈڭ نىگارا،
تۈشۈپدۇر لاجەرەم ھۆسنى تەقابۇل.

— زەلىلى.

زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.

— زەلىلى.

لاجۇرئە [لاجرعه] (ئە) بىراقلا، بىر يولى، دەم ئالماستىن، تىنماستىن، توختىماستىن:

قويۇپ قۇلاغىمە ئىلكىنى كى تۆكتى ئاغزىمە جام:
سۈمۈرمەسەم ئانى لاجۇرئە زار ئەيتەر ھەم.

— سەبۇرى.

لاجۇرئە چەكمەك — دەم ئالماي، بىراقلا، بىر يولى سۈمۈرمەك.

لاجۇرئە ئىچمەك — بىراقلا، بىر يولى قالدۇرماي ئىچمەك.

لاجۇۋەرد [لاجورد] (پ) 1) توق (قېنىق) كۆك رەڭلىك تاش. 2) كۆك رەڭ (تۇس):

قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.

بۇ نە ئەلەم، ئەي فەلەكى لاجۇۋەرد،
سىنەگى ھەردەم قويارسەن داغ ـ دەرد.

— زەلىلى.

لاجۇۋەردىي [لاجوردى] (پ) توق (قېنىق) كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك.

لاجۇۋەردىي ئەتلەس — كۆچمە: زەڭگەر ئاسمان.

لاجۇۋەردىي تاق — «لاجۇۋەردىي ئەتلەس» كە قاراڭ.

لاجۇۋەردىي چەرخ — «لاجۇۋەردىي ئەتلەس» كە قاراڭ.

لاجۇۋەردىي دەۋات — كۆك رەڭلىك ساپال سىياھدان.

لاچ [لاچ] (پ) ئالدام، ھىيلە - مىكىر.

لاچە [لاچە] (پ) «لاچ» قا قاراڭ.

لادە [لادە] (پ) ئەخمەق، ئەقىلسىز، پەمسىز؛ ھاياسىز:

مېنى ئىشقىدىن مەنئ ئېتەر سادە شەيخ،
دېمە سادە شەيخ، ئايتىكىم لادە شەيخ.

— نەۋايى.

لازىم [لازم] (ئە) زۆرۈر، كېرەك، لازىم:

قاراپ كۆرگىل تەمام ئۈنمەككە بىر ئۈندۈرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى ساما پەيدا.

— شەۋقى.

لازىم كەلمەك — 1) زۆرۈر بولماق؛ ئېيتماق. 2) زاھىر (ئاشكارا) بولماق؛ كېلىپ چىقماق.

لازىمى ئىشق — دائىمىي ھەمراھ، مەنتىقىي نەتىجە.

لازىمە [لازمە] (ئە) لازىم بولغان، كېرەك بولغان نەرسە:

ھەمە لازىمەسىن مۇھەييا قىلىڭ،
كى شەھلىق رۇسۇمىنى بەرپا قىلىڭ.

— ئا. نىزارى.

لاس [لاس] (پ) ئېپەك تۇزۇندىسى، تۇزغىقى (قەدىمكى ۋاقىتلاردا سىياھقا قوشۇپ، پارقىرىغۇچى ماددا سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن):

ھەمانەكى يۈز چاغدا لاسىن ئانىڭ،
سىلايە قىلۇردا قاراسىن ئانىڭ.

— نەۋايى.

لاش [لاش] (پ) ئۆلۈك تەن، جەسەت:

ئۆلگەن ئىتىن، ئەي خەستە نەۋائىيو رەقىبىن،
چۈن كۆرسەم ئىتى ئاللىدە لاشىڭ ساغىنۇرمەن.

— نەۋايى.

لاشە [لاشە] (پ) 1) «لاش» گە قاراڭ. 2) يېغىر ئېشەك؛ ئات:

سەرۋ يانىدە چىقارۇر خاشەسىن،
رەخش خىرامىدە سۈرەر لاشەسىن.

— نەۋايى.

لاغ [لاغ] (پ) 1) ھەزىل، چاقچاق، ئويۇن؛ ئەرمەك. 2) ھىيلە، نەيرەڭ.

لابەۋۇ لاغ — ھەزىل ۋە مازاق؛ بىھۇدە ئويۇنلار؛ ھىيلە - نەيرەڭلار.

لاغ - لاغ [لاغ لاغ] (پ) 1) لاۋۇلداش؛ چوغنىڭ لاۋۇلداپ يېنىشى:

ئەجۇزنىكىم كېلىپدۇر بىكرى مانەند،
چېكەر ئاقسۇن ئۈچۈن يۈز لالە لاغ - لاغ.

— ئەرشى.

2) تىترەش، لاغىلداپ تىترەش:

مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرىنىڭزۇر ئىلەيك»
ئىشق - مۇھەببەت زورىدىن تىترەر ئىمىشلار لاغ - لاغ.

— شەۋقى.

لاغ - لاغ ئەيلەمەك — لاۋۇلدىماق.

لاف [لاف] (پ) 1) سۆز، تەرىپ؛ بايان. 2) دەۋا. 3) لاپ، ماختىنىش:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالىھ.

لاف ئۇرماق — مۇبالىغە قىلماق، كۆپتۈرۈپ سۆزلىمەك:

«ئاشىقى سادىقمە» دەپ لاف ئۇرماغىل، ئەي بۇلھەۋەس،
نەھەدىڭ باردۇر، نە ئىخلاس ئىشقىغ دەئۋاسىغە.

— موللا سالىھ.

لافى غەزاف — يالغان دەۋا قىلىش.

لافى فەنا ئۇرماق — يوقلۇق لاپىنى ئۇرماق، بايان قىلماق.

لافى ۋەھدەت — يېگانىلىق دەۋاسىنى قىلماق.

لافىز [لافظ] (ئە) سۆزلىگۈچى، تىلغا ئالغۇچى، تەلەپپۇز قىلغۇچى:

شەيخ ئەۋھەدىددىن ۋە مەئانىي ئەداسىغە لافىز خاجە شەمسۇددىن مۇھەممەدۇل - ھافىز.

— نەۋايى.

لال [لال] (پ) 1) تىلسىز؛ تىلسىزلىق، تىلى تۇتۇلۇش:

داغى قۇدرەتى يوق ئىشتىمەككە ھەم،
زەبان گۇنگى لالۇ قولاقدۇر ئۇمەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەيران:

ئىشتىتى سۆزۈمنى بولۇپ ئەقلى لال،
ئۆزى تۇردى ئاندىن قىلۇرغە مىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال ئەيلەمەك — ھەيران قىلماق، گاڭگىرىتىپ قويماق:

بۇ يەڭلىغ خىيالى مەھال ئەيلەدىم،
ئۆزۈمنى خىيال ئىلە لال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال بولماق — ھەيران بولماق، (ھەيرانلىقتىن قېتىپ) تىڭ تۇرماق.

لال ئولماق — «لال بولماق» قا قاراڭ.

لال ئولۇپ ۋەسفىڭدە ئەرشى بولدى بۇدەم گەر خەمۇش،

فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە ھەم قىل ھۇللەيۇش.

— ئەرشى.

لاله [لالـه] (پ) 1) لالـه (لالـه ناملىق گـۇل، لەيلىگۇل):

ئېتىقاد ئەتمە گۇلۇ لالە ئۇنۇپدۇر دەشت ئارا،
ئىشق زەخم ئەتكەن يۈرەك قانىن تامىزغاندۇر كۆزۈم.

— گۇمنام.

گۇلى كاككۇك، گۇلى نەسرىن، لالە،
گۇلى ھىندۇ، گۇلى كەشمىرۇ ژالە.

— خىرقەتى.

2) قىزىل، قان:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

لالە ئەيلەمەك — قىزارتماق.

لالە روي — لالـە يۈزلـۈك، قىـزىل يۈزلۈك، گۇل يۈزلۈك.

لالەرۇخ — لالە يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك؛ لالىدەك گۈزەل، مەشۇقە.

لالە رۇخسار — قىزىل يۈز، گۈزەل.

ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لالە رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن مەڭگىدۇر مۇشكى تاتار.

— سەيد ئەھمەد.

لالە ئۇزار — «لالە رۇخسار» غا قاراڭ.

چىقسام كوچىغا، ئول شەھسۇۋارىم كېلەدۇر،
گۇل غۇنچەسىدەك لالە ئۇزارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

لالە ئۇزاران — لالە يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك، چىرايلىق:

كەلسە قاشىغە قىلغالى سودا شەھ ـ گەدا،
ھەمە مەھۋەشان لالە ئۇزاران سىيىم تەن.

— سەبۇرى.

لالەئى ئەشك — قانلىق كۆز يېشى، ئاچچىق يىغا.

لالەئى ئەھمەر — لالىگە ئوخشاش قىزىل:

گەرچە گۇل بولبۇلنى قىلدى يۈرەكىنى قىلدى داغ،
تاپتى داغى يۈرەكىگە لالەئى ئەھمەر نەسىب.

— قەلەندەر.

لالەئى نوئمان — توق قىزىل لالە، ئەڭ چىرايلىق لالە.

لالەبار [لالەبار] (پ) لالە ياغدۇرغۇچى، قىزارتقۇچى:

ساقىي كېتۇر سۇراھى ئىلە لالە گۇن قەدەھ،
خاسسە بۇ دەمكى سۇبھ ئىلى لالەباردۇر.

— نەۋايى.

لالەزار [لالەزار] (پ) 1) لالىزار:

كۆرۈپ ئەھلى تەماشا نەۋبەھارى لالەزارى دەر،
باغىر قانىن شەفەقگۇن ئەيلەگەن گاھى ئۇزارىمنى.

— ئەرشى.

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۇلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەلىلى.

2) نازاكەت، پاكىزلىك:

ئەي لۇتق جەھانىنىڭ بەھارى،
يۈزۈڭ بۇ بەھار لالەزارى.

— نەۋايى.

لالەستان [لالىستان] [ ] (پ) «لالەزار» غا قاراڭ.

لالەفام [لالەفام] (پ) لالىدەك، قىزىل، «لالەگۇن» غا قاراڭ.

لالەكار [لالەكار] (پ) 1) لالە تىككۈچى، لالە ئۆستۈرگۈچى؛
2) قان ياش سەپكۈچى.

لالەگۇن [لالەگون] (پ) لالىگە ئوخشىغان، لالىرەڭ، قىزىل:

سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

لالەگۇن لىباس — 1) قىزىل، لالە تۈسلۈك لىباس (كىيىم). 2) قانغا بويالغان.

لالەۋار [لالەوار] (پ) لالىرەڭ، لالىدەك قىزىل:

تېگرەمدە ئاھدىنكى ئېرۇر، ئەي نەۋائىي، ئوت،
كۆز قانىدىن دېمە ئېتەگىم لالەۋاردۇر.

— نەۋايى.

لام [لام] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ھەرپىنىڭ نامى.

لامەكان [لامكان] (ئە) 1) ماكانسىز، ماكانغا ئالاقىسى يوق:

تەلەب ئەيلەر خۇدايى لا مەكانىنى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جانىنى.

— ناقىس.

2) مەنىۋى ئالەم، ئۇ ئالەم:

ئوخشاماس كەئبىغە شەمسى كەيفىنكى فەيزى مەسبەھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.

— ئەرشى.

لام-ئەلىف [لام الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ۋە «ا» (ئەلىف) ھەرپلىرىنىڭ بىرىكمىسى «لا» نىڭ نامى.

2) كۆچمە م: قول قوۋۇشتۇرۇش:

قولىن لام ـ ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنى ئاڭا دەم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لامىئ [لامع] (ئە) يالتىرىغۇچى، پارلاق؛ نۇر چېچىپ تۇرغۇچى:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بوسا لامىئ،
زەرراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابىئ.
— ئابىت.

لامىئ بولماق — يالتىرىماق، پارقىرىماق، نۇر چاچماق؛
لامىئ تۇلۇئ قىلماق — نۇر تارقاتماق.

لاھەۋل [لاحول] (ئە) دۇئانىڭ بېشى:
يۇمۇپ ئاغزىنى قىنز دېمەي قەۋلنى،
مەگەر ئايتۇر ئېردىكى «لاھەۋل» نى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لاھەۋل دېمەك — لاھەۋل (قورققان پەيتتە ئوقۇيدىغان مەلۇم دۇئانىڭ باشلىنىشى) ئوقۇماق؛ مەدەت تىلىمەك.

لاھىق [لاحق] (ئە) قوشۇلغان؛ ئارقىسىدىن بارغان؛ ئارقىسىدىن بارغۇچى:
بۇرۇنقى ئىككى ھەرفى ھەر بىرىنىڭ داغى بىر كەلدى،
تەلەففۇز ھالەتىدە ئولكى سابىق، يوقسە لاھىقدۇر.
— نەۋايى.

لائۇبالى [لاابالى] (ئە) بىپەرۋا، بىغەم، پەرۋاسىز:
سالىپ ھەر سارىدىن تىغى لائۇبالى،
ئەدۇۋدىن قىلغاسەن ئالەمنى خالى.
— نەۋايى.

لائۇبالىۋەش [لاابالى وش] (ئە + پ) بىپەرۋادەك، بىغەمدەك:
ھافىزى سەئد... چۈن لائۇبالىۋەش ۋە شوخ تەبئراق كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

لائۇبالىي [لاابالى] (ئە) «لائۇبالى» غا قاراڭ.

لائۇھسى [لااحصى] (ئە) سان ـ ساناقسىز، ساناپ بولماسلىق:
سەنائۇ زاتىڭ ئىچرە تاپىپ ئەجز ئەھلى ئىدراك،
گەھى لائۇھسى ئايتىپ زەمانى مائەرەفناك.
— نەۋايى.

لاۋەبال [لاوبال] (ئە) گۇناھسىز، نۇقسانسىز:
غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرفە رىند لاۋەبالدۇر.
— گۇمنام.
ئەرشى، ياشلار ۋەسفىدە ياشلىقلىقىڭنى قويمايىن،
لاۋەباللىقدىن دېدىڭ سۆزلەر، بول ئەمدى شۈككىنە.
— ئەرشى.

لاۋۇ نەئەم [لاونعم] (ئە) «ياق ـ ھە، ئەمەس ـ شۇنداق»، شۇنداقمۇ ياكى ئەمەسمۇ، ھەممۇ ياكى ياقمۇ:
زەلىلىدىن رەمۇزى مەئنىئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى لايەئقىلى روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

لايە [لايه] (پ) يېپەكلىك توقۇما.

لايەتەجەززا [لايتجزا] (ئە) بۆلۈنمەس، ئىككىلەنمەس.
جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان.

لايەزال [لايزال] (ئە) يوق بولمايدىغان، يوقالمايدىغان، دائىمىي؛ ئەبەدىي، ئۆلمەس:
كەل ئەي مەشرەب ئۇنىد ئەتكىل، خۇدايىڭ لايەزال ئېرمىش،
مۇھەممەد مۇستەفا ھەققى مېنى ۋەسلىڭگە يەتكۈزگىل.
— مەشرەپ.

غەنى لايەزال — مەڭگۈ ھەممىنىڭ ئىگىسى.
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەد سەن، سەمەد سەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەييۇ لايەزال — تىرىك، دائىمىي؛ خۇدا.

لايەمۇت [لايموت] (ئە) ئۆلمەس، تىرىك:
بارچە قۇشلار ئىچرە ھەييۇ لايەمۇت،
ماڭا قىسمىم ئەتمىش ئۆلۈس ئىلكىدە قۇت.
— نەۋايى.

لايەنفەك [لاينفك] (ئە) ئاجرالماس، ئايرىلماس؛ ئاجرالمايدىغان دەرىجىدە جىپسىلىشىپ كەتكەن:
كۆڭلۈمە جۇزۇ ئولدى پەيكانىڭكى، چىقماس تارتىبان،
جۇزۇ ـ جۇزۇ ئولسا كۆڭۈل، ئول جۇزۇ ئېرۇرلايەنفەكىم.
— نەۋايى.

لايەئقىل [لايعقل] (ئە) ئەقىلسىز، دىتسىز، بىھوش:
مۇمكىن ئېرمەس، ئەرشىيا، ھوشىغە كەلمەك تائەبەد،
مەستدۇر كۆرگەچ بۇ يەڭلىغ مەستى لايەئقىل يىگىت.
— ئەرشى.

لايەئقىل ئەيلەمەك — ھوشسىز قىلماق.

لايۇئەدد [لايعد] (ئە) سانسىز، ساناقسىز:
لايۇئەدد ۋە لايۇھسا — ھېسابسىز، سانسىز، ناھايىتى كۆپ.

لايۇئەددۇ [لايعد] (ئە) ھېسابسىز، ساناقسىز:
لايۇئەددۇ ۋە لايۇھسا — سان ـ ساناقسىز.

لايىھ [لايح] (ئە) [كۆپلۈكى: لەۋائىھ] ئوچۇق، ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان:

بۇ كارخانىغە دەخل ئەيلەمەك ئەدەب ئېرمەس،
نە دەخل كىمسەگە، ھەر نەكى مىھر ئېتەر لايىھە.

— نەۋايى.

لايىھە [لايحه] (ئە) «لايىھە» قا قاراڭ.

لە [له] (ئە) ئۇنىڭدىن، ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ؛ ئۇنىڭغا نىسبەتەن، ئۇنىڭ ئۈچۈن:

بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئېرىش،
سۇخەنسەرا لە يۈزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.

— ئەرشى.

لەئالىي [لالى] (ئە) [بىرلىك: لۇلۇ] مەرۋايىتلار، ئۈنچىلەر:

لەئالىيى ئەنجۇم ئايىن — يۇلتۇزدەك چېچىلغان مەرۋايىتلار.

لەب [لب] (پ) 1) لەۋ:

لەبىنى شۇرغالى قىلدى خىيال بۇ گۇمنام،
نەسىب بولماي ئاياغ بوسىغە رىزا بولدۇم.

— گۇمنام.

لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايەسىغە ئاي يۈزۈڭدۇر ئافتاب.

— قەلەندەر.

2) ئاغىز، تىل:

شىرىن لەبىدىن بەردى مەگەر ۋەئدەئى ئول شوخ،
جان نەقدىنى ئىلكىمگە ئالىبان بارا قالدىم.

— ئەرشى.

بەھەمدۇللاھ ئولكۇن ئاچىپ سىزگە لەب،
كى ناھەق ئۇلار دەپ گۇناھىن تىلەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەب تىشلەمەك — ناز قىلماق؛ لېۋىنى چىشلىمەك.

لەب شور ئەيلەمەك — ئىشققا دۇچار بولماق؛ ئاشىق بولماق.

لەبىنى بەند ئەتمەك — لېۋىنى باغلىماق (بەند قىلماق)؛ خاموش بولماق.

لەبىنى مەي ئالۇد ئەتمەك — لەۋ مەيگە تەگمەك، لەۋنى مەي بىلەن ھۆلدىمەك.

لەبى خەندان — كۈلۈپ تۇرىدىغان.

گۈل سۈپەت گۈللۈكتە تۇرساڭ نەستەرىن بولغاي خىجىل،
كۆرمەدىم ھەرگىز مالالىقدا لەبى خەندانمۇ سەن.

— موللا بىلال.

لەبى لەئلى — لېۋى قىزىل.

لەبى لەئلى تۇنى لەئلى سەراپا لەئل گەر كەلسە،
دېمەك بىر گۈل قەبا، بىلكىم قەزابى ئاسمانىمدۇر.

— ئەرشى.

لەبى لەئلى ئەقىق — چىنىتاشتەك قىپقىزىل لەۋ:

نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزرە ئول خەتتى بىراتىمدۇر.

— زەلىلى.

لەبى لەئلى بەدەخشان — بەدەخشان چىنىتېشىدەك قىزىل لەۋ.

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگ لەبى لەئلى بەدەخشانىڭچە بار.

— گۇمنام.

لەبى لۇتفى — يۇمشاق، مۇلايىم لەۋ.

لەبى لۇتفى بىلە ئۆتلۇغ ئۆزارى شىۋەسىن بىلدىم،
بىرىنگە قەسد تىرگۈزمەك ئىككەندەك بىرگە كۆيدۈرمەك.

— ئەرشى.

لەبى مەيگۈن — لەئلى لەۋ؛ مەي، قىزىل رەڭلىك مەي.

لەبى ئۇننابگۈن — ئانار رەڭ لەۋ، قىزىل لەۋ.

لەبالەب [لبالب] (پ) لىپمۇلىق، لىق تولغان؛ يېتەرلىك، يېتەرلىك دەرىجىدە:

دېدىكىم: پىيالە كەتۈرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۈرگىل ماڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) كەم - كۈتىسىز؛ باراۋەر:

قويۇپ يەنە ئۇستادى بانىي ھەسەب،
قويۇپ تاشنى تاشقا لەبالەب.

— نەۋايى.

لەب - بەلەب [لب بلب] (پ) «لەبالەب» كە قاراڭ.

لەبتەشنە [لب تشنه] (پ) چاڭقىغان، ئۇسسىغان؛ تەشنا:

قايسى لەبتەشنەغە تۇتتى قەدەھى ساقى نەشات،
كىم يەنە قىسمى ئانىڭ دۇردى فەنا ئەيلەمەدى.

— نەۋايى.

لەبرىز [لبريز] (پ) لىق تولغان، تولۇپ تېشىپ كەتكەن:

كېچە جامى نۇرغە ئاي جامى كەبى لەبرىز ئېرۇر،
بارسا گەر دەر يۈزە ئەيلەپ گىسرىي دىدارىغە

— مەشھۇرى.

لەبىب [لبيب] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك:

دېدىكىم: تاپىڭلار ماڭا بىر تەبىب،
كى جەرراھ بولغاي بەغايەت لەبىب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەت [لت] (پ) ئۇرۇش، يانجىش؛ زەربە.

لەت يېمەك — زەربە يېمەك، شىكەستلەنمەك:

... بەئەزىكى ئايىتىسلەر لەت يېدىلەر.

— نەۋايى.

لەتافەت [لطافت] (ئە) گۈزەللىك، نازۇكلۇق؛ مۇلايىملىق؛ مېھرىبانلىق؛ پاكلىق:

بار ئېردىكى ئەلنىڭ كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۈلدەك قىزىل رەڭلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەن كېتىپ ئەي، جانىجان جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.

— مەشھۇرى.

بارىقەئى لەتافەت — گۈزەللىكنىڭ كۆركەم ۋە ياشناقلىقى.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك؛ پاكلىق.

لەتافەت سۈيى — گۈزەللىك، پاكلىق سۈيى:

سەن لەتافەت سۈيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇرسەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۆسنى بولسا، زىبۇ زىيۇەردىن لەتىف.

— ئاتايى.

لەتافەت شەھرى — گۈزەللىك، نازۇكلۇق شەھرى، پاكلىق، مۇلايىملىق شەھرى:

پەرىلەر يۇرتى، بۇتلەر كىشۋەرىدۇر،
لەتافەت شەھرى نازۇكلار يېرىدۇر.

— لۇتفى.

لەتافەت گۈلشەنى — گۈزەللىك، پاكلىق، مېھرىبانلىق گۈلشىنى:

لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەبزى خۇررەم قال،
مەن ئەرچە دەھرى باغىدىن خەزان يەفراغىدەك باردىم.

— بابىر.

لەتافەت نەفلى لەتافەت مەھزەنى — گۈزەللىكلەر خەزىنىسى.

لەتايىف [لطايف] (ئە) [بىرلىكى: لەتىفە] لەتىپىلەر، نازۇك مەنىلىك سۆزلەر، ئاجايىپ ھېكايىلەر:

... تۇپراقدىن تۇرلۇك رىياھىنلەر ھۇۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم بوستانلارىن لەتايىف گۈللەرى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

لەتايىف تەبئ — نازۇك مىجەز، نازۇك خاراكتېر.

لەتايىف دەرج قىلماق — لەتىپىلەر قەيد قىلماق، ئېيتماق.

لەتتە [لته] (پ) لاتا، رەخت؛ ماتا پارچىسى:

ئاسمان كۆك لەتتەسىغە چىرماغاندەك مېھرنى،
بىر قارا رەڭگىن ئىچىدە دۇررى پىنھاندۇر كۆزۈم.

— گۇمام.

لەتىف [لطيف] (ئە) نازۇك، مۇلايىم؛ گۈزەل، كېلىشكەن؛ نەپىس؛ يېقىملىق؛ پاكىز، پاك - غۇبارسىز:

ھەجرىدىن يەتتە ئاتايى نالەسى كۆككە نە ئەيب،
چۈن تاپىلماس دۇنيادا ئول ماھى پەيكەردى لەتىف.

— ئاتايى.

بېرىپ ئىككىسىگە پاكى جامەلەر،
غىزايى لەتىف خورۇ ئاشامالەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەتىفە [لطيفه] (ئە) 1) «لەتايىف» قا قاراڭ. 2) ياخشىلىق:

ئىلاھا تەڭرى قىلغاي بىر لەتىفە،
كى تاپقاي بۇ شەرەفنى ئول شەرىفە.

— لۇتفى.

لەجاج [لجاج] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ جىددىيلىك:

قاقىل نەۋائىي ئۆشبۇ ئىشكنى لەجاج ئىلە،
كىم سابىت ئولدى فەقردە مەزمۇنى «مەن قەنەئى.»

— نەۋايى.

لەچەك [لچک] رومال، لېچەك:

تۇڭ ئۆزرە ئايدىنۇ ئايدىندە سۈبھ ئېركىنمۇ،
ۋەيا ساچىڭدە بۇرۇنچەك ئۆزە لەچەكمۇ ئىكىن؟

— نەۋايى.

لەخت [لخت] (پ) بۆلەك، پارچە.

لەخت - لەخت — پارچە - پارچە، بۆلەك - بۆلەك.

لەختە[لخته] (پ) پارچە-پارچە، زىدە، «لەخت» كە قاراڭ:

ھۆسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۈرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئ مەرجانىمغە ئايت.

— غەرىبى.

لەخشە [لخشه] (پ) 1) پارچە - پارچە، زىدە، «لەخت» كە قاراڭ:

يوق ئېرسە، ئاھۇ فەرياد ئەيب ئەمەس، چۈن لەخشەدۇر جىسمىم،
قەدەم تاقويدى ئىشقىڭ دۇرلارىم فاش ئەتتى كۆز بەل ھەم.

— گۇمنام.

2) ئۇچقۇن، يالقۇن، ئوت، چوغ:

بە ناگاھ كەلدى گۈلنى كۆردى بۇلبۇل،
ئاچىلىپ لەخشە يەڭلىغ ھەر قىزىلگۈل.

— خىرقەتى.

لەخشەئى چوغ — كۆيۈپ تۇرغان، يالقۇنلاپ تۇرغان چوغ:

بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.

— خىرقەتى.

لەدۇن [لدن] (ئە) غايىۋى، ئىلاھىي، «لەدۇننىي» گە قاراڭ:

نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.

— زەلىلى.

لەدۇننىي [لدنى] (ئە) غايىب، ئىلاھىي:

لەدۇننىي ئۇلۇم — غايىب ئىلىم، ئىلاھىي ئىلىملەر.

لەرز [لرز] (پ) تىترەش، قىمىرلاش، لەرزە:

دېدىلەركى، بىر نەۋئ يەردۇر بۇ مەرز،
كى سالۇر تەسەۋۋۇر ئانى جانغە لەرز.

— نەۋايى.

لەرزان [لرزان] (پ) تىترىگەن؛ جاراڭلىق، يىقىملىق، لەرزان:

بولۇپ گۈل بۇلبۇلى زارىغا نازان،
ئېگىلۇر ھەر تەرف چۇن بىد لەرزان.

— خىرقەتى.

لەززات [لذات] (ئە) [بىرلىكى: لەززەت] «لەززەت» كە قاراڭ؛ لەززەتلەر، خۇرسەنلىكلەر، ئەيشۇ ئىشرەتلەر:

جەھان لەززاتىنى شىرىن كۆرەرسەن لىك بەندىگەر،
گىرىفتار ئولما، ۋاقىف بولكى قەيدۇ قەند ئېرۇر مانەند.

— نەۋايى.

لەززەت [لذت] (ئە) تەملىك، تاتلىق، شىرىنلىك؛ ھۇزۇر - ھالاۋەت:

يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

لەززەت تاپماق — لەززەتلەنمەك، راھەتلەنمەك.

لەززەتى جىسمانىي — جىسمانىي لەززەت.

لەززەتى لەئلى شەكەر — شېكەردەك تاتلىق، شېكەردەك شېرىن، ئاجايىپ تاتلىق.

پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.

— ئەرشى.

لەززەتى ۋەسلى — قوشۇلۇش لەززىتى:

گەر يىراق تاشلارسە ئول ھەم، خوب ئېرۇر، دەر ھېچكىم،
بىلمەس ئېردى لەززەتى ۋەسلىڭنى ھىجران بولماسا.

— ئەرشى.

لەزىز [لذيذ] (ئە) لەززەتلىك، مەززىلىك:

ئارەزى رەخشان، ساچى سۇنبۇل، كۆزى بادامى تەر،
ھەر سۆزى قەندىن لەزىزراق، شەككەر ئەفشان سەنمۇسەن.

— موللا سالىھ.

پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

لەشكەر [لشكر] (پ) ئەسكەر، قوشۇن، لەشكەر:

خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.

— زەلىلى.

لەشكەرى نەززارە — لەشكەرلەرنى تاماشا قىلىش:

دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

لەشكەرى يەغما — ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭ - تالىڭى، بۇلاڭچى ئەسكەرلەر:

داغلىغ كۆڭلۈم تالاشقان ئاش ئىلە كۆزلەرگە،
پۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۈلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.

— ئەرشى.

لەشكەر ئارا [لشكرآرا] (پ) غالىب، يەڭگۈچى؛ جەڭدە قوشۇن سېپىنى تەرتىپكە سالغۇچى:

چۇ كۆڭلى بولۇپ تىنچ، يۈز تىغزەن،
بارى لەشكەر ئارايۇ لەشكەر شىكەن.

— نەۋايى.

لەشكەرشىكەن [لشكرشكن] (پ) جەڭچى؛ سەپ بۇزار؛ غالىب:

بارىن ھازىر ئەتتى تۈزۈپ ئەنجۇمەن،
دېدى ئەنجۇمەن سارى لەشكەرشىكەن.

— نەۋايى.

لەشكەركەش [لشكركش] (پ) لەشكەر بېشى، قوماندان سەركەردە:

مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۇمراھلەرنى قۇتبى جەھان دەرلەر.

— زەلىلى.

لەغۋ [لغو] (ئە) بىمەنە، بىھۇدە، بىكار؛ ئەرزىمەس، كېرەكسىز.

لەغۋ قىلماق — بىكار قىلماق.

لەفز [لفظ] (ئە) سۆز، ئىبارە؛ تىل:

ئەدەب بىرلە يانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەر لەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.

— ئا. نىزارى.

ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى - گاھى شىۋەئى شىرىن زەبانىم بىلسە بەس.

— ئەرشى.

لەفز بەلەفز — سۆزمۇ سۆز.

لەفز بىناسى — سۆز تۈزۈلۈشى؛ ئۇسلۇپ.

لەفز جىسمى — يېزىق كۆرۈنۈشى.

لەفزى رەڭگىن — گۈزەل، يېقىملىق سۆز، مەزمۇنلۇق سۆز.

لەفزى مۇھەببەت — شېرىن سۆز.

بىلىڭ تۆرت ھەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ ھەر ھەرفىن ئەتتىم ھەفتە قىسمەت.

— خىرقەتى.

لەففاز [لفاظ] (ئە) 1) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن، ناتىق. 2) ئەزمە:

كۆڭۈل ئاللىدە غەمسىن قىلما تەلەففۇز، تىلكىنىم،
يەتكۈرۈر ئەھلى مەئانىيغە مەلالەت لەففاز.

— نەۋايى.

لەقەب [لقب] (ئە) لەقەم، نام، ئاتاق؛ سۈپەت:

ئاتى خىسرەۋ، لەقەب ئاتىغە پەرۋىز،
بۇ ئاتۇ بۇ لەقەب شۆھرەت قىلىپ تىز.

— نەۋايى.

لەقۋە [لقوه] (ئە) لەقۋا، پالەچ؛

مەۋلانا قۇددىسى... ئاغزىدا لەقۋە مەرەزى بار ئىدى.

— نەۋايى.

لەك [لک] (پ) يۈزمىڭ:

كى ھېساب ئىچرە بار ئىدى ئون لەك،
ھەر لەكى ئون تۈمەن كېلىپ بىشەك.

— نەۋايى.

لەكەد كوب [لكدكوب] (پ) تېپىك يېيىش؛ ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش:

لەكەد كوبى زەماندىن يۈز مەلالى،
بولۇپ ئالەم ئېلىنىڭ پايمالى.

— نەۋايى.

لەكەن [لكن] (پ) «لەگەن»گە قاراڭ.

لەكنەت [لكنت] (ئە) دۇدۇقلاش، دۇدۇقلۇق، تىل تۇتۇلۇش، كېكەچلىك:

كى ھەر نېچەكىم دىققەتى باردۇر،
تەلەففۇز ئارا لەكنەتى باردۇر.

— نەۋايى.

لەگەد [لگد] (ئە) تېپىك:

لەگەد قىلماق — تەپمەك، تېپىپ ئەزمەك (يانجىماق).

لەگەد كوب [لگدكوب] (پ) «لەكەد كوب»قا قاراڭ:

بۇ نەۋائ دىماغى ئىچرە ئوتۇب،
كۆڭلىنى جۇنۇن ئېتىپ لەگەد كوب.

— نەۋايى.

لەگەن [لگن] (پ) شامدان؛ لىگەن:

قىلسە جەھاننى قارا فۇرقەتىدىن ھىجر يار،
بۇ فەلەك ئافتابى بىزگە چۇ شەمئى لەگەن.

— زەلىلى.

يېمەككە قويۇپدۇر لەگەندە تەئام،
سۇزۇك سۇ مۇھەييا قىلىپ ياخشى جام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەڭ [لنگ] (پ) چولاق، ئاقساق.

لەڭ بولماق — ئاقسىماق.

لەڭ قىلماق — ئاقساتماق، چولاق قىلماق.

لەم [لم] (ئە) ئىنكارنى بىلدۈرىدىغان ئالدى قوشۇمچە:

ئەدەم ئەيلەسۇن زۇلم تەئلىمىنى،
«لەمى» جەھد ئېتىپ، «لام» ئىلە «مىمىنى»

— نەۋايى.

لەمئە [لمعه] (ئە) شولا، نۇر؛ «لەمەئات» قا قاراڭ:

ئىستەدىم ھۇسنۇڭ زىياسىن، تەرك ئېتىپ كۈن لەمئەسىن،
دەھرنىڭ گۇمنامىدەك گەۋھەرشۇناسى بارمۇكىن.

— گۇمنام.

لەمئە ئەفگەن — شولا تاشلىغۇچى، يورۇتقۇچى؛ پارلىغۇچ.

لەمئە فىگەن — شولا تاشلىغۇچى؛ پارلىغۇچى.

لەمئە كۆرگۈزمەك — يورۇتماق؛ شولا كۆرسەتمەك.

لەمئەئى دىلجوي — دىل (كۆڭۈل) ئارزۇ قىلغان پارلاقلىق.

لەمئەئى رۇخسار — يۈزنىڭ پارلاقلىقى، يورۇقلۇقى.

لەمئەئى مېھرى خاۋەرى — شەرق قۇياشى، نۇرى؛ سۆيۈملۈك يار.

لەمەئات [لمعات] (ئە) [بىرلىكى: لەمئە] يالقۇنلار، شولىلار، پارلاقلىقلار.

لەمھە [لمحه] (ئە) بىر دەم، بىر پەس؛ كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت:

چۇ بىر لەمھە قەۋسى قەزاھ چەكتى ياي،
تولۇئ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.

— ئا. نىزارى.

لەميەزەل [لم يزل] (ئە) «لايەزال»غا قاراڭ:

ئوقۇر ئىردىلەر ئاشىقا غەزەل،
بۇ يەڭلىغ ياراتمىش ئانى لەميەزەل.

— موللا شاكىر.

لەميەزەلي [لم يزلى] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي:

سائادەتى لەميەزەلي — دائىمىي بەخت، سائادەتلىك.

لەنج [لنج] (پ) خىرامان يۈرۈش؛ نازلىق يۈرۈش:

دېسەڭكى، فەرد ئولاي ئېلدىن، كۆڭۈلنى خالى تۇت،
كى، تاق دەرلەر ئەگەر خەنج سارى ئەتسەڭ لەنج.
— نەۋايى.

لەنگەر [لنكر] (پ) 1) كېمىنى توختىتىش ئۈچۈن سۇغا تاشلىنىدىغان تۆمۈر ئىلمەك. 2) مېھمانخانا، غېرىبخانا؛ قونالغۇ، بېكەت:
بولدى نەمايان يول ئۈزرە كۆرە دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.
— زەلىلى.

لەھەد [لحد] (ئە) گۆر، لەھەت، يەرلىك:
مۇكىر ـ نەكىر كىرگەندە لەھەد ئىچرە ياتارمەن،
ھەرنە قىلساڭ ئەي زاھىد جامى مەيدىن تاتارمەن.
— مەشرەب.

لەھجە [لهجه] (ئە) ئىپادە، شېۋە؛ ئاۋاز.
بەد لەھجە — خۇنۇك، قوپال ئاۋاز.
خۇش لەھجە — چىرايلىق ئاۋاز، خۇش ئاۋاز.

لەھزە [لحظه] (ئە) بىردەم، بىرپەس، بىرئاز؛ قېتىم، دائىم:
يۈز جەفاۋۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
يۈرۈپ لەھزە خەلقى زەمانە بىلە،
كى باردىم قاشىغە بەھانە بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەھزە ـ لەھزە — بىردەم ـ بىردەم؛ ھەر دائىم؛ دەممۇدەم:
لەھزە ـ لەھزە ئارتادۇر دەردۇئەلەم گۇمنامغە،
ھەر نەفەستە بۇ ستەمدىن ئۇرغان ئاھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

لەھزەئى [لحظه] (ئە) بىرقانچە مۇددەت، بىرپەس:
سوراي دېدى بارىپ ئول قۇشلاڭ ھالىن،
ئىشتەي لەھزەئى شىرىن ماقالىن.
— خىرقەتى.

لەھم [لحم] (ئە) گۆش، ئەت.
لەھم پارە — 1) گۆش، ئەت پارچىسى. 2) يۈرەك.

لەھن [لحن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلھان] تاۋۇش، ئاۋاز؛ قوشاق، ناۋا، ئاھاڭ:
تەلەبدە ئىزدەسەلەر ھۆسنى لەھنى داۋۇددىن،
زەبۇر كەلامىدىن ئول جانفەزا سەدا ئۈچرار.
— شەۋقى.
لەھن ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، قوشاق قاتماق.
لەھنۇ ئاھەڭ — كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.
لەھنى تەرەب — قوشاق؛ خۇش چاقچاق.
لەھنى داۋۇدىي — داۋۇتقا ئوخشاش خۇش ئاۋازلىق.
لەھنى دىلنەۋاز چەكمەك — ساز چالماق؛ كۈيلىمەك.
لەھنى سۇرۇد — قوشاق تاۋۇشى (ئاھاڭى).

لەھنپەرداز [لحن پرداز] (ئە + پ) كۈيلىگۈچى، ساز چالغۇچى:
مۇغەننىيلەر ئانىڭدەك لەھنپەرداز،
كى جانلەر پەردەدىن رەقس ئەيلەپ ئاغاز.
— نەۋايى.

لەھنساز [لحن ساز] (ئە + پ) كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.

لەھۋ [لهو] (ئە) ئويۇن ـ كۈلكە؛ بىھۇدە ئىش:
چىقىپ ئول مەكانغە بۇ ئادەت بىلە،
قىلىپ لەھۋ بازى زەرافەت بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەيلەھندۇركىم تىلەر ئالەمدە لەھۋ ئىلە تەرەپ،
بەر قەدەم ئولغالى كىم لەۋھى مۇجەللا قىلدىلار.
— ئەرشى.
لەۋھى ئىرشادى — رۇخسەتنامە.

لەۋھە [لوحه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلۋەھ] 1) لەۋھە؛ تاختا، يېزىق تاختىسى.
2) روشەنلىك؛ «لەۋھ» كە قاراڭ.

لەئب [لعب] (ئە) 1) ئويۇن، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش.
2) ھىيلە، نەيرەڭ.
لەئب ئاۋەر — ئويۇنچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى.
لەئب ئەفكەن — ئويۇنغا چۈشىدىغان، ئوينىتىدىغان؛ ئوينىغۇچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى، نەيرەڭۋاز.
لەئب ئەيلەمەك — ئوينىماق.
لەئب كۆرسەتمەك — ئويۇن كۆرسەتمەك؛ نەيرەڭ قىلماق.
لەئبۇ گىرىھ — نەيرەڭ ۋە چاققانلىق.

لەئل [لعل] (ئە) 1) قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ قىزىل ياقۇت؛ نادىر، قىممەتلىك، تېپىلماس:
بولۇرمۇ جەھاندا بۇ يەڭلىغ لەئل،
كى قىلماسىمەن ھەرگىز جەھانغە بەدل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپىلىگ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.
2) قىپقىزىل لەۋ، سۆيگىنىنىڭ لېۋى:
زۇلفى ئېرۇر شىكەن ـ شىكەن كىم، يۈزىدۇر چەمەن ـ چەمەن،

كىرپىكىدۇر تىكەن ـ تىكەن، لەئلىدە چەشمى جارىدۇر.
— گۇمنام.

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىڭ ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۆمرى قۇتى جان تاپتىم، نە دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

3) بېزەك، بوياق:
پەردەلەرى رىشتەسى ئال جانىدىن،
لەئلىيۇ شىنگەرفى ئۇلۇس قانىدىن.
— نەۋايى.

4) مەنپەئەت:
چۇ مىبتىن ئۆزاتىپ تىلىن ئۇن سالۇر،
قاتىق خارەدىن لەئلۇ ياقۇت ئالۇر.
— نەۋايى.

5) قىزىل رەڭلىك مەي:
نىچۈك نۇشى مەي لەئلىڭنى ئەيلەي ئارزۇ ئەزبەس،
ھەياتى تازە جانىمغە ئىزىلىڭ ئۆپكەن زەمانىمدۇر.
— ئەرشى.

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۈرۈرسەن تەشنالەب ئىچمەي مەيى رۇخسارىدىن.
— ئەرشى.

لەئل ئەتمەك — قىزارتماق.

لەئل لەبى — «لەئلى لەب» كە قاراڭ:
لەئل لەبىدىن كام دىل ھاسىل ئېتىپ،
مەجرۇھ كۆڭۈل شاد بولۇپ تاپسا سەھ.
— نەۋبەتى.

لەئل مەخزەنى — لەئلى كانى، خەزىنىسى؛ كۆز يېشى.

لەئل ئولماق — دۇر ۋە گۆھەر قادالغان تاجغا ئوخشىماق.

لەئلۇ سىيمەن — قىزىل ياقۇت ۋە كۈمۈش:
تەلەب كۆردى سابا ئۆشبۇ چەمەننى،
ساچىپدۇرلار مەگەر لەئلۇ سىيمەننى.
— خىرقەتى.

لەئلى ئابدار — تىنىق، پارلاق لەئلى، ساپ، تازا لەئلى.

لەئلى ئاتەشناك — 1) ھارارەتلىك، جەزىبىلىك، ئۆتكۈر سۆز. 2) چوغدەك پارقىراپ تۇرغان لەئلى، پارلاپ تۇرغان لەئلى؛

لەئلى ئاتەشىن — ئوتلۇق، چاقناپ تۇرغان لەئلى؛ قىزىل لەئلى؛ قىزىل لەۋ:

لەئلى ئەھمەرىن — 1) قىزىل لەئلى. 2) قىزىل مەي.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ لەئلى، بەدەخشان لەئلىسى، قىممەت باھا تاش:
لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

لەئلى پەيكانى — كامان ئوقىنىڭ تىغىغا ئوخشاش تاراشلانغان لەئلى.

لەئلى جانبەخش — جان بېغىشلىغۇچ، ھاياتبەخش ئەتكۈچى قىزىل لەۋ:
كۆڭۈل مىرئاتى ئىچرە جىلۋەگەردۇر لەئلى جانبەخش،
مەسىھا ئۆرما دەم يەنى مۆكەددەر ئەيلەمە كۆزگۈ.
— سەبۇرى.

لەئلى جانپەرۋەر — «لەئلى جانبەخش» كە قاراڭ:

لەئلى جەۋھەر — ئەڭ قىممەت ياقۇت:
كۆرگەچ لەبىدىن بولۇپدۇر ھەيران،
تاغ ئىچرە قاچىپدۇر لەئلى جەۋھەر.
— موللا سالىھ.

لەئلى خەندان — مەشۇقىنىڭ تەبەسسۇملۇق لېۋى؛ كۈلۈپ تۇرغان لەۋ؛ كۈلكە يۈگۈرگەن لەۋ:
ئابى ھەيۋان نېگە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىب ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

قايسى گۈلشەن گۈلبۇنى سەرۋى خۇرامانىڭچە بار،
قايسى گۈلبۇن ئۆزرە غۇنچە لەئلى خەندانىڭچە بار.
— گۇمنام.

لەئلى دۇربار — ئەڭ قىممەتلىك، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغە سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇربارى يەنە.
— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — تازا، تىنىق مەي، قىزىل مەي:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئلى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

لەئلى رەۋان — ئاققان، ئېقىۋاتقان قان؛ قىزىل مەي:
خالى خەتتىكى يۈزدەدۇر جەۋھەرىدىن ساچىپ ئاڭا،
لەئل ئۆزە لەئلىلۇككە مەن لەئلى رەۋان قاراسىنە.
— ئەرشى.

لەئلى رۇممان — «لەئلى رۇممانى» غا قاراڭ:
لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

لەئلى رۇممانى — ئانار دانىسىغا ئوخشاش لەئلى.

لەئلى رۇھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى قىزىل لەۋ؛ «لەئلى جانبەخش» كە قاراڭ.

لەئلى رۇھپەرۋەر — «لەئلى رۇھ ئەفزا» غا قاراڭ.

لەئلى سەبيال — قىزىل مەي.

لەئلى سىراب — مەي.

لەئلى شەكەر — «لەئلى شەككەر» گە قاراڭ:

قان قاناتمىغە تەگۈرمەس ئېيردىم ئۇشبۇ دەھر ئارا،
تۇتىدەك سەيد ئەتتى ئول لەئلى شەكەر گۇفتار شەمەڭ.

— قەلەندەر.

لەئلى شەككەر — شېكەردەك تاتلىق، ياقۇتتەك قىزىل:

شوخلۇقدىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەسدۇر جان بېرۇردە لەئلى شەككەر يارى بار.

— مەھزۇن.

لەئلى شەككەر بار — شېرىن لەۋ؛ شېرىن سۆز.

لەئلى شەھۋار — يىرىك لەئلى، قىممەت باھا تاش.

لەئلى شىرىنكار — خۇش سۆزلىگۈچى ئېغىز، لەۋ.

لەئلى كانىي — بىباھا سۆز.

لەئلى گەۋھەر بار — گۆھەر چاچقۇچى قىزىل لەۋ؛ شېرىن سۆزلۈك.

لەئلى لەب — قىپقىزىل لەۋ:

قان يۇتۇپ شامۇ سەھەر لەئلى لەبىڭ ئارمانىدا،
بىر زەمان كىرپىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

لەئلى مەرجان — قانلىق ياش.

ئاگا چىرمالىپ ئىشقى پىچان كەبى،
كى سىممەت ئەيلەگەن لەئلى مەرجان كەبى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەئلى مەسىھ — قۇتقۇلدۇرغۇچى، نىجاتكار:

مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.

— ئەرشى.

لەئلى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل مەي؛ «لەئلى مۇزاب» قا قاراڭ؛

لەئلى مۇزاب — 1) ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش. 2) قىزىل مەي.

لەئلى ناب — ساپ لەئلى؛ گۈزەل قىزىل لەۋ؛ ساپ قىزىل مەي:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىدە ئابى ھەيران ياشىرىپ،
دۇرجى ياقۇتىڭدە ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمى.

لەئلى ياقۇت — قىممەت باھالىق قىزىل ياقۇت:

گەرچە نارەنجى كىيىپدۇر، ئەي قەلەندەر دىلبەرىڭ،
بار قۇلاقىدا ئانىڭ ھەم لەئلى ياقۇب ئابدار.

— قەلەندەر.

لەئلى يەكدانە — يىرىك، قىممەت باھا لەئلى.

لەئلى يەمەن — يەمەندىن چىقىدىغان ياقۇت، يەمەن ياقۇتى:

باغرىمغە غەمىڭ تىغى يەتكەچ كۆز ئاقىزغان قان،
ياقۇت ئىلە مەرجاندۇر يا لەئلى يەمەن سەنسىز.

— گۇمنام.

لەئل فام [لعل فام] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قاراڭ.

لەئلگۇن [لعل گون] (ئە + پ) 1) لەئلى رەڭلىك، قىزىل. 2) قانغا بويالغان:

سىنان ئوڭ قولىدە ئېچۈك كىم سۇتۇن،
سول ئېگىندە قالقان كېلىپ لەئلگۇن.

— نەۋايى.

لەئلۇەش [لعل وش] (ئە + پ) لەئلى سىمان؛ قىزىل قان ئارىلاش:

سارىغ ۋەرەق ئول ئابكەشىدىن،
ئاشىق يۈزى ئەشكى لەئلۇەشىدىن.

— نەۋايى.

لەئلىگۇن [لعل گون] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قاراڭ:

لەئلىگۇن لەبنى قىدىغان جام ئەگەر ئىلكىمدە دۇر،
نېگە قويغايمەن بۇ دەمدە لەئلى سىراب ئارزۇ.

— ئەرشى.

لەئلى [لعلى] (ئە) 1) لەئلى بىلەن بېزەلگەن. 2) لەئلى رەڭلىك، قىزىل.

لەئن [لعن] (ئە) لەنەت، قارغىش؛ «لەئنەت» كە قاراڭ:

تەۋقى لەئن — لەنەت ھالقىسى.

تەۋقى لەئن سالماق — قارغىشقا ئۇچرىماق.

لەئنەت [لعنت] (ئە) لەنەت، قارغىش:

زىشت ئېرسە گەر ئەلدىن ياشۇرۇر رەھمەت ئاگا،
خوب ئېرسە گەر ئەلگە كۆرگۈزۈر لەئنەت ئاگا.

— نەۋائى.

لەئب [لعب] (ئە) «لەئب» گە قاراڭ.

لەئىم [لئيم] (ئە) پەس، ناكەس، خەسىس:

يەنە قەيد ئەيلەپ شەياتىن رەجىم،
خىيانەتكە تۇردى بۇ ئىككى لەئىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەئىمى دۇنسىرىشت — پەسكەس، ناكەس.

لەئىمى شەختكوش — پەسكەش، ھەددىدىن ئارتۇق زوراۋان.

لەئىمى مەسخەرە — رەسۋا، شەرمەندە.

لەئىمۆەش [لئيم وش] (ئە + پ) پەسكەشلەرچە، ناكەسلەرچە:

خەسىس تەبقە دوستىدۇر لەئىمۆەش،

گەدا شىبۇەلىك ۋە رەزالەت ئاڭا تەۋرىغە خۇش.

— نەۋايى.

لەئىن [لعين] (ئە) لەنىتى، قارغىش تۇرغان، مەلئۇن:

بەس تەكەببۇر ئەيلەدىڭ، قالدىڭ لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىڭ قېنى؟

— مەشرەب.

كى مەسئۇدنى كۆردى بۇ زەڭگى لەئىن،
دېدى: «كەلتۇرۇڭلار قاشىمغە يەقىن!»

— ئا. نىزارى.

لەيل [ليل] (ئە) كېچە، تۈن:

زۇلفىدىن ئولفى كۈن كېچە، ھۆسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھاردۇر.

— گۇمنام.

لەيلۇ نەھار — تۈن - كۈن، كېچە - كۈندۈز:

لەيلىمنىڭ ھالى رەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل يارەب ماڭا مۇشكۈلنى ئاسان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

لەيلەتۇل -قەدر [ليلةالقدر] (ئە) رامزان ئېيىنىڭ 26 - كۈنىدىن 27 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى مۇبارەك كېچە ھېسابلىنىدۇ؛ قەدىر كېچىسى:

ئىككى گىسۇسى ئىككى لەيلەتۇل - قەدر،
بۇ يەڭلىغ ئىككى لەيل ئىچرە يۈزى بەدر.

— نەۋايى.

لەيلەتۇل - مىئراج [ليلةالمعراج] (ئە) مىئراج كېچىسى (مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يەتتىنچى ئاسمانغا چىققان كېچىسى):

زەھى باشىڭ ئۈزە ۋەش - شەمس زىۋەرىدىن تاج،
ساچىڭ سەۋادىدە ئەفسەرى لەيلەتۇل - مىئراج.

— نەۋايى.

لەيلەن [ليلا] (ئە) كېچىسى، تۈندە:

گىسۇۋۇ يۈزۈڭ سۇنبۇلىيۇ بەرگى گۈلىدىن،
دىۋانە مېنۇ شەفتە لەيلەن ۋە نەھارا.

— نەۋايى.

لەيلىۋەش [ليلى وش] (ئە + پ) لەيلىگە ئوخشاش:

يا بولۇقۇپ ماھرۇخى دىلكەشى،
دەشتى مەلاھەت ئارا لەيلىۋەشى.

— نەۋايى.

لوقمە [لقمه] (ئە) «لۇقمە» گە قاراڭ:

ياتىپ لوقمە قىلسۇن گۆرستان ئارا،
بولۇپدۇركى بەختى قارالدەك قارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لوك [لوک] (پ) 1) يوغان، گەۋدىلىك، قوپال. 2) ئىغىر؛ «لۇك» قا قاراڭ. 3) تۆگە.

لولە [لوله] (ئە) بويۇن؛ ئىدىش، قاپاقلارنىڭ بوينى:

ئەي ھەكىم، ئالغىل سۇراھى لولەسىدىن پەختەكىم،
سۇد ئېرۇر قانىن نېچە دەفئ ئەتسە مەھرۇرى دىماغ.

— نەۋايى.

لولى [لولى] (ئە) 1) لولى، ھىيلىگەر، قۇۋ. 2) قارا كۆز، قارا چاچ گۈزەل، شوخ يار:

لولىيى سىياھرووي — قارا يۈزلۈك لولى؛ شوخ؛ بىھايا.

لولىكۇش [لولى كش] (ئە + پ) لولىنى رام قىلىدىغان:

نەۋائىي بولدى لولىۋەشكى، كەلمىش ئاڭا لوكى خەش،
ئانى بىر جامى لولىكۇشكى، لولى تۇتسە بىر ساغەر.

— نەۋايى.

لولىۋەش [لولى وش] (ئە + پ) لولىغا ئوخشىغان؛ گۈزەل، شوخ:

شەمئ جانۇكلۇك ئارا لولىۋەشىمغە يەتمەدى،
دۇدىدىن ھەر نەچەكىم قىلدى مۇتەررا پارچەمنىڭ.

— نەۋايى.

لوۋم [لوم] (ئە) مالامەت قىلغۇچى، مالاللىق كەلتۈرگۈچى:

كى بۇ لوۋم نەفسىگە بەندە دۇرمەن،
گۇنەھ بىسيارىدىن شەرمەندەدۇرمەن.

— خەراباتى.

لۇئاب [لعاب] (ئە) تۈكۈرۈك، شال (ئېغىز بوشلۇقىدىكى سۇيۇقلۇق).

لۇبىيا [لوبيا] (ئە) بېسى پۇرچاق، بېسىمۇق:

پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار،
پەتىنگان ئالدىدا لۇبىيا جىلۋەدار.

— زەلىلى.

لۇت [لوط] (ئە) لۇت (ئىسىم، لۇت پەيغەمبەر)؛

لۇت ئوغلى — لۇت پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى.

لۇتف [لطف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلتاف] مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، رەھىمدىللىك؛ ياخشى مۇئامىلە، مەرھەمەت، شەپقەت:

خاھ ئۆلتۈر، خاھ تىرگۈز لۇتفۇڭۇ قەھرىڭ بىلە،
ھەرنە قىلساڭ مەن بىلۇرسەن، مەندە يوقتۇر ئىختىيار.

— گۇمنام.

لۇتف ئەتمەك — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

نى ئۈچۈن مەن بولمايىن ئالەم ئىچىندە پادشاھ،
لۇتفى ئېتىپ ئول دىلرەبا ئۆزىنى مېھمان ئەيلەدى.

— قەلەندەر.

لۇتف ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق، مەرھەمەت كۆرسەتمەك:

خىراماڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.

— ئەرشى.

لۇتف قىلماق — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

ماڭا لۇتف قىلدى خۇدايى ئەزەل،
بۇ ھالەتدە يۈزلەندى شەھغە كېسەل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق، ياخشىلىق قىلماق:

ماڭا لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەپ، ئەي دىلبەر، رەقىبىمنى،
غەمۇ دەردۇ ئەلەم، رەشك ئوتىنى جانىغە قويماسسەن.

— قەلەندەر.

لۇتفۇ تەۋفىق — غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق:

«ھى» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۈمىدۋار،
ھۇد ھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھرىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

لۇتفۇ شەفائەت — ھىمايە قىلىش، غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق.

ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەيىن رەھمەتدىن تايىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەڭ يوق ھەر قايان ئاندا.

— ئەرشى.

لۇتفۇ كەرەم — رەھىمدىل، مېھرىبانلىق:

بىرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەررار، يىغلارمەن.

— قەلەندەر.

لۇتفۇ مۇھەببەت — مېھرىبانلىق، ياخشى كۆرۈش:

ئېتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتف مېھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

لۇتفۇ ئېھسان — ياخشىلىق ۋە ياردەم:

ئۆرتەمەس ئېردى كۆڭۈلنى داغى ھىجران كاشكى،
قىلماس ئېردىڭ بۇ قۇلۇڭغە لۇتفۇ ئېھسان كاشكى.

— قەلەندەر.

لۇتفۇ ئىنايەت — مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق.

لۇتفى ئالىي — ئالىي، يۇقىرى مەرھەمەت.

لۇتفى ئەمىم — ھەممىگە تەڭ ياخشىلىق قىلىش:

ئەرشى ھەم نەمىد ئەمەس، چۈنكىم ئېرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

لۇتفى تەبئ — ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مۇلايىم.

لۇتفى خاس — ئالاھىدە، خاس مەرھەمەت.

لۇتفى دىلنەۋازى — دىل، كۆڭۈل تارتىدىغان مېھرىبانلىق.

لۇتفى مەقال — مۇلايىم، يېقىملىق سۆز.

لۇتفى مۇفرىت — ناھايىتى زور مەرھەمەت، ئالاھىدە مەرھەمەت؛

لۇتفى ئىلاھ — ئاللا مەرھەمىتى، ئىلتىپاتى.

لۇتف نەما [لطف نما] (ئە + پ) مېھرىبانلىقنى ئىزھار قىلغان خەت، پۈتۈك:

يەر ئۆپۈپ رەھرەۋى جەھانپەيما،
دېدى: كى ئەي *كامرانى لۇتف نەما.*

— نەۋايى.

لۇتف ئامىز [لطف آميز] (ئە) مەرھەمەتلىك:

... لۇتف ئامىز ئەلفازغە قەھر... قاتقانى...

— نەۋايى.

لۇججە [لجه] (ئە) 1) دېڭىز، دەريالارنىڭ تەڭ ئاستى، چوڭقۇر جايى؛ گىرداب. 2) تەڭ ئېگىز چوققا، ئېگىزلىك. 3) گۇرۇھ، توپ؛ توپلام.

لۇغات [لغات] (ئە) [بىرلىكى: لۇغەت] «لۇغەت» كە قاراڭ.

لۇغەت [لغت] (ئە) سۆز؛ لۇغەت (مەلۇم تىلدىكى سۆزلەرنى يىغىپ ۋە ئۇنىڭغا ئىزاھات بېرىپ، مەلۇم مەقسەت ۋە پرىنسىپقا ئاساسەن تۈزۈلگەن سۆزلەر توپلىمى).

لۇغەز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قاراڭ:

ۋە ئاندا ھەر نەۋئ نەزم ئەستافىدىن، مىسلى مۇقەتتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋىي ۋە تەئرىخ ۋە لۇغەز.

— نەۋايى.

لۇغز [لغز] (ئە) تېپىشماق، مەنىسى يوشۇرۇن سۆز.

لۇغۇز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قاراڭ.

لۇقمە [لقمه] (ئە) بىر يۇتۇم (بىر قوشۇق) يېمەكلىك؛ بىر ئوتلام سۇ؛ بىر پارچە گۆش:

بۇ يەڭلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.

— ئا. نىزارى.

لۇقمەخور [لقمه‌خور] (ئە + پ) ئوزۇقلانغۇچى، يېگۈچى:

بىر لۇقمەغە مەن بولۇپ بەلاكەش،
بىر لۇقمەخور ئالىمە ئەساكەش.

— نەۋايى.

لۇقمەگاھ [لقمه‌گاه] (ئە + پ) قىرىن، قورساق، ئاشقازان:

چۇ پىشتى ئەيلەگەي بىر لۇقمەئى خام.

بىرىپ ئۆز لۇقمىگاھى ئىچرە ئارام.

— نەۋايى.

لۆك [لوک] (پ) بىچارە، كۈچسىز، سۇس، ئېغىر:

يەنە بىر ئۇستادى سابۇك ئېردى،
كى ھەم لۆك، سەنئەتى ھەم نازۇك ئېردى.

— نەۋايى.

لۆل [لول] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز.

لۆئاب [لعاب] (ئە) «لۇئاب» قا قاراڭ:

ئەرىغكىم ئابگىرىن ھەنجار ئېيلەپ،
ساۋۇغ ئاغزى لۆئابىن خەنجەر ئېيلەپ.

— نەۋايى.

لۆئىب [لعب] (ئە) «لەئىب» كە قاراڭ.

لۆئبەت [لعبت] (ئە) 1) ئويۇنچۇق، قورچاق. 2) ئويۇن، ئويناش؛ خۇرسەن قىلىش. 3) ھىيلە، نەيرەڭ؛ گۈزەل يار، مەھبۇبە.

لۆئبەتى چىن — 1) چىن گۈزىلى، گۈزەل مەھبۇبە؛ 2) قۇياش.

لۆئبەتى سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.

لۆئبەتى سىيمىن بەر — ئاق بەدەن گۈزەل، ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.

لۆئبەتەكباز [لعبتك باز] (ئە + پ) «لۆئبەتباز» غا قاراڭ:

كۆرەيكىم بۇ ھىسارى لۆئبەتەكباز،
يەنە نە نەۋئ لەئىب ئەتگەي ئاغاز.

— نەۋايى.

لۆئبەتباز [لعبت باز] (ئە + پ) قورچاق، ئويۇنچۇق ئوينىغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر:

ئىشق ئەفسۇنساز بىر ئەييار لۆئبەتباز ئېرۇر،
كىم مەلامەت سول قولى، رەسۋالىغ ئاناڭ ساغىدۇر.

— تەجەللى.

لۆئبىي [لعبی] (ئە) ئويۇنچىلىق.

لۆئبىيى سەنئەت — ئويۇنچىلىق سەنئىتى.

لۆئلۆئ [لؤلؤ] (ئە) گۆھەر، ئۈنچە - مەرۋايىت:

يۈزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۆئلۆئ،
چىقارۇر، كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.

— سەككاكى.

كۆرمىشەم مەشھۇرى نەزمىنى سەدەفدىن قەدىرسىز،
كىم لەتافەتدە نەۋائى نەزمىنى لۆئلۆئ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

لۆئلۆئ فىشان — گۆھەر، ئۈنچە - مەرۋايىت تارقاتقۇچى، چاچقۇچى.

لىبك [لیک] (پ) ئەمما؛ شۇنچىكى؛ لېكىن:

دېمەك لىبك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئانداغكىم ياشىم ئۈستىدە گەردۇندەك ھۇباب.

— ئەرشى.

ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىبك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.

— قەلەندەر.

لىمۇ [لیمو] (پ) 1) لىمون:

قەۋاكىبە بەزم ئارا لىمۇۋۇ نارەنج،
بىھى كۆرگەچ ئانى كۆرمەي يەنە زەنج.

— نەۋايى.

2) لىمون رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق.

لىباس [لباس] (ئە) 1) كىيىم، لىباس؛ سوۋغا، تارتۇق:

كىيىپ ئالا - يېشىل ھەررەڭ لىباسىن،
نەمايىشقا بەلەند ئېيلەپ ھەۋاسىن.

— خىرقەتى.

بىرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) سۆز، ئىبارە؛ ئاجايىپ مەنىلىك سۆز:

شاھىدى مەئنىغە ئەرشى كىيدۇرۇپ تۈرلۈك لىباس،
كۆرگۈزەي ئەمدى خىرەد ئەھلىغە سېھرئەتسارلىق.

— ئەرشى.

لىباسى ئافىيەت — ساقلىق كىيىمى؛ بەخت كىيىمى:

بەرەھنە بولغايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتدە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋۋارە ئېيلەرمەن.

— زەلىلى.

لىباسى بەلەند — ئېسىل كىيىم:

كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرق ئەل كۆزىگە پىسەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لىباسى گۈلگۈن — گۈل رەڭلىك كىيىم، قىزىل كىيىم:

كىيدىڭ نەچە كۈن لىباسى گۈلگۈن،
ئاندىن بىرى كۆزلەر ئولدى پۇرخۇن.

— ئەرشى.

لىباسات [لباسات] (ئە)[بىرلىكى: لىباس] كىيىملەر، «لىباس» قا قاراڭ:

بولماسام لايەئقلۇ مۇنداق لىباسات ئولماسا،
تۈشمەكىم ئايرۇ نە مۇمكىن ساغەرۇ پەيمانەدىن.

— نەۋايى.

لىجام [لجام] (ئە) يۈگەن، تىزگىن:

خاجە تەگرىم ئىلە قىلدىلەر سەلام.

كۆزگە سۈرتۈبان ئۆزەڭگۈ ھەم لىجام.

— زەلىلى.

لىسان [لسان] (ئە) تىل، سۆز.

لىسان ئاغرىغى — دىل رەنجىشى، خاپىچىلىق.

لىسانۇت ـ تەير — قۇش تىلى.

لىسانۇل ـ غەيب — غايىبتىن كېلىدىغان ئىلھام، ئىلاھىي ئىلھام.

لىسانى غەيب — غايىب تىل:

لىسانى غەيبكە سەن پەرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى، مەرھەبا قىلايىن.

— زەلىلى.

لىسانى ئۇد — ئۇد تىلى؛ ئۇد چالغۇسىنىڭ ئاۋازى.

لىسانى ھال — تاشقى ھالىتىدىن ئىچكى مەنىسىنى بىلىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ تاشقى ھالىتى ئارقىلىق ئىچكى ھالىتىنىڭ ئاشكارا بولۇشى.

لىف [لف] (ئە) خورما دەرىخىنىڭ پوستى (قوۋزىقى) ۋە ئۇنىڭدىن ياسالغان يىپ:

يۈزى رەڭگى خورما مەسەللىك كەسىق،
مەھاسىن نامۇدارى خورمايۇ لىف.

— نەۋايى.

لىقا [لقا] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈنۈش؛ دىدار:

مالۇ پەرزەندىنى ئول كۆرگەي بەقا،
كۆرمەگەي مەھشەر كۈنى ھەرگىز لىقا.

— خەراباتى.

لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد ھاسىل قىلمايىن، ئەرشى،
خەزان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەي ھەرنە بارىمنى.

— ئەرشى.

لىقا تاپماق — «لىقا كۆرگۈزمەك» كە قاراڭ.

لىقا جۇي — ئۇچرىشىشنى، كۆرۈشۈشنى خالىغۇچى:

ھۆسنۈڭگە ھەمە ئېرۇر دۇئاگۇي،
مىڭ كۆز ئاچىبان ھەم لىقا جۇي.

— مەشھۇرى.

لىقاسىگە مۇشەررەف بولماق — دىدار كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

لىقا كۆرگۈزمەك — كۆرسەتمەك؛ ئۇچراشماق.

لىللاھ [لله] (ئە) خۇدا ئۈچۈن، ئەزىزلىرى خۇدا؛ خۇداغا خاس:

كۈلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇ دەم، شۈكر لىللاھ ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

ئەلمىننەتۇ لىللاھ — مىننەت قىلماقلىق خۇداغىلا خاس.

لى مەئەللاھ [لى معلله] (ئە) ئاللا بىلەن خاس بىللە بولۇش ۋاقتى، ئاللا بىلەن ئۇچرىشىش ۋاقتى:

باقا تاپتى فەنادىن ئەمدى ئۆلمەك مۇمكىن ئېرمەسدۇر،
بۇ گۇمنام لى مەئەللاھ ۋەقتىنى تاپتى كامالىڭدىن.

— گۇمنام.

ئەي ھەرىمىكىم، ساڭا جۇز سەن ئاڭا مەھرەم ئەمەس،
لى مەئەللاھ، كەلدى شاھىد بەسكى بۇ مۇبھەم ئەمەس.

— ئەرشى.

لىمۇ [ليمو] (پ) «لېمۇ» غا قاراڭ.

لىهاف [لحاف] (ئە) يوتقان، يېپىنچا؛ كىيىم.

گۈلگۈن لىهاف — قىزىل كىيىم.

لىۋا [لوا] (ئە) بايراق، تۇغ، ئەلەم:

كاكۈلى لىۋايى ئەجەمەدى دەپ قىلمىشەم تەۋاف،
پەيۋەستە قاشلارىڭنى ئەجەب زۇلفىقار ئوقۇپ.

— زەلىلى.

بولدى چۈن زەررىن لىۋا سۈيە ئاقلىقدىن نۇرى يار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۈن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

بەدئۇل ـ لىۋا — گۈزەل، نەپىس.

لىينەت [لينت] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق:

تىلدىن ئەزۋەت دىلپەسەنددۇر ۋە لىينەت سۇدمەند.

— نەۋايى.

م

ما [ما] (ئە) «مائ» قا قاراڭ.

مائەدا [ماعدا] (ئە) ... دىن باشقا، ... دىن تاشقىرى:

مەھۇ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زورىدىن غىرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەفشى مائەدا.

— ئەرشى.

مائەرەفناك [مامرفناك] (ئە) بىز سېنى تونۇمىدۇق.

مابەئد [مابعد] (ئە) ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى، داۋامى.

مابەئد ھېكايەت — ھېكايىنىڭ داۋامى.

مابەين [مابين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:

ئۆپۈپ تۇپراغىنى فىغان باشلادى،
كى مابەينگە ئۆزىنى تاشلادى.

— ئا. نىزارى.

مات [مات] (پ) ھەيرانلىق؛ يېڭىلىش.

مات قالماق — ھەيران قالماق؛ يېڭىلمەك.

مات قىلماق — ھەيران قالدۇرماق؛ يەڭمەك.

ماتە [مات] (ئە) ئۆلدى:

ئەشەددۇلئەزابى ئەزا بۇلفىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەلئىشتىياق.

— ئا. نىزارى.

ماتە قەددەم [ماتقدم] (ئە) ئىلگىرى ئۆتكەن ئىشلار.

ماتەم [ماتم] (پ) ئۆلگەن كىشى ئۈچۈن قايغۇرۇش، مۇسىبەت، ھازا:

كېلىپ كاشغەرغە تۇرۇپ غەم بىلە،
يارانلار ئۈچۈن بەلكى ماتەم بىلە.

— ئا. نىزارى.

ماتەم تۇتماق — ھازا تۇتماق، قايغۇرماق:

ۋۇجۇدىغە ئالىپ مۇسىبەت غەمىن،
ئەزىز گەۋھەرىنىڭ تۇتۇپ ماتەمىن.

— ئا. نىزارى.

ماتەم زەدە [ماتم زده] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق، ھازىدار.

ماتەم زەدەلىغ [ماتم زدەلىغ] ھازىدارلىق.

ماتەم سەرا [ماتم سرا] (پ) ماتەم ئۆيى.

ماتەم كەدە [ماتم كده] (پ) ماتەم، قايغۇ ئۆيى، غەمخانا.

ماتەملىك [ماتم ليك] مۇسىبەتلىك، ھازىدار.

ماتەمي [ماتمى] (پ) ماتەم تۇتقان، ھازىدار.

ماتەمي زال — يولدىن ئاداشقان ھازىدار:

سۇرۇشى خەبەر بەردى بىر ھالدىن،
كى دىۋانەگە ماتەمى زالدىن.

— ئا. نىزارى.

ماجەرا [ماجرى] (ئە) 1) ئاققان نەرسە، ئېقىن.

2) يۈز بەرگەن ئەھۋال، جاڭجال، ماجىرا:

كېلىپ شەيخ كۆردى بۇرەڭ ماجەرا،
چۈ فەھم ئەيلەدى ئول كېلىپ خەلق ئارا.

— ئا. نىزارى.

ماجەرا سالماق — ماجىرا قىلماق:

ياپۇشسە، ئول ئوتدىن مۆلۈ خۇشاڭ ئارا،
ئۆچۈرمەك نەمۇمكىن سالۇر ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

ماجەرا قىلماق — 1) ئاقماق، ئېقىن بويلاپ يۈرمەك:

دېدىكىم: «*تۆشەرمەنكى دەريا ئارا،*
خىتا جانىبىغە قىلىپ ماجەرا.
كى تەييار ئەيلەڭ نەچە چولڭ كېمە،
ئالاي ئانچە لازىم ئېرۇر ھەر نېمە.»

— ئا. نىزارى.

2) جاڭجال قىلماق، غەلۋە چىقارماق.

ماجىد [ماجد] (ئە) شان-شەرەپكە ئىگە، ئۇلۇغ، مەشھۇر.

ماچ [ماچ] (پ) ئۆپۈش، سۆيۈش.

ماچ ئالماق — سۆيمەك

ماچە [ماچه] (پ) چىشى، مادا.

ماچىن [ماچين] ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە خوتەن رايونى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئەي زەلىلى گۇلشەنى ماچىنغە رەنگو بۇ بىرۇر،
نەستەرەنزارى گۇلىستاندىن سەمەن كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

ماخەلە قەللاھ [ماخلق‌الله] (ئە) ئاللا ياراتقان نەرسەلەر.

ماخور [ماخور] (پ) قاۋاقخانا؛ قىمارخانا.

ماخۇليا [ماخوليا] (پ) سەۋدايى؛ روھى كېسەللىك:

بىرى دەپ: بولۇپتۇدۇركى ماخولىيا،
بىرى دەپ: جۇنۇندىن تېگىپتۇدۇر ھەۋا.

— ئا. نىزارى.

مادار [مدار] (ئە) «مەدار» غا قاراڭ:

بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدە پەيدا ئېرۇر،
بى تەكەللۇپ ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

مادام [مادام] (ئە) ھەمىشە:

مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى - شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مادام.

— موللا شاكىر.

مادامۇل ھايات — ئۆمۈرۋايەت، ئۆمۈر بويى.

مادامكى [مادام كە] (ئە + پ) چۇنكى.

مادە [مادە] (پ) مادا، چىشى:

مۇنى يوق قىلىڭ يا ساتىڭ، ئەي ۋەزىر.
كى ئىنسان ئەمەس، سىزگە بۇ مادە ئىنىر.

— ئا. نىزارى.

مادەر [مادر] (پ) ئانا:

سۇنىھى سادىقىدىن بۇرۇن مادەرلىرى.
تۇشلىرىدە ئەيدىلەر: «كەل - كەل، بىرى» .

— زەلىلى.

مادەرى ئىبلىس — شەيتاننىڭ ئانىسى:

باشتىن ئاياق قامەتى تەلبىس ئېرۇر،
بەلكى ئۇزى مادەرى ئىبلىس ئېرۇر.

— ئەھمەدى.

مادە - نەر [مادەنر] (پ) ئەركەك - چىشى:

قەترەئى باباڭ سۇدىن سۇرەتىمىزنى خەلق ئېتىپ،
مادە - نەر ھۇسنى قىيىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

مادەۋۇنەر [مادەونر] (پ) ئەركەك - چىشى:

ئۇچىسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتىڭ زورىدىن،
ھالى مەكيانۇ خورۇسنىڭ مادەۋۇنەردىن ئەمەس.

— ئەرشى.

مادىھ [مادح] (ئە) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

مار [مار] (پ) يىلان:

تولغانىپ ئېردىمكى بولۇپ ماردەك،
يەتتىم ئۇشۇل كۇندە چۇ ئەغيار بەگ.

— زەلىلى.

مار ئۇلماق — يىلاندەك تولغانماق:

ئەزدەھانى گۇشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پىچىتاسىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئۇلمىشەم.

— زەلىلى.

مارى پىچان — تولغانغان يىلان.:

قارا زۇلفى ئۇشۇل جانانەنىڭكىم مارى پىچاندۇر،
كۆزەرمەن كۆپ كىشىلەرنى ئانىڭ مەكرىندە بىجاندۇر.

— ھايىر خارەزمى.

مار بىجان — جانسىز يىلان:

كۆيۈپ ئىشق ئوتىغە نىستان كەبى،
بۇ ئوتتا بولۇپ مار بىجان كەبى.

— ئا. نىزارى.

مارباز [مارباز] (پ) يىلان ئويناتقۇچى، سېھىرگەر:

كىتابى مارباز ئىشقىدىن ئەفسۇنى ئۆرگەتكىل،
ۋەگەر نە ئەيلەگەي ئۇتى جەھانىي ئەزدەھا ئاخىر.

— زەلىلى.

مازاغ [مازاغ] (ئە) ئۇ توغرا يولدىن تايمىدى (پەيغەمبەرنى مەدھىيىلىگەن ئايەت)؛ توغرىلىق، ئازماسلىق:

سەۋادى سۇرمەئى مازاغ ئالۇرغە خاكپايىدىن،
غەزالانى خوتەننىڭ كۆزلىدە يۇرتىرتىراپ ئەردى.

— زەلىلى.

مازاغۇل بەسەر [مازاغ البصر] (ئە) ئۇنىڭ كۆزى قاماشمىدى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆزى مەدھىيىلەنگەن ئايەت)؛ ئالمايدىغان، نۇرلۇق كۆز:

سۇرمە سايى شەرھى مازاغۇل بەسەردىن دەرس ئوقۇپ،
تۇفراغىدىن كۆزلەرگە تۇتىيا كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

مازەندەران [مازندران] (پ) ئىراندىكى بىر ئۆلكىنىڭ نامى:

قامەتىڭ سەرۋىن ئەگەر شەمشاد مىسكىن كۆرمەسە،
تۇتماغاي ئىردى ئۇياتىن بېشەئى مازەندەران.

— ئانايى.

مازى [ماضى] (ئە) ئۆتۈپ كەتكەن، ئۆتكەن.

مازىيە [ماضيه] (ئە) «مازى» گە قاراڭ.

مازىھ [مازح] (ئە) چاقچاقچى، ھەزىلچى.

ماسەبەق [ماسبق] (ئە) ئۆتكەن، ئالدىدىكى؛ ئۆتكەن ئىشلار.

ماسەدەقە [ماصدق] (ئە) راست ئېيتىلغان سۆز؛ ئىسپات.

ماسىۋا [ماسوا] (ئە) 1) ... دىن باشقا؛ يەقەتلا:

سەدايى ئېيتىدۇر ئەمدى كېچىپ بۇ مالۇ مۈلكىدىن،
ساڭا ھېچ يارمۇكىن مەندەك كى بولغان ماسىۋا يالغۇز.

— سادايى.

2) باشقىلار، ئۆزگىلەر:

ماسىۋادىن خوجە قارىغ ئەردىلەر،

ھۆجرە خالى بار گەردى بەردىلەر.

— زەلىلى.

ماسىۋايى قەتئى — باشقىلاردىن كەچتۈرۈش:
لائىلاھە يەئنى ئىللەللاھۇدىن ئالغىل خەۋەر،
ماسىۋايى قەتئى ئۆچۈۋندۇر زۇلفىقارى ئاشىقان.

— زەلىلى.

ماسىۋاللاھ [ماسواالله] (ئە) ئاللادىن باشقا.

ماشا ئاللاھ [ماشاء الله] (ئە) ئاللا خالىغان، ئىرادە قىلغان نەرسە؛ ئاجايىپ، قالتىس.

ماشى [ماشى] (ئە) پىيادە يۈرگۈچى.

مافات [مافات] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن؛ يوقالغان، قولدىن كەتكەن.

مافەۋق [مافوق] (ئە) ئۈستىدىكى، يۇقىرىدىكى؛ يۇقىرىدا ئېيتىلغان.

مافىززەمىر [مافى الضمير] (ئە) كۆڭۈلدىكى.

مافىھا [مافيها] (ئە) ئۇنىڭ ئىچىدىكى، ئۇنىڭدىكى:
سەر بەرەھنە سەير ئىقلىمى جۇنۇن ئاتلىق نە ئەيىب،
تەركى بۇ دۇنياۋۇ مافىھا كۇلاھىڭدۇر سېنىڭ.

— زەلىلى.

ماقەبل [ماقبل] (ئە) ئىلگىرىكى، ئالدىدىكى.

مال [مال] (ئە) 1) بايلىق، دۇنيا، مال ـ مۈلۈك. 2) چارۋا.

مال ئەھۋال ـ خىلمۇ خىل مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
تۇشۇردى ھەمە مال ـ ئەھۋالىنى،
ئاناسى سورايدۇ تا ھالىنى.

— ئا. نىزارى.

مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
شەھەردىن شەھەرگە قىلىپ ئىنتىقال،
كى ھاسىل قىلىپ ئانچە مالۇمەنال.

— ئا. نىزارى.

مالۇ مۈلك — مال ـ مۈلۈك، دۇنيا، بايلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئىي،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىندىن جامى مالامالنى.

— ئاتايى.

مالامال [مالامال] (ئە) تولا، كۆپ؛ لىق، لىپمۇلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئىي،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىندىن جامى مالامالنى.

— ئاتايى.

مالاكەلام [مالاكلام] (ئە) سۆزسىز.

مالايۇتاق [مالايطاق] (ئە) تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان.

مالەش [مالش] (پ) ئىشقىلاش، سۈركەش:
كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامىغە.

— ئا. نىزارى.

مالىك [مالك] (ئە) ئىگە، ساھىب، خوجايىن.

مالىكى تاجىر — سودىگەر خوجايىن:
مۇسەخخەردۇر ھەمە ئالەم ساڭا ئىي مالىكى تاجىر،
مېنى بازارى مېھرىدە غۇلامىڭىم بىباھا دەرلەر.

— سادايى.

مامەزا [مامضى] (ئە) ئۆتكەنكى.

مانەند [مانند] (پ) ئوخشاش:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەرۋان،
كەۋاكىبلەرنى مانەند چىراغان.

— زەلىلى.

مانەندە [مانندە] (پ) ئوخشايدىغان:
بۆلەندىلىڭ قىغانى مىسلى شەيتانىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مانەندە خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى.

— موللا نىياز.

مانى [مانى] ئەپسانىۋى رەسسام، نەققاش:
بىرى ئىسمى ئۇستادىنى ئىدى،
بىرى ئاتى نەققاش مانى ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مانىئ [مانع] (ئە) مەنئى قىلغۇچى، توسقۇچى؛ توسالغۇ، كاشىلا:
بىلمەي ئەگەر سەنا دېسە مانىئى زىكر بولماغاي،
ھېچ مەلامەت ئەيلەمە بولسا بەلى زەبان كەچ.

— زەلىلى.

ماھ [ماه](پ) 1) ئاي، قەمەر:
قىلمادىم دوستىدىن ئۆزگەگە نىگاھ،
چۈن كۆرۈندى ماڭا ئول مېھر ئىلە ماھ.

— ھاپىز خارەزمى.

2) بىر ئاي، 30 كۈن:
ئەخىرىغە يەتكۈنچە ئول ماھنىڭ،
تەمام ئولدى ئەفسانىسى شاھنىڭ.

— ئا. نىزارى.

3) ئاي يۈزلۈك، سۆيۈملۈك، گۈزەل:
مېنى ئەۋارە قىلغان ياركەند شەھرىدە ماھىمدۇر،
قاراڭغۇ ئەيلەگەن ئالەمنى گويا دۇدى ئاھىمدۇر.

— زەلىلى.

ماھ پارە — ئاينىڭ بىر پارىسى؛ گۈزەل، چىرايلىق:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش سىتارە،
دەر ئېبردى بىر ئاتىنى «ماھ پارە».

— ماللا سابىر.

ماھ پەيكەر — ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل:
دېدى ماھ پەيكەر «سۆزۈم بۇ ئىدى» ،
غەزەپ قىلدى شەھ: «قەتل قىلغىل» دېدى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تاب — تاۋلانغان ئاي، ئايدىڭ:
نە كۈندۈز شەرتىدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىيى سىيمىن بە دەنكىم ماھى تاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ماھى تابان — پارلاق، نۇرلۇق ئاي:
ئانىڭ جەبھەسى ماھى تابان كەبى،
ۋۇجۇدىكى مېھرى دەرەخشان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تەمام — تولغان ئاي:
ئېرۇر ماھى تەمام ئول سەرۋ قەد دىلدارنىڭ يۈزى،
بۇ ھافىز ھەم ئانى كۆرۈپ سۆزىن ئەمدى تەمام ئەيلەر.
ھاپىز خارەزمى.

ماھ تاماھ — ئايمۇ ئاي:
بىر ئوق فەرياد بىرلە گۇردى بىر ئاھ،
تۇتاشتى ئوت جەھانغە ماھ تاماھ.
— موللا پازىل.

ماھى تەلئەت — ئاي يۈزل   ك، گۈزەل، چىرايلىق:
نە كۆردىكى بىرماھى تەلئەت جىۋان،
بالىق قارنىدىن كۆزگە بولدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

ماھى جەھان — دۇنيانى كەزگۈچى ئاي.

ماھى جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
سىنزگە بەھەم يەتمىگەي ئول نازىنىن،
سۈرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.

ماھ رەمزان — رامزان ئېيى.

ماھ رۇخ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
ئاتايى ماھ رۇخلەر ئارزۇسىندە،
فەلەكتىك ئىسرۇ سەرگەردان بولۇپتۇر.
— ئاتايى.

ماھ رۇخسار — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
كى مەسئۇدغە ئەيدى بۇ گۇفتارنى،
كى بەرمەك ئۇچۇن ماھ رۇخسارنى.
— ئا. نىزارى.

ماھۇ سال — ئاي ۋە يىل:
تابەنى بار ئەردىلەر بۇ ئەھلى ھال،
تەۋق ئەيلەر ئەردىلەر ھەر ماھۇ سال.
— زەلىلى.

ماھى سەۋم — روزا ئېيى:
بۇ مۇددەتدە ئۆتتى ئاڭا نەچچە يەۋم،
يېتىپ كەلدى كۈنلەر ئارا ماھى سەۋم.
— ئا. نىزارى.

ماھى شەرىف — شەرەپلىك، ئۇلۇغ ئاي:
مۇسائىد زەمان ئېردى ماھى شەرىف،
چۇ مەھكۇم ئولۇپ زار ئەبدۇل زەئىق.
— ئا. نىزارى.

ماھى نەۋ — يېڭى ئاي:
جۇن سىپىھرى ئۆزرە رىجالۇللاھ گۇلخەن ئولتۇرۇپ،
ماھى نەۋدىن ئەيلەدىلەر گۇل سەفايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

ماھى ئاشۇر — ئوشۇر ئېيى، مۇھەررەم ئېيى:
يىلى مار ئەردى ماھى ئۇشۇر،
دېدى ئەمدى پەيمانە تولسا تاشۇر.
— موللا شاكىر.

ماھتەك [ماھ تاك]ئايدەك، چىرايلىق:
فەقر تونىن قەدرىگە لايىق تىلەر بولساڭ مۇدام،
ئافتابۇ ماھتەك ئۆزۈڭنى ئۆريان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

ماھ ـ ماھ [ماەماە](پ) ئايمۇ ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئوزىن كۆرگىل نې يېرگە يېتكۇرۇر ھەر ماھ-ماھ.
— ئاتايى.

ماھۋەش [ماەۋش] (پ) ئايغا ئوخشايدىغان، گۈزەل:
بىر كېچە كۆلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسل مەھۋەش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ماھەزەر [ماحضر] (ئە) ھازىرلانغان، تەييار نەرسە:
رىزقى ئۇچۇن دەربەدەر كەزمە يۈرۈپ بىخەتەر،
بىس ساڭا خۇنى جىگەر، ماھەزەرى بولمىسا.
— زەلىلى.

ماھەزەر ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مېھمان ئەگەر كەلسە زەلىلى يېمەگىل غەم،
خۇنى جىگەرىم جەمئ قىلىپ ماھەزەر ئەتتىم.
— زەلىلى.

ماھۇۋەل ۋاقىئە [ماھوالواقعە] (ئە) بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار، ۋەقەلەر:
تەۋاتۇر بىلە سۆزنى قىلدىم بەيان،
بارى ماھۇۋەلۋاقىئەنى ئايان.
— ئا. نىزارى.

ماھى [ماھى] (پ) بېلىق.

ماھى گىر — بېلىقچى:

بۇ دەريا قىراغىدا بىر ماھىگىر،
بار ئىبردى، ئوغۇل يوق ئىدى بىنەزىر.

— ئا. نىزارى.

ماھىيەت [ماھيت] (ئە) ھەرنەرسىنىڭ ئەسلى، ھەقىقىتى:

لۇتپى يۈزى ماھىيەتنى رەۋشەن ئېتىپكىم،
سەن دەۋرى قەمەر ئىچرە سۇخەنۋەر يېتىلىپسەن.

— لۇتپى.

ماۋەرائ [ماوراء] (ئە) كەينىدىكى، ئۇتەرىپىدىكى.

ماۋەرا ئۇننەھر [ماوراء النهر] (ئە) ئامۇ دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جايلار.

ماۋۇمەن [ماومن] ماختانچاقلىق، چوڭچىلىق:

غورۇرى تائەتىڭدىن زاھىدا مەنزىلگە يەتمەس سەن،
مەقامى ماۋۇمەندىن ئۆتمەيىن كىم بىر قەدەم تەنھا.

— زەلىلى.

ماۋى [ماوى] (ئە) كۆك، ھاۋارەڭ.

مائ [ماء] (ئە) سۇ.

مائ جارى — ئاقار سۇ.

مائى مەئىن — تارا ئېقىن سۇ:

سەلسەبىلۇ كەۋسەرۇ مائى مەئىن كېلتۈرسەلەر،
جامى مەي مەجلىسىدە بارچەدىن مۇقەددەمدۇر بۇكۇن.

— ئاتايى.

مائى [مائى] (ئە) سۇيۇق.

مائىدە [مائده] (ئە) داستىخان.

مايەشائ [مايشاء] (ئە) خالىغان، ئارزۇ قىلغان نەرسە:

ئىرادەت ئانىڭ قىلىدۇر مايەشائ،
ئىرادە بىلەن تۈزدى ئەرزۇ سەمائ.

— ئا. نىزارى.

مايىل [مايل] (ئە) مەيلى، رىغبىتى بار، ئىنتىلگۈچى، مايىل.

مايىل ئەتمەك — مايىل قىلماق، قاراتماق:

لىسانىمنى زىكرىڭگە بىلە قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى ئۆزۈڭگە بەسى مايىل ئەت.

— ئا. نىزارى.

مايىل بولماق — ئارزۇ قىلماق، خالىماق:

كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇركىم سۇرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئېھسانىم.

— فىراقى.

مەئاب [ماب] (ئە) 1) قايتىدىغان، بارىدىغان جاي؛ پاناھ جاي. 2) ··· كەبى، ··· دەك:

سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن ھەسەب،
خىرەدمەند دانايى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

3) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئىگە، ساھىب» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:

كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى ھەقىقەت شۇمار.

— ئا. نىزارى.

مەئابىد [معابد] (ئە) «مەئبەد» نىڭ كۆپلۈكى — ئىبادەتخانىلار.

مەئابىر [معابر] (ئە) «مەئبەر» نىڭ كۆپلۈكى — ئۆتۈش يوللىرى، يول ئېغىزلىرى.

مەئاجىن [معاجين] (ئە) «مەئجۇن» نىڭ كۆپلۈكى — خېمىر دورىلار.

مەئاد [معاد] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ ئۇ دۇنيا.

مەئادىن [معادن] (ئە) «مەئدەن» نىڭ كۆپلۈكى — كانلار، خەزىنىلەر.

مەئارىف [معارف] (ئە) ئىلىم - پەن، مەرىپەت، بىلىم:

ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.

— ئا. نىزارى.

مەئاز [معاز] (ئە) پاناھ جاي.

مەئازەللاھ [معاذالله] (ئە) خۇدا پاناھ بەرسۇن، خۇدا ساقلىسۇن.

مەئاسى [معاصى] (ئە) «مەئسىيەت» نىڭ كۆپلۈكى — گۇناھلار.

ۋەجھى مەئاش قىلغالى ئول يۈز نەزارەتسىن،
ھەيران دۇرۇر خەلايىق ئاتايى مەئاسىدە.

— ئاتايى.

مەئاش [معاش] (ئە) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، مەئىشەت.

مەئاف [معاف] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.

مەئاف ئەيلەمەك — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:

شىششە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانىدە ئەيىب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىرگۇناھ ئەيلەر شەرىئەتدە مەئاف.

— زەلىلى.

مەئاف قىلماق — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:

كى ئۇممەت گۇناھىنى قىلغىل مەئاف،
قىلىپ بەندەلەر جۇرمىغە ئىئتىراف.

— ئا. نىزارى.

مەئال [مال] (ئە) نەتىجە؛ ئاقىۋەت، ئاخىر.

مەئالەن [مالاً] (ئە) ئاخىرى، ئاخىرىدا.

مەئانى [معانى] (ئە) «مەئنا» نىڭ كۆپلۈكى — مەنىلەر.

مەئانى بىشەسى — پىكىر - خىيال جاڭگىلى:

مەئانى بىشەسىدە شىر - ئەژدەھالار بار،
پەلەڭ جەڭگەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.

— زەلىلى.

مەئانى تاپماق — تاپماق، چۈشەنمەك:

جەۋاھىر خانەئى كۈنجى مەئانى تاپمادىم ئايا،
كۆزۈم توفانى بىرلە خاتىرىم ۋەيرانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەئانى دۇرلىرى — پىكىر ئۈنچىلىرى:

ساچار ئېردى مەئانى دۇرلىرىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.

— موللا نىياز.

مەئانى گۈلى — ئارزۇ - غايە ئىزھارى:

مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بوي.

— ئا. نىزارى.

مەئاۋىزە [معاوضه] (ئە) «مۇئاۋىزە» گە قاراڭ:

مەئاۋىزە قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيئى بىرلە تاپىپ ئىنتىفائ.

— ئا. نىزارى.

مەئاۋى [ماوى] (ئە) «مەئۋا» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار، پاناھ جايلار:

ئاندىن ئۆتۈپ تۇرفە تاماشا بىلەن،
مەنزىلى مەئاۋى مۇكۇلىيا بىلەن.

— زەلىلى.

مەئايىب [معايب] (ئە) ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر.

مەئە [مع] (ئە) بىلەن، بىرگە.

مەئەل قىسسە [مع القصه] (ئە) شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سۆزنىڭ قىسقىسى:

مەئەل قىسسە، ئەتمەي كۆيەۋ كامى دىل،
كى ئەفسۇس ئەيلەپ بولۇپ مۇنفەئىل.

— ئا. نىزارى.

مەبادى [مبادى] (ئە) «مەبدەئ» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر، سەۋەبلەر؛ قائىدىلەر، پرىنسىپلار.

مەباھىس [مباحث] (ئە) «مەبهەس» نىڭ كۆپلۈكى — مۇنازىرىلەر، سۆھبەتلەر؛ ماۋزۇلار.

مەبدەئ [مبدأ] (ئە) باشلىنىش، مەنبە، سەۋەب ئاساس.

مەبرەز [مبرز] (ئە) خالا جاي.

مەبسۇت [مبسوط] (ئە) يېيىلغان، كەڭ؛ چۈشەندۈرۈلگەن.

مەبلەغ [مبلغ] (ئە) نەق پۇل، راسخوت.

مەبهەس [مبحث] (ئە) مۇنازىرە، سۆھبەت؛ ماۋزۇ.

مەبھۇت [مبهوت] (ئە) ھەيران قىلىنغان، ھەيران.

مەبھۇت بولماق — ھەيران قالماق.

مەبھۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەبئۇس [مبعوث] (ئە) ئەۋەتىلگەن؛ ۋەكىل قىلىنغان، ئەلچى.

مەبئۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەتائ [متاع] (ئە) (1) مال، ماتا (رەخت)، نەرسە - كېرەك:

ئەيا مۇسلىمى نەقدىنىڭ قىممەتىن،
دېگىل كى مەتائىنىڭ بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

2) بايلىق، دۆلەت:

ھاسىلى خىرمەن ئەمەل ئالەمدى ئادەمى ئۇجىب،
گۆردە نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقرە بىلەن زەرمەتائ:

— زەلىلى.

3) مەرزىلىك يېمەكلىك، مەئىشەت:

بۇ دەۋران ئېلى ئىككى يۈزلۈك دۇرۇر،
خىيانەت ماتەئغە كۆزلۈك دۇرۇر.

— ئا. نىزارى.

ماتائى تائەت — تائەت - ئىبادەتنىڭ دۆلىتى، ئىبادەتتىن ئېرىشكەن نەتىجە:

رىيايى خەنىقاھدە ئەربەئىين ئولتۇرمادىم ھەرگىز،
مەتائى تائەتىمنى شەيخلەر دائىم غۇرۇر ئەيلەر.

— زەلىلى.

مەتائى دۇن — ئەرزىمەس نەرسە:

ئەي زەبۇن ھىممەت، مەتائى دۇننى دەپ بولما زەلىل،
پەست ھىممەتلىك زەبۇنلۇقغە ئېرۇر روشەن دەلىل.

— ناقىس.

مەتائى ھەرىر — يىپەك رەخت:

كى ئالتۇن - كۈمۈشدىن قويۇپ ئانچە بار،
مەتائى ھەرىرى ئالىب بىشۇمار.

— ئا. نىزارى.

جۇز مەتائ — رەخت پارچىسى، كىچىككىنە نەرسە.

مەتابىخ [مطابخ] (ئە) «مەتبەخ» نىڭ كۆپلۈكى — ئاشخانىلار.

مەتاف [مطاف] (ئە) تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي، زىيارەتگاھ.

مەتالىب [مطالب] (ئە) «مەتلەب» نىڭ كۆپلۈكى — تىلەكلەر.

مەتالىئ [مطالع] (ئە) «مەتلەئ» نىڭ كۆپلۈكى — چىقىدىغان ئورۇنلار.

مەتانەت [متانت] (ئە) پۇختىلىق، قاتتىقلىق؛ چىدام، تاقەت.

مەتبەئە [مطبعه] (ئە) باسمىخانا.

مەتبەخ [مطبخ] (ئە) ئاشخانا، تاماقخانا:

مەتبەخى جۇرۇڭدىن ئېتىپ رىزىق خار،
ئادەمۇ ھەيۋانۇ جىنۇ مورۇ مار

— زەلىلى.

مەتبەخ ئەھلى — ئاشپەزلەر.

مەتبەخى [مطبخى] (ئە) ئاشپەز.

مەتبۇخ [مطبوخ] (ئە) پىشۇرۇلغان.

مەتبۇئ [مطبوع] (ئە) 1) بېسىلغان. 2) تەۋە بولغان، قاراشلىق. 3) كىشىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق، لايىق كېلىدىغان.

مەتجەر [متجر] (ئە) سودا بازىرى؛ دۇكان.

مەترۇد [مطرود] (ئە) قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:

خۇدا ساقلا بىز مۇمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.

— شەۋقى.

مەترۇك [متروك] (ئە) تەرك قىلىنغان، تاشلانغان.

مەتئۇن [مطعون] (ئە) تەنە قىلىنغان، مالامەتكە قالغان.

مەتىر [مطير] (ئە) يامغۇرلۇق.

مەتىن [متين] (ئە) مۇستەھكەم، قاتتىق.

مەتلەب [مطلب] (ئە) تەلەپ قىلىنغان ئىش، مەسىلە؛ مەقسەت، مۇددىئا:

بۇدۇر مەتلەب ماڭا، ئەي مەھۋەشى شوخى پەرىزادىم،
رەقىبىمنى قىيناپ زۇلمۇ تەئەددى بىرلە ئۆلتۈرسەم.

— قەلەندەر.

مەتلەئ [مطلع] (ئە) 1) باشلانما، مۇقەددىمە؛ ئاۋۋال:

ھەببى خۇدا ئىشقىنىڭ مەتلەئى،
مۇھەببەت گۈلىستانىنىڭ مەنبەئى.

— ئا. نىزارى.

2) (كۈن، ئاي) چىقىدىغان، تۇغىدىغان جاي؛ چىقىش ۋاقتى:

تولۇئ ئەتمەككە ھۆسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلىدى مەتلەئ مۇۋاپىق.

— ناقىس.

3) دەسلەپكى ئىككى مىسرا شېئىر:

خەتتى لەۋھى ھۆسنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سىر «ئىللەللاھ» ئەيان ئەيلەر.

— زەلىلى.

مەتلۇب [مطلوب] (ئە) 1) تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان نەرسە:

تەلبە زەلىلى سەير ئېتەر، كۆڭلىدە مەتلۇبى سەفەر،
يۈرسە جەھاندا دەربەدەر، مەنزىلىدۇر خوتەن ھونۇز.

— زەلىلى.

2) مەقسەت، خاھىش:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭغا ئۆترۈسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۈچۈندۇر مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەد.

— ئەرشى.

مەتن [متن] (ئە) كىتابنىڭ ئەسلى تېكىستى؛ شەرھ ۋە ھاشىيەدىن باشقا ئەسلى مەزمۇن.

مەجاز [مجاز] (ئە) 1) ئەسلى مەنىدىن باشقىچە ئىپادىلەنگەن مەنە. 2) ھەقىقىي ئەمەس، ياسىما:

نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۆسنى مەجاز،
تەھەققۇق سارى ئەيلەگەن ئىمتىياز.

— ئا. نىزارى.

3) كۆرۈش، قىياپەت:

مەجازىداكىم بولسا چۇن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.

— ئا. نىزارى.

مەجاز ئەھلى — زاڭلىق قىلغۇچىلار:

ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

مەجازەن [مجازا] (ئە) كۆرۈنۈشتە، شەكىلدە؛ كىنايە بىلەن:

قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەب،
مەجازەن قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.

— ئا. نىزارى.

مەجازىي [مجازي] (ئە) 1) كۆچمە مەنىدىكى، كىنايىلىك. 2) ھەقىقىي بولمىغان، ياسىما:

ئەگەر سەن ئاشىق ئېرسەڭ بىلھەقىقەت،
ھەقىقەت ئىشق بولماسدۇر مەجازىي.

— ھاپىز خارەزمى.

3) كۆرۈنۈشتىكى، شەكلى:

زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربەئىن ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۆھبەتى ئۆجبۇرىيا ئاخىر.

— زەلىلى.

مەجال [مجال] (ئە) 1) كۈچ، قۇۋۋەت، ماغدۇر:

كى مەدھىڭنى قىلماقغە مەندە يوق ھال،
ئانىڭ ئىشقىدىن تەندە قالماي مەجال.

— ئا. نىزارى.

2) ئىمكان، مادار؛ ھەرىكەت:

سېنى ئىزدەپ ئاپارغا يوقتۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمىدى مەندە مەجالىم.

— موللا پازىل.

مەجالىس [مجالس] (ئە) «مەجلىس» نىڭ كۆپلۈكى — مەجلىسلەر، يىغىنلار.

مەجانىن [مجانين] (ئە) «مەجنۇن» نىڭ كۆپلۈكى — مەجنۇنلار.

مەجرا [مجرى] (ئە) سۇ ئاققان يەر، ئېقىن.

مەجرۇھ [مجروح] (ئە) 1) يارىلانغان، يارىدار:

ئەشكىنىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى يەرنەيان كېلدى.

— سەككاكى.

2) دەردلىك، خەستە:

قىلىپ ئىشق مەجرۇھ ئانىڭ جانىنى،
تۆكۈپ كۆزلەرىدىن قىزىل قانىنى.

— ئا. نىزارى.

مەجزۇب [مجذوب] (ئە) 1) تارتىلغان، ئۆزىگە قارىتىلغان:

ئۇلاركىم ئېردى پەيغەمبەرگە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.

— ناقىس.

2) جەزب قىلىنغان مەجنۇن:

زەۋق قىغانۇ نالەدۇر مەھبۇب ئەھلى دىل،
كور بولدى كۆزۈ يىغلادى يەئقۇب ئەھلى دىل،
سەبرى ئەتتى، ئاھ چەكمەدى ئەييۇب ئەھلى دىل،
پەرۋاز ئېتەر دە يىغلادى مەجزۇب ئەھلى دىل،
شاخى دەرەخ تۇبى ئۆزە ئاشيا نەدۇر.

— زەلىلى.

مەجلىس [مجلس] (ئە) 1) يىغىن، مەجلىس:

ئۇشۇل مەجلىسدەكى گۈل كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.

— ئا. نىزارى.

2) بەزمە، ئولتۇرۇش:

ساقى سۇراھى شىشە بىلەن سەرنىگۇن بۇگۇن،
مەجلىسدە بەس كى نالەئى نەي ئاشقانەدۇر.

— زەلىلى.

مەجمەئ [مجمع] (ئە) 1) يىغىلغان جاي، يىغىن، مەجلىس. 2) گۇرۇھ، توپ، جامائەت:

ياقا چاك ئېتىپ ئول زەمان ئەسمەئى،
قىغان ئەيلەدى ئانداكى مەجمەئى.

— ئا. نىزارى.

مەجمەئول بەھرەين — ئىككى دەريانىڭ قوشۇلغان جايى:

ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلمالىڭ نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا؛
تەختە بەندى كىشتىئى تەن بولدى بىر - بىردىن جۇدا،
زەۋرەقى سەبرىم نەزەردە جىلۋەگەر قىل ناخۇدا،
مەجمە ئۇل بەھرەيىن ياغلىغ كۆزلەرىم دەرياسى بار.

— زەلىلى.

مەجمۇئ [مجموع] (ئە) ھەممە، بارلىق؛ جەمئىي:

ئىشق سارى كۆرۈنۈر مەجمۇئ مەۋجۇداتدا،
ئىشقنى قۇدرەت بىلە مەئنايى ئەشيا قىلدىلار.

— ھاپىز خارەزمى.

مەجمۇئى كۇھۇدەر — بارلىق تاغ ئېغىزلىرى:

كېتىپ پەيۋەستە بەھرۇبەر ئىچىندە،
يۈرۈپ مەجمۇئى كۇھۇدەر ئىچىندە.

— ئا. نىزارى.

مەجمۇئە [مجموعه] (ئە) توپلام.

مەجنۇن [مجنون] (ئە) 1) لەيلىنىڭ ئاشىقى (كىشى ئىسمى):

خۇسرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۇنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) ئەقلىدىن ئازغان؛ ساراڭ:

كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نەگەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.

— ئا. نىزارى.

3) مەشۇق، مەھبۇب:

نىدىن تەنھا دىگەيلەر خەلقىم مەجنۇن ئاشىقى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرابى نەخچىرى.

— زەلىلى.

مەجنۇن قىلماق 1) — مەجنۇن، ساراڭ قىلماق؛ ئەقلىدىن ئازدۇرماق:

ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىسالىڭ،
دەرد بىرلە سىنە پىرخون قىلمىسالىڭ.

— خەراباتى.

2) بىھوش قىلماق:

كى يەئقۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۇسۇپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مەجنۇنلۇغ [مجنون لۇغ] سەۋدايىلىق، بىھوشلۇق، مەجنۇنلۇق:

كى مەجنۇنلۇغ ئاشۇبىنى باشلاغاي،
ئۆزىن ئول كىمەردىن قوبى تاشلاغاي.

— ئا. نىزارى.

مەجنۇنۋار [مجنون وار] (ئە+ پ) مەجنۇندەك.

مەجنۇنۋەش [مجنون وش] (ئە + پ) مەجنۇنغا ئوخشاش.

مەجھۇل [مجهول] (ئە) ئېنىقسىز، نامەلۇم:

ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.

— ناقىس.

مەجۇس [مجوس] (ئە) ئاتەشپەرەس.

مەجۇسىي [مجوسى] (ئە) ئاتەشپەرەس، ئاتەشپەرەسلىك:

بۇ ئوتقە بولۇپدۇركى ئاھىم شەمال،
مەجۇسىي ئوتىدەك تاپىپدۇر كەمال.

— ئا. نىزارى.

مەخ [مخ] (پ) تۈك، موي.

مەخادىم [مخاديم] (ئە) «مەخدۇم» نىڭ كۆپلۈكى — خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار:

گۇمان ئەتتى تۇرغان مەخادىملىرى،
دېدى دۇشمەنىدۇر مۇلازىملىرى.

— ئا. نىزارى.

مەخازىن [مخازن] (ئە) «مەخزەن» نىڭ كۆپلۈكى — خەزىنىلەر.

مەخافەت [مخافت] (ئە) خەۋپ، خەتەر.

مەخدۇم [مخدوم] (ئە) خىزمىتىنى قىلىدىغان كىشى، ئۇلۇغ زات:

يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.

— ئا. نىزارى.

مەخدۇمى پاكبازى — ھالال خىزمەت قىلغۇچى:

مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مەخدۇمزادە [مخدوم زاده] (ئە + پ) ئۇستاز ۋە ئۇلۇغلارنىڭ پەرزەنتى.

مەخرەج [مخرج] (ئە) 1) چىقىش ئورنى 2) تاۋۇشنىڭ تەلەپپۇز ئورنى.

مەخزەن [مخزن] (ئە) 1) خەزىنە:

ئىشقىڭغە ئەگەر تالىپ ئېسەم ئەيىب ئەمەسكىم،
دىن مەخزەنىدە جەۋھەرى ئىمانني سەۋەرمەن.

— ھاپىز خارەزمى.

2) بايلىق، دەپىنە:

ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرىب جەۋھەرى.

— ئا. نىزارى.

3) ساقلانغان سىر، ئەسرار:

زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.

— زەلىلى.

مەخزۇن [مخزون] (ئە) خەزىنىدە ساقلانغان نەرسە.

مەخسۇس [مخصوص] (ئە) خاس بولغان، ئايرىم.

مەخفى [مخفى] (ئە) يوشۇرۇن.

مەخفى ئەتمەك — يوشۇرماق:

بارچە ھۇش ئەھلى قىلىپدۇر بىزگە تەجرىد ئىختىيار،
پەردەئى فەقر ئىچرە كۆنجىن مەخفى ئەتكەن پەردەدار.

— ئەرشى.

مەخفىيەت [مخفيت] (ئە) يوشۇرۇن نەرسە، سىرلىق ئىش.

مەخلەس [مخلص] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.

مەخلەس تاپماق — قۇتۇلماق، خالاس بولماق.

مەخلۇت [مخلوط] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.

جەۋاھىرغا مەخلۇت ئېتىپ شىشەنى،
ھۈنەردە قىلىپ تۇرپە ئەندىشەنى.

— غەرىبى.

مەخلۇت قىلماق — ئارىلاشتۇرماق.

مەخلۇق [مخلوق] (ئە) 1) يارىتىلغان نەرسە، مەۋجۇدات.

2) ئادەم، ئىنسان.

كى ئىنسافغە ئۆزنى قىلغىل رىزا،
كى مەخلۇقتىن كۆرمە ئېمىر قەزا.

— ئا. نىزارى.

3) كۆرۈمسىز، غەلىتە:

ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەمە خاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.

— موللا پازىل.

مەخلۇق ئولماق — يارىتىلماق.

مەخلۇق ئەيلەمەك — ياراتماق.

مەخلۇقات [مخلوقات] (ئە) «مەخلۇق» نىڭ كۆپلۈكى — يارىتىلغان نەرسىلەر، مەخلۇقلار.

مەخمۇر [مخمور] (ئە) 1) مەست، شىركەيپ:

مەخمۇر ئىدى دىلئۇجان، قۇيىدى مەيئى ئەرغەۋان،
سۇلتانى ساتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

2) خۇمار:

ۋىسالىڭ ئارزۇ ئەتكەچ تەرەننۇم ئەيلەگەي بۇلبۇل،
نىھانۇ ئاشكاراگۇل يۈزۈڭ شەۋقىدىن ئول مەخمۇر.

— شەۋقى.

3) مەست مەيخۇمار كىشى:

سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل.
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.

— زەلىلى.

مەدار [مدار] (ئە) 1) دائىرە، ئايلانما؛ ئايلىنىش ئوقى:

سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.

— زەلىلى.

2) كۈچ، قۇۋۋەت، مەجال.

مەدارا [مدارا] (ئە) چىقىشىش، كېلىشىش؛ مادارا:

كېتەر ئەيلەمەي مەدارا، ئىسكەندەرۇ دارا،
بىرىن ئەيلەپ ئاشكارا، بىرىنى نىھان قىلۇرسەن.

— زەلىلى.

مەدارىس [مدارس] (ئە) «مەدرەسە» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر، مەدرىسلەر:

مەدارىس ئارا ئىلىم تەكرار ئېتىپ،
سەبەق ئالغالى تىلنى ئىقرار ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

مەدايىن [مداين] (ئە) «مەدىنە» نىڭ كۆپلۈكى — شەھەرلەر.

مەدايىھ [مدايح] (ئە) «مەدىھ» نىڭ كۆپلۈكى — مەدھىيىلەر.

مەدەد [مدد] (ئە) ياردەم، مەدەت:

بۇلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.

— ئا. نىزارى.

مەدەد ئەيلەمەك — ياردەم بەرمەك، مەدەت قىلماق:

كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مەدەد قىلماق — ياردەم قىلماق، مەدەت بەرمەك:

بىھەمدۇللا بىزلەرگە قىلدى مەدەد،
بۇلار تۇربەتى بىزگە بولدى سەنەد.

— ئا. نىزارى.

مەدەد ئولماق — ياردەم كۆرسىتىلمەك، ياردىمى بولماق:

كى جامىي ۋەفايىدىن ئولسە مەدەد،
چۈكەۋنەيىن ئارا تاپغۇم ئۆمرى ئەبەد.

— ئا. نىزارى.

مەدەدخۇاھ [مددخواه] (ئە + پ) ياردەم سورىغۇچى:

خىتا ھاكىمى بىزدىن ئاگاھ ئولۇپ،
قىلىپ لۇتق بىزگە مەدەد خۇاھ ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مەدەدكار [مددكار] (ئە + پ) مەدەت قىلغۇچى، ياردەم بەرگۈچى.

مەدەدكارلىق [مددكارليق] مەدەتكارلارغا خاس ياردەم:

ئىجابەت قىلىپ ئەيلىدى يارلىق،
كى يەتكۈردى بىزگە مەدەتكارلىق.

— ئا. نىزارى.

مەدخەل [مدخل] (ئە) كىرىدىغان جاي، ئېغىز، ئىشىك.

مەدخەن [مدخن] (ئە) تۈرخۈن.

مەدداھ [مداح] (ئە) 1) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى:

ھەبىبىڭ نە ئۆتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۆمۈرىغە ئىسلاھ قىل.

— ئا. نىزارى.

2) كىشىلەرنى يىغىپ رىۋايەت، قىسسىلەرنى سۆزلىگۈچى.

مەدداھلىق [مداح ليق] مەدھىيىچىلىك:

قۇرۇق ساغەرىم بولسۇنۇ راھلىق،
قىلاي كەينىدە ساڭا مەدداھلىق.

— ئا. نىزارى.

مەدرەسە [مدرسه] (ئە) مەكتەپ، مەدرىسە:

مەدرەسە ئىچرە ئالىمان بىھۇدە ئىلىم سەرف ئېتەر،
دەرسى مۇھەببەت ئەيلەسەڭ ئىشقىدىن ئىبتىدا كېرەك.

— زەلىلى.

مەدفەن [مدفن] (ئە) 1) دەپنە قىلىنىدىغان جاي، گۆر:

جەھان ئەھلى چۈن بولدى دۈشمەن ئاڭا،
ياغاچ جىسمىنى قىلدى مەدفەن ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

2) قەبرىگاھ:

گورىستانى ئاندا مۇئەييەن ئىدى،
كى مەي ئەھلىغە جايى مەدفەن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مەدفەن قىلماق — يوشۇرماق:

كى بىر پاك جايىنى نىشمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مەدفۇن [مدفون] (ئە) كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان:

قىيا باقىشلەرىڭدىن ئەي سەنەم ھەر كوشەدە خۇندۇر،
بەسى قۇربانىڭ ئولغان تىيرەئى خاك ئىچرە مەدفۇندۇر.

— زەلىلى.

مەدھ [مدح] (ئە) ماختاش، مەدھىيە:

ئۆزۈڭ مەدھىڭگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى يارەببەنا.

— ئا. نىزارى.

مەدھى نەبۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مەدھىيىسى:

ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرق دىن مەدھى نەبۇۋۋەت مۇنبەرى.

— سەبۇرى.

مەدھىساز [مدح ساز] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدھىيەلىگۇچى.

مەدھۇش [مدهوش] (ئە) 1) ھوشىدىن كەتكەن، بىھوش:

ھەم ئول يەردە يىقىلدى زار مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەتەر ماھى قەسەبپۇش.

— ئا. نىزارى.

2) پەرىشان؛ ھەيران:

گەھى ھۇشىدا، گاھى بىھۇش ئىدى،
گەھى يىغلابان گاھى مەدھۇش ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مەدھۇش بولماق — ھوشىدىن كەتمەك، بىھوش بولماق:

كى مەدھۇش بولماقغە بولدى يېقىن،
ئۆزىن توختاتىپ تۇردى بىردەم كېيىن.

— ئا. نىزارى.

مەدھۇشلۇق [مدهوش لوق] ھەيرانلىق، پەرىشانلىق:

ئوشۇل دەم بېرىپ رەۋكى بىھۇشلۇق،
ئىشىتكەنگە ھەم يەتتى مەدھۇشلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەدىدە [مديده] (ئە) سوزۇلغان، ئۇزۇن.

مەدىنە [مدينه] (ئە) 1) شەھەر. 2) سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھەرلىرىدىن بىرى:

يا رەسۇلىللاھ مەدىنە كىشۋەرىغە يەتمىسەم،
رەۋزەئى پاكىڭغە تۆھفە مىنىڭ دۇرۇدۇ مىنىڭ سەنا.

— زەلىلى.

مەرابىز [مرابض] (ئە) «مەربەز» نىڭ كۆپلۈكى — قوتانلار.

مەراتىب [مراتب] (ئە) «مەرتەبە» نىڭ كۆپلۈكى — دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ تېگىشلىك ئورۇنلار:

بۇ سۆز «خەمسە»دە ئانچە تەتۋىل ئېرۇر،
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

ئۈچ مەراتىب — ئۈچ قېتىم:

ئەي زەلىلى نالە بىرلە ئۈچ مەراتىب ئەيلەدىم
مەشھەدى سۇلتان ساتۇقى بۇغرا خانىينى تەۋاف.

— زەلىلى.

مەرارەت [مرارت] (ئە) 1) ئاچچىقلىق. 2) غەم-غۇسسە، قايغۇ-ئەلەم.

مەراسىد [مراصد] (ئە) «مەرسەد» نىڭ كۆپلۈكى — رەسەتخانىلار.

مەراھىل [مراحل] (ئە) «مەرھەلە» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:

ئۇبۇر ئەيلەدىم نەچچە مەنزىل بىلە،
كېزىپ تەي قىلىپمەن مەراھىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

مەراھىلنى تەي قىلماق — كۆپ يول باسماق:

قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۈرۈپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.

— ئا. نىزارى.

مەرايا [مرايا] (ئە) «مىرئات» نىڭ كۆپلۈكى — ئەينەكلەر.

مەرئا [مرعى] (ئە) ئوتلاق.

مەرەز [مرض] (ئە) كېسەللىك، دەرد، ئەلەم.

مەرەق [مرق] (ئە) شورپا.

مەربەز [مربض] (ئە) قوتان.

مەربۇت [مربوط] (ئە) باغلانغان، باغلىق.

مەرتەبە [مرتبه] (ئە) 1) دەرىجە، ئورۇن، مەنسەپ. 2) ئابرۇي، ئىناۋەت، مەرتىۋە:

سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتەبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.

— ئۇبەيدى.

3) قېتىم، مەررە.

مەرتەبەئى ساقى — ساقىيلىق مەنسەپ:

سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساقى ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلە تاتەھتى فەرش.

— زەلىلى.

مەرتۇب [مرطوب] (ئە) ھۆل، نەم.

مەرج [مرج] (ئە) چىمەنزار.

مەرجان [مرجان] (ئە) مارجان.

مەرجۇ [مرجو] (ئە) ئۈمىد قىلىنغان، كۈتۈلگەن.

مەرجۇئ [مرجوع] (ئە) قايتۇرۇلغان، قايتقان.

مەرجىئ [مرجع] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ مەنبە.

مەرد [مرد] (پ) 1) ئەر. 2) جەسۇر، باتۇر:

ئۇلارغا دېدى: «مەنكى تۈججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم».

— ئا. نىزارى.

3) سېخىي، ھىممەتلىك:

كى بىر مەرد جەرراھنىڭ خانەسى،
فەرەڭى ھەكىم بەيت ـ كاشانەسى.

— ئا. نىزارى.

مەردى كەلان — ياشانغان ئەر:

ھەرنە ئول مەردى كەلان ئەيدى ساڭا،
ئاڭلاغىل گويىاكى جان ئەيدى ساڭا.

— زەلىلى.

مەردى مەردان — ناھايىتى باتۇر، جەسۇر، مەرد:

كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۈشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.

— قەلەندەر.

مەردان [مردان] (پ) «مەرد» نىڭ كۆپلۈكى — ئەرلەر؛ باتۇرلار.

مەردانى ھەق — ھەقىقىي مەردلەر:

شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تاھەفتەم تەبەق.

— زەلىلى.

مەردانە [مردانه] (پ) 1) مەرد، باتۇر. 2) مەردلەرچە، باتۇرلارچە.

مەردانەۋار [مردانەوار] (پ) مەردلەرچە:

كى توختات ئۆزۈڭ قىلماغىل ئاھ ـ زار،
تەھەممۇل قىلىپ بولكى مەردانەۋار.

— ئا. نىزارى.

مەردانەلىك [مردانەلیك] باتۇرلۇق، مەردلىك:

كى مەردانەلىكنى كېتتۇردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرەجا.

— ئا. نىزارى.

مەردەك [مردك] (پ) ئەرزىمەس، پەسكەش ئادەم.

مەردەم [مردم] (پ) «مەردۇم» غا قاراڭ.

مەردەمان [مردمان] (پ) «مەردۇم» نىڭ كۆپلۈكى — ئادەملەر، كىشىلەر:

قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۋدام، شىرى ژىيان.

— ئا. نىزارى.

مەردۇد [مردود] (ئە) رەت قىلىنغان؛ قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:

ئۈمىد ئەيلەپ يۈزۈم سۈرتۈپ كېلىپ مەن ئاستانىڭگە،
خۇدايا ئاسىي قۇلنى دەرگەھىڭدىن قىلماغىل مەردۇد.

— شەۋقى.

مەردۇزەن [مردوزن] (پ) ئەر ـ ئايال.

مەردۇم [مردم] (پ) 1) ئادەم، كىشى، خەلق. 2) كۆز قارىچۇقى:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەرئەتتىم ئېئتىقاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مەردۇمان [مردمان] (پ) كىشىلەر، ئادەملەر.

مەردۇمدار [مردم دار] (پ) ئادەمگەرچىلىكى بار، ئەدەپلىك:

كۆزى ھافىز كۆزىنگە خوش كۆرۈنۇر،
چۇن ئىبرۇر بارچە مەردۇمدار ياخشى.

— ھاپىز خارەزمى.

مەردۇمكۇش [مردم كش] (پ) قاتىل، جاللات.

مەردۇملۇق [مردم لوق] ئادەمگەرچىلىك، ئىنسانىيلىق:

ھۇمەردۇملۇق ئەقۋالى بايان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مەردۇمى [مردمی] (پ) ئادەمگەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك.

مەررات [مرات] (ئە) «مەررە» نىڭ كۆپلۈكى — قېتىملار، بىرنەچچە قېتىم.

مەررە [مره] (ئە) قېتىم:

دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۈم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.

— ناقىس.

مەرسەد [مرصد] (ئە) رەسەتخانا.

مەرسىيە [مرثیه] (ئە) تەزىيە شېئىرى.

مەرغ [مرغ] (پ) ئوت ـ چۆپ، چىمەن.

مەرغزار [مرغزار] (پ) ئوتلاق، يايلاق؛ چىمەنزار:

چارباغى جەننەتۇل مەئۋاغە سالمايمەن نەزەر،
مەرغزارى ھۆسن ئۈچۈن يارەب خەبەردار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

مەرغۇب [مرغوب] (ئە) 1) سۆيۈملۈك، يېقىملىق؛ مەقبۇل:

قىلىپ جەمئى نەزم ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر.

— ئا. نىزارى.

2) خۇش چىراي:

بەلەند پەرياد ئۈرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش قىلەن جان ئۆدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.

— ئەرشى.

مەرغۇل [مرغول] (ئە) چىرمالغان؛ چىگىلەك چاچ.

مەرقەد [مرقد] (ئە) گۆر، قەبرە:

پەردە دارى ھەزرەتى ھەق بولغانلىق مەئلۇم ئۈچۈن،
مەرقەدىڭ تۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.

— زەلىلى.

مەرقۇم [مرقوم] (ئە) يېزىلغان، سىزىلغان.

مەرقۇم قىلماق — يازماق.

مەركەب [مركب] (ئە) مىنىدىغان ھايۋان، ئۇلاغ:

مىنىدىلەر مەركەب ئۈزرە «ياھۇ» دېبان،
سەير ئېتىپ دەشتۇ بەيابانۇ يابان.

— زەلىلى.

مەرگ [مرگ] (پ) ئۆلۈم، ئەجەل:

ھەسسىي ھال ئاچقايمىكىنلەر دەپ زەلىلى بەئدە مەرگ،
ئەيلەدىم تۇغرايى دىۋانىم بىنامى ئاشىقان.

— زەلىلى.

مەرگ ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۆلتۈرمەك:

دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېيتىماد ئەتمەك،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

مەرگ تەخۋىفى — ئۆلۈم خەۋپى.

مەرگ ۋەھمى — ئۆلۈم ۋەھىمىسى.

مەرھەبا [مرحبا] (ئە) 1) خۇش كېلىپسىز:

ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئۇقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا».

— ئا. نىزارى.

2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:

ھەمە بەندەنىڭ ھاجەتىنى رەۋا —
قىلىپ، ئەيلەگىل لۇتق ئىلە مەرھەبا.

— ئا. نىزارى.

مەرھەبا ئەيلەمەك — 1) قارشى ئالماق، تەبرىكلىمەك:

بارى يەر ئۆپۈپ قىلدى قۇللۇق ئەدا،
ھەمە شاھغە ئەيلەدى مەرھەبا.

— ئا. نىزارى.

2) تەقدىم قىلماق، تەكلىپ قىلماق:

چۇ رەھمەت مەيدىن ئەتا ئەيلەگىل،
كەرەم ئەيلەبان مەرھەبا ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى.

مەرھەبا قىلماق — مەرھەبا ئەيلىمەك:

لىسانى غەيبىگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى، مەرھەبا قىلايىن.

— زەلىلى.

مەرھەلە [مرحلە] (ئە) 1) مەنزىل، ئۆتەڭ:

جەزبە ئاتىغا ئىشقىدىن بىر نەفەسى سۇۋادە بول،
مەرھەلە كۆپ يىراق ئىرۇر، كىرمە بۇ يولغا سەن ياياغ.

— زەلىلى.

2) بىر كۈنلۈك مۇساپە.

مەرھەلەئى فەنا — دۇنيانىڭ بىر كۈنلۈك مۇساپىسى:

مەرھەلەئى فەناغە كىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلىڭ،
جەزبە ئېلى سۇۋارەدۇر زاھىد خۇدنەما ياياق.

— زەلىلى.

مەرھەم [مرهم] (ئە) چاپلىنىدىغان دورا، مەلھەم:

ئەشكىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرتەۋان كېلدى.

— سەككاكى.

مەرھەم تاپماق — دەۋا، شىپا تاپماق، ساقايماق:

چۇ دەرىڭە مەرھەم تاپا ئالمايىن،
ستەمگەر جەھاندىن ۋەفا ئالمايىن.

— ئا. نىزارى.

مەرھەم ياقماق — دەرد ۋە ئازابتىن چىقارماق:

غەمزەڭ ئوقى ھەر نېچە كىم قىلسە جانىمدە يارا،
ئول ياراغە لەئلى سەككەر بارىڭىز مەرھەم ياقار.

— ھافىز خارەزمى.

مەرھەمەت [مرحمت] (ئە) رەھىمدىللىق، شەپقەت، ئىلتىپات:

بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرتىبەت،
خېرىدار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەرىبى.

مەرھۇب [مرهوب] (ئە) قورقۇنچلۇق.

مەرھۇم [مرحوم] (ئە) 1) رەھىم قىلىنغۇچى، ئەپۇ قىلىنغۇچى. 2) ئۆلگەن كىشى ھەققىدە ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

مەرھۇن [مرهون] (ئە) گۆرۈگە قويۇلغان، رەنىگە بېرىلگەن.

مەرىز [مريض] (ئە) كېسەل:

چۇ ھىكمەت ئېلى كۆپ مەھارەت قىلىپ،
كەم ئولماي مەرىزى مەرارەت قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مەزاج [مزاج] (ئە) «مىزاج» غا قاراڭ:

كوشايانى تىلسىمى گەنجىنى ئەسرار،
شىناسان مەزاجى نەبزى ئەسمار.

— ناقىس.

مەزار [مزار] (ئە) زىيارەتگاھ؛ قەبرىگاھ، مازار،

يەنە ھەم مەزارى ئەمىرى جەھان،
كى شاھەنشەھى مىر تۆمۈر كورگان.

— ئا. نىزارى.

مەزارات [مزارات] (ئە) «مەزار» نىڭ كۆپلۈكى — مازارلار، قەبرىگاھلار:

بولۇبدۇر مەزارات ئالى نىشان،
ئىشانە بىلە تا قىيامەت ئەيان.

— ئا. نىزارى.

مەزارىستان [مزارستان] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، قەبرىگاھ.

مەزارىئ [مزارع] (ئە) «مەزرەئە» نىڭ كۆپلۈكى — ئېكىنزارلار.

مەزاق [مذاق] (ئە) 1) تەم، لەززەت. 2) تېتىش ئەزالىرى:

سالىپ مۆھرىنى ئاغزىغا دەرمەھەل،
كى قىلساڭ سۆيىنى مەزاقىڭدا ھەل.

— ئا. نىزارى.

مەزالىم [مظالم] (ئە) «مەزلەمە» نىڭ كۆپلۈكى — زۇلۇم - ستەملەر.

مەزاھ [مزاح] (ئە) ھەزىل، مازاق.

مەزاھىب [مذاهب] (ئە) «مەزھەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەزھەبلەر.

مەزاھىر [مظاهر] (ئە) «مەزھەر» نىڭ كۆپلۈكى — كۆرۈنۈشلەر.

مەزەللەت [مذلت] (ئە) خورلۇق؛ بىچارىلىك:

تۇتار چەرخ ئۇزرە قەمەردەك مەكان،
مەزەللەت غۇبارى ئارا ئول نىھان.

— ئا. نىزارى.

مەزەممەت [مذمت] (ئە) ئەيىبلەش، قارىلاش:

تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مەزەممەت كۆپكە شامىل.

— ناقىس.

مەزەننە [مظنه] (ئە) شەك - شۈبھە، گۇمان.

مەزبەلە [مزبله] (ئە) ئەخلەتخانا.

مەزبۇت [مضبوط] (ئە) مەھكەم، مۇستەھكەم.

مەزرەئە [مزرعه] (ئە) «مەزرەئ» گە قاراڭ.

مەزرەئ [مزرع] (ئە) تېرىلغۇ يەر، ئېكىنزارلىق:

ئاخىرەتنىڭ مەزرەئىدۇر ئەسلى بىلسەڭ بۇ جەھان،
قوللۇغۇڭنى سابىت ئەيلەپ يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.

— شەۋقى.

مەزكۇر [مذكور] (ئە) تىلغا ئېلىنغان، سۆزلەنگەن.

مەزلۇم [مظلوم] (ئە) 1) زۇلۇم كۆرگەن، زۇلۇمغا ئۇچرىغان. 2) ئاجىز، بىچارە:

كى ئەركان دەۋلەتكە بەردى خەبەر،
كى مەزلۇم ئىدىم، چۈن يېتىپ كەلدى ئەر.

— ئا. نىزارى.

3) ئايال كىشى:

ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۆھبەتى ھەمرازى - ھەمرازى.

— موللا نىياز.

مەزلەمە [مظلمه] (ئە) زۇلۇم - ستەم، ئازاب.

مەزمۇم [مذموم] (ئە) ئەيىبلەنگەن؛ نەپرەتلىك.

مەزمۇن [مضمون] (ئە) 1) مەزمۇن، مەنە:

كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىرلە ساپ قىل،
كى مەزمۇن قولۇبىغە كەششاف قىل.

— ئا. نىزارى.

2) كاپالەت، ۋەدە:

دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل، نابكار،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار».

— ئا. نىزارى.

مەزنۇن [مظنون] (ئە) شەك كەلتۈرۈلگەن، گۇمانلىق.

مەزھەب [مذهب] (ئە) 1) يول، تەلىم، مەسلەك:

سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى ئىشرىن جانىغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

2) دىنىدىكى بىر ئېقىم:

سۇرەتى ئادەم، ۋەلى سىيرەتتە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتتە يوق.

— زەلىلى.

مەزھەر [مظهر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش؛ نەمۇنە، نىشانە:

دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداق قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۆسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.

— ئەرشى.

2) شولا، ئىپادە:

ماڭا نەلازىم ئېرۇر ماسىۋاغە سۆز سۇرمەك،
كۆڭۈلنى ئايىنەئى مەزھەرى خۇدا قىلايىن.

— زەلىلى.

مەزىد [مزيد] (ئە) ئارتۇق، زىيادە:

كىيمە بولدى دەريا ئارا پەدىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.

— ئا. نىزارى.

مەسائ [مساء] (ئە) كەچقۇرۇن، كەچ، ئاخشام: *سەبائدا*
مۇرغى سۇلايمان كەبى سەبا يۈرگىل،
مەسائىدا مەتلۇبى جانە ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.

— شەۋقى.

مەسابە [مثابە] (ئە) دەرىجە، مەرتىۋە.

مەسابىھ [مصابيح] (ئە) «مىسباھ» نىڭ كۆپلۈكى — چىراغلار.

مەساجىد [مساجد] (ئە) «مەسجىد» نىڭ كۆپلۈكى — مەسچىتلار:

مەساجىدخانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەفتە تۈرفە رامىئ.

— ناقىس.

مەسادىر [مصادر] (ئە) «مەسدەر» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر.

مەساف [مصاف] (ئە) جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ:

شەيخان رىبايىغە ۋەقتىكى مەساف ئەتتىم،
كۆڭلۈمگە غۇبار ئولماي ئايىنە ساف ئەتتىم.

— زەلىلى.

مەسافەت [مسافت] (ئە) مۇساپە، ئارىلىق، ئۇزۇنلۇق:

كىرىپ يولغە ئول دەم ئاتاۋۇ ئوغۇل،
يۈرۈپ بىرمەسافەت كېلىپ ئىككى يول.

— ئا. نىزارى.

مەساكىن I [مساكن] (ئە) «مەسكەن» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار.

مەساكىن II [مساكين] (ئە) «مىسكىن» نىڭ كۆپلۈكى — مىسكىنلەر:

فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە زەكات
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسالىك [مسالك] (ئە) «مەسلەك» نىڭ كۆپلۈكى — مەسلەكلەر.

مەسەل [مثل (ئە) 1) مىسال، مەسىلەن:

ئەگەر تىغى قازا ھەلقىغە يەتسە مەسەل، ئەيتىماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرمانىنى مەردۇ خۇدا بولماق.

— زەلىلى.

2) ماقال ـ تەمسىل.

مەسەللىك [مثل ليك] ئوخشاش، ئوخشىغان.

كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قايناپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.

— ئا. نىزارى.

مەسئەلە [مسئلە] (ئە) سوئال ـ جاۋاب، مەسىلە:

بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرىپەت،
خەبەردار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەرىبى.

مەسەلسەل [مسلسل] (ئە) «مۇسەلسەل» گە قاراڭ.

ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈزمىڭ پېچ-پېچ،
سورماساڭ ھەردەم بوقۇلنى بارى سورغىل كېچ-كېچ.

— ئاتايى.

مەست [مست] (ئە) 1) مەست، كەيىپ بولغان:

ۋەلايەت ھەمەكافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلەمەست.

— ئا. نىزارى.

2) بىھوش، خۇدىنى يوقاتقان:

ئەجەل خەنجەرىغە قىلاي ئۆزنى مەست،
ياتاي سۇبھى مەھشەرغەچە يەئنى مەست.

— ئا. نىزارى.

مەست بولماق — كەيپىدىن ھوشىنى يوقاتماق:

زەلىلى سۇبھى سادىق ساغەرىدىن مەست بولغايسەن،
فەلەككە ئىلتەدۇر كەيفى سەھەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

— زەلىلى.

مەستانە [مستانە] (پ) مەستلەردەك، مەستلەرچە:

شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاراب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەستلىك [مست لك] كەيپىلىك، بىھوشلۇق:

نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدەدۇر،
مەستلىكىدىن ئەندەكى مەجلىستە ھۇشيار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

مەستۇر I [مستور] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يوشۇرۇلغان؛ ئېپىپەتلىك:

زەر قىزى كەيفىيەتى سەندەكلەردىن مەستۇردۇر،
بىلمەي ئەسرارىن نېچۈك نەفي قىلغۇڭ زاھىدا.

— ئەرشى.

2) پىنھان، كۆزدىن خالىي:

مەككەتۇللاھدە بۇ سۆز مەشھۇر ئىدى،
لېك خوجە خەلقدىن مەستۇر ئىدى.

— زەلىلى.

مەستۇر بولماق — يوشۇرۇلماق، مەخپىي تۇتۇلماق:

تەمەننادۇر شەفائەت ئەيلەسەڭ ئەرزىم شۇئۇد ئەتكەي،
جەنابى ھەق سارىغە ئەرزى ھالىم بولمىغاي مەستۇر.

— شەۋقى.

مەستۇر II [مسطور] (ئە) يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن.

مەسجۇد [مسجود] (ئە) سەجدە قىلىنغۇچى، تەڭرى:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەسجىد [مسجد] (ئە) ئىبادەتخانا، مەسچىت:

تاپىپ جايى مەسجىدنى قىلدى مەكان،
سەفەر مېھنەتىدىن تاپىپ چۈن ئەمان.

— ئا. نىزارى.

مەسدۇد [مسدود] (ئە) توسۇلغان، چەكلەنگەن.

مەسدۇد قىلماق — توسماق:

بىھەققى ھۆرمەتى «تاھا» ۋە «ياسىن» ھەزرەتى ئەھمەد،
غەرىب ئاجىز قولۇڭغە راي ھەققى قىلماغىل مەسدۇد.

— شەۋقى.

مەسرۇر [مسرور] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:

سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇرمەن،
كىم قۇشايمان ئولماغاي، يارەبكى ئول قاتىل يىگىت.

— ئەرشى.

بەسى مەسرۇر — زور شادلىق:

كەرەم ئەيلەب غەرىب ئۇممەتكە لۇتفۇڭدىن نەۋا بەرسەڭ،
مۇيەسسەر ئولغۇسىدۇر جانۇ دىللارغا بەسى مەسرۇر.

— شەۋقى.

مەسرۇر شاد — شات ـ خۇرام:

نەچە ئىشنى فەرمان قىلىپ خەيرباد،
ئېتىپ، ياندى شەھرىگە مەسرۇرشاد،

— ئا. نىزارى.

مەسرۇر ھال — خۇشال:

چىقىپ كەلدى فەرھاد مەسرۇرھال،
بىرى بىرسى بىرلە كۆرۈشتى جەمال.

— ئا. نىزارى.

مەسرۇرلۇق [مسرورلوق] خۇشاللىق، شادلىق:

كى لەيلىگە ھەم يەتتى مەسرۇرلۇق،
كۆرۈپ يارنى، كەتتى رەنجۇرلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەسرۇف [مصروف] (ئە) سەرپ قىلىنغان پۇل، چىقىم:

فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسۇرفى ئۆشرە زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسرۇق [مسروق] (ئە) ئوغرىلانغان، يوقالغان.

مەسرىف [مصرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم.

مەسساھ [مساح] (ئە) يەر ئۆلچىگۈچى، تانابچى:

سۇ ئىچرە قىلىپ كېمە بىرلە شىتاب،
بۇ نەۋئ ئانى مەسساھ چەككەي تاناب.

— نەۋايى.

مەسقۇت [مسقوط] (ئە) تاشلانغان، چىقىرىۋېتىلگەن.

مەسقۇل [مصقول] (ئە) يالتىرىتىلغان، سىلىقلانغان.

مەسكەن [مسكن] (ئە) 1) تۇرار جاي، مەنزىل، ئۆي:

ھاي ـ ھۇي كىردارى ئاشقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۈستۈندە ھۇجۇم ئولغۇلى مەسكەنى مەگەس.

— زەلىلى.

2) ئىستىقامەت ئورنى، مەقام:

بۇلار مەسكەنىدە تۇرۇپ ئىككى ئاي،
ئىبادەت قىلىپ ئەزبىرايى خۇداي.

— ئا. نىزارى.

مەسكەنەت [مسكنت] (ئە) بىچارىلىك، مىسكىنلىك.

مەسكۇن [مسكون] (ئە) كىشىلەر ياشاپ تۇرغان جاي، يەر يۈزى.

زۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق.

كىم ئىبرىمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس رۇبئى مەسكۇن سىغىشتەڭ.

— ناقىس.

مەسلەك [مسلك] (ئە) 1) مەلۇم ئەقىدىگە مەنسۇپ يول.
2) غايە، ئەقىدە.

مەسلەھەت [مصلحت] (ئە) كېڭەشىش، مەسلىھەت:

ئەسەر قىلدى فەرھاد مەھجۇرغە،
تۇرۇپ مەسلەھەت قىلدى شافۇرغە.

— ئا. نىزارى.

مەسلەھەت ئەيلەمەك — مەسلىھەتلەشمەك:

ئەمەلدارلار ئەيلەدى مەسلەھەت،
چىقارماققا بىزنى قىلىپ مەشۋەرەت.

— ئا. نىزارى.

مەسلۇب [مسلوب] (ئە) ئاجرىتىۋېتىلگەن؛ ئېتىبارسىز.

مەسلۇخ [مسلوخ] (ئە) تېرىسى شىلىنغان.

مەسلۇك [مسلوك] (ئە) مېڭىلغان، تۇتۇلغان يول:

ۋەفا تەرىقىدە ئۆلكىم تىلەركى، قىلسا سۇلۇك،
كېرەككى، تۇتسا ۋەفا ئەھلى شىۋەسىن مەسلۇك.

— نەۋايى.

مەسنەد [مسند] (ئە) 1) تايانچ، يۆلەنچۈك:

مەسنەدىدۇر پايتەخت ـ ياركەند،
نېكى نامۇ نېكى بەخت ياركەند.

— زەلىلى.

2) يۇقىرى ئورۇن، دەرىجە:

مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئەيغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇ بەكرى ئەۋۋەلا.

— زەلىلى.

3) تەخت:

تەختەئى تابۇت ئىبرۇر ئاقىل كۆزىگە تەختۇتاج،
كىم گەدالىق بورياسى مەسنەدى بى ئېھتىياج.

— زەلىلى.

مەسنەدنىشىن [مسندنشين] (ئە + پ) 1) تۆردە ئولتۇرغۇچى، تەختتە ئولتۇرغۇچى:

زەلىلى فەقىرنىڭ مەيخانىسىدە سەلتەنەت كۆرگەچ،
تىكىپ تۇغۇ ئەلەم مەسنەدنىشىن بارگاھىمدۇر.

— زەلىلى.

2) ئەمەلدار، ئورۇن باسار:

بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزگە تەخت ئۆزە بارچە مەسنەدنىشىن.

— ئا. نىزارى.

مەسنەۋى [مثنوى] (ئە) 1) ھەر ئىككى مىسراسى قاپىيىداش بولغان شېئىرىي ئەسەر. 2) جەلالىدىن رۇمىيغا مەنسۇپ ئەسەر.

مەسنۇن [مسنون] (ئە) سۇننەت قىلىنغان، ئادەت بولغان.

مەسنۇئات [مصنوعات] (ئە) ياساپ، ئىشلەپ چىقىرىلغان نەرسىلەر.

مەسنۇئ [مصنوع] (ئە) ياسالغان، يارىتىلغان؛ سۈنئىي.

مەسۇخ [مسوخ] (ئە) بىمەزە، بىمەنە؛ پەسكەش.

مەسئۇد [مسعود] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك:

مەي ۋەھدەت ئەگەرساقى ئەزەلدىن جامى دىل ئىچرە،
يېتىشسە ئول كىشىنىڭ بولغۇسىدۇر تالئى مەسئۇد.

— شەۋقى.

مەسۇن [مصون] (ئە) ساقلانغان، مۇھاپىزەت قىلىنغان.

مەسىر [مسير] (ئە) سەير قىلىنىدىغان جاي، سەيلىگاھ.

مەسىھ [مسيح] (ئە) 1) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:

يە ئۆزرە پەيدا ئەمەس، خىزىر، فەلەك ئۆزرە مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) مەشۇق:

مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.

— ئەرشى.

مەسىھا [مسيحا] (ئە) «مەسىھ» گە قاراڭ.

ۋەفا ھەرفىنى سورغاندا ماڭاسەن تازەجان بەردىڭ،
مەسىھا لەبلەرىڭ ئەئجازىدىن گويا جەۋاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

مەسىھۇللاھ [مسيح الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى ئىيسا:

تىرگۈزۈپ ئۆلگەن كۆڭۈلنى رۇھپەرەر دەككىنە،
گەرمەسىھۇللاھ دەمىدىن تەنگە جان كىرگەنچە بار.

— موللا سالىھ.

مەشام [مشام] (ئە) پۇراش ئەزاسى، بۇرۇن؛ دىماغ:

مەشامىغە يەتتى سەھەر گۈل ئىسى،
كى ئەقلىغە كەلتۈردى سۇنبۇل ئىسى.

— ئا. نىزارى.

مەشائىل [مشاعل] (ئە) «مەشئەل» نىڭ كۆپلۈكى — مەشئەللەر:

تەفەررۇج گاھى سۇنئىڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن - كېچەلەردە گۇنبەزى خەررا.

— زەلىلى.

مەشايىخ [مشايخ] (ئە) «شەيخ» نىڭ كۆپلۈكى — شەيخلەر؛ ئۇلۇغ كىشىلەر:

مۇئەييەنكى سۇلتان سۇتۇق مەنزەرى،
جەمئى مەشايىخ ئېرۇر سەرۋەرى.

— ئا. نىزارى.

مەشايىخان [مشايخان] (ئە + پ) پېشۋالار، مەشايىخلار:

سىلسىلەئى مەشايىخان سۇننەتى نەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رىيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تىبرەك.

— زەلىلى.

مەشئەل [مشعل] (ئە) 1) مەشئەل، چىراغ:

شەبى يەلدا بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فەراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىن كىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.

— زەلىلى.

2) يورۇقلۇق، روشەنلىك:

سەمەرقەند بىلادى — جەھان سەيقەلى،
نەسەيقەلكى پەرتەۋ فىشان مەشئەلى.

— ئا. نىزارى.

مەشئەلى ئەيش — ھاياتلىق مەشئىلى:

كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.

— ئەرشى.

مەشئەلى سىتارە — يۇلتۇز يورۇقى، نۇرى:

ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى سىتارە ھەربىرى بىر شەمىيانەدۇر.

— زەلىلى.

مەشرەب [مشرب] (ئە) 1) خۇلق، خاراكتېر، ئادەت:

ئېئتىراز ئىقلىمى سارى بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.

— زەلىلى.

2) ئىچىملىك ئىچىلىدىغان جاي.

مەشرۇئات [مشروعات] (ئە) «مشرۇئ» نىڭ كۆپلۈكى — شەرىئەتكە مۇخالىپ ئىشلار:

يۇرقۇسۇر نۇقسانىمە ئىقرار ئولۇپ خەزم ئەيلەدىم،
غەيرى مەشرۇئاتۇ، مەشرۇئانلار نەزم ئەيلەدىم.

— ئابدۇقادىر داموللا.

مەشرۇب [مشروب] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسە، ئىچىملىك.

مەشرۇبات [مشروبات] (ئە) «مەشرۇب» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچىملىكلەر.

مەشرۇت [مشروط] (ئە) شەرتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، شەرت قىلىنغان.

مەشرۇھ [مشروح] (ئە) شەرھلەنگەن؛ ئىزاھ، بايان.

مەشرۇئ [مشروع] (ئە) شەرىئەتكە ئۇيغۇن؛ قانۇنىي.

مەشرىق [مشرق] (ئە) شەرق، كۈنچىقىش:

جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىسرە ھەم،
يۇرتى خىتا بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.

— زەلىلى.

مەشرىق سارى — كۈنچىقىش تەرەپ:

تۇغمىش ئىردى ئىلگەرى مەشرىق سارىدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىڭ سەن ئول سارى، مەنى ئەيلەپ كەباب.

— ئەرشى.

مەششاتە [مشاطه] (ئە) 1) چاچ تارىغۇچى:

يۈزىنىڭ ئۆززە زۇلفىنى مەششاتەكىم، شانە قىلۇر،
بازارى ھۆسنىندە ئانىڭ يۈز تۈرلى غەۋغا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

2) زىننەت بەرگۈچى، پەردازچى:

سەھايىق يۈزىنى قىلىپ تازەئى،
كى مەششاتە ئەيلەپ سۈرۈپ غەزەئى.

— زەلىلى.

مەششاتەئى رەڭ — زىننەت بەرگۈچى رەڭ:

زەبان ئارالىقىمدىن مەشق بەس مەششاتەئى رەڭدۇر،
زەلىلىنىڭ سۆزى زۇلفى سەنەمگە شانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەشغۇف [مشغوف] (ئە) بىر ئىشقا بېرىلگەن، قىزىققان؛ ئىشقى بار.

مەشغۇل [مشغول] (ئە) بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانغان، بەند:

ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.

— زەلىلى.

مەشغۇل بولماق — شۇغۇللانماق:

كى مەشغۇل بول ئىلمى رەببانىغە،
نەزەر ئەيلەگىل تەڭرى قۇرئانىغە.

— ئا. نىزارى.

مەشق [مشق] (ئە) ئىقتىدارنى يېتىلدۈرىدىغان ئىش:

جانىڭنى كەباب ئەتتى زەلىلى ئىسەرى دەرد،
مىن بەئدە غەزەل مەشق قىلۇرسەن نەمەكىن قىل.

— زەلىلى.

مەشقى جۇنۇن — سارائلارچە ھەرىكەت ـ قىلىق:

تەلبە زەلىلى ھۇنۇر، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى نالەسوز لەب شەكەرى بولماسا.

— زەلىلى.

مەشكۇر [مشكور] (ئە) شۇكۇر ۋە رەھمەت ئېيتىشقا لايىق؛ رەھمەت ئېيتىلغۇچى:

ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.

— شەۋقى.

سەئيى مەشكۇر — رەھمەت ئېيتىشقا لايىق ئىش:

ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئيى مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.

— ناقىس.

مەشكۇك [مشكوك] (ئە) شۈبھىلىك، گۇمانلىق.

مەشمۇل [مشمول] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان، قورشالغان:

ئىچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.

— ناقىس.

مەشمۇم [مشموم] (ئە) يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي.

مەشمۇمات [مشمومات] (ئە) خۇشبۇي نەرسىلەر.

مەشھەد [مشهد] (ئە) 1) گۇۋاھلىق بېرىلگەن جاي. 2) گۇۋاھ بولغۇچى كۆمۈلگەن جاي. 3) ئاتۇشتىكى بىر يېزىنىڭ نامى:

كاشغەر زەمىنى ئىچرە ئەيلەسەڭ سەفەر يارا،
بارغالى زىھى مەشھەد، تۇرغالى تىجەن ياخشى.

— زەلىلى.

مەشھۇد [مشهود] (ئە) كۆزگە كۆرۈنگەن؛ ئاشكارا.

مەشھۇر [مشهور] (ئە) 1) ھەممىگە مەلۇم بولغان، تونۇلغان:

غەنىيلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتى مەئمۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

2) نامى چىققان، داڭلىق، ئاتاقلىق:

خوجەستە ئاتى ھەر مەجلىسدە مەزكۇر،
لىۋابى نۇسرەتى ئالەمگە مەشھۇر.

— زەلىلى.

مەشھۇرات [مشهورات] (ئە) ھەممىگە تونۇلغان، داڭلىق

ئىشلار:

تەمەئ قىلۇر كىشى تويماس چۈنانچە ھەرفى تەمەئ،
قانائەت ئەھلى غەنىي ۋەسفى بىرلە مەشھۇرات.

— شەۋقى.

مەشھۇن [مشحون] (ئە) تولغان، لىق، تولۇق.

مەشئۇف [مشعوف] (ئە) 1) بېرىلگەن، مەپتۇن، شەيدا. 2) خۇشال، شاد ـ خۇرام:

نىگارنىڭ سەفەر ئىچرە مەشئۇفدۇر،
كى ھەمرەھلىغىنىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.

— ئا. نىزارى.

مەشئۇم [مشئوم] (ئە) شۇم، كۆڭۈلسىز.

مەشۇەرەت [مشورت] (ئە) كېڭەش، مەسلىھەت:

قىلىپ خاتۇنى بىرلە ئول مەشۇەرەت،
كى تۇججارلىققە نىدۇر مەسلەھەت.

— ئا. نىزارى.

مەشۇەرەت ئەيلەمەك — «مەشۇەرەت قىلماق» قا قاراڭ:

ھەمە ئەھلى ھىكمەت قىلىپ مەسلەھەت،
بولۇپ مۇتتەفىق ئەيلەبان مەشۇەرەت.

— ئا. نىزارى.

مەشۇەرەت قىلماق — كېڭەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك:

قىلىپ مەشۇەرەت ئەيلەدۇك ئىتتىپاق،
گىرىفتار ئېتىپمىز بەجايى قاراق.

— ئا. نىزارى.

مەشى [مشى] (ئە) ياياق مېڭىش، يۈرۈش.

مەشىيەت [مشيت] (ئە) تىلەك، ئارزۇ؛ ئىرادە.

مەغارە [مغاره] (ئە) غار، ئويۇلغان جاي.

مەغاك [مغاك] (ئە) چوڭقۇر، قېزىلغان يەر:

چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مەغبۇن [مغبون] (ئە) ئالدانغان، زىيان تارتقان.

مەغبۇنلۇق [مغبون لوق] ئالدىنىش، زىيان تارتىش.

مەغرۇر [مغرور] (ئە) غۇرۇرى بار، مەغرۇر:

دىلرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇركىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسە تۇربادى بۇرۇت.

— ئەرشى.

مەغرىب [مغرب] (ئە) كۈنپېتىش، غەرب:

ئۆتەر ئەردىم بى بال ئەفسانەگى ئەنقايى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايى بەست ئولدۇم.

— زەلىلى.

مەغرىب سارى — غەرب تەرەپ:

چۇ خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب سارى ئەيلەدى ئىنتىقال.

— ئا. نىزارى.

مەغز [مغز] (پ) مېڭە؛ ئەقىل.

مەغزابە [مغزابه] (پ) سوپۇنلۇق سۇ، ماغزاپ.

مەغزۇب [مغضوب] (ئە) غەزەپ قىلىنغان، غەزەپكە يولۇققان.

مەغسەل [مغسل] (ئە) غۇسۇل قىلىدىغان، يۇيۇنىدىغان جاي.

مەغفۇر [مغفور] (ئە) گۇناھى مەغپىرەت قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن:

يەنە شاھ بەھرامۇ شافۇر ھەم،
جەنابى ئىلاھىدە مەغفۇر ھەم.

— ئا. نىزارى.

مەغفۇر ئولماق — گۇناھى مەغپىرەت قىلماق:

زىھى دەۋلەت قىلىپ بىزلەرنى ئۇممەت زاتى، پاكىڭغە،
ئەجەب ئېرمەس تۇفەيلىڭدىن ئۇممەت ئولسەلەر مەغفۇر.

— شەۋقى.

مەغفىرەت [مغفرت] (ئە) گۇناھىنى كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش:

تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل قىلغان گۇناھىڭ بىھىساب،
مەغفىرەتكە ۋەئدە بەرگەن مېھرىبان غەففاردۇر.

— شەۋقى.

مەغفىرەت تاپماق — گۇناھى كەچۈرۈلمەك، مەغفىرەتكە ئېرىشمەك:

ئىككى پاك ئاشىق تۇفەيلى بىلە،
بۇلار مەغفىرەت تاپتى زەيلى بىلە.

— ئا. نىزارى.

مەغفىرەت قىلماق — گۇناھىنى كەچۈرمەك:

ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.

— ئا. نىزارى.

مەغلۇب [مغلوب] (ئە) يېڭىلگەن:

دېدى ئول كەنىز: «يار مېنىڭ ھاجەتىم،
كى مەغلۇبمەن، ئول ئېرۇر غالىبىم».

— ئا. نىزارى.

مەغلۇت [مغلوط] (ئە) خاتا، غەلەت قىلىنغان؛ خاتا.

مەغلۇل [مغلول] (ئە) بويىنىغا تاقاق، زەنجىر سېلىنغان.

مەغمۇم [مغموم] (ئە) غەملىك، غەم باسقان.

مەفاتىھ [مفاتيح] (ئە) «مىفتاھ» نىڭ كۆپلۈكى —

ئاچقۇچلار.

مەفاخىر [مفاخر] (ئە) «مەفخەرە» نىڭ كۆپلۈكى — پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفاسىل [مفاصل] (ئە) بوغۇملار.

مەفاسىل مەرەزى — بوغۇم ئاغرىقى كېسىلى.

مەفەر [مفر] (ئە) قاچىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەفتۇن [مفتون] (ئە) بېرىلگەن، شەيدا بولغان؛ ئاشىق.

مەفتۇن بولماق — بېرىلمەك، ئاشىق بولماق.

مەفتۇھ [مفتوح] (ئە) پەتھ قىلىنغان، ئىشغال قىلىنغان.

مەفخەر [مفخر] (ئە) شان، شۆھرەت؛ پەخىرلىنىش.

مەفخەرە [مفخره] (ئە) پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفرەش [مفرش] (ئە) يەرگە سېلىنغان گىلەم، كىگىز.

مەفرۇز [مفروض] (ئە) پەرز قىلىنغان، بۇيرۇلغان.

مەفرۇش [مفروش] (ئە) تۆشەك سېلىنغان، جابدۇلغان.

مەفسەقە [مفسقه] (ئە) بۇزۇقچىلىق قىلىدىغان جاي.

مەفسۇخ [مفسوخ] (ئە) بۇزۇلغان، بىكار قىلىنغان.

مەفقۇد [مفقود] (ئە) يوقالغان.

مەفھۇم [مفهوم] (ئە) چۈشىنىشلىك، روشەن.

چۈ فىھرەستىدە بارچە مەئلۇم ئېرۇر،
خىرەد ئەھلىغە داغى مەفھۇم ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مەفھۇم بولماق — چۈشىنەرلىك، روشەن بولماق:

بۇ ئىش ھىكمەتىن قىلدى مەئلۇم ئاڭا،
كۆرۈپ بىزەنى بولدى مەفھۇم ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

مەقابىر [مقابر] (ئە) «مەقبەرە» نىڭ كۆپلۈكى — قەبرىلەر، مەقبەرىلەر.

مەقاسىد [مقاصد] (ئە) «مەقسەد» نىڭ كۆپلۈكى — مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

مەقال [مقال] (ئە) سۆز، نۇتۇق.

مەقال ئەيلەمەك — سۆزلىمەك:

تۇمەن دەرد ئىلە ئەرزى ھال ئەيلەدىم،
كۆڭۈل ھەسىب ھالىن مەقال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مەقالات [مقالات] (ئە) «مەقالەت» نىڭ كۆپلۈكى — سۆزلەر، نۇتۇقلار، ماقالىلەر، بابلار.

مەقالە [مقاله] (ئە) سۆز، نۇتۇق؛ ماقالە؛ باب.

مەقالەت [مقالت] (ئە) «مەقالە» گە قاراڭ.

مەقام [مقام] (ئە) 1) ئورۇن، جاي، ماكان:

چۈ تەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.

— ئا. نىزارى.

2) دەرىجە، مەرتىۋە:

دۇئا قىلدى ئول پىر ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ سارى قىلدى خىرام.

— ئا. نىزارى.

3) يۇقىرى پەللە؛ يول:

تەفەككۇر مەقامىدا قىل سەر بەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

4) مۇزىكا ئەسىرىگە ئاساس بولىدىغان تەدرىجى ئەۋجىگە چىقىدىغان ياكى پەسىيىدىغان كۈي، ئاھاڭلار قاتارى.

مەقام ئەتمەك — بىر جايغا ئورۇنلاشماق، ياشىماق:

كۆڭۈل مۈلكىنى شاھەنشاھى ئىشقىڭ چۈن مەقام ئەتتى،
ئاچىپ يۈز پەنجىگە نەققارەسىن ئورغىلكى فەرزانە.

— ناقىس.

مەقام ئەيلەمەك — مەنزىل قىلماق، ئورۇنلاشماق؛ ياشىماق:

دەرياۋۇ كۇھ دەشتى جۇنۇن ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەكى ھەمدەمى چاڭ - چەغانەدۇر.

— زەلىلى.

مەقام تاپماق — «مەقام تۇتماق» قا قاراڭ.

مەقام تۇتماق — يۈكسەك ئورۇنغا ئېرىشمەك، ئورۇنلاشماق:

ئىمام ھەسەن زاتى قىلدى خىرام،
كى فىردەۋسى ئەئلادا تۇتتى مەقام.

— ئا. نىزارى.

مەقامغا يەتمەك — دەرىجە، مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

مەقامى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

مەقامى دىلنەۋاز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىملىق كۈي:

راستىي ئۇششاقى بىبەرگۇ نەۋاغە لۇتف ئېتىپ،
بۇ مەقام ئىچرە مەقامى دىلنەۋاز ئاغاز قىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مەقامى نەۋھە — يىغا كۈيى، ماتەم كۈيى.

شەھادەت مەقامى — شېھىتلىق مەرتىۋىسى:

بەقا شەھرىدىن ئىستەدى نۇرنى،
شەھادەت مەقامىدەكى پۇرنى.

— ئا. نىزارى.

مەقامات [مقامات] (ئە) «مەقام» نىڭ كۆپلۈكى: 1) ئورۇنلار، جايلار:

بارچەسى غەيرەت ئوتى بىرلە كۆيۈپ،
بەھەسۇ مەقاماتكە جاندىن تويۇپ.

— ئەھمەدى.

2) دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر:

يەنە ھەم ئەزىزلەر تولا باردۇر،
مەقامات ئەھلى مۇندا بىسياردۇر.

— ئا. نىزارى.

مەقەر [مقر] (ئە) قارار تاپقان جاي، تۇرار جاي؛ قارارگاھ:

كافىرستان ئەردى لېكىن سەربەسەر،
باۋۇجۇدى قىلدىلەر ئاندا مەقەر.

— زەلىلى.

مەقەر تاپماق — ئورۇن، مەنزىل تاپماق؛ قارار تاپماق.

مەقەر تۇتماق — ئورۇن تۇتماق، جاي ئالماق.

مەقەر قىلماق — مەنزىل قىلماق:

يۈرۈپ كاشغەردىن چۇ ئەيلەپ گۇزەر،
كى يول تەي قىلىپ ئوشنى قىلدىم مەقەر.

— ئا. نىزارى.

مەقبەرە [مقبره] (ئە) قەبرە، مازار.

مەقبۇز [مقبوض] (ئە) قولغا چۈشۈرۈلگەن، تۇتۇلغان.

مەقبۇل [مقبول] (ئە) قوبۇل قىلىنغان، ماقۇل كۆرۈلگەن:

خىزمەتى شايەستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىفايەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببەرىل غىياس.

— شەۋقى.

مەقبۇل ئەتمەك — قوبۇل قىلماق.

مەقبۇل بولماق — ياقماق، ياخشى كۆرۈلمەك.

مەقبۇل تۇتماق — لايىق كۆرمەك، قوبۇل قىلماق:

چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقبۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.

— ئا. نىزارى.

مەقبۇل تۇشمەك — ياقماق، خۇش كەلمەك.

مەقتەل [مقتل] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن جاي.

مەقتەئ [مقطع] (ئە) شېئىرىي ئەسەرنىڭ ئاخىرقى بېيىتى، تۈگەللىمە؛ بوغۇم.

مەقتۇل [مقتول] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن:

ئايا لەيلى، ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل ئول يار مەقتۇلى،
ساڭا بۇ سەئب ھالەتتىن ئول ئىشلار ئانچە ئاساندۇر.

— ئا. نىزارى.

مەقتۇل بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك:

ھېچ كىشى مەندەك ساڭا، ئەي شوخ، مەقبۇل ئولمادى،
بولمادى ھەرگىز شەھىدكىم ساڭا مەقتۇل بولمادى.

— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

مەقتۇئ [مقطوع] (ئە) كېسىلگەن، كېسىك.

مەقدەم [مقدم] (ئە) 1) قەدەم باسقان جاي، ۋاقىت:

دەبىستانغە زىينەت بېرىپ مەقدەمى،
ئانىڭ ھۆسنىدىن قوزغالىپ ئالەمى.

— ئا. نىزارى.

2) قەدەم بېسىش، قەدەم تەشرىپ قىلىش، كېلىش:

زىيافەت ئىشىدىن فەراغەت تاپىپ،
ۋەزىر مەقدەمىدىن شەرافەت تاپىپ.

— ئا. نىزارى.

3) قەدەم:

شۇ جائىز ئادىلى ھەي - ھەي بەھادۇر،
مۇبارەك مەقدەمىدىن مۈلكى مەئمۇر.

— زەلىلى.

غۇبارى مەقدەم — قەدەم باسقان تۇپراق:

ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىڭدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىڭدىن ئول رەۋاج.

— شەۋقى.

مەقدۇر [مقدور] (ئە) 1) تەقدىردە بەلگىلەنگەن؛ تەقدىر.
2) قۇدرەت، ئىمكانىيىتى يېتىدىغان، قۇدرەت، ئىمكانىيەت:

شەفائەت ئەيلەبان تۇتغىل قولۇمنى يارەسۇلۇللاھ،
ھىدايەت مەنزىلىغە ئانچىنانكىم قالمادى مەقدۇر.

— شەۋقى.

مەقرۇن [مقرون] (ئە) يېقىنلاشقان، يېقىن:

كىچىك - چوڭ كەلامىدا مەجنۇن ئىدى،
مەلامەت نىشانىغە مەقرۇن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مەقرۇن بولماق — يېقىنلاشماق، قوشۇلماق.

مەقسەد [مقصد] (ئە) نىيەت، ئارزۇ، مۇراد:

شەھەر تىلىسىمدۇر بەدەن قۇفلى ئانىڭكى نايەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.

— زەلىلى.

مەقسۇد [مقصود] (ئە) مەقسەت، ئارزۇ، مۇراد:

كېرەك مەقسۇد ئۈچۈن كۆپ سەبر قىلماق،
ياراشماس ئۇشبۇ يولدا سەبر ئازى.

— ھاپىز خارەزمى.

قىبلەئى مەقسۇد — ئارزۇ - ئۈمىد قىبلىگاھى:

كۆڭۈل مىھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئاراكەنجى ھەقىقىي ئىزدەسەڭ مەۋجۇد.

— شەۋقى.

مەقسۇر [مقصور] (ئە) قىسقارتىلغان، قىسقا.

مەقسۇم [مقسوم] (ئە) تەقسىملەنگەن، بۆلۈنگەن.

مەقلۇب [مقلوب] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن، ئاغدۇرۇلغان؛ تەتۈر.

مەقلۇئ [مقلوع] (ئە) قومۇرۇلغان، ئېلىپ تاشلانغان.

مەقھۇر [مقهور] (ئە) قەھر - غەزەپكە ئۇچرىغان.

مەقئەد [مقعد] (ئە) 1) ئولتۇرىدىغان جاي؛ ئورۇندۇق. 2) چوڭ تەرەت يولى:

سۇ كەينىدىن توشۇپ جامپاسىدىن پۈتۈن،
ئانىڭ ئاغزىدىن ئوت مەقئەدىدىن تۈتۈن.

— موللا شاكىر.

مەكاتىب I [مكاتب] (ئە) «مەكتەپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر.

مەكاتىب II [مكاتيب] (ئە) «مەكتۇپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتۇپلار، خەتلەر.

مەكارىم [مكارم] (ئە) «مەكرۇمەت» نىڭ كۆپلۈكى — ياخشىلار، گۈزەللەر.

مەكارىم ئەخلاق — گۈزەل خۇلقلار.

مەكان [مكان] (ئە) جاي، ئورۇن، يەر. 2) تۇرار جاي:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيۇ ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

مەكانۇ زەمان — ئورۇن ۋە ۋاقىت:

ئەگەر ئىشق ئىسىدىن بوي ئالسە دىماغ،
مەكانۇ زەماندىن تاپار ئول فەراغ.

— ئا. نىزارى.

مەكتەب [مكتب] (ئە) يازىدىغان جاي؛ مەكتەپ:

كى مەكتەپ ئارا قىلماغىل ئىختىيار،
مىنى ھەم ئۆزۈڭنى كى قىلمە فىگار.

— ئا. نىزارى.

مەكتۇب [مكتوب] (ئە) يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:

مەكتۇبى جۇنۇن سەر بەسەرى مىسرەئى رەنگىن،
كۆرگۈزدى زەلىلىگە گۈلىستان فەساھەت.

— زەلىلى.

مەكتۇب ئەيلەمەك — خەت پۈتمەك، يازماق.

مەكتۇبات [مكتوبات] (ئە) خەتلەر، مەكتۇپلار.

مەكتۇم [مكتوم] (ئە) مەخپىي تۇتۇلغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي:

ھەۋا ئۆزرە كەبۇتەر بالىدىن كاغەز نەمايەندۇر،
دەرىغا تۇشمە دامىمغا چۇن مەكتۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەكر [مكر] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر.

مەكرۇمەت [مكرمت] (ئە) 1) ھۆرمەت، شەرەپ، ئىززەت. 2) سېخىيلىق، مەردلىك.

مەكرۇھ [مكروه] (ئە) 1) كۆڭۈلگە ياقمايدىغان، يېقىمسىز، يىرگىنىچلىك. 2) ئىستېمال قىلىشقا بولمايدىغان.

مەكرۇھ تۇتماق — يېقىمسىز، يامان بىلمەك.

مەكس [مكث] (ئە) تورۇپ قېلىش، توختاش.

مەكس ئەتمەك — تورۇپ قالماق، توختىماق.

مەكسەب [مكسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەرسە، پايدا.

مەكشۇف [مكشوف] (ئە) ئېچىلغان، ئوچۇق، مەلۇم.

مەكشوف ئولماق — مەلۇم بولماق، ئاشكارا بولماق:

خوجەئى بۇزرۇرگۋار داۋۇرغە كېلىپ، بىر ئەللامەنىڭ ھالى مەكشۇف ئولۇپ، ماراراتىنى تەئمىر قىلىپ ئەلگە نىشان بەرگۈنچە، بىر تۇل خاتۇن يېرىمنى بۇزماغىل دەپ ماجرا قىلىپ فەرياد قىلغانى.

— زەلىلى.

مەكفۇف [مكفوف] (ئە) تاشلانغان، تەرك ئېتىلگەن.

مەككار [مكار] (ئە) ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

مەككارە [مكاره] (ئە) «مەككار» غا قاراڭ:

كىچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مەككە [مكه] (ئە) سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى، بەيتۇللا ئورۇنلاشقان ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھىرى:

ھەم شەرىفى مەككە بولدى بىقەرار،
تاغ ئۈستىندە تورۇپ ئۈشتۈر سۇۋار.

— زەلىلى.

مەككە تۇللاھ — ئاللانىڭ شەھىرى، مەككە:

مەككە تۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.

— زەلىلى.

مەككەئى مۇئەززەم — ئۇلۇغ مەككە شەھىرى:

دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيەمبەر،
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.

— زەلىلى.

مەككىي [مكي] (ئە) مەككىلىك؛ مەككىگە مەنسۇپ.

مەكمەن [مكمن] (ئە) خىلۋەت جاي، يوشۇرۇنىدىغان جاي.

مەكنۇز [مكنوز] (ئە) كۆمۈپ ساقلانغان، كۆمۈلگەن.

مەكنۇن [مكنون] (ئە) يوشۇرۇلغان، مەخپىي.

مەكنۇن ئەيلەمەك — يوشۇرماق.
بىر كۈن ئۇل ھۆسن ئېلىنىڭ سۇلتانى تۇتقاي دەپ قولاق،
ئىشق لۇتفىنىڭ سۆزىنى دۇررى مەكنۇن ئەيلىدى.
— لۇتفى.

مەكىن [مكين] (ئە) جايلاشقۇچى، ئورۇن ئالغۇچى.

مەكىنۇ مەكان — 1) ئورۇن ۋە جاينىڭ ئىگىسى:
خۇداۋەند ئىسمى خۇداۋەندجان،
خۇداۋەند مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) بىرجايدا تۇرۇپ قېلىش:
گۇمان قىلدى شەھزادە كۆرگەن زەمان،
مەگەر سابىت ئولغاي مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مەگەر [مگر] (پ) 1) ئەمما، بىراق، پەقەت:
بەسى دەرد سۆزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى - مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.

2) مۇبادا:
قىلۇر ئېردى ئىشۋە بۇزەڭگى بەچە،
مەگەر ئۇچرادىكىم ئىزىتقۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

3) ئېھتىمال:
پەرىشان ھەرتەرەپ زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۇمنام.

4) ... مىكىن:
يوقتۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ ھۆسنۇ جەمال،
دەرمەبۇ شەكلى شەمايىلدىن پەرىشتەھ دۇرمەگەر.
— ئەرشى.

مەگەركى [مگركى] (پ) ئېھتىمال ئۇ، ئەمما ئۇ...،
فەيزى ئىشىكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدردىن،
خەلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەرتەرەپ سەلام.
— زەلىلى.

مەگەس [مگس] (پ) چىۋىن:
ھاي - ھاي كىردارى ئاشىقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۈستۈندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكىنى مەگەس.
— زەلىلى.

مەڭ [منک] يەم، دان.

مەڭىز [منگيز] ئېڭەك، چىراي:
ئەگەر خاھىش ئەتسەڭ تاپاي ياخشى قىز،
بەشەر ئىچرە باردۇر تولا گۈل مەڭىز.
— ئا. نىزارى.

مەڭىزلىك [منگيزليك] چىرايلىق، گۈزەل:
قات - قات يۈرەكىم باغلادى قان، غۇنچە مەڭىزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئەيتىڭ.
— لۇتفى.

مەلا [ملا] (ئە) تولۇق، تولا. 2) ئاشكارا:
تاپايىنكى باغدا مەكانى خەلا،
بۇ سۆز بولماغاي ھېچ كىشىگە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مەلاز [ملاذ] (ئە) پاناھ جاي؛ پاناھ:
دىمەگىل كۆيىنى بىنامۇ نىشانلارغا مەلاز،
كىم ئەرۇر تاجدىھۇ مۈلك ستانلارغە مەلاز.
— نەۋايى.

مەلال [ملال] (ئە) 1) زېرىكىش، ھارغىنلىق، چارچاش:
مىڭىدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— ئۆبەيدى غەزەللىرى.

2) ئەنسىرەش، غەم، ئەندىشە:
زەمانىكى ئۇل شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەرم ئەلغازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

مەلال بولماق — ئەنسىرىمەك، خاتىرجەمسىزلەنمەك:
كېلىپ كۆردى مەجنۇننى بولدى مەلال،
ئانىڭ ھالىغە رەھم ئېيتىپ بولدى لال.
— ئا. نىزارى.

مەلال ئولماق — مەلال بولماق:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

مەلالەت [ملالت] (ئە) 1) ھارغىنلىق، ھاردۇق:
مەلالەت بىلە ئاندا ھەم باردۇق،
ياتىپ نەچچە كۈن دەمفئ ئولۇپ ھاردۇق.
— ئا. نىزارى.

2) غەم - ئەندىشە، مالاللىق:
بەيابانى مەلالەتدە ئانىڭ دەردى بىلە قالدىم،
پەيامىنى سەبا يەتكۈر مېنىڭ شىرىن زەبانىمغە.
— ئا. نىزارى.

مەلامەت [ملامت] (ئە) ئەيىبلەش؛ دەشنەم، تەنە:
كى يەتكەن ئۆمرى ئانىڭ ئاخىرىغە،
مەلامەت كۆپ ئىدى بۇ قاسىرىغە.
— موللا پازىل.

مەلامەت ئاتەشى — ئەيىبلەش ۋە يامان كۆرۈش ئۆچى:
بۇگۈن تەبلى تەھەننا قاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن،

مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەلىلى.

مەلامەت ئەھلى — ئەيىبلىگۈچىلەر، يامان كۆرگۈچەلەر:

مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي يارسا ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى مۇزىن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.

— لۇتفى.

مەلامەت ئەيلەمەك — ئەيىبلىمەك، يامان كۆرمەك.

مەلامەتكەش [ملامت كش] (ئە + پ) مەلامەت چەككۈچى.

مەلاھەت [ملاحت] (ئە) 1) گۈزەللىك، چىراي، ھۆسن:

مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىڭدۇر،
نەسىمى روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.

— زەلىلى.

2) تۇزى تەگىشلىگەن، تەملىك، مەززىلىك:

لەبىڭ مەلاھەتى غەۋغا قوپاردى ئالەمدە،
شەكەرنى بويلە كىشى قايدە كۆردى شۇ رەڭىر.

— نەۋايى.

3) ئۆزىگە تارتىش، جازىبە:

بەرگەلى گۈلى باغدىن يار - چۇرۇيۇش ئېرۇر،
مۇنچە مەلاھەت بىلە چەكتى نىقاب غەلىز.

— زەلىلى.

مەلائىك [ملائك] (ئە) «مەلائىكە» گە قاراڭ:

مەلائىكدىن دېمەسمىز بىزداغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ ئەي ساھىبى كۆز.

— ناقىس.

مەلائىك خەيىلى — پەرىشتىلەر توپى:

رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەرسارى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەرسەف شەيتىن مۈلكىگە تاراج ئىلە يەغما.

— شەۋقى.

مەلائىكە [ملائكە] (ئە) «مەلەك» نىڭ كۆپلۈكى — پەرىشتىلەر:

شەرەفئى ھەر مەلائىكە يەر بىلەن ئاسماندا پۇر،
پۇبەئى غەپلەت ئالمايىن ھەرگىز ئىشتىمەگەي قۇلاق.

— زەلىلى.

مەلەك [ملك] (ئە) 1) پەرىشتە:

داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.

— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇبە:

مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىرىدەكتۇر بۇكى ئەقل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر، ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.

— نەۋايى.

مەلەك خەيىل — پەرىشتىلەر توپى:

مەلەك خەيلىگە ئەمر قىلغاي خۇدا،
سەفىنەنى بىزگە قىلىپ ناخۇدا.

— ئا. نىزارى.

مەلەكۇل مەۋت — جاننى ئالغۇچى پەرىشتە:

سورسا مەلەكۇل مەۋت: «سەڭا ھور كېرەك» دەپ،
يوق، يوق، مەڭە دىلخاھ دېگۈمدۇر داغى ئولگۈم.

— لۇتفى.

مەلەكۇت [ملكوت] (ئە) 1) پادىشاھلىق. 2) ئىگىلىك، ھۆكۈمرانلىق. 3) پەرىشتىلەر دۇنياسى.

مەلەكۋەش [ملكوش] (ئە + پ) پەرىشتە سۈپەت:

مەلەكۋەش كېلىپدۇر سىفاتى ئانىڭ،
پەرى چېھرە بارى ھەياتى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

مەلەڭ [ملنگ] (پ) مەست.

مەلبۇسات [ملبوسات] (ئە) كىيىم - كېچەكلەر.

مەلجا [ملجا] (ئە) پاناھلىنىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەلزۇم [ملزوم] (ئە) لازىم بولغان؛ لازىملىق نەرسە.

مەلسا [ملسا] (ئە) تەكشى، سىلىق.

مەلفۇز [ملفوظ] (ئە) سۆزلەنگەن، تىلغا ئېلىنغان.

مەللاھ [ملاح] (ئە) كېمىچى:

كى مەللاھلار قىلدى ئەفغان بەسى،
چۇ كۆز يولىدىن ئاقىزىپ قان بەسى.

— ئا. نىزارى.

مەلول [ملول] (ئە) مالال بولغان؛ غەمكىن، خاپا؛ قايغۇلۇق:

يار ئەگەر جەفا قىلۇر، بولما ئايا كۆڭۈل مەلۇم،
خالى خەتتى سىپاھىدىن خەتتى چۇ لەشكەر موغۇل.

— زەلىلى.

مەلۇل بولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق.

ئۇياتتىن سالىپ باشنى يەرگە ئول،
ھەيا ئەيلەبان ئانچە مەلۇل.

— ئا. نىزارى.

مەلۇل ئولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق:

ئەي گۆرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇگۈن تاڭلا قىيامەت ئەتقەرىب.

— زەلىلى.

بىھەد مەلۇل — ناھايىتى غەمكىن، خاپا:

خۇدا بەرمەپ ئېردى ئاڭا بىر ئوغۇل،
بالا دەردىدە ئېردى بىھەد مەلۇل.

— ئا. نىزارى.

مەلۇم [ملوم] (ئە) مالامەت ۋەئەلەم چەككەن، دەردىلىك.

مەلئۇن [ملعون] (ئە) لەنەتكە ئۇچرىغان، لەنتى:

مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە بىشىرھەم قىلماس ئىدى باك.

— ناقىس.

مەلىك [ملك] (ئە) پادىشاھ:

تىيغالى ھۆكم ئەيلەدى مىرزايى مەلىك،
تاكى قىلغايلەر كېلىپ ئەھيايى مەلەك.

— زەلىلى.

مەلىكە [ملكه] (ئە) ئايال پادىشاھ؛ پادىشاھنىڭ خوتۇنى.

مەلىھ [مليح] (ئە) 1) شېرىن لەززەتلىك، مەززىلىك:

لەبلەرى كۈلگەچ، تۆكەر تۇز بىرلە شەككەر تەڭ ـ تەڭ،
ئاللاھ ئاللاھ بولۇر ئېرمىش مۇنچە ھەم كۈلگۈ مەلىھ.

— نەۋايى.

2) گۈزەل، چىرايلىق:

كى ھەمراھ چىقتى نەچە دوختەرى،
سەبىھۇ مەلىھۇ چۇ ھورۇ پەرى.

— ئا. نىزارى.

3) دىلكەش، خۇش سۆھبەت:

رەئنى ئولدى جىسمى، يۈزى كەھرەبا،
بىلىپ، لىك سىررىن مەلىھ دىلرەبا.

— ئا. نىزارى.

مەمات [ممات] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات:

ئانىڭ يادىدا بولسە ھەر كىم مەمات،
كى ئېرمەس ئۆلۈم جاۋىدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

مەمالىك [ممالك] (ئە) «مەملەكەت» نىڭ كۆپلۈكى، مەملىكەتلەر.

مەمەر [ممر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتەر يول.

مەمدۇد [ممدود] (ئە) ئۇزارتىلغان، سوزۇلغان.

مەمدۇھ [ممدوح] (ئە) ماختالغان، مەدھىيىلەنگەن.

مەمزۇج [ممزوج] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.

مەمزۇج ئەتمەك — ئارىلاشتۇرماق.

مەملەكەت [مملكت] (ئە) 1) دۆلەت، مەملىكەت. 2) پادىشاھلىق:

فەلەك ئەيلەدى ۋالىئى مەملەكەت،
رەئاياغە بولمىش داغى ئەمنىيەت.

— ئا. نىزارى.

مەملۇ [مملو] (ئە) تولغان، لىق؛ تولۇق.

مەملۇ ئەيلەمەك — تولدۇرۇماق.

مەملۇك [مملوك] (ئە) قۇل.

مەمنۇن [ممنون] (ئە) مىننەتدار، خۇرسەن؛ رازى:

ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيم ـ زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.

— ئا. نىزارى.

مەمنۇن ئەيلەمەك — خۇرسەن قىلماق، رازى قىلماق:

دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.

— شەۋقى.

مەمنۇن قىلماق — «مەمنۇن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەمالىڭدىن نىچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانان،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۈمىدۋارىمنى.

— ئەرشى.

مەمنۇئ [ممنوع] (ئە) مەنئى قىلىنغان.

مەن [من] (ئە) كىم، كىمكى.

مەناب [مناب] (ئە) ئورۇنباسارلىق.

مەنات [منات] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ ئىسلامىيەتكىچە بولغان مەشھۇر بۇتلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

كۇفر ئېلىگە كۆرگۇزۇبان مۇئجىزات.
سىندۇرۇپ لاتۇمەناتۇ سۇمىنات.

— زەلىلى.

مەنازىل [منازل] (ئە) «مەنزىل» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:

ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنزىل ئەتكەلى جۇززەھى مۇستەفا غەلەت.

— زەلىلى.

مەنازىل كەزمەك — كۆپ يول باسماق:

مەنازىل كېزىپ بولدى يولغە رەۋان،
نىشان بەردى چۈن مۇلكى ھىندۇستان.

— ئا. نىزارى.

مەناسىب [مناصب] (ئە) «مەنسەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەنسەپلەر، ئەمەللەر.

مەنافىئ [منافع] (ئە) «مەنپەئەت» نىڭ كۆپلۈكى — مەنپەئەتلەر، پايدىلار.

مەنال [منال] (ئە) مال، دۇنيا، بايلىق.

ئەھلى مەنال — مالدار، دۆلەتمەن.

مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق.

مەنبەئ [منبع] (ئە) بۇلاق، مەنبە، ئاساس:

قىلىپ فەھم مۇزتەر لېكىن ماھىنىڭ،
كى ئاغزى بولۇپ مەنبەئى ئاھىنىڭ.

— ئا. نىزارى.

مەنتۇق [منطوق] (ئە) سۆزلەنگەن، ئېيتىلغان؛ نۇتۇق،

[illegible]

مەنتىق [منطق] (ئە) 1) سۆز، ئىپادە، نۇتۇق. 2) مەنتىق ئىلمى، لوگىكا. 3) ئەلشىر نەۋائىنىڭ «مەنتىقۇت-تەير» داڭلىق ئەسىرىنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى:

چۇ مەنتىق كىتابىدا تەھرىردۇر،
مەۋانى كەلامىدا تەقرىردۇر.

— ئا. نىزارى.

مەنزەر [منظر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش، شەكىل:

[illegible] خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
[illegible] خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

2) كۆرۈنىدىغان، نەزەر سالىدىغان جاي، بالكون:

مەنزىلۇ باغۇ ئايۋان بىرلە مەنزەر،
ئىمارەتكى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

مەنزەرە [منظره] (ئە) كۆرۈنۈش، قىيافەت.

مەنزۇر [منظور] (ئە) كۆرۈلگەن؛ كۆرۈنۈشلۈك، كۆرۈم.

مەنزۇم [منظوم] (ئە) 1) تىزىلغان، تەرتىپكە سېلىنغان. 2) نەزم ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن:

سەنۇبەردىن قەدى رەئنايى دىلبەر چۇنكى نازۇكدۇر،
ئانىڭدەك مىسرەئى بەرجەستەئى مەنزۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەنزۇمە [منظومه] (ئە) شېئىرىي ئەسەر.

مەنزىل [منزل] (ئە) 1) تۇرار جاي، تۇرالغۇ، ئۆي:

قايدا بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئۈيۈڭ.

— زەلىلى.

2) ئۆتەڭ؛ مۇساپە، يول:

يۈرۈپ نەچچە مەنزىل قەدەم رەنج ئېتىپ،
رىيازەتتە جاننى ئەلەم سەنج ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

مەنزىل ئەتمەك — ئورۇنلاشماق، جايلاشماق.

مەنزىل مەقام — تۇرار جاي:

چىللەنىشىن شەيخلەر سەۋمەئەدىن چىقمالى بەلى،
تەڭرى چۇ لامەكان ئېرۇر يوق ئاڭا مەنزىل مەقام.

— زەلىلى.

مەنزىلگاھ [منزل گاه] (ئە + پ) تۇرار جاي، ماكان.

مەنسەب [منصب] (ئە) مەرتىۋە، دەرىجە، ئەمەل.

مەنسۇب [منسوب] (ئە) قاراشلىق، تەۋە؛ تېگىشلىك.

مەنسۇج [منسوج] (ئە) توقۇلغان، توقۇلما.

مەنسۇخ [منسوخ] (ئە) ئەمەلدىن قالغان، بىكار قىلىنغان.

مەنسۇر [منصور] (ئە) نۇسرەتكە ئېرىشكەن، غالىب:

ئىشانەت ئەيلەگەيسەن ئەھمەدا بىزئاسىي ئۇممەتكە،
خۇدادىن ئۆزگە سەندىن ئۆزگە يوقتۇر ناسىرى مەنسۇر.

— شەۋقى.

مەيى مەنسۇر — كەيپى كۈچلۈك مەي:

مەيى مەنسۇرى تۇتقىل ساقىيا سىر ئاشكار ئەيلە،
ئەگەرچە لالە ياڭلىغ خۇن ھەسرەتدىن ئاياغىم بار.

— زەلىلى.

مەنسۇرۋار [منصور وار] (ئە + پ) غالىبلاردەك:

بۇ دارى فانىدىنكىم كەچدىم بەقا يۈزىنگە،
ھافىز، ئۆزۈمنى ئولدەم مەنسۇرۋار كۆردۈم.

— ھاپىز خارەزمى.

مەنشۇر [منشور] (ئە) تارقىتىلغان؛ نەشر قىلىنغان.

مەنفەئەت [منفعت] (ئە) پايدا، مەنپەئەت.

چۇ تەدبىرگە ئەيلەڭىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.

— ئا. نىزارى.

مەنفى [منفى] (ئە) يوق قىلىنغان، ئىنكار قىلىنغان، سەلبىي.

مەنقەبەت [منقبت] (ئە) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت؛ ماختاش:

ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.

— زەلىلى.

مەنقەل [منقل] (ئە) ئاتەشدان:

قىلىپ خۇرشىدنى گوياكى مەشئەل،
ئالۇن ئايىنى قىلەك سەھنىدە مەنقەل.

— زەلىلى.

مەنقۇت [منقوت] (ئە) چېكىت قويۇلغان، چېكىتلىك.

مەنقۇش [منقوش] (ئە) نەقىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مەنقۇل [منقول] (ئە) نەقىل قىلىنغان، كۆچۈرۈلگەن، كۆچۈرمە.

مەنكۇب [منكوب] (ئە) يامان ئەھۋالغا يولۇققان، بەختسىز.

مەنكۇھە [منكوحه] (ئە) نىكاھلانغان ئايال، نىكاھلىق.

مەنھى [منهى] (ئە) مەنئى قىلىنغان، چەكلەنگەن ئىش.

مەنىش [منش] (ئە) يۈرۈش - تۇرۇش؛ خاراكتېر.

مەنئ [منع] (ئە) توسۇش، چەكلەش، مەنئى.

مەنئ ئەيلەمەك — توسماق، توختاتماق:

بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشىقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.

— ئەرشى.

مەنئ قىلماق — «مەنئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

چۈنان مەنئ قىلدى، قەبۇل ئولمادى،
كى بارماقدىن ئۆزگە ھۇسۇل ئولمادى.

— ئا. نىزارى.

مەھ [مه] (پ) 1) ئاي. 2) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل يار:

كۆڭۈل يادىدا خۇرسەندۇر، خىيالى بىرلەجان خۇشتۇر.
نەھاجەت بولماسا ئول مەھ قاشىمدا ھەر زەمان پەيدا.

— ئەرشى.

مەھى ئەنۋەر — ناھايىتى نۇرلۇق، پارلاق ئاي:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

مەھى تابان — تولغان، يورۇق ئاي:

ئولتۇرۇپ ئىردىم كى كىردى بىرمەھى تابان يىگىت،
قامەتى سەرۋى سىھى، رۇخسارى نۇر ئەفشان يىگىت.

— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەھى فەرد — يالغۇز ئاي.

مەھى دۇھەفتە — ئون تۆت كۈنلۈك ئاي.

مەھابەت [مهابت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سۈلەت:

مەھابەت بولۇپدۇر سەلابەت ئاڭا،
سەلابەت بولۇپدۇر مەھابەت ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

2) ۋەھىمە، قورقۇنچ:

بولۇپ جىسمى لەرزان مەھابەتدىن،
ۋەلى قالماي ئەسلا مۇناجاتدىن.

— ئا. نىزارى.

مەھابىس [محابس] (ئە) «مەھبەس» نىڭ كۆپلۈكى — قاماقخانىلار.

مەھار [مهار] (پ) ئارغامچا:

ئالىپ پالتۇ بىرلە ئۆزۈن بىر مەھار،
ئوتۇن توشۇماقنى قىلىپ ئىختىيار.

— ئا. نىزارى.

مەھارىب [محاريب] (ئە) «مىھراب» نىڭ كۆپلۈكى — مىھراپلار.

مەھارەم [محارم] (ئە) «مەھرەم» نىڭ كۆپلۈكى — سىرداشلار.

مەھازىر [محاضر] (ئە) «مەھزەر» نىڭ كۆپلۈكى — يىغىلىدىغان جايلار:

ھازىر فەراۋان قىلىپ ئالىدا،
نەچە خادىمان تۇردى دۇنبالىدا.

— ئا. نىزارى.

مەھاسىن [محاسن] (ئە) 1) «ھۆسن» نىڭ كۆپلۈكى — گۈزەللىكلەر، خۇش مۇئامىلىلەر. 2) ساقال - بۇرۇت.

مەھافە [محافه] (ئە) ئەسلىسى «مىھەففە». ئات - تۆگىلەرگە ئارتىلىدىغان ئەتراپى يۆگەلگەن كاجىۋا، تەختراۋان:

ھەشەم بىرلە ئاندا يېتىپ كەلدى شاھ،
مەھافە بىلە ماھ زەررىن كۇلاھ.

— ئا. نىزارى.

مەھافە ھىجابى — مەپىنىڭ توسۇق پەردىسى:

بۇ سائەتدە چىقتى شامالى شەدىد،
مەھافە ھىجابىنى قىلدى دەرىد.

— ئا. نىزارى.

مەھافىل [محافل] (ئە) «مەھفىل» نىڭ كۆپلۈكى — سورۇنلار.

مەھال I [محال] (ئە) قىيىن، مۇشكۇل:

چۇ شەھزادە ئەيدى: «بۇ ئىشدۇر مەھال،
ۋە ياتۇش دۇرۇر بۇكى ياخۇد خيال.

— ئا. نىزارى.

مەھال II [محال] (ئە) «مەھەل» نىڭ كۆپلۈكى — جايلار، ئورۇنلار:

زىنھار گۇمان قىلماڭ قۇربىغە يېتەر ئاخىر،
ھەركىمكى رىيازەتنى بىر نەچچە مەھال ئەيلەر.

— زەلىلى.

2) ۋاقىت، پۇرسەت:

دېدىمكى، «سەرەندىبنى قىلسام خىيال،
بارىپ كەلمە كىمگە ئېرۇرمۇ مەھال؟»

— ئا. نىزارى.

مەھەك [محك] (ئە) كۈمۈش ۋە ئالتۇنغا سۈرتۈپ ئۇنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكىنى ئايرىيدىغان تاش:

گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسە نى غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.

— ئەرشى.

مەھەل [محل] (ئە) 1) جاي، ئورۇن. 2) ۋاقىت، زامان، پۇرسەت:

پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.

— زەلىلى.

مەھەللات [محلات] (ئە) «مەھەللە» نىڭ كۆپلۈكى —

مەھەللىلەر.

مەھەللە [محله] (ئە) تۇرار جاي، كوچا، مەھەللە.

قىبلە قىراغىغە يەتتى يەقىن،
مەھەللە نەۋاھىدا تۇتتى كەمىن.

— ئا. نىزارى.

مەھبەس [محبس] (ئە) قاماقخانا، زىندان.

مەھبۇب [محبوب] (ئە) سۆيۈملۈك؛ دوست:

كى مەھبۇب فەرزەند دىلبەند ئىدى
مەدىنە ئانىڭ بىرلە خۇرسەند ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مەھبۇب پىرايەسى — مەشۇقنىڭ بىزىكى:

كى ئۇششاق سەرمايەسى ئىشقدۇر،
كى مەھبۇب پىرايەسى ئىشقدۇر.

— ئا. نىزارى.

مەھبۇبى ھەق — ئاللانىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى:

رەسۇلى خۇدا بەلكى مەھبۇبى ھەق،
ھەبىبى خۇدا بەلكى مەتلۇبى ھەق.

— ئا. نىزارى.

مەھبۇبە [محبوبه] (ئە) سۆيۈملۈك يار.

مەھبۇس [محبوس] (ئە) قامالغان، زىندانغا سېلىنغان كىشى.

مەھبۇسلۇق [محبوس لوق] (ئە) تۇتقۇنلۇق، مەھبۇسلۇق:

ماگا نەچچە كۈن يەتتى مەھبۇسلۇق،
ئەزىز جاندىن ئولدىكى مەئيۇسلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەھپارە [مەپارە] (پ) ئاينىڭ پارىسى؛ گۈزەل.

مەھپەيكەر [مەپيكر] (پ) ئاي سۈرەتلىك، ئايدەك گۈزەل.

مەھتاب [مەتاب] (پ) تولۇن ئاي؛ ئايدىڭ:

ئافاق ئىچىگە ھىجر تۈنىدە نەزەر ئەيلەدىڭ،
مەھتاب ئەمەس شۆئلە ئاھىم يارۇتۇپدۇر.

— زەلىلى.

مەھجەبىن [مەجبين] (پ + ئە) پېشانىسى نۇرلۇق؛ گۈزەل:

مۇمكىن ئېرمەس مەھجەبىنلەرغە بۇرەڭ ھۆسن جەمال،
بۇ جەھەتتىن ئۆزى ئۆز ھۆسنىگە دۇر شەيدا يىگىت.

— ئەرشى.

مەھجۇب [محجوب] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يېپىلغان:

كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.

— ئا. نىزارى.

2) ئۇيالغان، ئۇياتلىق:

ھەقىقەت ئەھلىغە سەن تەئنە قىلماغىل ھەرگىز،
جەھان ـ جەھان غەم ئارا قالسا گەر ئۇلەر مەھجۇب.

— زەلىلى.

مەھجۇر [مهجور] (ئە) ئايرىلىپ قالغان، ھىجراندا قالغان؛ جۇدالىق:

ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نەچۈك تەقسىرلەر،
ۋەسلىڭگە ئەي شاھى خۇبان بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.

— ئەرشى.

مەھجۇر بولماق — ئايرىلماق، جۇدا بولماق:

بۇ خىلۋەت بەزمدە مەھجۇر بولماغىل تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

مەھجۇر قىلماق — ئايرىماق، يىراقلاشتۇرماق:

ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.

— شەۋقى.

مەھجۇرلۇق [مهجورلوق] ئايرىلىش، جۇدالىق:

بالا دەردىدە يەتتى رەنجۇرلۇق،
قىلەكىنىڭ جەفاسىدە مەھجۇرلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەھد [مهد] (ئە) بۆشۈك:

يەتكۈزدىلەر ئانى مەھد ئىچىندە،
گۈل ياپراغى تۈشتى شەھد ئىچىندە.

— نەۋايى.

2) كاجۇۋا؛ تاۋۇت:

چۇ قالىلىغ بەدەننى سالىپ مەھدىگە،
ئالىپ يۈردى ئول يار ھەم ئەھدىگە.

— ئا. نىزارى.

مەھدۇد [محدود] (ئە) چېگرىلانغان، چېكى بەلگىلەنگەن:

مەھر [مهر] (ئە) يىگىت تەرىپىدىن نىكاھلىنىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان نەق پۇل، مال؛ مەھر ھەققى.

مەھرەم [محرم] (ئە) (1) سىرداش، ئۈلپەت، ھەمدەم:

كۆڭۈل قايىسى، خەيالىم قايىسىدۇر ھەم،
ئېرۇر سۆزلەتكۈچى سورىغە مەھرەم.

— ناقىس.

2) خاس خىزمەتچى، ئىچكى خىزمەتچى:

ئەي زەلىلى مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقنىشىڭ.

— زەلىلى.

مەھرەم سارا — خاس ئائىلە كىشىلىرىلا تۇرىدىغان ئىچكى سارايى:

جانىبى مەھرەم سىراغە يەتتىلەر،
ئىككى شەھزادە ئۆزىدىن كەتتىلەر.

— زەلىلى.

مەھرەمى ئەسرار — سىرداش دوست:

ئاسرامايسەن نەگە جەفاۋۇ جەۋر ئېتەر،
ھەرزەمان ئۆز مەھرەمى ئەسرارىنە.

— ھاپىز خارەزمى.

مەھرەمى راز — سەمىمىي دوست، سىرداش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى راز ئەيلەدۇك،
سەئۋەنى گوياكى شەھباز ئەيلەدۇك.

— زەلىلى.

مەھرەمانە [محرمانە] (ئە + ب) دوستلارچە، قېرىنداشلارچە.

مەھرەملىق [محرمليق] (ئە) سىرداشلىق، ھەمدەملىك.

مەھرەمۋەش [محرم وش] (ئە + پ) قېرىنداشتەك.

مەھرۇ [مەرو] (پ) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:

بۈگۈنكى ساقىئى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۈششەئى گۈلگۈن گەھى سەبۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

مەھرۇر [محرور] (ئە) ھارارەتلىك، قىزىتمىسى بار:

ئەمەس ھەجرىڭ كۆيۈك كۆكسۈم ئىلاجى،
كى بولماس شۇئلەدىن مەھرۇر مەھزۇز.

— نەۋايى.

مەھرۇر بولماق — قىزىشماق، كۆيمەك.
مەھرۇر ئەتمەك — كۆيدۈرمەك.

مەھرۇق [محروق] (ئە) كۆيگەن، يانغان:

چۈن رەقەم قىلدى ئاشىقۇ مەئشۇق،
بولدى ئىشق ئەھلى ئۆزىدىن مەھرۇق.

— نەۋايى.

مەھرۇم [محروم] (ئە) ئېرىشەلمىگەن، ئايرىلىپ قالغان:

كۆتەرسە چىراغنى بىرەۋ جەمئىدىن،
كى پەرۋانە مەھرۇم ئېسە شەمئىدىن.

— ئا. نىزارى.

مەھرۇم ئەيلەمەك — ئېرىشتۈرمەي قويماق، ئايرىۋەتمەك:

كەرىم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۈمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

مەھرۇملۇق [محروم لوق] ئىگە بولالماسلىق، نائۈمىدلىك:

ئەزەلدە بۇ يەڭلىغ بولۇپ قىسمەتىم،
كى مەھرۇملۇقىدا يازىلمىش خەتىم.

— ئا. نىزارى.

مەھز [محض] (ئە) خالىس، ساپ:

زەنگىنەئى غەزەلنى ئەل مەھز سۆز بىلۇرلەر،
مۆئمىنگە گۈل كۆرۈنۈر كافىرغە زۇلفىقارى.

— زەلىلى.

2) پەقەت، يالغۇز؛ پەقەتكىنە:

بىخەبەر ئەردىم، دەرىغا بىلمەدىم،
مەھز بىر موللا ۋە ياسوقى دېدىم.

— زەلىلى.

مەھزى ئەدەب — ناھايىتى، ھەقىقىي ئەدەبلىك.
مەھزى كىزب — ساپلا يالغان.
مەھزى نۇقسان — پەقەتلا خاتا.
مەھزى ھەقىقەت — ئېنىق ھەقىقەت:

مەھزى ھەقىقەتنى بىلىلىڭ ئىككى جەھان ۋۇجۇدى يوق،
سەرسەرى بۇ ماسىۋا جىلۋەئى خەتتى خال ئىشق.

— زەلىلى.

مەھزەر [محضر] (ئە) 1) ھازىر بولىدىغان، يىغىلىدىغان جاي، 2) ھۆكۈمنامە.

مەھزەل [مهزل] (ئە) ھەزل، مەسخىرە.
مەھزەل بولماق — مەسخىرە، كۈلكە بولماق:

شەيخ مەھزەل بولدى دەير ئەتفالىغە،
كىم كۈلۈرلەر ئەردى ئانىڭ ھالىغە.

— نەۋايى.

مەھزۇف [محذوف] (ئە) ئۆچۈرۈلگەن؛ چۈشۈپ قالغان.

مەھزۇن [محزون] (ئە) 1) غەمكىن، قايغۇلۇق، خاپا:

ئول ئىشىدا ۋەلى ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىفدەك قەددى غەم بىلە نۇن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق:

نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەب ئول ئوتقە كۆلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

3) كىشى ئىسمى:

كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
يالا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.

— ئا. نىزارى.

مەھزۇن بولماق — غەمگە مۇپتىلا بولماق، قايغۇرماق.
مەھزۇن ئەتمەك — غەمگە مۇپتىلا قىلماق، قايغۇرتماق:

يادى ۋىسلىڭدىن ئېتىپ مەھزۇن كۆڭۈل سەرمايەسىن،
لەئلىڭ ئارمانىن قىلاي مەرجان كەبى جانىمغە قۇت.

— ئەرشى.

مەھزۇن قىلماق — «مەھزۇن ئەتمەك» كە قاراڭ:
كى بەئتۇبى زار مەھزۇن قىلىپ،
جۇ يۇسۇپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مەھزۇنلۇغ [محزون لوغ] غەمكىنلىك، خاپىلىق.

مەھسۇب [محسوب] (ئە) ھېساب ئېلىنغان، تەكشۈرۈلگەن.

مەھسۇر [محصور] (ئە) قورشالغان.

مەھسۇس [محسوس] (ئە) ھېس قىلىنغان، سېزىلگەن.

مەھسۇل [محصول] (ئە) ھاسىل بولغان ئېرىشىلگەن؛ نەتىجە، مېۋە؛ مەھسۇلات.

مەھشەر [محشر] (ئە) 1) توپلانغان جاي؛ مالىمان:
ھەمە ئىزتىراب ئەتتى مۇزتەر بولۇپ،
فىغان بىرلە گوياكى مەھشەر بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) قىيامەت:
كى مەھشەر ئارا قىلمە رەسۋا مېنى،
جەھان زىبىغە قىلمە شەيدا مېنى.

— ئا. نىزارى.

رۇزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتارسەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

مەھفۇز [محفوظ] (ئە) مۇھاپىزەت قىلىنغان، ساقلانغان.

مەھفىل [محفل] (ئە) 1) يىغىلىش، ئولتۇرۇش:
كىمىكى بۇ مەھفىل ئىچىدە قىلدى دىلبەردىن ھەرىس،
گويىيا كەلتۈردى بولغايكىم پەيەمبەردىن ھەدىس.

— زەلىلى.

2) سورۇن، بەزمە:
چۇ ئول ۋەقت مەھفىلگە تەگدى سەبا،
چۇگەردۇن ھىجابىنى قىلدى رەھا.

— ئا. نىزارى.

مەھفىل ئارا — بەزمىنىڭ كۆركى، سورۇن پەيزى:
ئول ۋەقتىكىم، ئول بۇتى دىلئارا،
گۇلشەن سارى بولدى مەھفىل ئارا.

— نەۋايى.

مەھكەم [محكم] (ئە) پۇختا، مۇستەھكەم، چىڭ.

مەھكۇم [محكوم] (ئە) ھۆكۈم قىلىنغان، ھۆكۈم ئاستىدغا ئېلىنغان.

مەھل [مهل] (ئە) ۋاقىت، پۇرسەت.

مەھلەكە [مهلكه] (ئە) 1) خەۋپ - خەتەرلىك جاي.
2) خەۋپ - خەتەر، ھالاكەت.

مەھلۇل [محلول] (ئە) ئېرىتىلگەن.

مەھلۇل ئەتمەك — ئېرىتمەك:
گەج ئورنىغە مەھلۇل ئەتىپ ھەفتجۇش،
قويۇپ يەرگە سەنئەتگەرى سەختكۇش.

— نەۋايى.

مەھلىقا [مەلقا] (پ + ئە) ئاي يۈزلۈك:
جان ئەزەلدىن مېھر ئىلە بىر مەھلىقاغا ئۇچرىدى،
ئول كۆز ئالدۇرغان بىلە مۇنداق بالاغا ئۇچرىدى.

— لۇتفى.

مەھمىل [محمل] (ئە) مەپە، تەختىراۋان؛ كاجۇۋا:
ئانى كەلتۈرۈپ ئۇشبۇ مەھمىل ئارا،
تۇشۇردىكى مەجنۇننى مەنزىل ئارا.

— ئا. نىزارى.

مەھۋ [محو] (ئە) يوقىلىش، يوقىتىش:
مەھۋ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زورىدىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى مائەدا.

— ئەرشى.

مەھۋ ئەتمەك — يوق قىلماق، ئۆچۈرمەك:
ئەي خۇدايا رۇز مەھشەردە قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيىبىن مەھۋ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

مەھۋ ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق:
بارەكاللاھ تىيرەئى كۇففارنى مەھۋ ئەيلەبان،
رەۋشەنابى تىغى ئەدلىڭدىن تاپىپدۇر دىن زىيا.

— زەلىلى.

مەھۋ ئولماق — يوق بولماق، تۈگىمەك:
فەلەك ئۈستىدە مېھرۇ يەر ئۈزرە مەھۋەشلەر مەھۋ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.

— ئەرشى.

مەھۋەش [مهوش] (پ) ئايغا ئوخشاش، ئايدەك؛ گۈزەل:
بۇ مەھۋەشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۆۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۈم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.

— ناقىس.

مەھىن [مهين] (پ) ئاي كەبى:
كەلدى كۈنى تەۋفىكە بىر نازىنىن،
ئارەزى جەننەت گۇلىدىن ھەم مەھىن.

— زەلىلى.

مەۋاد [مواد] (ئە) «ماددە» نىڭ كۆپلۈكى — ماددىلار.

مەۋارىس [مواريث] (ئە) «مىراس» نىڭ كۆپلۈكى — مىراسلار.

مەۋازىئ [مواضع] (ئە) «مەۋزىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ئورۇنلار، جايلار:

چىرە چۇنان مەۋازىئ نىكۇ سىرشىت،
ياد بىرۇر ئابى ھەۋاسى بىھىشت.

— زەلىلى.

مەۋاشى [مواشى] (ئە) ئات - ئۇلاغلار:

مەۋاشىينى ئەلتۇرگە يەكسەر سۇرۇپ،
ۋەتەنگەھلەرىگە دىگىن يەتكۇزۇپ.

— نەۋايى.

مەۋاقىئ [مواقع] (ئە) «مەۋقىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەقەلەر، ھادىسىلەر.

مەۋاكىب [مواكب] (ئە) «مەۋكىب» نىڭ كۆپلۈكى — قويرۇقچىلار، مۇلازىملار.

مەۋالى [موالى] (ئە) «مەۋلا» نىڭ كۆپلۈكى — دوستلار، ئىگىلەر.

مەۋالىد [مواليد] (ئە) «مەۋلۇد» نىڭ كۆپلۈكى — تۇغۇلغانلار، پەرزەنتلەر.

مەۋانىئ [موانع] (ئە) «مانىئ» نىڭ كۆپلۈكى — توسۇقلار.

مەۋائىز [مواعظ] (ئە) «مەۋئىزە» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەز - نەسىھەتلەر:

ھەبىبىڭ نەۋئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.

— ئا. ئىزارى.

مەۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق، مېھرىبانلىق؛ مۇھەببەت.

مەۋت [موت] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات بولۇش:

ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىرنەفەس ئەمان بەرمەس،
خىتاب زائىقە تول مەۋت ئىلە لەبىل مىرساد.

— شەۋقى.

مەۋج [موج] (ئە) 1) دولقۇن:

كېلىپ چۇن قىراغە نەزەر ئەيلەدى،
كۆرۈپ مەۋجىن ئانداغ ھەزەر ئەيلەدى.

— ئا. ئىزارى.

2) جىمىرلاش، جىلۋە:

سۇلەيمان ھەشمەت، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھنى شەمشىر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان ئەيلەر.

— زەلىلى.

مەۋج ئۇرماق — دولقۇنلىماق، تاشماق:

بۇ ھىندى يامانلار ئىشى تۈنتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. ئىزارى.

مەۋجى بەلا — يۇقىرى كۆتۈرىلگەن دولقۇن:

تاپمادى ۋەسلى گەۋھەرىن مەۋجى بەلادە مۇبتەلا،
بولۇپ كۆزۈمنىڭ ياشىدىن ھەر قەترە دەريا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

مەۋجى ھەزار — مىڭلاپ دولقۇن:

كەسرەت ئىلى ئاتار يا، ۋەھدانىيەتكە ئايا،
بىردۇر ۋۇجۇدى دەريا، مەۋجى ھەزار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مەۋجدار [موجدار] (ئە + پ) 1) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:

كى يانىدا دەريا ئاتى: تەلبەچۆك،
بەسى مەۋجدارۇ سۇيى كۆپ چۇچۇك.

— ئا. ئىزارى.

2) جىمىرلاپ جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك:

ئۇرۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇ دۇردەك مەۋجدار ئەمدى.

— موللا نىياز.

مەۋجزەن [موج زن] (ئە + پ) «مەۋجۋەر» گە قاراڭ.

مەۋجۋەر [موج ور] (ئە + پ) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:

چۇن تاپىپ تەسكىن بۇ بەھرى مەۋجۋەر،
قالمايىن ئول مەۋجلەردىن ھېچ ئەسەر.

— نەۋايى.

مەۋجۇد [موجود] (ئە) 1) بار، مەۋجۇت:

گۆزەردە كۆرۈشكەن ساقى سۇت ئەمەس،
ئۆتەر يول ئارا ۋە سىل مەۋجۇد ئەمەس.

— ئا. ئىزارى.

2) ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن، يارىتىلغان:

ھەمە مەۋجۇد ئىرۇر بىر قەترەسىدىن،
قىزىل گۇلدۇر خىجىل گۇلچېھرەسىدىن.

— موللا پازىل.

مەۋجۇدات [موجودات] (ئە) بارلىقلار، تىرىك جانلار.

مەۋرىد [مورد] (ئە) كېلىپ چىققان جاي؛ مەنبە.

مەۋرۇس [موروث] (ئە) مىراس قىلىنغان نەرسە.

مەۋزۇن [موزون] (ئە) 1) كېلىشكەن، قاملاشقان:

نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.

— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

2) زىلۋا، خۇش پىچىم:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۇررە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمراھ ئەمەس.

— ئەرشى.

3) ۋەزىنگە توشقان، ئۆلچەملىك:
ۋەزنى ئوبدان نىھايەتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.

— موللا قۇربان.

مەۋزۇن بولماق — تەرتىپلىك بولماق:
ھەر ئىشكى ئۇلۇس ئالدىدا مەۋزۇن بولغاي،
قىلغان ئانى ھەر بەخت ھۇمايۇن بولغاي.

— نەۋايى.

مەۋزۇئ [موضوع] (ئە) 1) قويۇلغان؛ تۈزۈلگەن، 2) تېما.

مەۋزەئ [موضع] (ئە) جاي، ئورۇن، ماكان:
بۇ مەۋزەئ ئارا پىرى سەيياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستادمەن.

— ئا. نىزارى.

مەۋسۇف [موصوف] (ئە) سۆيەتلەنگەن، ماختالغان.

مەۋسۇل [موصول] (ئە) تۇتاشقان، ئۇلاشقان.

مەۋسۇم [موسوم] (ئە) ئاتالغان، نام ئالغان:
ساقى سەھەردە كەلتۈرۈڭ ئەل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئېرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.

— زەلىلى.

مەۋسۇم بولماق — ئات قويۇلماق، ئاتالماق.
مەۋسۇم قىلماق — ئاتىماق.

مەۋسىم [موسم] (ئە) پەسىل، مەۋسۇم، ۋاقىت:
بەس ھەۋاگەرم ئولدى مەۋسىمى تومۇز،
ئامىن - ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.

— زەلىلى.

مەۋسىمى نەۋ بەھار — باش ئەتىياز ۋاقتى:
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسىمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەيچە نەۋ نىھال ئاچىلىڭ.

مەۋفۇر [موفور] (ئە) مول، كۆپ؛ پاراۋان، يېتەرلىك.

مەۋقۇف [موقوف] (ئە) توختىتىلغان، توختىتىلغان؛ باغلىق:
نىگارىڭ سەفەر ئىچرە مەسئۇفدۇر،
كى ھەمراھلىغىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.

— ئا. نىزارى.

مەۋقۇف ئەتمەك — توختاتماق؛ قارىتىپ قويماق.
مەۋقۇف بولماق — توختىماق؛ باغلىق بولماق.

مەۋقىف [موقف] (ئە) توختاش جايى؛ بېكەت.

مەۋقەئ [موقع] (ئە) ئورۇن، جاي:
چۇ تۇر تۈنچ ئىقلىم ئىدى مەۋقەئى،
بەس ئولدى قۇياش ساھىبى تالىئى.

— نەۋايى.

مەۋكەب [موكب] (ئە) ئۇلۇغلار بىلەن بىللە يۈرگۈچى قۇيرۇقچى، مۇلازىم.

مەۋلا [مولى] (ئە) خوجا، ئىگە؛ ھامىي؛ دوست؛ ئۇستاز:
قۇتبى قەلەندەرلەر تەماشە قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.

— زەلىلى.

مەۋلانا [مولانا] (ئە) ئۇلۇغ، خوجا، ئۇستاز (ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ ھۆرمەت نامى):
فەساھەتتە بەيانى چۈنكى مەۋلانايى رۇم ئەتكەچ،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن مەست ئۇلۇبان ئافەرىن دەرلەر.

— زەلىلى.

مەۋلەۋى [مولوى] (ئە) ئىگە، ساھىب؛ داموللا:
شەرھ قىلىپ دەبدەبەئى مەسنەۋى،
مەسنەۋى مەئنەۋىيۇ مەۋلەۋى.

— زەلىلى.

مەۋلۇد [مولود] (ئە) تۇغۇلغان، پەرزەنت.

مەۋئۇد [موعود] (ئە) ۋەدە قىلىنغان، سۆز بېرىلگەن؛ ۋەدە:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئيي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەۋئىد [موعد] (ئە) ۋەدە قىلىنغان ۋاقىت؛ ئورۇن.

مەۋئىزە [موعظه] (ئە) ۋەز - نەسىھەت:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇدائ.

— زەلىلى.

مەئىشەت [معيشت] (ئە) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، 2) يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش ۋاستىسى:
يېتىلۇر بەس لەتىق ئەنۋائى نىئمەت،
كېلىپ قىلما بولۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

مەئىن [معين] (ئە) ئاقىدىغان، ئاقار.

مائى مەئىن — ئاقارسۇ:
بولۇپ گۈلرەڭ مەي مائى مەئىندەك،
ساف روئو رەنگى لەئلى ئاتەشىندەك.

— نەۋايى.

مەي [مى] (پ) ئىچىملىك، شاراب.

نۇش قىلىپ جامى مەي لالەگۇن،
بەندە قىلاي پەرەگى بىزۇر جۇنۇن.

— زەلىلى.

مەيى ئالۇد — مەي ئارىلاش.

مەيى ئەسفەر — سارغۇچ مەي.

مەيى ئەھمەر — قىزىل مەي.

مەيى بەتى — ئۆردەك شەكلىدىكى مەي ئىدىشى.

مەيى خۇش لىقا — خۇشال ئۇچرىشىش مەيى:
ئەيا ساقىيا بول ماڭا رەھنەما،
كەرەم بىرلە بەخش ئەت مەيى خۇش لىقا.

— ئا. نىزارى.

مەي خۇمارى — مەي، شاراب كەيپى:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا بىر جۇرئە تۇت ئانداغكى يوقتۇر غەمزەدە.

— ئەرشى.

مەيى مەئرىفەت — تونۇشۇش مەيى:
يەنە ھەرخى «مىم» مەيى مەئرىفەت،
داغى «دال» ئولۇپ دىن ئارا ئەمنىيەت.

— ئا. نىزارى.

مەيى مەدىھ — ماختاش، مەدھىيىلەش شارابى.

مەيى مۇفەررىھ — شادلاندۇرغۇچى مەي:
ئىچسۇن مەيى مۇفەررىھى گۇلرەڭى غەمزۇ داي،
بۇ دەۋردە كىم ئىستەسە خاتىر فەراغىنى.

— ئاتايى.

مەي ناب — تىنىق، تازا مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان مەيى نابىنى.

— ئا. نىزارى.

مەيئاشام [مى آشام] (پ) مەيخور.

مەيپالا [مى پالا] (پ) مەي سۈزگۈچ.

مەيپەرەست [مى پرست] (پ) ئىچكۈلۈككە بېرىلگەن، مەيخور.

مەيپەرەستان [مى پرستان] (پ) «مەيپەرەست» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچكۈلۈككە بېرىلگەنلەر، مەيخورلار:
سۇراھى سەربەلەندۇ مەيپەرەستان مەستى لايەقئەل،
ئەلىف لامى قەدسىياقىنى مەجلىستە نىگۇن كەلتۇر.

— زەلىلى.

مەيخارە [مى خوارە] (پ) كۆپ مەي ئىچكۈچى، مەيخور:
كى مەيخارەلەردەك بولۇپ سەرگىران،
قىلىپ سەۋتى نالە مەۋلامەت نىشان.

— ئا. نىزارى.

مەيخارەلىك [مى خوارەليك] مەيخورلۇق:
قۇرۇپ بەزم شاھانە مەسرۇر ھال،
كى مەيخارەلىككە قىلىپ ئىشتىغال.

— ئا. نىزارى.

مەيخانە [ميخانە] (پ) بىرلىشىپ مەي ئىچىدىغان جاي، ئۆي:
چىقمىسام ھەرگىز ئۇ شول مەيخانىدىن،
بولمىسا ئىلكىم جۇدا پەيمانىدىن.

— خەراباتى.

مەيخۇش [ميخوش] (پ) ئاچچىق - چۈچۈك.

مەيدان [ميدان] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ.

مەيسەرە [ميسرە] (ئە) سول تەرەپ:
ئايا، مەيسەرە دەريا دىلۇ نامدار،
زىيادە ئەيلەگەي دەۋلەتىڭ كىردىگار.

— زەلىلى.

مەيسەرە - مەيمەنە — ئوڭ - سول تەرەپ:
تەۋەججۇھ بىلە سالدى تورنى يەنە،
سۇزۇپ بىر زەمان مەيسەرە - مەيمەنە.

— ئا. نىزارى.

مەيسۇر [ميسور] (ئە) يەڭگىللەشكەن، ئوڭاي، ئاسان.

مەيفۇرۇش [مى فروش] (پ) مەي ساتقۇچى:
تەئزىم ئېيتەر ئاتايىغە چۇن پىرى مەيفۇرۇش،
نى غەم ئەگەر ھەقارەت ئىلە پارسا باقار.

— ئاتايى.

مەيكەدە [ميكدە] (پ) مەيخانا، شاراپخانا:
شىشە تۇبى سۇندۇرۇپ كەلدى سۇراھى بويلۇغۇم،
مەيكەدە جاي ئاشىقان مەنزىلى پارسا ئەمەس.

— زەلىلى.

مەيگۇن [ميگون] (پ) مەي رەڭلىك، قىزىل رەڭلىك.

مەيل [ميل] (ئە) خاھىش، ھەۋەس، مەيل:
مەيل ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غەرىبلىقدە ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مەيل قىلماق — «مەيل ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
چۇ لەيلى قىلىپ ئېردى مەكتەبغە مەيل،
مۇنەۋۋەر قىلىپ نۇرنى ئانداغ سۇھەيل.

— ئا. نىزارى.

مەيمەنچى [ميمنچي] سودىگەر:
بۇ دۈشمەن كۇچادىن خەبەر ئاڭلاشىپ،
بۇزىخۇيۇ مەيمەنچى كەتتى قاچىپ.

— موللا شاكىر.

مەيمۇن [ميمون] (ئە) بەختىيار، بەختلىك:

كېلىپ هەر بىرى كېچە ئانداقكى بۇم،
بۇۋاقىققە مەيمۇن، مۇخالىفققە مۇش.

— نەۋايى.

مەينۇش [مينوش] (پ) مەي ئىچكۈچى:

مالى ـ هۆيى بۇ كېچە مەيخانەدىن كەم بولمادى،
بىر تەرەپ پىر مۇغانۇ بىر تەرەپ مەينۇشلەر.

— زەلىلى.

مەئئاز [معاز] (ئە) قويچى:

ئىزتىراپ ئەيلەپ كىرىپ كەلدى مەئئاز،
ئەيدى: «يا پەيغەمبەرى دانايى راز.

— زەلىلى.

مەئبەد [معبد] (ئە) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا.

مەئبەر [معبر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش يولى.

مەئبۇد [معبود] (ئە) ئىبادەت قىلىنغۇچى، تەڭرى:

يېتىشتى قەزا خاجە مەسئۇدغە،
بويۇن سۇندى ئول هۆكمى مەئبۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەئتەل [معطل] (ئە) توختىتىلغان، توختاپ قالغان.

مەئتەل ئەتمەك — توختاتماق.

مەئتەل ئولماق — توختاپ قالماق.

مەئتۇف [معطوف] (ئە) ياندىشىپ كەلگەن، باغلانغان.

مەئجەر [معجر] (ئە) پەنجىرە؛ نىقاب.

مەئجۇن [معجون] (ئە) خېمىر قىلىنغان؛ خېمىر دورا؛ كەيپ قىلغۇچى بىر خىل خېمىر دورا.

مەئخەز [ماٴخذ] (ئە) بىرەر نەرسە ئېلىنغان جاي؛ مەنبە.

مەئخۇز [ماٴخوز] (ئە) ئېلىنغان:

ۋۇجۇدۇڭ گەۋهەرى دەريايى رەهمەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز،
سۇجۇدۇڭ جەۋهەرى ئەئلايى ئۇلفەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز.

— شەۋقى.

مەئدەلەت [معدلت] (ئە) ئادالەت، ئىنساپ.

مەئدەن [معدن] (ئە) 1) يەر ئاستى بايلىقى، كان. 2) هەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى جايى:

ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋهەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرى جەۋهەرى.

— ئا. نىزارى.

مەئدۇد [معدود] (ئە) سانالغان، ساناقلىق.

مەئدۇم [معدوم] (ئە) يوق بولغان، يوق:

كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇهۇل ـ ئەمىنىدىن سەلبى مەئدۇم.

— ناقىس.

مەئرەز [معرض] (ئە) نەرسىلەرنى كۆرسىتىشكە قويۇلغان جاي، كۆرگەزمىخانا.

مەئرۇز [معروض] (ئە) كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلغان؛ ئەرز.

مەئرەكە [معركە] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ؛ مۇراسىم.

مەئرۇف [معروف] (ئە) تونۇلغان، مەشھۇر.

مەئرىفەت [معرفت] (ئە) بىلىش؛ بىلىم، ئىلىم:

ماڭا خەيلى جۇنۇندىن قاسىدى يەئنى خەبەر بەردى،
تەنىڭنى ئەيلەدىلەر مەئرىفەتدىن تەختەبەر بەردى.

— زەلىلى.

مەئزۇر [معذور] (ئە) ئۆزرە ئېيتىلغان، ئۆزرىلىك:

ئەقلىمنى جۇنۇن ئالدى زەنجىرۇ غول ئەئزا ھەم،
ھوشيار بولالماي مەئزۇركى لاف ئەتتىم.

— زەلىلى.

مەئزۇرلۇق [معذورلوق] كەچۈرۈم سورايدىغان ئىش:

فەلەكتىن ماڭا يەتتى رەنجۇرلۇق،
بالادىن ساڭا يەتتى مەئزۇرلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەئسۇم [معصوم] (ئە) پاك، گۇناھسىز.

مەئسىيەت [معصيت] (ئە) ئاسىيلىق، گۇناھ:

مەئسىيەت ئەھلىدە چىقاردىم ئەلەم،
روسىيەۋۇ زەرد بولۇپ چۈن قەلەم.

— زەلىلى.

مەئشەر [معشر] (ئە) ئادەملەر توپى، جامائەت.

بىل يەنە تۆرتۈنچى رۇسۇل مەئشەرى،
ھەر بىرى بىر بەھرى سافى گەۋھەرى.

— نەۋايى.

مەئشۇق [معشوق] (ئە) سۆيۈملۈك يار، مەھبۇبە:

نېچەكىم ئۆلتۈرۈر مەئشۇق نازى،
تەقى ئارتار ئاشىقنىڭ نىيازى.

— ھاپىز خارەزمى.

مەئفۇ [معفو] (ئە) ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن.

مەئقۇل [معقول] (ئە) ئەقىلغا مۇۋاپىق، قوبۇل قىلارلىق، دۇرۇس:

دېدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەئقۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.

— موللا پازىل.

مەئقۇل تۇشمەك — ئەقىلغا مۇۋاپىق كەلمەك:

چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.

— ئا. نىزارى.

مەئقۇل كۆرمەك — مۇۋاپىق، لايىق كۆرمەك:
چۈ خاقان سۆزىدىن كۆردى مەئقۇل ۋەزىر،
بۇ ئىشدا بولۇپ شاھغە دەستىگىر.

— ئا. نىزارى.

مەئكۇس [معكوس] (ئە) ئەكسىچە قىلىنغان، ئەكسى.

مەئكۇل [ماكول] (ئە) يېيىلىدىغان نەرسە، يېمەكلىك.

مەئكۇلات [ماكولات] (ئە) «مەئكۇل» نىڭ كۆپلۈكى — يېمەكلىكلەر.

مەئلۇل [معلول] (ئە) ئىللەتلىك، كېسەل:
ئانىڭ تەبئىدە سەرئ مەئلۇل ئىدى،
تەبئەت فەرەھلىككە مەشغۇل ئىدى.

— ئا. نىزارى.

مەئلۇم [معلوم] (ئە) ئېنىق، ئاشكارا، روشەن:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.

— زەلىلى.

مەئمەن [ماٴمن] (ئە) 1) تىنچ، خاتىرجەم جاي؛ پاناھگاھ.
ئىزىنى تاپىپ بىرنىشمەن ئارا،
قاراسىن ئالىپ ئىسكى مەئمەن ئارا.

— ئا. نىزارى.

2) ماكان، ۋەتەن:
كى ئول پاك مەئمەندە ئەيلەپ تۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.

— ئا. نىزارى.

مەئمۇر I [مامور] (ئە) ئەمر قىلىنغان؛ ئىتائەتچان:
سېنىڭ قايىسى سىفاتىڭنى دەي ئەي شوخى پەرىزادىم،
جەھاننىڭ مەھۋەشى مەئمۇرسەنسەن بارچەگە ئامىر.

— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەئمۇر ئولماق — بويسۇنماق، ئىتائەتچان بولماق:
كى مەئمۇر ئولۇپمەن قىلىپمەن زەدۇر،
كى باشدىن ئاياغ بارچە ئەيىبۇ قۇسۇر.

— ئا. نىزارى.

مەئمۇر II [معمور] (ئە) گۈللەنگەن، ئاۋات:
خانىقاھى فەقىر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەين مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.

— زەلىلى.

مەئمۇر قىلماق — ئاۋات، باياشات قىلماق:
ئىلاھا! سەرايىنى مەئمۇر قىل،
قۇبۇرىنى رەھمەت بىلە نۇر قىل.

— ئا. نىزارى.

مەئنا [معنى] (ئە) «مەئنى» گە قاراڭ:
ئېرۇر ئول شاھ ۋالاقەدر ھەم مەئنايۇ سۇرەتدە،
كىم ئانىڭ قەددىنە كەلسە، لىباسى فەقر بەس زىبىبا.

— ھاپىز خارەزمى.

مەئنەۋى [معنوى] (ئە) مەنە جەھەتتىكى، مەنىۋى.

مەئنۇس [ماٴنوس] (ئە) ئۆگىتىلگەن، كۆنگەن؛ ئۇلپەت.

مەئنى [معنى] (ئە) چۈشەنچە، مەزمۇن، مەنە:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خافالىغ مەئنىنى سۆز رىشتىسىغە كىم تىزار ئەمدى.

— موللا قۇربان.

مەئنى دۇر — پىكىر ئۈنچىلىرى:
بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسارالە يۇزىن مىسلى كەھرە باقىلايىن.

— ئەرشى.

مەئنى ھۇسۇل — ئىپادىلەنگەن مەنە:
دېدى شاھغە شەيخ ئالىيجەناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۇم جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

مەئۋا [ماٴوى] (ئە) 1) تۇرار جاي، ماكان:
بىر ئەزىزى بار ئىدىلەر ئاشكار،
مەنزىلى مەئۋالەرى ئەردى بۇخار.

— زەلىلى.

2) پاناھ جاي:
كىرىپ غارغە باستى نەچچە قەدەم،
چۈ سوقرات مەئۋاسى بولدى بەھەم.

— ئا. نىزارى.

3) سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغا گەۋھەر بولماسا.

— زەلىلى.

مەئيۇب [معيوب] (ئە) ئەيىبلىك:
كى ئەقل - خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.

— ئا. نىزارى.

مەئيۇس [ماٴيوس] (ئە) ئۈمىدسىزلەنگەن، نائۈمىد.

مۇ [مو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش) :
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇرفەندىن نەھاسىل.

— لۇتفى.

مۇئاتەب [معاتب] (ئە) تاپا - تەنىگە ئۇچرىغان، ئەيىبلەنگەن:
بىراۋ بولسا شەھ ئالىندە مۇئاتەب،

مېنى قىلماسا ئول ئىشدە مۇخاتەب.

— نەۋايى.

مۇئاخەزە [مواَخذە] (ئە) جازا، دەشنەم؛ كەينىگە چۈشۈش، سۈرۈشتۈرۈش.

مۇئارەزە [معارضە] (ئە) مۇنازىرىلىشىش، تارتىشىش، ئالىشىش.

مۇئاسىر [معا صر] (ئە) زاماندىش، ئەسىرداش.

مۇئاسىي [معاصى] (ئە) گۇناھكار، جىنايەتچى.

مۇئاشىر [معاشر] (ئە) دوست، ھەمسۆھبەت؛ ھەمراھ.

مۇئالەجە [معالجە] (ئە) چارە، ئىلاج قىلماق؛ داۋالىماق.

مۇئالىج [معالج] (ئە) چارە، ئىلاج قىلغۇچى، داۋالىغۇچى، تېۋىپ، دوختۇر.

مۇئامەلات [معملات] (ئە) «مۇئامەلە» نىڭ كۆپلۈكى — مۇئامىلىلەر.

مۇئامەلە [معاملە] (ئە) 1) مۇئامىلە، مۇناسىۋەت ئورنىتىش، ئالاقە باغلاش. 2) سودا - سېتىق.

مۇئامەلات [معاملات] (ئە) «مۇئامەلە» گە قاراڭ.

مۇئامەلەپەرداز [معاملەپرداز] (ئە + پ) مۇناسىپ، ياخشى مۇئامىلە.

مۇئاۋەزە [معاوضە] (ئە) ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش، تېگىشىش:

شەھەر ئەھلىدە يوق زىرا ئۇ ئىپكىن،
مۇئاۋەزە قىلۇر بۇتغە ئاشۇ ئىگىن.

— ئا. نىزارى.

مۇئايەنە [معاينە] (ئە) كۆزدىن كەچۈرۈش، قاراش:

ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزدەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايەنە خەرىدار ئولماسا.

— زەلىلى.

مۇئەببەد [مؤبد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم:

تەمەننا ئەيلەسەڭ بىر نەۋئى ئىقبال،
كى بولغاي ھەم مۇخەللەد، ھەم مۇئەببەد.

— نەۋايى.

مۇئەببىر [معبر] (ئە) چۈش ئۆرۈگۈچى، چۈشكە تەبىر بەرگۈچى.

مۇئەتتەر [معطر] (ئە) خۇشبۇي، خۇش پۇراق، ئەتىر پۇراقلىق:

گەر شانە قىلساڭ زۇلفۇڭ خەيالىن،
مۇشك ئىلە بولغاي ئالەم مۇئەتتەر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەتتەر ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق:

دەر ئىبردى لەيلى: «ئەي دۇررى خۇشاھىم،
مۇئەتتەر ئەيلەگەي ئالەم كۇلاھىم».

— موللا پازىل.

مۇئەتتەر بولماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق بولماق:

مەرغىزار ھەمە شامە مۇئەتتەر بولغاي،
تۇررەئى زۇلفۇڭ ئەگەر ئەيلەسە مۇشكى ئەفشانى.

— زەلىلى.

مۇئەتتەر ئولماق — «مۇئەتتەر بولماق» قا قاراڭ.

بەنا ئەيلەسە ياخشى بىر چارباغ،
كى بۇ يەردىن ئولسە مۇئەتتەر دىماغ.

— ئا. نىزارى.

مۇئەتتەر قىلماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق قىلماق:

مۇئەتتەر قىلدى گۈلشەن گۈللەرىنى ئەنبەرى زۇلفۇڭ،
ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كا كۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ.

— زەلىلى.

مۇئەتتەل [معطل] (ئە) بىكار، بىھۇدە؛ ئىشسىز، بوش:

ئىبرۇرمەن قادىر ئەندازى مۇكەممەل،
نە ئۇق ئاتسام تېگەر بولماي مۇئەتتەل.

— ناقىس.

مۇئەججەب [معجب] (ئە) ھەيران قالارلىق، تەئەججۇپلىنەرلىك:

مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بەيان قىلسە مۇئەججەب.

— ناقىس.

مۇئەججەل I [معجل] (ئە) مۆھلەتسىز، ھازىر قىلىشقا تېگىشلىك، نەق:

مەھرى مۇئەججەل تىلەبان جان ئالىب،
سوگرە مۇئەججەل تىلەب ئىمان ئالىب.

— نەۋايى.

مۇئەججەل II [موجل] (ئە) كېچىكتۈرۈلگەن، ۋاقتى ئارقىغا سۈرۈلگەن، نېسى:

مەھرى مۇئەججەل بۇدەم ئەرجان بولۇپ،
تاڭلا مۇئەججەل ئاڭا ئىمان بولۇپ.

— نەۋايى.

مۇئەخخەر [مؤخر] (ئە) ئارقىدا قالدۇرۇلغان، ئاياغدىكى.

مۇئەخخىر [مؤخر] (ئە) ئارقىغا سۈرگۈچى.

مۇئەدد [معد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار، ھازىر.

مۇئەددا [مؤدى] (ئە) ئادا قىلىنغان.

مۇئەددەب [مؤدب] (ئە) ئەدەپلىك، خۇش مۇئامىلە،

خۇش پىئىل.

مۇئەررا [معرا] (ئە) خالىي، يالىڭاچ، بوش، ئازاد:

مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۋدىن،
مۇبەررا ئېرۇر غەررەئى سەھۋدىن.

— ئا. نىزارى.

مۇئەررىخ [مؤرخ] (ئە) تارىخچى، تارىخشۇناس.

مۇئەررىخانە [مؤرخانه] (ئە + پ) تارىخچىلارغا خاس، تارىخچىلارغا مەنسۇپ.

مۇئەررىف [معرف] (ئە) تەرىپ قىلغۇچى، تونۇتقۇچى، بىلدۈرگۈچى:

مۇئەززەز [معزز] (ئە) ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك:

جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دايىم مۇئەززەز ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇئەززەم [معظم] (ئە) بۈيۈك، ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك؛ مۇھىم:

دىل كەئبەئى مۇئەززەم، ئاغرىتماغىل بەرادەر،
يوقتۇر تەرىقەت ئىچرە مۇندىن يامان گۇناھى.

— زەلىلى.

مۇئەززىن [مؤذن] (ئە) ئەزان ئېيتقۇچى، مەزىن.

مۇئەززىي [مؤزى] (ئە) ئازابلىغۇچى.

كىمكى قەتئى ئېتسە تەۋەككۇل قەدەم بىرلە تەرىق،
يەغنى سەل ئاڭا مۇئەززىي ئەمەسمۇ بەرقى ھەرىت.

— نەۋايى.

مۇئەسسەر [مؤثر] (ئە) تەسىرلەنگۈچى، تەسىرگە ئىگە بولغۇچى:

تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەڭگى خارا.

— ناقىس.

مۇئەسسىر [مؤثر] (ئە) تەسىر قىلغۇچى، تەسىرچان، يېقىملىق:

ئەگەر بولماسە ئول مۇيەسسەر ماڭا،
كى ھىجران ئۆتىدۇر مۇئەسسىر ماڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇئەسسىر بولماق — تەسىرلەنمەك.

مۇئەسسىر تۇشمەك — تەسىر قىلماق:

تۇشتى گويا بۇلبۇل ئەفغانى مۇئەسسىر گۈلغەكىم،
چاك-چاك ئەتتى گىرىبانىنى دامانىغەچە.

— نەۋايى.

مۇئەسسىرانە [مؤثرانه] (ئە + پ) تەسىرلىك؛ يېقىملىق.

مۇئەسكەر [معسكر] (ئە) ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي، ئەسكەرگاھ.

مۇئەككەد [مؤكد] (ئە) تەكىتلەنگەن؛ مۇستەھكەم، قەتئىي.

مۇئەككەل [مؤكل] (ئە) ۋەكىل قىلىنغان، بىرەر ئىش ياكى ۋەزىپە تاپشۇرۇلغان كىشى:

مۇئەككەل قىلدىلار شاھى جەھانغە،
ئەمەس شاھى جەھان، مەھبۇبى جانغە.

— ناقىس.

مۇئەللا [معلا] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئېگىزلىتىلگەن؛ يۇكسەك، ئېگىز.

مۇئەللەق [معلق] (ئە) ئېسىلغان، ئېسىپ قويۇلغان:

زەمىننى ئەيلەبان سەنىبىرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.

— زەلىلى.

مۇئەللەق ئاتماق — چاقپەلەكتەك ئايلانماق، موللاق ئاتماق:

ئاتسالڭ كەبۇتەر تەننە ئوقنى،
ئاتقاي *مۇئەللەق* ئولدەم كەبۇتەر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەللەق ئۇرماق — «مۇئەللەق ئاتماق» قا قاراڭ.

ئەجەب تايىردۇرۇر چەرخى مۇتەببەق،
ئىشى ئۇرماق كەبۇتەردەك *مۇئەللەق*.

— نەۋايى.

مۇئەللەم [معلم] (ئە) تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇغان.

مۇئەللىف [مؤلف] (ئە) ئاپتور، يازغۇچى.

مۇئەللىم [معلم] (ئە) ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز:

مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئۈچۈن،
سەبەب قىلدى ھىكمەتدە بىخاب ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

مۇئەللىمى ئەۋۋەل — بىرىنچى ئۇستاز؛ بۈيۈك ئالىم.

مۇئەللىمى سانى — ئىككىنچى ئۇستاز.

مۇئەمما [معمى //معما] (ئە) تېپىشماق، ئەدەبىياتتا شېئىرىي يول بىلەن يېزىلغان تېپىشماق. :

كەمەر بەندىنى كۆردۈم رىشتەئى جانىمغە نازۇكدۇر،
رۇمۇزى لەبلەرىدىن بىلمەدىم شەكلى *مۇئەممايى*.

— زەلىلى.

مۇئەنبەر [معنبر] (ئە) ئەنبەر بىلەن خۇش پۇراق قىلىنغان؛ خۇشبۇي:

سەرۋى نازىم باشىدە تا كۆردى مۇشكىن كاكىلىن،
شەمئ ئەيلەبتۇر *مۇئەنبەر* دۇرىدىن كاكىل ھەۋەس.

— نەۋايى.

مۇئەننەس [مؤنث] (ئە) ئايال جىنس.

نەچە ئەيىب سىلەردە پەيدا دۇرۇر،
كى سىزگە مۇئەننەس خېرىداردۇر

— غەرىبى.

مۇئەييەن [معين] (ئە) ئېنىق، مەلۇم؛ روشەن؛ ئاشكارا؛ مەخسۇس، خاس:

كۆرۈپ شاھ ئۇشبۇ كەرامەتنى،
مۇئەييەن كۆرۈپ بۇ ئەلامەتنى.

— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن بولماق — ئېنىق بولماق، ئېنىقلانماق:

بۇ ھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخ ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن قىلماق — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك:

چۇ پاكىزە گۈلشەن مۇئەييەن قىلىپ،
جەۋانىبلارنى مۇزەييەن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مۇبادەلە [مبادله] (ئە) ئالماشتۇرماق، تېگىشمەك.

مۇبارەك [مبارك] (ئە) قۇتلۇق، تەۋەررۈك:

بۇسە سوئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.

— تەجەللى.

مۇبارەك بولماق — قۇتلۇق، ئەزىز، تەۋەررۈك بولماق:

ئانداقكى خۇراساندە مۇبارەك بولدى،
مەشرىقدىن مەغرىبغە مۇبارەك بولسۇن.

— نەۋايى.

مۇبارەكباد [مباركباد] (ئە + پ) تەبرىك، قۇتلۇقلاش:

تا كۆڭۈل ئىقلىمىنى ئالغالى بىر بېدادى،
غەم كەلىپ كۆندە قىلۇر بىزنى مۇبارەكبادى.

— زەلىلى.

مۇبارىز [مبارز] (ئە) جەڭچى؛ باتۇر، پالۋان.

بۇ سەۋتۇ سادانى پەلەكتىن ئاشىپ،
مۇبارىز ئەرانلار پىغانى تاشىپ.

— موللا شاكىر.

مۇباشەرەت [مباشرت] (ئە) يېقىملىق، جىنسىي ئالاقە؛ مەشغۇلات.

مۇباشىر [مباشر] (ئە) باشقۇرغۇچى، باشلىق.

مۇباھ [مباح] (ئە) رۇخسەت قىلىنغان ئىش، راۋا؛ قىلسا ساۋاب، قىلمىسا يامان بولمايدىغان ئىش.

مۇباھات [مباهات] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار؛ ماختانماق، كۆز - كۆز قىلماق:

ئەتلەسنى زەلىلى قىلما مۇباھات،
پەشمىنە كۇلاھ بىلە بۇ خىرقەسى مەسدۇر.

— زەلىلى.

مۇباھات ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك، قۇۋانماق:

ھەزىل ئېتىپ دىن ئەھلى ئايىنى بىلە،
كۆپ مۇباھات ئەيلەپ ئۆز دىنى بىلە.

— نەۋايى.

مۇباھاتگۇنە [مباهات گونه] (ئە + پ) پەخىرلىنىش، قۇۋىنىش.

مۇباھەسە [مباحسه] (ئە) بەس - مۇنازىرە، تالاش - تارتىش.

مۇبەددەل [مبدل] (ئە) ئالماشتۇرۇلغان، تېگىشىلگەن، ئايراش قىلىنغان:

مۇبەددەل بولۇر كۆنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن،
شۇئائى يۈزۈڭدىن كى بەيزا، ئىشىت.

— بىلال نازىم.

مۇبەددەل بولماق — ئالماشماق، ئۆزگەرمەك:

قىلىپ بەزل شاھانە فەرھادغە،
غەمى چۇن مۇبەددەل بولۇپ شادغە.

— ئا. نىزارى.

مۇبەررا [مبرا// مبری] (ئە) ئازاد، ئەركىن، خالىي:

مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۋدىن،
مۇبەررا ئېرۇر غەررەئى سەھۋدىن.

— ئا. نىزارى.

مۇبەررات [مبرات] (ئە) سەدىقىلەر، خەير - ئېھسانلار؛ ياخشىلىقلار.

مۇبەرھەن [مبرهن] (ئە) ئېنىق، روشەن، ئوچۇق، ئىسپاتلانغان:

يەنە ھەر بۇرجىدا بىر تۇرفە گۈلشەن،
كى ھەر گۈلشەندە يۈزمىڭ گۈل مۇبەرھەن.

مۇبەرھەن ئەيلەمەك — دەلىللەر بىلەن تولۇق ئىسپاتلىماق، ئېنىقلىماق، روشەنلەشتۈرمەك:

بەيان ئەتسە ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشىتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.

— ناقىس.

مۇبەرھەن قىلماق — «مۇبەرھەن ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

نەدۇر ۋاقىئە ماڭا رەشەن قىلىڭ،
كى ئەسرارنى سىز مۇبەرھەن قىلىڭ.

— ئا. نىزارى.

مۇبەسسىر [مبصر] (ئە) قارىغۇچى، كۆرگۈچى؛ مۇتەخەسسىس:

ئولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،

ۋەسفى ئىچرە تىلى مۇقەسسىردۇر.

— نەۋائى.

مۇبەمۇ [موبەمو] بىرمۇبىر، ئىنچىكىلەپ:

تەجەللىدىن كىشىكىم مۇبەمۇ ئەئزانى نۇرئەيلەر،
يىدۇ پەيزا چىقارىپ ئاقىبەت كۆڭلىنى تۇر ئەيلەر.

— زەلىلى.

مۇبەمۇي [موبەموى] بىر - بىرلەپ، بىرمۇبىر، ئىنچىكىلىك بىلەن:

ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۇي،
دىگەي سەرگۇزەشتە ماڭا مۇبەمۇي.

— ئا. نىزارى.

مۇبتەدەل [مبتدل] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا ھالەتكە ئۆتۈش.

مۇبتەدىئ [مبتدع] (ئە) بىدئەتچى، دىندا يېڭىلىق يارانقۇچى:

ئەي نەۋائى، قىل فەنا ئىلمىنىياخشى كەسبكىم،
ئەيلەگەيسەن دەفئ ئەگەر تەقۋىي بۇيۇرسە مۇبتەدىئ.

— نەۋائى.

مۇبتەدىي [مبتدى] (ئە) بىر ئىشنى يېڭىدىن باشلىغۇچى؛ خام، تەجرىبىسىز.

مۇبتەلا [مبتلى// مبتلا] (ئە) دۇچار، گىرىپتار، ئۇچرىغان، يولۇققان؛ ئاشىق، شەيدا:

چۇ «دال» ئولدى چەكمەككە دەرد - بەلا،
كى ئاتىداكى تۇكتەگە مۇبتەلا.

— ئا. نىزارى.

مۇبتەلا بولماق — 1) گىرىپتار، دۇچار بولماق، تۇتۇلماق:

بالاسىغە يەتتى فەلەكدىن بەلا،
بالا دەردىگە بولدى ئول مۇبتەلا.

— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق، شەيدا بولماق:

قاچانكىم ئاي يۈزۈڭنى كۆردۇم ئىرسە، مۇبتەلا بولدۇم،
فىراقىڭ ھەسرىتىدە ئۆرتەنىپ يانىپ ئادا بولدۇم.

— بىلال نازىم.

مۇبتەلا قىلماق — گىرىپتار، دۇچار قىلماق.

مۇبتەلائى دام ئولماق — تۇزاققا چۈشمەك، ئىلىنماق:

بۇ قۇشكىم مۇبتەلائى دام ئولۇبتۇر،
بۇ گۈلشەندە ئانىڭا ئارام ئولۇبتۇر.

— نەۋائى.

مۇبتەھىج [مبتهج] (ئە) خۇشال، شادىمان.

مۇبھەم [مبهم] (ئە) نائېنىق، چۈشىنىپ بولمايدىغان؛ يوشۇرۇن، پىنھان.

تۈزۈپ بەزم ئىشرەت قىلىپ قىزنى ئەقد،
كى مۇبھەم مۇرادىن تاپىپ شاھ نەقد.

— ئا. نىزارى.

مۇتابىئەت [متابعت] (ئە) بىراۋنىڭ كەينىدىن ئەگىشىمەك، ئىزىدىن ماڭماق:

ھەم رەسۇلغە مۇتابىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.

— ن. زىيائى.

مۇتابىق [مطابق] (ئە) مۇۋاپىق، ئويغۇن، ماس.

مۇتالەئە [مطالعه] (ئە) دىققەت بىلەن ئوقۇش، ئوقۇپ بىلىش:

يۈزۈڭ مۇتالەئەسىن ھىجر كېچىسى قىلسام،
فەلەكنى خىيمە قىلىپ مەسئەلىم ستارە قىلاي.

— زەلىلى.

مۇتايەبە [مطايبه] (ئە) ھەزىل، چاقچاق.

مۇتايىب [مطايب] (ئە) ھەزىلكەش، چاقچاقچى.

مۇتەئاقىب [متعاقب] (ئە) كەينى - كەينىدىن، ئارقىمۇ ئارقا.

مۇتەئاقىد [متعاقد] (ئە) ئەھدىلەشكەن، توختاملاشقان؛ شەرتنامە تۈزگۈچى.

مۇتەئەججىب [متعجب] (ئە) ھەيران بولغۇچى، تەئەججۈپلەنگۈچى.

مۇتەئەخخىر [متاخر] (ئە) كېيىنكى، كېيىن كەلگەن؛ ئاخىرقى.

مۇتەئەددىد [متعدد] (ئە) بىرقانچە، نۇرغۇن، كۆپ.

مۇتەئەررىز [متعرض] (ئە) دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئېتىراز بىلدۈرگۈچى.

مۇتەئەززىر [متعذر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسۇف [متاٴسف] (ئە) ئەپسۇسلىنىش، تەئەسسۈپ.

مۇتەئەسسىر I [متعسر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسىر II [متاٴثر] (ئە) تەسىرلىك.

مۇتەئەللا [متعلى] (ئە) يۈكسەك، ئېگىز.

مۇتەئەللەق [متعلق] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، ئائىت.

مۇتەئەممىل [متاٴمل] (ئە) دىققەت بىلەن قاراش؛ پىكىر قىلىش.

مۇتەئەننى [متاٴنى] (ئە) سەۋرلىك، ئېھتىياتچان، ئالدىراقسان ئەمەس.

مۇتەئەھھىد [متعهد] (ئە) بىرەر ئىشنى ئۆز ئۈستىگە

ئالغۇچى، ۋەدە بەرگۈچى.

مۇتەئەھھىل [متاٴهل] (ئە) ئائىلىلىك، بالا - چاقىلىق، ئۆيلەنگەن.

مۇتەبائىد [متباعد] (ئە) ئۇزاقلىشىش، بىر - بىرىدىن ئايرىلىش.

مۇتەبەررەك [متبرك] (ئە) مۇبارەك؛ مۇقەددەس، تەۋەررۈك، ئەزىز.

مۇتەبەسسىم [متبسم] (ئە) تەبەسسۇم قىلغۇچى.

مۇتەبەھھىر [متبحر] (ئە) چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، ئالىم.

مۇتەجائىز [متجائز] (ئە) ئاجاۋۇز قىلغۇچى.

مۇتەجەللى [متجلى] (ئە) روشەن، ئېنىق، پارلاق؛ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان.

مۇتەدارىك [متدارك] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. لۇغەت مەنىسى يېتىشكۈچى، ئارقىدىن كېلىپ قوشۇلغۇچى. بۇ بەھر كېيىن تېپىلىپ، ئەسلىدىكى 15 بەھرگە 16 - بولۇپ قوشۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇتەرەددىد [مۇتەرەدد] (ئە) ئىككىلەنگۈچى، شەكلەنگۈچى؛ قارارسىز.

مۇتەرەننىم [مترنم] (ئە) سايرىغۇچى، كۈيلىگۈچى، ناخشا ئېيتقۇچى.

مۇتەرجىم [مترجم] (ئە) تەرجىمان.

مۇتەررا [مطرى // مطرا] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز، تازىلانغان:

ئىشكىدە مەرغىزارى تۇرنە زىبىبا،
بېھىشتىنىڭ ساھەق ياڭلىغ مۇتەررا.

— ناقىس.

مۇتەررەز [مطرز] (ئە) گۈل تىكىلگەن؛ زىننەتلەنگەن:

ئەي جەمالىڭ رەھمەتىڭدىن گەر زەلىلۇ گەر مۇئەززەز،
سەفھەن كەۋنەيىن ئولۇپ ئاتىڭ تىرازىدىن مۇتەررەز.

— نەۋايى.

مۇتەزائىد [متزائد] (ئە) كۆپەيگەن، زىيادە.

مۇتەزەررىر [متضرر] (ئە) زەرەرلەنگەن، زىيان تارتقان.

مۇتەزەممىن [متضمن] (ئە) ئۆز ئۈستىگە، زىممىسىگە ئالغان.

مۇتەسەددى [متصدى] (ئە) بىرەر ئىشنى باشلىغۇچى، بىرەر ئىشقا كىرىشكۈچى، تەشەببۇسكار.

مۇتەسەررىف [متصرف] (ئە) تەسەررۇپ قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى، ئىگە، خوجا.

مۇتەسەۋۋۇر [متصور] (ئە) تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كۆزدە تۇتۇلغان، نىيەت قىلىنغان، پەرەز قىلىنغان.

مۇتەشەررىئ [متشرع] (ئە) شەرىئەتكە ئەمەل قىلغۇچى.

مۇتەشەككىل [متشكل] (ئە) شەكىللەنگەن، تەشكىللەنگەن.

مۇتەغەللىبە [متغلبه] (ئە) زوراۋانلار، زالىملار.

مۇتەغەييىر [متغير] (ئە) ئۆزگەرگەن، ئۆزگەرگۈچى؛ ئۆزگىچە باشقا - باشقا.

مۇتەفاۋۇت [متفاوت] (ئە) بىر - بىرىدىن پەرق قىلىدىغان، پەرقلىق، ھەر خىل.

مۇتەفەررىق [متفرق] (ئە) پاراكەندە، تارقاق، چېچىلغان؛ بىر - بىرىدىن پەرقلىق.

مۇتەفەررىئ [متفرع] (ئە) تارماقلارغا بۆلۈنگەن، شاخلانغان.

مۇتەفەككىر [متفكر] (ئە) تەپەككۇر قىلغۇچى، كەڭ پىكىرلىك.

مۇتەقارىب [متقارب] (ئە) ئارۇز ۋەزنىدىكى بەھرىلەردىن بىرى. لۇغەت مەنىسى: يېقىنلاشقۇچى.

مۇتەقازى [متقاضى] (ئە) قاتتىق تۇرۇۋېپ تەلەپ قىلغۇچى، تەقەززا بولغۇچى.

مۇتەقائىد [متقاعد] (ئە) رەت قىلغۇچى.

مۇتەقائىد بولماق — رەت قىلماق.

مۇتەكاسىر [متكاثر] (ئە) كۆپەيگەن، ئارتقان، پاراۋان.

مۇتەكەببىر [متكبر] (ئە) مەنمەنچى، كىبىرلىك؛ مەغرۇر.

مۇتەكەففىل [متكفل] (ئە) كېپىل بولغان، كېپىللىكنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

مۇتەكەللىف [متكلف] (ئە) تەكەللۇپلۇق؛ دىققەت بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇتەكەللىم [متكلم] (ئە) سۆزلىگۈچى، ناتىق.

مۇتەلاتىم [متلاطم] (ئە) دولقۇنلىنىۋاتقان، مەۋج ئۇرۇۋاتقان.

مۇتەلالا [مطلالا] (ئە) يالتىراپ تۇرغان، يورۇق، روشەن.

مۇتەلەۋۋىن [متلون] (ئە) رەڭگارەڭ، رەڭمۇرەڭ.

مۇتەللا [مطلى] (ئە) تىللا سۈيى بىلەن سۇغۇرۇلغان، ئالتۇن سۈيىگە چىلانغان.

مۇتەمەتتىئ [متمتع] (ئە) لەززەتلەنگۈچى؛ بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

مۇتەمەسسىل [متمثل] تەقلىد قىلغۇچى، ئۆزىنى باشقا نەرسىگە ئوخشاتقۇچى.

مۇتەمەككىن [متمكن] (ئە) بىر جايدا تۇرغۇچى، مۇقىم.

مۇتەمەييىز [متميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ ئاجرىتىلغان، پەرق ئېتىلگەن.

مۇتەنەببىھ [متنبه] (ئە) ئاگاھ، خەۋەردار، ھوشيار.

مۇتەنەففىر [متنفر] (ئە) نەپرەتلەنگۈچى، يىرگەنگۈچى، بىزار.

مۇتەنەۋۋىئ [متنوع] (ئە) ھەر خىل، تۈرلۈك، خىلمۇ خىل.

مۇتەھەتتىك [متهتك] (ئە) رەسۋا، ئابرۇيسىزلانغان.

مۇتەھەررىك [متحرك] (ئە) ھەرىكەتلىك.

مۇتەھەممىل [متحمل] (ئە) بەرداشلىق بەرگۈچى، تاقەت قىلغۇچى.

مۇتەھەييىر [متحير] (ئە) ھەيران قالغان، ھەيران بولغان.

مۇتەھھەر [مطهر] (ئە) تازا، پاك، پاكىز.

مۇتەۋاتىر [متواتر] (ئە) يوشۇرۇن، سۇقۇنغان، پىنھان.

مۇتەۋازىئ [متواضع] (ئە) كىبىرى يوق، كىچىك پېئىل؛ ئەدەپلىك.

مۇتەۋەتتىن [متوطن] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن، بىرەر يەرنى ئۆزىگە يۇرت قىلىپ تۇتقان، ماكانلاشقان.

مۇتەۋەججىھ [متوجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، قاراش. 2) ئۆزىنى بىلدۈرۈش، خاتىرىسىگە سېلىش.

مۇتەۋەررىئ [متورع] (ئە) ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغۇچى، خۇدا ۋە دىن يولىدىن چىقمايدىغان، خۇداغا ئىشىنىدىغان.

مۇتەۋەففا [متوفى] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن.

مۇتەۋەللى [متولى] (ئە) مەدرىسە، مەسچىت، ۋەخپىنى (يەر - مۈلۈكنى) ئىدارە قىلغۇچى، كىرىم - چىقىمنى باشقۇرغۇچى.

مۇتەۋەللىد [متولد] (ئە) تۇغۇلۇش.

مۇتەۋەھھىم [متوهم] (ئە) ۋەھىمە قىلغۇچى.

مۇتەۋۋەل [مطول] (ئە) ئۇزۇن، چوڭقۇر:

چۇ سۆزنى قىلىپ مۇندا مۇجمەل بايان،
نەۋائى قىلىپدۇر مۇتەۋۋەل بەيان.

— ئا. نىزارى.

مۇتتەسىف [متصف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مۇتتەسىل [متصل] (ئە) 1) ئۈزلۈكسىز، كەينى - كەينىدىن، توختاۋسىز:

خوجە ئۈچ كۈن مۇتتەسىل ئەيلەپ فىغان،
ئولتۇرۇپ تاشلىقتە تاغاي ئابۇتان.

— زەلىلى.

2) تۇتاش؛

سەۋاد ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مۇتتەسىل فەۋۋارە قىلاي.

— زەلىلى.

مۇتتەفەق [متفق] (ئە) ئىتتىپاقلاشقان، كېلىشىلگەن.

مۇتتەفىق [متفق] (ئە) بىرلەشكەن، ئىتتىپاقلاشقان، دوست؛ پىكىرداش:

قىلمىغىن بۇ يولدا نەفسىڭنى رەفىق،
بولما ھەرگىز نەفسى بىلەن مۇتتەفىق.

— خاراباتى.

مۇتتەفىق بولماق — كېلىشمەك، بىرلەشمەك، ئىتتىپاق بولماق:

ئىشق ئىلە سەۋدا بولۇبان مۇتتەفىق،
ئەيلەدىلەر دەھر ئارا رەسۋا مېنى.

— نەۋائى.

مۇتتەقى [متقى] (ئە) تەقۋادار، پەرھىز تۇتقان، ھارامدىن ساقلانغان:

بەد گۇمانلىق قىلىپ ۋەلىلەرغە،
ئالىمۇ زاھىدۇ مۇتتەقىلەرغە.

— ن. زىيائى.

مۇتتەكا [متكى] (ئە) يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان نەرسە، يۆلەنچۈك؛ ياستۇق، تەكيە:

يارەسۇلۇللاھ بىشارەت بىرلە سىز بەرگەن ئەسا،
سايەبانى مەرقۇد ئولدى مۇتتەكايى يەتتە تەن.

— زەلىلى.

مۇتتەلىئ [مطلع] (ئە) خەۋەردار، ئاگاھ.

مۇتتەلىئ بولماق — خەۋەردار، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق:

ئىستەسەڭ دەيرى فەنا سىررىغە تاپماق ئىتتىلائ،
مەستىلىغىدىن بولماغىل دەۋران ئىشىغە مۇتتەلىئ.

— نەۋائى.

مۇتتەھەم [متهم] (ئە) تۆھمەتكە قالغان؛ ئەيىبلەنگەن، گۇناھكار دەپ ھېسابلانغان.

مۇتتەھىد [متحد] (ئە) بىرلىشىش.

مۇترەبا [مطربا] (ئە) سازلىنىپ؛ شادلىنىپ، خۇشال:
زەلىلى تۇربەتىدە مۇترەبا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭۇ رەباب ئەردى.
— زەلىلى.

مۇترىب [مطرب] (ئە) سازەندە ۋە ناخشىچى:
زاھىرى فەقىرنەما باتىندە ئار ئولسە،
قىلمە مۇترىبى كۆڭۈل ئويغاتقالى ئۇچتار ھەۋەس.
— ناقىس.
مۇترىبى خۇش لەھجە — خۇش ئاۋاز ناخشىچى:
بەزىم ئارا خۇشتۇر قەدەھ كەۋكەب ۋەلى ئېرمەس تەمام،
مۇترىبى خۇش لەھجەئى خۇرشىد سىيما بولماسا.
— نەۋايى.

مۇتلەق [مطلق] (ئە) 1) كامىل، ئەڭ يېتىلگەن:
كىم ئالىم ئىچرە نۇقتەدە بەرھەق دە ئانى،
گەر بەزىم تۆزەر بىھىشتى مۇتلەق دە ئانى.
— نەۋايى.
2) ھېچ، ئەسلا، زادى؛ پۈتۈنلەي:
دېدىلەر بىزگە ئول ھەبىبى ھەق:
ئۆلەما كەلدى ئۈچ گۇرۇھ مۇتلەق.
— ن. زىيائى.

مۇتلەقا [مطلقا] (ئە) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي، تامامەن.

مۇتلەقەن [مطلقاً] (ئە) قەتئىي، پەقەت، پۈتۈنلەي:
ئۆزى زاتىدىن مۇتلەقەن يوق خەبەر،
ئۆزىدىن يەنە ئۆزلۈكىدىن ئەسەر،
— ئا. نىزارى.

مۇتمەئىن [مطمئن] (ئە) تىنچلانغان، كۆڭلى ئىمىن تاپقان، شەك ـ شۈبھىسى قالمىغان:
يېدى شەيخ دورا نەسىنىڭ غەمىن،
زەمانى دىلى بولمادى مۇتمەئىن.
— ئا. نىزارى.

مۇجادەلە [مجادله] (ئە) جېدەل، غوۋغا؛ بەسلىشىش.

مۇجالەسەت [مجالست] (ئە) ھەمسۆھبەتلىك، ئۈلپەتلىك.

مۇجاھەدە [مجاهده] (ئە) غەيرەت، تىرىشچانلىق؛ نەپسىنى يېڭىش يولىدا كۈرەش.

مۇجاھىد [مجاهد] (ئە) غازى.
مۇجاھىد بولماق — نەپسىنى يېڭىپ، ئىسلامنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن كۈرەشمەك.

مۇجاھىدات [مجاهدات] (ئە) غەيرەتلەر، كۈرەشلەر، بەسلىشىشلەر.

مۇجاۋىر [مجاور] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن؛ قوشنا.

مۇجاۋىرلىق [مجاورليق] مۇقىملىق.
مۇجاۋىرلىق قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق، ياشىماق.

مۇجەدۋەل [مجدول] (ئە) جەدۋەل تارتىلغان، جەدۋەل قويۇپ سىزىلغان.

مۇجەررا [مجرا] (ئە) تۆكمەيدىغان، تۆكمەس:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قويۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.

مۇجەررەد [مجرد] (ئە) يەككە، يالغۇز، تەنھا، ئۆيلەنمىگەن، بويتاق:
تائەت بىلە تا بولماسا ئەيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۈنگىرەئى تاقى زەبەرجەد.
— زەلىلى.

مۇجەسسەم [مجسم] (ئە) گەۋدىلەنگەن؛ تەسۋىرلەنگەن:
ھەم روھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بولۇتۇق ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلمىسەن.
— لۇتفى.

مۇجەللا [مجلا] (ئە) جۇلالانغان، يالتىرىغان.

مۇجەللەد [مجلد] (ئە) جىلد، توپلام قىلىنغان.

مۇجتەبا [مجتبى // مجتبا] (ئە) تاللاپ، خىللاپ ئېلىنغان:
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

مۇجتەمەئ [مجتمع] (ئە) توپلانغان، جەم بولغان، يىغىلغان كىشىلەر توپى:
بۇ ئەفسانىنى ئاڭلاڭىز مۇستەمەئ،
تەئەججۇپ قىلىڭ ئاڭلاغان مۇجتەمەئ.
— ئا. نىزارى.
مۇجتەمەئ قىلماق — توپلىماق، جەم قىلماق:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەنىب [مجتنب] (ئە) پەرھىز تۇتقۇچى، نەپرەتلەنگۈچى؛ ھەزەر ئەيلىگۈچى.
مۇجتەنىب ئولماق — ھەزەر قىلماق، ھەزەر ئەيلىمەك:
گەر مۇجتەنىب بولسە دەۋر ئارا نۇقسانىدىن،
جۇرئە كەمالى ئۆزر بىلغىل ئاندىن.
— نەۋايى.

مۇجتەھىد [مجتهد] (ئە) ئىنتايىن تىرىشچان، بەك

ئىجتىھاتلىق، قالتىس غەيرەتلىك؛ دىن ئۆلىماسى:
ھەم رەسۇلغە مۇتەبىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.

— ن. زىيائى.

مۇجرىم [مجرم] (ئە) گۇناھكار، جىنايەتچى، ئەيىبدار:
مۇجرىمى سادىق ئىبرۇر ئۆزرى بىلە قابىلى فەيز،
مۇئجىبى زىندىقە بولماس مۇتەجەللى فەييار.

— نەۋايى.

مۇجمەل [مجمل] (ئە) چۈشەنگىلى بولمايدىغان، نائېنىق:
كى مۇجمەل بايان ئەيلەدۈك قەدرى ھال،
نەزەر سالغان ئەل بولماسۇن دەپ مەلال.

— ئا. نىزارى.

مۇجىب [مجب] (ئە) 1) سەۋەب، ئاساس. 2) لازىم، كېرەك:
ھاسىل ئەتمەك مۇندا ئەخلاقى ھەسەن مۇجىبدۇرۇر،
فەزل ئىلە تاپماقغە ھۇسنى ئەمرى ئۇقبادىن نىشان.

— ناقىس.

مۇجىبى بەست بولماق — خۇشاللىققا، خۇرسەنچىلىككە سەۋەب بولماق.

مۇجىبى تەرەددۇد — شۈبھە، ئىككىلىنىش سەۋەبى.

مۇجىبى تەبزىھ — رەسۋالىق، بىمەنىلىك سەۋەبى.

مۇجىبى تەنەففۇر — نەپرەتلىنىش سەۋەبى.

مۇجىبى تەنبىھ — تەنبىھكە لايىق.

مۇجىد (د) [مجد] (ئە) تىرىشقاق، تىرىشچان، جىددىي ھەرىكەت قىلغۇچى:
خۇبلەر بەزمىدە جەمئ ئولماققە بار ئول ئاي مۇجىد،
ھۇسنىن ئىزھار ئەيلەمەككە ئىستەر ئەترافىدە زىد.

— نەۋايى.

مۇخ [مخ] (ئە) مېڭە، زېھىن، ئەقىل.

مۇخاتەب [مخاطب] (ئە) مۇراجىئەت قىلىنغان، خىتاب قىلىنغان شەخس.

مۇخاتەرە [مخاطره] (ئە) خەۋپ، خەۋپ - خەتەر.

مۇخاسەمەت [مخاصمت] (ئە) ئاداۋەت، خۇسۇمەت، دۈشمەنلىك، نىزا.

مۇخالىف [مخالف] (ئە) قارشى، زىت، مۇۋاپىق ئەمەس؛ دۈشمەن:
گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بىۋۇ ھۇم،
بىناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.

— ئا. نىزارى.

مۇخالىف گۇزار [مخالف گذار] (ئە + پ) ئىشنى تەتۈر بېجىرىش، تەتۈر چۈشىنىش.

مۇخالىف پىېشە [مخالف پشه] (ئە + پ) تەتۈرلۈككە ئادەتلەنگەن.

مۇخەففەف [مخفف] (ئە) كىچىكلىتىلگەن، يەڭگىللىتىلگەن، قىسقارتىلغان.

مۇخەففەفە [مخففه] (ئە) «مۇخەففەف» كە قاراڭ.

مۇخەممەس [مخمس] (ئە) بەشلىك، شېئىرىيەتتە بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان بىر كۇپلېت ۋە شۇ شەكىل يېزىلغان شېئىر.

مۇخەننەس [مخنث] (ئە) ئىككى جىنسلىق.

مۇخبىر [مخبر] (ئە) خەۋەر قىلغۇچى، خەۋەر يازغۇچى.

مۇختار [مختار] (ئە) تاللانغان، سايلاپ ئېلىنغان، ھەممىگە ماقۇل كېلىدىغان:
بىھەققى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھار يار كەبى مۇھتەشەم ئۇمەم ئولماس.

— شەۋقى.

مۇختەرەئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلىنغان، ئويلاپ تېپىلغان.

مۇختەرىئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلغۇچى، كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇختەسەر [مختصر] (ئە) قىسقا، قىسقارتىلغان، ئىخچام:
ئەگەر زىكىر قىلسام بۇلارنى تەمام،
بۇلار مۇختەسەر سۆز تەۋىلۇلكەلام.

— ئا. نىزارى.

مۇختەسەر قىلماق — قىسقا، ئىخچام قىلماق:
ئاغزى سىررىنگە كىسىم نەزەر قىلدىم،
جۇملە سۆزۈمنى مۇختەسەر قىلدىم.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇختەلىت [مختلط] (ئە) ئارىلاشقان، بىرلەشكەن:
بىر - بىرى بىرلە بولۇبان مۇختەلىت،
شاھ سەۋال ئەتتى بولۇپ مۇنبەسىت.

— نەۋايى.

مۇختەلىت بولماق — ئارىلاشماق، بىللە بولماق.

مۇختەلىف [مختلف] (ئە) ھەر تۈرلۈك، خىلمۇ خىل تۈرلۈك - تۈمەن، ياڭزىمۇ ياڭزا.

مۇختەلىف بولماق — خىلمۇ خىل بولماق، ئۆزگەرمەك.

مۇخلىس [مخلص] ئىخلاس قىلغۇچى؛ سەمىمىي، سادىق:
خاس ئۆز قولىنغە لۇتفى ئېتىپ رەھىم قىلسە يار،

مۇخلىس قەدىمى قۇل ئاغا ئابدۇررەھىم ئىبرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇخلىس ئولماق — چىن يۈرەكتىن بېرىلمەك، ئەگەشمەك:
زەھى مۇخلىس ئولمىش خەلايىق ساڭا،
خەلايىت سەرۋىيابى لايىق ساڭا.
— زەلىلى.

مۇخىل [مخل] (ئە) بۇزغۇچى، ئازار بەرگۈچى:
بەششەكى ئەل يولىغا بولدى مۇخىل،
بولدى ئاپانچە بىلە ئوق مۇر مۇھىل.
— نەۋايى.

مۇداخەلە [مداخله] (ئە) ئارىلىشىش، ئارىغا كىرىش، قىستىلىش.

مۇدارا [مدارى] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، چىقىشىش، كېلىشىش.

مۇدام I [مدام] (ئە) دائىم، ھەرداىم، داۋاملىق، ھەمىشە:
كۆڭۈلكىم، سادە كۆزۈڭگەي، مۇدام ئازادە كۆرۈڭگەي،
مۇسەففا بادە كۆرۈڭگەي، ئەگەر قىلساڭ تاڭ جامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدام II [مدام] (پ) ھاراق، شاراب، مەي:
فەسلى بەھار گۈلدۇر ھەريان شۇكۇفە سەۋسەن،
بەس، ئاشىقانۇ بىدىل شۇربى قىلماڭ مۇدامى.
— زەلىلى.

مۇداۋا [مداوا] (ئە) داۋالاش:
دەرد ئىبرۇر ئەسلى دەرمان تىبىۇ ھەر دەرماندىغە،
دەردى جانپەرەۋەر بىلە تۇرلۇ مۇداۋا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدەررىس [مدرس] (ئە) دەرس بەرگۈچى، مەدرىسە مۇئەللىمى:
بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھىچ يېمەسلەر غەم.
— ن. زىيائى.

مۇدەسسىر [مدثر] (ئە) كىيىمگە يۆركۈنۈۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 74 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد پەيغەمبەرنى كۆرسىتىدۇ.)
بىتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمىئراجى ۋۇجۇدىش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇدەققىق [مدقق] (ئە) تەتقىقات قىلغۇچى، ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگۈچى.

مۇدەۋۋەر [مدور] (ئە) يۇمىلاق، چاق شەكىللىك:
ھالە ئول يۈزگە مۇدەۋۋەر كۆزگۇ،
يۈزىنىڭ ئەكسىدۇر ئول كۆزگۈدە ماھ.
— نەۋايى.

مۇدەۋۋىن [مدون] (ئە) دىۋان تۈزگۈچى، توپلام قىلغۇچى.

مۇدبىر [مدبر] (ئە) ئىشى ئارقىغا كەتكەن، بەختسىز.

مۇددەئا [مدعا] (ئە) دەۋا قىلىنغان نەرسە؛ تەلەپ، خاھىش، مەقسەت:
كى ئىبردى بۇ كۆڭۈلنىڭ مۇددەئاسى،
ئەرۋىسى سۆزگە كىيدۈرمەك لىباسى.
— ناقىس.

مۇددەئا ئەيلەمەك — خالىماق، مەقسەت قىلماق:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دەردىگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مۇددەت [مدت] (ئە) ۋاقىت؛ ۋاقىت ۋە زاماننىڭ مەلۇم بىر قىسمى:
زەلىلى مۇددەتتىدۇر ئەل كۆزىدىن بولدى نا پەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چارباغىدىن سوراغىم بار.
— زەلىلى.

مۇددەئىي [مدعى] (ئە) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر؛ رەقىب:
يارەب، جەزايى مۇددەئىنى سەن ھەمىشە بەر،
ھەر كىم يامانلىق ئەيلەسە بويىنغە شىشە بەر.
— زەلىلى.

مۇدرەك [مدرك] (ئە) چۈشىنىلگەن، ئىدراك قىلىنغان، مەلۇم.

مۇدىر [مدير] (ئە) 1) ئايلاندۇرغۇچى، ئايلاندۇرۇپ يۈرگۈزگۈچى؛ ئىدارە قىلغۇچى:
غەم تۈنى سەرگەشتە باشىم ھەم سىپىھرىدۇر مۇدىر،
ئاندا كەۋكەب زاھىر ئولغان يۈز ئۆزرە ھەر قەترە ياش.
— نەۋايى.

2) دەۋر:
ۋۇ بىر قەرى دەۋر ئەتتى چەرخى مۇدىر،
چىقاردى بۇ ئەئجۇبەن دىلپەزىر.
— نەۋايى.

مۇدىق (ق) [مدق] (ئە) دىققەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، پەملىك.

مۇدمىن [مدمن] (ئە) بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ئادەتلەنگۈچى، قاتتىق بېرىلگۈچى.

مۇدھىش [مدهش] (ئە) دەھشەتلىك، قەبىھ.

مۇر I [مر] (ئە) تەمسىز، ئاچچىق.

مۇر II [مر] (پ) چۈمۈلە؛ ئۇششاق ھاشارەت:

مۇر بولسە بولۇر ئۇلۇغ ئەژدەر،
قادادى گويا باشىغە ئەفسەر.

— ن. زىيائى.

مۇرۇمار — چۈمۈلە ۋە يىلان:

ئادەم ئارامىدا بەلكى مۇرۇمار،
يۇرت ئەمىنىيەت مەھەللى نەۋبەھار.

— زەلىلى.

مۇرئات [مرعات] (ئە) بىرەر نەرسىگە رىئايە قىلىش، ھۆرمەت - ئىھتىرام.

مۇراد [مراد] (ئە) تىلەك، مەقسەت، ئارزۇ:

مۇراد ھۇسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۆشلا ئاندادۇر سەمەرات.

— شەۋقى.

مۇرات تاپماق — مۇرادى ھاسىل بولماق، مۇراد - مەقسىتىگە يەتمەك:

مۇرادىن تاپار ئاندا ھەرزى نەفەس،
كى ئول ئەھلى ھاجەتكە فەرياد رەس.

— ئا. نىزارى.

مۇرادى ھەق — ئاللانىڭ ئىستىكى، ھەقىقەت:

ئۆلكىم تۈنۈكۈن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەرغۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.

— نەۋايى.

مۇرادات [مرادات] (ئە) مۇرادلار، ئارزۇلار.

مۇراجەئەت [مراجعت] (ئە) 1) قايتىش، جۆنەش. 2) بىراۋغا چاقىرىق ياكى ئىلتىماس قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنغان سۆز.

مۇرەببەئ [مربع] (ئە) تۆتلىك، تۆت بۇرجەكلىك، كۋادرات، تۆت مىسرالىق شېئىر.

مۇرەببىي [مربی] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، تەربىيىچى:

مۇئەززەز مۇرەببىي ئاتادىن كېچىپ،
داغى مېھرىبانراق ئانادىن كېچىپ.

— ئا. نىزارى.

مۇرەتتەب [مرتب] (ئە) تەرتىپكە سېلىنغان؛ كامىل، مۇكەممەل:

ياساپ ئېردى مەكتەپ ئاناسى ئاڭا،
قىلىپ ئۆي مۇرەتتەپ ئاناسى ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇرەزا [مرضاء] (ئە) كېسەللەر.

مۇرەسسەئ [مرصع] (ئە) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بېزەلگەن:

ھەشقى مۇرەسسەئ ئەيلەبان شېئىرنى خوش لىباس قىل،
مەئرىفەت ئەھلىدىن گەھى لۇتف كەلامى ھەم كېرەك.

— زەلىلى.

مۇرەسسەئ ئەفسەر — گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن تاج:

ھىجرىدىن دىۋانەلەردەك دەربەدەر بولسام گادا،
ئەيب ئىماستۇر تۆشتى باشىمدىن مۇرەسسەئ ئەفسەرىم.

— مەھزۇن.

مۇرەسسەئ پۇش [مرصع پوش] (ئە + پ) قىممەت باھا كىيىملەرگە ئورالغان:

ئانچە خادىم ئېدى مۇرەسسەئ پۇش،
كى ئىدىلەر ئەختەغە خىزمەتكۇش.

— نەۋايى.

مۇرەغغەب [مرغب] (ئە) رىغبەتلەندۈرگۈچى، زوقلاندۇرغۇچى.

مۇرەففەھ [مرفه] (ئە) تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم؛ ئارام؛ خۇرسەن.

مۇرەققەئ I [مرقع] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىدىغان قۇراق تون.

مۇرەققەئ II [مرقع] (ئە) يامالغان.

مۇرەققەئ ياسىماق — يامىماق، بىر - بىرىگە ئۇلىماق.

مۇرەققەس [مرقص] (ئە) ئۇسسۇلچى:

چىقىپ بۇردى ئانداق ئالالا بىلە،
مۇغەننى، مۇرەققەس، تىلالا بىلە.

— ئا. نىزارى.

مۇرەككەب [مركب] (ئە) تەركىب تاپقان، تۈزۈلگەن؛ قوشۇلغان، مۇرەككەپ.

مۇرەۋۋەق [مروق] (ئە) تىنىق، سۈزۈك؛ ساپ، تازا:

مۇرەۋۋەق بادەيى سافى تولۇن ئايغا قىلۇر تەئنە،
كىم ئول جەم جامىدا رەخشەندە چۇن خورشىدى تاباندۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇرەۋۋى [مروى] (ئە) رىۋايەتچى:

مۇرەۋۋى زامانى چېكىپ تورپە رەنج،
بۇ ياغلىغ دىمىشلەر، ساچىپ ئەلگە گەنج.

— ئا. نىزارى.

مۇرتاز [مرتاض] (ئە) رىيازەت بىلەن نەپسىنى يىغقان، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان:

بىراۋكىم ئەمىر خىلافىدىن ئەيلەگەي ئىبئراز،
ئەگەر ئۇلۇس شاھىدۇر يوق ئانىڭ كەبى مۇرتاز.

— نەۋايى.

مۇرتەد (د) [مرتد] (ئە) دىنىدىن ئازغان، دىنىدىن

قايتقان.

مۇرتەزا [مرتضى] (ئە) 1) تاللانغان، خىللانغان؛ سايلانغان:

مۇرتەزا سەرھەلقەئى مەردان راھ ھەق ئۈچۈن،
ئال ئەۋلادىن تاماشا قىل شەھىدى كەر بەلا.

— زەلىلى.

2) ئەلىنىڭ لەقىمى.

مۇرتەفىئ [مرتفع] (ئە) يۇقىرى، يۈكسەك:

پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.

— ئا. نىزارى.

مۇرجەئ [مرجع] (ئە) قايتۇرغۇچى؛ مۇراجىئەت قىلغۇچى.

مۇردار [مردار] (پ) ئۆلۈمتۈك؛ ھارام بولغان، ناپاك.

گۆھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار، كۆزى ئەھۋەل شىغال شەيخ.

— شەۋقى.

مۇردە [مرده] (پ) ئۆلۈك، جەسەت، جىنازا:

چۇ مۇردە باشىغە ئانى كەلتۈرۈپ،
ئىشارەت بىلە لەبىگە سۈيدۈرۈپ.

— ئا. نىزارى.

مۇردەتەن — ئۆلۈك تەن، ئادەمنىڭ جەسىتى:

كېتىپ جان بەدەندىن، قالىپ مۇردەتەن،
ئىكى جان مەكانى ئىدى بىر بەدەن.

— ئا. نىزارى.

مۇردەۋار [مردەوار] (پ) ئۆلۈكتەك، جەسەتكە ئوخشاش:

ھەمانا يىقىلدى بولۇپ مۇردەۋار،
زەمىندە ياتىپ جىسمى ئەفسۇر دەۋار.

— ئا. نىزارى.

مۇرسەل [مرسل] (ئە) ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن، ئەلچى، روسۇل:

بەھەققى ھۆرمەتى تۇغى - لىۋايى ئەھمەدى مۇرسەل،
زەلىلى يولدىن ئازمىش يولغە سال گۇمراھ دەپ كەلدىم.

— زەلىلى.

مۇرسەلىن [مرسلين] (ئە) پەيغەمبەرلەر، روسۇللار.

مۇرسەئ [مرصع] (ئە) ئالتۇن تاج.

مۇرشىد [مرشد] (ئە) يول باشلىغۇچى، رەھبەر؛ پىر، ئىشان:

پىرى مۇرشىدنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەپسى شەيتاننىڭ قولىنى قارماغان.

— زەلىلى.

مۇرشىدى ئاگاھ — ھەممە تەرەپتىن خەۋەردار يولباشچى:

بىلگەچ ئانى مۇرشىدى ئاگاھىدىن،
ھۆكمى جۇلۇس ئولدى ئاگا شاھىدىن.

— نەۋايى.

مۇرشىدى راھىدىن — دىن يولىغا باشلىغۇچى:

مۇبارەك ئاتى مەۋلەۋى ئەرشىدىن،
ئۆزى قۇتبىدۇر مۇرشىدى راھىدىن.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

مۇرشىد كامىل — تەرىقەت پىرى:

زەلىلى جەففەرى سادىقنى دەيدۇ مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھان كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مۇرشىدى مۇفتەدا — پېشۋا، توغرا يولغا باشلىغۇچى.

مۇرشىدى مۇكەممەل — كامالەتكە يەتكەن، ئۇلۇغ شەيخ.

مۇرشىدى ھادى — توغرا يول كۆرسەتكۈچى رەھبەر:

چۇن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھارىنى قىلغىل ئىنتىجاب.

— زەلىلى.

مۇرغ [مرغ] (پ) قۇش، قۇشلار:

قاراغىل شامۇ سەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ،
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

مۇرغى كول — سۇ قۇشى، ئۆردەك:

شەھەر ئىچىگە كىردىمۇ قىلدىم نۇزۇل،
دانەئى ئابىغا بولۇپ مۇرغى كول.

— زەلىلى.

مۇرغابى [مرغابى] (پ) ئۆردەك.

مۇرغان [مرغان] (پ) قۇشلار:

بۇلبۇلى ئول باغى گۈلىستان بولۇپ،
ھەمدەمى مۇرغان غەزەلخان بولۇپ.

— زەلىلى.

مۇرغزار [مرغ زار] (پ) يېشىللىق، چىمەنزار:

بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىدىن فۇتۇھ،
مۇرغزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

مۇرۇر [مرور] (ئە) يۈرۈش، ئۆتۈش، كېچىش:

بۇدەۋران مۇرۇرى ئىبرۇر ۋاژگۇن،
ئۆزىدەك قىلۇر راستىنى سەرنىگۇن.

— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت [مروت] (ئە) ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق،

مەردلىك؛ ئېھسان؛ ئىنساپ:

رەئايەغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايەغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت قىلماق — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق؛ ئىنساپ قىلماق:

كى بىزدىن ئەرزە بولسۇن ئول مەھى نامېھرىبانىمغا،
مۇرۇۋۋەت قىلماغان ئوتلار ياقىپ بۇخەستە جانىمغا.

— بىلال نازىم.

مۇرىد [مريد] (ئە) تالىپ، خالىغۇچى؛ بىرەر ئادەمگە ئەگەشكۈچى؛ بىرەر شەيخقە قول بەرگۈچى:

سەۋاد زاھىر ئەيلەب پۈشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟

— زەلىلى.

مۇرىق (ق) [مرق] (ئە) يۇمشاتقۇچى، ئېرىتكۈچى (كۆڭۈلنى):

چۈن نەۋائى رىققەت ئەيلەب، نەزم ئېتەر شەرھى فىراق،
فۇرقەت ئەھلىغە تاڭ ئېرمەس بولسە ئەشئارى مۇرىق.

— نەۋايى.

مۇزائەف [مضاعف] (ئە) ئىككى ھەسسە ئارتتۇرۇلغان، ئىككىگە كۆپەيتىلگەن؛ ئىككى قات، قەۋەتلەنگەن.

مۇزاب [مذاب] (ئە) 1) ئېرىتىلگەن:

فەلەك ساچتى خان باشىغە سىيمى ناب،
بىزنىڭ شاھ ئاياغىغە لەئلى مۇزاب.

— نەۋائى.

2) قىزىل مەي:

ئېتەر خارەنى مېھر لەئلى مۇزاب،
قىلۇر قەترەنى بەھ دۇررى خۇشاب.

— نەۋايى.

مۇزاد [مزاد] (ئە) زىيادە.

مۇزارىئ [مضارع] (ئە) ئوخشاش؛ ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇزاف [مضاف] (ئە) قوشۇلغان، ئىككىنچى بىرسىگە قوشۇپ كەلتۈرۈلگەن؛ تەۋە، مەنسۇپ.

مۇزافات [مضافات] (ئە) قوشۇمچە ئىشلار ۋە باشقا ئىشلار:

شەھەرنى ئىھاتە قىلىپ تۇشتى ئول،
مۇزافاتلارغە داغى قويدى قول.

— ئا. نىزارى.

مۇزاھىر [مظاهر] (ئە) ياردەمچى، قوللىغۇچى.

مۇزاھىم [مزاحم] (ئە) تەڭلىك پەيدا قىلغۇچى، مۇشەققەتكە دۇچار قىلغۇچى.

مۇزايەقە [مضايقه] (ئە) قىستىلىش، سىقىلىش؛ قىيىندىلىش، تىنچسىزلىق، مۇشكۈللۈك؛ قىستىلاڭ.

مۇزەففەر [مظفر] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، غالىب.

مۇزەككىر [مذكر] (ئە) ئەسلەتكۈچى، يادىغا چۈشۈرگۈچى؛ ۋائىز.

مۇزەممەت [مذمت] (ئە) يامان سۆز، ئاھانەت:

مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەب مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بايان قىلسە مۇئەججەب.

— ناقىس.

مۇزەممىل [مزمل] (ئە) كىيىمگە يۆگىنىۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 13 - سۈرە، 1 - ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ.)

يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يا مۇددەسسىرى يا **مۇزەممىل قوۋم**،
بىمبىئىراجى ۋۇجۇدەش نەسىي سۇبھانەللەزى ئەسرا.

— شەۋقى.

مۇزەھھەب [مذهب] (ئە) ئالتۇن سۈيى بېرىلگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن:

شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھەرەئى شۇدرىن.

— موللا نىياز.

مۇزەئپەر [مزعفر] (ئە) زەپەر قوشۇلغان، زەپەرلىك، سېرىق:

ئاچار نەرگىس مۇزەئپەر تاسى چەندان،
بولۇر ئول زەئفەراندىن غۇنچە خەندان.

— نەۋايى.

مۇزەييەل [مذيل] (ئە) قوشۇمچە قىلىنغان، ئىلاۋە قىلىنغان.

مۇزەييەن [مزين] (ئە) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، چىرايلىق:

ئىدى سۇنبۇل بىلە گۈل دۇممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.

— ناقىس.

مۇزەييەن بولماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك:

بۇھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخى ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مۇزەييەن قىلماق — زىننەتلىمەك، بېزىمەك:

مۇزەييەن قىلىپ قەسرىنى شاھۋار،
نەچە تاج بەخشۇ نەچە تاجدار.

— ئا. نىزارى.

مۇزەييىن [مزين] (ئە) زىننەتلىگۈچى، بېزىگۈچى.

مۇزتەر (ر) [مضطر] (ئە) مەجبۇر بولغان؛ چارىسىز، ئىلاجسىز، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان:

مۇسافىرمەن خوتەن ئىقلىمى ئىچرە ئاجىزۇ مۇزتەر،
ئىمامۇ جەئفەرۇ سادىق ئاتىغە بەندەۋۇ چاكەر.

— زەلىلى.

مۇزتەرىب [مضطرب] (ئە) قاتتىق ھاياجانلانغان، تىنچسىزلانغان، پەرىشان، بىتاقەت، قارارسىز:

بۇ يەڭلىغ مۇزتەرىب، دىۋانە ئېردى،
كى بارچە ئاشنا بىگانە ئېردى.

— نافىس.

مۇزتەرىب بولماق — ھاياجانلانماق، تىنچسىزلانماق، پەرىشان بولماق، تاقەتسىزلەنمەك:

چۇ فەھم ئەيلەدى لەيلى بۇھالنى،
ئىكەۋ مۇزتەرىب بولغان ئەھۋالنى.

— ئا. نىزارى.

مۇزد [مزد] (ئە) ئىش ھەققى، ئەمگەك ھەققى.

مۇزدپەرۋەد [مزدپرود] (ئە + پ) ئىش ھەققى بېرىشنى نىزارەت قىلغۇچى.

مۇزدۇر [مزدور] (پ) مەدىكار، ياللانما ئىشچى.

مۇزمەر [مضمر] (ئە) يوشۇرۇلغان، يېكىتىلگەن؛ دىلدا ساقلانغان؛ مەخپىي، پىنھان:

يارىنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدەجان،
ئىسە ئەئجازى مەگەر مۇزمەردۇرۇر پەيغامىدا.

— بابىر.

مۇزمەر ئەتمەك — دىلدا ساقلىماق، مەخپىي تۇتماق:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئېتىقاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مۇزمەھىل [مضمحل] (ئە) يوق بولۇپ كەتكۈچى، ئۆزىنى يوقاتقۇچى؛ ھالاك بولغان، يوقالغان؛ ئېرىپ كەتكەن:

ئول يىگىت ئۇستاددىن بولدى خىجىل،
كۆرگەچ ئانى ئۇستادى مۇزمەھىل.

— نەۋايى.

مۇزمەھىل ئەيلەمەك — ئۆزىنى ھالاك قىلماق، يوقاتماق، ئېرىپ كەتمەك:

بىخىللىق بىلە قىلماغىل مۇشتەمىل،
سەخا بەھرىدە ئەيلەگىل مۇزمەھىل.

— ئا. نىزارى.

مۇزمەھىل بولماق — يوق بولماق، ئۆزىنى يوقاتماق:

تەفەككۇردە خاقان بولۇپ مۇزمەھىل،
تەھەييۇر ئارا بولدى ئەفسۇردە دىل.

— ئا. نىزارى.

مۇزنەبىن [مذنبين] (ئە) گۇناھكارلار:

ئاسىلار پۇشتى پەناھى ياشەفىئەل مۇزنەبىن،
ھەددىن ئارتۇق ئاسى ئۈممەت ئۆزرىگە قىلدىڭ لەجاج.

— شەۋقى.

مۇزىر (ر) [مضر] (ئە) زىيان يەتكۈزگۈچى؛ زىيانلىق نەرسە:

چۇ تەھقىق ئەيلەدىڭ ھىكمەت مۇسىردۇر،
مۇڭا كىم نى مۇفىدۇ نى مۇزىردۇر.

— نەۋايى.

مۇزىي [موذى] (ئە) قىيىنغۇچى، قىيىنچىلىق پەيدا قىلغۇچى.

مۇژە [مژه] (پ) «مىژە» گە قاراڭ.

مۇژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر، سۆيۈنچىلىك خەۋەر:

كى بۇ مۇژدەنى تاپتىلار شەيخ سەئد،
تەلەبدە چۇنان قىلدىلار جەددۇ جەھد.

— ئا. نىزارى.

مۇژدە بەرمەك — خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك:

مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجدارۇ ھۇد - ھۇدى پەيكى سەبا كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

مۇژدەئى جان — ناھايىتى يېقىملىق خۇش خەۋەر:

نامەڭكى ماڭا مۇژدەئى جانىي ئېردى،
ھىجران غەمىدىن خەتتى ئەمانىي ئېردى.

— نەۋايى.

مۇژدەئى ۋەسل — ۋەسل، دىدار خۇش خەۋىرى:

بۇيى نەسىم گۇل ئالىپ تەرەفى چىمەن بىلەن سەبا،
مۇژدەئى ۋەسلى كەلتۈرۈر ھىجر سىپاھى بول يىراق.

— زەلىلى.

مۇژگان [مژگان] (پ) كىرپىكلەر:

چۇ مۇژگانىم غەمىدىن چىقسا خۇيۇڭ،
بولۇرمۇ بىر تىكەن ھەر تارى مۇيۇڭ.

— نەۋايى.

مۇسادەقەت [مصادقت] (ئە) سەممىيەت، سەممىي دوستلۇق، سادىقلىق.

مۇسافەت [مسافت] (ئە) ئىككى جاي ئارىسىدىكى ئارىلىق، يىراقلىق:

مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىشەگە،
تەرەددۇت بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

مۇسافەرەت [مسافرت] (ئە) سەپەر قىلىش، سەپەرگە

چىقىش، سەپەر.

مۇسافەھە [مصافحه] (ئە) قول ئېلىپ كۆرۈشۈش.

مۇسافىر [مسافر] (ئە) سەپەر قىلغۇچى، سەير قىلغۇچى، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان، بىر يەردە ۋاقىتلىق تۇرغان كىشى.

بۇ غەمكەش مۇسافىرنى ھەم ياد قىل،
كى ياد ئەيلەبان خەستەنى شاد قىل.

— ئا. نىزارى.

مۇسافىران [مسافران] (ئە + پ) مۇساپىرنىڭ:

زەلىلىدىن سەرۋۇ سامان خىتا ئېلى سورما،
مۇسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئەردىم.

— زەلىلى.

مۇساھەبەت [مصاحبت] (ئە) ھەمراھلىق، دەردداشلىق، سۆھبەتداشلىق.

مۇساھىب [مصاحب] (ئە) سۆھبەتداش، ئۈلپەت:

بولۇپ تۇتى بىلە ھەمدەم مۇساھىب،
ئانىڭدىن ئۆزگەنى دەر ئېردى غايىب.

— ناقىس.

مۇساۋى [مساوى] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش.

مۇسائىد [مساعد] (ئە) ياردەم قىلغۇچى؛ مۇۋاپىق، ئۇيغۇن:

مۇسائىد زەماندا خۇرۇج ئەيلەدى،
ئەمارى ئارا قەيسىنى پەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مۇسەببىب [مسبب] (ئە) سەۋەبچى، سەۋەب قىلغۇچى؛ ئاللاھ:

گويىيا ئانى سەبەب قىلدى مۇسەببىب نې ئۈچۈن،
كى ئاڭا بۇ قىلماغىدىن نې زىياندۇر، نې ئاسىغ.

— نەۋائى.

مۇسەتتەھ [مستح] (ئە) تەكشى، تۈز، سىلىق.

مۇسەججەل [مسجل] (ئە) مۆھۈرلەنگەن، قارار قىلىنغان؛ قەيت ئېتىلگەن.

مۇسەخخەر [مسخر] (ئە) بويسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن، بېقىندۇرۇلغان:

بار ئېردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشومار.

— ئا. نىزارى.

مۇسەخخىن [مسخن] (ئە) ئىسسىتقۇچى، قىزىتقۇچى؛ سېخىي.

مۇسەففا [مصفى] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز؛ يېقىملىق.

مۇسەققەل [مصقل] (ئە) پارقىرىتىلغان، پارقىراق:

رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۋ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.

— شەۋقى.

مۇسەلسەل [مسلسل] (ئە) بىر - بىرىگە زەنجىردەك ئۇلانغان، زەنجىر شەكلىدە:

دەۋر ئۇزاردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇگۈن.

— مەھزۇن.

مۇسەللا [مصلا ‖ مصلى] (ئە) 1) ناماز ئوقۇيدىغان جاي، مەسچىت:

كۆرەرمەن دەپ يۈزۈڭنى چۈن مۇسەللا سارىغا چىقتىم،
رەقىبلەر ئۇچرادى يولدا ئەجەب بىر ئەكسى فال ئولدى.

— ناقىس.

2) جايناماز:

مىيلى ئۈستىدە مۇسەللا سالدىلەر،
كۆز ياشى بىرلە تەھارەت ئالدىلەر.

— زەلىلى.

مۇسەللەت [مسلط] (ئە) ئۈستۈن، ئۈستۈنلۈك، غالىب ھۆكۈمران:

غەپلەتى خابى گىراندىن ھېچ بىدار ئولمادى،
ئادەم ئوغلىغە مۇسەللەتدۇر فەرامۇشى كېچە.

— زەلىلى.

مۇسەللەم [مسلم] (ئە) تەۋە بولغان، تەسلىم بولغان، بويسۇندۇرۇلغان:

بەلكى شەھلەرغە رۇكنى ئەئزەمدۇر،
چۈنكى ئول نې دېسە مۇسەللەمدۇر.

— ن. زىيائى.

مۇسەللەم بولماق — تەسلىم بولماق، بويسۇنماق.

مۇسەللەم تۇتماق — بويسۇندۇرماق، تەسلىم قىلماق:

تا تەڭرى ئېرۇر باقىيۇ ئالەم فانى،
تەڭرى تۇتسۇن ساڭا مۇسەللەم ئانى.

— نەۋائى.

مۇسەللەس I [مثلث] (ئە) مەي، شاراب، ئۈزۈمدىن ئىشلەنگەن ئىچىملىك.

مۇسەللەس II [مثلث] (ئە) ئۈچلۈك، ئۈچ بۇلۇڭ؛ ئۈچ مىسرالىق شېئىر.

مۇسەللەھ [مسلح] (ئە) قوراللانغان، سوقۇش قورالى ئاسقان:

مۇكەممەل مۇسەللەھ بىلەپ شاھزاد،
قىلىپ قەۋم خەيلى بىلە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مۇسەمما [مسما] (ئە) ئىسمى، نامى ئاتالغان:

كى مۇدان داغى ساھىب ئىھسان ئېرۇر،
مۇسەمما ئاغا مىر قۇربان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇسەممەم [مصمم] (ئە) بىرەر ئىشقا قەتئىي قارار قىلىنغان.

مۇسەممەن I [مثمن] (ئە) قىممەت باھا:

ۋەزنى ئۇل تەختنىڭ مۇسەممەن ئولۇپ،
ئورتەسىدە بىراۋگە مەسكەن ئولۇپ.

— نەۋايى.

مۇسەممەن II [مثمن] سەككىزلىك، سەككىز قىرلىق؛ سەككىز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر.

مۇسەممەنى مەھزۇف — ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇسەننىف [مصنف] (ئە) كىتاب يازغۇچى، مۇئەللىپ، ئاپتور:

مۇسەننىف نۇسخەسىنى ئەيلەپ ھازىر،
بولۇپ بىر خەتكە بەش ـ ئون مەررە نازىر.

— ناقىس.

مۇسەۋۋەدە [مسوده] (ئە) يازغان نەرسىنىڭ دەسلەپكى، بىرىنچى نۇسخىسى، ئورىگىنال.

مۇسەۋۋەر [مصور] (ئە) تەسۋىرلەنگەن، گەۋدىلەنگەن؛ نامايان:

جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش ـ كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.

— ئەرشى.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) سۈرەتچى، رەسسام، نەققاش، تەسۋىرلىگۈچى:

تەنمۇدۇر نازۇك تەنى ياخۇد مۇسەۋۋىر جانمۇدۇر،
بەرگى گۈلمۇدۇر ئۇشۇل تەن ئۆزرە ياخۇد پىرەھەن.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇسبەت [مثبت] (ئە) ئىسپاتلانغان، ھەقىقەتكە چىققان، دەلىل كۆرسىتىلگەن:

مۇقەددەرگە ھەرگىز فىغان قىلماسۇن،
مۇسبەت بىلەن خەستەجان بولماسۇن.

— ئا. نىزارى.

مۇسبەتخانە [مثبت خانه] (ئە + پ) ئىسپاتلاش ئۆيى، تەجرىبىخانا:

رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانەدۇر بۇلبۇل خورۇش ئەتكەچ.

— زەلىلى.

مۇستەئەد [مستعد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار:

مۇستەئەد تىرۇر ئەردى،
بىلمەسمەن نەۋەقىت ئەردى،
مەنسۇر تۇشۇمغا كىردى،
گۈلدەك سۇنۇپ بەردىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

مۇستەتاب [مستطاب] (ئە) يېقىملىق، ياقىدىغان؛ يۇقىرى دەرىجىلىك:

بولسە ئاسىل كۆرۈپ كىتاب ئىچرە،
نەھيى ئىلە ئەمرى مۇستەتاب ئىچرە.

— ن. زىيائى.

مۇستەجاب [مستجاب] (ئە) تىلىگەن نەرسىسى قوبۇل بولۇش:

مۇددەئا چۈن بارى سەۋاب ئېردى،
ھەر دۇئا قىلسە، مۇستەجاب ئېردى.

— نەۋايى.

مۇستەجاب ئەتمەك — قوبۇل قىلماق (دۇئا، تەلەپلىرىنى):

دۇئالەركىم قىلۇرمەن پادشاھا مۇستەجاب ئەتكىل،
بەھەققى ھۆرمەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان كەلدىم.

— زەلىلى.

مۇستەجاب قىلماق — قوبۇل قىلماق:

قىل كەرەمىڭ بىرلە دۇئا مۇستەجاب،
خاھى خەتا بولسۇنۇ خاھى سەۋاب.

— زەلىلى.

مۇستەجاب ئولماق — قوبۇل بولماق، قوبۇل قىلىنماق:

تۇرفەتۇل ئەين ئىچرە رو بولدى بەلا،
ئارى ـ ئارى مۇستەجاب بولدى دۇئا.

— زەلىلى.

مۇستەخرەج [مستخرج] (ئە) چىقىرىلغان، چىقىرىۋېلىنغان، خارىج قىلىنغان، ھاسىل قىلىنغان.

مۇستەخلەس [مستخلص] (ئە) خالاس بولغان، قۇتۇلغان.

مۇستەدىر [مستدير] (ئە) ئايلانغان، چەمبەرسىمان، يۇمىلاق:

بولۇپ سابىت ئانىڭ قاشىدا ۋەزىر،
كى پەرۋانە ياڭلىغ ئىدى مۇستەدىر.

— ئا. نىزارى.

مۇستەراھ [مستراح] (ئە) ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

مۇستەزھەر [مستظهر] (ئە) ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىبىرلىك.

مۇستەسنا [مستثنا] (ئە) تاشقىرى، خالىي، سىرتىدا.

مۇستەغرەق [مستغرق] (ئە) غەرق بولغان، چۆككەن:

نوش ئېتىپ بولسە مەستۇ مۇستەغرەق،
بىلمەسە ئۆز ۋۇجۇدىنى مۇتلەق.

— زەلىلى.

مۇستەفا [مصطفى] 1) تاللانغان، خىللانغان:

ئەھلى تەرىقەت ئىبىدىلەر شەرئى *سىراتى* مۇستەقى،
قەتئى *مەنازىل* ئەتكەلى جۇزرەئى مۇستەفا *غەلەت*.

— زەلىلى.

2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپىتى:

ھۆكمىم *قىلماس* خۇدا بۇيرۇغاندەك،
شەرئىدە مۇستەفا بۇيرۇغاندەك.

— ن. زىيائى.

مۇستەفىد [مستفيد] (ئە) پايدا ئالغۇچى، بەھرىمەن بولغۇچى.

مۇستەقەر [مستقر] (ئە) بىر جايغا قارار تاپقان، ئورۇنلاشقان:

كېلىپ تۈشتى *ئاندا* بولۇپ مۇستەقەر،
يەمەن شاھى تاپتى بۇلاردىن خەۋەر.

— ئا. نىزارى.

مۇستەقبەل [مستقبل] (ئە) كېلەر زامان، كېلەر ۋاقىت:

مازىيۇ مۇستەقبەلىڭغە بويلەھال،
ھالىڭغە ھەم نىچە خەيالى مۇھال.

— نەۋايى.

مۇستەقى [مستقى] (ئە) ساقىي، قۇيغۇچى، تەشنا، چاڭقاق.

مۇستەقىم [مستقيم] (ئە 1) توغرا، باراۋەر؛ راست:

يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم *راست* قويىكىم نەتەرى بولماسا.

— زەلىلى.

2) پاك، ھالال:

كۆڭلۈم تىلەر ھەمىشە ئۇشۇل سەرۋ قەددىنى،
دائىم كۆڭۈل تەبىئەتى چۇن مۇستەقىم ئېرۇر.

— ھايىز خارەزمى.

مۇستەكرە [مستكره] (ئە) خۇنۇك، يېقىمسىز، كۆڭۈل ياراتمىغان.

مۇستەمەند [مستمند] (ئە) موھتاج، ھاجەتمەن؛ بىچارە:

بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ *زارۇ* مۇستەمەند،
يوق *ئەمەل ساھىب* كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.

— ئابىد قۇمۇلى.

مۇستەمىئ [مستمع] (ئە) تىڭشىغۇچى، ئاڭلىغۇچى:

بولدى تۈركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمە سەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.

— زەلىلى.

مۇستەنىر [مستنير] (ئە) نۇرلۇق، پارلاق، يورۇق:

گەرچە شەھلەرغە خۇد ۋەزىر، كېرەك،
لېك ئول كۆڭلى مۇستەنىر كېرەك.

— ن. زىيائى.

مۇستەھزاد [مستهزاد] (ئە) مىسراسى 16 بوغۇمدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىرى ئۇزۇن، بىرى قىسقا ئىككى مىسرا قىلىپ يېزىلغان بىر خىل شېئىر شەكلى. بۇ سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى: ئارتتۇرۇلغان.

مۇستەھەب [مستحب] (ئە) دوست تۇتۇش؛ ماقۇل كېلىدىغان؛ قىلسا ياخشى، قىلمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىش:

ئەي نەۋائى *ئالما يار ئالىدە* يۈز *تۇپراغىدىن*،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شىۋەسىدۇر مۇستەھەب.

— نەۋايى.

مۇستەھەببات [مستحبات] (ئە) ياخشى چارىلەر، ئاماللار.

مۇستەھەسەن [مستحسن] (ئە) ماقۇللانغان، ماقۇل كۆرۈلگەن.

مۇستەھلەك [مستهلك] (ئە) ئىشلىتىلىپ تۈگىگەن؛ ھالاك بولغان.

مۇستەھىق [مستحق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ:

تەگىيە گاھ *زاھىدان* گەر بولسا *تەسبىھۇ* نەماز،
مۇستەھىققە *لۇتف* ئەيلەبدۇر *خۇدايى ئاشىقان*.

— زەلىلى.

مۇسلىم [مسلم] (ئە) ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى، مۇسۇلمان.

مۇسھەف [مصحف] (ئە) 1) قۇرئان. كىتاب:

خالى خەتتىڭ مۇسھەفى ئاياتى ھەق،
نۇقتەئىدە يوقدۇرۇر ھەرگىز گۇمان.

— زەلىلى.

2) يولىيورۇق:

شۇئلە كەلتۈردىلەر ئاتەشگاھدىن،
مۇسھەف ئىستەپ مۇرشىدى ئاگاھدىن.

— نەۋايى.

مۇسھەفنەۋىس [مصحف نويس] (ئە + پ) كىتاب، مەجمۇئە كۆچۈرگۈچى كاتىپ.

مۇسھىل [مسهل] (ئە) ئىچمىنى بوشىتىدىغان دورا (سۈرگە).

مۇسىبەت [مصيبت] (ئە) قايغۇ، ماتەم، غەم.

مۇسىر [مصر] (ئە) ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈشكە تىرىشىدىغان، بىرەر ئىشتا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان.

مۇسىقا [موسيقا] (پ) مۇزىكا.

مۇسىقار [موسيقار] (پ) مۇزىكا ئەسۋابى؛ خوش ئاۋازلىق ئەپسانىۋى قۇش.

مۇسىن [مسن] (ئە) ياشانغان، قېرى.

مۇشائىرە [مشاعره] (ئە) شېئىر ئېيتىشىش.

مۇشابەھەت [مشابهت] (ئە) ئوخشىشىش، ماسلىق.

مۇشابىھ [مشابه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشارەكەت [مشاركت] (ئە) شېرىكلىك.

مۇشارىك [مشارك] (ئە) شېرىك.

مۇشار ئىلەيھ [مشاراليه] (ئە) كۆرسىتىلگەن، نامى ئاتالغان، ئىشارە قىلىنغان:

مۇشار ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۈر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۈر.

— ئا. نىزارى.

مۇشاكىل [مشاكل] (ئە) ئارۇز ۋەزنىدىكى 19 بەھرىنىڭ بىرى. لۇغەت مەنىسى: شەكىلداش. قەرىب بەھرى بىلەن شەكىلداش بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇشاھەدە [مشاهده] 1) كۆرۈش، كۆزىتىش، كۆزدىن كەچۈرۈش؛ تاماشا قىلىش. 2) كۆرۈپ ئېنىقلاش.

مۇشاھىد [مشاهد] (ئە) شاھىد، گۇۋاھ.

مۇشەببەھ [مشبه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشەددەد [مشدد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق قىلىنغان، تاشدىدلىق.

مۇشەررەف [مشرف] (ئە) شەرەپلىك، شەرەپلەنگەن؛ بىرەر تەلىپىگە ئېرىشكەن.

مۇشەررەف بولماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ شەرەپ تاپماق.

مۇشەففەئ [مشفع] (ئە) شەپقەت - شاپائەت؛ شەپقەتلىك، شاپائەتلىك:

بىر كۈن ئايدى مۇشەففەئى ئۈممەت،
ئەيلەبان تۆرت فىرقەغە شەفقەت.

— ن. زىبائى.

مۇشەممەئ [مشمع] (ئە) يامغۇر ۋە سۇ ئۆتمەيدىغان پەردە.

مۇشەۋۋەش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان، پەرىشان:

كۆرۈپ شەھزادە مۇنداغ باغى دىلكەش،
بولۇپ شەيدا كۆڭۈل بولدى مۇشەۋۋەش.

— ناقىس.

مۇشەۋۋەشلىغ [مشوش ليغ] پەرىشانلىق، تەشۋىشلىنىش، بىسەرەمجانلىق:

يار ھەر بەزم ئىچرە، مەن خارىج مۇشەۋۋەشلىغ بىلە،
ۋەھكى، داخىل ھەم بولا ئالمان سابۇكەشلىغ بىلە.

— نەۋايى.

مۇشەۋۋىش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلەندۈرگۈچى، خىيالنى پەرىشان قىلغۇچى.

مۇشەئبىد [مشعبد] (ئە) نەيرەڭۋاز، كۆز بويامچى:

دېدى شاھى مەيمۇن: «ۋافاسىز فەلەك،
ستەمگەر مۇشەئبىد ھەياسىز فەلەك.»

— ئا. نىزارى.

مۇشتاق [مشتاق] (ئە) ئارزۇمەند، ھەۋەسمەن، ئىنتىزار، ئىشتىياق باغلىغان:

دەھر ئارا چۈنكى ئەھل مۇشتاقى،
گويا لەب تەشنەلەرگە دۇر ساقى.

— ن. زىبائى.

مۇشتاقى دىدار — دىدارىغا ئىنتىزار:

مېنى مەنئ ئەتمە ئەي زاھىد، قوۋانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇر سەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.

— نەسىمى.

مۇشتاقانە [مشتاقانه] (ئە + پ) ئاشىقلاردەك، ئىشتىياق باغلىغانلارغا ئوخشاش.

مۇشتەرەك [مشترك] (ئە) ئومۇمىي، ئورتۇرىدىكى، شېرىكچىلىكتىكى.

مۇشتەرى [مشترى] (ئە) 1) سېتىۋالغۇچى، خېرىدار:

كى تەئرىف ئەيلەدىڭ كۆپ باغ ئارا غۇنچە كۆرۈپ ئۈنى،
سەھەر يېڭى ئېچىلغان غۇنچەلەرگە مۇشتەرىدۇر مەن.

— بىلال نازىم.

2) ئوگاي يۇلتۇزى (يۇپىتېر):

ئاتارىد، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان بىلە زۇھرايى خوش فام.

— ناقىس.

مۇشتەغىل [مشتغل] (ئە) شۇغۇللانغان، مەشغۇل:

كىرىپ باغ ئىچىگە ئىككى خەستە دىل،
مەي ئىچمەككە ئۆزنى قىلىپ مۇشتەغىل.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەق [مشتق] (ئە) باشقا نەرسىدىن كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان، ياسالغان:

ۋەفا مەۋجۇد ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سەرىشتىدۇر تاغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۈر نىسيان.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەمىل [مشتمل] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغان:

قىلىپمەن ھىكاياتلار مۇنەسسەل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەھى [مشتهى] (ئە) 1) ئىشتىھانى ئاچقۇچى؛ ئىشتىھالىق:

بىمارى مۇشتەھىغە سەلامەت نىشانىدۇر،
چۈن تەندۇرۇست مۇستەھى ئېرمەس، زىيانىدۇر.

— نەۋايى.

2) ھەۋەس قىلغۇچى، ئارزۇ قىلغۇچى:

ئاندە تۇزۇب مەسنەدى شاھەنشەھى،
ئەيشۇ تەرەب جامى ئۈچۈن مۇشتەھى.

— نەۋايى.

مۇشتەئىل [مشتعل] (ئە) شولا چاچقۇچى، يارقىن، نۇرلۇق.

مۇشرىك [مشرك] (ئە) ئاللاغا شېرىك قوشقۇچى، ئاللانىڭ تەڭدىشى بار دېگۈچى؛ دىنسىز:

جەھاندىن يوق ئەيلەپ چۇ خۇنخارنى،
كى مۇشرىك ئىلە بارچە ئەغيارنى.

— ئا. نىزارى.

مۇشفىق [مشفق] (ئە) شەپقەتلىك، مېھرىبان، مەرھەمەتلىك:

رەھىم ئېتەر ھالىڭغە شايەد مېھرىباندۇر مېھرىبان،
مېھرىبان ئۇستازدىن، مۇشفىق ئاتادىن ھەم ئانا.

— شەۋقى.

مۇشفىقانە [مشفقانه] (ئە + پ) مۇشفىقلەرچە، مېھرىبانلاردەك:

ئەيا دوستلار بۇ فەسانە ئىشىت،
بۇ چەندى دۇرۇر مۇشفىقانە ئىشىت.

— ئا. نىزارى.

مۇشك [مشك] (پ) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراقلىق ماددا، ئىپار:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەر تاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

مۇشكى ئەبىر — خۇشبۇي پۇراقلىق ئىپار.

كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.

— زەلىلى.

مۇشكى تاتار — ئەلا، تازا، ساپ مۇشك:

رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۋى ئەر - ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتارىل غىياس.

— شەۋقى.

مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارى:

سەۋۇق رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۈنبۈل بىلە مۇشكى خوتەن.

— زەلىلى.

مۇشكۇ كۇلاپ — مۇشك ۋە ئەتىر؛ ئىپار ۋە ئەتىرگۈلنىڭ سۈيى:

سۈنبۈلى زۇلفى بىلە گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇشك ناب — ساپ ئىپار:

كى مەئدۇم بولدى، ئىدى مۇشك ناب،
ئاچىپ كۆك ئەرۇسى يۈزىدىن نىقاب.

— ئا. نىزارى.

مۇشكات [مشكات] (پ) چىراغپاي، چىراغ تەكچىسى؛ ئاساس، دەستەك:

يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل،
گوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۆكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەلىلى.

مۇشك ئەفشان [مشك افشان] (پ) مۇشك، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

مۇشكبار [مشك بار] (پ) مۇشك ياغدۇرغۇچى؛ مۇشكدەك (ئىپاردەك) خۇشبۇي:

فەيزى نەسىم كاكۇلۇڭ قىلدى چىمەننى مۇشكبار،
گۈلنى شۇكۇفە ئەيلەگەن خاسىيەتى سەبا غەلەت.

— زەلىلى.

مۇشكبۇ [مشكبو] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:

ئەي غىزالى مۇشكبۇ، كەلكىم قۇيۇندەك قالمادى،
مەگەركى زاغ ياشۇنمىش بىنەپشەزار ئىچرە.

— نەۋايى.

مۇشكبېز [مشك بيز] (پ) يېقىملىق، خۇشبۇي پۇراق چاچقۇچى.

مۇشكبېد [مشك بيد] (پ) مۇشك دەرىخى، گۈلى خۇشبۇي دەرەخ.

مۇشكىل [مشكل] (ئە) قىيىن، ئېغىر، تەس؛ مۇشكۇل:

ماڭا مۇشكىل، سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۈتكۈرمەسەڭ مەندە نە ئىمكان.

— موللا پازىل.

ئاشىقى سادىق ئېيسەڭ جانان ئۈچۈن جان ئوينىغىل،
نېچە مۇشكىل بولسا جان ئويناماق ئاسان ئوينىغىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇشكىل ئەيلەمەك — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت پەيدا قىلماق:

كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۆن چاغى يەكدا كەبى،
روزىگار ئېلتۇرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.

— ئەرشى.

مۇشكىلات [مشكلات] (ئە) قىيىنچىلىقلار، ئېغىرچىلىقلار.

مۇشكىل كۇشا (ي) [مشكل كشا // مشكل كشاى] (ئە + پ) قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇكلەرنى ئاسان قىلغۇچى:

بۇ مەخفى نۇكتەنىڭ مۇشكىل كۇشايى،
بۇ يەڭلىغ بولدى مەئنى رەھنەمايى.

— نەۋايى.

مۇشكىن [مشكين] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چىھرىسىن يۇشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەزنە ئالەمى خەراب.

— زەلىلى.

مۇشكىن سەھاب — كىچە قاراڭغۇسى:

زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھورۋەش،
يا قۇياش يۈزىنى ياپپىدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.

— قەلەندەر.

مۇشكىن ھىلال — تۇم قاراقاش، قاراماڭلاي چاچ:

ئەنبەرى تەر ئىستىمان يۈز ئۆزرە خالىڭ باردا،
كىم كۆرۈنۇر يەڭى ئاي مۇشكىن ھىلالىڭ باردا.

— نەۋايى.

مۇشكىنبۇ [مشكين بۇ] (پ) ياخشى، يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي:

دەشت ئۆزرە غەزالى مۇشكىنبۇ،
لالەئى سەبزە ئۆزرە قىلغان خۇ.

— نەۋايى.

مۇغ [مغ] (پ) مەجۇسى، ئاتەشپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى؛ مەيپۇرۇش:

بۇنداغ ئاۋازى سۇراھى ئىلكىدە مۇغ چىقسەكىم،
بۇ مۇغەننى ئەرغەنۇندىن ھەممە ئەلھاندىن لەزىز.

— خۇشھال غەرىبى.

مۇغان [مغان] (پ) 1) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار، ئاتەشپەرەسلەر. 2) كۆچمە م: مەيپۇرۇش، مەي ساتقۇچى:

مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قويدى مەينى ئەرغەۋان،
سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان، ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مۇغانە [مغانه] (پ) مەيپۇرۇشلارچە، هاراقكەشتەك:

دەير ئىچىگە قوي قەدەم مەستى مەي مۇغانە بول،
خىزر سۈيىنى ئىستەمە تاپقۇچە روزگار ئۆتەر.

— زەلىلى.

مۇغايىر [مغاير] (پ) ئەكسىچە، قارىمۇ قارشى، ئۆزئارا قوشۇلمايدىغان، ئوخشاش ئەمەس:

رىشۋە بىرلە رىيادىن ھەم خالى،
بولماغاي ھىچ مۇغايىر ئەھۋالى.

— ن. زىيائى.

مۇغەننى [مغنى] (ئە) مۇزىكانت، سازەندە؛ ناخشىچى:

فىرەھ ئىستەب مۇغەننى مىننەتىن چەككەن ئېرۇر نادان،
ھۇزۇرى دىل بىلە چىققان نەفەسدىن زىرۇ بەم كەممۇ؟

— ناقىس.

مۇغەييەر [مغير] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن؛ قارىمۇ قارشى، غەيرىي:

چۇ يەتقۇبغە سۆزنى سەراسەر دىدى،
پەرىز ئەتمەيىن سۆز مۇغەييەر دىدى.

— ئا. نىزارى.

مۇغبەچە [مغبچه] (پ) 1) مۇجۇسى بالا:

مەست ئەگەر ئولسام ئاسا غە باغلايان زۇننارنى،
قىل ئەلەم كۆيىڭ ئارا ئەيلەپ مەزار، ئەي مۇغبەچە.

— نەۋايى.

2) مەي تۇشۇغۇچى؛ مەئشۇقە، سۆيۈملۈك:

مۇغبەچە دىلخەستە خەت كەلگەن بۇگۈن پەيمانە تۇت،
تولدۇرۇپ پەيمانەنى ھەم بادەئى جانەنە تۇت.

— بىلال نازىم.

مۇغتەنەم [مغتنم] (ئە) قولايلىق، پايدىلىق، غەنىيمەتلىك پەيت، پۇرسەت:

سۆيۈندى مەلىكە بويۇن قىلدى خەم،
بۇ سائەتنى گويا بىلىپ مۇغتەنەم.

— ئا. نىزارى.

مۇغىلان [موغلان] (ئە) چولدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك چاتقال:

خەيالىڭ كەلسە كۆڭلۈمغە بولۇر ئازۇردە مۇژگاندىن،
ھەرەمغە ئەزم قىلغان ئويلەكىم خارى مۇغىلاندىن.

— نەۋايى.

مۇفاخەرەت [مفاخرت] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار، خۇشاللىنىش.

مۇفارەقەت [مفارقت] (ئە) ئايرىلىشماق، ئۇزاقلاشماق، جۇدالىق.

مۇفەررەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يىگانە.

مۇفەررىھ [مفرح] (ئە) خۇرسەنلىك كەلتۈرگۈچى، شادلىق بېغىشلىغۇچى.

مۇفەسسىر [مفسر] (ئە) شەرھلىگۈچى، شەرھ

قىلغۇچى.

مۇفەسسەل [مفصل] (ئە) شەرھلەنگەن، ئىزاھ بېرىلگەن.

مۇفەسسەل بەيان ئەتسە بولماس تەمام،
بولۇر سەفھە ئىچرە تەۋىلۇل كەلام.

— ئا. نىزارى.

مۇفتى [مفتى] (ئە) شەرىئەت ئىشلىرىدا پەتىۋا چىقارغۇچى، پەتىۋا بەرگۈچى، شەرىئەت ئىشلىرىنىڭ باشلىقى، مۇفتى:

بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.

— ن. زىيائى.

مۇفرەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا، يەككە.

مۇفرىت [مفرط] (ئە) 1) ھەددىدىن ئارتۇق، چېگرىدىن چىقىپ كەتكەن، ھاياسىز. 2) ئېغىر.

مۇفسىد [مفسد] (ئە) نىيىتى يامان، پىتنە - پاساتچى، ئارىنى بۇزغۇچى.

مۇفلىس [مفلس] (ئە) يوقسۇل، كەمبەغەل، بىچارە، سىنىغان:

باقما ھاقارەت بىلەن مۇفلىس ئۈچۈن ئەغنىيا،
سەرۋى سىھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

مۇقابەلە [مقابله] (ئە) بىر - بىرىگە قارشى كەلمەك، ئۇدۇل، روبرو تۇرماق، قارشىلاشماق.

مۇقابىل [مقابل] (ئە) قارشى تۇرغۇچى، قارشى، زىت:

دەۋران ئېلىگە كىمكى ۋەفا نۇشى ئەرز ئېتىپ،
ئول ھەم مۇقابىلىدە جەفا نىشى ئۆتكۈرۈپ.

— نەۋايى.

مۇقارەنە [مقارنه] (ئە) يېقىنلىشىش، يانمۇيان تۇرۇش.

مۇقارىن [مقارن] (ئە) يېقىن تۇرغان، يانمۇ يان تۇرغان.

مۇقامىر [مقامر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقامىرشىۋە [مقامر شيوه] (ئە + پ) قىمارۋازلارچە، قىمارۋازغا ئوخشاش.

مۇقامىرۋەش [مقامروش] (ئە + پ) قىمارۋازغا ئوخشاش، قىمارۋازدەك.

مۇقاۋەمەت [مقاومت] (ئە) باراۋەر كېلىش، تاقابىل تۇرۇش.

مۇقەتتەئات [مقطعات] (ئە) قىتئەلەر.

مۇقەددەر [مقدر] (ئە) تەقدىردە پۈتۈلگەن، تەقدىردىكى، قىسمەت:

بۆرەڭ تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەر قىلماق — تەقدىردە شۇنداق پۈتۈلمەك:

مۇقەددەر قىلىپدۇر خۇدايىم ئاڭا،
نەچارە ئېرۇر كىم ساڭا ۋە ماڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەس [مقدس] (ئە) پاك، تازا؛ ئەيىب ۋە نۇقساندىن خالىي؛

ئەي مۇقەددەس رۇھ يارىم، مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىررىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— بىلال نازىم.

مۇقەددەم [مقدم] (ئە) قەدىمكى، بۇرۇنقى، ئىلگىرى، ئالدىن:

بۇرنە ئۆتكەن ھەمە مۇقەددەملەر،
ئۇلەما، مەشايىخ ئەكرەملەر.

— ن. زىيائى.

مۇقەددىمات [مقدمات] (ئە) مۇقەددىمەلەر، كىرىش سۆزلەر، باش سەھىپىلەر.

مۇقەددىمە [مقدمه] (ئە) باش سۆز، كىرىش سۆز.

مۇقەررەب [مقرب] (ئە) يېقىن، دوست، ھەمسۆھبەت:

ھەركىشى بولدى قۇلۇڭ، گۇل كىشىدۇر ئالەم ئارا شەھ،
قۇللەرىڭ قۇربىنىكىم تاپسە ئېرۇر شەھغە مۇقەررەب.

— نەۋايى.

مۇقەررەبىن [مقربين] (ئە) يېقىنلار، دوستلار، دائىم ھەمسۆھبەت بولغۇچىلار.

مۇقەررەر [مقرر] (ئە) قارار قىلىنغان، بولۇشى ئالدىن ئېنىقلاپ قارار قىلىنغان؛ بەر قارار؛ ئېنىق، سۆزسىز:

بۆرەڭ تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەررەر بولماق — تايىن تاپماق، قارار قىلىنماق:

مۇقەررەر بولۇپ بىزگە تار بۇغىنتاي،
نەمايەن بولۇپ بىزگە ئاندا خىتاي.

— ئا. نىزارى.

مۇقەرنەس [مقرنس] (ئە) نەقىش چىقىرىلغان، نەقىشلىق ئېگىز بىنا.

مۇقەسسىر [مقصر] (ئە) كەمچىلىكى بار، نۇقسانلىق، ئەيىبلىك، گۇناھكار:

ئۇلكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،
ۋەسفى ئىچرە تىلى مۇقەسسىردۇر.

— نەۋايى.

مۇقەففەل [مقفل] (ئە) قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلاپ قويۇلغان.

مۇقەللىد [مقلد] (ئە) تەقلىد قىلغۇچى.

مۇقەممىر [مقمر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقەممىرشىۋە [مقمرشوه] (ئە + پ) قىمارۋازلاردەك، قىمارۋازلارچە.

مۇقەننەد [مقند] (ئە) قەنت سېلىنغان؛ مەززىلىك، شېرىن.

مۇقەننەئ [مقنع] (ئە) نىقابلانغان، پەردىلەنگەن؛ نىقاب، پەردە.

مۇقەييەد [مقيد] (ئە) باغلانغان، بەند قىلىنغان، كىشەنلەنگەن، گىرىپتار، بىر - بىرىگە باغلىق:

دىۋانە قىلىپ مۇغبەچەلەر دەير ئىشىكىدە،
زەنجىرسىرى زۇلفۇڭ ئىلە قىلدى مۇقەييەد.

— زەلىلى.

مۇقەييەدات [مقيدات] (ئە) قەيدلەر، يېزىقلار.

مۇقبىل [مقبل] (ئە) بەختلىك، ئىقباللىق؛ شەخس نامى:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.

— ئا. نىزارى.

مۇقتەدا [مقتدا] (ئە) ئەگەشتۈرگۈچى، يولباشچى، ئىمام.

مۇقتەزا [مقتضى] (ئە) مەقسەت قىلىنغان، ئىستەلگەن، كېرەك ۋە لازىم قىلىنغان؛ زۆرۈرىيەت، تەلەپ:

نە چۇنكىم شاھلىقنىڭ مۇقتەزاسى،
بۇ ئىشدۇركىم ئېرۇر ئانىڭ رىزاسى.

— ناقىس.

مۇقتەزەب [مقتضب] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرلىرىدىن بىرى. «مۇقتەزەب» سۆزىنىڭ لۇغەت مەنىسى — كېسىلىش، بۇ «مۇنسەرىھ» بەھرىدىن كېسىۋېلىنغانغا ئوخشىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان.

مۇقرى [مقرى] (ئە) قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

مۇقىر (ر) [مقر] (ئە) ئىقرار بولغان، بويىنىغا ئالغان.

مۇقىم [مقيم] (ئە) تۇرغۇن، دائىمىي، مۇقىم:

بولغالى كويۇڭدا قويمايدۇر قەدەم نارى، مۇقىم،
ئاستانەڭ ئالدىدا گوياكى دەرباندۇر كۆڭۈل.

— ناقىس.

مۇكابەرە [مكابره] (ئە) كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق.

مۇكاتەبەت [مكاتبت] (ئە) ئۆزئارا خەت يېزىشىش.

مۇكاشەفە [مكاشفه] (ئە) كەشىپ قىلىنماق.

مۇكاشىف [مكاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇكافات [مكافات] (ئە) ئېرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەت، قىلغان نەتىجىلىك خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەپ بېرىلگەن نەرسە، مۇكاپات:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇكالەمە [مكالمه] (ئە) ئۆزئارا سۆزلىشىش، سۆھبەت، مۇزاكىرە.

مۇكەددەر [مكدر] (ئە) كىر، بۇلغانغان؛ خاپا، غەمكىن:

يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر [مكرر] (ئە) تەكرارلانغان، قايتا - قايتا قىلىنغان، كۆپ قېتىم:

دۇنيا ئىشكىن ياستانىبان بولما مۇكەررەر،
ئىقلىمى قەنائەت سەرىغە تازا سەفەر قىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر بولماق — قايتىلانماق، تەكرارلانماق:

مۇكەررەر بولۇر سۆزنى قىلسام بەيان،
ھەمە سۆز بولۇپ ئەۋۋەل ئاخىر ئەيان.

— ئا. نىزارى.

مۇكەررەر قىلماق — قايتىلىماق، تەكرارلىماق.

مۇكەررەم [مكرم] (ئە) ھۆرمەتلىك، مۆھتەرەم، ئەزىز، قەدىرلىك:

سالام ئەتكەچ دۇئا قىلدى ئوشۇل دەم،
كۆرۈشتى پادىشاھ بولدى مۇكەررەم.

— ناقىس.

مۇكەممەل [مكمل] (ئە) كامالەتكە يەتكەن، تولۇق، كەم يېرى يوق.

مۇكەننەس [مكنس] (ئە) پاك، تازا؛ خالىي.

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلقى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇكەھھەل [مكحل] (ئە) سۈرمىلەنگەن، سۈرمە

قويۇلغان.

مۇكەھھەل كۆز — سۈرمە قويۇلغان كۆز.

ئول كۆز ئالىدا مۇكەھھەل كۆزلەرى ھۆسىن ئەھلىنىڭ،
كۆلغە بۇلغانغان سۈرۈك دىۋانەلەردۇر گۈلخانى.

— نەۋايى.

مۇكتەسەب [مكتسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ تاپقان، قولغا كىرگۈزۈلگەن.

مۇكتەسىب [مكتسب] (ئە) كەسىپدار، ئىشلەپ تاپقۇچى.

مۇكرىم [مكرم] (ئە) ساخاۋەت قىلغۇچى، سېخىي.

مۇكنەت [مكنت] (ئە) قۇدرەت، قۇۋۋەت؛ بايلىق.

مۇل [مل] (پ) مەي، شاراب:

بۇلبۇلى بىچارە بىلگەي قەدرى گۈل،
ئاشىقى مەيخارە بىلگەي قەدرى مۇل.

— زەلىلى.

مۇلازىم [ملازم] (ئە) خىزمەتكار، خىزمەتچى؛ ھەمراھ:

ئۇشۇل ۋاقىت ئىدى ئىككى خادىم كېلىپ،
ئانىڭ كەينىدىن كۆپ مۇلازىم كېلىپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلازىمەت [ملازمت] (ئە) سۆھبەتداشلىق، ھەمراھلىق؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش؛ يېقىنلىق.

مۇلاسىق [ملاصق] (ئە) يېپىشقان، تۇتاشقان، يانمۇيان.

مۇلاقات [ملاقت] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش:

يوق بادەن ۋەسل ئابى ھەيۋان ئول ئېمىش،
ئەھباب مۇلاقاتى دېمە جان ئول ئېمىش.

— نەۋايى.

مۇلاقى [ملاقى] (ئە) ئۇچراشقان، يولۇققۇچى.

مۇلاھىزە [ملاحظه] (ئە) ئوي، پىكىر؛ ئويلاش، مۇلاھىزە.

مۇلاھىز [ملاحظ] (ئە) مۇلاھىزە قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

مۇلائىب [ملاعب] (ئە) ئوينىغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر.

مۇلايىم [ملايم] (ئە) يۇمشاق تەبىئەتلىك، ياۋاش؛ يېقىملىق:

چۇ ئەۋرەڭگى شەھلىغىدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتتە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلەببەس [ملبس] (ئە) كىيىلگەن، كىيگەن (كىيىم ھەققىدە):

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇلەخخەس [ملخص] (ئە) قىسقارتىلغان؛ خۇلاسىلىگەن؛ خۇلاسە.

مۇلەززەز [ملذذ] (ئە) لەززەتلىك:

جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دايىم مۇئەززەز ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇلەۋۋەس [ملوث] (ئە) ئىپلاس، بۇلغانغان.

مۇلەۋۋەن [ملون] (ئە) رەڭ بېرىلگەن، رەڭلىك، رەڭمۇرەڭ:

زىھى تۇرلۇك نەۋا قۇشلار تىلىدىن ھەمدىڭ ئاياتى،
مۇلەۋۋەن باغ ئارا گۈل يافراغىدەك سۇنئۇڭ ئىسباتى.

— شەۋقى.

مۇلتەز [ملتذ] (ئە) لەززەتلەنگەن، بەھرى ئالغان؛ راھەتلەنگەن.

مۇلتەمەس [ملتمس] (ئە) ئىلتىماس قىلىنغان نەرسە، سورالغان:

كى قىلھال ئىبەردى سەرەندىغە كەس،
بۇلارنى ئويىگە قىلىپ مۇلتەمەس.

— ئا. نىزارى.

مۇلزەم [ملزم] (ئە) سۆزدە يېڭىلىپ ئۇيىلىپ قالغان؛ مات بولغان، خىجالەتتە قالغان:

بېرىپ بىر - بىرىگە جەۋابى بەلىغ،
قىلىپ ئانى مۇلزەم چىرايى سەرىغ.

— ئا. نىزارى.

مۇلك [ملك] (ئە) 1) مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت:

خوتەن مۇلكىدە شاھلىق ئەيلەدى،
ئىبادەتتە ئاگاھلىق ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) مال - مۇلۇك، بايلىق:

ئېمەس جۇنۇندىن ئەگەر تاغلەردە بولسە قەرارىم،
كى قالدى بەھرى سىرىشكىم تۇبىدە مۇلكۇ دىيارىم.

— نەۋايى.

مۇلك ئەئيان — يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرى، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى:

چۇ فەرمان قىلىپ شاھ ئەبىركانىغە،
قىلىپ يارلىغ مۇلك ئەئيانىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان — يۇرت، ئاھالە ۋە ماكان:

خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەند جان،

خۇداۋەند مۈلكۈ مەكىنۇ مەكان.

— ئا. نىزارى.

مۈلكى تۈركىستان — تۈركىستان يۇرتى.

مۈلكى سۇلەيمان — سۇلايمان يۇرتى:

بىنەۋائى ئىشق بولۇپ، ئۆز مۇرادىڭدىن كېچىپ،
فەقر بىرلە فەخر ئېتىپ مۈلكى سۇلەيمان ئىزدەگىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مۈلكى كەنئان — كەنئان مەملىكىتى:

ئارزۇ قىلدىم سېنى، لېكىن بەدەخشان بارمىدىم،
كۆپ ئۈمىد قىلغان جەھەتدىن مولكى كەنئان بارمىدىم.

— بىلال نازىم.

مۈلكئارا (ي) [ملك آراى] (ئە + پ) مەملىكەتكە زىننەت بەرگۈچى، دۆلەتنى بېزىگۈچى:

ۋەزىرى ئانىڭ مۈلكئارايى چىن،
ئانىڭ ئەقلىدە زىب ئەفزايى چىن.

— ئا. نىزارى.

مۈلكەت [ملكت] (ئە) پادىشاھلىق:

قايۇ بىرنىڭ ئولغاچ ئەيان نەۋبەتى،
ساغىنىدىكى، جاۋىد ئېرۇر مۈلكەتى.

— نەۋايى.

مۈلك پەناھ [ملك پناه] (ئە + پ) پادىشاھ.

مۈلكىيەت [ملكيت] (ئە) مۈلۈككە ئىگە بولۇش.

مۈلۈك [ملوك] (ئە) پادىشاھلار:

ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۈلۈك،
ئۈزى فەقىر پەرۋەر تۈرۈر خۇش سۈلۈك.

— ئا. نىزارى.

مۈلۈكانە [ملوكانه] (ئە + پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارغا خاس.

مۈلھەق [ملحق] (ئە) ھەمراھ بولغان.

مۈلھەم [ملهم] (ئە) ئىلھاملانغان، رىغبەتلەنگەن.

مۇماس [مماس] (ئە) توقۇنۇشقان، دۈچ كەلگەن؛ تەگكەن؛ زىچ.

مۇمەييىز [مميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ پەرقلىق؛ پاراسەتلىك، زېرەك:

توشۇپ سەفھەمى كىلك رەفتارغە،
مۇمەييىز بولۇپ تۈرفە ئەسرارغە.

— ئا. نىزارى.

مۇمتاز [ممتاز] (ئە) تاللانغان، باشقىلاردىن ئۈستۈن بولغان؛ ئىمتىيازلىق، پەرقلەنگەن.

مۇمتەد (د) [ممتد] (ئە) داۋاملىق؛ ئۇزۇن، سوزۇلما، ئۇزاق.

مۇمتەل [ممتل] (ئە) تولۇق، تولغان، لىپمۇلىپ.

مۇمتەنىئ [ممتنع] (ئە) توختىتىپ قويۇلغان، مەنئى قىلىنغان.

مۇمتەھەن [ممتحن] (ئە) ئىمتىھان قىلىنغان، سىنالغان.

مۇمكىنات [ممكنات] (ئە) ھەممە مەۋجۇدات.

مۇناجات [مناجات] (ئە) يالۋۇرۇش، يىلىنىش؛ خۇداغا يالۋۇرۇپ خىتاب قىلىش:

كەل، ئەي ساقى، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.

— ناقىس.

مۇناجات ئەتمەك — يالۋۇرماق، يىلىنماق:

يۈزىن كەلتۈردى دەرگاھى ئەھەدكە،
مۇناجات ئەتتى ئەلاھى سەمەدكە.

— ناقىس.

مۇناجات ئەيلەمەك — «مۇناجات ئەتمەك» كە قاراڭ:

بۇ ئاندا نەچچە كۈن قىلىپ ئىئتىكاف،
مۇناجات ئەيلەپ، قىلىپ دىلنى ساف.

— ئا. نىزارى.

مۇنادى [منادى] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەرچى، جارچى:

يەنە ئالەمدە شەھرۇ تاغۇ ۋادى،
كېزىپ ئىشق ئەھلىغە قىلغىل مۇنادى.

— نەۋايى.

مۇنازەئەت [منازعت] (ئە) نىزا، خۇسۇمەت، ئۇرۇش، جاڭجال.

مۇنازەرە [مناظره] (ئە) مۇنازىرە، بەس.

مۇناسىب [مناسب] (ئە) مۇۋاپىق، لايىق، توغرا كېلىدىغان:

ۋۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب قىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سىنەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.

— شەۋقى.

مۇنافى [منافى] (ئە) رەت قىلغۇچى؛ قارىمۇ قارشى، زىت، بىر - بىرىگە تەتۈر كېلىدىغان، مۇخالىپ.

مۇنافىق [منافق] (ئە) ئىككى يۈزلىمىچى.

مۇنافىقۋەش [منافق وش] (ئە + پ) مۇناپىقلىققا — ئىككى يۈزلىمىچىلىككە ئادەتلەنگەن.

مۇنەججىم [منجم] (ئە) يۇلتۇزشۇناس، يۇلتۇزنى تەدقىق قىلغۇچى:

زار بولسا بۇ جەھان خەلقى مۇنەججىم ئەھلىسىز،

تۆھمەت ئەتمە سەن زۇھەلگە ئول پەرنىلىك رۇيدۇر.

— بىلال نازىم.

مۇنەززەھ [منزه] (ئە) پاك، تازا، پاكىز.

مۇنەققەش [منقش] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، نەقىشلىك:

خىلئەتى جانغا مۇنەققەش بولدى جانان سۈرەتى،
بولدى جانان سۈرەتى بۇ جىسمىم ئارا جان سۈرەتى.

— ئا. نىزارى.

مۇنەققەھ [منقح] (ئە) ساپ، تازا؛ توغرا، چوڭقۇر.

مۇنەۋۋەر [منور] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، پارلاق، يورۇق:

يانىپ سەئدىن ئاندىن قىلىپ كۆپ فىغان،
بولۇپ شام گويا مۇنەۋۋەر جەھان.

— ئا. نىزارى.

مۇنەۋۋەر بولماق — نۇرلانماق، پارلىماق، يورۇماق:

بولدى يۈزۈڭدىن ئالەم مۇنەۋۋەر،
قەنى سىنىڭدەك رۇھى مۇسەۋۋەر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇنەۋۋەر قىلماق — يورۇتماق، نۇرلانماق، پارلاتماق:

ۋۇجۇدى ئانىڭ تەڭرىنىڭ رەھمەتى،
جەھاننى مۇنەۋۋەر قىلىپ خىلقەتى.

— ئا. نىزارى.

مۇنئەتىف [منعطف] (ئە) قايرىلغان، بۇرۇلغان.

مۇنتەبىق [منطبق] (ئە) بىر - بىرىگە مۇۋاپىق، ماس:

دەفئە - دەفئە دۇرى ئاھىم ھەدسىز ئۇچقۇن بىرلە كۆر،
غەم تۈنىدەك بىر - بىر ئۆزرە چەرخۇ ئەنجۇم مۇنتەبىق.

— نەۋايى.

مۇنتەخەب [منتخب] (ئە) تاللانغان، خىللانغان.

مۇنتەزىر [منتظر] (ئە) ئىنتىزار بولغۇچى، كۈتكۈچى، ساقلاپ تۇرغۇچى:

مۇنتەزىر قۇللۇغىدا تۇرغايلار،
ھەر زەماندا خۇش ئامىد ئۇرغايلار.

— ن. زىيائى.

مۇنتەسىب [منتسب] (ئە) ئالاقىدار، تېگىشلىك؛ نىسبەتەنلىك.

مۇنتەشىر [منتشر] (ئە) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان:

مىسرەئى خەرمەن سۇخەن ئىلە زەلىلى مۇنتەشىر،
ھاسىل ئالالماغاي كىشى يەر ئۆزرە ساچمايىن ئۇرۇغ.

— زەلىلى.

مۇنتەفىئ [منتفع] (ئە) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى:

لەبلەرىڭدىن ھەر زەمان جاننى تىلەرمەن مۇنتەفىئ،
مۇنقەتىئ بولماي نەفەس بولماس ئۈمىدىم مۇنقەتىئ.

— نەۋايى.

مۇنتەقىل [منتقل] (ئە) بىرىدىن بىرىگە ئۆتكۈچى، كۆچكۈچى.

مۇنتەقىم [منتقم] (ئە) ئىنتىقام ئالغۇچى، قىساسكار.

مۇنتەھا [منتها] (ئە) ئاخىر، ئاخىرقى چەك، بېرىپ توختىلىدىغان يەر:

قىسمەت تەقدىرىغە چىچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بىشەرم قولىغىنە يۈزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رۇيلارىن بۇزۇپ پارە - پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىر ئەتمە مۇنتەھا چىچەك.

— موللا سالىھ.

مۇنچاغ [مونچاغ] مۇنچاق.

مۇندا [موندا] بۇندا:

جاۋانىبغە چاچسۇن بەسارەت ئېلى،
يېتۈرسۇنكى مۇندا ۋىزارەت ئېلى.

— ن. زىيائى.

مۇندايىن [موندايىن] مۇنداق، مۇنچىلا:

ئول قارا كۆز ئاشنا ئېركەن رەۋان يۈگۈرۈپ قاچار،
مۇندايىن ۋەھشى ئەمەسدۇر ھېچ ئاھۇيى خوتەن.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇنسەرىف [منصرف] (ئە) ئۆزگىرىش، ئاينىش.

مۇنسىف [منصف] (ئە) ئىنساپلىق، ئادىل، ھەققانىي.

مۇنشا [منشى] (ئە) يېزىلغان، پۈتۈلگەن:

ئىسمىم ئۇلۇپ ئول ھۇجرەدە مۇنشا ئاڭا،
رىشتەئى دۇرخەت بىلە ئىنشا ئاڭا.

— نەۋايى.

مۇنشات [منشات] (ئە) ئىنشالار، مەكتۇپلار، خەتلەر.

مۇنشى [منشى] (ئە) 1) كاتىپ، خەتتات:

كېلىپ ئول زەمان مۇنشىئى خۇش رەقەم،
كى ئىنشا قىلىپ سۆزنى زەررىن قەلەم.

— ئا. نىزارى.

مۇنفەرىد [منفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا.

مۇنفەسىل [منفصل] (ئە) ئايرىلغان، بىر - بىرىگە قوشۇلمىغان:

قىلىپ مەن ھىكاياتلار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.

— ئا. نىزارى.

مۇنفەئىل [منفعل] (ئە) تەسىرلەنگەن، ھاياجانلانغان؛

خىجالەتتە قالغان، ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل:

خوجە بۇ ئەۋزاردىن بولدى خىجىل،
ياندىلار بايىنىڭ ئۆيىگە مۇنفەئىل.

— زەلىلى.

مۇنفەئىللىك [منفعل ليك] ئۇيالغانلىق، خىجىللىق:

دەھرنىڭ مۇنفەئىللىكى بىردەم،
بولسە كۆپ ئابرۇ كېتەر بەرھەم.

— ن. زىيائى.

مۇنفەك (ك) [منفك] (ئە) ئايرىم - ئايرىم قىلىنغان، ئاجرىتىلغان:

جۇزۇ - جۇزۇمنى قىنغانكىم، مۇنفەك ئەتتى تىغى ھەجر،
بىر - بىرىدىن لىك ئۈزۈندۇر جۇزۋى لايەنفەك ماڭا.

— نەۋايى.

مۇنقاد [منقاد] (ئە) بويۇن ئەگكۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.

مۇنقەتىئ [منقطع] (ئە) ئايرىلغان، ئاجرالغان، يىراقلاشقان (دوستلاردىن).

مۇنقەسەم [منقسم] (ئە) بۆلۈنگەن، تەقسىملەنگەن، بۆلەك - بۆلەك بولغان.

مۇنقەسسىم [منقسم] (ئە) بۆلگۈچى، تەقسىم قىلغۇچى.

مۇنكىر [منكر] (ئە) ئىنكار قىلغۇچى، رەت قىلغۇچى، تانغۇچى:

ئول زەماندا بىر ئىدى مۇنكىر بەسى،
يەتتە ئەھمەد دەر ئىدىلەر بەئىرىسى.

— زەلىلى.

مۇنكىر بولماق — ئىنكار قىلماق، رەت قىلماق:

باشىن يەرگە سالدى خىجالەت بىلە،
بولۇپ مۇنكىر ئول ھەم جەھالەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

مۇنكىر - نەكىر [منكرنكير] (ئە) گۆردە مۈردىدىن سوئال سورايدىغان ئىككى پەرىشتەنىڭ نامى:

ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر - نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئۇقۇبەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

مۇنھەت [منحط] (ئە) پەس، تۆۋەن.

مۇنھەدىم [منهدم] (ئە) ۋەيران، خاراب بولغان:

قىلىچدا پۈتۈكلۈك ئىدى ئىسمىلار،
ئانىڭ زەربىدىن مۇنھەدىم جىسمىلار.

— ئا. نىزارى.

مۇنھەرىف [منحرف] (ئە) يولدىن ئازغان، ئاداشقان؛ قۇتۇلۇش:

دېدى ھۇدھۇدكىم: ئېرۇرسەن مۇتەرىف،
كى ئىشىڭ بولمىش گۇناھدىن مۇنھەرىف.

— نەۋايى.

مۇنھەزىم [منهزم] (ئە) قاچقان، جاراھەتلەنگەن، يېڭىلگەن، مەغلۇپ.

مۇنھەسىر [منحصر] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، مەنسۇپ؛ ھەر تەرەپتىن قورشالغان، قامالغان.

مۇنھەنى [منحنى] (ئە) ئەگرى، قىيسىق، تۈز ئەمەس، ئېگىلگەن.

مۇنىر [منير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، روشەنلەشتۈرگۈچى؛ پارلاق، نۇرلۇق:

كۆكۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستىگىر.

— ئا. نىزارى.

مۇنىس [مونس] (ئە) يېقىن دوست، ھەمدەم، ئۈلپەت:

چۇ مەجنۇن دېدى: «ئەي ئەرەب سەرۋەرى،
بۇ مۇنىسلارىم كەتتى مەندىن نارى.»

— ئا. نىزارى.

مۇھاجەرەت [مهاجرت] (ئە) چەتكە كۆچمەك، ئۆز يۇرتىدىن كەتمەك.

مۇھاجىر [مهاجر] (ئە) ئۆز يۇرتىدىن كۆچۈپ كەتكۈچى، ماكانىدىن ئايرىلغان، كۆچكۈچى، مۇھاجىر.

مۇھار [محار] (ئە) نوقتا.

مۇھارىب [محارب] (ئە) جەڭچى.

مۇھازى [محاذى] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى، مۇقابىل.

مۇھاسەرە [محاصره] (ئە) قامال قىلىش، قورشىۋېلىش.

مۇھاسىب [محاسب] (ئە) ھېسابلىغۇچى، ھېسابچى.

مۇھافەزەت [محافظت] (ئە) ساقلاش، ئاسراش، مۇھاپىزەت.

مۇھافىز [محافظ] (ئە) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەتچى.

مۇھاكەمە [محاكمه] (ئە) پىكىر يۈرگۈزۈش، مەسلىھەت، مۇھاكىمە.

مۇھاۋەرات [محاورات] (ئە) سۆھبەتلەر.

مۇھاۋەرە [محاوره] (ئە) بەس، سۆھبەت، سوئال - جاۋاب.

مۇھەببەت [محبت] (ئە) 1) سۆيگۈ، ئىشق:

مەرھەبا ئەيلەپ كۈلۈپ ئۆتتى يېنىمدىن ئول پەرى،
ھەم مۇھەببەتنىڭ مەيىدىن ئول زەمان قىلدۇردى نۇش.

— بىلال نازىم.

2) يېقىنلىق، دوستلۇق:

نېكى مەن دېدىم مۇھەببەتدىن ئىدى،
بارچە ئىخلاسۇ مۇۋەددەتدىن ئىدى.

— نەۋايى.

مۇھەببەت ئەھلى — ئىشق ئەھلى، سۆيۈشكەنلەر:

قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىنز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يارەب.

— ئەرشى.

مۇھەببەتنامە [محبت نامه] (ئە + پ) مۇھەببەت ھەققىدە يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:

جۇملە ئالىملەر ئارا ئەئلامە،
دەفتەرى ئىشق مۇھەببەتنامە.

— زەلىلى.

مۇھەددەب [محدب] (ئە) پۇكۇلگەن، ئېگىلگەن؛ بۆرتۈپ چىققان:

قايۇ يەڭكى گەردۇنغە سالسە ئانى،
مۇھەددەب يۈزىن ئەيلەگەي مۇنھەنى.

— نەۋايى.

مۇھەددىس [محدث] (ئە) قىسسىچى، ھەدىس سۆزلىگۈچى.

مۇھەررا [مهرا] (ئە) قاتتىق پىشقان، مەلەخ - مەلەخ بولۇپ پىشقان.

مۇھەررەر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلىنغان، يېزىلغان.

مۇھەررەم [محرم] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدىكى 1 - ئاينىڭ نامى:

ھۇسەيىن داغى ئۇچۇن كىيدى بەھرى بەر گۈلگۈن،
مۇھەررەم ئابى بارىپ خاكى كەربەلاغە باقىڭ.

— زەلىلى.

مۇھەررىر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلغۇچى، يازغۇچى، مۇئەللىپ.

مۇھەررىك [محرك] (ئە) ھەرىكەتلەندۈرگۈچى، مىدىرلاتقۇچى.

مۇھەققەر [محقر] (ئە) 1) ھاقارەتلەنگەن، تەھقىرلەنگەن:

ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.

— ناقىس.

2) ئەرزىمەس، كەم، ئازغىنا؛ كىچىك:

ئەي نەۋائى، سەن كۆڭۈل باغىن ئىمارەت قىلكى بار،
سەككىز ئۇچماق جەنبىدە ئانىڭ مۇھەققەر باغچە.

— نەۋايى.

3) پەس؛ كىچىككىنە:

خۇدايى تاجى قەدرىڭغە گەۋھەر قۇياش،
نە گەۋھەر سەدەفدىن مۇھەققەر قۇياش.

— نەۋايى.

مۇھەققەق [محقق] (ئە) ھەقىقەت، توغرىلىق.

مۇھەققىق [محقق] (ئە) تەھقىق قىلغۇچى، ئېنىقلىغۇچى.

مۇھەندىس [مهندس] (ئە) ھەندەسە (گېئومېتىرىيە) نى ياخشى بىلگۈچى، بىناكارلىق مۇتەخەسسىسى؛ ئىنژېنېر:

كى چىن مۈلكىدە بار ئىدى زاد،
بۇلەر ئەھلى سەنئەت، مۇھەندىس نىھاد.

— ئا. نىزارى.

مۇھەۋۋەتە [محوطه] (ئە) قورۇ - جاي.

مۇھەۋۋەلات [محولات] (ئە) ئەتراپلار.

مۇھەييا [مهيا] (ئە) تەييار، ھازىر، ھازىرلانغان؛ مەۋجۇت:

گەر ئول مېھر نوزۇل ئەتمەكنى ھەر يەرگە خىيال ئەتسە،
مۇھەييا ساغەرى گۈلفام مىيناخانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

مۇھەييا قىلماق — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:

مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلە تويغارىپ ناسىنى.

— ئا. نىزارى.

مۇھەييالانماق [مهيالانماق] تەييارلانماق، ھازىرلانماق:

خوپ ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۈلپەت مۇھەييالانمىسۇن.

— ئارەزى.

مۇھتاج [محتاج] (ئە) ئېھتىياجلىق، ھاجەتمەن:

بولدىلەر بىر ۋەزىرغە مۇھتاج،
گەرچە ئېردى كۆڭۈللەرى مىنھاج.

— ن. زىيائى.

مۇھتەرەم [محترم] (ئە) ھۆرمەتلىك، ئەزىز:

شامۇ دېھلە نېچەكىم مۇھتەرەمدۇر،
خوتەن شەھرىنىڭ ئالدىدا ئەدەمدۇر.

— قەلەندەر.

مۇھتەرەم تۇتماق — ھۆرمەت قىلماق:

قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەب.

— ئەرشى.

مۇھتەسىب [محتسب] (ئە) شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارنى

تەكشۈرگۈچى؛ بازاردىكى جىڭ، تارازا ۋە باھانى نازارەت قىلغۇچى؛ مەكتەپلەردە سىنىپ باشلىقى:

زۇلۇم بىرلە مۇھتەسسىب قىلدى پەرىۋەشدىن جۇدا،
چۈنكى بۇلبۇل گۈل كۆرۈپ بولغايمۇ گۈلزاردىن خالاس.

— بىلال نازىم.

مۇھتەشەم [محتشم] (ئە) ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك:

بەھەقكى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھايار كەبى مۇھتەشەم ئۇمەم بولماس.

— شەۋقى.

مۇھتەمەل [محتمل] (ئە) مۇمكىن، ئېھتىمال، چېغى:

كەلسە ئىككى كىشى جەدەل بىرلە،
ۋەلۋەلە جەڭگۇ مۇھتەمەل بىرلە.

— ن. زىيائى.

مۇھر [مهر] (ئە) مۆھۈر، تامغا، ئۈزۈك تامغا:

ھەر ئاشىقنىڭ كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۇھرىنگىنى يوق.

— زەلىلى.

مۇھرى سۈكۈت — خامۇشلۇق، سۆزلىمەسلىك، گەپ قىلماسلىق:

ھەر نېكىم دەپ ئول سۆزى جانلارغە قۇت،
سالىب ئاغزىغە ئالار مۇھرى سۈكۈت.

— نەۋايى.

مۇھلەت [مهلت] (ئە) بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن ئېنىق ۋاقىت بۆلىكى؛ پۇرسەت، مۆھلەت:

تۇرۇپ نەچچە كۈن ئاندا مۇھلەت بىلە،
نە مۇھلەتكى، مېھنەت ـ مۇشەققەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

مۇھلەتفىزاي [مهلت فزاى] (ئە + پ) ئۇزاق مۇددەت، ئۇزاق ۋاقىت.

مۇھلەتفىزاي بولماق — ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلماق:

ۋەلى ئەمدى ئەزمىم بۇدۇركى خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۈمغە مۇھلەتفىزاي.

— نەۋايى.

مۇھلىك [مهلك] (ئە) ئۆلتۈرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى؛ ھالاكەتلىك:

يەنە ئىسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.

— ئا. نىزارى.

مۇھىب [محب] (ئە) ئاشىق؛ دوست:

نە خۇش ئېردى، ئەي مۇھىبلەر، يار ئەگەر قىلسا قەتل،
بىلسەڭىز ئۇشبۇ قەتل ئەينى شەھادەتدۇر ماڭا.

— بىلال نازىم.

مۇھىت [محيط] (ئە) 1) ئوكيان، دېڭىز:

ئافەرىنىشنى ئىھاتە ئەيلەبان ئانداق ۋۇجۇدۇڭ،
كى مۇھىت ئول دائىرە كۆك نۇقتەدەك كىم بولسە مەركەز.

— نەۋايى.

2) دائىرە.

مۇھىق [محق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ.

مۇۋازەبەت [مواظبت] (ئە) داۋاملىق ئىشلەش، كىرىشىش.

مۇۋازەنە [موازنه] (ئە) ئىككى نەرسىنى تەڭلەشتۈرۈش، باراۋەرلەشتۈرۈش.

مۇۋازى [موازى] (ئە) يانداش، باراۋەر، تەڭ.

مۇۋاسا [مواسا] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، كېلىشىش:

مۇۋاسا قىلىپ مېھرىبانلىق بىلە،
مۇھەببەت قىلىپ قەدىردانلىق بىلە.

— ئا. نىزارى.

مۇۋاسەلەت [مواصلت] (ئە) بىرەر نەرسىگە يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ ۋەسل.

مۇۋافەقەت [موافقت] (ئە) كېلىشىش؛ پىكىرداشلىق، رازىلىقنى ئېلىش، ماسلىشىش:

ئۇچماق ئۈچۈن ئۇچار ئىدىم، شىففەتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋافەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھوزۇر.

— زەلىلى.

مۇۋاپىق [موافق] (ئە) ماس، لايىق، كېلىشكەن؛ رازى:

خۇداغە بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقدۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۆڭلى شەرىئەتكە مۇۋاپىقدۇر.

— نۆبىتى.

مۇۋاپىق تارتماق — ماس، لايىق كەلمەك.

چۈن مۇۋاپىق تارتىب ئول سازۇ نەۋا،
زۆھرۇ بۇرجىدىن قىلىپ ئەتمەك نەۋا.

— نەۋايى.

مۇۋەججەھ [موجه] (ئە) ماقۇل؛ يېقىملىق، ياخشى.

مۇۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق:

يېتىپ ئاڭا كەۋنەيىن ئارا شاھلىق،
مۇۋەددەت سەرىرىدە ئاگاھلىق.

— ئا. نىزارى.

مۇۋەززەف [موظف] (ئە) ۋەزىپىسى بەلگىلەنگەن؛ تەيىنلەنگەن.

مۇۋەززەئ [موزع] (ئە) تەقسىم قىلىنغان.

مۇۋەسۋەس [موسوس] (ئە) ۋەسۋەسە سالغۇچى.

مۇۋەششەھ [موشه] (ئە) مىسرالار ئارىسىغا يوشۇرۇن-

غان سۆز؛ شېئىرنىڭ بىر خىل شەكلى. شائىر ئۆز پىكرىنىڭ يىغىنچاقلانغان مەزمۇنىنى ياكى شېئىر مىسرالىرىغا يۇشۇرۇپ ئىپادىلەيدىغان بىر خىل شەكىل. ھەر بىر بېيىتنىڭ تاق مىسراسىنىڭ باش ھەرپىنى ئېلىپ بىر - بىرىگە قوشسا شۇ مەنە كېلىپ چىقىدۇ.

مۇئبەد [معبد] (ئە) ئاتەشپەرەسلەرنىڭ رەئىسى.

مۇئتاد [معتاد] (ئە) ئادەت؛ ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن:

پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بىۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.

— ئەرشى.

مۇئتاد ئەيلەمەك — ئۆگەتمەك:

ئون بولۇرى قۇلنى ئازاد ئەيلەبان،
قويدىلەر خىزمەتكە مۇئتاد ئەيلەبان.

— زەلىلى.

مۇئتاد ئەتمەك — ئۆگەتمەك، ئادەت قىلماق:

شەيخ ئەگەر مەسجىدقە، مەن مەيخانەغە بارسام، نې تاڭ،
ئەي نەۋائى، ھەر كىشىگە چارە يوق مۇئتادەدىن.

— نەۋائى.

مۇئتادلىق [معتادليق] ئۆگەنگەنلىك، ئادەتكە ئايلانغانلىق:

ئۆلۈس ئىچرە بولدى بەسى شادلىق،
يەنە بولماغاي توي بۇ مۇئتادلىق.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەبەر [معتبر] (ئە) ئەتىۋارلىق، ئابرۇيلۇق، ئىشەنچلىك:

گۇڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۇججار ئېلىدا بىلىپ مۇئتەبەر.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەدىل [معتدل] (ئە) ئوتتۇرىچە، مۆتىدىل.

مۇئتەرىز [معترض] (ئە) ئېتىراز قىلغۇچى.

مۇئتەرىف [معترف] (ئە) تەن ئالغان، ئىقرار قىلغان.

مۇئتەزا [معتزى] (ئە) يېقىنلىق، تۇغقانلىق:

ئاباسىدىن ئانىڭ خاتىر ھەۋاسى،
بۇ مەتلەب كەشق بولدى مۇئتەزاسى.

— ناقىس.

مۇئتەقىد [معتقد] (ئە) ئېتىقاد قىلغۇچى، ئېتىقادلىق، ئىخلاسمەن:

كىمكى مۇرىدى دەير ئۇلۇپ مۇئتەقىد سەنەم ئىمىش،
ئىشقى بەرەھمەنى بولۇپ خاتىر جامى جەم ئىمىش.

— زەلىلى.

مۇئتەكىف [معتكف] (ئە) ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەت جايغا كىرىۋالغان؛ كىشىلەردىن يىراقلاشقان؛ تەنھا:

ناۋەكىڭ تاكىم ئېرۇر كۆيگەن كۆڭۈلگە مۇئتەكىف،
ئۆرتەگەن يا سەبت قىلغان داغ ئارا بولمىش ئەلىف.

— نەۋائى.

مۇئتەكىفى خانەقەھ — ئىبادەت ئۈچۈن خانىقا (مەسچىت) دا تۇرغان.

مۇئتەمەد [معتمد] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىخلاسمەن.

مۇئتەمەن [مؤتمن] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىشەنىلگەن.

مۇئجىب [معجب] (ئە) تەكەببۇر، يوغانچى، كىبىرلىك.

مۇئجىزات [معجزات] (ئە) مۆجىزىلەر («مۇئجىزە» نىڭ كۆپلۈكى):

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋبەتى.

مۇئجىزە [معجزه] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھادىسە؛ كارامەت:

بۇ كىمياك نافەسىن دېدى پەيەمبەر،
مېنىڭدۇر مۇئجىزەم، ئاندىن مۇنەۋۋەر.

— قەلەندەر.

مۇئجىزە پەرداز [معجزه پرداز] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى؛ مۆجىزىنى مۆجىزە بىلەن بېزىگۈچى.

مۇئجىزەتىراز [معجزه طراز] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇئجىزەنەماي [معجزەنماى] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى.

مۇئلىم [مؤلم] (ئە) ئاغرىتقۇچى، ئەلەم قىلغۇچى.

مۇئمىن [مؤمن] (ئە) ئىمانى بار، دىندار، مۇسۇلمان:

ئاتاغان ئۆز ئاتلارىنى ھەم ئىمامەل مەھدى دەپ،
بارچە مۇئمىنلار ئاتاسى ئول سۇلەيمانىم كېلۇر.

— بىلال نازىم.

مۇيەسسەر [ميسر] (ئە) ئېرىشىش، ئېرىشكەن؛ ئىگە بولۇش، ئىگە بولغان:

فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمەسدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مۇيەسسەر ئەيلەمەك — ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك؛ يېتىشمەك، ئىگە بولماق:

پەرىدۇن پادشاھ يەتتە ئىقلىم ئەردى، لېكىن ئول،
مۇيەسسەر ئەيلەدى تاجۇ كەمەر ئاھىستە - ئاھىستە.

— زەلىلى.

مۇيەسسەر بولماق — ئىگە بولماق، ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك:

مۇيەسسەر بولسا ئۆمرۈمگە ئەگەر كىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئۇل سەرۋىگە بۇ تەندە جانىمنى.

— قەلەندەر.

مۇيەسسەر ئولماق — «مۇيەسسەر بولماق» قا قاراڭ:

مۇيەسسەر ئولماسا گەر ئىستارىڭ ئىزىن ئۆپمەك،
ئۆيۈپ كۆزۈمگە غۇبارىنى تۇتىيا قىلايىن.

— ئەرشى.

مۇيسەفىد [موى سفد] (پ) چاچ ـ ساقىلى ئاقارغان، ياشانغان:

ئۆزى داغى ئۇل پىر مۇيسەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەرنائۇمىد.

مېھر I [مهر] (پ) 1) ئىشق، مۇھەببەت:

تۇتۇپ كىن، كۆرگۈزۈر بولساڭ يۈزۈڭنى،
كۆرۈنگەي ئاندا مېھرىڭ كىن ئىچىندە.

— ھاپىز خارەزمى.

2) يورۇق، نۇر:

يۈز ئەنۋارىنىڭ مېھر ئولۇپ بەندەسى،
قۇياشۇ قەمەر يەلكى شەرمەندەسى.

— ئا. نىزارى.

مېھر ئەھلى — ئاشىقلار.
مېھرى ئالەمگىر — نۇر تارقاتقۇچى.
مېھرى جاۋىد — ئەبەدىي مۇھەببەت.

ئۇل ھەجر تۈنىگە سۇبھى ئۇمىد،
نە سۇبھى ئۇمىد مېھرى جەۋىد.

— نەۋائى.

مېھرى شەمئى — مۇھەببەت چىرىغى.
مېھرۇ مۇھەببەت — دوستلۇق ـ يارۇ بۇرادەرلىك.
مېھرى ئىقبال — مۇھەببەت ئارزۇسى.

مېھر II [مهر] (پ) 1) قۇياش:

كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۆكۈن،
سىدق ئەتۋارىدا ئۇل چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.

— ئەرشى.

2) ئىشق ئوتى:

دۇررى يەكتا تاپماس ئىردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.

— ئەرشى.

مېھرى ئارەز — قۇياش يۈزلۈك.
مېھرى ئالەمتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ گۈزەل سۆيۈملۈك:

چەشمەسى بىرلە مېھرى ئالەمتاب،
قىلدى كۆك سەبزەزارىنى سىيراب.

— نەۋائى.

مېھرى ئەنۋەر — ئەڭ نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى جەھانتاب — جەھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.
مېھرى دەرەخشان — پارلاق قۇياش:

زەررە يەڭلىغ سەن ھەۋايى ئىشقدە رەقسان بولۇپ،
باش ـ ئاداقدىن بىلمەيىن مېھرى دەرەخشان ئىزدەگىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مېھرى رەخشان — «مېھرى دەرەخشان» غا قاراڭ.
مېھرى رەخشەندە — «مېھرى دەرەخشان» غا قاراڭ:

يۈزى چۇن مېھرى رەخشەندە، لەبى ھەم رۇھ بەخشەندە،
قىلۇر شەككەرنى شەرمەندە، تىلىنىڭ ئاچچى دۇشنامى.

— ھاپىز خارەزمى.

مېھرۇ مەھ — كۈن ۋە ئاي:

يانىپ كەلگۈنچە ناگەھ سەيد گەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.

— موللا سابىر.

مېھرى مۇنىر — نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى نەبۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك نۇرى:

كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۇلىرى ئەنبەر فىشان.

— زەلىلى.

مېھر يەڭلىغ — قۇياشتەك:

كى شەھزادە خانلىقغە لايىق خۇجام،
ئىرۇر مېھر يەڭلىغ جىرايلىق خۇجام.

— ئا. نىزارى.

مېھراب [محراب] (ئە) 1) مەسچىتنىڭ ئىمام تۇرىدىغان تۆپىسى ئەگمە جاي، مېھراب.
مېھراب يەڭلىغ — مېھرابنىڭ ئەگمىسىدەك:

كى ئۇل مېھراب يەڭلىغ سەبزەئى پەيۋەستە قاشىڭغە،
ھەمىشە سەجدە ئەيلەپ ئاستانەڭنى ئامان كۆرگەچ.

— نەۋبەتى.

2) گۈزەللەر قېشىنىڭ ئەگمىسى:

قاشىڭ مېھرابىنە قارشۇ تىلەرمەن،
سۇجۇد ئەتسەم تەقى قىلسام نەمازى.

— ھاپىز خارەزمى.

مېھرابۋەش [محراب وش] (ئە + پ) مېھرابقا ئوخشاش قايرىلما.
مېھر ئەفرۇز [مهرافروز] (پ) قۇياشتەك يورۇتقۇچى، نۇر چاچقۇچى.
مېھرەين [مهرين] (پ) ئاي ۋە كۈن.
مېھرپەرتەۋ [مهرپرتو] (پ) قۇياشتەك نۇر چاچقۇچى.
مېھرتاب [مهرتاب] (پ) ئىسسىق، ھارارەتلىك:

چۇ لەيلى ئۇزارىن قىلىپ مېھرتاب،

بۇ ئوت بىرلە مەجنۇننى ئېلەپ كەباب.

— ئا. نىزارى.

مېهر خۇ [مهرخو] (پ) نۇر تەبىئەتلىك:

نىگارى مېهرخۇ كويىدا ناقىس بولدى سەرگەردان،
ئۇمىد ئېلەر مەگەر بىر زەررە ئاندىن زەرەفشانلىقنى

— ناقىس.

مېهرۇۋەفا [مهرووفا] (پ + ئە) دوستلۇق ۋە ۋاپادارلىق:

مېهرۇ ۋەفا نېچە تىلەسەڭ مەندە بارى بار،
جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگەسى بىر زەررە سەندە يوق.

— هاپىز خارەزمى.

مېهرۋەش [مهروش] (پ) قۇياشقا ئوخشاش.

ئەنجۇم ئولسە مېهر ئۆزە، ئانچە كۆرۈنمەس لۇتف ئارا،
كىم گەهى تەرقەترەسىن ئول مېهرۋەش رۇخسارغا.

— نەۋايى.

مېهرىبان [مهربان] (پ) جان كۆيەر، شەپقەتلىك:

زاهىد پاكباز ئەگەر بادەنى ئېلەر ئېتىسراز،
قورقما سۇراهى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېهرىبان قەدەھ.

— زەلىلى.

مېهمان [مهمان] (پ) قونۇق، مېهمان:

ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېهمان،
بولۇپ لۇتف بىرلە ماڭا مىزبان.

— ئا. نىزارى.

مېهمانپەرەست [مهمان پرست] (پ) مېهماندوست.

مېهمانسەرا [مهمان سرا] (پ) مېهمانخانا:

كى مېهمانسەراغا كىرىپ يىغلاشىپ،
چۇ مەجنۇن لەيلى بىلەن خوبلاشىپ.

— ئا. نىزارى.

مېهنە [مهنه] (پ) خىزمەتچى، خادىم:

مېهنە شەيخىكىم بۇ يولنى قىلدى سەير،
يار ۋەسلىدىن نەسىبى بولدى خەير.

— نەۋايى.

مېهنەت [محنت] (ئە) 1) مۇسىبەت، بالا - قازا:

زەمانىكى مېهنەت ياغىپ دەهرغە،
كى ئابۇ نەمەك ئۆيرۈلۈپ زەهرغە.

— ئا. نىزارى.

2) غەم، دەرد:

ساڭا بولدى شامى هەجرىڭ ئاقىبەت سۇبهى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.

— ئۆبەيدى غەزەللىرىدىن.

3) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:

ئانىڭ مېهنەتىدىن جىسمىدىن زارلىغ،
بولۇپ ئاشكار ئاندا بىمارلىغ.

— ئا. نىزارى.

مېئدە [معده] (ئە) ئاشقازان.

مېئراج [معراج] (ئە) 1) شوتا، 2) يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈش:

باشىغە قويۇپ هىدايەت تاجىنى،
قىسمەتى ئېلەب شەرەف مېئراجىنى.

— نەۋايى.

3) مۇهەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ مەككىدىن قۇددۇسقا بېرىشى ۋە قۇددۇستىن ئاسمان ۋە ئەرشئەلاغا چىقىشى:

يەتتە ئەفلاك ئۈز رەكىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.

— زەلىلى.

مېئزەنە [مئذنه] (ئە) ئەزان ئوقۇيدىغان جاي، ئەزانخانا.

مېئمار [معمار] (ئە) ئىمارەت قۇرغۇچى ئۇستا، بىناكار:

چېكىپ خامەئى سەفهە مېئمارىغە،
رەقەم سۇردى چۈن تەرهى دىۋارىغە.

— ئا. نىزارى.

مېئمارى ئەزەل — هەممىدىن بۇرۇنقى هەم دائىمىي بىناكار، قۇرغۇچى:

باغلامايدۇر هۆسن ئىلىندە تاق مېئمارى ئەزەل،
قۇشلەرنىڭدېك تا بىنايى توققۇز ئايۋان قىلغالى.

— ئاتايى.

مېئيار [معيار] (ئە) ئۆلچەم، تارازا.

مىئاد [ميعاد] (ئە) 1) ۋەدىلەشكەن جاي. 2) ۋەدىلەشكەن ۋاقىت. 3) بەلگىلىك مۇددەت، چەك:

ئەي نەۋايى كەسىب ئايىنى فەنا قىل، ئويلەكىم،
ئومرىنىڭ مىئادى يەتكەندە كېرەك بولساڭ مۇئاد.

— نەۋايى.

مىبەرەد [ميبرد] (پ) (كەلگۈسى زامان پېئىلى) خالايدۇ:

چەهار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەهار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.

— ئا. نىزارى.

مىتهەرە [مطهره] (ئە) ئاپتۇۋا، ئىۋرىق.

مىجرە [مجره] (ئە) ساندۇقچە، قۇتا.

مىجمەر [مجمر] (ئە) ئىسرىقدان؛ ئوتدان:

نى تۇرفە هافىز كۆيسە هەمىشە،
ئوت ئېرۇر ئاهى، سىينە چۇ مىجمەر.

— هاپىز خارەزمى.

مىداد [مداد] (ئە) سىياھ، رەڭ:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەب،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئېتىقاد ئەيلەب.
— ئەرشى.

مىدھەت [مدحت] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش:
مەدھ ئىلە چۇن مۇمكىن ئەمەس مىدھەتىڭ،
ئۆزگە جىھەتدىن قىلمايىن خىدمەتىڭ.
— نەۋايى.

مىر [مير] (ئە) ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
ئەيا ساقىيا، مىرى رەۋشەن، زەمىر،
نەۋائى لەقەب، نام مىر ئەلىشىر.
— ئا. نىزارى.

مىر **غەزەب** — جاللاد، كاللا كەسەر:
شەھەرگە يۈز بولدىلەر فەۋجى سىپاھ،
مىر غەزەبلەرگە ئىشارەت قىلدى شاھ.
— زەلىلى.

مىرئات [مرآت] (پ) 1) ئەينەك، كۆزگۈ:
كىرەي راھ بەزمىگە ئاھات ئارا،
كۆرەي يار ئەكسىنى مىرئات ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ساپلىق، پاكلىق:
كۆزلەرىنىڭ ياشىنى ئال ئەيلەگىل،
كۆڭلىنى مىرئاتى جەمال ئەيلەگىل.
— زەلىلى.

مىرئاتى **ھۆسن** — ھۆسن ئەينىكى.

مىراخور [ميراخور] (پ) ئاتباقارلار باشلىقى:
مىراخور بەكاۋۇل بۇرچى ئويچىسى،
يانا ناغرا كاناي سۇرنايچىسى.
— موللا شاكىر.

مىرار [مرار] (ئە) كېتىش، بېرىش:
چۇ مەسئۇدغە قىلدى بۇ يەرنى قارار،
ئۆزى بولدى شەھبال سارىغە مەرار.
— ئا. نىزارى.

مىراس [ميـراث] (ئە) مىراسخورلارغا قالدۇرۇلغان مال - دۇنيا، مىراس:
كى مىراس دۇنياسى بىھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلا ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مىرەك [ميرك] (پ) بالا ئەمىر؛ ئەمىرزادە:
مىرەكىم، تىلەكىم چۇ سەن ئولدۇڭ بەس،
نە قىلەي يەنەلەر كۆرەرنى ھەۋەس.
— نەۋايى.

مىرزا [ميرزا] (ئە + پ) «ئەمىر زادە» نىڭ قىسقارتىلىپ ئېيتىلىشى، ئەمىرزادە، شاھزادە:
ئاڭلابان بۇ سۆزنى مىرزايى كىبار،
ھەم پۇشايمان بولدىيۇ ھەم شەرمسار.
— زەلىلى.

2) تېمۇرىي شاھزادىلىرىنىڭ ئاتىلىشى.
3) كاتىپ، مۇنشى:
گەرنەۋائى ئۆلدى ئىشقى تىيغىدىن زىنھاركىم،
قويغەسىز تۇفراققە يۈز ھالىن دېبان مىرزاسىغە.
— نەۋايى.

مىرزادە [ميرزاده] (ئە + پ) ئەمىرزادە.

مىرزبان [مرزبان] (پ) چېگرىغا قارىغۇچى، چېگرا قاراۋۇلى:
تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىرزبان،
قارار يەتتى بولدى بەقاغا رەۋان.
— ئا. نىزارى.

مىزاج [مزاج] (ئە) 1) كىشىنىڭ تەبىئىتى، مىجەز:
چۇ تەدبىر ئەيلەگىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.
— ئا. نىزارى.

2) ئەھۋال، ھالەت:
مىزاجىمغە يەتكەي داغى ئىئتىدال،
كى خۇسرەۋ مېنىڭ بىرلە تاپسۇن ۋىسال.
— ئا. نىزارى.

مىزان [ميزان] (ئە) 1) ئۆلچىگۈچ، تارازا. 2) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ يەتتىنچىسى:
چۇن مەھەلدىن بېردى ئايىنى بەھار،
بولدى تەڭ مىزاندا لەيلۇ نەھار.
— نەۋايى.

مىزبان [ميزبان] (پ) مېھمان كۈتكۈچى، ئۆي ئىگىسى، ساھىبخانا:
بۇرەڭ خىلۋەتكى نې ئاڭ بەلكى ئادەت ۋە دۇرۇر بولغاچ،
كى ئالىب مىزبان مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

مىزبان بولماق — كۈتۈش خىزمىتىنى قىلماق، ساھىبخانا بولماق:
ئۈمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېھمان،
بولۇپ لۇتۇق بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مىزبانلىق [ميزبان ليق] مېھماندارچىلىق:
ئانىڭ كويىداكى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۈمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.
— ئا. نىزارى.

مىزراب [مضراب] (ئە) 1) تەمبۇرنى چالىدىغان تىرناق؛

زەخمەك. 2) ئابا مۇسلىم داستانىدىكى مەشھۇر باتۇرلارنىڭ نامى:

نىشاندۇر بۇ مىزراب خارەزمىدىن،
خوجام ئارقاسىدىن سەيىدۇالىدىن.

— موللا شاكىر.

مىژە [مژه] (پ) كىرپىك:

كەمەر باغلاب چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە بىر خەنجىرى تىزى.

— زەلىلى.

مىژە ناۋەك — كىرپىك ئوقيالىرى:

مىژەڭ ناۋەكلىرى ھەرقايسىدۇر كۆڭلۈمگە بىر ئافەت،
جانىم كۆيدۈرگەلى بەرقى نىگاھىڭدەك بەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

مىژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر.

مىژگان [مژگان] (پ) «مىژە» نىڭ كۆپلۈكى — كىرپىكلەر:

قاشلەرىڭ پەيۋەستە مىژگانىڭ بىلە،
قەتل ئاشىقلارغا چۇن تەيرۇ كەمان.

— زەلىلى.

مىساس [مساس] (ئە) سۈركەش، سىلاش.

مىساق [ميثاق] (ئە) ئەھدە، ۋەدە.

مىسال [مثال] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى:

كى ئىنسان ئارا ھۆسن ئىلە بەر كەمال،
بۇ رەڭ ھۆسن ئىلە ھۆرى جەننەت مىسال.

— ئا. نىزارى.

2) ئىبرەت؛ ئۈلگە، نەمۇنە:

مىسال ئۇشبۇ قەدەر بىرە زال دۇنيانىڭ،
تەمام ئۆزگەسى غەفلەتتە ئەھلى ھەق ئويغاق.

— شەۋقى.

مىسال ئەيلەمەك — نەمۇنە، ئۆرنەك قىلىپ كۆرسەتمەك:

نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۇلار كارۇ بارىن خىيال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مىسال ئولماق — ئۆرنەك، نەمۇنە بولماق:

چۇ ئولسە ئەگەر ئىشق ئىلىدىن مىسال،
كى يەتمىش ئاڭا ھەر زەمان ئۆزگە ھال.

— ئا. نىزارى.

مىساھەت [مساحت] (ئە) كۆلەم، مەيدان.

مىسباھ [مصباح] (ئە) چىراغ.

مىستەر [مسطر] (ئە) سىزغۇچ.

مىسىر [مصر] (ئە) 1) توسۇق، چېگرا، پاسىل. 2) شەھەر:

ساتىپ مىسىر بازارىدا بەندەۋار،
بولۇپدۇر بەسى بەندەلىك بىرلە خار.

— ئا. نىزارى.

2) مىسىر:

ھەزرەتى يەئقۇب نابىناچە سەبر ئەتكىل بۇگۈن،
مىسىر شەھرىدىن نە خۇش بۇ پۇرھەن كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

مىسرائ [مصراع] (ئە) 1) ئىشىكنىڭ بىر قانىتى. 2) بىر قۇر شېئىر:

خاھ فەقىر ئەھلى ۋۇ خاھى شاھ بول،
نەچچە مىسرائ ئەيتەيىن ئاگاھ بول.

— زەلىلى.

مىسرەئ [مصرع] (ئە) «مىسرائ» غا قاراڭ:

تەلبە زەلىلى بارھا مىسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبادەتى سۆخەن قافىيەئى نارسە غەلەت.

— زەلىلى.

مىسرەئۋار [مصرع وار] (ئە + پ) مىسرا كەبى، قۇردەك:

ساچى سەر فىتنەئى دەۋرانلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۆسنىدە مىسرەئۋار.

— زەلىلى.

مىسقال [مثقال] (ئە) 1) ئېغىرلىق ئۆلچىمى بولۇپ، تەخمىنەن 4.68 گرامغا تەڭ. 2) ئەڭ يەڭگىل، ئەرزىمەس نەرسە:

كەففەدۇر گەردۇنى ھەم ھەجرىم يۈكىنى چەكسەلەر،
ئەرز جىرمى ئۇل تەرازۇ ئىچرە بىر مىسقال ئېكىن.

— نەۋايى.

مىسقەل [مصقل] (ئە) ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملىرىنى سۈرتۈپ پارقىرىتىدىغان ئەسۋاب:

پۈتۈن كارىمىز بارچە زەرھەل بىلە،
كى پەرداز ئېتىپ زەرنى مىسقەل بىلە.

— غەرىبى.

مىسكىن [مسكين] (ئە) بىچارە؛ پېقىر:

قاچىپ ئۇل دىلبەر جەفاسىدىن خەيالى ئېتەدۇر،
ھافىزى مىسكىن بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.

— ھاپىز خارەزمى.

مىسكىنلىك [مسكين ليك] بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق:

ئەجرۇ مىسكىنلىك ئاڭا كەلتۈرسەم،
ئەجەب ئېرمەس، چۇن گەدامەن، ئۇل شاھ.

— ھاپىز خارەزمى.

مىسىل [مثل] (ئە) ئوخشاش، ... دەك:

باشىمغە تاپىلسە تاقىيىئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.

— موللا نىياز.

مىسمار [مسمار] (ئە) مىخ، قوزۇق:
مۇندىنمۇ كەچكىل ھەم ئاندىن، ئىختىيار ئەتسەڭ جەمال،
ئۇشبۇ پەندىمنى قۇلاغىڭدا ئىلىپ مىسمار تۇت.

— مەھزۇن.

مىسۋاك [مسواك] (ئە) ئىغىزنى چايقىغاندا چىشنى تازىلايدىغان ئەۋاب، چىش تازىلىغۇچ:
شەيخان رىياپىكى سەھەر خىز ئىرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تىز ئىرۇر.
ھەر سوفى سەفا تاپماغۇنچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لەئىنچە فىتنە ئەنگىز ئىرۇر.

— زەلىلى.

مىغ [ميغ] (پ) قارا بۇلۇت؛ نەم:
چۇ باشىمغە چاپماسىدا ئۇل دەرد تىغ،
بۇ بەزمى نەشاتىمدا قىل كۆزنى مىغ.

— ئا. نىزارى.

مىفتاھ [مفتاح] (ئە) ئاچقۇچ.

مىقات [ميقات] (ئە) بەلگىلەنگەن ۋاقىت، ئورۇن.

مىقراز [مقراض] (ئە) قايچا:
چۇ مىقراز ئىتىپ موي لەب ئالغالى،
ياساپ قۇلپا دەرۋازەغە سالغالى.

— غەرىبى.

مىقنەئ [مقنع] (ئە) ئاياللار يۈزىنى يۆگەپ يۈرىدىغان پەردە، لىچەك:
تەھەرمۇز تارۇ پۇدى بىرلە مىقنەئ،
تەلەۋۋەن جىنس جىنسىدىن مۇرەققەئ.

— نەۋايى.

مىكر [مكر] (ئە) «مەكر» گە قاراڭ:
سىياۋۇشغە فىتنە ئاغاز ئىتىپ،
ئاناڭ ھەققىدە مىكرلەر ساز ئىتىپ.

— ئا. نىزارى.

مىل [ميل] (ئە) 1) سۇرمە سۇرگۇچ، پەلكۇچ:
چەكتى شەيتان خەيلىنىڭ ئەينىغە مىل،
ھەم ئىنانىدە يۈرۈيدۇر جەبرەئىل.

— زەلىلى.

2) قەبرىدىكى خادا، توغ؛ ئۇچلۇق قۇببە:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

3) بەلگە، مۇنار:
تۇرفە تەل ئەينىدە كىشتىنى شامال،
مىلى ئىسكەندەرگە يەتكۈزدى نەھال.

— زەلىلى.

مىلاد [ميلاد] (ئە) تۇغۇلۇش؛ تۇغۇلغان ۋاقىت.

مىلەل [ملل] (ئە) «مىللەت» نىڭ كۆپلۈكى — 1) مىللەتلەر، خەلقلەر. 2) دىنلار، مەزھەبلەر:
كى، بۇ بابدا بارچە ئەھلى مىلەل،
كۆپ ئەيلەبدۇرۇرلەر تەرىقى جەدەل.

— نەۋايى.

مىلك [ملك] (ئە) ئىگە بولۇش، ئىگىلىك.

مىللەت [ملت] (ئە) 1) خەلق، مىللەت:
سىبنىڭ مىللەتىڭدىن چۇ تاپىپ شەرەف،
سەئادەت لىباسى كىيىب ئەشقىيا.

— نەۋايى.

2) دىن، مەزھەب:
ئىپتىراز ئىقلىمى سارى بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.

— زەلىلى.

مىم [ميم] (ئە) 1) «م» ھەرپىنىڭ نامى:
كى «مىم» مۇھەممەد مۇھەببەت ئىرۇر،
چۇكىم «ھە» سى جانغە ھەلاۋەت ئىرۇر.

— ئا. نىزارى.

2) «م» دەك يۇمىلاق:
سورغالى ئاغزىنى چىكەدۇرمەن مەلامەتنى،
چۇن مۇسھەفى جەمالىدە تار ئاغزى مىم ئىرۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

مىن [من] (ئە) «··· دىن» مەنىسىدىكى ئەرەبچە سۆز ئالدى قوشۇمچىسى.

مىنا [مينا] (پ) كۆك، ھاۋارەڭ؛ ئاسمان.
مىنايى شىشە — كۆكۈش شىشە.

مىناكار [ميناكار] (پ) شىشىدىن ئىشلەنگەن:
چىكىپ بۇ قەسرى مىناكار تەرھىن،
كىشى ئانداقكى بىر دىۋار تەرھىن.

— نەۋايى.

مىنبەر [منبر] (ئە) مەسچىتلەردىكى خىتىبلەر خۇتبە ئوقۇيدىغان پەلەمپەيلىك ۋە كىچىك قۇببىلىق سۇپا:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر، ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مىنبەئد [من بعد] (ئە) بۇنىڭدىن كىيىن.

مىنتەقە [منطقه] (ئە) كەمەر، بەلۋاغ؛ رايون.

مىنەل ئىشتىياق [من الاشتياق] (ئە) سىغىنىش

سەۋەبىدىن:
ئەشەددۇلئەزابى ئەزابۇل فىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەل ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

مىندىل [منديل] (ئە) قولياغلىق، ياغلىق، رومال:
قىلسام ياقامنى يارە، ھىجران تۈنى نەچارە،
مىندىل كىيىپ سەتارە، ئەبلەق سۈۋار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنفەخ [منفخ] (ئە) كۆرەك.
مىنقاد [منقاد] (ئە) ئىتائەت قىلغۇچى، ئىتائەتچان.
مىنقار [منقار] (ئە) قۇشنىڭ تۇمشۇقى.
مىننەت [منت] (ئە) قىلغان ياخشىلىقنى پەش قىلىش:
ئەتاھەم تۇرفە ئىشتۇر تور فەراق بىل،
ئەگەر يوقتۇر ئانىڭ يانىدا مىننەت.
— نەۋايى.

مىنھاج [منهاج] (ئە) يورۇق ۋە داغدام يول.
مىنۋال [منوال] (ئە) قائىدە، ئۇسۇل، تەرتىپ، تەرىز.
مىھاد [مهاد] (ئە) ئورۇن - كۆرپە.
مىھار [مهار] (ئە) تىزگىن:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۈشتۈرى ۋەيسى فەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

مىھان [مهان] (ئە) ئۇلۇغلار، مەرتىۋىلىك كىشىلەر.

مىھەن [محن] (ئە) «مىھنەت» نىڭ كۆپلۈكى — مىھنەتلەر.
مىھتەر [مهتر] (پ) ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك:
قاچانكىم بولارنىڭ كىبتەر سەرۋەرى،
ئۆزىدىن قويالماس ئىكەن مىھتەرى.
— ئا. نىزارى.

مىھۋەر [محور] (ئە) مەركەز، ئوق.
مىۋە [ميوه] (پ) مېۋە:
ئالتە كۈندە، يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتۈرۈبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەلىلى.

مىيان [ميان] (پ) ئوتتۇرا، بەل.
مىيان بەستە — بەل باغلىغان:
يامان ئىبرەس ئۇل ھەمكى ئازادەئى،
مىيان بەستە يولغا ئامادەئى.
— نەۋايى.

مىيان گىر [ميان كير] (پ) قاتناشقۇچى، ئىشتىراك قىلغۇچى.
مىيانچى [ميانچى] ۋاسىتىچى، ئوتتۇرىدا تۇرغۇچى:
مىيانچى كىبىلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

ن

نا [نا] (پ) ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىدىغان «...سىز»، «كەم ...» مەنىسىدىكى بولۇشسىز سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە.

مەسىلەن: نا ئۇمىد، ناپاك، نامەرد، نامەلۇم.

نائاباد [ناآباد] (پ) ئاۋات بولمىغان؛ چۆل.

نائا راست [ناآراست] (پ) رەتسىز، چېچىلاڭغۇ.

نائارام [ناآرام] (پ) ئارامسىز، بىئارام.

نائاشنا [ناآشنا] (پ) 1) ناتونۇش، يات:

دەرىغا كىم، مېنى تاشلاپ بۇ كۈن ئول دىلرەبا كەتتى،
قالىپدۇرلار نەچە نائاشنا ئول ئاشنا كەتتى.

— ئەرشى.

2) نادان، بىلىمسىز:

كۆڭلى ياد نائاشناغا ئۇچرادىم،
بىلمەدىم ئەمدى پۈر جەفاغا ئۇچرادىم.

— قەلەندەر.

نائەمىن [نا امن] (پ + ئە) تىنچسىز، خاتىرجەمسىز.

نا ئەمىنلىق [نا امن‌ليق] تىنچسىزلىق، خاتىرجەمسىزلىك:

نائەمىنلىق ئولدى خەلق فەرسۇدەلىغى،
ئەمىن ئىچرە بولۇر مەئاش ئاسۇ دەلىغى.

— نەۋايى.

نائەھل [نااهل] (پ + ئە) 1) ئۆز ئەھلىدىن ئەمەس، يات:

ئولكى نا ئەھلىغە باقىب سۇلتان،
نەزەرىن سالسە ئول زەلىل ئىنسان.

— زىيائى.

2) ناچار، پەس.

ناب I [ناب] (پ) ساپ، تازا.

مەيى ناب — ساپ مەي:

مۇھەييا قىلىپ سۆزنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان نابىنى.

— ئا. نىزارى.

ناب II [ناب] (ئە) ئۆتكۈر چىش، چىش:

لەئلى نابىڭ ھەۋەسىدىن چىكەرىم خۇن بولدى،
ئاھ، قان بولدى ياشىم، قىلمادى ئىزھار ساڭا.

— غەرىبى.

ناباب [ناباب] (پ) لايىق ئەمەس، ناباب.

نابالىغ [نابالغ] (پ + ئە) بالاغەتكە يەتمىگەن.

نابەختىيار [نابختيار] (پ) بەختىيار ئەمەس، بەختسىز.

نابكار [نابكار] (پ) 1) مۇتتەھەم، ھارامزادە:

چۇ پەيدا بولۇپ بىر نەچە نابكار،
قىلىپ دەھرنى قان بىلە لالەزار.

— ئا. نىزارى.

زالىمى نابكار — مۇتتەھەم زالىم:

دېدىكىم، ئايا زالىمى نابكار،
باشىڭغە بۇ تاشىم ئېرۇر ئىنتىزار.

— ئا. نىزارى.

2) يارىماس:

دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل نابكار»،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار.

— ئا. نىزارى.

نابۇد [نابود] (پ) يوق بولۇش، يوقىلىش.

نابۇد بولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق:

چۇ نابۇد بولۇپ بارچە ئەشكاللار،
نەمايان بولۇپ جايىدا ماللار.

— ئا. نىزارى.

نابۇدلۇق [نابودلوق] يوقلۇق، نابۇتلۇق.

نابىنا [نابينا] (پ) كۆرمەيدىغان، كور:

بەلكى ئول مۇردەدۇركى نابىنا،
بىتەۋەھھۇم قويار بۇ قەيلىغە پا.

— زىيائى.

ناپاك [ناپاك] (پ) پاك ئەمەس، ناپاك؛ ئىپلاس:

قىترەئى ناپاك سۇدىن سۈرەتىمىزنى خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نەئىلاج.

— شەۋقى.

ناپايدار [ناپايدار] (پ) ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئۆتكۈنچى:

ۋەفا قىلمادى دەھر ناپايدار،
جەھاندىن كېتىپ تەشنەلەپ خار ـ خار.

— ئا. نىزارى.

ناپەدىد [ناپديد] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، يوقالغان؛ مەخپىي، غايىب:

سەفىنە چۆكۈپ بولغۇسى ناپەدىد،

كى بۇ كېمەلەردىن ئۈزۈلگەي ئۈمىد.

— ئا. نىزارى.

ناپەدىد بولماق — يوقالماق، غايىب بولماق:

كى ھەيىناڭ قاراسى بولۇپ ناپەدىد،
ئۆرۈپ باشغە ئاھى چېكىبان شەدىد.

— ئا. نىزارى.

ناپەدىدار [ناپديدار] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، سېزىلمەيدىغان؛ يوق.

ناپەدىدار ئەيلەمەك — كۆرۈنمەيدىغان قىلماق، يوقاتماق.

ناپەيدا [ناپيدا] (پ) كۆرۈنمەيدىغان؛ يوق، غايىب:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ناپەيدا بولماق — يوقالماق:

زەلىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىن بولدى ناپەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چار باغىدىن سوراغىم بار.

— زەلىلى.

ناپەيدالىغ [ناپيداليغ] يوقلۇق، غايىبلىق.

ناتەمام [ناتمام] (پ + ئە) 1) تۈگىمىگەن، پۈتمىگەن:

ھاجىلەر ھەيرەتدەۋۇ ئىش ناتەمام،
كۈن قىزارىدىيۇ يېتىشتى ۋەقتى شام.

— زەلىلى.

ناتەمام كەتمەك — ۋاقىتسىز كەتمەك، بۇرۇن كەتمەك:

دەرىغا، جەھاندىن كېتىپ ناتەمام،
تىرىكلىكنى بىزلەرگە قىلدى ھەرام.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋان [ناتوان] (پ) 1) كۈچسىز، ئاجىز:

نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

2) بىتاقەت، بىتاپ؛ كېسەل:

بىرەۋنى قىلىپ ئىشق ئىلە ناتەۋان،
بىرەۋنى قىلىپ ۋەسل ئىلە كامىران.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋانلىق [ناتوانليق] كۈچسىزلىك، زەئىپلىك:

تەۋاف ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋانى [ناتوانى] (پ) كۈچسىز، ئاجىز، زەئىپ (كىشى):

ئەي، ھەمدەمى خەيل ناتەۋانى،
ئەي، خۇسرەۋ ئېلى كامىرانى.

— موللا نىياز.

ناتىق [ناطق] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى؛ سۆزمەن، ناتىق:

داغى ھەيرەتدە مەن ناتىقنى بىلمەي،
ئاياغى فىكرىدىن ئىشكەل ئاچىلمەي.

— ناقىس.

ناجايىز [ناجايز] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنمىغان؛ قانۇنسىز.

ناجى [ناجى] (ئە) قۇتقۇزغۇچى، نىجاتچى.

ناجىنس [ناجنس] (پ + ئە) شەرمەندە، پەسكەش.

ناجىھ [ناجح] (ئە) نەتىجە قازانغۇچى؛ نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك.

ناچار [ناچار] (پ) چارىسىز، ئامالسىز؛ يارامسىز، يامان.

ناخاھ [ناخواه] (پ) مەيلسىز؛ خالىماي:

كېتەرسەن خاھ ـ ناخاھ چارە يوقتۇر،
پۇشايمانلىغ كۈنۈڭ ياد ئالمادىڭ ھېچ.

— شەۋقى.

ناخۇدا I [ناخدا] (پ) دىنغا ئىشەنمەيدىغان، خۇداسىز.

ناخۇدا II [ناخدا] (پ) كېمە باشلىقى:

نەھەڭى قولزۇمى ۋەھدانىيەتتىن غەرق بولدىلەر،
نەكىشتى قالدىيۇ نەكىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

ناخۇش [ناخوش] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خۇشال ئەمەس، خاپا.

ناخۇن [ناخن] (پ) تىرناق:

بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زارى غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۇم قىلىپ چاك.

— خىرقەتى.

ناخۇشنۇد [ناخوشنود] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خاپا.

ناخىرەد [ناخرد] (پ) ئەقىلسىز:

قايۇ ناخىرەد بولسا مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغيىر ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

ناخىرەدمەند [ناخردمند] (پ) ئەقىلسىز، ئەخمەق.

ناخىرەدمەندلىق [ناخردمندليق] ئەقىلسىزلىق.

نادان [نادان] (پ) بىلىمسىز، نادان.

نادانلىق [نادانليق] بىلىمسىزلىك، نادانلىق.

نادەردمەند [نادردمند] (پ) دەرد تارتمىغان، دەردى يوق:

ئەگەر بوينۇمغا زەنجىر قولۇمغا يۈز كەمەند بولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندغە تەرەپ نادەردىمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نادىر [نادر] (ئە) تېپىلمايدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، نادىر:
بۇ قاشۇ يۈزۈ كۆزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمىگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.
— قەلەندەر.

نادىر دەۋران — شۇ دەۋردە تەڭدىشى يوق يېگانە كىشى.
سەن غەم يېمە ئەي نادىرى دەۋرانىم،
بۇ ھۆسنۇ جەمالىڭ سېنى تابەندە دۇرۇر.
— قەلەندەر.

نادىم [نادم] (ئە) پۇشايمان قىلغۇچى، ئەپسۇسلانغۇچى:
كى مەھزۇنغە ئاندا دىدى خادىمى،
ھەمىشە قاشىدا ئىدى نادىمى.
— ئا. نىزارى.

نار I [نار] (ئە) 1) ئوت:
دانەسىكىم ئونۇپ دىيار ئىچرە،
قالسە ئەل زۇلم بىرلە نار ئىچرە.
— زىيائى.

2) ئىشق ئوتى:
رەمزى رەمۇزى نارغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىمپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شىۋەئى خوش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

3) دوزاخ:
يىغىشتۇر داغى ھەرز گۇفتارنى،
خەيال ئەيلە ئاخىردەكى نارنى.
— ئا. نىزارى.

نار ئەتمەك — قىزدۇرماق، كۆيدۇرمەك:
ئوقۇپ ئىشق ھەرفىنى تەكرار ئېتىپ،
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەر نار ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

نارى فىراق — ئايرىلىش ئوتى.
نارى ئىشق — ئىشق ئوتى:
نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ، ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نارى ئىشق تەگمەك — ئىشق ئوتى تەگمەك:
تەنىنى قىلىپ كۆل تېگىپ نارى ئىشق،
يېمەك - ئىچمەكى ھەم بولۇر زار ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نار II [نار] (پ) ئانار (قىسقارغان شەكلى):
باغ ئارا شافتالۇ ئۈزمەكلىككە كىردىم ئالما دەر،
باغبانى ناتەۋان بىن بەردى ئاخىر ناربىدىن.
— زەلىلى.

نارى خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى:
لەئلى شەۋقىدىن دەمادەم قان يۇتار كۆڭلۈم مېنىڭ،
گويىيا جەننەتتە ئۈسكەن نارى خەنداندۇر ماڭا.
— ناقىس.

دانەئى ناردەك — ئانارنىڭ دانىسىدەك:
كۆزى ئاق ئەگەر بولسا قاردەك،
قىزىل بولسا تا دانەئى ناردەك.
— قۇشچى.

نارازى [ناراضى] (پ + ئە) نارازى.

ناراست [ناراست] (پ) ناتوغرا، ئەگرى:
ناراستقا كۆپ ئۇيات ئېرۇر تۈزلۈكدىن،
لېك ئەر كىشىگە نەجات ئېرۇر تۈزلۈكدىن.
— نەۋايى.

ناراستلىغ [ناراست ليغ] ناتوغرىلىق، ئەگرىلىك.

نارەسا [نارسا] (پ) كەمچىل، كەم - كۈتە:
تەلبە زەلىلى بارھا مىسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبارەتى سۆخەن قافىيەئى نارەسا غەلەت.
— زەلىلى.

نارەسىدە [نارسيده] (پ) يېتىلمىگەن؛ بويىغا يەتمىگەن:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانەدە ئەيب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىر گۇناھ ئەيلەر شەرىئەتدە مائاق.
— زەلىلى.

نارەنج [نارنج] (پ) 1) ئاپېلسىننىڭ بىر تۈرى. 2) سېرىق تۈس.

نارەنجۋەش [نارنج وش] (پ) ئاپېلسىن رەڭگى.

نارەنجى [نارنجى] (پ) سېرىق رەڭلىك؛ سېرىق تۈسلۈك:
كىيدى نارەنجى ئېگىننى ئېگىنگە ئول گۈلئۇزار،
قىلغالى ئالەم ئېلگە جەۋرۇ زۇلمىنى ئاشكار.
— قەلەندەر.

نارەنجى پۇش — سېرىق كىيىم:
قىرمىزى كۆڭلەكدە كۆرۈپ ئەھلى ھۇش،
بىھۇش ئولۇپ بولدى چۇ نارەنجى پۇش.
— زەلىلى.

نارەۋا [ناروا] (پ) دۇرۇس ئەمەس، نالايىق:
ھەرامدۇر ئۇشبۇ فىئلى نارەۋالار،
شەرىئەت ھۆكمىدە چەندان ۋە بالا شەيخ.
— شەۋقى.

ناردان [ناردان] (پ) ئانارنىڭ دانىسى:

بۇ مەئنى بىرلە بىلسەڭ رەمزانىكىم، رەمزىدىن مۇشتەق،
گۇنەھ تاغىنى كۆيدۈرمەككە ياخشى ناردان كەلمىش.

— شەۋقى.

ناركەند [ناركند] (پ) ئانارلىق.

ناركۆك [ناركوك] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن.

نارى [نارى] يىراق، نېرى:

بۇلئەجەب قىلماسسەن ئانداغ جىلۋە قىلغاچ تەركى ھوش،
ئەي كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى مەن بېرىيۇ سەن نارى.

— ئەرشى.

ناز [ناز] (پ) ئەركىلىك؛ يۈز، قاش، كۆز جىلۋىسى:

ئېتىپ شەكلىنى يۈز تۈمەن ناز ئىلە،
تۇرۇپ كۈھكەن ئۆزرە ئاغاز ئىلە.

— ئا. نىزارى.

ناز قىلماق — ئەركىلىمەك، نازلىق قىلماق؛ نازلانماق:

بۇ سۈرەتدە قۇش بولسە ئەي شاھباز،
كى ئالغىل ئانى يامبۇغە قىلمە ناز.

— قوشچى.

نازەنىن [نازنين] (پ) 1) كېلىشكەن، گوزەل يار، مەھبۇبە:

سېنى ئەي نازەنىن تا ئۆلگۈچە تەڭرىمگە تاپشۇردۇم،
مېنى مۇنداغ مۇساپىر ئەيلەدى دەۋرى قەمەر تەنھا.

— زەلىلى.

خىيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.

— ئەرشى.

2) چىرايلىق، جىلۋەگەر:

قىلىپ ئەقد مەجنۇنغە نەۋفەل قىزىن،
ھەمۇل ئىبردى گۈلچىھرەئى نازەنىن.

— ئا. نىزارى.

نازغىبان [نازغيبان] نازلىق قىلىپ، نازلىق بىلە:

كۆرمەگۇر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغا كىرگەن بۇ ئىككى رەئنانى كۆر.

— ئەرشى.

نازلىق [نازليق] ناز ۋە ئەركىلىك بىلەن قىلىنغان ھەرىكەت:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
ناز شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەننازلىق.

— ئەرشى.

ناز - نازان [ناز نازان] (پ) نازلىنىپ، نازلىق بىلەن:

ناز - نازان كەلمەگەي ئالەمگە سەندەك نازەنىن،
گۈلشەنى فىردەۋس ھۇسنۇڭ خىرمەنىدىن خۇشەچىن،
مېھر ئايىن، ھۇرتەلئەت، سەرۋ قامەت، مەھجەبىن،
ئەرزىمەس بىر كاكۇلۇڭ چىنىغە يۈز ئەقسايى چىن،
غۇنچەئى سىرابىسەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

نازۇك [نازك] (پ) نەپىس، نازۇك:

كۆرمەدىم بىردەم جەھاننىڭ راھەتىن،
تاكى ئول نازۇك ئەداغە ئۇچرادىم.

— قەلەندەر.

نازۇك بەدەن — قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل:

چىكىپ ئول زەمان ئاھنى تېز - تېز،
كى نازۇك بەدەنگە سالىپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى.

نازۇك خىيال — ئىنچىكە ئويلايدىغان، زېرەك:

چۇ خۇسرەۋ بۇ سۆز ئاڭلابان بولدى لال،
مۇنىڭ فىكرىدە قىلدى نازۇك خىيال

— ئا. نىزارى.

نازۇك دىل — كۆڭلى ئىنچىكە.

نازۇك نىھال — نازۇك بىخ؛ زەئىپ، نىمجان:

قىلىپ ئول زەمان ئەلچىغە قىلۇقال،
پەرىۋەش داغى ئانچە نازۇك نىھال.

— ئا. نىزارى.

نازۇئىستىغنائ [نازواستغناء] (پ + ئە) ناز ۋە ئەركىلىك:

بىرۋەۋنى مەسنەد ئىززەتدە نازۇ ئىستىغنا،
بىرىنى قىلدى گەداۋۇ بىرىنى سۇلتان چەرخ.

— شەۋقى.

نازىر [ناظر] (ئە) قارىغۇچى، نەزەر سالغۇچى:

كۆكەرگەچ كۆز ئاچىپ ئول بولدى نازىر،
قارايدۇركىم جەمالى تۇرفە ھازىر.

— ناقىس.

نازىر بولماق — كۆرۈنىدىغان بولماق، كۆرۈنمەك:

يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كېچە تۇشۇمدە ئۇيلە ھازىر.

— موللا سالىھ.

نازىر قىلماق — كۆرۈدىغان قىلماق؛ روشەنلەشتۇرمەك:

مۇسافىرنى ئالدىغا ھازىر قىلىپ،
كى باقتى ئاڭا كۆزنى نازىر قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

نازىش [نازش] (پ) نازلىنىش، ئەركىلەش؛ يالۋۇرۇش.

نازىش ئەتمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك؛ يالۋۇرماق:

نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئول گۈلرۇيىنىڭ،
ھەر تەرەپتە يۈز سېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.

— ئەرشى.

مەزاھىردە ئاتىم، لېكىن نېگە بىر نازىش ئەتمەسمىز،
قۇياش نۇرىدىن ئولسە زەررەدەلەرنىڭ كۆپ مۇباھاتى.
— ئەرشى.

نازىل [نازل] (ئە) چۈشكەن، ئەۋەتىلگەن:
ئانىڭ فەزلىدىن نۇر ھاسىلدۇر،
ئاڭا فەيزى ھەق كۆڭدە نازىلدۇر.
— ئا. نىزارى.

نازىل ئەتمەك — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك:
خاكسارىن ئول قۇياش يۈزلى پەرى مەۋجۇت دېمىش،
تەڭرى بىزگە ئاسماندىن نازىل ئەتمىش بۇ لەقەب.
— نەۋايى.

نازىل بولماق — چۈشمەك، ئەۋەتىلمەك:
ئالىپ يەرنىڭ يۈزىگە بولدى نازىل،
قىلىپ يەر ئۈستىدە سەيرى مەنازىل.
— ناقىس.

نازىل قىلماق — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك.

نازىم [ناظم] (ئە) تەرتىپكە سالغۇچى، تۈزگۈچى؛ شائىر:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

ناس [ناس] (ئە) كىشىلەر، ئىنسان؛ خەلق:
مۇھەييا قىلىپ رەسىم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلەن تويغازىپ ناسنى.
— ناقىس.

ناسابىر [ناصابر] (پ + ئە) سەۋرسىز، چىدامسىز.

ناساز [ناساز] (پ) ساز ئەمەس، قاملاشمىغان.

ناسازگار [ناسازگار] (پ) مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، زىيان كەلتۈرىدىغان.

ناسازۋار [ناسازوار] (پ) مۇۋاپىق ئەمەس، ياراشمايدىغان:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.

ناسەزا [ناسزا] (پ) مۇناسىپ كەلمەيدىغان، نالايىق.

ناسەزاكار [ناسزاكار] (پ) پەسكەش، يامان ئىش قىلغۇچى:
يا قىماربازۇ زىناكارۇ لەۋەند،
ناسەزاكارۇ ھورۇنۇ خۇد پەسەند.
— زەلىلى.

ناسەزالىق [ناسزاليق] مۇناسىپسىزلىق، لايىقسىزلىق.

ناسەۋاب [ناصواب] (پ + ئە) ناتوغرا.

ناسىب [ناصب] (ئە) تىكلىگۈچى، بەرپا قىلغۇچى.

ناسىخ [ناسخ] (ئە) مەنسۇخ قىلغۇچى؛ كۆچۈرگۈچى.

ناسىر [ناصر] (ئە) ياردەم بەرگۈچى، ياردەمچى.

ناسىھ [ناصح] (ئە) نەسىھەت قىلغۇچى:
چۇ يازدى مۇنى ناسىھى رەھىمسىز،
كى ئاشىق ھەلاكىدىن ئول ۋەھىمسىز.
— ئا. نىزارى.

ناسىھ بولماق — نەسىھەت قىلماق:
ئوقۇدۇق سۆڭرەكىم ھەدىسىمۇ كىتاب،
بولدى ناسىھ قىلىپ فەقىرغە خىتاب.
— زىيائى.

ناسىھا [ناصحا] (ئە) ئەي نەسىھەت قىلغۇچى:
بۇ مەي مەئىنىدىن ناسىھا قىلما پەند،
كۆڭۈلنى ئانىڭ كەيفىدە ئەيلە بەند.
— ئا. نىزارى.

ناسىيە [ناصيه] (ئە) پېشانە.

ناشاد [ناشاد] (پ) شاد ئەمەس، غەمكىن، خاپا:
كى ھازىر قىلىنىڭ بولسە ھەد دادلار،
چۇخۇررەم بولۇڭ ئەمدى ناشادلار.
— ئا. نىزارى.

بۇ ئالەم مۈلكىدۇر يەر ئۆزرە بەدباد،
كېتەر ئاندىن بارى بىردەمدە ناشاد.
— ئەرشى.

ناشاد ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، قايغۇغا سالماق:
چەرخ زالىمىن كۆركى، يۈز زەڭ مىكر بۇنياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىردەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ناشاد بولماق — خاپا بولماق، قايغۇرماق:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەنناز،
شاد ئىدىم دەھرئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

ناشەرئ [ناشرع] (پ + ئە) شەرىئەتتىن تاشقىرى؛ ناتوغرا.

ناشۇگۇفت [ناشگفت] (پ) ئېچىلمىغان.

ناشۇكر [ناشكر] (پ + ئە) شۇكۇر قىلمايدىغان، مىننەتدار ئەمەس.

ناشى I [ناشى] (پ) بىلىمسىز، تەجرىبىسىز.

ناشى II [ناشى] (ئە) پەيدا بولغۇچى؛ ئۆسكۈچى، يېتىلگۈچى.

ناشىناس [ناشناس] (پ) تونۇلمىغان؛ تونۇمىغۇچى، تەن

ئالمىغۇچى.

ناغافىل [ناغافل] (پ + ئە) كۈتمىگەندە، تۇيۇقسىز.

ناف [ناف] (پ) كىندىك؛ مەركەز، ئوتتۇرىسى.

نافە [نافه] (پ) ئىپار، مۇشك؛ كىندىك:

نافەئى ئاھۇ — كېيىكنىڭ كىندىكى:

مۆئجىزەئى مۇسادا قىلىپ ئىلنى خۇشك،
نافەئى ئاھۇدە قىلىپ خۇننى مۇشك.

— زەلىلى.

نافەئى مۇشك — ئىپار:

سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزلانى خوتەن كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

نافەرمان [نافرمان] (پ) پەرمانغا بويسۇنمايدىغان، ئىتائەتسىز.

نافىئ [نافع] (ئە) مەنپەئەتلىك، پايدىلىق:

بىل بۇ يەڭلىغ ئىشارەتنى نافىئ،
كەلدى مۇنداغ دەلىلكىم ساتىئ.

— زىيائى.

ناقە [ناقه] (ئە) چىشى تۆگە.

ناقابىل [ناقابل] (پ + ئە) قابىلىيىتى يوق، قابىلىيەتسىز.

ناقىس [ناقص] (پ) تولۇق ئەمەس، كەم؛ كەمچىلىكى بار:

تىلىم قاسىر دىلىم ناقىس سۆزۈڭگە،
بۇ غەم ئىچرە ھەزىن جانىھا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ناقىسلىغ [ناقص ليغ] كەملىك؛ كەمچىلىك:

ۋەگەر نە سۆز قىلۇر ھەددىم قاياندۇر،
كى ناقىسلىغ دېگەن سۆزدىن ئەياندۇر.

— ناقىس.

ناقىل [ناقل] (ئە) نەقىل قىلغۇچى، ئېيتقۇچى؛ يەتكۈزگۈچى:

فەسانە دېمەكلىككە ئاقىل كېرەك،
بەيان ئەتكىلى ئەمدى ناقىل كېرەك.

— ئا. نىزارى.

قىلدى بۇ مەشۋەرەتنى ئول ئاقىل،
«بەدرىددىن» دېدى ئىسمىنى ناقىل.

— زىيائى.

ناك I [ناك] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ مەلۇم خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ: غەمناك — غەملىك.

ناك II [ناك] (پ) موھتاجلىق؛ ئازاب - ئوقۇبەت:

قايدا دۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
ياستەم ئىلكىدە بولغاي سىينە چاك.

— زەلىلى.

ناكار [ناكار] (پ) ئىشقا يارىمايدىغان؛ كۈچسىز، يارامسىز.

ناكام [ناكام] (پ) 1) مەقسىتىگە يېتەلمىگەن، بەختسىز:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋ ئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدارىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

2) نائىلاج، چارىسىز:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇكەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالىھ.

ناكاملىق [ناكام ليق] بەختسىزلىك:

قويۇپ ئىشق ۋادى ئاراچۇن قەدەم،
كى ناكاملىقدا بولۇپدۇر ئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ناكەس [ناكس] (پ) پەس، پەسكەش؛ بېخىل.

ناگاھ [ناگاه] (پ) 1) تۇيۇقسىز، تاسادىپىي:

چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۆرۈشىدىن ئولدى نىدا.

— ئا. نىزارى.

2) ۋاقىت ئۆتمەي، شول ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:

ئۆزىن كۆردى كېلىپ ئەر ھالەتىگە،
تەئەججۇب ئەيلەدى ناگاھ پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ئوتقە تۇشسە نەھۇ ئولماي نېتكۇسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سورىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.

— ئەرشى.

ناگاھ - ناگاھ [ناگاه ناگاه] (پ) بەزى - بەزى، ھەمىشە.

ناگەھ [ناگه] (پ) «ناگاھ» قا قاراڭ:

چىمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قىلدىم،
دۇنيا بىلە ئوقبانى جويغە ساتا قىلدىم.

— ئەرشى.

ناگەھان [ناگهان] (پ) 1) توساتتىن، تۇيۇقسىز:

نەزەر قىلدى ئوغلۇم ئاڭا ناگەھان،
بۇ سوقراتنىڭ غارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

بەلايى ناگەھان — تۇيۇقسىز بالا ـ قازا:

كۆندە يۈز ئۆلگۈنچە فۇرقەت ئىچرە، ئۆلتۈر بىر يولى،
ئەرشىنى ئەمدى بەلايى ناگەھانىم قايداسەن.

— ئەرشى.

2) ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقىتسىز؛ شۇ چاغ:

بەلاكەش چىقىپ خانەدىن ناگەھان،
بەيابان ئارا بولدى بىخۇد رەۋان.

— ئا. نىزارى.

3) بىخەۋەر:

شۈكرىلىللا چىقتىم ئۆيدىن ناگەھان،
مەھۋەشى شىرىن لىقاغا ئۇچرادىم.

— قەلەندەر.

ناگۇزىر [ناگزير] (پ) ئىلاجسىز، چارىسىز، قۇتۇلالماستىن.

ناگىھان [ناگهان] «ناگەھان» غا قاراڭ:

نىگارىم ئىلتىپاتىدىن تۆمەن تۈرلۈك ئۈمىد ئەتكەچ،
يېتەر دەپ ئۇلگ قولۇمدىن تۇرفە خوشلۇق ناگىھان كاغەز.

— شەۋقى.

نال [نال] (پ) 1) قومۇش قەلەم، قومۇش. 2) زەئىپ، ئاجىز:

فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەم رەڭگى نال جىسمى ناتەۋانىمدۇر.

— ئەرشى.

نالان [نالان] (پ) 1) نالە قىلغۇچى؛ نالە ـ پىغانلار:

ئەرشىنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايراغاچ،
بۇلبۇلى نالانمۇ بۇ يامۇرغى خۇشخانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

2) نالە قىلغان ھالدا:

ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.

— ئەرشى.

نالايىق [نالايق] (پ + ئە) نالايىق، مۇناسىپ ئەمەس، لايىق كەلمەيدىغان.

نالە [ناله] (پ) زارلىنىش، ئەپغان، پەرياد:

رىزائى ئىشق ئوتىدا مەستۇ شەيدا ۋالەۋۇ ھەيران،
كى قىلسام نالەلەر ھەردەم ماڭا سەندىن ۋەفا يوقتۇر.

— رىزائى.

نالە ـ ئەفغان — پىغان بىلەن قىلىنغان نالە، زارلىنىش:

كىلىپ تاغىنىڭ دامەنىغە كىچە،
قىلىپ نالە ئەفغانىنى ئۆزگەچە.

— ئا. نىزارى.

نالە چەكمەك — «نالە قىلماق» قا قاراڭ.

نالە سوز — نالە قىلغۇچى:

تەلبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى نالە سوز لەب شىكەرى بولماسا.

— زەلىلى.

نالە ـ پەرياد — پەرياد چېكىپ قىلىنغان نالە:

قەزاغە كىشى نالە ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت يېتەر.

— ئا. نىزارى.

نالە قىلماق — نالە ـ پىغان بىلەن ئاھ ئۇرماق، يىغلىماق:

ئۇشۇل ھەيندا شەخسى قىلىپ نالەئى،
قىلىپ يۈزنى پەرگالە ـ پەرگالەئى.

— ئا. نىزارى.

نالەۋۇ ئاھ — ئاھ ئۇرۇپ قىلىنغان نالە:

سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىباھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى ئويغاتتىم.

— زەلىلى.

نالەئى ئاھۇزار — ئاھۇ زار چېكىپ قىلىنغان نالە:

بالا دەردىدە بولدىلار سوگۋار،
قىلىپ دەم ـ بەدەم نالەئى ئاھۇزار.

— ئا. نىزارى.

نالەئى ئەفغان — «نالە ـ ئەفغان» غا قاراڭ:

نالەئى ئەفغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار ـ زار،
گەر مۇيەسسەر قىلماساڭ ئول گۈلرۇخى دىبلەر نەسىب.

— قەلەندەر.

نالەئى زار — زارلىنىپ قىلىنغان نالە:

چۇيۇق ئىشق ئاتەشى بىر شۇئلە چەكسە تاقەتىڭ ئەي نەي،
باش ئاغرىتمە، دەمى ئىشق ئورماغىل، كۆپ نالەئى زار ئەت.

— غەرىبى.

نالەيۇ ئەفغان — «نالە ـ ئەفغان» غا قاراڭ:

نالەيۇ ئەفغاندىن ئەمدى چارە يوق،
كافىرى قاشى قاراغە ئۇچرادىم.

— قەلەندەر.

نالەيۇزار — «نالەئى زار» غا قاراڭ:

بولۇپ بۇلبۇل كەبى ئاھۇ فىغانۇ، نالەيۇ زارى.
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي گۈلشەنۇ گۈلزار يىغلاتمە.

— قەلەندەر.

نالىش [نالش] (پ) نالە قىلىش، ئاھ ـ پەرياد:

بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇپ،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۆدىدىن ئەندەك سادا قىلدىم.

— ئەرشى.

نام [نام] (پ) 1) ئاتاق، شۆھرەت. 2) نام، ئىسىم:

يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

نامۇ نىشان — خەۋەر، دېرەك:
تاپالماي قىزىدىن كى نامۇ نىشان،
غەم ئەندۇھ بىرلە يۇتار ئېردى قان.
— ئا. نىزارى.

نامە [نامه] (پ) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئىلتىپات ئەيلەپ يىبەرسۇن نامەئى ئول دىلرەبا،
دىمە نامە دىگىل ئانى تاج ئىلە ئەفسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

2) قىلغان ئىش ۋە ئەمەللىرى يېزىلغان خەت:
تەلبە زەلىلى گۇناھى بىھىساب،
نامەسىدە زەررىچە يوقدۇر سەۋاب.
— زەلىلى.

نامە ئەئمال — «نامەئى ئەئمال» غا قاراڭ:
بەندە ئاجىزغە يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نامە سىياھ — گۇناھكار.
نامە قىلماق — خەت يازماق:
سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئەئمال — قىلغان ياخشى - يامان ئىشلار يېزىلغان دەپتەر:
نامەئى ئەئمال ئەگەرچە روسىيەھدۇر بىغلاغىل،
سەبزە ئەيلەرگە زىرائەتگاھنى دىھقان كىبرەك.
— زەلىلى.

نامەئى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان خەت:
دىدى شاھ ئول دەمكى: «كەلسۇن دەبىر،
رەقەم ئەيلەسۇن نامەئى دىلپەزىر» .
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئىقبال — مېھرىبانلىق خېتى.
نامەئارا [نامەآرا] (پ) خۇشخەت:
بۇ سۆزنى نوكتەگويى نامەئارا،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى ھەنگامە ئارا.
— نەۋايى.

نامەبەر [نامەبر] (پ) خەت توشۇغۇچى.
نامەربۇت [نامر بوط] (پ + ئە) باغلانمىغان.
نامەردۇم [نامردم] (پ) ئادەمگەرچىلىكى يوق، نامەرد.
نامەسمۇئ [نامسموع] (پ + ئە) ئاڭلانمىغان، ئاڭلاشقا لايىق بولمىغان.
نامەشرۇئ [نامشروع] (پ + ئە) شەرىئەت قائىدىسىگە خىلاپ.
نامەقتۇل [نامقتول] (پ + ئە) ئۆلتۈرۈلمىگەن، ئۆلمىگەن.
نامەھرەم [نامحرم] (پ + ئە) 1) يېقىن تۇغقان ئەمەس، يات:
يوق ئىكەندۇك مۇندا بىر ھەمدەم ماڭا،
بۇ يىغىلغان خەلق نامەھرەم ماڭا.
— زەلىلى.

2) يېقىن تۇغقانچىلىقى بولمىغانلىقتىن بىر - بىرىگە كۆرۈنۈش مەنئى قىلىنغان:
ئىرانلار بىرلە نامەھرەم خاتۇنلار،
ئانى جەمئى ئەيلەمىش ئەھمەق قوپال شەيخ.
— شەۋقى.

نامەئدۇد [نامعدود] (پ + ئە) ساناقسىز، كۆپ.
نامەئلۇم [نامعلوم] (پ + ئە) مەلۇم ئەمەس، نامەلۇم.
نامجۇ [نامجو] (پ) شۆھرەتپەرەس.
نامدار [نام دار] (پ) مەشھۇر، داڭلىق:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بى نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

ئاتام يار ئىدى دەھردە نامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران - ھەزار.
— ئا. نىزارى.

نامزەد [نامزد] (پ) ئالدىن بەلگىلەنگەن، ئىسمى كۆرسىتىلگەن، نامزات:
كى ئەفرىدۇن ئولدى ئاڭا نامزەد،
فۇزۇن ئۆمر بەرگەي خۇدايى ئەھەد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد [نامراد] (پ) 1) مۇرادىغا يېتەلمىگەن، بەختسىز:
بابا بىرلە قىلدى بۇلار خەير باد،
چۇ يىغلاپ قالىپ بۇ فەقىر نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

2) مۇرادسىز، ئۈمىدسىز:
ھەمە خەلق بىرلە قىلىپ خەيرباد،
تۇشۇپ دەشتىغە بۇ ئىكى نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد ئەيلەمەك — ئۈمىدسىز قىلماق، ئۈمىد ئۈزدۈرمەك:
جەھان ئەيشىدىن ئەيلەگىل نامۇراد،

مۇرادىم ھوسۇلىغە بەرگىل كۆشاد.

— ئا. نىزارى.

نامۇس [ناموس] (ئە) ئار، نومۇس، ئۇيات.

نامۇسى ئەكبەر — جىبرىئىل:

دىدى جىبرىلغە: «ئەي نامۇسى ئەكبەر،

مۇزەييەن قىل ئۆزۈڭگە بالۇ شەھپەر».

— ناقىس.

نا مۇسۇلمان [نامسلمان] (پ + ئە) 1) مۇسۇلمان ئەمەس، غەيرىي دىندىكى؛ دىنسىز:

چۇ سۆز بىرلە ئازدۇردى شەيتان قەرى،

كى ئاشىقنى ئول نامۇسۇلمان قەرى.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئىنساپسىز:

سەۋادا ئىشقىدىن ئانداغ قارا كۆڭلەرگە سالدى نار،

يۈرۈرلەر سايىدەك يانىمداۋۇ باشىمدا ماتەمۋار،

قوتۇلغايمەن مەگەر كويىدا سالغاچ بويىنۇمە زۇننار،

جەفالاركى مېنىڭ جانىمغە قىلدى، قىلمىغان كۇففار،

ئەجايىپ كۆڭلى قاتتىغ تاش باغىرلىغ نامۇسۇلماندۇر.

— ئەرشى.

نامۇلايىم [ناملايم] (پ + ئە) نامۇۋاپىق، ئۇيغۇن ئەمەس؛ قوپال، يېقىمسىز.

نامۇمكىن [نامكن] (پ + ئە) مۇمكىن ئەمەس.

نامۇناسىپ [نامناسب] (پ + ئە) مۇناسىپ بولمىغان، لايىق ئەمەس:

قەدرىنى نامۇناسىب ئەل بىلمەس،

ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.

— ئەرشى.

نامېھرىبان [نامهربان] (پ) مېھرسىز، رەھىم - شەپقەتسىز:

غەمىڭدىن ئۆلدۈم، ئەي نامېھرىبان، بىرگىنە سۆيمەسسەن،

جەفاۋۇ، جەۋر - زۇلىم ئەتمەكىدىن، ئەي گۈلچېھرە تويماسسەن.

— قەلەندەر.

مەھى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈزەل جانان:

فۇرقەتىڭدىن ئەي مەھى نا مېھرىبان،

ئەرغەۋان ياڭلىغ يۈزۈمدۇر زەئفەران.

— زەلىلى.

گۈلچېھرەئى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈل يۈزلۈك جانان:

شۈكر لىللاھكىم، ئۇشۇل گۈلچېھرەئى نامېھرىبان.

فۇرقەتىدە جان بېرۈرنى بىزگە ئاسان ئەيلەمىش.

— قەلەندەر.

نامېھرىبان ھادىس — رەھىمسىز ۋەقە - ھادىسە:

مەئىشەت كەڭرۈلىكدىن دەۋرى قىلغاي ئەھلى فەرزەندلىڭ،

ئەگەر تالڭ كەلسە ھالىڭ باقماغاي نامېھرىبان ھادىس.

— شەۋقى.

نان [نان] (پ) نان:

ھەمە بۇتلارنى ئېلىپ كارۋان،

ئانىڭ سەئيىگە بەرگۈسى ئاشۇ نان.

— ئا. نىزارى.

نانۇ نەمەك — نان ۋە تۇز:

ئالتە كۈندە - يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،

كەلتۈرۈبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.

— زەلىلى.

ناھەق [ناحق] (پ + ئە) ناتوغرا، ناھەق:

يا سەفەردە يولدىن ئازغان كارۋان،

يا زەبەر دەستىكى ناھەق تۆكسە قان.

— زەلىلى.

ناھەمۋار [ناهموار] (پ) تەكشى ئەمەس، ئېگىز - پەس؛ يات:

دەۋر ئەگەر سۇرسەڭ سۇلەيماندىن سەن، ئەي ئالى گۆھەر،

قىلدۇرۇر ئاخىر سىېنى بۇ چەرخى ناھەمۋار.

— قەلەندەر.

نائۇمىد [ناامید] (پ) ئۈمىدسىز، نائۈمىد:

ئۆزى داغى ئول پىر مۇبى سەفىد،

ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەر نائۇمىد.

— ئا. نىزارى.

نائۇمىد ئەيلەمەك — ئۈمىدىنى ئۈزدۈرمەك، ئۈمىدسىزلەندۈرمەك:

ئاگا رەھىم قىلماي شەھىد ئەيلەدى،

ئەزىز جانىدىن نائۇمىد ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

ناۋاجىب [ناواجب] (پ + ئە) ۋاجىب بولمىغان، زۆرۈر ئەمەس.

ناۋەرد [ناورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

ناۋەك [ناوك] (پ) ئوق، يا ئوقى:

تېنىمدە ناۋەكى زەخمىن نىھايەتسىن سورما،

زىبەسكى بىھەد ئېرۇر دەپ شۇمارە ئەيلەمەدىم.

— ئەرشى.

ناۋەكى خۇنرىز — قان تۆككۈچى ئوق:

ئاتار بولسا كىشىگە ناۋەكى خۇنرىز دىلدۇزىن،

ئەگەر فولادى جەۋشەن كىيسەكىم سۇدەك گۇزەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

ناۋەكى جان — جاننى ئالىدىغان ئوق:

مىژەڭ چۈن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغزىڭ،
بېلىڭ چۈن خىنچەئى گۈلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى ئىشىق — ئىشىق ئوقى:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

ناۋدان [ناودان] (پ) تاشلاندۇق ئېرىق، ئۆرەك:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.

نائىلاج [ناعلاج] (پ + ئە) ئىلاجىسىز، نائىلاج:
چۈبانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نائىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئىمتىزاج.
— ئا. نىزارى.

نائىئتىبار [نااعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، ئەتىۋارى يوق:
بولۇپمەن جەۋابى ئۈچۈن ئىنتىزار،
بۇ سۆز مۇئتەبەر ياكى نائىئتىبار.
— ئا. نىزارى.

ناي [ناي] (پ) قومۇش؛ نەي:
يەتتى بۇگۈن مۇژدە ماڭا نايدىن،
بادە ئەگەر بولماسا بەرلايىدىن.
— زەلىلى.

نايۇ كوس — نەي - ناغرا.

ناياب [ناياب] (پ) ئاز ئۇچرايدىغان، تېپىلماس، ئەتىۋار:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتقىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ ناياب ئىش ئىستەپ ئۆز بوھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نايابلىق [نايابليق] ئەتىۋارلىق، نادىرلىق، باھاسىزلىق:
يېتىپ جىسمىغە ئانچە بىتابلىق،
يېتىپ جانۇ كۆڭلىگە نايابلىق.
— ئا. نىزارى.

نايىب [نايب] (ئە) ئورۇنباسار، مۇئاۋىن:
بولسە نايىب ئەگەرچە شەۋكەتلىك،
ئوردا ئىچرە نەچە ھۆكۈمەتلىك.
— زىيائى.

نايىب مەناب — ئورۇنباسار.

نايىبى بەرھەق — ھەقىقىي، ھەققانىي ئورۇنباسار:
ھەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىقۇ ئۆمەر،
نايىبى بەرھەق ۋەلىيۇ بەھرۇبەر.
— زەلىلى.

نايىم [نايم] (ئە) ئۇخلىغان، ئۇيقۇلۇق.

نايىم بولماق — ئۇخلىماق.

نە I [نە] 1) نېمە، قانداق:
بۇ يەرگە تۈشتى نە بائىس بىلە،
سەپەر ئەيلەدى قايسى ھادىس بىلە؟
— ئا. نىزارى.

ئىشقىدا كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۇمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

پادىشاھ، ھاكىم، ۋەزىر ھەم ئەغنىيادا بارمەن،
نە ئۈچۈنكىم ناتەۋان موھتاجغە دەركارمەن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) «نېمىدىگەن» دېگەن مەنىدە ھېس - تۇيغۇنى بىلدۈرىدۇ:
مېۋەلەر سۆزلەتمەكىمدىنكىم ئېرۇرلەر بۇ غەرەز،
نەئەجەب دىل سەختى ھاسىد بىر كەبى ئالىمە غەرەز.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەلەيلى زار ئەيلەيدۇر خەيالى،
نە ياخشى ئېردى بىر كۆرسەم ۋىسالى.
— موللا فازىل.

نە II [نە] (پ) 1) بەزى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ بولۇشسىز مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نەھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى، ئەرغەنۇندىن شۇرشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

2) ئارتۇق تەكرارلانغان بەزى جۈملە بۆلەكلىرى بىلەن كېلىپ، ئۇنى ئەسلى بۆلەككە ئىنكار مەنىدە باغلايدۇ:
يىغىلدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، بىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈپ ياشىنى قەيس باران كەبى،
نەبارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) پېئىللار بىلەن ئۇنىڭ ئىنكار مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
چىمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگىدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

4) پېئىللار بىلەن ئىستىسنا قوشۇمچىسى رولىدا كېلىپ، مۇستەسناسىز بولۇشسىز جۈملە ھاسىل قىلىدۇ. بۇ چاغدا چەكلىگۈچى تەكىت قوشۇمچە «پەقەت، پەقەتلا» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نە كۆردىكى ئول ھۆسنىدە بەركامال،
مۇڭا قۇل دۇرۇر بارچە نازۇك نىھال.
— ئا. نىزارى.

نە كۆردى، تورۇپدۇر ئاتا ۋە ئانا،
ئانى مەھۇ قىلدى ئۇشۇلدەم ھەيا.
— ئا. نىزارى.

نەئەم [نعم] (ئە) ھەئە، شۇنداق، خوپ.

نەبات I [نبات] (ئە) ئۆسۈملۈك، گىياھ:
نە تاغ يوقكى، ناباتىغە يازمادىڭ كاكۇل،
نە باغ يوقكى، ئەدۇسىغە ئاچمادىڭ رۇخسارى.
— ئابدۇجىلىل دامموللا ھاجى.

نەبات II [نبات] (پ) 1) ناۋات:
ئەي فەئالەت خۇشكۋارۇ پۇر شەكەر قەندۇ نەبات،
شاخى ئەرئەر مىدەمەر گۈلگۈنەئى شىرىن ھەيات.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) ناھايىتى تاتلىق:
كى شەھزادەئى پاك زاتىم خوجەم،
كى جاندىن چۇچۇكرەك نەباتىم خوجەم.
— ئا. نىزارى.

نەباتات [نباتات] (ئە) ئۆسۈملۈكلەر، گىياھلار، بىرلىكى نەبات.

نەبائ [نباء] (ئە) خەۋەر.

نەبەرد [نبرد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
قىلىپ ئانچە ھىجران ھۇجۇمى نەبەرد،
كىشىگە دىمەي سۆز مەگەر ئاھى سەرد.
— ئا. نىزارى.

نەبل [نبل] (ئە) 1) ئوق. 2) ئۇلۇغ، ئېسىل:
كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەئرى تەجەللى نەبل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ماھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

نەبۇد [نبود] (پ) بولمىغان، يوق:
ئۆتۇپدۇر باشىئدىن چۇ قىل ئاز مۇد،
كى ئىنساق ئىلە ئۆزنى قىلغىل نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد ئەيلەمەك — يوق قىلماق:
ئانىڭ كەينىدىن بولدى پەيدا جۇنۇد،
ئېتىپ كورد كەۋزەننى ئەيلەپ نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد بولماق — يوق بولماق.
نەبۇد قىلماق — يوق قىلماق.

نەبۇۋۋەت [نبوت] (ئە) 1) «نۇبۇۋۋەت» كە قاراڭ:
ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقەدىن مەدھى نەبۇۋۋەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

كۆرگۈزۈپ مىھرى نەبۇۋۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۇلەرى ئەنبەر فىشان.
— زەلىلى.

2) ئالدىن بىلەرلىك، دانىشمەنلىك:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نەبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەبى [نبي] (ئە) پەيغەمبەر:
ئەدەدى نەچچە مىڭ بار ئەردى.
بارچەسى بۇ نەبىغە يار ئەردى.
— زىيائى.
بىھەققى ئالى نەبى ھۆرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.
شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتى، يولىيورۇقى:
فەقىرنى شەرئى نەبى ئىجرە كان قىل ئەي ھافىز،
ھەقىرنى سەۋرى سەھى باغىبان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

نەبەۋى [نبوي] (ئە) پەيغەمبەرگە مەنسۇپ بولغان، پەيغەمبەرنىڭ:
ئەگەرچە مەزھەبى ھەرتايىغە گۈلىستاندۇر،
شەرىئەت نەبەۋىدىن تاپىلڭ ـ لەبۇبى ئىلاھ.
— زەلىلى.
شەفائەتى نەبەۋى — پەيغەمبەرنىڭ شاپائەت قىلىشى، قوللىشى:
شەفائەتى نەبەۋىيدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئەيتقىل كى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

نەبىيۇلخاتىمە [نبي الخاتمه] (ئە) ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
يارەسۇلىللا نەبىيۇلخاتىمە،
تەگدى ئاغرىق ياتارلەر فاتىمە.
— زەلىلى.

نەبىيۇللا [نبي الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
لېك، ئورنىدىن قوپۇبان بىرلەرى،
ئەيدى: كەل، كەل يا نەبىيۇللا بىرى.
— زەلىلى.

نەپەس [نفس] (ئە) «نەفەس» گە قاراڭ:
ئوت سالىپ كۆزدىن نەپەس تىرگۈزگەلى لەبدىن سورار،
ئۆرتەگەچ جانلار بالاسى ياكى جانانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

نەتائىج [نتائج] (ئـە) «نەتىجـە» نىـڭ كۆپلۈكى،

نەتىجىلەر.

نەتئ [نطع] (ئە) رەڭگى ئۆزگىرىش؛ رەڭگى ئۆزگەرگەن ھالدا:

قالىپ شەيخ بىر نەتئىدە سۇئارا،
كۆزىگە جەھان بولدى ئاقۇقارا.

— ئا. نىزارى.

نەتىجە [نتيجه] (ئە) ئۈنۈم، نەتىجە.

نەجات [نجات] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش، نىجات:

گۇناھ باشىغا قوشۇپ تۇتكى باشىدىن ئىستىغپار،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

نەجات تاپماق — قۇتۇلماق:

بۇ جەھان تەختىگە مەغرۇر ئولماغىل ئول بىسە بات،
فەقىر كويىدا مۇقىم ئولغىلكى تاپقايسەن نەجات.

— غەرىبى.

نەجاسەت [نجاست] (ئە) بۇلغىنىش، مەينەت، پاسكىنىلىق.

نەجەس [نجس] (ئە) ناپاك، مەينەت، پاسكىنا؛ ئىپلاس:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەس،
زەھى بەدتەرىن ئىبنى مۇلجەم نەجەس.

— ئا. نىزارى.

نەججار [نجار] (ئە) ياغاچچى.

نەججارلىق [نجارليق] ياغاچچىلىق:

بىراۋ ئىختىيار ئەتتى نەججارلىق،
قىلىپ چۈن ئىمارەتكە ئىمارلىق.

— غەرىبى.

نەجد [نجد] (ئە) نەجد (ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بىر ئېگىزلىك):

بارىپ نەجد تاغىن مەكان ئەيلەدى،
سىرىشكى بىلەن تاغنى كان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نەجم [نجم] (ئە) يۇلتۇز:

سۇنئىنىڭ ئەتتى بۇ يەتتى كوھى رەفىئ،
نەجم گەۋھەرلىرى بىلە تەرسىئ.

— نەۋايى.

نەجمى سابىت — تۇرغۇن يۇلتۇز:

تەلئەتىڭدۇر نەجمى سابىت بىرلە سەيدى ئەنجۇمەن،
بادى تەسنىم مىشكى مەختۇم فەسا يۈرگۈزگىلى.

— ئىسمائىل ھاجى.

نەجمى ساقىب — ئاقار يۇلتۇز، يورۇق يۇلتۇز.

نەچە [نچه] 1) قانچە، نەچچە:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۇشۇپ سەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

2) بىرقانچە، بىرنەچچە:

نەچە كۈن سۇرۇپ كېمەنى ناخۇدا،
كى پات چىقمايىن تۈئمە بولدى ئادا.

— ئا. نىزارى.

بۇدۇرمۇ ھۆسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.

— قەلەندەر.

نەچەند [نەچند] (پ) كۆپ ئەمەس، بىرقانچە:

تېگىپ ئەرگە تاپىپ بىرنەچچە فەرزەند،
نەچەند يىل ئۆي بولۇپ ئانھا يەرى رۇخ.

— شەۋقى.

نەچۇك [نچوك] «نىچۈك» كە قاراڭ:

مەن نەچۇك ئايتاي مۇسۇلمانلار ئۆزۈمنى، مەن تىرىك،
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول راھەتى جانىم بىلە.

— قەلەندەر.

بۇ ئىككەۋدە بار نەچۈككىم خاسىيەت مەندىن چىقار،
يۇسۇفى يەئلىغ مۇسەللىس شىرەسى مەندىن چىقار.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەچۇن [نچون] «نىچۇن» گە قاراڭ:

قاچىپ بولماس ئىكەن ھەرگىز سېنىڭ قىلغان جەفايىڭغە،
نەچۇنكىم باغلانىپ ئېركەن كۆڭۈل پەندى قەبايىڭغە.

— قەلەندەر.

نەخ I [نخ] (پ) يىپ، تالا.

نەخ II [نخ] (ئە) «نەقد» گە قاراڭ: دەرھال، ئۇدۇل:

ئايرىلىپ بىر يىلدا كەلدىم ئۆز يۇرتۇمنىڭ ئۈستىگە،
نەخ كېلىپ مەن ئول مەھەل ئاغرىغ ـ سىلاغىنىڭ ئۈستىگە،
ئىككى ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ تەگدى كېسەل مەن خەستەگە،
ياكى ئۆلمەي، يا تىرىلمەي يىغلاغانىم سەن ئىشىت.

— موللا توختى غەرىبى.

نەخچىر [نخچير] (پ) 1) ئوۋ، شىكار. 2) ئوۋ ھايۋىنى؛ كېيىك:

ئىدىن تەنھا دىگەيلەر خەلقكىم مەجنۇن ئاشىقنى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.

— زەلىلى.

نەخل [نخل] (ئە) 1) خورما دەرىخى. 2) كۆچەت، ياش دەرەخ:

ئەي بۇ چاغلىق قامەتىڭ نەخلىغە رەپتار ئولسە بەس،
پۇر شەكەر لەئلى لەبىڭگە مۇنچە گۇپتار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

نەخل ئەسمار — ياش كۆچەتنىڭ مېۋىلىرى:
بۇ ئاخشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخل ئەسمارىدىن بىر تاتاي.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ھەيات — ھاياتلىق كۆچىتى:
كى نەخلى ھەياتىغە يەتتى خەزان،
ئەجەل قىلغۇدەكدۇر ئانى بىنىشان.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ئۆمىر — ئۆمۈر ۋە ھاياتلىق كۆچىتى:
مېنىڭدۇر كېچەۋۇ كۈندۈز مۇرادىم، ئەي پەرى پەيكەر،
كى قەددىڭ نەخلى ئۆمرۈڭ مېۋەسىدىن يارۋەر بولغاي.
— قەلەندەر.

نەخوب [نخوب] نېمىدېگەن ياخشى:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۈشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانىغە نەخوب.
— قەلەندەر.

نەخوب ئېردى — نېمىدېگەن ياخشى ئىدى:
نەخوب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خىيالىم.
— موللا فازىل.

نەخۇد [نخود] (پ) نوقۇت.

نەخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى؛ ئالدى بىلەن.

نەخۇستىن [نخستين] (پ) بىرىنچى، ئالدىدىكى:
لائىلاھە ھەرفى ئىلللاھۇنى كۆرمەك ئۈچۈن،
بىر نەھەڭى دۇر نەخۇستىن شەكلى لا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەخۇەت [نخوت] (پ) تەكەببۇرلۇق، ھاكاۋۇرلۇق:
كىمكى ھەقنىڭ ئەمرىنى تەرك ئەيلەبان بولسە ھۆرۈن،
كىبىر، نەخۇەت ئەيلەسە مەھشەر كۈنى بولغاي زەبۇن،
ھەسرەتۇ ئەرمان بىلەن يىغلاپ بولۇرلەر قەددى نۇن،
نەچچە مىڭ تۈرلۈك ئەزاپ مەھشەردە چەندان ئاقىۋەت.
— موللا توختى غەرىبى.

نەدا [ندا] (ئە) «نىدا» غا قاراڭ.

نەداھايى سەخت — قوپال ئاۋازلار، ۋارقىراشلار:
شۇر ـ شۇرى دەرياۋۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخت.
— زەلىلى.

نەدامات [ندامت] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسلىنىش:
كۆڭلۈمدە تولا ئېرۇر نەدامەت،
چىقماس بۇ فىراق تاكى قىيامەت.
— موللا سالىھ.

نەدامەت ئەيلەمەك — پۇشايمان قىلماق:
كۆرۈپ ئول لەھزە ئاندا بۇ ئەلامەت،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن ئەيلەپ نەدامەت.
— ناقىس

نەدامەتتە قالماق — پۇشايماندا قالماق:
بەناگاھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇرۇڭ ئول تەختە،
قامۇغ دۈشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتدە،
خۇدا بولغاي ھەۋادارىڭ مۇدام بولغايكى دەۋلەتدە،
شەھىنشەھلەر شەھى سەن ئەي شەھىنشاھىم ئەسالەتدە،
يامان كۆزدىن يىراق تۇتقاي سېنى يالغۇز ئىلاھى سەن.
— قەرارى.

نەدامەت قىلماق — پۇشايمان قىلماق:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەمە يىغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەدامەتسىز [ندامتسيز] پۇشايمانسىز؛ پۇشايمان قىلماستىن:
قىلىپ مەن كائىنات ئەسبابىنىڭ بارى تەماشاسىن،
نەدامەتسىز تەنەئئۇم يوق تەسەررۇپسىز تەماشادەك.
— غەرىبى.

نەدەم [ندم] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇس، ھەسرەت.

ساھىب نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچى، توۋا قىلغۇچى:
دىبسە ئول غەم نەدۇرئول، كەم نەدۇرئول،
نەمازۇ، رۇزەدەپ ساھىب نەدەم بول.
— ناقىس.

نەدىم [نديم] (ئە) 1) خىزمەتكار، مەھرەم. 2) يېقىن دوست:
بۇ شىۋەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمائى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەيبى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

خەبەر تابغاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نەدىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
— ئا. نىزارى.

نەر [نر] (پ) ھەر نەرسىنىڭ ئەركىكى.

شىرى نەر — ئەركەك شىر؛ باتۇر، پالۋان:
ئۇرۇش ۋەقتىدە ئېردى ئول شىرى نەر،
جەھان كۆزى كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ ئەر.
— ئا. نىزارى.

نەرد [نرد] (پ) شاھماتقا ئوخشاش بىر خىل ئويۇن ۋە مۇشۇ ئويۇننى ئوينايدىغان كاتەكچە تاختا:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،

قالدى جىسمى كەئبەتەيلى نەرد ئوخشە داغ ئارا،
بارتەنى ئەز بەس نەزاكەتدىن لەتىق بۇ چاغ ئارا،
تاش يۇرەكى كۆرەنۇر ئول شوخىنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك باردۇرۇر تىرناغ ئارا.

— قەلەندەر.

نەردىبان [نردبان] (پ) شوتا، پەلەمپەي:
نە ئابىدلەر ئىبادەت ئەيلەپ ئاخىر بۇتپەرەست ئولدى،
تەكەببۇر نەردىبانى كۆپ بەلەند ئەردىيۇ پەست ئولدى.

— زەلىلى.

نەرراد [نراد] (پ) نەرد ئويناغۇچى.

نەررە [نره] (پ) ئەركەك.

نەررەشىر — ئەركەك شىر؛ پالۋان:
تەقابىل بولۇپ ئەھرىمەنگە دەلىر،
باشىغە يېتىپ زەرب ئۇرۇپ نەررەشىر.

— ئا. نىزارى.

نەرگىس [نرگس] (پ) نەرگىس گۈلى؛ بوتاكۆز، كۆز:
لەبلەرىڭنىڭ ئالىدا گويا مەسھادۇر ئۆلۈك،
قەتل ئېتەرگە باردۇرۇر ئول نەرگىسى بىمارخوب.

— قەلەندەر.

نەرگىسى جادۇ — سېھىرلىك كۆز:
نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدە دۇر،
مەستلىكدىن ئەندەكى مەجلىسدە ھۇشيار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

نەرگىسى شەھلا — چىرايلىق ۋە قاراكۆز.
دىمە كويىدا ھەر سارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.

— ئەرشى.

نەرگىسى مەست — خۇمار كۆز.

نەرگىسى مەئشۇق — مەشۇقىنىڭ شەھلا كۆزى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىك ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دەيمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۇمە مەقرۇن.

— قەلەندەر.

نەرگىسى نىم خاب — چالا ئۇيقۇدىكى كۆز.

نەرگىسزار [نرگس زار] (پ) نەرگىس گۈلزارى:
ۋەھ، نەخۇشتۇر خۇش نىگاھىم باقسە نەرگىسزارىدىن،
ئىشۋە بىرلە ھال سورسا ئاشىقى بىمارىدىن.

— ئەرشى.

نەرم [نرم] (پ) يۇمشاق، مۇلايىم؛ يۇمشاقلىق:
بىھەيادۇركىم بۇلار زاتىدا ئەسلا شەرمى يوق،
قەتئى رەھىم دىلخەستەكىم كۆڭلىدە زەررە نەرمى يوق،
ھەم خۇنۇكدۇر بارچە ئەفئالى ساۋۇقكىم گەرمى يوق،
ياخشى سۆزنى تىڭلاماس، ھەرگىز يۈزىنىڭ چەرمى يوق،
زەبتە يوقلۇقتىن يامانلارنىڭ بولۇپدۇر بۇ زەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەرم ئولماق — يۇمشىماق:
ۋەھ، نەخۇش لەفزى سۈچۈك شاتۇتى يەڭلىغ قارىلار،
خالىسەن لىللاھ ئوقۇر بولسە يېتىپ ئاسارىلار،
سەخت دىللار نەرم ئولۇپ قىلسا فىغانۇ زارلار،
كەلسەلەر پەرۋان ئولۇپ مۇرغانى خۇش گۇفتارىلار،
ھەممەگە بېھتەرۇ مېھتەر بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.

— ئابدۇقادىر دامولللام.

نەرم قىلماق — يۇمشاتماق:
ۋە ياكىم قىلۇرمۇ سۆز ئەيتۇرمۇ شەرم،
قىلاي ئەمدى كۆڭلىن سۆزۈم بىرلە نەرم.

— ئا. نىزارى.

نەرمۇنەرم [نرم نرم] (پ) ناھايىتى يۇمشاق؛ ئاستا:
نەغمەئى باتىننى قىلىپ گەرمۇ گەرم،
ساقى قۇلاقىغە دېدى نەرمۇ نەرم.

— زەلىلى.

نەزارە [نظاره] (ئە) 1) قاراش، كۆرۈش:
بەقالىق يار ھۇسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.

— ئەرشى.

2) نەزەر:
نەزارەم ھەرزامان مەھرەم ئوشۇل روخسارىدىن يانمىش،
ئېرۇر گۈل تەرگۈچىدەككىم قۇرۇق گۈلزارىدىن يانمىش.

— قەلەندەر.

نەزارە ئەيلەمەك — كۆرمەك:
ئۇزارى ئۆزرە نىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.

— ئەرشى.

نەزارە قىلماق — نەزەر سالماق، كۆرمەك:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھىم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

نەزارەت [نظارت] (ئە) نەزەر سېلىش، كۆزىتىش.

نەزاكەت [نزاكت] (پ) نازۇكلۇق، گۈزەللىك، ئىللىقلىق:
لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلىرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

نەزاكەتلىك [نزاكت ليك] نازۇك، گۈزەل، ئىللىق:
مەلاھەتدە لەبىڭگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،

نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قۇيالماس خان قىزى، خانىم.
— فىراقى.

نەزاھەت [نزاهت] (ئە) ساپلىق، پاكلىق.

نەزەر [نظر] (ئە) 1) كۆرۈش، قاراش:

ئۇزارى ئۆززە نىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

2) پىكىر، خىيال:

بەسىردۇر، كۆرەرگە ئاڭا يوق ھىجاب،
ئەدەمدۇر نەزەرىدە مىلىڭ نۇر تاب.
— ئا. نىزارى.

3) ئېتىبار، مەرھەمەت، ئىلتىپات:

دەرگەھىڭغە بارىپ يۈزۈڭنى سۈر،
نەزەرىن تاپ بەقادا ئىززەت كۆر.
— زىيائى.

نەزەر ئەتمەك — قارىماق، نەزەر تاشلىماق:

گۇلىڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۇججار ئېلىدا بىلىپ مۆئتەبەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر ئەيلەمەك — ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلماق:

ئېرۇر سەئد ۋەققاس ساھىب ھۇنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر تاپماق — ئىلتىپات ۋە ئېتىبارغا ئېرىشمەك:

خان بىلەن بۇزرۇگۋارى باخەبەر،
سەلتەنەت سۇلتانىدىن تاپقان نەزەر.
— زەلىلى.

نەزەر سالماق — 1) قارىماق:

لۇتۇق ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھىم ئەيلەگىل،
بىر نەزەر سالساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

2) كۆڭۈل بەرمەك:

كۆزلىمەي ھۆسنۈڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرەكىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

نەزەر قىلماق — 1) قارىماق، نەزەر سالماق:

نەزەر قىلدى ئايىنەگە شاھزاد،
جەھان سەنئەتى ئاندا بولدى كۇشاد.
— ئا. نىزارى.

2) مەرھەمەت قىلماق، ئىلتىپات قىلماق:

بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۇلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەركىم ئول پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

بەندە ئاجىز يىغلاماقدىن ئۆزگە يوقتۇر چارەسى،
رەھىم ئېتىپ ھالىم نەزەر قىل چەشمە خۇنبارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نەزەرباز [نظرباز] (ئە + پ) ناز بىلەن قارىغۇچى.

نەزەركەردە [نظركرده] (ئە + پ) نەزەر، ئىلتىپات بىلەن پاناھىغا ئېلىنغان كىشى:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.
— ئا. نىزارى.

نەزەرگاھ [نظرگاه] (ئە + پ) نەزەر تاشلايدىغان، كۆرىدىغان جاي:

دەلىل ئەتكەن بىلە كۆڭلۇم جەھانغا ھەرگىز ئوخشارمۇ،
نەزەرگاھى خۇدايى لامەكاندۇر بۇ قاچان كۆڭلۇم.
— زەلىلى.

نەزد [نزد] (پ) ئالدى، ھۇزۇرى، قېشى:

شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغۇسى ئول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

ھەبىبغە ھەق ئۆز - ئۆزى ئىلتىپات،
يىبەردى رەسۇل نەزدىگە قانچە ئات.
— قۇشچى.

نەزر [نذر] (ئە) خۇدا يولىدا بىر نەرسىنى بېرىش، سەدىقە قىلىش.

نەزر ئەيلەمەك — نەزىر قىلماق ، سەدىقە قىلماق:

يىغىپ بارچە ئەسباب ئالاتنى،
كى نەزر ئەيلەگىنز قان قىلىپ شاتنى.
— ئا. نىزارى.

نەزرۇ نىياز — خەيرلىك ئىش ۋە سەدىقە:

بېرىبان خەلايىققە نەزرۇ نىياز،
كى ئېھسان ئىلە ئەيلەبان سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەزرىللاھ — ئاللا يولىدا قىلىنغان نەزىر، سەدىقە:

ۋەلېكىن رەھمى شەفقەت بىرلە خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرىللاھ بېرىڭلار ئاش.
— شەۋقى.

نەزرەت [نضرت] (ئە) كۆركەملىك، گۈزەللىك؛ كۆركەم، گۈزەل:

بولسام كەرەك نەزرەت ۋۇجۇھ، نەززارەغە ئەينى سۇ جۇھ،
ئول ۋەقتىدە خۇررەم بولۇپ دىسەم بۇدۇر فەرخۇندە باب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارە [نظاره] (ئە) 1) كۆزەيىنەك. 2) كۆرگۈچى، نەزەر سالغۇچى:

ھەۋەس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغا كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

2) كۆرۈپ تاماشا قىلغۇچى:
نىچۇك مەن نەئرە چەكمەي ھەم فىغانۇھاي - ھۇي ئەتمەي،
سىنى باغى جەناننىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

3) كۆزەتكۈچى:
دىمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەززارە قىلماق — كۆزەتمەك، قارىماق:
قاچالماي ھەر تەرەف نەززارە قىلدى.
باشىن يەرگە ئۇرۇپ يۈز پارە قىلدى.
— ناقىس.

4) نۇر.
نەززارەئى خۇرشىد — كۈن نۇرى:
نەززارەئى خۇرشىدغە باقماقغە يوقدۇر تاقەتى،
رەھى رەۋاندەك تىترەشۇر بۇرجى مەدارىج ماھتاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارەلىغ [نظارەلیغ] كۆركەم، چىرايلىق:
كۆزلىرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
يۈز شۈكۈھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەزم [نظم] (ئە) 1) تەرتىپكە سېلىش، تىزىش. 2) تەرتىپ، تۈزۈم. 3) شېئىرىي ئەسەر، شېئىرىيەت:
بائىس ئول بولدى ماڭا ئەي، ئەھلى بەزم،
ئەيلەدىم تەزكىرەئى چىلتەننى نەزم.
— زەلىلى.

نەزم ئەلفازى — سۆزلەرنىڭ شېئىر شەكلىگە كېلىشى:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

نەزم ئەيلەمەك — شېئىر تۈزمەك، يازماق:
قىلىپ جەمئى ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

نەزم قىلماق — «نەزم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
نەزم قىلماقغە ئەيلەدىم ئاغاز،
مەۋئىزە سەترەغە بولۇپ ھەمراز.
— زىيائى.

نەزمە [نظمه] (ئە) «نەزم» گە قاراڭ:
مۇقەددەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئاياغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۇنان تارىخ.
— شەۋقى.

نەزىر [نظیر] (ئە) ئوخشاش، تەڭ:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن يې نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

نەزئ [نزع] (ئە) جان چىقىش ۋاقتىدىكى ھالەت.
نەزئى جان — جان تالىشىش:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نەژەند [نژند] (پ) خار، پەس:
كىشى بەرسە كۆڭۈل بىر مەھۋەشى نا مېھرىبانىغە،
تاڭ ئىرمەستۇر مېنىڭدەك ئەلگە گەر خارۇ نەژەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نەس [نص] (ئە) 1) تېكست. 2) دەلىل؛ ھۆكۈم.
نەسسى قاتىئ — كەسكىن ھۆكۈم.

نەسائىم [نسائم] (ئە) «نەسىم» نىڭ كۆپلۈكى: ئىللىق شاماللار.

نەسايىھ [نصایح] (ئە) «نەسىھەت» نىڭ كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھار دۇر،
نەسايىھ سۇخەن بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

نەسەب [نسب] (ئە) ئۇرۇق - ئەۋلاد، نەسىل:
قالمادى ئەسلا تەنابى بولدى ئالەم بىنىزام،
يوق ئۇچۇن بىر ھاكىمى مەزبۇتكىم ئالىي كىرام،
ھەربىرى ئۆز بەگ بولۇپ رەئيى ئىلە ئەيلەر خىرام،
ياتتىلار ئەئلا نەسەب ئەسفەل قوپۇپ تاپتى قارام،
بىگۇمان بۇ ئىش ئەلاماتى ئىرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەسب [نصب] (پ) تىكلەش، بىرەر مەنسەپكە تەيىنلەش.
نەسب ئەتمەك — تىكلىمەك، تەيىنلىمەك:
كى ئەمر ئەيلەدى كاشغەر سارىغە،
يەنە نەسب ئېتىپ دەھر ئازارىغە.
— ئا. نىزارى.

نەستەر [نستر] (پ) «نەستەرەن» گە قاراڭ:
ھۆللەچىنى تۇگمەسىگە غۇنچەنى تەر ئەيلەدى،
سەبزەدىن گۈل ئاستىغە سەبزىيە نەستەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

نەستەرەن [نسترن] (پ) ئاق ئېچىلىدىغان بىر خىل

گۈل، نەسرىن گۈلى:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بىسوپى چىمەن،
قەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.

نەستەرىن [نسترن] (پ) «نەستەرەن» گە قاراڭ:
يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گەھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

نەسخ [نسخ] (ئە) 1) يوق قىلىش، بىكار قىلىش، ئەمەلدىن قالدۇرۇش. 2) كۆچۈرۈش، نۇسخا ئېلىش. 3) خەتتاتلىقتىكى بىر خىل يېزىش شەكلى.

نەسخە [نسخه] (ئە) «نۇسخە» گە قاراڭ:
غەرقەئى دەريايى شور ئولغاندا ھەرگىز قورقماغىل،
نەسخەئى مەردۇ خۇدادىن نا خۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەسر I [نثر] (ئە) 1) تىزىلمىغان، تارقاق. 2) نەسرىي ئەسەر، پروزا:
تېرىپ نەسر دەرياسىدىن جەۋھەرى،
تىزىپ رىشتەغە ئەيلەگىنر گەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

نەسر II [نصر] (ئە) قۇرغۇي.

نەسر III [نصر] (ئە) ياردەم؛ زەپەر، غەلىبە.

نەسرىن [نسرين] (پ) «نەستەرەن» گە قاراڭ:
ئارەزى نەسرىن، ساچى سۇنبۇل قاشى مىھرابۇ تاق،
ھەر تۈنى يۈز يىلچە بار يادىمدا تارتقان ئىشتىياق،
ھەر زەمان قان يىغلابان كۆزدىن داغى سىنزدى قاراق،
ئاخىرى ئۆلتۈرگىدەك فۇرقەت بىلە دەردى فىراق،
كۆرمەسەم بىردەم بۇ تەن جاندىن جۇدا بولغانچە بار.
— موللا سالىھ.

نەسساج [نساج] (ئە) توقۇمىچى، باپكار.

نەسساجلىق [نساجليق] توقۇمىچىلىق، باپكارلىق:
بىراۋ قىلدى نەسساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار - تار.
— غەرىبى.

نەسساخ [نساخ] (ئە) كۆچۈرگۈچى.

نەسل [نسل] (ئە) ئۇرۇق، ئەۋلاد، نەسەب:
ھەم ئول بۇلبۇشەر بارچە ئىنسانغا ئەسل،
ھەمە خەيل ئىنسان ئىرۇر ئاڭا نەسل.
— ئا. نىزارى.

بەشەر نەسلى — ئادەم ئەۋلادى:
بەشەر نەسلى بىرلە تۈزەلدى جاھان،
ھەمە كەسپلەر بولدى بىر - بىر ئايان.
— غەرىبى.

نەسۇد [نەسود] (پ) نىمە پايدا:
يىقىلدىكى بىھوش ئولۇپ ئول جۇھۇت،
كېتىپ تەڭگە ئەمدى، پۇشايمان نەسۇد.
— ئا. نىزارى.

نەسىب [نصيب] (ئە) بەھرە، ئۈلۈش، ھەسسە:
ئەيلەگىل يارەب، ماڭا ئول شوخ سىمىنبەر نەسىب،
تۇتمىش بىچارەغە قىل شەھد ئىلە شەككەر نەسىب.
— قەلەندەر.

نەسىب ئەتمەك — مۇيەسسەر قىلماق:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆزەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتمەك نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نەسىب ئەيلەمەك — بەرمەك، ئاتا قىلماق، ئىنئام قىلماق:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەنى قىلمە دۇنيادا ئىسيان سىرىشت،
نەسىب ئەيلەگىل مۇرغىزارى بىھىشت.
— ئا. نىزارى.

نەسىب بولماق — مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب قىلماق — «نەسىب ئەتمەك» كە قاراڭ:
نىزارىغا ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب ئولماق — «نەسىب بولماق» قا قاراڭ:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

نەسىج [نسيج] (ئە) توقۇلما؛ ماتا.

نەسىم [نسيم] (ئە) مەيىن شامال، ئىللىق شامال:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى بارۇ بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.

نەسىم ئەسمەك — ئىللىق شامال چىقماق:
نەسىم ئەسكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،

ساۋۇرمىش گەردنى چۈن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

نەسىمى ئافەرىنىش — پەيدا قىلغۇچى مەيىن شامال:

ئەۋۋەلكى نەسىمى ئافەرىنىش،
كىم قىلدى ۋۇجۇد سارى جۇنبىش.

— نەۋايى.

نەسىمى سەبا — تاڭ سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سەھەر — سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سۇبھە — تاڭ سەھەردە چىققان مەيىن شامال.

نەسىمى شەبگىر — كېچىدىكى مەيىن شامال.

نەسىمى مەرگ — كۆز شامىلى؛ ئەجەل شامىلى:

دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېيتتىماد ئەتمەڭ،
نەسىمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.

— زەلىلى.

نەسىمى نەفەس — مەشۇقنىڭ نەپەس ـ ھىدىنى ئېلىپ كەلگۈچى مەيىن شامال:

يىغىدىن كېلۇر ئېردى دەرد ـ فىراق،
نەسىمى نەفەسدىن تۈمەن ئىشتىياق.

— ئا. نىزارى.

نەسىمى ئىلتىپات — مەشۇقنىڭ مەرھەمىتى، ئىلتىپاتى، خەۋىرى:

نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئولغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۆمرى شۇبھى شام ئارا زۇلمەتدە ۋاشەۋقا.

— شەۋقى.

بويى نەسىم — ئىللىق شامال ئېلىپ كەلگەن ھىد ـ بۇي:

ئالماين بويى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋارىدىن،
ھاشە لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.

— ئەرشى.

نەسىھەت [نصيحت] (ئە) ياخشىلىققا چاقىرىش، نەسىھەت:

چىقاردى كىشى: «دەرمەھەل ياندۇرۇڭ،
نەسىھەت بىلە ئىشقدىن تاندۇرۇڭ.»

— ئا. نىزارى.

نەسىھەت ئامىز [نصيحت آميز] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى.

نەسىھەت شۇنەۋ [نصيحت شنو] (ئە + پ) نەسىھەت ئاڭلىغۇچى.

نەشات [نشاط] (ئە) شادلىق، خۇرسەنلىك:

كېلىپ ئۈيگە سالدى مۇزەييەن بىسات،
بۇزۇق كۆلبەسى بولدى جايى نەشات.

— ئا. نىزارى.

نەشات تاپماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

نەشاتى سۇرۇر — شاد ـ خۇراملىق:

دىماغىڭنى ئەستى ھەۋايى غۇرۇر،
كى غەفلەتدە سۇردۇڭ نەشاتى سۇرۇر.

— ئا. نىزارى.

نەشات ئەفزا [نشاط افزا] (ئە + پ) شادلىق پەيدا قىلغۇچى.

نەشات ئەنگىز [نشاط انگيز] (ئە + پ) شادلىق بېغىشلىغۇچى.

نەشتەر [نشتر] (پ) يىلان قاتارلىقلارنىڭ زەھىرى ياكى چاققاندا سانجىيدىغان ئەزاسى، نەشتەر:

كىرپىكلەرى سەف تۈزۈپ سىناندەك،
ھەرقايىسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالىھ.

نەشئە [نشئه] (ئە) كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:

تا قىيامەت ئۈزمە كۆڭلۈڭ، ئەرشىيا، بۇ نەشئەدىن،
بەسكى ئالەم ئىچرە ئۆمرى جاۋانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

بۇ فەسل نەشئەسىدىن رەڭ ـ بەرەڭ تەماشالار،
جەھاننى سەفھەسىگە كەلتۈرۈپ نەمايەن چەرخ.

— شەۋقى.

نەشئەئى مەستانە — مەستلىك كەيپى:

جەھان مەيخانەسىنىڭ مەيپۇرۇشى بادەسىن نەتسۇن،
زەلىلى مىسرەئىدىن نەشئەئى مەستانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

نەشئەئى ياب — مەي كەيپى:

زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە (ئول) لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.

— ئەرشى.

نەشئەئى سەھبا — قىزىل مەي كەيپى:

ئارەزىن جانان ئاچىبدۇر مىھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.

— ئەرشى.

نەشەست [نشست] (پ) ئولتۇرۇش، يىغىن.

نەشەست ئەتمەك — ئولتۇرماق:

سۇمۇردى ئەمارى تەن ئولدى شىكەست،
قاراڭغۇ ئۆي ئىچرە ئول ئەتتى نەشەست.

— ئا. نىزارى.

نەشئۇنەما [نشوونما] (ئە + پ) ئۆسۈپ ـ يېتىلىش؛ ئۆسۈش:

تاپىپ كەۋكەبىدىن تەربىيەت فەۋاسىللەر،

ھەزار نەشئۈنەما لالەزار بوستان چەرخ.
— شەۋقى.

نەشۋ [نشو] (ئە) ئۆسۈش؛ پەيدا بولۇش.

نەشۋۇنەما — «نەشئۈنەما» غا قاراڭ.

نەغەم [نغم] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى: نەغمىلەر، ناۋالار، كۈيلەر:
نۇكتە پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دىباچەئى مەئنى نەغەم كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەغەمات [نغمات] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى، «نەغەم» گە قاراڭ.

نەغز [نغز] (پ) چىرايلىق، گۈزەل؛ سىپايە.
نەغز ئەيلەمەك — گۈزەللەشتۈرمەك؛ بەدىئىيلەشتۈرمەك:
قاي سۆڭەكدۇركى ئانچە ئەيلەپ نەغز،
قويمادى تا سۇمۇرمەيىن ئول مەغز.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نەغزى [نغزى] (پ) گۈزەللىك، سىپايىلىق؛ بەدىئىيلىك:
دىگىل سۆزنى ئىچىدە مەغزى بولسە،
قايۇ مەغزىكى، سۆزلەر نەغزى بولسە.
— ناقىس.

نەغمە [نغمە] (ئە) ئاھاڭ، كۈي، مۇزىكا:
ئەرەنلەر ئىشى قارچۇغە قۇشلاماق،
سەخاۋەت قىلىپ نەغمەنى خوشلاماق.
— قۇشچى.

نەغمەئى خەيرباد — ياخشى، خەيرلىك كۈي، مۇزىكا.

نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى — ناخشىچىلار ئاۋازىنىڭ كۈيى:
نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى چۇ دىلگىر ئەيلەدى،
تا ۋۇجۇدۇمنىڭ مەقامىدىن خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

نەغمەئى قەقنۇس — رىۋايەتتىكى قەقنۇس قۇشىنىڭ تۇمشۇقىدىكى نۇرغۇنلىغان تۆشۈكلەردىن ھەرخىل مۇزىكا كەبى چىققان كۈي:
نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئىرور گەر ھەمنەفەس،
تۇتىئى تەبئىمگە بولسا ئاشىيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بولبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيب ئەمەس،
بار دىماغى گۈلشەنى ماچىندە بىپەرۋاسى بار.
— ئەرشى.

نەغمەئى ئەرغۇنۇن — ئەفلاتۇن ئىجاد قىلغان پىشانىسى-غا ئوخشاش بىر خىل سازنىڭ كۈيى:
چالدى مەگەر مۇغەننىلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىرمۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىررۇبەم.
— زەلىلى.

نەغمە ساز [نغمە ساز] (ئە + پ) سازەندە.

نەغمە سەنج [نغمەسەنج] (ئە + پ) نەغمىچى، سازەندە:
بولدى تۈركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمەسەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.
— زەلىلى.

نەغمەكار [نغمەكار] (ئە + پ) نەغمە قىلغۇچى، نەغمىچى.

نەغمەكەش [نەغمەكەش] (ئە + پ) ساز چالغۇچى، سازەندە.

نەفائىس [نفائس] (ئە) نەپىس، قىممەتلىك نەرسىلەر.

نەفەس [نفس] (ئە) 1) دەم، نەپەس:
غەزەبدىن ياتىپ ئول زەمان پادشاھ،
پۇشايمان قىلىپ ھەرنەفەس چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

2) جان:
بىلدىم نەفەسىمنىڭ ھەلاۋەتىنى،
قويدۇم بەرىنىڭ ئەداۋەتىنى.
— نەۋايى.

نەفەس سالماق — چوڭ - چوڭ نەپەس ئالماق:
نەفەس سالغانى گويا ھەر تەرەپكە تىير ئەژدەرھا،
تەلەبىم تەنىنى سىندۇرماق ئىرۇر تەدبىر ئەژدەرھا؛
بەتەھقىق ئاڭلادىم ئەفسۇن ئەمەس زەنجىر ئەژدەرھا،
مەراھىل تەي قىلۇرمەن قويماسا گەر شىر - ئەژدەرھا؛
دەمى تىغى زەبانىم ئول مەھەلدە زۇلفىقارىمدۇر.
— زەلىلى.

زارۇ نەفەس — ئاھۇزار:
مىنى تۇتۇپ ئۇلار سالدى قەفەسغە،
بۇ نە قالدىم يەنە زارۇ نەفەسغە.
— مەجلىسى.

قەتئى نەفەس — نەپەس ئۈزۈلۈش:
دىدىم يانە: «ھەر كىم كەبۇتەرنى بەس
يوق ئەتسە بولۇرسىزمۇ قەتئى نەفەس؟ »
— ئا. نىزارى.

نەفس [نفس] (ئە) 1) يېيىش - ئىچىشكە، مال - دۇنياغا، شەھۋانىيلىققا بولغان مەيل، قىزىقىش:
ۋاي ئول قارىغە، قۇرئان نە غەرەزدىن ياد ئېتەر،
ئۇشبۇ دۇنيادا بەش - ئون كۈن ۋەقتىنى ئاباد ئېتەر،
بولسە ھەر يەردە تەمەئ بىرلە سەمەن ئىجاد ئېتەر،

تون كىيىپ، ئۇستۇن باقىپ نەفسىنى دائىم شاد ئېتەر،
بۇ كەبىلەرغە خۇدا تەۋفىق بەرگەي ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) جان، روھ:

كىشىنىڭ بۇ ۋەقت ئىككىدۇر ھالەتى،
ئېرۇر ئەقلى يا نەفسىنىڭ قۇۋۋەتى.
— نەۋايى.

نەفسى ئەممارە — قاتتىق بېرىلىش، كۈچلۈك مەيل؛ نەپسى يامانلىق:
بەلا كويىغا سالمىش شەۋقىنى بۇ نەفسى ئەممارە،
قۇتۇلماغلىق بەسى مۇشكۇل ئانىڭدىن سىكۆە كەلتۇرمىش.
— شەۋقى.

نەفسى دانى — نەپسى بۇزۇقلۇق.

نەفسى شەررى — يامانلىققا باشلايدىغان نەپس:
نەفسى شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئەمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قورسۇ جەۋىن.
— زەلىلى.

نەفسى شەيتان — كىشىنى ئازدۇرىدىغان نەپس:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارمەغان،
نەفسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارمەغان.
— زەلىلى.

نەفسى شۇم — يامان يولغا باشلايدىغان نەپس، شۇم نەپس:
سالىپ بۇ بەلاغە سېنى نەفسى شۇم،
قىلىپ باشىغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

نەفسانىيەت [نفسانيت] (ئە) ئۆز نەپسىگە بېرىلىش.

نەفسپەرۋەر [نفس پرور] (ئە + پ) نەپس بەندىسى، ئاچ كۆز.

نەفسپەرۋەرلىك [نفس پرورليك] نەپسانىيەتچىلىك:
قاچانغە نەفسپەرۋەرلىك قىلۇرسەن،
جەھان مۈلكىنى ئارقە سالمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

نەفى [نفی] (ئە) رەت قىلىش، ئىنكار.

نەفى ئەتمەك — «نەفى ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

نەفى ئەيلەمەك — رەت قىلماق، ئىنكار قىلماق:
تەرك ئەيلەدىم بۇ جانىنى، نەفى ئەيلەدىم جەھانىنى،
كۆز كۆرمەس ئاسمانىنى، گەردۇ غۇبار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نەفىر [نفير] (ئە) 1) كاناي. 2) نالە، پەرياد:
نە ئۇمىد ئولدى ھەممە بەرناۋۇبىر،
كۆككە يەتتى ئاھۇ ئەفغانۇ نەفىر.
— زەلىلى.

نەفىرۇ فىغان — ئاھۇ ئەپغان، نالە ـ پەرياد:
چىققاي ئۇشۇل لەھزە نەفىرۇفىغان،
ياشلەرى گوياكى چۇ ئابى رەۋان.
— زەلىلى.

فىغانۇ نەفىر — «نەفىرۇ فىغان» غا قاراڭ:
بولۇپ بەندگە زار مەجنۇن ئەسىر،
چېكەر ئېردى ھەردەم فىغانۇ نەفىر.
— ئا. نىزارى.

نەفىس [نفيس] (ئە) نازۇك؛ لەتىپ.

نەفئ [نفع] (ئە) پايدا، مەنپەئەت:
قىلىڭ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نەفئ قىلماق — پايدا بەرمەك، پايدا قىلماق:
ئىلىم ھاسىل ئەيلەسەڭ ھەقدىن بۆلەك ئەغرازئىلە،
نەفئ قىلماس ئاخىرەتدە بارچە ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

نەفئى رەئىيە قىلماق — پۇقرالارغا مەنپەئەت يەتكۈزمەك:
ۋەھ، نەخۇب مۇنسىف ئېسە تۈگچىلە يەئنى تەرجىمان،
بولسەلەر ھەر ۋەجھىدىن مۇئمىنلەغە نەفئى رەسان،
قايسى ئىش نەفئى رەئىيە قىلسە جەھرەن خاھ نىھان،
ئىككى ئالەم دەۋلەتى گوياكى كەلمىش بىگۇمان،
ئىززۇ ئىقبالى زىيادە بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى ئام — ئامما ئۈچۈن مەنپەئەتلىك:
قىلسە يۇرت كارىنى ئاخۇند، بەگلەگە ۋالى خىتاب،
شەرئىدىن چىقماي قىلىشلار ئىش، نە بۇيرۇپدۇر كىتاب،
ئالسە شەيخۇ ـ ئىسلام، رەئىس مەجمۇئ ئىشلاردىن ھىساب،
تاپسە قەلبىن ھەر ئىشىدىن قىلسە قاتتىق ئېھتىساب،
نەفئى ئام ئولماق ئىلە ياخشى بولۇر ئېردى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى:
بار كۆمۈلمەك ھەم ئاچىلماقدا ئىكەۋلەن تەۋئەمان،
لىك بەسى بىنەفئىمەندۇر، مە بەسى نەفئى رەسان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئلىق [نفع ليق] پايدىلىق.

نەقارە [نقاره] (ئە) «نەققارە» گە قاراڭ:
مەن ئۆز دەۋرىمدە كۇسى نەرم ئۇردۇم،
سۆز ئەھلى بارچە چالمىشلار نەقارە.
— ئەرشى.

نەقب [نقب] (ئە) «نەقبە» گە قاراڭ.

نەقبە [نقبە] (ئە) لەخمە.

نەقد [نقد] (ئە) 1) پۇل، ئاقچا، قىممەت باھالىق نەرسىلەر:

كەلدى خىرەد بىرلە گەنج ئاچتىلار،
چۇ سۆز نەقدىنى فاش ئېتىپ ساچتىلار.

— ئا. نىزارى.

2) تەييار، نەق:

فەرىدۇن فەزايىن قىلىپ ئاندا نەقد،
كى تىلسىم بىلە قىلدى ئەژدەرنى ئەقد.

— ئا. نىزارى.

3) دەرھال:

زىھى مەزاھىر ھۇسنۇڭكى گەنج ئولۇپ ئىزھار،
گۆھەرنى كانىدە كۆرسەتتى نەقد خىزمەتكار.

— ئىسمائىل ھاجى.

4) جان؛ تىرىكلىك:

تۇت ئەي ساقى، جام جەھانبىن ماڭا،
قىلايكىم بۇ جان نەقدىنى رەھن ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

نەقد تاراج — بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىش:

غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۈچۈن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن بىر - بىرىنى ماراشۇر.

— ئەرشى.

نەقد جان تاراج — جان پىدا قىلىپ:

نەقد جان تاراج غەمدىن ئاسراماق دىشۋار ئېرۇر،
ئىشق تاسەگگى مەلامەتدىن ھىسار ئەتمەس ماڭا.

— غەرىبى.

نەقدى جان — جان پىدالىق:

سەبزە رەڭ، ئاقۇ قىزىل، ئىسۋەد لىباسىن كۆرسەتىپ،
غەفلەت ئەيلەپ نەقدى جان ئىلتىپ فۇنۇنىن ئويناتىپ.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەقد نىسار — قىممەتلىك چاچقۇ:

ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسار ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەبا بولماق.

— ئەرشى.

نەقدىنە [نقدينە] (پ) نەق پۇل؛ غەنىيمەت:

ھىسارى تەندە تەخت پادشاھى ناتەۋان كۆڭلۈم،
تاماشا ئەيلەدىم نەقدىنەئى ئىككى جەھان كۆڭلۈم.

— زەلىلى.

نەقش [نقش] (ئە) 1) بېزەك، زىننەت، نەقىش:

ئىتلارىڭ نەقشىن سەپالىن گەر نەسىبىم ئەيلەسەڭ،
تەشنەلىكدىن قانىن ئانداغ نەقشى بىرلە سىپقاراي.

— ئەرشى.

2) رەسىم، سۈرەت:

ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.

— ئا. نىزارى.

3) مۇراد، مەقسەت:

بۇ ئەسرارلارنىڭ نەقشىنى بىلدى ئول،
ئاڭا بارغالى چارەسىن قىلدى ئول.

— ئا. نىزارى.

4) تەسىر، ئىز:

خاھلاسا ئول ئارىغىمىم بىر نەزەردە مەھۋ ئېتەر،
بولسە كىمنىڭ كۆڭلىدە يۈز نەقش يوقۇ بارىدىن.

— ئەرشى.

نەقش قىلماق — يازماق، سىزماق؛ تەسۋىرلىمەك:

چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

نەقش نىگار — سىزىلغان سۈرەت؛ گۈزەل مەھبۇبە:

خالى خەتتى، زۇلفى چۈن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆكۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.

— زەلىلى.

ئەرىقنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش نىگار.

— ئا. نىزارى.

نەقشى مۇھەببەت — سۆيگۈ سىماسى، مەھبۇبەنىڭ سىياقى:

ئىنايەت تەگرىدىن پىرىم چۇ ھىممەت،
مۇيەسسەر بولدىيۇ نەقشى مۇھەببەت.

— مەجلىسى.

نەقشبەند [نقش بند] (ئە + پ) نەقش سالغۇچى، نەققاش.

2) خوجا بەھاۋەددىننىڭ لەقىمى:

بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شەھى نەقشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلەردىن مەدەد خاھىشغە ئەرز.

— شەۋقى.

نەقشبەندىلەر [نقش بنديلەر] خوجا بەھاۋەددىن نەقشبەند تەرەپدارلىرى:

نەقشبەندىلەركى نەقشى بورىيى دۇرۇر،
ئەتلەسى گەردۇن ئەگەر بالىنى بىستەر بولماسا.

— زەلىلى.

نەقشساز [نقش ساز] (ئە + پ) نەققاش.

نەققاب [نقاب] (ئە) لەخمە كولىغۇچى.

نەققاد [نقاد] (ئە) تەنقىدچى.

نەققارە [نقارە] (ئە) ناغرا:

يوگۇردى قەلئەنى بىردەمدە ئالدى،
ئۆزىنىڭ ئاتىغە نەققارە چالدى.

— ناقىس.

نەققارە قىلماق — ناغرا چالماق:
سىپاھى ئىشق كۆڭلۈ شەھرىنى قىلۇر تاراج،
بىھايى ھاي ئەجەب جەڭ ئىلە نەققارە قىلاي.

— زەلىلى.

نەققارە خانە [نقاره خانه] (ئە + پ) ناغرا چالىدىغان مەخسۇس ئورۇن:

تۈزۈپ ئورداۋۇ مىرزا خانە،
سالىپ ئاتخانەۋۇ نەققارەخانە.

— ناقىس.

نەققاش [نقاش] (ئە) سۈرەتچى، نەققاش:

رىۋايەت نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۈرۈپدۇر قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەققاشى سۇنئ — يارانتقۇچى، خۇدا.

نەققاشلىق [نقاش ليق] 1) نەقىشلەنگەن. 2) رەسساملىق، نەققاش.

نەقل [نقل] (ئە) يۆتكەش، كۆچۈرۈش؛ بايان قىلىش؛ رىۋايەت.

نەقل قىلماق — 1) يۆتكىمەك، كۆچۈرمەك. 2) رىۋايەت قىلماق:

قىلىپ ئول كىچە نەقل ئەسھاب كەھف،
داغى مەدھ ئول يار ئەھباب كەھف.

— ئا. نىزارى.

نەقل تەئۋىل — ئۇزۇن بايان:

كىشى ئىستەسە نەقل تەئۋىلنى،
تاپار «خەمسە» دە كۆللى تەفسىلنى.

— ئا. نىزارى.

نەقلى ئاسار — ھېكايە سۆزلىگۈچى:

كېلىپ كۆرسەلەر بارچە تۈججارلار،
بىرى بىرىسىدىن نەقلى ئاسارلار.

— ئا. نىزارى.

نەقلى مەيى مەجلىسى — مەي سورۇنىنىڭ قىزىقچىسى:

نام مۇبارەكلىرى ساقى ئىدى،
نەقلى مەيى مەجلىسى باقى ئىدى.

— زەلىلى.

نەقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:

دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نەچەشم گۇش ئەردىم،
يوق ئەردى گىردۇ ئەناسىر چۇبى نەقۇش ئەردىم.

— زەلىلى.

نەقۇلات [نقولات] (ئە) «نەقل» نىڭ كۆپلۈكى: رىۋايەتلەر، ھېكايىلەر:

چۇ سەفھىگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نەقۇلات سەترىدە چاپتى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەقى [نقي] (ئە) پاك، تازا، ساپ:

ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كاكۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ،
كى نەقى لائىلاھە سەۋتى ئىللەللاھ ھىسارىمدۇر.

— زەلىلى.

نەقىر [نقير] (ئە) پارچە - پۇرات نەرسە.

نەقىز [نقيض] قارشى، زىت، ئەكسى.

نەكال [نكال] (ئە) جازا، ئازاب:

تەمەئدە رەزالەت ۋە نەكال،
كەلدى مەئمۇرىغە ئۇممىدى ۋىسال.

— نەۋايى.

نەكبەت [نكبت] (پ) بەختسىزلىك، پالاكەت.

نەكھەت [نكهت] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:

سەبا گۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۈردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكدىن بوي ئالۇرنى شامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

نەكىم [نەكم] 1) نېمەدۇر، نېمىنى:

قايان باقسە نەقدىنە بىسياردۇر،
نەكىم ئىستەسە ئاندا ئول باردۇر.

— ئا. نىزارى.

2) ھەرقانداق بىر:

نى شەھنى قويار نەكىم گەدانى،
نە مۇفلىس بىۋە بىنەۋانى.

— موللا سالىھ.

نەگىن [نگين] قىممەت باھالىق تاش؛ ئەڭگۈشتەر:

تىلسىمى مەكانىغە يەتتى يېقىن،
بارى خەيلى بىرلە چۇ ساھىب نەگىن.

— ئا. نىزارى.

نەڭ I [ننگ] (پ) ئار، نومۇس، ئۇيات:

گەر ئاشىق ئۆلۈپسەن نەڭدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىدە ھەيا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

نەڭۇ نامۇس — ئار ۋە نومۇس:

نەدامەت چېكىپ قىلدى ئەفسۇسلار،
يوق ئەتتى ۋەر نەڭۇ نامۇسلار.

— ئا. نىزارى.

نەڭۈ نام — شۆھرەت، ئار - نومۇس.

نەڭى نابۇد — يوقلۇق نومۇسى.

نەڭ II [ننگ] نەرسە، شەيئى.

تۇرفە نەڭ — ئاجايىپ، قىزىق نەرسە:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تۇرفە نەڭ،
سۇلھى قىلغىل قىلماغىل ھەفتاددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەلىلى.

نەم [نم] (پ) نەم، ھۆل:
ئۇچالماس جانۋەر تاكىم نەمى بار،
قاناتۇ قۇيرۇغى يوقدەك غەمى بار.
— ناقىس.

نەما I [نما] (پ) باشقا سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ: 1) «بىلدۈرگۈچى، كۆرسەتكۈچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
ئوقۇلمىش قەسىدە مۇرادى ئۈچۈن،
ۋەسىيەت نەما يار يادى ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى.

2) «قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
كۆڭۈل ئالۇردا نە مۆئجىزە نەما ئىمىشدۇكسەن،
كۆڭۈل بىرۇردە كۆڭۈلگە جىلا ئىمىشدۇكسەن.
— ئەرشى.

3) «... گە ئوخشاش» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
ئەجەب دىلفەزا جايى جەننەت نەما،
ئىچىنى قىلىپ پارچە سۈرەت نەما.
— زەلىلى.

نەما II [نما] (پ) قىياپەت، كۆرۈنۈش:
ئۇششاق ئاراسىدا شاھ ئەرشى،
سۇلتانۇ گەدا نەما نېدىندۇر.
— ئەرشى.

نەماز [نماز] (پ) ئىبادەت، ناماز:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەڭ سەر فەراز.
— ئا. نىزارى.

نەماز دىگەر — دىگەر نامىزى، ئەسىر؛ دىگەر ۋاقتى:
نەماز دىگەر ئىبردى گوشۇل سائەتى،
ئانا دېدى: «فەرزەند كۆڭۈل راھەتى.»
— ئا. نىزارى.

نەماز شام — شاما نامىزى؛ شام ۋاقتى:
مۇغبەچەكى دەيردى چىقسا نەماز شام ئەگەر،
سەجدە قىلۇرمە قاشىغە كاكۇل زۇلفىدىن قەسەم.
— زەلىلى.

نەماساز [نماساز] (پ) كۆرۈنۈش، قىياپەتنى تۈزەشتۈرگۈچى:
ئەلقىسسە، بولۇپ ماڭا فوسۇنساز،
ھەردەم مەنى ئەيلەدى نەماساز.
— ئەرشى.

نەمايان [نمايان] (پ) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئېنىق، روشەن، ئاشكارا:
بولۇپدۇر مەنزىلىم ئۇنداغ بەيابان،
كىم ئاندا ھېچ سۇ بولماس نەمايان.
— ناقىس.

نەمايان كۆرۈپ بىستۇن كوھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.
— ئا. نىزارى.

نەمايان بولماق — ئېنىق كۆرۈنمەك:
قاش سۈرەتىدە بولۇپ نەمايان،
ئەل كۆڭلىن ئېتەر بەسى ھەراسان.
— ئەرشى.

نەمەك [نمك] (پ) تۇز:
زەمانكى مىھنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئابۇ نەمەك ئۆيرۈلۈپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

نەمەكۇ دانە — ئاش - تۇز:
يىغىپ ئازۇقۇ كۆللى مىۋەلەردىن،
چىقارىپدۇر نەمەكۇ دانەلەردىن.
— مەجلىسى.

نەمرۇد [نمرود] (ئە) ئىبراھىم پەيغەمبەرنى ئوتقا سالغان پادىشاھ:
ئۆزۈڭ قىلغان ئىمارەت بۇزماغايسەن لۇتف ئىلە شايەد،
خەلىل يەڭلىغ ئانىكىم ساقلاغايسەن ئەتەشى نەمرۇد.
— شەۋقى.

نەمناك [نمناك] (پ) ھۆل بولغان، نەملەشكەن، نەم:
ئاھ، بىلمەن نەيلەيىم جانىمدە راھەت قالمادى،
كۆزلەرىم نەمناك، سىنەم چاك، كۆڭلۈم دەردناك.
— غەرىبى.

نەمناك ئەتمەك — نەم قىلماق، نەملىمەك:
كىرپىكنى سەبزە ئىلە نەمناك ئېتىپ،
غۇنچە ھەيا پەردەسىنى چاك ئېتىپ.
— زەلىلى.

نەمۇد [نمود] (پ) كۆرۈنۈش، سىما، مەنزىرە:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۇلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار [نمودار] (پ) ئاشكارا، زاھىر، نامايان:
نەمۇدارۇ نەمايان بولسە گەرزەم،

بولۇر بىنىش كۆرۈنگەچ مەئنىي مۇبھەم.
— ناقىس.

نەمۇدار ئەتمەك — كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق، بىلدۈرمەك:
نەمۇدار ئېتىپ ئىشقىڭ گەۋھەرىن،
سالىپ دىلغە ئاندىن ... جەۋھەرىن.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار ئەيلەمەك — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قاراڭ:
ئاتەسىن لەئلىكىم ئوت لەبدىن نەمۇدار ئەيلەمەك،
بۇلئەجەبكىم ئوتدىن ئوت ئىزھارى ئازار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نەمۇدار بولماق — كۆرۈنمەك، ئىزھار بولماق، بىلىنمەك:
يۈزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.

نەمۇدار قىلماق — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قاراڭ:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

نەمۇدار ئولماق — «نەمۇدار بولماق» قا قاراڭ:
قاراسى كۆرۈندى بىجىن شەھرىنىڭ،
سەفاسى نەمۇدار ئولۇپ بەھرىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

نەھاد [نهاد] (پ) «نىھاد» غا قاراڭ:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەبىز ئەيلەپ ھەمۇل خوش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

نەھار [نهار] (ئە) كۈندۈز:
زۇلفىۇ يۈزۈڭنى ئەي پەرى لەيلى نەھار ئوقۇپ،
شەھلا كۆزۈڭنى ئاھۇيى مەردۇم شىكار ئوقۇپ.
— زەلىلى.

خۇرشىدى نەھار — كۈندۈز ئاپتىپى:
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئىگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

نەھەد [نەحد] (پ + ئە) چېكى يوق، ئۆزۈن:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۆفر ئىستەبان كۆنلەر،
ئىنتىلىڭ بويىنى تانابىدىن ئالاي زۇننار ئۆچۈن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

نەھەڭ [نهنك] (پ) چوڭ يىرتقۇچ بېلىق، لەھەڭ:
تېنىگىزگە كىرىدىلەر بۇ ئىككى ماھى،
نەھەڭنى كۆيدۈرۈپ بولارنىڭ ئاھى.
— مەجلىسى.

نەھب [نهب] (ئە) تالاش، ئوغرىلاش.
نەھبۇ ياغمو — تالان ـ تاراج:
بۇ مۈلك ئەھلى ئول ئالگە زارۇ ئەسىر،
بولۇپ نەھبۇ ياغمو قەلىلۈكەسىر.
— نەۋايى.

نەھر [نهر] (ئە) دەريا:
كۆڭۈل تاغىدىن بەھر جارى قىلاي،
چۇ كۆز يولىدىن نەھر جارى قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەھرى نىل — نىل دەرياسى.
نەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ، چوڭ دەريا.
نەھرۇل ھەيات — ھاياتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا.
نەھرۇن نەجات — نىجاتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا:
ئەرىقنى دېيان ئىسمى «نەھرۇن نەجات»
سەر شارىنىڭ ئاتى «ئەينۇل ھەيات».
— ئا. نىزارى.

نەھس [نحس] (ئە) بەختسىزلىك، شۇملۇق.
نەھل [نحل] (ئە) ھەسەل ھەرىسى.
نەھنۇ [نحن] (ئە) بىز.
نەھىف [نهيف] (ئە) 1) ئورۇق:
تولا يىغلادى بىبەسىر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىف ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.

2) ئاجىز، نىمجان:
بەرسە قۇۋۋەت فەقىر زەئىفلەرگە،
ھەم ئەسىرۇ يەتىم نەھىفلەرگە.
— زىيائى.

نەھىي [نهى] (ئە) 1) مەنئى قىلىش، توسۇش.
نەھىي مۇنكىر — يامان ئىش قىلىشتىن توسۇش.
ئەمرى مەئرۇف نەھىي مۇنكىرنى بەجە كەلتۈرمەيىن،
جەھد ئەيلەپ پېشە قىلغان ياخشى ئەئمالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئەمرۇ نەھىي — ياخشى ئىشقا بۇيرۇش، يامان ئىشتىن توسۇش. 2) مەنئى قىلىنغان، قىلماسلىق بەلگىلەنگەن:
نەفس دەر: «فىكر ئەھلىغە كەيف ئىلە يۈرمەكلىك رەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «ئەھلى كەيف ئۆمر ئىچرە تاپماسلار نەۋا،»
نەفسى ئايتۇر: «مەشرەب ئويناپ، ئاڭلاغىل نەغمە ـ نەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «نەھىيدۇر بۇ، ئىستەمە ھىرسۇ ھەۋا،»
نەھىي ئىشلاردىن پەناھ بەرگىل، خۇدايا، بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەئۇت [نعوت] (ئە) «نۇئۇت» قا قاراڭ:
ھەبىبىڭ نەئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

نەۋ [نو] (پ) يېڭى.
نەۋ ئەرۇس — يېڭى كېلىن، كېلىنچەك:
چۇ گەردۇن بىزاھىر ئېرۇر نەۋ ئەرۇس،
بەسى زىيىپ بىرلە قىلىپدۇر جۇلۇس.
— ئا. نىزارى.

نەۋ بەھار — 1) ئەتىياز، كۆكلەم:
تا يۈزىنىڭ خەيالى سەھنى كۆڭۈلگە تۈشدى،
بىر قىشنىڭ ئىچرە كۆرگىل يۈز نەۋبەھار كۆردۈم.
— ھاپىز خارەزمى.

2) ئىللىق چىراي، مېھرىبان:
بۇدۇرۇر گەردۇنى دونۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خازان بولغان چاغىمدا نەۋ بەھارىم ئۆچرادى.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋان — ياش يىگىت، يىگىت:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيىم - زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.

نەۋ جەۋان ئەتمەك — ياشلىقنى، جۇشقۇنلۇقنى ئۇرغۇتماق:
سېنىڭ ھۆسنۈڭ قارىنى نەۋجەۋانى ئەتسە ئەجەب ئېرمەس،
ئېرۇر مەشھۇر جەھاندا كىمىيا مىسنى قىلۇر ئالتۇن.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋانلىق — ياشلىق، يىگىتلىك؛ جۇشقۇنلۇق:
كى يوتقان زەمان تاپغۇگىنز سىھھەتى،
يېتىپ نەۋ جەۋانلىق بەدەن قۇۋۋەتى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا [نوا] (پ) نەغمە، ئاھاڭ، كۈي:
چەك ئەمدى، ئەرشىيا تۈرلۈك نەۋانى،
نەۋائى سەۋتىدە چەكسەڭ نەۋا بەس.
— ئەرشى.

نەۋا تاپماق — بەھرىلەنمەك:
بۇ ۋادى ئارا بولغۇمىز رەھنەما،
چۇ رەھبەرلىكىمدە تاپارسەن نەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.

چۇ بۇلبۇل چېكىپ ئاشىقانە نەۋا،
گۇل ئىشقىدا گۇلشەندە ئەيلەپ ھەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا قىلماق — «نەۋا چەكمەك» كە قاراڭ:
ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

نەۋا نەقشى — نەۋا كۈيى، قوشاق كۈيى:
نەۋا نەقشى بىرلە تەكەللۇم قىلىپ،
كېلۇر ئېردى يىغلاپ تەرەننۇم قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەۋا يەتكۈزمەك — بەھرىلەندۈرمەك:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەدرى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈزۈپ بىزگە بول دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەۋا — خۇش ئاۋاز؛ يېقىملىق كۈي.

نەۋا بەخش [نوابخش] (پ) ھاجەتتىن چىقىرىش؛ غەمخور.

نەۋادىر [نوادر] (ئە) نادىر نەرسىلەر.

نەۋاگاھ [نواگاه] (پ) ناۋا قىلىدىغان، سايرايدىغان جاي:
ئەگا سىدرە شاخى نەۋاگاھ ئولۇب،
مۇگا رەۋزە باغى چەراگاھ ئولۇب.
— نەۋايى.

نەۋاگۇ [نواگو] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋاز [نواز] (پ) سۆزلەردىن كېيىن «- پەرۋەر» مەنىسىدە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەۋازەندە [نوازنده] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋازىش [نوازش] (پ) خۇش مۇئامىلە، مېھرىبانلىق:
دۇچار ئولدى ئاخىر بۇ ئىككى گۇرۇھ،
كۆرۈشتى نەۋازىش بىلەن پۇرشۇگوھ.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلماق، ھۆرمەتلىمەك:
مېھمانىنى ئەيلەپ نەۋازىش ئاڭا،
كى فەرزەندىدەك قىلدى سازىش ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش قىلماق — «نەۋازىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
يارىنى قىلىپ كۆل گۇدازىش قىلۇر،
قايۇ بەندە ئانى نەۋازىش قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

نەۋاساز [نواساز] (پ) 1) دادىغا يەتكۈچى؛ غەمخور. 2) كۈيچى سازەندە:

سالىھى قالغان كۆڭۈللەر دەردىن ئاغاز ئەيلەدى،
دوستۇ يارىغە مۇھەببەت بىرلە ھەمراز ئەيلەدى،
ھەم گۈلىستاندىن جۇدا بولغاچ نەۋاز ئەيلەدى،
يا ھۇ يامەنھۇ ۋە ئەللاھ دەپ ئاۋاز ئەيلەدى،
يار يادىدا ئۆزىنى مەستۇ ھەيران ئەيلەدى.

— موللا سالىھ.

نەۋاسازلىق [نواسازلىق] كۈيلەش، ناخشا ئېيتىش:

نەۋا سازلىق ئەيلەدى گۈل زەمان،
قەسايىد بىلەن نەقشى قىلدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

نەۋال [نوال] (پ) سوۋغا، ئىلتىپات:

جانىمنى قويۇپ باشىم يۈزىدە،
ياشىمنى قىلاي ساڭا رەۋانە.
ۋەھھاب ساڭا مۇيەسسەر ئەتتى،
ئەنۋائ كەرەم نەۋال خانە.

— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋ ئامۇز [نوآموز] (پ) يېڭى ئۆگەنگۈچى.

نەۋاھى I [نواهى] (ئە) مەنئى قىلىنغان نەرسىلەر.

نەۋاھى II [نواحى] (ئە) ئەتراپلار:

كى تورپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.

— ئا. نىزارى.

نەۋايى [نواى] (پ) «نەۋا» غا قاراڭ.

نەۋايى ئەرغۇنۇن — ئەرغۇنۇن سازىنىڭ كۈيى:

نەۋايى ئەرغەنۇنى ئىشق ياڭلىغ نالە ئەيلەرسەن،
خەمۇش گۈلگىل زەلىلى دەشتى ھامۇن نەۋ بەھار ئەرمەس.

— زەلىلى.

نەۋايى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى، سايرىشى:

سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.

— زەلىلى.

نەۋايى نالەئى نەي — نەينىڭ مۇڭلۇق ساداسى:

نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفان سەرشىكىم چەشمە ـ چەشمە بولدى رۇد ئولدۇم.

— زەلىلى.

نەۋايىب I [نوايب] (ئە) ئورۇنباسارلار؛ ۋەكىللەر.

نەۋايىب II [نوايب] (ئە) مۇسىبەتلەر، قايغۇلار:

بەسى دەرد سۆزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.

— ئا. نىزارى.

نەۋئە [نوع] (ئە) «نەۋئ» گە قاراڭ:

دەشت ئارا نەۋئە بالالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بالالار چېكىپ.

— زەلىلى.

نەۋەرد I [نورد] (پ) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئۆتكۈچى» «كەزگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ:

رەھ نەۋەرد — يول يۈرگۈچى، يولۇچى.

دەريا نەۋەرد — دەريادىن ئۆتكۈچى.

سەھرا نەۋەرد — سەھرانى كەزگۈچى:

ئىشىتتىمكى، مەجنۇن سەھرا نەۋەرد،
كى باشىدىن ئايىغى ئىدى سۆزى دەرد.

— ئا. نىزارى.

نەۋەرد II [نورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:

ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئەتبائى ئەيلەپ جەزەئ،
نەۋەردىدە بولدى بىساتى فەزەئ.

— نەۋايى.

نەۋبەت [نوبت] (ئە) 1) قېتىم، نۆۋەت:

كى قەتل ئەيلەدى يەتتە نەۋبەت ئانى،
قىلىپ زۇلم بىرلە ئۇقۇبەت ئانى.

— ئا. نىزارى.

2) كۈتكەن ۋاقىت، پۇرسەت:

ئىشق دەۋرانى ماڭا تاپشۇردى مەجنۇن نەۋبەتىن،
ئىشق ئارا خالى ئەمەس ئەھلى ۋەفادىن بۇبىسات.

— غەرىبى.

نەۋبەت ـ بەنەۋبەت — نۆۋەت بىلەن، ئارقا ـ ئارقىدىن:

كەتتىلەر ئادەم سەفىدىن تامۇھەممەد مۇستەفا،
بارغۇمىز نەۋبەت ـ بەنەۋبەت يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.

— شەۋقى.

نەۋبەر [نوبر] (پ) يېڭى، ياش كۆچەت، يېڭى مېۋە:

كۆھەن سال ئولۇپ ئۆمرىنىڭ ئەشجەرى،
يوق ئېردى يانىدا چۇ نىر نەۋبەرى.

— ئا. نىزارى.

نەۋبەرى قىبچە — ياش نوتا:

سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىبچە ئول.

— ئا. نىزارى.

نەۋدە [نوده] (پ) پەرزەنت:

قىلدى ئەھلى خىرەد شەجەرنى شۇمار،
ئەدەدى ئېردىكىم نەۋدە نۇھ ھەزار.

— زىيائى.

نەۋرەس [نورس] (پ) ئۆسۈۋاتقان، ياش.

نەۋرەس نىھال — ياش كۆچەت:
قەدى گۈلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىھال،
نۇقتە يەڭلىغ ئېردى ئۇزارىدا خال.
— ئا. نىزارى.

نەۋرەستە [نورسته] (پ) ياش نوتا، ياش:
دېدى شەيخ: «قىل جەمئى نەۋرەستەنى.
ئارادىن تاي بىدىلۇ خەستەنى.»
— ئا. نىزارى.

نەۋرەسىدە [نورسيده] (پ) يېڭى كەلگەن، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان؛ يېڭى كەلگۈچى، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقۇچى:
نەچە نەۋرەسىدە كېلىپ دەرمەھەل،
تۇرۇپ شاھ ئەتراپىدا نەچچە ئەل.
— ئا. نىزارى.

نەۋرۇز [نوروز] (پ) شەمسىيە يىلى ھېسابىدا يېڭى يىلنىڭ بىرىنچى كۈنى، يەنى مارتنىڭ 21 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ؛ باھار ۋاقتى:
بەلا ئالدىڭدا دۇرلەر شادلىقنى پېشە ئەيلەرسەن،
نېچۇككىم بولماغايلار پۇلسىراتىدىن ئۇتمەيىن نەۋرۇز.
— شەۋقى.

نەۋرۇزى [نوروزي] (پ) باش باھارغا تەئەللۇق بولغان، باھار:
بۇ چەرخى سىتەمكارە سالدىڭ مېنى،
ئەلەمدە يوق ئەيلەپ سىتەم نەۋرۇزى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋسەفەر [نوسفر] (پ + ئە) يېڭى سەپەرگە چىققۇچى.

نەۋك [نوك] (پ) 1) قۇشنىڭ تۇمشۇقى. 2) ئوقيانىڭ ئوقى. 3) ئۇچ:
قەلەم نەۋكى بىرلە رىۋايەت قىلاي،
بۇرۇنقى زەماندىن ھېكايەت قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەۋكى قەلەم — قەلەم ئۇچى:
خەيال ئەتتىمكى بۇ يازغان رەقەمدىن،
تەرەششۇھ ئەيلەمىش نەۋكى قەلەمدىن.
— ناقىس.

نەۋكى مىژگان — كىرپىك ئوقى:
نەۋكى مىژگان نىش نۇشى ئەرشى گەر قىلدى ھەۋەس،
باۋەر ئەتمە چىن دەبان قىلدى چۇ ئويناب ئارزۇ.
— ئەرشى.

نەۋكەر [نوكر] (پ) 1) مۇلازىم، خىزمەتچى. 2) ئەسكەر.

نەۋمىد [نوميد] (پ) نائۈمىد، ئۈمىدسىز:
كويىدىن مەھرۇمۇ نەۋمىد ياندىم، ھەسرەتىم باردۇر،
ھەۋەسلىك مۇفلىسىدەككىم قۇرۇق بازاردىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەۋمىد بولماق — ئۈمىدسىزلەنمەك، ئۈمىد ئۈزمەك:
بولۇپدۇر ھالەتى نى غەم، مەدەد قىل تالئىم كىرگەي،
بىرەر جانانغە جانىمنى ئەجەل نەۋمىد بولۇپ يانسۇن.
— قەلەندەر.

نەۋمىد ئولماق — «نەۋمىد بولماق» قا قاراڭ:
چۇ نەۋمىد ئولۇپ ياندى بارغان رەسۇل،
دېدى سۆزنى: «قىلماس بۇ ھالنى قەبۇل.»
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىغ [نوميدليغ] ئۈمىدسىزلىك:
ئاتاغا يېتىپ ئانچە نەۋمىدلىغ،
تۇشۇپ تەلبە باشىغە تەجرىدلىغ.
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىق [نوميدليق] «نەۋمىدلىغ» قا قاراڭ:
تاپالماي ئانى يەتتى نەۋمىدلىق،
كى ئول چۇجەگە يەتتى تەجرىدلىق.
— ئا. نىزارى.

نەۋم [نوم] (ئە) ئۇيقۇ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋم قىلماق — ئۇخلىماق؛ ئۇيقۇ كەلمەك:
كى مەستۇد قىلاي دەپ ئىدى مۇندە نەۋم،
ئەدەددىن قۇزۇنراق يېتىپ كەلدى قەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋنىھال [نونهال] (پ) 1) ياش كۆچەت:
سەر بەسەر سۇرئەتدىن ئول ئارەز ئۆزرە تەم ـ تەم ئەرەق،
نەۋنىھال ئۈستىدە قۇدرەت يىلىدىن شىرىن سەمەر.
— ئەرشى.

2) ياشلىق:
سەرسەرى ھىجران قۇرۇتمىش نەۋنىھالىم گۈللارىن،
ئەرغۇۋان چېھرەمنى ئول دەم زەئفىران قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

نەۋھە [نوحه] (ئە) ئۈن سېلىپ يىغلاش، نالە:
بۇگۈن باغى جۇنۇنىنىڭ بۇلبۇلىدىن نالە كەلمەيدۇ،
گۈلىستان خالىئى گۈل پەردەدە نەۋھە ئەلەم تەنھا.
— زەلىلى.

نەۋھە قىلماق — ئۈن سېلىپ يىغلىماق:
قىلىپ نەۋھەلەر كۆپ ئاتا ۋە بالا،
نەزەردە ئۆلۈكدەك ياتىپدۇر بالا.
— ئا. نىزارى.

نەۋھى تەرەننۇم — مۇڭلۇق كۈي:

گاھى تەييار ئىتىپ جىنسى تەنەئئۇم،
گاھى پەيدا قىلىپ نەۋھى تەرەننۇم.

— ناقىس.

نەۋۋاب [نواب] (ئە) ئورۇنباسار، ۋەكىل؛ نۆۋەتچى.

نەۋىد [نويد] (پ) خۇش خەۋەر:

ھەر نەۋىدكىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەڭىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

نەۋىد بەرمەك — خەۋەر بەرمەك، خەۋەرلەندۈرمەك:

قىلىپ ئىشقنى ئەۋۋەلى ئافەرىد،
ھەمە شەيئىگە بەردى ئاندىن نەۋىد.

— ئا. نىزارى.

نەۋىس [نويس] (پ) سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «يازغۇچى، كۆچۈرگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ.

خۇش نەۋىس — چىرايلىق يازغۇچى:

خەتتى زىبىا ئىلىم ئەھلىغە ئەجەب نۇر ئۈزرە نۇر،
كاتىبىكىم خۇش نەۋىس ھەم راست نەۋىس نۇر ئۈزرە نۇر،
خەتتى ئەئلانىسق ئىلىم مۇفتاھ رەزىق نۇر ئۈزرە نۇر،
جىلۋەلەر ئەيلەپ تەبەسسۇم تۇرغانى تۇر ئۈزرە نۇر،
ھەق ئەزىز ئەتكەي بۇ يەڭلىغ كاتىبنى ھەر زەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەۋئ [نوع] (ئە) تۈر، خىل.

بۇ نەۋئ — بۇنىڭغا ئوخشاش:

كى بۇ نەۋئ ئۇلارنى ئەسىرى فىراق،
كۆرەر ھەجر بىدادىدىن ياخشىراق.

— ئا. نىزارى.

بۇ نەۋئى دەۋران — بۇنىڭغا ئوخشاش دەۋر، زامان:

بىلمەيىن بىخەبەر دۇرۇر ئاندىن،
كەتكۈسىدۇر بۇ نەۋئى دەۋراندىن.

— زىيائى.

بۇ نەۋئى گۇفتار — بۇنىڭغا ئوخشاش سۆز:

دېدى: «قىلدىلىڭ بۇ نەۋئى گۇفتارى،
چىق، كۆرۈنمە بۇ ئوردادىن نارى.»

— زىيائى.

ئول نەۋئىكىم — شۇنىڭغا ئوخشايدۇكى:

دەيجۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.

— ئەرشى.

ئول نەۋئى — ئۇنىڭغا ئوخشاش:

كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يارەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول ـ نەۋئى دەشتى كەربالا يوقتۇر.

— ئەرشى.

نەئىم [نعيم] (ئە) نېمەتلەر:

سايە بېرىپ ئەرشى بەلەندى ئەزىم،
جىلۋە بېرىپ جەننەت ئىچرە نەئىم.

— زەلىلى.

نەئت [نعت] (پ) سۈپەتلەش، مەدھىيىلەش؛ سۈپەت، تەرىپ.

مىسرەئى بەرجەستەۋۇ نەئتىڭ زەلىلى ئەيتۇدۇر،
سەن كەرەم بىرلە كەچۈرگەيسەن سۆزى بولسا خەتا.

— زەلىلى.

نەئتومەنقەبەت — سۈپەت ۋە پەزىلەت:

ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.

— زەلىلى.

نەئرە [نعره] (ئە) لەرزىگە سالىدىغان ھەيۋەتلىك ۋارقىراش؛ پەرياد:

ئەژدەھايى بىشەنى ھەيبەتدە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۈزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.

— زەلىلى.

نەئرە چەكمەك — لەرزىگە كەلتۈرىدىغان ھالدا ۋارقىرىماق؛ پەرياد قىلماق:

نىچۇك مەن نەئرە چەكمەي ھەم فىغانۇ ھاي ـ ھۇي ئەتمەي،
سىنى باغى جەنانىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

نەئش [نعش] (ئە) جىنازا، تاۋۇت:

ياپىپ نەئش ئۈزرە چۇ زىبا مەتائ،
بەسى رەڭگى خۇش ئېردى دىبا مەتائ.

— ئا. نىزارى.

نەئل [نعل] (ئە) 1) نال، تاقا. 2) كەش:

ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىڭدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىڭدىن ئول رەۋاج.

— شەۋقى.

نەئلەين [نعلين] (ئە) بىر جۈپ كەش:

ئايا ئەھمەد، ئاياغىدىن ئالمە نەئلەين،
ئاڭا دۇر خاكى نەئلىڭ سۇرمەئى ئەين.

— ناقىس.

نەئمائ [نعماء] (ئە) نېمەت، ئىنئام:

خەستە ئۇششاق ئەھلىنى تاراج ئېتەرگە ئول زەمان،
بۇ كۆڭۈل مۈلكى جەۋاب بەرسۇن قاچان نەئماسىغە.

— موللا سالىھ.

نەي [ني] (پ) 1) نەي. 2) قومۇش:

دەفتەرى جانىم ئۆرتەدى شۇئلەئى جىلۋە سۇخەن،
ھەرفى زەبان نەغمە سەنج تىغى، نەي قەلەم ئىمىش.

— زەلىلى.

نەيرەڭ [نيرنگ] (پ) ھىيلە، مىكىر؛ ئالداش:

كىلىپ تۇشتىلەر ئۇل خەزايىن ئارا،
كى ئۇل جايى نەيرەڭ ئايىن ئارا.

— ئا. نىزارى.

نەيلەسۇن [نيلاسون] قانداق قىلسۇن، نېمە قىلسۇن:

نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنىڭ ئېتىپ ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.

— ئەرشى.

نەيلەمەك [نيلامك] قانداق قىلماق، نېمە قىلماق:

ئەرشى ئۇل دامەن نەھەد تۇتقىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ ناياب ئىش ئىستەپ ئۆز بۇھتان ئەيلەبان.

— ئەرشى.

نەيلەي [نيلاي] قانداق قىلاي، نېمە قىلاي:

بۇل ئەجەب يار ئالدىدا مەھرەم بولۇپ نەچچە رەقىب،
ئاھ نەيلەي، كەلمەگىل دەپ مېنى دائىم قاۋلاشۇر.

— ئەرشى.

نەيلەيىن [نيلايين] قانداق قىلاي:

ئىشق ئوتى كۆيدۇردى ئانداغ يوقۇ بارىم نەيلەيىن،
ئالدى ئىلكىمدىن ئىنانى ئىختىيارىم نەيلەيىن.

— ئەرشى.

نەيستان [نيستان] (پ) قومۇشلۇق:

ئاتى خوج مۇھەممەد شەرىف پىردۇر،
ئۇل نەيستانى جەھاندا شىردۇر.

— زەلىلى.

نەيىر [نير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق.

نەيىرى ئەئزەم — قۇياش:

نەردىبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخ كىم،
پايەلەردى پايە ئەردى نەيىرى ئەئزەم ئەمەس.

— ئەرشى.

نۇبۇۋۋەت [نبوت] (ئە) پەيغەمبەرلىك؛ ئەلچىلىك:

نۇبۇۋۋەت سىلاھىدىن ئۇل كىيدى تاج،
چۇنان تاج لەۋلاك تاپتى رەۋاج.

— قۇشچى.

نۇتق [نطق] (ئە) گەپ قىلىش، سۆزلەش؛ گەپ، سۆز.

پايى بەندەم ئۇلدۇم سەرى زۇلفى پەرىشانىڭ كۆرۈپ،
نۇتقدىن قالدىم لەبى لەئلى دۇر ئەفشانىڭ كۆرۈپ.

— غەرىبى.

نۇجۇم [نجوم] (ئە) «نەجم» نىڭ كۆپلۈكى: يۇلتۇزلار:

چۇ مەسئۇدغە ئەتتى بۇ ۋەھمى ھۇجۇم،
تۇشۇپ كۇن زىمىنغە، كۆرۈندى نۇجۇم.

— ئا. نىزارى.

سەما سەتھىدە چەرخ ئەختەر فىشان،
نۇجۇم بىرلە كۆكنى قىلىپ گۇلىستان.

— ئا. نىزارى.

نۇجۇمۇ خىرمەن — يۇلتۇزلار توپى:

داغى مىڭدىن بىرى پايانغا يەتمەس،
نۇجۇمى خىرمەنىدىن دانغە يەتمەس.

— ناقىس.

نۇخۇد [نخود] (پ) «نەخۇد» قا قاراڭ:

بىساتلارىدا ئەنجۇمدەك ساچىلغان،
نۇخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گۇشۋارە.

— ئەرشى.

نۇخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى، ئىلگىرى؛ ئالدىن:

كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇبەكرى سىددىق يار نۇخۇست.

— ئا. نىزارى.

«فى» كى نۇخۇستىن كۆرەسەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخە سۇر.

— زەلىلى.

نۇر [نور] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق:

خۇداۋەند نۇرۇ خۇداۋەند نار،
خۇداۋەند مۇرۇ خۇداۋەند مار.

— ئا. نىزارى.

نۇرى ئەين — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت:

كى بەستەين نۇرەين بىل نۇرى ئەين،
ئىمام ھەسەن ھەم ئىمام ھۇسەين.

— ئا. نىزارى.

نۇر تامماق — نۇرسىزلانماق:

چۇدەرلەركىم ئۆلەر ھۆرى سىمادۇر،
مۇنىڭدەك سارغارىپ نۇر تامادۇر.

— مەجلىسى.

نۇرى ھۇدا — ياخشى يولغا يېتەكلىگۈچى نۇر، نىشان:

پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىڭ نۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.

— زەلىلى.

نۇرى ھىدايەت — «نۇرى ھۇدا» غا قاراڭ:

چۇ يەتتى بۇ نىدايى با شەرافەت،
كەفش ئالماسىدىن ئۇل نۇرى ھىدايەت.

— ناقىس.

نۇرى ئىمان — ئىمان بىلەن دىلنى يورۇتقۇچى نۇر:

قەلەندەرغە بىرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،

ئاتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

نۇرئامىز [نورآميز] (پ) نۇرلۇق.

نۇرانى [نورانى] (ئە + پ) نۇرلىنىپ تۇرىدىغان، نۇرلۇق:

فەلەك دېدىكى: «مەن نۇرانىدۇرمەن»
دېدى يەر: «مەن جەۋھەركانىدۇرمەن».
— ناقىس.

نۇر ئەفشان [نورافشان] (ئە + پ) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق:

نۇر ئەفشان ئولدىلەركىم ھەر تەرەف،
زۇلمەتى يەلدانى قىلىپ بەر تەرەف.
— زەلىلى.

نۇرتاب [نورتاب] (ئە + پ) نۇرلىنىش، نۇرانىلىق:

چىراكىم كۆڭۈل مۈلكى ئانچە خەراب،
خىرەد يۈزىدە يوقتۇرۇر نۇرتاب.
— ئا. نىزارى.

نۇردىدە [نورديده] (ئە + پ) كۆز نۇرى:

دېدىكىم: «فەقىر ئەھلى تۇججار ئىدىم،
كى نۇردىدەئى مەردى سەييار ئىدىم.»
— ئا. نىزارى.

نۇرۇلھۇدا [نورالهدى] (ئە) «نۇرى ھۇدا» غا قاراڭ:

زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇددۇجا.
— ئا. نىزارى.

نۇزۇل [نزول] (ئە) چۈشۈش.

نۇزۇل ئەتمەك — 1) چۈشمەك:

نۇزۇل ئەت ئاسماندىن يەر تەرەفكە،
يېتەرسەن بۇ كىچە ئانداغ شەرەفكە.
— ناقىس.

2) مېھمان بولۇپ كەلمەك، قونماق:

بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زەيىف بولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتمەك نە بولغاي دىلكۇشا كاشەنەدۇر.
— ئەرشى.

نۇزۇل ئەيلەمەك — «نۇزۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:

چۇ فەرھاد قىلىپ بىر بىنىك بارگاھ،
نۇزۇل ئەيلەدى ئاندا شەھ بىرلە ماھ.
— ئا. نىزارى.

كى ئول مەئمەندە ئەيلەپ نۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

نۇسخە [نسخه] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى، يېزىق:

يۈزۈم سۇنئى ئىلاھى دەفتەرىدىن نۇسخەدۇر گويا،
تۇشۇپدۇر مىسرەئى بەرجەستەلەردەك سۇرەتى قاشىم.
— زەلىلى.

نۇسخەئى تۇمار — دۇئا يېزىلغان، يۆگەلگەن ئۆزۈن قەغەز:

نۇسخەئى تۇمارى غەم بەرسەڭ پەرىزادىم ماڭا،
تەۋق ئېتىپ جان پەردەسىگە يۆرگەگەي ئەردىم بۇگۇن.
— زەلىلى.

نۇسرەت [نصرت] (ئە) 1) غەلىبە، زەپەر:

ئەيلەبان بىر - بىر بۇ سۆزلەرنى بەيان،
فەتھى نۇسرەتلەر بىلەن ئاتلاندى خان.
— زەلىلى.

2) ياردەم، مەدەت:

قويۇب تۇفراققا يۈز، ئەيلەب تەزەررۇئ،
خۇدايىدىن قىلىپ نۇسرەت تەۋەققۇئ.
— نەۋائى.

نۇسرەت شىھاب — غەلىبە نۇرى پارلىغان، غەلىبە كۆزگە كۆرۈنگەن:

ئەييامى ئۆمرۈڭ شاد بول بىغەم سەلىم ئاباد بول،
ئىسلام ئارا ئاماد بول فەتھۇ زەفەر نۇسرەت شىھاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشىلگەن.

نۇسرەت تاپماق — غەلىبە قازانماق:

ياكى جەڭ قىلسە ئۆزىنىكىم بەھادىر چاغلابان،
شاھى ئەتلەسلەر كىيىپ زەررىن كەمەرلەر باغلابان،
ھەر كۈنى ياغلىق فەلاۋ بىرلە قوساقنى ياغلابان،
بۇ غەرەزدىن قىلسە جەڭ گەرچە يۈرەكنى داغلابان،
بولمايىن مەقبۇل نۇسرەت تاپمايىن قوغلار زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نۇسۇس [نصوص] (ئە) دەلىللەر، ھۆججەتلەر.

نۇش [نوش] (پ) 1) تاتلىق، شېرىن:

دىلى ئوت ياقماغۇنچە جۇش بولماس،
جەفانى چەكمەگۈنچە نۇش بولماس.
— مەجلىسى.

2) ئىچىش، ئىچكەن، تېتىغان؛ تەم:

قايسى ھەلقۇمدۇركى ياختى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نۇش ئەتمەك — ئىچمەك:

شەھادەت مەيىنى بىكىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ بىزنى خامۇش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

نۇش ئەيلەمەك — «نۇش ئەتمەك» كە قاراڭ:
كى نۇش ئەيلەبان راھنى شاد ئولاي،
ئانىڭ كەيفىدىن غەمدىن ئازاد ئولاي.
— ئا. نىزارى.

نۇش خەندە — شىرىن كۈلكە:
جەفاۋۇ جەۋرۇ مىھنەت بىرلە ئۆمرى خىزمەتىن قىلسام،
نې بولغاي ئىلتىپاتىدىن ماڭا بىر نۇش خەندە ئولغاي.
— قەلەندەر.

نۇش لەب — شىرىن لەۋ:
بىرى نۇش لەب بىلە گەر دىسە كامى جان بىرەي،
رەشكىدىن ئۆلتۈرمىش ئول بىر تىيرى باران ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نۇشادىر [نوشادر] (پ) نۈشۈدۈر.

نۇشدارۇ [نوشدارو] (پ) زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا، تىرياك:
شاھا نەسىھەتىمدۇر گوياكى نۇشدارۇ،
ئاھىستە سۈرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھى.
— زەلىلى.

نۇشدەر [نشدر] (پ) «نوشادىر» غا قاراڭ:
ۋەلى يۇمشاغاندا قاراغى ئانىڭ،
دىغى ئورنىغە ھەم نۇشدەر سالىڭ.
— قۇشچى.

نۇشىرۋان [نوشيروان] (پ) ئىرانىڭ ئادالەتلىك مەشھۇر شاھى:
سىپاھى ئىشق زۇلۇم ئەتسە، ئەجەب ھالىمنى بىر سورماس،
مۇھەببەت كىشۋەرىغە گەرچە ئول نۇشىرۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

نۇقات [نقاط] (ئە) «نۇقەت» كە قاراڭ:
كۆرمەمىش چەشمى سىپىھرى سەن كەبى خۇرشىدنى،
شەمئىدەك رۇخسارە بەدرى ماھى شەئبانىدىن نۇقات.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇقەت [نقط] (ئە) 1) چېكىتلەر:
قەدى گۇلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىھال،
نۇقەت يەڭلىغ ئىبردى ئۇزاريدا خال.
— ئا. نىزارى.

2) كۆز يېشى:
ئول ئەشك چېكىپ بۇ يۇزدە خەتلەر،
قەترە كەبى ھەر سەرى نۇقەتلەر.
— نەۋايى.

نۇقەبا [نقباء] (ئە) باشلىقلار، ئۇلۇغلار.

نۇقتە [نقطه] (ئە) 1) چېكىت. 2) تامچە. 3) خال.
4) ئوتتۇرىسى، مەركىزى:
كۆز ئىكى خۇنرىز كافىر يائىكى ئاھۇ بەرە،
يا ئىكى جان نۇقتەسى يا نەرگىسى شەھلامۇدۇر.
— ئەرشى.

نۇقتەئى خال — چېكىملىگەن قارا خال:
جۇنۇن قاناتىن ئاچىپ، بەسكى ئەيلەبان پەرۋاز،
لەبىڭدە نۇقتەئى خالىڭنى خۇب نەززارە قىلاي.
— زەلىلى.

نۇقتەئى خەت — چېكىملىگەن خال:
قەلەم لەبىڭدەكى خالىڭنى نۇقتەئى خەت دەر،
كى ئىككى تىللىغىدىن تەلئەتى گۇۋاھ قارا.
— زەلىلى.

نۇقتەئى مەۋھۇم — خىيالىي نۇقتا:
نۇقتەئى مەۋھۇم ئىبرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا بوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.
— ئەرشى.

نۇقتەئى مۇشكىن — قارا خال.

نۇقتەئى مىھر — قۇياش.

نۇقرە [نقره] (پ) كۈمۈش:
ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆردە نىچۇك ئاسىغ ئىبتەر نۇقرە بىلەن زەرمەتاڭ.
— زەلىلى.

نۇقرەئى خام — ساپ كۈمۈش:
ئۆريان قىلغان يۇتتۇگىنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.
— ئەرشى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن - كۈمۈش:
بۇ تۆرتىنى ھەر نەرسە بىېرىپ ئال،
زەرۇ نۇقرەسىن بەلكى جان بىېرىپ ئال.
— قۇشچى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن - كۈمۈش:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىشۇمارراق ئىكرام.
— زىيائى.

نۇقرە فام [نقره‌فام] (پ) كۈمۈش رەڭ:
كىرىپ نەقب ئارا ئانچە قىلدى خىرام،
كى ئىبردى ئىككى لەۋھەئى نۇقرەفام.
— نەۋايى.

نۇقس [نقص] (ئە) كەملىك، نۇقسان:
مۇقەررەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئاياغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۇنان تارىخ.
— شەۋقى.

نۇقسۇ كەمال — كەملىك - تولۇقلۇق، كەم - ئارتۇق.

لۇق:

بەيان ئەتكۈم يەنە بىرمۇنچە ھالىم،
ئەگەرچە بولسىمۇ نۇقسۇ كەمالىم.

— ناقىس.

نۇقسان [نقصان] (ئە) كەمچىلىك، ئەيىب؛ خاتا:

تەۋەككۇلغە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكر ئەتمەدىڭ ئاخىرى ھەۋلىدىن.

— ئا. نىزارى.

نۇقسانلىق [نقصان ليق] ئەيىب، نۇقسان بولىدىغان ئىش، ئالامەت:

ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرگە نۇقسانلىق.

— زىيائى.

نۇقساندار [نقصان دار] (ئە + پ) ئەيىب، نۇقسىنى بار.

نۇقل [نقل] (ئە) مەيدىن كېيىن يېيىلىدىغان مېۋە - چېۋە، قەنت - گېزەك:

تۇتى گە نۇقل شەككەردىن ئېرۇر شىرىن دەھەن،
كىم بۇ جانگە مەي خۇش ئولمىش لەئلى شەككەر خاسىدىن.

— ئەرشى.

نۇقۇد [نقود] (ئە) «نەقد» نىڭ كۆپلۈكى: پۇللار، قىممەت باھا نەرسىلەر؛ بايلىقلار:

جان نۇقۇدىنى نىسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شىۋەلەر بۇ شوخ شەڭ مايىل بولۇبان ھەر سارى.

— ئەرشى.

نۇقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:

گۇناھدۇر ئۇتۇن تەۋبە ئۇت بىرلە ياغ،
يوق ئەيلەر گۇنەھ سەفھەسىدىن نۇقۇش.

— شەۋقى.

نۇك [نوك] (پ) «نەۋك» كە قاراڭ:

قەلەم نۇكى بىرلە بولاي مۇشكبىز،
سۇرۇپ ئىشق ھەرفىن سالاي رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى.

نۇكات [نوكات] (ئە) «نۇكتە» نىڭ كۆپلۈكى: ئىنچىكە مەنىلىك سۆزلەر:

ئاڭا قالمادى ئۆزگە تۇرگە نۇكات،
مۇئەللىم ئۇلۇمىنى ياد ئالدى پات.

— ئا. نىزارى.

نۇكتە [نكته] (ئە) 1) ئىنچىكە مەنىلىك سۆز، قىزىق، مەنىسى چوڭقۇر سۆز:

رەيا ھەيىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.

— ئا. نىزارى.

2) ھېكمەت؛ سىر:

ئىشىت ئەمدى يەنە بىر نۇكتە سامىئ،
كى بولدى بۇ رىسالە ئىسمى لامىئ.

— ناقىس.

نۇكتە پەرداز — چوڭقۇر مەنىلىك چىرايلىق سۆز ئېيتقۇچى:

نۇكتە پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دىباچەئى مەئنى نەغەم كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

نۇكتە پەرۋەر — «نۇكتە پەرداز» غا قاراڭ.

نۇكتە پەرۋەردە — ئاجايىپ ۋە ئىنچىكە مەنىلىك.

نۇكتە پەيۋەند — ھېكايىچى، سۆزلىگۈچى.

نۇكتە سۇرمەك — چىرايلىق گەپ قىلماق:

ئەمىس ھەر بەندىگە ئۆزىچە كەلمەك،
بۇ يەڭلىغ بارگەھدە نۇكتە سۇرمەك.

— ناقىس.

نۇكتەئى تەرىقەت — تەرىقەتنىڭ ھېكمىتى؛ سىرى:

مەفھۇم ئېتەلمەگەندىن بىر نۇكتەئى تەرىقەت،
ئەللامەلەرغە تۇشتى يۈز نەۋئى ماجرايى.

— زەلىلى.

نۇكتەئى تەۋھىد — تەۋھىد ھەققىدىكى مەنىلىك سۆزلەر.

نۇكتەئى خۇب — ياخشى ھېكمەتلەر:

ئىشىت سامىئ بۇ يەردە نۇكتەئى خۇب،
ئەجايىب نۇكتەكىم شىرىنۇ مەرغۇب.

— ناقىس.

نۇكتەئى زائىدە — ئارتۇقچە سۆز:

سىكەندەرگە چۇن يەتتى فايىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.

— نەۋايى.

نۇكتەئى شەھرىيار — بۈيۈك پادشاھنىڭ سۆزى:

بۇلاردىن سوراپ نۇكتەئى شەھرىيار،
جەۋابىدا قىلدى بارىن شەرمىسار.

— ئا. نىزارى.

نۇكتەئى مەزمۇم — يامان سۆز.

نۇكتەئى مەۋزۇن — كېلىشكەن سۆز.

نۇكتەئى ۋەھدەت — يالغۇزلۇقنىڭ سىرى:

يىگى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھەلقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،
نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۈز ئۈزە خالۇ خەتىڭ،
يۈزدە بۇ تەم - تەم ئەرەق كۆر، ئەي فەلەك تۆك كەۋكەبىڭ،
قامەتىڭ روھى رەۋان بارامتەردۇر كۆزلەرىڭ،
لالەئى ھەمرامۇسەن يا ئەختەرى رەخشانمۇسەن؟

— ئەرشى.

نۇكتەئارا [نكتەآرا] (ئە + پ) مەنىلىك سۆزلەرنى ئېيتقۇچى.

نۇكتەدان [نكتە دان] (ئە + پ) سۆزنىڭ ئىنچىكە مەنىسىنى چۈشەنگۈچى:

«مىم» مەلائىكلەر مېنىڭ ھالىمغە ھەيران ھەركىچە،
مېھرىبانىم، نۇكتەدانىم، غەمگۇزارىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

چۇ بىر نۇكتە ئىنشا قىلىپ نۇكتەدان،
سۇرۇپ ئىشقى ھەرفى بىلەن داستان.

— ئا. نىزارى.

نۇكتەدانلىق [نكتە دانليق] زېھنى ئۆتكۈرلۈك:

بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نۇكتەدانلىغ،
دېمەيكىم نۇكتەدانلىغ، پۇرىشانلىغ.

— ناقىس.

نۇكتەرەس [نكتەرس] (ئە + پ) چىرايلىق سۆزلىگۈچى:

ۋەلى بۇ تۇرفەدۇر، ئەي نۇكتەرەسلەر،
دىكاكەت تەبئىلىغ نازۇك نەفەسلەر.

— ناقىس.

نۇكرە [نكرە] (ئە) بىلىمسىز؛ مۇنكىر:

نەئىمامى شەھر بولدۇم، نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەسۇفىئى رىيايى نەقەلەندەران نۇكرە.

— زەلىلى.

نۇن [نون] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ن» ھەرپىنىڭ نامى. بۇ يەردە قەدنىڭ پۈكۈلۈشى «ن» غا ئوخشىتىلغان:

ئول ئىشىدا ۋەلى ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىفدەك قەدى غەم بىلە نۇن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

نۇن بولماق — پۈكۈلمەك، ئېگىلمەك:

مېنى ئەيلىدى ئۇسرۇزار زەبۇن،
ئەلىفدەك قەدىم غەم بىلە بولدى نۇن.

— ئا. نىزارى.

نۇھ I [نە] (پ) توققۇز:

رۇبى زەمىنگە بولماسا ھائىل ئەگەرچە نۇھ فەلەك،
رەۋزەدىن ئۆرۈلۈر ئىدى مىسلى كەبۇتەران مەلەك.

— زەلىلى.

نۇھ II [نوح] (ئە) نۇھ پەيغەمبەر:

يەھيا ۋە نۇھ ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يىغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سۇراغ.

— شەۋقى.

نۇھۇسەت [نحوست] (ئە) شۇملۇق؛ بەختسىزلىك.

نۇھۇفت [نهفت] (پ) «نۇھۇفتە» گە قاراڭ.

نۇھۇفت ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىرلىق تۇتماق:

داغى مېھر ئۆزنى نۇھۇفت ئەيلەدى،
فەلەك ئىچرە ئەنجۇم شۇ كۇفت ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نۇھۇفتە [نهفته] (پ) يوشۇرۇنغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي سىر.

نۇئمان [نعمان] (ئە) قان؛ قان رەڭگىدىكى:

بەندە ئاجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى گۇل شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نۆكەر [نوكر] (پ) «نەۋكەر» گە قاراڭ:

ئىتتىفاق ئەيلەپ ھەممە قول بەردىلەر،
قالمادى قول بەرمىگەن بەگۇ نۆكەر.

— زەلىلى.

نى I [ني] نېمە، قانداق:

نى قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.

— قەلەندەر.

قانچە قىلسام نالەيۇ ئەفغان، قەلەندەر، سۇرى يوق،
نى غەمى باردۇر ئانىڭ بۇ ئاھۇ ئەفغانىم بىلە.

— قەلەندەر.

نى II [ني] «نە I » گە قاراڭ:

يۈزنى كۆرەردە نى كۆرۈنسۈن كۆزۈمە زۇلف،
مۇئمىن قاشىدە كافىرى خەيبەرگە نى ساندۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

نىتاڭ [نى تانك] 1) ئەجەب ئەمەس، ھېچقىسى يوق:

نىتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نىچۈككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە سىنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.

— ئەرشى.

2) نېمىشقىدۇر؛ قانداقتۇر:

دۇئا بىرلە ياد ئەتسە ھەر دەردمەند،
ئەگەر بولسا ئاندىن نىتاڭ بەھرە مەند.

— ئا. نىزارى.

نىتەڭ [نيتنك] نېچۈك:

سۇبھى سادىقدەك ياقامنى ياكى ئەيلەرمەن نىتەڭ،
غەيرەتىم كەلدى قەمەرنى نالە ئاغۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

نىتەي [نيتاي] نېمە قىلاي:

دىلرەبا ۋەسلىگىنى ئىزدەپ بىنەۋا بولدۇم نىتەي،
بۇ كۆڭۈل ئاخىر فىراقىڭدا گەدا بولدۇم نىتەي.

— موللا سالىھ.

نىتەي ئەۋۋارە بولماي بىر سىنىڭدەك غەمگۇزارىم يوق،

كۆيۈپ فۇرقەت ئوتىدا مۇبتەلائى لامەكان بولدۇم.
— فىراقى.

نېتەيىن [نيتايين] نېمە قىلارمەن:
نېتەيىن نەيلەيىن بىچارە دۇرمەن،
ئۆزۈمنىڭ ئېلىدىن ئەۋۋارە دۇرمەن.
— مەجلىسى.

نېچەكىم [نيچەكيم] قانچە كۆپ:
بىر كۆرۈندۈردى قاراسىن قاراسام ھەر نېچەكىم،
بىقەرارىم ئەيلەدى ئالغاچ قەرارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نېچۈك [نيچوك] نېمە ئۈچۈن:
دېدى: «ئەي ئەنجۈر، نېچۈك لاف ئۇرغاسەن تاق شاخۇشاق، »
كىمكى يەر بولسە ئۇرار ئەۋۋەل يۈزۈڭگە پاق ـ پاق.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نېچۈككىم [نيچوك كيم] گوياكى، ھەتتاكى:
نېچۈككىم بولماسۇن ئالەم مۇئەتتەر چىقسالىڭ ئۆيۈڭدىن،
ئىپارۇ، ئۇدۇ ئەنبەر، سۇنبۇلۇ مۇشكى خوتەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېچۈن [نيچون] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبىدىن:
دەۋزەخىي سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

نېدۇرۇر [نيدرور] نېمەدۇر؛ نېمە ئۈچۈنكى:
قىلغۇدەكمەن يۈرەكىمنى بۇ سەبەبىدىن چاك ـ چاك،
نېدۇرۇر بىلمەم گۇناھىم قىلدى ئول ئەييارە رەد.
— قەلەندەر.

نېدىن [نيدين] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن:
قەلەندەر كۆيمەسۇن نېدىن ئانىڭ رەشك ئوتىدا ھەر دەم،
رەقىبنى شاد ئېتەر ھەردەم، ئانى خۇنى جىگەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

نېدىندۇر [نيدين‌دور] نېمە ئۈچۈندۇر:
بىلمەدىم ۋەجھىن نېدىندۇر ئەيلەبان قەتئىينەزەر،
زار كۆڭلۈم زار ئەيلەپ زار ئۆزرە زار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نېدىنكىم [نيدين كيم] نېمە ئۈچۈنكى، نېمە سەۋەبىدىنكى:
تالىڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيسە،
نېدىنكىم دەھرنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېرۇ [نيرو] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت:
يېتىپ غەيبدىن چۈن بۇ نېرۇ ماڭا،
بولۇپ سۆز دېمەك مەيلى ئەسرۇ ماڭا.
— نەۋايى.

نېز [نيز] (پ) يەنە، ھەم:
نەزەر سالمايدۇ ئاشىق جىلۋە قىلسە دەھ ھەزاران ھۆر،
گۈلى باغى بېھىشتى دىلرەبا نېز سۆرەتى زەينۇر.
— زەلىلى.

نېش [نيش] (پ) نەشتەر.

نېك [نيك] (پ) «نىك» كە قاراڭ.

نېگە [نيگە] نېمىگە، نېمە ئۈچۈن:
دېدى بىر ساھىب خىرەدكىم «نېگە ئىستەرسەن ئانى؟»،
كىم تاپىپدۇر بۇ جەھان ئىچىندە جاننى ئىستەشىب.
— قەلەندەر.

نېلەر [نيلەر] قانداق نەرسىلەر، نېمىلەر:
دېمەگىل، ئەي كۆڭۈل، قىلدى جەمالى خەيرىنى شەيدا،
قىلىپدۇر مىڭ سېنىڭدەككىم نېلەرنى ئول شەمايىل كۆپ.
— ۋەفائى.

نېمەرسە [نيمرسە] قانداقتۇر بىر نەرسە:
كى تەخت ئۆزرە ياتىپدۇر بىر نېمەرسە،
كى شەھ كۆرگەن ئەمەس مۇنداق كىمەرسە.
— مەجلىسى.

نېئمەت [نعمت] (ئە) 1) يېمەكلىك، نازۇ ـ نېمەت.
2) ياخشى ئىش، ئېھسان:
بۇ شىۋەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمايى ئەزىم،
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

نېئمەتى ئەسرار — سىرلارنىڭ ھۆزۈر ـ ھالاۋىتى:
تۆكۈپ ئالدىغە نېئمەتى ئەسرار،
مۇھەببەت شىۋەسىنى قىلدى ئىزھار.
— ناقىس.

نېئمەتى دىيدار — يۈز كۆرۈشۈشنىڭ ھۆزۈر ـ ھالاۋىتى:
ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددە ئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.
— شەۋقى.

نېئمەتى ئىمان — ئىشىنىش، ئىمان ئىنئام قىلغان نەرسىلەر:
نېئمەتى ئىمان زەۋالىدىن بەسى شەۋقى ھەزىن،
ئىلتىپاتىڭ بەس ئېرۇر ئاخىر نەفەس قىلساڭ نىگاھ.
— شەۋقى.

نىئەم [نعم] (ئە) «نېئمەت» نىڭ كۆپلۈكى: نېمەتلەر:

نېئمەكىم سەنگە ھەق نىساب ئەيلەمىش،
ئەگەرچى ئانى بىھىساب ئەيلەمىش.
— نەۋائى.

نىتاڭ [نتانك] «نىيتاڭ» غا قاراڭ:
نىتاڭ چۇ بەزمىدە ئەرشىنى يوقلاسە مەھۋەش،
زىنبەس چۇ كويىدىن ئانىڭ كەنارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نىجات [نجات] (ئە) «نەجات» كە قاراڭ:
دەرىغا جەھان كارىدۇر بىسەبات،
فەنا دامىدىن كىمسە ئېرمەس نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىجات تاپماق — قۇتۇلماق:
غازىلاركىم فىسە بىللاھ قىلۇر جەڭگۇ غەزات،
ئىككى ئالەم دەۋلەتىغە يەتىشلەر تاپتى نىجات،
مەست ئولۇپ ھەق يادىدا جانىن بېرىپ بولسە مەمات،
ۋەھ نەخۇش ئەئلا شەھىددۇركىم ئېرۇر گويا ھەيات،
ئەقرەبا ھەم پەدەرۇ مادەرنى قولدار ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىجات قىلماق — قۇتۇلدۇرماق:
مۇرۇۋۋەت بىلە ئەيلەدى ئىلتىفات،
قىلىپ غۇسسە بىرلە ئەلەمدىن نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىچۇك [نيچوك] «نېچۇك» كە قاراڭ.
نىچۇك ئەيلەيىن — قانداق قىلاي:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۇك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

ھەر نىچۇك — ھەرقانداق قىلىپ:
ئەجەب جاي ياكى بەلەند خۇش ھەۋا،
تاپار فەيزى ھەق ھەر نىچۇك بىنەۋا.
— ئا. نىزارى.

نىدا [ندا] (ئە) چاقىرىق، خىتاب، ئاۋاز، ئۈندەش:
كۆرمەك ئىستەپ تاپتى كۆرمەسلىك نىداسىنى كەلىم،
مائەدەفناك ئېردى چۈنكىم سىررىغە مۇلھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نىدا ئەتمەك — چاقىرماق.
نىدا ئەيلەمەك — چاقىرماق:
تۇرۇپ تاغ تۇۋىدە سەدا ئەيلەدى،
كى مۇل كۇھ يەڭلىغ نىدا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىدا سالماق — ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ئېلان قىلماق، خىتاب قىلماق:
كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.
— زەلىلى.

نىدا قىلماق — چاقىرماق.
نىدا كەلمەك — ئاۋاز كەلمەك، ئاڭلانماق:
كەلمىش نىدايى: «لەنتەرانى لاكىننىزۇر بەدبەجەل»
نۇرى تەجەللى ئەيلەمىش تۇر ئۈستىگە كۇل بولدى تاغ.
— شەۋقى.

نىدا ئۇلماق — «نىدا كەلمەك» كە قاراڭ:
چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى نىدا.
— ئا. نىزارى.

نىدۇرھەد [نيدرحد] نېمە ھەددىڭ:
دىدى شاھى شەھبال، كى «ئەي بىخىرەد،
بۇ ئىشلەرنى قىلماق ساڭا نىدۇر ھەد؟»
— ئا. نىزارى.

نىران [نيران] (ئە) ئوت؛ دوزاخ.
نىرانى جەھىم — جەھەننەم ئوتى.
نىرانى فىراق — پىراق ئوتى.
نىزام [نظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام، تۈزۈم:
بۇ زەمان رەۋنەقىنىڭ ھېچ ئافتابى قالمادى،
بۇزدى ئەۋۋەلقى نىزاملارنى، تەنابى قالمادى،
بىغەرەز ئىش يوق ئۇچۇن ئانىڭ سەۋابى قالمادى،
دىل پەراكەندە بولۇپ ھېچ كامىيابى قالمادى،
ئۇشبۇ ئىشلار ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىزامى مەملەكەت — پادىشاھلىق تۈزۈمى:
نىزامى مەملەكەتنى تۈزدى باشدىن،
كېچىكىپ ئەيشۇ فەراغەت بىرلە ئاشدىن.
— ناقىس.

نىزاڭ [نزاع] (ئە) جېدەل، ئىختىلاپ؛ ئۇرۇش:
چىقىپ شەيخ ئول كۇن ۋىداڭ ئەيلەدى،
جەھان خەلقى بىرلە نىزاڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىژاد [نژاد] (پ) ئىرق، نەسەب:
ئانىڭ زاتى ئېردى كىميانى نىژاد،
نەچە شەھر ئاڭا ئەيلەگەن، ئىنقىياد.
— ئا. نىزارى.

يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.
— ئا. نىزارى.

نىسا [نسا] (ئە) ئاياللار، خوتۇنلار.

نىساب [نصاب] (ئە) ئاساس، ئېگىز؛ مىقدار، ھەسسە.

نىسار [نثار] (ئە) 1) چېچىش، چاچقۇ:
نىسار باشىدىن تا يەۋمى مەھشەر،
ھەبىبى ھەقغەكىم، بەرق پەيەمبەر.
— ناقىس.

ياغىلدى قارى بەھار ئۈستىخان ئۈستىگە،
ياپىلدى فەيزى نىسار دوستىخان ئۈستىگە.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) پىدالىق، پىداكارلىق:
تۈمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

نىسار ئەتمەك — پىدا قىلماق؛ چاچماق:
لۇتۇق ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۈن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.

جان نۇقۇدىنى نىسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شىۋەلەر بۇ شوخ شەڭ مايىل بولۇبان ھەرسارى.
— ئەرشى.

نىسار ئەيلەمەك — «نىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:
چۈنان ئەۋۋارەيۇ سەرگەشتەدۇرلەر ۋامىقۇ پەرھاد،
نىسار ئەيلەپ جانىن ھەددۇ ئەجەب شىرىن ئەجەب ئۈزرا.
— شەۋقى.

نىسار قىلماق — «نىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:
مەبادا كېلىپ جانىنى قىلسە نىسار،
كى ياتسا ئۆلۈك جىسمى زارۇنىزار.
— ئا. نىزارى.

نىسار ئولماق — پىدا بولماق؛ چېچىلماق:
تېنىمدىن چىققالى يەتتى جۇدالىق جىبھىتىدىن جانىم،
نىسار ئولغاي ماڭا جانۇ جەھانىم بەلكى ئىمانىم.
— فىراقى.

كۆزۈم گەۋھەرلەرى خالىڭغە بىر - بىردىن نىسار ئولمىش،
نىھالى قەددىڭە ھەر دەم فىدا روھى رەۋانىمدۇر.
— ئەرشى.

نىسان [نيسان] (پ) باھار يامغۇرى:
ئەگەر شاھۇ گەدالەر فانى بىلسە ئۈشبۇ ئالەمنى،
يۈزىگە لۇتۇق نىسانى قىلغاي قەترەگى شەبنەم.
— ئەرشى.

نىسپ [نصف] (ئە) «نىسىف» گە قاراڭ:
ھەر ئىزىزغە يانە ئۆتتۈز مەھرەمى چا بۇكسەۋار،
نىسبى ئاق، نىسبى قارا ئات ئۈزرە بولمىش بەرقەرار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىسبەت [نسبت] (ئە) مۇناسىۋەت، مەنسۇپلۇق؛ نەسەب، نەسىل:
ھەقىقەتتە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.
— ئا. نىزارى.

نىست [نيست] (پ) يوق، ئەمەس:
بۇلاي كەيفىدىن ئانچە دىدار مەست،
كى دۇنيا سەرەنجامىنى نىست ھەست.
— ئا. نىزارى.

نىسف [نصف] (ئە) يېرىم:
نىسفى بولۇپ ئەردى مەگەر چاشتىگاھ،
بولدى زىيادە ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

نىسفى جان — يېرىم جان، نىمجان:
بېگىم بولدى ئالەم ئىشىدىن ئامان،
ئانىڭسىز ماڭا زىندەلىك نىسفى جان.
— ئا. نىزارى.

نىسفى روز — يېرىم كۈن، چۈش:
بەس ھەۋا گەرم ئولدى مەۋسۇمى تومۇز،
ئامىن - ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.
— زەلىلى.

نىسيان [نسيان] (ئە) ئېستىن چىقىرىش، ئۇنتۇش:
بىۋەفا دۇنيا ئىچىدە تۇرمايىن،
غەفلەتۇ نىسيان بىلە ئولتۇرمايىن.
— زەلىلى.

نىش [نيش] (پ) «نېش» گە قاراڭ:
بۇلار ئەيلەدى كېچەگە سەرزەنىش،
قۇياش تىغىدىن يەتتى جانىغە نىش.
— ئا. نىزارى.

نىشات [نشاط] (ئە) «نەشات» قا قاراڭ:
قىلىڭ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نىشان [نشان] (پ) 1) بەلگە، ئالامەت:
بۇ جەھان ئىچىدە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەرنىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.
— قەلەندەر.

2) دىرەك، خەۋەر:
بىر قەلەندەرغە ئىلاھا قۇندۇزى جەننەت نىشان،
يۇسۇفى كەنئانغە قىلغىل شەھرى دەۋرانىنى نەسىب.
— قەلەندەر.

نىشان ئەيلەمەك — نىشانلىماق، قارىغا ئالماق:
نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۆسنى مەجاز،

تەھەققۇق سارى ئېيلەگەن ئىمتىياز.
— ئا. نىزارى.

نىشان بەرمەك — خەۋەر بەرمەك:
باش - ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسە خەت،
ئول خەتى مەرھۇمدەك باشدىن - ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

نىشان تارتماق — نىشانلاپ يول ئالماق، قارارلىماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

نىشانە [نشانه] (پ) 1) بەلگە، نىشان:
كى سۇرئەت بىلە ئول تەرەف يۈردى ئول،
نىشانە سارى زەۋرەقىن سۈردى ئول.
— ئا. نىزارى.

2) قارا:
كۆڭۈل ئۆيىن غەم شوخىغە ئېيلەبان مەئۋا،
كۆزۈم قاراغىن ئاتىلىق ئوقىغە نىشانە قىلاي.
— ئەرشى.

3) ئەسەر، ئىز؛ يادنامە:
ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.
— ئەرشى.

نىشانگاھ [نشانگاه] (پ) قارىغا ئېلىنىدىغان جاي.

نىشئە [نشئه] (ئە) «نەشئە» گە قاراڭ:
يار كۆزى كۆزۈم بىلە بولماغۇچە چۇ رۇبەرۇ،
نىشئە بەرمەدى ماڭا بادەئى ساغەرسەبۇ.
— زەلىلى.

نىشىمەن [نشيمن] (پ) ئۇۋا؛ ماكان:
گۇشەئى ۋەيرانە دە يۈرسەم نىشىمەن نى ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۇنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئا. نىزارى.

نىشىمەن قىلماق — ماكان قىلماق:
كى بىر پاك جايىنى نىشىمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نىشىن [نشين] (پ) سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ «ئولتۇرغۇچى» دېگەن مەنىنى يۈكلەيدۇ:

خاتىر نىشىن — ئەسلەپ ئولتۇرغۇچى:
ئەي قەلەندەر دىلكەشۇ خاتىرنىشىن، شىرىن كەلام،
دىلبەرىمنىڭ ۋەسفىدەك بىر داستانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

مەسنەدنىشىن — يۆلىنىپ ئولتۇرغۇچى:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۈزرە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

ھەجرنىشىن — يالغۇزچىلىق:
ئىشق ئارا بىچارە ئېيلەپ ناتەۋان قىلغان پەلەك،
ھەجرنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

گۇشەنىشىنان — بۇلۇڭدا ئولتۇرغۇچىلار:
گۇشەنىشىنان دۇئا گۇيلەرى،
سۇمئە داران رىزا جۇيلەرى.
— زەلىلى.

نىفاق [نفاق] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، ئىختىلاپ، ئاداۋەت:
رەھمۇ شەفقەت ھېچكىمدە قالمادى ھەم ئىشتىياق،
مېھرىبانلىق قەدىردانلىق ئورنىغا تۈشتى نىفاق،
ئىككى رەڭ بولدى ھەمە تىلدا ۋىفاق دىلدا نىفاق،
ھەممەكىم بۇ ئىش مۇكافاتىدا تۈشسە ئىفتىراق،
ۋاي بۇكىم ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىقاب [نقاب] (ئە) يۈزگە تارتىلىدىغان پەردە:
زەمانى ئۆتۈپ كەلدى بىر ماھۋەش،
نىقابى يۈزىدە ئېرۇر شاھۋەش.
— ئا. نىزارى.

نىقاب ئېيلەمەك — نىقاب تارتماق، نىقابلىماق:
ھەۋادىس يۈزىگە نىقاب ئېيلەدى،
چۇ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئېيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىقار [نقار] (ئە) ئاداۋەت، دۈشمەنلىك:
دۇنيابى بى مەدارا، تۇرماس كىشىدە يارا،
ئىسكەندەرۇ نەدارا ئۆتتى نىقار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نىك [نيك] (پ) ياخشى، گۈزەل:
تەمسىلىمنى توختاتىپ مەن نىك - بەدنى بىلمەدىم،
ياخشى ئىشقە تاشلامالىق دېگەن ئەھەدنى بىلمەدىم،
تابىئى شەيتان بولۇپ مەن قىبىھلى بەدنى بىلمەدىم،
دۇرى گەۋھەرنى يوتۇرۇپ تاپمىغانىم سەن ئىشىت.
— موللا توختى غەرىبى.

نىكان [نيكان] (ئە) ياخشىلار.

نىكاھ [نكاح] (ئە) توي قىلىشىشنىڭ رەسىم - يوسۇن بويىچە ئادا قىلىنىشى، توي قىلىشىش ئەقدىسى:
چۇ مەھزۇن دېدى: «بۇ ئىش ئېرمەس سەلاھ،
رەۋادۇر مۇسۇلمانغە ئەقدى نىكاھ».
— ئا. نىزارى.

نىكاھ قىلماق — نىكاھ خۇتبىسىنى ئوقۇپ نىكاھ ئەقىدەسىنى تۈرغۈزماق، نىكاھ ئوقۇماق:

بىرىپ توي خىراجىن قىلالى نىكاھ،
تىرىك قىلسا تەڭرىم بارالى سەباھ.

— ئا. نىزارى.

نىك ئەختەر [نيك اختر] (پ) بەختلىك.

نىك ئەندىش [نيك انديش] (پ) ياخشى نىيەت، خەيرخاھلىق:

بۇ ئوغۇلغە دەر ئىبردى ھارۇن نام،
نىك ئەندىش مەخازىنى ئىسلام.

— زىيائى.

نىك بەخت [نيك بخت] (پ) بەختلىك، بەختىيار:

ئەجەم مۈلكىدە باردۇرۇر سەنىڭ تەخت،
كى جا قىلدى پەيغەمبەر نىك بەخت.

— ئا. نىزارى.

نىك پەي [نيك پى] (پ) خۇش قەدەم:

قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۈرۈپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.

— ئا. نىزارى.

نىك خاھ [نيك خواه] (پ) ياخشى نىيەتلىك؛ خەيرخاھ:

قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇق ئاھ،
ئوقۇپ بەيىتنى دىلبەرى نىك خاھ.

— ئا. نىزارى.

نىك خۇي [نيك خوي] (پ) خۇش پېئىل:

دېدىكىم ھەققە تە ئاتا «ئەي نىك خۇي،
يىمە ئۈممەت غېمىن تاشلاپ ماڭا قوي».

— ناقىس.

نىك دىل [نيك دل] (پ) كۆڭلى ياخشى، ياخشى نىيەتلىك.

نىك راي [نيك راي] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك:

كۆرۈپ تىغنى مەسئۇد دېدى: «ھاي - ھاي،
مېنى قىلماغىل تەڭ سەن ئەي نىك راي».

— ئا. نىزارى.

نىك رۇ [نيك رو] (پ) چىرايلىق، گۈزەل.

نىك رۇز [نيك روز] (پ) بەختلىك، پاراۋان.

نىك سىرىشت [نيك سرشت] (پ) گۈزەل يارىتىلغان، تەبىئىي گۈزەل:

چىرە چۇنان مەۋزى نىك سىرىشت،
ياد بىرۇر ئايى ھاۋاسى بىھىشت.

— زەلىلى.

نىك نام [نيك نام] (پ) ياخشى نام ئالغان، ئاتاقلىق، داڭلىق:

بەيان ئەيلەمىشلەر بىل ئەھلى كىرام،
خىرەد بابىدا تاپقاي ئول نىك نام.

— قۇشچى.

نىكۇ [نيكو] (پ) ياخشى، گۈزەل.

نىكۇ خىيال — ياخشى نىيەت.

نىكۇكار — ياخشى قىلىق، ياخشى ئىش:

كاتىبىكىم مىھنەت ئەيلەپ بىر كىتابنى يازار،
بەئزى جا بولسە غەلەت راست ئەيلەمەكدۇر نىكۇكار،
قەسدئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسە غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام ھەقارەت ھەرزەمان.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇكىردار — «نىكۇكار» غا قاراڭ:

بەلەند قىلدى فەلەكنىڭ سانىئى قەدرى سىياقىڭنى،
ئولۇغلۇق جادەسىدە بەرقەرار ئولغىل نىكۇكىردار.

— ئىسمائىل ھاجى.

نىكۇ نام — «نىك نام» غا قاراڭ:

ئۆشبۇ يەڭلىغ خۇش سەئادەت شەھ چىقارسە نىكۇنام،
رازىدۇر ئەللاھ كەرىم، لۇتۇف ئەيلەگەي خەيرۇل - ئەنام.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇ ھال — شاد - خۇرام، خۇش كەيپىيات:

بىرى بۇدۇر ئولاردىن، ئەي نىكۇھال،
كى شەھبازنىكى تۇتسە گەر پەرۋبال.

— ناقىس.

نىكۇەت [نيك ود] (پ + ئە) ياخشى دوست:

دېدى موسا: «داغى يانساڭ ئىدى خوب،
ئىبادەت نىكۇەتى ئۈممەتكە مەرغۇب».

— ناقىس.

نىگار [نگار] (پ) 1) رەسىم، سۈرەت، تەسۋىر:

تىماشا قىلىپ باغۇ قەسرى ئىمار،
جەۋاھىر نىگارۇ بارى زەرنىگار.

— ئا. نىزارى.

شىئارى كافىرىستان بولسە جادى،
مەساجىدلاردا بۇتلارنىڭ نىگارى.

— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇب، يار:

ئول كىمسەگە كىم يار ئاڭا چىندۇر،
يوق چىنكى بىر نىگار چىندۇر.
گۈلشەن ئارا بەزم ئېتەرگە ئول ئەيلەسە ئەزم،
مەرغۇب ئاڭا چاي بىلە چىندۇر.

— ئەرشى.

دەۋلەتى ئۆزەمە ئىكەن ۋەسلىڭ نىگارىم بىلمەدىم،

ۋەسلىڭگە شۈكۈر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

نىگار ئەتمەك — تەسۋىرلىمەك؛ يازماق.

مەھ نىگار — ئاي يۈزلۈك يار:
سۈرۈپ ئاينى ئەبرى قىلىپ ئاشكار،
جەمالىنى كۆرسەتتى ئول مەھ نىگار.
— ئا. نىزارى.

نىگارى نازەنىن — گۈزەل يارنىڭ سۈرىتى:
بىردەمى راھەت يۈزىنى كۆرمەدىم، ئەي دوستلار،
تاكى باغرىمنى نىگارى نازەنىن قان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

نىگارا [نگارا] (پ) ئەي گۈزەل:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

نىگارەندە [نگارنده] (پ) رەسسام: يازغۇچى.

نىگارخانە [نگارخانه] (پ) رەسىمخانا.

نىگاھ [نگاه] (پ) قاراش، بېقىش:
يۈز نىگاھى لۇتۇف ئىلە ئەغيارنى سەرشار ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

نىگاھ ئەتمەك — قارىماق، باقماق:
ئەرشىئى مەھجۇرنى مۇنچە نەزەردىن سالماغىل،
لۇتۇف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە نىسار ئەتكۈم بۇجان.
— ئەرشى.

نىگاھ قىلماق — «نىگاھ ئەتمەك» كە قاراڭ:
كۆلۈمسۈپ باقىپ يار قىلدى نىگاھ،
كى بىچارە بىدىل چېكىپ قاتىغ ئاھ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبان [نگا هبان] (پ) قارىغۇچى، كۆزەتكۈچى؛ پاسىبان:
دېدىكىم كۆزكە: «سەن بولغىل نىگاھبان،
بولۇر دۈشمەن تۇغى ئاندىن نەمايان».
— ناقىس.

نىگاھبانى جەھان — پۈتكۈل ئالەمنىڭ پاسىبانى:
خۇدايى لامەكان، مەئبۇدى ئالەم،
نىگاھبانى جەھان مەسجۇدى ئادەم.
— ناقىس.

نىگاھبان قويماق — قاراۋۇل قويماق:
كېتىپ ئىبردى قىزلار نىگەھبان قويۇپ،
كى ساقلاپ ئانى قالىپ ئىبردى تۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبان ئەيلەمەك — كۆزەتمەك، قاراۋۇللۇق قىلماق:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى تەنگە جەند، باشىغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

نىگاھبانلىق [نگاهبانليق] قاراۋۇللۇق، پاسىبانلىق:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرغە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نىگاھبانلىق ئەتمەك — قوغدىماق، ساقلىماق:
دېدى بىر كىشىگە: «ئالىپ بار مۇنى،
قاچۇرماي نىگەھبانلىق ئەت ھەركۈنى.»
— ئا. نىزارى.

نىگاھدار [نگاهدار] (پ) قوغدىغۇچى، پاسىبان:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەدكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن [نگون] (پ) 1) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
سۇراھى سەربەلەند مەيپەرەستان مەستى لايەئقەل،
ئەلىق لامى قەد سىياقىنى مەجلىسىدە نىگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

2) تۆۋەن، پەس؛ يىقىلغان:
قىلىپ قانى ئول چەشمەنى لالەگۇن،
كى چەشمە باشىدا ياتىپدۇر نىگۇن.
— ئا، نىزارى.

3) تەتۈر:
تۇدە - تۇدە ئەيلەبان قويغىل بۇگۇن،
قۇتقارۇرغە نەچچە يۈز بەختى نىگۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن ئەتمەك — ئەگمەك، تۆۋەن سالماق:
قەلەم جۈرئەت ئەيلەپ نىگۇن ئەتتى باش،
رەقەم چەكتى مۇنداق قىلىپ ئەشك ياش.
— ئا. نىزارى.

نىگۇن بولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
قىلمامىش كۆڭلۈمدە قىرقىلماق مەئاش سەبردىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۆكمى راس.
— ئەرشى.

نىگۇن قەد — قەددى ئېگىلگەن:
كەمالى رىفئەتىڭ ئانداغكى بولسە،
ئاياغىڭ ئۆپكەلى گەردۇن نىگۇن قەد.
— ئەرشى.

سەر نىگۇن — 1) بېشى تۆۋەن، يىقىلغان:
چۇ مەسئۇدنى خەيلى غەم ئەتتى زەبۇن،
تۈزۈك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.

— ئا. نىزارى.

2) ئاستىن - ئۈستۈن، تەتۈر:
تالەئىم دۇر سەرنىگۇن بەختىم زەبۇن دەردىم فۇزۇن،
نى ئەجەب دىۋانىلەردەك ئەيلەسەم جۇش خىرۇش.
— سەبۇرى.

نىگۇنسار [نگون سار] (پ) تۆۋەن چۈشكەن، يىقىلغان:
ئاتا رابىئە ھەم خەبەردار ئىدى،
كى ھىجران يۈكىدىن نىگۇنسار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

نىگىن [نگين] (پ) 1) ئۈزۈك:
ئەگەر بولسا سۇلەيمان ھىكمەتىدىن،
ۋەيا بولسە نىگىنى ھۆرمەتىدىن.
— مەجلىسى.

2) مۆھۈر:
ھەر ئاشىقى كى كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دەۋرۇركى ئىلكىدە مۆھرى - نىگىنى يوق.
— زەلىلى.

زىرى نىگىن — بەند قىلىنغان، كونترول قىلىنغان:
ئەي ۋۇجۇدۇڭ شەئنى كەلدى رەھمەتەن لىلئالەمىن،
ئاندىن ئولدى بەھرىۋەر ھۆكمۈڭ بىلەن زىرى نىگىن.
— ئەرشى.

نىگىندار [نگين دار] (پ) مۆھۈردار:
نىگىندار بولسۇن سۇلەيمان سۈفەت،
فەرىدۇن، جەمشىد خاقان سۈفەت.
— ئا. نىزارى.

نىل I [نيل] (ئە) نىل دەرياسى.
نىل II [نيل] (پ) كۆك:
ئاياغى بولۇر گويىيا نىل رەڭ،
ۋەلىكىن مۈنى ئالسە شۇئقار دەڭ.
— قۇشچى.

نىلگۇن [نيلگون] (پ) نىل رەڭ، كۆك رەڭ:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىلگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

نىلىن [نيلن] (پ) نىل رەڭلىك، كۆك:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سىپلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

نىلۇفەر [نيلوفر] (پ) نىلۇپەر، سۇدا ئۆسىدىغان كۆكۈش ياكى سېرىق رەڭلىك بىر خىل گۈل:
چۈ قىلدى كۈن يۈزى ئالەمنى رەۋشەن،
ئىدىكىم نىلۇفەرمەن، ئاشىقىمەن.

— ناقىس.

نىم [نيم] (پ) يېرىم.
نىم دەۋر — يېرىم دائىرە.
نىمى نىگاھ — قىيا بېقىش:
جان مۈلكىنى سەئىد ئىلە نە ھاجەت ئاتا بۇزماق،
بىرنىمى نىگاھى بىلەكىم ئەيلەدى بەرباد.
— ئەرشى.

نىم باز [نيم باز] (پ) يېرىم ئېچىلغان.
نىمبىسمىل [نيم بسمل] (پ) چالا سويۇلغان.
نىمجان [نيم جان] (پ) چالا ئۆلۈك، يېرىم جان:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نىمچە [نيمچه] (پ) قىسقا تاش كىيىم:
نىمچە نارەنجى، قىزىل كۆڭلەك، باشىدا قەرقارا،
سۈنبۈلى بەشىدىن ئۆرۈلگەن تال چىبىق بۆركلۈككىنە.
— ئەرشى.

نىم خاب [نيم خواب] (پ) چالا ئۇيقۇلۇق.
نىمخىز [نيم خيز] (پ) ئولتۇرۇش بىلەن ئۆرە تۇرۇش ئارىلىقىدىكى ھالەت، يېرىم تۇرۇش:
كى نەچچە ياتۇر نەچچەسى نىم خىز،
قوپاي دەپ قوپالماي بولۇپ رەستەخىز.
— موللا شاكىر.

نىمرۇز [نيم روز] (پ) يېرىم كۈن، چۈش:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىمرۇز،
قۇشدەك ئۈچۈبان يېتىپ تار بوغۇز.
— زەلىلى.

نىم شەب [نيم شب] (پ) يېرىم كېچە:
تاڭ ئاتقۇچە ياتارسەن، غەفلەتدە ئۆمرۈڭ ئۆتتى،
بىر نىمشەب چىقارغىل دەرد ئىلە دۇدى ئاھى.
— زەلىلى.

نىمكار [نيمكار] (پ) شاگىرت، بالا ئىشچى.
نىھاد [نهاد] (پ) تەبىئەت، خاراكتېر، مىجەز:
ساچ سۈنبۈلىغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نىھادىدىن ئۇر.
ئەژدەر نىھاد — ئەجدىھارغا ئوخشاش؛ قورقماس:
رەھا ئەيلەگىل ئوقنى فەرھادۋار،
كى ئەژدەر نىھادىدىن ئۆرلەت دەمار.
— ئا. نىزارى.

بەد نىھاد — يامان مىجەز:

كېچە چىقتى مەككارەئى بەد نىهاد،
قىلىپ ئۇل زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

نىهال [نهال] (پ) 1) كۆچەت، نوتا:
دىمە قىلماسدۇر ماڭا ئۇل مەھۋەشى ياش ئىلتىپات،
مىۋە بەرمەسدۇر شەجەر تاباردۇرۇر ھالى نىهال.

— قەلەندەر.

2) ياشلىق، ياش:
تاكى، ئەي زالىم، ماڭا جەۋرۇستەم كەم قىلغاسەن،
بۇ نىهالى قامەتىم غەم بىرلە كەم قىلغاسەن.

— ئەرشى.

نىهالى شەمشاد — شەمشاد دەرىخىنىڭ نوتىسى:
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۇلدەستەئى يا نىهالى شەمشاد.

— ئەرشى.

نىهان [نهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ يوشۇرۇنغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئەل كۆزىدىن نىهان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۇل ئېرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.

— زەلىلى.

ۋەلايەتدە بىر تاغ باردۇر ئەيان،
ھەكىمىكى ئاندا بار ئېرمىش نىهان.

— ئا. نىزارى.

نىهان ئەتمەك — يوشۇرماق:
جانىمدە ئەلىف يەڭلىغ ئۇل سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانىمدە نىهان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

نىهان بولماق — يوشۇرۇنماق:
زىرىكتى بۇلار زۇلمىدىن ئۇل زەمان.
كى روھى بەقا ئىچرە بولدى نىهان.

— ئا. نىزارى.

نىهان قىلماق — يوشۇرماق:
نەسىم جان سارىدىن ئەي سەبا خەبەر كەلتۇر،
ئىلاج زەئفى مەشامىم نىهان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

زەخمى نىهان — يوشۇرۇن جاراھەت:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىهانىمدۇر.

— ئەرشى.

نىهانە [نهانه] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە؛ مەخپىيلىك:
چىقىپ مەھۋەشى ھەم بەھانە بىلەن،
ئاتاۋۇ ئانادىن نىهانە بىلەن.

— ئا. نىزارى.

نىهانكار [نهانكار] (پ) يوشۇرۇن خىزمەتچى.

نىهانى [نهانى] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە.

نىهايەت [نهايت] (ئە) ئاخىر، چەك، ئاقىۋەت:
كى مۇنداق تۇشكەنىگەدىن قىل ھىكايەت،
فەلەكنىڭ جەۋرىغە يوقتۇر نىهايەت.

— مەجلىسى.

نىهايەتسىز [نهايتسيز] ئاخىرى يوق، چەكسىز:
نىهايەتسىز سۆيۈندۈم مەھۋەشى شوخ پەرى پەيكەر،
مېنى قۇل ئەتكەلى ئۆزىگە ئەمدى مۇختەسەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

نىهۇفتە [نهفته] (پ) كۆرۈنمەس، يوشۇرۇنغان:
كى بولماس غۇنچەدەك ئاغزىم شۇگۇفتە،
لەبىم لەئلۇ تىشىم دۇررۇر نىهۇفتە.

— مەجلىسى.

نىئمەت [نعمت] (ئە) «نېئمەت» كە قاراڭ:
چۇ كاشغەر زېمىن ئېردى جەننەت نىشان،
كى مەئمۇر ئىدى بەلكى نىئمەت فىشان.

— ئا. نىزارى.

نىيابەت [نيابت] (ئە) ۋەكىللىك.

نىياز [نياز] (پ) 1) ئېھتىياج، ھاجەت. 2) ئىلتىجا. 3) تۆھپە، سەدىقە:
«نۇن» نىيازىمدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىيار،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن، جان نىسارىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

نىياز ئەتمەك — تۆھپە قىلماق، سەدىقە قىلماق:
رەمزى رەمۇزى ئارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شىۋەئى خۇش ئەداسىنە.

— ئەرشى.

نىياز كۆرگۈزمەك — ھاجىتىنى ئىپادىلىمەك، بىلدۈرمەك:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.

— ئا. نىزارى.

نىيازۇ نەزر — «نەزرۇ نىياز» غا قاراڭ:
ھەر نىيازۇ نەزر كەلسە ئالدىلەر،
خەرج ئېتىبان خانىقاھى سالدىلەر.

— زەلىلى.

ئەرزۇ نىياز — تەلەپ ۋە ئىلتىجا:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،

كى قۇللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.

— ئا. نىزارى.

نىيام [نيام] (پ) غىلاپ، قىن:

كى ساچراپ قوپۇپ ئورنىدىن گۈلنىسا،
پىچاقىن نىيامىدىن ئەيلەپ جۇدا.

— ئا. نىزارى.

تىغى زەبانىڭنى نىيام ئىچرە تۇت،
جەۋھەرى مەئنىنى كەلام ئىچرە تۇت.

— زەلىلى.

نىيەت [نيت] (ئە) كۆڭۈلدىكى مەقسەت، ئارزۇ، ئۈمىد:

كى ھەج قىلماق ئولدى ئانىڭ نىيەتى،
كۆپ ئىردى جەھا ئىچرە خەيرىيەتى.

— ئا. نىزارى.

ھ

ھا [حا] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ح» ھەرپىنىڭ نامى.

ھاتەم [حاتم] (ئە) سېخىي، سېخىيلىق بىلەن نام چىقارغان كىشى (ھاتەم):

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

ھاتەمى **ئىشق** — ئىشق سېخىيسى، ئىشق ساھەسىدىكى سېخىي:

گۇمنامىڭىزنى كۆزلەرى ھاتەمى ئىشق ئەيلەدى،
مەخزەنى كۆڭلىدە ئانىڭ تىللەر ئېرسە بارى بار.

— گۇمنام.

ھاتەملىغ [حاتم ليغ] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

ھاتىف [هاتف] (ئە) غايىبتىن ئاۋاز بەرگۈچى، چاقىرغۇچى، ئاۋاز چىقارغۇچى.

ھاتىفى فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، غايىبتىن كەلگەن خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى ئاۋاز.

ھاج [حاج] (ئە) ھاجەت:

كۆڭۈلدۇر قىبلەئى تەھقىق نېچۈن سەن ئول ئۆي ئىچرە،
بۇ تەن سەنگى سىيەھدۇر سىدقدىن ئۆيمەككە ھاجىم.

— گۇمنام.

ھاجات [حاجات] (ئە) «ھاجەت» نىڭ كۆپلۈكى، ھاجەتلەر، ئېھتىياجلار.

ئەھلى ھاجەت — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت [حاجت] (ئە) ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت؛ تىلەك، مەقسەت:

مەنى غەم ئۆيىدىن رەھا ئەيلەگىل،
بارى ھاجەتىمنى رەۋا ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجەت ئەھلى — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت ئەيلەمەك — سورىماق، تەلەپ قىلماق.

ھاجەت قەدەرى — ھاجەتكە قاراپ، زۆرۈرىيەتكە قاراپ.

ھاجەتى تەۋزىھ — ئىزاھ، شەرھ قىلىشقا ئېھتىياجلىق.

ھاجەتمەند [حاجتمند] (ئە + پ) موھتاج، ھاجەتلىك، ئېھتىياجلىق:

بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.

— ئابىت.

ھاجەتمەند قىلماق — موھتاج قىلماق.

ھاجى [حاجى] (ئە) ھەج قىلغان، كەبىنى تاۋاپ قىلغان، ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرىنى ئادا ئەتكەن كىشى:

ھاجىلاركى يۈرگۈسىدۇر ھەجنى ساتىپ،
يەنىكى «ھاجى مەن» دەپ ئانى ئەلگە ئاڭلاتىپ.

— سەبۇرى.

ھاجىب [حاجب] (ئە) 1) توسۇق، قاش. 2) توسۇپ تۇرغۇچى؛ دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى، ئىشىك ئاغىسى؛ پەردىدار:

قۇياش نۇرى ناگاھ ئەسەر ئەيلەدى،
كى ھاجىب بۇ يەڭلىغ خەبەر ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجىب ئولماق — توسۇق بولماق.

ھاجىبۇل - ھۇججاب — دەرۋازىۋەنلەر باشلىقى، ئىشىك ئاغىسى.

ھادى [هادى] (ئە) يول باشلىغۇچى، توغرا يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى، رەھبەر؛ پىر، مۇرشىد:

چۈن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.

— زەلىلى.

ھادىس [حادث] (ئە) سادىر بولغان، يۈز بەرگەن؛ يېڭىدىن پەيدا بولغان:

ئۈمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خويى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ھادىس ئەتمەك — يېڭىدىن پەيدا بولماق.

ھادىس بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، پەيدا بولماق.

ھادىس ئولماق — «ھادىس بولماق» قا قاراڭ.

ھادىسات [حادثات] (ئە) «ھادىسە» نىڭ كۆپلۈكى، ھادىسىلەر، ۋەقەلەر، ئۆزگىرىشلەر.

ھادىساتى روزگار — تۇرمۇش ھادىسىلىرى.

ھادىسە [حادثه] (ئە) ھادىسە، ۋەقە؛ ئۆزگىرىش:

ۋەزىر پۈر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگە.

نىنى ئاڭلاپ، فەرەڭ ئەلچىسى بىرلە تاپىشىپ، لىباسى مەردانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۈچۈن ئۆز شەھرىدىن خۇراسانغە ئەزم ئەتكەنى...

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھادىم [هادم] (ئە) بۇزغۇچى؛ بۇزغۇنچى؛ بەتبەشىرە:

بار ئېركەن قاشىدا نەچە خادىمى،
ئانىڭ ھەر بىرسى بەشەر ھادىمى.

— ئا. نىزارى.

ھادىي [هادى] (ئە) «ھادى» غا قاراڭ.

ھادىي سۇبۇل — توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى.

ھادىي كامىل — ماھارەتلىك يول باشلىغۇچى، تەجرىبىلىك رەھبەر.

ھار [حار] (ئە) ئىسسىق، ھارارەتلىك؛ قىزىتما:

ئارەزى بولدى خەزاندەك گۇل پەرىنىڭ رەڭدىن،
بۇ كەسەلنى سەن كۆتەرگىل، يا رەب، ئانىڭ ھارىنى.

— قەلەندەر.

ھارۇ يابىس — ئىسسىق ۋە قۇرۇق.

ھارر [حار] (ئە) «ھار» غا قاراڭ.

ھاررۇ رۇتەب — ئىسسىق ۋە ھۆل.

ھاررى يابىس — قۇرۇق ئىسسىق.

ھارۇت [هاروت] (ئە) كۇفە زېمىنىدىكى بابىل شەھىرىگە كىشىلەرنى سىناش يۈزىسىدىن، سېھىر تەلىم بېرىش ئۈچۈن ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئىككى پەرىشتىنىڭ بىرى (يەنە بىرى مارۇت).

ھارۇن [هارون] 1) ئىمرانىنىڭ ئوغلى، مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاكىسى، نەسەبى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇتىشىدۇ. 2) ھىجرىيە 148 ـ 198 (مىلادى 765 ـ 808) ـ يىللىرى ياشىغان باغدات خەلىپىسى ھارۇن رەشىد (ھارۇنۇر ـ رەشىد).

ھارۇنۇر ـ رەشىد [هارون الرشيد] «ھارۇن» غا قاراڭ.

ھارىس I [حارث] (ئە) 1) دېھقان، تېرىقچىلىق قىلغۇچى:

نەۋائىي، ئەمەل خىرمەنى ئىچرە ئوت سال،
كى بولماق كېرەكمەس بۇ مەزرەئدە ھارىس.

— نەۋايى.

ھارىس II [حارس] (ئە) ساقچى.

يۈزۈڭ گەنجىنى پاس ئەتمەككە ھارىس ھاجەت ئېرمەستۇر،
كۆزۈڭ جەللادى يانى ئۆزرەدۇر شەمشىرۇ خەنجەر ھەم.

— گۇمنام.

ھازەلقىياس [هذاالقياس] (ئە) شۇ يوسۇندا، شۇنداق قىلىپ:

چىقىپ يار باشىغە ھەمە ئامۇ خاس،
شەھەردە كىشى قالماس ھازەلقىياس.

— موللا شاكىر.

كۆزۈ لەئلى بەر سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلا ھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ھازىر [حاضر] (ئە) 1) شۇ پەيت، شۇ ۋاقىت:

بۇ مەجلىسدە ھازىر بار ئېردى ۋەزىر،
كى قىلماي بۇ ئايغان سۆزۈمنى پەزىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەييار:

مۇلازىمغە دېدىم چاپىپ ئاندا يەت،
ئۇشۇل يات كىشىنى ماڭا ھازىر ئەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) مەۋجۇت، پەيدا:

كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەرمەن.

— موللا سالىھ.

ھازىر باش — ھازىر بول! ھوشيار بول!

ھازىر بولماق — كەلمەك، ئىشتىراك قىلماق؛ تەييار بولماق.

ھازىق [حاذق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇززاق] بىلەرمەن، ماھىر، ماھارەتلىك، ئۇستا؛ ياخشى بىلگۈچى، ئۆز ھۈنىرىنى ئەڭ ياخشى ئۆزلەشتۈرگەن ئادەم.

ھازىق تەبىب — ماھىر، ئۇستا تېۋىپ:

سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز تەبىبى ھازىق ئالەمدە،
چۇ بەردىڭ دەرد ئۆزۈڭ، ئەمدى ماڭا بەرگىل يەنە دەردە.

— قەلەندەر.

ھازىم [هاضم] (ئە) ھەزىم قىلغۇچى، تاماق (يېمەكلىك) سىڭدۈرۈشكە ياردەم بەرگۈچى:

ساغىنما بارچە پىشىغ سوزنى تەئب ئېتەر ئاشام،
بولۇر مۇقەييىيۇ ھازىم چۇ ئىككىسى مەتبۇھ.

— نەۋايى.

ھاسىد [حاسد] (ئە) ھەسەت قىلغۇچى، ھەسەتچى، كۆرەلمەس:

ئۇتقا تۇتقان قىل مەسەللىك يۈز قارا ھاسىدلەرنىڭ،
قارا كۆڭلەر ئىچرە غەمدىن تولغانۇپ بولسۇن نىزار.

— تەجەللى.

ھاسىد بولماق — ھەسەت قىلماق.

ھاسىل [حاصل] (ئە) 1) مېۋە، مەھسۇلات؛ پايدا؛ نەتىجە:

ئىچىپ يۈز زەھرىنى ئەيلەپ پۇشەيمان،
ياقالىڭ چاك ئەتسەڭ ئەمدى نە ھاسىل.

— ئەرشى.

2) ئايان، ئېنىق، روشەن. 3) نىسىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىستىكى، ئىستەك:

رەقىبىڭ ئۆلماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئەلىڭدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.

— نەسىمى.

ھاسىل ئەتمەك — 1) ئېرىشمەك. 2) رازىلىقىنى ئالماق.

ھاسىل ئەيلەمەك — 1) ئېرىشمەك، قولغا كىرگۈزمەك. 2) پەيدا قىلماق، ھاسىل قىلماق.

ھاسىل بولماق — پەيدا بولماق.

ھاسىل رام ئولماق — مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك.

ھاسىل ئولماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

ھاسىلى كەلام — سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسە، نەتىجە.

سۆز ھاسىلى — سۆز خۇلاسىسى، نەتىجىسى.

كام ھاسىل قىلماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك، ئىستەكنى قاندۇرماق.

ھاسىلا [حاصلا] (ئە) «ھاسىلەن» گە قاراڭ:

رىيا ئىچىندە نەكىم ھاسىل ئەتتىڭ، ئەي زاھىد،
دېمەڭ خەلاس ئۆلەي ئەت رەھنۇ، ھاسىلا قەددەھ ئىچ.

— نەۋايى.

ھاسىلەن [حاصلاً] (ئە) مەلۇم بولۇشىچە، نەتىجىدە، قىسقىسى؛ خۇلاسە:

ھاسىلەن شاھ تاپتى چۈن كامىن،
دېمەگىل كامكىن، دىلئارامىن.

— نەۋايى.

ھاشا [حاشا] (ئە) ئەلۋەتتە؛ ھېچ، ھېچبىر، ھېچقاچان، ھېچ ۋاقىت:

مۇمكىن ئېرمەس دەھر ئارا بۇ شەكىل ئىلە بىر كافىرى،
بۇ كەبى ھەيئەت ئارا ھەم يوقتۇرۇر ھاشا يىگىت.

— ئەرشى.

ھاشە [حاشه] (ئە) «ھاشا» غا قاراڭ.

ھاشە لىللاھ — خۇدا ساقلىسۇن.

ئالەمىن بۇيى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋارىدىن،
ھاشە لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.

— ئەرشى.

ھاشىيە [حاشيه] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋاشى] بىرەر نەرسىنىڭ چېتى، ئايلانمىسى، ئەتراپى.

ۋەرەق ھاشىيەسى — ۋاراقنىڭ چېتى، ھاشىيەسى.

ھافى [حافى] (ئە) 1) يامانلىقتىن ساقلانغۇچى. 2) كەمبەغەل، قولى قىسقا.

ھافىز [حافظ] (ئە) 1) ساقلىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى. 2) يادقا بىلگۈچى، قۇرئاننى يادقا بىلگۈچى، قارىي. 3) قوشاق، بېيىت ئېيتقۇچى، ھاپىز:

جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

ھافىزى مۇجەۋۋىد — قۇرئاننى توغرا (خاتاسىز)، تەجۋىد قائىدىسىگە مۇۋاپىق قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

ھافىزى ۋۇسقا — قۇرئاننى يادلىغان.

خۇشخان ھافىز — چىرايلىق ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغۇچى.

ھافىزە [حافظه] (ئە) يادلاش، يادىدا ساقلاش؛ يادلاش ماھارىتى، يادلاش ئىقتىدارى، ئېسىدە ساقلاش ئىقتىدارى.

ھاكىم [حاكم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۆككام] ھۆكۈم قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى، باشلىق:

تەنىن تاشلاغاندىن كېيىن بەھرىغە،
داغى ھاكىم ئولسۇن ئانىڭ شەھرىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاكىي [حاكى] (ئە) ھېكايە قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى:

بۇ نامەغە نۇسخە زاتى پاكى،
تەڭرى سۆزىدىن ئۇلۇسقا ھاكىي.

— نەۋايى.

ھال [حال] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھۋال] 1) ھال، ئەھۋال، كەيپىيات. 2) خۇسۇسىيەت، مەنە. 3) پەيت، ۋاقىت، پۇرسەت. 4) ئىختىيار، ئىرادە. 5) ھوش، ئۆزىگە كېلىش، ھوشىغا كېلىش:

كېتىپ ھالىدىن، بولۇپ ئەفتالۇ خەزان،
قاناتى چۆرگىلىپ چۈن بەرگ سەبزان.

— خىرقەتى.

ھالا [حالا] 1) ھازىر، شۇ مەھەلدە، شۇ پەيتتە. 2) ھازىرغىچە، شۇ پەيتكىچە.

ھالات [حالات] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ئەھۋاللار، كەيپىياتلار؛ «ھالەت» كە قاراڭ:

......

زىيائى مەشئەلى نۇرى نەبۇۋۋەت ئېردى كۈن ئاتىڭ،
ھەمىشە ئائەتۇ تەقۋىيۇ تەسبىھ ئېردى ھالاتىڭ.

— ئەرشى.

ھالات ئەداسى — ئەھۋاللارنى شەرھلەش، ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئېيتىپ بېرىش.

ھالات كەيفىياتى — ئەھۋاللارنىڭ تەپسىلاتى.

ھالە [ھاله] (ئە) ئاي ۋە قۇياش ئەتراپىدىكى ئايلانما توسۇق؛ ئاي ياكى قۇياشنىڭ گەردىشى، قوتانلىنىشى:

خەفچەگى قەد ئۈزرە گۈل يەڭلىغ يۈزۈڭ،
مېھرى ئالەم تابىدەك بى ھالەدۇر.

— گۇمنام.

غەبغەب ئۇل سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۈر،
ھالە ئۈز جىرمىدىن ئۇل دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.

— ئەرشى.

ھالەت [حالت] (ئە) [كۆپلۈكى؛ ھالات] 1) ھال، ئەھۋال؛ ھالەت. 2) ۋاقىت، پەيت:

خاجەنى رابى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتتە پادىشاھقا كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگەلى بۇيرۇغانى؛ ...

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆرۈنۈش، قىياپەت. 4) يۈز بەرگەن ھادىسە.

زەۋقۇ ھالەت — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق پەيتلىرى.

ھالى [حالي] (ئە) دەرھال، تېزدىن، شۇ ھامان:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتىنى مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يارىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرىمەن بولدى.

— سەككاكى.

ھالىيا [حاليا] (ئە) ھازىر، شۇ تاپتا، شۇ پەيتتە، «ھالا» غا قاراڭ:

بەغايەت كۆڭلۈم ئىچرە ئاشىناسەن،
دېگىل قايدىن كېلۈرسەن ھالىيا سەن.

— لۇتفى.

ھامۇن [هامون] (ئە) دەشت، سەھرا، چۆل؛ تۈزلەڭلىك:

گەھى مەسكەن ئېردى يېقىلغان سەراي،
گەھى دەشت ـ ھامۇن ئىدى گاھى ساي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھامۇن ئەتمەك — تەكشىلىمەك، تۈزلىمەك.

ھامىل [حامل] (ئە) كۆتۈرگۈچى، كۆتۈرۈپ يۈرگۈچى.

رۇقئە ھامىلى — خەت ئېلىپ بارغۇچى.

سۆز ھامىلى — خەت توشۇغۇچى.

ھامىلى زار — سىر ساقلىغۇچى.

ھامىلە [حامله] (ئە) 1) ھامىلدار، ئىككى قات ئايال. 2) ھامىلە؛ تۆرەلمە، قورساقتىكى بالا:

بولۇپ ئېردىڭ ئەۋۋەل نەدەپ ھامىلە،
قىلىپ غەمگە مۇنداغ مېنى شامىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھامىلە بولماق — ھامىلدار بولماق، بويىدا قالماق، ئىككى قات بولۇپ قالماق.

ھامىلە ھەمل قويماق — تۇغماق.

ھامىي [حامى] (ئە) ھىمايىچى، ساقلىغۇچى، قورۇقلىغۇچى؛ ھاكىم، پادىشاھ.

ھانىس [حانث] (ئە) ئانت (قەسەم) نى بۇزغان، قەسەمدىن قايتقان (يېنىۋالغان).

ھانىس بولماماق — قەسەمنى بۇزماسلىق.

ھاۋ [هاو] خوپ، ماقۇل؛ ھە، شۇنداق (باشقىلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن ئېيتىلغان ئۈندەش سۆز).

ھاۋىي [حاوى] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى، ئۆزىدە ساقلىغۇچى.

ئاسار ھاۋىيلەرى — كۆپ نەرسىنى يادقا بىلگۈچىلەر، قىسسەچىلەر، تارىخچىلار.

ھائىل I [حائل] (ئە) توسۇق؛ توسقۇچى:

قۇياشدىن سايە قاچماقلىققا مائىل،
ئارادە ئەيلەبان شەخسىنى ھائىل.

— نەۋايى.

ھائىل II [هائل] (ئە) دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك:

ئۇلۇغلار سەھمناكۇ ئۇيلە ھائىل،
كى ئەيلەپ كۆرگۈچى ھۇشىنى زائىل.

— نەۋايى.

ھايىل I [حايل] (ئە) «ھائىل I » گە قاراڭ:

ئىلكىدە كۆزگۈ بولۇپ ھايىل كۆرەلمەن يۈزىنى،
كىم قۇياش نەززارەسىن مەنئ ئەيلەگەندەك كۆزدە ياش.

— ئەرشى.

ھايىل قىلماق — توسماق، ياپماق؛ پەردە تۇتماق.

ھايىل II [هايل] (ئە) «ھائىل II » گە قاراڭ:

ئۆز ئۆزى بىرلە كۆڭلى بولدى مايىل،
ۋەلى ئۇلدەم ئۇياتدىن بولدى ھايىل.

— لۇتفى.

ھايىلە [هايله] (ئە) «ھايىل II » گە قاراڭ.

ھەب [حب] (ئە) 1) دانە، دان. 2) يۇمىلاق دورا (تابلېتكا).

ھەبا [هبا] (ئە) 1) چاڭ، توزاڭ، غۇبار. 2) بىھۇدە، بىكار.

ھەبائەن مەنسۇرەن بولماق — چاڭ ـ توزاڭ كەبى توزۇپ، يوق بولۇپ كەتمەك.

ھەبا ئەيلەمەك — 1) خار قىلماق، كەمسىتمەك. 2) توزۇتماق، سورىماق، سورۇۋەتمەك؛ يوق قىلماق، بىكارغا كەتكۈزمەك.

ھەبا قىلماق — «ھەبا ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

ھەبەش [حبش] (ئە) ھەبەشىستان، ھەبەشىستان خەلقى:

كەئبەۋۇ رۇم ئېتەي نىسار ئارەزىنىڭ خەتاسىنە،
ھىندۇ ھەبەش باغىشلايىن كۆزلەرىنىڭ قەراسىنە.

— ئەرشى.

ھەبەشي [حبشى] (ئە) ھەبەشىستانلىق، قارا، نېگىر:

ئايدۇر سېنىڭ ئالنىڭدە بۇ كۈن بىر ھەبەشي قۇل،
تانسا يۈزىدە زاھىر ئولۇر داغ نىشانى.

— سەككاكى.

ھەبب [حب] (ئە) «ھەب» كە قاراڭ.

ھەببى نەبات — ناۋات، ناۋات دۇرلىرى.

ھەببە [حبه] (ئە) 1) دان، دانە. 2) ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى. 3) نەيزە:

سىنان ۋە ھەربە ۋە پىچاق، بەئزى ھەببە ھەم دەپتۇرلەر،
قالقان ھەم دەپتۇرلەركىم، ئول ياسادى.

— نەۋايى.

ھەببەزا [حبذا] (ئە) قانداق ياخشى، نەقەدەر گۈزەل:

ھەببەزا، ئىشقكى كىبرىياسى فەزاسىدۇر ئانىڭ،
بارچە بىمەنزىلۇ مەئۋايۇ مەكانلارغە مەلاز.

— نەۋايى.

ھەبس [حبس] (ئە) قاماق؛ قاماقخانا، قەپەس، زىندان؛ قاماش، قولغا ئېلىش؛ «ھبس» گە قاراڭ:

قىلماڭ نەچچە كۆنلەركى زىندانغە ھەبس،
كىشى بىلمەگەيلەر غىزا بىرلە لەبس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەبس قىلماق — قامىماق، قاماققا ئالماق:

ۋە بىر كۈنى خاجە سەياھەتكە چىقىپ، بۇرادەرلەرىنى كۆرۈپ ئەمەلدار قىلغانىدا، بۇلار بىۋەفالىق قىلىپ، خاجە تۆمۈر قەفەسدە ھەبس قىلغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەبل [حبل] (ئە) يىپ، باغ؛ ئارقان، ئارغامچا.

ھەبلۇل - ۋەرىد — بويۇن تومۇرى.

ھەبلى رەھىل — كۆچۈش، كېتىش يىپى؛ ئەجەل، ئۆلۈم.

ھەبلى مەتىن — 1) مەھكەم، پۇختا، ئۈزۈلمەس يىپ. 2) كۈچلۈك دەلىل.

ھەبىب [حبيب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھباب / ئەھىببا] قەدىردان، دوست؛ مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيگىنى:

ئالىپ كەلدىم ئاندىن بۇ يەرگە سېنى،
ئەدۇ بىلمەگىل كىم، ھەبىب بىل مېنى.

— ئا. نىزارى.

كۆز يۇمۇلماستىن بۇرۇن كۆرسەت جەمالىڭ، ئەي ھەبىب،
ئاق ساقالىم قار كۆرۈنۈپ قورۇتۇر قىلماقغە ھۇت.

— ئەرشى.

ھەبىب كۈيى — ئاشىقلىق، مۇبتىلالىق.

ھەبىبۇللا [حبيب الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى (ئىبراھىم ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرلەرگە بېرىلگەن سۈپەت).

ھەج [حج] (ئە) ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرى (مەككىگە بېرىپ كەبىنى، يەنى «كەئبەتۇللاھ» نى زىيارەت قىلىش.)

ھەج سەفەرى — ھەجگە بېرىش.

ھەج قىلماق — مەككىگە بېرىپ بەيتۇللا مەسچىتىنى زىيارەت قىلماق.

ھەج يولى — مەككىگە بېرىشتىكى يول، مۇساپە.

ھەجەر [حجر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھجار] تاش:

قارا بەختىم ئوشۇل مەھبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن ھەجەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ھەجەر كوب — تاش پارچىلىغۇچى.

ھەجەرۇل - ئەسۋەد [حجرالاسود] (ئە) قارا تاش (كەئبىدە ھاجىلار تاۋاپ قىلىدىغان، تەۋەررۇك دەپ قارىلىدىغان قارا تاش).

ھەجج [حج] (ئە) «ھەج» گە قاراڭ.

ھەججى ئەكبەر — ئۇلۇغ ھەج، ئۇلۇغ جاينى ھەج قىلىش:

نە ھاجەت ھەججى ئەكبەر، كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىپە خاكى دەرىدىن سۈرمە زارىم بار.

— گۇمنام.

ھەججام [حجام] (ئە) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپ.

ھەججامۋەش [حجام وش] (ئە + پ) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپتەك، تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپقا ئوخشاش:

رەگزەن ئولۇپ مۇترىبى ھەججامۋەش،
رەگلەر ئارا قان يوقىدىن نالەكەش.

— نەۋايى.

ھەجر [هجر] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق، يېتىشەلمەسلىك:

چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۈرلۈك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانىمان دەمسازلىق.

— ئەرشى.

ھەجر تارى — ئايرىلىش يىپى، جۇدالىق تارىسى.

ھەجر زەھرى — جۇدالىق زۇقۇمى، ئايرىلىش ئوغىسى (زەھىرى)؛

ھەجر سەھراسى — ئايرىلىش دەشتى، جۇدالىق ئازابى:

ھەجر سەھراسىنى كەزمىش نەچچە يىل سەيفۇلمەلىك،
شاھ پەرىغە ۋەسل ئولۇپ مەقسەد ئارا دىلداردۇر.
— شەۋقى.

ھەجر شامى — پىراق، ئايرىلىش كېچىسى.

ھەجر ئوتى — ئايرىلىش، پىراقلىق، جۇدالىق ئازابى:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم،
ھەجر ئوتى يانىمدا جىسمىم خارۇ خاشەك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ھەجرۇ فۇرقەت — ئايرىلىش ۋە جۇدالىق.
رەھم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئانداغكى دال.
— قەلەندەر.

ھەجرى ئەھباب — ئۇزاقلىق، يىراقلىق كەيپىياتى.

ھەجرى غەم — ئايرىلىش، جۇدالىق غېمى:
ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۈرمەس داغى پەرۋاسىغە.
— موللا سالىھ.

ھەجرى فىراق — جۇدالىق ئازابى:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇسەن؟
—موللا سالىھ.

ھەجرى قەرابەت — يېقىن كىشىنىڭ جۇدالىقى، ئايرىلىشى.

ھەجلە [حجله] (ئە) چېدىر، چىمىلدىق.

ھەجلەئى ناز — ناز پەردىسى؛ ئەركىلىنىش.

ھەجلەنىشىن [حجلەنشين] (ئە + پ) چېدىردا، پەردە ئىچىدە ئولتۇرغۇچى؛ ھايالىق، نومۇسلۇق.

ھەجۋ [هجو] (ئە) ھەجۋ، كۈلكە؛ مەسخىرە.

ھەجۋ ئارا — ھەجۋ قىلغۇچى، مەسخىرە قىلغۇچى.

ھەجۋغە مۇبەددەل بولماق — ھەجۋىگە ئايلىنىپ كەتمەك، يامانلاشقا ئۆتۈپ كەتمەك.

ھەجۋ قىلماق — مەسخىرە قىلماق.

ھەد [حد] (ئە) 1) چەك، چېگرا. 2) سان، ساناق. 3) ھەق، ھوقۇق؛ ئىختىيار؛ ھەد:
نە ھەد مەھجۇر ئەرشىگە ۋىسالىڭ ئىددىئا قىلماق،
سۇلۇك ئىچرە ۋەلى ئەھبەبتە ئەن ئەئرەف پەناھىمدۇر.
— ئەرشى.
4) مەرتىۋە، دەرىجە، مىقدار. 5) كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
نە ئەتسەم، نە قىلسام مۇھەييا ئېرۇر،
زەرۇ سىيم ھەدسىز مۇتەررا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەددىن ئاشماق — ھەددىدىن ئاشماق؛ ئىمكانىيەتتىن چەتكە چىقماق، چەكتىن ئېشىپ كەتمەك.

ھەددىن سۆك — ھەددىدىن ئارتۇق.

ھەددىن ئۆتە — «ھەددىن سۆك» غا قاراڭ.

ھەددىن ئۆتمەك — «ھەددىن ئاشماق» قا قاراڭ.

نەھەد — قانداق ئىمكانىيەت.

ھەداسەت [حداثت] (ئە) يېڭىلىق؛ ياشلىق، نەۋ قىرانلىق.

سىننى ھەداسەت — ياشلىق چېغى.

ھەدائىق [حدائق] (ئە) باغلار، گۈلزارلار.

ھەدائىقى نامۇتە ناھىي — چەكسىز باغلار؛ ئاخىرى، چېكى كۆرۈنمەيدىغان باغلار.

ھەدايا [هدايا] (ئە) [بىرلىكى: ھەديە] ھەدىيىلەر، تارتۇقلار؛ سوۋغىلار:
كېلىبان ئوترۇ ئەشرافى رەئايا،
چېكىپ مەقدۇرىچە ھەركىم ھەدايا.
— نەۋايى.

ھەدايىق [حدايق] (ئە) «ھەدائىق» قا قاراڭ.

ھەدەر [هدر] (ئە) ئەرزىمەي قېلىش، بىكارغا چىقىش، بىكارغا قان تۆكۈش:
بولدى يۈز مىڭ تىفلنىڭ قانى ھەدەر،
تا كەلىمۇللاھ بولدى تاجۋەر.
— نەۋايى.

ھەدەس [حدث] (ئە) ئىپلاسلىق.

ھەدەس قىلماق — ئىپلاس قىلماق، بۇلغىماق.

ھەدەف [هدف] (ئە) نىشان، نىشان جاي؛ يۆنىلىش نۇقتىسى، ئاماج، قارا:
ھەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدە ياراسى بارمىكىن.
— گۇمنام.

ھەدەف تاپماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

ھەدەقە [حدقه] (ئە) قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى:
فەزلۇ كەمال ھەدەقەسىنىڭ مەردۇمەكى بىيناسى تەكەللۇم ۋە مەقال ھەدىقەسىنىڭ بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى... ئەبۇلغازى سۇلتان ھۈسەينى بەھادىرخان.
— نەۋايى.

ھەدد [حد] (ئە) «ھەد» كە قاراڭ:
قۇنار گاھى كېلىپ شاخىغە گۈلنىڭ،
ئۇچار ـ ئۇچماس يوق ئېردى ھەددى قۇلنىڭ.
— خىرقەتى.

ھەددۇ ئەد — چەك، چېگرا؛ ساناق.

ھەددى جەنۇبىي — جەنۇبىي چېگرا، جەنۇب تەرەپ.

ھەددى غەربىي — غەربىي چېگرا، غەرب تەرەپ.

ھەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن ئارتۇق:

ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست - بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر ھەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلىي رەسۋا ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەددى ۋەسەت — ئوتتۇرىچە، ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىچىسى؛ ئوتتۇرا ھال مىقدار، ئوتتۇرا دەرىجە:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئۆترۈسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۈچۈن مەتلۇب ئېرمىشىدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

— ئەرشى.

ھەدداد [حداد] (ئە) تۆمۈرچى:

تۆمۈرچى بىلەن پۈتتى كارىڭ سېنىڭ،
كى ھەدداد ھەر ئىشىدا يارىڭ سېنىڭ.

— غەرىبى.

ھەدىد [حديد] (ئە) تۆمۈر.

ھەدىس [حديث] (ئە) 1) سۆز، كالام:

بەلادۇر ماڭا ھەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئاپەت، ھەدىسىڭ ماڭا دەرمان.

— بابىر.

2) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزى. 3) ھېكايە، نەقل.

ھەدىسى پېچا - پېچ — چىگىش، چىگىش سۆزلەر؛ بىر - بىرىگە باغلانمىغان بايانلار.

ھەدىسى جانبەخش — جان كىرگۈزگۈچى، جان بېغىشلىغۇچى سۆز.

ھەدىسى داستان — مەشھۇر، مەشھۇر سۆز (ھېكايە).

ھەدىسى قەۋىي — كۈچلۈك، دەلىللىك سۆز.

ھەدىسى ئىجازەتى ھاسىل قىلماق — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرىنى توپلاش ھوقۇقىنى ئالماق، ئۇ ھەقتە ئېيتىلغان سۆزلەرنى جەملەشكە رۇخسەت ئالماق.

سەۋم ھەدىسى — روزا توغرىسىدا ئېيتىلغان سۆز.

ھەدىقە [حديقه] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەدايىق] باغ، گۈلزار:

ماڭا ئېردى ئاندا ھەدىقە ۋە تەن،
كىرىپ دەرمەھەل باغقە گۈل سىيمتەن.

— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

ھەدىقە مەھسۇلى — باغ مەھسۇلى، باغدىن بولغان دارامەت.

ھەدىقەئى پۇرگۈل — گۈلگە تولغان (پۈركەنگەن) باغ، گۈلزار.

ھەدىي [هدى] (ئە) توغرا يول، توغرا يولدىن يۈرۈش، ئاداشماستىن توغرا يولدا ئېلىپ يۈرۈش.

ھەدىيە [هديه] (ئە) سوۋغا، تارتۇق، ئىنئام.

ھەدىيە دەستۇرى — ھەدىيە تەرىقىسىدە، ھەدىيە دەپ.

ھەدىيەئى كىرام — ياخشى، قىممەتلىك تۆھپىلەر.

ھەديە [هديه] (ئە) «ھەدىيە» گە قاراڭ.

كى ھەديە بەرەھمەن ئاناسىغە ھەم،
ئىبەردىم بىلىپ ۋەقتىنى مۇغتەنەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەر [هر] (پ) ھەر، ھەربىر.

ھەر چەند — ھەرقانچە:

مەنۇ زاھىد چېكەرمىز ئاھۇ ۋەھ بۇ دەھر ئارا ھەر چەند،
كىسى بىر باغ ئىچرە گويا نالە بۇلبۇل، چۇغز ئۇرار قەھ - قەھ.

— ئەرشى.

ھەردەم — ھەرۋاقىت.

ئوتلۇق ئاھىمدىن يۈزۈم كۆيمەسلىكىنى بىلمەدىم،
ئەرشى ھەردەم سېلى ئەشكىم ئوتغە ئۇرغاچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

ھەرگاھ — ھەريەر:

ھەۋاغە دۇدى ئاھىم تۇتراتۇر ئىشق ئەھلى غەيرەتىدىن،
سەبا تەھرىكىدىن ھەرگاھ فەرشان بولسا پەرچەملەر.

— بابىر.

ھەرگەھ — ھەردائىم.

قويار ئېردى ھەرگەھ ئاياغىمغە باش،
ئىتىمغە خەلايىق ئاتار ئېردى تاش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەرلەھزە — ھەرۋاقىت.

ھەر لەھزە رەقىبلەر سارى باقىپ يۈز ئاچار،
مەن خەستەنى كۆر، بۇ ئىشقا ئارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

ھەرنە — ھەرنېمە:

بۇ بارىم بىرلە پاك ئىشكىڭدە گەر مۇمكىن ئەمەس سىغماق،
بارى تابغاي ئېردىم ھەرنە بارىمنى بېباد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ھەرنەچە — ھەرقانچە:

رەھمىسى كەلسە شادمەن، قەھرىغە ھەم ئىلاج يوق،
ھەر نەچە قىلسە زۇلمۇ جەۋر ھەممەسىگە رىزا بولاي.

ھەريان — ھەر تەرەپ:

گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئۇل چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.

— ئەرشى.

ھەرارەت [حرارت] (ئە) 1) ئىسسىقلىق، ھارارەت،

ئىسسىتما:
... ئۇزراغدار ئوتى ھەرارەتىدىن ۋامۇق جىسمىن ئەشك گىردابىدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

2) چاڭقىغان؛ تەشنالىق:
ماڭا تەشنە ئانچە بىرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) ئىشق، مۇھەببەت، دەرد، ئەلەم:
يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم ئەگەر چىقىپ نېتاڭ،
چۈنكى تۇشۇپدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.
— ئەرشى.

ھەرارەت ئوتى — ئىسسىقلىق ھارارىتى.

ھەرارەت ئۆرتەمەك — ئىسسىقلىقى ئېشىپ (ھارارىتى ئۆرلەپ) قىزىدۇرماق.

ھەرارەتئامىز [حرارت آميز] (ئە + پ) قىزغىن، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

ھەرارەتپەزىر [حرارت پذير] (ئە + پ) ھارارەتلىك، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

ھەرارەتفىزاي [حرارت فزاى] (ئە + پ) ھارارەتنى ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى.

ھەراس [هراس] (پ) قورقۇنچ؛ قورقۇش:
ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ۋەرەئ،
شىر كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۈلكەگە بولسە ھەراس.
— ئەرشى.

ھەراس قىلماق — قورقماق.

ھەراسان [هراسان] (پ) قورققان، ۋەھىمىگە چۈشكەن:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىنىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

ھەراسان بولماق — قورقماق.

ھەراسەت [حراست] (ئە) ھەيۋەت.

ھەرام [حرام] (ئە) پايدىلىنىش، ئىشلىتىش، ئىستېمال قىلىش شەرىئەت بويىچە مەنئى قىلىنغان نەرسە، ھارام:
كۆڭلى تىلەركى دەھرىدە بار پۇلنى ئالسا ئول،
بولسا ئاڭا نەسىپ بۇ ئالەمدە بارچە ھەرام.
— سەبۇرى.

ھەرام ئەيلەمەك — 1) بۇزماق، مەھرۇم قىلماق. 2) تەرك قىلماق، مەنئى قىلماق، ۋاز كەچمەك.

ھەرامخور [حرام خور] (ئە + پ) ھارامنى يېگۈچى، ھارام نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلغۇچى؛ ھارامغا ئىنتىلگۈچى:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

ھەرامزادە [حرام زاده] (ئە + پ) ھارامدىن تۇغۇلغان، ھارامزادە:
ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

ھەرامنەمەك [حرام نمك] (ئە + پ) تۇزكور، ناشۈكۈر، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى.

ھەرامى [حرامي] (ئە) 1) باشقىلارنىڭ مېلىغا، ھارام نەرسىگە قول ئۇزاتقۇچى. 2) ئوغرى، بۇلاڭچى، يول توسار. 3) ئالدامچى، ساختىپەز.

ھەرئايىنە [هرآيينه] (پ) ھەرقانداق، قانداقلا بولسۇن؛ ھەر ھالدا، مۇبادا.

ھەرەج [حرج] (ئە) قىيىنچىلىق، مۈشكۈللۈك، قاتتىقلىق، قاتتىقچىلىق.

ھەرەكات [حركات] (ئە) «ھەرەكەت» كە قاراڭ:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇ ئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.
— شەۋقى.

ھەرەكات ۋە سەكەنات — يۇرۇش - تۇرۇش، بىرەر نەرسىنى ئوقۇشتا (قەسىدە، بېيىت، قۇرئان قاتارلىقلارغا ئوخشاش) قوشۇپ ئوقۇش ۋە توختاش قائىدىلىرى.

ھەرەكەت [حركت] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەرەكات] 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت. 2) ئەرەب تىلىدا سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ھەرپلەرنىڭ ئاستى - ئۈستىگە قويۇلىدىغان ئالامەتلەر، دىئاكرىتىك بەلگىلەر.

ھەرەكەتتىن ئارى ئولماق — قىمىرلاشتىن، ھەرىكەتتىن توختىماق، ئۆلمەك.

ھەرەم [حرم] (ئە) 1) مەسلەك، يول، مەقسەت تاپقان:
بۇ دەرياغە كىرگەن گەۋھەر مەقسۇد تىلەسە دەم ئاسراماق كېرەك ۋە بۇ ھەرەمغە يول تاپقان مەھرەملىك تىلەسە دەم ئۇرماماق كېرەك.
— نەۋائى.

2) خاس ئۆي، خاس جاي؛ باشقىلار (غەيرىي كىشىلەر) كىرگۈزۈلمەيدىغان جاي:
سۆيۈر مەھبۇبى بار ئېردى ھەرەمدە،
كى دايىم كۆڭلى ئېردى ئول سەنەمدە.
— لۇتفى.

3) خوتۇن، ئايال:
ۋە تۆرت ھەرەمى بار ئېردى.
— نەۋائى.

4) يار، دوست، ئۈلپەت:

ھەرەم بولسا، يانە پەرى بىرلە ھۆر،
بولۇر ئاقىبەت ھەم ئاڭا جاي گور.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5) مەككە شەھىرى، ھەرەم، مەككە شەھىرىدىكى ئەڭ بۈيۈك مەسچىت:

ھەرەم خەلقىغە بەردى رۇخسەتنى ھەم،
دېدى بەزم قىلسۇن چىقىپ شاھى جەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەرەمى خاس — 1) ئالاھىدە ھەرەم، خاس ھەرەم. 2) سۆيگىنى؛ خاس خوتۇنى.

ھەرەمىغە بار تاپماق — دەرگاھىغا يول تاپماق.

ھەرەمى ئىشق — مەشۇقىنىڭ خاس ئۆيى:

ئىستەر ھەرەمى ئىشقنى مەجنۇن كەبى مەھدى،
بۇ ئەقل ئىلە گۇمراھ ئۇلانلار قاچان ئىستەر.

— تەجەللى.

كۆڭۈل ھەرەمى — كۆڭۈلنىڭ ئەڭ نازۇك جايلىرى.

ھەرەمەين [حرمين] (ئە) ئىككى ھەرەم (مەككە ۋە مەدىنە).

ھەرەمەين شەرىفەين — ئىككى مۇقەددەس شەھەر.

ھەرەمساراي [حرم سراى] (ئە + پ) «ھەرەمسەرا» غا قاراڭ.

ھەرەمسەرا [حرم سرا] (ئە + پ) پادىشاھ ۋە دۆلەتمەن كىشىلەر سارىيىدىكى ئاياللار ئۈچۈن قىلىنغان مەخسۇس ئىچكى ھويلا، ئوردا.

ھەرب [حرب] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇرۇب] ئۇرۇش، جەڭ.

ئالىپ قوللارىغەكى ئەسباب ھەرب،
كى قويلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.

— ئا. نىزارى.

ھەرب ئەتمەك — جەڭ قىلماق.

ھەرب ئەھلى — جەڭ قىلغۇچىلار، ئەسكەرلەر، قوشۇن.

ھەرب كوسى — جەڭ پەيتىدە چېلىنىدىغان ناغرا.

ھەربە [حربه] (ئە) نەيزە:

سىنان ۋە ھەربە ۋە پىچاق، بەئزى ھەببە ھەم دەپتۇرلار،
قالقان ھەم دەپتۇرلاركىم، ئول (جەمشىد) ياسادى.

— نەۋايى.

ھەراز [حراز] (ئە) ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، قورۇقلىغۇچى.

ھەرز [حرز] (ئە) كۆز تۇمارى، تۇمار:

كەرەكمەس ھەرز جانىڭ ھىفزىنە جانا يامان كۆزدىن،
سىپەند ئورنىغە يۈز ئۈستىدە خالىڭ يانىدا غول ھەم.

— گۇمنام.

ھەرزە [هرزه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ؛ بىلجىرلاش، ۋالاقلاش، ۋايساش، بىمەنە، بىھۇدە:

ئايتتى گۇل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نىدۇر ياغقا ئۆزنى.

— لۇتفى.

ھەرزە پەيۋەند — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، سەپسەتىچى.

ھەرزە خەيال — بىھۇدە خىيال، پايدىسىز خىيال.

ھەرزە خەيالات — بىھۇدە خىياللار، بىمەنە ئويلار.

ھەرزە دېمەك — بىھۇدە، مەنىسىز سۆزلىمەك.

ھەرزەكار — بىھۇدە ئىش قىلغۇچى.

ھەرزە كەزمەك — بىھۇدە يۈرمەك، پايدىسىز ئايلانماق.

ھەرزە كىش — بىھۇدە گەپلەرنى قىلغۇچى، سەپسەتىچى.

ھەرزە گەرد — پايدىسىز ئايلانغۇچى؛ بىھۇدە كەزگۈچى.

ھەرزە گوي — بىمەنە، بىھۇدە گەپ قىلغۇچى.

ھەرزە گۇفتار — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، گەپ ساتقۇچى، بىمەنە گەپلەرنى قىلغۇچى.

ھەرزە مەقال — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، بىلجىرلىغۇچى.

ھەرزە ناۋەرد — بىھۇدە يۈگۈرگۈچى، پايدىسىز ئىش قىلغۇچى.

ھەرف [حرف] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇرۇف/ھۇرۇفات] 1) ھەرپ، بەلگە، ئالامەت:

بىلىڭ تۆرت ھەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ ھەر ھەرفىنى ئەتتىم ھەفتە قىسمەت.

— خىرقەتى.

2) سۆز، نۇتۇق:

زىھى تاپىپ نىشان ئاندا، ئەمەس مەھرەم نىشان ئاندا،
سىغىب ئانداكى سىغماس نۇكتەئى ھەرفى بەيان ئاندا.

— ئەرشى.

ھەرف سۈرمەك — سۆزلىمەك.

ھەرف ھەرفىغە يەتمەك — مەزمۇنلىرىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىۋالماق، ھەقىقىي بىلمەك.

ھەرفى نامۇلايىم — قوپال سۆز، يېقىمسىز سۆز، نۇتۇق.

ھەرفى نىدا — ئۈندەش سۆز.

ھەرق [حرق] (ئە) كۆيۈش؛ «ھەرىق» كە قاراڭ.

ھەرق ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك.

ھەرۇن [حرون] (ئە) قەيسەر؛ قەيسەرلىك، جۈرئەت، جاسارەت؛ باشلامچى:

تەۋسەن ئېردىم، ئىشقدىن بولدۇم زەبۇن،
ئاجىز ئولدۇم گەرچى بار ئېردىم ھەرۇن.

— نەۋايى.

ھەرى [حرى] (ئە) مۇۋاپىق، مۇناسىپ، لايىق؛ چىدام، تاقەت، بەرداش:

جۇنۇنۇم كويىدا بىر تاش زەخمىغە ھەرى بەرمەس،
نەچە فەرھاد سەۋدا تاغىدە مەجنۇن مىسال ئولغاي.

— نەۋايى.

ھەرىر [حرير] (ئە) يىپەك، يىپەك رەخت، يۇپقا ۋە نازۇك رەخت (ماتا):

...

قەددىدىن سەرۋ، لەبىدىن لەئلى شەككەر خاسى بار،
ئەگنىدە كۆڭلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار.

— ئەرشى.

ھەرىرۇ دىبان — شايى - مەخمەل.

ھەرىرى رەيھانىي — كۆك رەڭلىك يىپەك.

ھەرىرى گۈلنار — قىزىل شايى.

ھەرىس [حريص] (ئە) ھېرىس؛ ھېرىسلىك؛ خالاش؛ خالىغۇچى؛ بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلگەن. 2) ئاچ كۆز، تويماس، تەمەگەر.

ھەرىسە [هريسه] (پ) يېمەكلىك، تائام.

ھەرىش [هريش] قاتتىق، قوپال:

يېيەر - ئىچەردە بارچە ھەرامۇ ھەرىش،
بۇ يېمەك - ئىچمەكدىن ئاڭا پەرۋەرىش.

— نەۋايى.

ھەرىف [حريف] (ئە) 1) ئورتاق؛ ئۆلپەت، شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى، كەسىپداش:

ھەمدەمىم ئېرۇر دەفۇنەي، ھەرىفىم سۇراھىۇ جام،
نە قىلاي كۆزۈمنى يۇمماي سېنى كۆرمەسەم دىلئارام.

— مەشرەب.

2) قارشى، مۇقابىل، ئاداۋەتلىك؛ دۈشمەن، رەقىب:

ئۆز سۆزىگە بورراۋەردى ھەرىف،
شەياتىن ئاڭا كۈن ئالۇر يالبارىف.

— موللا شاكىر.

3) نازۇك، تەبىئەت، ھوشيار:

سەير ئېتىپ كۆردۈم جەھاننىڭ بىر بىرىن باشدىن ئاياق،
كۆرمەدىم سەندەك يەنە بىر دىلبەرى رەئنا ھەرىف.

— قەلەندەر.

ھەرىف كۆرمەك — تەڭ دەپ سانىماق، تەڭ دەپ بىلمەك.

ھەرىفانە [حريفانه] (ئە + پ) دوستلارچە؛ شېرىكچىلىك، ئۆلپەتچىلىك.

ھەرىق [حريق] (ئە) كۆيگۈچى، يانغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ھەرىق ئەتمەك — كۆيدۈرمەك.

ھەرىق بولماق — كۆيمەك.

ھەرىق قىلماق — كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق.

ھەرىم [حريم] (ئە) 1) ئاشىق، مەپتۇن، ئاشىقى، مەشۇقى:

بەھار ئېردى ئول ۋەقت قىزىق ئافتاب،
ئالىپ باغدا يۈزدىن ھەرىمىم نىقاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خاس جاي، ئوردا.

ھەرىمى ۋەھدەت — يېگانىلىق، تەنھالىق ئۆيى، يېگانىلىق، تەنھالىق جايى.

ھەز [حظ] (ئە) ھۇزۇر، ھالاۋەت، لەززەت، بەھرە؛ شادلىق.

ھەز تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرىلەنمەك؛ ھۇزۇرلانماق.

ھەزار I [هزار] (ئە) بۇلبۇل.

ھەزار II [هزار] (پ) مىڭ (سان):

ئەگەر قاشىمدە ئۇشال گۈلئۇزار بولسا ئىدى،
غەمى يوق ئېردى غەمىم گەر ھەزار بولسا ئىدى.

— سەككاكى.

ھەزار - ھەزار — كۆپ، مىڭ - مىڭ، مىڭلىغان.

ھەزارۇ ھەزار — مىڭلاپ - مىڭلاپ:

يىغىلدى بۇ لەشكەر ھەزارۇ ھەزار،
بۇلار جەمئى بولۇپ يۈردى شۇي مەزار.

— موللا شاكىر.

ھەزاران [هزاران] (پ) نەچچە مىڭلىغان:

ئاتام بار ئىدى دەھرەدە نامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران - ھەزار.

— ئا. نىزارى.

ھەزارە [هزاره] (ئە) ھەزار قەبىلىلىرىدىن بىرى (ئافغان قەبىلىلىرىدىن بىرى) گە مەنسۇپ گۈزەل.

ھەزاربار [هزاربار] (پ) مىڭ مەرتە؛ ناھايىتى كۆپ:

مۇنەججىملەر دېگەن بىلەكىم، ساڭا زابىلىستان ھەكىمدىن ھەزار بار تىلەپ، گۇناھسىز ئۆلتۈرۈردىن ئىجتىناب قىلىپ، قولنى كەستى ۋە رىئايەت قىلاي دېدى.

— نەۋايى.

ھەزاردەستان [هزاردستان] (ئە) بۇلبۇل:

غافىلكى، قورۇدى چۇن گۈلىستان،
گۈلباڭ ئەتمەس ھەزار دەستان.

— نەۋايى.

ھەزاقەت [حذاقت] (ئە) تېۋىپلىق؛ ماھىرلىق، بىلىمدانلىق:

خەستە جانىڭنىڭ ئەي كۆڭۈل ئىستەر ئىسەڭ دەۋاسىن ئەر،
چارە قىلۇرغە لۇتف ئىلە باردۇر ئانىڭ ھەزاقەتى.

— گەرشى.

تەنىم بولدى سالىم، كېتىپ بارچە دەرد،
تەبىب ھەم ھەزاقەت ئارا خۇش نەۋەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەزەج [حزج] (ئە) شېئىر بەھىرلىرىدىن بىرى.

ھەزەجى مۇرەببەئ — ئارۇز تېرمىنلىرىدىن بىرى.

ھەزەر I [حذر] (ئە) ساقلىنىش، ئېھتىيات قىلىش؛ چەكلىنىش؛ ئېھتىياتچانلىق؛ ئۆزىنى تارتىش:

بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.

— گەرشى.

ھەزەر ئەيلەمەك — 1) ساقلانماق، ئۆزىنى تارتماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:

خىيانەت ئىشىدىن ھەزەر ئەيلەگىل،
بىرەي دەستمايە سەفەر ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يىرگەنمەك. 3) قورقماق:

ھەزەر ئەيلەر توقۇز ئەفلاك ئاھىم بەرقىدىن، ئەربەس،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۆل ئەيلەگەن ئوتلۇغ فىغانىمدۇر.

— گەرشى.

ھەزەر II [حضر] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش؛ تۇرغۇنلۇق.

ھەزەرۇل - مەۋت — ئۆلۈم ئالدى، ئۆلۈش پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

ھەزەرات [حضرات] (ئە) [بىرلىكى: ھەزرەت] ھەزرەتلەر، ئۇلۇغلار؛ كاتتىلار.

ھەزەراتى ئالىيات — يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئۇلۇغلار.

ھەزەن [حزن] (ئە) خاپا بولۇش، قايغۇرۇش:

كۆڭلۈم ئىبتەر ئول ھەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل - ھەزەن ئىستەر.

— تەجەللى.

ھەزەيان [هذيان] (ئە) بىھۇدە سۆز ئېيتىش، مەنىسى يوق، مەنىسىز سۆزلەرنى قىلىش؛ بىمەنە سۆز.

ھەزەيانات [هذيانات] (ئە) «ھەزەيان» غا قاراڭ:

ئول جۇملەدىن بىرى بۇكىم، ئالارغە مۇنكىر ئېردى ۋە ھەزەيانات كۆپ ئايتۇر ئىدى.

— نەۋايى.

ھەزرەت [حضرت] (ئە) ئۇلۇغ، مۆتىۋەر زات، جاناب، ھۆرمەتلىك.

ھەزرەتىدە — ھۇزۇرىدا، ئالدىدا، نەزىرىدە.

ھەزرەتى شەيخ — ئۇلۇغ شەيخ.

ھەزرەتى ۋالا — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

ھەزرەتى ھەق — ئۇلۇغ ھەقىقەت (پاك ۋە بۈيۈك ئاللاھ).

ھەزز [حظ] (ئە) «ھەز» گە قاراڭ:

بەشىنچىدۇر خىيالى ھەززدىن خۇش،
نىچۈك قىلغاي ۋىسالى جامىدىن نۇش.

— خىرقەتى.

ھەززى شافىي — كۆپ لەززەت، بەھرە؛ يېتەرلىك دەرىجىدىكى ھۇزۇر، ھالاۋەت.

ھەززال [هزال] (ئە) مازاقچى، قىزىقچى، ھەزىلكەش، ھەزىل قىلغۇچى.

ھەززال تەبئ — تەبىئىي ھەزىلگە مايىل كىشى، ھەزىلكەش تەبىئەتلىك.

ھەزل [هزل] (ئە) ھەزىل، مەسخىرە، چاقچاق:

باقار ئېردى گۈلرۇخ ماڭا بەزل ئىلە،
ئۆتۈپ كېچە ئانداغ ئويۇن ھەزل ئىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەزل ئامىز — ھەزىل ئارىلاش؛

ھەزل ئەتمەك — ئورۇنسىز، مەسخىرە ئارىلاش سۆزلىمەك.

ھەزل ئەيلەمەك — ئويناشماق، چاقچاقلاشماق.

گەھى ھەزل ئەيلەر ئىدىكى ئىتاب،
تۇشۇپ جىسمى ئىچرە بەسى ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەزل قىلغى بولماق — ھەزىل (ئۇنىڭ) ئادىتى بولماق؛ ھەزىلگە ئادەتلىنىپ قالماق.

ھەزم I [حزم] (ئە) مۇستەھكەملىك؛ قاتتىق قارار قىلىنغان؛ جىددىيلىك؛ ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.

ھەزم ئايىنى — ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.

ھەزمۇ ئازەرم — پىكىر، ئەندىشە.

ھەزم II [هضم] (ئە) ئاش، تائام، يېمەكلىكنىڭ ھەزىم بولۇشى؛ ھەزىم.

ھەزم ئەتمەك — ھەزىم قىلماق، سىڭدۈرمەك.

ھەزىرە [حظيره] (ئە) 1) ئەترابى ئورالغان، ئىھاتىلەنگەن جاي. 2) قەبرىستان:

ھافىز ئەلى جامىي ··· قەبرى شەيخ بەھائۇددىن ئۆمەر (قۇددەسە سىررۇھۇ) نىڭ ھەزىرەسىدەدۇر.

— نەۋايى.

ھەزىز [حضيض] (ئە) 1) پەسلىك، پەس خاراكتېرلىك.

2) توپراق.

ھەزىنى ئەرز — يەرنىڭ تېگى، يەرنىڭ ئەڭ پەس جايى.

ھەزىمەت [هزيمت] (ئە) قايتىش؛ قېچىش، چېكىنىش، يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكتىسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

ھەزىمەت ئەتمەك — «ھەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ھەزىمەت ئەيلەمەك — يېڭىلمەك، مەغلۇب بولماق؛ چېكىنمەك، قاچماق؛

ھەزىمەت قىلماق — «ھەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

چۇ بادى سۇبھە بۇنياد ئەتتى پەرۋاز،
قارا قۇزغۇن ھەزىمەت قىلدى ئاغاز.

— لۇتفى.

ھەزىن [حزين] (ئە) غەمكىن، خاپا، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، ھەسرەتلىك:

كۈندە مىڭ دەرد ئوقىن ئاتتى ھەزىن جانىمغە،
بىرىگە ئەيلەمەدى لەبلەرىدىن دەرمان قىز.

— گۇمنام.

ھەزىن ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، غەمگە سالماق، قايغۇ كەلتۈرمەك.

ھەزىن تەرانە — مۇڭلۇق كۈي.

ھەزىن جان — جانغا قايغۇ، ئازاب سالغۇچى:

ئۆزى خاھىشچە ئالىپ نانى،
كىلۇر ئېردى ئىستەپ ھەزىن جانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەزىن دىل — كۆڭلى مەيۇس، دىلى سۇنۇق، غەملىك:

بۇ مەنزىلى پىرنىڭ مەكانى ئىدى،
ئاڭا بۇ ھەزىن دىل چۇ ھالىن دىدى.

— ئا. نىزارى.

ھەزىن كۆڭۈل — «ھەزىن دىل» غا قاراڭ.

سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پايامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ھەزىن نالىش — قايغۇلۇق نالە ـ زار.

بەلەند پەرياد ئۆرماي پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش قىلىن جان ئۆددىن ئەندەك سەدا قىلدىم.

— ئەرشى.

ئاھى ھەزىن — مۇڭلۇق ئاھ، مۇڭلۇق نالە، قايغۇ ـ ھەسرەتلىك نالە (ئاھ).

ھەزيان [هذيان] (ئە) «ھەزەيان» غا قاراڭ.

ھەسەب [حسب] (ئە) داڭق، شۆھرەت، ئابرۇي، شەرەپ:

ناگەھ ھارۇ بىلە مەرىيەمنىڭ خىياللارىغە كەچتىكىم، نەسەب
ۋە ھەسەبدە بىز مۇسادىن كەم ئەمەس بىز.

— نەۋايى.

ھەسەد [حسد] (ئە) ھەسەت، يامان قاراش، كۆرەلمەسلىك، ئىچى تارلىق، قىزغىنىش:

مېنىڭ يۈرگەنىمگە ھەسەد ئەيلەدى،
شەياتىن ئىشىغە مەدەد ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەسەد بەند — ھەسەت قىلغۇچى، ئىچى تار، ھەسەتخور.

ھەسەد بەند قىلماق — ھەسەت قىلماق، رەشك قىلماق.

ھەسەد يېمەك — قانائەت ھاسىل قىلماق؛ بىتەمە بولماق.

ھەسەدكار [حسدكار] (ئە + پ) ھەسەتچى، كۆرەلمىگۈچى، ئىچى تار.

ھەسەدگەر [حسدگر] (ئە + پ) «ھەسەدكار» غا قاراڭ.

ھەسەن [حسن] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل؛ ياخشى.

ۋەجھى ھەسەن — گۈزەل يۈز.

ھەسەنە [حسنه] (ئە) ياخشىلىق، ياخشى ئىش، ساۋابلىق ئىش، ساۋاب:

ۋە بەئزىنىكىم، جەمىئ مەئمۇنەت ۋە بارچە تەكلىفاتدىن ئارتتى ـ بىقائى خەير بىنا قىلدىم ۋە بۇ مەزكۇر جەمىئ خەيرات ۋە مۇبەرراتىمنىڭ ھەسەنە ۋە سەۋابىنى ئول ھەزرەتنىڭ نىسارى ۋە تۇفەيلى قىلدىم.

— نەۋايى.

ھەسەب [حسب] (ئە) قەدىر، تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى؛ ھال ـ ئەھۋالى.

ھەسەبى ھال — 1) ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىپ پىكىر سوراش، ئۆز ئەھۋالىنى بىلدۈرۈش، تونۇشتۇرۇش. 2) تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى، ھال ـ ئەھۋالى:

ئىشتەي دىلبەرىڭنىڭ ھەسەبى ھالىن،
ماڭا كۆرسەت ئانىڭ ھۈسنى جەمالىن.

— خىرقەتى.

ھەسەبى ھالچە — كۈچى يەتكەنچە، كۈچى يېتىشىچە، ئىمكانىيىتى بارىچە.

ھەسبەتەن [حسبةً] (ئە) ... خاتىرە ئۈچۈن.

ھەسبەتەن لىللاھ — خۇدا ئۈچۈن؛ خۇدا ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن.

ھەست [هست] (پ) بار، مەۋجۇت، بارلىق:

رازى بولدۇم قەزاغە، ئاتىم مەشرەپ دېدىلەر،
ھەستىم كۆيدى بۇ ئوتغە، خۇبلار ئۇشلاپ دېدىلەر.

— مەشرەپ.

ھەستلىغ [هست ليغ] بارلىق، مەۋجۇتلۇق، ئۆزىنى بار دەپ بىلىش، بار ھېسابلاش (سوپىيلىقتا).

ھەستلىغ رەنجۇرلۇغى — مەۋجۇتلۇقتىكى قىيىنلىش، ھاياتتىكى قىيىنچىلىق.

ھەسر [حصر] (ئە) 1) چەكلەش، چېگرالاش؛ بىر يەرگە توپلاش، يىغىش، ئەتراپىنى ئوراش؛ چېگرا، چەك. 2) قەلئە، شەھەر:

رەۋان بولدى ئاندىن چىقىپ بەسرىغە،
كېلىپ تۈشتى بىر ئاي ئۆتۈپ ھەسرىغە.

— ئا. نىزارى.

ھەسر بولماق — سىقىلماق، چەكلەنمەك.

ھەسرەت [حسرت] (ئە) غەم ـ غۇسسە، دەرد ـ ئەلەم؛ نادامەت، پۇشايمان، ئارمان، ھەسرەت؛ ئىشتىياق، ئىشق ئوتىدا يېنىش، زارىقىپ كۈيۈش؛ سېغىنىش، مۇھەببەت، سۆيگۈ:

سارغارىپ خۇرشىد كۆكتە، يەردە گۈل يەپ ھەسرەتىڭ،
مۇنچە ھەم بولمىش ساڭا ھۆسن ئىچرە ئەي شەھبازلىق.

— ئەرشى.

ھەسرەت ئاۋۇچىن قاقماق — غەم، قايغۇ ـ ئەلەم چەكمەك.

ھەسرەتا [حسرتا] (ئە) «ھەسرەت» سۆزىنىڭ ئەرەبچە چۇشۇم كېلىشتىكى ھالىتى؛ «ھەسرەت» كە قاراڭ:

تۇرار ئېردىم ئۆلدەم دېيان ھەسرەتا،
بۇ ئۆتكەن كۈنۈمگە يېيان ھەسرەتا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاھەسرەتا — ۋاي ئىسىت! ۋاي قانداق ھەسرەت!

ھەسۇد [حسود] (ئە) 1) ھەسەت، كۆرەلمەسلىك:

جەھانسازلىقدىن تەكەللۇم تۈزۈپ،
ھەسۇد بىرلە يانە تەزەللۇم تۈزۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەسەتچى، ھەسەت قىلغۇچى، كۆرەلمىگۈچى:

تېگىپ تىيرى ئىشقى قىلىپ يارەئى،
تاپالماي ھەسۇدلار ئاڭا چارەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەسىر [حصير] (ئە) بورا؛ چىپتە:

ھەسىرى لىباس — بورىغا ئوخشاش؛ قۇراق تون.

ھەسىرباف [حصيرباف] (ئە + پ) بورا توقۇغۇچى، بورىچى.

ھەسىن I [حسين] (ئە) مەقبۇل، قوبۇل، ماقۇل.

ھەسىن II [حصين] (ئە) ئۆتكىلى بولمايدىغان، مۇستەھكەم، قورغان.

توققۇزىنچى ھەسىن — ئاسمان.

ھەشەر [حشر] (ئە) يىغىن، توپ، گۇرۇھ؛ توپلىنىش، يىغىلىش:

سەھەر ياشىل ئەلەمدىن لىۋاڭ ئۇرە شۇققە،
مەلەك قىلسىن ھەشەرىدىن سىپاھىڭگە ئەفۋاج.

— نەۋايى.

ھەشەرات [حشرات] (ئە) ھاشاراتلار، قۇرت ـ قوڭغۇزلار.

ھەشاراتۇل ـ ئەرز — يەر ھاشارىتى، يەردە يۈرىدىغان ھاشاراتلار.

ھەشەف [حشف] (ئە) تۆۋەن دەرىجىلىك خورما، سۈپەتسىز خورما:

گۇھەردىن چۇ خالى بولۇر سەدەق،
ئېرۇر تەڭ ئول بىر قۇرۇغان ھەشەف.

— نەۋايى.

ھەشەم [حشم] (ئە) 1) ئەتراپىتىكىلەر، يېقىنلار، دائىم بىرگە بولغۇچىلار، يېقىن كىشى. 2) ئەل، قەبىلە، ئۇرۇق ـ ئايماق. 3) شان ـ شەۋكەتلىك، داغدۇغا، ھەشەم؛ مەرتىۋە؛ دەرىجە:

بەگلەركى بولسا مەنسەبى ئالى ۋە ھەشەم،
ساندۇقىدا پۈر ئولسا زەر، سىيم ئىلە دىرەم.

— سەبۇرى.

ھەشەمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، ئۇلۇغلۇق، شان ـ شەۋكەت، بۈيۈك ئېتىبار، ھۆرمەت:

موغۇلىستان ئىچرە يوقتۇر ھەم تەڭ،
فەرىدۇن ھەشەمەتۇ جەمشىد ئەۋرەڭ.

— زەلىلى.

ھەشت [هشت] (پ) سەككىز.

ھەشر [حشر] (ئە) توپلىنىش، يىغىلىش:

نەكىم بولماسا ھەشردە تەشنەلەب،
يىراق بولسا گۆردە شىكەنجۇ تەئەب.

— ئا. نىزارى، ن. نىيازى.

ھەشر سۇبھى — تىرىلىش كۈنى، توپلىنىش كۈنى، قىيامەت كۈنى.

ھەشرگاھ [حشرگاه] (ئە + پ) قىيامەتتىكى ھۆكۈم چىقىرىش ئورنى؛ يىغىلىش مەيدانى:

قىيامەت ھەشرگاھىدە سورالغاي بارچە كىردارىم،
يەقامنى چاك ئېتىپ ۋەللاھ بۇگۈن داد ئايتقانىم بىھىراق.

— مەشرەب.

ھەشمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، سەلتەنەت، شان ـ شەۋكەت، بۈيۈكلۈك؛ ھۆرمەت؛ ئىززەت، ئېتىبار؛ «ھەشەمەت» كە قاراڭ:

سۇلەيمان ھەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.

— زەلىلى.

ھەشمەت تاپماق — دۆلەتمەن بولماق؛ ھۆرمەت، ئىززەت تاپماق.

ھەشمەت مەتا — شاھانە مال - دۇنيالار؛ رەختلەر.

ھەشمەتران [حشمت ران] (ئە + پ) ھەشمەتنى، دەبدەبىنى خۇش كۆرگۈچى:

جۇملەئى ئالەم ئىچرە ھەشمەتران،
ئەل ئاتى دەرلەر ئىبردى جەسرەتخان.

— نەۋائى.

ھەشۋ [حشو] (ئە) 1) ئارتۇقچە سۆز، قوشۇمچە، بىھۇدە ئېيتىلغان سۆز، ئورۇنسىز سۆز، تېمىدىن چەتنەپ ئېيتىلغان گەپ. 2) ئارۇز بەھرلىرىدىن بىرى.

ھەفت [هفت] (پ) يەتتە.

ھەفتۇم سەقەر — يەتتىنچى دوزاخ:

بۇ مەنچىلىك ئىشىتتى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يىقىلدى باشىغە بۇ ھەفتۇم سەقەر.

— موللا شاكىر.

ھەفتاد [هفتاد] (پ) يەتمىش.

ھەفتاددۇ [هفتاددۇ] (پ) يەتمىش ئىككى:

تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تۇرفە نەڭ،
سۇلھ قىلغىل قىلماغىل ھەفتاددۇ مىللەتكە جەڭ.

— زەلىلى.

ھەفتە [هفته] (پ) ھەپتە (يەتتە كۈن):

بارمىسام ھەفتە ئاياغىم گەردى كۆزگە تۇتىيا،
گاھىدا ئىزدەپ كېلۇر ئېردى قايان مېھرى گىيا.

— موللا سالىھ.

ھەفتە بەھەفتە — ھەر ھەپتىدە.

ھەفتە سەد — يەتتە يۈز:

يىغىلغان خەلايىقنى قىلدى ئەدەد،
سەككىز تۈمەن ئالتە لەك ھەفتە سەد.

— موللا شاكىر.

ھەفت ئەۋرەڭ [هفت اورنگ] (پ) يەتتە تەخت؛ ئەسەر نامى (ئابدۇراخمان جامىي ئەسىرىنىڭ نامى):

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۈمۈر رەڭ،
يامىسۇ نۇفرەۋۇ دەڭ، يا كۆھسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

ھەفتجوش [هفت جوش] (پ) يەتتە خىل مەدەن ئارىلاشمىسىدىن بارلىققا كەلگەن مېتال قېتىشمىسى؛ ئېرىتىلگەن پولات.

ھەفتخان [هفت خوان] (پ) رۇستەم ئۆتكەن (ئەپسانىۋى) دەھشەتلىك، خەۋپ - خەتەرلىك مەنزىل، ئەڭ قىيىن يول.

ھەفت رەڭ [هفت رنگ] (ئە) يەتتە رەڭ:

خۇمار ئالۇد تاۋۇسلار بىرلە نەرگىس،
تۈزۈپ ھەفت رەڭ بىرلە تورىيە مەجلىس.

— زەلىلى.

ھەفر [حفر] (ئە) قېزىش، ئويۇش؛ بۇرغىلاش:

چىقىپ يولغا كىردىم ئەجر ئەيلەدىم،
چاقىپ پۇشتەلەرنى ھەفر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەق [حق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھوقۇق] 1) ھەقىقىي، ئەسلى؛ ھەقىقەت، راست، توغرا:

رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلەر،
ياشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلەر.

— تەۋفىق.

2) ھەسسە، ئۈلۈش، نېسىۋە، ھەق. 3) ھوقۇق، يولىيورۇق. 4) ئادىل، ئادالەت؛ ئادالەتلىك. 5) ھەق، باھا. 6) لاياقەت. 7) خۇدا، تەڭرى:

يارانتى ھەق بۇ تەننى جان ئىچىدە،
ئۇ جانىڭ بولسا خوپ جانان ئىچىدە.

— خىرقەتى.

ھەق ئەمرى — خۇدا، تەڭرى بۇيرۇقى.

ھەق بىن — ھەقنى كۆرگۈچى.

ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەئى ھەق بىن كەتتى.

— گۇمنام.

ھەق ۋەھمى — كىيىننى ئويلاپ ئىش قىلىش؛ ناتوغرا ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇش.

ھەقارەت [حقارت] (ئە) ھاقارەت، ھاقارەتلەش؛ پەسلىك، تۆۋەنلىك، پەس كۆرۈش، سۆكۈش، خورلۇق:

گەدالىقدۇر بۇ يولنىڭ ئىبتىداسى،
ھەقارەت كەسب ئېتەر ئىشق ئىنتىھاسى.

— خىرقەتى.

ھەقايىق [حقايق] (ئە) [بىرلىكى: ھەقىقەت] ھەقىقەتلەر، ئاساسلار:

لەبىڭ گويالىغىن گۆھەرشۇناس ئەۋۋەلۇ ئاخىر،
ھەقايىق قۇلزۇمىدىن بىنەھايەت دۇرفىشان دەرلەر.

— زەلىلى.

ھەقايىق ئاسار — ھەقىقەتچىلەر.

ھەقشۇناس [حق شناس] (ئە + پ) ھەقپەرۋەر، ھەقنى سۆيگۈچى؛ كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەقدىرلىگۈچى؛ بىراۋنىڭ ھەققىنى بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان:

خانقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكنى يوق ئەمدى سۆز،
ساقى ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئۇلدەم ھەقشۇناس.

— ئەرشى.

ھەققا [حقا] (ئە) ھەقىقەتتە، ھەقىقەتەن:

ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىمدىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.

— لۇتفى.

ھەققۇللاھ [حق الله] (ئە) خۇدا ھەققى (سېلىقنىڭ بىر تۈرى)، سېلىق.

ھەققۇنناس [حق الناس] (ئە) كىشى ھەققى، باشقا كىشىگە تېگىشلىك نەرسە.

ھەقگو [حق گو] (ئە + پ) «ھەقگوي» غا قاراڭ:

جانۇ كۆڭلۈم نالەسىدىن ئىككى ھەقگو قۇش كەبى،
كېچە ئۇل ئاي كويىدا ئەفغان ئېرۇر ئەفغان ئۇزە.

— نەۋايى.

ھەقگوي [حق گوى] (ئە + پ) راستچىل، توغرا سۆز، راست سۆزلىگۈچى، توغرا سۆزلىگۈچى:

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلار ئۇتقىدە دۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر ئارى، گۇفتار ئىستىمە.

— نەسىمى.

ھەقىر [حقير] (ئە) تۆۋەن، پەس، قەدىرسىز، ئېتىبارسىز؛ كۈچسىز، خار، ھالسىزلانغان، كۈچسىزلەنگەن، چارىسىز؛ كىچىك، ئەرزىمەس؛ بىچارە:

كى تۇججارلارنىڭ ئەسىرى بولۇپ،
كىراكەشلەرنىڭ ھەقىرى بولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئۇشبۇ تەكەللۇمنى ئىشىتىپ فەقىر،
ئاجىزۇ ھەيرانۇ فەقىرۇ ھەقىر.

— زەلىلى.

ھەقىر جان — ھالسىز، زەئىپ تەن، مادارسىز جىسىم.

ھەقىر جۇسسەلىك — كىچىك گەۋدىلىك، پاكار، پاكىنەك.

ھەقىرى دىلخەستە — ئېتىبارسىز، ئاجىز، دىلى سۇنغان.

ھەقىرى ناتەۋان — كۈچسىز ۋە ئاجىز.

ھەقىقەت [حقيقت] (ئە) ھەقىقەت، ئەسلى، ماھىيىتى، كېلىپ چىقىشى.

ھەقىقەت ئەسرارى — ھەقىقەت، ۋەقەلىك.

ھەقىقەت جەمالى — يېتىشىش ھەقىقىتى.

ھەقىقەت تەرىقى — ھەقىقەت يولى.

ھەقىقەتبىن [حقيقت بين] (ئە + پ) ھەقىقەتنى كۆرگۈچى، ھەقىقەتچى.

ھەقىقەتمەئاب [حقيقت مآب] (ئە + پ) ھەقىقەت مەنبەسى، ھەقىقەتچى.

ھەك [حک] (ئە) قىرىش، تاراشلاش؛ تەھرىرلەش، تەكشىلەش، سىلىقلاش:

لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەئيى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.

— ئەرشى.

ھەكەم [حكم] (ئە) ئۇرۇش، جېدەل، ماجىرا، دەۋا، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا ھۆكۈم چىقارغۇچى ئادەم؛ شېئىرىي قەسىدە ياكى يېزىلغان ئەسەرنى ماقۇللىغۇچى ئادەم؛ ھۆكۈم قىلغۇچى، رەھبەر:

سۈرەن سالدى ئانداغ ئۇرۇپ باشىغە،
ئالىپ باردى ھەيدەپ ھەكەم قاشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەككاك [حكاك] (ئە) قىممەتلىك تاش ۋە مەدەنلەرنى يونۇپ، تاراشلاپ پەردازلىغۇچى؛ ئۇلارغا خەت، گۈل ئويغۇچى؛ تاشتاراش.

ھەككاكى قەزا — ئالدىن يېزىلغان، تەقدىردە پۈتۈلگەن.

ھەككە [حكه] (ئە) تاتىلاش، قاشلاش، تىرمىلاش؛ قىچىشقاق كېسەلگە دۇچار بولغان.

ھەككەئى شەنئەت — شەرمەندىلىك ئىشقىلاش، تاتىلاش، تىرمىلاش.

ھەكىم [حكيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۆكەما] دانىشمەن، ئالىم؛ پەيلاسوپ؛ تېۋىپ:

بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لۇقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

ھەكىمۇ خىرەدمەند — ئەقىللىق، ھوشيار ئالىم.

ھەكىمى ئەزەل — ئەزەلىي دانىشمەن.

ھەكىمى بىدەرد — نادان، خەۋەرسىز تېۋىپ.

ھەكىمى خىرەد — زور ئالىم؛ دانا.

ھەكىمى دانا — دانىشمەن، پەيلاسوپ.

ھەكىمى دەريا دىل — باغرى، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ دانىشمەن.

ھەكىمى غارنىشىن — غاردا ياشىغۇچى دانىشمەن.

ھەكىمى كائىناتپەيۋەند — مەشھۇر دانىشمەن، پەيلاسوپ.

ھەكىمى ئىلاھىي — ئاللا، تەڭرى.

ھەكىمانە [حكيمانه] (ئە + پ) ھەكىملەرچە، دانىشمەنلەرچە، پەيلاسوپلارچە.

ھەكىمۇەش [حكيم وش] (ئە + پ) ھەكىم سۈپەت، ھەكىمگە ئوخشاش.

ھەكىمى [حكيمي] (ئە) ھەكىملەرچە، «ھەكىمانە» گە قاراڭ.

ھەل I [حل] (ئە) ئېچىش، ھەل قىلىش؛ بىرەر مۇشكۇل مەسىلىنى يېشىش:

بىر فىكر ئىلە مۇتالىئە قىلسا ھەمە كىتاب،
بىر نۇقتە بىرلە بولسا جەھان مۇشكۇلىنى ھەل.

— سەبۇرى.

ھەل قىلماق — بىر تەرەپ قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق.

ھەل II [حل] (ئە) ئارىلاشتۇرۇش، كىرىشتۈرۈش، قوشۇش؛ ئېرىتىش، سۇيۇلدۇرۇش، ئېزىش:

ۋەسل سۇرخ ئەتكەن يۈزۈمگە ھەجر زەھرىن قىلدى ھەل،
شىرەۋۇ ئەنگۇرنى فاسىق ئۇچۇن قىلمە جەدەل.

— گۇمنام.

ھەل ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق، كىرىشتۈرمەك، قوشماق؛ ئېرىتمەك، سۇيۇلدۇرماق.

ھەلاك [هلاك] (ئە) نابۇت بولۇش، ئۆلۈش، ھالاك.

ھەلاك ئەيلەمەك — ئۆلتۈرمەك، قەتل قىلماق:

كى فەرياد ئەيلەپ ئالىپ قولغە تىغ،
ھەلاك ئەيلەمىشتۇر ئۆزىن بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەلاك ئولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق.

ھەلاكى جان — ئۆلتۈرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى.

ھەلاكئەنگىز [هلاك انكيز] (ئە + پ) ھالاك قىلغۇچى، ھالاكەت كەلتۈرگۈچى.

ھالال I [حلال] (ئە) «ھەللال» غا قاراڭ.

ھەلال II [حلال] (ئە) ھالال، رۇخسەت ئېتىلگەن، قىلسا بولىدىغان (ھارامنىڭ ئەكسى):

خىلاف ھەققە يەكسەر بولما بىھۇش،
ھەلال ئولسا شىكار ئەھلى سالۇر قۇش.

— خىرقەتى.

ھەلال بولماق — رۇخسەت ئېتىلمەك، بولماق.

ھەلال لۇقمە — ھالال رىزق، توغرا يول بىلەن كەسىپ قىلىنغان رىزق.

ھەلال ئېرمەس — رۇخسەت ئەمەس، جائىز ئەمەس، دۇرۇس ئەمەس.

ھەلاھىل [هلاهل] (پ) ئۆتكۈر، تەسىرچان؛ ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى؛ ئاز كۆرۈلىدىغان، تېز ئۆلتۈرىدغان:

كەۋسەر سۈيىدىن تاتماق ئىشقىڭدا خىيال ئەتمەم،
دەردىمگە دەۋا ئېرمەس، بىر زەھرى ھەلاھىلدۇر.

— گۇمنام.

ھەلاھىل زەھرى — ئۆلتۈرگۈچى زەھەر؛ ئۆتكۈر زەھەر:

ئەمما بۇ ئەتۋارنىڭ ئەكسىدە بولسە ئاتەشدۇركى، جەزىرىدەكى نەباتاتغە ئوت تۇتاشقاندەك، مەملەكەتنى كۆيدۈرۈپ، ۋۇجۇدىن كۈل قىلۇر؛ سۇمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمىدىن ئىفتىراق ئەيلەر.

— ن. زىيائى.

ھەلاۋە [حلاوه] (ئە) ھالۋا؛ «ھەلاۋەت» كە قاراڭ:

ھەلاۋەنى تەئرىف ئېتەي رەڭ - رەڭ،
پىشۇرماققە شەككەر ئېزىپ تەڭ - تەڭ.

— نەۋايى.

ھەلاۋەت [حلاوت] (ئە) لەززەت، زوق، چۈچۈكلۈك، مەززىلىك، شىرىنلىك:

ھەر نەچچە ئىشىتمەسەم مەلامەت،
جانىمغە يېتەر تۈمەن ھەلاۋەت.

— ئەرشى.

ھەلاۋەت تاپماق — لەززەتلەنمەك.

ھەلەب [حلب] (ئە) «ھەلەبى» گە قاراڭ:

چىن - ماچىن، تۈرك، تاجىكۇ خۇراسان تا ھەلەب،
بارچە ئالەم ئىچرە ئىشقىڭ سالدى يۈز شورۇ تەئەب.

— ئەرشى.

ھەلەبى [حلبي] (ئە) ھەلەب شەھرىگە مەنسۇپ، ھەلەبلىك.

ھەلەكە [هلكه] (ئە) ھالاك، ھالاك بولدى.

ھەلەكەل - مەسقۇلۇن — يۈكى ئېغىرلار (گۇناھى كۆپلەر) ھالاك بولدى.

ھەلق [حلق] (ئە) تاماق، بوغۇز.

ھەلقە [حلقه] (ئە) 1) توگۈن، چىگىش، ھالقا. 2) تۇتقا، ھالقا (ئىشىك ھالقىسى)، زەنجىر. 3) دائىرە، تەۋەلىك:

چەشم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۈشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

ھەلقە ئەيلەمەك — 1) ئەگمەك، پۈكمەك، ئەزمەك. 2) دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

ھەلقە بەگوش — پەرمانبەردار؛ سادىق، سەمىمىي.

ھەلقە ئۇرماق — ئەتراپىدا ئولتۇرماق، ئورىۋالماق.

ھەلقە - ھەلقە — توگۈن - توگۈن:

ھەلقە - ھەلقە زۇلفىنى بويىنغا باغلاپ ئۇ كەمەند،

ئاقىۋەت بىخانۇمان ئەيلەپ گەدا ئۆلتۈرگىدەك.

— نەۋبەتى.

ھەلقەئى دەرس — دەرسنىڭ قىيىن مەسىلىلىرى، چىگىش نۇقتىلىرى.

ھەلقەئى زۇلف — چاچنىڭ چىگىشلىكى، بۇدۇرلىكى.

ھەلقەئى زىكر — تەسەۋۋۇپ تەرىقىدىكىلەرنىڭ زىكىر ئۈچۈن دائىرە ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشى.

ھەلقەئى سەئادەت — بەخت دائىرىسى.

ھەلقەئى مو — تۇزاق.

ھەلقەۋار [حلقەوار] (ئە + پ) ھالقىسىمان، ھالقىغا ئوخشاش.

ھەلقۇم [حلقوم] (ئە) «ھەلق» گە قاراڭ.

ئىچۈك ئەيلەي بۇرادەرلەر بولۇپ مەن دەرد ئىلە ھەيران،
يېتىپدۇر ھەلقۇمە جانىم، ماڭا يوق مېھرىبان ئەمدى.

— مەشرەب.

ھەللاج [حلاج] (ئە) پاختىنى چىغرىقتىن چىقىرىپ، چىگىتتىن ئاجراتقۇچى:

ئەۋۋەل ھەللاج ئەمەس ئىدى... بەرماقى بىلە ئىشارەت قىلدى: ماموغ چىگىتىدىن ئايرىلدى. ئاڭا بۇ جىھەتدىن ھەللاج ئات قويدىلەر.

— نەۋايى.

ھەللال [حلال] (ئە) ئاچقۇچى، ھەل قىلغۇچى، ئاسانلاشتۇرغۇچى:

ياراتتى ھەر خىرىدارغا دەللال،
تۈرەتتى جۈملە مۈشكۈللەرگە ھەللال.

— خىرقەتى.

ھەلۋا [حلوا] (ئە) ھالۋا، شىرنىلىك، «ھەلاۋە» گە قاراڭ:

دەرىغا جانۇ دىل تاپقاي ئىدىلەر ئۆمرى ئارا لەززەت،
دەرەختى نەۋ بەھارىم ئىچرە ھەلۋا تىشىكەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ھەلۋاچى [حلواچى] ھالۋىچى، پادىشاھ ۋە ئەمىرلەر ساردىيىدىكى شىرنىپەزلىك مەنسىپى.

ھەلۋافۇرۇش [حلوافروش] (ئە + پ) ھالۋا ساتقۇچى، شىرنىلىك ساتقۇچى.

ھەلۋاگەرلىك [حلواگرليک] ھالۋا پىشۇرۇش كەسپى، ھۈنىرى.

ھەلۋىيات [حلويات] (ئە) ھالۋىلار، شىرنىلىكلەر:

ۋە ئەشرىبە ۋە فەۋاكىھ ۋە ھەلۋىيات ھەمۇل ئەتئىمەغە يارەشا مۇقەررەر ئىبردىكىم، تارتىلۇر ئىبردى.

— نەۋايى.

ھەلىم [حليم] (ئە) 1) يۇمشاق، مۇلايىم:

ئىلم ئەھلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.

— شەۋقى.

2) گۆش ۋە بۇغدايدىن ئوزاق قاينىتىپ پىشۇرۇلىدىغان تائام، ھەلىم.

ھەلىم قىلماق — ھەلىم پىشۇرماق.

ھەم I [هم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇمۇم] غەم، قايغۇ، مۇشكۈللۈك، مۇشكۈل ئىش.

ھەم II [هم] (پ) باغلىغۇچى سۆز؛ ھەم، يەنە، تېخى:

سورۇندا بولسا ئورنى ھەممەدىن يۇقارىراق،
ھەم قازى بولسا، ئىلكىدە نەچچە ئەمەل.

— سەبۇرى.

ھەمئاشىيان [هم آشيان] (پ) بىر ئۇۋىدا، بىر ئۆيدە ياشىغۇچى، بىرگە ھايات كەچۈرگۈچى.

ھەمئاغۇش [هم اغوش] (پ) قۇچاقلاشقان، باغرىغا ئالغان:

بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەمئاغۇش.

— لۇتفى.

ھەمئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلاشماق، بىرلىشىپ كەتمەك.

ھەماقەت [حماقت] (ئە) ئەخمەقلىق؛ ھاماقەت.

ھەمامە [حمامه] (ئە) كەپتەر:

يۇقارىدىن ئىنىدى ئىككى بۈركۈت،
قىلدىلەر ئىككى ھەمامەنى قۇت.

— نەۋايى.

ھەمان [همان] (پ) باراۋەر، تەڭ، ئوخشاش، خۇددى، خۇددى ئۆزى؛ ھامان، بىلەن:

بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ھەمان ئاندا — ھېلىغىچە ئاشۇ يەردە.

تۈگەتمەك ھەمان — تۈگىتىش بىلەن.

ھەمانا [همانا] (پ) 1) گويا، بەلكى، ... گە ئوخشايدۇ. 2) شۈبھىسىز ئەلۋەتتە. 3) مادامىكى، قاچانكى.

ھەمانچە [همانچه] شۇنچە، شۇنچىلىك.

ھەمئاۋەرد [هم اورد] (پ) 1) كۈرەشتە، جەڭدە بىر - بىرى بىلەن ئېلىشقۇچى، جەڭ قىلغۇچى. 2) تەڭ، باراۋەر.

ھەمئاۋەرد بولماق — ئېلىشماق، قارشىلاشماق.

ئۇرۇشماق.

هەمئاۋەرد ئولماق — «هەمئاۋەرد بولماق» قا قاراڭ.

هەمئاۋەردلىق [هم اوردليق] رەقىبلىك.

هەمايىل [حمايل] (ئە) كۆتۈرۈپ يۈرۈلىدىغان نەرسە، بويۇنغا ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسە؛ ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسىنىڭ بېغى؛ قىلىچ ياكى كىتاب جىلتىلىرىنىڭ بېغى:

جۇنۇنۇم ئارتتى بوينۇڭغە هەمايىل بولغالى زۇلفۇڭ،
ئەجايىبدۇر بولۇر دەۋزەخ جۇنۇن سالسە سالاسىل كۆپ.

— ۋەفائى.

كۆزۈڭ كەبى ئالەمدە نې يەردە قاراقچى بار،
ئىككى قىلىچى دايىم ئۈستىدە هەمايىلدۇر.

— گۇمنام.

هەمايىل ئەتمەك — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

قولنى هەمايىل قىلماق — «قولى هەمايىل بولماق» قا قاراڭ.

قولى هەمايىل بولماق — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

هەمە [همه] (پ) ھەممە، بارلىق، پۈتۈن:

ساڭا ئاشكارا ئېرۇر هالىمىز،
گۇنەھ بىرلە ئۆتتى هەمە سالىمىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمەل [حمل] (ئە) قۇياش يىلى هېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى (مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ) :

بىشارەت تاپىپ ئىردى ۋەقتى هەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەهەل.

— موللا شاكىر.

هەمەل ئەيۋانى — هەمەل بۇرجى.

هەمەل بۇرجى — قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرىنچىسى:

ئەتارۇدقا زۇهەل شەمشەرىنى هەيبەت بىلەن تەڭلەر،
هەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يىغماقلىق.

— زەلىلى.

هەمەل ئوتلاغى — باهار، كۆكلەم.

هەمەلۇ سەۋر — باهار ئايلىرى (مارت ـ ئاپرېل).

هەمئەهد [هم عهد] (پ + ئە) هەمپىكىر، پىكىرداش؛ زاماداش.

هەمبەر [همبر] (پ) تەڭ، باراۋەر:

قىراغىدە دەرەختى كۆككە هەمبەر،
بۇ هەيۋان سۇيى، ئول خىزرى پەيەمبەر.

— نەۋايى.

هەمپا [همپا] (پ) «هەمپاي» غا قاراڭ.

هەمپا بولماق — دائىم بىرگە بولماق.

هەمپاي [همپاى] (پ) هەمراھ، يولداش.

هەمپەر [همپر] (ئە) جۈپ بولۇش، بىرگە بولۇش؛ بىرگە ئۇچۇش.

هەمپىشە [هم پيشه] (پ) هەمكەسىپ، كەسىپداش.

هەمتا [همتا] (پ) تەڭ، شېرىك، دوست:

هەلاك نېشى ئانىڭ غەمزەسىغە يوق هەمتا،
هەيات جەۋهەرى لەئلى لەبىغە يوق هەمتەڭ.

— نەۋايى.

هەمتەبەق [هم طبق] (پ + ئە) هەمتاۋاق، هەمداستىخان، بىر تاۋاق، بىر داستىخاندىن تاماق يېگەنلەر.

هەمتەرىق [هم طريق] (پ + ئە) هەمراھ، يولداش.

هەمتەك [هم تک] (پ) بىرگە يۈرگۈچى، باراۋەر يۈگۈرگۈچى، تەڭلەشكۈچى، تەڭ يۈگۈرگۈچى.

هەمتەكلىك ئەتمەك — بىرگە بارماق.

هەمچۇ [همچو] (پ) ئوخشاش؛

دەر بەدەر شەهر بەشەهر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
هەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەرىبان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

هەمخاب [هم خواب] (پ) ئەر ـ خوتۇن، بىر ياستۇققا باش قويغۇچىلار، ياستۇقداش.

هەمخابە [هم خوابه] (پ) «هەمخاب» قا قاراڭ:

كۆڭۈلدىن شۇئلەلىق ئاهى چىقاردى،
كۆزى هەمخابەدەك ئۇيقۇغە باردى.

— نەۋايى.

هەمخانە [هم خانه] (پ) بىر ئۆيدە تۇرغۇچى، دوست، ئۈلپەت.

هەمد [حمد] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، هەمد؛ شۈكۈر، تەشەككۈر، رەهمەت:

نە جانىم بۇلبۇلى هەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەهرىدۇر جويا.

— زەلىلى.

هەمدۇ سەنا — ماختاش ۋە سانا (تەشەككۈر، رەهمەت) ئېيتىش:

بىلمەگەي هۆسنى جەمالىڭ مەدهىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل هەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.

— گۇمنام.

هەمداستان [هم داستان] (پ) شېرىك، پىكىرداش.

هەمداستانە [هم داستانه] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

هەمدەرد [همدرد] (پ) جان كۆيەر دوست، هەمدەرد:

هەمدەرد ئىلە هالىمنى دەيىنكىم، تۆشە باۋەر،
ئول دەمكى يولۇقسە ماڭا مەهشەر كۈنى فەرهاد.

— لۇتفى.

ھەمدەرد بولماق — دوستلاشماق، ھەمراھ بولماق.

ھەمدەردانە [همدردانه] (پ) ھەمدەردلەردەك، جان كۆيەر دوستلارچە.

ھەمدەرس [همدرس] (پ + ئە) مەكتەپداش، ساۋاقداش.

ھەمدەست [هم دست] (پ) قولداش، بىرگە ئىشلىگۈچى، ياردەم بەرگۈچى:

ئاناڭ كەيفى بىرلە بولاي مەستمەن،
نىگارىم بىلە بەلكى ھەمدەستمەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمدەست بولماق — قولداش بولماق، دوست بولماق، بىرگە بولماق.

ھەمدەستلىغ [هم دست ليغ] «ھەمدەستلىق» قا قاراڭ.

ھەمدەستلىق [هم دست ليق] قولداشلىق، ئورتاقلىق.

ھەمدەم [همدم] (پ) سۆھبەتداش، ئۈلپەت، بىرگە يۈرگۈچى، دوست:

سەر بەسەھرا ئۆرگۈمنۇ جاندىن داغى كەچكۈمدۇرۇر،
بۇ جەھان ئىچرە ماڭا جانان ئەگەر ھەمدەم ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمدەم بولماق — دوست بولماق؛ دائىم بىرگە بولماق.

ھەمدەمى رۇھۇل - ئەمىن — جىبرەئىل؛ ئۈلپىتى، دوستى.

ھەمدۇنە [حمدونه] (پ) مايمۇن:

كى ھەيرەتدە قالدى بۇ ھەمدۇنەلەر،
تۇرۇپ چۆرەسىدە قەبىھ گۇنەھلەر.

— ئا. نىزارى.

ھەمرا [حمرا] (ئە) «ھۇمرا» غا قاراڭ:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۇلگۇنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۇلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمراز [همراز] (پ) سىرداش، سىرداش دوست، يېقىن دوست؛ ئۈلپەت:

ئاناڭ ۋەسلىگە خارى بولسا ھەمراز،
قىليا باقماي ماڭا ئول قىلسا كۆپ ناز.

— خىرقەتى.

ھەمرازلىق [همرازليق] سىرداشلىق؛ ئۈلپەتچىلىك؛ دوستلۇق:

چەرخ ئۆزرە خورشىد دەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.

— ئەرشى.

ھەمراھ [همراه] (پ) «ھەمرەھ» كە قاراڭ:

يۈتۈپ ئاز مەھەلدە سەفەرنىڭ ئىشى،
بارۇر بولدى ھەمراھ نەچە يۈز كىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمراھ چەكمەك — دوست قىلىۋالماق، ئۈلپەت قىلماق.

ھەمرەڭ [همرنگ] (پ) رەڭداش، بىرخىل رەڭدىكى:

فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلىمۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭگى نەيى، نال جىسمى ناتەۋانىمدۇر.

— ئەرشى.

ھەمرەھ [همره] (پ) ھەمراھ، يولداش، سىرداش:

تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۆچرار.

— شەۋقى.

ھەمزەبان [هم زبان] (پ) سۆھبەتداش، سىرداش، تىلى بىر، بىر - بىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى:

ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۈرلۈك چېكەر دائىم قىغانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

ھەمزاد [هم زاد] (پ) قېرىنداش، ئېلىمداش، بۇرادەر، ئاكا - ئۇكا:

يانە بەھرام مۇلكئاراغە، فەرزەند،
گۇزىن فەرھادغە ھەمزادۇ دىلبەند.

— نەۋائى.

ھەمزانۇ [همزانو] (پ) دوست، يانمۇيان، يانداش، بىرگە، ھەمدەم.

ھەمزە [همزه] (ئە) ئەرەب يېزىقىدىكى بەلگىلەردىن بىرىنىڭ نامى، ھەمزە.

ھەمسايە [همسايه] (پ) قوشنا، ھەقەمسايە.

ھەمسەبەق [هم سبق] (پ + ئە) ساۋاقداش، مەكتەپداش، سىنىپداش.

ھەمسەدا [هم صدا] (پ + ئە) ئاھاڭداش، ھەمسادا.

ھەمسەر [هم سر] (پ) باراۋەر، تەڭ.

ھەمسەرلىق [هم سرليق] باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ھەمسەفەر [هم سفر] (پ + ئە) يولداش، سەپەرداش، سەپەردە بىللە بولغۇچى.

ھەمسەڭ [هم سنگ] (پ) باراۋەر، تەڭ؛ ئېغىرلىقى، ۋەزنى ئوخشاش:

بەھرامغە ئېرمەس ئېردى ھەمسەڭ،
قانى بىلە تۇتمامىش ئىدى رەڭ.

— نەۋائى.

ھەمسەير [هم سير] (پ + ئە) بىرگە كەزگۈچى، بىرگە

سەير قىلغۇچى، بىرگە ئايلانغۇچى.

ھەمسىن [هم سين] تەڭداش:

باۋۇجۇدى ئىمام مۇھەممەد ۋە ئىمام ئەبۇ ـ يۇسۇف ۋە ئالار
ئەبنائى جىنسى ۋە ھەمسىنلەرى.

— نەۋايى.

ھەمشۇرب [هم شرب] (ئە + پ) ئۈلپەت، دوست.

ھەمفەن [هم فن] (پ + ئە) كەسىپداش.

ھەمقا [حمقا] (ئە) كەم ئەقىل (ئايال).

بەقلى ھەمقا — سېمىز ئوت:

رىۋۇرەڭ ئەھلى مۇرىدى بولماغىلكىم، خىزر ئەمەس،
خىرقەسىن ھەر ئەھمەق ئەتسە بەقلى ھەمقادەك ياشىل.

— نەۋايى.

ھەمقەد [هم قد] (پ + ئە) بويداش، تەڭداش، بويى تەڭ.

ھەمقەدەم [هم قدم] (پ + ئە) بىرگە يۈرگۈچى، دوست، ئۈلپەت.

ھەمقەدەم بولماق — بىرگە يۈرمەك.

ھەمقەدەملىق [هم قدم ليق] ھەمراھلىق، يولداشلىق.

ھەمكار [همكار] (پ) شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى.

ھەمكارە [همكاره] (پ) «ھەمكار» غا قاراڭ.

ھەمكاسە [همكاسه] (پ) شېرىك، ئۈلپەت، ھەمتاۋاق.

ھەمكىسۋەت [هم كسوت] (پ + ئە) بىر خىل كىيىنگەن.

ھەمگام [هم كام] (پ) ھەمقەدەم، ھەمراھ.

ھەمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] 1) ئويلاش، گۇمان قىلىش؛ تەبىر؛ كۆتۈرۈش، چىداش، بەرداشلىق بېرىش؛ يۈكى ئېغىرلىق:

غەم مەنىڭ زاتىمغا ۋاجىب بولدى، بولماس مۇمتەنىئ،
ئۆزگە ھەمل ئەتمە، جەفا كۆترۈرگە ئىمكان قالمادى.

— سەككاكى.

2) قورساقتىكى بالا؛ تۆرەلمە.

ھەمل ئەتمەك — تەبىر بەرمەك.

ھەمل ئەيلەمەك — «ھەمل ئەتمەك» كە قاراڭ.

ھەمل ئەييامى — تۇغۇش، كۆزى يورۇش كۈنلىرى.

ھەمل قويماق — تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ھەمل قىلماق — 1) گۇمان قىلماق؛ 2) تۇغماق، قورساقتىكى يۈكنى بوشاتماق.

ھەملە [حمله] (ئە) قىسقا ھۇجۇم، تاشلىنىش، ئېتىلىش، ئىنتىلىش.

ھەملە قىلماق — تاشلانماق؛ «ھەملە كۆرگۈزمەك» كە قاراڭ:

تەرىد ئەتكەچ قوشۇنىدەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتدەك گۈركىرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.

— لۇتفى.

ھەملە كۆرگۈزمەك — ھۇجۇم قىلماق، ئېتىلماق.

ھەممال [حمال] (ئە) ھامماڵ، يۈك توشۇغۇچى.

ھەممالۋەش [حمال وش] (ئە + پ) ھامماڵغا ئوخشاش، ھامماڵدەك.

ھەممام [حمام] (ئە) ھاممام.

ھەممام ئاسايىشى — ھاممام تىنچلىقى.

ھەممەساق [هم مصاق] (پ + ئە) بىرگە جەڭ قىلغۇچى، جەڭدە بىللە بولغۇچى، ئۇرۇشداش.

ھەممەشرەب [هم مشرب] (پ + ئە) تەبىئىتى، پېئىل ـ ئەتۋارى بىر خىل.

ھەممەھد [هم مهد] تاۋۇتداش، تاۋۇتتا، يەرلىكتە بىرگە ياتقۇچى.

ھەممەھمىل [هم مهمل] (پ + ئە) ئۈلپەت، دائىم بىرگە بولىدىغان.

ھەمنەبەرد [هم نبرد] (پ) «ھەممە ساق» قا قاراڭ.

ھەمنەفەس [هم نفس] (پ + ئە) ئورتاق، دوست:

نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئېرۇر گەر ھەمنەفەس.

— ئەرشى.

ھەمنەڭ [هم ننك] (پ) باشقىلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىگە باراۋەرلىشىش، ئورتاقلىشىش.

ھەمنەۋا [هم نوا] (پ) پىكىرداش، بىر پىكىردىكى:

كى دايەسىنى ھەمنەۋا بىلمەدى،
بىللە يۈرمەكنى رەۋا بىلمەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشان [هم نشان] (پ) ئالاقىدار، ئوخشاش.

ھەمنىشەست [هم نشست] (پ) ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، بىرگە ئولتۇرغۇچى، ئۈلپەت:

يامان بىرلە ھەركىم بولۇر ھەمنىشەست،
ئاتار قولدا بولسا كەمان تىرى شەست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن [هم نشين] (پ) «ھەمنىشەست» كە قاراڭ:

ئۇلار بىرلە ئۈلفەت ئولۇپ روزۇ شەب،
قىلىپ ھەمنىشىنلىق بولۇپ ھەم تەرەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن بولماق — سۆھبەتداش بولماق.

ھەمۇل I [همول] (ئە) شۇنداق، خۇددى ئۆزى، ئاشۇ،

ئاشۇنداق، دەرھال؛ شۇئان:

بۈگۈن كىچەئۆزنى خاس ئەيلەگىل،
ھەمۇل ئاشىقىڭنى خەلاس ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل سەگپەرەست كىمى خۇراساندادۇر،
نېتاڭ كىمى كەتۈرسەن ئەگەر ئاندادۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل سۆز ئايتماق — ئاشۇ سۆزنى، شۇنداق سۆزنى ئېيتماق.

ھەمۇل قۇش — شۇنداق قۇش، خۇددى شۇنداق قۇش.

ھەمۇل كۈنلەرى — ئاشۇ كۈنلەر.

ھەمۇل II [حمول] (ئە) چىدامىلىق، سەۋرلىك، سەۋر، چىدام:

تەكەللۇفلار ئەيلەپ يىدۇردى ماڭا،
ھەمۇل شەربەتىدىن ئىچۈردى ماڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل ئەتمەك — چىدام، چىداشلىق بەرمەك، سەۋر قىلماق.

ھەمۇن [همون] دەشت، چۆل:

كى مەئمۇرەيۇ تاغۇ ھەمۇن ئېرۇر،
كى ئاتى ئاناڭ رۇبئى مەسكۇن ئېرۇر.

— نەۋايى.

ھەمۋار [هموار] (پ) باراۋەر، تەكشى، تەپتەكشى؛ تەڭ:

تۆكمەسۇن دېسەڭ باشىمغە چەرخ خۇناب ياشىنى،
بولما تاغ يەڭلىغ ئۆزۈڭنى يەر بىلەن ھەمۋار تۇت.

— مەھزۇن.

ھەمۋار ئايتماق — سىلىق ئېيتماق، مەنىلىك يازماق.

ھەمۋارە [همواره] (پ) ھەمىشە، دائىم، مۇتتەسىل. «ھەمۋار» غا قاراڭ:

نېتەي يۈز ئاھ چەككەن بىرلە يەردىن ئۆرلىمەس ھەرگىز،
مەلامەت تاشىدىن تۇپراق بىلەن ھەمۋارەدۇر كۆڭلۈم.

— مەھزۇن.

ھەمۋىساق [هم وثاق] (پ + ئە) بىر ئۆيدە، بىر خانىدا ياشىغۇچى، ئىستىقامەت قىلغۇچى، «ھەمخانە» گە قاراڭ.

ھەمىدە [حميده] (ئە) ماختىلىدىغان، ماختاشقا لايىق، ياخشى.

ھەمىدە ئەتۋار — ياخشى خۇلق، يۈرۈش - تۇرۇش، ياخشى ھەرىكەت.

ھەمىدە ئەخلاق — ماختاشقا لايىق، ياخشى خۇلقلار، ياخشى ئەخلاقلار.

ھەمىدە ئەفئال — چىرايلىق قىلىق؛ ياخشى خىسلەتلەر.

ھەمىدە خىسال — چىرايلىق، ياخشى خىسلەتلەر.

ھەمىدۇن [هميدون] (پ) ھازىر، شۇ زامان.

ھەمىم [حميم] (ئە) ئىسسىق، قايناق.

دەشتى ھەمىم — چۆل - جەزىرە.

ھەمىمۋار [هميم وار] (ئە + پ) ئىسسىقتەك، قايناقتا ئوخشاش جۇشقۇن.

ھەمىن [همين] (پ) شۇ، ئۇشبۇ، مانا شۇ:

ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمىنانلىق [همينان ليق] بىرگىلىك، يولداشلىق.

ھەمىنانلىق ئەيلەمەك — بىرگە بولماق، بىرگە بارماق.

ھەمىيەت [حميت] (ئە) ئار - نومۇسنى ساقلاش ۋە ئۇنى ھىمايە، مۇھاپىزەت قىلىش.

ھەنا [هنا] ئېگەر (ئاتنىڭ ئېگىرى) تۈرلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

جىبىلگىر ۋە ھەنا ۋە توقۇم ۋە جەزلىغ …… يوسۇنلۇق
كۆپىنى تۈركچە ئايتۇرلار.

— نەۋايى.

ھەنجار [هنجار] (پ) يول، قائىدە، تەرتىپ، رەۋىش، يوسۇن.

ھەنجەر [حنجر] (ئە) تاماق، ھەلقۇم، بوغۇز.

ھەندەسە ئايىن [هندسه‌آيين] (ئە + پ) ئىنژېنېرلىقنى كەسىپ قىلغان.

ھەنزەل [حنظل] (ئە) ئىتقوغۇنى:

كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەكەر تاپار.

— نەۋايى.

ھەنگام [هنگام] (پ) پەيت؛ پۇرسەت؛ غەنىيمەت ۋاقىت، قولاي پۇرسەت.

ھەنگام تۇتماق — سۆھبەتلەشمەك.

ھەنگامە [هنگامه] (پ) 1) ھادىسە، ۋەقە:

ياساۋۇلغا بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھىبلەر يۈبەرگەي بۇ ھەنگامەنى.

— موللا يۇسۇپ.

2) يىغىن؛ تاماشا، بەزمە:

بىرىپ ئات، قىممەت باھا جامەلەر،
كى دىۋان ئارا تۈزدى ھەنگامەلەر.

3) گەپ، گەپ - سۆز.

زەرقىزى ھەنگامەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى مەردۇمى ئۇينارغە بەت.

— ئەرشى.

ھەنگامە ئارا — يىغىننى، سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.

ھەنگامە تۇتماق — «ھەنگامە تۈزمەك» كە قاراڭ.

ھەنگامە تۈزمەك — يىغىلىش قىلماق، توپلىنىشماق، توپلىنىپ گۇرۇڭلاشماق، سۆھبەتلەشمەك.

ھەنگامە فۇرۇز — سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.

ھەنگامەئى دەرد — ئىشق غوۋغاسى، ئىشق ماجىراسى.

ھەنگامەئى شەۋق — قىزىقارلىق سۆھبەت، تاماشا.

ھەنۇز [هنوز] (پ) ھېلىغىچە، تا شۇ ۋاقىتقىچە:

يارانتى قويىدى، يارانمىش ئۆزۈڭدە ئەي شەۋقى،
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن قەبۇل دۇئاسى ھەنۇز.

— شەۋقى.

ھەنۇز خام ئېردى — ھېلى خام ئىدى.

ھەۋا I [هوا] (ئە) ھاۋا، ئىقلىم:

ھەۋا ساف بولدى بەغايەت ئىسسىغ،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئېردى ئارىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋا II [هوا] (ئە) يۇقىرىلىق، يۇكسەكلىك؛ ئاسمان:

نەچە بىرەھىم ئىلكىگە بولۇپمەن مۇبتەلا ئاخىر،
ساۋۇرمىشلار ھەۋاغە ھەر كۈنى غەمكىن غۇبارىمنى.

— ئەرشى.

ساخاۋەت ھەۋاسى — ساخاۋەت ئاسمىنى.

ھەۋا III [هوا] (ئە) ئارزۇ، مەيل، ئىستەك، خاھىش، ھەۋەس:

نە ھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۆڭلەر،
ئىتىڭ بويىنى تەنابىدىن ئالاي زۇننار ئۈچۈن ئۆلچەك.

— ئەرشى.

ھەۋايى خۇرشىد — مەنمەنلىك، ئۆزنى يۇقىرى تۇتۇش.

ھەۋا IV [هوا] (پ) پەرۋاز قىلىش، ئۇچۇش:

ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بىھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

ئاياقچى ماڭا راھ قىلغىل ئەتا،
ئىچىپ ئانى ھەر سارى ئەيلەي ھەۋا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋا ئەيلەمەك — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق.

ھەۋا تۇتماق — «ھەۋا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ھەۋا V [هوا] (ئە) ئىشق، مۇھەببەت؛

دىماغىم ئىسسىتتى ھەۋانىڭ يېلى،
كى ئىشرەت قىلۇرغە بولۇپ مايىلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋادار [هوادار] (ئە + پ) تەرەپدار؛ خەيرىخاھ، مۇخلىس؛ ئاشىق، ھەۋەسكار.

ھەۋادارلىغ [هوادارليغ] تەرەپدارلىق، مەدەتكارلىق.

ھەۋادىس [هوادث] (ئە)[بىرلىكى: ھادىسە] ھادىسىلەر، ۋەقەلەر؛ ئۆزگىرىشلەر:

غۇبار ئەيلەپ ئۇچۇرغاندىن ھەۋادىس سەر ـ سەرى ھەريان،
بەلا تاشى ئارا مەجنۇن كەبى ئەۋۋارەدۇر كۆڭلۈم.

— مەھزۇن.

ھەۋادىس راھى — يول ھادىسىلىرى:

ھەۋادىس راھىغە ئەل نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

— ئەرشى.

ھەۋادىس قۇدۇرەتى — كۆڭۈل غەشلىك ھادىسىسى.

ھەۋادىسى ئەفلاك — زامان ھادىسىلىرى.

ھەۋادىسى ئەييام — كۈندىلىك ھادىسىلەر، ئۆزگىرىشلەر، زامان ئۆزگىرىشلىرى.

ھەۋارىيۇن [حواريون] (ئە) ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئون ئىككى شاگىرتى.

ھەۋاس [حواس] (ئە) [بىرلىكى: ھاسسە] ھېسلار، سەزگۈلەر:

كۆزۈ قاشى، يۈزۈ زۇلفى، لەئلىدىن ئول بەس بولۇپ،
ئالدى مەندىن جىلۋەلەر ئەيلەپ بۇ بەس ھۇسن ھەۋاس.

— ئەرشى.

ھەۋاسس [حواس] (ئە) «ھەۋاس» قا قاراڭ.

ھەۋاسسى خەمسە — بەش سەزگۈ ئەزالىرى.

ھەۋاشى [حواشى] (ئە) [بىرلىكى: ھاشىيە] ھاشىيەلەر، بىرەر نەرسىنىڭ چەت ۋە قىرغىقى، كىتابتىكى ئەسلى تېكىستكە يېزىلغان شەرھگە قىلىنغان شەرھ ۋە ئىزاھلار (بۇنداق شەرھلەر ئادەتتە كىتاب چېتىگە يېزىلىدۇ).

ھەۋاشى [حواشى] (ئە) «ھەۋاشى» غا قاراڭ.

ھەۋالانماق [هوالانماق] ھاۋادا پەرۋاز قىلماق، ھاۋادا ئۇچۇپ يۈرمەك، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ھەۋالە [حواله] (ئە) «ھەۋالەت» كە قاراڭ:

ئاغزىنە روبەروي قىلۇر لۇتفىغە مىنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.

— لۇتفى.

ھەۋالە بولماق — ئۆزرىتىلماق، تەقدىم قىلىنماق.

ھەۋالە قىلماق — 1) ئورنىۋالماق، مۇھاسىرە قىلماق. 2) ھاۋالە قىلماق، تەقدىم قىلماق، تاپشۇرماق.

ئىشق ھەۋالەسى — سۆيگۈ ئىزھارى.

ھەۋالەت [حوالت] (ئە) ھاۋالە، تاپشۇرۇق؛ تاپشۇرۇش، تەقدىم قىلىش.

ھەۋان [ھوان] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك:

ئىشتىتىمكى، بار ئىدى بىر ناتەۋان،
فەلەك زۇلمىدىن قىسمى رەنجۇ ھەۋان.

— نەۋايى.

ھەۋائىج [حوائج] (ئە) «ھەۋايىج» كە قاراڭ.

ھەۋائىي [ھوائى] (ئە) «ھەۋايى» غا قاراڭ:

قولاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشىتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.

— سەيىد ئەھمەد.

ھەۋايى [ھوايى] (ئە) ئاشىق، بىقارار، سەرگەردان:

ھەۋايى سۈنبۈلى ئەنبەر كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نەھاجەت سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.

— ئەرشى.

ھەۋايىج [حوايج] (ئە) [بىرلىكى: ھاجەت] ھاجەتلەر، زۆرۈرىيەتلەر، ئېھتىياجلار:

ھەمە ئەيىبلەردىن مۇبەررا ئېرۇر،
ھەۋايىج ئىشىدىن مۇئەررا ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋەس [ھوس] (ئە) ئارزۇ، ھەۋەس؛ خام خىيال:

ئەيلەمىشمەن ئاڭلاماي قادىرلىغىم ۋەسفىن ھەۋەس،
كىم قاچان ئەيلەر قارىنى بەزمىگە داخىل يىگىت.

— ئەرشى.

ھەۋەس ئەھلى — ئارزۇ، ھەۋەس قىلغۇچىلار.

جەۋانۇ قىز دۆرەخشان بولسا چۈن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۆرار ئاھ ئۈستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

ھەۋەس ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق، ئىستىمەك.

ھەۋەس قىلماق — «ھەۋەس ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ھەۋەسى كائىنات — كائىناتقا بولغان ھەۋەس، قىزىقىش:

چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ ئولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.

— زەلىلى.

كۆشادى ھەۋەس — ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى.

مۇرادى ھەۋەس — ئارزۇغا يېتىشىش؛ مۇرات - مەقسەتكە يېتىشىش ئارزۇسى.

ھەۋەسكىش [ھوس كيش] (ئە + پ) ھەۋەسكار، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

ھەۋەسناك [ھوسناك] (ئە + پ) ھەۋەسكار، بىرەر ئىشقا ئىشتىياق باغلىغۇچى: مايىل.

ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، خامتەمە، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

ھەۋدەج [هودج] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋادىج] كاجۇۋا:

ئول مەھى مەھمىلنىشىن مەۋدەجدە كۆڭلۈم تاشقارى،
نې ئەجەب گەر تىنماي ئەفغان چەكسە ئانداقكىم جەرەس.

— نەۋايى.

ھەۋر [ھور] (ئە) قىزىشىش، غەزەپ.

ھەۋرا [حورا] (ئە) ھۆرلەر، گۈزەللەر؛ «ھۆر I» گە قاراڭ.

ھەۋرا جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

ھەۋرا نەجاد — گۈزەللەر نەسلىدىن، ھۆر سۈپەتلىكلەر.

ھەۋز I [حوز] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچى، ئىچكى دائىرىسى؛ زېمىن، دائىرە.

ھەۋز II [حوض] (ئە) كۆل.

ھەۋزى كەۋسەر — كەۋسەر سۈيى.

ھەۋزە [حوضە] (ئە) «ھەۋز II» گە قاراڭ.

ھەۋسەلە [حوصلە] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جىددىي كىرىشىش، تىرىشچانلىق. 2) ئىدىش؛ خۇرجۇن، خالتا. 3) تاقەت، چىدام.

ھەۋل [ھول] (ئە) دەھشەت، قورقۇنچ، قورقۇش:

گۇمانسىز دەر ئېردىم بۇدۇر راست قەۋل،
دېسەم قەۋل ئېرمەس ئىكەن جانغە ھەۋل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ساچار، باران، ئاچار گۇل يەر يۈزىدە،
بۇ يەڭلىغ جانۇ ھەيات ھەۋل كۆزىدە.

— خىرقەتى.

ھەۋلناك [ھولناك] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، دەھشەتلىك.

ھەۋلى [ھولى] (ئە) ھويلا؛ قورۇ:

كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى،
يىراقتىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.

— ناقىس.

ھەۋىلى [ھويلى] (ئە) «ھەۋلى» گە قاراڭ.

ھەي [حى I] (ئە) 1) ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ تۇرىدىغان جايى، قىشلاق، مەھەللە:

تۇرۇپ ئاندا ھەر سارى مەنزۇر ئىدى،
كى ھەي سارىدىن كۆزىگە نۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئەرەب قەبىلىلىرىدىن بىرى:

كى ھەي ئەھلىنىڭ تىفلى بىھەد ئىدى،
ئاراسىدا بىر سەرۋ گۇلخەد ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەي II [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.

ھەي - لايمۇت — زادى ئۆلمەيدىغان.

ھەيا [حيا] (ئە) ئۇيات، ئار، نومۇس، شەرم، ھايا، ئەدەپ:

ئۇچىنچىدۇر ھەيا مۈلكىنى ئالماق،
ئۇ يۈزىدىن ئۆزگە يۈزىدىن كۆزنى ئالماق.

— خىرقەتى.

ھەيا ئەھلى — ھايالىقلار؛ شەرم، ھايا ئەھلى.

ھەيا ئەيلەمەك — ئۇيالماق.

ھەيا بەھرى — ھايالىق، ئەدەپلىك.

ھەيا پەردەسىنى چاك ئەتمەك — ھاياسىزلىق قىلماق، ئەدەپسىزلىك قىلماق.

ھەياۋۇ ئەدەپ — شەرم (ھايا) ۋە ئەدەپ.

ھەيئات [هيات] (ئە) شەكىللەر، كۆرۈنۈشلەر؛ بۆلەك - بۆلەك نەرسىلەر.

ھەيات [حيات] (ئە) 1) تىرىكلىك، ھايات:

بىھەمدۇللاھ كۆردۈم سېنى مەن ھەيات،
ئۈمىد ئۆلكى ئەكنۇن تاپارمىز نەجات.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قۇۋۋەت، روھ، جان:

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىڭ ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۆمرى قوتى جان تاپتىم، دەردىمگە داۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

ھەيات ئەھلى بىلمەك — روھ، جان دەپ بىلمەك.

ھەيات بەزمى — بار بولۇشلۇق، تىرىكلىك.

ھەيات چىراغى — ھاياتلىق بەختى.

ئەگەر بولسە لەھزە قاشىدىن بەئىد،
ھەيات چىراغى بولۇپ ناپەدىد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيات سۇيى — ئابىھايات، ھاياتلىق، ئۆلمەسلىك سۇيى.

ھەيات قۇشى — جان، روھ.

ھەيات گۈلى — ياشلىق، بالىلىق دەۋر.

ھەيات مۈلكى — دۇنيا.

ھەيات ئۆيى — تىرىكلىك ئۆيى، تىرىكلىك بىناسى.

ھەياتى ئەبەد — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈلۈك.

ھەياتى جان — تىرىكلىك.

ھەياتى جاۋىدان — ئەبەدىي ھايات:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانىمدۇر.

— ئەرشى.

ھەياتى جاۋىدانىي — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈ ھايات.

ھەياتى يۈز ياشۇرماق — ئۆلمەك، ھالاك بولماق.

ھەياتئەفزا [حيات افزا] (ئە + پ) ھاياتنى ئۇزارتقۇچى.

ھەياتبەخش [حيات بخش] (ئە + پ) ھايات بېغىشلىغۇچى.

ھەيال [حيال] (ئە) كېچىكىش، ئالدىرىماسلىق؛ بىپەرۋالىق، سۇسلۇق:

ھەيال بىرلە كەلسە ئىدى كاشكى،
جانى چىققاي ئېردى دېدى كاشكى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيئەت [هيئت/هيات] / (ئە) 1) شەكىل، كۆرۈنۈش، سۈرەت. 2) ئاسترونومىيە ئىلمى، ئاسترونومىيە.

ھەيئەتى تۇلانىي — ئۇزۇنچاق شەكىل، كۆرۈنۈش (سامانىيولى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ھەيئەتى مەخرۇت — سىلىقلانغان شەكىل (مۇنارلارغا ئىشارە).

ھەيئەتى مۇستەدىر — يەر شارى.

ھەيئەتپەزىر [هيات پذير] (ئە + پ) شەكىللەنگۈچى، بىرەر شەكىلگە كىرگۈچى.

ھەيئەفشان [حي افشان] (ئە + پ) تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى.

ھەيبەت [هيبت] (ئە) قورقۇنچ، خەۋپ، ھەيۋەت:

ئەژدىھايى پىشەنى ھەيبەتتە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۆزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.

— زەلىلى.

ھەيبەتلىغ [هيبتليغ] قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، ھەيۋەتلىك:

كۆزلەرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
يۈرشۇكۇم ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.

— ئىسمائىل ھاجى.

ھەيجا [هيجا] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ، كۈرەش.

ھەيجا ئالەتى — جەڭ ئەسلىھەلىرى، قورال - ياراغلىرى.

ھەيرەت [حيرت] (ئە) ھەيرانلىق، داڭ قېلىش، بىرەر نەرسىگە ئەقلىنىڭ يەتمەسلىكى؛ ئىككىلىنىش، شۈبھىلىنىش:

ئۇزارىڭ شەۋقىدە تۈنلەر ماڭا ھەيرەت بولۇپ ئەفزۇن،
نەۋالار ئەيلەگەنچە ئەيلەي - ئەيلەي تا سەبا قىلدىم.

— ئەرشى.

ھەيرەت ئەيلەمەك — ئەجەبلەنمەك، ھەيران بولماق، داڭ قالماق.

ھەيرەت غالىب بولماق — زىيادە ھەيران بولماق، ناھايىتى ھەيران بولماق.

هەيرەت قىلماق — «هەيرەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

هەيرەت ئوتى سالماق — ئىشق يالقۇنىنى ئۆرتەتمەك؛ لال قالدۇرماق، ئىشققا مۇپتىلا قىلماق.

هەيرەتى ئەبراز — ياخشى كىشىلەرنىڭ هەيرانلىقى.

هەيرەتئاباد [حيرت آباد] (ئە + پ) هەيرەت مۇلكى:

هەرنە سەندىن ئۆزگەدۇر هەيران ساڭا،
هەيرەتئاباد ئىچرە سەرگەردان ساڭا.

— نەۋايى.

هەيرەتئەنگىز [حيرت انكيز] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، تاڭ قالدۇرغۇچى؛ هەيرانلىقتا قالدۇرغۇچى.

هەيرەتفىزاي [حيرت فيزاى] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، هەيران قالدۇرغۇچى.

هەيرەتۇل ـ فۇقەها [حيرت الفقها] (ئە) دىنىي هوقۇق؛ فىقھى بىلىمدانلىرىنىڭ هەيرانلىقى.

هەيزە [هيضه] (ئە) ۋابا.

هەيسىيەت [حيثيت] (ئە) نىشان، بەلگە؛ سەۋەب، ۋاستە، ئېتىبار، لاياقەت.

هەيسىييەت [حيثيت] (ئە) «هەيسىيەت» كە قاراڭ.

هەيف [حيف] (ئە) ئەپسۇس، ئەتتەڭ:

ئۆلكى تەۋۋابۇن رەھىمدۇر تەۋبە قىلغىل بىغلاغىل،
ۋادەرىغا بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە هەيف.

— شەۋقى.

هەيف ئەتمەك — «هەيف دېمەك» كە قاراڭ.

هەيف دېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

هەيكەل [هيكل] (ئە) 1) شەكىل، جىسىم، گەۋدە؛ كۆرۈنۈش. 2) تۇمار. 3) ئىمارەت، بۇتخانا؛ ئىبادەتخانا.

هەيلىغ [حى ليغ] تىرىكلىك:

سەندەدۇر هەم بىرلىگۇ هەم بارلىغ،
هەيلىغۇ قادىرلىغۇ غەففارلىغ.

— نەۋايى.

هەين [حين] (ئە) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت، چاغ:

بۇ هەيىندە قارىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ،
تۆكۈپ سۈنى ناگاھ كوزەسىن يارىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ هەيىندە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەهاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

هەيهات [هيهات] (ئە) «ۋادەرىخا، دەرىخ، ۋاھ» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۈندەش سۆز:

كۆڭۈللەر يۇسۇفىن هەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، هەيهات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۆلكۈ قازىمىش چەھ.

— ئەرشى.

هەيولا [هيولا] (ئە) هەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى ۋە ماهىيىتى.

هەيون [هيون] (ئە) 1) قامەت، تاشقى كۆرۈنۈش. 2) ئات ياكى تۆگە.

هەيۋان [حيوان] (ئە) [كۆپلۈكى: هەيۋانات] 1) هەربىر جانلىق نەرسە، تىرىك مەخلۇق، هايۋان. 2) تىرىكلىك، دائىم بارلىق:

نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يا مەگەر هەيۋان سۈيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.

— ئەرشى.

هەيۋان چەشمەسى — تىرىكلىك بۇلىقى، «چەشمەئى هەيۋان» غا قاراڭ.

هەيۋان سۈيى — تىرىكلىك سۈيى (ئەپسانىۋى سۇ)، هاياتلىق سۈيى:

جەننەت گۈلى غەمىن كىسەر ئەي گۈل تەبەسسۇمۇڭ،
هەيۋان سۈيىغە جان بېرۇر ئابى تەكەللۇمۇڭ.

— گۇمنام.

چەشمەئى هەيۋان — تىرىكلىك سۈيى، ئىچكەن ئادەم ئەبەديي ياشايدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان سۇ.

سايىر هەيۋان — باشقا هايۋان، باشقا تىرىك نەرسىلەر.

هەيۋانات [حيوانات] (ئە) «هايۋان» غا قاراڭ، هايۋانلار.

هايۋانات تەسخىرى — هايۋانلارنىڭ بويسۇنۇشى، هايۋانلارنىڭ ئىتائەت قىلىشى.

هەيۋانۋەش [حيوان وش] (ئە + پ) 1) تىرىلدۇرگۇچى، هايات بەرگۈچى كەبى. 2) هايۋانغا ئوخشاش.

هەيۋانۋەش چەشمە — تىرىكلىك بۇلىقى.

هەيۋانىي [حيوانى] (ئە) هايۋانغا مەنسۇپ.

هەيۋانىي تەئام — هايۋان گۆشىدىن تەييارلانغان تائام؛ گۆشلۈك يېمەكلىك.

هەيۋانىيەت [حيوانيت] (ئە) هايۋانلىق، هايۋانىيەت.

هەيىي [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.

هەيىيۇتەۋانا — خۇدانىڭ سۈپىتى.

بىرى ئايتۇركى: ئەي هەيىيۇ تەۋانا،
ئېرۇرسەن بارچە ئەهۋالىمغە دانا.

— لۇتفى.

هەيىي دادگەر — ئەرز ـ دادىغا يەتكۈچى؛ ئادالەتلىك؛ تىرىك ئادىل (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەيىي قەدىر — قۇدرەتلىك، هەمىشە تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى)؛

هەيىي قەدىم — ئەزەلدىن تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى):

بەر ئامانلىق ماڭا بۇ دۇنيادا ئەي ھەييى قەدىم،
ئاخىر دەمدە ماڭا قىل نۇرى ئىمانىنى نەسىب.

— قەلەندەر.

ھەييى لايەزەل — ئەبەدىي تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەييى لايەمۇت — ئۆلمەسلىك، دائىمىي، ئۆلمەس (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەييى مۇجىب — سەۋەبچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەييى ۋۇجۇد — تىرىك، بار مەنىسىدە (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەييىز [حيز] (ئە) ئىچكى دائىرە؛ مەۋقە؛ جاي، ماكان؛ چېگرا.

ھەييىزى ئىمكان — ئىمكان دائىرىسىدە؛ مۇمكىن بولغانغا قەدەر.

ھۇباب [حباب] (ئە) 1) كۆپۈك، سۇ يۈزىدە پەيدا بولىدىغان كۆپۈكچىلەر:

دېمەلىك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئانداغكىم ياشىم ئۈستىدە گەردۇدە ھۇباب.

— ئەرشى.

2) ئاسمان گۈمبىزى.

ھۇباب ئۆيى — كۆپۈك، كۆپۈكچە؛ پانىي دۇنيا، بۇ ئالەم.

يەتتى ھۇباب — ئاسمان.

ھۇبابئاسا [حباب آسا] (ئە) كۆپۈك كەبى، سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك.

ھۇبب [حب] (ئە) سۆيۈش، ياخشى كۆرۈش، مۇھەببەت.

ھۇببۇل - ۋەتەن — ۋەتەن مۇھەببىتى، ۋەتەننى سۆيۈش:

ئۆزۈم سابىت قەدەم ھۇببۇل - ۋەتەن مەزمۇنىدىن ۋاقىپ،
دىلىم سەيرى تەماشايى فەنا دەشتىدە مەھزۇنلۇق.

— شەۋقى.

ھۇبۇبات [حبوبات] (ئە) دانلار، ئۇرۇقلار.

ھۇبۇت [هبوط] (ئە) چۈشۈش، قونۇش، جايلىشىش:

رۇھ ئول دۇرۇركىم، ھەق ئاڭا بەرمىش ئەۋج،
نەفس زۇلمەتقە قالىپ، قىلمىش ئاڭا پايە ھۇبۇت.

— نەۋايى.

ھۇت [حوت] (ئە) 1) كونا ئاسترونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون ئىككىنچىسى؛ شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدىكى ئاي نامى (فېۋرال - مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ). 2) بېلىق:

بالىغلەر بولۇپ دەي نەھەڭگە قۇت،
تالىڭ ئىبرەمەس نەھەڭنىكى، قۇت ئەتسە ھۇت.

— نەۋايى.

ھۇجاج [حجاج] (ئە) «ھۇججاج» قا قاراڭ:

سېنىڭ لۇتفۇڭغە زارۇ غەمگە يارۇ خاكسار ئولدۇم،
قەدەم قويساڭ قاياندىن ئىتلارىڭ قىلغان ھۇجاجىم بار.

— گۇمنام.

ھۇجەج [حجج] (ئە) [بىرلىكى: ھۆججەت] ھۆججەتلەر، دەلىللەر، ئىسپاتلار.

ھۇججاج [حجاج] (ئە) ھاجىلار، مەككە ۋە مەدىنىگە بارغان زىيارەتچىلەر؛ كەبىنى زىيارەت قىلغۇچىلار.

ھۇججەت [حجت] (ئە) ھۆججەت، دەلىل، ئىسپات.

ھۇججەتۇل - ئىسلام — مەشھۇر ئىمام غەززالىينىڭ سۈپىتى.

ھۇجرە [حجره] (ئە) ھۇجرا، خانا:

كېلۇرمۇ جان ئېلىنگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھۇجرەلەر كۆپ - كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

ھۇجرە ئەزمى ئەيلەمەك — تەنھا بولماق.

ھۇجلە [حجله] (ئە) «ھەجلە» گە قاراڭ.

ھۇد [هود] (ئە) 1) مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرى (زەھھاك زامانىدا) ئۆتكەن ھۇد پەيغەمبەرنىڭ نامى. 2) قۇرئاندىكى 114 سۈرىدىن ئون بىرىنچى سۈرىنىڭ نامى.

ھۇدا [هدا] (ئە) توغرا يول، راست؛ دىنى ھەق، دىنى ئىسلام:

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئسى ئەنۋارۇل - ھۇدا،
يار ئەكسىن مەيدەكۆر، دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— نەۋايى.

ھۇدھۇد [هدهد] (ئە) ھۆپۈپ:

«ھې» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۇممىدۋار،
ھۇدھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھارىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

ھۇدۇد [حدود] (ئە) [بىرلىكى: ھەد] چېگرالار.

ھۇدۇدى باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربتىن شەرققىچە.

ھۇدۇسى [حدوثى] (ئە) پەيدا بولىدىغان.

ھۇدى [حدى] (ئە) تۆگىچىلەر قوشىقى، غەزىلى.

ھۇدى چەكمەك — قوشاق (غەزەل) ئېيتماق.

ھۇر I [حر] (ئە) ··· ئازاد، ئەركىن، ھۆر. 2) پاك، پاكىز.

ھۇر II [حور] (ئە) شەھلا كۆز، گۈزەل، گۈزەل قىزلار؛

جەننەت قىزلىرى، هۆر، هۆر - پەرى:

يا پەرى، يا هۆرى يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۆتتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.

— گۇمنام.

هۆر سىفەت — «هۆر مىسال» غا قاراڭ:

مەن ئىلى شەھرىدە كۆردۈم ۋاھ ئەجايىب بىر پەرى،
نە پەرىدۇر مەھۋەشكىم هۆر سىفەتلىك دىلبەرى.

— موللا بىلال.

هۆر مىسال — هۆر (پەرى) كەبى، هۆر سۈپەت، گۈزەل.

هۆرى بىهىشت — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، جەننەت قىزلىرى، هۆرلىرى.

هۆرى بىهىشت ئايىن — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلارغا ئوخشاش.

هۆرى چىگىل — چىگىل قەبىلىسىنىڭ گۈزىلى.

هۆرى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەلڭ گۈزەلى:

سىنىڭدەك تاپماسام دىلبەر ئەگەر، ئەي هۆرى دەۋرانىم،
خوتەننى تاشلاپ ئۆز شەھرىمغە يانىپ بارماقىم لازىم.

— قەلەندەر.

هۆرى رىزۋان — «هۆرى بىهىشت» كە قاراڭ:

جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر هۆرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سىنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.

— ئەرشى.

هۆرى زەمان — «هۆرى دەۋران» غا قاراڭ.

كىمگە قىلساڭ شەفقەتىڭنى قىلماغىل هۆرى زەمان،
دەردىڭ ئۆلتۈردى مىنى، ئەي شوخ، دەرمانىڭ تىلەپ.

— قەلەندەر.

هۆرى غىلمان — جەننەت قىزلىرى، جەننەتتىكى خىزمەتكار هۆرلەر:

ئاشىقى سادىق قىيا باقماس پەرىلەر هۆسنىگە،
تەرك ئېتىپ جەننەتى رىزۋان هۆرى غىلماندىن كېچەر.

— گۇمنام.

هۆرى ئىين — ئاق يۈزلۈك، قارا چاچلىق، قارا كۆزلۈك گۈزەل قىز.

هۆرا [حورا] (ئە) «هۆر I » نىڭ بىرلىكى، «هۆر I » گە قاراڭ.

هۆرا جەبىن — هۆر يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل.

هۆرەتمەك [هوراتماک] ئۆزاقلاشتۇرماق، يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، ئۈركۈتمەك.

هۆرزاد [حورزاد] (ئە + پ) هۆر (پەرى) دىن تۇغۇلغان، گۈزەل، گۈزەللەر نەسلى.

هۆرمەت [حرمت] (ئە) 1) هۆرمەت، ئېھتىرام:

نەچە كۈندۈركى بىر شوخى سىتەمگەر ئىشقى زورىدىن،
كېچىپمەن هۆرمەتىمدىن گەرچە هۆرمەتدارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

2) هارام نەرسە، شۈبھىلىك نەرسە:

قېرداشىڭنىڭ ھەرەمى هالىدىن ۋاقىف بول ۋە مۇھافەزەت قىلغىل، ھەمىل ئەيىامىدە لۇقمەئىكى، ئاندا هۆرمەت يا شۈبھە بولغاي، يېمەگەي.

— نەۋايى.

هۆرمەت شىئارلىق — ھەممىنى هۆرمەت قىلىدىغان، هۆرمەتنى ئادەت قىلىۋالغان.

هۆرنەجاد [حورنجاد] (ئە) هۆر نەسلىدىن، هۆر نەسەبلىك.

هۆرۇف [حروف] (ئە) [بىرلىكى: ھەرق] ھەرپلەر؛ سۆزلەر، ئىبارىلەر:

ۋەسفىنى قىلسام سىفەت ھەرگىز تۈگەنمەس ئايۇ يىل،
يىل هۆرۇفىنى تەمام قىلماي مەگەر لال ئولدى تىل.

— موللا سالىھ.

هۆرۇفى ئىللەت — ئەرەب گرامماتىكىسىدا «ا، و، ى» ھەرپلىرى «هۆرۇفى ئىللەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

هۆرۋەش [حوروش] (ئە + پ) هۆر - پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:

سىزنىڭتەك هۆرۋەش ئادەم تاپىلماس،
پەرى يۈزلۈك مەسىھادەم تاپىلماس.

— ئاتايى.

هۆرۋەش مەھبۇب — هۆر - پەرىگە ئوخشاش گۈزەل يار.

هۆرىزاد [حور زاد] (ئە + پ) « هۆرزاد » قا قاراڭ.

هۆرىزادە [حور زاده] (ئە) «هۆرزاد» قا قاراڭ.

هۆرىلىقا [حورلقا] (ئە) «هۆر I » گە قاراڭ:

نېتەي جەننەتدە بولسە يۈز تۈمەن هۆر،
جەھان باغىدە بىر هۆرىلىقا بەس.

— ئەرشى.

هۆرىۋەش [حور وش] (ئە + پ) «هۆرۋەش» كە قاراڭ.

هۆريي [حورى] (ئە) گۈزەل، شەھلا كۆز، «هۆر I » گە قاراڭ.

هۆززار [حضار] (ئە) [بىرلىكى: هازىر] مەۋجۇتلار، هازىر بولغانلار؛ هازىر بولغان كىشىلەر؛ ئىشتىراكچىلار.

هۆززارۇل - مەجلىس — مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى، مەجلىسكە هازىر بولغانلار.

هۆزن [حزن] (ئە) [بىرلىكى: ئەهزان] غەم، قايغۇ،

ھەسرەت، خاپىلىق، غەمكىنلىك.

ھۇزنى ئەھلى — دەردمەنلەر.

ھۇزنى جاۋىد ئولماق — دائىمىي قايغۇدا بولماق.

ھۇزۇر [حضور] (ئە) 1) ھۇزۇر، راھەت، زەۋق؛ پاراغەت، ھالاۋەت، ئاسايىش.

بۇلارنىڭ ھەر ھۇزۇرى شەمئىدىندۇر،
قاچان ئۇي ئىچرە بولغان جەمئىدىندۇر.

— خىرقەتى.

2) ئالدى، ھۇزۇر، ھۇزۇرى، ئىختىيارى، ھازىر بولۇش، كۆرۈنۈش:

... چۈن ئاخىرلەرىغە يەتتى، بىر كۈن ئۇستاد ھۇزۇرىدا جەمئى ئەئىممە بىلە ئولتۇرۇپ «شەرھىس - سۇننە» ئوقۇر ئىردى.

— نەۋائى.

ئۆز ھۇزۇرۇمغە مېنى قويماس دەمى،
كەلتۈرۈر كۆڭلۈمە ھەردەم ئەلەمى.

— نەۋائى.

ھۇزۇر ئەتمەك — راھەتلەنمەك.

ھۇزۇر قىلماق — راھەتلەنمەك، لەززەتلەنمەك، زوقلانماق.

ھۇزۇرى قەلب قىلماق — قەلب (كۆڭۈل) ئارام ئالماق، ھۇزۇرلانماق.

ھۇزۇز [حظوظ] (ئە) [بىرلىكى: ھەز] لەززەتلەر، راھەتلەر، بەھرىلەر.

ھۇسام [حسام] (ئە) قىلىچ، شەمشەر.

ھۇسن [حسن] (ئە) [كۆپلۈكى: مەھاسىن] گۈزەل چىراي، ھۆسن، كۆرك:

گەر دېسەڭكىم، باق مېنىڭدەككە، كۆزۈڭ يىغ ئۆزگەدىن،
قىيمەتى ھۇسنۇڭگە مەندەك ھەم خەرىدار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

ھۇسن ئەھلى — گۈزەللەر.

نەچچە ھۇسن ئەھلى كېلىپ يانداشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇھرە ئىچرە گويىيا بىر گەۋھەرى.

— ئەرشى.

ھۇسن بۇرجى — گۈزەللىك ئاسمىنى.

ھۇسن خىلقىي — تەبىئىي چىراي، ھۆسن.

ھۇسن قۇياشى — گۈزەللىك نۇرى، پارلاقلىقى.

ھۇسن گەنجى — 1) گۈزەللەر خەزىنىسى. 2) سۆيگەنى.

ھۇسن ھەقىقىي — ئىلاھىي گۈزەللىك.

ھۇسنۇ جەمال — گۈزەللىك ۋە چىرايلىقلىق:

يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ ھۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرىشتەھ دۇر مەگەر.

— ئەرشى.

ھۇسنۇ لەتافەت — گۈزەللىك ۋە نازۇكلۇق.

ھۇسنۇل - مەئاب — «ھۇسنى مەئاب» قا قاراڭ:

دىلنىڭ چەشمى بىدار ئىسە كۆزدە خاب،
زەھى دىل، زەھى چەشم «ھۇسنۇل - مەئاب».

— غەرىبى.

ھۇسن ئېلى — گۈزەللەر، ھۆسندارلار:

بۇ دەۋرمۇ ھۇسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.

— قەلەندەر.

ھۇسنى ئەدا — گۈزەل ئىپادە، ياخشى ئۇسلۇب.

ھۇسنى تالىئ — بەختلىك، ياخشى تەلەي.

ھۇسنى تەكەللۇم — ياخشى ۋە مۇلايىم سۆز.

ھۇسنى زېب — چىرايلىقلىق.

ھۇسنى سەۋت — چىرايلىق ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز.

ھۇسنى شامە — ھىد (پۇراق) بىلىش، ھىدنى ياخشى سىزىش قۇۋۋىتى.

ھۇسنى مەئاب — قايتىپ بېرىشقا تېگىشلىك ياخشى جاي؛ ھۆسندار؛ گۈزەل.

ھۇسۇل [حصول] (ئە) ھاسىل بولۇش، قولغا كىرىش، ئېرىشىش.

ھۇسۇل بولماق — مۇرادىغا يەتمەك.

ھۇسۇل تاپماق — قولغا كىرگۈزمەك.

ھۇش [هوش] (پ) ھۇش، ئەس، سەزگۈ، ئاڭ، ئەقىل:

ھېچ مەجالىم يوق ئۇ كۈن ياتتىم كىرىپ گۈلشەن ئارا،
گاھى مەستۇ گاھى بىھۇش گاھى ھۇشۇمغە كېلىپ.

— موللا سالىھ.

ھۇش ئەھلى — ھوشيارلار، ئەقىللىقلەر؛ ئەس - ھوشى جايىدا كىشىلەر.

ھۇشۇ خىرەد — ئەس (ھوش) ۋە ئەقىل.

ھۇشى ئازماق — ھوشىدىن كەتمەك، ئۆزىنى يوقاتماق.

ھۇشى بارماق — ئۆزىنى يوقاتماق، ھوشسىز بولماق.

ھۇشى يوق — دىۋانە، مەجنۇن؛ مەست.

ھۇشەڭ [هوشنك] (ئە) ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 2 - پادىشاھى.

ھۇشبەر [هوش بر] (پ) مەست قىلغۇچى، ھوشىنى ئالغۇچى.

ھۇشرەباي [هوش رباى] (پ) ھوشىنى ئالغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

ھۇشكىردار [هوش كردار] (پ) ھوشيار، ھوشلۇق،

ئەقىللىق.

هۇشلۇق [هوشلۇق] هوشيار، هوشى، سەزگۈسى بار، ئېسى (هوشى) جايىدا.

هۇشمەند [هوشمند] (پ) هوشيار، ئەقىللىق؛ زېرەك:

يوقتۇر دۇنيا ئىچىندە بىر سېنىڭدەك هۇشمەند،
هەم مېنىڭدەك يوقتۇر هەم دىلفىگارى دەردمەند.

— قەلەندەر.

هۇشمەندانە [هوشمندانه] (پ) ئاقىلانە، دانالارچە؛ هوشيارلىق بىلەن.

هۇشمەندانە سۆز — ئاقىلانە، دانالارچە ئېيتىلغان سۆز، هوشيارلىق بىلەن دېيىلگەن سۆز.

هۇفرە [حفره] (ئە) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئازگال:

ئىچىندە نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول هۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.

— نەۋائى.

هۇففاز [حفاظ] (ئە) [بىرلىكى: هافىز] قارىيلار، هاپىزلار.

هۇققە [حقه] (ئە) 1) قۇتىچە، قىممەت باهالىق تاشلار سېلىنىدىغان يۇمۇلاق قۇتا، قىممەت باهالىق نەرسىلەر ساقلىنىدىغان ساندۇق:

بىر باغدا ئاچىلغان يوق دەهر ئىچرە سېنىڭدەك گۇل،
هەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ هەم هۇققە ئىچىدە مۇل.

— گۇمنام.

2) مەشۇقەنىڭ ئاغزى:

بۇ بۇلبۇل مەست ئېردى ئۆزگە كەلدى،
ئاچىپ لەب هۇققەسىنى سۆزگە كەلدى.

— خىرقەتى.

هۇققەئى دۇردان — جاۋاهىرلار (قىممەت باها تاشلار) سېلىنىدىغان قۇتىچە.

هۇققەئى لەبالەب — ئىچى لىق تولغان قۇتىچە.

هۇققۇئى لەئل — قىزىل لەۋ. يارنىڭ لېۋى.

هۇققە باز [حقەباز] (ئە + پ) نەيرەڭۋاز.

هۇكەما [حكما] (ئە) [بىرلىك: هەكىم] ئالىملار، پەيلاسوپلار؛ دانالار، دانىشمەنلەر. 2) تېۋىپلار، هەكىملەر.

هۇككام [حكام] (ئە) [بىرلىكى: هاكىم] هاكىملار، هۆكۈمرانلار، هۆكۈم قىلغۇچىلار؛ پادىشاهلار.

هۇكم [حكم] (ئە) 1) هۆكۈم، بۇيرۇق، پەرمان. 2) خاهىش.

هۇكم ئەتمەك — بۇيرۇق قىلماق.

هۇكم فەرما — هۆكۈم سۈرگۈچى.

هۇكمى جۇلۇس — ئۆلتۈرۈش بۇيرۇقى، تەكلىپى.

هۇكمى سىياسەت — سىياسەت تەقەززاسى، يولىيورۇقى، سىياسەتكە مۇۋاپىق؛ ئۆلۈم جازاسى.

هۇكمى شاهى تاپماق — دۇنيا شاهلىقىنى ئىگىلىمەك.

هۇكمى قەزا — تەقدىر، تەقدىر هۆكمى.

هۇكمى كۇل — ياخشى نەتىجىلىك، هەممىگە ماقۇل بولىدىغان.

هۇكمران [حكمران] (ئە + پ) هۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، هۆكۈمران؛ پادىشاھ:

ئانامغا كېلىپدۇر بۇ نەۋ هۇكمران،
ئانىڭ خەۋفى بىرلە بولۇپ ياشى قان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇكمرانى زەمان — زامان شاهى، بېگى.

هۇكۇمەت [حكومت] (ئە) هۆكۈمرانلىق، هاكىملىق؛ هۆكۈمەت.

هۇكۇمەت قىلماق — هۆكۈمرانلىق قىلماق، ئىدارە قىلماق.

هۇلەل [حلل] (ئە) [بىرلىكى: هۇللە] زىننەتلىك كىيىملەر، يېڭى كىيىملەر، «هۇللە» گە قاراڭ.

هۇلقۇم [حلقوم] (ئە) هەلقۇم، كېكىردەك، «هەلق» گە قاراڭ.

هۇللە [حله] (ئە) بېزەكلىك (زىننەتلىك) كىيىم، نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم:

ئاغاز كىتاب مۇهەببەتنامە ۋە مېهنەتكامە ۋە هۇللەئى بەستەدام
ۋە شىكەستەئى جام.

— خىرقەتى.

هۇللەئى ئال — قىزىل رەڭلىك نەپىس كىيىم.

هۇللەئى چىن — چىن شايىسى، يىپەكلىك كىيىمى.

هۇللەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك بېزەك (زىننەت) كىيىمى.

هۇللەئى ماۋيى — كۆك رەڭلىك كىيىم.

هۇللەئى نۇر يايماق — نۇر تارقاتماق؛ قۇياش چىقماق.

بىهىشت هۇللەسى — ئۈستىباش، ئەڭ چىرايلىق، زىننەتلىك كىيىم.

هۇللەباف [حلەباف] (ئە + پ) يىپەكلىك شايى توقۇغۇچى (بايغۇچى).

هۇللەپوش [حلەپوش] (ئە + پ) نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كىيگەن، يىپەك كىيىملەرگە ئورالغان:

لال ئولۇپ ۋەسفىڭدە ئەرشى بولدى بۇ دەم گەر خەمۇش،
فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە هەم قىل هۇللەپوش.

— ئەرشى.

هۇللەسان [حلەسان] (ئە + پ) نەپىس يىپەككە ئوخ-

شاش، نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كەيى.

ھۆللەۋار [حلەوار] (ئە + پ) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

ھۆللەۋار ئەتمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

ھۆلۇل [حلول] (ئە) كىرىش، داخىل بولۇش، قاتنىشىش، بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە كىرىش.

ھۆلۇل قىلماق — كىرمەك، كىرىپ جايلاشماق؛ ئورناشماق، سىڭمەك، سىڭىشمەك.

ھۆلۋ [حلو] (ئە) شېرىن، تاتلىق، لەززەتلىك.

ھۆلىيە [حليە] (ئە) كىيىم، بېزەك، زىننەت، تاشقى كۆرۈنۈش؛ تاشقى بەلگىلەر.

ئەقىل ھۆلىيەسى — ئەقىل بېزىكى.

بىلىك ھۆلىيەسى — بىلىم زىننىتى.

ھۆما [هما] (پ) ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى، كىمنىڭ بېشىغا قونسا (سايىسى چۈشسە) بەختلىك بولىدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان قۇش؛

ھۆما گەر ئۈستىخانىم كۆرسە كىرىپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئىبردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

ھۆماي [هماى] (پ) «ھۆما» غا قاراڭ:

سەن بىر ھۆمايى مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

— موللا بىلال.

ھۆماي مىسال — دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش، بەخت قۇشىدەك.

ھۆمايۇن [همايون] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك، شەرەپلىك؛ قۇۋۋەتلىك:

ھۆمايۇن ئىبردىم ئەمما دام ئىشقىڭغە بولۇپمەن قەيد،
چىگىلمىش رىشتەسى جانغە قۇتۇلماغلىق ئەمەس ئاسان.

— ئا. نىزارى.

ھۆمايۇن ئەلقاب — سائادەتلىك نام، قۇتلۇق ئىسىم.

ھۆمايۇن جەمال — ئۇلۇغ، كۆركەم يۈزلۈك؛ بەختلىك.

ھۆمايۇن فال — كېلەچىكى قۇتلۇق، بەختلىك، بەختىيار؛ ئامەتلىك، ئامىتى كەلگەن.

ھۆمايۇن قۇش — بەخت قۇشى، دۆلەت قۇشى.

ھۆمايۇنفەر [همايون فر] (پ) ئەڭ يۈكسەك، ئالىي دەرىجىدىكى شان - شەۋكەت.

ھۆمايۇنۋەش [همايون وش] (پ) بەختلىك، خۇش ۋاقىت.

ھۆمايۇنۋۇرۇد [همايون ورود] (پ + ئە) بەخت كەلتۈرگۈچى، بەختىيار قىلغۇچى؛ ئامەتلىك.

ھۆمرا [حمرا] (ئە) قىزىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەئنا ئىبرۇر بىر گۈنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باغى سۈنئۇڭ ئىچرە تۈرلۈك لالەئى ھۆمرا.

— مەشھۇرى.

بادەئى ھۆمرا — قىزىل مەي.

ھۆمرەت [حمرت] (ئە) قىزىللىق:

خۇنفىشان كۆزنى يوبان ئاق ئەتتى ئەشكىم كەسرەتى،
گەرچە كەتمەس لالەنىڭ سۇۋۇدىن سەۋادۇ ھۆمرەتى.

— نەۋايى.

ھۆمما [حما/حمى] / (ئە) [كۆپلۈكى: ھۆممىيات] ئىسسىتما كېسەللىكى، بەزگەك؛

ھۆمما ئوتى — ئىسسىتما، ھارارەت.

ھۆمۇل [حمول] (ئە) يۈك، يۈكلىنىش؛ ئارتتۇرۇش؛ زىيادە قىلىش، كۆپەيتىش.

ھۆمۇم [هموم] (ئە) [بىرلىكى: ھەم] مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، تەشۋىش، غەم، قايغۇ.

ھۆمۇمى زائىد — ئارتۇقچە تەشۋىش.

ھۆنە [هونە] كېيىكنىڭ ئەركىكى، ئەركەك كېيىك.

ھۆنەر [هنر] (پ) ھۈنەر، ماھارەت؛ ماھىرلىق:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۆنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

ھۆنەر ئەتۋارى — ھۈنەر يولى، ھۈنەر تەرتىپى.

ھۆنەر بىلمەك — ئىش بىلمەك، ئىش بىلىدىغان بولماق.

ھۆنەر كەلمەك — قولىدىن ئىش كەلمەك.

ھۆنەرپەرۋەر [هنرپرور] (پ) ھۈنەرنى سۆيگۈچى، ھۈنەرۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرغۇچى.

ھۆنەركار [هنركار] (پ) ھۈنەرۋەن، سەنئەتكار.

ھۆنەرمەند [هنرمند] (پ) ھۈنەرۋەن، ئىش بىلىدىغان.

ھۆنەرۋەر [هنرور] (پ) ھۈنەرۋەن، پەزىلەتلىك ئادەم، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان كىشى:

يېتىپ كەلدى بارچە ھۆنەرۋەرلەرى،
بار ئىردى ئۆيىدە كۆمۈش زەرلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھۆنەرى [هنرى] (پ) ھۈنەرگە ئائىت، ھۈنەرگە مەنسۇپ.

ھۆنىل - ئەمەك [هونى لاماك] 1) ئوقيانى تەييارلىماق، يا (كامان) كىرىچىگە ئوقنى بېكىتمەك؛ ئوق ئۈزۈشكە ھازىرلانماق. 2) ۋىژىلدىماق (ئوق ئاۋازى ھەققىدە).

ھۆۋەيدا [هويدا] (ئە) ئايان، روشەن، ئاشكارا، ئېنىق:

لا مەكانىنىڭ شەھرىدە ئاشىقنى شەيدا قىلدى ئىشق،
ئەنبىيائى ئەۋلىيالارنى ھۆۋەيدا قىلدى ئىشق.

— مەشرەب.

ھۆۋىييەت [هويت] (ئە) ماھىيەت، ھەقىقەت:
«ھا» سى ھۆۋىييەتنى قىلىپ جىلۋە گاھ،
«لامى» بىلە قايىل «ئەل - مۈلكۇ لاھ.»

— نەۋايى.

ھۆي [هوى] 1) خورسەنلىكتىن ئېيتىلىدىغان سادا. 2) داد، ۋاي، ئاھ - ئاھ:
بۇگۈن باغى گۈلىستان گۈللەرى خوش بەرگ رېز ئولدى،
سەھەر ھۆي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.

— زەلىلى.

ھۆي چەكمەك — ھۆي تارتىپ (ئاھ - ۋاھ چېكىپ) نالە قىلماق.

ھىبە [هبه] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق؛ سەدىقە:
نە ماڭىشدۇركى، تەنلەر ھىبەسى ئانىڭ،
نە باقىشدۇركى، جانلەر فىداسى ئانىڭ.

— نەۋايى.

ھىبس [حبس] (ئە) قاماش، ھەپسگە (تۈرمىگە) سېلىش؛ قاماقخانا؛ تۈرمە، ھەپسە، زىندان.

ھىبس بۇيۇرماق — قاماشقا بۇيرۇماق، قاماققا ھۆكۈم قىلماق.

ھىجا [هجا] (ئە) 1) مەسخىرە، ھەجۋى، ھەجۋىي سۆزلەر. 2) ھەرپلەرنى ئايرىم - ئايرىم ئوقۇش. 3) بوغۇم، سۆز بوغۇمى.

ھىجا تۇمارى — بىمەنە، تۈرلۈك ھەرپلەردىن تۈزۈلگەن تۇمار؛ ھەجۋىنامە.

ھىجاب [حجاب] (ئە) 1) پېرەنجا، پەردە، توسۇق:
ئاڭا ئەيلەدىم مەن بۇ يەڭلىغ خىتاب،
كى شەيتان بولۇپدۇر يولۇڭغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قويمە يۈزۈڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.

— نەسىمىي.

2) ئۇيات، ئۇيىلىش:
ھەر چەند سەئىي ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.

ھىجاب بولماق — توسۇلماق.

ھىجاب دەفئ بولماق — پەردە كۆتۈرۈلمەك، توسۇپ تۇرغان نەرسە يوق بولماق.

ھىجاب ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — ئارىدىكى ئۇيىلىش، ئەيمىنىشنى يوق قىلماق.

ھىجابى پىنھانى — يوشۇرۇن پەردە.

ھىجابلىغ [حجاب ليغ] پەردىلىك.

ھىجار [حجار] (ئە) [بىرلىكى: ھەجەر] تاشلار، «ھەجەر» گە قاراڭ.

ھىجاز [حجاز] (ئە) 1) مۇزىكىدا بىر مۇقام نامى. 2) ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ قىزىل دېڭىز بويىدىكى غەربىي قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان قىسمى.

ھىجران [هجران] (ئە) ئايرىلىش، يىراق، جۇدالىق:
فەھم ئېتەرمەن بولماغۇم ئۆلگۈنچە ھىجراندىن خەلاس،
ھەجرىدە شامۇ سەھەر يۈز ئاھۇ ئەفغاندىن خەلاس.

— ئەرشى.

ھىجران سۆزى — ئايرىلىشنىڭ كۆيدۈرۈشى، جۇدالىق سۆزلىرى.

ھىجران غەمى — ئايرىلىش غېمى.

ھىجران ئوتى — ئايرىلىشتىن كۆيۈش:
ئاھكىم، ھىجران ئوتى ئاخىر مېنى قىلدى كەباب،
ھەجرۇ فۇرقەتدە كۆيۈپ ئەمدى ئەدا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

ھىجرەت [هجرت] (ئە) ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاينى تاشلاپ باشقا بىر جايغا كۆچۈش؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈشى (ئىسلامدا شۇ كۈنى يىل بېشى قىلىپ بېكىتكەن، شۇڭا مۇسۇلمان يىلى ھېسابى «ھىجرىي» يىل دەپ ئاتالغان. ھىجرىيە يىلى مىلادىيە يىلى بويىچە 662 - يىلى 16 - ئىيۇلدىن باشلانغان) :
كىشىكى دىلرەبادىن تاپسا ھىجرەت،
ئىچەر بىر كۈن ۋىسالى بىرلە شەربەت.

— خىرقەتى.

تارىخ سەككىز يۈز تۆرت ئېردى ھىجرەت،
كى نەقىش ئەتتىم بۇ مەنزۇرى مۇھەببەت.

— لۇتفى.

ھىجرىي [هجرى] (ئە) ھىجرىيەت، ھىجرىيەگە مەنسۇپ:
مىڭ يۈز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەسنىفى بولدى ۋەسسالام.

— نەۋبەتى.

ھىدايەت [هدايت] (ئە) يول باشلاش، توغرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش:
يولۇمغە رەھبەرئەت ئەھلى ئىنايەت،
ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.

— گۇمنام.

ھىدايەت ئەيلەمەك — توغرا يول كۆرسەتمەك، يولغا سالماق.

ھىدايەت بۇلۇتى — توغرا يول بەرىكەتلىرى؛ توغرا يولدا

يۈرۈشتىكى بەرىكەتلەر.

هىدايەت زىلالى — زىلال (شېرىن) سۇدەك كۆڭۈلگە تەسكىن بەرگۈچى توغرا يول.

هىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى — توغرا يولدا يۈرۈشتىكى كېلىدىغان ياخشى ئاقىۋەتلەر.

هىدايەت قاسىدى — توغرا يولغا سالغۇچى، توغرا يولغا سېلىشنى خالىغۇچى.

هىدايەت ئېلى — ياخشىلىققا ئېرىشىشكە مۇيەسسەر بولۇش.

هىددەت [حدت] (ئە) 1) ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك، ئۆتكۈر، تېز؛ تېزلىك. 2) غەزەپ، قىزغىنلىق.

هىراسەت I [حراثت] (ئە) دېھقانچىلىق، زىرائەتچىلىك، تېرىقچىلىق.

هىراسەت II [حراست] (ئە) هىمايە قىلىش، قورۇقلاش.

هىراۋۇل [هراول] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار، ئاۋانگارت قىسمى، رازۋېدكىچى.

هىرەف [حرف] (ئە) [بىرلىكى: هىرفە] هۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ.

هىرز [حرز] (ئە) 1) ساقلايدىغان، ئاسرايدىغان؛ ساقلىنىش، ئامان بولۇش، ئامانلىق جاي، ساقلىنىش جايى. 2) تۇمار:

قىلىپ هىقغە هەردەم مۇناجاتلار،
ئوقۇپ هىرزلار بەلكى ئاياتلار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هىرزى ئەمانىي — سېھىر ۋە جادۇنى قايتۇرغۇچى تۇمار، دۇئا.

هىرزى جان — جاننى ساقلاش تۇمارى.

هىرس [حرص] (ئە) ئاچ كۆزلۈك، بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلىش:

ھەم ئۆمۈرنىڭ بەقاسى يوقلۇغىدىن بېرىپ نىشان،
ئەهل هىرس غەفلەتىدىن ئېتەرمەن شىكايەتى.

— سەبۇرى.

هىرسىدىن كەچمەك — تەمەدىن ساقلانماق، قانائەت قىلماق.

هىرسۇ شەيدالىغ — هەددىدىن تاشقىرى بېرىلگەن؛ مەپتۇن.

هىرسۇ هەۋا — بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلىش، هەۋەس.

هىرسۇ هەۋا غەلەبەسى — ئاچ كۆزلۈك ۋە هاۋايى نەپسىنى يېڭىش.

هىرسكېش [حرص كيش] (ئە + پ) ئاچ كۆز:

دېدى هۇدهۇد: «كى ئەي زەبۇنى هىرسكېش،
نەفس زۇلمى ئەيلەگەن كۆڭلىڭنى رېش.»

— نەۋايى.

هىرفە [حرفه] (ئە) [كۆپلۈكى: هىرەف] هۈنەر - كەسىپ، تەدبىر:

بۇ هىرفە ئارا هەم سەلاهۇ فەساد،
كى پېشلى ئېرۇر هەم بەيازۇ سەۋاد.

— غەرىبى.

هىرفە ئەهلى — هۈنەرۋەنلەر، بىرەر كەسىپ بىلەن مەشغۇل كىشىلەر.

هىرفەت [حرفت] (ئە) «هىرفە» گە قاراڭ:

يەنە هىرفەت ئەهلى تۇتۇپ گوشەئى،
مەئاشى ئۈچۈن ئىستەسە توشەئى.

— نەۋايى.

هىرفەگەر [حرفەكر] (ئە) «هىرفەۋەر» گە قاراڭ:

قىلىپ هىرفەگەرلەر تۆمۈردىن قەفەس،
دېدىم: ئالدىمە قوي كۆرەي هەر نەفەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هىرفەۋەر [حرفەور] (ئە + پ) هۈنەرۋەن، كاسىپ:

خانە قاهغە سالدى ئوت كىرگەچ نەۋائىي دەير ئارا،
هىرفەۋەردەك گەنجكىم تاپتى، دوكانىن ئۆرتەدى.

— نەۋايى.

هىرقەت [حرقت] (ئە) 1) شولا، كۆلەڭگە. 2) غەم، قايغۇ. 3) كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش؛ كۆيۈش، يېنىش؛ ئوت:

ئىچىم لەئىل ئولدى فۇرقەتدىن، كۆزۈم دۇر يىغىدى
هەيرەتدىن،
ئاياغ، باش شۇئلە هىرقەتدىن بۇ يەڭلىغ تەختۇ تاجىم بار.

— گۇمنام.

ئېرۇر نىئمەت ئەگەر مىهنەت ئىچىدە،
بىلىڭ زەر ساپ ئولۇر هىرقەت ئىچىدە.

— خىرقەتى.

4) كۆيۈنۈش.

هىرمان [حرمان] (ئە) مەهرۇملۇق، بەهرە ئالالماسلىق، بەهرىمەن بولالماسلىق، يېتىشمەسلىك، ئۈمىدسىزلىك؛ ئاچراپ قالغان؛ چەكلەنگەن، مەنئى قىلىنغان:

ئەي گۇمناما نەۋبەتى هىرمان كەتتى،
ۋەسل ئولدۇم ئاڭا نەۋبەتى هىجران كەتتى.
زۇلفى هەلقەسىنى كەمەند ئېتىپ سەيد ئەيلەپ،
يا قاشى بىلە ئوقلارى مۇژگان كەتتى.

— گۇمنام.

ھىرمان ئوقى — مەھرۇملۇق ئوقى.

داغى ھىرمان — مەھرۇملۇق، ئۈمىدسىزلىك دېغى.

ھىزەبر [هزبر] (پ) شىر، ئارسلان، جەسۇر، باتۇر.

ھىزەبرشىكار [هزبرشكار] (پ) ئارسلان ئۆۋلىغۇچى، پالۋان، باھادىر.

ھىس [حس] (ئە) سەزگۈ، ھېس - تۇيغۇ.

ھىساب [حساب] (ئە) ئېتىبار، قەدىر، قەدىر - قىممەت. 2) سان، ئەدەد. 3) ئوي، پىكىر. 4) قاتار، توپ. 5) سوراق، تەقدىر.

ھېساب ئالماق — تەكشۈرمەك، ھېساب ئالماق؛ ئىبرەت ئالماق.

ھېساب ئەسرەمەك — ھېسابنى ساقلىماق، ھېسابقا ئالماق.

ھېساب ئەيلەمەك — سانىماق، ھېسابلىماق.

ھېساب ۋەقتى — ساناش، نەتىجە چىقىرىش ۋاقتى.

ھىسار [حصار] (ئە) 1) قەلئە، قورغان، ئىستىھكام:

... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سولاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇننى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىككەۋلەن تاپىشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سىفىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىككەۋلەن قاچىپ چىققانى......

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) كۆك، ئاسمان:

ئۆيلەكى كەيۋانى نوھۇ سەتتىشئار،
كىم ئېرىدۇر گۇنبەدى نىلى ھىسار.

— نەۋائى.

ھىسار دەۋرى — قەلئە ئەترابى.

ھىسارنىشىن [حصارنشين] (ئە + پ) قەلئەدە ئولتۇرغۇچى.

ھىسارى [حصارى] (ئە) ئورالغان، قامالدا، قورشاۋدا قالغان، قورغان ئىچىدە قالغان.

ھىسسەمەك [حساماك] (ئە) ھېس قىلماق، سەزمەك.

ھىسن [حصن] (ئە) قورغان، قەلئە، ئىستىھكام.

ھىسنى فەلەك — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.

ھىسنى ھەسىن — مۇستەھكەم ئورالغان قورغان، قەلئە.

ھىفز [حفظ] (ئە) 1) ساقلاش، مۇھاپىزەت قىلىش. 2) تەربىيەت. 3) ئەستە تۇتۇش.

ھىفز ئەتمەك — يادلىماق، ئېسىدە (ئەستە) قالدۇرماق، ئەستە تۇتماق؛ ھىمايە قىلماق؛ ساقلىماق.

ھىفز ئەيلەمەك — ساقلىماق، ئاسرىماق؛ ھىمايە قىلماق.

ھىفز قىلماق — «ھىفز ئەتمەك» كە قاراڭ.

ھىفزىدە ئەسرەدىك — ھىمايىسىدە ئاسرىسۇن.

ھىفزى ھالى — ھالىتىنى، ساقلىقىنى ساقلاش.

ھىقد [حقد] (ئە) ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت.

ھىكايات [حكايات] (ئە) ھېكايىلەر، قىسسىلەر:

ئىشتىكىل خەستە بۇلبۇلدىن ھىكايات،
كېچە - كۈندۈز قىلۇر ئېردى مۇناجات.

— خىرقەتى.

ھىكايەت [حكايت] (ئە) ھېكايە، مەلۇمات:

ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.

— سەبۇرى.

ھىكايەت قىلماق — نەقىل قىلماق، رىۋايەت ئېيتماق.

ھىكايەت گۇزار — ئۆتكەن ۋەقەلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىش، سۆزلەش:

نەكىم ئۆتكەن ئاخشامدا ئىككى كىشى،
ھىكايەت گۇزارلىق ئىدى ۋەرزىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھىككە [حكه] (ئە) 1) قىچىشقاق، قوتۇر، تەمرەتكە. 2) كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق.

ھىكمەت [حكمت] (ئە) [كۆپلۈكى: ھىكەم] 1) دانىشمەنلىك، دانالىق. 2) ئىلىم، مەرىپەت. 3) تەدبىر، چارە؛ پايدىلىق ئىش. 4) پەلسەپە. 5) سىر، مەخپىيەتلىك، يوشۇرۇن سەۋەب. 6) مەسەل، مەسەل قىلىش.

ھىكمەت ئايتماق — ھېكمەت سۆزلىمەك؛ نازۇك؛ چوڭقۇر مەنىلىك پىكىر بايان قىلماق.

ھىكمەت شۇكۇھى — بىلىم شۆھرىتى، مەشھۇرلۇقى.

ھىكمەتۇ ئەقل — ئىلىم ۋە ئەقىل.

ھىكمەتى ئىلاھىي — خۇدانىڭ خاھىشى، ئىرادىسى.

ھىكمەت ئىلمى — پەلسەپە ئىلمى.

ھىكمەتئاباد [حكمت اباد] (ئە + پ) ھېكمەتكە تولغان جاي، ھېكمەت ماكانى.

ھىكمەتئاسا [حكمت اسا] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق.

ھىكمەتئامىز [حكمت اميز] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، ھېكمەتكە تولغان.

ھىكمەتئايىن [حكمت ايين] (ئە + پ) بىلىملىك، بىلىمدان، دانىشمەن.

ھىكمەتپەرەست [حكمت پرست] (ئە + پ) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ.

ھېكمەتپەناھ [حكمت پناه] (ئە + پ) بىلىملىكلەر، بىلىمدانلار ھامىيسى.

ھېكمەتپىيشە [حكمت پيشه] (ئە + پ) «ھېكمەتپەرەست» كە قاراڭ.

ھېكمەتجو [حكمت جو] (ئە + پ) «ھېكمەتپەرەست» كە قاراڭ.

ھېكمەتجوي [حكمت جوی] (ئە+ پ) دانىشمەن، دانا، «ھېكمەتجو» غا قاراڭ.

ھېكمەتساز [حكمت ساز] (ئە + پ) دانا، دانىشمەن، پەيلاسوپ، «ھېكمەتپەرەست» كە قاراڭ.

ھېكمەتسىرىشت [حكمت سرشت] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق، يوشۇرۇن.

ھېكمەتقىسىم [حكمت قسم] (ئە) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ؛ «ھېكمەتپەرەست» كە قاراڭ.

ھېكمەتقىياس [حكمت قياس] (ئە) بىلىملىك، بىلىمدان، دانا سەزگۈر.

ھېكمەتگەرد [حكمت كرد] (ئە + پ) دانىشمەن، ئىلىم - ھېكمەت ئىگىسى.

ھېكمەتمەئاب [حكمت ماب] (ئە) پەيلاسوپ، ئالىم، ھەكىم.

ھىلاج [حلاج] (ئە) ئۆمۈر بۇلىقى.

ھىلال [هلال] (ئە) 1) يېڭى ئاي، يېڭى كۆرۈنگەن ئاي. 2) گۈزەللەرنىڭ يېرىم ئاي شەكلىدىكى چىرايلىق قېشى، قىياقتەك قاش:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ھىلال ئولماق — ئېگىلمەك؛ ئىنچىكىرىمەك.

ھىلالى جام — يېرىم ئاي شەكلىدىكى مەي كاسىسى.

ھىلالى دۇرەخشەندە — پارلاپ تۇرغۇچى، يالتىراپ تۇرغۇچى ئاي.

ھىلالئايىن [هلال ايين] (ئە + پ) يېڭى كۆرۈنگەن ئاي كەبى، يېڭى چىققان ئايغا ئوخشاش، ئەگمە.

ھىلالىي [هلالی] (ئە) ھىلالغا (يېڭى چىققان ئايغا) ئوخشاش، ئاي شەكلىدىكى.

ھىلالىي جام — ھىلالغا ئوخشاش ئەگمە قەدەھ.

ھىلالىي قاش — ئىنچىكە، چىرايلىق، ئەگمە قاش.

ھىللىيەت [حليت] (ئە) ھالاللىق، پاكلىق:

بىر - بىرى بىلە بەيئەت قىلدىلەركىم، ئىمە يېمەگەيلەر تا
ھىللىيەتى ئالارغا سابىت بولماغاي.

— نەۋايى.

ھىلم [حلم] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق؛ ياۋاشلىق، يۇمشاق تەبىئەتلىك؛ سەۋر ۋە تاقەت، سەۋرلىك:

كى مەكتەبكە بەردى ئانى ئىلىم ئۈچۈن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلم ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

ھىلم مەئدەنى — مۇلايىملىق كانى، خەزىنىسى.

ھىلمۇ ھەيا ئەھلى — يۇمشاق تەبىئەتلىك ۋە ھايالىقلار.

ھىلۋ [حلو] (ئە) يېقىملىق، شېرىن.

نۇكتە ھىلۋى — سۆز شېرىنلىكى، شېرىنسۇخەنلىك.

ھىمار [حمار] (ئە) ئېشەك.

سەۋتۇل - ھىمار — ئېشەك ئاۋازى.

ھىمەم [همم] (ئە) [بىرلىكى: ھىممەت] «ھىممەت» كە قاراڭ.

ھىمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] (دۈمبىگە ئارتىلغان) يۈك.

ھىممەت [همت] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جان - دىلى بىلەن ئۇرۇنۇش، غەيرەت بىلەن كىرىشىش. 2) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق. 3) بەختىيارلىق.

ھىممەت ئەھلى — ھىممەتلىكلەر، سېخىيلار.

ھىممەت تۇتماق — ھىممەت دەپ سانىماق، ھىممەت دەپ بىلمەك.

ھىممەت ئېتەگىن سىلكىمەك — مال - دۇنيادىن ۋاز كەچمەك.

ھىممەتۋەر [همت ور] (ئە + پ) تىرىشقاق، زور ئىرادىلىك؛ مەرد؛ سېخىي:

كى بارسەن خىرەد مەندۇ رەۋشەن رەۋان،
جۇۋان مەردۇ ھىممەتۋەرۇ پەھلەۋان.

— نەۋايى.

ھىن [حين] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھيان] ۋاقىت، پەيت، زامان:

كى دەۋزەخ يىغلاپ ئايتۇر، ئال بۇ قۇلنى ئۇشبۇ ھىن يارەب،
كى بىزدە قالمادى تاقەت، بۇ ئاشىق ئوتىدىن ئەسلا.

— مەشرەب.

ھىنا [حنا] (ئە) خېنە:

مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئىبرۇر قانىم بىلەن گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرغانىدا رەڭگى ھىنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

ھىنا باغلاماق — «ھىنا ياقماق» قا قاراڭ.

ھىنا رەڭ — قىزىل، خېنە رەڭلىك:

ھىنا رەڭگى ئەمەس ئىلكىدە قاندۇر،

قاراتماغلىق ئۈچۈندۇر كۆزى قارە.
— ئەرشى.

ھىنا ياقماق — خېنە قويماق.

ھىند [هند] ھىندى:

سوداسى بولسا مۈلك ئەرەب ھەم ئەجەمدە يۈر،
ھىند، پەرەڭ، چىن تا سەرھەددى خوتەن.
— سەبۇرى.

ھىندى ئەھلى — ھىندىستانلىقلار.
ھىند سەۋادى — ھىندىستان ئەتراپى.

ھىندزاد [هندزاد] ھىندى ئەۋلادى، ھىندىلىق.

ھىندۇ [هندو] 1) ھىندىستانلىق؛ ھىندى، ھىندىستان:

بارىپ ھىندۇ سارى تولا ئىستەدۇك،
قاچىپ ئالدىمىزدا مۇڭا يەتمەدۇك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قارا تۇسلۇك، قارا، گۈزەل مەھبۇبە:

كى قانلىق كۆڭۈلكى، خال مۇشكى نىتەڭ تەسەۋۋۇرىدىن،
گۈلى ئەۋراقىغە بۇلبۇل تىكتى كۆز يا ئوت ئارا ھىندۇ.
— سەبۇرى.

3) قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت.

ھىندۇ بولماق — قۇل بولماق.
ھىندۇ نەجاد — ھىندى نەسەبلىك، ھىندىدىن چىققان.
ھىندۇ ئولماق — قارايماق، قارا يۈزلۈك بولماق.
ھىندۇيى چابۇكسۇۋار — چەۋانداز ھىندى.
ھىندۇيى رېختە — مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.
ھىندۇيى شام — كېچە قاراڭغۇلۇقى.

ھىندۇئاسا [هندواسا] ھىندىچە.

ھىندۇ ئاسا لەئىب — ھىندىچە ئويۇنغا ئوخشاش.

ھىندۇچە [هندوچە] ھىندىچە، «ھىندۇ ئاسا» غا قاراڭ.

ھىندۇچە ئەشئار — ھىندى تىلىدا پۈتۈلگەن شېئىرلار.

ھىندۇۋىي [هندو وى] ھىندىستانلىق؛ ھىندىلارنىڭ دىنىغا مەنسۇپ:

قاشلارىڭدۇر گويى ئىككى ھىندۇۋىي ئاتەشپەرەست،
مەيل قىلغان سەجدەغە ئوتلۇق ئۈزارىڭ يانىدا.
— نەۋايى.

ھىندۇۋىي زاد — ھىندى ئەۋلادى، ھىندى.

ھىندۇئىي [هندوئى] «ھىندۇۋىي» غا قاراڭ:

جۇنەگى مېھر چۈن ئۈزار ئاچتى،
ھىندۇئىي شام ئەسكەرى قاچتى.
— نەۋايى.

ھىندىي [هندى] ھىندىستانغا مەنسۇپ (تىل، ئادەم، نەرسە).

ھىننا [حنا] (ئە) «ھىنا» غا قاراڭ.

ھىيەل [حيل] (ئە) [بىرلىكى: ھىيلە] ھىيلىلەر، ئالدامچىلار.

ھىيەل ئىشلىگىن ئاچماق — ھىيلە قىلىشقا كىرىشمەك، ئالداش يولىغا كىرمەك.

ھىيتە [حيطە] (ئە) ئىھاتە قىلىنغان، ئەتراپى ئورالغان جاي؛ دائىرە، ھۆكۈم دائىرىسى.

ھىيتەئى تەسەررۇف — تەسەررۇپ دائىرىسى.
ھىيتەئى تەسەررۇفىغە كىيۈرمەك — تەسەررۇپ دائىرىسىگە كىرگۈزمەك.

ھىيلە [حيلە] (ئە) 1) مىكىر، ئالدام، ھىيلە. 2) تەدبىر.

ھىيلە ئەندىش — ھىيلە قوزغاتقۇچى، ھىيلە پەيدا قىلىغۇچى.
ھىيلە ئەنگىز — «ھىيلەئەنگىز» گە قاراڭ.
ھىيلە پەرداز — ھىيلە ئىشلەتكۈچى، ھىيلە قىلغۇچى.
ھىيلە پەيۋەند — ھىيلىگەر، ھىيلە ئىشلەتكۈچى.
ھىيلە پېشە — ھىيلىگەر، ھىيلە قىلغۇچى.
ھىيلە قىلماق — ھىيلە، مىكىر ئىشلەتمەك، ئالدىماق.
ھىيلەئى شۇم — شۇم ھىيلە، ھالاكەتكە، بەختسىزلىككە ئېلىپ كەلگۈچى ھىيلە.

ھىيلەت [حيلت] (ئە) «ھىيلە» گە قاراڭ:

تەۋقى لەئنەت دېمەلەر بوينىندە تەسبىھىن نې تاڭ،
مەكرۇ ھىيلەت بىرلە شەيخ ئەل بىرلە قىلما ئىختىلات.
— نەۋايى.

ھىيلەئەنگىز [حيلت انكيز] (ئە + پ) ھىيلىگەر، ھىيلە قوزغاتقۇچى.

ھىيلەتساز [حيلت ساز] (ئە + پ) «ھىيلەساز» غا قاراڭ.

ھىيلەتسگال [حيلت سگال] (ئە + پ) مەككار، ھىيلىگەر.

ھىيلەساز [حيلەساز] (ئە + پ) ھىيلىگەر، مەككار، ھىيلە ئىشلەتكۈچى.

ھىيلە سگال [حيلەسگال] (ئە + پ) «ھىيلەساز» غا قاراڭ.

ھىيلەكار [حيلەكار] (ئە + پ) ھىيلە ئىشلەتكۈچى، ئالدامچى.

ھىيلەگەر [حيلەكر] (ئە + پ) ئالدامچى، ھىيلىگەر.

ھىيمە [هيمە] (پ) ئوتۇن، تۇتۇرۇق:

ئاي - كۈن ساڭا ئىككى مەتقەل ئولسۇن،
ھىيمەڭ بارى ئۇدۇ سەندەل ئولسۇن.
— نەۋايى.

ھىيمەۋار [هيمەوار] (پ) ئوتۇندەك، تۇتۇرۇققا ئوخشاش.

ئو

ئوپچىن [اوپچین] ساۋۇت (ئۇرۇشتا ئوق، نەيزە قاتارلىقلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىمنىڭ ئۈستىدىن كىيىدىغان پولات كىيىم) :

ۋە لېكىن ئۇشبۇ پەيكەر پاي تا فەرق،
بولۇپ ئوتىدەك تېمۇر ئوپچىن غەراغەرق.

— نەۋائى.

ئوتاغە [اوتاغه] ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى، ئوتۇغات:

دۇدنىكى فەلەككە چىقادۇر ھەر كېچە ئاھىم،
رىندان سەھەر خىرغە گوياكى ئوتاغە.

— زەلىلى.

ئوتەغە [اوتەغە] «ئوتاغە» گە قاراڭ.

ئوترۇ [اوترو] قارشى، مۇقابىل، روبىرو:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالىمان باشىم،
نې ئۈچۈن مەتلەب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

— ئەرشى.

ئوترودىن چىقماق — روبىروسىدىن، قارشىسىدىن چىقماق.

ئوترو كەلمەك — قارشى ئېلىشقا چىقماق.

ئوترو يىبەرمەك — قارشى قويماق.

ئوترۇغ [اوتروغ] ئارال؛ قونالغۇ.

ئوتقاچ [اوتقاج] ئوت، يالقۇن:

كۆزى، ئاياكۆز قان ئىچمەككە بىر ئاچمۇئىكىن،
جان ئالاجۇقىنە ئوت ياغماققە ئوتقاچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

ئوتلاغ [اوتلاغ] ئوت كۆپ ئۆسىدىغان يەر، ئوتلاق.

ئوتلى [ئوتلى] ئوتلۇق:

يوق ئىدى مەئلۇم كۆل رەڭگى قىنزاردى ئول زەمان،
ئوتلى كۆڭلۈم ئۆردى تاكىم ئاھى ئاتەشپارەلەر.

— ئەرشى.

ئوخشە [اوخشە] ئوخشاش:

كۆزىدۇر گاھى نەرگىس، گاھى بادام،
كىيىككە ئوخشە يوق بىر يەردە ئارام.

— قەلەندەر.

ئودغۇچ [اودغوچ] ئوت، يالقۇن، ئوتقاچ.

ئودۇغ [اودوغ] ئويغاق، سەگەك.

ئوراق [اوراق] زىرائەت ۋە ئوت - چۆپ ئورىدىغان ئورغاق.

ئوراقچى [اوراقچى] ئورمىچى.

ئوردۇ [ئوردو] (پ) ئەسكەر، قوشۇن چۈشىدىغان لاگېر، قارارگاھ:

ئول مەھى خىرگەھنشىنىنىڭ ئاستانىن مەندىن ئۆپ،
ئەي نەۋائى، ھەر قەچان مەيل ئەيلەسەڭ ئوردۇ سارى.

— نەۋائى.

ئورتا [اورتا] ئوتتۇرا، ئارا.

ئورناغ [اورناغ] تۇرار جاي، ئادرېس.

ئوزان [اوزان] ساز چېلىپ ناخشا ۋە ھېكايە ئېيتىدىغان كىشى.

ئوزاغۇكۈن [اوزاغوكون] ئالدىنقى كۈن، ئۈلۈشكۈن.

ئوزماق [اوزماق] بىر خىل كۆي، ئاھاڭ.

ئوشۇل [اوشول] ئاشۇ، شۇ:

تۇغۇلدى ئانادىن ئول ئافەتى جان،
خوتەن بولدى پەرىخانە ئوشۇل ئان.

— قەلەندەر.

ئوغان [اوغان] قۇدرەت، قۇدرەتلىك؛ تەڭرى، خۇدا، ئاللا.

ئوغراغ [اوغراغ] ئىرادە، قارا؛ مەنزىل، نىشان.

ئوغراماق [اوغراماق] بەل باغلىماق، قارار قىلماق، ئىرادە باغلىماق:

بابا ئوغرادى دەرمەھەل ئوشۇقۇپ،
يۈگۈردى شەھەرگە يىقىلىپ - قوپۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئوغۇر [اوغور] سەۋەب، باھانە؛ مەزگىل، قېتىم.

سۇۋاغو **ئوغۇر** — سۇغىرىش مەزگىلى.

ئوغۇز [اوغوز] باش سۈت، ئوغۇز سۈتى.

ئوغرى [اوغرى] يوشۇرۇن، يوشۇرۇنغان.

ئوغلان [اوغلان] ئوغۇل:

ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسالام،
باشلادى ئوغلانلارى بىرلە كەلام.

— دۆربېك.

ئوغۇش [اوغوش] مىللەت، قەبىلە، ئورۇق، ئايماق.

ئوق [اوق] دەل، خۇددى:

ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسارى ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىنم ئولدى دىلرەبا بولماق.

— ئەرشى.

ئوقۇبان [اوقوبان] ئوقۇپ:

ھەر تەرەف تىبرى كەرامەت ئاتتىلەر،
شامۇ خۇفتەننى ئوقۇبان ياتتىلەر.

— زەلىلى.

ئوڭالماق [اونكالماق] تۈزەلمەك، ساقايماق:

ساقايماق مۇڭا ئەسلە ئىمكان ئەمەس،
ئوڭالماقمۇ ھەم داغى ئاسان ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئول [اول] ئۇ، شۇ، ئاشۇ:

داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.

— ناقىس.

ئولجار [اولجار] ھەربىي يۈرۈشتە قوشۇنغا بېرىلىدىغان پەرمان، بۇيرۇق، خەۋەر:

چىرىككە ئەيلەبان مىشادۇ بولجار،
تەۋاچى ھەر تەرەف يەتكۈزدى ئولجار.

— نەۋايى.

ئولچە [اولچە] ئۇ قەدەر، شۇنچە، بارىچە:

رىئايەت قىلاي ئولچە ئىمكانىدۇر،
ئانىڭدەك سەرافرازلەر شانىدۇر.

— نەۋايى.

ئولغاچ [اولغاچ] بولغاچقا:

جەھانغە نۇر تابانى جەمالى جىلۋەگەر ئولغاچ،
ئانىڭكى پەرتەۋىدىن ئەھلى ئالەم شادمان ئولمىش.

— شەۋقى.

ئولغامەن [اولغامن] بولسەمەن:

قىيامەتدە قايداغ باراي قاشىڭا،
كى غەرق ئولغامەن ئاندا كۆز ياشىڭا.

— ئا. نىزارى.

ئولغۇسى [اولغوسى] بولغۇسى:

بەندە كەسب ئەيلەب سەبەبكار ئولغۇسى،
فەزلى قىلغاي بەند قىلغاندىن لەجاج.

— شەۋقى.

ئولماغلىغ [اول ماغليغ] بولماقلىق.

ئولماق [اولماق] بولماق:

كى مەغمۇر ئولۇپمەن، قىلىپمەن زەرۇر،
كى باشدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.

— ئا. نىزارى.

ئولمىش [اولمش] بولمىش:

سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفرۇز رەۋان ئولمىش،
سىباھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.

— شەۋقى.

ئونغاي [اونغاى] ئوڭاي، ئاسان، ئەرزان؛ يەڭگىل:

ئەلگەن زىيان ئانىڭ سۇدى، ئونغاي ئالىپ، ئاغىرساتماق ئانىڭ مەقسۇدى.

— نەۋايى.

ئويانماق [اويانماق] ئويغانماق:

يۇسۇنى سىددىق ئويانىپ مەگەر،
قىلدى ئاغالارىغە تۇشدىن خەبەر.

— دۇربېك.

ئۇ

ئۇبەيدە [عبيده] (ئە) كىچىك قۇل:
رۇزى مەھشەردە ئۇبەيدەم دەپ قىچىرغىل ئەي خۇدا،
باشىمە دەريايى رەھمەتدىن ساچارغىل ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

ئۇبباد [عباد] (ئە) خۇداغا قاتتىق ئىشەنگۈچى، ئىبادەت قىلغۇچى.

ئۇببە [ابه] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق، كۆچمەن، چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ ئورۇنلاشقان جايى.

ئۇببەھەت [ابهت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ شان - شەرەپ:
شەھ ئۇببەھەتتۇ ھەشمەتتىدۇر ئەدلى بىلە،
ئىقبال دەغى شەۋكەت ئىبرۇر ئەدلى بىلە.
— نەۋايى.

ئۇبدان [اوبدان] ئوبدان، ياخشى، بەلەن:
ئەگەر ئۇبدان ئولسە قاراقۇش ئەيان،
ئانىڭ سۇرەتىدە بولۇر بۇ نىشان.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۇبۇدىيەت [غبوديت] (ئە) قۇللۇق، بەندىلىك؛ بويسۇنماقلىق، بېقىنماقلىق.

ئۇبۇر [عبور] (ئە) ئۆتۈش، كېچىپ ئۆتۈش (دەريادىن):
ئىبرۇر بارچە تەقدىر بىرلەن زەرۇر،
بۇ ئىقلىمدىن ئۆزگە سارى ئۇبۇر.
— نەۋايى.

ئۇبۇر ئەيلەمەك — «ئۇبۇر قىلماق» قا قاراڭ.

ئۇبۇر قىلماق — 1) ئارىلاشماق. 2) ئۆتمەك، كەچمەك (دەريادىن).

ئۇتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى (ئارزۇ يۇلتۇزى):
ئۇتارىدغە زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلە تەگلەر،
مەھەل بۇرچىغە لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىقماغلىق.
— زەلىلى.

ئۇجماغ [اوجماغ] جەننەت.

ئۇجىب [عجب] (ئە) مەنمەنلىك، شۆھرەتپەرەسلىك، مەغرۇرلۇق:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربە ئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۇھبەتى ئۇجبۇرىيا ئاخىر.
— زەلىلى.

ئۇچماق [اوچماق] «ئۇجماغ» قا قاراڭ.

ئۇد I [اود] ئۆي، كالا، ئۆي يىلى.

ئۇد II [عود] (ئە) كۆيدۈرسە خۇش پۇراق چىقىدىغان بىر خىل دەرەخ:
ساچ سۇمبۇلىغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نىھانىدىن دۇد.
— ئەرشى.

ئۇدۇ ئەنبەر — ئۇد ۋە ئەنبەر دەرەخلىرى:
رەھمە قىلماسلەر غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۋى ئەر - ئەر، ئۇدۇ ئەنبەر، مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.

ئۇدى مىجمەر قىلماق — خۇشبۇي ھىد تارقاتماق:
پەلەك ئۇدى سۆزىدە ئەخگەر قىلىپ،
مەلائىك ئانى ئۇدى مىجمەر قىلىپ.
— نەۋايى.

ئۇد III [عود] (ئە) بىر خىل تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلە جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئۇدەبا [ادبا] (ئە) ئەدىبلەر، يازغۇچىلار، مۇھەررىرلەر.

ئۇدسۇز [عودسوز] (ئە + پ) خۇشبۇي نەرسىلەرنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرگۈچى:
ۋە نەچە يۈز خادىم ئۇدسۇزلار بىلە بۇخۇرات كۆيدۈرۈپ، ئەل تەرەفىدىن ئەترافىدە ئالىپ يۈرۈرلەر ئىبردى.
— نەۋايى.

ئۇدۇل [عدول] (ئە) قايتىش، چېكىنىش، چەتكە چىقىش.

ئۇدۇل قىلماق — قايتماق، چېكىنمەك:
مىھرى خاۋەر نۇرىدىن قىلغان ئۇدۇل،
شەمئى شەمئەل پەرتەۋىن ئەتكەن قەبۇل.
— نەۋايى.

ئۇرۇج [عروج] (ئە) يۈكسىلىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە ئۆرلەش:
قۇياشكىم مېھر ئەمەس ناز ئەۋجىدە زۇئىكىم تىنماس،
دەمى ئەيسا بىلەن ئاھىم ئۇرۇجى گەر توتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

ئۇرۇج ئەتمەك — ئۆرلىمەك، يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك:

تىلەب مەقسۇد ئۆرۈج ئەتتى سەماغە،
ھەرەمدىن مەسجىدى ئەقسا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ئۆرۈج ئەيلەمەك — ئېگىز كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرى ئۆرلىمەك:

بۇركۈتى زۇلىم بەسكى بەلەند ئەيلەدى ئۆرۈج،
يەتكەيمۇ تىيرى گۇشەنشىنلەر دۇئاسىدىن.

— زەلىلى.

ئۆريان 〔 عريان 〕 (ئە) كىيىمسىز، يالىڭاچ:

كۆرۈپ ئۆريان تەنىمنى دامەنى سەھرايى غەم ئىچرە،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن ساھىبى دەلقى گەران دەرلەر.

— زەلىلى.

ئۆريان ئەتمەك — «ئۆريان قىلماق» قا قاراڭ.

ئۆريان قىلماق — يالىڭاچ قىلماق، يالىڭاچلىماق:

ئۆريان قىلغان پۈتۈگىنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.

— موللا سالىھ.

ئۆريانلىق 〔 عريانلىق 〕 يالىڭاچلىق، كىيىم كىيمەسلىك:

كۆڭگەكى ئۆريانلىق ئىرۇر زىينەتى،
تىيرە بولۇر بولسا بۇلۇت خىلئەتى.

— نەۋايى.

ئۆز 〔 اوز 〕 چىرايلىق، ياخشى، نەپىس:

خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچيەردە تارىبۇز،
سىفاتىن قانچە قىلسام كۆرۈنۇر ئۆز.

— قەلەندەر.

ئۆزار 〔 عزار 〕 (ئە) يۈز، چىراي، بەت:

ئۆزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۈم بەسى نالان،
ئىكى نەرگىسلەرنىڭ شەۋقىدە كۆڭلۈم كۆزگۈسى ھەيران.

— ئەرشى.

ئۆزارلىق 〔 عذارليق 〕 يۈزلۈك، چېھىرلىك:

باغ ئىچرە قىلىپ چەمەن ئۆزارلىق،
ئول گۈلشەن ئاران جان فەزارلىق.

— موللا سالىھ.

ئۆزالماق 〔 اوزالماق 〕 1) يەرگە ئۆزۈن قىلىپ سالماق:

خوش ئولكى تاغ ئېتەگىن تۇتسا خەلقدىن قاچىبان،
ئۆزالسا ئاستىدە خارا ئاڭا فاراش ئولسا.

— نەۋايى.

2) ئۆزارماق، سوزۇلماق؛ سوزۇلۇپ ياتماق:

ياشىم تارىن ئۆزاتتىلەك كىمىم، سېنىڭ ھەم
ئۆزالغاي ئەيىنى ئىلە، يا رەبكى، ياشىڭ.

— نەۋايى.

ئۆزر 〔 عذر 〕 (ئە) 1) كەچۈرۈم:

ئەي نەۋائى يار ئىتتى، ئۆزرۈمنى قەبۇل ئەتكى، تەنىمدە ئەت
تاپمادىڭۇ ئەسكى سۆڭەكلەرنى كۆمۈردىڭ.

— نەۋايى.

2) ئەيىب، نۇقسان، كەمچىلىك:

ئۆزر بولماي ئەھلى مەنسەپكە تەمەللۇق قىلماغىل،
گەر قۇلۇڭدىن كەلسە قىلغىل ئەھلى بەدخاھغە غەلىز.

— شەۋقى.

3) ئورۇنلۇق سەۋەب:

ۋەسلىڭگە كەچرەك يېتىشسەم لۇتق ئېتىپ ئۆزرۈمگە باق،
كىم، قەدەم ئورنىن سۈپۈرمەي كۆز بىلە قويماي ئاياق.

— نەۋايى.

ئۆزر ئەتمەك — كەچۈرۈم سورىماق.

ئۆزر قىلماق — «ئۆزر ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئۆزر ئېيتماق — كەچۈرۈم سورىماق.

ئۆزرى مافات — ئۆتكەن ئىشلار ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراش.

ئۆزرا 〔 اوزرا 〕 ئۇنسۇرنىڭ «ۋامىق ۋە ئۆزرا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى:

چۇ ئۆزرا جەمالىن ھەۋەيدا قىلىپ،
كى بىچارە ۋامىقنى شەيدا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

ئۆزرخاھ 〔 عذرخواه 〕 (ئە + پ) ئۆزرە ئېيتقۇچى، كەچۈرۈم، ئەپۇ سورىغۇچى.

ئۆزرخاھلىق 〔 عذرخواهليق 〕 كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش.

ئۆزگۈن 〔 اوزگون 〕 دولقۇن، تاشقىن:

دەرد كەچۈرۈم، ئىستەسە كەلمەك غەمىم سورىماققا يار،
رازى ئېرمانكىم، سىرىشكىم سەيلىنىڭ بار ئۆزگۈنى.

— نەۋايى.

ئۆزلەت 〔 عزلت 〕 (ئە) بىر تەرەپكە چېكىنىش، كىشىلەردىن چەتتە تۇرۇش، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش:

ئەي زەلىلى گۇشەئى ئۆزلەت ئىچىدىن چىقماغىل،
خەلق كۆزىدىن ۋەلى دەرۋىشلەر پىنھان كىبرەك.

— زەلىلى.

ئۆزلەتئايىن 〔 غزلت ايين 〕 (ئە + پ) يالغۇزلۇقتا كۈن كەچۈرگۈچى.

ئۆزلەتگۈزىن 〔 عزلت گزين 〕 (ئە + پ) كىشىلەردىن چەتلىشىپ، يەككىلىك، يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلغۇچى ئادەم.

ئۆزلەتگىر 〔 عزلتگير 〕 (ئە + پ) ئۆزىنى دالدىغا ئالغان، كىشىلەردىن چەتلەشكەن.

ئۆزما 〔 عظمى 〕 (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك، زور:

قايسى بىلقىس، سارەئى ئۆزما،

قايسى سارە، خەدىچەگى كۇبرا.

— نەۋايى.

ئۇزۋى [عضو] (ئە) ئەزا، ئادەم بەدىنىنىڭ بىر ئەزاسى:
تەۋبە تاتابىدە دەغى باغلابان،
ئۇزۋىلەردىن قول ـ ئاياغىن ھەمان.

— زەلىلى.

ئۇسارە [عصاره] (ئە) يېمىش سۈيى، شەربەت.

ئۇسائ [عصاء] (ئە) تاياق، ھاسا.

ئۇستاد [استاد] (پ) ئىلىم ـ پەن، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەتكۈچى مۇئەللىم، ئۇستاز:
ئىشقى مەكتەبخانەسىدە ئىنزىرابى قىلماسام،
ئۇستادى ئەسفىھانۇ رومۇراي ئەردىم بۇگۈن.

— زەلىلى.

ئۇستادزادە [استادزاده] (پ) ئۇستازنىڭ ئوغلى.

ئۇستۇۋار [استوار] (پ) مەھكەم، چىڭ؛ كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت؛ لاياقەتلىك:
موللا سادىقنى قىلىپ شەيخى مازار،
شەيخ، جارۇپكەشنى ئەيلەپ ئۇستۇۋار.

— زەلىلى.

ئۇستۇۋار **ئەيلەمەك** — مەھكەملىمەك، چىڭىتماق.

ئۇسر [عسر] (ئە) ئېغىر ئەھۋال، قىيىنچىلىق، مۈشكۈللۈك.

ئۇسرۇ [اسرو] نەھايەت، بەك، كۆپ:
نەۋائى ئۇسرۇ بۇزۇلمىش باقىپ نەھايەت ئىلە،
ئانىڭ بۇزۇغلۇغىنى بىر كۆز ئۇچۇن بىرلە ياسا.

— نەۋايى.

ئۇسرۇ **بىمار** — قاتتىق كېسەل، چىڭ ئاغرىق:
كەرەم قىل خۇداۋەندا مەن زارغە،
كى ئەفتادەگى ئۇسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇ **مەلال** — بەك ئاۋارە:
جەنابىڭدە فىكرو خىيالىم بۇدۇر،
فىراقىڭدە ئۇسرۇ مەلالىم بۇدۇر.

— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇك [اسروك] مەست.

ئۇسلۇب [اسلوب] (ئە) ئادەت، رەۋىش؛ يول، ئىستىل، ئۇسۇل.

ئۇسۇر [عصور] (ئە) «ئەسىر» نىڭ كۆپلۈكى، ئەسىرلەر، زامانلار.

ئۇشال [اوشال] ئاشۇ، شۇ، مۇشۇ:
بەندەغە دىبدىلەر ئالاركىم بۇدەم،
بولغىل ئۇشال قەۋلىڭگە ساھىب قەدەم.

— دۇربېك.

ئۇشالدەم [اوشالدەم] شۇ ۋاقىت، شۇ چاغ، شۇ پەيت:
خىلۋەتى خاس ئېردى ئۇشالدەم سەراي،
ھېچ ئەھەد يوق ئىدى غەير ئەز خۇداي.

— دۇربېك.

ئۇشبۇ [اوشبو] شۇ، بۇ، مەزكۇر:
مۇلكۈڭ ئون سەككىز مىڭدىن ئۇشبۇ ئالەم بىر كېلىپ،
ئول بىر ئۆيلۈك قۇل ساڭا ئادەم ئاتا، ھەۋۋا ئانا.

— شەۋقى.

ئۇشتۇر [اوشتور] (پ) تۆگە:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەنىنىڭ گەر مىھارى بولماسا.

— زەلىلى.

ئۇشتۇران [اشتوران] (پ) تۆگە بىلەن، تۆگىلىك:
قاراساي ئىمامۇ جەئفەرى سادىق مەزارىدىن،
زەلىلى ئۇشتۇرانى ھەزرەتى ۋەيس قىران كەلدىم.

— زەلىلى.

ئۇشتۇربان [اشتوربان] (پ) تۆگىچى.

ئۇشتۇلۇم [اشتلم] (ئە) زوراۋانلىق؛ جەبىر، جاپا، زۇلۇم.

ئۇشتۇلۇم **ئەيلەمەك** — جەبىر سالماق، زوراۋانلىق، زۇلۇم قىلماق:
شۇكىر قىلىپ ئەيلەمەسەڭ ئۇشتۇلۇم،
دەبدۇر ئۆزنىكىم «لەئەزىدەننەكۇم»

— نەۋايى.

ئۇشتۇلۇم **قىلماق** — «ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
ئول قىلىبان ئۇشتۇلۇم خەيلى رىۋ،
خەيلى شەياتىن، ئۆزى ئورتادە دىۋ.

— نەۋايى.

ئۇشر [عشر] (ئە) يىلدا بىر قېتىم ئېلىنىدىغان زىرائەت ھوسۇلىدىن ئوندىن بىرىنى بېرىدىغان سېلىق، ئۆشرە:
فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە ـ زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

ئۇششاق I [اوشاق] ئۇششاق، مەيدە، كىچىك بالا:
ۋۇجۇدۇڭ بەلا خەيلىغە قەھرىمان،
كى ئۇششاقلارغە بولۇپ ھۆكمىران.

— ئا. نىزارى.

ئۇششاق II [عشاق] (ئە) 1) ئاشىقلار.
2) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
مەن نەۋائى نالەئى نەيدىن ھۇزۇرى تاپمادىم،

ئەرغەنۇنى مەجلىسى ئۇششاق خۇش ئاھەڭدۇر.

— زەلىلى.

ئۇششاقسۇز [عشاق سوز] (ئە + پ) ئاشىقلارنى كۆيدۈرگۈچى.

ئۇشلاماق [اوشلاماق] تۇتماق:

ئۈمىد رىشتەسىدىن شەۋقى ئۇشلاغىل مەھكەم،
پۇتۇلدى مۇئجىزە قۇرئاندا «فەقەددىس تەمشەك».

— شەۋقى.

ئۇشمۇنداق [اوشموانداق] مانا شۇنداق، شۇنداق:

ئۇل ئالىب ئىچكەندىن سوڭرە بۇيۇردىكىم، ياغ بولغان ئىلمكنى بۇ خىرقەڭغە سۈرت ۋە دائىم ئۇشمۇنداق قىل.

— نەۋايى.

ئۇشمۇنچە [اوشمونچه] شۇنچىلىك، شۇ قەدەر:

خىزر ئەلەيھىسسالام دىدىكى، بىزنىڭ ئارامىزدە موساھەبەتلىغ ئۇشمۇنچە بولغاي.

— نەۋايى.

ئۇغرۇغ [اغرغ] تاغ ياكى سايىنىڭ تۆگىگەن يېرى.

ئۇفۇق [افق] (ئە) ئاسمانىنىڭ يەرگە قاراپ ئېگىلگەندەك، يەر بىلەن قوشۇلغاندەك كۆرۈنگەن سىزىقى، ئۇپۇق:

كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۈلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمئ ئولغاندەك ئۇفۇق بىرلە شەفەق.

— ئەرشى.

ئۇفۇن [عفن] (ئە) سېسىق، يامان ھىد.

ئۇفۇنەت [عفونت] (ئە) سېسىقلىق، بەتبۇيلۇق:

ئاھى مۇھلىكدۇر، نەۋايى كۆڭلى زەخمى ئىسلانىب،
ئەل ئۇلار، تاپسە ھەۋاغا چۈن ئۇفۇنەت ئىمتىزاج.

— نەۋايى.

ئۇقاب [عقاب] (ئە) بۈركۈت:

ئۇل شەھى چابۇكسەۋار ئالسە ئۇقابىن ئىلكىگە،
ئىشق ئېلىن سۆدرەتمە ئەيلەب خەستە جىسمىمن سۆدرەتۇر.

— ئەرشى.

ئۇقار [اوقار] تۇرنا.

ئۇقەلا [عقلا] (ئە) ئەقىللىقلار، ئاقىل ئادەملەر:

گەر مىھر ئانىڭ مىسلى دىگەيلەر ئۇقەلا،
مىھر ئاللىدە زەددە يەڭلىغ ئولغاي مەسەلا.

— نەۋايى.

ئۇقبا [عقبا] (ئە) ئاخىرەت، ئۇ دۇنيا، قىيامەت:

خالىساڭ دۇنيا بىلەن ئۇقبانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.

— شەۋقى.

ئۇقتەلۇ [اقتلو] (ئە) ئۆلتۈرۈڭلار:

تەرەھھۇم ئايەتىن ئەيلەپ فەرامۇش،
نىدايى ئۇقتەلۇ بولمىش ئاڭا ياد.

— ئەرشى.

ئۇقدە [عقده] (ئە) بەند، تۈگۈن، چىگىكلىك:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئىبىسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يامەھى تابانمۇسەن.

— ئەرشى.

ئۇقۇبەت [عقوبت] (ئە) جازا، ئازاب؛ قىيناش، ئازابلاش:

ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر - نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئۇقۇبەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

ئۇقۇبەت چەكمەك — ئازابلانماق، قىينالماق:

نەچە يىل چەكسەڭ ھىجران ئىچرەكىم رەنج ئۇقۇبەتنى،
كۆرۈبمەن مىڭ ئۇقۇبەت ئاھكىم ھەجرىڭ ئارا پىنھان.

— ئا. نىزارى.

ئۇقۇد [عقود] (ئە) ئەقىدەلەر، قارارلار.

ئۇقۇل [عقول] (ئە) ئەقىللەر:

بۇ سەئىد ئول غەرقى دەريائى ۋۇ سۇل —
كىم ئانىڭ ۋەسفىدە ئاجىزدۇر ئۇقۇل.

— نەۋايى.

ئۇلا I [علا] (ئە) «ئەلا» غا قاراڭ.

ئۇلا II [اولا] يول بەلگىسى، بەلگە.

ئۇلاقماق [اولاقماق] يولنى يوقىتىپ قويماق، ئاداشماق، يېڭىلىشمەك.

ئۇلەرچاغ [اولارچاغ] ئاتنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرىدىن بىرى.

ئۇلەما [علما] (ئە) «ئالىم» نىڭ كۆپلۈكى — ئالىملار:

ياكى ئۆتسە جەھاندىن ھەر ئۇلەما،
ئامىيلارغا ئىبرۇركى راھى نەما.

— نورۇزاخون كاتىب زىيائى.

ئۇلفەت [الفت] (ئە) ساياھەت، زىيارەت قاتارلىقلاردا بىرگە بولغان كىشى، ئۈلفەت؛ دوست، ھەمسۆھبەت؛ دوستلۇق، يېقىنلىق:

ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئىبرۇر مەئخور،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلاي ئۇلفەتدىن ئىبرۇر مەئخۇر.

— شەۋقى.

ئۇلفەت تۇتماق — ئۆزىنى يېقىن تۇتماق، دوستلاشماق:

تاپىب ئۆز ھالەتىن بۇ ناتەۋاندە،
ماڭا ئۇلفەت تۇتۇب ئول ئاستاندە.

— نەۋايى.

ئۇلۇس [اولوس] خەلق، ئەل، مىللەت، ئامما:
گۈشەئى ۋەيرانەدە يۈرسەم نىشىمەن نى ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

ئۇلۇغ [اولوغ] 1) چوڭ، كاتتا، بۈيۈك (ئورۇن، مەرتىۋە، دائىرە جەھەتتىن):
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۆچۈك قال.
— ناقىس.

2) چوڭ (ياش جەھەتتىن):
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى خۇدا جۈي،
قىلىپدۇرلار تەۋازىئۇ ئەدەپ خۈي.
— قەلەندەر.

ئۇلۇفە [علوفه] (ئە) ئەسكەر ۋە ئەمەلدارلارغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە ئوزۇق - تۈلۈك.

ئۇلۇل ئەزم [اولوالعزم] (ئە) بۈيۈك ئىرادە، زور غەيرەت ئىگىلىرى، ھىممەتلىك ئادەملەر؛ ئۇلۇغلار:
كىيىمەدىلەر ئۆزگە ئۇلۇل - ئەزملەر،
بەردىلەر ئۆز جۆرىلەرىدىن خەبەر.
— زەلىلى.

ئۇلۇم [علوم] (ئە) ئىلىملەر، ئىلىم - پەنلەر:
خالىسالىڭ دۇنيا بىلەن ئۇقىيانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇلۇۋ (ۋ) [علو] (ئە) ئېگىزلىك، يۇقىرىلىق؛ ئالىي، يۇقىرى، يۈكسەك:
ئەفلاك خاتىبدىنكىم ئالەم ئۇلۇۋۋى ئىبدى ئاساڭ ھۇمايۇن
يۈزىدىن كەسبى سەئادەت قىلۇرلار بۇندا ئىشتىلدى.
— نەۋايى.

ئۇلۇۋۋى دەرگەھ — ئەڭ ئالىي ئورۇن:
ئۇلۇۋۋى دەرگەھىڭغە تىكلەنىپ بىردەم باقا ئالماي،
ئىتىڭ سىنغان سەفالىدىن ياساپمەن كۆزۈمە ئەينەك.
— ئەرشى.

ئۇلۇي [علوى] (ئە) ئالىي، يۈكسەك، يۇقىرى.

ئۇليا [عليا] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ يۈكسەك:
ھەمۇل رەۋشەنەك مەھدى ئۇليا ئولۇپ،
شەبىستانىندە مەجلىس ئارا بولۇپ.
— نەۋايى.

ئۇم (م) [ام] (ئە) ئانا.

ئۇمەرا [امرا] (ئە) ئەمىرلەر.

ئۇمەرائى زەۋىل — ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك ئەمىرلەر.

ئۇمەم [امم] (ئە) ئۇممەتلەر، بىر تىلدا سۆزلەشكۈچى ئىنسانلار؛ بىر پەيغەمبەرگە تەۋە كىشىلەر:
مەشرەبى ئالى ئۇمەمنىڭ شېئىرى شەكەر بارىدىن،
دانە - دانە ئەنگۈبىمنى نى جۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

ئۇمدە [عمده] (ئە) تايىنىدىغان نەرسە، ئەڭ مۇھىم ئاساس.

ئۇمر [عمر] (ئە) 1) ياشاش، ھايات كەچۈرۈش؛ ھايات، ئۆمۈر:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئۇلغايمۇ شەۋقىغە،
بېتىشكەچ ئۇمرى سۇبھى شام ئارا زۇلمەتتە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

2) ياشاش مۇددىتى، ھايات مۇددىتى:
كەچ كەلمەكىدىن ئولسام ئىمەس تاڭكىم،
ئول ئۇمر دەرەڭ ئەيلەر، بۇ ئۇمر شىتاب ئەيلەر.
— نەۋايى.

ئۇمر ئەساسى — سالامەتلىك.
ئۇمر ئەۋسەتى — ھايات ئوتتۇرسى.
ئۇمر بادەسى — ھاياتلىق كەيپىياتى.
ئۇمر گۈلزارى — ياشلىق، تىرىكلىك گۈلزارى.
ئۇمر نەقدى — ئۆمۈرنىڭ ھەممىسى.
ئۇمرۇ جان — تىرىكلىك.
ئۇمرۇ دەۋلەت — ھايات ۋە بايلىق.
ئۇمرۇ تەبىئي — ياشاش، ھايات مۇددىتى.
ئۇمرى گەرانمايە — قىممەتلىك، بىباھا ئۆمۈر.

ئۇمران [عمران] (ئە) گۈللىنىش؛ ئاۋات، ئاۋاتلاشماق، تەرەققىي قىلماق:
تەلەبدە مۇسىيى ئۇمران كەبى تەجەللىدىن،
نىشانە تۇرجۇدۇڭغە رەۋشەنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

ئۇمرفەرسا [عمرفرسا] (ئە + پ) جان ئازابى؛ ھاياتنى نابۇت قىلغۇچى.

ئۇمق [عمق] (ئە) چوقۇرلۇق؛ تۈۋ (تۈۋى).

ئۇممال [عمال] (ئە) خەلققە سېلىق سالغۇچى، خەلقتىن نەپ ئۈندۈرۈۋالغۇچى ئەمەلدار.

ئوممان [عمان] (ئە) دېڭىز، ئوكيان:
مەن كېتىپ قالسە نەبرەم ئىبردى كۆپ راھەت ماڭا،
كەتتى تاشلاپ كۆز ياشىمنى بەھرىنى ئۇممان قىلىپ.
— موللا سالىھ.

ئۇممانىي [عمانى] (ئە) ئۇممانغا خاس.

ئۇممەت [امت] (ئە) پەيغەمبەر يولىدا ماڭغانلار، خەلق،

تائىپە:
ئۈممەتىمدىن بولسە ھاجەتمەند ئەگەر،
ئاغرىقىۋ يا گىرىفتارى سەفەر.

— زەلىلى.

ئۈممەھات [امهات] (ئە) 1) ئانىلار. 2) تۆت ئۇنسۇر (قۇياش، ھاۋا، سۇ، تۇپراق):
ئاباجۇ بۇلەرغە ئات بولدى،
ئول تۆرت ھەم ئۈممەھات بولدى.

— نەۋايى.

ئۈممىد [امید] (پ) «ئۈمىد» كە قاراڭ.

ئۈممىدۋار [امیدوار] (پ) «ئۈمىدۋار» غا قاراڭ:
جەمالىڭدىن نىچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانا،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۈممىدۋارىمنى.

— ئەرشى.

ئۈمۇر [امور] (ئە) ئىشلار، نەرسىلەر، ھادىسىلەر:
چۇلەيلى ئاتاسى بىلىپ بۇ ئۈمۇر،
بەدەندە غەزەپنىڭ ئوتى قىلدى زور.

— ئا. نىزارى.

ئۈمىد [امید] (پ) ئارزۇ، ئىستەك، تىلەك، ئۈمىد:
جەھان رەئنالارى مەشئۇق ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتكەچ،
قىزىلگۈل ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.

— شەۋقى.

ئۈمىد كۆزىنى يارۇتماق — ئۈمىدلەنمەك، ياخشىلىق كۈتمەك.

ئۈمىدۇبىيم — ئۈمىد ۋە قورقۇش:
يۈزىندە يۈز سەفا تەقى زۇلفىندە تىيدە ھال،
كۆرگەلى خەستەجان ئىشى ئۈمىدۇبىيم ئىرۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

ئۈمىدى جاۋىد — دائىملىق، ئۆچمەس ئۈمىد.

ئۈمىدىدىن پەرەستىش قىلماق — جەننەتكە كىرىش ئارزۇسىدا ئىبادەت قىلماق.

ئۈمىدى رەستىگارلىق — قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش ئۈمىدى.

ئۈمىدى ھۇسۇل — يېتىشىش ئۈمىدى.

ئۈمىدى ۋىسال — ۋىسالغا يېتىش ئۈمىدى.

ئۈمىدۋار [امیدوار] (پ) ئۈمىد، ئارزۇ ئىپادىلىگۈچى، ئۈمىدلىك؛ تەشنا، ئىنتىزار:
كۆزۈ يۈزۈڭگە ئۈمىدۋار ئىردى،
جاندە يۈز داغ ـ ئىنتىزار ئىردى.

— نەۋايى.

ئۈمىنچ [اومینچ] ئۈمىد.

ئۈندۈر [اوندور] (ئە) يۈكسەك، ئېگىز، يۇقىرى.

ئۈنس [انس] (ئە) ئۈلپەت، يېقىن دوست.

ئۈنسۇر [غنصر] (ئە) ئېلېمېنت، ئاساسىي ماددا، ئۇنسۇر:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىندەر ئۈنسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.

— شەۋقى.

ئۈنسىيەت [انسیت] (ئە) دوستلۇق، ئۈلپەتلىك.

ئۈنقۇچ [اونقوچ] قەرز، بېرىم:
جەۋرۇ بېدادىڭ تۈگەنمەي قالغان ئېرسە جانىمە،
چەرخدىن ھەم ئۈنقۇچ ئالساڭ، ئال دىمان، قالغانچە قىل.

— نەۋايى.

ئۈنناپ [عناب] (ئە) چىلان.

ئۈنۋان [عنوان] (ئە) ئاتاق، نام؛ سەرلەۋھە.

ئۈيا [اویا] قېرىنداش، تۇغقان.

ئۈيلە [اویله] ئۈنداق:
يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كېچە چۈشۈمدە ئۈيلە ھازىر.

— موللا سالىھ.

ئۈيۇب [عیوب] (ئە) «ئەيىب» نىڭ كۆپلۈكى — ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

ئۈيۈتماق [اویوتماق] ئۇخلاتماق.

ئۈيۈرماق [اویورماق] ئايلاندۇرماق، ئاغدۇرماق، ۋاراقلىماق.

ئۈيۈقلاماق [اویوقلاماق] ئۇخلىماق:
قىرىق يىل ئۈيۈقلادىڭ سەن غەفلەت بىلە زەلىلى،
ئىبرەتدىن ئاچ كۆزۈڭنى بىر سۇبھىدەمدە بارى.

— زەلىلى.

ئۈيۈماق [اویوماق] ئۇخلىماق.

ئۆ

ئۆپمەك [اوپماك] لەۋنى بىر نەرسىگە تەگكۈزمەك، سۆيمەك:

كەلگىن، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىڭغا ئۆپەي،
مەخزىنىڭنى شۇرۇپ ـ شۇرۇپ قاپاغىڭغا ئۆپەي.
ئېسىلەپ داغى سىقاغىڭغا ئۆپەي،
بەس ئەمدى دېسەڭ تۇشۇپ ئاياغىڭغا ئۆپەي.

— ئەرشى.

ئۆت [اوت] ئۆگۈت، نەسىھەت.

ئۆتە [اوته] بەك، ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆتكەرمەك [اوتكرمك] ئۆتكۈزمەك:

پېشكەش ـ سوغاتنى بۇ ئىككى بەگ،
ئۆتكەرىپ قويدىلەر ئاندا رەڭ بە رەڭ.

— زەلىلى.

ئۆتكەسەن [اوتكەسن] ئۆتسەڭ:

ئۆتكەسەن ئاخىر جەھاندىن يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس،
كار قىلغىل، خەير قىلغىل يۈرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.

— شەۋقى.

ئۆچەشمەك [اوچاشماك] ئۆچەكلەشمەك، ئېيتىشماق:

نەچە ئۆچەشىپ بۇ نەفسى خۇمكامە ساڭا،
نامە قارا بولغاي ئۆيلەكىم خامە ساڭا.

— نەۋايى.

ئۆچكۈ [اوچكو] ئۆچكە.

ئۆچۈك [اوچوك] ئۆچكەن، ئۆچۈپ قالغان:

كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.

— ئەرشى.

ئۆر [اور] يۇقىرىلىق، ئېگىزلىك.

ئۆرت [اورت] ئوت، يالقۇن، ئەلەڭگە:

كۆزىدە سۇ ۋە لېكىن جانىدا ئۆرت،
بولۇپ ھەر سارى ياقماقدىن كۆزى تۆرت.

— نەۋايى.

ئۆرت سالماق — ئوت قويماق، كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق.

ئۆرتەمەك [اورتاماك] كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق:

يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم ئەگەر چىقىپ نېتاڭ،
چۈنكى تۇشۇبدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.

— شەۋقى.

ئۆرتەمەكلىك [اورتاماك ليك] كۆيدۈرمەكلىك، ياندۇرماقلىق:

كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتمەك ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئۆرتەنمەك [اورتانماك] كۆيمەك، يانماق:

لەيلىجانىڭ بادەسىدىن ئىشقى مەجنۇن ئۆرتەنىپ،
بىيد مەجنۇندەك ھەمىشە تولغانۇرغە زاردۇر.

— شەۋقى.

ئۆرتۈگۈن [اورتوگون] خامان.

ئۆرتۈگۈن تەپمەك — خامان تەپمەك.

ئۆرگەتمەك [اورگاتماك] تەلىم بەرمەك، ئۆگەتمەك:

شەيخ دەر، ئىشقنى تەرك ئەت ساڭا ئەقىل ئۆرگەتەيىن،
ئەي نەۋائى، كىشى بولغايمۇ بۇ نادان ياخلىغ.

— نەۋايى.

ئۆرگەمچى [اورگمچى] ئۆگەنگۈچى، تەلىم ئالغۇچى، شاگىرت.

ئۆرگەنمەك [اورگاناك] تەلىم ئالماق، ئۆگەنمەك:

تا ئۆلاردىن ئۆلۈم ئۆرگەنگەي،
ئىلىمنىڭ ھەسرىتىگە ئۆرتەنگەي.

— نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى.

ئۆزە [اوزه] «ئۆزرە» گە قاراڭ:

چىراكىم ئاڭا دەرد ئولۇپ دەرد ئۆزە،
تۆكۈپ قان قاشىب چېھرەئى زەرد ئۆزە.

— ئا. نىزارى.

ئۆزرە [اوزره] ئۈستىدە، تۆپىسىدە؛ ھەققىدە:

جۆملە جان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر،
شۆئلە گۈلگۈن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر.
سەرۋى ئەرئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر،
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەندە ئىستىغناسى بار.

— زەلىلى

ئۆزگە [اوزگه] باشقا، غەيرىي، يات:

ھۆزۈرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.

— ئەرشى.

ئۆزگەچە [اوزگەچە] باشقىچە:

ئىلتىپات ئەتتى بۇ كۈن مەن قۇلغە ئول شاھ ئۆزگەچە،
ئۆزگەچە ئاڭلاب مەن ئۆز ھالىمنى بىللاھ ئۆزگەچە.

— نەۋايى.

ئۆزلۈك [اوزلوك] ئۆز خۇسۇسىيىتى، ئۆز پايدىسى؛ خۇسۇسىيەت:

خەلايىق ئاررۇيى جەننەتۇل مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەلىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىلىللاھ كۆيدۈردى.

— زەلىلى.

ئۆك [اوك] جىق، تولا.

ئۆكسۈك [اوكسوك] كەم، ئاز، قىس.

ئۆكسۈمەك [اوكسوماك] كېمەيمەك، ئازايماق:

قەدىڭ خىرامىدە ئىبلىڭ جەفاسى ئۆكسۈمەدى،
غەرىب نەخلىكى دائىم ئاڭا بىبرۇر بىر شاھ.

— نەۋايى.

ئۆكۈرمەك [اوكورماك] ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن تۈۋلىماق، ۋارقىرىماق.

ئۆكۈش [اوكوش] كۆپ، جىق، تولا.

ئۆگمەك [اوگمك] ماختىماق، مەدھىيىلىمەك.

ئۆگۈرۈلمەك [اوگورولماك] بىر تەرەپكە قارىماق، ئۆرۈلمەك.

ئۆگۈن [اوگون] باشقا، غەيرىي، ئۆزگە:

ئاتلەرى دەريا ئۆزە ئۈيناپ ئۆگۈن،
سويلار ئەردى ئەبرى ياغلىغ يا تۈتۈن.

— زەلىلى.

ئۆلەڭ I [اولانگ] ئوت، گىياھ، چىمەن.

ئۆلەڭ II [اولانگ] ناخشا، غەزەل.

ئۆلگۈدەك [اولگوديك] ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆلچەك [اولچاك] ئۆلچەم، ئۆلچەش:

نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۆنلەر،
ئىتىڭ بويىنى تەنايىدىن ئالاي زۇننار ئۈچۈن ئۆلچەك.

— ئەرشى.

ئۆلمەلىك [اولمەليك] جان تالاشقان، ئىمجان، ئۆلۈمتۈك:

ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك ئىچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يارەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.

— ئەرشى.

ئۆلۈكسە [اولوكسە] ئۆلۈمتۈك، ئىمجان:

چىبىنلەر جىسمىنى مەجرۇھ ئېتەر چاغ،
ئۆلۈكسە ئۆزرە ئانداغكىم سۇرۇك زاغ.

— نەۋايى.

ئۆلۈمتۈك [اولومتوك] ئۆلۈشكە ئاز قالغان، يېرىم جان، جان تالاشقان:

ئىكى بۇ نەۋئ غالىب خەسم ئۆلۈمتۈك مور قەتلىغە،
چۇ جازىم بولسالەر، ھايھات مىسكىن مورنىڭ قانى.

— نەۋايى.

ئۆلۈمسە [اولۇمسە] «ئۆلۈكسە» گە قاراڭ.

ئۆلۈملۈك [اولوملوك] 1) ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم بولغان، ئۆلۈشى مۇقەررەر بولغان (كىشى). 2) دەپنە چىقىملىرى.

ئۆيرۈلمەك [اويرولماك] ئۆرۈلمەك:

يىغىلدى بارى ئول كۆيەۋ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.

— ئا. نىزارى.

ئۆ

ئۆچاۋ [اوچاۋ] ئۆچىلىسى.

ئۆچاۋلا [اوچاولا] ئۆچى، ئۆچەيلەن:

چىقىپ شەھزادى بىرلە شاھ ئىكەۋلا،
ۋەزىرى كاردان بىرلە ئۆچاۋلا.

— نەۋايى.

ئۆچەلە [اوچالا] ئۆچى، ئۆچىلىسى.

ئۆزۆك I [اوزوك] ئۆزۈلگەن.

ئۆزۆك II [اوزوك] قولغا سالىدىغان ئۆزۆك؛ بارماققا ئۆزۆككە ئوخشاش تاقاپ يۈرىدىغان مۆھۈر:

خاتەمى لەئلىڭ ئەگەر ئاغزىمغە يېتكەچ تىشلەگۈم،
مۆھر ئىبتەردە مۆم ياپىشقان كەبى باسقاچ ئۆزۆك.

— نەۋايى.

ئۆگۆت [اوگوت] نەسىھەت.

ئۆلۆش [اولوش] نېسىۋە:

دەۋلەتۇ نۇسرەت ئۆشبۇ تۇش،
تەڭرى ئەزەلدىن ساڭا بەرگەن ئۆلۆش.

— دۆربېك.

ئۆلۆشلۆگ [اولوشلوك] نېسىۋە.

ئۆم [اوم] ئىشتان، شىم.

ئۆنچە [اونچە] ئۆنچە، مەرۋايىت:

ئول ھۆققەئى لەئلى ياقۇت ئىچرە،
ھەربىر تىشى ئۆنچىگە بارابەر.

— موللا سالىھ.

ئۆنچۆ [اونچو] ئۆنچە، مەرۋايىت.

ئۆيمەك [اويمك] تىترىمەك، لىغىلدىماق:

مەۋجى رەفتارى قەدىڭنى كۆرمەسەم ئەي سىيمىبەر،
جۆشۆشى سىمابەدەك كىسم ئۆيمەگەي ئەردىم بۆگۆن.

— زەلىلى.

ۋ

ۋابەست [وابست] (پ) «ۋابەستە» گە قاراڭ.

ۋابەستە [وابستە] (پ) مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، باغلىنىش؛ ئېرىشىش:

قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

ۋابەستە بولماق — باغلانماق، مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار بولماق:

تەلەپ دەردى بىلە ۋابەستە بولماق،
پەقىرۇ ئاجىزۇ دىلخەستە بولماق.

— خىرقەتى.

ۋابەستە قىلماق — باغلىماق، مۇناسىۋەتلىك قىلماق.

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە باغلىق، ئالاقىدار.

ۋابەستەلىك [وابستەليک] ئالاقىدارلىق، باغلىنىشلىق؛

نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانىن ۋابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئۇنۇت.

— ئەرشى.

ۋاپەس [واپس] (پ) ئارقىدا، كەينىدە، تۆۋەن.

ۋاجىب [واجب] (ئە) 1) ۋاجىپ، پەرھىز، بىجىرىلىش مەجبۇرىي بولغان زۆرۈرىي شەرت:

دېدىم: ھەقدىن ئولدى ئىنايەت ئىشى،
ماڭا ۋاجىب ئولدى ئىبادەت ئىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خۇدا، تەڭرى:

كۆرمىشەم ۋاجىب بەقاسىن رەۋشەن ئانداقكىم قۇياش،
تاكى ئىمكان سايە يەڭلىغ كۆزدە فانىيدۇر ماڭا.

— نەۋايى.

ۋاجىب بولماق — بىجىرىلىش زۆرۈر بولماق.

ۋاجىب بىلمەك — بىجىرىلىش زۆرۈر دەپ بىلمەك.

ۋاجىبۇر - رىئايە — رىئايە، ئەندىشە قىلىنىشى لازىم ۋە زۆرۈر؛ ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىش زۆرۈر.

ۋاجىبۇل - ئىتتىبائ — تەۋە بولۇشى، بويسۇنۇشى لازىم.

ۋاجىبۇل ئىجتىناب — ئۆزاقلىشىش، يىراقلىشىش لازىم بولغان.

ۋاجىبۇل - ئىزئان — بويسۇنۇشى مەجبۇرىي.

ۋاجىبۇل - ئىمتىسال — پەرمانبەردارلىق؛ بويسۇنۇش مەجبۇرىي بولغان.

ۋاجىبۇل - ئىھتىرام — ھۆرمەت قىلىش لازىم، ھۆرمەت قىلىشى زۆرۈر بولغان.

ۋاجىبى بىززات — ھەقىقەتەن، ھېچقانداق گەپ - سۆزسىز؛ خۇدا.

ۋاجىبات [واجبات] (ئە) زۆرۈرىي بولغان نەرسىلەر، دىنىي مەجبۇرىيەتلەر:

...... خاتىرىمغە تۇشتى، بۇ ئەمرى ۋاجىبات تەركىن قىلۇرغە چارە تاپالمادىم.

— مۆجىزى.

ۋاجىد [واجد] (ئە) ۋۇجۇدقا كەلتۈرگۈچى، بار قىلغۇچى، ياراتقۇچى:

ئەگەر ۋاجىدۇ مەجىد ئەت ئىئتىبار؛
ئەگەر ھەييۇ قەييۇم بىر ھۆكمى بار.

— نەۋايى.

ۋادە [وادە] ئۇرۇق، نەسەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلى.

ۋادەرىغ [وادريغ] (پ) «ۋادەرىغا» غا قاراڭ:

گۈلدىن ئايرىلغان كەبى بۇلبۇل مەسەللىك ئۈن چېكىپ،
ۋادەرىغ، مەن يار ۋەسلىدىن جۇدا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

ۋادەرىغا [وادريغا] (پ) «ۋاي ئىسىت» مەنىسىدىكى ئەپسۇس ۋە پۇشايماننى بىلدۈرىدىغان ئۈندەش سۆز:

ۋادەرىغا، ئالەم ئىچرە ئاشنايى تاپمادىم،
بىر باقىپ كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

ۋادى [وادى] (ئە) «ۋادىي» گە قاراڭ:

بۇ تەلەپ ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇد بىل،
زاھىدا، سالۇسىغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.

— ئەرشى.

ۋادىئى گۇفتار — سۆز ۋادىسى:

ۋادىئى گۇفتارغە مەشھۇرنى كەلتۈردى ئىشق،
ساردىن چىقماس سەدا مۇترەفدىن ئەلھان بولماسا.

— مەشھۇرى.

ۋادىئى ھەيرەت — ھەيرانلىق ۋادىسى:

ۋادىئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشەم،
سايە بەخش ئولغىل مېنىڭ باشىمغە گوياكى ھۇما.

— زەلىلى.

ۋادىي [وادى] (ئە) ۋادا، جىلغا، ساي، دالا، چۆل - جەزىرە:

قىلىپ دەشت ۋادىي، مەراھىلنى تەي،
يۈرۈپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىڭ پەي.

— نىزارى.

ۋادىي نەۋرەد — دەشت كېزەر، چۆل كېزەر.

ۋادىي تەلەب — تەلەپ ۋادىسى.

ۋادىي تەۋھىد — يەككە - يېگانىلىق ۋادىسى؛ تەۋھىد (بىرىكىش) ئالىمى.

ۋادىي تۈز — توغرىلىق ۋادىسى.

ۋادىي سۇئۇبەت — قىيىنچىلىق، مۇشەققەت ۋادىسى.

ۋادىي فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە پانىيلىق ئالىمى.

ۋادىي فەنا — پانا ۋادىسى.

ۋادىي قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، كېسىپ ئۆتمەك.

ۋادىي مەخافەت — خەۋپ - خەتەر يولى، قورقۇنچلۇق ۋادا.

ۋادىي ھەسرەت — ھەسرەت، نادامەت ۋادىسى.

ۋادىي ھەمىم — قىزىغان، ئىسسىق ۋادا.

ۋادىي ھەيرەت — ھەيرەت ۋادىسى.

ۋادىي ئىستىغنا — ئىستىغنا ۋادىسى.

ۋادىي ئىشق — ئىشق ۋادىسى، ئىشق ئالىمى.

ۋادىيە [وادىي] (ئە) «ۋادىي» غا قاراڭ:

كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجەب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئوشۇل ۋادىيە.

— ئا. نىزارى.

ۋار [وار] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كەبى، ئوخشاش، ... لارچە» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

دۈشمەنۋار — دۈشمەنلەرچە، دۈشمەنگە ئوخشاش.

ۋارەستە [وارسته] (پ) 1) قۇتۇلغان، خالاس بولغان، ئازاد، بوش. 2) بالاغەتكە يەتكەن.

ۋارەستە بولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.

ۋارەستە كۆڭۈل — ئازاد، تەشۋىشسىز كۆڭۈل.

ۋارىد [وارد] (ئە) كەلگەن، كېلىدىغان؛ ئېرىشكەن؛ نەقىل قىلغان.

ۋارىد بولماق — نەقىل قىلماق؛ كەلمەك؛ ئۇچرىماق، دۇچ كەلمەك؛ يۈز تۇتماق.

ۋارىدات [واردات] (ئە) 1) كېلىشى لازىم بولغان نەرسىلەر، خاتىرىگە كەلگەن نەرسىلەر، ئەقلىي چۈشەنچىلەر. 2) دارامەتلەر، كىرىملەر.

ۋارىس [وارث] (ئە) مىراس ئالغۇچى، مىراسخور، ۋارىس.

ۋارىسى بەرھەق — ھەقلىق مىراسخور، ۋارىسلىقتا ھەقلىق.

ۋارىسى تەختى جەم — بۈيۈك پادىشاھ؛ جەمشىد تەختىنىڭ مىراسخورى.

ۋازىھ [واضح] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، روشەن:

رىئايەتىڭنى ئەۋلادمانەند، بەلكى ئەكباد پەيۋەند مەرئىي تۇتماغىل شاھ ۋە گەدا ئاللىدە ۋازىھ ۋە ياخشى - يامان قاشىندە لايىھ بولدى.

— نەۋايى.

ۋازىئ [واضع] (ئە) تۈزگۈچى، ياسىغۇچى؛ بىجىرگۈچى؛ ئىجادكار:

بۇ ئەلفاز ۋازىئى ئەزىزلەرغە جايى تەسلىم ۋە تەھسىندۇركى بەغايەت خوپ قىلىپدۇرلەر.

— نەۋايى.

ۋاژگۇن [واژكون] (پ) دۈم، دۈم بولغان؛ تەتۈر؛ پەس، پەسكەش:

ئىشق جامىن ئىچكەلى شامۇ سەھەر بىھۇش مەن،
ۋاژگۇن جامىم بىلە ئاشۇفتە دەستارىمغە باق.

— گۇمنام.

بۇ نە تالېئدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختتۇ ۋاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

ۋاژگۇنە [واژكونه] (پ) «ۋاژگۇن» غا قاراڭ.

ۋاژۇن [واژون] (پ) «ۋاژگۇن» غا قاراڭ:

بۇ دەۋرۇر گەردۇنى دۇنۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خەزان بولغان چاغىمدا نەۋبەھارىم ئۇچرادى.

— قەلەندەر.

ۋاسىت [واسط] (ئە) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىدىكى، ئوتتۇراھال.

ۋاستە [واسطه] (ئە) ۋاستە؛ ئارقىلىق، سەۋەبلىك، تۈپەيلىدىن؛ چارە، سەۋەب:

قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.

— ئابىد.

ۋاستە ئەيلەمەك — ۋاستە قىلماق.

ۋاستە شەمئىن ئۆچۈرمەك — ۋاستە - سەۋەبلەرنى مەھۋ (بىكار) قىلماق، يوق قىلماق.

ۋاستە قىلماق — ئوتتۇرىغا قويماق، ئارىغا چۈشۈرمەك، ۋاستە قىلماق.

ۋاسىل [واصل] (ئە) يېتىشكۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ئېرىش-

كەن، يېتىشكەن؛ ئۇلاشماق، ئېرىشمەك:

قىلىپ تەي نەچچە كۈن مەنزىل ـ مەراھىل،
دىيارى بەھرەۋەرگە بولدى ۋاسىل.

— ناقىس.

ۋاسىل ئەيلەمەك — يېتىشمەك، ئېرىشمەك، قوشۇلماق.

ۋاسىل بولماق — «ۋاسىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋاسىل قىلماق — «ۋاسىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋاسىلى دەرگاھ — ئاللاغا، ئاللانىڭ دەرگاھىغا يېتىشىش.

ۋاسىلى ھەق — ھەققە يەتكەن، خۇداغا يېتىشكەن.

ۋاسىئ [واسع] (ئە) كەڭ، پايانسىز.

ۋافىر [وافر] (ئە) 1) مول، كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:

كامىل ھەمد ۋە ۋافىر شۈكرى ئول سانىئغەكىم، ئىنسان خىلقەتى بەيتىنىڭ نەزمىن ئەناسىر تۆرت رۈكنى بىلە تۈزدى.

— نەۋايى.

2) ئارۇز ۋەزنىگە تېگىشلىك بىر بەھر:

ئالاردىن بىرى كامىل بەھرىدۇر ۋە بىرى ۋافىر بەھرىكىم، مۇسەممەنى سالىمدە ئاز شېئىر ۋاقىي بولۇپدۇر.

— نەۋايى.

ۋافىي [وافى] (ئە) 1) سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋاپادار. 2) تولۇق، تۈگەل، يېتەرلىك؛ كامىل:

تەئەممۇل بىرلە رايى تاپتى شافىي،
كى بار ئېردى ئانىڭ فىكرىگە ۋافىي.

— نەۋايى.

ۋاقىئ [واقع] (ئە) يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان، ۋەقە:

بۇ ۋاقىئنى كۆرگەچ دېدىم ئەلھەزەر،
مۇرۇۋۋەتدىن ئولمىش خاجە بىخەبەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاقىئ بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، روي بەرمەك، پەيدا بولماق.

ۋاقىئ ئولماق — «ۋاقىئ بولماق» قا قاراڭ.

ۋاقىئات [واقعات] (ئە) [بىرلىكى: ۋاقىئە] ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، «ۋاقىئە» گە قاراڭ:

ئول تۈنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسرىگە يانىپ كېلىپ ... ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاقىئە [واقعه] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋاقىئات/ۋە قايىئ] / 1) ۋەقە، ھادىسە؛ ھەقىقەت؛ يۈز بەرگەن ئەھۋال؛ ئۇرۇش، جەڭ؛ جاڭجال:

خاجە مەلىكەنى ئىستەپ شاھى بەندەرنىڭ باغى ئىچىگە كىرىپ قىز بىلەن كۆرۈشكەنى ۋە قىز شاھى بەندەر بىلە ئازادە ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى بىر ـ بىر بەيان قىلغانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) چۈش، چۈش كۆرۈش:

بىر كېچە ئالارنى ۋاقىئەدە كۆرگەندۇركىم، ئانىڭ سارى باقىپ ئايتىپدۇرلەر ...

— نەۋايى.

ۋاقىئە تەئبىرى — چۈش تەبىرى، چۈشكە تەبىر بېرىش.

ۋاقىئەئى فىراق — ئاجرىلىش، پىراق ھادىسىسى، ئايرىلىش ۋەقەسى.

ۋاقىئەگو [واقعەگو] (ئە + پ) 1) كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى ئېيتىپ بەرگۈچى، ھېكايە قىلغۇچى، ھېكايىچى. 2) چۈشكە تەبىر بەرگۈچى، تەبىرچى.

ۋاقىئەن [واقعا] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرۋەقە، دەر ھەقىقەت:

ۋاقىئەن ئىشى قىلىپدۇركى، نەزم ئەھلى ئانىڭ تەئەممۇلىدا ھەيران ۋە تەھەممۇلىدا سەرگەرداندۇرلەر.

— نەۋايى.

ۋاقىف [واقف] (ئە) 1) خەۋەردار، بىلگۈچى:

ئادەمزادنىڭ ئۆمرۈر گەنجى ئىشق،
ۋاقىف ئەمەس چەكمەگۈچە رەنجى ئىشق.

— زەلىلى.

2) ۋەخپە قىلغان، ۋەخپە ئىگىسى (مەسچىت، مەدرىسە، خانىقاھ قاتارلىقلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن يەر ۋە باشقا مۈلۈكلەرنى بېغىشلىغان كىشى).

ۋاقىف ئەسرارى پىنھان — مەخپىي سىرلارنى بىلگۈچى، مەخپىيەتلىكنى بىلگۈچى.

ۋاقىف ئەيلەمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاڭلاتماق.

ۋاقىف بولماق — خەۋەردار بولماق، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق، بىلمەك.

ۋاقىف ئولماق — «ۋاقىف بولماق» قا قاراڭ.

ۋاقىفى ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەردار.

ۋالا [والا] (پ) 1) ئالىي سۈپەتلىك، قىممەت باھا يىپەكتىن توقۇلغان يۇپقا ماتا، رەخت. 2) يۇقىرى، ئۈستۈن، ئېگىز؛ ئۇلۇغ، كاتتا؛ قەدىرلىك:

ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خور ـ مىھر، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.

— ئەرشى.

ۋالا بىنەفش — بىنەپشە رەڭ كىيىم.

ۋالايى ماۋىي — ماۋى رەڭلىك كىيىم.

ۋالە [واله] (ئە) مەپتۇن، شەيدا، بېرىلىش؛ ئاشىق:

يۈزىدۇر بىر مەھى تابان، لەبىدۇر لەئل يا مارجان،
بولۇپمەن ۋالەئى ھەيران سۆزى شىرىنۇ خۇشگۇفتار.

— نەۋبەتى.

ۋالە ئەتمەك — «ۋالە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋالە ئەيلەمەك — مەپتۇن قىلماق، شەيدا قىلماق.

ۋالە قىلماق — «ۋالە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋالە ئولماق — مەپتۇن بولماق، شەيدا بولماق؛ ھەيران قالماق.

ۋالەۋۇ شەيدا — قاتتىق بېرىلگەن؛ مەپتۇن ۋە شەيدا بولغان.

ۋالىد [والد] (ئە) ئاتا، پەدەر:

ئىرىك ئېردى ۋالىد بىلە ۋالىدە،
يۈرۈر ئېردى بىر ئىت ئۇلار ئالىدە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋالىدە [والده] (ئە) ئانا:

بەرەھمەنغە بار ئېردى بىر ۋالىدە،
نىسارا شەھى قۇل ئىدى ئالىدە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋالىدەين [والدين] (ئە) ئاتا ـ ئانا:

بۇ مەجنۇن بىرلە يۈرۈر بولدى جەزم،
قىلىپ ۋالىدەين بۇلار بىرلە ئەزم.

— ئا. نىزارى.

ۋالىھ [واله] (ئە) شەيدا، ئەسىر، گىرىپتار، مۇپتىلا؛ بېرىلگەن:

چۇن ئېرۇر پەرۋانە شەمئى مەجلىس ئارا ۋالىھى،
نەيلەسۇن ئول مەشئەلى مىھرى جەھان ئارايىنى.

— نەۋايى.

ۋالىي [والى] (ئە) ھاكىم؛ ۋىلايەت ھۆكۈمدارى؛ باشلىق، ھۆكۈمدار؛ پادىشاھ:

ھەم خەيلى بەنى ئەسەدغە ۋالىي،
يۈز خەيلى بەنى ئەسەدچە مالى.

— نەۋايى.

ۋام [وام] (پ) قەرز؛ بۇرچ.

ۋام ئەيلەمەك — قەرز ئالماق.

ۋام بەرمەك — قەرز بەرمەك.

ۋامخاھ [وام خواه] (پ) قەرز قىستىغۇچى، قەرز سۈيلەگۈچى:

كۆرمەكلىك ۋامخاھنى ماتەمدۇر،
ئەلقىسسەكى بۇرچ ئادەمىينىڭ غەمىدۇر.

— نەۋايى.

ۋامىق [وامق] (ئە) ئاشىق، ئىشقتا گىرىپتار؛ «ۋامىق ۋە ئۇزرا» قىسسەسىدە ئۇزراغا ئاشىق بولغان شەخس:

... ئۇزراغىدار ئۇتى ھەرارەتىدىن ۋامىق جىسمىن ئەشك گىردابىدا غەرق قىلغانەك ...

— مۆجىزى.

ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ۋامىق، ئول ئايىنى ھەم قىلىپ ئۇزرا.

— موللا بىلال.

ۋاھ [واه] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسنى بىلدۈرىدىغان سۆز — ھەتتىڭنەي، خەپ، دەرىخ.

ۋاھە [واهه] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ ئەسۋابى، قورالى.

ۋاھەسرەتا [واحسرتا] (پ + ئە) ئاھ، ۋاھ (قاتتىق قايغۇرۇش، ئەلەم تارتىش، ھەسرەت چېكىش قاتارلىق مەنىلەردە ئىشلىتىلىدىغان ئۈندەش سۆز)؛

تەيەممۇم ئەيلەبان تاكى نەزەر قىلساڭ گورۇستانغە،
قوپۇپ گوردىن بارى مۇردە ھەمە ۋاھەسرەتا دەرلەر.

— زەلىلى.

ۋاھىد [واحد] (ئە) بىردىنبىر، يەككە، يېگانە:

سىددىقىم تەشنىيە كەتتى قالدى ۋاھىد داغىدە،
گۈل كېتىپ، بۇلبۇل مەسەل سايراپ يۈرۈيدۇر باغىدە.

— موللا سالىھ.

ۋاھىدى دانا — يېگانە بىلەرمەن، بىردىنبىر دانا، يېگانە ئاقىل.

ۋاھىمە [واهمه] (ئە) ۋەھىمە، قورقۇنچ، ھەرخىل خىيالغا بېرىلىش:

تۇتۇپ دۇرجىنى سالدى چۇن كېمەگە،
كى ھەيرەت بىلە قالدى ۋاھىمەگە.

— ئا. نىزارى.

ۋاۋ [واو] (ئە) «و» ھەرىپىنىڭ نامى:

«ۋاۋ» ۋاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيىن،
ۋايكىم ئارامى جان ياجان گۇزارىم سەنمۇسەن.

— موللا سالىھ.

ۋاۋەيلا [واويلا] (ئە) ئەپسۇس ۋە قايغۇرۇشنى، ھەسرەت ۋە نادامەتنى بىلدۈرگۈچى ئۈندەش سۆز؛ ئەي ـ ۋاي، ئەپسۇس، ئەتتەڭ:

ئاھۇ ۋاۋەيلا، بۇ فۇرقەتتە بەسى بولدۇم خەراب.
ئالدۇرۇپدۇرمەن كۆڭۈلنى ئول قەدى زىباسىغە.

— موللا سالىھ.

ۋائىز [واعظ] (ئە) ۋەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:

كۆنمەدى ئارىق سۆزىگە ۋائىزنىڭ،
دېۋە موتىبى ئۆلمەدى ئىنسانىمىز.

— نەسىمى.

ۋائىزى ئەبلەھ — نادان ۋائىز.

ۋائىزگوي 〔 واعظگوى 〕 (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى، ۋەز ئېيتقۇچى، پەند - نەسىھەت قىلغۇچى:

كەل ئەي ۋائىزگوي ئېيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.

— موللا شاكىر.

ۋاي 〔 واى 〕 ئاھ، ۋاي؛ مۇسىبەت، غەم، غۇسسە:

خەت ئۈززە بولۇپ گەھى سىمەن ساي،
ماتەملىك ئېتەرگە ئىشق ئېلىن، ۋاي.

— ئەرشى.

ئىشتىسەڭ ۋە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ۋاي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاي تارتماق — ئاھۇ پەرياد چەكمەك، قايغۇرماق.

ۋاي چەكمەك — «ۋاي تارتماق» قا قاراڭ.

ۋايە 〔 وايه 〕 (پ) 1) ھەسسە، ئۈلۈش، نېسىۋە؛ پايدا، بەھرە. 2) ئىستەك، تىلەك. 3) ئېھتىيات. 4) ئادەت. 5) مەنىۋى ئوزۇق، روھىي ئوزۇق.

ۋايە تاپماق — ھاجىتى چىقماق، ھاجەتتىن چىقماق.

ۋە 〔 و 〕 (ئە) ۋە (باغلىغۇچى):

ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە ۋە ھۇللەئى بەستەدام ۋە شىكەستەئى جام.

— خىرقەتى.

ۋەبا 〔 وبا 〕 (ئە) 1) ۋابا، يۇقۇملۇق كېسەل؛ ئاپەت، بالا:

ئىشقۇ سۆھبەت خەيلىغە تۇشكەچ نەسىمىدىن ۋەبا،
قايدا سالسام زەخىم ئىسلانغان يۈرەكنىڭ مەرھەمىن.

— نەۋايى.

2) زەرەر، زىيان يەتكۈزگۈچى:

گۈل ئىسى گەر جۇئەل بەلاسىدۇر،
ھەم ئول ئىس - ئوق ئانىڭ ۋەباسىدۇر.

— نەۋايى.

ۋەبال 〔 وبال 〕 (ئە) 1) ئۇۋال، ئەيىب، گۇناھ:

غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تورفە رىند لا ۋەبالىدۇر.

— گۇمنام.

2) ئازابلىنىش، ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش.

ۋەبال ئولماق — گۇناھ بولماق، ئەيىب بولماق؛ ئۇۋال بولماق.

ۋەبالى جان بولماق — جانغا ئۇۋال، زىيان يەتمەك.

ۋەتەد 〔 وتد 〕 (ئە) ئارۇز ۋەزنىنىڭ ئۆلچەملىرىدىن بىرى (ئارۇزدا ئۈچ ھەرپ ئارقىلىق تەشكىل تاپقان نەزمە).

ۋەتەدى مەجمۇئ — ئىككى ھەرىكەتلىك ھەرپ بىلەن بىر ھەرىكەتسىز ھەرپتىن تەشكىل تاپقان بوغۇم، سۆز، كەلىمە.

ۋەتەن 〔 وطن 〕 (ئە) 1) ئانا يۇرت، ۋەتەن:

يامان كۆرمەڭ مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.

— موللا بىلال.

2) ئورۇن، جاي، ماكان؛ ئۆي، ئولتۇراق جاي:

ئالىپ قوللارىمغە بۇ مەبلەغنى مەن،
ساتىپ ئالغان ئېردىم ئۆزۈمگە ۋەتەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يولۇمغە مېنىڭ كىمم ئۈنۈپدۇر تىكەن،
بۇ تاغدا ۋەتەن ئېيلەمىش كۈھكەن.

— ئا. نىزارى.

ۋەتەن ئەتمەك — «ۋەتەن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋەتەن ئەيلەمەك — جايلاشماق، ئورناشماق، بىرەر جاينى ئىختىيار قىلماق.

ۋەتەن ئەزمى قىلماق — مەنزىلگە، ۋەتەنگە قايتىشنى نىيەت قىلماق.

ۋەتەنساز 〔 وطن ساز 〕 (ئە + پ) ماكان، جاي، ئۆي.

ۋەتەنساز قىلماق — ئۆي قۇرماق، جاي قىلماق.

ۋەتەنگاھ 〔 وطنگاه 〕 (ئە + پ) تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاي، ماكان، مەنزىل:

ئەي دەشتنى ئېيلەگەن ۋەتەنگاھ،
بول ئەزمى شەم، ئول زەمانى ئاگاھ.

— نەۋايى.

ۋەتىرە 〔 وتيره 〕 (ئە) يولىيورۇق؛ رەۋىش:

كېلىپدۇر سىفەت بۇ ۋەتىرە ئاگا،
جىھەت بۇكى بولماس جەزىرە ئاگا.

— نەۋايى.

ۋەجەب 〔 وجب 〕 (پ) غېرىچ، ئۆلچەم بىرلىكى.

ۋەجەب بەرۋەجەب — غېرىچمۇ غېرىچ.

ۋەجەئ 〔 وجع 〕 (ئە) دەرد، ئەلەم، ئاغرىق، ئازاب:

نە ئۆچۈنكىم تا تىرىكدۇرۇر گۇل زالىمى لەئىن،
كۆڭلۈڭگەدۇر ھەلاكەتۇ جانىڭغەدۇر ۋەجەئ.

— نەۋايى.

ۋەجد 〔 وجد 〕 (ئە) مۇھەببەت، سۆيگۈ؛ خۇرسەنلىك، ھاياجان؛ زوق - شوق؛ ھاياجانلىنىش:

ئىشق كىتابىدىن ماڭا مىسرەئى ھەسب ھال ئاچىلىڭ،
خانىقاھ كۆڭۈل ئارا رەۋزەنى ۋەجدۇ ھال ئاچىلىڭ.

— زەلىلى.

ۋەجدۇرەقس ئەيلەمەك — ھاياجانلاندۇرماق.

ۋەجدۇ سەرىر — ھاياجانلىق ئاۋاز.

ۋەجدۇ سەئقە — ھاياجانلىق ئاۋاز؛ چاقىرىق.

ۋەجدۇ ھال — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت.

ۋەجدۇ ھالەت — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت، ھاياجانلىق ھالەت.

ۋەجدۇھال ئەيان ئەتمەك — بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك؛ ھاياجانلىنىش، جەزبە قىلىش سەۋەبىدىن ئۆزىنى يوقاتماق.

ۋەجدۇھال ئەيلەمەك — ئەھۋالنى بىلمەك، خەۋەردار بولماق؛ ھال ـ ئەھۋالنى بايان قىلماق؛ بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك.

ۋەجدۇھال بەرمەك — زوق ـ شوق ئاتا قىلماق؛ ھاياجانلاندۇرماق.

ۋەجدۇھال قىلماق — «ۋەجدۇ ھال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋەجھ I [وجه] (ئە) 1) سەۋەب، ۋاستە، ۋەج؛ باھانە، يوق:

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.

— ئەرشى.

2) يۈز، بەت، چىھرە.

ۋەجھى ئەكمەل — يېتەرلىك سەۋەب، يول.

ۋەجھى تەسمىيە — ئات (ئىسىم) قويۇش سەۋەبى.

ۋەجھى ھەسەن — 1) گۈزەل چىھرە، چىراي. 2) ئابرۇي، ئېتىبار سەۋەبلىرى؛ ياخشى باھانە.

ۋەجھ II [وجه] (ئە) 1) مەبلەغ، پۇل، مال، بايلىق. 2) ئابرۇي، ئىززەت، ھۆرمەت:

كۆرەي نىچۈك ئىبرۇر تۇرفە سىياقى،
بىلەي، قىلسا ئىنايەت ۋەجھى باقى.

— خىرقەتى.

3) نەرخ، قىممەت، باھا، ۋەج.

ۋەجھى مەئاش — خىزمەت ھەققى، تىرىكچىلىك ۋاستىسى.

ۋەجھى مەي — مەي ھەققى، مەي بەدىلى، مەيگە بېرىلىدىغان مەبلەغ.

ۋەجىھ [وجيه] (ئە) «ۋەجىھە» گە قاراڭ.

ۋەجىھە [وجيهه] (ئە) كۆركەم، سۆلەتلىك، كېلىشكەن؛ شەرەپلىك، ھۆرمەتلىك:

سەييىد سەسەن ئەردەشىر ئۆزلەرى داغى فەقىر ۋە فەنا تەرىقى ئەكمەل ۋەجىھە بىلە راھىر ئىبردى.

— نەۋايى.

ۋەخامەت [وخامت] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، خەۋپ:

نې تەن ئارا بولدى زەخامەت ئاڭا،
نې بۇ زەخامەتدە ۋەخامەت ئاڭا.

— نەۋايى.

ۋەداد [وداد] (ئە) دوستلۇق:

ماڭا كىم، ۋەدادىڭە خۇرسەندمەن،
جەنابىڭغە شاگىردى فەرزەندمەن.

— نەۋايى.

ۋەدائ [وداع] (ئە) ۋىدا، ۋىدالىشىش، خەيرلىشىش.

ۋەدايىئ [ودايع] (ئە) ئامانەتلەر؛ «ۋەدىئەت» كە قاراڭ:

سۆڭرە رەئىييەتنى ۋەدايىئ دېدى،
خۇررەم ئانى بىلكى بۇ غەمنى يېدى.

— نەۋايى.

ۋەدىئ [وديع] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قاراڭ.

ۋەدىئە [وديعه] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قاراڭ.

ۋەدىئەت [وديعت] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەدايىئ] ئامانەت؛ روھ، جان:

ۋەدىئەت قويۇپ ئاندا ئەسرارىنى،
سالىپ چۇن مۇھەببەتنىڭ ئەنۋارىنى.

— ئا. نىزارى.

ۋەدىئەتنى تاپشۇردى ھەسرەت بىلە،
بالا دەردىدە داغى كۆلفەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

ۋەر I [ور] (پ) ئەگەر، «ۋە ئەگەر» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:

يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.

— زەلىلى.

ۋەر II [ور] (پ) بىرەر نەرسىگە ئىگىلىكنى، ئىگە ئىكەنلىكنى بىلدۈرگۈچى قوشۇمچە:

بەھرەۋەر — بەھرە ئالغۇچى.
پىشەۋەر — ھۈنەر ئىگىسى، ھۈنەرۋەن.
تاجۋەر — تاجدار، پادشاھ.

ۋەرەق [ورق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراق] 1) قەغەز؛ ۋاراق، سەھىپە:

ۋەرەقغە كىتاب ئىشى بولدى سەبىت،
ھەزار دۈسەد بار پەنجاھۇ ھەفت.

— ئا. نىزارى.

2) ياپراق، يوپۇرماق، بەرگ:

ۋەرەق ھۆسن ئەھلى زىبىغە تارۇتقان گۈلئۈزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.

— گۇمنام.

3) يۈز، بەشىرە، چىراي. 4) يېزىق، يېزىق بەتلىرى.

ۋەرەق تاۋەرەق — ۋاراقتىن ۋاراقچە.

ۋەرەق گۈلشەنى — يېزىق گۈلزارى:

چۈ سۆز ناقىلىغا قەلەم بولدى قول،
ۋەرەق گۈلشەنىدە ئاچىلدۇردى گۈل.

— ئا. نىزارى.

ۋەرەق نىگار — 1) رەسىم سىزىلغان ۋاراق. 2) ۋاراقنى بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى.

ۋەرەق - ۋەرەق — بىرمۇبىر، ۋاراقمۇ ۋاراق.

ۋەرەقۇل - خەيال — كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىلغان ئوي - خىياللار.

ۋەرەقى ئۈزمەك — ۋاراق يىرتماق.

ۋەرەقى ئاسمان — قەۋەت، قاتلام؛ تەبىقە؛

ۋەرەقى زەرفىشان — زەر بىلەن بويالغان، زىننەتلەنگەن سەھىپە.

ۋەرەقى ماۋىي — ھاۋا رەڭ قەغەز.

ۋەرەقنەۋەرد [ورق نورد] (ئە + پ) 1) ۋاراقلىغۇچى، ۋاراققا كۆز يۈگۈرتكۈچى. 2) خەت پۈتكۈچى، كاتىپ. 3) يازغۇچى، مۇئەللىپ.

ۋەرەم [ورم] (ئە) قاپارچۇق، قاپارتماق.

ۋەرەم ھەيئەتى — قاپارتما شەكلى؛ ئىششىپ، قاپىرىپ چىققان.

ۋەرەئ [ورع] (ئە) تەقۋا؛ پەرھىزكارلىق، خۇداگۇيلۇق:

ئەگەر ئىشق ئافەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەئ بىلكىم،
تىلىڭغە ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.

— گۇمنام.

ۋەرەئ ئەھلى — تەقۋادارلار:

ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ۋەرەئ،
شىر كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۈلكەگە بولسە ھەراس.

— ئەرشى.

ۋەرەئ مۈلكى — پەرھىزكارلىق مەقامى (جاي) .

ۋەرەئۇ زۇھد — پەرھىز ۋە تەقۋا.

ۋەرەئكەش [ورع كش] (ئە + پ) پەرھىزكار، تەقۋادار:

قەدەھكەشكە خەرابەت بولدى مەرقۇم،
ۋەرەئكەشغە مۇناجات بولدى مەقسۇم.

— نەۋائى.

ۋەرەئكىش [ورع كيش] (ئە + پ) «ۋەرەئكەش» كە قاراڭ.

ۋەرتە [ورطه] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۈل، ئېغىر ئەھۋال؛ ھالاكەت گىردابى؛ ھالاكەتلىك ھالەت.

مۇھلىك ۋەرتە — ھالاك قىلىدىغان، ھالاكەتكە يۈزلەندۈرىدىغان قىيىنچىلىق.

ۋەرد [ورد] (پ) ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل:

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزىن ياشىدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسمەن بولدى.

— سەككاكى.

ۋەرد تەرمەك — گۈل تەرمەك؛ پايدىلانماق، يۈزىنى تاماشا قىلماق.

ۋەرد ئولماق — سۆيۈملۈك بولماق.

ۋەرزىش [ورزش] (پ) ئادەت؛ مەشىق، كۆنۈكمە؛ ئىش، ھەرىكەت؛ مەشغۇلات:

گەرچە بارمەن، ئەل ئارا گۇمنامىلىقدۇر ۋەرزىشىم،
باقماغىل گۈلدەك يۈزۈمگە، جىسمىم ئارا خارىمغە باق.

— گۇمنام.

كىبلۇر ئاندا ھەربىر تەرەپدىن كىشى،
كى تۇججارلىقدۇر ئۇلار ۋەرزىشى.

— ئا. نىزاى.

ۋەرزىش ئەتمەك — ئادەت قىلماق، كۆنۈكمە ھاسىل قىلماق.

ۋەرزىش ئەيلەمەك — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ قوللانماق.

ۋەرزىش بەرمەك — ئۆگەتمەك، كۆنۈكتۈرمەك.

ۋەرزىش قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ ئۆگەنمەك.

ۋەرنە [ورنه] (پ) چۈنكى باشقىچە، ئەكسىچە؛ ھەر ھالدا؛ ھەربىر، ھەرقانداق:

خالى خەتتىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.

— زەلىلى.

ۋەرىد [وريد] (ئە) تومۇر.

ھەبلۇل - ۋەرىد — بويۇندىكى يوغان قان تومۇر:

سۇ تۇشۇپ گۈل شاھىدىن بىھەد بەئىد،
گۈل يېقىنىراق سىزگە مىن ھەبلىل ۋەرىد.

— نەۋائى.

ۋەزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك.

ۋەزارەت زەيلۇچەسى — ۋەزىرلىك ئورنى.

ۋەزارەت ئىسياب — ۋەزىرلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.

ۋەزان [وزان] (پ) پۈلەنگەن؛ چىققان (شامال) ؛ شامالنىڭ ئىسىشى؛ ئىسسىپ تۇرغان (شامال) :

بۇ مەي بويىكىم بولماسا گەر ۋەزان،
تاپار ئېردى مەيخانە كىمدىن نىشان.

— مەشھۇرى.

ۋەزايىف [وظايف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىپە] «ۋەزىپە»گە قاراڭ:

بۇ ئىككى بۇقئەنىڭ ئىمارەتى ۋە سەكەنەسىنىڭ ۋەزايىفى بىلە

بارچە مەئۇنەتنى ئاندىن ھاسىل بولۇپ، شەرت قىلغان دەستۇر بىلە سەرف بولغاي.

— نەۋايى.

ۋەززان [وزان] (ئە) ئۆلچىگۈچى، تارازىۋەن:

ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمىش.

— نەۋايى.

ۋەزن [وزن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزان] 1) ئېغىرلىق، ۋەزىن، ئۆلچەم:

كى يۈز تىشە ۋەزنى بىلە پۈتتى ئول،
كى مىتىن سوقۇپ كارىغە ئۇردى قول.

— ئا. نىزارى.

2) شېئىرىي ئۆلچەم، شېئىر ۋەزنى. 3) مۇزىكا، كۈي، ئاھاڭ پەدىلىرى. 4) مىقدار، قەدىر، قىممەت، ئەھمىيەت.

ۋەزن كەففەسى — تارازا پەللىسى.

ۋەزئ [وضع] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزائ] 1) پېئىل؛ ئەھۋال، ھال، ھالەت، شەكىل، تۈزۈلۈش؛ رەۋىش، ئۇسۇل، تەرتىپ؛ ئادەت:

كۆرۈپ نەۋرۇز ئانىڭ ۋەزئىنى ناخۇش،
كېلىپ رەھمى، بولۇپ ۋەقتى مۇشەۋۋەش.

— لۇتفى.

2) ئورنىغا قويۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش. 3) پىچىم، يارىتىلىش، ئادەت:

ماڭادۇر سادەۋەشلىك ۋەزئ، مەيدىن سەرنىگۇنلۇق خۇي،
ئاچۇق ئەئزا، يارۇق تەن، خەلق ئارا ۋەيرانە مەشرەب مەن.

— مەشرەب.

ۋەزئ قىلماق — 1) تەرتىپكە سالماق، تۈزىمەك. 2) ئىختىرا قىلماق، ياراتماق.

ۋەزئۇ تەۋر — تۈزۈلۈش ۋە كۆرۈنۈش.

ۋەزئۇ ھەيئەت — تۈزۈلۈش سۈرىتى، كۆرۈنۈشى.

ۋەزئۇ ئىرفان — مەرىپەتلىك بولۇش، خۇش پېئىل بولۇش.

ۋەزئى بىھۇدانە — پەسكەشلىك ھالىتى.

ۋەزئى كارگاھ — دۇنيا تۈزۈلۈشى.

ۋەزئى ھەمل قىلماق — پەيدا بولماق؛ تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ۋەزىر [وزير] (ئە) ۋەزىر.

ۋەزىرى راست گام — ئادىل قەدەم، توغرا يۈرگۈچى ۋەزىر.

ۋەزىرزادە [وزيرزاده] (ئە + پ) ۋەزىرنىڭ ئوغلى، ۋەزىرنىڭ پەرزەنتى:

مەۋلانا يارىي ۋەزىرزادە ئېردى.

— نەۋايى.

ۋەزىفە [وظيفه] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەزائىف/ۋەزايىف]/ 1) ۋەزىپە، تاپشۇرۇق. 2) مائاش، ئايلىق، نەپىقە؛ خىراج:

ھەر ئايدا بولسا ھەرنەچە يامبۇ ۋەزىفەسى،
شاھ ئىلتىفاتى يېتىپ ئاڭا كۈندە دەم ـ بەدەم.

— سەبۇرى.

ۋەزىئ [وظيع] (ئە) كىچىك؛ پەس، تۆۋەن؛ ئاۋام، ئاددىي:

چۇ يەكسەر يىغىلدى شەرىفۇ ۋەزىئ،
ساز قىلدى ئاغاز بىھەد بەدىئ.

— نەۋايى.

ۋەسائىل [وسائل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە»گە قاراڭ.

ۋەسايىل [وسايل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە»گە قاراڭ.

ۋەسەت [وسط] (ئە) ئوتتۇرا، مەركەز:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالغان باشىم،
نې ئۈچۈن مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

—گەرشى.

ۋەسەت بولماق — ئوتتۇرىدا بولماق.

ۋەسەتى سىن — ئوتتۇرا ياش.

ھەددى ۋەسەت — ئوتتۇرىچە مىقدار.

ۋەسەتلىق [وسطليق] ھەر ئىشتا ئوتتۇرىچە بولۇش؛ ئوتتۇراھاللىق:

كىم ئەتسە ۋەسەتلىق يولىندە زۇھۇر،
ئاڭا تۈزسە ئايىنى خەيرۇل ـ ئۇمۇر.

— نەۋايى.

ۋەسسادە [وساده] (ئە) ياستۇق، تەكيە.

ۋەسساف [وصاف] (ئە) تەرىپلىگۈچى، مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

ۋەسسەلام [والسلام] (ئە) تامام، ئاخىر، تۈگەش؛ ۋەسسالام:

مىڭ يۈز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەشفى بولدى ۋەسسەلام.

— نەۋبەتى.

ۋەسسەلام قىلماق — تامام قىلماق، ئاخىرلاشتۇرماق.

ۋەسف [وصف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋساف] تەرىپلەش، ماختاش، سۈپەتلەش:

جەمالىڭ ۋەسفىنى قىلدىم چەمەندە،
قىزاردى گۈل ئۇياتتىن ئەنجۇمەندە.

— ئاتايى.

ۋەسف ئەتمەك — «ۋەسف ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛

ۋەسف ئېيتەي دەپ گەر ئاتىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،

يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىپتارى يەنە.
— ئەرشى.

ۋەسف ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، سۈپەتلىمەك، ماختىماق:

قايسى بىر ئۇبدانلىقتىن ۋەسفى ئەيلەيىن، ئەي دوستلار،
خاتىرىمنىڭ خۇشلۇقى ھەم دەردىمە دەرمان يىگىت.
— قەلەندەر.

ۋەسف قىلماق — «ۋەسف ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋەسل [وصل] (ئە) ئۇچرىشىش، قوشۇلۇش، يېتىشىش؛ كۆرۈشۈش، يارغا، يار ۋەسلىگە يېتىش؛ يەتكۈزۈش:

مەسەل ئىبرىدىكى ئادەمگە پەرى ۋەسلى ئەمەس مۇمكىن،
ۋەلي بولدى ماڭا يۈز ئانچە مۇشكىل ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسل.
— ئا. نىزارى.

ۋەسل ئارزۇسى — ۋىسالىغا يېتىشىش ئارزۇسى.

ۋەسل ئاشكارا بولماق — ئۇچرىشىدىغىنى ئېنىق بولماق، مەقسەتكە ئېرىشمەك.

ۋەسل ئەييامى — بىر - بىرىگە يېتىشىش، قوشۇلۇش كۈنلىرى.

ۋەسل باغى — يېتىشىش، ئۇچرىشىش بېغى:

ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،
سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۈگۈن.
— قەلەندەر.

ۋەسل بەزمى — يېتىشىش بەزمىسى؛ ئېرىشىش خۇرسەنچىلىكى.

ۋەسل جامى — يېتىشىش، كۆرۈشۈش قەدەھى.

ۋەسل چاغى — ئېرىشىش پەيتى؛ مەقسەتكە يەتكەن ۋاقىت، پەيت.

ۋەسل دەۋرانى — يېتىشكەن پەيتلىرى، ئېرىشىش دەۋرلىرى.

ۋەسل سەھابى — ۋىسال بۇلۇتى.

ۋەسل شەمئى ياقىلماق — يار بىلەن ئۇچراشماق، يارغا يېتىشمەك.

ۋەسل قىلماق — باغلىماق، قوشماق.

ۋەسل كامى — دوستلار سۆھبىتىگە مۇيەسسەر بولۇش؛ ۋىسال بەختى.

ۋەسل كويى — يېتىشىش كوچىسى، ئېرىشىش يولى.

ۋەسل مېئراجى — يېتىشىشنىڭ يۇقىرى جايى، مەقامى.

ۋەسل نۇرى — يېتىشىش شولىسى.

ۋەسل ھەۋاسى — ۋەسلىگە زوق پەيدا قىلىش، ۋىسالىغا ئىشتىياق باغلاش.

ۋەسل ئۈمىدى — يېتىشىش ئارزۇسى، نىيىتى.

ۋەسلى جانفىزا — يېتىشىش پەيتىدىكى جان راھىتى، ھالاۋىتى.

ۋەسلى خەيالى — «ۋەسل ئۈمىدى» گە قاراڭ:

ھەر زەمان ۋەسلى خەيالى يۈرەكىم قان ئەيلەمىش،
كۆزلەرىمنى دەمبەدەم لەئلى بەدەخشان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.

ۋەسل ئىشى — ئېرىشىش چېغى؛ يېتىشىش ھەرىكىتى.

ۋەسلە [وصله] (ئە) پارچە، ياماق؛ ياماقلىق تون:

تېگىپ خىرقەلەر ئىگىنىگە ئەھلى راز،
ئانىڭ كاتانى ۋەسلەسىدىن تەراز.
— نەۋايى.

ۋەسلە - ۋەسلە — پارچە - پارچە.

زەرق ۋەسلەسى — ياماق پارچىسى.

ۋەسۋاس [وسواس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى، بىقارار قىلغۇچى؛ ئىككىلەندۈرگۈچى، يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ۋەسۋەسە:

ۋەفا ئاندىن ئۈمىد ئەتمەك نە يەئنى،
ئانىڭدەك سۇد ئىبلى كۆڭلىدە ۋەسۋاس.
— ئەرشى.

ۋەسۋاس پەيدا بولماق — كۆڭۈلدە تىنچسىزلىق پەيدا بولماق.

ۋەسۋاس قويماق — قورقۇنچ، ۋەھىمىنى تەرك قىلماق.

ۋەسۋەسە [وسوسه] (ئە) توغرا يولدىن ئازدۇرۇش؛ ئىككىلەندۈرۈش؛ ۋەسۋەسە:

ئىمان تاپقان كىشىگە ھەق رەھمەتىدىن،
غەم يوق شايتان ۋەسۋەسەيۇ زەھمەتىدىن.
— نەۋايى.

ۋەسۋەسي [وسوسى] (ئە) ۋەسۋەسىگە چۈشكەن:

سودا ۋەسۋەسىدە كۈندۈز تىنالماس ئۇل،
ئەيلەر كېچە تاڭ ئاتقۇنچە فىكر زەر - سىيمەن.
— سەبۇرى.

ۋەسۋەسي تەبىئەت — ھەربىر نەرسىنى ئويلاپ خىيالى قاچىدىغان كۆڭۈل، ۋەسۋەسىگە چۈشكەن ھالەت.

ۋەسىقە [وثيقه] (ئە) ئىشەنچلىك نەرسە، ئاساسلىنىدىغان نەرسە، نەق دەلىل؛ كاپالەت، ھۆججەت؛ كاپالەتنامە.

ۋەسىقەت [وثيقت] (ئە) ئەھدىنامە، خەت؛ «ۋەسىقە» غە قاراڭ:

فەھم قىلماي بۇلار ھەقىقەتىنى،

تاپمايىن فىكىر ئىلە ۋەسقەتىنى.

— نەۋايى.

ۋەسىلە [وسيله] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەسايىل] 1) يول، ۋاستە، ۋەسىلە؛ سەۋەب، باھانە:

مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەلىلە قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تۆھپە؛ سوۋغا:

خاقانى سەئىد شاھرۇھ مىرزا …… ئۇستاد قىيامىدىن …… يىل باشىدا تەقۋىم ئىستىخراج قىلىپ بۇ ۋەسىلە بىلە شايەد مىرزانىڭ مۇبارەك دىيدارىن كۆرە ئالغايمەن.

— نەۋايى.

ۋەسىلە بولماق — سەۋەب، باھانە بولماق.

ۋەسىلە ھىجابىن قىلماق — ئارزۇغا يەتمەك، ئارزۇ تۇسۇقلىرىنى بىر تەرەپ قىلماق.

ۋەسىلە ئىستەمەك — يول ئىزدىمەك، سەۋەب ئىزدىمەك.

ۋەسىئ [وسيع] (ئە) كەڭ، بىپايان؛ كاتتا، ئۇلۇغ:

بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى ھەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەسىئ ئولماق — كەڭ بولماق؛ كېڭەيمەك.

ۋەسىيەت [وصيت] (ئە) ۋەسىيەت، پەند - نەسىھەت؛

ۋەسىيەت قىلماق — نەسىھەت قىلماق.

ۋەسىيەتنامە [وصيت نامه] (ئە + پ) ئۆلۈم ئالدىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەسىيەت خېتى، ۋەسىيەتنامە:

ئانىڭ سايىر سۇلتانلار ئۈچۈن ۋەسىيەتنامەسى باركىم، نەدەستۇر بىلە سەلتەنەت قىلغايلەر.

— نەۋايى.

ۋەش [وش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى، دەك» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قەمەرۋەش — ئايغا ئوخشاش، ئايدەك.
مەلەكۋەش — گۈزەل، چىرايلىق.

ۋەشىرەبۇ [واشربوا] (ئە) ئىچىڭلار.

كۇلۇ ۋەشىرەبۇ ۋەلا تۇسرىفۇ — يەڭلار، ئىچىڭلار، لېكىن ئىسراپ قىلماڭلار.

ۋەغا [وغا] (ئە) ئۇرۇش، توقۇنۇش؛ غوۋغا؛ جەڭ؛ جاڭجال:

تۇشۇپ چۇن ۋەغا ئالەمىغە دەمى،
دەمى سەئىي ئېتىپ فەتھ ئولۇپ ئالەمى.

— نەۋايى.

ۋەفا [وفا] (ئە) 1) ئەھد، ساداقەت، ۋەدىدە تۇرۇش، ۋاپا:

مەن ۋەفا قىلغانىسارى ئارتار جەفاسى يارنىڭ،
دەردىمە ئۇشى لەبىدىن بىردەۋايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

2) دائىمىلىق، ئەبەدىيلىك:

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

3) ئىشەنچ:

چۇ بەندەر سەرىرىن ئاغا تاشلادىم،
ئىشىغە ۋەفالىق ئىشىن باشلادىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفا ئايىن — ۋاپانى ئادەت قىلغان، ۋاپادار:

نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

ۋەفا ئايىندىن مەئزۇر تۇتماق — ۋاپاسىزلىق قىلماق، ئەھدىدىن، ۋەدىسىدىن قايتماق.

ۋەفا ئەھلى — ۋاپادارلار، ئەھدىدە تۇرغۇچىلار.

ۋەفا ئەيلەمەك — ساداقەت كۆرسەتمەك، ۋاپا قىلماق.

ۋەفا جامى — ياردىن ۋاپا كۆرۈش؛ ساداقەت جامى.

ۋەفا قىلماق — ئەھدىدە تۇرماق، ۋاپا قىلماق.

ۋەفا كارگاھى — ۋاپا قىلىدىغان جاي، ۋاپا ئورنى:

سەفا بارگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ۋەفا كۆرگۈزمەك — ۋاپا قىلماق، ياخشىلىق قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق.

ۋەفا گۇلى — ئەھدىدە تۇرۇش، سۆزىگە ئەمەل قىلىش.

ۋەفا گۇلى ئاچماق — ۋاپالىق بولماق، ۋاپا قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق، سۆزىگە ئەمەل قىلماق، ئەھد - پەيمانىدا تۇرماق.

ۋەفا ئامىز [وفاميز] (ئە + پ) ۋاپالىق، ساداقەتلىك؛ ۋاپادار:

ئانى ئىستەپ يەنە قاشىغە دائىم،
ۋەفا ئامىز سۆزلەر دەپ مۇلايىم.

— نەۋايى.

ۋەفات [وفات] (ئە) ئۆلۈم، قازا، ۋاپات.

ۋەفاجوي [وفاجوى] (ئە + پ) ۋاپا ئىزدىگۈچى.

ۋەفادار [وفادار] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپادار كىشى، دائىمىي دوست، ۋەدىسىنى ئەمەلدە كۆرسەتكۈچى، ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى، ساداقەتلىك (يار):

نەدەپ ئىتىغە قىلدىڭ ۋەفادارلىق،

قارىنداشلارىڭغا جەفاكارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاداش [وفاداش] (ئە + پ) ۋاپا قىلغۇچى؛ ياخشىلىق كەلتۈرگۈچى.

ۋەفاسىز [وفاسيز] 1) بىۋاپا، ۋاپاسىز، ئەھدىنى بۇزغۇچى، ئەھدىگە ئەمەل قىلمىغۇچى؛ ساداقەتسىز:

قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مىھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارنىڭ.

— بابىر.

2) ۋاقتىنچە، ۋاقىتلىق؛ ئۆتكۈنچى:

ۋەفاسىز جەھاندىن يېتىپ ئافەتى،
تەكەللۇمغە يوقدۇر دەمى تاقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاكېش [وفاكيش] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپا قىلغۇچى، سۆزىدە، ئەھدىسىدە تۇرغۇچى:

كىمىر ياندى چۇ نەۋفەلى ۋەفاكېش،
لەيلى ئېلى بولدى فىكرەت ئەندىش.

— نەۋايى.

ۋەقايە [وقايه] (ئە) ھىمايە، قوغدايدىغان؛ قوغداش، ھىمايە قىلىش؛ مۇداپىئە:

گۈلىستانى ۋەقايەدىن بۇي ئالىبان تەرك ئېتىپ دۇنيا،
بەيادى شاھى ئالەم ھەزرەتى ساھىبقىران كەلدىم.

— زەلىلى.

ۋەقايىئ [وقايع] (ئە) [بىرلىكى: ۋاقىئە] ۋەقەلەر، «ۋاقىئە» گە قاراڭ:

ۋەقايىئدا ئانداغ خەتەرى ئانىڭ،
يوق ئېردى ئويۇمدا نەزەرى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەقت [وقت] (ئە) ۋاقىت؛ زامان؛ دەۋر؛ پەيت، پۇرسەت؛ پەسىل، مەۋسۇم؛ ئۆمۈر.

ۋەقت بەھارى — باھار پەسلى، باھار ۋاقتى، باھار مەزگىلى، باھار مەۋسۇمى:

كېتىپ قىش، بولسا گەر ۋەقت بەھارى،
كىشىنىڭ بولسا يارى گۈلئۇزارى.

— خىرقەتى.

ۋەقتى سەھەر — سەھەر ۋاقتى، سەھەر مەزگىلى، تاڭ سەھەر:

سەبا ئول دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قويۇپ ۋەقتى سەھەردە بولنى ئالدى.

— خىرقەتى.

ۋەقتى ھەمەل — مارت ئېيى:

بىشارەت تاپىپ ئېردى ۋەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.

— موللا شاكىر.

ۋەقت ئىچرە — ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە، پادىشاھلىق پەيتىدە.

ۋەقف [وقف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋقاف] 1) ۋەخپە (مەسچىت، مەدرىسىلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلىنىپ قويۇلغان دارامەتلىك يەر، دۇكان، ساراي ۋە باشقا مال - مۈلۈكلەر) . 2) تۇرۇش، توختاش (ئوقۇش، سۆزلەش قاتارلىقلاردا) . 3) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

ۋەقف ئەتمەك — نەزىر قىلماق، بېغىشلىماق.

ۋەقف قىلماق — ئاتىماق، بېغىشلىماق؛ تەيىنلىمەك.

ۋەقفى سەھىھى شەرئىي قىلماق — دىن ئۈچۈن نەزىر، ئىنئام ھەدىيە قىلماق.

ۋەقفە [وقفه] (ئە) ۋەخپە؛ توختاش؛ قۇربان قىلىش پەيتى؛ قۇربان ھېيتنىڭ ھارپا كۈنى (ئالدىنقى كۈنى) :

شەيخ كەمال تۇربەتىي …… فەقىر ئانى كۆرەرگە كۆپ ئارزۇم بار ئېردى، ئاشنالىغ بۇ نەۋئ ۋاقىئ بولدىكىم، مەشھەددە غەرىب ۋە خەستە بىر بۇقئەدە يېقىلىپ ئېردىم، قۇربان ۋەقفەسى بولدى.

— نەۋايى.

ۋەقفى [وقفى] (ئە) ۋەخپە ھۆكۈمرانلىرى، ئەمەلدارلىرى؛ ۋەخپىدىن دارامەت ئالغۇچىلار:

ۋەقفىيدىن فەرھىز قىلغىل ئەي ھەقىر،
ياخشىراقدۇر ۋەقفىيدىن ئىچكەن چەغىر.

— خەراباتى.

ۋەقفىيە [وقفيه] (ئە) 1) ۋەخپىنامە، ۋەخپە ۋەسىقىسى، مۈلۈكنىڭ ۋەخپىگە ئايلانغانلىقى ھەققىدىكى ھۆججەت. 2) ئەسەر نامى.

ۋەقفىيەت [وقفيت] (ئە) «ۋەقفىيە» گە قاراڭ:

قۇزاتى ئىزام مۇرافەئ شەرئىي زىمنىدە ۋەقفىيەت ھۆكمى قىلىپ، بۇ مەھدۇداتنى ئۆز سىجىللاتى بىلە مۇۋەششەھ …… قىلدىلەر.

— نەۋايى.

ۋەكالەت [وكالت] (ئە) ۋەكىللىك، گۇۋاھلىق.

ۋەگەر [وكر] (پ) 1) ئەگەر؛ «ۋە» بىلەن «ئەگەر» دىن تۈزۈلگەن سۆز، يەنى «ۋە ئەگەر» نىڭ قىسقارغان شەكلى. 2) خاھ، ياكى، يا:

ئەگەر شاھ بولسۇن ۋەگەر ئول گەدا،
بىرۇرلەر قىزنى ئاڭا بىمەيا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەگەرنە [وكرنه] (پ) ناۋادا، ئۇنداق بولمىغاندا:

مۇنىڭ ئىشلارىنى ۋەسەنگە قويۇڭ.

ۋەگەرنە يوق ئېرسە ئىزنى ئويۇلۇڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەگەرنە قۇتۇلماس ئۇلاردىن جانىڭ،
بۇ چۆللەردە قالغاي مالىڭ ھەم تەنىڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلاتۇسرىفۇ [ولاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار!

ۋەلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش:

ئۆزىگە شەرەف بىلدى دانا مۇنى،
كى ئول ۋاقىت ئېردى ۋەلادەت كۈنى.

— نەۋايى.

ۋەلايەت [ولايت] (ئە) ۋەلىيلىك، ئەۋلىيالىق؛ ئەزىزلىك؛ ھاكىملىق؛ ھۆكۈمرانلىق:

ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.

— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

ۋەلايەت ئاسار — ھۆكۈمرانلىق نىشانىسى.

ۋەلايەت ئەھلى — ۋەلىيلەر، ئەۋلىيالار، كارامەت كۆرسەتكۈچىلەر.

ۋەلايەت دەستگاھ — ھۆكۈمران؛ مۆتىۋەر.

ۋەلايەت سىپىھرى — ۋەلىيلىك چوققىسى، ئەۋجى.

ۋەلايەت شىئار — ۋەلىي، نىشانلىق.

ۋەلەد [ولد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋلاد] پەرزەنت، ئوغۇل، بالا:

بۇ دەۋلەت بىلە يوق ماڭا بىر ۋەلەد،
قارىلىقدا قىلغاي ئىشىمغە مەدەد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلەھۇ [وله] (ئە) ۋە ئۇنىڭغا («ۋە» بىلەن «لەھۇ» — ئۇنىڭغا سۆزىنىڭ قوشۇلمىسى):

ئەي نەۋائىي، ئاڭاكىم بار ئىسە بۇ راھ نەسىب،
رەۋۋەخەھۇل - لاھۇ تەئالا ۋەلەھۇ ھۇسنى مەئاب.

— نەۋايى.

ۋەللاھ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:

غەيرىڭگە كۆڭۈل ئىچرە يوقدۇرۇ، ۋاھ،
بىلكىم يادىڭدا بولسە ۋەللاھ.

— ئەرشى.

ۋەللاھۇ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:

تولادىن ئۆزر كۆڭۈلنى، بىرگە بەرگىل،
ئەگەر بىردۇر ۋەلې ۋەللاھۇ ئەكبەر.

— ئەرشى.

ۋەللاھۇ ئەئلەم — خۇدا بىلگۈچىدۇر، خۇدا ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — توغرىسىنى ئاللا ياخشىراق بىلىدۇ، ئاللا ئەڭ توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ بىللاھ — خۇدا ھەققى، خۇدا ئۈچۈن:

كۆرە بىلمەن سىنىڭ دەردىڭنى، ئەي ماھ،
چىن ئايتۇرمەن مۇنى «ۋەللاھۇ بىللاھ.»

— لۇتفى.

ۋەللەيل [والليل] (ئە) قۇرئان سۈرىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى (مەنىسى: تۈن قاراڭغۇسى بىلەن قەسەم ئىچىمەن)؛ بىرەر نەرسىنىڭ قارىلىقىنى تەرىپلەشتە «سۈرەئى ۋەللەيل» (تۈن قاراڭغۇسى) غا ئوخشىتىلىدۇ:

«ۋەششەمسى» يۈزۈڭ فسانەسىدۇر،
«ۋەللەيلى» ساچىڭ نىشانەسىدۇر.

— ئەرشى.

ۋەلمۇتەخەللىق [والمتخلق] (ئە) خۇلقلۇق.

ۋەلمۇتەخەللىقۇ بىئەخلاقىللاھ — خۇش خۇلقلۇق، ئەدەپلىك؛ تەربىيىلىك؛ تەڭرى ئېيتقان خۇلق بىلەن خۇلقلانغان.

ۋەلۋەلە [ولوله] (پ) داد - ۋاي، توپىلاڭ؛ پىغان، نالە، پەرياد، شاۋقۇن - سۈرەن:

تۇرار ئېردى مۇنداغ يامان سۆز بىلە،
ئۇلۇس جەمئى بولدى قىلىپ ۋەلۋەلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلې [ولى] (پ) لېكىن، ئەمما، بەلكى، بىراق:

ئەگەرچە پىنشان بولماق ماڭا مەتلۇبدۇر، ئەرشى،
ۋەلې مەرغۇبدۇر مەھرۇيلەرغە ئاشنا بولماق.

— ئەرشى.

ۋەلىك [وليك] (ئە) لېكىن، ئەمما، بىراق، بەلكى:

ۋەلىك ئول ئاي ئۇزارىن ئاھ تابى،
نەزەردە قىلمىش ئېردى ماھ تابى.

— نەۋايى.

ۋەلى [ولى] (ئە) ئەۋلىيا، ئەزىز؛ ئىگە، ساھىب:

ۋەلى - غوجا دەپ قىلدىلەر ئىھتىيات،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىلتىفات.

— موللا بىلال.

لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن يا ۋەلى يۈرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.

— شەۋقى.

ۋەلىي مۇتلەق — ھەقىقىي ئەۋلىيا.

ۋەلىئەھد [ولى عهد] (ئە) ۋەلىئەھد، پادىشاھ مىراسخورى، تاجۇ تەخت مىراسخورى، ۋارىسى.

ۋەلىئەھد بولماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى بولماق.

ۋەلىئەھد قىلماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى قىلماق.

ۋەلىنېئمەت [ولى نعمت] (ئە) 1) ساھىبى ئېھسان،

سېخىي، نېمەت ئىگىسى. 2) مۇرەببىي، تەربىيىچى؛ پادىشاھ:

نەۋكەركى، ۋەلىنېمەتدىن رىئايەت كۆرگەي ۋە بىلەك ۋە مەھدۇمىدىن تەربىيەت ۋە ئىنايەت كۆرگەي. ۋەلىنېمەتكە ئەيىب رەۋا كۆرگۈچى قۇل پىرىنگە مۇرتەد مۇرىدىدۇر.

— نەۋائى.

ۋەلىيۇللاھ [ولى الله] (ئە) ئاللانىڭ ۋەلىيسى، ئۇلۇغ بەندىسى:

ۋەلىيۇللاھنىڭ تىيرى دۇئاسى كار ئەيلەيدۇر،
ۋەلى تىيغى زەبان ئەۋلىيادەك زۇلفىقار ئېرمەس.

— زەلىلى.

ۋەنسۇرۇنى [وانصرونى] (ئە) ياردەم قىلىڭلار:

ئىلاھ ئەمرىڭ ئۇلسە فەزكۇرۇنى،
مەنى بىچارە قۇلغە ۋەنسۇرۇنى.

— گۇمنام.

ۋەنشەققەل - قەمەر [وانشق القمر] (ئە) ئاي يېرىلدى:

يۈزدە بۇرنۇڭ ھۆكمىدە ئاياتى «ۋەنشەققەل - قەمەر»،
لەبىدە خەتتىنىڭ سەفھەسى گۈلگۈن ئاياتى زەمەر.

— ئەرشى.

زەھى پەيغەمبەر ئاخىر زەماندۇر ئەھمەدى مۇختار،
كى ۋەنشەققەل - قەمەر ھەم مۆئجىزاتىنىڭ گۇۋاھىدۇر.

— زەلىلى.

ۋەھ [وه] (پ) «ئاھ، ۋاھ، ئۆكۈنۈش، تەشۋىش، ئەپسۇس؛ ئەجەب، ئەجەبا» ھەمدە «ھەۋەسلىنىش، قىزىقىش، ھەيرانلىق» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۈندەش سۆز:

ۋەھ، نە خۇشتۇر فەسلى گۈل ھەر سارى كۆپ گۈلزارەلەر،
گۈل ئاراسىدا يەنە ئولتۇرسە گۈلرۇخسارەلەر.

— ئەرشى.

ۋەھەل [وحل] (ئە) نەملىك، ھۆلچىلىك؛ لاي، پالچىق، پاتقاق:

ئۆمر كېمەسى ۋەھەلغە پاتتى،
كۆڭلىنى ئۆلۈمگە قويىدى ياتتى.

— نەۋائى.

ۋەھدەت [وحدت] (ئە) بىرلىك، يەككە - يېگانىلىق، يالغۇزلۇق، تەنھالىق:

كىمنە چىركىنى زاتىمدىن ئارتقىل،
مۇھەببەت تۇخمىدىن ۋەھدەت تارتقىل.

— گۇمنام.

ۋەھدەت ئەسرارى — خۇدانىڭ يەككە - يېگانىلىقىنىڭ سىرى، خۇدانىڭ يېقىنلىشىش سىرى.

ۋەھدەت ئەھلى — خۇدانى يالغۇز، يېگانە دەپ تونۇغانلار.

ۋەھدەت جامى — بىرلىك قەدەھى.

ۋەھدەت خىلۋەتخانەسى — ئۆلۈم، ۋاپات؛ گۆر، لەھەد.

ۋەھدەتى جاۋىد — ئەبەدىي بىرلىك.

ۋەھدەتى زاتى — يالغۇز، يېگانە ئاللا:

ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلەن تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش بۇ ئىمە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.

— گۇمنام.

ۋەھدەتى ۋەسىل — تەنھالىقتا ئېرىشىش نىيىتى، ئارزۇسى.

ۋەھدەتى ئىشق — بىرلىك، يەككىلىك ئىشقى.

ۋەھش [وحش] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋۇھۇش] يىرتقۇچ، ۋەھشىي، ياۋايى.

ۋەھشى تەير — ياۋايى ھايۋان ۋە قۇش.

ۋەھشەت [وحشت] (ئە) يالغۇزلۇق، ئادەملەردىن يىراقلىشىش، ۋەھشىيلەر بىلەن ئۈلپەتلىشىش؛ ۋەھشىيلىك، ياۋايىلىق؛ قورقۇنچ، ۋەھىمە، خەۋپ - خەتەر؛

مېنىڭ سارى قىلدى نىگاھىنى سەھەم،
كۆڭۈل ۋەھشەتىنى قىلىپدۇركى فەھم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەھشەت كەلمەك — قورقماق.

ۋەھشەتئەفزا [وحشت افزا] (ئە + پ) «ۋەھشەتفىزاي»غا قاراڭ.

ۋەھشەتئەنگىز [وحشت انكيز] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، خەتەرلىك؛ ۋەھىمە سالغۇچى:

جەنۇبىي ھەددىدىن سەرسەر قىلىپ تىز،
تېگىز ئەھلىغە بولدى ۋەھشەتئەنگىز.

— نەۋائى.

ۋەھشەتزاي [وحشت زاى] (ئە + پ) خەۋپ، خەتەر ئاشۇرغۇچى، ئارتتۇرغۇچى:

ئەھرەمەن پېشەسى ئەزمىگە سەكرەتىپ، غول ۋەھشەتزاي،
بەلكى سەۋدا ئەفزاي پېشەغە كىرىپ ……

— نەۋائى.

ۋەھشەتفىزاي [وحشت فزاى] (ئە + پ) ناھايىتى ۋەھشىيلىك، «ۋەھشەتزاي»غا قاراڭ.

ۋەھشەتلىغ [وحشت ليغ] ياۋايىلىق، ۋەھشىيلىك.

ۋەھشزاد [وحش زاد] (ئە+ پ) ۋەھشىيدىن تۇغۇلغان؛ ياۋايى:

يۈرۈپ ئاقىبەت ۋەھشزادى ھەرۇن،

ئانىڭ سارى سالدى گەجەكلىك سۈتۈن.

— نەۋايى.

ۋەھشىي [وحشى] (ئە) 1) ۋەھشىي، ياۋايى، يىرتقۇچ:

قىلىپ قانى تاغ دامەنىن لالەزار،
ھەمە ۋەھشىيلەر يىغلادى زار - زار.

— ئا. نىزارى.

2) جاھىل، نادان، نادان ئادەم.

ۋەھشىي غازال — ياۋا كېيىك:

سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشىي غازاللەرىغە قويۇپمەنكى داملەر.

— مەشھۇرى.

ۋەھشىي سەھرانى سەيد قىلماق — سەھرادا ياشىغۇچى ھايۋانلارنى ئوۋ قىلماق؛ يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلىپ سەھراغا كەتمەك.

ۋەھشىي فىئال — ياۋايى پېئىللىق، ياۋايى خۇلقلۇق.

ۋەھشىي فىكەن — ياۋايى ھايۋانلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى، ئوۋلىغۇچى.

ۋەھكى [وهكى] (پ) تەئەججۇپ، تەئەسسۇپ:

ۋەھكى، ھەجرىڭ ئوتى جىسمى ناتەۋانىم ئۆرتەدى،
ناتەۋان جانىمغە تۇشگەن شۇئلە جانىم ئۆرتەدى.

— نەۋايى.

ۋەھكىم [وهكيم] (پ) «ۋەھكى» گە قاراڭ:

سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خوردەدان پەيدا.

— ئەرشى.

ۋەھم [وهم] (ئە) «ۋەھىم» گە قاراڭ:

ۋەھمىدىن ئۆرتەندى جانىم قانلار ئۆزرە داغىم،
قويغانىمدىن نەچچەيۈزدە خال ئەمەس بەلكى كۆرۈپ.

— ئەرشى.

ۋەھھاب [وهاب] (ئە) ساخاۋەتلىك؛ ئالىي ھىممەت؛ كۆپ ھەدىيە بەرگۈچى؛ سېخىي (خۇدانىڭ سۈپىتى):

سىفاتىڭ كېلىپدۇر غەففۇرۇ - رەھىم،
كى سەتتارۇ ۋەھھاب شاھى كەرىم.

— ئا. نىزارى.

ۋەھھابلىغ [وهاب ليغ] ئالىي ھىممەتلىك، ساخاۋەتلىك:

ئەمما نىچۈككى ۋەھھابلىغ تەقازابى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى.

— نەۋايى.

ۋەھ - ۋەھ [ووه] (پ) ۋاي - ۋۇي، ۋاھ - ۋاھ، («ئەجەب، ئەجەبا، تەئەججۇپ، ئەجەبلىنىش، پۇشايمان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلاتقۇچى ئۈندەش سۆز):

ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ - تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۈز نەۋئى ۋەھ - ۋەھ.

— خىرقەتى.

ۋەھىد [وحيد] (ئە) يالغۇز، يەككە، يېگانە، «ۋەھدەت» كە قاراڭ.

ۋەھىدى زەمان — دەۋرنىڭ، زاماننىڭ يېگانىسى.

ۋەھىم [وهيم] (ئە) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە؛ ھاياجان؛ قورققان. 2) خەۋپ، خەتەر. 3) خىيال، گۇمان، ئوي، پىكىر.

ۋەھىم ئەتمەك — «ۋەھىم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋەھىم ئەيلەمەك — ساقلانماق؛ قورقماق.

ۋەھىمناك [وهيم ناك] (ئە + پ) قورقۇنچ بىلەن، ۋەھىمە بىلەن:

كى بىر - بىر باسىپ كەلدىلەر ۋەھىمناك،
بۇ ئۈچ جىڭغا جىسمەكچى ئۇرار تاك - تاك.

— موللا شاكىر.

ۋەھيى [وحى] (ئە) خەۋەر، يولىيورۇق (ئاللانىڭ).

ۋەھيى ئەسەرلىق — تەسىرلىك، كۈچلۈك سۆز.

ۋەھيى نازىل بولماق — ئاللانىڭ سۆزى، يولىيورۇقى نازىل بولماق، چۈشمەك.

ۋەھيى يوھا — كەلتۈرۈلگەن خەۋەر.

ۋەئدە [وعده] (ئە) ۋەدە، ئەھدە - پەيمان؛ ئىشەندۈرۈش:

بۇ دۆرىنۇ ھۆسن ئىلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.

— قەلەندەر.

ۋەئدە قىلماق — ۋەدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

ۋەئدە گاھ — ۋەدىلەشكەن جاي؛ ۋەدىلىشىش جايى.

ۋەئدەئى سۇبھى ۋىسال ئەيلەمەك — سەھەردە ئۇچرىشىش ئۈچۈن ۋەدە قىلماق؛ سۆز بېرىشمەك.

ۋەئدەئى ۋەسل ئەتمەك — ئۇچرىشىپ سۆھبەتلىشىشكە ۋەدە بەرمەك.

ۋەئدەئى ۋەسل ئەيلەمەك — ئۇچرىشىشقا ۋەدە بەرمەك.

ۋەئز [وعظ] (ئە) پەند، نەسىھەت، ۋەز؛ نۇتۇق:

سەرۋۇبا بەرەھنەلەرنى كۆرۈپ ۋەئز ئايتادۇر،
زاھىد غۇرۇرى غەفلەت ئىلە گىسۇدار ئوقۇپ.

— زەلىلى.

ۋەئز جەشنى — نەسىھەت سۆزلىرى، ۋەز (نۇتۇق) سۆزلىنىدىغان يىغىلىش، مەجلىس.

ۋەئزى رەببانىي — پەندى - نەسىھەت خۇداغا مەنسۇپ.

ئىشىت مەشھۇرى نەزمىنى ئىستەر ئېيسەڭ سەن ۋەئزى رەببانى،

كى ھەر رەڭگىن سەدالەر سارىدىن گۈلباغنىڭ ۋەھدەتدۇر.

— مەشھۇرى.

ۋەئىد [وعيد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش، ئاگاھلاندۇرۇش:

دېدى مېھمانىڭ بولۇپ يۈز جەۋر ئىلە ئەيلەي ھەلاك،
ۋەھكى بار ئول شوخنىڭ ھەر ۋەئدەسىدە يۈز ۋەئىد.

— نەۋائى.

ۋەئىللا [والا] (ئە) بولمىسا، ئەمما.

ۋەيا [ويا] ۋەيا، ۋە لېكىن، بەلكى؛ يا، ياكى:

ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىھا، ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئىبتىدا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەيران [ويران] (پ) 1) خاراب، ۋەيران؛ بۇزۇق:

سەيد بىپەرۋا بۇرۇر گەر شەھبارى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شەھنىڭ ئەيارى بولماسا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئۆرۈپ گام ئاندا گورىستانغەچە،
چېكىپ ئاھ، يەتكۈنچە ۋەيرانغەچە.

— ئا. نىزارى.

2) راھەتسىز؛ تىنچسىز؛ قىينىلىش؛ يامان كەيپىيات، غەمكىنلىك:

بارچە تەشۋىشى زەمانە چۈغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆي ۋەيران بولماسا.

— ئەرشى.

ۋەيران ئەتمەك — بۇزماق، يىمىرمەك.

ۋەيران ئەيلەمەك — بۇزماق، يىقىتماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق.

ۋەيران بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق؛ جاپا كۆرمەك.

ۋەيران تاپماق — بۇزۇق ۋە خارابە ھالەتتە كۆرمەك.

ۋەيران قىلماق — 1) خاراب قىلماق، بۇزماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق. 2) خاپا قىلماق، ئازار بەرمەك.

ۋەيران كۆڭۈل كىشۋەرىنى ۋەيران قىلماق — كۆپ جاپا ۋە ئەلەم كۆرگەن كۆڭۈل ۋە جاراھەتلىك دىلنى خاراب قىلماق.

ۋەيرانە [ويرانه] (پ) 1) خارابە، بۇزۇلغان جاي، يىقىلغان بىنا، تاشلاندۇق ماكان، ئۆي. 2) جەبىر تارتقان، ئازاب چەككەن، جاراھەتلەنگەن كۆڭۈل:

فەقىر دەردىگە چۈنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.

— شەۋقى.

خەستە كۆڭلۈمگە نۇزۇل ئەتسەڭ خىرام ئەيلەپ نىتاڭ،
نەڭ ئەمەس خۇرشىدنى تۇشمەك ئەگەر ۋەيرانەدۇر.

— ئەرشى.

ۋەيرانە سوز — ۋەيرانىنى، خارابىنى كۆيدۈرۈش.

ۋەيرانىنشىن [ويراننشين] (پ) ۋەيرانىدە، خارابىدە ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى:

بار ئېردىم مەن چۈغزە ۋەيرانىنشىن،
ھەمىشە ئولۇم ئەھلىغە ھەمنىشىن.

— غەريبى.

ۋەيس [ويس] (ئە): ۋەيسى قەرەنى — زامان دەرۋىشى، ئەسىر تەلەپكارى؛ خۇدا ۋە رەسۇلغا جان پىدا ئەۋلىيا:

كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتۇل - ھەزەن،
ئۆشتۇرى ۋەيسى قەرەنىنىڭ گەر مىھارى بولماسا.

— زەلىلى.

زۇلفۇڭ خۇمىدىن كەلدى ماڭا بۇيى مۇھەببەت،
جان ئەھمەدىگە تامۇنى ۋەيسى قەرەن ئەتتىم.

— گۇمنام.

ۋەيل [ويل] (ئە) دوزاخ، دوزاخ نامى:

شەيخ ئەگەر دۇنياغە ئەندەك قىلسە مەيل،
كىرگۈسى دەۋزەخقە ئول دەۋزەخكى ۋەيل.

— خەراباتى.

ۋەيل ئەۋى — دوزاخ.

ۋەيلا [ويلا] (ئە) داد، پەرياد.

ۋەيلا چەكمەك — پەرياد قىلماق، پىغان چەكمەك.

ۋۇجۇد [وجود] (ئە) بارلىق، مەۋجۇتلۇق؛ ھايات؛ تەن، جىسىم، گەۋدە:

بىنا ئەتمىش ۋۇجۇدۇڭ ئۆرۈشىنى نۇر ئەۋۋەلدىن،
ئاڭا سالمىش كۆزۈڭ كىمى رىشتەئى لەۋلاكىدىن ئارقاغ.

— شەۋقى.

ۋۇجۇد ئايىنى — بارلىق، ھاياتلىق قانۇنى.

ۋۇجۇد ئەنجۇمەنى — بارلىق، مەۋجۇتلۇق يىغىنى.

ۋۇجۇد بەزمگاھى — بارلىق، ھايات بەزمگاھى.

ۋۇجۇد تەختگاھى — بارلىق، مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد تۇتماق — مەۋجۇت بولماق، پەيدا بولماق؛ تەكرارلانماق، يۈز بەرمەك؛ يول قويۇلماق؛ گەۋدىلەنمەك.

ۋۇجۇد جىلۋەگاھى — تۇغۇلۇش.

ۋۇجۇد رەختى — تەن، بەدەن:

بىخىللىك ئەيلەمەگىل ئول ئەجەب يامان خىسلەت،
ۋۇجۇد رەختىنى دەۋزەخدە قىلماغىل شالتاق.

— شەۋقى.

ۋۇجۇد سالماق — گەۋدىلەنمەك، ئۆزىنى كۆرسەتمەك؛ كۆرۈنمەك.

ۋۇجۇد سەفھەسى — ھايات سەھىپىسى:

باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.

— شەۋقى.

ۋۇجۇد شەھرى — مەۋجۇت ئالەم، بارلىق ئالىمى.

ۋۇجۇدقە كەلمەك — روي بەرمەك، يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.

ۋۇجۇد گۈلشەنى — تۇغۇلۇش؛ يورۇق دۇنيا.

ۋۇجۇد گۈلىستانى — بارلىق، مەۋجۇت دۇنيا؛ مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد مۈلكى — بارلىق مۈلكى.

ۋۇجۇدى ئەدەم بولماق — ھاياتتىن ئايرىلماق، ئۆلمەك:

مۇنى ئاڭلابان يار شىرىن سەنەم،
چېكىپ ئاھ، بولمىش ۋۇجۇدى ئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇد ئىقلىمى — ھاياتلىق بار جاي، مەملىكەت، قىتئە:

ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئوينىتىمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ ئاخىر سۇۋارى يوق.

— مەشھۇرى.

ۋۇجۇدى مۇتلەق — ئەبەدىي بارلىق، مەۋجۇدات؛ ئاللا، خۇدا.

ۋۇجۇدى ھەقىقىي — سوپىزىم ئىرمىنى؛ بارلىق سۈپەتىنى يوقاتقان، روھانىيلاشقان.

ۋۇجۇھ [وجوه] (ئە) [بىرلىكى: ۋەجھ] «ۋەجھ» گە قاراڭ.

ۋۇرد [ورد] (ئە) كېلىش، يېتىش، يېتىشىش:

مەكان تۇتتى چۈن تەخت ئۈزرە يازدىجۇرد،
تەئەددىيۇ زۇلۇم ئەيلەدى ئەلگە ۋۇرد.

— نەۋابى.

ۋۇرۇد [ورود] (ئە) «ۋۇرد» قا قاراڭ.

ۋۇزەرا [وزرا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىر] ۋەزىرلەر:

سۇلتان ۋۇزەرا - ئۇمەرا، لەشكەرلەرى بىلەن پايتەخت ياركەندىن ئاتلىنىپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ، تەرك مەكان دەشتىگە شىكارغە يۈزلەندىلەر.

— مۇجىزى.

ۋۇزۇھ [وضوح] (ئە) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ ئېنىقلىق، روشەنلىك؛ بايان، ئىزاھ.

ۋۇزۇھ بەرمەك — ئىزاھ بەرمەك.

ۋۇزۇھ تاپماق — ھەقىقەت تاپماق.

ۋۇزۇئ [وضوء] (ئە) تەرەت؛ ناماز ئۈچۈن يۈز، قول ۋە پۇتلارنى تەرتىپ بىلەن يۇيۇش:

گەر ۋۇزۇئ ئۈستۈن ۋۇزۇئ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۈستۈن نۇرلۇق بولغاي ئىشى.

— خەراباتى.

ۋۇزۇئ ئىبرىقى — تەرەت ئىۋرىقى، تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىۋرىق، چۆگۈن.

ۋۇسئەت [وسعت] (ئە) كەڭلىك، كاتتىلىق، بىپايان؛ مۇساپە:

بۇلارنىڭ ھىسابى ئەدەددىن فوزۇن،
شەھەر ۋۇسئەتى ئېردى ھەددىن فوزۇن.

— ئا. نىزارى.

ۋۇسئەتى مەشرەب — يوليورۇقنىڭ كەڭلىكى، كۆپلۈكى.

ۋۇسلە [وصله] (ئە) «ۋۇسلەت» كە قاراڭ:

خىرقەسىدە ۋۇسلەلەر ئېردى ئەرىغ،
رەڭلەر ئاندا قىزىل، ياشىل، سەرىغ.

— نەۋابى.

ۋۇسلەت [وصلت] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، قوشۇلۇش؛ ئالاقە؛

ۋۇسلەت بەشارەتى — يېتىشىش خىيالى، قوشۇلۇش، ئالاقە ئۈچۈرى، بىشارىتى.

ۋۇسلەت قىلماق — يېتىشمەك، قوشۇلماق.

ۋۇسمە [وسمه] (پ) ئالامەت، نىشان، بەلگە؛ ئوسما:

ئەگنىدە كۆڭلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار،
ئىمچە نارەنجى سەنەمنىڭ ۋۇسمەدىن قاش ياسى بار.

— ئەرشى.

ۋۇسمە چەكمەك — ئوسما قويماق؛ قېشىنى قارا قىلماق.

ۋۇسۇل [وصول] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، مۇشەررەپ بولۇش:

ھەمۇلدەم قاشىمغە بولۇپ ھازىر گول،
دېدى: پادىشاھا مۇرادىڭغە ۋۇسۇل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋۇسۇل ئەھلى — ئېرىشكەنلەر، قوشۇلۇشقانلار، تېپىشقانلار.

ۋۇسۇل تاپماق — ئېرىشمەك، يېتىشمەك؛ تېپىشماق؛ «ۋۇسلەت» كە قاراڭ.

ۋۇسۇل تەرىيقى — ئېرىشىش يولى، تەرىقى.

ۋۇسۇل ھەرىمىدە ئېئتىكاف قىلماق — چەتنىمەك، خىلۋەتكە ئۆزىنى ئالماق.

ۋۇسئ [وسع] (ئە) كۈچ، قۇدرەت، ئىمكانىيەت.

ۋۇقۇف [وقوف] (ئە) ۋاقىپ، خەۋەردار، ئاگاھ؛ خەۋەر-

دارلىق.

ۋۇقۇف ئەھلى — خەۋەردار كىشىلەر، خەۋەردارلار.

ۋۇقۇف بەرمەك — خەۋەردار قىلماق.

ۋۇقۇف تاپماق — خەۋەردار بولماق.

ۋۇقۇئ [وقوع] (ئە) يۈز بېرىش، ۋەقە سادىر بولۇش، ۋەقە بولۇش، پەيدا بولۇش.

ۋۇقۇئ بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

ۋۇقۇئ تاپماق — ۋەقە بولماق؛ پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

كەسىرۇل ۋۇقۇئ — كۆپ ۋەقە بولىدىغان، تېز - تېز يۈز بېرىدىغان.

ۋۇھ [وه] (پ) ئىھ، ۋاھ، «ۋەھ» كە قاراڭ:

شەغالى تارتىبان ئەفغانى ئەندۇھ،
چېكىپ كىرگەن كىشىنىڭ ھالىغە ۋۇھ.

— نەۋايى.

ۋۇھۇش [وحوش] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھش] ۋەھشى، ۋەھشى ھايۋانلار، ياۋايى ھايۋانلار، «ۋەھش» كە قاراڭ:

زېمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.

— غەرىبى.

ۋىداد [وداد] (ئە) 1) مۇھەببەت، دوستلۇق. 2) ئۈمىد باغلاش؛ خاھىش.

ۋىداد ئەھلى — مۇھەببەت (دوستلۇق) ئەھلى.

ۋىدائ [وداع] (ئە) خەيرلىشىش، ئاجرىلىش؛ تاشلاپ كېتىش؛ خەير - خوش؛ «ۋىدائ» قا قاراڭ:

باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.

— ئا. نىزارى.

ۋىدائ ئەتمەك — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋىدائ ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق؛ ۋاپات بولماق.

……

كۆزىن ئاچتى، دېدى: كۆردۈم ئۆزۈمنى مەن بىھىشت ئىچرە،
دىماغىم پۇر مۇئەتتەر بولدىيۇ ئەنبەر سىرىشت ئىچرە،
ۋىدائ ئەيلەپ كۆزىن يۇمدى، ئۇچۇپ قۇشتەك رەۋان كەتتى.

— موللا سالىھ.

ۋىدائ قىلماق — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋىدائى دارى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق ئۆيىدىن كېتىش، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈش.

ۋىرد [ورد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراد] دۇئا؛ ۋەزىپە، ئادەت؛ دائىمىي مەشغۇلات:

بۇلبۇلى ئەللاھۇ يەكفىنى گۈلىن ۋىرد ئەيلەگىل،
بارچەغە ئەللاھۇ يەشفىنى شىفا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

ۋىرد قىلماق — بىر ئىشنى قايتا - قايتا قىلماق؛ ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق.

ۋىردى زەبان ئەيلەمەك — ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق، دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك؛ ئۈزلۈكسىز شۈكۈر ئېيتماق.

ۋىردى زەبان بولماق — دائىم تىلغا ئېلىپ تۇرماق؛ تىلىدىن چۈشۈرمەسلىك.

ۋىزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك؛ «ۋەزارەت» كە قاراڭ:

سۇخرانى ۋىزارەت مەنسەبىغە تەئيىن قىلدى.

— نەۋايى.

ۋىزر [وزر] (ئە) گۇناھ؛ يۈك، ئېغىرلىق؛ ۋەزىن؛ مېھنەت، زەھمەت:

ۋەزىر ۋىزردىن مۇشتەقدۇر ۋە بۇ قىبىل ئانىڭ زاتىغە ئەھەقق ۋە ئەلياقدۇر.

— نەۋايى.

ۋىسار [وسار] (ئە) يۇمشاق، مۇلايىم:

ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسال.

— ئا. نىزارى.

ۋىساق [وثاق] (ئە) ئۆي، خانا، ماكان؛ ھويلا؛ مەنزىل؛ ۋەدىلەشكەن جاي:

پىيادە بولۇپ شاھ، شەھزادە ھەم،
سۇھەيلا ۋىساقىغە قويدى قەدەم.

— ئا. نىزارى.

ۋىسال [وصال] (ئە) 1) ئۇچرىشىش، بىرلىشىش، ئېرىشىش، يېقىنلىشىش، يېتىشىش:

قىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىمۇ ھەم ئارتار،
نىچۈككىم گۈل ۋىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ - ھەھ.

— ئەرشى.

2) يۈز، چىراي، جامال:

ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايمەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.

— شەۋقى.

ۋىسال بادەسى — ئۇچرىشىش شارابى:

تەرەھھۇم ئەتمەدىڭ ئەي گۈل مەن شىكەستەگە زىنھار،
ۋىسال بادەسىدىن ئەل چەكتى، مەن غەمىڭگە سەزاۋار.

— سەبۇرى.

ۋىسال تاپماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك.

ۋىسال دەۋلەتى — ئېرىشىش، ئۇچرىشىش بەختى، راھەتى:

شەھىدى ئىشق بولۇپ باش بېرىپ چۇ يەھيادەك،
ۋىسال دەۋلەتىدىن نېئمەتى لىقا ئۇچرار.

— شەۋقى.

ۋىسال شەھدى — يېتىشىش، ئېرىشىش، ئۇچرىشىش زوقى، ۋىسال لەززىتى؛

ۋىسال كامى — يېتىشىش مەقسىتى.

ۋىسالى بىھىشت — بىھىشتكە ئېرىشىش:

ئۇلار رۇھى پاكىغە بولمىش نىھان،
ۋىسالى بىھىشت مۇلكىدە جاۋىدان.

— ئا. نىزارى.

ۋىسالى لەززەت — بەختلىك، لەززەتلىك ئۇچرىشىش:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

ۋىسال ئىستەمەك — يېتىششنى ئىستىمەك؛ يارىغا يېتىششنى خالىماق؛

ۋىسال ئىقبالى — يېتىشىش ئىقبالى.

ۋىسال مەسكەن — ۋىسال مەسكىنى (ماكانى)، ئۇچرىشىش جايى.

ۋىسالى ھەجر — ئايرىلىش، ھىجران:

ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتمەك نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.

— ئەرشى.

ۋىسالى ھەرەم — ھەرەمگە يېتىش ئارزۇسى:

فەقىر ھەم ئانىڭ ئارقاسىدىن كېتەي،
ۋىسالى ھەرەمغە پاتراق يېتەي.

— ئا. نىزارى.

ۋىغا [وغا] (ئە) «ۋەغا» گە قاراڭ.

ۋىفاق [وفاق] (ئە) مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق، ھەمدەملىك؛ بىرلىشىش:

مەن ئۇنۇتتۇم ئەيلەبان ھازىر ۋىفاق،
سەن داغى ئانى ئۇنۇتساڭ ياخشىراق.

— نەۋايى.

ۋىقار [وقار] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام، تەمكىن؛ ۋەزمىنلىك؛ ئۇلۇغۋارلىق؛ سەۋرلىك، بەرداشلىق.

شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.

— ئا. نىزارى.

ۋىقار شەمئىن ئۇچىرماق — مەغرۇرلۇقنى يىمىرمەك.

ۋىلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلماق، دۇنياغا كەلمەك.

ۋىلادەتگاھ — تۇغۇلغان يەر.

ۋىلايەت [ولايت] (ئو) ۋىلايەت؛ ئۆلكە؛ مەملىكەت:

ئەيا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك دىقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

ۋىلايەت دەرياسى — ئىلىم خەزىنىسى، ئىجاد خەزىنىسى.

ۋىلايەت دەستگاھ — ۋىلايەت ئۇلۇغى، ئىگىسى؛ مۆتىۋەر.

ئې

ئېتەك [ايتاك] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى):

ئېتەك سارى چېرىككە بەردىلەر مەيل،
كى تۆتمىش ئېردى سەھرانى قىزىل سەيل.

— نەۋايى.

2) ئېتەك (كىيىم ئېتىكى):

ئالىپ فىراقىڭ ئوتى جاننى، قان ئاقىپ كۆزدىن،
بۇ لەئۇ مارجان بىلە دەمبەدەم تولار ئېتەكىم.

— گۇمنام.

ئېر [اير] «ئېرەن» گە قاراڭ:

رىزا بولساڭ ئېر سېنى فەرزەند ئېتەي،
كى جان رىشتەسى بىرلە پەيۋەند ئېتەي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرەن [ايران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:

ھەركىمكى ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئەبتەر بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زىۋەر بىل.

— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليك] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:

ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانى بىنەسىب،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.

— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:

ۋە ھىندىستان مۇلكىدە بىر - بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.

— نەۋايى.

ئېرتەكى [ايرتەكى] قەدىمكى، ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى؛ كونا:

ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بىۋەفا،
دېمەدىكىم، نەيلەر ئول ئۆششاق ئىچىندە ئېرتەكىم.

— نەۋايى.

ئېرتىفائ [ارتفاع] (ئە) يۇكسەك، يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:

قىزى كەلگەننى قىلىپ ئىستىمائ،
بولۇپ غەم تاغى كۆڭلىدىن ئېرتىفائ.

— زەلىلى.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:

بارچە ئېردەملەردە ھۆسنىغە يارشا ئېردى.

— نەۋايى.

ئېردى [ايردى] ئىدى (ياردەمچى پېئىل):

بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيى سارىغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە نارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى ياردەمچى سۆز)؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن:

كۆنخان بەسى ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدى. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدى. ئېرسە، ئىنىسى ئاي خان تەختىغە ئولتۇردى ۋە يۇرتنى ۋەسىئ، خەلقنى مەئمۇر قىلدى.

— موللا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (ياردەمچى پېئىل):

فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (ياردەمچى پېئىل):

نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە گەر بولساڭ،
فىراقى ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنى دەۋا قىلسام.

— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چېدىرنىڭ ئىشىكى

ئېرگەنە ياساماق — چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ياسىماق، تۈزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:

گۇلستانىڭ تەكيەگاھىمدۇركى، تەختى جاھ ئېرۇر،
لىبىڭ دەريانىڭ مەدارىسىغە ئېرمان مۇستەنىد.

— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:

ماڭا بەس گۇشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.

— ئەرشى.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (ياردەمچى پېئىل):

ھەرىمىكىم نە مىھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمى ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئى جانادىن ئۆزگە ھىچ ئاندا.

— ئەرشى.

ئېرىن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرىن» گە قاراڭ:

گۈل يۈزۈڭنى ئارزۇلاپ يۈز، كۆزنى گۈلزار ئەيلەدى،
شەككەر ئىرنىڭنى تىلەپ جان تەننى ئەفگار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

ئىرۇر [ايرور] ئەستىق - ھۆكۈم (- دۇر / تۇر) مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى ياردەمچى پېئىل:

دېدى قىز: نە بولسە مۇقەددەر ئىرۇر،
مۇقەددەرغە تەدبىر مۇغەييەر ئىرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىرىك [ايرك] يىقىمسىز:

كاش، ھەرگىز بولماغاي ئىردىم تىرىك،
ئۆمرنى كۆرگۈنچە بۇ يەڭلىغ ئىرىك.

— نەۋايى.

ئىرىكمەك [ايرك ماك] خىيالغا چۆممەك، خىيالغا پاتماق؛ زېرىكمەك، ئىچى پۇشماق:

بۇ يەتمەستىن بۇرۇن نەۋرۇزى مىسكىن،
ئىرىكىپ ھۇجرەسىندىن چىقتى غەمكىن.

— لۇتفى.

ئىزىد [ايزد] خۇدا، تەڭرى:

ئاشىقغە بەسدۇر ئىزىد، غەيرى خۇدا ھەممە زىد،
مەقسۇدى شەيفى زاھىد، غۇلمانۇ ھۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

ئىسە [ايسە] بولسا؛ شۇنداق بولسا:

پەنجەڭنى كۆرەر ئىسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خىيال زاتى ئەللاھ.

— ئەرشى.

ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلە تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش ئىسە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.

— گۇمنام.

ئىسكەرمەك [ايسكارماك] خىيال قىلماق، ئويلىماق، ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك:

كېچە كۆلبەمغە كەلسەڭ، مۇددەئى مەنئىدىن ئىسكەرمە،
تولۇن ئاي سەير ئېتەردە ئىت ھۇراردىن قايدا پەرۋايى.

— نەۋايى.

ئىسىركەمەك [ايسركاماك] كەيىپ بولماق، مەست بولماق:

ئەجەب سەفسەدۇر ئارەزىڭكىم، ئىسىركەپ،
ئانى خەت بىلە قىلمادى تىيرە كاتىپ.

— نەۋايى.

ئىسىز [ايسيز] ئىست، ئەپسۇس:

ئىسىز، ئۆمرۈم ئۆتۈپ كەتتى دەرىغا باد پەر يەڭلىغ،
بىمەك - ئىچمەك بىلەن ئەيشۇ فەراغەتدە بەقەر يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ئىشىك [ايشيك] 1) ئىشىك، دەرۋازا. 2) ئۆي، دالان، ساراي. 3) ھويلا، ئەتراپ.

ئىشىك ئاغاسى — قاراۋۇللار باشلىقى.

ئىشىك ئەھلى — قاراۋۇل، دەرۋازىۋەن.

ئىشىك ئىلى — ھۆكۈمدار، پادىشاھ سارىيىدا ھەرخىل ئىشلارنى قىلغۇچى كىشىلەر.

ئىكمەك [ايكماك] تىكمەك؛ تېرىماق؛ چاچماق؛ كۆپەيتمەك:

يىغار دا ئەل ئۇچۇن شۇندىن ئىكىنچى،
ئىرۇر بار ئىكمەكىندۇر ئىلىنچى.

— سەيفى سەرايى.

ئىكىن [ايكين] ئېكىن، زىرائەت.

ئىكىن سۇۋارماق — زىرائەت سۇغارماق.

ئىگەچى [ايكاجى] ئىگىچە، ئاچا.

ئىگەچى - سىڭىل — ئىگىچە - سىڭىل، ئاچا - سىڭىل.

ئىگەرمەك [ايكارماك] ئايلانماق، قايرىلماق، قايتماق، بۇرۇلماق؛ ئايلاندۇرۇش:

ئىگەرمەس كۆك ھەسارى دەۋرىغە تۇركى فەلەك كۆرگەرچ،
ئىۋۇرمەك ئەشھەبىن بىر خىشت ئۆزە چابۇكسۇۋارىمدىن.

— نەۋايى.

ئىگىرمەك [ايكيرماك] قامىماق، قورشىماق، ئورنىۋالماق؛ «ئىگەرمەك» كە قاراڭ:

خىسرەۋ قورغاننى قەبەب تۇتۇپ دەۋرىدە يەنە قورغان ئىگىرگەنى.

— نەۋايى.

ئىگىلمەك [ايكيل ماك] تەزىم قىلماق، ئىگىشمەك، ئىگىلمەك؛ ئەپۇ سورىماق:

كىچىك - چوڭ بارىسى قىلۇرلار سۇجۇد،
كىرىپ بىرلە سەن ھەم ئىگىل ئاندا زۇد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىگىن [ايكن] 1) بويۇن؛ يەلكە، گەۋدە؛ تەن، بەدەن. 2) كىيىم - كېچەك.

ئىگىنىغە رىزا كىسۋەتىن سالماق — تەلەپنى (تەلپىنى) بىجىرىپ خۇرسەن قىلماق، ياخشىلىق سۆيپىتىنى ئالماق، ياخشىلىق سۆيپىتىگە ئېرىشمەك.

بولمەسە ئىردى ئەگەر نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئىردى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.

— قەلەندەر.

ئىل [ايل] ئەل، خەلق:

غەمزە بىرلەن ياغلادى ئىل ئۇيقۇسىن ساھىر كۆزۈڭ،

بىخۇد ئەتكەن ھەم مېنى ئۇشبۇ ئانىڭ ئەرباغىدۇر.
— تەجەللى.

دېدى پىر: شەھەرنىڭ ئېلى بۇتپەرەست،
كى شەيتان لەئىنغە ئېرۇر پايى بەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېلەك [ايلاك] ئەلگەك، ئۇن تاسقايدىغان سايمان:
گەردى بەلا باشىمغە ياغار ئانچەكىم، مەگەر،
چەمبەرلەرىدىن ئەيلەدى گەردۇن ئېلەكلەرىم.
— نەۋائى.

ئېلتمەك [ايلتماك] 1) كەتكۈزمەك، يوق قىلماق؛ ئېلىپ بارماق، ئېلىپ كەلمەك، ئېلىپ بېرىش:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىگنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسىلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇرچاغ.
— شەۋقى.

ئەي كۆڭۈل جاننى خىيالى ئالدىدا قىل پېشكەش،
ھەر نېمە بولسا ئەزىز، ئېلتۇر كىشى مېھمان سارى.
— لۇتفى.

2) كىرگۈزمەك، ئەسلى ھالىغا (ھالىتىگە) كەلتۈرمەك:
نەدىملەر بۇلارنى يۇدۇپ ئالدىلار،
كى ئېلتىپ يارىغە دەۋا سالدىلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەبەق ئېلتمەك — ئىلگىرىلىمەك؛ ئىلگىرىلەتمەك.

گۇمان ئېلتمەك — گۇمان قىلماق.

ئېم [ايم] ئالدىن، ئەۋۋەل؛ بىردىن:
چاك ئېتىپ كۆڭلۈمنى ئاچىلسۇن دېمەك ئىمكان ئەمەس،
غۇنچەنى ئېمدىن ئاچىپ، گۇل ئەيلىمەك ئاسان ئەمەس.
— نەۋائى.

ئېماك [ايمانك] ئەمەسسەن، سەن ئەمەس («ئەمەس» نىڭ ئىككىنچى شەخس بىرلىكنىڭ بولۇشسىز فورمىسى).

ئېھتىمال [احتمال] (ئە) ئېھتىمال، مۇمكىن، مۇمكىنچىلىك:
دەھر ھەرچەند كۆلسە، ئەرشى، سەن سارى بىل زەھرخەند،
يارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئېھتىمام [اهتمام] (ئە) ئەھمىيەت بېرىش، دىققەت قىلىش؛ تىرىشىش:
بۇ سۆزنى ئىشىتىپ تامام خاسۇ ئام،
تېپىپ خالى ئۆيىنى، قىلىپ ئېھتىمام.
— موللا بىلال.

يۈزۈپ مىر سالىھ قىلىپ ئېھتىمام،
يەمەن شەھرى سارى قىلىبان خىرام.
— ئا. نىزارى.

ئېھتىمام ئەتمەك — «ئېھتىمام ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

ئېھتىمام ئەيلىمەك — ئەھمىيەت بەرمەك، غەيرەت قىلماق، تىرىشماق؛ دىققەت قىلماق.

ئېھتىمام قىلماق — «ئېھتىمام ئەيلىمەك» كە قاراڭ؛

ئېھتىمامى مالاكەلام — سۆزسىز كۆپ ئېتىبار بېرىش.

ئېھتىيات [احتياط] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش، ئېھتىيات:
سالىپدۇركى ئاندا بەرىشەم بىسات،
كىشى باسماس ئاندا قىلىپ ئېھتىيات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېھتىيات ئەيلىمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق.

ئېھتىيات قىلماق — «ئېھتىيات ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

ئېھتىياج [احتياج] (ئە) موھتاجلىق، ھاجەتمەنلىك، ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت:
قويۇپ يولغە كىردىم بولۇپ نا ئىلاج،
كى بىر پارە نانغە بولۇپ ئېھتىياج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ئېھتىياج چەكمەك — موھتاج بولماق.

ئېھداد [اهداد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش:
ئوغرى تۈنىن سويغان ئەمەس ئىردى بەس،
قالغاننى ئېھدادغە ئالىپ ئەسەس.
— نەۋائى.

ئېھداس [احداث] (ئە) پەيدا قىلىش، يارىتىش؛ جانلاندۇرۇش.

ئېھداس ئەيلىمەك — پەيدا قىلماق، ياراتماق؛ جانلاندۇرماق.

ئېھرام [احرام] (ئە) ھەجگە بارغۇچىلار كىيىمى؛ بىرەر يەرگە بېرىشنى نىيەت قىلىش.

ئېھرام باغلاماق — بەل باغلىماق، قەتئىيەت (قەتئىيلىك) بىلەن كىرىشمەك.

ئېھزار [احضار] (ئە) ھازىرلاش، ھازىر قىلىش؛ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈش.

ئېھزار ئەيلىمەك — ھازىرلىماق، تەييارلىماق؛ ئالدىغا، ھۇزۇرىغا كەلتۈرمەك.

ئېھزار قىلماق — «ئېھزار ئەيلىمەك» كە قاراڭ.

ئېھساس [احساس] (ئە) ھېس قىلىش، بىلىش، سېزىش، ئېنىقلاش.

ئېھساس ئەتمەك — ھېس قىلماق، سەزمەك، بىلمەك؛

ئېھساس ئەيلەمەك — «ئېھساس ئەتمەك» كە قاراڭ؛

ئېھساس قىلماق — «ئېھساس ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئېھسان [احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلىش، ئىنئام قىلىش، بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ھەدىيە، ئىنئام:

فەرھاڭ شاھى ئېھسان قىلىپ كۆپ مەتائ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە دېدى: ئەلۋىدائ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەمبەدەم دۇشنامىنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېھسان قىلماغىل.

— لۇتفى.

ئېھسان ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، ئىنئام قىلماق.

ئېھسان قىلماق — «ئېھسان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئېھلاك [اهلاك] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش؛

خۇدايا غەرق ئىسيان رەھمەتىڭدىن ھەم شەفائەتدىن،
ئۈمىد ئەيلەر بۇ قۇلنى رۇزى مەھشەر قىلماغىل ئېھلاك.

— شەۋقى.

ئېھمال [اهمال] (ئە) بىپەرۋالىق، سۇسلۇق؛ خۇشياقماسلىق.

ئېھمال ئەيلەمەك — بىپەرۋالىق قىلماق، سۇسلۇق قىلماق.

ئېھمال قىلماق — «ئېھمال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئېھيا [احيا] (ئە 1) ئويغاقلىق. 2) تىرىلدۈرۈش، جانلاندۇرۇش.

ئېھيا ئەيلەمەك — تىرىلدۈرمەك، جانلاندۇرماق.

ئېھيايى ئەمۋات — ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش.

ئېۋ [ايو] ئۆي، خانا؛

كۆز ئېۋى — كۆز كاسىسى.

ئېئجاز [اعجاز] (ئە) مۆجىزە كۆرسىتىش، مۆجىزە يارىتىش.

ئېئجاز ئەھلى — مۆجىزە كۆرسەتكۈچىلەر، پەيغەمبەرلەر.

ئېئجاز سەرھەددى — ئەڭ يېتۈكلۈك دەرىجىسىگە يېقىنلىشىش.

ئېئدام [اعدام] (ئە) يوق قىلىش، يوقىتىش، ئۆلتۈرۈش.

جەزايى ئېئدام — ئۆلۈم جازاسى:

ئەگەر مەۋجۇدۇ مەئدۇم ئولسا ئالەم،
ئاڭا ئىجادۇ ئېئدامى مۇسەللەم.

— نەۋايى.

ئېئراز [اعراض] (ئە) قېچىش، ئۇزاقلىشىش، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى يىراق تۇتۇش؛ يۈز ئۆرۈش.

ئېئراز ئەيلەمەك — يۈز ئۆرۈمەك؛ قايتماق، يېنىۋالماق.

ئېئراز قىلماق — «ئېئراز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئېئزاز [اعزاز] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام؛ قەدىرلەش.

ئېئزاز ئەتمەك — ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىمەك.

ئېئزاز تاپماق — ھۆرمەتكە ئېرىشمەك، مەرتىۋە، ئىززەت تاپماق.

ئېئزاز قىلماق — «ئېئزاز ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئېئلا [اعلا] (ئە) كۆتۈرۈش، يۇقىرى كۆتۈرۈش؛ ئۆرلەتىش؛ ئۆرلەش؛ كاتتا؛ يۇقىرى، يۇقىرىدىكى:

كىچىك - چوڭ بۇ يەرگە كېلۇر دەمبەدەم،
نە ئېئلاسى قالغاي، نە ئەدناسى ھەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېئلام [اعلام] (ئە) ئېلان، ئېلان قىلىش، بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش:

گاھى چېھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېئلام ئىلە.

— ئەرشى.

ئېئلام ئەيلەمەك — ئېلان قىلماق، مەلۇم قىلماق، بىلدۈرمەك.

ئېئلام بەرمەك — ئاگاھلاندۇرماق، خەۋەر بەرمەك.

ئېئلامگەر [اعلام كر] (ئە + پ) خەۋەر بەرگۈچى؛ جارلىغۇچى؛ جارچى:

مەگەر ئورتادە ئېردى پەيغامگەر،
بىتىپ ھالىن بولدى ئېئلامگەر.

— نەۋايى.

ئېئلان [اعلان] (ئە) ئىزھار، خەۋەر قىلىش؛ «ئېئلام» غا قاراڭ؛

ئېئلان قىلماق — ئىزھار قىلماق، ئاشكارا قىلماق، بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق.

ئى

ئىئادە [اعاده] (ئە) قايتۇرۇش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەكرارلاش.

ئىئادە **قىلماق** — ئەسلىگە كەلتۈرمەك، قايتۇرماق، تەكرارلىماق.

ئىئادەت [اعادت] (ئە) «ئىئادە» گە قاراڭ.

ئىئانە [اعانه] (ئە) «ئىئانەت» كە قاراڭ.

ئىئانەت [اعانت] (ئە) ياردەم، ماددىي ياردەم، مەدەت؛ ئىئانە:

بۇ بىچارىلەرغە ئىئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارىلەرگە زىيافەت كېرەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبا [ابا] (ئە) ئەندىشىلىك، كۆنمەسلىك، تارتىنىش؛ رازى بولماسلىق؛ تارتىنماق، قورۇنماق؛ رەت قىلماق:

تەۋاپ بارگاھى مەئرىفەتكە بى ئىبا كەلگىل،
تەرىقەت ئەھلىنىڭ دەرۋازىسىدىن پاسىبان ئولماس.

— زەلىلى.

ئىبا **ئەتمەك** — تارتىنماق، كۆنەلمەسلىك؛ ئۇنىماسلىق، رازى بولماسلىق؛ رەت قىلماق.

ئىبا **قىلماق** — «ئىبا ئەتمەك» كە قاراڭ:

كۆرمەدىم جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگە ھەرگىز دەھر ئارا،
لۇتۇف ئېتەردىن ماڭا گۇياكىم ئىبا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

ئىباد [عباد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار؛ بەندىلەر؛ ئىبادەت قىلغۇچىلار.

مۇبارىزۇل - ئىباد — قۇللار پالۋىنى، كۈرەشچىسى.

ئىبادەت [عبادت] (ئە) ئىبادەت، ئىبادەت قىلىش، تىۋىنىش، قۇللۇق قىلىش؛ ناماز:

شەۋقى دائىم يىغلاغىل تائەت - ئىبادەت پىشە قىل،
جۈملە نېئمەتدىن ئۇلۇغ دىدارى نېئمەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

ئىبادەت **ئەيلەمەك** — سىغىنماق.

ئىبادەت **خەيلى** — ئىبادەتكە بېرىلگەنلەر، نامازخانلار، تەقۋادارلار.

ئىبادەت **قىلماق** — «ئىبادەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

كىرىپ خالى يەرگە تەھارەت قىلىپ،
ياتار ئېردىم ھەر تۈن ئىبادەت قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبادەت **ۋىسار** — تەڭرىگە مۇلايىملىق بىلەن تىۋىنىش، ئىبادەت قىلىش:

ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.

— ئا. نىزارى.

ئىبادەتگاھ [عبادت گاه] (ئە + پ) ئىبادەت قىلىنىدىغان جاي، ئىبادەتخانا؛ مەسچىت، ناماز ئوقۇلىدىغان جاي:

قوبۇر تەۋفى نەمازۇ نىياز بائىسىدۇر،
بۇ ۋەجھىدىنكى مەزارات ئولۇر ئىبادەتگاھ.

— نەۋايى.

ئىبادۇللاھ [عبادالله] (ئە) ئادەملەر، ئاللانىڭ بەندىلەرى:

ئادىل ۋە ئاقىل پادىشاھ ئىبادۇللاھغە زىللى ئىلاھ ……

— نەۋايى.

ئىبارات [عبارات] (ئە) سۆزلەر، ئىبارىلەر، تېكىستلەر. (بىرلىكى: ئىبارەت)

ئانداقكى، ھەر مەھەلدە ھەر نەۋئ مۇناسىپ نەزمىلەردىن شېرىن ئىبارات ۋە تەكەللۇم بىلە ۋە بەئزى مەھەلدە رەڭگىن ئەلھان ۋە تەرەننۇم بىلە ئانداق ئەدا قىلۇر ئېردى.

— نەۋايى.

ئىبارەت [عبارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىبارات] ئىبارە، سۆز؛ بايان، تەلقىن، ئىپادە؛ بايان قىلىش، ئىپادىلەش؛ ئىبارەت:

مۇكەررەر مىسرائىكىم، زىبىبى دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىڭدىن ئىبارەتدۇر.

— مەشھۇرى.

ئىباھەت [اباحت] (ئە) مۇمكىنلىك، ئىمكانىيەت؛ يول قويۇلىدىغان، رۇخسەت قىلىنىدىغان:

ئول زەرافەت ۋە ئىباھەتدۇر ئاندىنكى ئۆتتى سەفاھەت.

— نەۋايى.

ئىبەرمەك [ايبارماك] ئەۋەتمەك، يوللىماق:

خۇدايا لەشكەرى ئىشقىڭ ئىبەرگىل شەۋقى سارىغە،
مۇھەببەت تىغ ئىلە دىل پەردەسى سىينەمنى قىلسۇن چاك.

— شەۋقى.

ئىبتىدا [ابتدا] (ئە) باشلىنىش، باشلاش؛ باش، بېشى،

ئاۋۋال:

قارى ھەم ماڭا ئەزبەرايى خۇدا،
سۇ كەلتۈرمەكتە قىلىپ ئىبتىدا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبتىدادا بۇ ۋۇجۇد ئەتمىش قارالىقدىن زۇھۇر،
ئابى ھەيۋان چەشمەسى تاپمىش قارالىقدا قارار.

— تەجەللى.

ئىبتىدا قىلماق — باشلىماق.

ئىبتىدايى ئەھۋال — باشلىنىش، ئاۋۋالقى، دەسلەپكى ئەھۋال.

ئىبتىلا [ابتلا] (ئە) مۇپتىلالىق، بالاغا گىرىپتار بولۇش، بالاغا قېلىش، جەبر ۋە زۇلۇمغا دۇچار بولۇش، جاپا - مۇشەققەتكە ئۇچراش؛ چۈشكۈنلۈك:

جەھان ئىبتىلاسى قىلىپدۇركى مەست،
پىسەندىدە بىلدىم دىبە سەگپەرەست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىشى ۋەسلىدە قىلما شۈكر ئۆزە شۈكر،
ئاڭا يۈز ھەسرەت ئىچرە ئىبتىلا بەس.

— گەرشى.

ئىبتىھاج [ابتهاج] (ئە) خۇرسەنچىلىك، شادلىق:

··· ۋە مۇستەقىم زېھنى مەۋزۇندى فەيزى سۇبھانىي، كەلام ئەھلىغە تەرفىھ ۋە ئىبتىھاجلەر ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رىۋاجلەر دەست بەردى.

— نەۋايى.

ئىبتىھال [ابتهال] (ئە) تەلەپ، ئىلتىماس؛ ئۆتۈنۈش، ئىلتىجا:

كى سۇلتانى قىلدى ۋەزىردىن سوئال،
بۇ كىمدۇركى قىلغان ساڭا ئىبتىھال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرا [ابرا] (ئە) داۋالاش، ساقايتىش؛ تۈزىتىش؛ شىپا.

ئىبرا قىلماق — تۈزەتمەك؛ داۋالىماق.

ئىبرام [ابرام] (ئە) قىستاش، زورلاش، مەجبۇرلاش؛ جېنىغا تېگىش.

ئىبرام ئەيلەمەك — قىستىماق، زورلىماق؛ قاتتىق تەلەپ قويماق؛ جېنىغا تەگمەك.

ئىبرە [عبره] (ئە) خەزىنە كىرىمى؛ دارامەت؛ سېلىق:

بىر بولۇر ھەمكى، شەھ قۇلاققا سالۇر،
قىيمەتى مۈلك، ئىبرەسى ئەمۋال.

— نەۋايى.

ئىبرەت [عبرت] (ئە) ئىبرەت، ساۋاق؛ نەسىھەت؛ ئۆرنەك:

خەلايىق سىنىڭدىن ئالىپ ئىبرەتى،
تەنىڭغە كىچىك - چوڭ ئوقۇر زەجرەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرەت ئالماق — ساۋاق ئالماق؛ خۇلاسە چىقارماق.

ئىبرەت ئاينەكى — ئىبرەت ئەينىكى؛ تەسىرلىنىش، ئىبرەت ئېلىش.

ئىبرىق [ابريق] (ئە) ئىبرىق، ئاپتۇۋا، چۆگۈن؛ قاپاق؛ كوزا؛ ئىدىش.

ئىبرىقى شىگەرف — تاتلىق، شېرىن سۇ قويۇلىدىغان ئىدىش.

ئىبرىقى مەي — مەي ئىدىشى؛ مەي كوزىسى.

ئىبرىقى ۋۇزۇ — تەرەت چۆگۈنى، تەرەت قاپىقى.

ئىبرىي [عبرى] (ئە) يەھۇدىي، ئىبرانىي:

··· ۋە ئاسىيا ئاڭا مۇسا ئات قويدىكىم، ئىبرىي تىلى بىلە مەئنىسى سىرۇ دەرەختىدۇر.

— نەۋايى.

ئىبلاغ [ابلاغ] (ئە) يەتكۈزۈش، خەۋەر قىلىش، دېرەك بېرىش:

كىتابىڭ ئۆزگە كۆتۈبدىنكى باردۇرۇر ئەبلاغ،
بەلاغەتىڭغە مۇناسىپ ھەق ئەيلەمىش ئىبلاغ.

— نەۋايى.

ئىبلىس [ابليس] (ئە) شەيتان؛ ھىيلىگەر، ئالدامچى:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقدۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

ئىبلىس شىئار — شەيتان سۈپەت؛ ھىيلىگەر.

ئىبلىسى لەئىن — لەنەتكە ئۇچرىغان؛ لەنەتى شەيتان.

ئىبن [ابن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبنا] ئوغۇل، پەرزەنت:

ئاجۇندە تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.

— سەيىد ئەھمەد.

ئىبنۇل - ئەجۇز — كەمپىرنىڭ ئوغلى:

ۋە ئول ئۆلۈككىم ئىسا ئەلەيھىسسالام تىرگۈزدى، ئىبنۇل - ئەجۇز ئېردى.

— نەۋايى.

ئىبنۇل - ۋەقت — زامانە ئوغلانى، زامانىۋى، زامانغا ماس، زامان، ۋاقىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ، ماسلىشىپ تۇرغۇچى.

ئىبنى سۇلتان ھۇسەين — سۇلتان ھۇسەين ئوغلى.

ئىبھام [ابهام] (ئە) نائېنىقلىق، شۈبھە، گۇمان؛ پىكىرنىڭ مۇجمەللىكى.

ئىتائەت [اطاعت] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت:

ئەگەرچە لازىم ئىسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە - كۈندۈز ئىلە يارۇ قىش.

— شەۋقى.

ئىتائەت ئەتمەك — بويسۇنماق؛

ئىتائەتى ئەمر — ئەمرىگە، بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىتاب [عتاب] (ئە) مالامەت؛ تەنە؛ قەھر، غەزەپ، قىيناق:

بەلادۇر ماڭا ھەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئاپەت، ھەدىسىڭ ماڭا دەرمان.

— بابىر.

ئىتابى شوخدا كۆردۈم بەسى *لۇتفۇ* مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى *لۇتۇف* مېھرىباندىن *ئاسراغىل، يا* رەب.

— ئەرشى.

ئىتاب ئالۇد — مالامەتلىك، تەنىلىك، قەھرلىك، غەزەپلىك، «ئىتاب ئامىز» غا قاراڭ.

ئىتاب ئامىز — قەھر بىلەن، غەزەپ ئارىلاش.

ئىتاب قىلماق — قەھر، غەزەپ كۆرسەتمەك؛ غەزەپلەنمەك.

ئىتابە [عتابە] (ئە) «ئىتاب» قا قاراڭ:

بۇ تەلبەۋۇ مەدھۇشۇ دىلۇ جانغە نې خوشدۇر،
گەھ قەھرۇ ئىتابە بىلە، گەھ ئىشۋەيۇ نازى.

— بابىر.

ئىتتىساف [اتصاف] (ئە) تەرتىپ، بايان؛ سۈپەت؛ تەرتىپلەش، سۈپەتلەش.

ئىتتىساف ئولماق — سۈپەتلىمەك؛ بايان قىلماق، تەرتىپلىمەك.

ئىتتىسال [اتصال] (ئە) يېپىشىش، بىرلىشىش؛ جىپسىلىشىش، قوشۇلۇش؛ باغلىنىشلىق؛ مۇناسىۋەت، ئالاقە:

تۇرۇپ تەخت ئۈزرە ئۈچەۋ *ئىتتىسال،*
مىنى بىكەسىدىن ئۇلار سوردى *ھال.*

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىسام [اتسام] (ئە) بەلگىلىنىش، نىشانلىنىش؛ ناملىنىش.

ئىتتىسام تاپماق — نامغا ئىگە بولماق، نامغا ئېرىشمەك:

ۋە تۆرتىنچى دېۋانكىم، شۇيۇخەت سىنىنىداغى فايدەلەردۇر، «فەۋائىدۇل - كىبەر» ئىتتىسام تاپتى.

— نەۋايى.

ئىتتىفاق [اتفاق] (ئە) 1) كېلىشىش، بىرلىشىش، ماسلىشىش؛ بىر پىكىرگە كېلىش:

پادىشاھ ئازادە بەخت خاجەنى ئالىپ كەلگەن ۋەزىرنىڭ قىزىدىن سۆز سوراپ، ئانىڭ خاتۇن ئىكەنى ئاشكارا بولغان ۋە پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئىتتىفاقى بىرلە ئانى خاجە سەگبەرەستكە نىكاھ بىرلە ئالىپ بەرگەنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تاسادىپ، كۈتۈلمىگەن ۋەقە.

ئىتتىفاق قىلماق — كېلىشمەك.

ئىتتىفاقى ھەسەنە — كۆڭۈلدىكىدەك ۋەقە، كۆڭۈللۈك ۋەقە.

ئىتتىفاقا [اتفاقا] (ئە) تاسادىپ، تاسادىپەن، كۈتۈلمىگەندە:

ئىتتىفاقا شەھر نەۋاھىسىغە يەتكەن مەھەلدە تەۋاچى نىشان كەلتۈرۈپ، ئوردۇ سارى قايتاردى.

— نەۋايى.

ئىتتىفاقەن [اتفاقا] (ئە) «ئىتتىفاقا» غا قاراڭ:

مەۋلانا قابىلىي ... ئىتتىفاقەن بۇ شېئىرى بىلە ئۆزىن ھەجۋ ھەم قىلىپدۇر.

— نەۋايى.

ئىتتىفاقىي [اتفاقى] (ئە) تاسادىپىي:

ئۇلار كۆلۈپ دېدىلەركىم، مۇنداق ئىتتىفاقىي ئىش ئاز ۋاقىئ بولمىش بولغاي.

— نەۋايى.

ئىتتىك [ايتيك] «ئىتىك» كە قاراڭ:

چىقىپ كەلدىم ئۆترۈ ئانىڭ قاشىغە،
ئىتتىك تىغ ئۇردۇم كېلىپ باشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ [اطلاع] (ئە) خەۋەر تېپىش؛ خەۋەردارلىق، ئاگاھلىق:

ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىمائ،
يامان - ياخشى ئىشدىن تاپىپ ئىتتىلائ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ تاپماق — خەۋەردار بولماق، چۈشەنمەك، بىلمەك.

ئىتتىھاد [اتحاد] (ئە) بىرلىك؛ بىرلىشىش، قوشۇلۇش؛ ئىتتىپاق:

فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خىيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەب.

— ئەرشى.

ئىتتىھاد قىلماق — بىرلەشمەك، دوستلاشماق، ئىتتىپاقلاشماق.

ئىتلاف [اتلاف] (ئە) تالاپەت؛ يوق قىلىش، يوقىتىش، بەربات قىلىش.

ئىتلاف خو — يوق قىلىش ئادىتى:

كۆردى ئىسە مۇنىسى ئىتلاف خو،
ئەيلەر ئانىڭ شېۋەسىنى ئارزۇ.

— نەۋايى.

ئىتلاق [اطلاق] (ئه) 1) بوشىتىش، قويۇپ بېرىش، تالاق قىلىش. 2) ئاتاش، تەئەللۇق دەپ بىلىش.

ئىتلاق قىلماق — ئاتىماق، تەئەللۇق دەپ بىلمەك؛ قوللىماق.

ئىتلاقى مۇھال — قويۇپ بەرمەك، تالاق قىلماق.

ئىتمام [اتمام] (ئه) تاماملاش، تۈگىتىش، تۈگەللىنىش، تاماملىنىش، تامام بولۇش:

گۇلۇ بۇلبۇل سۆزى ھەم تاپتى ئىتمام،
بارى ئىشق ئېردى ئاغاز ئىلە ئەنجام.

— خىرقەتى.

ئىتمام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تامام قىلماق، تۈگەتمەك، پۈتتۈرمەك.

ئىتمام تاپماق — تامام بولماق، تۈگىمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.

ئىتمام يەتكۈزمەك — تاماملىماق، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.

ئىتمەك [ايتماك] 1) يىتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:

بەئزى ئىتسە، بەئزى قالغايلار ئىدى،
ئۆزنى ئەترافىغە سالغايلار ئىدى.

— نەۋايى.

2) ئاتماق، تاشلىماق:

گەرچى بار دوزەخچە ئىشقىڭ شۇئلەسى،
بىزنى ئۆز ئىلگىڭ بىلە ئول سارى ئىت.

— نەۋايى.

ئىتمەكچى [ايتماكچى] ناۋاي، نان ياققۇچى:

ئىتمەكچى تونۇرى ئاندىن قىزىق، ئەللاف بازارى ئاندىن ئىسسىق.

— نەۋايى.

ئىتمىنان [اطمينان] (ئه) تىنچىش، ئارام ئېلىش؛ خاتىرجەملىك؛ تولۇق ئىشەنچ؛ راھەت، ئارام؛

ئىتمىنان بولماق — خاتىرجەم بولماق، تىنچىماق.

ئىتمىنان تاپماق — «ئىتمىنان بولماق» قا قاراڭ.

ئىتناب [اطناب] (ئه) تەپسىلاتى بىلەن ئېيتىش، يىپىدىن - يىڭنىسىغىچە سۆزلەش، گەپنى سوزۇش.

ئىتناب قىلماق — (گەپنى) سوزماق، ئۇزارتماق.

ئىتۇرمەك [ايترماك] يوقاتماق، يوق قىلماق، يىتتۇرمەك؛ كەتكۈزمەك.

بۇ خۇسرانزەدەلىقدىن نادىم بولۇپ، تەۋبە قىلىپ مەشايىخ خىزمەتىغە بارىپ، ئۆز دەردىن ئايتىپ، ئىتۇرگەنىنىڭ ئىلاجىن تىلەمىش.

— نەۋايى.

ئىتۇردۇم ئاھ ئىلە ئەغيارنى ئول يۈز ھەۋادىسىن،
ئانىڭدەككىم، كىشى سودىن كېتەرگەي خەسنى دەم بىرلە.

— نەۋايى.

ئىتىرمەك [ايتيرماك] يوقاتماق، يوق قىلماق؛ يىتتۇرمەك؛ «ئىتۇرمەك» كە قاراڭ:

سۇغرە ساڭا داغى قەھر سۇرگۇم،
خەيلىڭنى بۇ دەشتدىن ئىتىرگۇم.

— نەۋايى.

ئىتىك [ايتيك] ئىتتىك، ئۆتكۈر:

بىرسى چولڭ ئاغامدۇر بىرسى كىچىك،
ستەمكارلىقدا قىلىچدىن ئىتىك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتىك داس — ئۆتكۈر ئورغاق.

ئىتىك يەل — تېز شامال.

ئىجاب I [اجاب] (ئه) تەستىقلاش، رازىلىق بىلدۈرۈش؛ رۇخسەت قىلىش.

ئىجابسىز [اجاب سيز] رۇخسەتسىز:

چۈن زات ۋە كۆڭۈللەرى ۋە تىينەتلەرى ئەرىغلىقغە مەشھۇر ۋە مۇقەررەر ئېرمىش، زەمانىنىڭ ئېسىل مىرزازادەلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئۇلار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.

— نەۋايى.

ئىجاب II [ايجاب] (ئه) تەلەپ، تەلەپ قىلىش؛ مەجبۇرىي؛ مەجبۇرلاش:

بولۇپ رەخنە ئەندەك سەغىرە شىكاب،
كى سىھنەتدە بولدۇم زىيادە ئىجاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىجابەت [اجابت] (ئه) قوبۇل قىلىش، ماقۇللاش، رازى بولۇش:

دۇئايىمنى قىلدى ئىجابەت خۇدا،
ئۇ شۇل سائەتىدە ئىشىتتىم سەدا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىجابەت ئەيلەمەك — رازى بولماق، ماقۇللىماق.

ئىجاد [ايجاد] (ئه) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، پەيدا قىلىش، ئىجاد.

ئىجاد ئەتمەك — ياراتماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك.

ئىجاد قىلماق — «ئىجاد ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئىجازەت [اجازت] (ئه) رۇخسەت، ئىجازەت:

بېرىپ ئېردى كىم دەپ ئىجازەت ماڭا،
تۆكۈپ ياش بولۇپتەك قارادىم ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىجازەت بەرمەك — رۇخسەت بەرمەك، يول قويماق.

ئىجازەت تىلىمەك — رۇخسەت سورىماق.

ئىجتىبائ [اجتباء] (ئە) تاللاش، تاللىماق؛ تاللانغان:

……

خەتم ئولۇپ ئاستىدا ھىلىمۇ ھەم شەرىئەت پەرۋەرى،
مەجمەئۇل ـ بەھرەين رەھمەت ئېردى ئول بى ئىجتىبائ.

— ئەرشى.

ئىجتىمائ [اجتماع] (ئە) يىغىندى، قوشۇلما، بىرىكمە، جەمئىي؛ توپلىنىش، يىغىلىش:

قىلىپ پارە ـ پارە قەرىنى سىبائ،
ھەمە ۋەھشىلەر بىلدى چۇن ئىجتىمائ.

— ئا. نىزارى.

ئىجتىمائ ئەتمەك — توپلانماق، يىغىلىشماق.

ئىجتىناب [اجتناب] (ئە) تارتىنىش؛ يىراقلىشىش، ئۇزاقلىشىش، چەتلىشىش؛ ساقلىنىش؛ چېكىنىش، قېچىش:

دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىر نەچچە كۆڭلۈم ئېردى خوش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نىگە قىلدىڭ ئىجتىناب.

— ئەرشى.

ئىجتىناب ئەتمەك — «ئىجتىناب ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىجتىناب ئەيلەمەك — تارتىنماق، ساقلانماق، چەتلەشمەك، يىراقلاشماق.

ئىجتىھاد [اجتهاد] (ئە) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش، غەيرەت كۆرسىتىش؛ ھەرىكەت؛ ئىجتىھاد:

مۇسائىد زەمانى تاپىپ شاھزاد،
كى ئايىنەگە ئەيلەدى ئىجتىھاد.

— ئا. نىزارى.

ئىجتىھاد ئەيلەمەك — تىرىشماق، يېڭىلىق يارىتىشقا ئىنتىلمەك.

ئىجرائ [اجرا ء] (ئە) بېجىرىش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش؛ ئورۇنلاش، جارى قىلىش، ئىجرا.

ئىجرا قىلماق — بېجىرمەك، ئەمەلگە ئاشۇرماق.

ئىجرايى ئەھكام — ھۆكۈملەر ئىجراسى.

ئىجلاس [اجلاس] (ئە) مەجلىس، كېڭەش، يىغىلىش.

ئىجلاس قىلماق — يىغىلىش، كېڭەش ئۆتكۈزمەك.

ئىجمال [اجمال] (ئە) قىسقا، قىسقىلىق، خۇلاسە قىلىش:

ئادەم ئەسرارىنىڭ ئىجمالىنە قىلدىڭ تەفسىل،
مۇندىن ئېركىنىكى دېدىڭ ئەلۋەلەدۇ سىنئۇ ئەبىھ.

— نەۋايى.

ۋە ئانىڭ بەئزى ھالاتى يۇسۇف ئەلەيھىسسەلام قىسسەسىدە ئىجمال تەرىقى بىلە ئىنشائاللاھ مەزكۇر بولغاي.

— نەۋايى.

ئىچتەكى [ايچتاكى] ئىچىدىكى؛ ئىچىمدىكى:

غەير تاش زەخمىدىن دەردىمنى ئىزھار ئەتمەدىم،
ئىچتەكى پىنھان غەمىم تاشدى نەمۇدار ئەتمەدىم.

— بابىر.

ئىچقىنماق [ايچقينماق] ھەيران بولماق:

ئىلكىدىن ئىچقىنىپ بالىقنى سالدى،
تاڭىرقاپ بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

ئىچكەرى [ايچكرى] «ئىچكى» گە قاراڭ:

ئەي زەلىلى، مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىڭ.

— زەلىلى.

ئىچكۇ [ايچكو] ئىچكۈلۈك، مەي، شاراب:

ئايىنى تەرەبغە قويدىلەر يۈز،
ئىچكۇ ئىدى نەچە كېچە ـ كۈندۈز.

— نەۋايى.

ئىچكى [ايچكى] پادىشاھ سارىيىدىكى خاس ئەمەلدار؛ خىزمەتچى، مەھرەم:

پادىشاھ ئىشىكىدە ئەركانى دەۋلەتدىن ئالىيشان بېكلەر ۋە ئالىي مەكان ئىچكىلەر ۋە سۇدۇر ۋە سايىر ...

— نەۋايى.

ئىچىن ـ ئارا [ايچين ارا] ئۆزئارا:

ئۈچ يۈز ئاتمىش يىلغەچە ئۇلار ئىچىن ـ ئارا نىزائ قىلىپ، رۇمغە ھېچ قايىسىنىڭ زەرەرى يەتمەدى.

— نەۋايى.

ئىخبار [اخبار] (ئە) خەۋەر بېرىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۈرۈش.

ئىخبار ئەيلەمەك — خەۋەر بەرمەك، بىلدۈرمەك.

ئىختىتام [اختتام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش؛ تامام بولۇش، تۈگەش، تۈگەللىنىش.

ئىختىتام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تۈگەتمەك.

ئىختىتام ئولماق — تامام بولماق، تۈگىمەك.

ئىختىرائات [اختراعات] (ئە) «ئىختىرا»غا قاراڭ؛ يېڭىلىقلار، كەشپىياتلار:

ئىشرەت ئەنگىز نامىلىغ بىر مۇقام ھەم بۇ مەلىكەنىڭ ئىختىرائاتلارى ئېردى.

— مۆجىزى.

ئىختىرائ [اختراع] (ئە) يارىتىش، كەشىپ قىلىش، ئىجاد قىلىش، ئىختىرا:

ئەجەم دېگەن بىر مۇقامنى، ئانىڭ ئىككىلە مەرغۇلەلارىنى ئىختىرا قىلىپ ئېردىلار.

— مۆجىزى.

ئىختىرا ئەيلەمەك — يېڭىلىق ياراتماق، كەشىپ قىل-

ماق، ئىجاد قىلماق؛

ئىختىرا قىلماق — «ئىختىرا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىختىسار [اختصار] (ئە) قىسقارتىش؛ قىسقىلىق.

ئىختىسار ئەيلەمەك — قىسقارتماق، قىسقا قىلماق.

ئىختىسار قىلماق — «ئىختىسار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىختىساس [اختصاص] (ئە) خاس بولۇش، بىرەر نەرسىگە (ئىلىم - پەن ياكى ھۈنەر، كەسىپ قاتارلىق) خاسلىشىش، مەنسۇپ بولۇش، مۇتەخەسسىس بولۇش؛

ئىچىپ ئاندىن ئەيلەي ئۆزۈمنى خەلاس،
كى شاھى جەھانغە تاپاي ئىختىساس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىختىساس تاپماق — خاسلاشماق، مەنسۇپ بولماق.

ئىختىفا [اختفا] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:

ئۆزۈمنى تۇتۇپ خەلقدىن ئىختىفا،
كىشى تۇيسە ناگاھ قىلۇر دەپ جەفا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىختىفا پەردەسىغە قاچماق — بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق.

ئىختىلات [اختلاط] (ئە) ئارىلىشىش، ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە بولۇش، باردى - كەلدى قىلىش؛ ئالاقە.

ئىختىلات قىلماق — ئارىلاشماق، باردى - كەلدى قىلىشماق، ئالاقە قىلماق.

ئىختىلاف [اختلاف] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، قارىمۇقارشىلىق.

ئىختىلافى جۇزۇ ئىلە كۇل — زور قارىمۇقارشىلىقلار، كېلىشەلمەسلىكلەر؛ پارچىلىنىش بىلەن پۈتۈنلۈك ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ.

ئىختىلال [اختلال] (ئە) بۇزۇلۇش؛ زىتلىشىش؛

ئىختىلال تاپماق — بۇزۇلماق، زىتلەشمەك؛ زەخىملەنمەك، شىكەستىلەنمەك:

ھەسرەت ئاھىدىن فەلەككە ئوت سالۇرمەن ھەر نەفەس،
نە ئىكەن ھىكمەت بۇ كىم تاپماس ئەساسى ئىختىلال.

— نەۋايى.

ئىخراج [اخراج] (ئە) چىقىرىش، ھەيدەش، سۈرگۈن قىلىش؛ يىراقلاشتۇرۇش:

ھەمە پۇل مالىنى تاراج ئېتىڭ،
ھەمە ئەھل ئەيالىنى ئىخراج ئېتىڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىخراج ئەيلەمەك — چىقارماق، ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق.

ئىخراج تاپماق — چىقماق؛ ئۇزاقلاشماق، يىراقلاشماق.

ئىخراج قىلماق — ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق؛ يىراقلاشتۇرماق.

ئىخراجى ئولماق — ھەيدەلمەك، سۈرگۈن بولماق؛ يىراقلاشماق.

ئىخراجى مەۋاد — سۈرگۈن؛ سۈرگۈن قىلماق، ئىچىدىكى ھەممە نەرسىلەرنى چىقارماق.

ئىخفا [اخفا] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش؛ سىر تۇتۇش.

ئىخفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىر تۇتماق:

ماڭا نې ئول بولۇپ، ئەلقىسسە مۇيەسسەرنى بۇ،
گاھ ئانى زاھىر ئېتىپ، گاھ مۇنى ئىخفا ئەيلەپ.

— نەۋايى.

ئىخۋان [اخوان] (ئە) [بىرلىكى: ئەخ] بۇرادەرلەر، قېرىنداشلار، دوستلار.

ئىد [ايد] ھىد، بۇي:

بۇ سۆزدە ئاشنالىقنىڭ ئىدى بار،
ئاڭا ئىرشاد قىلغان مۇرشىد بار.

— لۇتفى.

ئىدبار [ادبار] (ئە) بەختسىزلىك، چۈشكۈنلۈك؛ ئىشى راۋاج تاپمايدىغان، ئالغا باسمايدىغان:

مۇقبىللەر ئىشىدە كۆپ لەتافەت بىلگىل،
ئىدبارىدە ئول ئىبل ئارا مەسافەت بىلگىل.

— نەۋايى.

ئىددەت [عدت] (ئە) ئىددەت، بەلگىلىك ۋاقىت، مۇددەت:

ۋە داۋۇد ئەلەيھىسسالام ئول زەئىفەنىڭ ئىددەتى ئۆتكەندىن سوڭرە نىكاھ قىلماق بولدى.

— نەۋايى.

ئىددىئا [ادعا] (ئە) مۇددىئا، مەقسەت، ئارزۇ، تەلەپ، ئىستەك:

يازۇقلارغە كى ئەفۋ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.

— ئەرشى.

ئىدراك [ادراک] (ئە) ئەقىل، ئاڭ، پەم، سېزىم، چۈشەنچە، ئىدراك:

چۇ سەھبا بىلە ئەقلنى پاك ئېتەي،
كۆڭۈل مەقسەدىن فەھم - ئىدراك ئېتەي.

— ئا. نىزارى.

ئىدراك ئەتمەك — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىدراك ئەيلەمەك — بىلمەك، سەزمەك، پەملىمەك، چۈشەنمەك.

ئىدراك قىلماق — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىدغام [ادغام] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش، ئاسسىمىلياتسىيە؛ (ئەرەب تىلىدا بىر ھەرپنى تەكرار تەلەپپۇز قىلىش):

ئەگەر ھەرف ئولسا مۇدغام، ۋەھكى خالىڭ نۇقتە ئىدغامىن،
ئەيان قىلدى كۆزۈڭنىڭ مەردۇمى ئىچرە مەقام ئەيلەپ.

— نەۋايى.

ئىدمان [ادمان] (ئە) مەشىق، تەكرار، مەلۇم بىر ئىشنى دائىم بىجىرىپ، قايتىلاپ تۇرۇش:

ئىشنى ئىدمانغا ئەيلەدى مەنسۇب.

— نەۋايى.

ئىر [ایر] جىر، ناخشا، كۈي، «يىر» گە قاراڭ:

تۈركانە ئىر ئىرلاغۇنچە ئانىڭ،
كۆيدۈردى مېنى يالاي بۇلاسى.

— سەككاكى.

ئىراد [ایراد] (ئە) بايان قىلىش، قەيت قىلىش؛ كەلتۈرۈش.

ئىراد ئەتمەك — «ئىراد قىلماق» قا قاراڭ.

ئىراد قىلماق — قەيت قىلماق، بايان قىلماق، كەلتۈرمەك؛ ئېيتماق، ئىجاد قىلماق.

ئىرادە [اراده] (ئە) «ئىرادەت» كە قاراڭ:

ھەركۈن بۇ فىراق بولۇپ زىيادە،
بۇ جەۋرۇ جەفا ماڭا ئىرادە.

— موللا سالىھ.

ئىرادە ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت [ارادت] (ئە) 1) ئىستەك، خاھىش؛ ئىختىيار. 2) ئىرادە، تەقدىر. 3) ئىخلاس، ئېتىقاد، نىيەت.

ئىرادەت ئەھلى — مۇرىتلار، ئىخلاسمەنلەر.

ئىرادەت قىلماق — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت ئىلكى بەرمەك — مۇرىتلىققا قول بەرمەك، مۇرىت بولماق.

ئىرادە تۇللاھ [ارادت الله] (ئە) ئاللانىڭ ئىختىيارى، ئاللانىڭ ئەمرى، خاھىشى، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى:

... چۇن ئىرادە تۇللاھ مۇڭا جار بولۇپ ئىردىكىم، ئالەم يۈزىن ئادەم ئەۋلادى تۇتقاي.

— نەۋايى.

ئىراق I [ایراق] يىراق، ئۇزاق.

ئىراق سالماق — يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق:

شاھغە تا دەۋلەت بار دۈشمەن ئىرۇر خارۇ خاكسار، دەۋلەتغە يەتكۈرگۈچى تەڭرى، ھەم ئالغۇچى، ھەم بەرگۈچى ھەم تەڭرى، ئول بەرسە كىشى ئالا ئالماس، ئول يېتكۈرسە كىشى ئىراق سالا ئالماس.

— نەۋايى.

ئىراق II [عراق] (ئە) ئىراق، مۇزىكىدا كۈي نامى:

ساقى، بول مەي تۇتقىلى ئەي گۈلدۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۈزگىلى يۈزمىڭ ئەجايىپ تۇمتەراق.

— موللا سالىھ.

ئىرەم [ارم] (ئە) ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى:

ئاھىم ئوتىدىن كۆيسە بۇ ئالەم ئەجەب ئىرمەس،
ئوت كەتكۈسىدۇر باغى گۈلىستان ئىرەممىگە.

— موللا سالىھ.

ئىرەم ئاسا — «ئىرەمۋەش» كە قاراڭ.

ئىرەم ئايىن — جەننەتكە ئوخشاش، جەننەتكە لايىق.

رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى.

ئىرەمۋەش [ارم وش] (ئە + پ) ئىرەم بېغىغا ئوخشاش:

سكەندەر چۇ بۇ مۇلكى دىلكەش كۆرۈپ،
فەزاۋۇ ھەۋاسىن ئىرەمۋەش كۆرۈپ.

— نەۋايى.

ئىرتىبات [ارتباط] (ئە) باغلىنىش، ئۇلىنىش؛ ئالاقىدار بولۇش:

گەر پەرى سەندەك دېدىم يازغۇرماكىم،
تەلبە ئەلفازىدە بولماس ئىرتىبات.

— نەۋايى.

ئىرتىفائ [ارتفاع] (ئە) كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش؛ ئېگىزلىك:

مەسكەنىڭ ئاخىر چۇ تۇفراغدۇر نە ئۆتكەرمەكدۇرۇر،
مەدفەنىڭ ئەيۋانىغە كۆك گۇنبەزىدىن ئىرتىفائ.

— نەۋايى.

ئىرتىكاب [ارتكاب] (ئە) بىرەر ئىشقا كىرىشىش، مەشغۇل بولۇش؛ ھەرىكەت:

ھەر نە ئەمر ئەتسە قىلۇر زاھىر خىلاق،
ئىرتىكابىدىن تۇتار ئۆزنى مەئاب.

— نەۋايى.

ئىرتىكاب قىلماق — مەشغۇل بولماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

ئىرز [عرض] (ئە) نومۇس، ئىپپەت، پاكلىق؛ شەرەپ، ئابرۇي:

شەبىستانىم ئارا ئارام قىلغاي،
شەمانە سۇبھى ئىرزىم شام قىلغاي.

— نەۋايى.

ئىرس [ارث] (ئە) مىراس؛ ۋارىسلىق:

ئۇلۇسقە ئىرس بىرلە ھۆكمران ئول،
ئاتادىن تا ئاتا خىسرەۋنىشىن ئول.

— نەۋايى.

ئىرسال [ارسال] (ئە) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش:
مەھىنبانۇغە ئەلچى ئىرسال ئېتىپ،
كى بىر نامەدە ئەرزى ئەھۋال ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

ئىرسال ئەتمەك — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىرسال ئەيلەمەك — ئەۋەتمەك، يەتكۈزمەك؛ ئېرىشتۈرمەك.

ئىرسال قىلماق — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىرشاد [ارشاد] (ئە) توغرا يول كۆرسىتىش، رەھبەرلىك قىلىش:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ يۈشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟

— زەلىلى.

ئىرشاد ئايىن — پېشۋا يوسۇنلۇق، يولباشچى كەبى.

ئىرشاد ئەتمەك — «ئىرشاد قىلماق» قا قاراڭ.

ئىرشاد ئەھلى — يول كۆرسەتكۈچىلەر.

ئىرشاد ئەيلەمەك — «ئىرشاد قىلماق» قاراڭ.

ئىرشاد پەناھ — توغرا يول كۆرسىتىش ھامىيسى.

ئىرشاد قىلماق — توغرا يول كۆرسەتمەك.

ئىرشاد مەئاب — پېشۋا، يولباشچى، ھىدايەت قىلغۇچى.

ئىرشاد مەسنەدى — رەھبەرلىك ئورنى.

ئىرشادگەر [ارشادكر] (ئە + پ) توغرا يول كۆرسەتكۈچى، پىر:
كىم ئايا ئىسلام ئېلىگە راھبەر،
دىنۇ ئىسلام ئەھلىغە ئىرشادگەر.

— نەۋايى.

ئىرشاد مەند [ارشادمند] (ئە + پ) توغرا يولغا چۈشكەن؛ يول تاپقان.

ئىرفان [عرفان] (ئە) بىلىش، تونۇش؛ مەرىپەت:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭنى يارىتىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.

— شەۋقى.

ئىرفان ئەھلى — مەرىپەتپەرۋەرلەر، بىلىملىكلەر، ئالىملار.

ئىرفان بەھرى — بىلىم دەرياسى؛ بىلىش - تونۇش دائىرىسى، كەڭلىكى.

ئىرفان پەناھ — ئالىم، دانىشمەن، مۇتەپەككۇر؛ بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ھامىيسى.

ئىرفان مەخزەنى — بىلىم خەزىنىسى، بىلىم مەنبەسى.

ئىرق [عرق] (ئە) يىلتىز، تومۇر:
چۈن رىيائىي سوفىلەر شەيخنىڭ ئىلتىفاتىن بۇ مەرتەبەدە ئاڭلاپ جانىبى كۆردىلەر، ھەسەد ئىرقلەرى ھەرىكەتكە كېلىپ، ۋەقت پادشاھىغە يەتكۈردىلەر.

— نەۋايى.

ئىرىك [ايريك] 1) يىرىك، قوپال. 2) كاتتا، يوغان. 3) ئېغىر، مۇشەققەتلىك؛ قىيىن؛ قاتتىق.

ئىرىك پەشمىنە — قوپال، ئېغىر تون.

ئىرىن [ايرن / ايرين] / لەۋ، كالپۇك.

ئىز [ايز] ئىز، نىشان:
كۆرۈۋېدۇركى مۇندا ۋەزىرىنىڭ قىزىن،
ئاڭا ئاشىق ئولمىش ئۆپەدۇر ئىزىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزا [ايذا] ئازار، ئازاب؛ رەنج، ئىزا:
بازىشى تىفلانە بولدۇم دەردى ھىجرىڭدە سېنىڭ،
تاش ئاتۇر ئارقامدىن، ئەيلەرگە ئىزا بىرلە جەفا.

— موللا بىلال.

ئىزا ئەتمەك — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك؛

ئىزا قىلماق — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك، ئازابلىماق، قىيناماق؛

ئىزا كۆرمەك — ئازار، ئەزىيەت كۆرمەك، خورلانماق.

ئىزارە [ازاره] (ئە) ئارىلىق، ئۆي ئىچىنىڭ يەر بىلەن تەكچە ئارىسىدىكى قىسمى:
ئۆي ئىچرە ھەم كىتابە ھەم ئىزارە،
زەرۇرەتدۇر تۈگەنگەن چاغدا قىلماغ.

— نەۋايى.

ئىزافە [اضافه] (ئە) «ئىزافەت» كە قاراڭ.

ئىزافە ئەتمەك — «ئىزافە قىلماق» قا قاراڭ.

ئىزافە قىلماق — قوشماق.

ئىزافەت [اضافت] (ئە) قوشۇش، تىركەش، باغلاش؛ باغلىنىش؛ قوشۇمچە: ئىككى سۆزنىڭ بىر - بىرىگە مەلۇم تەرتىپ ئاساسىدا باغلىنىشى.

ئىزافەت ئەتمەك — قوشماق، تىركىمەك.

ئىزافەت بولماق — قوشۇلماق، تىركەلمەك.

ئىزام I [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىم] كاتتىلار، ئۇلۇغلار:
يەنە ئول ئېردىكىم، ئۇلۇس ئارا ئەكابىرى ئىزامدىن سايىر ئەۋامغىچە ··· كىشى ئاز تاپىلغايكىم، بۇ ناتەۋان بىلە ئىشى

تۇشەمىش بولغاي.

— نەۋايى.

ئىزام II [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزم] سۆڭەك، ئۇستىخان.

ئىزامى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەكلەر.

ئىزئان [اذعان] (ئە) بويسۇنۇش.

ۋاجىبۇل - ئىزئان — بويسۇنۇش لازىم بولغان.

ئىزاھ [ايضاح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ.

ئىزاھ قىلماق — بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك، ئىزاھلىماق.

ئىزتىراب [اضطراب] (ئە) 1) ھاياجان، تاقەتسىزلىك، سەۋرسىزلىك، قارارسىزلىق؛ تىپىرلاش، تىت - تىت بولۇش:

نېدىن سادىق ئەمەس گۇمنام ئىشقىڭ بىلە ئۆلمەككە،
ئانى ئۆلتۈرگەلى مەيداندا بىھەد ئىزتىراب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

2) پەرىشانلىق، خاتىرجەمسىزلىك، تىنچسىزلىق، قىيىنلىش؛ تەشۋىش:

قالىپ ھەيرەت ئىچرە دىيالمەي جەۋاب،
ۋۇجۇدۇمغە ئانچە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) چاڭ - تۇزان:

سىنانى قاچان كۆرگۈزۈپ پىچۇ تاب،
سىپىھر ئەجدەرىغە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— نەۋايى.

ئىزتىراب ئەتمەك — قارارسىزلانماق، تاقەتسىزلەنمەك، تىنچسىزلانماق.

ئىزتىراب ئەيلەمەك — بىتاقەت بولماق، تىت - تىت بولماق، تەشۋىشلەنمەك، ھاياجانلانماق:

چىقىپ كەتتى تۈنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ئىزتىراب تۈشمەك — ھاياجان، خاتىرجەمسىزلىك، بىتاقەتلىك پەيدا بولماق.

ئىزتىراب قىلماق — «ئىزتىراب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

يۈرۈپ ئول سەبادەك قىلىپ ئىزتىراب،
دېدى سەرۋى قەدغە كى ئەي ماھىتاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزتىرابۇ ئىزتىرار — بىتاقەتلىك ۋە بىقارارلىق.

ئىزتىرابسىز [اضطراب سيز] تىنچ، بىمالال، بىغەم:

… زەمانىنىڭ ئەساس مىرزازادەلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشى ۋە ئىزتىرابسىز ئالار بىلە مۇساھىب بولۇر ئىرمىشلەر.

— نەۋايى.

ئىزتىرار [اضطرار] (ئە) چارىسىزلىق، نائىلاجلىق، موھتاجلىق؛ مەجبۇرىيەت، زۆرۈرىيەت، مۈشكۈل ھالەت؛ تىترەك:

زۇلفىدىن بۇيى تېگىپ تا ئالدى كۆڭلۈمدىن قەرار،
باد گۈلشەن ئىچرە كىرگەچ گۈلگە تۈشتى ئىزتىرار.

— گۇمنام.

ئىزتىرار تۈشمەك — نائىلاجلىقتا قالماق؛ تىترەك باسماق.

ئىزتىرار يۈزلەنمەك — چارىسىزلىق، ئامالسىزلىق، مۈشكۈل ھالەت يۈز بەرمەك.

ئىزتىرارىي [اضطرارى] (ئە) ئىختىيارسىزلىق، چارىسىزلىق:

تىلەمەك خۇد گەدا شىئارىدۇر،
لىبىڭ بۇ يەردە ئىزتىرارىيدۇر.

— نەۋايى.

ئىزدىھام [ازدحام] (ئە) توپ، كىشىلەر توپى؛ توپلاش، يىغىش، يىغىلىش:

خەلايىققە تۈشمىش ئىدى ئىزدىھام،
كېتىپ بارۇر ئېردى خاسۇ ئەۋام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلەيخا پادىشاھنىڭ دەرگاھىغە يۈزلىنىپ، ئىزدىھامنىڭ سەبەبىنى سورغانى ۋە يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ جەمالى با كەماللارىنى كۆرۈپ ۋە ئانى تونۇپ، فەريادى بىخۇدانە تارتىپ، بىھۇش يىقىلغانى.

— موللا يۇنۇس.

ئىزدىھام ئەيلەمەك — يىغىلماق، توپلانماق:

چۇ بەرنا دۇكانغە خىرام ئەيلەدى،
بارۇرغە بەسى ئىزدىھام ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزدىۋاج [ازدواج] (ئە) ئۆيلىنىش، ئەر - خوتۇن بولۇش، نىكاھلىنىش:

يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.

— زەلىلى.

ئىزدىياد [ازدياد] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش:

بەس ئول تۈن نەچە كىم تاپار ئىمتىداد،
يارۇغلۇققەدۇر مۇجىبى ئىزدىياد.

— نەۋايى.

ئىزز [عز] (ئە) كۈچ، قۇدرەت؛ ئىززەت، ھۆرمەت.

قەدىر - قىممەت:
زۇھۇر ئولدى مۇھەممەد ھۆرمەتىدىن جۈملەئى ئالەم،
ئەزەلدىن تا ئەبەدكە سەلتەنەت دىن ئىززۇ جاھىدۇر.
— زەلىلى.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە ئالىيلىق:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كىبرەكمەس دەھر ئەھلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىرگە.
— لۇتفى.

ئىززۇ تەمكىن — ئىززەت ۋە ھەيۋەت.
ئىززۇجاھ — ئىززەت ۋە مەرتىۋە:
ئىشق ئەھلىغە دەرد ئاھ ئاندىن،
ئىشۇقغە ئىززۇ جاھ ئاندىن.
— ئەرشى.

ئىززۇ جاھۇ ئىستىغنا — ئىززەت، مەرتىۋە ۋە تارتىنىش.
ئىززۇ جەلال — بۈيۈكلۈك ۋە ئەزىزلىك.
دىبدىم: *ئەي خۇداۋەندە ئىززۇ جەلال،*
ساڭا ئاشكارا ئىرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىززۇ جەلل — شەرەپ ۋە ئۇلۇغلۇق.
ئىززۇ رۇتبە — «ئىززۇ جاھ» قا قاراڭ.
ئىززۇ رىفئەت — ئىززەت ۋە يۈكسىلىش.
ئىززۇ شەرەف — ئىززەت ۋە شەرەپ.
ئىززۇ غۇرۇر — ئىززەت ۋە مەغرۇرلۇق:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمەت جەلال،
گۇلخەنلۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پۇش.
— سەبۇرى.
ئىززۇ نەزاھەت — ئىززەت ۋە پاكلىق.
ئىززۇ ئۇلا — «ئىززۇ ئەلا» غا قاراڭ.
ئىززۇ ئىقبال — ئىززەت ۋە بەخت:
چۈ تاپتى دايە مۇنداغ ئىززۇ ئىقبال،
ھۇما يەڭلىغ يازىپ ھەردەم پەرۇ بال.
— ناقىس.
ئىززى جاھ — يۇقىرى ئورۇن، يۇقىرى مەرتىۋە:
ئىشىڭ باسقان ئىزىدۇر سەجدەگاھىم،
ئانىڭكى قۇللۇغىدۇر ئىززى جاھىم.
— گۇمنام.

ئىززەت [عزت] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام؛ ئەزىزلىك:
خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۆمرۇ خارۇ ئىززەت جۈملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.
ئىززەت ئەھلى — ئىززەتكە سازاۋەرلەر، ھۆرمەتلىكلەر.
ئىززەت مەسنەدى — ئالىي ئورۇن، ئالىي مەنسەپ.

ئىزلال I [اذلال] (ئە) خارلاش، پەس كۆرۈش.
ئىزلال قىلماق — خارلىماق، پەس كۆرمەك:
… ۋە بەئزى شەرىكىدۇر، دەپ ئىزلال قىلدى ۋە ئۆزىنى خىلۋەتدە زىبھ قىلدى.
— نەۋايى.

ئىزلال II [اضلال] (ئە) ئاداشتۇرۇش، يولدىن ئازدۇرۇش.
ئىزلال ئەتمەك — ئاداشتۇرماق، يولدىن ئازدۇرماق.
ئىزلال قىلماق — يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.
ئىزلال ۋە ئىفساد — ئادىشىش ۋە يامانلىق.

ئىزھار [اظهار] (ئە) ئاشكارا بولۇش، مەلۇم بولۇش؛ كۆرۈنۈش؛ كۆرسىتىش:
نەچە سۆزلەركى يازدىڭ بىخۇدانە،
جەھان فاشلىغىنى ئەيلەپ ئىزھار.
— ئەرشى.
ئىزھار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، بايان قىلماق.
ئىزھار قىلماق — «ئىزھار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ئىزھار قىلماق — ئېيتىلماق، دېيىلمەك، بىلدۈرۈلمەك؛ مەلۇم قىلىنماق.
ئىزھارى ئەجز — ئاجىزلىق ئىزھار قىلىش، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرۈش.
ئىزھارى ئەجزۇ ناتەۋانلىق — ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكنى بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش.
ئىزھارى خۇشھاللىق ۋە سۇرۇر قىلماق — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق ئىزھار قىلماق.
ئىزھارى نىياز قىلماق — يالۋۇرۇش، ئۆتۈنۈشنى بايان قىلماق، ئىپادىلىمەك.
ئىزھارى ئىرادەت ۋە ئىخلاس قىلماق — مۇخلىسلىق ئىرادەت ۋە ئىخلاسنى بىلدۈرمەك.
ئىزھارى ئىستىبداد قىلماق — ئىستىبداتىنى، قابىلىيىتىنى، ئىقتىدارىنى كۆرسەتمەك.

ئىس [ايس] ئىس؛ ھىد، بۇي:
كىرىپ ئىستەپ يۈرۈپ ھەر قايسىسىنى،
ئىبەردى ھەر تەرەپ گۈللەر ئىسىنى.
— خىرقەتى.

كى ئەقلىڭغە نۇقسان يېتىپدۇر بەسى،
دىماغىڭنى بۇزمىش تەكەببۇر ئىسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىس مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارنىڭ ھىدى:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئىسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇسەن؟

— ئەرشى.

ئىس يەتمەك — خەۋەر كەلمەك.

ئىسا [عيسى] (ئە) ئىسا پەيغەمبەر:

كەلدى تىرگۈزگەلى رەئفىم كۆرۈپ ئۇل ئىسادەم،
كەلگەنى ھەم ئۆز ئىشىن قىلدى، ۋەلې كەتگەنى ھەم.

— نەۋايى.

ئىسا ئاسا مەقال — ئىسادەك جان بېغىشلىغۇچى سۆز.

ئىسار [ايثار] (ئە) چېچىش، بېغىشلاش، ئىنئام:

مۇسۇلمان ئەمەس نامەردكە سەن كۆز ياشىڭ تۆكسەڭ،
غەمىڭنى گەۋھەرىن ئۇل كىمسەگە ئىسار ئېتىپ بولماس.

— گۇمنام.

ئىسار ئەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام قىلماق.

ئىسار ئەيلەمەك — «ئىسار ئەتمەك» كە قاراڭ:

نۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.

— شەۋقى.

ئىسار قىلماق — تەقدىم قىلماق، بېغىشلىماق.

ئىسەۋى [عيسوى] (ئە) ئىساغا خاس؛ ئۆلۈكنى تىرىلدۈرگۈچى:

قىرائەت گۈلشەنىنىڭ ئىسەۋى نەفەس ئەندەلىبى خۇش ئەلھانلەرى ...

— نەۋايى.

ئىسبات [اثبات] (ئە) دەلىل، ئىسپات (دەلىل بىلەن تەستىقلاش، بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقىغا شاھىد كەلتۈرۈش):

قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنىمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.

— شەۋقى.

ئىسبات ئەيلەمەك — ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، دەلىللىمەك.

ئىسبەئ [اصبع] (ئە) بارماق، قول بارمىقى.

ئىسبەئنى مىسۋاك قىلماق — بىرەر ئىشتىن ھەيران بولۇپ بارماقنى چىشلىمەك.

ئىسپەند [اسپند] (پ) ئىسرىق:

نى سائەت كى يۈزلەنسە كامۇ مۇراد،
ساچىپ ئوتقا ئىسپەند، ئوقۇڭ «ئىن يەكاد» .

— نەۋايى.

ئىستار [استار] (پ) «ئەستەر» گە قاراڭ؛ ئەستەر، پەردە، توسۇق؛ مەخپىي تۇتۇش:

مەستۇر ئەمىر ئىزھارى ۋە زاھىر ئەمىر ئىستارى ۋە دۇئا ئىستىجابەتى ...

— نەۋايى.

ئىستەمان [ايستامان] ئىزدىمەيمەن؛ «ئىستەمەم» گە قاراڭ.

ئىستەماك [ايستاماك] خالىماق، سورىماق، تىلىمەك؛ ئىستىمەك، ئىزدىمەك، ئاختۇرماق؛ چاقىرماق:

تىرگۈزمەك ئەگەر ئىستەسەڭ ئىنكرامىڭدىن،
بىر جۇرئە ھەۋالە ئەيلەگىل جامىڭدىن.

— نەۋايى.

ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.

— ئەرشى.

ئىستەمەم [ايستامام] ئىزدىمەيمەن، خالىمايمەن؛ ئىستىمەيمەن:

زۇلفى خىيالىدىن بۆلەك كۆڭلۈمە ئىستەمەم ھۇزۇر،
ئۇشبۇ قارارسىز كۆڭۈل تاكى ئانىڭ قارارىدۇر.

— گۇمنام.

ئىستەنمەك [ايستاناك] تىرىشماق، ئىزدەنمەك:

بۇلبۇلى بىچارە كۆڭلۈم گۈل يۈزۈڭنىڭ شەۋقىدىن،
زار يىغلاپ ئىستەنۇرمەن بىر گۈلى پەيدا ئەمەس.

— نەۋبەتى.

ئىستىئداد [استعداد] (ئە) قابىلىيەت، تالانت، ئىقتىدار:

ئاخىر قۇدرەتىمگە لايىق، ئىستىئدادىمغا مۇۋافىق بۇ رىسالەنى پۈتتۈم، ئالەم ئەھلىغە سوۋغا تۇتتۇم.

— مۆجىزى.

دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستىئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

ئىستىفا [استيفا] (ئە) ئىستىپا، چېكىنىش، بوشاش، (بىرەر ۋەزىپىدىن) ئۆزىنى چەتكە ئېلىش؛ كەچۈرۈم، ئۆزرە، ئەيۋ سوراش:

بۇ زەئىف خورغە گويا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىفالىغە قۇۋۋەت، نە ئۆزرە ئىستىئفاغە قۇدرەت! ...

— مۆجىزى.

ئىستىئفا قىلماق — بىرەر ۋەزىپىدىن چېكىنمەك، ئۆزىنى چەتكە ئالماق، ئىستىپا بەرمەك؛ كەچۈرۈم سورىماق، ئۆزرە ئېيتماق.

ئىستىئمال [استعمال] (ئە) ئىشلىتىش، ئىستېمال:

ئاخىرقى ئۆمرىلارىدە ئەفيۇننى كۆپ ئىستىئمال قىلغان سەبەبىدىن ئەقلىدىن ئارى بولۇپ ۋەفات بولدىلار.

— مۆجىزى.

ئىستىئارە [استعاره] (ئە) ئامانەت:

كۆڭۈل ئالەم ئۆيىگە باغلاما كۆپ،
كى بەيتىدۇر ساڭا ئول ئىستىئارە.

— نەۋايى.

ئىستىئانەت [استعانت] (ئە) ياردەم سوراش، ياردەم تىلەش؛ ياردەم:

مەزاراتدىن ئىستىئانەت تىلە،
كى ئەرۋاھلاردىن ئىئانەت تىلە.

— ئا. نىزارى.

ئىستىتائەت [استطاعت] (ئە) كۈچ، قۇدرەت، ئىقتىدار:

فەلاكەت ئەييامىدىن زاھىر يۈزىدىن تەئەييۇن ۋە ئىستىتائەت زەمانىغەچە كۆپرەك ئەۋقات بىلە ئىكەندۇر.

— نەۋايى.

ئىستىجاب [استجاب] (ئە) قوبۇل بولۇش، ماقۇل بولۇش، مۇناسىپ بولۇش؛ ئەمەلگە ئېشىش:

ئۇشبۇ مەھەل نالە بولۇپ ئىستىجاب،
چىرغە كىم يەتتىم، ئايدىن ۋاقتى خاب.

— زەلىلى.

ئىستىجازە [استجازه] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت سوراش.

ئىستىجازە قىلماق — ئىجازەت، رۇخسەت سورىماق:

بىزنى شەيخ ئەبدۇللاھ تاقىيغە ئېلتىپ، ئاندىن ئىستىجازە قىلىپ ئالارنى ئاناڭ قاشىغە ئېلتدىم.

— نەۋايى.

ئىستىخارە [استخاره] (ئە) چۈش ئارقىلىق كەلگۈسىنى ئالدىن بىلىش؛ پال ئېچىش؛ كەلگۈسىنى چۈش ئارقىلىق بىلىشنى مەقسەت قىلىپ ئۇخلاش:

كۆزىن يۇمسە گەھى يوق ئۇيقۇ رەيلى،
جەھان شورىغە ئوقدۇر ئىستىخارە.

— ئەرشى.

ئىستىخارە قىلماق — پال ئاچماق، پال ئارقىلىق مەقسەتنى بىلىشنى ئارزۇ قىلماق.

ئىستىخراج [استخراج] (ئە) چىقىرىش، ئاجرىتىش، تاللاش، چىقىرىۋېلىش، ئاجرىتىۋېلىش.

ئىستىخراج قىلماق — چىقارماق، ئاجرىتىۋالماق، چىقىرىۋالماق، تاللىۋالماق.

ئىستىخفاف [استخفاف] (ئە) كەمسىتىش، پەس كۆرۈش؛ ھۆرمەتسىزلىك قىلىش:

خەلق جانىبىدىن بىھۆرمەتلىك ئىشىگىن باغلار ۋە كىشىنى ھەزل ئىستىخفافدىن ساقلار.

— نەۋايى.

ئىستىخلاس [استخلاص] (ئە) خالاس قىلىش، ئازاد قىلىش؛ قۇتقۇزۇش:

ۋە مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئۆز ئۇبۇ ـ دىيەتى ئەجزىن زاھىر قىلىپ، ... بەنى ئىسرائىل ئىستىخلاسىغە مەئمۇر بولدى.

— نەۋايى.

ئىستىدئا [استدعا] (ئە) ئىلتىماس، سوراش، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.

ئىستىدئا ئەتمەك — «ئىستىدئا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىستىدئا ئەيلەمەك — ئىلتىماس قىلماق، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.

ئىستىدئا قىلماق — يالۋۇرۇپ سورىماق.

ئىستىدئا كۆرگۈزمەك — ئۈمىد بىلدۈرمەك.

ئىستىدامەت [استدامت] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ داۋاملىشىشىنى، داۋاملىق بولۇشىنى ئىزدەش؛ داۋامەت.

ئىستىدلال [استدلال] (ئە) ئىسپات، دەلىل؛ دەلىللەش، دەلىل كەلتۈرۈش؛ بىرەر بەلگە ئارقىلىق بىرەر نەرسىنى بىلىش:

ھەكىم ئول ئىشدا قالىپ لال ھەردەم،
قىلىپ ئاندىن يۈز ئىستىدلال ھەر دەم.

— نەۋايى.

ئىستىراھەت [استراحت] دەم ئېلىش، ئارام ئېلىش، ئىستىراھەت:

زەمانىكى خاقان فەراغەت تاپىپ،
بەلا دەفئ ئېتىپ، ئىستىراھەت تاپىپ.

— ئا. نىزارى.

ئىستىرزا [استرضا] (ئە) رازىلىق سوراش.

ئىستىرزا قىلماق — رازىلىق سورىماق.

ئىستىزھار [استظهار] (ئە) ھامىيلىقنى تەلەپ قىلىش، ياردەم سوراش.

ئىستىزھار ئەيلەمەك — ھامىيلىقنى تەلەپ قىلماق، ياردەم سورىماق.

ئىستىسقا [استسقا] (ئە) يېغىن، يامغۇر تىلەش؛ يېغىن، يامغۇر تىلەپ دۇئا قىلىش.

ئىستىشمام [استشمام] (ئە) ھىدلاش، پۇراش؛ ھېس قىلىش.

ئىستىشمام قىلماق — ھىدلىماق، پۇرىماق؛ ھېس قىلماق.

ئىستىشھاد [استشهاد] (ئە) شاھىد، دەلىل؛ ئىسپات سۈپىتىدە مىسال كەلتۈرۈش، دەلىللەش:

يەنە مەشايىخ ۋە ئەئىممە ۋە ئەۋلىيا ئۇللاھدىن ھەم كۆپ ئەزىمۇش ـ شەئىن ئېلىنىڭ نەزمى، بەلكى دىۋانى ۋە مەسنەۋىي

تەرىقى بىلە كىتابلەرى باركىم، ئىستىشھادغە ھاجەت ئىرمەس.

— نەۋايى.

ئىستىغاسە [استغاثە] (ئە) مەدەت تىلەش، ياردەم سوراش.

ئىستىغراق [استغراق] (ئە) خىيالغا پېتىش، چۆمۈش، غەرق بولۇش؛ بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلىش؛ ئۆزلۈكىنى ئۇنتۇش:

... باشى تۆبەن يىقىلىپ تۇشۇپ، ئىستىغراق ئەھۋاللار يۈزلەندى. ئۇندىن ئارتۇق كىشى بىھوش بولدى.

— مۆجىزى.

ئىستىغفار [استغفار] (ئە) كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش؛ تاۋاپ قىلىش:

گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۈتكى باشدىن ئىستىغفار،
ئۇلانىسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئۇلدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

ئىستىغفار ئەتمەك — تاۋاپ قىلماق، ئەپۇ سورىماق.

ئىستىغفار قىلماق — ئەپۇ سورىماق؛ تاۋاپ قىلماق.

ئىستىغنا [استغنا] (ئە) 1) موھتاج بولماسلىق، موھتاج ئەمەسلىك، ئېھتىياجسىزلىق؛ دۆلەتمەنلىك:

شەھەنشەھلىك ئېرۇر دىلبەر كويىدا بەس گەدا بولماق،
سالىپ كەۋن ئىچرە ئىستىغنايى گوياكى ھۇما بولماق.

— زەلىلى.

2) ئۆز ئىززەت - ئابرۇيىدا تۇرۇش، ئىززەت - ئابرۇيىنى چۈشۈرمەسلىك؛ ئىززەت - ئابرۇي تۇيغۇسى؛ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، تەكەببۇرلۇق؛ غۇرۇر:

زىلەيخا يۈسۈف ئەلەيھىسسالامدىن ۋىسال كامىنى تەلەب قىلغانى، يۈسۈف ئەلەيھىسسالام ئىبا ۋە ئىمتىنائ ئېھتىمامىدا ئىستىغنا كۆرگۈزگەنى.

— موللا يۇنۇس.

نەچچە بىپەرۋا ئېسەڭ گەر ھۆسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېردىڭ گاھى - گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.

— ئەرشى.

3) ناز، كەرەشمە:

يۈز ۋەفا مەندىن، ئانىڭدىن مىڭ جەفا جەۋرى سىتەم،
مىڭ نىيازىم بار ئانىڭ بىر ناز ئىستىغناسىغە.

— موللا سالىھ.

ئىستىغنا قىلماق — 1) تارتىنماق، ناز قىلماق. 2) تەكەببۇرلۇق قىلماق.

ئىستىفادە [استفادە] (ئە) پايدىلىنىش؛ ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش:

... بۇ فەقىر ئالار خىزمەتىدە تەئلىم ۋە ئىستىفادە يۈزىدىن ئوقۇيمەن.

— نەۋايى.

ئىستىفادەت [استفادت] (ئە) «ئىستىفادە» گە قاراڭ.

ئىستىفادەت ئەتمەك — پايدىلانماق؛ ئۆگەنمەك، بىلىم ئالماق.

ئىستىفتاھ [استفتاح] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى؛ باشلاش، كىرىشىش.

ئىستىفتاھ كۈنى — باشلىنىش كۈنى، باشلاش كۈنى.

ئىستىفسار [استفسار] (ئە) (ئىزاھ) سوراش، (ئىزاھ) تەلەپ قىلىش؛ سوراپ بىلىش.

ئىستىفسار قىلماق — سورىماق، سوراپ بىلمەك؛ ئىزاھ، چۈشەندۈرۈش تەلەپ قىلماق.

ئىستىقامەت [استقامت] (ئە) تۈزگۈنلۈك؛ توغرىلىق؛ چىدامىلىق؛ ئىستىقامەت:

دىلۇ جانىڭنى رەۋشەن ئەيلەگەيسەن يادى ھەق بىرلەن،
ھەمىشە قۇتب يەڭلىغ ئىستىقامەتدىن بولۇپ مەركۇز.

— شەۋقى.

ئىستىقامەت تاپماق — مەنزىل تۇتماق، تۈزگۈنلاشماق، جايلاشماق؛ قارار تاپماق.

ئىستىقامەت بولماق — توغرا بولماق.

ئىستىقامەتى سەرمەدىيى — ئەبەدىي تۈزگۈنلۈك.

ئىستىقبال [استقبال] (ئە) قارشى ئېلىش، كۈتۈۋېلىش:

ھەزرەتى يۈسۈف ئەلەيھىسسالامنى مالىك مىسىرى ھەددىغە يەتكۈزگەنى ۋە پادشاھى مىسىر خەبەر تاپىپ، ئەزىز مىسرىنى ئىستىقبالىغە ئىبەرگەنى.

— موللا يۇنۇس.

ئىستىقبال قىلماق — قارشى ئالماق، كۈتۈۋالماق.

ئىستىقسا [استقصا] (ئە) تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىشكە، چوڭقۇر تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا ئۇرۇنۇش.

ئىستىقسا قىلماق — تېگى - تەكتىگە يەتمەك، چوڭقۇر تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

ئىستىقساس [استقصاص] (ئە) قىساس، قىساسكارلىق؛ «ئىستىقسا» غا قاراڭ:

فارسىي ئىبارەتغە مۇناسىبەتىم ئازراق ئۇچۇن ئىنكار ۋە نەفيىغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن كۆپرەك قىلمايدۇر.

— نەۋايى.

ئىستىقلال [استقلال] (ئە) مۇستەقىللىق؛ ئۆز ئىختىيارىدىكى:

مەنمۇ ئېردىم، يا رەب، ئول ئىقبال ئىلە،

ۋەسل بەزمىدە ئول ئىستىقلال ئىلە.

— نەۋايى.

ئىستىكمال [استكمال] (ئە) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك.

ئىستىكمالى مەئنەۋىي — مەنىۋى مۇكەممەللىك؛ مەنىۋى جەھەتتىكى تولۇقلۇق.

ئىستىلا [استيلا] (ئە) قولغا ئېلىش، ئىگىلەش، بېسىۋېلىش.

ئىستىلا تاپماق — ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق.

ئىستىلاھ [اصطلاح] (ئە) 1) شەرتلىشىلگەن، شەرتلىك ئىبارە، تېرمىن، ئاتالغۇ. 2) ئادەت، رەسمىيەت.

ئىستىلاھ بىلمەك — سۆلەي تۈزۈشنى بىلمەك؛ شەرتلىك ئىبارە، تېرمىنلارنى بىلمەك.

ئىستىلاھات [اصطلاحات] (ئە) ئاتالغۇلار، تېرمىنلار، شەرتلىك ئىبارىلەر:

مەۋلانا مۇقىمىي ... سوفىييە ئىستىلاھاتىدىن ھەم ۋۇقۇفى بار ئېردى.

— نەۋايى.

ئىستىمائ [استماع] (ئە) ئىشىتىش، قۇلاق سېلىش، ئاڭلاش، تىڭشاش:

ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىمائ،
يامان - ياخشى ئىشىدىن تاپىپ ئىتتىلائ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىستىمائ ئەتمەك — «ئىستىمائ قىلماق» قا قاراڭ.

ئىستىمائ تۇشمەك — ئاڭلانماق، ئىشىتىلمەك.

ئىستىمائ قىلماق — ئىشىتمەك، قۇلاق سالماق، ئاڭلىماق، تىڭشىماق.

ئىستىمالەت [استمالت] (ئە) مايىل قىلىش، ئۆزىگە تارتىش؛ تەسەللى بېرىش، ئاۋۇتۇش.

ئىستىمالەت بەرمەك — مايىل قىلماق؛ تەسەللى بەرمەك.

ئىستىمداد [استمداد] (ئە) ياردەم سوراش، مەدەت تىلەش:

... ۋىلايەت ئەزىزلىرىدىن سۇبھى - شام، بەلكى ئەلەد - دەۋام ئىستىمداد تەلەپ قىلىپ، ...

— ئا. نىزارى.

ئىستىمداد ئەتمەك — «ئىستىمداد قىلماق» قا قاراڭ.

ئىستىمداد قىلماق — مەدەت تىلىمەك، ياردەم سورىماق.

ئىستىمزاج [استمذاج] (ئە) بىراۋنىڭ رايى، مىجەز - خۇلقى قاتارلىقلارنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىش.

ئىستىناد [استناد] (ئە) تايانچ: دەلىل، ئىسپات.

ئىستىناد تاپماق — تايانماق؛ دەلىللىمەك، ئىسپاتلىماق.

ئىستىنجا [استنجا] (ئە) پاكلانماق، تازىلانماق:

تاكى ئىستىنجا سارى ئەيلەپ شۇرۇئ،
سوئرە قىلغايمەن تەھارەتكە رۇجۇئ.

— نەۋايى.

ئىستىھزا [استهزا] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش، كۈلكە قىلىش:

قارۇن مۇسا ئەلەيھىسسالامغا ئىھانەت ۋە ئىستىھزا بۇنياد قىلىپ، بىر زەئىفەغە كۆپ مال بېرىپ بۇيۇردى.

— نەۋايى.

ئىستىھزار [استحضار] (ئە) تەييارلىق، ھازىرلىق؛ تەييارلاش، ھازىرلاش:

ئەمما مەسئەلە ئىلقاسىدىن سوئرە داغى بارى ئۇلۇمغە مەھارەت ۋە ئىستىھزار ئول مەرتەبەدە ئېردىكىم، ھەرگىز ھېچ كىتابغە باقماققە ئېھتىياج بولمادى.

— نەۋايى.

ئىستىھسان [استحسان] (ئە) ماقۇللاش؛ ماختاش، بىراۋ ئۈچۈن ياخشى گەپ قىلىش:

ۋەر ھەركىمگە مەكتۇبى يا رۇقئە بىتىسەلەر ئېرمىش، ئالارغە بۇيۇرۇرلەر ئېرمىش ۋە ئىستىھسان قىلىپ دەر ئېرمىشلەر.

— نەۋايى.

ئىستىھقاق [استحقاق] (ئە) ھەق، ھوقۇق؛ ھەقلىق بولۇش:

مەۋلانا ئەبدۇللاھ ... ھۈنەر ۋە قابىلىيەت ھەم يوق ۋە مۇنداق كىشى شېئىرى ۋە ئىستىھقاق ۋە تەئرىف قىلا ئالغايبىز.

— نەۋايى.

ئىستىھكام [استحكام] (ئە) قۇۋۋەت؛ مەھكەملەنگەن، مۇستەھكەملەنگەن.

ئىستىھكام تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ قۇۋۋەتلەنمەك.

ئىستىھلاك [استهلاک] (ئە) ھالاك بولۇش، يوق بولۇش، يوقىلىش؛ ئۆلۈم؛ ھالاك قىلىش، يوق قىلىش، يوقىتىش:

... شۇھۇدلەرى ئىستىغراقغە يەتكەن ۋە ئول ئىستىغراقدىن ئىستىھلاك مەقامىن ھاسىل ئەتكەن. — نەۋايى.

ئىستىھلال [استحلال] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشىنى ئىزدەش.

ئىستىھلال ئەيلەمەك — بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشىنى ئىزدىمەك خالىماق.

ئىستىۋا [استوا] (ئە) چۈش ۋاقتى، چۈش پەيتى؛ قىيام

ۋاقتى؛ باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ئىسرا [اسرا] (ئە) كېچىسى ماڭدۇرۇش، تۈندە سەير قىلدۇرۇش؛ ئەۋەتىش، يوللاش.

ئىسرار [اصرار] (ئە) قاتتىق كىرىشىش؛ ئىزچىللىق كۆرسىتىش؛ ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىش؛ جاھىللىق:

ۋە فارسىي ئىبارەتغە مۇناسىبەتىم ئاززاق ئۈچۈن ئىنكار ۋە نەفيىغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىنقاسىن كىشى مەندىن ياخشىراق بىلمەيدۇر ئېركىن.

— نەۋايى.

ئىسراف [اسراف] (ئە) ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلىش، ئىسراپ.

ئىسراف ئەتمەك — «ئىسراف قىلماق» قا قاراڭ.

ئىسراف قىلماق — ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلماق، ئىسراپ قىلماق.

ئىسسىغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق، هارارەت؛ ئوتلۇق.

ئىسسىغ دەم — ئوتلۇق ئاھ، يىغا، ھەسرەت.

ئىسسىغ ساۋۇق — ھەر خىل ھالەتلەر.

ئىسسىغ نەفەس — خۇش مۇئامىلە، يېقىملىق سۆز؛ «ئىسسىغ دەم» گە قاراڭ.

ئىسغا [اصغا] (ئە) ئىشتىش، ئاڭلاش، تىڭشاش.

ئىسغا قىلماق — ئىشتمەك، تىڭشىماق، ئاڭلىماق.

ئىسقات [اسقاط] (ئە) ئېلىپ تاشلاش، يوق قىلىش، ساقىت قىلىش؛ چۈشۈرۈش؛ ئىسقات.

ئىسقات ئەتمەك — يوق قىلماق، ئېلىپ تاشلىماق؛ چۈشۈرمەك.

ئىسقات قىلماق — «ئىسقات ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئىسلام [اسلام] (ئە) مۇسۇلمانلار دىنى؛ ئىسلام؛ خۇداغا ئىتائەتكارلىق:

ئاڭا تەئلىم ئەتتىم ئىبارەت ئىشىن،
كى ئىمانى ئىسلام دىيانەت ئىشىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسلام ئايىن — مۇسۇلمانلىقتا (ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىگە) رىئايە قىلغۇچى، ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىگە بويسۇنغۇچى.

ئىسلام پەناھ — ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى.

ئىسلاماق [ايسلاماق] ئىسلىماق؛ پۇرىماق، ھىدلىماق:

بەزمىدىن بولسە نەسىبىم بىر سۆڭەك، تا ئۆمۈر بار،
ئىسلاغايمەن، يوقكى، ئىت يەڭلىغ كۆمۈرگەيمەن ئانى.

— نەۋايى.

ئىسلاھ [اصلاح] (ئە) تۈزىتىش، توغرىلاش، ياخشىلاش.

ئىسلاھ تاپماق — تۈزىتىلمەك، توغرىلانماق؛ تۈزەلمەك.

ئىسلاھ قىلماق — تۈزەتمەك، توغرىلىماق، ياخشىلىماق.

ئىسلاھپەزىر [اصلاح پذير] (ئە + پ) تۈزەتسە، توغرىلىسا، ياخشىلىسا بولىدىغان.

ئىسلاھپەزىر بولماق — تۈزەلمەك، تۈزىلىشكە، ياخشىلىنىشقا ماسلاشماق.

ئىسم [اسم] (ئە) ئات، نام، ئىسىم:

جامۇ مەي ئىسمىن جۇدا زىكىر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.

— ئەرشى.

ئىسمى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئىسىم (ئاللانىڭ ئىسمى):

ئۆتۈپ ئەھرەمەن جانىبىغە يۈرۈپ،
ئانىڭ شەررىگە ئىسمى ئەئزەم ھۈرۈپ.

— ئا. نىزارى.

ئىسمى زات — ئاتاقلىق، مەشھۇر نام، ئىسملار.

ئىسمى سىفەت — سۈپەت ئىسملار.

ئىسمائ [اسماع] (ئە) ئىشتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش؛

ئىستىمائ ئەتمەك — ئاڭلىماق، ئىشتمەك.

ئىستىمائ ئەيلەمەك — «ئىستىمائ ئەتمەك» كە قاراڭ.

ئىسمائى راز — سىرنى (مەخپىيەتنى) ئاڭلاش.

ئىسمەت [عصمت] (ئە) پاكلىق، ساپلىق، گۇناھسىزلىق؛ مەسۇم؛ مەسۇملۇك:

پەرى روىكى ئىسمەت پەردەسىدە خوب ناز ئەيلەر،
كۆڭۈل دىۋانەسىدۇر مۇددەتى مەئلۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

ئىسمەت پەناھ — نومۇسلۇق، ئىپپەتلىك.

ئىسمەتۇد ـ دۇنيا — دۇنيانىڭ پاكىزلىكى، مەسۇمى.

ئىسنا [اسنا] (ئە) ئىككى.

ئىسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئە — سەككىز يۈز.

ئەللىك ئىككىنچى يىلى:
مەۋلانا يەھيا سىبەك ... سەنە ئىسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئەدە ئالەمدىن ئۆتتى.

— نەۋايى.

ئىسناد [اسناد] (ئە) ئاساس، دەلىل، پاكىت، ھۆججەت؛ ئىسپات بېرىش، گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈش:

چۈ تەترىپ ئېتىپ ئۇنى ھەددادلار،
تورۇپ *باغلادى* تورپە *ئىسنادلار*.

— غەربى.

ئىسناد **ئەيلەمەك** — ئىسپات بەرمەك.

ئىسناد **تاپماق** — تەئەللۇقاتلىق بولۇش، تېگىشلىك بولۇش.

ئىسناد **قىلماق** — «ئىسناد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىسنەين [اثنين] (ئە) ئىككى (سان).

ئىسنەينەت [اثنينت] (ئە) ئىككىلىك، جۈپلۈك:

ئىشقىدا مەندە ئەسەر يوق، كىمگە بولسە مۇلتەفىت،
تاكى *ئىسنەينەت ئولماس*، مۇمكىن ئېرمەس ئىتتىھاد.

— نەۋايى.

ئىسنەينىيەت [اثنينيت] (ئە) «ئىسنەينەت» كە قاراڭ.

ئىسۇرمەك [اسورماك] ھوشسىزلانماق:

كىينەتتە پەردەدىن يۈز كۆرگۈزۈپ گۇل،
ئىسۇردى كۆرگەچ ئول نەۋرۇزنى بىمۇل.

— لۇتفى.

ئىسىتما [ايسيتما] قىزىتما، ھارارەت؛ ساقسىزلىق.

ئىسىتما **شۇئلەسى** — قىزىتما ھارارىتى.

ئىسىرغا [ايسيرغا] سىرغا، زىرە، ھالقا.

ئىسىرغاندۇرماق [ايسيرغاندورماق] تويدۇرماق، تويغۇزماق:

ئېلىپ كەلدى ئانى ئۆز مەسنەدىنە،
ئىسىرغاندۇردى لۇتفى بىھەدىنە.

— لۇتفى.

ئىسىغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق:

ھەۋا ساق بولدى بەغايەت *ئىسىغ*،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئېردى ئارىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسى [عيسى] (ئە) «ئىسا» غا قاراڭ؛

ئىسىيى **رۇھۇللاھ** — ئىسا پەيغەمبەر.

ئىسىيى **مەريەم** — مەريەمنىڭ بالىسى ئىسا.

ئىسيان [عصيان] (ئە) ئىتائەتسىزلىك، بويسۇنماسلىق؛ قوزغىلاڭ، ئىسيان:

ئاتاپ ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يازۇقلار سەفلەردىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.

— ئەرشى.

ئىسيان **سىرىشت** — گۇناھلىق ئىشلارغا بېرىلگەن، ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى.

ئىسيان **قىلماق** — باش كۆتۈرمەك، قوزغالماق.

ئىسيانى **سەخت** — قاتتىق گۇناھ.

ئىش [ايش] 1) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە؛ مەشغۇلات، پائالىيەت، قىلمىش:

نەكىم مەخفى تۇتقان ئىدىم دىن ئىشىن،
فەرەڭ بىلمەگەي دەپ دىن ئايىن ئىشىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەشۋىش؛ ۋەقە، ھادىسە:

كۆككە *ماتەمزادەلەر* نەۋھەسى گەر *ياۋۇشتى*،
مېنى *ماتەمزەدەگە لېك* قاتىغ ئىش تۇشتى.

— نەۋايى.

3) جەڭ. 4) ھالەت، ھال ـ ئەھۋال:

مېنىڭ دايىم ئىشىمدۇر ئاھۇ ئەفغان.
بۇ يەڭلىغ دەرد بىرلە چىقماغان جان.

— خىرقەتى.

5) ئەمەل:

گەر ۋۇزۇۋە ئۇستۇن ۋۇزۇۋە قىلسە كىشى،
نۇرى ئۈستۈن نۇرلۇغ بولغاي ئىشى.

— خەراباتى.

ئىش **تۇشمەك** — تەشۋىشلەنمەك.

ئىش **كۈنى** — جەڭ كۈنى، قىيامەت كۈنى.

ئىشا [عشا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ قۇياش:

تۇتۇپ مېھر سەيرى ئۈچۈن *ئىرتىغا*،
تۇشۇپ سۇقبەدىن سۇقبە سەرى *ئىشا*.

— نەۋايى.

ئىشئار [اشعار] (ئە) خەۋەردار قىلىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۈرۈش.

ئىشارەت [اشارت] (ئە) كۆرسەتمە؛ ئەمر، پەرمان؛ ئىشارەت، ئىما، بەلگە:

چىقماق تۈشۈكىدىن *بىشارەت* بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن *ئىشارەت* بۇدۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشارەت **ئەھلى** — پىكىرنى ئىشارەت ئارقىلىق ئىپادە قىلغۇچىلار.

ئىشبائ [اشباع] (ئە) تولدۇرۇش، قوشۇش؛ تولغان:

… ۋە ھەر ھەرفكى لەفزدە كەلگەي، ئەرگەرچى كىتابەتدە بولماغاي، تەقتىئدە ھىسابغە كىرگەي، نېچۈككىم، مۇشەددەد ھۇرۇف ۋە ئەلىفدەككى، «ھەمزە» ئىشبائدىن ھاسىل بولۇر.

— نەۋايى.

ئىشتىئال [اشتعال] (ئە) يېنىش، جۇلالىنىش، شولا تاشلاش؛ شولا:

… خۇسۇسەنكىم، بۇ زەئىفنىڭ مىزاجى نەچە كۈن مەي ئوتى ئىشتىئالىغە مۇشتەئىل ئۈچۈن ھالا ئول ئىشتىئال ئەسەرى

تەبىئەتتە مۇشتەئىل بولۇپدۇر.

— نەۋايى.

ئىشتىباھ [اشتباه] (ئە) 1) ماس، مۇناسىپ؛

جەھاندارلارغە سىپىھر ئىشتىباھ،
ۋەلي ئەھلى فەقر ئالىدە خاكى راھ.

— نەۋايى.

2) شۇبھە، گۇمان، شەك:

نە ئىش بولدى ۋاقىئە ساڭا پادىشاھ،
نېمە سالدى كۆڭلۈڭ ئارا ئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىداد [اشتداد] (ئە) كۈچىيىش، زورىيىش؛ شىددەت.

ئىشتىداد تاپماق — زورايماق، كۈچەيمەك.

ئىشتىراك [اشتراک] (ئە) بىرلىشىش، قاتنىشىش، بىرلىك، شېرىكلىك، ئورتاقلىق:

دۈشمەنى خاكسار جاھىل كىم،
ھەققە دەئۋايۇ ئىشتىراك ئەتتى.

— نەۋايى.

ئىشتىغال [اشتغال] (ئە) مەشغۇلات؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش:

بۇ زەئىف خورغە گۇيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىغالىغە قۇۋۋەت، نە ئۇزرە ئىستىئفافە قۇدرەت! ...

— مۆجىزى.

ئىمارەت ئىشىغە قىلىپ ئىشتىغال،
ئانىڭ تەرھىدە بارچەنىڭ ئەقلى لال.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىغال كۆرگۈزمەك — مەشغۇل بولماق، شۇغۇللانماق.

ئىشتىلمەك [ايشيتيلماک] ئاڭلانماق، تىڭشالماق، ئىشتىلمەك.

ئىشتىھار [اشتهار] (ئە) مەشھۇرلۇق، شۆھرەت:

سىپاھىكى ئاتى ئىدى ئىختىيار،
ئۇلۇغلۇقدا تاپقان بەسى ئىشتىھار.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىھار بەرمەك — مەشھۇر بولماق، شۆھرەت تاپماق.

ئىشتىھار تاپماق — «ئىشتىھار بەرمەك» كە قاراڭ.

ئىشتىياق [اشتیاق] (ئە) كۈچلۈك ئىستەك، ئىنتىلىش؛ شەۋق، زوق:

قارا زۇلفۇڭ فىراقىدە پەرىشان رۇزغارىم بار،
يۈزۈڭنۈڭ ئىشتىياقىدە نې سەبرۇ نې قەرارىم بار.

ئىشراق [اشراق] (ئە) پارلاش، يالتىراش؛ يورۇش؛ يورۇتۇش.

مېھرى ئىشراق — پارلىغان قۇياش.

ئىشرەت [عشرت] (ئە) ۋاقىتلىق خۇرسەنلىك، خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزۈش، دىلخۇشلۇق، ئىشرەت.

خۇش ئول كىشىكىم مەشرەبىدۇر شاھانە،
ئۇرداسى بولۇپ لايىق ئاڭا مەيخانە.
مەي ئورنىدا چاي ئولسە پەيمانە چىنى،
نې بولغۇسى بۇندىن ئۆزگە ئىشرەت يانە.

— ئەرشى.

ئىشرەت ئاباد — «ئىشرەتگاھ» قا قاراڭ.

ئىشرەت ئەفزاي — «ئىشرەت فىزاي» غا قاراڭ.

ئىشرەت ئەندۇز — «ئىشرەت ئەنگىز» گە قاراڭ.

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى، ئىشرەت قوزغىغۇچى:

بولۇپ نەچچە كۈن ئىشرەت ئەنگىزلىق،
قىداسىغە ئەيلەپ دىرەمرىزلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشرەت ئەياغى — شادلىق، خۇرسەنلىك قەدەھى.

ئىشرەت خىيالى — ۋاقىتلىق خۇشاللىق، خۇرسەنچىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسى:

قىزىلگۈل تۇرسا نە بار بۇ چەمەندە،
ئەگەر ئىشرەت خىيالى بولسە تەندە.

— خىرقەتى.

ئىشرەت سەرا — «ئىشرەتگاھ» قا قاراڭ.

ئىشرەت فەزا — ئىشرەت يۈكسەلگەن، ئىشرەت ئەۋج ئالغان:

كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۈمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەت فەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئىشرەت فىزاي — ئەيش - ئىشرەتنى ۋايىغا يەتكۈزىدىغان.

ئىشرەت مەيى — خۇشاللىق، خۇرسەنلىك ئۈچۈن ئېچىلىدىغان مەي:

ئىشتىب تاۋۇشىن بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
يەنە باشتىن قىلىپ ئىشرەت مەيى جۇش.

— خىرقەتى.

ئىشرەت ھىين — ئەيش - ئىشرەت چېغى، مەئىشەت ۋاقتى.

ئىشرەتى جەننەت — جەننەتتىكى خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

ئىشرەتى جەننەت تىلەپ زاھىد چېكەر مىڭ دەردۇ رەنج،
كۆزلەرىن ئارۇردە قىلغان دادىخاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

ئىشرەتگاھ [عشرت گاه] (ئە + پ) مەئىشەتخانا، ئىشرەتخانا، كەيپ - ساپا ئۆيى:

بىر كېچە ئىشرەتگاھىدىن چىقتى شاھ،
خەلق شاھ كارىغە ئەيلەي دەپ نىگاھ.

— نەۋايى.

ئىشرەتگەھ [عشرت گه] (ئە + پ) «ئىشرەتگاھ» قا قاراڭ:

يېتىپ ئىشرەتگەھۇ غەمخانىلەرغە،
قۇلاق سالۇر ئېدىم ئەفسانىلەرغە.

— نەۋايى.

ئىشغال [اشغال] (ئە) تاجاۋۇزچىلىق؛ ئىگىلەش، بويسۇندۇرۇش، ئىشغال:

بۇ ئىشغال بىرلە ئۆتتۈپ ئول تۈنى،
تۈزۈپ بەزم شاھى ئىككىنچى كۈنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشفاق [اشفاق] (ئە) شەپقەت، مېھرىبانلىق، خەيرخاھلىق.

ئىشفاق ئەتمەك — شەپقەت قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق.

ئىشق [عشق] (ئە) سۆيگۈ، ئاشىقلىق، مۇھەببەت:

ئەي، كۆزلەرى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.

— ئەرشى.

ئىشق ئافەتى — ئىشقتىكى ئوڭۇشسىزلىق؛ ئىشق كەلتۈرگەن بالا - قازا:

گىرىفتار ئەيلەدى ئىشق ئافەتىغە خەستە كۆڭلۈمنى،
كى ئاقتارسام ئىچىدە غۇنچە يەڭلىغ تەھ - بەتەھ قاندۇر.

— ئا. نىزارى.

ئىشق ئالەمى — سۆيگۈ دۇنياسى:

دېدىم: ئىشق ئالەمى خوب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،
دېدى: مەن بولمەسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.

— نەسىمى.

ئىشق ئەجدەھاسى — مۇپتىلالىق بالاسى، ئاپىتى.

ئىشق ئەسرارى — سۆيگۈ سىرلىرى:

ئىشق ئەسرارىدىن ئىشىتمەك ئىستەمەڭ ئەي، ئەھلى دەرد،
نۇكتەئى دۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى توپان خەرۇش.

— سەبۇرى.

ئىشق ئەھلى — ئاشىقلار:

ئىشق ئىلە دىۋانىلىكىدە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.

— بابىر.

ئىشق باغى — ئاشىقلىق بېغى، سۆيگۈ، مۇھەببەت بېغى:

بۇنىڭدىن بەھر ئالىپ جانۇ دىماغى،
گۈلىنى تازە ئەيلەپ ئىشق باغى.

— خىرقەتى.

ئىشق بىباك — ھېيىقماس، قورقماس سۆيگۈ، مۇھەببەت.

ئىشق پىرى — سۆيگۈ يولىغا ئەڭ بۇرۇن كىرگەن، بۇ ھەقتە جىق ئىشنى باشتىن كەچۈرگەن كىشى، بۇ جەھەتتىكى ئۇستاز:

نەيلەسۇن ئەرشىنكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنئ ئېتىپ، ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.

— ئەرشى.

ئىشق تارى — سۆيگۈ، مۇھەببەت رىشتىسى:

سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشى غازاللەرىغە قويۇپمەنكى داملەر.

— مەشھۇرى.

ئىشق تىغى — سۆيگۈ، مۇھەببەت پىچىقى:

ئىشق تىغى بىرلە جانىم، دەرمە، قۇربان ئەيلەسە،
بولسە يۈزجان، بولماسۇن ھەر كۈندە قۇرباندىن خەلاس.

— ئەرشى.

ئىشق جامى — سۆيگۈ شارابى ئىچىلىدىغان قەدەھ:

ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست - بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گە ھەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.

— ئەرشى.

ئىشق خارى — مۇھەببەت تىكىنى:

نەكىم ئىشق خارى تاقالغان ئىدى،
ئانىڭ سەدرىگە ھەم قادالغان ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشق دامى — سۆيگۈ، مۇھەببەت تۇزىقى:

دانەئى ھۆسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

ئىشق دەردى — سۆيگۈ يولىدىكى دەرد - ئەلەم:

خۇدا خەزىنەسىدىن ئىشق دەردى كەم بولماس،
خۇدادىن ئۆزگە ئانىڭ جانۇ دىلدە غەم بولماس.

— شەۋقى.

ئىشق دەشتى — سۆيگۈ، مۇھەببەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتسىزلىك:

ئۆمر ئىچى باشۇ ئاياغ پويەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسەرۇپادىن غەيرى.

— ئەرشى.

ئىشق دەئۋاسى — مۇھەببەت يولىدىكى تالاش - تارتىش؛ سۆيگۈ تەلىپى:

بىئەدەبلىك ھەددىن ئاشتى ئىشق دەئۋاسىن قىلىپ،

ئۇشبۇ يالغان بىرلە بارسام خالىقى جەبباردۇر.
— شەۋقى.

ئىشق زاتى — شەخسىي ئىشق:
بار مەلەك ئىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت سارىدىن.
— ئەرشى.

ئىشق زۇننارى — ئاشىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بويىنغا ئاسقان زەنجىر؛
رىنداغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارى بويۇنغە شەيخى سەنئانىم.
— مەشھۇرى.

ئىشق سەۋداسى — سۆيگۈ يولىدىكى جۇنۇنلۇق:
كىشىگە يەتسەلەر جانان سارىدىن ئىشق سەۋداسى،
مۇنىڭ ئەسلىنى بىل دىدارى نىئمەتدىن ئىبرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

ئىشق سەۋدايى — ئىشق يولىدا ئەس - ھوشىنى يوقاتقان، ئىشق يولىدىكى مەجنۇن:
كىچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىڭ غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئىشق غۇلامى — ئاشىق يىگىت:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب،
ئىشق غۇلامى مەن بۇگۇن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

ئىشق قۇللابى — ياسالما، يالغانچى ئىشق:
ئىلاھا، ئىشق قۇللابىغە كۆڭلۈمنى گىرىفتار ئەت،
ئانىڭ يولىدىكى مېھنەتلەرىن كەم قىلما، بىسيار ئەت.
— ئا. نىزارى.

ئىشق كوي — ئىشق يولى، ئىشق كوچىسى:
ئەي ئىشق كويىغە تۇشمە ھەرگىز،
جانۇ جىگەرىڭ يارا نىبدىندۇر.
— ئەرشى.

ئىشق مەيى — ئاشىقلار ئىچىدىغان مەي:
مەيگۇن لەبىدىن ئىشق مەيىن ئېلىگە سۇنۇپ،
ئۆز مەسلىگىدىن كۆزى خۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەقدى — ئىشق بايلىقى، ئىشق ئاقچىسى:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇرەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەيرەڭگى — سۆيگۈ ھىيلە - مىكرىسى:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەي كىم ئىشق نەيرەڭگى،
جەھاندە بارمۇدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئوتى — سۆيگۈ ئوتى، سۆيگۈ تەشنالىقى:
ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر دائىم فىغانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئىشق ئېلى — سۆيگۈگە بېرىلگەنلەر، ئاشىقلار:
«سات» سەبر ئەتمەكدىن ئۆزگە ئىشق ئېلىگە چارە يوق،
سەبرسىزمەن بىقەرار، سەبرۇ قەرارىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

ئىشقى بىھاسىل — نەتىجە، ئۇنۇم بەرمەيدىغان ئىشق:
نىچۇك سەن بۇ ئۇزۇن يول ئەمگەكىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل - ئېلىندىن.
— لۇتفى.

ئىشقى مۇھەببەت — سۆيگۈگە قاتتىق بېرىلىش، يارغا بولغان تەشنالىق:
يادەئى ئىشقى مۇھەببەت نوش ئەيلەپ كېچەلەر،
ئىشق رەيھانىدەك بولۇپ تالدەك بويىغا چىرماشىپ.
— نەۋبەتى.

ئىشقباز [عشق باز] (ئە + پ) ئىشققا بېرىلگەن، ئاشىق؛ ئاشىقلىق، مۇھەببەتلىك:
ھەر ئىككە شىۋە ئىشقبازى،
نازىيۇ ئەگەر بىرى نىيازى.
— ئەرشى.

ئىشقپېچان [عشق پيچان] (ئە + پ) ھەشقپېچەك، ھەشقپېچەكگۈل:
ئاگا چىرمانىپ ئىشقپېچان كەبى،
كى سىمت ئەيلىگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشقپېچەك [عشق پيچاك] (ئە + پ) «ئىشقپېچان»غا قاراڭ:
دەرىغ كۆرسەم ئىدى دىلبەرىم جەمالىدىن،
لەبىگە سۆيسەم ئىدى چىرماشىپ چۇ ئىشقپېچەك.
— شەۋقى.

ئىشكال [اشكال] (ئە) مۇشكۇللۇك، قىيىنچىلىق:
جەمئى ئېتىپ كۆڭلىن بارى ئىشكالىدىن،
قۇتقارىپ ھەر نەۋئ مۇشكىل ھالىدىن.
— نەۋايى.

ئىشكەنج [اشكنج] (پ) «ئىشكەنجە» گە قاراڭ:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجنى،
زەماندىن كۆرۈپ تۈرلۈك ئىشكەنجنى.
— ئا. نىزارى.

ئىشكەنجە [اشكنجه] (پ) قىيناق، ئازاب، ئىسكەنجە.
ئىشكەنجە ئەيلەمەك — قىيناماق، ئازابلىماق، ئىس-

كەنجىگە ئالماق:

بۇ زىنداندىنكى، جىسمىن رەنجە ئەيلەپ،
چىقاردىڭ يۈز تۈمەن ئىشكەنجە ئەيلەپ.

— نەۋايى.

ئىش - كۆچ [ايش كوچ] مەشغۇلات، خىزمەت:
ئىنايەت قىلىپدۇرسىزكىم، مېنىڭ ئىش - كۆچۈم ساڭا ئۇھدەدۇر.

— نەۋايى.

ئىشنەمەك [اشناماك] يالتىرىماق، پارلىماق.

ئىشنەمەك قۇرت — يالتىراق قۇرت.

ئىشۋە [عشوه] (ئە) ناز - كەرەشمە، خۇلق، مەپتۇن قىلغۇچى ھەرىكەت، قىلىق:

نېتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نېچۈككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە دىلرەبا يوقتۇر.

— ئەرشى.

ئىشۋە پەرداز — ئىشققا بېرىلگۈچى، ئىشقىۋاز:

ئە كۆزلەرى ساھىرى فۇسۇنساز،
ئەي باشدىن ئاياغ ئىشۋە پەرداز.

— مەشھۇرى.

ئىشۋە ساز — «ئىشۋەگەر» گە قاراڭ؛

ئىشۋە ئوقى — ناز - كەرەشمە ئوقى؛ جەلپ قىلغۇچى قىلىق:

ئىشۋە ئوقىنى جانىمغە ئاتماي،
بولماي ئاڭا مۇبتەلا بېدىندۇر.

— ئەرشى.

ئىشۋەگەر [عشوه‌گر] (ئە + پ) ناز - كەرەشمە قىلغۇچى، چىرايلىق قىلىق ۋە ھەرىكەت ئارقىلىق مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى، جەلپ قىلغۇچى؛ مەھبۇبە:

ئەدا فەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۈرەت، رەساقەد، شەرمى چەشمە.

— ناقىس.

ئىشتىمەك [ايشيتماك] ئاڭلىماق، تىڭشىماق، قۇلاق سالماق، ئىشىتمەك:

سالىھ قىلمىبان بۇ سۆزنى بۇنياد،
دوستلار ئىشتىپ مېنى قىلىڭ ياد.

— موللا سالىھ.

ئىشىق [ايشيق] نۇر، يورۇقلۇق، روشەنلىك:

مەلاھەت ئەۋجى بىرلە ھۆسن بۇرقىدە ئىشىق ئېرمەس،
يۈزۈڭدۈن شۇئلەسى ھەر يان ئاچىلمىش تەلئەتىڭ ماھى.

— نەۋايى.

ئىغاغ [ايغاغ] پايدىسىز، مەنىسىز:

نادانغە سۆد دېمەك ئىغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى بورتاغدۇر.

— نەۋايى.

ئىغتىنام [اغتنام] (ئە) چىڭ تۇتۇش؛ پايدىلىنىش؛ قەدىرلەش، ئەزىزلەش:

قىلىپ مەسلەھەتلەر دېدى چوڭ ئاغام،
كۆڭۈل ئۈز دىيارىن بىلۇر ئىغتىنام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىغماز [اغماض] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش.

ئىغماز ئەتمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.

ئىغماز ئەيلەمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.

ئىفادە [افاده] (ئە) دەرس بېرىش، ئوقۇتۇش، ئۆگىتىش؛ پايدا ئېلىش، پايدا بېرىش، ياردەملىشىش:

قەچانكىم قاچارغە ئىرادە قىلۇر،
ئەجايىب مەرىزى ئىفادە قىلۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفادەت [افادت] (ئە) «ئىفادە» گە قاراڭ:

كىشىكىم يۈرۈسە تىجارەت ئۈچۈن،
نە مېھنەتنى تارتىپ ئىفادەت ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفتار [افطار] (ئە) ئېغىز ئېچىش (كەچكى ئىپتار)، روزىنى بۇزۇش، ئىپتار.

ئىفتار قىلماق — ئېغىز ئاچماق، ئىپتار قىلماق.

ئىفتىئال [افتعال] (ئە) 1) پەيدا قىلىش، خىيالەن تەسۋىرلەش، يېڭىلىق يارىتىش. 2) سەممىمي، سادىق بولۇش:

بولماسە تائەتدە ھەركىم ئىفتىئال،
بولغاي ئانىڭ ئاغزىغە سەنگۇ ساپال.

— خەراباتى.

ئىفتىتاھ [افتتاح] (ئە) باشلاش، كىرىشىش، ئېچىش.

ئىفتىتاھ ئەتمەك — «ئىفتىتاھ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىفتىتاھ ئەيلەمەك — باشلىماق، كىرىشمەك، ئاچماق.

ئىفتىخار [افتخار] (ئە) پەخىر؛ پەخىرلىنىش، ماختىنىش، ئىپتىخار:

ئىززىڭىز گەردى تاجى ئىفتىخارىم،
نې قىلماققە مېنىڭ نې ئىختىيارىم.

— نەۋايى.

ئىفتىرا [افترا] (ئە) بوھتان، تۆھمەت.

ئىفتىقار [افتقار] (ئە) پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك.

ئىفرات [افراط] (ئە) ھەددىدىن ئېشىش، چەكتىن چىقىش؛ ئاشۇرۇش، ئاشۇرۇۋېتىش، ھەددىدىن زىيادە.

ئىفرات كۆرگۆزمەك — ھەددىدىن ئاشماق.

ئىفراتى جەمال — ھەددىدىن زىيادە چىرايلىق، ناھايىتى چىرايلىق.

ئىفراتى ھىلم — كۆڭۈل يۇمشاقلىقىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى.

ئىفرىت [عفريت] (ئە) دىۋە، شەيتان:

تاۋۇش چۇن ئاڭلادى ئىفرىتى قەتتال،
چىقاردى باشكى، فەھم ئەتكەي نىدۇر ھال.

— نەۋايى.

ئىفساد [افساد] (ئە) بۇزۇش؛ بۇزۇلۇش، بۇزۇقچىلىق:

ۋە كەيخىسراۋنىڭ خاتىرى ئەفراسىياب ئىفسادىدىن جەمئ بولغاندىن سوڭرە ...

— نەۋايى.

ئىفشا [افشا] (ئە) پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارا قىلىش:

رەئيى ئەئزەم پادىشاھنىڭ قىزى خەجەنىڭ فەسانەسىنى ئاڭلاغاندىن كېيىن مەلىكەگە ئەسەر قىلىپ، خاجەغە ئۆز ۋاقىتىنى ئىفشا قىلمۇرغە تەكەللۇم تۈزگەنى ۋە ...

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىففەت [عفت] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىك، مەسۇملۇك؛ ئىپپەت، نومۇس.

ئىففەت پەناھ — «ئىففەت مەئاب» قا قاراڭ.

ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك، نومۇسلۇق.

ئىفلاس [افلاس] (ئە) پۇلسىزلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ ئىپلاس:

بۇ زىۋەر بىرلە يۇزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.

— ئەرشى.

ئىفلاس ئايىن — موھتاجلىقتا كۈن كەچۈرگۈچى.

ئىفنا [افنا] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ھالاك قىلىش؛ يوقىلىش، ھالاك بولۇش.

ئىفنايى مەۋجۇد — بارلىقنىڭ (مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ) يوقىلىشى.

ئىقاب [عقاب] (ئە) جازا، ئازاب، قىيناق.

ئىقالە [اقاله] (ئە) ئايىنىش، سودىدىن قايتىش، سودىنى بۇزۇش:

گەۋھەرى بەيئىن ئىقالە ئەيلەدى،
تۇتتىيۇ ۋەجھىن ھەۋالە ئەيلەدى.

— نەۋايى.

ئىقامەت [اقامت] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش، مۇقىم بولۇش؛ ياشاش؛ ئىستىقامەت قىلىش:

ئىقامەت چۇنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.

— بابىر.

ئىقامەت ئەتمەك — «ئىقامەت قىلماق» قا قاراڭ.

ئىقامەت ئەيلەمەك — تۇرۇپ قالماق، ئىستىقامەت قىلماق.

ئىقامەت خەيلى — تۇرغۇن كىشىلەر.

ئىقامەت قىلماق — ياشىماق، ئىستىقامەت قىلماق.

ئىقامەت مەنزىلى — تۇرار جاي.

ئىقبال [اقبال] (ئە) بەخت، ئامەت؛ دۆلەت، بايلىق؛ مۇۋەپپەقىيەت:

ئالىپ كەلدى قويىدى مېنىڭ ئالىمە،
فەلەك رەشك قىلغاي بۇ ئىقبالىمە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھال - ئەھۋال:

رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېمەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۆشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

ئىقبال ئاسا — بەخت كەلتۈرگۈچى، قۇتلۇق.

ئىقبال قىلماق — كۈتۈۋالماق، قوبۇل قىلماق.

ئىقبال نىشانى — خۇش خەۋەر بەرگۈچى خەت، خۇرسەنلىك خېتى.

ئىقبالى جاۋىد — ئەبەدىي بەخت.

ئىقبالى ۋىسال — ئۇچرىشىش خۇشاللىقى، بەختى.

ئىقتار [اقطار] (ئە) قاتارلار، سەپلەر.

ئىقتائ [اقطاع] (ئە) مۇكاپات تەرىقىسىدە ئاجرىتىپ بېرىلگەن يەر - سۇ.

نې ئىقتائ ئالارغە كى دارا قىلىپ،
سكەندەر ھەم ئانداغ مەدارا قىلىپ.

— نەۋايى.

ئىقتائ قىلماق — يەر ئاجرىتىپ بەرمەك.

ئىقتىباس [اقتباس] (ئە) ئېلىش، ئارىيەت ئېلىش؛ ئوخشىتىش، تەقلىد قىلىش.

ئىقتىباس ئەيلەمەك — ئالماق، كۆچۈرۈۋالماق، ئوخشىتىۋالماق.

ئىقتىدا [اقتدا] (ئە) تەقلىد قىلىش؛ ئەگىشىش:

ئەتلەئەت مىن جەبھەتۇس - ساقى تەجەللىيول - ھۇدا،
مۇرشىدى ئەھلى ھەقىقەت ۋەجھىگەيلەر ئىقتىدا.

— ئەرشى.

ئىقتىدا ئەيلەمەك — ئەگەشمەك.

ئىقتىدا قىلماق — تەقلىد قىلماق؛ ئەگەشمەك.

ئىقتىدار [اقتدار] (ئە) ئىقتىدار، كۈچ، قۇدرەت:
بولۇپ ھېكمەتتە مۇنچە ئىقتىدارلىق،
فىلاتون گەر ئوقۇر ئالدىڭدا ئەبجەد.

— ئەرشى.

ئىقتىدار تاپماق — قۇدرەت تاپماق؛ قادىر بولماق؛ قۇدرەتلىك سېزىم.

ئىقتىران [اقتران] (ئە) يېقىنلاش، يېقىن كېلىش، يولۇقۇش، ئۇچرىشىش.

ئىقتىزا [اقتضا] (ئە) تەقەززا؛ زۆرۈرىيەت؛ تەلەپ، ئىستەك، ئېھتىياج:
شۈكۈر ئەيلەمەس بۇ دۆلەتكە قانىئ بولماس،
مۇندىن زىيادەلىك قىلۇر نەفسى ئىقتىزا.

— سەبۇرى.

ئىقتىزا ئەيلەمەك — تەقەززا قىلماق.

ئىقتىسار [اقتصار] (ئە) قىسقارتىش، چەك قويۇش، چېكلاش، سوزماسلىق.

ئىقتىسار ئېتىلمەك — قىسقارتىلماق.

ئىقتىنا [اقتنا] (ئە) ئىگە بولۇش، ئېرىشىش، قولغا كەلتۈرۈش، ئىگىلەش، باردى - كەلدى قىلىش، ئالاقىدە بولۇش:
بار ئېردىكى بىزگە بىراۋ ئاشىنا،
قىلۇر ئېردىم ئانىڭ بىلە ئىقتىنا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يىغىش، جۇغلاش، مال - دۇنيا، بايلىق توپلاش:
بەلادى ئېرۇركىم ئەجەب خۇشنەما،
زەنۇ ئەر دۇكاندا قىلۇر ئىقتىنا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىقد [عقد] (ئە) تۈگۈن، چىگىش؛ قىممەت باھا مۇنچاق (مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ، ئۈنچە (مەرۋايىت) تىزىقى:
نەۋائىي، ئاڭلا يەقىنكىم، ھەيات رىشتەسىدۇر،
قولۇڭغە كىرسە ئانىڭ ئىقدى زۇلفىدىن ھەر شاھ.

— نەۋايى.

ئىقدام [اقدام] (ئە) قەدەم قويۇش، مېڭىش، يۈرۈش؛ تىرىشىش، ئۇرۇنۇش.

ئىقدام قىلماق — تىرىشماق، كىرىشمەك.

ئىقلىم [اقليم] (ئە) ۋىلايەت، ئۆلكە، مەملىكەت، ئىقلىم، قىتئە:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەمنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

ئىت كەبى تەلمۈرۈبان خاك رەھىڭە باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ئىقلىمگىر [اقليم كير] (ئە + پ) جاھانگىر.

ئىكاۋ [ايكاو] 1) ئىككى، ئىككىسى. 2) رەپىق، يولداش:
خوبلەر ئىچرە بىراۋ كۆڭلۈمنى ئالمىشكىم، ئانى.
مەندىن ئۆزگە كىمسە بىرلە قىلماغىل، يارەب، ئىكاۋ.

— نەۋايى.

ئىكاۋلان [ايكاولان] «ئىكەۋلەن» گە قاراڭ:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكاۋلان قەي قىلىپ دەشتى بەيابان.

— خىرقەتى.

ئىكەلەسى [ايكالاسى] ئىككىلىسى، ھەر ئىككىسى:
ئەگەر ئىكەلەسى تىل بىلە ئايتۇر قابىلىيەتلەرى بولسە، ئۆز تىللەرى بىلە كۆپرەك ئايتسەلەر ئېردى.

— نەۋايى.

ئىكەۋ [ايكاو] «ئىكاۋ» غا قاراڭ:
يېتىشىپ ئالدى دەرھال يۇلارنى بىرەۋ،
تۇرار ئېردى زىندان ئۇزە ئول ئىكەۋ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكەۋلەن [ايكاۋلان] ئىككىيلەن، ھەر ئىككىسى:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سۇلاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىكەۋلەن تاپىشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سىغىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكتىساب [اكتساب] (ئە) ئۆگىنىش، كەسىپ قىلىش؛ قولغا كەلتۈرۈش:
چۇ قارۇن دېدى: «شاھ ئالىيجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر، ئەيلەگىل ئىكتىساب».

— ئا. نىزارى.

ئىكتىساب ئەيلەمەك — ئالماق؛ ھاسىل قىلماق.

ئىكتىساب قىلماق — «ئىكتىساب ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىكتىفا [اكتفا] (ئە) قانائەتلىنىش، كۇپايىلىنىش:
بۇلار ۋاقىئاتى تەۋىلۇ تولا،
قىلىپ مۇختەسەر ئەيلەدۇك ئىكتىفا.

— ئا. نىزارى.

ئىكتىفا بولماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قاراڭ.

ئىكتىفا قىلماق — قانائەتلەنمەك؛ كۇپايە قىلماق.

ئىكتىفا قىلىلماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قاراڭ:
بىز زەرۇرەت غايىبانە دۇئا بىلە ئىكتىفا قىلىلىپدۇر.

— نەۋايى.

ئىكتىھال [اكتحال] (ئە) كۆزگە سۈرمە تارتىش:
ئېلىنى تىز ئەيلەبكى، ئوتدىن سۆزۈ چىقاردىلىڭ ـ تۇرفەدۇر،
لېك تۇفراغى ئانىڭ كۆزلەرگە بەردى ئىكتىھال.
— نەۋايى.

ئىكرام [اكرام] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام، ئىلتىپات:
كۆرۈپ شاھ ئەيلەپ كۆپ ئىكراملار،
قىلىپ لۇتۇق ـ ئېھسان ئىنئاملار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكرام ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، ئىلتىپات كۆرسەتمەك.
ئىكرام قىلماق — «ئىكرام ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىكراھ [اكراه] (ئە) يىرگىنىش، يامان كۆرۈش، ياقتۇرماسلىق؛ زورلاش.
خاتىرنى ئىكراھقا سالماق — كۆڭۈلنى يىرگەندۈرمەك.

ئىكراھلىق [اكراهليق] يىرگىنىشلىك، خاپىلىق؛ نەپرەتلىنىش.
ئىكراھلىق ئولماق — يىرگەنمەك، نەپرەتلەنمەك.

ئىكسۇن [اكسون] (پ) يىپەك رەخت؛ يىپەك كىيىم، ھەشەمەتلىك كىيىم.
ئىكسۇن دىبا — يىپەك، نەپىس ۋە ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسىر [اكسير] (ئە) ئابى ھايات؛ ئەپسانىۋى تاش ـ ھېكمەت تېشى:
تىيرە بولدى بەدەنى خاك، ئايا پىر مۇغان،
دۇردى مەينى قوي ئاڭا زەررەئى ئىكسىر كىبى.
— زەلىلى.

ئىككى [ايكى] «ئىكى» گە قاراڭ:
كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دىھقانىنىڭ ھالىن،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.
— قەلەندەر.

ئىككى بۇكەنمەك — مۈكچەيمەك.
ئىككى سەرا — «ئىككى كەۋن» گە قاراڭ.
ئىككى كەۋن — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.
ئىككى لەئل — ئىككى لەۋ.

ئىككىرەر [ايكى رار] «ئىكىرەر» گە قاراڭ:
بەئزى يەردە بىرەر ـ ئىككىرەر، بەلكى ئارتۇق ئەبيات ھەم تەرك قىلىپ تۇرۇر.
— نەۋايى.

ئىككىلىك [ايكى ليك] شۇبھە، ئىككىلىنىش؛
بىزنى داغى ئاندا كۆرگەي بىر تۇفەيل،
قىلماغاي كۆڭلى ئىككىلىك سارى مەيل.
— نەۋايى.

ئىكمال [اكمال] (ئە) كامالغا يەتكۈزۈش، مۇكەممەللەشتۈرۈش؛ تاماملاش، تۈگەللەش.

ئىكى [ايكى] ئىككى:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۈن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

ئىكى سەرا — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.
ئىكىسى — ئىككىلىسى، ئىككىيلەن.
ئىكى كەۋن — «ئىكى سەرا» غا قاراڭ.
ئىكى مىلك — 1) ئىككى مىڭ (سان). 2) كۆپ، نۇرغۇن.

ئىكىرەر [ايكي رار] ئىككىدىن، ئىككىلەپ؛ ئىككى مەرتە:
قوين سۇۋدىن ئۆتكەرەدۇر ئېردى، سۇۋ ئۇلۇغراق جىھەتىدىن قويلارنى ئىكىرەر ـ ئىكىرەر كۆتەرىپ ئۆتكەرۇر ئېردى.
— نەۋايى.

ئىگە [ايكا] 1) ئىگە، ساھىب؛ تەڭرى:
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئېردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئېردى تەۋفىر.
— لۇتفى.
يامان كۆرمەڭ مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.
— موللا بىلال.

2) پادىشاھ، ھۆكۈمدار:
... گۇياكى مۇلك ئىگەسىز قالدىكىم، ئول زالىم ۋە نادان كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

ئىگەرمەك [ايكارماك] ئايلاندۇرماق؛ ئات ئويناتماق:
كۆك ئەبلەقىن ئىگەرىپ، ئەي قۇياش، سىنان تارتىپ، مەگەر بۇ زەررەغە قىلدىڭ ئەيان نەبەردىڭنى.
— نەۋايى.

ئىگەلەمەك [ايكالاماك] ئىگە بولماق، ئىگىلىمەك.

ئىگرەمەك [ايكراماك] ئىگرىماق، ۋايىسىماق.

ئىگرەنمەك [ايكراناك] «ئىگرەمەك» كە قاراڭ.

ئىگرىم [ايكريم] قايىنام، گىرداب:
مەدەد قىلدى ئىنايەت بادبانى،
يىراق تاشلادى ئول ئىگرىمدىن ئانى.
— لۇتفى.

ئىگلەنمەك [ايكلاناك] كېسەل بولماق، زەئىپلەشمەك:

ئانداغكى: قوۋارماق ۋە قورۇقشاماق ... ۋە ئىگىلەنمەك ...
— نەۋايى.

ئىگنە [ايگنه] يىڭنە:
فىتنە ئەھكامىنى سۆرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىنى غەم خىرقەسىنى تىكمەككە قولاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئىگىرمەك [ايگيرماك] ئېگىرمەك، يىپ ئېگىرمەك، يىپ پىششىقلىماق؛ ئورىماق، ئايلاندۇرماق:
كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىڭ رىشتەسىنى،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۈتمەس بۇ دۆركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

ئىڭراماق [اينكراماق] ئىڭرىماق، دەردلىك يىغلىماق.

ئىڭرەمەك [اينكراماك] «ئىڭراماق» قا قاراڭ.

ئىل [ايل] يىل:
سەخاۋەش دانەسىنى دەستەسى گەردۇن،
مىڭ ئىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋايى.

ئىلا [الى] (ئە) ... گەچە، ... گە؛ غەچە، ...، ئەرەبچە «گە» قوشۇمچىسى.
ئىلا ئاخىر — «ئىلا غايە» گە قاراڭ.
ئىلا غايە — ئاخىرىغىچە.
ئىلا يەۋمىدىن — قىيامەتكىچە.
ئىلا يەۋمىل - قىيام — قىيامەتكىچە، قىيامەت كۈنىگىچە:
كۆرمەدىم ئالەمدە سەندەك بىر مەھى شىرىن كەلام،
ھېچ تاپىلماس ئىستەسەم مىسلىڭ ئىلايەۋمىل - قىيام، ...
— قەلەندەر.

ئىلاج [علاج] (ئە) داۋا، شىپا؛ چارە، تەدبىر:
نې ئىلاج ئەيلەيكى، قەدرىمنى نىگارىم بىلمەدى،
فۇرقەتۇ دەردۇ غەممىنى گۈلئۈزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىلاج پەزىر — تۈزۈلىدىغان، نەتىجە بېرىدىغان.
ئىلاج قىلماق — داۋالىماق؛ چارە كۆرمەك، چارە تاپماق؛ تەدبىر قىلماق.
ئىلاج يېتىشمەك — داۋا تېپىلماق؛ شىپا تاپماق.
ئىلاج يەتكۈزمەك — داۋالىماق، شىپا يەتكۈزمەك.

ئىلام [علام] (ئە) بەلگە، نىشان؛ خەۋەر، بايان؛ «ئەلامەت» كە قاراڭ:
خاجە بەندەرگە پادشاھ بولغاندا، دەريانىڭ يانىدا فىلال بىنا قىلدۇرۇپ، بىر كۈنى تەماشا قىلماق ئۈچۈن فىلالغە چىقىپ، بىر تاجىر بەچچەنى كۆرگەنى، ئۇل تاجىر بەچچە خاجىغە ئۆز سەرگۈزەشتىنى ئىلام قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھ [اله / الاه /] (ئە) خۇدا، ئاللا، تەڭرى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكىدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ئىلاھا [الاهى] (ئە) ئەي مېنىڭ پەرۋەردىگارىم:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىنى ئەفۇ ئېتەردە ئول شەفقەت ئولغاچ،
فەراموش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

ئىلاھى [الهى] (ئە) ئەي خۇدا، يا ئاللا:
ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسىغە، سالىھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتول - جەببار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلاھىي [الهى] (ئە) خۇداغا تېگىشلىك؛ دىنىي.
ئىلاھىي رۇمۇز — ئىلاھىي ئىشارىلەر؛ تەڭرىگە ئىشارە قىلىنغان نەرسىلەر.

ئىلاي [ايلاى] «ئىلەي» گە قاراڭ.
ئىلايىمدە — «ئىلايىندە» گە قاراڭ.
ئىلايىندە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.

ئىلە [ايله] بىلەن:
خەلقى ئالەم كۆرسە ئەيب ئەتمەس جۇنۇنۇمنى كۆرۈپ،
لەيلى ئىلە مەجنۇندەك ھەم ئۆلتۈر سەمەندى ئار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلەن [ايلان] «ئىلە» گە قاراڭ:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۆدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئىلەي [ايلەى] ئالد، ئالدى، ھۇزۇر، ھۇزۇرى.
ئىلەيدىن قويماق — بىر تەرەپ بولماق؛ يوقالماق.
ئىلەيگە تۇشمەك — «ئىلەيگە كەلمەك» كە قاراڭ.
ئىلەيگە كەلمەك — يولۇقماق؛ دۇچ كەلمەك، پەيدا بولماق.
ئىلەيىدە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.
ئېل ئىلەيىدە — خەلق ئالدىدا، خەلق ھۇزۇرىدا.

ئىلباس [الباس] (ئە) كىيىندۈرۈش.

ئىلباسۇن [ايلباسون] ئۆردەك؛ ئۈۋ قۇشى:
ۋە كەلدۈك قۇشقاكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆردەكدۇر.
— نەۋايى.

ئىلتىجا [التجا] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش، پاناھ تى-

لەش؛ ئىلتىجا:

رەسۇلى خۇداغا قىلىپ ئىلتىجا،
دۇرۇدۇ سەلام بىرلە ئەيلە دۇئا.

— ئا. نىزارى.

ئىلتىجا قىلماق — پاناھ تىلىمەك، يېلىنماق؛ سېغىنماق.

ئىلتىجا كەلتۈرمەك — پاناھ تىلىمەك، پاناھلىق سورىماق.

ئىلتىزاز [التذاذ] (ئە) لەززەتلىنىش؛ لەززەت:

جان چۈنكى لەززەت ئەيلەر ئانىڭ لەئلى يادىدىن،
بەرسە نې تاڭ ھەلاۋەتى جانانغا ئىلتىزاز.

— نەۋايى.

ئىلتىزام [التزام] (ئە) بىرەر ئىشنى قىلىشنى ئۆزىگە زۆرۈر دەپ بىلىش، ئۆز زىممىسىگە ئېلىش؛ مەجبۇرىيەت.

ئىلتىزام ئەيلىمەك — ئۆز ئۈستىگە ئالماق، زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىزام قىلماق — لازىم، زۆرۈر دەپ بىلمەك، بىرەر ئىشنى بېجىرىشنى زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىفات [التفات] (ئە) كۆڭۈل بۆلۈش، كۆيۈنۈش؛ دىققەت؛ ئىلتىپات:

ماڭا گەر قىلساڭ سەن، ئەي خۇرشىد تابان ئىلتىفات،
گەر تىرىك بولسام سېنىڭ ۋەسفىڭدە يۈز دەفتەر قىلاي.

— قەلەندەر.

ئىلتىيام [التيام] (ئە) تۈزۈلۈش، ساقىيىش، پۈتۈش، بىرىكىش:

... ئول شەرىف قەۋمغە ھەزرەتى خاجە ۋە ئالارنىڭ شەرىف ۋۇجۇدلەرى بەرەكەتىدىن بۇ شەرىف سىلسىلەنىڭ ئىلتىيام ۋە ئىنتىزامى ئىلا يەۋمىل - قىيام ئىمتىداد تاپقاي.

— نەۋايى.

ئىلدام [ايلدام] 1) تېز، دەرھال، چاپسان. 2) ئۇرۇش، شاپىلاقلاش؛ زەخمەت:

ئىلدام ئەيلىمەك — تېزلەتمەك.

تىل ئىلدامى — تىل زەخمىتى:

تىل ئىلدامىدىن بولۇر غەرامەت ھاسىل،
يۈز نەۋئ نەدامەتۇ مەلامەت ھاسىل.

— نەۋايى.

ئىلدەي [ايلداى] ئالد، ئالدى.

ئىلدەيلەرىگە — ئالدىلىرىغا.

ئىلدەيىدە — ئالدىدا، ئالدىن.

ئىلدىرىم [ايلديريم] چاقماق، چېقىن:

تۈركلەر دېمىنى چاقىنغە، ئاھىنى ئىلدىرىمغە نىسبەت بېرىپ دەپدۇرلەركىم:

فىراقىڭ ئىچرە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە، ئەي ماھىم،
چاقىن دۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىم دۇرۇر ئاھىم.

— نەۋايى.

ئىلزام [الزام] (ئە) يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش؛ قارشى چىقالماسلىق.

ئىلزام بولماق — يېڭىلمەك، مەغلۇپ بولماق.

ئىلزام قىلماق — مەغلۇپ قىلماق، يەڭمەك؛ جىمىقتۇرماق، بېسىقتۇرماق.

ئىلغەماق [ايلغاماق] تېزلىكتە بارماق، تېز يۈرمەك؛ ھۇجۇم قىلماق، ھۇجۇم قىلىپ بارماق:

ئاز كىشى بىرلە بىر تەرەف كەتمىش،
خەسىم باشىغە ئىلغەبان يەتمىش.

— نەۋايى.

ئىلغى [ايلغى] «ئىلقى» غا قاراڭ:

ئات ئاڭا تارتاركى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۇركى، يۈز ئىلغىسى بار.

— نەۋايى.

ئىلقا [القا] تاشلاش، قوزغىتىش، تەرك.

ئىلقا قىلماق — ئوتتۇرىغا تاشلىماق، قوزغاتماق.

ئىلقى [ايلقى] ئات، يىلقى، ئاتلار توپى:

ئات ئاڭا تارتاركى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۇركى، يۈز ئىلغىسى بار.

— نەۋايى.

ئىلكى [ايلكى] «ئىلىك» كە قاراڭ:

سېنىڭ ھەدسىز غەمىڭ ئالدى ئاراغە خەستە جانىمنى،
نېدىن بىگانە غەملەر ئىلكى تەگمەسكە ھىسارىمدۇر.

— گۇمنام.

ئەساسى ئىلكىدە سىپھر ئافەرىندۇر،
ئەمەس مۇئجىز كۆڭۈل قىلماقغە پارە.

— ئەرشى.

ئىلگى I [ايلكى] «ئىلىك» كە قاراڭ:

پەرىدەك دىلرەبالار باشىدە گۇل،
قىزارىپ ئوت مەسەللىك ئىلگىدە مۇل.

— خىرقەتى.

ئىلگى II [ايلكى] قۇل، قۇلى، خىزمەتكار:

قاچان تاپقانى ئىلگىدىن ئىبەرگەي،
خۇمار ئالۇدە مەي ئىچكەي، تىرىلگەي.

— خىرقەتى.

ئىللا [الا] (ئە) مەگەر، بىراق، ئەمما، ... دىن باشقا:

ۋەلېكىن بىراۋكىم مەئنىيەتنى بىلمەگەي، ئىللا جىسمىم مەئنىيەتنى جىسىم بىلە يا ئەرەز مەئنىيەتنى ئەرەز بىلە ...

— نەۋايى.

ئىللەت [علت] (ئە) كېسەل، كېسەللىك، بىمارلىق؛ سەۋەب؛ ئىللەت، نۇقسان، ئەيىب:

ئاللاھ، ئاللاھ دەپ گۇناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مۇھەببەت بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئى بىلمەك تازە تەھارەت دۇرۇر.

— زەلىلى.

ئىللەللاھ [الاالله] (ئە) بىر خۇدادىن باشقا.

لائىلاھە ئىللەللاھ — بىر خۇدادىن باشقا ھېچبىر ئىبادەت قىلىنىشقا لايىق زات يوق:

خەتى لەۋھى ھۇسنىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.

— زەلىلى.

ئىللىيىن [عليين] (ئە) يۇكسەك ئاسمان، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئىلىم [علم] (ئە) بىلىم، پەن، ئىلىم؛ مەردپەت:

ئىلمىدىن، ئەئمالىدىن بولغاي تېقىن،
ئىلمسىز، ئەئمالسىز بولغاي لەئىن.

— خەراباتى.

ئىلىم ئەھلى — ئالىملار، بىلىملىكلەر.

ئىلىم تەلەبەسى — ئوقۇغۇچىلار؛ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار.

ئىلمۇ ئەمەل — ئىلىمگە ئېتىقاد قىلماق.

ئىلمۇ فەزل — ئىلىم ۋە پەزىلەت.

ئىلمۇل - يەقىن — ھەر نەرسىنىڭ ماھىيەت ۋە كەيپىياتىنى بىلىش، ئېچىش؛ ئېنىقلىق ئىلمى، مۇقەررەرلىك ئىلمى:

سېنى ئەل ساھىبى سەججادە ئىسلامدىن دەرلەر،
ئىنايەت ئەيلەمەككە مۇرشىدىم ئىلمۇل - يەقىن دەرلەر.

— زەلىلى.

ئىلىم ئېلى — «ئىلىم ئەھلى» گە قاراڭ:

ئىلىم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.

— شەۋقى.

ئىلمى غەيب — غايىبنى بىلىش، كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىش.

ئىلمى - لارەيب — شەكسىز توغرا ئىلىم، دىنىي ئىلىم.

ئىلمى لەدۇن — ئىلىمنىڭ سىرى:

نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.

— زەلىلى.

ئىلمى مۇسىقىي — مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكا نەزەرىيىسى.

ئىلمى ھېكمەت — ئىلىمنىڭ سىرىنى بىلىش:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم، ئىلمى ھېكمەت بابىدىن يەنبۇئ.

— شەۋقى.

ئىلمەك [ايلماك / ايلمک] ئىلمەك، ئىلغاق؛ تۇزاق:

مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفىئ،
تۈن ئاقشام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.

— ئەرشى.

ئىلھاد [الحاد] (ئە) دىنسىزلىق، خۇداغا ئىشەنمەسلىك:

شەيخۇل - ئىسلام دەيدۇركى، ھەيرەت ئىككىدۇر: بىرى ئام ھەيرەتى ۋە ئول ئىلھاد ۋە زەلالەت ھەيرەتىدۇر ۋە يەنە بىرى خاس ھەيرەتىدۇر.

— نەۋايى.

ئىلھاق [الحاق] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش.

ئىلھاق قىلماق — قوشماق، بىرىكتۈرمەك، ئارتتۇرماق.

ئىلھام [الهام] (ئە) ئىلھام، روھىي سەزگۈ، ئىشىنىش:

تاپىپ مۇژدە ئىلھام ھاتىف بولۇپ،
كى دىلدارىدىن ئاندا ۋاقىف بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئىلھامى غەيب — غايىبتىن (كىشى ئۆزى ئويلىمىغان ئەھۋالدا) بولغان ئىلھام، روھىي سەزگۈ.

ئىلھان [الحان] (ئە) كۈيلەش، خۇش ئاۋاز كۈيلەر، ئاۋازلار، «ئەلھان» غا قاراڭ.

ئىلھانى ئۇششاقسۇز — ئاشىقلار باغرىنى ئۆرتىگۈچى ئاۋاز.

ئىلھاھ [الحاح] (ئە) زورلاش، قىستاش، مەجبۇرلاش؛ زورلۇق.

ئىلھاھ ئەتمەك — قىستىماق؛ زورلىماق، مەجبۇرلىماق.

ئىلىغ [ايليغ] ئىللىق، ئىسسىق:

ھۇسنىدىن مېھر غەرەزدۇر، ئەي ئىشق،
بۇ مەسەلدۇر: «سىلىغىدىن ئىلىغلىق».

— نەۋايى.

ئىلىك [ايليک] 1) قول. 2) ئىلىك. 3) ئۆزلۈك، شەخسىيەت. 4) ياخشى ئەمەل. 5) بۇيرۇق. 6) بىسات. 7) ئىختىيار.

ئىلىك ئاچماق — قول ئۇزارتماق.

ئىلىك تارتماق — چېكىنمەك، ۋاز كەچمەك.

ئىلىك تەبرەتمەك — قول قىمىرلاتماق، بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولماق.

ئىلىك تۇتماق — قوللىماق، ياردەم بەرمەك.

ئىلىك تىشلىمەك — ھەيرانلىقتىن بارماقنى چىشلىگەن ھالدا تۇرماق؛ بارمىقىنى چىشلىمەك، نادامەت قىلماق، ئەپسۇس قىلماق.

ئىلىك چەكمەك — قول تارتماق؛ قول يىغماق.

ئىلىكدىن بارماق — قولدىن چىقماق، ئىختىيارىدىن كەتمەك؛ چارىسىز بولۇپ قالماق.

ئىلىكدىن كەتمەك — «ئىلىكدىن بارماق» قا قاراڭ؛

ئىلىكدىن كەلمەك — قولدىن كەلمەك، ھۆددىسىدىن چىقماق.

ئىلىك سۇنماق — قول ئۇزارتماق، قول سۇنماق، ياردەم قىلماق.

ئىلىك قويماق — قول قويماق، ئىمزالىماق، مۆھۈر باسماق.

ئىلىككە كىيۈرمەك — قولغا كىرگۈزمەك، ئىگىلىمەك.

ئىلىك ئىشقە ئىلىك ئۇرماق — ئىشقا كىرىشمەك.

ئىلىك يەتمەك — تەسىرىنى يەتكۈزمەك، بۇيرۇقىنى، ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەك:

ئاتايى سەن كىمۇ گۇل سەرۋ قامەت،
ئىلىك يەتمەس نە ھاسىل قولنى سۇنماق.

— ئاتايى.

ئىلىك يۇۋماق — ئۈمىدىنى ئۈزمەك، ۋاز كەچمەك:

گەر دامەنى ۋەسلى سارى قول سۇنساڭ ئاتايى،
باغرىڭنى سۇ ئەيلە داغى جانىڭنى ئىلىك يۇۋ.

— ئاتايى.

ئىلىك يىغىشتىرماق — قول تارتماق.

ئىلىكلەمەك [ايليك لاماك] قولغا كىرگۈزمەك، ئالماق، ئىگىلىمەك:

... گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەمىنىش زەرەرىدىن نەزم خەيلى گۈلدەستە بەندلەرى بۇ گۈلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۈل ئىلىكلەي ئالماي يول تۇتۇپتۇرلەر.

— نەۋايى.

ئىلىگ [ايليك] «ئىلىك» كە قاراڭ؛

ئىلىگى [ايليكى] قولى، «ئىلىگى» گە قاراڭ.

ئىلىنماق [ايليناماق] ئىلىنماق، تورغا چۈشمەك، قولغا چۈشمەك:

كىرىپ سۆز ئىشتىتىم بۇ شەھ دارىغە،
خىيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىما [ايما] ئىما، ئىشارەت؛ ئىشارەت قىلىش؛ بەلگە:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئىرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

سۇرەئى «تاھا» نى زاتىدىن بىر ئىما ئاڭلادىم،
ئايەتى «ۋەللەيلى» شەرھىن زۇلفى يەلدا ئاڭلادىم.

......

— ئەرشى.

ئىمار [عمار] (ئە) «ئىمارەت» كە قاراڭ:

ئەرقىنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش ـ نىگار.

— ئا. نىزارى.

ئىمارات [عمارات] (ئە) ئىمارەتلەر، «ئىمارەت» كە قاراڭ:

سارايۇ باغۇ ئەيۋان بىرلە مەنزەر،
ئىماراتى كى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

ئىمارەت [عمارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىمارات] ئىمارەت؛ قۇرۇلۇش؛ بىنا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئىتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ئاۋىدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

ئىمام [امام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئىممە] ئىمام، پېشۋا (نامازغا يېتەكچىلىك قىلغۇچى):

ياد ئېتىپ دائىم سەھەرلەر ئەيلەسە ئاھۇ فىغان.
تەۋۇق ئېتىپ يۈرمىش ئىماملارنى كۆڭلۈم ھەر زەمان.

— موللا سالىھ.

ئىمامى ئەئزەم — ئۇلۇغ پېشۋا، يولباشچى.

ئىمامان [امامان] (ئە) «ئىمام» غا قاراڭ:

كەلدى زەلىلى تەلبە تەۋۇق ئەتكەلى ئىمامان،
سەرھەدى چىنتۇماچىن دارۇل ـ ئەمان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

ئىمامەت [امامت] (ئە) ئىماملىق، ئىماملىق مەنسىپى.

ئىمامەت قىلماق — ئىماملىق ۋەزىپىسى ئۆتىمەك، ئىمام بولماق، ئىماملىق قىلماق.

ئىمامزادە [امام زاده] (ئە + پ) ئىمامنىڭ ئوغلى:

مەنقۇلدۇركى، ھەججاجى يۈسۈف قەتلىدىن ئىمامزادەلەردىن بىرى قاچىپ ئىردى ۋە كېيىنچە جەمئى قاۋۇپ كېلۇر ئىردىلەر.

— نەۋايى.

ئىمان [ايمان] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ، ئىمان:

شەۋقى غەمكىن بولمىغىل شايەدكى ئىمانىڭ قەبۇل،

نېئمەتى ئىمان جەزاسى باغ رىزۋانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

ئىمان ئەرز قىلماق — بويسۇنماق، ئىشەنچ بىلدۈرمەك.

ئىمان قىلماق — جەزم قىلماق.

ئىمان كەلتۈرمەك — «ئىمان كېتۈرمەك» كە قاراڭ.

ئىمان كېتۈرمەك — 1) ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماق، مۇسۇلمان بولماق. 2) ئىشەنمەك، تەستىق قىلماق.

ئىمان نىشانى — ئىمان بەلگىسى، ئېتىقاد نىشانى.

ئىمانى ھەقىقىي — توغرا، يېگانە ئېتىقاد.

ئىمانسوز [ايمان سوز] (ئە + پ) ئىشەنچىنى يوق قىلغۇچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۇفرۇ ئىمانسوز ھەم.

— نەۋايى.

ئىمەنمەك [ايماناك] ھېيىقماق، تارتىنماق، ئەيمەنمەك:

ئىتلارىڭنىڭ چۈن كەفى ـ لايىن ئويلارمەن ئىمەنىپ.

— نەۋايى.

ئىمتىداد [امتداد] (ئە) سوزۇلۇش، ئۇزىراش؛ داۋاملىشىش.

ئىمتىداد تاپماق — ئۇزاق داۋالاشماق، سوزۇلماق.

ئىمتىزاج [امتزاج] (ئە) ئارىلىشىش، قوشۇلۇش:

چۇ بانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نا ئىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئىمتىزاج.

— ئا. نىزارى.

ئىمتىزاج تاپماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

ئىمتىسال [امتثال] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش؛ نەمۇنە ئېلىش، تەقلىد قىلىش:

بۇ ئەمرىغە مەن ئىمتىسال ئەيلەدىم،
جەۋامىئ شىرىن مەقال ئەيلەدىم.

— مۆجىزى.

ئىمتىلا [امتلا] (ئە) تولۇش؛ تويۇش، تويۇنۇش.

ئىمتىلا قىلماق — تولدۇرماق.

ئىمتىلا مەرەزى — قارنى يامانلىق كېسەلى، ئاچ كۆزلۈك.

ئىمتىنائ [امتناع] (ئە) قوبۇل قىلماسلىق، ئۇنىماسلىق، رەت قىلىش؛ تارتىنىش؛ چېكىنىش.

ئىمتىنائ قىلماق — رەت قىلماق.

ئىمتىھان [امتحان] (ئە) سىناش، تەكشۈرۈش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش، ئىمتىھان:

بۇلبۇل گۈلنىڭ مۇھەببەتىنى ئىمتىھان قىلماق ئۈچۈن تىكەنىنى بەھانە قىلىپ كەتكەنى، گۈل خىزمەتىنى تەرك ئەتكەنى.

— خىرقەتى.

ئىمتىھان ئەيلەمەك — سىناماق.

ئىمتىياز [امتياز] (ئە) ئىمتىياز؛ پەرق، ئارتۇقلۇق؛ ئارتۇقچە ھوقۇق؛ ئايرىش، پەرق ئېتىش، تونۇش، چۈشىنىش:

چۈن بىلۇرسەن قارەدىن ئاقنى قىلۇرمەن ئىمتىياز،
بولماغىل كۆڭلى قارالاردەك مۇكەددەر زىنھار.

— تەجەللى.

ئىمتىياز ئەيلەمەك — ئىمتىيازلىق قىلماق، ئارتۇقچە ئەھمىيەت بەرمەك، باشقىلاردىن پەرقلەندۈرمەك.

ئىمتىياز بەرمەك — ئۇلۇغۋارلىق؛ ئىمتىياز بەرمەك.

ئىمتىياز تاپماق — ئۈستۈنلۈك قازانماق.

ئىمداد [امداد] (ئە) 1) ياردەم، مەدەت، قوللاش:

گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زورىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.

— موللا بىلال.

2) ئىلتىجا، يېلىنىش؛ ئىلتىماس:

ساقىا چۈن بار ئانىڭ مۇرادى ـ مۇراد،
مەن مۇرادىغە ئەيلەسەم ئىمداد.

— نەۋايى.

ئىمداد ئەتمەك — مەدەت بەرمەك، ياردەم قىلماق.

ئىمداد ئەھلى — مەدەتكارلار، قوللىغۇچىلار.

ئىمداد قىلماق — ياردەم بەرمەك، ياردەملەشمەك؛ قوللىماق.

ئىمداد يەتكۈزمەك — ياردەم بەرمەك، قوللىماق.

ئىمزا [امضا] (ئە) ھۆكۈم، ھۆكۈم يۈرگۈزۈش؛ تەستىق، ئىمزا، قول قويۇش.

ئىمساك [امساك] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش؛ پەرھىز، بېخىللىق؛ ئەدەپ، قائىدە:

قانىئ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

نەزەر مەندىن ئايار غەمزەڭ ئەجەبدۇر،
كىم، ئۆسرۈكلەردە بولماس رەسم ئىمساك.

— لۇتفى.

ئىمكان [امكان] (ئە) 1) مۇمكىنلىك، مۇمكىنچىلىك، ئىمكانىيەت؛ ئېھتىمال:

لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەيئى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.

— ئەرشى.

2) كۆچ، قۇۋۋەت، مادار، تاقەت:

دوستلار يەتتى دىلىمغە ھەر زەمان يۈزمىڭ شىكەست،
قالمادى شەرم يۈزۈمدە، تەندە ئىمكانىم مېنىڭ.

— موللا بىلال.

ئىمكان بولماق — مۇمكىن بولماق.

ئىملا [املا] (ئە) يېزىش، يازدۇرۇش؛ ئىملا، يېزىق؛ بەلگە.

ئىملا بىتمەك — ئىملا، يېزىق ئۆگەنمەك.

ئىملا قىلماق — يازماق، يازدۇرماق.

ئىمن [ايمن] (ئە) تىنچ، ئامان، خەۋپسىز:

كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۇۋ ۋەھمىدىن،
ئىمن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىن [عين] ئىن، ئۇۋا؛ غىلاپ:

قۇسۇنغە ئايتىبان يالغانۇ چىندىن،
چېكەر ئەفئىنى ئەفسۇن بىرلە ئىندىن.

— نەۋايى.

ئىنا [انا] (ئە) ئىدىش، كوزا، قەدەھ:

ئۇيلە ئىشقىڭ مەيى لەب تەشنەسىمەنكىم، ئىچمان،
ئاز دېبان بادەم ئۇچۇن بولسە فەلەك جامى ئىنا.

— نەۋايى.

ئىناد [عناد] (ئە) قىيسىقلىق، بويىنى قاتتىقلىق:

نەفسىغە ئانىڭ يېتىپ مۇنداق ئىناد،
نەچە كۈن بۇ ئىش چۇ تاپتى ئىمتىداد.

— نەۋايى.

ئىناس [اناث] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنسا] ئاياللار، خوتۇنلار:

ۋە ئىناسنى زۇكۇردىن ئايىردى ۋە دۇرج ئىنچىندە دېدىكىم، ياقۇتى ناسۇفتەدۇر.

— نەۋايى.

ئىنئام [انعام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىنئامات] ئىنئام، ھەدىيە، تارتۇق، سەدىقە:

خۇش ئامەدكە ئەيلەپ كۆپ ئىنئامنى،
كى ئىنئام بىرلە قويۇپ دامنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنئام ئەيلەمەك — ھەدىيە قىلماق، تارتۇقلىماق.

ئىنان I [عنان] (ئە) ئالدى، ھۆزۈر، ئىختىيار، تىزگىن، يۈگەن:

مېنىپ ئاتى سەبا رەفتارى گۈلگۈن،
ئىنانىن ئەتفى سەھرا قىلدى ئول كۈن.

— ناقىس.

بۇراقۇ بەرق ئانداغ دەفتەرى گۇمرۇمنى تەي ئەيلەر،
ئىنانىن توختاتۇرغە تاپمادىم، ئەي دوست تەدبىرى.

— زەلىلى.

ئىنان ئەزمىنى قىلماق — قايرىلماق، بۇرۇلماق.

ئىنان تاب — تىزگىننى بۇرىغۇچى، قايرىغۇچى، يۆنىلىشنى ئۆزگەرتكۈچى.

ئىنان تاب ئۇلماق — يۈز ئۆرۈمەك.

ئىنان تارتماق — تىزگىننى تارتماق.

ئىنانى ئىختىيار — ئىختىيار تىزگىنى، ئىشەنچ.

ئىنانى ئىختىيار ئەسرەمەك — ئۆزىنى تۇتۇۋالماق؛ ئەقىل - ئىدراك بىلەن ئىش كۆرمەك.

ئىنان II [اينان] (پ) ئىشەنچ، ئېتىقاد.

ئىنانكەش [عنان كش] (ئە + پ) يېتەكلىگۈچى، باشقۇرغۇچى، تىزگىننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانگىر [عنان گير] (ئە + پ) تىزگىننى، يۈگەننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانماق [اينانماق] ئىشەنمەك:

ئىنانسالىڭ بەرەھمەن سۆزى راستدۇر،
دېمەيكىم سۆزى ھەم ئۆزى راستدۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىڭدىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.

— لۇتفى.

ئىنانمان [اينانمان] ئىشەنمەيمەن:

ئىنانمان تالىشمىدىن بۇ نەزەرنى،
كى بەرمەدى مۇنەججىم بۇ خەبەرنى.

— لۇتفى.

ئىنايات [عنايات] (ئە) «ئىنايەت» كە قاراڭ:

ئىناياتى ھەقدىن مۇسۇلمان بولۇپ،
يامان ئىشلارىدىن پۇشايمان بولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنايە [عنايه] (ئە) ئىنايەت، مېھرىبانلىق، مەرھەمەت، ئىلتىپات، «ئىنايەت» كە قاراڭ:

لەھزە ۋەسلۇ لەھزە ھەجرىڭ رەنجىنى گۇمنامغە ـ
تاشلادىڭ، بىچارەدۇر، ئول ھەم ئىنايەڭدۇر سېنىڭ.

— گۇمنام.

ئىنايەت [عنايت] (ئە) ئېھسانلار، ياخشىلىقلار، مېھرىبانلىقلار، غەمخورلۇق، ئىلتىپات، ياردەم:

بولۇپ بۇلبۇلغە تەگرىدىن ئىنايەت،
قىزىلگۈل ۋەسلىگە تاپتى ھىدايەت.

— خىرقەتى.

يۇلۇمغە رەھبەرئەت ئەھلى ئىنايەت،

ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.
— گۇمنام.

ئىنايەت ئەتمەك — «ئىنايەت قىلماق» قا قاراڭ.

ئىنايەت ئەيلەمەك — ئىلتىپات قىلماق، مەرھەمەت قىلماق، ياردەم قىلماق.

ئىنايەت بەھرى — رەھمەت دېڭىزى:

ھىجرى دەشتىدە سۇسىز جان لەبگە يەتكەن چاغدا بىر،
رەھىم ئېتىپ بىر قەترە سۇ يارەب ئىنايەت بەھرىدىن.
— مەھزۇن.

ئىنايەت قىلماق — «ئىنايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنايەتى پىنھان — يوشۇرۇن ئىلتىپات.

ئىنايەتنامە [عناعت نامە] (ئە + پ) ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت مەكتۇپى:

شاتىر فەلانىي فەلان ئاي كېچەسىدە فەلان كۈن كېلىپ، ئىنايەتنامەكىم، بۇ بەندەنى ياد قىلىپ ئېردىڭىز كەلتۈردى.

ئىنەك [اينك] ئەمدى، ئەندى، كېيىن، ئارقىدىن (يارەمچى سۆز):

ئول دېدىكى، ئەۋۋەل كۆڭلۈڭنى سەھۋ ۋە غەفلەتتىن مۇجەررەد قىل ۋە ھەۋادىن نەفسىڭنى ۋە لەغۋدىن تىلىڭنى، ئىنەك تەجەررۇد ھاسىل بولدى.

— نەۋايى.

ئىنەلمەك [ينالماك] يېلىنماق، يالۋۇرماق:

ۋەسلىن ئىستەپ كۆپ ئىنەلدىم قاۋدى كويىدىن مىنى،
بولسە مۇبرىم شىۋە، ئەلبەتتە، گەدا مەردۇد ئېرۇر.
— نەۋايى.

ئىنبىسات [انبساط] (ئە) يېيىلىش، يېزىلىش؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ ياشناش، كۆڭلى ئېچىلىش:

كى ئاندا قىلۇر خەلق ئەيشۇ نەشات،
جەھاننىڭ غەمىدىن تاپىپ ئىنبىسات.

— غەرىبى.

ئىنبىسات ئەيلەمەك — شادلاندۇرماق، خۇرسەن قىلماق.

ئىنبىسات قىلماق — «ئىنبىسات ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنبىسات ئولماق — ياشنىماق، ئېچىلماق؛ خۇرسەن بولماق، شادلانماق.

ئىنتىباھ [انتباه] (ئە) تەنبىھ؛ ئويغىنىش؛ ھوشيارلىق، ئاگاھلىق:

كى نۇكتە سۇرەرگە تۇرۇپ پادشاھ،
غەرىبلەر بۇ سۆزگە بولۇپ ئىنتىباھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىباھ قىلماق — تەنبىھ قىلماق، ئاگاھلاندۇرماق.

ئىنتىخاب [انتخاب] (ئە) سايلاش، تاللاش، ئىلغاش:

چۈن تەرىقەت يولىغا كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.
— زەلىلى.

ئىنتىخاب ئەيلەمەك — سايلىماق، تاللىماق.

ئىنتىزار [انتظار] (ئە) كۈتۈش، زارىقىپ كۈتۈش؛ كۈتكۈچى، ئىنتىزار:

يوقتۇرۇر بىرەھىم، زالىم بىر ئانىڭدەك دەھر ئارا،
يولىدا ئاقاردى كۆزۈم ئىنتىزارىم بىلمەدى.

— قەلەندەر.

ئىنتىزار تارتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.

ئىنتىزار چەكمەك — «ئىنتىزار تارتماق» قا قاراڭ.

ئىنتىزام [انتظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام:

ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىزام تاپماق — مۇكەممەل بولماق؛ تۈزەلمەك.

ئىنتىساب [انتساب] (ئە) نىسبەت؛ تېگىشلىك؛ بىرەر مەسلەككە مەنسۇپلۇق.

ئىنتىساب تاپماق — نىسبەت (ئۇلۇش) تاپماق، يېتىشمەك.

ئىنتىشار [انتشار] (ئە) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىشار تاپماق — يېيىلماق، تارقالماق.

ئىنتىفا [انطفا] (ئە) ئۆچۈش، سۇنۇش؛ يوق بولۇش، يوقىلىش.

ئىنتىفا تاپماق — ئۆچمەك، سۇنماق.

ئىنتىفائ [انتفاع] (ئە) نەپ، بەھرىمەنلىك؛ پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش:

مەئاۋىز قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيگى بىرلە تاپىپ ئىنتىفائ.

— ئا. نىزارى.

ئىنتىقاد [انتقاد] (ئە) ئاجرىتىش؛ تەنقىد:

مەسەلەن: قەۋائىد ئەۋۋەلىدە ئىنتىقاد قائىدەسىن ئەدا قىلۇردا ئىستىشھادغە مۇئەمماكىم، كەلتۈرۈيدۇرلەر، ئەگەرچى ئىنتىقاد ھەم مۇئەددا بولۇپتۇر، ئەمما تەركىب يا تەھمىل يا غەيرىھىكىم مۇبتەدىنىڭ ئالارغە ھەنۇز شۇئۇرى يوقتۇر.

— نەۋايى.

ئىنتىقاش [انتقاش] (ئە) نەقىشلەنگەن؛ نەقىشلىنىش:

تەبىئى ئول مەنزىلدە كۆرگەچ ئىنتىقاش،
كۆردى چەشمە باشىدە بىر تەختە تاش.

— نەۋايى.

ئىنتىقال [انتقال] (ئە) كۆچۈش، بىر جايدىن ئىككىنچى جايغا ئۆتۈش (يۆتكىلىش)؛ ۋاپات بولۇش، ئۆلۈش:

چۇ دەۋلەت كۇنگە يېتىشتى زەۋال،
بەقا سارى قىلدى پەدەر ئىنتىقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىقال ئەتمەك — كۆچمەك؛ ئۆلمەك، ۋاپات بولماق.
ئىنتىقال تاپماق — ئۆتمەك، كۆچمەك.
ئىنتىقال قىلماق — «ئىنتىقال ئەتمەك» كە قاراڭ.
ئىنتىقال ئولماق — كۆچمەك؛ ۋاپات بولماق.

ئىنتىقام [انتقام] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس، ئىنتىقام.
ئىنتىقام تاپماق — جازالانماق.
ئىنتىقام تارتماق — ئازابلانماق؛ جازالانماق.
ئىنتىقام تۈزمەك — ئۆچ ئالماق، قىساس ئالماق.

ئىنتىها [انتها] (ئە) ئاخىر، سوڭ:

ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىها،
ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئىبتىدا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنجۇ [اينجو] 1) ئۈنچە، مەرۋايىت، دۇر:

تىشىڭ ئىنجۇسىنى تا كۆردى لۇتفى،
تاپىلماس تاشىدەك بىردۇر ئەدەندە.

— لۇتفى.

2) كۆز يېشى:

يار فىراقىدىن ياشۇ قان تۆكمەك كۆزنىڭ فەنى بولغانىنى بۇ جىھەتدىن ئول بەھرۇ كان ئىنجۇ ۋە لەئل مەخزەنى بولغانىنى غەرىب سۇرەتدە نەزم قىلۇر.

— نەۋايى.

ئىنجىتمەك [اينجعتماك] رەنجىتمەك، خاپا قىلماق:

ئەلەدى يۈز قەتلە سۆز بىر قەتلە قان كۆڭلۈڭنىكىم،
ئۇرمادى بىر تىيغ ئانى يۈز قەتلە تا ئىنجىتمەدى.

— نەۋايى.

ئىنجىمەك [اينجيماك] رەنجىمەك، خاپا بولماق:

ئەي نەۋائىي، گەر دېسەڭ كۆپ ئىنجىمەي دەۋر ئەھلىدىن،
ھەرنى دەرلەر يا قىلۇرلەر، قىلماغىل پەرۋا بەسى.

— نەۋايى.

ئىنچەك [اينچاك] ئىنچىكە، نازۇك.

قىلىچدىن تىز، قىلدىن ئىنچەك.

— نەۋايى.

ئىنچكە [اينچكه] «ئىنچەك» كە قاراڭ:

... ۋە ئول ئىنچكە ئۈن بىلە يىغلاماقدۇر.

— نەۋايى.

ئىنخىرات [انخراط] (ئە) تىزىلىش؛ تىزىش؛ تاراشلىنىش؛ تىزىلىش، بىرەر گۇرۇھ ئىچىگە كىرىش.
ئىنخىرات تاپماق — تىزىلماق، بىرەر گۇرۇھنىڭ ئىچىگە كىرمەك.

ئىندەمەك [ايندماك] چاقىرماق، چىللىماق، تەكلىپ قىلماق، ئۈندىمەك:

ناگەھان تۇشتى قولۇمغە، ئۇچتى بەختىمنىڭ قۇشى،
ئىندەسەم ئىلكىمگە كەلمەس باغرى قاتتىق تاش تۆلەك.

— گۇمنام.

ئىندەللاھ [عندالله] (ئە) خۇدانىڭ نەزىرىدە:

ۋائىزا ۋەئزىڭنى «ئىندەللاھ» دېگىل،
كىم ئىشتىسپ قىلسە ئەبدۇللاھ دېگىل.

— خەراباتى.

ئىندەنناس [عندالناس] (ئە) ئادەملەر ئالدىدا.

ئىندۇرمەك [ايندورماك] چۈشۈرمەك؛ ئەگمەك، پەس قىلماق، تۆۋەنلەتمەك:

جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆرگەچ ئۇق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مىھراب ئارزۇ.

— ئەرشى.

باش ئىندۇرمەك — باش ئەگدۇرمەك، باش ئېگىشتۇرمەك؛ تەزىم قىلماق.
بويىنغە ئىندۇرمەك — بويىنغا ئالدۇرماق؛ گەدىنىگە قويماق.

ئىندىراج [اندراج] (ئە) بىرەر نەرسە دائىرىسىگە، تەركىبىگە قېتىلىش، قوشۇلۇش.
ئىندىراج تاپماق — بىرەر نەرسە دائىرىسىگە كىرمەك، قوشۇلماق.

ئىنزىئاج [انزعاج] (ئە) بىئارام بولماق، ئەنسىرىمەك، تەشۋىشلەنمەك، چۆچۈمەك، ھودۇقماق؛ قورقماق:

ئانى زەبت قىلماقغە يوقتۇر ئىلاج،
قويۇپ بەردى ئول ئەيلەدى ئىنزىئاج.

— ئا. نىزارى.

ئىنزىۋا [انزوا] (ئە) چەتلىشىش، دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىش، خىلۋەتتە ياشاش؛ تەنھالىق.
ئىنزىۋا بولماق — خىلۋەتنى ئىختىيار قىلماق.
ئىنزىۋا قىلماق — چەتكە ئالماق، يوشۇرماق.

ئىنس [انس] (ئە) ئادەملەر، ئادەم جىنسى:

ئەي مەلىك سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۈلفەت بىرلە بەرھەم دادىنى.

— خەراباتى.

ئىنسۇجان — «ئىنسۇجىن» غا قاراڭ:

ئىشتىكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بىھۇش يىقىلىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

ئىنسۇ جىن — ئىنسانلار ۋە جىنلار؛ بارچە جانىۋارلار.

ئىنساف [انصاف] (ئە) ئادىللىق، ئادالەت؛ ئىنساپ:

قايان كەتتى ئىنساف، قايان كەتتى بەزل،
ئىشىڭ كۆپ خەتەردۇر مەگەر بولما ئەزل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنساف بەرمەك — ھەقىقەتكە رىئايە قىلماق، ھەقىقەتنى سۆزلىمەك.

ئىنسان [انسان] (ئە) ئادەم، ئادەم جىنسى، ئىنسان:

قىلماغىل ئۆمرۈڭنى زايىئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا بىشەكى ئىنسان ئەمەس.

— ئابىت.

ئىنسانىي [انسانى] (ئە) كامالەتلىك، يېتۈكلۈك:

ئانى بەشەر خەيلىنىڭ ئىنسانىي بىلە،
ئادەمىيلەر ئادەمىيسىن ئانى بىلە.

— نەۋايى.

ئىنشا [انشا] (ئە) 1) باشلاش، يارىتىش، ئىجاد قىلىش، پەيدا قىلىش:

قىلىپ ئىبرىدىم ئىنشا بۇ ئەبياتنى،
قەبۇل قىلدى تەڭرىم مۇناجاتنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) بېزىق، خەت؛ يازماق:

رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەراپا ئوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئىنشا ئەيلەمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك، يازماق، پۈتمەك.

ئىنشا قىلماق — ئىجاد قىلماق، يازماق.

ئىنشايى ھۆكم ئەتمەك — ھۆكۈمنامە يازماق، پەرمان چىقارماق.

ئىنشائاللاھ [انشاء الله] (ئە) خۇدا خالىسا، خۇدا بۇيرۇسا؛ بەلكى، بەلكىم:

ھىممەتىن كاش رەۋان ئەيلەسە شاھ،
كەلگەلى ئول ئىكەۋ، ئىنشائاللاھ.

— نەۋايى.

ئىنفىئال [انفعال] (ئە) ھاياجانلىنىش؛ تەسىرلىنىش؛ خىجالەت، خىجالەت تارتىش، ئۇيىلىش:

سارغارىپ گاھى قىزارىپ مىھرۇ مەھ بىر ھال ئەمەس،
ئەيلەمىش ئانى ئۇزاردى ئىنفىئالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

ئىنقىتائ [انقطاع] (ئە) كېسىلىش، ئۈزۈلۈش، تۈگەش؛ توختاپ قېلىش:

ئاقىپ ياش كۆزىدىن دېدى ئەلۋىدائ،
مەگەر بولماغايكىم بۇ جان ئىنقىتائ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنقىراز [انقراض] (ئە) تۈگەللىنىش، تامام بولۇش، پۈتۈش:

ئەۋۋەل ئافەرىنىشدىن ئىنقىرازغە دېگىنچە ئەھۋالىكى ۋاقىئ بولۇبدۇر.

— نەۋايى.

ئىنقىلاب [انقلاب] (ئە) ئۆزگەرتىش؛ ئۆزگىرىش:

فەلەك سەيرى ئىزتىرابىدىن ۋە زەمان ھەۋادىسى ئىنقىلابىدىن بۇ ئەۋراق ھەم نابۇد بولغاي.

— نەۋايى.

ئىنقىياد [انقياد] (ئە) بويسۇنۇش، تەۋە بولۇش:

ۋەلى «غوجا» دەپ، قىلدىلەر ئىبھتىياد،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.

— موللا بىلال.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنقىيادى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنكار [انكار] (ئە) رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق، ئىنكار؛ قايتىش، تېنىش:

ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەڭى ھەق بىن كەتتى.

— گۇمنام.

ئىنكار ئەتمەك — تانماق، قايتماق (سۆزدىن).

ئىنكار قىلماق — رەت قىلماق، تانماق.

ئىنكىسار [انكسار] (ئە) سۇنۇش؛ سۇنۇق، شىكەستىلىك، ئاجىزلىق؛ كەمتەرلىك:

ئەگەر زەئفىيۇ رەنجى بولسە تارى،
ۋەگەر يەتسە قەرىلىق ئىنكىسارى.

— نەۋايى.

ئىنمەك [اينماك] ئېگىلمەك؛ چۈشمەك، پەسكە چۈشمەك:

بىرەر يىغلاپ ئۇلۇغ تىنسا كۆچەنىپ،
دىماغىندىن كېلۇر قان بىرلە ئىنىپ.

— لۇتفى.

ئىۋسرغۇل [ايويرغول] قومۇلنىڭ قەدىمكى نامى.

ي

يا I [يا] (پ) يا، ياكى (ئايرىغۇچى باغلىغۇچى):
يا پەرى ياھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۆتتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

يا II [يا] (ئە) ئەي، ھەي (ئۈندەش):
مۇناجات قىلدىم دېدىم: *يا ئەللاھ،*
سەن ئۇلۇق سەن جەمئى شەھەنشەھغە شاھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارەب — ئەي خۇدا، ئەي ئاللا:
نېچۈك بىر بىۋەفا بىر شوخ زالىم شوخ ئىدى، يا رەب،
تۈمەن دەرد ئىلە بەس ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا كەتتى.
— ئەرشى.

يا رەببا — ئەي پەرۋەردىگار، ئەي تەڭرىم:
يا رەببا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىنكى فاسىق بولماغاي.
— خەراباتى.

يا رەببەنا — ئەي، بىزنى تەربىيىلىگۈچى ئاللا:
ئۆزۈڭ مەدھىڭگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى، يا رەببەنا.
— ئا. نىزارى.

يا رەسۇلىللاھ — ئەي رەسۇلىللاھ (ئەي خۇدانىڭ ئەلچىسى).
يا ھەي — ئەي تىرىكلەر.
يا ھەييۇ — «يا ھەي» گە قاراڭ.
يامۇغەننىيا — ئەي مۇغەننىي.
نەۋائىييا — ئەي نەۋايى.

يا III [يا] 1) «ياي» نىڭ قىسقارتىلمىسى، كامان:
قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە رىكابىغە پا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئەگمە، قايرىلما (قاش):
ئەلىف تىمسالىكىم جانلار ئارا قاش ياسىدىن ئالغان،
خەدەڭگى تارى مىژگان پارەسىدۇر دېمەڭىز ناۋەك.
— ئەرشى.

يا قىلماق — ئەگمەك، بۈكمەك.

ياب [ياب] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاپقۇچى، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
زەر قىزىنىڭ ھەسرىتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە ئول لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

بەھرە ياب — بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

يابان [يابان] (پ) چۆل، دەشت؛ دالا:
يېتىپ كەلدى سەبا دەشتى ـ يابانىدىن،
كېلىپ گۈلشەنگە ئول سەيرى جەھانىدىن.
— خىرقەتى.

يابەندە [يابندە] (پ) تاپقۇچى، تېپىۋالغۇچى، تاپىدىغان:
دېدىكىم دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جويەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋايى.

يابىس [يابس] (ئە) قۇرۇق، قۇرۇغان؛ قۇرۇتىدىغان؛ قۇرغاق، ئىسسىق:
يەمەن مۈلكى قاچانكىم بولسا يابىس،
بولۇر ئەترافتەك دۇنيادا تەگسىز.
— لۇتفى.

يابىس ئولماق — قۇرۇق بولماق؛ ئىسسىق بولماق.

ياپماق [ياپماق] 1) ياپماق، بېكىتمەك، قاپلىماق، يوشۇرماق:
تۇرار فەرش ئۆزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىق ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياپماق، سالماق:
گەھى سەر بەرەھنە گەھى ياپىبان،
گەھى يىغماق ئېردى گەھى چاپىنان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) توسىماق؛ باسماق:
يۈزۈڭ ئاللىدە ھەر نەفەس تۇتما كۆزگۈ،
قۇياشنى قەمەر ياپماق ئېرمەس مۇناسىپ.
— نەۋايى.

4) قىلماق، ياسىماق، ياراتماق:
ياپتى قەۋۋاسى قەزا بىر ـ بىرىگە مۇشكىن قەۋس،
ئاتقالى كىرپىك ئوقىن جان بىلە كۆڭلۈم سارى ۋاي.
— نەۋايى.

5) يوق قىلماق، تۈگەتمەك:

قېنى سۇلتانۇ شاھىدۇ خەيلى،
بارچەسىن ياپتى ئەجەلنىڭ زەيلى.

— نەۋايى.

ياپۇرغاق [ياپورغاق] يوپۇرماق، ياپراق، بەرگ:

ئاھ ئوتى ئۇچقۇنلارىنكىم، چەرخ ئۇرۇپ،
لالە ياپۇرغاقىنى يەل ساۋۇرۇپ.

— نەۋايى.

ياپۇرماغ [ياپورماغ] «ياپۇرغاق» قا قاراڭ:

ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۇزىگە چۇن سىپاھى.

— زەلىلى.

ياپۇشماق [ياپۇشماق] يېپىشماق، چاپلاشماق؛ ئەگەشمەك؛ پىيىغا چۈشمەك:

يۈزۈڭ ھەجرىغە سەير ئەتمەي ئوت ئۈزرە مۇشك چۈشكەندەك،
ئىرمىس خالىڭ ياپۇشقان مەردۇمى چەشمى سىياھىدۇر.

— گۇمنام.

ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.

— ناقىس.

يات [يات] يات، ناتونۇش:

كېچەش ئەيلەدى ئولتۇرۇپ ئۆز ۋە يات،
ھەرەم تەۋفىغە بارسە، تاپغاي نەجات.

— ئا. نىزارى.

ياتماق [ياتماق] ياتماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق، ئورناشماق؛ ئۇخلىماق:

يەنە مىنگەلى ھەم بىرىپ ياخشى ئات،
غىزا بەردى ئاندىن دىدى: مۇندا يات.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياتا **قىلماق** — ياتماق، يېتىپ قالماق.

غەمزە ئوقى بىرلە ئاتىپ ئىردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشىكىدە ياتا قالدىم.

— ئەرشى.

ياتۇغان [ياتوغان] چالغۇ ئەسۋابى.

ياتۇغانچى [ياتوغانجى] «ياتۇغان» چالغۇچى، مۇزىكىچى، سازەندە.

ياتۇق [ياتوق] سۇدان (ئەسكەرلەر ياتلىرىدا ئىلىپ يۈرىدىغان سۇ قاچىسى).

ياتىش [ياتيش] 1) يېتىش، دەم ئېلىش؛ تۈنەش. 2) قاراۋۇلخانا؛ پوست.

ياتىش **تەۋاچىسى** — ساقچىلارنى نازارەت قىلغۇچى، نازارەتچى.

ياتىش **ئېلى** — پاسىبانلار، كېچە ساقچىلىرى.

ياتىش **ئىشى** — ساقچىلىق، قاراۋۇللۇق خىزمىتى.

ياخۇد [ياخود] ياكى:

ئىكەۋ بولدى ھەيرەتدە ئانداغكى لال،
دېدىلەر ئىكەۋ: تۇشمۇ ياخۇد خىيال؟

— ئا. نىزارى.

ياد [ياد] (پ) خاتىرە، ئەسلەش قابىلىيىتى، ئوي، خىيال:

شىرىن لەبىنىڭ يادىدا بىر لەيلىۋەشنىڭ،
قان يۇتغان ئەمەس مەن كەبى مەجنۇن ئىلە فەرھاد.

— ئەرشى.

ياد **ئەتمەك** — «ياد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ياد **ئەيلەمەك** — ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك، خىيالغا كەلتۈرمەك، ئېسىگە چۈشۈرمەك، يادلىماق.

ياد **بەرمەك** — ئۆگەتمەك.

ياد **بىلمەك** — يادقا بىلمەك، ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك.

ياد **قىلماق** — «ياد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

يادەماق [ياداماق] يادىماق، ئورۇقلىماق، كۈچسىزلەنمەك، بوشاشماق، زەئىپلەشمەك.

يادەمان [يادامان / يادمان] كۈچسىزلەنمەيمەن، بوشاشمايمەن.

يادكار [يادكار] (پ) «يادگار» غا قاراڭ:

بىرىپ خەنجەرىڭنى ماڭا يادكار،
كۆڭۈلنى سەرەنجام ئېتىپ بول سەۋار.

— ئا. نىزارى.

يادكارى **ھەيات** — ھايات يادىكارلىقلىرى، ھايات خاتىرىلىرى:

چىقارسە كىشى ياخشىلىق بىرلە ئات،
قالۇر دەھر ئارا يادكارى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

يادگار [يادكار] (پ) 1) خاس ئىسىم (كىشى ئىسمى). 2) خاتىرە، ئەستىلىك:

كەتسەم ھەيات بەھارى بولۇپ خەزان،
قالغاي يادگار جەھان ئىچرە جاۋىدان.

— سەبۇرى.

يادنامە [يادنامە] (پ) يادنامە، ئەسلىمە، خاتىرە:

تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەئۋىزگە باغ،
يا ئۆزۈڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۈرگىل ماڭا.

— موللا بىلال.

يار [يار] (پ) يار، دوست، ھەمراھ؛ مەھبۇبە، سۆيگىنى:

يار ئەمەس دەرمانىدە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.

— زەلىلى.

يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغىرىپ گاھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

يار بولماق — دوست بولماق، مەدەتكار بولماق.
يار بىلمەك — دوست تۇتماق، دوست دەپ بىلمەك.
يار ئولماق — «يار بولماق» قا قاراڭ.
يارى ئەزىز — ھۆرمەتلىك دوست، ئەزىز بۇرادەر.
يارى دۇرۇست — دۇرۇس، ياخشى دوست:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يار نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

يارى سادىق — سادىق، ۋاپادار يار:
كۆردۇم نۇرىنىكىم زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.
— موللا سالىھ.

يارى غار — ئاجرالماس يولداش، ھەمراھ؛ ئەڭ ۋاپادار، سادىق يار:
غەمگە دىلبەرا جانەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانىمدا يارى غارىمدۇر.
— گۇمنام.

يار قابىل — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق دوست:
كىزىپ ئىستەپ جەھاندا يارى قابىل،
بەنەگاھ بولدى بۇلبۇلغە مۇقابىل.
— خىرقەتى.

يارى ئۆششاق — كۆڭلى يېقىن يار ـ دوستلار.
يارى ۋەفادار — ۋاپادار يار؛ ۋەدىسىدىن يانماس، ئەھدەدە، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان يار، دوست.

يارا 〔 يارا 〕 (پ) (1) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ ئىلاج؛ تاقەت، ياردەم:
بۇ ئوتدىن سۇۋ بولۇپ خاراسى ئانىڭ،
ۋەلې يوق سورغالى ياراسى ئانىڭ.
— نەۋايى.

2) «يەرا» غا قاراڭ:
ھەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدەك ياراسى بارمىكىن.
— گۇمنام.

كىمگە ئايتاي بۇ ماجەرانى،
كۆڭلۈمداغى دام يارانى.
— ئەرشى.

ياراد 〔 ياراد 〕 چالغۇ ئەسۋابى:
ۋائىزكى، دەستيارسىز ئولماس سۇخەنگۇزار،
ئاڭا يارادۇ مۇڭا ئەيالغۇۋچى ھۆكمى بار.
— نەۋايى.

ياران 〔 ياران 〕 (پ) دوستلار:
ئۆلمەيمۇ بۇ دەرتلەرگە مەن، ئەي يارى ـ يارانلار،
بىر لەھزەدە مىڭ جانىم ئالارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

يارانە 〔 يارانە 〕 (پ) دوستانە، دوستلارچە.
يارە 〔 يارە 〕 (پ) يارا، جاراھەت؛ خەستە، كېسەل، «يەرا» غا قاراڭ:
سىفاھىيلار قىلالماي قالدى چارە،
فەقەت قالدۇردى بۇ غەم دىلدا يارە.
— سەيفى سەرايى.

يارەلىغ 〔 يارەليغ 〕 يارىسى بار، جاراھەتلىك، دەردلىك:
دەرىغ، ئول كۆڭلۈم ئىچرە يارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

يارەلىق 〔 يارەليق 〕 «يارەلىغ» قا قاراڭ.
ئاڭا بىر ئاۋۇچ زەر بېرىپ ئارەلىق،
دېدىم قىلماڭىزلار مېنى يارەلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارغاغ 〔 يارغاغ 〕 1) تېرە، تۈكى چۈشۈپ كەتكەن تېرە. 2) خام تېرىدىن ئىشلەنگەن ھەميان؛ خالتا.
يارغۇ 〔 يارغو 〕 1) قوبۇل، ھىمايە؛ ماقۇللۇق:
بۇ كەلمەكدىن ئېردى غەرەز بۇ ماڭا،
كى بولغاي جەنابىڭدە يارغۇ ماڭا.
— نەۋايى.

2) قارشىلىق؛ جازالاش، ئۇرۇشۇش؛ ھۆكۈم، قارار.
يارغۇ ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق.
يارغۇچاق 〔 يارغۇجاق 〕 يارغۇنچاق (قول تۈگمىنى):
كى ئۇن تارتماقىغە بېرىلك يارغۇچاق،
چۇ تەئمىل قىلسا ئۇرۇغلار تاياق.
— ئا. نىزارى.

يارقۇ 〔 يارقو 〕 گەپ ـ سۆز، غوۋغا؛ بەسلىشىش:
ھەلقەئى دەرس ئىچرە غەۋغادىن دىماغىم تاپتى زەئف،
مەي تۇتۇپ، ساقىي، دەمى قۇتقار مېنى بۇ يارقۇدىن.
— نەۋايى.

يارلىغ 〔 يارليغ 〕 «يارلىق» قا قاراڭ:
ئاياغىنى قۇچتۇم قىلىپ زارلىغ،
دېدى: سەرۋى نازىم ئېيتىپ يارلىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارلىق 〔 يارليق 〕 1) ئەمر، پەرمان. 2) ھېرىسمەنلىك؛ دوستلۇق، ھەمكارلىق؛ ياردەم:
ئەگەر ھاجەت ئەھلى قىلىپ زارلىق،

تەزەررۇئ بىلە ئىستەسە يارلىق.

— ئا. نىزارى.

يارلىقاماق [يارلىقاماق] كەچۈرمەك، مەرھەمەت قىلماق، ئەپۇ قىلماق، گۇناھىدىن كەچمەك (ئۆتمەك) :

بارچەنىڭ قىلغان گۇناھىن ئەفۇ قىل،
يارلىقاپ، لۇتۇق ئەيلەپ ئازاد ئەيلەگىل.

— نەۋايى.

يارماشماق [يارماشماق] تىرماشماق، چىرماشماق، ياماشماق.

يارماق [يارماق] پۇل، تەڭگە؛ ئاقچا، ئالتۇن.

يارمانماق [يارمانماق] «يارماشماق» قا قاراڭ.

يارۇتماق [ياروتماق] يورۇتماق، روشەن قىلماق؛ ياخشىلىماق، ياخشىلىقتا يۈزلەندۈرمەك؛ كۆچەيتمەك، ئەۋجىگە چىقارماق:

تەكاۋۇر سۇرۇپ مىھر گەردۇن كەبى،
جەھان يارۇتۇپ كەلدى ئول كۈن كەبى.

— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇدۇڭ شەمئىنى كۆيدۈرمەك ئاخىر،
يارۇتماغلىق ئۈچۈن قويسە ئەگەر ياغ.

— ئەرشى.

يارۇغ [ياروغ] 1) «يارۇق» قا قاراڭ. 2) يېرىق، يېرىلغان؛ جاراھەتلەنگەن:

دەستار يىرتۇغلۇغىدىن غەم يېمە، باشى يارۇغلارغە باقىپ تەگرى ھەمدىدىن ئۆزگە دېمە.

— نەۋايى.

يارۇق [يوروق] يورۇق، روشەن؛ بەخت؛ ساپ، پاكىز، تازا:

زۇلفىدىن ئولدى كۈن كېچە، ھۆسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھاردۇر.

— گۇمنام.

يارۇق ئالەم — تىرىكلىك، ھايات.

يارۇق كۆڭۈللۈك — خۇش تەبىئەت، ساپ دىل، سەمىمىي.

يارۇماق [يارۇماق] ياشنىماق، پارلىماق، چاقنىماق؛ يورۇماق، يورۇقلۇق پەيدا قىلماق.

يارىشماق [يارشماق] يۈگۈرۈشمەك، بەسلەشمەك؛ مۇسابىقە.

يارىم [ياريم] يېرىم، پۈتۈننىڭ ئىككىدىن بىرى:

زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىدە كۆڭۈلدىن،
ئاھىمكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.

— ئاتايى.

يازغۇرماق [يازغورماق] ئەيىبلىمەك، گۇناھكار قىلماق؛ ئازدۇرماق؛ خاتالاشتۇرماق:

مەن بۇ يولدىن ياناغۇم، يۈزلەنسە ھەر تۈرلۈك بەلا.
قىلماغىل ھەرگىز خىيال، ئەي زاھىدا يازغۇرماغىم.

— گۇمنام.

يازماق [يازماق] 1) يازماق، پۈتمەك؛ سىزماق، كۆچۈرمەك:

نامە يازماق پىكرى كەچىسە خاتىرەمگە ھەرقاچان،
بىر قارا داغ يىغىلۇر گويا باشىمغە يار يار.

— تەجەللى.

2) تارقاتماق، كەڭكۈزمەك؛ ھەل قىلماق (چىگىش مەسىلىنى) : يايماق:

ئاچىلىپ غۇنچەلەر يازدى ۋەرەقلەر،
ئېرۇر ھەر شاخ ئۆزرە لەئل تەبەقلەر.

— خىرقەتى.

3) خاتالاشماق، گۇناھ قىلماق:

نە يازدىم، نە يېڭىلدىم دەرگاھىڭدىن،
ئىلاھا گەر دېدىم شۈكرى سەنانى.

— خىرقەتى.

يازمەندانە [يازمندانە] يېزىشقا مەنسۇپ، ياخشى:

ئۆز نىيازى ۋە بەدخوي يارى نەزى شەرھىدە بۇ نازەنىن مەتلەئى يازمەندانە ۋاقىئ بولۇپدۇر.

— نەۋايى.

يازۇق [يازوق] گۇناھ، ئەيىب:

نار ياڭاقىڭ ئارزۇسىدا جانىنى بىمار ئەيلەمە،
ھېچ يوق ئېركەن يازۇقۇم، مېنى گىرىفتار ئەيلەمە.

— سەككاكى.

يازۇقلارغەكى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.

— ئەرشى.

يازۇقسىز [يازوقسيز] گۇناھسىز، ئەيىبسىز، بىگۇناھ:

ئەگەر تەندىشە قىلماسەن ئۆزۈڭدىن،
يازۇقسىز بىزنى ئۆلتۈرتۈرمۇ سەن ـ سەن.

— لۇتفى.

يازى [يازى] دەشت، چۆل؛ سەھرا:

كۆرۈپ ناگاھ گۈلگۈ نەۋرۇز ئىزىنى،
ياسانىپ ئىزدەدى يازى يۈزىنى.

— لۇتفى.

يازىغ [يازيغ] يېزىق، خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ.

يازىغلىغ [يازىغليغ] 1) يېزىلغان، پۈتۈلگەن، نەقىشلەنگەن. 2) تەقدىر:

بىراۋ تاپتى مەشرىقدە گەنجى شىگەرف،

يازغلىغ ئىشىگىدە بۇ تۇرفە ھەرق.
— نەۋايى.

يازغلىق [يازىغلىق] «يازغلىغ» قا قاراڭ.

يازىلماق [يازىلماق] 1) يېزىلماق، پۈتۈلمەك:

سەبرۇ تاقەت بىرلە بول مەھزۇن قەزاغە چارە يوق،
لەۋھى مەھپۇزدا يازىلغاندۇر بۇ يەڭلىغ دەفتەرىم.
— مەھزۇن.

2) ھەل بولماق، يېشىلمەك، بىر تەرەپ بولماق؛ تارقالماق، كەتمەك؛ يېيىلماق؛ چېچىلماق، ئېچىلماق:

گىرەلىك غۇنچە مىسلى لەئلى مارجان،
يازىلغان گۈل كەبى مەئشۇقى خەندان.
— خىرقەتى.

سەھەر بولسا ۋەرەقلەرى يازىلۇر،
كەرەشمە، ناز ئىلە ھەريان ئېگىلۇر.
— خىرقەتى.

يازىن [يازىن] ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك؛
يازىن قەلەمىي قىلماق — خەتنى روشەن، ئوچۇق قىلىپ يازماق.

ياساغلىغ [ياساغلىغ] ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ئەمەلدار:
... ياساغلىغ ئارا بايلىق مەرغىزارى ئىچرە ھەر سۈرۈك قويىدىن يىلدا ھەمەدىدەك مىلك قوزىغە قانىڭ بولماغاندىن يوقسىزلىق شىرائىلەرىدە قوي كۆتۈپ ...
— نەۋايى.

ياساق [ياساق] 1) قارار، تەرتىپ، قانۇن؛ سەپ، ھەربىي ئىنتىزام، جەڭگىۋار تەرتىپ. 2) جازا، سىيلىق:

تۈشتى سىپاھى بىرىسىنى چاپقالى،
شاھ ياساقىدىن ئەمان تاپقالى.
— نەۋايى.

ياساماق [ياساماق] قۇرماق، بىنا قىلماق، ياسىماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ تەرتىپ بەرمەك، بېزىمەك، زىننەتلىمەك، يىغىشتۇرۇپ ئازادە قىلماق؛ ئوڭشىماق، تۈزەتمەك، ئىسلاھ قىلماق؛ ھازىرلىماق، تەييارلىماق:

بى بىگە دېدى ئول ھەرىمگە كىرىپ:
«ھىيلى گۈلىستانى ياساڭ قىچقىرىپ.»
— ئا. نىزارى.

ياساپ ساچلارىمنى ساچىمنى يۇدى،
ئالىپ تىرناقىمنى، تەنىمنى يۇدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياسەمىن [ياسمىن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

تىكەندىن يوقكى، سەرۋۇ ياسەمىنغە،
تەمۇغدىن بەلكى فىردەۋسى بارىنغە.
— نەۋايى.

ياستاماق [ياستاماق] «ياستانماق» قا قاراڭ:
ئەي نەۋائىي، دەير ئارا بولساڭ گەدالىغ بىرلە مەست،
باش قويار بولساڭ، سەفالىڭنى باشىڭغە ياستاغىل.
— نەۋايى.

ياستانماق [ياستانماق] ياستۇق قىلماق، تەكيە قىلماق، تايانماق:
كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئۆلمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.
— قەلەندەر.

ئەي پەرىزادى زەمانۇ ھۆرى دەۋرانىم مېنىڭ،
ئىشىكىڭنى ياستانىپ مەن پاسىبانلىقدۇر ساڭا.
— قەلەندەر.

ياسمىن [ياسمىن] (پ) 1) خۇش پۇراق، ئاقۇش سېرىق رەڭلىك گۈل، ياسمەن. 2) سارغايغان يۈز، ھالى خاراب كىشى.

ياسۇمەن [ياسمن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:
بەھارى ئەرەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بەرەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزىن ياشىدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسۇمەن بولدى.
— سەككاكى.

ياسىمەن [ياسىمەن] (پ) «ياسىمىن» گە قاراڭ:

ئەبرۇ ئەنبەرۇ رەنايۇ سەۋسەن،
خوخا گۈل، ياسىمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.
— خىرقەتى.

لەبلەرىڭدۇر لەئلۇ تىشلىڭ گەۋھەرۇ دۇررى ئەدەن،
كۆزلەرىڭدۇر نەرگىسۇ بادام، زۇلفۇڭ ياسىمەن.
— قەلەندەر.

ياش I [ياش] 1) ياش، ئۆمۈر:

قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشدا كى فەرزەندى يوق.
— ئا. نىزارى.

2) ياش يىگىت، نەۋقىران:
گەرچە ياش نادانلاردەك قەدرىمنى ھەر كۈن بىلمەدىڭ،
بىلگەلى قەدرىمنى ئەمدى قەدرىدانىم قايدا سەن؟
— ئەرشى.

ياش پايانىغە يەتمەك — ئۆلغايماق؛ قېرىماق، ياشانماق، يېشى پايانىغا يەتمەك.

ياش II [ياش] كۆز يېشى:
كى ئوترانجىسى ھەم قىلىپ ئاھى سەرد،

چىقىپ ياش كۆزىدىن قىلىپ چېھرە زەرد.
— ئا. نىزارى.

ياش ئۇلغايماق — قېرىماق، ياشانماق.
ياش تۆكمەك — يىغلىماق.
ياش ئۇرماق — ياش تۆكمەك، كۆز يېشى قىلماق، يىغلىماق:

بۇلار خاك دەرگاھىغە باش ئۇرۇپ،
تەزەررۇئ بىلە دىيدەدىن ياش ئۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

ياشار [ياشار] ياش، ياشلىق:

دۇكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياشارتماق [ياشارتماق] 1) پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ ساقلىماق؛ ياشارتماق. 2) كۆزىگە ياش ئالماق.

ياشارماق [ياشارماق] 1) كۆزىگە ياش كەلمەك، يىغا تۇتماق. 2) ياشىماق، ئۆمۈر كۆرمەك.

ياشلىغ [ياشليغ] 1) ياشلىق، يىغلىق؛ ياش تۆكمەكلىك؛ كۆزى ياشقا تولغان، يىغا تۇتقان. 2) ياشلىق، بالىلىق، يەڭگىللىك؛ تەنتەكلىك:

كۆزدۇر ئول تىغلى ئۇرنىيۇ ئىستەر يۈگۈرمەك ئەشك ئىلە،
گوييىاكىم بار ئاڭا بائىس بۇ ئىشغە ياشلىغ.
— نەۋايى.

ياشۇرماق [ياشورماق] يوشۇرماق، بېكىتمەك؛ سىر تۇتماق، پىنھان ساقلىماق:

جانا، فىراقىڭ خەلق ئارا كۆڭلۈمنى رەسۋا قىلغۇسى،
جاندا ياشۇرغان رازنى ياشىم ھۇۋەيدا قىلغۇسى.
— لۇتفى.

ياشۇنماق [ياشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق؛ پىنھان بولماق:

قاراقچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە ياشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مىژگانلەرىڭ ياسەرۇى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

ياشىل [ياشيل] يېشىل، يېشىل رەڭ؛ ياراشقان، يارىشىملىق؛ گۈزەل:

تەقى تۇرلۇك سۇچۇك ھەم ئەرغەۋانى،
ياشىلۇ ئالۇ ئاقۇ زەئفەرانى.
— خىرقەتى.

بەناگاھ گۇلشەن ئىچرە گۇل ئاچىلدى،
ياشىل بەرگ ئۈززە گويا قان ساچىلدى.
— خىرقەتى.

ياشىل كىسۇەتلىغلەر — يېشىل كىيىنگەنلەر، يېشىل كىيىملىكلەر.

ياغاچ [ياغاج] دەرەخ؛ ياغاچ:

قولۇمغە ئۇرۇندى مىسالى ياغاچ،
قارىسام يۇرۇيدۇر ئېتىپ ئىت غۇلاچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياغدۇ [ياغدو] نۇر، زىيا؛ روشەنلىك، يورۇقلۇق:

شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەگەر ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخسارىدىن گۇلبەرگ ئۈزە ياغدۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ياغلاماق [ياغلاماق] داغ قىلماق، داغلىماق؛ ياغلىماق.

ياغى [ياغى] ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى؛ دۈشمەن، ياۋ:

ئايىتتى گۇل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

ياغىقماق [ياغيقماق] دۈشمەنلەشمەك، قارشىلاشماق.

ياغىن [ياغين] يېغىن (قار، يامغۇر قاتارلىق)؛

نە ئاندا ئىختىيار ئولغاي ماڭا جان ئەيلەمەك قۇربان،
قۇيۇبان ئەشك ياغىن ھەر زەمان ئوتلۇغ ئۇزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

ياغىن تۇتماق — يېغىن ياغماق؛ سەل كەلمەك.
ياغىن تۇرماق — يېغىن توختىماق.

ياغىي [ياغى] «ياغى» غا قاراڭ:

دوستلەر، قەتلىمغە ئانداق قىلدى ئول سۇلتانى ھۇسن،
كىم سەلاتىن قويماغايلەر قەتل ئۈچۈن ياغىيغە يۈز.
— نەۋايى.

يافراغ [يافراغ] «يافراق» قا قاراڭ:

قۇچالماسىدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۇلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

يافراق [يافراق] 1) ياپراق، بەرگ. 2) يۈز، چىراي.

ياقا [يقا / ياقا] 1) ياقا، كىيىم ياقىسى:

مۇيەسسەر بولماغاي ۋەسلىڭ ماڭا، ئەي دىلبەرى زالىم،
فىراقىڭدىن ياقامنى ھەر زەمانى چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

2) قىرغاق، چەت، ياقا؛

ئەسمەئىي ئول سۇۋ ياقاسىدە دەمى،
ئولتۇرۇپ يۇۋدى زەمىرىدىن غەمى.
— نەۋايى.

ياقا چاك ئەتمەك — «ياقا چاك ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ياقا چاك ئەيلەمەك — زار - زار يىغلىماق، ئاچچىق

يىغلىماق.

ياقۇت 〔 ياقوت 〕 (پ) قىزىل؛ قىممەت باھا تاش، ياقۇت:

خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتقا خارا لىباس.

— ئەرشى.

ياقۇتى ئابدار — تازا، ساپ، پارلاق ياقۇت.

ياقۇتى ئەھمەر — 1) قىزىل ياقۇت:

تىشىڭ گويا دۇرى گەۋھەر، لەبىڭ ياقۇتى ئەھمەردۇر،
ساچىڭ چۈن سۈنبۈلى سارا، يۈزۈڭدۇر ماھى تابانىم.

— ئەرشى.

2) مەي، شاراب:

زەخمىلىك كۆڭلۈم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قانارا،
لەئلى رۇممانىي ئىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدەك.

— نەۋايى.

ياقۇتى ئەھمەر سۇيى — قىزىل مەي، شاراب.

ياقۇتى رۇممانىي — ئانار دانىلىرىغا ئوخشاش قىپقىزىل ياقۇت، ئەڭ ئېسىل ياقۇت.

ياقۇتى سىراب — 1) تىنىق، تازا ياقۇت. 2) تىنىق، سۈزۈك، غۇبارسىز مەي.

ياقۇتى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن ياقۇت.

ياقۇتى مۇزاب — 1) ئېرىگەن ياقۇت. 2) قىزىل مەي. 3) كۆز يېشى، قانلىق كۆز ياش.

ياقۇتى مۇفەررىھ — كەيپ قىلغۇچى مەي، خۇرسەن قىلغۇچى مەي.

ياقۇتى ناب — 1) قىزىل ياقۇت؛ 2) قىزىل مەي.

ياقۇتفام 〔 ياقوت فام 〕 (پ) «ياقۇتىي» غا قاراڭ.

ياقۇتگۈن 〔 ياقوت گون 〕 (پ) ياقۇت رەڭلىك، قىزىل:

كېتۈر ساقىي، ئول جامى ياقۇتگۈن،
كى ئېل تەبئىدە ئىشرەت ئەتگەي فۇزۇن.

— نەۋايى.

ياقۇتىي 〔 ياقوتى 〕 (پ) «ياقۇتگۈن» غا قاراڭ.

ياقىن 〔 ياقين 〕 يېقىن؛ «يەقىن 1 » گە قاراڭ:

دېدىم: مۇمكىن ئېرمەس خەلاس ئولماقلىق،
ياقىندۇركى يەرگە غەۋۋاس ئولماقلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياڭ 〔 يانك 〕 يېڭى، قايتا؛

ياڭ باشتىن — يېڭىدىن، يېڭىۋاشتىن، قايتىدىن.

ياڭشاماغ 〔 يانكشاماغ 〕 ۋايساماق؛ ئەزمىلىك قىلماق؛ سايرىماق:

ھەڭگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئايتۇرى قاشىدە،
قارلۇغاچنىڭ بىمەھەل ياڭشاماغى مەلالەت كەلتۈرۇر.

— نەۋايى.

ياڭشاماق 〔 يانكشاماق 〕 «ياڭشاماغ» قا قاراڭ.

ياڭى 〔 يانكى 〕 يېڭى؛ قايتا؛ «ياڭ» غا قاراڭ:

ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.

— ئا. نىزارى.

ياڭىلماق 〔 يانكيلماق 〕 يېڭىلمەك، ئاداشماق، خاتا قىلماق.

يالاڭ 〔 يالانك 〕 «يالىڭ» غا قاراڭ:

مەگەركىم كويىدە يالاڭ ئاياغ تول ئاي خىرام ئەتمىش،
نەۋائىي كۆزلەرىغە سۈرمە بولمىش ئول قارا تۇفراغ.

— نەۋايى.

يالاماق 〔 يالاماق 〕 1) يالىماق. 2) ئوقنى ياي (كامالەك، كامان) غا ئورناتماق، ئېتىشقا، ئوق ئۈزۈشكە ھازىرلانماق:

جانىمە پەيۋەستە ناۋەك ئاتقالى،
غەمزە ئوقىن قاشىغە يالاپدۇرۇر.

— نەۋايى.

يالاۋ 〔 يالاو 〕 «يەلاۋ» غا قاراڭ.

يالبارماق 〔 يالبارماق 〕 يالۋۇرماق، يېلىنماق، يېلىنىپ سورىماق، ئۆتۈنمەك:

يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يالبارۇ 〔 يالبارو 〕 1) يالىۋۇر، يېلىن (بۇيرۇق پېئىل). 2) يالۋۇرۇپ، يېلىنىپ (رەۋىشداش).

يالغۇز 〔 يالغوز 〕 يەككە ـ يېگانە، تەنها، تەڭدىشى يوق، يالغۇز؛ پەقەت:

قاراڭغۇ گور ئارا بىر كۈن كىرەر مۇڭلۇغ باشىڭ يالغۇز،
خەراب ئەيلەپ ۋۇجۇدۇڭ شەھرىنى سۇلتانى دىل ئەفرۇز.

— شەۋقى.

يالغۇزۇ بېكەس — تەنها ۋە يالغۇز؛ چارىسىز.

يالغۇزۇن 〔 يالغوزون 〕 يالغۇز، يەككە ـ يېگانە.

يالقىتماق 〔 يالقيتماق 〕 زېرىكتۈرمەك، بىزار قىلماق، مالال كەلتۈرمەك؛ چارچاتماق:

رەڭ يوقتۇر چۈن قىزىلگۈلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئېل قۇلاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.

— نەۋايى.

يالقىماق 〔 يالقيماق 〕 1) بىزار بولماق، زېرىكمەك. 2) خورىماق، ھارماق، چارچىماق:

كارۋان يالقىبان ئۇزاردىن گام،
تاپمىش ئېردى ھەم ئول زەمان ئارام.

— نەۋايى.

يالىتماق [يالىتماق] يالتىراتماق، پارقىراتماق.

يالىقماق [يالىقماق] «يالتىماق» قا قاراڭ:

ۋىسال شامى دېئالمان لەبىڭنى يالىقسام،
ۋەلى تەيانىڭغە كۆز سۈرتۈبان مۆچەكلەر ئىلە.

— نەۋايى.

يالىڭ [يالىنك] يېلىنىڭ؛ يالىڭاچ:

قول يالىڭ ئەيلەمەك — بىلەكنى يالىڭاچلىماق، بىلەكنى تۈرمەك.

يالىن [يالىن] يالقۇن؛ چوغ، ئۇچقۇن:

بۇ ئەفسانە ئىشىتتى ئىبرىسە نەۋرۇز،
يالىنىڭ ئۆردى بىر ئاھى جىگەر سوز.

— لۇتفى.

يالىنماق [يالىنماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، «يالبارماق» قا قاراڭ:

نە ئىشىنى ئول بۇتى بىگانەۋش ئىشىكى ساغىنىدىم،
ئاشناغە يالىنغان كەبى ئول ئىتقا يالىندىم.

— نەۋايى.

يان [يان] يان تەرەپ؛ بېقىن، يانپاش:

سۆيۈپ ماڭلايىغە خۇش ئامەد قىلىپ،
كى ئولتۇردى قىلىھال يانىغە ئالىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يانى يەرگە يەتمەك — كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەك.

يانە [يانە] يەنە؛ ئۆزگە، باشقا:

كۆڭلۈمە قالماپدۇرۇر دۇنيادە ھەرگىز ئارزۇ،
يانە بىر كۆرسەم ئەگەر گۇل غۇنچەئى خەندانىنى.

— قەلەندەر.

ئانى دەرمەھەل كەلتۈرۈپ خانەگە،
ئۆزى كۆردى، كۆرسەتمەيىن يانەگە.

— ئا. نىزارى.

يانقاۋۇل [يانقاول] مەنسەپ، دەرىجە نامى:

ئانداغكى ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانقاۋۇل ...
ۋە داقاۋۇلكىم، ئالار مۇندىن ئۆلۈشىدۇرلەر.

— نەۋايى.

ياۋە [ياوە] (پ) بىھۇدە، بىھۇدە سۆز؛ يالغان؛ ياۋا.

ياۋە دېمەك — يالغان ئېيتماق، ئالدىماق، بىھۇدە سۆزلىمەك.

ياۋە قۇش — ياۋا قۇش:

ئۇلاپ كۈنتى كۈنگە ئۆرۈپ پىچۇ تاب،
قىلۇر ئىبردى چۇن ياۋە قۇشدەك شىتاب.

— ئا. نىزارى.

ياۋەر [ياور] (پ) ياردەمچى، مەدەتكار، قوللايدىغان، ھەمكارلىشىدىغان؛ دوست، بۇرادەر:

بۇ غەملىك كۈنىدە بولۇپ ياۋىم،
دېمەي ياۋەرىم كىم بولۇپ داۋەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋەر بولماق — مەدەتكار بولماق، ھەمكارلاشماق.

ياۋەر ئولماق — «ياۋەر بولماق» قا قاراڭ:

دېدىمكى: نە جان سەن ماڭا بىر قارا،
ماڭا ياۋەر ئولساڭ بۇ زىندان ئارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋغان [ياوغان] ياغىسىز:

مۇباھات قىلماس يەمەكدىن كۆلاچ،
غەمىن بىلمەس ئەر تاپسە ياۋغان ئوماچ.

— نەۋايى.

ياۋم [ياوم] (ئە) كۈن، كۈندۈز، «يەۋم» گە قاراڭ؛

ياۋمى دىن — قىيامەت كۈن.

ياۋمۇ لەيل — كېچە ۋە كۈندۈز، كېچەيۇ كۈندۈز.

ياۋۇتماق [ياووتماق] يېقىنلاشتۇرماق؛ ئۇچراتماق:

كىمشى تا بىرنى قويماي بىزنى تۇتقاي،
بۇ بىرسى قاشىغە قايدىن ياۋۇتقاي.

— خىرقەتى.

ياۋۇشماق [ياووشماق] يېقىنلاشماق، قوشۇلماق؛ يېقىن كەلمەك، يېتىشمەك:

قۇلاقىمغە يەتتىكى ئولدەم تاۋۇش،
دېدى: ئەي مۇسافىر تەنابغە ياۋۇش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىيىكبارە جانغە ياۋۇشتى ئوتى،
مەگەركىم قامىشغە ياپۇشتى ئوتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇق [ياووق] يېقىن؛

ياۋۇق كەلمەك — يېقىن كەلمەك، يېقىنلاشماق:

ياۋۇق كەلدى دېدى ماڭا: ئەي ئەزىز،
قىلۇرسىز بۇ ئۆيدە نە ئىشلارنى سىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇماق [ياووماق] يېقىنلاشماق، يېقىن كەلمەك؛ يېتىشمەك:

بولۇپ ئول نەۋئ ئەترافىدە ساكىن،
كى بولماي ئىبل ياۋۇماق ئاندە مۇمكىن.

— نەۋايى.

ياي [ياى] 1) ياي، كامان، كامالەك.

2) يۈكۈلگەن، ئېگىلگەن:

باقىپ چۇن كۆردى قەددىن ئۆيلەكىم ياي،

دېگەيسەن، كۆردى دىۋانە ياخشى ئاي.

— نەۋايى.

ياياغ [ياياغ] «ياياق» قا قاراڭ.

ياياق [ياياق] ياياق، پىيادە.

ياياق **چېرىك** — پىيادە ئەسكەر.

يايقالماق [يايقالماق] چايقالماق؛ يىپىلماق:

ۋەھكى، ھەجرىڭدە جەھان بولدى كۆزۈمگە زۇلمات،
كىم بارۇر يايقالىبۇ قايتماس ئول ئابى ھەيات.

— نەۋايى.

يايقاماق [يايقاماق] چايقىماق، يايماق:

تەگمەسە بەزمىڭدە مەي، بەسدۇرۇر ئول سۇۋ ماڭا،
كىم سەن ئىچەر جامنى سۇۋچى ئالىپ يايقامىش.

— نەۋايى.

يايماق [يايماق] يايماق، چاچماق؛ ئاشكارا قىلماق، مەلۇم قىلماق؛ يەشمەك، چۇۋۇماق (چاچ ئۆرۈمىلىرىنى):

سەن بىر ھۇمايى مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

— موللا بىلال.

يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپتۇر ئاتەشىن تاجۇ خورۇسان.

— زەلىلى.

يەباب [يباب] (ئە) خاراب؛ كەمبەغەل، نامرات.

ياباب **خەراب** — نامرات ۋە خاراب، يوقسۇل؛ ئۇزۇل - كېسىل ۋەيران بولغان، ئۇزۇل - كېسىل بەربات بولغان.

يەبان [يبان] (پ) چۆل، باياۋان، «يابان» غا قاراڭ.

يەتاقچى [يتاق چى] ياتاق باشقۇرغۇچى، ياتاقتا قارىغۇچى؛ قونالغۇ نۆۋەتچىسى، قونالغۇ (ياتاق) خىزمەتچىسى:

قىلىپ ھەملە دەرھال سەگ ھۇشمەندە،
يەتاقچى بۇلارنى تۇتۇپ قىلدى بەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتتى [ييتى] يەتتە (سان).

يەتتى **كەۋكەب** — يەتتە يۇلتۇز، قۇتۇپ يۇلتۇز.

يەتكەزمەك [ييتكازماك] كۆرسەتمەك، خىزمەت كۆرسەتمەك؛ يەتكۈزمەك:

ئانىڭ سارى خىدمەت يەتكەزىپ قاش،
كىم بولغاي ئانىڭ ئىشىغە پاداش.

— نەۋايى.

يەتكۈرمەك [يتكورماك/ييتكورماك] يەتكۈزمەك، ئۇلاشتۇرماق، ئېرىشتۈرمەك، كەلتۈرمەك؛ كۆرسەتمەك؛ ئېيتماق، خەۋەر بەرمەك، خەۋەر قىلماق:

سەبا بۇ ئەرزى ئەرشىنىكىم ئول يارىمغە يەتكۈرگىل،
كى يالغۇزلۇق بەلاسى ئۆرتەگەن زارىمغە يەتكۈرگىل،
فىراقى ئىچرە ئول مەجنۇنى بىمارىمغە يەتكۈرگىل،
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مېنىڭ تارىمغە يەتكۈرگىل،
نەۋا تۇرلۇك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.

— ئەرشى.

يەتمەك [ييتماك] يەتمەك، بارماق؛ ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ ئېرىشمەك، كەلمەك؛ يېتەرلىك بولماق؛ ھاسىل بولماق؛ كۇپايە قىلماق؛ ئاڭلىماق، ئاڭلانماق؛ چۈشەنمەك.

يەتۈرمەك [يتورماك/ييتورماك] يەتكۈزمەك، ئەۋەتمەك؛ ئاپارماق، كەلتۈرمەك، «يەتۈزمەك» كە قاراڭ:

دېدىكىم: پىيالە كەتۈرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۈرگىل ماڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۈردى مېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتۈرمەمەك [ييتورماماك] يەتكۈزمەسلىك، ئەۋەتمەسلىك:

...

جەھان خاكى ئېرۇر بىر كىسەڭ، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يەتۈرمەمەك ئەلا مۇلەۋۋەس ئولسە گۇلۇخ.

— ئا. نىزارى.

يەتۈزمەك [يتوزماك] يەتكۈزمەك:

يەتۈز ئاھىم ئوقىن ئاتقان ھەدەفكە،
چۆكۈر دەريا ئارا دۇربار سەدەفكە.

— گۇمنام.

يەتۈشمەك [ييتوشماك] يېتىشمەك، يېتىلمەك.

يەتۈشگەن **ئېل** — يېتىلگەن ئادەملەر، يېتۈك كىشىلەر.

يەتىشمەك [ييتيشماك] 1) مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك، يەتمەك، يېتىشمەك. 2) پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك. 3) ئاڭلىماق، ئىشتىمەك.

يەتىم [يتيم] (ئە) 1) يېتىم؛ ئاتا - ئانىسىز:

ئاھ نەيلەي، مەن يەتىمنىڭ قەدرى يوق يار ئالدىدا،
ئاي يۈزىنىڭ شەۋقىدىن بولدۇم گىرىفتار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

2) خىزمەتكار:

ئايدى يەتىم: «ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.»

— زەلىلى.

3) يىگانە، تەنھا، تەڭدىشى يوق:

سەن كەبى چىقماس نەبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،

توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

يەتىمانە [يتيمانه] (ئە + پ) يېتىملارچە، «يەتىم» گە قاراڭ.

يەخ [يخ] (پ) مۇز:

نەۋائىي ئاھىنى زاھىد كەم ئەتمەدى سۆز ئىلە،
ئىبدىنىكى دۇد ئۇلۇر ئەفزۇن، قاتىلسە ئوت ئىلە يەخ.
— نەۋايى.

يەد [يد] (ئە) قول؛ زور، كۈچ، قۇدرەت.

يەدى بەيزا — ئاق قول، ئاپئاق قول، پارقىراق قول، مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قولىغا ئوخشاش قول؛ كۈچ، قۇدرەت:

ئايۇ كۈن بىلكىم يەدى بەيزاغە پەرتەۋ سالدى بۇ،
كىم كۆرۈپتۇر بۇ كەبى دەھر ئىچرە دىيدارى يەنە.
— ئەرشى.

يەدى تۇلا — قولى ئۇزۇن، قولى ھەر نەرسىگە يېتىدىغان.

يەدا [يدا] (ئە) «يەد» كە قاراڭ:

يەنە بىر مىسال: ئانداغكى، «يەدا» لەفزىن «سەدا» بىلە قافىيە قىلسە بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسە بولۇر.
— نەۋايى.

يەدۇللاھ [يدالله] (ئە) ئاللانىڭ قۇدرەتلىك قولى، قۇدرەت، كۈچ:

غەزۋەدە نەرون يەدۇللاھ ئاغا،
ھەق لەقەب ئەيلەپ ئەسەدۇللاھ ئاغا.
— نەۋايى.

يەر [ير] يەر، زېمىن، تۇپراق:

ئەگەر يۈز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۇتۇپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.

2) ئورۇن، جاي، ماكان. 3) دەرىجە، مەرتىۋە. 4) يەر يۈزى، ئالەم، دۇنيا؛ مەملىكەت، ۋەتەن.

يەر بەرمەك — جاي بەرمەك، ئورۇن بەرمەك، جايلاشتۇرماق.

يەر بىرلە ھەمۋار ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق.

يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق.

يەر بىرلە تەڭ قىلماق — خورلىماق، كەمسىتمەك؛ مەغلۇپ قىلماق.

يەر تاپماق — ۋۇجۇدقا كەلمەك.

يەر تۈبى — كۆرۈنمەس جاي.

يەر تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.

يەر سالماق — جاي ھازىرلىماق.

يەرگە تۇشمەك — ئېگىلىپ تەزىم قىلماق.

يەرگە كۆز تىكمەك — خىجىل بولماق، خىجالەت بولماق؛ خىجىللىق تارتماق.

يەرگە كىرمەك — خورلانماق؛ خىجىللىقتا پاتماق.

يەرگە يۈز قويماق — سەجدە قىلماق، تەزىم قىلماق.

يەر ئۇزار بولماق — گۈللەنمەك، ياشناماق.

يەرۇ كۆك — ھەممە جاي، پۈتۈن ئالەم.

يەر ئۆپمەك — ئۆزرە سورىماق.

يەر ئۆزرە كەلمەك — دۇنياغا كەلمەك، تۇغۇلماق.

يەر ئېلى — يەر يۈزىدە ياشىغۇچى خەلق.

يەر يىرتماك — يەر ھەيدىمەك، يەر ئاغدۇرماق.

يەرا [يرا] يارا، جاراھەت.

يەراسىغە تۇز سەپمەك — يارىسىغا تۇز سەپمەك، گەپ ياكى بىرەر ئىش - ھەرىكەت بىلەن دەردىنى كۈچەيتمەك.

يەراغە مەرھەم ياقماق — يارىغا مەلھەم قويماق.

يەرا يېمەك — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

يەراغ [يراغ] 1) قورال - ياراغ؛ زۆرۈر ئەسۋاب - جابدۇق:

كى مەغرىب سارىدىن قاراقچى كېلىپ،
يەراغۇ ئىگىن ھەم ئوزۇقنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھازىرلىق، تەييارلىق:

يۈزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر يەراغىم،
دۇئاگويمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەد.

يەراغ ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.

يەراغ ئەيلەمەك — ھازىرلىق كۆرمەك.

يەراغ قىلماق — ھازىرلىماق، تەييارلىماق.

يول يەراغىن ئەيلەمەك — يول ھازىرلىقىنى كۆرمەك.

يەراغلاماق [يراغلاماق] تەييارلىماق، ھازىرلىماق:

يەنە چۇن «سەبئەئى سەييار» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپدۇر، ئەشرەق «ھەفت پەيكەر» نىڭ يەتتى ھۇرۇۋەشىن پېشكەشىمغە يەراغلاپدۇر.
— نەۋايى.

يەرەقان [يرقان] (ئە) سېرىق كېسەللىكى:

يەرەقان بولدۇمۇ دىھقانى قەزا،
زەئفەران ئەكتى ياشىم ئارىغغە.
— نەۋايى.

يەرغاغ [يرغاغ] كاسا، خالتا، ھەميان:

سۇنبۇلۇڭغە بىر خىتائىي بەندەدۇر مۇشكى خوتەن،

گەر دەلىل ئىستەر ئىسەڭ، باردۇر لىباسى يەرغاغى.
— نەۋايى.

يەزە [يزه] ئاۋۋال، ئالدىن، ئالدىن بارغۇچى.

يەزەك [يزك] (پ) كىچە قاراۋۇلى، لەشكەرگاھنى قورۇقلىغۇچى (كۆزەتكۈچى) ئاتلىقلار، قورۇقچى:
يەزەك قىلسە تۇتۇپ ئول ئەۋج بارە،
كىچە خەندەك سۇيى سارى نەزارە.
— نەۋايى.

يەزەكدار [يزك دار] (پ) كىچە قاراۋۇللىرى باشلىقى، قورۇقچىلار باشلىقى:
چەمەنلەر رەڭگىنىڭ شاھىغە بالىن بولدى خەمرى گۇل،
يەزەكدار ئولدى ئول دەرگەھدە بۇلبۇل ئۆزى ئەيلەپ قۇل.
— ئا. نىزارى.

يەزدان [يزدان] (پ) خۇدا، تەڭرى.
يەزدانى پاك — پاك خۇدا، پاك، يېگانە تەڭرى:
ئايتايىن ھەمدىڭنى، ئەي يەزدانى پاك،
ئىچتىلەر خۇنى جىگەر مەرانى پاك.
— خەراباتى.

يەزدانپەرەست [يزدان پرست] (پ) خۇدا پەرەس، خۇداغا چوقۇنغۇچى:
ئوشۇل ھەين ئارا ئىردى يەزدانپەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتانپەرەست.
— ئا. نىزارى.

يەزدانىي [يزدانى] (پ) خۇداغا ئائىت، ئاللاغا تېگىشلىك، ئاللاغا مەنسۇپ:
شۈكرىكىم يەتتى لۇتفى يەزدانىي،
قالمادى زۇلمى نەفسى زۇلمانىي.
— نەۋايى.

يەسار [يسار] (ئە) چەپ، چەپ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ چەپ تەرىپى:
بالۇ پەرى مەڭزىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە روبى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

قەبۇل تۇشسە شەھغە بىرۇرمىز سەمەن،
بۇ فەرمانىنى بىلسۇن يەسارى يەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساغ [يساغ] «ياساق» قا قاراڭ.
يەساغ تارتماق — جازاغا تارتماق، جازالانماق.

يەساغلىغ [يساغليغ] «يەساغلىق» قا قاراڭ.
يەساغلىغ ئىشى — ئەسكىرىي ئىشلار، تەرتىپ - ئىنتىزام يوللىرى.

يەساغلىق [يساغليق] 1) سەپتىكى ئەسكەر:
يەساغلىق دېگەن قارا چېرىك، يەئجۇج ۋە مەئجۇج خەيلىغە شېرىك.
— نەۋايى.
2) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، پەرمان بەرگۈچى.

يەساق [يساق] «ياساق» قا قاراڭ:
ياقىن بىلكى شەيتان توزاقى ئىرۇر،
يەنە دېۋەلەرنىڭ يەساقى ئىرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يەساق تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
شاھ يەساقى — پادشاھ جازاسى، سېلىقى.

يەساقىي [يساقى] ئەسكەر، چېرىك:
سالماق ئوت بەرلاسۇ تەرخان ئارەزى نى سۇدكىم،
بىزنى كۆيگەن چېھرە بىرلە بىر يەساقىي كۆيدۇرۇر.
— نەۋايى.

يەسال [يسال] سەپ، قاتار؛ جەڭگىۋار تەرتىپ.
يەسال تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
يەسال تۈزمەك — «يەسال تارتماق» قا قاراڭ.

يەساۋۇل [يساول] ئىنتىزام، تەرتىپ ساقلىغۇچى، ياساۋۇل:
يەساۋۇلغە بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھسىلەر يۇ بەرگەي بۇ ھەنگامەنى.
— موللا يۇسۇپ.

يەسرىب [يثرب] (ئە) مەدىنە شەھرىنىڭ قەدىمىي نامى.

يەسىر [يسير] (ئە) ئوڭاي، ئاسان؛ قولايلىق:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئىرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

يەشم [يشم] (ئە) يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ يېشىل رەڭلىك تاش:
ئەيكى، ئىستەرسەن چاقىن دەفئىغە يەشم،
ئۆزگە تەگمەككە بىرىپ ئىمكانغە يول.
— نەۋايى.

يەشۈنماق [يشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق:
يەشۈندى بەرگى گۈل تۇفراغ ئىچىندە،
نىھان ئولدى شەجەر يەفراغ ئىچىندە.
— نەۋايى.

يەغما I [يغما] (پ) تالان - تاراج، بۇزغۇنچىلىق:
داغلىغ كۆڭلۈم تالاشقان قاش ئىلە كۆزلەرگە باق،
يۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۆلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.
يەغما ئەيلەمەك — تالان - تاراج قىلماق، بۇلاپ -

تالىماق، ھۇجۇم قىلماق، ۋەيران قىلماق، بۇزغۇنچىلىق قىلماق.

يەغما چەكمەك — تالانغا ئۇچرىماق، بۇلانماق.

يەغما سالماق — سوقۇشتۇرماق، ئاداۋەت پەيدا قىلماق، ئاداۋەت ساقلىماق.

يەغما قىلماق — بۇلىماق، تالىماق، بۇلاڭ - تالاڭ قىلماق.

يەغما II [يغما] ياغما (قەبىلە نامى) :

چىگىل بىرلە يەغمانى ئەيلەپ ئۇبۇر،
(چىگىل ۋە ياغما يۇرتلىرىنى بىسىپ ئۆتۈپ.)

— نەۋايى.

يەغماگەر [يغماكر] (پ) تالان - تاراج قىلغۇچى، بۇلاڭچى، بۇزغۇنچى:

ۋەھكى، دىنىم كىشۋەرىن تاراج قىلدى كافەرى،
كۇفر ئىلىغە ھامىيى دىن ئەھلىغە يەغماگەرى.

— نەۋايى.

يەغمايى [يغماى] ياغما قەبىلىسىدىن:

ناز بىرلە نىگارى يەغمايى،
شاھغە تۇتتى جامى مىنايى.

— نەۋايى.

يەفراغ [يفراغ] 1) ياپراق، بەرگ؛ «يافراق» قا قاراڭ:

خەزان يېلى ئۇچۇرماقدۇر نەسىبى،
شەجەرلەر ئۆزرە كۆپدۇر گەرچە يەفراغ.

— ئەرشى.

2) دەردمەن ئاشىق:

خەزانىي باغ ئارا ئول ئاي تەنۇ چېھرەمنى كۆرگەن چاغى،
دېگەيكىم، بىر قۇرۇق شاخ ئۆزرە قالمىش بىر سارىغ يەفراغ.

— نەۋايى.

سىيم ئاگا چۇن ساقى سۆمەنسا بولۇپ،
يەفراغى تەھنۇقرەئى مىينا بولۇپ.

— نەۋايى.

يەقىن I [يقين] يېقىن، تەخمىنى:

ئىشىتتى فەسانە بەرەھمەن لەئىن،
دېدى: شەھ قاشىغە بارالى يەقىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەقىن ئەيلەمەك — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن تۇتماق — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن II [يقين] (ئە) ئېنىق؛ ئىشەنچلىك؛ مۇقەررەر.

يەقىن ئەھلى — ئەۋلىيالار.

يەقىنى [يقينى] (ئە) ھەقىقەتكە توغرا كېلىدىغان، ئۆزلەشتۈرگەن، ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە بولغان.

ئۆلۈمى دىنىيەدىن كۆڭلى مۇلكى مەئمۇر كىبرەك ۋە يەقىنى *فەراسەتدىن خاتىرى جەمئىيەت بىغۇتۇر.*

— نەۋايى.

يەك I [يک] (پ) بىر، يەككە، يېگانە.

يەكايەك — بىرمۇ بىر، بىردىن - بىردىن، يەككىمۇ يەككە.

يەك - بەيەك — بىرمۇ بىر؛ تامامەن، پۈتۈنلەي:

بەناگاھ تۇشۇپ تورغە بىر چولڭ سەمەك،
تۇتۇپ ئول زەمان ئۇچ بالىق يەك - بەيەك.

— ئا. نىزارى.

يەك II [يک] يامان، خۇنۇك، پەس؛ قوپال مۇئامىلە.

يەكە [يکه] ئاتنىڭ بىر تۈرى.

يەكبار [يکبار] (پ) «يەكبارە» گە قاراڭ:

نەچە كەزگىل سۇرەيىيانى، سەرانى تارت مىلكى مىھنەت،
تاپالماسسەن، ئىلىك يىغ بارچەدىن يەكبار مەن يەڭلىغ.

— گۇمنام.

يەكبارە [يکباره] (پ) بىر يولى، بىر يولىلا، بىراقلا:

قەلەندەرلىك قەنائەت ئىقلىمىنى ئىختىيار ئەتمەك،
زەلىلى ھىرسى دۇنيا تەركىنى يەكبارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

يەكبەند [يکبند] (پ) بىر يولىلا، باشتىن - ئاياغ:

سەھرانى تۇتۇپ تىۋەسى يەكبەند،
ھەيكەل ئارا بارچە كۇھ مانەند.

— نەۋايى.

يەكپارە [يکپاره] (پ) بىر پۈتۈن، پۈتۈنلەي، «يەكبارە» گە قاراڭ.

يەكتا [يکتا] (پ) يەككە، يېگانە، تەڭداشسىز:

تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۇل كۆڭلىڭگە سالغاچ بەرق،
گۇلىستانى سۆخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۇل يەكتا.

— ئەرشى.

يەكجىھەت [ياك جهت] (پ + ئە)، بىر تەرەپلىمە؛ بىرگە، ئاجرالماس؛ بىر ئېغىزدىن، ھەممىسى بىردەك:

چۇ دەفن ئەيلەمەكنى قىلىپ مەسلىھەت،
ھەمە ئولتۇرۇپ بولدىلار يەكجىھەت.

— ئا. نىزارى.

يەكجىھەتلىغ [يکجهت ليغ] بىرلىك، ئاجرالماسلىق، ئىتتىپاقلىق.

يەكجىھەتلىغ ئەيلەمەك — بىرلەشمەك، ئىتتىپاقلاشماق؛ يان باسماق.

يەكدانە [يک دانه] (پ) يېگانە، تەڭداشسىز؛ بىردىنبىر:

زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۇنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۈزەتكەن خانەدۇر.

— گۇمنام.

يەكدەست [يك داست] (پ) 1) ماھىر، چاققان؛ ھۈنەرۋەن؛ ھەممىباپ:

زەمۇل مۇشك ئۈزرە ئەبىر كافۇرېز،
جەھان ئۈزرە يەكدەست كافۇر رېز.

— نەۋائى.

2) ئۇلۇغ، كاتتا:

ھەر كىشى ئوقۇسە بىلۇركى «دەريائى ئەبرار» دىن يەكدەستىراق ۋە رەڭگىنىراق.

— نەۋائى.

يەكدىگەر [يكديكر] (پ) ئۆزئارا، بىر ـ بىرىگە، بىر ـ بىرىدىن، بىر ـ بىرلەپ:

كۆفرىدىندۇر زىندى يەكدىگەر نە مەئلۇم ئەيلەيىن،
بەس بۇ مەزمۇنى سۆخەندە ماجرا كەلتۈرمىشەم.

— زەلىلى.

يەكدىل [يك دل] (پ) پىكرى، مەقسىتى بىر، ئىناق، ئىتتىپاق:

نېچە مىڭ كىشى يەكدىلۇ يەكجىھەت،
جەلادەت كېلىپ بارچەسىغە سىفەت.

— نەۋائى.

يەكران [يكران] (پ) ئالا ـ چىپار ئات، چاپقۇر ئات، ياخشى نەسىللىك ئات.

يەكرانى تازىي — ياخشى نەسىللىك ئەرەب ئېتى؛ ئارغىماق.

يەكرەڭ [يەك رنگ] (پ) بىر خىل، بىر تۈسلۈك، بىر رەڭلىك؛ بىر تۈردىكى؛ ئۆزگەرمەيدىغان، توغرا، تىل ۋە دىلى بىر، ۋاپادار:

تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.

— نەۋائى.

يەكروي [يكروي] (پ) توغرا سۆزلۈك، بىر سۆزلۈك:

خاجە ھۇسەين ··· ئۆزى مۇجىد ۋە سۇلب ۋە يەكروي كىشىدۇر.

— نەۋائى.

يەكزەبان [يك زبان] (پ) بىر سۆزلۈك؛ ۋاپادار:

تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.

— نەۋائى.

يەكسان [يكسان] (پ) باراۋەر، تەڭ، پەرقسىز، بىر خىل:

تەكيەگاھى خەلق گۆرستاندۇرۇر،
شاھۇ گەدا قەبردە يەكساندۇرۇر.

— زەلىلى.

يەكسان ئەيلەمەك — «يەكسان قىلماق» قا قاراڭ.

ئەي ئەجەل، ئاھىستەرەۋ، زۇلم نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

يەكسان بولماق — بىر خىل بولماق، تەڭ بولماق.

يەكسان قىلماق — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — ھالاك قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يەكسەر [يكسر] (پ) 1) تەنھا، يەككە:

خىلاق ھەققە يەكسەر بولما بىھۇش،
ھەلال ئولسا شكار ئەھلى سالۇر قۇش.

— خىرقەتى.

2) بىردىن، بىر باشتىن، بىردىنلا، بىراقلا؛ پۈتۈنلەي؛ بىۋاستە:

ساچايىن ئىشق ئېلى ئالىغە يەكسەر،
ئانىڭدىن كىم تەلەپ قىلغاندىن ئەكسەر.

— خىرقەتى.

يەكسو [يكسو] (پ) بىر تەرەپ، بىر تامان:

ئانغەچەكى بۇ خەيل يەكسو بولۇپ،
ئۇلۇس باغرى ئول ۋەھمدىن سۇۋ بولۇپ.

— نەۋائى.

يەكفەن [يكفن] (پ + ئە) ماھىر، بېگانە؛ ئىختىساسلىق؛ ئۆز ھۈنىرىدە يېگانە:

تۆكەرسەن قان كۆزۈڭ بىرلە، بېرۇرسەن جان سۆزۈڭ بىرلە،
ئەجايىپ زۇفۇنۇنى سەنكى، ھەرفەن ئىچرەسەن يەكفەن.

— نەۋائى.

يەكقەلەم [يك قلم] (پ + ئە) 1) بىر يولى، بىراقلا، پۈتۈنلەي. 2) تەقدىردىن پۈتۈلگىنى، بىردىنبىر ئۆزگەرمەس. 3) بىرلىشىش، تەڭلىشىش.

يەكقەلەم ئەيلەمەك — بىرلەشتۈرمەك، بىرىكتۈرمەك.

يەكقەلەمە [يك قلمه] (پ + ئە) پۈتۈنلەي؛ بىردىنبىر؛ داڭدار:

خاجە خۇرد سەمەرقەند تەختىنىڭ يەكقەلەمە قارىسى ۋە «ئۇلۇغ بېك مىرزا» مەدرەسەسىنىڭ مۇدەررىسىدۇر.

— نەۋائى.

يەكنەفەر [يك نفر] (پ + ئە) يەككە، يالغۇز.

يەكنەفەر قىلماق — يالغۇز قالدۇرماق، ئايرىۋەتمەك.

يەكي [يكى] (پ) بىرى:

دەر ھەقىقەت لۇتفۇ قەھرى ھەر يەكي ھەقدىن ھەمان،
ئۇشبۇ يەڭلىغ مىڭ ئەجايىب ھېچ ئەر ئەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

سەد يەكي — يۈزدىن بىرى.

يەڭشەماغ [ينكشماغ] سايرىماق:

ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكىر ئېيتۇرى قاشىدە قارلۇغاچنىڭ بىمالال يەڭشەماغ مەلالەت كەلتۇرۇر.

— نەۋايى.

يەڭلىغ [ينكليغ] دەك، تەك؛ ئوخشاش:

قەددى سەرۋى يەڭلىغ يۈزى گۈل ئېرۇر،
ھەمە ھۆسن ئەھلى ئاڭا قۇل ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەل I [يل/ييل] 1) شامال؛ يەل:

قورقار ئىدۇڭ خەزان يەلىدىن،
پىنھان بۇلۇبان جەھان ئېلىدىن.

— موللا سالىھ.

2) ئۈچقۇر ئات، دۇلدۇل:

چۇ چىقتى يەلگە گۈلبەرگى تەرىدەك،
فەلەك رەخشىغە مىھرى خاۋەرىدەك.

— نەۋايى.

يەل ئاسا — يەل كەبى، يەلدەك.

يەل سۇئۇبەتى — شامال تەشۋىشى، قىيىنچىلىقى.

يەل قويماق — شامال چىقماق:

مۇخالىف يەل قويۇپ، چايقالدى دەريا،
قىيامەتدىن قاتىغ كۈن بولدى پەيدا.

— لۇتفى.

يەلگە بارماق — ئۇچماق، ئۇچۇپ كەتمەك.

يەلگە بەرمەك — ھالاك قىلماق، يوقاتماق؛ سورۇماق، سورۇۋەتمەك.

يەل II [يل] (پ) قەھرىمان، پالۋان، باتۇر:

كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىنىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئۆلمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.

— ئەرشى.

يەلى خەسمبەند — دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇچى پالۋان، باتۇر.

يەلاغ [يلاغ] ئىتقا يېمەكلىك تۆكۈپ بېرىدىغان ئىدىش، يالاق:

ماڭا مەي ئولمادى روزى تەرەب ئەياغىندە،
تەرەبدۇرۇر ئىچە ئالسام ئانىڭ يەلاغىندە.

— نەۋايى.

يەلاڭ [يلانك] يالاڭ، يالىڭاچ؛ كەمبەغەل، يوقسۇل، نامرات.

يەلاڭ ئەيلەمەك — يالىڭاچلىماق.

يەلاۋ [يلاو] 1) بايراق، تۇغ، ئەلەم:

تامۇغ شۇئلەسى بارچە رەڭگىن يەلاۋ،
بىلىنىپ يەلاۋ جىلۋەسىدىن قىلاۋ.

— نەۋايى.

2) پارلاق، يالتىراق، جىلۋىلىك. 3) قالپاقتا ئورنىلىدىغان يىپەك لىبىتا:

داۋۇلغاندا چىنىي يەلاۋ دىلپەزىر،
يەنە جەۋشەن ئۈستىگە چىنىي ھەرىر.

— نەۋايى.

يەلە [يله] (پ) قۇۋۋەتلىك، شىجائەتلىك؛ «يەل I » گە قاراڭ؛

شېرى يەلە — شىجائەتلىك شىر.

ھىزەبرى يەلە — شىجائەتلىك شىر، ئارسلان، باھادىر.

يەلەك [يلك] (پ) لىچەك؛ ئاياللار بويىنغا ئاسىدىغان ئاق رەخت:

ۋە مەئمۇدىي ئەلبىسەدىن مىسلى: دەستار ۋە قالپاق ۋە نەۋرۇزىي ۋە توننى ۋە شىرداغ ۋە دەكلە ۋە يەلەك ۋە ياغلىغ ۋە تەرلىك ۋە قۇر يوسۇنلۇغ نىمەلەرنى بارىسىن تۈرك تىلى بىلە ئايتۇرلەر.

— نەۋايى.

يەلپاڭ [يلپانك] يالپاڭ، ياپىلاق:

كۆرۈنور يۈزى كۆزگۇ ئىچرە بۇزۇق،
ئۇزۇن، يوقسە يەلپاڭ، كىچىك يا ئۇلۇغ.

— نەۋايى.

يەلپىمەك [يلپى ماك] يەلپۈمەك:

سەرۋى نازىم گۈل چاغى گۈلشەنغە كىردى، ئەي نەسىم،
ھەم ئانى يەلپىيۇ ھەم گۈل يەفراغىن باشىغە ساچ.

— نەۋايى.

يەلدا [يلدا] (پ) قارا قىش، قىش كېچىسى:

كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۈن چاغى يەلدا كەبى،
روزىگار ئېلتۇرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.

— ئەرشى.

يەلدا تۈنى — قىشنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ ۋە ئەڭ ئۇزۇن كېچىسى:

زۇلفى ئۆلتۈرمەككە يۈز تىرگۈزگەلى قىلمىش جەدەل،
چۈن قىلۇر يەلدا تۈنى خۇرشىدى تابان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

يەللەنمەك [ييل لاناك/يىل لاناك] 1) ھاۋالانماق. 2) مەغرۇرلانماق.

يەلمەك [يل ماك/ييل ماك] يۈگۈرمەك، چاپماق:

فىراق دەشتىدە ئىتگەن كۆڭۈل يەلىپ چىقا ئالماس،
ئانىڭ بۇ ۋادى ئاراغۇل رەھنەمۇنىمۇ ئېركىن؟

— نەۋايى.

يەم I [يم] يەم، يەمچۈك:

كۆرسەت جەمالىڭ ئەي پەرى، قىلمە جانىمغە كۆپ سىتەم،
تاشلاپ بۇ ھىجران دەشتىغە غەم قوشلارىغە قىلما يەم.
— موللا سالىھ.

يەم II [يم] (ئە) دەريا، دېڭىز:
«يا» بىلە «مىم» ئى قىلىپ ئىزھار يەم،
ئەيلەگەلى غەرقەئى بەھرى كەرەم.
— نەۋايى.

يەماغ [يماغ] ياماق:
رىشتە تابى ساڭا قەيد ئولسە، نې سۇد، ئەي زاھىد،
گەر مەسىھ ئىگنەسى بىرلە ئىبسە خىرقەڭ يەماغى.
— نەۋايى.

يەمەك [يماك/ييماك] يەم؛ يېمەكلىك، تائام، نان:
يەمەك لازىم ئولسە تىلەرمەن ئانى،
ئەگەر بەرسەڭىزلەر كىيەرمەن ئانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەمخانە [يمخانه] يەمخانا؛ ئەلچى ۋە چاپارمەنلەرنىڭ ئات ئالماشتۇرۇش جايى، ئات ساقلىنىدىغان جاي (ئالماشتۇرۇپ مىنىش ئۈچۈن).

يەمىن [يمين] (ئە) ئوڭ، ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتى:
بالۇ پەرى مەئنىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە رويى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

يەنگىل [يينكيل] بەدىنى يېنىك؛ يەڭگىل، چاققان؛
فەقر ۋادىيسىغە كىرگەن تاشلاسۇن ئۆزلۈك يۈكىن،
كىم قىلۇر يول قەتئىن ئاسانراق نەچە بولغان يەنگىل.
— نەۋايى.

يەۋاقىت [يواقيت] (ئە) [بىرلىكى: ياقۇت] «ياقۇت» قا قاراڭ.

يەۋغان [يوغان] ياغسىز، مايسىز:
تېنىچ كۆڭۈل بىلە يەۋغان ئوماچ ياخشىراقكىم،
تەكەللۇف ۋە مەشەققەت بىلە قەندىي كۇلاچ.
— نەۋايى.

يەۋم [يوم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەييام] كۈن، كۈندۈز، ۋاقىت:
مۇھەررەم يەۋمى ئاشۇرا بىلەن ساھىبقىران كەلمىش،
سەفەر غەمىدىن رەبىيەل - ئەۋۋەل ئاخىر شادمان كەلمىش.
— شەۋقى.

يەۋمۇ لەيل — كۈندۈز ۋە كېچە.

يەۋمۇ فەيەۋم — كۈنمۇ كۈن، كۈنسېرى:
ئول تەرەپكە يۈردىلەر مۇساۋۇ قەۋم،
سۇبھۇ شام، شەبىۇشەب، يەۋمۇ فەيەۋم.
— خەراباتى.

يەۋمۇتتەناد [يوم التناد] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت، «يەۋمۇن - نۇشۇر» غا قاراڭ:
بۇلارغە بولۇپ زور يەۋمۇتتەناد،
قىلىپ ئاندا بىر - بىر بىلە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇل - ئەزاب [يوم العذاب] (ئە) ئازاب كۈنى، قىيامەت:
كەلدى بەشىنچى ئاڭا يەۋمۇل - ھىساب،
دېمە ھىساب، ئايتىنكى يەۋمۇل - ئەزاب.
— نەۋايى.

يەۋمۇل - قىيام [يوم القيام] (ئە) «يەۋمۇتتەناد» قا قاراڭ.

يەۋمۇل - ھىساب [يوم الحساب] (ئە) ھېساب - كىتاب كۈنى، قىيامەت كۈنى:
مە ئەلقىسسە ئول زاتى ئالىيجەناب،
شەفىئۇل - ئۈمەم شاھى يەۋمۇل - ھىساب.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇن - نۇشۇر [يوم النشور] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت.

يەئجۇج [ياعجوج] (ئە) ئەپسانىۋى يەتبەشىرە، ھەيۋەتلىك، ئادەمخور مەخلۇق.

يەئجۇج سەددى — يەجۇج - مەجۇجلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين تەرىپىدىن سوقۇلغان سېپىل؛ توسۇق تام.

يەئس [يأس] (ئە) مەيۇسلۇك، ئۈمىدسىزلىك، قايغۇ.

يەئسۇ بىدىللىق — غەمكىنلىك، خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك.

يەئسۇ ھىرمان — مەيۇسلۇك، ئۈمىدسىزلىك.

يەئنى [يعنى] (ئە) يەنى؛ گوياكى، ئېنىقراقى:
كۆرۈپ قاتىللىغىن بولماق نە يەئنى،
ئۈمىد ئورنىغە ئاندىن كىمسەگە پاس.
— ئەرشى.

يەياغ [يياغ] «يەياق» قا قاراڭ:
ئەيش - ئىشرەت بىلە راھەتدۇركى تاغنىڭ يولىدە،
گاھى - گاھى ماڭسام باشىم بىرلەن گەھى ماڭسام يەياغ.
— قەلەندەر.

يەياق [يياق] پىيادە، ياياق:
مەۋلانا خوررەمىي ··· ئەنبىيا ۋە مەشايىخ مەزاراتىن يەياق بارىپ زىيارەت قىلدى.
— نەۋايى.

يورتاغ [يورتاغ] «يورتاق» قا قاراڭ:

نادانغە سۆز دېمەك ئەيغادۇر ۋە كۆپ دېمەگى يورتاغدۇر.

— نەۋايى.

يورتاق [يورتاق] سوكسوك، قىرچاڭغۇ ئات؛ ئەزمىلىك، سۇسلۇق؛ مۇجمەل:

يۈزدىن بىرىكى مەئرەكەگە يېتىپ، يورتاق چاپىش بىلەن ئۆزىن زايىئ ئېتىپ.

— نەۋايى.

يورغەچى [يورغەجى] ئەمەل، كەسىپ نامى؛ يورغەچى:

هۈنەر ۋە پېشەدە *ئانداغكى*، قوشچى ۋە *بارسچى* ۋە قورۇقچى ۋە *تامغاچى* ۋە جىبەچى ۋە يورغەچى.

— نەۋايى.

يورماق [يورماق] تەرىپلىمەك؛ تەبىر بەرمەك، چۈشەندۈرمەك:

ئويغاغلىغدە نې ئالىمغە كەلسە قەزادىن كۆر، ئويقۇدە هەر نې تۈشۈڭغە كىرسە ياخشى يور.

— نەۋايى.

يوشۇنماق [يوشۇنماق] يوشۇرۇنماق، بېكىنمەك:

قاراغچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە يوشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېبرۇر مىژگانلارىڭ يا سەرۋى بوستاندۇر.

— گۇمنام.

يول [يول] 1) يول. 2) چارە، ئۇسۇل. 3) مەزھەپ، ئېتىقاد.

يول ئازىتماق — يول ئاداشماق.

يول ئەھلى — سوپىلىق يولى.

يول تۇتماق — يولغا چۈشمەك، يۈرۈشكە باشلىماق.

يول ئۇرماق — تۇسماق، يولدىن چىقارماق.

يولاماق [يولاماق] يېقىنلاپ بارماق، يېقىنلاشماق، يولىماق.

يولداماق [يولداماق] يوللىماق، يولغا سالماق؛ يېتەكلىمەك، قوللىماق:

كەرەم ئەيلەپ ئىنككى قولۇم، قولداڭىز،
سۆز ئىقلىمى سارى مېنى يولداڭىز.

— نەۋايى.

يونماق [يونماق] 1) يونۇماق، تاراشلىماق. 2) كىرىشمەك، يېزىشقا باشلىماق:

ئالتىمىشكە ئۇمىر قويغاندا قەدەم،
قۇش تىلىن شەرھ ئەتگەلى يوندىم قەلەم.

— نەۋايى.

يۇبارماق [يوبارماق] 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق، يوللىماق. 2) چۈشۈرمەك، پەسكە قارىتىپ قويۇپ بەرمەك.

يۇبس [يبس] (ئە) قۇرۇق.

يۇبس تاماق — زېرىكمەك؛ زەئىپلەشمەك؛ قۇرۇماق:

ئەياقچى، تولا ئەيلە جامى فەراغ،
كى كۆپ فىكردىن يۇبس تاپمىش دىماغ.

— نەۋايى.

يۇبۇسەت [يبوست] (ئە) قۇرۇقلۇق، قۇرۇغانلىق؛ زەئىپلىك.

يۇبۇسەت تاپماق — زەئىپلەشمەك، قۇرۇماق.

يۇتماق [يوتماق] 1) يۇتماق، ئىچمەك؛ غەم يېمەك؛ ئازابلانماق:

بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

2) يوشۇرماق؛ ئېگىلىمەك؛ يوق قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يۇرتاچى [يورتاجى] يېتەكچى:

خاد سۇنغۇردىن بىيىك تۇتتى مەقام،
يۇرتاچى تاۋۇس ئۆزە قىلدى خىرام.

— نەۋايى.

يۇرتچى [يورتجى] «يۇرتاچى» غا قاراڭ؛ شاھ ئوۋغا چىقىش ئالدىدا مەنزىل، چۈشكۈن تەييارلىغۇچى شەخس؛ قوشۇنغا قارارگاھ هازىرلىغۇچى مەنسەپدار.

يۇرۇتماق [يوروتماق] يۈرگۈزمەك، ئىشلەتمەك، ئىشقا سالماق:

جانۇ نالان كۆڭۈل بىلە نې ئەجەب،
پاسبانىڭ كىبى يۇرۇتسە جەرەس.

— نەۋايى.

يۇرۇماق [يوروماق] 1) يۇرۇش قىلماق. 2) ئەمەل قىلماق، يولغا قويماق. 3) كەسمەك؛ ئۆتمەك:

ۋە تىغ يۇرۇماس بولدى. مۇسا ئەلەيھىسسەلام بويۇردىكىم، قەتلىدىن ئىلىك تارتىسلەر.

— نەۋايى.

يۇرۇن [يرون] ياماق، پارچە؛

يۇرۇننى تۇز تىكمەك — (كىيىمگە) ياماق سېلىش؛ ياماقلىق كىيىم كىيىش.

يۇرۇنچقا [يورونچقا] بىر خىل ئۆسۈملۈك؛ بېدە؛

يەنە ئانى دېمە سەبزەكىم، يول يۇرۇنچقادۇرۇر،
كى نېچە ياخشىراق ئورغان سايى چىقار كۆپرەك.

— نەۋايى.

يۇسر [يسر] (ئە) ئاسانلىق، قولايلىق؛ راھەت.

يۇگۇرماق [يوكورماق] چاپماق، يۈگۈرمەك؛ ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق، ئۆزىنى ھەر ئىشقا ئۇرماق:

يۇگۇرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.

— ناقىس.

يۇماق [يوماق] يۇماق، «يۇۋماق» قا قاراڭ:

دەر ئېردىكى: ئەي جان يىمە ئەسلە غەم،
يۇما غەم سۇيىدە ئۆزارىڭنى ھەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جاندىن ئىلىك يۇماق — جاندىن ئۈمىد ئۈزمەك؛ جاندىن كەچمەك؛ (جاندىن، ئۆمرىدىن) قول تارتماق، ۋاز كەچمەك.

يۇمدەك [يومديك] يۇمغاندەك، يۇمغان كەبى:

مەن ئىچرە چۈنكى ساقىي ئەكسى مۇھلىكدۇر، بۇ ساغەرنى كىشىكىم ئىچسە، ئۆممىدى ھەياتىدىن كۆزىدىن يۇمدەك.

— نەۋايى.

يۇمرۇغ [يومروغ] «يۇمرۇق» قا قاراڭ.

يۇمرۇق [يومروق] مۇشت، مۇشتۇم.

يۇمرۇق تاشلاماق — مۇشتلىماق، مۇشت بىلەن ئۇرماق.

يۇمرۇق چەكمەك — دوق قىلماق، مۇشت كۆتۈرمەك.

يۇمرۇلماق [يومرولماق] 1) سانچىلماق. 2) يىمىرىلمەك، ئاغدۇرۇلماق.

يۇمشاتماق [يومشاتماق] مايىل قىلماق، ياخشىلىققا يۈزلەندۈرمەك، قايىل قىلماق؛ يۇمشاتماق.

يۇمشاغ [يومشاغ] «يۇمشاق» قا قاراڭ.

يۇمشاق [يومشاق] مۇلايىم، يېقىملىق، يۇمشاق.

يۇمشاماق [يومشاماق] يۇمشىماق، بوشىماق:

تورۇپ سۆزلەرىمنى پەرى ئاڭلادى،
كى قاتىلنىڭ ئەندەك دىلى يۇمشادى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇمكىن [يمكن] (ئە) مۇمكىن، ئىمكانى بار، ئىمكانقەدەر، مۇمكىنلىك:

يۇمكىننىكى، قاچان بۇ زار ئىشىتكەچ،
بۇ قىسسەئى جانگۇداز ئىشىتكەچ.

— نەۋايى.

يۇمماق [يوماق] 1) يۇمماق (كۆز يۇمماق)؛ بىپەرۋالىق قىلماق؛ كۆرمەسلىككە سالماق، ئۆزىنى بىپەرۋا قىلىپ كۆرسەتمەك. 2) توسماق، يوقاتماق. 3) كەچمەك، ۋاز كەچمەك.

يۇمىن [يمن] (ئە) ياخشىلىق، بەرىكەت، شاراپەت:

ۋە ئۆمىدىم ئولدۇركى، ئۇشبۇ رابىتە يۇمنىدىن ئاللارنىڭ مۇھىبلەرى ۋە مۇخلىسلەرى زۇمرەسىدە مەشھۇر بولغايمەن.

— نەۋايى.

يۇمۇرماق [يومورماق] بۇزۇلماق، يىمىرىلمەك.

يۇھ [يوح] (ئە) قۇياش.

يۇھيى [يحيى] (ئە) تىرىلدۈرىدۇ.

يۇھيىل ئىزام — سۆڭەكلەرنى تىرىلدۈرىدۇ.

يۇۋاشماق [يواشماق] ياۋاشلانماق، يۇمشىماق.

يۇۋماق [يوماق] 1) يۇماق، تازىلىماق، پاكىزلىمەك؛ غەشلىكنى كەتكۈزمەك؛ خاتانى تۈزەتمەك. 2) زىننەتلىمەك، زىننەت بەرمەك. 3) سۇغا سالماق، سۇغا تاشلىماق، سۇغا پاتۇرماق، غەرق قىلماق 4) ئۈمىد ئۈزمەك.

يۇۋۇنكار [يونكار] تەشۋىش، خاتىرجەمسىز.

يۇيماق [يويماق] «يۇۋماق» قا قاراڭ.

يۈدەمەك [يوداماك] ئىنچىكىرىمەك، جۇدىمەك، ئورۇقلىماق، ھالسىزلانماق:

ئەگەرچە رەنجۇ مىھنەتدىن يۈدەدىڭ،
يارانغان ئاقىبەت بەرگەي مۇرادىڭ.

— لۇتفى.

يۈز [يوز] 1) ئەپت، بەت، يۈز، چېھرە، چىراي:

يۈزىدىن پەردە ئالىپ چىقسە ئول ماھى دەۋرەفشانىم،
پەلەك ئەختەرلەرىدەك خوبلار ھەريان قاراشىپدۇر.

— گۇمنام.

2) بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستى تەرىپى، يۈزى؛ سىرت:

تۇتۇپ دۇدى ئاھىم فەلەكنىڭ يۈزىن،
تۇتۇپ پەردە يەڭلىغ سەمەكنىڭ يۈزىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سەۋەب، ۋەج. 4) يۈز (سان)؛ كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

يۈز پارە بولماق — ئېزىلمەك، پارچە ـ پارچە بولماق.

يۈز دەرز — كۆپ دەز، جاراھەت.

يۈز سارى — يۈز ئەتراپىدا.

يۈز قارا بولماق — ئۇياتقا قالماق، شەرمەندە بولماق.

يۈز قايتارماق — چېكىنمەك، قايتماق.

يۈز قەرالىغ — گۇناھكارلىق.

يۈز قويماق — 1) كەلمەك، كىرمەك، پەيدا بولماق؛ بارماق، خالىماق. 2) كەتمەك. 3) قەست قىلماق.

يۈز قىزىللىق — ئۇيالغان، ئۇيىلىدىغان، شەرم ـ ھايالىق.

يۈز كەلتۈرمەك — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق:

ۋەزىر پۈر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگەننى ئاڭلاپ، فەرەڭ ئەلچىسى بىرلە تاپىشىپ، لىباسى مەردانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۇچۇن ئۆز شەھرىدىن خۇراسانغە ئەزم ئەتكەنى ···

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈز كۆرگۈزمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق؛ يۈزـ

نى كۆرسەتمەك.

يۈز كۆرمەك — يۈزىگە قارىماق، رىئايە قىلماق.

يۈز كۆتۈرمەك — 1) ئىلەشمەك، پەيدا بولماق، يۈزلەنمەك. 2) قەدەم قويماق. 3) قارغىماق.

يۈزگە چىن سالماق — يۈز پۈرۈشتۈرمەك، ئاچچىقلانماق.

يۈزگە زەئفەران ئاچماق — رەڭگى سارغايماق.

يۈزلەرىگە ئەجەل نىقابى چەكمەك — يوقاتماق.

يۈز ئۇرماق — 1) كەلمەك، كۆرمەك؛ قەدەم باسماق؛ قەدەم تەشرىپ قىلماق. 2) ئۇرۇنماق، ئىنتىلمەك.

يۈز ئۇيۇرماق — يۈز ئۇرۇمەك.

يۈزى ئاچىلماق — شادلانماق، خۇشال بولماق؛ يۈزىدىن - تۆپەيلىدىن، سەۋەبىدىن، يۈزىسىدىن:

مەي سۇندىكى ئەغيارغە ئول، رەشك يۈزىدىن،
دەرھال قوپۇبان مەينى قولىدىن ئالا قالدىم.

— ئەرشى.

يۈزى قىزىل ئەيلەمەك — ئېتىبارلىق قىلماق، ئەزىز قىلماق، ئەزىزلىمەك.

يۈزىگە كەلتۈرمەك — يۈزىگە ئېيتماق، يۈزىگە سالماق.

يۈزىگە ئۇرماق — يۈزىگە ئېيتماق، يۈزىگە سالماق، ئەيىبىنى پاش قىلماق.

يۈزلەنمەك [يوزلانماك] 1) كەتمەك، ئاتلانماق، يوللانماق. 2) كەلمەك، بارماق؛ پەيدا بولماق؛ كۆرۈنمەك؛ توغرا كەلمەك، دۇچ كەلمەك؛ يېقىنلاشماق؛ يۈزلەنمەك:

جەۋانلىق كېتىپ يۈزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈك [يوك] 1) يۈك، ئېغىرلىق، زورلۇق:

بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەرق ئائات.

— ئابىت.

2) مېۋە؛ مال - دۇنيا:

نەزەر سالمايىن ئەل يۈكۈ مالىغە،
تەمەللۇقغە چىقتى ئەۋان ئالىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۈك تارتماق — ئېغىرلىق، قاتتىقچىلىق كۆرمەك، قىيىنچىلىق كۆرمەك، مۇشەققەت تارتماق.

يۈك چەكمەك — كۆتۈرمەك.

يۈككە كىيۈرمەك — يۈكلىمەك، ئارتماق.

يۈكلەنمەن [يوكلانماك] 1) يۈكلەنمەك، بويىنىغا (ئۈستىگە) ئارتىلماق؛ ئىقرار قىلماق، بويىنىغا ئالماق؛ .2) لىدار بولماق:

سەئادەت بىرلە يۈكلەندى ۋۇجۇدى،
يېتىلگەچ ھەددى ھەملىنىڭ ھۇدۇدى.

— لۇتفى.

يېگۈلۈك [ييكولوك] يېيىشكە لايىق نەرسە؛ ئوزۇق - تۈلۈك، تائام، يېمەكلىك.

يىبارماق [ييبارماق] ئەۋەتمەك، ماڭدۇرماق.

يىبەرمەك [ييبارماك] «يىبارماق» قا قاراڭ:

قىلىپ گۈلنى يىگىتلەر بەستە - بەستە،
يىبەرۇر مەئشۇقىغە دەستە - دەستە.

— خىرقەتى.

يىتەرمەك [ييتارماك] «يېتۈرمەك» كە قاراڭ:

كۆيدۈرۈپ ئوتىدەك مېنى ئوتىدەك ئۆزىن كۆزدىن يىتەر،
ئاپەتى دەۋرانمۇ بۇ يا تەبئى ئىرانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

يىتمەك [ييتماك] يىتمەك، يوقالمىق، يوق بولماق:

بىلىڭ ئەيىۋھەننىاس يىتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغە بەرگۈم غۇلام.

— ئا. نىزارى.

يىتۈرمەك [ييتورماك] يىتتۈرمەك، يوق قىلماق:

يىتۈردۈم جانۇ كۆڭلۈم، بىگۇمان، سەندىن گۇمان ئەتتىم،
سۈيۈنگەندەك تاپىپ گۆھەر، شەكەر خەندىڭ گۇۋاھىمدۇر.

— گۇمنام.

يىر [يير] ناخشا؛ قوشاق، جىر.

يىراقماق [ييراقماق] يىراق قىلماق، يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق، چەتلەشتۈرمەك.

يىراۋ [ييراو] باخشى؛ داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى؛ قوشاقچى:

ئەي يىراۋ، سەن ھەم ئىشىكنى كۆرگۈز،
يا توغان بىرلە ئۇلۇغ ئىرنى تۈز.

— نەۋايى.

يىرلاغۇچى [ييرلاغوجى] جىرلىغۇچى، كۈيلىگۈچى؛ قوشاق قاتقۇچى.

يىرلاماق [ييرلاماق] جىرلىماق، كۈيلىمەك؛ قوشاق قاتماق.

يىغاچ [ييغاچ] 1) دەرەخ؛ ياغاچ:

يىغاچ سەندەل ئۆزە چىقىپدۇر ئۆزى،
شەھەنشاھلاردەك ئەدالىق سۆزى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئۆلچەم، مۇساپە ئۆلچىمى، ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

بىر يىغاچ مەسافە — ئون ئىككى مىڭ قەدەم (بىر قەدەم

تەخمىنەن بىر مېتىرغا باراۋەر)؛

يىغاچ مەراكىب — ياغاچ كېمىلەر.

يىغلامسىنماق [يىغلامسىنماق] يىغلامسىرىماق، يىغلىغاندەك بولماق.

يىغى [يىغى] يىغا، يىغا ـ زار:

ئالىپ كەلدى مۇردە بۇ ئەتۋار ئىلە،
كى بىر قىزنى ئانچە يىغى زار ئىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىغىنلىق [يىغىنلىق] توپلىنىش، جەمئىيەت.

يىقماق [يىقماق] يىقىلماق، غۇلىماق؛ غۇلاتماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق:

بىر ئوق بىرلە رۇستەمنى ئاتدىن يىقار،
نىچە ئاتسا قىلماس خەتا كۆزلەرىڭ.

— سەيفى سەرايى.

يىقۇغ [يىقوغ] «يىقۇق» قا قاراڭ:

بىرىپ غەم نەقدى، ئەيلەپ دىلرە بالىغ، ۋەئدە قىلدىڭ ۋەسل،
كەرەم قىلدىڭ، يىقۇغ كۆڭلۈمنى ئالدىڭ، لۇتق كۆرگۈزدۈڭ.

— نەۋايى.

يىقۇق [يىقوق] يىقىق، يىقىلغان، ئاغدۇرۇلغان:

سەراسىمەلىكدە ئۆتۈپ ئىككى ئاي،
تاپىلسا يىقۇق تام بىلىپ خوش سەراي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىقىلغۇر [يىقىلغور] يىقىلىدىغان، يىقىلىشقا يېقىنلاشقان:

كۇلبەم ئەيۋانىن قىلەك يىققانى سور ئول زاردىن،
كىم ئانىسى يوق، يىقىلغۇر كۇلبەسى ئەيۋانىدە.

— نەۋايى.

يېگانە [يگانە] (پ) تەڭسىز، تەڭداشسىز؛ يەككە، يېگانە، تەنھا:

بۇ مەجمۇئە بىرلە رەۋانە بولۇپ،
ۋەلى دىندا ئانداغ يېگانە بولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يېگانەئى ئافاق — دۇنيادا تەڭدىشى يوق، ئەڭ ياخشى.

يېگانەئى ئەسر — زامانىنىڭ تەڭدى يوق يېگانىسى؛

يېگانەئى دەۋر — دەۋر تەڭدىشى يوق يېگانىسى.

يېگانەئى دەۋران — دەۋرنىڭ تەڭدىشى يوق يېگانىسى:

ۋاقتىكى، بۇ ئەزىز شېئىرىي مۇئەممما فەننىدە يېگانەئى دەۋران، نادىرى زەمان ئېردى.

— مۇجىزى.

يېگانەئى زەمانە — دەۋر يېگانىسى، زامانىنىڭ يەككە ـ يېگانىسى.

يېگانەئى مۇفلىس — مەشھۇر، تەڭداشسىز.

يىگىرمى [يىكىرمى] يىگىرمە (سان).

يىلان [يىلان] يىلان:

قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.

— ئەرشى.

يىلان مۇھرە — نەشتەر، يىلاننىڭ زەھەرلىك نەشتىرى.

يىلەك [يىلاك] يەڭسىز، نېپىز ئۈستى كىيىم، ئىمچە:

كۆڭلەك ئورنىغە يىلەك كىيدىڭ ھەمانا، ئەي قۇياش،
كىم يادى بەيزاغە مانەند بولماغاي ھەر سارى يەڭ.

— نەۋايى.

يىلچىلەي [يىلچى لاى] يىللارچە:

ئايۇ يىل دىۋانەيۇ مەست ئولماغىڭدىن تويمادىڭ،
يىلچىلەي ئول ئاي بارۇر، بىر لەھزە ئايىل، ئەي كۆڭۈل.

— نەۋايى.

يىلدام [يىلدام] تېز، ئىلدام، چاپسان، دەرھال:

ئالىپ باردى يىلدام قولۇمدىن ئۆتۈپ،
بەسى ياخشى سۆزلەپ كۆڭۈل ئاۋۇتۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىلىك [يىلىك] يىلىك (سۆڭەك يىلىكى).

يىمرۇلماق [يىمرولماق] كولانماق؛ يىمىرىلمەك، يىمىرىلىپ چۈشمەك.

يىمۇرماق [يىمورماق] يىمىرماق، كولىماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق.

يېيىنماق [يېيىنماق] يىغماق، توپلانماق.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن
غەنىزات غەيۇرانى، ئەكبەر ئەلى
مەسئۇل كوررېكتورى: غەنىزات غەيۇرانى
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ۋاڭ ياڭ
خەتتات: ئوبۇلقاسىم مۆمىن

چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن، غەنىزات غەيۇرانى
ئىسمائىل قادىر، ئابلىمىت ئەھەت

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 787×1092 مىللىمېتىر 1/16
باسما تاۋىقى: 51.75 قىستۇرما ۋارىقى: 2
2002 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
2002 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىرازى: 1—5,000
ISBN7—228—07052—6/H.483
باھاسى: 100 يۈەن